De Gids. Jaargang 27

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1863

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

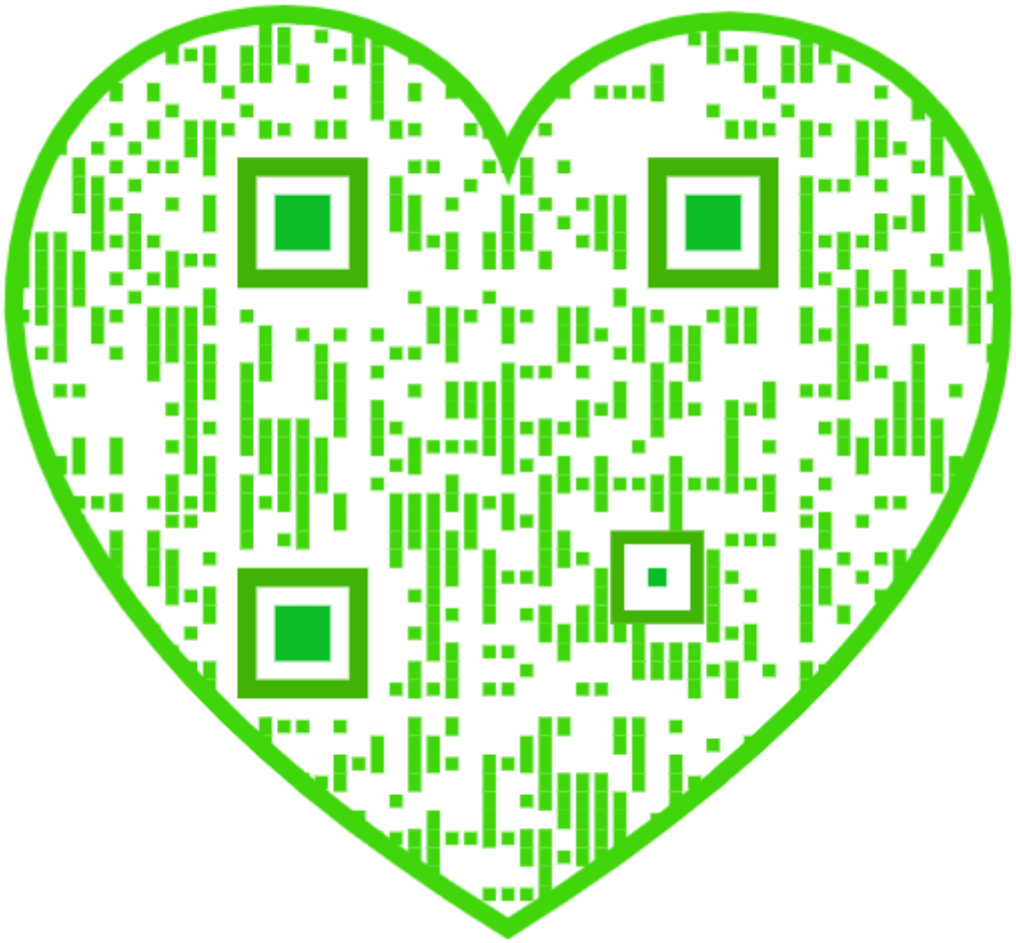

Gymnasiaal onderwijs paedagogiek.

Dr. Wichard Lange. Zehn Jahre aus meiner pädagogischen Praxis. Hamburg, 1861.

Het boekje welks titel ik aan het hoofd van dit opstel heb uitgeschreven, kwam mij door een zamenloop van omstandigheden eerst dezer dagen in handen. Het deed mij zeer leed dat mij daardoor de gelegenheid ontnomen is, voor het oogenblik zelf mijn voordeel te doen met de uitmuntende echt practische wenken die het bevat, doch juist hierdoor voel ik mij opgewekt anderen opmerkzaam te maken op een geschriftje, dat, voor zoo veel mij bekend, is, hier te lande de aandacht niet bijzonder tot zich heeft getrokken. Vreemd is dit niet, want oppervlakkig zou men ligt meenen dat Dr. Langes opmerkingen alleen eenige waarde konden hebben voor die ouders in Hamburg, die willen weten aan wien zij hunne kinderen toevertrouwen; maar bij naauwkeuriger kennisneming blijkt het spoedig genoeg hoeveel voor ons Nederlanders op dit gebied te leeren valt van een opvoedkundige als Dr. Lange, die, in de beste school grootgebragt, zijne krachten onverdeeld wijdt aan een doel, dat, hoe gewigtig ook, door de schromelijke onkunde van hen, die invloed hebben op den gang der zaken, te onzent te eenenmale wordt geminacht en voorbijgezien. Welligt zijn er velen die in het algemeen toegeven dat alle onderwijs ook tevens opvoeding moet zijn, - voor het lager onderwijs wordt het niet tegengesproken - maar dat het middelbaar onderwijs denzelfden

grondslag hebben moet; dat het hier en overal in de eerste plaats geldt *menschen* te vormen, overeenkomstig hun aanleg harmonisch ontwikkeld; dat het individu meer belang heeft - en de staat ook - bij de vorming van zijn karakter dan bij de eenzijdige en dus scheeve ontwikkeling van zijn verstand; dat *alle* onderwijzers tevens opvoeders moeten zijn: zie daar eene stelling, die veel tegenspraak ontmoet. Maar nog veel meer tegenwerking dan tegenspraak.

Het ligt volstrekt niet in mijn plan deze stelling uit te werken: ik gevoel mij daartoe niet geroepen. Ik stel mij ook niet voor de vraag op te lossen, of het onlangs ingediende ontwerp van wet aan de eischen der paedagogiek voldoet, want het terrein waarop dat ontwerp zich beweegt, is mij niet genoeg bekend. Ook zal ik het boekje van D^{r}. Lange niet van het begin tot het einde nagaan, want de leerlingen zijner school, die bestemd is voor de kinderen der Hamburger kooplieden, die hunne vaders in hun bedrijf zullen opvolgen en bij hem lager en middelbaar onderwijs genieten totdat zij op vijftien of zestienjarigen leeftijd ontslagen worden, behooren niet tot die fractie, aan welke ik mijne belangstelling in de eerste plaats wijd. Hetgeen ik mij voorstel, bestaat daarin alleen, dat ik wil aanwijzen wat naar mijne zienswijze behartiging verdient bij de inrigting onzer Gymnasia.

Het is in den tegenwoordigen tijd voor weinigen een geheim, dat de toestand van ons middelbaar onderwijs dringend voorziening vereischt. De proef voor een twintigtal jaren genomen, om onze Latijnsche scholen in Gymnasia te hervormen - men mogt wel zeggen te vervormen - is mislukt: dat lijdt geen twijfel. De tweede afdeelingen lijden een kwijnend bestaan of staan gelijk met eene gewone Fransche school, die als gemeente-inrigting - ik zonder de zeer kleine plaatsen uit - vruchteloos strijd voert, of liever den strijd lang heeft opgegeven, tegen de concurrentie der particuliere inrigtingen. In twee of drie groote steden gaat het wel beter en zou men tevreden kunnen zijn, als men alleen het aantal leerlingen tot maatstaf neemt, maar juist het Haagsche Gymnasium, het oudste van alle, gevoelt de noodzakelijkheid eener wijziging, ja eener hervorming. Daargelaten of die wijziging tot stand wordt gebragt in een geest, die door deskundigen kan worden goedgekeurd, het is een feit, dat men met de organisatie van 1838 niet tevreden was. En dat men wijzigt is een zeer

belangrijk feit, niet alleen voor Haagsche ouders, maar door het gansche land. Wat men in 1838 in 's Hage deed, werd weldra op eene menigte plaatsen nagevolgd: datzelfde verschijnsel zal zich vermoedelijk ook nu voordoen. De nieuwe regeling is naauwelijks in werking en reeds doet een curator van het Dordrechtsch Gymnasium daarmede zijn voordeel voor zijne plannen. Het laat zich aanzien, dat zeer spoedig velen hem zullen volgen en het ware wel de moeite waard, dat een deskundige de wijsheid van den Haagschen Gemeenteraad eerst aan eene degelijke kritiek onderwierp, voor zij de feitelijk afgeschafte wettelijke bepalingen op twintig of meer Gymnasia kwam vervangen, natuurlijk ‘gewijzigd overeenkomstig plaatselijke behoeften,’ hetwelk gemeenlijk beteekent: ‘volgens de willekeur van onkundigen telkens meer en meer bedorven.’

De toestand eischt dringend voorziening. Geen twee Gymnasia in Nederland zijn op dezelfde wijze ingerigt, dat wil zeggen: allerwege heerscht grenzenlooze willekeur. Bestaat er waarborg, dat al die verscheidenheden goed zullen werken? Op zich zelf ware dit zeer goed mogelijk; bovendien eene algemeen werkende regeling, hoe wenschelijk ook, kan niet volmaakt zijn en hare gebreken vindt men overal terug: een klip die thans vermeden wordt. Maar dat de gemeenteraden die scholen *niet* goed weten in te rigten, bewijzen de onophoudelijke veranderingen, de luide klagten der docenten, de ontevredenheid van het publiek en de onvoldoende resultaten. De vraag is: bij wien ligt de schuld?

Er zijn er niet velen in den lande, die door de practijk met de oplossing dezer vraag bekend zijn en door hunne positie de noodige onafhankelijkheid bezitten om met klem te kunnen spreken. Daartoe bezit iedere eerlijke overtuiging de middelen, het is waar: maar de positie des sprekers kan zoodanig zijn, dat hij van te voren kan nagaan, dat al zijne woorden hunne uitwerking zullen missen; en onder zulke omstandigheden stelt men zich ongaarne noodeloos aan onaangenaamheden bloot. Ik bezit op dit oogenblik het voorregt, dat ik spreken kan zonder dat ik door mijne positie als gemeente-ambtenaar belemmerd word. Ik acht het mijn pligt van die gelegenheid gebruik te maken.

Waaraan ligt de fout? Aan het gemis van wettelijke bepalingen zal men zeggen. Ik geloof het niet. Ja, het ware

beter, als wij eene bruikbare regeling hadden: goede wetten zijn altijd een wenschelijke zaak, maar die daarvan alles verwacht, bedriegt zich. Neem eens aan, dat de wet op het oogenblik der afkondiging volmaakt ware - hetgeen niet uitermate waarschijnlijk is - toch zullen die bepalingen na weinig jaren verouderen en weldra even knellend en ondragelijk worden als de wet, die thans nog wet heet. Een goede wet zal vooral weinig moeten reglementeren; toegegeven; maar te minder kan men alle heil van haar en haar alleen verwachten. De kwaal waaraan wij lijden, schuilt dieper en tegen haar helpt geene door den staat ingevoerde organisatie. Zij, die magt hebben, luisteren naar alles, eigen vooroordeelen, klagten van ouders, schitterende prospectussen van buitenlandsche inrigtingen, maar niet naar de adviezen der deskundigen, van rector en docenten, wier medewerking zij toch in de eerste plaats behoeven, als de bepalingen, die op het papier zich zoo goed voordoen, in het leven zullen geroepen worden. Het zou niet zeer delicaat zijn hier voorbeelden te noemen, maar dit is ook niet noodig: ieder vindt gemakkelijk de bevestiging van hetgeen ik zeide. Gemeenteraden en Curatoren beschouwen over het algemeen Rector en docenten in de eerste plaats als onbevoegd om te oordeelen, omdat, zeggen zij, hun belang met de zaak gemoeid is.

Een vreemde toestand: zij kunnen niet oordeelen, omdat hun belang met de zaak gemoeid is. Men kan zeggen - ik heb er vrede mede - zij mogen niet *besluiten*, omdat hun belang met de zaak gemoeid is. Maar besluiten, en adviseren zijn twee. Men kan ook opmerken, dat niemand meer belang heeft bij eene *goede* regeling dan zij; hoe kan het belang van rector en docenten ooit medebrengen iets anders te adviseren dan wat zij te goeder trouw voor het beste houden? En ieder geeft toe, dat de practijk hen op vele zaken opmerkzaam maakt, die hem, die buiten het onderwijs staat, ontgaan. Wie heeft ooit gehoord, dat de organisatie der regterlijke magt van de kooplieden moest uitgaan, omdat het belang der advocaten met de zaak gemoeid was en zij dus onbevoegd waren om te oordeelen? Mogen de geneeskundigen dan niet adviseren omtrent eene wet, betreffende de uitoefening van hun vak? Maar de gemeentebesturen denken anders. Dat zij de tractementen der onderwijzers bepalen zonder hun advies, laat zich hooren: het staat ieder vrij te beoordeelen of eene positie hem aanne-

melijk voorkomt. Maar wanneer het zelfs gebeurt, dat tegen de wet en zonder het advies der onderwijzers te vragen, bepalingen worden gemaakt, die, wel beschouwd, hunne werkzaamheden slechts kunnen verminderen, doch welke men kan nagaan dat zij ter wille der goede zaak zullen bestrijden? Een denkbeeldig geval, zou men meenen? volstrekt niet. Bij art. 14 der wet van het jaar 1815 wordt de verdeeling der leerlingen in zes klassen bevolen: men beweert thans veelal dat de leerling, die met zooveel meer vakken en bijvakken overladen wordt dan in 1815, wel in vijf jaren de noodige bekwaamheid kan erlangen om naar de Hoogeschool te gaan. Aan docenten, die gemeenlijk de verandering eerst vernemen als zij gemaakt is, komt het niet toe op te merken, dat Curatoren zonder ministerieele goedkeuring zich hier meer veroorloven dan hun vrijstaat. Voor dien flater heeft zich men althans te 's Hage gewacht, maar juist door de ministerieele goedkeuring van deze en andere zoover reikende wijzigingen is thans ook de doodklok geluid over alle wettelijke bepalingen. Wij zijn het tijdperk ingetreden der volledige anarchie.

Die uit het voorafgaande zou willen opmaken, dat ik de schuld uitsluitend bij Curatoren en Gemeenteraden zoek, vergist zich. Ook de docenten hebben schuld. Dat blijkt reeds a priori.

Er mogen uitzonderingen zijn, vele welligt, maar over het geheel kan men met grond beweren, dat de invloed der docenten bij Curatoren en Gemeenteraden al zeer gering is. Die toestand is onnatuurlijk en verkeerd, omdat de docenten de uitvoering in hunne handen hebben en zij slechte bepalingen kunnen neutraliseren en goede onvruchtbaar maken. Doch het is duidelijk, dat geene wet hun den noodigen invloed verzekeren kan: dien moeten zij zichzelven veroveren. Het is geen normale toestand als de maatschappij de adviezen der deskundigen in den wind slaat. Dat hier ook bij de docenten eene fout moet liggen, spreek ik te vrijmoediger uit, omdat de individuus daardoor niet getroffen worden. Wanneer de denkbeelden, die eenige klasse der maatschappij voedt, niet in overeenstemming zijn met de behoeften en daardoor geen vertrouwen bezitten bij het publiek, dan worden alligt allen door den banvloek getroffen en ook zij worden over het hoofd gezien, die men anders gaarne zou hooren. Zoo lijden dan als altijd de onschuldigen met de schuldigen en het publiek behelpt zich met den rand van onbevoegden.

Want het publiek wenscht dit niet: integendeel, het zoekt steun bij hen, die het vertrouwt; maar wat wonder, dat het zijn vertrouwen weigert, waar het gebreken gevoelt, al kan het die niet aanwijzen. De menigte is scherpzinnig genoeg om te bemerken, dat er in het raderwerk iets verkeerd gaat, al behoort er de geschikte hand des werkmans toe om het gebrek te herstellen en in de eerste plaats, nog vóór zijne hand, zijn geoefend oog om het te ontdekken. Ieder kan zien, dat een uurwerk onregelmatig loopt, maar waar het gebrek schuilt, dat weten weinigen. In zulk een jammerlijken toestand waarin men hen, die het moesten weten, niet vertrouwt, omdat zij niets anders weten aan te raden dan het werktuig nog eens op te winden of de wijzers te verzetten, en men hen, die werkelijk op de hoogte der zaak zijn, als raadslieden verwerpt, omdat zij niet zoo hard schreeuwen als de onkundigen, maar zich liefst op den achtergrond houden, maken onbevoegden zich van de quaestie meester en vinden het raadgeven te bekoorlijker, naarmate het voornamer staat ook op vreemd gebied met wijsheid te pronken. Ontevreden ouders, niet zelden te regt ontevreden ouders, vallen hun bij menigte toe: en het kwaad wordt onherstelbaar. Want, vergeten wij dit niet, de onhandige helpers zoeken wel eens de kwaal waar zij niet bestaat; in ons geval uitsluitend in de leerstof; en bederven soms datgene, wat nog goed en onaangetast is. Invloed ontbreekt hun niet ligt, als zij groote werkzaamheid ‘ten toon spreiden.’ Het publiek vergeet te vragen of die werkzaamheid goed is aangewend, of die ijver met kennis gepaard gaat en vooral hoe lang die werkzaamheid duren zal. Met weinig ondervinding kan men weten, dat onbetaalde ijver om lastpostjes waar te nemen, vooral als deze collegialiter vervuld worden, niet oud wordt.

Genoeg ter aanwijzing, dat er aan de werkzaamheid der docenten iets essentieels *moet* ontbreken. Op te merken waarin dit bestaat, daartoe willen wij ons thans in staat stellen. Meermalen was ik in de gelegenheid op te merken, dat bij alle noodzakelijk bevonden wijzigingen en in weerwil van weinig bevredigende resultaten, het eigenlijk gezegd onderwijs der docenten schotvrij bleef, soms langer dan wenschelijk. Daaromtrent waren de eischen niet te hoog gespannen: maar ieder gevoelde een gebrek: de docenten soms wel het allermeest, dat sommigen niet konden aanvullen, omdat zij geene voorstelling

hadden van den aard der kwaal, anderen wel zouden aanvullen als hunne werkzaamheid door de hun opgedrongen regeling niet verlamd werd, nog anderen bijwijlen niet wilden aanvullen.

Dit radicale, dit fundamentele gebrek, dat aan al onze tegenwoordige openbare inrigtingen van middelbaar onderwijs knaagt en waardoor de particuliere inrigtingen in den wedstrijd niet al te zeer te kort schieten, alhoewel zij over heel wat minder wetenschappelijke krachten kunnen beschikken, ligt daarin, dat onze docenten - eens vooral: ik laat de uitzonderingen daar en ieder, die lust heeft, schikke zich daaronder - dat de docenten onzer Gymnasia wel onderwijzers zijn, maar geen opvoeders.

Ik moet dit denkbeeld iets nader uitwerken en eerst waarschuwen tegen mogelijke overdrijving van den zin, waarin ik het woord opvoeder hier gebruik. Onze Gymnasia zijn dagscholen: alleen als zoodanig vallen zij binnen den kring mijner beschouwing. Er kan dus wel geen spraak zijn, den ouders het opvoedingswerk uit de hand te nemen: deze blijven in de eerste plaats de opvoeders hunner kinderen; maar gelijk het Gymnasium de verstandelijke ontwikkeling des leerlings leidt, zoo behoort ook te gelijkertijd de onderwijzer zich ten taak te stellen door die verstandelijke ontwikkeling te werken aan de zedelijke vorming. Neen, het Gymnasium heeft niet genoeg gedaan als de leerlingen grammatica en mathesis geleerd hebben en met glans een examen doorstaan: dat alles is goed; maar de eerste vraag is of uwe inrigting dient om zelfstandige menschen te vormen met karakter en energie, twee eigenschappen, die minder gemakkelijk worden aangekweekt. Op de lagere school is de onderwijzer tevens opvoeder; ja zelfs gebruikt de middelmatige schoolmeester dien naam niet zelden als tooisel zijner onbeduidendheid. Daar acht men het doenlijk gedurende vijf zes lesuren daags wel degelijk der huislijke opvoeding, die vooraan gaat, in de hand te werken. Op het Gymnasium schijnt ditzelfde eensklaps onmogelijk te worden, of althans onnoodig. Is dan op twaalfjarigen leeftijd de opvoeding des leerlings al voltooid? Dat zal niet ligt iemand beweren. Het is zeker veel gemakkelijker alleen te letten op het verstand der leerlingen, dan daarenboven nog te werken aan de ontwikkeling van hun zedelijken aanleg. Het is ook waar, dat het ouderlijk huis hier magtiger is dan de school en

dat men verkeerd zou doen de school te veroordeelen, omdat zij niet kon opzeilen tegen den veel krachtiger werkenden invloed van buiten. Ook is het voorzigtig, dat de inrigting die vaan niet te hoog ontplooije: de ouders mogten zich anders ontslagen rekenen van die hun in de eerste plaats aangewezen taak. Maar deze overtuiging staat bij mij vast, dat welk gymnasiaal docent niet tevens opvoeder is en den ouders te dezen behulpzaam wil zijn, niet alleen niet op zijne plaats is, maar ook weinig resultaten zal zien van den arbeid dien hij op zich nam. Onze litteratoren, de jongere inzonderheid, vinden dit alles voor hen te schoolmeesterachtig. Dat is zoo vreemd niet, want in weerwil eener grondige philologische opleiding, over paedagogiek leerden zij niet oordeelen. Een zoogenaamd collegie daarover is een doode letter: het zou ook niet gemakkelijk zijn paedagogisch onderwijs te onzent doelmatig in te rigten; te meer, daar zij, die er mede belast zijn, niet altijd docent aan een Gymnasium geweest zijn en het dus niet eens, op welke wijze ook, zouden *kunnen* geven. Onbekend maakt onbemind en veracht.

Die niet blind is voor de taak die hij op zich nam, ziet dat er zaken zijn die hij den leerling heeft bij te brengen, oneindig gewigtiger dan de op de *series* uitgedrukte vakken van onderwijs. Nuttige leden der maatschappij zijn niet voornamelijk zij, die het best grieksche grammatica verstaan of eene physische proefneming kunnen demonstreren, maar zij die het naast komen aan hetgeen men in den edelsten zin des woords een mensch noemt; dat wil zeggen, de hoofdzaak is harmonische ontwikkeling van al de faculteiten van het individu, niet eene eenzijdige ontwikkeling van sommige ten koste van andere. Het is mij thans onverschillig welke rigting men aankleve, de klassieke met hare grammaticale opleiding, of de moderne met hare resultaten der exacte wetenschappen; maar één ding is noodig: dat de leerlingen worden opgeleid tot hetgeen men met geen zeer gelukkigen term maatschappelijke en christelijke deugden genoemd heeft. Wees niet bevreesd dat het wetenschappelijk onderrigt daarbij lijden zal; die zijne leerlingen in de eerste plaats orde en tucht leert en meent dat hij hiertoe *vooral* geroepen is, zal in zijne lessen ook meer afdoen en met gelukkiger uitslag arbeiden. Hij zal de fout niet begaan, waarover de ouders zoo menigmaal en teregt gebelgd zijn, dat hij dezen of genen leerling wegens ware of vermeende onbevattelijkheid aan zijn lot

overlaat: zoodanig een moet ook worden opgevoed, even goed, neen, met nog meer zorg dan de hoog begaafde. Tracht eerst en allermeest naar de opvoeding van het individu dat u werd toevertrouwd; leer hem zich ordelijk, gehoorzaam, waarheidlievend te gedragen; bekamp kwade neigingen, toorn, weerbarstigheid, luiheid, achterhoudendheid; en al het andere zal u van zelf toevallen. Een goed opvoeder, ik meen een waarlijk goed opvoeder, zal geen slecht leermeester zijn, zelfs al ware hij intellectuëel minder dan zijn zeer geleerde ambtsbroeder, die lust en liefde mist ook om den weinig bevattelijken op den weg te brengen. Maar omgekeerd, een uitstekend leeraar kan zeer onbeteekend zijn als opvoeder, en welligt blijven de kinderen bij hem moreel stilstaan, dat is: zij gaan achteruit tot groote schade, ook der wetenschappelijke ontwikkeling.

Het wordt eindelijk tijd dat ik den lezer meer van nabij met Dr. Lange in kennis brenge, maar nog ééne opmerking vooraf. Een Gymnasium moet een organisch, d.i. wel zamenhangend geheel uitmaken: onze docenten geven dit gemeenlijk niet toe, maar meenen dat zij kunnen volstaan met hetzij latijn, hetzij iets anders te onderwijzen. Van hun standpunt hebben zij die zoo redeneren volmaakt gelijk. Wordt het Gymnasium alleen bestemd tot het geven eener wetenschappelijke opleiding, dan breekt te gelijker tijd de geestelijke band, die het geheel tezamen houdt. Maar opvoeders hebben eene geheel andere taak: voor hen behoort er eenheid te zijn in alles, eenheid van doel, eenheid in de behandeling der leerlingen, eenheid in het stelsel van belooningen en straffen, eenheid van leermethode, eenheid tusschen de leeraren onderling, eenheid van bestuur. Men dreigt thans die eenheid, die althans nog in naam bestond, hoe langer hoe meer te vernietigen. De Gemeenteraden bedoelen dit welligt zoo niet, maar de pligten des leeraars worden daardoor zeer vereenvoudigd. Is eenmaal de eenheid door de fouten der organisatie eene onmogelijkheid geworden, dan *kunnen* de leeraars niet langer werken aan de opvoeding van het individu.

Die buiten de school staan, hebben een gebrek bemerkt, maar falen geheel in het geneesmiddel: zij willen van het Gymnasium eene ‘kleine Academie’ maken, een woord dat mij trof, toen ik het in 's Hage voor het eerst hoorde uitspreken, en dat weerklank schijnt te vinden. Wanneer eene dergelijke nevelachtige uitdrukking iets beteekent, dan beteekent zij dit: dat

men niet inziet wat tot het wezen van een Gymnasium behoort. Dit is dan het punt van overeenkomst, dat, even als op eene Academie, de docent eenige uren 's weeks zijn vak onderwijst en daarmede genoeg heeft gedaan. Dit is dan het punt van overeenkomst dat men het vaksysteem invoert, een systeem dat op de Academie op zijne plaats is, maar op het Gymnasium de pogingen der bestgezinden om iets wat naar opvoeding zweemt tot stand te brengen, verlamt. Dit is het punt van overeenkomst dat er allereerst onderzoek wordt gedaan naar de geleerdheid van den docent, en in de tweede plaats naar zijne geschiktheid tot onherstelbaar onheil der inrigting. Dit is het gevolg, dat men de gelegenheid mist om de lessen van afwezige docenten door andere te laten waarnemen. Wat men te Dordrecht klage, voer het vaksysteem in en de docent is volkomen in zijn regt, als hij weigert eene les te geven buiten het hem aanbedeelde vak. En met een stelsel van strafbepalingen voor onwillige docenten maakt men de fout niet goed. De Engelsche *public schools* zijn met het oog op de leerstof afschuwelijk ingerigt: maar even als de leerlingen, hebben de onderwijzers ingenomenheid en liefde voor de inrigting waaraan zij geplaatst zijn. Dat neutraliseert veel kwaad; dat maakt resultaten mogelijk, waarover men op het vasteland versteld staat. Met de *formido poenae* komt men niet ver; maar de *virtutis amor*, daarop komt het aan bij allen, oud of jong, leerlingen of docenten. De beroemde paedagoog Dr. Arnold, die ook als philoloog bekend is, wilde voor zijne school te Rugby leeraars ‘public spirited, liberal and entering heartily into the interest, honour and general respectability of the society which they have joined.’ Hij wilde niemand tot ambtgenoot, die zijn werk zou beginnen, ‘without entering into the spirit of our system heart and hand.’ ‘What I want’, zeide hij, ‘is a man who is a christian and a gentleman, an active man and one who has common sense and understands boys’. Met deze eischen heeft hij schitterende resultaten geleverd; zijne leerlingen werden ‘thorough gentlemen’; dat is van meer gewigt dan mathematicus of jurist te zijn.

Nemen wij nu Dr. Lange's boekje ter hand. De Raadt's Noorthey is uitvoeriger, maar men meent dat de paedagogische zijde van zijn streven alleen op kostscholen te pas komt. Lange stemt in zijne eischen dikwijls op verrassende wijze met de Raadt overeen: het moge daarom leerzamer zijn voor hen, die invloed

hebben op den gang van zaken op onze Gymnasia, omdat hij eene dagschool beschrijft. Ik wensch hier zijne denkbeelden ter sprake te brengen over de verhouding der onderwijzers tot de inrigting en over hetgeen de school - ik bedoel eene dagschool - voor de opvoeding der leerlingen kan doen. Dat zijne leerlingen iets anders leeren dan onze Latinisten, doet hier niets ter zake: waarop het aankomt, is dat stand en leeftijd overeenkomen.

Het gronddenkbeeld dat Lange bij de stichting zijner school voor den geest zweefde, was dat zijne inrigting een organisch geheel moest uitmaken. De practische gevolgtrekkingen uit dit beginsel was, dat hij op zijne school niet alleen op onderwijs het oog moest gerigt houden, maar ook en wel voornamelijk op opvoeding. ‘Dat is de eisch, die aan iedere school moet gedaan worden. Zij moet zich niet vergenoegen kundigheden in te pompen; zij moet niet deze of gene faculteit van den geest, maar altijd en overal den geheelen mensch voor oogen te hebben. Zij moet de kinderen der menschen met hunne oneindige verscheidenheid niet allen over eenen kam scheren, maar hen behandelen overeenkomstig hunne individualiteit, want de scholier kan niet volstaan met iets degelijks te *leeren;* hij moet bovenal iets degelijks *worden*.’

Ook zonder nadere aanwijzing ligt het voor de hand dat van dit standpunt de school noodwendig één hoofd moet hebben: ik bedoel één hoofd, niet twee of drie of nog meer andere: *dat is van overwegend gewigt*. Er volgt evenzeer uit, wat minder voor de hand ligt, dat ook iedere klasse haar hoofd hebben moet, haar onderwijzer, aan wien de andere onderwijzers ondergeschikt zijn, voor zoover zij in de hem speciaal toevertrouwde klasse les geven. Dat hij op zijne beurt ondergeschikt behoort te zijn aan hem, die het oppertoezigt heeft, spreekt van zelf. Nog ééne gevolgtrekking is uit het gronddenkbeeld te maken, dat voorop is gesteld: dat de onderwijzer zelf de noodzakelijkheid dier eenheid moet inzien en zijn onderwijs daaraan dienstbaar maken; hij kan slechts vruchtbaar werken voor zoover hij dit levendig begrijpt. Aan onze Gymnasia vertoont zich meer en meer het verschijnsel, dat ieder leeraar voor een bepaald vak aangesteld, voor dat vak ijvert, het aanprijst aan zijne leerlingen en al hunnen tijd voor zijne lievelingsstudie in beslag zou willen nemen. Dat geeft dan groote bezwaren voor de leerlingen, als zij met een overmaat van

vakken en van vlijtige leeraars tegelijk geplaagd worden. Ik ken Gymnasia, waar men *intra parietes* volhield, dat deze of gene leeraar door zijne slofheid bijzonder op zijne plaats was: wat zoude er van de leerlingen worden, zeide men, als hij een opvolger kreeg met evenveel ijver voor zijn vak als deze of gene, die nu reeds van den leerling al zijn beschikbaren tijd vergt? Ik moest de betrekkelijke juistheid der opmerking beamen, maar mag ik hieruit niet opmaken, dat wij op een essentieel verkeerden weg zijn? Dergelijke gebreken der organisatie worden niet verholpen door toevoeging van enkele reglementaire bepalingen, maar door geheele verandering van beginsel. Ik wil hier D^{r}. Lange het woord laten:

'In iedere goed georganiseerde school zijn er klassenleeraars die tot deze onderverdeeling in dezelfde verhouding staan als de directeur tot het geheel. Een goed klassenleeraar heeft tijd, lust en kracht genoeg om alles in bijzonderheden naauwkeurig te overzien. De directeur stelt hem verantwoordelijk voor alles wat in zijne klasse voorvalt, ook voor den geest, die in de klasse heerscht, voor de vorderingen van alle leerlingen gezamenlijk en van ieder in het bijzonder. Te dien einde heeft hij het regt iederen ambtgenoot zijne opmerkingen te maken, voor zoover het belang zijner klasse dat eischt. Van den klassenleeraar verneemt de directeur door uitvoerige rapporten, gedrag en vorderingen van ieder afzonderlijk; hierdoor wordt deze in staat gesteld, mits hij belangstelling hebbe in zijne inrigting en daarbij een goed geheugen, steeds ieder leerling afzonderlijk te beoordeelen. Het deed mij dikwijls genoegen om aan ouders, die meenden, dat ik op eene zoo groote school de détails onmogelijk kon weten, het karakter hunner kinderen kort na hunne opneming zoo naauwkeurig voor te teekenen, dat zij de overtuiging medenamen, dat ik hunne lievelingen veel beter en grondiger kende dan zij. Ik heb er mij altijd op toegelegd den ouders te bewijzen, en ik geloof dat het mij gelukte, dat zij noch in dit opzigt, noch over de kleinste gebeurtenissen in de groote inrigting mij iets nieuws konden leeren. Van het middelpunt moet alles in de ledematen stroomen en daaruit moeten alle draden weder zamenloopen naar het middelpunt. De klassenleeraar is tegelijkertijd vrij en afhankelijk; hij doet wat hij wil binnen zijn vier muren, maar hij mag geen oogenblik vergeten dat zijne klasse slechts een deel is van het geheel en dat het voortdu-

rend moet blijken dat die organische eenheid iets meer is dan een bloote naam.

Men is het er niet over eens geweest of men klassenleeraars of vakleeraars behoefde. *Voor hem, die iets van paedagogiek weet, is die vraag lang beslist*[1]. Eene opvoedingsschool behoort klassenleeraars te hebben in den boven aangegeven zin. Kan men beide systemen vereenigen, des te beter. Op mijne inrigting kwam het toevallig uit, dat iedere klassenleeraar zijn lievelingsvak had, dat hij dan vertegenwoordigde, gewoonlijk met nog een zijner ambtgenooten. Maar als men een van beide moet missen, den klassenleeraar of den vakleeraar, dan houdt men den eersten en laat den ander glippen. Enkele vakleeraars, bijv. voor de kunsten, zal men overigens nooit kunnen missen. Hier ter stede verlangt men voor de hoogste klassen ter wille der uitspraak geboren Engelschen en Franschen. Ongelukkig hebben de meeste dezer vreemdelingen noch algemeene vorming noch naauwkeurige kennis hunner moedertaal, om van het Hoogduitsch te zwijgen; en dat zij den lust en het vermogen missen om onderwijzers te zijn in den zin der Duitsche paedagogiek, spreekt van zelf. Het is derhalve verstandig zich van de hulp dier heeren zoo weinig mogelijk te bedienen en zeer voorzigtig te zijn in hunne keus. Weinigen onder hen zijn werkelijk bruikbaar.'

Ieder ziet, dat een boekje, dat bladzijde bij bladzijde dergelijke opmerkingen geeft, ons Nederlanders nog wel iets leeren kan. Men behoeft mij nu niet te zeggen, dat althans de meerderheid onzer litteratoren eene dergelijke positie niet wil, dat zij zelfs op eene kostschool niet zouden willen medewerken aan de opvoeding, dat zij zelfstandig willen zijn, dat inderdaad hun wetenschappelijke titel zoo goed is als die van wien ook: ik weet dit alles door eigen aanschouwing beter dan iemand in Nederland. Ik beweer ook niet, dat de schuld alleen bij de docenten ligt; die onder hen opvoeder wil zijn, stuit telkens op de gebreken der tegenwoordige organisatie of desorganisatie zoo ge wilt. Niettemin blijft het waar, dat zeer velen de klare voorstelling missen van hetgeen hun pligt medebrengt. Zoolang rector en docenten van oordeel zullen zijn dat zij zich alleen hebben bezig te houden met de wetenschappelijke op-

1 Zie hierover ook Cousins verslag, pag. 79 der Hollandsche vertaling.

leiding der hun toevertrouwde leerlingen en zoo lang het publiek door te zwijgen die stelling onaangetast laat, zullen alle bepalingen en reorganisatiën niets helpen. De hoofdzaak is, dat men tot het inzigt kome, dat de doctorstitel, even weinig als eenige andere, op zich zelf de geschiktheid bewijst om docent te zijn: dringt dit bewustzijn door, dan hoop ik op verbetering en doeltreffende maatregelen, maar eerder niet. Onze Gymnasia behoeven paedagogen, met hoe degelijker wetenschappelijke opleiding hoe beter, maar paedagogen in de eerste plaats.

Het is te minder noodig, dat ik veel uitschrijf van Langes denkbeelden over hetgeen de school doen kan ter opvoeding der jeugd, daar de Raadt hierover reeds zooveel voortreffelijks gezegd heeft. Het is anders der moeite waard te zien hoe groote overeenkomst tusschen beide paedagogen te dezen aanzien heerscht. Maar aan een opmerkelijk doch treurig voorbeeld wil ik toch toonen wat de pligt der school is. Ik kies dit, omdat het niet missen kan de aandacht van liefhebbende ouders tot zich te trekken. D^{r}. Lange, wiens boekje voor eene bepaalde klasse van lezers bestemd is, schrijft in zijne moedertaal; men vergunne mij in een tijdschrift, dat in aller handen komt, dat ik mij gedeeltelijk van eene doode taal bediene.

‘Even als de wijnjaren zijn ook de schooljaren niet gelijk. Soms is eene klasse rijk aan talenten, aan goed opgevoede degelijke jongens; maar soms zien wij dat gebrek aan talent en energie, nalatigheid en vlugtigheid den boventoon voeren. In het laatste geval moet men op wetenschappelijk gebied met matige resultaten tevreden zijn, maar wat den geest der klasse betreft, te dien aanzien moet men de eischen niet lager stemmen, maar zonder ophouden strijden, opdat de goede leerlingen de meerderheid bekomen en hun invloed overwegend worde. Eerst als dit doel bereikt is, kan men met zelfvoldoening in zulk eene klasse werken. Heeft zich eenmaal in alle klassen een goede geest gevestigd, dan krijgt de school een vasten degelijken gang. Ik had al langen tijd reden met dien gang van zaken tevreden te zijn en begon op dit punt gerust te worden, toen op eens eene klasse, die over het geheel veel minder vorderingen maakte dan de andere, mijne aandacht op bijzondere wijze tot zich trok. Er kwamen bij haar allerlei gebreken voor den dag, welke ik meende dat ik sedert lang overwonnen en verbannen had. Men klaagde over gemeene

en slechte streken, over de moeijelijkheid gedurende de lesuren de aandacht der leerlingen levendig te houden, over gebrek aan ijver, over de *algemeene neiging tot liegen* en over de lasterlijke praatjes der leerlingen in het ouderlijk huis. Mijne ambtgenooten en ik deden ons uiterste best om den oorsprong dezer ziekteverschijning te ontdekken en met kracht daartegen op te treden - al onze pogingen waren vergeefsch. Dikwijls riep ik half wanhopig uit: waar mag toch de sleutel van dit geheim liggen. Eindelijk vond ik dien sleutel op eens. De dagen waarin ik dat wat ik zocht op het spoor kwam, zijn de donkerste die ik mij in mijn leven als leeraar herinner. Qui in hoc ordine ceteris praeibant et exemplo erant, masturbabantur omnes, atque ita factum erat ut quidquid boni umquam apud illos fuisset, id nunc iaceret oppressum et extinctum. Animo aegro et confectus moerore, nam quo tandem animo esse debuerim facile quivis conjicere potest, rem retuli ad eos qui in docenda iuventute me adiuvabant et cepi consilium omnis turpitudinis quae succreverat, radicitus exstirpandae. Qui ceteris viam praemonstrarant, statim abire iussi et de ipso flagitio saepe dicebam et quantum dicendo consequi poteram, id omne insumebam ut pueros dehortarer ne facerent. Praeceptores omnes conjurarunt et verbis conceptis sancte polliciti sunt se quantum esset in se non quieturos, sed quantum summa vigilantia consequi possent, id omnes esse collaturos ad singulos custodiendos et observandos. Non facile dicam quid illis diebus pertulerim et referens horresco. Sed haec quoque olim fuerunt: iacet Diabolus victus vinctusque et re quam accuratissime investigata, affirmo in scholas meas mores pristinos reductos esse, hoc est puros et incorruptos. Tristissimam rem expertus, tanto divitior inde abii. Van mijne eerste jeugd af heb ik tot mijn twintigste jaar en langer zelf op de banken gezeten, met het doel eenmaal onderwijzer te worden. Zoo heb ik allerlei onderwijzers en leerlingen leeren kennen en met de streken en bedriegerijen der laatste ben ik wel zoo vertrouwd dat zij mij niet zoo ligt om den tuin zullen leiden, maar de neiging waarvan ik sprak, was mijn blik steeds ontgaan. Hoe verpestend zij werkt, moest ik eerst later ondervinden. Men heeft, mij en mijnen medearbeiders zeker nooit gebrek aan vlijt of waakzaamheid kunnen verwijten. Wij zorgden voor beweging en gezondheid zoowel als voor inspanning gedurende de lesuren; de handen moesten altijd op tafel liggen, de beenen

tegen elkander gezet worden, enz. Toch moesten wij deze treurige ondervinding maken. Evenwel ontving ik slechts wat ik verdiend had. Er hadden zich bij mij twee leerlingen aangemeld, die al wat ouder waren en vele scholen waren rondgeweest. Toen ik hen zag, raadde eene stem in mijn binnenste mij aan hen niet op te nemen. Ik liet mij desniettegenstaande overhalen en moest later voor deze onbezonnenheid zoo zwaar boeten. Zij toch waren het geweest, die het kwaad gesticht hadden. Later werd ik voorzigtiger en nam eerst mijne inlichtingen voordat ik voor zoodanige knapen mijne school opende. Ja, ik besloot leerlingen eenvoudig te verwijderen, die zich aan eenige onzedelijke uitdrukking hadden schuldig gemaakt en daardoor kwade vermoedens op zich geladen hadden. Dit toenmaals genomen besluit handhaaf ik nog steeds. Ik houd anders niet van wegjagen; maar men mag de gezondheid zijner leerlingen naar ligchaam en ziel niet door verkeerd geplaatst medelijden op het spel zetten. De bedoelde neiging is te gevaarlijk en te aanstekelijk en de school is toch ook geen verbeterhuis voor zedelijk verwaarloosden, maar eene opvoedingsinrigting voor de reine jeugd. Om mijne taak naar vermogen te vervullen, deel ik zonder schroom aan de ouders alle redenen mede, die ik tot bezorgdheid mag hebben en geef hun den raad met den geneesheer te spreken. Bewimpelen is hier niet op zijne plaats', enz.

Het is de moeite waard hiermede te vergelijken wat de Raadt zegt, pag. 158; hij treedt in minder bijzonderheden, maar de geest is dezelfde. Ik wensch er alleen bij te voegen, dat volgens hetgeen mij bij meer dan eene gelegenheid gebleken is, het inroepen van den raad des geneesheers, ofschoon altijd pligtmatig, toch meestal nutteloos is.

Ik verlaat het gebied der opvoeding om nog mede te deelen wat D^{r}. Lange over de leerstof zegt. Zijne denkbeelden gelden naar mijne meening overal en niets is bespottelijker dan schoolreglementen - ik ken ze - die de opgave bevatten van twee dozijn vakken van onderwijs.

'Over het geheel mag eene Reaalschool niet vergeten op welken grond zij staat en moet zij de plaatselijke eischen in aanmerking nemen. In Hamburg worden de meeste leerlingen der Reaalschool kooplieden; enkele behoeven eene polytechnische opleiding; zeer enkele willen geleerden worden. Derhalve wordt hier veel gelet op schrijven en prac-

tisch, zoogenaamd koopmansrekenen - de koopman beoordeelt het jonge mensch, dat zich bij hem aanmeldt, vooral naar zijne bedrevenheid in deze vakken - vervolgens op het leeren verstaan van Fransch en Engelsch. Wegens de handelsbetrekkingen van Hamburg, is ook eenige kennis van het Spaansch vereischte. Wij moeten ons naar deze plaatselijke behoeften zooveel mogelijk regelen. Als men evenwel meent, dat wij zoo ver moeten gaan, dat wij van onze Reaalschool, die alleen algemeene vorming ten doel heeft, eene soort van handelsschool moeten maken, als men spreekt van handelsgeographie en geschiedenis van den handel, van warenkunde, enz., dan miskent men geheel de eischen der paedagogiek op eene school die de kinderen slechts tot het vijftiende of hoogstens zestiende jaar behoudt en men miskent bovendien de neiging van kinderen op dien leeftijd. Zij hebben waarlijk al genoeg te leeren; zij behoeven nog niet geplaagd te worden met wetenschappen die voor hen niet passen; bovendien heeft mij de ervaring geleerd, dat de gemiddelde vorderingen in noodzakelijke dingen waarlijk nog niet van dien aard zijn, dat men al geregtigd zou zijn er nog meer bij te halen. Maar sommige menschen meenen dat de school voor alle mogelijke dingen te gelijk kan dienen. De een dweept met staathuishoudkunde en houdt dit vak althans voor wenschelijk, neen noodzakelijk: dadelijk aan de staathuishoudkunde. Dan profeteert men door de stenographie eene geheele maatschappelijke omwenteling; dadelijk zijn voordeel gedaan met de alleenzaligmakende kracht der stenographie. Inrigtingen waarin de kinderen blijven tot hunne aanneming als lidmaten, zijn kinderscholen, en van haar mag men niet eischen, wat eerst zijne plaats vindt op handelscollegiën en dergelijke, die den jongeling na zijne aanneming ontvangen. De practische paedagoog moet op zijne hoede zijn tegenover de eischen der mannen van de industrie, opdat niet de algemeene vorming tot menschen, die zijn doel is, van de eereplaats worde gestooten, waarop zij in de kinderschool regt heeft..... Met juistheid uit te maken binnen welke palen wij ons moeten houden en daarop toe te zien, dat die palen werkelijk in het oog worden gehouden, dat is de taak des directeurs. Hij moet in de eerste plaats paedagoog en niet liever dit of dat anders zijn. Paedagogiek moet hem leiden bij al zijn doen en laten, ook bij het beoordeelen der

zoogenoemde eischen van den tijdgeest, ten einde hij in staat zij te zorgen dat de ware paedagogische grondbeginselen op zijne inrigting niet verloren gaan. Het leven gaat vooruit, ook de school moet vooruit; maar niet ten koste van beproefde grondwaarheden en tegen het ware belang van den mensch, die in het kind moet worden opgewekt.'

Tot zoover D^{r}. Lange. Ik raad den lezer, die in deze questie belang stelt, nader kennis met zijn boekje te maken, dat nog zooveel meer bevat dan hier kan worden ter sprake gebragt. De toekomst van een belangrijk deel van het opgroeijend geslacht ligt opgesloten in de beantwoording der vraag, welk grondbeginsel ons leiden moet bij de organisatie van het Gymnasiaal onderwijs.

Leiden, Augustus 1862.

D^{r}. S.A. NABER.

Het partikulier landbezit op Java.

J.A. Krajenbrink, Het particulier landbezit der Europeanen op Java, verdedigd tegen de beschuldigingen van den Heer P. Mijer en vergeleken met het landrentenstelsel in de Gouvernements-residentiën. Tiel, Wed. D.R. van Wermeskerken. 1862.

De tijden zijn voorbij waarin men huiverig was de nederlandschindische aangelegenheden in het openbaar te behandelen.

De voorstanders van vooruitgang hebben wel nooit gevreesd hunne beginselen te brengen op het veld der publieke diskussie, maar zij, die de behoudende beginselen waren toegedaan, oordeelden het niet in het belang van het europesche gezag in Indië, dat de indische toestanden in de vertegenwoordiging werden blootgelegd, en wezen zelfs op het gevaar voor het behoud der rust in de overzeesche bezittingen, wanneer de indische belangen door de pers werden besproken.

Het gevolg dier vrees was eene onthouding van deelneming aan de diskussie van de zijde der konservatieven en eene eenzijdige voorlichting der natie door de liberalen. De beschouwingen en klagten der laatsten werden niet bestreden, maar òf verdacht gemaakt, òf gestempeld als ontijdig, als ongepast, als inbreuk makende op de prerogativen der kroon, als gevaarlijk voor de rust van Java, ja zelfs als aanzettende tot opstand.

De natie geraakte in verwarring, en onbekend als zij was met indische toestanden, wist zij niet meer waaraan zich te houden.

Deze toestand begon zich eenigzins te wijzigen, naarmate de meeningen der liberalen veld wonnen. De stemmen uit het andere kamp begonnen zich toen talrijker te verheffen, maar de konservatieven voerden meer een' strijd van verdediging dan van aanval. Het initiatief ontbrak hun.

Dit duurde totdat de liberale rigting in het koloniaal stelsel aan het bewind kwam. Het gevaar van de openbare behandeling der koloniale vraagstukken, waarop zoo onophoudelijk gewezen was, de bezorgdheid voor het verlies van ons prestige in Indië en voor inbreuken op het prerogatief der kroon door aanvallen op het koloniaal bewind, zij waren eensklaps geweken toen de konservatieve rigting in het bestuur der koloniën voor de liberale moest wijken.

Dat is een verblijdend verschijnsel. De wijze waarop sedert de voorstanders van het behoud zijn opgetreden, heeft het bewijs geleverd, dat ook zij thans geen gevaar meer zien in hetgeen zij vroeger zoozeer vreesden. De voorlichting der natie is er veelzijdiger door geworden, en zij heeft in ruime mate de gelegenheid bekomen over vele onderwerpen met meer kennis van zaken te oordeelen en de debatten te toetsen aan goede trouw en werkelijkheid.

Niets schijnt de zege der liberale beginselen meer te bevorderen dan hunne bestrijding. Het goede komt dan eerst krachtig uit. Hoe feller de bestrijding, des te zekerder zijn zege.

De parlementaire debatten hebben den invloed der veranderde stellingen ondergaan. Toen in de volksvertegenwoordiging het liberale element de oppositie was, werd deze door de konservatieven gewraakt. Thans, nu de tegenstand in de kamers komt van de zijde van het behoud, wordt hij door de konservatieven toegejuicht,... en door de liberalen niet alleen niet gewraakt maar zelfs verlangd. Nu het behoud van verdediger aanvaller is geworden, is voor den vooruitgang de gelegenheid veel ruimer dan vroeger, om van zijne strekking tot in de minste bijzonderheden te doen blijken, en hij verheugt er zich over, omdat hij zekerder kan zijn van ruimere deelneming aan den strijd van de natie zelve.

Aan de parlementaire debatten van den jongsten tijd is men dan ook weder verschuldigd eene belangrijke brochure, welke in ruime mate de aandacht verdient.

Het lid der Tweede Kamer, de heer Mijer, heeft, zoo als bekend is, in eene redevoering, gehouden in de zitting der Tweede Kamer van den 20sten December 1861, behalve den vrijen arbeid ook het partikulier landbezit op Java aangevallen.

De heer Krajenbrink heeft gemeend den handschoen, den partikulieren landbezitters toegeworpen, te moeten oprapen en op de beschuldigingen en voorstellingen van den heer Mijer geant-

woord in een geschrift, onlangs te Tiel verschenen onder den titel: ‘Het partikulier landbezit der Europeanen op Java verdedigd tegen de beschuldigingen van den heer Mr. P. Mijer.’

De schrijver toont aan, dat het partikulier landbezit in geheel West-Java sedert lang wettelijk geregeld is en dat, wanneer al hier en daar onwettige heffingen, misbruiken en knevelarijen mogten plaats vinden, wat hij niet ontkent ten opzigte van de landen door Chinezen beheerd, zulks niets anders bewijst, dan dat nalatigheid bestaat in het handhaven der wettelijke bepalingen, zonder dat daarvoor het *partikulier landbezit zelf* kan worden verantwoordelijk gesteld.

Maar daarmede wil de schrijver niets meer zeggen, dan dat de aanval in de Tweede Kamer der volksvertegenwoordiging onbillijk was in zijne strekking, terwijl hij niet nalaat aan te toonen, hoe daarin, door zamenvatting als in één begrip van ‘vrije arbeid, grondhuur in de vorstenlanden en partikulier landbezit,’ geheel ongelijksoortige grootheden vereenigd tegenover het kultuurstelsel geplaatst worden.

De hoofdzaak en verreweg het belangrijkste zijner brochure, is de aantooning van wat men zich voor te stellen hebbe van de beweringen, dat de bevolking op de partikuliere landen in welvaart en zedelijkheid zou achterstaan bij die der gouvernements-landen.

De schrijver schetst den arbeid der bevolking op de partikuliere landen als gedeeltelijk zijnen grond hebbende in de wettelijke bepalingen en gedeeltelijk in vrijheid van handelen.

De vrije arbeid is op Java geene nieuwigheid. Honderd duizenden worden er door gevoed op de hoofdplaatsen van Java. Wat zouden Batavia, Samarang, Soerabaya, Soerakarta, Pasoeroean, Djokdjokarta en zoo vele andere plaatsen van Java zijn, zonder dien vrijen arbeid? Het is naauwelijks denkbaar, dat zulks den tegenstanders van den vrijen arbeid onbekend zij. Bovendien, duizenden inlanders uit Buitenzorg, de Preanger-regentschappen en Bantam, stroomen voortdurend naar Batavia om daar werk te zoeken. Velen hunner vestigen er zich, doch velen ook begeven er zich heen, aangelokt door de ruimere verdiensten, welke de hoofdplaats aanbiedt, met het doel om een kapitaaltje over te winnen en zich daarvoor, bij terugkomst in hun gewest, een stuk gronds of een buffel of beide aan te schaffen en de rol van loonarbeider met die van eigenaar te verwisselen.

Wie een blik geslagen heeft in het leven der koelies en der zoogenaamde stal- en tuinjongens van Batavia, kan het niet ontgaan zijn, hoevelen zich daar bekrompen en als het ware van afval leefden, om hun loon zooveel mogelijk bijeen te houden en hun zuur verworven kapitaal naar de plek hunner geboorte over te brengen en daar produktief te maken.

Zoo als het is te Batavia, is het ook op de partikuliere landen, waar, onder de leiding van Europeanen, produkten voor de europesche markt worden geteeld.

Die teelt heeft voor een groot deel plaats door vrijwillige arbeiders, de in West-Java zoo bekende boedjangs, die er deels van soms ver afgelegene streken zamenvloeijen, om voedsel en vrijheid te zoeken, deels er zich sedert verscheidene geslachten met de partikuliere kultuurondernemingen als hebben vereenzelvigd. - En men houde wel in het oog, dat hier geen sprake is van geïsoleerde verschijnselen, maar dat het partikulier landbezit zich over geheel West-Java uitstrekt en eene inlandsche bevolking omvat, welke meer dan een millioen zielen bedraagt en ongeveer met een derde der bevolking van geheel Nederland gelijk staat. Ook vergete men daarbij niet, dat de boedjangs arbeiden zooveel en zoolang zij willen en daarom bijzonder ontzien moeten worden, dat zij eene vaste bezoldiging genieten met vrije voeding, woning en erf en verscheidene emolumenten, die gelijken tred houden met hunnen ijver en geschiktheid.

Wanneer men zich een juist denkbeeld van toestanden wil vormen, moet men ze wegen of meten. Die maat, voor sociale toestanden, zijn de cijfers. Waar deze niet bestaan ontbreekt de grond tot juiste kennis en beoordeeling.

De heer Krajenbrink heeft die cijfers laten spreken en de uitkomsten zijn, zoo als te verwachten was.

Men weet toch uit de wettelijke bepalingen, ten opzigte van de partikuliere landen, dat daar opbrengst en verdienste der bevolking in eene vaste verhouding tot elkander staan. De opbrengst van ⅕ van het werkelijk verkregen produkt in natura en niet in geld, sluit in zich de vrije beschikking over het resterende ⅘. Ruime opbrengst duidt er dus op bloei, geringe opbrengst op kwijning. Voor elken pikol produkt minder verkregen, vermindert ook de opbrengst aan den landheer. Van elken pikol padi meer verkregen dan geraamd was, genieten planter en snijder 80 pCt. vrij. Met den persoonlijken verpligten arbeid is het evenzoo. Één dag verpligte arbeid 's weeks

voor den landheer tegen onevenredig loon, maar elke dag arbeid méér vrij en zuivere opbrengst voor den arbeider zelven, in een door hem zelven goed te keuren loon. Bovendien zijn produkt en loon voor hem zèlven en worden niet gebragt in de gemeenschap der dessa of kampong. Er bestaat de prikkel van het eigenbelang. Het belang van den arbeider is tevens dat van den landheer, die zelf het grootste belang heeft bij de welvaart zijner opgezetenen.

Men gevoelt de groote tegenstelling van deze regeling met die der gouvernementslanden, vooral met die, waar het kultuurstelsel met al zijne schakeringen werkt en het sawah-bezit kommunaal is.

Maar theorie, hoe onomstootelijk zij zijn moge, is geen maat. De heer Krajenbrink heeft zich de moeite gegeven door cijfers te bewijzen, wat de theorie slechts voorspelde. Die cijfers zijn sprekend en toonen aan welke waarde men te hechten hebbe aan zoo vele beweringen van de tegenstanders van het partikulier landbezit.

Uit die cijfers blijkt, onder anderen:

1°. Dat in de gouvernements-residentiën gemiddeld slechts 20,5 pikols padi per bouw wordt verkregen tegen 30,9 pikols op de partikuliere landen.

2°. Dat, terwijl de heffing per pikol werkelijk verkregen padi op partikuliere landen in werkelijkheid minder dan gemiddeld 30 cents waarde in produkt bedraagt, dezelfde opbrengst op de gouvernementslanden, in den vorm van landrenten, stijgt tot 35,2 cents, en in sommige residentiën zelfs tot meer dan 40, 50 en 60 cents, terwijl de bevolking daar *bovendien* nog landrenten betaalt van de velden, die zij met suiker en indigo voor het gouvernement beteelt; eene heffing, welke in 13 kultuur-residentiën niet minder bedraagt dan gemiddeld ruim ƒ 10 per bouw, of bijkans ƒ 4 meer per bouw dan het gemiddelde bedrag der landrenten, geheven van de met padi beplante velden der gouvernementslanden.

3°. Dat tegenover de evenredige opbrengst op de partikuliere landen, waar steeds de hoogere heffing wijst op hoogere produktie, dat is, waar heffing en welvaart hand aan hand gaan, in de gouvernementslanden verontrustende wanverhoudingen bestaan ten opzigte van de heffing der landrenten in de verschillende residentiën, waar zij per bouw afwisselt van ruim ƒ 4 tot ƒ 16, per ziel van 84 cents tot meer dan ƒ 2, per huis-

gezin van bijna ƒ 6 tot bijna ƒ 15, en per pikol padi van 38½ tot bijkans 68 cents.

Na het partikulier landbezit ook in andere opzigten, tegenover de gedane aanvallen in een gunstig licht te hebben gesteld, treedt de heer Krajenbrink nog in beschouwingen van de oorzaken, waarom de werking van het landrentenstelsel in de gouvernements-residentiën bij die van het stelsel op de partikuliere landen zoo ongunstig afsteekt; - waarom de bevolking in de eene residentie tot een verontrustend cijfer op eene gegeven oppervlakte is opgehoopt, terwijl in andere residentiën de gunstigste gelegenheden voor uitzetting van bevolking en uitbreiding van de kultuur harer voedingsmiddelen onbenuttigd blijven; - waarom er in de meeste residentiën slechts een produkt wordt verkregen, dat per bouw iets meer dan de helft en per ziel naauwelijks het een derde bedraagt van dat op de partikuliere landen; - en waarom de partikuliere landen alle in korten tijd in bevolking en tevens in opbrengst verdubbelen, terwijl zelfs bij vermeerdering der bevolking elders op Java zoowel de opbrengst in padi per bouw als het cijfer der landrenten stationair blijft.

De heer Krajenbrink vindt de verklaring van de genoemde verschijnselen in het dessa-gewijze gemeenschappelijk sawah-bezit, en hoezeer er nog andere oorzaken van zijn aan te wijzen, is dat gemis van individuëel grondbezit zonder twijfel de groote kanker, die aan de gouvernements-residentiën van Midden-Java knaagt. Het gemeenschappelijk grondbezit, zoo als het op Java bestaat, is het socialisme van den arbeid in zijn' ongunstigsten vorm, en moet uit den aard van zijn wezen alle ontwikkeling stremmen of verhinderen en het individu in de dessa oplossen. Het zal eene groote weldaad zijn aan Java en de Javanen bewezen, wanneer een stelsel, waarvan het zelfs nog niet uitgemaakt is of het wel lag in de oude instellingen, en wat voor groote uitgestrektheden van Java eerst tijdens het kultuurstelsel is ingevoerd, allengs wordt verlaten. Het zal eene groote en belangrijke hervorming en deels slechts eene restauratie wezen, welke wel niet het werk kan zijn van één' dag en met veel beleid en omzigtigheid zou dienen te worden voorbereid en geleid, maar een der groote grondslagen zou wezen van de meerdere ontwikkeling en welvaart der Javanen.

Wanneer men de aanvallen op het partikulier landbezit op Java wil afweren, staan nog andere wapenen ter dienste.

De aanvallen zijn altijd gerigt tegen de gewesten, waar dat bezit op uitgebreide schaal bestaat, tegen het partikulier landbezit in West-Java[1].

Men stelt dat dan tegenover het gouvernements-grondbezit in Midden-Java.

Maar al ware het, dat de uitkomsten der vergelijking niet waren ter gunste van het partikulier landbezit, dan nog zou men er niet uit mogen besluiten tegen dit bezit; want men mag de bevolking van de oude Jakatrasche en Preanger-landen niet met dezelfde maat meten, als de eigenlijke Javanen van buiten de Soenda-landen.

Intusschen zijn ook in West-Java de uitkomsten zeer bepaald ten voordeele van het partikulier landbezit.

Twee eeuwen geleden was het gebied der tegenwoordige partikuliere landen in West-Java nagenoeg geheel ontvolkt door de toen geheerscht hebbende oorlogen. In deze ontvolking lag de aanleiding tot het wegschenken en tot het voor uiterst geringe sommen afstaan van de gronden van het voormalig koningrijk Jakatra. Men zag daarin het middel om weder bevolking en landbouw te lokken op die tannah *preangan* of *verlaten* landen, die het karakter van woeste gronden hadden bekomen. Een vreemd mengelmoes van Soendanezen, Boeginezen, Baliërs, enz., werd door de landbezitters aangeworven en trad allengskens in de plaats der oude bevolking[2].

En wat is sedert van die grootendeels ontvolkte en woeste gronden geworden? Het partikulier landbezit strekt er zich thans uit over een millioen zielen. Een duizendtal Europeanen is er vreedzaam onder honderdduizenden inlanders gevestigd. De maatstaf van de rust en veiligheid die er heerschen, wordt er vertolkt door de volstrekte afwezigheid van alle militaire bezetting. Die landen zijn thans de voorraadschuur van het hoofdvoedsel van andere gewesten. Zij voeden den handel met belangrijke hoeveelheden suiker en koffij en andere produkten. In de 17de eeuw waren zij minder duizenden guldens waard, dan thans millioenen. Die waarde, welke steeds nog toeneemt

1 Men weet dat dit landbezit niet tot West-Java beperkt is, maar ook bestaat in de residentiën Tegal, Samarang, Japara, Soerabaya en Pasoeroean. Die landen bevatten te zamen ruim 160,000 zielen, dat is nog niet het ⅙ der getalsterkte van de bevolking op de partikuliere landen in West-Java.

2 Een merkwaardig voorbeeld van vrijen arbeid op uitgebreide schaal in een' tijd van nog geringe ontwikkeling van de inlanders en minder philanthropische zienswijze der grondbezitters.

en in de verponding aangeslagen is voor ruim 30 millioen guldens, is tevens de maatstaf van daar nog immer toenemenden bloei en welvaart.

Dat alles is gewrocht door het partikulier landbezit en de partikuliere industrie.

Heeft men reden ze te wraken?

En men verlieze niet uit het oog, dat die bloei en welvaart voornamelijk dagteekenen van de jongste halve eeuw, sedert de invloed van de europesche beschaving en de toepassing van mildere beginselen er zich meer hebben doen gevoelen.

Hierboven heb ik reeds met een enkel woord gesproken van de vroegere ontvolking van het tegenwoordig gebied van het partikulier landbezit in West-Java en van de ongeveer een millioen zielen, die er thans zijn gevestigd. De cijfers van de bevolking zijn ook hier weder de meters van hare toestanden en zij zijn het hier meer nog dan elders, omdat eene bevolking zich nergens vrijwillig vestigt en zich nergens snel vermenigvuldigt, waar zij in daartoe ongunstige omstandigheden verkeert. En nu schatte de gouverneur-generaal Mossel, naauwelijks een eeuw geleden (1754), de geheele bevolking van de stad Batavia, de Bataviasche ommelanden en de Jakatrasche en Preangerlanden, dat is de tegenwoordige residentiën Batavia, Buitenzorg, Krawang en het grootste deel der Preanger-regentschappen, op een cijfer van 212,902. Dat cijfer was in 1859 gestegen tot meer dan 1,500,000[1], zoodat in ongeveer een eeuw tijds de populatie verzevenvoudigd is. En laat men de Preanger-regentschappen buiten berekening, en even zoo ook de hoofdstad Batavia, om tot een juister inzigt te komen van de bevolking der partikuliere landen, dan bekomt men reeds voor Batavia, Krawang en Buitenzorg (dus de partikuliere landen van Bantam en Cheribon buitengesloten), een cijfer van ongeveer 875,000 zielen, dat is meer dan het viervoudige van het cijfer van 1754 voor al die gewesten met inbegrip van de stad Batavia en van de grootste helft der residentie Preanger-regentschappen.

En wil men de vergelijking meer beperkt, waartoe men moet opklimmen tot het jaar 1795, dan vindt men voor de totale

1 In de *geheele* residentiën Preanger-regentschappen en Batavia tot 1,779,554, doch de regentschappen Soemedang, Limbangan en Soekapoera behoorden in de vorige eeuw tot het koningrijk Cheribon, en een gedeelte der residentie Batavia tot het koningrijk Bantam.

inlandsche bevolking van de toenmalige regentschappen Buitenzorg, Krawang, Tjassem, Pamanoekan en Pagadeeng, Adiarsa en Tangerang en Grinding, welke vrij juist omvatten de tegenwoordige residentiën Buitenzorg, Krawang en Batavia, zonder de hoofdplaats Batavia en hare naaste ommelanden, een cijfer van slechts 56.885 zielen, terwijl dat cijfer voor dezelfde gewesten in 1859 aanwees meer dan 800,000 inlanders, zoodat zij thans meer dan twaalf maal sterker is, dan op het einde der vorige eeuw. - Met dergelijke uitkomsten, al is het dat de oude bevolkingcijfers niet dan met groote behoedzaamheid in rekening zijn te brengen, kan de gunstige invloed dien het partikulier landbezit in West-Java heeft gehad, moeijelijk betwist worden.

Met het oog op de verkregen uitkomsten, heeft men dan ook dikwerf de uitbreiding van den afstand van grondeigendom aan partikulieren ter sprake gebragt.

Eigenlijk is die afstand geen afstand van grond, maar slechts eene overdragt van het regt van heffing van sommige belastingen van den souverein op den partikulier, welk regt door verkoop, afstand of versterf weder op anderen kan overgaan. De bebouwde velden en gronden blijven daarbij de vrij beschikbare en overdraagbare eigendom der opgezetenen, voor zooverre ze vrijwillig door hen ontgonnen zijn.

Deze toestand heeft zich reeds in de vorige eeuw, toen de landen bijna zonder beperking werden afgestaan, ontwikkeld, deels als uitvloeisel van de elders bestaande gebruiken, deels omdat de landbezitters spoedig inzagen, dat het in hun eigen belang was, de door de opgezetenen vrijwillig in kultuur gebragte terreinen aan hen te laten. Dat was hun een prikkel om hun bezit uit te breiden. Dit beginsel wordt nog heden ten opzigte van nieuw aangelegde rijstvelden gevolgd. Het werkt heilzaam, omdat het den opgezetene in de gelegenheid stelt, door vlijt en beleid zijn sawahbezit uit te breiden en tot een' hoogeren trap van welvaart te geraken.

Men ziet dat véél voor de uitbreiding van het partikulier landbezit pleit, maar het schijnt wenschelijk, dat het voornamelijk toegepast worde op weinig bevolkte en nog onbebouwde streken.

Het partikulier landbezit zou daar de groote hefboom zijn om bevolking te lokken en welvaart te voorschijn te roepen, waar ze naauwelijks of niet bestaan.

Die uitbreiding ligt geheel op den weg, door art. 60 van het Reglement op het regeringsbeleid voorgeschreven, en het is de vraag of art. 62 van dat reglement er zich tegen verzet, omdat het hier niet geldt een' eigenlijken verkoop van grond, maar een overdragt of verkoop van een regt tot eene bepaalde soort van heffing, welke het individuëel grondbezit der opgezetenen niet uitsluit en het niet zou mogen uitsluiten voor de te verwachten opgezetenen op woeste gronden. Het zoogenaamd partikulier landbezit is wettelijk bestaanbaar, zoowel met het kommunaal als met het individueel grondbezit. Maar het valt in het oog, dat van de uitbreiding van het partikulier landbezit slechts belangrijke uitkomsten te verwachten zijn, wanneer er het individueel grondbezit aan wordt verbonden.

De uitgestrektheid der af te stane percelen zou dan groot genoeg moeten zijn om de ondernemers in de gelegenheid te stellen, door ontginning eenig voordeel van beteekenis te behalen, voor de kansen waaraan zij zich blootstellen. Die terreinen zouden spoedig bevolkt kunnen worden, even als zulks geschied is met de ontvolkte en aanvankelijk grootendeels weinig vruchtbare gronden der oude Jakatrasche landen. Duizenden en duizenden orang menoempang, thans weinig nuttig voor den staat, de dessa's tot overlast en in vele gewesten slechts bijdragende tot overbevolking, zouden daar een ruimer bestaan kunnen vinden en door vrijwillige ontginningen het vooruitzigt hebben op eigen bezit van rijstvelden. Veel zou daardoor worden toegebragt tot de ontwikkeling van zoo vele thans nog woeste streken, tot de ontwikkeling van welvaart in het algemeen, tot eene betere verdeeling der hier opgehoopte en ginds ontbrekende bevolking, tot meerdere inkomsten van den staat en tot voeding van den nationalen handel. - De arbeid op die landen zou behooren te zijn vrij, even als hij is op de tegenwoordige partikuliere landen met betrekking tot de zoogenaamde boedjangs. De zevende dag, thans nog op de partikuliere landen van de opgezetenen geeischt wordende, zou hun daar evenwel beschikbaar moeten blijven; want moge al één dag per week verpligte arbeid der opgezetenen ten behoeve van den landheer thans eene wettige belasting zijn, en den tegenwoordigen eigenaars niet zonder schadevergoeding te ontnemen, bij toekomstige regelingen van het partikulier landbezit op Java zal zij behooren te worden geweerd.

Uitgestrekt zijn nog de gewesten, waar dit stelsel, met vooruitzigt op gunstig gevolg voor alle er in betrokken partijen (inlandsche bevolking, ondernemers en gouvernement) in werking te brengen is. Bij voorkeur zouden daartoe aan te wijzen zijn, in West-Java een deel der gouvernementsgronden van Krawang, van meerdere streken van Bantam en de Preanger-regentschappen en in Oost-Java uitgestrekte gronden in Banjoewangi en Bezoeki, terwijl zeer zeker ook nog de minder bevolkte deelen van Midden-Java talrijke streken bevatten, waar dit stelsel eene vruchtbare toepassing zou kunnen vinden.

P. BLEEKER.

Mylady Carlisle.

XVII.

Het was avond en guur in de straten van Londen, terwijl een koude nevel de duisternis nog duisterder maakte, aan het flaauwe lichtjen, dat op den hoek eener straat ontwaard kon worden, een rossen tint gaf en dit tevens belette op meer dan enkele voeten afstands eenige schemering te verspreiden. De voet waadde in het slijk en zocht dikwijls te vergeefs de gaten te mijden, die de lompe huifkar van den plattelandsbewoner, die zijne waren ter markt bracht, of de reusachtige wagen, bespannen met de daaraan geëvenredigde paarden van Zeeuwschen oorsprong, en beladen met porter en ale, daarin hadden geploegd. Nel ondervond het, hoe ongebaand de weg was, dien zij in haren angst was ingeslagen. De bezwaren, die zij in haar loop ondervond: nu het uitglijden van den voet, dan weêr het knikken der kniën bij het ontmoeten van een kuil, verder het stooten van den enkel tegen een steen, dat alles, nog verhoogd door het stikdonker en de kille mist, deed haar op pijnlijke wijze tot bewustzijn geraken van den toestand, waarin zij zich bevond. Waar was zij; waar ging zij heen? Die vragen kwamen te gelijker tijd in haar op. Zij was in een straat, dat vermoedde zij, maar hoe die heette en waar die heenleidde, dat wist zij niet en kon zij ook niemant vragen, want zij zag geen levend schepsel om zich heen; zij zag niets. Als zij scherp staarde, dan meende zij wel op weinig afstands iets te zien bewegen in gelijke of tegenovergestelde richting, en soms bevestigde ook het gekletter in het slijk naast haar het opgevat vermoeden, maar wie het waren,

mannen of vrouwen, ouden of jongen, dat kon zij niet onderscheiden. Zij had dikwijls gewenscht op straat te mogen zijn, geheel alleen, zonder eenig opzicht, zonder het geleide zelfs van de beide goede oudtjens; maar zij had het zich anders gewenscht dan het haar nu gegeven werd. Zij had in hare verbeelding, in hare droomen, van een dergelijken tocht nooit het zonlicht afgescheiden, het zonlicht, dat tintelde op de leien daken of vonkte op de golfjens van de Theems; nooit het vergezicht op de volkrijke straat, waar zoo veel fraais was uitgestald, waar zoo veel prettigs of vrolijks zich bewoog, nooit de honderde stemmen, klappend en snaterend, schreeuwend of fluisterend, scheldend of juichend. En nu was het donker en eenzaam, nu suisde er geen stem, nu hoorde zij zelfs niet het voetgetrap van de honderde voorbijgangers, dat haar vroeger als muziek in de ooren klonk; nu was het doodelijk stil, nu was het of zij weêr in ‘het hok’ zat, en dat zij bij het voortgaan niet met het hoofd tegen een steenen muur aanbonsde scheen haar het eenig bewijs, dat zij niet opgesloten was.

Wat zij nog maar zelden gedaan had, deed zij nu: zij schreide. De voet werd loomer en loomer en werd steeds met grootere moeite uit het slijk getrokken, waarin hij kleefde.

Gelukkig dat zij voor zich uit een rood lichtjen zag! Maar hoe ver was het nog wel! Zij zou er nooit kunnen komen, zoo dacht zij, en hare neêrslachtigheid ontroofde haar nog de krachten die haar restten.

Op een grooten steen, tegen wien zij aanbonsde, hurkte zij neêr. Zonder het te weten, was zij van het midden der straat afgeweken en zijwaards gedwaald, zoodat zij op de harde zitplaats, die vlak voor een thands gesloten winkelhuis stond, onder de breede luifel ten minste voor den regen, die in de laatste oogenblikken uit den nevel was voortgekomen, beschut was. Met de rust kwam eenigermate de verloren moed terug, en nu zich voor het oogenblik de bezwaren, die haar straks onoverkomelijk toeschenen, niet meer opdeden, was zij zelfs in staat zich over hare vrijheid te verblijden.

Aan de duisternis om zich heen scheen zij zich reeds eenigzins te gewennen, aan de stilte evenzeer; en daar te zitten geheel vrij, zonder opzicht, zonder zich te hooren dreigen of uitschelden, of zelfs met goede en zachte woorden te hooren bedillen of vermanen, het was reeds een groot genot. Aan

terugkeeren naar den goeden ouden Will had zij straks in al hare wanhoop niet gedacht, en alzoo thands in hare kalmer stemming nog minder. Neen, den goeden ouden Will durfde zij niet meer onder de oogen komen; jegens hem had zij kwaad gedaan, al was ook ‘de magere zwarte’ er de oorzaak van; dezen had zij echter niet mogen vertrouwen, vooral niet waar hij aanried wat de ander had afgeraden. Goeden ouden Will hoopte zij later wel terug te zien, na eenigen tijd, als zijn kwaadheid wat bedaard was en zij hem meteen wat lekkers kon meêbrengen, waar hij zoo veel van hield; maar als zij nu terugkeerde en hij haar met de goedige oogen kwaad aanzag en misschien wel evenzoo schreide als laatst, dan zou zij door den grond zinken van schrik, dat voelde zij wel.

Maar ergens moest zij toch komen.

Had haar verstand het haar niet reeds lang gezegd, de koude lucht, die haar de schouders van tijd tot schudden en de tanden zelfs klapperen deed, zou haar toch op dat denkbeeld hebben gebracht. Er was maar één huis waar zij kon aankloppen; het was het eenige in gants Londen, dat zij kende; er was behalve Will, dien zij kwaad had gedaan, maar één menschenpaar dat van haar hield.

Naar den Tower dus zou zij gaan, naar Tim en Bessie. Och, als daar Meester Phil en Sir Balfour en de ernstige Mistress ook maar niet woonden, dan zou zij geen oogenblik van angst kennen, dan zou ze, hoe lam ze ook ware, wel regelrecht er op toe willen loopen. Als ze maar eerst wist, hoe zij er regelrecht zou kunnen komen. Zij zou het kunnen vragen, want duidelijk hoorde zij nu meer dan het kletteren van den regendroppel op de luifel, hoorde zij het klotsen van haastige en forsche voetstappen door het slijk.

‘Och, wijs me den weg naar den Tower!’ riep zij, toen zij werkelijk ettelijke zwarte gedaanten voor zich voorbij zag trekken en verschillende stemmen dicht in hare nabijheid vernam.

‘Wat is dat?’ hoorde zij er een vragen, die misschen wel een oogenblik stilstond, maar weldra door de anderen werd aangespoord om zich niet op te houden om zulk eene. Ware het licht geweest, dan zou het kind een rij van stemmige mannen, geheel in zwart laken gekleed, allen met witten omgeslagen boord en manchetten hebben gezien, en als zij onder het bereik hunner stemmen ware geweest, dan had zij zaken hooren

bespreken, waarvan het bestaan haar ten eenenmale onbekend was; zaken, die anderen, zelfs met even veel moed en geestkracht als Nel soms kon toonen, de blos van de wangen zoude hebben gejaagd. Zij zou een taal hebben vernomen, zoo als zij het eerst van de lippen van Misstress Walleston had gehoord; een taal, waar ze geen naam voor wist en die ze wel eens gepoogd had na te volgen, maar altijd tot haar schande en nadeel, daar zij er steeds, vooral laatst nog van Nicht Patty, een duchtige kastijding voor ontvangen had, met de woorden, dat zij Godslasteringen uitbraakte. Indien zij maar iets van de buitenwaereld had geweten, dan zou zij vermoed hebben, dat iets gewichtigs die anders kalme en bedaarde mannen tot haast noopte, en zou zij uit de enkele opgevangen woorden hebben kunnen afleiden, dat er ergens in de stad iets zeer bijzonders gebeurde. Thands dacht zij alleen, dat die voorbijgangers haar niet hadden verstaan, hoe zij ook haar vraag herhaald had op nog luider toon dan de eerste maal. Toch bleek het haar, dat zij zich daarin vergist had, want na eenige sekonden hoorde zij zich fluisterend aanspreken en wel door een van de groep, die straks voorbij was gegaan. Hij was een voetstap achtergebleven en had toen zich ijlings afgewend naar de plek van waar haar stem had geklonken. Zij voelde zijn hand rondtasten, die in hare lange lokken rondwoelen en hoorde haar toefluisteren vleiend en zacht: ‘Zie in een half uur in Cheapside te zijn, onder de luifel van de smidse die daar is. Ik heb nu geen tijd, beste meid! Ik zal je daar zoeken.’ Hij boog zich nog meer voorover, hetgeen haar achterwaards deed wijken, zoodat zij van haar harde zitplaats dreigde af te vallen; maar hij spoedde zich ijlings weg, zeker om de anderen weder in te halen. Nel begreep niet, dat de duisternis ditmaal, en misschien wel meermalen reeds, de wijde mantel was geweest, die een zedelijke bult van een der sterken in den geloove voor het oog der oningewijden had verborgen. Zij voelde zich alleen van een onverklaarbaren angst ontslagen nu zij weder alleen was en had den moed niet een tweede proef te nemen om zich op die wijze van den te nemen weg te vergewissen. De lieve, goede God - en dat die lief en goed was had zij altijd hooren verzekeren en ook leeren gelooven - de lieve goede God zou haar wel helpen. Hoe dit mogelijk ware wist zij niet en daarover wilde zij ook liefst maar niet denken. Ook zou het niet overal zoo donker zijn als hier,

en zoo ze maar weêr het blijde licht in de oogen kreeg, dan zou zij zelve wel de armen uit de mouwen steken, de oogen in het rond slaan en er op die wijs wel voor een goed deel komen.

Het was of haar wensch reeds voor de helft vervuld werd, daar zij in de straat, maar nog geheel in de verte, een rosachtigen tint ontwaarde, die immer toenam en weldra veroorzaakt bleek te worden door ettelijke toortsen en pekkransen, die op lange staken door eene zeer luidruchtige menigte werden voortgedragen. Begroette zij het licht ook met een blijde verrassing, het gejoel en gedruisch, dat zich daaraan paarde, vervulde haar werkelijk met schrik. En eene, meer gewoon dan Nel aan het bezige stadsleven, zou zelfs deze menigte met eenigen angst hebben gadegeslagen. Er steeg uit het midden der honderden een gezang op, dat, zoo de raauwe klanken van eenige waggelende slagers- en bakkersknechts, herkenbaar als zoodanig aan de kleur hunner mouwen, zich minder hadden doen hooren, als een kerklied zou zijn herkend, misschien wel een roerende bede bevattende van het heilbegeerig hart, om vergiffenis en heiligmaking. Daarmeê vormden die brullende gillen, die geschreeuwde verwenschingen van de meest opgewondenen uit hun midden een schril kontrast, eene schreeuwende onevenredigheid en wanverhouding, die zich nog meer en beter deed kennen, zoodra men, onder den invloed van het rosse licht en den zwarten walm, die van de toortsen uitging, de menigte naauwkeurig beschouwde. Er waren er onder - en dat was dan ook de kern der bende - die in deftigheid Jean van Verviers niets toegaven, wien de levensernst blijkbaar een stempel op de gelaatstrekken had gedrukt, wien de geestkracht in het oog lichtte, eene kracht, schier tot een vermogen zonder maat of perk gestegen, door het enthusiasme der dweeperij. Maar er waren er ook onder, wien de ongebondenheid het wezen had vergroofd, wien de zinnelijkheid te lezen was in het bijwijle bloeddorstig oog en de dikke lippen waarop het schuim bobbelde; menschen, in de wouden der nieuwe waereld wilden te noemen, bestuurd door hunne tochten, zonder dat eenige zedewet die overheerscht, maar die, te midden der beschaving geplaatst, van deze eenige gedachten hebben overgenomen en zich daarmeê tooien, terwijl zij ze verminken en verscheuren, even als de naakte wilde zich zal opschikken met een stuk kleeding van den Europeaan, waarvan hij het eigenlijke doel niet begrijpt. Dezulken zijn er van alle natiën, van alle tijden! Ze zijn de gespierde armen van den

geest der omwenteling; zij hameren en mokeren, zij vernielen en vergruizen als uit instinkt, zonder doel, maar meest toch als werktuigen in dienst van hen, die de zelfbewuste kinderen van hun tijd mogen heten.

Nel drong zich zoo dicht zij maar kon tegen de luiken van het winkelhuis aan, om den golvenden volkshoop de meest mogelijke ruimte te laten. Een viertal mannen traden vooruit; twee hunner roffelden op een rammelende trom, en de beide anderen proefden hunne longen op blaasinstrumenten, die ettelijke breuken telden. De daarop volgenden waren gewapend, maar op de vreemdsoortigste wijze. Sommigen droegen zware musketten met groote lontsloten; de meesten echter hadden maar om zich heen gegrepen en het wapen aangevat dat hun het eerst onder het bereik was gekomen. Hier zag men er een met een verroesten of wel verminkten hellebaard, ginder een met een reusachtige slachtersbijl, verder weder eenige met reusachtige messen en zwaarden. Niemant droeg echter een grooter mes dan de grofgespierde kaerel, geheel in rood baai gekleed, die alleen liep, op eenigen afstand gevolgd door eenige dergelijk gekleede knechten, met een lederen riem, waaraan een bos sleutels hing, om het lijf. Een lange stok werd door een van hen in de hoogte gehouden, en aan die galg, zoo als het eind van den stok zeer goed voorstelde, hing een groote pop van papier of van hout, voorstellende een man van hoogen stand, want een gouden kroon was hem om het hoofd geschetst en een blaauw gekleurd lint om den hals geschilderd. Aan den kop scheen de volksschilder wel zijn meeste kracht besteed te hebben, want zoo dikwijls dat lichaamsdeel ook beschouwd werd, altijd gaf het aanleiding tot eenigen kreet of eenig woord, waar de gantsche menigte meê instemde. Daar achter volgde de eigenlijke stoet - mengelmoes van ambachten en gilden, van mannen en vrouwen, van ernst en scherts, van tochten en gewaarwordingen, maar toch beheerscht en alzoo tot eenheid gebracht door éene aandoening, min of meer begrepen en tot klaarheid gebracht: haat jegens hem, die hun zoo aanschouwelijk door dat ruw gemaakte beeld werd voorgesteld.

Nel was op dat oogenblik zeker de eenige, die niet wist wie met dat beeld werd bedoeld; misschien óok wel de eenige, die over de gelijkenis had kunnen oordeelen, want onder die duizenden was er stellig niet één, die Graaf Strafford ooit had gezien, welk voorrecht toch haar was te beurt gevallen. Het

gepeupel oefende gerechtigheid en wenschte op aanschouwelijke wijze der hooge overheid te toonen wat het wilde, ja wat het eischte. En geen konstabel, geen sheriff, geen *train-bands* werden zichtbaar, om den vermetelen volkshoop uiteen te drijven, om der volksheffe gehoorzaamheid te leeren aan de wet, onderdanigheid aan de gestelde machten, wien alleen het oefenen der gerechtigheid voegde, terwijl daarvan nog maar alleen het Huis der Gemeenten gesproken had. Daar was een storm in de lucht, had reeds menigeen vóor maanden gezegd, en wat er nu omging bevestigde zoo noodig die uitspraak volkomen. Op de dwingelandij scheen de bandeloosheid te volgen; op het oorensnijden en het brandmerken der Sterrekamer, de steenigingen van het graauw. Vooral na het aannemen door de Gemeenten van de wet, houdende Straffords veroordeeling, en terwijl die wet in behandeling was bij de Lords, namen de uitspattingen van het gemeen toe, en, als of er geen overheid meer bestond, op het misdrijf volgde nimmer eenige straf. Toch bestond de overheid wel, maar zij was een andere als de vroegere; het zwaartepunt in den Staat dreigde zich te verplaatsen, en zij, die dit bevorderen wilden, behoefden beweging en schokking. De predikers donderden van den kansel en klaagden den menschenmoorder Strafford aan, die den Heere een gruwel was; de burgers zeiden een innig amen op de vurige prediking, en de heffe van het volk kroop uit hare holen en bracht tot uitvoering wat de prediker bad. Het was een waarschuwing voor de Lords, die nog beraadslaagden, voor den Koning, die den Antichrist eens in zijne hoede mocht willen nemen; de predikers waren de stemmen Gods, de stoet, zoo als wij er nu een voorbij zien trekken, de tolk van den volkswil.

Nel wist niet wat zij er van denken moest en stond stokstijf, maar zeker met grooten angst op het gelaat, het schouwspel aan te staren. Door de voorsten niet bespeurd, werd zij het door de achterhoede wel, en hoorde zij zich toeroepen, na eerst verschillende afschuwelijke gezichten naar zich toe te hebben zien keeren en ettelijke woorden, die zij niet begreep, vernomen te hebben: ‘Ga meê; we gaan hem verbranden en om hem dansen. Ga meê: ginder is er meer te verdienen dan hier.’ Zeker weigerde Nel nog al met klem, hetgeen den anderen een schimp toescheen, want het klonk haar van den eenen kant tegen, ruw en barsch: ‘Bevries dan, feeks!’ terwijl zij van een andere zijde een forsche hand naar zich zag uitsteken, die echter niets meer dan haar sergie voorschoot

wist te vatten, maar dat haar dan ook gedeeltelijk van het lijf scheurde onder het uitbundig gelach van wie dat kloekmoedig en met zulk een gunstigen uitslag bekroond bedrijf hadden waargenomen. Hare oogen schitterden van toorn en de kleine vuist werd weder gebald, zoo als zij dit menigmaal in oogenblikken van hevige ergernis had gedaan, thands tot overgroote blijdschap van wie daar achtereenvolgens voorbijtogen. Tegen het winkelhuis aangeklemd hoorde zij met verbeten woede de schimpnamen en de ruwe toespraken, waarvan zij gelukkig de grootste helft niet begreep, en wachtte zij met ongeduld het laatste gelid af van den stoet, die haar haast oneindig toescheen. Hoe gaarne had zij die schreeuwende heks, wie het slijk tot in de verwarde hairen hing, die met haar schelle stem allen overstemde en in haar schimp en haar manier van scheldenveel van Patty Wicky had, een duchtige oorveeg toegediend of haar een van die woorden toegeduwd, die de eerzame Patty zoo dikwijls rood van toorn had doen worden, zelfs zóo rood als het borstelig hoofdhair van haar jongsten jongen.

Zij was echter bang voor die menigte en vermeed dus allen strijd. Zij had reden hare voorzichtigheid te prijzen, toen de laatste voorbij was gegaan en zij zich weder alleen bevond, ongedeerd, hoewel met een aan flarden gereten voorschoot; want niet ver van haar af scheen er een, wellicht eene als zij, even alleen en verlaten, zich minder bedaard te hebben gehouden en daarvoor eene ernstige bestraffing te ondergaan, Zij hoorde een geschreeuw en gejoel dat haar het ergste deed denken; zij zag zelfs iets flikkeren, dat veel van ijzer en staal had. Alles wat haar zelve betrof schier vergeten, repte zij zich voort, om aan de opgewekte nieuwsgierigheid te voldoen en te zien wat er gebeurde. De menigte, die zich om het tooneel van den kamp had geschaard, was dicht opeen gepakt. Toch was slechts de achterhoede slaags geraakt, daar zij het roffelen der trom en het schetteren der trompet steeds verder en verder hoorde verwijderen. Het was dan ook de ordeloze tros van het kleine leger, dat zich van dit had gescheiden, om den twist, met eenige voorbijgangers ontstaan, te beslechten.

‘Mik op den middelsten, Dick!’ riep dezelfde vrouw, die straks de ergernis van Nel in het bijzonder had opgewekt. ‘Boks hem tegen zijn ribbekast; het jonkertjen is waarachtig niet van steen!’ Die vergelijking scheen koddig naar het oordeel der omstanders, die in een luid gelach losborsten.

‘Neen, niet van steen, maar misschien wel van ijzer!’ hoorde Nel zeggen. Die stem kwam van de zij waar de aangevallenen moesten staan; zij klonk haar als niet geheel onbekend in het oor en daarbij zoo welluidend tegenover die grove barsche uitroepen der anderen, die haar wel allen van de famille van Phil Whistle toeschenen. In haar binnenste nam zij partij voor de tegenstanders van de heftige feeks, die, zeker geprikkeld door den wederstand of door den krachtelozen aanval welke naar haar meening beter had moeten worden doorgezet, of wel door de stekelige woorden van hem, dien zij het jonkertjen had genoemd, eenige gelederen door was gedrongen en een der omstanders zijn knuppel uit de hand had gerukt, waarmeê zij den vijand te lijf wilde. Maar het scheen dat deze aanval het geduld, dat het jonkertjen nog gehad had, uitputte, en hem, die misschien tot dus verre maar geschertst had, tot ernst dwong. ‘Terug!’ hoorde Nel met een donderende stem. ‘Dacht je me een gans, die je knuppelen kon, dronke kat?’ en meteen zag Nel de gelederen wijken en ettelijken met een angstig gehuil wegdringen.

In de eerste oogenblikken had zij gevaar geloopen van onder den voet te raken, maar toen zij haar evenwicht hersteld had, maakte zij van de bressen, die er hier en daar ontstonden, gebruik om vooruit te sluipen, ten einde te kunnen gewaar worden wat er gebeurde. Ze kreeg een viertal mannen in het oog, in zwarte regenmantels gehuld; twee van hen waren zeker van hoogen rang, daar een breede platte veder op den rand van hun hoed lag en er bij de laatste beweging, die den mantel terzijde had doen slaan, een fijne halskraag en eenige strikken lint waren zichtbaar geworden. De hand, die het zwaard hield geheven, was fijn en blank, en de knevel trilde bij den glimlach van minachting, waarmeê de krijgsman het gepeupel om zich heen aanstaarde, hetgeen dan ook de losgebarsten woede zoo niet billijkte, dan toch verklaarde. En hij, die vooraan stond, straks zeker vlak tegenover de scheldende feeks, die nu echter naar de achterhoede was gestoven, was haar welbekende oude vriend, de Kolonel, zoo als oude Will hem zelfs met eerbied noemde, de vriend, die het zoo goed met haar meende en daarvan reeds zoo dikwijls had willen doen blijken. Zij knikte hem toe en riep dat ze hier was en bij hem wilde komen, om hem een handtjen te helpen als hij 't wilde, maar schrok toch ook een oogenblik terug, toen zij zag dat de beide andere mannen van onder

den mantel een musket te voorschijn hadden gehaald en, de tromp daarvan op den elboog der beide voorsten leggend, gereed waren te schieten. De Kolonel schaterde, toen hij de vrees van den volkshoop bemerkte en wees zijn tochtgenoten vooral op eenige vrouwen, die straks zoo vooraan gestaan en duchtig den mond hadden geroerd en nu in de verte een eerbiedig stilzwijgen bewaarden. Hij ontwaarde tevens ‘het lieve bekjen’ van Nel, en, hetzij hij geenerlei gevaar meer duchtte of dat hij de *courtoisie* boven alles stelde, hij ging naar haar toe om van nabij op haar vriendelijk aanbod te andwoorden. Te kwader uur verliet hij de sterke stelling die hij had ingenomen. Toen hij van plaats veranderde, werd de musketier die achter hem stond zichtbaar en tevens dat deze noch zijn buurman een brandende lont bezaten, zoodat, waren ook de musketten geladen, er geen kwaad meê te doen was.

Er ging een kreet van verrassing uit de schare op, en de moed verving de vrees, ja steeg welhaast tot overmoed en vermengde zich met een verlangen naar wraak. Daar bonsde een steen op de luifel, die de aangevallenen beschutten, maar niet lang weêrstand zou kunnen bieden, want reeds nu vielen eenige stukken hout in spaanders naar beneden. De hoop drong vooral op den Kolonel aan, dien men poogde te omsingelen en alzoo van zijn gezellen wilde afsnijden. Hij bemerkte dit echter nog bij tijds en trad, na slechts eenige woorden met Nel gewisseld te hebben, terug. Zij had hem verteld dat ze op weg was naar Tim en Bessie en kwaad had gedaan bij ouden Will, en hij had den tijd en nu ook werkelijk den lust niet, om haar hand te vatten en haar met zich te nemen. Hij wist te goed wat hem van den opgewonden volkshoop te wachten stond, hoe hij, herkend als tot de dienst van Zijne Majesteit te behooren en alzoo tot de vroegere vervolgers der nu heerschende broederen, op geen genade had te hopen, en zijne krijgsmakkers evenmin. Zelfs zou de ander, die even als hij gevederd was, op nog minder mededoogen kunnen rekenen, indien hij herkend mocht worden als Lord Jermijn, de vertrouwde der vreemde Paapsche vrouw. Die andere was daarvan dan ook zóozeer overtuigd, dat hij op het vinden van een veilig toevluchtsoord reeds voor ettelijke oogenblikken was bedacht geweest, en zich toegang tot het huis, waar zij voor stonden, had weten te verschaffen. Kolonel Goring zag het ter rechter tijde, keerde den in aantocht zijnden vijand ijlings

den rug toe en volgde het spoor, hem door zijne medgezellen gebaand.

Wellicht ware de vermetelheid ten top gestegen en had men de vluchtelingen wagen te belegeren, zoo niet uit de vensters der eerste verdieping de trompen der musketten weder zichtbaar waren geworden en men thands de lont had zien branden.

Bovendien deed de wrok bij menigeen onder voor den lust, om het schouwspel, dat hen in Cheapside wachtte, te genieten, en dat bij langer verwijl hun wellicht ontsnappen kon. Ettelijken wendden zich dan ook af en poogden den grooten stoet te achterhalen; terwijl binnen weinig tijds dit voorbeeld door de meesten gevolgd werd.

Nels bekendheid met den ontvluchten Kavalier wekte geenerlei verbazing; men wist toch tot welke klasse het schepsel behoorde, en al de niet door haar begrepen verwenschingen zinspeelden er maar al te duidelijk op. Het verhoogde dus niet de algemeene ergernis jegens haar; maar die was al hoog genoeg geklommen, om haar de plaats in het midden van den hoop ondragelijk te maken. Zij begon met menige ruwe hand, die zich naar haar uitstrekte, even ruw weg te slaan, menigen stomp of stoot even onzacht te beandwoorden, maar moest toch eindigen met de vlucht te nemen, en al duikende zóo ver te komen, dat zij niet meer onder het bereik viel van het lichtvermogen der twee of drie pektoortsen. In het duister terug gekeerd was zij onherkenbaar en alzoo veilig. Onmerkbaar echter voortgeschoven, was zij het huis, waarin de vriendelijke Kolonel gevlucht was, reeds ettelijke schreden voorbijgegaan, zonder dat zij er iets van gemerkt had. Het was haar te midden van dien volkshoop toch nog beter dan ginder in het stikdonker alleen; terwijl de praatjens om haar heen hare nieuwsgierigheid prikkelden, daar zij alle doelden op een schouwspel dat, eenig in zijn aard, nooit weêr zou worden bijgewoond. Hortende, stootende en, in de laatste oogenblikken, onder een gezang dat op denzelfden neustoon aangeheven werd als Patty bij haar boenen en schrobben dikwijls hooren deed, kwam zij in Cheapside aan, waar zij met ontzetting de ontzachelijke menigte gewaar werd die er was saamgeschoold. Het lied, dat door hare tochtgenoten gezongen werd, bleek slechts een flaauwe echo van wat zij hier uit duizend en duizend monden hoorde aanheffen. Alle hoofden waren heengericht naar eene verhevenheid, waar zij de in het rood gekleede mannen, die zij straks had zien voorbijgaan, terug vond

bezig met het vuur aan te blazen onder de groote pop, die aan de opgerichte galg heen en weêr bungelde. Toen de pop vlam had gevat ging er een juichkreet uit de menigte op en begon men op nieuws een psalm aan te heffen. Maar weldra werd het ademloos stil, zóo stil dat het Nel was of zij het kloppen van haar eigen hart konde hooren, zóo stil als het haar ginder niet had toegeschenen, toen zij ten minste nog de regendruppels op de houten luifel had hooren neêrlekken. Een stemmig, maar forsch gespierd man, gekleed als de honderden die haar omgaven, was op de verhevenheid geklommen, en de woorden die hij sprak hadden veel van die, welke zij eenmaal met Tim en Bessie bij St. Pauls kruis had gehoord. Zij kon ze niet alle verstaan, hoe krachtig ook de stem van den spreker ware; maar anderen schenen gelukkiger, en de woorden niet alleen te hooren, maar ook ter harte te nemen, want honderde handen werden eensklaps omhoog gestoken en de heen en weêr gezwaaide hellebaarden vonkten in het licht der toortsen. Er kwam beweging in de straks nog als verstijfde menigte, een drang, die geheele scharen naar de zijde heenstuwde waar een nederig huis stond, dat in een oogwenk was opengeloopen en waarin ettelijke tientallen met mokers en bijlen gewapend verdwenen. Het was een verborgen Belialshol, zoo andwoordde men op de herhaalde vragen van Nel, wien het steeds zonderlinger te moede werd, en die bij elken nieuwen drang naar haar adem snakte. Uit een der ramen van dat huis, onder de benaming van Belialshol haar aangeduid, werden weldra koorkleeden, krusifixen, outerversierselen en eindelijk beelden geworpen onder het handgeklap der menigte en den jubel van den man op gindsche verhevenheid. ‘Men haalt een der huizen van den Antichrist omver! Men vernielt een Dagonstempel!’ riepen verscheidene der omstanders met den gloed van de geestdrift op het gelaat, in dit oogenblik er weinig op lettende, dat de deerne, die telkens vroeg wat er toch gebeurde, zeker niet van de Gemeente der Heiligen was en òf zelve een discipelinne van den Antichrist òf misschien wel een Heidin moest wezen.

‘Hoe laat is het toch wel?’ vroeg zij haar buurman, die haar lang naar een andwoord liet wachten, daar hij met gants andere zaken vervuld was. Bij het andwoord dat het al lang negen had geslagen, sloeg haar het koude zweet uit. Zij wist toch, dat de groote klok in den Tower om negen uur reeds het

couvre-feu luidde en dat dan niemant meer mocht worden toegelaten dan die als gevangene werd aangebracht. ‘Wijs mij den weg naar den Tower! Ik moet er dadelijk naar toe! Ik wil hier uit!’ riep zij, hetgeen de lachlust der nabij staanden opwekte. ‘Dat zeî de haring ook toen zij gekaakt was!’ klonk het, en de aardigheid werd begrepen en door sommigen toegejuicht, hoewel velen haar ongepast vonden en stilte geboden.

Een jonge vrouw, die achter Nel stond, scheen echter niet zoozeer door de politieke en religieuze gerechtsoefening medegesleept, om geen tijd te hebben voor eenig medelijden met de waarlijk doodelijk beangste deerne. Zij klopte haar op den schouder en fluisterde haar toe, dat zij nog wel kans zag met haar uit het gedrang te komen en aannam haar voor een halve shilling naar den Tower te brengen, wat een wonderlijke plaats was om te naderen en waar slechts weinigen haar zouden willen brengen. Nel bekende openhartig dat zij niet alleen geen halve shilling bezat, maar zelfs geen penning; hetgeen ten gevolge had dat het aanbod niet meer herhaald werd en de vrouw zich vergenoegde met haar den weg aan te wijzen dien zij te volgen had. Zij moest zien vooruit te dringen tot aan de eerste dwarssteeg en die inslaan, waarna haar het gaan veel makkelijker zou vallen, daar het daar wel stil zou zijn. Zij moest dan maar recht uit loopen tot aan een groote brug, die over gaan en dan maar weêr eens vragen. Nel volgde den ontvangen raad, zette bij de eerste beweging, die er weêr in den hoop kwam, de armen in de heupen en zocht door te dringen, hetgeen haar echter weinig geholpen zou hebben, zoo niet achter haar de kreet van: ‘de lijfwacht! de lijfwacht!’ geklonken had. Werkelijk kwamen er ettelijke ruiters aangerend en zag men trompen van musketten in het verschiet. Er ontstond een vervaarlijk gehuil en gesis. Velen maakten zich tot den strijd gereed, maar ook velen, waaronder Nel wel behooren moest, zochten een goed heenkomen. Zij was er dus geen getuige van, hoe Zijner Majesteits wacht en de edellieden, die uit puur genoegen om het gepeupel ontzach te leeren, meêgetogen waren, verslagen en teruggedreven werden onder een hagelbui van steenen. Zij repte zich voort toen zij eindelijk uit het gedrang was geraakt, en bevond zich, toen zij zich den tijd gunde om eens om zich heen te zien, zoo als zij dacht op dezelfde plek, die zij eens met de beide oudtjens had

bezocht. Den eersten dien zij ontmoette vroeg zij den weg, en tot haar geluk was het ditmaal een oude man, die met moeite ging en haar niet bespotte of zich, wat nog erger was, zoo lastig vriendelijk toonde. Zij rende voort, als om den tijd in te halen dien zij verbeuzeld had; zij rende voort, tot zij buiten adem was; maar daar sloeg de klok weêr, hetgeen haar meldde dat het nog weêr later en de kans van niet ingelaten te zullen worden grooter was geworden. Eindelijk, eindelijk meende zij de spits van Allerheiligen kerk te zien; ja zij was in de Towerstraat, zij zag reeds den dijk, en zou binnen weinige minuten voor het buitenste wachthuis zijn aangekomen. Zij ging juist de lantaren voorbij, die 's nachts bij mistig weêr altijd bij den ingang van het kerkhof hing, toen zij zacht haar naam hoorde uitspreken door een gedaante, die als uit den grond scheen op te rijzen.

Zij lachte zelve om hare vrees, toen zij in het flaauwe licht dat de hoornen lantaren op het gelaat des vreemden wierp, haar vriend herkende, dien zij straks in zulk een hoogen nood en half belegerd in het huis, waarin hij zich verscholen had, had verlaten. Had hij haar maar vroeger ter zijde gestaan, dan zou zij zeker minder angsten verduurd en veel vroeger aan de poort van den Tower zijn aangeland. Zij zeî hem dit in hare taal en liet hem maar te goed merken, hoe goed vriend zij hem dacht te zijn, en hoe blij zij was hem weêr te ontmoeten. De goede vriend bleek niet ongevoelig, want hij had hare beide kleine, maar weder zoo ruw geworden handen in de zijne genomen en drukte die zoo teder, dat zij... ja het hoofd omwendde, zeker om den hoogen blos niet te doen opmerken, die plotseling op haar wangen verscheen, en zich niet in de oogen te doen staren, die een uitdrukking aannamen, welke in ieder ander oogenblik aan drift hadden kunnen doen gelooven.

‘Wat ge een moedige deerne zijt!’ fluisterde Kolonel Goring haar op vleienden toon in het oor. ‘Het spinnewiel dacht zich een even goed wapen als het zwaard! De vrouwenrok nam het op voor het wambuis. Ik heb altijd wel gedacht, beste meid! dat ge juist niet op de waereld waart gekomen om je af te sloven in het kookhuis. Ik wil een voorname Lady van je maken. Je herinnert je wel wat ik je eens beloofde? Waar bemoeide die vervloekte Balfour zich meê, toen hij je dien zondag belette uit te gaan?’

‘Stil, stil! 't Is zoo'n geweldig man! Hij heeft lange ooren

en lange armen, en ik moet maken dat hij mij niet hoort en niet grijpen kan! Hoe zal ik er het best inkomen? 't Is al zoo laat.'

'Ze zullen u niet toelaten, maar dat hoeft ook niet en daarom ben ik hier heen gegaan om je op te wachten. Ben je vergeten dat Phil Whistle daar nog woont en de Luitenant je weêr weg kan stoppen?'

'Ja, maar Tim en Bessie.... Neen, hou me niet op; ik wil naar Tim en Bessie,' riep zij luid en waarlijk met alle teekenen van toorn, toen hij zijn eenen arm op den haren leî.

'Maar die oudtjens wonen daar niet meer, kindlief!'

'Wat? Ze wonen niet meer in den Tower? Des te beter. Dan wonen ze ergens anders. Breng me dan daar naar toe. Ik ben zoo moê!'

'Daar slapen ze!' klonk het andwoord, terwijl de wijsvinger zich naar het kerkhof uitstrekte, maar het gelaat van den spreker zich van het licht afkeerde.

'Dood? Tim en Bessie dood? Alle beî? Dood! Als ze dat zijn, openen ze nooit weêr de oogen! Dood!' riep ze snikkend uit, het gelaat met de handen bedekkend... Maar alsof zij meende bespot te zullen worden, zoo als zoo dikwerf haar weêrvoer en wat haar thands onverdragelijker zoude zijn dan ooit, spande zij alle krachten in om de uitingen harer smart te verbergen. Het was eene groote inspanning, maar zij gelukte haar; de tranen waren weggeknipt en slechts een zacht snikken - het was de stuiptrekking van haar geroerd hart - bewees, dat zij diep getroffen was, dat zij felle pijn leed.

'Wijs mij waar ze begraven zijn! Ik wil weten waar ze begraven zijn!' herhaalde zij heftiger, toen de ander bij den eersten uitroep altijd nog zwijgen bleef.

'Kom, kom, niet zoo weekhartig! Dood is dood, en wie oud is moet sterven. Maar wij zijn beiden jong en behooren dus niet op een kerkhof. 't Is waarachtig nacht en je bibbert van de kou. Ga meê!'

'Maar ik wil het weten! Tim en Bessie dood! Er zal nog wel een plek zijn waar zij mij ook kunnen leggen! En ik heb ze niet eens mogen zien, toen ik weg ging! Als ik geweten had, dat ze zoo gaauw waren dood gegaan, dan was ik nog wel anders geweest; dan had ik ze niet zoo dikwijls het hoofd doen

schudden en kwaad gemaakt, ja, dat deed ik wel eens... dan had ik...'

'Dat kunt ge mij alles straks vertellen, als ge bij den warmen haard zit, op een stoel met zachte kussens, met een bordtjen konfituren voor je. Daar hou je toch wel van, hè?'

'Ik ga niet meê - ik w i l niet!'

Zij stiet hem ruw van zich af; zij graauwde hem toe; welk verschil met straks, toen haar stem hem zoo welluidend zelfs in de ooren klonk ! Hij zag haar een oogenblik vreemd aan. Hij, Kolonel Goring, die zelfs op zegepralen had te wijzen, aan den voet van den troon behaald, hij voor wien het blonde hair zijn paerelen ontsnoerd, het zwarte zijn diadeem had ontsloten, hij moest nog naar de overwinning dingen, waar het een half krankzinnig schepsel gold, dat de luim van een oogenblik hem had doen opmerken en de ijdelheid hem nog niet had doen vergeten. Da, de ijdelheid was thands mede in het spel. Zijn wapenbroeder, Jove Percy, had het kind toch óok gezien en had gezworen dat hij ditmaal niet onder zou doen voor hem; zijn wapenbroeder, die gewoon was zich slechts de schoonheid te herinneren zoo lang hij haar zag, en het bevalligst kopjen, den vorigen avond nog met oosterschen gloed gehuldigd en aangebeden, den volgenden ochtend voor goed vergeten was, de wispelturige was dat kind blijven gedenken. Misschien wel om dezelfde reden als hij, Goring, het deed! Misschien was het beider verlangen om elkaârs overwinnaar te zijn, die hen den strijd deed volhouden, en niet om den buit zelven, waarvan de waarde zeker door geen hunner zoo hoog werd geschat. Dit kon dus ook de aanleiding zijn tot het besluit, dat Goring nam om te volharden en de deerne met zich te troonen, al kostte het ook zijner overredingsgave zooveel als hij maar zelden, en dan nog wel voor hooger doel, van haar had behoeven te vorderen; want het was hem reeds zoo menigmaal gebleken, dat dit schepsel zoo gants anders was bewerktuigd als de gewone niet krankzinnige menschenkinderen, dat er stemmen om haar heen klonken, die geen echo vonden in haar hart, dat er tochten stormden in haar boezem, die hij bij geene harer zusteren in die vormen ooit had aangetroffen. Zij had soms de sluwheid van den wilde, maar ook van dezen de onwetendheid, en die onwetendheid maakte haar in zoo menigerlei opzicht sterk, vooral jegens hem.

Een zonderling mengsel toch van goed en van kwaad, van edel en onedel, was de beruchte Kolonel Goring, de befaamd-

ste ridder dier dagen, en wiens verleden en heden alleen door diens eigen morgen zou worden overtroffen. De meest gewetenloze, waar het de bevrediging zijner belangen betrof, de meest roekeloze in de keuze zijner middelen tot bereiking van zijn doel, de felste krijger in den strijd, de uitbundigste gast aan den feestdisch, kon hem toch soms een aandoening verrassen, die der tedere vrouw, een gemoedsbezwaar, dat den vromen Christen had gevoegd, maar in dien boezem zulk eene inkonsequentie scheen, dat zij, werd ze bespeurd, eene huichelarij werd geheten, die, naar het oogenblik waarin zij voorkwam, afschuw opwekte of uitgelaten vrolijkheid.

Er was iets in dien man wat aan een gevallen engel deed denken, die, hoe ook vergroofd, toch bijwijlen nog getuigenis geeft van een vroegeren heerlijker staat, toen de lichtkrans om de slapen nog niet gedoofd en de wiek niet geknot was.

Er waren oogenblikken in zijn leven, dat hij het kwade schuwde en plotseling den voet belette den tweeden verkeerden stap te zetten, hoewel de eerste reeds gedaan was, dat hij, vatbaar voor de tederste indrukken, het edelste niet onbereikbaar dacht. Maar het waren ook niet meer dan oogenblikken, die zich dikwijls voordeden, zonder dat hij van hunne nadering bewust was geweest; het scheen ook niet meer dan de stem van het instinkt, die hem afhield van een booze daad, die hem dreef tot het verrichten eener goede. Maar hoe plotseling en onsamenhangend ook, hoe weinig verklaarbaar en logisch ook de uitingen van zijn zedelijk zijn zich gewoonlijk openbaarden, één charaktertrek kon toch vrij algemeen bij hem worden opgemerkt; een charaktertrek, die van het ridderlijke zijner natuur getuigde; het was: het verschoonen, het sparen van de zwakheid, van de minderheid, die zich als zoodanig kennen deed. Wee der behaagzieke, die hem aanlokte en tot den aanval zelfs opvorderde; wee den zwakken, die met hem dingen wilde naar den prijs in het strijdperk of aan den feestdisch, met het zwaard of de volle bokaal; maar tegenover de weêrloosheid voelde hij meest zijne kracht ontzinken en dacht hij dikwijls bij den aanval, tot welken zij zich mocht verstouten, alleen aan zelfverdediging.

Het bevreemde ons dan ook niet, dat Goring zelfs een oogenblik verlegen stond tegenover Nel, dat hij een mededoogen voelde, dat elke andere aandoening voor het oogenblik vernietigde. Ieder andere deerne zou zeer goed begrepen hebben, wat hem, den zoozeer befaamden krijgsoverste, bewoog,

haar te achtervolgen met liefkozing en vleierij, en zoo zij hem dan toch niet van zich had gedreven, zou hij hebben volhard, totdat hij overwonnen had. Maar eene overwinning hier zou gelijk staan met een strijd tegen een lam, dat zelfs niet blaat bij de doodelijke snede. Zij verklaarde niet met hem te willen meêgaan, en de reden waarom zij het niet wilde was zoo kinderlijk, dat hij bijna geen woord had om die te bestrijden. Toch kon hij dat kind, zoo onwetend van al de gevaren die zij liep, hier niet alleen laten, en zoo hij haar overhaalde mede te gaan, dan... konden zijne beste voornemens wel eens falen, dan zouden zij dat moeten - dat begreep hij - wilde hij niet overwonnen en bespot worden door zijn bondgenoot Jove, die altijd slechts een spotternij over had voor hetgeen hij ‘Satans hemelsche oprispingen’ geliefde te noemen.

Als hij de logen van Tims en Bessies dood niet reeds gesproken had, hij zou haar nu niet hebben doen hooren, misschien wel om er een oogenblik later berouw over te gevoelen, dat hij het niet had gedaan. Maar wat er ook uit volgen mocht, hij kon niet meer terugtreden, want nog iets anders dan zinnelijkheid deed hem Nel achtervolgen. Zij was bekend in den Tower en kon vroeg of laat, misschien wel heel spoedig, dienst doen als gids. Hij moest alzoo beginnen met haar mede te nemen en het van het toeval doen afhangen, wat het lot van het arme schepsel zou wezen, dat er toch zoo goed uitzag, zich weder zoo vertrouwelijk tegen hem aandrong en verkleumd van koude zich half onder zijn mantel had verborgen.

‘Kom, Nel, wees verstandig! We kunnen toch niet in het donker naar de grafkuil der oudtjens gaan zoeken. Ook zullen ze wel met anderen in een gat liggen, zoodat ge gevaar loopt, nog wel op het lijk van een of anderen boef, misschien nog wel van Phil Whistle te gaan bidden, zoo die ook ter ziele mocht zijn, wat ik wel geloof, want er heeft een erge pestziekte in den Tower geheerscht... We kunnen morgen er heengaan en den doodgraver, die nu al op één oor ligt, raadplegen...’

‘En waar wil je mij heen brengen? Toch niet naar... Will?’

‘Naar mijn huis.’

‘Heb je ook al een huis? en wat moet ik daar dan doen? Och, die goede Tim en Bessie! zij zouden wel weten wat ze met mij doen zouden.’

‘Ik zal beginnen met je andere kleêren te geven, heele mooie, zoo als de Ladies dragen; ik zal je lekkeren wijn schenken en zooveel konfituren geven als je maar lust...’

‘En wat moet ik daar dan voor doen? Zeker heel zwaar werk, want je zult toch wel niet zoo dom wezen om het mij voor niet te geven.’

‘Mij gezelschap houden. Ik ben zoo alleen.’

‘t Is waar ook; je hadt een zuster, die zooveel op mij leek.’

Hij kon zich niet weêrhouden weêr het zelfde geluid te doen hooren, dat haar reeds op de eerste wandeling met hem zoo verrast had. Het oogenblik van zwakheid, zoo als hij zijne schaarsche goede uren betitelde, was voorbij; met vonkelend oog staarde hij de deerne, die waarlijk zijn blik scheen te beandwoorden, aan, terwijl hij zich zelven volkomen tevreden stelde met de opmerking, dat het schepsel er niet anders dan bij winnen kon, daar hij niet karig zou zijn in zijne erkentelijkheid.

Hij voerde haar een geruimen tijd voort, een weg langs, dien zij nog nooit had betreden, een weg waar slechts enkele huizen stonden en waar geen mensch hen tegen kwam. Zelfs kwamen zij aan een plek, waar zij gedurende ettelijke oogenblikken geen enkel gebouw meer zagen, en toen zij, werkelijk angstig te moede, hem vroeg, of hij dan aan het eind van de waereld woonde, wees hij haar in de verte een flaauw lichtjen, dat uit een bovenvenster van een huis straalde, hetwelk een honderd schreden van den weg af lag.

‘We zijn waar we wezen moeten, Nel!’ zeide Goring fluisterend.

‘Breng me liever in een ander huis! Dit ziet er zoo naar uit. Woon je hier werkelijk, en was je zuster hier vroeger ook?’

Zij leî hem het andwoord, dat haar alleen zou kunnen bevredigen, gelukkig zelve op de lippen; hij haastte zich dan ook haar te verzekeren, dat dit huis het lievelingsverblijf zijner zuster geweest was en hij het daarom en daarom alléen nog bewoonde.

Hij klopte aan, maar op een bijzondere wijze, zoo als Nel het nog nooit had gedaan. Nadat hij het driemaal herhaald had, werd er beweging in het doodsche huis bespeurd en hoorde men een paar grendels van de zware deur schuiven, die ten laatste voor hem open ging. De man, die toen zichtbaar werd, hief de lantaarn, die hij in de hand hield, in de hoogte, om te zien wie er waren en ontveinsde zijn verbazen niet, toen hij een vrouwelijk wezen half onder Gorings mantel verscholen zag.

‘t Is verdoemd guur, Ralph! Je hebt toch voor een goed vuur

gezorgd? Mijn Sultane heeft het waarachtig noodig. Wat sta je haar aan te gluren? Je zult toch mijn smaak niet willen bedillen?'

'Alles is in orde, Sir! maar ik kon niet denken...'

'Dat behoeft ook niet. Niemant gezien?'

De ander knikte toestemmend, wat zijn meester in het half duister niet bemerkte, waarom hij zijne vraag, maar ditmaal norscher, herhaalde.

'Maar, Sir! bedenk dat we niet alleen zijn,' klonk het daarop fluisterend.

'Je beleedigt mijn schoone door dat te onderstellen. Daarom, spreek!'

'Daar is tijding uit... Hier is een brief.'

'Van Mylady!'

Goring trok de wenkbraauwen even saâm, wenkte Nel, die onrustig nu den knecht aanzag, met den naam van Ralph aangesproken, en dan weder om zich heen schouwde, hem te volgen.

Door den dienaar met de lantaren voorgegaan, ging hij den krakenden trap op en trad hij op de eerste verdieping een helder verlicht vertrek binnen, waar Nel eene verkwikkende warmte tegenstroomde.

'Neem het licht van het voorvenster weg. Ik slaap van nacht niet thuis,' zeide Goring tot den schranderen Ralph, die zijn meester zeer goed begreep en met een spotachtig lachjen, den blik half op het zonderlinge wezen, dat Nel heette, geslagen, het vertrek verliet.

'Kruip bij het vuur; duik maar in den stoel; hij is er voor gemaakt om er op te gaan zitten,' zeide hij lachende, daar hij haar bewonderende oogen in het rond zag zwerven en haar niet meer dan schoorvoetend de hand zag slaan aan den fraaien stoel, dien hij haar aanwees.

Hare verrassing was groot en mocht het zijn. Het onaanzienlijk voorhuis voorspelde geheel iets anders, dan zulk eene weelde. De voet, die zoo hoorbaar op den zwakken trap kraakte, gleed hier ongemerkt voort op de gladde welriekende matten, die den vloer bedekten. De wanden waren met donker gewreven hout beschoten; een ovale spiegel, in vergulden lijst gevat, scheen als boven een tafeltjen met marmeren blad, dat op drie gedraaide en kunstig gebeeldhouwde poten rustte, te zweven. Daar tegenover stond een kast in een gants anderen stijl, ernstig, zelfs streng in zijne vormen, maar bij dege-

lijke beschouwing rijker zelfs en prachtiger, door de schier volkomen kunstvormen, waarop zij te bogen had. Een ovale tafel van glimmend mahoniehout en waarvan de poten die van het toilet in vorm evenaarden, stoelen van zwart hout met kussens op de zitting en in den rug, glazen lustres, waarin de kaarsen zoo vrolijk branden, aan den schoorsteenmantel, voltooiden de stoffering, die bij den eersten aanblik reeds een aangenamen indruk maakte. Toch was het Nel daarbij niet zeer wel te moede. Zij geleek de hongerige, die begeerig naar het stuk zwart brood de hand zou hebben uitgestrekt en eensklaps zich geplaatst ziet aan een met fijne spijzen overladen feestdisch. In de donkere straat geheel alleen, klutsend en klotsend in het slijk, was het haar minder bang dan hier, omringd van eene weelde, die alles overtrof wat zij nog gezien had; en zij had in de laatste maanden van haar leven reeds zóoveel gezien! Bovendien was haar elke blik op pracht en rijkdom steeds zoo duur te staan gekomen, dat zij er werkelijk vrees voor had opgevat. Zelfs zag zij in de eerste oogenblikken naar de hoeken van het vertrek en verbeeldde zij zich Mylord te zien liggen, hem de oogen te zien openen en gereed om nogmaals een gil te geven. Zij staarde en staarde, totdat zij zich van dwaling overtuigd en in gindschen hoek had onderscheiden wat het was dat er zich bewoog: een stuk stof, dat er neêrhing, maar waarvan zij het nut niet begreep. Het was een laken *portière*, die het vertrek van een alkoof afsloot, die den Kolonel zeker tot slaapplaats diende.

In den molligen leunstoel neêrgevlijd, de beslijkte en doorweekte schoenen op de glad geschuurde plaat, was het echter of al hare ongedurigheid verdween. Zij voelde zich zoo loom, dat zij het hoofd bijna niet meer opheffen kon en toch ook tevens zoo aangenaam, dat zij zelfs, al waren Tim en Bessie levend binnen getreden, misschien niet had willen opstaan. De overgroote vermoeienis en de liefelijk stovende warmte deden haar tot eene dommeling neigen, die nog maar even werd afgebroken door het kraken van de sofa achter haar, waar de goede vriend op neêr was gevallen en door het binnentreden van Ralph, die eenige ververschingen aanbracht. Toch schoot zij eensklaps wakker en meende zij de verwarde baard van den knecht en diens oogen, die zij bij den eersten blik reeds heel leelijk had gevonden, voor zich te zien, haar aanstarende met denzelfden lach als waarmeê hij haar straks had vereerd;

maar tot hare blijdschap merkte zij ras zich bedrogen te hebben, want het was haar vriend, die over de leuning keek en haar naam noemde.

Misschien had hij haar reeds meer dan eenmaal moeten roepen, want zijn stem klonk veel minder vriendelijk dan straks, ja klonk bijna zoo ruw als toen hij aan de voordeur den knecht zijne bevelen toeduwde.

'Je zult wel honger hebben... Kom naast me zitten,' vervolgde hij veel vriendelijker, na haar eens goed in het gelaat gezien en er het blosjen opgemerkt te hebben, dat haar zoo goed stond, dat haar gaf wat haar ontbeerde om werkelijk een 'verleidelijke Hebé' te zijn. Toch was er een strakheid in zijn gelaat, die Nel niet ontging. Was zij er de oorzaak van en had zij onwetend weêr iets gedaan dat niet goed was? Zij had er zich niet over bekreund wat hij achter haar uitvoerde terwijl zij in den leunstoel lag. Zij had alzoo niet gezien, dat hij den brief, door Ralph overgereikt, had gelezen en daarbij zich herhaalde malen driftig heen en weder bewogen had.

Het was ook een brief van Mylady, die nogmaals en nogmaals tot spoed aanspoorde, die er van gewaagde, dat te veel beloofd en te weinig gedaan werd en hem mededeelde, dat zij, in overleg met 'den Ridder,' de genoodigden tot een laatste samenkomst had saamgeroepen, om den avond voor het bal voor goed vast te stellen. Zij hoopte dat deze mededeeling hem nog bij tijds zou bereiken, opdat hij konde zorgen thuis te zijn.

'Die vrouw heeft den stormwind in het lijf,' prevelde hij, terwijl hij den brief ineen frommelde. Waarom was zij nog zoo bescheiden om van zijne tusschenkomst gebruik te maken? Waarom? Hij las den brief nog eens over. Geen enkele uitdrukking, die niet zeer onschuldig kon worden uitgelegd, indien de brief eens door een oningewijde werd gevonden. Was het niet of zij bevreesd was, dat hij dien eens mocht láten vinden? Het verhoogde zijn wrevel, en dat het dit deed maakte Myladies voorzichtigheid misschien wel niet zoo geheel overbodig.

Hij zou het hoofd der gewichtige onderneming zijn; hij was het ook wat de aansprakelijkheid, hij was het niet wat de leiding betrof. Dacht die vrouw, die haar krankzinnigen broeder beheerschte, ook hem te kunnen besturen? Geld, veel geld had hij reeds ontvangen, maar hij moest nog meer verkrijgen;

hij moest winnen in rang en in invloed, en tegenover Mylady, die waarachtig hem in de kaarten scheen te zien, waarmeê hij wilde spelen, was het moeielijk, ja bijna onmogelijk. Hij werd gebruikt en hij wilde gebruiken. Hij wilde het volle vertrouwen en vooral de b e w i j z e n daarvan verwerven, ten einde meester te worden van den toestand, en hem werd vertrouwen gevraagd zonder eenig bewijs, dat hij het vertrouwen bezat van wie zich van hem bediende. Het was om woedend te worden! De aderen, die gewoonlijk zich zoo onzichtbaar fijn langs de slapen heenkronkelden, zwollen op; de oogen, die meest zulk een zacht tedere uitdrukking hadden, vonkelden; het gelaat, dat de tijdgenoot bijna vrouwelijk noemde, nam een schijn aan van woestheid, te stuitender bij die tedere vormen, te vreeselijker, omdat een korte maar schelle lach zich daarbij hooren deed.

Hij had gedraald en hij zou dat niet langer kunnen doen. Het was hem gelukt Mylady te doen afzien van het mede bijwonen der geheime samenkomsten, in welke zij de aanwezigen medesleepte en hem geheel overvleugelde, zoodat hij geruimen tijd noodig had om weder af te breken, wat zij had opgebouwd; maar daarmeê was nog niet veel gewonnen, daar zij in de verte dezelfde macht bleef behouden. En of haar invloed hem nog niet genoeg belemmerde, of haar omgeving hem nog niet genoeg bespiedde, had zij hem nog een bewaker pogen te geven in zijn dierbaren vriend Jove. Naar de hel met dien dollen jongen, die hem lastig begon te worden, toen hij waarlijk iets meer dan een jolige drinkebroêr wilde zijn! Hij las het slot, waarvan hij de beteekenis nu eerst recht scheen te begrijpen, en dat hem lang zoo onschuldig niet voorkwam als hij in den aanvang wel had gemeend. Zij hoopte, dus las hij, dat deze mededeeling hem nog bij tijds zou bereiken, opdat hij konde zorgen thuis te zijn! En van wanneer was die brief? Van van daag! Mylady had zeker, het verder wachten moede, zonder hem te raadplegen, de vrienden uit het Noorden opontboden naar Londen te komen en wilde hem dwingen tot handelen. Er teekende zich een blijdschap op zijn gelaat, zoo als ter naauwernood het welslagen van het gevaarlijke plan er op te voorschijn had kunnen roepen. Mylady had haast, want ieder dag bracht Strafford het schavot nader; ieder uur dralens maakte hem van 's Konings genade afhankelijker, en deze was de ijle stroohalm, die den drenkeling niet lang boven water zou houden. Lord

Jermijn, de lafste, de weekste en verwijfdste jonker van het gantsche koninkrijk - Goring oordeelde niet geheel onpartijdig, daar hij hem in de *boudoirs* maar al te vaak als begunstigd mededinger had ontmoet - Lord Jermijn had hem er nog laatst op gewezen, hem gebeden in naam hunner Majesteiten om toch met den stormpas voort te schrijden. Hij had het beloofd, evenwel met het voornemen om het niet na te komen, om zoo weinig mogelijk te doen, tot de nood nog hooger klom en Mylady hem wel alles moest schenken wat hij vroeg. Een ander in het geheim te nemen en dien de uitvoering op te dragen, dit was onmogelijk, want dit zou alleen leiden tot ontdekking; men moest hem, Goring, dien men eens geraadpleegd had, blijven vertrouwen. Bovendien, waar leefde in Engeland de man, die zijn hoofd op het spel waagde te zetten, zoo als de hoofdman van zulk een samenzwering deed? Er was geen twijfel aan! Zij wilde nog dezen nacht de reeds gewonnen officieren van het Yorksche leger hier doen komen, ten einde alles voor de uitvoering te doen bepalen. Hij was haar voorkomen en van daar dien trek van blijdschap. Hij had zijn dierbaren vriend Jove, Myladies broeder, juist van daag overreed naar het Noorden te vertrekken om de bondgenoten aan te zeggen, dat alles voorloopig werd uitgesteld, dat men nog wachten moest om des te zekerder te slagen... Jove zou ná het opontbod van Mylady in het Noorden aankomen en dat alzoo krachteloos maken... Arme Jove, zijne hoogvereerde zuster zou een kaakslag ontvangen en hij zou dien geven! Hoe de arme jongen er voor boeten zou! Misschien zou hij in geen veertien dagen het gelaat van de Engelsche Semiramis mogen aanschouwen, en om weêr in genade te worden aangenomen, misschien wel de punt harer muiltjens moeten kussen!

De diepe en luide ademhaling van Nel gaf aan zijne gedachten een anderen loop. Hij kon zich den tijd gunnen aan haar te denken, de lage deerne, die zich op zijn weg had geplaatst en hem zóo dikwijls ontloopen was, dat hij zich geprikkeld had gevoeld haar te vervolgen, totdat hij haar had gevat. De tegenstelling was niet onaardig! Mylady dacht hem gedwongen te hebben om in haar dienst te arbeiden, zijn nachtrust op te offeren in het belang van haar vriend, en hij zou rusten als de Sultan der Osmanlis, in het bezit van de nieuw gekochte Circassische, wier zonderlingheid zoo pikant was, dat ze eene menigte kleine gebreken, zelfs voor het oog der fijnste

kenners wist te overschaduwen; hij zou genieten, ten koste van Jove, den armen jongen, die voor hem werkte ten nadeele der hoog vereerde en gevreesde zuster! Hij had zich over den rug van den stoel heengebogen en hield het oog een oogenblik op de sluimerende gericht, wier vormen hem nooit te voren zoo gevuld, ja weelderig zelfs hadden toegeschenen. Blank was haar tint, misschien wel te blank, maar daaraan werd thands te gemoet gekomen door de rossige vlam van het haardvuur, die bij wijlen over hare wangen heenspeelde. De neus en de kin waren nog zoo spits toen hij haar voor de eerste maal had ontmoet, maar de eerste scheen kleiner geworden door het zwellen van de konen, de tweede had het puntige verloren en dankte daaraan zelfs de fijne ronding, die zij thands bezat. Hij riep haar wakker en merkte toen eerst, dat hetgeen in haar slaap verholen was, nog het schoonste mocht heten, dat het kind amandelvormige oogen had, waarmeê zij, tot het bewustzijn van haar rijkdom ontwaakt, de waereld zou kunnen veroveren. Of zij blaauw of bruin waren, wist hij waarlijk niet te onderscheiden! Ze glansden daarvoor te sterk. Daarbij nam de uitdrukking de geheele aandacht van den beschermer in, eene uitdrukking, die soms aan het oog eener gazelle deed denken, zoo klaar, zoo eenvoudig, zoo vertederend, en soms aan het donker gloeiende van een dochter der woestijn, die de nadering verneemt harer eerste liefde.

Zij had het bevel, om naast hem neder te zitten, gehoorzaamd en lachte hem vriendelijk tegen. Mylady Carlisle en al hare plannen verdwenen uit zijne gedachten; hij zag slechts haar, die, wel wat uitgerust, maar hongerig en dorstig, zoo koddig-begeerig naar de spijs en den drank speurde en in haar grof wollen rok en jak, met haar gescheurd sergie voorschoot en hare verwarde hairen, half uit de muts losgesprongen, hem een begeerlijker goed dunkte te zijn dan menige Lady in het fulpenkleed en het paerelsnoer om den zwanenhals.

‘Eet en drink zooveel je maar wilt, kleine!’ riep hij haar vrolijk toe, terwijl hij haar in de wangen neep. ‘Alles wat ge ziet, behoort u.’

Zij liet zich niet verder nooden en haalde eenige schoteltjens naar zich toe, waar zij te gelijk van ging proeven, om maar gaauw te weten wat haar het smakelijkst voorkwam.

‘Lekker is het,’ zeî ze, en de wijze waarop zij de woorden uitbracht bewees, dat de woorden moeilijk een doortocht kon-

den vinden door al de spijzen heen, die zij bezig was te keuren. ‘Lekker is het, maar het brood van ouden Will smaakte me toch nog beter, broeder!’

‘Broeder? Je behoort toch bij toeval niet tot het gild der uitverkorenen? Indien het zoo ware, dan zal je wel onder de gehoorzaamste kinderen Gods genoemd mogen worden, heilige onnoozelheid! Ik je broeder? Ik wil veel meer voor je zijn, beste meid! Waarom die deftige naam, Nel?’

Zij had hem vreemd aangezien, terwijl hij sprak en op haar gelaat lag juist geene bewondering.

‘Wie 't goed met elkaâr meenden noemden zich daar ginder altijd broeder en zuster. Daarom noem ik je ook zoo. Waarom lach je me uit?’

‘Dat doe ik niet. Nel!’ hernam hij, maar niet op den luchtigen toon waarop hij begonnen was. Het kind hield zoo ernstig hare groote oogen op hem gevestigd en in haren ernst lag werkelijk eenige weemoed. Hij sloeg ettelijke roemers wijn haastig naar binnen, waarbij zij niet kon nalaten het hoofdtjen te schudden. Hij vroeg waarom zij het deed, en borst in lachen uit, toen zij hem verzekerde, heel goed te weten wat het gevolg zou zijn van zijn overmatig drinken; hij zou dronken worden en zijn roes moeten uitslapen en daarna even grimmig zijn als Phil Whisle was, als hij wakker werd. Hij roemde hare wijsheid, maar noodde haar om ditmaal wijzer te zijn dan zij reeds was en met hem thands eens dwaas te worden.

‘Laat den wijn u smaken, hij is goed! Wijn, lief kind! maakt zelfs den dwaas een wijsgeer, en een lieve deerne, zoo als gij, een engel. Kom, stoot eens aan.... laat ik uw roemer eens vullen uit deze kan... Dat 's echte kanarische. Wie dezen weet te genieten vergeet de koude werkelijkheid en vindt zich verplaatst in het Eden, een Eden van liefde, van eeuwig genieten.... Stoot eens aan, kleine, stoot aan!’

Maar Nel schudde ontkennend met het hoofd en gaf eindelijk de oorzaak harer halstarrige weigering te kennen. Tim en Bessie hadden haar dikwijls van het hof Eden verteld, en dat daar een boom stond, waar niet van geproefd mocht worden, en dat zij 't toch deden om nog rijker te worden dan ze al waren en toen er uit werden gezet. Zij geloofde dat het hier ook zoo zou gaan, en met Phil Whistle voor oogen wist ze heel goed wat dat Eden beteekende, dat ze binnen zou komen als ze veel dronk.

‘Hel en duivel! Ik woû waarachtig dat die beide ouden altijd op het kerkhof hadden gelegen, waar ik ze van avond naar toe heb gezonden!’ prevelde Goring ongeduldig. Simpel was dat kind niet, zoo als hij gedacht had, al weken de vormen, waarin zij alles hulde, ook af van die, door alle hem bekende goed bij hun verstand zijnde menschen gebezigd. Die ontdekking was hem een blijde verrassing; het mededoogen, waarop hij zich nog straks beroepen had en dat zich in de laatste oogenblikken nog wel had doen gelden, kon voor goed verdwijnen. Zij werd de gelijke van hare zusteren en mocht er aanspraak op maken, om even als deze door hem gewaardeerd te worden. Neen, zij was in het geheel niet simpel, want zij scheen hem met die groote oogen, die hoe langer hoe donkerder werden, maar ook hoe langer hoe meer glansden, als in het binnenst te lezen, want zij richtte zich uit haar gebogen houding op, waardoor zij het hoofdtjen van zijn gelaat, dat het hare genaderd was, terug trok, terwijl zij met een blos op de wang hem bijna fluisterend vroeg: ‘Ik woû wel eens weten waarom ge me hier te eten en te drinken geeft.’

‘Waarom? Omdat ik je liefheb en ik niet langer kan verdragen dat je zoo mishandeld wordt in dat oude kraaiennest.’

‘Ik heb je gezegd, dat het brood van ouden Will me lekkerder smaakt dan al dat lekkers; ook blijf ik denken dat je me niet voor niets laat eten en drinken; dat hebben ze nog nooit gedaan, en je zult toch wel niet anders wezen als al de anderen.’

‘Je hebt niets te doen; je hebt maar te wenschen, en het zal er zijn. Alles, alles wat je begeert kunt ge krijgen.’

‘Maar toch niet voor niets! Neen, dat kan nooit gebeuren! Wie zou zóo gek wezen?’

‘Lief kind, daar is nog een andere waereld dan waarin gij geleefd hebt; een andere dan de waereld van poetsers en schrobsters, waar een paar armen en handen, poezel als haaienvinnen, alleen recht geven op eten en drinken. Te lang hebt ge daarin rondgezworven, arme meid, maar dank het je goede gesternte, dat ik je daaruit verloste! In de waereld waar ik je breng heerscht alleen de schoonheid, en waarachtig, je bent mooi als de mooiste, daarom vooral, omdat je 't nog niet weet. Hier kan ieder zoo als gij méer dan een broeder vinden, die haar verzorgt, die ieder harer wenschen involgt.’

Zij had scherp toegeluisterd en voelde zich door zijne woorden geboeid. Zij trok zich niet weder terug, hoewel hij haar nog nader kwam dan straks. ‘Elke wensch? Hier kan ik meer dan een broeder vinden? Een moeder is veel meer...! Als je me die kondt geven, ik zou alles willen doen wat je maar woudt.’

‘Dank, dank voor die belofte!’ lispelde hij aan haar oor, terwijl hij met de hand, die door hare lokken speelde, haar hoofdtjen naar zich toe deed buigen en een kus op hare lippen drukte. Maar, vreemd, zonderling schepsel! die voorbestemd scheen te zijn om al zijne menschenkennis te logenstraffen, zij sprong na dit bewijs van zijne vriendschappelijke gezindheid, uit haar stoel op en zag hem met vlammende oogen aan, en duwde de hand forsch terug, die zich naar haar uitstrekte. Het beeld van den schrikkelijken Phil Whistle trad haar eensklaps weder voor den geest, en de walging, die het kind voor dien man soms gevoelde, overviel haar ook thands. Ja, hij die naast haar zat was wel dezelfde, die haar bij de eerste ontmoeting zoo woedend had gemaakt! Wat er straks zachts had gelegen op dat gelaat, was verdwenen en had plaats gemaakt voor iets scherps en wilds. Zij was als het getemde wild, dat, getergd, de stem van zijn geslacht weder verneemt en die gehoorzaamt.

‘Ik wil weg, hier vandaan!’ riep ze heftig, maar met het hoofd van Goring afgekeerd, en op de herhaalde vraag van deze wat haar dan toch deerde en wat hij voor kwaads had gedaan, duwde zij hem scherp toe, dat hij niets beter was dan Phil, de woekeraar, ja nog erger, omdat deze niet zulke mooie woorden te spreken en niet zoo leugenachtig wist te vleien. Hare om zich heen zwervende oogen hadden eindelijk de deur, waardoor zij binnen was gekomen, bespeurd; zij ijlde er heen, maar vond er haar goeden vriend staan, die in betuigingen van vriendschap en goede gezindheid jegens haar verdubbelde en de opgewekte drift door zachtheid wilde doen bedaren, ofschoon hij besloten was om, zoo dit niet baten mocht, andere middelen van minder vredelievenden aard niet langer te schuwen.

Daarvoor werd hem echter niet de tijd gelaten. Er werd van buiten zacht geklopt. Goring knerste de tanden en verbaasde zich over de vermetelheid van Ralph, die zich zoo verre vergeten kon, hoewel hij wist hoe streng de meester was waar

het de nakoming van bevelen gold als er hier waren gegeven.

‘Terug, naar beneden, knecht!’ riep Goring hem toe, die in 't geheel niet van zins bleek te zijn de deur te openen. Maar de bede moest dringend zijn geweest, want Goring schoof den grendel weg en hoorde door een reet wat de ander hem te zeggen had. Gewichtig was het zeker, want de hoog roode kleur maakte plaats voor bleekte; de op elkaâr geklemde lippen, waar een oogenblik te voren nog een glimlach om speelde, beefden. Na eenige woorden met Ralph gefluisterd te hebben, schoof hij weder, maar thands zeer behoedzaam, den grendel voor de deur. Op een toon, dien hij vriendelijk wilde doen zijn, wat hem slechts ten deele gelukte, noodigde hij Nel uit te gaan slapen in gindsche alkoof. Hij kon zich nu niet langer met hare belangen bezig houden. ‘Leg u maar spoedig ter ruste en zie in te slapen, want gij zijt zeer vermoeid en dat maakt u overspannen en doet u onrechtvaardig jegens mij zijn, die het zoo goed met u meent. Morgen spreken wij elkaâr nader.’

Maar het kind herhaalde dat zij weg wilde en verhief daarbij haar stem, hetgeen Goring verre van aangenaam scheen te zijn, ja hem zelfs beangstte. Hij wendde dan ook al zijne overredingskracht aan, om haar te doen afzien van het dolzinnig voornemen om zoo laat op den avond zonder iemant in de stad te kennen, op straat te gaan, en bemerkte tot zijne blijdschap dat hij haar overtuigd had, want zij bleef staan waar zij stond en zweeg. Toen hij vertrokken was en den sleutel van buiten in het slot der deur omdraaide, wendde zij het hoofd. Had hij haar toen kunnen gâslaan, wie weet tot welke gevolgtrekkingen hij dan ware gekomen! Een tijd lang stond zij met gebalde vuist en op elkaâr geklemde tanden voor zich uit te staren. Er scheen in haar brein een gewichtig vraagstuk te zijn opgekomen, met de oplossing waarvan zij zich bezig hield. Eindelijk voer zij met haar hand langs haar voorhoofd en streek zij de hairen weg, die er langs fladderden, en de woorden ontglipten haar, terwijl zij even trilde: ‘Ik heb het gevonden, ja, ja zoo is het!’ Zij had weder een vrucht geplukt van den boom der kennisse des goeds en des kwaads.

XVIII.

Jove Percy wachtte beneden. Slechter oogenblik kon hij wel niet hebben gekozen om hier te komen dan juist nu. George Goring dacht hem immers juist dit uur zoo verre en had zich daarover zoozeer verblijd. Juist zijne afwezigheid kon Goring in meer dan eenen zin van dienst wezen; zijne tegenwoordigheid in Londen en nog wel in deze woning, op dit oogenblik, kon al een zeer ongunstig teeken zijn. George klom dan ook niet in de beste luim de trappen af en haastte zich niet den vrolijken makker een gul welkom toe te roepen. Langzaam daalde hij naar beneden, want hij wilde zich zoo veel mogelijk den tijd geven om zich te beraden over hetgeen hij te doen had.

W a t hij te doen had was hem duidelijk genoeg, maar h o e het gedaan moest worden dat was de vraag. Welke moeite hij ook deed om zijn wrevel te ontveinzen, toch was die merkbaar in stem en gebaar, toen hij Jove beneden vond, achteloos op een sofa liggend en spelend met de kunstig bewerkte knop van zijn ponjaart, die half uit het zijden wambuis te voorschijn kwam. Dat Jove er niets van bespeurde, moest aan zijn eigen afgetrokkenheid geweten worden, eene echter, die George niet van zeer bespiegelenden aard vond, daar de jonkman na het eerste hem toegesproken woord driftig opsprong, de toegestoken hand in de zijne neep en op een toon, die meer aan een oorlogsverklaring dan aan een vriendschappelijke begroeting deed denken, vroeg: ‘Wat vogel hebt ge in 't net?’

Hoe de ander de aandacht zijns vriends ook op andere meer ernstige onderwerpen poogde over te brengen, hem vroeg waarom hij de bondgenoten niet was gaan waarschuwen, hem verzekerde dat het grootste gevaar nu allen bedreigde, en hem poogde te bewijzen met steeds bitterder en scherper woorden dat loszinnigheid vele kostbare levens kon doen verloren gaan, Jove hoorde er niet naar of hield zich voor het minst zoo; hij scheen vervuld met gants andere gedachten en drong aan op de beandwoording zijner eerste vraag.

George poogde de heilige onnoozelheid zelve te zijn, waagde een oogenblik er van te reppen, dat hij in zijne nachtrust gestoord was en dat hij die, bij het naderen van zoo veel moeie-

lijke dagen dubbel noodig had, maar Jove rukte hem spoedig het mom van het gelaat en dwong hem natuurlijk te zijn.

‘Bah, kwezel niet als een grijzen rondkop! Ralph begon zijn rol al goed te spelen, maar het getjilp van het gekooide vinkjen deed hem alle geheugen verliezen. Hou mij niet langer voor den gek! Ben ik een schildknaap geweest, onder uwe leiding ben ik ridder geworden, die, naar ik geloof, wel zijn sporen heeft verdiend. Wie schuilt er boven?’

Met een flaauw glimlachjen werd er geandwoord, dat de geheimen van den biechtstoel heilig waren; maar dergelijke uitvluchten zouden niet baten. Jove hield zich voor jammerlijk bedrogen. Was de vagebonde ook niet veel aandachts waard, ze had beteekenis voor hem gekregen, omdat George hem ten aanzien van haar nog als een baardelozen schildknaap behandeld had. Het wilde kind was boven, maar zij zou Gorings eigendom niet blijven. Jove was opgewonden, en in die oogenblikken was hij gevaarlijk. George wist dit bij ondervinding en tevens, dat het snelst werkend geneesmiddel het ledigen van een goed glas was, waarom hij zich ook voornam hem thands dit te schenken, indien hij voor 't minst den onwelkomen bezoeker zich niet van den hals kon schuiven. En het laatste was, helaas! niet meer mogelijk, want het ergste wat hij zich maar had kunnen voorstellen, was werkelijk geschied. De drift van Jove deed hem afgebroken, maar daarom ook te openhartiger bekennen. Hij had reeds voor ettelijke maanden Georges oprechtheid gewantrouwd, daar hij de deerne, die naar 's vriends verzekering vertrokken was, niettemin in het huis zijns broeders had ontmoet, maar, wijs geworden in zulk een goede school als de omgang met George heten mocht, had hij zijn twijfel ontveinsd en was hij steeds waakzaam gebleven. Toen George hem daarom opdroeg naar het Noorden te trekken met de bewuste boodschap, had hij den goeden trouwen vriend gemeend te doorzien, had hij hem echter met stichtelijke aandacht aangehoord en in zich zelven de gevolgtrekking gemaakt, dat de goede getrouwe hem uit Londen zocht te verwijderen. De reden daarvan was hem duidelijk en werd het nog meer, toen hij, in plaats van te paard te gaan zitten, naar het huis van Northumberland heen was gegaan en daar vernomen had, dat de meid gestolen was, en nog wel gestolen door den lieven getrouwen vriend. Hij kwam nu zijn aandeel in den buit vragen, en deed dit met te meer kans van te zullen slagen, daar hij op de erkentelijkheid van

den ouden getrouwen rekende, daar hij, door naar zijns broeders huis te gaan in plaats van naar de bondgenoten, het begaan van een groote fout had voorkomen. Mylady toch, die dezen avond juist een bal gaf en die hem had laten opontbieden, had hem gemeld, dat die bondgenoten juist nog van avond op de bekende plaats zouden vergaderen en daar alles voor de spoedige uitvoering van het plan m o e s t e n bepalen.

Had Mylady daar in plaats van haar broeder tegenover George gezeten, misschien had hij een grein van het grijze poeder uit een der laden van gindsch dressoor in haar bokaal geworpen, ten einde haar, dank zij de onfeilbare kunst van Ma'am Noirot - een *artiste* die in de famille der Medicis in waarde werd gehouden - voor eeuwig tot werkeloosheid te veroordeelen, als straf voor hare al te groote arbeidzaamheid. Daar kwam weder die woest-valsche uitdrukking in Gorings oogen, die, hoe kort zij ook gewoonlijk duurde, elken vijand nog had doen beven, maar voor den luchthartigen Jove nog niet de onheilspellende beteekenis had, die andere scherper zienden er aan wisten te geven. Bovendien was de jonkman nooit in het geheim geweest van Gorings berekeningen, en kon hij dan ook niet de mate der teleurstelling nagaan, welke het gevolg was van zijn terugblijven in Londen. Hij zag in alles slechts de spijt van Goring over de verijdeling van het liefdesavontuur; hij wilde zijne overwinning verzekeren en bleef dan ook volhouden bij zijn eisch, om den schat te leeren kennen die boven verborgen was. Maar de ander dacht nog een uitweg gevonden te hebben. Hij begon met Jove te bezweren, dat hij zich bedrogen had en dat de wilde deerne niet door hem was gestolen; dat hij niet meer aan haar dacht, dank zij een andere, die hij ontmoet en g e v o n d e n had.

Langzamerhand hervond hij zijne gewone vrolijkheid en opgeruimdheid, en gelukte het hem Jove zoo niet te overtuigen, dan toch af te leiden en diens verbeelding met andere voorstellingen bezig te houden. Daarbij schonk hij hem roemer bij roemer van den lekkersten wijn in, deed hij het vuur, waar hij de sofa met Jove heengeschoven had, telkens hooger en hooger opvlammen. Kon hij hem maar zoo verre brengen, dat hij den wilden en thands zoo lastigen jongen de oogen kon doen sluiten voor de werkelijkheid, dat hij hem vóor de aankomst der anderen weêr in de sfeer der goudgelokte droomen en der luchtige sylphiden kon doen overbrengen, dan zou hij toch Myladies toeleg kunnen doen mislukken.

Er bestond daartoe wel eenige kans, want de wijn werd heerlijk gevonden en de lach werd luider en het gesprek levendiger. Maar de lieve gast was gewoon, dat de gastheer hem altijd trouw bescheid deed waar het een hartigen dronk betrof, en dit eischte hij ook nu, hetgeen zonder achterdocht op te wokken niet geweigerd, en nochtans den gastheer, die juist zoo koud bedaard wenschte te blijven, gevaarlijk kon worden.

‘George, zweert ge me bij den heiligen Belial, je patroon, dat je niets van het kind weet?’ vroeg Jove, den vollen roemer opnemend en de fraaie glinsterende oogen op zijn makker vestend, die zich haastte den gevorderden eed lachend af te leggen en er van gewaagde, hoe komisch-tragisch, een Will Shakespeare waardig, de tegenwoordigheid van Jane Howard thands zoude zijn.

‘Jane Howard! Mijn God, laat die waar ze is, vrolijk huppelend in Carlisle-house en zich niet te veel verontrustend over de hoofdpijn van haar aanstaanden gemaal, die dezen belet van avond haar gezelschap te houden. Ik geloof waarachtig dat ik, zoodra ik getrouwd zal wezen, alle dagen hoofdpijn zal hebben... Jane Howard! Ze is het uithangbord voor de welbeklante herberg, het lokkend opschrift van een flesch eêlen wijn... Wanneer hebben we Paschen?’

‘Over veertien dagen. Gelukkige! Hebt ge uw bruîgomskleed al klaar?’

‘Alles in orde ook van haar kant! - Laat ik u deelgenoot maken,’ zoo vervolgde hij deftig en met plechtige gebaren, ‘van mijn aanstaand geluk; laat ik u in staat stellen mijne aanbiddelijke schoone in al hare liefelijkheid te doen bewonderen. Luister! Deze brief bevat hare geheimste gedachten, hare teêrste gewaarwordingen, die zij mij en mij alleen, als haar aanstaand echtgenoot wel heeft willen toevertrouwen. Luister en erken dat zij mij waardig is! “Sir! ik geloof dat het alle latere geschillen zal kunnen voorkomen, als ik u nu doe weten hoe ik begeer te leven. Ik wensch, dat mij als Lady Percy iedere drie maanden 2600 pond worde uitbetaald. Bovendien wensch ik driemaandelijks te beschikken over 600 pond voor aalmoezen en andere liefdewerken, en van deze som moet ge me nooit ofte nimmer rekenschap vragen. Ook wil ik drie rijpaarden voor mijn eigen gebruik hebben, die door niemant behalve mij bereden mogen worden. Ook wensch

ik twee gezelschapsjuffers te hebben, daar er eene ziek kan worden of eenig ander beletsel krijgen; ook geloof ik, dat het onbehoorlijk zou wezen er maar eene te hebben, waar God Mylady met zulke groote rijkdommen gezegend heeft. Ook wil ik, als ik ter jacht ga, of van de eene woonplaats naar de andere mocht reizen, ze om mij heen zien, zoodat ik voor ieder dezer juffers een paard moet hebben. Ook wensch ik een zes of achttal bedienden en twee karossen, de een voor mij zelve, bekleed met fluweel, en bespannen met vier fraaie paarden, en de ander voor mijne juffers, bekleed met laken en geboord met goud, of met scharlaken en geboord met zilver, bespannen met vier goede paarden. Ook wil ik twee koetsiers hebben, de een voor mijn eigen karos, de ander voor dien mijner juffers. Wat mijne linnenvrouwen betreft, ik wensch dat ze, als ik op reis ga, met de karossen vooruit gezonden worden om alles voor ik kom in orde te maken; ook wil ik dat met mijne kamenier eveneens gehandeld worde, opdat voor mijne aankomst mijne kamers schoon en in orde zijn. En daar het niet passend zou zijn, dat mijn kamerdienaar in mijne koets reisde, zoo dient hij een rijpaard te hebben, om me altijd, hetzij in de stad of op het land, op zij te kunnen zijn. Nog heb ik twee voetknechten noodig. Mijn wensch is het dat gij de kosten ook daarvan draagt. Behalve het mij jaarlijks toegelegde wil ik twintig feestkleedijen, zes daarvan uitnemend fraaie, acht voor het land en de overige zeer goede. Nog wil ik 6000 pond hebben om juweelen te koopen en 4000 pond voor een paerelsnoer. Ook is het mijn begeerte, dat gij al uw schulden betaalt, mijn Howard-castle opbouwt, mijn geld in land belegt en vooral geen enkele penning meer op een kaart zet, wat ik vernomen heb dat wel eens plaats had. En nu ik u openhartig heb gezegd wat ik wel en wat ik niet wensch, verzoek ik u ten besluite mij, zoodra ge den titel van Graaf zult ontvangen hebben, nog 2000 pond meer dan ik nu begeerd heb, toe te leggen en mijn gevolg te verdubbelen.” Nu wat zegt ge, George?’

‘Het meest bevalt me er in, dat zij u verzoekt uw schulden wel te willen betalen. 't Is almachtig beleefd, daar de goudstukken uit haar eigen koffer zullen moeten komen. Ge krijgt een engel tot gemalin, Jove! en nog wel een met gouden wieken; ze zal het slopen waard zijn.’

‘En gij hoopt mij daarin te helpen? Mis, vriend, uit louter

dankbaarheid ben ik in staat haar bede te verhooren en nooit een penning meer op een kaart te zetten.'

'Beloof dat niet te vroeg; stel het uit totdat ge Graaf zijt geworden, - dan hebt ge nog zóo veel tijd om u te bedenken, dat de gouden wieken van den engel in andere van meer eenvoudige stof kunnen zijn verkeerd. Stoot aan! Hoe vindt ge dien Portugeschen?'

'Verdoemd zwaar! Hoe laat is het?'

'Ruim elf uur. Willen we de stad nog ingaan en bij moeder Bessie eens, aankloppen?' Maar Jove was nog klaarder dan Goring wel had gewenscht. Hij zag den verraderlijken vriend vreemd aan en ontveinsde het hem niet, dat hem het voorstel minstens zonderling voorkwam, daar hij hem toch gezegd had wat Mylady wilde en dat de bondgenoten weldra hier konden zijn. De ander verkropte zijn spijt en verontschuldigde zich zoo goed hij kon. De berisping scheen door hem niet euvel geduid te worden, want de gastheer liet nog ouderen wijn komen, een wijn, zoo als er zelfs nog weinig op Zijner Majesteits tafel geweest was; een edel gewas, geschenk van Lady Bedford, zoo als hij Jove even glimlachend toefluisterde. Voelde hij zelf het hoofd ook bonzen en het bloed als een gloeienden stroom door de aderen bruischen, hij zag tot zijn overgroot genoegen, dat Jove niet minder den invloed van den nektar onderging en dien, met zijn bloedrijker gestel, minder lang dan hij weêrstand zou kunnen bieden. Nog een half uur en Jove Percy zou door Ralph te bed kunnen worden gebracht, en hij den trouwen bediende den last kunnen geven om, indien er bezoekers kwamen, bij alle Santen te zweren dat er niemant thuis was. Maar vóor dat het half uur verstreken was, werd er op de bekende wijze geklopt. Het kon ter naauwer nood gehoord worden, en toch hief Jove er het gebogen hoofd, de half gesloten en gezwollen oogleden bij op. Toen hij zich vergewist had goed gehoord te hebben, poogde hij de sofa te verlaten, wat hem niet dan na een herhaalde poging en toen nog waggelend en zwenkend gelukte, zelfs in die mate dat het Goring deed schateren. Maar dat lachen hield op, toen hij hem bij het dressoor een glas water zag inschenken, vervolgens de kan over het hoofd zag leeggieten, en, het hoofd schuddend en de oogen wrijvend als een uit den slaap ontwaakte, te kennen hoorde geven, dat hij nu geen druppel meer drinken zou en zich juist zoo opgewekt voelde als hij bij de voorgenomen

bezigheid die hem wachtte, wezen moest. Wat hij een goede leerling van Goring bleek te zijn! Zonder verlof daartoe af te wachten, beval hij Ralph de voordeur te openen en de mannen op het bekende wachtwoord binnen te laten; en dit alles moest Goring toelaten! Door een knaap was hij schaakmat gezet! Toch geloofde hij nog niet, dat hij het was; toch achtte hij zich nog niet geheel overwonnen, al zag hij zich ook weldra in het bijzijn van een zestal mannen, die in hunne vermomming van eenvoudige burgers, toch maar slecht den krijgsman konden verbergen.

Hij bleek de beminnelijke gastheer van ouds te zijn. Hij trad ze met innemende vriendelijkheid tegen, drukte Wilmot, den grootsten en breedst geschouderden van allen, het krachtigst de hand en liet Ralph bij herhaling in dat gedeelte van den kelder duiken waar de beste en vurigste wijnen lagen. Wilmot had er dadelijk van gesproken, om aan de lange vierkante eikenhouten tafel in het midden van het vertrek plaats te nemen en het noodige te bespreken voor er één roemer gevuld en geleêgd werd; maar Goring verhief daartegen zijn vleiende stem, en Jove ondersteunde hem met levendigheid, daar het hier geen puriteinsch konventikel was, maar een bijeenkomst van kavaliers, die nooit beter de leus: voor God en den Koning! aanhieven, dan met de volle bokaal in de hand. En waarlijk, zoo zij niet reeds trotsch op den naam van kavaliers waren, dan zouden zij dat thands geworden zijn, met het oog op den jonkman, die hen herinnerde, dat zij zich zoo mochten noemen. De lange lokken, zoo in tegenstelling met het rond geknipte hair der tegenpartij, zwierden hem vrij langs de blanke slapen; de anders meest flaauwe oogen glinsterden en glansden; de wangen, meest zoo vaalbleek en ingezonken, waren dit oogenblik als met een lichtrood overtogen en schenen gevuld. Het *rose* satijn wambuis - niettegenstaande de voorgewende hoofdpijn, had Mylady gewild dat hij ettelijke oogenblikken op haar bal zou verschijnen - sloot om het tengere lijf en deed er de tedere vormen zoo goed van uitkomen. Tot de linten, zoo kwistig aan zijne kleeding aangebracht, hoe gekreukt en bespat ook, tot de *parfum*, die uit kanten kraag en mouw opsteeg, het gaf hem in aller schatting een schijn van voornaamheid, die alleen aanlokte en niet kon afstuiten, daar zij gepaard ging met eene losheid en gulheid, die zij allen op hoogen prijs wisten te stellen en, met uitzondering misschien alleen van Wilmot, als

den stempel van nobelheid waardeerden. Henry Wilmot was wel geen Puritein, was met hart en ziel verknocht aan de goede zaak, die Mylady hem als zoodanig had doen kennen, zette, hoewel zelf Parlementslid, de borst uit onder het kuras, dat de platen er van knarsten, bij het vernemen wat al die landedellieden of winkeliers wel in St. Stephens kapel waagden te bazelen en te revelen, zwoer als krijgsman eeuwigen haat aan de neuswijze en praatzieke tabberts, maar wist ook, juist omdat hij krijgsman was, de waarde van orde en tucht en begreep de noodzakelijkheid van eene scheiding tusschen ernst en scherts. Maar de ernst was het deel van de rondkoppen en daarom mocht het dat van de trouwe dienaren Zijner Majesteit niet wezen, en daarom luisterde men slechts met zeer verdeelde aandacht naar zijne mededeeling, welke het geheele *plan de campagne* inhield, uitgewerkt tot in de kleinste bijzonderheden, met een kennis van *détails*, die Goring, welke goed had geluisterd, ten zeerste verwonderde. Wilmot wees als het ware ieder zijne plaats aan en gedroeg zich als veldheer, die, hoffelijk tot in zijn kommando's, verzocht en uitnoodigde, maar daarbij toch laat gissen dat onder dat verzoek en die uitnoodiging een krachtig en ernstig bevel lag.

Mylady had meer gedaan dan Goring eenvoudig te dwingen tot de uitvoering van zijn plan over te gaan; zij had ook buiten hem om den aanvoerder benoemd, die haar wil zou volbrengen; zij had hem wellicht in hare gedachten reeds op zij geschoven en als onbruikbaar werktuig verworpen. Zij kon zich echter wel eens geheel misrekend hebben. Met de snelheid van opvatting hem eigen, had hij zijne pozitie gekozen. Niets verried den gekwetsten trots, die hem toch innerlijk deed trillen van toorn, toen hij na Wilmots bedaarde uiteenzetting van het plan van aanval, dat werkelijk niet kwaad was, het volle glas omhoog hief en allen voorstelde op den Koning en diens gevangen vriend te drinken. Onder de eersten, die den dronk toejuichten, bevond zich Jove, die door de jongere officieren met geestdrift werd gevolgd.

‘Dat ieder het zich makkelijk make!’ riep Goring, terwijl hij eenige stoelen nabij het vuur schikte en Wilmot zijn eigen plaats op de sofa aanbood. ‘Koud zult gij 't gehad hebben op de reis; en van goede mantels zult ge daar ginder ook geen overvloed hebben,’ vervolgde hij, de glazen nogmaald vullend.

Een bleek jonkman, wien de lange hairen op den vuilen en

versleten kraag van een leêren kolder neêrvielen, wiens geheel voorkomen den in nijpenden nood verkeerenden kavalier verried, maar van dezen toch nog alle fierheid en trots behouden had, gaf het andwoord op deze zoo los daarheen geworpen opmerking. Hij wilde even luchtig schijnen als hij die het laatst gesproken had, maar de mededeeling die hij deed, was er zoo ten eenenmale meê in strijd, dat zijne woorden een onaangenamen indruk te weeg brachten.

'Mantels!' riep hij uit. 'Ik heb er voor de reis hierheen in Nottingham bij een oud kleêrkooper een gekocht voor een zadelpistool... In het geheele kamp zijn er wellicht geen tien officieren, die er dat in den winter vooral overtollig kleedingstuk op na kunnen houden. Leve Zijne Majesteit!'

'Vervloekt!' riep Jove, die de gebalde vuist met kracht op de donzen kussen van de sofa deed neêrkomen. 'Daarvoor zal Pym eene verdieping lager in den grond op water en brood worden gezet! Daar zullen we zien of hij nog psalmen neuriën kan!'

'Goed gesproken, Sir!' viel Wilmot in, die van den uitval partij trok, om den verdwenen ernst weder te doen terugkeeren, daar hij aller oog zag vonkelen van toorn en wrok. 'De Schot heeft overvloed, dank zij de ondersteuning van het Engelsch Parlement. 't Is God geklaagd, dat de vreemde wordt gevoed ten koste van den landzaat. Pym en diens trawanten beschuldigen Mylord Strafford van landverraad, maar zij zijn werkelijk daaraan schuldig; sedert Cham zijn vader bespotte heb ik nimmer zulk een boosheid gezien.'

'En Cham had misschien nog wel heimelijk uit de wijnzakken van den ouden heer geproefd, zoodat hij het misdrijf in opgewondenheid bedreef, wat men Pym niet kan nageven,' riep Goring.

'Weet gij dan, George! wat Pym h e i m e l i j k al niet doet?' vroeg Jove. In het openbaar heeft hij den neustoon en vleit hij Koning David, waar ik waarachtig geen kwaad van zal zeggen, want hij verdient de heilige en schutspatroon van ons, kavaliers, te wezen, in aanmerking genomen Zijner Majesteits vereering van het vrouwelijk schoon; maar of de eerwaarde Pym in de binnenkamer nog soms wel niet een andere heilige huldigt, vrienden, jolige helden, die Engelands lot weldra in handen hebt, wie uwer durft er aan twijfelen?'

'Niet één, waarachtig niet één!' riepen allen.

‘Wij zijn hier niet bijeen om feest te vieren, kameraden!’ zeide Wilmot. ‘Na de zege het festijn, vóor den strijd kalm overleg!’

‘Maar een lustig hart doet geen schâ aan het overleg en alleen een rondkop zou het tegendeel kunnen beweren,’ merkte Goring scherp aan.

‘Nog een ander blijkt het te kunnen, want i k doe het.’

‘Ik heb het gehoord en u vergeven, en ik hoop dat ieder mijn voorbeeld zal volgen. Vrienden, ik heb een lustigen dronk! Ieder moet op zijn beurt er een instellen, en als dan de laatste - Wilmot stel ik er natuurlijk om goede redenen van vrij, daar het een l u s t i g e dronk moet zijn, - als dan de laatste gedaan heeft, dan aan het ernstige werk en zal ik u mijn plan mededeelen en de plaats die ik ieder uwer er in heb aangewezen. Ik reken thands op u aller lustigheid en straks op u aller.... gehoorzaamheid!’ Goring drukte op het laatste woord, en gaf niet onduidelijk daarmeê te kennen, dat hij den aanvoerderstaf vast in de hand klemde en niet bereid was dien aan Wilmot af te staan. De door hem gesproken woorden werden weder het eerst door Jove toegejuicht en toen bleef niemant, behalve Wilmot, die de zware wenkbraauw fronsde, achter. Maar nog eer George zijn toast kon beginnen en terwijl Jove, wien het toch werkelijk begon te schemeren, met slechts half bewusten blik zijn glas aan dat zijns vriends stiet, werd er op de voordeur geklopt. De wijze waarop het gedaan werd duidde een vriend aan en als zoodanig vernam Wilmot het met onverdeelde blijdschap. De late bezoeker zou waarschijnlijk Sir Edmund Wyndham wezen, een zijner vrienden, op wien hij het meest rekenen kon. Maar hij was te leur gesteld en tevens verbaasd als al de anderen, die naar het dolkmes tastten, toen een vreemde jonkman in het midden van hen stond, den hoed in de hand, maar den mantel nog over de schouders.

‘Wat geeft mij ongevraagd de eer van uw bezoek, Sir?’ vroeg Goring, die dadelijk vooruit getreden was en de anderen gewenkt had zich terug te trekken bij het vuur.

‘Het bevel mijns Konings. Ik spreek met Kolonel Goring? *Dieu et mon droit*, Sir!’

Het was het herkenningswoord. Bleek hij ook een vreemde, hij moest toch een bondgenoot zijn, wat Jove dan ook luid erkende, te onvoorzichtig echter naar Gorings meening, die hem bevelend het stilzwijgen opleî en den ander zijn naam vroeg.

‘Mijn naam, Sir, zal ik noemen zoodra gij mij de wellevendheid bewijst mij een stoel aan te bieden. Ik heb daar recht op, hetgeen niet door allen hier tegenwoordig betwist schijnt te worden.’

Hij ging na die woorden Goring beleefd buigend voorbij en naderde de anderen, die hem echter met eenigen argwaan bleven beschouwen. ‘Ik ben Robert Conway, vroeger Luitenant in het leger Zijner Majesteit, maar door Mylord Strafford ontslagen, omdat ik de bevelen Zijner Genade ongehoorzaam was geweest. Ik voegde mij toen bij de Puriteinen, maar de aanval tegen mijn vroegeren meester, dien ik immer eerde en bewonderde, heeft mij tot inkeer gebracht. Ik trad weder in dienst Zijner Majesteit en de trouw, die ik betoonde, deed mij bekend worden met den aanslag dien gij voorneemt.’

‘Aanslag?’ riep Goring. ‘Het woord is zonderling gekozen voor een bondgenoot.’

‘Zoo als ge wilt,’ viel de ander koeltjens in. ‘Ginds staan twee vroegere kameraden uit het leger. Zij zullen mij kennen. De andere bondgenoten zijn mij vreemd en toch kan ik hunne namen noemen. Gij, George Goring, zijt verbonden met Henry Wilmot, Philip Parker, William Pleydall, Hugh Potter, Edmund Wyndham, Lord Jermijn...’

‘En Jove Percy,’ stamelde deze.

Er scheen een trek van minachting of wrevel op Roberts gelaat zichtbaar te worden, bij het woord dat hij Jove toeduwde: ‘Ja, 't is waar, ook gij!’

‘Wie maakte u deelgenoot van ons geheim?’ vroeg Goring. ‘Ieder onzer heeft daartoe alleen het recht verkregen onder zijn eigen verandwoordelijkheid en op voorwaarde, dat de naam van den nieuwen vriend aan allen vóor de toelating worde bekend gemaakt. Ik ben niet hardhoorend en toch hoorde ik uw naam nog niet onder ons noemen. Voor een Judaskus hopen wij ons te hoeden, jonkman!’ De rechterhand bleef in het wambuis gestoken, waar het kleine maar niettemin machtig wapen verborgen was.

‘Lord Jermijn leidt mij bij u in!’

‘Zijn Lordschap verwachten wij op het oogenblik...’

Robert had al zijn moed noodig - en inwendig erkende hij met verbeten woede dat het een treurige was - om niet te trillen bij die woorden en den scherpen blik van Goring, die ze vergezelde.

‘Al genoeg, George! Laat me je schoone Sultane eens zien... Waar schuilt ze toch?’ zeî Jove met een luiden geeuw.

‘Mr. Conway, neem onder ons plaats!’ Wilmot wenkte hem. Het eerlijk rond gelaat van den edelman trof Robert, die, was hij straks te haastig om zich bij de anderen te voegen, thands, nu hij daartoe zelfs werd uitgenoodigd, schroomde te naderen.

Terwijl Goring zich dwong Jove een luchtig andwoord op diens onbeschaamde vraag te geven, voegde Robert zich bij den kring, waar hem echter, nog met eenige terughoudendheid, plaats werd gemaakt. Hij had waarschijnlijk aan alle stijfheid een einde kunnen maken en zich dadelijk als een waar vriend kunnen doen erkennen, als hij den naam des Konings genoemd en verhaald had wat deze hem gezegd had, want dat zouden woorden zijn, die allen als waar en onmogelijk als zelf bedacht hadden moeten beschouwen, daar zij volkomen strookten met hetgeen Mylady zelve in de laatste samenkomst hun had medegedeeld. Meester Jean had hem wel bevolen dien naam te noemen, maar was Robert ook gedwongen den man te gehoorzamen in veel meer dan hij wel gewenscht had, dat schandelijk verraad - en als zoodanig kwam het hem voor, daar hij geen oogenblik geloofde dat Zijne Majesteit de hand in het komplot had - had hij vast besloten niet te plegen.

‘Eenige afgedankte Ieren van het regiment waarbij ik diende,’ zeide hij, toen hij tegenover Wilmot had plaats genomen, wiens blik hij niet altijd waagde te ontmoeten, ‘hielden zich hier op. Ik nam ze in mijn dienst. Ze zijn elk oogenblik onder mijn bereik. Ik acht dienstig u dit mede te deelen, daar mij gezegd werd, dat gij van avond het noodige omtrent de uitvoering bespreken zoudt.’

Zonder het te vermoeden hief hij door die laatste woorden de achterdocht, die nog bij enkelen in meerdere of mindere mate bestond, op, daar het nu bleek, dat hij met het geheimste zelfs bekend was en zelfs meer wist dan de officieren, die met Wilmot gekomen en door dezen niet op de hoogte van alles waren gebracht.

‘Uitmuntend, kameraad!’ riep Wilmot, zijn stoel nader bij dien van Robert schikkend. ‘Het is dan ook mijn plan om morgen avond het Huis der Gemeenten, dat dan een zitting houdt, te omsingelen en de bewuste adders te vangen. Gij gaat middelerwijl met uwe getrouwen, die ik met een honderd-

tal versterken zal, naar den Tower, waar Mr. Percy en Goring, die u begeleiden zullen, een bekende hebben...'

'God beter 't!' riep Jove, van de sofa opspringend en uit de verdooving ontwaakt, waarin hij geraakt was en waaruit Goring zich wel wachtte hem te wekken, 'ik dacht er binnen te komen door een aardige meid, die juist van daag gestolen is... Misschien dat George weet waar ze is, ofschoon ik het niet voor hem hoop, waarachtig niet!'

'Ik heb te goede gedachte van u, om het niet zeker te achten, dat ge ook zonder die bekende den Tower zult kunnen binnen komen, Mr. Conway!' hernam Wilmot. 'Eenmaal daar binnen, weet ge wat u te doen staat. Na Mylords bevrijding en Balfours gevangenneming, wacht ge mij met het gantsche adderengebroed en eer het licht wordt is het grootsche werk volbracht.'

'Ik geloof niet, dat we al zoo ver zijn, Sir!' merkte Goring aan, nader bij den kring tredend. Er was iets trillends in zijne stem, iets vreemds in den blik van het oog, dat hij onafgewend op Wilmot gericht hield. 'Het komt mij voor, dat men de jacht beginnen wil voor de jager er is, en ik geloof, dat deze toch wel geraadpleegd mag worden, ware het slechts uit wellevendheid alleen. De Goeverneur van Portsmouth, Sir! moet van zijne knechten het grootste aantal voor den aanval leveren. Van hen, die hij aanbrengt, is hij zeker, wat nog niet van a l l e n gezegd kan worden; maar hij is nog niet in staat ze aan te brengen, want zij hebben eenige voorwaarden gesteld, die nog aangenomen moeten worden. Twee vendrigs vragen bevordering tot den luitenantsrang met een belooning van honderd pond in geld; vier kapiteins vragen een regiment en bovendien vijf honderd pond elk, en iedere knecht...'

'De Goeverneur van Portsmouth kan zijne knechten veilig achter de muren laten; tot dien prijs begeert men ze niet,' andwoordde Wilmot koel.

'Gij denkt zeer genadig over mijne knechten,' merkte Goring glimlachend aan, 'maar over het wegblijven of het aantreden mijner getrouwen heb ik alleen te beslissen, en wat de regeling der belooningen betreft, wie daarover ook te beschikken hebbe, gij zeker niet, Sir! Ware ik hier de gastheer niet, ik zou u vragen wat u het recht geeft te spreken, waar ik nog niet gesproken heb.'

'Mij is dat recht gegeven, ingeval gij weder niet van handelen spraakt, en deze Heeren weten wien zij te volgen hebben.'

Niet een knikte echter toestemmend, hetgeen Wilmot te recht mocht verbazen, daar hij zich eenige oogenblikken vroeger nog van hunne verknochtheid verzekerd had. Maar Goring had ook met behendigheid den twistappel in hun midden geworpen. Hij wist, dat ieder der officieren naar eene belooning haakte, hetzij om in werkelijk noodige behoeften te voorzien of om aan de eischen eener verklaarbare eerzucht te voldoen. Algemeene beloften waren hun door Goring gedaan, die de inwilliging aller wenschen van het welslagen van het plan afhankelijk had gemaakt. Thands was hij echter zelf begonnen voor de zijnen bedingen te maken, die echter door Wilmot ruw waren afgeslagen. In ieders binnenst werd het verlangen wakker om van de ontvangen belooning zeker te zijn, en zoo noodig werd dat nog verhoogd door Gorings opmerking, dat het voor a l l e n hier tegenwoordig verstandig zou zijn vóor den aanval te vernemen, wat de zegepraal den strijders zoude aanbrengen; hij voor zich ten minste, zou voor een oogenblik zich eens het opperbevel van Mr. Wilmot laten welgevallen, alleen om dezen te vragen wat hém kon worden toegezegd.

Mylady had Wilmot òf een behendiger diplomaat òf Goring niet zoo gevaarlijk geacht, toen zij den eersten afvaardigde en hem, met goedkeuring van hooger macht, de leiding opdroeg. Reeds dikwerf waren er twisten gerezen, die zonder veel moeite of door haar of door Lord Jermijn waren gestild. Maar al had zij kunnen voorzien wat thands gebeurde, zij noch de vriend der Koningin hadden deze bijeenkomst kunnen bijwonen, daar beiden, juist om alle achterdocht te voorkomen, dezen en den volgenden avond schitterende bals moesten bijwonen. Zeker was het, dat haar vertegenwoordiger niet opgewassen was tegen den tegenstander en in den strik viel, die deze hem bij de laatste vraag spande. Nooit was het Myladies bedoeling geweest Goring, die alles wist, uit het eedgespan te stooten, en toch Wilmot ging zoo ver, toen hij al te rondborstig te kennen gaf, dat Zijne Majesteit op Gorings verzoek zeker gunstig zoude beschikken, zoodra diens diensten waren g e b l e k e n .

‘Ik heb hoop dat ze dat reeds zijn, ja ben er zóozeer van overtuigd, dat ik niet voornemens ben op die voorwaarden er nieuwe aan toe te voegen, Sir!’ zeide Goring, op ieder woord drukkend. ‘Die zaak is dus afgedaan. Verlangt ge daarover met elkander verder te raadplegen, gelieft dat dan elders te doen. Gastheer blijf ik evenwel en zoo ik hoop een jolige en gulle

ook... De roemers gevuld, Heeren! Wie me maar bescheid wil doen! Ik daag ieder van u uit met het glas in de hand, en wie van den stoel buitelt geeft een fijn vriendenmaal bij moeder Bessie, ieder uwer.... natuurlijk nadat de belooningen zijn uitgereikt.'

De bleeke jonkman, die straks zulke bittere woorden had gesproken, nam thands, na zijne kameraden te hebben aangezien, het woord en bracht Wilmot onder het oog, dat Kolonel Goring verstandige woorden had gesproken en dat algemeene beloften bij eene eerste samenkomst wellicht voldoende waren, maar dat er bij de laatste meer mocht gevorderd worden; wel geloofde hij, dat Wilmot het goed met hen meende, maar tevens dat Mr. Goring het evenzeer deed en dat in ieder geval Mr. Percy, de broeder van Mylady, moest geraadpleegd worden. Allen stemden daarmede in en verscheidene, wien Wilmot iets in het oor had gefluisterd, spraken er van, dat er vrede moest gemaakt worden tusschen de beide hoofdlieden, dat Goring moest blijven wat hij tot dusver was geweest, maar daarentegen bevel behoorde te geven tot handelen en het plan van Wilmot moest goedkeuren. Robert had ineengedoken alles zwijgend aangehoord, maar een deel van zijn sombere stemming verloren bij het loven en bieden der geld- en eerzucht, waarvan hij getuige was geweest. Alsof hij meer zekerheid wilde verkrijgen voor zijne conscientie, dat hem in de laatste oogenblikken minder scherpe verwijten deed hooren, vroeg hij, toen het rumoer een weinig bedaard was aan Wilmot, dien hij ter zijde was gebleven, of hij alles wel goed had begrepen en er met het adderengebroed, waarvan men sprak, Pym en diens vrienden werden bedoeld.

'Een zonderling jager, die deel neemt aan de vossenjacht en dan vraagt of de vos wel het doel is!' merkte Goring aan, Robert van ter zijde aanziende, en of hij niets begrepen had van de verzoeningsvoorstellen door de officieren gedaan, herhaalde hij zijne uitnoodiging om de weddingschap met hem aan te gaan.

'Neen, bij St. George!' riep Wilmot, in andwoord op den aandrang zijner ondergeschikten, 'ik wil niet alles in de waagschaal zien stellen door de onbezonnenheid van eenen, die alleen kinderlijke luimen raadpleegt. Het is het belang Zijner Majesteit, dat op het spel staat en niet mag vergeten worden om eene lichtzinnigheid, die er geen bezwaar in zou zien zijne eeuwige zaligheid op éene kaart te zetten. Neen, mij

is de arbeid opgedragen en ik zal dien volvoeren, en de knechten van Gorings regiment z u l l e n gereed zijn, daarvan geef ik u allen de verzekering.'

'Zij zullen dat n i e t , Sir! daarvan geef i k u de verzekering,' hernam Goring. 'Kom aan, Heeren! wie zet er zijner ziele zaligheid tegen mij op een kaart? Mr. Wilmot, gij misschien? Onze inzet staat toch vrij gelijk!'

'Maar ik zeg u, dat het zoo zal zijn. Wie toch betaalt de soldij uwer knechten?' vroeg Wilmot in toorn.

'Niemant, Sir! dat kan ik bezweren.'

'E e n woord en ge zijt niet meer bij machte over een enkel knecht te bevelen... Goeverneur van Portsmouth, uw patent is maar van papier!'

'Kom het verscheuren, Sir, zoo gij durft!' zeide Goring sarrend.

'Mijne Heeren! ik wil dat dit een einde neme! Aan wiens zij schaart gij u? Niet om de macht maar om het gevaar wil ik u aanvoeren.... Het geldt meer dan een steekspel, en daarom bezweer ik u goed toe te zien, eer ge kiest!' riep Wilmot met angstig ongeduld den kring in het rond ziende, die zich om hem heen had gevormd.

'Schei u van hem af, Sir! Stel u niet in gevaar met zulk een... De aanval k a n niet gelukken!' fluisterde Robert, die met welgevallen de van verontwaardiging gloeiende wangen des krijgsmans beschouwde.

Maar hij werd niet aangehoord, daar een der officieren voortrad en namens allen verklaarde, dat men Mr. Percy mede verlangde te hooren. Eene verzekering van dien kant, dat de gedane beloften na den volbrachten kamp zouden worden nagekomen en dat er vóor de uitvoering reeds een gedeelte van de uitgeloofde belooningen zoude uitgekeerd worden, zou aller wenschen bevredigen. Ieders gelaat keerde zich naar de sofa, waar men Jove dacht ingedommeld, maar tot aller bevreemding zag men diens plaats verlaten en den telg van Northumberland nergens in het vertrek, zelfs niet onder de tafel, waar Roberts oog hem het eerst zocht. Georges oog nam een gants andere uitdrukking aan, dan het in de laatste oogenblikken had gehad; zelfs teekende zijn gelaat werkelijken angst, toen zijn scherp oor in de verte eenig gedruisch vernam, dat weldra ook voor allen verneembaar werd. Joves stem klonk heesch en driftig en daaraan paarde zich een zwakker maar schel geluid. Haastige voetstappen werden op den trap vernomen; de op een kier staande deur van het

vertrek werd opengestooten en een meisjen, de kleêren gescheurd, de hairen vliegend om het hoofd, naar den adem snakkend en den toorn in het oog, ijlde naar binnen, waar zij weldra door Jove achterhaald werd.

'Ik zeg je: raak me niet aan, of ik sta voor mij zelf niet in!' riep Nel, die boven in haar gerusten slaap, dien zij in den molligen leunstoel gevonden had, was gestoord door den 'wilden ruwen jongen,' die zijne nieuwsgierigheid naar Georges nieuwe verovering niet langer had kunnen bedwingen, en het oogenblik om weg te sluipen te baat had genomen, dat George, welke onverschillige houding hij ook aannam, toch zijn geheele aandacht aan het voor Jove weinig belangrijk onderhoud schonk. George had hem voorgelogen, had hem bedrogen, dit bleek hem bij den eersten blik op het slapend kind. Al was zij ook een monster geweest, zij zou toch nu een begeerlijke buit zijn geworden! Maar de wakker geworden Nel was minder weêrloos dan de slapende, wat hij tot zijne schade en schande ondervond.

Ze was dan ook gruwelijk vervolgd door den dolleman, van wien zij niets wilde weten, en dien zij ontvluchtte, de kamer uit, toen zij de kans daartoe schoon zag. Maar haar snelle gang was nog niet zoo snel als de zijne, zoodat zij gevaar had geloopen ingehaald te worden, zoo zij niet een der stoelen achter zich en vlak op den weg van de vervolger had omgeworpen, over welke hinderpaal de dolleman dan ook was gestruikeld. Toen zij reeds op den trap was, had zij den slag gehoord en zich daarbij van harte verheugd, zóozeer zelfs dat ze, indien zij gedurfd had, wel terug had willen gaan, om den jongen op den grond te zien liggen.

Beneden gekomen was zij op het licht en op het geluid der stemmen afgegaan, vooral toen zij den vijand, die zich ongelukkig niet bezeerd scheen te hebben, weder achter zich hoorde.

Bij het gezicht van die vreemde mannen, begreep zij in de val te zijn geloopen, want zij had geene reden te onderstellen, dat deze mannen, waaronder die onbeschaamde Kolonel, anders zouden handelen dan zij tot dusverre door ieder bijna behandeld was. In stede dat dit haar neêrsloeg, deed het haar toorn zoo mogelijk nog stijgen, en was zij besloten al de wapenen die zij had te blijven gebruiken. Kwaad had zij thands niet gedaan, maar zij, die haar vervolgden, wilden háar kwaad doen en daartegen zou zij zich verweren. Haar besluit teekende zich op haar gelaat en in hare geheele houding. Zij was boeiend in

hare wildheid, zich zoo duidelijk uitsprekend in haar gebarenspel, in den vlammenden blik harer oogen, die allen scheen uit te dagen, in die zenuwachtig bewogen lippen, om welke zelfs een trek van minachting speelde. Maar ook de jonkman, die haar vervolgde, was verre van bedaard. De kostbare kleeding was hier en daar zelfs gescheurd, en het voorhoofd getuigde van den gedanen val. De wijn had het reeds zoo driftige bloed heftig doen gisten, en de zekerheid dat hij bedrogen was door George en thands bespot door de lage deerne, voerde zijn woede ten hoogsten top. Toen hij naar binnen stoof greep hij naar het kind, wier gebalde vuist hij weinig achtte, maar schreeuwde hij tevens, met het oog op Goring gericht:

'Ellendige leugenaar, lompe soldaat, wat gaf je den moed een Percy te bedriegen?'

'Matig u, Jove!' klonk het gesmoorde andwoord. 'Laat dat kind los, dat alleen verregaande onbeschaamdheid u deed vinden!'

'In der eeuwigheid niet! Al is het ook niets meer waard wat gij maar eens hebt aangezien, toch zal ik het u ontnemen, omdat ge er nog waarde aan hecht! We zullen er om dobbelen? Voor den dag met het rapier!'

'Wij hebben ernstiger zaken te behandelen,' andwoordde Goring, die zijne bedaardheid niet verloor, 'dan te vechten om dat haveloos schepsel.'

'Ernstiger zaken? Gelooft ge dan nog dat ik uw bondgenoot wil blijven? Hel en duivel, kaerel! niet die onverschilligheid waar ik je overtuig van laaghartigheid! Gelooft hem niet!' riep hij den anderen toe, 'hij bedriegt ieder, ook u: werpt hem uit, den leugenaar!'

'Matig u, Mr. Percy, of, bij God! er heeft een ongeluk plaats!' zeide Goring met heesche stem. 'Laat dat krankzinnig schepsel los!'

'Ja, laat mij los! Wat heb ik dan toch gedaan, dat ik zoo door ieder gejaagd word als een valsche kat? Laat me los, laat me los - ik wil heen, al is 't ook donker en koud daar buiten!' riep Nel, wier overspanning uitputting was geworden en wie de dikke en heete tranen langs de wangen biggelden.

'Gij zult dat kind vrij laten!' klonk het eensklaps van een gantsch andere zijde. 'Is het niet uit medelijden met de weerloosheid, laat het dan zijn om den wille eener Lady, wier naam te heilig is dan dat hij hier kan worden genoemd.'

‘Wie zijt gij, minnelijke blondijn, die u ongeroepen in den strijd mengt?’ vroeg Jove, Robert van het hoofd tot de voetend aanziende, met een smadelijken glimlach. ‘Hoe is de naam van dien jongen, heeren?’

‘Ik zal het u zelf zeggen, maar eerst zult ge dat kind loslaten.’ Robert trad op hem toe, hoezeer Wilmot hem ook wilde weêrhouden, en vatte met zulk een sterken neep den arm van Jove aan, dat deze de prooi moest prijs geven. Nel voelde zich naauwelijks vrij, of zij plaatste zich achter haar redder, terwijl zij van terzijde een schuwen blik op al de aanwezigen wierp.

Robert had aan Percy's wensch voldaan en hem zijn naam genoemd, waarop een schelle gedwongen lach van Jove volgde. ‘Ik begrijp, ik begrijp! De verschopte minnaar! Een gebroken hart! Zij heeft er mij van verteld! Arme jongen!’

De hand die nog altijd zijn arm hield omvat, neep nog feller. ‘Rinkelrooiende knaap, verlangt ge een tweede tuchtiging?’ riep Robert buiten zich zelven van woede.

‘Wat bedoelt ge?’ Jove rukte zich met geweld los; het schuim bobbelde hem op de lippen. ‘Waart gij die.. lakei misschien? Doe dan je laatste gebed, want ik heb gezworen dat die knecht niet op zijn bed zal sterven.’

Hij haalde den fijnen ponjaart uit het wambuis te voorschijn en sprong op Robert toe, die echter op het ergste was voorbereid, even terzijde week, den arm van den onbesuisden vatte, hem den ponjaart uit de hand wrong en, zoo veel sterker dan de aanvaller, dezen met de andere hand in den nek greep, achterover op den grond haalde en de knie op de borst zette. Hadden de aanwezigen tot dus verre den strijd stilzwijgend aangestaard, nu Percy het onderspit dolf en gevaar liep om als een knecht door den nieuw aangekomene gekastijd te worden, werd er een dof gemompel in den kring gehoord, dat luider en luider werd en eindelijk overging in het duidelijk bevel, dat nog wel van Gorings lippen gehoord werd, aan Robert Conway om af te laten en dadelijk den strijd te staken. ‘Geen hair van dien edelman gekrenkt, op uw leven, Sir! Ik waarschuw maar eens, Sir!’ riep hij Robert toe, die al zijn krachten behoefde om den razenden vijand, die onder hem lag, onder zich te houden.

‘Laat af, Sir! Vecht als edelman! Sta op!’ riepen allen, maar Robert bleef verzekeren dat deze niets anders verdiende

dan als een knecht te worden afgeklopt. Allen namen een dreigende houding aan. Goring wierp zijn ponjaart in dier voege, dat hij onder het bereik van Joves hand kwam, die krampachtig het wapen vastgreep en er woest meê in het rond stak, waardoor Robert wel genoodzaakt was het oog op de fijne spits te vesten, en hij den aanval niet bemerkte, die hem van eene andere zijde bedreigde. Maar Nel had het gezien en riep hem toe op te passen, waarna zij bij het flikkeren van de zwaarden die zich ontblootten, vooral op het woord van Goring tot dezen en genen gefluisterd, dat hij den vreemden voor een spion hield, tusschen de beenen van eenige doordook en den gang bereikte, waar haar kreet van: ‘ze willen hem te lijf, help, help!’ luid weêrklonk.

Hoe zij daar eenige hulp dacht te kunnen vinden, was haar later zelve een raadsel, maar in haar angst voor het leven van hem die haar geholpen had, greep zij aan wat in haar macht stond, hetgeen niet meer was dan om gerucht te maken, en de buren of de wacht daardoor te doen opdagen. Maar er waren immers geen buren, er was geen wacht in de nabijheid aan dezen uithoek van Londen? Tot haar eigen verwondering scheen het echter wel zoo te zijn, want er werd van buiten geklopt, en dat geluid wees haar aan waar de voordeur zich bevond, die zij anders in het donker niet had weten te vinden. Zij vloog er heen, schoof de grendels weg, hief de zware deurklink op en opende, maar sprong met een gil van ontzetting terug. Een zwarte hoop mannen stond voor haar en drong zoo krachtig naar binnen, dat zij onder den voet zou zijn geloopen, als zij niet instinktmatig terug ware gedeinsd. Zij hoorde de hellebaarden kletteren - zij kende dat geluid van ouds! - zij hoorde er een met gesmoorde stem het bevel geven, dat allen het huis in dringen en de vertrekken moesten bezetten; het was nu onnoodig geworden de woning van buiten te omsingelen. Middelerwijl waren de meesten, afgaande op het licht en het geluid dat de strijdenden daar binnen maakten, de bewuste benedenkamer genaderd. Een zette reeds den voet op den drempel en zag Conway, die met de eene hand den half bezwijmden Jove Percy in de keel hield gevat, gereed om hem te worgen, en met de andere het lange rapier om zich deed zwieren, terwijl de anderen, aangehitst door Goring, op den jonkman aandrongen, en, hoe ook bedreigd door Roberts vlugge rapierspits, hem steeds naderden en in enger kring in-

sloten. Maar naauw was de in aantocht zijnde hulp door Goring bespeurd, of het licht werd omgeworpen en alles in eene ondoordringbare duisternis gehuld. Wat er daar binnen plaats had, kon niemant der binnendringenden vermoeden. Men hoorde eensklaps geen zwaardgekletter meer, een oogenblik slechts een zacht gefluister, en toen er na veel moeite licht was gemaakt, zag men in het straks nog zoo vol vertrek, niemant meer dan Conway en diens bewustelozen vijand Jove Percy, die aan zijn voeten lag, en tevens een haveloos gekleed kind, dat bibberend als van koude, zich tegen Robert aandrong en den schuwen blik nu van de zwarte gewapende mannen op den jonkman, en dan weder van dezen op genen wendde.

‘Broeder, de Heere zij geloofd, dat wij binnen konden komen! Waar is de poort die gesloten blijft, indien de Heere Heere aan de rechter strijdt! Maar waar zijn zij, die het toelegden op uw verderf? Toch niet gevlucht?’

‘Deze is voor het minste ons!’ klonk het andwoord, en de voet beroerde het bewegingloze lichaam van Jove.

‘Maar de anderen trachten zeker van achteren te ontsnappen... en ik heb al de mannen u ter hulp doen komen toen ik het geroep vernam. Ware dat niet gebeurd, dan zou het nest omsingeld zijn gebleven, maar wij kunnen ze nog nazetten!’

‘Doe zoo als ge goed oordeelt. Ik heb aan dezen genoeg.’

Aan het nazetten mocht nog gedacht kunnen worden, aan het inhalen, helaas! niet meer. Door de deur, die het vertrek waarin zij zich bevonden, met het achterdeel der woning verbond, waren de verbondenen in allerijl ontsnapt. Hoe Wilmot ook tegenstreefde, daar hij in de toegesnelde knechten de Ieren van Conway meende te zien, en alzoo medehelpers en bondgenoten, hij werd in den stroom medegevoerd. Buiten gekomen, dreef Goring hen allen naar de loods, die achter op het erf stond en waar Ralph, die zelf spoorloos verdwenen was, de paarden der gasten had vastgebonden.

‘Opgezeten, mannen! In galop naar Nottingham terug! Morgen krijgt ge nadere tijding. Wilmot, naar Portsmouth, wacht daar mijn bericht! Uw hand, kameraad! alles is lang vergeten... Voort!’

En allen reden heen, de een noord- de ander zuidwaards over greppel en sloot en heg. Goring rende de stad in en hield eindelijk stil voor het huis van Mylady Carlisle, waar een rij

karossen wachtte en de vrolijke tonen der dansmuziek nog altoos weêrklonken. Door den Steward liet hij Mylady in het geheim van zijn aankomst verwittigen en haar dadelijk een mondgesprek vragen.

‘Ik heb reden te gelooven dat alles verraden is,’ fluisterde hij der feestvierende gastvrouw toe. ‘Ik wacht tot morgen, en als mijn onderstelling juist is, dan ontneem ik den spion nog zijn loon, door alles zelf te ontdekken aan Mr. Pym. Maar Jove moet bevrijd worden; hij moet dit in a l l e r belang! Gij zijt gewaarschuwd, Mylady! Nog ben ik Goeverneur van Portsmouth, vergeet dat niet!’

Eenige minuten later trad een man in een langen mantel gewikkeld naar buiten, en klom in den zadel van het trappelend paard, dat Myladies Steward naauw kon doen stilstaan. Toen de koude scherpe nachtwind een slip van den mantel deed opwaaien, had men het been van den rijder gedekt kunnen zien met geel zijden kousen, den kleinen voet gestoken in lage schoentjens van roode hakjens voorzien en vastgemaakt met rose linten. Het was Lord Jermijn, die in balkostuum naar Portsmouth vluchtte en zich alleen den tijd had gegund om zich een ruitersmantel om te werpen.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

‘Foei,’ zegt het jaar 1862, terwijl het al blazend in de halfgesloten hand op het tooneel verschijnt, ‘wat is het schrikkelijk koud! Welk onuitstaanbaar weder! In mijn goeden tijd was het lekker warm. Alle dagen scheen toen de zon, van den morgen tot den avond. Aan de boomen prijkten bladeren; bloemen geen gebrek; er zongen vogeltjes; de natuur hield zondag. En nu? Ik zie wel, de wereld wordt oud. Het pleizier is er af. Die na mij komen, zullen er slecht aan toe zijn. Wie klopt daar?’...

Met deze alleenspraak ongeveer begint het eerste tooneel van ‘l'Année Nouvelle’: een aardig kinder-komedietje, waarmede Jean Macé, de schrijver van ‘l'Histoire d'une bouchée de pain’, den kleinen bundel opent van zijn ‘Théâtre du Petit-Château’. Het gaande en het komende jaar, de vier saizoenen, de twaalf maanden, alle personen die in dit tooneelstukje optreden en het woord voeren, de deftige Saturnus niet uitgezonderd, zijn kinderen. Geen knikkerende wijsgeertjes of touwtje springende vrijdenkstertjes, waar meisjes en knapen van vleesch en been, gelijk de gansche wereld ze liefheeft en alleen slechte menschen ze haten.

Deze tooneelstukjes van Jean Macé, nog overtroffen door zijne sprookjes, behooren mede, met Louis Ratisbonne's ‘Comédie Enfantine’ en ‘Dernières Scènes de la Comédie Enfantine’, tot het beste wat met het naderen van den nieuwjaarsdag uit Frankrijk herwaarts

is gekomen; en het moge geen lezer van dit tijdschrift verdrieten, indien ik voor deze soort van litteratuur gedurende eenige oogenblikken zijne aandacht vraag. Bij gebrek aan iets monumenteels beginnen wij dan ten minste ons jaar met iets onschuldigs.

P.J. Stahl, dezelfde die zulk eene uitstekende voorrede heeft geschreven voor de pracht-uitgave der sprookjes van Perrault, geïllustreerd door Gustave Doré, geeft in zijne inleiding op de gedichtjes van Louis Ratisbonne de volgende bepaling van hetgeen men gewoonlijk kinderboekjes noemt: ‘Ce sont ces livres que des libraires, hommes de sens peut-être pour tout le reste, vont demander, que dis-je? commander, non pas au plus forts, ni aux meilleurs, ni aux plus délicats parmi les écrivains dont s'honore notre littérature, mais aux fruits secs de l'éducation, à des professeurs sans élèves, à des institutrices sans emploi, à des hommes de lettre avortés.’

Wanneer ik deze bepaling zal hebben aangevuld met hetgeen de schrijver daarop onmiddellijk volgen laat, zal niemand behoeven te vragen welke voortbrengselen der kinder-litteratuur, ook in ons vaderland, thans door mij met stilzwijgen voorbijgegaan worden: ‘On ne saurait avoir trop d'humeur contre ces plumes mercenaires qui, n'ayant pas même le sentiment de la difficulté de l'entreprise qu'on leur confie, font métier d'écrire au courant de la plume et à la douzaine ces livres sans goût ni parfum, ces livres plats et sans relief, ces livres bêtes, je veux dire le mot, auxquels semble réservé le privilége immérité de parler les premiers à ce qu'il y a de plus fin, de plus subtil et de plus délicat au monde, à l'imagination et au coeur des enfants.’

In welk verband staat de kinderpoësie tot godsdienst en moraal? Is zij gehouden om aan deze twee tot voertuig te verstrekken? Of, zoo zij er desnoods buiten kan, gelijk schijnt te blijken uit de sprookjes van Perrault, is zij er nogtans bestaanbaar mede? Het komt mij voor dat deze vragen een geschikt middel zijn om ons aanstonds in het hart der kwestie te verplaatsen.

Ziehier een gedichtje van Dr. Heije, met het opschrift: ‘De Herder’ (reeds zeide ik dat wij alle middelmatige kinderboekjes ditmaal als niet bestaande zouden aanmerken), waardoor met de daad het bewijs geleverd wordt dat een zuiver godsdienstige inhoud, mits de dichter den waren toon wete aan te slaan, zeer wel te vereenigen is met het genre waarvan wij spreken:

Daarbuiten op de weide
Gaan lam'ren klein en groot;

Zij grazen van den morgen
Tot aan het avondrood.
Opdat geen leed hen deren,
Geen lam verdwalen zou,
Bewaakt een wakkre herder
De kudde vroom en trouw.

Maar meer nog dan de herder
De lammerkens bewaakt,
Waakt God voor brave kindren,
Dat hun geen onheil naakt;
Hij ziet van uit den Hemel
Behoedend op ons neêr,
En als we onwetend dwalen,
Voert Hij ten goede ons weêr!

Men verhaalt mij dat Louis Ratisbonne jood geweest en katholiek geworden is. Sommigen onzer landgenooten, inzonderheid gevoelig voor de handhaving onzer nationale eer in het buitenland, zullen welligt ruim zoo gaarne omtrent hem vernemen dat er zich onder zijne gedichtjes één bevindt 't welk uit het hollandsch vertaald werd. Het is dat, zal ik zeggen, mensch- of kinderkundige van Van Alphen: ‘Alexis heeft zijn zusje lief.’ Doch wat hiervan zij, Ratisbonne's ‘Catéchisme’, juist niet aan Van Alphen ontleend, is eene tweede feitelijke waarschuwing tegen alle eenzijdigheid in het bepalen van hetgeen waarvoor in de kinder-litteratuur al dan niet plaats is.

Qui n'a pas commencé, n'a ni fin ni milieu? - Dieu.
Qui partout invisible est toujours en tout lieu? - Dieu.
Qui fit l'air et la terre, et les eaux et le feu? - Dieu.
Qui créa tout, pour qui tout créer n'est qu'un jeu? - Dieu.
Qui dans le grand désert guida le peuple hébreu? - Dieu.
Qui reçoit la prière et le plus humble voeu? - Dieu.
Qui nous soutient lorsque nous défaillons un peu? - Dieu.
Qui nous met dans le coeur le remords, comme un pieu? - Dieu.
Qui, si le ciel est noir, sourit comme un point bleu? - Dieu.
Qui proclame l'athée à son dernier aveu? - Dieu.
Et qui nous reste encor, quand tout nous dit adieu? - Dieu.

Doch gelijk er eene manier is om deze goede dingen in kindertaal te zeggen en goed te zeggen, zoo is er ook eene, en daaraan wordt misschien niet genoeg gedacht, om er welsprekend van te zwijgen. Wanneer Dr. Heije de jeugd laat aanheffen van:

Klein vogelijn, op groenen tak,
Wat zingt ge een lustig lied!

Wij vinden in ons heele boek
Zoo'n vrolijk wijsje niet;
o Zeg ons, zeg ons, aardig beest!
Wie of uw meester is geweest?...

dan heb ik den dichter en zijne zingende kinderen lief. Doch mij stichten zij niet langer, de catechiseermeestertjes in miniatuur, wanneer zij, met aanwending van het physico-teleologisch bewijs uit de theologia naturalis van weleer, aldus besluiten:

o! Zeker is 't de goede God,
Die 't u heeft toebetrouwd,
Opdat gij aan der blinden oor
Zijn goedheid melden zoudt;
o Ja! wij weten 't, aardig beest!
Wie of uw meester is geweest.

En evenals met de godsdienst- zoo is het ook gelegen met de zedeles. De kinderdichter mag en kan moraliseren. Hiertegen is, als algemeen beginsel, niets in te brengen. Doch zijn mogen hangt af van zijn kunnen. De ons omringende natuur, de zich om ons heen bewegende dierenwereld, het hondje-drenkeling en de piepende vogeltjes, alles kan hem stof geven tot nuttige leering. Doch juist omdat hij deze laatste, om zoo te zeggen, slechts voor het grijpen heeft, komt eigenlijk alles op de inkleeding aan. Dankbaarheid is eene groote deugd: geen kinderdichter die niet beproeft, en zeer teregt, om deze les aan zijne jonge lezers en lezeressen in te prenten. Van Alphen heeft er met zijn kleinen hond die om brood en beentjes zoo aardig kwispelstaart (dat geloof ik gaarne! smaalt een uitgevast en hongerig stamgenoot), te onzent het zijne toe gedaan. ‘Le petit Chien’ van Louis Ratisbonne is eene soortgelijke proef:

Un petit chien dans un étang,
Près de mourir, se débattant,
Hurlait: A mon secours, du monde!
Cher enfant, tire-moi de l'onde!
Un de tes frères, un vaurien,
M'a précipité là pour rien.
Ah! sauve-moi, je t'en supplie,
Et je t'aimerai pour la vie.

L'enfant tire le chien de l'eau,
L'enveloppe de son manteau;
Il l'essuie avec soin, l'apaise,
Et sur son front mouillé le baise.

Depuis ce jour, reconnaissant,
Le chien suivait partout l'enfant.

Deze manier dunkt mij de ware. Daarbuiten gaande wordt de dichter door den zedemeester benadeeld. Van Dr. Heije's ‘Jonge Vogeltjes’ is de eerste strofe allerliefst:

Ze vlogen hoog, ze vlogen lang,
Ze sprongen en ze zongen,
Ze pikten wurmpjes gaauw en graag,
En bragten ze aan hun jongen;
En 't kleine volk in 't nestje riep:
‘Piep, piep... 'k bedankje wel. - Piep, piep!’

Zangeriger behoeft het niet. Ook vindt elk regtgeaard kind in het stamelen dier dankbare vogeltjes stof genoeg tot nadenken. Doch hoor nu eens hoe vreemd zeker knaapje, van 's dichters vinding, over dat kleine volk in 't nestje staat te filosoferen. Wist men niet beter, men zou de dankbaarheid houden voor eene perzik van geschilderd karton, straffeloos beduimelbaar:

En 'k dacht, toen 'k dat zoo aardig vond:
‘Ben 'k ook zoo'n dankbre jongen?’
En 'k ben mijn Moedertje terstond
Eens om den hals gesprongen;
En Moeder pakte mij, toen 'k riep:
‘Piep, piep... 'k bedankje wel. - Piep, piep!’

De rijkdom van Dr. Heije's bundel is zoo groot - honderd en vijftig liedjes, met nog honderd spreuken als toegift - dat het eene ligte taak is, te ligt voor den onbevooroordeelden criticus, om hier en ginds den vinger te leggen op eene mislukte strofe of eene kwalijk uitgewerkte gedachte. Mag ik in het voorbijgaan ronduit mijn oordeel zeggen, ik houd Dr. Heije over het gemeen voor een uitnemend kinderdichter, den dichterlijksten van onze tegenwoordige liedjeszangers voor de jeugd; en het meest trekt hij mij aan, wanneer hij, zooals in deze prettige ‘Mei-Regen’, misschien niet om zijne deftigheid de vaders of moeders, maar stellig om zijne onschuldige brooddronkenheid de kleine jongens en meisjes op zijne hand heeft:

Wie graag sterk wil zijn en groot,
Groeijen wil ter degen,
Loop' maar met zijn hoofdje bloot
In den zoelen regen!

Wees niet angstig voor een spat,
Frisch er in gesprongen,
Vrees niet voor een drop of wat,
Dreumes van een jongen!

Zie de blômmetjes maar aan,
Hoe ze 't buitje drinken!
Kijk maar goed, hoe op de blaân
Al die druppels blinken!
In dat lekkre, zoele nat
Ligt des Hemels zegen;
Daarom, dreumes! rep je wat,
Loop 'reis in den regen!

Om tot Jean Macé terug te keeren, eene bepaalde zedelijke strekking is aan de meesten van diens tooneelstukjes vreemd. Alleen het voorlaatste, getiteld: ‘l'Utilité de la Douleur’, kondigt zich regtstreeks aan als eene ingekleede les; en dan nog wordt deze les niet uitdrukkelijk op den voorgrond geplaatst. Het eigenlijk kenmerkende van dezen bundel ligt in stukjes als ‘la Révolte des Fleurs’, waarin de klassificatie van Jussieu triomfeert over die van Linnaeus; of als ‘le Palais du Temps’, waarin een aantal hoofdpersonen uit de algemeene geschiedenis ten tooneele verschijnen; of als ‘la Composition d'Histoire’, dat eene levende vertooning is van het tijdvak van Lodewijk XV; of eindelijk als ‘la Leçon de Géographie’, zijnde een bezield protest tegen het gewone onderwijs in de aardrijkskunde. Geheel deze verzameling is er op gemaakt om bij de jeugd den lust tot studie te wekken, het geheugen door aanschouwelijkheid te hulp te komen, en den goeden smaak te vormen. Voor het wel opvoeren van deze stukjes, met name wat het kostuum betreft, wordt eene vaardigheid en eene kennis vereischt, die reeds in zichzelve niet dan voordeelig werken kunnen op de verstandelijke ontwikkeling. En ik weet bij ondervinding, zegt de schrijver in zijne voorrede, dat kostumen van deze soort de ouders niet ruïneren zullen: ‘Je m'étonne encore à chaque fois, malgré l'habitude, des magnificences que savent improviser les jeunes filles avec des jupes blanches, des talmas, des fleurs et des feuilles de papier doré. Pour cinq sous, on fait une reine qui conserve un certain prestige toute une soirée.’

Van geheel anderen aard zijn Macé's sprookjes. Hier beslaat de moraal wel niet alle, maar toch eene zeer voorname plaats. ‘Er was eens een kleine jongen die steeds op school alle eerste prijzen behaalde. Spraakkunst, cijferkunst, geschiedenis, aardrijkskunde, in

alles was hij de baas. Kwam de dag der prijsuitdeeling, hij keerde huiswaarts met een heelen stapel boeken onder den arm en met op het hoofd zooveel lauwerkransen dat men naauwlijks het puntje van zijn neus meer zag. De menschen keken hem na op straat; en den volgenden dag vertelde de dienstmaagd in alle winkels hoe knap hij was en hoe geleerd. Onder ons gezegd en gebleven, de arme jongen droeg dientengevolge een tamelijk hoog borstje en gewende zich gaandeweegs aan een niet al te lagen dunk omtrent zijn eigen persoontje. Naast hem woonde een klein meisje, dat dikwijls bij hem te spelen kwam. Zij was niet zoo vlug als hij, maar een lief kind, minzaam en zachtzinnig jegens iedereen, gehoorzaam aan het ouderlijk bevel, en dat iederen avond, voor zij naar haar bedje ging, zeer ernstig vroeg of God haar goed wilde maken. Onze groote geleerde, zooals de kindermeid hem noemde, begon weldra eenigzins uit de hoogte op haar neder te zien; en op zekeren dag werd het hem eensklaps duidelijk dat zulk een klein weetnietje eigenlijk geen voegzaam gezelschap voor hem was. Alvorens haar de continuatie van zijne vriendschap te schenken, wilde hij zich ten minste vergewissen van den stand harer kundigheden. Toen zij hem dus kwam roepen om hem een fraai prentenboek te laten zien, dat zij van hare peetemoei gekregen had, ontving hij haar met eene zekere soort van waardigheid en stijfheid, die zij vroeger nooit bij hem had opgemerkt. “Meisje, zeide hij, ik weiger niet om met u mede te gaan; doch vooraf wenschte ik te weten, of gij in staat zijt eene gewone breuk tot eene tiendeelige te herleiden.” Zij begon te lagchen, en antwoordde: “Zoo ver ben ik nog niet gevorderd; ik kan nog pas aftrekken en vermenigvuldigen.” “Lach niet, wat ik u verzoeken mag! ik spreek in vollen ernst. Gij zult mij toch het onderscheid wel weten te zeggen tusschen een volstrekt en een betrekkelijk hoofdvoorstel?” “Ik heb het geweten; de jufvrouw heeft het ons laatst gezegd. Maar ik ben het waarlijk weder kwijt.” “Och kom! Dan zal het wel niet noodig zijn u te vragen in welk jaar voor onze jaartelling de stad Rome gesticht is?” “Hoe kunt gij zoo wezen! Wij zijn immers eerst kort geleden aan de geschiedenis van Egypte begonnen?” “Hoe langer hoe fraaijer! Thans vermoed ik dat gij ook de namen niet kent van de elf departementen van het Loire-bassin?” Het meisje zweeg: hare geografische wetenschap reikte nog niet aan het Loire-bassin. “Wat scheelt u toch vandaag?” vroeg zij eindelijk aan haar gestrengen examinator. “Laat die dingen rusten; wij zijn niet op school. Kom liever mijn prentenboek zien. Er staan aller-

hande fraaije vertelseltjes in, die gij vast met genoegen lezen zult." "Lief kind, hernam hij, op een dolgrappigen toon van bescherming, uw vertelseltjes zijn mij primo volmaakt onverschillig. Voorts zult gij moeten bekennen, dat ik van nu afaan te knap voor u ben. Het betaamt niet dat men ons langer te zamen zie omgaan." Het arme kleine ding zette het (een beter antwoord wist zij niet) op een schreijen; want in het binnenste van haar hartje mogt zij haar geleerden buurman zeer gaarne lijden, en het kostte haar hem te moeten afstaan om het Loire-bassin en om het volstrekte hoofdvoorstel. Zij zag hem aan met een smeekenden blik en kon er niet toe besluiten om zonder hem aan het spelen te gaan. Daar trad eensklaps haar peetemoei de kamer binnen.'

Deze peetemoei wordt thans de hoofdpersoon van het kinderlijk verhaal. 'C'était une vieille dame très-respectable, et pleine de mérite, bien qu'elle fût peu connue; mais cela ne vous étonnera pas quand je vous aurai dit son nom: elle s'appelait la fée Modeste.' Zij is begaan met het verdriet van haar peetekind, en wil den kleinen deugniet, die haar tranen doet storten, van zijnen hoogmoed genezen. 'Zijt gij dan waarlijk zoo dom?' vraagt zij aan het schreijende meisje. 'Laat eens zien! Kunt gij mij ook zeggen wat er noodig is om wel te leven?' 'Maar tante, zegt het kind, die vraag is nu ook al heel gemakkelijk. Men moet doen wat onze lieve Heer gebiedt, en, evenals Hij, goed zijn voor alle menschen.'

Nu voert de toovergodin het knaapje met zich mede en brengt hem bij een beroemd natuurkundige, dan bij een beroemd geschiedvorscher, daarna bij een beroemd schrijver, en eindelijk (met overspringen van tweeduizend jaren) op eene school in Midden-Afrika, waar juist onderwijs gegeven wordt in de aardrijkskunde. 'Meester, vraagt namens onzen knaap de toovergodin aan den onderwijzer, een deftig en welgekleed man met twee ridderorden in het knoopsgat - "car l'emploi de maître d'école était un des plus honorables qu'on connût dans ce pays-là, et les hommes du plus grand mérite accouraient en foule quand il se trouvait une place vacante" - meester, leert gij aan deze kinderen de namen van de elf departementen van het Loire-bassin niet?' De onderwijzer antwoordt dat hij zich flaauw herinnert den naam der Loire ergens te hebben aangetroffen in een overoud en hoogst gebrekkig geografie-boek, waarin van Midden-Afrika met geen enkel woord gewag werd gemaakt. 'De departementen door u bedoeld, gaat hij voort, zich buigend voor de toovergodin - "car il était un homme de mérite, et c'est l'usage des hom-

mes de mérite de tous les temps de s'incliner devant la fée Modeste” - bestaan sedert geruimen tijd niet meer. Met de groote aardbeving van het jaar 2500 zijn zij door de zee overstroomd, en tegenwoordig spelemeien de visschen boven de kruinen der voormalige hoofdsteden.’ Een klein meisje had met zigtbare inspanning van al hare geestvermogens naar dit antwoord van den meester zitten luisteren. ‘Zeg mij eens, lief kind, vroeg haar de onsterfelijke peetemoei, zoudt gij mij ook kunnen vertellen wat er noodig is om wel te leven?’ Het Africaansche kind van den jare 3862 antwoordt: ‘Men moet doen wat onze lieve Heer gebiedt, en, evenals Hij, goed zijn voor alle menschen.’ Reeds de natuurkundige had gezegd dat dit antwoord uitmuntend en onovertrefbaar was; de geschiedvorscher desgelijks, de beroemde schrijver van hetzelfde. Daarbij had deze schrijver, die eene schrijfster was, zich naauwlijks kunnen onthouden van overluid te lagchen, toen onze kleine geleerde haar had medegedeeld dat hij het onderscheid kende tusschen een volstrekt en een betrekkelijk hoofdvoorstel. De geschiedkundige had hem doen opmerken dat het jaar van Rome's stichting moeijelijk met juistheid kon bepaald worden en dat de geleerde wereld de geschiedenis van Romulus en Remus vrij algemeen voor eene legende hield. En wat den mathematicus aangaat, deze had gemeend dat men hem voor het lapje kwam houden. ‘Bonjour, maître’, zoo had de toovergodin hem aangesproken, ‘voici un savant que je vous amène pour faire conversation avec vous.’ Dit was eene goede tijding geweest. Met opgetogenheid had hij den knaap bij de hand genomen. ‘Savant, à votre âge! C'est très-beau. Voulez-vous m'aider à trouver une comète que nous attendons depuis un mois? Je cherche en ce moment ce qui a pu la retarder en route. Nous chercherons ensemble.’ Chercher des comètes, c'était un peu trop fort pour notre écolier, qui n'était pas allé plus loin que la règle d'intérêt. Il déclina en rougissant la proposition. ‘Eh bien! nous traiterons une question d'optique, ou d'acoustique, ou d'hydrostatique, à votre choix.’ Le pauvre enfant tout épouvanté ne savait plus où se cacher. ‘Vous connaissez au moins les logarithmes?’ Il répondit, en retenant une envie de pleurer, qu'il ne connaissait pas ces bêtes-là, mais qu'il pourrait bien convertir une fraction ordinaire en fraction décimale... Le vrai savant regardait la fée Modeste d'un air étonné, et il allait lui demander quelle espèce de savant elle lui avait amené là; mais elle ne lui laissa pas le temps de parler. ‘Maître, dit-elle, il y a une petite fille qui dit que pour bien vivre il faut obéir au bon Dieu, et être bon comme lui

avec tout le monde. En savez-vous plus long qu'elle là-dessus?' 'A Dieu ne plaise que j'aille m'en vanter! Elle a dit tout ce qu'il y avait à dire, la chère petite.' 'Allons-nous en d'ici, fit la fée à son compagnon. Il n'y fait pas bon pour vous.''

Eene voorname reden waarom Macé, behalve dat hij in het vak der kinder-litteratuur blijkbaar een gezalfde is, behalve ook dat hij beschikt over een meesterlijken stijl en dat hij de muziek van het proza grondig bestudeerd heeft; eene voorname reden waarom zijne schijnbaar onnoozele verhalen zoo onderhoudend zijn en zich zoo aangenaam laten lezen, is dat hij ze hier en ginds weet te kruiden met zaken - die in den kruidenierswinkel niet te bekomen zijn. Somtijds zijn het niet meer dan eenvoudige en ongezochte woordspelingen. 'Tiens! c'est mademoiselle En Retard qui a perdu l'heure, et qui court après': zoo zegt een snaak, sprekend van een meisje dat de slechte gewoonte had van kwalijk op baren tijd te passen en aan wie men om die reden, zonder daarmede evenwel te willen zinspelen op een nederlandschen roman, die voor twintig jaren opgang maakte en nog geenszins vergeten is, den bijnaam gegeven had van Jongejufvrouw Te Laat. Met het oog op dit zelfde achterblijfstertje wordt gezegd: 'Il n'y avait pas de chemins de fer dans ce temps-là, et heureusement pour elle, car elle serait toujours partie par les convois du lendemain.' Elders zijn het opmerkingen die, zonder aanspraak te kunnen maken op buitengemeene diepzinnigheid, den lezer nogtans tot nadenken dwingen. Zoo heet het van een middelmatig en woordenrijk dichter: 'Il était de ceux qui ne savent pas se taire devant la nature.' Van een nieuwen roman dien een aankomend juffertje op hare kamer vond liggen en waar zij onmiddellijk op aanviel: 'Il était d'un auteur des plus à la mode, et le sujet en était saisissant au possible. C'était une femme, belle comme un ange, qui se trouvait justifiée de tous les crimes, parce que son mari n'était pas parfait.' Van een op de jagt verdwaalden koning: 'Il avait abandonné sa suite qui courait sur une autre piste, et comme les princes ne sont pas tenus de savoir les chemins puisqu'on les conduit toujours, il n'avait pas tardé à se perdre de façon à ne plus savoir où il allait.' Het tweede van deze vijftien sprookjes heet 'Blondinet', en Blondinet is een uiterst beminnelijk knaapje, wiens goede daden, vier in getal, deze wonderbaarlijke uitwerking hebben dat door ieder van haar een der vier aardsche hoofdjammeren, de Onkunde, het Gebrek, de Hoogmoed, en de Oorlog, plotseling ophouden hier beneden te heerschen. De volken waren als verzot op de gruwelen van den krijg

en onuitputtelijk in het uitvinden van oorlogswerktuigen. ‘A chaque invention nouvelle, c'étaient des trépignements d'enthousiasme parmi les combattants, et il ne serait bientôt plus resté en vie que les inventeurs de machines à tuer.’ Doch zie, daar wist Blondinet zijne drift te beheerschen en onthield zich van met zijne liniaal (iets waar hij op dat oogenblik een geweldigen lust in had) zijn zusje op de vingers te tikken: aanstonds was het alom vrede onder de menschen. Op een anderen keer wilde hij volstrekt zijn zondagsch kieltje aantrekken, om mede in den tuin te spelen. Men verbood het hem. Hij hield vol, en beweerde dat hij er met zijn daagsche uitzag als een kleine bedelaar. Doch zijn beter ik kwam boven bij de gedachte aan zijne moeder; met het fluweelen kieltje, dat hij reeds half had aangeschoten, trok hij ook zijnen hoogmoed uit en vermaakte zich koninklijk in den tuin met het oude linnen of katoenen aan. Geen uur later waren alle trotsche menschen over de geheele aarde nederig en vriendelijk geworden. ‘Les grandes dames en robes de damas commencèrent, sans savoir pourquoi, à rendre poliment leur salut aux plus petites bourgeoises. Les gens cherchaient dans leur tête les raisons qu'ils avaient eues jusqu'alors pour se mépriser les uns les autres, et ils ne pouvaient plus les trouver.’ Eindelijk, wederom een anderen keer, want ik behoef alles niet te vertellen, gevoelde Blondinet in het minst geene roeping om zijne les te leeren; en bitter verdroot dit zeker klein Feetje, dat den jongen liefhad en gaarne een man van hem wilde maken. Doch Blondinet bekeerde zich van zijn boozen onwil, gaf gehoor aan de smeekingen van zijne goede Genius, en leerde vlijtig zijne les. Het behoefde hem niet te berouwen. Zijn voorbeeld werkte zoo krachtig en zoo weldadig, dat eensklaps alom een einde kwam aan onkunde en halve wetenschap. ‘Ceux qui ne savaient rien se sentaient saisis du besoin d'apprendre, ceux qui savaient quelque chose du besoin d'en savoir davantage, et l'on voyait des astronomes se précipiter dans les boutiques des libraires, en demandant à grands cris des petits *Manuels de géographie*.’ Aldus deed Blondinet met de astronomen, gelijk Socrates vóór hem met de wijsbegeerte gedaan had.

Macé is geestig, Macé is bevallig, Macé is fijngevoelig, Macé is naief: wat kan men meer verlangen in een kinder-auteur? en indien het waar is dat Louis Ratisbonne hem in diepzinnigheid en verhevenheid overtreft, moet dit welligt alleen hieraan worden toegeschreven dat Ratisbonne, meer dan Macé, een kinderdichter is voor groote menschen.

La comédie enfantine au ciel.

Saint Pierre conduisait une âme dans le ciel.
De petits innocents moissonnés avant l'âge,
Comme il entrait, jouaient au seuil sur un nuage.
Saint Pierre dit: ‘J'apporte une âme à l'Eternel,
Une Vertu qu'il va couronner de lumière;
Dans le monde des pleurs elle a bien combattu.’
Et levant leurs beaux yeux émerveillés sur Pierre,
Les innocents disaient: ‘Qu'est-ce que la Vertu?’

La nature de dieu.

- Dieu, ce n'est pas un corps, enfant! c'est un esprit.
Il enveloppe tout: rien ne le circonscrit,
Dieu n'a ni bras, ni pieds, ni jambes, ni visage.
- Il a bien une bouche, au moins? - Pas davantage!
- Comment est sa couleur? - Il n'est ni blanc ni noir;
Il n'a rien que l'on puisse ou mesurer ou voir,
Rien de l'homme en un mot. - Alors, c'est une femme?
- Eh! non; c'est un esprit, te dis-je, une pure âme.
Comprends-tu maintenant? - Ah oui! je comprends bien:
Le bon Dieu, ce n'est rien!

Naïfs bégayements de la sagesse humaine!
Tu comprendras plus tard, philosophe à l'oeil bleu!
Un peu philosopher nous éloigne de Dieu,
Beaucoup nous y ramène!

Le Pater.

- On ne s'arrête pas en disant sa prière;
Voyons! ne reste pas cette fois en arrière;
Recommence avec moi le *Pater*, et dis bien:
‘Donne-nous!’ - ‘Donne-nous’... - ‘Le pain quotidien.’
- ‘Le pain’... - Eh bien! encor! pourquoi donc cette pause?
Et pourquoi marmoter tout bas
De ces mots que je n'entends pas?
- Chère maman, voici la chose:
Je priais le bon Dieu, car le pain, c'est bien sec,
De nous donner toujours un peu de beurre avec.

Une inconvenance.

- Eh bien, Paul, vous dormez, je crois?
Ce n'est pas pour dormir que l'on vient à l'église.
Votre attitude scandalise.
- Maman, j'ai déjà fait ma prière cinq fois,
J'ai peur d'ennuyer Dieu. Ce serait plus aimable
De lui dire à présent une petite fable?
- Non, fit la mère en souriant,
Cela, mon petit Paul, serait moins convenable.
On ne peut s'adresser au bon Dieu qu'en priant.

n'Ergotez pas!

Prends garde en raisonnant de manquer de raison,
Et d'étouffer ta conscience!
Quand le méchant serpent, distillant son poison,
Exhortait Eve à mordre à l'arbre de science,
Eve répondit: ‘Dieu m'a dit, si j'y touchais,
Que je mourrais.’
Alors le tentateur, plein de mauvaise foi,
Dit (c'est dans le Talmud, si ce n'est dans la Bible):
‘Je m'en vais te donner une preuve sensible
Que ton Dieu s'est moqué de toi.’
Là-dessus le serpent avec sa tête forte
Pousse Eve contre l'arbre et ricane: ‘Es-tu morte?
Tu l'as touché, tu vois, sans nul mal ni danger.
Ergo Dieu t'a trompée et tu peux en manger!’

Ce beau raisonnement décida notre mère,
Qui mordit à la pomme amère.
Et l'*ergo* triomphant de l'animal pervers
Causa la mort de l'homme et perdit l'univers.

La fourmi philosophe.

- ‘On affirme que rien dans toute la nature
N'est créé sans raison et sans utilité.
Or, je comprends très-bien (c'est notre nourriture)

L'air, les arbres, les eaux, fleurs de mai, fruits d'été,
La pluie et le soleil qui leur viennent en aide.
Je m'explique les grands et petits animaux,
J'y trouve un peu de bien, quoique mêlé de maux.
Le ver même a son but. L'araignée est fort laide
Et sa méchanceté ne lui fait point d'amis;
Encore est-elle bonne aux larves des fourmis.
Mais, disait la fourmi, de quoi nous sert en somme,
Je vondrais le savoir, sans faire l'esprit fort,
Ce nuisible animal que l'on appelle l'homme,
Féroce, ravageur, semant partout la mort,
Redoutable fléau de toute fourmilière,
Et se multipliant de façon singulière?
La Providence ici me paraît en défaut.'
- 'Non, dit un puceron, l'homme a du bon... qu'on suce,
Il a sa raison d'être: il est fait pour la puce.'

Ver de terre, parlez moins haut!
Toute chose en ce monde a son but et sa cause;
Mais pour découvrir le pourquoi,
Il ne faut pas d'abord tout rapporter à soi.
Puis Dieu cache plus d'une chose
Que vous ne pourrez pas savoir, même à demi,
Avec tout votre esprit, enfant, homme ou fourmi!

Le piége.

Une souris sortant de son trou vit un piége.
'Ho! ho! dit-elle en reculant,
Je me garderai bien de hasarder le siége.
Je connais ce pendu, bien gras, bien succulent,
Accroché sous la porte! On y veut mordre: attrape!
Sur le cou nous tombe une trappe;
Il est trop tard pour le remord,
Et le morceau de lard mène droit à la mort!
Méchants humains! le tour est de leur gibecière.
Ce trébuchet s'appelle en français souricière,
Et si l'on y tombait, le nom, en verité,
Serait assez bien inventé.
Mais ce n'est pas moi qu'on abuse.
Je suis souris, et non pas buse!...

Du moins on peut sentir: l'odeur n'en coûte rien.
Ah! ces senteurs de lard que la brise m'apporte

Me ressusciteraient, je crois, si j'étais morte.
Décrocher un morceau, je m'en garderais bien!
Je puis à moins de frais contenter mon envie:
Il ne faut qu'un parfum pour enchanter la vie!
Or, avançons un peu pour flairer seulement
Un moment!'

Elle dit, elle approche, et, de son museau rose,
Ainsi qu'un papillon qui respire une rose,
Effleure le fil de métal
Où pendait l'hameçon fatal.
Aussitôt, crac! La trappe tombe,
Et la souris est dans sa tombe.

O petit animal!
Comment t'es-tu perdu? Tu connaissais le mal!
On voit le précipice, et, sur lui, l'on raisonne.
Helas! c'est dans le fond de nos coeurs vicieux
Que gît le piége insidieux.
On dit: 'Je te connais, beau piége!' et l'on y donne.

l'Enfant qui ouvre les fleurs.

Laure avait un rosier un peu lent à fleurir.
Le bouton verdissait; mais quand viendrait la rose?
'Rose, disait l'enfant, ne veux-tu pas t'ouvrir?
Voilà tout près d'un mois déjà que je t'arrose.'
Enfin la fleur gonflant le bouton entr'ouvert
Faisait craquer déjà son petit corset vert:
La floraison était certaine.
Mais Laure n'attend pas. D'une imprudente main
Elle sort la fleur de sa gaîne:
La fleur mourait le lendemain.

Rien ne vient en un jour; laissez mûrir les choses!
Si vous voulez garder leur vie et leurs couleurs,
Laisser croître l'enfant! Ne hâtez pas les roses!
Il ne faut pas ouvrir les fleurs.

Le crapaud et le ver luisant.

Paisiblement sur l'herbe sombre
Un petit ver blanc reposait.
Modeste, se cachant dans l'ombre,
Sans le savoir il reluisait.

Le vil crapaud sort de sa cave,
Tout verdâtre, tout limoneux;
Et l'envieux crache sa bave
Contre le beau ver lumineux.

‘Mon Dieu! que t'ai-je fait, s'écrie
Le pauvre ver tout éperdu.
D'où te vient donc tant de furie?’
- ‘Eh! dit-il, pourquoi brilles-tu?’

Les amitiés du chat.

‘Maman, regarde un peu le chat qui te caresse!
Le bon petit Minet! Vois donc quelle tendresse!
Et tu ne lui dis rien!’ - ‘Veux-tu savoir pourquoi?
C'est que Minet se frotte où cela le démange,
Et que ce n'est pas moi qu'il caresse, cher ange,
C'est lui plutôt qu'il vient caresser contre moi.’

On n'aime pas lorsque l'on aime
En égoïste pour soi-même.
Nos caresses alors et tous nos entrechats
Sont des gentillesses de chats.

Une dent perdue.

La beauté passe, enfants! Il n'y faut pas tenir
Plus que ne fit Louise.

Louise avait six ans, à force de grandir!
Elle avait des yeux bleus et des lèvres cerise
Et vingt perles dessons. Mais la mue arrivant,

Louise en perdit une, une dent de devant.
Pauvre petite dent! si fine, si polie,
Juste la plus jolie!
Son père la garda pour s'en faire un bijou,
La monter en épingle et la porter au cou.
Et Louise riait, quand la mère à sa vue:
'Ah! mon Dieu! tu viens donc de perdre une dent là!'
L'enfant dit simplement: 'Je ne l'ai pas perdue:
Papa l'a.'

Certes, ce n'était pas le mot d'une coquette;
Le voici tel qu'il est tombé dans mon bonnet.
Et si je connaissais quelque gentil poëte,
Je le ferais monter en or... dans un sonnet.

Monseigneur.

Quel que soit en naissant le nom qui vous décore,
Qu'on vous appelle comte ou marquis, mieux encore,
N'en ayez point d'orgueil. Il faut gagner son nom:
Alors le nom est bon.

C'était dans un grand bal d'enfants aux Tuileries.
Ce jour-là l'innocence et la joie y régnaient,
Et des lambris royaux les échos s'étonnaient
D'ouïr naïves causeries.
Une petite fille, au milieu de ses pas,
Arrête son danseur, fils du roi: 'L'on t'appelle
Monseigneur! Es-tu donc archevêque?' dit-elle.
- 'Moi! fit l'enfant, je ne sais pas.'

On chercherait longtemps un homme
Semblable, en sa candeur, à cet enfant royal,
N'écoutant pas comme on le nomme,
Ne sachant s'il est prince, évêque ou cardinal.
Mais qu'une voix naïve, à ces illustrissimes,
Dise un jour: 'On vous nomme Eminence, Grandeur,
Altesse! Vous prenez un nom aux hautes cimes:
Vous devez avoir un grand coeur!'
Pour ces fiers adjectifs se sentant le coeur mince,
Peut-être quelques-uns, avec plus d'embarras,
Diraient comme mon petit prince
Je ne sais pas.

Le souhait de la violette.

Quand Flore, la reine des fleurs,
Eut fait naître la violette
Avec de charmantes couleurs,
Les plus tendres de sa palette,
Avec le corps d'un papillon
Et ce délicieux arome
Qui la trahit dans le sillon:
'Enfant de mon chaste royaume,
Quel don puis-je encor attacher,
Dit Flore, à ta grâce céleste?
- 'Donnez-moi, dit la fleur modeste,
Un peu d'herbe pour me cacher.'

A mes enfants.

J'avais, - l'oeuvre était hardie,
Traduit, tercets sur tercets,
En un poëme français
La Divine Comédie.

Que faire? une tragédie?
Déjà je la commençais,
Mais en vain je m'efforçais;
J'avais la tête engourdie.

Vous étiez là, mes enfants!
Vous, ô poëmes vivants!
Chanson, et la plus divine!

Et tout doucement séduit,
Sur vos lèvres j'ai traduit
La Comédie Enfantine.

Door middel van dit laatste versje, dat eene voorafspraak is en eigenlijk niet medebehoort tot den inhoud van Ratisbonne's bundel, wordt ons een blik vergund in 's dichters laboratorium. Hij had Dante vertaald, den geheelen Dante, in fransche verzen. Het overbrengen dier tercetten, dier 'schreckliche', gelijk Heinrich Heine ze ergens met één bij-

voegelijk naamwoord kenschetst en gelijk Gustave Doré ze in vijf en zeventig houtgravuren naar waarheid heeft voorgesteld, was hem eene geduchte inspanning geweest. Na den arbeid is het zoet rusten; en zoo ontstond, want de muzen zijn meer dan de sabbat, en voor eene echte kunstenaarsziel is verpozing slechts eene aanleiding tot nieuwe scheppingen, zoo ontstond de Comédie Enfantine uit de sombere weeën der Divina Comoedia.

Hoe wil Ratisbonne beoordeeld en voor wat wil hij aangezien worden? Hijzelf deelt het ons mede in zijn zesregelig motto:

> Maman, qu'est-ce donc que des fables?
> - Ce sont des contes raisonnables
> Qu'on apprend aux petits enfants,
> Et qui sont compris par les grands.
> Mais je m'en vais, moi, t'en apprendre
> Que tu pourras dire et comprendre.

Doch de vorenstaande keuze van gedichtjes zou zeer ongelukkig, zij zou uiterst onhandig moeten geweest zijn, indien mijne lezers mij niet toestemden dat Ratisbonne, door zich te houden voor een dichter dien kinderen niet slechts nastamelen, maar ook begrijpen kunnen, zichzelven - zeldzame krans om dichterlijke slapen! - onregt heeft gedaan. Zeker, mijne bloemlezing was gebrekkig; want zij was eenzijdig. Verreweg de meeste stukjes van Ratisbonne, te zamen meer dan tien dozijnen in getal, verschillen aanmerkelijk in toon en inhoud van de door mij aangehaalde. Doch meest is niet best. Ongetwijfeld staat Ratisbonne als dichter zeer hoog. Hij tintelt van poësie. Zijne blikken in het kinderhart en het kinderleven zijn verrassend, wonderdiep en vol gemoed. Zijn spiegel der jeugd is beschamend leerzaam voor iederen volwassene die het waagt zichzelven daarin te beschouwen. Doch gelijk kinderen ze niet waarderen kunnen, die overschoone houtsneden waarmede Gobert en vooral Froment de Comédie Enfantine versierden, zoo kunnen ook kinderen de vlugt van Ratisbonne niet volgen; dan allerminst wanneer hij, onbewust van zijn betooverend talent, geheel en al zichzelf is en alles geeft wat hij heeft. Men schelde mij het onnoozele der opmerking kwijt: hoewel een dichter van den echten stempel, een kinderdichter is Ratisbonne in zijne voortreffelijkste stukjes niet.

Eene halve eeuw geleden bezat ons vaderland twee zulke dichters: Van Alphen en Pieter 't Hoen, een legitimist en een republikein. Op dit oogenblik verblijden wij ons in het bezit van een ander tweetal:

Heye en Gouverneur. Des laatstgenoemden ‘Fabelboek voor Kinderen’, in vier afdeelingen, heeft en 't Hoen en Van Alphen overschaduwd en verdrongen. De gloed der dichterlijke taal is aan Gouverneurs versjes wel is waar schier te eenemaal vreemd; doch kinderversjes zijn het, in merg en been. ‘De Hond en het Bokje’, ‘Mop en Spits’, ‘De Musch en het Paard’, Het Kind en de Os’, ‘De leden Pop en het kleine Popje’, ‘Het muisje’, ‘De Poedel’, ‘De Konijntjes’ ‘De Vleermuis en de Vogels’, ‘De Haan’, ‘Het Kuiken’, ‘Het Varken’ en zijn evenbeeld ‘De Kalkoen’ - onze kinderen zullen in vervolg van tijd minachtend de schouders ophalen, en wee ons indien wij hen vertoornen! over elke geschiedenis der vaderlandsche letterkunde, waarin niet ook voor deze ruwgeslepen diamanten een behoorlijk aantal kassen opengehouden wordt. En waarom zouden zij niet partij trekken voor den weldoener hunner vroegste jeugd? ‘De Kalkoen’ en zoo vele anderen zijn ontegenzeggelijk meesterstukjes in hunne soort, en alle kleine harten gaan er van open en toe als een doosje:

‘Komt, kleintjes, luistert eens aandachtig:
Weest steeds bedaard en kibbelt niet,
Dat twisten staat zoo kinderachtig
En baart maar droefheid en verdriet.
Wordt ook niet knorrig zonder reden,
En zoo u somtijds iets mishaagt,
't Is best, dat gij dat maar verdraagt,
Dan hebt gij altijd rust en vrede.’

Toen vrouw Kalkoen had uitgesproken,
Zag zij een knaap, wiens roode pet
Haar zóó in gramschap heeft ontstoken,
Dat zij het op een razen zet
En schreeuwt: ‘Weg met die muts, gij bengel!’
‘Wel, zei de knaap en keek haar aan,
Wees maar zoo driftig niet, mijn engel,
Heeft dan mijn muts u kwaad gedaan?’

Met Gouverneurs ‘gedichtjes’ - mevr. Van Meerten, naar ik bespeur, was indertijd van oordeel dat men behoorde te zeggen ‘versjes’, en zelf beaamt de heer Gouverneur deze kritiek - met die versjes dan zien wij ons van het begin tot het einde verplaatst in de fabelwereld; de wereld van sprekende dieren, van moraliserende kalkoenen en kijvende ledepoppen. Dit is een ander voornaam punt waaromtrent, in zake van kinderlitteratuur, de meeningen uiteenloopen. Sommigen ontkennen wel niet dat het bovennatuurlijke regtens in

deze litteratuur zitting heeft en eene rol speelt, doch zij wenschen dat dit aandeel bepaald zal blijven, gelijk het geval is in de meeste fabelen en sprookjes, tot eene zekere middenmaat. Snappende dieren en boomen en beekjes, weldoende toovergodinnen en straffende boemannen, men verlangt ze niet uit de kinderboekjes verbannen of geweerd, maar daarin binnen betamelijke grenzen gehouden te zien. Volgens hen die aldus oordeelen is het bovennatuurlijke eene zaak die mede moet gaan met den tijd, en heeft men in onze beschaafde 19de eeuw behoefte aan een kinderlijk supranaturalisme van minder ruwe soort dan voorheen. Aldus de heer A. Ising, in zijne voorrede voor de hollandsche bewerking van de sprookjes van Perrault met de platen van Doré, waarvan dezer dagen de eerste aflevering in het licht verschenen is. Hij zegt: ‘Wat anderhalve eeuw geleden geschikt voor kinderen werd geacht, kan het noode thans meer zijn, vooral sinds er in den laatsten tijd zoo scherp is gelet op vorming en onderwijs, zooveel is gedaan om gezonde, heldere denkbeelden en begrippen reeds vroeg bij de jeugd te ontwikkelen’. Waarom aldus getransigeerd? Geeft men aan kinderen den vinger, zij nemen weldra de geheele hand. Hoe zorgvuldig men de deuren en vensters van het tooverpaleis ook sluite, de jeugd, al moest zij den schoorsteen door, wil en zal er in. Tezelfder tijd hunne verbeelding te willen voeden en hun mede te deelen hetgeen men verstaat onder heldere begrippen en gezonde denkbeelden, is een onbegonnen werk. Doch de heer Ising wil ook niet dat de fantasie gesupprimeerd worden zal. ‘Ofschoon we de feeën en tooverpaleizen, de dappere ridders en schoone slaapsters, de idealen ook van onze kinderjaren, gaarne behouden willen tot voeding en opwekking der kinderlijke fantazie, - zoo gelooven wij toch, dat het bangmaken met kannibaalsche Wildemannen en schoonmoeders, met bloeddorstige wolven en Blaauwbaarden, niet meer ligt in de tegenwoordige rigting. Overprikkeling der verbeelding dient te worden vermeden. De lust naar het verschrikkelijke, bij kinderen zoo snel opgewekt, moet niet aangewakkerd, maar geleid en opgevoerd worden tot bewondering voor daden van moed en volharding. In die overtuiging wilde ik pogen de raauwste fragmenten uit de oude sprookjes [die van Perrault] te ligten of te wijzigen’. Dit pogen komt mij gewaagd, deze denkbeelden onaannemelijk voor; en Stahl, dunkt mij, met zijne stelling dat het bovennatuurlijke, ook wanneer het verschrikkelijk is, een onontbeerlijk en daarbij volmaakt onschuldig voedsel vormt voor den kinderlijken geest, Stahl doet minder onregt aan Perrault en bewijst grooter dienst aan de jeugd. Snijdt

men met den heer Ising uit het sprookje der Schoone Slaapster den voorlaatsten episode weg; laat men de op menschenvleesch beluste schoonmoeder niet ten tooneele verschijnen; wil men niet, om redenen van raauwheid, dat de oude vorstin hare schoondochter en dier beide kinderen zal opeten (bovendien, zij eischte ze niet ‘raauw’, maar deugdelijk gezoden, en toebereid ‘à la sauce Robert’), dan onthoudt men niet slechts aan de koningin-weduwe den door haar aan den hofmeester bestelden maaltijd, maar neemt ook aan Perrault het brood uit den mond en ontfutselt aan de nederlandsche jeugd een niet te versmaden lekkerbeetje[1].

In zijne reeds genoemde inleiding deelt Stahl een voorval mede, waarvan de overweging wel geschikt is om diegenen tot inkeer te brengen, die sprookjes eene verderfelijke lektuur voor kinderen achten; en de heer Ising zou de kostbare en loffelijke onderneming der Gebroeders van Es vast niet benadeeld hebben, indien hij deze anekdote, met nog twee of drie van dezelfde soort daarbij, in zijne eigen voorrede ingevlochten had. ‘Een mijner vrienden’, zoo verhaalt de naamgenoot van den eenigen afgod des heeren Groen van Prinsterer, tevens de nachtmerrie van Prof. Van Vloten, Prof. Tellegen, Prof. Opzoomer en Mr. Limburg Brouwer, ‘een mijner vrienden moest vele maanden achtereen voor zaken op reis en vertrouwde mij zijn knaapje toe, een beeldig jongentje van een jaar drie vier, mijn peetekind. De kleine George hield veel van een snoepje; doch ik behoefde niet te vreezen dat zijn gastronomen-aanleg mij verarmen zou: gebakken aardappelen waren zijn lekkerste kostje. Wij woonden buiten, en op eene van onze wandelingen in het veld zag hij hoe men aardappelen poot. Ik onderstel dat zich van dit oogenblik af in zijn geest een vast plan vormde. De eerste reis dat zijn lievelingsgeregt 's middags weder op tafel verscheen, vroeg hij eene groote portie. “Waarom zoo veel?” “Om op te eten en om te planten.” “Te planten?” “Ja, in George's tuintje.” Hij verdeelde daarop zijne gebakken aardappelen in twee ongelijke helften. De grootste helft werd met den meesten smaak verorberd; en toen de maaltijd afgeloopen was, klom hij van zijn hoogen stoel, wandelde als een kleine prins zeer statig met zijn bord en zijne gebakkene aardappelen naar den tuin, maakte

1 Ergens in de hollandsche vertaling worden de slapen der verschrikte en in zwijm gevallen jonge prinses gewreven met ‘azijn.’ Bij Perrault geschiedt dit, gelijk het in eene vorstelijke tooververtelling behoort, met een weinig ‘Eau de la reine de Hongrie.’

een putje in den grond, ledigde het bord in den kleinen kuil, deed er op mijn plaagzieken raad wat zout bij, dekte ze met tuinaarde toe, en ging vervolgens zijn glas met wijn-en-water halen om ze daarmede te begieten. Ik liet hem begaan, en er verliepen op deze wijs acht dagen. Tot loon voor zijne goede zorgen en trouwhartige bevochtiging vond George op zekeren ochtend, ter plaatse waar hij gepoot had, een bord met gebakken aardappelen staan. Wij hadden zijnerzijds op eene zekere mate van bevreemding gerekend. Geenszins! Hij achtte het gevulde bord een volmaakt natuurlijk verschijnsel. Hij had gezaaid; het was dus billijk dat hij ook oogstte. Hij nam het bord, liet ons eens proeven, en wilde den ganschen dag niets anders eten als de gebakken aardappelen die hij zelf geplant had. En gij woudt kinderen verbazen?'

Ik eindig met een gedichtje van Louis Bouilhet, een discipel van Victor Hugo, in den zin waarin men onzen kunstschilder Burger een volgeling van Jozef Israels zou kunnen noemen: één manier en vele inspiraties. Bouilhet arbeidt ook voor den schouwburg; en hoewel ik geen oordeel heb over de waarde van zijne dramatische producten, meen ik te weten dat hij tot de weinigen behoort die zich inspannen om wederstand te bieden aan den stroom der schandaal- en speltakelstukken, den watersnood van het Parijsche tooneel. De directie van een der populairste schouwburgen heeft een drama van Bouilhet geweigerd met de boodschap: 'Trop de pensée et trop de style.' Van zijne verspreide gedichten is een der fraaiste 'le Poëte aux Étoiles', waarin hij de weemoedige geschiedenis verhaalt van een armen dichter, die sterren verzamelt op den bodem der rivier en er zijne zakten mede vult, doch met deze uit den hemel gevallen gouden pasmunt niet teregt kan - bij den bakker. Ook is van hem (misschien zou 'la Dernière Semaine' een beter titel zijn) deze 'Dernière Chanson', even vrolijk somber als het andere liedje:

J'ai voulu, le premier jour,
Vendre mes chansons d'amour;
  J'étais bien novice!
O mes dignes manuscrits,
L'épicier qui vous a pris
  M'a rendu service.

Le second, j'ai sur le quai,
Vendu mon couvert marqué,
  Vieux meuble d'histoire,
Où mon aïeule, en mordant,

Cassa sa dernière dent,
Sous le Directoire.

Le troisième, Dieu merci,
J'ai vendu ma montre aussi,
Ma montre perfide,
Qui s'amusait à sonner
L'heure exacte du dîner
Sur mon ventre vide!

Le quatrième, ô bonheur!
J'ai vendu mon prix d'honneur
Pour six francs cinquante!
De ma gloire d'autrefois
J'ai fait deux dîners ou trois...
Sans vin d'Alicante!

Aujourd'hui, je n'ai plus rien,
Et mon ventre, comme un chien,
Aboie à la lune,
Aujourd'hui, pour tout trésor,
Je garde la bague d'or
De Nina la brune!

Tais-toi, mon ventre affamé;
Celui-là qui fut aimé
Sourit quand il tombe;
Le néant sera moins froid,
Si je peux, sa bague au doigt,
Dormir dans ma tombe!

Bouilhet is geen dichter van den eersten rang. Zijne goede verzen, men moet ze zoeken. Bij Ratisbonne daarentegen vindt men ze. Doch velen gaan levenslang door voor uitverkorenen van god Apollo, en worden na hunnen dood onsterfelijk genoemd, die wenschen mogten dat Bouilhet hun een of twee van zijne ster-dukaten leenen wilde. Om tot mijn onderwerp terug te keeren, de kinderwereld is eene onuitputtelijke bron van dichterlijke bezieling. Doch men bedriegt zich, en dit wilde ik voelbaar maken door het mededeelen van Bouilhet's gedichtje, indien men alleen de kinderlijke onschuld poëtisch acht, of de kinderlijke naieveteit, of de kinderlijke weetgierigheid. ‘L'un chasse l'autre’, zei iemand die niet gaarne twee sermoenen hoorde op één zondag. Ditzelfde geldt van de geslachten der menschen; en deze gedachte is bitter. Kinderen zijn niet slechts lieftallig, maar ook zelfzuchtig en meedogenloos. Zonder genade duwen zij de volwassenen

van het schouwtooneel des levens af. Wij moeten plaats voor hen maken. Ruim baan voor Z.M. met den valhoed op! Toch haten wij daarom den kleinen alleenheerscher niet. Integendeel, de gaanden (dit is Bouilhets slotgedachte) laten zich gaarne en met blijdschap naar de straf- en grafplaats dringen door de mollige armpjes der komenden.

Ceux qui viennent.

A l'heure où le sommeil commence,
J'ai fait un rêve, et j'ai cru voir
S'allonger une plaine immense
Que terminait un grand trou noir.

Vers le gouffre qui les appelle,
Chassés par un destin de fer,
Hommes et femmes, pêle-mêle,
Roulaient comme un fleuve à la mer.

Et derrière le troupeau sombre,
Mes yeux cherchaient, avec effort,
Ta vieille faux qui luit dans l'ombre,
O vieux squelette de la mort!

Je ne t'aperçus point, camarade!...
Mais ce que je vis devant moi
S'agiter, dans la nuit blafarde,
M'a paru plus affreux que toi!

C'était une bruyante armée
De petits hommes incomplets:
Monde exigu, peuple pygmée,
Portant au front des bourrelets.

Les uns jetaient des clameurs grêles,
Et, des deux mains, ramant dans l'air,
Chancelaient sur leurs jambes frêles,
Comme des barques sur la mer.

D'autres, la bouche de lait pleine,
Avec des gestes menaçants,
Lançaient dans la mêlée humaine
Leurs chariots retentissants.

Les derniers, plus faibles encore,
Se traînant de tous les côtés,
Semblaient des larves près d'éclore,
Dans leur langes emmaillottés.

Ils criaient: ‘Notre heure est venue!
A nous la terre des vivants!’...
Et tous les hochets, sous la nue,
Secouaient leurs grelots mouvants;

Et les voix exterminatrices
Frappant du ciel les noirs arceaux,
Entonnaient, sur l'air des nourrices,
La Marseillaise des berceaux.

Pourtant, ô tendresse profonde!
La foule, un pied dans le cercueil,
Vers les bandits à tête blonde
Se retournait ivre d'orgueil;

Et les familles insensées,
Avec des rires triomphants,
S'en allaient au tombeau, poussées
Par le bras rose des enfants!

Op een afstand gezien, wordt de fransche litteratuur van den tegenwoordigen tijd gemakkelijk herkend aan twee sprekende hoofdtrekken, de eene wezenlijk, de andere toevallig. Laatstgenoemde werd in de lente des vorigen jaars, bij gelegenheid dat de beide eerste deelen der ‘Misérables’ in het licht gekomen waren, door Ernest Legouvé in een klein maar bevallig stukje met voorliefde aangeduid. ‘Gloires Sexagénaires’ heette het opstel, en daarin werd hulde gebragt aan den onverwelkten roem van zoo velen in Frankrijk (ook de negentigjarige Pasquier leefde toen nog), die in weerwil van hun klimmenden leeftijd steeds voortgaan de coryphaeën der fransche letteren te heeten en te zijn: Victor Hugo en Lamartine, Sainte Beuve en George Sand, Guizot en Thiers, Cousin en Villemain, Mignet en Michelet en, nevens deze letterhelden, de tachtigjarige Ingres. En werkelijk hebben zij, die ten tijde der Restauratie en van het constitutionele Koningschap in Frankrijk aan het hoofd der letterkunde stonden, voor zoover de dood hen niet weggerukt heeft, deze eere-

plaats nog altoos niet behoeven te verlaten. Na dit geslacht is geen ander gekomen dat daarboven of daarmede op dezelfde lijn zou mogen geplaatst worden. Epigonen zijn opgestaan, geene evenknieën. De fransche litteratuur der 19de eeuw is een gekroonde grijsaard.

Doch dit is, gelijk ik zeide, iets accidenteels. De muzen houden er noch een geboorte- noch een doopregister op na. Zij vragen niet naar oud of jong. Nevens en na de genoemden zijn anderen gekomen, Balzac en Soulié, Dumas en Sue, en hebben het aanzijn gegeven aan hetgeen men in Europa, met vereenzelviging van uit Parijs en zedeloos, den franschen roman pleegt te noemen. Dit genre omvat te gelijker tijd het drama en de in beperkten zin aldus geheeten poësie. Dat men na Bérangers dood ‘le Béranger des Familles’ heeft uitgegeven (deze daad ontlokte aan Ernest Renan de mijns inziens welsprekendste van alle door hem tot hiertoe geschreven bladzijden), is voorwaar geen certificaat van onschuld geweest, den grooten liedjeszanger medegegeven in het graf. Dat Alfred de Vigny is bijgenaamd geworden ‘la plus chaste muse de France’ behoort tot omzigtigheid te vermanen in het aanbevelen van Alfred de Musset. Europa is van oordeel dat zelfs bij den ernstigen zedemeester en boetprediker Auguste Barbier een aantal bladzijden voorkomen die digtgelijmd behoorden te worden. Om kort te gaan, de fransche letterkunde van den nieuweren tijd is niet enkel bejaarde glorie; voor een deel heeft zij ook eene courtisanen-reputatie.

Doch al is deze weinig benijdenswaardige vermaardheid geen onwettig verkregen goed; al heeft daarenboven tot hiertoe het tweede Keizerrijk niet als de Julij-revoluie of de herstelde Legitimiteit eene nieuwe dichtschool zien geboren worden, de fransche letterkunde gaat kennelijk eene verblijdende wedergeboorte[1] te gemoet. In Guepo Upas, het Javaansche giftdal, doet zich het merkwaardige verschijnsel voor, dat, terwijl langs den bodem, ter hoogte van niet meer dan weinige duimen, zich een moorddadige luchtstroom van vulcanische afkomst beweegt, die alles met zijn vergiftigen adem om het leven brengt,

1 Met dit veelbelovend woerd bedoel ik niet te zinspelen op de dusgeheeten realistische school, aan wier hoofd Gustave Flaubert staat. De schrijver van ‘Madame Bovary’, op dit oogenblik in alle fransche dagbladen en tijdschriften, die van ‘Salammbô’ bijgenaamd, is ongetwijfeld een man van ongewone talenten, zeer naauwgezet, zeer oorspronkelijk, zeer hoog van eerzucht, doch zijne geweldige inspanning doet meer aan de laatste stuiptrekkingen dan eene zieltogende, dan aan de eerste levensteekenen van eene uit de dooden verrijzende rigting denken.

niets daarentegen den mensch verhindert om, mits hij zich niet onvoorzigtig te rusten legge op den grond, naar welgevallen en straffeloos deze kleine vallei op en neder te wandelen. Statige boomen, indien zij op kunstmatige wijs en volwassen herwaarts overgeplant werden, zouden er kunnen tieren. Weelderig zou hun blad zich ontwikkelen. Aan den voet dier reuzenstammen evenwel zou men vruchteloos naar een bloempje zoeken. Hoe lager bij den grond, des te doodelijker de atmosfeer. In vele opzigten is met de fransche romantiek en poësie van den tegenwoordigen tijd juist het tegenovergestelde het geval. Zij ruischen vergif, indien men wil, die breedgetakte ‘Mémoires du Diable’ en ‘Mystères de Paris’, die weelderig uitgegroeide ‘Monte-Christo's’ en ‘Juif Errants’. Doch in hunne doodelijke schaduw bloeit en geurt eene flora, klein maar rein, onschuldig en van hooger geest bezield. Een deel daarvan kwam in deze bladzijden ter sprake. Het zijn de erica's der fransche litteratuur.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 December 1862.

Het naderend nieuwe jaar werpt al bij voorbaat almanak op almanak naar ons toe. Wij moeten ten minste weten hoeveel dagen wij telkenmale verliezen, hoeveel tijd van ons leven in rook opgaat. En voorts willen wij, al is het louter uit nieuwsgierigheid, zeer gaarne eens vernemen, hoeveel wijsheid men in zulk een almanak heeft bijéén weten te voegen, met hoe zwaar of licht een vracht van kennis men meent, dat wij gerust het volgend jaar kunnen uitreden. Wel schijnt het bezwaarlijk zoo groot een eerbied voor onzen almanak en kalender te koesteren, als eens onze overgrootvaders voor hunne kalenders werkelijk hadden, maar de oorzaak ligt dan ook zeer voor de hand. Waar is Marcus Freund, Miraculorum Dei amator; waar is Christoph Adelsheim, Art. Mathem. strenuus cultor; waar is Jacob Holderbusch, der Göttlichen Wahrheit liebhaber, en zoovele andere gewichtige personaadjes, die zich vroeger wel verwaardigden een kalender zamen te stellen? Helaas! zij zijn niet meer, en hun plaats is, zeer ten nadeeligen effecte van den kalender, ingenomen door een gewoon hoogleeraar of doctor in het vak der wiskunde.

Één almanak is er echter, waarin reeds onze overgrootvader heeft kunnen bladeren, het is de *Almanach de Gotha*, die zijn honderdste' jaargang zoo even heeft uitgegeven. Het was in 1763, het jaar toen de zevenjarige oorlog door den vrede van Hubertsburg werd gesloten, dat dit boekje voor 't eerst het licht zag. Een eeuwigdurende vrede zou na dien oorlog, waaraan Oostenrijk, Rusland, Saksen, Frankrijk, Zweden, Engeland, Pruissen en geheel het overig Duitschland had deelgenomen, heerschen. De prenten van dien tijd toonen ons het

slot Hubertsburg, uit welks poorten twaalf postillons, lustig blazend, in de vlakte voortrennen, om den vrede aan geheel de wereld te verkondigen: boven alles zweeft een bazuin-engel met de spreuk: ‘De genade des Heeren heeft ons dien vrede gegeven.’ Alles was tot rust gebracht; de staatkundige verhouding der staten was geregeld; de volken konden weder met noesten vlijt de vruchten des vredes gaan oogsten; de scharnieren waren bevestigd waarop onze politieke wereld nu blijvend zou kunnen draaijen; de vorsten konden zich weder, zonder bezorgdheid voor den dag van morgen, gaan vermaagschappen en vermenigvuldigen: zij sloten weder huwelijken, de zoon volgde weder als van zelf op den vader, de zon van voorspoed en wettigheid lichtte rustig over hen allen, en..... de almanak van Gotha verscheen. - Hoe men zich kan vergissen! - Want zoo zekerlijk als de almanak van Gotha, onder redactie van Klupfel, heeft bedoeld een vasten en geordenden staat van zaken te beschrijven, ten gebruike der verschillende vorsten, met hetzelfde oogmerk waarmede eenig bedachtzaam lid van een groote familie de jaardagen der respectieve leden van dat gezin opteekent, ten einde geen gelegenheid te verzuimen, om hoffelijk te zijn, - zoo zeker is het ook, dat geen almanak ter wereld meer vreemde en ongehoorde zaken heeft moeten opteekenen, dan juist dat kleine almanakje der vorstenhuizen. Naauw zouden vijf en twintig jaren verloopen of de Fransche revolutie zou uitbreken, de koning en de koningin, de telg der Bourbons en der Habsburgers, zouden eenvoudigweg worden onthoofd, en jaren zouden komen, waarin de angstige kroniekschrijver van den Gothaschen almanak als met een lantaarn naar al die vorsten moest zoeken.

En een nieuw vreemdsoortig, avontuurlijk vorstengeslacht zou in dien almanak een plaats innemen, waarvoor al die oude huizen meer op den achtergrond zouden moeten wijken, de Napoleons. In het optreden en standhouden van dat geslacht is altijd zoo iets raadselachtigs, dat men niet licht rust en vrede zal kunnen hebben met die figuren, zoo als men zich huisselijk voelde, als men de portretten der oude vorsten van Europa aanschouwde. Wend uw oogen slechts naar Napoleon III. Wij zijn te Parijs op den 8sten December, bij gelegenheid, dat de Boulevard Prince-Eugène wordt geopend. Een nieuwe Boulevard: want de Napoleons hebben zich niet tevreden gesteld met de taak om de staatkundige positie van Europa te veranderen; zij hebben ook der maatschappij hun stempel willen indrukken en zijn begonnen de steden van Frankrijk zooveel doenlijk te herbouwen. Zij

hebben begrepen hun gedachten ook in steen te moeten vereeuwigen, en in tegenoverstelling van vroegere tijden, die kerken, kasteelen of kunstmuzeums oprichtten, zijn zij straten, kanalen en havens gaan aanleggen. In Parijs nu was weder zoo groot een weg bereid, en de keizer zou die komen inwijden. Te paard komt hij, aan het hoofd van zijn stoet; het is nog altijd de man met het marmeren gelaat, met de ijzerstrakke blikken, met de onverstoorbare rust en het volle bewustzijn der macht: het halfgesloten oog laat geen gewaarwording blijken; hij wenkt en met gespannen aandacht hoort men wat hij zeggen zal. Want het zijn tijden geworden, waarin het minste woord uit dien mond gesproken, den toestand van Europa kan veranderen, en waarin zijn hand de richting wijst, die de tijden zullen nemen. Hij spreekt echter ditmaal niet van politiek; hij laat den Paus en de Italiaansche questie, de Oostersche questie en het Amerikaansche vraagstuk rusten en spreekt over de arbeidende klasse: ‘het is mijn vast streven om welstand onder de arbeiders te doen heerschen.....’ De keizer noemt op wat hij voor hen gedaan heeft; hij wil in een hunner vertegenwoordigers geheel den stand eeren; hij zegt, dat de eerste nieuwe boulevard, die zal tot stand komen, genoemd zal worden naar den naam van den industriëel, die de katoenindustrie in Frankrijk deed bloeijen, die zijn gelden gebruikte om zijn arbeiders te voeden, om hen te wapenen, toen het eerste keizerrijk werd overstelpt door Europa; hij noemt den naam van Richard Lenoir. - Na dit gezegd te hebben trekt de keizer met zijn stoet weder voorbij, en heeft een ieder verrast door de handige greep, waarmede hij de sympathie der arbeidende klasse heeft zoeken te winnen. Dit is dan toch een ander bestuur dan dat der Orleanisten, zoo mompelt men allerwege. Deze riepen onophoudelijk tot dien stand, wanneer hij het hoofd oprichtte: ‘gaat werken en laat aan hen, die bezittingen hebben, de zorg voor het land over.’ Napoleon III weet te goed waartoe zulke bejegening moet leiden.

Het zijn nu 14 jaren, dat hij reeds over Frankrijk heerscht. De jaren van zijn bestuur bereiken haast het getal van den duur der regering van Louis Philippe. Intusschen komt het ons voor, alsof het meer dan ooit een kritisch oogenblik voor Napoleon is. Bijwijlen schijnt het, alsof hij den stroom der gebeurtenissen niet meer beheerscht, alsof de omstandigheden hem te machtig zijn geworden. Eenigen spreken reeds van ouderdom, die merkbaar wordt; anderen herinneren aan 't spreekwoord, dat, als er tien stappen te doen zijn, negen de helft van den weg is; - maar allen wijzen

op voortdurende wisseling en slingering van gang, op onbeslistheid. De groote grieve van allen tegen het bestuur der Orleanisten was deze, dat de ministers van den burgerkoning nooit naar vaste en bepaalde beginselen handelden, dat zij daarentegen steeds in de weêr waren met expediënten, die naar elken gegeven toestand veranderden. Die expediënten werden dan door hen tot beginselen verheven; met doctrinaire machtspreuken verdedigden dan de ministers die maatregelen; het werd (zoo als Dupin het noemt[1]) een maximer leurs pratiques, in plaats van een pratiquer leurs maximes. Dit nu wekte steeds de verbittering van elk edel hart tegen de Julijregering op. Men vond iets mesquins, iets weinig ideëels in die politiek; en terwijl toch waarlijk eerlijke en rechtschapen mannen aan het hoofd des bestuurs waren geplaatst, scheen het telkens alsof een min zuivere atmosfeer het geheele gouvernement had doortrokken. Frankrijk was geen koopvrouw, die angstig elke voordeelige kans bespiedde - dus luidde het - Frankrijk is het land van het eergevoel; hij die het geluk heeft aan het hoofd van dat rijk te staan, moet wel allereerst weten, welke krachten het land bezit, maar moet toch ook goed 't hart zelf van het volk kennen en de ingevingen van dat hart volgen.

Tot nu toe heeft Napoleon III in zijn buitenlandsche politiek dat alles zeer bepaald in 't oog gehouden: steeds heeft hij begrepen zijne regeringsdaden in een scherp contrast tegenover die van Louis Philippe te plaatsen. Had deze geen besef van het hooghartig tegemoet treden van overmoedige vijanden; had hij slechts tot leuze: ne pas se faire d'affaires: Napoleon III heeft juist het omgekeerde gedaan, heeft de eene moeijelijkheid na de andere onder de oogen gezien en het uitgesproken dat Frankrijk bereid is het zwaard te trekken voor ideën. Doch het schijnt nu, alsof te veel op de schouders is genomen, alsof - niet ongelijk aan den toestand van dien toevenaar, van wien Goethe spreekt - de booze geesten zijn opgeroepen, doch niet weêr zijn te bedwingen. Expedienten, zoo als men ze tot nog toe heeft gebruikt, zullen ten lange leste niet meer baten tegenover den strijd tusschen Italië en het Pausdom; de worsteling om beide aan zich onderworpen te houden, zal eindelijk vruchteloos blijken; zelfs een Napoleon zal zulks niet vermogen, en reeds heeft deze inspanning het resultaat gehad, dat Engeland zich den tijd ten nutte heeft gemaakt en op alle punten Frankrijks

1 Zie Memoires de Dupin, T. III, p. 239.

invloed ondermijnt. De Mexicaansche questie loopt tot nu toe niet uit op vermeerdering van Frankrijks glorie; in Griekenland hebben de Engelsche Lords Frankrijk verschalkt; in de Amerikaansche bemiddelings-manie laat men den keizer alleen staan; zal hij kracht genoeg hebben om zijne persoonlijkheid tegenover dat alles zegevierend te plaatsen?

Ook in het binnenland openbaren zich verschijnselen die de bezorgdheid des keizers van tijd tot tijd opwekken. De nood der fabrieken in de nabijheid van Rouen is tot een onrustbarende hoogte geklommen. Frankrijk toch lijdt haast nog meer door den Amerikaanschen oorlog dan Engeland. Moge ook het gebrek in Engelands fabriek-districten nijpender zijn, de hulp der onderdanen is grooter dan in Frankrijk, en bovendien Engeland heeft het vooruitzicht dat weldra haar koloniën zelve het katoen zullen opleveren; Britsch Indië zal uit den Amerikaanschen oorlog gewichtige voordeelen trekken, en Frankrijk zal van katoen verstoken blijven. Thands teekent men allerwege in voor de behoeften der fabriek-districten, doch de ramp is zoo spoedig niet gelenigd. - Daarbij hebben enkele leemten in de strafwetgeving op onderscheidene misbruiken ook in het regterlijke doen stuiten. De veroordeeling van eene vrouw (la femme Gardin) wegens vadermoord, van welke misdaad zij later onschuldig bleek, heeft algemeen de aandacht op niet zeer gewettigde handelingen van rechters en leden van het openbaar ministerie doen vestigen. In een zoo sterk gecentraliseerd land als Frankrijk doet zulks der regering geen goed. - Gelukkig echter voor den keizer dat zulke zaken door het fransche volk spoedig genoeg vergeten worden, zoodra een nieuw sprekend feit de opmerkzaamheid weet te boeijen. Zulk een feit was het bezoek van den keizer aan den baron Rothschild, op diens kasteel te Ferrières. Voor de duizendste maal heeft men ontboezemingen geslaakt over de macht van het geld in onze eeuw, en over den joodschen baron, die zoo famillionairement met zijne vrienden omgaat, zoo als Heinrich Heine zeide. Alle grootheid op deze aarde is tegenwoordig vergankelijk, alléén het geld blijft; een Louis Philippe gaf den arm aan den bankier, die thans den keizer onthaalt; en zij die thans het luidst in de feuilletons schreeuwen, zouden de eersten zijn om den minsten groet van Rothschild zich tot eer toe te rekenen; cosi fan tutti, zegt de Israëliet tot zijn vriend Rossini. - Haast nog meer stof tot opmerkingen heeft het weder optreden van Emile de Girardin als journalist gegeven. De man die in der tijd door zijn Presse den grootsten invloed op de journalistiek in Frankrijk

heeft gehad, heeft na een rust van zeven jaren weder de leiding van dat dagblad op zich genomen. Zijn schelklinkende paradoxen en snijdende zinnen snorren weder door de lucht; hij is begonnen met de stelling te bepleiten dat de macht der drukpers inderdaad onmacht is; reeds zijn bijna al de bladen met hem aan het twisten, en voert hij zelf een polemiek wier toon herinnert aan de tijden van de Julijregering, doch die daarom wellicht zoozeer verouderd schijnt.

Op deze wijze is in Frankrijk alles in min of meer onrustigen en onbeslisten toestand; kennelijk is men in afwachting van den 12^{den} Januarij, den dag waarop het Wetgevend Ligchaam door den keizer zal worden geopend.

Inmiddels heeft in Italië de beslissing plaats gehad. Ratazzi en zijn ministerie is gevallen. In het vuur der debatten gelokt door een verontwaardigde meerderheid, kon Ratazzi, met hoeveel gevatheid en inspanning hij ook poogde te spreken, nergens een vast steunpunt vinden. Elk zijner handelingen werd hem voor de voeten geworpen, en op korten toon werd rekenschap gevorderd. Nog gaf hij het zoo schielijk niet op. Hij had weleer voor parlementen gestaan, die hij geheel kon beheerschen, in toorn doen ontbranden of in kalme rust zich bewegen, zoo als de man die het gazlicht gebruikt, het kan doen opflikkeren of doffer maken, al naar zijn goedvinden: - doch dit parlement was zóó niet te hanteeren. Het vroeg de beginselen waarnaar hij had gehandeld; het vroeg waarom hij - als hij geen waarborgen voor eenig goed gelukken had gehad - met zooveel zelfvertrouwen het ministerie had aangenomen en Ricasoli had doen vallen. Helaas, al de wijsheid, die Ratazzi daarbij had gebezigd, kon wel op de oppervlakte van een speelkaart staan. Hij wilde die gaan voordreunen. Daar rukte hem de meerderheid de kaart uit de hand, en nog vóór een of andere stemming moest Ratazzi aftreden.

Het ministerie dat thans na eenige onderhandelingen is gevormd, is het beste dat Italië tegenwoordig kan opleveren. Sinds er nog al te groote wrijving tusschen den koning en Ricasoli bestaat, heeft men aan een ander het, voorzitterschap van het ministerie moeten opdragen, en wel aan Farini, den vroegeren dictator van de Emilia. Men weet met hoeveel geschiktheid hij dien post bekleedde, terzelfder tijd dat Ricasoli Toscane bestuurde; en moge Farini's zending naar Napels later ook zijn mislukt, men heeft alle hoop dat zijn edel hart en vaste houding hem thans weder den man van 't oogenblik zullen maken. De belangrijkste persoonlijkheid van het ministerie

is echter misschien de minister van binnenlandsche zaken, de Toscaan Peruzzi, uit dat oude geslacht, dat reeds aan Eduard III, koning van Engeland, groote geldsommen kon leenen; hij zelf heeft zijn sporen gewonnen in het ministerie Ricasoli, en algemeen wordt hij voor het intelligentste hoofd van Italië gehouden. Minghetti, de bekwame economist, is tot minister van finantiën benoemd. Pisanelli neemt de portefeuille van justitie, Della Rovere die van oorlog, Manna uit Napels die van koophandel, de Siciliaansche historicus Amari die van onderwijs, en Ricci die van Marine; terwijl de eigentlijke onderhandelaar en vormer van het ministerie, de prefect van Turijn, graaf Pasolini, met het ministerie van buitenlandsche zaken is belast.

Den 11^{en} December heeft dit ministerie zich aan de kamers vertoond, en heeft Farini een zeker programma aangeboden. Hij heeft er op gewezen dat de binnenlandsche politiek in de eerste plaats moest worden georganiseerd. Zonder orde geen vrijheid. Hij heeft met een woord van lof gesproken van het leger dat in een twijfelachtig oogenblik een zeldzaam voorbeeld van zelfopoffering en trouw had gegeven. Hij heeft, wat de buitenlandsche politiek betreft, verklaard dat zelfstandigheid in hooge mate noodzakelijk was, en uit het oogpunt der waardigheid heeft hij geen beloften willen doen, die toch geen dadelijke gevolgen konden hebben. - Onverdeeld was de blijdschap toen men deze gezonde en vaste taal weder hoorde.

Het eenige incident dat in de kamers verder voorviel, was dit, dat eene motie werd gedaan om aan een commissie een enquête op te dragen naar den toestand van Napels. Peruzzi verzette er zich niet tegen, zoo maar het prerogatief van het bestuur niet werd geschonden, en de commissie werd dan ook benoemd. Tot leden daarvan werden aangewezen o.a. de afgevaardigden Sirtori, Bixio en Massari, nadat Ricasoli de eer van de hand had gewezen. - Dadelijk daarop werd den 22^{en} December het parlement verdaagd.

Men heeft gegronde hoop, en Pasolini's karakter waarborgt het, dat dit ministerie weder meer den steun van Engeland zal zoeken, en de Fransche alliantie eenigzins minder op den voorgrond zal zetten.

Frankrijks positie in Europa wordt door dat alles niet sterker, vooral nu ook Engeland in Griekenland zoo beslissend een overwinning heeft behaald. Wij verhaalden in ons vorig overzicht, hoe Lord Palmerston, ten einde met goed gevolg den kandidaat van Rusland en Frankrijk, den hertog van Leuchtenberg, te weren, een Engelschen

kandidaat voor den troon van Griekenland had aangewezen in den tweeden zoon van koningin Victoria. De kandidatuur van prins Alfred was met open armen door Griekenland aangenomen. En geen wonder. Er was niet eens zoo heel veel politieken tact noodig, om in te zien, dat de Grieksche natie het best haar belang bevorderde, door volte-face te maken. Op wien had zij tot nog toe gesteund? Op Rusland en Frankrijk. Wat had het gebaat? Niets. Wie was de natie, die alle plannen van Rusland en Frankrijk had doen vallen? Engeland. Deze drie vragen en antwoorden waren, dunkt ons, voldoende, om Griekenland te bewegen, het nu eens met Engeland te beproeven. - Daarbij komt, dat een groote kracht van Griekenland gelegen is in de over de geheele aarde verspreide Grieksche kantoren: als de Atheners weleer, hebben de Grieken van onzen tijd overal hun handeldrijvende agenten, ja koloniën, en deze vereenzelvigen zich niet, zoo als de Duitschers, met de natie waar zij komen wonen; neen, zij blijven als met een onzichtbaren draad gehecht aan dat Griekenland, welks ouden roem zij ook eens denken te zien herleven. Die buitenlandsche Grieken waren door hun invloed en raadgevingen de ergste vijanden van den niets van handel en industrie begrijpenden koning Otto. Zij hebben ook nu een groote impulsie aan de omwenteling gegeven, en daar zij nog beter dan hun t'huis gebleven landgenooten het belang kennen, dat Engeland vertegenwoordigt, hebben zij de Engelsche kandidatuur op alle wijzen ondersteund en bevorderd. Het voorloopig gouvernement heeft hun pogingen beloond, door hun het recht te geven mede te stemmen. De Grieken willen toonen, dat zij niet langer verkiezen geregeerd worden op de wijze van den zoon van Ludwig van Beijeren, die steeds op het verleden wijzend, het als de taak eener Grieksche regering scheen op te vatten van tijd tot tijd een oud monument te herstellen; - neen, dat geslepen en ietwat joodsche ras wil weder werken en geld verdienen; zij laten Themistocles voorloopig rusten met zijn ouden roem, en als zij aan Achilles denken, dan plegen zij alléén deze woorden van hem aan te halen: ‘Veel liever diende ik op het veld een nog zoo arm man, hoe kommerlijk zijn bestaan ook moge zijn, dan dat ik heerschte over al de schimmen der afgestorvenen.’

Onze eeuw is zeer positief. Zij gelooft niet meer aan de Vriendschapseilanden van Cook. Die arcadische toestanden waar de bewoners, als waren zij kinderen van Apollo en de Gratiën, in Grieksch gewaad met rozenfestoenen spelend, niets als goeds en liefelijks deden, wekken thans algemeen den lachlust op. Engeland weet ook

te goed, hoe Arcadie er in de werkelijkheid uitziet, en..... dat de bewoners der Jonische eilanden geen vrienden van het Engelsch bestuur zijn. Lord Palmerston is dus verder gegaan. Nu de Engelsche pretendent, dien hij losweg als hinderpaal tegen Rusland had willen plaatsen, een door de Grieken boven allen gewilde kandidaat blijkt te zijn, zou hij het zonde achten niet van deze gunstige omstandigheid gebruik te maken. En daar ten gevolge van de manoeuvres van Frankrijk en Rusland prins Alfred wel zal moeten bedanken voor de kroon, heeft hij begrepen in allen geval een Engelschgezinden prins te moeten ondersteunen. De kroon is reeds aangeboden aan den vader van den koning van Portugal, een telg uit het huis van Saksen-Coburg, doch deze schijnt bepaald te weigeren. Zoo de Grieken echter zulk een vorst willen kiezen, dan zal Palmerston bereid gevonden worden de Jonische eilanden aan Griekenland af te staan. Hij hecht aan dien afstand slechts een meer formele voorwaarde, te weten, dat de overige natiën, die het tractaat van 1830 hebben geteekend, daar vrede mede hebben. Ten einde dat te constateren, wil hij een congres beleggen en op zulk een congres moet - en ziedaar de handige greep - ook Napels verschijnen, die het tractàat in der tijd mede heeft onderteekend. Napels nu wordt thans vertegenwoordigd door den koning van Italië, en op deze wijze wordt Italië voortgeschoven (wanneer zij op het congres komt) en gehandhaafd in haar rol als groote mogendheid.

Middelerwijl is Griekenland bezig te stemmen voor een koning, en het algemeen stemregt zal schielijk genoeg bewijzen, dat prins Alfred de verkozene persoon is. De eenige wijsheid in de wetenschap was, volgens Socrates, te weten dat men niets weet. De eenige wijsheid in het kiesrecht is, volgens zijne zonen, dat men kiest wien men niet kiest.

Van de zuidelijke landen heeft behalve Italië en Griekenland ook Spanje deze maand de aandacht van Europa bezig gehouden. Spanje, het land van de Cid en van de Heilige Theresa, is schromelijk gedaald van den trap des roems, waarop het vroeger was gestegen; doch één hoedanigheid bezit het nog, waardoor het reeds ten tijde der Romeinen was bekend; het is en blijft het land der rhetoren. Men heeft schrijvers als inktflesschen: de Amerikaansche auteurs, die het dagbladpapier met hun vulgair geschrijf bekladden, schijnen dit ideaal al zeer nabij te komen; doch wat te zeggen van die hoogdravende, statige en toch zoo vurige taal, als wij thans mogen vernemen, nu de hoofden der partijen in de kamers, en vooral

in den Senaat, twisten over het al of niet loyale van den terugtocht van Prim, graaf Reuss, uit Mexico. Den 1sten December werden de Cortes door de koningin geopend; men merkte in de troonrede de zinsnede op betreffende den Paus, voor wien de koningin allen eerbied en liefde verklaarde te koesteren en voorts een kort woord over Mexico en de positie tegenover Frankrijk. Het was op dit laatste punt, dat de strijd zou ontbranden. Prim rechtvaardigde in een warme rede zijn gedrag en toonde dat hij niet was teruggegaan vóór dat geconstateerd was, dat Frankrijk iets anders in deze expeditie zocht, dan een wreken en straffen van geleden onrecht. De taal van het ministerie, dat men den stap betreurde, doch er in berusten zoude nu hij gedaan was, kwam dus volgens hem hier niet te pas. Toen stond de maarschalk Concha, markies de la Havannah, op; deze, ambassadeur te Parijs, had zijn post neêrgelegd, om des te vrijer de regering te kunnen aantasten. En van die vrijheid maakte hij dan ook een ruim gebruik. Zoowel aan de regering, vertegenwoordigd door den minister van buitenlandsche zaken, den heer Calderon Collantes, als aan Prim, werden door hem de heftigste verwijten gedaan. Hij beschuldigde hen Mexicaansche in plaats van Spaansche politiek gevoerd te hebben; hij prees de houding van de Fransche regering in deze en vooral van den admiraal Jurien de la Gravière. De heftigheid, waarmede dit alles uitgesproken werd, werd des te opmerkelijker, naarmate een ieder wist, dat Prim op uitdrukkelijk en eigenhandig verzoek van de koningin was teruggetrokken, iets waarvan Prim tot nog toe geen gebruik heeft gemaakt. Napoleon III heeft reeds aan enkele uitdrukkingen van Calderon Collantes aanstoot genomen, en, hoewel dat incident is weggeruimd, is de gisting van de Cortes nog lange niet bedaard.

Moeijelijk is het over al deze handelingen een bepaald oordeel te vellen; elke stap op politiek gebied gedaan heeft in den tegenwoordigen tijd meestal twee kanten. De goede kant wordt bovengehouden, doch dwaas is hij, die niet verder zou willen zien. Het is er mede als met het schip, dat in de passagierskajuit zendelingen, en in het ruim de afgodsbeelden van Engelsch fabriekaat naar Indië voert.

Op wie is dat meer toepasselijk dan op Engeland zelf? Toch wil het ons wel eens voorkomen, alsof met betrekking op Engeland juist altijd de kwade zijde het liefst wordt op den voorgrond gesteld. Wij ten minste kunnen niet toegeven, dat in Engeland altijd edele motieven bepaald moeten ontbreken. Integendeel, het is

onze vaste overtuiging, dat in geen enkel land ter wereld de politieke leiders zoo vrij het voorhoofd mogen opheffen, wanneer er sprake is van waarachtige trouw aan beginselen en toepassing van edele overtuigingen. Of kan men luide genoeg dien graaf Derby prijzen, die het roer van staat aan Palmerston overlatend, thans geen andere taak zich schijnt te wijden, dan het lijden der fabriekarbeiders in Lancashire te verzachten? Zijn groot vermogen staat hem daarin ter hulpe; reeds teekende hij op een lijst voor 10,000 pond sterling in, en nog altijd roept zijn onvermoeide stem tot al de lords van Engeland, dat het, nu een oogenblik is, waarin Engeland moet bewijzen, dat het, zonder de hulp van den staat in te roepen, zelf zijn eigen zaken doet, zijn eigen smarten lenigt. De 431,000 behoeftige personen worden dan ook in dat graafschap geheel door bijdragen van bijzondere personen ondersteund, terwijl de armentax niet eens tot het hoogste bedrag is gestegen. Waarlijk, men moet al een zeer hoogen dunk van zich zelven hebben, wanneer men zulke staatslieden niet wil waarderen. - Ook Bright heeft deze maand getoond, hoe het hart bij hem op de rechte plaats zit. Op het vaste land verdacht men de Manchesterpartij min of meer het Zuiden van America te zijn toegedaan, en het is alsof Bright dien smet van zich af wilde werpen. Spatte de klad terug op hem, die ze Bright toewierp! Want gloeiender en diep-godsdienstiger redevoering als door hem te Birmingham ten voordeele van het Noorden is gehouden, hebben wij nog niet gelezen. Hij plaatst de questie op het terrein, waar alleen een beslissing mogelijk is, op het veld van het recht, van de godsdienst. ‘Honderd jaren van misdaad tegen de slaven van Amerika en tegen de hindoes in Azië kunnen niet weggewasschen worden door één uur van lijden en boete..... Twijfelt iemand er nog aan, dat het doel van het Zuiden is om 4 millioen menschen in ketenen te houden? Het Zuiden wil negers blijven opvoeden, het wil 't recht behouden hen te slaan, hen te verkoopen, hun de vreugde van het gezin te weigeren, hun het hart te komen breken, hen te verstompen, hun alle onderwijs te ontzeggen. Ik zou wenschen te weten of Engeland op dezen hemeltergenden en helschen grondslag een verbond zou wenschen te sluiten?.....’ Neen, Bright, Engeland wenscht het niet te doen: al wat gij op zoo edele wijze weet te ontboezemen, Palmerston zegt het ook in zijn meest luchthartigen vorm. Gij wilt allen hetzelfde; gij zijt niet gewoon om van godsdienst te spreken en eeden te breken; gij doet wat gij zegt, en de vruchten van zulk handelen blijven niet achter.

Thans, nu het oude jaar ten einde loopt, kan geheel Engeland behagelijk zich in de handen wrijven. De positie, die het dit jaar weder in Europa heeft aangenomen, is die van een machthebbende boven allen. De roastbeef dampe bij 't vrolijk Christmas op de schalen; geen kwaad geweten bederft de luidruchtige scherts; de beker gaat rond en luide klinkt het lied van den goeden tijd, die komen zal:

Ther's a good time coming, boys,
A good time coming.
We may not live to see the day,
But earth shall glisten in the ray
Of the good time coming.
Cannon-balls may aid the truth,
But thought's a weapon stronger;
We'll win our battle by its aid: -
Wait a little longer.

Lange jaren zullen nog moeten voorbijgaan eer zulk een goede tijd voor Amerika zal komen. De legers staan in Virginië met nieuwe verbittering tegenover elkander, sinds Mac-Clellans opvolger, de generaal Burnside, tot elken prijs den veldslag opzoekt. Den 12^{den} en 13^{den} December zijn zij dan ook slaags geraakt. Burnside, na onder het vuur van meer dan 400 kanonnen de Rappahannock overgetrokken te zijn, heeft het leger van het Zuiden, dat Frederiksburg verdedigde, aangetast en doen wijken. Den volgenden dag werd de strijd weêr opgevat; bloedig was de worsteling: aan de zijde van het Noorden sneuvelden twee generaals en werden vijf generaals gewond; doch de zege was nu aan de zijde der zuidelijken, en Burnside moest achter de Rappahannock terngtrekken. Het is alsof de godin der overwinning droevig het hoofd afwendt van zoo ontzettend een slachting. Toch kan, naar ons inzien, het Noorden niet anders dan den strijd voortzetten. Al wil men zelfs voor een oogenblik het meer edele moment buiten rekening houden, dan nog, uit het oogpunt van het belang, is het toch niet te vorderen, dat het Noorden zoo dadelijk aan het voortbestaan der Unie vertwijfelt. De helft van de landen die nu Staten van het Zuiden vormen, zijn immers door de Unie, die toen grootendeels uit de Noordsche Staten bestond, opgekocht. Louisiana is in 1804 voor 40 millioen, Florida in 1825 voor 12 millioen gekocht; de oorlog tegen Mexico, die ongeloofelijk veel schatten heeft gekost, heeft Texas aan de Unie ver-

schaft. Kan dan het Noorden zoo schielijk zich den prijs van zijn geldelijke opofferingen laten ontnemen? De Unie heeft de Indianen naar de woestenijen gedreven, de Unie - Laboulaye heeft het zoo treffend bewezen - heeft alles gebouwd, alle landerijen vruchtbaar gemaakt; is het te verwachten dat thans het Zuiden gaat strijken met het beste deel, zonder dat het Noorden zich daartegen verzet? Als men alleen dit enkele feit bedenkt, dat bij een scheiding der Unie de Mississipi geheel in handen van het Zuiden zoude kunnen komen, dan is het toch waarlijk al te duidelijk dat het Noorden alles beproeft, voordat het dien grooten waterweg afstaat; men behoeft de mogelijkheid niet eens te overwegen wat wel de positie van geheel dat westelijk deel van Amerika zal wezen, een mogelijkheid die zich spoedig wellicht dreigend genoeg zal doen gevoelen; neen, zelfs de onoverkoombare zwarigheid van een groote douanen-lijn tusschen het Zuiden en het Noorden te vestigen, zou voldoende wezen om elk practisch staatsman ten minste af te schrikken.

Wij bemerken dat dit laatste punt besproken is door Lincoln in zijn boodschap aan het congres van den 1sten December. De toon van dit staatsstuk is over het algemeen zeer kalm en waardig, vooral ten opzichte van de buitenlandsche politiek. Met geen enkel woord wordt gesproken van de onedele poging tot bemiddeling door Frankrijk voorgesteld. ‘Wanneer onze betrekkingen met de andere staten - zoo spreekt Lincoln - minder bevredigend zijn als zij tot nu toe waren, dan is het echter billijk om op te merken dat zij beter zijn dan wij het konden verwachten voor een natie die zoo ongelukkig wordt vanéén gereten als de onze... Niettemin, elke klacht van onze zijde zou ontijdig zijn, zelfs al ware zij gegrond.’ Het gewichtigst fragment der boodschap is natuurlijk dat hetwelk over de questie der slavernij handelt. Na te hebben aangetoond dat de scheiding - al ware zij niet om andere en betere redenen te verwerpen - wegens redenen ontleend aan de gesteldheid van het land, aan de moeijelijkheid om de grenzen te vinden en te bewaken, bijna ondoenlijk zou wezen, gaat hij de questie zelve bespreken, en stelt hij voor om de constitutie van de Vereenigde Staten door enkele bijvoegingen te veranderen. De eerste van die amendementen moet strekken om een geldelijke schadeloosstelling te waarborgen aan elk der staten die, hetzij dadelijk, hetzij na verloop van zekere termijnen, de slavernij zal afschaffen voor 1° Januarij 1900. Het tweede amendement houdt in, dat ieder slaaf die, op welk tijdstip ook, zijn vrijheid zal hebben verkregen vóór het einde der rebellie, voor altijd vrij zal blijven.

Alleen de eigenaars van zulke slaven die getrouw aan de Unie zullen zijn gebleven, zullen een schadeloosstelling ontvangen. Eindelijk geeft het laatste amendement aan het congres het recht om de noodige maatregelen te nemen ten einde de vrije zwarten met hun goedvinden naar koloniën, buiten het Amerikaansch grondgebied, te vervoeren. - Wij bekennen volgaarne dat wij nog niet geheel de strekking van deze voorstellen begrijpen; bepaaldelijk zien wij nog niet in, welk verband er tusschen deze propositiën en de vrijverklaring der slaven op 1°. Januarij 1863 - waarvan wij de vorige maanden spraken - bestaat. Maar dit is zeker, dat de President begrijpt wat de questie is, en voor geen moeijelijkheden meer terugdeinst.

In Pruissen blijft de toestand nog even drukkend en hybridisch. De koning is geheel en al de speelbal geworden van de camarilla, die eens zijn broeder in haar netten had gevangen. Het zijn de oude generaals en mystieke piëtisten die thans zijn omgeving vormen, zoo als zij eertijds den broeder omringden. Toen waren er echter mannen van genie onder deze partijgangers; bij een Stahl, een Pernice, een Karl von Raumer, een Savigny, een Leopold von Gerlach, wogen de talenten op waar het politiek inzicht zoo geheel naar het verleden zich richtte; doch nu deze allen zijn gestorven, blijven slechts de mannen over die zich scharen om den president von Gerlach, om den heer Wagener, en om den hofprediker Hengstenberg. Dit zijn de schrijvers van de Kreuzzeitung, die in dit orgaan het parool geven aan een overmoedige aristocratie, aan een zwakken koning. Want de koning - wij blijven het gelooven - weet niet wat hij doet, en vat de strekking van zijn eigen woorden niet. Wanneer het niet zoo waarlijk gewichtige zaken gold als de staatsontwikkeling van Pruissen, dan zou het zelfs een niet onaardige studie wezen, het karakter van dien man te ontleden, na te gaan, hoe echt duitsch gemoedelijk hij zijn grondwet op zijde zet, als ware het hier een hindernis voor beide partijen om zich te verstaan; met hoeveel naiveteit (wij weten geen beter woord) hij steeds verklaart, dat het hem zoo leed doet thans zonder budget te moeten regeren. Hij kan niet anders Hij is het slachtoffer van zijn positie. Het was aldus voorbestemd dat in de XIXe eeuw het koningschap de zwaarste proef moest doorstaan; de onderdanen zouden niet langer willen gaan gelooven dat de kroon haar oorsprong in den hemel had[1] en Wilhelm I van

1 Zoo meende men in de middeleeuwen dat de specerijen onmiddellijk uit het paradijs kwamen. Zie ‘Memoires de Jean Sire de Joinville.’ Edit. Didot, 1858, pag. 59.

Pruissen (hoe onwaardig wellicht voor zulk een taak) was uitverkoren om de martelaarsrol te vervullen van door zijn onderdanen als een gewoon sterveling te worden beschouwd. Helaas! het heeft hem nu al zijn vreugde ontnomen. Meent niet dat het een aangename zaak is dus tegen den stroom te moeten opvaren. Neen, ware het eens mogelijk geweest dat hij anders had kunnen regeren, dat hij een wakker vorst over een vrij, zelfstandig volk had kunnen zijn, dat hij aan Duitschland het voorbeeld had kunnen geven van een grootsche politieke ontwikkeling, die weldra al wat edel was, al wat karakter had, al wat trouw aan fiere leuzen zich betoonde, tot zich had zien stroomen: hoe zou het dan een heerlijke zaak geweest zijn koning genoemd te worden! Hoe zou een electrieke schok door gansch Duitschland gevoeld zijn van de Alpen tot aan de Eider! Hoe zouden de levenden en ook het nageslacht den held hebben geprezen, die het Duitsche rijk verjongd in de geschiedenis had doen opstaan! - Welk een droom! dus zucht de koning. Ach! in plaats van dat alles ziet hij niets anders tot zich naderen dan de zeer spaarzame commissiën met hun ellenlange vervelende adressen, dan de zeer diepbuigende deputatiën uit de provinciale landdagen, die bovendien niet meer dan zeer magere bijvalsbetuigingen over hebben voor de groote zaak.

Dus denkt de koning. Maar de ministers houden zich met al die droomerijen niet op; zij gevoelen dat het nu of nooit de gelegenheid is om voor goed de constitutie onbruikbaar te verklaren. Met een vaste energie houden zij de teugels van het bewind vast; de ambtenaren die niet in den geest der reactie werken, worden ontslagen; de minister van binnenlandsche zaken, de heer von Jagow, die nog te zacht te werk ging, is reeds afgetreden, om plaats te maken voor graaf Eulenberg; graaf Itzenplitz, de Minister van landbouw, is vervangen door den reactionnairen heer von Selchow; en ook het buitenland moet weten dat Pruissen geen liberale politiek voorstaat. De heer Brassier de Saint-Simon, gezant te Turijn, is teruggeroepen, om plaats te maken voor generaal Willisen; de heer von Usedom, gezant te Frankfort, gaat naar Rome, en te Frankfort komt de heer von Sydow. De ambassadeurspost te Parijs zal weldra worden bekleed door graaf von der Goltz, die van Petersburg door den graaf Redern, en daar is een beweging, een ijver bij al die feodale heeren op te merken, die bewijst, dat von Bismarck-Schönhausen waarlijk niet slaapt.

Doch het volk wendt het hoofd ter zijde en heeft geen sympathie

voor al die werkzaamheid. Von Bismarck-Schönhausen doet zijn best en poogt de goede lieden wat op te vrolijken. Hij heeft thans twee feesten uitgeschreven tegen het volgende jaar: het eene ter viering van den honderdjarigen gedenkdag van den Hubertusvrede, het andere ter herdenking van den dag, waarop vóór 50 jaar volk en koning zich verbonden, ten einde het vaderland van Napoleon's dwingelandij te bevrijden. Doch zelfs dit middel wil niet baten. Het laatste feest zal toch inderdaad een begrafenisfeest zijn, zeggen de Pruissen, daar de landweer, die toen het land heeft gered en groot gemaakt, nu ter zijde wordt geschoven: en het eerste feest zal des te grievender doen denken aan de groote dagen, toen de éénige Fritz met zijn scherp sarkasme en scherpe wilskracht de oude Pruissen voorging. Hij staat daar weder voor hen, zoo als hij te Potsdam in den tuin op zijn stok leunt, als een oude leeuw op de wacht. Onder den breeden driekanten hoed schitteren oogen, machtig, doordringend en bliksemstralen uitschietend. Van tijd tot tijd mompelt hij iets tusschen de tanden: het zijn korte en scherpe zinnen, doch die voor velen de tekst van geheel een leven zullen worden. Hij heeft zijn dagwerk volbracht, aller taak scherp nagekeken, hij is gestreng geweest voor allen, doch allereerst tegen zich zelven: want hij is - het zijn zijn eigen woorden - slechts de eerste ambtenaar in den staat.

O, wat zoude die laatste der koningen, zoo als Thomas Carlyle hem noemt, een bitteren hoonlach over hebben gehad voor de schijnheilige handelwijze der tegenwoordige Pruissische regering tegenover Keur-Hessen. De keurvorst toch heeft dadelijk partij getrokken van de laatste wending der zaken in Berlijn en heeft ook aan zijn kamers beduid, dat hij van plan was zonder budget te gaan regeren, dat het hem speet, enz.; hij gebruikte dezelfde termen, als zijn zeer geachte neef, de koning van Pruissen, meenende nu vooreerst zeker te zijn. Doch niet aldus begreep het von Bismarck-Schönhausen; wat voor Pruissen geoorloofd is, gaat nog niet op voor zoo een duodecimo-staat als Keur-Hessen. Het Berlijnsche kabinet heeft dus een courier naar Hessen gezonden, om den keurvorst te beduiden, dat, als hij de constitutie van 1831 niet hield, Pruissen hem daartoe zou dwingen. De keurvorst heeft thans weder toegegeven aan den courier en is bezig een nieuw ministerie bij elkander te zoeken, op de wijze van Diogenes. Hij heeft zich uitdrukkingen over zijn geachten neef in Berlijn veroorloofd, die de haren hebben doen oprijzen van zijn omstanders.

Van dit alles, wij merkten het reeds de vorige maand op, trekt Oostenrijk meesterlijk partij. Niet alleen dat het bij den Bond krachtig het voorstel ondersteunt en doordrijft om naast de vertegenwoordiging der vorsten een tweede kamer (als het ware) te voegen, zamengesteld uit gedelegeerden der verschillende kamers van afgevaardigden in de vele staten van Duitschland; maar ook in zijn eigen land poogt de keizer de overtuiging te vestigen, dat het hem ernst is met de constitutie. De nog jeugdige keizer begrijpt, dat dit toch inderdaad zijn ergste vijand is, dat men hem niet gelooft. Het bedriegen en voorspiegelen van wat het toch niet geven wilde of geven kon, heeft Oostenrijk na den val van Metternich te gronde gericht. Wat men ook zeggen moge van Metternich en zijn systeem, hij zelf bedroog niemand. Geen enkel vrijheidsvriend werd ooit door hem begoocheld. Toen hij eenmaal 't beginsel en 't woord *legitimiteit* in den kring der vergaderde diplomaten had uitgesproken en met die scherp geformuleerde idee ging werken, was daar niemand, die in hem een voorstander zag der begrippen, door de Fransche revolutie veroverd. Dit was zijn kracht en zijn steunpunt. Door dit onverzettelijk vasthouden en dat standvastig volharden, door dat toonen van wat hij was, kon hij zoo lang den strijd volhouden. Dezelfde houding moet de keizer nu aannemen waar het de wezenlijk constitutioneele beginselen van zijn rijk geldt: dan alleen zal hij vertrouwen winnen, dan alleen zal het groote doel gelukken. En het schijnt dat de keizer dit begrijpt.

Den 18^{den} December toch werd te Weenen de eerste Oostenrijksche rijksraad - wier zittingen nu 20 maanden hebben geduurd - gesloten. Het was voor den keizer een plechtig oogenblik, toen hij van zelf moest terugzien op de baan, nu bewandeld sinds October 1860. Wel is waar is het werk, de vervorming van Oostenrijk tot een constitutioneelen staat, nog niet ver gevorderd. Hongarije blijft ter zijde staan en laat zich noch door zachtheid, noch door gestrengheid bewegen, iets van haar aloud recht prijs te geven: doch is Hongarije onverzettelijk, ook von Schmerling heeft een zeer taaie natuur en heeft vast besloten, dat de constitutie zal geëerbiedigd worden in de overige staten van Oostenrijk. Voorts is door den rijksraad reeds veel goeds tot stand gebracht. In de finantiën heerscht weder eenige orde; de drukpers geniet thans de meest mogelijke vrijheid, ‘en - wij laten hier den keizer zelven spreken - het ijverig werk, 't welk gij, mijn rijksraad, aan het vaststellen dezer wetten hebt besteed, en het feit dat de uitgaven zijn verminderd,

kunnen niet missen overal een gunstige uitwerking te hebben. Begeleid door den aangenamen aanblik van de ontwikkeling des rijks ten goede, keert gij naar uw haardsteden terug. Daar zult gij de dragers en bemiddelaars zijn van die beginselen, waarop de constitutioneele wetten van den staat zijn gebazeerd, wetten, die ik gegeven heb en die ik altijd zal gestand houden.'

Zoo zij het!

En aldus sluit het jaar 1862, na in zijn laatste vaart nog aan België zijn zeer opmerkelijken staatsman Verhaegen ontnomen te hebben. Wij bestellen nu dit jaar ter aarde. De lijksteen wordt er op gewenteld. Wat zal 't oordeel zijn?

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Mawerdi's publiek en administratief regt van den Islam, met een inleiding over de toepasselijkheid van dat regt in NederlandschIndië, door S. Keyzer. 's Hage, Susan. 1862.

Hoezeer in den laatsten tijd onze kennis van Nederlandsch Indië aanmerkelijk vermeerderd is, blijven er nog steeds gewigtige vraagstukken over, waarvan men verwachten zou, dat de oplossing reeds lang moest gevonden zijn. Onder die betwiste punten behoort ook de quaestie, of de Javanen werkelijk in den volsten zin des woords Moslems zijn, dan of zij slechts in naam volgelingen zijn van den Islam, zonder dat de voorschriften van die leer in hun burgerlijk en maatschappelijk leven zijn doorgedrongen. Veel is hierover van weêrskanten geschreven, en nog is 't laatste woord niet gezegd. Aan dezen strijd voornamelijk hebben wij de hier aangekondigde vertaling van Mawerdi te danken. Volgens Prof. Keyzer zijn ‘vooroordeel tegen den Islam en onvoldoende kennis van die leer de oorzaken, die ons ten opzigte van het Mohammedanisme in Nederlandsch Indië en speciaal op Java op het dwaalspoor brengen. Naauwkeurige kennis is het eenige middel, om ons met den waren stand van zaken bekend te maken en tegen misgrepen te hoeden. De bevordering van die kennis was voor mij de voornaamste drijfveer tot het uitgeven van Mawerdi's Publiek en Administratief Regt; de verhoudingen van den Muselman tot zijn bestuur kan een ieder daaruit leeren kennen. Ook aan hen, die de toepasselijkheid van den Islam in Nederlandsch Indië geen waarde toekennen, zal de verschijning van dat boek aangenaam zijn, want niet alleen kunnen zij den juisten inhoud leeren kennen, maar zij hebben dan ook de gelegenheid om bij elk hoofdstuk in het bijzonder hun bezwaren kenbaar te maken; dat moet noodzakelijk dienstig zijn voor de erkenning van de waarheid.’ - Met 't oog op dit bepaalde doel, is Prof. K. in zijne keuze gelukkig geweest. Onder den grooten voorraad[1] toch van werken over mohammedaansch regt is Mawerdi's boek

1 Prof. Keyzer heeft dit getal nog vermeerderd door het ontdekken van een geheel nieuwen jurist, tot nog toe buiten Delft niet bekend. Volgens blz. 73 van ‘Het Mohammedaansch Strafregt,’ enz., 's Hage, 1857, is ‘de titel van het eerste arabische wetboek, dat de Franschen in Algerië gelithographeerd hebben uitgegeven, *Toehfat-al-aroes*, d.i. *het geschenk voor verloofden*, waarmede te kennen wordt gegeven, dat het boek over het huwelijksregt handelt.’ Dit zijn drie chapitres uit het bekende werk van *at-Tidjāni*, dat door Prof. Dozy (Catal. II, 290), niet onder de *juristen* maar onder de rubriek *Literae Humaniores*, aldus beschreven wordt: ‘*Tohfato-l-arus* agit de mulieribus, de matrimonio deque omnibus quae cum his coniuncta sunt; quam uberrimam materiem auctor 25 capitibus magnâ cum doctrinâ tractavit; solent enim Arabes leviora quae vocamus docte et graviter tractare. Non quidem hic liber ex iis est, quos in Europa mater filiae legendos traderet, nam aphrodisiaca sine ulla reticentia in illo fuse et copiose exponuntur’ etc. Genoeg om te doen zien, hoe gevaarlijk het is, alléén uit den titel van een Arabisch werk gevolgtrekkingen te maken omtrent den inhoud.

meer dan eenig ander geschikt om een goed denkbeeld te geven van de inrigting van een Moh. staat, zoodat eene hollandsche vertaling voor N. Indië zeer nuttig kon zijn. Jammer slechts, dat de door Enger uitgegeven text, wat correctheid betreft, veel te wenschen overlaat[1], terwijl de Vert. geen moeite schijnt gedaan te hebben om dien met de bestaande hulpmiddelen (b.v. de Perzische vertaling, waarvan te Leyden een zeer goed handschrift is) te verbeteren.

In de Inleiding bespreekt K. naar aanleiding van de twintig hoofdstukken van Mawerdi in even zoo vele (zeer magere) paragrafen de toepasselijkheid van het daarin behandelde in Nederl. Indië. Voor alsnog onbevoegd om in dezen een zelfstandig oordeel te vellen, zal ik aan deze polemiek geen deel nemen en mij bij de vertaling als zoodanig bepalen.

Wat den vorm betreft, K. heeft niet letterlijk het origineel gevolgd, doch bij elke paragraaf de hoofdpunten op den voorgrond geplaatst en de rest als noten daaraan toegevoegd. Deze manier van behandelen is allezins goed te keuren, daar zij het verkrijgen van een algemeen overzigt gemakkelijk maakt. Hoe men echter zijne vertaling ook inkleede, men moet beginnen met te verstaan wat men vertaalt. - Prof. Keyzer nu heeft Mawerdi lang niet overal verstaan. Onduidelijkheid en somtijds onzin zijn 't gevolg daarvan. Elders vindt men spelingen der fantasie in plaats van vertalingen uit het Arabisch, terwijl dikwijls geheel willekeurig woorden en zinnen weggelaten zijn, die tot regt verstand der zaken onmisbaar waren. Hierbij komt nog eene verregaande slordigheid, allerminst passende bij 't werk van een regtsgeleerde, ‘die zijn begrippen naauwkeurig behoort te omschrijven.’ (blz. XXXI.) Door dit een en ander is het boek ongeschikt voor elk, die niet met behulp van het origineel de fouten verbeteren en de *lacunes* aanvullen kan, d.i. voor al dege-

1 Zie Wright, Opuscula Arabica, Leyden, 1859, p. VII sqq.

nen, voor wie het bestemd is. - Tot staving van dit oordeel diene het volgende.

In 't hoofdstuk over de registers lezen wij (blz. 196): ‘Het tweede register, dat inhoudt de bijzonderheden van de ambten bij de inkomsten en regten, bevat in zes rubriken de volgende zes punten.’ Natuurlijk zal de lezer er meê verlegen zijn, wat hij zich bij die *ambten bij de inkomsten en regten* denken moet. Misschien zullen de zes punten licht geven. Wij lezen: 1°. ‘Het vermeldt de grenzen van elke provincie, enz..... 2°. den toestand van het land,..... 3°. de wijze van inning der schatting,..... 4°. het aantal te beschermen ongeloovigen,..... 5°. de mijnen..... 6°. het vermeldt, als het een grensland is, de overeenkomst, die met de vijanden gemaakt is over den invoer van hun goederen, enz.’ Vele zaken worden er dus in vermeld, doch niets van *ambten bij de inkomsten en regten*, zoodat 't opschrift van deze paragraaf lijnregt in strijd is met den inhoud. - De zaak is deze. 't Woord عمل ('*amal*), dat K. door *ambt* vertaalt, beteekent op tallooze plaatsen van Mawerdi en van allerlei andere Arabische schrijvers *provincie*. Er staat dus: ‘het tweede register bevat de omschrijving der verschillende provinciën, met aanwijzing van hare regtstoestanden’, - 't geen volkomen strookt met de genoemde zes punten. - Dat zelfde woord '*amal* heeft meer dan ééne plaats uit Mawerdi helpen bederven. Tot de verpligtingen van den gouverneur eener provincie behoort volgens den Ar. tekst: ‘het expedieeren van de bedevaartgangers uit zijn eigen provincie en ook van diegenen, die tot hem komen uit andere provinciën.’ Prof. Keyzer, meenende dat '*amal* hier *werk* beteekende, vertaalt *tasjier min* (*doen gaan uit*) door *zetten aan*, voegt er het woordeke *niet* geheel willekeurig bij, en haalt er zoo dezen zin (?) uit: ‘hij zet de bedevaartgangers niet aan zijn werk.’ Hoe het mogelijk is, zelfs met de grootste verachting voor de regelen der taal, uit 't volgende te maken ‘en zend hen niet buiten zijn land, totdat zij zich bij hem aanmelden’, is mij ten eenenmale onverklaarbaar. - Een paar bladzijden verder komt letterlijk dezelfde uitdrukking weêr voor, in 't hoofdstuk over den bijzonderen gouverneur. Er staat: ‘en wat betreft het expedieeren van de bedevaartgangers uit zijne provincie, dit behoort tot de verpligtingen van zijn ambt,’ enz. Prof. K. (blz. 37) vertaalt de eerste helft van dezen zin, in strijd met zich zelf, (blz. 32) door ‘hij mag de bedevaartgangers terughouden van zijn werk’, en laat de andere helft eenvoudig geheel weg.

Onder de punten van verschil tusschen de magt van den souverein en die van den onbeperkten vezier, lezen wij bij K.: ‘de souverein kan het volk van sommige verpligtingen jegens hem vrijstellen, de vezier niet,’ terwijl in de noot verteld wordt, dat dit eigenlijk bij Mawerdi luidt: ‘de souverein mag het volk van de souve-

reiniteit ontslaan', 't geen in strijd zou zijn met § 1. Deze tegenstrijdigheid bestaat niet bij Mawerdi, maar alleen bij K. Het Arabisch heeft 'de souverein mag het volk verzoeken om ontslag van de souvereiniteit'[1]. De uitdrukking 'ontslaan van de souvereiniteit' is uit de Arabische woorden niet te halen. Prof. K. schijnt 't zelf wat al te kras gevonden te hebben, en heeft er daarom iets anders voor in de plaats gesteld. Men zal mij toestemmen, dat dit niet de *regia via* is om goed te vertalen.

De beoefenaar van het Moh. Regt moet al zeer zonderlinge begrippen krijgen van de werkzaamheden van een Moh. ambtenaar, wanneer hij (blz. 247) leest, dat de ambtenaar, belast met de hisbat, verboden speeltuigen wel uit elkander mag doen nemen, zoodat zij ophouden speeltuigen te zijn, 'maar hij mag ze niet vernielen, indien de afzonderlijke stukken nog geschikt zijn voor andere speeltuigen.' Dit zou de zekerste manier zijn om zijn eigen werk vruchteloos te maken: zoodra de ambtenaar den rug gewend had, zou men uit de stukken nieuwe speeltuigen zien ontstaan, die eene nieuwe executie noodig maakten. Door te lezen 'indien zij nog geschikt zijn voor andere dingen dan speeltuigen', doet men èn aan de eischen van 't gezond verstand, èn aan de regels der Arabische grammatica regt wedervaren.

Het hoofdstuk over diefstal is wel eene afzonderlijke beschouwing waardig wegens de vele curiositeiten, die men daarin ontdekken kan. 'Diefstal bestaat, wanneer een meerderjarig persoon wegneemt eene behoorlijk bewaarde zaak, die de eenmaal vastgestelde waarde heeft, terwijl voor dien meerderjarige geen twijfel omtrent die zaak bestond en *zij zich niet bevond in zijn bewaarplaats*.' In *wiens* bewaarplaats? De lezer zal te vergeefs naar 't antwoord zoeken. Lees: 'geen twijfel bestond omtrent die zaak, noch omtrent hare bewaarplaats', en de zin is gered. - Daarop volgt de straf voor diefstal: voor de eerste maal afkapping van de rechterhand, voor de tweede maal van den rechtervoet, enz. Aan 't slot van die paragraaf leest men: 'de dief, die diefstal pleegt, voor hij de afkapping ondergaat, krijgt maar ééne straf.' Hier wordt bedoeld: 'de dief, die *meer dan ééns* diefstal pleegt', en dit staat er ook in 't Arabisch. - Iets lager komt men plotseling van de dieven op de doodgravers: 'de doodgraver, die lijkkleêren steelt, ondergaat de afkapping.' Hier ligt de fout niet aan 't Arabisch, doch de Vert. schijnt *au bout de son latin* geweest te zijn. Bij Freytag is *nabbasj* het Latijnsche *effossor*, 't geen niet *doodgraver* beteekent, maar 'iemand, die lijken opgraaft,' b.v. met 't doel om ze te bestelen. -

1 Zoo vertaalt ook de Spaansche lexicograaf Pedro de Alcala het hier bedoelde Arabische woord استعفى door *renunciar la dignidad*.

Onder de zaken, die oorspronkelijk aan niemand toebehoorden, worden in éénen adem genoemd *wild, hout, hasjiesj*. Iedereen weet, dat men met *hasjiesj* de hennepbladeren bedoelt, die in Egypte en elders in 't Oosten gerookt worden, als bedwelmingsmiddel, en de lezer zal zich verbazen zulk eene specialiteit genoemd te zien onder de zaken, die *publici iuris* zijn. Ieder orientalist daarentegen weet, dat *hasjiesj* primitief *gras* beteekent, en dat op deze plaats natuurlijk niets anders dan dit bedoeld wordt. *Houd* in plaats van *hout* is eene zinstorende drukfout, die naast de *hasjiesj* niet zoo op 't eerste gezigt te ontdekken is. - 'Indien twee menschen gemeenschappelijk hebben gehandeld, de een heeft ingebroken en de ander het goed weggenomen, dan ondergaan beiden de straf.' Prof. K. vond dit zeker billijk, en ik vind 't ook. Doch den regter is het niet geoorloofd de billijkheid eener wet te beoordeelen, den vertaler, dunkt mij, nog veel minder. Er staat bij M.: 'dan wordt aan geen van beiden de hand afgekapt.'

Het geval met de *hasjiesj* is niet het eenige, waarin K., door de woorden in modernen zin op te vatten, tot verkeerde resultaten gekomen is. - Blz. XXVII van de Inleiding lezen wij, dat 'het klaagambt oorspronkelijk bestemd is om aan de *overwonnen bevolkingen* de gelegenheid te geven tot beklag over de knevelarijen van de *Muselmansche* overheerschers.' Vergelijkt men hiermede de geschiedenis van de instelling van het 'klaagambt' en de lijst der functiën van dien ambtenaar, dan ziet men ten duidelijkste, dat alleen bescherming der Muzelmannen het doel is, zonder dat er spraak is van 'de overwonnen volken.' Slechts éénmaal worden deze genoemd, niet bij Mawerdi maar alleen bij K. (§ 79, 1). - M. gebruikt hier 't woord *ra'-iya*. Dit beteekent bij de Arabieren 'de onderdanen' in tegenoverstelling, van de regering en de ambtenaren. In het tegenwoordige Turksche rijk daarentegen bedoelt men met *rajas* de onderworpene schatpligtige bevolkingen, die in 't Arabisch *ahlo'l-dzimmat* genoemd worden, 'de te beschermen ongeloovigen', zoo als K. vertaalt. - K. heeft dus de moderne beteekenis van *ra'iya* aan Mawerdi opgedrongen en daardoor eene *grundfalsche* voorstelling van de zaak gegeven, en dat nog wel in de Inleiding, die grootendeels aan polemiek gewijd is, en waar men dus verwachten zou, dat de schrijver de resultaten van zijn onderzoek zoo naauwkeurig mogelijk mededeelde. - Overigens leest men bij K. zelf (blz. 251), dat twisten tusschen de Muzelmannen en de onderworpen bevolkingen behooren tot de jurisdictie van den ambtenaar, belast met de *hisbat*.

Ook § 10 van de Inleiding kan tot niets anders dan verkeerde voorstellingen aanleiding geven. 'In alle mohammedaansche landen wordt de gouverneur van een provincie genoemd *wali*, hetwelk letterlijk beteekent *voogd*, en dus overeenkomt met hetgeen wij noe-

men *landvoogd*. Ook op Java werden oudtijds de veroveraars der provinciën, en dien ten gevolge gouverneurs, *wali's* genoemd; ook daar, even als in andere landen van den Islam, heeft dat woord, als een gevolg daarvan, de beteekenis van *heilige* gekregen.' K. geeft zich hier vergeefsche moeite om twee verschillende woorden met elkander in verband te brengen. Een gouverneur heet والي (*wālin*): deze betrekking verkreeg men volgens M. òf door zelf een land te veroveren namens den souverein, òf wanneer men door dezen aangesteld werd over een reeds veroverd land. Daarentegen beteekent ولي (*waliyon*) onder anderen *vriend*, vooral *een bijzondere vriend van God* (men denke slechts aan Ibrahim-ibn-Adham waliyo' Ilāhi), en van daar een *heilige*. - De apostelen nu van den Islam op Java hadden 't karakter van *zendelingen* en niet van *gouverneurs*. Om hunne vrome werken zijn zij *wali's*, d.i. *heiligen*, genoemd, terwijl de titel van *wālin* (gouverneur) volgens de leer van het Moh. regt niet op hen kan toepasselijk geweest zijn.

Een overdreven gevoel van kieschheid, dat bij 't bewerken van een wetboek al zeer weinig te pas komt, doet den Vert. soms ontrouw worden aan zijn origineel. - Wanneer er aan boord van een schip passagiers zijn van beide seksen, moet de *mohtesib*, indien er plaats is, voor de vrouwen afzonderlijke *latrinac* laten maken, opdat zij niet, bij 't verrigten van zekere natuurlijke behoeften, zouden gezien worden door de mannen. - K. schijnt dit wat onfatsoenlijk gevonden te hebben en verandert 't dus (blz. 252) in 'een geschikte plaats om de open lucht te genieten.' - Evenzoo wordt (blz. 253) *tuinen* gebruikt als euphemisme voor *drekputten*. - Bij de definitie van *zina* (blz. 214) worden de woorden من قبل او دبر weggelaten. De kieschheid verbiedt mij die *hier* te vertalen. Doch bevreemdend is het, dat er eene noot bij staat van dezen inhoud: 'Volgens Aboe Hanifa kan alleen op de vermelde wijs *zina* worden bedreven; volgens andere wetgeleerden ook nog op de andere wijs.' Door 't weglaten van de woorden, waarop dit slaat, is deze geheele noot nutteloos en onverstaanbaar.

De bekortingen, die K. zich veroorlooft, zijn voor een deel goed te keuren. Vele historische bijzonderheden, hoe belangrijk ook voor orientalisten, kunnen geen waarde hebben voor hen, die zich uitsluitend met Nederlandsch Indië bezig houden. Bovendien was er nog veel weg te schrappen, dat niet algemeen Mohammedaansch maar speciaal *Arabisch* is, en waarvan men dus de toepassing in andere niet-Arabische Moh. landen te vergeefs zoeken zal (b.v. een groot deel van Hoofdst. VIII). Te regt heeft K. de etymologiën van den naam *Mekka* weggelaten; hij had 't zelfde kunnen doen bij

de woorden *vezier* en *diwaan*, vooral wanneer hij den zin der verklaring zoo weinig begrijpt, als bij dit laatste woord 't geval is. *Diwaan* beteekent in 't Perzisch *register*, en is, voor zoo ver ik weet, niet nader etymologisch te verklaren. Arabische grammatici hebben er echter eene afleiding van trachten te geven, die K. aldus vertolkt: ‘Het woord *diwaan* is perzisch en beteekent *krankzinnig* en *satan*. Naar deze beide beteekenissen worden twee verhalen omtrent den oorsprong van deze instelling vermeld. Kosroe kwam eens bij de secretarissen *van de diwaneh* (aldus wordt het woord in het perzisch geschreven) [lees: *van zijn diwaan*, en laat 't perzisch voorloopig rusten] ‘en zag hen bij zich zelf rekenen; meenende dat zij krankzinnig waren, gaf hij hun den naam van *diwaneh*,’ enz. *Diwaneh* beteekent werkelijk *van den booze bezeten, krankzinnig*. De bedoeling is echter niet, zoo als men uit Keyzer's woorden zou opmaken, dat Kosroe in gemoede zijne secretarissen voor gek verklaarde, maar alleen dat hij, verbaasd over hunne vlugheid, zou gezegd hebben: ‘'t Is alsof de duivel er in zit,’ of iets dergelijks. - ‘Volgens het andere verhaal werden zij *satans* genoemd, om hen aan te sporen gezamentlijk en met kracht hun verpligtingen te volbrengen.’ Voorwaar een zonderling middel om iemand tot zijn pligt te brengen! Hier had K. moeten opmerken, dat *diwan* het meervoud is van *đîw* (beter *dêw*, 't Indische dêwa), en dan, overeenkomstig Mawerdi, vertalen, dat men hen *diwan*, d.i. *satans, duivels*, zou genoemd hebben ‘om hunne schranderheid in het behandelen der zaken, om hunne gevatheid in 't begrijpen[1], zoowel van het duidelijke als van het meer verborgene, en om hunne vlugheid in het combineeren.’ - Bij de Arabieren worden werkelijk vlugge secretarissen soms bij duivels vergeleken (b.v. Makrizi *apud* Roorda, Vita Ahmedis Tulonidis, p. 55, وشياطين الكتاب ذاذبة كان ممن دهاة الناس); en dit kan misschien aanleiding gegeven hebben tot deze etymologie, waarmede ik mij reeds langer heb bezig gehouden dan zij verdiende.

Daarentegen heeft Prof. K. aan 't slot van § 138 meer dan een halve bladzijde weggelaten, waarin de quaestie behandeld wordt, waaraan men zich te houden hebbe, ingeval een gouverneur veranderingen heeft gebragt in de regtstoestanden eener provincie. Waarom een zoo gewigtig punt is overgeslagen, weet ik niet. Dit alleen weet ik, dat het woord '*amal* er in voorkomt, en dat men onzin maakt, als men het door *ambt* of *werk* vertaalt. *Sapienti sat*.

Over de verminkingen, die K. den tekst van Mawerdi heeft aangedaan, oordeele men uit de volgende plaatsen, waarin ik tusschen [ ] heb aangevuld, wat er uit geligt was:

Blz. 164. ‘De schatting heeft 't karakter van huur en vervalt

1 Ik lees met de Perzische vertaling وتوقفهم in plaats van وتوثقهم

[niet], als de bewoners den Islam aannemen; zij moet betaald worden, zoowel door de Muselmannen als door de te beschermen ongeloovigen.'

Blz. 171. 'De landbezitters bepalen door het lot ieder zijn beurt bij dagen, [indien zij weinig in getal zijn; bij uren,] indien zij velen zijn.'

Blz. 109. 'Als de stad wel één is geworden en de gebouwen aansluiten, doch [hare cathedraal] niet alle bewoners bevat, dan zeggen sommige Sjafeïten dat het vrijdag-gebed op twee plaatsen mag worden verrigt' enz.

Somtijds is de reden van het weglaten duidelijk. - Op blz. 251 lezen wij, dat 'de te beschermen ongeloovigen hunne woningen niet hooger mogen bouwen, dan die van de Muselmannen,' zonder opgave van de reden van dit verbod. Blijkbaar heeft K. de uitdrukking اشرف على (*asjrafa 'alā*) niet verstaan. Althans hij vertaalt twee regels vroeger de woorden 'niemand mag uit de hoogte bij zijn buren inkijken,' ook al door 'hooger bouwen dan', en heeft er zich daardoor zoo ingewerkt, dat wegschrappen het eenige redmiddel was. - Eveneens is het gegaan met de bepaling, 'dat de ambtenaar, belast met de hisbat, den prijs niet mag bepalen voor levensmiddelen en andere zaken, noch in tijden van overvloed, noch in geval van schaarschheid.' K. vertaalt hier *noch hoog noch laag*, 't geen wel een lam toevoegsel is, maar toch nog niet direkt onzin geeft. Er volgt echter bij Mawerdi: 'Malik veroorlooft het vaststellen van den prijs der levensmiddelen in tijden van schaarschte.' Hier was met *hoog.* en *laag* niets uit te rigten, en dus moest er weggeschrapt worden.

Hoe ongunstig men ook over dergelijke weglatingen denken moge, zij zijn toch nog te verkiezen boven de spelingen der fantasie, waarop K. nu en dan zijne lezers onthaalt. Een voorbeeld hiervan zagen wij reeds boven bij de *satans;* ik zal er hier nog een paar bijvoegen. - Tot de vereischten van den beperkten vezier behoort onder anderen, 'dat hij iemand zij van weinig hebzucht, opdat hij zich niet door geschenken late omkoopen om inschikkelijk te zijn.' Wanneer K. hiervoor schrijft (blz. 27), 'dat hij weinig behoeften heeft, zoodat hij zonder aanzien des persoons kan handelen,' kan hij, dunkt mij, bezwaarlijk in gemoede beweren, dat hij hier uit 't Arabisch vertaald heeft. Evenmin, wanneer hij (blz. 250) zegt, dat de ambtenaar, belast met de hisbat, het toezigt heeft op de 'onderwijzers, die de jonge lieden moeten onderrigten in hetgeen zij later te doen zullen hebben,' terwijl wij bij Mawerdi lezen: 'want deze

hebben soms opinies, waarin de kleinen zoodanig opgroeijen, dat het later, wanneer zij groot geworden zijn, moeijelijk is er hen weêr van af te brengen.'

Bij het overbrengen van technische termen staan den vertaler twee wegen open. Hij kan ze weêrgeven door de bij ons daaraan beantwoordende uitdrukkingen, of hij kan ze onvertaald laten (zoo als K. gedaan heeft bij *fai, hisbat, zina*, enz.). Doch in geen geval mag hij ze vervangen door woorden, die noodzakelijk tot verkeerde voorstellingen aanleiding geven. - Wanneer men (blz. 84) leest van een *klaagambt*, denkt men daarbij onwillekeurig aan de betrekking van *procureur du roi* of iets dergelijks, terwijl de *çahib-al-matalim* juist de persoon is, bij wien men van de uitspraken en handelingen van andere beambten in beroep komen kan. - Evenzoo beantwoorden (blz. 146) *noodzakelijke* en *verdienstelijke* bepalingen volstrekt niet aan de arabische woorden مستحقّ en مستحبّ. Het eerste beteekent *ce qui a été ordonné effectivement par une loi*, 't andere *ce qui est devenu une coutume générale, sans avoir été commandé par une loi*. (Cf. Nowairi *apud* Dozy, Dict. des Vêtements, p. 174.) Van een beoefenaar van het Mohammedaansch regt mogt men verwachten, dat hij deze woorden, die zoo dikwijls bij de Arabische juristen voorkomen, beter verstaan zou.

Kleinere onnaauwkeurigheden vindt men op bijna elke bladzijde. Doch ik zal hier de lijst mijner grieven sluiten, vertrouwende genoeg bewijzen gegeven te hebben om mijn boven uitgesproken oordeel te regtvaardigen.

Prof. Keyzer geeft ons (blz. XXXII) uitzigt op eene meer volledige behandeling van het publiek en administratief regt van den Islam, 'op eene wijze, die allezins aan de eischen van de wetenschap voldoet.' Het is te hopen voor al degenen, die dat boek zullen moeten gebruiken, dat daaraan eene betere en meer grondige kennis van het Arabisch ten grondslag moge liggen, dan bij deze bewerking van Mawerdi het geval was[1].

Delft.

Dr. W. ENGELMANN.

1 Onder 't stellen dezes bemerkte ik met verbazing, dat enkele plaatsen uit Mawerdi in het 'Mohammedaansch Strafregt' (1857), door Prof. Keyzer *beter* vertaald zijn, dan in het hier aangekondigde werk, dat in den loop van 1861 en 1862 het licht heeft gezien. Dit verschijnsel is mij onverklaarbaar. Die het raden kan rade het.

Twee brieven over de Chinezen en hun landbezit op Java. Tiel, Wed. D.R. van Wermeskerken. 1861.

Het onderwerp, door den ongenoemden schrijver dezer Twee brieven behandeld, is ongetwijfeld zeer belangrijk. De menigte der in het Staatsblad van Nederlandsch Indië voorkomende besluiten, die de Chinezen betreffen, kan getuigen, niet alleen hoe de aandacht der Indische regering steeds op hen gevestigd is geweest, maar ook hoe de behandeling van dien landaard voor onze Indische staatkundigen groote moeijelijkheden heeft opgeleverd. - Niet altijd is de te hunnen aanzien door het Indisch bestuur gevolgde gang in dezelfde rigting geweest, en zij waren het voorwerp soms van zekere ingenomenheid, soms van eene kwalijk verborgen vrees, naarmate van de meer of minder gunstige opinie omtrent hen bij degenen, die het bestuur in handen hadden of eenen overwegenden invoed konden oefenen.

Dat wankelen en geslingerd worden van de eene naar de andere zijde, levert wel is waar geen bewijs van eene groote mate van zelfstandigheid en kracht, maar hoe zou men iets anders kunnen verwachten, zoolang de groote vraagstukken op koloniaal staatkundig gebied nog zoo onbeslist blijven, als bij ons het geval is? Zelfs op de eerste en gewis de gewigtigste vraag: wat Nederland in Indië te doen hebbe, en welke de roeping van Nederland dáár moge wezen, is op dit oogenblik nog geen bepaald antwoord gegeven.

Het ligt niet in mijn voornemen, langer hierbij te blijven stilstaan, en zoo ik er met een woord van gewaag, dan is het alleen om langs dien weg te komen tot de vraag: hoe, zonder eene behoorlijke beslissing van dat eerste, zoo gewigtige vraagstuk en van zoo vele andere daarmede in verband staande punten, het mogelijk zou kunnen zijn, om in eene maatschappij gelijk die, welke wij op Java aantreffen en die uit zulke verschillende elementen bestaat, de werking dier elementen zóó te regelen, dat, terwijl ieder zich vrij kunne bewegen, de vrije beweging van het eene die van het andere niet belemmere en het geheel dienstbaar worde gemaakt aan de ontwikkeling der Kolonie en, als een gevolg daarvan, aan het welzijn van Nederland.

Men heeft dan ook slechts geleefd van den eenen op den anderen dag en stuksgewijze voor ieder gereglementeerd, zonder te begrijpen, dat men zoo doende zich langzamerhand moest vastwerken; men heeft het gevaar, dat het eene element een overwigt ten koste van het andere zou verkrijgen, door gemis van vaste beginselen doen toenemen.

De geschiedenis der Chinezen is dáár, om ons dit duidelijk te doen zien.

De overdreven waarde, vroeger aan den handel der Chinesche jonken gehecht, - de onbekendheid, waarin men ten aanzien der inlandsche bevolking verkeerde, en die aanleiding gaf tot de meening, dat met die bevolking niets was aan te vangen en alleen de tusschenkomst van Chinezen tot iets zou kunnen leiden, - dit een en ander deed gedurende de eerste 20 à 25 jaren na de herstelling van ons gezag in Indië, eene over het algemeen voor hen zoo gunstige stemming ontstaan, dat hunne toestrooming naar Java niet alleen niet verhinderd, maar soms zelfs bevorderd werd; terwijl ook hunne verspreiding in het binnenland en hunne aanraking met de bevolking zoo min mogelijk werden belemmerd. Alleen in de Preanger Regentschappen, waar het landrentenstelsel niet was ingevoerd en de bevolking mitsdien van de kwijting van landrente was vrijgebleven, tegen levering evenwel aan het Gouvernement van het koffijprodukt voor eenen vast bepaalden, zeer lagen prijs, werden aan de toeneming en verspreiding van het Chinesche element belemmeringen in den weg gelegd, ter verhindering van eenen ongeoorloofden, voor de belangen van het Gouvernement nadeeligen handel in koffij.

Tegelijker tijd nu, dat de Chinezen eene in alle opzigten gunstige behandeling ondervonden, was daarentegen het Europeesch element het voorwerp van een wantrouwen, hetwelk, zoo het al op zich zelve eenigzins kon gebillijkt worden, - hetgeen ik hier niet wil beslissen, - althans tegenover het aan de Chinezen geschonken vertrouwen, voor niets minder dan verblinding mag gerekend worden.

Het gevolg daarvan was, dat, terwijl men slechts zeer enkele Europeanen hier en daar in de binnenlanden aantrof en nog wel alleen op de hoofdplaatsen der residentiën, de Chinezen zich dermate onder de bevolking hadden verspreid, dat, zoo niet bij Resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade, d.d. 12 Augustus 1835, N°. 1, de handhaving was bevolen geworden der aloude gewoonte, om de vreemde Oosterlingen op de plaatsen, waar zij zich ophielden, in afzonderlijke wijken vereenigd te houden, zij zich met de bevolking geheel zouden hebben geämalgameerd[1].

1 Het hier aangehaalde besluit, te vinden onder N°. 37 van het Staatsblad van N.I., van 1835, spreekt wel in het algemeen van vreemde Oosterlingen en met name van Maleijers, Boeginezen, Chinezen, enz.; maar uit een later besluit van 29 Aug. 1846 (Staatsbl. van N.I., N°. 24) is genoegzaam af te leiden, dat men bij dat van 1835 meer bijzonder het oog heeft gehad op de Chinezen. Trouwens het cijfer van andere vreemde Oosterlingen, die zich meer in de groote havens aan het noorderstrand ophouden en zich slechts tijdelijk naar de binnenlanden begeven, had destijds, gelijk ook nu nog, in die binnenlanden weinig te beteekenen.

Indien men later al meer en meer het wenschelijke heeft beginnen in te zien, om de gunstige behandeling der Chinezen wat in te korten, zoo bleef evenwel het Europesche element, met betrekking tot den voet zijner toelating en tot zijne beweging onder de bevolking, nog verre achterstaan bij het Chinesche, hetwelk zich mogt vestigen op de hoofdplaatsen niet alleen van residentiën, maar ook van regentschappen en zelfs van distrikten, terwijl bovendien de pachten, vooral de opiumpacht, en plaatsing bij verschillende ondernemingen, hun alle gelegenheid aan de hand gaven, om zich op alle punten des eilands te vestigen en op alle mogelijke wijzen met de bevolking in aanraking te stellen in het belang van hunnen handel.

Die staat van zaken moest van zelf gunstig terugwerken op de bedrijvigheid van het Chinesche element in de drie groote handelsplaatsen aan het Noorderstrand; het moest den Chinezen de gelegenheid verschaffen tot voortgaande uitbreiding van hunne handelsondernemingen en tot het vormen en vermeerderen van kapitalen, door welke het streven naar landbezit, hetzij in huur, hetzij in eigendom, krachtig werd bevorderd. - Door dit een en ander heeft dat element op Java eene positie ingenomen, die aan sommigen toeschijnt niet zonder gevaar te zijn, en is eene concurrentie ontstaan, tegen welke het Europesche element, met inspanning zelfs van alle krachten, niet bestand schijnt te zijn, zonder opheffing der bestaande restrictiën, waardoor aan de vrije beweging van den Europeaan eene zoo groote belemmering is in den weg gelegd.

Ten einde alzoo het evenwigt tusschen die beide elementen te herstellen, hoeft men in de laatste jaren naar gepaste middelen omgezien en, gelijk door den schrijver der ‘Twee Brieven’ wordt beweerd, naar de oplossing van het vraagstuk aangaande de Chinezen, als naar den steen der wijzen gezocht. Als eene bijdrage tot die oplossing wil de schrijver dan ook zijn geschrift beschouwd hebben.

Door de redactie van ‘de Gids,’ uitgenoodigd, om mijne zienswijze daaromtrent in haar tijdschrift mede te deelen, was de eerste vraag, die ik mij na eene aandachtige lezing van het stukje deed, deze: of het werkelijk eene gelukkig geslaagde proeve mag heeten, - of de schrijver geacht mag worden den steen der wijzen te hebben gevonden.

Ik geloof het niet, hoewel ik mij zeer goed vereenigen kan met zijne afkeuring van maatregelen, ter wering van het Chinesche element uit de binnenlanden van Java genomen, evenwel niet omdat ik dat element aldaar met den schrijver voor onmisbaar houde, maar omdat een eenmaal toegelaten element - ik spreek hier niet van individuën - bezwaarlijk anders dan door eene reeks van willekeurige en onregtvaardige maatregelen geweerd kan worden.

Doch laat mij, tot staving van mijne niet gunstige opinie omtrent

de waarde van het geschrift, zoo kort mogelijk de beschouwingen van den schrijver hier mededeelen.

Het doel van het Europesche element in Indië is, volgens den schrijver, fortuin te maken. Hij drukt dit uit met de hoogdravende woorden: *vorming van kapitalen tot vermeerdering van het wereldkapitaal der westersche beschaving*.

Behalve in die ondernemingen, waarbij het hoog gezag tusschen beide komt en zich gelden laat - hij heeft hier het oog op het kultuurstelsel - is van de aanraking tusschen het Europesche element en de inlandsche bevolking tot bereiking van dat doel langs den weg van kultuurondernemingen weinig of niets te wachten, want er bestaat tusschen die beiden eene diepe, niet te dempen kloof, en al de in de laatste jaren door Europesche ondernemers verkregen resultaten, waarvan zoo hoog opgegeven wordt, schijnt de schrijver toe te schrijven aan knoeijerij met en omkooping van de hoofden. - Ook voor den algemeenen handel is van die aanraking niets te wachten. Voor het slijten van ingevoerde artikelen toch en het opkoopen van hetgeen tot uitvoer dienen kan, heeft de algemeene handel de tweede hand noodig, en daarvoor kan noch de Europeaan, noch de Javaan gebezigd worden. - De eerste niet, omdat, daargelaten dat de ondervinding in dit opzigt niet gelukkig is, het prestige van den Europeaan het onraadzaam maakt om hem als kleinhandelaar of beunhaas onder de bevolking te laten optreden, - en de Javaan niet, omdat hij het begrip van kapitaal en kapitaalsvorming, als ook de noodige soliditeit en eerlijkheid mist. Ook kan deze, hoe geschikt overigens voor verschillende ambachten, daar om dezelfde redenen voor de ambachtsnijverheid niets presteren, hij zich niet tot de hoogte van eenen ambachtsbaas kan opwerken, veel minder zich daarop staande houden.

Om al die redenen houdt de schrijver de Chinezen voor een onmisbaar element, dat als ware het de brug is over de bestaande kloof, - en dus de intermediaire agent voor den algemeenen handel.

Dat intermediair agentschap wijst als van zelve den kring aan, binnen welken het Chinesche element zich behoort te bewegen. Treedt het daarbuiten, dan begeeft het zich op een terrein, dat geacht moet worden ter exploitatie te zijn weggelegd voor het Europeesch element tot bereiking van het doel, waarmede het zich in Indië bevindt.

Onder de voor het Europeesch element bestemde wegen van kapitaalvorming rangschikt de schrijver groote ondernemingen van kultuur, transport, bezit en huur van landen en wat dies meer zij.

Het landbezit in handen van Chinezen en het verhuren van landen aan hen beschouwt hij vooral als verderfelijk, vooreerst wegens

vernietiging van kapitaal en waardevermindering der landen, vervolgens ook omdat daarvoor gedeeltelijk door hen gebezigd worden kapitalen die in handen van Europeanen zijn, hetgeen de schrijver als dubbel verderfelijk beschouwt.

Hunne schraapzucht en vrekkigheid, maar bovenal de onder hen bestaande gebruiken op het stuk van erfstelling, waardoor het hun mogelijk wordt om groote landen en kapitalen vereenigd te houden, dit alles werkt hun streven naar uitbreiding van landbezit sterk in de hand. Om dit tegen te gaan, stelt de schrijver de geheele gelijkstelling der Chinezen met de Europeanen op het stuk der wetgeving voor, - dus niet alleen voor het reëel en commerciëel regt, gelijk reeds is geschied, maar ook voor het regt aangaande personen en erfopvolging.

Daardoor zou de Chinees slechts één wettig huwelijk kunnen aangaan, - hetgeen toch reeds in zijne gewoonten is opgenomen, - en dan ook, dewijl al zijne daaruit voortgesproten kinderen gelijkelijk in zijne nalatenschap zouden moeten deelen, niet meer bij magte zijn, oms lechts een hunner, of wel met voorbijgang van de wettige kinderen, een tusschen ingeschoven, aangenomen kind van een geliefd bijwijf tot zijnen universelen erfgenaam te maken.

Voor zoover het staatsbelang evenwel de verwijdering der Chinezen uit de binnenlanden soms mogt vorderen, zou men hun eenen uitweg naar Borneo moeten openen, door hun aldaar het uitzigt te geven op het bekomen van grond, zoo veel als ieder noodig heeft voor eene matige landhoeve. Op Borneo, waar reeds zoovele Chinezen gevestigd zijn, kunnen eenige duizenden meer niet alleen geen kwaad, maar zouden zij zelfs tot ontwikkeling van dat eiland medewerken en aldaar onder hunne landgenooten de van Java medegebragte traditiën van gehoorzaamheid aan het Europeesch gezag overplanten.

Oppervlakkig genomen, klinkt die geheele voorstelling der zaak nog al fraai, en toch kan ik mij met de beschouwingen van den schrijver niet vereenigen. - Het geheele geschrift heeft op mij den indruk gemaakt, alsof het den schrijver hoofdzakelijk te doen is, om het bezit en het huren van landen door Chinezen in de residentiën Batavia en Buitenzorg tegen te gaan, hoezeer hij het niet alzoo doet voorkomen, en dat punt zelfs in de laatste plaats behandelt. Zij schijnen hem daar geweldig te hinderen, en om het verderfelijke van dat landbezit in eigendom of in huur regt helder te doen uitkomen, brengt hij, behalve eene zeer ongunstige schildering van den Chinees, die eigenlijk met de zaak niet veel te maken heeft, bijzonderheden bij, die - daargelaten dat zij geen steek houden, niet vrij van overdrijving en derhalve niet aannemelijk zijn - bovendien bezwaarlijk kunnen geacht worden te vallen in de termen van door eene wettelijke voorziening te kunnen worden geregeld.

Van het door hem aangegeven huismiddeltje eener algeheele gelijkstelling der Chinezen met de Europeanen op het stuk der voor dezen geldende legislatie, - een denkbeeld, dat mij toeschijnt wel overweging te verdienen, maar waarvan ik niet het gevolg verwacht, dat de schrijver er zich van voorstelt, om de eenvoudige reden, dat wanneer een vader gewetenloos genoeg is om een van zijne kinderen, hetzij wettig of natuurlijk, ten nadeele van de anderen te bevoordeelen, hij ook gewetenloos genoeg zal zijn om, trots alle wetten, reeds bij zijn leven zoo over zijn vermogen te beschikken, als hij dat goedvindt, - van dat huismiddeltje, zeg ik, verwacht de schrijver eene verdeeling der kapitalen in handen van Chinezen; eene vermindering bij gevolg van de gelegenheden tot het vereenigd houden van kapitalen, als een middel, om zijn landbezit uit te breiden; derhalve ook eene vermindering van landbezit zelf, waardoor weder eene menigte Chinezen, die zich op de partikuliere landen in het bezit van hunne landslieden bevinden, disponibel zouden worden. Ten einde die nu te kunnen benuttigen, zoekt hij voor hen eenen uitweg naar de binnenlanden van Java; om dien uitweg aannemelijk te maken, beweert hij dat zij daar onmisbaar zijn; en om die onmisbaarheid te bewijzen, dient het betoog van eene bestaande kloof tusschen het Europesche element en de inlandsche bevolking, welke derhalve door de Chinezen moet worden aangevuld. Hij heeft wel gevoeld, dat hij, zoodoende, de inlandsche bevolking prijs gaf aan de Chinezen, maar tegen die bedenking heeft hij zich vooraf gedekt, door hen in de binnenlanden in een veel gunstiger licht te stellen, dan wanneer zij in zijne nabijheid zijn. Is de Chinesche landheer in Batavia en Buitenzorg vrekkig en schraapzuchtig, en een professor in het knevelen of uitzuigen zijner onderhoorigen; in de binnenlanden daarentegen knevelt hij niet *op zich zelven* (voor eigen rekening?), maar doet hij het om de hoofden te believen, die, zoo de Chinees er niet was, den Javaan nog brutaler zouden knevelen; zoodat bij slot van rekening de Javaan alle reden heeft van zich te verheugen, dat de Chinees zich wel wil laten gebruiken als handlanger om hem te bewerken. Voor hem, die ten aanzien van dat knevelen van eene andere meening mogt zijn, heeft de schrijver het krachtigste argument mogelijk, namelijk een medelijdend schouderophalen, aangezien dat knevelen der Chinezen niets meer is dan *een begrip, dat zijnen grond heeft in eene onjuiste kennis van de ware toedragt der zaken*[1].

Hoe dit ook zij, terwijl de schrijver aan de Chinezen, door het betoog van hunne onmisbaarheid als intermediair element, eene houdbare stelling in de bindenlanden heeft trachten te bezorgen, is hij

1 Het zou niet kwaad zijn den Javaan over dat *begrip* te raadplegen.

ook bedacht geweest op de mogelijkheid, dat de regering, bij voortzetting van hare in de laatste jaren genomen maatregelen, het verblijf der Chinezen aldaar al meer en meer zou kunnen bemoeijelijken of daaraan zooveel mogelijk een einde maken.

Voor die mogelijkheid raadt de schrijver aan, hun eenen uitweg naar Borneo te openen en dáár het uitzigt te geven op het bekomen van gronden. Dáár zullen zij, regt in hun schik, gelijk van zelve spreekt, dat zij hun Eldorado hebben moeten verlaten om van Borneo iets goeds te gaan maken, zich beijveren, om onder hunne woelzieke landgenooten, die in de laatste jaren ons reeds zoo veel te doen hebben gegeven, de traditiën van gehoorzaamheid aan het Europeesch gezag over te brengen. Jammer maar, dat de schrijver, door het op Java zoo onmisbare element naar Borneo te laten verhuizen, ons in de steek laat met die diepe, niet te dempen kloof, over welke heen de Europeaan met zijn prestige aan de eene, de Javaan met zijn gemis van begrip van kapitaal en kapitaalvorming, als ook van de noodige soliditeit en eerlijkheid aan de andere zijde, elkander aankijken, in afwachting dat het den schrijver goeddunkt, om voor de afgebroken brug over die kloof eene andere te bouwen.

De schrijver beklaagt zich in de voorrede, dat zijne denkbeelden bij het bestuur in Indië geen ingang hebben gevonden; maar waarlijk, ofschoon het mij toeschijnt, dat op den gang der Indische regering en op onze tot dusver gevolgde Indische staatkunde nog al het een en ander aan te merken valt, het oordeel daaromtrent zou mijns inziens nog ongunstiger moeten zijn, indien met de groote vraagstukken op koloniaal terrein zoo moest worden omgesprongen, als de schrijver dit doet.

Doch laat ons eerst zien wat er zij van die uitbreiding der Chinezen op het stuk van landbezit, - een feit, waarover de schrijver geen polemiek of discussie toelaat en waarvan het gevaarlijke en nadeelige meer is dan eene stelling of zelfs een axioma, maar gelijk staat met de waarneming, *dat het vuur brandt*.

Volgens de jaarlijksche koloniale regeringsverslagen - en die zijn, in weêrwil van al hetgeen zij te wenschen overlaten, toch altijd nog de beste bronnen waaruit wij kunnen putten, - besloegen in 1854 de partikuliere landen in handen van Europeanen eene uitgestrektheid van 1,258,1149/10 bouws en die in handen van Chinezen eene uitgestrektheid van 321,327⅕ bouws, dat is ruim 79,65 pCt. voor het Europeesch en bijna 20,34 pCt. voor het Chineesch landbezit. In 1859, dus zes jaren later, wordt de uitgestrektheid der Europesche partikuliere landen opgegeven op 1,284,26030/500 en die der Chinesche op 347,162⅘ bouws, dat is ruim 78,72 pCt. voor het Europeesch en bijna 21,28 pCt. voor het Chineesch landbezit.

Men ziet daaruit, dat de verhouding tusschen die beide catego-

riën nagenoeg dezelfde is gebleven, zoodat van uitbreiding, althans van eene ten koste van het Europesche element verkregene onevenredige uitbreiding, wat het bezit in eigendom aangaat, waarlijk geen spraak kan zijn.

Wat nu aangaat het verderfelijke van het Chineesch landbezit, zoo heb ik in de reeds aangehaalde Jaarlijksche Verslagen niets kunnen vinden, dat tot bevestiging van die meening zou kunnen dienen; maar wel het tegendeel, voor zoover namelijk de talrijkheid der op die landen gevestigde bevolking en de waarde der landen eenigzins tot maatstaf kunnen dienen voor een meer of minder goed beheer. Ten aanzien der bevolking toch blijkt uit die stukken, dat die der aan Europeanen toebehoorende landen per bouw bedroeg:

in 1856	0,37 zielen.
in 1857	0,49 zielen.
in 1858	0,46 zielen.
in 1859	0,47 zielen.

terwijl die der Chinesche landen per bouw heeft bedragen:

in 1856	0,83 zielen.
in 1857	0,74 zielen.
in 1858	0,90 zielen.
in 1859	0,91 zielen.

Wat nu de respective waarde der beide categoriën van landen betreft, zoo blijkt het verder, dat voor de heffing van het middel der verponding, de aan Europeanen toebehoorende landen zijn aangeslagen geworden voor eene waarde, gemiddeld per bouw bedragende:

in 1856	ƒ 12,20.
in 1857	ƒ 12,70.
in 1858	ƒ 18,35.
in 1859	ƒ 15,10.

terwijl die voor de Chinesche landen gemiddeld per bouw heeft bedragen:

in 1856	ƒ 31,90.
in 1857	ƒ 29,10.
in 1858	ƒ 34,20.
in 1859	ƒ 34,45.

Uit die cijfers blijkt, dat de Chinesche landen, per bouw berekend, bijna tweemaal zoo sterk bevolkt zijn als de Europesche, en dat zij tot eene meer dan de dubbele waarde der laatstgenoemden zijn aangeslagen. Het zou zeker te gewaagd zijn,

hieruit de gevolgtrekking op te maken, dat de Chinesche landen beter dan de Europesche worden beheerd[1]; maar

1 Vooral, dewijl het waarschijnlijk is, dat de landen van Chinezen, *omdat* zij aan Chinezen toebehooren, voor eene veel hoogere waarde zijn aangeslagen, dan het geval zou geweest zijn, indien zij aan Europeanen hadden toebehoord. Indien mijne veronderstelling juist is, dan zou men daaruit kunnen opmaken, hoe de regering in Indië de regtvaardigheid begrijpt.

nog minder mogen wij er uit afleiden, dat zij van eene mindere conditie zijn.

Heb ik dus aangetoond, dat geene uitbreiding van landbezit in eigendom bij de Chinezen plaats vindt, in dier voege namelijk, dat het landbezit van Europeanen er door overschaduwd wordt, als ook, dat er geene bijzondere redenen bestaan, om het er voor te houden, dat het landbezit van Chinezen uit het oogpunt van een goed beheer zoo bijzonder verderfelijk kan zijn, nog minder moeijelijk valt het mij aan te toonen, dat de schrijver het niet zeer naauw neemt met het klemmende van zijne bewijsgronden op dit punt.

Zoo beweert hij, dat terwijl een Europeaan voor een land, dat ƒ 10,000 rendeert, slechts ƒ 100,000 kan besteden, omdat hij het geld moet opnemen tegen 7½ pCt. en bovendien 2½ pCt. administratiekosten heeft, een Chinees het dubbele kan betalen, omdat deze zich met 5 pCt. rente vergenoegt en geen administratiekosten heeft.

Een Europeaan, die voor ƒ 100,000 een land koopt, dat ƒ 10,000 rendeert, maar daarentegen kost 7½ pCt. voor rente op de koopsom en 2½ pCt. voor administratie, dus ook ƒ 10,000, begaat eene groote dwaasheid, en de Chinees, wanneer hij voor zoodanig land het dubbele of ƒ 200,000 besteedt, is letterlijk krankzinnig. Zij moesten beiden onder curatele gesteld, of liever nog, naar Meerenberg gezonden worden; ofschoon van een Chinees, die, zoo als de schrijver teregt beweert, vrekkig, schraapzuchtig en geen slecht financier is, het zelfs niet verondersteld kan worden, dat hij voor een pand het dubbele van de waarde zou willen geven.

Het is, al laat men die berekening voor een oogenblik ter zijde, buitendien niet waar, dat een Chinees, voor een land het dubbele van de waarde betalende, zich met eene rente van 5 pCt. zou kunnen vergenoegen. De schrijver zelf zegt, dat de Chinees voor het koopen van landen gelden opneemt bij Europeanen, en, dewijl hij dit als dubbel verderfelijk voorstelt, zoo ligt daarin mijns inziens opgesloten, dat die opneming geen zeldzaam voorkomend geval is, maar iets, dat gewoonlijk plaats grijpt, - anders zou het waarlijk niet de moeite waard zijn, om het als zoo verderfelijk af te schilderen. Welnu, gesteld dat de Chinees van de koopsom ad ƒ 200,000 slechts 25 pCt. opneemt, tegen eene rente van 7½ pCt., en dat is wel het minste waarvoor hij het krijgen kan, dan zullen de 75 pCt., die hij uit eigen middelen in de zaak steekt, niet veel meer dan 4 pCt. renderen. Neemt hij 50 pCt. op, dan maakt hij slechts 2½ pCt. van zijn eigen geld, en neemt hij het geheele bedrag der

koopsom op, dan heeft hij nog ƒ 5000 meer aan rente te betalen' dan het land hem rendeert.

En bij deze berekening heb ik nog de kosten van beheer buiten aanmerking gelaten. De schrijver zegt, wel is waar, dat de Chinees geen kosten van administratie heeft; maar hij zal ons het geheim moeten openbaren, hoe men een land beheert zonder kosten van beheer.

De Chinesche landheer moge zoo stelselmatig niet boekhouden als de Europeaan, en dus in zijne berekening van winst of verlies geen kosten van administratie opbrengen, maar dat hij ze daarom toch heeft, zal wel niemand betwijfelen. Of kost zijn levensonderhoud als landheer niets? En dat hij op dit punt meêpraten kan, blijkt, daar hij niets doet dan naar Batavia heen en weder te rijden, terwijl de schrijver ook spreekt van Chinesche Dandy's en Nabob's, die gebruik maken van fraaije Engelsche rijtuigen, getrokken door schoone paarden. - En dat legio van trawanten, die de Chinesche landheer in zijne dienst heeft, en die hoofden der inlandsche bevolking op zijne landen, wier bezoldiging hij volgens het reglement op de partikuliere landen moet betalen, kost dat alles niets, moeten die allen van den wind leven? Zij het ook dat de meesten van die trawanten onderhuurders of onderpachters zijn, of dat de hoofden der inlandsche bevolking niet in geld, maar langs andere wegen beloond worden, treedt dan toch hetgeen die onderhuurders en onderpachters en die hoofden, onder welke benaming dan ook, genieten, niet in de plaats van hetgeen men anders aan kosten van beheer te betalen zou hebben?

Vond ik tot dusverre geene aanleiding, om toe te geven aan de bewering, dat de Chinezen hun landbezit op eene zorgwekkende wijze uitbreiden, of dat dit landbezit zoo verderfelijk zou zijn, eene andere vraag is het, of welligt het *huren* van landen door Chinezen, de vrees des schrijvers beter wettigt. Maar, - daargelaten dat in dit opzigt er eigenlijk geene spraak kan zijn van uitbreiding van landbezit, dewijl met het einde van den huurtijd het bezit van zelf ophoudt, - zoo doet zich met betrekking tot het verhuren van landen aan Chinezen dadelijk de vraag voor, hoe men dit langs den wettelijken weg zou kunnen verhinderen, zonder krenking der regten van den eigenaar en benadeeling van zijne belangen.

Dat het door den schrijver voorgestelde middel eener algeheele gelijkstelling van den Chinees met den Europeaan op het stuk van het burgerlijk regt hier weinig of niets zou baten, moet, dunkt mij, dadelijk in het oog vallen; want dat middel zou moeten dienen, om het ophoopen van kapitalen in enkele handen tegen te gaan, en voor het in huur nemen van landen is zoo veel kapitaal op verre na niet noodig, als voor het koopen van land. Om het huren van land tegen

te gaan, zou dus een meer krachtige, meer regtstreeks werkende maatregel moeten genomen worden, en op welke gronden van regt en billijkheid zou men dien kunnen regtvaardigen?

Waren de Chinezen niet reeds lang vóór ons op Java gekomen en aldaar nooit toegelaten geworden, dan onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij geen land in eigendom of in huur zouden mogen bezitten, dan zouden zij zich niet te beklagen hebben, indien hun het een zoowel als het ander werd belet. Ook de Europesche eigenaren van landen zouden daarin moeten berusten, aangezien zij geen regt zouden kunnen doen gelden tegenover eene vooraf gemaakte verbodsbepaling. Maar zoo iets heeft geen plaats gehad, en sedert een tal van jaren heeft het koopen en huren van land door Chinezen geene belemmering hoegenaamd ondervonden; ja, aan hunne concurrentie zal waarschijnlijk de steeds stijgende waarde der partikuliere landen in groote mate moeten worden toegeschreven. Onder die omstandigheden moeten de partikuliere landen in de laatste 50 jaren door verkoop in verschillende handen zijn geweest en heeft ieder opvolgende kooper al hooger en hooger prijzen kunnen besteden, omdat, hetzij hij zijn land zelf wilde beheeren, hetzij hij het wilde verhuren, de bestaande toestand hem het uitzigt gaf op eene voordeelige plaatsing van kapitaal. Nu zou derhalve elke maatregel, waardoor het koopen en huren van land door Chinezen bemoeijelijkt werd, eene groote onregtvaardigheid zijn, zoowel tegenover de Europesche landeigenaren zelven, als tegenover de Chinezen, en alleen kunnen gewettigd worden door redenen van overwegend staatsbelang. Die bestaan er niet, worden door den schrijver ook niet aangevoerd, en zullen ten aanzien van de Chinezen hoe langer hoe minder gelden, naarmate zij zullen ondervinden, dat zij niet meer, maar ook niet minder dan de Europeaan, onder de bescherming staan van wetten, zonder onderscheid des persoons op allen toegepast en gehandhaafd door eene in alle opzigten regtvaardige regering.

De eenige, door den schrijver aangevoerde bijzonderheid, die zou kunnen gelden om het Chineesch landbezit als onraadzaam te doen beschouwen, is zijne bewering, dat landen, in handen van Chinezen, de verzamelplaats zijn van veedieven, en dat op zulke landen de werking der policie onmogelijk is. Ik geloof evenwel, dat de schrijver ook hier niet vrij is van overdrijving. Gaarne geef ik toe, dat, wanneer een landheer wil medewerken tot bevordering van orde en rust, de taak der policie er veel door verligt wordt, maar wanneer het deze ernst is haren pligt te vervullen, dan heeft zij, strikt genomen, de medewerking van den landheer niet noodig, om te zorgen dat zijn land niet het toevlugtsoord worde voor allerlei gespuis. Die bijzonderheid beslist derhalve de kwestie omtrent het onraadzame

van Chineesch landbezit niet, maar moet gesteld worden op rekening van het plaatselijk bestuur.

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog met een enkel woord te hebben gewezen op des schrijvers overdrevene berekening van een half millioen, dat improductief zou zijn verloren gegaan door de vroegere verhuring gedurende zes jaren aan een Chinees van het land, dat hij thans zelf in huur heeft. Er zijn dikwijls maar al te veel lezers, die zich gemakkelijk laten uit het veld slaan en imponeren door groote cijfers, en voor dezulken is het goed, dat de hier gegevene een weinig nagerekend worden.

In de *eerste plaats* beweert de schrijver, dat zijn Chinesche voorganger twee ton bij de huur heeft ingebrokkeld. Aangezien onze Chinees, volgens den schrijver, het land ten eenemale verwaarloosd en daaraan niets te koste gelegd had, moet dat verlies het gevolg zijn geweest, *ten eerste* van de te hooge huur, die de schrijver beweert dat door den Chinees zou zijn geboden, ten *tweede* van de mindere opbrengst der *tjoeké*[1], ten gevolge van zijne verwaarlozing van het land.

Het verschil van ƒ 16,000, die de schrijver minder dan de Chinees aan huur te betalen heeft, kan evenwel niet het cijfer aangeven van hetgeen de huur van den Chinees te veel heeft bedragen, want dat verschil stond in verband met de waarde-vermindering van het land en met eene uitgaaf van ƒ 100,000, die de schrijver heeft gedaan, om het land in eenen behoorlijken staat te brengen. Bijaldien de schrijver dat geld heeft opgenomen tegen 7½ pCt., volgens hem de standaard der rente op soliden waarborg in Indië, dan heeft hij voor rente en aflossing in twaalf jaren, gesteld dat hij het land voor dien termijn heeft gehuurd, ongeveer ƒ 13,000 's jaars te betalen. In dat geval moet het verschil van ƒ 16,000, die de schrijver minder dan zijn Chinesche voorganger aan huur heeft op te brengen, ten minste met ƒ 13,000 worden verminderd, of, wat op hetzelfde neêrkomt, indien de eigenaar die uitgaaf voor zijne rekening had genomen, hetgeen meer rationeel en in zijn belang zou zijn geweest, zoo zou de schrijver ƒ 13,000 meer aan huur hebben kunnen en moeten betalen, en kan derhalve de huur van den Chinees hoogstens ƒ 3000 te veel hebben bedragen. Gerekend over zes jaren, gedurende welke de Chinees het land in huur heeft gehad, zou dit dus voor hem eene schade geven van ƒ 18,000. Heeft de schrijver het land voor minder dan twaalf jaren gehuurd, dan kan er hoegenaamd geene spraak zijn van eenig verschil, maar zou men de vraag mogen doen, of de schrijver het land niet op eenen nog meer onvoordeeligen voet dan de Chinees heeft gehuurd?

1 *Tjoeké* is de heffing van het een vijfde van de produktie der op een partikulier land door de bevolking bebouwd wordende rijstvelden, tot welke de landheer volgens het reglement op de partikuliere landen geregtigd is.

Wat nu het minder rendement van het land aan *tjoeké* aangaat, zoo blijkt het, dat tijdens de aanvaarding van het land door den Chinees, dat rendement jaarlijks bedroeg 16 à 1800, stelle gemiddeld 1700 tjains padi, en dat het gedaald was tot 1300 tjains, mitsdien een nadeelig verschil gevende van 400 tjains. Het is evenwel niet waarschijnlijk, dat dit verschil reeds in de eerste jaren zoo groot kan zijn geweest; maar wanneer wij aannemen, dat reeds in het eerste jaar een zesde van dat verschil aan *tjoeké* minder is ontvangen en dat de vermindering in de opbrengst dier heffing elk jaar met een zesde is toegenomen, - en deze berekening is zeker niet te laag, - dan verkrijgen wij over de zes jaren te zamen eene mindere ontvangst van 1400 tjains, of gemiddeld van 235 tjains 's jaars. Die hoeveelheid van 1400 tjains staat gelijk mot 28000 pikols padi, die hoogstens ƒ 75,000 waard zijn geweest[1].

Zoo doende komen wij tot een totaal verlies van ƒ 93,000, zoodat, indien de Chinees, gelijk de schrijver beweert, werkelijk ƒ 200,000 in de zesjaren van zijnen huurtijd heeft verloren, ƒ 107,000 daarvan moeten worden gesteld op rekening van speculatiën of verteringen van welken aard ook, die met het huren van het land eigenlijk niet te maken hebben gehad.

In de *tweede plaats* beweert de schrijver, dat het land zelf met twee ton in waarde is verminderd, en zijne berekening berust alweder op het verschil van ƒ 16,000, die hij aan huur minder dan zijn voorganger te betalen heeft. Maar uit het voorafgegane is genoegzaam af te leiden, dat dit verschil niet tot maatstaf kan dienen voor de berekening der vermindering in waarde, en buitendien komt het mij voor, dat de schrijver zich schuldig maakt aan *double emploi*, en dat eigenlijk de som van ƒ 100,000, die hij zegt te hebben uitgegeven om het land in behoorlijken staat te brengen, eenigzins aanwijst de waardevermindering; ofschoon ook ten aanzien van dat cijfer nog in aanmerking moet worden genomen, dat het, volgens den schrijver, niet alleen tot herstel van het verwaarloosde, maar ook voor geheel nieuwe verbeteringen is aangewend.

Doch al wilde men des schrijvers berekening van het improductief te niet gaan van een half millioen in haar geheel aannemen, welk bewijs - daargelaten dat wij hier te doen hebben met een geïsoleerd feit - is er uit af te leiden? Geen ander dunkt mij, dan dat de Chinees zich in eene gewaagde speculatie had begeven,

1 Met een verlies van 45 pCt. bij de pelling, hebben die 28,000 pikols pad uitgeleverd 15,400 pikols eens gepelde rijst, of *bras gaba*. Wanneer ik daarvan de waarde stel op ƒ 75,000, dan neem ik eenen prijs aan van bijkans ƒ 5 per pikol, en dit is zeker niet te laag voor de Buitenzorgsche marktprijzen. Te Batavia geldt de zoogenaamde carga, of eens gepelde rijst, per koyang van, ni fallor, 27 pikols zelden hooger dan ƒ 135.

en dat hij, welligt ontmoedigd door de overtuiging dat hem niets dan verlies voor de deur stond, het land heeft verwaarloosd.

Noch het een, noch het ander is iets dat alleen en eigenaardig met het Chinesche landbezit verbonden is. Men behoeft slechts de geschiedenis van het verkoopen en verhuren aan Europeanen van suikerondernemingen te raadplegen, om tot de conclusie te komen, dat men waarlijk geen Chinees behoeft te zijn, om gewaagde speculatiën te doen en verhuurde panden te verwaarloozen. Is het bij dat alles wel aannemelijk, dat eigenaren van partikuliere landen, verleid door het lokaas van eene hooge huur, zouden voortgaan met telkens en telkens weder hun eigendom aan Chinesche huurders ter exploitatie over te geven, met de ondervinding voor zich, dat zij niets dan schade er van te wachten hebben? Bij al het hierboven betoogde, voeg ik nog, dat de vermindering in waarde van het land gedeeltelijk ook komt op rekening van den verhuurder, omdat deze in geen geval zijn regt behoeft op te geven van toe te zien, dat het door hem verhuurde pand niet verwaarloosd worde.

Ik geloof door al het voorafgegane te hebben aangetoond, dat het verderfelijke van het Chineesch landbezit, in eigendom of huur, door den schrijver niet is bewezen, en dat dus in dit opzigt de oplossing van dat punt door zijn geschrift geen stap is vooruitgegaan.

Zijn oordeel omtrent die zaak is alles behalve onbevangen, ofschoon er hoegenaamd geene reden bestaat, om te denken, dat hij door het eigenbelang gedreven zou zijn. Aan den persoon althans, tot wien zijne brieven gerigt zijn, en die waarschijnlijk zijn medehuurder is, zegt hij, dat hunne positie niets te wenschen overlaat. Maar de Indische atmosfeer schijnt veel gevaarlijks te hebben voor eene kalme, onbevooroordeelde en onpartijdige behandeling van maatschappelijke belangen.

Ik schrijf dit vooral toe aan den met de strenge beginselen van regtvaardigheid en zedelijkheid niet overeen te brengen voet van ons bestaan aldaar. Wij zijn en komen er als overheerschers, die zich beschouwen als eene bevoorregte kaste, voor wier belang alles moet wijken. Wanneer zich daarbij voegt, dat het doel van het Europeesch element in Indië, gelijk de schrijver zegt, het maken van fortuin is, dan kan het niet anders, of de rigting, welke alzoo aan onze zienswijze gegeven wordt, moet ons brengen tot conclusiën, waarmede onder andere omstandigheden ons hart en ons verstand geen vrede zouden kunnen hebben.

Die rigting is bij den schrijver eene zoo besliste, dat hij daarop de fictie van eene kloof tusschen het Europesche element en de inlandsche bevolking bouwt, of althans, indien zij iets meer dan eene fictie mogt zijn, dat hij zich de vraag niet heeft gedaan, in hoever zij zou kunnen worden weggenomen of gedempt, anders dan door

het Chinesche element als aanvulling of als brug tot hulp in te roepen, terwijl hij niet schroomt dat element, hetwelk hij in een zoo ongunstig daglicht stelt, zoolang er sprake is van het in zijne nabijheid te hebben of te houden, met zeer veel verschooning te beschouwen, waar het zijne aanraking met de inlandsche bevolking geldt.

Ik weet niet of ik mij bedrieg, maar de strekking van het geschrift zou, naar mijn inzien, kunnen worden uitgedrukt in de volgende stelling: ‘de Europeaan is de bevoorregte; maar daarom, en ofschoon zijn doel is geldmakerij, mag hij zich tot bereiking van dat doel niet door aanraking met den inlander vernederen, en moet hij dus, de groote wegen voor zich houdende, de bijpaden als een hulpmiddel door het Chinesche element laten bewandelen.’

In die beschouwing komt de inlandsche bevolking niet anders voor, dan als het voorwerp, dat geëxploiteerd moet worden, en wanneer de schrijver den Javaan zelfs maar als tweede hand voor den groothandel verwerpt, omdat hij geen begrip heeft van kapitaal en kapitaalsvorming en de noodige soliditeit en eerlijkheid mist, dan vraagt hij zich niet af, vanwaar dit een en ander komt en of er geen weg te vinden zou zijn, om den Javaan te doen erlangen, wat hij mist. Neen, hij beschrijft de zaak zoo als zij is[1] en zoo als zij waarschijnlijk naar zijne meening blijven moet, zal de bevoorregte Europeaan bij voortduring zijn doel kunnen bereiken. En ofschoon hij spreekt van *voogdij* over de bevolking, maar tevens ook van *rust* als doel van die bevolking, zoo kunnen die woorden in die beschouwing geene andere beteekenis hebben, dan dat men die bevolking minderjarig moet houden, en het voorwerp van exploitatie doen blijven.

Bedrieg ik mij, of kan er bij zulk eene zienswijze in de verste verte wel sprake zijn van eene roeping van Nederland, om der Javaansche bevolking het haar aangedane onregt van eene vreemde overheersching te vergoeden?

Helaas! neen, en ik moet er bijvoegen, dat de schrijver in zijne denkbeelden niets anders geeft, dan hetgeen ook ligt in onze tot dusver gevolgde staatkunde. Maar het is ook mijne innige overtuiging, dat, zoo lang wij onze roeping in Indië niet begrijpen en vervullen willen, ook zoo lang Indië voor ons een struikelblok zal blijven.

1 Of liever, zoo als hij zegt dat zij is, want wat de eerlijkheid van den Javaan betreft, daarvan heb ik waarlijk zulke slechte ervaringen niet gehad. En wat het begrip van kapitaal betreft, ligt er geene bittere ironie in, om iemand, die in de verste verte de gelegenheid niet heeft gehad om kapitaal te vormen, het gemis van dat begrip voor de voeten te werpen?

Eerst dan, wanneer wij tot dat inzigt, tot dien wil zullen gekomen zijn, eerst dan zullen de Indische vraagstukken voor ons in een zuiverder licht verschijnen. Dan zullen al die fictiën en omtuiningen, die het Europesche element van de bevolking afgescheiden houden, moeten vallen; dan zal dat element, zonder zich veel te laten voorstaan op een *quasi prestige*, dat door de handelingen van zoo velen toch reeds in het slijk ligt, zich kunnen doen gelden voor wat het is, en niet bevreesd behoeven te zijn van door het Chineesch element overvleugeld te zullen worden; dan ook zal de Javaan, in de gelegenheid gesteld om kapitaal te kunnen vormen, van zelf het begrip van kapitaal verkrijgen, en zal hij, zeker zijnde van niet straffeloos te kunnen worden gekneveld, geplunderd, bestolen en bedrogen, ook het bewijs leveren, dat gemis van soliditeit en eerlijkheid niet inhaerent is aan zijne natuur; - dan eindelijk zal de Chinees kunnen blijven, zonder dat men hem zijnen bepaalden werkkring behoeft aan te wijzen, of naar Borneo te doen verhuizen, want ook hij zal het gevoelen, dat hij staat onder een bestuur, welks roeping is, niet om te zorgen dat en hoe een ieder aan den kost kome, zoo als de schrijver schijnt te meenen, maar om te waken, dat een ieder, onverschillig wie, zich vrijelijk kunne bewegen en gebruik maken van de bestaande eerlijke en wettige middelen ter voorziening in eigen onderhoud.

Ik zeide zoo even, dat de schrijver in effecte niets geeft, wat zich met onze tot dusver gevolgde staatkunde niet zou verdragen. Aan de woorden *tot dusver* wenschte ik wel de beteekenis te kunnen hechten, dat inderdaad eene omkeering in de rigting dier staatkunde te wachten is; maar hoever wij daarvan nog verwijderd zijn, kan het onlangs aangeboden ontwerp van wet omtrent de kultuurondernemingen in Indië getuigen, waardoor aan het kultuurstelsel wel is waar een zacht en zalig uiteinde wordt voorbereid, maar alleen om in de plaats daarvan eene onder hare maatschappelijke en huishoudelijke inrigtingen zoo beklemde, en met de vaderlijke leiding harer hoofden zoo bijzonder gezegende bevolking, in stede van oogluikend gelijk tot nu toe, meer wettelijk met handen en voeten overgegeven te zien aan de kunstbewerking van die hoofden en van partikuliere ondernemers gezamenlijk. - Doch het is hier de plaats niet, om daarover mijne gedachten open te leggen.

9 Aug. 1862.

H. VAN ALPHEN.

Tweede Verslag van de werkzaamheden der Rijkscommissie voor Statistiek. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1862.

'Wij hebben veel tijd en veel moeite over gehad voor de zaak die ons ter harte gaat, en wij hadden weinig voldoening van onzen arbeid'[1]. Met deze woorden heeft de Hoogleeraar Vissering in een der laatste vergaderingen de geschiedenis geschetst van de Rijkscommissie voor Statistiek gedurende haar bijna driejarig bestaan. Door voortdurend gemis aan medewerking van de zijde der Regering, bleef de regtstreeksche invloed der Commissie op de verbetering onzer officiële statistiek gering. Dit is welligt een der oorzaken waarom de sympathie voor de Commissie bij het publiek niet groot was, en dat ook de Tweede Kamer weinig met haar was ingenomen. In het Voorloopig Verslag over het vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting werd onder anderen aangemerkt: 'Wat omtrent hare wijze van werken naar buiten blijkt, geeft geen gunstig denkbeeld van het nut, dat zij sticht'[2]. Wij zullen de Commissie niet verdedigen tegen de onjuiste beoordeelingen waaraan zij in den boezem der Vertegenwoordiging heeft blootgestaan. De volledige bekendmaking harer werkzaamheden maakt dit thans overbodig.

Het Verslag bevat de adviezen en rapporten, door de Commissie bij onderscheidene gelegenheden aan de Regering uitgebragt. Het is een vervolg op het 'Verslag van de werkzaamheden der Commissie in 1859 en 1860,' dat in den aanvang van 1861 het licht zag. In uitwendigen vorm stemt het daarmede overeen, maar de wijze van uitgave is verschillend. Het eerste Verslag werd voor staatsrekening gedrukt. Niettegenstaande het jaarlijks uitgeven van een verslag harer werkzaamheden tot de verpligtingen behoort, aan de Commissie bij het Kon. Besluit van 5 November 1858, Stbl. N°. 75, uitdrukkelijk opgelegd, maakte de Minister van Binnenlandsche Zaken bezwaar dit Verslag voor rekening van den Staat te laten drukken, omdat er door de ontbinding der Commissie geene gelden tot dat doel in 1862 beschikbaar waren. De leden besloten daarop de kosten der uitgave voor hunne rekening te nemen. Wij zijn hun voor die opoffering dank schuldig. Bij de geringe belangstelling van het publiek, levert de uitgave van statistische werken zelden gunstige financiële uitkomsten. Het debiet van het 'Staatkundig en Staat-

1 Staatscourant van 19 December 1861.
2 Bijblad, 1861/62, Bijlagen, blz. 183.

huishoudkundig Jaarboekje' was gedurende een aantal jaren zelfs niet voldoende om de drukkosten te bestrijden.

Onder de stukken in den bundel opgenomen, verdient het voorstel tot wijziging van de zamenstelling der Commissie inzonderheid de aandacht. Bij de discussiën in de Tweede Kamer over het al of niet voortbestaan der Commissie, kwam het met een enkel woord ter sprake, zonder dat echter de strekking der voorgenomen verandering volledig bekend werd. Het is ingekleed in den vorm van een Kon. Besluit, ter vervanging van dat van 5 Nov. 1858, Stbl. N°. 75. De bepaling, dat uit elk departement van algemeen bestuur een ambtenaar tot lid der Commissie zou worden benoemd, is teregt weggelaten. Het zoude bezwaar kunnen opleveren om uit het personeel aan elk der Ministeriën iemand te kiezen, voldoende met de statistiek in het algemeen bekend, om in een wetenschappelijk ligchaam zitting te nemen. Bij de behandeling van menige zaak was het gebleken, dat juist die ambtenaar werd gemist, die zich bepaaldelijk met dat onderwerp bezig hield. Een nieuw artikel veroorlooft daarentegen, dat de vergaderingen van subcommissiën tot voorbereiding der besluiten, op hare uitnoodiging, door ambtenaren bij de Ministeriën en door andere deskundigen kunnen worden bijgewoond. Langs dezen weg heeft de Commissie zich de gelegenheid geopend de specialiteiten in de onderscheidene takken van administratie zoowel als op elk ander gebied te raadplegen. De goede resultaten van een dergelijke zamenwerking was haar reeds gebleken bij de overweging der volkstelling in Indië, toen sommige leden der Commissie de voorlichting hadden ingewonnen van oud-O.I. ambtenaren. Beter middel om de bedrevenheid van de mannen der praktijk ten nutte der wetenschap aan te wenden, is moeilijk te vinden. Ook beoogde de Commissie zich in regtstreeksche betrekking te stellen met de chefs der provinciale bureaux. Bij het ontbreken eener algemeene instructie voor de bureaux, was dit welligt het eenige middel om te verhoeden, dat de chefs, met miskenning van het doel der instelling, zouden worden belast met werkzaamheden geheel vreemd aan de statistiek, zoo als in een der aanzienlijkste provinciën het geval schijnt te zijn.

Door de opheffing der Commissie ontbreekt voor het oogenblik de mogelijkheid, om deze bepalingen in werking te brengen. De opname van het voorstel in deze verzameling is daarom echter niet zonder nut. Het doet de practische rigting kennen, waarin de Commissie werkzaam was, en zal tevens een leiddraad zijn voor de Regering, wanneer zij er toe mogt overgaan de Rijkscommissie voor Statistiek te herstellen.

Dat ook de Regering te eeniger tijd de noodzakelijkheid zal inzien van door een wetenschappelijk ligchaam te worden voorgelicht bij

de bewerking der statistiek, komt ons niet twijfelachtig voor. De proeven door haar op statistisch gebied geleverd, zonder de Commissie te raadplegen, zijn niet zeer gelukkig geweest. Wie denkt hier niet aan de zonderlinge ‘Opgaaf van het gemiddelde der jaarlijksche sterfte in de verschillende gemeenten van het Rijk, gedurende de jaren 1856-1860’, in de Staatscourant van 15 Oct. 1861? Reeds de plaatsing dezer lange tabel in de Staatscourant, bewijst hoe weinig men zich aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken om de adviezen der Commissie bekreunde. Immers, zij had vroeger meermalen de bezwaren uiteengezet, verbonden aan de mededeeling van statistische opgaven in een dagblad, te midden van allerlei verschillende berigten, en een andere wijze van uitgave aanbevolen. De tabel zelve is in alle opzigten een statistische cacographie. Met verloochening van de allereerste regelen der politieke rekenkunde, had men ter verkrijging van het gemiddeld cijfer voor het Rijk, de verhoudingcijfers der provinciën opgeteld en door het getal der provinciën gedeeld. Het gemiddeld sterftecijfer van elke provincie was op dezelfde fraaije wijze berekend, door de som der verhoudingcijfers van de gemeenten te deelen door het getal der gemeenten. De overwegende invloed van digtbevolkte gemeenten op de totaalcijfers der provincie werd derhalve ten eenenmale miskend. Het was den bewerker ontgaan, dat door de zeer ongelijke getalsterkte in de verschillende gemeenten de som der verhoudingcijfers uit ongelijksoortige bestanddeelen was zamengevoegd, en dat het gemiddeld sterftecijfer van het Rijk of van een provincie op dezelfde wijze moet worden berekend als dat eener gemeente, door namelijk het totaal der sterfgevallen met het totaal der bevolking te vergelijken. Geen wonder, dat de op deze wijze verkregen verhoudingsgetallen verschillen van de juiste cijfers, die in het ‘Statistisch Jaarboek’ voorkomen. Voor het Rijk en de Provincie bestaan thans twee verschillende cijfers der sterfteverhouding, beide van de Regering afkomstig. Het publiek weet niet waaraan het zich te houden heeft, en het vertrouwen op statistische opgaven in het algemeen wordt door dergelijke misslagen niet zeer bevorderd.

Maar al zijn dan de opgaven voor het Rijk en de Provinciën onjuist, dan kan men toch veilig op de verhoudingcijfers van elke gemeente afzonderlijk afgaan? Wij zouden dit niet durven beweren, en merken alleen op, dat het zelfs niet blijkt welk bevolking- en welk sterftecijfer bij de berekening is gebruikt, noch op welke wijze het middelcijfer voor het vijfjarig tijdvak is verkregen. Men kan met grond vermoeden, dat de *feitelijke* bevolking tot grondslag is genomen; maar dit cijfer is alleen voor de jaren 1856 tot 1859 bekend. Welk cijfer is voor 1860 gevolgd? De officiële uitkomsten der Volkstelling waren op het tijdstip dor uitgave van de tabel nog

niet bekend; de onderscheiding tusschen *wettige* en *feitelijke* bevolking was vervallen; in sommige provinciale verslagen werd het cijfer niet opgegeven, in andere wederom deed men de meest verschillende getallen-combinatiën voor het cijfer der bevolking doorgaan. Bij de algemeene verwarring in de bevolkingstatistiek, gedurende 1860, heeft men dubbel regt te vragen, op welke cijfers de berekeningen berusten.

De tabel ging verder van eenige aanmerkingen vergezeld, die in dubbelzinnigheid van uitdrukking de oude orakelspreuken evenaarden. Het is zelfs der Commissie niet gelukt tot den verborgen zin dezer toelichtingen door te dringen, zoodat de Regering haar met een *interpretatio authentica* heeft moeten te hulp komen.

Getrouw aan hare roeping om de naauwkeurigheid der statistische stukken te bevorderen, heeft de Commissie hare gemotiveerde bezwaren tegen de tabel in een uitvoerig schrijven aan den Minister medegedeeld[1]. Zij verzocht daarbij ‘met ernstigen aandrang, dat, zoo men voortgaan wil met de Statistiek van Nederland buiten medewerking der Rijkscommissie te bewerken, het althans moge geschieden op een wijze, dat er *bruikbare* resultaten geleverd worden.’

Dat de tabel door de Regering zonder voorkennis der Commissie zamengesteld en openbaar gemaakt werd, was een handelwijze regtstreeks in strijd met de bepalingen van het Kon. Besluit van 1858, dat in art. 6 voorschrijft, dat de Commissie altijd zal worden gehoord over de statistische stukken, bij de Departementen van algemeen bestuur opgemaakt.

Het gemis aan voldoende medewerking van de Regering met de Commissie kan nog onder anderen blijken uit de achteloosheid waarmede men haren raad nu eens volgde, en straks weder scheen te hebben vergeten.

De Commissie had meermalen de aandacht der Regering gevestigd op het wenschelijke, dat bij de uitgaaf van officiële statistieken meer orde en eenvormigheid werden in acht genomen. De meest verschillende formaten zijn daarbij in gebruik; van het groot-folio der *Handel- en Scheepvaartstatistiek* tot het waschlijsten-formaat der *Tabellen van het Politiewezen*. Het denkbeeld werd door de Commissie geopperd, twee reeksen voor de officiële statistiek aan te nemen, de eene in grooter, de andere in kleiner formaat, en ieder met een bijzonderen titel. Iedere aflevering zou afzonderlijk verkrijgbaar zijn, en behalve den bijzonderen ook den algemeenen titel met het volgnummer der reeks moeten dragen. Deze wijze van uitgave biedt ook nog dit voordeel aan, dat de statistische publica-

1 Het opschrift van de 4de kolom der tabel op blz. 38, moet zijn*:* Sterfte.1860 1861 is een drukfout.

tiën, die thans onopgemerkt blijven en naauwelijks in den boekhandel bekend zijn, ter kennis van het publiek zonden worden gebragt.

Het scheen dat de Regering zich waarlijk met deze voorstellen had vereenigd, want met de *Bescheiden betreffende de Geldmiddelen*, en de *Verslagen over de Visscherijen* en de *Krankzinnigengestichten*, werden de beide reeksen op de aanbevolen wijze geopend. Maar hierbij liet men het ook, en de volgende statistieken verschenen op de gewone ordelooze wijze, als wilde de Regering te kennen geven, dat zij het met het volgen van de adviezen der Commissie niet zoo ernstig gemeend had.

Een merkwaardig voorbeeld, hoe weinig de voorstellen der Commissie soms werden begrepen, levert het Kon. Besluit van 3 Nov. 1861, Stbl. N°. 94, omtrent het vernieuwen en bijhouden der bevolkingregisters. In een ontwerp hieromtrent aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden, had de Commissie voor het houden der registers, als de meest natuurlijke orde, die van de dagteekening der inschrijving aanbevolen. In de Memorie van Toelichting had zij de gronden uiteengezet, waarom het bij de oude registers aangenomen beginsel van inschrijving naar de wijken en naar de nummers der huizen in elke wijk afkeuring verdient; het onhoudbare eener inschrijving naar de alphabetische volgorde der namen werd mede aangetoond. In gemeenten echter waar het geheele bestuur naar de dorpen, buurtschappen of andere hoofdafdeelingen is gesplitst (zoo als b.v. in Friesland), zoude ook in de registers deze splitsing worden gevolgd, en het register van elke dier afdeelingen worden beschouwd als dat van een afzonderlijke gemeente.

Wat bepaalt nu het Kon. Besluit van 3 November? Het schrijft in art. 25 voor het houden der registers naar orde van de dagteekening der inschrijving, maar maakt de uitvoering van dit voorschrift ondoenlijk door in art. 24 te bepalen, dat de registers zullen worden aangelegd, hetzij naar de plaatselijke indeeling in de volgorde der huisnummers, hetzij naar de letters van het alphabet, waarmede de namen der hoofden van huisgezinnen of afzonderlijk levende personen beginnen.

Wij hebben dus hier twee artikels, die lijnregt tegen elkander inloopen. Art. 24 geeft aan de gemeentebesturen de keus om terug te keeren tot den door allen, ook door de regering veroordeelden weg van inschrijving naar de volgorde der huisnummers, met het onophoudelijk doorhalen en op nieuw inschrijven der namen met al de daartoe betrekkelijke bijzonderheden bij elke verhuizing binnen de gemeente; of wel om een poging te wagen in hoe verre het hun zal gelukken het onuitvoerlijk denkbeeld eener alphabetische orde te verwezenlijken. Welk dezer beide stelsels gevolgd wordt, in geen

geval zal men kunnen voldoen aan het algemeen voorschrift van art. 25. De Regering is van het tegenstrijdige der beide artikels onbewust geweest, en evenmin heeft zij opgemerkt, dat het model der registers ingerigt was naar de chronologische en niet naar een topographische of alphabetische orde van inschrijving.

Ook had de Commissie het houden van een bladwijzer der familienamen tot een algemeen voorschrift gemaakt; de Regering heeft dit niet noodzakelijk geacht voor de registers, die in alphabetische orde worden gehouden, en het al of niet houden van bladwijzers in art. 28 facultatief gesteld. Zij heeft voorbijgezien, dat in een alphabetisch register de orde reeds na korten tijd zoude verbroken zijn, en dat het terugvinden van personen, die een anderen naam dragen dan het hoofd van het huisgezin, waarvan zij deel uitmaken, zonder bladwijzer volstrekt onmogelijk is.

De missive der Commissie aan den Minister, waarin zij op de gebreken der regeling opmerkzaam maakte, is in het Verslag opgenomen. Vooral verdient dit stuk de aandacht van hen, die geroepen zijn de bepalingen van het Besluit toe te passen.

Tevens is het niet overbodig te herinneren, dat de Commissie geen schuld heeft aan de late invoering der registers, en aan al de moeilijkheden verbonden aan het zamenstellen van bevolkingregisters uit de billetten eener volkstelling, die toen reeds twee jaren oud was. De Commissie zond haar ontwerp aan den Minister in Januarij 1860. De Regering had *een en twintig maanden* noodig om de zaak te overwegen.

Een der belangrijkste onderwerpen, waaraan de Commissie hare aandacht heeft gewijd, is de verbetering der provinciale verslagen. Zij had die taak reeds kort na haar optreden ter hand genomen. De resultaten harer overwegingen deelde zij in Mei 1860 aan den Minister mede in een uitvoerig rapport, afzonderlijke beschouwingen behelzende over elk der hoofdstukken, waarin de Verslagen zijn verdeeld, en vergezeld van een 50tal modelstaten, die zij algemeen wenschte ingevoerd te zien. Zij had zich bij haar onderzoek bepaald tot het bevorderen van eenheid, volledigheid en naauwkeurigheid in de verslagen *overeenkomstig hunne tegenwoordige inrigting*; en derhalve het bestaande model voorloopig behouden. In hoeverre het model zelf kon worden verbeterd zou later een punt van overweging bij haar uitmaken. De Regering zond de stukken om advies aan de Gedeputeerde Staten der onderscheidene provinciën. Ofschoon het uitbrengen der adviezen niet overal even vlug ging en men in Noord-Braband eerst na *zestien maanden* met het antwoord gereed was, zoo heeft de Commissie toch nog kennis kunnen nemen van de beschouwingen, waartoe hare voorstellen aanleiding gaven. Vrij algemeen werd het verlangen uitgedrukt, dat men verder zoude

gaan dan het plan der Commissie medebragt, en dat met de herziening van het model een aanvang zoude worden gemaakt. Van sommige zijden werd opgemerkt, dat men den meest geleidelijken weg zoude bewandelen, door de herziening van de gemeenteverslagen vooraf te doen gaan. Ook werd voorgesteld het Provinciaal Verslag in twee deelen te splitsen, en het administratief gedeelte af te scheiden van het statistische.

De opheffing der Commissie heeft niet toegelaten, dat zij haren arbeid hieromtrent ten einde bragt. Uit hare laatste overwegingen meenen wij te kunnen afleiden, dat, naar haar gevoelen, de stand dezer zaak niet langer dezelfde was, en dat door den algemeen geuiten wensch tot herziening van het model zelf, het vraagstuk naar een ruimer terrein was overgebragt. Zonder vooruit te loopen op de beslissing over de voorgestelde splitsing van het Verslag in een administratief en een statistisch gedeelte, noch over de schifting van hetgeen als algemeene Rijks-statistiek of wel reeds van rijkswege bekend gemaakt, uit de verslagen zoude kunnen worden verwijderd, en datgene wat in deze eigenaardig t'huis behoort, komt het ons wenschelijk voor, dat de herziening der verslagen vooreerst wordt uitgesteld. Bij de Commissie was in den laatsten tijd het onderzoek aanhangig over de statistiek van een aantal speciale onderwerpen. De statistiek der landverhuizing, van den landbouw, van de versnippering van den grondeigendom (esschen of enken), van de hypotheken, van de waterschapslasten, van het politiewezen, van de nationale militie en van den gezondheidstoestand der gevangenen, maakten reeds een onderwerp van overweging bij haar uit, terwijl het op haren weg lag ook weldra aan de statistiek der gemeente-finantiën, van de nijverheid, van den binnenlandschen handel en scheepvaart, van de wegen en van de vervoermiddelen hare aandacht te wijden. Door den uitslag van deze onderzoekingen eerst af te wachten zoude men met behulp der verkregen gegevens op geschikter wijze tot de zamenstelling van een nieuw model kunnen overgaan. Is eenmaal de vorm voor de statistische behandeling van alle deze onderwerpen vastgesteld, dan zal men, door het veld der statistiek meer in zijn geheel te overzien, tevens met meer juistheid kunnen bepalen, wat al dan niet voor de opname in het Provinciaal Verslag geschikt is. Thans toch stuitte de Commissie bij de behandeling der verslagen telkens op onderwerpen, waaromtrent nog volstrekt geene of althans geene bruikbare statistiek bestond. Eerst dan wanneer de noodige bouwstoffen gereed en bijeen zijn, kan men met vrucht overgaan tot de zamenstelling van een nieuw model. Nu echter de Commissie ontbonden is, moet men in het belang der Statistiek wenschen, dat de Regering de herziening der verslagen voorloopig zal laten rusten.

Ik zal niet in beschouwing treden over al de onderwerpen, die

in dit ‘Tweede Verslag’ worden behandeld. Een kritiek van voorstellen tot inrigting der Statistiek zoude nagenoeg evenveel ruimte vorderen als die voorstellen zelve. Het doel dezer aankondiging is alleen, om de aandacht van het publiek op den laatsten arbeid der Rijkscommissie te vestigen, opdat men niet, afgeschrikt door den weinig uitlokkenden titel ‘*Verslag*’, het geschrift ongelezen zoude ter zijde leggen.

Voor hen die zich met de practische beoefening der Statistiek onledig houden, bevat deze uiterste wil der onverwachts aan haren werkkring ontrukte Commissie vele nuttige wenken. De verwachting van den bloei der Statistiek is thans vooral gevestigd op de chefs der provinciale bureaux. Indien zij bij de provinciale autoriteit de noodige ondersteuning vinden, en de bureaux behoorlijk zijn ingerigt, zal elk in den hem aangewezen kring een ruim veld van werkzaamheid geopend zien. Wordt de zamenstelling van het provinciaal verslag, zoo als reeds in sommige provinciën het geval is, aan het hoofd van het bureau opgedragen, dan heeft deze tevens de meest geschikte gelegenheid om de resultaten zijner statistische onderzoekingen geregeld bekend te maken.

Welke ook de ijver moge zijn, die de provinciale bureaux ontwikkelen, zoo lang er geen voldoend centraal toezigt op hunne werkzaamheden bestaat, zullen eenheid en gelijkvormigheid in onze statistiek tot de wenschen blijven behooren. Mag men belangrijke bijdragen voor de statistiek der onderscheidene provinciën te gemoet zien, voor de Statistiek van Nederland zal, vreezen wij, weinig bruikbaars worden geleverd.

Amsterdam, Julij 1862.
J.F.B. BAERT.

Louis de Baecker, Analogie de la langue des Goths et des Francs avec le Sanskrit.

Schoon ik den grootst mogelijken eerbied koester voor het *γνῶθι σαυτόν* van den wijze uit Lacedaemon, ben ik toch tevens overtuigd, dat men tusschenbeiden ook eens moet kijken, hoe de buren 't maken. Bij de blikken, die ik van tijd tot tijd over de grenzen heb geslagen, zijn mij soms zeer curieuse dingen voorgekomen, doch tegen het zeldzaamste aller curiosa liep ik onlangs aan, bij gelegenheid van een philologischen uitstap onder de Franschen. Dit zeldzaam verschijnsel is een boekje, getiteld: ‘Analogie de la langue des Goths et des Francs avec le Sanskrit,’ anders niet. Zeer benieuwd om eens

te zien, hoe het in la belle France met de studie der Indogermaansche of Indoeuropesche of met het Sanskrit verwante talen stond geschapen, was mij dit boekje zeer welkom, want de titel beloofde, dat er nog al zoo 't een en ander zou ter sprake komen: en hierin werd ik dan ook niet teleurgesteld - er wordt in dit kleine boekje al zeer veel besproken.

Ik wil wel bekennen, dat de enkele proefjes van fransche taalgeleerdheid, die ik hier en daar had ontmoet, niet zeer geschikt waren, om mij van de degelijkheid, grondigheid en omzigtigheid der fransche taalvorschers - Bournouf, Abel Rémusat, Renan en een paar andere zonder ik uit - in 't algemeen een zeer hoogen dunk te geven. De onwetenschappelijke, ja onnoozele manier, waarop zij met de grammatica van hun eigen taal omspringen, moet alleen reeds bij ieder, die er zijn aandacht op vestigt, het vermoeden doen opkomen, dat het onder hen met de taalstudie nog niet recht in den haak is. Mogt iemand hieraan nog twijfelen, hij leze aandachtig en onbevooroordeeld Dr. Brill's kritische aanmerkingen over de fransche spraakkunst, en hij zal aan de gegrondheid van zijnen twijfel ten zeerste twijfelen, ja, wellicht met mij erkennen, dat het veelvuldig gebruik hier te lande van door Franschen geschreven Grammaires françaises, noodzakelijk moet strekken, om hetgeen door Dr. de Jaeger, Dr. Brill, Dr. te Winkel en anderen[1], voor een meer wetenschappelijk logisch taalonderwijs is en wordt gedaan, voor een groot gedeelte nutteloos te maken[2]. Niet dat onder ons het taalonderwijs, ondanks de loffelijke pogingen van bovengenoemde taalmannen, niet nog veel te wenschen overlaat - Iliacos muros intra peccatur et extra -; intusschen geloof ik, dat in de laatste dertig jaren de taalstudie hier te lande wel zooveel is vooruit gegaan, dat geen man, die het mogt wagen een boekje te schrijven als het

1 Onder de eersten zou ik hier Prof. T. Roorda noemen, wegens zijn merkwaardig boek: ‘Redeontleding of logische analyse der taal,’ ware het mij niet zeer tot mijn - en ook zeker tot 's Professors - spijt, bij herhaling gebleken, dat men jonge luî, die voor 't admissie-examen, te Delft door te staan, voorbereid worden, dat werk, zooals men zegt, stom letterlijk van buiten laat leeren. 'k Heb den grootsten eerbied voor ieder, die zijn eigen weg durft bewandelen; doch wil zulk een wandelaar, dat anderen hem zullen volgen, dan dient hij toch een weinig barmhartigheid te gebruiken op de manier van Socrates, die *ὁπότε τι τῷ λόγῳ διεξίοι, διὰ τῶν μάλιστα ὁμολογουμένων ἐπορεύετο, νομίζων ταύτην τὴν ἀσφάλειαν εἶναι λόγου. τοιγαροῦν* (zegt Xenophon) *παλὺ μάλιστα ὧν ἐγὼ οἶδα, ὅτε λέγοι τοὺς ἀκούοντας ὁμολογοῦντας παρεῖχε.*

De examinandi leeren Prof. Roorda's boek met huid en haar van buiten, omdat zij 't niet begrijpen en het weinigen gegeven is het hun begrijpelijk te maken.

2 Dat het er met de *engelsche spraakkunst*, gelijk ons die door Engelschen of in navolging van Engelschen wordt opgedischt, al even bedroefd uitziet, zal ik binnen kort met tal van bewijzen aantoonen.

bovengenoemde, zich omtrent de mate van kennis daartoe vereischt, zoodanig zou kunnen vergissen, als Mr. Louis de Baecker, de vader van dit en ongeveer een twintigtal andere oudheid- en taalkundige werken. Het nut door dezen taalvorscher voor hen, die na hem deze zelfde glibberige baan willen bewandelen, gesticht, laat zich dan ook zeer gevoegelijk uitdrukken met Cicero's (de Leg. 1, 2) lofrede op de historie van Caelius Antipater: admonere reliquos potest, ut accuratius[1] scribant.

Ik wil niet al de dwaasheden opsommen, die in bovengenoemd linguistisch product worden uitgekraamd; en het zou ‘la mer à boire’ zijn. Een paar proefjes, gevoegd bij eene flinke, stevige proef, waarmeê het boek sluit, zullen iedereen overtuigen, dat behalve misschien een zeker frieschen eik, die tot verbazing van Neêrlands volk, Rask's in 't deensch geschreven friesche spraakkunst in 't nederlandsch heeft gepoogd te vertolken, geen van onze philologiseerende heren in staat is zulk een diepzinnig stuk van taalgeleerdheid in de wereld te helpen. Aan vernuft en geest ontbreekt het den schrijver volstrekt niet; zijn gebrek is alleen een zekere étourderie française, die hem belet te zien, dat hij, 't geen hij meent te verstaan, volstrekt niet verstaat; dat hij, waar hij geloofde juist te zien, glad verkeerd ziet.

Vernuftig en geestig is zeker de wijs, waarop de Heer L. de B. aantoont, dat de taal der Scythen geenszins van die der Gothen verschilde. ‘De Scythen,’ zegt hij, ‘noemden volgens Festus Avienus, in descriptione Orbis v. 240 sqq., de zee van Azof de moeder van den Pontus Euxinus:

‘Ore sinus patulo Maeotidis arta paludis

1 Zoo wij namelijk *accuratius* hier zoo opvatten, als dat gedaan wordt door een ander hoogst geestig Franschman, Michelet, in de ‘Eclaircissements’ gevoegd achter het tweede deel van zijne ‘Histoire Romaine.’ In zijnen ijver om de onzekerheid van de vroegste Rom. geschiedenis te bewijzen, neemt hij dit *accuratius* als van de juistheid van 't verhaal gezegd, schoon het en uit deze en uit menig andere plaats blijkt, dat Cicero louter den gekuischten vorm op 't oog heeft. Van een Franschman, met zijn levendig gestel, kan men zulk eene étourderie verwachten, doch dat Piderit, een gemoedelijke Duitscher, in zijne aanteekening op Cic. de Or. l. 11, c. 12, 49 niet voorzigtiger is, dat moet ons verwonderen.
Van étourderies gesproken - de volgende is een der aardigste, die ik ken, en die Prof. Stecher in zijne ‘Étude linguistique sur la grammaire comparative de Franz Bopp’ mededeelt. ‘On raconte en France,’ zegt de Prof., ‘qu'un jour un savant improvisé s'avisa de citer Humboldt comme un des auteurs qui avaient écrit contre ces monomachies que proscrit une civilisation réellement chrétienne.’ De goede ziel had zeker wel eens geciteerd gezien: Humboldt sur le duel, d.i. Wilhelm von Humboldt's uitstekende verhandeling Ueber den Dualis, en meende in eenvoudigheid des harten, dat Humboldt daarin over het twee*gevecht* handelde in plaats van over het twee*voud*.

Aequora prorumpunt. Scytha late barbarus oras
Incolit, et matrem Ponti cognominat undam.

Verder verhaalt Plinius Hist. Nat., l. VI, cap. 7 en l. XII, cap. '12, dat de Scythen de Palus Maeotis met den naam van Temer*enda* bestempelden. Ontbinden wij nu dit woord, zoo als de Duitschers doen, dan vinden wij - *te* of *de* - *meer* - *amme*, 't geen beteekent, de vriendin of de minne van het meer. *Te* komt overeen met het eng. *the*, 't duitsche lidwoord *die*, 't vlaamsch *de*, en stamt af van 't sanskrit *dâ;* - *meer*, in 't latijn *mare*, fr. *mer*, komt van 't sanskrit *mê*[1], dat beteekent bewegen, met gedruisch vloeijen; *amme* van 't sanskrit *am*, waarvan in 't latijn *amita, amare* en het fr. *aimer, mère, nourrice*.' Stout, zeer stout en geheel vrij van alle kleingeestige naauwlettendheid. Een gewoon sterveling zou misschien, in een bui van philologische verlustiging, in Temerenda, op zijn hoogst, 't meer-ende gezien hebben, aangezien toch *enda* niet veel heeft van *Amme;* doch op zulk een kleinigheid ziet onze linguist niet. Niet minder verheven is het volgende. 'Strabo, l. VIII, vermeldt een voorgebergte *Ταμυρακη*, gelegen op een schiereiland der Chersonesus Taurica. Onderwerpen wij dit woord aan dezelfde duitsche kunstbewerking, dan verandert *Ταμυρ-ακη* in - *das* - *meer* - *ecke*, en men zal zien, dat het niet anders dan hoek of punt in de zee beteekent. De sanskritische wortel van dit woord (wel te verstaan *das ecke*) is *aç*, vorderen, doorboren, punt; de duitsche wortel *ak, punt, haak;* grieksch *ακις, αγχυλος*[2], latijn *ancus*[3], *angulus*. Eindelijk heeft het woord Scyth zelf eene beteekenis in de germaansche talen; het beteekent boogschutter. Met den boog schieten vertaalt men in 't vlaamsch door skieten of schieten, ags. *skyten*[4], duitsch *schieftzen*, gr. *χέξειν*[5].' - Men ziet het, met het sanskrit, grieksch, latijn, angelsaksisch, duitsch is de geleerde schrijver zeer naauwkeurig bekend. Intusschen schijnt het grieksch wel de taal te zijn, waarin hij regt t'huis is. Hieraan

1 Bij Bopp, Gloss., staat alleen: mê, mutare, en 't is characteristiek, dat de levendige Franschman of fransche Vlaming dat gelijkstelt met couler *avec bruit*. Zoo als de waard is vertrouwt hij zijn gasten.
2 Er wordt natuurlijk *ἀγκύλος*, krom, bedoeld; men denkt hier onwillekeurig aan *ἀγκυλομήτης*.
3 Ancus is mij niet bekend, behalve in Ancus Martius, dat volgens onzen schrijver wellicht Martenshoek beteekent. Theodore Hook heeft wel gelijk: A truly witty man is not only witty himself, but also the cause of wit in others. 't Is aanstekelijk. - *Uncus* zal hier wel 't bedoelde zijn.
4 Gewoonlijk sceótan (Ettm. L.A. 690 en XX, A. 2), scythe is schutter.
5 Zeker voor *χέξειν* = scheissen. Hiervan uitgaande zou men vermoeden, dat de toestand, dien Xenophon, Anab. IV, 8, 20, schildert, bij de Grieken normaal was: als een pijl van den boog.

danken wij dan ook een vonkelnieuwe lezing van Theocritus, Id. XIII, 56:

Οιχουτο Μαιωτισι, λαβων ευκαμπεα τοξα, in plaats van de noch door Valckenaar, noch, zoover mij bekend is, door eenig ander aangerande gewone:

Ὤιχετο, Μαιωτιστὶ, λαβὼν εὐκαμπέα τόξα. -

Om 't verband tusschen de taal der Franken en die der Gothen duidelijk te maken, geeft de schrijver een paar stukken van Ulfila's bijbelvertaling, waarin het hem - hoe moeijelijk hem zulks, wegens de gelegenheid, die hij had om een vertaling in de moedertaal te raadplegen, ook moest vallen - toch weêr gelukt ons te doen vermoeden, dat hij in 't gothisch even ervaren is als in 't grieksch. Immers volgens L.d.B.'s lezing luidt: Uw koningrijk kome, in 't goth.: Quimai thiu I dinassus.

Van een stuk uit den Hêljand krijgen wij de volgende *traduction littérale:*

Was him dero wordo niud (= was hun der woorden nood, behoefte).

Ils attendaient ses paroles;

Thahtun endi thagodun (= zij dachten en zwegen),

Ils pensaient dans le silence: waarbij dan in de woordenlijst omtrent de woorden *thathun* en *thagodun*, gezegd wordt: thathun, thagodun, réfléchirent, firent attention. Ces deux verbes expriment à peu près la même idée. Deze aanteekening is stellig van den schrijver zelven en bewijst, dat hij in 't oudsaksisch niet minder ervaren is dan in de overige talen, aangezien toch thahtun of liever thahton het imperf. is van thenkjan, denken (Grimm, D.G. 1, 895) en thagodon dezelfde tijd van thagon, zwijgen (Grimm, D.G, 1, 894). De vertaling: Ils pensaient dans le silence is dus juist en de verklaring verkeerd. Wat men verkeerd opvat drukt men toch gewoonlijk ook verkeerd uit. Hoe dus dit wonder te verklaren? 't Is met deze vertaling even zoo gelegen, als met de uitkomst van een wiskundig vraagstuk, zoo als mij die soms door een discipel wordt geleverd, dat wil zeggen, dat de uitkomst goed is, schoon zij volgens de bewerking volstrekt verkeerd moest zijn. Men komt dan natuurlijk tot het besluit, dat de leerling onder zijne eigen knoeijerij de goede uitkomst van een' ander heeft afgeschreven. Zoo blijkt het, dat L. de B. bij zijne traduction littérale doodeenvoudig een duitsche vertolking heeft gebruikt; en wêl zou hij gedaan hebben, zoo hij zich daar bestendig aan had gehouden. Immers zou hij zich dan, een eind verder, niet zoo lelijk[1] vergist hebben als hem dat nu gebeurt in:

1 Ieder dient thans wel zoowat rekenschap van zijne spelling te geven. Ik schrijf lelijk, omdat de Groningers, die de scherpe *e*, behalve voor de *r*, als *ij* uitspreken, steeds *lelk* zeggen; ook de Friezen zeggen *lulk*. Daarom schrijf ik ook *regeeren;* want juist in dezen bastaarduitgang klinkt de *e* in 't gron. voor de *r*, bij uitzondering, als *ij. Kweken* schrijf ik weêr met eene enkele, niet zoo als de Heer te Winkel met eene dubbele *e*, aangezien de Groningers spreken van een boomkw*e*kerij, ook heeft 't oudhoogduitsch kvikjan of quikjan, zie Graff, IV, 634. *Heren* wil ik spellen, doch spel dikwijls *heeren*, omdat de natuur, d.i. de gewoonte sterker is dan de leer: in 't doodouderwetsch, plomp groningsch en zwartsluisingsch hoort men dikwijls *hare* of *harre*, even als men in 't gron. voor *bezemsteel* zegt *bessemstaol*. In eene bijdrage, geplaatst in het eerlang uitkomende Jaarboekje voor de provincie Groningen, heb ik de gevallen, waarin de groningsche uitspraak met Dr. te Winkel's spelling in strijd is, breedvoerig uiteengezet, met opgave van alles wat tot regtvaardiging dier uitspraak kan dienen.

sagda spâhun wordun	=dit par sages paroles
them the he theru spracu tharod	=eux qu'il avait par sa voix
Krist alowaldo	=le Christ tout-puissant
gicoran habda	=choisis
hwilika warin allaro	=lesquels (hommes) étaient (choisis)
Irminmanno	=parmi tous les hommes de la terre
Gode werdhoston	=*par Dien le vénérable*
gumono kunnies	=*roi de tous*. In plaats van: dit par sages paroles à ceux qu'il avait par sa voix là, le Christ tout-puissant, choisis, qui étaient (= quinam essent, interrogative) parmi tous les hommes de la terre à Dieu les plus chers du genre humain. Nog doller is:
them is that êwiga riki	=puisque dans le royaume éternel
svidhô hêlaglic	=très-saint
an hevanwange	=aux champs du ciel
sinlif fargevan	=sera la vie immortelle.

Immers, het lijdt geen twijfel, of hier staat te lezen: aan hen wordt het eeuwige rijk, zeer heiliglijk, in 't hemelveld, het eeuwige leven gegeven. Ik vermoed, dat L. de B. in zijne duitsche vertaling vond: denen ist das ewige Reich, etc., en dat hij, *denen* voor *denn* aanziende, zoo de plank geheel misstapte. Tautologiën als: Irminmanno-gumono, kunnies en that éwiga riki-sinlif zijn geheel in den trant der oudsaksische en angelsaksische dichters.

Is onze schrijver sterk in 't oudsaksisch, het eigenlijke veld, waarop hij zich volkomen gemakkelijk beweegt, waarop hij weet van wankelen noch van struikelen, is het veld der angelsaksische taalkennis, waarop hij alleen den hoed afneemt voor Mr. Ferdinand de Lasteyrie. De proeven door beide heren van hunne grondige kennis dier tale gegeven, zijn zoo merkwaardig en tevens zoo vermakelijk, dat ik mij zelven en den lezer het genoegen niet kan ontzeggen de geheele historie, constitueerende bovengemelde stevige, allesafdoende proef, ten slotte meê te deelen, zoo als die te vinden is in

een *Appendice*, gevoegd achter het tot nu besproken hoogstmerkwaardig verschijnsel op het gebied der taalgeleerdheid.

Dit appendice dan bevat: Lettres sur un joyau anglosaxon du IX siècle, adressées au Directeur de la Correspondence littéraire, à Paris, par Mc. M. Louis de Baccker et Ferdinand de Lasteyrie.

De Heer L. de B. schijnt met deze correspondentie nog al hoog te loopen, anders zou hij ze niet hebben laten afdrukken achter een boek, waarin hij zich reeds zulk een schitterende linguistische kroon op het hoofd had gezet. Zeker was hij gedachtig aan de woorden van Jean qui s'en alla comme il était venu: tout fait nombre = alle baat helpt.

Hoe dit zij, deze drie brieven over een angelsaksisch juweel zijn zelve drie juweelen, N° 1 en N°. 3, gevloeid uit het brein van Mr. L. de B., N°. 2 uit het niet minder linguistisch hoofd van Mr. F. de L. De eerste van L. de B., is zeer kort en ik laat dien, als zeer geschikt om de *στάσις πραγματική* aan 't licht en ons op de hoogte brengen, in zijn geheel volgen:

Mijnheer de Directeur!

In de geschiedenis van Alfred den Groote (spoorwegbibliotheek) door den Heer Willem Guizot uitgegeven, vindt men een plaats, waarin de geleerde schrijver, na te hebben aangetoond, dat Alfred de Groote juweliers had, en dat men nog een van zijn juweelen bezit, dit kostbaar kleinood aldus beschrijft: ‘'t is een stuk gepolijst krystal, gevat in zeer keurig gesneden en gegraveerde kas, die in een dolphijnskop uitloopt..... Rondom het krystal leest men met gouden letters: *Alfred mec heht gewyrcan*.’ De Heer Guizot heeft dit opschrift vertaald door: *Alfred heeft mij laten maken*, ik stel voor het aldus te vertalen: *Alfred heeft mij gemaakt*, want *gewyrcan* beteekent bewerken, fabriceeren, niet: doen of laten bewerken, fabriceeren. Wordt mijne verklaring aangenomen, dan zal dit angelsaksische juweel, in 1693 niet ver van dat oude eiland Ethelingaia gevonden, nog in waarde stijgen, daar het dan het eigen werk is van den Koning, wiens nagedachtenis onze buren zoo dierbaar is.

Louis de Baecker.

Tegen deze vertolking van L. de B. teekent F. de L. in 't volgend nommer der Corr. litt. protest aan en beweert, dat de door den Heer Guizot gegeven vertaling, de eenige ware, ook niet van dezen Heer afkomstig, maar door hem opgenomen is op 't gezag van mannen, die nog al wat beteekenen, b.v.: Musgrave, Hickes, Duncan en Albert Way.

Merkwaardig en een doorslaand bewijs van grondige ervarenheid in de taal, waarin het geheimzinnig opschrift vervat is, mag de

manier heeten, waarop Mr. F. de L. het onjuiste van 's Heren L. de B.'s beweren tracht in 't licht te stellen. ‘Mr. L. de B., zegt hij, wijst ter staving van de juistheid zijner verbetering op de beteekenis van het woord *gewyrcan*, dat volgens zijn zeggen bewerken, fabriceeren, niet: doen fabriceeren, beduidt. *Niemand is ooit op het denkbeeld gekomen, om dat te betwisten. Niemand heeft ooit eene andere beteekenis aan dat* DEELWOORD *gehecht*. Alleenlijk blijkt uit den nieuwen zin, dien L. de B. aan de uitdrukking geeft, dat hij *heht* voor een hulpwerkwoord houdt, voor den 3^{den} pers. enk. aant. wijs tegenw. tijd van 't werkwoord *hebben*. Dit is de oorzaak van zijn dwalen. Het werkwoord *hebben*, welks verbuiging in 't ang. meer dan een merkwaardig punt van overeenkomst heeft met de latijnsche verbuiging van dat zelfde woord, geelt aan den derden persoon enk. *habaith* (habet), niet: *heht*. Wat dit laatstgenoemde woord betreft - te vergeefs zal men onder de latijnsche en fransche werkwoorden naar iets zoeken, dat daar analogie meê heeft. 't Is doodeenvoudig het *get* van 't hedendaagsche engelsch. Heht gewurcan staat dus in beteekenis gelijk met het latijn: habuit elaboratum’.....

Istuc recte, o plaudite!

Zulk een monster van geleerdheid is mij nog nooit voorgekomen...

οὐ γάρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας, οὐδὲ ἴδωμαι.

En met welk een aplomb wordt dat alles voorgedragen. Door zulk eene afdoende demonstratie schijnt de Heer L. de B. dan ook geheel uit het veld geslagen; ten minste betuigt hij, in 't eerstvolgend nommer der meergemelde Corr. litt., dat zoo hij had geweten, dat 's Heren Guizot's verklaring op het gezag van zooveel en zoo geleerde mannen steunde, hij zich wel zou gewacht hebben, met eene andere meening voor den dag te komen. Intusschen vraagt hij verlof den Directeur eventjes de gronden uiteen te zetten, waarop zijne vertaling berustte. ‘Deze vertolking,’ zegt hij, ‘had ik niet uit boeken gehaald’ - dat anders al een heele kunst zou zijn geweest - ‘maar ik had ze gevonden in de volkstaal van het land, dat ik bewoon’ - denkelijk fransch Vlaanderen -. ‘Immers, het woord *heht*, het eenige, waaromtrent wij 't niet eens zijn’ - *gevyrcan* is dus naar beider oordeel een participium, dat staat vast - ‘komt overeen met het vlaamsche *het*, 3de pers. enk. aant. wijs, teg. tijd, van 't werkwoord *hebben*. In 't eng. is de vorm *hath*[1] nog

1 Par étourderie ziet de etymoloog over 't hoofd, dat in heht, de *h* vóór de *t*, doch in hath, de *t* voor de *h* staat.

in gebruik, doch volgens den grammaticus van der Linde, alleen in den deftigen stijl. Zie, Mijnheer, daarom heb ik het ang. *heth* door *heeft* vertaald.'

Hieruit zou men nu weêr opmaken, dat L. de B. zijne zaak eigenlijk nog volstrekt niet hopeloos acht, en dat hij ook meer zwicht voor de achtbare autoriteiten, waarmeê zijne tegenpartij hem op het lijf komt, dan wel uit innerlijke overtuiging van de onweêrlegbare juistheid van partij's wondergeleerde deductie. Ja, hij waagt het zelfs heel bedeesd te vragen: of *habaith* eigenlijk wel een angelsaksisch woord is; of het niet veeleer tot het maesogothisch van de vierde eeuw behoort.

Nu zou ik toch wel eens willen weten, of geen telg van de groote natie het de moeite waard heeft geacht, de beide geleerde heren uit den droom te helpen; dat toch iemand, die een heel klein beetje angelsaksisch verslaat, volstrekt niet moeijelijk kan vallen. 't Is mij een raadsel, hoe die geestige zielen bij hunne taalstudie te werk gaan. Want taalstudenten zijn beiden, dat is zoo klaar als de dag: zij doen aan gothisch en angelsaksisch, wat zeg ik? de Heer L. de B. geeft in zijn boekje een glossarium, waarin hij 't verband tusschen het gothisch, duitsch, vlaamsch, engelsch, enz., zonneklaar aantoont, terwijl hij tevens een legio woorden knaphandig tot hunne sanskritische wortels terugbrengt.

Gaat 't geen in dit glossarium wordt verkondigd door, dan zal in de gothische texten een vervaarlijke omwenteling plaats hebben. Immers dan is het, ook als artikel gebruikte, demonstrativum in den nominativus sing. voor de drie geslachten niet *sa, so, thata*, maar *sa, so, sa;* dan is *thein, theins, theinamma*[1], ja, raad eens, wat? Je vous le donne en cent! Je vous le donne en mille! Jetez votre langue aux chiens. 'Thein, theins, theinamma, tiens, vôtre; de toi, de vous. *Génit. du pluriel du pron. pers. thu.* En allem. et en vieux flam. du, en latin et en français tu, en grec *συ*. Racine sanskrite trâ, montrer.....'

Obstipuit steteruntque comae van den lezer. Nu, 't ging mij niet beter. Hoe erg wij hier soms ook dwalen, aan zulke colossale dwaasheden zijn wij, 't zij met nederigheid gezegd, toch niet gewoon.

Wat nu het bovenmishandelde geheimzinnige opschrift aangaat, - ik behoef haast niet te zeggen, dat *hêht* niets anders is dan 't imperfectum van 't ang. verbum *hâtan*, dat *heeten noemen*, maar ook even als bij ons, *heeten = bevelen* beteekent en, weêr even als ons *heeten*, een infinitief als object zonder voorzetsel regeert. Deze infinitief is *gevyrcan* (Ettmüller, L.A., p. 95) *maken, bemerken, ver-*

1 Ik geef wat ik bij L. de B. vind. N.G.D. mannelijk enk. zou zijn: *theins, theinis, theinamma*; het onzijdig enk.: *thein, theinis, theinamma*. Voor 't mannelijk is de acc. *theinora*, voor 't onzijdig = N.

vaardigen, welks participium praet. is *gevorht* of bij metathesis *gevroht*, bij ons *gewerkt* of *gewrocht*, enk. worked of wrought. Onze infinitief wrochten is onorganisch bij gewrocht gefabriceerd, zoo als veel met grieksche verba gebeurt, b.v. *ὀλέκω* bij 't perf. *ὀλώλεκα, ἤνωγον*, etc., bij *ἄνωγα. Gevyrcan* voor een verleden deelwoord aan te zien, zoo als beide Heren ontegenzeggelijk doen, bewijst volslagen onkunde van de eerste beginselen der talen, die zij overhoop halen, aangezien in al die talen *vyrcan* een *zwak* werkw. is, terwijl buitendien het part. praet. van een *sterk* werkw. in 't ang. niet, zoo als in 't ouds. op - *an* uitgaat, maar op - *en*. Voorts behoeft men maar even den neus in een ang. boek te steken, om te zien, dat *habban* in den 3^{den} pers. enkelv., aant. wijs, tegenw. tijd, niet *habaith* (dat in alle eer en deugd gothisch is), maar hafadh of häfdh is. Dus beteekent dan dat cabalistische omschrift; Alfred mec hêbt gevyrcan, letterlijk: Alfred mij heette maken = Alfred liet mij maken = A. me fieri jussit. - And this is the mystery of this wonderful history. En dit is the joint stock company of anglo-saxon and blunder van de Heren Louis de Baecker en Ferdinand de Lasteyrie. En de Hemel beware ons genadig voor dergelijke philologen!

Kampen.

J. BECKERING VINCKERS.

***Gewone Logarithmen met zeven decimalen der getallen van* 1 *tot* 108000 *en der sinussen, cosinussen, tangenten en cotangenten van alle hoeken in het quadrant van* 10 *tot* 10 *seconden, benevens eene interpolatietafel ter berekening van de evenredige deelen, door Dr. Ludwig Schrön, uit het Hoogduitsch, door Dr. D. Bierens de Haan. Stereotyp-uitgave. Brunswijk, Fr. Vieweg en Zoon; Amsterdam, J.C.A. Sulpke*. 1862.**

De verschijning van elk werk, welk gedeelte van de wetenschap het tot onderwerp moge hebben, pleegt in het algemeen de aandacht van iederen beoefenaar dier wetenschap te trekken en zijne belangstelling op te wekken; dit is echter het geval niet met de verschijning eener nieuwe logarithmentafel; de aankondiging er van wordt meestal door wiskundigen met onverschilligheid gelezen en zij haasten zich niet er kennis mede te maken; inderdaad, daar het bij logarithmentafels vooral op naauwkeurigheid en eene gemakkelijke inrigting aankomt, zoo blijven diegenen, welke veel met logarithmen te werken hebben, gaarne de tafel gebruiken, aan welke zij gewoon

zijn, en verwisselen die liever niet met eene andere, die toch in de hoofdzaak dezelfde moet zijn en alleen in vorm kan verschillen. Desniettemin zijn er, na de uitgave van de tafels van Callet, die door hare correctheid en volledigheid eene gevestigde reputatie hebben, en daarom ook nog altoos veel gebruikt worden, zeer vele nieuwe tafels uitgekomen, waarvan de voorname reden wel daarin mag bestaan, dat het werk van Callet meer bevat, dan de meesten, die met logarithmen werken, noodig hebben, daardoor volumineus, en dien ten gevolge kostbaar is. De later uitgekomene, voor zoo verre zij mij bekend zijn, bevatten alleen het meest noodige, en verschillen onderling weinig van elkander. Dit laatste is het geval niet met de tafels van Schrön, die in vele opzigten van de overige onderscheiden zijn, waardoor men bij het gebruik van logarithmen op eene gemakkelijke wijze tot naauwkeuriger uitkomsten kan geraken, dan met de andere tafels het geval is. Het werk bestaat uit drie tafels; de eerste bevat de gewone of Briggiaansche logarithmen met zeven decimalen van de getallen van 1 tot 108000; de tweede, die van de sinussen, cosinussen, tangenten en cotangenten van alle hoeken van 10 tot 10 seconden; de derde tafel eindelijk is eene interpolatie-tafel ter berekening van de evenredige deelen. Zoo als bekend is, zijn de gewone logarithmen van alle getallen, uitgenomen van de magten van 10, onmeetbare breuken; indien zij dus tot zeven decimalen worden opgegeven, dan wordt een deel verwaarloosd; bedraagt dat verwaarloosde deel meer dan de halve eenheid van de laatste decimaal, dan wordt die met één vermeerderd; zoo vindt men bijv. de logarithmus van 22 = 1,3424227, omdat de meer naauwkeurige waarde van log. 22 is 1,3424226808..... In de mij bekende tafels echter kan men niet zien of de laatste decimaal wegens die omstandigheid met één vermeerderd is of niet, en dus weet men dan alleen dat bijv. de logarithmus van 22 tusschen 1,34242265 en 1,34242275 gelegen is. In de tafels van Schrön nu zijn die decimalen, die met één vermeerderd zijn, omdat het bedrag van het verwaarloosde deel ten minste de helft van de eenheid der laatste decimaal bedraagt, onderstreept. Hierdoor is de grens der fout, die een logarithmus der tafel kan hebben, op de helft verminderd; immers vindt men bijv. log. 22 = 1,3424227, dan weet men, dat de wezentlijke waarde van log. 22 gelegen is tusschen 1,34242265 en 1,34242270; de streep onder het cijfer beteekent dus gemiddeld -0,25 of -0,3 van de eenheid der laatste mantisse. Is de laatste decimaal *niet* onderstreept, dan weet men hierdoor dat het verwaarloosde gedeelte minder bedraagt dan de helft van de eenheid der laatste mantisse; men vindt bijv. log. 19 = 1,2787536, en weet nu dat de wezentlijke waarde van log. 19 gelegen is tusschen 1,27875360 en 1,27875365; de afwezigheid der streep duidt dus

aan gemiddeld + 0,25 of + 0,3 van de eenheid der laatste mantisse. Door deze bijzonderheid in aanmerking te nemen, en bij de logarithmen, waarvan de laatste decimaal onderstreept is, - 0,3 en bij die, waarbij dit het geval niet is, + 0,3 van de eenheid der laatste mantisse te voegen, verkrijgt men bij de berekeningen naauwkeuriger uitkomsten. Vooral is men in staat, wanneer men op de streepjes acht slaat, met meer naauwkeurigheid door middel van deze tafels te interpoleren.

De randtafel bij de eerste en tweede hoofdtafel bestaat uit de producten, die men verkrijgt wanneer men het verschil van twee op elkander volgende logarithmen achtereenvolgens met 0,1 tot en met 0,9 vermenigvuldigt; in de meeste tafels vindt men die producten slechts in geheelen opgegeven, waarbij dan in het oog gehouden is of de weggelaten tiende deelen meer of minder dan 0,5 bedragen; in het eerste geval is het product met één vermeerderd. In de randtafels van Schrön zijn de tiende deelen van die producten ook opgegeven, en deze brengt men in rekening, wanneer men zeer naauwkeurige uitkomsten verlangt te verkrijgen. Eindelijk is bij de tweede hoofdtafel nog een tafeltje gevoegd, waardoor men voor hoeken grooter dan 3° de tweede verschillen van op elkander volgende logarithmen der sinussen, cosinussen, tangenten en cotangenten in rekening kan brengen. De regels, die men hierbij in acht moet nemen, naarmate de logarithmen van twee op elkander volgende getallen, waartusschen men moet interpoleren, beide onderstreept of niet onderstreept zijn, of één van beide onderstreept is, en naarmate men de tweede verschillen bij de tweede tafel al of niet in rekening wil brengen, worden in eene uitvoerige inleiding verklaard en met vele voorbeelden opgehelderd. Het zoude weinig nut hebben hier eene schets van die regels te geven, die voor hen, welke de tafels niet bezitten, van geene waarde zou zijn, terwijl zij, die ze willen gebruiken, noodzakelijk de inleiding vooraf moeten bestuderen. Maakt men welligt de aanmerking, dat het gebruik van deze tafels vrij moeijelijk is en veel opmerkzaamheid vereischt, zoo moet ik hierop antwoorden, vooreerst, dat bij berekeningen, waarbij eene zeer groote naauwkeurigheid niet vereischt wordt, de tafels van Schrön op dezelfde wijze als die van Callet en anderen kunnen gebruikt worden, en ten anderen dat, zoo als de ondervinding mij reeds geleerd heeft, weinig oefening voldoende is om de schijnbaar omslagtige methoden in toepassing te brengen. Overigens is de inrigting der tafels zoodanig, dat men bij het interpoleren zeer weinig schriftelijke berekeningen heeft te verrigten; zoo vindt men in de tweede hoofdtafel op den rand tafeltjes van de producten van 1 tot 9 seconden met de verschillen der logarithmen, welke tafeltjes in andere werken ontbreken. Jammer is het, dat op blz. 222

tot 229 de ruimte niet toeliet, dat al de producten-tafeltjes op de bladzijden waar zij behooren, konden gedrukt, maar eenige op vroegere bladzijden, blz. 205-209, moeten gezocht worden, hetgeen bij berekeningen met logarithmen lastig is. Verder zijn in de eerste hoofdtafel nog tafels gevoegd om de logarithmen van sinussen en tangenten van hoeken, die kleiner zijn dan 3°, met groote naauwkeurigheid spoedig te vinden.

De derde tafel is eene interpolatie-tafel, en kan bij de twee eerste gebruikt worden, wanneer men getallen van twee of meer cijfers moet interpoleren. Moet men bijv. de logarithmus van 3456789 hebben, dan moet men eerst de verschillen der logarithmen voor 80 en dan voor 9 in de randtafel zoeken en die bij elkander optellen: in de interpolatie-tafel nu vindt men terstond het product van 89 met het verschil. Het is evenwel de vraag, of het kleine voordeel, dat men hierdoor verkrijgt, wel opweegt tegen de moeite om bij het gebruik van de eerste of tweede tafel, telkens nog eene andere te moeten opslaan; ik voor mij althans geloof, dat deze tafel best kon gemist worden, ware het niet, dat zij in het algemeen als producten-tafel in andere gevallen van dienst kan zijn, waarom zij dan ook afzonderlijk verkrijgbaar is gesteld. De wijze, waarop men met vrucht zich van deze tafel kan bedienen, wordt in de inleiding uitvoerig vermeld en met talrijke voorbeelden opgehelderd.

De druk is zeer duidelijk, iets, dat bij dergelijke werken van veel gewigt is; of de tafels ook naauwkeurig zijn en er zich geene fouten in bevinden, daarvan kan men zich niet spoedig overtuigen, en dit zal de ondervinding moeten leeren; wel is, blijkens de voorrede, veel moeite en zorg aangewend, om de grootst mogelijke naauwkeurigheid te bereiken, maar desniettegenstaande kunnen er drukfouten in geslopen zijn; en ten bewijze hiervan strekke, dat ik bij het opslaan van bladzijde 11 eene fout vond; daar staat namelijk voor de 4de en 5de decimaal van den logarithmus van 12598, twee onleesbare figuurtjes, waarvoor 30 moet gelezen worden.

Ik hoop intusschen, dat uit het gezegde genoegzaam blijkt, dat dit werk allezins de aandacht der wiskundigen verdient, en dat Dr. Bierens de Haan een verdienstelijk werk heeft verrigt, door van deze tafels eene Hollandsche uitgave te bezorgen.

D.v.L.M.

***Het Heelal en zijne wonderen. Populaire voorstelling der sterrekunde en sterrekundige aardrijkskunde, door A. Diesterweg. Vrij bewerkt naar den zesden druk uit het Hoogduitsch, door Dr. W. Gleuns Jr. Met platen. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker*. 1861.**

Dit boek is in zijne soort een der voortreffelijkste die wij kennen, en de tweede druk, vier jaren na den eersten in het licht verschenen, levert van de zijde van het Nederlandsch publiek eene bevestiging van dit gevoelen. Het bevat eene populaire sterrekunde en sterrekundige aardrijkskunde en behandelt al de onderwerpen, die met deze wetenschap in verband staan. Men vorme zich van het woord *populair* geene verkeerde denkbeelden. Velen meenen, dat zij populair schrijven, wanneer zij het harde brood der wetenschap in laauw water fijn wrijven en dan die onnatuurlijke soep, waarin veelal zelfs geen zweem van brood meer te bespeuren is, aan tandelooze kinderen te slikken geven. Daarenboven wordt die kost voorgediend in de afzigtelijke schotels der platheid, - immers deze zijn aan kinderen het aangenaamst. Het is duidelijk, dat men hiermede niet verder komt. Wie - om alle beeldspraak te laten varen - voor het volk wil schrijven, moet zich in inhoud en vorm niet voegen naar de verkeerdheid en bekrompenheid van het volk, want zijn hoofddoel is, het volk te veredelen, het volk de hand te reiken, om het langs den weg van zelfstandig nadenken tot den tempel der wetenschap te doen naderen. Ook vinden wij in het werk van Diesterweg geene tafereelen in gezwollen stijl, die dikwijls eene aangename uitspanningslectuur opleveren en liefde voor de wetenschap inboezemen, maar aan de verspreiding der wetenschap weinig dienst bewijzen. Neen, het werk van Diesterweg is een leerboek, - een uitstekend leerboek, dat zich door grondigheid, volledigheid en duidelijkheid kenmerkt, - een leerboek, dat ook de beminnaar van een degelijk leesboek over genoemde onderwerpen geenszins onvoldaan zal ter zijde leggen. Daarom kunnen wij ons hier niet te best vereenigen met de keuze van den titel: Het weidsche: ‘Het Heelal en zijne wonderen’ steekt wat blufferig af bij het Hoogduitsche: ‘Populäre Himmelskunde und astronomische Geographie.’ Een pikante titel is het halve debiet, zeggen de uitgevers gewoonlijk, maar men moet den eenvoudigen, solieden burgerman geene baret met een pluim opzetten.

Het boek is een juweel uit ‘Van Druten en Bleekers goedkoope

bibliotheek voor alle standen.' Het brengt ons op het onmetelijk gebied van de verhevenste waarheden der wis- en natuurkundige wetenschappen; het is hier een degelijke gids, zoowel voor den onderwijzer als voor den kweekeling, - een gids, die de gemakkelijkste en kortste wegen kent en ons tevens naar de hoogten leidt, waar wij een overzigt erlangen over het duizelingwekkend geheel.

Het voortreffelijk werk van Diesterweg heeft in Dr. Gleuns een uitstekenden vertaler gevonden, - een vertaler, door zijne studie en door zijne betrekking in staat gesteld om het oorspronkelijke volkomen te begrijpen, en tevens genoeg meester van den vorm, om het in een Nederlandsch boek om te zetten.

Bij alle beknoptheid van voorstelling vindt men hier en daar toch nog korte opmerkingen van opvoedkundigen aard. Het verwonderde ons, daarin niet altoos die toegevende verdraagzaamheid jegens bekrompene religieuse denkbeelden van anderen aan te treffen, die wij in een man als Diesterweg zouden verwachten.

De tekst is hier en daar wel wat heel sterk overladen met noten aan den voet der bladzijden. Er zijn voorzeker zeer belangrijke onder, maar dan had haar inhoud eene opname moeten vinden in den tekst. Er zijn echter ook minder belangrijke bij: de opmerking, die wij er ergens lazen, dat misschien de trekvogels en visschen hunne togten regelen naar de sterren, hadden wij van den solieden burgerman niet verwacht. Daarentegen missen wij ongaarne andere aanteekeningen: wij vinden hier, bij voorbeeld, de algemeen aangenomene theorie voorgedragen, dat de zon een donkere bol is, door één of meer lichthulsels omgeven. De hoogstbelangrijke waarnemingen van Kirchhoff en Bunsen hebben echter die theorie geheel en al omvergeworpen. De beschouwing van het zonnespectrum leert, dat door het licht van den zonnedampkring een sterker licht heengaat, - en vanwaar anders zou dit sterkere licht komen dan van de gloeijende zon zelve? Een donker en koud zonneligchaam aan te nemen is ook niet van inconsequentie vrij te pleiten voor hen, die tegelijk aanhangers zijn der gas-theorie.

Maar.... wij zouden zoodoende afdwalen. Wij herhalen het, dat ons oordeel over dit boek hoogst gunstig is. Wij kunnen het ten sterkste aanbevelen aan allen, die de daarin behandelde wetenschap lief hebben. Zij zullen er uit leeren, hoe verbazend ver de menschelijke geest het gebragt heeft in de kennis van het heelal, en tevens, hoe uiterst gering zijne wetenschap is tegenover zoo veel, dat nu toe met den sluijer der verborgenheid bleef omhuld.

A. WINKLER PRINS.

Een steen des aanstoots of het godsdienstig leven in Nederland, door A.J.C. Kremer. Drie deelen. - Schiedam, H.A.M. Roelants. 1862.

Wat is dat.... het godsdienstig leven in Nederland? - Zoo vraagt ge welligt al dadelijk bij het lezen van bovenstaanden titel van den roman des Heeren Kremer. - Het godsdienstig leven in Nederland...! Inderdaad! wie daarover iets schrijven wil, hetzij dan een boek of een opstel - en dat in onze dagen van verwarring en woeling juist op het gebied van dat godsdienstig leven in Nederland - - hij mag wel beginnen met zich ernstig rekenschap te geven van hetgeen hij daaronder verstaat. Hoort eens wat verschillende stemmen er zouden opgaan, als we daaromtrent de verschillende gevoelens eens gingen inwinnen! - 'Het godsdienstig leven in Nederland! Dwaas, die ge zijt (zegt de een), waar woudt ge dat zoeken in den tegenwoordigen tijd -? neen! die tijden zijn voorbij; toen Nederland nog het land Gods was, waar Hij zijne tente had opgeslagen te midden van zijn volk, toen zijn onfeilbaar Woord nog overal door overheid en burger werd gekend en geëerd, toen de oude beproefde leer der Hervormde kerk nog niet met voeten getreden werd door degenen, die verpligt zijn haar te verkondigen.... toen.... en toen.... en toen....' - 'Godsdienstig leven (roept een ander), het mogt wat! in onzen tijd waarin niets meer wordt ontzien of heilig geacht, waarin noch de kerk, noch de priester meer veilig zijn tegen de drieste aanvallen des ongeloofs, waarin koningen en keizers waggelen op hunne troonen, en zelfs de heilige vader wordt bedreigd met verbanning uit de eeuwige stad!' - 'Godsdienstig leven! (zegt een derde) ja! *leven* is er genoeg - men woelt en werkt en twist en tiert - hier over de leer - daar over de wonderen - ginds over de toga - elders over kloosters en kloostergoederen; maar *godsdienstig, godsdienstig* leven in Nederland....! misschien hier of daar in eene stille binnenkamer, op een smartelijk krankbed, in eenen kleinen kring van philanthropen, die zich bevlijtigen om hunne medemenschen op te heffen en voort te helpen; zoo als Jacobus zegt: de zuivere en onbevlekte godsdienst voor God en den Vader is deze: weduwen en weezen te bezoeken in hunne verdrukking en zich zelven onbesmet bewaren van de wereld.'

Wanneer wij die spreuk van Jacobus ten grondslag wilden leggen van een opstel over het godsdienstig leven in Nederland, wij zouden dan eene schets moeten geven van de philanthropie onzer dagen en

onderzoeken hoe zij in grooteren en kleineren kring hare godsdienst tracht te openbaren door dienende liefde. Ook aan den Heer Kremer is deze voorstelling van godsdienstig leven niet geheel vreemd. Hij heeft echter het hoofddenkbeeld van zijn boek in een gansch anderen zin opgevat, en voert ons rond in eenen kring, niet zoozeer van *godsdienstige* menschen, maar van Joden, Roomschen, Gereformeerden [modern, groningsch en orthodox], Doopsgezinden, Jansenisten, Lutherschen en ook de Dageraadsmannen zijn niet vergeten. Daarbij komen nog eenige schavuiten en booswichten in het boek voor, die (gelijk men zegt) '*niets*' zijn, behalve de schavuiten en booswichten, die reeds onder de bovengenoemde kerkgenootschappen en rigtingen voorkomen. Aan *ongodsdienstig* leven mag het dan ook in zulk een boek niet ontbreken, al ware het alleen maar opdat de lichtende figuren te meer mogten uitkomen op den donkeren achtergrond.

Op de genoemde rigtingen en genootschappen komen wij nader terug. Maar *hoe* deze behooren te worden voorgesteld, opdat uit deze voorstelling blijke '*het godsdienstig leven in Nederland!*' Voorwaar, die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, indien namelijk eenige nadruk gelegd wordt op het woord *godsdienstig*, als aanduidende de hoogste en heiligste stemming van des menschen gemoed, die zich ook als zoodanig openbaart in het leven. Iemand, die God liefheeft met zijn gansche hart en den naasten als zich zelven en dat ook toont in de praktijk, die *is* godsdienstig, hetzij hij zich noeme naar Jansenius of naar Luther, of hij ter schole hebbe gegaan bij Schwartz of bij Hofstede de Groot, om het even of hij als kind, als jongeling of in het geheel niet gedoopt zij. Het zou wel belangrijk kunnen zijn eene schets te geven van het godsdienstige leven in Nederland, waarin al die verschillende kerkgenootschappen en rigtingen werden vertegenwoordigd en waaruit bleek *vooreerst:* dat het waarachtig godsdienstige leven volstrekt niet aan eenige partij of rigting of genootschap bij uitsluiting verbonden is; *verder*, in hoeverre en in welken vorm het godsdienstige leven bij elke partij, genootschap of rigting in het bijzonder wordt aangekweekt, en *eindelijk*, hoe het derhalve ieders pligt is, ook bij alle vastheid van eigen overtuiging, te gelijk het goede in die van anderen op te merken en met opregtheid te eerbiedigen. - Juist aan zulk een geschrift zou zulk eene groote behoefte zijn in onze dagen, en zoo dit bovendien in romantischen vorm opgesteld en boeijend geschreven daardoor nog te meer in veler handen kwam, het zou krachtig kunnen medewerken om dien kleingeestigen naijver, dien bekrompen godsdienst-haat, die in onze dagen nog alom in stilte voortwoelt, tegen te gaan.

Dit of althans iets dergelijks hadden wij gehoopt in het boek

van den Heer Kremer te vinden; maar zoo wij al veel goeds er in vonden, juist in die verwachting werden wij bitter teleurgesteld. Aanhoudend vroegen wij ons zelve bij de lezing af: waar blijft toch het *godsdienstige leven?* en als wij er al eens iets van vonden hier en daar, dan zochten wij te vergeefs naar een hooger standpunt, dat de schrijver ten opzigte van zijn onderwerp zou hebben ingenomen. Kortom: het geheele boek bleef ons in zijne strekking en bedoeling een raadsel, totdat ons oog viel op het naschrift aan het einde van het derde deel. Wij beginnen nu met daarin den lezer in te leiden.

In dat naschrift gunt de Heer Kremer ons eenen blik vooreerst in de geheimen der constructie van zijn boek en dan ook nog in zijn eigen zieleleven. Misschien had hij beter gedaan met dat geheele naschrift achterwege te laten - nu hij het echter gegeven heeft, ben ik verpligt er gebruik van te maken bij de beoordeeling van zijn boek.

Vooreerst belijdt de schrijver dat hij, ‘ten einde het gevoelen van anderen naar waarheid weder te geven, de voornaamste werken van de hoofden der verschillende secten en voor 't overige de officieele bescheiden der verschillende gezindten gelezen heeft. Ik heb’ [zegt hij verder], ‘getracht, getrouw de slotsom hunner redeneringen in mijn boek op te nemen, meestal heb ik de eigen woorden des schrijvers gebruikt, en eens zelfs, 't is daar waar Roland de moderne theologie behandeld heeft, een godgeleerde van naam en die rigting toegedaan, zijne opvatting wel voor mij willen nederschrijven.’

Na deze bekentenis zegt hij heel naïef: ‘dit alles moge grootspraak zijn, 't is niet te min waar.’ - Wat men al niet voor grootspraak houdt! - De zaak is deze. De Heer Kremer heeft een boek geschreven over het godsdienstig leven in Nederland en daar allerlei secten en rigtingen in geïntroduceerd. En nu komt daarin b.v. een Lutherschman voor, die in alle dingen handelt als een gewoon mensch, die zijne deugden en gebreken heeft, doch (en ziet hier het eigenaardig Luthersche!) die op zijn sterfbed in woorden, aan een artikel der Augburgsche Confessie ontleend, over regtvaardiging spreekt en eeuwig leven. In welke betrekking dit artikel staat tot zijne lotgevallen of tot zijn gemoedsleven, blijft overigens een raadsel. - Nog een voorbeeld: Er komt in voor het huisgezin van eenen winkelier; deze luidjens zijn Jansenisten (Oud-Roomschen). Die menschen handelen en leven ook al weêr als gewone menschen: men kan de Jansenisterij aan niets hoegenaamd proeven of merken. Intusschen er leeft in het boek eene mevrouw, die eenen proponent bij zich gelogeerd heeft; het gesprek komt op het gezin van den

winkelier, en nu vraagt mevrouw: wat de Jansenisten toch eigenlijk leeren....? De proponent antwoordt heel boekachtig, dat ‘hunne geschilpunten met de overige Roomschen eigenlijk van historischen aard zijn. De scheuring is begonnen onder Alexander VII, die een formulier gaf, 't welk de priesters moesten onderteekenen en bij 't welk ze vijf stellingen, getrokken uit het boek van Jansenius, Augustinus genaamd, in den zin door dien schrijver bedoeld, verwierpen en vervloekten. Nu weigerden eenige priesters te bezweren: 1°. dat die bewuste stellingen in het boek van Jansenius staan en 2°. dat Jansenius een ketterschen zin bedoeld heeft. Door dit weigeren ontkenden zij de onfeilbaarheid van den Paus. Daarom weigerden zij ook de gehoorzaamheid aan den Paus, in zoover hij niet gesteund werd door eene algemeene kerkvergadering.’ - Op dergelijke wijze verneemt de lezer ook, ‘dat de Mennisten of Doopsgezinden zijn Hervormde Christenen, naar de onderwijzing van Menno Simonsz, en alleen daarin van de Hervormden naar de onderwijzing van Calvijn onderscheiden, dat ze geene kinderen doopen, maar alleen zulken, die reeds belijdenis des geloofs hebben afgelegd; zij verbieden ook het doen van den eed, en sommigen onder hen het dragen van wapenen. Zoo als men uit dit een en ander begrijpen kan, zijn ze over het algemeen een bedaard, rustig, vroom en stil slag van menschen, ze zijn arbeidzaam en hebben in den laatsten tijd menig geleerd man opgeleverd.’ Zoo ook wordt elders melding gemaakt van de Hernhutters en van de Irvingianen - alles en passant. Uit een aesthetisch oogpunt is op deze wijze van voorstelling veel aan te merken, - maar bovendien - we zouden een boek krijgen over het ‘GODSDIENSTIG *leven* in Nederland.’

‘Verder’ (zegt de Heer Kremer in zijn naschrift), ‘verder kan de lezer dat wat bij mij ontbreekt vinden in “Hermine” van mevrouw van Calcar-Schiötling, “Intimis” van Dr. Pierson en de werken van den Keppelschen predikant van der Hoeve.’ - En schrale troost voorwaar! als men eerst een bladzijdental van niet minder dan 466 + 619 + 316 heeft doorgelezen, zoekende naar het *godsdienstig* leven in Nederland, dat op den titel beloofd is, om dan te vernemen, dat het eigenlijk minder in *dit* boek, dan wel in een stapeltje andere boeken te vinden is!

Behalve den titel vinden wij op het titelblad nog een motto:

> ‘Dat een yegelick mensche hemselven wende
> en een igelick mensche zijn selve kende.’

zoo als het boek zegt, uit de Twijestraat te Utrecht aan een steen in een gevel ontleend. Dit motto doet ons blijkens het naschrift een diepen blik slaan in het gemoed des schrijvers, en geeft te gelijk

den slentel tot hetgeen hij met zijn boek heeft bedoeld. Het hoofdidee, dat den Hr. Kremer heeft bezield, is: '*ken u zelven!*' Maar hij bedoelt (en ziethier de groote fons malorum) eene zeer *eenzijdige* zelfkennis, t.w. die, welke bestaat in de kennis onzer *gebreken* en *zonden*. Zijne ingenomenheid hiermede schijnt zamen te hangen met (zoo als hij opbiecht in het Naschrift) eene 'niet zeer vereerende kennismaking bij het schouwen in mijn eigen gemoed; uit mijne eigene gebreken en dwaasheden, heb ik de kennis der beschreven karakters geput.' - *Ken u zelven*, OPDAT GE U WENDEN MOOGT! Zietdaar de leuze, die ge gedurig tusschen de regels in leest. De held van het boek en zijn secundus (de Lange en Doler) zijn dan ook beide brave jongeluî, maar die vroeger tamelijk sterk hebben geleefd en '*zich gewend hebben*.'

Terwijl we nu met zulk eene niet vereerende zelfkennis en met zulk een 'zich wenden' niet alleen den Heer Kremer van harte geluk wenschen, maar bij elke zonde ook voor ons en voor ieder ander dienzelfden zegen afbidden van God - hebben we tegen deze voorstelling dit in te brengen, dat die zelfkennis, hoe gewenscht ook, toch alleen niet voldoende is, toch nog maar eene zeer eenzijdige zelfkennis is en blijft, zoo lang ze niet wordt opgewogen door eene kennis ook van de *goede* zijde, die ons eigen is. Men kan zich zelven in ijdelen waan dwaasselijk verheffen; men kan zich *ook te laag* schatten, door uitsluitend op zijne fouten te turen, zonder daarbij ook de eigenaardige gaven en vermogens, ja! deugden te waarderen, die God in ons gemoed heeft gelegd. Alleen op de eerste te zien, maakt den mensch kruipend en laf en bluscht den moed in hem uit om zich te releveren, omdat hij dan niet gevoelt dat God hem daartoe de gelegenheid en de krachten schenkt. Uit den toon der opdragt van het boek aan Dr. G. Simons, zouden wij opmaken, dat de Heer Kremer in zijn gemoedsleven zelf de waarheid van hetgeen wij hier opmerken heeft ondervonden, maar, zoo wij vertrouwen mogen, thans die periode van moedeloosheid geheel te boven gekomen is. Terwijl wij nu volgaarne hem hierin verder willen steunen, door aan het vele goede in zijn werk eere te geven, mogen wij echter daarom de oogen niet sluiten voor de gebreken, die het ontsieren. Immers al protesteren wij tegen zulk eene eenzijdige zelfkennis, als de schrijver in zijn werk voorstaat, de tegenovergestelde eenzijdigheid dient evenzeer vermeden te worden.

In die eenzijdige opvatting van het woord *zelfkennis* ligt de grondfout van het boek. De Heer Kremer wenscht er toe mede te werken, dat een iegelijk zich zelven kenne *opdat hij zich wenden moge!* en beijvert zich daarom om alle godsdienstige rigtingen en partijen, die hem onder de oogen kwamen, van hare ongunstige zijde te karakteriseren, ja! te persiffleren somwijlen. En daarom heerscht er in

zijn boek eene voortdurende miskenning van het *godsdienstige* leven, dat bij die verschillende rigtingen en genootschappen aanwezig is, en verdient het volstrekt niet den titel dien het draagt.

De Roomsche kerk wordt vertegenwoordigd door een kapellaan, een JEZUÏT, in dien verachtelijken zin, waarin men veelal dit woord pleegt te gebruiken en aan wien eene der hoofdrollen in dit boek is toegedeeld: voorts door twee studenten, van wie de een ons walgt, wegens zijne verregaande karakterloosheid en onverschilligheid, en de ander zóó dom is en laf, dat hij al mede geene achting inboezemt. De overige R. Catholieken, die er in voorkomen, spelen eene tamelijk onbeduidende rol.

De orthodox-gereformeerden komen er niet veel beter af. Daar hebt ge den Heer en Mevrouw Trage als hoofdpersonen, waarvan men niet weet of men meer medelijden met hen hebben of meer ze verfoeijen moet, en waaraan nu wel een edeler orthodoxe wordt tegenovergesteld; maar deze is een roodharige Engelschman, en dien men maar even te zien krijgt. De overige lieden van deze rigting beteekenen niet veel, zoo als b.v. de baron van de Leemputte, met zijn bekrompen adeltrots en Mevrouw Verstralen, die de havelooze kinderen naloopt, maar in haar eigen huisgezin vreemd is.

Nog erger gaat het met de Joden. Het geheele boek is eene doorgaande persifflage van hunne gebreken en dwaasheden. Meesterlijk heeft de schrijver hier gebruik gemaakt van de kennis, die hij van hunne taal en uitdrukkingen en zeden bezit. Maar zeer noode missen wij hier weder de billijkheid, die hem even uitvoerig eenen eerbiedwaardigen Israëliet had moeten doen schetsen, opdat we niet in verzoeking komen het geheele volk te minachten. De kortstondige verschijning van den Rabbi, aan het einde des derden deels, en die nog door een dominé in de schaduw wordt gesteld, is hier niet voldoende.

Met de Dageraadsluî gaat het eveneens. De schrijver leidt ons in eene vergadering van deze binnen, waarin b.v. de vrouwen bestaan uit ‘eenige scherpgeteekende gezigten, eenige meestal rijzige en tengere gestalten, op eene pronkerige, bij uitzondering smaakvolle, meest op die slordige wijze gekleed, welke de huwlustige weduwe, de kinderlooze ontevredene gade of de would-be savante teekenen.’ De redenaar is een winderige Jood, die veel raast en tiert tegen Christendom, geestelijkheid, enz., en daarna in een oesterkelder met een paar studenten eene flesch port à port gaat drinken. - We willen gelooven, dat dit naar het leven geteekend is - het zij zoo! doch ook hier is de keerzijde der medaille vergeten. - Ik heb hier voor mij liggen een werk, behelzende voordragten in die vereeniging gehouden (‘het Pantheismus, wijsgeerig stelsel onzer dagen, naar de groote wijsgeeren Jezus van Nazareth en Baruch van Spinoza’):

de schrijver is, als ik wel geïnformeerd ben, de voorzitter van de vereeniging ‘de Dageraad’. Als de Heer Kremer bij al zijne bronnenstudie ook dit boek eens lezen wilde, hij zou er bij veel, zeer veel dat minder duidelijk en minder lofwaardig is, toch ook nog menige bladzijde in aantreffen, waarbij men zeggen moet: de schrijver wil het goede met allen ernst en heeft gelijk tegenover de vele gebreken, die aan onze maatschappelijke toestanden en aan de publieke opinie nog eigen zijn: - in allen gevalle, eene onbepaalde veroordeeling kan slechts door partijzucht worden ingegeven. - De Heer Kremer heeft niet goed gedaan, dat hij ook hier alleen het min prijsselijke heeft op den voorgrond gezet.

Als men het godsdienstige leven in Nederland beoordeelt volgens het boek van den Hr. Kremer, dan zijn de R. Catholieken heerschzuchtige Jezuïten of onnoozelen, die aan den leiband liggen van deze; de orthodoxen femelende letterknechten of onbeduidenden, die met deze medeloopen; de Joden woekeraars, bedriegers en windmakers, en de Dageraadslui niets dan een troepje ontevredene en ligtzinnige schreeuwers. - Arm Nederland!

Maar zacht wat! - Daar zijn nog de Groningers en de Modernen! De Groningers vertegenwoordigd door een wel wat stijven en houterigen, maar toch ook door en door regtschapen proponent. En de Modernen.... eere!.... eere aan deze....! Een Noord-Brabandsche dominé, van top tot teen modern - leeft ongehuwd in zijne pastorij met eene bijna zeventigjarige dienstmaagd. Hij gaat wandelen en ziet eene reizende Jodin zitten in hoog-hoog-zwangeren toestand. Zij zit daar verlaten van allen. Priester en Leviet gaan tegenover haar voorbij. Maar dominé Roland is de barmhartige Samaritaan. Hij laat haar brengen.... in zijn huis.... in zijne kamer.... in zijn bed! - De Doctor wordt geroepen. De Dominé loopt rond om wat linnen en wat geld, en... weldra ‘weêrklinkt de eerste kreet van een pas geboren Jodenkind door de woning van den predikant,’ - Laat dominé Barger (hatelijker gedachtenis) nu nog eens zeggen, als hij durft, dat de moderne theologie de theologie is ‘van het onwedergeborene hart!’ Hij moge zich schamen en verstommen!

Over het geheel echter heeft de Hr. Kremer er veel te weinig naar gestreefd om de verschillende godsdienstige rigtingen in zulk een daglicht te plaatsen, dat ze in elkander het *goede* kan doen opmerken en zoo eenigzins met elkander verzoenen kan[1]. Juist dit

1 Men stemt nog veel te weinig in met hetgeen Dr. Pierson schreef in den vorigen jaargang van dit tijdschrift, in zijn voortreffelijk opstel ‘Waardeering’. ‘Ik moet in opregtheid bekennen, dat niets mij met dieper afkeer vervult dan iemand in hooge wijsheid en in het gevoel van de voortreffelijkheid zijner eigene verlichting te hooren vragen: hoe is het mogelijk, dat men die en die rigting zij toegedaan. - Een luchthartig protestantjen vraagt u met het grootste zelfvertrouwen, hoe het toch mogelijk is, dat iemand Roomsch kan wezen; en - zoo vele denkende koppen en diepe gemoederen zijn het geweest en zijn het nog! De liberaal vraagt u hoe men regtzinnig, de regtzinnige hoe men liberaal kan wezen? Ik herhaal het: zulke vragen boezemen mij den levendigsten weêrzin in. Want zij verraden een treurig gebrek van nadenken en weinig diepte van psychologische kennis. Die verder ziet dan het uitwendige en de groote moeielijkheden der godgeleerde en wijsgeerige problemen bevroedt, hij weet dat er op godsdienstig gebied voor iedere rigting, voor iedere beschouwingswijze iets, ja, zelfs veel, te zeggen valt.’

hebben we in onzen tijd zoo broodnoodig. Hij gaat zelfs zoo ver, dat hij een der helden in zijn boek, den student Doler (met wien de schrijver hoog is ingenomen, maar die op het punt van godsdienst nog tamelijk bekrompen begrippen heeft) tegenover twee Roomsche studenten, van welke de een het primaat van Petrus verdedigde, daarop ‘met eene tartende koelbloedigheid een lang en doordringend gekraai’ laat aanvangen. En wat nu de eene R. student...? ‘Hij barst in een luid geschater uit.’ - En de andere...? Deze ‘bromt half verstaanbaar, dat dergelijke gekheid in een gesprek niet te pas komt.’ - En Doler...? Deze begreep dat beide zijn kraaijen ‘verstonden en ging niet verder op Petrus verloochening door.’

Mijnheer Kremer! wáárom laat ge ze uwen mijnheer Doler niet van de trappen gooijen, zoo als hij verdiend had....? Wáárom laat ge niet iemand dien mijnheer Doler met kracht van redenen beschamen....? - En zulke vragen zou men gedurig tot u kunnen rigten - daartoe is aanleiding in overvloed.

En toch - er is in dezen eersteling des Heeren Kremer zoo uitnemend veel goeds, dat het mijzelven spijt er zooveel op te moeten aanmerken. Ik wil wel weten, dat het mij zeer leed zou doen, indien hij zich door het bovenstaande of door andere min gunstige recensiën eenigzins ontmoedigen liet en zijne vele talenten in de aarde ging begraven. Hij moet alleen worden afgeschrikt van het behandelen van onderwerpen, die nog buiten zijn bereik liggen, en ook niet zulke boeken meer schrijven, waarin zulk eene groote menigte van personen door elkander wemelen. Het eerste deel geeft den indruk (zoo als ik iemand niet onaardig hoorde opmerken) alsof men in een klein stadje voor het eerst van zijn leven komt logeren en met alle menschen te gelijk kennis moet maken en conversatie aanknoopen. Maar niettegenstaande dit alles wil ik er gaarne voor uitkomen, dat het boek zich met veel genoegen laat lezen, en dat het in menigte van bijzonderheden blijken draagt van den ernstigen en degelijken zin, die den schrijver in zedelijk opzigt bezielt, en van

een gansch niet alledaagsch talent, waarmede personen en zaken worden voorgesteld.

Ik wil mij de moeite getroosten van beide eene proeve uit te schrijven. Het is in beiderlei opzigt ééne proeve uit vele, die geleverd zouden kunnen worden.

> ‘Daar heeft zich langzamerhand in het oude Nederland eene ziekte verbreid, die over onze zuidelijke grenzen ingeslopen, op eene schrikwekkende wijze in de meeste huisgezinnen verwoestingen aanrigt.
>
> Die de harten van man en vrouw van elkander vervreemdt, die den band des huisgezins tracht te vernielen.
> Die het gezag der ouders den nekslag geeft en de oorsprong is der uitspattingen eener bandelooze jeugd.
> Die de belangen van de leden van hetzelfde gezin scheidt en het grootste voedsel geeft aan de zelfzucht.
> Die magt van tijd en geld doet verloren gaan, die den lust tot gewigtige ondernemingen verdooft, die doet praten in stede van handelen en tal van andere kwalen na zich sleept.
> 't Is de uithuizigheid, die ik bedoel.
> Onze vaders zwoegden op hun comptoir of werkten op hunne studeerkamers; zij slaafden bij den veldarbeid of sloofden aan boord hunner ‘zeëen doorijlende’ schepen; maar des avonds, als het comptoir gesloten was en hunne studie van dien dag volbragt, als de avondklok geluid had of het schip weder behouden binnengekomen was, met één woord, als ze te huis waren, dan waren ze t'huis.
> Wel kenden ze zulke prachtige koffijhuizen niet als wij en gingen niet zoo dikwijls naar den schouwburg, noch waren zij dagelijksche bezoekers van muzijk-, zang-, dans-, schilder-, teeken-, boogschutters-, of buksschieters-collegiën; maar te huis hadden zij een vriendelijk gelaat, een gul woord en warm hart voor hunne betrekkingen. Het verveelde hun niet met het jongste kind op de knie, te zien hoe hun toekomstig ik, hun kroost, hen lief had, te hooren naar hunne vorderingen, deel te nemen in hunne ziekten. De wakkere huismoeder bezorgde handig en vroegtijdig den kleinen het avondbrood en bragt hen te bed; en te zamen genoten daarna beiden, met de oudsten hunner telgen, onder een glas gerstenbier of Rijnwijn, avonden, gedurende welke het oude paar nog jeugdig scheen in wederzijdsche liefde en de beloften van het oude trouwformulier vervullende ‘elkander meer en meer opbouwden voor den hemel’.
> Had gedurende den geheelen dag de zorg met hare stalen vijl aan 's mans voorhoofd gestreken, had de huismoeder duizende

bekommerende omstandigheden doorworsteld, dat was des avonds vergeten: rustig werden de laatste uren van den dag gesleten, met een kalm gemoed ging men te bedde. Vaak dreigde het gevaar des oorlogs de ingezetenen met groote rampen: de belastingen waren naar evenredigheid der verdiensten hooger dan thans, maar men had vertrouwen op God, aan Wien men toen nog geloofde en verdierf elkander niet door in luxe met elkander te wedijveren. Ontevredenen waren er toen even als thans, maar de stillen in den lande vormden de meerderheid; voor hen scheen iedere dag eene afspiegeling van het leven, zoo als het in dien tijd was. Eerst arbeid, daarna rust; eene rust, zoo als ze den werkzamen man past. In dien tijd wist men niets van de zenuw-physiologie.

Thans echter is dat anders; als men den geheelen dag gewerkt heeft, mag men wel eenige uitspanning hebben, zoo redeneert men.
Hij drinkt t'huis thee, ten minste somtijds, maar dan is hij somber en afgetrokken; het spelen en roesemoesen zijner kinderen verveelt hem, zij worden naar een ander vertrek gebragt of houden zich voor de dreigende blikken van vader of de smeekende wenken van moeder angstvallig stil; zij zien vader nooit in een aangenaam humeur; zij loopen hem overal in den weg; om *hen* - zoo maakt hij zich zelven diets - heeft hij zulk een zwaar pak van zorgen, en daar zij om 't geringste vergrijp zijnen wrevel opwekken, wordt hij langzamerhand voor hen een ‘boeman’ - de reus uit het sprookje van klein Duimpje, die geen menschenvleesch konde ruiken, zonder dat hij lust gevoelde het te verslinden.
Drinkt vader t'huis thee, dan doet hij het haastig; dikwijls heeft hij gedurende dien tijd iets te lezen, want hij heeft zijnen tijd noodig; hij moet zijne uitspanning nog hebben. De vrouw is doodstil, de kinderen schuilen bij elkander en durven naauwelijks adem te halen.
Hij snelt zoo spoedig mogelijk zijne eigene deur uit om bij een ander binnen te treden. Daar wordt billard gespeeld, geomberd, gewhist, couranten gelezen en over politiek gesproken.
‘De boeman’ drinkt bij dat alles zijn glas en is vrolijk, geestig, de aangenaamste man van de wereld; dan heeft hij geene zorgen, - dan hoort hij de stemmen zijner kinderen niet en behoeft zich niet te generen in zijne uitdrukkingen; de ‘huisduivel’ is een ‘straatengel’ geworden.
Eindelijk, als de sterren verkondigen, dat het tijd is om ter rust te gaan, keert hij naar huis; maar als hij den drempel overtreedt, overvalt hem de zwarte zorg. Norschheid bedekt zijn ge-

laat, en de voor weinige oogenblikken zoo aangename man is sprakeloos tegen zijne vrouw en haakt naar bed, want hij is moede.
Zoo leeft hij den besten tijd zijns levens door.
Zijne vrouw zwoegt en tobt, als zij eene brave vrouw is, te huis in eenzaamheid; de illusies harer jeugd zweven haar, als ze geheel verlaten in de eenzame huishoudkamer zit, slechts nu en dan nog voor den geest. In den beginne, kort na de eerste zes weken, heeft ze vaak bittere tranen geschreid; eens toen zij haar eerste kind op den schoot had, heeft ze nog een oogenblik geloofd aan het geluk van 't huwelijk, maar dat is slechts een oogenblik geweest. Thans gelooft ze daaraan niet meer: haar eenigste geluk is het moederheil. Is het wonder, dat ze langzamerhand al hare liefde op haar kroost overplant, en dat in haar hart geene plaats meer overblijft voor de liefde tot haren gemaal?
Maar is zijne vrouw geene brave vrouw, d.i. is hare deugd niet bestand tegen zooveel verwaarloozing, tegen zoovele eenzame avonden, dan zal zij zich iemand kiezen die haar den tijd helpt korten.
En de vrouw zal in het ongelijk gesteld worden, want iedereen die haar echtgenoot kent, heeft hem lief.
Intusschen staan de jaren niet stil. De jeugd gaat heen. Het wordt den heer te woelig in het koffihuis; jongere mannen voeren daar het hoogste woord, hij is uit de mode geraakt, zijn ligchaam is ook niet meer zoo als vroeger. Hij blijft nu en dan een avond te huis.
Zijne brave vrouw waande in het eerst, dat nu de gulden tijd van haar huwelijk gekomen was; zij is uiterst voorkomend, - alweder eene illusie.

Zoo zij met zonen gezegend zijn, volgen deze de voetstappen des vaders; de dochters gaan des avonds uit of hebben gezelschap, want als zij eens gehuwd zijn, - ze hebben het aan hare moeder gezien - dan is het gedaan met genot en geluk; het huwelijk is eene instelling, door welke eene vrouw eene vaste positie krijgt, zoo denken zij, meer niet.
Dan zitten de oudeluî zwijgende tegen elkander over; als vader spreekt is het alleen om over de uithuizigheid zijner kinderen te klagen, en als zij t'huis blijven hebben ze zoovele schimpscheuten van hem te verdragen, dat zij heengaan. Achting en liefde eischt *hij* van hen, die nooit iets deed om de eerste te verwerven en die hun nooit iets anders dan strengheid en wrevel getoond heeft.
Vader doodt den tijd met een boek; moeder zit aan de breikous en valt meestal, zoodra de lamp is opgestoken, in een dutje.

> Zij heeft geleerd zittend te slapen, vroeger, toen zij vaak tot over het middernachtelijk uur op man-lief zat te wachten. Vader verwacht nu van zijne gade wat hij in vroeger jaren versmaad heeft en wat zij hem thans niet meer geven kan.
> Zoo worden ze beiden oud, en dan is het lot der vrouw dit, dat zij de gebreken van haren man moet verdragen en de ziekten verplegen, die hij buiten'shuis heeft opgedaan; en bij dat alles wordt het oude mensch niet veel beter behandeld dan als eene nuttelooze slavin.
> En.... dit blijft er over van het huwelijksheil.... en dit tafereel, hoe pijnlijk schrijven en lezen er van ook zijn moge, is helaas! te trouw naar het leven!

Tot dusverre deze proeve. Vreesde ik niet te veel te vergen, zoowel van de redactie van ‘de Gids’ als van het geduld mijner lezers, ik zou er nog aan kunnen toevoegen 't geen de Heer Kremer elders voortreffelijk heeft opgemerkt, aangaande het duelleren, het schuldenmaken, enz., enz. We willen dan nu liever nog de aandacht vestigen op zijn bijzonder talent in het voorstellen der personen en van hunne handelingen.

Hierin ligt voor een groot deel het geheim, waarom het boek bij de lezing zoo boeit. De schrijver dramatiseert aanhoudend. Hij laat den lezer niet alleen zijne personen beluisteren in hunne gesprekken; hij laat hem ze ook voortdurend bespieden in al hun doen en laten. En dit doet hij met bijzonderen tact en talent, die aan geheel zijn werk eene aangename levendigheid bijzet. Meermalen kwam onder het herlezen er van de gedachte bij mij op, of hij niet juist om voor het tooneel te arbeiden eene bijzondere roeping hebben zou. En breng ik daarmede in verband vooreerst den zedelijk ernstigen achtergrond van zijn karakter, waarover wij straks reeds hebben gesproken, en daarbij de bijzondere geschiktheid, die hij stellig bezit om ondeugden in een regt bespottelijk daglicht te stellen - ik zou zeggen: de Heer Kremer kenne zich zelven, of er niet bij zorgvuldige en vlijtige ontwikkeling van de hem geschonken gaven, welligt een Hollandsche Molière van hem zou kunnen groeijen. Opmerkelijk is het, dat zijne brave luî in zijn boek veelal weinig beteekenen of weinig aantrekkelijks bezitten. De held van 't verhaal, de wandelende voorzienigheid er in, zekere de Lange, is te gelijk een vervelende pedant. Ook Doler met zijne sprookjes verveelt. Maar Salme de Jezuït-intriguant, de jonge Leemputte als diplomaat, de femelende Trage, de huichelende Schrabs, de sluwe Gribbels, enz., zie! dat zijn karakters - die, hoe slecht ook - toch alle wat beteekenen en flink geschetst zijn.

En nu vraag ik den welwillenden lezer nog om zijne aandacht

voor eene proeve, die ik hier wil afschrijven. Hij maakt daarbij kennis met Levy van Warschou, den woekeraar, en met zijn zoon Louis. Het tooneel is eene achterkamer in Utrecht. Louis zit aan een tafeltje eene verhandeling op te stellen. Levy heeft zich juist aan een eenvoudig maal ter nedergezet. Hij had zijnen zoon een meisje aangeprezen om mede te huwen; nu zwijgt hij om zijn gebed te doen. Toen hij de handen naar het eten uitstak, antwoordde Louis:

‘“Maar Saartje is zoo schrikkelijk dom!”

“Nu, wat doet dat? wat maakt dat?” vervolgde de oude heer tusschen het eten in. “Als eene vrouw de Sabbathslamp op kan steken, weet ze dan niet genoeg? Is ze niet goed in het magazijn, is ze niet schoon en heeft ze geen geld genoeg naar je zin? Je denkt aan je moeder niet waar, en aan de opvoeding die ze aan je zusters gegeven heeft! Je moeder Oelef haschoelem! (zaliger gedachtenis) was eene brave vrouw, eene geleerde vrouw, en ze heeft je zusters een taal of drie geleerd en de kunst om op de forte-piano te spelen en te teekenen met potlood en Oost-indischen inkt, en wat hebben ze daar nu aan....? Nu, talen is goed, als je ze gebruikt in het vak, maar voor liefhebberij is het een duur artikel. Iedere taal, die je kent, kost geld, dan moet je boeken koopen of huren, om ze te onderhouden. Ieder talent kost geld, wat doe je er meê? Hoeveel procent geeft het? Wat maak je er meê? - Wat kan 't jou schelen, dat je vrouw niets van dat alles weet; heeft ze geld, dat is de vraag, en dat je - je bent nog jong - graag ook een mooije vrouw hebt, nu, dat is goed, dat vind ik wèl, maar talenten, heb je daar iets aan? Kunt ge daarvoor iets koopen; wat meen je?”

De oude had onder het nemen van talrijke beten zijn sermoen zoo ver gebragt, terwijl de zoon geduldig zijn vader aanhoorde, maar klaarblijkelijk, ten minste als men afging naar de koude hardnekkigheid met welke hij op het afbeeldsel van den tempel, dat boven de piano zijner zusters in een gouden lijst hing, staarde, zonder dat het den minsten indruk op hem maakte.

“Je bent een genie, niet waar? - Je hebt een paar stukjes geschreven in den een of anderen almanak, hoeveel bragt het je op? Wat is een genie? Wat is een genie, vraag ik je, als een genie nergens toe deugt? Heb je voor iedere bladzijde een muntje gekregen of voor iederen regel een gulden, of heeft het je niets opgebragt, en geef je het papier, den inkt, de pennen en den tijd er nog bij op den koop toe? - Wat geef ik om genie? - Wat doe je er meê? - Geeft het vijf procent?

Begin maar niet weêr met je schrijvers op te noemen, die

hun fortuin hebben gemaakt met de pen. Begin zelf maar eens een paar kale muntjes te laten kijken, die je verdiend hebt met je gekriebel. Ik verdien in één uur meer als jij nu in een heel jaar verdiend hebt, niettegenstaande je altijd zit te lezen en te schrijven als een secretaris; 'k wou dat ik je maar had laten leeren voor notaris of procureur, dan had je kunnen schrijven - maar Heer in den hemel! - wat een schrijven! actes schrijven en testamenten en contracten op groote zegels! - Dat is een ander schrijven, maar jou schrijven, wat doet men er meê? Wat maak je der meê? - Wat geeft het?"
"Dit!" zeide de zoon, terwijl hij zijnen vader een muntbillet van vijftig guldens voorhield.
"Massel e Broeche!" (geluk en zegen) riep de oude, terwijl hij van tafel opsprong en zijne lippen met de servet afwreef. "Zoon van mijn hart! - wat! - een rood muntbillet? Hoe kom je daaraan? Bouna scheloenim! wees toch voorzigtig, dat je het niet scheurt; pas toch op, dat je het niet verliest. - Is het wel echt? - Geef het eens hier; laat mij eens kijken, mijn lieve Louis, zoon van mijn kracht!"
Louis gaf het muntbillet aan Levy over.
Levy beschouwde het naauwkeurig van alle zijden, haalde zijne portefeuille uit den binnenzak van zijn jas, om het papier met andere te vergelijken en eindigde met het in een der tasjes bij zijne aanverwanten te doen verdwijnen.
"En hoe is je dat overkomen?" vroeg de oude, die als in distractie de portefeuille weder bij zich stak. "Boroech haschen" (God zij geloofd!) "het is echt! Door welk prachtstuk heb je dat gekregen? Want het moet een prachtstuk zijn, een groot stuk, - een roman in zes deelen, of een fijn boek voor den handel, hoe heb je het verdiend, lieve Louis....?"
"Geef mij, als het u belieft, eerst het muntbillet terug, pa! dan zal ik het u zeggen," zeide de zoon.
"Teruggeven? - God bewaar me? Teruggeven? Heb ik het dan? Heb ik het je al niet reeds teruggeven? Heb je het nu al verloren? Heer in den hemel! Wat ben je roekeloos met je geld! - Louis! heb je je muntbillet niet meer? Voel eens in je zakken! - Maar wat kan het jou schelen? Wat kan mijn zoon een muntje van vijftig guldens schelen? Mijn zoon heeft een kapitaal in zijn hoofd, mijn zoon is een groot man. De boekverkoopers geven hem geld, en wat geeft hij hun terug? Ik vraag je maar wat.... Zijn het linnens of lakens of cachemiren stoffen? - Doet hij soms in juweelen of effecten? Ik vraag je, waarmede mijn zoon, mijn Louis handelt? Je weet het niet, en wat antwoord ik je? - Mijn zoon is een genie, hij maakt geld van niets! hij

> handelt met niets; mijn zoon is geen handelsman, zoo als zijn vader, mijn zoon is een genie! - Wat doet hij dan? Hij gaat zitten, neemt papier, pen en inkt, strijkt eens over zijn hoofd, krabt eens achter zijn ooren en schrijft. Wat schrijft hij? Heer van hemel en aarde! weet ik wat hij schrijft - hij schrijft geschiedenissen, die nooit gebeurd zijn en verzen - lange verzen, die je niet verstaan kunt, en wat geeft het? En wat doet hij er meê? Hij brengt ze naar een boekdrukker en de boekdrukker geeft hem bankjes en muntjes en iedereen zegt: de jonge Louis van Warschou is een genie, de oude Levy is een knap handelsman, maar de jonge Louis steekt van top tot teen vol geleerdheid en zijne zakken vol geld.”’ - - -

Maar ik moet afbreken. Gaarne zoude ik nog op een aantal dergelijke proeven wijzen; maar ik moet het nu nog te meer betreuren, dat al die fraaije détails verscholen zijn in een werk, waarvan het hoofd-idee totaal is mislukt. - De Heer Kremer heeft aan het einde van zijn werk afscheid genomen van den lezer, met de belofte, ‘dat als hij me weder ontmoet, dat op een ander terrein zijn zal.’ Ik neem thans afscheid van hem, met de welgemeende verzekering, dat het mij zeer aangenaam zal wezen hem weder te zien.

De Heer Roelants te Schiedam verdient allen lof voor de uitvoering van het boek, behalve daarvoor, dat het zoo slecht is ingenaaid. Het is wezenlijk eene kunst om de dikke deelen uit te lezen, zonder dat ze uit elkander vallen. En dat voor een werk, dat veelal voor leesgezelschappen moet dienen!

Middelburg.
SIBMACHER ZIJNEN.

***Geld en Geluk. Door Jeremias Gotthelf. Uit het Hoogduitsch vertaald door W.J. Mensing. Te 's Hertogenbosch bij G.H. Schuyt*. 1862. Twee deelen.**

Voor de meerderheid onzer romanlezers, hetzij ze zich bij voorkeur tot de half-vergeten fransche, dan wel tot de bloeiende en gevierde engelsche romanliteratuur getrokken gevoelen, - voor de meerderheid hunner is eene figuur als die van Jeremias Gotthelf zeker eene vreemde, opmerkelijke verschijning. De wereld, waarin hij zich bijkans uitsluitend beweegt en waarin hij zijne lezers overbrengt, is zoo geheel anders dan die waaraan zij gewoon zijn: hier zijn noch aristokratische salons, noch duistere en verpestende holen der misdaad en der ellende; hier is ook niets van dat behagelijk comfort, dat fashionable en afgeronde der engelsche zamenleving. De menschen met wie ge in aanraking komt, zijn geen wandelende beginselen, geen aangekleede ideën, nog minder monsterachtige zamenvoegingen van onmogelijke deugden of ondeugden: het zijn zeer gewone, alledaagsche, reëele menschen, zoo als ge er voortdurend ontmoet, gansch niet bijzonder voortreffelijk of uitstekend, volstrekt, vreemd aan hooge aspiratiën, zonder idealiteit bijna, vol van allerlei verkeerdheden en ondeugden, en doorgaans harde lessen behoevende om tot het goede te komen en daarin te volharden. En zij allen bewegen zich in een zeer bekrompen en ons geheel vreemden kring: hun gezigteinder reikt in den regel niet verder dan den drempel hunner woning, den toren van hun dorpjen: alle behoeften en wenschen, alle denkbeelden en gevoelens, geheel het leven en streven des nieuweren tijds, is hun onbekend. Het is dan ook alleen door wat er echt-menschelijks in hen is, dat zij ons kunnen bewegen voor een tijd lang de wereld om ons heen te vergeten en te luisteren naar het eenvoudig verhaal van hun lijden en strijden, hunne nederige vreugd en stille smart; naar de oude en toch altijd nieuwe geschiedenis van het onrustige menschenhart.

Intusschen slechts de waarachtige kunstenaar vermag dat; slechts hij heeft de gave ons aan zijn tafreel te boeien; ons te doen nederzitten en luisteren naar een verhaal, dat als uit onbekende streken tot ons komt. Het pleit dus voorzeker voor Gotthelf's kunstenaarsgave, dat hij, in zijn vaderland niet alleen maar ook daar buiten, duizenden te boeien wist en tot luisteren dwong: schoon we allerminst willen vergeten, welk aandeel een rechtmatige afkeer van eene overdreven, ziekelijke rigting in de literatuur aan de opgewekte belangstelling, aan den mildelijk toegezwaaiden lof had. Het zou dan

ook met recht betwijfeld mogen worden, of een later geslacht Gotthelf's plaats niet eenigzins lager zal aanwijzen, dan die overdreven, soms partijzuchtige bewondering voor hem heeft ingeruimd. Doch ook al moge zijn af te dingen op de lofspraak, geheel onverdiend zal ze wel nooit worden bevonden; en de man, die met de daad bewees den weg tot veler hart te kunnen vinden, zal altijd eene eervolle plaats blijven innemen onder de tolken der gedachte.

Waardoor heeft Gotthelf zijn roem en zijn invloed verworven? De vraag is niet ongepast, wanneer ge, bij het lezen zijner werken, op zooveel stuit dat uw smaak of kwetst of althans niet voldoet; op slordigheid van compositie, op matheid van voorstelling soms, op langwijligheid menigmaal; wanneer het verhaal, reeds op zich-zelve onbeduidend, zich moeielijk en langzaam voortsleept, verward in een net van uitweidingen, opmerkingen, vertoogen, beschouwingen; als het soms zelfs - gelijk in ‘Geld en Geluk’ - inderdaad blijft steken en niet aan het einde komt, u de oplossing latende gissen. Dat zijn alle zeer wezenlijke en groote gebreken, die ook een billijk vereerder van Gotthelf in hem zal opmerken en erkennen, gebreken, die de lezing zijner werken soms moeielijk maken en den indruk van het geheel schaden; gebreken, die te meer nopen tot de vraag: waaraan dankt deze man zijn roem, zijn invloed, waardoor sleept hij ook mij, die deze fouten opmerk en pijnlijk gevoel, toch ondanks dit alles mede en dwingt mij tot luisteren? Wij weten er geen ander antwoord op dan dit, dat Gotthelf boven alles in zijne werken zich-zelven geeft, en dat de magt, door deze krachtige, door-en-door gezonde, edele persoonlijkheid op u uitgeoefend, sterk genoeg is om u te boeien, ondanks de leemten en gebreken in zijn werk.

Gotthelf geeft zich-zelven. Niemand gaat minder dan hij in zijn werk schuil; telkens treedt hij te voorschijn en spreekt u aan in eigen persoon, u zijne opmerkingen, zijne beschouwingen, meeningen, zijn oordeel en gevoelen ten beste gevende. Of het strookt met de eischen der kunst; of het der illusie bevorderlijk is? Wij meenen neen; en toch zouden wij hier ongaarne deze verschijning des kunstenaars, niet in maar nevens zijn kunstwerk, missen. Gij hebt Goethe's ‘Wilhelm Meister’ gelezen; gij kent de uiteenloopende oordeelvellingen over dat boek. Gij kent Schiller's vurige lofspraak; gij kent ook Novalis scherpe veroordeeling van het künstlerische Atheïsmus, dat, volgens hem, de geest van het boek was. Wat kon tot zoo verschillende, zoo tegen elkander aandruischende uitspraken leiden? Alleen de verschillende beantwoording der vraag: moet de kunstenaar, in naam der zedelijkheid, uitspraak doen over de handelingen zijner figuren; met andere woorden: moet het kunstwerk worden ondergeschikt gemaakt aan de eischen der zedewet? Goethe beantwoordde de vraag ontkennend (wat - in 't voorbijgaan zij het opgemerkt - volstrekt niet zeggen wil,

dat hij zijn werk aan de onzedelijkheid dienstbaar maakte); hij schilderde zijne groote schilderij, zonder nevengedachte, en leide nimmer, ook maar voor een oogenblik, het penseel uit de hand om van rol te wisselen, zich op den rechterstoel te plaatsen en een vonnis der vrijspraak of der veroordeeling te vellen. Kunstenaar bovenal, kunstenaar geheel, gaf hij een zuiver kunstwerk, zonder meer, overtuigd dat hij daarmede het hoogste gaf, en dat, waar hij het schoone nastreefde en bereikte, ook het goede gewonnen en bereikt was. Hij schilderde het leven, zoo als het is, met volkomen objektiviteit, in het vertrouwen dat deze schilderij haar eigen les zou leeren aan wie oogen had om te zien en een hart om op te merken, en liet alle commentariën rusten. Dat zijn kunstenaarsgevoel hem ook hierin den rechten weg gewezen had, is zeker; maar even zeker is het, dat slechts de geesten van Goethe's gestalte dien weg zonder gevaar kunnen betreden; zeker ook, dat de schare de schilderij voorbijgaat, zonder de gedachte te verstaan, die er uit spreekt, de les te begrijpen, die er in verborgen ligt, maar des te meer zich stootende aan wat er ergerlijks en tegen haar meeningen strijdende in gevonden wordt. Wee hem, die zonder de godenkracht en kalmte, de olympische rust en onpartijdigheid van een Goethe, meent alzoo den evenaar te kunnen houden, en de werkelijkheid te kunnen schilderen, zonder andere leidende gedachte dan die der zuivere objektiviteit. De walgelijke voortbrengselen der latere realistische school hebben doen zien wat er, in onervaren en onreine handen, van deze kunstenaars objektiviteit wordt. - Gotthelf is, in ieder geval, de volkomen tegenstelling van Goethe, in dit opzigt voor 't minst; zijn verhalen het tegenbeeld van ‘Wilhelm Meister.’ Hij heeft eene zeer bepaalde, sterk uitkomende nevengedachte; ja, sommige zijner werken - wederom als ‘Geld en Geluk’ - zijn niet anders dan illustraties van eenig zedelijk beginsel, eene of andere waarheid op moreel of religieus gebied. Hij vat niet alleen het penseel op met eene bijzondere bedoeling, maar hij legt het ook bovendien telkens uit de hand, beklimt den rechterstoel of den kansel en vonnist of vermaant, streng, rechtvaardig, onverpoosd. Hij vertrouwt er volstrekt niet op dat zijne schilderij, ook al is ze met een bepaald, zeer kennelijk doel geschilderd, voldoende voor zich-zelve spreken zal; hij weet dat hij met tragen van harte te doen heeft, en treedt er gedurig nevens om zijne gedachte op te helderen, zijn oordeel uit te spreken. Het kan vermoeiend worden, soms; het zou ondragelijk wezen, indien niet de kracht, de helderheid, de naïveteit, de echte humor van dien fikschen geest u telkens verrasten, verfrischten, medesleepten; indien niet eene gezonde levensbeschouwing, een krachtige afschuw van al wat slecht, laag en onedel is, eene waarachtige vroomheid en vurige liefde tot God en den naaste, u toespraken uit

schier ieder woord, uit elke vermaning en bede, uit ieder vonnis ook. Gij wilt de onvolkomenheid, het gebrekkige en onbeholpene der schilderij vergeten, om den wille des uitleggers; de fouten en leemten van het gedicht, om den wille des improvisators. Als gij het boek ten einde hebt gelezen - en wij spreken hier bepaald van ‘Geld en Geluk,’ dat, als verhaal, ver beneden ‘Uli’ staat - als gij het boek ten einde hebt gelezen, zult ge het waarschijnlijk onbevredigd uit de hand leggen: de handeling is onbelangrijk, verward, gerekt en komt bovendien niet tot een einde; de karakters, hoewel veel beter dan de fabel, missen toch ook in 't algemeen dat krachtige, plastische, sterk sprekende, dien stempel der echte individualiteit, dat b.v. zoo vele figuren in ‘Uli’ onvergetelijk maakt; - maar gij zult weinig bladzijden hebben aangetroffen, waarop niet eene treffende gedachte, een uit de diepte des harten geweld levend woord, eene van echte levenswijsheid getuigende, van prachtigen humor tintelende opmerking, u in de ziele gegrepen, u beurtelings een traan in het oog of een gullen lach op de lippen geroepen hebbe. Eer gij dan een oordeel velt, vergeet ook niet dat Gotthelf bovenal voor het volk, voor zijn volk, schreef; en wijt het niet aan hem, indien u soms wordt aangeboden wat u niet aanstaat. Het was ook eigenlijk niet voor u bestemd. Maar, zoo verhemelte en maag nog niet overprikkeld, niet over- en ongevoelig zijn geworden, neem dan de krachtige, eenvoudige, ietwat ruwe spijze, den ongekunstelden boerenschotel; en wees verzekerd dat hij veel, zeer veel bevat, wat ook u dienstig, voor uwe gezondheid, naar geest en hart, bevorderlijk wezen zal.

J.M.

Een antwoord aan den Minister van Oorlog.

De Minister van Oorlog, de Heer Kolonel Blanken, heeft bij de jongste discussies over de begrooting van zijn departement in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijne denkbeelden uiteengezet omtrent de bevoegdheid van militairen, om hunne gedachten en beschouwingen door de drukpers te openbaren. De beginselen, bij die gelegenheid door den Minister verkondigd, en de toepassing, die wij daarvan in zijne latere handelingen hebben gezien, zullen ons thans niet bezig houden. Tot eene ernstige bestrijding van des Ministers meening hopen wij later - zoo noodig - over te gaan.

Wij hebben ons heden slechts in klein tenue uitgedost, alleen met de bajonet in de scheê, om antwoord te geven op eene vraag van den Minister. Wanneer wij op onze beurt zullen overgaan tot vragen, in plaats van antwoorden, zullen wij zorgen in volle wapenrusting - dat is: tot de tanden toe gewapend - te verschijnen en een geducht burgerlijk arsenaal van redenering en wet over te stellen aan de militaire bommen en kartouwen van den Heer Blanken.

In klein tenue dus, zijn wij op 't appèl gekomen om den Minister te hooren zeggen:

‘Men moet mij evenwel niet beschuldigen, dat ik streng ben; dat is reeds gebleken: ik neem de wet niet *à la lettre* op; dat zou zeer verkeerd zijn; ik durf gerust zeggen, dat ik het bewijs van toegevend te zijn, heb gegeven. Ik verzoek de leden het Maartnommer van het tijdschrift *de Gids* in te zien. Daarin staat een artikel, waaromtrent ik verzoek, dat zij, die het gelezen hebben of lezen zullen, mij zullen zeggen of het al of niet een gepast artikel is. *Ik heb dit laten loopen, omdat ik geen reden vond te vervolgen:* mijne goedkeuring heb ik *dus* alles behalve aan *zulk een geschrijf* gegeven.’

Tot dus verre.

Ofschoon wij nu niet behooren tot ‘de leden’, aan wie de vraag regtstreeks werd gerigt, zoo gevoelen wij ons echter gedrongen aan des Ministers uitnoodiging te voldoen. De Minister vraagt: ‘Is het artikel gepast? - Wij antwoorden: ‘Het artikel is *zeer* gepast.’

Het komt ons zelfs voor, dat de Heer Blanken van dezelfde meening is. Hij ‘vond geen reden om te vervolgen.’ En waarom vond hij daartoe geen reden? Omdat het artikel gepast was.

Ware 't anders, ware het opstel inderdaad ongepast, dat wil hier zeggen: in strijd met wettelijke bepalingen, en overschreed de schrijver de grenzen der krijgstucht, dan ware er reden geweest om te vervolgen, en dan had de Minister 't niet mogen laten loopen. Nu er echter geen reden bestond tot vervolging, schijnt het ons toe, dat de voorafgaande woorden: ‘Ik heb dit laten loopen’ uit het oogpunt van gepastheid wel iets te wenschen overig laten.

Het is niet aldus, dat men van een schrijver spreekt als de Generaal Knoop; het is niet op deze wijze, dat men een tijdschrift bejegent als het onze. Noch de auteur, noch het tijdschrift wenscht, dat men uit genade en om een blijk van verregaande lankmoedigheid te geven, verklaart hen te laten loopen. Wat *de Gids* betreft, hij loopt van zelven en op eigen beenen en heeft nooit aan iemand de beleefdheid verzocht hem toch te laten loopen. En wat de denkbeelden van den Heer Knoop aangaat, zij hebben al een heel eind weegs afgelegd en ons geheele vaderland doorgereisd; ook hun loop is genoegzaam verzekerd.

Maar 't schijnt ons bedenkelijk toe, en 't geeft ons stoffe tot ernstige overweging, wanneer wij een Minister een opstel zien stigmatiseren, dat hij zelf verklaart te hebben laten loopen, omdat hij geen reden vond tot vervolging, Wij worden onwillekeurig geleid tot den twijfel, of er soms eene begeerte bestaat, om de vrije uiting der gedachte te bemoeijelijken, en aan de vrijheid van schrijven de onaangename voorwaarde te verbinden van het misnoegen en de afkeuring van hooger-geplaatsten.

Wanneer artikelen, gelijk die van den generaal Knoop, worden bestempeld met den weinig-vleijenden naam van ‘zulk geschrijf;’ - wanneer aan de mededeeling, dat er geen reden was tot vervolging, en dat men het daarom heeft laten loopen, wordt toegevoegd, dat men *dus* alles behalve zijne goedkeuring hecht aan stukken, die niets strafwaardigs bevatten, dan zou

welligt bij hen, die den Minister minder van nabij kennen, het onbehagelijke vermoeden kunnen oprijzen, dat *zijne goedkeuring* de maatstaf behoort te zijn van hetgeen door officieren mag worden geschreven. Een ieder gevoelt, hoe bij zulk eene opvatting de lust tot schrijven bij militairen zou worden getemperd, zoo niet geheel uitgedoofd.

Het woord *dus*, heeft ons bij al 't overige zeer onaangenaam getroffen, in weêrwil, of welligt ten gevolge van de onmogelijkheid, waarin wij ons bevonden, om de conclusie met de praemisse in verband te brengen. Wanneer men opstellen niet vervolgt, wanneer men ze laat loopen, dan hecht men daaraan stilzwijgend zijne goedkeuring; men keurt ze althans niet af, en men kan en mag dat niet doen, omdat er geene redenen voor zijn. Wij begrijpen niet, dat men ze *dus alles behalve* goedkeurt.

Maar - nog eens - die goed- of afkeuring mag niet het criterium of het doel zijn van hetgeen militairen schrijven. Zal hun werk vruchten dragen, dan moeten zij schrijven wat hunne overtuiging hun in de pen geeft, en dan moet het hun vrijstaan om eerlijk en moedig hunne meening te zeggen. De Heer Knoop heeft dit, naar onze meening, steeds gedaan, en hij heeft het gedaan op eene waardige en wetenschappelijke wijze, zonder personen aan te randen, maar ook zonder personen te vleijen of te bewierooken. Het is daarom, dat wij ons verpligt achten, en geregtigd beschouwen, om, zelfs zonder zijne voorkennis of toestemming, de qualificatie te wraken, die op zijn werk is toegepast. Wij doen dat, niet alleen omdat het hem geldt, maar omdat het bij ons vaststaat, dat aan iederen militair dat regt moet zijn gewaarborgd. Wie de militaire vraagstukken op degelijke en grondige, op openhartige en kordate wijze behandelt, zonder persoonlijken strijd te voeren, blijft in ons oog een goed militair.

Werkt men op het gebied der wetenschap met de keurbenden der gedachten, in plaats van met de bataillons en escadrons, die men anders in slagorde weet te scharen, men blijft toch een strijder, die zijne krachten heeft toegewijd aan de zegepraal der zaak, die men de ware gelooft: het eenige onderscheid is, dat de ridder van het zwaard alsdan de ridder der gedachte wordt genoemd. De Minister van Oorlog behoeft niet te vreezen, dat men door zulk *geschrijf* een burger wordt, die geen krijgstucht kent.

Wij hebben de vraag van den Minister niet onbeantwoord

willen laten; wij hebben gemeend met ernst te moeten opkomen voor de regten der drukpers, omdat het ons wil toeschijnen alsof een zekere Pruissisch-militaire geest thans den dampkring doortrekt; een geest, die vrijheid van schrijven erkent, mits men niet schrijve, wat aan hooger-geplaatsten onwelgevallig zou kunnen zijn en mits men zijn oordeel onderschikke aan de meening van chefs en autoriteiten. Zulk een geest behoort vooral in Nederland niet door te dringen; allerminst mag hij doorstralen in de woorden en handelingen van een lid van het ministerie, dat wij thans het geluk hebben aan het bestuur te zien, en welks optreding door ons met vreugde en blijde verwachting is begroet, omdat wij ons daarvan op ieder gebied de toepassing van liberale beginselen mogten voorspellen. De uitspraak van den Minister van oorlog, waartegen wij gemeend hebben te moeten protesteren, heeft ons niet alleen pijnlijk aangedaan, zij heeft ons daarbij verrast. De Heer Blanken toch is een krijgsman, dien men ons als bekwaam en flink, als kordaat en rondborstig, en tevens als bij uitstek humaan en helderdenkend had afgeschilderd. Eene dergelijke opvatting van het regt en de vrijheid om zijne gedachten te uiten, als thans van hem vernomen werd, druischt tegen onze begrippen aan.

Wij burgers van Nederland willen van deze soort van militaire opvatting van regt en vrijheid niets weten; wij staan allen op het standpunt van L'Hopital, toen hij Montmorency deze woorden toevoegde: Connétable, à vous de faire la guerre quand elle sera résolue, mais à moi de débattre si elle est necessaire. Wij zijn de afstammelingen van die mannen, die op onze regentenstukken prijken, mannen met burgerlijke zeden en gewoonten, doch die, zoodra het gevaar wenkte, bereid waren het musket te grijpen en het leven te laten voor het Vaderland. Hooft heeft het voor drie eeuwen betoogd, dat bij ons edelboortighe en riddermaatighe mannen in klein getal zijn geweest, dat wij over het algemeen slechts kleen achtbare burgerlijke personen zijn. Wij stellen er prijs op dat te blijven, wij stellen er prijs op dat onze burgerlijke vrijheden behouden worden, ook voor onze Generalen, ook voor onze Officieren, voor ieder Nederlandsch burger in militaire dienst.

Kerk en Staat.

Scheiding van Kerk en Staat, Onafhankelijkheid van de Kerk in den Staat, ziedaar weêr leuzen van den tegenwoordigen tijd. In ons land reeds, althans in zekere mate, als voorregten gewaardeerd, maken ze in Duitschland het thema uit van het geschrift van een der bekwaamste Bisschoppen en van een der bekwaamste Protestantsche Theologen, en zijn in Italië den Paus als belofte voorgehouden, bijaldien deze van het wereldlijk gezag op de eene of andere wijze ten behoeve van Victor Emanuel mogt afstand doen. Voeg daarbij den kerkelijken toestand van Frankrijk, waar juist hier een der strijdpunten is te vinden tusschen Napoleon en de geestelijkheid; Oostenrijk, waar men dit beginsel ongelukkig op eene verkeerde wijze in toepassing heeft gebragt; Engeland, waar de belasting, ook van dissenters geheven, ten behoeve der Staatskerk, jaar op jaar een onderwerp van discussie is; Pruissen en de overige bondsstaten, waar misschien veel te weinig de behoefte aan die scheiding en die onafhankelijkheid der Kerk wordt gevoeld, dan is het toch duidelijk, dat we hier weder voor ons hebben eene der questions brûlantes van onzen tijd.

Merkwaardiglijk hebben de laatste honderd jaren een verschijnsel opgeleverd, niet gezien sedert de dagen van Aristoteles, namelijk, dat de verschillende staatsvormen, met zelfstandigheid besproken, op alle wijzen empirisch en aprioristisch, physiologisch en systematisch onderzocht worden. Ja, wij mogen er zelfs bijvoegen, dat nimmer juist op zoo theoretische gronden als tegenwoordig, de staatsvormen in 't praktische leven zijn ingevoerd. Er was en is nog een dweepen

met constitutioneele denkbeelden, zoodat men niet zelden vroeg of dat eene kleed wel aan alle ligchamen paste? De grond van dat alles is echter dit, dat, met uitzondering van Rusland en Turkije, de maatschappelijke toestanden in Europa - het zoo verbrokkelde en in kleine staten verdeelde Europa - ongeveer op één niveau staan, of althans tot dat niveau meer en meer naderen; en terwijl de fransche revolutie dit resultaat te weeg bragt, was zij te gelijk de oorzaak, dat alle oude regeringsvormen voor nieuwe moesten plaats maken; juist bleef de vraag over: voor welke nieuwe?

Zoo als, hetgeen wij boven zeiden, in het algemeen op den staatsvorm betrekking had, zoo ook in het bijzonder op de betrekking tusschen Kerk en Staat. Hoe weinig ook de verschillende kerkgenootschappen overeenkomen, hoe weinig mogelijk het zij, hun een gelijken of gelijksoortigen vorm aan te raden, des te meer echter is de gedragslijn te bepalen, die eene regering tegenover deze volgen moet. Niet dat het begrip van Kerk gansch en al onverschillig is, maar de Staat heeft hierin, ondersteund door de openbare meening, eene keus gedaan, waarvan men niet ligt-zal terugkomen.

Het ligt niet in onze bedoeling eene algemeene geschiedenis te schrijven van de ontwikkeling dezer beginselen van Staats-Kerkregt; integendeel, wij vestigen hoofdzakelijk het oog op de gebeurtenissen in ons vaderland in het laatst der vorige en 't begin dezer eeuw, doch willen ons ook de vrijheid veroorloven, hetgeen elders voorviel, waar zulks tot nader verstand van ons onderwerp noodzakelijk of nuttig is, in herinnering te brengen.

I.

Derhalve reeds dadelijk eenige eeuwen teruggezien:

De overgang van Keizer Constantijn den Groote tot het Christendom stelde wel is waar de Kerk vrij van vervolging, ja, omgaf haar zelfs met luister, maar had omgekeerd ook zeer bedenkelijke gevolgen. De Keizer maakte de Kerk aan zijne heerschappij ondergeschikt, en zoo laadde zij een deel van de zedelijke verantwoordelijkheid op zich voor regeringsdaden, die

zij bij meerdere onafhankelijkheid gewis ten sterkste had bestreden. Gelukkig dat de Bisschop van Rome meer zelfstandigheid wist te bewaren, dan de Patriarch van Konstantinopel, en langzamerhand leidden de gebeurtenissen daarheen, dat het gemijterd hoofd der plaats, waar Petrus en Paulus den marteldood zouden hebben ondergaan en de eerste zelfs de Bisschoppelijke waardigheid zou hebben bekleed, als de Primaat der Kerk, als de Paus werd aangezien. Lijnregt tegenovergesteld dus ontwikkelden zich in Rome en Konstantinopel de beginselen omtrent de verhouding van Kerk en Staat: bleven de Oostersche Keizers vasthouden aan het denkbeeld, dat de Imperator tegelijk Pontifex Maximus moest zijn, m.a.w., dat het zijn pligt was voor de zuiverheid en de eenheid der Kerk te waken, zoodat burgerlijke straffen zelfs op ketterij werden toegepast; de Westersche Pausen begonnen allengs over Koningen te heerschen, en de theorie ontwikkelde zich, die Kerk en Staat als de zon en de maan beschouwde; gelijk de maan haar licht ontving van de zon, zoo het wereldlijke gezag van het geestelijke. Weldra geraakten beide denkbeelden in botsing, en de partij, die het tegen de Roomsche curie opnam, was niet het Byzantijnsche rijk, maar de Duitsche Keizers, die insgelijks zich opvolgers waanden van de Romeinsche Imperatoren en navolgers van Karel den Groote, die den Paus als de hoogste kerkelijke autoriteit in zijn gebied, en door hem bevestigd aanzag; de Kerk meenden zij te kunnen en te mogen gebieden, en vooral dat gedeelte der Kerk, wat in hunne landen bestond.

De Pauselijke curie ontwikkelde langzamerhand, vooral onder Gregorius VII en Innocentius III, hare theorie: Gods gebod is de natuurwet en al wat daarmede strijdt, uit zijn aard ongeldig: dat terrein nu waarin Gods gebod duidelijk spreekt - het zedelijk leven, kerk, school, huwelijk - is uitsluitend aan de geestelijkheid toevertrouwd en alle inmenging van het wereldlijk gezag is daar te vreezen. Als hoogste autoriteit op dat terrein, spreekt de Paus zijn vonnis uit en knoopt daaraan niet alleen geestelijke, maar ook, en wel omdat al wat tegen de natuurwet geschiedt per se ongeldig is, wereldlijke straffen: zoo ontsloeg de excommunicatie van een vorst diens onderdanen van hunne trouw, zelfs als zij bezworen was, en om die zelfde redenen meende de curie ook tot eene afzetting van Keizers te mogen overgaan of tot het instellen van een vicariaat of regentschap, en eischte voor zich het regt van krooning en

van censuur over alle vorstelijke daden, in zoo verre het zedelijk terrein daarmede was gemoeid[1].

De strijd was dus niet te vermijden; Duitschland was voornamelijk de kampplaats; zoolang de Kerk streed voor hare onafhankelijkheid, bleef de zege op hare zijde, maar toen zij verder ging en de overtredingen der kerkelijke wetten niet alleen door overtuiging, maar ook door geweld trachtte te keer te gaan, schoot zij te kort. Het volk begon voor zijne vorsten partij te kiezen en tegenover de almagt van den Paus ontwikkelde zich eene nationale kerk, met den stelregel, dat een concilie in kerkelijke zaken de allerhoogste autoriteit was. Een ander gevolg daarvan was, dat langzamerhand het geestelijke en wereldlijke element begon onderscheiden te worden, en ieders regten en verpligtingen, naauwkeuriger uiteengezet, met goed gevolg, vooral in de Gallikaansche kerk, praktisch werden in het oog gehouden. Trouwens dergelijke afscheiding was wel

1 De schrijvers van het Katholieke Kerkregt, b.v. Walter. § 44 en Phillips, § 129-131, beweren, dat de Pausen nooit de heerschappij in wereldlijke zaken, hebben verlangd, maar alleen ‘Unterwürfigkeit als das Organ des Christlichen Princips;’ doch erkennen, dat het wereldlijke element door het geestelijke moet worden geleid, zoodat het laatste boven het eerste staat. Hoe ver dit nu gaan kan en dat dit hetzelfde is, wat wij boven zeiden, blijkt hieruit: Koning Otto is op het Lateranensisch Concilie afgezet en Frederik II in zijne plaats gesteld, onder anderen om de volgende redenen: 1°. omdat hij den eed jegens de Roomsche Kerk niet had gehouden; 2°. omdat hij datgene, waarom hij geëxcommuniceerd was, nog behield en niet teruggaf, zooals hij gezworen had; 3°. omdat hij een Bisschoplegaat in den kerker wierp; 4°. omdat hij, tot schimp der Roomsche Kerk, Frederik den Priester-Koning noemde; 5°. omdat hij een klooster had afgebroken. Phillips, §. 128 in fine (III, 223). Merkwaardig is de opmerking van Phillips aldaar, als hij, vermeldende, dat Keizer Frederik om dezelfde redenen ‘entsetzt’ werd als waardoor hij den troon won, opmerkt: ‘dieser hatte also die Absetzung Otto's, welche ihm die Kaiserkrone verschaffte, vor Augen und konnte sich daher am wenigsten darüber beschweren, dass ihm durch seine Absetzung unrecht geschehen sey.’
Wij hebben hier de grenzen der Pauselijke magt bepaald, naar het getuigenis der Katholieke schrijvers zelven, doch kunnen ons niet onthouden op te merken, dat daarbij nagenoeg alle wereldlijke magt in 's Pausen handen is gegeven. Immers overal, waar in de maatschappij of in 't leven van bijzondere personen overwegingen van godsdienst en zedelijkheid voorkomen, daar heeft de Kerk stem; slechts waar volgens zuiver theoretische of wetenschappelijke gronden wordt gehandeld, onthoudt zij zich van inmenging; maar van de weinige gevallen, die daaronder te rangschikken zijn, moet men dan nog afnemen die, waar belang in het spel komt, of waar om andere redenen zij de door haar gestelde grenzen overschrijdt, zoo als bijv. het geval is geweest met Galilei's vervolging, toen zijne wetenschappelijke uitspraken niet schenen overeen te komen met het bekende verhaal uit het boek van Josua. Eindelijk vragen wij, of men altijd opregt genoeg zal zijn, met de ware grief voor den dag te komen?

noodig; beantwoordde het ook oogenblikkelijk aan eene maatschappelijke behoefte, dat de Paus zijne magt uitbreidde om gelijk een Gregorius VII, met het edelste doel bezield, de heerschende misbruiken te bestrijden, beantwoordde het ook evenzeer aan de belangen van het volk, dat het onder het beheer van een geestelijke stond, en werd het door dezen over het algemeen beter behandeld dan door de adellijke ridders en vorsten; toch was die vermenging reeds toen een bron van moeijelijkheden, waarbij de belangen van Keizer en Paus meestal moeijelijk overeen te brengen waren. Een voorbeeld zij genoeg. De Bisschoppen in Duitschland hadden meestal uitgebreide bezittingen en behoorden tot de hoogste vorsten des lands; als zoodanig was het volgens het leenregt natuurlijk, dat de Keizer hen zou aanstellen (hoe toch zouden zij anders onderdanen zijn?); doch in hunne betrekking als geestelijken kwam dit regt den Paus toe; vandaar een strijd over de investituur, welke ongeveer eene halve eeuw duurde, en eindelijk bij het Concordaat van Worms op eene bijzondere wijze werd bijgelegd. Te weten: de eigenlijke benoeming zou aan de Pausen blijven, en in zooverre verkregen zij hun wensch; maar overigens werd er eenigzins eene scheiding gemaakt tusschen Kerk en Staat, t.w. dat de Paus de bisschoppelijke waardigheid verleende met ring en staf, en de Keizer den benoemde de rijksgoederen in leen gaf, door het overhandigen des scepters. Dit was een vooruitgang; maar de geheele twistappel was daarmede niet weggenomen.

Een andere wijze om de moeijelijkheden van dezen toestand te overwinnen, was in de gedachten van Paus Paschalis II kort te voren opgekomen, doch had geen ingang gevonden. Toen Keizer Hendrik V in 1111 naar Rome oprukte, had de Paus tot voorwaarde der krooning gesteld, dat de aan de geestelijken toekomende rijksleenen weder zouden teruggegeven worden, maar daarentegen de Keizer geheel en al afstand zoude doen van de investituur. Dergelijke schikking zoude in het vervolg althans zeer gunstig gewerkt hebben. Intusschen, of het volk daarbij oogenblikkelijk zou winnen, was zeer twijfelachtig, maar zeker zou de geestelijkheid zich daartegen verzetten. In dien geest antwoordde dus de Keizer; hij keurde zulks goed, als de vorsten en bisschoppen zulks goedkeurden, en daarop scheen de krooning te zijn toegestaan. Althans werd Hendrik in Rome met gejuich ingehaald, en de krooningsplegtigheid was reeds aan den gang, toen de Paus den Keizer dezelfde vraag voor-

legde; de Keizer antwoordde daarop, dat hij, voor zich, der geestelijkheid de rijksleenen gunde; maar de aanwezige prelaten maakten over 's Pausen voorstel zulk een misbaar, dat Hendrik, de voorwaarde als onuitvoerbaar beschouwende, onvoorwaardelijk de krooning eischte. Nu weigerde de Paus en volgde diens gevangenneming, de strijd in de straten van Rome, en de aftogt met medevoering van de vorsten der Kerk. Het bovenvermelde Wormser Concordaat, dat den knoop niet zoo handig doorhakte, was van later datum.

Tot eene volledige verstandhouding kwam het nimmer; beide partijen grepen beurtelings in elkanders gebied, en terwijl de curie streed voor hare onafhankelijkheid, zoo voelden de vorsten zich geroepen uit zelfbehoud zich te verzetten tegen allen dwang in wereldlijke zaken en ten sterkste te bestrijden de stelling, dat al wat in den Staat geschiedde tegen het geestelijk gebod in, daarom als niet geldig, als niet gedaan behoorde beschouwd te worden. De vermenging van geestelijke en wereldlijke aangelegenheden was in die eeuwen algemeen; de geestelijke Heeren regeerden hunne volken zeer zelden als Samuel, de Profeet, het volk van Israël; niet zelden zag men in persoon hen ten strijde trekken en als legeraanvoerder of ook zelfs als ieder ander ridder dienst doen. Vandaar dat het eeuwen duurde, eer in deze maatschappelijke betrekkingen eenige verandering kwam; ja, zelfs de Hervorming, die in Duitschland zulk een magtigen schok veroorzaakte, liet de zetels der aartsbisschoppen en bisschoppen bestaan, en eerst door Napoleon werden zij van hun wereldlijk bewind beroofd. Alleen de Paus is nog Priester en Koning tegelijk; doch hoe lang nog?

Onze slotsom is deze: de middeneeuwen hadden zeker behoefte aan eene krachtig ondersteunde geestelijke magt, en in zoo verre beantwoordden die vormen met regt aan den toestand; maar toch was er later niets, dat het vertrouwen op het Pausdom zóó schokte, de Hervorming zóó voorbereidde en bevorderde als juist dat politieke element, waarin het geestelijke ambt geheel en al is opgegaan.

II.

Wel beschouwd is het beginsel, dat men zelfs na de Hervorming niet heeft laten varen, hetgeen de Pausen in de Middeneeuwen trachtten te verwerkelijken, het beginsel waardoor den plaatsbekleeder van Christus ook over aardsche zaken, zoodra ze met de Kerk of de moraal of het Christendom in betrekking stonden, magt, dus de hoogste magt was gegeven, een uitvloeisel van het begrip van *Kerk*, zoo als de R.C. Kerk zulks aanneemt. Hier valt de aardsche kerk geheel en al te zamen met de hemelsche, want de gedachte had zich ontwikkeld, dat buiten de Kerk, d.i. buiten de R.C. Kerk, zoo als zij zich voordeed, geene zaligheid in hemel of op aarde te vinden was. Vandaar, dat ook de Opvolger van Petrus noodzakelijk dezelfde magt moest hebben, als door Jezus dien Apostel was toegekend, en tegelijk, als de vertegenwoordiger van Christus op aarde, geroepen was diens wil overal, dus ook in wereldsche zaken te doen gehoorzamen[1].

Daartegenover stelde men al zeer vroeg eene andere voorstelling, meer overeenkomstig met de oorspronkelijke Christelijke toestanden: Matthias von Janow, Johannes Hus, John Wickliff, Johann Wessel hadden reeds in de Kerk het individu, den Christen op den voorgrond gezet, en de kerkelijke magt niet van een bijzonderen stand, maar van de geheele gemeente afgeleid. Dat denkbeeld werd eerst verwerkelijkt door Luther. Had men lang gehoopt in de Kerk zelve deze Hervorming tot stand te brengen, had zelfs de Wittenbergsche hervormer een oogenblik den roomschen Stoel van de roomsche Kerk willen afscheiden, weldra begreep hij, dat hij eene nieuwe Kerk moest stichten op het begrip, dat alle Christenen priesters zijn, of, zoo als in het Protest der vorsten op den Rijksdag te Spiers (den 17^{den} en 22sten April 1529) werd uitgedrukt: ‘dat in zaken die Gods eer en der zielen heil en zaligheid betreffen, ieder, om den wille van zijn geweten, God boven alles aan te zien ver-

1 Walter Kr., S. 44. In allen Angelegenheiten des Lebens, in Sitten und Gesetzen, in Wissenschaft und Kunst, selbst in den verwickelten Streitfragen des öffentlichen Rechts und der Politik wurde daher das Christliche zum Maasstabe genommen, diesem Interesse alles Zeitliche untergeordnet.

pligt en schuldig was.' 't Was er wel verre vandaan, dat de Hervormers zouden meenen, dat het geestelijke niet het wereldlijke mogt doordringen, integendeel, in 't afgetrokkene geloofden zij hetzelfde als Innocentius III, gelijk ook de Apostelen dat zelfde hebben geleerd. Doch in ieder geval was er hemelsbreed verschil: was in de R.C. Kerk het orgaan van het Christelijke beginsel de *onfeilbare Kerk*, het *onfeilbare Pausdom*, nu de Hervormden niet meer de onfeilbaarheid aan eene instelling konden toekennen, moest het geestelijke zich geheel anders openbaren. Juist het *hoe* was het gewigtige punt, waaromtrent men het tot nu toe in de Protestantsche gezindheden niet tot eenige éénheid heeft kunnen brengen[1].

In Luther's stelsel viel het zwaartepunt weder even als in de eerste Christentijden in de Gemeente. Dit begreep men in Leisnig, toen men aan de verzamelde gemeente-leden het regt toekende predikanten te beroepen en af te zetten, het vermogen te besturen en voor de belangen der hulpbehoevenden te zorgen. Tot dit een en ander werden uit hun midden bijzondere personen als diakens (Vorsteher) gekozen en tot instandhouding der eeredienst moest ieder een Silbergroschen bijdragen. Met dat denkbeeld, door Luther zeer geprezen, komt ook overeen diens opvatting der betrekking van Kerk en Staat. Eene strenge en naauwkeurige scheiding achtte hij wenschelijk tusschen beide Regimente, 'das eine welches fromm macht, das andere welches äusserlich Frieden schafft und böse Werke wehrt.' Al wat het geloof betreft, gaat de overheid niet aan; het is 'Unsinn,' het geloof te regten en te meesteren, zoo als bij ketterij geschiedt. De Staat heeft alleen een regt van opzigt tot wegruiming van uiterlijke twisten in kerkelijke zaken.

Deze meeningen, die als het ware uit onzen tijd schijnen, werden door de omstandigheden onderdrukt. Luther zelf, ofschoon hij ze noch direct noch indirect ooit herriep, schijnt door den boerenkrijg en de diepe onkunde, die overal heerschte, bevreesd te zijn geworden zijn eigen ideaal te verwerkelijken. Vandaar dat hij langzamerhand meer en meer het voornaamste doel der Kerk daarin stelde, dat daar goed geleerd werd en de

1 Luther definiëert de Kerk als 'eine Versammlung aller Christglaübigen auf Erden, die Gemeinschaft aller dieser, die im rechten Glauben, Liebe und Hoffnung leben. Denn der Christenheit Leben, Wesen und Natur ist nicht eine leibliche Versammlung, sondern eine Versammlung der Herzen in einem Glauben.

Sacramenten goed bediend werden - eene stelling, die hem zelfs in zijn strijd met de Zwitsersche hervormden zoo ver brengt, deze gemeenten voor duivelsgemeenten te houden. In Luthers kerk viel dus meer en meer het gewigt op de geestelijkheid, ofschoon deze niet zoo in wezen verschillend van den leek werd gedacht als in de Katholieke kerk. Aan de andere zijde was niet alleen Luther, maar waren vooral de politieke omstandigheden oorzaak, dat de Evangelische Kerk in handen der Landsheeren viel, welke voor haar tegenover den Keizer verantwoordelijk werden gesteld (Rijksdag van Spiers, 27 Aug. 1526). Vandaar dat, toen de Superintendenten, die zelve het opzigt hadden over een aantal gemeenten, in Saksen onmiddellijk den Keurvorst onderworpen werden, dergelijke inmenging van het Landsbestuur in den beginne als een exceptionele toestand beschouwd werd, doch later, na de invoering der Consistoriaalregeling (1539), begon men de bemoeijingen der Regering langzamerhand zoo natuurlijk te beschouwen, dat Thomasius dit souvereiniteits-regt uit het natuur-regt afleidde.

Geheel anders was de loop van zaken in Zwitserland; daar waren de hervormers, ondersteund door den publieken geest der inwoners, in staat geweest hunne denkbeelden te verwezenlijken. Het begrip van Kerk was bij hen hetzelfde als bij Luther en diens voorgangers; trouwens alle Protestanten komen daarin overeen; maar hun onderling verschil was gelegen in de moeijelijkheid om de betrekking tusschen de idee en de verschijning te bepalen, of anders tusschen de ecclesia invisibilis en visibilis en al wat daaruit volgt. Vandaar dat Zwingli en Calvijn evenmin onderling overeenstemden, ja, zelfs meer van elkander verschilden dan een hunner van Luther. Terwijl de eerste de inconsequentie in den Wittenberger hervormer opmerkte, dat de Staat niet volgens diens theorie, maar wel volgens diens praktijk werd geroepen tot medebestuurder over de Kerk, trachtte hij, meer in den geest der latere Lutheranen, der overheid van regtswege dien invloed toe te kennen; Calvijn daarentegen was der scheiding van Staat en Kerk in beginsel even sterk toegedaan als Luther, doch zoo hij van dat beginsel afweek, was het zoowel in theorie als in praktijk. Voornamelijk dient hier genoemd te worden zijn streven om volstrekt tot een Christelijken staat te geraken, waardoor hij even als de R.C. Kerk tot de slotsom kwam, dat de ketters met het zwaard behooren te worden bedwongen. Servet's brandstapel was er het gevolg van. In de

kerkregeling van Genève (waarbij de Kerk weder eenige suprematie over den Staat bekwam) werd der Gemeente een belangrijk aandeel gegund. Het Presbyterium vertegenwoordigde de gansche Kerk, zeide Calvijn, en op zijn voorbeeld beoogden de strenge Calvinisten in de Nederlanden de Kerk hoe langer zoo meer aan den invloed van den Staat te onttrekken, niettegenstaande de omstandigheden aldaar eene Staatskerk hadden gevestigd.

Toen nu op het Concilie van Trente het kerkbegrip van Gregorius VII en Innocentius III was bevestigd, waren er drie theoriën, die met meer of minder wijzigingen elkander de heerschappij betwistten. Allen traden op in de vormen eener Staatskerk; maar deze uiterlijke gedaante verborg verschillende beginselen. In Zweden trad de Luthersche, in Engeland eene meer Hervormde kerk in het bisschoppelijk gewaad op, beiden het gevolg van eene inconsequente uitwerking der Hervormingsbeginselen, ofschoon volgens de berigten de eerste veel meer de regten der gemeente handhaafde dan de laatste. In Nederland was de Kerk oneindig onafhankelijker dan in Duitschland; terwijl ginds een oogenblik eene politiekreligieuse vervolging tegen de Remonstranten woedde, zoo waagde men aan gene zijde van den Rijn allerlei theoriën om 's vorsten inmenging in geestelijke zaken te verdedigen; dan eens achtte men, dat de episcopale magt in handen van den vorst werd gedeponeerd, dan weder, dat het goddelooze tractaat, dat de onderdanen de godsdienst der vorsten behooren te volgen, een met de Protestantsche kerk niet strijdend beginsel bevatte; dan weder dat dergelijke magt tot de souvereiniteits-regten der vorsten behoorde. Men scheen toen niet in te zien, dat het begrip der Kerk daarmede wezenlijk verkort werd en dat een vorst, al was zijne roeping op aarde hooger dan die der andere menschen, daarom in de Gemeente niettemin op dezelfde lijn stond, en hoe kon het koningrijk, dat niet van deze aarde was, ooit onder de hoede geplaatst worden van hen, wie de wereldlijke zaken werden overgegeven? Kortom, nog daargelaten het gevaarlijke bij geloofsveranderingen der vorsten, zoo waren hierbij al de dierbaarste regten der Kerk, in beginsel en uitvoering, aan verkeerde handen toevertrouwd, en slechts het theoretisch zoo ongerijmde systeem van Pfaff en Spener handhaafde eenigzins de waardigheid van de godsdienst, door vrijheid van vergadering en vereeniging in dergelijke zaken als regt te eischen.

III.

Nergens - zeiden wij reeds - had de Kerk in die dagen zooveel onafhankelijkheid, heerschte in het algemeen zooveel gewetensvrijheid als in ons Vaderland. Maar strijd was er noodig om het zoover te brengen, en nog meer om verder te komen, en daardoor is de geschiedenis dier dagen allermerkwaardigst geweest en wel waard dat wij een oogenblik daarbij stilstaan.

De ziel van den opstand was eene kleine minderheid van strenge Calvinisten, die, vast besloten en wetende wat zij wilden, meestal hunne geestdrift aan de meerderheid mededeelden en hunne besluiten soms niet dan na veel tegenstand doorzetten. Bij hunnen ijver voegden zij eene groote zucht naar onafhankelijkheid, en zoo ons geene bewijzen voorkwamen, dat zij over den Staat eene ongeoorloofde suprematie wilden uitoefenen, invloed, zelfs in het politieke, wenschten zij wel. En niet onnatuurlijk, om godsdienstzaken toch werd er gestreden, Die Calvinisten hadden echter onzes inziens één gebrek, namelijk eene zekere onverdraagzaamheid; al wat tegen de leer streed werd veroordeeld, predikanten afgezet, leeken vervolgd; en liet de Staat een oogenblik zich door die kerkelijke partij medeslepen, toen ook op politiek terrein partijen ontstonden, die tegelijkertijd godsdienstige leuzen aannamen, zoo heeft later de staatsinvloed meestal gediend, eerder om dergelijke twisten bij te leggen, dan ze aan te moedigen, en van menig kerkelijk vonnis was met gunstig gevolg een appèl bij de Staten te verwachten.

Reeds in het eerste begin van den opstand, in 1574, werd te Dordrecht eene Synode gehouden, waarbij de geheele scheiding van Kerk en Staat werd uitgesproken; doch reeds toen openbaarde zich bij de Staten de vrees, dat op die wijze een voor de algemeene rust gevaarlijke Staat in den Staat zou ontstaan. Zij dwongen den Prins van Oranje te verklaren, dat hij geene Consistoriën erkennen zoude, dan die door stedelijke regeringen of door hen waren goedgekeurd; in dien geest werd in 1576 eene kerkordening ontworpen, die, geheel in den Zwingliaanschen stijl, zich genoegzaam kenschetste door de bepalingen, dat predikanten en ouderlingen door den Magistraat

zouden worden aangesteld en dat de wereldlijke overheid onder advies der geestelijke alle kerkelijke magt zoude uitoefenen. Eene Synode werd als te gevaarlijk beschouwd.

Heftig was de tegenstand der strenge Calvinisten tegen deze plannen: twee jaren later vergaderde men op nieuw in Dordrecht, en in de presidentskeuze was genoegzaam de algemeene geest te herkennen. Petrus Dathenus stond aan het hoofd, en men bepaalde toen onder anderen, dat iedere drie jaren eene Synode zoude gehouden worden. Op nieuw vergaderde men dus in 1581 te Middelburg, doch de Regering gaf van hare ontevredenheid blijken te over, door geene Commissarissen politiek daarheen te zenden. Desniettemin ging men voort; men stelde provinciale Synoden in, verdeelde de provinciën in klassen, en hoewel ook deze ordeningen niet werden goedgekeurd, zoo mislukten de tegen-organisatiën in meer Zwingliaanschen geest van 1583 en 1584 evenzeer. De Calvinisten zochten in hun strijd tegen de Staten van Holland steun bij Leicester; en ofschoon de toen beraamde artikelen door de Algemeene Staten werden afgekeurd, op grond dat de geestelijkheid te veel magt zoude krijgen, driejarige Synodes zonder verlof der overheid gevaarlijk waren, over den Katechismus te prediken te veel eer was voor menschenwerk, werd de beweging eindelijk zoo algemeen, dat de Staten van Holland zich genoodzaakt zagen daaraan hunne goedkeuring te schenken, nogtans onder nadrukkelijke reserves, niet alleen dat slechts gereformeerden aan deze kerkorde onderworpen waren - hetgeen zeer billijk was - en dat geene verandering daarin zou worden gebragt, dan zonder hunne goedkeuring - hetgeen in die dagen zeer natuurlijk was - maar ook dat den magistraten en den bezitters van heerlijkheden het regt onverkort zou blijven om kerkendienaars en schoolmeesters aan te stellen. Te vergeefs poogde de overheid later hierop terug te komen - men zag zich zelfs genoodzaakt den 15^{den} September 1591 eens vooral der Synode het regt van vergaderen toe te staan. Zoo was het in Holland; in Utrecht was dezelfde strijd, doch in de overige provinciën was de kerkelijke partij niet magtig genoeg om haren invloed te handhaven.

Toen de Synode van Dordrecht - ook uit dit oogpunt belangrijk en althans in dit punt prijzenswaard - het voornaamste van de kerkordening van Leicester overnam, vond zij hier en daar reeds provinciale kerkregelingen; vandaar dat slechts

in twee provinciën, in Utrecht en Gelderland en daar nog niet geheel en al, aan hare besluiten werd gehoorzaamd; Friesland daarentegen protesteerde sterk, en Zeeland en Drenthe bleven de eenigen die geene Synodes lieten houden, slechts eenvoudige bijeenkomsten (Coetus genaamd), waar de Commissarissen-politiek (vooral in 't laatste gewest) de hoofdrol speelden. De eigenaardige politieke toestanden van onze Republiek in die dagen hadden ten gevolge, dat de betrekking van Kerk en Staat niet overal dezelfde was. Over het algemeen kan men zeggen, dat godsdienstvrijheid in Holland het meeste heerschte; in 1627 reeds werd het laatste plakkaat tegen de Remonstranten uitgevaardigd, en dergelijke besluiten als van de Groote Vergadering van 1651, tegen de toelating der Roomsch Katholieken, werden er het minste opgevolgd. Ook mengde de Regering zich daar over het algemeen het minst in het beroepen van predikanten; het patronaatregt was er onbekend in het Noordelijk gedeelte, meer in Zuid-Holland, doch lang zooveel niet als in Gelderland en Groningen. Daarentegen heerschte het overleg met de overheid bijzonder in Utrecht, terwijl in Zeeland en in Dordrecht een gemengd Collegie van Kerkeraadsleden en leden der vroedschap voor iedere beroeping benoemd werd (Collegium Qualificatum). Iets dergelijks bestond ook in Overijssel. Nergens intusschen bemoeide de Regering zich zoozeer met kerkelijke zaken als in Friesland, en dit ging zelfs zoover, dat midden in de 18de eeuw, in 1749, een leeraar der *Doopsgezinden* te Franecker wegens Sociniaansche gevoelens werd afgezet, terwijl dit kerkgenootschap volstrekt niets met de Regering te maken had, zelfs niet den pligt van dankbaarheid voor genoten onderstand behoefde uit te oefenen. De toestand was op 't einde der 18de eeuw in 't kort aldus: de ambten werden slechts aan de Gereformeerden gegeven; overigens werden alle andere gezindheden met meer of min goeden zin geduld; bijzonder waren de Katholieken het minste vrij, doch dit openbaarde zich het meest in het verbod van kloosters, terwijl de gewetensvrijheid streng werd gehandhaafd en hun in de Generaliteitslanden veel selfgovernment werd toegestaan.

Was deze ongelijkheid het onderwerp van de heftige kritiek dier dagen, niet minder schijnen de geldelijke voordeelen, aan de Hervormde kerk verbonden, den dissenters een doorn in 't vleesch geweest te zijn; het zij ons daarom vergund een oogenblik de schikkingen uiteen te zetten, ten tijde der Hervor-

ming met de verschillende soorten van geestelijke goederen gemaakt.

Het was natuurlijk, dat, met de geloofsverandering van het meerendeel der bevolking, ook een deel der geestelijke goederen tot de nieuwe eeredienst werd aangewend. De schikkingen waren verschillend: hier en daar werd eene minnelijke verdeeling voorgeslagen, welker weigering voor de oude klerezij veel nadeeliger gevolgen had. Maar vooral bragt de verschillende aard der goederen mede, dat men verschillende maatregelen nam; de kerken met de haar toebehoorende fondsen werden, zoo de bevolking Protestant werd, voor die eeredienst ingerigt; de pastorij-goederen, wier opbrengst tot onderhoud der geestelijkheid diende, werden bestemd voor de behoeften van de nieuwe geestelijkheid; om misbruiken in de administratie, waarvan blijken te over waren, te voorkomen, vereenigde men ze, en deze verzamelde fondsen (geestelijke kantoren) werden onder toezigt van den Staat beheerd. Zoo ging het in onderscheidene provinciën; het Staatstoezigt werkte dikwijls weldadig en in het te kort werd dikwijls uit provinciale fondsen voorzien. Deze maatregelen, welke den lof van billijkheid wegdroegen, werden voornamelijk door de Calvinistische partij doorgedreven. De Zwinglianen, gelijk later de Remonstranten, voorstanders van de Staatsalmagt in kerkelijke zaken (en hierin hadden zij ongelijk), meenden dat de Staat alle goederen der voormalige Katholieke kerk aan zich moest trekken. Vooral in Utrecht was daarover ten opzigte der Kapittelgoederen groote strijd; de gebroeders Ruardus en Joannius Acronius waren, even als hun opvolger Gijsbertus Voetius, de grootste voorstanders van scheiding tusschen Staat en Kerk, en hunne pogingen werden met veel gevolg bekroond. Alleen de kloostergoederen, wier bestemming met de opheffing der kloosters vervallen was, werden door de verschillende provinciën aan zich getrokken, maar de wijze waarop zij die gelden besteedden, verdient opmerking, vooral als men let op de vreeselijke vernietiging van dergelijke kapitalen, die kort daarna in Duitschland plaats had. Gedeeltelijk werden zij tot pensioenen en dergelijke doeleinden bestemd, de gebouwen in de steden voor het onderwijs ingerigt, en kostbaarheden tot bestrijding van oorlogskosten gebruikt. - Aldus bleef het twee eeuwen.

Dat men op 't laatst der vorige eeuw behoefte gevoelde om ook de andere gezindheden dezelfde regten toe te kennen, die

vroeger de belijders der Staatsgodsdienst genoten, was niet te verwonderen; de Staatsregeling van 1798 liet iedereen, van wat belijdenis ook, tot alle ambten toe; zij gaf gewetensvrijheid en aan alle kerkgenootschappen het regt van vergadering, doch niet van vereeniging. De rigting dier dagen was, om zooveel mogelijk de Kerk haar eigen bestuur te laten en van den Staat af te scheiden; de collatiën werden wel niet uitdrukkelijk afgeschaft, doch de Staat maakte van zijn regt geen gebruik, Commissarissen-politiek werden niet meer naar de Synode gezonden, en kortom het beginsel uitgesproken, dat iedere kerk voor zich zelve moest zorgen. Helaas! de wijze waarop dit werd uitgewerkt, baarde allerwege bekommering. De Regering beöogde duidelijk genoeg alle geestelijke goederen van de R.C. kerk van vóór 1581, in navolging (of liever naäping, want hier was er minder aanleiding toe) der Fransche republiek, nationaal te verklaren, terwijl aan de in dienst zijnde predikanten nog hunne wedde werd verzekerd. Alleen bij vacatures na zes jaren, achtte zich de Staat van allen onderstand ontheven; zoo zij binnen dien tijd invielen, konden de zaken nog op den tegenwoordigen voet blijven. Het onbillijke was vooral hierin gelegen, dat men, na meer dan twee eeuwen, terugkwam op eene regeling, die toen evenmin als nu onbillijk konde geheeten worden, ja, nu zelfs het strenge regt voor zich had, omdat men de verjaring konde inroepen. Overigens waren de overgangsmaatregelen zeer billijk, doch dit nam niet weg, dat de predikanten vergaderden, dat adressen met 80,000 handteekeningen werden ingezonden ten voordeele van de Hervormde kerk; het gevolg was, dat dit ontwerp werd afgestemd - doch niet om tot verbetering te leiden, integendeel, de additioneele artikelen tot de Staatsregeling van 1798 gingen nog verder: zij zeiden over drie jaren alle regeringssubsidiën aan de Hervormde kerk op. Het was te vergeefs, dat men beloofde, die gelden tot een fonds voor nationale opvoeding en ondersteuning aan te leggen, de ontevredenheid wies hoe langer zoo meer: dat de vóór de Hervorming gebouwde kerken met hare fondsen gemeente-eigendom zouden worden, dat predikanten gedwongen werden een politieken eed af te leggen, waren bewijzen te over, dat de Staat zich juist weder een gezag over de Kerk aanmatigde, waar zulks het meest gevaarlijk was. Was het wonder, dat de leuze: scheiding van Kerk en Staat algemeen gehoond werd en men met ver-

langen naar eene naauwere vereeniging omzag? Nog binnen den met regt fatalen termijn van drie jaren, was er eene andere Staatsregeling gereed en ingevoerd: deze trachtte aan den nood der Kerk aldus te gemoet te komen, dat ieder burger boven de 14 jaren zich liet inschrijven bij een kerkgenootschap, en daartoe eene jaarlijksche gift moest afzonderen. Buiten eenige kerk te staan werd grondwettig niet veroorloofd. Voor de Hervormde kerk was de bepaling van belang, dat het status quo der goederen bij den aanvang der eeuw gehandhaafd werd.

Het valt nu in 't oog, welke fout men in 1798 beging. Had men toen de Kerk gelaten in het bezit van al hetgeen zij genoot, of althans de provinciale subsidiën uitgezonderd, dan had eene finantiëele scheiding zeer gemakkelijk plaats kunnen grijpen, Kerk en Staat zouden voortdurend meer en meer afgescheiden zijn gebleven en voor ontevredenheid was geen aanleiding; maar nu men eenmaal met een begeerlijk oog de kerke- en pastorij-goederen had aangestaard, raakte men van den weg af en hoe langer zoo meer wierp men zich in de armen van den Staat. Niet alleen stond in de Staatsregeling van 1805, dat slechts aan *bestaande* godsdienstige gezindheden bescherming werd verleend; maar dat zelfde schijnt reeds vroeger te zijn in acht genomen; althans toen zekere Jan de Jong in Friesland overal het land doorging en in allerlei soorten van gebouwen predikte, besliste het departementaal bestuur op aanzoek van de kerkeraden, ‘dat geene godsdienstige bijeenkomst, hetzij in dezelve geoefend, hetzij gekatechiseerd, hetzij gepredikt werd, gehouden mogt worden in bijzondere huizen, schuren of andere gebouwen, zonder daartoe *boven de goedkeuring der predikanten en der kerkeraden nog bewilliging te hebben bekomen van den drost of het geregt van de stad of het district*’ (23 Dec. 1802).

Bezat de regering van Schimmelpenninck reeds zooveel gezag, dat zij de invoering der Evangelische gezangen met geweld doorzette, nog meer werd in de Grondwet van 1806 aan het koningschap verbonden: den Koning en der Wet werd de organisatie der eeredienſten opgedragen en daarvan maakte Lodewijk ook ruim gebruik, toen hij al de geestelijke fondsen in de Staatskas overstortte, doch tegelijkertijd in beginsel aannam, dat de predikanten uit de Staatskas behoorden bezoldigd te worden; de benarde omstandigheden veroorloofden slechts

eene gedeeltelijke uitvoering; eene vaste som werd toegestaan ter verdeeling over de verschillende gemeenten. Zoo waren de predikanten reeds eenigzins landsambtenaren geworden, en weldra begon de Koning ook de Hervormde kerk te besturen, als ware zij geheel en al een deel van het Staatsbewind.

Gelijk zijn broeder, voerde ook Lodewijk Napoleon de beginselen der revolutie uit. Dit was vooral zigtbaar in de nieuwe verdeeling, die men ten opzigte der Oud-Roomsche kerken, tusschen Katholieken en Protestanten maakte. Tweemalen kondigde hij zulk eene verdeeling aan, doch de laatste (in 1809) werd èn door den tegenstand, dien hij vond, èn om de kort daarop volgende abdicatie verijdeld. Trouwens de Hervormden hadden reeds genoeg afgestaan (ook in 1798 hadden vooral in Noord-Braband de R. Katholieken vele kerkgebouwen in bezit genomen) en reeds werden zij bedreigd met eene onteigening van kerken, door hun eigen kerkgenootschap gebouwd. Een ander geliefkoosd koninklijk plan bestond daarin, om de al te kleine Hervormde gemeenten door combinatie of anderzins op te heffen, waardoor de schatkist eene jaarlijksche bezuiniging van ƒ 40,000 genoot. Het behoeft niet gezegd te worden hoe onder dit alles de Hervormde kerk ook dikwijls meer leed dan enkel in finantiëele opzigten, hoe een aantal leden verliep door gebrek aan leeraar of kerk; maar toch waren nog die dagen heilig bij hetgeen na de vereeniging met Frankrijk ons land boven het hoofd hing.

Om dit te begrijpen dienen wij een oogenblik terug te gaan: tegenover des Pausen stelregel, dat geene koninklijke wet of besluit geldig was, wanneer zij streed met het kanonieke regt, hadden de Fransche koningen steeds hun souvereiniteitsgezag gehandhaafd. Steun vonden zij in hunne geestelijkheid, en vandaar ook de behoefte om op dezer benoeming invloed uit te oefenen. Deze verouderde politiek, een oogenblik verlaten door Frans I, weder opgevat door Lodewijk XIV en Bossuet, strookte uitnemend met het zoogenaamde Jozefinismus, dat is, de denkbeelden van Keizer Jozef II omtrent Kerk en Staat. Had deze niet alleen tegen de aanmatigingen der geestelijkheid met zekere ijverzucht gewaakt, maar zelf diep ingegrepen in de inwendige organisatie der Kerk (de opheffing van een aantal kloosters was nog de onschuldigste en verstandigste maatregel), Napoleon trad moedig voort op dit pad en meende zulks des te eerder te kunnen doen, daar hij de Katholieke godsdienst op

nieuw in eere herstelde. In de Wet van 18 Germinal au X, *gaf* de toenmalige eerste Consul eene kerkordening zoowel aan Roomschen als Protestanten, waarin het staatsgezag zich tot in de minste kleinigheden mengde. Hadden de meeste maatregelen tegen de eerstgenoemde gezindte nog eenige politieke beteekenis, en kan men zelfs aldus, b.v. het verbod van 't ontvangen van Pauselijke breven, enz., al hebben ze enkel op particulieren betrekking, of het verbod van 't houden van diocesale Synodes of het verlaten van zijne diocese door een bisschop zonder behoorlijke vergunning, verklaren; de maatregelen tegen de Protestanten getuigen louter van eene zucht tot alregering. Voor alle dogmatieke beslissingen en formulieren, zoo ze gedrukt of bij het onderwijs gebruikt werden, moest de goedkeuring van het Gouvernement ingeroepen worden; het aantal Seminariën en de plaats wáár, stonden in de Wet uitgedrukt; de Regering had zich te bemoeijen met hunne inrigting, de benoeming van professoren, de beroeping van predikanten; zij beoordeelde de redenen van afzetting of die om het aantal leeraars te vergrooten; Synodes mogten niet langer dan zes dagen duren, enz.; eindelijk, last not least, zij hier vermeld het verbod van particuliere bideellen zonder behoorlijke vergunning, een aanval op een regt, ten naauwste met de gewetensvrijheid verwant. Als hoeksteen van dit gebouw werd voor alle gezindheden de Conseil d'état aangewezen als een geregtshof (appèl comme d'abus), waar ambtsovertreding en misbruik van magt en alle andere twisten werden voorgebragt.

Dit systeem, met zijne bijbehoorende wetten, als die op de kloosters, welke allen opgeheven werden, behoudens die, waar geene eeuwigdurende geloften werden afgelegd en men zich op onderwijs of andere weldadige oogmerken toelegde (de Regering moest daarenboven nog de statuten goedkeuren) en de Wet op het bestuur der kerkelijke goederen (Décret 30 Dec. 1809), waar de burgerlijke gemeente aangewezen werd om in, bepaalde gevallen in de behoeften der godsdienstige gezindheden te voorzien, werd in België, Limburg, Staats-Vlaanderen en een deel van Gelderland ingevoerd en later op Noord-Braband en Zeeland toegepast. Voor de Noordelijke gewesten moesten andere bepalingen gemaakt worden en weldra toog men aan 't werk. Reeds onder Lodewijk Napoleon was eene Commissie bezig geweest met het vervaardigen van een ontwerp, waarin wel is waar de collatieregten bleven bestaan, maar de kerkera-

den als albevoegde vertegenwoordigers der gemeente werden erkend en der Kerk zelfs eenige invloed werd gegund op de benoeming der hoogleeraren. Gansch anders handelde de Keizer: van hooger hand wilde hij de Evangelisch- en Hersteld-Lutherschen, de Remonstranten en Gereformeerden, de Hoogduitsche en Portugesche Israëliten, de Jansenisten met de Katholieken hereenigen; ieder kerkgenootschap moest georganiseerd worden, zelfs dat der Doopsgezinden, hoewel dit allerminst er voor vatbaar is, omdat het de souvereiniteit van iedere gemeente in beginsel voorstaat; de Hervormde kerk moest op nieuw ingedeeld worden, waarvan het gevolg zou zijn, dat minstens 300 predikantsplaatsen zouden vervallen; de tractementen, in Frankrijk zoo laag, zouden hier bij uitzondering op zijn hoogst tot 2400 francs opgevoerd worden; kortom, alles voorspelde angstige tijden.

Van dien kant echter ging het gevaar voorbij en het bleef bij de vrees: wel is waar, hadden de bedenkingen der fransche autoriteiten op den Keizer weinig invloed, en scheen het alsof in Parijs weder de Nederlandsche toestanden zouden worden miskend, doch Napoleon's val verhinderde de uitvoering. Daarentegen rigtte hij eene andere schade aan, die, hoe kort ook van duur, te heftig was om spoedig te worden vergeten. Gedurende twee en een half jaar bleef de uitbetaling der tractementen aan de predikanten achterwege, en des te meer was zulks onregtvaardig, daar de Staat nu in 't bezit was van bijna alle fondsen, waaruit ze vroeger werden betaald. Diepe armoede was daarvan het gevolg; na alles verkocht te hebben, kwamen onderscheidene leeraars aan den bedelstaf, ja, zelfs een enkele schijnt den hongerdood te zijn gestorven. Was het wonder, dat een der eerste handelingen van den Prins van Oranje daarin bestond om het achterstallige aan te zuiveren?

Zoo bleef dan de Hervormde kerk zonder eenige organisatie; slechts Friesland had gedurende de Bataafsche Republiek en met goedvinden van het Bewind eene kerkordening tot stand gebragt. Doch alvorens wij hier den geschieddraad vervolgen, dienen wij de aandacht te vestigen op de Belgische toestanden, te meer dewijl zich daar te lande eene oppositie openbaarde tegen de staatsalmagt van het fransche bestuur. Wij maken dus kennis met de ‘Mémoire adressée aux Hautes Puissances au congrès de Vienne’ - een eerst ultramontaansch manifest.

Het was de bisschop de Broglie, bekend door zijn weder-

stand tegen Napoleon en de gevangenis die hem daarvoor ten verblijf werd aangewezen, die namens een aantal geestelijken den wensch uitsprak tot herstelling van den vorigen toestand. Zijne eischen kwamen op het volgende neder:

Ten opzigte van zaken van zuiver kerkelijken aard, eeredienst, enz., door Napoleon veelvuldig aan banden gelegd, verlangde de Broglie *onbeperkte vrijheid;* voor zulken, waarin de Staat eenig regt van spreken heeft, meende hij een Raad van State noodig, *uitsluitend uit Katholieken, waaronder noodzakelijk twee bisschoppen, bestaande*. Bij een Concordaat moest bepaald worden, dat de benoeming der bisschoppen aan den Koning zou behooren, uit een drietal hem aangeboden; mindere kerkelijke waardigheden door den Raad van State benoemd worden, enz. Het verkeer met den Heiligen Stoel zou in allen gevalle geheel vrij blijven, de Universiteit van Leuven hersteld, de Jezuïten teruggeroepen en vrijheid aan geestelijke vereenigingen verleend worden. Daarbij bleef het intusschen niet; hij eischte tevens, dat de tienden, ten behoeve der geestelijkheid, zouden worden hersteld en zelfs, hoe ongeloofelijk het ook schijnen moge, que le Prince Souverain et son auguste famille seront libres de professer leur Religion et d'en exercer le culte dans leurs palais, où le souverain et les seigneurs de sa cour auront des chapelles, sans qu'il soit permis d'ériger des temples hors de l'enceinte de ces palais, sous quelque prétexte que ce soit, m.a.w. de duurzame en *uitsluitende* heerschappij van het R.K. geloof in België.

De Regering kon dus voorzien, dat, terwijl zij door de tractaten en door hare eigene sympathiën gedrongen was de vrijheid van godsdienst en de burgerlijke gelijkheid der kerkgenootschappen te handhaven, zij in strijd zou komen met eene clericale partij, die tot in alle gevolgtrekkingen haar beginsel zocht te handhaven. Welken weg zou zij dus bewandelen? Er stonden twee paden slechts open: òf voortgaan, hetzij dan met eenige wijzigingen, op den door Napoleon aangewezen weg, òf de beginselen consequent en moedig uitwerken, die de Staatsregeling van 1798 ten opzigte van Kerk en Staat had beleden. De keuze, die men doen zoude, was daarom van des te meer belang, omdat bij het vasthoudende, ja eigenzinnige karakter des Konings, het niet denkbaar was, dat men van een dergelijk besluit ooit zou terugkomen.

De afkeer in ons Vaderland van de radicale scheiding van

Kerk en Staat volgens de beginselen van 1798, had, volgens onze meening, minder haren oorsprong in de beginselen zelve, dan wel hierin, dat men ze onafscheidelijk waande van de finantiëele maatregelen in de additioneele artikelen vervat, m.a.w. dat alle geldelijke bezoldiging van predikanten, hoogleeraren, enz., zou moeten ophouden. Vrees dus voor geldelijke schade van inderdaad groot belang (naar ons inzien eene ijdele vrees) woog bij de Protestanten zwaar, en ook de Katholieken zouden veel moeten derven, daar de ondersteuning van de kerkelijke door de burgerlijke gemeente in allen geval geheel zou moeten ophouden. Overigens woog destijds het voorbeeld van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika niet zooveel als tegenwoordig bij het beschaafde publiek, en daar nu de vraag: of het R.C. kerkgenootschap toezigt behoefde, zoo zij aan de bevolking was voorgelegd, bij het Protestantsche gedeelte en de Voltairianen bevestigend zou beantwoord worden, terwijl de Belgische geestelijkheid noch hiermede, noch met eene volledige gelijkheid tevreden zou zijn, maar alleen met eene onbeperkte en uitsluitende heerschappij der Kerk, zoo zoude juist dit aan de tegenstanders der clericalen de zege hebben verschaft.

Onder die tegenstanders behoorde ook Koning Willem I uit overtuiging: een vurig aanhanger van het systeem van staatsinmenging in kerkelijke zaken, dat naar Jozef II werd geheeten, was hij een vriend van alle gematigdheid en trachtte op alle mogelijke wijze de magt van kerkelijke genootschappen tegen te gaan. Reeds bij zijne regering over het vorstendom Fulda, had hij getoond, dat hij, behalve in dogmatische zaken, overal zelf de hand in wenschte te hebben om zijne eigene denkbeelden door te zetten, en de toejuiching, die hem toen en later zelfs van beroemde mannen als Ypey, Dermout, Broes, Royaards ten deel viel, was allezins geschikt hem in zijne voornemens te sterken. De kerkelijke geschiedenis van die dagen levert ons dan ook het merkwaardig schouwspel op, dat een systeem, in opregtheid en met warmte voorgestaan, in strijd geraakt met de maatschappelijke behoeften, en dat een Koning, toen hij zag, dat zijne meeningen alom werden afgekeurd, zich genoodzaakt vond van den troon afstand te doen, wilde of konde hij niet op eene eenmaal geliefkoosde overtuiging terugkomen.

(*Het vervolg in een volgend Nommer*).

Een handelsroman[1].

A simple story, simply told. Een koopman te Nieuw-York, die tweemalen failleert, beschrijft zijn ongelukkig leven.

Weêr een echte Yankeeroman! hoor ik mij al dadelijk toevoegen. Wie anders dan een Yankee toch komt er toe, om zoo dor en onbehagelijk een onderwerp te kiezen tot stof van een roman! Voor wie ook is zulk een boek verstaanbaar, daargelaten nog aanlokkelijk, dan voor die waarlijk al zeer enkelen onder de handelsluï, wier leeslust nog niet gansch en al bevredigd wordt door de dagelijksche lectuur van koopmansbrief en prijscourant! Een vonkelnieuw genre heeft de schrijver zeker geschapen, maar een genre, dat zijn eersteling wel niet overleven zal. - En met zulk een oordeel, even onjuist als onbillijk, is alligt het boek reeds dadelijk voor goed gevonnisd om ongelezen te blijven, en wordt den schrijver voor altijd de pas afgesneden om ooit het letterkundig voorregt te verkrijgen, dat ook zijn naam op het titelblad volstaat, om iedere nieuwe vrucht van zijne pen als uitnemend te ijken en als iets begeerlijks gezocht te worden door het publiek.

Onbillijk zou dat oordeel zijn?... Alsof de republikein in merg en been, in zijne romans Lords en Ladies, die onmisbaren in onze fashionable novels, met aristocratische koelheid, in verveling en afgemetenheid kan laten wedijveren. Alsof de handels- en bankkolos bij uitnemendheid, Parijsche salons zal kunnen schilderen, waartoe alleen losheid en bevalligheid van manieren den toegang kunnen verleenen en waar vooral dat vernuftig en geestig woordenspel 't meest gevierd is, 't welk allen ernst des levens belagchelijk weet te maken, ridicuul, de mauvais goût et de

1 Richard B. Kimball, Undercurrents of Wallstreet. New-York, 1862.

mauvais ton. Alsof de pionier, die de matelooze bosschen in het Verre-Westen binnentrekt met bijl en houweel, om voor zich en de zijnen eene ruwe woning op te trekken en al spoedig, voor zijne tijdgenooten nog, eene nieuwe stad te bouwen, onder het reusachtige lommer van die woudpatriarchen kan liggen droomen en mijmeren en allerlei *Märchen* te boek stellen van aardmannetjes en Erlenkönige. Alsof de meest vrije staatsburger van geheel de wereld, vrij in woord en daad, vrij in den arbeid zijner handen en vrij in het geloof zijns harten, van heimelijke carbonari-bijeenkomsten en van sluwen priesterdwang kan vertellen. Neen, het nationale type kenmerke vooral ook de letterkunde van ieder volk, en is de Yankee een man van de werkelijkheid: in die werkelijkheid zoeke hij dan almede de stoffe voor zijne romans.

Trouwens, de Yankee heeft dat reeds vele malen zelfs gedaan, en met uitnemenden uitslag ook. Ontneem mij het regt om een Uncle Tom te noemen, omdat politieke partijschap alligt mede de pen der schrijfster heeft bestuurd, nog tal van andere bewijzen blijft mij over. Was de Lantaarnopsteker niet een beeld van het werkelijke leven, even als de Wijde, Wijde Wereld en de door geheel het Europeesch publiek als verslonden romans van Cooper! En toch weet de Yankee wel degelijk die gemeene stof, door een fijn gevoel en door eene diepe kennis van den mensch te adelen; getuige wat een Hawthorne ons schonk in zijn Scharlaken-letter vooral, en wat wij nu, hoe vreemd een verhaal 't ook zij, in een Elsie Venner vinden. Een Hofmansche phantast als Edgar Allan Poe, is bij hem eene uitzondering, en een waarachtig poeët als Longfellow, behoort bij hem nog tot de zeldzaamheden.

Bij ons publiek vooral zal een roman als die van Kimball veel sympathie wekken, niet zoozeer om het burgerlijke van de tooneelen, dat bij onze burgerlijke natie altijd nog al ingang vindt, de blijvende reputatie van een Willem Leevend bewijze het ten overvloede, als wel om het warme gevoel dat uit iedere bladzijde spreekt. 't Is in de zoo juiste karakterisering van een gewoon man, met al zijn goed en met al zijn kwaad, met al zijn deugden en met al zijn gebreken, duidelijk kenbaar in al zijne handelingen op het gebied der bedrijvigheid, in zijn werken voor het dagelijksch brood en in zijn huiselijk leven met zijn gezin, dat de verdienste van den schrijver ligt, en waardoor hij zijn lezer boeit. Waarheid, dat is de stempel dien dit boek

draagt. En op die waarheid stelt de gevormde lezer ten onzent vooral prijs. De tijden zijn voorbij, dat hij met gretigheid de handen uitstak naar romans als een Mystères de Paris, een Juif errant, een Monte Christo, die tot den onverschilligsten lezer toe, echter voor een oogenblik maar, in eene koortsachtige spanning bragten. Ja, een Lucretia had zelfs Bulwer zoozeer bij ons publiek in ongenade doen vallen, dat een meesterstuk als de Caxtons noodig was om voor hem de verloren gunst te herwinnen, en een ieder weêr verlangend te doen uitzien naar elk nieuw product van zijn hand. En zoozeer blijft hij dien lateren weêrzin voor het overdrevene getrouw, dat hij, en velen met hem, daardoor nu reeds onbillijk worden in hun oordeel over Victor Hugo's Misérables, de schoonheden voorbijziende om het baroque van vele onderdeelen. Daarenboven hadden een Sue en een Dumas nog een meesterschap over vorm en stijl, dat alleen reeds volstond om hun gehoor als te begoochelen. Wie versteld was over de verbeeldingskracht die tooneelen kon voortbrengen zoo schrikkelijk en bang als waarvan hunne romans overvloeiden, wèl mogt hij nog meer verbaasd staan over de fertiliteit om uitdrukkingen te vinden, geheel in harmonie met die tooneelen. Immers in zoo forsche en vaak schelle kleuren staan die horreurs daar voor ons oog, dat waarlijk penseel en crayon beschaamd zouden moeten terugdeinzen voor de eenvoudige penneschacht, wilden zij haar evenaren in aanschouwelijkheid en juistheid van voorstelling. Maar - ontneem aan die tooneelen de meesterlijke voorstelling, en in hunne naaktheid zullen zij een ieder doen gruwen door al het ruwe en wanstaltige. Dan wijkt alle illusie. Zelfs de belangstelling in de hoofdpersonen gaat verloren. Naauwelijks is dan ook de ingewikkelde en met geestig vernuft gelegde knoop ontward, of 't gaat met die romans als met een raadsel, dat ophoudt aardig te zijn voor wie er de oplossing van kent. Ge zult een Tom Jones van Fielding - en ik noem hem met opzet, omdat hij waarlijk geen Tugendheld is als een John Halifax en andere typen der tegenwoordige Engelsche novellen, - lezen en herlezen en altijd weêr met genoegen, omdat men zich gedurig met hem als kan vereenzelvigen; maar niet ligt strekt ge weêr de hand uit naar Sue of Dumas, omdat zij beide, hoofd en hart, onbevredigd laten. En eenvoud van toestand bij eenvoud van voorstelling, waarheid van beide, kenmerken Kimball's roman.

Zoo geheel nieuw is het genre van dit boek echter ook niet. Zonder nog van de meestal overdrevene en mislukte Fransche beursdrama'a der laatste jaren te spreken, waar de handeling ook niet op het gebied van arbeid treedt, moet veeleer Gustav Freytag's Debet en Credit als voorlooper genoemd worden. Maar ook daarin ligt de intrige niet in het eigenlijke handelsleven, in het handeldrijven, zoo als bij Kimball wel degelijk het geval is, maar meer in den woeker. Freytag heeft een eerlijken, goedmoedigen kruidenier tegenover een bijna onmenschelijken woekeraar gesteld en eigenlijk zijn heil gezocht in de overdrijving van beide personen. En dat overdrevene blijkt nog 't sterkst daaruit, dat hij dan ook aan geen goed eind weet te komen, dan door allerlei wonderlijke en onnatuurlijke gebeurtenissen tot zijn hulp te roepen, die hem nog maar slepend tot een gezocht slot voeren. Kimball daarentegen teekent een gewoon koopman in het gewone koopmansleven, zonder van eenige romantische inkleeding steun te vragen. Overdrijving is juist datgene wat hij zorgvuldig vermijdt. De koopman die het boek leest, zal in den ongelukkigen Charles E. Parkinson geen zonderling, geen phantast zien, geen overdreven romantype, wiens gelijke hij gelukkig op kantoor noch beurs ooit ontmoet heeft of ontmoeten zal, maar juist een man zoo als hij er dagelijks op de beurs honderden rondom zich ziet. Zulke personen vormen ieder uur van den dag zijne omgeving; met zulke personen leeft hij, doet hij zaken, eet en drinkt hij; zulk een persoon is hij zelf en in zulke omstandigheden acht hij 't zeer mogelijk zelf te komen.

Overdrijving, schromelijke overdrijving mijnerzijds, is het natuurlijk verwijt dat mij nu wacht. Tweemaal failleren, en dien toestand moet ieder onzer koopluî dagelijks voor zich zelven mogelijk achten! Zulk een' eisch van erkenning van eigene menschelijke feilbaarheid rekent men toch ligt wat al te kras. 't Is zoo, hier in Nederland, ook in Duitschland, waar de ernstfeste woorden MIT GOTT nog vóór (in?) ieder kantoorboek prijken; maar niet in Amerika, niet in Engeland zelfs, waar iedere handelcrisis - en haar aantal bedraagt nog al wat, - slagtoffers maakt in zulke hooge commerciële cirkels, die men hier te lande onwrikbaar acht als rotsen. Alvast is eene staking van betalingen aldaar minder oneer dan ten onzent, zij 't ook dat aan dat kleine woordje minder, hier eene alleruitgebreidste beteekenis moet gehecht worden. Dáár toch,

waar de koopman bij iedere onderneming alleen denkt om de winst die zij belooft, maar naauwelijks nog ter elfder ure zelfs, om de financiële bezwaren, die er aan verbonden zijn, moet de handel wel vele slagtoffers maken. Hij moge er in korter tijd reusachtiger proportiën verkrijgen dan waar de koopman altijd 'verzint eer hij begint,' onsolider blijft hij echter. Trouwens, wanneer de zaken in N.-Amerika niet zoo overspannen gedreven werden, hoe zou dan het kolossale aantal banken aldaar voordeel kunnen opleveren? In Nieuw-York met name, staat blijkbaar het feitelijk handelskapitaal niet in die verhouding tot het bedrag van den geheelen omzet, welke men op het Vasteland van Europa noodig zou noemen. Crediet is dáár met regt de oppermagtige handelsvorst. Koop en verkoop geschiedt er op langen betalingstermijn, en het papier vervult er vrij wat meer dan bij ons de rol van specie. Een ieder, die er maar eenig vertrouwen geniet, kan gemakkelijk alles wat hij schuldig is en wat hij koopt, betalen met zijn eigen wisseltje, betaalbaar op veel lateren termijn. Want de banken wisselen dat papier gereedelijk van den houder in tegen klinkende munt en onder korting der rente tot den vervaldag. Vandaar die massa schuldbekentenissen welke in N.-Amerika in omloop zijn, ongeveer in den vorm van onze promessen, en zeer aardig met de letters I.O.U. als stempel prijkende, omdat deze, naar het Engelsch alphabet uitgesproken, den klank der woorden *I owe you* uitmaken, zoo als ze dan ook genoemd worden.

Maar in eene zoo kolossale handelsstad als Nieuw-York kunnen de banken niet iederen handelaar, van wien hun papier ter inwisseling (disconteren, zeggen de koopluî) aangeboden wordt, zoo naauwkeurig kennen, om dadelijk te bepalen of hij al dan niet solide is. Zij zijn dus huiverig om papier van hun onbekende personen aan te nemen, en alleen wanneer een man die hun geheel vertrouwen geniet het hun aanbiedt, zijn zij daartoe bereid. Vandaar zijn er in Nieuw-York, even als ook in Londen, makelaars, die niets anders doen dan tegen het genot eener provisie het papier van den een bij den ander te disconteren. Zij weten welke banken naar zulk eene geldbelegging uitzien; zij kennen de kapitalisten, die nu en dan geld los hebben, zoo als de term luidt, en zij worden ook dikwijls door de koopluî, die tijdelijk over eene ruime kas te beschikken hebben, aangezocht, om hun goed papier ter discontering te verschaffen. Hen, die het papier uitgeven, moeten zij dus

naauwkeurig kennen, hunne middelen, de goede of slechte zaken die zij doen, want het vertrouwen van den makelaar is er mede gemoeid, dat hij niet dan volkomen solide papier aan zijne geldschieters aanbiedt.

Intusschen ook minder solide papier is in omloop, en de houders daarvan zijn natuurlijk personen voor wie het inwisselen daarvan tegen klinkende munt van het uiterste belang is. En te grooter is het bedrag van dat minder gewilde papier in eene stad als Nieuw-York, omdat ook hij die niet bepaald handelaar is, langzamerhand is begonnen om met papieren schuldbekentenissen aan zijne verpligtingen te voldoen. De kleine winkelier, de handwerksman zelfs, die kleine aannemingen doet, tracht zich op die wijze de middelen te verschaffen tot het doen van zaken waarin hij wel voordeel ziet, maar die hem tot het doen van uitschotten dwingen, waartoe hij niet bij magte is, omdat de betaling eerst nà de levering volgt. Bank noch kapitalist of disconto-makelaar weet iets van hem, den geringen man; alleen zijns gelijke, de even onbemiddelde, kent hem; de groote geldkassen zouden dus voor hem ontoegankelijk zijn. Maar ook hij kan hulp vinden in Wallstreet, de straat alwaar te Nieuw-York de meeste geldzaken gedreven worden. Naast de groote disconto-makelaars zijn er ook kleinere, die zich alleen met de plaatsing van dat mindere papier bezig houden. Dat de rente die zij te betalen hebben, hooger is dan de voor het puike papier berekende, ligt in den aard der zaak. Als trekker en houder geen man is van middelen, dan mag het gevaar om zijn papier te nemen wel betaald worden door eene hoogere rente, eene soort van assurantie-premie boven en behalve den gewonen interest. Maar hier staan wij ook aan de deur van den sluwen woekeraar. De groote kapitalist wil van zulk twijfelachtig papier niets weten; de groote makelaar waagt er zijne reputatie niet aan; 't zijn dus de kleinere, de meer verborgen geldmannen, die er zich mede inlaten, en de kleinere wisselmakelaars die het verhanselen. Te regtvaardigen noemde ik eene hoogere rente voor dat minder waardige papier, maar wanneer die rente stijgt tot een kwart percent per dag voor honderd dollars, de geijkte term, dan voorzeker veranderen de omstandigheden de woorden, en woeker is de eenige term alsdan toepasselijk. Maar hoe velen ook weten allerlei soort van papier te maken, dat geene de minste waarde heeft; dat geteekend is door minderjarigen, door personen, die de vrije be-

schikking niet meer hebben over hunne handelingen, of door hen, die gereedelijk hunne namen zetten onder schuldbekentenissen van welk bedrag dan ook, mits hun maar dadelijk eenig geld daarvoor toevloeit. Wee den kapitalist, die in hunne handen valt! Zij willen hun papier niet inwisselen tegen korting van rente tot den vervaldag, het niet disconteren, o neen, dat lijdt hun crediet niet; op de duizenden die zij in hunne portefeuille hebben, verlangen zij eenvoudig enkele honderden voorschot, voor weinige dagen maar, niet anders dan om in eene plotseling opgekomene en geheel en al tijdelijke behoefte te voorzien. En naauwelijks is het verlangde of een nog kleiner voorschot verleend, of eene nieuwe massa van hetzelfde papier wordt door hen gemaakt, in de hoop dat weêr deze of gene door hunne bescheiden vordering en aanbod van hooge rente verlokt zal worden en zijne goedgeloovigheid duur betalen. Is 't wonder dan, dat de mindere disconto-makelaars menschen zijn, die in geslepenheid den fijnsten bedrieger overtreffen; die alle zijne listen en - streken kennen, ja die in een oogopslag aan het briefje zien of 't goed dan wel niets waard is! En is 't wonder dat de eerlijke, maar om geld verlegen man al spoedig een prooi wordt van hen, die er hun vak van maken om al de kansen van goed en kwaad papier te loopen door datgene aan te nemen wat geen ander lijkt, maar die dan ook den eerlijke mede het verlies laten betalen dat de oneerlijke hem berokkent! Van welk karakter het papier ook zij, altoos eenigen schijn van waarde natuurlijk hebbende: in Wallstreet vindt het nemers, maar de prijs regelt zich naar de waarde, en aanzienlijke kapitalen liggen dagelijks gereed om juist die geldbehoevenden te helpen.

Niemand zal ontkennen, dat reeds het feitelijk bestaan van zulke handelingen, en dat openlijk ja overbekend, ook den soliden koopman in groote gevaren kan brengen. Niet alleen toch dat ook hem ligt van dat bedriegelijk papier op deze of gene behendige wijze in de vingers kan gespeeld worden, maar hoe ligt geraakt de weinig bemiddelde handelaar bij de minste financiële moeijelijkheid in handen van die sluwe woekeraars, en maakt alsdan zijn val onvermijdelijk. Hoe wordt daardoor aan iederen intrigant de gelegenheid geopend om eene mededinging tegen den eerlijken koopman te beginnen, die wel op den duur onhoudbaar is, maar die den gezeten man toch alligt aanzienlijke verliezen kan berokkenen. En iedere crisis, van

Londen zelfs, leert, hoe schromelijk met crediet en credietpapier gespeeld wordt, waardoor juist zij vallen, in wie men het meeste vertrouwen meende te kunnen stellen, hoewel men hunne groote disconto-zaken reeds kende. De vos wordt dikwijls in zijne eigene valstrikken gevangen.

Dat deze uitweiding over feiten, den koopman overbekend maar den niethandelaar vreemd, geene overbodige mag genoemd worden, zal spoedig blijken, wanneer eindelijk aan het regtmatig ongeduld om den roman te kennen, voldaan is. Gunnen wij Charles E. Parkinson zelven het woord.

't Was Zaturdag, 16 October 1858, al vrij laat op den namiddag, dat ik eenzaam en somber zat te mijmeren op mijn kantoortje in Wallstreet. Eng en bekrompen als het hokje was, mogt het toch voldoende genoemd worden voor den ellendigen handlanger van kleine wisselmakelaars, den speurhond van allerlei geldschieters en woekeraars, die het arme wild opjoeg voor den verachtelijken strooper op het veld van eerlijken en oneerlijken handel, waartoe ik vervallen was. Afgesloofd en afgetobd naar ligchaam en ziel, was ik aan een stille wanhoop ter prooi. Wel kon ik mij beroemen, - dat ik daarvoor reeds het woord roemen moest gebruiken! - nog geene eigenlijke schelmerij gepleegd te hebben, maar toch, ik leende mij om partij te trekken van den geldnood van die arme maar eerlijke en vlijtige menschen, wier geheele bestaan afhing van het oogenblikkelijk verkrijgen van enkele dollars misschien maar, op het wisseltje dat zij krampachtig in hunne vingeren hielden. Ik leverde hen over in de klaauwen van dien voor alle menschelijk gevoel als versteenden woekeraar, en hielp hem om gedurig nieuwe slagtoffers voor zijne onverzadelijke begeerte naar geld op te sporen, knappe en arbeidzame luî veelal, die hij het merg uit hun gebeente kon zuigen. Dag aan dag stond het besluit bij mij vast om zoo vernederend een bedrijf te laten varen, maar ook dag aan dag dreef het zien van mijne moederlooze kinderen, van mijne twee volwassene dochters en van mijnen eenigen hulpeloozen zoon, wegkwijnende aan een langzaam toenemend teringlijden, mij weder naar Wallstreet terug, omdat ik geen ander middel kende om in hunne dringendste behoeften te voorzien. Want armoede, nijpende armoede was tot aan de deur mijner eens zoo vrolijke en welvarende woning genaderd, en had mij, als ten

einde raad. tot dit laatste redmiddel van een karig bestaan alvast, gedreven. Waarlijk, 't was geene vrije keuze, 't was geen lust om te woekeren, die mij, den eens zoo gevierden en vermogenden koopman, in die lagere geldcirkels had gelokt. Mijn dagelijksch werk was mij ten afschuw geworden, maar ik moest geld verdienen, ik moest in het noodige der mijnen voorzien; en hoe kon ik nu anders dan der wanhoop ter prooi worden, nu zelfs dat hatelijk bedrijf mij niet langer die weinige penningen opleverde, waarop mijne arme kinderen met angstig ongeduld en verslagen te huis niet alleen hoopten, maar rekenden!

Daar wordt de deur van mijn kantoortje haastig opengestooten; de brievenbesteller treedt binnen met een brief in zijne hand, noemt half vragend mijn naam, eischt twee centen porto, en verdwijnt weder in een oogwenk. Half wezenloos staar ik op het mij onbekende schrift van het adres; meer werktuigelijk dan bewust draai ik den brief krampachtig tusschen mijne vingeren rond, en verscheidene minuten verloopen eer ik den moed heb om het mij vreemde cachet open te breken. Ik lees, maar 't is alsof de letters zich voor mijn oog willen verbergen, alsof de regels zich willen onttrekken aan mijn starenden blik, alsof het papier zich in zenuwachtige trekkingen uit mijne trillende vingeren wil wringen, want.... ik mag noch kan 't immers gelooven, mijn gezigt moet mij bedriegen, mijn verstand moet mij parten spelen.... 't is toch niet mogelijk dat het waarheid is wat ik daar in mijne begoocheling van zinnen voor mij waan te zien, dat ik, en de mijnen met mij, gered zouden zijn uit onzen schrikkelijken toestand, zoo als uit dien brief daar voor mij zou blijken!

En toch, 't was zoo, Gode zij lof en dank! Oog noch verstand begoochelden mij. Ik was gered, en gered waren de mijnen; uit waren al mijne angstige bekommernissen, uit was ook mijn leven ten koste van 't goed en bloed van ongelukkigen. En toen ik als uit een droom ontwaakte,... maar eer ik verder ga moet ik den treurigen toestand leeren kennen waarin ik mij bevond, van welke hoogte ik gevallen, tot welke diepte ik neêrgedaald was; want dan eerst kan ik op waarachtig medegevoel rekenen.

't Is geen vreemd, phantastisch en avontuurlijk leven, dat ik ga beschrijven, och neen, een doodeenvoudig relaas van 't geen zoo menigeen weêrvaart die in zaken is en die, door wat al te zeker alleen goud van dat ijzeren debet en credit te verwach-

ten, dikwijls op 't eigen oogenblik dat hij denkt schatrijk te zullen worden, eensklaps doodarm is. 't Zijn die gewone wisselingen in den handel, de grillen der fortuin, zoo als velen 't zoo gaarne noemen, omdat zij, bij eigen mislukte ondernemingen, den voorspoed van anderen zoo veel liever aan blind geluk dan aan helder doorzigt toeschrijven, waarin ook ik rijkelijk gedeeld heb ten goede, maar nog meer ten kwade. Op mijn veertigste jaar was ik een der grootste importeurs van buitenlandsche zijden goederen in Nieuw-York. Ik had een mooi huis in Broadway, het erfdeel mijner vrouw, fraaije equipage, leefde op vrij grooten voet, ging dikwijls naar Europa, waarheen mijne goede vrouw mij altijd vergezelde, totdat de zorg voor de kinderen haar t'huis hield, en overal was ik goed en gaarne gezien.

Maar ziet, daar breekt de crisis van 1837 eensklaps los, en eer ik nog de noodige maatregelen van zelfbehoud kan nemen, behoor ik reeds tot hen die de genade hunner crediteuren moeten inroepen. Intusschen, wat nood! Bijna ieder koopman die groote zaken doet, heeft zijne betalingen geschorst, de crisis was algemeen; en daarenboven, ik ben nog in de kracht van mijn leven en ken mijn vak volkomen. Mijn huis blijft het eigendom mijner vrouw, en met eenig overleg kan ik dus gemakkelijk de betere dagen, die toch wel komen zullen, afwachten. Komt maar eerst de zoo lang begeerde wet op de faillieten, die mij weer het beginnen van nieuwe zaken zal veroorlooven, dan is de toekomst nog zoo duister niet. Mijne meeste vrienden waren met mij in hetzelfde geval, zij bleven mij dus trouw. Alleen een enkele, Russell, wiens vrouw eene massa perceelen in Nieuw-York had, van welker opbrengst hij opulent leefde, noemde mij dwaas te failleren. En hij wees op zich zelven, hoe hij juist uit iedere crisis nieuwe voordeelen behaalde. Wat heb ik hem dan menigmaal in mijn binnenste verwenscht, want waarlijk, nood maakt den beschaafden man eer bitter dan zachtmoedig.

In 1842 kwam eindelijk de nieuwe wet en ik was weder vrij man. Maar toen ook deed ik een grooten misgreep. In plaats van weder in mijn oud vak te beginnen, waarin ik opgegroeid was en dat ik dus ook door en door kende, verleidde hoogmoed mij om mij in den groothandel te begeven. Gedurende de vijf jaren van mijn werkeloos leven hadden anderen en jongeren in mijn vorig vak de eerste plaats ingenomen die ik er eens in

bekleedde, en om daarin nu weer van klein af te beginnen, dat duldde mijne ijdelheid niet. Dwaas die ik was, die nu met vreemde middelen eene mij vreemde zaak zou beginnen. Zwaar ben ik dan ook voor die ijdelheid gestraft. Weldra was een compagnon gevonden, Rollins, een jong mensch, den handel in producten door en door kennende, en eigenaar van een klein kapitaaltje van drie duizend dollars. Mijne vrouw stond er op dat ik vijftien duizend dollars hypotheek zou nemen op haar huis; mijne oude moeder rustte niet eer ik vijf duizend dollars van haar leende; zij was immers oud en afgeleefd, beweerde zij, en dat geld kwam mij toch toe als zij stierf; en een oud en trouw vriend, William Moulton, een vorige schoolkameraad en speelmakker, God zegene zijne nagedachtenis! die veel geld had, drong mij nog daarenboven vijf duizend dollars op, zonder eenig onderpand en onder de stellige belofte, dat die som nooit bij eenig ongeval als zijn eigendom bij mij zou te boek staan. Met vijf en twintig duizend dollars eigen kapitaal en drie duizend van mijn jongen en wakkeren compagnon, kon ik dus de firma Charles E. Parkinson en Compagnie op den eersten Januarij 1843 in Frontstreet beginnen.

Het eerste jaar bewees mij dadelijk de verkeerdheid om zaken te beginnen die ik niet kende. Rollins deed zich vrij wat op zijne meerdere kennis te goed, en alleen een elkander spoedig opvolgend drietal zware verliezen, het gevolg van zijnen overmoed, stemde hem iets lager. Aan het einde van het jaar was mijn kapitaal dan ook eer af- dan toegenomen, en kostte 't mij vrij wat moeite om mijn crediet dermate te verzekeren, dat ik mijn papier geregeld kon plaatsen. Maar geroutineerd koopman als ik was, had ik mij weldra zoo volkomen in mijne nieuwe zaken gewerkt, dat het jaar 1847 - hoe huiver ik nog bij het enkele zien van dat jaartal! - mij vond met bijna honderd en veertig duizend dollars kapitaal, na aftrek van alle dubieuse schulden. Daarenboven had ik door den dood mijner arme moeder het van haar geleende geld geërfd, en mijnen vriend zijne vijf duizend dollars terugbetaald. Eene geheime stem in mijn binnenste drong mij gedurig tot die uitbetaling, hoewel er geen noodzaak voor bestond. En hoe gelukkig waarlijk!

Misgewas in Europa en de vreeselijke aardappelziekte die Ierland met hongersnood bedreigde, beloofden eene goudmijn te worden voor onze Staten, waar overvloed was van levensmiddelen. Iedere post van Engeland in het begin van 1847 bragt

dan ook nieuwe orders tot inkoop van granen, en vermeldde voortdurende rijzing van prijzen. Was glorierijker toestand denkbaar voor een land dan toen voor N.-Amerika! Staatsman en bankier zaten dan ook na hun copieus middagmaal met innig welgevallen, onder een goed glas wijn, over dien algemeenen voorspoed te keuvelen. Toch begonnen enkelen het hoofd te schudden over den kolossalen omvang dien de zaken met Engeland welhaast verkregen. Rampen, een land overkomen waarmede wij in zoo naauwe verbinding staan als met Groot-Brittanje, kunnen voor ons op den duur geen voordeel geven, meenden zij. Maar men lachte om die zwaarhoofden. Ook ik was niet gerust bij die reusachtige zaken en onthield mij van alle speculatiën in granen, hoewel ik mijne vrienden dag aan dag schatten daarin zag verdienen. En toen eindelijk de prijzen in Europa daalden, en een aanzienlijk bankier te Londen zelfs weigerde de wissels te accepteren die eene oude en geachte firma te Nieuw-York op hem getrokken had, als voorschot op ladingen graan aan hem ten verkoop gezonden, toen besloot ik om mij tijdelijk zoo veel mogelijk uit alle zaken terug te trekken. In het begin van den zomer had ik een contract aangegaan met een der eerste bankiershuizen in Wallstreet, Wise en C^{o}., om tegen eene aardige provisie granen voor hen in het Westen op te koopen en die aan Baring te Londen te verschepen, hunne wissels daarvoor op den Engelschen geldkolos in betaling nemende. Zelfs dat contract zeide ik op, hoewel de bepaalde hoeveelheid nog lang niet gekocht was, en ofschoon Wise en C^{o}. te Nieuw-York en Baring te Londen natuurlijk boven alle verdenking zelfs stonden. Maar ik wilde meer dan gewoon voorzigtig zijn; ik had te zwaar leergeld betaald. En ten einde alle verzoeking tot nieuwe zaken te ontloopen, ging ik met mijn gezin naar buiten, ook om mij eens te ontspannen van al te vermoeijenden arbeid. Intusschen bragt boot op boot meer zorgwekkende en ongunstiger tijdingen van Europa, waar de eene bankier voor en de andere graanhandelaar na hunne betalingen staakten en Wallstreet gedurig in een grooten staat van spanning bragten, totdat het mij eindelijk daar buiten te angstig werd en ik den eersten September mijne woning in Broadway weer met innig genoegen betrad. Op mijn kantoor had Rollins alles uitmuntend bezorgd, en hoewel ook ons zware verliezen getroffen hadden, wij behoefden nog geene vrees te hebben, te meer, omdat wij ons tijdig van veel hadden terug-

getrokken. Vrolijk gestemd zat ik dan ook dien avond in den kring der mijnen neder, en heette hartelijk de goede vrienden welkom die mij dadelijk kwamen bezoeken, terwijl de jongelui in de andere kamer de piano hadden opengeslagen, en bij beurten walzen en quadrilles speelden en dansten, toen eensklaps Rollins aangediend werd. De Caledonia was juist van Engeland aangekomen met het berigt, dat Baring weigerde de wissels van Wise en C^{o}. te accepteren. ‘En wij hebben daarvan?’ stamelde ik. ‘Zeventig duizend dollars,’ was het verpletterend antwoord. Het geheele vertrek en al wat mij omringde draaide voor mij in 't rond, en dadelijk schoot de gedachte mij door de ziel aan de, helaas! in mijne rijke dagen niet afgeloste hypotheek op het huis mijner vrouw, haar eigendom, de plek ons zoo dierbaar geworden door al den zegen daarop doorleefd.

Daar voelde ik eene zachte hand op mijn schouder, 't was die mijner vrouw. Mijne onrust was haar niet ontgaan. Ik trachtte haar gerust te stellen, en vloog ijlings naar Wallstreet. Tot na middernacht waren Rollins en ik dáár bijeen, rekening op rekening en post voor post naziende en waarderende, om eindelijk tot de overtuiging te komen, dat onze val onvermijdelijk was. En toen ik den volgenden morgen een vertrouwelijk onderhoud met den hoogen bankier Wise mogt hebben, en hij mijn aanbod om voor drie vierde, ja voor de helft, aan gereed geld, mijne vordering op hem over te nemen, beantwoordde met de ijskoude verklaring dat zijn huis nog stond en dus geen accoord mogt aanhooren zelfs, terwijl hij, zoo het ergste mogt gebeuren, zijne overige crediteuren door de aanneming van een voorstel als het mijne schandelijk zou benadeelen, toen was ik zeker dat de tijding in dagblad en brief en in geheel Wallstreet verspreid, als zou de volgende boot het heugelijke nieuws mededeelen dat Baring van hunne weigering zouden terugkomen, onwaar en valsch was. Onvermijdelijk was mijn val, want ook andere huizen waarbij ik groot belang had, waren op het ontvangen dezer tijding gevallen, en reeds was mijn naam op aller lippen. Voor mij was dan ook de week die tot de aankomst der volgende boot verloopen moest, niet pijnigend door onzekerheid. Ik wist wat gebeuren zou, en toen de eerste tijding dan ook al spoedig bevestigd werd, had ik den staat mijner zaken gereed om aan mijne crediteuren eene minnelijke en eerlijke schikking, die

mij zonder een enkelen penning liet, aan te bieden. Persoonlijk aanvaardde ik den zwaren gang, dien mij echter niet weinig verligt werd door de bereidwilligheid waarmede mijne grootste crediteuren mijn voorstel onderteekenden, totdat eene geheel andere ontvangst mij wachtte. Oilnut was een schatrijk man, die groote disconto zaken deed en eerst voor weinige dagen, nadat mijn val algemeen voorspeld werd, een mijner promessen, ten bedrage van elf honderd dollars, tegen drie percent per maand gekocht had. Zeer betreurde hij mijne tijdelijke verlegenheid; hij was verzekerd dat ik spoedig weêr op de vorige hoogte zou staan, beloofde mij plegtig geen gebruik van zijn wisselregt te zullen maken; maar hoewel ik hem tot driemalen toe bezocht, was al mijn bidden en smeeken vergeefsch; teekenen wilde hij niet; blijkbaar wilde hij wachten totdat ik weder in nieuwe zaken zou getreden zijn, om dan gemakkelijk de geheele schuld van mij te kunnen invorderen. En toen ik hem eindelijk in strenge termen zijn schandelijk gedrag verweet, vroeg hij mij lagchend of ik die zedelessen als iets aardigs en nieuws beschouwde, en misschien meende hem met die woorden te krenken, hem, wien ze alle dagen door verscheidenen voorgezongen werden!

Met wrevel in het hart ging ik troost zoeken bij mijn trouwen vriend Goulding, wiens gezin op den meest vriendschappelijken voet met de mijnen verkeerde; die ouderling was in onze kerk, zeer rijk, en die sedert jaren vele en voor hem uiterst voordeelige zaken met mijne firma gedreven had. Hem was ik vier duizend dollars schuldig, maar van zijne toetreding tot mijn voorstel was ik natuurlijk geheel zeker. Hoe ik echter verbaasd terugdeinsde, toen de anders zoo gemoedelijke man mij met plegtig en ernstig gelaat, waarop zeker elk ander gevoelen dan dat van vriendschap kon gelezen worden, het zondige voorhield mijner wereldsgezindheid; mij dit ongeval als eene welverdiende kastijding des Heeren verklaarde, die ik trouwens allezins verdiende, daar ik de belangen mijner financiën meer ter harte had genomen dan die mijner ziel. Mijn voorstel om vijf en zeventig percent voor mijne schuld aan te nemen, daarin mogt hij ter liefde van de zijnen niet treden, maar wilde ik hem voor het volle bedrag hypotheek geven op het huis mijner vrouw, dan zou hij wel zorgen dat ook alle mijne overige crediteuren toetraden. Ook hier was alle gesmeek vruchteloos; en toen ik onze oude vriendschap te

berde bragt, was een schaterlach en de vraag, of ik meende dat ook hij zijne schulden met drie vierden in geld en een vierde in vriendschap en zulke nonsense betalen kon, het antwoord. Een oogenblik stond ik nog in twijfel of ik mij dezen magtigen steun of gevaarlijken tegenstander zou verzekeren op de wijze die hij zelf voorsloeg, maar de gedachte aan de welwillendheid mijner overige crediteuren deed mij zelfs over dat zwakke oogenblik berouw gevoelen.

Moedeloos keerde ik naar mijne woning terug, maar al spoedig werd ook daar mijne rust verstoord, en wel op een' wijze, die over mijn volgend leven ten ergste besliste. Naauwelijks toch was ik aan tafel gezeten, of de onbeschaamdste aller deurwaarders van geheel Nieuw-York, zekere Bulldog, stond dreigend voor mij met de onbetaalde promesse in handen van Goulding. Kwanswijs had hij die aan hem overgedaan, zeker om zijn Christelijken naam niet te mengen in alligt schandelijke, schoon helaas! volkomen door onze Christelijke wetten gebillijkte maatregelen, die er geen onderscheid in toonen te zien of de betaling door moedwil of door ongeluk wordt vertraagd, en of de schuldeischer dan wel de schuldenaar eerlijk of oneerlijk man was. Geld, geld, betalen, en dat wel onmiddellijk! ziedaar zijn eisch, mij onder de schrikkelijkste vloeken en verwenschingen toegebulderd. Wilde ik hem echter duizend dollars geven, en volmagt om mijne zaken naar zijn goedvinden voor mij te regelen, dan stond hij mij borg dat binnen den tijd van eene enkele week alles zou geschikt zijn en ik op nieuw mijn geluk in den handel zou kunnen beproeven. Dwaas noemde hij mijn antwoord, dat ik mijne praktizijns Norwood en Case zou raadplegen. Eerlijke lui, dat erkende hij, maar niet tegen hem opgewassen. Trouwens, wat ook te wachten van de menschenkennis van iemand als van mij, die den geslepensten huichelaar Goulding voor een eerlijk man had gehouden! Het enkele denkbeeld deed hem in zoo woest gelach uitbarsten, dat de kleine Anna, mijn vierjarig dochtertje, die mij in de spreekkamer nageloopen was, verschrikt zich achter mij wilde verbergen. Het gezigt van dat onschuldig wicht onthutste hem, en met een zwaren vloek bezwoer hij mij het kind weg te sturen. Maar ik voelde dat ik mijne drift niet langer meester kon blijven, en wees hem op staanden voet ter deur uit. Hoe ik echter mij zelven geweld moest aandoen om mijne vrouw bij mijn binnentreden in de eetkamer gerust

te stellen en vrolijk te zijn met de dartele kinderen! O, 't was om der kinderen wille vooral, dat ik mij zoo diep rampzalig gevoelde.

Nu vingen de bange dagen aan. Eene inhechtenisneming werd alleen voorkomen door den onmiddellijken afstand aan mijne crediteuren van alles wat ik bezat. De bewakers die in mijn huis gesteld werden, weken alleen voor den volkomen afstand ook van mijne meubelen, van mijne rijtuigen en paarden, ofschoon die alle het eigendom waren van mijne vrouw. Maar de regter erkende de bewijzen die ik daarvoor leverde, niet als geldig. Zelfs het bedrag dat bij een eventuëlen verkoop van het huis mijner vrouw mogt overblijven, en waarop ik voor de eerste behoeften van mijn gezin rekende, werd publiek ten verkoop aangeslagen, ten einde daardoor deftige koopers af te schrikken om zich aan een eigendom te wagen, welks overgang zoo ligt door processen kon worden bemoeijelijkt. Gelukkig dat mijn hypotheekhouder mij vergunde het huis voor een jaar tot zulke voorwaarden te verhuren, dat niet alleen zijne rente kon voldaan worden, maar dat mij ook nog eenig geldelijk voordeel daaruit overbleef. Een klein huisje in eene afgelegene maar niet onaardige buurt, had ik spoedig voor drie honderd vijftig dollars gevonden, maar alleen tegen borgtogt mogt ik huurder worden. Mijn trouwe Norwood verleende mij die goedwillig. Hoe diep was ik gevallen!

Dat mijne vrienden mij weldra verlieten, gist een ieder. Mijn huis was al stiller en stiller geworden. Daarenboven leed mijne vrouw zwaar onder mijn val; gedurig was zij ongesteld. Reeds lang had ik bemerkt dat zij lijdende was, dat hare trekken van dag tot dag scherper werden en hare oogen een vreemd vuur verborgen; de doctor verzekerde mij echter voor haar toestand geenerlei bezorgdheid te hebben. Een ligte pleuris overviel haar, maar spoedig was zij weder van het ziekbed verrezen, schoon zij hare vorige krachten niet herwon. Angstige zorg voor den loop der vervolging van onbarmhartige crediteuren, en angstige zorg voor den loop der ziekte mijner vrouw, maakten mijnen toestand meer dan pijnlijk.

Nooit was ik een eigenlijk godsdienstig man geweest. Wel had ik allen eerbied voor de Schrift en was uit gewoonte en fatsoen een trouw bezoeker van ons bedehuis, maar bidden was mij iets vreemds geworden. Drukke zaken en de velerlei afleiding die een rijk man heeft, vervulden mijne geheele ziel.

Dikwijls trachtte mijne vrouw mij tot ernstige denkbeelden over te halen, en hare woorden vielen wel in geen steenachtigen grond, maar toch, ik gevoelde zoo geen behoefte om anders te denken en te handelen dan ik gewoon was. Zelfs hinderde mij hare strengheid een weinig, toen ik op een zondag haar met zeker heimelijk genoegen vertelde, dien ochtend in ons bedehuis mijne plaats zoo vlak tegenover Goulding gekozen te hebben, dat hij mij gedurig moest aanzien, waarvan dan ook het gevolg was, dat hij van verlegenheid en schaamte in het gebed, waarin hij ons moest voorgaan, begon te stamelen, en eindelijk er in bleef steken, natuurlijk tot groot opzien der gemeente en tot niet geringe ergernis van hem zelven. Toch moest ik hare berisping billijken. Maar o, op smartelijke wijze werd mij weldra de troost duidelijk, die in het waarachtig gebed gelegen is. Op zekeren dag t'huis komende, miste ik mijne vrouw op hare gewone plaats in de huiskamer en vond haar te bed. Ik trad hare kamer binnen en verschrikt deinsde ik terug. Die eigenaardige kuch verraadde in eens op al te vreeselijke wijze, hoe gegrond mijne heimelijke bezorgdheid voor haren toestand reeds lang geweest was. Op eenmaal stond de schrikkelijke zekerheid voor mij, en ik viel in mijn stil binnenvertrek op de knieën en bad tot God, dat Hij mij voor dit verlies mogt sparen. Neem van mij rijkdom en aanzien; neem van mij al wat de wereld mij geven kan, maar o, niet haar, die ik niet missen kán! Laat mij nog dieper vallen naar de wereld; laat armoede en bekommernis mij pijnigen, maar laat mij haar behouden, die in mijn leed mijne eenige hulpe is!

En 't was als werd mijn gebed verhoord. Weder scheen mijne vrouw te herstellen; weder stond zij mij ter zijde met trouwe liefde. Zij billijkte mijne geheime voldoening dat ik zooveel smartelijks te lijden had, alleen omdat ik de oneerlijke en onregtvaardige eischen van Goulding krachtig weêrstond. Maar toch kwam dikwerf de wrevelige gedachte bij mij op, dat God mij als uitgekozen had om velerlei leed en smaad te dragen en mij zelfs mijne vrouw dreigde te ontnemen, terwijl Hij de oorzaak van al dat lijden, den godsdienstigen man naar de wereld maar den huichelaar in zijn binnenste, als overlaadde met al wat der menschen oog kan streelen. Mijne Christelijke onderworpenheid was dus nog niet groot!

Maar de dag naderde waarop wij onze woning zouden moeten verlaten en onze meubelen in andere handen zouden over-

gaan. Ik wandelde menigmalen het huis op en neêr, om te overleggen welk meubelstuk wij voor de nieuwe woning zouden behouden en wat niet verkocht mogt worden, omdat mijne vrouw er bijzonder aan gehecht was, of waaraan herinneringen van lief en leed verbonden waren. Want mijn huisraad is mij - en welk man van waarachtig gevoel niet? - lief; het dagelijksch gebruik heeft er ons immers gemeenzaam mede gemaakt. De gemakkelijke stoel, de kleine boekenkast of schrijftafel die mijne vrouw zoo vele jaren gebruikt had, de ledekantjes waar de kleinen in rustten, de groote leuningstoel waarop zij zoo gaarne klauterden, tot het servies toe, dat mij zoo vele jaren lang gediend had, de aardige geschenken die aan allerlei vrolijke huiselijke feesten herinnerden, zou ik dat alles zonder aandoening in de handen van hen zien, die alleen voor de geldswaarde oogen hebben! O, 't was een deel van mijn leven, dat van mij afgescheurd zou worden. Maar de dag was bepaald, de billetten bezoedelden de posten mijner woning; op 27 April zou ik waarlijk aldus gevonnisd worden.

God beschikte het anders. Op den 27sten April had er geene veiling plaats in mijn huis. Zacht gefluister, blikken van angstige bekommering, diepe stilte, geen woest gedruisch werd in mijn woning gehoord en gezien. Ik stond op dien dag aan het ziekbed mijner vrouw. Weinige dagen later, het was den derden Mei, en ik stond aan haar sterfbed. Wie 't bij ervaring kent, voor 't laatst de weinige woorden op te vangen van haar die u lief is boven alles ter wereld, hij vraagt hierover niet vele woorden van mij. Ik was naast hare legerstede gezeten; nog voor 't laatst voelde ik den zachten druk der hand, mij eens in blijder dagen plegtig voor Gods aangezigt gegeven. ‘Wij hebben elkander weinig meer te zeggen, Charles,’ zeide zij. ‘Liefde heeft ons huwelijksleven tot eene zaligheid gemaakt. Ik laat u alléén, alléén om vernedering en ellende te ondergaan, maar o, blijf eerlijk, en God zal u eindelijk ruste geven. Hij vergunne mij dat te aanschouwen en u....’ Hier haperde hare stem. ‘Nog ééne bede heb ik,’ hervatte zij naauw hoorbaar; ‘houd hen te zamen, houd hen allen, *allen* bij u. Beloof mij dàt; beloof mij plegtig hen nooit te scheiden.’ ‘Nooit, zoolang ik leef,’ beloofde ik stamelende. ‘Kus mij, en roep de kinderen.’

Denzelfden avond was zij ontslapen. Zacht ruste zij op Greenwood!

Ik was gebroken naar ligchaam en naar ziel. Maar de wereld was onverbiddelijk in hare strenge eischen. De veiling moest nu plaats hebben; de woning, mij nu nog dierbaarder geworden, moest ik verlaten, en dat wel spoedig. Immers er bestond nu geene reden meer voor verdere vertraging. Op den dag der veiling vond ik eene welkome schuilplaats in Norwoods gezin. Wie toch kan 't aanzien, dat een woeste hoop uwe vertrekken binnenstormt en daar de onheilige handen begeerig uitstrekt naar al datgene wat u eens lief en dierbaar was, wat vooral eens de vreugde was van haar, die nu, bevrijd van alle menschelijke ellende, daarboven troonde als een heilige!

Des avonds laat sloop ik mijne woning nog eenmaal binnen, bezocht nog eenmaal de plaatsen.... maar genoeg. Gebogen onder het pijnigend gevoel van volkomene verlatenheid, en ziek van een grievend heimwee, zocht en vond ik troost in den kring mijner kinderen, die de nieuwe woning reeds betrokken hadden. Hoe scheen mijne Alice eensklaps van kind tot vrouw opgewassen te zijn. 't Was of de geest der moeder haar bezielde, trouwe zorg als zij beloofde te zijn voor de nog zoo kleine Charles en Anna.

Wat nu te beginnen? Ik was te oud om zoo groot salaris op een kantoor te verdienen, dat ik er de mijnen van kon onderhouden. Het huis werd onder ongunstige omstandigheden voor ruim negentien duizend dollars verkocht, maar rente en allerlei kosten van mijne praktizijns overschreden nog de drie duizend dollars die van de hypotheek overbleven, ja, Norwood klaagde zelfs, dat zijne rekening niet eens ten volle betaald kon worden. Maar de trouwe en eerlijke man had heimelijk vijf honderd dollars op naam van mijne Alice in de spaarbank gestort, 't geen deze in hare blijdschap niet kon verzwijgen, hoewel zij plan had telkenmale dat de nood drong, mij eene beurs met tien dollars als een reddende engel voor te houden. Discontomakelaar worden was lang mijn voornemen geweest, en daartoe besloot ik ten leste. Een klein kantoortje was spoedig in Wallstreet gevonden, en een bezoek gebragt aan de beide groote banken, waarmede ik vroeger mijne rekening hield, maar met weinig vrucht. Hoogheid tot bitsheid toe was het antwoord waarmeê nu de man werd afgescheept, die nog voor weinige maanden op dezelfde plaats met groote onderscheiding werd ontvangen. Alleen aan de Credietbank werd mij eenig uitzigt gegeven dat ze papier van mij zou nemen.

Jaren geleden had ik de reis naar Engeland gemaakt met zekeren Solomon Downer, die toen zijn kantoor naast het mijne had. Hij was een knap en eerlijk man, failleerde evenwel, werd disconto-makelaar, maar was nu door een ieder als een doortrapte schelm gewantrouwd, hoewel niemand bewijzen zijner ontrouw kon leveren. Moedeloos de bank uitgaande, ontmoette ik hem. Gelijkheid van lot deed mij hem aanspreken, en hem mijn nieuw bedrijf meêdeelen. Hoe hij 't mij ontried, en in zwarte kleuren de schandelijke praktijken afschilderde waartoe ik mij dan zou moeten verlagen! ‘En gij dan?’ was mijne natuurlijke vraag. ‘Noemt iemand mij ooit anders dan een schelm?’ was het antwoord, ‘en God weet dat ik niemand wil bedriegen, maar.... mijne vrouw en kinderen moeten leven;’ en hij vloog heen.

Alice maakte met mij ons budget op. De zorgelooze vrolijke deern was eensklaps eene zuinige huismoeder geworden. Vijf dollars, dat was de uitkomst onzer naauwkeurige berekening, moest mijne dagelijksche verdienste zijn. En dat was toch maar eene kleinigheid, zou een ieder gemeend hebben, wanneer hij ook maar voor een duizendste gedeelte de schitterende uitkomsten had vertrouwd, die immers volkomen zeker waren, naar de plegtige verklaringen der menigte plannenmakers die mij nu als bestormden. Want ik had het niet onaardige fortuin mijner vrouw wijselijk uit de handen mijner crediteuren weten te houden en dat dus nu van haar geërfd, zoo ging de roep. Spoedig echter zagen zij de zaak anders en beter in. Toch was ik bijna dupe geworden van zekeren Tremaine, een beschaafd en aardig man, die het prachtige kantoor der Concordia Coal Company boven mijne kleine cel had. Die Maatschappij zou werken met een kapitaal van twee millioen dollars. Hare zeven duizend morgen land waren voor de bespottelijk lage waarde van maar één millioen vier maal honderd duizend dollars aangenomen; drie maal honderd duizend dollars waren voor gebouwen, machineriën enz. bestemd, en eene gelijke som voor reservefonds. Reeds werden de aandeelen ter beurze genoteerd door den invloed van een der grootste makelaars, wien daarvoor een aandeel in de latere winsten was beloofd; en de Maatschappij zorgde steeds dat de aandeelen gedurig een paar percent fluctueerden, om daardoor den kooplust te bevorderen. Maar nu waren er nog vijftig duizend dollars noodig om een spoorweg te maken, zonder welken de werkzaamheden niet konden

aanvangen. Waren die eens begonnen, dan kon dadelijk een ruim dividend, des noods eerst uit het reservefonds, betaald worden, om zoo veel van de twee millioen kapitaal gemakkelijk te plaatsen, als noodig was voor bedrijfkapitaal. Die vijftig duizend dollars wilde men echter niet doen genieten in de enorme winst, die natuurlijk later zou gemaakt worden, maar ze eenvoudig tegen eene zekere rente opnemen, en de Maatschappij was bereid om hem, die haar dit geld bezorgde, vijf maal honderd duizend dollars in aandeelen af te staan. Mij werden nu voorloopig honderd duizend dollars in aandeelen aangeboden, waardoor ik tien duizend dollars baar geld zou betalen, welke som ik natuurlijk gemakkelijk kon krijgen, door tien percent op de aandeelen te beleenen. Alleen moest ik mij schriftelijk verbinden om die aandeelen niet anders aan de markt te brengen dan gelijktijdig en in overleg met de directie. - Schandelijk spel! denken velen misschien. Alsof niet menige onderneming op die wijze tot stand komt! Ik onthield mij echter gelukkig van alle deelneming; maar Tremaine wist toch langzamerhand de aandeelen tot pari op te drijven, toen de geheele zaak aan andere speculanten, die de beurs in hunne magt hadden, over te doen voor eene zekere som geld en honderd duizend dollars in aandeelen, die hij behendig gaandeweg tot tachtig percent wist te verkoopen, en leeft nu nog als een rijk man in Europa. Later sprong de geheele boel echter.

't Bleek moeijelijk om wat te verdienen. Mijne Alice was wel wat teleurgesteld, toen ik aan het einde der eerste week nog geen enkelen cent had t'huis gebragt, maar zij begreep dat het begin mij zwaar viel. Den tweeden zaturdag vreesde ik evenzeer onverrigterzake tot haar te moeten komen, maar zie, daar komt Sol Downer haastig bij mij binnenstormen met een wissel van vier duizend dollars, om dien dadelijk te disconteren bij de Crediet-Bank, die hij wist dat geld had en die wel van mij, maar niet van hem papier zou willen nemen. Den trekker kende ik echter niet, wel de endossanten, die puik waren, maar Downer snaauwde mij toe wat dat raakte, als de Bank hen maar kende. Hij *moest* dien dag eenig geld hebben, kon den wissel maar vijftien minuten in handen houden, en zeven percent rente met een kwart percent provisie geven. Ik snelde dadelijk naar de Bank, vroeg het geld tegen zes percent, kreeg het tegen zes en een half, en was binnen tien minuten met de banknoten bij Downer terug, die er ijlings mede heen-

vloog. Weldra was hij terug en betaalde mij voor mijn aandeel in de lagere rente en provisie twaalf dollars en vijf en negentig cents, want hij had maar vijf dollars vijf en vijftig cents noodig, zeide hij, en het overige kende hij mij toe. Liever leende hij later een paar dollars van mij, als hij ze noodig had, want ik had hem uit een groot gevaar gered. Hoe toch was hij aan het papier gekomen? Wanhopig dat hij zonder de ruim vijf dollars die hij noodig had, t'huis zou komen, was hij bij een groot disconto-kantoor binnengeloopen met de vraag naar puik papier, omdat hij iemand wist die vier à vijf duizend dollars disconto zocht. Een jonge klerk, nog een nieuweling, liet hem de lijst en de wissels zien. Dezen wissel wist hij in zijn mouw te smokkelen en ging er mede heen, belovende binnen een kwartier met het geld te zullen terugkomen om den wissel te halen. Tien minuten later was de wissel vermist en het geheele kantoor in oproer, ja reeds wilde men de policie roepen om hem te achterhalen, toen hij bedaard met het geld binnenkwam. Nu viel alle schuld op den armen klerk, maar Downer was gered.

Berouwde mij deze eerste zaak? Maar ik, die van niets geweten had, behoefde mij zelven immers ook niets te verwijten. Wie mij veroordeelt, hij kent het zalig gevoel niet waarmede vooral hij de eerste penningen winst begroet, die in het onderhoud van hulpelooze kinderen moet, maar niet kàn voorzien. Zóó gelukkig voelde ik mij dan ook naar huis gaande, dat ik onderweg eenige versnaperingen voor de twee kleinen kocht en een paar nette haarkammetjes voor mijne Alice. En hoe luchtig gevoelde ik mij dien avond in mijne kleine woning, met mijne kinderen om mij heen, zij die mij reeds aan de deur stonden op te wachten en op het zien van mijn vrolijk gelaat, mij al toeriepen, dat ik zeker een goeden dag gemaakt had.

Langzamerhand verzoende ik mij met mijn nieuw beroep. Juist de drang om wat te verdienen, bragt mij met allerlei menschen in aanraking, en het geluk van een eerlijken naam te hebben, omdat men wel wist dat ongeluk en niet oneerlijkheid mij tot twee malen toe uit goede zaken had verdreven, bragt mij dikwijls nog al aardige zaken. 't Duurde dan ook niet lang of ik had zoo veel meer verdiend, dat ik aan Alice, behalve de vijf dollars daags, twee honderd vijftig dollars kon ter hand stellen voor den kwaden dag. En eens goed bekend zijnde in Wallstreet, kwamen langzamerhand ook groote zaken tot mij.

Zoo ontving ik op een morgen een bezoek van zekeren Algernon Harley. Hij was een innemend en aangenaam man van ruim dertig jaren, die vroeger te Boston ongelukkig in zaken geweest was, maar alles ten volle betaald had, met de rente daarenboven, zoo hij mij verzekerde, 't geen hem echter ook van alles beroofd had. Nu deed hij groote zaken met Engeland in industriële ondernemingen, en woonde met vrouw en kind in het Gloriahotèl, totdat hij binnen kort naar Londen vertrok. Hij had een wissel van ongeveer duizend dollars te disconteren, door Alworthy en C^{o}., een vrij goed huis, dat ik wel kende, getrokken, en geëndosseerd door Pollock en C^{o}., eene nieuwe firma, wier groote magazijnen ik in Waterstreet opgemerkt had. Veel lust had ik niet in dat papier, en vroeg hem of hij er nog meer van had. Hij kleurde even, ook zeer even maar, en zeî open te willen erkennen ruim negen duizend dollars er van te hebben, die hij echter liever bij kleinigheden wilde aanbieden, omdat er nog al papier van Alworthy in omloop was en het juist niet tot de laagste rente genomen werd. De trekkers kennende, bood ik het papier dus eerst aan bij Finch, die er echter te veel van had en liever verkoopen dan koopen wilde, hoewel hij mij plegtig verzekerde niets kwaads van Alworthy te weten. Toen ging ik bij Loomis, die mij vroeg hoeveel ik hem aanbood. Gedachtig aan Harley's raad, antwoordde ik drie duizend dollars. ‘Weet gij ook of er nog meer van dit papier in omloop is?’ vroeg hij mij. ‘Niet dat ik weet,’ was mijn onmiddellijk antwoord. Maar naauwelijks was het woord over mijne lippen, of ik voelde mij diep rampzalig; want ik bedroog den man die op mijne eerlijkheid vertrouwde. O, hoe gaarne had ik dat noodlottige woord teruggenomen, maar 't was te laat. Het geld werd mij betaald, en hoewel Harley maar twee duizend dollars nam en het overige mij ten gebruike liet, dien dag, - en hoe vele dagen en maanden nog daarna! - vervolgde mij de grievende erkentenis, van een bedrieger geworden te zijn, een bedrieger, niet uit geldzucht, want niet de weinige dollars provisie hadden mij verlokt, maar de begeerte om handig en reê te schijnen aan den zoo innemenden Harley. Niet beter werd dat gevoel, toen ik met Harley de fraaije magazijnen bezocht van Pollock, blijkbaar een man van minder allooi, en t'huis komende, mandjes Champagne, Madeira en andere fijne wijnen van die firma als een geschenk vond. Naauwelijks durfde ik dan ook de zoo onschuldige Alice onder de oogen komen,

en de woorden van bekentenis aan haar brandden mij wel op de lippen, maar valsche schaamte hield ze tegen. En toen ik Harley den volgenden dag mijne bezwaren meêdeelde, erkende hij het gegronde daarvan, eerlijk man als hij was bij uitnemendheid, ja raadde hij mij om Loomis rondweg te zeggen dat ik nu toch nog meer papier van Alworthy aan de markt gezien had, en hem ook de overige zes duizend dollars aanbood. Te meer raadde hij mij dat, omdat groote en zeer voordeelige ondernemingen in katoen dat huis weldra zouden noodzaken een nog grooter bedrag uit te geven, zoodat de waarde van hun papier stellig zou dalen, 't geen de dadelijke plaatsing van ons restant wenschelijk maakte. Zwijgend ontving Loomis mijne mededeeling, die nu te laat kwam, en nooit weder kon ik eenige zaak met hem sluiten. Ik suste mijn geweten met deze bekentenis, en plaatste dan ook dienzelfden dag nog de overige zes duizend dollars, waarvoor Harley mij eene provisie van twee honderd en vijftig dollars uitkeerde. Werd ooit een wond beter geheeld!

Maar Harley had geheel andere plannen met mij, te omvattend echter, om daarover te midden van mijne andere bezigheden te spreken. Gereedelijk nam ik dus zijne uitnoodiging aan om dien middag bij hem te komen eten, stak de twee honderd vijftig dollars losweg in mijn vestzak, en ging uit, om eerst mijne overige zaken af te doen. Naauwelijks echter was ik in Wallstreet, of ik zag Downer, te midden van een oploop, in handen van een policie-agent. Ik hoorde hem smeeken dat hij eerst zijn advocaat mogt spreken, maar te vergeefs. Hij had onwetend een valschen wissel voor een vreemdeling verkocht. Dadelijk bood ik hem mijne hulp aan, zelfs geld, als hij 't noodig had. Zijn advocaat te melden wat voorgevallen was, deze drie dollars aan zijne vrouw te brengen en te zeggen dat hij plotseling tot morgen uit de stad moest gaan, was zijn biddend verzoek. Dadelijk ging ik naar Mr. Storm, een der meest geachte regtsgeleerden van de geheele stad, die mij verklaarde Downer genoeg te kennen om overtuigd te zijn, dat alleen onwetendheid hem tot die daad kon gebragt hebben, en die oogenblikkelijk naar hem toeging. En 't werd voor mij hoog tijd voor Harley's uitnoodiging.

Het prachtige maal en de keurige wijnen te beschrijven die mij daar weder in de dagen van ouds verplaatsten, en te roemen over de zoo geheel *ladylike* manieren van Harley's vrouw, is

overbodig. Genoeg zij 't, dat ik verbaasd stond over den vindingrijken geest van mijn nieuwen vriend, die zulk een aantal reusachtige en baar goud belovende ondernemingen voor mij ontwikkelde, alle naauwkeurig beschreven en gereglementeerd door de bekwame Londensche praktizijns Larry en Buxton, terwijl 't bleek dat Glyn en C^{o}. en de London en Westminster Bank zijne bankiers waren. Plannen en statuten lagen voor mij van drie Californië goudmijnen, van kopermijnen in Tennessee, van houtvellingen in Florida en Georgia, van reeds geoctroijeerde uitvindingen voor de fabrikagie van papier uit zekeren boombast, van staal uit ruw ijzer, van eene kolossale landontginning in Virginia, in één woord, van eene zoo groote massa ondernemingen, niet eene van welke hersenschimmig kon genoemd worden, dat, al mislukten er ook vele van, de enkele overblijvende nog voldoende was om den ondernemer schatrijk te maken. Doorzag ik den man niet dadelijk als een plannenmaker? Voorzeker, maar tevens als een bekwaam speculant, die blijkbaar op de hoogte was om groote ondernemingen met uitnemenden uitslag tot stand te brengen. En ik mogt dus zijn voorstel niet van de hand wijzen, om zijne belangen in de Staten te vertegenwoordigen gedurende zijn verblijf in Engeland.

Daar sloeg de klok tien uur, en eensklaps herinnerde ik mij de plegtige belofte aan Downer gegeven, om zijne vrouw nog dien avond gerust te stellen. Hij woonde even als ik aan het einde der stad, maar ongelukkig juist aan het ander uiterste. Een omnibus bragt mij nog naar zijn huis, maar den terugweg zou ik te voet moeten afleggen, in den snerpenden sneeuwstorm. Naauwelijks had ik de stoep betreden, of reeds werd de deur door eene bedaagde vrouw, van een innemend uiterlijk, geopend met den blijden uitroep: ‘Goddank, dat gij er zijt!’ Maar pas had zij hare vergissing bemerkt, of krampachtig vatte zij mijnen arm en vroeg half wanhopend waar Downer was. Ik trachtte haar gerust te stellen, en ging met haar in de woonkamer, waar twee allerliefste meisjes en een aardige jongen van zestien jaren gezeten waren. En toen ik het keurig nette en, hoewel zeer eenvoudig toch met veel smaak gemeubelde vertrek rondkeek, en die zoo wel opgevoede en innemende personen aan de tafel gezeten zag, toen verstond ik Downer's onvermoeiden strijd om het dagelijksch brood voor hen te verzekeren, die hem in huiselijken vrede en door waar-

achtige liefde, voor eene wijle alvast, alle miskenning en den kommer deden vergeten, die in Wallstreet zoo ruimschoots zijn deel waren. Zulk een man mogt slecht schijnen, hij kon geen slecht man wezen, zoo dacht ik onder den langen togt huiswaarts.

Mr. Storm had waarheid gesproken. 't Bleek duidelijk dat Downer onschuldig was aan de gepleegde daad, en hij werd onmiddellijk op vrije voeten gesteld. Maar mijne vreugd over deze tijding werd meer dan weggenomen door het plotseling berigt, dat Alworthy en C^{o}. hunne betalingen hadden gestaakt, en dat Pollock en C^{o}. niet in staat waren om al hun papier, door hen geëndosseerd, in te lossen; ook zij failleerden. Uit een ernstig onderhoud dat ik over deze zaak met Harley had, bleek mij voldingend, dat ook hij dit ongeval niet voorzien had, hoewel hij er geen verlies door leed. 's Mans eerlijkheid was mij dus op nieuw bewezen. Intuschen moest Harley zijn kantoor nu van Pollock verplaatsen, en bragt het over bij mij, zoodat mijne vroeger zoo eenzame cel nu eene groote levendigheid vertoonde. Want er waren heel wat personen te spreken, en heel wat stukken in orde te maken, eer Harley naar Europa kon vertrekken. Mijne zaken leden echter zeer daaronder, en verliepen al spoedig geheel, zoodra mijne vrienden bemerkten dat ik er weinig acht meer op sloeg. Daarentegen vermeerderden mijne uitgaven, want ik was des avonds veel afwezig, en in allerlei hotels bij de vele vreemdelingen, die onze plannen moesten bevorderen. Twee duizend dollars waren nu naauwelijks toereikend voor dezelfde behoeften, die Alice en ik eens op vijftien honderd dollars raamden, maar Harley liet mij de rente en voordeelen behouden, die ik van de ruim zeven honderd dollars getrokken had, welke ik hem eerst bij zijn vertrek naar Europa terug betaalde. En erkennende dat ik mijne eigene zaken aan de zijne had opgeofferd, stond hij mij toe dat ik op hem zoo veel kon trekken als noodig was voor mijn onderhoud, totdat een of meer der beraamde ondernemingen tot uitvoering was gekomen en ik dus duizende dollars zou krijgen voor het mij schriftelijk toegekende een vierde aandeel in de winst.

Twee en een half jaar later! Schaamte gebiedt mij kort te zijn bij het herdenken zelfs van dien tijd. Harley's vertrek maakte voor mij eene pijnlijke leegte. Maar ik was door hem

in een kring gekomen van vrolijke en opgewekte menschen, die vruchtbaar genoeg van brein waren, om door het beramen van allerlei plannen, dikwijls dwaze en hersenschimmige, ik erken het, maar waarvan enkele toch nu en dan groote voordeelen opleverden, op ruime wijze zelfs in hunne lang niet matige behoeften te voorzien. Plannenmakers, speculanten op anderer onkunde, meent men. Hij die alzoo oordeelt, kent de geldwereld niet. Waar veel kapitaal is, daar leeft de zucht tot voordeelige belegging niet alleen, maar ook tot spel. In Europesche staatsfondsen stelt de Amerikaan geen vertrouwen; trouwens, de schulden zijner eigene Staten geven hem gelegenheid genoeg om in die officiële papierenwereld zijn fortuin te wagen. Liever zijn hem de ondernemingen van industriëlen aard, die vooral op zijnen nog bijna maagdelijken bodem dikwijls zulke schitterende uitkomsten geven. Wat in Europa eene hersenschim zou genoemd worden, blijkt bij herhaling een uitnemend voordeelige zaak in de Vereenigde Staten te zijn. Daarom is de Amerikaan veel williger om zijn geld in al die nieuwe ondernemingen te steken. Hoe anders zouden ook al die uitgestrekte landen ontgonnen, dat aantal nieuwe steden gebouwd, die kolossale fabrieken opgerigt worden, wanneer niet de kapitalisten aldaar zeer bereid waren om met hunne fortuinen de wakkere pogingen te steunen van de ondernemende en bekwame mannen, die wel moed en volharding, maar geen geld hebben om die woeste landen in welvarende, ja rijke streken te herscheppen. En is 't wonder dat ook hier, als overal elders, veel kaf onder het koren schuilt!

Maar die omgeving was voor mij verleidelijk en gevaarlijk. Ik toch ontving genoeg van Harley om op bescheidene wijze te voorzien in mijn onderhoud, niet echter om op grooteren voet te leven. Daarenboven teerde ik op 't geen de toekomst mij welligt geven zou, alvast niet meer dan beloofde. Uithuizig, en zonder andere bezigheden dan onderhandelingen met al de personen die Harley's plannen in de andere Staten ontwikkelden, werd eigenlijke arbeid mij vreemd. Zoo leefde ik onbekommerd ja zorgeloos voort, totdat eindelijk de droeve werkelijkheid mijne oogen opende. En die werkelijkheid was nog beter dan ik had moeten verwachten, niet beter echter dan ik werkelijk verwachtte. Harley's plannen vonden in Londen en Parijs opgang, maar niet dan voor enkele kon hij het noodige kapitaal bijeenkrijgen. De meeste zijner ondernemingen moest

hij opgeven, andere daarentegen gelukten volkomen. Eindelijk echter was ook zijn invloed uitgeput; eindelijk moest ook hij omzien naar andere middelen van bestaan. Eerlijk en naauwgezet legde hij mij het eindresultaat van al zijne plannen bloot, en de uitkomst was, dat het mij in zijne winsten toegekende vierde aandeel de som van ruim tien duizend dollars bedroeg, maar.... ik had al voor vijfhonderd dollars meer op hem getrokken dan die som! Twee en een half jaar ouder geworden, ontwend aan allen arbeid en gewoon geraakt aan een lui en vrolijk leven, zonder eenig middel van bestaan, stond ik nu daar van alles beroofd, en nog daarenboven belast met eene schuld van vijf honderd dollars. Ik was als versteend.

Mijne huishouding was allengs kostbaarder geworden. Toch was een terugkeer tot eene vertering van vijftien honderd dollars nu noodzakelijker dan ooit. Hoe echter zelfs die som verkregen? Norwood was dood; een nieuwe borgtogt voor mijne huishuur was echter niet geëischt, omdat mijne verteringen immers het bewijs gaven van groote welvaart. Downer was nog armer dan vroeger, en had van mij zelfs eens vijf dollars ter leen gevraagd en ook gekregen. Andere menschen waren in Wallstreet opgestaan, en andere bankinstellingen opgerigt, die den werkkring der vroegere disconto-makelaars bijna onnoodig maakten. Wilde ik dus mijn vorig bedrijf weder opnemen, - en waartoe anders was ik in staat? - dan moest ik tot eene nog lagere klasse van leeners en beleeners vervallen, tot oneerlijke praktijken alligt mijne toevlugt nemen, wilde ik leven.

Blindelings stortte ik mij weder in den ouden maalstroom. Ik moest leven, ik moest dus geld verdienen. Toch wilde ik eerlijk man blijven. Maar Loomis leefde nog! Hoe zwaar viel mij de taak. 't Scheen alsof niemand mij vertrouwde of meer kende. De eerste winst die ik maakte, was drie dollars op een briefje van honderd dollars, dat alleen één woekeraar, Frink, wilde nemen, tegen twee percent per maand, maar die er drie percent afhield toen hij mij het geld gaf. Wat nood! Ik moest leven, en mijn man had niet gedacht dat iemand hem nog een enkelen dollar op zijn papier zou geven. Een andermaal wilde Frink mij geen geld geven, dan wanneer ik hem ook mijne provisie uitkeerde; ik moest mijn man maar wat meer afpersen, raadde hij mij. Downer lachte toen ik mij ergerde over zulk eene handelwijze, en over mijne speculatiën

wat het einde van zulke menschen zou zijn. Zij zwelgen ten slotte een dollar in en stikken dan in hun eigen geld, beweerde hij.

Dag aan dag zwoegen en sloven, maar te vergeefs. 't Duurde niet lang dat zelfs in de onmisbaarste behoeften van mijn gezin niet kon voorzien worden, en ieder leverancier weigerde om nog langer te borgen. Alles was opgeteerd, behalve Alice's spaarfonds. Zou ik mij echter daaraan vergrijpen, aan het eigendom mijner kinderen? Maar ik had immers wel in de dagen van weelde het hun wettig toekomende aangetast, door het eigendom mijner vrouw, hun erfdeel, te vervreemden! Toch deinsde ik daarvoor in mijne armoede terug. Dan nog liever al mijn goed verpand, tot het laatste stuk toe. Mijn gouden horologie zou den weg banen. ‘En wat dan?’ voerde Downer mij toe. ‘God weet het,’ antwoordde ik. 't Was geene spotternij, die hem de vraag op de lippen bragt, maar waarachtig medegevoel in den hopeloozen toestand dien ook hij bij bittere ervaring kende, geen middel te weten om in den nood der zijnen te voorzien, en toch als fatsoenlijk man voor de wereld te moeten verschijnen. Hij wilde mij dien smadelijken gang sparen, hij kende hem sinds lang; niet ik, hij zou mijn horologie achter die vreeselijke deur verpanden. Maar dat duldde ik niet. Charles E. Parkinson's naam stond weldra in de boeken van den bankhouder, voor vijftig dollars op een gouden horologie! En Parkinson zelf had zijn naam aldaar luide uitgesproken.

Achttien dollars waren alles wat mij restte, toen ik mijne dringendste huisschulden voldaan had. En de dagelijksche eischen om geld gingen voort, onmeêdoogenloos voort. Hoe er in voorzien zou worden, moest ik zelf weten, maar geld moest er zijn. Lager en lager daalde ik in den kring van ongelukkigen, wier leven dikwijls van het onmiddellijk verkrijgen der noodige penningen op hun papier afhing, en lager en lager tot hen die juist op dat papier aasden, omdat zij daarin alleen hunnen woeker konden bevredigen. Frink, de vroeger door mij gevloekte Frink, was weldra bijna de eenige met wien ik handelde, dikwijls mijn reddende engel. Maar ik moest geld maken. En naarmate ik dieper viel, verlieten mij ook de weinige betere connectiën, die ik nog had weten te behouden. Radeloos ging ik dikwijls naar mijne stille woning en radeloos ving ik menigmalen den langen dag weder aan, ja zelfs ver-

raste mij eenmaal des morgens bij het ontwaken de schrikkelijke ontboezeming, dat ik toch weten mogt wat God van mij verlangde, opdat ik kon trachten aan zijn wil te voldoen!

Trouwe Alice! Zij was mijn steun en troost. Mijn eenig zoontje werd ziek, en toch kon ik maar gedeeltelijk in al zijne behoeften voorzien. Het arme kind herstelde wel langzaam, maar de hopelooze kwaal had zich duidelijk doen kennen; 's moeders zachte geest die hem kenmerkte, scheen wel van moeders ligchamelijken aard onafscheidelijk. Somber als ik was van gemoed, moest dus ook mijn gezin wel somber gestemd zijn. Gelukkig dat de jonge Ellis de lange en droeve avonden vrij wat opvrolijkte door zijne aangename en verstandige gesprekken. Hij was ook onbemiddeld en moest zijn weg zoeken in de regterlijke wereld, maar zijne uitstekende bekwaamheden beloofden hem eene schitterende toekomst. Kon zijn druk bezoek ook mijne Alice gelden? vroeg ik mij zelven dikwijls af. Maar ik kon mij geen geluk meer voor mij of de mijnen voorspiegelen zelfs, zoo droef was ik te moede. Toch wisten mijne huisgenooten mij soms mijn leed te doen vergeten. Zoo werd er eens, 's avonds laat, nog een klein pakje voor mij gebragt. Ik opende het, en zie, mijn eigen gouden horologie tikte mij vriendelijk tegen. Mijn geheim verlies was ontdekt, het briefje mij stilletjes ontvreemd, en de weinige sieraden die de kinderen nog overgehouden hadden,... maar ik vloog naar mijne kamer en schreide als een kind. Mogt ik hopeloos zijn zoolang zij mij ter zijde bleven?

Sol. Downer werd ziek. Zooveel mogelijk bezorgde ik zijne zaken voor hem. Nu en dan hervatte hij echter zijn ‘helsch bedrijf,’ zoo als hij 't noemde. Weder had ik hem eenige dagen gemist, toen hij eensklaps voor mij stond, bijna onkenbaar door de jassen en doeken, waarin hij meer gepakt dan gekleed was. Maar ik schrikte, toen ik zijn gelaat zag. 't Was of een doode, uit het graf verrezen, voor mij stond. Met eene holle stem, haastig en gejaagd, zeî hij mij ziek te zijn, zwaar ziek, en gebruik te hebben gemaakt van een oogenblik dat huiselijke bemoeijenissen zijne vrouw noodzaakten even de ziekenkamer te verlaten, om op te staan, zich warm in te stoppen, het huis uit te sluipen en met de omnibus naar Wallstreet te snellen. Want ik moet vijftig dollars hebben, snikte hij bijna, vandaag nog en dat wel binnen weinige uren zelfs. Ik heb ze niet, en gij moet ze mij bezorgen, onverschillig hoe en tot welken prijs.

Dien dag verviel de premie van de levensverzekering, door hem jaren geleden ten behoeve zijner vrouw en kinderen genomen. Voldeed hij die premie nu niet, dan waren nutteloos geweest al de zorgen en moeiten tot hiertoe aan de stipte betaling der premie besteed. En weggeworpen was dan al dat geld, ijdel en vervlogen daarenboven de troostende en zalige gedachte die hem in zijn geheel kommervol leven als eene lichtende sterre vriendelijk had voorgelicht en die hem steun en kracht had gegeven in al zijn lijden, dat ten minste zijn dood een rustig en onbezorgd leven aan hen verzekerde, voor wier gebrek hij de hem bijna te zware eischen des levens gewillig en gelaten droeg. Vijftig dollars, maar zulk een som had ik niet! Toch moest ik ze hebben, dat zeî luide het gevoel in mijn binnenste. Wie echter zou ze mij geven? Binnen weinige oogenblikken stond ik voor Case, Norwoods compagnon, en vroeg hem dringend om dat geld voor eene dadelijke verlegenheid. Aarzelend gaf hij 't mij, zeker gedachtig aan de baten, die mijn failliet aan zijne firma opgeleverd had. En ademloos bragt ik het geld aan Downer, die met het ‘Goddank’ op de lippen mij verzocht dadelijk de premie te voldoen en hem eene dubbele kwitantie terug te brengen. Ook dat was het werk van een oogenblik, en toen ik den half stervenden man in de omnibus hielp, verlichtte een glans van zaligheid dat uitgeteerde en vervallen gelaat.

Ik zag Solomon Downer niet meer. Den volgenden dag was hij een lijk. De verzekerde veertienduizend dollars werden stipt aan zijne vrouw uitgekeerd, die mij de vijftig dollars teruggaf en eene banknoot van duizend dollars daarenboven, beide op uitdrukkelijk verlangen van den overledene. Maar de laatste weigerde ik. Dankbaar echter aanvaardde ik als zijne nalatenschap een brief, dien hij nog weinige uren voor zijn dood aan mij geschreven had. Hij dankte mij daarin voor de hem zoo ter regter ure verleende uitkomst, want gerust scheidde hij nu van hen, die hij wist dat goed bezorgd waren. Plegtig verklaarde hij mij, nooit met opzet eenige oneerlijkheid gepleegd te hebben, al bekende hij zich schuldig aan menige handeling die niet aan de striktste wetten van eerlijkheid beantwoordden. En eindelijk gaf hij mij de namen op der vier personen, waarmede hij zijne meeste zaken sloot. Die erfenis nam ik ook gaarne aan, al moest ik daardoor al weder eene sport lager op den maatschappelijken ladder dalen. Maar 't gaf mij en de mijnen brood!

Nog was ik niet genoeg vernederd. De genadeslag wachtte mij. Weinige dagen later kwam een zeer bekend koopman mij een briefje van zes honderd vijftig dollars brengen, waarop hij dadelijk honderd dollars verlangde en het overige over een dag of drie. 't Was laat op den middag en ik wist niet waar er mede te gaan, hoewel ik toch ongaarne deze provisie zou verliezen. Juist stond zekere Devine bij mij, een makelaar die groote zaken deed, maar juist niet zeer goed aangeschreven stond. Hij zag mijne verlegenheid en bood mij aan het briefje voor mij bij een zijner vrienden te plaatsen, 't geen ik gereedelijk aannam. Spoedig kwam hij dan ook met de honderd dollars terug, maar dag aan dag vroeg ik hem te vergeefs naar het overige, want altijd heette het, dat zijn vriend uit de stad was en eerst overmorgen terugkwam. Schandelijk was ik door den bedrieger opgeligt, want ik had immers geen bewijs tegen hem in handen! Ten laatste werd de argwaan van mijn man opgewekt; hij eischte zijn wissel terug, en toen ik daaraan niet voldoen kon, liet hij mij in hechtenis nemen! Dat was mijn genadeslag. De policiedienaar, Devine kennende, had echter medelijden met mijn toestand, en voldeed aan mijne dringende bede met mij naar huis te gaan, waar ik de zaak aan Alice mededeelde, die oogenblikkelijk haar spaarfonds opeischte en mij daardoor vrijkocht.

Maar nu was ik ook ten einde raad. Geheel Wallstreet ontweek mij als een dief. Huisheer, leverancier, tot de enkele dienstbode toe die ons nog trouw was gebleven, vorderden nu hun geld en - zelfs de laatste spaarpenning was verteerd. 't Was Zaturdag middag 16 October 1858, en zonder een enkelen dollar zou ik huiswaarts moeten keeren. Hoe de mijnen zelfs een stuk brood te verschaffen! Ik vroeg Frink smeekend om vijf dollars ter leen. Schamper maar koel antwoordde hij mij, dat dergelijke transactiën buiten zijn vak lagen. Een goed koopman! zullen velen misschien zeggen. En toen ik versuft naar mijn kantoortje terugkeerde en daar als wezenloos zat te mijmeren, toen bragt de briefbesteller mij den brief, waarvan ik bij den aanvang van mijn verhaal gewaagde.

De advocaat Farley, te Cincinnati, schreef mij, dat mijn trouwe vriend William Moulton den vorigen dag was overleden en bevolen had dat inliggende brief dadelijk na zijn dood aan mij moest gezonden worden. Als zijn executeur zou hij mij binnen kort nader schrijven. In dien brief schreef mijn vriend

mij, dat een jarenlang verblijf in Europa zijne gezondheid niet gebaat had; dat hij, na zijne vrouw verloren te hebben en kinderloos zijnde, gewenscht had in zijn vaderland te sterven; dat hij pas in Amerika was teruggekeerd en mijnen ongelukkigen toestand had vernomen; dat hij zijn einde voelde naderen en zich nu haastte om mij mede te deelen, de mij in der tijd geleende vijf duizend dollars als een geschenk te hebben beschouwd en ze daarom, toen ik ze hem had teruggegeven, in vast goed te hebben belegd, met het voornemen om dat aan mijne kinderen te vermaken, met het vruchtgebruik voor mij. Dat goed was na al die jaren gestegen tot eene waarde van dertig duizend dollars, welke som dus na zijn dood aan mijne kinderen zou uitgekeerd worden, met levenslange toekenning der rente aan mij. Eene banknoot van vijf honderd dollars voegde hij er bij, voor dadelijke behoefte. Allerlei herinneringen aan vroegere jaren en warme betuigingen van vriendschap besloten den brief.

Niemand voorzeker die zich nu meer verwondert, dat ik nog lang na het lezen van deze tijding mijne oogen wantrouwde. Maar toch, het was mijn eigen kantoor waar ik zat, en daar lag de brief voor mij en de banknoot trilde in mijne vingeren. Vraag mij niet hoe ik den weg naar mijne woning aflegde, noch hoe ik de mijnen deelgenooten maakte van mijn geluk. Ik was gered, gered op het oogenblik, dat ik redding onmogelijk waande.

En nu geen woord meer. In het huis van Ellis wacht ik bedaard mijn doodsuur af, omringd door de blijde moeder Alice en mijne beide jongste kinderen.

Nooit heb ik Wallstreet meer betreden.

A simple story, simple told, noemde ik dit verhaal, en ik geloof dat die uitdrukking nu door een ieder zal gebillijkt worden. Parkinson is een zeer gewoon man, niet beter, maar ook niet slechter dan de meeste menschen. Hij was los in zaken, maar vroegtijdige voorspoed had hem meêgesleept. Daarenboven, beide malen bukte hij alleen voor buitengewone omstandigheden; en zelfs in het voorzigtige Nederland maakt iedere handelscrisis slagtoffers. Zijn later beroep was juist niet geijkt als bij uitstek eerlijk, maar wat er oneerlijks in school, werd meer openbaar dan menige niet betere handeling, die in het gesloten koopmansboek begraven blijft. Mogelijk is het aan-

tal van hen, die zelfs in hunne binnenkamer den steen tegen hem zouden durven opnemen niet zoo overgroot in onze Europesche maatschappij, als velen wel in 't openbaar luidkeels zouden willen beweren. Trouw echtgenoot en braaf vader was hij; misschien is die lof ook wat meer waard dan men even luidruchtig wel zou willen ontkennen. Uiterlijk vertoonde zijn Christendom niet veel, maar innerlijk bleef hij toch aan het goede vasthouden, en waarachtige Christelijke liefde betoonde hij aan de ongelukkigen die hij helpen kon. En zijne verzoekingen waren talrijk en groot. Hij die hem veroordeelt, wege ook de verleiding waaraan hij was blootgesteld, sterker voorzeker dan menig onzer ooit bestaan zou. Niet om wereldsche grootheid streed hij, maar voor het onderhoud der zijnen.

Meent men dat ik Parkinson een modèl noem als koopman, als mensch, als Christen? Wie dat denkt, bedriegt zich. Integendeel, juist omdat Kimball geen modèl heeft geschetst, maar een gewoon man, met al zijne feilen en fouten en met al zijn goeds en beminnelijks, een man zoo als wij zelven zijn en zoo als onze omgeving is, daarom bewonder ik hem. 't Is gelukkig niet voor een ieder weggelegd een leven vol van geluk en geneugt in den aanvang, en vol van tegenspoed en verleiding in latere jaren te hebben, zoo als Parkinson, maar toch, een deel van al wat hem overkomen is, was ook eens ons deel, zal ook nog later dikwijls ons deel worden. Niet een ieder rijst zóó hoog, niet een ieder valt gelukkig zóó diep als hij, maar hoe verkleind ook, de ervaring van ieder onzer zal wel toestanden uit het eigen leven kunnen aangeven, die alvast eenige overeenkomst hebben met hetgeen Parkinson ondervond. En hoe menigeen zal moeten erkennen niet zoo hoog boven Sol. Downer noch Parkinson in eerlijkheid van handel te staan, zonder dat nog de scherpe prikkel van den honger, of van den nood der zijnen, hem daartoe als hen schijnt te dwingen.

Ik twijfel er niet aan, dat Kimball's boek, hoewel lijvig, gaarne door ons publiek zal gelezen worden, en niet alleen met genoegen, maar ook met vrucht. Want terwijl ik mij eenvoudig beperkt heb tot het weêrgeven van de feiten, die juist omdat ze niet in een romantisch kleed gehuld zijn, misschien weinig aanlokkelijks zelfs aanbieden, schetst Kimball daarentegen geheel het innerlijke leven van den ongelukkigen Par-

kinson en de andere personen die hem omringen. En hij doet dat met zoo treffende en ware lijnen; hij geeft zoo geheel al die inwendige bewegingen van 's menschen harte weder; hij toont zoo duidelijk de oorzaak aan van elke daad, ze zij goed of kwaad, dat niemand het boek na de lezing zal nederleggen of hij zal er de betuiging bijvoegen, dat Kimball tot zijn hart heeft gesproken. Bedrieg ik mij daarin niet, dan heb ik met deze korte aankondiging van zijn werk volkomen mijn doel bereikt.

P.N. MULLER.

Koloniale kamerkout.

> ‘Welgelucksaligh die verstandigheyt voortbrengen, want haer koophandel is beter dan de koophandel van silver; ende hare inkomste dan het uytgegraven gout.’
> *Spreuken*, III:13, 14.

Zelden werd er ten staatstooneele een smakeloozer schouwspel opgevoerd dan nu onlangs ter gelegenheid van de zesdaagsche diskussie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de begrooting voor het Departement van Koloniën. En zelden woonde het publiek onwaardiger nastuk bij dan 't geen vervolgens in onze Eerste Kamer werd voorgedragen. Eene oppositie in gene, wier voornaamste woordvoerders ten slotte homogeen blijken te zijn met de regeringspartij welke zij heet te bestrijden, en die niettemin den doelloos geworden strijd blijft volhouden. Eene oppositie, die zich uitput in betuigingen van haar geloof aan de volmaakte eerlijkheid en goede trouw van den minister, dien zij aanvalt, en niettemin hem alle vertrouwen weigert op grond van het vermoeden dat hij misschien het tegendeel zou verrigten van 't geen hij zegt te willen. Eene oppositie, die hare wapenen zoekt in enkele uit het verband gerukte en kwalijk begrepen uitdrukkingen der regering en in toekomstige maatregelen wier bespreking en beoordeeling nog niet aan de orde kan zijn. Een strijd alzoo om strijd te voeren; strijd tegen een kabinet 't welk men betuigt te willen in stand houden, doch waarvan men aan alle kanten het harnas onderzoekt, om te beproeven of ook hier of daar de speer door een der voegen mogt naar binnen glijden. In de Eerste Kamer herhaling van hetzelfde schouwspel; dezelfde betuigingen en dezelfde met deze strijdige handelwijs. Maar nu met een zoo blijkbaar gemis aan zaakkennis en aan begrip van de beginselen wier toepassing men wenscht te keer te gaan, dat de vraag ontstaat wat meer verbazing wekt, de holheid der aangevoerde argumenten of de moed dergenen die ze durfden bezigen en

op zulk gezag vertrouwen weigeren aan een lid van het ministerie.

Bij de herinnering aan dergelijk schouwspel lang te verwijlen, is zeer zeker verre van aangenaam. Maar nuttig is de terugblik in dezen ongetwijfeld. Nuttig, omdat het goed is, uit het slechte voorbeeld te leeren wat in 't vervolg behoort vermeden te worden; nuttig ook voor het juist begrip van den eigenlijken stand der kwestie, waarover de strijd werd, althans heette te worden gevoerd.

En om die reden schijnt dan ook de poging niet ongepast, eenigzins nader den algemeenen indruk aan te duiden, dien de kennisneming der bedoelde debatten over het negende hoofdstuk der staatsbegrooting op den onbevooroordeelden hoorder of lezer moet hebben te weeg gebragt, en de resultaten na te gaan, welke daaruit voor den stand van het zoo gewigtige koloniale vraagstuk zijn op te maken. Nutteloos toch en onvruchtbaar als de gevoerde strijd mogt heeten, in zoover daaraan alle wezenlijk praktisch doel ontbrak, één voordeel heeft hij met dat al, schoon middellijk en des onbewust, ons geleverd: het duidelijk inzigt omtrent de waarheid van het vroeger nog zoo klaar welligt niet gebleken verschijnsel, dat er in onze vertegenwoordiging inderdaad slechts twee tegengestelde rigtingen bestaan op koloniaal gebied: die welke, tegen de uitdrukkelijke voorschriften der wet, alles wil behouden wat nu eenmaal is en liever nog zou vernietigd zien al wat naar vrijheid zweemt dan eenigen stap op de baan van vooruitgang gezet; en die rigting, welke met de wet in de hand, en niets meer, maar ook niets minder wenschend dan deze, in het koloniaal bestuur naar voorzigtige en geleidelijke hervorming, naar verbetering en behoorlijke regeling van het bestaande streeft. Dit vooral aan te toonen, uit de gevoerde diskussiën te bewijzen, dat er werkelijk, èn bij de teregt zoogenoemde liberale partij in de vertegenwoordiging, èn bij de regering slechts ééne eenige rigting op koloniaal gebied, die van voorzigtigen en geleidelijken vooruitgang bestaat, zal, nevens de beoordeeling van de handelingen der zoogenaamde oppositie, het hoofdvoorwerp kunnen uitmaken van onze tegenwoordige beschouwingen.

Nadat in 1853 eene kunstmatig aangestookte volksbeweging de liberale partij uit de regering had weten te verwijderen, meende de reaktie, zoo niet voor altoos, dan toch voor geruimen tijd ook aan de heerschappij der liberale beginselen een einde te hebben gemaakt. De gebeurtenissen echter verstoorden weldra dien zoeten waan. Het ministerie zelf, door de reaktie in 't leven geroepen, keerde zich tegen haar en stelde zich, schoon dan ook weifelend en transigerend, aan de zijde der liberalen. Nogmaals en nogmaals beproefde de reaktionaire partij eene meer wezenlijke, meer ingrijpende omwenteling; en telkens en telkens wonnen de liberale beginselen in kracht. Het eenige wat aan deze nog bleef ontbreken om de vroegere onverdeelde heerschappij te herwinnen, was de wederoptreding van een zuiver en onvermengd liberaal ministerie onder de leiding van den grooten staatsman, die sinds jaren bekend stond als het hoofd der partij. De reaktie putte alle voor haar beschikbare middelen uit om dien laatsten beslissenden stap te verhinderen, en werkelijk gelukte het haar nog geruimen tijd den terugkeer van een ministerie Thorbecke te verschuiven. Maar al meer en meer vestigde zich de overtuiging in den lande, dat het op den duur niet doenlijk was, door middel van onophoudelijke transaktie te regeren met geleende beginselen, terwijl de man, die het best en krachtigst steeds die beginselen had voorgestaan, met opzet buiten het gouvernement werd gehouden en, noodwendig derhalve, ook al wilde hij 't niet, door zijn overwigt in de vertegenwoordiging elke regering moest blijven verzwakken. De met reden zoo geheeten parasitische politiek, de staatskunstenarij, die jaren lang op de wisselende meeningen van den dag en op de bijzondere belangen van het oogenblik had voortgedobberd, begon ten laatste de algemeene verontwaardiging te wekken, en luide werd de overtuiging uitgesproken, dat geen ander dan een ministerie Thorbecke bij magte zijn zou om voor goed daaraan den bodem in te slaan. Onder toejuiching van de overgroote meerderheid in den lande, maar tot erge teleurstelling natuurlijk van de thans volkomen overwonnen reaktie, werd dan ook in den aanvang van het vorige jaar dat ministerie weder in 't leven geroepen, en vierde het liberalisme na jarenlange worsteling met eene steeds weifelende en steeds transigerende staatkunde, zijne sinds 1848 meest beslissende zegepraal.

Niet te verwachten was het daarom evenwel, dat de reaktie, nog altijd krachtig vertegenwoordigd, zich plotseling zou ter ruste begeven. Niets natuurlijker integendeel dan dat zij met nieuwen ijver en grooter volharding dan ooit naar middelen zou uitzien om bres te schieten in het door haar bestreden regeringsstelsel. Maar uit den aard der zaak was dat verre van gemakkelijk. De vesting was al hechter en hechter geworden, naarmate ze langer en heviger was aangetast, en werd ook te goed verdedigd, dan dat eenige andere dan een bedekte aanval kans tot slagen bieden mogt. Daartoe waren de liberale beginselen te vast reeds in den zin der natie geworteld, en was de overtuiging te diep bij haar doorgedrongen, dat de meest getrouwe en meest bekwame voorstanders van die beginselen uit den aard der zaak tot de regering waren bestemd. Alleen zijdelingsche middelen konden dus baten; alleen door op eenig punt de regering in verdenking te brengen bij het volk, kon mogelijk nog haar val worden voorbereid. Maar de keus der middelen was niet ligt. Bijkans al de bedriegelijke leuzen waren uitgeput, met welke men het volk tegen vroegere liberale regeringen had aangehitst. Tot eene nieuwe beweging op godsdienstig gebied was niet de minste gelegenheid meer. De voorgedragen wetten van binnenlandsch bestuur mogten hier en daar tegenspraak vinden, de aanval echter kon tegen deze niet met goed gevolg worden gerigt. Integendeel won het ministerie door deze, met name door het voorstel van wet op de waterwegen, eene nieuwe en welverdiende populariteit. En zijne finantiële plannen waren nog te weinig bepaald omschreven, dan dat ook deze reeds eenige gelegenheid tot een beslissenden slag mogten aanbieden. Eén punt intusschen bleef over: het koloniaal beheer. De leus van den vroegeren, dualistischen minister van Zuylen, - liberaal voor Nederland, behoudend voor Indië, - was wel is waar, geoordeeld en te niet gedaan, maar kon ze niet alligt nog herleven en, handig aangebragt, een wapen worden tegen een in alle opzigten zich zelf getrouw, in 't een als in het ander waarlijk liberaal gouvernement? Daarbij kwam dat de thans afgetreden minister van koloniën, schoon voor 't overige als een bekwaam en bovenal eerlijk man steeds geroemd, in het parlementair debat al spoedig bleek niet tegen zijne wederpartij te zijn opgewassen; zoodat hier werkelijk zich eene zwakke zijde van het kabinet vertoonde, - niet

ten gevolge van eenige wezenlijke verkeerdheid in het regeringsbeleid, maar van eene, in 't genoemde opzigt althans, min gelukkige keuze des persoons. Dit een en ander werd zeer juist door de reaktionaire drukpers begrepen, en weldra regende het aanvallen tegen den minister van koloniën.

Onze overzeesche bezittingen, - dus luidde de schrikmare door haar rondgestrooid, - zouden te gronde gaan onder zulk een gouvernement; niets minder dan algeheele vernietiging van al het nu eenmaal bestaande was daarvan te verwachten; het zoo heilzaam werkend kultuurstelsel zou worden gesloopt; de millioenen welke het ons afwerpt en die wij zoozeer behoeven, zouden ophouden in 's lands schatkist te vloeijen; alle baten, tot dusver door den staat uit Indië getrokken, zouden in handen van gelukzoekers worden gespeeld; en, wel verre van daarmede eenig voordeel aan de Indische bevolkingen te brengen, zouden deze veeleer worden uitgezogen en mishandeld door de ‘individuën van het overheerschend ras.’

En wat had nu de minister verrigt of gezegd wat slechts in de verte één eenig van al die onrustbarende geruchten wettigen mogt? Hij had verklaard, het bestaande te willen in stand houden, doch het te willen regelen, en wel zóó dat het ten meesten bate mogt strekken zoowel voor het moederland als voor de koloniën en hare bewoners zelven. Het kultuurstelsel zou gehandhaafd, doch, naar de bedoelingen des stichters en de voorschriften der wet, van zijne gebreken zoo veel mogelijk gezuiverd worden. Daarnevens bleef de partikuliere industrie onder zekere voorwaarden toegelaten. Ook zij behoefde dringend eene regeling, en die regeling zou geschieden bij eene wet, door den minister aan de kamer reeds voorgedragen, eene wet die blijkens de memorie van toelichting niets anders beoogde dan, met handhaving van het feitelijk reeds bestaande, aan eene behoorlijke, wettelijke orde datgene te onderwerpen wat thans aan willekeur was prijsgegeven, en tevens datzelfde, de partikuliere nijverheid op Java, te doen strekken ten voordeele der schatkist zoowel als tot bevordering van de welvaart der ondernemers en der inlandsche bevolking. Alles volkomen naar de bedoelingen van de heerschende wetgeving, met name van art. 56 en 60 van het regeringsreglement. Nu kon men ongetwijfeld verschillen over de bijzondere bepalingen der voorgedragen wet op de partikuliere kultuur; en werkelijk bestond daarover verschil van gevoelen, bij de liberalen

zoowel als bij de behoudsmannen, en in de koloniën zelve zoowel als hier; doch de bespreking en de beoordeeling van die bepalingen kon geen onderwerp uitmaten van onmiddellijk praktisch belang en ook geen grond opleveren tot veroordeeling van 's ministers regeringsbeleid eer de vertegenwoordiging hem de gelegenheid tot behoorlijke verdediging zijner wet gegeven had. Maar, - zeide men, en wel van den kant dergenen die juist gewoon zijn het regelen van Indische zaken bij de wet te wraken, - inmiddels, terwijl de wet nog bij de kamers aanhangig is, terwijl nog niets wezenlijks voor of tegen is beslist, kan de minister in de koloniën zelve reeds uitvoering doen geven aan die bepalingen, die door velen als noodlottig voor het behoud en de welvaart onzer overzeesche bezittingen worden beschouwd; wie staat ons borg dat de veel bestreden kultuurwet niet wordt ingetrokken en dat er niet zeer lang nog op eene nieuwe voordragt zal gewacht worden; en wie waarborgt ons dan, dat de maatregelen welke wij afkeuren, niet zullen genomen worden zonder kennis en tusschenkomst van de vertegenwoordiging, zoodat de Indische zaken lang welligt zullen bedorven zijn, eer de Nederlandsche natie ook het geringste daarvan te weten komt? - En nu had de minister toch uitdrukkelijk verklaard, geenerlei ingrijpenden maatregel, geenerlei maatregel te zullen nemen waardoor eenige wezenlijke verandering in het koloniaal beheer zou ontstaan, zonder daarin de vertegenwoordiging te kennen en haar behoorlijk te raadplegen. Vanwaar dan zoodanig wantrouwen, zulk een ongeloof in de eerlijkheid van een minister dien men algemeen, ook van de zijde zijner tegenstanders, als een eerlijk man roemen en erkennen moest? Vanwaar anders dan uit de zucht om toch iets te vinden wat met eenigen schijngrond aan het heerschend regeringsbeleid kon worden tegengeworpen, de zucht om, zoo al niet terstond het gansche ministerie, dan toch vooreerst een lid daarvan verdacht te maken bij het min kundig, min doordenkend deel der natie, en dan, mogt die verdachtmaking gelukken, de eenmaal uitgelokte blaam op het geheele kabinet terug te werpen. Of is het iets anders dan opzettelijke verdachtmaking te noemen, wanneer wij daar breed hooren uitweiden over enkele, op zich zelve toch zeer onschuldige uitdrukkingen door den minister gebezigd, en daaruit tot den toekomstigen ondergang van al het bestaande, van de welvaart en de opbrengsten onzer koloniën zien besluiten? Uit-

drukkingen als daar zijn: het woordjen ‘slechts’ gevoegd bij de bepaling van het regeringsreglement, waarbij ‘zooveel doenlijk’ instandhouding der op hoog gezag ingevoerde kultures wordt voorgeschreven, alsof het eenig wezenlijk praktisch onderscheid maakte ‘slechts zooveel doenlijk’ of ‘zooveel doenlijk naar rede, regt, billijkheid, waarlijk belang,’ enz. te lezen; alsof men door het uitschrappen van dat veelvermelde woordjen den zin verkreeg van ‘doenlijk ook tegen alle gezonde rede en tegen alle wezenlijk belang;’ en alsof er niet werkelijk een tijd ware geweest in welken toch inderdaad de gouvernementskultures ‘meer dan doenlijk’ werden bevorderd. Uitdrukkingen voorts als het gezegde: ‘om te komen tot een geheel nieuwen toestand’ (waarbij toch van geen tijd werd gesproken in welken men tot dien nieuwen toestand komen kon), alsof daarmede iets anders werd gezegd dan het regeringsreglement zelf met zoo vele woorden heeft bepaald: ‘dat alzoo wordt voorbereid eene regeling, steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des Bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.’ Dit is toch, dunkt ons, een gansch andere toestand dan de bestaande; en hoe dan den minister een verwijt gemaakt van zijnen wensch om te voldoen aan 't geen de wet zelve hem had voorgeschreven? Hoe? Om eene zeer eenvoudige reden: omdat men wist, althans vermoeden kon, dat de minister, op zulke gronden door de oppositie in de kamer als door de pers in de dagbladen aangevallen, geen onmiddellijk, krachtig, dergelijke haarkloverijen terstond vernietigend antwoord zou geven, en dat alle argumenten steeds goed blijken te zijn als ze maar niet terstond door klem van redenen worden wederlegd. Genoeg, de reaktie, steunend vooral ook op de onkunde van het meerendeel der natie omtrent Indische toestanden en belangen, spekulerend op hare vrees voor het verlies der millioenen, voorgevend dat het behoud der batige saldo's onmiddellijk gevaar liep, zoodra men in de vertegenwoordiging slechts van de regeling der Indische zaken durfde reppen, de reaktie bereidde op uiterst geschikte en handige wijze, - dit moet men haar toegeven, 't zij dan ter eere of ter oneere, - den aanval voor, dien de oppositie in de vertegenwoordiging tegen het regeringsbeleid van den minister op koloniaal gebied te rigten had. Het stelsel van verdachtmaking, schoon op geenerlei wezenlijken grond berustend, deed spoedig genoeg zijne werking,

en honderden in den lande, wien het voor 't overige volmaakt onverschillig blijft, of de Javaan wordt verarmd, geplunderd, gezweept, of de produktieve krachten onzer koloniën worden uitgeput in plaats van vergroot, of de bijzondere industrie worde geregeld, dan wel aan een toestand van wanordelijkheid blijve prijs gegeven, honderden, die in de volle overtuiging verkeeren dat aan Indische zaken niet geroerd noch geraakt kan worden zonder onmiddellijk de bron te doen opdroogen uit welke onze batige sloten vloeijen, en die als de struisvogels wanen, den vijand, - hier den vijand van wanorde, van wanbestuur en van achteruitgang, - te ontkomen door zelf het hoofd om te keeren en hem niet in de oogen te zien, die allen vernamen met angst en beven en met onverholen weêrzin tegen zoo revolutionair eene regering den alarmkreet, die er werd aangeheven over 't gevaarvolle der tegenwoordige koloniale politiek. Had één eenige van die allen, die ter goeder trouw voorzeker aan dat vermeend gevaar geloofden, de zaak zelve, den waren stand der kwestie onderzocht? Wij gelooven met zekerheid de vraag ontkennend te mogen beantwoorden. Maar in den geest der reaktionairen was onderzoek in dezen ook onnoodig, en niet eens gewenscht; het geloof was voldoende, het geloof in de verkeerdheid, de sloopingswoede, de kwade trouw der koloniale regering, onverschillig of dat al dan niet op eenigen redelijken grond berustte; en in die overtuiging, in het wel gewettigd besef, dat zeer velen steeds oneindig liever een digten sluijer over netelige vraagstukken en niet dan met inspanning te regelen belangen zien geworpen, - vooral wanneer ze niet onmiddellijk en niet dagelijks in 't oog vallen, - dan zich eenige moeite te getroosten, om ze te onderzoeken en te behartigen, kon de reaktie ook vrijelijk en met gerustheid de verdere afdoening der zaak aan de oppositie in de vertegenwoordiging overlaten, die gretig zeer zeker de veel gewensche gelegenheid zou aangrijpen, om op eene of andere wijze de regering lastig te vallen.

En de oppositie heeft de verwachting geenszins teleurgesteld. Zij volgde geheel den weg, door de reaktionaire drukpers haar als 't ware aangewezen. Wel verklaarden vele dier bestrijders, volstrekt geen strijd te voeren tegen het ministerie als zoodanig, maar alleen tegen het beleid van den minister van kolonien; en verre zij het van ons hunne goede trouw

in dezen te verdenken: - wij vervallen ongaarne in de tegenstrijdigheid waaraan velen hunner zich schuldig maakten toen zij, als met dure eeden, hun geloof aan de goede trouw des ministers bezwoeren, en terzelfder tijd geloof weigerden aan zijne uitdrukkelijke verklaringen, dat niets ingrijpends geschieden zou op koloniaal gebied zonder medeweten der vertegenwoordiging; - maar, al geven we onvoorwaardelijk toe, dat het meerendeel der oppositie inderdaad volkomen ter goeder trouw den minister bestreed, zonder afbreuk te willen doen aan het kabinet, dan toch zal van den anderen kant moeten toegestemd worden, dat men op uitnemende wijze de reaktionairen in de hand werkte, die met hun stelsel van onbestemde verdachtmaking der koloniale regeringspolitiek wel niets anders konden beoogen dan de ondermijning van het ministerie zelf, door de ligtgeloovigen vrees aan te jagen voor het behoud onzer Indische baten en voor de welvaart onzer bezittingen onder het beleid van het liberaal gouvernement. Hoe toch en met welke wapenen zagen wij in dezen de regering in de Tweede Kamer aantasten?

Sommige leden hebben er van de wenschelijkheid gewaagd om stelsel tegenover stelsel te plaatsen, ten einde zoodoende het koloniale vraagstuk tot klaarheid te brengen. Maar wie is er geweest, die dezen inderdaad éénigen weg om tot eene bepaalde uitkomst te geraken en niet doelloos en nutteloos in de lucht te blijven redeneren, werkelijk heeft gevolgd? Wanneer wij onze Bijbladen ter hand nemen en naauwlettend de gevoerde debatten nagaan, dan blijkt het ons ondoenlijk, meer dan één enkel lid der Kamer aan te wijzen, die inderdaad met bepaaldheid, zonder eenige terughouding, zonder dubbelzinnigheid, zonder uitwijkingen en omwegen, aldus stelsel tegenover stelsel wist te plaatsen. Die éénige was de meestal éénige spreker, die telken jare, gewoonlijk eene éénige rede aan het het publiek en zijne kiezers ten beste geeft, - de heer van Foreest. Deze althans verklaarde zich openlijk en duidelijk tegen alle denkbeeld van liberaliteit in Indië; duidelijk voor het onvoorwaardelijk behoud van het dwang-kultuurstelsel niet alleen maar ook voor de meest mogelijke uitbreiding daarvan; duidelijkst nog tegen alle partikuliere ondernemingen op Java, welke hij beschouwde als ‘de kanker voor ons gezag,’ en die alzoo, naar zijn oordeel ‘stelselmatig en zooveel dit met verkregen regten bestaanbaar-is, behooren te worden tegengegaan.’

Met den heer van Foreest over dergelijke uitingen te twisten ware een volkomen overtollig werk: ook de meest oppervlakkige kennis van de feitelijk bestaande toestanden op Java en van de geschiedenis onzer regering aldaar is voldoende om het onhoudbare, om niet te zeggen onzinnige van die stellingen onmiddellijk in te zien. De heer van Foreest stond dan ook hier, gelijk wel meer het geval pleegt te zijn, alléén. Maar waarin hij ook alléén stond, - en om dit aan te toonen strekt de verwijzing naar zijne rede, - dat was in het onverholen bloot leggen van het beginsel, van het stelsel, 't welk hij tegenover dat der regering wenschte gehandhaafd te zien. Niemand anders volgde hierin zijn, in dit opzigt althans goed te keuren voorbeeld; niemand stelde werkelijk beginsel tegenover beginsel. Of zouden die leden die na den heer van Foreest het heftigst tegen de koloniale regeringspolitiek zich verklaarden, zouden de heeren Schimmelpenninck, Wintgens, Begram, Nolthenius beweren kunnen, werkelijk iets anders dan een aantal niets bepalende algemeenheden in de diskussie te hebben geworpen, en eenig eigen, wèl afgebakend stelsel, eenig klaar omschreven beginsel van koloniaal beleid te hebben ontwikkeld en voorgestaan? Zij mogen zoo iets beoogd, zich zelven 't een of ander aan de regering tegengesteld begrip van koloniale politiek hebben voorgespiegeld, ons mogt het niet gelukken dat uit hunne lange redevoeringen op te sporen. Waren zij, als de heer van Foreest, tegen alle partikuliere ondernemingen op Java gekant of enkel tegen zekere bepaalde regeling of ook tegen alle regeling daarvan? Wenschten zij, in weêrwil van het regeringsreglement, onvoorwaardelijke instandhouding van het bestaande kultuurstelsel voor alle komende tijden en eeuwen, zoodat nimmer de toestand mogt worden geboren in welken ‘de tusschenkomst van het Bestuur kan worden ontbeerd,’ - of wilden ze met het regeringsreglement en met den minister dien toestand helpen voorbereiden? Wij kunnen niet anders dan het herhalen: uit de gehouden redevoeringen is ons omtrent dat alles niets met voldoende zekerheid gebleken. Want, wel is waar, we hoorden de genoemde vertegenwoordigers, - den een met meer, den ander met minder vuur, - de voordeelen en de voortreffelijkheid van het kultuurstelsel roemen, omdat het de produktieve krachten van Java zeer heeft vermeerderd en nog blijft vermeerderen, terwijl in de gegeven toestanden geen partikuliere ondernemingen zóó groote baten

konden opleveren; maar wij vernamen van geen dier leden het betoog, dat, in geval van geleidelijke verandering dier bestaande toestanden (veranderingen, die trouwens dagelijks reeds geschieden, maar waarmede die leden onbekend schenen) ook wijzigingen in het heerschend stelsel met gelijke voordeelen en met grootere nog dan de tegenwoordige gepaard konden gaan. En wel hoorden we die leden breed uitmeten over de ontzaggelijke gevaren, aan welke onze overzeesche bezittingen en onze finantiën zouden zijn blootgesteld, indien ooit eene roekelooze hand aan het bestaande geslagen werd; maar wij misten alwederom het bewijs, dat er bij iemand, 't zij in het kabinet, 't zij in de vertegenwoordiging, eenig plan tot roekeloosheid, eenig ander voornemen aanwezig was dan handhaving, ontwikkeling en regeling van het bestaande, opdat het ten meeste wezenlijke bate èn van de koloniën èn van het moederland strekken mogt. En eveneens bleef men het antwoord schuldig op de vraag: wat dan wel de pligt van regering en wetgeving mogt zijn, wanneer de feitelijke, niet te keeren veranderingen in de gegeven toestanden, het onveranderd behoud van al het bestaande onmogelijk maakte; en wat beter ware, te regelen en te ordenen hetgeen is, zoodat het eenmaal ten voordeele gedije van moederland en koloniën, dan wel het ongeregeld en daardoor ook minder produktief te laten, ja welligt juist de gevaren zelve in 't leven te roepen, waarvoor men zoo beducht bleek te zijn. In één woord, hoe wij de bedoelde redevoeringen ook wenden of keeren, nergens gelukt het ons een eigen vast denkbeeld van koloniaal regeringsbeleid er in te ontdekken, nergens vinden wij eene bepaalde ondubbelzinnige verklaring (zoo als die des heeren van Foreest) omtrent hetgeen men dan gedaan wilde hebben in tegenoverstelling van 't geen de regering voornemens was te doen. Of zouden deze strijders alligt dit ééne slechts gewenscht hebben: dat men in 't algemeen maar zoo weinig mogelijk met Indische belangen zich mogt bemoeijen, zoo weinig mogelijk ordenen en regelen, en liever de zaken haren sleur laten gaan dan welligt kwaad te stichten door, hoe voorzigtig ook, er in te roeren? Is die gissing juist, dan was deze oppositie werkelijk in zekeren zin nationaal te noemen, in zoover ze namelijk steunde, niet op eene nationale deugd, maar op eene zeer groote, in den laatsten tijd edoch veel zich beterende nationale fout.

Letten wij verder op de redenen van andere leden, die zich

mede in de rijen der oppositie schaarden, dan vinden wij zoo mogelijk nog minder spoor van eenig beginsel, van eenig bepaald verlangen als tegenstelling van de regeringpolitiek. De heeren van Lijnden en Groen van Prinsterer wezen eenvoudig op de gebreken der bestaande partikuliere industrie op Java, doch repten almede met geen enkel woord van de maatregelen welke zij dan verlangden genomen of van de regeringsbeginselen welke zij wenschten toegepast te zien, om verbetering in de bestaande toestanden aan te brengen. De heer de Brauw verklaarde zich geenszins tegen partikuliere industrie; de heer Mijer wenschte regeling daarvan, even als de minister, schoon niet bij de wet; de heer Godefroi eindelijk noemde zich openlijk hervormingsgezind, mits de hervorming geen nadeel toebragt, noch aan het moederland, noch aan koloniën. Waarin verschilden die sprekers dan nu eigenlijk van de regering, waarin verschilden ze zóó van deze dat hun wantrouwen op eene redelijke wijze gewettigd kon worden? In een aantal bijzondere punten zeer zeker, in het oordeel over de bijzondere toepassing van de regeringsbeginselen en over later te nemen, bij de wet zelve vast te stellen maatregelen. Dan, op vele dier punten en omtrent vele dier voorgestelde, nu echter nog niet aan de orde gestelde maatregelen en bijzonderheden van toepassing verschilden ook de voorstanders van het kabinet, met name ook de heeren Fransen van de Putte en van Heukelom in gevoelen van den minister, terwijl ook niet gebleken was en ook nog niet blijken kon of al de leden van het kabinet volkomen instemden met al de bijzondere door den minister van koloniën voor de toekomst beraamde plannen, schoon toch allen volkomen homogeen bleken te zijn met diens beginselen van regering op koloniaal gebied. Geen dier bijzonderheden kon dus eenigen redelijken grond opleveren tot wantrouwen tegen den minister, ten ware er reden bestond om te gelooven, dat hij, nog eer de vertegenwoording haar oordeel daarover in eene opzettelijk daartoe verordende beraadslaging had te kennen gegeven, als ware 't achter haar rug om, een begin van uitvoering aan de gewraakte plannen geven zou. Doch waar bestond er eene aanleiding tot zulk een hoogst beleedigend en grievend vermoeden, na de tot walgings toe herhaalde lofredenen op de eerlijkheid, de goede trouw, het vast karakter van den minister en na diens ondubbelzinnige verklaringen? Niettemin volhardden de genoemde leden in hun volkomen

ongemotiveerd wantrouwen, en, sinds zij dan toch nergens een wezenlijk stelsel of beginsel bij de regering konden ontdekken, waarvan ze niet eveneens voorstanders bleken te zijn, werd de strijd op het terrein van niets zeggende algemeenheden overgebragt, tot hij ten laatste eindigde in denzelfden volmaakt nutteloozen, schoon op een deel van het publiek welligt effekt makenden woordenstrijd, dien de reaktionaire drukpers reeds tegen den minister had opgezet, en waarvan wij het zinledige reeds genoegzaam meenen te hebben aangetoond, dan dat het noodig ware thans daarop nog terug te komen. Om echter nog een staaltje te geven van de wapenen, welke men tegen den minister bezigde, wijzen we onder anderen op dat veelberuchte ‘budget der toekomst’, 't welk men van hem verlangde. Een eisch voorwaar, die alleen in het brein dergenen kon opkomen wien alle wapenen goeddunken, hoe stomp en onhandelbaar ook, mits men slechts vermoeden kan dat de stoot, gelijk hier dan ook het geval was, niet al te best gepareerd zal worden. De minister wenschte de partikuliere nijverheid op Java aan eene geregelde orde te onderwerpen. Hoe en in welken meer bepaalden zin die orde nu ook worde tot stand gebragt, steeds zal zij niet dan zeer langzame veranderingen kunnen te weeg brengen, zoolang men, gelijk het doel van den minister was, het kultuurstelsel nevens de partikuliere industrie blijft handhaven. En hoe zou het nu mogelijk zijn voor wie ook, te bepalen, hoeveel in den loop des tijds die geleidelijke veranderingen meer of minder aan de schatkist zouden opbrengen, hoe zou iemand vooruit kunnen becijferen welke bate b.v. eene bedrijfsbelasting zou kunnen afwerpen, eer nog de mogelijkheid zelfs bestaat om de hoegrootheid van zulk eene belasting in haren geheelen omvang te berekenen? Inderdaad, wij moeten wel tot het besluit komen, dat degenen die een ‘budget der toekomst’ van den minister verlangden, eigenlijk niet regt wisten wat zij vroegen, gelijk wij dan ook in 't algemeen meermalen bij de lezing van vele der gehouden redevoeringen ons onwillekeurig afvroegen of de redenaars zelven wel altijd regt begrepen waarover zij eigenlijk het woord voerden en wat zij dan wel betwistten.

Overzien wij nu de zesdaagsche diskussie in haar geheel, dan zoeken wij te vergeefs naar eene geschikte oplossing der vraag: waartoe die strijd wel gediend mag hebben, sinds er, indien men de rede van den heer van Foreest uitzondert, zoomin over een beginsel als over een stelsel werd getwist, terwijl de bijzondere toepassing

van het stelsel der regering door de voorgestelde kultuurwet eerst later een onderwerp van opzettelijke en ordelijke beraadslagingen kon uitmaken. Indien niet door den heer Fransen van de Putte werkelijk hoogst gewigtige mededeelingen waren gedaan omtrent de feitelijke toestanden op Java, den staat van zaken aldaar en de geschiedenis onzer Indische regering, indien niet de heer van Heukelom in zijne weldoordachte rede een zoo juist overzigt van den waren stand der koloniale kwestie had geleverd, wij zouden inderdaad moeten erkennen, dat verreweg het meeste van het gesprokene even goed en zonder eenige schade voor 's lands belangen had gezwegen kunnen worden. Niettemin, gelijk wij reeds in den aanvang opmerkten, de strijd heeft, zij 't dan ook als bij ongeluk, zijn nut gehad: de verhouding der partijen, de stand van het koloniale vraagstuk is er duidelijker door geworden dan ooit. Verkeerde men vroeger nog in twijfel, op welke bepaalde punten de liberale koloniale politiek zich dan wel van de behoudende onderscheidde, die twijfelingen zijn thans voldoende uit den weg geruimd. Hebben wij de zaak wèl begrepen, dan komt de stand der kwestie in 't kort op het volgende neêr:

De liberale, d.i. de voorzigtig en geleidelijk hervormende, verbeterende en regelende rigting, aan welke niet alleen de regeringspartij is toegedaan, maar tot welke we, na de gevoerde debatten veilig ook bestrijders van den minister mogen rekenen - de liberale rigting op koloniaal gebied wil een goed en regtvaardig Indisch bestuur, wars van ongeregtigheden jegens de inlandsche bevolkingen, en van uitsluiting en gunstbetoon jegens de Europeanen. Zij verlangt behoud van de baten, welke de koloniën aan het moederland opleveren, voorzoover dat bestaanbaar is met de wezenlijke en duurzame belangen van de koloniën zelve. Zij wil dus geene verandering, die ons van die baten zou berooven, ten ware zulk eene verandering zóó gebiedend door de feitelijke noodzakelijkheid, door het wezenlijk belang der koloniën zelve werd voorgeschreven, dat zonder haar die baten op den duur toch en in nog hoogere mate zouden moeten verminderen. Zij verlangt dus instandhouding van het kultuurstelsel overeenkomstig de milde en regtvaardige bepalingen van het regeringsreglement; zij eischt daarom dan ook dringend verbetering en herstel van misbruiken die een noodlottigen invloed oefenen op den geest en de werkkrachten der inlandsche bevolkingen, en mitsdien op de belangen zelve van het moederland. Zij erkent voorts het feite-

lijk en wettelijk bestaan van partikuliere industrie op Java; zij beschouwt de opheffing daarvan als eene volstrekte onmogelijkheid en acht dat ook niet wenschelijk, daar de ontwikkeling der bijzondere nijverheid, mits wèl geregeld, de eenige weg kan genoemd worden om dien toestand voor te bereiden welken het regeringsreglement voor de toekomst wil; maar de liberale rigting erkent mede dat ook aan de partikuliere industrie op Java evenzeer gebreken kleven als aan het kultuurstelsel zelf, en daarom eischt ze ook hier even dringend regeling in plaats van willekeur, zekerheid in plaats van onophoudelijke weifelingen en tegenstrijdige handelingen. Over de bepaalde middelen nu om tot al deze gewenschte uitkomsten te geraken bestaat groot verschil van gevoelen. Zal partikuliere industrie allerwege op Java worden toegelaten, dan wel op bepaalde plaatsen alleen? Zal het geoorloofd zijn kontrakten te sluiten met dessa-hoofden, dan wel enkel met individuën? En tallooze andere vragen meer. Dan, die vragen leiden ook onder de voorstanders der regering zelve tot verschil van meening, en toch heerscht er wat de beginselen betreft geenerlei tweespalt tusschen hen. Want al die vragen komen eenvoudig neder op kwestiën van opportuniteit, waarbij het tijdelijk en plaatselijk belang valt in aanmerking te nemen. Het groote koloniale vraagstuk als zoodanig raken ze niet. - En wat nu de behoudspartij aangaat, ook omtrent hare rigting en bedoelingen kan wel geen twijfel meer bestaan: zij wil niets minder dan eene wederuitbreiding van een stelsel, 't welk door de feitelijke, onvermijdelijke noodzakelijkheid zelve lang te voren reeds was ingekrompen. Zij is dus niet enkel eene behoudende maar eene echt reaktionaire partij. En in zoover zij de feitelijk bestaande en zonder groote gevaren niet af te breken partikuliere industrie wil vernietigen, is zij geene behoudspartij meer, maar de meest revolutionaire die op koloniaal gebied zich ooit nog heeft vertoond.

Dit dan blijft het inderdaad belangrijk resultaat van de anders op zich zelve volmaakt doellooze diskussie: de overtuiging dat er bij de regering en de vertegenwoordiging slechts twee rigtingen bestaan op koloniaal gebied: die van den geleidelijken vooruitgang, van verbetering en hervorming ten meeste bate van moederland en koloniën, en die welke teruggang wil naar 't geen al lang door de ervaring als onhoudbaar en schadelijk is veroordeeld, en vernietiging van een groot deel van het bestaande en als nuttig door de ervaring erkende. De eene steunende op de wet, de andere haar vijandig. Dat er buiten de kamer en

buiten de regering nog eene derde rigting valt aan te wijzen, eene rigting, die liefst terstond, althans zoodra maar eenigzins mogelijk, eene algeheele verandering der Indische toestanden zou verlangen, onverschillig of daarmede al onze baten of althans verreweg het grootste deel daarvan verloren zouden gaan, en onverschillig ook of de wezenlijke belangen der koloniën zelve en harer bevolkingen op den duur er door bevoordeeld, dan wel aan groote gevaren voor de toekomst blootgesteld worden; dat deze rigting, welke teregt de ultra-liberale genoemd werd, talentvolle woordvoerders in tijdschriften en dagbladen vindt, - we ontkennen het geenszins. Maar voor den stand van het koloniale vraagstuk is dat feit, voor 't oogenblik ten minste, van ondergeschikt belang te achten. Met de regering en de vertegenwoordiging van het volk hebben wij hier in de eerste en voornaamste plaats te doen: aan deze toch de uitvoering en toepassing der beginselen, aan deze de magt, in hare handen de naaste toekomst. En wat zij, regering en vertegenwoordiging, stellig althans de meerderheid in deze laatste, willen, dat hebben wij gezien: vooruitgang en verbetering naar de voorschriften en bedoelingen der wet. Een verblijdend en geruststellend resultaat voorzeker. Verblijdend omdat na jarenlangen strijd dan toch de veel miskende liberale beginselen ook ten laatste op koloniaal terrein hebben gezegevierd en ten zetel zijn verheven der magt. Geruststellend omdat de gezonde staatkunde van het gouvernement en van de meerderheid der representanten ons waarborgt tegen alle overijling en overdrijving, zoowel bij de handhaving van het bestaande als bij de voorbereiding van hetgeen worden moet.

De Tweede Kamer had inmiddels, zoo al niet met groote meerderheid, de begrooting voor het negende hoofdstuk aangenomen. Eene voortzetting van den ijdelen, onvruchtbaren strijd in de Eerste was niet te voorzien, wanneer men ten minste van de onderstelling mogt uitgaan, dat de leden van dat hooge staatskollegie, welks roem van bezadigdheid tot dusver onaangetast was gebleven, ook nu met onpartijdigheid zouden trachten zich behoorlijk op de hoogte der zaken

te stellen, en bedaard en naauwlettend zouden kennis nemen van de verhandelingen der Tweede Kamer over het bewuste onderwerp. Daaruit toch zou hun, bij genoegzame kennis van den waren stand der Indische zaken, zijn gebleken wat wij, als resultaat onzer voorafgaande beschouwingen, straks hebben aangetoond: dat er werkelijk geen ernstige strijd, geen wezenlijk verschil tusschen het meerendeel van de voor- en tegenstanders der regering bestond, en dat alles in dezen op misverstand van de algemeene beginselen van regeringsbeleid, en op een voorbarigen twist over bijzondere, later vast te stellen maatregelen was uitgekomen. Hunne roeping bestond dus blijkbaar hierin, en die roeping was eene schoone en edele, voor goed aan zoo nutteloos en het begrip der kwestiën slechts verwarrend gekibbel een einde te maken, door het vraagstuk aan te grijpen in het hart, en met terzijdestelling voor het oogenblik van alle bijzaken, het helder en klaar in zijn ware en onvervalschte licht te plaatsen. Op die wijze had de Eerste Kamer, geheel overeenkomstig hare bestemming, de opgewekte hartstogten tot bedaren kunnen brengen, de kunstmatig door de reaktie aangewakkerde vrees voor de naaste toekomst doen ophouden, en de gelegenheid voorbereid om ter geschikter ure de voorgeslagen bijzondere maatregelen der regering aan een kalm en onpartijdig onderzoek te onderwerpen.

Dan, dat ware zeer zeker niet van de gading geweest der reaktie, voor niets meer beducht dan voor zoodanig, zij 't ook maar tijdelijk appaisement, en voor een waarlijk onpartijdig onderzoek der regeringsbeginselen. Zij bleef buiten de kamers de beweging levendig houden en zette krachtig haar stelsel van verdachtmaking voort, op hoop dat misschien ook de Eerste Kamer zich tot een strijd tegen de regering zou laten verlokken en zoo doende hare bedoelingen in de hand zou werken. En ook ditmaal werd hare hoop niet bedrogen; integendeel hare verwachting zeer zeker nog overtroffen. Want niet alleen dat een aantal leden der Eerste Kamer den afgebroken twist met den minister van koloniën weder opvatten, maar zij deden het met eene hevigheid, eene hartstogtelijkheid, die de oppositie in de Tweede Kamer nog ver achter zich liet. Gretig strekten zij de hand naar de bedriegelijke leuzen uit, door de reaktie in haar vaandel geschreven, en sommigen hunner ontzagen zich zelfs niet, openlijk, en bijkans woordelijk in hunne redevoeringen over te nemen wat die organen der drukpers

hun als middelen tot bestrijding der regering hadden voorgelegd, welke de vroegere, algemeen hooggeachte minister van koloniën als de organen van den ‘bezoldigden laster’ had gebrandmerkt. Van kalmte, van bedaardheid geen zweem meer bij die leden; met graagte de vrees en bezorgdheid aangegrepen, welke de verdachtmakende reaktie onder het min kundig en min doordenkend deel der natie omtrent het heerschend regeringsbeleid had weten op te wekken; de beweging aangewakkerd zooveel mogelijk, in plaats van ze tot bedaren te brengen en de publieke meening tot een kalm onderzoek en onpartijdig oordeel te helpen voorbereiden. Was dat nu de roeping van leden der Eerste Kamer, van dat hoog ernstige en waardige kollegie, door de grondwet bestemd om alle overijling, overdrijving, hartstogtelijkheid in de beschouwing en behandeling der staatszaken tegen te gaan; was het hunne roeping, zich openlijk aan te stellen als de bondgenooten der demagogie? Waarlijk, de heer Thorbecke bedriegt zich gemeenlijk niet ligt, maar hier vergiste hij zich toch, althans met opzigt tot de bedoelde leden, toen hij meende dat er ‘aan het hoog, kalm en onpartijdig oordeel’ van eene vergadering als deze ‘niet te twijfelen viel.’ De uitkomst heeft het wel anders getoond.

Maar die heftige kampvechters, wier toon en gebaren hen naauw meer als ‘beschreven vaderen’ deden herkennen, die voorvechters streden dan toch met wèl gewette, goed gehanteerde wapenen, - zoudt gij meenen. Al verloren ze soms hunne zoo noodige bedaardheid, ze spraken dan toch met welgevestigde overtuiging, met eene overtuiging op behoorlijke kennis van zaken gegrond. Ook die illusie moest verloren gaan. Zelden inderdaad werd ergens een strijd gevoerd, waarbij over de meest gewigtige belangen met zoo gering eene zaakkennis op zoo apodiktisch een toon werd beraadslaagd en beslist. Zeer hoffelijk was het zeker niet van den heer Uhlenbeck toen hij zijnen bestrijders toevoegde, althans te kennen gaf, dat zij eigenlijk niet wisten waarover ze redeneerden, en dat ze van koloniale zaken eigenlijk niets begrepen; maar geheel onwaar was het toch geenszins; en wanneer ooit de nakomeling de bijbladen van het jaar 1862 mogt doorbladeren, dan zal hij zeker de handen van verbazing ineenslaan, wanneer hij ontdekt, hoe nog in dat jaar in eene Eerste Kamer der Staten-Generaal zóó over algemeen bekende, althans bij eenig onderzoek ligt te kennen zaken kon gesproken worden. Enkele staaltjes

ten bewijze van het hier uitgebragt oordeel. Vele voorbeelden aan te halen is niet noodig; weinige mogen voldoende worden geacht, omdat ze sprekend genoeg zijn. En met enkele aanhalingen zelfs uit ééne redevoering van de vele kunnen wij volstaan, omdat juist die ééne, de meest indrukwekkende, althans effektmakende, geacht kan worden het karakter en het gehalte van meest al de overige, tegen den minister uitgesprokene volkomen te vertegenwoordigen. Wij bedoelen de rede van den heer Hartsen.

Gansch niet ontbloot van een zeker redenaarstalent, deklameerde die spreker, wij moeten het erkennen, niet onaardig, ten minste als hij in eene volksvergadering gesproken had. Mooi klonk, onder anderen, dat ‘Wachter! wat is er van den nacht?’ en geen kwaad effekt maakten ook die krachtige gestikulatiën met papieren en stukken. Altijd, wel te verstaan, voor een volksredenaar; in eene Eerste Kamer scheen ons dat een en ander minder te huis. Dan, laten wij den vorm rusten, en letten wij op den inhoud, dien hij omkleedde. De heer Hartsen wilde geene wettelijke regeling van de partikuliere industrie, omdat, zeide hij, - daardoor ontstaan zou: ‘wettelijke erkenning van die industrie op Java als een koloniaal element, dat men regten toekent tegenover het gezag, tegenover de gouvernement-cultures en tegenover de inlandsche bevolking.’ - ‘Ik wil daarmede, - verklaarde hij verder, - niet te kennen geven, dat die particuliere industrie niet de zorg der Regering moet genieten; het is wenschelijk particuliere industrie te bevorderen; het is eene bron van welvaart voor handel en nijverheid. Maar die particuliere industrie moet onderworpen zijn en blijven aan drie voorwaarden: zij moet ondergeschikt zijn aan de eischen van het behoud van ons gezag, aan de belangen van de bevolking en aan de belangen van de gouvernementscultures. Ik geloof niet dat men ze als koloniaal element kan en mag erkennen, zonder ons gezag, ons belang en de welvaart der bevolking, die ons is toevertrouwd, in de waagschaal te stellen. - Nu blijft het, na kennisneming van deze merkwaardige zinsneden, ons een raadsel, hoe iemand zich in éénen adem zoo lijnregt kan tegenspreken: men acht partikuliere industrie wenschelijk, voordeelig voor de koloniën, maar - men wil ze niet erkennen als koloniaal element. Hoe kan zij er dan bestaan? Hoe zou de heer Hartsen of wie ook, handel kunnen drijven in Nederland, indien de handel niet erkend

mogt worden als Nederlandsch element? Men vreest wettelijke erkenning van de partikuliere industrie als koloniaal element. Alzoo wordt beweerd, dat die industrie niet als zoodanig door de wet is erkend? Het schijnt, of neen, het is volkomen duidelijk, dat de heer Hartsen het bestaande regeringsreglement nooit gelezen, althans dat hij het glad vergeten heeft. Want dat reglement, na in art. 56 bepaald te hebben wat omtrent de gouvernementskultures moet geschieden, schrijft in art. 60 den Gouverneur-Generaal de aanmoediging van handel, nijverheid en landbouw voor. Dat zal dan toch wel partikuliere industrie moeten beteekenen, en dat is dan toch wel eene wettelijke erkenning daarvan, of we weten niet meer wat de woorden der taal te beduiden hebben. En wat aangaat eene erkenning van die industrie ‘tegenover het gezag,’ enz., de heer H. is in gebreke gebleven ons aan te toonen dat er iemand, gehoorzaam aan de heerschende wet, zoo iets kan verlangen, of ook in 't algemeen dat iemand met niet al te zeer ontstelde hersenen, iets op Java zou willen tot stand brengen tegenover ons gezag. Wij nemen dus de vrijheid de aangehaalde phrasen van den heer H. te nemen voor 't geen ze zijn, nl. voor phrasen, en anders niet. - Of die spreker beter op de hoogte van de geschiedenis onzer Indische regering zou zijn dan op die der tegenwoordige wetgeving? Eén voorbeeld. De heer H. zegt, en laat in 't Bijblad drukken, dat in 1838 onder 't bewind van den Gouv.-Gen. de Eerens een besluit werd genomen ‘tot verhuur van gronden,’ en dat op 25 Dec. van 't zelfde jaar een nieuw besluit aan het vorige werd toegevoegd, waarbij uitgezonderd werden de overeenkomsten wier verhuur blijkbaar ten nadeele van de gouvernementskultures kon strekken. De zaak nu is deze. Het eerste, door den heer H. bedoelde besluit sloeg niet op den ‘verhuur van gronden,’ maar op ‘het aangaan van overeenkomsten met de inlandsche bevolking voor nuttige ondernemingen en bedrijven van nijverheid.’ En dit besluit werd genomen niet vóór, maar op den door spreker genoemden 25sten December 1838 (Staatsblad, 50). Daarna volgden eerst 25 Feb. 1840, echter bij geheim besluit, de beperkende bepalingen door den heer H. bedoeld. En later, 17 April 1841, werd niet voorgeschreven, zoo als die spreker beweert, dat ‘telkens voor iedere onderneming’ toestemming van het opperbestuur in Nederland moest gevraagd worden, maar dat voor de ‘overeenkomsten op den voet der publicatie van 25 Dec. 1838’, de

direkteur der kultures door de plaatselijke autoriteiten moest worden geraadpleegd, en dat wanneer bij hem de minste twijfel overbleef, van zijnen kant 's gouvernements beslissing moest worden gevraagd; terwijl bij aanschrijving van 31 Maart 1840 de Gouverneur-Generaal was gelast, de ‘verhuring van gronden voor koffij-, suiker- en indigo-kultuur te staken, en om in geval zoodanige verhuringen ter bevordering en uitbreiding van andere kultures wenschelijk mogten worden geoordeeld, alsdan telkens daartoe de toestemming te vragen van het opperbestuur.’ De heer Hartsen had eenvoudig het welbekende ‘politieke testament’ van den heer Rochussen behoeven in te zien, om te ontdekken, dat hij ook hier, ook op historisch terrein, weêr deerlijk in de war was, en behalve de genomen besluiten, ook op eene allerzonderlingste wijze twee geheel verschillende zaken, verhuur van gronden en overeenkomsten tot ondernemingen van nijverheid, door elkaâr haspelde. - Nog één voorbeeld ten slotte. De heer Hartsen zegt: - ‘Er was eene vraag gedaan omtrent de koffijcultures, het antwoord is mij niet duidelijk, want er bestaat geen koffij-monopolie.’ Bestaat er geen koffij-monopolie? Hoe verklaart dan de spreker het nog geldend besluit van 1833, volgens welk iedereen die op gouvernementslanden koffij teelt, gedwongen is, die koffij in de gouvernements-pakhuizen tegen den vastgestelden prijs te leveren? Maar de heer H. kent of herinnert zich dat besluit waarschijnlijk evenmin als de rest. - Het aangehaalde zal, gelooven wij, wel voldoende zijn. Nog nader met den heer Hartsen te twisten over de mogelijkheid en wenschelijkheid van volkomen vrijen arbeid op Java, over toelating van Europeanen in de binnenlanden en wat dies meer zij, ware hier een even overtollig werk als eene diskussie met den heer van Foreest. De heer Hartsen heeft slechts de belangrijke rede van den heer Fransen van de Putte in de Tweede Kamer op te slaan, - eene rede waarschijnlijk even vlugtig door hem gelezen en even weinig door hem begrepen als al 't overige 't geen hij over koloniale zaken las, - om tot de overtuiging te komen, dat hij ook hier ten eenemale omtrent de meest algemeen bekende zaken heeft misgetast; en hij heeft slechts eenige weinige berigten uit Java zelf in te winnen, om terstond te begrijpen dat eene verkeerde behandeling der inlanders ongetwijfeld, zoo als trouwens wel overal het geval zal zijn, slechte uitkomsten voor den vrijen arbeid en de ondernemingen van Europeanen in de binnenlan-

den oplevert, maar dat daarentegen eene geschikte ook niet dan voordeelen aan de koloniën en hare bevolking heeft aangebragt, en bij eene doelmatige regeling van de partikuliere ondernemingen, ook niet dan baten voor onze schatkist belooft. En dat het goede toch niet geweerd moet worden, terwijl men allerwege bezig is alle denkbare maatregelen te beramen om het verkeerde, om ingeslopen misbruiken te keer te gaan, dit zal de heer Hartsen toch wel zoo min als eenig zijner koloniale bondgenooten willen beweren, ten ware hij, zoo mogelijk, nog geringere mate van gezond verstand en goed doorzigt mogt wenschen te betoonen, dan hij thans bij deze beraadslaging heeft aan den dag gelegd.

Zeer gemakkelijk zou ons voor 't overige vallen, ook de redevoeringen van andere leden der Eerste Kamer tegen het ministerie op gelijke wijze als die des heeren Hartsen aan feiten en geschiedenis te toetsen. Dan, dit schijnt ons, gelijk wij reeds opmerkten, een volkomen nuttelooze arbeid, en we zouden ook vreezen al bitter geringe verwachting van het oordeel onzer lezers te betoonen, indien we verdere wederleggingen nog noodzakelijk achtten. Men sla de debatten der Eerste Kamer zelve op, en onderzoeke of er nog iets door de oppositie werd te berde gebragt wat, na al het reeds gezegde, nog eene ordelijke wederlegging kan waardig worden genoemd. Maar op enkele, op een paar bijzonderheden ten minste, hebben wij nog te wijzen, bijzonderheden in deze diskussie, die ons niet minder dan de straksgemelde, op den meest beslissenden toon voorgedragen zinledigheden, bij mannen als deze, bij leden der Eerste Kamer verbaasd deden staan. Wij bedoelen in de eerste plaats de uiterst cynieke wijze waarop een man als de heer Cremers, - en was hij in dezen ook niet de ware vertegenwoordiger van velen, die het zoo hard en onverholen niet durfden uiten? - vóór alles op het behoud der millioenen, der batige saldo's drong. - ‘Wat ik, - zeide hij, - op Java wensch, een zuiver materiële wensch, indien men wil, is het behoud van het saldo, de millioenen.’ - Een materiële wensch - indien men wil! Ja, zeer zeker nog al materieel. En toch, de heer Cremers had regt. In dat materiële, in dat cynisme loste zich eigenlijk de gansche diskussie der Eerste Kamer op. Met reden werd het dan ook op deze wijze door een teekenaar dezer dagen begrepen: het gansche streven dier leden in dezen was de aanbidding van het gouden kalf en anders niet; al 't overige

bleef inkleeding, bijzaak; dat alleen was het hoofdbeginsel. De heer Cremers deed wèl, zoo onverholen het uit te drukken. Wij weten dan ten minste, waaraan ons te houden. Wij komen daardoor al wederom tot de overtuiging, dat de Hollander in de novelle van Casti zoo gansch geen ongelijk had, toen hij tot den Engelschman zeide: ‘Stelt gijlieden prijs op rijkdommen, wij aanbidden ze.’ En toch hebben we nog te goeden dunk van de meerderheid onzer natie en der Eerste Kamer, dan dat we haar durfden aanwrijven zoo volkomen met het Cremersargument en met Casti's Hollander in te stemmen. Daar is toch nog gevoel van regt en billijkheid in ons land, en daar is ook nog besef van het gevaarvolle eener staatkunde, die niet bovenal en vóór alles te rade gaat met de beginselen van billijkheid en regt als de eenige middelen tot instandhouding en bevordering der algemeene welvaart, in welk land en onder welk volk ter wereld het dan ook zijn moge. En wij veroorloven ons ook daarom die leden der Eerste Kamer, die in dit opzigt met den heer Cremers instemden, den eernaam te ontzeggen van echte representanten van het Nederlandsche volk, een volk voorzigtig steeds, en met reden, waar het diep ingrijpende veranderingen en hervormingen in bestaande toestanden geldt, en mede niet zonder goede gronden voor het verlies van eenmaal wèl verzekerde voordeelen beducht, maar wars toch ook van ongeregtigheid, en volkomen overtuigd, dat blijvend onregt nimmer duurzaam voordeel geeft, en dat derhalve niet altoos het cijfer op den voorgrond moet staan 't welk men als eindsom wenscht te verkrijgen, maar ook het middel waardoor men het zal kunnen verwerven. Een koopmansvolk zijn wij Nederlanders meest bovenal, maar ook doorgaans een goed en verstandig koopmansvolk, dat de bronnen der welvaart wel gebruiken maar niet uitputten wil. En dit schijnen de heer Cremers en zijne medestanders in de Eerste Kamer niet in 't oog te hebben gehouden. Anders waren zijne uitingen wat voorzigtiger geweest of door hen behoorlijk wederlegd.

Eene tweede bijzonderheid waarop we hier nog te wijzen hebben, vinden wij in de merkwaardige, schoon daarom nog juist niet fraaije rede van den heer van Nispen van Pannerden. Deze heer scheen een bewijs te willen leveren, dat hij althans den loop der debatten in de Tweede Kamer oplettend gevolgd en goed begrepen had. Hij voerde te dien einde niet enkel sommige brokstukken uit de gehouden redevoeringen aan, maar

vond zelfs goed ze te beoordeelen en te weêrspreken. Inderdaad, vele leden der Eerste Kamer schenen ditmaal als met opzet allerlei dingen te doen welke zij niet doen moesten, welke buiten hunne roeping lagen. Waar moet het heen, als leden van de Eerste Kamer gaan polemiseren tegen leden der Tweede? Zullen deze bij hunne eerstvolgende zitting dan repliek leveren op de bedenkingen van genen, en omgekeerd deze laatsten weêr tegen de eersten? Bovendien, is het edel, is het voegzaam zelfs, redevoeringen uit te spreken tegen personen die in de vergadering niet tegenwoordig zijn, of, daar tegenwoordig, toch het woord niet kunnen vragen? De heer van Nispen heeft zich, dunkt ons, een weinig in zijne rol vergist, en die van een pater redemptorist gespeeld, die vrijelijk tegen de ketters mag uitvaren, omdat zij toch niet onder zijn gehoor zijn, of, daar aanwezig, hem niet kunnen tegenspreken. En waren de aanhalingen dan nog maar juist geweest en ter zake dienende! Maar ze waren, zoo als uit eene eenvoudige vergelijking ten klaarste blijken moet, geheel verminkt; en de heer van Nispen leverde wel het bewijs dat hij de bedoelde redevoeringen gelezen, maar niet dat hij ze begrepen had. Wij willen hopen dat het in den vervolge bij het door hem gegeven voorbeeld blijven zal, en dat kamerleden, beide der Eerste en Tweede, zich voortaan zullen onthouden van dergelijke soort van kritiek. De dagbladen staan daartoe voor hen open; eene parlementaire vergadering is de plaats niet voor zulke onparlementaire uitvallen tegen afwezigen.

Laten wij nu de bijzonderheden daar, en overzien wij ook hier de diskussie in haar geheel, dan kunnen wij niet anders dan volkomen instemmen met den heer Thorbecke, toen hij rondweg en zonder eenig voorbehoud verklaarde: ‘Dergelijke twist leidt tot niets.’ Het votum der Kamer tegen den minister van koloniën heeft omtrent de koloniale staatkunde niets beslist. Ook wij vernamen wel dat de sprekers beginselen bestreden, en ze heftig en hartstogtelijk bestreden, maar wij zagen hen geenerlei beginsel daartegenover stellen, of het moest zijn: behoud van den toestand zoo als die op dit oogenblik bestaat. ‘Doch dit, - zeide de heer Thorbecke met reden, - dit is geen beginsel ten aanzien van welke maatschappij ook. Elke toestand verandert van zelven en de vraag is slechts, of wij die verandering zullen besturen, dan daardoor zullen worden medegesleept.’ Tot welk resultaat kon dus eene bestrijding der regering lei-

den, waarbij de oppositie zelve niet wist wat ze aan het regeringsbeleid tegenover wilde stellen? En kan het derhalve nog twijfelachtig zijn dat er ook hier slechts gestreden werd om strijd te voeren, zonder doel, zonder plan, zonder stelsel of beginsel hoegenaamd? En dan herhalen wij de straks gestelde vraag: is dat de roeping eener Eerste Kamer, zulk een strijd te voeren tegen de regering, ten eerste met hartstogt en drift, ten tweede met gemis aan de noodige zaakkennis, ten derde eindelijk zonder eenig ander gebleken doel dan alleen: de regering op eenigerlei wijze te bemoeilijken? De openbare meening heeft, gelooven wij, de vraag al voldoende beantwoord. Wat wij nu hopen en meenen te mogen verwachten van een zoo hoog en anders zoo waardig staatskollegie als onze Eerste Kamer, is, dat ze weldra den nadeeligen indruk zal uitwisschen dien de houding van velen harer leden thans op de Nederlandsche natie heeft te weeg gebragt. De Eerste Kamer keere bij de behandeling der staatszaken en bij de beoordeeling van regeringsbeginselen en regeringsdaden tot die kalmte, die waardigheid terug, welke bovenal haar voegt en tot dusver haar ook steeds heeft gekenmerkt. Zij bedenke toch, dat elke schrede verder op den thans ingeslagen weg tot de meest noodlottige uitkomsten zou kunnen leiden. Zij bedenke dat juist hare weigering om tot eenige wettelijke regeling der Indische zaken mede te werken, gelijk nog onlangs met veel grond werd opgemerkt, gansch het Indisch beheer aan de willekeur van elken minister, wie dan ook, prijs geeft. Zij bedenke dat zij, voortgaande op dezen weg, niet alleen groot nadeel toebrengt aan de tegenwoordige regering, welke zij zelve verklaard heeft in stand te willen houden, maar in 't algemeen ook aan den ganschen staatkundigen toestand van ons land. Wat toch zou het geval moeten zijn, als de Eerste Kamer, in plaats van te blijven wat zij behoort, eene tweede instantie der wetgevende magt, de taak der eerste, de rol der andere kamer overnam, en zich stelselmatig èn tegen deze èn tegen het regeringsbeleid bleef kanten? Immers niets minder dan een uiterst gevaarlijk konflikt en een bijkans onoplosbare strijd, sinds toch uit den aard van de zamenstelling der beide kamers, de verklaarde volkswil, waar het regeringsbeginselen betreft, steeds geacht moet worden door de Tweede Kamer te zijn vertegenwoordigd, en eene ontbinding der eerste aan het volk geene gelegenheid biedt om nader op onmiddellijke wijze zijn oordeel

en zijne wenschen kenbaar te maken, terwijl eene gelijktijdige ontbinding der Tweede Kamer het konflikt misschien wel kan doen ophouden, maar het even goed alleen verschuiven, indien de Eerste Kamer toch hare oppositie tegen de nieuw gekozen vertegenwoordiging blijft volhouden. Het laatste redmiddel ware dan, - het werd dezer dagen reeds meermalen opgemerkt, - eene herziening der Grondwet. En dat zou de Eerste Kamer toch wel niet verlangen; zoo iets kan, haar eigenbelang nog daargelaten, niet in hare bedoelingen liggen; zij kan niet wenschen, letterlijk om niets eene omwenteling te bewerken, die in de eerste plaats haar eigen val zou veroorzaken, maar bovendien ook het vaderland welligt met onoverzienbare gevaren zou bedreigen. En daartoe, om aan zulke gevaren, zonder eenige wezenlijke reden, het vaderland bloot te stellen, daaatoe zal, vertrouwen wij, de Eerste Kamer wel in waarheid en in de regte beteekenis van het woord, te behoudend zijn; en wij mogen ons dus veilig overtuigd achten, dat zij, tot hare aloude bedaardheid uit den roes teruggekeerd, waarin de alarmkreten der reaktie haar gebragt hadden, weder met de gewone kalmte zal onderzoeken wat haar door de regering wordt voorgelegd, en daarover een wèl doordacht, zelfstandig en onpartijdig oordeel zal weten uit te spreken.

Na al het gezegde kan het wel niet moeilijk vallen te voorzien, wat naar de meeste waarschijnlijkheid de naaste toekomst ons voor het koloniale vraagstuk baren zal. Dat de ijdele en nuttelooze strijd zal hernieuwd en voortgezet worden op den voet waarop hij is aangevangen, kunnen wij naauwelijks onderstellen. Daarvoor hebben wij werkelijk te veel eerbied voor het gezond verstand en ook voor de goede trouw van onze vertegenwoordigers. Zij allen moeten het ten laatste toch hebben ingezien, dat de twist, op die wijze volgehouden, inderdaad tot hoegenaamd niets kan leiden; en geen hunner zou, dunkt ons, oneerlijk genoeg zijn, om zonder reden en zonder grond, zonder in waarheid de regeringsbeginselen te kunnen veroordeelen welke het kabinet voorstaat, eene stelselmatige oppositie te blijven voeren alleen om de regering lastig te vallen. Wel mogen wij verwachten dat de echte voorstanders van het behond, gelijk wij ze thans wederom leerden kennen, den strijd tegen

het ministerie zullen voortzetten; en volkomen zijn ze daartoe in hun regt; ook zou het ons leed doen wanneer zij hun beginsel plotseling opgaven of daarvan ook slechts in eenig opzigt afweken: juist door de tegenstelling komen de regeringsbeginselen te sterker uit en wordt het gemakkelijker ze naar hun waren aard en wezen te beoordeelen. Maar wat wij niet kunnen gelooven, is, dat zij, die in beginsel volkomen met de regering instemmen en alleen in bijzonderheden, alleen in het oordeel over de toepassing van haar verschilden of nog blijven verschillen, andermaal hun steun aan het ministerie zouden weigeren. Dat vooral moet worden vermeden: de zoo noodlottige en zoo onjuiste vermenging van het oordeel over het stelsel met dat over de wijze van uitvoering. Over beide kan strijd worden gevoerd; maar die strijd moet een ordelijke, geregelde, stelselmatige zijn. 't Is regt, zich tegen de regering te verklaren als men zich kant tegen hare beginselen. En 't is mede juist, ook wanneer men die beginselen is toegedaan, maatregelen van toepassing te bestrijden, welke men afkeurt, mits die maatregelen òf reeds ten uitvoer zijn gelegd door de regering òf, nog niet tot uitvoering gekomen, aan de orde zijn gesteld. Maar zeer onjuist moet het blijven, en alle ordelijke diskussie, alle wezenlijke beslissing wordt ten eenemale ondoenlijk, wanneer men, zooals nu in de beide Kamers geschiedde, niet de beginselen, niet het regeringsbeleid zelf, maar bijzondere, voor de toekomst beraamde, nog niet met juistheid te beoordeelen plannen bestrijdt. Op die wijze, als de vroegere verwarringsmethode blijft gevolgd, is eenvoudig alle regeren eene onmogelijkheid. De vertegenwoordiging beslisse of zij dit laatste verlangt.

Wat, ten besluite, het zoo wigtige koloniale vraagstuk op zich zelf en in 't algemeen betreft, wij gelooven te mogen aannemen dat zijne toekomst thans voor een goed deel is verzekerd. Wij zijn met onze koloniale zaken als 't ware een nieuw, en, zoo we meenen, een gelukkig tijdperk ingetreden. Al meer en meer begint zich in den lande de overtuiging te vestigen, dat het Indisch bestuur niet onvoorwaardelijk mag worden overgelaten aan de willekeur eener geheimzinnige en volkomen autokratische regering, maar dat openbaarheid van regeringshandelingen en algemeene belangstelling der natie in het lot en den toestand harer overzeesche bezittingen de eerste voorwaarden zijn van een goed en regtvaardig bestuur en van

de wezenlijke bevordering onzer eigene belangen zoowel als van die der koloniën zelve. Wij noemen dit een hoogst verblijdend verschijnsel. Want met reden werd er meermalen opgemerkt, dat niets beter geschikt is om den band tusschen moederland en koloniën naauwer toe te halen en beider ware belangen bevorderlijk te zijn, dan juist die algemeene belangstelling in koloniale zaken, die tegenwoordig bij onze natie zich begint te vertoonen. Evenwel, ook deze kan hare gevaren hebben, indien zij niet in de eerste plaats tot een behoorlijk onderzoek naar den waren staat der Indische toestanden leidt. Zonder dien, zonder de noodige, alleen door onderzoek, maar dan toch met niet al te groote inspanning en tijdverlies te verwerven kennis bij het algemeen, zou juist de opgewekte belangstelling tot hoogst noodlottige gevolgen kunnen leiden, indien het namelijk aan de reaktie gelukken mogt, door valsche voorstellingen omtrent de liberale Indische politiek de onkundige menigte tegen deze in 't harnas te jagen. Eene nieuwe Aprilbeweging op koloniaal gebied, zou, door hare pressie op regering en vertegenwoordiging, voor jaren welligt die zoo hoogst noodzakelijke regeling kunnen doen verschuiven, welke de Indische toestanden vóór alles thans behoeven, eene regeling alleen door hen geschuwd en tegengewerkt, die eigen voordeel bejagen uit den staat van onzekerheid en wanordelijkheid, in welke onze koloniale zaken steeds meer en meer beginnen te verkeeren. Zeer beducht intusschen voor die gevaren, schoon wij ze wèl in 't oog moeten houden, zijn wij niet. Ook hier meenen wij te mogen vertrouwen op het gezond verstand der natie zelve. Wil zij invloed oefenen, en teregt, op de belangen der koloniën en op den gang van het koloniaal beheer, dan zal zij ook inzien, dat ze daartoe althans eenige, zoo al geen buitengewone kennis van Indische zaken en toestanden behoeft; en, deze eenmaal door onpartijdig onderzoek verworven hebbende, zal ze ook wel geen vat meer geven aan de bedriegelijke voorstellingen, waarmede reaktie en egoïsme haar trachten om den tuin te leiden. Ze zal klaar en duidelijk leeren verstaan, en al meer en meer van de overtuiging worden doordrongen, dat regelmaat en orde in koloniale zaken even noodig, even onmisbaar zijn als in alle andere, dat in het Oosten als in het Westen wanorde even schadelijk, orde even noodzakelijk is, en dat het invoeren van deze in ons koloniaal bestuur de eerste, thans tot de meest dringende behoeften van het oogenblik behoort. Zullen wij de

onmogelijk tegen te houden, door den noodwendigen gang der feiten zelve dag aan dag veroorzaakte veranderingen in de bestaande Indische toestanden besturen, of zullen wij ons daardoor laten medeslepen? Dat is werkelijk de hoofdvraag waarop alles in dezen nederkomt. Wij mogen niet onderstellen dat de natie en hare vertegenwoordiging, den waren stand der zaak wèl begrijpend, die vraag in laatstgemelden zin zou kunnen beantwoorden. En daarom gaan wij dan ook met gerustheid de toekomst te gemoet. Maar de handen dan ook ineengeslagen tot bereiking van het gestelde doel: behoorlijke regeling ook van de Indische toestanden en van het Indisch bestuur; de eendragtige zamenwerking daartoe ingeroepen van allen die in waarheid het wèl meenen met het vaderland, en niet dan zijne waarachtige belangen wenschen te behartigen. Op die wijze zullen wij niet alleen den duur verzekeren van de tegenwoordige regering, gelijk de overgroote meerderheid onzer het wenscht; maar, zoo handelend, mogen we ook verwachten, dat eerlang eene orde van zaken in onze koloniën zal worden tot stand gebragt, welke deze, als ons, tegen de thans nog dreigende gevaren te beschermen weet. Het behoud der koloniën voor het moederland en beider ware belangen steeds bovenal; maar dan ook de middelen gewild, door welke alleen dat behoud en die belangen op den duur te verzekeren en wezenlijk te bevorderen zijn.

Mylady Carlisle.

XIX.

Welk eene plotselinge verandering! Nog ruischten wel de tonen der muziek en ijlden de knechten met de bladen konfituren en wijn door de zalen van Carlisle-house, maar de gastvrouw, de ziel van het feest, was afwezig. Wat de oppozitie voornaams en adellijks in hare gelederen bezat, was door Mylady dien avond opontboden en werd er ontmoet door de felste tegenstanders, die echter elken wrok bij het betreden van dat huis schenen achter gelaten te hebben. Wat plompheid den hoogsten adel in het Engeland dier dagen ook nog mocht aankleven, in de salons van Mylady Carlisle - zoo als hare vertrekken reeds werden genoemd - werd de hoekigheid en de stijfheid afgelegd, het grove woord en de niet minder grove lach teruggehouden en de fransche *courtoisie* en *galanterie* als een waardig model nagestreefd en gevolgd, zij het ook slechts van verre. Wij weten dat Mylady hoog genoeg stond, om zich gewillig te buigen voor de aristokratie van het talent, om nog eene andere kracht te erkennen, dan die de geboorte of de rang vermocht te geven, om nog eene andere eerzucht te bezitten dan te heerschen over hare Pairs door de macht, welke op haar afschaduwde van den troon. Wij weten, dat het haar ideaal was, wat reeds aan de Seine-boorden min of meer begon verwezendlijkt te worden, om te midden der staatswoelingen, te midden van het wrijten der partijen, van godsdienstgeschil en partijhaat, een neutraal gebied te doen ontstaan, waar men, van welke kleur, van welke richting ook, elkander de hand zou kunnen reiken. Of haar streven, door den tijdgenoot bewonderd en door de dichters van den dag met geestdrift bezongen,

en door de nakomelingschap gewaardeerd, geen eerzuchtige bedoeling ten grondslag had? Of hare werkzaamheid in deze richting niet eene voortzetting was van hetgeen zij op een ander gebied reeds voor lang was begonnen? Wij hebben recht het te gelooven, hoewel wij het tevens voor zeker achten, dat er óok aan eene behoefte haars verstands door werd voldaan, dat, hoe de invloed, dien zij op den tijdgenoot oefende, er ook door gebaat werd, zij tevens een door haar zelven noodig gekeurden invloed onderging, den invloed van de uitnemendsten van haren tijd.

Maar wie er in haar binnenst had kunnen lezen, toen zij voor eenige dagen haar Steward met de uitnoodigingen voor dit feest uitzond, zou geen oogenblik hebben getwijfeld, dat ditmaal de berekenende politiek de eenige drijfveer was geweest. Het had niet weinig bevreemding gewekt, dat zij, de vriendinne van den geweldigen maar thands gekortwiekten Ier, die tijdens het rechtsgeding zoo onverholen hare bewondering van hem had uitgesproken en anderen verlokt had haar voorbeeld te volgen, sedert vrolijker en opgewekter dan ooit was geworden, hoewel de toekomst voor dien vriend donkerder en donkerder werd.

Zijne Majesteit kon zijn angst en zijn wrevel, die er gewoonlijk mede gepaard ging, niet verbergen, en sprak die luid genoeg bij de recepties uit, tot het houden van welke zijne gemalin hem steeds dringend uitnoodigde, daar zij veelvuldige gemeenschap in deze uren van krizis met den adel, ja zelfs met de lager staande burgers nuttig keurde, in aanmerking genomen de macht van genen, die de kroon steunen konden, en het steeds wassend vermogen van dezen, die zoo mogelijk in goede luim moesten worden gebracht. Maar wie er ook die recepties bijwoonden met een rimpel op het gelaat, Mylady Carlisle maakte eene eervolle uitzondering. Zij vertoonde eene kalmte, die bijna niet geveinsd kon zijn, zoo natuurlijk scheen ze; eene tevredenheid des gemoeds, die zich te kennen gaf in de beminnelijkste vriendelijkheid voor ieder der gasten; zelfs een vernuft, dat al zijn schittering behouden en niets dan zijn vroegere bijtende scherpte had prijs gegeven. Velen, die verre stonden en slechts bij geruchte van Myladies betrekking tot Strafford hadden gehoord, betwijfelden het bestaan daarvan, en zij, die haar van meer nabij hadden gâgeslagen, trokken de schouders op en prevelden, met een blik, waarin wrevel school, op de schoone ma-

jestueuze gestalte, dat Mylord Strafford zeker geenerlei hoop meer had en de levende zich daarom afwendde van den doode. Konden zij ook de schranderheid der politieke vrouw daarin huldigen, die zich bij tijds van den reddeloos verlorene afkeerde, de koele berekening, de kille zelfzucht, die er toe in staat stelde, werd er tevens in opgemerkt. Wat Mylady Carlisle in de schatting der tegenpartij mocht winnen, verloor Lucy Percy dubbel in de waardeering van tegenstander en bondgenoot. Toch bleef het hun, die den troon omringden, vreemd, dat Hunne Majesteiten geene gelegenheid lieten voorbijgaan om Mylady hunne hooge genade te betoonen. Het bevreemdde het meest van Zijne Majesteit, die, hoe men ook over zijn geestkracht mocht oordeelen, hoe men ook dacht over het beginsel van het goddelijk recht der Koningen, dat hij tot onverwrikbaar dogme verheven had, toch algemeen beschouwd werd als echtgenoot en vriend de deugden te bezitten, die een zelfzucht en een berekening, als waarvan Mylady blijk gaf, ten strengste moesten doen veroordeelen.

Maar hoe dat ook ware, de gezindheid Hunner Majesteiten, de hooge gunst, die Mylady door hen waardig werd gekeurd, droeg er toe bij om de zalen van Carlisle-house op den feestavond overvuld te doen zijn met de edelste vertegenwoordigers van beide partijen. De Sunderlands en de Norfolks, de Bedfords en de Leicesters waren aanwezig en ontmoetten er Essex en Manchester, Oliver St. John en Falkland. *Master* Pym en John Hampden waren uitgenoodigd; maar gene had zich wegens ziekte laten verontschuldigen en deze, oprechter, had in de beleefdste vormen de gastvrouw doen gevoelen, dat hij zijne tegenwoordigheid tegenover haar, die hem de eer bewees eener uitnoodiging, niet zou weten te verklaren. Maar trokken die twee hoofden zich terug, zij waren er toch voldoende vertegenwoordigd door den jongen Algernon Sidney, een Neef van Mylady, daar hij de zoon harer zuster was, een jongeling, ontrouw aan de overleveringen zijns geslachts, afwijkende in geestesrichting en gedragslijn van het overgroote deel van den Engelschen adel. In de voorste gelederen, ja bijkans aan de spitse, voerde hij het beginsel der volksrechten tegen den vijand aan, en zijne zwaardspits was niet verre meer van den koningsscepter verwijderd, die het daar tegenovergesteld dogme verdedigde. Die zwaardspits zou binnen weinige jaren dien geheven scepter wagen aan te raken niet alleen, maar zelfs doen nederzinken.

Terwijl zijne pairs, zijne naaste verwanten, zijne vrienden en kameraden, die even als hij, op de banken van Eton-college hadden nedergezeten, in spel of drank vergetelheid zochten van een leven, dat zij niet wisten te besteden en waarvan de beteekenis hun ten eenenmale onbewust was, had hij den strijd begrepen, door de edelsten van het koninkrijk aangegaan, had hij zich midden in de woeling gestort, zonder weifeling de banier gegrepen, die hij ten einde toe zou omhoog heffen, tot hij haar eenmaal op het schavot bij den zwaardslag van den beul zou moeten laten zinken. Geen wonder, dat hij weinig in Carlisle-house en nimmer in White-hall werd gezien; geen wonder, dat niet weinigen verbaasd waren hem op dien feestavond te zien binnentreden. De begroeting zijner tante was in het oogloopend hartelijk, wat een gemor had doen ontstaan onder de meerderheid der gasten en juist onder den hoogen adel, die, voor een deel aan hem verzwagerd, de banden des bloeds reeds voor lang verscheurd had en hem haatte als een ontrouwe en hem zelfs zou veracht hebben, zoo hij minder vrees had opgewekt. Mylady had hier de meeste krachtsinspanning noodig om de onzijdigheid van haar grondgebied te handhaven en was ten slotte daartoe alleen in staat door een beroep te doen op de andere elementen van haar kring, voornamelijk de aanwezige vertegenwoordigers van kunst en wetenschap, en onder deze bij uitnemendheid de dichters Waller en Voiture, welke laatste door haar verlokt was Parijs voor een poos te verlaten en de vorstelijke gastvrijheid van Carlisle-house en de hulde van gantsch Engeland te komen genieten.

Overal en juist ter rechter tijde aanwezig, wist zij hier een scherp woord, dat naar den politieken strijd zou kunnen terugvoeren, door eene enkele bijvoeging van beteekenis of richting te doen veranderen, ginder de strakheid - gevolg van de vijandschap, die de *courtoisie* gebood te verbergen - te ontplooijen door eene enkele vluchtige opmerking, die tot een onderhoud aanleiding gaf, waarvan het charakter algemeenheid was. En waar hare schier onuitputtelijke hulpbronnen schenen te falen, daar werden de twee muzenzonen aangevoerd, de beide broeders naar den geest, maar toch de trouwe afspiegeling van de twee volken waartoe zij behoorden, misschien zelfs wel van de kleine waereld waarin zij zich thands bewogen; de beide geestverwanten, die in betuigingen van verknochtheid, van wederkeerige waardeering en bewondering verdubbelden, naarmate de

naijver in het binnenst gants andere aandoeningen deed ontstaan. Voiture vooral ontving de meest onwraakbare bewijzen van hooge waardeering, en zij die zich het minst gemakkelijk in de vreemde taal wisten uit te drukken, waren het warmst en het meest in geestvervoering over 's dichters nooit genoeg te roemen gaven. Waller, de hem innig verknochte kunstbroeder, merkte het op met een fijn ondeugend lachjen, en die opmerking, hoewel dien avond niet naar waarde geschat, was misschien de vernuftigste, die hij ooit maakte, vernuftiger zeker dan al de hofdichten, die hij tot dusverre had vervaardigd, ofschoon ieder erkennen moest, dat daarbij zijn vernuft toch óok wel op brandschatting gesteld was.

Het was in de hel verlichte en warm gestoofde zaal een aanlokkend tafereel, hoedanig een wij gaarne van de meesterhand des beeldenden kunstenaars op het doek vereeuwigd zouden zien. Hoe het scheppend vernuft het oogenblik zou weten te treffen en aan het doek te boeien, dat hier de half *gevoileerde* blik der Sunderlands zich vestte op het rond, openhartig, maar streng ernstig gelaat van Essex, ginds den sarkastischen glimlach zich om de fijne aristokratische lippen eens Bedfords plooide tegenover den bezielden blik van den jongen Algernon Sidney, wiens hand de greep van zijn zwaard schijnt te naderen; dat verder op den achtergrond der lange zaal, hoewel die groep in de kunstschepping de eereplaats op den voorgrond verdiende, Mylady Carlisle Lord Jermijn van ter zijde beschouwde, die, uit den kring getreden en in gedachten verzonken, den schouder tegen een der marmeren pijlers van den schoorsteen geleund, de verschillende groepen overziet of dit wellicht slechts s c h i j n t te doen en, dit naar Myladies strak op hem gevestigden en veelbeteekenenden blik te oordeelen, zelfs nog niet eens voldoende.

Maar hoe jammer, dat de beeldende kunstenaar gebonden is aan tijd en ruimte, dat hij ons niet den voortgang der handeling - want een drama wordt hier gespeeld - kan doen aanschouwen; dat hij ons niet kan doen zien, hoe Lord Jermijn bij het woord, dat Mylady hem toefluistert, het hoofd als met een schok opheft en de leden tot beweging dwingt; hoe Mylady de groepen vervolgens als doorzweeft, den puriteinschen Essex op de schouders tikt en hem toefluistert, dat haar jacht van Caërmarthen te koop is, Neef Algernon bij de hand neemt, ter zijde leidt en hem, tot zijne groote verbazing over het ongekend vertrouwen, uitnoodigt hare goederen in het Noorden te

willen gaan bezoeken, maar onverwijld, reeds morgen, en daar orde te willen stellen op de zoo verwarde zaken, wat zij haar broeder - zijn oom Algernon - om zekere redenen niet vragen kon; hoe zij een woord, in een der afgelegenste groepen opvangende, nog wel het woord van geheimen aanslag, met een beminnelijk lachjen zich tot hem wendt, die het uit, en, geheel nieuwsgierigheid, naar de beteekenis daarvan vraagt, op de mededeeling daarvan te meer aandringend, hoe terughoudender de spreker zich toont, totdat hij wel bekennen moet, dat er geruchten loopen van een tweede buskruidverraad, dat thands echter alleen het in de lucht springen van het Parlement zoude bedoelen; hoe zij daarop met alle teekenen van ontzetten den spreker aanried daarvan openlijk gewag te maken, den Prokureur-Generaal Oliver St. John daarop te wijzen, zelfs Zijne Majesteit daarover te onderhouden en deze in de gelegenheid te stellen te toonen, hoe zeer Zijner Majesteit de betuigingen van genegenheid jegens het Huis der Gemeenten heilige ernst waren.

Maar jammer bovenal, dat de kunstenaar niet ter zelfder tijd den indruk zou kunnen schetsen, dien het binnentreden van den Steward en diens haastig gefluisterde woorden op Mylady te weeg brachten, en onmogelijk in staat is in de taal der lijnen en kleuren, de tegenstrijdige, de elkaâr bekampende en vernietigende aandoeningen terug te geven, die zich openbaarden op het verwrongen gelaat, in den toon der stem, in houding en gebaar, toen Mylady Kolonel Goring had gesproken, Lord Jermijn heimelijk had doen roepen en na diens vertrek een oogenblik alleen bleef. Het masker, dat zij zich voor het gelaat had gebonden, viel af. De majestueuze kalmte verkeerde in de heftigste onrust; de lippen, die straks nog een zoete vleierij fluisterden, stamerden thands onsamenhangende woorden. De straks nog fiere gestalte kromde zich, de stoute blik, die ieder waagde te ontmoeten, ging schuil achter de trillende vingeren, die zich over hare oogen heenspreidden. ‘Verloren, verloren!’ snikte zij, op een der sofaas neêrgegleden. Maar niet lang lag zij verbrijzeld neder. Te lijden en zich daarin te vermeien, tranen te weenen en daarbij den wellust der smart te genieten zonder eene krachtige poging om den toestand te doen verkeeren, dat mocht stroken met de geaardheid van haar broeder Algernon, maar geenszins met de hare.

Neen, gantschelijk niet! Mocht de eerste schok haar ook neder hebben geworpen, zij behoorde tot de veerkrachtigsten, die juist, naarmate de schok die hen neêrwierp hevig was, zich ook weder te eer omhoog heffen. De slag was verloren, maar er moest gedacht worden aan redding der gewonden, aan dekking van den aftocht der alsnog ongedeerden. Allen waren ontkomen, behalve haar broeder Jove. Ja, Goring had gelijk, deze m o e s t gered worden, niet alleen in zijn eigen belang, maar in dat van allen, wier beschuldiger hij zou moeten worden, indien hij niet aan de handen van de tegenpartij werd ontrukt. Werd hij gered en kon hij ontvluchten, dan kon er niets tot klaarheid worden gebracht, dan mocht Goring, de laffe ziel, zelf de ontdekker zijn van het komplot en de namen noemen van hen, die op het vaste land zich bevonden buiten het bereik van den gierenklaauw van Pym; deze, schoon in scherpte van gezicht den uil naar de kroon stekend, zou zich toch geen duidelijk denkbeeld kunnen maken van het gebeurde, en niet al de draden van het weefsel weten te vatten.

Maar indien Jove in hechtenis bleef, zou het getuigenis van hem, die zich in hun midden indrong, bekrachtigd worden door de bekentenissen van den gevangene. O zij twijfelde er geen oogenblik aan, dat er werkelijk verraad in het spel was, en die vreemde mannen niet binnen waren gedrongen alleen om hun hoofdman in het ontstane geschil te hulp te komen. Hoe haastig Goring haar ook het gebeurde had medegedeeld, zij begreep de toedracht volkomen, en wist den draad voort te spinnen waar de andere dien had afgebroken. ‘De vermoedelijke indringer was een zekere Conway,’ had Goring gezegd.

Werkelijk, zij herinnerde zich dien naam; zij herinnerde zich den jonkman, die aldus heette, die.... Haar werd het duidelijker dan het Goring was. De politiek was misschien toch wel vreemd aan het verraad; de minnenijd alleen kon er wellicht de oorzaak van wezen! Jane Howard mocht de middellijke oorzaak der ontdekking genoemd worden. Mylady sprak den naam van het kind schier met deernis uit.

‘Dan was er toch nog eenige reden om haar geboren te doen worden,’ prevelde zij.

Maar zeide Goring niet dat de jonkman met het gebeurde bekend bleek te zijn? Van waar die kennis? Slechts aan de drie hoofden van het eedgespan was alles vertrouwd, en geen hun-

ner kon zij verdenken van een verraad, dat hen niet zóo veel voordeel kon aanbrengen als wel de zegepraal zou hebben gedaan. Zij zou het evenwel weten, en dan, wee den verrader! Het was of de uitdrukking van haat, die haar gelaat bij die gedachte misvormde, haar bewust werd en haar zelve ontzette, want er voer een rilling door haar leden. Maar aan de wraak kon morgen eerst gedacht worden; de redding vorderde oogenblikkelijk handelen. En die redding was moeielijk genoeg. De mannen, wien zij de uitvoering van hare gedachte had moeten toevertrouwen, waren gevlucht, hoewel zij een zwaard aan de heup en een dolkmes in den gordel droegen. Zij waren gevlucht en hun moed had zich niet verder uitgestrekt dan om haar te boodschappen dat een hunner gered m o e s t worden; de zorg daarvoor liet men haar en haar alleen over. Lord Jermijn, dien zij bij het vernemen van de tijding had hooren klappertanden, bijna zien bezwijmen, had zij maar spoedig een paard verschaft. De eenige dienst, welke die man haar bewijzen kon, was te vluchten. Laffe vrouwenzielen in een mannelijk omkleedsel! Dat zou h i j niet hebben gedaan, hij, wiens ketenen op dit oogenblik verdubbeld mochten heten, voor wiens kerkerdeur thands een grendel te meer was geschoven; hij, voor wien dat alles gewaagd was, die dit alles verdiende en meer nog dan dat. Hij zou niet het gevaar zijn ontvlucht en háar de redding hebben overgelaten; hij zou zich ook daarin een man hebben getoond, aan wiens fierheid de fierste vrouw zich gewillig en zonder schande zou hebben kunnen onderwerpen. ‘Thomas, Thomas!’ suisde het van hare lippen, en ditmaal was het de toon, van het hart eener vrouw ontweld. Maar zij mocht zich zelfs den tijd niet gunnen om aan hem te denken, want de trouwe Steward was binnen getreden; hij meldde dat hare afwezigheid was opgemerkt, en de dichter Waller, die uitgenoodigd was zijn laatst sonnet voor te dragen, bij het noemen van den titel: ‘Apollo aan Dafné’ om zich heen gestaard en geweigerd had voort te gaan zoolang zij niet tegenwoordig was aan wie het sonnet was toegewijd. Ongelukkige Waller, had Myladies blik, die u gold, den Olymp kunnen bereiken, al de Goden en Godinnen, dat speelgoed uwer kinderachtige verbeelding, waren eensklaps omgebuiteld, en in die buiteling verminkt!

‘Doe een karos inspannen, dadelijk!’ fluisterde zij den Steward toe, waarna zij naar de feestzaal terugkeerde.

Dat er iets gewichtigs gebeurd moest zijn, geloofde ieder. Het vertrek van Jermijn was gelukkig niet opgemerkt, daar hij zich den gantschen avond meest op den achtergrond had gehouden, hoe Mylady hem ook van tijd tot tijd gedwongen had zich in het gesprek te mengen. Maar dat de gastvrouw zich niet meer vertoonde, zij, die alle deelen tot een geheel vormde, en zonder wie dat geheel, weder in de deelen waaruit het zijn oorsprong had genomen, zoude opgaan, dit werd algemeen gevoeld en betreurd. Er drong zich dan ook bij haar terugkeer een deelnemende schare om haar heen, die vroeg wat haar deerde. Da stem van Voiture werd boven allen gehoord, die in een bevallig *impromptu* hen allen bij hare afwezigheid schetste als de aarde bij een totale zonsverduistering, waarop zij, innemend gevat als altijd, andwoordde dat het in geen geval meer dan een maansverduistering kon geweest zijn, daar er hier alleen sprake kon zijn van het verdwijnen van eene planeet, die haar licht van anderen ontleende. Het spiegelgevecht werd echter niet lang voortgezet, want op ernstigen toon deelde zij mede, dat haar broeder plotseling zeer ongesteld was geworden - het was waar, maar de tijding was reeds voor ettelijke uren tot haar gekomen en door haar zonder veel moeite verzwegen - zoodat hare tegenwoordigheid ginder dringend werd vereischt. Zij verzocht daarom haar neef Algernon haar voor een oogenblik te vervangen en bad allen haar dadelijk vertrek niet euvel te duiden. Zij hoopte weldra weder terug te keeren en verzekerde dat, was zij ook een oogenblik afwezig, zij met haren geest onder hun midden verwijlen bleef, waarom zij Waller verzocht de blijvenden niet langer te straffen door hun de mededeeling van zijn Sonnet te onthouden.

Den dichter verbleef niets anders dan òf zijn gedicht weder in de tasch te steken en voor gunstiger oogenblik te bewaren, òf het nu voor te lezen in de afwezigheid van haar aan wie het gewijd was. Het moge ons niet bevreemden, dat hij het laatste koos, ofschoon hij in zijn binnenste niet geloofde dat Myladies geest in hun midden zou zijn, welke uitdrukking hij niet hooger dan een poëtische figuur schatte, en niemant wist beter dan hij welke waarde daaraan te hechten was.

Geen der aanwezigen geloofde ook dat Mylady, ondersteld zelfs dat zij het gewild had, hare belofte zoude kunnen nakomen. Terwijl zij toch tot hen sprak, twijfelde er niemant aan of haar geest was reeds elders. Hare kalmte was ditmaal een

doorzichtige sluier en bedekte even als deze alleen om te beter te doen gissen. Mylady was zeer overspannen; zij toonde het in hare houding, in de woorden, die zij niet sprak, maar die nochtans gelezen konden worden op haar gelaat. Men had de beleefdheid gehad geen geloof te weigeren aan de velerlei geruchten, welke hun ter oore waren gekomen aangaande Myladies innige gehechtheid aan haren ziekelijken broeder, wiens raadselachtige krankheid zij altijd met zulk eene naauwlettende zorg had weten te verbergen. Men ontving er nu echter de overtuigende bewijzen van, dat de geruchten niet hadden gelogen, en tevens dat Northumberland bedenkelijker was dan ooit.

Het was of de krampachtig gesloten gorgel eensklaps zijn klem verloor, of een verkwikkende wind de verstikkende dampen, die haar straks omringden, plotselings wegvaagde, toen Mylady de menigte, in hare feestzaal vereenigd, verliet, en in haren karos plaats nam.

Argusoogen had zij gemeend op zich gevestigd te zien. Ware zij gast geweest en had hare gastvrouw ondergaan wat zij onderging, zij zou de veinzende voorzeker hebben doorzien. En toch dit mocht niet zijn! In het belang van hem, die ginder in den Tower het verlossingsuur verbeidde, die op hare kracht, haar beleid rekende, mocht niemant iets kunnen gissen, want het zou elke nieuwe poging doen verijdelen, ja onmogelijk maken. Werkelijk, zij dacht zich nog niet geslagen; zij durfde nog aan de mogelijkheid eener nieuwe poging gelooven, al waren nog de sporen der geleden nederlaag niet uitgewischt, en indien deze niet uit te wisschen waren, en nog wel spoedig, nog wel dadelijk, dan liep zij zelve het grootste gevaar. Jove was gevangen en Robert Conway was zijn cipier! Zij poogde den jonkman, dien zij zich herinnerde eens gesproken te hebben, zich in het geheugen terug te roepen; elk woord, toen gewisseld, te gedenken; hare beoordeeling van zijn persoon en charakter bij dat onderhoud zich weder te binnen te brengen. 't Was geen alledaagsch charakter; daar was fierheid in het hart en eerzucht ook; wat gene zou afwijzen, zou deze doen aannemen; er was zelfstandigheid, mannelijke kracht in dien jonkman, maar toch ook eerzucht, gloeiende eerzucht die die zelfstandigheld buigen, die kracht zou kunnen doen breken; daar was ernst, innige overtuiging in dat gemoed, maar daar school ook eerzucht en ook liefde, welke beiden misschien in dat binnenst wel één mochten genoemd worden;

want aan een innige zich zelve verloochenende, opofferende liefde geloofde zij ook bij Robert Conway niet. Het was of de trotsche, die zich zelve daartoe wel in staat wist, ook in dat opzicht geene gelijke wilde erkennen.

Het beeld van Robert Conway was in al zijne deelen voor haar geest verrezen, en zoo er nog eenige schaduw hier en daar ontbreken mocht, dan zou zij dit bij het terugzien van het origineel wel opmerken. De welbekende woning was bereikt; de Steward had aangeklopt. Voor dat de deur werd geopend, wenkte Mylady haar vertrouwde tot zich, en fluisterde hem toe naar Mr. Goring te vragen en haar dadelijk aan te melden nog voor men den tijd zou hebben te zeggen dat de Kolonel Goring zich niet thuis bevond.

De Steward was gewoon nooit naar het waarom te vragen, en vroeg het dan ook nu niet, hoewel hij Myladies bedoeling niet begreep. Toch was het haar zelve zeer duidelijk. Zij wilde Robert Conway, die zoo licht elken bezoeker zou terugwijzen, in den waan brengen, dat de overval nog niet aan al de bondgenoten bekend was geworden en er dus nog eenige in den strik waren te lokken. Dit zou den jonkman zeer gewenscht moeten zijn, indien hij waarlijk eens het werktuig der politiek ware, hetgeen zij echter nog niet gelooven kon. Was hij dit niet en hield hij Jove alleen uit minnenijd gevangen, des te beter voor allen en des te gemakkelijker zou zij dan den toegang weten te verkrijgen. Had zij bij al zijne wanhoop, toen hij haar na het bewuste onderhoud verliet, geene hulde, geen eerbied voor haar in zijne blikken, in zijn geheele houding kunnen opmerken?

Het scheen dat het aangewend middel reeds voldoende was en er naar geen ander behoefde omgezien te worden, want de geopende deur bleef open, na de mededeeling van den Steward wie er in den karos wachtte. Hoewel zij begreep dat hij, die de kruk vasthield en zich achter de deur verschool, een vijand was, trad zij zonder te aarzelen binnen, en trilde zij niet toen de toegang achter haar werd gesloten. Haar Steward had zij echter buiten doen blijven en hem bevolen een uur te wachten, maar, wanneer zij dan niet was teruggekeerd, naar Carlislehouse terug te gaan en hare edellieden en bedienden met den meesten spoed naar dit huis te zenden. Zij had het schijnsel van een flaauw licht door de wijde reten van de verweloze en verweerde luikjens der bovenverdieping zien heenschemeren,

en daarom vroeg zij in het stikdonkere portaal aan den onzichtbaren portier of Mr. Goring boven was, waarop haar met een kort ja werd geandwoord.

‘De Moabitische kent haar weg,’ prevelde de onzichtbare, toen hij haar den trap zag opgaan en aan de bovenste deur hoorde aankloppen. ‘Zij is in Israëls tente; wee der gevloekte!’

Mylady hoorde, voor de deur staande, iemant in het vertrek haastig heen en weêr loopen. Het was de overwinnaar, die na de behaalde zegepraal nog geen oog had kunnen sluiten. Hij had den bezwijmden Jove in de alkoof te bed doen brengen en zich daarbij verzekerd dat geen ontvluchting mogelijk was. Om zich daarvan bovendien te vergewissen, had hij besloten óok in het bovenvoorvertrek, waarin de alkoof uitkwam, te overnachten.

De oogenblikkelijke overspanning was verdwenen en had plaats gemaakt voor afgematheid naar lichaam en geest. Hij was verlegen met zijne overwinning, na welke hij eerst recht gevoelde hoe hij niet meer dan werktuig was. Meester Jean had hem geboden te blijven waar hij was, en niet te vertrekken voor hij, en alleen hij, hem dat zeide of schreef. Hij zou als getuige gebruikt worden tegenover het Parlement; hij zou als spion moeten optreden, maar de verdienste der ontdekking, datgeen juist wat hem alleen boven den rang van spion verheffen en aanzien konde geven bij zijne partij, zou hij geheel moeten afstaan aan een ander, aan Meester Jean, zijn gebieder. Hoe hij hem weder haatte, dien raadselachtigen, geheimzinnigen man! Hij had zich van den jongen Percy meester gemaakt; Jean was hem daarin behulpzaam geweest, maar niet om hem daardoor een dienst te laten bewijzen aan de goede zaak, waarmeê het Jean toch geen ernst was, getuige zoo menige sarkastische uitdrukking welke een schimpwoord op ‘de broederen’ inhield, ook niet om hem Jane nader te brengen, maar om zich zelven te wreken op het geslacht der Northumberlands, te wreken over eene hem aangedane beleediging, een gruwzame beleediging, welke echter voor Robert zoozeer nog in het duister lag, dat hij den aard daarvan niet gissen kon. Dus ook wat Jove betrof, was hij niet meer dan een werktuig.

Gedurende den strijd had hij tegenover dien jonkman zijne eigene rekening meenen te vereffenen, maar thands bij kalmer beschouwing moest hij erkennen, dat hij ook in dat oogenblik

als huurling slechts gevochten had. En dan die vijand zelf! Was die verachtelijke lichtmis, die pochende speler en slempende dronkaart, geen levend verwijt tegen Jane Howard, die hij zoo lief had en voor wier wederliefde hij zoo lang had geleden en gestreden? Zij had dien zondaar verkoren boven hem; zij had zich vergaapt aan het klatergoud van een naam; zij had hem, haar ouden vriend, terug gewezen om eenen, dien hij het recht had verre beneden zich te achten.

Dat alles ontstemde hem terwijl hij ginds rust zocht op de sofa. Hij was verachtelijk in eigen oog, omdat hij Jean had gehoorzaamd, terwijl zijne fierheid het influisterde dat hij een dergelijken bondgenoot niet noodig had, dat hij, geheel vrij, anders en beter zoude hebben gehandeld.

Arme overwinnaar, hoe slap hing weder de hand, wat wrevel woonde er weder in dat hart! Met zijne bittere overleggingen bezig, in zijn verbeelding het wicht voelend van de hem aangelegde boeien, die hij, hoe hij ze ook wrong, niet vermocht af te schudden, had hij geen oog gehad voor het arme ontstelde schepsel, dat in een hoek gedoken, hem schuchter was blijven aanstaren. Hij had hare aanwezigheid niet bemerkt, en zij durfde oogenschijnlijk er geen blijk van geven. Zij was het met zich zelve oneens hoe zij dien jonkman beschouwen moest: als vriend of als vijand. Daar welde iets in haar binnenste op wat naar erkentelijkheid zweemde, maar de stem der ervaring was luider dan die van het instinkt. Och, de booze menschen hadden haar geleerd de stem van haar hart te wantrouwen; de opgedane ondervinding dreigde haar zedelijken zin te verstompen of te verminken! Die jonkman had haar wel beschermd, en dat wel zonder dat zij er om had behoeven te vragen, maar hij geleek toch te veel op de anderen, die zij tot haar schade had leeren kennen, om haar niet tot voorzichtigheid aan te sporen. Zij bleef dus uit haar hoek zijn houding, zijn gebaren; de uitdrukking zijns gelaats bespieden, zonder iets te zeggen, zonder zelfs door eenige beweging hare aanwezigheid te verraden. Maar toen de jonkman, na lang op één punt gestaard te hebben, ten laatste de handen voor de oogen bracht, ze daarna vouwde en, het oog omhoog gekeerd, eenige woorden uitbracht, waarvan de toon haar trof; toen hij plotseling ophield, zich in den rug der sofa nederwierp, het hoofd op de eene hand gesteund, terwijl de andere slap neêrhing, toen maakte het instinkt alle aangeleerde kennis te schande,

sloop zij haar sluiphoek uit, boog zij zich naast hem neêr, vatte de afhangende hand en bracht die aan hare lippen.

Met een schok ontwaakte Robert uit zijn gepeins, en gants niet vriendelijk vroeg hij haar wie zij was. Zij noemde hem haar naam, die hem geheel onverschillig liet, zóo onverschillig zelfs, dat hij weder zijn gepeins dreigde voort te zetten, maar zij liet dit niet toe. De droefheid op 's jonkmans gelaat zoo duidelijk merkbaar gaf haar moed, want zij had nog nooit boosheid ondervonden van iemant die schreide of treurig was.

‘Je hebt voor me gevochten, en dat deê er nog nooit een; neen, waarachtig niet! Je hebt er toch geen spijt van, want je ziet er zoo bedroefd uit.’

‘Neen, neen; laat me, meisken!’

‘Maar waarom zie je er dan zoo sagrijnig uit? Ze hebben Nel altijd van den wal in de sloot geholpen, en ik dacht dat jij 't ook zoudt willen doen; neen, neen, dat 's niet waar, dat dacht ik niet; want je ziet er anders uit als die Kolonel en die dolleman, dien je zoo hebt toegetakeld! Ik had wel willen gieren van plezier, toen je hem onder hadt, als ik maar niet zoo'n hoofdpijn had gehad en je maar niet zoo dicht bij al die messen had gezien... Jongens, jongens, wat scheelde het weinig, of ze hadden je koud gemaakt.’

‘'t Is waar, meisken! ge hebt mij gered; ge riept om hulp en ik vergat dat.’

‘Ik spreek er niet van omdat je me danken zoudt. Neen, dat moet je nu niet denken, hoor! Als je niet tusschen beiden waart gekomen, dan hadden zij mij weêr beet genomen, zoo als die vervloekte Meester Phil somtijds deed, waar ik dan ook zijn facie meer dan eens voor gemerkt hebt, wat me den bijnaam bezorgde van valsche kat... Wat wou ik ook weêr zeggen?.... O ik heb zoo'n hoofdpijn!’ Zij wreef zich met de hand over het voorhoofd, als om de denkbeelden vast te houden, die er oprezen om weêr te verdwijnen. Robert zag haar voor het eerst eens goed aan, en bemerkte in welken deerlijken staat zij zich bevond. Hij had zich niet om haar bekommerd, en zij had hem nog wel gered! Wat hij voor haar had gedaan, was niet meer dan plicht geweest, en zoo hij de daad voor zich zelven ontleedde, dan ging er veel van het schijnbaar onbaatzuchtige verloren, daar de beleediger van die deerne Jove Percy was, met wien hij twist zocht, ja behoefte had te zoeken. Maar wat zij had gedaan, had zij niet behoe-

ven te doen en niemant had men het in dergelijke omstandigheden euvel kunnen duiden, indien het niet ware gedaan. En dat haveloos kind, dat door de anderen mishandeld was en dus zijn hulp wel had verdiend, had hij geheel vergeten; dat kind, dat naauw gedekt was tegen de winternachtkoude, zoo verscheurd waren haar kleêren; dat ziek was, want waarlijk hare handen, die hij even aanroerde, waren brandend heet, de groote oogen, die zij tot hem omhoog richtte, schenen in de roode kassen te gloeijen; dat kind had wel aan hem gedacht en had nog kunnen deelnemen aan zijn wrevel, aan al hetgeen hem ontstemde.

Hij kon het zich naauwelijks vergeven en sprak wat hij gevoelde bijna uit in de woorden: ‘Goed kind!’

‘Maar het zal wel overgaan!’ hernam zij, den jonkman vriendelijk toeknikkend. Zij had meer op den toon der stem gelet dan op den uitroep van Robert, en die toon deed haar zooveel plezier, dat zij dien nog wel eens en nog wel eens zou willen hooren. ‘Ik heb het wel meer gehad, maar dan wist Patty het er wel uit te laten schrobben... Maar koud is het toch.... en laat is het geloof ik ook wel.’

‘Kom, ge hebt misschien de koorts... Ga hier maar liggen op de sofa... Het vuur heb ik waarlijk laten uitgaan... Ga maar hier liggen!’

‘Zie wat te rusten: morgen vertel je me wel waar je van daan komt en waar je naar toe wilt.’

Hij was opgestaan en wees haar de plaats aan waar hij wilde dat zij zich zoude neêrleggen. Zij volgde met achterdochtigen blik al zijne bewegingen, maar vlijde zich neêr, toen ze zag dat hij zijn dikken mantel van een der stoelen had afgenomen en dien uitgespreid hield om over haar heen te werpen. Wel was zij nog niet gerustgesteld, maar het uitzicht op een zachte warme rustplaats was toch te heerlijk, om langer te weigeren.

‘Zie wat te slapen! Hebt ge ook dorst?’

Zij knikte van ja; hij zag op het *dressoor* de kannen en flacons na, maar er was wel wijn maar geen water. Hij maakte zich gereed naar beneden te gaan, maar toen riep ze hem toe, dat haar dorst al bedaard was en dat ze niets noodig had, en ze bad hem met zooveel aandrang te blijven en niet heen te gaan, dat hij van besluit veranderde, hoewel hij er niets van begreep en van een dwazen gril begon te mompelen. Maar zij had, waar hij geen acht op sloeg, ginder in de alkoof beweging

bespeurd, zelfs het snorken gehoord van den dolleman, en het koude zweet brak haar uit bij de enkele gedachte, dat ‘de jongen van daar ginder’ eens op mocht staan en haar naderen, terwijl zij hier alleen lag.

Terwijl zij lag te rusten liep hij met gehaaste stappen heen en weêr in het vertrek. Het was niet alleen om zich warm te houden; het mocht dat in het eerst geweest zijn, maar weldra overheerschten hem weder de vroegere gedachten, die de arme havelooze Nel voor een wijl had doen verjagen. Zwarter en zwarter werd hem het verschiet, somberder het heden; en naarmate zijn wrevel toenam, wrevel jegens Jean, Lady Jane, jegens zich zelven niet het minst, werd de voet driftiger bewogen. Daar werd de klink der kamerdeur zachtkens opgeheven en vervolgens, toen de grendel er van binnen voorgeschoven bleek te zijn, zacht geklopt. Dit moest herhaald worden, eer hij het vernam en de deur opende. Daar ruischte een vrouwenkleed op den drempel, daar werd uit de zwarte kap, die de geurige en met paerelen gekapte lokken half bedekte, een schoon gelaat zichtbaar, een gelaat dat hij zich herinnerde meer gezien te hebben en dat in betrekking stond tot treurige herinneringen.

‘Mr. Conway, herkent ge Mylady Carlisle niet?’ klonk het hem tegen, toen hij haar nog vragend bleef aanstaren, alsof hij zijn geheugen ontrouw had bevonden. Maar die enkele woorden waren voldoende om hem het verleden te doen gedenken, al de smart die hij geleden had en nog wel geleden door haar, die voor hem stond. Die enkele naam herinnerde hem bijtenden spot, kwetsenden smaad, herinnerde hem het oogenblik zijner grootste vernedering, het oogenblik, dat hem het liefste werd ontroofd en hij de hand van haar, die het hem ontnam, had gekust, omdat de geest des boozen zich aan hem had vertoond in de gestaltenisse van een engel des lichts. En die booze geest, die hem vernederde, die hem in het bewustzijn harer macht met een glimlach op het marmeren gelaat den dolk in het hart had omgekeerd, stond thands voor hem, alleen, te middernacht, in het huis waar hij als onbeperkt monarch gebood, zeker als smekelinge voor het behoud haars broeders, wiens leven zij van hem moet vragen, niet alleen ter liefde van dien broeder - wist zij wat genegenheid is? - maar om haar zelfs wille. O hij zou haar óok vertreden, hij zou haar óok doen lijden, maar niet zoo koel en koud als zij dat eenmaal vermocht te doen; hij zou óok haar hart

in het binnenste doen schreien, maar hij zou daarbij niet kunnen lachen, niet vrolijk kunnen zijn; hoe jammer dat hij dat niet kon!

Neen, vrolijk was hij niet toen hij de gehate in zijne macht zag! Bij het hooren noemen van dien naam, bij het herkennen van dat gelaat was hij een stap achteruit gedeinsd, had er zelfs ontzetten in plaats van blijde verrassing op zijn aangezicht gelezen kunnen worden. Hoe hij het zich zelven ook ontveinzen wilde, daar lag onder de gewaarwording van haat en wrok toch nog eene andere verscholen, eene, die het hem onmogelijk maakte om aan dien haat en dien wrok verachting toe te voegen.

Hare verschijning alhier getuigde van eene vermetelheid, die het bewustzijn zijner macht knakken of kwetsen moest, naarmate de daad uit moed voortsproot dien hij bewonderen, of wel uit kleinachting en geringschatting van zijn kracht, wat hem in eigen oogen vernederen moest. Het was eer het laatste dan het eerste wat haar hier-komen verklaarde! Was het niet duidelijk na de woorden, zoo voornaam vriendelijk maar weder op dien zilveren toon uitgebracht: ‘Gij herinnert u zeker, Mr. Conway, waar wij elkaâr eens ontmoetten en wat wij daar bespraken; gij herinnert u gewis het onderhoud toen gevoerd! Ik voor het minst herinner het mij zeer goed, en die herinnering deed mij het besluit nemen u hier te bezoeken. Dat onderhoud heeft mij u doen kennen als een edelman... Ik waardeer kracht van geest, nobelheid van gemoed, onbaatzuchtigheid; gij hebt dit alles getoond te bezitten!’

Gruwelijk, gruwelijk! Waagde die vrouw niet alleen op die bittere ure te zinspelen, maar er nog wel op te zinspelen om hem te bespotten, om hem zeer beleefd en met hoofschheid te herinneren hoe hij zich om den tuin had laten leiden! De trotsche, de onmeêdoogende, de valsche! Maar hij kon niet uitspreken wat er in zijn binnenst omging; de verontwaardiging en de toorn lieten hem slechts toe met heesche stem te roepen: ‘Zwijg daarvan, Mylady!’

Was op zijn gelaat dan niet de toorn merkbaar, die hem overheerde? Graauwde de ergernis niet in den toon waarop hij de laatste woorden had uitgebracht? Toch scheen het haar kalme stemming niet te verstoren, geen enkelen rimpel te doen plooien in dat gladde en blanke voorhoofd. Hij had haar bevolen te zwijgen van dat verleden, en zij achtte dit bevel niet

en ging voort: ‘Ik mag het niet om u zelfs wil, Mr. Conway! Mijne opvatting van uw charakter berust geheel op dat onderhoud, en die opvatting deed mij alleen het besluit nemen dat mij herwaards deed gaan. Men berichtte mij dat mijn broeder door u is gevangen genomen. Zonder de toedracht der zaak te kennen, ben ik er overtuigd van dat hij de schuldige is, dat hij de aanvaller en beleediger zal geweest zijn. Ik kom u voor hem vergiffenis vragen, en heb grond te hopen dat die bede niet vergeefs zal zijn. Bedroog ik mij, toen ik, bij ons scheiden in White-hall, aan wederkeerige achting geloofde? Ik meen te kunnen gissen wat de oorzaak zal zijn geweest van den gevoerden twist... maar gij, Mr. Conway, zijt naar het verstand zoo verre de meerdere mijns broeders, dat gij zijn dwazen schimp zult kunnen vergeten en vergeven, dat gij, waar hij beleedigde door zelfzucht, onbaatzuchtig en zelfverloochenend kunt blijven zoo als gij dat waart.’

Mylady was een geheel verkeerden weg ingeslagen. Voor hare dwaling bestond wel eenige aanleiding, daar zij niet wist, hoe de sluwheid eens vijands hare woorden, in dat onderhoud gesproken, had weten uit te leggen en haar charakter te verklaren! En nu zij dat niet wist en den jonkman tegentrad zoo als zij dit deed, was het werkelijk een bewijs harer hoogachting, ten minste harer erkenning van de ridderlijkheid zijns gemoeds. Zij meende zonder anderen omweg dan dien de eenvoudigste voorzichtigheid haar aanwees, op het doel te moeten afgaan en hem, dien zij zoo veel had moeten ontnemen, met openhartigheid een gunst te moeten vragen, die hij haar, minder dan iemant anders, zoude weigeren, al ware het ook dat hier niet alleen de minnenijd, maar, wat zij sedert haar binnentreden weder hoe langer hoe meer geneigd was te gelooven, ook de politiek in het spel was.

Het zou haar spoedig blijken hoe deerlijk zij zich had vergist, want Robert, die in elk harer woorden, en van zijn standpunt te recht, eene bespotting hoorde, die haar een beroep hoorde doen op zijne achting, op zijne onbaatzuchtigheid, had ten laatste in die mate zijne bedaardheid herkregen, dat hij woorden kon vinden, om te uiten wat er daar binnen broedde en ziedde.

‘Gij waagt te zinspelen op dat onderhoud, Mylady; en nog wel hier en te dezer ure! Gij zijt te schrander voor een dwaasheid, en ge zoudt er toch eene begaan hebben, als ge, werkelijk

bekend met hetgeen hier voorviel en nog voorvalt, nochtans in ernst geloofdet mij met die zoete woordekens nogmaals te kunnen verschalken! Neen, gij zijt er niet meê bekend; gij acht Jove Percy misschien alleen in een drinkgelag verslagen, en gelooft nog zóozeer aan uwe overmacht, dat ge mij door uwe beleedigingen denkt te kunnen vernietigen. Gij hebt uwe rol dus goed gespeeld, toen ge er belang bij hadt te doen gelooven dat het er geen was, maar thands neemt gij minder moeite en zijt ge ook minder geslaagd. Mylady, gij zijt vermetel in het gevoel uwer macht! Heeft de hoogmoed u ook dikwerf geholpen, thands brengt zij u in de val, want wat mij dreef Jove Percy gevangen te doen nemen, doet mij thands ook ú verbieden van hier te gaan.'

Mylady bemerkte niet alleen haar misstap, maar overzag thands eensklaps het dreigend gevaar. Zij had niet alleen de zekerheid ontvangen dat de aanslag ontdekt was en dat haar broeder gered m o e s t worden, maar ook dat de jonkman tegen haar was ingenomen, ja zelfs aangehitst. Toch gaf zij hare opvatting van zijn charakter niet prijs, hoe lomp zij ook uit haar eersten droom was wakker geschud, en daarom voerde zij hem te gemoet, kalm en waardig, overtuigd dat openhartigheid thands de grootste wijsheid was: 'Mr. Conway, ik ben met alles bekend wat hier is voorgevallen; ik stel er het grootste belang in, want ik nam aan alles deel; zelfs beraamde ik het plan dat gij hebt weten te doen mislukken. Ik mag u wat dat aangaat niets verwijten, want de partij, die gij aanhangt, leerde u voorzeker den gevangene in den Tower haten en verafschuwen. Toch dacht ik, dat gij met Mr. Percy om een andere oorzaak hadt getwist, en hem niet als samenzweerder tegen het Parlement hadt gevat. Ik schijn mij daarin vergist te hebben; toch blijft mijne bede aan u dezelfde. Alleen steun ik haar niet meer met een beroep op het verleden. De woorden, die gij mij toevoegdet, kwetsten mij niet, want zij welden niet uit uw hart op, al kwamen zij ook van uwe lippen. Maar al ware dat zoo, maar al geloofdet ge ook dat mijn gelaat een mom is, waarachter zich een afschuwelijk wezen verbergt, ik geloof dat het uwe niet bedriegt, dat gij u aan mij vertoond hebt zoo als ge werkelijk waart. En in dat geloof, ja in die overtuiging kom ik tot u en vraag: Stel mijn broeder in vrijheid en behoed mijn geslacht voor een ramp als de dood van Jove Percy zoude zijn. Waart ge eerzuchtig, ik zou er u op

wijzen, dat zulk een weldaad nog nimmer door eenig sterveling aan de Northumberlands is kunnen bewezen worden, en deze dankbaar zouden weten te zijn zoo als zij 't nog nooit waren en 't ook niet behoefden te wezen. Maar gij zijt niet eerzuchtig; ridderlijk van nature echter wel. D i t houd ik voor zeker, waarom ik geen oogenblik aan mijne gevangenschap geloof en waarom ik ook de hoop niet prijs geef, dat gij, de inblazingen van een wrok, dien ik niet begrijp, tot zwijgen veroordeelend, de vrucht zult weigeren te plukken, die op eene uwer onwaardige wijze onder uw bereik kwam.'

'Mylady...! Verder spreken is overbodig; gelief mij te volgen; ik zal u doen gelooven aan uwe gevangenschap!'

'Zou ik mij werkelijk in u bedrogen hebben? Welnu, Mr. Conway, op uwe verandwoordelijkheid, wijs mij den weg!'

'Ik geloof dat gij aanvangt te dreigen, Mylady! Zou ik mij ook in ú bedrogen hebben, en zoudt gij de middelen, die de zwakheid bezigt, niet versmaden? Ik neem alle verandwoordelijkheid op mij. Gij hebt u zelve schuldig verklaard aan den aanslag en ik houd u in het belang van het Parlement gevangen.'

'Hebt ge daartoe een lastbrief, Mr. Conway? Gaf het Parlement u het bevel als spion in dit huis te dringen? Ja als spion!' herhaalde zij met nadruk, toen zij bemerkte dat hij bij dit woord het oog van het hare afwendde. 'Mr. Conway, ik moet wel tot de overtuiging komen dat ik mij toen ter tijd in u bedroog; ik had u tot die rol niet in staat geacht.'

'Ieder zoon van Engeland is verplicht een misdaad jegens zijn vaderland te beletten,' viel Robert haastig in.

'Die stelling voert ver en zondigt door hare algemeenheid, Mr. Conway! Een misdaad jegens het vaderland! Het is de vraag nog of, wat hier besproken en bezworen werd, een misdaad moet worden genoemd... zelfs door u. Een burger van Engeland is ook zoon, broeder, vriend, beschermer of beschermde en heeft ook als zoodanig plichten te vervullen. Zorg dat ge die niet schendt in eenigerlei opzicht, Mr. Conway, want de zedelijke wet gaat nog boven de staatswet!' Haar gelaat had de gewone majestueuze kalmte herkregen en was in harmonie met de edele woorden die zij sprak, woorden waarvan hij den zin, hoe kiesch ook bedekt, zeer goed begreep. Zij sprak het uit wat hij zich zelven talloze malen had voorgehouden als een scherp verwijt; zij zinspeelde er op, dat hij aan Mylord Strafford

verplichting had, dat hij Mylords verlossing onmogelijk had gemaakt, dat hij daarvoor spion was geworden. Hij waagde het niet meer de oogen op haar te vesten, terwijl hij gevoelde dat zij hare blikken onafgebroken op hem rusten deed.

‘Mr. Conway, wees jegens u zelven oprecht in uw eigen belang! Gij hebt eenmaal verklaard alles veil te hebben voor uwe overtuiging, eer en rang af te slaan waar die de opoffering mochten eischen van een beginsel. Ik geloofde u en toch k a n ik niet aannemen dat gij in deze zaak voor eene overtuiging strijdt. Een overtuiging, zoo als ik de uwe dacht, bezigt slechts eerlijke middelen.’

‘Gesteld dat ik ze niet bezigde, dan zoudt gij 't allerminst recht hebben mij dit te verwijten, Mylady Carlisle!’ riep Robert heftig uit, om zijne werkelijke verwarring te verbergen.

‘Ik erken dat de beschuldiging mij verrast door hare nieuwheid,’ hernam Mylady met waardigheid, hetgeen Robert prikkelde en alle bedaardheid uit het oog deed verliezen.

‘Niet alzoo, niet alzoo! Gij neemt waarlijk de houding aan van rechter, en, bij den Heiligen God! gij verdient aangeklaagde te zijn. Ja, Mylady! wat ge mij verwijt, hebt gij veroorzaakt! Is er iets onedels, iets laags in hetgeen ik deed, het is úw schuld. Gij hebt mij tot het uiterste gedreven en doet het thands weder, daar gij mij dwingt uit te spreken wat ik in de eenzaamheid zelfs mij zelven niet zou hebben doen hooren!’

‘Gij vergist u daarin, Mr. Conway! Hadt gij zelf in de eenzaamheid niet dikwijls bepeinsd wat gij thands uitspreekt, dan hadt gij ook thands tegen mij gezwegen. Vergun mij nu meer dan ooit te blijven denken dat gij in deze zaak, zoo niet tegen uwe overtuiging, dan toch tegen uwe beginselen hebt gehandeld; en om welke redenen geschiedde dat, Mr. Conway? Omdat ik u tot het uiterste dreef? Ik deed een beroep op uw verstand, op uw rechtschapen hart, en beiden andwoordden mij zoo als ik het had gedacht. Heeft kalmer overleg u af doen zien van het besluit, dat gij in de eerste oogenblikken van hartstochtelijke smart zelfs niet boven uwe krachten geloofdet? Naturen zoo als de uwe, Mr. Conway, verliezen gewoonlijks niets bij kalm overleg, bij bedaard nadenken, dat juist een heldenmoedig voornemen kracht bijzet. Van waar dan die verandering, die tevens gepaard gaat met zulk eene wijziging van uwe beschouwing ten mijnen aanzien?’

‘Mylady!...’ Hij kon niet volenden, want de tegenstrij-

digste gewaarwordingen bestormden hem. Dezelfde stem, die eens tot hulde en bewondering drong, klonk hem ook thands weder in het oor, maar te gelijker tijd daagde voor zijne verbeelding de gestalte van Jean van Verviers op, die den vinger tot waarschuwing ophief en hem toefluisterde: Wedersta de lokstem der booze; zij bedriegt u. Maar was Robert er dan zeker van, dat hare stem juist die was van het bedrog, de andere die der waarheid? Maar indien het eens zoo ware, dan zou zij ten tweeden male met hem spelen en nu nog wel terwijl hij de meerdere was, terwijl hij het leven haars broeders in handen had en haar zelve misschien kon vernietigen! Zij was tot hem gekomen uit belang, zoo als de eerste maal, en hij zou zich weder laten verschalken! Nimmer! Maar hoe haar te ontkomen? hoe den invloed te ontgaan van de woorden, die een echo vonden in zijn borst? hoe de kracht te vinden om te volharden bij hetgeen hij zelf veroordeelde en toch niet op kon geven zonder laaghartig te zijn? Hij wist het niet, en zijne verlegenheid, die er een gevolg van was, deed hem alle matiging vergeten, deed hem de woorden, hoe ruw en grof ook, die hem het eerst op de lippen kwamen, uitspreken. Het was weder eene beschuldiging en een bedreiging; zij had hem met schoone woorden om den tuin geleid: zij had hem ontnomen, wat zij voor zich zelve wilde bewaren; hij had dat kunnen verdragen, ware het slechts niet geschied met een vertoon van edelmoedigheid, dat hij op den rechten prijs had leeren schatten; hij was eens door haar vernederd, maar hij zou thands op zijne beurt kunnen vernederen.

'V e r n e d e r e n , nooit, maar wel t r e f f e n en w o n d e n , Mr. Conway!' klonk het hem tegen. 'De Northumberlands worden niet vernederd, al weenen zij ook bloedige tranen. Gij kent wellicht iets van hunne geschiedenis en weet dat meer dan een hunner het hoofd op het blok heeft moeten neêrleggen, en nochtans zult gij niet beweren dat het geslacht vernederd is. Gij hebt dreiging straks het wapen van de zwakheid genoemd. Ben ik ook niet ijdel genoeg om mij sterk te gelooven, toch zal ik dit wapen niet bezigen en u tot voorzichtigheid vermanen, omdat de Northumberlands nóg niet vernederd zijn. Ik zal oprechter zijn dan gij, Mr. Conway, en misschien ook standvastiger in eene eens opgevatte meening aangaande het charakter mijns naasten. Bij mijn eerste binnentreden in dit vertrek heb ik u niet verborgen, dat belang mij hier heen bracht en

dat kon het ook alleen zijn, daar gij eens mijne hulp hebt geweigerd, die ik u aanbood, eene hulp, die wellicht niet krachteloos ware geweest. Maar g i j blijft verzwijgen, dat de drijfveêr van de hier verrichte daad n i e t de zucht was om aan den Staat een dienst te bewijzen met opoffering van eigen zin, maar wel het eigenbelang, zoo als alleen de wrok het kan doen ontstaan; het is minnenijd die u spion deed worden; uwe woorden hebben het mij verraden. Gij hebt uwen hartstocht niet kunnen overwinnen; gij bemint Jane Howard als vroeger, ja meer nog, want wat men onbereikbaar acht prikkelt de begeerte.'

'Er is geen sprake van Lady Howard, Mylady! er is sprake van een komplot, dat Mr. Pym in den Tower had moeten brengen.'

'En tevens van de verijdeling van dat komplot, welke u van een medeminnaar kon ontslaan. Bestrij die meening niet, Mr. Conway, want zij alleen kan doen verklaren en... doen verschoonen wat anders in uw charakter onverklaarbaar zou wezen. Welnu, die minnenijd heeft geen grond meer, want Mr. Percy zal Jane Howard niet huwen.'

'Dus dringt men haar wéder een ander minnaar op! of neen, men zal haar wéder een vrije keuze laten doen, zoo als het in uwe taal heet, niet waar, Mylady?'

'Het ware geen minnenijd die u spion deed worden! Alsof die bitterheid nog eenigen twijfel toeliet!' merkte zij met eenige scherpte aan. Zij vervolgde echter op haar gewonen, kalmen, waardigen toon: 'Lady Howard zal Mr. Percy niet huwen, al moest deze, indien gij hem de vrijheid geeft, ook niet in allerijl en misschien voor langen tijd naar het vasteland vluchten, want Lady Howard heeft laten bemerken dat zij hem niet beminde; en ik heb geene poging aangewend om haar te bestrijden, want ik moet, helaas! erkennen dat Mr. Percy haar niet gelukkig zou hebben gemaakt. Lady Howard is vrij en bemint u; zij deed het immer zonder dat zij het zich zelve wilde bekennen, misschien wel zonder dat zij het wist. Welke schuilhoeken telt niet het hart, Mr. Conway, zelfs dat des edelsten en besten! Ariadne spint geen draad voor dit labyrinth.'

Het duizelde Robert voor de oogen; het was hem of hij zijn eigen woorden, zoo lang in den boezem gesmoord, hoorde uiten; hij twijfelde aan de waarheid, aan de werkelijkheid, aan de trouw van zijn brein en van zijn zintuigen.

'Er plaatst zich niemant tusschen Lady Howard en u.

Bestonden er vroeger hinderpalen tegen uwe vereeniging, zij zijn uit den weg geruimd.'

Hij dronk die klanken gretig in. Het was dan toch waarheid wat hij hoorde; hij was niet het spel eener zinsbegoocheling. Zijne innigste wenschen, bijna in heiligheid en heerlijkheid gelijkstaand met een artikel van zijn geloof, zouden kunnen vervuld worden! Maar was het daar niet weder of de schim van Jean van Verviers voor hem oprees en weder waarschuwend wenkte? Was de vrouw, die voor hem stond, niet de Syrene, die aanlokte om ten verderve te voeren? Was zij niet de Booze, die de heerschappij der aarde toezeide mids men hem aanbad? Zij beloofde hem Jane Howard, zij, die hem op zoo vele gronden, welke het verstand opgaf en bekrachtigde, weleer van de dwaasheid zijner liefde overtuigde! Hij wenschte, dat hij niet had gehoord, dat hij verre van haar was, niet onder het bereik dier stem, want hij voelde zich zoo zwak en zoo krachteloos! Hij steunde op de tafel, hij keerde zich van haar af en dwong zich te andwoorden op een toon, waaraan de weifelmoedigheid juist die ruwheid en dien schijn van kracht gaf: 'Zijt ge vergeten, Mylady! dat het meerendeel der feiten in de sfeer zelfs van de liefde, van de liefde in het huwelijk, geregeerd wordt door een cijfer? Ik dacht niet dat de waarheid bij u wisselt naar de omstandigheden; dat ontbrak nog maar aan de beeltenis die een uwer oude bekenden van u heeft ontworpen.'

'Ik zie mijn vermoeden bevestigd, dat men u geholpen heeft om mij te doen waardeeren! Gij zijt daarvan de *dupe* geworden. Dat spijt mij, Mr. Conway, en ik zegen nu dubbel de gelegenheid, die mij geschonken wordt, om u van het weinig gelijkende der u vertoonde beeltenis te overtuigen. Neen, de omstandigheden hebben op de w a a r h e i d geen invloed. Wat ik toen verzekerde blijft alsnog mijne volle overtuiging, zelfs zoozeer, dat ik, hoe verzekerd van Janes liefde voor u, dezen middag nog geen middel wist om u den weg tot haar te banen, zonder u aan het gevaar bloot te stellen waarop ik doelde in het gesprek, aan hetwelk gij eenige, misschien wel uit het verband gerukte, zinsneden ontleent. De ongelijkheid tusschen u en Jane bestaat echter nu niet meer. Door Northumberland de grootste dienst te bewijzen, die het ooit bewezen kon worden, hebt gij dat geslacht aan u verplicht. Zonder schuldenaar te worden, kunt gij de blijken onzer erkentelijkheid aannemen. Ik kan u Jane Howard in het eenige, waarin gij het nog niet zijt, ge-

lijk doen worden, zonder dat uwe fierheid daaronder zal lijden; want de dienst is zóo groot, dat Northumberland, zelfs na de rijkste gave, nog altijd uw schuldenaar zal blijven.'

Hoe Mylady hem eens in het hart gezien moest hebben, dat zij op zulk eene wijze de klove tusschen hem en Jane dempen wilde! Ja hij moest haar wel vrijspreken van alle ontrouw aan de eens geuite meening. Wat zij nu aanbood was vroeger onmogelijk; al had zij het toen zelfs jegens een vreemde kunnen en willen doen, hij zou het niet hebben kunnen aannemen. Maar thands...! De dienst, die hij bewijzen moest en die hem om zijn zelfs wil in staat moest stellen hem in zijne liefde te helpen, was de redding van Jove Percy! Zij had het een aan het ander vastgeschakeld, zoodat het een zonder het ander onmogelijk was, en zij had het op zulk eene wijze weten te doen, dat hij hare kieschheid nog prijzen moest. Maar was hij geen verrader van de goede zaak, die hij uit overtuiging voorstond, al walgde hij ook van de gemeene middelmatigheid van de meeste harer verdedigers! Mijn God! Mijn God! wat moest hij doen? Weigeren? Dat hem dan daartoe de noodige reuzenkracht wierd gegeven, want nog was hij daartoe niet in staat.

'Welnu, Mr. Conway! wilt gij Lady Howard uit de hand Harer Majesteit door mijne tusschenkomst ontvangen? Zijt gij zoolang besluiteloos, gij, een zoo krachtig man? Of gelooft ge nog te zeer aan de mededeelingen van een mijner oude bekenden, zoo als gij den onbekende straks noemdet, en acht mij tot bedrog in staat? Maar het blijft immers in uwe macht mij aan te klagen bij het Parlement, gij, die alle deelgenoten van het komplot kent en onder eede kunt bezweren, hen hier gezien te hebben? Mijn broeder zou dan gevlucht kunnen zijn, maar ik blijf hier en onder uw bereik. Of gelooft ge misschien dat ik u tot afval wil verleiden van uwe partij? tot verraad jegens uwe vrienden? Geenszins. Even als een spion veracht ik ook den verrader. Wenschte ik ook uwe bekeering, zoude ik u ook eene uitnemende winst rekenen voor de onzen, een krachtigen steun voor den troon van onzen genadigen Soeverein, ik wil u niet omkoopen; daarvoor stel ik u en ook... mij zelve te hoog.'

Het was of zij zijne gemoedsbezwaren hem op het gelaat gelezen had, dat met een klam zweet was bedekt. Hoe geheel anders handelde zij als Jan van Verviers, die hem aan zich kluisterde, die voor elke penning die hij gaf, een belofte eischte, die voor elke hulp eene opoffering bedong. Waarom zou hij

den boom niet beoordeelen naar de vruchten die hij voort bracht? En als hij dat deed, dan was Jean van Verviers de lasteraar, Mylady de beleedigde, de grootsche gestalte zoo als hij die zich eenmaal had gedacht. En toch zweeg hij nog, toch waagde hij het woord nog niet over de lippen te laten komen, dat evenwel zijn hart reeds gesproken had.

Mylady had hem al dien tijd opmerkzaam gadeslagen. Haar oog werd strakker en strakker op hem gevestigd; het was of zij hem door de macht harer blikken aan zich boeien, zijn wil aan den haren onderwerpen wilde. Zij dacht zich echter verder van de overwinning dan zij werkelijk was, en daarom sloeg zij met een snelle wending een zijweg in en vroeg zij hem wie zijn superieur was.

‘Waarom?’ hernam hij, haar eensklaps met argwaan gâslaande.

‘Om tot hem te gaan, hem de zaak voor te stellen en te bidden, u, wiens toekomst daarvan afhangt, van uwen eed te ontslaan.’

‘Die tocht zou vergeefs zijn,’ hernam hij somber.

‘Gij hebt er dus geen boven u, aan wien gij rekenschap schuldig zijt?’

‘Ja, Mylady! ik heb er een: Jean van Verviers, dien gij kennen zult,’ voerde hij haar te gemoet, terwijl hij haar onderzoekend aanzag.

‘Ik heb dien naam zelfs nooit hooren noemen.’

‘Toch is het een uwer o u d e bekenden, Mylady! Herinner u maar goed! Hij zal op het oogenblik hier komen en ik wenschte dat ge u vóor dien tijd zijner goed herinnerd hadt.’

‘Het ware mij onmogelijk; komt hij straks hier, dan zal het voor het eerst zijn dat ik dien ouden bekende zie.’

‘Gij zult u vergissen, Mylady! Die man heeft het bloed van een der zijnen van u te vorderen: eene vrouw die mishandeld, die gestorven is.’

‘Waarlijk? gij prikkelt mijne nieuwsgierigheid. Ik ben thands zelfs verlangend dien schuldeischer te zien.’

Robert kon niet gelooven aan veinzerij; zij bleef zoo kalm en bedaard, en verried geene de minste ontroering. Wat was er dan toch waar van Jeans beschuldiging?

‘Moet gij mijn broeder aan hem uitleveren?’ vervolgde zij. ‘En op wiens last handelt dan die man?’

‘Het is mij niet geopenbaard.’

‘Dus uw taak was alleen mijn broeder gevangen te nemen,

een taak, die ge om zekere reden gaarne aanvaarddet, en voorts om hem uit te leveren? Mr. Conway, ik achtte u tot hooger in staat. De krijgstucht, die in uw kamp heerscht, is streng. Ik begrijp thands, dat gij niet zelf kunt beslissen, want dat ge met lichaam en ziel aan anderen behoort. Dat ge dit blijft beseffen, ook waar u een glansrijker verschiet wordt geopend, kan misschien strenge plichtsbetrachting zijn, en ik zou het mij zelve niet vergeven, indien ik u een oogenblik langer in tweestrijd bracht. Wat ik u zeide, zal ik dus aan dien vreemde, dien gij hier verwacht, moeten voorstellen. Toch doet het mij om u zelfswille leed, dat ik niet u w e schuldenaresse worden kan.'

Ook dat nog! Zich te zien voorstellen als gants machteloos, bijna als een werktuig! Door die vrouw te hooren verklaren wat hij zich zelven ook verklaard had te zijn: een voorwerp slechts in de hand des slingeraars, het was niet te dulden! Neen, het geweld, door Jean aan hem gepleegd, het juk der dienstbaarheid door dezen hem opgelegd, het ontsloeg hem van alle verplichting, het zou de weigering van Myladies voorstel, dat hem Jane, dat hem eer, aanzien, geluk schonk, de dwaasheid eener simpele doen zijn. Daarentegen zou de toetreding hem vrij maken van een man, dien hij haatte en vreesde. De dienst, die van hem gevergd werd, scheen hem thands zelfs gering, want Jove Percy, die niet meer de begunstigde medeminnaar was, die zelfs Engeland zou moeten ontvluchten, boezemde hem nu zelfs eenig medelijden in en zeker geene afgunst meer.

'Zou uw meester spoedig komen, Mr. Conway?'

'Gij hebt mij straks verkeerd begrepen, Mylady! De Heere zij gedankt, nog heb ik geen meester in den zin als door u bedoeld! Gij hebt mijn achterdocht overwonnen, Mylady! een achterdocht, waarvoor ik zelfs vergiffenis vraag. Niet i k zal uw broeder overleveren. Zij het ook dat gij u vergist in Lady Howards gezindheid, zij het ook dat mijne hoop weder worde verijdeld, ik zal geen spijt gevoelen over deze daad, daar zij een dienst is aan u bewezen... Ik zal uw broeder wekken en u beiden uitgeleide doen.'

'En gij zelf dan? Gaat gij niet mede? Van nu af hebt gij aanspraak op mijne hulp... Beloof dan morgen te mijnent te komen,' vervolgde zij, toen haar eerste vraag door hem met een ontkennend hoofdschudden beandwoord werd. 'Daar zult gij Jane ontmoeten. Hare Majesteit is u reeds gunstig gezind,

daar gij een harer vrienden eens een dienst moet hebben bewezen. Dan zult gij hooren hoe de wisselzieke Jane standvastig wist te zijn ten uwen aanzien. Gij kunt gelukkig met haar worden, mijn vriend! want gij zult de kracht hebben hare kleine zwakheden te ontzien en tevens de onafhankelijkheid verkrijgen om ze, zoo ge dit noodig acht, te weêrstreven.'

Wat zij hem verzekerde vervulde hem met de blijdste verwachting en wond hem zoozeer op, dat hem koel nadenken dit oogenblik onmogelijk was. Hij had voor goed met Jean van Verviers gebroken; de daad, die hij gereed stond te verrichten, bewees het reeds voldoende; toch achtte hij het een lafheid, Jean niet zelf zijn besluit aan te kondigen en daarom had hij geweigerd Mylady reeds nu te volgen.

Hij was de alkoof binnen gegaan en had er den slapenden gewekt, die met moeite van zijne verbazing bekwam, toen hij zich door Robert zijne vrijheid hoorde aankondigen en zich zelfs door dezen in het aankleeden zag helpen.

'Maar wat ben je toch? kuit of hom, visch of vleesch? Waarachtig, je hadt me straks bijna de luchtpijp dicht gedraaid, ik voel er nog de naweëen van, en nu promoveer je je tot mijn kamerdienaar *pro deo*... Bij Jove, mijn patroon, niet zoo driftig, denk dat God Bacchus nog in mijn kop rondspookt! Waar is die hond van een Goring?'

'Mylady, uwe zuster, wacht hier naast; er dient geen tijd verloren.... haast u!'

Mylady was niet lang alleen geweest. Toen Robert in de alkoof was verdwenen, had zij om zich heen geschouwd en op de sofa een wezen bespeurd, dat zij bij het binnenkomen er niet ontwaard had. De mantel, die Nel bedekte, was halverwege afgegleden en daaruit kwam een hoofd met verwarde hairen te voorschijn en een gezicht met twee vurige oogen. Mylady wist niet wat te denken. Had dit wezen hen beluisterd? Had Robert dat geweten en gewild? Was dat schepsel een getuige geweest ook van hetgeen er hier vroeger gebeurd was en wist zij van het bondgenootschap? Zij zou het trachten te weten te komen en zoo het zich bevestigde, wat zij vreesde, dan zou zij nog een mond moeten doen sluiten. Zij sprak de onbekende toe, maar kreeg geen andwoord; zij wenkte haar van de sofa op te staan en tot haar te komen, maar het was te vergeefs, en toen zij naar de rustbank toetrad werd de mantel haastig over het hoofd getrokken. Zij fluisterde zoo vleiend als het haar slechts

mogelijk was, dat zij niets had te vreezen, dat zij haar wél wilde, maar ontving geen andwoord en zag zelfs den mantel dichter toetrekken. Mylady kon niet weten, dat haar broeder daarvan de oorzaak was, wiens stem in de alkoof werd gehoord, wiens voet de matten van het slaapvertrek kraken deed. Toen evenwel Roberts stem in de nabijheid klonk en de jonkman de hem door Mylady gedane vraag, wie dat schepsel was, beandwoordde, werd er weder een slip van den mantel opgeheven. De inlichtingen van Robert konden niet zeer voldoende zijn; hij moest Mylady naar haar broeder verwijzen, die van dat kind misschien meer zou weten te vertellen. Waar was Joves vermetelheid en overmoed? Het kind, dat bij het hooren van zijn stem had gebeefd en thands alleen waagde in het rond te zien omdat de andere er bij was, die haar niet mishandeld had, maar dat zelf was geworden om harentwil, zag dien dolleman buigen en knikken en zwijgen zoo als zij in der tijd voor Sir Balfour had behooren te doen, naar het zeggen van Pim en Bessie. Zij hoorde hem tegen die mooi gekleede Lady, die zij waarachtig herkende als degeen waar Mijnheer de Luitenant zoo diep voor gebohen had, zeggen, dat zij, Nel, een oude bekende van Kolonel Goring was en dat hij hare vriendschap ook had gezocht, omdat zij jaren lang in den Tower had gediend en alzoo goede diensten had kunnen bewijzen. Zij vond dat de dolleman lang niet alles zeî en voelde een onweêrstaanbare begeerte om hem de waarheid eens te zeggen, nu hij als een slak zijn horens introk. Zij begon ook Mylady een en ander te vertellen, maar werd in de reden gevallen door Robert, die haar eerst wenkte, en toen dat niet hielp, haar verzocht te zwijgen, daar Mylady nu geen tijd had, maar haar later wel eens zou willen hooren. ‘Het is een arm verlaten kind, dat geen thuiskomen heeft, Mylady! Een verwaarloosd schepsel, dat toch een goed hart heeft!’

‘Bracht gij haar hier, Jove?’

‘Neen, Mylady! Ik vond haar hier.’

‘Ik werd hier al voor een heelen tijd naar toegebracht door dien valschert, die mij opsloot. Ik had het vuur wel uit den haard willen halen, om brand te maken, toen ik alleen was, maar ik hoorde er zoo velen schreeuwen en razen, ja, het was een helsch geweld! en ik dacht, als ik aan éen deugniet al te veel heb, wat zal het dan wel tegen zoo'n troep geven....’

‘Wat hebt ge met haar voor, Mr. Conway?’ vroeg Mylady.

‘Ik weet het niet, en ik schaam er mij over dat ik het nog niet weet.’

‘Dus stelt gij in haar lot belang? Welnu, dat is mij een bewijs, dat ik in mijn oordeel over dat kind dwaalde. Laat haar met mij gaan en in mijn huis blijven tot gij mij uw besluit over haar kunt mededeelen.’

Robert nam den voorslag met graagte aan; hij gevoelde zich van een last, die hem drukte, ontheven. Dat verlaten kind zou een dak en een bed vinden, zou misschien nog wel zoo ver door Mylady gebracht worden, dat zij eene betrekking vond, die voor haar geschikt was. Maar de beweldadigde dacht er anders over. Zij wilde liever hier blijven, maar gaf op de vraag waarom geenerlei andwoord. Eindelijk liet zij echter doorschemeren wat haar bewoog weêrbarstig te zijn, want toen Robert haar deed opmerken, dat dit huis geheel verlaten zou worden, waagde zij de vraag of ‘hij’ - zij wees daarbij op Jove - met de groote Lady ook mede ging. De groote Lady wilde zij wel volgen en op haar bloote voeten dienen, want die had ze straks hooren praten, veel mooier dan zij het Sir Balfour ooit had hooren doen; maar die ander, die zoo lomp en zoo ruw was geweest.... Robert fluisterde haar toe, dat die jongen dat nooit meer zou kunnen zijn, want dat hij ver hier van daan ging en dat zij gehoorzaam moest wezen en stilzwijgen; welke vermaning zij niet in den wind sloeg maar opvolgde. Mylady sprak zacht met haar broeder, zonder eenig acht te slaan op het vreemde kind, dat de handen in den schoot had gelegd en zelfs de oogen niet meer ophief. Robert was naar beneden gegaan, waar hij de meeste broederen ingeslapen en slechts één half dommelend op wacht vond staan. ‘Gij behoeft niet langer met mij te waken; uw oogen zijn bezwaard, broeder! doe u zelven geen geweld aan. Er is geen vijand meer te vreezen.’

De dus toegesproken broeder, wiens vleesch zwak was en die zelfs niet van zich getuigen kon, dat de geest gewillig was, liet zich niet lang nooden, maar strekte zich spoedig op een paar stoelen in het benedenvertrek uit. Daarop opende Robert behoedzaam de buitendeur, zag hij in het rond of hij het rijtuig, waarvan Mylady gesproken had, ook bespeuren kon, en beval den man, die weldra voor hem stond en zich als Myladies Steward bekend maakte, den karos te doen naderen. Weinige oogenblikken later zaten Mylady, haar broeder en Nel, deze laatste achter den Steward - eene plaats, die

Mylady haar aanwees - neêr, en hoorde Robert, die weder naar het bovenvertrek was teruggekeerd, het doffe ratelen van het wegrollend rijtuig. Jove Percy was gered! Robert trilde alsof hem eene heftige koorts overvallen had! Hij rolde zich in zijn mantel; hij poogde te rusten, maar hoe moê en afgemat hij zich ook voelde, hij was er niet toe in staat. Zijn hoofd bonsde. Jane had hem lief, Jane zou de zijne zijn! De klove zou gedempt worden, die hem van haar scheidde; hij geloofde Mylady, de uitnemende vrouw, die door den verachtelijken Jean belasterd was. Maar bij het noemen van dien naam overviel hem een huivering. Had hij een anderen weg kunnen inslaan, hij zou het gedaan hebben en zijn eigen belangen niet bevorderd hebben ten koste van die der goede zaak. Maar wist hij dan wel zeker, dat deze door de vrijlating van Jove gedeerd zou worden en dat de gevangenneming van dien jonkman wel iets anders ware dan een wraakneming van Jean, die daardoor zijn eigen wrok wilde bevredigen? Ware hij meer dan een werktuig geweest, ware hem zelfstandigheid gelaten, dan zou hij een oordeel hebben kunnen vellen over hetgeen hij gedaan had, dan zou hij ter verandwoording kunnen worden geroepen voor de vierschaar van zijn geweten, maar nu niet; nu mocht hij zich zelven geluk wenschen, dat hij de keten met geweld gebroken had, die hem bond en boeide... Hij juichte zich zelven toe, hij voelde zich tevreden.... hij zag Jane tot hem komen, hem de hand reiken, den kleinen mond openen, zeker om hem een liefelijk woord toe te spreken,..... toen hij zich plotseling stiet tegen een boomstronk, die in den bloementuin stond, waarin hij de dierbare hervonden had. Hij was in slaap gegaan en had gedroomd, heerlijk gedroomd; maar de boom waaraan hij zich gestooten had, bleek geheel iets anders te zijn. De magere figuur van Jean van Verviers stond voor hem; diens hand lag op zijn schouder en had zeker den slapende heftig geschud. De meeste kaarsen waren uitgebrand; een enkele vlamde nog, maar wierp slechts een flaauw schijnsel in het vertrek, dat er te doodscher door werd.

‘Het zal op het oogenblik dag worden,’ zeide Jean. ‘De Sheriffs zijn gewaarschuwd en zijn op het oogenblik hier. Uw waken is ten einde. Ik hoorde alles. Gij hebt u als een man gedragen en moogt hopen op bevordering.’

Robert zag den ander aan om te zien of er ook een glimlach op dat gelaat lag, in welk geval de laatste woorden, hoe ernstig ook gesproken, niets anders dan spotternij zouden zijn;

maar hij ontwaarde niets wat aan den ernst des sprekers kon doen twijfelen.

‘Ik had gedacht u reeds vroeger hier te zien, Jean! Het was in úw belang geweest, indien ge vroeger waart gekomen.’

‘Toch? Daarover oordeel ik liefst zelf. Ga met mij; de Sheriffs behoeven u hier niet te zien. Uw taak is hier afgedaan....’

‘En ook de uwe, want gij hebt u ditmaal misrekend, meester! Thands zoudt ge mij willen wegzenden, zoo als ge mij gister avond hier heen zondt! Ik ben de hond van den jager en moet het wild opstooten en het daarna voor de voeten van den meester neêrleggen!..... Niet alzoo, meester! Jove Percy was gevangen; hij is het niet meer; ik gaf hem de vrijheid terug.’

Jean onderzocht hem met de donker gloeiende oogen. Zonder een woord te spreken, trad hij naar de alkoof - hij scheen zelf onderricht te zijn, waar de gevangene was bewaard geworden - en vond toen Roberts verzekering bevestigd.

‘Ellendige!’ mompelde hij, tegenover Robert staande, die den moed had gehad hem te gemoet te gaan, maar thands bij het zien van het vaalbleek gelaat van Jean, bij het trillen van diens wit geworden lippen, bij het bliksemen van diens als in de diepe kassen gezonken oogen, een voetstap achteruit trad. ‘Ellendige, gij hebt verrader durven zijn! Of hebt ge u laten verleiden door háar? Is zij hier geweest?’

‘Ik ben u geenerlei verandwoording schuldig. Ik ben vrij!’

‘Gij hebt u aan haar verkocht? Kind, dat ik met diamanten liet spelen!.... Volg mij, Robert Conway!’

‘Hebt ge mij niet verstaan? Ik ben vrij! Gaat gij ter slinker, ik ga ter rechter! Onze wegen loopen uiteen en zullen elkaâr nimmer meer kruisen.’

‘Denkt ge?’ hernam de ander en zijn stem beefde en klonk ongewoon heesch. ‘Wij zullen elkaâr wederzien, jonkman, maar gij moogt vurig bidden dat ik logen spreke!’

Hij wilde heengaan, maar Robert die al zijne bewegingen gasloeg, voorkwam hem misschien. De jonkman trad het eerst over den drempel. Het mocht een bewijs zijn, dat hij den ander in staat geloofde hem gevangen te houden en zijn wrok, die in die flikkerende oogen lag, op de eene of andere wijze aan hem te koelen. Hij dacht zich eerst veilig, toen hij op den heirweg was en voor zich en achter zich verschillende marktgangers

bespeurde, die bij het aanbreken van den dag met hunne waren in de City behoorden te zijn. Hij stapte haastig voort; hij rende bijna als een gejaagde, maar hij kon de gestalte van Jean niet ontvlieden, die hem steeds voor oogen bleef zweven, zoo als hij hem het laatst voor zich had zien staan, en hij hoorde altijd door de woorden: ‘Wij zullen elkaâr wederzien!’

Meester Jean van Verviers, door den boog te sterk te spannen, deedt ge hem breken! Waar school uw menschenkennis, waarvan gij zoo menigmaal blijk gaaft, toen gij u in dezen jongeling dus vergistet? Bitter boet ge voor die vergissing, bitterder dan een uwer bekenden kon vermoeden, dan gij ooit aan wie ook zult erkennen, want niemant zult ge ooit mededeelen, dat gij, alleen in dat huis achtergebleven, een traan langs de wang hebt voelen biggelen en, uw zelfbeheersching prijs gevende, de gebalde vuist omhoog hieft!

Naauw was het in de City dag geworden, of een zonderling gerucht doorliep de straten, en deed de menigte zich ophoopen voor St. Stephens kapel. Het Huis der Gemeente was overvol; Mr. Pym had weder eene gewichtige mededeeling te doen, eene zeer gewichtige, maar eene zeer blijde, want de vrienden bemerkten onder den uitwendigen ernst eene naauw te verbergen vreugde. Voor de balie lag een officier neêrgeknield, maar zijn bandelier droeg geen zwaard, daar dit aan den deurwaarder had moeten worden afgegeven. Met de tranen in de oogen, de hand op het hart, herhaalde Goring de bekentenis, die hij reeds in den vroegen morgen jegens Lord Newport - die onnoozele en trouwelooze Graaf van Newport, zoo als een tijdgenoot hem noemt - had afgelegd, en door Newport aan Pym was overgebracht. De geheele aanslag werd in alle bijzonderheden medegedeeld en alleen de namen der mindere officieren van het leger verzwegen. Maar die der anderen werden genoemd, zelfs die Zijner Majesteit. Een gemompel van afgrijzen werd gehoord. Zijne Majesteit, die hen nog kort geleden van zijne genegenheid en welwillendheid had verzekerd, die zijne raadsleden had willen kiezen uit de edelsten in hun midden, en nochtans in het geheim tegen hen allen had saamgezworen! De berouwhebbende Goring spaarde zich zelven niet. Hij overdreef zelfs en noemde zich den hoofdaanlegger en bestuurder. ‘Hij had,’ zoo als hij uitriep, ‘de zware zonde begaan van voorstellen aan te hooren, die tegen het belang van het rijk streden. Hij vroeg, hij vorderde zelfs een voorbeeldige kastijding;

hij vervloekte thands echter de wanhopige poging van eenige dolzinnige loshoofden, die hem verleid hadden om Strafford te bevrijden en diens rechters te tuchtigen.'

Maar er waren er eenige, die Goring doorzagen, en een afschuw voelden van den man, die zulk een rol waagde te spelen.

'Die man is een meineedige!' riep eene stem. 'Helaas! ja!' hernam Goring, 'ik verscheurde de banden eener oude vriendschap om aan eene nog heiliger wet te gehoorzamen, welke voorschrijft, dat het militair gezach zich aan het burgerlijke, dat het leger zich aan het Parlement onderwerpe!'

Daverende toejuichingen beloonden den rechtvaardige Israëls, die zulke heilige waarheden verkondigde! Met overgroote meerderheid werd beslist, dat Goring in niets tegen de eer had gehandeld en dat hij zich verdienstelijk had gemaakt jegens het Koninkrijk. Hij deelde ten slotte nog mede, dat Willmot, Jermijn en Percy waren gevlucht, maar dat hij hun spoor had gevonden en dat hij als gunst verzocht, hen door zijne soldaten te doen achterhalen! Het werd hem toegestaan, maar helaas! - weder kwamen de tranen in zijn oogen en bloosde zijn gelaat van heilige verontwaardiging - hij moest later de tijding brengen, dat zij hem ontsnapt waren naar het Vasteland.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Ik lig onder de aangename verpligting van aan mijne lezers kennis te geven dat Mr. J. van Lennep de door hem ondernomene levensbeschrijving van zijnen vader en zijnen grootvader op eene voor hen en hemzelven vereerende wijze gelukkig ten einde heeft gebragt. Anderen zouden die taak welligt anders hebben aangevat en uitgevoerd; zouden het model der engelsche gedenkschriften, waarnaar Mr. van Lennep zijn werk boetseerde, meer als een waarschuwend dan als een aanmoedigend voorbeeld beschouwd hebben; zouden minder spoedig tevreden geweest zijn enkel met het uitzoeken en rangschikken van belangwekkende dokumenten; zouden uit de voorhanden bouwstoffen een harmonieuser geheel hebben willen zamenstellen; uit de bijeengebragte metaalsoorten eene minder omvangrijke, doch daarom niet minder welluidende klok. Doch stellen wij alle eigenzinnigheid ter zijde, en berispen wij den reeds met zoo vele lauweren gekroonden schrijver niet omdat hij in het vak der biografie andere letterkundige goden dient als wijzelf. Zijn werk is wijdloopig. Het is, evenwel zonder dat iemand er zich eene indigestie aan op den hals zal halen, overladen. Men krijgt er honger van, meer dan men er door verzadigd wordt. Hypertrophie is geene ongewone hartkwaal; en mij is de indruk bijgebleven alsof het gevoelig en dankbaar gemoed van den zoon en kleinzoon op menige plaats den biograaf misleid en hem

verlokt had tot eene breedvoerigheid waarin ongetwijfeld de minste lezers het tegenovergestelde van een ziekteverschijnsel zullen herkend hebben. Doch wat nood? Deze vier boekdeelen vormen, hoewel geen boek, nogtans eene verzameling van hoogst belangrijke bijdragen. Zij voeren het onmiskenbaar merk eener persoonlijkheid. Hun inhoud is niet altoos even oorspronkelijk; met name zijn dit de vele en lange fransche brieven van D.J. van Lennep niet. Mejufvrouw Wägeli's stijl wint het ver van den zijnen; en met verwondering bespeurt men dat een man, zoo ervaren in het schrijven en spreken van latijn, ten einde toe en met vrucht ter school zou hebben kunnen gaan bij eene zwitsersche gouvernante. Anders is het met den vorm. De geheele inkleeding van het werk is frisch, nationaal, eigenaardig, en herinnert telkens op aangename wijze aan het merkwaardig talent waaraan de schrijver het grootste deel van zijne populariteit te onzent verschuldigd is. Bij de debatten over de staatsbegrooting plegen de anti-ministeriële leden onzer Tweede Kamer uitdrukkelijk te verklaren dat de goedkeurende stem, door hen geschonken aan dit of dat hoofdstuk des budgets, geenszins mag worden aangemerkt als een blijk dat zij sympathie koesteren voor de algemeene staatkundige rigting van het bewind. Mogt ik den arbeid van Mr. van Lennep vergelijken bij eene begrooting, en den biograaf in hem bij een constitutioneel minister, ik zou, mij scharend aan de zijde van de vrienden des kabinets, het tegenovergestelde zeggen. Tegen de inrigting en tegen sommige onderdeelen van het geschrift heb ik gemoedelijke bezwaren; doch met toon en strekking kan ik mij volmaakt goed vereenigen en zou wenschen dat wij, in stede van niet meer dan één, vijfentwintig zulke werken bezaten.

‘Is de politieke geschiedenis van ons land in de vorige eeuw weinig algemeen bekend, even weinig, ja misschien nog minder weten over 't geheel de thans levenden van het maatschappelijk en huislijk leven van die dagen.’ Deze woorden uit de reeds genoemde voorrede behelzen een ongezocht en te gelijker tijd volledig berigt omtrent hetgeen men in de beide biografiën van Mr. van Lennep, vooral in de eerste, die tevens de best geslaagde is, zoeken moet en vinden kan. Het huiselijk en maatschappelijk leven onzes vaderlands in de laatste jaren der vorige en de eerste der tegenwoordige eeuw, de staatkundige gebeurtenissen van dat zelfde tijdvak, deze zijn de zaken, met het oog waarop men den heer Van Lennep behoort te raadplegen en ten aanzien waarvan men zijnerzijds veilig rekenen kan op een leerzaam onderhoud. Daar intusschen de eigenlijk gezegde

litterarische geschiedenis dier dagen in zijn verhaal bijna geheel verdrongen wordt door de politieke en sociale, meen ik aan zijne lezers geene ondienst te bewijzen met dienaangaande eenige halfvergeten zaken in herinnering te brengen. Vooreerst bepaal ik mij daarbij uitsluitend tot het jaar '95, het zegejaar des Keezendoms.

Ik geloof niet dat er onder de lezers van dit tijdschrift velen gevonden worden die reden zouden hebben tot klagen, bijaldien men hun, in de manier van D.J. van Lennep, hetzij overluid, hetzij fluisterend toevoegde: Uw eigen grootvader was een Kees; of, zoo uw grootvader niet, dan toch uw overgrootvader. In eene aanteekening, geplaatst achter eene door hem gehouden redevoering, heeft Prof. van Vloten onlangs eene proeve geleverd tot verklaring van den oorsprong dier onaesthetische benaming. Ik vind de afleiding een weinig ver gezocht, doch ken geene betere. Dat een Kees in geen geval een monster was, dit blijkt met nieuwe klaarheid uit het leven van Cornelis van Lennep: meer een diplomaat dan een regent, doch overigens een onbesproken en beminnelijk mensch, liefhebbend echtgenoot, trouwhartig vader. Het blijkt desgelijks uit het getuigenis van Lafayette, die in '97 of '98 te Vianen wonende (men vindt uitvoeriger uittreksels uit zijne gedenkschriften in Prof. Tydemans aanteekeningen op Bilderdijk) aan zijne vrouw of dochter schreef: ‘Je n'ai ici sous les yeux que de bonnes institutions et de bons sentiments; il y a liberté civile et religieuse; les gouvernants sont bien intentionnés; les gouvernés connaissent leurs droits et leurs devoirs. Je ne suis pas à portée de connaître les orangistes; mais je n'ai rencontré, dans les deux sections du parti patriote [Unitarissen en Federalisten], personne qui me rappelât ce que j'entends par le mot *jacobin*.’

Er bestaat uit het jaar '95 eene preek van Prof. Heringa, eene feestrede van Abraham Vereul, en een treurspel van Feith, waardoor dit getuigenis van Lafayette nader bevestigd wordt; inzonderheid wat, bij aanmerkelijke overhelling tot onpraktisch dweepen met nieuwe of voor nieuw opgenomen begrippen, het vredelievend karakter onzer omwentelingsmannen betreft. Deze mannen waren, met hun getemperd en geïdealiseerd voltairianisme, niet slechts regtschapen en goedhartig, maar zeer bepaaldelijk vroom. Men hoore Prof. van Swinden, die ten einde toe een vereerder van het jaar '89 gebleven is, men hoore hem in zijne lijkrede op Nieuwland, voorgedragen op den avond zelf van den dag waarop men te Amsterdam tijding ontving van den gemakkelijk zegevierenden intogt der Franschen, in het voor-

bijgaan over den Bijbel spreken: ‘Hoe veel valt het niet te beschreijen, dat deze [ook Nieuwlands] gewoonte, om zich van kindsbeen af in het lezen des Bijbels te oefenen, voorheen in ons land zoo algemeen, thans zoo schandelijk verwaarloosd wordt, vooral bij geletterden, bij rijken, bij aanzienlijken; aan welk onbruik ik, voor mijzelven, de verbastering der zeden, de kleinachting voor den godsdienst, de overdreven drift tot ijdele vermaken, de vergetelheid van bijna alle zedelijke grondbeginselen, de alverdervende eigenliefde, de verachting voor het welzijn van geringen, en andere ondeugden meer, grootendeels toeschrijf.’ Evenzoo Vereul: ‘Laat ons met Hugo de Groot, die, in de enge kist, Loevestein en de wreedheid ontvlugtende, het bijbelboek onder zijn achtbaar hoofd plaatste, om zijne standvastigheid grooter te doen zijn dan zijn toestand zorgelijk was - laat ons, der verwoesting ontsnapt, op den godsdienst, als op eene onwrikbare zuil, rusten.’ Zoo spraken destijds, in de groote gehoorzaal van Felix Meritis, groothandelaren en wiskundigen.

Bij het noemen van den naam dier inrigting of maatschappij, door Van Swinden zoo niet gesticht dan toch in het leven geroepen, kan ik bezwaarlijk nalaten hier eene hoogst naieve uitboezeming van Cornelis van Lennep af te schrijven. Zij komt voor in een brief van hem aan zijne vrouw, gedagteekend 4 October 1787, toen de Hertog van Brunswijk met zijn pruissisch expeditie-leger voor Amsterdam stond: ‘O, gij weet niet hoe ik mij somtijds amuseer, als ik denk hoe *christelijk* ik mijn haters en benijders zal beschamen! Ja, daar zal ik regt pret van hebben; en velen, die mij sedert eenige maanden niet hebben *willen* aanzien, zullen dit in het vervolg niet *durven* doen. En *ik*, ik zal altijd dezelfde kunnen zijn en blijven; niemand beleedigd hebbende, zal ik met opgerigten hoofde gaan; en, mijne ware eer en grootheid minder in mijn rang dan in mijn personele hoedanigheden stellende, zal ik *om mijzelven* de achting van iedereen verwerven. Gij weet niet hoezeer ik dit reeds nu ondervind. Gij kunt u bijna geen denkbeeld vormen van het vertrouwen dat ik in deze dagen verkregen en, ik durf zeggen, *verdiend* heb. Daarvoor heb ik onophoudelijk reden om God te danken, zonder wiens bijstand al mijn goede wil geheel onnut zoude geweest zijn en wien alleen de eer van alles toekomt.’ De taak om den lezer tot gids te verstrekken in dezen doolhof van tegenstrijdige gevoelens moet ik aan anderen overlaten; doch de aangehaalde plaats moge dienen ten bewijze dat en hoe men zich in de laatste helft der 18de eeuw, eene gewaarwording die wij heden ten dage te eenemaal zal ik zeg-

gen afgeleerd of slechts herdoopt hebben, met kinderlijken eenvoud ‘door verdiensten zalig’ gevoelde. Als maatschappij was Felix Meritis, naar de etymologische beteekenis dier zinspreuk, eene echte dochter van haren tijd.

Alle schakeringen van het oud-vaderlandsch Keezendom lossen zich op in het moderne begrip van demokratie. Sommige Keezen, daaronder Cornelis van Lennep, waren niet zoozeer volbloed demokraten als wel destijds nieuwerwetsche staatsgezinden, dragers der verjongde en voortgezette Loevesteinsche overlevering. Anderen gingen meer onbepaald in het moderne denkbeeld op. Het demokratisch bewustzijn heerschte bij hen over het Keezengevoel; ook omdat zij, instede van tot de voormalige patriciërs te behooren, deel uitmaakten van dien burgerstand die aan de fransche omwenteling van '89 zijne verheffing te danken heeft. De Utrechtsche hoogleeraar Heringa was in zijne jonge jaren zulk een volksman en volksleider; een demokraat met hart en ziel. IJverig waren in den jare '95 zijne bemoeijingen tot bevordering der revolutie te onzent; in zoodanige mate dat de Gedeputeerden der Representanten 's Lands van Utrecht hem in de maand December van dat jaar een okshoofd bordeaux-wijn vereerden ‘ten bewijze van het genoegen hetwelk de Representanten omtrent het gedrag van gemelden professor wilden aan den dag leggen.’ Hijzelf was de steller van den Biddagsbrief, gedagteekend van den 10^{den} Februarij, waarbij het provinciaal bestuur tegen den 8sten Maart daaraanvolgende een algemeenen dankdag uitschreef ter herinnering aan den intogt der fransche bondgenooten; en zoo werd ook door hem, toen die dag gekomen was, onder aanheffing van een godsdienstig lied op de melodie der Marseillaise, in de Utrechtsche domkerk eene leerrede gehouden ‘over het betamend gebruik der vrijheid.’ In dien Biddagsbrief komt, met zinspeling op de felle koude die aan het fransche leger gelegenheid verschafte om zonder slag of stoot ons vaderland binnen te trekken, deze voorwaar niet goddeloos bedoelde opmerking voor: ‘Ons lot werd beslist door de almagtige hand van den ontfermenden hemelschen Vader. De hand, die anders onze wateren tot een onverwinlijk bolwerk voor Nederland maakte, gebruikte nu die zelfde wateren om alle verdediging van den nederlandschen grond onmogelijk te maken. De hand, die het stroomend water van rivieren en inundatiën door eene zonderling strenge en langdurige vorst tot een effen baan vloerde, leidde er de fransche krijgsmagt onbeschadigd over en dreef hunne verbaasde tegenstanders vlugtende voor hen uit. *Dit is van den Heere geschied*,

en het is wonderlijk in onze oogen.' Ware een patriot als Cornelis van Lennep de inspraak van zijn hart gevolgd, hij zou in '95 en daarna niet ten tweedemale op het staatstooneel verschenen zijn. Met de overgaaf van Amsterdam in October '87 zou hij zijne rol als uitgespeeld beschouwd hebben. Niet alzoo de republikeinen naar den aard van Heringa. Voor hem en de zijnen was het jaar '95 de zalige verlossing uit eene verdrukking die eerst in '87 begonnen was regt ondragelijk te worden. Zoowel gezien uit het oogpunt der groote europeesche als uit dat van onze beperkte vaderlandsche maatschappij, was de omwenteling volgens hem onvermijdelijk en weldadig. 'Zal het menschdom vrij worden,' zoo zegt hij in zijne straks genoemde leerrede, 'het moet het Evangelie kennen en aannemen.' Tot zoover de officiële christen. 'Doch,' dit voegt de patriot er bij, 'doch wederkeerig is het ook waar: zal het Evangelie algemeen in deszelfs zuiverheid en waardigheid erkend worden, zal het zegepralen over den tegenstand van het bijgeloof, dan moet er ook eene aanmerkelijke omwending tot stand komen onder de volken der wereld, ten voordeele der burgerlijke vrijheid en ter verbanning van heerschzucht en dwingelandij.' Heringa beschouwt de protestantsch-demokratische revolutie als een heiligen strijd tegen de zamenspannende magt van legitimiteit en katholicisme: 'De predikers van het bijgeloof en de voorspraken der heerschzucht maken in Europa eene gemeene zaak. Zij drijven dezelfde grondbeginselen; zij nemen dezelfde middelen bij de hand; zij bedoelen dezelfde oogmerken. Overal werken ze elkander in de hand: en dezelfde macht, die de tyrannen op hunne waggelende troonen ondersteunt, zoekt ook den vermolmden stoel van den ouden man te Rome nog te schragen.' Volgens Heringa moet de ongodsdienstigheid van met name het fransche volk regtstreeks geweten worden aan het roomsch-katholieke kerkgeloof; en wanneer iemand hem vraagt: 'Wint niet het ongeloof ruim zoo veel bij deze omwending in Europa als het bijgeloof verliest?' zoo antwoordt hij: 'Eilieve, van waar komt toch die zorgelijke voortgang van het ongeloof? Juist hiervan ligt de schuld in het bijgeloof, dat dus verre, in vereeniging met de burgerlijke heerschzucht, den waren godsdienst verdrukt heeft. Stelt u eens, verlichte Nederlandsche Christenen! een volk voor, bij hetwelk het onderwijs in de waarheden van den natuurlijken, en in den voornamen inhoud van den geopenbaarden godsdienst verzuimd is, doch dat daarvoor als godsdienst heeft leeren kennen waarneming van een hoop dwaze en belagchelijke plegtigheden, zonder edele gezindheden of waar ge-

voel nagebaauwd en in acht genomen; een volk, dat nevens eenen God die in den hemel woont, een God geleerd wordt dien het in een ouwel gesloten opeet; nevens een alwetend Richter, eenen stadhouder en plaatsbekleeder op de wereld, die voor geld zonden kwijt scheldt, vrijheid tot wanbedrijven geeft, zielen uit het vagevuur verlost: een volk dat door duizend vonden geblinddoekt, in slaap gewiegd, en bedrogen is! Stelt u eens voor hoe zulk een volk, schielijk ontwaakt, het bedrog merkt! en denkt dan of men van zulk een volk bij deze ontwaking wat anders verwachten kan, dan wij thans bij de Franschen zien!' Hoewel onvriendelijk en zeer kleingeestig, inzonderheid in den mond van een onafhankelijk godsdienstleeraar en priester van het hooger onderwijs, zijn deze woorden nogtans merkwaardig. Een deel van onze vaderlandsche patriotten, dit blijkt er uit, was ook daarom ingenomen met de revolutie, omdat zij haar als de natuurlijke bondgenoote en bevorderaarster van hun eigen antipapisme beschouwden. Heringa's gemoed schoot vol, en zijne stem beefde van aandoening, wanneer hij bedacht hoe er voor de bevordering der protestantsche zaak partij zou kunnen getrokken worden van het tijdelijk verblijf der fransche troepen hier te lande. 'Denkt,' zoo riep hij aan zijne geloofsgenooten toe, 'denkt aan de kostelijke gelegenheid die de fransche krijgshelden thans in ons land hebben om met het Evangelie en het zuiver Christendom bekend te worden. Dit alles loopt dus niet, zonder groote en heilrijke bedoelingen, door het bestel der Voorzienigheid zamen.' Hij wenschte dat de Carmagnolen, in hun vaderland teruggekeerd, luide getuigen mogten: 'Waarlijk, wij hebben nergens eenen zoo redelijken, zoo vertroostenden, zoo edelen godsdienst gevonden als in Nederland!' Hij achtte de Walsche gemeenten in ons vaderland inzonderheid geroepen tot het behartigen van dit evangelisatie-werk en spoorde er de Walsche leeraars toe aan. Alles verlangde bij in het werk te zien stellen om den Franschman voor het protestantisme te winnen: 'Komt men met hem in een gesprek over de leerstukken onzer belijdenis, men doe hem bijzonder het redelijke, het eenvoudige, het godewaardige, het aangename en troostrijke, het heilzame voor de maatschappij opmerken, dat er in onze geloofs- en zedeleer is boven de roomsche.' Hij prees in eene aanteekening de onderneming van hen 'die ten behoeve der Franschen het plan hadden gemaakt om op hunne kosten een kort opstel der christelijke leer te doen vervaardigen en daarvan een goed aantal te laten drukken, en om even zoo nieuwe afdruksels van fransche Nieuwe Testamenten te bekostigen.' Hij ver-

langde nog meer en vroeg: ‘Indien die onderneming eens al te kostbaar bevonden wierd om de verspreiding algemeen genoeg te kunnen maken, zoude het dan niet even voldoende, ja mogelijk voor onzen tijd meer geschikt zijn, indien men, benevens eene aaneengeschakelde levensbeschrijving des Heilands, eene wijze keus deed van sommige gedeelten des Nieuwen Testaments, waarbij ook enkelde stukken uit het Oude zouden kunnen gevoegd worden, en wanneer men die, met zulk een beknopt opstel der christelijke geloofs- en zedeleer, uitgave?’ Zeker, niets van dit alles is diepzinnig of verheven. Heringa's denkbeeld om op de minst kostbare wijze de krachtigst mogelijke protestantsche propaganda onder de fransche Sansculotten te drijven, doet ons heden ten dage glimlagchen. Doch een vreedzamer plan kan men zich bezwaarlijk denken. Deze trek is eene nieuwe openbaring van het onbloedig karakter onzer omwenteling van '95, naar de bedoeling ook der verklaarde demokraten.

Één oogpunt is er - de vaderlandsche prozastijl - waaruit het thans levend geslacht, zonder ironie en zonder hartstogt, Prof. Heringa's biddagspreek in vrede en met welgevallen beschouwen kan. Met Van der Palms lofrede op Van de Perre en Van Swindens lijkrede op Nieuwland[1], behoort deze leerrede te worden medegeteld

1 Uit deze lijkrede van Van Swinden op Nieuwland, die ik mij vergenoegen moet hier in het voorbijgaan te vermelden, schrijf ik de volgende periode, of liever den onderstaanden toonladder van perioden uit:
‘Er is een verbazend verschil tusschen een kundig wiskunstenaar of natuurkenner, en een groot man in die wetenschappen. De voornaamste gaven te bezitten die een wiskunstenaar eigen zijn (en Nieuwland bezat ze allen); den geheelen omvang dier wetenschappen te bevatten en (zooals Nieuwland), wat in iederen tak geleerd wordt, grondig te verstaan; volkomen in staat te zijn alle de onderwerpen, die tot de wiskunde betrekkelijk zijn, naar behooren te behandelen (gelijk Nieuwland er verscheiden in zijne werken behandeld heeft): dit alles maakt den kundigen wiskunstenaar of natuurkenner, maar geenszins den grooten man. Wanneer men daarenboven door zijne vermogens in staat is hetgeen door anderen gedaan is te verbeteren, verder uit te breiden, en hetgeen door hen slechts opgegeven is met bewijzen te staven en het verband van die stukken met andere aan te toonen (hierin nu was Nieuwland bijzonderlijk bedreven, en wat er van dien aard gevonden wordt in werken die wij gemeenschappelijk hebben uitgegeven is men aan hem en niet aan mij verschuldigd): dan, zeg ik, is men nog hooger onder de kundigen verheven, maar men verdient nog niet den naam van een groot man. In staat te zijn om nieuwe voorstellen op te lossen; reeds bekende gevallen tot nieuwe gevallen uit te breiden; stukken, waarvan men het verband niet inzag, op elkander toe te passen (en er zijn een aantal bewijzen voorhanden dat Nieuwland het daarin zeer verre gebragt heeft): dit zou in vorige eeuwen zeker, in de laatste jaren van de naast voorgaande en in het begin van deze misschien, nog genoegzaam geweest zijn om den naam van een groot man verdiend te hebben; doch dank zij der groote vorderingen welke deze wetenschappen in de laatste zestig jaren gemaakt hebben, er wordt thans meer vereischt. In deze tijden verdient men dan eerst den naam van een groot man in die wetenschappen waarvan wij nu spreken, als men dezelve met nieuwe uitvindingen verrijkt; en nog zijn er in deze benaming verschillende trappen, naar mate van de moeijelijkheid, van het gewigt, van het nut der ontdekkingen. Nieuwland nu heeft datgeen gedaan, waardoor hij den naam van een groot man verdient.’
Van Swinden was geen redenaar of letterkundige van beroep, maar alleen een geoefend spreker over wetenschappelijke onderwerpen. Toch zal men moeten erkennen dat deze bladzijde, vijfentwintig jaren ouder dan Van der Palms lijkrede op Borger, waarin iets dergelijks voorkomt, om zoo te zeggen een datum in de geschiedenis van ons proza is. Heden spreekt en schrijft men anders; dit deed men ook, niet slechts in de 17de, maar evenzeer in de 18de eeuw. Tusschen toen en thans ligt het overgangstijdperk waartoe Van Swinden en zijne jongere tijdgenooten behoorden.

onder de gedenkteekenen der vaderlandsche eloquentie uit dien meer breedsprakigen dan welbespraakten tijd. Heringa was geen redenaar in den meest algemeen aangenomen zin des woords. Men vindt bij hem zoomin den gloed van Van Swinden als de keurigheid en het rhythmische van Van der Palm. Doch zijne manier kenschetst zich door eene verrassende en toenmaals zeldzame puntigheid. Om volmaakt beminnelijk te zijn zou Heringa, ook in later jaren, eenerzijds minder aan zich moeten gehad hebben van den oefenaar, vrome avondjes beleggend in de woningen van bejaarde en welgestelde vrouwen, en zou er aan den anderen kant minder in hem moeten geweest zijn van den klerikalen diplomaat, uitvinder van dubbelzinnige onderteekeningsformulieren. Doch met dat al was hij, hetgeen het voornaamste is, eene persoonlijkheid; en de stempel van deze staat afgedrukt op al zijne geschriften, ook op die welke dagteekenen uit het tijdperk zijner jeugd.

Met deze uitwijding over een man die gedurende eene lange reeks van jaren een stillen doch magtigen invloed uitgeoefend heeft op den gang van vele zaken hier te lande, heb ik geen ander oogmerk als het reeds aangeduide: aanvulling van het vele karakteristieke dat inzonderheid uit het Leven van Cornelis van Lennep, met betrekking tot de inwendige geschiedenis des vaderlands van voor vijftig of zestig jaren, te leeren is. De aandachtige studie van een enkel letterkundig voortbrengsel, zij het ook niet meer dan eene gelegenheidspreek met aanteekeningen, kan, tot kenschetsing van dat tijdvak,

licht doen opgaan over zaken en personen, over toestanden en rigtingen. En dit geldt niet slechts van Prof. Heringa's leerrede over het betamend gebruik der vrijheid, maar evenzeer van het treurspel ‘Mucius Cordus’ van Feith, en ook tot op zekere hoogte van de op 11 Februarij 1795 door Mr. Abraham Vereul in de groote gehoorzaal van Felix uitgesproken feestrede: ‘Over de gelijkheid der Menschen.’

Abraham Vereul (ook zijn neef en tijdgenoot Jan Jacob[1] maakte zich als letterkundige eene bescheiden reputatie), zoo ik mij niet bedrieg dezelfde die onder het Keizerrijk den post van maire van Amsterdam bekleedde, was een West-Indiër van geboorte, op zevenjarigen leeftijd hier in het land gekomen; en vast moet voor een deel aan deze zijne afkomst zoowel de bloemrijkheid en weelderigheid van zijnen stijl als de vroege rijpte van zijne niet zeer omvangrijke ontwikkeling toegeschreven worden. Mr. Van Lennep (II, 61) telt hem mede onder de ‘bevallige dichters’ die, te zamen met zijnen grootvader, leden waren van *Concordia et Libertate*. Zonder daarom de juistheid van deze kwalificatie regtstreeks te betwisten, komt het mij nogtans voor dat Vereul meer redenaar dan dichter en meer hartstogtelijk dan bevallig was. In '89 of '90, zelf nog pas twintig jaren oud, hield hij eene teugellooze, bijna zeide ik vervaarlijke lofrede op den vroeg gestorven Bellamy, een stuk waarin, naast veel opgewondens en schier onleesbaar gezwollens, een aantal volzinnen voorkomen die den talentvollen stilist verraden. Eenige daarvan verstout ik mij aan te halen: ‘Ik zou, den laatsten trek aan Bellamy's beeld voegende, u kunnen doen gevoelen dat, indien de schaarschheid van eene zaak hare waardij doet rijzen, Bellamy in onzen tijd groote waarde had omdat hij een eerlijk man was.’ - ‘Het eerste spreekwoord der Italianen is: Wie niet weet te veinzen, weet niet te leven. Bellamy zag dat ook de meeste Hollanders weten te leven.’ -

1 Het bekendste van diens dichterlijke werken is een treurspel, getiteld ‘Katharina Herman’ en derhalve denzelfden naam voerend als eene van Bilderdijks vaderlandsche romancen, voor het eerst gedrukt in diens Mengelpoezij, verschenen in 1799. Vandaar hetgeen Bilderdijk in de voorrede voor dien bundel zegt: ‘*Katharina Herman* was (als mijnen kunstvrienden bekend is) voor eenige jaren aangevangen, en ik dacht er een uitvoerig tafereeltjen van huwelijkstederheid van te maken, wanneer ik het aandoenlijke drama van den dichter [Jan Jacob] Vereul over dat onderwerp ontving, die dit werk voor mij en op een veel volkomener wijze dan de romance toeliet, had afgedaan: en ik verkoos niet, met waterverf tegen zijn kabinetstuk te worstelen. Ik gaf dus eene andere wending aan 't stukjen.’

‘Meest alle zijne trekken zijn die van eenen meester. Hij schijnt, gelijk de Goden bij Homerus, drie stappen gedaan te hebben en aan 't eindperk gekomen te zijn.’ - ‘Washington, het treffendst voorbeeld van belangeloosheid, waaraan niets ontbreekt dan navolgers.’ - ‘Men vindt niet zelden afgunstigen die alle moeite aanwenden om aan een toegejuichten schrijver te bewijzen dat hij ongelijk had wél te slagen; schoon zijzelf zeer te onvreden zijn dat ongelijk niet te hebben.’ - ‘Indien immer, 't is vooral in onze dagen dat men moet uitroepen: *Tenet insanabile multos scribendi cacoethes!* Wie eenige maanden bij eenen notaris doorgebragt, en niet heeft kunnen leeren eene akte te vervaardigen, waant zich in staat dichter te zijn; waarschijnlijk omdat hij tot niets in staat is. Hij komt uit zijne papierenwolk met eene onverdragelijke verwaandheid voortspringen, en verhaalt dat hij den armstoel bij Apollo bekleedt. Men kent het zeggen van den Abt Desfontaines: “Il faut que je vive”; maar men kent ook het vernederend antwoord van den Heer d'Argenson: “Je n'en vois pas la nécessité.” Echter vormen zich deze kleine rijmers maar al te dikwijls eene menigte kleine bewonderaars, en teregt zong Boileau: “Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.” Maar gelijk een diamant, schoon in 't slijk gevallen, geene mindere waarde heeft, zoo blijft ook het stof, schoon door den wind ten hemel opgeheven, altijd nietswaardig stof’[1]. - ‘Gedurig spoort Bellamy de Nederlanders aan tot die oude Bataafsche eenvoudigheid, waarvan zijn geheel leven een voorbeeld was, en welke wij nog bewonderen, zonder helaas dezelve te kunnen navolgen: gelijk wij in onze tuighuizen met eerbied de wapens beschouwen welke onze voorvaderen droegen, maar waaraan wij naauwlijks tillen kunnen en wier gewigt onze verwijfde schouders zou nederdrukken.’

Gelijk uit al deze plaatsen blijkt, waren het de lauweren van Jean Jacques die Vereuls nachtrust stoorden. Zijn pathos, zijne gejaagdheid, zijne laborieuse tegenoverstellingen, geheel zijne manier is gevolgd naar die van den schrijver en rhetor der *Confessions*. Dat

1 Deze plaats is niet ontleend aan de lofrede zelve, maar aan de daarachter gevoegde aanteekeningen. Onder deze laatsten trof mij een citaat uit het ‘Essai sur l'éloquence de la chaire’ van den Abt de Besplas, waarvan Vereul zich bedient om het sombere in een aantal van Bellamy's gedichten en tevens het aantrekkelijke dier somberheid te verklaren: ‘L'homme n'est grand que par les rapports qu'il conserve avec sa fin; ce n'est que dans l'éternité qu'il peut sûrement jetor l'ancre: or il y a un dépouillement préliminaire à subir, et par conséquent un fonds de tristesse qui s'entretient continuellement dans son âme.’

zeggen van hem omtrent Huig de Groot: dat hij den Bijbel tot hoofdkussen gebruikte ‘ten einde zijne standvastigheid grooter te doen zijn dan zijn toestand zorgelijk was’, maakt den indruk eener mislukte phrase van den kluizenaar van Ermenonville. Vereuls ingenomenheid met dien eenzame ging dan ook zoo ver dat hij, na ergens eenige woorden van hem te hebben aangehaald, er op laat volgen: ‘Zoo spreekt het orakel bij Rousseau, den grooten leermeester der volken.’

Hoe luidde het politiek programma onzer weldenkende patriotten uit den vroegsten tijd der Bataafsche Republiek? In eene publicatie van Provisionele Representanten van het Volk van Amsterdam, gedagteekend 11 Februarij 1795, heeft Rutger Jan Schimmelpenninck deze vraag zijdelings aldus beantwoord: ‘Alle de vorige staatsgeschillen en omwentelingen in dit gemeenebest verdwijnen bij de tegenwoordige revolutie in belangrijkheid. Het waren bloote worstelingen tusschen kabaal en kabaal: thans is het de groote zaak des volks zelve, waaraan wij, waaraan gij allen moet arbeiden. Het is tegenwoordig geene kabaal die zegepraalt, maar het is de natie zelve die overwint.’ Ook Van der Palm heeft, vast even onbewust en onwillekeurig, weinige dagen na het uitbreken der omwenteling, haar karakter en beteekenis op zijne wijze gekenschetst. Het was toen hij, in den loop der maand Februarij, als voorzitter der Middelburgsche kiezers, de Middelburgsche volksvertegenwoordigers op deze wijze toesprak: ‘Gij kent de oogmerken van de brave burgerij dezer stad; gij hebt beloofd uw post overeenkomstig met deszelfs aard te zullen waarnemen. Neen! het was de burgerij niet te doen om een laf tooneelspel van remotie te spelen, om eene ijdele vertooning van volks-souvereiniteit te maken, of bijzondere haat en wraakzucht te vieren, terwijl men dezen verkoos, en anderen voorbij ging. Neen! hetgeen geschied is, was alleen een eerste, maar noodzakelijke stap van 't geen nog geschieden moet, het begin van een groot werk, waartoe zich alle handen in de gansche Republiek moeten vereenigen: de belangrijke proef of ons gezonken vaderland gered kan worden door deszelfs bestuur te grondvesten op de handhaving der *regten van den mensch*, op *vrijheid* en *gelijkheid*; door de vernietiging der dwaze vooroordeelen, die zooveel bloeds hebben doen stroomen; door het invoeren van eene eerlijke staatkunde, zonder baatzucht of intrigue; door eindelijk een ieder persoon verantwoordelijk te stellen voor zijne daden en bestuur, en alle geheimhouding en misleiding als verraad van het algemeen belang te doen verdenken. Zoodanig is ten deele

het groote plan, dat bij alle ware patriotten in ons vaderland gekoesterd wordt.' Doch zoowel Van der Palm als Schimmelpenninck stonden voor een deel te hoog, en waren anderzijds te zeer berekenende naturen, dan dat men uit hunne kalme en afgepaste taal zich eene juiste voorstelling zou kunnen vormen van hetgeen er destijds omging in de zwoegende borst der jubelende Keezen. Vereul, hoewel een talent en eene persoonlijkheid van den tweeden rang, bewijst ons te dezen aanzien beter diensten; en ik houd de volgende plaats uit zijne redevoering over de gelijkheid der menschen voor de getrouwe uitdrukking van het algemeen bewustzijn dier dagen. Men oordeele zachtmoediglijk over dit alleronmenschkundigst mengsel van averechtsche staatkunde en sentimentele philanthropie:

'Hoe vele tranen zal de hand der Gelijkheid droogen! Hoe vele bloedende wonden heelen! Hoe vele wijze instellingen zie ik, onder haar weldadig gebied, geboren worden!

Alle de oude overblijfsels der slavernij; alle die vernederende eerbewijzen, welke de mensch aan den mensch bragt, verdwijnen; en met dezelve, ontelbare rampen!

Een ieder is vreedzaam bezitter zijns eigendoms; en niemand heeft het regt hetzelve uit vermaak te verwoesten.

Men kent geen uitzonderende voorregten meer; geen trotschen adel. Deugd en vaderlandsliefde - ziet daar den adel des vrijen burgers!

Een ieder beoefent vrij, tot welzijn van zijn huisgezin en van 't algemeen, de gaven hem door de natuur geschonken, zonder daartoe het verlof te koopen.

De openbare bedieningen verslinden niet meer de onmatige jaarwedden, waardoor domme ledigloopers ten koste van 't algemeen groot worden.

Dezelfde man vereenigt niet meer in zijn persoon verscheiden kostbare bedieningen, welker waarneming hij weder aan anderen vertrouwt.

De krijgsman, die zijne beste dagen aan de verdediging des vaderlands heiligde, ziet de grijsheid niet tot hem naderen met armoede in de hand. Hij gaf goed bloed aan 't vaderland; het vaderland zal hem goed brood geven.

De helm van Bellona blinkt niet meer om 't hoofd van Adonissen.

De eer, die onuitputtelijke schat voor een Staat, zal weder nationale munt zijn.

De opvoeding van 't opkomend geslacht zal niet meer aan weelde en verwijfdheid toevertrouwd worden.

Eindelijk, geen Nederlander, wie hij zijn moge, zal meer de voeten van zijnen evenmensch boven zich zien - neen, maar alleen dien hemel, welke hem den Vader van alle menschen aankondigt.'

Had Vereul, behalve dien hemel wiens openbaringen hem zoozeer verteederden, ook nog, al ware het onder de onaanzienlijke gedaante van zijn eenigzins mismaakten evenmensch Johannes Kinker geweest, de voeten der kritiek boven zich gezien, zijne redevoering zou er niet door geleden hebben. Doch de 'Post van den Helicon', een weekblad volgens hem de drie Furiën waardig ('indien', voegde hij er bij, 'de Furiën geest hebben') reed niet meer; de 'Arke Noachs' moest nog gebouwd worden. Bovendien, wie zou den noodigen moed gehad hebben om den redenaar tot de orde te roepen? De kritiek zwijgt wanneer het enthusiasmus aan het woord is, en de feestrede van Vereul heeft geene andere waarde als die eener historische anekdote. Eigenaardig moet de tijd geweest zijn waarin het hoofd van een Amsterdamsch handelshuis, opgetreden als half-officiëel orgaan eener zegevierende politieke partij, bij het spreken van zulke woorden de algemeene toejuiching verwerven kon.

De geduldige lezer die mij uit het Utrechtsche kerkgebouw naar de Amsterdamsche gehoorzaal volgde, zal vast ook niet weigeren mij naar den hetzij werkelijken, hetzij fictieven schouwburg te vergezellen, waar voor bijna zeventig jaren het reeds een en andermaal genoemde treurspel van Feith ten tooneele gevoerd werd. Mucius Cordus, uit de romeinsche geschiedenis meer algemeen bekend onder den naam van Mucius Scaevola, is een dogmatisch-politisch stuk, kort vóór de revolutie geschreven, doch eerst een weinig later in het licht verschenen en dan ook door den dichter (zij meenden zich eerst tusschentijds dien eernaam verworven te hebben) opgedragen aan zijne 'vrije' medeburgeren. 'Hoe men ook in het staatkundige moge denken', dus luidt het in de voorrede, 'al wat zedelijk en braaf is twijfelt niet meer, en kan na de groote gebeurtenis in Frankrijk niet meer twijfelen, of de geheele magt der koningen rust enkel op de verblinding en lafheid der volkeren. Verlicht eene natie, en maak dezelve met hare eigene magt bekend, en gij werpt ter zelfder tijd het despotismus onder haar ter neder.' Feith, derhalve, was toenmaals van oordeel dat het goddelijk regt der koningen voortaan tot de geschiedenis behoorde; reden waarom hij een treurspel vervaardigde, dienstig

om bij het volk de bewustheid zijner souvereiniteit levendig te houden. ‘Ik begrijp’, zegt hij, ‘dat men thans, wil men de verlichting, daar eene gunstige Voorzienigheid ons mede begint te bestralen, niet tegenwerken, zelfs in die stukken, daar nog een Koning in mede op het tooneel verschijnt, het Volk moet aanbrengen; dewijl het alom zijne waarde reeds begint te gevoelen, en men door dit middel dus gelegenheid vindt om het nog meer met dezelve bekend te maken.’ Dien ten gevolge ziet men in deze tragedie, de plaats vervangend van het koor der Ouden, het Volk ten tooneele verschijnen. Valerius Publicola, de woordvoerder van het patriotisme en eenigermate de ontwikkelde Kees van het stuk, houdt voor het Kapitool eene redevoering en berigt aan de vergaderde menigte:

> De schepper van uw heil, die koningen dorst tarten.
> Uw Brutus, leeft niet meer...

Waarop het Volk antwoordt:

> Hij leeft in aller harten!

Publicola herneemt:

> Gij kent uw lot - gij kent uw uitzicht en uw nood -
> Romeinen! gij verkiest?...

Aanstonds met hunne keus gereed, antwoorden de Romeinen:

> De vrijheid of den dood!

Tot zoover de organen dier ochlocratie waarmede Feith, gelijk zoo velen zijner tijdgenooten - zeide ook Schimmelpenninck niet dat thans eindelijk de beurt van ‘de natie zelve’ gekomen was? - de democratie vereenzelvigde. De rol van den aristocraat wordt in Feith's treurspel door den Senator Appius vervuld. In diens schatting is niets verfoeilijker dan de volksregering:

> Ik naar hun bijval streven?
> Ik knielen voor het Volk? - Vervloekt waar' zulk een leven!

En elders:

> Mijn hart verfoeit om van het Graauw de wet te ontvangen,
> Of van iets lager dan een Koning af te hangen.

Zeer scherp steken daartegen de ons reeds bekende gevoelens van al wederom Publicola af; want Scaevola zelf, ofschoon het stuk naar

hem heet, bekomt men noode te hooren of te zien. Een wigchelaar, vertegenwoordiger der geestelijkheid, houdt tegenover den volksleider staande:

> De magt der Koningen zonk van de Goden af.
> Het was hun eigen hand die 't Volk dien kluister gaf.

'Neen', zegt Publicola:

> Neen, Priester! niet de Goôn. Zij doemen slaafsche banden.
> Der volkren lafheid schonk aan de aarde dwingelanden.
> Geef 't menschdom aan 't gevoel van zijne waarde weêr,
> En 't vreest de Goôn, maar heeft geen dwingelanden meer.

In Publicola's oogen is een Koning hetzelfde als een monster in hermelijn, dat zich uit huichelarij op zijn ingebeeld goddelijk regt beroept:

> 't Gekroonde wangedrocht, dat met de menschheid spot,
> Grijpt ijlings 't momtuig aan, en ijvert voor zijn God.

Om kort te gaan, op den bodem van het bestaan van iederen Koning, onverschillig welken, ligt eene schreeuwende tegenstrijdigheid; en deze contradictie is:

> Hij strijdt voor 't regt des Troons, die, met gehuurde benden,
> De regten van den mensch zijn leven lang dorst schenden.

Het spreekt schier van zelf dat deze tooneelarbeid van den Zwolschen dilettant niet de minste dramatische waarde bezit. 'Ik was te wel overtuigd dat het beste verhaal, schoon ook in de uitmuntendste verzen uitgebragt, op het tooneel niet haalt bij de kleinste *actie* die werkelijk vertoond wordt': zoo leest men ergens in het voorberigt, ter plaatse waar de dichter zich verontschuldigt over het niet-invlechten van zekere narratie. Doch hoewel hijzelf, blijkens deze opmerking, schijnt gevoeld te hebben dat in een drama alles aankomt op de handeling, is ook zijn eigen Mucius Cordus anders niet als eene stilstaande zon; eene reeks van bedrijven waarin niets bedreven en waarin alleen gedeclameerd of gedogmatiseerd wordt. Ziehier ten overvloede op welke wijze Claudia, de heldin van het stuk - want er treedt ook eene vrouwelijke hoofdpersoon in op - ter wereld gekomen is. 'Lang', zegt de dichter, 'lang heb ik in beraad gestaan of ik eene Vrouw in mijn tooneelstuk aan zou brengen; maar het oordeel mijner meeste vrienden, die ik hierover raadpleegde,

verschilde van mij. Ik heb dit dus toegegeven; en van achteren heb ik er geen berouw over gehad'. Zeer machinaal, zeer zwak, en welk eene zeldzame mate van verstoktheid!

Feith, die zoo lang in beraad stond of hij in zijn tooneelstuk eene vrouw zou aanbrengen, was omtrent het aanbrengen des Volks geen enkel oogenblik met zichzelf in tweestrijd. Had hij dienaangaande geaarzeld, hij zou gemeend hebben tegen de Voorzienigheid te strijden. Slechts ware het voor de eer der kunst te wenschen geweest dat die groote magt der 19de eeuw, die door Appius zeer onhoffelijk 'het graauw' geheeten werd, toen zij voor het eerst te onzent ten tooneele verscheen, met een weinig meer kracht en waardigheid opgetreden ware. Doch laat ons billijk zijn. Niet-alleen behooren politieke drama's tot dezelfde orde van monstruositeiten als politieke romans - het zij gezegd met allen eerbied voor Victor Hugo en met volle waardering van de onovertroffen schoonheden van détail waardoor zijne 'Misérables' zich onderscheiden - maar ook zijn staatkundige omwentelingen, bloedig of goedig, uit den aard der zaak de onvruchtbaarste van alle tijdperken voor het leven eener litteratuur. Deze eigen bladzijden bewijzen het door hunne dorheid, hunne stroefheid, hun gebrek aan eenheid en zamenhang. Na 1581 is 1795 het gewigtigste jaar in onze vaderlandsche geschiedenis geweest. Onze geheele tegenwoordige toestand, staatkundig en kerkelijk, huiselijk en maatschappelijk, dagteekent van dat tijdstip en is uit dien chaos, langs den weg eener volkomen gelijkmatige ontwikkeling, regtstreeks voortgekomen. De geesten waren vaardig, de harten geopend, de handen strekten zich uit naar den ploeg. Desniettemin moet er met kunstlicht gezocht worden naar eene handvol letterkundige bescheiden uit dien tijd, en de arenlezende geschiedschrijver keert thuiswaarts met de wetenschap: De muzen zijn anti-revolutionair.

Toch is dit geene reden om het jaar '95 en vervolgens, als datum in onze letterkundige geschiedenis, te laten rusten. Die datum is als een kijkpaal van wiens trans men heinde en ver om zich heen zien en den blik zich vrijelijk kan laten bewegen van achteren naar voren. Rijkgestoffeerd durf ik het zich vandaar aan onzen voet uitbreidend landschap niet noemen; en hoewel er hier en ginds, ter plaatse waar het blaauw gewelf ineenvloeit met den waterplas in den mond onzer rivieren, eenige vaartuigen uit zee komen opdagen, het zijn noch linieschepen, noch fregatten. Dat het einde der 18de eeuw zoo min een nederlandschen Lessing als een nederlandschen Göthe

gebaard heeft, hierin kunnen wij te eerder berusten wanneer wij bedenken dat zulke universele geesten niet uitsluitend voor hun vaderland, maar voor een geheel werelddeel geboren worden en werkzaam zijn. Doch waarom gunde het onvriendelijk noodlot ons noch een Schiller, noch een Byron, noch een Chateaubriand? Het gemis van dezen laatste heeft Van der Palm ons niet vergoed: mogen Bilderdijk en zijne wachters als eene schadeloosstelling voor dat der beide eersten gelden? Hier legt de opregtheid het stilzwijgen op aan onze nationale eigenliefde. De nieuwe tijd, aangebroken met het herstel der vorige orde van zaken in 1813, heeft te onzent, in spijt van veel omzet in dicht en ondicht, verlammend gewerkt op den bloei der litteratuur. Hoe vele lijkzangen er ook uitgestort zijn bij het graf van Feith, deze dichter heeft na de restauratie niet één lied gezongen dat in de herinnering der nakomelingschap is blijven leven of verdiend zou hebben daarin bewaard te blijven. Hoe vele uitgaven de Hollandsche Natie ook beleefd hebbe, Helmers is gestorven om niet weder te verrijzen. In mijn studententijd, zoo herinner ik mij, werd er bij zekere gelegenheid heftig gedisputeerd over de vraag - netelig probleem! - of Tollens een dichter verdiende te heeten; en hoewel ik niet gaarne ten tweedemale zulk een onvruchtbaar twistgeding zou wenschen bij te wonen of verlangen zou daaraan deel te nemen, geloof ik niettemin dat met de oprigting van het Rotterdamsche standbeeld de knoop meer doorgehakt dan ontward is. Over Bilderdijk laat zich gewis niet in twee woorden een oordeel uitspreken; doch de omstandigheid dat deze in schijn tot zoo groote vruchtbaarheid geschapen geest, indien hij da Costa niet voortgebragt had, kinderloos gestorven ware, bewijst zeker niet dat hij op het gebied van onze letterkunde nieuwe wegen geopend heeft. Bovendien zullen zelfs Bilderdijks eigen vereerders gaarne toestemmen dat zijne kracht, en het zeldzame van zijne persoonlijkheid en talenten, veeleer op het negatief terrein der kritiek en der reactie dan in de rigting van het moderne lagen. Zoodat, bij het aanbreken der nieuwe eeuw, Staring en D.J. van Lennep de eenige dichters waren die vruchten dragen zouden voor de toekomst; deze meer als toon-, de ander bij voorkeur als plastisch kunstenaar[1].

Gaan wij, ditmaal rugwaarts ziende, voort met ons te orienteren.

1 De door Dr. Beets bezorgde nieuwe editie van Starings gedichten, en desgelijks de door Ds. Hasebroek uitgegeven kompleete dichtwerken van da Costa, zullen te dezer plaatse eerlang afzonderlijk ter sprake komen.

Toen de vaderlandsche poësie der 18de eeuw de lierzangen van Onno Zwier van Haren, en het vaderlandsch proza van datzelfde tijdvak aan Simon Stijl diens *essay* over de opkomst en den bloei van onze Republiek had ingegeven - deze friesche namen hebben en behouden een goeden klank - toen brak, met het ontstaan van de school van Van Alphen, die voor het eerst den dichterlijken doop aan den oever van Duitsche wateren was gaan ontvangen, eene nieuwe periode onzer letterkunde aan. Met Bellamy, die uit die school voortkwam doch haren stichter weldra boven het hoofd groeide, staan wij eenerzijds, voor zoo ver zijne vaderlandsche poësie betreft, aan den ingang van den Keezentijd, en aan den anderen kant, ik bedoel zijne religieuse en vooral zijne erotische gedichten, bij de wieg van een genre dat veel in zijne soort voortreffelijks heeft voortgebragt en geruimen tijd zeer populair geweest is. Een mijner vrienden heeft mij in der tijd onder vier oogen verweten dat ik Bellamy te hoog plaats en hem partijdig overschát; een gebrek waarvan anderen mij over het gemeen plegen vrij te spreken. Dit is zeker dat Bellamy, wat aangaat zijn talent en hoewel ik een betamenden afkeer heb van al het ziekelijke in een deel van zijne verzen, mij voorkomt eene door en door dichterlijke persoonlijkheid te zijn geweest en in onze litteratuur waarlijk te hebben geïnaugureerd. Doch niet op subjectieve voor- of tegeningenomenheden komt het hier aan, maar op het historisch verband der dingen. ‘Daar was in Zeeland eens een man’: men bedenke dat deze vertelling, schooner dan eene éénige vaderlandsche romance van of Bilderdijk of Tollens, schooner ook (dit oordeel moge Dr. Beets mij vergeven) dan Starings ‘Vogelschieten’; men bedenke dat dit stukje geschreven werd in het zelfde jaar (1784) waarin Feith, als eerste proeve in een nieuw vak, optrad met ‘Alrik en Aspasia’; geschreven naar aanleiding van eene met Rau gemaakte afspraak, en om te dienen als boete voor 's dichters onvermogen. Evenals Feith, hadden namelijk beiden de opmerking gemaakt dat de vaderlandsche bellettrie op dat oogenblik nog geene enkele romance rijk was; en om die leemte aan te vullen waren zij overeengekomen, zonder kennis te dragen van den bundel dien Feith op dat oogenblik ter perse had, elk iets in dat genre te vervaardigen en hunne stukjes te plaatsen in de ‘Proeven voor het Verstand, den Smaak, en het Hart’. Rau was voorspoedig. Hij lijmde eene geschiedenis vol akeligheden aan elkander, ‘Ewald en Elize’ geheeten. Bellamy daarentegen gevoelde zich als met magteloosheid geslagen; hij kon met zijne romance niet gereed komen en gaf daarom, ten einde zijn ge-

geven woord te lossen en met de blinde gulheid eens echten kunstenaars, ‘Roosje’ in de plaats.

Niet vele dichters van dien tijd hebben zich aan Bellamy's invloed weten te onttrekken. Kinker's ‘Minderjarige Zangster’, waarvan Bilderdijk aan Uylenbroek schreef: ‘Dat meisje wordt mondig en zal mettertijd meêpraten’, was van dien invloed de regtstreeksche vrucht; ofschoon het niet aan Bellamy geweten worden kan dat Kinker in dien bundel de maat der dartelheid zoozeer te buiten ging dat een naamloos recensent hem openlijk van zedeloosheid beschuldigde en zich daardoor een proces op den hals haalde, waarin Bilderdijk optrad als Kinker's advokaat[1]. Bilderdijk's eigen minnedichten uit den eersten tijd danken voor een deel, hoewel uitsluitend naar den vorm, hunnen oorsprong aan dezelfde bron; en hij plagt te zeggen: ‘Bellamy had een goeden trant van versificatie voor dit soort van dichtstukjes’. Eene andere en wel de ernstige en droefgeestige zijde van dien dichttrant vond insgelijks navolging. Cornelis van Lennep's ‘Nachtegaal’, in '99 geschreven en tevens naar mijne meening het éénige onder zijne gedichten dat dien naam (maar dan ook ten volle) verdient, is eene herinnering aan Bellamy. Doch vooral de kring van jonge tijdgenooten waarin deze zich te Utrecht bewoog, en waarvan hij gedurende korten tijd het middenpunt was, beloofde veel en hield voor een deel zijne belofte. Als student behoorde daartoe Kinker, dien ik reeds noemde en dien ik liefheb, al ware het alleen om zijn half dozijn meesterlijke parodiën van even zoo vele vertaalde fransche treurspelen uit het repertorium van het Amsterdamsche tooneel; Rau, van wiens dichterlijke producten ik daareven weinig goeds zeide en thans niet veel beters zeggen kan, doch wiens naam als oriëntalist en kerkredenaar nog steeds met onderscheiding genoemd wordt; Hinlópen, onder Koning Lodewijk lid van den Staatsraad, vroeger correspondent van Lavater, bekend met den arbeid van Goethe, zelf dichter, doch uit de vlammen van wiens poëtische nalatenschap, door een naneef ten vure gedoemd, te weinig gered werd om hem in die hoedanigheid naar den eisch te kunnen beoordeelen; J.P. Kleyn en zijn zwager Ockerse, de eerste zeer ervaren in de theorie der dichtkunst

1 Zeer onschuldig en geestig is in die ‘Minderjarige Zangster’ dit tweeregelig versje:

De taal der meisjes.

‘Loop heen!’ zei Niesje, maar al lagchend, tegen Piet:
Piet ging; want hij verstond de taal der meisjes niet.

en daarbij vervaardiger van een klein getal uitmuntende verzen, de laatste een in waarheid buitengewone geest en wiens gezamenlijke werken, van zijne leerrede tegen het begraven in de kerken af tot aan het laatste deel van zijne ‘Vruchten en Resultaten’ toe, de moeite eener opzettelijke studie bepaaldelijk loonen. Onder de jongere tijdgenooten van Bellamy, tevens zijne hartstogtelijke vereerders - deze laatste benaming is ook voor een deel van toepassing op Hoffham, somtijds plat, somtijds duister, somtijds langdradig, maar dikwijls geestig en steeds een onmiskenbaar talent van middelbare grootte[1] - behooren te worden genoemd de jonggestorven Van der Woordt, wiens rijmlooze verzen Hinlópen indertijd verklaarde met eene soort van heilige verrukking gelezen te hebben, en die volgens Prof. Simons in de wieg gelegd was ‘om legerhoofd te wezen en redder van een volk te zijn’, doch in wien het mij tot hiertoe niet gelukt is iets anders te ontdekken dan de ongeneeselijke somberheid van iemand wiens eerzucht vele dagreizen verder reikte dan zijn talent; de jonggestorven Heron, een Vlissingsch zilversmid, wiens stille gedichtjes, niet meer dan zes en dertig in getal, nog op zijn sterfbed door hem tot een ‘Letterkransje’ vereenigd werden; en eindelijk de jonggestorven Van Sonsbeeck, dezelfde over wien in de Gedichten en in het Leven van D.J. van Lennep herhaaldelijk gesproken wordt. Ter bibliotheek van het Middelburgsch Museum, het overblijfsel dier stichting van den heer Van de Perre waaraan Van der Palm in zijne jonge jaren gedurende eenigen tijd verbonden was, bevindt zich nog steeds de bundel handschriften rakende Bellamy, waarvan Ockerse gebruik maakte voor zijne monografie, en die indertijd door Sonsbeeck bijeenverzameld werden met het oog op eene door den dood verijdelde studie. Overigens hebben noch Sonsbeeck noch Heron iets blijvends geleverd. Zij waren, evenals Van der Woordt, jongelieden van buitengemeenen aanleg; doch in den ijver hunner reactie tegen de genootschapspoësie vervielen zij tot eene soort van eenvoudigheid die aan onnoozelheid grensde en waaraan ten onregte door hen de eernamen gegeven werden van natuur en gevoel.

Alles te zamen genomen rust ons oog met betrekkelijk welgeval-

1 In een van Bilderdijks brieven aan Uylenbroek, uit 's Hage geschreven, komt ergens deze boodschap aan Hoffham voor: ‘Groet den bekwamen auteur van mij, wiens compliment mij gansch niet onverschillig kan zijn.’ Hoffham woonde toen reeds sedert lang niet meer te Amsterdam, maar op een landgoed in de nabijheid van Berlijn, en Uylenbroek was in geregelde briefwisseling met hem.

len op dien letterkundigen groep uit de voorlaatste jaren der 18de eeuw. Om eenigzins voltallig te mogen heeten behoort daar echter nog een drietal personen bijgevoegd te worden: Fokke Simonsz. en de dames Wolff en Deken. Aangaande eerstgenoemde (in '95 bestond van zijne humoristische geschriften nog slechts de Moderne Helicon) zal men uit het Leven van Cornelis van Lennep (II, 61) met genoegen bespeurd hebben dat Fokke aan den rand van diens verzen zulke verstandige kantteekeningen schreef. Ik kom er rond voor uit dat Fokke's humor niet van mijne gading is; doch geest bezat hij, en kundigheden nog meer dan vernuft. Deze veelschrijver is ook tevens, hetgeen zelden zamengaat, een merkwaardig veelweter geweest; en wat er van hooger wijding aan zijne geschriften ontbreken moge, was daarom aan zijn karakter niet vreemd. Weinig menschen zijn ongelukkiger geweest dan Fokke Simonsz., en niet velen hebben desniettemin ten einde toe zoo onvermoeid gearbeid. Zijne komische vertoogen zijn te grappig om waarlijk spiritueel te kunnen heeten; doch wanneer men ze uit het oogpunt van zijn somber leven beziet, geraakt men tot de slotsom dat het hem, om waarlijk humorist te zijn, slechts ontbroken heeft aan het talent om het tragische van zijne eigen gemoeds- en levensgeschiedenis mede op te nemen in het spel zijner lagchende verbeelding en daarna als schrijver te woekeren met die zekere mixtuur van scherts en weemoed waaruit de humor schijnt zamengesteld te zijn. Deze kunst hebben ook de beide vriendinnen niet verstaan wier laatste rustplaats het Scheveningsche kerkhof wel door geen gedenkteeken verraadt, doch die daarom niet ophouden zullen voort te leven in het geheugen der nakomelingschap. Aan wederwaardigheden heeft het haar zoo weinig ontbroken dat Betje zich, in 1800, ook namens Aagje ‘een millionair in teleurstellingen en ondervindingen’ noemen mogt. Doch het vernuft speelde van den beginne afaan te zeer den boventoon in beider geest en karakter. En toen eenmaal de gebeurtenissen van '87, gevoegd bij het klimmen der jaren, die ééne springveer hadden doen verlammen, schoten er geene krachten meer over voor het scheppen van nieuwe kunstvormen. Reeds Cornelia Wildschut, die in Frankrijk geschreven werd, tijdens de Bourgondische ballingschap, kon de vergelijking met Sara Burgerhart zoo min als met Willem Leevend doorstaan; en toen de vriendinnen, na de omwenteling van '95 in het vaderland teruggekeerd, in de Haagsche Spuistraat op bovenkamers woonden en van vertaalwerk leefden, ontsprongen er dan alleen nog vonken aan hare pen wanneer zij, in vertrouwelijke brieven aan goede oude vrienden

te Amsterdam, den vrijen loop lieten aan hare gedachten over zaken en personen[1]. In de voorrede voor het leven van zijnen grootvader maakt Mr. Van Lennep de volgende opmerking: ‘Wie van de zeden en gewoonten van dien tijd [den Keezentijd] iets wil te weten komen, vindt daartoe weinig andere of betere bronnen dan de romans van Wolff en Deken, zeker in vele opzigten voortreffelijk, doch uitsluitend tafereelen behelzende uit den deftigen burgerstand. De verdienstelijke schrijfsters hebben verstandiger gehandeld dan zoo vele andere roman- en novelleschrijvers zoo hier te lande als elders, die *tales of high life* op 't papier brengen, zonder ooit veel verder dan de spreekkamer der aanzienlijken gekomen te zijn; - maar daardoor zal men in den “Willem Leevend” en de “Sara Burgerhart” vergeefs iets zoeken aangaande het familieleven der Patriciers van dien tijd en hunne verhouding onder elkanderen en jegens de overige ingezetenen.’ Hoewel deze onderscheiding juist is, behoort er nogtans tegen haar gewaarschuwd te worden. De blijvende waarde toch van Sara Burgerhart en Willem Leevend kan niet worden afgemeten naar de mindere of meerdere ruimte der door deze romans geleverde bijdragen tot de kennis van de zeden en gewoonten onzer overgrootvaders. Dit is eene zaak van ondergeschikt belang. Wie Pamela en Clarissa Harlowe en Grandison gelezen heeft, zal erkennen dat Aagje Deken en vooral Betje Wolff, al stelden zij zich Richardson tot voorbeeld, zijn toegerust geweest met een scheppingsvermogen, eene waarnemingsgave, en eene heerschappij over de taal, als alleen bij zeldzame gelegenheden in de litterarische geschiedenis van ons land vereenigd aangetroffen werden.

Maakte dit overzigt aanspraak op volledigheid, ik zou dan zoo min van Kantelaar als van Lublink den Jonge hebben mogen zwijgen. Deze laatste verkeert eenigzins in hetzelfde geval als Ockerse en deelt met hem bij den nakomeling in de ongenade eener grillige impopulariteit. Toch hebben velen onzer, schier zonder het te weten, verpligting aan hem; voor zoo ver zij ten minste met welgevallen terugdenken aan die dagen hunner jeugd toen Gellerts fabelen, dank zij Lublinks uitmuntende vertalingen, zich in hun geheu-

1 Eene kleine maar keurige verzameling van deze brieven is in het bezit van Mr. Vollenhoven te 's Hage. Had de heer Frijlink zich tot dien gelukkigen en mededeelzamen bezitter gewend, zeker zou dan zijne onlangs uitgekomen Schets van het leven en de geschriften beider vrouwen minder uitsluitend compilatiewerk geworden zijn.

gen prentt'en, bijna zonder dat zij ze van buiten behoefden te leeren[1]. En welligt vruchtbaarder nog dan de studie van Lublinks, zou die van Kantelaars nalatenschap zijn; indien men daarbij ten minste gebruik maakte niet slechts van Siegenbeeks monografie over hem, maar ook en inzonderheid van den portefeuille met hem betreffende stukken, toebehoorend aan de bibliotheek der Maatschappij van Letterkunde. Onder die papieren bevindt zich eene naauwkeurige lijst van Kantelaars voornaamste bijdragen als redacteur en medearbeider van onderscheiden tijdschriften; eene aanwijzing waarvan tot hiertoe door niemand, voor zoover mij bekend is, gebruik gemaakt werd. Een karakteristieke brief van hem aan Cornelis van Lennep wordt medegedeeld in diens leven (II, 254), terwijl al hetgeen op zijne parlementaire loopbaan betrekking heeft met voorliefde bijeenverzameld is door Mr. Vitringa.

Doch ik mag op deze wijze niet langer voortgaan en neem met een enkel woord over de dichterlijke verdiensten van Pieter Nieuwland voor ditmaal afscheid van den lezer. Gaarne verwees ik hem, om zich over die verdiensten een oordeel te leeren vormen, of een vroeger oordeel te herzien, naar het geschrift van Mr. Van Lennep, wiens eigen tante, toen zij nog pas een eenjarig meisje was en in een met bloemen versierd bokkenwagentje door de lanen van het Manpad reed, eenmaal in gezelschap van Jeronimo de Bosch door Nieuwland bezongen werd (II, 340 volgg.), en die er dus het naast aan toe zou zijn geweest om ons hem aangaande eenige bijzonderheden mede te deelen. Nu wij ons echter ook ditmaal in onze verwachting teleurgesteld zien, is inspanning van eigen krachten de eenige uitweg die ons overschiet.

Terwijl men zich te Utrecht, op voorgang van Van Alphen, met ijver toelei op de studie der duitsche poësie, groeide Nieuwland - en dit maakt hem tot den voorlooper van D.J. van Lennep - op in den van klassieke herinneringen geheel doortrokken atmosfeer, waarin Jeronimo de Bosch zich bewoog[2]. Vandaar dat Nieuwland en Bel-

1 Mr. Van Lennep herinnert ons te goeder ure dat, om van andere medearbeiders aan den hundel niet te gewagen, deze vertalingen ook voor een deel afkomstig zijn van Pieter van Winter, zijnen stiefgrootvader van moeders zijde. Diens karakterbeeld behoort, in het voorbijgaan gezegd, tot de bestgeteekenden onder de bijfiguren (III, 193, 259, 279). Bijzonder fraai is ook de bladzijde (IV, 246), gewijd aan het portret van de oude mevrouw Cornelis van Lennep.

2 Ook Jeronimo de Bosch wordt door Mr. Van Lennep geteekend (II, 31). Doch van dit portret geldt niet hetgeen ik daareven aangaande dat van P. van Winter zeide. Wederom wordt hier de kunst tot verdrukkens toe overschaduwd door de maatschappij, en naast den ‘apothecar’ in Jeronimo de Bosch, naast den ‘Eersten Klerk ter Secretarie’, is er voor hem bij den heer Van Lennep geene plaats om als letterkundige te tieren.

lamy, hoewel alles noopt om hunne namen te verbinden, schier in het geheel niet met elkander vergeleken kunnen worden. Van het oogenblik afaan dat hij zich onttogen zag aan de Diemermeersche omgeving, ging Nieuwland dagelijks om met Grieken en Romeinen. Al zijne hollandsche verzen en versjes, ook die waarin geene regtstreeksche navolging der Ouden te bespeuren is, dragen nogtans dier verhollandschten stempel en verraden de terugwerking van hunnen invloed. Als knaap vervaardigde hij bijschriften op de helden van Cornelius Nepos; als jongeling vertaalde hij, ten behoeve van Jeronimo de Bosch, beroemde fragmenten uit grieksche en la tijnsche dichters. Hier was hij in zijn element en daardoor in zijne volle kracht. Gelijk Kantelaar zich door niet meer dan een tweetal gedichten, eene ode aan Schimmelpenninck en eene elegie op den dood van een kind, een blijvenden naam gemaakt heeft; of om een ander en juister voorbeeld te kiezen, want tusschen Nieuwland en Kantelaar was bij innige vriendschap de overeenkomst gering, gelijk Borger een beroemd dichter geworden is enkel met behulp van een lied aan den Rijn en van eene weeklagt bij het graf van zijne eerste vrouw, zoo heeft men ook aan Nieuwland, en met het volste regt, eene eereplaats op den nederlandschen zangberg ingeruimd om niet meer dan een tweetal verzen: zijn Orion en zijn lijkdicht op Anna Pruyssenaar. Tijdgenoot en nakomeling doen zulke beslissende en blijvende keuzen niet zonder daarbij instinktmatig geleid te worden door een beginsel van kunstgevoel. Met Kinker kan men van oordeel zijn dat Nieuwland, toen hij zijn in '88 uitgegeven bundel opende met den Orion, ‘zijn beste brood voor 't venster plaatste’. Men kan ook, met Bilderdijk[1], aan sommige van Nieuwland's gelegenheidsverzen, en daaronder aan het gedicht ‘Ter gedachtenis van mijne Echtgenoot’, de voorkeur geven boven zijne ode aan den sterrenhemel. Niets verhindert eindelijk de meening te huldigen dat Nieuw-

1 ‘Ik erken gaarne dat ik ieders gelegenheidsverzen niet lezen kan; maar ik moet ook tevens erkennen dat ik sommige gelegenheidsverzen hooger stelle dan al wat hun dichter anders geschreven heeft. Onder anderen ken ik twee Lijkdichten van den Professor Nieuwland, welke (hoewel zij zich minder door eigenlijke vlucht van genie, dan door fijnen smaak en juist uitgevoerde gedachten onderscheiden) bij mij zelfs boven zijnen recht schoonen, recht grootschen *Orion* staan’. Mengelpoëzy, 1799, Voorrede.

lands twee populairste verzen door zijne minder bekende navolgingen en vertalingen nog overtroffen worden. Doch dit staat vast dat hij ook als dichter eene verrrassende verschijning geweest is. Zij mogen weinig in getal en niet onberispelijk zijn, hij heeft hollandsche verzen gemaakt zooals er voor hem in onze litteratuur geen bestonden. Daarbij heeft hij ons nationaal karakter volkomen zuiver bewaard. Eerder dan tot ziekelijkheid of overspannen sentimentaliteit, zou hij tot alledaagsheid vervallen zijn. Een kind van onzen stam en een bode van onze toekomst was hij zoozeer dat men, zijne voor meer dan zeventig jaren verschenen gedichten herlezend, ze gisteren geschreven waant.

Met dat al is Nieuwlands vroege dood niet waarschijnlijk een verlies voor de vaderlandsche dichtkunst geweest. Hij geloofde niet aan moderne poësie, en had geen plan zich verder met de muzen in te laten. De voorrede voor den eenigen dichtbundel die door hemzelf werd uitgegeven, den straksgenoemden van 1788, besloot hij met te zeggen: ‘Ik biede dus mijnen kleenen bundel, die voorzeker nimmer door een tweeden gevolgd zal worden, den kundigen beminnaren der dichtkunde aan, met deze ernstige bede, dat zij eenige toegevendheid willen gebruiken met de voortbrengselen mijner vroege jaren in eene kunst die nimmer een gedeelte mijner hoofdbezigheden uitmaakte’. De sleutel tot het raadsel hoe Nieuwland, nog geen vijfentwintig jaren oud, reeds voorspellen kon dat zijn eerste dichtbundel tevens de laatste wezen en dat de geest der poësie nimmermeer vaardig over hem worden zou, die sleutel is voorhanden. ‘De ondervinding van alle tijden en van alle volken schijnt te leeren’, zoo heeft hij in eene door hem gehouden verhandeling over de betrekkelijke waarde der verschillende takken van menschelijke kennis en kunst zelf gezegd, ‘dat de dichtkunde, of liever de dichterlijke genie, bij geene natie langer dan gedurende zeker bepaald tijdperk in eenen hoogen graad gebloeid heeft; en wel meest in dat tijdperk toen de natie uit eenen natuurlijken of toevalligen staat van ruwheid tot eenen meer beschaafden overgegaan, doch echter nog niet tot het toppunt van cultuur geklommen was’. De reden van dit verschijnsel is volgens Nieuwland dat men, om een groot dichter te zijn, ‘leven moet in eene maatschappij waarin verstand en taal genoegzaam ontwikkeld en gevormd zijn, doch waarin tevens de burgerlijke betrekkingen den dichter en zijne lezers niet geheel en al van de beschouwing der natuur en van het gevoel van hare schoonheid vervreemden; eene maatschappij waarin de loop der menschelijke hartstogten, zoo

wel goede als kwade, niet telkens door opvoeding, conveniëntie, verstrooijing, en ontelbare andere oorzaken, afgeleid en gestremd wordt'. 'Voeg hierbij', zoo gaat hij voort, 'dat het altoos moeijelijk is tooneelen uit de natuur, aandoeningen des gemoeds, die door anderen reeds naar waarheid en krachtig afgemaald zijn, met afwisseling van verwen op nieuw te schilderen'. Hieruit volgt regtstreeks dat er in den nieuwen tijd voor de poësie geene plaats is. Hoe ingewikkelder de maatschappelijke toestand wordt, meende Nieuwland, des te onvoordeeliger staan de kansen des dichters. Voortaan geene theopneustie, geene hooger ingeving meer; het rijk is aan de imitatie, hoogstens aan de contemplatie. Met de traditionele koelbloedigheid van een apostel des ongeloofs wordt deze harde gevolgtrekking door den redenaar zelven uitgesproken: 'Kunstige navolging moet dus meer en meer de plaats van originaliteit; gespannen kracht van verbeelding, die van natuurlijk en ongedwongen gevoel vervullen. Het getal van waarlijk groote dichters moet dus hoe langer hoe kleiner, hunne taak moeijelijker, de waarschijnlijkheid van in hunne pogingen te zullen slagen, van hunnen naam te vereeuwigen, geringer worden. Voor natiën derhalve, die reeds den hoogsten trap van beschaafdheid bereikt hebben, blijft niet veel overig dan de schatten die zij bezitten te beschouwen en te genieten'. Niemand onzer die Nieuwland niet van harte gaarne absolutie geeft voor deze opeenstapeling van ketterijen. Want door zijn eigen voorbeeld heeft hij getoond dat men, schoon wanhopend aan de poësie, in sommige oogenblikken zijns levens zelf dichter zijn kan. Zonder het te willen of te weten heeft hij bovendien op anderen bezielend gewerkt. Doch tevens kan er naauwlijks aan getwijfeld worden, of de rigting waarin zijne leer, in tegenspraak met zijne natuur, hem dreigde mede te slepen, moest verlammend en uitdoovend werken op den dichterlijken aanleg die in hem was.

Misleidt de schijn mij niet, en laat het vooroordeel mij los, dan heeft in het tijdperk dat aan de revolutie onmiddellijk voorafging onze vaderlandsche litteratuur, over het algemeen genomen, zich beter van hare taak gekweten dan in het aanstonds daarop gevolgde. Wanneer Van der Palm, in zijne redevoering over het Middelmatige, verhaalt dat Göthe in vorige jaren zijn lievelings-auteur *geweest*, en in zijne Herinneringen aan Bellamy dat Hölty dit naderhand *geworden* is, dan meen ik dien val van Göthe op Hölty te mogen aanmerken als een zinnebeeld van den aan alles merkbaren achteruitgang der geesten waardoor de restauratietijd zich bij ons gekenmerkt heeft. Door te

smalen op de ‘ontstelde duitsche hersenen’, waarmede men de stelsels der grootste denkers bedoelde die de 19de eeuw heeft voortgebragt; door in de magtige wijsgeerige beweging aan gene zijde van den Rijn enkel een bewijs te zien ‘tot welke jammerlijke uitersten praalzucht, en buitensporige nieuwigheidsjagt, en een geheime zamenzwering, om onder allerlei gedaanten den godsdienst der bijbelsche openbaring te ontzenuwen, den verdoolden geest vervoeren kunnen’[1]; door zich daarbij te goed te doen aan het gevoel van eigen nationale voortreffelijkheid en vragend uit te roepen: ‘Wat zien wij in onze dagen? Nederland het voorwerp van edelen nijd en naijver zijner naburen; benijd om de wijsheid zijner instellingen, om de zachtheid van zijn bestuur, om de onbekrompenheid zijner beginselen; Nederland alom geroemd en geprezen als het gelukkigste land van den aardbodem!’[2] - door die zelfvergoding aan den eenen en die uit onbevattelijkheid geboren verguizing aan den anderen kant hebben de mannen van 1813 en vervolgens, meest berouwvolle Keezen en in hovelingen verkeerde demokraten, op allerlei gebied en ook op dat der letterkunde, aan de nationale ontwikkeling den weg van doodloopende stegen of straten gewezen, hebben van het opkomend geslacht meer seminaristen dan universiteitslieden gemaakt, en zijn oorzaak geworden dat ons volk minstens het vierde eener eeuw bij de algemeene europeesche beschaving ten achteren geraakt is. Vóór de omwenteling van '95 was het echt nationaal gevoel levendiger, had men een geopender oog voor de voorregten en goede werken van het buitenland, gevoelde men dieper behoefte aan het vereffenen der achterstallige rekening tusschen Nederland en de volken, had men een hooger dunk van de poësie, en arbeidde men onverdrotener aan hare invoering in het leven. Daarom geloof ik dat onze tegenwoordige leeftijd, voor zoover wij den Keezentijd zoeken te begrijpen en te waarderen, blijken geeft van onverbasterd patriotisme. Te dezen aanzien moet het onderzoek terug.

CD. BUSKEN HUET.

1 Van der Palm, Ter nagedachtenis van Borger, 1820.
2 Van der Palm, Ter herinnering aan den akademischen leeftijd, 1828.

De doorgraving van Holland-op-zijn-smalst.

De Eerste Kamer der Staten-Generaal heeft den 23sten Januarij met groote meerderheid het wetsontwerp aangenomen, waarbij aan onzen stadgenoot, den Heer J.G. Jäger, concessie wordt verleend voor het graven van een kanaal door Holland-op-zijn-smalst, ter verbinding van Amsterdam met de Noordzee. Reeds in den ochtend van den 24sten Januarij ontvingen de burgemeesters van Amsterdam en Rotterdam het verblijdende berigt, dat het Z.M. onzen geëerbiedigden Koning behaagd had de wet door zijne onderteekening te bekrachtigen.

Groot is de vreugde van allen, die belang stellen in den bloei en de ontwikkeling van de Nederlandsche handel en scheepvaart over deze gewigtige gebeurtenis. Zoo wordt dan eindelijk, na meer dan tienjarigen strijd, aan de hoofdstad het uitzigt geopend op eene betere en kortere gemeenschap met de zee, waardoor haar haven toegankelijk zal kunnen worden voor de grootste zeeschepen en in den kortst-mogelijken tijd zal kunnen worden genaderd.

Regtmatig is die blijdschap der Amsterdamsche burgerij, en het voegt haar luide en openlijk hare erkentelijkheid te betuigen aan allen, die tot het aanvankelijk welslagen der grootsche onderneming hebben bijgedragen. De vrees van welligt sommigen voorbij te gaan of te vergeten, mag haar niet weêrhouden haren dank te brengen aan hen, van wie zij met zekerheid het aandeel weet te bepalen, dat zij aan de gewigtige zaak hebben gehad. Zulk een verzuim zou

in ieder geval onwillekeurig zijn en haar niet ten kwade kunnen worden geduid.

Wij vereenigen ons dan ook van ganscher harte met het dankadres aan den Koning, die door zijne hooge belangstelling en door de welwillende wijze, waarop onmiddellijk door hem met genoegen en welgevallen de wet werd onderteekend, op nieuw het bewijs heeft gegeven, hoe na hem de welvaart en voorspoed van het land ter harte gaan. Ook naar onze innige overtuiging, zal het tot stand komen der verbeterde toegangen tot de beide grootste handelssteden een der duurzaamste en schoonste monumenten zijn van de regering van Willem III en bij het nageslacht hooger worden opgeteekend dan overwinningen op een bloedig oorlogsveld.

Wij brengen gaarne onzen dank aan den Gemeenteraad en aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor hunne onvermoeide en weldoordachte pogingen ter bevordering der doorgraving. De vele klemmende en welsprekende adressen, sedert tal van jaren van beide corporaties uitgegaan, hebben zeker krachtig bijgedragen om de openbare meening gunstig voor de onderneming te stemmen en de algemeene belangstelling daarvoor op te wekken. Tot het vestigen der overtuiging van de noodzakelijkheid van het werk bij de eerste ernstige pogingen, die daartoe uitgingen, heeft ook het Comité ter bevordering der Doorgraving, ongetwijfeld het zijne toegebragt.

Een opregten gelukwensch brengen wij den volijverigen en onvermoeiden Concessionaris met de bekrooning zijner ontwerpen. Met een bewonderenswaardige, met eene engelsche-*league* volharding en wilskracht heeft hij vastgehouden aan zijn plan, ook toen anderen aan eene eindelijke zegepraal schier begonnen te wanhopen; al de moeite, tegenwerking en bezwaren, die hij ondervond en te overwinnen had, schenen slechts zijne liefde en ijver voor de grootsche zaak te prikkelen en hem te sterken in zijn onwrikbaar voornemen om te blijven werken en strijden, tot hij zijn doel zou hebben bereikt.

Dat hij zijn doel nu eindelijk mogt bereiken; dat ten langen laatste de concessie is verleend en door de wetgevende magt bekrachtigd, dat heeft de concessionaris, dat heeft de stad onzer inwoning en ons vaderland te danken aan de warme verdediging van den Minister van Binnenlandsche Zaken, den Heer Thorbecke, daarbij ter zijde gestaan door zijn ambtgenoot van Financiën, den Heer Betz. Gaarne

het aandeel erkennende, dat vroegere ministeriën aan deze zaak hebben genomen, aarzelen wij niet de overtuiging uit te spreken, dat, zoo de verdediging van de ontwerpconcessie in de Staten-Generaal aan andere, zwakkere handen ware toevertrouwd geweest, de bezwaren der tegenstanders welligt de stemmen der pleitredenaars zouden hebben overwogen. Voor den Minister zelven, die reeds tijdens zijn vorig ministerie de zaak der waterwegen met warmte had omhelsd, mag 't eene streelende voldoening zijn, dat het aan hem gegeven is geworden, haar bij de wetgevende magt tot een goed einde te brengen, nu hij ten tweeden male door het vertrouwen des Konings tot den ministeriëelen zetel is geroepen.

De Amsterdamsche burgerij erkent en waardeert wat zij aan den Heer Thorbecke is verschuldigd en zij brengt hulde aan den staatsman, wiens invloed en talent onmiskenbaar in hooge mate hebben bijgedragen om de concessie bij de Vertegenwoordiging zulk een gunstige beslissing te doen verwerven.

Maar niet alleen het betalen van den tol der dankbaarheid is thans de pligt van Amstel's ingezetenen. In dezen oogenblik geldt het voor hen, door daden hunne belangstelling te toonen! Dat allen, naar de mate hunner middelen en krachten, thans medewerken tot het doel! Reeders en handelaars, nijvere burgers van de hoofdstad! stroomt toe met uwe bijdragen tot het benoodigde kapitaal. Als geldbelegging reeds aanbevelenswaardig, bedenke ieder, dat het kapitaal voor de doorgraving van Holland-op-zijn-smalst, behalve zijne gewaarborgde rente, ook nog andere, nog rijkere en mildere vruchten afwerpen zal: vruchten van leven en bedrijvigheid, van handels- en scheepvaartontwikkeling, van toenemende welvaart en stijgenden bloei voor de eerste stad des rijks en voor het geheele vaderland! Alzoo beantwoorde de energie der natie aan de ondersteuning van hare regering.

Aan het Kabinet des Konings.

Den volke diêr vertrek in 't vorst'lijk 's Gravenhage,
Zoo stil door ernst en zorg van 't staatsbeleid bewoond!
Dat voor des Konings blik de grootsche toekomst dage,
Die 't oude Holland wacht, nu 't weêr zoo jong zich toont!
Hem straal' ze, als, met de vaart der blijdschap in de vingren,
Aan 't weêrgaloos bestaan hij fier zijn zegel hecht,
Tot hij in 't haastig schrift het eikenloof zie slingren,
't Geen lat're, dankbare eeuw er om zijn beeld voor vlecht!

24 Januarij 1863.
W.D - s.

Bibliographisch album.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië van Dr. W.R. baron van Hoëvell, voortgezet door Dr. P. Bleeker Nieuwe Serie. 1e. *Jaarg. Eerste Aflev. Januarij* 1863.

De vrienden van Nederlandsch Indië hebben over het algemeen met groot leedwezen den Heer van Hoëvell zitting zien nemen in den gereorganiseerden Raad van State. Ofschoon hij ongetwijfeld ook in die betrekking ten nutte der Koloniën werkzaam kan en zal blijven: zij betreurden het dat zijne welsprekende stem zich niet langer in de Tweede Kamer zal laten hooren; zij voorzagen dat de leiding van het Tijdschrift, waaraan sedert de oprigting, nu zes en twintig jaren geleden, zijn naam verbonden was, waarvan zestien jaargangen sedert zijne terugkomst in Nederland door hem alleen geredigeerd waren, op den duur onvereenigbaar zou blijken met de nieuwe functiën door hem aanvaard. Dit smartte hen omdat zij overtuigd zijn, dat hij, als vertegenwoordiger des volks en redacteur van het Tijdschrift, onberekenbaar veel voor de welvaart en ontwikkeling van Indië heeft gedaan; omdat zij, zelfs al deelen zij niet in alle opzigten zijne zienswijze, de waarheid gevoelen van het woord, dat de kracht der waarheid eenmaal zelfs een zijner ijverigste tegenstanders afperste, dat van Hoëvell bezwaarlijk gelegenheid zou vinden zooveel kwaads aan Indië te berokkenen, als er goeds door zijn streven was te weeg gebragt.

Wat voorzien werd is gebeurd: de Heer van Hoëvell heeft de redactie van het Tijdschrift nedergelegd. Gelukkig evenwel zal het werk, met zooveel ijver begonnen, met zooveel kracht voortgezet, niet gestaakt worden; van Hoëvell heeft een opvolger gevonden zijner waardig, een man die niet slechts twee deelen van zijnen geest heeft, maar als zijn evenknie mag worden aangemerkt; die, zoo hij in sommige opzigten voor hem onderdoet, in andere daarvoor vergoeding biedt. Ware aan mij de vraag gerigt, in wiens handen ik de redactie van dit Tijdschrift na het aftreden van den Heer van Hoëvell het liefst zou zien overgaan, ik zou zonder eenige bedenking den naam van Bleeker genoemd hebben. En Bleeker is tot

mijne blijdschap de man, die inderdaad deze schoone taak heeft aanvaard.

Het wetenschappelijk publiek, niet alleen in Nederland, maar in de geheele beschaafde wereld, kent den Heer Bleeker als eene uitstekende specialiteit in het vak der ichthyologie. Het is in die hoedanigheid, dat nog kort geleden in ‘de Gids’ regtmatige hulde aan zijne verdiensten werd toegebragt. Maar juist dat uitmunten in een zoo speciaal vak zal welligt bij velen zijne geschiktheid voor de redactie van het Tijdschrift in verdenking brengen. Niet alzoo zullen zeker zij oordeelen, die zijne loopbaan in Indië hebben gadegeslagen, die het verhaal zijner reis door de Minahassa en de Molukken in het gevolg van den Heer Duymaer van Twist, die zijne talrijke bijdragen in de vroegere jaargangen van het Tijdschrift van N.I. gelezen hebben. Maar mogten er nog zijn die meenen, dat de uitgever van den *Atlas Ichthyologique* bezwaarlijk de regte man kan zijn om de taak van den Heer van Hoëvell voort te zetten, wij zullen hen alleen verzoeken een oog te werpen in de eerste aflevering van het Tijdschrift, die onder redactie van den Heer Bleeker het licht heeft gezien. Meer, vleijen wij ons, zal niet noodig zijn om hen hunne dwaling te doen erkennen.

Wij meenen evenwel niet, dat het werk van den Heer Bleeker onverdeelden bijval zal genieten. Dit ware, bij den steeds grooter wordenden strijd der meeningen omtrent den weg ten aanzien der Koloniën te bewandelen, ondenkbaar. Wie allen behagen wil, behaagt ten slotte niemand. De Heer Bleeker verkondigt het u luide dat hij slechts aan hen behagen wil, die der Koloniale Ontwikkelingspolitiek zijn toegedaan. Zijn korte, puntige, kernige (jammer dat wij er niet ook mogen bijvoegen: zuivere en gekuischte) stijl vloeit over van treffende ‘Schlagwörter.’ Niet het minst gelukkige daaronder is de formule door hem uitgedacht, om de rigting aan te duiden, die hij aan het Tijdschrift wenscht te geven. De ‘Koloniale Ontwikkelingspolitiek,’ ja daarvoor strijdt ieder artikel in het eerste nommer opgenomen met warmte en convictie, en wie dat nommer gelezen heeft zal de overtuiging met zich dragen, dat de redacteur ook in de toekomst zeker onwrikbaar getrouw zal blijven aan de banier, die hij eenmaal heeft opgeheven.

Nadat de beide Kamers der Vertegenwoordiging nu zeer onlangs door hunne beraadslagingen en beslissingen zoo schitterende blijken hebben gegeven van hunne zorg, dat het batig saldo, door de Koloniën opgeleverd, voor Nederland niet verloren ga, zal men welligt verlangend zijn te weten, hoe de nieuwe redacteur van het Tijdschrift over dat ‘batig slot’ meent te moeten oordeelen. Welnu, lezer! hij erkent zonder aarzeling, dat het ook naar zijn inzien de pligt der regering is, de beste maatregelen te beramen, ten einde het batig saldo des Staats een zoo hoog mogelijk cijfer bereike. Be-

hoort dan, dus vraagt welligt deze of gene, Dr. Bleeker niet tot die voormalige koloniale oppositie, die in en met het Ministerie Thorbecke op koloniaal gebied regerende partij meende te worden, maar door het votum der Eerste Kamer over hare begrooting zoo nadrukkelijk is teregt gewezen? Hoe is het dan te verklaren, dat hij het werk van van Hoëvell komt voortzetten? hoe dat gij, bewonderaar van van Hoëvell, ook aan zijn opvolger zooveel lof toezwaait?

Om het raadsel te verklaren zullen wij even nagaan wat de Heer Bleeker onder het ‘batig saldo’ verstaat. Slaan wij daartoe zijn ‘woord aan den lezer’ op, waarmede hij den nieuwen jaargang opent.

‘In dat jaarlijksch koloniaal batig slot,’ dus lezen wij daar, ‘wensch ik onder anderen telkens hooger of grooter te zien:

De som der beschaving waarmede Indië is verrijkt.

Het bedrag waarmede er de zekerheid van den eigendom is verhoogd.

Het cijfer der opgeheven belemmeringen voor de ontwikkeling van de arbeidzaamheid der inlandsche bevolkingen.

Den omvang der toename van vrijen landbouw, industrie en handel.

De overwinst in levende arbeidskrachten, verkregen door betere verkeer- en vervoermiddelen, door betere werktuigen en toestellen, door ontheffing van niet voortbrengende diensten.

Het maatschappelijk kapitaal, voortspruitende uit opheffing van belemmeringen in het handelsverkeer.

Het kapitaal in kennis, voortbrengselen en vastheid van ons gezag, vertegenwoordigd door de uitbreiding der vestiging van Europesche bevolking in Indisch Nederland.

De waarde der bezitting, voortspruitende uit toename van inlandsche en geëmigreerde bevolkingen en door volkplantingen in onbebouwde gewesten of woeste streken.

Het bedrag van het algemeen maatschappelijk kapitaal in al zijne vormen.

De som van ons gezag over en van onzen invloed op de onder ons bestuur gebragte en de aan ons cijnsbare gewesten.

Het officieel koloniaal batig slot.

Het kapitaal in Nederland, voortspruitende uit handel en nijverheid enz., als gevolg van de bestaande betrekking van Nederland tot Indië, zoowel op gouvernementaal als privaat gebied.’

Ziedaar het batig slot dat Dr. Bleeker voorstaat. Men ziet, het is niet geheel dat gouden kalf, waarvoor zich onze Eerste Kamer nederbuigt. En toch, de belangen van het moederland zijn in zijn programma niet vergeten. Hij wenscht dat ook het ‘officieel batig slot’ moge toenemen, maar niet door de verdrukking, maar door

den vooruitgang van Indië. Wij aarzelen niet aan dat stelsel onzen onverdeelden bijval te schenken. Aan de ontwikkelingspolitiek is de vermeerdering der productieve krachten van Indië, en dus ook der welvaart van het moederland verbonden; het stelsel van uitzuiging moge een tijd lang groote winsten geven, maar het draagt de kiem des verderfs in zich. Al kan de ontwikkelingspolitiek het 'budget der toekomst' niet in cijfers brengen, wij durven het, op grond van de lessen der economische wetenschap, als een axioma verkondigen, dat het moederland daar niet onder lijden zal, dat zelfs het officieel batig slot daarbij kan bloeijen.

Laat ons thans zien, hoe de Heer Bleeker reeds in dit eerste nommer getracht heeft aan de eischen van het door hem gestelde programma te voldoen.

De meeste artikelen in dit eerste nommer zijn van de eigen hand van den redacteur, die al aanstonds heeft willen zorgen dat omtrent zijne zienswijze niet de minste twijfel kon worden gekoesterd, en daarom de groote beginselen, door hem vooropgesteld, op menig vraagstuk ook in bijzonderheden heeft toegepast. Zoo vinden wij reeds in het eerste artikel zulk eene toepassing op de vraag aangaande de specerijteelt in de Molukken. Het is getiteld: '*de Molukken en Manado in* 1860 *en* 1861' (bl. 1-10). Ieder weet dat de Heer Bleeker in 1855 den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist op zijne reis naar die gewesten vergezelde en verslag deed van zijne bevinding in een klassiek werk, onder den titel: '*Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel*,' in 1856 in twee deelen te Batavia in het licht gegeven. Het bezoek, door den Gouverneur-Generaal Pahud kort voor zijne aftreding aan dezelfde streken gebragt, heeft nu weder aanleiding gegeven tot een soortgelijk werk, vervaardigd door den Heer P. van der Crab, en onder den titel '*de Moluksche Eilanden*' in 1862 te Batavia verschenen. Beide schrijvers hebben vooral aan de sociale positie van het Gouvernement der Molukken hunne aandacht gewijd, en zich beijverd statistische bouwstoffen tot opheldering daarvan bijeen te brengen. De Heer Bleeker was intusschen een stap verder gegaan: hem was het niet genoeg geweest feiten te constateren, hij had die ook beoordeeld en voorstellen tot verbetering gedaan; hij had het gewaagd de gevolgen te voorspellen van de maatregelen ten aanzien der Molukken genomen, en zijne meening uitgesproken, dat de openstelling der Moluksche havens in 1854 niet wezenlijk tot den bloei dier eilanden zou bijdragen, zoo lang de productieve krachten der bevolking werden aan banden gehouden, en haar hoofdprodukt, de specerijen, van de algemeene markt werd geweerd.

Het kon wel niet missen of de Heer Bleeker moest met belangstelling grijpen naar het werk van den Heer van der Crab, dat een tafereel van den toestand der Molukken aanbiedt, in het jaar 1861,

en dus zes jaren na zijn eigen bezoek, ontworpen. ‘Zes jaren in het leven van een volk,’ zegt de Heer Bleeker teregt, ‘stellen een tijdvak daar, ruim genoeg om uit de wijzigingen, die in zijne toestanden hebben plaats gegrepen, aan te toonen, of het is op den weg van ontwikkeling of van stilstand of van achteruitgang.’

De Heer Bleeker heeft bij de lezing van het werk van den Heer van der Crab eene voldoening kunnen smaken, die hij als goed patriot zelf niet gewenscht zal hebben: zijne ongunstige voorspellingen zijn door de uitkomst volkomen bevestigd. Naar aanleiding van het werk van den Heer van der Crab, dat, zich schier geheel van beschouwingen en redeneringen onthoudende, alleen feiten en cijfers geeft, schetst hij in het bedoelde artikel den tegenwoordigen toestand der Molukken bij vergelijking met dien voor zes jaren. Die vergelijking heeft niets bemoedigends.

Het is te vreemder dat men schroomt ten aanzien der Molukken den liberalen weg in te slaan, omdat daar althans het dwang- en monopolie-stelsel uitkomsten levert, waarvan het nadeelige bij de oppervlakkigste beschouwing in het oog loopt. Door de opheffing van het nagelmonopolie wordt het batig slot niet in gevaar gebragt; het zou er slechts bij kunnen winnen. De Heer van der Crab berekent op bl. 130 van zijn werk, dat de nagelkultuur voor het Gouvernement een jaarlijksch verlies oplevert van ƒ 36000, ongerekend het verlies aan renten, en acht het waarschijnlijk dat de uitbreiding der kultuur weldra het verlies tot ƒ 72,000 zal doen stijgen. Nogtans is hij niet met den Heer Bleeker van meening, dat men den dwang moet opheffen en de kultuur vrij laten. ‘De markt in Nederland en het buitenland,’ zegt hij bl. 131, ‘is gewoon geraakt aan de openbare veiling van nagelen op gezette tijden: de eer van Nederland vordert die gewoonte vol te houden en de kruidnagelen als stapelprodukt te behouden, al zij het ook met groote opofferingen.’ Ziedaar een staaltje van de drogredenen, waartoe men zijne toevlugt moet nemen om het monopolie te verdedigen. Met den Heer Bleeker ben ook ik van oordeel, dat de eer van Nederland met het nagelmonopolie gemoeid is, maar in dien zin, ‘dat het niet dulden mag dat het stelsel van grondslavernij en nagelmonopolie in de Residentie Amboina blijve op het gebied der aktualiteit.’

De vlugtige aankondiging van een Tijdschrift, welks redactie in andere handen is overgegaan, is de plaats niet om dieper te treden in de bijzonderheden van den toestand der Molukken. Nog een enkel woord slechts. De toestand van de Residentiën Banda en Manado moge gunstiger zijn dan die van Amboina en Ternate; maar toch stuiten wij ook hier op menig bedroevend verschijnsel. De tijd schijnt kort aanstaande, waarop de notenkultuur even na-

deelige uitkomsten als de nagelkultuur zal opleveren. De baten der Banda-eilanden, die van 1850-1853 gemiddeld ƒ 671,000 's jaars bedroegen, zijn in 1854-1857 tot ƒ 384,000 's jaars gedaald. Bij de aanhoudende daling der prijzen van noten en foelie, toont zich ook hier het tijdstip in 't verschiet, waarop juist de uitbreiding der kultuur de winsten in schade zal doen verkeeren. In Manado zien wij de koffijkultuur zich uitbreiden, maar de productie zoowel volstrekt als betrekkelijk afnemen. ‘Zou het zijn,’ dus vraag ik met den Heer Bleeker, ‘omdat zij is eene dwangkultuur en tevens de bevolking niet noemenswaardig beloont?’

Het is zoover gekomen, en, in weêrwil eeniger zwakke pogingen tot verbetering aangewend-, daarbij gebleven, dat Amboina en Ternate, die aardsche paradijzen, die eenmaal de voorwerpen waren der begeerlijkheid van alle handeldrijvende natiën, lastposten zijn voor het Nederlandsch Gouvernement. Misschien meent men echter dat de welvaart der bevolking de opofferingen vergoedt, die de regering zich voor deze eilanden getroost. Dit ééne feit slechts ter proeve. De invoer in de vier laatste jaren vóór de vrijverklaring der haven van Amboina bedroeg gemiddeld jaarlijks ruim ƒ 15000 meer dan na de vrijverklaring, terwijl ook in de uitvoerwaarden eene evenredige vermindering plaats had. Ziedaar wat een veeljarig dwang- en monopoliestelsel van Amboina heeft gemaakt; ziedaar wat het ontwijfelbaar ook van Java zal maken, tenzij de politiek der opdrijving van het officieel batig slot spoedig voor de ontwikkelingspolitiek plaats make. *Wij* zullen dat verval mogelijk nog niet aanschouwen, misschien ook onze kinderen niet, maar zeker onze kindskinderen.

Ook bij het belang der ontwikkelingspolitiek voor Java bepaalt de Heer Bleeker reeds in dit nommer herhaaldelijk de aandacht. Een eerste punt dat daarbij in aanmerking komt, is de noodzakelijkheid der regeling van den vrijen arbeid. Men weet hoe hartstogtelijk die vrije arbeid in de laatste maanden ten onzent bestreden en veroordeeld is, veroordeeld schier zonder onderzoek en uit blinde vooringenomenheid. Men vergunne mij op dit punt eenige breedere uitweiding, waarbij ik echter het Tijdschrift van den Heer Bleeker niet uit het oog wil verliezen.

Ik las onlangs eene opmerking die mij zeer trof. Zij komt voor in een artikel over de katoen-industrie in de *Westminster Review* van April 1861, en dus geschreven op een tijdstip toen de politieke beroeringen in Noord-Amerika de katoen-industrie vooralsnog meer met noodlottige gevolgen bedreigden, dan werkelijk benadeeld hadden. Ik zal die opmerking hier aanhalen met de eigen woorden van den schrijver.

> ‘Each fresh inquiry tends to show that even under the most propitious political circumstances the United States are now unable, and are becoming yearly more unable, to keep pace in

> their supply with our demand. The statistics of the cotton crops of the United States exhibit a slight but steady decrease in their *rate* of increase, during the thirty years from 1830 to 1859. Taking them in three equal periods, we find that the first decade was one of high prices, the second one of low prices and the third again one of high prices. The absolute decrease in the rate of increase has been only about one per cent in each period: but as the ten years 1840-1849 were years of low prices, succeeding to high ones, and as the ten years 1850-1859 were years of high prices succeeding to low ones, the relative increase should have been *much greater* in the last ten years, instead of being rather less. The spur of high prices has been without due effect, and the production of the United States has neither kept pace with the augmented value of their productions nor with the augmented demand for them in our markets.'

Het aangevoerde feit is een dergene, die de Britsche katoenspinners reeds voor jaren bewogen hebben om naar andere gelegenheden om te zien, ten einde zich den vereischten aanvoer van de grondstof voor hunne nijverheid ook in de toekomst te verzekeren, en om niet alleen in de Britsche koloniën, maar ook in Egypte, Brazilië en elders de katoenteelt met alle magt te bevorderen. De krisis, door den burgerkrijg in Noord-Amerika veroorzaakt, vond dus de Engelsche katoen-industrie niet onvoorbereid. Aan de wijze voorzorgen, in tijds genomen, had zij het te danken dat de rampen, aan de krisis verbonden, aanmerkelijk gelenigd, de grootste gevaren afgewend werden. Van de drie millioen balen katoen, die in 1861 te Liverpool werden aangevoerd, kwamen 1,940,000 uit Amerika. In 1862 werden nagenoeg 1½ millioen balen in die haven aangevoerd, niettegenstaande Noord-Amerika daartoe slechts 72,000 balen had bijgedragen.

Ik kan mij naauwelijks een grooter contrast denken dan er bestaat tusschen dat zorgvuldig acht geven op de gegevens der statistiek, dat eene afneming *in de mate* der vermeerdering ten bedrage van één percent niet onopgemerkt laat en daarop voorzorgs-maatregelen voor de toekomst bouwt, en de ruwe wijze waarop in Nederland het kultuurstelsel wordt beschouwd en beoordeeld. Dat de productie van Java onder het kultuurstelsel sedert jaren stationair blijft en ten deele achteruitgaat, dat het stelsel onmagtig is om de grenzen der productie uit te zetten, zijn feiten, die, hoe dikwijls in het licht gesteld, geene aandacht worden waardig gekeurd en steeds in den wind worden geslagen. Men heeft alleen oog en oor voor de klimmende cijfers van het batig saldo, zonder zich af te vragen, hoe die verkregen worden; men vestigt zijn geheele vertrouwen op voordeelen, die, alleen door de rijzing der prijzen veroorzaakt, allen vasten grond en

waarborg van duurzaamheid missen, en bedenkt niet dat, even als op de prijzen van 35 en 36 cents die in 1834 en 1835 voor de koffij werden verkregen, in 1843 een prijs van 20, in 1848 van 17½ cent is gevolgd, zoo ook welligt de thans verkregen prijzen van 45 en meer cents na weinige jaren, door den loop der politieke omstandigheden en de vermeerderde productie in andere gewesten, op de helft kunnen worden teruggebragt. En toch mag men het als zeker aannemen, dat de koffij thans bij een prijs van minder dan 24 of 25 cents een stellig verlies aan het Gouvernement zou berokkenen, zelfs bij het behoud van de tegenwoordige karige belooning van den inlandschen planter, die volstrekt niet voldoet aan de bepaling van het regeringsreglement, ‘dat de voordeelen der Gouvernementskultuur voor den inlander ten minste met die der vrije teelt moeten gelijk staan.’ Het schijnt mij toe, dat eene wijze politiek op dit oogenblik, evenzeer als zij de dadelijke loslating gebiedt van het dwang- en monopoliestelsel in de Molukken, zoo ook de langzame voorbereiding, den geleidelijken overgang vordert tot een natuurlijken maatschappelijken toestand op Java, in plaats van het in zijne grondslagen vooze en bedriegelijke kultuurstelsel. Die voorbereiding en overgang worden dan ook door het regeringsreglement voorgeschreven, en te vergeefs heeft men getracht zijne duidelijke uitspraak door sophistische verdraaijing te verzwakken. De aanmoediging, tijdens het bestuur van den Heer Duymaer van Twist aan den vrijen arbeid en de particuliere kultuur verleend, was eene eerste schrede op die baan. Men weet hoe die pogingen werden toegejuicht, hoe de resultaten zelfs in de stukken van de regering uitgaande werden geroemd, hoe het plan zich vestigde om allengs alle minder voordeelige en secundaire cultures aan de particuliere planters over te laten, totdat eensklaps de Heer Rochussen, als Minister van Koloniën, *volte-face* maakte, verklaarde dat het tijdperk van vloed voor de particuliere industrie voorbij was en nu dat van ebbe zou aanvangen, en daarmede overeenstemmende instructiën naar Indië zond, zonder dat eenig verstandig mensch in staat was voldoende redenen voor dien plotselingen ommekeer aan te wijzen of te vermoeden. De zwakke Gouverneur-Generaal liet zich geheel drijven door de impulsiën uit het moederland ontvangen. Zonderlinge tooneelen zag men nu in Indië plaats grijpen. De vroeger zoo hooggeroemde particuliere teelt werd deels verguisd en gelasterd, deels geloochend en weggeredeneerd. In Rembang, waar zich de tabaks-, in Cheribon, waar zich de suikerteelt voor particuliere rekening het meest had ontwikkeld, werden op last der regering onderzoekingen gedaan, die op de ondernemers zoowel als op de residenten, die de vrije teelt bevorderd hadden, het ongunstigste licht wierpen; en verschillende besluiten werden genomen die aan de vrije ondernemingen een zoodanigen knak gaven, dat vele te niet gingen, en de lust om zich aan nieuwe te

wagen, aanmerkelijk getemperd werd. De gruwelen op het gebied der particuliere nijverheid, die de in Indië gehouden enquêtes, zoo 't heette, hadden aan 't licht gebragt, werden ook in Nederland door zekere partij breed uitgemeten, en nevens de gevaren voor het batig slot, aan de nieuwe politiek verbonden, met zooveel succes geëxploiteerd, dat de zaak van de particuliere teelt en den vrijen arbeid geheel verloren scheen. Eene wet op de kultuurondernemingen, dringend noodzakelijk geworden door de willekeur waaraan de particuliere teelt in Indië in de laatste jaren was prijs gegeven, werd door den Minister Uhlenbeck voorgesteld. De wet was ook in de oogen der voorstanders van de vrije kultuur verre van volmaakt. Naar hun oordeel had de Minister, door den stroom des tijds medegesleept, de zorg om het kultuurstelsel tegen inbreuk van den kant der vrije nijverheid te handhaven, zeer overdreven, en de ontwikkeling der partikuliere teelt door te knellende banden belemmerd; intusschen die gebreken der wet waren door amendementen daaruit te verwijderen. Doch de groote tegenstand tegen de wet kwam van eene geheel andere zijde, van hen die aan de particuliere teelt geen regt van bestaan willen zien toegekend. Die partij was sterk geworden in de Tweede Kamer, en had in de Eerste geheel de overhand erlangd. Den Minister werd niet eens de gelegenheid gegeven om zijne inzigten te ontwikkelen en zijne wet te verdedigen. Zijne begrooting, door de Tweede Kamer met zeer geringe meerderheid aangenomen, werd door de Eerste met schier eenparige stemmen verworpen, en hij zag zich genoodzaakt den ministeriëlen zetel te ruimen.

De zaak van vrijen arbeid en particuliere nijverheid in Indië schijnt voor het oogenblik geheel verloren. Dit is intusschen niet meer dan schijn, en ik houd mij overtuigd, dat zij nooit eene volkomen zegepraal meer nabij was. Ik bouw die verwachting op het belangrijk rapport der Commissie, die met het onderzoek der suikerindustrie op Java is belast geweest[1], op het adres door eenige suikerfabriekanten en handelaren in suiker onlangs aan de Tweede Kamer gerigt, en op de resultaten van het nieuwe onderzoek omtrent de vrije tabaksteelt in Rembang, waaromtrent belangrijke bijzonderheden in het eerste nommer van den jaargang 1863 der *Koloniale Jaarboeken* zijn medegedeeld. De rapporten van dat onderzoek zijn nog niet publiek gemaakt, maar hetgeen daarvan tot dusverre is uitgelekt, toont dat de uitslag van het vroeger onderzoek daardoor geheel wordt omvergeworpen, dat dit laatstgenoemde heeft plaats gehad met schandelijke partijdigheid, en dat het van den beginne af op eene veroordeeling van den vrijen arbeid was toegelegd, onver-

1 Dit Rapport, geteekend 11 Sept. 1837, werd voor weinige maanden door den Heer Uhlenbeck aan de Tweede Kamer medegedeeld.

schillig op wat wijze de daartoe vereischte données werden verkregen. Van de zoogenaamde Rembangsche schandalen zal vermoedelijk in het vervolg geen sprake meer zijn, of het moest wezen met het oog, niet op den Heer Bekking en de planters die van hem zoogenoemde licentiën erlangden, maar op de oneerlijke praktijken waardoor men den vrijen arbeid in een valsch daglicht heeft pogen te stellen, ten einde zijne ontwikkeling te stremmen. Het licht dat nu reeds over den waren aard der Rembangsche schandalen begint op te gaan, wekt van zelf het vermoeden dat ook een vernieuwd onderzoek der suiker-aangelegenheden in Cheribon de uitkomsten van het eerste onderzoek weder zou afbreken, en dit op gelijke wijze ten toon stellen als partijdig en aangevangen met den vasten wil om gronden tot veroordeeling te vinden. Doch al ware dit het geval niet; al moesten wij erkennen, dat werkelijk in Cheribon groote verkeerdheden hebben plaats gehad, is dat genoeg om den vrijen arbeid te veroordeelen? Heeft ook het kultuurstelsel zijn zwarte boek niet, waarin vrij wat meer schandalen te lezen staan? Springt het niet in het oog, dat groote misbruiken in de vrije industrie onmogelijk zijn indien het Gouvernement daarover behoorlijke contrôle oefent, maar dat daarentegen de grootste misbruiken natuurlijk te verwachten zijn en onbeperkt blijven voortwoekeren, waar de magt, die de contrôle moest oefenen, dezelfde is die land en volk exploiteert?

Het rapport der suiker-commissie noemde ik daarom belangrijk, omdat het, schoon in het algemeen in behoudenden geest gesteld, feiten heeft aan het licht gebragt, die met de beweringen der voorstanders van het kultuurstelsel en loochenaars der bestaanbaarheid van vrijen arbeid op Java in lijnregten strijd zijn. Men beroept zich toch vooral daarop, dat het kultuurstelsel uitnemend past voor het gemeenschappelijk grondbezit dat in het grootste gedeelte van Java bestaat, en dat de ontwikkeling van den vrijen arbeid individueel grondbezit zou bevorderen, hetwelk niet zonder eene groote sociale omwenteling, zonder het slaan eener schendende hand aan de aloude gewoonten (adat) der bevolking, zou kunnen worden ingevoerd. De Heer Kraijenbrink acht het daarentegen, in zijne brochure over het particulier landbezit, zeer twijfelachtig, of gemeenschappelijk sawah-bezit en de daaraan verbonden dessa-regelingen inderdaad wel als eerwaardige overblijfselen der grijze oudheid moeten worden aangemerkt. De Heer Bleeker gaat nog verder. In eene beoordeeling der brochure van den Heer H.A.F. de Vogel: getiteld: ‘*Hinderpalen die vrijwilligen arbeid en vrije kultuur op Java in den weg staan*,’ welke beoordeeling mede voorkomt in het nommer van het Tijdschrift, dat wij hier aankondigen (bl. 34-38), lezen wij hieromtrent het navolgende: ‘Zonder opheffing van het gemeenschappelijk grondbezit, eene kwaal die aan een groot deel van Java knaagt,

en tot welker uitbreiding vroegere Gouvernementen na de invoering van het kultuurstelsel maar al te zeer hebben medegewerkt, is geene belangrijke ontwikkeling der welvaart denkbaar. Die opheffing kan en behoort geleidelijk te geschieden, zonder het geringste gevaar van tegenstand der bevolking[1]. Die opheffing zal zijn niet eene revolutie, maar de groote restauratie van Java. Revolutie was de opheffing van het individueel grondbezit, eerst door despotieke vorsten, - *later, sedert de invoering van het kultuurstelsel, op groote schaal nog door het Nederlandsche Gouvernement*, - maar die revolutie heeft in Midden-Java geen verzet ten gevolge gehad (niettegenstaande zij was *tegen* het belang der bevolking), omdat de Javaan den Souverein het regt toekent over den grond te beschikken zooals hem goeddunkt. De restauratie zal nog minder verzet ten gevolge hebben, niet alleen omdat zij niet strijdt tegen het regt, den Souverein toegekend, maar omdat de Javaan er in hooge mate door zal worden gebaat. Die restauratie geschiede slechts met omzigtigheid en beleid.'

Hoogst belangrijk voor de kwestie van vrijwilligen arbeid en vrije kultuur is in het aangekondigde nommer van het Tijdschrift ook het verslag van de *bespreking van den stand der landbouw-industrie op Java in de Algemeene Vergadering van het Indisch Genootschap van* 28 *November* 1862 (bl. 38-53). Ik verwijs hier in de eerste plaats naar de mededeelingen van den Heer Veenstra, even als de Heer de Vogel tabaks-ondernemer in Bodjo-Negoro in de residentie Rembang. Maar ook de heer Bleeker heeft een zeer levendig aandeel aan die beraadslagingen genomen, en in zijne mededeelingen, die eene ruime plaats in het Verslag innemen, nieuwe bijdragen tot de kennis van het grondbezit op Java geleverd. Ik veroorloof mij nog de volgende aanhaling (bl. 51).

'De Heer Bleeker had bij de bespreking van het individueel grondbezit er nog de aandacht op wenschen te vestigen, dat dat bezit op Java vroeger veel uitgestrekter is geweest dan thans. Er is in de mededeelingen aan de Volksvertegenwoordiging wegens de suikerkontracten reeds een en ander aan het licht gekomen, waaruit blijkt, dat individueel grondbezit bestaat, waar men het niet vermoed had. Door onderzoekingen is het Spreker gebleken, dat het kommunaal grondbezit in de residentie Cheribon, waar het nu algemeen is, veertig jaren geleden nog niet of naauwelijks bestond. Nadat het kultuurstelsel ingevoerd was, heeft men getracht daar het individueel grondbezit te vernietigen, en men is daarin geslaagd.

1 Deze zin is zeer duister; het moest zijn: Die opheffing kan geschieden zonder het geringste gevaar van tegenstand der bevolking, mits zij geleidelijk plaats hebbe.

De toestand van die residentie is dus door de wijze van toepassing van het kultuurstelsel ongunstiger geworden dan vroeger. Zoo is het misschien ook met andere residentiën gegaan. Er bestaat in Cheribon nog eenig individueel grondbezit, maar het streven van het bestuur is, na de invoering van het kultuurstelsel, steeds geweest het op te heffen. Het kan zijn, dat dit noodig is geacht om de werking van het kultuurstelsel beter te verzekeren, maar in het belang van den Javaan is het niet geweest.'

Men ziet dat ook de Heer Bleeker zich hier op het suiker-rapport beroept. Inderdaad wat door hem en anderen - ook door den Heer de Vogel - over de verdringing van het oorspronkelijk, nog niet overal uitgeroeid, individueel grondbezit door het communale, en de wenschelijkheid en mogelijkheid om het eerste te herstellen, gezegd wordt, vindt zijne volkomene bevestiging in dat officiële stuk. Het zijn conservatieven, maar eerlijke conservatieven, die dat rapport hebben gesteld. Zij hebben der waarheid hulde gebragt, ook waar zij afbreuk deed aan hun stelsel. Zoo wordt b.v. in dat stuk met ronde woorden gesproken van 'het verstoren der aloude eigendoms- of andere regten onder de Javanen, vooral ten aanzien van het gebruik der rijstvelden en het genot van hunne opbrengsten.' Elders worden feiten bijgebragt, waaruit blijkt, dat het herstel van het individueel landbezit zeker niet zulk een schok aan de Javaansche Maatschappij zou geven, als men gewoonlijk beweert. 'Hoezeer, met uitzondering van de residentiën Probolingo en Bezoeki en ook de Sundasche landstreken, geen individueel landbezit ten aanzien der rijstvelden onder de opgezetenen der dessa's erkend wordt, blijven toch de sawah's zooveel mogelijk in het bezit van dezelfde personen, en vindt men zelfs overal nog het gebruik, dat de zoon treedt in de regten zijns vaders. De jaarlijksche regeling bepaalt zich tot de noodige opschuiving, ten gevolge van het beplanten der velden met suikerriet, en tot schikkingen bij mutatiën onder de dessa-bewoners. *Zonder de suikerkultuur zouden er dus veel minder veranderingen plaats hebben met betrekking tot het bezit of leenregt der rijstlanden, dan nu het geval is, als een noodzakelijk gevolg van de invoering dier kultuur en het beschikken over velden van de eene dessa ten behoeve van de andere*. Het regt van ontginning, bestaande in het blijvende bezit van een stuk ontgonnen rijstland, wordt door de inlandsche bevolking nog steeds gehuldigd.'

Het adres der suikerfabriekanten, dat voor weinige centen bij den boekhandelaar Scheltema te Amsterdam verkrijgbaar is, acht ik daarom in deze quaestie van zooveel gewigt, omdat het de nadeelen der gereglementeerde en aan willekeurige regeling prijs gegeven nijverheid zoo duidelijk in het licht stelt. Het blijkt nu dat de regeling der suikercontracten, door den Heer Rochussen ingevoerd, in sommige gedeelten van Java

de suiker-industrie op den rand des verderfs heeft gebragt. De Suikerlords, die zooveel hebben bijgedragen om de ontwikkelingspolitiek te dwarsboomen en in verdenking te brengen, hebben een harde les ontvangen. Nog slechts een weinig meer ervaring van het verraderlijke aller weldaden van het despotisme, en wij zullen ook hen de vaan van vrijwilligen arbeid en vrije kultuur zien opsteken (dat zij ook nu reeds even ontplooid wordt, maakt een vreemden indruk, als men acht geeft op de namen van sommige onderteekenaars), en de woorden nazeggen, door den stichter van het kultuurstelsel gesproken, eer de nood des moederlands hem dwong door dekreten en aangenomen stelsels eene kunstmatige nijverheid op Java te scheppen: woorden, door den Heer Bleeker, in de rubriek *Mededeelingen en Berigten* (bl. 58-62), zoo gepast in herinnering gebragt: ‘Niemand is meer overtuigd dan ik, dat de hoogstmogelijke trap van bloei en welvaart in een land alleen kan verkregen worden door *liberale*, met den aard der omstandigheden wel strookende instellingen. Het is niet te ontkennen, dat de inrigtingen, gelijk die welke op Java bestaan (*geforceerde cultuur* enz.), waarbij de inwoner wel in eene ruime mate het noodwendige geniet, maar onder welke tevens de uitbreiding zijner bezittingen zoo goed als onmogelijk gemaakt wordt, ten volle de strekking hebben, om zijnen afkeer van den arbeid te doen voortduren en zoowel de ontwikkeling der geestvermogens als der physieke krachten van den mensch te stremmen. - Dan, zal men hierin eenige verandering beproeven, het is zeker dat die op de vrije keuze van den Javaan behoort gegrond te zijn; en dit kan thans geschieden, gelijk wij nader zien zullen, *door de cultures met vrijwilligen arbeid verder uit te breiden*, en den Javaan meer en meer in de gelegenheid te stellen, om ook, des verkiezende, grondeigenaar te worden. Wij mogen verwachten, dat, naar mate de prijzen der koloniale voortbrengselen in Europa stijgen zullen, elke tak van landbouw, door in handen van den vrijen arbeider over te gaan, of door dien ten minste daarin te doen deelen, een nieuw leven en aanmoediging ontvangen zal, en dat de voormalige grenzen, waarbinnen omstandigheden van tijd en zaken de industrie bepaalden, door vrijer beginselen zullen worden uitgezet. *Door geene decreten noch willekeurig aan te nemen stelsels voorwaar zal dit groote doel bereikt worden;* men volge met voorzigtigheid den loop der tijden, men verwerpe het oude niet vóórdat het nieuwe zijne plaats vervangen kan; *maar men dulde ook, dat het kiemtje, door den voortgang der beschaving en den loop des tijds ontwikkeld, daar naast opschiete;* men kweeke het aan met ijver, en naar mate de toenemende wasdom beter vruchten belooft, verschaffe men daaraan een ruimer grond en milder pleging.’

Het is ons thans reeds uit onderscheidene aanhalingen gebleken,

op wat wijze het Tijdschrift, onder de leiding van den Heer Bleeker, voortgaat de quaestie van den dag te bespreken en bijdragen voor hare oplossing te leveren. Wij zouden nog veel kunnen bijbrengen, en behalve de reeds aangehaalde artikelen ook wijzen op de aankondiging der *Parlementaire Redevoeringen over koloniale belangen* van den Heer van Hoëvell (bl. 30-34), en op het opstel *Nederlandsch Indië in de Volksvertegenwoordiging* (bl. 54-57). Behartiging verdient hetgeen de Heer Bleeker in het eerste der genoemde artikelen over de vertegenwoordiging der koloniën in onze Staten-Generaal in het midden brengt. Doch wij moeten ons bekorten, te meer daar wij nog in het geheel niet van een hoogst belangrijk en uitgebreid artikel in dit nommer gesproken hebben, dat minst van allen onvermeld mag blijven. Het is getiteld: *de invoering der volks-zijdeteelt in Nederlandsch Indië*, is vervat in bl. 11-29 en zal in het volgende nommer worden voortgezet.

In een Tijdschrift gewijd aan de ontwikkelingspolitiek is ook het wijzen op nieuwe bronnen van volkswelvaart geheel op zijne plaats. Uit dit oogpunt oordeelt de Heer Bleeker teregt, dat in betrekking tot Java de proeven in Italië en Frankrijk genomen, om zijde te winnen van de rupsen der *Saturnia Cynthia* en der *Saturnia Arrhindia* bijzondere aandacht verdienen. Toen hij in 1860, op zijne terugreis van Indië naar Nederland, Parijs doortrok, had hij daar gelegenheid kennis te maken met den invoerder der Cynthia-teelt in Frankrijk, den Heer Guérin Méneville, met wien hij reeds toen de mogelijkheid besprak om die teelt ook naar Java over te brengen. In Nederland teruggekeerd, bragt de Heer Bleeker deze zaak onder de aandacht van den Minister van Koloniën; weldra bleek het echter dat hij niet de eenige was die zijne opmerkzaamheid aan deze gewigtige aangelegenheid had gewijd, maar dat ook bij anderen het denkbeeld was opgekomen, om door de teelt dezer zijdesoorten, zoo mogelijk, deels voor Nederland zelf, deels voor Nederlandsch-Indië, eene nieuwe bron van welvaart te openen.

Het Gouvernement omhelsde de zaak met warmte en besloot proeven op Java te doen nemen, niet alleen met de Cynthia, maar vooral ook met de Arrhindia, als die te huis behoort in een klimaat, dat meer met dat van Java overeenkomt, en leeft op eene plant die in Nederlandsch Indië zeer verbreid is. De Cynthia is uit China afkomstig, en voedt zich met de bladeren van *Ailanthus glandulosa;* de Arrhindia is te huis in het meer met Java overeenkomende Hindostan en leeft op den *Ricinus* of de *Palma Christi*, die op Java onder den naam van *Djarak* algemeen bekend is en voor het winnen der zoogenaamde Castor-olie gekweekt wordt. De regering besloot zich echter, bij het onderzoek dezer zaak, niet tot de Cynthia en Arrhindia te bepalen; zij begreep dat welligt ook andere soorten van Bombyees, hetzij op

Java of elders voorkomende, een spinsel zouden kunnen opleveren, dat tot zijde kon worden verwerkt, en dat het zelfs volstrekt niet was uitgemaakt, dat de teelt der gewone zijde, het produkt der *Sericaria Mori*, in Nederlandsch Indië niet zou kunnen slagen. Want ofschoon vroegere proeven met deze laatste, ten gevolge van verkeerde leiding, groote schade aan het Gouvernement hadden berokkend, zonder eenige uitkomst op te leveren, was het gebleken dat in oostelijk Sumatra de teelt der gewone zijde door de inlandsche bevolking sedert lang zonder tusschenkomst der regering was gedreven.

'Er bestaat grond te verwachten,' zegt de Heer Bleeker, 'dat de volks-zijdekultuur in Nederlandsch Indië zal slagen, en men mag zelfs vermoeden dat zij daar kan worden een hoogstbelangrijke tak van industrie. Het zal de taak zijn van dit Tijdschrift, zijnen lezers mede te deelen het voornaamste van hetgeen ten opzigte dezer teelt geschiedt en is geschied.'

Met de volvoering dier taak wordt reeds in dit eerste nommer een aanvang gemaakt, door de mededeeling van een rapport van den Heer T.J. Willer, wiens advies over deze zaak door de regering was ingewonnen: een rapport dat van veel zaakkennis getuigt, maar ten opzigte van de rigting in Indië aan de zijdeteelt te geven, denkbeelden huldigt, die met den algemeenen geest van dit Tijdschrift een zonderlingen wanklank vormen. Wij vinden toch in dit rapport al die wonderlijke begrippen omtrent particuliere nijverheid op Java terug, die tot den kruistogt daartegen, onder de leiding der Heeren Rochussen en Pahud ondernomen, de aanleiding hebben gegeven en ons nopen tot de vraag of dan in het Zuidelijk halfrond eene tegenovergestelde logica heerscht, die alles valsch maakt wat hier waar wordt bevonden. Nogtans stelde de Heer Willer aan het slot van zijn advies voor, den Heer Bleeker met hem in Commissie te stellen tot het nader onderzoeken dezer aangelegenheid. Ik behoef wel niet te zeggen, dat de Heer Bleeker eene geheel andere meening ten aanzien der particuliere nijverheid is toegedaan. Gelukkig heeft hem dit niet genoopt zich aan de zaak te onttrekken. De beide heeren werden werkelijk in Commissie gesteld, en de Heer Bleeker met een persoonlijk onderzoek naar den stand der Cynthia-teelt in Frankrijk belast. Het resultaat van dat onderzoek en het daarop gebaseerd gezamenlijk rapport der beide gecommitteerden zullen in de eerstvolgende nommers van het Tijdschrift worden medegedeeld. Deze bijzonderheid alleen zal, dunkt mij, toereikend zijn om eene menigte lezers aan een Tijdschrift te verzekeren, dat ook in zoo vele andere opzigten gegronde aanspraak heeft op algemeene belangstelling.

P.J. VETH.

***Bevölkerung der Oesterreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt von Dr. A. Ficker. Gotha, Justus Perthes*. 1860.**
***Bevölkerung des Französischen Kaiserreichs in ihren wichtigsten statistischen Verhältnissen dargestellt von Dr. M. Block. Gotha, Justus Perthes*. 1861.**
***Bevölkerung Spaniens und Portugals nach den Originalquellen in ihren wichtigsten Verhältnissen statistisch dargestellt von Dr. M. Block. Gotha, Justus Perthes*. 1861.**
***Puissance comparée des divers états de l'Europe par Maurice Block. Avec un atlas de* 13 *cartes. Gotha, Justus Perthes*. 1862.**

Wie in statistiek belang stelt, zal voorzeker met eenige ingenomenheid drie kleine en nette boekjes in handen hebben genomen, sedert 1860 achtereenvolgens uitgekomen bij Justus Perthes te Gotha, wiens uitmuntende persen reeds zooveel voortreffelijks, zoowel in letter- als in plaatdruk, op het gebied der aardrijkskunde geleverd hebben. Die werkjes toch, die elk nog geen Thaler kosten, bevatten verzamelingen van keurige kaartjes, waarop de toestand der bevolking van Oostenrijk, van Frankrijk en van Spanje en Portugal in verschillende opzigten met kleuren en tinten zeer aanschouwelijk wordt voorgesteld, terwijl een ophelderende tekst de cijfers aangeeft, die tot grondslag der berekeningen gestrekt hebben, en tevens nog eene menigte belangrijke bijzonderheden mededeelt. Wel is men nog niet ver genoeg in de statistiek gevorderd, om zelfs aan de officiële cijfers in elk geval onvoorwaardelijk geloof te kunnen slaan; wel geven diergelijke cartographische voorstellingen, die den toestand alleen in de hoofdtrekken en van ééne zijde schetsen, ligtelijk aanleiding tot oppervlakkige en onjuiste oordeelvellingen: maar niettegenstaande al die bezwaren, geloof ik niet dat men haar goed regt en haar nut kan ontkennen. Door op de verbeelding en niet alleen, gelijk de cijfers, op het verstand te werken, maken zij een veel dieper en blijvender indruk. Door haar zamenstelling geven zij reeds bij den eersten oogopslag een veel helderder inzigt dan ooit door cijfers of woorden te verkrijgen is. Zoo zal onder anderen niemand, die den toestand van Oostenrijk in onze dagen wenscht te kennen en naar waarde te schatten, zonder vrucht een oog slaan op de kaartjes, die de verdeeling der verschillende volksstammen en godsdiensten over het uitgestrekte gebied schilderen. Vooral wanneer diergelijke voorstellingen gepaard gaan met eene naauwkeurige en beredeneerde opgave van cijfers, die ieder in staat stelt om het ware van het waarschijnlijke, het waarschijnlijke van het onzekere

te onderscheiden, kunnen zij krachtig medewerken om juiste denkbeelden te verspreiden en de beoefening der statistiek aan te wakkeren. Zij boeijen door hare aanschouwelijkheid, zij nopen tot verder onderzoek, zij maken opmerkzaam op hetgeen nog aan de kennis der waarheid en de mogelijkheid van vergelijking ontbreekt. Zij protesteren tegen het verwijt van dorheid en onbelangrijkheid, dat der statistiek nog zoo dikwerf uit onkunde naar het hoofd wordt geworpen.

De zamensteller van twee der genoemde werkjes, Maurice Block, wiens uitmuntende ‘Dictionnaire de l'administration française’ en niet minder verdienstelijke ‘Statistique de la France’ voorzeker ook in ons land in veler handen zijn, heeft onlangs een grooter werk van denzelfden aard doch van ruimer strekking uitgegeven onder den titel van ‘Puissance comparée des divers états de l'Europe.’ Hij vergelijkt daarin de voornaamste staten van ons werelddeel achtereenvolgens met elkander ten opzigte van hun grondgebied, hunne bevolking, hun leger, hunne marine, hunne financiën en hunne nijverheid. Gelijk van een grondig statisticus als Block te wachten was, onderscheidt dit geschrift zich niet alleen door zijn rijken inhoud, maar ook door de zorg, waarmede de schrijver voortdurend de betrekkelijke waarde der cijfers in het licht stelt en tegen oppervlakkige gevolgtrekkingen waarschuwt. Eene menigte tabellen en een atlas van 13 kaarten, waarin de voornaamste uitkomsten van zijn onderzoek aanschouwelijk worden voorgesteld, verhoogen de belangrijkheid van zijn arbeid.

Het zou de grenzen eener aankondiging verre te buiten gaan, op de menigte belangrijke bijzonderheden te wijzen, die door Block in het licht worden gesteld. Doch wanneer een Nederlander diergelijke kaarten voor zich heeft, als ons door hem worden aangeboden, vestigt zijn oog zich natuurlijk het eerst op zijn eigen land, dat niet alleen door zijne vrijheid, zijne beschaving, zijn handel en zijn rijkdom, maar ook door de betrekkelijke naauwkeurigheid en volledigheid der statistische bescheiden, die het den onderzoeker aanbiedt, regt heeft om niettegenstaande zijn beperkt grondgebied met zorg behandeld te worden. Welke rang wordt ons door Block in verschillende opzigten toegekend? Het is voorzeker de moeite waard, daarbij nog een oogenblik stil te staan, terwijl het mij tevens gelegenheid zal geven eenige leemten en fouten in zijn arbeid aan te wijzen.

In digtheid van bevolking (2de kaart[1]), door Block teregt op hoogen prijs gesteld (blz. 14), staan wij met België, Engeland en Italië bovenaan. Maar in toename van bevolking (3de kaart) moeten wij volgens hem voor Pruissen en zelfs voor Griekenland onderdoen, dat in dit opzigt den eersten rang inneemt. Of echter de Griek-

1 De eerste kaart schetst de politieke verdeeling en de betrekkelijke grootte van de voornaamste steden.

sche statistiek reeds sedert 1833 voldoende naauwkeurigheid bezit om er diergelijke gevolgen uit af te leiden, zou ik betwijfelen; te meer daar de grondige Wappäus in zijne uitstekende en van stalen vlijt getuigende ‘Allgemeine Bevölkerungsstatistik’ dit land geheel buiten rekening heeft gelaten. Met betrekking tot Pruissen zijn de opgaven beter te vertrouwen; doch Block heeft dit land wel eenigzins tegenover de andere en bepaaldelijk tegenover ons bevoorregt, door de toename der bevolking van 1819 af te berekenen, terwijl hij voor ons land met 1839 begint. Het is toch een bekend feit, dat de toename der bevolking in alle Europesche landen, alleen met uitzondering van Noorwegen, in de laatste jaren veel langzamer geworden is. Wappäus, die dit in het licht stelt, en dien ten gevolge alleen de periode van 1840 tot 1855 aan zijne berekeningen ten grondslag legt, komt tot het resultaat dat de toename der bevolking in Noorwegen het sterkst is, daarna achtereenvolgens in Denemarken, Zweden, Saksen, Nederland, Sardinië, Pruissen, België, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Frankrijk en Hanover. In elk geval staan wij niet op den achtergrond.

De volgende (4de) kaart dient om de betrekkelijke sterkte van de legers te doen uitkomen. Twee omstandigheden trekken daarop terstond de aandacht, namelijk dat aan ons land een grooter leger wordt toegeschreven dan België, Denemarken en Portugal bezitten, en dat Engeland met eene even donkere kleur als Frankrijk bedekt is, alsof het ook een leger had van meer dan 500,000 man. Hoe Block aan dat hooge cijfer komen kon, schijnt een raadsel. De tekst zelf (blz. 36) geeft daaromtrent geen genoegzame inlichtingen, evenmin als de tabel n°. IV, waaruit men alleen leeren kan dat de kaart veronderstelt dat de legers op den voet van oorlog gebragt zijn, voor welk geval Block aan Engeland een leger toekent van 539,000 man. Volgens de ‘Naval. and military Gazette’ van October 1861, aangehaald in de onlangs verschenen 3^{e} editie van Kolb's ‘Handbuch der vergleichenden Statistik’ (blz. 20), telde het Engelsche leger 90,880 man. Voegt men daar de 68,810 man der militie, de 15,002 man der Yemen-cavalerie en de 163,000 man der vrijwillige scherpschutters bij, dan bereikt men nog slechts het cijfer van 337,692; en alleen wanneer men niet slechts de Engelsche troepen in de koloniën ten gezamenlijken bedrage van nog geen 100,000 man, maar ook de Cipaijers in Engelsch-Indië medetelt, zou het mogelijk zijn het cijfer van 500,000 te boven te komen. Doch het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat het geheel onjuist is die mede te rekenen. Zou de zucht om te doen uitkomen, dat Engeland geen regt heeft om bij Frankrijk op vermindering zijner krijgsmagt aan te dringen, ook onwillekeurig aanleiding hebben gegeven, dat het penseel wat dieper in de verw werd gedoopt?

Wat ons land betreft, wij zijn op de kaart onder de staten geplaatst, die een leger van 100,000 tot 300,000 man bezitten. Deze ongunstige verhouding - wanneer men namelijk een groot leger voor een nadeel houdt, - komt nog sterker uit, als men het oog slaat op de laatste kolom der IVe tabel, die de verhouding tusschen het getal soldaten en de bevolking in tijd van vrede mededeelt. Wie zou het gedacht hebben: het vreedzame Nederland staat daar verre bovenaan, als onderhoudende 24 soldaten op 1000 inwoners, terwijl de Duitsche Bond er 19, Engeland 13, Frankrijk slechts 12 heeft. Dat Block echter omtrent de sterkte van ons leger geheel verkeerd is ingelicht, bewijzen zijne woorden op blz. 42: ‘Dans les Pays-Bas les troupes entretenues pendant la paix se composent de 58,500 engagés volontaires, tandis que les hommes levés en vertu de la conscription sont renvoyés au bout de quelques mois, après avoir été formés au service, et réunis tous les ans pour s'exercer pendant quelques semaines. Cette réserve compte 70 à 80,000 hommes.’ Zulke vergissingen zouden bijkans onbegrijpelijk zijn, wanneer men er niet aan gewoon was geraakt dat omtrent ons land, deels ten gevolge zijner taal, in het buitenland nog zooveel verkeerde voorstellingen heerschen. De waarheid is dat onze wet betrekkelijk de nationale militie van 19 Aug. 1861 reeds in zijn eerste artikel inhoudt dat ons leger het getal van 55,000 man niet te boven gaat. Deelt men dit getal in het cijfer onzer bevolking, dan verkrijgt men voor ons land nog slechts eene verhouding van 15 op de 1000. Block is tot dat hooge cijfer van 24 gekomen, door ons niet alleen een leger van 58,500 vrijwilligers toe te dichten, maar ook bovendien de troepen in de koloniën ten bedrage van 25,200 man mede te tellen. Voorzeker ware het beter geweest indien Block zoowel bij ons land als bij Engeland de koloniën buiten de berekening had gelaten, daar deze langs velerlei wegen meer dan vergoeden wat zij aan manschappen en geld tot hare verdediging kosten, terwijl haar leger bovendien het verdedigingsvermogen van het moederland volstrekt niet vergroot. Dan zou het cijfer voor ons land tot 15, voor Engeland tot 3 op de 1000 gedaald zijn. Bovendien eischt de billijkheid dat de tijd in aanmerking worde genomen, dien de militairen in landen, waar de conscriptie bestaat, in groot verlof doorbrengen. Terwijl nu in Frankrijk het geheele bedrag van 467,000 man bijna onafgebroken in actieve dienst is, staan bij ons gewoonlijk nog geen 20,000 man onder de wapenen. Er worden dus in vredestijd in ons land slechts 5 van de 1000 inwoners voortdurend als soldaten aan andere werkzaamheden onttrokken.

De vijfde kaart stelt de sterkte van de marine der Europesche natiën voor. Frankrijk en Engeland bekleeden daarop den eersten, Rusland den tweeden, Nederland met Zweden en Noorwegen, Denemarken, Spanje en Italië den derden rang. Dan komt eene ver-

gelijking van de grootte der verschillende budjetten, en daarnaast eene voorstelling van den druk der belastingen, geschat naar de opbrengst per hoofd. Die beide kaarten (6 en 7) zijn de minst belangrijke en hadden eigenlijk geen plaats in deze verzameling verdiend, omdat, gelijk Block zelf uiteenzet (blz. 57), onderscheidene omstandigheden beletten zoowel uit het volstrekte cijfer der staatsinkomsten als uit de verhouding tusschen de opbrengst der belastingen juiste gevolgen te trekken. Op het eene budjet komt de ruwe, op het andere de zuivere opbrengst der belastingen voor. In het eene land komen onderscheidene uitgaven ten laste van den staat, die elders ten laste der provinciën of der gemeenten komen. Daarenboven hebben sommige staten uit hunne bezittingen of koloniën inkomsten, die hun vergunnen veel minder aan belastingen te vorderen dan anders noodig zou zijn. En ook al waren al die omstandigheden in alle landen volkomen dezelfde, dan zou dezelfde som in een arm en in een rijk land nog een geheel anderen druk vertegenwoordigen. Block erkent dan ook (blz. 58): ‘il n'est pas possible d'établir, sur une donnée unique, la comparaison rigoureuse de la situation financière des divers Etats. Mais de même que dans un procès plusieurs demi-preuves peuvent fournir une preuve entière, de même plusieurs données comparatives imparfaites peuvent se complèter mutuellement et produire un ensemble satisfaisant.’ Hij laat dan ook met dat doel nog eenige kaarten volgen, die het bedrag der staatsschulden (8), de gezamenlijke lengte der spoorwegen (10) en den omvang van den buitenlandschen handel der verschillende landen (11) voorstellen. Op de achtste onderscheidt Nederland zich natuurlijk met Engeland door de donkerste tint. Op de tiende neemt het alleen den tweeden rang in, als bezittende tusschen de 30 en 40 kilometers spoorweg op 1000 □ kilometers oppervlakte. Het overtreft in dit opzigt alle staten op het vasteland van Europa behalve België. Het behoeft intusschen naauwelijks te worden opgemerkt, dat Block deze kaart ontworpen heeft in de veronderstelling dat het beraamde net onzer staatsspoorwegen reeds was afgewerkt; anders zou de verhouding voor ons land zeker vrij wat minder gunstig zijn uitgevallen. Op de elfde bekleeden Engeland, Nederland en Zwitserland den voorrang. Block is bij de zamenstelling dier kaart aldus te werk gegaan. Hij heeft het totaal der waarde van in- en uitvoer door het getal inwoners gedeeld, en aan de verschillende landen eene des te donkerder kleur gegeven, naarmate de uitkomst der rekening een hooger cijfer aangaf.

Tusschen de genoemde kaarten is er nog eene (9), insgelijks bestemd om den financiëlen toestand aanschouwelijk te maken. Zij schetst het crediet der Europesche staten, door hun een des te donkerder tint te geven, naarmate hunne effecten hooger genoteerd staan.

Engeland bekleedt met regt den voorrang. Op het vasteland zouden wij natuurlijk meenen dat Nederland bovenaan moest staan, doch België en Denemarken steken ons op de kaart de loef af. Vragen wij aan den tekst verklaring van deze onverwachte uitkomst, dan worden wij verwezen naar eene tabel (blz. 166), waarop de koers der voornaamste effecten in Junij 1861 staat aangegeven. Onze drie-percents worden daar vergeleken met de Belgische en de Deensche drie-percents, en nu blijkt dat de eerste destijds slechts op 75, de beide anderen daarentegen op 78 en 79 genoteerd stonden. Inderdaad is het een feit, dat die effecten voortdurend hooger staan dan de onze. Doch Block heeft ten eenenmale voorbijgezien dat in België zoowel als in Denemarken de drie-percents noch een belangrijk effect noch van denzelfden aard zijn als de onze. In België bedraagt het kapitaal der drie-percents slechts ongeveer 50 millioen francs, terwijl de regering bovendien verpligt is jaarlijks één percent te amortiseren. De schuld is dus klein en zit in vaste handen, en daar de regering jaarlijks inkoopt, blijft de prijs hoog. De Deensche drie-percents deelen in nog hoogere mate in dezelfde voorregten. De gansche schuld bedraagt naauwelijks één millioen gulden, en iedere zes maanden wordt een gedeelte bij inkoop geamortiseerd. Op de Amsterdamsche beurs komen die effecten bijna nooit, op de Londensche slechts zeer zelden voor. Het moet dus tot onjuiste gevolgtrekkingen leiden, onze drie-percents met de Belgische en de Deensche te vergelijken. Daarvoor moeten in beide landen die effecten gekozen worden, die in normale omstandigheden verkeeren, en dus in België de 2½ percents, in Denemarken de 4 percents. Nu leert de inzage van elke prijscourant der effecten, dat de Belgische 2½ percents geregeld tien ten honderd, de Deensche 4 percents insgelijks bijna zonder uitzondering vier of vijf ten honderd beneden de onze staan. In Junij 1861 stonden de Deensche 4 percents op 94, de onze daarentegen op 98½. Wij hebben dus regt om te beweren dat Block ons onregt heeft gedaan, en dat op het vasteland van Europa geen staat een hooger crediet heeft dan de onze.

Ik heb nog slechts twee kaarten te vermelden. De eene (12) stelt de verschillende staten voor met betrekking tot den invloed, dien het beschermend stelsel, volgens eene vernuftige berekening, nog op hunne tarieven uitoefent. Engeland, Nederland, Zwitserland en Italië blijken zich het meest van dien smet gezuiverd te hebben. De laatste kaart geeft een overzigt van de verhouding tusschen de verschillende godsdiensten in ons werelddeel.

Het zou niet billijk zijn deze aankondiging te besluiten zonder nogmaals te wijzen op de veel hoogere waarde van den tekst boven de kaarten. In den eersten doet Block zich weder kennen als den uitstekenden statisticus, die zich niet alleen met de grootste gemak-

kelijkheid te midden eener zee van cijfers beweegt, maar ook elk getal op zijne waarde tracht te schatten. Zijn geschrift zou reeds op zich zelf hoogst belangrijk en leerzaam zijn, ook al had Dr. Peterman er volgens zijne aanwijzingen niet zulke keurige kaarten bij geteekend. Het geheel vormt, niettegenstaande zijne gebreken, een zeer verdienstelijken arbeid.

Utrecht, 30 October 1862.
O. VAN REES.

Geschiedenis der Regering van Philips den Tweede, Koning van Spanje, door William H. Prescott, uit het Engelsch vertaald door Dr. W.J.A. Huberts, met eene voorrede van den Hoogleeraar W.G. Brill en eene levensschets van den schrijver. III Dln. Zutphen, J.A. Willemsen, 1860-1862, gr. 8°.

De Heer Brill zegt in zijne in breede trekken geschrevene voorrede: ‘Ter beoordeeling van dit werk, reeds in de twee werelden beroemd, in bijzonderheden te treden, wordt hier niet van mij gevergd.’ - Ook wij wenschen geenszins ons hier met eene dergelijke taak bezig te houden, liever nog zouden we zeggen, ons daaraan te wagen. 't Mogte zijn - gelijk de bovenal bezielde dichter wel zong - dat wij onder het lezen van Prescotts werken soms al eene kleinigheid aanstipten, die blijkbaar te verbeteren viel, - soms een jaartal of eenig ander getal, dat tweemaal te pas kwam, maar daarom beide reizen niet hetzelfde bleef; - doch bij welke geschiedenis van eenigen omvang zal men geene kantteekeningen van dergelijken aard kunnen maken, welker openlijke opsomming trouwens slechts bij een bepaald schoolboek van meer algemeen nut kan wezen? Tenzij dan nog, waar al die ziftingen te zamen genomen het duidelijk bewijs moeten leveren, dat de schrijver van zijn onderwerp:

> ‘So viel als von Hernn Schwerdtleins Tod gewusst!’ -

En dan houde men nog bij Prescott steeds in 't oog, dat die blind was...’ Neen, lezer, dat zeg ik u daarom nimmer na, althans niet, wanneer gij zulks met eene zekere grootmoedigheid hier als *atténuante*, of hoe het ook heeten mogt, te berde zoudt willen brengen. Haud tali auxilio! Prescott heeft die waarlijk niet noodig. Hij was blind, nu ja, maar even als zijn geestverwant (bijna had ik geschreven: als zijn ongelukkige gezigtsverwant) Aug. Thierry, leefde hij daarom geheel en al in de studie der geschiedenis, en daarin zag hij scher-

per, te midden van den nacht die hem meestal omgaf, dan honderd anderen te zamen, al mogten daar ook tusschen zijn, die zich op de oogen van een Lynceus kunnen beroemen: een Messeniër, en geen Gaskonjer gelijk men meenen zou, die dood eenvoudig beweerde uit de Peloponnesus te kunnen zien, wat of men aan de overzijde, in Aegypte, uitvoerde. Het zij verre, dat wij uit dien hoofde ons en niet hem moesten beklagen. Aan die blindheid des grooten mans zijn wij zelfs die allergelukkigst geslaagde bewerking zijner geschiedkundige schriften, meer dan elders nog in zijnen ‘Philips II’ zoo uitmuntend voor den dag komende, gewis meerendeels verschuldigd. Hoe wijd de omvang van zijn geheugen ook was, zoo kon dat natuurlijk niet alles, wat hij te boek wilde stellen, van het begin tot het einde blijven bewaren. Daarom ging hij hierbij meer episodisch te werk, maar op echt geniale wijze. Als knaap op de Harvardschool te Cambridge, in Massachusetts, door een ellendig toeval van een zijner oogen beroofd (Dr. Huberts schrijft: ‘dat hij door een' ongelukkig toegebragten klap’ dat verloor; maar eigenlijk gebeurde dat door eene harde korst brood, waarmede men hem gooide), en welk verlies van lieverlede door het andere oog, hetgeen reeds bij dat eerste zooveel geleden had en daarop dubbel werd ingespannen, gevolgd werd, - moest hij zich vroeg gewennen om zich al zijne bouwstoffen te laten voorlezen. Tot aan zijn dood toe kon hij slechts hoogstens een paar uren daags zich van dat nog niet geheel van licht beroofde oog bedienen, 't welk hij soms weer weken, ja zelfs maanden achtereen moest laten rusten, ten einde het eenige ziensvermogen, wat hem overschoot, niet geheel en al uit te putten. Maar hoe onuitputtelijk was daarentegen de schat dier bouwstoffen, welke hij bezigde. Op zijne reis door Europa had hij zich met talrijke geleerden en andere aanzienlijke mannen bekend gemaakt, die hem, zooals b.v. in Spanje, zelfs den toegang verschaften tot archieven, gelijk dat van Simancas, welke vóor hem nog door geenen vreemdeling onderzocht waren. Door zijn aanzienlijk vermogen hiertoe in staat gesteld, liet hij zich vervolgens te Weenen, Venetië enz. afschriften maken van alle relazioni of vroegere gezantschapsberigten of verslagen aan den senaat van laatstgenoemde stad, en zoo van alle andere belangwekkende stukken, welke hij wist, of op het spoor was gekomen, of wel vermoedde, dat zich daar bevinden zouden. Dit alles nu, gevoegd bij de Spaansche, Italiaansche en andere schrijvers van vroegeren tijd, vaak nog vermeerderd door de gelukkige ontdekking of mededeeling van eenig soms even belangrijk als zeldzaam geworden boekske over eenig bijzonder punt der Spaansche geschiedenis, aan welker beoefening hij op zijne doorreize van dat land zich terstond besloot te wijden, - liet hij zich vervolgens voorlezen. De inspanning waarmede hij die voorlezingen volgen moest, zal men nog meer

hoogachtend bewonderen, wanneer men daarbij verneemt, dat Prescotts eerste anagnostes een Amerikaan was, die geene andere dan zijne moedertaal kende. De blinde moest hem eerst zoo wat de uitspraak van het Castiliaansch leeren, en de ander, die daarom ook niets meer dan de gebrekkige uitspraak van deze taal kon, las hem achtereenvolgens zeven lijvige kwarto deelen van Mariana's beroemde Geschiedenis van Spanje daarin voor. ‘Ik kan mij zelfs nu niet zonder glimlach de vervelende uren herinneren’ - lezen wij bij Prescott - ‘gedurende welke wij onder de oude boomen van mijn landgoed gezeten, onzen langzamen en treurigen weg vervolgden door de bladzijden welke voor hem geheel onverstaanbaar waren.’ - Of die ander, zich die uren ook nog met een glimlach bleef herinneren, vinden wij niet aangeteekend. Wel dat Prescott eindelijk een voorlezer kreeg, die de noodige kennis van oude en nieuwe talen bezat. Het zou ons niet verwonderen, zoo die eerste soms liever de vlugt had genomen naar eene neger-plantage. - In ernst, men moet Amerikaan zijn voor zoodanigen reuzen-arbeid! - Als een natuurlijk gevolg intusschen van een op die wijze verkregen geheel, werkte Prescott zijne historiën in afzonderlijke stukken af, die men bijna als evenveel geschiedkundige episoden zou kunnen beschouwen. Men wane echter niet, dat daarom een algemeen en voortdurend verband aan zijne boeken ontbreekt, of dat het noodwendig overzigt van het geheel zou zijn verloren gegaan, of wel opgeofferd aan de achtereenvolgende voltooijing van meer afzonderlijke hoofdstukken: dat men bij hem door de boomen het bosch niet zou kunnen zien, zooals men bij onze Germaansche naburen wel zegt. Neen, daartegen had de ijverige en eerlijke geschiedvorscher zich volkomen gewapend, door vóor zich aan het stellen te zetten, genoegzaam een tiental jaren te besteden aan de studiën, die noodwendig vooraf moesten gaan. Eerst had hij zich het geheel in voor hem levendige trekken in het hoofd geschetst en behoorlijk afgedeeld. Daarop bewerkte hij die onderdeelen afzonderlijk, door die alsdan meer bepaald en op breeder schaal te onderzoeken, zooals zijne mededeelingen over Don Carlos enz. Vervolgens dicteerde hij nu en dan grootere en kleinere stukken uit hetgeen hij zich had laten voorlezen, of wel eene menigte aanteekeningen en opmerkingen om daarvan straks gebruik te maken; liet zich dat alles dan nog weer voorlezen, totdat hij begreep genoegzame bouwstoffen te hebben verzameld voor een hoofdstuk van ongeveer 50 bladzijden; liep dan die zaken nog weer eens zes- of zevenmaal in zijne gedachten door, en bragt ze eindelijk, wanneer hij daarvan een goed afgerond geheel had gekregen, meestal zelf op het papier, of dicteerde op nieuw. - Te Londen had hij zich een schrijftoestel voor blinden gekocht, dat hem echter wel eens valsche parten speelde.

Waar de geschiedenis op deze wijze bewerkt wordt, daar wint zij gewis in hooge mate aan onderhoudendheid, zonder dat daarom de degelijkheid behoeft verloren te gaan; terwijl daarentegen, wat meer op den voorgrond dient te staan, ook beter kan uitkomen. Prescotts ‘Philips’ munt ook in dit opzigt gewis ver uit boven Robertsons ‘Karel V.’ En wat de stijl nog bij eene dergelijke dramatisering winnen kan, zonder in het vervelend gezwollen rhetorische te behoeven te vervallen, daarvoor is het slechts noodig een enkel hoofdstuk bij Prescott op te slaan, waarbij ik gaarne verwijs naar die welke het beleg van Malta behelzen. Ware meesterstukken, mede uit hoofde van de even boeijende als gloeijende taal, waarin zij geschreven zijn. De meer toenemende blindheid van Prescott openbaart zich inmiddels duidelijk genoeg uit de meer concentrerende methode, welke hij dus wel volgen moest, naarmate hij minder, en ten slotte nagenoeg niets meer zien kon. Er is nog genoeg onderscheid van dien kant tusschen zijn eerste en zijn laatste geschiedkundig werk, tusschen zijn ‘Ferdinand en Isabella’ en ‘Philips II.’ Maar wij zeiden het reeds, wij voor ons, hoe lief wij hem ook mogten hebben, en hoe wij ook mogten deelen in zijn leed, - wij behoefden anders ons zelven niet over die ongelukkige blindheid te beklagen. En wat in het geval hier nog eene bepaalde reden van vertroosting is, - ofschoon wij dan het geluk niet mogten hebben zijn ‘Philips II’ voltooid te zien, zoo bezitten wij daarom toch nog altijd een zeer belangrijk gedeelte daarvan, dat tot zóover geheel is afgewerkt. Wie nog meer vertroosting daarbij begeert (alhoewel ik er niet voor insta, dat hij veel daaraan hebben zal), die zegge wel zoo ietwat sophistisch Bancroft na: ‘op welk tijdstip Prescott ook van de aarde zou opgeroepen zijn, hij zou altijd eenig werk onvoltooid hebben gelaten.’ - Hadden wij daarom ten minste zijn geheelen ‘Philips II’ maar, herhaal ik nogmaals.

Het zal den lezers van Prescott en Motley niet ontgaan, dat de Philips II van den eersten, alhoewel juist geen heilige bij hem, echter nog altijd gunstig afsteekt bij dien van den laatsten. Het zij genoeg hiervoor op beider afzonderlijk standpunt te verwijzen. Prescott beschouwt zijn Philips uit Spanje, Motley uit de Nederlanden. Ziedaar wel niet alles gezegd, maar toch het voornaamste punt van geschil aangewezen: reeds bij eene andere gelegenheid hebben wij trouwens in dit zelfde Tijdschrift iets meer hieromtrent geschreven. - Wij eindigen met Dr. Huberts onzen dank te wijten voor de taak, die hij op zich nam, en hem en zijn uitgever de beste wenschen toe te voegen voor de meest algemeene verspreiding van dit voor elken beschaafden Nederlander zoo hoogst belangrijke werk van Prescott.

ENGELBREGT.

***Regeling van het Lager Onderwijs in Amsterdam, na de wet van* 13 *Augustus* 1857 (*Staatsblad n*^{o} 103). - *Verzameling van Verordeningen, Besluiten en Reglementen, met de daartoe behoorende officiële bescheiden en beraadslagingen*. - 1ste, 2de *en* 3de *aflevering, door A.J.H. van der Toorn en J.C. de Koning. Amsterdam, Weytingh en Brave*. 1861.**

Na eene gespannen verwachting van negen jaren, sedert de grondwetsherziening in 1848, is eene wet tot regeling van het lager onderwijs, in 1857 ter wereld gekomen. Was haar voorbereiding moeijelijk, en verkondigde zich haar naderende komst door vlagen van ongeduld, misnoegen en wrevel, het oogenblik der wording werd telkens vertraagd door omstandigheden buiten en binnen den kring van het gewigtig proces. Drie Ministers traden af, onder wier bewind de duidelijke voorteekenen zich vertoonden van het verschijnen der wet, de twee laatsten hoofdzakelijk ter zake dier wet; onder een vierde trad, na maandenlange pijnlijke bemoeijingen, zoo bij de volksvertegenwoordiging als bij de regering, en na stormachtige beraadslagingen in de beide Kamers, de langverwachte in het leven, niet zonder de kenmerken te dragen van de schokken der verschillende, elkaâr tegenwerkende krachten en der kunstbewerking, door vele mannen van het vak aangewend, ten einde naar vermogen de wording en den welstand der tengere vrucht te bevorderen.

Het is hier de plaats niet na te gaan, welke verschijnselen de afkondiging der wet voor het geheele land heeft veroorzaakt. Wij hebben, naar aanleiding van de voor ons liggende ‘Regeling van het lager onderwijs in Amsterdam’, slechts te doen met hetgeen de nieuwe onderwijswet in de Hoofdstad heeft teweeggebragt. Waarlijk, een belangrijke bladzijde in de geschiedenis van den intellectuëlen en morelen toestand van Amsterdam, in een tijd, dat hare materiële belangen zoozeer op den voorgrond treden. Wij zijn den Heeren van der Toorn en de Koning grooten dank verschuldigd, van zich de niet geringe moeite getroost te hebben, de bouwstoffen voor die geschiedenis te hebben vermeld, en aan het gemeentebestuur, dat op loyale wijs de gelegenheid daartoe verschafte. Elk die belang stelt in het schoolwezen van de plaats onzer inwoning, - en dit moet ieder ingezeten, van wat rang, stand of leeftijd, want zijdelings of regtstreeks heeft hij er mede te doen, - zal gaarne kennis nemen van deze bescheiden, maar inzonderheid de mannen van het vak, zonder zich te laten afschrikken door het officiëel aanzien dezer stukken, die, bij wat nadere beschouwing, zelfs hunne aesthetische zijde niet missen; men vindt er toch in: welsprekende vertoogen, bondige

redeneringen, scherpzinnige wetsuitleggingen, afgewisseld met klagt en angstkreet van den karig bedeelden onderwijzer, die het zuurverdiende brood met schraalder hand zich ziet toegemeten dan de handwerksman. Inderdaad, zoo de lezing van al die missives, rapporten en discussiën al vervelend is, zij is niet minder leerrijk!

Al aanstonds trekt het de aandacht, dat de beweging een aanvang neemt tegen het einde des jaars 1857 en de Regeling van het lager onderwijs eerst in de laatste maand van 't jaar 1860 volledig tot stand komt, ja dat nog in het volgende jaar en, naar de mededeelingen in de nieuwsbladen, zelfs het geheele jaar 1862 door, aan die regeling wordt gearbeid, veranderd, gewijzigd, zoodat de oorspronkelijke verordening reeds nu bijna niet te herkennen is. - Men verlieze daarbij echter niet uit het oog, dat de schoolwet, in haar 70^{e} artikel, een termijn van drie jaren gesteld had tot het regelen van een aantal belangrijke punten. Geen wonder, dat in eene stad als Amsterdam, een geruime tijd vereischt werd om de zaak van 't lager onderwijs volgens de nieuwe wet te regelen. Het is niet slechts haar groote omvang met het aanzienlijk getal scholen daarin begrepen, waardoor aanmerkelijke uitgaven zouden veroorzaakt worden; maar ook andere bezwaren, welke zich hier in grooter getal dan elders voordeden, stonden een spoediger afdoening in den weg. In Amsterdam had zich de Gemeente alleen het onderwijs van de kinderen der behoeftigen (Armenscholen) en, sedert een tal jaren, ook dat der kinderen van minvermogenden aangetrokken, door het oprigten van zoogenaamde Tusschenscholen. Het onderwijs van het grooter en gegoeder deel der burgerij was geheel aan bijzondere onderwijzers overgelaten; de nieuwe wet intusschen eischt in elke gemeente openbaar lager onderwijs in een voor de bevolking en de behoefte voldoend getal scholen. De algemeene overtuiging was, dat er groote, ja dringende behoefte bestond aan openbare scholen voor *alle* standen; - ziedaar reeds een gewigtige vraag! - bovendien al de andere zaken in art. 70 der wet genoemd: de bijstand in het onderwijs, de jaarwedden der onderwijzers en, wat niet het minste woog, de kosten van het onderwijs, vereischten naauwgezette overweging en vrij wat voorbereidenden arbeid eer dat alles zoude geordend zijn. - Toch zouden wij meenen, als wij de breede lijst van de aangekondigde stukken en bescheiden overzien, dat, indien men meer aan de hoofdzaken, minder aan de bijzaken had gehecht; wanneer men meer gestreefd had naar eene cordate uitvoering der wet en minder zich had bezig gehouden met spitsvindige redeneringen, om oude maar thans verouderde instellingen in stand te houden of persoonlijke gevoelens en inzigten te ontzien en in de hand te werken; wanneer men meer ijver, beleid en goeden wil had getoond, - dat dan het geheel in vrij wat korter tijd had kunnen zijn afgedaan, en een kostbare tijd had kunnen bespaard worden, die nu nutteloos, en zelfs niet zonder groote schade, verloopen is.

Zien wij, wat het boek van de Heeren van der Toorn en de Koning ons ten aanzien dezer belangrijke opmerking leert.

Het eerste Hoofdstuk, 't welk niets dan voorloopige maatregelen behelst, in 't laatst van 1857 genomen, ter inleiding van de wet, die 1°. Januarij 1858 moest in werking treden, vangt aan met eene uitvoerige missive van de toen nog bestaande plaatselijke schoolcommissie aan Burgemeester en Wethouders, waarin eenige denkbeelden worden ontwikkeld omtrent de regeling van het lager onderwijs te Amsterdam.

De ons verleende ruimte laat niet toe elk stuk afzonderlijk in beschouwing te nemen; echter achten wij het van belang dit enkele te doen, en daartoe behoort deze ‘Missive’, waarvan de schrijvers te regt aan het slot mogten zeggen: ‘Mogen onze opmerkingen bij UEd. Achtb. ingang vinden, en er toe bijdragen, dat men, bij de invoering der nieuwe wet, met een wel overwogen stelsel en een bepaald doəl voor oogen, aan hare uitvoering eene krachtige hand sla; - dan zal een onzer laatste handelingen voor den bloei van het lager onderwijs niet de minst nuttige zijn.’

In de eerste plaats behandelt de missive de instelling der nieuwe plaatselijke schoolcommissie, welke om hare meerdere werkzaamheden en de noodzakelijk geworden opheffing der tot nu toe bestaan hebbende kollegiën van curatoren over de Armen- en Tusschenscholen, noodwendig talrijker zal moeten zijn dan de tegenwoordige.

Ten tweede spreekt zij over het belangrijk punt: de bewaar- of kleinkinderscholen. - Daargelaten het tweeërlei gevoelen, welke beide ook in de plaatselijke schoolcommissie hunne voorstanders vonden, of deze scholen al of niet begrepen zijn onder de tegenwoordige wet ('t welk, naar het schijnt, volgens de zienswijze der Regering, het geval *niet* is), betreft het hier eene zaak van het uiterste gewigt. Naast een getal van 28 goede bewaarscholen, bestonden, volgens de commissie, een 300 kleinkinderscholen, naar raming bevolkt met een 6000 kinderen, van welke schooltjes ‘de meesten in morsige, dompige en ongezonde lokalen gevestigd zijn.’ Tot voorziening in de dringende behoefte aan verbetering ten deze, stelt de commissie voor, het achtervolgens oprigten van stads-bewaarscholen in vrij grooter getal, op onderscheiden punten der stad. Niemand is er, die met eenige opmerkzaamheid deze groote stad doorwandeld heeft, of hij heeft wel eens het oog geslagen in die kelders of holen, waar kinderen heeten voor één cent daags bewaard te worden; en hoe velen zijn er niet bovendien in gangen en stegen, die zich aan het oog des voorbijgangers onttrekken: broeinesten van onreinheid, ziekten, kwalen en allerlei ligchamelijke en zedelijke verdorvenheid, van welke het niet te berekenen is, hoeveel onheil en jammer zich daaruit, vooral over de meer behoeftige bevolking, verspreiden. Zoo iets, dan is deze aangelegenheid wel waard de aandacht te trekken

der welgezinden, en achten wij elke poging om daarin te voorzien, althans niet minder nuttig dan de vrijmaking der slaven, de zedelijke verbetering der gevangenen en de afschaffing van den sterken drank. Mogten toch allen, wie het belang der bevolking ter harte gaat, de handen ineenslaan om het Bestuur aan te sporen en te ondersteunen in de opheffing van het kwaad, dat als de kanker knaagt aan den ligchamelijken en geestelijken toestand des volks! - Helaas, wij hebben niet vernomen dat in de vijf jaren, die sedert verloopen zijn, iets van Regeringswege voor deze aangelegenheid verrigt is!

Ten derde handelt de Missive over de wenschelijkheid van verordeningen op het niet min belangrijk punt der *vaccine*.

Ten vierde over de regeling dier Israëlitische godsdienstscholen, waarvan de onderwijzers, volgens de nieuwe wet, onbevoegd zijn aan het hoofd te staan van scholen, waar ook gewoon lager onderwijs gegeven wordt.

Ten vijfde herinnert zij het belang eener goede regeling van allerlei scholen voor volwassenen.

Eindelijk ten zesde wijst zij op de behoefte van spoedige oprigting van openbare scholen, ook voor meer uitgebreid lager onderwijs, welk laatste, gelijk men weet, in Amsterdam geheel aan bijzondere onderwijzers was overgelaten.

Ziedaar de gewigtige zaken opgenoemd, waarover deze ‘Missive’ handelt. Men heeft getwijfeld of de weldra aftredende plaatselijke schoolcommissie niet de haar voorgeschreven perken was te buiten gegaan; of althans gezegd, dat de nieuwe commissie, volgens de wet te benoemen, zich niet zou verbonden achten door hetgeen de oude commissie had voorbereid. De opmerking is overbodig; het beweerde vloeit uit den aard der zaak van zelf voort; nogtans heeft het Gemeentebestuur den arbeid der plaatselijke schoolcommissie belangrijk genoeg geacht om de Missive te stellen in handen van Bestuurders der Stads-Tusschenscholen en van Curatoren der Stads-Armenscholen. Eerstgemelden hebben daarop geantwoord, dat zij, voor zoo ver betrof de vraag over het toezigt over hunne scholen onder de nieuwe wet, zij geheel en al instemmen met de denkbeelden der plaatselijke schoolcommissie daaromtrent, dat de wet geen afzonderlijke collegiën buiten de plaatselijke schoolcommissie toelaat, en hunne commissie derhalve zal moeten ontbonden worden. Verder zeggen Bestuurderen, dat, zoo er onder vigeur van de nieuwe wet nog commissiën geduld zullen kunnen worden, het alleen de zoodanige zullen zijn, die zich enkel met de financiële aangelegenheden van de openbare scholen bezig houden, zonder op den gang van het onderwijs eenigen invloed uit te oefenen.

Curatoren van de Stads-Armenscholen antwoordden in een geheel anderen geest. Al dadelijk beginnen zij met de zeer fijne onderscheiding te maken tusschen *toezigt* en *beheer*. De plaatselijke schoolcommissie, zeggen zij, is, zoo krachtens de wet van 1806, als krach-

tens die van 1857, alleen belast met het *toezigt* over het lager onderwijs in deze geheele gemeente, terwijl aan de zorg van Curatoren is toebetrouwd het *bestuur van het onderwijs*, uitsluitend aan arme kinderen te geven. Curatoren meenen bovendien, dat hun collegie niet valt in de termen van art. 73 der wet (waarbij alle bestaande verordeningen, collegiën enz., met het schooltoezigt belast, worden afgeschaft, en door dat, ingevolge deze wet, worden vervangen), omdat zij zijn van collegiën van bijzonderen aard, niet bij de wet van 1806 genoemd, hetwelk, met de Inrigting, zoude blijven bestaan, zoo al niet krachtens de wet van 1806, dan zeker volgens de nieuwe wet, *onder het toezigt der plaatselijke schoolcommissie*.

Op voorstel van den Wethouder voor de zaken van het onderwijs, die niet deelde in de zienswijs van Curatoren met betrekking tot het 2^{e} punt, waarin de meerderheid van het dagelijksch bestuur stond, werd in de Raadsvergadering van 23 en 24 December 1857 door Burgemeester en Wethouders voorgesteld: eene wijziging in de instructiën voor Curatoren der Stads-Armenscholen en in het Reglement voor de Stads-Tusschenscholen; de collegiën van Curatoren en Bestuurderen te continueren en het instellen eener plaatselijke schoolcommissie van 25 leden, *alles voorloopig*, om binnen drie jaren te herzien. Nu volgen de uitvoerige beraadslagingen, waarin sommigen met kracht opkomen tegen het beginsel van het behoud van afzonderlijke collegien over de Stads-Armen- en Tusschenscholen als onvereenigbaar met de wet, andere het beginsel even warm verdedigen, en waarin ten slotte de voorstellen van het dagelijksch bestuur worden aangenomen,

Al hetgeen tot nu toe geschreven, besproken en verrigt is, bepaalt zich tot voorloopige maatregalen, het nemen van zoodanige besluiten, welke onvermijdelijk waren om de nieuwe schoolwet met 1°. Januarij 1858 in werking te doen treden. - Een gewigtig punt is echter door de meerderheid beslist: het voorloopig behouden van de afzonderlijke collegiën van *toezigt* en *beheer* over de Stads-Armen- en Tusschenscholen, en uit alles blijkt dat het Bestuur een ruim gebruik zal maken van den bij de wet verleenden termijn tot eindregeling van het lager onderwijs. Beide zaken, die een belangrijken invloed geoefend hebben, gelijk in het vervolg gebleken is, en waardoor voortdurende moeijelijkheden, botsingen en vertragingen zijn ontstaan.

De Hoofdstukken II en III bevatten de ordeningen op de plaatselijke schoolcommissie en op de heffing van schoolgeld op de Stads-Tusschenscholen. Maar in Hoofdstuk IV treffen wij aan een voordragt der plaatselijke schoolcommissie, tot wijziging der verordening haar betreffende, waarin de noodzakelijkheid betoogd wordt, dat *toezigt* en *beheer* beide aan die commissie zij opgedragen, en als maatregel van overgang wordt voorgesteld om de collegiën van Curatoren over de

Armen- en Tusschenscholen als sub-commissiën in de plaatselijke schoolcommissie te doen overgaan, ten einde, zonder botsingen, een wettige orde van zaken voor te bereiden. Dit voorstel der plaatselijke schoolcommissie is van 7 April 1858, dus slechts drie maanden na de voorloopig vastgestelde regeling, en zij levert het bewijs, hoe groote behoefte men gevoelt aan vereeniging, terwijl de versnippering van toezigt en beheer, zoo als die nu is ingesteld, voor 't minst, botsing doet voorzien. Het voorstel werd echter in de Raadszitting van 23 Julij 1858 door het meerendeel van het dagelijksch bestuur en eenige andere leden wederom bestreden, en - verworpen. Men ziet het, hoe gehechtheid aan oude vormen en instellingen steeds de bovenhand hield.

Het V^{de} Hoofdstuk vangt aan met de benoeming eener Commissie in de Raadsvergadering van den 6^{den} October 1858, tot het doen van voorstellen tot de regeling van het lager onderwijs. Met het oog op de aanstaande regeling, ontving de Raad een aantal adressen van onderwijzers en ondermeesters op de Stads-Armen- en Tusschenscholen, allen opgevuld met klagten over geringe bezoldiging of vrees voor vermindering van inkomsten; en een uitvoerig voorstel van de plaatselijke schoolcommissie tot uitbreiding van het openbaar lager onderwijs. Dit voorstel, uitgaande van de bestaande behoefte aan openbare scholen, ook voor meer uitgebreid lager onderwijs, wijst op een getal van zestig zoodanige scholen binnen Amsterdam, zoowel voor jongens als voor meisjes, en van verschillende klassen met verschillend schoolgeld. Uitvoerige beschouwingen over de baten en schaden, de verdeeling der scholen over de verschillende wijken der stad, de inrigting der lokalen, enz., vergezellen dit voorstel; een krachtig bewijs te meer van de zorg, welke de plaatselijke schoolcommissie aan den dag legt voor eene goede regeling van het onderwijs, en de vele moeiten, welke zij zich daarvoor getroost.

Den 26sten Maart 1860 bragt de Commissie uit den Raad, belast met het doen der vereischte voordragten tot regeling van het lager onderwijs binnen Amsterdam, haar rapport uit. De daarbij overgelegde conceptverordening bevat hoofdzakelijk:

de bepaling van den omvang van het lager onderwijs op de voorgestelde openbare Armen-, Tusschen- en Burgerscholen;

het getal dier scholen, als: 15 Armenscholen, met een maximum van 600 leerlingen ieder. 6 Tusschenscholen, elk met een maximum van 300 leerlingen; 60 Burgerscholen, met een maximum van 100 leerlingen voor die der 1ste en 2de klasse; van 50 leerlingen voor die der 3de en 4de klasse en van 25 leerlingen voor die der 5de klasse;

instelling van een Raad van Administratie, aan welke alleen het financiëel wordt opgedragen;

de regeling der jaarwedden van onderwijzers en kweekelingen, en

eenige overgangsbepalingen.

Eene uitvoerige memorie van toelichting vergezelt deze Conceptverordening.

Ter zake van het Rapport der Commissie, ontving de Gemeenteraad adressen:

1°. van de plaatselijke schoolcommissie, die, hoewel instemmende met de hoofdbeginselen der Concept-verordening, echter bezwaren maakt tegen eenige bepalingen, hoofdzakelijk betreffende den werkkring van den voorgestelden Raad van Administratie, aan welke in sommige artikelen bemoeijingen worden opgedragen, die, zeker tegen de bedoeling der voorstellers, hun invloed en toezigt doet erlangen op het onderwijs zelf, benevens eenige bedentingen van ondergeschikt belang.

2°. van Curatoren der Stads-Armenscholen, in geheel tegenovergestelden zin. Deze wenschen een bepaalde opdragt van *toezigt* en *beheer* aan den Raad van Administratie.

3°. van de Hoofdonderwijzers der Stads-Armenscholen, met bezwaren tegen eenige bepalingen betreffende de voorgestelde bezoldiging, het geven van kosteloos onderwijs door hen aan de kweekelingen, en het verbod van voortaan huisonderwijs te geven.

4°. van de Hoofdonderwijzers der Stads-Tusschenscholen, hoofdzakelijk eenige bedenkingen behelzende tegen de voorgestelde verplaatsing van hoofd- en hulponderwijzers.

In de Raadsvergaderingen van 23 Mei (twee zittingen), 30 Mei, 6 Junij (twee zittingen) en 7 Junij, werd de Concept-Verordening behandeld.

Men ziet, er is heel wat tijds besteed aan de behandeling van de voorstellen der Raads-Commissie. Reeds in de eerste zitting werd een der hoofdbeginselen van de Concept-Verordening: de instelling eener Raad van Administratie, verworpen. De overige hoofdbeginselen: het getal der scholen, vooral dat der burgerscholen; het maximum der leerlingen op elke soort van scholen; de bezoldiging der onderwijzers, worden uitvoerig besproken. In de Raadsvergadering van den 6^{den} Junij brengt de Voorzitter een nieuw voorstel ter tafel, ter vervanging van de verworpen artikelen in de Concept-Verordening betreffende den Raad van Administratie; in dit voorstel worden twee Collegiën van Curatoren, een over de Stads-Armen- en een over de Stads-Tusschenscholen en Burgerscholen opgenomen. In weêrwil van de krachtige tegenspraak van de Raadsleden Feith, Jolles, Heemskerk, Gulcher en anderen, wordt dit voorstel des Voorzitters om het oude te behouden, aangenomen, en ten slotte eene verordening op het openbaar lager onderwijs binnen de gemeente Amsterdam vastgesteld, waarvan de hoofdbeginselen zijn: Het openbaar lager onderwijs wordt gegeven in 25 Armen-, 7 Tusschen- en 12 Burgerscholen; het bestuur over de openbare scholen wordt opgedragen aan twee Collegiën van Curatoren, wier werkkring, behoudens het toezigt door de wet aan

onderscheidene ambtenaren en Collegiën opgedragen, wordt omschreven, en eindelijk regeling der bezoldigingen van hoofd- en hulponderwijzers der Armen- en Stads-Tusschenscholen.

Gedeputeerde Staten, die van de verordening moesten kennis nemen en het financieel gedeelte goedkeuren, stelden haar in handen van den Inspecteur van 't lager onderwijs in de provincie, die in eene uitvoerige missive zijne bedenkingen tegen de verordening uiteenzet, en zich krachtig verzet tegen de bepalingen omtrent den omvang van het onderwijs, waarvan de regeling met betrekking tot de Burgerscholen, volgens de overgangsbepalingen, tot een later tijd wordt uitgesteld; tegen het voorgestelde getal van 12 Burgerscholen, als onvoldoende, en 't welk hij verlangt ten minste tot 36 scholen uitgebreid te zien; tegen den aard en den omvang van den werkkring aan de Collegiën van Curatoren opgedragen; tegen het beginsel van het naar willekeur verplaatsen van hoofd- en hulponderwijzers; tegen de bepaling der jaarwedde van de onderwijzers, enz. De Inspecteur eindigt zijn vertoog met te adviseren, dat Gedeputeerde Staten de tegenwoordige verordening niet goedkeuren, maar het Gemeentebestuur uitnoodigen om haar te herzien en het lager onderwijs te regelen op eene wijze, meer overeenkomstig met de eischen der wet, de behoeften der bevolking en de waardigheid van de hoofdstad des Rijks.

Deze missive bevat de kern van al de bedenkingen tegen de inzigten van de tegenovergestelde rigting in verschillende tijden en in onderscheiden vorm gemaakt. Wij mogen ons onthouden van de mededeeling van ons gevoelen over dat stuk, daar wij kunnen wijzen op den indruk, welken het op het algemeen en ook op het Gemeentebestuur gemaakt heeft. Dit toch stelde aan den Raad voor *wijzigingen*, waarin aan niet weinige van de door den Inspecteur gemaakte bedenkingen wordt te gemoet gekomen, n.l.: bepalingen omtrent de uitbreiding van het onderwijs op de openbare Armen- en Tusschenscholen; op dat in de Burgerscholen; vermeerdering van het getal der laatsten tot 18; eenige veranderingen in de omschrijving der werkzaamheden van de Collegiën van Curatoren, waarin, thans eenige medewerking van het wettig schooltoezigt wordt vermeld; regeling der jaarwedden van de hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen op de Burgerscholen, enz.

Deze wijzigingen werden in de zittingen van den Raad van 12 September 1860 (in de verzameling staat verkeerdelijk 30 December 1860) behandeld en aangenomen, met nog eenige wijzigingen, tengevolge van amendementen van den Heer Jolles, betreffende het getal der Burgerscholen, hetwelk nú bepaald wordt op 36, en de jaarwedden van de hoofdonderwijzers der Armen- en Tusschenscholen, welke met ƒ 100 worden verhoogd, enz.

Het VIe Hoofdstuk behelst de vaststelling der kosten van het onderwijs voor het jaar 1861.

VIIe. Hoofdst. Aan het slot der verordening lezen wij, dat zij door Gedeputeerde Staten, wat het financiëel gedeelte betreft, is goedgekeurd; maar uit een missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan Gedeputeerde Staten, houdende bedenkingen omtrent het bepaalde ten aanzien van de Collegiën van Curatoren, vernemen wij, dat de Inspecteur nog eenige aanmerkingen op de gewijzigde verordening heeft in 't midden gebragt, waarvan het niet blijkt, dat zij, ingevolge zijn verlangen, door Ged. Staten aan het Gemeentebestuur zijn medegedeeld. - Overigens verwondert het ons niet, dat de Minister vreemd heeft opgezien van den uitgebreiden werkkring aan de Collegiën van Curatoren toegekend, terwijl door de voorstanders van het stelsel: splitsing van *toezigt* en *beheer* ook aan hem, aan wien bij art. 52 der wet het oppertoezigt over het onderwijs is opgedragen, de woorden waren toegevoegd: 'Gij moogt toezien.' De Minister verlangde derhalve de vaststelling eener instructie voor de plaatselijke schoolcommissie, ten einde met juistheid te kunnen beoordeelen, of de attributen, aan Curatoren opgedragen, al dan niet als in overeenstemming met de wet zijn te achten.

Burgemeester en Wethouders stelden aan den, Raad, in de zitting van 12 December 1860, eene, zoo als het de voorzitter zelf noemt, niets beteekenende bijvoeging voor bij een der artikelen van de bestaande verordening betreffende de plaatselijke schoolcommissie. - Nogmaals ried het Raadslid Jolles in deze zitting tot het aannemen van een ander stelsel dan het tot nu toe gevolgde. Zijn voorstel vond geen ondersteuning, en de voorgedragen verordening werd aangenomen. Zij werd daarna door B. en W. aan Gedeputeerde Staten verzonden, en de Minister *mirabile dictu!* geeft, bij missive van 23 Januarij 1861, aan Ged. Staten van Noord-Holland te kennen, dat hij gemeend heeft in de zaak te moeten berusten.

Het VIII^{ste} Hoofdstuk behelst het verhandelde in de Raadszitting van den 12^{den} December 1860, over de verordening op de heffing en invordering van het schoolgeld op de openbare Tusschenscholen.

In het IX^{de} Hoofdstuk vinden wij de missive van Gedeputeerde Staten aan den Raad, waarbij mededeeling gedaan wordt van be bovengemelde missive, waarin de Minister van Binnenlandsche Zaken te kennen geeft, te berusten in het bestaan van afzonderlijke collegiën van bestuur over de openbare scholen, zoolang niet gebleken is, dat de commissiën bij haar bestuur zich begeven op het terrein, bij de wet op het lager onderwijs aan de plaatselijke schoolcommissie toegekend. Z.E. is echter van meening, dat de vaststelling der schoolreglementen en instructiën door den Gemeenteraad behoort te geschieden, en deze wordt namens den Minister uitgenoodigd, om het 3^{e} lid van art. 11 der verordening op de regeling van het openbaar lager onderwijs binnen zijne gemeente [waar bij het ontwerpen dier schoolreglementen en instructiën aan Curatoren en de vaststelling

aan Burgem. en Weth. wordt opgedragen] dienovereenkomstig te wijzigen.

Het praeadvies van B. en W. strekte om geene wijziging in de bestaande verordening te maken, op grond, dat de bedoelde reglementen en instructiën geenszins kunnen beschouwd worden als verordeningen, die tot de huishouding der gemeente behooren, doch enkel moeten strekken om eene door den Raad vastgestelde verordening ten uitvoer te leggen, en dat het vaststellen van zoodanige Reglementen behoort tot de autoriteit van hen aan wie de uitvoering dier Verordening is opgedragen.

Nogmaals verheft de Heer Jolles bij deze gelegenheid zijne stem, om te doen opmerken, dat de regeling van het openbaar lager onderwijs, zoo als die hier ter stede is vastgesteld, op den duur zal blijken niet houdbaar te zijn. Ook de Wethouder, belast met de zaken van het onderwijs, is tegen het praeadvies. Hij had gewenscht, dat bij de regeling van het openbaar lager onderwijs alhier ten eenenmale de meening van den Minister ware gevolgd geworden. De meerderheid besluit tot aanneming. Daarvan wordt door B. en W. mededeeling gedaan aan Gedeputeerde Staten, en de Minister berust.

Eindelijk, Hoofdstuk X bevat de verordeningen, houdende vaststelling der schoolreglementen voor de openbare scholen, benevens de daaromtrent gewisselde stukken. - Deze bescheiden van meer huishoudelijken aard meenen wij, zonder verdere uitvoerige behandeling, slechts te moeten vermelden. Het ontgaat echter der opmerkzaamheid van den lezer niet, dat, afgescheiden van bedenkingen van ondergeschikten aard, door het schooltoezigt gewigtige bezwaren worden gemaakt tegen de verschillende bemoeijingen, welke aan Curatoren worden opgedragen; bemoeijingen, die wel degelijk voet zetten op paedagogisch terrein. De strijd, door velen voorzien, vangt aan. Wat zullen de gevolgen zijn? Is het niet te duchten, dat de zaak van het onderwijs zelf er door lijde? *Quidquid delirant Reges, plectuntur Achivi!*

Eenigermate zijn wij in staat de geopperde vragen, thans op het einde van 1862, vijf jaren na het in werking treden van de nieuwe wet op het lager onderwijs, te beantwoorden. - Wij hebben voor ons liggen het gedrukt verslag der plaatselijke schoolcommissie van den toestand van het lager onderwijs in de gemeente Amsterdam over 1861. Wij leeren daaruit: omtrent de Armenscholen, dat aan de van ouds bestaande twaalf twee nieuwe zijn toegevoegd, ten gevolge eener buitengewone omstandigheid; het opheffen van de twee Armenscholen van de Hoogduitsch Israëlitische gemeente, ter zake van het intrekken van het vroeger genoten subsidie van het Rijk. Er wordt gezegd, dat sommige van de bestaande lokalen geheel ongeschikt zijn, en gewezen op het werkje van de Heeren Allebé en van Capelle, ‘waarin dit onderwerp met groote naauwkeurigheid en zaakkennis wordt behandeld.’ - Wij, die kennis namen van dat

werkje, voelden ons gedrongen uit te roepen: hoe is het mogelijk, dat in eene stad als Amsterdam, het onderwijs aan zooveel duizende kinderen in zulke ongeschikte lokalen meer dan een halve eeuw gegeven is! Voorts vernemen wij van de plaatselijke schoolcommissie, dat het getal ingeschreven, doch niet geplaatste kinderen, nog voortdurend een kleine *twee duizend* bedraagt. Alzoo nog 2000 toekomstige burgers van Amsterdam, buiten eigen schuld, van alle onderwijs verstoken! Alzoo, terwijl de wet een termijn stelt van drie jaren, nog na vijf jaren te Amsterdam gebrek aan genoegzaam lager onderwijs! - Is het wonder, dat armoede en zedeloosheid in deze groote stad hand over hand toenemen!

Omtrent de Tusschenscholen vernemen wij, dat door het oprigten van eene nieuwe school, een groot deel van de gestelde taak (de vermeerdering van 't getal bestaande Tusschenscholen van 5 tot 7) is volbragt. Maar ten opzigte van de openbare Burgerscholen, dat deze nog ongeregeld zijn gelaten. De plaatselijke schoolcommissie zegt dienaangaande: ‘Een nieuwe verdeeling daarvan in vier klassen is in het afgeloopen jaar tot stand gekomen; eene verordening op de heffing der schoolgelden is aangenomen; een reglement ontbreekt niet, evenmin als Curatoren, maar de scholen zelven behooren nog tot het gebied der onvervulde verwachtingen.’

Toch is die verwachting in 1862 eenigermate vervuld: ééne school van deze soort (van de *zes en dertig* op 't papier) is tot stand gekomen.

Wij onthouden ons van verdere beschouwingen. De vermelde feiten zijn welsprekender dan de fraaiste redeneringen. De armen die hun kinderen niet ter school konden zenden, het schooltoezigt dat geen goed toezigt kon uitoefenen, zij weten slechts al te goed een antwoord te geven op de vraag, of het dagelijksch bestuur dezer stad ook een degelijk bestuur zij?

Welligt mogen wij ons met de hoop vleijen, dat wij thans het einde van dezen treurigen toestand beleven. Ten minste de nieuwsbladen leerden ons, dat in den loop der maand December door den Raad is aangenomen een gewijzigde verordening op de regeling van 't openbaar lager onderwijs, waarbij de Collegiën van Curatoren zijn opgeheven, en alle gezag over de scholen alzoo tot de wettige autoriteiten is teruggekeerd.

Wij wenschen alleen, dat Amsterdam met den aanvang van 1863 een nieuw tijdperk van bloei, ook van het lager onderwijs, moge zijn ingegaan!

December 1862.

***Wekelijksch Handelsoverzigt*. 1862. *Eerste Jaargang. Amsterdam, Blikman en Sartorius. ƒ 2 per kwartaal*.**

Alweêr een nieuw berigt, bromt misschien menig koopman die dit handelsoverzigt nog niet gezien heeft. Alweêr meer te lezen, en alweêr een roof aan de weinige uren die men tegenwoordig op kantoor voor zijn werk overheeft. Men begint 's morgens laat, want de Bank schijnt maar niet vóór 10 uur te kunnen openen, en naarmate het stelsel van promesses in den handel toeneemt, is men wel verpligt om zich meer en meer naar dat late Bankuur te schikken. Al dat getelegrapheer door al dat werken met offertes, onmisbaar kwaad van onze dagen, maakt toch al dat men bijna geen uur rustig aan zijn bezigheden kan blijven. Dan die zondvloed van buitenlandsche berigten, waarmede men dagelijks ter beurze en aan kantoor als overstroomd wordt. Eindelijk het van jaar tot jaar toenemend naar buiten gaan van de groote luî in den handel, zoodra de beurs is afgeloopen; hoe ten slotte nog den noodigen tijd gevonden om zijne zaken behoorlijk af te doen. En dan zal men nog alweêr een nieuw berigt moeten gaan bestuderen! Zoo brommende en klagende zou men dit berigt eenvoudig terugwijzen en - onregt doen aan de uitgevers.

Want waarlijk, die hebben zich zoo goed van hunne taak gekweten, dat hun arbeid wel degelijk ondersteuning verdient. Wie dit berigt geregeld ontvangen en ingezien heeft, zal moeten erkennen, dat het in juistheid alvast gelijkstaat met de andere berigten die wekelijks te Amsterdam worden uitgegeven, en dat het deze aan volledigheid overtreft. Dat blijkt 't best, wanneer men den bladwijzer van dezen eersten jaargang nagaat. Reeds het opmaken daarvan is van groot gemak voor den koopman, want in plaats van lang zoeken en snuffelen, kan hij nu in een oogwenk zien waar hij dadelijk kan vinden wat bij zoekt. Alleen is 't jammer dat de bladzijden niet gepagineerd zijn, zoo als een boek, want het zoeken naar de nommers van ieder blad is nog al lastig. Daarenboven heeft men hier niet alleen een overzigt van den gang van alle artikelen, maar ook mededeelingen van al wat er belangrijks voorvalt in de assurantie- en in de scheepswereld. Komen er nieuwe maatschappijen, het blad vermeldt ze; komen er nieuwe artikelen in den handel, zoo als de Petroleum bijv., het blad geeft er eene beschrijving van. De datum van iedere discontoverandering van de Ned. Bank, vindt men gedurig bij de wekelijksche notering vermeld, en de koers, van het geld wordt hier vrij wat volledi ger opgegeven dan zelfs door het Bestuur der Effecten-Societeit dagelijks in de couranten. Het

geheele nieuwe tarief van regten is er in opgenomen, en in den nieuwen jaargang vindt men ook korte berigten omtrent de allerbelangrijkste buitenlandsche markten. Eene groote verbetering heeft ook de prijscourant ondergaan, daar de prijzen van het vorige jaar naast die van het loopende zijn genoteerd, 't geen zeer gemakkelijk en nuttig is voor den handel.

Wij kunnen dit overzigt dan ook gerust aanbevelen, en menigeen die niet in den handel is, maar wiens belangen of studiën toch eenige kennis althans van 't geen in den handel voorvalt eischen, zal hierin veel vinden wat zijne aandacht waardig is. Opgaven bijv. van den loop der koffijprijzen van het jaar 1810 tot heden, zijn voor statistici niet van belang ontbloot, en dergelijke vindt men er vele in dezen bundel. De Red. beijvere zich om er meer en meer volledigheid aan te geven; neme de namen der schepen op die in lading liggen, de uitdeelingen van handels- en industriële maatschappijen, de koers der effecten, in een woord make dit blad nu ook zóó goed, dat het waarlijk aan al de billijke eischen van de handelswereld voldoet. Dan eerst zal het een ware vlugt kunnen nemen. De uitvoering, de druk vooral, is zeer goed. Moge het blad ruim debiet vinden; het verdient 't ten volle.

Jan Beitel, een kinderhuisjongen. Een verhaal voor het volk, door J. Hoek. Kampen, bij K. van Hulst, 1862.

Voor wien is dit boek geschreven? De titel schijnt het aan te geven, doch het wordt in een kort woord vooraf nader bepaald. Het bedoelt door ‘het volk’ wat men in den regel verstaat onder ‘Jan en alle man.’ Het is bestemd voor ‘wie meer gewoon zijn met de handen dan met het hoofd te werken.’ De schrijver zal echter wel de eerste zijn om toe te geven, dat zelfs in dien meer beperkten zin zijn werk geen volksboek mag worden genoemd. Voor den boerenstand althans mist het iedere vereischte. Daaraan heeft Hoek zelfs niet *gedacht*, evenmin als aan zoo vele andere standen onzer maatschappij, die hun contingent aan ‘Jan en alle man’ leveren. ‘Het is mijn wensch,’ zegt hij, ‘dat mijn boekje kome in handen van Jan en alle man,’ doch hij laat er dadelijk op volgen, ‘maar het liefst in handen van dergelijke jonge menschen, als in het verhaal zelf als hoofdpersonen optreden. Voor Dames en Heeren bestemde ik het eigenlijk niet - hoewel zij het wel lezen mogen -

maar wel voor hunne dienstboden en allen die met dezen tot denzelfden stand in de maatschappij behooren.' Men ziet dat de zin der uitdrukking: 'het volk' steeds meer beperkt wordt, dat immers voornamelijk (ja, men mag gerust beweren bijna uitsluitend) de dienstbare stand wordt bedoeld. De Dames en Heeren moeten het aan hunne dienstboden geven, en deze laatsten zullen misschien verwonderd opzien, uit die handen een boek te krijgen, hetgeen volgens den titel (immers in hunne taal), voor die Dames en Heeren zelven - voor 'het volk' - is bestemd. De titel belooft te veel en geeft daardoor aanleiding tot groote teleurstelling. Men hoopt het volk in zijn leven en streven te zien afgemaald, en men wordt rondgevoerd door eene maatschappij van keukenprincessen en mosterdjongens. Had de auteur het een verhaal voor den dienstbaren stand genoemd, de lezer had althans kunnen *vermoeden*, dat hij zou gebragt worden in eene wereld van listige streken, laaghartige oogendienst, kleinere en grootere oneerlijkheden, ja dat hij zou moeten drijven in een oceaan van sterken drank. Ik moet dan ook aanvangen om iederen heer of dame de lezing van dit boek te ontraden. Het heeft alleen eenige waarde voor - en kan ook uitsluitend genoten worden door dienstbaren. Grootendeels is daarmede reeds eene veroordeeling nedergeschreven. De schrijver van talent, hij moge meer bepaald een zekeren stand in de maatschappij voor oogen hebben, zal toch belangrijkheid genoeg daaraan weten te geven, om ook andere standen te boeijen of althans bezig te houden. In Jan Beitel is geene verheffing hoegenaamd, waarheid kan men er niet aan ontzeggen, maar die waarheid is te vergelijken bij eene niet overal evenzeer gelukte photographische afbeelding eener zeer platte werkelijkheid. In geruimen tijd heb ik geen werk gelezen dat mij zoozeer heeft verveeld als dit verhaal.

Uitgaande van de onderstelling dat Jan Beitel, hoewel de schrijver te kennen geeft 'dat ook heeren en dames het wel lezen mogen,' toch voornamelijk voor de gedienstige geesten (?) dier heeren en dames is bestemd, heb ik willen weten hoe deze het werk beoordeelen, en het is mij voorgekomen dat inderdaad dat volkje er nog al smaak in vindt. Zij gevoelen zich te huis bij de Antjes en Leentjes, bij Jan, Lammert, Toon enz., in die keukens en kroegen; doch, waar zij op hunne wijze hun oordeel motiveerden, werd mij tevens duidelijk, dat de schrijver, die voornamelijk nut heeft willen stichten, in verscheiden opzigten zijn doel heeft gemist. Niet dat ik ontkennen wil dat hij met veel zorg, en daardoor zelfs vrij volledig, de gebreken, de misbruiken, de vooroordeelen der dienstbaren heeft verzameld en zoo doende menigen wenk geeft, die heilzaam werken kan - reeds de allereerste bladzijden maken opmerkzaam op een vrij algemeen heerschend, bespottelijk, doch tevens zeer gevaarlijk

wanbegrip - doch het komt mij voor minder noodzakelijk te zijn, om de dienstboden een exposé te geven van allerlei sluwheden en bedriegerijen, euveldaden die hunne verwondering opwekken zoo lang ze nog niet weten wat er te koop is, maar die ze meestal spoedig genoeg in de werkelijkheid leeren en waartoe ze zoo gemakkelijk worden gebragt, omdat de gelegenheid (die immers den dief maakt) zich onafgebroken en ongezocht aanbiedt. Men behoeft de gansche dictionnaire zoo niet voor hen open te leggen, zij leeren genoeg door de praktijk!

Te midden der kornetjes en liverijen vertoonen zich ook enkele andere figuren, zelfs eene adellijke dame, mevrouw van Kerkstein genaamd. Ik moet onderstellen dat deze tot leering der heeren en dames er tusschen is gevoegd. Die arme dame immers doet, misschien nog niet genoeg, maar althans vrij wat meer dan de meesten, tot verbetering en verlichting der minder bevoorregten - zij, zoowel als hare dochters, brengen herhaaldelijk huisbezoek bij de minvermogenden. Zij worden niet alleen schandelijk bedrogen, maar krijgen van den auteur nog, bij elke verschijning, vrij wat verwijtingen, omdat ze het wat praktischer hadden kunnen aanleggen en wat minder moesten preêken. Men stelle zich voor, welke heerlijke gevolgtrekkingen de dienstbare en zijne omgeving daaruit maken kan! Voorzeker, veel is er uit dit werk voor hen te leeren, veel goeds... misschien nog meer kwaads, al lag dit zonder twijfel niet in de bedoeling van den schrijver!

Dit alles ware echter minder, wanneer de lichtzijde der schilderij tegen al die graauwe schaduwen glansrijk overstond, maar helaas! Jan Beitel, de kinderhuis-jongen, de held van het verhaal, kan al zeer weinig onze belangstelling opwekken, al was er gelegenheid te over om hem interessant te maken. Een vlugtige blik in zijne geschiedenis make duidelijk wat ik bedoel.

Wij vinden Jan Beitel bij zijn oom Lammert Beitel. Hij is de onechte zoon van Lammerts zuster, die het land verlaten heeft en, naar men meent zeker te weten, gestorven is. De oom van den knaap is timmerman. Daar echter Jan geen lust heeft in dat handwerk, en daar hij buitendien in geene beste handen is, wordt hij overgeplaatst in het kinderhuis. In den aanvang moet hij daar nog al wat hooren, maar allengs wordt hij toch een oppassende jongen, zoodat hij later nog al voortgeholpen en geplaatst wordt als knecht bij den braven en verstandigen kruidenier Loopendal. Hij blijft ook daar oppassend, ofschoon hij van diefstal wordt beschuldigd en verdacht. Hij wordt verliefd op een dienstmeisje, waarop niets te zeggen valt, doch moet soldaat worden. Zijne duistere geboorte baart hem in al zijne betrekkingen, maar vooral in zijne genegenheid, veel verdriet, terwijl hij zeer gedrukt is onder hel denk-

beeld, nimmer zijne moeder te hebben gekend. Ook in de dienst gedraagt hij zich goed, al maakt hij andere schoonen wel wat veel het hof, hetgeen hem eenige onaangenaamheden van zijn meisje op den hals haalt. Hij wordt oppasser bij een officier, die later blijkt zijn vader te zijn, en door wien hij verneemt dat zijne moeder ook nog leeft. Zij repatriëert, en de oppassende Jan wordt in een winkeltje gezet, en trouwt natuurlijk met zijn geliefde Jaantje.

Ik vraag, kan men zich een ellendiger ontknooping denken? Neen, voor een ongelukkigen knaap, die zijne ouders zelfs niet noemen kan, en gansch berooid alleen op de wereld staat, is er maar één weg open om wezenlijk vooruit te komen; op geene wonderen of onwaarschijnlijkheden (hooge prijzen uit de loterij bij voorbeeld), op geene dwaze toevalligheden wachte hij - *hij helpe zich zelven!* Och, mijnheer Hoek! hadt gij uwen Jan Beitel de eigenschap gegeven, waardoor ieder mensch, hoe laag hij sta, zich zelven verheffen kan, de eigenschap die helaas zoo weinigen in ons land bezitten: *geestkracht*, wat de Franschen noemen *energie!* Juist de ongunstige omstandigheden, waarin ge uw hoofdfiguur plaatst, hadden hem ten prikkel kunnen zijn om vooruit te komen; de geschiedenis van zoo vele groote mannen, voornamelijk op Engelands bodem, strekt ten bewijze, dat deze ontknooping gansch niet onnatuurlijk zou zijn geweest. Het is waar, dan hadt ge van Jan Beitel een geheel andere type moeten maken dan die van een *oppassenden* jongen; zijn bloed zou wat sneller door de aderen moeten vlieten, hij zou wat sterker vijanden, zoowel in als buiten hem te bestrijden hebben, ja hij zou waarschijnlijk wat minder alledaagsch deugdzaam, maar toch wat belangwekkender, en uw verhaal tevens wat meer waar geworden zijn. Oppassendheid is zeker goed, de type daarvan vinden wij echter reeds voldoende [...] ouden, trouwen en dan ook te regt zeer gerespecteerden kn [...] an den kruidenier, maar om werkelijk vooruit te komen, om [...] waarachtig boven omstandigheden en stand te verheffen, daarvoor is meer, oneindig meer noodig, dan om bedaardweg te verrigten wat onze hand vindt om te doen. Het ‘Excelsior’ is niet uitsluitend eene leuze voor den beschaafde, het vinde zijne banierdragers in alle standen, en de auteur die voor den zoogenaamden minderen man schrijft, hij moge nog zoo vele details geven van alledaagsch karakter, toch moet uit zijn werk blijken, dat hij zelf ver, zeer verre boven die alledaagschheid verheven is. Dat heeft de heer Hoek niet bewezen, en hij heeft dus getoond, al moet men zijn ernstig streven waarderen, dat zijne schouders te zwak waren voor den zwaren last, dien hij zich zelven heeft opgelegd.

N.D.

Ostia, Rome's havenstad.

> We contemplate the fortunes of the royal city, which has given laws to the fairest of the globe, at first with admiration, at length with pity, always with attention.
> Gibbon, Decline and Fall of te Roman Empire, Chap. LXIX; VIII, 258.

Onder de vele nieuwe gezigtspunten, die de geniale Mommsen in zijne doorwrochte ‘Römische Geschichte’ voor ons geopend heeft, mag zeker wel in de eerste plaats deze stoute verklaring genoemd worden: dat Rome, in weêrwil van zijne minder gezonde en vruchtbare ligging, zijn staatkundig overwigt op de steden van het oude Latium aan den *handel* te danken heeft.

‘De wijnstok en de vijgeboom toch,’ zegt Mommsen, ‘gedijen in de onmiddellijke nabijheid van Rome niet best, en er is gebrek aan de noodige bronnen, want de beek der Camoenae buiten de Porta Capena is even arm aan water als die in het Capitool, welke in het Tullianum[1] werd opgevangen.’

1 Een woord ter opheldering van deze juiste voorstelling: een schoonschijnend wonder in de geschiedenis van den apostel Petrus vindt in het eeuwenheugende welwater van eene natuurlijke bron zijne verklaring. Het Tullianum is de door koning Servius Tullius tot gevangenis verbouwde groef van tufsteen, aan den voet van den Capitolijnschen heuvel, welke lautumiae uit den tijd van Ancus Martius dagteekenen. In dezen door Sallustius zoo kernachtig beschreven kerker zou Petrus door een Romeinschen krijgsknecht geworpen zijn, waarbij zijn hoofd zeer onzacht tegen den muur werd geduwd; doch van die hardvochtige behandeling had de apostel volstrekt geen letsel, want nog dagelijks toont de geloovige sacristano van de daarboven gebouwde kapel van S. Giuseppe de' Falignami de indruksels, die het hoofd van Petrus achterliet in den eensklaps als boter zacht geworden steen! In het onderste dier twee donkere vertrekken zou daarna op het gebed des apostels een bron ontsprongen zijn, met welk water Petrus zijne bewakers, de Centuriones Processus en Martinianus, en 47 zijner lotgenooten den heiligen waterdoop moet hebben toegediend. Mommsen meent nu, en dat wel teregt, dat die bron reeds in de tijden der koningen in die groef bestond, even als in de aangrenzende rots, de Rupes Tapeja, waarop het Capitool gebouwd was, nog steeds twee watergevende wellen bestaan, wier frissche teugen ik dagelijks gebruikte, even als de bezetting der vesting daaruit het noodige water haalde.

‘Voeg bij dat gebrek aan water,’ zoo gaat Mommsen voort, ‘dat de Tiber menigmaal buiten zijne oevers treedt, daar met zijn gering verval het water, dat hem in den regentijd van het gebergte toestroomt, niet snel genoeg naar zee kan loopen, en daarom de dalen en vlakten die zich tusschen de heuvelen openen, in moerassen verkeert. Voor den kolonist is die plaats dus alles behalve aanlokkelijk, en reeds Cicero maakte de opmerking, dat deze ongezonde en onvruchtbare plek, te midden van een gezegende streek, niet de natuurlijke plaats was voor eene volkplanting: die boeren moeten zich om een andere reden van elders daarheen hebben verplaatst. Van daar dan ook die overlevering van Rome's stichting door de Albaansche vlugtelingen onder aanvoering der koningszonen Romulus en Remus: eene overlevering alleen uitgedacht om het ontstaan der stad in een zoo ongunstig oord te verklaren, en den oorsprong van Rome tevens met de algemeene moederstad van Latium te verbinden. Tegenover deze fabels, die men toch geene geschiedenis kan noemen, mag men een stellige gissing wagen. Nog geen mijl buiten de muren, die Servius om de stad trok, lag noordwaarts Antemnae, iets verder Fidenae, links aan de oostzijde Collatia, Gabii; de Fossae Cluiliae, op 4000 pas van de stad, waren aan het zuiden de grens van het gebied van Tusculum en Alba Longa, en bij den 6^{den} mijlsteen begon dat van Lavinium. Is dus Rome aan die zijden zeer naauw begrensd, van de vroegste tijden kan het zich daarentegen hebben uitgestrekt langs beide oevers van den Tiber tot aan zee; want daar stuiten wij op geene grenzen van andere naburen. Wel meldt ons de sage, die voor alles een oorsprong weet, dat al wat Rome aan den regteroever bezat, de Septem pagi en de belangrijke zoutpannen aan den mond der rivier, door Romulus op de Veientes werd veroverd, dat Ancus Martius in de stad aan den regteroever van den Tiber het bruggehoofd, Janiculum (d.i. poortje), bevestigde en aan den

linker- de haven aan de “monding”, d.i. Ostia, bouwde; maar de bezittingen aan dien Etruscischen kant behoorden reeds tot het alleroudste Rome, blijkens het heiligdom der Dea Dia, waar de landbouwers in overouden tijd hunne godsdienstige bijeenkomsten hielden. En inderdaad, sedert onheugelijke tijden woonde daar het geslacht der Romilii, zeker wel het voornaamste van Rome, en was het Janiculum een deel der stad, en Ostia eene volkplanting van burgers, dat is, eene voorstad. Dat alles kan men geen louter toeval noemen. De Tiber was evenzeer de natuurlijke handelsweg der Latijnen als de natuurlijke verdedigingslijn van Latium tegen de noordelijke naburen. Als stapelplaats voor den zee- en binnenhandel van Latium langs Tiber en Anio is de van nature sterke ligging van Rome uiterst geschikt. Rome moet derhalve zijne spoedige opkomst aan den handel te danken hebben, wat trouwens talrijke sporen, van vrij wat meer gewigt dan de ons voor geschiedenis opgedischte sprookjes, van alle zijden bevestigen. Van daar b.v. die overoude betrekkingen met het handeldrijvende Caere, dat voor Etrurië was, wat Rome voor Latium geweest is; van daar het buitengewone gewigt van de brug over den Tiber, die met jaarlijksche feesten werd vereerd, waarom ook de pontifices (bruggenmakers) het eerste priestercollegie uitmaakten; van daar de triremis als stadswapen op Rome's munt; van daar het overoude invoerregt op al wat in Rome werd verhandeld, niet op hetgeen in Ostia werd ingevoerd: van daar de betrekkelijk vroege vermelding van gemunt geld en de handelsverdragen met de overzeesche staten.’

Dit is in weinig woorden het betoog van Mommsen, waartegen ik hier ter plaatse mijne bedenkingen niet kan inbrengen; ik durf tegenover zulk een scherpzinnig geschiedvorscher naauwelijks eenige aanmerkingen maken, te meer daar hij, zoo als bekend is, de gronden zijner meeningen nooit door de getuigenissen der ouden staaft. Genoeg zij het voor het oogenblik de aandacht gevestigd te hebben op de slotsom van deze redenering, waarvoor wij Mommsen dankbaar moeten zijn. - Verouderd was reeds lang de eenzijdige voorstelling van het roemruchtige nageslacht, dat, daar eenmaal Rome zijne heerschappij aan het geweld der wapenen te danken had, de vele gapingen in de alleroudste geschiedrollen met wapengekletter opvulde, en zelfs Rome's stichting met schitterende wapenfeiten in verband bragt. De nieuwere geschiedvorschers bewezen vol-

doende, dat de Romeinen landbouwers waren, waarvan wij in hunne maatschappelijke, en nog meer in hunne kerkelijke instellingen vele onmiskenbare sporen terugvinden. En nu wijst Mommsen teregt ook op het gewigt van hunnen handel; want zeker waren het deze drie hoofdelementen, die vereenigd de schamele veste van Romulus tot het toppunt der wereldheerschappij gebragt hebben.

Maar ook hier hoede men zich voor overdrijving; men brenge niet alles op rekening van dien handel. Ik voor mij zou niet eens beslissen in hoe ver de stichting der stad hieruit ontstond. Duister zijn immers de kindsche jaren van Rome, en wat weten wij met zekerheid omtrent de vele kleine steden van Latium en Etrurië, welke ontegenzeggelijk in dat grijze verleden in elkanders onmiddellijke nabijheid gebloeid hebben, totdat zij voor de magtigere moesten onderdoen? Doch hoe het zij, het ligt voor de hand, dat de boeren, die daar aan den Tiber woonden, dien stroom al zeer vroeg moeten gebruikt hebben als den natuurlijken handelsweg voor het afvoeren van hetgeen hun landbouw opleverde. Wel is waar, is de vaart op den Tiber tegenwoordig zeer gering; de snelvlietende stroom met zijn ongelijken waterstand wordt slechts bij wijlen van het morsige Otriculi (Ocriculum) tot aan de stad gebruikt; en zoo zelden wordt iets uit Rome de rivier op vervoerd, dat de twee stoombootjes van Rome naar Ponte Felice en Borghetto ter naauwernood rekening geven. Maar men moet de zoo geheel en al veranderde toestanden in het oog houden. De steden, waarlangs de Tiber stroomde, zijn door Rome verwoest, en onbewoond zijn heden ten dage beide oevers. Nu hebben de schippers dikwerf gebrek aan water; en geen wonder! want uiterst schaarsch zijn de berigten, waaruit blijkt, dat de pauselijke regering voor verbetering van den loop van haar Tevere zorgde of ten minste pogingen daartoe aanwendde[1]. Maar volgens Plinius, was de Tiber in oude

1 Slechts ééne verbetering van dien aard is mij bekend, en daarvan komt de eer toe aan een landgenoot, den Hollandschen waterbouwkundige Cornelis Meijer. Hij is dezelfde, die een nieuw anker uitvond om te dienen bij het brengen der geladene schepen over het Pampus; op een kopergravure uit dien tijd staat eene afbeelding daarvan als ook van nieuwe scheepskameelen. Meijer heeft in 1679 door het aanleggen van doeltreffend kribwerk een einde gemaakt aan het wegslaan van den linker Tiberoever in de bogt tegenover de villa van Julius III, midden tusschen Ponte Molle en de Porta Flaminia; in zeer uitvoerige kopergravures met verklarenden tekst gaf hij aan Innocentius XI de afbeeldingen van een werk, dat hij vlugger en goedkooper voltooide, dan de Romeinen verwacht hadden. Van zijn plan om een beteren waterweg van Rome naar zee te maken, kwam niets; de Hollandsche Ingenieur had namelijk de hoop opgegeven van den Tiber bevaarbaar te maken en te behouden wegens de te groote aanslibbingen, en stelde in 1681 den paus voor, tusschen de kronkelende rivier en de via Portuensis een trekvaart te graven, die, door de twee heldere stroomen Magliana en Aqua Sona van het noodige water voorzien, in het Stagno di Macarese zou uitloopen, van welk uit te graven moeras een haven kon gemaakt worden. Dit plan van Meijer kwam evenmin tot uitvoering als zijn voorstel aan denzelfden paus gedaan in 1679 om de Pontijnsche Moerassen droog te maken, zoo als ‘de Hollanders dat doen, die daarbij, op eene uitgaaf van vijf er honderd winnen.’ Zijn zoon Otto Meijer beraamde onder Clemens XI plannen voor laatstgenoemd werk, even als onze landgenooten Cornelis de Witt onder Urbanus VIII en Klaas van der Pellen onder Alexander VII dit gedaan hadden.

tijden tot aan Perugia bevaarbaar, ofschoon die vaart tamelijk beperkt was; want blijkbaar bedoelt Plinius meer het afvoeren van balken dan het opvaren met schuiten, en zelfs dat kon alleen geschieden, wanneer er door aanhoudende regens wat meer water was opgestuwd. Doch vermindering van water heeft stellig plaats gehad, en de natuur krijgt die op hare rekening; want het schijnt, dat ten gevolge van een aardbeving het water van den Clitumnus thans in veel geringer hoeveelheid in den Tiber komt, zoodat het ons niet moet verwonderen, wanneer tegenwoordig in een land, waar het voeder voor paarden of ossen zoo goedkoop is, het vervoer te water in vergelijking met dat te land zoo onbeduidend is. Maar veilig mogen wij aannemen, dat in vroeger tijden de Tiber druk bevaren werd, ja dat dit zelfs het geval was met de Anio, die uit Tivoli, na tallooze kronkelingen gemaakt te hebben, steeds even buiten de stad, ter plaatse, waar eens Antemnae stond, in den Tiber uitloopt, ofschoon tegenwoordig niemand den Teverone bevaren zal[1].

Is nu door de juiste opmerking van Mommsen de Tiber als aloude handelsweg in zijne eer hersteld, zonder kracht van wapenen kan Rome zich niet hebben verheven boven die vele kleinere steden in zijne onmiddellijke nabijheid, en zoodra dit ge-

1 Dat smalle bergstroompje is even als de meeste van dergelijke snelvlietende watertjes slechts het afvoerkanaal voor het regenwater, hetwelk soms zich zoo overvloedig daarin verzamelt, dat de drooge bedding eensklaps in een woesten stroom wordt herschapen, die zelfs groote bruggen vernielt. Dit gebeurde b.v. voor weinige maanden, met de Ponte Mammolo (Pons Mammacus); het geschiedde bij dezelfde gelegenheid, dat er een hoos op het Vatikaan neêrkwam, die de ramen der opene gaanderijen, naar Rafaëls penseel ‘le loggie di Rafaële’ genoemd, vernielde; natuurlijk werd die verwoesting van het pauselijk paleis voor een zigtbaar teeken van hemelsche afkeuring der vatikaansche staatkunde uitgekreten door hen, die in dergelijke rampen de onmiddellijke straf van een hooger bestuur zien.

lukte, moet het zijnen handelsweg versterkt hebben door de stichting van Ostia. Ik zie dan ook geen grond om de berigten te verwerpen, die deze vestiging stellen in den tijd nadat de Janiculus bij de stad was gevoegd, en, als gevolg van de oorlogen tegen Latium, het plebs naar Rome was gekomen, en zich op den Aventinus gevestigd had, welke beide feiten op naam van koning Ancus Martius worden verhaald. Men moge het tijdstip niet juist kunnen bepalen, maar even als het Etrurische Caere in de allervroegste eeuwen eene versterkte haven had, Pyrgos genaamd, waarvan nog eenige groote steenen worden aangewezen, zoo moet ook Rome in overoude tijden de monding van den Tiber bevestigd hebben, dat is, Ostia hebben gesticht. Aan de nagedachtenis van deze plaats wilde ik een paar bladzijden wijden, om daaraan de indrukken van een bezoek vast te knoopen, dat ik aan de puinhoopen bragt, waaronder deze eertijds bloeijende stad sedert eeuwen bedolven ligt.

Ostia was gebouwd op den hoek, dien de rivier met de zee maakt, en is eigenlijk nooit eene haven geweest, hetzij Rome uit staatkunde de mogelijkheid van het ontstaan van een magtiger stapelplaats wilde verhinderen, hetzij reeds toen het vlakke strand den aanleg van eene haven belette. De tamelijk breede rivier en wel, zoo als de naam reeds aanduidt, de monding, Ostia was de haven; en zoo zag Dionysius Halicarnassensis in de eerste eeuw, hoe niet alleen ligtere vaartuigen, maar zelfs zwaardere zeeschepen van 3000 ton naar Rome werden opgeroeid en met touwen opgetrokken, terwijl de nog grootere schepen voor de monding ankerden en daar in ligters werden gelost.

De berigten omtrent Ostia zijn schaarsch, maar hieruit volgt nog volstrekt niet, dat het ook onbeduidend was; immers de aanval der naburige Antiaten in 336, waarvan de geschiedenis de heugenis bij uitzondering bewaard heeft, zal wel niet de eenige strijd zijn geweest die de aangrenzende kuststeden met elkander voerden, en is aan te merken als eene proeve van de vele pogingen, ongetwijfeld door de handelssteden van Etrurië en Latium aangewend om elkander afbreuk te doen, totdat zij allen onder de magt van Rome moesten bukken. En toen in

later tijd Rome eene oorlogsvloot moest onderhouden, bleef Ostia de daarvoor door de natuur aangewezene haven. Daar lagen de schepen op de onherroepelijke bevelen van den oppermagtigen Senaat te wachten; daarheen zonden de consuls hunne strenge voorschriften aan de bevelhebbers; van daar kon Marcellus na den slag van Cannae 1500 zeesoldaten ter hulp naar Rome zenden. De vloot met proviand, die in 537 den Carthagers in handen viel, was uit Ostia uitgezeild, even als Scipio bij zijn vertrek naar Spanje. Zoo wordt dan Ostia in de berigten van de Punische oorlogen meermalen genoemd. In die bange dagen, toen de overmoedige vijand bijna alles aan Rome had ontnomen, en de toorn der goden zoo vaak en zigtbaar woedde, werd de Jupiterstempel te Ostia door den bliksem getroffen, even als kort te voren het vuur des hemels was geslagen in het Meer van Ostia, het Stagno di Levante of Stagno di Ostia, dat, door beken gevormd, nog 5 mijlen in omtrek heeft, en, slechts gedeeltelijk in zee afloopende, door zijne uitdampingen in de zomerhitte zoo veel ellende verspreidt.

Gelijk wij nu in onze dagen getuigen geweest zijn hoe in de benarde tijden, die Rome thans heeft door te staan, ter opwekking van het godsdienstig gevoel der inwoners en ter verzachting van de hemelsche wraak, de allerkostbaarste crucifixen of Madonna's, van wier wonderbaarlijke kracht de geschiedrollen der kerk gewagen, voor de aanbidding der geloovigen werden te voorschijn gehaald uit de veilige bergplaats, waarin zij sedert eeuwen ongestoord en welligt ook werkeloos lagen, zoo zien wij ook de geestelijkheid van Rome in het nijpende gevaar der Punische oorlogen op soortgelijke wijze hare krachten inspannen, om geloof en moed te verlevendigen. Zoo zond men een gezantschap met den geschiedschrijver Q. Fabius Pictor naar Delphi, om regtstreeks den raad van de godheid in te winnen, hoe men zich van de verloren gunst der onsterfelijke goôn kon verzekeren. Het was bij deze gelegenheid, dat men op voorschrift der Sibyllijnsche boeken, zoo als de priesters dat noemden, en op aansporen van het Delphische orakel, den Zwarten Steen, d.i. het beeld van Cybele, Magna Dea of Mater Idaea, uit Pessinus van koning Attalus ging halen. En even als in onze dagen die zwarte wonderdadige Madonna uit S. Maria Maggiore met een buitengewoon vertoon naar S. Carlo werd gebragt, zoo is die Zwarte Steen in Ostia met de noodige plegtigheid ontscheept. En toen de schuit in

den mond van den Tiber bleef vastzitten, was het de Vestaalsche maagd Claudia Quinta, die hare in twijfel getrokkene kuischheid moet bewezen hebben door het schip van de bank af te brengen enkel en alleen met behulp van haren gordel.

Maar niet alleen op die altijd min of meer raadselachtige hulp bouwde het Rome van die dagen; zoo lang de vijand in het land was, wist het wat te doen om in de plaats der tallooze gevallen troepen steeds nieuwe manschappen te leveren. De bewoners van Ostia waren even als die der andere kuststeden vrij van de krijgsdienst; een zeer verstandige uitzondering bij dat martiale volk, dat het dragen der wapenen als eene eer beschouwde; hoe toch zou de handel dier zeesteden de onmisbare matrozen hebben kunnen vinden, als alle weerbare manschap moest dienen? Maar toen Hasdrubal tot versterking van de gedunde gelederen van Hannibal kwam opdagen, werd die vrijstelling voor de Ostiënsers en andere kustbewoners geschorst, en moest de dienstpligtige manschap zich bij eede verbinden om niet langer dan 30 dagen buiten de stad te blijven, zoo lang als de Carthagers in Italië waren, ten einde bij onvoorziene overvallen de noodige hulp kon ontboden worden.

Het was op datzelfde voorregt, dat Ostia zich later beriep, toen men in den oorlog tegen Antiochus zeevolk noodig had, en de bewoners der kuststeden weigerden dienst te nemen; doch te vergeefs, want de senaat dwong hen met een beslissend bevel.

Had Ostia zijn ontstaan en opkomst aan Rome te danken, het heeft in het afwisselende lot der Eeuwige Stad moeten deelen; in de burgeroorlogen was het aan de zijde van Sulla geweest, Marius moest het dus wel plunderen en vernietigen, om Rome door het afsnijden van den aanvoer van koren, die van Ostia en de andere steden aan de kust uitging, te bedwingen. En toen Rome later van den overmoed der zeeroovers zoo veel te lijden had, schijnen deze zich tot Cajeta en Misenum gewaagd te hebben, en zich zelfs met de vloot te Ostia te hebben gemeten. Zoo althans meldt ons Cicero; maar 't is niet onmogelijk dat deze zinrijke redenaar, om Pompejus met meerder roem te overladen, het dreigende gevaar en dus ook de groote verdiensten van dien veldheer met te sterke kleuren heeft afgeschilderd.

Men kan ligt nagaan hoe, met de toenemende magt van Rome, ook de havenstad zich uitbreidde; want wij zagen zoo aanstonds, dat reeds in de burgeroorlogen de groote bevolking der uitge-

strekte hoofdstad gevoed werd door het graan, dat men niet meer in de vruchtbare velden van Latium of in de uitgestrekte gronden van het overheerlijke Campanië ging zaaijen of maaijen, maar dat Sicilië met zijne slavenbevolking moest opleveren. En voor den aanvoer van graan was Ostia de trechter; want wat was eenvoudiger en goedkooper dan de zeeschepen tot Ostia te brengen en ze daar te ligten of over te laden, om het graan te water te brengen naar de alles verslindende hoofdstad, waar men nog tegenwoordig de trotsche overblijfselen kan zien van de graanpakhuizen, in welke die onontbeerlijke gouvernementsproducten werden opgeslagen. Van hoe veel belang de geregelde aanvoer van koren voor Rome was, is ons uit het leven van Cicero genoeg bekend; doch niet alleen moest er gezorgd worden voor het afzenden, ook voor de ontscheping en de verdere opzending van Ostia moest zorg worden gedragen; dit was de taak van den quaestor, die, ofschoon de minste zijner ambtgenooten, daar Ostia minder afwierp, toch daarom niet minder te doen had. Zoo liet Tiberius bij voorbeeld er zich op voorstaan, als quaestor in 741 Rome voor een noodlottigen hongersnood bewaard te hebben.

In dit alles kwam intusschen eene wijziging, ten gevolge der grootsche werken die Claudius in Rome's havenstad tot stand bragt. Zagen wij zoo even reeds, hoe een schuit met het Heilige Beeld aan den grond raakte, de haven was steeds ondieper geworden; want de kracht van den stroom wordt door die van het opwaaijende zand overtroffen, en zoo moest men hoe langer hoe meer van ligters gebruik maken, een bezwaar dat te Rome op de gouvernementsproducten drukte, even als onze handel er het ongerief van kent. Caesar had reeds het bezwarende daarvan ingezien, en het plan opgevat om een veiliger haven aan de monding van den Tiber aan te leggen; want het staatsbelang aan den aanvoer van de Siciliaansche en Afrikaansche granen verbonden, eischte dringend eene behoorlijke voorziening, al mogt soms Ostia door het minder overladen eenige schade daarbij lijden. Maar Caesar sloeg de hand niet aan het werk, want men begreep maar al te goed, dat men op dat vlakke strand met onoverkomelijke zwarigheden zou te kampen hebben.

En toch is men later die alle te boven gekomen, toen keizer Claudius eene herhaling van een dreigenden hongersnood tot elken prijs wilde voorkomen, en een reuzenwerk tot stand bragt, zoo als slechts kan worden voltooid onder de alvermogende

bevelen van een alleenheerscher, die over de krachten zijner onderdanen kan gebieden, en, onbezorgd voor hunne beurzen, niet vraagt hoe veel iets moet kosten. Men moest en zou eene haven hebben, die bij stormwinden veilig genoeg was; en het vlakke strand bij dien moerassigen bodem met een verzande rivier waren wel de ongunstigste omstandigheden, die men bedenken kon. Maar hiernaar werd niet gevraagd, de onderdanen moesten werken en betalen, en de kunsthaven kwam tot stand. Gedurende elf jaren werkten 30,000 man aan die nieuwe haven van Ostia. In plaats van de kronkelende rivier met haar vele zand, groef men een kanaal, dat regelregt op zee uitliep, en om dit tegen verzanding te bewaren, bouwde men twee hoofden, aan wier uiteinde men een dijk in zee opwierp. Om daarvoor den vereischten vasten grond te krijgen, liet men met de noodige steenen het groote Aegyptische schip zinken, dat voor Caligula den grooten obelisk uit Heliopolis had aangebragt; die fraaije piramide van Aegyptisch graniet was toen in den Circus Vaticanus geplaatst, en werd later, aan het Heilige Kruis gewijd, voor de S. Pieterskerk opgerigt, waar hij steeds het schoone Pietersplein versiert. Dit schip, het grootste dat tot op dien tijd over de Middellandsche Zee was gekomen, werd steeds te Ostia bewonderd, maar moest nu aan de goede zaak opgeofferd worden. Op dat gezonken schip, met het noodige paalwerk bevestigd, werd een zeebreker gemaakt, waarbij zelfs een vuurtoren werd opgerigt; en om de beide uitstekende hoofden werd een steenen fondament gelegd vóór dat de zee werd gelaten in die groote uitgegraven havenkom. Men was nog hiermeê bezig, toen een walvisch in die kom was geslopen, dien men niet zonder moeite kon meester worden; want een der drie schepen verging bij het bevechten van dien onverwachten vijand, waarmeê de Romeinen nog geen kennis hadden gemaakt.

Aan dat groote werk door Claudius tot stand gebragt, verbindt zich - om dit in het voorbijgaan op te merken - de herinnering van de voorbeeldelooze beleediging, die hem door zijne vrouw Messalina werd aangedaan, door haar huwelijk met Silius bij het leven van haren vorstelijken echtgenoot. Zij maakte daartoe gebruik van de afwezigheid des keizers, terwijl hij in 48 nog bij het werk te Ostia vertoefde, om daar de Maiuma, het meifeest te vieren, dat ter eere van Castor en Pollux was ingesteld, en waarbij de dartele jeugd uit Rome

naar het strand toog, waar men al stoeijende elkander nat maakte en in het water dompelde, een spel waartoe het schoone strand van Ostia allezins uitlokt. Genoemd broederpaar moest als beschermgoden der varensgezellen te vriend worden gehouden, opdat de zuidwestewind op de stormen zou volgen en het binnenloopen der graanschepen bevorderen. Hunne hierop gebouwde vereering bleef lang in stand; zelfs nog onder Julianus liet eenmaal de praefectus annonae, om het volk tevreden te stellen, aan de Dioscuren te Ostia offeren, en wel met gewenscht gevolg, want onmiddellijk sloeg de wind om, en liepen de schepen behouden binnen. Hoe de oude zeelieden tot hunne goden wisten te bidden, blijkt onder andere uit de drie ronde altaren, met een scheepssnebbe versierd, die te Antium zijn opgegraven; op het eene offerde de uitvarende of terugkeerende schipper aan Neptunus, die met den drietand en dolphijn daarop staat, even als een god der winden in een zeehoorn blaast op het tweede, de ara ventorum, terwijl het kalm voortzeilende schip op de ara tranquillitatis prijkt.

Dewijl de Tiber zoo verzand was, had men de noodzakelijkheid ingezien van het bouwen van graanpakhuizen te Ostia, en om deze tegen brand te beschermen, had Claudius daar, even als te Puteoli, eene cohort gestationeerd, en dat natuurlijk in zulk een kolossale kazerne, als ik met de meeste bewondering te Puzzuoli zag.

Het was Claudius niet gegund dit groote werk te voltooijen, Nero heeft er zich de eer van aangematigd, zoo als de munten bewijzen. De nieuwe haven was met den Tiber verbonden door een kanaal, dat dus een eiland vormde, hetwelk als het Heilige Eiland aan de Dioscuren gewijd was. De eigenlijke haven was nu op eenigen afstand van de oude monding; heette de bij deze gebouwde stad Ostia, de andere, welke bij de nieuwe haven verrees, is Portus genoemd en overschaduwde spoedig die andere, vooral toen Trajanus[1] er eene tweede binnenhaven bij bouwde.

1 Eene min of meer gebrekkige afbeelding van deze haven van Trajanus werd door de munt bewaard, welke onder anderen is te vinden in het onlangs verschenen werk van E. Guhl en W. Kohner, ‘das Leben der Griechen und Römer,’ II, 64. In dit fraaije handboek voor Grieksche en Romeinsche oudheden werd ook (II, 63) opgenomen de platte grond van Ostia, volgens de phantasie van L. Canina; om zich een voorstelling te maken van die havens is het niet onaardig, mits men er aan denke, dat de juistheid der teekening alles behalve zeker is.

Antonius herstelde den vuurtoren en bouwde te Ostia zeebaden, natuurlijk, overeenkomstig de weelderige gewoonte van de keizertijden, zoo fraai aangelegd, dat keizer Tacitus 100 kolommen van Numidiesch marmer daarvoor schonk, elk van 23 voet. Maar wat kon dat verfraaijen al baten tegen de vereenigde kracht der elementen, die, terwijl Rome reeds over het toppunt van bloei heen was, ongestoord bezig waren met de niet verdedigde haven onbruikbaar te maken? Ostia moest onderdoen voor Portus, want de zee stopte het zand in de steenen, die de stroom aanvoerde. Slechts door de zoutpannen kon Ostia's bestaan gerekt worden; deze zoo niet door de natuur, dan ten minste door de Latijnen uitgegravene plekken, vult de vloed door middel van een kanaal mat zeewater, dat onder de brandende zonnestralen uitdampt en kristalliseert, zoo als ik dat op eenige plaatsen aan Frankrijks zuidkust zag.

Het is slechts een sierlijke herinnering aan een schoon verleden, dat Cassiodorus in de 6de eeuw Ostia en Portus ‘de oogen van Rome’ noemde, want Procopius hangt een zeer donker tafereel op van het verval van Ostia reeds in die dagen. Wel was toen de zuidelijke arm nog zoo wat te bevaren, maar de nieuwe haven met het kanaal trok toch alles, wat nog naar Rome moest gaan; ook de straatweg langs den regteroever, de via Portuensis, werd wegens het drukker verkeer met Portus nog onderhouden, terwijl de via Ostiensis in vervallen toestand verkeerde. Bovendien moest reeds sedert Honorius Rome onderdoen voor Constantinopel; en het onvermijdelijk gevolg van Rome's verval was de ondergang van de haven, die ten behoeve van Rome was gebouwd en door Rome bestond. Geen wonder dat de muren van Ostia vervielen, tegen de overstroomingen van zee of rivier niet genoeg beveiligd, terwijl het stuifzand door de zee aangespoeld en door den wind opgejaagd, de stad allengs ettelijke voeten overdekte. Zoo ging Ostia te gronde, zoo volkomen, dat men zich naauwelijks kan voorstellen, dat hier eenmaal eene stad stond, die eene bevolking van 80,000 zielen kan geteld hebben.

In de plaats daarvan leefden in de 9de eeuw in armoedige hutten bij die puinhoopen der oude stad slechts weinige honderden menschen, waarschijnlijk visschersof schippers, die het weinigje, dat men nog naar Rome te vervoeren had, voor een schamel loontje oproeiden of voorttrokken. Maar daarom begreep men toch het gewigt van dit punt, van waar elke over-

zeesche vijand die eenmaal geland was, zonder slag of stoot de vervallen hoofdstad der wereld kon bestoken. In die dagen verontrustten de ongeloovige Saracenen de kusten van Italië; reden genoeg voor Gregorius IV om als voormuur voor den zetel der Christenheid ten oosten van het oude Ostia, tusschen de stad en de zoutpannen, een kasteel te bouwen met een dorp, dat hij Gregoriopolis doopte. Het is bekend geworden door de overwinning, die Leo IV aldaar op de Saracenen behaalde; want Rafael's penseel vereeuwigde in de kamers der Borgia's op het Vatikaan die zege van de kerk, en plaatste genoemd kasteel op den voorgrond van een schilderij. Natuurlijk moest hierdoor Portus nu voor goed ondergaan, en trachtte zijn tegenstander de verlorene regten te hernemen; Nikolaas I breidde die sterkte uit en bouwde de kerk van San Ercolano, wier stijl duidelijk het karakter draagt van de 9de eeuw. Zoo kon Ostia zich op nieuw verheffen, en werd deze stad, die reeds onder Constantijn een Christen-bevolking had (want hij bouwde daar een basilica), in 1159 tot een domkapittel verheven, voor welke onderscheiding de geestelijkheid van Ostia zich verbond jaarlijks twee schepen met brandhout in Rome aan de haven der Marmorata te leveren. Was op deze wijze de bevolking weder toegenomen, spoedig herrezen de noodige huizen, want de bewoners hadden slechts wat steenen van onder het puin op te rakelen; en was de vischvangst wat ongunstig of leverde de vaart niet genoeg op, zij hadden maar wat marmer op te graven, en konden ongestraft sloopen wat nog als bruikbare grondstof zich vertoonde; een oven om al dat marmer tot kalk te branden was reeds gebouwd. Deze voordeelige tak van nijverheid was met het hout van het nabij gelegen bosch veel te gemakkelijk te bedrijven, dan dat men niet steeds zou voortgegaan zijn met het geregeld vernietigen van wat de rijke voorzaat uit kostbaar marmer had laten bouwen en houwen; want het eenige dat in de 16de eeuw Cosmo de' Medici van Ostia overig vond, was de genoemde kalkoven. Ook Gregoriopolis is namelijk vervallen; al bestond in 1335 nog het kapittel met zijne 10 kanoniken, volgens een ooggetuige van de landing van Gregorius XI was de oude ‘civitas venerabilis nullius existentiae.’ Koning Ladislaus van Napels kon dus de zwak verdedigde sterkte in 1408 gemakkelijk vermeesteren, en ofschoon Sixtus IV (1470-1484) Ostia weder begon op te bouwen, en met muren te voorzien, is toch van die versterking

slechts een enkele toren meer overig, benevens eenige werken, die Julius II, nog als bisschop van Ostia en kardinaal van S. Pietro in Vinculis, in 1497 naar de teekeningen van den beroemden San Gallo had aangelegd, toen hij aan het driejarig verblijf der Franschen een eind had gemaakt. Dit is met een kerkje uit de 15de eeuw en een vijftal huizen eigenlijk alles wat nog van het nieuwe zoowel als van het oude Ostia bestaat. En toch bleef het, om den wille van zijn vroeger gewigt, nog tot heden een bisdom, en wel, als een der zes, die de oudste kardinalen bekleeden, het eerste der suburbicae. Natuurlijk is een der vijf genoemde huizen het zoogenaamde bisschoppelijk paleis.

Herhaalde malen is de spade in dat zand en puin gestoken, om het verlaten Ostia te onderzoeken, dat als ‘res derelicta’ slechts wachtte op den ondernemer van de kalkovens of wel op den opkooper van bruikbaar materiaal. Zoo toch is 's werelds loop; heeft iets uitgediend, de slooper daagt op en ziet wat hij er van halen kan; een ongelezen boek heeft, diep in prijs gedaald, slechts de waarde van scheurpapier. Zoo werd al wat van gebeeldhouwd marmer uit het voorvaderlijk puin te voorschijn kwam, naar den kalkoven gebragt, en slechts wat als plaat of plint, als lijst of voetstuk bij het opbouwen van het nieuwe Rome iets meer waard was, dan de onkosten van vervoer beliepen, werd naar de Eeuwige Stad gesleept, en vond daar zijne plaats niet als relief of inscriptie, noch als ontbrekend stuk van een kroonlijst of andere versiering van dezelfde teekening of dezelfde marmersoort, maar eenvoudig als stuk steen. Zoo is de merkwaardige basiliek van San Lorenzo fuori le Mura gebouwd uit allerlei stukken van de schoonste Romeinsche tempels of woonhuizen afkomstig, waarbij men slechts op de grootte van dat uitmuntende materiaal lette, zonder acht te geven op de verschillende kapiteelen, noch op de zeer uiteenloopende teekening der kunstig gebeeldhouwde lijsten, waaruit men een nieuwe kroonlijst zamenstelde; met eene diepe verachting voor een tijd van zoo barbaarschen bouw, bewonderde ik meermalen de uitmuntende overblijfselen der oude kunst voor die kerk verbruikt, even als een uitdrager een duivenhok zou maken uit allerlei brokjes van vergulde schilderijlijsten van het fijnste snijwerk, en dat dan vastspijkeren op afgezaagde pooten van stoelen en kabinetten uit den renaissance-stijl. De slooper vraagt slechts: ‘waarvoor kan ik dit ding verpassen, dat voor

u geene waarde meer heeft; bij u heeft het uitgediend, ik zal er wel weg meê weten.' De wereldberoemde torso van Belvedere werd immers door een schoenmaker gebruikt bij zijn nuttig bedrijf om het zoolleder door langdurig kloppen deugdelijk te maken; het was hem slechts te doen om een stuk steen, en daarom had Michel Angelo dat heerlijke kunstgewrocht slechts voor het inruilen tegen een ander stuk marmer. Een achttal kostbare en zeer groote reliefs van eene of andere villa buiten de porta Nomentana, welligt uit de tuinen van Sallustius of uit die van Lucullus afkomstig, werd kortweg, als stevige marmeren zerken, het onderste boven in den vloer van de kerk van Sant Agnese fuori le Mura gemetseld; eerst in later dagen, bij gelegenheid van eene herstelling, bemerkte men welke voortreffelijke mythologische reliefs achter die platen schuilden, die thans, behoorlijk hersteld en eenig in hare soort, het palazzo Spada versieren. Zoo is bij toeval reeds veel kostbaars teruggevonden, maar hoe oneindig veel ligt niet ten eeuwigen dage verscholen! Zoo lang het Vatikaan en de St. Pieterskerk staan blijven, zullen vele marmeren platen met welligt merkwaardige Inscripties voor de geschiedenis weggemetseld en verloren zijn, want het is bekend dat voor die gebouwen de ruïnes van Ostia menigen steen hebben geleverd. Daar waren zij bewerkt voor den grooten Jupijn, of gewijd aan den magtigen Neptunus, daar waren zij ter verheerlijking van de Magna Mater gebezigd, of prijkten zij in den tempel der veel vermogende Dioscuren, even als zij in Rome zijn verbruikt voor de vereering van de Moeder Gods, of ter verfraaijing van de basiliek van het groote apostelpaar Petrus en Paulus.

Niet altijd heeft men evenwel de overblijfselen der oudheid zoo mishandeld; er kwam een tijd, dat men groef en zocht met een betere bedoeling, dat het niet meer om het materiaal maar om het kunststuk te doen was. De Italiaansche oogen waren geopend voor het edele en schoone der voorvaderlijke weelde, en de beurzen der aanzienlijken bleven niet langer gesloten; de kunstgewrochten te koopen en er zijn paleis meê te versieren, werd spoedig eene mode, die bij den ingeboren naijver van het zuiden ijverige navolging wekte. Maar wat is er toen niet gezocht en gegraven! Om een vorstelijk museum aan te leggen werd de halve Via Appia geplunderd, en hoe vele beeldhouwers hebben toen niet uit een halven romp of zelfs uit een zesde gedeelte van een beeld of relief toch stoutweg een geheel ge-

timmerd; het ontbrekende moest aangevuld worden, een gebroken beeld misstond in eene gallerij, heette het toen, en wat is toen al niet verkeerd bijgelapt! Voor het oogenblik slechts een paar voorbeelden uit het Capitolijnsche Museum: die Niobide van Scopas, welke onder de wrekende pijlen van Apollo neêrzinkt, werd toen in eene Psyche verknoeid, die voor Amors kracht bukt; de Discuswerper van Myron, die zich voorover bukt om de schijf met des te grooter vaart voort te slingeren, werd toen op zijn rug gelegd en hersteld als een nedervallende zwaardvechter, zoo als de bijgevoegde wapenen aantoonen.

Het zou mij te ver voeren, als ik de lijst wilde mededeelen der vele opgravingen van Ostia in dit latere tijdperk. Ik stip alleen aan dat, toen op het einde der vorige eeuw de rijke Romeinen minder hart hadden voor de oudheden, vreemdelingen zich beijverden om bij de opdelvingen te Ostia hunne plaats in te nemen, zoo als de Spaansche gezant Diego di Norogna, de Venetiaansche graveur Volpato, die de beroemde meester en vriend was van Rafaël Morghen, de Schotsche schilder Hamilton en de Engelsche consul Fagan. Laatstgenoemde was zoo gelukkig van het keurige borstbeeld van den jeugdigen Augustus te vinden, dat in het Museo Chiaramonti, N°. 417, boven vele andere uitblinkt en nog dagelijks als een sierlijk kabinetstukje wordt nagemaakt.

Toen die mijn zoo rijk bleek te wezen, werd er onder de leiding van Fea ook weder voor pauselijke rekening gegraven; en na de stormen van het Napoleontische tijdvak, sloeg de bisschop van Ostia, kardinaal Pacca, de oom van den tegenwoordigen kamerheer des pausen, monsignor Pacca, de spade weder in Ostia's puin. Eindelijk liet sedert 1857 ook Pio Nono weder den grond van Rome's oude havenstad tot het opsporen van oude kunstschatten omwoelen. De goede uitslag van dat werk had mij in Mei 1858 uitgelokt om die beroemde plek eens in oogenschouw te nemen; eenige indrukken van dat uitstapje wensch ik thans aan mijne lezers mede te deelen.

(*Het vervolg in een volgend nommer*).

Kritiek der practische staathuishoudkunde.

Handboek van praktische staathuishoudkunde, door Mr. S. Vissering, hoogleeraar te Leiden. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1e stuk, 1860, 2e stuk, 1861.

De staathuishoudkunde verkeert in een staat van overgang. Het reeds hoog opgetrokken gebouw wankelt, omdat het op te zwakke grondslagen gebouwd is. Alle pogingen om het te schragen zijn ijdel, en meer en meer verbreidt zich de overtuiging, dat men slechts moet streven, om de vele kostbare bouwstoffen te bewaren en te verzamelen, ten einde op hechtere fundamenten op nieuw den aanbouw te beginnen.

Vraagt men, waardoor dit komt, dan meen ik inzonderheid op drie oorzaken te mogen wijzen; de invloed der positieve wijsbegeerte, de verwarring van hypothetische en werkelijke wetenschap, en de toepassing van de denkbeelden der historische school.

De invloed der positieve wijsbegeerte doet zich op dit gebied minder direct gevoelen, dan indirect door den geest van onderzoek, welken zij opwekt, en het licht, dat zij verspreidt over de in de morele wetenschappen tot dusver gevolgde methode. Zij heeft hier niet, als bij andere geestelijke wetenschappen, te strijden tegen eene radicaal verkeerde opvatting van den aard en de grondslagen der menschelijke kennis, of van de wijze, waarop die kennis kan verkregen worden. De staathuishoudkundigen toch stonden grootendeels op het standpunt der empirische wijsbegeerte. Zij meenden de door haar aanbevolene methode te volgen. Wel deduceerden zij uit vooropgestelde algemeene stellingen, maar tot die algemeene stellingen waren zij niet door louter speculatieve redenering gekomen.

Integendeel, zij meenden, dat deze op ervaring berustten. Hunne fout was alleen dat zij niet genoeg met de eischen dier methode bekend waren.

Zonder daartoe naar de wetten van bewijsvoering geregtigd te zijn, namen zij eene hoogste wet aan, waaruit zij dachten de waarheid te kunnen afleiden. Ik wil hiermede niet beweren, dat zij consequent de abstracte deductieve methode volgden, bij welke alle bewijskracht der afgeleide stellingen in de voorop gestelde algemeene stelling ligt. Integendeel, veelal schijnt zelfs het omgekeerde het geval te zijn; bij velen schijnt de bewijskracht in de door de statistiek bijgebragte feiten gelegd te worden. Doch bij nadere beschouwing blijkt duidelijk, dat dit alleen schijn is. De statistische opgaven worden bijgebragt in den loop der redenering, als het ware om telkens te herinneren, hoe veilig toch de gevolgde deductieve weg is. Had men de kracht van het betoog in die feiten willen leggen, hetzij als grondslag van eene inductieve bewijsvoering, hetzij als verificatie van hypothesen, men hadde dan die feiten, en de wijze, waarop zij waargenomen zijn, naauwkeuriger moeten opgeven. Inzonderheid had men beter de regelen der logica moeten kennen, en in het oog houden, dat aan hare strenge eischen niet voldaan is door aan te wijzen, dat eene leer met een paar *hinc inde* bijgebragte statistische opgaven overeenkomt.

Met die verkeerde methode ontwikkelde zich eene verkeerde opvatting der wetenschap zelve. Als ware het om de verwarring nog te vermeerderen, ontstond, toen men inzag, dat die deductieve methode niet tot werkelijke waarheid leidde, de onderscheiding tusschen abstracte en toegepaste wetenschap. Wat niet als werkelijke waarheid kon worden gehandhaafd, bleef in het abstracte of hypothetische gedeelte der wetenschap zorgvuldig bewaard.

Men verzuimde echter zich rekenschap te geven, in hoeverre de wetenschap door abstractie van inderdaad medewerkende oorzaken hypothetisch werd; men onderzocht niet, welke oorzaken buiten rekening gelaten werden, en welken invloed die in de abstracte wetenschap buiten rekening gelatene oorzaken op de maatschappelijke verschijnselen uitoefenen; dat alles, hoe gewigtig, ja alles overwegend voor eene wetenschap, welke inzonderheid streefde naar invloed op het werkelijke leven, bleef achterwege. Eene schromelijke verwarring van hypothetische met werkelijke waarheid, van voorschriften, welke slechts onder

zekere voorwaarden moeten opgevolgd worden met algemeen geldende voorschriften, vervult dien ten gevolge wetenschap en toepassing.

Zoo worden in de thans nog heerschende rigting der staathuishoudkunde de practische gevolgtrekkingen veelal als algemeen voor alle tijden en plaatsen geldig aangenomen, hoewel de theoretische beschouwingen, waarop zij rusten, van den mensch de meeste zijner gevoelens en eigenschappen en de grenzen van tijd en plaats, waarin hij zich beweegt, abstraheren. Wel is waar wordt gewoonlijk eenige ruimte gelaten aan dengene, die hare lessen moet opvolgen; maar dit geschiedt veeleer, omdat elke handeling tijd vordert, dan uit de wetenschappelijke erkenning, dat geabstraheerde oorzaken en omstandigheden op de beslissing zelve van overwegenden invloed kunnen zijn. Deze fout, in het oog vallend geworden door de bestrijding van Fr. List, tracht de historische school te verbeteren, door hare aandacht te vestigen op de verschijnselen, zoo als zij zich in den loop van de geschiedenis der volkeren vertoonen, en in het bijzonder den invloed na te gaan, dien het nationale element op de vorming der economische toestanden, en daardoor op de beslissing der economische vraagstukken uitoefent. Uit de vergelijking van de resultaten van dit onderzoek bij verschillende volken wil zij dan bepalen, wat in de economische verschijnselen in het aan alle menschen uit alle tijden en plaatsen gemeenschappelijk eigene zijnen oorsprong heeft, en alzoo overal moet gevonden worden; en welk gedeelte dier verschijnselen van accidentele omstandigheden van plaats, tijd en trap van ontwikkeling afhangt.

De vlugtige opsomming van de fundamentele bezwaren, welke tegen de staathuishoudkunde, zoo als zij thans bestaat, ingebragt worden, maakt het voor ieder duidelijk, dat die wetenschap nog niet gezegd kan worden een gevestigd bestaan te hebben. Worden die bezwaren gegrond bevonden, en hieraan bestaat bij mij geen twijfel, dan eischt de wetenschap algeheele herziening, en de praktijk nieuwe grondslagen.

Hiertoe mede te werken, en van deze gelegenheid gebruik te maken, om eene zelfstandige plaats onder de beoefenaren dezer wetenschap in te nemen, is voorzeker een waardige taak voor onze Nederlandsche staathuishoudkundigen. Zij voldoen daardoor te gelijk aan eene morele en aan eene practische behoefte. Aan eene morele behoefte, omdat alleen van eene eigene en zelfstandige wetenschap-

pelijke ontwikkeling meer zelfstandigheid op ieder levensgebied mag verwacht worden. Aan eene practische behoefte, omdat bij aanneming van het beginsel der historische rigting alleen door naauwgezette studie van ons nationaal volksleven eene volledige wetenschappelijke basis voor de praktijk verkregen kan worden; en de lang gekoesterde meening valt, dat daarvoor de voorlichting der buitenlandsche wetenschap en praktijk alleen voldoende is.

Zal die taak hier aanvaard worden met den ijver, dien èn hare noodzakelijkheid èn hare moeijelijkheid vorderen? Tot dusverre zijn de verschijnselen weinig bemoedigend. Gering is nog in Nederland de deelneming aan het groote werk, dat de eerstvolgende geslachten wacht, de opheffing van de wetenschap van mensch en maatschappij uit haren uiterst achterlijken toestand. Wat de staathuishoudkundigen aangaat, verreweg het meerendeel harer talrijke beoefenaars schijnt nog met haren tegenwoordigen toestand ingenomen te zijn.

Ligt de oorzaak hiervan in onbekendheid met de beweging, welke hunne wetenschap beroert? Het is bezwaarlijk aan te nemen. Knies toch schreef reeds in 1853 zijn meesterlijk werk: ‘Die politischer Economie nach geschichtlicher Methode’; Mill reeds in 1843 in zijn ‘System of Logic’, het voortreffelijke hoofdstuk over de logica der morele wetenschappen; en nog vroeger zag Comte's ‘Cours de philosophie positive’ het licht[1], om nog niet te gewagen van talrijke andere werken, waarin steeds op den onvoldoenden grondslag dier hooggevierde wetenschap gewezen werd, en de zwakke grond harer beweerde onomstootelijke waarheden aan het licht gesteld. En nu de positieve wijsbegeerte uit de uitstekende werken van den Hoogleeraar Opzoomer in ons vaderland algemeen gekend wordt, en ieder haren invloed ziet op andere algemeen voor onaantastbaar gehoudene stellingen, kan de zwakheid der staathuishoudkunde voor haren nadenkenden beoefenaar niet meer verborgen zijn.

1 Het zou misschien vreemd kunnen schijnen, dat ik hier Mill en Comte aanhaal, terwijl de eerste eene verkeerde opvatting heeft van den aard der staathuishoudkundige wetenschap, en de ander haar gering acht. Ik merk daarom op, dat vooral deze beide wijsgeeren de aandacht op de methode der morele wetenschappen hebben doen vestigen, en dat het nadenken hierover ieder beoefenaar der staathuishoudkunde moet overtuigen van de zwakheid der door haar geleverde bewijzen.

Huivert men dan misschien om dé door dé historische rigting aangewezene baan te betreden, omdat zij het eerst is bereid door hen, die daarop de middelen meenden te vinden, om reactie en stilstand te doen zegevieren tegenover den alom bestaanden drang naar vooruitgang en ontwikkeling? omdat de banier van historische en nationale ontwikkeling in verdenking gebragt is door hen, die haar èn op politiek èn op economisch gebied het eerst hebben ontplooid. Maar dit mag geen hinderpaal zijn om der waarheid hulde te doen; zelfs al werd dit niet gebiedend gevorderd door de vrees, dat de reactie in het zuiverder punt van uitgang harer wetenschappelijke beschouwingen het steunpunt zou kunnen vinden voor eene mogelijke zegepraal.

Doch, welke ook de redenen daarvan mogen zijn, met te beweren, dat in Nederland, bepaaldelijk wat de staathuishoudkunde aangaat, weinig deelneming bestaat aan de herstelling der sociale wetenschap, geloof ik nog niet de volle waarheid gezegd te hebben. Dat streven wordt er zelfs door velen met een zeker wantrouwen bejegend. Huiverende voor den tijdelijken toestand van onzekerheid, die noodzakelijk uit de aanneming van de beginselen der positieve wijsbegeerte en der historische rigting voortvloeit, schijnen velen liever eene bedriegelijke zekerheid te verkiezen. En, daar het onmogelijk is op theoretisch gebied de bestaande staathuishoudkunde als voldoende te handhaven, zijn er, die dit terrein laten varen, om onder de leus van eene practische rigting toegedaan te zijn (als het ware tegenover eene nuttelooze bespiegeling) zoo mogelijk op het gebied der toepassing het verloren overwigt te handhaven.

Deze rigting wensch ik in dit opstel te bestrijden. Door eenige beschouwingen over de staathuishoudkunde als wetenschap, en over de grondslagen, waarop zij gebouwd is, zal ik trachten het bewijs te leveren, dat eene practische staathuishoudkunde, zoo zij al bestaan kan, nimmer op zoo engen grondslag gebouwd kan worden, als die wetenschap op haar tegenwoordig standpunt aanbiedt. Hieruit vloeit van zelf voort, dat eerst eene breedere wetenschappelijke basis moet nagestreefd worden, en alzoo de wezenlijk nuttige beoefening der wetenschap die is, welke dit doel tracht te bereiken.

Ik schrijf dit opstel naar aanleiding van het vereerend aanzoek der redactie van dit tijdschrift om eene beoordeeling te

schrijven van het aan het hoofd dezes vermelde werk. Dit vereischt misschien eenige verklaring. Ieder, die den Heer Vissering kent, weet, dat hij de theoretische studiën hoog schat, en dat de eenzijdig practische rigting, welke ik hier bestrijd, de zijne niet is. Ik zelf ben daarvan ten volle overtuigd. Maar, al is hij zelf die verkeerde rigting niet toegedaan, zijn werk zal haar in de hand werken, door de zonderlinge vereeniging van groote voortreffelijkheid met een hoofdgebrek, welke wij daarin zien. Het munt uit in helderheid van voorstelling, in naauwkeurigheid van beschrijving der maatschappelijke verschijnselen; het getuigt overal van des schrijvers ernstig streven, om bij geene stelling de werkelijkheid uit het oog te verliezen, en de voor Nederland belangrijke vragen in een helder licht te plaatsen. Het staat ver boven de overige vaderlandsche staathuishoudkundige werken, en ook de buitenlandsche letterkunde levert ons, voor zoo ver mij bekend, weinige werken op, die met dit kunnen wedijveren. Maar met al die voortreffelijkheid gaat een hoofdgebrek gepaard, gemis aan vastheid van beginselen; de toepassing is gebouwd op eene ongeëvenredigd zwakke theorie. Een helder inzigt in de fundamentele theoretische vraagstukken wordt gemist. De practische beslissingen zijn op eene theorie gebouwd (want praktijk is toepassing der theorie, en beide zijn alzoo onafscheidelijk), en die theorie is in het algemeen de leer der Smith-saysche rigting. Doch die leer wordt alleen aangenomen, niet doorgevoerd; naar gelang der practische behoefte worden hare beginselen geloochend en ter zijde gesteld. Van daar vele goede beslissingen niet uit, maar ondanks de aangenomene theorie. Van daar in hetzelfde werk juiste regelen van gedrag, welke ten slotte op ten eenenmale strijdige beginselen rusten. Van daar ook vaagheid in de uitdrukking der hoofdregelen, en inzonderheid door het geheele werk heen uitzonderingen daarop, welke inderdaad slechts toepassingen zijn van betere beginselen, en de sprekendste getuigenissen van het verkeerde theoretische fundament dier hoofdregelen.

Het onvermijdelijke gevolg hiervan is minachting der theorie. Daardoor wordt van eene zijde, van welke dit niet geschieden kan zonder gevaar voor veelvuldige navolging, het voorbeeld gegeven van afschudding van het dwangjuk van beginselen. Afschudding van het dwangjuk van verkeerde beginselen wordt daardoor verhinderd. Niet zij toch, die consequent eene ver-

keerde leer toegedaan zijn, staan de verbetering der leer in den weg, maar zij, die hunne beginselen naar willekeur toepassen of niet toepassen, die zich gewend hebben om op hunne algemeene regelen naar willekeur uitzonderingen toe te laten, en voor wie het ware levenswijsheid geworden is, hunne theorie nu en dan en meermalen te vergeten en ter zijde te stellen. En houdt men op, de theorie te beschouwen als de bron, waaruit de regelen van gedrag voortvloeijen, hoe wil men dan het meer en meer veldwinnen eener eenzijdig practische rigting tegengaan?

Dat ik bij die beschouwing de toegezegde voorrede niet behoef af te wachten, is duidelijk. Niet wat de schrijver gewild heeft noopt mij te spreken, maar wat hij willens of onwillens te weeg zal brengen.

Het doel der sociale wetenschap is de verschijnselen des maatschappelijken levens in hunnen onderlingen zamenhang te leeren kennen. Haar onderwerp is dus de menschheid in hare geschiedenis, in hare ontwikkeling.

Alle verschijnselen, welke naar deze opvatting tot het gebied der sociale wetenschap behooren, staan met elkander in den naauwsten zamenhang. Dat gebied vormt een innerlijk verbonden organisch geheel. Wel is het uit verschillende deelen zamengesteld, welke ook in meerdere of mindere mate een zelfstandig bestaan hebben, maar deze deelen zijn onverbrekelijk zamen verbonden, en bevinden zich in voortdurende wederkeerige betrekking en onderlinge afhankelijkheid. Even als het menschelijk ligchaam bestaat uit verschillende deelen, maar toch iets anders is dan bloot de som dier deelen, zoo is ook de menschheid iets anders, dan bloot de som der individuen, natiën, of menschenrassen, waaruit zij is zamengesteld. En, om nog eens de analogie met het menschelijk ligchaam te bezigen, even als alle ligchaamsdeelen in zoodanige innerlijke wederkeerige betrekking staan, dat iedere invloed, die één deel aandoet, in meerdere of mindere mate op alle andere deelen terugwerkt, zoo vormt ook de menschheid een geheel, waarvan alle uitingen in meerdere of mindere, voor ons oog misschien onmerkbare, mate door den toestand van het geheel, en alzoo ook van alle andere deelen beheerscht worden.

Dit geheel vertoont voortdurende beweging en verandering. Te midden van eene oneindig afwisselende verscheidenheid der

concrete verschijnselen, van de opvolging van het eene geslacht door het andere, van het opkomen, bloeijen, vervallen en zamensmelten der volkeren, gaat tevens de ontwikkeling van het menschdom voort. Wat den aard dier beweging aangaat, mag men noch met het oog op de menschheid als geheel, noch met het oog op de afzonderlijke volkeren, haar als eene zoodanige beschouwen, die na korteren of langeren tijd op hetzelfde punt terugbrengt, om telkens wederom dezelfde baan te beschrijven. In de geschiedenis komen nimmer gelijke, maar slechts analoge toestanden voor. Bij overeenkomst op vele punten, blijven zij altijd belangrijke punten van verschil vertoonen.

Na deze voorafgaande opmerkingen omtrent den aard van het gebied der sociale wetenschap, welke ik hier zonder bewijsvoering voor aangenomen houden moet, zal ik trachten de plaats der staathuishoudkunde in deze wetenschap aan te wijzen. Dat zij in verschillende onderdeelen moet gesplitst worden, ligt voor de hand. De reusachtige afmetingen van eene wetenschap, welke de geheele menschheid in hare historische ontwikkeling omvat, maken zoodanige indeeling niet alleen raadzaam, maar gebiedend noodig. Zonder op hare taak de verdeeling van arbeid toe te passen, zou het voor den mensch onmogelijk zijn eenigzins belangrijke vorderingen in de kennis van haar gebied te maken. Bij de beperktheid der individuele menschelijke krachten zoude elke poging daartoe ten eenenmale mislukken. Verschillende reeksen van verschijnselen moeten daarom aan afzonderlijke beoefenaren toegewezen worden, die hiervan hun speciaal gebied maken.

Als van zelve zijn dan ook verschillende takken van sociale wetenschap in den ontwikkelingsgang der menschelijke kennis ontstaan. Verschillende wetenschappen met onderdeelen en bijvakken zijn reeds gevormd, welker gebied een deel uitmaakt van het groote gebied, dat wij aan de sociale wetenschap hebben toegewezen. Ééne voorwaarde voor vruchtdragende verdeeling van arbeid, nl. medewerking van velen, is alzoo reeds vervuld. Daartoe echter is dit alleen niet voldoende. Die medewerking moet ook volgens een vast plan geschieden. Ieder deel moet bewerkt worden met het oog op het geheel en de andere deelen, omdat het passen moet in het geheel, en tusschen alle deelen eene juiste evenredigheid moet bestaan. Ieder medearbeider moet zich bewust zijn geen geheel zelfstandig doel

na te jagen, en het streven zijner medearbeiders in het oog houden en op prijs stellen. Dit vereischte nu is geheel verwaarloosd bij de sociale studiën. De verschillende takken der sociale wetenschap staan zonder eenheid nevens elkander. In plaats van een innerlijk verbonden geheel te vormen, streven zij elk naar zijn eigen doel, zonder zich om de resultaten en de behoeften der anderen veel te bekommeren.

Van daar groote schade voor de toepassing en voor de wetenschap.

Voor de toepassing, omdat iedere wetenschap hare practische gevolgtrekkingen bouwt op hare eenzijdige beschouwingen, en prijst of laakt, naarmate haar bijzonder doel wordt bevorderd of tegengewerkt. Daardoor ontstaat strijd tusschen de practische resultaten der verschillende wetenschappen, zonder de middelen om die verschillende leeringen onder een hooger gezigtspunt zamen te vatten, en alzoo te vereenigen. Die blijvende strijd verlamt en vernietigt den invloed, dien de wetenschap op het leven behoort uit te oefenen, omdat hij her- en derwaarts geslingerd wordt, die zijne handelingen naar hare leeringen zou willen rigten.

Niet minder groot is de schade voor de wetenschap. De noodzakelijkheid toch van eene verdeeling der sociale wetenschap vloeit voort uit 's menschen zwakheid, niet uit haar onderwerp. Dit vormt een organisch geheel; alle tot haar gebied behoorende verschijnselen zijn innerlijk zamen verbonden. Daarom gelden ook op het geheele gebied dezelfde algemeene wetten. De kennis daarvan is juist het doel der wetenschap. Zij streeft er naar, steeds algemeener en eenvoudiger wetten te vinden. En dit is onmogelijk bij den tegenwoordigen staat van afzondering, waarin de verschillende takken van sociale wetenschap zich bevinden. Zoolang geene afzonderlijke tak van wetenschap bestaat, welke eenheid brengt in hun streven, aan ieder hunner zijne plaats aanwijst, de wijze van werken nagaat en beoordeelt, en eindelijk hunne verkregene uitkomsten bijeenvoegt en onder hoogere gezigtspunten tracht zamen te vatten, zullen die verschillende takken van wetenschap nevens elkander voortkwijnen. De ontwikkeling van het onderdeel der wijsbegeerte, dat sociale wijsbegeerte zou kunnen heeten, is eene dringende behoefte van onzen tijd. Ik verheug mij hier te kunnen bijvoegen dat de rigting inzonderheid der Duitsche letterkunde op dit gebied alle hoop geeft, dat die behoefte eerlang zal worden bevredigd.

In hoevele en welke onderdeelen de sociale wetenschap kan en zal gesplitst worden, laat zich niet a priori vaststellen. Waar de practische behoefte zulks schijnt te vorderen, kan een nieuw onderdeel gevormd worden, mits slechts de reeks van verschijnselen, welke daaraan zal worden toegewezen, een bijzonder karakter vertoone, dat ze naauwer onderling verbindt, dan met de overige verschijnselen. Waarin de oorzaak van zulk een naauweren zamenhang ligt, durf ik niet met zekerheid bepalen. Maar aannemende, wat Mill geloof ik teregt beweert, dat alle verschijnselen van het maatschappelijke leven ten slotte afhangen van wetten van den menschelijken geest, dan is niet onaannemelijk, dat die naauwere zamenhang hierdoor ontstaat, dat zij overeenkomen met een bijzonderen vorm van het menschelijk streven naar ontwikkeling. Als voorbeeld noem ik hier de onderscheiding van Pickford in zijne lezenswaardige ‘Einleitung in die Wissenschaft der politische Oekonomie’ (Frankfürt am Main, 1860), die 's menschen streven verdeelt in een streven naar vermogen, naar vrijheid, naar ligchamelijk welzijn, naar ontwikkeling van het verstand, van het karakter, van den smaak, naar hoogachting en genegenheid zijner medemenschen, naar vereeniging met de andere sexe, naar geregtigheid, en naar maatschappelijke veiligheid.

Van het standpunt der staathuishoudkunde kan althans tegen dit beginsel van indeeling geen bezwaar gemaakt worden. Aan haar worden dan de verschijnselen toegewezen, welke hunnen naasten oorsprong hebben in 's menschen streven naar de uitwendige middelen tot bevrediging zijner behoeften (d.i. zoowel stoffelijke goederen als diensten), welke afbakening van haar gebied datgene omvat, wat in het algemeen door de schrijvers behandeld wordt. Daarenboven is deze wijze van begrenzing van haar gebied algemeen aangenomen door hen, die dit systematisch van dat der sociale wetenschap afgescheiden hebben. Ten slotte komt hierbij nog, dat in beginsel door allen aangenomen wordt, dat de staathuishoudkundige lessen alleen daar gelden, waar rijkdom, vermogen of goederen (hetzij in algemeenen, hetzij in beperkten zin opgevat) het doel van 's menschen streven zijn, en alzoo ook door niemand ontkend wordt, dat de plaats der staathuishoudkunde in de sociale wetenschap afhangt van de plaats, die dat streven in het menschelijk streven inneemt.

Ik ga derhalve de tegenwerpingen met stilzwijgen voorbij, welke tegen deze indeeling zouden kunnen worden gemaakt,

bepaaldelijk ook van de zijde dergenen, die tot het gebied der staathuishoudkunde alleen die handelingen brengen, welke betrekking hebben op de stoffelijke goederen. Hare wederlegging is hier niet op hare plaats, en voor mijn tegenwoordig doel overbodig. Daarvoor is alleen de wederlegging noodig van die gronden, welke zouden kunnen worden aangevoerd tegen de noodzakelijkheid om de staathuishoudkunde altijd als onderdeel der sociale wetenschap te beschouwen, en om voor haar eene geheel onafhankelijke stelling te handhaven.

Dit kan geschieden op twee gronden, welke, zoo zij al niet of weinig in hunnen vollen omvang worden verdedigd, toch in vele redeneringen over dit onderwerp verscholen liggen. Zij zijn vooreerst, dat het staathuishoudkundig streven als het eenige menschelijke streven in de maatschappij beschouwd kan worden, omdat de vervulling daarvan noodzakelijk de bevrediging van elk ander streven medebrengt; en ten anderen, dat de mensch op staathuishoudkundig gebied slechts door ééne drijfveer, de begeerte naar goederen, beheerscht wordt.

In het eerste argument ligt eenige waarheid. De economische ontwikkeling is ééne voorwaarde voor ontwikkeling op ieder ander levensgebied. Voor de bereiking van bijna ieder ander doel heeft de mensch uitwendige middelen noodig. Veelal is zelfs het gemis daarvan het eenige beletsel, dat de verwezenlijking van 's menschen overig streven in den weg staat.

Döch wanneer men verder gaat, vervalt men in dwaling. Men dwaalt, wanneer men die ééne voorwaarde als de eenige voorwaarde beschouwt. Men dwaalt, wanneer men meent, dat ontwikkeling op economisch gebied de ontwikkeling op ander en hooger gebied noodzakelijk medebrengt. Men dwaalt daarom evenzeer, wanneer men over het economische streven een onbepaald goedkeurend oordeel uitspreekt, en dat streven onbepaald aanmoedigt als bron en oorzaak van alle ontwikkeling. Men oordeelt daarom ook verkeerd, wanneer men meent, dat de lessen der staathuishoudkunde onbepaald kunnen en moeten gevolgd worden, en onnoodig acht die te toetsen aan de uitkomsten der overige takken van sociale wetenschap.

Met het oog ook op de individuen behoeft dit geen betoog. Wel wordt de persoonlijke waarde der menschen te veel geschat naar hun vermogen; wel wordt voorspoed in het economische streven te veel als het bewijs van bekwaamheid beschouwd; maar toch mag elk woord voor verspild geacht worden,

dat zou moeten dienen tot bewijs der stelling, dat het bezit van rijkdom bij individuen niet noodzakelijk het bezit in zich sluit van gezondheid, van ontwikkeling van verstand, karakter, of smaak, van zedelijkheid of in het algemeen van ontwikkeling in elk ander opzigt, veelmin daarvan de maatstaf is.

Minder duidelijk is dit ten aanzien der maatschappij. Armoede toch gaat gewoonlijk gepaard met gemis aan ontwikkeling en zedeloosheid; materiëele vooruitgang der lagere volksklassen wordt in den regel gevolgd door vermeerdering van kennis, beschaving en moraliteit. Het niet in acht nemen der regelen van hygiène is meestal het gevolg van eene onverbiddelijke noodzakelijkheid. Eveneens de geringe geestelijke ontwikkeling van de verpligting, om alle krachten tot bevrediging der dringendere ligchamelijke behoeften in te spannen. Maar dit alles regtvaardigt de gevolgtrekking niet, dat de maatschappij alleen zou behoeven te streven naar ontwikkeling op economisch gebied, en alsdan van zelf hoogere ontwikkeling deelachtig zou worden. Die feiten, welke ik niet loochen, leiden alleen tot deze beperkte les: waar het gemis van het noodige de oorzaak is van zedelijke en verstandelijke ellende, streve men naar verbetering van den materiëelen toestand; men verstoppe de bron, men neme de oorzaak weg om de gevolgen met vrucht te kunnen bestrijden. Maar daarop kunnen geene gevolgtrekkingen voor andere volksklassen, veelmin algemeene lessen gebouwd worden. Integendeel mogen wij met gerustheid het volk ongelukkig noemen, bij welks meer gegoede, volksklassen ook steeds materiëele welvaart als doel gesteld wordt, zonder dat de bewustheid is doorgedrongen, dat hoogere ontwikkeling daarnevens en daarboven, niet daardoor nagejaagd moet worden. De ervaring bewijst het. Bij velen uit alle standen, ja geheele volksklassen, is de noodzakelijkheid om tot bevrediging van overdrevene behoeften rusteloos rijkdom na te jagen, eene bron van vermindering van het zedelijk gevoel ten aanzien der middelen om dien te verkrijgen, en de oorzaak, dat de ontwikkeling in andere rigtingen benadeeld wordt. De geschiedenis levert ons talrijke voorbeelden op van volkeren, bij welke materiëele voorspoed en rijkdom een tijdperk van diep verval en verbastering heeft ingeleid. Zoo hebben b.v. de hierheen gevloeide schatten niet gestrekt om ons nationaal karakter te verheffen. Te gelijk met het toenemen der welvaart verkregen handelsbelang en winstbejag overwegenden invloed ook op

vraagstukken, waarbij daaraan niet in de eerste plaats mogt gedacht worden. ‘De Republiek was in het tijdperk van 1713-1795 niet minder en welligt meer nog dan in eenig ander, welvarend en rijk. - Bij uiterlijke bloei en opeenstapeling van schatten, werden er allerwege voorteekenen en blijken bespeurd van afneming en naderenden val. De Republiek daalde steeds lager, tot ze naauwelijks eene Mogendheid was; de staatsregeling werd meer dan te voren een bron van willekeur en verwarring. - Vrede was onvoorwaardelijk de leus; vrede ook zonder regt en eer. - Één doel was er: botsing vermijden, vredebreuk ontgaan, onzijdigheid behouden, ten einde zelve geene oorlogslasten te hebben, en, met de verdeeldheden van anderen, winst te kunnen doen.’ (Groen van Prinsterer.)

De andere grond, waarop voor de staathuishoudkunde eene zelfstandige plaats zou kunnen gehandhaafd worden, is de door velen aangenomene stelling, dat de mensch op economisch gebied slechts door ééne aandrift, zijne begeerte naar rijkdom beheerscht wordt; dat de staathuishoudkunde den mensch beschouwt als wezen, dat rijkdom najaagt, niet den mensch op één gebied zijner werkzaamheid. Daardoor zouden de economische vraagstukken alleen afhankelijk worden van de overweging, hoe dit doel het best bereikt kan worden, en alzoo door de staathuishoudkunde alleen kunnen beslist worden. Andere motieven toch zouden daarvoor buiten rekening moeten worden gelaten, om de eenvoudige reden, dat zij op economisch gebied geenen invloed uitoefenen.

De in die redenering vervatte dwaling valt onmiddellijk in het oog, wanneer wij de aandacht vestigen op de plaats, welke in het menschelijk streven door het economisch streven wordt ingenomen. Het doel hiervan is slechts bij uitzondering een einddoel. Bijna altijd wordt rijkdom nagestreefd, om een daar buiten liggend doel te bereiken. Voedingsmiddelen, kleedingstukken, woningen worden niet om zich zelve begeerd, maar als middelen tot bewaring van ligchamelijke gezondheid. Meer dan hiervoor noodig is wordt nagestreefd, om tot hoogere ontwikkeling te kunnen komen, om zich en de zijnen eene hoogere mate van aanzien in de maatschappij te bezorgen, om eene grootere mate van vrijheid te erlangen, of om welke andere redenen ook. De staat verlangt ruimere bijdragen, niet om die te verzamelen en werkeloos te laten liggen, maar om

aan zijne verpligtingen tegenover de maatschappij te kunnen voldoen. Hieruit volgt onmiddellijk, dat de economische handelingen niet door ééne aandrift of begeerte beheerscht worden, maar onder den invloed staan van den geheelen mensch en van elk menschelijk streven. Wanneer toch begeerte den mensch doet handelen, spreekt van zelf, dat hij niet zal handelen op eene wijze, waardoor hij weet, dat hij de vervulling zijner begeerte in grootere mate tegenwerkt. Indien iemand middelen tot bewaring zijner gezondheid wenscht, zal hij om die te verkrijgen geene handeling doen, welke het doel, dat hij daarmede beoogt, in meerdere mate benadeelt. Indien hij, na aan zijne dringendste behoeften te hebben voldaan, meer verlangt voor zijn aanzien, zal hij om dit te verkrijgen geene middelen kiezen, welke hem in de achting zijner medemenschen doen dalen. Streeft hij naar goederen, om in staat te zijn, zijnen tijd tot het bereiken van hoogere ontwikkeling te kunnen besteden, dan zal hij daartoe geene wegen inslaan, welke met die hoogere ontwikkeling strijdig zijn. Elk ander levensdoel oefent alzoo ook op de economische handelingen invloed uit.

Misschien kan nog de bedenking oprijzen, dat er toch zijn, die den rijkdom als einddoel nastreven; dat velen meenen, dat op het gebied van handel en nijverheid de regelen van zedelijkheid minder streng in acht genomen behoeven te worden, en leugen en bedrog op dat gebied minder verachtelijk vinden, dan in andere levensbetrekkingen; dat ten slotte een groot gedeelte der menschen, om hunne dringend noodzakelijke behoeften te vervullen, bijna elke wijze om daarin te voorzien moeten aangrijpen. Maar hij, die deze feiten tegen mij zou willen aanvoeren, bedenke tevens, dat het najagen van rijkdom om den rijkdom zelven altijd als in hooge mate laag en verachtelijk beschouwd is; dat alle zoogenaamd zondagschristendom nimmer in beginsel wordt verdedigd, maar slechts door eene ellendige casuïstiek vergoêlijkt, en eindelijk, dat ook bij het meerendeel der arme standen nog genoeg eergevoel en zedelijkheid wordt gevonden, dat zij niet van elke wijze om den kost te verdienen gebruik willen maken. En, *last not least*, dat het met de logica strijden zou, eene algemeene stelling, als de hier bestredene, dat de mensch op economisch gebied slechts door eene enkele drijfveer beheerscht wordt, aan te nemen op grond van veelvuldig voorkomende gevallen. Ja, zelfs

zou men hiertoe niet geregtigd zijn, wanneer al in een bepaalden tijd werkelijk de begeerte naar rijkdom de eenige heerschende was, omdat wij uit de reeds verkregene kennis van den mensch zouden kunnen bewijzen, dat zoodanige toestand altijd slechts tijdelijk is, en met eene zekere periode van ontwikkeling zamenhangt.

Meer waarschijnlijk is het echter, dat menige lezer glimlacht over de moeite, die ik mij geef om te bewijzen, wat volstrekt geen bewijs behoeft. Maar wanneer hij bedenkt, dat vele, ook bekende staathuishoudkundigen, de tot hun gebied behoorende verschijnselen uit de werking van eene of enkele drijfveeren willen verklaren, niettegenstaande zij overtuigd zijn, dat die drijfveren niet de eenige van 's menschen overige handelingen zijn, ben ik zeker, dat niet ik het voorwerp van hun medelijdend schouderophalen ben.

Inderdaad is dit ook alleen verklaarbaar uit de geschiedenis der wetenschap, en de daarin ingeslopene verwarring van hypothese en werkelijkheid.

Dit punt is te belangrijk om daarbij niet eenigzins langer stil te staan.

Is de staathuishoudkunde eene hypothetische wetenschap? Mag zij den mensch beschouwen als wezen, dat slechts door eene of enkele drijfveren geleid wordt, en alle andere op of in hem werkende motieven abstraheren?

Ik geloof het niet, en meen, dat de staathuishoudkunde den geheelen werkelijken mensch moet beschouwen op één gebied zijner werkzaamheid. Maar in die meening sta ik tegenover een' wijsgeer en staathuishoudkundige van zoo grooten naam, dat het noodig is diens gevoelen eenigzins breedvoeriger te behandelen. Ik bedoel J. Stuart Mill, die in zijne ‘Essays on some unsettled questions of political economy,’ de andere meening omhelst, en het daarin uitgesprokene gevoelen overneemt in zijn ‘System of logic.’

Ik meen hierbij te eerder te moeten stilstaan, vooreerst omdat het mij voorkomt, dat de kleine verhandeling, waarin Mill dit gevoelen uitspreekt, op den ontwikkelingsgang der staathuishoudkunde, inzonderheid in ons vaderland, een grooten, en zeer nadeeligen invloed gehad heeft. Ten anderen, omdat dit verschil over de opvatting der wetenschap en den aard harer uitspraken op den bodem der meeste staathuishoudkundige vraag-

stukken ligt, en ik dus kan vertrouwen, dat de aanwijzing hiervan over een aantal dier vraagstukken licht zal verspreiden. Om maar een voorbeeld te noemen: bij den hevigen strijd over Ricardo's leer der waarde is altijd misverstand geweest van hypothese en werkelijkheid. De voorstanders dier leer verdedigen haar als *hypothetische* waarheid, als stelling der *abstracte* wetenschap; hare bestrijders nemen vooral tot punt van uitgang, dat zij in strijd is met de feiten. Beide zouden dus, ieder op zijn standpunt, gelijk kunnen hebben, wanneer de staathuishoudkunde als hypothetische wetenschap beschouwd mogt worden. De vraag, of dit geoorloofd is, is het wezenlijke punt van verschil en beslissing zoo van dit als van talrijke andere vraagstukken.

Om te kunnen verklaren, hoe beide opvattingen zoozeer hebben kunnen worden verward en dooreengeweven, als thans in de staathuishoudkunde het geval is, moeten wij de aandacht een oogenblik bepalen bij de geschiedenis dier wetenschap. Haar ontstaan als afzonderlijke tak van wetenschap valt in het laatst der vorige eeuw, toen in de wijsbegeerte vrij algemeen aangenomen werd, dat de mensch overal en in al zijne handelingen beheerscht wordt door zijne zucht naar genot en zijn afkeer van smart. Toen Adam Smith en de eerste staathuishoudkundigen als grondstelling aannamen, dat de mensch geregeerd wordt door zijne zucht naar eigen voordeel, en daaruit de verschijnselen verklaarden, bedoelden zij geenszins eene hypothese op te stellen, van welker onwaarheid zij overtuigd waren. Integendeel, zij namen slechts als innerlijke drijfveer van 's menschen economische handelingen aan, wat in hunnen tijd vrij algemeen als die van alle menschelijke handelingen beschouwd werd. Wanneer zij uit die hoofdstelling door afleiding tot andere stellingen kwamen, meenden zij niet hypothetische waarheid te erlangen. Was het afleidende betoog logisch gevoerd, dan waren zij overtuigd werkelijke waarheid te verkrijgen.

De ontwikkeling der wijsbegeerte bragt den val mede der leer, waaruit die hoofdstelling genomen was. De daarop gebouwde staathuishoudkundige redeneringen hadden mede in dien val moeten worden medegesleept. Zij ontleenden aan die hoofdstelling hare waarheid, en moesten dus met haar staan of vallen. Dit geschiedde niet, vermoedelijk door de oplossing, die Mill's verhandeling aan de hand gaf. Door ingewikkeld te

verkondigen, dat, wat niet waar is van 's menschen handelingen in het algemeen, toch waar is van zijne economische handelingen; en aan te nemen, dat de staathuishoudkunde in zooverre eene bijzondere afdeeling der sociale wetenschap is, dat zij geene werkelijke, maar hypothetische waarheid zoekt, kon die ondermijnde grondstelling (al is het dan ook in geheel anderen zin) blijven, en behoefde de reeds zoo fraai ontlokene wetenschap niet weder bij den grond afgesneden te worden. Die oplossing, aangeboden door een man van groote bekwaamheden juist op het zoo weinig beoefende gedeelte der wetenschap, tot hetwelk deze vraag behoort, en wiens roem als wijsgeer en staathuishoudkundige door latere werken steeds hooger en hooger klom, onderdrukte zoo ligt elken twijfel.

Op deze wijze schijnt mij de langdurige aanneming van eene verkeerde wetenschappelijke basis verklaarbaar, en bij mij zelven is de twijfel daaraan door die verhandeling eenigen tijd onderdrukt. Na naauwkeuriger onderzoek en nadenken beschouw ik die meening van Mill als ten eenenmale verkeerd, en als de bron der noodlottige aangewezene verwarring. Ik zal de fout van zijn betoog aanwijzen, maar eerst acht ik mij verpligt de beide bladzijden uit te schrijven, waarin hij zijn gevoelen ontwikkelt, en welke hij uit de vroegere verhandeling in zijn System overneemt (Essays, p. 137-140, System, II, 482-484). Dit is noodig tot regt verstand van zijne meening, en om het zwakke punt daarvan in het oog te doen vallen.

‘De staathuishoudkunde,’ zegt hij daar, ‘houdt zich alleen bezig met die verschijnselen van het maatschappelijk leven, welke plaats vinden ten gevolge van het najagen van rijkdom. Zij laat elke andere menschelijke aandrift of beweegreden geheel buiten rekening; behalve die, welke beschouwd kunnen worden als onophoudelijk de begeerte naar rijkdom tegenwerkende beginselen, namelijk, afkeer van arbeid, en begeerte naar het dadelijk genot van kostbare dingen. Deze neemt zij, tot op zekere hoogte, in hare berekeningen op, omdat deze niet alleen, gelijk onze overige begeerten, nu en dan met het streven naar rijkdom in strijd zijn, maar dit altijd vergezellen als eene voortdurende hinderpaal, en derhalve onafscheidelijk in de kracht van dit streven vereenigd en opgenomen zijn. De staathuishoudkunde beschouwt de menschheid als uitsluitend bezig met het verkrijgen en verteren van

rijkdom; en heeft ten doel aan te toonen, tot welke gedragslijn de menschheid, in den maatschappelijken staat levende, gedrongen zoude worden, indien die drijfveer, behalve voor zoover zij een tegenwigt vindt in de beide bovengenoemde voortdurend in tegenovergestelde rigting werkende beweegredenen, de absolute heerscheres over al hare daden was. Zij vertoont ons het menschdom, onder den invloed van deze drijfveer rijkdom verzamelende, en dien gebruikende tot het voortbrengen van anderen rijkdom; met gemeenschappelijk goedvinden de instelling van den eigendom bekrachtigende; wetten makende om individuën te verhinderen door geweld of bedrog op de regten van anderen inbreuk te maken; verschillende middelen aangrijpende om de voortbrengende kracht van hunnen arbeid te vermeerderen; de verdeeling van het product vaststellende bij overeenkomst onder den invloed der mededinging (terwijl de mededinging zelve door zekere wetten beheerscht wordt, welke diensvolgens de laatste gronden van de verdeeling van het product zijn); en zekere middelen (als geld, crediet, enz.) aanwendende om de verdeeling gemakkelijk te maken. Al deze werkingen worden door de staathuishoudkunde beschouwd als uit de begeerte naar rijkdom alleen voortvloeijende, hoewel vele daarvan inderdaad het gevolg zijn van meerdere motieven. De wetenschap gaat dan over tot de nasporing der wetten, welke deze verschillende werkingen beheerschen, onder de veronderstelling, dat de mensch een wezen is, dat door eene in zijne natuur liggende noodzakelijkheid gedreven wordt, om altijd eene grootere hoeveelheid rijkdom boven eene kleinere te verkiezen, zonder eenige andere uitzondering, dan die welke voortvloeijen uit de reeds beschrevene tegenwerkende oorzaken. Niet dat eenig staathuishoudkundige ooit zoo gek was, om te veronderstellen, dat het menschdom werkelijk aldus is zamengesteld, maar deze is de eenige wijze, waarop de wetenschap te werk kan gaan. Wanneer een gevolg van meerdere zamenwerkende oorzaken afhangt, moeten deze oorzaken iedere op zich zelve bestudeerd, en hare wetten afzonderlijk nagespoord worden, naardien de wet van het gevolg zamengesteld is uit de wetten van alle oorzaken, welke daarop werken. De wet van de middenpunt zoekende, en die van de tangentiale kracht moesten bekend zijn, voor dat de beweging van de aarde en de planeten verklaard of van vele voorzegd konde worden. Hetzelfde is het geval met

het gedrag van den mensch in de maatschappij. Om te kunnen beoordeelen, hoe hij zal handelen onder den gelijktijdigen invloed van verschillende neigingen, welke hem doen begeeren of afkeerig zijn, moeten wij weten hoe hij zou handelen onder den uitsluitenden invloed van elke dier neigingen. Misschien is er geene handeling in iemands leven, waarbij hij niet onder den onmiddellijken of verwijderden invloed staat van eenige andere aandrift, dan alleen de begeerte naar rijkdom. Ten opzigte van die gedeelten van 's menschen handelingen, waarvan rijkdom niet het voornaamste doel is, beweert de staathuishoudkunde de toepasselijkheid harer besluiten niet. Maar er zijn ook zekere afdeelingen van 's menschen handelen, waarvan het verkrijgen van rijkdom het voornaamste en erkende doel is. Alleen op deze slaat de staathuishoudkunde acht. De wijze waarop zij noodzakelijk te werk moet gaan is, het voornaamste en erkende doel te behandelen alsof het het eenige doel was, welke onderstelling, van alle even eenvoudige, het naast bij de waarheid komt. De staathuishoudkundige onderzoekt, welke handelingen uit de werking van deze begeerte zouden voortvloeijen, wanneer zij op het bedoelde veld van werkzaamheid door geene andere begeerten werd tegengewerkt. Op deze wijze verkrijgt men eene nadere kennis van den werkelijken zamenhang der menschelijke handelingen op dit gebied, dan langs eenigen anderen weg bereikbaar is. Deze bij benadering verkregene kennis moet dan worden aangevuld door behoorlijke ruimte te laten voor de gevolgen van andere aandriften, van welke in eenig bijzonder geval aangewezen kan worden dat zij op het resultaat inwerken. Slechts in enkele van de meest in het oog loopende gevallen (zoo als het belangrijke geval van het beginsel der bevolking) worden deze verbeteringen in de staathuishoudkunde zelve opgenomen, en op overwegingen van nuttigheid eenigzins afgeweken van eene naauwkeurige zuiver wetenschappelijke rangschikking. Voor zoover bekend is of verondersteld kan worden, dat het gedrag der menschen bij het streven naar rijkdom onder den zijdelingschen invloed staat van eenige andere eigenschap der menschelijke natuur, dan de begeerte om de grootste hoeveelheid rijkdom voor zoo min mogelijk arbeid en opoffering te verkrijgen, zullen de beslissingen der staathuishoudkunde niet kunnen strekken om de werkelijke gebeurtenissen te verklaren of te voorspellen, tenzij gewijzigd door naauwkeurige in-

achtneming van de mate van invloed, welken de andere oorzaak uitoefent.'

De fundamentele dwaling van dit betoog zal, geloof ik, ligt in het oog vallen, na hetgeen ik gezegd heb over de plaats, die het economisch streven (volgens Mill alleen het streven naar stoffelijken rijkdom) in het menschelijk streven inneemt. Die dwaling is, dat hij op de overweging, dat rijkdom het erkende en genoegzaam eenige doel van zijne handelingen is, voor zoover deze tot het gebied der staathuishoudkunde behooren, de gevolgtrekking maakt, dat die wetenschap digt bij de waarheid komt, wanneer zij den mensch op haar gebied beschouwt als wezen, dat rijkdom najaagt, en alle andere neigingen en beweegredenen (behalve de beide aan het streven naar rijkdom onafscheidelijk verbondene tegenwerkende oorzaken, afkeer van arbeid en begeerte naar dadelijk genot) abstraheert en buiten rekening laat. Die gevolgtrekking is ongemotiveerd en onwaar. Daarvoor had hij moeten aantoonen niet alleen, dat rijkdom het eenige of gewone doel van de economische handelingen is, maar ook, dat de mate, waarin dat doel bevorderd wordt, genoegzaam de eenige maatstaf is voor de middelen, welke de mensch daartoe bezigt. Dit toch wordt gesteld, wanneer men zegt, dat de mensch op economisch gebied uitsluitend door zijne begeerte naar rijkdom beheerscht wordt. De eenige vraag bij de keuze der middelen is dan: op welke wijze wordt de meeste rijkdom verkregen? Bij die onderstelling is de eenige maatstaf, waarnaar die handelingen beoordeeld kunnen worden: of zij hiertoe nuttig of schadelijk zijn. Op economisch gebied zou men dan alleen kunnen spreken van verstandige of dwaze handelingen, niet van regtmatige of onregtmatige, zedelijke of onzedelijke, prijzenswaardige of laakbare, edele of strafbare handelingen; het onderscheid van goede en kwade trouw zou op dat gebied niet meer kunnen bestaan. Dit nu is kennelijk met de werkelijkheid in strijd, en de reden daarvan is eenvoudig deze, dat rijkdom nimmer, of althans slechts bij hoogst zeldzame uitzondering, een einddoel, maar slechts een middel tot bereiking van andere doeleinden is. Daardoor hebben alle andere motieven en neigingen ook op de louter economische handelingen grooten invloed.

Het gevolg hiervan is, dat alle beslissingen van eene op die hypothese gebouwde abstracte wetenschap zonder vrucht voor het werkelijke leven zijn. Overal werken andere oorzaken mede,

en de wetenschap van de werking van eene beweegreden is dus altijd onvoldoende.

In het bijzonder geldt dit van eene op Mill's hypothese gebouwde deductie. Door de enge beteekenis, waarin hij het woord rijkdom gebruikt, is zijne hypothese bijzonder naauw. Volgens hem moet men alle motieven en neigingen abstraheren, behalve instinctieve begeerte naar stoffelijken rijkdom, met uitzondering wederom der beide daaraan verbondene tegenwerkende oorzaken. De mensch moet uitsluitend beschouwd worden als stoffelijken rijkdom najagend, om dien rijkdom zelven te verzamelen, niet om dien te genieten. De zucht naar kostbare genietingen toch wordt beschouwd als eene de begeerte naar rijkdom tegenwerkende oorzaak. In dien zin twijfel ik of de begeerte naar rijkdom wel bij den mensch bestaat; of er wel eenig mensch is, die den rijkdom najaagt, zonder zich daarbij het genot, dat hij zich daarvoor of daarmede kan verschaffen, voor te stellen. In elk geval wordt de mensch bij Mill's abstractie tot onkenbaarheid toe verminkt. Een wezen, dat door instinctieve zucht beheerscht wordt om stoffelijken rijkdom opeen te stapelen, en slechts in strijd met zijne hoofdneiging daarvan geniet, nog liefelijker gemaakt door de toegift der geslachtsdrift; wie herkent in dat akelig schrikbeeld nog een spoor van den werkelijken mensch, zoo als hij zich in de geschiedenis of in het levende geslacht vertoont?

Misschien zou men nog kunnen beweren: die bezwaren gelden alleen Mill's hypothese, niet de vorming eener hypothetische wetenschap in het algemeen. Er is echter een bezwaar, dat tegen zoodanige opvatting der wetenschap van mensch of maatschappij afdoende is, hoe ruim de hypothese ook gesteld wordt. Eene erkende voorwaarde voor de vorming van hypothesen is, dat daarbij aan het voorwerp, waarvan sommige eigenschappen geabstraheerd worden, geene eigenschappen toegeschreven worden, welke het niet bezit. Dit is bij den mensch onmogelijk. Neem eene zijner eigenschappen weg, hare plaats blijft niet ledig, maar wordt onmiddellijk door zijne overige eigenschappen ingenomen, en geen mensch, maar een product uwer fantasie staat voor u. De mensch toch is eene elementaire eenheid, geen aggregaat van begeerten en driften. Alle uitingen, waarin wij den mensch zich zien openbaren, zijn uitingen van eenen en denzelfden menschelijken geest, al noemen wij ze met verschillende namen. Op dezen grond acht ik op elke

op hypothese gebouwde wetenschap van mensch en maatschappij, volkomen deze woorden van Mill zelven toepasselijk: ‘Wij zouden ons een denkbeeldig schepsel kunnen voorstellen, en door deductie naar de bekende wetten der physiologie, zijne natuurlijke historie uitwerken; of een denkbeeldigen staat, en uit de zamenstellende elementen beredeneren wat zijn lot zoude zijn. En de conclusies, welke wij aldus uit geheel willekeurige hypothesen zouden kunnen trekken, kunnen eene zeer nuttige verstandsoefening zijn; maar daar zij ons slechts zouden kunnen leeren, welke de eigenschappen zouden zijn van voorwerpen, welke niet werkelijk bestaan, zouden zij geene bijdrage kunnen leveren tot vermeerdering van onze natuurkennis.’ (System, I, p. 255-256.)

Met de hiervoor aangewezene dwaling in de opvatting van den aard der staathuishoudkundige wetenschap, hangt eene andere dwaling naauw zamen, waarop ik thans opmerkzaam wil maken. Wanneer toch de mensch op staathuishoudkundig gebied alleen of genoegzaam alleen door eene drijfveer beheerscht wordt, blijft er ook genoegzaam geene plaats over voor het concrete nationale en locale element. Daaruit ontstaat de dwaling, dat de beslissingen der staathuishoudkunde overal en altijd gelden, dat zij absolute beslissingen over het voor- of nadeel van handelingen en instellingen kan vellen. De invloed der concrete toestanden daarentegen wordt te gering geacht. Daaraan wordt eene ondergeschikte plaats toegekend, terwijl naar mijne meening daarop in de eerste plaats acht geslagen moet worden, omdat ook de economische verschijnselen en toestanden zich bij de verschillende volken in verschillende vormen vertoonen. Ik wil dit met eenige woorden aanwijzen, voor zoover mijn doel medebrengt en noodig is om mijne meening over de practische staathuishoudkunde te motiveren.

Vooreerst moet ik dan opmerken, dat bij erkenning van de waarheid, dat het maatschappelijk leven een organisch geheel vormt en alle verschijnselen op dat gebied in innerlijken zamenhang staan, slechts een van beide gevoelens bestaanbaar is, òf absolute, òf relatieve beslissingen op het geheele gebied der sociale wetenschap. Bij den innerlijken zamenhang der tot haar gebied behoorende verschijnselen is het onmogelijk, dat staatsvormen en wetgeving met den geheelen toestand des volks zamenhangen, economische vormen daarentegen niet. Is er ont-

wikkeling op het eene gebied, dan is zij ook op het andere. En toch, hoevelen zijn er niet, tegelijkertijd voorstanders der historische regtsschool en der absolute rigting in de staathuishoudkunde. Hoe velen lagchen niet om hen, die een bepaalden regeringsvorm overal goed achten en willen invoeren, en gaan tegelijk met lust en ijver onderzoeken welke vorm der economische associatie (onderneming) de beste is. Ja, er zijn zelfs, die aannemen, dat de studie der staathuishoudkundige ontwikkeling de grondslag is van de studie des regts, en toch nog aarzelen de historische rigting in de staathuishoudkunde te volgen. Wij zouden op dezen grond alleen, daar het onmogelijk is den magtigen invloed van het locale element op taal, zeden, wetgeving en staatsvormen te loochenen, voor bewezen mogen houden, dat ook op staathuishoudkundig gebied daarop acht moet worden geslagen. Ik mag echter het bewijs niet achterwege laten, dat de beschouwing van dat gebied oplevert; te meer, omdat daaruit tevens overtuigend blijkt, dat de beslissing van economische vraagstukken in de eerste plaats van die locale oorzaken en omstandigheden afhangt.

Slaan wij eerst het oog op den natuurlijken factor der economische verschijnselen, het grondgebied. Bergen en dalen, hooglanden en lage vlakten wisselen elkander af. Verschillende zijn de dikte en de chemische bestanddeelen van de voor bebouwing geschikte aardlaag. Hier vindt men in rijken overvloed metalen en brandstoffen, welke elders geheel gemist worden. Het eene gebied is doorsneden door bevaarbare rivieren, en door de zee begrensd, het andere van de zee gescheiden en schaars van natuurlijke middelen van gemeenschap voorzien. Daarbij komt eene oneindige verscheidenheid van klimaat, van de verzengende hitte der linie, tot de verstijvende koude der poolstreken.

Even beslissend verschil vertoont zich bij den persoonlijken factor. Zoowel op grootere schaal bij de verschillende menschenrassen, als in kleineren kring bij de verschillende volkeren, zien wij onderscheid van aanleg en karakter. Niet alle volkeren bevinden zich op denzelfden trap van ontwikkeling. Menigvuldig verscheiden is de wijze, waarop kennis en beschaving onder de bevolkingen verdeeld zijn. Daarenboven verschillen nog de verhouding, waarin beide factoren met elkander vereenigd zijn, in de meerdere of mindere digtheid der bevolking, en is ten gevolge van den loop der geschiedenis

de opleg zeer verschillend, zoo in hoeveelheid als in wijze van verdeeling.

Ten slotte mag ik wijzen op het verschil van de belangen der verschillende volkeren, volksafdeelingen en individuën. Die belangen zijn slechts gelijk, voor zoover het doel is quantitatieve vermeerdering der productie, door besparing van arbeid. Ongelijk zijn zij echter ten opzigte van het qualitatief productieve van hunnen arbeid, ten opzigte van de verdeeling der goederen. Om zijne economische zelfstandigheid te kunnen handhaven, moet ieder individu niet alleen zorgen, dat hij zooveel mogelijk nuttig zij, door verrigting van een zoo groot mogelijk aandeel in den totalen arbeid, maar hij moet tevens trachten voor zijnen arbeid bij de verdeeling van de voortbrengselen een evenredig aandeel te erlangen, en daarom ook streven met zoodanigen arbeid bezig te zijn, welke hem hiertoe door zijne ruilingswaarde in staat stelt. In zoover staat het individu tegenover de hem omringende maatschappij. Niet anders is het, wanneer men op eene bepaalde afdeeling des volks of op een volk acht slaat. Ook deze moeten streven naar economische zelfstandigheid, moeten trachten, om voor zoover zij hunnen arbeid of voortbrengselen in ruiling afstaan voor de vervulling van de behoeften dergenen, die niet tot de afdeeling of het volk behooren, daarvoor eene evenredige vergoeding te erlangen; en in zooverre staan de belangen van elke afdeeling der menschheid tegenover het overige deel daarvan.

Schijnbaar is eene hoogere vereeniging dier ongelijke belangen gegeven in de stelling, dat ieder individu of volk de plaats bij de voortbrenging moet innemen, welke door de natuur (aanleg, neiging, natuurlijke voordeelen) aangewezen wordt. Alsdan zal de voortbrenging zoowel quantitatief als qualitatief het voordeeligst zijn. Inderdaad is dit echter geene oplossing. Welke is die door de natuur aangewezene plaats? Slechts in den strijd der belangen kan dit blijken. Ook is die natuurlijke plaats niet a priori onveranderlijk vastgesteld. De invloed des menschen kan die natuurlijke plaats veranderen. Het economisch streven is zelfs grootendeels het streven om zich natuurlijke voordeelen te verwerven. Men denke slechts aan de daarstelling van nieuwe middelen van gemeenschap. De doorgraving der landengte van Suez brengt eene geheele omkeering in de natuurlijke plaats voor den Indischen handel, even als

vroeger de ontdekking van den zeeweg om de Kaap de Goede Hoop. Eene gelijke werking oefent het te nutte maken van tot dusverre niet voor de vervulling van behoeften aangewende natuurstoffen uit; alsmede de door voortdurende ontwikkeling van het economisch gebied ontstaande mogelijkheid, om tot dusverre niet te nutte gemaakte ongelijkheid der menschen productief te maken.

Waar alzoo alle factoren des economischen levens verschillen, kunnen de economische toestanden en behoeften niet gelijk zijn. Dit is dan ook het geval niet, en de absolute rigting der staathuishoudkunde heeft aan de eischen der concrete toestanden reeds menige concessie gedaan. Ik wijs slechts op de vragen naar het beste pachtstelsel, naar de voordeeligste verdeeling van den grond, naar de beste wijze van armenverzorging, naar den werkkring van den staat. In deze en tal van andere vraagstukken erkent de absolute staathuishoudkunde den invloed der concrete oorzaken, maar als uitzondering, niet als regel. Zij blijft nog altijd weigerachtig te erkennen, dat de regel eigenlijk niet bestaan kan, en dat de uitzonderingen eigenlijk toepassingen van het ware beginsel zijn. Wat van de aangehaalde vraagstukken geldt, is evenzeer waar van alle andere. Kortheidshalve zal ik dit slechts van een paar vragen aanwijzen, welke op alle overigen van invloed zijn. De motieven tot arbeid, erkende fundamentele wetten der staathuishoudkunde zijn niet bij alle menschen dezelfde, en werken niet bij allen met dezelfde kracht. Vrees voor uitwendig kwaad, de drang der behoefte, pligtbesef, eerzucht, zucht naar rijkdom, naar magt en invloed, begeerte om voor het huisgezin of anderen nuttig te zijn, liefde tot den naasten, zijn in zeer verschillende verhoudingen aanwezig, en in hunne werking afhankelijk van de omstandigheden, waarin zich de mensch bevindt, en den graad van ontwikkeling, welken hij bereikt heeft. De gewone maatstaf bij de staathuishoudkundige beoordeeling, nl. de invloed op de motieven tot arbeid, kan dus ook geen absolute maatstaf zijn. Evenmin de invloed op de wijze van arbeiden, of op de regeling van den arbeid. Men erkent algemeen, dat verschillende toestanden een verschillenden graad van ontwikkeling der takken van nijverheid vorderen. Eene beslissing over voor- of nadeel te dezen aanzien is dus altijd wezenlijk relatief, omdat dat voor- of nadeel altijd slechts bestaan kan met het oog op aanwezige of door den trap van ont-

wikkeling gevorderde wijzen van arbeiden of van regeling van den arbeid, en met het oog op af te weren schadelijke invloeden, welke niemand, zonder alle verandering in de menschheid te loochenen, beweren kan dat overal en altijd dezelfde zijn.

Het voorgaande stelt ons in staat over de practische staathuishoudkunde (in elk geval beter toegepaste staathuishoudkunde genoemd), zooals zij gewoonlijk en ook in het voor ons liggende werk behandeld wordt, een oordeel uit te spreken. Wij mogen daarop de volgende beslissingen bouwen:

1°. De staathuishoudkunde, als eene abstracte of hypothetische wetenschap opgevat, geeft geen grond voor beslissing van practische vraagstukken.
2°. Regelen van gedrag moeten gebouwd worden op alle verkregene kennis der maatschappij, alzoo op de geheele sociale wetenschap, niet op een tak daarvan.
3°. Vraagstukken der zoogenaamde practische staathuishoudkunde kunnen niet in het algemeen, maar altoos slechts met het oog op bepaalde toestanden beslist worden.

Bij de ontwikkeling dezer drie punten zal ik tevens de gelegenheid hebben om aan te wijzen, in welke mate deze opmerkingen het werk van Prof. Vissering treffen.

Het eerste punt behoeft te naauwernood eenig betoog. Kan de staathuishoudkunde, als hypothetische wetenschap opgevat, niet leiden tot de kennis der werkelijke maatschappelijke verschijnselen, dan kan zij van zelf geen veilige gids voor maatschappelijke handelingen zijn. De wetenschap is alleen dan de basis der praktijk, wanneer zij den werkelijken zamenhang der verschijnselen leert kennen. De theorie leert ons dan, op welke oorzaken wij moeten trachten in te werken, wanneer wij zekere verschijnselen willen te weeg brengen of wegnemen. Geeft de wetenschap ons echter niet den waren zamenhang op, dan zijn al onze berekeningen valsch, al onze verwachtingen ijdel. Of de abstracte wetenschap dan nog voor de oefening des verstands bewaard kan of moet blijven, die vraag behoort eigenlijk hier niet te huis. Werd ik geroepen haar te beslissen, dan zou ik haar ook daarvoor verwerpen, om het groote gevaar voor het voortplanten en veroorzaken van verkeerde voorstellingen; terwijl er andere voor dat doel evenzeer of beter geschikte wetenschappen bestaan.

Ik moet hier eene opmerking bijvoegen, om misvatting voor

te komen. Het hier uitgesprokene oordeel geldt de hypothetische opvatting der wetenschap, niet in dezelfde mate de werken dergenen, die deze opvatting toegedaan zijn. Zij blijven toch nimmer daarin consequent. In diezelfde werken wordt dikwijls veel werkelijke waarheid gevonden, met groote scherpzinnigheid door inductie uit waargenome verschijnselen verkregen. Voor zoo ver zij van hun beginsel afwijken, kunnen zij dus bijdragen tot juiste bepaling van het gedrag. Als zoodanig gebiedt mij de billijkheid in het bijzonder te wijzen op Mill's ‘Principles of political economy’. De daarin gemaakte practische gevolgtrekkingen zijn, gelijk de schrijver ook zelf opmerkt, op veel breederen grondslag gebouwd dan de staathuishoudkunde aanbiedt.

Hetzelfde is het geval met het werk van Prof. Vissering. Vooral in de inleiding, welke de grondbeginselen bevat, worden meerdere leerstukken der abstracte staathuishoudkunde aangenomen, en inzonderheid de daarin gebruikelijke gang van redenering gevolgd, terwijl toch het geheele werk overal duidelijk toont, dat hij die rigting niet toegedaan is, en zijne beslissingen op een anderen grondslag bouwt.

De tweede stelling is even gemakkelijk te betoogen. Het maatschappelijke leven is een organisch geheel: elke handeling op maatschappelijk gebied werkt in meerdere of mindere mate op het geheel. Hare gevolgen kunnen dus niet volledig gekend worden uit ééne tak van sociale wetenschap, omdat deze hoogstens de gevolgen op één levensgebied zal kunnen aanwijzen. Wie in den loop der maatschappij wil ingrijpen, heeft alzoo hieraan niet genoeg, omdat hij daaruit niet weten kan, welke gevolgen hij op ander gebied zal te weeg brengen. Derhalve kan hij eerst dan geacht worden zijn pligt vervuld te hebben, om, zoo ver 's menschen vermogen om de toekomst te voorzien strekt, de gevolgen zijner handelingen te overwegen, wanneer hij ze beschouwd heeft bij het licht der geheele sociale wetenschap.

Men zou hiertegen kunnen opmerken, dat sommige handelingen zoo bijzonder tot eenig levensgebied behooren, dat het menschelijk kenvermogen geene andere gevolgen daarvan ontdekt, dan alleen op dat gebied. Voor zoo ver zouden de practische voorschriften dan op den met dat gebied overeenstemmenden tak van wetenschap alleen kunnen gebouwd worden. Het is moeijelijk te ontkennen, dat er zoodanige handelingen zijn, maar daaronder bevinden zich reeds bij den tegenwoordigen

achterlijken staat der sociale wetenschap, geene belangrijke vragen meer. Alle belangrijke economische vraagstukken bij voorbeeld moeten ook van een volken- of staatregtelijk, een juridisch of moreel standpunt beschouwd worden, om tot eene juiste beslissing te komen. En, naarmate de sociale wetenschappen vooruit gaan, en meer en meer de innige zamenhang van alle maatschappelijke verschijnselen zal blijken, zal de kring der handelingen, welke schijnbaar alleen tot één gebied behooren en op één gebied gevolgen hebben, steeds kleiner en kleiner worden. Daarenboven blijft in ieder geval toch de conclusie onjuist, dat zoodanige handelingen alleen onder het licht van ééne wetenschap beschouwd worden. Om de negatieve wetenschap te erlangen, dat zij voor elk ander gebied onverschillig zijn, moeten toch ook deze wetenschappen geraadpleegd zijn.

Van meer gewigt zou eene andere tegenwerping kunnen schijnen, bij welker aanneming het bestaande gehandhaafd zou kunnen worden, en schijnbaar ook aan mijn verlangen voldaan zijn. Laat elke tak van sociale wetenschap (dus zou men kunnen argumenteren) zijn eigen practisch gedeelte hebben, en zelfstandig voorschriften van gedrag geven. Wie dan eene practische vraag te beslissen heeft, zal de ware gedragslijn kunnen vinden door bijeenvoeging dier verschillende lessen. Alle regelen van gedrag worden daardoor als het ware voorwaardelijk; zij moeten namelijk alleen dan gevolgd worden, wanneer andere wetenschappen dezelfde voorschriften geven.

Ter bestrijding van deze tegenwerping kan ik de krachtige argumenten achterwege laten, welke ik ook hier uit de eenheid des maatschappelijken levens zou kunnen putten. Ik behoef slechts te wijzen op de volslagene nuttelоosheid van zoodanige practische gedeelten der verschillende afdeelingen van sociale wetenschap. Welke waarde toch hebben voorschriften, waarvan het zoo ten eenenmale onzeker is, of zij al dan niet gevolgd moeten worden. Laat de wetenschap het zoo veelomvattend onderzoek, als gevorderd wordt om te weten, hoe in de andere afdeelingen van sociale wetenschap over eenig punt geoordeeld wordt, over aan de uitvoering, laat het haar dan niet verwonderen, dat de practische man haar minacht. Wat zullen hem zoo onzekere voorschriften baten? De wezenlijke moeijelijkheden laat de wetenschap toch aan hem over.

En waarnaar zal hij zich rigten, wanneer de verschillende voorschriften met elkander in strijd zijn, of wanneer eene of

meerdere takken van wetenschap zwijgen, want zwijgen kan hier niet geacht worden toestemmen te zijn. In al die gevallen zal hij in het geheel geene leiding hebben, maar zal hij genoodzaakt zijn, om de theoretische gronden der verschillende wetenschappen te toetsen, te vergelijken en te verbinden - en alzoo den weg te volgen, dien wij aangewezen hebben, d.i. de sociale wijsbegeerte tot grondslag van zijn handelen aan te nemen. Er is dus geen middenweg. Of de verschillende wetenschappen verrigten een op zijn best nutteloozen arbeid, òf zij moeten den staat van afzondering verlaten, en zich tot een, ik mag wel zeggen, organisch geheel vereenigen.

Past men nu mijne stelling toe op de practische staathuishoudkunde, dan komt men tot het resultaat, dat deze in den gewonen zin van ‘regelen van gedrag gebouwd op de theorie der staathuishoudkunde’ eene verzameling is van voorschriften, welke niet gevolgd behoeven te worden, en dus een onding. In een anderen zin kan men er echter onder verstaan: ‘op de sociale wetenschap gebouwde regelen van gedrag, bij het streven naar uitwendige middelen tot bevrediging der behoeften’ en haar inderdaad maken tot een hoofdstuk der toegepaste sociale wetenschap. Maar van hem, die dit gebied wil betreden, wordt veel gevorderd. Een diep inzigt in de sociale wijsbegeerte is de conditio sine qua non voor de bevoegdheid daartoe, en met nadruk moeten wij die bevoegdheid ontzeggen aan hen, die alleen in de staathuishoudkunde te huis zijn.

Deze opvatting is inderdaad reeds door de staathuishoudkundigen gevolgd, ofschoon aan hare eischen niet voldaan is. Vele van hunne beslissingen zijn evenzeer op staatsregtelijke en morele als op economische overwegingen gebouwd. Ja zelfs heeft de behoefte aan een breederen grondslag der practische beslissingen geleid tot eene hoogst zonderlinge versmelting van twee wetenschappen, moraal en staathuishoudkunde, eene versmelting, welke meer in de geschiedenis der wetenschap, dan in den aard der zaak haren oorsprong heeft. Sedert het laatst der vorige eeuw is wederom in de moraal die rigting op den voorgrond gekomen, volgens welke de grondslag der moraal niet ligt in bijzondere openbaring, of metaphysische bespiegelingen, maar in de gevolgen der menschelijke handelingen en haren invloed op het geluk des menschen of der menschheid. Ik zeg des menschen of der menschheid, om de twee zoozeer uiteenloopende rigtingen, waarin de op de gevolgen steunende moraal zich

ontwikkeld heeft, aan te duiden. De eene daarvan stelt als maatstaf voor de handelingen den invloed op het geluk van den handelenden mensch zelven, de andere den invloed op het geluk der geheele menschheid. Het is hier de plaats niet, om over dit allerbelangrijkste onderwerp in eenige verdere beschouwing te treden, of over die rigting een oordeel uit te spreken. Ik wijs daarop alleen, om te doen opmerken, dat deze rigting der moraal niet in die wetenschap zelve uitgewerkt is, maar hare aanhangers gevonden heeft bij de staathuishoudkundigen, en door deze met hunne wetenschap, tot schade voor beide, is vereenigd. Vandaar vele staathuishoudkundige lessen, welke gebouwd zijn op den breeden grondslag van de moraal, maar van de moraal, zooals zij opgroeide tot een misgewas in hare vereeniging met de staathuishoudkunde.

Stellen wij ons nu de vraag, in hoe verre het werk van Prof. Vissering aan het vereischte, in mijne tweede stelling uitgedrukt, voldoet, dan meen ik te mogen aannemen, dat zijne bedoeling geweest is eene verzameling van regelen van gedrag te geven, gebouwd op de theorie der staathuishoudkunde. Doch onder den invloed van de Fransche staathuishoudkundig-zedekundige werken en van des schrijvers kennis van de overige takken van sociale wetenschap is zijn werk geworden, behalve de beschrijving van den maatschappelijken arbeid, eene proeve van op de gevolgen gebouwde moraal van het openbare leven, toegelicht en bevestigd door overwegingen der allerlei aard. De beoordeeling van het werk lost zich dus op in eene beoordeeling van des schrijvers opvatting van de utilitaire moraal, en in de toetsing van de gegevene beslissingen zelve aan de sociale wijsbegeerte. Wat het eerste aangaat, in het werk heerscht eene verwarring van de beide rigtingen van utilitaire moraal, hoe diep ook de klove zij, die haar scheidt. Daarin wordt blijkbaar niet opgemerkt hoe groot het verschil is, of de grondregel der moraal luidt: ‘Bevorder uw eigen belang en gij zult het algemeen belang bevorderen;’ of omgekeerd: ‘Bevorder het algemeen belang en gij zult het meest uw waarachtig eigen belang behartigen;’ of, om misschien naauwkeuriger te spreken, de schrijver meent die klove te kunnen dempen door een beroep op eene wonderbaarlijke maatschappelijke orde, welke den strijd der bijzondere belangen oplost in een harmonisch streven naar het algemeene welzijn. Dit is onmogelijk. De beide rigtingen der utilitaire moraal verschillen te veel, dan dat zij daardoor, ook

al ware zoodanige wonderbaarlijke orde aan te nemen, vereenigd zouden kunnen worden. In het eene geval toch wil de mensch zelf nimmer het goede, maar wordt het goede zijns ondanks, ja tegen zijn zin, door eene buiten hem werkende kracht tot stand gebragt. 's Menschen innerlijke wezen wordt door haar niet gelouterd, maar integendeel tot het toppunt van zelfzucht en zelfvergoding geleid. In het andere geval zou de mensch niet alleen het goede uitwerken, maar bovendien het goede willen; hij zou als redelijk wezen steeds meer en meer met bewustheid zijne handelingen naar het algemeene belang rigten. In het eene geval het goede *tegen*, in het andere *met* 's menschen wil, ziedaar eene tegenstelling, welke het bewijs, dat beide wegen tot dezelfde uitkomst leiden, ook al kon dit geleverd worden, niet vermag te verzoenen. Ik mag daarom ook kortheidshalve het bewijs achterwege laten, dat er nimmer grootere onwaarheid verkondigd is, dan die, dat het streven naar eigen belang (zonder de bijvoeging, voor zoo ver het door regt en zedelijkheid gebillijkt en bevolen wordt) noodzakelijk leidt tot verwezenlijking van het algemeene belang. Voor zoo ver dus de beslissingen in het voor ons liggende werk de moraal des openbaren levens bevatten, rusten zij op een door en door verkeerden grondslag, op eene onverzoenlijke tegenstelling; ofschoon ik verpligt ben er bij te voegen, dat de beste rigting der utilitaire moraal in de details overal de overhand heeft.

De tweede maatstaf van beoordeeling, de toetsing der beslissingen zelve aan de sociale wijsbegeerte, kan ik niet toepassen. Wel doe ik gaarne hulde aan des schrijvers overal doorstralende veelzijdige kennis; maar slechts bij uitzondering zou ik zijne beslissingen als werkelijke beslissingen van toegepaste sociale wetenschap kunnen toelaten. Bij elk vraagstuk zou een derde fundamenteel verschilpunt aan het licht komen, waaromtrent ik mijne meening hierboven in de derde stelling aldus uitgedrukt heb: ‘Vraagstukken der zoogenaamde practische staathuishoudkunde kunnen niet in het algemeen, maar altijd slechts met het oog op bepaalde toestanden beslist worden.’ Met eene overgroote meerderheid is de schrijver van een ander gevoelen. Hunne redenering is ongeveer deze: Men moet overal streven om den natuurlijken toestand te herstellen of tot stand te brengen. Elke schrede tot geheele of gedeeltelijke verwezenlijking van dat doel verdient onbepaalde goedkeuring. Historische toestanden beslissen alleen, hoeveel bij de heerschende meeningen

en belangen tot stand gebragt worden kan, niet wat wenschelijk zou zijn dat geschiedde. De wetenschap leert den natuurlijken toestand kennen, zij weet, hoe de zaken in den natuurlijken toestand geregeld zijn, zij stelt dus voor allen de doeleinden van het streven vast. Voorts toetst zij de bestaande instellingen aan dien natuurlijken toestand en beveelt hare omverwerping of afschaffing, wanneer zij daarmede niet overeenkomstig zijn.

Daarentegen omhels ik de meening van de voorstanders der historische rigting, dat van de bepaalde toestanden niet alleen afhangt wat verwezenlijkt kan worden, maar ook wat goed is. De theoretische gronden van deze stelling heb ik boven genoegzaam ontwikkeld, en ik kan mij dus hier bepalen tot het bewijs, dat de tegenovergestelde meening op eene dwaling gebouwd is. Die dwaling bestaat in eene verkeerde opvatting van de verhouding van 's menschen ideaal tot de werkelijkheid. Naar onze opvatting leert de mensch de gebreken van den tegenwoordigen toestand kennen, en tracht hij de oorzaken daarvan weg te nemen, hetzij door verandering van maatschappelijke instellingen, hetzij vooral door ontwikkeling van den mensch en opwekking van de in hem sluimerende krachten. De methode der tegenstanders is geheel anders. Zij stellen deductief vast, hoe de maatschappij in een idealen toestand ingerigt zou zijn, noemen die ideale maatschappij den natuurlijken toestand, en streven naar verwezenlijking van de vormen van die ideale maatschappelijke inrigting, voor zoo ver bereikbaar is. Het verkeerde dier methode valt onmiddellijk in het oog door beschouwing van analoge gevallen. Wij kunnen ons een denkbeeld vormen van de levenswijze van een volmaakt gezond mensch, maar het is absurd, wanneer men op dien grond aan de menschen als voorschrift gaf, volg die levenswijze en gij zijt volmaakt gezond. Volgens diezelfde methode, waarnaar men den staat voorschrijft b.v. om zich van alle inmenging in zaken van nijverheid te onthouden, kan men ook de afschaffing van politie en regtsmagt vorderen, want in een idealen toestand zijn beide overbodig.

‘Auch im Irrthum bewährt sich der begabte Mensch, sein Irrthum ist inconsequent,’ merkt Knies met treffende juistheid op, met het oog op de bekwame aanhangers der absolute staathuishoudkunde. Hoe bekwamer zij zijn, hoe meer zij door bijvoegingen als: ‘in 't algemeen, veelal, gewoonlijk’ enz. hunne voorschriften verzwakken, hoe meer zij uitzonderingen op uit-

zonderingen stapelen. Maar des te meer verzwakken zij ook hun eigen invloed, en laten zij de werkelijk practische vragen aan de routine over. Des te meer overtuigen zij ieder van de volslagene onwaarde van hun beginsel.

Ik mag deze beschouwingen eindigen met een voorbeeld, wat de practische staathuishoudkunde geworden is onder den invloed der drievoudige fundamentele dwaling. Het moge tevens hen troosten, die weeklagen, dat wederom zoo veel wordt afgebroken, zonder dat er iets voor in de plaats wordt gesteld.

Verondersteld, dat iemand, die geroepen is over de tegenwoordig hangende koloniale vraagstukken een oordeel te vellen, licht zoekt bij Prof. Vissering. Hij vindt dan in n°. 226: ‘De natuurlijke wetten der maatschappelijke ordening gelden noodzakelijk in elken maatschappelijken kring, en hare overtreding wordt overal met dezelfde gevolgen geboet;’ eene duistere stelling, doch eenigzins verduidelijkt door n°. 227: ‘De nadeelen, aan het bezit van koloniën verbonden, hebben dan ook voornamelijk hunnen oorsprong in de miskenning van die wetten, en in den waan, dat hier geheel verschillende regelen van staathuishouding zouden mogen gelden.’

Goed, denkt hij, *vivent les principes!* geen gedwongen arbeid, geene eenzijdige bepaling van het loon, geene gouvernements-cultures. Maar hij leest verder, en zijne zekerheid ontzinkt hem. N°. 228 leert hem, dat hij dan het onmogelijke wil. ‘Evenwel,’ vindt hij daar, ‘verkeeren vele koloniën in zulk eenen eigenaardigen en haast tegennatuurlijken toestand, dat het onraadzaam en zelfs onmogelijk zoude zijn, de beginselen der staathuishoudkunde onvoorwaardelijk toe te passen.’ Eveneens n°. 229: ‘Bij de meesten is de oorsprong zelf der Europesche vestiging, namelijk de gewelddadige overheersching, een beletsel tegen de zuivere toepassing van die beginselen,’ en n°. 230: ‘In sommige koloniën is de bevolking, die er zich gevormd heeft, uit zeer vreemdsoortige bestanddeelen zamengesteld, met allerlei verschil van ras, godsdienst, zeden, kennis, beschaving en onderlinge betrekkingen, zoodat er te midden der verwarring van begrippen en belangen, die daar heerscht, voor de toepassing van beginselen naauwelijks plaats schijnt.’

Tot welke dezer vele, meeste of sommige koloniën behoort Java? Ook bij zeer oppervlakkige kennis weet hij daarvan genoeg, dat hij zijn gevoelen wijzigt, wederom zijne beginselen

ter zijde stelt, en zich op hetzelfde standpunt bevindt als toen hij het boek opnam. Toevallig slaat hij zijn oog op de noot ter verklaring bij de laatste stelling gevoegd. En nu komt hij op den weg. Bedolven onder denkbeelden als: ‘toegeven aan vooroordeelen,’ ‘ontzien van godsdienstbegrippen en aloude gebruiken tegen beter weten aan,’ ‘noch onregt, noch geweld, noch willekeurige verkrachting van de natuurlijke ordening der maatschappij.... gelden tegen de waarheid,’ komt als een lichtstraal in de duisternis de waarheid tot hem. Hij erkent daaruit, dat de eenige wijze, om die vraagstukken te beslissen, is de studie der Javaansche toestanden, de opsporing der oorzaken van de daar bestaande gebreken en van middelen tot verbetering, welke daar uitvoerbaar zijn en geene andere beginselen, waarop die maatschappij gebouwd is, ondermijnen.

Beide rigtingen der staathuishoudkunde brengen dus inderdaad reeds nu even ver. Beide moeten de concrete toestanden bestuderen. Alleen blijft er dit onderscheid. De historische rigting is zich bewust, dat haar veel ontbreekt; zij verblindt hare aanhangers niet, en wijst onmiddellijk de ware punten van beslissing aan. De absolute rigting daarentegen wijst die eerst nadat eene bittere ondervinding is opgedaan, nadat eerst het vaste vertrouwen, dat zij door hare schijnbare kracht inboezemt, ontzonken is; en op zijn best leert zij dan nog de waarheid in strijd met hare beginselen. Voor zoo ver zij dit gedaan heeft, blijven hare vruchten ook, nadat hare beginselen gevallen zijn. De vele waarheden, door hare talrijke talentvolle aanhangers, al is het dan in strijd met hunne beginselen, aan het licht gebragt, blijven voor allen kostbare bouwstoffen, al moeten wij de gronden, waarop zij tot dusverre aangenomen zijn, onvoldoende verklaren, of de wijze van rangschikking in het wetenschappelijk systeem afkeuren.

Groningen, Nov. 1862.

M^{r}. S. VAN HOUTEN.

In 't Gooi.

Bekoorlijk is het aanzienlijke dorp Hilversum gelegen in het prachtige Gooiland. Verscholen achter eene golvende heuvelrij, rust het oog met welgevallen op de zware bosschen die het als insluiten, en die eene verscheidenheid van houtgewas aanwijzen, zoo als men maar weinig in ons vaderland aantreft. Slank rijst het statige naaldhout uit den bemosten grond, en welig groeit daarnaast het groenend eikenhout, dat zoo rijke schakeringen aanbiedt in zijn bontgekleurd loof. Weinig verder, en het golvend graan gaat als gebukt onder den zwaren last der rijkgeladen aren, terwijl het krachtig vee in welgevulde leden en helderen glans van huid een goed getuigenis aflegt van de rijke weiden. Geen wonder dan ook, dat de vermogende stedeling gaarne in zoo liefelijk een oord zijne verpoozing zoekt van het drukke stadsgewoel, en dat hij door zijne sierlijke woningen niet alleen de bevalligheid van het landschap verhoogt, maar dat hij ook de welvaart der bewoners, in wier midden hij zich verlustigt, gaarne verhoogen wil. Gelukkig zullen dan ook velen alligt de bevolking noemen die daar woont, in een landschap zoo rijk gezegend door de natuur, en zoo geliefkoosd eene plek door al wat rijk en magtig is in den lande. Daar zal geene behoefte onbevredigd blijven, daar althans zullen welvaart en tevredenheid, zoo meent men voorzeker, heerschen.

Helaas! het tegenovergestelde is eene maar al te treurige waarheid en in eene al te scherpe tegenstelling met die schoone natuur. Te midden van al die landelijke kalmte, dien uiterlijken schijn van welvaart, rijkdom en tevredenheid leeft eene bevolking, waarvan het eene gedeelte krachtig, bloeijend, welvarend, onafhankelijk is en voorspoed geniet, wier vlijt door de zegeningen van gezondheid en een lang leven bekroond wordt,

terwijl het andere gedeelte, bij evenveel werkzaamheid, een ellendig bestaan voortsleept. 't Is de landbouwer en de fabriekarbeider, die zoo scherp een contrast met elkander vormen in welvaart, toch door een ieder te verkrijgen die werken wil en werken kan. In tegenstelling met den landbouwer ziet men daar de fabriekarbeiders, bij groote productiviteit, een zoo aanzienlijk sterftecijfer opleveren, dat hun aanwas naauwelijks merkbaar is. Zij leven enkel voor den arbeid, maar kwijnen onder den arbeid weg, ja, bezwijken door den arbeid. Ongelukkig door de tyrannie en de onkunde van anderen, ongelukkig door eigen onmagt en onwetendheid, zondigen zij tegen de wetten van het leven en worden daarvoor gestraft... met een vroegtijdigen dood! Voor hen geen natuurschoon, geene gezondheid en welvaart, voor hen geen vrede met het leven! Alleen 's levens schaduwzijde schijnen zij te mogen kennen. Hun leven is van den beginne tot aan het graf, een onafgebroken strijd tusschen harden arbeid, ziekte, kommer en ellende.

Is die schildering niet overdreven? Ik zal maar weinige feiten behoeven mede te deelen om, helaas! een ieder tot de overtuiging te brengen, dat mijne uitspraak juist was. Maar wanneer ik daarin slaag, dan vraag ik niet alleen medegevoel voor die ongelukkigen, maar medewerking om hunnen rampzaligen toestand te verbeteren. Niet giften en aalmoezen, geene ziekelijke philanthropie roep ik voor hen in, maar die hulp, welke op wetenschappelijke gronden rust. De ongelukkige moet door eigen kracht zich opheffen, en de vruchten van eigen arbeid moeten hem die kracht schenken. Maar anderen, meer vermogenden dan hij, moeten hem daartoe de gelegenheid openen. Zijn arbeid zelf moet verbeterd worden, de misbruiken aan dien arbeid verbonden en waaronder hij gebukt gaat, moeten wegvallen. En dat kan geschieden, wanneer ook de nijverheid, waarin hij zijn bestaan zoekt, deelen mag in de groote vorderingen die juist op het industriëel terrein in de laatste jaren gemaakt zijn, verbeteringen die niet alleen de productie vermeerderen, maar die daarenboven het lot der producenten zoo verblijdend ten goede keeren.

Moge mijne schets van den toestand der Hilversumsche fabriekarbeiders de belangstelling in hun lot ook maar van enkelen in den lande wekken die niet alleen helpen willen, maar die ook helpen kunnen, daar waar niet de vernederende aalmoes maar billijk loon voor degelijken arbeid gevraagd wordt, dan zal ik ruimschoots voldoening vinden voor mijn langdurig en moeitevol onderzoek.

I.

Het hoofdmiddel van bestaan der bevolking van Hilversum is de tapijt- en katoen-industrie. Zeven en twintighonderd personen van verschillenden leeftijd en van beide seksen zoeken daarin hun brood. De tapijtindustrie gebruikt 1593 personen, terwijl in de katoen- en baaiindustrie 255 menschen werkzaam zijn.

De werklieden in de tapijtindustrie gebezigd, worden onderscheiden in spinners en spinsters, spoelers, calfacters en wevers. Hun arbeid geschiedt deels aan huis, deels in de fabrieken. Het spinnen is geheel huisarbeid; 935 personen van beider geslacht, tusschen de vijf en de tachtig jaren, waaronder 820 spinsters, houden zich daarmede bezig, afzonderlijk of wel gemeenschappelijk in de zoogenaamde spinwinkels. Het spoelen en weven geschiedt genoegzaam geheel in de fabrieken: 368 wevers en 127 spoelers zijn daarmede werkzaam, terwijl maar 30 wevers en spoelers aan huis werk vinden. De spinners en spinsters, die den slechtst betaalden en ongezondsten arbeid verrigten, maken het ellendigste gedeelte der bevolking uit. De spinner draagt den stempel van zijnen vervelenden en ongezonden arbeid op zijn gelaat, in geheel zijn uiterlijk, in zijne spraak, in zijn karakter, in zijn gang, in al zijne handelingen. Of ge er een of honderd ziet, bij eene naauwlettende beschouwing vertoonen ze allen dezelfde eigenschappen, dezelfde gebreken, hetzelfde verval. Één voorbeeld uit velen! Het is een knaap van tien jaren. Hij is niet grooter dan een kind uit onzen burgerstand van naauwelijks zes jaren en heeft eene lengte van 1065 strepen. Het tane, kleurlooze vel ligt gerimpeld over het beenige gelaat. Uitgeteerd is het ligchaam en spits toeloopend de borst; wezenloos het gelaat en heesch de stem, gedurig door een korten kuch afgebroken, terwijl de oogen alleen gluipend worden opgeslagen. Het onreine haar is bedolven onder eene laag spinvezels, en zoowel de gescheurde linnen broek en het vuile katoenen hemd als de afzigtelijke en gezwollen voeten, wekken uw medelijden op voor het arme kind dat niet in de spelen van zijnen leeftijd de dagen zijner kindschheid doorbrengt, maar dat reeds vroeg, barrevoets, op een vochtigen steenen grond, den geheelen dag aan het spinnewiel staat te draaijen en te treden, gehuld in wolken van stof. Naauwelijks had de hand vastheid genoeg om een voorwerp aan te vatten, of men had

hem de lok koehaar in de vingeren gegeven, om die tot een draad uit te spinnen.

Wat men van den spoeler kan verwachten, die uit zulk een spinner voortkomt, laat zich gemakkelijk begrijpen. Hij verschilt van dezen slechts in jaren, niet in physieke ontwikkeling. Zijn arbeid, hoewel minder ongezond en vernietigend, heeft vooral door de omstandigheden waaronder hij dien verrigt, nogtans zoovele schadelijke momenten die de krachtige ontwikkeling van het ligchaam beletten, dat hij, tegen de jaren der manbaarheid, meestal de krachten en de physieke ontwikkeling mist om een werk te verrigten dat, bij meer verdiensten, meer mannelijke kracht en vaardigheid van hem vordert. Alleen door den drang der noodzakelijkheid aanvaardt hij een werk, waartegen zijne geringe krachten en zijn teedere ligchaamsbouw niet bestand zijn. Hij wordt wever.

Wat bij den spinner en spoeler zich als sporen vertoonde, treedt bij den wever in al zijne vreeselijke volkomenheid op den voorgrond. De wever in Hilversum is een waar toonbeeld van verval. Hij draagt de trekken daarvan duidelijk op zijn gelaat, die hem ouder doen schijnen dan hij werkelijk is; hij toont ze in zijn wankelenden gang, in zijn gebogen rug, in geheel zijn ligchaamsbouw, in de onafgebroken kuch, in de vermagerde borstkas, die organen huisvest zóó ziek, dat zij ieder oogenblik zijn leven in gevaar dreigen te brengen en hem meestal in de kracht zijner jaren aan de vreeselijke longtering of andere haastig verloopende long- of borstziekte ten grave doen dalen.

Zoo zijn het klier- en tal van andere ziekten, den kinderlijken leeftijd eigen, die het eerst post vatten bij het zwakke en verwaarloosde kind uit dien stand. Mijne onderzoekingen hebben mij geleerd, dat in de laatste 10 jaren, 843 kinderen beneden de vijf jaren, of 67 pCt., dat is meer dan ⅔ van het totaalsterftecijfer onder dien stand, den cijns aan den dood moeten betalen. Met de overblijvenden gaat het niet veel beter; konden zij in de eerste jaren huns levens aan den schadelijken invloed van hunne omgeving weêrstand bieden, later, als zij zich tot het ongezonde en overmatig inspannende werk zetten, ontwikkelen zich de kiemen van ziekten, welke op meer gevorderden leeftijd tot rijpheid komen, en den nijveren handwerksman in den bloei zijns levens, bezwaard met een talrijk gezin, uit den kring van zijnen arbeid en van zijne geliefde betrekkingen, door den dood wegrukken. Men verwachte van

mij hier geenzins eene dorre en voor den lezer alles behalve aanlokkende opsomming of beschrijving van de reeks van ziekten en gebreken waaraan de verschillende soorten van werklieden in de Hilversumsche industrie blootgesteld zijn en die veeltijds hun leven in gevaar brengen[1]. Alleen de vreeselijke longtering zij genoemd, die op lateren leeftijd onder de volwassen arbeiders zulke hevige verwoestingen aanrigt; die de rijen dier nijveren gedurig doet dunnen, en een aantal zwakke weduwen, met een talrijk en zwak kroost belast, aan de diepste ellende ter prooi laat. 't Is gebleken, dat jaarlijks 43 pCt. der overledenen uit dien stand aan deze ziekte sterven!

Verwonderen moet het ons dan ook niet, dat bij het heerschen van kwaadaardige ziekten, - 't geen in die gezonde streek genoegzaam elk jaar plaats heeft! - zij de eersten zijn die aangetast worden en onder welke de dood het meest zijn zeis rondwaart.

Verwonderen moet het ons niet, dat, ofschoon die bevolking telkens nieuwen aanvoer erlangt, zij nogtans geene vermeerdering ondergaat.

Verwonderen moet het ons niet, dat zij bij alle andere burgers dier gemeente in alle opzigten ten achteren staan, dat zij niet groeijen, bloeijen en welvarend zijn.

Men veroorlove ons deze drie stellingen met eenige cijfers, aan officiëele stukken ontleend en door naauwgezette studie verkregen, nader toe te lichten.

Tot staving van onze eerste stelling zullen wij, - als nog versch bij het volk in het geheugen, - ons slechts tot de epidemiën der laatste zeven jaren bepalen. In 1855, bij het heerschen van eene mazelen-epidemie, maakten de overledenen beneden den leeftijd van tien jaren meer dan de helft van het totaalsterftecijfer uit: 196 van de 281; het contingent aan de mazelen bezweken, werd voor het grootst gedeelte door den fabriekarbeidersstand geleverd. In 1857 brak eene typhus-epidemie uit, die onder elken leeftijd zijn geduchten invloed deed gelden. Onder een aantal van 725 personen, die door deze vreeselijke ziekte aangetast werden, behoorden 393 tot den handwerkstand en daarvan waren weder 372 uit de klasse der fabriekarbeiders; 1 van de 12 aangetasten bezweek. In 1858

1 Den belangstellenden lezer verwijs ik tot dit einde naar mijn opstel, geplaatst in het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, onder den titel: ‘de Hilversumsche Industrie’ (eene hygiënisch-sociale studie), Jaarg. 1862.

woedde er weder eene pokken-epidemie; deze spaarde evenmin kinderen als volwassenen. Van de 261 personen, die door deze gevaarlijke en afzigtelijke ziekte bezocht werden en niet ingeënt waren, stierven 43, dus 1 van de 6. Van de 401 personen, welke in deze epidemie aangetast werden, bezweken er 60. Vreeselijk waarde de dood rond in de woningen der fabriekarbeiders. Ook in de volgende jaren bleef die gemeente niet verschoond van besmettelijke of kwaadaardige ziekten, zonder dat deze evenwel vele offers door den dood eischten.

Eenige cijfers, aan de registers van den Burgerlijken Stand ontleend, zullen onze tweede stelling bewijzen.

De zekerste weg om den toestand eener stationaire bevolking te leeren kennen is, om het geboortecijfer en het sterftecijfer in een zeker tijdvak tegenover elkander te plaatsen, het plus of minus te vergelijken met het cijfer der feitelijke bevolking in de beide uiterste jaren van onderzoek, uit welk verschil dan de toe- of afneming der bevolking door immigratie of emigratie moet blijken. Wanneer wij dit op de bevolking van Hilversum toepassen en in de eerste plaats op hare verschillende bestanddeelen, dan zien wij dat van 1850-1859, bij den fabriekarbeidersstand, het aantal sterfgevallen 58 grooter was dan dat der geboorten, terwijl omgekeerd, bij de daglooners, het geboortecijfer dat der sterfte met 19, bij de landbouwers met 70 en bij de overige burgers (neringdoenden en andere beroepen uitoefenenden) met 302 overtrof. Wij hebben hier alzoo eene feitelijke vermeerdering der stationaire bevolking van 333 zielen. Trekken wij daar af eene overmatige sterfte van 91 personen bij het vlottende deel der bevolking, den eigenlijken rentenierssstand, dan verkrijgen wij een totale vermeerdering der bevolking van slechts 242 zielen. Het voordeelig verschil in het bevolkingcijfer van 1850 en 1859 bedraagt evenwel een aantal van 296 zielen, zoodat men voor de immigratie een cijfer van 54 zielen moet aannemen. Wij erlangen alzoo voor de geheele bevolking eene jaarlijksche vermeerdering van slechts 29 zielen, of 1 op de 198 inwoners. Deze weinige cijfers moeten ons dadelijk treffen, daar zij ons duidelijk het bewijs leveren van de ongelijke verhouding, waarin het eene gedeelte der bevolking tot het andere staat. Wanneer wij toch den fabriekarbeidersstand met de andere groep, den zoogenaamden neringdoenden stand, die alle beroepen omvat, vergelijken, dan zien wij de meest uiteenloopende verschillen; bij den een achteruitgang van 58 zielen, bij

den ander een vooruitgang van meer dan 300. In weêrwil dat de fabriekarbeidersstand een genoegzaam gelijk aantal zielen telt als de neringdoende, zoo stond bij den een, in dit tienjarig tijdvak, een aantal geboorten (zonder de levenloos aangegevenen) van 1184 tegen eene sterfte over van 1242 zielen; bij den ander had men een geboortecijfer van 865 tegenover een sterftecijfer van slechts 557 zielen. Bij den een dus een snellen aanwas tegenover eene aanzienlijke sterfte, bij den ander eene langzame toeneming tegenover eene geringe sterfte; bij den een de meest abnormale, bij den anderen de natuurlijke verhouding van den loop eener bevolking.

Ook onze derde stelling wenschen wij door eenige cijfers nader op te helderen, die wij niet dan na een naauwgezet onderzoek hebben kunnen verkrijgen. Kortelijk geven wij daarvan alleen de uitkomsten.

In de eerste plaats het bewijs dat de fabriekarbeiders bij de overige bevolking in physieke ontwikkeling ten achteren staan[1]. Om over dit punt zekerheid te verkrijgen, hebben wij een zeker aantal kinderen uit de onderscheidene standen der bevolking van Hilversum, tusschen den leeftijd van 6-14 jaren en van beider geslacht, gemeten, en die in twee groepen verdeeld, 1°. de kinderen van fabriekarbeiders, die al of niet tot fabrieksarbeid gebezigd worden, en 2°. kinderen van alle overige burgers. En ten einde na te kunnen gaan in hoeverre de maatschappelijke welvaart op die ligchaamsontwikkeling van invloed zou kunnen zijn, hebben wij 5 klassen, als zoovele trappen van socialen toestand aangenomen, als: *ellende, armoede, behoeftig, burgerlijk* en *rijk*.

De slotsom[2] van ons onderzoek komt op het volgende neder:

1. De kinderen der fabriekarbeiders staan verre ten achteren in lengteontwikkeling bij hen, wier ouders andere beroepen uitoefenen (de jongens gemiddeld 54 strepen, de meisjes 81).

2°. Dat verschil is grooter, naarmate de kinderen der fabriekarbeiders zelve tot den fabrieksarbeid gebezigd worden.

1 Over de intellectuele ontwikkeling en de andere psychische eigenschappen, benevens de economische welvaart, waarin die stand bij de anderen ten achteren is, zullen wij later spreken.

2 Meer uitvoerig hebben wij dit onderwerp behandeld in de ‘Schat der Gezondheid, 1862,’ blz. 193 en volgg.

3°. De verhinderde wasdom is bij de spinners en spoelers op den leeftijd tusschen 9 en 13 jaren meer in het oog loopend, dan bij de spinsters van dien leeftijd.
4°. Bij gelijken leeftijd, is het verschil tusschen de ligchaamslengte der jongens uit den fabriekarbeidersstand en die wier ouders andere beroepen uitoefenen, grooter dan de meisjes, ook tot beider stand behoorende.
5°. Het verschil in ligchaamslengte is, bij gelijke mate van welvaart, meest altijd ten nadeele der kinderen van fabriekarbeiders. Minder merkbaar wordt dat verschil, waar de kinderen van fabriekarbeiders, bij overigens gelijke mate van welvaart met de anderen, zelve niet werken; zoodat hier minder de mate van welvaart dan de vroegtijdige arbeid als oorzaak van den beletten wasdom moet aangemerkt worden.

Wat wij hier op den kinderlijken leeftijd ontwaarden, zagen wij in gelijke mate op meer gevorderde jaren, bij het onderzoek der lotelingen, plaats grijpen. Wij kunnen alzoo met genoegzame zekerheid aannemen, dat de fabriekarbeider tot zijn twintigste jaar in lengteontwikkeling bij de overige bevolking achterstaat.

Om in de tweede plaats duidelijk te maken, dat de fabriekarbeidersstand in alle andere opzigten, ook in physieke welvaart, bij de andere klassen van burgers achterstaat, zouden wij in zeer ingewikkelde en uitvoerig vergelijkende statistieke becijferingen moeten treden; daar ons dit hier minder gepast voorkomt, zullen wij weder alleen eenige uitkomsten van ons onderzoek[1] mededeelen.

De physieke welvaart, de kracht eener bevolking, openbaart zich voornamelijk in drie perioden van het leven en wel, in eene betrekkelijk gunstige sterfteverhouding op den kinderlijken, mannelijken en meergevorderden leeftijd, zoodat minder kinderen beneden een zekeren leeftijd sterven en er meer kans voor de overblijvenden bestaat op het bereiken van een middelbaren leeftijd, waardoor het cijfer van den gemiddelden levensduur stijgt.

Wij hebben reeds hierboven gezegd, dat de sterfte van de kinderen der fabriekarbeiders beneden 5 jaren 67 pCt. bedraagt van het totale sterftecijfer in het tijdvak van 1850-1859, voor den dagloonersstand 59 pCt., voor den neringdoenden

1 Zie Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, Jaarg. 1862, het opstel getiteld: De bevolking van Hilversum in verband tot hare industrie.

stand 52 pCt. en voor den landbouwersstand 30 pCt. en derhalve tusschen den eersten en laatstgenoemden stand een verschil aantoont van 37 pCt. of eene dubbel zoo aanzienlijke sterfte.

Van de overblijvenden valt de relatieve sterfte op den mannelijken leeftijd weder even ongunstig voor den fabriekarbeidersstand uit, daar tusschen den leeftijd van 20 en 50 jaren bij dezen 49 pCt. sterft, terwijl die verhouding, bij de daglooners en neringdoende standen slechts 24 pCt. en bij den landbouwersstand 16 pCt. bedraagt.

In verband hiermede zien wij, als een ongunstig teeken, de sterfte in latere levensperioden bij den fabriekarbeidersstand dalen, terwijl die bij de andere standen geleidelijk toeneemt. Zoo is wederom de sterfteverhouding der overgeblevenen, tusschen den leeftijd van 50-70 jaren, bij den eerstgenoemden 26 pCt., bij den dagloonersstand 39 pCt. en bij den landbouwersstand 35 pCt. Alleen met de sterfteverhouding van den neringdoenden stand komt die van den fabriekarbeidersstand op die periode het meest overeen, maar overtreft haar toch weêr met 1 pCt.

Hoe grooter eindelijk het aantal individuën is dat de uiterste grens des levens bereikt, des te gunstiger verschijnsel voor den welstand eener bevolking. Wanneer wij dat bewijs zoeken door de percentsgewijze sterfteverhouding der onderscheidene standen naast elkander te plaatsen, dan zien wij dat in het genoemde tienjarig tijdvak, uit den fabriekarbeiderstand, tusschen den leeftijd van 70 en 100 jaren slechts 10 pCt. sterven, terwijl de sterfte in den neringdoenden stand 23 pCt., in den dagloonersstand 26 pCt. en in den landbouwersstand 44 pCt. bedroeg. De kans om de uiterste grens van het leven te bereiken, is voor den landbouwersstand, die in dezelfde gemeente woont, alzoo meer dan viermalen grooter dan voor den fabriekarbeidersstand!

In een onmiddellijk verband met het aangevoerde staat de gemiddelde levensduur, als het product van het aantal individuën, die een betrekkelijk hoogen ouderdom hebben erlangd. Groot zijn hier wederom de verschillen, zoowel ten opzigte van de onderscheidene standen, als van den gemiddelden levensduur der overledenen beneden en boven den leeftijd van 5 jaren. De uitkomsten zijn de volgende. De gemiddelde levensduur der overledenen uit den fabriekarbeidersstand was 15½ jaar, uit den dagloonersstand 23½ jaar, uit den neringdoenden stand 32 jaren

en uit den landbouwersstand 50½ jaar. Alzoo wederom een verschil, van de eersten met de laatsten, van 35 jaren. En waaraan die enorme verschillen wederom te wijten zijn blijkt, als wij den gemiddelden levensduur van de overledenen boven den leeftijd van 5 jaren berekenen, en daarvoor vinden wij bij den fabriekarbeidersstand een gemiddelden ouderdom van 41 jaren, bij den neringdoenden stand van 52 jaren, bij den dagloonersstand van 54 jaren en bij den landbouwersstand van 67½ jaar. Hier loopen de twee uitersten niet zoo ver uiteen; het verschil is hier iets meer dan een derde. Het aanzienlijke overwigt van de kindersterfte bij den eenen of anderen stand is hier alzoo oorzaak, dat de bovengenoemde cijfers zoozeer uiteenloopen. Nog duidelijker springt dit in het oog, als wij de kindersterfte in verhouding van de bevolking brengen en voor elken stand afzonderlijk berekenen. Wij vinden dan bij den fabriekarbeidersstand eene verhouding van 1 sterfgeval op 32 inwoners, bij de neringdoenden van 1 op 83 en bij den landbouwersstand van 1 op 151 inwoners. Waarlijk, wij gelooven onze stelling door geene treffender cijfers te kunnen bewijzen, en wij durven alzoo vertrouwen dat men ons na het aangevoerde niet van overdrijving zal beschuldigen als wij de meening toegedaan zijn, dat hier aan eene ontaarding, aan een algemeen verval van eene bevolking in hare edelste elementen moet gedacht worden.

Nog zijn wij echter niet aan het einde van onze schets; wij hebben alleen de materiële, de somatische zijde van het evenbeeld Gods in het licht gesteld. Wij moeten ook aan de hoogere, zedelijke en verstandelijke eischen regt laten wedervaren, en dan zal het ons blijken, dat het ook hier niet veel beter gesteld is.

Eene karakterschets te geven van die klasse van arbeiders, behoort gewis niet tot het gemakkelijkste deel van onze taak. Onverschilligheid aan den eenen kant, terughoudendheid, uit voortdurend wantrouwen voortgesproten, aan den anderen kant, zijn de hoofdkenmerken van het karakter dier lieden, en vandaar is het zoo moeijelijk om in het gemoed van dien man uit het volk te lezen.

Onverschilligheid noemden wij in de eerste plaats. Dit gebrek aan levensenergie openbaart zich in alles wat hem van verre of van nabij belang moest inboezemen. Belangstelling in het lot van vrouw en kinderen, in eigen toekomst en in die der zijnen moet men bij hem niet zoeken. En wanneer die nog bij den jeugdigen arbeider, die zich eene toekomst van een aanstaand

huwelijksleven droomt, moge aanwezig zijn, de verdrietelijkheden aan zijn gehuwden staat verbonden en de wijze waarop hij in het onderhoud der zijnen moet voorzien, doen al zijn ijver zoo verflaauwen, dat hij het doel des levens - zoo hij dat kende? - geheel voorbijziet en het hem genoeg is het bestaan van het redelooze dier te leiden. Hij werkt om het leven te behouden, - hoe ellendig het bestaan ook zij dat hij voortsleept! - hij leeft louter voor den arbeid. Hij werkt zijne taak elken dag, en is die volbragt, dan geeft hij zich aan eene trage rust over. Met moeite kan men hem aan het werk krijgen, en daarom wordt in de eerste dagen der week meer geluijerd dan gewerkt. De arbeid geschiedt geheel werktuigelijk, zuchtende en klagende, met wrevel in het hart, zonder lust, zonder ijver, zonder liefde. Een bekwaam werkman, die de geheimen van zijn beroep verstaat, wordt hij nooit. Vraagt men hem iets omtrent de inrigting en werking van de machine die hij in beweging brengt, dan zal hij noode tot eene verklaring er van in staat zijn. Van de vorderingen en verbeteringen in de industrie waarin hij werkzaam is, weet hij niets; hij arbeidt, zoo als hij het van zijn vader geleerd heeft en zoo als deze het zijn leven lang deed, en zoo als hij het op zijne beurt weder had afgezien. Vandaar die ledigheid van hoofd bij verspilling van ligchaamskrachten; vandaar die lusteloosheid bij den arbeid, die zich tot in de bewerkte stof uitspreekt.

Gaan wij hem buiten de werkplaats na, dan ontwaren wij dezelfde onverschilligheid en lusteloosheid in zijne gedragingen. Is het dagwerk volbragt, dan hunkert hij naar het bed (?) of de kroeg. Hier tracht hij vaak door het overmatig gebruik van sterken drank de zorgen des levens te verdrijven, of liever, hij tracht daardoor te voorkomen om met angstige zorgen voor de toekomst gekweld te worden. Zijn zedelijk gevoel is meestal tot zulk een laag peil gedaald, dat hij er zich niet eens om bekommert of hij het brood voor den dag van morgen wel zal hebben[1]. Hij heeft geleerd zich te behelpen met minder dan het noodzakelijkste, en daar waar hem dit weinigje zelfs ontbreekt, weet hij dat de openbare en bijzondere liefdadigheid hem niet in den steek zullen laten. Hij deinst niet terug om de aalmoes aan te nemen en het brood der liefdadigheid aan vrouw en kin-

1 Het spreekt van zelf, dat wij hier slechts op den algemeenen regel doelen en voornamelijk de laagste doch talrijkste soort van fabriekarbeiders op het oog hebben.

deren uit te deelen. Beurtelings eet hij brood door genade en dat door het zweet des arbeids verkregen. Zoo zijn er, ja zoo zijn er velen! Het zijn degenen, die zich aan twee andere hoofdondeugden vaak schuldig maken, dronkenschap en misbruik van vertrouwen.

Wij aarzelden lang, eer wij konden besluiten om de vermelding van die twee hoofdondeugden aan het papier toe te vertrouwen; maar zij staan in een te naauw verband tot oorzaken en gevolgen, welke in de levenswijze der arbeiders en de exploitatie van deze industrie hun grond hebben, dan dat wij die hier achterwege mogten laten. Cijfers zullen daarenboven ons beweren bewijzen.

Raadplegen wij in de eerste plaats de registers van den gemeente-ontvanger, dan zien wij in 1856 eene hoeveelheid van 22,902 N. kannen jenever verimpost, genoegzaam geheel ter dienste van de slijters (kroeghouders). In 1858 is de hoeveelheid veraccijnsde jenever eenigzins afgenomen, omdat de belasting verhoogd was; zij beliep toen eene hoeveelheid van 20,000 N. kannen, doch sinds dien tijd is de veraccijnsde invoer telkenjare weder met 7000 toegenomen; in 1859 bedroeg hij 29,500 N. kannen en in 1860 35,500. En ten bewijze, dat die cijfers niet op enkele jaren van toepassing zijn, kunnen wij hierbij ook de opgaven van den rijksambtenaar, belast met de inning van den accijns op het gedistilleerd, voegen, waaruit blijkt, dat van 1842-1861 jaarlijks gemiddeld 23,909 N. kannen binnenlandsch gedistilleerd zijn ingevoerd, zonder nog te rekenen de hoeveelheid die op geleibiljet is ingevoerd en waarvan de rijksaccijns elders is betaald. Hierbij is nog niet eens opgenomen wat van naburige gemeenten binnengesmokkeld wordt, 't geen aanzienlijk is. In 1860 is - alleen het verbruik in 't klein gerekend - per hoofd 24 N. kannen of ƒ 23.19 aan sterken drank verbruikt. Door de arbeidende klasse is van 1842-1861 jaarlijks gemiddeld voor ƒ 22,952.64 aan sterken drank uitgegeven, en in 1856 eene som van ƒ 21,985.82, in 1858 van ƒ 21,000.-, in 1859 van ƒ 28,320.- en in 1860 van ƒ 34,080.- in de kas van den kroeghouder gestort, terwijl daarvoor in de dorpskas in 1856 ƒ 4,222.26, in 1858 ƒ 4,000.-, in 1859 ƒ 5,900.- en in 1860 ƒ 7,100.- is gekomen! Die toeneming van het verbruik van sterken drank staat evenwel geenszins in verhouding tot de toeneming der bevolking in dit tijdvak, evenmin als met de vermeerdering van welvaart; integendeel. Tot

staving daarvan achten wij hier wederom enkele cijfers noodig. Door de Armbesturen der drie voornaamste gezindheden (R.-Cath., Herv. en Bisschoppelijke Clerezy), waaruit de bevolking van Hilversum bestaat, werden in 1825 bedeeld:

80 gezinnen of 301 personen met eene som van ƒ 6117; in 1855 werden bedeeld:

183 gezinnen of 652 personen, tot een bedrag van ƒ 10,536.

In 1825 vertegenwoordigde die bevolking een aantal van 3888 zielen. In 1855 bedroeg zij 5473 zielen.

Vergelijken wij nu de vermeerdering der bevolking in genoemd een en dertigjarig tijdvak met de vermeerdering van het aantal bedeelden en de kosten daaraan besteed, dan krijgen wij de volgende pCtsgewijze verhouding.

Vermeerdering der bevolking	40 pCt.
Vermeerdering der bedeelde gezinnen	128 pCt.
Vermeerdering der bedeelde personen	116 pCt.
Vermeerdering der bedeelingskosten	72 pCt.

Uit deze cijfers blijkt de verminderde welvaart der arbeidende klasse duidelijk genoeg.

In 1825 geschiedde de ondersteuning alleen van wege de Armbesturen en bedroeg de totale bedeelingsom ƒ 6117. In 1855 erlangden de behoeftigen ook onderstand van drie andere Vereenigingen, door weldadige burgers opgerigt, en bedroeg de totale som in gelden en geldswaarde uitgereikt ƒ 12,368, een cijfer, dat men als het gemiddelde van de bedeelingen der laatste tien jaren kan aannemen.

Een andere maatstaf om de toe- of afneming van de welvaart der arbeidende klasse te leeren kennen, levert ons het bedrag der ingebragte en geloste panden in de Bank van Leening. Zie hier weder een paar cijfers:

	1858.	**1859.**	**1860.**
Ingebragt	9614	10025	10325 panden.
Gelost	7650	7840	7900 panden.
Verkocht	1964	2185	2425 panden.

Het aantal panden dat niet gelost wordt, is dus jaarlijks met 300 toegenomen; eene vermeerdering, die ook voor de voorgaande jaren geldt.

Dat dit aantal panden voornamelijk door den handwerksman gemaakt werd, blijkt daaruit, dat 950 van de 1000 beneden de ƒ 10 zijn. De rente daarvan bedraagt 12 pCt.

Ook hier wijzen de cijfers dus op achteruitgang. Maar nog meer zal dit in het oog springen, als men overweegt, dat de meeste panden ingebragt worden om aan de behoeften van het oogenblik te voldoen en de geleende som slechts strekken moet om in het dagelijksch onderhoud voor het gezin te voorzien, niet om daarmede een winstgevenden handel te drijven. De 12 pCt. zijn dus geheel verlies, dat zeer aanzienlijk is als men nagaat dat het grootste aantal weekpanden zijn (gewoonlijk de zondagkleeren van het gansche gezin).

Naast den bloei van de Bank van Leening staat een werkelooze toestand van twee andere nuttige inrigtingen, wier bloei van de welvaart der arbeidende klasse zou getuigen. De sedert jaren te Hilversum gevestigde Spaarbank bestaat daar alleen in naam, en nog nooit heeft zij eene bijdrage van een fabriekarbeider ontvangen; evenmin is van de Hulpbank door den fabriekarbeider ooit gebruik gemaakt, omdat deze geen waarborg kan leveren het geleende geld terug te zullen geven.

Eindelijk de cohieren der belastingschuldigen raadplegende, ontwaart men, dat - in ronde sommen - van de 1260 hoofden van huisgezinnen, die in deze gemeente als zoodanig zijn aangeslagen, slechts 520 betalende zijn.

Deze feiten bewijzen blijkbaar eene geringe mate van welvaart die onder de arbeidende klasse, waarvan de bevolking aan de fabrieken verbonden het grootste gedeelte uitmaakt, te Hilversum heerscht.

Ongaarne zouden wij den uitslag onzer nasporingen aangaande de andere nog hierboven genoemde ondeugd mededeelen.

Aarzelden wij reeds den fabriekarbeider als een losbandige, als een dronkaard, aan de kaak te moeten stellen, eene huivering overvalt ons nu wij hem als een eerlooze zouden moeten veroordeelen, die misbruik maakt van het hem geschonken vertrouwen. Helaas! het misbruik van het eerste heeft vaak dat van het laatste ten gevolge. Maar de ervaring leert, helaas! dat dronkenschap tot nog dieper zedelijk verval van den mensch leidt en dat de dronkaard, wien de middelen ontbreken om aan zijn heilloozen hartstogt te voldoen, al zeer spoedig tot oneerlijkheid overslaat en een misdadiger, een dief wordt. Wij hebben bij het kantongeregt te Amsterdam echter de noodige stukken niet kunnen vinden om eene waarlijk goede statistiek zamen te stellen van de gevallen van misbruik van vertrouwen. Menige kleine diefstal wordt daarenboven in stilte met den

meester afgemaakt, hoewel de lucrative kleinhandel in vloerkleedjes bewijst, hoeveel nog aan diens oog ontsnapt. Maar nog dieper verval is aan te toonen.

Men is veelal gewoon de mate van zedelijkheid eener bevolking te bepalen naar de verhouding die er bestaat tusschen het aantal zoogenaamde onechte en wettige kinderen. Dat deze echter een zeer onzekere maatstaf is, toonen de voornaamste middelpunten van verleiding en zondenval aan. Men ontwaart dat tevens bij eene vergelijking dier geboorten van eene stadsen plattelandsbevolking, waar dat verschil niet altijd in verhouding staat tot de meerdere of mindere moraliteit van deze of gene. Nog duidelijker springt dit in het oog, wanneer wij eene zoodanige statistiek van eene fabriekbevolking stellen naast die van eene bevolking, welke van gemengde middelen van bestaan leeft, inzonderheid als de eerste tot eene plattelands- en de andere tot eene stadsbevolking behoort. Zoo zien wij b.v. in enkele fabriekplaatsen van Frankrijk, België en Duitschland, waar het aangaan van zoogenaamde mariages à la Parisienne en Wilde Ehen tot eene gewoonte is geworden, de verhouding van het aantal onechte kinderen veel ongunstiger dan b.v. in sommige fabriekplaatsen van Engeland, waar het leven in concubinaat niet zoo menigvuldig is, zonder dat dit nog de grootere zedelijkheid der Engelsche fabriekarbeiders bewijst, want even onzedelijk noemen wij de huwelijken zonder den minsten waarborg dat man of vrouw hun onderhoud kunnen vinden en hunne kinderen derhalve in en voor ellende geboren worden. De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat men in Hilversum jongelieden in den echt moest verbinden, die naauwelijks de kinderschoenen waren ontwassen; dat jonge dochters moeder werden op een leeftijd, waarop in onze meer beschaafde standen het meisje naauwelijks de schoolbanken heeft verlaten. Talrijk zijn de gevallen, dat noch de jongman, noch de jonge dochter, bij het aangaan van een huwelijk zooveel bij elkaâr konden garen, om in de eerste behoeften van een huishouden te voorzien, ja, dat de gansche inboedel slechts uit de lijfkleêren bestond. Vandaar die echtelijke onverschilligheid, dat gemis aan liefde en zorg voor 't kroost; vandaar die onordelijke gedragingen van man en vrouw, die oneenigheid in 't gezin, die verwaarloozing van de moederpligten, die ontzettende kindersterfte, dat verval van het opkomend geslacht. De tooneelen, die in deze gezinnen soms voorvallen van echtelijke oneenigheid, gaan alle beschrij-

ving te boven. Wij kennen er, waar de vrouw en de kinderen aan het nijpendst gebrek ter prooi blijven, terwijl de man nacht aan nacht in beschonken toestand te huis komt en daar voortdurend twist veroorzaakt. Nachtelijk rumoer aan den eenen, losbandigheid aan den anderen kant, door gebrek te weeg gebragt, is in dat deel van het dorp, waar de fabriekbevolking is opgepropt, een gewoon verschijnsel. Den luijen maandag te vieren, is een euvel onder die bevolking, dat de schromelijkste gevolgen na zich sleept. Sommigen zijn ten gevolge hunner losbandigheden, welke van zaturdag- tot maandagavond begaan zijn, zoo krachteloos geworden, dat zij moeite hebben om in de eerste dagen der week hun werk te volbrengen, en moeten dan wederom in hernieuwde teugen hunne krachten voor de laatste dagen der week trachten op te winden. Hoe demoraliserend zulks op de kinderen moet werken, laat zich ligtelijk beseffen. Van achting der kinderen voor hunne ouders, waar bij de laatste alle liefde voor hen ontbreekt, kan natuurlijk geene sprake zijn. Het kind wordt reeds vroeg tot een productief werktuig gebruikt. Men laat het een arbeid verrigten, die zijne krachten verre te boven gaat, terwijl men zich zelf vaak aan ledigheid overgeeft of in losbandigheid de zuur verdiende penningen verkwist. Een voorbeeld, dat ons voor den geest zweeft, moge daarvan tot een afdoend bewijs strekken.

Op een heeten Julijdag van het afgeloopen jaar vond ik, bij het betreden van zulk eene ellendige woning in eene der achterbuurten, een knaapje van even negen jaren, bezig met spinnen. Het kind, voor zijne jaren weinig ontwikkeld, droeg al de sporen van verwaarloozing, ellende en afmatting in zijn uiterlijk. De gehavende plunje, die het aan het lijf droeg, was even als het ligchaam afzigtelijk vuil. Het hoofdhaar was grijs van het koehaarpluis, de kleur van het gelaat was even als die van de handen en voeten onkenbaar door verwaarloozing. Mager en bleek als het was, teekende het meer lijden dan gezondheid. 't Was elf uur op den voormiddag en toch had het kind reeds zeven uren arbeid achter den rug! De vader zelf verzekerde mij, dat dit kind zeventien uren daags werkt. Terwijl hij slechts veertien uren daags arbeidt en de overige aan den slaap en de voeding wijdt, moest het kind doorwerken, onverpoosd van het krieken des daags tot aan den laten avond, het sobere maal onder den arbeid gebruikende. Van zijn zesde jaar bragt hij zoo dag aan dag

met spinnen door, altijd het rad draaijende, altijd staande en stappende, en ging het werk minder snel naar den zin van den vader, dan spoorde een slag met de kaard op het hoofd of den rug aangebragt, hem tot vernieuwden ijver aan. En nu het loon voor den moeitevollen arbeid? Vier sneden droog roggebrood daags en om den anderen dag wat slechte en drooge aardappelen of een weinig rijst in water-en-melk gekookt. Was de arbeid naar den zin van den vader volbragt, dan kreeg het kind elken zaturdag twee centen van het loon dat hij verdiende en dat wekelijks ƒ 1.20 bedroeg. Tot rustplaats was hem een hoopje muf stroo met een haarzak en wat afzigtelijke lompen aangewezen, waarin hij na volbragten dagarbeid met de bestoven en verontreinigde kleêren aan het lijf kruipt. De walgelijke onreinheid die in zijne slaapplaats heerschte, was voldoende om deze als eene bron van ziekte te kenmerken. De onreinheid van huid en kleêren werd mij verklaard toen men mij verzekerde, dat niet elke week het linnegoed werd gewisseld en men de gewoonte heeft zich slechts eenmaal 's weeks te wasschen, en dat bij een arbeid, die de verontreiniging der huid zoozeer bevordert! Zag er de knaap op den eersten dag der week reeds zoo afzigtelijk uit, hoe moet hij den zesden dag der week zich wel voorgedaan hebben! Kan men bij zulk eene levenswijze wel anders dan een zwak en ellendig geslacht zien opwassen? Kan zulk een arbeid wel anders heeten dan een vloek, eene slavernij?

Veel daarvan is de schuld der vrouw. Evenmin als echtelijke genegenheid haar eigen is, zoo vreemd is zij aan moederlijke zorg en liefde voor haar kroost. Het kind, dat nog niet werken kan, is haar veeltijds tot last, en in zijn dood tracht zij niet zelden eene bron van voordeel te vinden. Zij begaat aan haar kind door gemis aan behoorlijke verpleging, door onthouding van het kostbaarste wat zij bezit, de moedermelk, een moord, - en die kindermoord wordt door haar als eene industrie gedreven, in het vooruitzigt, dat de begrafenisbus haar bij den dood van het onschuldige wicht met eenige guldens zal te gemoet komen, opdat zij aan nieuwe lusten zal kunnen voldoen! Bewijzen zullen wij ook daarvan later trachten te leveren.

Twistziek en onordelijk, verdrijft de vrouw gewoonlijk door haar gedurig krakeel den man uit zijne woning naar de kroeg, en menige tehuiskomst is een bloedige twist tusschen de echtelingen, waartoe de vrouw vaak 't meeste bijdraagt.

Eene andere ondeugd der vrouw eigen en eene groote bron van ellende is eene zekere kwanselzucht, in de platte volkstaal te Hilversum onder den naam van ‘konkelen’ bekend. De vrouwen bedriegen hare mannen, en onthouden het werkzame deel van het gezin het noodzakelijkste tot behoud van het leven, ter voldoening aan die ondeugd. Begeerig naar het bezit van goederen, die veeltijds hare middelen te boven gaan, worden zij pronkziek, tooijen zich met gehuurde, geborgde en geleende kleêren, en dragen dikwijls een veelkleurig overkleed over het naakte ligchaam. Die kwanselzucht vindt voornamelijk hare bron in de verderfelijke gewoonte die onder de fabriekanten te Hilversum bestaat, om eene zoogenaamde gedwongen nering te drijven, waardoor de huismoeders bij de wekelijksche afrekening van het loon maar een klein gedeelte in geld ontvangen en het overige gedeelte in bons van de industriëlen-winkeliers van artikelen, die zij op dat oogenblik juist niet altijd noodig hebben, terwijl zij de artikelen die zij wel degelijk behoeven of begeeren, duur moeten betalen. Het duur ingekochte of min gewenschte artikel wordt dan vaak weder te gelde gemaakt voor veel minder dan de winkelprijs was en voor dat geld wordt het begeerde gekocht. Wij zullen later, bij het bespreken van de nadeelen der gedwongen nering, ruimschoots gelegenheid vinden op die bron van ellende terug te komen.

Bij al die gebreken en ondeugden kan men nu niet verwachten, dat de beginselen van zuinigheid in praktijk worden gebragt. Zelfs daar, waar voldoende verdiensten gevonden worden, leeft men niet overeenkomstig de behoeften van het gezin. Gezonde, voedzame spijs, goed toebereid en voegzaam toegediend, zal men daar zeldzaam aantreffen. De koffijpot troont den ganschen dag voor praatzieke huisgenooten en geburen; men drinkt *zevenmalen* daags koffij; men snoept meer dan men eet; men overlaadt de maag met de ondoelmatigste stoffen, zonder het ligchaam kracht en gezondheid er door te verschaffen. Men teert zoolang men geld in handen heeft, en wil men meer, bij gebrek aan geld, dan brengt men zijne kleêren of huisraad naar de Bank van Leening, of neemt het verlangde op crediet, en dat natuurlijk niet zonder er hooge rente voor te betalen. Bloeijende afschaffingsgenootschappen en spaarbanken behooren, zoo als we zagen, dan ook te Hilversum tot dusverre tot de utopiën.

Ook met de verstandelijke ontwikkeling der fabriekbevolking

is 't treurig gesteld, vooral bij de volwassenen. Een bewijs daarvan levert de statistiek der aangiften tot huwelijksvoltrekking bij den Burgerlijken Stand aldaar, loopende over de laatste twintig jaren, een aantal omvattende van 861 gehuwde paren, allen tot den fabriekarbeidersstand behoorende. Van deze 1722 personen waren 868 voor de fabrieken werkzaam, en van dit aantal konden bij hunne huwelijksvoltrekking slechts 327 hunnen naam zetten; 211 paren konden dit niet; 34 malen kon de bruidegom en 85 malen de bruid haar naam niet teekenen. In het gelijke tijdvak waren onder de andere burgers 854 huwelijken voltrokken; daarbij konden 644 malen bruid en bruidegom hunnen naam teekenen; 72 paren konden dit niet; 16 malen kon de bruidegom en 48 malen de bruid hare handteekening niet stellen. Hieruit blijkt dus, dat de fabriekarbeidersstand bij de andere standen op dat punt niet ten achteren stond, daar bij beiden de verhouding van het aantal personen die hunne namen konden teekenen 37 pCt. bedroeg. Die uitkomst zou hier niet ten nadeele van de fabriekarbeiders pleiten, maar wij moeten in het oog houden, dat het teekenen van den naam volstrekt geen maatstaf van de verstandelijke ontwikkeling van een individu is, want dat het zich veelal ook tot het *teekenen* van den naam bepaalt, zonder dat men daaruit nog tot de ontwikkeling van de andere verstandelijke vermogens mag besluiten.

Opmerkelijk is het feit echter, dat bij de aangiften voor den Burgerlijken Stand de ouders der comparanten konden schrijven, terwijl hunne kinderen dit niet konden, en dat die gevallen zich bijna uitsluitend onder de fabriekarbeiders voordeden. Een zaakkundige loste ons dit raadsel op, door de verklaring, dat voor 50 jaren de verdiensten grooter en de levensmiddelen goedkooper waren; bovendien bestond toen nog niet de gedwongen nering, waardoor de arbeider, bij meer verdiensten, vrijer in zijne handelingen was en van het verdiende loon, waarover hij geheel kon beschikken, een deel voor het onderwijs zijner kinderen kon afzonderen. Eene treurige en opmerkelijke bijzonderheid, die in de jaren waarover ons onderzoek liep, steeds bevestigd werd; want van de gehuwde fabriekarbeiders sedert 1840-1845 konden 41 pCt. hunnen naam schrijven, terwijl dit in de volgende vijftallen jaren 38, 32 en 36 pCt. konden doen.

Sedert de laatste jaren zijn de middelen tot het verschaffen van lager onderwijs veel verbeterd, en bemerkt men bij dien stand onder het opkomend geslacht meer sporen van vooruit-

gang op dat gebied. De bijzondere en openbare liefdadigheid heeft zich daarin zeer loffelijk onderscheiden. Er bestaan thans te Hilversum eene Protestantsche en eene R. Cath. bewaarschool, de eerste door jonge dames uit den gegoeden stand, de laatste door zusters van liefdadigheid bestuurd, waar kinderen van beide seksen van den leeftijd van 2-6 jaren verzorgd en onderwezen en hun orde, reinheid en goede zeden ingeprent worden. Op de Protestantsche bewaarschool zijn 140 kinderen, uit alle standen vereenigd, op de R. Cath. 120, grootendeels tot den fabriekarbeidersstand behoorende. Ook wordt aan meisjes van meergevorderden leeftijd, op de scholen van beide gezindheden, kosteloos onderwijs gegeven in de nuttige vrouwelijke handwerken. Jammer maar, dat het zaad daar uitgestrooid in het huiselijk verkeer weder vernietigd wordt, en de kinderen na het verlaten dier scholen als ruwe werktuigen misbruikt worden en in het voorbeeld hunner ouders vaak het tegendeel in praktijk zien gebragt van hetgeen op die inrigtingen hun wordt voorgehouden en ingeprent. Bovendien kost het veel moeite, ja soms dwang, om de ouders te bewegen hunne kinderen daarheen te zenden of de school trouw te doen bezoeken.

Voor kinderen van fabriekarbeiders, die de bewaarscholen verlaten hebben, bestaat gelegenheid om kosteloos onderwijs te genieten in de vakken van het lager onderwijs, gedurende 9 uren in de week, des avonds van 6-8 ure. Op de Protestantsche school gaan 60 meisjes en 40 jongens, op de R. Cath. school een gelijk aantal, tusschen den leeftijd van 6-14 jaren. De onderwijzers hebben de opmerking gemaakt, dat deze kinderen in bevattelijkheid verre ten achteren staan bij die van andere burgers en ook minder leerlust aan den dag leggen dan deze. De onwil der ouders en fabriekanten is ook hier wederom een groote hinderpaal om het onderwijs voldoende vruchten te doen dragen. Men heeft namelijk in den laatsten tijd de uren van het onderwijs veranderd, omdat men teregt meende, dat men kinderen, die den ganschen dag werken, in hunne uren van rust niet aan de schoolbanken moest kluisteren, en had nu bepaald, dat zij een paar uren daags minder werken en dien tijd aan het schoolonderwijs moesten wijden, doch nu blijft het meerendeel der kinderen weg of bezoekt de scholen zeer ongeregeld.

Voor volwassenen en jongelieden van alle standen worden in den laatsten tijd des winters nu en dan voorlezingen gehouden over natuur- en scheikunde. Zij worden bezocht; maar met

vrucht? Wij twijfelen er zeer aan. Op zulk een onbereiden akker kan dat zaad geen wortel schieten.

Dat de godsdienstige ontwikkeling gering is bij den fabriekarbeider, begrijpt men ligt. Bijgeloof neemt de plaats in van waarachtig geloof, en niet liefde, het hoogste goddelijk gebod, maar veroordeeling van andersdenkenden, acht de ongelukkige een hoofdkenmerk van waar kerkelijk leven. Gelukkig zijn er ook uitzonderingen op het hier aangevoerde, maar het zijn ware uitzonderingen. De kiemen van deugd hebben bij velen krachtige wortels geschoten. Zij openbaren zich in die treffende bewijzen van zelfverloochening, welke men vaak aan den dag ziet leggen als het goed of de persoon van zijns gelijken of meerderen in gevaar is, zoo als bij brand, ziekte of andere onheilen. Dan is de hulpvaardigheid groot, dan zijn de daden van zelfopoffering die geleverd worden, treffend genoeg om te doen zien, dat de kiemen der deugd bij hen niet ten eenenmale zijn verloren gegaan. Ook treft men in menig gezin vlijt, orde, reinheid, echtelijke genegenheid en ouderliefde aan. Menig huisvader ziet men worstelen met de harde beproevingen van bekrompen verdiensten en groote behoeften; menige moeder offert goed en bloed op tot welzijn en behoud harer kinderen; menige huisvrouw tracht door spaarzaamheid en huishoudelijkheid in de geringe verdiensten te gemoet te komen. En waar ellende, waar armoede, luiheid en bedrog gevonden worden, spruiten zij veelal voort uit onbekendheid met de wetten van het leven en der zedelijkheid. Rijp in jaren en beproevingen, zijn ze echter nog onmondigen waar het aankomt op ontwikkeling van den geest, en van die eigenschappen, welke den mensch tot maatschappelijk burger, tot hooger zedelijk wezen vormen. Maar aan dat verval, aan die ellende hebben zij zelven het allerminste schuld. De oorzaken daarvan liggen hooger, en de middelen om zich uit den poel van ellende en jammer op te heffen, zal men voorshands bij hen zelven het allerminst aanwezig vinden. Zij missen geest- en ligchaamskrachten om zich uit die grondelooze diepte op te werken.

Onderwerpen wij die oorzaken aan een naauwgezet onderzoek, eer wij over de middelen tot verbetering spreken.

II.

Ten einde heb onderzoek naar de oorzaken, die tot den bestaanden treurigen toestand van de fabriekbevolking te Hilversum aanleiding geven, te onbevangener te kunnen voortzetten, is het noodig om die in twee hoofdgroepen te verdeelen, en wel in:

1°. de *bijzondere oorzaken*, in den arbeid en de omstandigheden gelegen waaronder deze volbragt wordt, en in

2°. de *algemeene oorzaken*, uit gebreken in het maatschappelijke leven voortspruitende.

Allereerst moeten wij daarvoor echter dien arbeid zelven nader kennen. Reeds hierboven hebben wij eene statistieke schifting van den arbeid der Hilversumsche bevolking gemaakt, en wel in spinners, spoelers, calfacters en wevers. Wij zagen dat het spinnen aan huis en de overige bewerkingen genoegzaam geheel in de fabrieken verrigt worden.

Beginnen wij met het schadelijkste werk, het kaarden en spinnen.

De kaarder ontvangt de grondstof, die hij bewerken moet, verontreinigd met vele schadelijke bestanddeelen. Het koehaar, dat uit de looijerijen in den handel komt om in de tapijtindustrie gebezigd te worden, ondergaat, na het verwijderen van de huid, geene andere bewerking of zuivering. Het bevat alzoo, behalve kalk, voor het ontharen van de huid gebezigd, bloed en andere onreinheden, waarmede het onder die bewerking in aanraking is gekomen. In den molen van den fabriekant, althans te Hilversum, wordt het zeer onvolledig gezuiverd, daar het zoogenaamd snorren of malen alleen de haarballen uit elkander klopt en het stof verdrijft. De kaarder moet het haar dus, eer hij het kan spinnen, van het overige stof zuiveren en het uit elkander warren. Dat geschiedt gedeeltelijk door het met stokjes te kloppen (dorschen), maar vooral door het uit elkander te kammen, te kaarden. Dit behoort tot het ongezondste werk, vooral omdat de arbeider het op eene tochtige plaats, voor zijne deur of, bij strenge koude, in zijne bekrompene woning moet verrigten. Hij is daardoor altijd in een wolk van stof gehuld, en na eenigen tijd bezig geweest te zijn, dan ook onkenbaar door een dikke laag grijs haarpluis, die geheel zijn ligchaam en kleeding bedekt, en hem door mond en neus in

de longen dringt. De raauwe heesche stem, de korte kuch, ze zijn dan ook wisse teekenen van een slepend longlijden, dat hem reeds vroeg ten grave sleept.

Aan het kaarden is het spinnen naauw verwant, en geschiedt gewoonlijk door denzelfden persoon. De linkerhand spint den lok tot een draad, en de regter draait het wiel, terwijl de linkervoet eene voor- en achterwaartsche beweging maakt. Voor dit vermoeijende en ongezonde werk worden meest meisjes en vrouwen gebruikt, - de spinners staan tot de spinsters als 1 tot 8 - en de slecht ontwikkelde en slecht gevoede kinderen worden reeds van hun zesde jaar af, van 12 tot 17 uur daags, ja vaak tot in den nacht, daarmede belast, in bekrompene, onzindelijke en slecht geventileerde woningen. Bezwijken zij er niet onder in hunne ontwikkelingsjaren, dan zijn zij op dertigjarigen leeftijd en als moeders zoo aêmborstig, dat zij met moeite zooveel kunnen werken om het loon van een kind te verdienen.

Den jongens wacht een eenigzins beter lot. Hebben zij den leeftijd van tien jaren bereikt, dan verwisselen zij den staanden arbeid voor den zittenden. Zij worden spoelers of winders. Spoelen ze klossen voor een wever, die aan huis werkt, dus meestal een witwever, dan is hunne plaats gewoonlijk onder den weefstoel, en zijn zij wat groot van stuk, dan moeten zij dat werk in eene gebogene houding verrigten. In de fabrieken echter nemen zij naast den weefstoel plaats. De arbeid van den spoeler, vooral als die in ruime en goed verlichte fabrieken volbragt wordt, behoort tot een der minst vermoeijende en onschadelijkste werkzaamheden. Maar aan dien arbeid worden de minste jaren opgeofferd, want tegen den leeftijd van 16 à 18 jaren begint de witweversspoeler al met het weven van zoogenaamd hilversumsch wit; eerst wordt hij gezet aan doek van geringe breedte. Die arbeid is bij eenige ontwikkeling van het ligchaam ook niet zeer vermoeijend en weinig schadelijk voor de gezondheid, indien de leefregel overigens goed is. Daar dit weven gewoonlijk uit de hand geschiedt, door middel van een handspoel, worden de onderscheidene spiergroepen van den tronk en de ledematen beurtelings matig geoefend. Nogtans wordt die aanhoudend zittende arbeid, gedurende 13 à 14 uren daags, in een donker, vochtig, klein vertrek, gepaard aan eene ontoereikende voeding, het gevolg van geringe verdienste en groote behoeften, later vaak eene bron van ziekte

en voortdurend lijden. Benaauwd van borst en zwak van maag, zijn zij vaak naauwelijks in staat om zooveel te werken, als hunne noodigste behoeften eischen.

Eer wij den toestand der eigenlijke fabriekarbeiders nagaan, moeten wij de plaatsen waar zij arbeiden beschouwen uit een hygiénisch oogpunt en die verdeelen in oude en in nieuwe fabrieken.

Onder de eersten treft men ware spelonken aan; donkere, vochtige, morsige, slecht geventileerde, lage en schandelijk onderhouden vertrekken, door den omvang der werktuigen echter van voldoende ruimte-inhoud voor de aldaar aanwezige werklieden. De in lood gevatte, groen gekleurde en verweerde glazen laten zelfs op een helderen zomerschen dag het licht onvoldoende toe, zoodat er in het midden dier werkplaatsen gewoonlijk een schemerduister heerscht, 't geen nog erger wordt door de weefstoelen, die, tegen de ramen geplaatst zijnde, bijna al het licht onderscheppen. De kleine vensters kunnen meestal niet geopend worden, zoodat men in den zomer of de groote voordeuren moet openstellen, om licht en frissche lucht binnen te laten, of in den winter aan eene ongelijkmatige warmte is blootgesteld, die nog vermeerderd wordt, doordien het geverfde koehaar in die werkplaatsen gedroogd wordt en de benaauwde dampen van de verfstoffen zich in de vertrekken verspreiden. Nu moet men ten laatste wederom de deuren openen, waardoor een gevaarlijke togt ontstaat, terwijl de sterke luchtstroom het haarpluis van de bewerkte en gedroogde grondstoffen in beweging brengt, dat, gevoegd bij den kolendamp van slechte kagchels en den dwalm van kaarsen of slechte olie, die men er nog veeltijds brandt, weder voldoende oorzaken van ziekte worden. De verwaarlozing en het slechte onderhoud doen enkele van die gebouwen meer op bouwvallen of verlaten kloosterzalen gelijken, dan op verblijven waar menschen arbeiden, 't geen natuurlijk weinig opwekkend voor den arbeid is en de gezondheid benadeelt.

De fabriekgebouwen welke in de laatste tien jaren gezet of verbouwd zijn, verkeeren over 't algemeen in een beteren toestand. Ze zijn beter verlicht en geventileerd, en vooral die werkplaatsen waarin de Jacquartstoelen staan, zijn van voldoende hoogte. De ventilatie blijft echter 's winters ook bij deze gebrekkig, bij de schadelijke gewoonte om de geverfde strengen in de nabijheid der kagchels te droogen.

De verlichting door gas, welke in den laatsten tijd in vele

fabrieken is ingevoerd, is eene heilzame verbetering, zoowel in het belang der gezondheid van de werklieden, als in dat der veiligheid en economie van de fabrieken. Dadelijk waren dan ook de klagten wegens de beklemming in de ademhaling minder, vooral ook omdat de stof nu minder hinderlijk was.

Eene andere heillooze inrigting voor de werklieden is de zoogenaamde snorzolder. Hier worden de grondstoffen gesorteerd, gezuiverd en dooreengemengd (gesnord). Die werkplaatsen zijn in den regel boven de weeflokalen en staan daarmede vaak in gemeenschap door middel van een luik, zoodat het aldaar verzamelde stof gereeden toegang tot de werkplaatsen heeft. De snormolen, die gewoonlijk aan het eene einde dier zolders is geplaatst, is een waar marteltuig voor de werklieden en een bron van schade en overlast voor de bewoners van den omtrek. De meeste van die werktuigen zijn handmolens, en bestaan uit groote kisten, waarin een cylinder met pennen snel rond wordt gedraaid, door middel van een drijfrad, dat door een jongen en volwassen persoon (den snorjongen en den calfacter) bewogen wordt. In slechts twee fabrieken wordt dit werktuig door paardenkracht gedreven. Is dit laatste het geval, dan zijn die werklieden genoegzaam geheel van den schadelijken invloed, althans van het stof, bevrijd. Doch in den regel zijn die soort van werkplaatsen en de aldaar gebezigde werktuigen zoo ondoelmatig ingerigt, dat zij na weinige jaren den gezonden en krachtvollen werkman ten gronde rigten. Spoedig bezweet door den vermoeijenden arbeid, worden hunne oogen en ademhalingswerktuigen hevig door de stofwolken aangedaan, en om die te verwijderen, worden aan den windkant de luiken geopend en de pannen van het dak geligt, waardoor een aanhoudende en sterke luchtstroom ontstaat, die het bezwete ligchaam van de werklieden met nieuwe gevaren bedreigt. De hoeveelheid stof, die bij deze bewerking ontwikkeld wordt, is zóó aanzienlijk, dat het bebouwde terrein op eenige ellen afstand van die werkplaatsen gelegen, en de moestuinen en boomen in de nabijheid, meestal met een duimdikke laag van grijs haarpluis bedekt zijn. Een fabriekant verzekerde mij zelfs, dat het hooi van eene op 12 ellen afstands van zijne fabriek gelegene hooischelf, gewoonlijk zóó met dat stof bedekt is, dat het vee dat voedsel weigert en de eigenaar verpligt is er ander hooi onder te mengen, om het te kunnen vervoêren.

Voor dat werk gebruikt men in den regel de sterkste volwassen werklieden en knapen, welke laatsten het meest aan het stof zijn blootgesteld, daar zij de kist telkens moeten ledigen en vullen. Niet zelden echter weigeren de laatsten dat werk.

Ook de verwerijen zijn technisch en hygiénisch slecht ingerigt. Donker, bekrompen en slecht geventileerd, zonder behoorlijken afvoer voor het verfwater, is de arbeider aanhoudend aan de hitte der fornuizen, aan de scherpe dampen der zuren en verfstoffen, aan den sterken windstroom en aan den invloed van den doorweekten bodem blootgesteld. Bezweet door het werk en vaak half ontkleed, moet hij de geverfde strengen naar buiten brengen, ze op de wagens laden en naar de Gooische vaart vervoeren, om ze daar in luchtig gebouwde huisjes te spoelen en ze later te wringen, te droogen en uit te kloppen. Zoo doende is hij bij afwisseling blootgesteld aan den invloed van snelle temperatuurwisselingen en de ongemakken van het water, terwijl het vaak met vergiftigde stoffen bezwangerde haarpluis, bij het uitkloppen der haarstrengen, zijne ademhalingsorganen in niet geringe mate benadeelt en de inwerking van bijtende zuren en scherpe loogen zijne huid en oogen beleedigen. Die toch reeds zoo ongezonde arbeid werkt nog noodlottiger op den arbeider door de slechte lokalen en werktuigen.

Eindelijk zijn wij genaderd tot de voornaamste soort van fabriekarbeiders, de tapijtwevers. De effen en gestreepte tapijten, loopers en karpetten worden op getouwen bewerkt zoo plomp, zoo onhandig, dat men ze eer in een museum van oudheden dan in eene fabriek zou verwachten. Fabriekant noch werkman heeft daarin sedert het begin der vorige eeuw eenige verbetering willen brengen, zoodat natuurlijk ook het fabriekaat achterlijk blijft bij 't geen elders geleverd wordt. De handspoel wordt zoowel voor smalle loopers als voor breede karpetten gebezigd. Het werken wordt zoo doende hoogst vermoeijend en ongezond, want gedurig moet de werkman tegen den scherpen kant van de loodregt geplaatste borstplank met zijn borst en maag stooten, om de spoel met de eene hand door den ketting te jagen, en met de andere de lade aan te slaan. Die bewerking is vooral hoogst inspannend en nadeelig bij het weven van breede karpetten, daar het drievoudig aanslaan van de lade met zulk eene kracht geschiedt, dat het geheele gebouw er van dreunt. Het vooroordeel, dat de werkman ove-

rigens tegen het gebruik van eene nieuwere soort van scheerwerk, uit ringen bestaande, heeft, doet hem bij het oude stelsel van rieten en garen kammen blijven, waardoor het openen van den ketting, en alzoo het bewegen der voeten, bij het doortrappen, bemoeijelijkt wordt, terwijl het stof, dat het schuren langs die draden verwekt, niet weinig vermeerderd wordt en het fabriekaat er tevens in waarde door vermindert. De onderboom heeft nog zulk eene plaatsing, dat hij, met een breed tapijt van 100 ellen bezwaard, hoogst moeijelijk te handteren is en dikwijls tot het ontstaan van breuken aanleiding geeft. Wat wonder dan ook dat de arbeider spoedig verzwakt en in de kracht zijner jaren ongeschikt wordt om waarlijk een goed product te leveren.

In de gewerkte dessins, in de zoogenaamde Schotsche tapijten, heeft men in verhouding beter de vorderingen der wetenschap gevolgd en levert men dan ook in den laatsten tijd een zeer deugdelijk fabriekaat. De Jacquarts weefstoelen, die wij zagen, waren over het algemeen zeer goed ingerigt, en die arbeid is dan ook, in verhouding tot de andere soort van weven, minder inspannend voor den werkman.

Vestigen wij, na dit overzigt van den fabriekarbeid, het oog op den vijftigjarigen invalide, die daar, naast het knaapje van nog geen veertien jaren, op het lage bankje zit te spoelen. Hij is het hoofd van een talrijk gezin, die reeds van zijne jeugd in dien tak van industrie werkzaam was. Van spinner werd hij spoeler en klom toen op tot den hoogsten trap door hem te bereiken, door zwartverwer te worden. Hij behoorde tot de oppassendste en ijverigste van zijn stand, en werkte voortdurend met de meeste zorg. In zijn vrijen tijd bezorgde hij vlijtig zijn aardappelland, om in zijne winterprovisie te voorzien. Hoezeer altijd bezig, was er evenwel aan geen sparen te denken, en toch wilde de arbeid niet meer vlotten als voorheen. Hij kon de spoel niet zoo vlug meer handteren, en telkens moest hij, na eenige slagen, naar adem snakken. Zijn weekloon begon te verminderen, en toch moest hij in de behoeften der zijnen voorzien, en eindelijk, toen hij den weefstoel moest verlaten, plaats nemen naast den knaap, om met diens arbeid ook zijn loon te verdienen! Ziedaar veelal het lot van den vijftigjarigen tapijtwever in Hilversum! Geknakt in den bloei zijns levens, ontbreken hem weldra alle middelen van bestaan, en de man die in een goed bedrijf een zegen der zijnen en van

de maatschappij had kunnen zijn, wordt bedeelde of - erger nog - misdadiger!

Gaan wij nu na in welke verhouding de tijd en het loon van den arbeider staan tot zijne behoeften.

De regelmaat die over 't algemeen het kenmerk is van den gewonen fabriekarbeid, werkt heilzaam op den physieken toestand van den arbeider; want hij wordt niet overspannen door het werk, omdat hij op vaste uren rust geniet. De Hilversumsche fabriekarbeider werkt gewoonlijk 12 uren daags met 4 rusttijden van 3 uren, 't geen hem dus niet uitput, en alleen voor de snorjongens is de arbeid te vermoeijend.

Maar de huisarbeider kent die regelmaat niet. Hij werkt bij afwisseling veel of in 't geheel niet, naarmate de tijden zijn. Die onregelmatigheid in den arbeidstijd werkt vooral nadeelig op de jeugdige spinners, getuige het voorbeeld reeds vroeger door ons aangevoerd, in den overmatigen arbeid van een jong kind gevorderd. Gelukkig behoort dit geval tot de uitzonderingen, doch gemiddeld werken kinderen en volwassenen toch 12 uren daags, van 6 uren 's morgens tot 9 uren 's avonds met 3 uren rust. Bij groote drukte werkt men ook den nacht tusschen vrijdag en zaturdag door, zoowel kinderen als volwassenen. 's Maandags werken de spinners in den regel niet, zoodat men den werktijd gedurende de 5 overige dagen op 57 uren stellen kan. Dit is zeker voor een arbeid, die altijd staande plaats heeft, vooral voor zwakke kinderen, te lang, en dat te meer, omdat de voeding daarmede niet in verhouding staat. Ook wordt den kinderen in hun vrijen tijd niet veel rust gegund, want terwijl de volwassen arbeider gaat slapen, bezigt men het kind veeltijds tot het verrigten van allerlei huiselijken arbeid, als aardappelen schillen, boodschappen loopen, enz.; zelden gebeurt het, dat men het geheel vrij laat. En dan gaat het ook vrolijk de straat op om met zijne kameraads te spelen, 't geen wel eene heilzame afleiding verschaft, maar toch geen rust kan genoemd worden.

Met de verdiensten van de werklieden is het treurig gesteld. Zelfs de loonen van de hoogste klasse van werklieden, de zwartwevers en calfacters, zijn in geenen deele voldoende om geheel in de behoeften van een zelfs klein gezin te voorzien. Vandaar dat elk lid van het gezin, zoodra het de handen en voeten reppen kan, zijn deel van de behoeften moet leveren. Aan ontwikkeling van ligchaam of geest, zoo onmis-

baar voor welvaart, kan dus niet gedacht worden. Arbeid, om in de dierlijke behoeften van den mensch te voorzien, is al wat men kent.

Treden wij bij het gezin van een zwartverwer binnen. Ten vijf ure verlaat men het bed, zet op het gesprokkeld sparrevuur den grooten ketel met een brouwsel van koffij en chicorei, dat voor ontbijt dient, en slentert ten 6 ure naar de fabriek, waar de arbeid lusteloos aangevangen wordt. Ten 9 ure wordt eene snede roggebrood met eene dunne laag wittebrood en soms boter, genuttigd, en het koffijaanlengsel moet dat karige voedsel doorspoelen, waarop hij weder 2½ uur gaat werken. Aardappelen met groenten en wat azijn en peper, of zooveel boter als een half pond in de week voor alle behoeften toelaat, vormen ten 12 ure het sobere middagmaal, dat ook dikwijls alleen maar uit een melkpap bestaat. Een korte slaap, ten 2 ure weder aan den arbeid, ten 3 ure een nieuw beroep op het koffijnat en tot half zes ure nogmaals naar de fabriek. Dan weder een snede brood en eene teug van de steeds aangelengde koffij, en ten 9 ure is de arbeid voltooid. Het avondeten bestaat uit de resten van het middagmaal, en dan naar bed, om op gelijke wijze zes dagen van de week door te brengen en den zondag te korten zoo als wij reeds vroeger zagen. Maar het loon, dat na aftrek van huur en verbruik van werktuigen, gemiddeld ƒ 7.65 bedraagt voor een gezin waarvan 4 leden daags 12 uren zwaar werken, laat wel geen ander leven toe. Hoe treurig de kinderen bij zulk een leven opgroeijen, begrijpt een ieder.

De spinners, katoenwevers en andere werklieden van minderen rang, hebben bij evenveel of een nog grooter aantal uren arbeid, een nog geringer loon, b.v. een gezin uit twee volwassenen en drie kinderen bestaande, waarvan de drie oudste leden spinnen, moet gewoonlijk van een weekloon van ƒ 4.38 leven; dat van den katoen- of streepwever, uit zes leden bestaande, waarvan de man weeft en de vrouw en het oudste kind spinnen en spoelen, heeft slechts ƒ 4.60 in de week te verteren.

Onvoldoend als dit loon mag genoemd worden, zou het hem toch nog bij een zuinig beheer voor armoede vrijwaren, wanneer men hem nog maar de vrije beschikking over de geheele som liet. Doch neen, die verderfelijke bijindustrie, welke door de fabriekanten onder den naam van *gedwongen winkelnering* gedreven wordt, ontrooft den werkman nog een groot gedeelte van zijn reeds zoo karig loon. Die schandelijke trafiek wordt

te Hilversum reeds meer dan 40 jaren gedreven. Ze is ontstaan door een dier valsche philanthropen, die den schijn aannam als wilde hij in het belang van den werkman handelen, door hem op eene voordeelige wijze zijne levensbehoeften te verschaffen. Het was een fabriekant, die tot dat einde een winkel oprigtte, waaruit hij zijne arbeiders van alles voorzag, wat zij aan levensmiddelen en kleederen noodig hadden. Hij bepaalde een zeker gedeelte van hun loon, dat hij hun in geld uitkeerde, en het overige in bons, waarvoor zij verpligt waren al wat zij noodig hadden uit zijn winkel te halen. Die winkelnering wierp zulke goede renten af, dat onze fabriekant-winkelier, zonder een groot kapitaal in handen te hebben, weldra in staat was zijne hoofd-industrie uit te breiden en zijne artikelen tegen zulke prijzen aan de markt te brengen, dat ze gereede koopers vonden. De man werd binnen weinig tijd van een kleinen baas een welgesteld burger. Zijn voorbeeld vond navolging bij de overige fabriekanten, en tot op dezen tijd is de winkelnering voor den Hilversumschen fabriekant in geweven stoffen een integrerend deel van zijne industrie geworden, dat hij ten koste van het zweet en bloed zijner werklieden en hunne gezinnen exploiteert.

Ieder arbeider die bij zulk een fabriekant in dienst treedt, weet onder welke verpligtingen hij het werk moet aanvaarden. Hij sluit bij den aanvang als het ware een stilzwijgend contract, waarbij de fabriekant geheel op de zwakke zijde of de behoeften van den werkman speculeert. Reeds bij den aanvang schiet hij den arbeider een zekere som gelds voor, die deze grootendeels weder in zijn winkel moet besteden. Meestal gebruikt de werkman dat om zich en de leden van zijn gezin wat in de plunje te steken. De wollen of andere manskleedingstukken die hij verlangt, worden hem kant en klaar geleverd; het katoen en de andere manufacturen ontvangt hij bij de el. Nu wordt hem dadelijk eene rekening-courant geopend, die den grondslag voor zijn toekomstigen jammer legt. De eerste schuld in het boek van den baas wordt vaak eene erfschuld, die op zijne kinderen overgaat. Het doorloopende crediet hem geopend, is voor hem de gereede aanleiding om altijd te teren op een loon dat hij nog niet eens verdiend heeft en dat dubbel drukkend voor hem is, omdat de artikelen welke hij er voor krijgt, minder deugdzaam en veel hooger in prijs zijn dan op de gewone markt. Ziedaar de eene schaduwzijde

van dat bedrijf. De andere is gelegen in de wekelijksche afrekening in bons. Alleen een gedeelte van het loon wordt den werkman in geld uitbetaald, het andere in bons, en wel in de volgende verhouding. De katoenwevers ontvangen ¾ - ⅓ van hun loon in bons, de tapijtwevers de helft. Het geheele bedrag der bons moet elke week in den winkel van den patroon aan winkelwaren besteed worden. Van de contanten wordt hem tevens een termijn van de boekschuld, het verbruik van licht en materiaal op de fabriek en het ziekengeld afgehouden, zoodat de werkman ten slotte met een al zeer klein bedrag van zijn loon in geld huiswaarts keert.

Hoe verderfelijk zulk een stelsel op de welvaart en zedelijkheid van die klasse van burgers werkt, zal een ieder inzien. Een vlijtige en knappe werkman toch kan, met de volwassen leden van zijn gezin, soms ƒ 10 en meer in de week verdienen. De som die de bon hier vertegenwoordigt, is alzoo nog al aanzienlijk. Is de vrouw zuinig en zijn de behoeften niet groot, dan gebeurt het vaak dat zij niet elke week die som voor eetwaren of kleederen noodig heeft. Zij is echter verpligt het geheele bedrag van den bon te besteden. Wat gebeurt nu? Zij moet of iets nemen wat zij niet gebruiken kan, of zoekt voor het overtollige een debouché; de duur ingekochte waren worden dan weder voor een prijsje aan den man gebragt. Dat feit heeft dan ook veelvuldig plaats. En ziedaar nu eene driedubbele winstderving. Eerst wordt men gedwongen iets te koopen wat men niet noodig heeft, men moet het hooger betalen dan de waarde is, en eindelijk dat artikel weer onder den marktprijs verkoopen, wil men er onder de burgers koopers voor vinden. Men wil zelfs beweren, dat de fabriekanten zelven hunne winkelwaren weder inkochten, en berekent de winst die dat artikel hun ten slotte opgeleverd had, op 70 pCt. Het moge een feit zijn, wij gelooven echter niet dat het regel is.

Door dat stelsel van uitzuigen nu wordt de fabriekant tot een schandelijken woekeraar verlaagd, en de werkman tot een slaaf vernederd. Het geeft aanleiding tot allerlei oneerlijken handel, tot wrevel, kwade trouw, onverschilligheid, luiheid, oneerlijkheid en liederlijkheid bij den arbeider, tot dwingelandij en allerlei willekeur bij de fabriekanten. Het maakt de vrouwen tot bedriegsters, zwendelaarsters en pronksters, de huisvaders tot misdadigers en dronkaards; het berooft hen van

hunne zedelijke en maatschappelijke vrijheid en verlaagt hen tot werktuigen in de handen hunner meesters. Het rigt den werkman met zijn gezin ten gronde; het is de voornaamste oorzaak dat de tapijtindustrie zoo al niet kwijnt, althans niet bloeit en alle ontwikkeling en vooruitgang belemmerd wordt. Het werkt echter niet alleen demoraliserend op de eigenlijke Hilversumsche industrie, maar ook op andere takken van nijverheid, die daarmede in verband zijn gebragt, zoo als op bakkers, schoenmakers, kleêrmakers, kooplieden enz., welke met de bij-industrie in aanraking komen. Allerlei knoeijerijen spruiten daaruit voort. Wie toch waarborgt ons, dat de fabriekant-winkelier even deugdelijke waren inslaat als zijn concurrent, de vrije winkelier? Gene toch verliest zijne klandisie, als men vermoedt dat hij minder deugdelijke waar en maat geeft; deze kan geven wat en zoo veel hij wil; men *moet* het nemen. En hij die zich met zulk een handel inlaat, verdient waarlijk niet, dat men veel vertrouwen in hem stelt. Maar aangenomen, dat de waren door den patroon geleverd van goede kwaliteit zijn, dan nog zijn ze in verhouding tot den prijs dien hij er voor bedingt, - die voor de eetwaren gemiddeld 10-15 pCt. en voor de manufacturen 30-40 pCt. hooger is dan op de algemeene markt, - minder deugdzaam.

Men meene nu uit het hier aangevoerde niet, dat wij al de kwade praktijken waarmede die schandelijke industrie zich inlaat, hebben blootgelegd. Wij hebben slechts even den geheimzinnigen sluijer waaronder ze bedekt is opgeligt. De openbaarheid die de zaak in den laatsten tijd evenwel erlangd heeft, daar ze in publieke geschriften blootgelegd is, kan hare goede zijde hebben, omdat ze daardoor meer onder de oogen van het groote publiek is gekomen; intusschen kunnen wij de wijze waarop dat geschied is minder goedkeuren[1].

1 De humanc en loyale voorvechter voor de belangen der arbeidende klasse te Hilversum, Dr. van Hengel, heeft daarvan eenige staaltjes in ‘de Economist’ (Mei 1862) medegedeeld. Later is onder den pseudoniem van Veritas daarover eene brochure bij den boekh. Blom, te Utrecht, verschenen. Het verwondert ons evenwel, dat Veritas, die zegt buiten de gemeente te wonen, en onafhankelijk van de Hilversumsche industrie te zijn, in weêrwil van den menschlievenden en waarheidlievenden glimp dien hij aan zijn geschrift geeft, aan Dr. van Hengel het verwijt voor de voeten werpt, dat deze schroomt de zaak in hare naaktheid aan den dag te brengen. Wij achten zulk eene naaktheid in strijd met de beschaafde begrippen onzer eeuw; zulk eene tentoonstelling zou meer afkeer dan sympathie wekken. De weinige regels, die Dr. van Hengel ruiterlijk, echter met zijn naam, in ‘de Economist’ heeft geplaatst, zijn naar ons inzien meer afdoende en boezemen meer vertrouwen in voor de zaak en den persoon die haar verkondigt, dan al de redeneringen van Veritas, die waarlijk op dat epitheton minder aanspraak maakt, daar hij niet eens den moed had voor zijn waren naam uit te komen. Indien men van de waarheid zijner stelling doordrongen is en zijne conscientie van oneerlijke bijoogmerken vrij gevoelt, dan strijde men met open vizier, niet achter een aangenomen naam, die anderen compromitteren kan.
Een fabriekant te Hilversum heeft onlangs den handschoen voor zijne collega's opgenomen en eene repliek trachten te leveren, waarin hij de door Dr. van Hengel, Veritas en mij aan het licht gebragte feiten zoekt te ontzenuwen. De eenzijdige en onware voorstelling van den toestand der werklieden door hem geleverd, en de onhandige wijze waarop hij de gedwongen nering tracht te verdedigen, zal elk onpartijdige in het oog vallen. Ofschoon de schrijver verklaart zijne handen in onschuld te wasschen, door te verzekeren dat hij zich aan die schandelijke industrie niet schuldig maakt, zoo verwondert het ons echter, dat hij die zoo al niet tracht te verdedigen dan toch te vergoêlijken. Wij hopen voor zijne eer, dat hij het: ‘wie van u zonder zonden is, werpe den eersten steen,’ in gemoede op zich zelven zal kunnen toepassen.

Gaan wij thans die klasse van nijveren in hare huiselijke omstandigheden na, en trachten wij daar de oorzaken van hare ellende op te sporen. Werpen wij een blik in hare woningen, op hare voeding en kleeding, op de opvoeding en verzorging der kinderen en wat al verder met hare sociale belangen in verband staat.

Reeds vroeger hebben wij op de treurige verzorging, op de ziekten en op den vroegtijdigen dood der kinderen uit dien stand gewezen. De kindersterfte die wij hebben opgegeven, is eene onnatuurlijke, en hoofdzakelijk het gevolg van de gebreken in de opvoeding en verpleging. Hoe weinig levensvatbaarheid het kind uit dien stand in den regel bezit, toont het aantal levenloos aangegeven kinderen, dat meestal dezulken zijn, die slechts eenige uren of een paar dagen geleefd hebben. Reeds bij de eerste ademtogten die het kind doet, ademt het den vergiftigen atmosfeer in van het bekrompen, vochtige en verwaarloosde vertrek, waarin het geboren wordt. Voor eene behoorlijke reiniging, dekking en voeding is niet gezorgd. Gewoonlijk vindt men in de woningen niets wat tot instandhouding van dat zwakke leven kan strekken. Ofschoon de weldadigheid vaak in de kleeding te gemoet komt, zoo is het er echter verre van af, dat het in allen deele van eene onvoldoende dekking, overeenkomstig het saizoen en de slecht onderhoudene woning, voorzien is. Maar wat het meeste en allereerste hier in aanmerking komt, de voeding en verzorging

laten alles te wenschen overig, zoo door de onverschilligheid als door de krachteloosheid der moeder. Onder een aantal van 90 kinderen, beneden den leeftijd van 2 jaren, in een tijdsverloop van één jaar overleden, waren er slechts 6 die de moedermelk hadden genoten; 70 werden met pap opgekweekt, en daaronder weder 61 kinderen van fabriekarbeiders! En kan 't wel anders, dan dat het kind reeds vroegtijdig bedorven wordt naar ligchaam en naar ziel, opgroeijende in zulk een kring van ellende en losbandigheid? Geen onderwijs mogen zij ontvangen, maar zij moeten leeren werken om wat te verdienen; dat is de hoofdzaak. En in het kind ziet men al reeds spoedig de kiemen der verdorvenheid, die den ouderen mensch zoo diep verlagen.

Ook de woningen zijn diep ellendig. Het meerendeel der woningen van die klasse van burgers is in het lagere gedeelte van het dorp gelegen, waarheen al het economische en fabriekwater vloeit en daar stinkende poelen vormt. Bovendien zijn verscheidene woningen beneden den beganen grond gebouwd. Deze zijn daardoor vochtig en donker en kenmerken zich door hare bouwvalligheid en soms afzigtelijke verwaarloozing. De vloer is meestal van steen of klei, de muren zijn vervallen de schoorsteenen onbruikbaar, het hout verweloos, de ramen en deuren vermolmd, slecht beglaasd en zonder sluiting, de vloeren en de zoldering met gaten en spleten. De bedsteden zijn even donker, vochtig, slecht onderhouden en ondoelmatig geplaatst. Meestal zijn de vertrekken, in verhouding tot de bevolking die daar leeft en werkt, en de ruimte die de werktuigen, weefstoelen, spinnewielen enz. innemen, zoo klein, dat men zich schromelijk moet behelpen. Kasten of hokken tot berging van kleêren, huishoudelijk gereedschap of levensbehoeften, vindt men er niet of schaars. Door de gebrekkige inrigting of plaatsing van den schoorsteen en de straatdeur, zijn de bewoners altijd blootgesteld aan een sterken windstroom en aan de wolken van rook en stof die het vertrek vervullen. Zoo onzindelijk is menige woning en bewoner, dat men huivert om binnen te treden, en maar weinige zijn er te vinden, die daarop eene uitzondering maken. Maar hoe zijn die spelonken ook zindelijk en aangenaam te maken, vooral wanneer ze daarenboven bevolkt zijn met allerlei huis- en pluimgedierte, ja soms gebruikt worden tot het droogen der panvisch, die met volle wagens te Hilversum aangevoerd wordt en aldaar door de fabriekarbeiders, als eene lekkernij, gretige koopers vindt. De atmosfeer moet zoodoende wel verpest worden.

Eer wij van dit onderwerp afstappen, verdient de reeks van woningen in den zoogenaamden ‘schapenkamp’ gelegen, nog even eene bijzondere vermelding. Dit blok huizen, bestaande uit 30 kleine (enkele) en 20 groote (dubbele) woningen, bevindt zich in het laagste, oostelijke deel van het dorp, in de nabijheid van den grooten vergaarbak voor het economisch water van het dorp, over een deel van de heide zich uitstrekkende. Zoowel door de nabijheid van dien poel, als door de talrijke greppels en mestvaalten in de nabijheid, is die streek eene der ongezondsten van den ganschen omtrek. Koortsen toch vindt men daar het menigvuldigst en hardnekkigst; epidemiën woeden daar met buitengewone hevigheid; tijdens het heerschen van de typhus-epidemie in 1857, leverden die woningen in 3 maanden tijds 35 lijders, van welke verscheidene bezweken. Maar afgescheiden daarvan, is de inrigting dier woningen eene bron van ongezondheid en ongemakken. De privaten monden in groote vergaarbakken uit, die onvoldoende gedekt, hun inhoud aan den invloed der zonnestralen en weder en wind blootstellen en bovendien voor de kinderen aanleiding tot ongelukken geven. Daar zij vlak voor de woningen zijn aangelegd, stroomt haar vlugtige inhoud gedurig door het bebouwde terrein de woningen binnen. De kleine woningen met twee bedsteden, de eene in het portaal, vlak over de straatdeur, de andere vlak over den schoorsteen, die altijd rookt, zijn ware kloostercellen. Een klein raam, in kloostervorm gebouwd, verspreidt slechts een half licht en heeft maar ééne ruit die geopend kan worden, welke echter meestal boven de sekreetkuil is gelegen en meer bedorven dan frissche lucht binnenlaat. De vloeren bestaan uit roode steenen, de wanden zijn gepleisterd, het houtwerk is wit geschilderd; kasten of bergplaatsen treft men er niet aan. De kubieke inhoud bedraagt 28,63 N. el. Men make zich nu een denkbeeld van de bekrompen levenswijze aldaar, als men aanneemt, dat die verblijven soms bewoond worden door drie of meer volwassenen en een paar kinderen; dat de streepwever zijn getouw, 't welk een inhoud van 23,38 N. el inneemt, voor het raam heeft opgeslagen en in den winter daar nog een spinnewiel wordt bewogen. Wij zagen er dan ook waar naauwelijks ruimte voor een klein tafeltje en een paar stoelen over was, en men het maal moest gebruiken deels onder den schoorsteen, deels in het bed gedoken. Men verwoont daar 40 cents per week, wel

is waar een kleine huur, maar die den huisvader door ziekte en kwellingen, uit het verblijf aldaar ontstaan, duur genoeg komt te staan. Het spreekt van zelf, dat ze om haren prijs door de behoeftigste klasse van arbeiders, meestal spinners en streepwevers, betrokken worden. De tafereelen van ellende, kommer en verval, die we daar vaak naast noeste vlijt en goede zeden aanschouwden, waren om het hart te breken, en maakten een scherp contrast met het weldadige doel, waarmede, naar men zegt, die woningen tot stand gebragt zijn. De dubbele woningen, hoewel ruimer, lijden evenwel aan al de gebreken der kleinere; ze doen 75 cts. huur in de week, een prijs hoog genoeg, om er een leven vol ziekten en plagen in te lijden. En van de plagen is de ‘armeluisplaag’ daar wel de geduchtste, daar ze den werkman in den zomer belet het moede hoofd in zijne rustplaats veilig neder te leggen.

Ook tot zedebederf geeft deze bekrompene woning aanleiding. Door gebrek aan voldoende slaapplaatsen, heeft men de gewoonte om tot den leeftijd van 14 jaren de kinderen van beiderlei sekse bij elkaâr te doen slapen. Zijn zij volwassen, dan slapen twee van hen met het jongste kind bij de ouders in één bed, terwijl de overige volwassene personen met de kleintjes, naar de seksen gescheiden, in eene andere bedstede of op den grond liggen. Vijf menschen in ééne bedstede, waar soms de grootste verwaarloozing heerscht; ja, vaak tien menschen in eene ruimte bijeengedrongen, waar slechts voldoende plaats voor twee personen is! En daar eet en werkt men, daar doet men alles in, - en dat zonder eenige andere luchtwisseling dan die de schoorsteen verschaft.

Vestigen wij nu meer bepaald op de voeding der arbeiders de aandacht.

Eene goede voeding hangt van drie voorwaarden af: 1°. van de verdiensten of den prijs der levensmiddelen, 2°. van de deugdelijkheid der levensmiddelen en 3°. van hunne toebereiding. Die drie factoren staan in den regel bij onzen fabriekarbeider in zulk eene ongunstige verhouding, dat wij zonder aarzelen zijne voeding slecht mogen noemen. Trachten wij dit nader toe te lichten.

Wij hebben er reeds bij het bespreken der gedwongen nering op gewezen, dat de arbeiders verpligt zijn een groot gedeelte van hun loon in den winkel van den baas te besteden, zoodat

zij zich vergenoegen moeten met de artikelen die daar voorhanden zijn; al mogt hunne keuze soms op andere spijzen vallen, dan laten de weinige overschietende gelden veeltijds toch niet toe daaraan te voldoen, en zelfs al blijkt het hun dat de kwaliteit soms iets te wenschen overlaat, zij moeten er zich mede tevreden stellen of het zich geheel ontzeggen. Aan reclameren valt hier niet te denken, het zou hun meer schade dan voordeel aanbrengen. Zij verkeeren dus al dadelijk in de ongunstige omstandigheden van op eene duurdere dan de gewone markt te moeten koopen, hetgeen nog ongunstiger wordt naarmate de loonen dalen en het bedrag der bons stijgen, zoo als het geval is, tot hoe lager soort van werk men afdaalt. Het is ons toch uit allernaauwgezetste becijferingen van de gemiddelde verdiensten der ijverigste en knapste werklieden en de budgetten van de ordelijkste en zuinigste huisvrouwen onder hen gebleken, dat het gezin van den zwartwever, bij een zeer bekrompen levenswijze en naauwgezet beheer, met het loon van al de voor werk vatbare leden maar even kon uitkomen; terwijl de streepwevers en nog meer de spinnersgezinnen, zelfs bij de grootste ontberingen, van de verdiensten van verscheidene hunner leden niet kunnen leven.

En waarlijk, wij moeten het bekennen, onze becijferingen waren hier nog te hoog opgevoerd, en geheel op een ideaaltoestand gebaseerd, daar ze gezinnen veronderstellen, waar de arbeid en de gezondheid nimmer gestoord werd; waar de man zich hoogst ingetogen en matig gedraagt, de vrouw hoogst zuinig en ordelijk het huishouden bestuurt, den kinderen elk genot, elke versnapering wordt ontzegd, in één woord: waar men arbeidt enkel voor het brood en in eten en drinken het eenige levensgenot zoekt. En daar waar die strikte economie niet in acht genomen wordt - en dat is de regel, - komt men nog meer te kort en is men altijd verpligt schulden te maken. Hoe moet daarin nu voorzien worden, aangezien men toch niet altijd op het vertrouwen en het geduld van den leverancier kan speculeren? Men moet dus het tekortschietende geld of door de hand der liefdadigheid of door die der misdaad trachten te verkrijgen. De ambachtsman heeft nu te kiezen tusschen den schandnaam van bedelaar of bedeelde, of tusschen dien van dief! Helaas! dat men noch voor het eene noch voor het andere terugdeinst, heeft de ondervinding maar al te duidelijk bewezen. Zoo wordt de eerste stap op den weg des

verderfs gedaan. De ingetogen en vlijtige huisvader wordt moedeloos onder het zwoegen; de krachten begeven hem van lieverlede; hij vermijdt het huiselijk verkeer, omdat hij daar niets dan klagten moet hooren, en hij leent het oor aan de stem der verleiding. Baloorig drinkt hij de eerste teug van het vocht dat zoo velen voor hem in het verderf heeft gestort, dat zoo velen met hem aan den rand des verderfs zal brengen. Hij wikkelt zich daardoor op nieuw in schulden en onthoudt zich zelven en de zijnen nog meer het noodige. Daardoor ontstaat krakeel in huis en verwijdering; de vrouw verliest de liefde voor haren man, de kinderen de achting voor hunne ouders. Eerst worden de koopwaren, tegen hoogen prijs ingekocht, tegen een minderen prijs overgedaan, en lijdt men hierdoor weder dubbele schade. Later wordt het huisraad en de kleêren aangesproken en verkoopt men die of brengt ze in de bank van leening. Is het tot dat uiterste gekomen, dan schaamt men zich niet de hand naar de openbare liefdadigheid uit te strekken en zich in de rijen der bedeelde armen te scharen. En ziedaar den driedubbelen kanker die aan de verdiensten van den werkman knaagt en hem ten eenemale in de onmogelijkheid stelt, om eene schrede op den weg van vooruitgang te doen, ja, die hem steeds dieper en dieper doet zinken, die zijne geestelijke, zedelijke en ligchamelijke welvaart ondermijnt.

Laat de voeding in verband tot de verdienste alzoo reeds veel te wenschen over, niet minder is dit het geval, wanneer wij de toebereiding daarvan nagaan. Op de kwaliteit van het brood, vooral van het roggebrood, waarvan het meeste gebruikt wordt, valt veel af te dingen, hetgeen voor den arbeider en zijn gezin nog meer te betreuren is, omdat hij het veeltijds met een afschuwelijk brouwsel van cichorei-koffij en genoegzaam droog moet nuttigen. Het middagmaal bestaat meestal uit aardappelen, op welker kwaliteit ook veel valt aan te merken, die, soms met groenten vermengd, zonder eene behoorlijke hoeveelheid vetbestanddeelen of condimenten, gegeten worden. De rijst, gort of het meel, dat als pap gebruikt wordt, kookt men gewoonlijk in een mengsel van 1 deel melk en 5 deelen water of in dunne karnemelk. Zulk een maal kan niet smakelijk genoemd worden, en de spijs evenmin voedzaam, omdat deze moeijelijk verteerbaar is. Bovendien staat de hoeveelheid voedsel niet in verhouding tot den leeftijd of de krachts-

inspanning die de arbeid vordert[1]. Vandaar dat tal van ziekten der voeding, welke men bij dien stand onder elken leeftijd gewaar wordt. En bij die slechte en onvoldoende plantaardige voeding, komt nog het genoegzaam gemis aan dierlijk voedsel.

Gezinnen, welker budgetten zoodanig geregeld zijn als waarvan wij boven melding maakten, kunnen zich toch niet de weelde van vleesch, al was het maar eens in de week, veroorloven. En toch ziet men in het gezin van den zwartwever, waar de man de gelden niet in de kroeg brengt, waar het grootste gedeelte der kinderen in de verdiensten het hunne toebrengen en waar de vrouw die goed in het huishouden weet te besteden, op zondag nog een stukje spek of vleesch op tafel; maar dan moet men zich voor ⅔ met den reuk en het gezigt, en slechts voor ⅓ met den smaak er van vergenoegen, want zelden dat men meer dan een kilo vleesch onder al de leden te deelen heeft. Het is dan wel weinig, maar als dat weinigje goed is, dan strekt het toch om de maag eene aangename en heilzame afwisseling te geven van al die meelspijs, welke zij de geheele week te verduwen heeft. Maar voor den streepwever en spinner is het vleeschgebruik totaal onmogelijk. Evenwel ook deze weten daar op hunne wijze aan te komen, en zij hebben soms meer op hunne tafel dan de werkman wiens verdiensten het beter zouden toelaten. Hij verschaft zich dat weeldeartikel voor den arme echter langs andere wegen, en op eene goedkoopere wijze, dan de welgestelde arbeider zulks vermag. In het oostelijk gedeelte van het dorp namelijk leeft sedert vele jaren, op een afgezonderd plekje gronds, een zestal huisgezinnen, welker woningen eene zekere mate van welvaart aanduiden, welker leden zich door hunne eigenaardige leefwijze, door kleeding en bonten opschik, ja, door hunne physionomie en handelingen zelfs, van het overige gedeelte der Hilversumsche bevolking onderscheiden. Reeds door opvoeding en het eigenaardig bedrijf dat zij uitoefenen, leven zij onderling zeer gezellig, maar overigens van de andere bewoners der streek afgezonderd, en worden zij zelfs door het laagste deel der bevolking met eene zekere schuwheid, vrees en achterdocht behandeld. Men zou hen een bijzonder ras,

1 Ten bewijze daarvan moge de gewoonte strekken van het sterkmeel in de fabrieken op te eten, een misbruik dat thans voorkomen wordt, door er vergiftige stoffen in te mengen.

eene op zich zelf staande kaste kunnen noemen, de Ziegeuners van de Gooische heistreek. In de nabijheid hunner woningen treft men meestal groote honden aan, die in hun uiterlijk en in hunne handelingen geheel hunne wolvennatuur aan den dag leggen. De reuk van dierlijken afval komt u hier meestentijds op eene onbehagelijke wijze te gemoet, terwijl de poelen in de nabijbeid rijkelijke sporen van het bedrijf dier bewoners bevatten. En geen wonder, wij bevinden ons op het gebied van den vilder, of zoo als de Hilversummer zich zeer eigenaardig uitdrukt, van ‘den kouden slager’, omdat het vleesch wat deze slagt, reeds lang ‘koud’ of dood is. Het beroep dier menschen bestaat namelijk in het opkoopen van koeijen, paarden, schapen, geiten en varkens, aan welke ziekte ook gestorven, die ze op hondenkarren van heinde en verre naar den bloedakker voeren. Het vleesch wordt van de huid ontdaan en in stukken gehouwen. Het beste gedeelte van dat aas wordt bij nacht, langs verschillende wegen, Utrecht binnengesmokkeld, en daar door menigen burgerman in zijne onwetenheid voor goed vleesch gekocht en genuttigd. Een ander gedeelte wordt gezouten en gerookt in de hoofdstad van het rijk gebragt op eene wijze, die het waakzame oog van de commiezen ontgaat, en wordt daar even zoo aan den minderen burger, natuurlijk voor best rundvleesch, verkocht. Wat in die beide steden niet aan den man kan gebragt worden, blijft in Hilversum, en is dus waarschijnlijk niet van de beste hoedanigheid. Doch het is goed genoeg voor den armen fabriekarbeider, die dan voor 9 centen 3 oude ponden kan bekomen! Hij eet nu op zijne manier ook vleesch, en wat gaat het hem aan of het dier levend of dood in handen van den slager is gekomen; wat bekommert hij er zich om, of er een reukje, een kleurtje of smaakje aan is? Hij kan niet zoo keurig op zijn gehemelte zijn als ‘de rijke luî’, en wat het meeste zegt, hij kan een rijkelijk maal voor weinige centen hebben! Maar hoe hem dat maal veeltijds bekomt, duidt de aard der ziekte aan, die na het genot van zulk voedsel vaak volgt.

Lijdt het nu, na al het opgesomde omtrent de voeding, nog twijfel, dat hierin eene voorname bron van verval moet gezocht worden, en dat zij naast den arbeid, eene hoofdoorzaak van de physieke ellende der fabriekarbeiders uitmaakt? Inderdaad, het Duitsche spreekwoord is een waar woord: ‘Sage mir was du issest, und ich will dir sagen wer du bist!’ Het vindt hier zijn volle toepassing bij het aanschouwen van die waggelende

geraamten, die met de koffijketel in de eene en het versleten buis in de andere hand, 's avonds van ‘het werk’ komen. Hun rekening van stofopname of stofverbruik, in voeding en arbeid gelegen, sluit gewoonlijk met zulk een deficit, dat zij veelal in den bloei des levens een bankroet, en wel een onherstelbaar levensbankroet moeten maken.

Eindelijk nog een enkel woord over de ‘applicata’, de kleeding. Wat voedsel voor den ‘inwendigen’ mensch is, zijn de kleêren voor den ‘uitwendigen’. Maakt gene hem geschikt om den arbeid naar behooren te volbrengen, hem een gezond en krachtvol bestaan te verzekeren, deze is bestemd om den schadelijken invloed zijner omgeving af te weren of te matigen, en daardoor tevens zijne integriteit te doen behouden. Zien wij hoe het daarmede bij onzen arbeider en zijn gezin is gesteld.

Wij hebben voor ons liggen een inventaris van den kleederenschat van een zwartwevers gezin, benevens een budget van het aantal, de soort, den duur en den prijs der kleedingstukken, die het gezin jaarlijks behoeft, ol liever gezegd, zich kan aanschaffen. Beide zijn door het hoofd des gezins zelf opgesteld. De man behoort tot een der welgestelde en fatsoenlijke arbeiders van zijn stand, en het gezin bestaat uit zeven leden. En toch zien wij kans om de gansche garderobe in een grooten dames hoedendoos te pakken, en er dan zonder veel zuchten, onder den arm of op den schouder, mede te verhuizen. Vergeefs zoeken wij de winterkleêren, vergeefs wollen ondergoed, naauwelijks eene voegzame verschooning voor vrouw en kinderen. Maar op het budget treffen ons bovendien twee zaken, en wel, dat de ingekochte stoffen zoo duur zijn, vooral de lakensche, en dat men er zoo lang mede rond moet komen. Mogelijk zal men in die duurzaamheid de oorzaak van den hoogen prijs zien. Maar dit is niet het geval; de kleêren slijten weinig of niet van het dragen, want droeg de man deze zoo als het vereischt wordt, dan zou hunne insoliditeit spoedig aan den dag komen en de plunje versleten zijn, eer hij bij magte was zich andere aan te schaffen; ja, hij zou er zelfs bij gelijke spaarzaamheid en netheid, spoediger doorheen zijn dan zijn buurman, die niet ‘door den baas gekleed’ wordt[1]. Wat toch kan men verwachten van een bud-

1 Eenige staaltjes van den prijs en den duur der kleedingstukken. Een lakensche jas kost hem ƒ 30, en hij doet er zijn gansche leven, 30 jaren, mede; voor een zondagsch buis betaalt hij ƒ 16.50, en hij kan het 6 jaren dragen; een zondagsche broek, die ƒ 13.50 kost, duurt slechts 3 jaren.

get, waarop voor kleêren van twee volwassen en vijf kinderen, die ruwen arbeid verrigten, 's jaars slechts ƒ 72.67 wordt uitgetrokken, vooral als men in aanmerking neemt den hoogen prijs dien hij daarvoor moet betalen. En toch, wij moeten het aan den anderen kant bekennen, door spaarzaamheid en een goed onderhoud komt hij er nog een heel eind ver mede. Hij troost zich met de gedachte, dat God de koû stuurt naar de kleêren en schikt zich in zijn lot en komt daarbij op zon- en feestdagen nog al goed voor den dag, Erger is het echter gesteld met de garderobe van den streepwever en spinner. Hier treedt, bij verregaande onzindelijkheid en verwaarloozing, de naaktheid nog meer op den voorgrond. Zeldzaam waren de gevallen zeker niet, waar wij bij de arme weversvrouw of spinster geen hemd op het lijf of in de kast troffen; nog minder zeldzaam waar dit eenige kleedingstuk in de waschtobbe was of aan het touwtje hing te droogen en de goede vrouw het gescheurde jak over de naakte leden droeg, ja, waar een half versleten jak en rok benevens een oude muts haren ganschen inboedel aan kleêren uitmaakte, en zij, als zij zondags naar de mis moest gaan, een geheel toilet van de buurvrouw voor dien tijd ter leen kreeg. De kleeding van man en kinderen is in gelijke mate even sober, want slechts ƒ 40 in het jaar kunnen zij daarvoor voor hun zessen besteden, en ook voor die som zou men zich voegzamer kunnen kleeden, indien aan het onderhoud en de reiniging maar beter de hand werd gehouden. Maar de kleeding, reeds armelijk en gehavend, wordt daarenboven onvoldoende onderhouden en gereinigd, en zelfs het zindelijkste kleed wordt in de morsige omgeving welhaast weder onkenbaar.

Tot de nuttigste instellingen, om den handwerksman voor armoede te vrijwaren, behooren de ziekenbussen. De Hilversumsche fabriekarbeider verkeert in dat opzigt in zeer gunstige omstandigheden. Genoegzaam alle fabriekanten hebben zoodanig eene instelling aan hunne fabrieken verbonden, en enkele leggen aan hunne werklieden de verpligting op, daaraan toe te treden.

In deze fabriekbussen zijn alleen mannelijke arbeiders, in de fabrieken werkzaam. Men betaalt ƒ 1.50 in het jaar, dat van het loon wordt afgehouden, waarvoor men geneeskundige hulp

en medicijnen erlangt. De geneesheer, die door den fabriekant aangesteld wordt, staat geheel onder diens toezigt. De contributiegelden komen echter geheel ten voordeele van den eerstgenoemde. Een hoofdvereischte om als lid opgenomen te worden is, dat de werkman bewijzen kan 3 achtereenvolgende maanden vóór zijne toetreding gezond te zijn geweest. De leeftijd van toetreding is bepaald op 15 jaren.

Afgescheiden van deze, bestaan te Hilversum nog andere bussen, waarin of alleen de mannelijke arbeiders, aan de fabrieken verbonden, worden opgenomen, of waar ook hunne vrouwen en kinderen boven de 15 jaren kunnen toetreden. In deze laatste soort worden ook handwerkslieden in andere takken van industrie opgenomen. Men onderscheidt alzoo weversbussen en mannen- en vrouwenbussen. Zij worden geheel uit onderlinge bijdragen in stand gehouden en door een bestuur uit den boezem der leden geadministreerd. Dat bestuur is gewoonlijk in 2 busmeesters (regenten) en 2 geldbrengers (ziekentroosters) verdeeld, die om de 2 jaren aftreden. Behalve ziekengelden, worden ook begrafenisgelden uitbetaald en bovendien (met uitzondering van de protestantsche bus) jaarlijks van de overschietende gelden aan de leden eene geringe som uitgekeerd. Om als lid te worden toegelaten, moet men ten minste den leeftijd van 15-18 en ten hoogste dien van 40-45 jaren bereikt hebben en bewijzen kunnen leveren dat men althans drievierendeel jaars vóór de toetreding, achtereen gezond is geweest, geene kwalen of gebreken heeft en, voor de wevers, dat zij een jaar geweven hebben. Men betaalt een entrée van 10 ct. of 60 ct. ten voordeele der kas, en eene wekelijksche contributie van 5 centen, waarvoor men ingeval van eene ligte ongesteldheid, die het werken belet, ƒ 1.50, bij ernstige ongesteldheid ƒ 2.50 in de week als ziekengeld erlangt. Bij overlijden wordt bovendien aan de nagebleven betrekkingen ƒ 20 of ƒ 22, tot bestrijding der begrafeniskosten uitbetaald. Is het overleden lid bedeelde van een der armbesturen geweest, dan komt het overschietende der begrafeniskosten ten bate van een dier ligchamen. Het ziekengeld wordt niet langer dan gedurende 26 achtereenvolgende weken verstrekt. Het hoogste ziekengeld wordt alleen op advies van den ziekenbezoeker, nadat deze zich overtuigd heeft dat de ziekte van gevaarlijken aard is, aan den belanghebbende uitgekeerd. Het zieke lid is verpligt zich binnen de eerstvolgende dagen nadat hij ziekengeld

geniet, van geneeskundige hulp te voorzien, op verbeurte van verdere toelaag. Elk lid heeft aanspraak op ziekengeld, als hij drie maanden gecontribueerd heeft. De persoon, die het ziekengeld ontvangt, mag tijdens die toelage zijne woning niet verlaten en ook geen werk ten voordeele van het gezin verrigten. Wordt hij op een en ander door een lid van het bestuur betrapt, dan heeft deze aanspraak op de som die de overtreder die week zou genieten. De schuldige verbeurt daarbij voor altijd zijn lidmaatschap. Het bestuur heeft daarom het regt ten allen tijde de woning van een ziek lid binnen te treden, om zich van de toedragt van zaken te vergewissen; wordt hem de toegang geweigerd, dan verbeurt men evenzeer het lidmaatschap. Ziekten of ongemakken door krakeel of eigen toedoen ontstaan, maken geene aanspraak op ondersteuning en evenmin op het begrafenisgeld als de patient daaraan komt te overlijden. Leden, welke als vrijwilligers in 's lands dienst treden of van godsdienst veranderen, verbeuren alle regten en aanspraken, zonder de restitutie der gestorte penningen te kunnen vorderen. Bij een slechten staat der financiën moeten de zieke leden zich tevreden stellen met ƒ 1 wekelijksche toelage, terwijl bij overlijden, al de overige leden, in de week dat het begrafenisgeld wordt uitgekeerd, verpligt zijn 10 cents extra te betalen. Komt een lid binnen de eerste drie maanden na zijne toetreding te overlijden, dan vallen de gestorte gelden ten bate der kas. Het bestuur vergadert jaarlijks tot verantwoording van het beheer der gelden en het kiezen van plaatsvervangers.

Dit zijn de hoofdbepalingen van deze soort van instellingen, welke, als zij goed gehandhaafd worden, werkelijk veel nut onder de arbeidende klasse kunnen stichten. Dat er welligt ontduikingen op de gemaakte bepalingen en misschien soms ook willekeur bij de administratie, - en wel in die bussen, waar geene commissies van toezigt zijn, - plaats kan grijpen, ligt in den aard der zaak. Of de contrôle op zieken en administratie wel op goede grondslagen steunt, durven wij niet in alle opzigten bevestigen; nogtans blijkt het niet, dat groote misbruiken tot dusverre den gang van zaken hebben belemmerd. Als eene aanleiding tot willekeur en verschil, zouden wij meenen, dat de bepaling van de gevaarlijkheid der ziekte van den ziekentrooster afhangt en daarnaar de toelage afgemeten wordt; eene zoodanige schriftelijke verklaring van den geneesheer, die den zieke behandelt, zoude naar ons in-

zien meer vertrouwen verdienen en op billijker gronden steunen. Van de Zieken- en Begrafenisfondsen, waarin fabriekarbeiders en andere burgers opgenomen zijn, trekken de eersten wel het meeste partij, daar gewoonlijk hunne ziekteverhouding aanmerkelijk die der overigen overtreft. Die ongelijke verhouding van zieke dagen is evenwel wenschelijk voor het behoud dier inrigtingen. Prijselijk is de bepaling, dat het bestuur uit den boezem der leden (door de leden?) gekozen wordt en dat elk lid verpligt is die benoeming aan te nemen en zijn post kosteloos waar te nemen. De bestuurders-geldophaalders van de R. Cath. bus genieten evenwel het voordeel, gedurende den tijd hunner functiën vrij van contributie te zijn, terwijl die van de Protestantsche ƒ 2.60 ontvangen. In strijd met de belangeloosheid en den ernst der instelling vonden wij echter het artikel waarin vastgesteld is, dat de bestuurders der R. Cath. Zieken- en Begrafenisbus ƒ 13 *aan koffij en drank* in ééne vergadering mogen verteren. Men heeft ons dan ook verzekerd, dat van dit regt door het bestuur ruim gebruik gemaakt wordt, en er op dien dag, terwijl de zielmissen voor de afgestorven leden in de kerk gehouden worden, in het huis van den busmeester alles behalve statige ‘ave Maria's’ worden aangeheven, - maar dat het huis weêrgalmt van straatdeuntjes, met verhitte hoofden gezongen.

Behalve deze gecombineerde Zieken- en Begrafenisbussen bestaat in Hilversum nog een R. Cath. Begrafenisfonds voor de vrouwen van wevers. Ook hier worden slechts personen opgenomen tusschen 15 en 40 jaren. De contributie bedraagt 25 cents per kwartaal, waarvoor men bij overlijden ƒ 10 ontvangt, na aftrek van ƒ 4 voor de doodkist en ƒ 6 voor even zoo vele zielmissen. De som, die na al de noodige onkosten dan nog overschiet, en gewoonlijk ƒ 4 à ƒ 5 bedraagt, komt, indien het lid tijdens zijn overlijden bedeeld werd, ten bate van de R. Cath. armenbus, zoodat de betrekkingen in dit geval niets overhouden, om als tegemoetkoming te strekken in buitengewone onkosten, die de ziekte soms veroorzaakt heeft. Of die ƒ 6 aan zielmissen daarom altijd met evenveel liefde afgestaan zullen worden, betwijfelen wij zeer. Maar in elk geval vinden wij ze beter besteed dan aan *jenever en koffij*, waaraan ze in vele gevallen toch verkwist zouden worden.

In weêrwil van de aanzienlijke uitkeeringen, die zij bij het veelvuldig heerschen van epidemiën en het betrekkelijk groot

aantal ziekedagen harer leden, te doen hebben, verkeeren die inrigtingen toch in een vrij bloeijenden toestand, waarvan de volgende cijfers het bewijs kunnen leveren.

De 6 te Hilversum gevestigde Zieken- en Begrafenisbussen telden in:

	1859.	1860.	1861.
Leden	1429.	1416.	1383.
Van deze hulp verleend in ziekte	231.	203.	191.
Bij overlijden	32.	18.	32.
Uitgaven aan een en ander	ƒ 2696.43.	ƒ 2201.11.	ƒ 2336.59.
Ontvangsten van renten, contrib. en boeten	ƒ 4217.59.	ƒ 3996.92.	ƒ 4258.82.

Van een geheel anderen aard, ofschoon van dezelfde strekking, is eene reeks van begrafenisfondsen, welke hunne leden in alle deelen van ons land exploiteert, en zoo ook te Hilversum talrijke deelnemers vindt. Hier strekt het geld niet zoozeer ter bestrijding van de onvermijdelijke begrafeniskosten, maar worden de groote sommen, die veeltijds uitgekeerd worden, tot geheel tegenovergestelde einden gebezigd, dan waartoe ze eigenlijk bestemd zijn. Het toetreden tot zulk eene inrigting is eene ware speculatie van den minderen man, en de behoeftige wever of spinner, met een talrijk wisselend kroost gezegend, speculeert hier soms met eene waarlijk hartstogtelijke ingenomenheid en bedrevenheid. Sommigen maken er eene ware industrie van, en dragen hun penningske bij in het bewustzijn dat zij het in dubbele mate terug zullen erlangen, - zij het ook ten koste van eenige kinderlevens! Men heeft ons voorbeelden aangevoerd, alwaar het gezin zich de grootste ontberingen getroostte, om toch maar getrouw zijne bijdragen te kunnen storten. Zeer behoeftige lieden, met vele kinderen, zijn soms in onderscheidene van die bussen en hebben daarin dikwijls de hoogste aandeelen. Waar men de betrekkelijk hooge bijdragen niet uit eigen middelen kan leveren, daar ontziet men zich vaak niet om het geld van anderen op te nemen of te bedelen. De bepaling bij vele dier fondsen aangenomen, dat, wanneer beide echtelingen deelhebbers zijn, zij voor kinderen beneden den leeftijd van 8 jaren niet behoeven bij te dragen en evenwel bij overlijden van deze, tusschen den leeftijd van 1-4 jaren, eene som van ƒ 8 tot ƒ 10 trekken, werkt niet weinig zorgeloosheid in de opvoeding en verpleging dier kinderen in de hand. Men moge het onnatuurlijk en onmenschelijk noemen, maar het is niettemin waar, dat het overlijden van zulk een wicht voor vele

der ouders eene uitkomst is, en troostwoorden hier geenszins op hunne plaats zouden zijn, daar het verlies van ‘het wurmje’ rijkelijk door ‘de gift’ van het fonds vergoed wordt. Wat moet men toch denken van een vader, die zich niet schaamt bij den dood van twee zijner kinderen te bekennen: ‘Onze lieve Heer heeft mij *gezegend* door die tweelingen weg te nemen, want nu trek ik ƒ 16 uit het fonds, en kan de huur voor mijn aardappelland betalen.’ En wat hij zeide, dachten zoo velen, deden zoo velen met hem, daar en overal elders. Hoe zorgeloos men dan ook met zulke wichten omspringt, hoe weinig men zich om hun lijden, om hun bestaan bekommert, getuigt een feit, dat voor eenigen tijd heeft plaats gehad. In een zeer kort tijdsverloop werden 21 jonge kinderen bij den Burgerlijken Stand als overleden aangegeven. En toen die sterfte de aandacht van het Openbare Bestuur trok en naar de oorzaak van hun dood onderzoek werd gedaan, bleek het, dat *bij drie slechts* van de 21 kinderen geneeskundige hulp was ingeroepen en verleend!!!

Is de dood der kinderen alzoo geene ramp meer voor de ouders, het overlijden van den huisvader en ‘kostwinner’, of van ‘de vrouw’, wordt rijkelijk getemperd door het vooruitzigt van eene ruime som te ‘trekken’ uit het fonds. Voor eene geringe bijdrage toch van 3½ cent per week, ontvangt de weduwe, bij het overlijden van het hoofd des gezins ƒ 42, en daar de inleggelden, zoo als wij reeds aanvoerden, soms verdubbeld worden, stijgt die som vaak tot ƒ 100. Honderd gulden in handen van eene behoeftige, spilzieke vrouw! Hoevele tranen worden daardoor gespaard, hoeveel onheil daardoor gezaaid, hoeveel liefde daardoor gesmoord! Hoe vaak ziet men dan ook niet, dat de weduwenaar na eene maand weder gereed staat een nieuw huwelijk aan te gaan en hij de bruiloft viert van het geld, dat voor de lijkplegtigheid zijner eerste liefde bestemd was. En die lijkplegtigheid, hoe menigmaal ontaardt die niet in een dronkenmansfeest, waar de roes van den jenever het geleden verlies spoedig doet vergeten. Daarenboven, als die ‘harde taak’ achter den rug is, dan houdt men nog geld genoeg over, om er eene maand goed van te leven, - en daarna ten laste van de armenkas te vervallen! In plaats van tot verligting, dient dat geld alzoo in de meeste gevallen tot verzwaring der ramp die het gezin heeft getroffen, en wordt

het in een nog dieperen poel van ellende en jammer gedompeld.

Wij kunnen deze schets van het leven der fabriekarbeiders te Hilversum niet besluiten, zonder nog eenige oogenblikken stil te staan bij de betrekking tusschen den patroon en den werkman, omdat deze als eene voorname oorzaak van den tegenwoordigen treurigen toestand van dezen laatste moet aangemerkt worden. Dat die verhouding verre van gunstig kan genoemd worden, zal den lezer bij herhaling gebleken zijn uit hetgeen wij bij de vermelding der gedwongen nering en uit den wrevel der arbeiders hebben medegedeeld. En kan het dan ook anders, bij een stelsel, waar het hoofddenkbeeld van uit te zuigen op den voorgrond staat? Waar de fabriekant den moeijelijksten arbeid voor een betrekkelijk gering loon vordert, en dat laatste weder door alle geoorloofde en ongeoorloofde middelen den werkman afhandig tracht te maken; waar de arbeider wederkeerig elke gelegenheid te baat neemt om zijn meester te bedriegen en op te ligten en zich voor zijne schrale verdiensten door oneerlijken handel zoekt schadeloos te stellen? Helaas! overdrijving is het niet, als wij de betrekking van den Hilversumschen fabriekarbeider tegenover zijn meester nog beneden die van een West-Indischen planter en zijn slaaf stellen. Hier ontvangt deze, bij zwaren arbeid, nog eene goede voeding, en ziet men het belang in om zijne gezondheid en zijn leven te sparen; daar bekommert men zich zoo weinig om het welzijn van den vrijen arbeider, dat men zelfs geene poging aanwendt, om den schadelijken invloed aan het werk verbonden, uit onkunde of zorgeloosheid ontstaan, af te wenden, nog veel minder te voorkomen. Wat bekommert men zich om zijn welstand en dien van zijn gezin? Als hij maar op het bepaalde uur op de fabriek is en de gevorderde taak afwerkt, dan vraagt men er niet naar, hoe hij het leven voortsleept, hoe hij zijn zweet en bloed aan de winzucht van anderen ten offer brengt.

Een paar jaren geleden hebben de fabriekanten eene vereeniging trachten tot stand te brengen, die gezegd werd ten doel te hebben, de belangen der industrie en werklieden te behartigen en te bevorderen. Een reglement, dat het doel en den werkkring dier vereeniging nader moest omschrijven, vangt met deze twee voortreffelijke artikelen aan:

‘Art. 1. Het doel der Vereeniging is: het behartigen van

de algemeene belangen en het bevorderen van den bloei der fabrieken in deze gemeente.'

'Art. 2. De Vereeniging tracht dat doel te bereiken door: *a.* het houden van geregelde bijeenkomsten en het daarin bespreken van al wat met de belangen en den bloei der fabrieken geacht kan worden in verband te staan; *b.* het ontwerpen en uitvoeren van zoodanige bepalingen en overeenkomsten, als strekken kunnen ter bevordering van het geregeld werkzaam zijn van het arbeidsvolk en tot voorkoming van wanorde, oneerlijkheid en onkunde onder hen; *c.* het kennis nemen, zooveel mogelijk, van hetgeen binnen- en buitenlands in het fabriekwezen omgaat, en het beramen en ten uitvoer legeen van maatregelen, om daarvan door de Leden zooveel mogelijk partij te trekken.'

Schoone verwachtingen, schitterende illusiën, - jammerlijke parodie! De vereeniging heeft nimmer geleefd, of het moest een schijnleven geweest zijn. En wat beoogde zij? Eigenbelang. Niets wat de welvaart der werklieden en den bloei der industrie kon bevorderen. Zooveel zelfzucht bij zoo weinig menschenliefde, kon geen krachtig leven wekken. En moeten wij het betreuren, dat verdeeldheid hier tot werkeloosheid heeft geleid? Waarlijk niet. Achter dat fraaije uithangbord van de bevordering der onderlinge belangen en het beramen van maatregelen om 'wanorde, oneerlijkheid en onkunde' onder de werklieden te voorkomen, school misschien de adder van verdrukking. Waar men alleen niet genoeg kon uitzuigen, dacht men welligt door vereende krachten beter te zullen slagen. Het doel werd niet bereikt, omdat de middelen niet gepast, niet doeltreffend, niet oorbaar waren.

Bij zulk een toestand beschouwt de een den ander als een noodzakelijk kwaad. De fabriekant kan niet buiten den werkman en deze niet buiten hem, maar niet genegenheid of de zucht om elkanders belangen te behartigen bezielt hen; integendeel, is men er veel meer op uit om elkander nadeel te berokkenen. Zoo doende duldt men elkander slechts; ja, men koestert eer vrees voor elkaâr, dan genegenheid. Vraagt men den fabriekant naar zijn volk, dan bestaat er geen ellendiger slag van menschen: traag, diefachtig, dronken, morsig, bedilziek en wat niet al meer; kan men den arbeider tot spreken bewegen, - 't geen moeijelijk is, omdat hij in ieder een spion ziet en be-

vreesd is verklapt te zullen worden, - dan loopt zijn hart over van allerlei grieven tegen den baas: hij wordt uitgezogen, men vordert meer van hem dan hij bij magte is te doen, en voor dat alles geeft men hem naauwelijks een droog stuk brood. En wie heeft nu gelijk, de patroon of de werkman? Wij laten het oordeel aan anderen over, maar wij meenen feiten genoeg te hebben aangevoerd om de treurige verhouding tusschen hen in het licht te stellen.

Nog rest ons met een enkel woord te gewagen van de bronnen van ziekte en ellende bij de fabriekarbeiders, door verwaarloozing van de regels en voorschriften der openbare gezondheid ontstaan.

Het zal den vreemdeling bij het betreden van Hilversum al dadelijk in het oog vallen, dat de ruime pleinen en breede straten door eene menigte ondiepe goten of gleuven doorkruist worden, die een wankleurig en kwalijk riekend vocht bevatten, dat zijn afkomst duidelijk verraadt. Vooral in de nabijheid der fabrieken en in het meest bevolkte en laagste gedeelte van het dorp is dit gebrekkige stelsel van waterafvoer het zigtbaarst en vormt het vaak op sommige plaatsen groote waterplassen en poelen, die bij vriezend weder of stortregens een walgelijk en gevaarlijk impediment voor voetgangers en bewoners worden. Waar deze kanalen in de nabijheid van de welpompen, die op mul zand gebouwd zijn, loopen, verontreinigt hun inhoud het drinkwater, waartoe de vloeibare inhoud van de mestvaalten het zijne toebrengt. Wij hebben boven reeds vermeld, dat die kanalen allen in de rigting van de groote vergaarbak, in de nabijheid der arbeiderswoningen, op de heide uitloopen en daar hun inhoud uitstorten, die jaar en dag aan alle temperatuurswisselingen is blootgesteld en gewoonlijk een verpestende lucht in den omtrek verspreidt. Vervolgens is men gewoon om voor de woning mestvaalten aan te leggen, waarop al het afval en de excrementen geworpen worden, die van Mei tot Maart aan de zonnestralen, aan regen en wind zijn blootgesteld, waardoor bodem en lucht verontreinigd worden, terwijl vlak bij de woningen aangelegde privaten dien toestand nog verergeren. Dit, in verband met de slechte policie op het bouwen en verbeteren van fabrieken en inrigtingen, die schade of last aan den burger kunnen veroorzaken, mag evenzeer als eene onvermijdelijke oorzaak

van ziekte en ongemak onder de behoeftige klasse in die gemeente aangemerkt worden, waartegen de uitvaardiging alleen van verordeningen weinig zal baten, indien niet de overheid zoowel als de burgers van haar werkelijk nut doordrongen zijn en ze zoodanig handhaven, dat zij tot wezenlijk heil van het algemeen strekken. En op dat punt doet ook Hilversum voor andere gemeenten in ons land niet onder; de bestaande bepalingen op de openbare gezondheidspolicie worden er maar zeer gebrekkig gehandhaafd en toegepast.

D^{r}. S. S^{r}. CORONEL.

(*Het slot volgt.*)

Mylady Carlisle.

XX.

Mylady had eene nederlaag bijkans in eene overwinning weten te herscheppen. Zij had hare krachtigste pogingen tot redding haars vriends zien verijdelen, en dat nog wel op het oogenblik dat het welslagen het meest nabij scheen. Zij had haren lievelingswensch moeten prijs geven, om haar geslacht aan dat der Howards te verbinden, een wensch welks vervulling zelfs een voorwaarde was tot bereiking van het hoogste doel haars levens: de vermeerdering van den invloed haars geslachts, de verheffing van haar huis tot het eerste van Engeland. Of zij nu wanhoopte dat doel ooit te zullen bereiken en van het streven er naar afzag? Wij gelooven het niet, al was het haar zelve op het oogenblik nog duister, welke middelen zij zou moeten aanwenden om, niet alleen voort te schrijden, maar zelfs te herwinnen wat verloren scheen. Toch was dat verlies niet zoo groot als het scheen, en ging er eene wezendlijke winst meê gepaard. Door de omstandigheden gedrongen, had zij niet geaarzeld de vurig begeerde verbintenis met Jane Howard op te offeren. Het mocht voor hare scherpzinnigheid en kracht van geest getuigen, dat zij in het kritische oogenblik niet weifelde of op den prijs zocht af te dingen, tot welken zij zij de redding haars broeders en daardoor die der bondgenoten kon koopen. Misschien had zij Robert Conway kunnen misleiden en hem op kunnen houden, tot haar getrouwe Steward, volgens het hem gegeven bevel naar Carlisle-house om hulp teruggekeerd, aan het hoofd van de edellieden en de dienaren tot hare huishouding behoorende, was aangekomen, het eenzame huis bestormd en den gevangene met geweld bevrijd had.

Maar zulk eene redding, hoewel schijnbaar tot minder prijs verkregen, was slechts eene halve, en verzekerde haar niet de hulp van eenen, wiens gloeiende haat in eerbiedige bewondering was verkeerd. Want had zij er ook in geenen deele in de verte zelfs op gezinspeeld, zij hield er zich toch verzekerd van, dat Robert Conway gewonnen was, van vijand vriend was geworden; en tusschen vriendschap en bondgenootschap lag in haar schatting slechts éene schrede, die het haar niet moeielijk zoude vallen door den jonkman te doen zetten. Tot hare eere zij het gezegd, dat zij de vatbaarheid bezat te waardeeren wat er goeds en edels lag in 's jonkmans charakter, hoewel wij er moeten bijvoegen, dat zij ook de minder goede zijden van dat charakter, voor zoo ver haar die gebleken waren, niet voorbij zag, en er ook geen bezwaar in zou zien om, mocht het noodig zijn, daarvan partij te trekken en daarmede haar voordeel te doen.

Nu zij in Robert Conway een bondgenoot meende te kunnen begroeten, moest die bondgenoot in haar eigen belang wassen in kracht en in invloed, moest het haar streven zijn hem naauwer en naauwer aan zich te verbinden. Haar broeder Jove was op weg naar Portsmouth om van daar scheep te gaan met Wilmot en Jermyn; bij het afscheid nemen dacht de bruidegom aan, veel, maar niet aan zijne bruid. Maar al ware die onverschilligheid te overwinnen of te beheerschen geweest, al had Mylady den broeder weten te dwingen om, hoe ontrouw hij zijner aanstaande echtgenote in Frankrijk ook geweest zoude zijn, na maanden afwezigheid in het vaderland teruggekeerd, aan de voeten der bruid de vurigste eeden van verknochtheid en vurige liefde te hernieuwen, het zou haar moeielijker vallen, ja het zou haar onmogelijk zijn, gedurende de ballingschap haars broeders de bruid voor hem te bewaren. Het was dus behendig niet alleen, maar ook verstandig, de verbintenis van Jove met Jane te verbreken, deze toe te staan een gemaal te kiezen, dien zij werkelijk lief had, al had de ijdelheid het ook voor iederen blik behalve dien van Mylady verborgen, daardoor zich een dienaar meer te verwerven, terwijl zij het gevaar afwendde om de rijke erfgename de buit te zien worden van een misschien haar vijandig geslacht. Bovendien, en dit was waarlijk niet het minst, zuiverde zij zich in het oog Harer Majesteit van de laatste vlek waarmede deze haar altijd nog besmet dacht, namelijk die der baatzucht. Door vrijwillig afstand te doen -

en zij zou zorgen dat Hare Majesteit geen oogenblik twijfelde aan die vrijwilligheid - gaf zij een schitterend bewijs van de waarheid harer dikwerf gedane betuigingen, dat zij niets anders wilde dan het belang van de kweekelinge Harer Majesteit en in geenen deele eenig voordeel voor haar geslacht. En zij had reden te wenschen dat elke grond voor achterdocht juist op dat punt verdween. Had zij toch niet tot hare overgroote verbazing bemerkt dat Hare Majesteit, hoe dikwerf ook overtuigd van Myladies onbaatzuchtige vriendschap, hoe vaak ook gedrongen na Myladies welsprekendste pleitredenen te erkennen overwonnen te zijn, telkens toch terug viel in haar argwaan en daarvoor nieuwe bewijsgronden aanvoerde, die Mylady dan weêr op nieuw bestrijden moest? Het was of er een geheimzinnige macht was, die haar bestreed, eene macht, niet te vernietigen, omdat zij onzichtbaar was. Zij had gespied en gespeurd, maar nergens iets gevonden; zij had de formules gebezigd, die steeds zoo machtig bleken te zijn, maar er ditmaal den boozen geest niet meê kunnen bezweren; zij had Hare Majesteit zoo dikwerf tot spreken genood en genoopt, maar altijd slechts vage andwoorden bekomen, en den argwaan, dien zij telkens bekampen moest, in zulk een aetherische gedaante ontmoet, dat zij die onmogelijk vastgrijpen mocht om, ware het slechts voor een oogenblik, te zien van welke stof zij was gemaakt. Zij was van Hare Majesteit afgedaald tot aan den laagsten edelman die haar omgaf, en had nergens den vijand kunnen ontmoeten. Zij had in den aanvang al de scherpte van haar oog op den armelijken jonkman gericht, die in het kabinet Harer Majesteit gewoon was te arbeiden en altijd zeer bescheiden geen enkel woord sprak en naauw de oogen waagde op te heffen in het bijzijn eens vreemden. Na haar eerste onderhoud met François Gruau in Carlisle-house had zij zich voorgenomen dien vreemden nogmaals te ontmoeten en hem dan te leeren kennen. Zij had er spoedig gelegenheid toe gevonden, maar in hem werkelijk den botten geest meenen op te merken, dien ieder hem bij den eersten aanblik reeds toeschreef.

Had het ook haar achterdocht niet doen verdwijnen, daar zij zich onmogelijk kon voorstellen dat Mijnheer de Kardinaal bij het verdrijven van Rosetti niet voor een waardig opvolger gezorgd zou hebben, ze zag zich wel genoodzaakt over dien man te denken zoo als het gantsche hof deed, toen hij, door haar

met opzet ondervraagd naar eenige geheime overleggingen in het kabinet Harer Majesteit, waarvan zij, zonder dat hij het weten kon, deelgenoot was, dom-openhartig vertelde wat hij er van wist, en zelfs, naar het scheen door hare persoonlijkheid getroffen en beheerecht, haar van tijd tot tijd dingen verhaalde, die zij niet wist. Neen, François Gruau vertegenwoordigde niet de onzichtbare vijandelijke macht die haar dwarsboomde; die man was alleen schrijver, zelfs een uitnemend schrijver, want de letters die hij maakte mochten zoo heten; de man kon niet gevaarlijk zijn, want hij was daarvoor te simpel; en waarom zulk een man door Richelieu naast Hare Majesteit in plaats van Rosetti geplaatst was, bleef een raadsel, dat alleen op te lossen was, indien men in den geweldigen Franschen Kardinaal niet alleen de vermetelheid, maar ook de voorzichtigheid wist te huldigen, welke laatste eigenschap hem in deze oogenblikken van koortsachtige opgewondenheid, van vinnigen haat tegen Frankrijk, voor de Engelsche Koningin een geheimschrijver had doen kiezen, dien de minst scherpziende dadelijk reeds als niet gevaarlijk zou erkennen.

Maar wie was het dan? Het bestaan van een machtigen vijand was bewezen, in den afgeloopen nacht nog, toen de behendig ontworpen aanslag, zoo fijn bedekt gehouden voor ieders oog, niet alleen ontdekt, maar juist op het oogenblik dat er een begin van uitvoering aan gegeven zoude worden, verijdeld werd. Werd de invloed, die Hare Majesteit van haar zocht te vervreemden, en het verraad in Gorings huis gepleegd, vertegenwoordigd door een eenig persoon? Wie zou haar daarop het andwoord geven, dat zij toch vernemen moest, wilde zij niet nogmaals en nogmaals struikelen bij de poging om Strafford te redden? En ieder dag verwijls deed het gevaar klimmen, maakten de kansen van welslagen geringer. O de vreugde over de redding haars broeders werd wel getemperd, het gevoel van trots, dat het haar gelukt was wat anderen zelfs onmogelijk hadden gedacht, werd wel onderdrukt, toen zij aan hém dacht, die achter de traliën van het boogvenster wellicht stond uit te staren naar het vendel van den bondgenoot, maar altijd nog te vergeefs! Dien man had zij aangebeden ín, misschien wel het meest óm zijne macht, zelfs waar hij den voet had opgeheven om haar te vertreden. Was hij nu ook machteloozer dan de geringste onderdaan, toch scheen hare vereering geklommen, want zij scheen geheiligd door, verhoogd tot de

aandoening van liefde. Zij had immer gevoeld dat hij zich steeds had nedergebogen tot haar; het had hare trotschheid beleedigd en toch hare trotschheid voldaan, want zóo hoog had zij hem gesteld, dat een nederbuigen van dien man nog een opheffen voor haar konde zijn. Thands was hij onmachtig, maar als een leeuw, dien men in het ijzeren hok had gelokt en die de wachters, met speer en zwaard gewapend, nog doet sidderen bij het verleggen van den klaauw of den schorren toon, die zijn muil slechts als een klacht ontglipt. Zoo oneindig verheven was die man boven zijne bewakers, dat zij in de eenzaamheid kon weenen over de hem aangedane onrechtvaardigheid, die den gevangene in haar oog schier tot een martelaar verhief. Ja, haar ontzach, hare vereering werd liefde! En als het haar en haar alleen gelukte hem te redden, hem, den gebonden leeuw, van zijne banden te verlossen, het gebruik zijner kracht te hergeven, dan zou hij zich niet meer behoeven neder te buigen tot haar, dan zou zij, dit gevoelde ze, zijne gelijke kunnen zijn en hij de eerste om dit te erkennen. En als hij dit deed, dan zou zij beloond zijn, dan zou zij hem weten te volgen waar de balling ook heentoog, dan zou zij al hare droomen van eer en macht voor zich zelve en voor haar geslacht prijs geven; dan zou zij zwervelinge worden met hem, zij Lucy Percy, die op de trappen van den troon reeds mocht plaats nemen, die alles dacht te kunnen onderschikken aan hare eer- en hare zelfzucht!

Zij had den afgeloopen nacht slechts weinig geslapen en toch gunde zij zich geen rust, toen de morgen was aangebroken en een bleek licht door de vensters van haar slaapvertrek viel. Reeds ettelijken tijd voor dat hare kamervrouwen werden gescheld, had zij het hoofd geheven en de damasten gordijnen van haar ledekant weggeslagen, zat zij uit te staren, zoo het scheen, doelloos.

Eindelijk bewoog zij een metalen schel, die onder haar bereik. stond, waarop eene harer kameniers binnentrad, die het bevel ontving haar toilet te maken. Misstress Rose kende hare gebiedster genoeg om niet te praten zoo haar daartoe niet het voorbeeld werd gegeven, en toch brandde de goede vrouw iets op de lippen. Zij was gedienstig als altijd, maar ditmaal lastig in haar drift om gedienstig te willen zijn; het geschiedde met het doel om Mylady tot eenige opmerking te verlokken, die Misstress Rose dan had kunnen beandwoor-

den, in welk geval zij gelegenheid had gevonden om nogmaals te spreken en te melden wat zij naauw zwijgen kon. Maar Mylady was stroever dan ooit te voren, en gaf te naauwernood andwoord op de aanmerkingen, die Misstress Rose ten laatste waagde te maken. Deze had reeds herhaaldelijk gewaagd van een geluid dat zij hoorde of vermeende te hooren, en dat Mylady eindelijk verklaarde de wind te zijn.

‘Neen, Mylady! dat is het niet,’ verzekerde de andere op een toon, die aanduidde dat zij van gants iets anders overtuigd was; en toen Mylady niet voornemens bleek haar tegen te spreken of te vragen wat zij dan wel geloofde dat het was, vervolgde zij: ‘Het is het misbaar dat die halve wilde maakt, die de Steward van nacht, God weet waar van daan! meêbracht, en die, zoo als hij zegt, bestemd is om hier te blijven. Ik heb veel arme verwaarloosde kinderen gezien, Mylady, maar zoo iets zag ik nog nooit. God hoort het me zeggen, Mylady, maar ik beefde toen ik straks naar beneden ging om het amandelwater klaar te maken en de wilde me als een wervelwind voorbij holde!’

Er was waarheid in haar verhaal, maar ook veel overdrijving. Toen Nel 's morgens wakker was geworden en het aantal vreemde bedienden om zich heen had gezien, die haar aangluurden en weldra spottend toespraken, vooral toen zij haar lompen had omgehangen, was zij geëindigd met zich van vijanden omringd te gelooven en zich kwaad te maken. Het laatste vooral deed de algemeene vrolijkheid ten top stijgen en haar eerst recht het mikpunt worden van aller aardigheid. De Fransche kok stond in het voorste gelid en wist zijne pijlen het best te doen treffen. De wilde had getoond weinig geduld en veel moed te bezitten, want na eenige malen de witte tanden te hebben laten blikkeren en hen eens gewaarschuwd te hebben dat zij zouden ophouden, had zij een sprong genomen, die de wildste boschkat tot eer zou hebben verstrekt, en met de gebalde vuist naar den kok geslagen, die zich echter voorzichtig achter een der dikste dienstmaagden verscholen had. Vereenigd hadden zij toen op haar aangedrongen om haar machtig te worden, maar zij had - hoe? dit wist niemant te zeggen - door de rij weten te breken en den benedengang ten einde te hollen, de eerzame Misstress Rose voorbij, die vreeselijk ontsteld, het sterk gekleurd verhaal uit den mond van den kok

vernam en dat nu aan Mylady met toevoeging van nog eenige verwen overbracht.

‘Ik vertrouw me waarlijk niet meer beneden, Mylady, want zij is razend, en als de Steward plezier heeft om hier dolle kinderen te laten rondloopen, zoo hoorde ik de domestieken beneden fluisteren, dan schiet hun niets anders over dan zich tot Hare Genade te wenden, met de bede om ditmaal Mr. Steward zijne luimen niet in te willigen.’

‘Wie fluisterde u dat toe?’ vroeg Mylady, die eindelijk haar gehoor had moeten schenken.

‘Ann, de linnenvrouw, en *Monsieur* Edouard...’

‘Roep den Steward,’ gebood Mylady. De vertrouwde bediende, het hoofd van Myladies schitterende hofhouding en door zijne meesteresse zoo blijkbaar boven allen voorgetrokken, wat niet weinig de jaloezy van allen had opgewekt, stond weldra voor haar en hoorde, tot zijne en niet minder tot verbazing van Misstress Rose, die de mijn geheel en al verkeerd zag springen, Mylady bevelen om Ann, de linnenvrouw, en den Franschen kok het loon uit te betalen en beiden op staanden voet uit haar huis te doen vertrekken. ‘Ik wil ten minste vrede en gehoorzaamheid h i e r ,’ beet Mylady der verschrikte kamenier toe met een blik, die misschien wel woû beteekenen: ‘Ook gij zijt gewaarschuwd.’ Vervolgens ontving de Steward last het vreemde kind dat z i j huisvesting had gegeven, hier te doen verschijnen.

‘Gij schijnt nog niet tot rust te zijn gekomen na uw nachtelijken zwerftocht,’ voerde Mylady Nel te gemoet, terwijl zij haar streng aanzag. Er volgde geen andwoord.

‘Gij brengt onrust in dit huis, waarin de barmhartigheid u heeft opgenomen. Ik zal het u nu vergeven, maar bij eene herhaling niet weêr. Wat beweegt je tot zulk een opstand?’

Er volgde weder geen andwoord; de handen bleven slap langs het lijf neêrhangen, al zag men ook de duimen krampachtig zich bewegen; het hoofd bleef voorover gebogen, de oogen nedergeslagen.

‘Waarom andwoordt ge niet als ik u toespreek?’ klonk het hoog van Myladies lippen. ‘Gij waart gisteren avond toch niet stom.’

‘En dat ben ik nóg niet; maar ik weet dat ik toch ongelijk krijg of ik spreek of zwijg, en dan is het zwijgen het makkelijkst... Als ze maar niet allen te gelijk op mij aangedrongen

waren, die ellendelingen!' riep zij uit, terwijl ze op de tanden knerste en het hoofd met de lange losse ongekamde hairen eensklaps naar achter wierp en Mylady met een paar vonkelende oogen aanzag. 'Waarom moet i k altijd gesard worden? Ik kan er niet tegen; neen, ik k a n , ik w i l het niet verdragen!'

Wat ging er bij Mylady om, dat zij zoo doordringend de oogen vestte op het kind, hetwelk zij een oogenblik te voren naauw had aangezien? De toorn van Nel was bedaard; haar gelaat nam weder de gewone uitdrukking aan, en te gelijker tijd scheen ook Myladies spanning verdwenen. Zoo scheen het; maar de wenk aan Misstres Rose en den Steward gegeven om zich te verwijderen en haar alleen te laten met dat kind, kon toch wel eens het tegendeel bewijzen. Zij vroeg haar op welke wijze zij gister in Gorings huis was gekomen, en vervolgens, hoe langer hoe verder opklimmend, waar zij van daan kwam en vroeger was geweest. Had zij op hare eerste vragen een voldoend andwoord ontvangen, hoe verder zij het verleden indrong, hoe onbestemder, hoe onduidelijker de inlichtingen werden, en eindelijk stuitte haar onderzoek op Phil Whistle den cipier, den vrek, wiens voetveeg zij geweest was en naar wien zij nooit weêr terug zou gaan, al werd het haar ook geboden door nog zoo'n voorname Lady; want dan zou ze nog eer in den Theems willen springen, wat zij ook wel om nog minder reden, ja zelfs uit plezier zou willen doen, om maar spoedig bij Tim en Bessie te worden gestopt, de eenige die goed voor haar waren geweest en van haar hielden.

'Ge kent dus den weg in den Tower?' vroeg Mylady, die van Nels laatste ontboezemingen blijkbaar niets had gehoord.

'Of ik; maar ik zet er nooit den voet weêr!'

Mylady glimlachte even om de kracht waarmede Nel van haar besluit kennis gaf. Zij riep haren Steward weder binnen en gaf dezen bevel het kind met zich te nemen en het door zijne vrouw andere en betere kleederen te doen bezorgen.

'Neen, laat me blijven, zoo als ik ben.... Als ik mooie kleêren aan krijg, dan wordt het altijd mijn dag! Laat me maar blijven zoo als ik ben en stuur me naar het kookhuis of het schuurhok; daar zal ik werken voor wat ik krijg, want om niet wil ik niets hebben; ik weet wat er op staat en ik wil nu niet weêr beet worden genomen.... O als ik maar had kunnen lezen!' riep zij uit, zich voor het voorhoofd slaande met de

hand, wier kleinheid en fijnheid Mylady in het oog viel, ‘dan was er veel niet gebeurd.... dan had die lange magere me ook den verkeerden weg niet op kunnen sturen....’

‘Gij zult mij daarvan later wel eens vertellen. Ga met dien Heer meê. Scherp u goed in wat ik u zeg; gij hebt niets te willen; gij hebt te volgen en te gehoorzamen.’ Toen zich tot den Steward wendende, fluisterde zij dezen toe: ‘Ik gevoel waarlijk lust om als uitspanning het temmen van die wilde op mij te nemen. Zij kan ons misschien van nut zijn, Edward! Sla haar naauwkeurig gade en is zij niet geheel verdwaasd, zoo zend haar ter schole of liever - ik heb reden te wenschen, dat zij niet met vreemden in aanraking kome buiten mijn huis - doe een handig meester te mijnent komen.’ Zij wenkte beiden te gaan; maar was de Steward daartoe ook bereid, Nel scheen dat in het geheel niet. Mylady herhaalde haar bevel, zij bleef staan, wel met de oogen nedergeslagen, maar toch zonder eenig ander vertoon van vrees of eerbied.

‘Hebt ge mij niet verstaan?’ klonk het uit Myladies mond.

‘Ik woû weten wat Mylady met hém daar gesproken heeft.’

‘Wat is dat? Gij durft...?’ maar Mylady zag in, dat de wetten der wellevendheid of kieschheid voor dat kind niet bestonden en vervolgde daarom niet. Zij bepaalde er zich toe den Steward te bevelen haar mede te nemen. Maar dit was lichter bevolen dan uitgevoerd, want Nel, die al in een zeer booze luim was, die reeds met tegenzin in dit huis was gekomen en er nog niets dan kwaads had ondervonden, maakte zich gereed tot een geduchten tegenweer. ‘Er werd gister avond óok gefluisterd en toen is 't me wát slecht bekomen.... Neen, ik wil weten wat Mylady zeî..... ik ben niets bang meer voor voorname luî....’

‘Gij zult g a a n !’ voerde Mylady haar thands op gants anderen toon te gemoet, terwijl zij naar de deur wees. Haar toornige blik richtte zich op het kind, dat de oogen naar haar had opgeheven maar dadelijk weder neêrsloeg. Het was of er een onzichtbare kracht uit Myladies oogen stroomde, want voelde Nel ook haar wrevel niet bedaard, haar begeerte niet ingewilligd, kwam de oude drift ook weder boven, die gewoonlijk in hare uitbarsting niets ontzag, zij voelde zich thands als vastgegrepen en gedwongen te wijken. Zij poogde nog eenmaal wederstand te

bieden, maar die strenge blik bleef op haar rusten en daarin lag een gebod, dat niet meer te wederstaan was.

‘Zonderling schepsel!’ prevelde Mylady, toen zij alleen was. Het beeld der weeze kwam haar nog soms voor den geest, zelfs toen zij op weg was naar White-hall, waar zulke dringende bezigheden haar wachtten.

Nog bewoonde Jane Howard daar dezelfde vertrekken en dreef Alice den voordeeligen ruilhandel met de vele smachtende en wanhopige minnaars. Maar in de laatste weken heerschte er in dien vleugel eene buitengewone levendigheid en werden klanken en kreten gehoord, die den bezoeker reeds van verre aan de nabijheid van een menagerie deden denken. Lady Jane, die al hare natuurgenoten dacht te beheerschen, was overvoldaan geworden van hare onbetwiste alleenheerschappij en was op uitbreiding van haar gebied bedacht geweest, in de hoop dat zij nu eens eenigen tegenstand zoude ontmoeten. Zij had hare nieuwe onderdanen niet alleen gezocht bij de zoogdieren, maar zelfs bij de vogels. Hoe Hare Majesteit haar dit ook had afgeraden, zij had zich niet ontzien zelfs naar een *bull-dog* te verlangen, maar toen zij merkte, dat deze zich in 't geheel niet verdroeg met de zijdehairige bolignezen, die haar op een pond het stuk waren komen te staan, had zij het groote vierpotige monster opgeofferd en zich tot de kleine keffers bepaald, in de hoeveelheid vergoeding zoekend voor het gemis der hoegrootheid. Maar in de vogels was zij haar oorspronkelijke keuze getrouw gebleven. Naast den vink floot de lijster en sloeg de kanarie, en tegenover deze snapten en snaterden en schreeuwden in de fijn besneden houten kooien de parkieten en papegaaien in hun verscheiden schitterenden dos. Die leelijke zwarte lijster en die prachtige papegaai, wiens kleuren den rijkdom toonden van den regenboog, het levendigst purper huwend aan het zachtste blaauw of het gloeiendst karmozijn! Gene floot aardig, als zij het geduld had er naar te hooren of het gesnater der kromgebekten er haar de gelegenheid toe gaf, maar deze boeiden haar oneindig meer door de pracht hunner veêren. Het oog ging bij haar zoo verre boven het gehoor!

Alice sloeg in haar vertrek soms de handen om de ooren en hief de oogen aâmechtig ten hoogen; het was een stomme blik, maar het was er een van wanhoop, en Lady Jane schaterde het uit van plezier, als zij het gewaar werd. Ja er was

afwisseling gekomen in het eentonige leven en zij was voornemens er nog meer aangename verscheidenheid in te brengen zoodra zij Lady Percy zou geworden zijn. Tjilpt, fluit, slaat en snapt maar allen dooreen, zoodat Alice alle geduld verliest en het zondig voornemen in haar binnenste voelt ontkiemen om in het zaad van de prachtigste plaaggeesten het eerst, maar vervolgens in dat van al de anderen ook, eenig poeder te strooien, dat haar voor weinige weken nog van een half dozijn muizen had verlost! Tjilpt, fluit, slaat en snatert allen door elkaâr, en laat er de bolignezen bij keffen! Jane, gewapend met haar korfjen, waarin vroeger de briefjens harer aanbidders rustten, maar thands allerlei versnaperingen liggen, heeft het in hare macht allen tot zwijgen te brengen, maar zij verkiest het niet en schijnt voor geene beleediging van het gehoorvlies te vreezen. Toen het gedierte straks een oogenblik stil was, had zij zich zoo onaangenaam, zoo..... ziek gevoeld! Zoo menigmaal had zij haar borduurwerk aangevat, maar het weder van zich geworpen! Zij had zich verveeld! Zij kon toch niet weder een brief schrijven, zoo als zij voor eenige dagen aan haren aanstaanden gemaal schreef toen zij zich te goed deed op haren rang van Lady Percy! Bah, Lady Percy! Dien naam had zij reeds zoo dikwijls hooren uitspreken, dat hij haar ook al verveelde. Het was toch anders, toen zij voor ettelijke jaren in den tuin van Howard-Castle speelde, dien tuin, waarin de dikke kastanjeboom stond en die linden..... Toch was het park van White-hall veel beter aangelegd; daar hinderden de herfstdraden nooit, daar zwierden nooit de meikevers, daar wriemelde zelfs geen mier, wat in dien anderen tuin wel het geval was en toch...! Tjilpt en fluit en slaat en snatert en keft, gij allen, dat Lady Jane hooren en zien en zelfs het denken vergaat, want de meesteresse wil die meikevers niet meer hooren snorren, die herfstdraden niet meer zien en niet meer denken aan hem, die haar daar ginder onder dien kastanjeboom en die linden begeleidde! Zoodra ze Lady Percy heet zal zij die boomen doen omkappen, zal zij den tuin doen veranderen en gelijk maken aan het park van White-hall; maar niet aan dat gedeelte, waar de prieëlen van kamperfoelie zich bevinden; niets moet haar het gehate paleis herinneren, waar zij Mylady Carlisle ontmoette. Als ze getrouwd is, zal zij die vrouw toch niet meer zien. Al wordt het haar schoonzuster, toch zal zij bedanken haar te ontvangen. Dat had zij Mr. Percy nog behooren te schrijven; het hem te

zeggen ging zoo moeielijk! En als hij het eens eene te zware voorwaarde vond, als hij van zijne dierbare zuster eens niet wilde scheiden en zich zóo boos maakte over de door haar voorgestelde bepaling, dat hij den band verbrak, die hem aan haar verbond....! Het zou haar niet weêrhouden den brief te schrijven, al was Mr. Percy in zijn soort ook even mooi als haar lievelingspapegaai met dien purperen kop!

Och, de machtige beheerscheresse van wat er jongs en schitterends fladderde rondom den Engelschen troon, zij was zonder het te weten zoo onmachtig; zij had geen wil of, zoo Alice bij haar moeder en grootmoeder zaliger ook bezwoer dat zij er op goede gronden van overtuigd was dat Lady Jane er wel deugdelijk een had, deze had er geen overal waar Mylady niet vergunde dat zij er wel een mocht hebben.

Kleppert dan de vlerken en wet de nebbe tegen de tralies en laat vrij de schelle, scherpe, zelfs schrille geluiden hooren, gij fraai gevederde, gij zijdehairige viervoeters, want de jonge schoone meesteresse, die u de medegebrachte lekkernijen laat zien, weigert of draalt ze u te geven en staat waarlijk met een rimpel op het anders zoo gladde voorhoofd u aan te staren! Roept haar wakker, want het is waarlijk of zij droomt!

‘En die droom moet niet vrolijk zijn!’ oordeelt Mylady zacht, die, ongemerkt binnengetreden, reeds ettelijke oogenblikken haar heeft gadegeslagen.

Zij was bekend met de nieuwe luim der wisselzieke pupil en had Hare Majesteit aangeraden zich tegen de inwilliging er van niet te verzetten, zoo als deze in den aanvang werkelijk voornemens was te doen. Mylady was wel zoo goed de minderjarige haar zin te laten waar het de keuze gold der menagerie en dacht zich na dat bewijs van goedertierenheid gerechtigd haar eigen zin te volgen, waar het de keuze betrof van Janes echtgenoot! Zij had er voor gezorgd, dat het de kleine ter oore kwam, dat Mylady hare belangen in den raad der voogdesse had bepleit, en nochtans had zij geen woord van dank gehoord van Janes lippen en was zij niet door haar geraadpleegd geworden bij het schrijven van dien zonderlingen brief, waarin zij al hare eischen, en zij waren vele, als aanstaande Lady Percy had nedergelegd. Mylady maakte zich dan ook sedert lang geenerlei illuzie omtrent den aard en den invloed, dien zij op Jane uitoefende. Zij had zich daarover dan ook weinig bekommerd zoo lang de kleine zich maar willig

liet gebruiken als een werktuig. Hoe de omstandigheden ook veranderd waren, en ofschoon zij een echtverbintenis moest prijs geven welke zij eens zoo vurig had begeerd, op dit oogenblik bleef Mylady dat kind nóg als werktuig beschouwen.

‘Waar die gedachten al heen zweven!’ fluisterde zij, waarna zij de uit hare droomen wakker geschrikte Jane bij de hand vatte. ‘Wil ik eens raden? Hoe prachtig de veêren ook gekleurd zijn van de vogels, die ge zoo strak aanstaardet, met uwe verbeelding waart ge verre, zeer verre, in een sfeer waar nog prachtiger vogels zwieren, waar de zon nooit ondergaat en de zefirs altijd suizen en de bloemen steeds geuren... de toekomst waart ge ingezweefd, niet waar, melieve? de toekomst uwer liefde, niet waar?’

‘Neen, Mylady, het was het verleden!’

Wat klonk die toon koud en onverschillig! Wat werd er de tegenspraak, die Jane zich veroorloofde, scherp en bits door! Maar Mylady bleek er niet door aangedaan en vervolgde op haar vroegeren schertsenden toon: ‘Toch niet, toch niet! Wat gij het verleden dacht was werkelijk de toekomst, daar houd ik mij van overtuigd!’

‘Er is toch zoo'n verschil tusschen die beiden, dat ik er me niet zoo licht in vergissen kan en daarom blijf gelooven dat ik goed zie, al zegt Mylady ook dat ik me bedrieg.’

‘Maar als ik nu eens bewees, dat die toekomst niets anders was dan de voortzetting van het verleden, wat dan, mijn kind?’

‘Het heden dunkt me ligt er toch tusschen.... zoo meen ik,’ hernam Jane, evenwel lang zoo beslissend niet meer als straks. Zij ontweek den blik van Mylady en wierp haren gevederden lievelingen de lang beloofde lekkernijen toe, in welke bezigheid zij gants en al verdiept scheen.

Mylady had zich op de sofa nedergezet en sloeg haar een tijd lang gade. Haar gelaat wisselde niet van uitdrukking; het bleef getuigen even als de woorden, die zij steeds met Jane wisselde, van een eenigzins spotzieke goedhartigheid, van eene welwillendheid, die te nederbuigend was om moederlijk of zusterlijk te kunnen heten. Den molligen, fijn geronden arm op de sofa geleund, knoopte zij het afgebroken gesprek weder aan.

‘Toch moet ik u over dat heden onderhouden! Hoe jammer,

niet waar? want, naar uwe uitdrukkingen te oordeelen, schijnt het niet in uw gunst te deelen. Maar waarom dat reeds niet voor langen tijd zoo duidelijk uitgesproken, mijn kind? Gij zijt de fee in macht gelijk, die over den tijd gebied voert en met haar tooverroede het sluimerend verleden wekt en de ongeboren toekomst in het leven roept! Was ik maar een oogenblik in het bezit van dien staf, hoe ik dien zou weten te gebruiken! Maar ik zou u over het heden spreken, hetwelk volgens u het beletsel is, dat uw verleden zich aan uwe toekomst verbinde. Breng dien pronkenden parkiet toch tot rust, want uw feëentuin wordt me bijna een doornenbosch!' riep zij met niet geveinsde drift uit.

Jane haastte zich niet aan dat bevel te voldoen. Waagde zij 't ook niet het beest te sarren en daardoor nog tot luider kreten te verlokken, zij deed evenmin een poging het schrille geschreeuw te doen bedaren.

'Doe maar geen moeite meer!' zeî Mylady. 'Er schijnt toch i e t s in het heelal te bestaan, dat u ongehoorzaam waagt te zijn. Wat ik u heb meê te deelen is echter zóo belangrijk, dat gij er wel naar hooren zult ook bij zulk eene afleiding! Gij herinnert u zeker wel uit uw verleden een zekeren Robert Conway?' Jane, die zich van Mylady had afgekeerd, wierp over de kooi van den parkiet den doek heen, dien zij in de hand hield, maar sprak geen enkel woord. 'Hij heeft met uwen aanstaanden gemaal gevochten. Als de zalige vader van onzen tegenwoordigen koning eens op kon zien, wat hij verstoord zou wezen! Een tweegevecht! En nog wel op leven en dood! Een van beiden moest blijven en is dan ook gebleven, Jane!'

Mylady zag Jane de hand slaan aan de geelkoperen kooi en deze op haar voetstuk waggelen. 'Gij vraagt niet of Jove Percy de overwonnene is? Of zijt ge zoozeer overtuigd van diens dapperheid en beleid, dat ge u geen anderen uitslag kunt voorstellen? Dat zou toch niet verstandig zijn van mijn verstandige Jane, want niet altijd is dapperheid en beleid de voorwaarde tot zegepralen.'

'Ik behoef niet te vragen wie er overwon..... Gij zijt zoo opgeruimd!'

Het scheen Jane moeite te kosten die woorden uit te brengen; toch waren ze gesproken met eene zelfbeheersching, waarvan het bestaan bij dat kind zelfs voor een oogenblik reeds onverklaarbaar scheen; weldra bracht zij dan ook de hand aan de oogen

en snikte zij: ‘Dood! Robert dood! Hij heeft zeker den dood gezocht.... vóor mij, óm mij!’

‘Om u, Lady Percy?’

‘Nóg heet ik zoo niet!’ riep zij hartstochtelijk. ‘Ja, om mij, die hij lief had, die hij altijd bleef lief hebben, al had hij geen hoop! Hij is dood en ik heb hem zooveel kwaad gedaan, en ik heb geen gelegenheid meer om dat uit te wisschen, om hem daarvoor vergoeding te geven....’

‘Ware dat in geld geweest of..... in liefde, kind?’ vroeg Mylady, ‘Maar droog uw tranen, die uw oogen rood maken, wat u, zij het ook maar een oogenblik, minder bekoorlijk zou doen zijn; en White-hall zou dat oogenblik reeds een eeuwigheid heten. Droog uw tranen, Jane! Gij hebt me verkeerd begrepen, maar ik wilde ook dat ge mij verkeerd begreept, opdat ge eens oprecht jegens mij zoudt zijn! Waarom mij niet eer vertrouwd wat ge thands laat gissen en dan nog wel gedwongen! Het is waar, bij menigeen verraadt zich de liefde eerst bij den dood, maar ik dacht tot dusverre dat dit alleen bij echtgenoten plaats had en niet ook bij u, die u geenerlei dwang behoeft op te leggen, die, machtiger dan Zijne Majesteit, geen Parlement kent, dat u wetten voorschrijft! Kom eens naast mij zitten, mijn kind! Waarom, toen ik u bij uwe verheven voogdesse ontmoette, niet openhartig gezegd, dat gij Jove Percy niet bemindet? Ik had u gaarne zuster genoemd, maar niet tot zulk een prijs! Gij spreekt er van, dat ge Robert Conway vergoeding schuldig zijt; maar ik zie nu in, dat ik jegens u tot eene veel grootere verplicht ben. Ik heb dien jonkman onrecht aangedaan; het blijkt mij, nu gij mij bekent, dat gij hem bemint, dat gij hem altoos hebt bemind en dat misschien verzwegen hebt om de wetten der eer, de plichten, aan uwe hooge pozitie verbonden, niet te schenden! Dat was waarlijk groot van u, mijn kind! Maar dat offer behoeft ge niet te brengen! Gij bemint mijn broeder niet. Ik begon het te vermoeden, toen hij mij den brief liet lezen, dien ge hem geschreven hebt; ik nam een proef - vergeef me dat ze zoo geweldig moest zijn - om mij zekerheid te verschaffen. Percy vraagt geene opoffering; hij behoeft die niet te vragen, naar ik hoop!’ Zij hief even een tip van den sluier op, maar slechts voor een oogenblik en verborg zich toen weder geheel achter het zijden masker. ‘Staat Robert Conway te laag voor u, welnu, hij is te verheffen, wel niet tot uwe hoogte, maar toch wel zóo verre, dat gij, zonder

u te veel neder te buigen, hem de hand kunt reiken. Ik ga naar de Koningin en zoo het moet zijn naar den Koning. Nog zijn wij niet zóo onmachtig of wij kunnen den man uwer keuze een titel geven en een ambt! Maar dan ook een weinigjen vertrouwen en, kan het zijn, ook een weinigjen genegenheid voor mij!'

'Mylady!' Het kind kon niet meer denken, niet meer spreken. Myladies woordenvloed had op haar de uitwerking van het volle zonnelicht op het oog dat lang aan het duister was gewend. 'Dus is hij niet dood! En gij spraakt toch van een tweegevecht, geloof ik; was dat dan verzonnen?'

'Volstrekt niet; er had een tweegevecht plaats, maar van een geheel anderen aard als gij u dacht; hij die bleef heeft overwonnen en Robert Conway is gebleven.'

'Maar uwen broeder..... haat ik niet, Mylady! waarlijk niet!'

'Goede Jane, gij vreest mij leed te doen, door die verbintenis te verbreken, omdat het mijn broeder geldt en omdat gij weet hoe gaarne ik u mijne zuster noemde! Maar uw geluk stel ik boven alles! Dwing u niet tot zulk eene verloochening van eigen zin en begeerten!'

Ware de toestand niet zoo ernstig, Mylady zou er de koddige zijde niet van onopgemerkt hebben gelaten. Zij moest werkelijk Jane Howard overhalen te gelooven dat zij Robert beminde; zij moest Jane doen gelooven dat deze wilde wat ze misschien niet of toch wel wilde; het rechte wist ze niet en verlangde zij ook niet te weten. De verbintenis met Jove m o e s t afgebroken worden, en nu had zij alleen te zorgen dat geen ander dan de jonkman, die haar onderdaan was geworden, de gemaal werd van dat kind. Daarom begon zij al de edele hoedanigheden van Robert Conway, diens ridderlijkheid, diens moed in 't breede uit te meten, hem voor te stellen als een half bekeerden puritein, die slechts op de hulp eener jonge schoone echtgenote wachtte om zich geheel te bekeeren; daarom ging zij zelfs zóo ver, dat zij op Joves lichtzinnigheid en wispelturigheid zinspeelde, dat zij, heel fijn en heel kiesch, maar voor het oor eener vrouw, ware die vrouw ook Lady Jane, zeer goed verstaanbaar, de niet altijd onschuldige afdwalingen van haar broeder vermeldde. 'Hij speelde grof spel en zette schatten op v e l e kaarten te gelijk!' fluisterde zij aan Janes oor. Wat had deze Mylady altijd miskend! Zij had in haar hare felste vijandin gezien, en Mylady was altijd hare trouwste bondgenote geweest.

Ja, zij zou haar liefhebben en haar volgen waar zij haar ook heen voerde; zij was er van overtuigd, dat Mylady haar geluk wilde en wist wat zij behoefde.

‘Heb ik u niet gezegd, melieve! dat uwe toekomst eene voortzetting was van uw verleden en dat het heden beiden toch werkelijk wel verbond?’

‘Maar nog de laatste brief, dien hij mij schreef, was zoo zwaarmoedig! Hij zeî me, dat alle hoop voor hem verloren was! Maak zulk een nu eens gelukkig!’ zeide Jane zoo naïef, dat Robert, indien hij die woorden had kunnen hooren, zich niet had kunnen weêrhouden haar kleine blanke hand aan de lippen te brengen, al zou hij haar ook het volgend oogenblik hebben moeten berispen over hare lichtzinnigheid.

‘Ik wed dat het u geenerlei moeite zal kosten om hem dit te maken!’ fluisterde Mylady haar met een innemend glimlachjen toe.

‘Maar zou Hare Majesteit....?’ Jane kwam meer en meer tot bezinning en kon weder met eenige kalmte om zich heen zien. ‘Neen, neen, daarvan ben ik zeker.... Ik geloof zelfs dat zij er zich over verheugen zal, want in dat gesprek - ge weet wel, Mylady! toen ik niet durfde zeggen wat ik wel gaarne had gewild - scheen het mij toe, dat zij ook niet gestemd was voor..... uw broeder; dat was zeker omdat zij oordeelde als gij, Mylady! en even gaarne als gij mij genoegen doet.... Wat men u toch verkeerd beschuldigd heeft!’ riep zij eensklaps, met een blos op het gelaat, want in haar binnenste kwam het verwijt op, dat zij zich zelve ook onder dat ‘men’ had te verstaan.

Mylady zinspeelde er lachend op en dwong haar wel zich te verdedigen. ‘Ik had er toch waarlijk grond voor..... Toen ik Robert op dien ochtend in den tuin zag, geloofde ik wel dat ik hem gaarne mocht.... en zoo als men mij zeî, hadt gij dat ook bemerkt, Mylady! en hebt ge er toen voor gezorgd mij van hem te scheiden, hem uit Mylords dienst te verwijderen en mij tegen hem in te nemen. Zoo als men mij zeî, koost gij toen een omweg om mij tot uwen broeder te brengen, en ik moet erkennen dat gij 't zoo aardig deedt, dat ik het niet bespeurd zou hebben, als men 't mij niet gezegd had. Robert deed me in dien tijd zoo veel verdriet aan, hij werd zoo'n weeprofeet en ik haat niets zoozeer als zoo'n zwartrok, dat ik hem waarlijk lang vergeten zou hebben, als hij hier niet een goed vriend had gehad, die mij telkens, en vooral in de laatste tij-

den, dikwijls van hem sprak.... O 't is bespottelijk, als ik om die figuur denk! Ja, 't is wel een bewijs, dat ik toch van hem hield, dat ik dat manneken altijd zoo ernstig kon aanhooren als hij mij mijne jeugd herinnerde en, of hij er bij was geweest, vertelde, hoe ik den meidoorn in der tijd uit Roberts handen ontving en dien begoot om hem maar lang te kunnen bewaren!'

Mylady, die begonnen was met verkropt ongeduld dat gesnap aan te hooren, was geëindigd met er eenig, zelfs veel belang in te stellen en waagde de opmerking, toen zij de gelegenheid schoon zag om een woord in het midden te brengen, dat Roberts onbekende vriend in White-hall zeker ook háar vriend moest zijn, daar hij het zelfde wilde als zij.

'Wel, in 't geheel niet! Hebt gij 't dan niet begrepen, Mylady! dat die "men", die zooveel kwaads van u vertelde, en de vriend, die mij Robert herinnerde, een en dezelfde persoon was?'

'Ah zoo! Dan was 't zeker Archie, de laatste nar Zijner Majesteit, in wien gij zooveel behagen schiept, altijd zoo als mij verteld werd, melieve!'

'Neen, neen!' hernam Jane, die het bitse van Myladies laatste gezegde geenszins voelde. Het spreken bemoeilijkte zij zich zelve door een herhaald lachen, waartoe de bespottelijke persoon, die haar voor den geest trad, aanleiding gaf. Archie was het niet; het was een nog veel aardiger man; Archie verveelde op het laatst door het eeuwig rinkelen van zijn bellen, maar deze liet ze nooit hooren en was toch óok een nar. 'Ik kan best begrijpen, dat Hare Majesteit dol op hem is; met zijn uitgestreken taankleurig gezicht is hij zoo komiek, en de goede vrouw heeft wel iets opwekkends noodig naar ik hoor....'

'Gij meent toch niet.....?'

'De naam zweeft u op de lippen! Ja wel, François Gruau, de Franschman! Wat die al niet weet van al de intriges in White-hall! En daarbij is hij zoo dom, zoo dom, dat hij niet eens begreep waarom Lady Stanhope bij de laatste receptie, die zij voor een week of vier bijwoonde, zulk een monstervertugadijn droeg en sedert naar Kent is vertrokken om op het land de zoete lammeren te gaan weiden! Hij had er zoo meer! Zoo wist hij zich niet te herinneren Lord Jermyn ooit zijn smachtende blikken naar een zekere zijde te hebben zien heenrichten en wist hij niet eens dat Lord Holland eervol ontslagen was....'

'Zonderling!' prevelde Mylady, die strak voor zich uitstaarde

en toch begeerig de woorden van Jane opving. Hare houding wekte eenigermate de verbazing van Jane op, die haar met een plotselinge toonverandering vroeg wat haar deerde. Het andwoord was geruststellend. Zij had haar vriend Gruau in de meesterlijke schildering van Jane herkend; Gruau, die een mengsel van goedheid en boosaardigheid was, maar altijd - dat wist ze met zekerheid - veel van Lady Howard had gehouden, waarom zij hoopte dat haar lieve Jane nog menig genoegelijk oogenblik met hem en door hem mocht doorbrengen.

'En nu, lief kind! moet ik trachten te voltooien wat ik begon en uwen aanstaanden gemaal een kleed te verschaffen, dat hem waardig zal maken naast u te wandelen.... Niet waar, met zijn nederig kleed verdwijnt ook uw laatste bezwaar? Misschien weet ik wel een Baronetstitel machtig te worden en een patent als kolonel..... Voor de prachtige uitrusting zorg ik wel!'

'O gij zijt goed, Mylady!'

'Straks kom ik u aanhalen..... Ik bereid u een verrassing. Vaarwel! Leg uw parkieten maar niet te veel het zwijgen op, want het zou niet goed zijn met uwe gedachten, die thands vooral zoo velerlei zullen zijn, alleen te blijven. Zorg, lieve! dat uwe aandoeningen niet te luide spreken op uw gelaat en dat ge straks, even als altoos, er uitziet als de schoonste bloem van White-hall.' Zij liet haar alleen. Of hare gedachten aan gene zijde van de deur van Janes vertrek niet een geheel ander charakter aannamen? Zou de réunie de unie niet onmogelijk maken? vroeg zij zich af; zou de jonkman zich waarlijk kluisteren aan die gouden pop, wier eenige verdienste de zwaarte was? Maar zij mocht wenschen, dat hij er zich door liet kluisteren, want dan eerst zou zij hem kunnen gebieden. De arme Jane! Wat was zij spoedig onderworpen! Maar welk een verborgen invloed was er dan ook werkzaam geweest, een invloed, die haar te raadselachtiger werd, hoe meer zij er over nadacht. François Gruau had haar de overwinning makkelijk gemaakt, maar zeker had hij dát niet bedoeld, toen hij Jane over haren vroegeren vriend onderhield. Zou die man dan toch de gedaante zijn, die zij zocht en tot dusverre te vergeefs? Zou hij de macht zijn, die haar bestreed? Maar met welk doel en om welke reden?

Zij was in de vertrekken Harer Majesteit en klopte aan het *boudoir*, waar zij haar volgens de aanwijzing der dienstdoende

Lady, zoude kunnen vinden. Het kwam haar geen verblijdend teeken voor, dat Hare Majesteit geenerlei gezelschap begeerde en de eenzaamheid zocht, wat altijd bij haar van onrust en spanning getuigde, daar zij anders behoefte had aan gezelschap, aan verkeer met degenen die haar gewoonlijk omgaven. Hare Majesteit had zeker driftig het vertrek op en neder geloopen, want toen Mylady binnentrad, stond zij in het midden van het *boudoir*, het gelaat, waarop verbolgenheid te lezen stond, naar de binnentredende gekeerd, die blijkbaar geen welkome gast werd geheten. Naauw had zij echter gezien wie de stoornis aanbracht, of alle schijn van wrevel verdween, en op Mylady toetredende en de hand van deze in de haren klemmend, vroeg zij met trillende stem: 'Welnu? Ik heb u gewacht; waar bleeft ge zoo lang?'

Hoe ernstig ook de omstandigheden waren, toch begreep Mylady die onrust niet. Van het mislukken van den aanslag kon zij immers nog niets hebben vernomen, en het al of niet slagen kon haar op dit tijdstip toch niet zoo zeer bekommerd maken, daar de uitvoering, ware die nog mogelijk, eerst dien avond zoude plaats vinden. Maar Hare Majesteit gaf haar spoedig eene allezins voldoende verklaring. Zij wist alles en bejammerde hare onvoorzichtigheid, het gevolg van de vermetelheid, om geen scherper woord nog te bezigen, van anderen.

Het leven van Jermyn stond op het spel; ja Jermyn, zeker de trouwste onderdaan Zijner Majesteit, was verloren! Zij sloeg er geen acht op, dat Mylady haar te gemoet voorde dat indien Jermyn gevaar liep, haar broeder in geen gunstiger toestand zoude verkeeren, maar ging voort Mylady te verbazen door al hetgeen zij wist en ook te ergeren door het overdrevene niet alleen der voorstelling, maar ook der beschuldigingen, die zij er jegens haar, wel bedekt en zonder een naam te noemen, maar toch duidelijk genoeg uit afleidde. Zij verhaalde Mylady van den volksoptocht van den vorigen avond, van de woeste gerechtsoefening die er bij plaats had gevonden, van de gisting allerwege, die het ergste deed vermoeden, indien men niet toegaf.

'En Uwe Majesteit die weleer de krachtigste middelen niet schuwde...? die er niet voor terugbeefde een haven van het koninkrijk door de troepen van den Kardinaal te doen bezetten?'

Had Henriëtte Maria van Bourbon Lucy Percy baleedigd

door hare verwijten, door haren angst, die de toekomst zoo donker kleurde, deze nam felle wraak. De Koningin van Engeland sidderde tegenover eene onderdane. Welke schatten had zij niet ten offer willen brengen, zoo zij een deel van haar verleden vernietigen, zoo zij een klein gedeelte van het zoo veelvuldig verleende vertrouwen terug konde koopen! De enkele woorden van Mylady duidden haar eensklaps den diepen afgrond aan, langs welks rand zij zich bewoog. Wat kon de vrouw, die tegenover haar stond, gevaarlijk zijn indien zij werkelijk eens een vijandin werd, en zij had weder grond voor de gedachte dat zij het was. O wat was die slingering tusschen vertrouwen en argwaan afmattend! Er waren oogenblikken, dat zij op Mylady steunde als op een meerdere naar het verstand en een gelijke naar het hart; maar er waren er ook, dat zij haar haatte en vreesde, dat zij gehoor gaf aan eene stemme die tot haar sprak, zij wist niet van waar; en in zulk een oogenblik verkeerde zij nu weder, zoodat de laatste opmerking van Mylady, zoo kalm maar ook zoo vastberaden uitgesproken, haar daarom des te meer trof. Zij wist in het eerst niet wat te andwoorden, maar gevoelde toch het noodzakelijke eener verdediging. En deze bestond in de bekentenis dat zij in de dagen, toen dat plan of dat begin van een plan bij haar ontkiemde, het volk, waarvan zij de Koningin heette, haar onbekend was; dat zij toen nog niet wist tot welke uitersten die blanke kannibalen zouden durven gaan, maar dat zij het nu maar al te goed begreep. Mylady dacht er geen oogenblik aan haar volk te verdedigen, misschien wel, omdat zij veel waars in de teekening erkende en mede het ruwe en barbaarsche niet voorbij zag harer land- en tijdgenoten; zij bepaalde zich alleen tot de vraag wie haar toch de tijdingen had aangebracht die haar dus hadden kunnen doen ontroeren. Het was François Gruau. Weder die man! Zou die dan toch werkelijk de vijand zijn? Maar het bleek dat hij langs een zeer natuurlijken weg aan zijne kennis van het gebeurde gekomen was. Den vorigen avond was hij den woesten stoet ontmoet en van morgen had hij op de straat de vreeselijke tijding vernomen, welke hij zich gehaast had zijner gebiedster mede te deelen. Dat in zijn verhaal alles overdreven was voorgesteld en dat er alleen werd melding gemaakt van de gevangenneming der eedgenoten en niet van hunne ontsnapping, kon voor de waarheid van zijn beweren, dat hij alles bij geruchte vernomen had, getuigen. Maar Mylady herinnerde

zich weder de zonderlinge mededeelingen van dien man aangaande eenige bijzonderheden van Rosetties dood. Zij meende het daarom niet overbodig, Hare Majesteit te vragen of François Gruau door haar met het bondgenootschap bekend was gemaakt, waarop het andwoord vrij wrevelig luidde dat men ten hove de zaak te gewichtig had geacht, om met zulk een dienaar daarover in overleg te treden; misschien was hij echter wel tegenwoordig geweest toen er op den aanslag werd gezinspeeld. Hare Majesteit was niet in een stemming om zich te laten verhooren en het mislukken van den rampzaligen aanslag zich nog wel te hooren verwijten. Zij verzocht Mylady in haar onderzoek niet verder af te dalen, daar zij vreesde dat het zich nog wel tot den laagsten klerk van de keuken zoude uitstrekken, waarbij zij Mylady liefst niet wilde volgen; zij voor zich was overtuigd van de trouw haars schrijvers en vond in de dommeligheid van dien man daarvoor een waarborg te meer. Zoo er sprake mocht zijn van ontrouw, van verraad, dan zou de blik zich misschien wel naar hoogere rangen moeten wenden. Mylady begreep zeer goed wie er bedoeld werd en voorkwam eene herhaalde uitbarsting van toorn, die zij maar al te zeer aanstaande zag, door mede te deelen hoedanig de stand van zaken was, en hoe zij gezorgd had, zij alleen, terwijl allen haar hadden verlaten, zij alleen, omdat zij Hare Majesteit een nacht van onrust wilde besparen, dat de terugtocht van allen was bewaard gebleven, dat de vijand niet één bewijsstuk, niet één getuige in handen had behouden. Daarom moest zij het den dommelenden schrijver Harer Majesteit zeer euvel duiden, dat hij thands niet zoo slaperig als gewoonlijk geweest was en zijner gebiedster zulke oogenblikken van spanning bezorgd en haar misschien wel gedwongen had tot het vellen van een onrechtvaardig vonnis.

Er was niets verloren dan eenige moeite en eenige inspanning, maar beiden versterkten in plaats van te verzwakken. Het deed haar innig veel genoegen, te bespeuren dat Hare Majesteit zulk een deel nam aan het lot van een trouwen dienaar des Konings, wat ha a ook niet verwonderde en dan ook meermalen gebleken was; maar zij deed Hare Majesteit opmerken, dat het mislukken van den aanslag het leven van Mylord Strafford niet konde deeren, daar dat in geenen deele gevaar liep. ‘Op mijn eer en op mijn woord van Christelijk Koning en gezalfde

Gods beloof ik dat u geen hair zal worden gekrenkt’, had

Zijne Majesteit nog weinig weken den gevangene geschreven, en het zou hoogverraad zijn zulk eene belofte te wantrouwen. Hare Majesteit keerde zich min of meer verlegen af en begon na een oogenblik zwijgens over andere onderwerpen te spreken. Mylady liet het niet alleen toe, maar moedigde er haar zelfs toe aan en wist het gesprek op Jane te leiden. Het was haar niet ontgaan, dat het lieve kind sedert ettelijke weken in vrolijkheid was afgenomen, hetgeen Hare Majesteit met eenige warmte bevestigde. Zij had moeite gedaan om er de reden van te leeren kennen en meende, hoe moeielijk het ook ware Jane te doorgronden, haar toch in het hart gelezen te hebben. Het lieve kind zou zich zonder morren hebben opgeofferd uit vrees wellicht van haar verdriet te zullen aandoen! Het lieve kind achtte Jove wel, maar kon hem niet liefhebben als echtgenoot, en Mylady moest erkennen dat haar broeder ook geene poging had aangewend om zich beminnelijk te maken. Welnu, haar doel was altijd het geluk van de pupil Harer Majesteit geweest, waarom zij Jane ook beloofd had hare voorspraak te zullen zijn, waaraan zij thands voldeed, door Hare Majesteit te smeken wel te willen toelaten dat de band, die Jane aan Jove hechtte, geslaakt, en er een nieuwe mocht worden gelegd; want in de beminnelijke eenvoudigheid haars harten had Jane haar bekend toch iemant te beminnen met al den gloed eener eerste liefde, en wel: Robert Conway. Mylady had onwetend een groot onrecht gepleegd; zij was op het punt geweest het hart van Jane geweld aan te doen; zij had haar bittere en bange oogenblikken doen doorbrengen en daarvoor had zij zich voorgenomen vergoeding te schenken voor zoo veel dat in haar vermogen stond. Zij herinnerde Hare Majesteit, alsof deze dat vergeten kon zijn, dat Robert Conway den priester Con had gered, en voegde er bij dat het eenige wat de jonkman van de rijke en hooge edelvrouw scheidde, het verschil van rang en stand was. Hare Majesteit zou in hare moederlijke toegenegenheid voor Jane wel te bewegen zijn van Zijne Majesteit den titel van baronet voor Robert te verkrijgen, en de eerste Lord der schatkist zou daartegen geen bezwaar opperen, daar zij hem in het oor zou fluisteren dat Northumberland niet dingen zou op den prijs der erkentelijkheid. Ook zou Hare Majesteit zeker haar beminnelijke kweekelinge in hare nabijheid willen behouden en zich het genot willen bewaren getuige te zijn van het geluk harer pleeg-

dochter, waarom zij hoopte dat hare Majesteit goed zou kunnen vinden Haar gemaal voor te stellen, Sir Robert aan het hofgezin te verbinden, waartegen de Lord Steward zich misschien niet zou aankanten, daar er van de toekenning van eenige wedde geene sprake behoefde te zijn. Bovendien zou zij Sir Robert behulpzaam zijn in het saâmstellen van een regiment knechten, indien hem van 's Konings wege een patent werd verleend. Hoe verbaasd Hare Majesteit ook ware, hoe vreemd haar dit alles ook voorkwam, toch had zij niet beproefd Mylady in de reden te vallen. Met welbehagen hoorde zij alles aan en dwong zij zich te zwijgen, ten einde nog meer te vernemen. Toen de ander ten laatste zweeg, was haar eenig andwoord dat zij zich om den hals van Mylady wierp en haar hartelijk, hartelijk dankte; aan haren twijfel was een einde gemaakt; zij wantrouwde niet meer; Mylady had haar overwonnen en wel voor altoos. ‘Neen, gij dacht niet aan u zelve alleen, Lucy! Neen, gij zocht niet uwe grootheid ten koste van die van anderen; gij zijt eene groote edele ziel!’

Maar wie had dan wél gezegd dat zij aan zich zelve alleen dacht, dat zij hare eigene grootheid ten koste van anderen zocht, vroeg zij zich af, toen zij de Koningin, die naar haar gemaal ging om hem gerust te stellen en tevens Myladies beden over te brengen, had verlaten en zich op weg bevond naar Janes vertrekken.

Welk eene onrustige beweging in de straks nog zoo rustige gaanderijen van White-hall! Van den geringsten klerk van den Bijzonderen Raad tot den Lord Opperkamerdienaar was alles in spanning. Men boog diep, maar met een onheilspellend zwijgen, voor Mylady die hen met een vrolijk glimlachjen voorbij ging, misschien wel om eenige geruststelling te geven waar zij zoo veel angst, waarvan zij de oorzaak maar al te goed begreep, gewaar werd. Onder een der groepen die zij op haar weg ontmoette, bemerkte zij den schrijver Gruau in zijn kaal zwart wambuis en korten broek met de roodachtig zwarte kousen en de afgesleten lompe schoenen aan den lompen breeden voet. Wat men hem ook liet aantrekken, al hulde men hem ook in het bevalligst en kostbaarst hofgewaad, toch zou die man een armelijk figuur gebleven zijn.

Hij stond met de stompste verbazing op het gelaat te luisteren naar hetgeen er in de groep gesproken werd, en scheen niets van de nadering Harer Genade bemerkt te hebben, want

hij schrikte toen hij zich op den schouder voelde tikken, zich omkeerde en Mylady ontwaarde, die hem ter zijde wenkte en zelfs de eer bewees van eenige oogenblikken met hem te willen spreken. Zij wandelde middelerwijl voort, zoodat hij wel genoodzaakt was haar te volgen en zich van de anderen te scheiden.

‘Gij kunt van hen toch niet hooren wat gij niet reeds weet, Meester François!’ Hij zag Mylady vragend aan. ‘Gij hebt Hare Majesteit immers reeds van ochtend het groote nieuws verteld?’

‘Ja, Mylady! helaas ja!’

‘Een treurige tijding was het voor sommigen, maar toch minder treurig dan ge misschien wel dacht voor Hare Majesteit.’

‘Zoo, Mylady! Mylady vindt het misschien wel niet goed dat ik Hare Majesteit vertelde wat ik gehoord had? Maar Hare Majesteit was in zoo'n slechte luim, was zoo boos op u, Mylady, dat ik niet zwijgen kon wat ongeluk u had getroffen in uw heer broeder.’

‘Gij hebt mij dus wel in uw bescherming genomen, Meester François! Lady Howard vertelde straks veel goeds van u, en ik zie het nu bewaarheid.’ Zij zag hem bij deze woorden doordringend aan; het taankleurig gelaat meende zij te zien blozen, zeker was het dat het zich met eenige verlegenheid afwendde.

‘Lady Howard heeft u overgezegd...? Dat is... Mylady...! de schijn is tegen mij, maar ik deed niets anders dan herhalen wat er om mij heen en vooral in het kabinet Harer Majesteit werd verteld.’

‘Goede Meester François, gij herhaalt dus bij Hare Majesteit wat gij elders gehoord hebt, om mij te verdedigen en uwe gebiedster zachter jegens mij te stemmen, en bij Lady Jane verhaalt gij alles wat gij verneemt, om mij de liefde van dat kind zoo mogelijk te ontnemen! Lady Jane vertelde mij dat ge bij wijlen zoo koddig kondet zijn, me dunkt gij levert mij thands daarvan een bewijs.’

‘Mylady vergete niet, dat zij niet altoos zoo genadig voor mij was als in de laatste weken. In de dagen dat zij 't niet voor mij was, had ik de eer met Lady Howard in aanraking te komen... en ik merkte dat ik genoegen deed door dús over u te spreken... In mijne betrekking, Mylady, moet

ik veel doen om vooruit te komen.... ik heb óok eerzucht.'

Verachtelijke kleine ziel! Het oog van Mylady scheen het hem toe te roepen dat hij dat was, dat hij weinig beter beschouwd werd dan een worm dien de voet zon vertreden, als het ondier gevaarlijker en niet zoo nietig was. Maar de worm zelfs is nuttig in den moestuin en de weide, waarom zou dan ook deze het niet hier kunnen zijn?

'Gij hebt dus eerzucht, Meester François! Luister! Gij kunt mij een dienst bewijzen. Lady Howard vertelde mij dat gij Mr. Conway zeer goed kendet, dat gij hem van der jeugd af goed hebt gekend.'

'Ik... het spijt me dat ik 't zeggen moet... ik ken hem in 't geheel niet, Mylady!'

'Wat is dat? De laatste nar is de poort van White-hall uitgegeeseld, Meester!'

'Maar ik ben geen nar, Mylady! ik wil niets anders zijn dan de gewillige dienaar van Hare Majesteit en van u.... Och, ik weet wat Mylady bedoelt! De oude Alice vertelde mij alles van de vroegere betrekkingen van Lady Jane, en ik begreep er uit dat ik, als ik me aangenaam zou willen maken, niets beter kon doen, dan... maar ik zweer u dat ik zoo iets nooit weêr zal doen... Wat ik bij den een win, zie ik dat ik bij een ander weêr verlies... Maak me niet ongelukkig. Mylady! Als ik maar wat meer geld had en niet ieder naar de oogen had te zien, zou ik geheel anders doen...' Hij verhaastte nu eenigzins zijn stap, zoodat hij bijna met Mylady gelijk kwam. 'Toch geloof ik nog wel iemant van dienst te kunnen wezen, vooral als ik me nu eens voornam geen twee heeren meer te gelijk te dienen. Ik heb Mylady kwaad gedaan, maar zij was ook zoo scherp tegen mij toen ik haar het eerst zag - Mylady zal het zich nog wel herinneren - toen ze mij naar Meester Rosetti vroeg; maar Mylady is vriendelijker voor mij geworden en daarom...'

'Zijt ge geëindigd met misschien wel veel van mij te houden! Gij biedt mij dus uw dienst aan, Meester François, uit genegenheid? Veel eer!'

'En omdat Mylady mij ook van dienst zou kunnen wezen; ik houd Mylady voor machtiger dan al de anderen, want ik zie altijd gebeuren wat zij wil; daarom geloof ik dat het in mijn eigen belang goed zou wezen als Mylady van mij gediend bliefde.'

‘En waarvoor denkt ge wel dat ik u zou kunnen gebruiken?’

‘Dat zal Mylady veel beter weten dan ik; ik weet alleen dat het nooit tegen het belang van Hare Majesteit zal kunnen strijden wat Mylady mij ooit zou gelieven te bevelen.’

‘Zeker niet. Vaarwel, Meester François!’ Zij wenkte hem met de hand terug te gaan, maar hij bleef haar met ontblooten hoofde, zoo als hij tot dus verre achter of soms naast haar gewandeld had, volgen, en herhaalde de bede, dat Mylady het hem toch mocht willen vergeven wat hij eens jegens haar misdreven had, daaraan de verzekering toevoegende, dat hij nu overtuigd was zijn belang beter te kennen dan ettelijke weken vroeger.

Alice verwelkomde Mylady, toen deze binnentrad, met een dankbaar hart, want daardoor werd er een einde gemaakt aan de marteling, die Jane haar in het laatste uur had aangedaan.

Wat moeite de oude ook aan het toilet der Lady had besteed, deze was niet te bevredigen en daarbij in zulk een slechte luim, dat de bevoorrechte papegaai het zelfs moest misgelden. Toch had zij reden om tevreden te zijn en mocht zij zich daarvan overtuigd houden nu Mylady het haar ook verzekerde.

‘Lady Jane wilde volstrekt dit kleed aantrekken, hoewel ik haar aanried haar nieuwste van goudlaken te kiezen,’ had Alice gezegd, voor dat haar Myladies goedkeuring gebleken was. Mylady noch Alice herinnerden het zich, dat het paerelkleurig kleed, hetwelk Jane met onverzettelijken wil, niettegenstaande de herhaalde tegenwerpingen harer oude getrouwe, was blijven aanwijzen als hare keuze, door haar vóor maanden in den tuin van White-hall was gedragen, toen zij in een der prieelen een op dat oogenblik zeker welkom bezoek ontving. Zij had dus kunnen bevroeden van welken aard de verrassing was, die Mylady haar bereidde, en dat zij daartoe in staat was en daarbij alles aanwendde om de herinnering van het verleden te verlevendigen, mocht er toch wel van getuigen dat zij nu eenmaal zelve eene keuze had gedaan. Misschien had Mylady ernstige tegenkanting van de zijde Harer Majesteit ontmoet, die eens de gril had kunnen hebben ten behoeve van een harer gunstelingen of van een gevreesden maar wel tot dien prijs om te koopen tegenstander over Janes hand te beschik-

ken, ZOO niet de geweldige spanning waarin zij verkeerde, haar bijna allen lust tot behandeling van zulke bijzaken benomen had; eene spanning, niet weinig gevoed door de tijdingen die haar schrijver François, welke wel overal scheen te staan luisteren, ieder oogenblik aanbracht, en die haar het ergste deden vreezen, indien niet aan den volkswensch werd voldaan en het hoofd van Strafford viel.

Mylady rekende dan ook geheel op hare algeheele vrijheid tegenover Jane en gebood Alice Hare Majesteit, zoo die naar hare pupille navraag mocht doen, te boodschappen dat deze in Carlisle-house bleef middagmalen. Met welke geheel andere gewaarwordingen nam Jane ditmaal naast Mylady plaats! De meestal zoo fletsch bleeke wangen vertoonden thands werkelijk een blosjen, de oogen schitterden weêr als een paar kralen, en, hoewel zij drukker en darteler dan ooit snapte, vond zij ditmaal andere aardigheden, dan waartoe haar de kleine of groote gebreken van wie haar aan het hof omgaven meestal aanleiding en stof gaven. Werkelijk Jane begreep thands dat zij een wensch in haar binnenst had gekoesterd en dat zij dien opvolgen mocht; zij geloofde zelve aan hare standvastige trouw, en geen oogenblik zelfs kwam het in haar op, dat hare standvastigheid nog verre van bewezen was en zij, terwijl zij thands haar eigen wil en niets anders dan dezen meende te volgen, weder dien eener andere gehoorzaamde. Mylady behoefde gelukkig niet veel te spreken. Zij was met hare gedachten verre verwijderd, al staarden hare oogen ook dikwerf de lieve gezelle minzaam aan en bleef er een innemend glimlachjen om hare lippen zweven. Zij dacht over veel en velerlei na; zelfs had Meester François de eer een oogenblik het onderwerp van haar gepeins te zijn. Die man had haar ten aanzien van Jane een dienst bewezen en was bij dit kind haar wegbereider geweest. Hij had het echter waarlijk niet gedaan om haar te dienen, daar zijn spreken over Conway gepaard was gegaan met een verdacht maken van hare bedoelingen. Die man had zijn gedrag pogen te verklaren; maar hij zou niets verklaard hebben, indien zij hem voor minder dom moest houden dan hij haar werkelijk voorkwam. Maar juist zoodanig, als hij haar nu toescheen te zijn, was hij bruikbaar en zou zij hem misschien weten te gebruiken. Op het gladde ijs kon soms een stroowisch het allernuttigst zijn.

Maar toen het oogenblik daar was, dat zij voltooien moest

wat zij had aangevangen, dat zij, getrouw aan haar gegeven woord, de belooning moest uitreiken aan wie haar had verdiend, was zij zich zelve geheel meester en had zij de gedachten, die haar straks vervulden, als weggedreven. Met uitnemenden takt deed zij Jane en Robert van den eersten oogenblik af de plaats innemen die beiden voegde, voorkwam zij alle gedwongenheid en bereidde zij, zonder er echter in 't minst toe uit te noodigen, de vrolijke gemeenzaamheid voor, waarop de tedere betrekking, welke tusschen beiden mocht bestaan, aanspraak gaf. Robert had met een bonzend hart den klopper op de deur van Carlisle-house laten vallen. Hij was reeds lang voor het bepaalde uur op weg gegaan, maar had, hoe meer hij het doel van den tocht naderde, bezwaar op bezwaar voelen oprijzen. Als hij weder eens bedrogen werd nu hij de dienst verricht had! Dit denkbeeld verdreef hij echter met kracht; zulk een bedrog wees zijne fierheid reeds als onmogelijk af. Maar als Jane, de wispelturige, hooghartige Jane, die in den maalstroom van het Hof in zooveel veranderd kon zijn, en dit, naar hij vreesde, ook werkelijk was, hem terugwees, hoewel, misschien wel omdat, hij door het geslacht Northumberland verheven was? Hij werd dit innerlijk weifelen, dat wrijten en wroeten van argwaan en achterdocht eindelijk moede; hij moest zich zekerheid geven, hij moest weten of hij gelukkig of rampzalig zoude zijn. Hij ging dus ten laatste op de bepaalde woning aan, was er weldra binnengetreden en moest wel op den drempel reeds van het vertrek, waarheen de Steward hem heenleidde, zijn vroegeren twijfel als een misdaad veroordeelen, want hij vond er niet alleen Mylady maar ook Jane, en deze - was het niet of het verleden weder heden was geworden? - geheel als toen hij haar in den tuin van White-hall had verlaten. Tot zelfs haar gelaat vertoonde afwisselend die trek van aanlokkende dartelheid en terugstootenden wrevel. Dat deze laatste niet gemist werd mocht meer aan het kleed waarin Robert verscheen worden toegeschreven, dan wel aan zijn persoon. Was het gelaat ook gebruind, vertoonde het voorhoofd ook hier en daar een rimpel, het was er te mannelijker door geworden, en klonk de voetstap ook zwaar op den gladgewreven houten vloer, wat de gestalte aan bevalligheid verloren mocht hebben, had zij dubbel in kracht gewonnen. Maar dat puriteinsche kleed...! Had hij er niet aan gedacht dat een ander hem voegde in de waereld, welke hij wenschte binnen-

gelaten te worden? Bah, het was of zij een bijbelspreuk zag verschijnen op elke plaats, waar de bevallige hoveling gewoon was de sierlijke strikken te dragen. Zou het ergste waar zijn, zou hij werkelijk een rondkop zijn geworden? Afgrijselijk!

Het was of Mylady iets van de taal, die Janes oogen spraken, verstaan had, want zij heette den jonkman welkom als S i r Robert en stelde hem aan haar lief kind voor als aanstaand edelman van Zijner Majesteits huis; zij hoopte om meer dan eene reden, dat hij de plichten, aan dat ambt verbonden, onafgebroken zou kunnen vervullen en het kolonelschap van een regiment daarin geene verhindering mocht brengen. Wat echter ook gebeuren mocht, zij was er zeker van - en dat haastte zij zich te zeggen, toen ze Robert de wenkbrauw fronzen en hem gereed zag het woord te nemen - dat beide bedieningen nooit plichten zouden opleggen, die voor Sir Robert bezwarend konden zijn.

Hij zou dan werkelijk aan het Hof verbonden worden; puritein was hij dus niet; de dansmuziek was hem nog geen zonde, een maske nog geen gruwel!

Na eenige oogenblikken van gemeenschappelijk onderhoud, hetwelk echter meest door Mylady werd gevoerd, maar Robert gelegenheid gaf de wel eenigzins verloren zelfbeheersching te herwinnen, verw derde zich Mylady onder een geschikt voorwendsel. Het was het oogenblik waarnaar Robert vurig had verlangd. Alleen met Jane, voelde hij alle beklemdheid verdwijnen en had hij haar spoedig overtuigd, zoo dat nog noodig ware, dat hij nog geen koude stroeve rondkop was, hoedanig dit menschensoort haar altijd was afgeschilderd. Zelfs ontdekte zij geen spoor meer van den gevreesden ernst, dien zij weleer zoo vaak in hem had afgekeurd en bij zijn binnentreden nog verhoogd tot statige deftigheid had meenen te herkennen. Met geen enkel woord werden de laatste dagen herdacht, maar des te meer de vroegere, toen zij nog speelden in Chester bij Misstress Kimbolton, en eindelijk de woorden in dat prieël van kamperfoelie gesproken.

‘En dat rijk gebonden boek, dat ik werkelijk moest gaan opzoeken?’ fluisterde Robert, naast haar op de sofa gezeten.

‘Ik weet niet waar het gebleven is..... ik heb er nooit in gelezen..... denk nu evenwel maar niet dat ik het liet omdat ge het wildet, Robert! waarlijk niet.... ik had er den tijd niet toe....’

‘En de Koningin is uwe voogdesse.....’

‘En woont altijd nog in White-hall, Robert! waar zij vriendelijk ontvangt ieder dien zij acht en wél wil. Ge moet me toch eens vertellen hoe ge dien Priester gered hebt.... Ja, wees maar niet zoo verwonderd, ik heb er van gehoord!’

Welk eene beminnelijke gastvrouw, welk een disch, rijker nog in geest en vernuft dan in spijze! Hoe krompen de uren tot minuten in! Waarlijk, indien hij zich niet bewust was geweest dat er sedert zijne komst in dit huis zooveel was voorgevallen, het zou hem zijn of hij ter naauwernood was binnengetreden, toen de Steward kwam melden, dat de karos van Lady Jane voorstond. De etikette verbood, dat Robert haar verder begeleidde dan tot het portier; maar de handdruk, dien hij bij het afscheid ontving, was de bezegeling van het verbond, dat er tusschen beiden gesloten was en dat Hare Majesteit voorzeker wilde bekrachtigen, want ‘Mylady kon alles’ had Jane nog straks naar waarheid getuigd.

Toen hij na Janes vertrek zich omkeerde zag hij achter zich, half onder de lakeien van Mylady verscholen, een meisken, wier gelaat hem bekend voorkwam. Hij zou zich misschien wel herinnerd hebben wie zij was, maar hij behoefde zich niet lang te bedenken, want het kind stak hem, zoodra hij haar in het oog kreeg, de hand toe en knikte hem toe bij de woorden:

‘Ook goed geslapen? Heb je den ander weggebracht? Maar wie was die mooie Lady? Je zuster?’

De Steward had haar reeds herhaaldelijk gewenkt stil te zwijgen en begon nu eene verontschuldiging jegens Robert. ‘Sir, een natuurkind! Ten minste zij heeft er al de gebreken van!’

‘Hoe vindt ge nu dat ik er uitzie? Die kleêren heb ik van Mylady, mooie, hè? En tot dusver heb ik er niets anders voor te doen dan te leeren lezen, dat ik juist zoo graag woû.’

Nel bekommerde zich blijkbaar weinig om des Stewards ontevredenheid, vooral nu zij zag dat Robert naar haar luisterde en haar met belangstelling aanzag.

‘Zorg dat ge 't spoedig kunt.... maar je zult het wel spoedig kunnen, want dom zult ge wel niet zijn, Nel, en ongewillig ook niet.’

‘Och, als jij me....’ zij wendde eensklaps zich af, ‘neen, neen! dat gaat niet, dan maar liever den langen stumpert, die van middag hier geweest is; die zal 't me óok wel leeren.’

‘Goed kind, Mr. Steward wil dat ge hem volgt! ge moet in alles hem gehoorzamen, want het is tot uw best.’

‘Als ik dat begreep zou ik het doen, maar ik begrijp het niet.....’

‘Ge behoort dat toch te begrijpen,’ hernam Robert eenigzins bevelend; want de bepaaldheid waarmeê zij sprak, trof hem onaangenaam. Toch scheen hem de schuwe blik der groote blaauwe oogen, die zich tot hem ophieven, weêr zachter te stemmen, want hij vervolgde: ‘Doe nu eens je best, Nel! en ze zullen je lief krijgen en je een goed kind vinden..... Zeg, wil je dat niet?’

Ze andwoordde niet, maar knikte toestemmend en bleef hem naöogen met een zonderlinge uitdrukking op haar gelaat, zelfs toen zij hem niet meer kon zien.

Een ander visioen.

Bede aan Mr. S. Vissering[1].

Mijmrend schepper van IJ-muiden!
Die, voor tweemaal zeven jaar,
Ons de toekomst wist te duiden,
Of uw zangster zienster waar';
Zeg ons, waar ge aan andren hemel,
Dan den trans van 't schip van staat,
Dan den mist van 't beursgewemel,
Zweem hier ziet van dageraad?

1 'Een Uitstapje naar IJ-muiden' behoeft het publiek niet te worden herinnerd, al is het langer dan veertien jaren geleden dat het in DE GIDS, Nieuwe Serie, Eerste Jaargang, 1848, Tweede Deel, de opmerkzaamheid des algemeens tot zich trok; - maar mogt de lezer, eer hij de volgende regelen inziet, dat visioen, wie weet voor de hoeveelste maal? nog eens genieten, het zal hem blijken, dat een veel grooter aantal voorspellingen vervuld werd dan waarop zich deze bede, in vooruitgang der staatkundige begrippen, opening der telegraphiedienst ten onzent en doorgraving van Holland op zijn smalst, beroept.

Schoon u toen uit donkre wolken
Slechts een flikkering van licht
't Wijken van den nacht mogt tolken,
Volle dag bleek 't in uw dicht; -
Amsterdam aan zee te brengen,
Dat op zoo veel schats zou staan,
Dorst de vreeze 't ooit gehengen,
't Was in uwen droom gedaan; -
Jaren kwamen, jaren vloden,
Maar zij bragten vrijheid meê,
Maar de vonken werden boden,
En de spade graaft naar zee!

Dichter, die dat grootsch ontwaken
Voorgevoelend hebt begroet,
Laat een nieuw gezigte ons smaken,
Gord ons aan met fierder moed!

Dikwerf dwalen nog uw blikken
Langs die lieflijke Aemstelbogt,
Waar u moederzorg verkwikken,
Minneweelde zaalgen mogt;
Doch verrast u van de sluizen,
Als ge in zoete errinring staart,
Tusschen welbekende huizen
Nieuwe bouw d'alouden waard?
Schuilt er geen noodlottig teeken
In dier nijverheid gedraal?
Ieder pijlertjen kost weken,
Jaren iedre kleine zaal!

Door al reuziger gebouwen
   Lokken Seine en Theems op reis,
Eer 's lands vlijt mag hoogtijd houên
   In 't voltooide volkspaleis!
En waar 't stadsbestuur naar trachtte...
   Alle kunstzin laat het koel,
Zonder grootschheid van gedachte
   Zonder duidlijkheid van doel!

Anders zullen steenen spreken
   In hun stille onsterflijkheid,
Doet ge in ijver ons ontsteken
   Voor het oordeel, dat ons beidt!

Smeekend hoort gij d'arme u groeten,
   En gij brengt der deernis tol,
En gij wenscht de kwaal te boeten,
   Maar de school blijkt overvol!
Hoe dat bedelziek begluren,
   Waar tot leeren plaats ontbreekt,
Voor des kerkers roode muren
   Half maar schuldige offers kweekt!

Viel den zang der voorgeslachten
   Al te kleen gehoor ten deel,
Voor wat schoons en schalks zij dachten
   Greep hun genius 't penseel!
Vroomen, vroeden, koenen, kloeken,
   Waard de wereld te gebiên,

Straalt hun deeglijkheid van doeken,
   Die men ons niet gunt te zien!

Beter tijden, milder zeden:
   Weelde steeg tot schoonheidszin,
En des landschaps lieflijkheden
   Voert zij elders hoofdsteên in:
Frissche stroomen, hooge lanen,
   Wegen, 't vierspan ruim genoeg,
Pracht, die vorstlijk men zou wanen,
   Zoo zij 't volk te gast niet vroeg.

Wie de vragen, wie de klagten,
   Lucht zich gevende in dit lied,
Die voorspelling vreemd dorst achten,
   Wier vervulling gij geniet;
Wie haar verder niet zag streven
   Dan wij stromplend zijn gegaan,
Zou onze eeuwgeest in hem leven?
   Zou hij heel zijn eisch verstaan?
Als, nu goud uit schuim we scheppen,
   Als, bij ebbe en vloed in duin,
Zich een wimplenvlugt zal reppen
   Langs dier blinkerts kale kruin;
Als een mastbosch op zal doemen
   Uit de leêgte van het IJ,
Hebb' de Stedemaagd te roemen
   Op een wakkrer burgerij!
Voor haar ilias van rampen
   Schitterde ze in Rembrandt's licht.

Toen de feestzaal van haar Campen
De ooren leende aan Vondel's dicht!
Zoo zij weêr ten troon zal treden,
Blake ons allen gloriezucht,
Die, den vreemde op zij' geschreden,
Nergens mededinger ducht!

Luttel waar 't, zoo esch en linde,
Waar nu stille waatren staan,
Hier ten lommerrijke winde
't Weefsel paarden van hun blaên,
Als niet in de duizend geuren,
Die der voorjaarswinden aêm
Uit het bloemhout op zal beuren,
't Ruischen smolt van hooger faam!

Gunnen wij 't Valhalla Gothen,
Hellas zijn pinacotheek,
Ons zij de eeuw des roems ontsloten
In den bouwtrant, die haar leek;
Tot heel Holland zijn historie,
School van moed en trouw en vlijt,
Leere en liefhebbe in de glorie,
Die Europa ons benijdt.

Lucht en licht den boom der kennis,
Onderwijs in de armste wijk!
Van de wetten minder schennis,
Van verborgen gaaf meer blijk!

Maar laat ook de schaar zich baden
In de sterking van geneugt;
Wortlen alle flinke daden
Niet in frisch gesmaakte jeugd?

Stoute wenschen! wier vervulling
't Eerst gezigte hopen liet,
In zijn grootsch geslaagde onthulling
Van ons overwolkt verschiet!
Stoute wenschen, die het tweede,
Als bij heldren zonneschijn
Ge uit IJ-muiden staart ter stede,
Nog te zedig toont te zijn!
't Nijver woelen in die haven,
't Wijs beschikken van die vloot,
Stort der gansche wereld gaven
Alle standen in den schoot!
Iedre stoomwolk spelt verrassen,
Vlijt en kunst in nieuw bedrijf,
En de muur der stad aan 't wassen
Wordt van halve volle schijf!
Waar in 't West men weelde vinde,
Oostersch blinkt zij schittrendst hier,
Dank het vrijer Insulinde,
Op zijn prinsen-koopliên fier!

Gij, die dubble gaaf vereenigt,
Zanger, ziener! wat toch vuurt
Dus de geestkracht aan dier menigt,
De eerzucht dus in wie bestuurt?

Treffend schouwspel: heel de schare,
Eerbied voedend voor zich zelv',
Of gezaaid gestarnt zij ware,
Medelichtende aan 't gewelf!
Pligtbesef haar scherpste prikkel,
Zijn vervulling lofs genoeg,
Sinds het nieuw gebod: ontwikkel!
Bloesem geurde en vruchten droeg!
Treffend schouwspel: haar verkoornen,
Hoofd en hart hun taak gewijd,
Weten van geen zaamgezwoornen
Tegen 't streven van den tijd:
Deze, trotsch op ouden luister,
Door geen nieuwe deugd gestaafd, -
Gene, dringende uit den duister,
Slechts beginselloos begaafd! -
Treffend schouwspel: onz' gemeente,
Stralende over d'oceaan,
Tot in 't merg van haar gebeente
Zelfregering toegedaan!

Schets het in uw tooverkleuren,
Schoon economist, poëet,
En zie 't Amsterdam gebeuren,
Dat ge weder waart profeet!

E.J. POTGIETER.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Weder eene goede tijding: de uitgaaf van Da Costa's gezamenlijke dichtwerken is voltooid. Onder hen die daarmede behooren gelukgewenscht te worden behoort in de eerste plaats de heer A.C. Kruseman, van wien zijne vrienden meenen te weten dat hij reeds als jongeling met liefde het denkbeeld kweekte eenmaal Da Costa's uitgever te zijn, en die zich na 's dichters dood van dezen pligt der piëteit gekweten heeft op edeler wijze en met grooter offers dan het oningewijd en met den strijd van het uitgeversleven meestentijds onbekend publiek welligt vermoedt. Ook dat publiek-zelf, nu het, met den auteur des epiloogs gesproken, in deze prachtuitgave der kompleete poësie van Da Costa ‘een voorraadschuur der dichtwerken van een in zijne soort weêrgaloos genie’ bezit, ontvangt van ons, in naam der vaderlandsche letteren en van hare glorie, een welgemeenden handdruk. Geluk er mede dat deze echte dichter onder u geboren werd, en leefde, en zong! Hij is heengegaan, doch zijne werken zijn bij ons gebleven. Hier zijn ze. Wat eindelijk den heer Hasebroek betreft - want er is veel te zamen geloopen waardoor deze onderneming als eene gelukkige geroemd mag worden - zijn overzigt van het leven en de werken des dichters, geplaatst aan het slot des derden en laatsten deels, is, voor zoover ik mij kan herinneren en hier mag oordeelen, het beste prozastuk dat ooit uit zijne

pen vloeide. Wie eenigzins de gaaf bezit om zich in te denken in eene betrekking van geloofsbegrip en van kunstgevoel waarvan hij zichzelven bewust is er persoonlijk buiten te staan, zal gaarne erkennen dat dit met liefde en groote zorg bearbeid opstel den levensbeschrijver niet minder dan den beroemden afgestorvene vereert.

Toen Da Costa's laatste werk - zijne monografie over Bilderdijk, den mensch en den dichter - pas in het licht verschenen was, geloofde ik niet dat ik ooit weder genegenheid voor hem zou kunnen koesteren. Om eene van zijne eigen geliefkoosde formulen te bezigen, ik vond dat boek onredelijk en dan ook onzedelijk. Dat ‘standbeeld’ voor Bilderdijk, gelijk de heer Hasebroek het noemt, maakte op mij den indruk van een voetstuk voor Da Costa. Die evangelisch getinte drogredenen tot goedmaking van Bilderdijks ijdelheid en burgerlijken adeltrots, tot uitwissching van een al of niet ingebeelden smet op Bilderdijks huwelijksleven, boezemden mij een ongeveinsden weerzin voor den biograaf en pleitbezorger in. Ik kon mij niet vinden, zoomin in dat wederaanhalen van eene reeks alom bekende en sedert jaren gevulgariseerde citaten, als in dat wederoprakelen van allerhande oude grieven en veeten; meest hierop nederkomend dat Bilderdijk indertijd opzettelijk geweerd werd uit sommige openbare betrekkingen, en met driftig voorbijzien van het feit dat sedert de grondlegging van ons volksbestaan Bilderdijk de eenige letterkundige geweest is die ooit in deze kwaliteit eene jaarwedde, en eene zeer betamelijke jaarwedde, uit de staatskas genoten heeft. Doch wat mij tegen het boek meest innam was dat Bilderdijk daarin - en wat behoefde Da Costa zich op te werpen als den Omar van dezen Mohammed? - werd voorgesteld als een Messias, door het Nederland der 19de eeuw miskend, verworpen, doorstoken, en zoo niet gekruisigd dan toch langzaam doodgehongerd. Allen moesten wij ons op de borst slaan dat wij dien edele tot hiertoe zoozeer verguisd hadden, en eene bedevaart naar den grafsteen in de Groote Kerk te Haarlem werd ons aangeduid als het eenig middel om aflaat te bekomen voor onze zonden. Eerlijk beken ik dat een en ander, in verband met mijne persoonlijke meening aangaande Bilderdijks karakter en talent, gestrekt heeft om het vorig gevoel van vereering en hoogachting voor Da Costa gedurende eenigen tijd gansch en al bij mij uit te dooven. Een grijzaard die met bijna stervende hand zulk een raadselachtig boek schrijft, dacht mij toen, gehoorzaamt niet aan zijn beter ik; dit testament scheen mij een vonnis.

Doch sedert ik die hartstogtelijke studie over Bilderdijk, gelijk ik van het eerste oogenblik afaan had behooren te doen, heb leeren beschouwen als een in historischen vorm gekleeden roman, is mijne eerste liefde weder bovengekomen. Onnadenkendheid alleen had mij dit eigenaardig karakter des boeks doen voorbijzien; want het droeg er, voor iederen opmerkzamen beschouwer, den onbedriegelijken stempel van. Ook kan ik mij op dit oogenblik volkomen goed begrijpen dat Da Costa er toe gekomen is dien roman te schrijven. De aandrang daartoe werd bij hem bepaald door den omvang tevens en door de grenzen van zijn talent. Als beeldend kunstenaar was zijn scheppingsvermogen vergelijkenderwijs gering. Hij was bij voorkeur een psalmist, geen dramaticus. Hij heeft geen enkelen type, zoomin van het mannelijk als van het vrouwelijk geslacht, waarlijk en in den hoogeren zin des woords in het leven geroepen; of zoo al, zijne Inessen en zijne Don Pedro's staan als gewrochten van zijne kunst te zeer beneden zijne lyrische uitboezemingen. Mogt hij zich daarentegen vermeiden op historisch terrein, kwamen zijne geschiedkundige herinneringen zijne verbeeldingskracht te hulp, mogt deze vrijelijk leunen tegen gene, dan ontstonden die prachtige gedichten, of episoden van gedichten, waarvan men naar waarheid zeggen kan dat hunne wedergade nergens in onze letterkunde aangetroffen wordt: de groote politieke zangen, Hagar, de Slag bij Nieuwpoort. Zoo ontstond, gevoegd in het organisme van dien zwanenzang en daarvan het rijkste sieraad, de historisch-romantische figuur van Filips Willem van Oranje. Zoo ontstond ook de monografie over Bilderdijk.

Het beeld van dien Filips Willem, door Mierevelt geschilderd, bevindt zich op het Trippenhuis. Geen cherub, voorwaar! Naauwlijks wordt het wanstaltige van rug en schouder door het stalen kuras eenigzins gemaskeerd. Over het terugstootend gelaat ligt eene uitdrukking van gemeenheid bijna, en uit de sombere oogen straalt een gloed die voor het minst even veel valschheid en wrevel als weemoed verraadt. Dat hiermede geen vonnis gestreken wordt over 's Prinsen karakter behoeft geene opzettelijke vermelding. Zijne levensgeschiedenis ligt voor een beslissend oordeel te zeer in het duister. Doch wel is het noodig geweest dat Da Costa den tooverstaf der poësie verstond te zwaaijen om dit mismaakt, dit onoogelijk, dit schier afzigtelijk beeld des doeks, te herscheppen in dien deerniswaardigen en beminnelijken broeder van Prins Maurits, te Brussel in het stof gebogen en smeekgebeden opzendend voor de

zege onzer wapenen aan het Vlaamsche strand. Eene soortgelijke hulde nu ontwringt mij, bij eene onpartijdige beschouwing, Da Costa's hoofdstudie over Bilderdijk, Alle gevolgtrekkingen die men uit dit boek zou willen afleiden ten nadeele van het karakter des biograafs, acht ik onverdiend. Da Costa was een goed man, en *pas si diable qu'il était noir*. Tot het opzettelijk verminken van feiten, het voorbedacht ontwrichten van toestanden of personen, was hij onbekwaam. Het was hem geen ernst met zijne bedenkelijke casuistiek, en zelfs Pascal zou hem niet hebben durven beschuldigen, op hoe verren afstand dan ook, een volgeling der Societeit geweest te zijn. Zijne reconstructie der geschiedenis was eene poëtische reconstructie; poëtischer en daardoor vrijer naarmate hij naderde aan de geschiedenis van den laatsten en voorlaatsten tijd. Welk een vijand hij zich beroemen mogt te zijn van den geest der eeuw, de Eros der moderne romantiek had zijne zoetvergiftigde pijlen op hem afgeschoten en hem in de linkerborst getroffen. Met den Bilderdijk der geschiedenis en der diplomatische bescheiden was voor een idealist als hij niets aan te vangen. Doch naarmate men minder met Bilderdijk sympathiseert, en zich bij iedere nieuwe aanraking huiverachtiger van hem terugtrekt, des te meer bewondert men het in Da Costa dat hij het vulgaire in dat leven, het triviale in die werken, zoo meesterlijk geïdealiseerd, en daarbij van het grootsche in de eenen en van het tragische in het andere zoo dichterlijk partij getrokken heeft.

En deze zelfde argeloosheid die hem den naam van biografie deed geven aan een boek waarin van het begin tot het einde 's dichters eigen verbeelding de hoofdrol vervult, kenmerkte hem in geheel zijne verdediging van het standpunt waarvan hij zijn leven lang de onvermoeide voorvechter geweest is. Zeker, zijn strijd was niet tegen windmolens. De stroom waartegen hij oproeide was eene werkelijke, bovendien volgens hem eene satanische magt. Dat hij het voorwerp van zijne bestrijding nooit voor eene luchtverheveling heeft aangezien, steeds voor een wezen van vleesch en bloed, dit getuigt voor de scherpte zoowel als voor de ruimte van zijnen blik. Ook sloeg hij zelden mis, en hem kan het niet geweten worden indien zijne tegenpartij nog leeft. Doch hierin was hij een kind, dat zijne eigen betrekking tot den tijd waarin hij leefde hem nooit helder voor den geest heeft gestaan; waarvan het gevolg is dat men zonder groote inspanning of behendigheid al zijne beste wapenen in de eerste plaats tegen hemzelven keeren kan. Het liberalisme is al-

lerminst een grijsaard; doch met dat al is de rigting der godsdienstige reactie moderner nog dan het liberalisme. Deze zoon der 18de eeuw was reeds bijna een man geworden, toen zijne zuster nog ter wereld moest komen en, als *Génie du Christianisme*, ten jare 1802 dan ook werkelijk kwam. De magt van het dusgenaamd réveil is bij uitnemendheid een verschijnsel van den nieuwen tijd; en wel mag het liberalisme op zijne hoede zijn dat het door deze jongere mededingster niet overvleugeld wordt. Doch terwijl alzoo de vrijzinnigheid zichzelve moed behoort in te spreken, en zij het is die met het oog op zoo vele begaafde ultramontanen, zoovele welsprekende oprigters van bijbel- en zendelinggenootschappen, zoo vele hartstogtelijke voorstanders van havelooze scholen, en jongelingsvereenigingen, en Vincentius-societeiten, en bidstonden voor Israel, zich meer dan iemand gedrongen moet gevoelen tot den kreet:

> Met al hun schoone woorden,
> Met al hun stout geschreeuw, -
> Zij zullen ons niet hebben,
> De goden dezer Eeuw!

leeft en strijdt Da Costa in de nimmer door hem losgelaten meening dat hij en de zijnen op de altaren van dat godendom nog altoos hun eerste reukwerk ontsteken moeten; maakt onophoudelijk aan zijne tegenstanders een verwijt juist van datgene wat niemand zoozeer kenmerkt als hemzelf; bevroedt niet dat zijne eigen rigting de meest nieuwerwetsche is van alle; acht zich de regtstreeksche erfgenaam van profeten en apostelen en hervormers; en bespeurt niet dat hij, meenende verdrongen en vertreden te worden door een afvallig geslacht van hemelbestormers, zelf mede aan het hoofd staat van eene zeer welbespraakte, somtijds luidruchtige, en in de lotgevallen van de koningrijken dezer wereld vaak regtstreeks en krachtig ingrijpende partij.

In zijne studie, getiteld ‘Bilderdijk en Da Costa’, stipt de heer Ten Kate ergens aan dat laatstgenoemde, bij het branden van zijn zielsgevoel, zich niet zelden liet medeslepen door die heilige eenvoudigheid ‘die de V der Voorzigtigheid wel eens overslaat om tot de W der Waarheid te komen.’ Dit strekke tot bevestiging van hetgeen ik daareven zeide. Immers passen op Da Costa de welbekende regels van Staring:

> Schaarsch houdt verdedigd regt zich gansch van onregt vrij:
> Nooit wordt er leer verbreid, of, bij haar volgelingen,
> Schiet soms de drift haar doel voorbij.

Ook de heer Hasebroek laat ergens in zijne aanteekeningen doorschemeren dat Da Costa in sommige opzigten eene verwonderlijke naieveteit ten toon spreidde en zich daardoor noodeloos blootgaf. Bilderdijk schreef hem in 1826: ‘Welk een overheerlijk vers zondt ge mij[1], en met welke aandoening hebben wij 't gelezen en herlezen! 't Heeft, zoo ik 't gevoel, geene wedergâ. ô Hoe vol, hoe rijk, hoe innig, hoe diep treffend, en hoe harmonieus en gespierd! Heb er den vurigsten dank voor, en laat het niet in het duister opgesloten liggen, maar den hellen algemeenen dag zien. Hoe vele zielen zal het verkwikken, hoe velen versterken en opwekken! en hoe velen treffen mogen! Gewis de Geest Gods ademt er door en zou Hij niet werken, niet harten doen schudden, vertederen, en ter zaligheid winnen? De voorzang-zelf-alleen is een onvergelijkelijk meesterstuk in allen opzichte, en het ligchaam van 't vers gloeit als een vlammend zonnevuur. Ja, geef het uit! doe het!’ Het feit dat Da Costa deze toomelooze lofspraak op een van zijne eigen verzen zelf openbaar heeft gemaakt, en wel in het door hem in persoon bijeenverzameld en uitgegeven gedeelte van Bilderdijks nagelaten brieven, wordt door den heer Hasebroek in het minst niet bemanteld; en dit pleit voor zijne waarheidsliefde. Ook zou het niet gebaat hebben het zonderlinge van dusdanige handelwijze onder het oog te brengen aan een man als Da Costa, steeds gereed u minzaam of wrevelig den mond te snoeren met den schitterenden en zangerigen versregel: ‘Ik ben geen zoon der laauwe Westerstranden!’ Er schiet dus geen andere uitweg over als vrede te hebben met de zaak gelijk zij daar ligt, en haar mede te tellen onder de eigenaardigheden van eene zeldzame persoonlijkheid.

Eene opmerking van den heer Koenen, voorkomend in diens Levensberigt van Da Costa, brengt mij als vanzelf tot het wijzen op eene niet minder in het oog vallende zijde van des grooten dichters geest en talent. ‘Altoos’, zegt de heer Koenen, na gesproken te hebben van Da Costa's mondelinge voordragten, meest over godsdienstige onderwerpen, en van het humoristische dat deze improvisatiën bijwijlen kenmerkte, ‘altoos is het mij als een merkwaardig zielkundig verschijnsel voorgekomen, dat ik tot op ongeveer het

1 De hymne ‘God met ons.’ Een bezield en bezielend gedicht van onbetwistbare doch daarom nog niet vlekkelooze schoonheid. Men vindt er dezen regel in, gerigt tot Maria, de moeder van den pasgeboren Heiland:

Aanbid de vrucht Uws buiks, gezegendste der Vrouwen!

jaar 1847 van die neiging tot humor bij onzen Dichter naauwelijks immer iets bespeurd heb'[1]. Wanneer de hooggeachte levensbeschrijver daar voorts bijvoegt dat 's redenaars uitweidingen bij die gelegenheden (wel eens het belangrijkst deel der geheele voordragt) nu en dan vol waren van juiste opmerkingen, geniale blikken, treffende anekdoten, maar ook soms, hoezeer altoos een diepe ernst te gronde lag, van eene gemeenzaamheid die aan het alledaagsche, van eenen luim die aan het boertige grensde, is hij ongetwijfeld de getrouwe tolk van ons aller meening, voor zoo ver ons het voorregt te beurt viel Da Costa te hooren improviseren. Minder daarentegen kan ik mij vereenigen met het denkbeeld dat deze merkwaardige improvisaties noodschoten zouden geweest zijn van den niet of kwalijk voorbereiden verhandelaar, en dat Da Costa's geniale uitweidingen, staartster-aberratiën van een grooten geest, vaak moesten worden toegeschreven en geweten, gelijk de heer Koenen zegt, aan de tijdroovende bezoeken van lastige bekenden of belangwekkende vrienden. Mij dunkt, die uitweidingen waren juist da Costa's specialiteit, en nooit bewonderde men zoozeer den rijkdom van zijne belezenheid, zijne zeldzame gave van groeperen en kombineren, de overvloedige vonken van zijn typisch joodsch vernuft, als wanneer hij zich overgaf aan zijne invallen des oogenbliks. Evenmin kan ik het den heer Koenen toegeven dat die snelle overgangen van het verhevene tot het alledaagsche, van den hoogsten ernst tot een aan boertigheid grenzende luim, uitsluitend of meest mishaagden 'aan deftige of óver-kiesche hoorders en hoorderessen; aan zulke die op den regelmatigen vorm van plechtige redevoeringen of leerredenen gezet waren.' Dit was, indien men den toon van Da Costa's spreken over bijbelsche onderwerpen gispen wil, zijne eigenlijke fout niet. Dat hij de deftigheid van ongeduld en geraaktheid deed heen en weder schuiven op haren zetel, dit kon hem alleen afbreuk doen in de schatting van een bepaalden en beperkten kring, en zou hem nimmer ten kwade zijn geduid door het groote publiek. Zijn eigenlijk vergrijp werd dan ook gezegd elders te liggen; en wel hierin dat hij, gelijk men het onder den vorm van eene vaak misbruikte bijbelplaats pleegt uit te drukken, met zijne stoute wonderspreuken 'de

1 Al is de wending minder gelukkig, de bedoeling van dezen volzin is klaar. Merkwaardig is het dat Da Costa bijna vijftig jaren oud was toen de ader van den humor voor het eerst bij hem begon te vloeijen; niet zoozeer dat de biograaf dit eerst in 1847 aanving te bespeuren.

kleinen ergerde.' Nog herinner ik mij de verontwaardiging en de tranen van een tot in de ziel gegriefd jong meisje, opgegroeid buiten alle aanraking met de moderne orthodoxie, in eene sfeer van gewone vaderlandsche vroomheid en pligtsbetrachting, toen zij terugkeerde van eene door Da Costa gehouden voordragt, waarin zij hem onder meer andere aanstootelijkheden, want bij scheen dien avond buitengemeen vruchtbaar te zijn geweest in excentrieke uitvallen, ook dit had hooren beweren: 'Het bloed van Christus is de beste zeep; het wascht van alle zonden.' Ik trek voor de in haar christelijk gevoel doodelijk beleedigde schoone hier geen partij. In Da Costa toch acht ik dit het hoogst dat hij Da Costa was en durfde zijn; en nooit was hij kleiner, dunkt mij, dan wanneer hijzelf tot allerlei spitsvindigheden de toevlugt nam om datgene te vergoelijken wat geene ontschuldiging behoefde. Haalde men in zijne tegenwoordigheid het feit op dat Bilderdijk weleer, niet meer dan een jaar nadat Pieter van Winter hem bij zijne terugkomst in het vaderland eene som van duizend gulden geschonken had, dien zelfden Pieter van Winter in het openbaar, en met eene onheusche zinspeling op het eerzaam koopmansbedrijf, had uitgemaakt voor een armzalig overzetter van Pope, dan plag - hier volg ik het verhaal van Mr. Van Lennep in diens Leven van zijnen vader - dan plag Da Costa 'dezen zijdelingschen uitval van Bilderdijk tegen zijn weldoener daarmede te vergoêlijken, althands te verklaren, dat Bilderdijk altijd zorgvuldig personen en zaken uit elkander hield; dat hy, van nature steeds erkentelijk voor ontfangen weldaden, zeker ook in zijn hart de innigste dankbaarheid jegens P. van Winter koesterde, maar dat zulks hem niet beletten mocht, dezen aan te vallen waar hy zich schuldig maakte aan het misdrijf van een slechte vertaling te leveren.' Behalve nu dat Bilderdijks eigen vertaling van Pope's *Essay* ook waarlijk geene verkwikkelijke lektuur oplevert, terwijl bovendien uit de daarbijgevoegde aanteekeningen en voorrede een alleronaangenaamste geur van aangelengde wijsgeerige kritiek u tegenwalmt, was het Da Costa onwaardig aldus te spelen met de eerste beginselen van hetgeen hem-zelf boven alles dierbaar was. Want zaken en personen zorgvuldig uit elkander te houden, dit druischte, gelijk tot zijn regtmatigen lof de heer Koenen ergens van hem mededeelt, tegen zijne eigen overtuiging regtstreeks in. 'Dat kunstmatig onderscheiden tusschen personen en zaken,' zeide hij op een keer, 'is eene loutere abstractie, eene fictie, door de lafheid van onze dagen ingevoerd, omdat zij vreest met open vizier de le-

vende personen in het aangezicht te zien, met hen in het open strijdperk te treden, en een ridderlijken kamp te wagen.' Doch wanneer zijne meer bijzondere vrienden hem aanvielen over den toon van zijne openbare voordragten, scheen hem die zedelijke moed telkenmale te begeven en kwam hij met redenen voor den dag die ook den heer Koenen niet altoos 'volwichtig' schenen. 'Da Costa zelf,' dus meldt het Levensberigt, 'hierover onderhouden - te weten, over die soms wat bonte afwisseling van het verhevene en het alledaagsche, van hoogen ernst en humoristische kortswijl - wees wel eens luimig op zijnen naam Isaac, die in het Hebreeuwsch *lachwekker* beteekent, of verdedigde zich, wanneer het hem met gemoedelijken ernst werd voorgeworpen, met het voorbeeld van eenen Luther, die vaak op soortgelijke wijze ernst en luim, verhevenheid en boert wist te paren; ja zelfs met den voorgang van Israels profeten, bij wie, in hunne plechtigste strafredenen tegen afgoderij en afval, eene scherpe ironie soms als eene lichtere ader door het donkere marmer hunner profetische redevoeringen zich henen kronkelde.' Deze laatste vergelijking had om hare teekenachtigheid een beter lot verdiend dan als pleitbezorgster te moeten optreden in eene kwade zaak. Doch Da Costa, die waar het zijne overtuiging gold anders voor niets terugdeinsde, had ook de stelling moeten durven verdedigen, en tegen vriend en vijand handhaven, dat elk kunstenaar zijner eigen muze staat en valt. Dit verzuimde hij; en van deze zijne zwakheid plukken wij nog thans de onsmakelijke vruchten. Getuige deze paragraaf uit de moraal van den heer Ten Kate: 'Ook Da Costa, zoowel als Bilderdijk, kon niet alleen in den geest zich ontroeren bij onrecht en oneerlijkheid - wie heeft ooit de Waarheid lief gehad, die nooit getoornd heeft tegen de Leugen? - maar zelfs, vooral aan den avond zijns levens, wel eens een snijdenden klaagtoon aanheffen, minder over den v i j a n d , die hem m a l t r a i t e e r d e - want daar was het zijn vijand voor! - dan over den vriend, die hem i g n o r e e r d e . Maar ook in dien Bilderdijkschen bui verried zich nog het vurig hart van den Oosterling; want alle waarachtige liefde is jaloersch, en de God van Israëls Profeten heet een "ijverzuchtig God."' Hier is de sofistiek eene hebbelijkheid en van accidenteel chronisch geworden. Het is zoo, Da Costa zong eenmaal: 'Mijn Vaderland is waar de zon ontwaakt!' Doch al heeft hijzelf bij zijn leven die omstandigheid somtijds aangevoerd als een argument ten voordeele van enkele vrijheden die hij zich plag te veroorlooven, na zijnen dood en uit den mond van vereerders klinken zulke veront-

schuldigingen als aanklagten. ‘Mijn wieg stond tusschen dorre blâren en afgevallen bloemen in’: wanneer de zanger van dit schoone jongelingslied door zijne vrienden ter sluimering zal zijn weggeleid, zal dan al hetgeen er menschelijks mag geweest zijn in het leven en de werken van dezen dichter goedgemaakt worden met de opmerking: Men bedenke dat hij een najaarsmijmeraar was? Laat ons toch, uit eerbied voor de dooden, de zaken noemen bij haar waren naam. Mensch zijnde, en daarbij toegerust met gaven van de zeldzaamste soort, was Da Costa somtijds ijdel; en in weerwil dat aan zijne eerzucht (de onverzadelijke!) alles toegeworpen is waarop hij menschelijkerwijze aanspraak maken kon, vurige vereering, hartstogtelijke tegenstand, aanzien, roem, zedelijke magt, eene positie zonder wederga in den lande, klaagde hij nogtans bijwijlen, en menigvuldiger naarmate zijne jaren klommen, over smaadheid en miskenning. Het oudtestamentisch godsbegrip was aan deze zwakheid des edelen mans volkomen onschuldig, en tot hare verklaring behoeft geen beroep te worden gedaan op zoo hoog eene oorzaak als de jaloerschheid van den hemelschen bruidegom der dochter Sion.

Diezelfde humor waarvan Da Costa's voordragten in proza overvloeiden, was en is aan zijne verzen - hierop wilde ik komen - te eenemaal vreemd; en daar hij niettemin somtijds beproefde luimig te zijn ook op rijm, worden er onder zijne dichterlijke werken sommige en vooral kleinere stukjes aangetroffen die den toets bezwaarlijk kunnen doorstaan. Wanneer hij aan Schotland, dat hij in 1855 bezocht, toewenscht ‘bij wat minder Oostenwinden, van des Oostens hoop steeds meer;’ of hij aan een predikant van Heemstede een van hem geleend kaartje van Haarlems omstreken terugzendt, met den wensch dat deze herder nog lang aan zoekenden den weg moge wijzen en de Opperherder amen zeggen op dien arbeid; wanneer Ds. van Staveren, bij de toezending van een bouillonkop, van hem den wenk bekomt dat geen ander vleeschnat bij dat des bijbelwoords haalt; of de eigenares van de buitenplaats Ipeurode hem geene tros druiven vereeren kan, zonder zich zijnerzijds de herinnering te berokkenen dat wijn, wijnstok, en wijngaard, woorden zijn die eene zeer aanzienlijke plaats beslaan in de beeldspraak des Nieuwen Testaments; en desgelijks, wanneer (om thans te zwijgen van een aantal smakelooze onbeduidendheden in albums van uitstekende vrouwen of in brieven aan gelukkig praktiserende dokters), wanneer de dichter, welligt medegesleept door de herinnering aan het gezegde van Luther dat de mensch een beurtelings door God en door

den Satan bereden muildier is, zichzelven vergelijkt bij een oorlogspaard en daarbij deze verzuchting opzendt tot den Hemelheer:

> Het klemmen van Uw toom zal my de hoop doen voeden,
> Dat Ge in den dag des strijds mijn Ruiter wezen zult:

dan zegt men onwillekeurig met den duitschen criticus: ‘Da hört denn doch nicht nur die Poesie, sondern, wie wir hier zu Lande sagen, alle Gemüthlichkeit auf.’ De muzen zijn hier altegader afwezig, en voor het krijschen van het valsch vernuft is ook de bevalligheid heengevloden. Welligt had de heer Hasebroek spaarzamer kunnen zijn in het mededeelen van deze meerendeels thans voor het eerst in druk verschenen kleinere dichtproeven, en misschien ware het beter geweest zich ten aanzien der *inedita* te bepalen tot enkele meesterstukjes als ‘Bij den dood van een kind’ (III, 228), ‘Bede’ (III, 234), of ‘de Barre Rots’ (III, 334). Dit laatste is een bijzonder fraai gedicht, en zou nog schooner zijn indien de toepassing achterwege en daardoor eene onjuiste vergelijking bedekt gebleven ware[1]. Men zal mij tegenwerpen dat indien de grooter en kleiner gelegenheidsgedichten door den uitgever aan eene gestrenger kritiek waren onderworpen geworden, de aanteekeningen minder ruimte zouden hebben aangeboden tot het leveren van biografische en andere bijzonderheden omtrent de hoofdpersonen van 's dichters vriendenkring. Doch ik houd het er voor dat juist de zucht om in die aanteekeningen een krans van welluidende eigennamen te vlechten om Da Costa's hoofd den heer Hasebroek nu en dan op het dwaalspoor gebragt heeft. Sommige gedichten zijn blijkbaar alleen daarom door hem opgenomen, omdat aldus de gelegenheid ontstond om aan het slot des boeks iets te zeggen over den persoon of de zaak waarover in het gedicht gehandeld wordt. Onder meer andere is dit het geval met een vers, getiteld ‘Gebed voor den Heraut’, ongetwijfeld het zwakste van al Da Costa's liederen, en dat de heer Hasebroek zeker niet zou hebben laten herdrukken, indien hij niet had wenschen mede te deelen dat de dichter een tijd lang medearbeider geweest is van dit weekblad tot bevordering van het zendingswerk

1 ‘Naakt maar blinkend’: dit kan wel gezegd worden van de kruin eener van het zeenat bevochtigde rots, maar bezwaarlijk van die eens in den strijd des levens en ook onder de grievendste smart pal staanden menschen. Onze tranen toch plegen langs onze wangen te vloeijen, niet onzen schedel te bespatten.

onder de nederlandsche Israelieten[1]. Mij schijnt deze methode verkeerd, en ik zou te allen tijde de stelling durven verdedigen dat de uitgever om den dichter en niet de dichter om den uitgever is. Doch aan den anderen kant moet ik bekennen dat, al ware de heer Hasebroek de keurigheid-zelve geweest in het toelaten der door mij bedoelde gelegenheidsverzen, de toetsen van Da Costa's speeltuig daardoor niet talrijker zouden gebleken zijn. Ontbrekende dingen zijn door snoeijen en uitzuiveren niet aan te vullen, en zoolang Da Costa's naam zal blijven leven in de geschiedenis van onze poësie, zal zijn talent aldus omschreven worden: Eene lier met ééne snaar. Den oningewijden dunkt deze lofspraak schraal genoeg en geenszins evenredig aan de vermaardheid van hem dien zij geldt. Intusschen treedt Da Costa's grootheid nooit helderder aan het licht, dan wanneer men zijne dichterlijke gewrochten zeer bepaaldelijk uit het hier aangegeven oogpunt beschouwt. Als dichter miste hij en geest en gratie, doch zijn register van kerkorgel toonen was bewonderenswaardig en verbazingwekkend volledig. Konden vestingmuren door bazuingeschal ten val gebragt worden, op het klinken van da Costa's koperen speeltuig zouden de bolwerken van hetgeen hij noemde den geest der eeuw te gruizel zijn gestort; en het verwondert mij niet dat het bijbelsch verhaal der inneming van Jericho steeds door hem gehouden is voor de beschrijving van eene ware gebeurtenis. Niemands verbeelding kon zich gemakkelijker dan de zijne, of met meer regt, verplaatsen in het geval dier joodsche priesters. Klaag vrij dat het voortdurend doorklinken bij hem van dien éénen zwaren toon u vermoeit; bejammer het dat zijn talent niet buigzamer, niet veelzijdiger was; beweer desnoods dat zijne akkoorden overvloediger zijn dan zijne muziekale thema's; teeken verzet aan tegen de telkens door hem u opgelegde noodzakelijkheid om te kiezen tusschen ‘de

1 De zes eerste regels van het dichtstuk (III, 349) luiden als volgt:

By de intreê van een nieuwen jaarkringloop
Wat wensch, wat beê, wat aangename hoop
Vervult, te midden hunner diepe smarten,
Heraut van blijde tijdingen de harten,
Die by uw Stem voor Jesus en Zijn zaak,
Zijn kerk, Zijn volk, een troostwoord vonden vaak?....

Deze droesem van da Costa's talent had tij de uitgaaf van zijne kompleete dichtwerken in den beker behooren te blijven.

philosophen dezer dagen' en 'Jakobs lijdend nageslacht'; houd tegen hem staande dat dit dilemma gegrepen is uit de wolken, niet uit de geschiedenis, en dat het leven u te rijk en te verheven schijnt dan dat gij het vast zoudt schroeven tusschen de beide lepels van deze nijptang; maak voorbehoud op voorbehoud; verschans u regts en links, voor en achter, doch erken met blijdschap dat hij liederen gezongen heeft als vóór hem geen Hollander aanhief; erken dat nooit iemand onder ons in zoodanige mate de kunst verstond om den metalen historiestijl van Hooft te smelten en vloeibaar te maken in de kroes van Vondels lyriek.

Het oostersche, inzonderheid het israelitisch-profetische in Da Costa's persoon is zoo dikwijls ter spraak gekomen, daarover zijn zoo vele bladzijden volgeschreven, dat niemand vooralsnog, zelfs al wilde men niet ongaarne, dit punt onaangeroerd laten kan. Brandt, ter plaatse waar hij in zijn Leven van Vondel melding maakt van diens in 1628 ondernomen reis naar Denemarken, vlecht in zijn verhaal de volgende anekdote in: 'In 't wederkeeren te Gottenburg komende, vond hij daar den Heere Jakob van Dyk, eertijds gezant des Konings van Zweden bij de Staten der Vereenigde Nederlanden in den Haag; een Hollander, te Haarlem geboren, van treffelijke geleerdheid, en groot liefhebber van poëzy, vriend van De Groot, Heins en Schryver. Deze, die toen te Gottenburg, wegens den Koning, als stadsoverste het hoogste bewind had, onthaalde onzen poëet vriendelijk, en Vondel schreef te dier tijd een treflijk klinkdicht met dit opschrift: *Tot tol van Zijne Majesteit van Zweden, betaald te Gottenburg aan den Heer Jakob van Dyk*, 1628. In dit dicht werd met klare woorden gespeld, dat de strijdbare Koning Gustavus het Roomsche Rijk of den Keizer met oorlog zoude aantasten, met zijn hoef op der Oostenrijkers heup trappelen, en Rome in groote benaauwdheid brengen; hetwelk het derde en vierde jaar daarna inderdaad geschiedde. Zoodat de Ouden eenige reden hadden dat ze de poëten ook *vates*, dat is *waarzeggers* noemden, dewijl 't hun somwijlen gelukt toekomende dingen te spellen, of liever te raden. Dat dicht werd sedert onder Vondels andere klinkdichten gedrukt met den titel van *Orakel*; daar niets aan ontbrak dan dat het slot niet vervuld werd, dewijl Gustaaf Adolf in 't midden van zijne overwinningen sneuvelde.' Zoo kan ook Da Costa, al bleven zijne verwachtingen omtrent de aanstaande komst van het duizendjarig rijk tot hiertoe onvervuld, met regt een waarzegger genoemd worden. Zijn uitstekende tijdzang: 'Wachter, wat is er van den

nacht?’ en het daarin uitgedrukt voorgevoel der naderende omwenteling van '48, geven hem alle aanspraak op dien naam. Doch voor het overige is hij evenmin een profeet geweest uit de dagen des Ouden Testaments als bijvoorbeeld Van der Palm dit was, toen hij zich tot de vertaling van Jesaja zette. Toen eenige jaren geleden, in dit zelfde tijdschrift, de heer Potgieter de vrijheid nam om Da Costa, dien hij daarbij den zoon van het Oosten en een anderen Paulus noemde, tegenover te stellen aan de na den Hervormingstijd in Europa en in ons vaderland geboren dichters van het Westen, voerde de heer Beets hem spottend te gemoet: ‘Men lette wel op het verschil der windstreeken!’ Geestige maar onbillijke jokkernij in dezen mond, wanneer men in aanmerking neemt dat niet slechts de heeren Hasebroek en Ten Kate, de heeren Koenen en Van Oosterzee, kortom alle eigenlijk gezegde vrienden van Da Costa naauwlijks tien woorden over hem kunnen schrijven of uitspreken, zonder van het oostersche in zijne natuur te gewagen in onderscheiding van sommige westersche karaktertrekken, maar dat bij Da Costa's graf juist de heer Beets het orgaan van deze zienswijze geweest is en zelf den afgestorvene in den geest heeft toegesproken met de woorden: ‘Rust zacht, vurige zoon van het Oosten!’ Wat Da Costa's eigen meening te dezen aanzien betreft, het is uit zijne gedichten en dichterlijke zelfbeschrijvingen bekend dat hij zeer bepaaldelijk acht plag te geven op de geïncrimineerde windstreken. Deze aan het haantje van den toren ontleende klassificatie schijnt derhalve in onze kunstgeschiedenis een onbetwistbaar burgerregt verkregen te hebben, en het kan slechts de vraag zijn of zij in het onderwerpelijk geval op de juiste wijze en in de ware rigting toegepast wordt. Da Costa's oordeel nu omtrent oostersch en westersch was, als meer andere denkbeelden van hem, hoogst eigenaardig. De overlevering en de fantasie besloegen daarin ruimer plaats dan het klimaat of de aardrijkskunde. Tot de zonen van het laauwe westerstrand rekende hij onder anderen en zonder omwegen ook Homerus, terwijl daarentegen Lamartine's eerste gezangen hem toeschenen doorademd te worden door eene morgenlandsche lucht en hij in dit westersch lied de ziel des Oostens meende te zien leven. Met andere woorden, hij verwisselde onwillekeurig het Oosten met het Zuiden, en zocht ten onregte in de Libyaansche zanden den oorsprong van een gloed die uit Spanje of Portugal stamde. De kennis van het Oosten, gelijk dit laatste zich inzonderheid door de vergelijkende taalstudie aan onze eeuw geopenbaard heeft, was hem

vreemd. Evenmin had hij zich langs praktischen weg en door eigen aanschouwing als het ware ingeleefd in oostersche toestanden en oostersche natuurtooneelen. Zijne wetenschap aangaande deze laatste bepaalde zich tot hetgeen daaromtrent te leeren is uit het boek Job. Z i j n Oosten was niet h e t Oosten, maar eene uit de bijbelboeken geputte en aan de oorsprongen van het joodsche volk zich vastknoopende traditionele voorstelling. Meent men desniettegenstaande, hem lezende, de taal der israelietische profeten te vernemen, dit komt, en daarom noemde ik zoo even Van der Palm, omdat de meesten onzer het Oude Testament niet anders kennen als uit hollandsche overzettingen. Schopenhauer heeft ergens gezegd dat al wie geen hebreeuwsch verstaat, wil hij eenigzins gemeenzaam bekend worden met den oud-testamentischen toon, zich bij gebrek aan beter meet bedienen van de grieksche overzetting der Zeventigen; en wel omdat er geen enkele moderne vertaling bestaat waarin niet aan dien toon, ter wille van den europeeschen pathos, geweld wordt aangedaan. Dit is overdreven, gelijk de meeste van Schopenhauers beweringen, maar in de hoofdzaak niet onwaar. Hoewel minder volkomen dan het Nieuwe, is toch ook het Oude Testament, met name in onze vaderlandsche overzettingen uit later en vroeger tijd, een geheel ander boek geworden als het oorspronkelijk. Al het naieve, het kinderlijke, al hetgeen waarin de tooverkracht ook van Homerus en van het midden-eeuwsch germaansche heldendicht gelegen is, is er uit; en daarvoor is in de plaats gekomen eene deftigheid, eene achtbaarheid, eene ongenaakbaarheid, als van die patronen weleer van onzen teregt beroemden vaderlandschen volksbijbel, Hunne Hoog Mogenden de Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Ook door Van der Palms invloed is hierin geene verandering ontstaan. Zijne vertolking van Psalmen en Profeten is geschreven in het welluidendst, het statigst, het meest rhythmisch hollandsch, dat eenig bijbellezer onder ons verlangen kan. Doch al die liefelijke galmen en beminnelijke neustoonen, die gewijde declamatiën waarnaar onze landaard zoo gaarne luistert, zijn door en door onhebreeuwsch; evenzeer als bijvoorbeeld de gewone vertaling van de verhalen en gelijkenissen des Nieuwen Testaments ongrieksch en onhellenistisch is. En gelijk met Van der Palms proza, zoo is het ook gelegen met Da Costa's poësie. Hetgeen men den oosterschen gloed van deze laatste noemt is in waarheid niet anders als de echo van de naar het hollandsch taaleigen en den hollandschen smaak ingerigte overzetting van het Oude Tes-

tament. Ook is het kwalijk gezien de grootheid van Da Costa's talent hierin te stellen dat men boven de beste zijner gedichten zou kunnen schrijven: ‘De last van Jesaja,’ ‘Klaaglied van Jeremia,’ ‘Visioen van Ezechiel.’ De verdienste dat iemand, na een tijdsverloop van tusschen de drieduizend en vijfentwintighonderd jaren, onder eene geheel andere luchtstreek, in het midden van een germaansch volk, bij een hemelsbreed verschillenden maatschappelijken toestand, verzen maakt die eene treffende gelijkenis vertoonen met het proza van de in het hollandsch vertaalde joodsche profeten van den ouden tijd, deze verdienste is uitermate betwistbaar. Door de stelling daarentegen dat Da Costa evenmin orientalist als philoloog was, en dat zijne oorspronkelijke hymnen zoomin aan het hebreeuwsche idioom herinneren als zijne vertalingen van Eschylus den griekschen tongval teruggeven, wordt men slechts gedrongen tot een des te naauwkeuriger onderzoek naar het geheim van den magtigen invloed zijner poësie op verbeelding en gemoed. Wil men tot opheldering van dit verschijnsel Da Costa's afkomst in rekening brengen, men begeve zich niet naar Palestina, maar naar het Zuidelijk Europa. Dezelfde zon waarin op Madera de druiventrossen zich koesteren, heeft ook het bloed en de verzen van dezen dichter warmgestoofd. Vandaar bij hem die verkeerdelijk aldusgenaamde morgenlandsche lucht. Voorts was hij een onovertroffen meester in het hanteren van de vaderlandsche taal, met name van hare archaïsmen; en indien ooit iemand twijfelde of de studie van het bijbelsch nederduitsch der Staten-Vertaling vruchtbaar kan worden gemaakt aan de bezieling van onze poësie, zou de eenvoudige kennisneming van Da Costa's dichterlijke nalatenschap voldoende zijn om hem van dien waan voor altijd te genezen.

Verlangt men voorts Da Costa's rigting in de kunst onder eene bepaalde formule te brengen, men trekke den kring zoo ruim mogelijk, houde daarbij het liefst ongebondene, van alle stelselmatigheid warsche in zijne persoonlijkheid behoorlijk in het oog, en bepale zich tot eene algemeenheid als deze: Hij was een idealist.

Hetgeen ik met deze laatste uitdrukking bedoel is door hemzelf in eenige zwakgebouwde dichtregelen uit zijne eerste periode aldus omschreven:

> Zoek d' oorsprong van het dichterlijke lied,
> Gy, die my leest! in 't dor geschiedboek niet!
> De werklijkheid van 't dagelijksche leven
> Wordt moeielijk tot poëzy verheven!

En echter 't is, 't is Waarheid, wat de geest
In 't droomgezicht der dichtvervoering leest!
't Is Waarheid, ja, maar Waarheid uit den hemel,
En onerkend bij 't duizlend stofgewemel;
En 't geen op aard voor 't sterflijk oog geschiedt,
Bestaat, als beeld daarvan, en, op zich zelve, niet!

Ten einde toe is Da Costa, hoewel in later tijd onder zeer gewijzigde vormen, aan deze rigting trouw gebleven; en het is inzonderheid op den bodem van zijne joodsche sympathiën, een zeer belangrijk deel van hetgeen er omging in zijn hart, dat men dit op Fichte wijzend idealisme telkens bij hem terugvindt. Tevens is hier het punt waarin Heine en hij, hij en Heine, elkander beurtelings naderen en afstooten. In onderscheiding van bijvoorbeeld Neander en Stahl, die na hunnen overgang tot het christendom zich bijna in niets voormalige joden getoond hebben, had da Costa dit met Heine gemeen, dat geen van deze twee gedoopte israelieten ooit dat Jeruzalem heeft kunnen vergeten waaruit beider vaderen weleer verdreven werden. Doch terwijl in Heine's gemoed bij voorkeur het jodendom der werkelijkheid leeft, met zijne vernedering, zijne krankheden, zijn isolement, gaat Da Costa onophoudelijk uit spelemeien met een fantastisch Israel van adellijken huize, weleer in Spanje onder de riddergeslachten geteld, en bestemd om eenmaal weder tot eene aristokratische positie in de maatschappij te geraken:

Treur met my om den Leeuw van ons Vorstlijk geslacht,
Die in Spanje zoo wakker nog brulde,
Dien het West vol ontzag voor zijne Oostersche kracht,
Met den glans van zijn Ridders omhulde!

Hy viel neêr, en hy slaapt, en zijn glorie heeft uit! -
Maar hy zal, ja! hy zal weêr ontwaken
Op de daavrende klank van 't bazuinengeluid,
Dat den kerker der dooden zal slaken.

Ouderdom noch christendom zijn bij magte geweest dit uitzigt bij Da Costa te benevelen of te overschijnen. Nog in de ‘Hesperiden,’ zijn laatsten bundel, en in weerwil van het metrum, treden, omstreeks het midden der ‘Uit Portugal’ getitelde romance, ‘der Costa's zilvren beenderen’ ten tooneele, en maakt dit wapenbord den hagchelijken togt van Don Sebastiaan naar het Moorenland mede. Getuige het fragment ‘Jehuda Ben Halevy’, opgenomen onder de ‘Hebräische Melodiën’ in den ‘Romanzero’, geeft Heine,

waar het de vereering van de grootheden des spaanschen jodendoms betreft, niets aan Da Costa toe. Ook hem bezielt de herinnering aan de zoo niet militaire dan toch wetenschappelijke en dichterlijke heldendaden van Israel in Spanje; en bezielt hem zoozeer dat met name de eerste Zang van het genoemde fragment welligt sommige der schoonste strofen behelst die ooit uit Heine's pen vloeiden:

Und des Knaben edles Herze - Ward ergriffen von der wilden,
Abenteuerlichen Süsze, - Von der wundersamen Schmerzlust

Und den fabelhaften Schauern - Jener seligen Geheimwelt,
Jener groszen Offenbarung, - Die wir nennen Poesie.

Auch die Kunst der Poesie, - Heitres Wissen, holdes Können,
Welches wir die Dichtkunst heiszen, - That sich auf dem Sinn des Knaben.

Und Jehuda Ben Halevy - Ward nicht blos ein Schriftgelehrter,
Sondern auch der Dichtkunst Meister, - Sondern auch ein groszer Dichter.

Ja, er ward ein groszer Dichter, - Stern und Fackel seiner Zeit,
Seines Volkes Licht und Leuchte, - Eine wunderbare, grosze

Feuersäule des Gesanges, - Die der Schmerzenskarawane
Israels vorangezogen - In der Wüste des Exils.

Rein und wahrhaft, sonder Makel - War sein Lied wie seine Seele. -
Als der Schöpfer sie erschaffen, - Diese Seele, selbstzufrieden

Küszte er die schöne Seele, - Und des Kusses holder Nachklang
Bebt in jedem Lied des Dichters, - Das geweiht durch diese Gnade.

Wie im Leben, so im Dichten, - Ist das höchste Gut die Gnade -
Wer sie hat, der kann nicht Sünd'gen - Nicht in Versen, noch in Prosa.

Solchen Dichter von der Gnade - Gottes nennen wir Genie:
Unverantwortlicher König - Des Gedankeureiches ist er.

Nur dem Gotte steht er Rede, - Nicht dem Volke. In der Kunst,
Wie im Leben kann das Volk - Tödten uns, doch niemals richten.

Doch hoewel ook hier reeds in het voorbijgaan melding gemaakt wordt van de ‘Schmerzenskarawane’ voortwandelend ‘in der Wüste des Exils’, is evenwel dit gedicht de meest onvermengde uitdrukking niet van des joodgebleven christens medegevoel voor zijne stamgenooten van weleer[1]. Allerminst is dit eene andere Hebreeuw-

1 Rakende Jehuda den Leviet wordt van Da Costa's hand eene korte aanteekening gevonden in de ‘Stemmen en Beschouwingen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde,’ II, 374-376. Dat deze spaansch-joodsche dichter door Da Costa zou zijn ‘bezongen,’ gelijk de heer Ten Kate vermeldt, schijnt onjuist. Veeleer zou het des noods opmerkelijk kunnen heeten dat Jehuda's tragische levensloop, die Heine tot zingen dreef, aan Da Costa, steeds vervuld met herinneringen aan spaansch-joodsche tournooi- en oorlogshelden, niets anders in de pen gegeven heeft als eene anekdotische bladvulling, zich aankondigend onder den zeer prozaïschen titel van ‘Nog eene joodsche geschiedenis.’

sche Melodie van hem, getiteld ‘Disputation’; een dier gedichten waarover Prof. Van Kampen, indien hij nog leefde, ongetwijfeld sedert lang en ten tweedemale de fiolen zijns toorns zou uitgestort hebben. Jodendom en Christendom beide, hoewel het eerste altoos nog een weinig minder dan het laatste, zijn hier het voorwerp van bittere en wraaklustige verguizing. ‘Prinzessin Sabbath’, waarmede de trits der Melodiën voltooid wordt, is een stuk van geheel anderen toon en geest als het laatstgenoemde. Op den achtergrond dier in half schertsenden trant verhaalde geschiedenis van Prins Israel, door de booze spreuk eener tooverkol veranderd in een hond, doch aan wien eenmaal 's weeks, des zaturdags, zijne verloren menschelijkheid teruggeschonken wordt en die alsdan in de synagoge zijne verloving viert met de Prinses Sabbath, door wie hij wordt gelaafd en gespijzigd met israelitisch ambrozijn, schuilt gevoel en eene gedachte. ‘Einen Prinzen solchen Schicksals’, zegt de dichter, na herinnerd te hebben aan den hoofdinhoud van een arabisch metamorphosen-sprookje:

> Einen Prinzen solchen Schicksals - Singt mein Lied. Er ist geheiszen
> Israel. Ihn hat verwandelt - Hexenspruch in einen Hund.
>
> Hund mit hündischen Gedanken, - Kötert er die ganze Woche
> Durch des Lebens Koth und Kehricht, - Gassenbuben zum Gespötte.
>
> Aber jeden Freitag Abend, - In der Dämmrungstunde, plötzlich
> Weicht der Zauber, und der Hund - Wird aufs Neu' ein menschlich Wesen.
>
> Mensch mit menschlichen Gefühlen, - Mit erhobnem Haupt und Herzen,
> Festlich, reinlich schier gekleidet, - Tritt er in des Vaters Halle.
>
> ‘Sei gegrüszt, geliebte Halle - Meines königlichen Vaters!
> Zelte Jakob's, Eure heil'gen - Eingangspfosten küsst mein Mund!’

Doch van alle Heine's gedichten waarin de snaar van het israelietisch noodlot aangeroerd wordt, is er dunkt mij geen dat meer

bepaald zijne denkwijze aangaande het jodendom uitdrukt dan het achttal strofen ter eere van het nieuwe israelitische hospitaal te Hamburg en den ongenoemden stichter van dat liefdehuis. Onverholen spreekt uit deze verzen 's dichters ongeloof aan de oud-testamentische openbaring, en het heeft den schijn alsof hij de aanraking van de tot voortplanting dier overlevering volgens hem gedoemde dragers als eene besmettelijke elephantiasis schuwt. Doch tevens welt hier uit zijn hart, zeiden zijne vrienden, neen enkel en alleen uit zijne hersenen, beweerden zijne vijanden - want evenals Da Costa werd ook Heine bij zijn leven door de eenen verfoeid, door de anderen op de handen gedragen - te zamen met eene welsprekende erkentelijkheid jegens den joodschen stichter van het joodsche hospitaal, eene niet minder welsprekende bede voor de genezing zijner kranke broederen naar het vleesch:

Ein Hospital für arme, kranke Juden,
Für Menschenkinder, welche dreifach elend,
Behaftet mit den bösen drei Gebresten,
Mit Armuth, Körperschmerz und Judenthume!

Das schlimmste von den dreien ist das letzte,
Das tausendjährige Familienübel,
Die aus dem Nihl-Thal mitgeschleppte Plage,
Der altägyptisch ungesunde Glauben.

Unheilbar tiefes Leid! Dagegen helfen
Nicht Dampfbad, Dusche, nicht die Apparate
Der Chirurgie, nicht all' die Arzeneien,
Die dieses Haus den siechen Gasten bietet.

Wird einst die Zeit, die ew'ge Göttin, tilgen
Das dunkle Weh, dasz sich vererbt vom Vater
Herunter auf den Sohn, - wird einst der Enkel
Genesen und vernünftig sein und glücklich?

Ich weisz es nicht! Doch mittlerweile wollen
Wir preisen jenes Herz, das klug und liebrcich
Zu lindren suchte, was der Lind'rung fähig,
Zeitlichen Balsam träuflend in die Wunden.

Der theure Mann! Er baute hier ein Obdach
Für Leiden, welche heilbar durch die Künste
Des Artztes (oder auch des Todes!), sorgte
Für Polster, Labetrank, Wartung und Pflege -

Ein Mann der That, that er was eben thunlich;
Für gute Werke gab er hin den Taglohn
Am Abend seines Lebens, menschenfreundlich,
Durch Wohlthun sich erholend von der Arbeit.

Er gab mit reicher Hand - doch reich're Spende
Entrollte manchmal seinem Aug': die Thräne,
Die kostbar schöne Thräne, die er weinte
Ob der unheilbar groszen Brüderkrankheit

Waartoe ontkend dat mijn oogmerk met deze aanhalingen uit Heine - de bovenstaande was tevens de laatste - geen ander is als om aan mijne lezers de grenzen van Da Costa's talent zoo voelbaar mogelijk te maken? Mij walgt van onbeperkte bewondering en bandeloozen lof. Echte waardering heeft kennis tot grondslag, en de voorwerpen van onze ingenomenheid worden niet waarlijk door ons gekend zoolang wij niet een klaar inzigt hebben in hunne zwakheden en leemten en gebreken. Cirkels zonder omtrek zijn voor ons stervelingen geene meetkunstige figuren, maar ijdele visioenen. Doch lijnen trekken is geene miskenning; beperken geen verkleinen. Wanneer ik van Da Costa zeg dat hij, met Heine vergeleken, een eentoonig en uiterst eenzijdig dichter geweest is; dat er aandoeningen zijn des menschelijken gemoeds waarvan zijne lier nooit getrild heeft; dat de voorraad van zijne denkbeelden kan worden opgesomd aan de vingers van twee menschelijke handen; dat hij menigvuldiger de bazuin heeft gestoken in de lucht dan gadeslagen hetgeen voorviel aan zijne voeten - spreek ik slechts openhartig mijne meening uit. Evenzoo wanneer ik herinner dat Heine over een aantal van zijne tijdgenooten een liefdeloos en onbarmhartig oordeel geveld heeft en tot schade van zijne kunstgewrochten en van zijne nagedachtenis een geëmancipeerd genie geweest is. Nogtans zou ik vele jaren van mijn leven wenschen af te staan indien het mij daardoor mogelijk werd de oogenblikken te koopen waarin Da Costa zijne meesterstukken concipiëerde en uitvoerde. Dat deze bevoorregte ooit heeft kunnen toornen over zijne impopulariteit, moet voor velen een raadsel zijn. Moest hij strijden en lijden, ook van het beste en hoogste dat hier op aarde genoten kan worden heeft hij rijkelijk zijn deel gehad. Hem is gegeven geweest hetgeen onder millioenen zijner tijdgenooten aan niet meer dan enkelen gegund werd: iets oorspronkelijks en onnavolgbaars te scheppen, een kunstenaar te zijn die medegeteld wordt onder de eersten. Ligt dat, onder het mogen toezien bij zulke privilegën, aan ons of anderen de bescheiden en daarbij zuiver subjectieve opmerking vrijstaat: Da Costa dweepte met een onwerkelijk en onmogelijk jodendom.

Bovendien heeft ditzelfde idealisme hem sommige belangrijke diensten bewezen en hem inzonderheid bewaard voor den misstap waartoe

twee zijner beroemdste tijdgenooten en mededichters, Uhland en Lamartine, te kwader uur vervielen. Zelfs desgevraagd en daartoe in de gelegenheid gesteld, zou hij met den laatste geen lid en werktuig van een revolutionair Voorloopig Bewind hebben willen zijn, of van de pui van het Raadhuis driekleurige redevoeringen hebben willen houden tot apaisement eener woedende menigte. Mede-afgevaardigd ter vergadering van het Duitsche Parlement, gezeten aan den groenen disch in de Frankforter Paulus-kerk, zou hij met den eerste zijne stem niet gegeven hebben aan Heinrich von Gagern als President der Duitsche Confederatie. En niet slechts op staatkundig of maatschappelijk gebied was hij weldadig onpraktisch en hetgeen de wereld met reden noemt onbruikbaar. Gelijk de aard van zijne rigting hem en ons bewaard heeft voor de toepaasing van zijne Oranjetheorie en zijn Millennium-geloof, zoo werd hij daardoor ook behoed voor het gevaar om of de stichter van eene godsdienstige sekte, of het hoofd van eene dichtschool te worden. In elk van deze opzigten heeft zijn idealisme, nooit en nergens door hem losgelaten, hem onschadelijk en slechts tot een des te voortreffelijker zanger gemaakt. ‘Politieke poëzy’: zoo noemde hij een deel van zijne liederen. Doch het was eene staatkunde die nimmer het gebied der afgetrokken beschouwing vaarwel zeide. De herinnering aan de naderende komst van het Godsrijk, waarmede deze bespiegelingen onveranderlijk door hem besloten werden, maakte in niemands oogen, de zijne uitgezonderd, aanspraak op den naam eener praktische oplossing van aanhangige vraagstukken. De dichterlijke waarde van deze zangen is juist daarom zoo groot, omdat het telkens ten slotte wederkeerend Maranatha, in eene wereld die naar de beginselen van Machiavelli bestuurd wordt, aanstonds op een ieder den indruk maakt van eene poëtische en alles in zijn geheel latende illusie. Hij was geen philanthroop, en ten einde toe schijnt hem iets te zijn bijgebleven van den afkeer voor de philanthropie, weleer zoo onverholen en zoo forsch door hem uitgesproken in zijne ‘Bezwaren tegen den geest der Eeuw.’ Doch op een klein getal liederen voor zendelingsbidstonden na, geschreven met een liefdadig doel, heeft zijne muze zich dan ook nimmer bezondigd aan het vervaardigen van statistische of pauperistische kunstgewrochten; en mij zijn vaderlandsche novellisten bekend die aan deze ‘Tendenzlosigkeit’ des dichters een voorbeeld nemen mogten. Hij was geen criticus; doch hoewel zijne werken ontsierd worden door sommige kolossale smakeloosheden, onzigtbaar voor hemalleen, heeft hij, door zich onbevooroordeeld over te geven aan den

magtigen stroom van zijn ingeschapen schoonheids- en welluidendheidsgevoel, vaak reusachtige resultaten bereikt. Niet één dichterlijken scholier heeft hij gevormd; nergens een nieuw spoor gebaand aan het opkomend geslacht van beoefenaren der fraaije letteren; op het gebied van deze letteren aan geen enkelen nieuwen en daarbij vruchtbaren kunstvorm het leven geschonken. Doch niettemin, en welligt juist daarom, heeft hij bezielend gewerkt en zal voortgaan dit te doen, ook in eene verre toekomst. Aan hem kunnen alle jongeren, die hunnen weg zoeken en dien tot hiertoe vruchteloos zochten, met de oogen zien en met de handen tasten dat in de kunst gelijk in het leven geene andere magt zoo groot is als die van zichzelf te zijn.

Daar allen het hieromtrent eens zijn dat Da Costa eene persoonlijkheid was en dat in deze eenvoudige erkentenis de grootste en de reinste lof ligt opgesloten dien het mogelijk is hem te schenken - had Niebuhr hem ontmoet, of in zijne kracht kunnen ontmoeten, hij zou indertijd niet beweerd hebben vruchteloos bij zijn bezoek aan ons vaderland te hebben omgezien naar een man van karakter - zal het oordeel der nakomelingschap over hem alleen dan geacht kunnen worden eenigzins gevestigd te zijn, wanneer niet slechts al zijne verzen, gelijk thans het geval is, maar ook al de belangrijkste onder zijne brieven het licht zullen gezien hebben. Wie Da Costa alleen uit zijne gedichten en in het gemeen uit zijne gedrukte werken kent, kent hem slechts ten halve. Daarom eindig ik met den wensch dat met name de heer A.C. Kruseman, met wien Da Costa in de laatste jaren zijns levens over allerlei onderwerpen eene zeer drukke en zeer vertrouwelijke briefwisseling gevoerd heeft, er over korter of langer tijd toe moge besluiten om uit die belangrijke verzameling, tot Da Costa's eer en ten bate des publieks, eene aan niemand beter dan aan hemzelven toevertrouwde keuze voor de pers te doen.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Februarij 1863.

Wij hervatten den draad van onze kroniek en vinden op alle punten van Europa de parlementen geopend. Bijna overal vergaderen de afgevaardigden des volks, om de wenschen en behoeften der natiën te onderzoeken en te toetsen. Waar de leiders der staten van kanonnen, van legerscharen, van oorlogsrumoer spreken, daar zullen de vertegenwoordigers des volks zeer zeker van industrie, van handelswegen, van vredestilte weten te gewagen; en waar de onrust en gejaagdheid der individuen slechts de zig-zagwegen der eigendunkelijkheid doet vermoeden, daar zal de overweging der vergaderingen den vooruitgang van 't staats- en maatschappelijk leven luide verkondigen en bewijzen.... Wellicht zal dit alles geschieden, en als getrouwe kroniekschrijvers zullen wij dat alles met ingenomenheid opteekenen; maar voorloopig is er slechts ééne zaak die aller aandacht gevangen houdt: de opstand van Polen.

Wel is waar heeft het uitbreken daarvan niemand verrast. Sinds dien gedenkwaardigen dag, waarop voor twee jaren Polen hel eerst het besluit opvatte om ontwapend en stil voor den Czaar van Rusland te staan, vastbesloten om het luide uit te spreken dat het weder een eigen volk wilde zijn, - was de toestand zoodanig onnatuurlijk, dat een uitbarsting wel te éénigen tijd moest volgen. Toen den 10 Maart 1861 de eerste opheffing van het volk plaats had, gaf de leider van het volk, graaf Zamoïsky, in weinig woorden de positie weêr. Hij werd bij vorst Gortschakoff geroepen, die hem dankte voor de handhaving der rust binnen Warschau. - Niet ik, maar de studenten hebben de rust gehandhaafd, antwoordde de graaf. - Het zal noodig zijn dat hun bemoeijingen voortduren. -

Maar prins, ze hebben iets anders te doen. - Neen, neen, gij hebt bewezen dat de geheele stad u gehoorzaamt. - Daarop een heftiger toon aanslaande, vervolgde Gortschakoff: In allen geval, ik ben niet bang voor u, ik heb nu troepen. - Wij zijn bereid uw kogels te ontvangen. - Neen, wij zullen strijden. - Wij zullen niet strijden, gij zult ons neêrhouwen. - Wanneer gij wapens wilt hebben, ik zal ze u geven. - Wij zullen er geen gebruik van maken.

Aldus stond Polen in afwachting van wat de keizer zoude doen; het wilde toonen dat Polen nog niet dood was, zoolang men er voor sterven kon; maar het bedoelde alleen een zedelijk protest uit te spreken, het wilde niet strijden.

Daar was nu slechts één middel - wij hebben er meermalen op gewezen - voor Rusland, waardoor het Polen aan zich kon verbinden; het was dit, om de weg der tractaten te volgen, aan Polen zijn in 1831 ontnomen en bezworen constitutie terug te geven en het rijk tot een onafhankelijk koningrijk te hervormen onder het bestuur van den keizer van Rusland. Dit was de weg door de goede trouw aangewezen. Doch goede trouw is een woord dat ontbreekt in het woordenboek der Russische administratie en diplomatie. Men wilde dat dus niet beproeven; doch wat dan? Openlijk geweld te gebruiken ging niet aan tegen een volk dat vast besloten was zich te doen neêrhouwen; gedwee liet het zich martelen, en ten tecken dat het niet anders dan den dood verwachtte, had het gansche volk den zwaren rouw aangenomen. Alle tooneelen waren gesloten, de publieke tuinen ledig, de dans was afgeschaft, de vrouwen waren in het zwart gehuld van 't hoofd tot de voeten, en dagelijks ging de bevolking naar de kerken en bedehuizen, om God te smeeken genadig toch zijn medelijden te willen schenken aan het arme Polen.

Men was dus in Rusland der radeloosheid ter prooi; nu eens beproefde men geweld, dan weder zachtheid, doch Polen bleef dezelfde houding bewaren, onverschrokken geleid door de Roomsch-Catholieke geestelijkheid.

Eindelijk, het was in Junij 1862, dacht men er aan Wielopolski's raad te volgen. Deze had nog één uitweg aangewezen waarop het mogelijk was dat Rusland Polen kon behouden. De Russen, zoo redeneerde de markies, behoorden tot den Slavonischen volksstam; ook de Polen beroemen zich tot dat ras te behooren; zij het dus ons pogen om het denkbeeld van 't jaar 1848 onder het volk ingang te doen vinden. Men geve voor, een pan-Slavonischen staat te zullen vormen, die alle nuances van dien grooten volksstam zal omvat-

ten, en zich scherp zal afscheiden van alle Germaansche staats- en maatschappelijke toestanden.

Vorst Constantijn, de broeder des keizers, werd aangewezen om die politiek in te wijden, en de markies Wielopolski reed hem ter zijde toen hij zijn intocht in Warschau deed. Den 1sten Julij werd de staatsraad door den markies geopend - doch Polen veranderde zijn houding niet. Het wilde zich niet laten medeslepen door de begoochelingen van een phantast; het weêrsprak de verwachting van hen die meenden dat Polen altijd nog geschikt kon zijn voor het beproeven van eene theorie; - het vroeg recht; het vroeg handhaving der tractaten van 1815; het vroeg meer, de erkenning van een eigen volksbestaan.

En waarom zou het dat meerdere niet hebben mogen vragen?

Is dan de slechtste bladzijde uit de geschiedenis eenvoudig uit dat groote boek gescheurd? Is de verdeeling van Polen in 1772 door Rusland, Pruissen en Oostenrijk vergeten? God wilde toen - zeide Johannes von Müller - de moraliteit der Grooten toonen. Het wordt langzamerhand tijd, dat men zich de phraseologie der vorsten van die dagen ontwenne. Polen gevaarlijk voor de rust der naburen, de verdeeling van Polen geëischt door het Europeesch evenwicht, zijn de zinnen waarmede men zich tot nu toe de hardste waarheden heeft ontveinsd. Doch die zinnen zullen weldra hebben uitgediend. Reeds heeft Georg Waitz - de beste leerling van Ranke - geheel andere gezichtspunten laten doorschemeren. Na den dood van August III van Saksen, die van 1733 tot 1763 over Polen heeft geregeerd, kan men schrede voor schrede den gang en toeleg van Frederik den Groote aanwijzen om Polen te verdeelen. En merkwaardig is het, dat Rusland en Pruissen bijna altijd in deze zaak één hart, één ziel hebben, terwijl Oostenrijk eerlijk genoeg is om bij tijd en wijlen tot minder slechte handelingen aan te sporen. In 1764 is er sprake in Polen om het koningschap erfelijk te maken, ten einde alle onrust te voorkomen. Frederik schrijft over de houding, die Rusland en hij tegenover dat plan innemen, het volgende: on s'engageoit à s'opposer à ce que ce royaume devint héréditaire, et à ne pas souffrir les entreprises de ceux qui tenteraient, en changeant la forme du gouvernement, d'y introduire le pouvoir monarchique. Later zal - men herinnere het zich - juist de niet-erfelijke constitutie de meest dringende oorzaak der verdeeling zijn. Je saisis donc - dus laat Frederik in dat zelfde staatsstuk zich uit - par les cheveux l'occasion qui se présentoit, et à force de négocier et d'intriguer, je parvins à indemniser notre

monarchie de ses pertes passées, en encorporant la Prusse polonoise avec mes anciennes provinces. Cette acquisition était une des plus importantes que nous puissions faire etc. Men ziet op welke wijze een koningrijk van Gods genade bij elkander wordt geroofd. Eerst Silezië, dan Polen: het is waar, dat Frederik de Groote deze woorden van zijn opvolger niet gebruikt; hij komt er rond voor uit, en rekent het zich zelven tot niet geringe eer toe: C'est là le premier exemple que l'histoire fournisse d'un partage réglé et terminé paisiblement entre trois puissances. C'étoit la fin de tant de négotiations qui demandoient de la prudence, de la fermeté et de l'adresse. Hoe meer men in deze geheele zaak doordringt - en wij betreuren het, dat wij hier de punten slechts kunnen aanstippen - des te meer zal men inzien dat machtsvergrooting het éénige motief der drie rijken was, en dat men eerst later, toen de zaak was volvoerd, meer schoonschijnende motieven is gaan opzoeken. Frederik de Groote wilde dan ook dat opgeven van redenen voor het verdeelingstractaat liever nalaten: C'est nne règle génerale - zoo zegt de cynieke vorst - dans la politique, que faute d'argumens sans replique, il vaut mieux s'exprimer laconiquement et ne point trop éplucher la matière. Or je sais bien que la Russie a beaucoup plus de raisons à alléguer, mais il n'est pas de même de nous. - Waarlijk, wanneer men het geduld heeft gehad om, zonder ze uit verontwaardiging weg te werpen, al die stukken en brieven door te lezen, dan is er maar één oogenblik waarop men weder gewaar wordt, dat er nog menschen zijn: het is wanneer Maria Theresia aan haar minister in bedenking geeft: dass nicht blosz das offenbare Recht himmelschreiend wider uns, sondern auch alle Billigkeit und alle Vernunft wider uns ist..... was wir der Welt für ein Exempel geben, wie wir um ein elendes Stück von Polen unser Ehre und Reputation in die Schanze schlagen.

Heeft dan Polen geen recht om weder een eigen volksbestaan te vorderen, om op te staan?

Maar ook de aanleiding is rechtvaardig, wanneer ooit een aanleiding rechtvaardig kan zijn. In December van het vorig jaar werd een maatregel uitgeschreven, die zeker een der wreedste daden van onze eeuw mag genoemd worden. Een militaire conscriptie voor de Russische legers werd in Polen uitgeschreven. Vooreerst werden daardoor weder de tractaten vertrapt, daar Polen recht heeft op een nationaal leger. Maar dan: - die dienst in de Russische legers is, zoo als de Krimoorlog ons dat voor het eerst goed heeft geleerd,

een slavernij zonder hoop, zonder toekomst. Vijftien tot twintig jaren lang blijft men in de laagste rangen, onder de meest vernietigende tucht, weggevoerd tot de uiterste grenzen van 't rijk, en dat alles in de beste jaren des levens: het leven is geen leven meer. Welnu, terwijl er geen ligting in Rusland plaats had, werd het Russisch leger voltallig gemaakt uit de Rusland hatende Polen. Ten tweede zou het ditmaal geen loting zijn, die de ligting vormde. Integendeel de administratie zou zelve de personen aanwijzen, om aldus, zoo als zij zelf erkende, de Polen het best te straffen: voorts zou het contingent alleen door de steden worden geleverd, want de landelijke bevolking zou dan wel rustiger worden ten gevolge van dat voorrecht, en wellicht was er hoop dat alsdan tweedracht in Polen ontstond. De nacht van den 14^{den} en 16^{den} Januarij was uitgekozen om het feit te volvoeren. De gewapende wachten drongen de huizen binnen, de aangewezen jongelingen werden weggesleurd uit de armen der bloedverwanten en bij het licht der toortsen naar de citadel gebracht. Nog altijd - men bedenke het wel - blijft Polen rustig: het officiëele blad heeft zelfs de onbeschaamdheid te zeggen, dat nooit een lichting op meer regelmatige wijze is tot stand gekomen: doch nu is het ook te laat....

Al wat vluchten kan uit Warschau, al wat jong is en het hart voelt kloppen, snelt uit de woning, en de opstand begint.

Men weet dat de strijd, dien men gaat voeren, hopeloos is; men ziet in, dat men tegen de ijzeren deur van het noodlot aanloopt; doch liever de dood in 't krijgsgewoel dan in de angstige spanning der stille afwachting. Wellicht zou het ook mogelijk zijn, dat eindelijk Europa eens medelijden kreeg. Met alle natiën heeft zij gedweept, met Griekenland, met Italië: waarom kan zij nooit iets over hebben voor Polen? En door de hoop geleid, gordde al wat jong was in Polen zich het zwaard om de lendenen, en poogde den vijand te weêrstaan.

Zij wilden weder zijn de helden van weleer, of het mogelijk ware, dat in Europa medelijden ontstond. In den guerilla-oorlog, dien zij op het veld, vooral aangevoerd door Langiewicz, tegen de overmachtige Russen begonnen, vonden zij zich den 5^{den} Februarij, 5000 in getal, dicht bij Wengrow, overvleugeld door den vijand. De vijand had 20 kanonnen, was gelegen op een hoogte, en 't evenwicht van kracht was niet door moed te verkrijgen. Een spoedige aftocht was het eenige redmiddel. Terwijl de hoofden beraadslaagden hoe die ten uitvoer te brengen, boden 250 jonge edellieden, meest alle on-

der de twintig jaar, zich aan om zich op te offeren voor het behoud van allen. Zonder oponthoud stegen zij te paard en renden op de Russische artillerie los. Gedurende een vierendeel uurs wisten zij den ongelijken kamp op te houden; de een vóór de ander na zeeg neder; doch toen alle 250 waren gevallen, was de bende der Polen gered.

Doch deze daden, eenvoudig weg als ze door onze bladen werden vermeld, hadden niet het geluk van Europa te kunnen bewegen. De Fransche keizer liet ook niets van zich hooren, ja zelfs deed hij op dienzelfden 5^{den} Februarij zijn minister Billault op een interpellatie in het wetgevend ligchaam verklaren, dat Frankrijk thans niets voor Polen kon doen. Een houding, die te vreemder mag schijnen wanneer men bedenkt, dat het Fransche volk zich steeds voor Polen in de bres heeft gesteld, wat zeggen wij, dat de Fransche keizer zelf in 1831 bereid is geweest zijn degen voor Polens zaak te trekken. Den 21sten Augustus 1831 was hem dan ook door den Poolschen adel de kroon aangeboden, die hij, voorzichtig avonturier, met deze woorden afwees: J'appartiens avant tout à la France; d'ailleurs je servirai plus efficacement la sainte cause de la Pologne en combattant à vos cotés comme volontaire[1].

Doch, zoo als wij zeiden, thans scheen hem die heilige zaak vrij wat minder ter harte te gaan; ook op de naleving der tractaten van 1815 werd bij Rusland niet aangedrongen: en Polens zaak stond hopeloos.

Daar heeft op eens de schijnheilige regering van Pruissen aan de zaak een andere wending gegeven en Europa's sympathie voor Polen ondubbelzinnig doen uitbarsten. De koning toch en zijn president-minister, de heer von Bismarck-Schönhausen, hebben, zonder 't parlement in iets te kennen of te raadplegen, plotseling een verbond met Rusland gesloten, waarbij hulp werd toegezegd om Polen schielijk ten onder te brengen.

Moeijelijk is het de verontwaardiging te beschrijven, die allerwege werd gevoeld bij het hooren van deze nieuwste daad van het Pruissisch gouvernement. Niet tevreden met het binnenlandsch bestuur geheel in verwarring te hebben gebracht, poogt nu die zinnelooze regering thans het volk nog te wikkelen in buitenlandsche moeijelijkheden. Reeds heeft in het Engelsch hoogerhuis een verwoede interpellatie van lord Ellenborough plaats gehad. De Fransche kei-

1 Zie Beaumont Vassy, Histoire de mon temps, 1855, T. I, p, 342.

zer verstaat zich met het Engelsch ministerie wat in deze te doen, en Oostenrijk wendt zich met fierheid af, nu Rusland het tot dezelfde laagheid poogt over te halen.

Het Pruissische huis der afgevaardigden poogt den koning en zijn minister nog tegen te houden, doch naar het volk luistert geen Pruissisch vorst meer, tenzij 't loyaliteitsadressen aanbiedt.

De zaken in Pruissen zijn hollend den breeden weg des verderfs opgegaan.

De Landdag was tegen den 14^{den} Januarij weder bijeengeroepen, en von Bismarck-Schönhausen las de troonrede voor, waarin van tegemoetkoming niets werd bespeurd. De regering scheen vast besloten zonder budget te regeren, nu de kamer haar begrooting niet had goedgekeurd. Grabow opende dadelijk daarop het huis der afgevaardigden, constateerde dat het conflict met de regering in de laatste maanden veel grooter was geworden, dat het huis der afgevaardigden voor den troon was beschimpt, dat zonder budget werd geregeerd, dat art. 99 van de Grondwet was gebroken.

Met 247 van de 259 stemmen werd Grabow weder tot voorzitter benoemd, terwijl terzelfder tijd in de stad Elbing tot volksvertegenwoordiger werd verkozen de heer von Unruh, de president der nationale vergadering van 't jaar 1848, tempestuous Unruh, zoo als de Engelschen hem toen noemden.

Zonderling was het, dat geen enkele wet der kamer werd aangeboden; niets lag ter behandeling voor dan het budget van het volgende jaar; doch de kamer begreep zelf 't initiatief te moeten nemen, en besloot nogmaals een adres aan den koning te richten over den toestand van het land. Wellicht ware het beter geweest eenvoudig eenige besluiten te nemen, dan thans weder als voor doove ooren tot den koning te spreken; doch Pruissens volk heeft tot nu toe zijn koning steeds geëerd, en de vertegenwoordiging wilde zich dat volk waardig toonen.

Zoodra het besluit was genomen dat men een adres tot den koning zoude richten, werden van drie verschillende zijden ontwerpen in gereedheid gebracht. De Fortschrittspartij liet een ontwerp opstellen door Virchow; de meer gematigden droegen het op aan von Vincke; de Catholieke fractie aan von Reichensperger. De drie ontwerpen waren éénstemmig in de hoofdzaak, dat de constitutie was gebroken. Het adres van Virchow vermeldde nog de overige deloyale besluiten van het ministerie, beklaagde zich over de zoogenaamde loyaliteitsadressen der reactionaire fractie, en riep den koning

toe om vrede met zijn volk te sluiten. - Het was dat ontwerp 't welk den 27^{en} Januarij in de kamer werd gebracht. Reeds had de commissie voor het adres een veelzins onrustige bijeenkomst met den president-minister gehad. Op zijn gewonen koelen toen had von Bismarck-Schönhausen gezegd, dat er een grens was voor datgene wat een koning van Pruissen aanhoort. Hij had met blijkbare verkrachting van artikel 44 der grondwet de commissie aangeraden niet langer den koning van de regering te scheiden. Het was de wil des konings dien hij volvoerde; verantwoordelijke ministers behoorden elders thuis. Op het zien van een glimlach op het gelaat van enkele afgevaardigden, had hij trotsch van beleediging van 't ministerie gesproken. Thans nu het adres in de volle kamer kwam, ging hij verder. Von Carlowitz, de oud-Saksische minister, von Sykel en Waldeck hadden gesproken, de laatste met zooveel vuur en zooveel warmte, dat men de gehechtheid begrijpt die Pruissen voor zulk een persoonlijkheid moet koesteren: - daar stond von Bismarck op. Zeer kalm begon hij zijn rede met te zeggen dat hij niet sprak om tot verstandhouding te komen, maar alleen om zijn meening te uiten. Op gemakkelijk luchtige wijze vloeiden de meest uittartende zinnen uit zijn mond. Ter naauwernood kon de voorzitter het huis bedwingen. Het koningshuis Hohenzollern, zoo redeneerde hij, was nog niet rijp om een ornament van het grondwetsgebouw der kamer te worden. Sinds de kamer de begrooting had verworpen, en zij een budget voorstelde dat de koning niet kon aannemen, was er voor 't oogenblik eene schorsing in de dienst. De kroon nam in dien tusschentijd de verantwoordelijkheid der uitgaven op zich. Wat een regering zonder budget betreft; hij, minister, had nog niet gehoord dat een enkel ambtenaar zijn salaris had geweigerd, omdat het huis de posten niet had goedgekeurd. Kortom hij voor zich wist wat hij doen zou. - Zoo sprak hij koeltjes voort als een cavalier die op den ordeloozen hoop neêrziet: doch een weinig stilte ontstaat, nu hij zwijgt, en ziet, de graaf von Schwerin staat op. Dat is ten minste uw evenknie in rang en stand, o vrijheer von Bismark-Schönhausen! Het huis luistert eerbiedig toe nu hij het volgende spreekt: ‘Het was mijn voornemen tegen het adres te stemmen. Voor dat ik echter mijn stem motiveer, meet ik mijn diepe droefheid uiten over de woorden van den president-minister. De heer minister heeft herinnerd aan den geboortedag van den toekomstigen troonsopvolger in Pruissen, en heeft die herinnering als een opwekking gebruikt om het recht der kroon te bewaren. Dat zullen wij ook. Maar de zinsnede, waarin de rede des ministers als zamengevat is: MACHT GAAT

VOOR RECHT, die is het niet, waarop de kracht van het Pruissisch koningshuis berust; neen die spreuk heet: ‘Recht gaat, voor Macht.’

De verpletterende toejuiching die op deze woorden volgt, is het vonnis geweest over den minister; hij spijkere nu vrij zijne trotsche oorlogsverklaring tegen het volk aan de deuren der vergadering, uit die zaal zullen hem de woorden van von Schwerin ernstig en erustiger toeklinken, totdat die woorden hem en zijn gansch bestuur hebben omvergeworpen. - Nog twee zittingen werden aan het adres besteed; Twesten, Gneist en Schultze Delitsch namen voor het grootste deel de zwaarte van het debat op zich, en met 255 tegen 68 stemmen werd het adres van Virchow aangenomen.

Doch de koning liet den man van zijn hart, den heer Bismarck, niet los. De minister had gezegd dat er grenzen waren voor wat een koning van Pruissen aanhoorde. Welnu, de koning weigerde de deputatie uit de kamer te ontvangen die het adres zou voorlezen. Het moest hem dus als brief toegezonden worden. Straks - want de heer Bismarck had gezegd dat er geen onderscheid van gevoelen was tusschen den koning en het verantwoordelijk ministerie - besloot de koning zelf te antwoorden, zonder van het contraseign eens ministers gebruik te maken. Het antwoord was, zoo als von Bismarck had gesproken. De kroon moest bij conflicten doen wat zij raadzaam achtte. Macht gaat voor recht.

Het huis der afgevaardigden antwoordde niet langer. Twisten met den koning is niet geoorloofd, en ijdele woorden baten niet meer. Het Heerenhuis poogde nog een oogenblik den strijd te hernieuwen, door ook van zijne zijde een adres aan den koning te richten, waarbij alle lof en dank aan zoo krachtig een bestuur werd gegeven, en den koning aan den zoeten naam van landsvader werd herinnerd, doch al dat servilisme zal den koning niet helpen. Men kan slechts steunen op wat weêrstand biedt.

Het huis der afgevaardigden intusschen heeft geen wetsvoordrachten om te behandelen. Het kan enkele kleine maatregelen beoordeelen, bij welker discussie de ministers zich niet de moeite geven tegenwoordig te zijn. Reeds heeft eenmaal von Vincke de motie gedaan om bij zoo lomp een bejegening de discussie te verdagen, en die motie werd aangenomen. De commissie uit de kamer onderzoekt het budget voor 't jaar. Voorloopig heeft de commissie voorgesteld de ministers voor hun persoon en goederen aansprakelijk te stellen voor het bestuur. Men schijnt von Bismarck te zullen vervolgen zoo als weleer het parlement Lord Strafford in staat van

beschuldiging stelde; en ziet: terwijl het huis aldus arbeidt, komt het gerucht van de Pruissisch-Russische Conventie over Polen.

Dadelijk komt het huis bijeen. Tot een interpellatie wordt besloten, en von Bismarck-Schönhausen... weigert te antwoorden. Zoo ver is het reeds in het constitutionele Pruissen gekomen. De oorlog kan ontstaan, de fransche troepen kunnen den Rhijn bezetten - de regering te Berlijn acht het niet noodig de toestemming, wat zeggen wij, den steun van het parlement te hebben.

Zullen de onderdanen van den koning verder gaan, zullen zij tegenover de middeleeuwsche landsvaderlijke uitspraken van hun feodalen koning, de echt-middeleeuwsche en tevens voor alle tijden geldende stelling plaatsen, die wij bij Commines (L. V, ch. 18) lezen: Il n'y a roy ni seigneur sur terre, qui ait pouvoir de mettre un denier sur ses subjects, sans octroy et consentement de ceux qui le doivent payer, sinon par tyrannie ou violence. De Russisch-Pruissische conventie zou een volk tot zulk een stap kunnen voeren.

Keizer Napoleon toch heeft, wanneer niet spoedig de zaken een andere wending nemen, de beste gelegenheid om zijn twee meest geliefkoosde maximes der buitenlandsche politiek: de erkenning der nationaliteiten, en de leer der natuurlijke grenzen, in herinnering te brengen. En dat hij dit wel te eeniger tijd zal doen, dat waarborgt ons geheel zijn leven. Veel overeenkomst heeft hij met den held van Commines, Lodewijk XI. Te hopen is het dat ergens aan zijn hof een even geslepen kroniekschrijver moge zijn, die het karakter van dien man met echte vossenlist weet te bespieden. Als die Commines der XIX^{de} eeuw zijn tiende hoofdstuk sur quelques vices et vertus de l'empereur gaat schrijven, zal hij zeker dezen eigenaardigen trek niet vergeten: Et ne s'ennuyoit point d'estre refusé une fois, mais y continuoit.

De nieuwjaarsdag was te Parijs goed afgeloopen; de keizer was blijde met een ieder op zoo goeden voet te staan. In het binnenland was de toestand ook bevredigend. Wel is waar waren er drie eenigzins minder aangename punten, maar met eenige behendigheid was uit dit kwade juist het goede te trekken. Vooreerst toch bleef de nood der fabriekdistricten in het noorden zeer nijpend; van alle kanten was een beroep gedaan op de weldadigheid, doch Frankrijk had betrekkelijk bijna niets gegeven; Parijs had schatten over voor haar feesten, doch gaf geen aalmoes aan hen die honger leden; welnu, zoo zoude dan weder de keizerlijke regering als de groote redder zich kunnen vertoonen; het moest eerst goed blijken dat men van de

particuliere weldadigheid niets te wachten had, en dan..... vive l'empereur! - Ook de veldtogt in Mexico liet veel te wenschen over; dag op dag kwamen en komen de doodtijdingen van Frankrijks edelste zonen, en Juarez is niet zoo spoedig ten onder te brengen; doch ook die veldtocht bood een aangename gelegenheid aan om uit de hoogte neêr te zien op de vroegere Julij-regering, die den roem van Frankrijk had prijs gegeven, en die er slechts op uit was geweest om voordeelige zaken te doen. - Eindelijk bleef en blijft Rome het Fransche volk op verschillende wijze aandoen. De democratische partij blijft morren, wijl de fransche bajonetten nog immer aan den Tiber de wacht houden; de geestelijkheid is niet tevreden, dat reeds zooveel concessiën aan den tijdgeest zijn gedaan. Doch ook hier is uit de tegenstrijdigheid een aureool voor de kroon eens Napoleons te verkrijgen. Door op handige wijze tusschen de democraten en clericalen te balanceren, houdt hij beide in zijn macht. Op consequente wijze is dit systeem uitgewerkt. In het ministerie zitten de verdedigers van den Paus en van Italië naast elkander: Persigny raakt Walewski met den elleboog, en aan het hof zelf vertegenwoordigt een prins Napoleon de moderne richting en wendt de keizerin haar schoone oogen naar het verleden. Hoe heeft de bevallig-statige spaansche jonkvrouw, wie de keizer met zooveel hoffelijke nederigheid als zijn gemalin aan Europa voorstelde, daar hij, de parvenu onder de vorsten, zoo als hij zich noemde, geen aanspraak kon maken op de hand van al die Duitsche princessen met haar koninklijke genealogiën, - hoe heeft zij, keizerin Eugénie, de verwachting overtroffen van al degenen die, bekoord door haar schoonheid, haar ridders wilden zijn! Nu is zij, zonderling weefsel van wereldschgezindheid en bigotterie, de vaan geworden waarnaar de clericale partij in Frankrijk opziet; de paus geeft haar zijn liefste groeten; de legitimistische edellieden fronzen minder verachtend het voorhoofd, wanneer haar zijden kleed hen voorbijruischt, en zoo uitnemend schijnt zij haar taak af te spelen, dat zelfs de keizer soms..... verteederd schijnt.

Den 12^{den} Januarij opende de keizer de zitting van den senaat en van 't wetgevend ligchaam. Het is de laatste maal dat dit wetgevend ligchaam bij elkander komt. De vijf jaren van zijn bestaan zijn verloopen, en dit jaar zal de nieuwe verkiezing plaats hebben. Reeds geruimen tijd heeft dit feit in de dagbladen de aandacht bezig gehouden. Zal de keizer ook vroeger reeds een beroep doen op het volk bij de groote oneenigheid tusschen de clericale partij en

de democratie; zal hij niet vreezen dat elke dag hem meer antagonisten schept? - dit waren de vragen waarmede men zich bezig hield. Want dat soms de Italiaansche questie zich voordeed als het begin van een burgeroorlog, had men ten overvloede kunnen bespeuren, toen Emile Augier door zijn tooneelstuk le fils de Giboyer de clericalen in woede had doen ontsteken.

De keizer dan vond het goed een terugblik te werpen over de afgeloopen 5 jaren. Wat hij sprak is dus een overzicht van zijn politiek der laatste jaren; hij gewaagde er van, hoe hij den naam van Frankrijk in het buitenland weder had doen eerbiedigen; dat hij in het binnenland meer vrijheid had verleend; vooral dat hij aan den senaat en het wetgevend ligchaam meer invloed op de regering had gegeven. De schilderij, niet onaardig gegroepeerd, had haar bekoorlijke zijde, en de keizer putte uit dien aanblik de hoop, dat de natie hem dezelfde vertegenwoordigers weder zou zenden. Dit laatste punt werd zeer aardig door hem in het begin van zijn troonrede aangestipt met deze woorden: ‘Le corps législatif va commencer sa dernière saison. Devancer le terme fixé par la constitution eut été, à mes yeux, un acte d'ingratitude envers la chambre, de défiance envers le pays. Le temps n'est plus où l'on croyait nécessaire de saisir l'occasion d'un incident heureux pour s'assurer les suffrages d'un nombre restreint d'électeurs. Aujourdhui que tout le monde vote, il n'y a plus dans les masses cette mobilité d'autrefois, et les convictions ne changent pas au moindre souffle qui semble agiter l'atmosphère politique.’ - Ja, de keizer heeft gelijk, het algemeen stemrecht heeft alles veranderd; vroeger hadden individueele meeningen, uitingen van een edel karakter, van eene krachtige overtuiging nog eenige kans gehoord te worden; - thans is het individu in Frankrijk zoo goed als vernietigd, de massa doet alles, beveelt alles, doodt alles, en die logge, onbewegelijke, vaste massa is niet ligt te ontvlammen voor questiën van burgerlijke vrijheid en eerlijkheid; haar treffen veel meer de schitterende phantasmagoriën der Napoleons.

Toch vindt de keizer met het oog op dat kiezersvolk het meer dan ooit geraden veel van vrijheid te spreken. Het merkwaardigst was zijn rede aan de industriëelen, die op de Londensche tentoonstelling prijzen hadden behaald. Daar is zelden fijner en aardiger redevoering over de lippen gekomen van dien keizerlijken spreker, die zoo gemakkelijk den eersten rang inneemt onder de orateurs van den dag. Geldt het om door een enkel woord iemand te winnen of een

zekere klasse op zijn hand te krijgen, - men zal niet ligt zijn wedergade vinden. Hij heeft zoo goed een tact, zoo gaauw een greep en zoo scherp een oog voor de zwakheid van anderen, dat elk zijner woorden bijna een studie waard is. Wij haalden straks Commines over Lodewijk XI aan, en het zij ons vergund nog deze woorden uit dat boek over te nemen, die naar ons inzien even goed den keizer teekenen: ‘Et entre tous ceux que j'ay jamais connu, le plus sage pour soy tirer d'un mauvais pas, c'estoit le roy, notre maistre, *le plus humble en paroles*, et qui plus travailloit à gaigner un homme qui le pouvoit servir, ou qui luy pouvoit nuire. Waar hebt gij dat alles geleerd? vroeg eens een diplomaat, die zijn vertrouwen bezat, aan den keizer. - Op de academie te Ham, was het antwoord[1].

Wij hebben natuurlijk hier geen ruimte om de aanspraak des keizers aan de industriëelen over te nemen. Genoeg zij het om thans te constateeren, dat door die rede, Engeland, Frankrijk en de liberale partij op zoo handige wijze worden geprezen, dat men niet weet wat men in die rede het meest moest bewonderen, de schijnbare openheid van handelwijze, de erkenning van het eenig goede beginsel in de staatkunde, of de ligte echt-fransche wijze waarop dit alles werd verteld. La voilà donc enfin realisée cette redoutable invasion sur le sol brittannique, deze uitroep in het midden der rede was de pointe van 't geheel en heeft zijn uitwerking ook reeds aan de overzijde des kanaals gehad. Het Engelsch ministerie heeft den keizer voor zijn heusche toespraak reeds laten bedanken. *Au clair de la lune, Mon ami Pierrot* en hetgeen er verder volgt.

Maar de debatten van den senaat en het wetgevend ligchaam roepen ons. Het adres aan den keizer is reeds door beide deze staatsligchamen vastgesteld en wij hebben dus gelegenheid geheel de discussie te overzien. Het resultaat was dit jaar, dat de zittingen van den senaat zeer schielijk en zeer rustig afliepen, terwijl daarentegen het wetgevend ligchaam onrustige en woelige dagen beleefde. In den senaat werden slechts twee zittingen aan het adres van antwoord besteed, en geheel onopgemerkt zouden die discussiën zijn gebleven, zoo niet de baron Charles Dupin - de broeder van den procureurgeneraal - den zonderlingen inval had gehad van een rede tegen Pruissen te houden, hetgeen zekerlijk zeer wonderlijk klonk in den mond van een fransch senator, oud-pair van Frankrijk, die beurtelings alle regimes heeft gehuldigd, en in den laatsten tijd zeer cle-

1 Zie Beaumont-Vassy, Histoire de mon temps, III, 1857, p. 188.

ricaal is geworden. De vicomte de la Guéronniere, de markies de la Roche-Jacquelein ontwikkelden wat zij het vorige jaar hadden uitgesproken, doch zoo kalm en zoo alledaagsch bleef de toon der vergadering, dat het haast scheen alsof alles binnen een enkel uur zoude afloopen - iets dat de markies de Boissy onder het gelach van allen dan ook deed opmerken - toen de oud-minister Thouvenel opstond, om zijn politiek te verdedigen tegenover de meer conservative plooi, die aan het beleid der Buitenlandsche Zaken gegeven was door Drouin de L'huys. Deze rede, welke dien vastbesloten staatsman volkomen waardig was, had tot oogmerk om te bewijzen, dat niet alleen het beschermen van den Paus, maar ook de zaak van Italië in de traditiën der fransche diplomatie wortelde; de politiek der interventie tegen de wenschen eener natie was in werkelijkheid geen zaak van langen duur: voorts constateerde hij, dat er in de politiek van het hof van Rome geen verandering kon komen, en het bevreemdde hem, dat er dus zooveel gesproken werd van veranderde positie ook tegenover Turijn. Op deze rede moest door Billault eenig antwoord worden gegeven, en de minister-orateur zeide, dat het verschil daarin bestond, dat thans te Turijn gestuit werd op het non possumus, dat vroeger te veel in Rome alleen had gehinderd. De meer conservatieve leden van den senaat verklaarden tevreden te zijn met deze woorden, en het adres, dat een bloote weêrklank was van de woorden des keizers, werd vastgesteld. Prins Napoleon sprak niet, doch was de eenige in den geheelen senaat, die tegen het adres stemde.

Het wetgevend ligchaam was minder schielijk met zijn arbeid gereed. Acht zittingen waren noodig eer het kleurlooze en gouvernementeele adres was vastgesteld. Het waren weder Baroche en Billault, die de politiek des keizers moesten verdedigen, en het waren weder de vijf afgevaardigden Jules Favre, Picard, Ollivier, Darimon en Hénon, die de groote oppositie vormden, van tijd tot tijd bijgestaan door de HH. Keller, Plichon en Anatole Lemercier, zoodra het Rome gold. Het wordt zeer moeijelijk de oppositie dier Heeren op eenigzins andere wijze te schetsen dan ten vorigen jare door ons is gedaan. Het zijn dezelfde verwijten, dezelfde vragen, want de politiek des keizers is inderdaad dezelfde gebleven. De binnenlandsche politiek is nog altijd de misdeelde: drukpers-vrijheid en zelfregering worden nog altijd te vergeefs gezocht; daarentegen is men in het buitenland nog altijd de helper der verdrukte onschuld, blijft men in Mexico bezig de westersche beschaving in te leiden en

verdedigt men den Paus tegen zijn onderdanen en nu ook tegen de aanvallende lagen van het kabinet te Turijn. Hoe zou een discussie, die over zulke zaken loopt, in den loop van een jaar kunnen veranderen? Het meest zijn de vijf afgevaardigden te beklagen, die de ondankbare taak op zich hebben genomen van ééns in 't Jaar der regering de waarheid te zeggen. Dan verschijnen zij als in groot tenue op den dag van 't appèl: de parade-degen zwaaijen zij lustig en dapper in de rondte, maar, helaas! die sierlijke beweging is ook het eenige resultaat, waartoe men komt: geen enkele wonde wordt toegebracht: de regering laat niet toe dat een ernstige strijd wordt gevoerd en trekt zich terug in geheimzinnig stilzwijgen, zoodra zoo iets wordt bedoeld.

Men doet naar ons inzien die vijf afgevaardigden onrecht, door ze te willen vergelijken met die in 't begin kleine oppositie, die, geleid door een Royer Collard, Foy, Benjamin Constant, de oppositie tegen de Restauratie voerde; en nog veel minder mag men ze naar ons inzien vergelijken met de oppositie der Whigs tegen de Tories in de eerste tien jaren van onze eeuw, toen al de Whigs van 't parlement te zamen wel in een huurkoetsje konden plaats nemen; - neen, de positie van deze allen was vrij wat beter, dan het lot van Jules Favre en zijne vrienden. Toen was er ernst in den strijd; het volk kon de oppositie steunen; de regering handelde eerlijk als met een eerlijken vijand; à la guerre comme à la guerre; nu, integendeel, zijn alle maatregelen zóó getroffen, dat de weinig vrije woorden, die men bij wijze van stoom in de vergadering laat wegvliegen, dadelijk door een geschikte leiding hun kracht en uitwerking verliezen en slechts een doelloos gerucht maken. Doet een afgevaardigde een vraag (het is Picard, die naar een dreigende nota van den Moniteur tegen de dagbladen vroeg), men antwoordt niet, want de afgevaardigden hebben geen recht om interpellaties te doen; bespreekt een dagblad een of andere redevoering, men geeft daaraan een waarschuwing, want het blad stelt die redevoering in een verkeerd daglicht; klaagt Jules Favre over de pressie, die het gouvernement op de verkiezingen uitoefent, men antwoordt, dat het juist de taak is van een regering, om het volk ook bij het verkiezen te leiden en voor te lichten. Hoe is het dan bijna nog mogelijk om met eenige waardigheid te spreken en den strijd toch niet op te geven?

Bij het punt der verkiezingen moeten wij nog een oogenblik stilstaan, want daar, zoo als wij gezegd hebben, het wetgevend lig-

chaam zich aan een nieuwe verkiezing meet onderwerpen, was dit als 't ware de question brulante.

De Regering heeft namelijk zooveel doenlijk een nieuwe verdeeling der kiesdistricten laten bewerkstelligen, ten einde de weinige oppositie, die nu van wege de clericale partij wordt gevoerd, geheel te kunnen weren; het kiesdistrict, waaruit bijv. de heer Plichon wordt afgevaardigd, is voor een goed deel versnipperd; wat de oppositie betreft, die uit Parijs komt, Jules Favre en zijne vrienden, zoo heeft men die, daar Parijs zelf moeijelijk op nieuw is te verdeelen, op een andere wijze gaan bestrijden; men is namelijk gaan tellen, niet de Franschen, zoo vele zij meerderjarig zijn, maar zoo vele zij op de kiezerslijsten zijn ingeschreven; en daar die lijsten vatbaar zijn voor menige wijziging, is het schoone resultaat, waarmede de administratie de stoutmoedigheid heeft voor den dag te komen, dit, dat, terwijl Parijs in tal van inwoners is vermeerderd, het getal afgevaardigden 't welk de stad volgens 't algemeen stemrecht naar het wetgevend ligchaam zendt, met één is verminderd. Et nunc, plaudite vos.

De altijd geestige Picard, de politieke en liefst gematigde Ollivier en de bezielende Favre hebben met de bijtendste ironie dit alles tentoongesteld, doch zonder de minste vrucht. En welke vruchten zou men ook van edele motieven kunnen verwachten in eene vergadering van leden, die luide en stormend het toejuichen, wanneer, na het bestrijden van het systeem der officiëele kandidaten door Jules Favre, de heer du Miral zich aldus uitlaat: ‘In vroeger jaren ben ik der regering dankbaar geweest, dat zij mijn kandidatuur heeft ondersteund. Ik weet niet of ik de eer zal hebben weder dien steun te erlangen; maar ik aarzel niet te zeggen, dat wanneer ik bij de nieuwe verkiezingen wederom zal worden aanbevolen, ik niet alleen gelukkig, maar daarop trotsch zal zijn.’

Den 12^{den} Februarij nam het wetgevend ligchaam het adres met 245 tegen 5 stemmen aan, en de keizer was tevreden over zijn protégés.

Frankrijk heeft in de afgeloopen weken eenige persoonlijkheden door den dood verloren, die hun naam hebben verbonden aan 's lands geschiedenis. Vooreerst de oud-ministers Barthe en Goudchaux. De rol van Barthe onder de Julij-regering is bekend genoeg. Minister eerst in 1830 in het ministerie Lafitte, later in 1832 in het ministerie Molé, was hij een der beste redenaars (in het pathetische genre) van de kamer. Als voorzitter der rekenkamer was hij iemand, op wien ook de volgende regeringen 't oog moesten slaan, doch die zich niet al te moeijelijk liet vinden, want Barthe was

buigzaam, en vooral zeer gehecht aan zijn plaats; ook in den senaat moest hij wel gaan zitten ter wille van zijn positie, en hij nam de gelegenheid waar om zich zeer conservatief uit te laten. - Goudchaux was de minister van financiën in 1858, die voor het eerst weder vertrouwen wist in te boezemen. Het schijnt een zeer eerlijk man te zijn geweest; het volk had hem lief en de regering haatte hem zeer. - Ook de kardinaal Morlot, aartsbisschop van Parijs, is nog niet lang geleden gestorven; in hem verliest de keizer een van die hoogst fatsoenlijke prelaten, die te allen tijde gematigdheid wist te prediken, die, even ver van de ultramontanen als van de diplomaten, de positie van een geestelijk dignitaris aan een hof als dat der Tuilleriën niet zonder glans ophield. Zijn opvolger is Mgr. Darboy, bekend ook bij ons leeken door zijn voortreffelijke vertaling der Imitatio Christi.

Welke de houding van den aartsbisschop van Parijs zal wezen in de questie van Rome, is nog niet gebleken; men meent echter dat hij even als zijn voorganger ver zich verwijderd zal houden van de bepaald Ultramontaansche partij. Onder de hoofden van die partij was in de laatste tijden veel beweging; niet de nieuwjaarsgroet van Victor Emanuel, waarin hij zoo krachtig het land toeriep om vertrouwen op hem te hebben: - maar wel zekere uitingen van den Britschen diplomatieken agent te Rome, hadden schrik verwekt. Deze, Odo Russell, had aan zijn minister geschreven dat het aanbod van Engeland aan den paus, om, bij 't ontstaan van woelingen, op Malta de wijk te nemen, niet zoo geheel was verworpen; en ofschoon later de pauselijke regering ontkende, dat zoo groot een gewicht aan deze uiting van den paus moest worden gehecht, was het denkbeeld van een verlaten van Rome door den paus reeds genoeg om veel opschudding te verwekken in het kamp der clericalen.

De Engelsche regering heeft aan de uiting van Odo Russell niet al te groote waarde gehecht; zij kan anders met eenige zelfvoldoening zien dat haar invloed op Europa weder aan 't rijzen is. Bij het openen van het parlement op 5 Februarij was de troonrede dan ook zoo bemoedigend mogelijk. In de Grieksch-Oostersche questie is Engeland overwinnaar gebleven, en Frankrijk schaakmat gespeeld. Griekenland echter zelf is de dupe van dit alles geworden; Alfred, den tweeden zoon van Victoria had men met geestdrift tot koning verkozen; doch toen die keuze was geschied, moest de heer Elliot berichten dat Engeland voor de eer bedankte. Intusschen bood lord Palmerston zijn beste diensten aan, om een koning te zoeken, die geschikt was

voor Griekenland en zóó aangenaam aan Engeland, dat hij de Ionische eilanden als cadeau de noces kon medenemen. Lord Palmerston ging dus de Coburgs rond, die gewoonlijk disponibele kandidaten voor openstaande troonen hebben. De vader van den koning van Portugal had reeds zijn sporen verdiend als regent van Portugal; zoo die eens wilde, hij was een man, gewend met vreemde volken om te springen; de grijze lord knikte hem toe; - maar.... hij wilde niet. Hertog Ernst van Saksen-Coburg had ten vorige jare veel laauweren gewonnen als eere-voorzitter van verschillende schuttersfeesten; als die zich eens liet bewegen, hij kon een neef tot troonsopvolger aannemen, die misschien op zijn beurt wel de Grieksche godsdienst kon aannemen; dan was alles tot genoegen van beide partijen geschikt; lord Palmerston ried 't hem zeer aan; doch hertog Ernst rekende de voor- en nadeelen eens uit 't hoofd na; hij was tevreden met zijn laauweren op verschillende schuttersfeesten behaald, en bedankte.... voor Griekenland. Voorts had koningin Victoria nog een vollen neef, den prins van Leiningen, die een oorlogschip in Engelsche dienst commandeerde; de Engelsche minister bood hem gulweg de kroon aan; ‘kom aan, geef mij de hand, en laten wij er niet meer over spreken’; maar de prins van Leiningen zag eens naar zijn mooi fregat, blies een rookwolk van zijn lippen, en bedankte... voor Griekenland. - Het was niet aangenaam voor lord Palmerston, zoo weinig goeden wil aan te treffen. Wat Griekenland betreft - de laatste berichten melden dat de nationale vergadering, die bijeen is gekomen, razend is geworden; het voorloopig bewind, het ministerie, hebben zich moeten terugtrekken, en de comedie is uitgespeeld.

Volken, die zich zoo goed hebben gehouden als tot nu toe het Grieksche volk, doch die zich beangst zouden gaan maken, wijl zij geen koning konden vinden, zijn (dunkt ons) te vergelijken met die matrozen, ruw verweêrde gezichten, die te midden der waarachtige gevaren van den storm op zee goedsmoeds zijn, doch die, wanneer geen wind aan wal hen dreigt, zich angstig maken voor het zeespook.

Amerika's toestand is in de laatste maanden niet zeer veranderd. Aan de zijde der Mississippi werden de Noordelijken geslagen bij Vicksburg; in Tennessee overwonnen zij de Zuidelijken bij Murfreesborough. Overigens werd generaal Butler uit Nieuw-Orleans teruggeroepen en moest ook Burnside het bevel over het leger aan den Potomac neêrleggen; hij werd opgevolgd door generaal Hooker, die de gewone

proclamaties weder heeft uitgevaardigd. De algemeene indruk schijnt te wezen, dat het Noorden nog steeds verliezende is; intusschen blijft de blocquade van Charleston, niettegenstaande de pogingen der Zuidelijken, streng gehandhaafd en worden nieuwe krijgstoerustingen op touw gezet. Frankrijk heeft een tweeden stap tot bemiddeling gedaan; wij hopen weldra de resultaten daarvan te kunnen melden.

Teekenen wij nog op, dat het Spaansche ministerie O'Donnell is hernieuwd en de Cortes heeft ontbonden; dat ook in Turkije verschillende ministeriëele veranderingen hebben plaats gehad, die echter geleid hebben tot het weder optreden van Fuad-Pacha; dat eindelijk in Hessen-Kassel de heer Dehn-Rothfelser weder minister is.

Met de vermelding van den dood van Saïd-Pacha en van lord Lansdowne sluiten wij ons overzicht. In Saïd-Pacha, die als onderkoning van Egypte steeds een vriend was der westersche beschaving, verliest Frankrijk een trouw bondgenoot; in lord Lansdowne verliest de Whigpartij van Engeland haar oudsten en meest gevierden vertegenwoordiger, de laatste type van de Whigs, die èn op het gebied der politiek, èn op dat der letteren hun goed patronaat uitoefenden. Daar was een tijd, dat ieder jong Whig zijn verzen, zijn beschouwingen, zijn boeken aan Henry Marquess of Lansdowne opdroeg, en vele van die schrijvers zullen den naam van den markies aldus tot de nakomelingschap overvoeren. Zelfs Macaulay schreef op de eerste bladzijde van een zijner laatste werken (de verzameling zijner redevoeringen) den naam van dezen smetteloozen edelman.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Mr. J.A. Levy, Het algemeene Duitsche Handelswetboek, vergeleken met het Nederlandsche Wetboek van Koophandel. 1ste *en* 2de *Aflevering. Amsterdam, Wed. J.C. van Kesteren en Zn.* 1862.

Onder al de pogingen, welke het menschelijk vernuft heeft uitgedacht, om het primitive ‘contrat social’ in een behoorlijken vorm in te kleeden, is er zeker geene wonderlijker uitgevallen, dan die vrucht der diplomatie, welke men de ‘hohe Deutsche Bundesversammlung’ noemt. Historisch eene parodie van het oude heilige Roomsche rijk, practisch eene belemmering voor elke wezenlijke ontwikkeling, theoretisch niet te qualificeren, voldoet zij te naauwernood aan een der vereischten, welke men voor eene goede staatsregeling pleegt te eischen. Geen gouvernement is dan ook welligt zoowel binnen- als buitenslands zoo inpopulair: en deze overtuiging is zoo algemeen, dat zelfs de Duitsche regeringen eene hervorming in dien stand van zaken verlangen, en ik zeker de reeds lang veroordeelde te dezer plaatse met rust zou gelaten hebben, ware het niet dat ik mij in den aangenamen toestand bevond, van bij al die afkeurende stemmen ook eens eene lofspraak te kunnen doen hooren.

Terwijl toch het Duitsche volk zich vereenigt in genootschappen en congressen en feesten, die welligt de betrokken personen veel hoop voor de toekomst geven, doch waarvan de wereld nog weinig resultaten te zien krijgt, gaat de bondsvergadering, die steunpilaar der Duitsche miniatuur-regeringen, rustig haren gang op een weg, die zeker minder aanleiding geeft tot opgewonden toespraken en liederen, doch die langzaam, maar zeker, tot de Duitsche eenheid leiden moet. Zij bewerkt over geheel Duitschland eenheid van wetgeving.

Nadat in 1848 de algemeene Duitsche *Wechselordnung* tot stand gekomen en langzamerhand door de onderscheidene regeringen aangenomen was, vatte in 1856 de bondsvergadering, op voorstel van Beijeren, het afgebroken werk weder op, door de bijzondere staten uit te noodigen tot het benoemen van commissarissen, die op

het voetspoor der oude, te Leipzig vergaderde commissie, belast zouden zijn met het zamenstellen van een algemeen Duitsch handelswetboek. De verschillende regeringen voldeden aan die uitnoodiging: en zoo kon op 15 Januarij 1857 de Beijersche minister van justitie, als eere-voorzitter, binnen de oude handelstad Neurenberg, de eerste vergadering openen eener commissie, waarin mannen als Thöl, v. Gerber, Seuffert, Halle, den waarborg opleverden, dat, wat men uit hunne handen te wachten had, aan de eischen der hedendaagsche wetenschap voldoen zou.

Na tot tweeden voorzitter den president van het K.K. Handelsgericht te Weenen, von Raule, benoemd te hebben, koos de commissie, tot grondslag harer beraadslagingen, een door de Pruissische afgevaardigden ingediend ontwerp, en zette zij daarop geregeld hare werkzaamheden voort, totdat zij op 12 Maart 1861 hare laatste zitting kon houden, en aan hare committenten een ontwerp mogt aanbieden, dat in den loop van hetzelfde jaar de goedkeuring der meeste regeringen ontving.

Voor Duitschland, gelijk wij zeiden, bestaat het belang van dien gelukkigen afloop in de eerste plaats daarin, dat thans weder een stap nader is gedaan tot de bereiking van een doel, dat sedert den val van Napoleon allen, die het wèl met Duitschland meenden, na aan het hart heeft gelegen. De groote codificatie-strijd van Thibaut en von Savigny liep dan ook minder over het wenschelijke eener wetgeving in het algemeen, dan wel over het Beruf *unserer* Zeit tot het volbrengen van dit groote werk: en zonder thans de vraag te willen stellen, of naar het oordeel van den grooten meester de wetenschap thans meer dan in 1815 tot die rijpheid zou gekomen zijn, dat zij hare resultaten in den vorm van een wetboek den volke zou kunnen aanbieden, is zooveel althans zeker, dat ook hij genoeg doordrongen was van het nut van een waarlijk nationaal regt, dan dat hij niet het ontstaan van *goede* eigen wetboeken met vreugde zou begroet hebben. Te hooger wordt dit belang voor Duitschland, wanneer men bedenkt, dat dezelfde gedachte, welke tot het vormen van een algemeen handelswetboek leidde, zoo zij consequent wordt toegepast, tot eene algemeene eenheid van wetgeving moet voeren. Vallen zoo de belemmeringen weg, welke thans nog den Pruis en den Sakser, den Zwaab en den Beijer van elkander vervreemden, dan ware het niet onmogelijk, dat zij eenmaal de voorregten der eenheid genoten, zonder de centralisatie, welke eene uiterlijke eenheid alligt medebrengt.

Voor ons vervallen natuurlijk deze geheel politieke omstandigheden, maar toch is er meer dan ééne reden, welke ook ons belang doet stellen in de wetgeving, die zoo gelukkig door onze naburen tot stand is gebragt. De uitgebreide handelsbetrekkingen, welke ons vaderland met Duitschland onderhoudt, maken het voor den koop-

man onmisbaar, om zich, ten minste eenigermate, op de hoogte te stellen van de regten en verpligtingen, waaraan hij deel krijgt, zoodra zijne koopwaren de grenzen zijn overgetrokken. Aan den anderen kant (en dit is het vooral, wat deze wetgeving boven andere belangrijk maakt) zou de regtsgeleerde ten onregte op den naam van wetenschappelijk man aanspraak maken, indien hij onverschillig bleef voor een werk, dat hem uit het klassieke land der wetenschap door hare meest beroemde vertegenwoordigers wordt aangeboden.

Werpen wij, om het belang van het nieuwe wetboek vooral in dit opzigt te doen uitkomen, een vlugtigen blik op de daarin behandelde onderwerpen, dan treft ons in de eerste plaats de logische volgorde, waardoor het zich gunstig van ons Nederlandsch wetboek van Koophandel onderscheidt. ‘Streng wetenschappelijken zamenhang,’ zeide Holtius van het laatstgenoemde, ‘zoude men te vergeefs zoeken: de ongelijksoortigheid der onderscheiden leeringen sluit die uit, gelijk wij elders gezegd hebben; maar dat er toch een denkbeeld op den bodem ligt, is kenbaar.’

Zonder dit laatste geheel te willen ontkennen, dunkt ons toch, dat dit denkbeeld wel wat meer op den voorgrond had kunnen treden, maar bepaaldelijk, dat het Duitsche wetboek, door zijne idee uit te werken, die orde bereikt heeft, welke men in het onze niet dan met moeite kan opsporen. In plaats toch dat de personen der kooplieden met de daden van koophandel, de hulpmiddelen van den handel, het wisselregt en een deel van het assurantieregt tot een soort van land-handelsregt zijn zamengevoegd, welks verscheidenheid van deelen inderdaad moet leiden tot de onjuiste gevolgtrekking, dat het handelsregt niets is dan eene verzameling van uitzonderingen op het burgerlijk regt, is hier de ook door Holtius verlangde verdeeling in personen (handelaren, vennootschappen van koophandel, handeling voor gemeene rekening) en obligaties (land- en zeehandel) scherp in het oog gehouden. De volgorde is niet meer ‘ruw en afgebroken’, maar zoo geleidelijk als men zulks in een wetboek verlangen kan[1].

Een tweede verdienste, waarop wij in deze jongste proeve van handelswetgeving moeten wijzen, bestaat in hare volledigheid. Terwijl in ons wetboek een aantal onderwerpen gemist worden, die, vooral bij de uitsluiting van alle gewoonteregt, onmogelijk geheel ontbeerd kunnen worden, zijn hier de meeste dier leemten aangevuld. Ware

1 Bij deze algemeene lofspraak mogen wij echter niet verzwijgen, dat in de schikking der enkele artikelen o.i. nog wel eenige verbetering te brengen zou zijn. Zoo klinkt het vreemd, dat terwijl in art. 51 (van de Procuratiehouders) geleerd wordt, dat de overbrenger eener ongequitteerde rekening als niet gemagtigd wordt beschouwd om betaling te ontvangen, art. 296 (Over de algemeene beginselen der Verbindtenissen) den daarmede zamenhangenden regel bevat, dat hij, die eene gequitteerde rekening overbrengt, als wel daartoe gemagtigd moet aangemerkt worden.

het bij ons ingevoerd, dan zouden wij, om bij een sterk voorbeeld te blijven, niet langer in het wetboek van koophandel te vergeefs naar een woord over het koopcontract zoeken, of de vraag kunnen behandelen, in hoeverre onze handelsbedienden onderworpen zijn aan het dienstbodenregt, dat onze verhouding tegenover de huisbedienden regelt.

Zoo achten wij het ook eene verbetering, dat een afzonderlijke titel gewijd is aan de *handelsfirma's*, al deelen wij de beschouwingen van Mr. Levy te dezen opzigte niet. Volgens dezen toch ‘wordt aan dit woord in onze wet een beginsel van collectiviteit gehecht.’ Tegenover dit ‘valsche’ en ‘onregtskundige begrip’ wordt dan de Duitsche opvatting van firma, als ‘handelsnaam van een koopman’ aangeprezen, en het geheel besloten met de opmerking: ‘Het is dan ook zeer natuurlijk, dat men bij het noemen eener firma ten onzent, onwillekeurig aan deelhebbers denkt.’ Doet de heer L. dit werkelijk, dan gelooven wij, dat de fout minstens evenzeer bij hem als bij den wetgever ligt. Deze heeft over het begrip van *firma* als zoodanig geheel gezwegen: waarschijnlijk omdat hij daaromtrent geene bepalingen noodzakelijk achtte, en aan de enkele kooplieden wilde vrij laten, onder welken naam zij hunne handelsoperatiën zouden verrigten: wat hij alleen behandeld heeft, zijn de vennootschappen onder eene firma, en wel niet uit het standpunt der firma beschouwd, maar alleen als vennootschappen tegenover de andere soorten daarvan. Evenmin als de Duitsche wetgever dus noodig heeft geacht, in zijn tweede boek (waar hij de vennootschappen behandelt) terug te komen op de firma, door enkele personen gevoerd, evenmin heeft de onze in het geheel daarvan melding gemaakt, zonder dat daaruit is af te leiden, dat de zamenvoeging dier beide onderwerpen haren grond vindt in het denkbeeld, ‘dat op andere wijze geene firma bestaanbaar ware.’ Niet dus omdat een wanbegrip gezuiverd, maar omdat eene lacune aangevuld wordt, keuren wij de afzonderlijke behandeling der firma's goed: daar er inderdaad niet ééne reden denkbaar is, waarom het den enkelen koopman meer dan eene vennootschap zoude vrijstaan, zich door het aannemen van een hem niet toebehoorenden naam in het bezit van een ongegrond crediet te stellen.

Eene laatste opmerking, welke de lezing van het Duitsche handelswetboek bij ons heeft doen opkomen, en die naauw met de voorgaande zamenhangt, is deze, dat de zelfstandige behandeling van het handelsregt, afgescheiden van het burgerlijk regt, aanleiding heeft gegeven om den ouden strijd van theorie en practijk, die vooral hier zoo krachtig was, in menig opzigt te beslissen. Zoolang de wetenschappelijke regtsgeleerde bleef hechten aan zijne Romeinsche begrippen, en geen beginsel kon aannemen, dat de gewoonte in strijd met die begrippen had ingevoerd, zoo lang was

eene wezenlijk voor de practijk nuttige beoefening van het handelsregt bijna onmogelijk, en koesterden de handelaren een soort van wantrouwen tegen den regtsgeleerde, die zich met hunne contracten inliet. Langzamerhand is men begonnen hierin verandering te brengen, maar terwijl wij ons verheugen, dat weldra ook in dit opzigt de harmonie van practijk en wetenschap regel zal zijn, mogen wij onze oogen niet sluiten voor het feit, dat ons wetboek is tot stand gekomen in een tijd van overgang, en alle kenmerkende gebreken van zulk een oorsprong draagt. Zoo gaat b.v. onze wetgever klaarblijkelijk uit van het beginsel, dat solidariteit, in het burgerlijk regt uitzondering, in handelsregt regel is, en eveneens van het denkbeeld, dat in handelsregt kortere termijnen dan in het burgerlijk regt noodig zijn: nergens worden die beginselen echter uitgesproken, en nog menig artikel is er mede in strijd. Zoo wordt bij ons nog altijd getwist over de vraag, of vennootschappen regtspersoonlijkheid hebben, en in hoeverre de beleeningscontracten bij ons burgerlijk wetboek bestaanbaar zijn: terwijl de juiste oplossing niet geheel overeenkomstig schijnt te zijn met de eischen van wetenschap en practijk. Eindelijk weet ieder, uit welke wonderlijke mengeling van beginselen ons wisselregt is zamengesteld.

Van den Duitschen wetgever daarentegen, die in zijne Wechselordnung het eerst den moed had gehad, geheel te breken met de oude theoriën van wisselkoop en mandaat, was het te veronderstellen, dat ook zijn tweede werk aan de eischen van onzen tijd in dit opzigt voldoen zou. Zoo lazen wij met genoegen bepalingen, als die van art. 280 (dat de solidariteit van alle gezamenlijk verbondenen uitspreekt), art. 309 (de uitsluiting van formaliteiten voor pandcontract onder kooplieden), art. 42 en 43 (die den procuratiehouder zonder eenige nadere volmagt magtigen om den principaal volkomen te vertegenwoordigen), art. 111 (dat de regtspersoonlijkheid der vennootschappen uitspreekt)[1]; maar bovenal art. 1, waar als algemeene regel voor het geheele wetboek het eenig ware begin-

1 De heer Levy zal deze uitdrukking welligt wat sterk vinden en beweren, dat de Duitsche wetgever in dit opzigt geene partij heeft gekozen voor eenige theorie, maar alleen eenige regels vastgesteld, waaraan het practisch begrip der handelsvennootschap is onderworpen (Inleiding op Boek II, Titel 1). Wanneer wij echter het aangehaalde artikel nagaan en zien, dat de vennootschap onder hare firma regten kan verkrijgen en verbindtenissen aangaan, eigendom en zakelijke regten verwerven, en zoowel eischende als verwerende in regten optreden, dan weten wij niet, wat er meer zou kunnen gevorderd worden, om tot de regtspersoonlijkheid der vennootschap als corpus morale te besluiten. Het eenige wat de wetgever niet heeft gedaan (en daarin is hij zeer te prijzen) is, dat hij zijne theorie niet in het wetboek heeft uitgesproken; te laken zoude hij zijn geweest, indien niet aan zijne voorschriften een algemeen stelsel ten grondslag had gelegen, hetwelk thans door de wetenschap uit die schijnbaar op zich zelf staande regelen moet afgeleid en ontwikkeld worden.

sel wordt gesteld: ‘In Handelssachen kommen, insoweit dieses Gesetzbuch keine Bestimmungen enthält, die *Handelsgebräuche* und in deren Ermangelung das allgemeine bürgerliche Recht zur Anwendung.’ Teregt toont Mr. Levy daarbij aan, dat, welke scherpzinnige uitvlugten men ook bedenken mag, de zuivere woorden onzer wetgeving leiden tot het absurde resultaat, dat ook in handelszaken gewoonte *geen* regt geeft, en uit hij den wensch, dat ‘men liever de deur daarvoor zoo wijd mogelijk had moeten openstellen, ten einde te beletten, dat de dorre letter der wet veroudere, bij de nieuwe elementen, die dagelijks in den handel worden opgenomen.’

Konde ik hier in nadere détails treden, nog vele verbeteringen zoude ik kunnen aanwijzen: het aangevoerde moge genoegzaam zijn om een algemeen denkbeeld te geven van de belangrijkheid, welke deze Duitsche vrucht van wetgeving ook voor Nederlanders heeft, en de belangstelling te verklaren, waarmede zij in ons vaderland ontvangen is. Het was van Mr. Levy dan ook een gelukkig denkbeeld, om op het voetspoor van Mr. S. Vissering, die de Wechselordnung van 1848 aan het Nederlandsch publiek had bekend gemaakt, die zelfde taak op zich te nemen ten aanzien van het wetboek, dat zich aan die vroegere wissel-wet aansluit. Niet ieder is in de gelegenheid, om zelf de beginselen en denkbeelden, welke den wetgever bij zijn werk geleid hebben, uit de vrij lijvige memoriën en protocollen op te zoeken, terwijl bovendien de Nederlandsche lezer een Nederlandschen gids verlangt, om hem te wijzen op die gedeelten, welke van het Nederlandsche standpunt opmerking verdienen.

Maar wil nu dit alles beteekenen, dat wij het Duitsche wetboek als een model van wetgeving, als een onverbeterlijk meesterstuk beschouwen? Zulks zoude eene zeer dwaze ingenomenheid verraden, daar ook hier gebreken evenmin zullen ontbreken als in eenig menschelijk werk, en een nieuw wetboek, over vijf en twintig jaren te maken, waarschijnlijk in dezelfde verhouding zal staan tot het thans besprokene, als dit staat tegenover het onze van 1838, dat weder eene merkbare verbetering van den Napoleontischen Code de Commerce opleverde. En hierbij bedoelen wij niet alleen die kleine gebreken, die eerst bij het gebruik zigtbaar worden, en die wij dus niet zullen trachten aan te wijzen: ofschoon het niet onregtvaardig zal zijn te veronderstellen, dat, hoeveel ook in de 900 artikelen besproken moge zijn, het wetboek slechts weinige weken in werking behoeft te zijn, om nieuwe kwestiën te doen ontstaan, en nieuwe gevallen te doen ontdekken, die slechts bij analogie uit de wet kunnen worden beslist. Maar wij spreken bepaaldelijk van grooter verzuimen, die iedereen bij het doorbladeren moeten in het oog vallen, en dan missen wij (om niet te spreken van het fallietenregt, dat zonder eene eenheid van burgerlijke regtsvordering moeijelijk te regelen

was) den effectenhandel en de landassurantie. De Fransche wetgever, die zoo menig onderwerp nieuw te ontginnen had, moge zich tevreden hebben gesteld, met dit laatste onderwerp aan de coutumes over te laten; thans, nu ons wetboek reeds het voorbeeld had gegeven om ook dit deel van het assurantieregt te codificeren, was niet ééne reden denkbaar, waarom het meer dan de zee-assurantie ongeregeld behoorde te blijven; te meer, daar reeds sedert 1833 Hamburg eene verordening op dit punt bezit, en ook andere Duitsche staten het meer of min in hunne wetgeving hadden opgenomen.

Doch ook in hetgeen geregeld is, zijn wij gestuit op menige bepaling, die, uit eene zorg om alles te regelen ontsproten, inderdaad het wetboek ontsiert. Ons ten minste is het niet mogen gelukken, eenig nut te zien in voorschriften als die van art. 32 en 72, die inhouden, dat de koopman zijne boeken en de makelaar zijn dagboek in eene levende taal moeten houden, of van art. 36, dat den koopman de bevoegdheid geeft, om zijne boeken door een bediende te doen schrijven. De heer Levy acht deze bepalingen niet onpractisch, daar men bij het eerste geheime teekens of raadselschrift kan op het oog gehad hebben, en hij het laatste, ofschoon niet in de wet opgenomen, ook bij ons geldend regt acht. Als de wetgever evenwel zulke mogelijkheden moet voorzien, mogt hij zijn werk, op het voorbeeld der Chinesche of Russische wetboeken, wel tot in het oneindige uitbreiden, zonder ooit den grens bereikt te hebben, waarachter niet nog een mogelijk geval verborgen ligt.

Zoo achten wij ook in art. 63, 64 en 125 de optelling van eenige der redenen, waarom eene ontbinding der dienstbetrekking tusschen den koopman en zijne bedienden, of der vennootschap onder eene firma kan uitgesproken worden, op zijn minst genomen overtollig, evenzeer als de bepaling van art. 105, dat ieder vennoot zich persoonlijk van den gang der zaken mag komen overtuigen, of die van art. 127, volgens welke in een bepaald daar aangewezen geval de voorafgaande overeenkomst der vennooten, die natuurlijk altijd de hoogste wet is (art. 90), verbindend wordt verklaard. Moge elk dezer voorschriften, op zich zelf beschouwd, allezins juist zijn (gelijk de heer L. zich steeds beijvert aan te toonen), wij zouden eenige meerdere kortheid wenschen, daar de wetgever zich behoort te bepalen tot het uitspreken der beginselen, en eene poging om alle kwestiën op te lossen alligt leidt tot verwarring, of tot de gevolgtrekking, dat het vermelden van het eene geval de ontkenning der overige in zich sluit.

Een bezwaar van meer gewigt hebben wij echter tegen het handelsregister (art. 12-14), en de veelvuldige reglementen, zoowel over dat onderwerp als omtrent de leer der vennootschappen (art. 89, 135), wier nakoming door ‘Ordnungstrafen’ wordt gewaarborgd. Mr. Levy verdedigt beide, het eerste in het belang van de snelheid

der handelsoperatiën en de zekerheid van den handel; de laatste, daar men, hoezeer ongaarne, de inmenging der policie heeft noodig geacht, om de toepassing van het beginsel te handhaven.

Wat ons betreft, zoo kunnen wij des noods begrijpen, hoe Duitschers, die hun gansche leven onder het toezigt der landsvaderlijke policie slijten, er niets stuitends in vinden, om al hun doen en laten door de regering te laten publiceren, en zich zelf bovendien bij het minste verzuim te zien straffen; volgens ons Nederlandsch gevoel behoort de handel vrij te zijn, en is elke belemmering, den handel aangedaan, een last, die niet dan door de hoogste noodzakelijkheid gewettigd wordt. Dat het wel gemakkelijk is, eene dergelijke verzameling te hebben van alle handelsfirma's, wie zal het ontkennen? Evenmin als dat de moeite, om zijn naam en verder gevorderde opgaven in het register in te schrijven, voor den eerlijken koopman zoo groot niet is. Doch hoe gering ook, een last blijft het, en een drukkende last wordt het, wanneer men den burger begint te vervolgen met onderzoekingen, of hij al dan niet zonder die formaliteiten handel gedreven heeft. Zulk een last zal den speculatiegeest uitdooven, zonder daarvoor iets anders dan een betrekkelijk gering nut in de plaats te stellen.

Daarom ook wraken wij het beroep, dat Mr. L. doet op onze openbaarheid van hypothecaire inschrijvingen. Terwijl daar toch het gevaar van geheimhouding oneindig grooter is, is de belemmering, die het verkeer wordt in den weg gelegd, niet noemenswaardig. De handel moet vrij zijn, en eene dwaasheid zoude het wezen, om met de eene hand de lasten, die den handel drukken, op te heffen, en met de andere nieuwe slagboomen daar te stellen.

Te meer afkeuring verdient het geheele voorschrift echter door de bijgevoegde strafbepaling, al is ook in den boezem der commissie niet ééne stem tot afkeuring daarvan gehoord. De wetgever, die door zijne enkele uitspraak daden strafbaar of straffeloos kan maken, behoort voorzigtig te zijn, om niet het zedelijk gevoel der natie te kwetsen, door feiten, die zedelijk geoorloofd zijn, onder de toepassing der strafwet te brengen; en vooral hier, waar eene zoo natuurlijke straf voor de hand lag, was het onnoodig en reeds daardoor verkeerd, om een maatregel van orde in de haudelswereld op gelijke lijn te stellen met de voorschriften der strafwet. Is een register noodig, waarom dan niet bepaald, dat hij, die zich niet aan de voorgeschreven reglementen onderwerpt, alleen de nadeelen zonder de voordeelen der door hem geüsurpeerde hoedanigheid zal ondervinden, evenals trouwens in art. 25, 27, 46, naast de strafbepaling is opgenomen? De straf was dan geëvenredigd aan en zamenhangende met de overtreding; en den handel was de vernedering bespaard, van zijne nalatige leden eenige dagen in het gezelschap van dieven en boeven in de gevangenis te zien doorbrengen.

Alleen met betrekking tot één punt keuren wij de hier voorge stelde strafbepaling goed, t.w. het aannemen eener bestaande firma; omdat hierdoor, als het te kwader trouw wordt gedaan, eene werkelijke valschheid gepleegd wordt, en de zedelijkheid zoowel als het openbaar belang gestoord worden. Als wij dus met der tijd een nieuw wetboek van strafregt krijgen, zouden wij een dergelijke bepaling met vreugde begroeten; overigens verkiezen wij onze vrijheid, die (zoover wij weten) nooit tot ernstige bezwaren aanleiding heeft gegeven, boven de zorgelijkheid van het Duitsche handelswetboek.

Eindelijk moeten wij nog onze bezwaren inbrengen tegen een artikel, dat ons op wetenschappelijke gronden afkeurenswaardig is voorgekomen; wij bedoelen art. 106, j^{o} 109, hetwelk bepaalt, dat de vennoot bij het einde van elk handelsjaar tot een bedrag van vier ten honderd interessen mag vorderen over zijnen inbreng, en dat de winst, na aftrek dier interessen overschietende, of het verlies, daardoor ontstaan, over alle vennooten bij hoofden (gelijkelijk) wordt verdeeld. De heer L. acht dit voorschrift hoogst practisch en aanbevelenswaardig, daar de geldinbrengende vennoot tegenover de firma als schuldeischer tegenover schuldenaar staat, wiens kapitaal zijne vruchten afwerpen moet, terwijl slechts eene verwarring met de burgerlijke maatschap bij ons tot eene andere dan gelijke verdeeling van winst en verlies heeft kunnen voeren.

Wij voor ons meenen hier het gevolg te zien van eene min juiste opvatting van het begrip der regtspersoonlijkheid, zoo teregt aan de vennootschappen toegekend. Naar onze meening toch is de vennootschap niet eene vereeniging van personen, aan welk zedelijk ligchaam alsdan elk der vennooten eene zekere som gelds ter leen geeft; in dat geval zoude zeer zeker het ligchaam interessen schuldig zijn aan de leden, en de winst gelijkelijk verdeeld moeten worden; maar behoort de definitie wel degelijk de woorden te bevatten, dat zij is eene vereeniging van personen, *die zich verbinden om iets in gemeenschap te brengen*, ten einde het daaruit ontstaande voordeel met elkander te deelen. De personen worden dus niet anders als leden aangemerkt, dan met het oog op hunnen inbreng; die vereenigde inbrengen vormen één enkel kapitaal, toebehoorende aan den persoon van het zedelijk ligchaam, en evenzeer door het begrip van eenheid beheerscht, als de personen der deelhebbers.

Zeer juist is dus de onderscheiding, door onze wet gemaakt tusschen den inbreng en de gelden, die de vennooten later aan de vennootschap ter leen geven. Terwijl zij van de laatstgenoemde interessen ontvangen, gelijk ieder ander geldschieter zoude doen, bestaat ten aanzien der eerste hunne rente juist alleen in de winst, welke zij maken, en behoort deze verdeeld te worden naar gelang van den inbreng, d.i. naar gelang van het grooter of kleiner aandeel, dat zij in het algemeene ligchaam nemen.

Doch reeds genoeg (welligt voor deze aankondiging te veel, ofschoon in een ander opzigt zeker te weinig) van dat wetboek; genoeg in ieder geval om ons oordeel te motiveren, dat het, niettegenstaande zijne gebreken, eene merkwaardige proeve van hedendaagsche wetgeving blijft; genoeg ook om den lezer dezer aankondiging het belang te doen gevoelen van de onderneming, welke de heer Levy begonnen is. Gaan wij dus thans tot ons eigenlijk onderwerp over, om dien lezer ook eenig denkbeeld te geven van de wijze, waarop de heer L. zijne taak vervuld heeft, dan mogen wij daarbij de opmerking niet achterwege laten, dat die voorstelling noodwendig zeer gebrekkig moet zijn. Immers van de acht afleveringen, waaruit het werk, blijkens den prospectus, bestaan zal, liggen slechts de beide eerste voor ons; verreweg het grootste gedeelte wacht ons dus nog en daaronder de algemeene inleiding, die natuurlijk het meest zelfstandig werk des schrijvers zal bevatten, en waaruit wij dus zijn standpunt het best zullen kunnen beoordeelen. Vooralsnog kunnen wij dus niets dan onzen oppervlakkigen indruk weêrgeven; blijken de aanmerkingen later ongegrond te zijn geweest, ons zal het des te aangenamer zijn.

Eene eerste opmerking, oogenschijnlijk eene kleine, maar die toch op de bruikbaarheid van het werk niet zonder invloed is, is deze, dat wij ongaarne den Duitschen tekst hebben gemist. Niet dat wij groote bezwaren zouden hebben tegen de wijze, waarop de heer L. dien tekst in het Hollandsch heeft overgebragt; wij hebben vertaling en origineel met elkander vergeleken, en over het algemeen komt ons de vertolking zeer juist voor. Doch bij een wetboek, waar het niet alleen om de denkbeelden, maar zeer dikwijls om de woorden te doen is, geeft ook de naauwkeurigste vertaling slechts ten halve het oorspronkelijke terug; en niemand, die eenige bepaling noodig heeft te kennen, zal onvoorzigtig genoeg zijn, om het alleen op den Hollandschen tekst te laten aankomen. Daarbij komt, dat de heer L. waarschijnlijk zelf dit bezwaar gevoeld heeft, en er in heeft willen voorzien, door de Duitsche woorden zoo letterlijk en stipt mogelijk over te brengen, waardoor zijn stijl op vele plaatsen eene onaangename stroefheid en onduidelijkheid verkrijgt. Door den oorspronkelijken tekst in zijne uitgave mede op te nemen, zoude aan al die bezwaren kunnen voldaan worden, zonder dat de kosten aanmerkelijk verhoogd werden.

Eene tweede opmerking betreft het plan van bewerking. ‘Het Duitsche Handelswetboek, *vergeleken* met het Nederlandsche Wetboek van Koophandel,’ is de titel van het werk; en inderdaad bestaat de hoofdinhoud der aanteekeningen in een onderzoek, in hoeverre iedere bepaling ook bij ons geldig is, en wat (ingeval van verschil) de redenen zijn, die den Duitschen wetgever tot zijne beslissing geleid hebben. Eene dergelijke methode moge zeer nuttig zijn, wanneer

een nieuw wetboek wordt ingevoerd, en de practicus moet opmerkzaam gemaakt worden op het verschil tusschen het nieuwe en het vroegere regt (zoo als in Asser's bekende vergelijking van het Burgerlijk Wetboek met den Code Napoléon); hier echter, waar het doel is, het gebruik van het Duitsche handelswetboek voor Nederlandsche regtsgeleerden gemakkelijk te maken, had de schrijver zich liever op een meer vrij standpunt moeten plaatsen. Mij dunkt, indien hij, in plaats van herhaaldelijk te verwijzen naar de protocollen, die zijn werk toch almede bestemd is om voor ons te vervangen, ons meer met de gevoerde beraadslagingen had bekend gemaakt; indien hij wat minder vergeleken, wat meer toegelicht had, zijn werk had aan bruikbaarheid gewonnen. De directe vergelijking met ons Nederlandsch regt kon in vele gevallen aan den lezer worden overgelaten; de vraag, wat elke bepaling beteekent, en waarom zij hare plaats in het wetboek inneemt, is hoofdzaak, en had meer op den voorgrond moeten gesteld worden.

Eindelijk hadden wij gewenscht, dat de schrijver zich ook tegenover het wetboek zelf op een meer onafhankelijk standpunt had geplaatst, m.a.w. wat meer zelfstandige critiek had uitgeoefend. Wij bedoelen daarmede niet, dat hij het Duitsche wetboek minder ten koste van het onze had moeten verheffen; critiek behoeft niet altijd afkeuring te zijn, en er is geene reden denkbaar, waarom die des schrijvers hem niet tot dezelfde resultaten zou kunnen leiden als de commissie, die de voornaamste regtsgeleerden onder hare leden telde. Maar wat wij verlangen is dit, dat hij zich nu en dan had geabstraheerd van den voor hem liggenden tekst, om den lezer te voeren op het gebied dier wetenschap, die aan geen wetboek, aan geen land ter wereld gebonden is. Dat hij ons de resultaten dier wetenschap uit de bronnen zelf had doen afleiden, en den weg aangewezen, welken zij heeft afgelegd en waarop zij zich verder moet ontwikkelen, behoudens zijne bevoegdheid, om daarna terug te komen op de door hem behandelde wetgeving, en lof of berisping, naar zij verdiend werden, uit te deelen. De verdienste der Duitsche wetgeving ligt boven alles in hare wetenschappelijkheid, en de schrijver die haar bij het Nederlandsche publiek (dat slechts een verwijderd practisch belang bij de zaak heeft) introduceert, behandelt haar niet regtvaardig, wanneer hij wijst op partiële verbeteringen, doch hare hoofdverdienste in de schaduw laat.

Onze aanmerkingen komen dus in de hoofdzaak daarop neder, dat wij, in plaats van de bloote vergelijking der onderscheidene voorschriften, voor het dagelijksch gebruik meerdere verklaring, voor de wetenschappelijke waarde van het werk eene meer ruime en algemeene behandeling wenschelijk hadden geoordeeld. Wij kunnen niet nalaten den schrijver daarbij te wijzen op het voorbeeld van

Mr. S. Vissering, die in zijn ‘Wisselregt der XIX^{de} Eeuw’ voor een gedeelte van het handelsregt dezelfde taak op zich genomen heeft, welke hij zelf thans voor de overige deelen vervult, en wiens geschrift ons dan ook bij het lezen van het werk van Mr. Levy herhaaldelijk voor den geest stond. Was het onbillijk, dit werk aan zulk een maatstaf te toetsen? Ik geloof het niet, daar beide geschriften, wat hun onderwerp betreft, inderdaad als één geheel behooren beschouwd te worden.

Wij zouden thans nog tot eene beschouwing der afzonderlijke aanteekeningen kunnen overgaan, doch zouden daardoor vervallen in het behandelen van bijzondere kwestiën, die, waar het om den algemeenen indruk van het werk te doen is, onverschillig zijn. Wij laten het te eerder, daar reeds enkele gevoelens van Mr. Levy ter sprake gebragt zijn, maar mogen niet eindigen, zonder, gedachtig aan onze eigen opmerking, dat eene critiek niet alleen afkeurend behoort te zijn, ook te wijzen op de verdiensten, die het werk van dien schrijver ons voorkomt te bezitten.

Beschouwen wij dus nog eenmaal de voor ons liggende afleveringen, dan brengen wij alle hulde aan de naauwgezette en zorgvuldige bewerking, waarvan zij overal de bewijzen dragen. Zien wij slechts de methode over het hoofd, dan erkennen wij volmondig, dat de inleidingen aan het hoofd der titels en de aanteekeningen op ieder artikel met naauwkeurigheid zijn bewerkt, en den schrijver op zijn standpunt moeijelijk eene tekortkoming kan worden ten laste gelegd. Ik geloof althans niet, dat er eenig voorschrift in het wetboek is te vinden, waarbij niet de daarmede overeenkomstige of strijdige bepalingen van het Nederlandsche, Fransche of Pruissische handelsregt juist en volledig worden opgegeven, tegelijk met de uitspraken der meest gezaghebbende schrijvers over elk punt. Verlangt dus iemand bij een bepaald punt te weten, wat daaromtrent in elk der genoemde landen regtens is, en waar hij daarover nadere inlichtingen kan bekomen, het werk van Mr. Levy zal hem eene nuttige handleiding zijn, die hij niet onvoldaan ter zijde zal leggen.

Voor hen dus, die om de nieuwe wetgeving te leeren kennen, eene dergelijke meer mechanische vergelijking met andere regten nuttig achten, heeft de heer Levy een zeer verdienstelijken arbeid verrigt; voor hen, die het Duitsche wetboek in zijne wezenlijke waarde willen leeren op prijs stellen, zijn eene zelfstandige bearbeiding en eigen onderzoek der bronnen nog geenszins overtollig geworden.

P.R. FEITH.

***De Vestingoorlog en de Vestingbouw in hunne ontwikkeling beschouwd, door J.K.H. de Roo van Alderwerelt*, 1ste *Luitenant bij de Grenadiers. Te 's Gravenhage, bij M.J. Visser*. In gr. 8°, VIII, 465 en 32 blz.; met 4 uitslaande platen. Prijs ƒ 5,50.**

Met innig genoegen voldoen wij aan de uitnoodiging van de geeerde Redactie van dit Tijdschrift, om van bovengenoemd werk eene beoordeelende aankondiging te leveren, ten eersten omdat het zonder overdrijving als een zeer degelijk boek over een voor ingewijde en leek allerbelangrijkst onderwerp gelden mag, - ten anderen, omdat het ons juist wegens zijne degelijkheid de gelegenheid aanbiedt, er bij herhaling met klem op te wijzen, hoe onverantwoordelijk het wezen zou met karige hand te voorzien in de wetenschappelijke opleiding van hen, die zich tot den rang van officier voorbereiden. Hoe beperkter het aantal troepen is, dat men als staand leger in dienst meent te kunnen houden, des te meer moet men er naar streven het kader van officieren en onderofficieren te verbeteren, te veredelen door verlichting en beschaving. Aan de geenszins altijd naar behooren gewaardeerde hervormers van het militair onderwijs in ons midden, aan de niet levendig genoeg te betreuren *tweeéénheid* Seelig en Delprat, was dit doel bij al hunne worstelingen tegen bekrompenheid en onverstand onafgebroken voor oogen, en nog is het ons een ware wellust er aan te denken, hoe in het glans-tijdperk van hun bestuur de vruchten hunner zoo voortreffelijke, op algemeene ontwikkeling van verstand en hart berekende en met echt vaderlijke zorg in toepassing gebrachte beginselen zelfs de aandacht trokken van hen, die, toegerust met de veelzijdigste kundigheden, doch zelve vreemd aan al wat leger heet, steeds met onverholen bewondering terugkeerden uit den kring van officieren, die hunne studiën aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda hadden voldongen[1]. Verre zij

1 En dán die *gedwongen studie in afgebakende richting*, zal wellicht menigeen in arren moede uitroepen, is zij ook eene lichtzijde van het militair onderwijs? Het is hier de plaats niet in 't breede te betoogen, in hoe ver de vorming tot degelijk krijgsman eene v o l k o m e n *vrijë studie* toelaat; het zij hier voldoende met een enkel woord aan te stippen, dat veelzijdigheid van ontwikkeling juist in den geest der Heeren Seelig en Delprat lag, dat *zij* er steeds op uit waren die onbekrompenheid van opvatting in 't onderricht aan het onderwijzend personeel in te scherpen, en dat de op hunne aanwijzing vervaardigde en, mede buiten het leger, voortdurend op hoogen prijs gestelde handleidingen dan ook nog ruimschoots van die onbekrompenheid getuigen.

het trouwens van ons te beweren, dat ook niet bij de korpsen zelve degelijke officieren kunnen gevormd worden; officieren, die zelfs aanvankelijk in dienst vaak beter voldoen dan zij, die als kadet hunne opleiding genoten, en volgaarne erkennen wij, dat van de Militaire Akademie zelve niet zelden ook officieren van slechts zeer middelmatig gehalte in de rijën van het leger werden opgenomen; maar stellig zal men aan ons ook moeten toegeven, dat bij de korpsen geenszins in dezelfde ruime mate gelegenheid bestaat tot het aankweeken der veelzijdigste kundigheden, als bij eene instelling, waarbij alles hierop is ingericht, en dat ook zij, die zich door goed gedrag en onafgebroken dienstijver de toelating tot den cursus bij de korpsen waardig maken, niet altijd eene zoo degelijke voorbereidende opleiding en opvoeding genoten hebben, als eigentlijk alleen hun de vereischte vatbaarheid voor de duurzame indrukken van echt wetenschappelijke vorming kan bijzetten. Het is dan ook te betreuren, dat men eerst uit eene allernoodlottigste bezuinigingswoede de hoofden van ons krijgsbestuur gedrongen heeft tot het wegsnocijen van alle loten, die op het gegeven oogenblik niet volstrekt onontbeerlijk schenen, en dat deze later, toen het verderfelijke dier besnoeijing bleek en de lust voor den officiersrang onder de jongelieden uit den beschaafden burgerstand, bij de ruimer ontwikkeling der middelen van ons volksbestaan, nagenoeg geheel dreigde uit te dooven, geen ander redmiddel ter aanvulling van het officiers-kader meenden te kunnen of mogen aangrijpen, dan eene vergemakkelijking van de opleiding voor het officiers-examen bij de korpsen, soms zelfs ten nadeele van hen, wier ouders zich ten wille van eene zorgvuldiger opleiding bij de Akademie groote geldelijke opofferingen getroostten. Gelukkig beginnen zich thans weder meer en meer stemmen te doen hooren voor het onontbeerlijke eener centrale rijks-instelling tot het vormen en voltallig houden eener kern van officieren, die niet alleen als toonbeelden van dienstijver en bedrevenheid kunnen gelden, maar tevens het talent bezitten hunne bekwaamheden, door geschriften of mondeling onderwijs, in steeds wijder kringen aan tijdgenooten en jongeren meê te deelen; en dubbel gelukkig achten wij de omstandigheid, dat juist thans weder aan 't hoofd der Kon. Militaire Akademie iemand geplaatst is, wellicht meer dan eenig ander doordrongen van de verdiensten der beide mannen, die door Z.M. Willem I, met diens gewoon schrander doorzicht, tot de hervorming van het militair onderwijs in ons midden werden uitverkoren, en waarschijnlijk ook meer dan eenig ander in staat met de door hen ruimschoots gestrooide, doch niet altijd genoegzaam verzorgde zaden te woekeren tot heil van 't leger, en diensvolgens ook tot heil van 't gansche vaderland.

In een opzettelijk vertoog na te gaan, welken invloed de Militaire Akademie te Breda, zoo door hare leerboeken als door hare kwee-

kelingen, op de vorming van het leger zelf en op de waardering van den krijgsman, zelfs bij den stokburger heeft uitgeoefend en nog uitoefent, zou voorzeker geene ondankbare taak wezen, welke wij ernstig hopen dat spoedig door eene bekwame pen vervuld zal worden. Het werk van den Heer de Roo, over den vesting-oorlog en den vestingbouw in hunne ontwikkeling beschouwd, zou stellig daarbij eene eervolle plaats innemen[1], vooral ook als bijzonder geschikt den oningewijde tot eene juister waardering van de inrichting, de verdediging en den aanval van sterkten en verschansingen te brengen, en uitmuntend berekend om niet alleen den leek, maar ook, helaas! nog de meerderheid der krijgslieden voor goed in te scherpen, dat de ‘inrigting eener vesting, het *passieve* element bij de verdediging, van veel *minder* belang is dan het *actieve* element, de moed en de geestkracht en de bekwaamheid der verdedigers (blz. 173).’ Gulden woorden, bijaldien zij slechts niet worden misverstaan; leidden zij tot veronachtzaming van het passief element der verdediging, voorzeker zou hunne strekking verderfelijk moeten heeten, doch allerheilzaamst daarentegen kunnen zij werken, indien men

1 In de overtuiging, dat de Schrijver ons de volgende opmerkingen zal ten goede houden, meenen we niet te mogen nalaten te wijzen: op de niet zeer zorgvuldige *zinscheiding*, soms aandruischende tegen den ons Nederlanders eigen zinbouw, - op de zonderlinge *spelling* van enkele *basterdwoorden* (bijv. *fachinen* in stede van *fascines*, als van het Latijnsche *fascis*, een bundel; *gefungeerd*, in plaats van *gefingeerd* van *fingere*, verdichten, enz.), - op de juist niet zeer heusche slotaanmerking (blz. 32 der Aanteekeningen), waarvan de inkleeding althans minder onbetamelijk had kunnen zijn, terwijl het bovendien den Schrijver zeer goed bekend kan wezen, dat dergelijke bejegeningen in den regel niet zoozeer aan 't Hoofd, den natuurlijken bevorderaar van alle ontwikkeling, dan wel aan de *apathie* der minderen in de verschillende ministeriëele bureaux te wijten zijn. Bij de groote, onzes inziens te groote, bescheidenheid van den Schrijver op blz. 28 der Aanteekeningen, met betrekking tot de opgave zijner hoofdbronnen, steekt de vinnige toon der slotaanmerking al zeer sterk af: dier eenige lichtzijde is, dat zij met open vizier geschiedde. Elk officier, en vooral een Nederlandsch, de vertegenwoordiger eener door hare openheid bekende natie, moest het toch beneden zich achten *anonym* op te treden, en we houden er ons van overtuigd, dat bij zorgzame overweging van de schandelijke misbruiken, welke van de anonymiteit kunnen gemaakt worden en niet zelden ook gemaakt werden, geen Nederlandsch officier ooit verlangen zou, dat zijne naamteekening achterwege blijve. *Anonymiteit*, die kanker eener vrijë drukpers, zal trouwens wel het minst van allen behoeven te worden geduld in eenen Staat, waar serviliteit gelukkig nog steeds als eene woekerplant mocht gelden, en een ieder open voor zijne meening kon en durfde uitkomen, dewijl de machthebbenden er tot nog toe aan *gewoon* waren (en naar we hopen en vertrouwen voortdurend zullen blijven), de waarheid rondom hen onverholen te hooren verkondigen; maar zoo ergens, zij dient geweerd te worden uit de rijën van hen, die bij voorkeur aanspraak maken op ridderlijkheid in taal en daad, - van hen, die trouw zwoeren aan Oranje, voor ieder rechtgeaard Nederlander het zinnebeeld der *ware* vrijheid, aartsvijandin van willekeur en bandeloosheid.

er uit begrijpt, dat het niet genoegzaam is eene versterking naar alle regelen der kunst op te werpen en te voltooijen, maar dat het er vooral op aankomt tot de verdediging dier versterking goede troepen en wel in de eerste plaats bekwame, ervaren, geestkrachtvolle en tegen alle vermoeijenissen en ontberingen bestande aanvoerders te bestemmen. De bevelhebber eener sterkte en zijne rechterhand, zijn oog, zijn tweede ik, de kommanderende officier der Genie, moeten bepaald menschen zijn in de volle kracht huns levens, en talloos zijn de voorbeelden tot staving van de waarheid van dit beginsel. Hoe jammerlijk het ten onzent verwaarloosd werd, leert menig bladzijde der geschiedenis, en hoe men 't bij den besten wil voor als nog bij ons in toepassing zou kunnen brengen, is ons en hoogst waarschijnlijk velen met ons een raadsel. Het is waar, men bevindt zich te dien aanzien bij de Infanterie kennelijk op den weg der verbetering, maar bij de Genie?![1]. In 't belang van den individu zelven moge het zijn, dat een officier bij dat wapen meer dan bij eenig ander in dienst kunne vergrijzen, daar het in vredestijd bij hem doorgaans meer op het hoofd dan op het ligchaam aankomt; maar stellig is zulks strijdig met de ware belangen van het leger, en dus ook met die van het land. Geenszins echter zou het in ons doel liggen, van de ondervinding en bekwaamheid der ouderen van jaren geen partij te trekken; neen, alleen zouden we wenschen den werkkring van het Korps Ingenieurs, o.a. door er eene herziening van 't kadaster aan op te dragen en het met de uitvoering van alle openbare werken, als: sluizen, vaarten, wegen, bruggen en wat meer van dien aard zij, *binnen* den kring eener vesting of linie te belasten[2], derwijze te zien uitgebreid, dat men in oorlogstijd steeds over eene ruime keus van bekwame en krachtvolle officieren voor den eigentlijken vestingoorlog beschikken kon. Degelijke officieren van den generalen staf, adjudanten, administrateurs en wat daaraan verknocht is, laten zich des noods te midden van het krijgsgewoel uit alle wapens vormen, doch ware ingenieurs niet. *Ware* ingenieurs, herhalen wij, omdat we met den Hr. de Roo (blz. 260) eenen Fourcroy, dat voorbeeld van stelselmatige bekrompenheid in den vestingbouw en den vestingoorlog, en natuurlijk ook diens geestverwanten, als zoodanig met alle kracht wraken.

1 Weinige dagen nadat deze aankondiging voltooid werd, deed de Staats-Courant zien, dat men op de belangen van het Korps Ingenieurs, Mineurs en Sappeurs, ook bij hooger hand de aandacht gevestigd hield; eene spoediger plaatsing van dit opstel, dan gebrek aan ruimte veroorloofde, ware dan ook ten gevalle der *actualiteit* wenschelijker geweest.

2 Tegenwoordig heerscht hieromtrent toch op vele plaatsen nog eene noodelooze en tot verwarring en omslachtigheid voerende afscheiding.

De genie-officier toch, die zich door lijnen en stelsels laat beheerschen en de juistheid van blik, de scherpzinnigheid van opvatting, de veêrkracht van handelen ontbeert, om ten allen tijde zijne gedachten en werken te vereenzelvigen met het terrein en de ter zijne beschikking gestelde verdedigingsmiddelen, is geen waar ingenieur; maar hoe de Nederlandsche officier, geslagen als hij onvermijdelijk is in 't gareel eener in administratieve vormelijkheid uitgeleerde en in dit opzicht dan ook bepaald voorbeeldige bureaukratie, op den duur de zelfstandigheid in denken en handelen zal kunnen behouden, welke tot eene behoorlijke, waarlijk geniale vervulling zijner veelomvattende taak een volstrekt vereischte heeten mag, is een vraagstuk, welks beantwoording wij gerust aan het oordeel van den lezer, hij zij dan een leek of een deskundige, meenen te kunnen overlaten.

Onzes inziens heeft dan ook de Schrijver verzuimd, aan zijn zoo voortreffelijk werk een hoofdstuk toe te voegen, waarin door hem werd aangewezen, met welke eigenaardige bezwaren men bij de schepping en verwezentlijking van een goed stelsel van passieve verdedigingsmiddelen te kampen heeft in ieder land, doch bepaald in 't onze, waar kleingeestig provincialisme, benepen karigheid, bekrompen schoolschheid en jan-salieïg gezeur om strijd hun verderfelijken invloed deden gelden op de ware belangen van 's lands weêrbaarheid. Bij eenen herdruk, en we hebben nog te hoogen dunk van den studielust in ons leger dan dat we hieraan zouden wanhopen, kan dan ook de Schrijver den tijdgenoot geen grooter dienst bewijzen, dan door op zijn uitmuntend pleidooi ter gunste eener echt-geniale toepassing van de ingenieurwetenschap de kroon te zetten, door met tal van voorbeelden aan te toonen, hoe we nog heden lijden aan de gevolgen van de strijdige belangen der verschillende feitelijk souvereine gewesten en stemhebbende steden, - van den kleinhandelaars-, geenszins echten koopmans-geest onzer voorvaderen om alle oorlogsuitgaven te beknibbelen, zoodra de roê was opgeborgen, alsof met een leger straffeloos eveneens gehandeld kan worden als met stapelgoederen, die meestal telken oogenblik kunnen worden aangevuld of aangevoerd, naarmate zulks den belanghebbende gelust, - van de bekrompenheid in inzicht onzer staatsmachten, waarbij de meeste leden der verschillende Statenvergaderingen er steeds op uit waren hun haan koning te doen kraaijen, al was ook de zaak zelve, namelijk de vesting-oorlog en de vestingbouw, hun volkomen vreemd, - van de geringe degelijkheid der actieve strijdkrachten, telkens wanneer eene oorlogsbui aan den staatkundigen gezichteinder kwam opdagen, of zou men soms veel heil kunnen verwachten van een leger, waarbij zich o.a. in 1731 eene kompagnie bevond, waarvan bij eene onverhoedsche inspectie alleen de kapitein en diens oppasser werkelijk bleken aanwezig te zijn; en hoe 't zelfs onder eenen de Witt ge-

steld was, heeft J. van Lennep ons in zijne Elisabeth Musch naar 't leven geschilderd. Misschien trouwens meenen velen, dat in onzen tijd, nu alles zooveel vormelijker beheerd, zooveel geleidelijker geregeld is, en de parlementaire beraadslagingen over alle zaken een zoo helder licht verspreiden, dergelijk vertoog voor onze wetgevers en bestierders geen volstrekte behoefte meer is, om ten spiegel voor de toekomst te strekken; eene geringe uitbreiding van 't bedoelde hoofdstuk tot op onze dagen zou echter, hoe beknopt ook, vermoedelijk meer dan voldoende zijn, hen uit dien zoeten waan te doen opschrikken, bijaldien er namelijk geen geld en wel veel geld meê gemoeid ware: nu echter duchten wij nog altijd eene allerbetreurenswaardigste stokdoofheid te dien aanzien en vreezen, dat zelfs de talentvolste schrijver alle krachten zal moeten inspannen, om den kruimelgeest en den laplust onzer dagen te bezweren; en toch, zoo lang niet ieder burger, doch vooral elk onzer volksvertegenwoordigers doordrongen is van de waarheid der stelling, dat *veroudering* van het staande leger, als kern onzer actieve strijdkrachten, en *verkruimeling* der middelen ten bate van het passieve element van 's lands weêrbaarbeid, of wel de vestingen en liniën, in het oogenblik des gevaars onvermijdelijk de noodlottigste gevolgen zullen na zich slepen, zoo lang zal het zelfs voor den bekwaamsten, den geniaalsten Minister van Oorlog eene Atlas-zware, zoo niet te zwaar eene taak blijken, 's lands weêrbaarheid op hechte grondslagen te vestigen.

Het werk van den Heer de Roo is trouwens, zelfs zonder dit hoofdstuk, wellicht meer dan eenig ander geschikt, ook den leek over de werkelijke behoeften voor eene krachtdadige verdediging van ons onafhankelijk volksbestaan de oogen te openen[1]. Geleidelijk en voor een iegelijk verstaanbaar, deelt de Schrijver de uitkomsten van zijn onderzoek meê, terwijl hij zich heeft weten te vrijwaren voor eene steeds onwenschelijke afmatting van den lezer, door zijne gevolgtrekkingen altijd op den man af te maken en deze niet in eene zee van vóór en tegens te verdrinken. Sommigen mogen iets tegen den beslissenden toon van enkele gevolgtrekkingen hebben, omdat zij zich met de uitspraak van den Schrijver niet geheel kunnen vereenigen, en ook wij zouden b.v. niet gaarne diens waardering van de nieuwere, nog niet werkelijk beproefde Duitsche bevestigingswijze in allen deele willen onderschrijven, als onzes inziens bepaald te gunstig; wij voor ons evenwel achten die vlijmscherpe beoordeeling juist eene verdienste te meer, daar het stellig voor den nietdeskundigen lezer minder verwerpelijk is, dat hij nopens eene of

1 De afdeeling '*Kriegswesen*' uit den zoo keurigen *Bilder-Atlas* van Heck (bij Brockhaus te Leipzig omstreeks 1849 uitgegeven) zal, bij de lezing en beoefeuing van het hier aangekondigd werk, uitstekende diensten kunnen bewijzen.

andere bijzaak eenen min juisten indruk bekomt, dan dat hij tusschen ontelbare bedenkingen wordt heen en weêr geslingerd en in eenen doolhof van opvattingen verward geraakt, die hem zelfs beletten zich van de hoofdzaken een duidelijk en zuiver beeld voor den geest te halen.

De Schrijver heeft begrepen, de ontwikkeling van den vestingoorlog en vestingbouw te kunnen verdeelen in vier tijdvakken, en wel:

1°. vóór de aanwending van het geschut in den vestingoorlog;

2°. tot aan de belegeringswijze van Vauban;

3°. tot aan de Fransche omwenteling van 1789;

4°. tot op onze dagen.

In het eerste tijdvak beschouwt de Schrijver achtereenvolgens de armborsten en katapulten, den stormram, den stormhaak en de muurboor, de stormladders en stormtorens der Ouden, - geeft verder eene beknopte beschrijving van dier vestingbouw (Biturica of Bourges, Karthago en Jerusalem) en van dier legers, alsmede van de belegeringskunst in haren bloeitijd tusschen Alexander den Veroveraar en Augustus met dier zoo weidsche circum- en contravallatieliniën (bijv. vóór Plataeae en Alesia). Hierop overgaande tot de eigentlijke belegeringen, geeft hij een kort overzicht van die van Selinuntus, Saguntus, Jotapat, Halikarnassus en Tyrus, waarmeê hij op bladz. 35 zijne beschouwingen over den vestingbouw en den vestingoorlog der oudheid besluit. De volgende 8 bladzijden worden gewijd aan een wel wat al te beknopt overzicht van de legers, de belegeringswerktuigen en den vestingbouw in de middeleeuwen, waarbij hij den aanval en de verdediging der vestingen nader toelicht door de lotgevallen van Dyrrachium, Jerusalem en Carcassonne. Opmerking verdient vooral hetgeen de Schrijver aan 't slot van dit tijdvak nopens de verhouding van den aanval tot de verdediging mededeelt.

Het 2de tijdvak opent de Schrijver met de invoering van het geschut in den vestingoorlog en 't gebruik en de inrichting daarvan tot in de eerste helft der 16de eeuw. Vervolgens beschrijft hij de wording en bewapening der staande legers en zoowel dier invloed als dien van 't geschut op de belegeringskunst en den vestingoorlog in het algemeen; doet achtervolgens de Italiaansche, Nederlandsche en Vaubansche versterkingsmanier kennen, - licht door tal van voorbeelden de ontwikkeling der belegeringskunst toe, en eindigt ook dit tijdvak (blz. 45-174) met eenige hoogstbelangrijke beschouwingen nopens de verhouding tusschen den aanval en de verdediging van vestingen en sterkten.

In het 3de tijdvak (blz. 175-266) bepaalt de Schrijver zich, na eenige inleidende opmerkingen nopens de samenstelling der legers omstreeks het laatst der 17de eeuw, in de eerste plaats tot eene

uitgewerkte parallel tusschen Vauban en Coehoorn als aanvallers van vestingen en als vestingbouwkundigen, waarbij door hem overtuigend betoogd wordt, dat Coehoorn in het laatste opzicht verre boven zijnen tegenstander en mededinger stond, en steeds het vóór en ná hem dikwerf verzaakt voortreffelijk beginsel voor oogen hield, dat de verdediger offensief moet te werk gaan en zich geenszins tot eene passieve verwering beperken mag. ‘Om de groote sterkte van zijne tracé's met juistheid te kunnen schatten,’ zegt de Schrijver, ‘moet men zijn werk zelf lezen, en de zoogenaamde “attaques” nagaan, welke hij op elk zijner tracé's laat verrigten en waarbij hij tevens aanwijst hoe de verdediger, door veelvuldig gebruik te maken van mijnen en kleine aanvallen (*retours offensifs*), den belegeraar, als deze eenmaal zoo ver is gekomen, dat hij de verschillende deelen der vesting zelve moet aanvallen, in zijnen voortgang stuiten kan. - Het streven van elken verdediger moet altijd wezen, den vijand zoo weinig ruimte mogelijk te laten en zelf een groot front te behouden om den aanvaller te bestrijden, en dit moeijelijk vraagstuk is door Coehoorn uitmuntend opgelost (blz. 233).’ - Dat Coehoorn daarentegen als aanvaller van vestingen voor Vauban moest onderdoen, wordt door den Schrijver billijkerwijze erkend, ‘vooral omdat hij door geweld trachtte te verkrijgen, wat Vauban door kunst zocht te bereiken. Coehoorn's stelregel in dezen was om de vesting te overstelpen met geschutvuur, vooral met worpvuur, en dán, zoodra mogelijk, te stormen, al was het dan ook te voorzien, dat die bestorming veel menschenlevens kosten zou. Hij staat dus lijnregt tegenover Vauban, die de groote uitwerking van het geschut meer door eene betere aanwending dan door groote massa's trachtte te verkrijgen, en die - uiterst spaarzaam met het bloed van den soldaat - nimmer door eene bestorming zijn doel zocht te bereiken, wanneer hij door het geschut en het graven hetzelfde resultaat verkrijgen kon (blz. 217).’ Als verdedigers van vestingen eindelijk, is er geen onderlinge vergelijking mogelijk, daar Vauban nooit in persoon eene vesting verdedigde, terwijl Coehoorn ook daarin ten jare 1692 binnen het kasteel van Namen, zelfs tegenover zijnen grooten mededinger, die als aanvaller optrad, grooten roem verwierf. - Het ging geruimen tijd echter met hem even als met vele andere groote mannen, waarop wij Nederlanders mogen bogen: werd een Vondel en diens echt nationaal tooneeldicht verdrongen door eenen Rotgans en de Fransche school; Coehoorn's naam werd, toen Fransche taal, Fransche zeden en Fransche modes aan alle Hoven den boventoon kregen, door zijnen landgenoot steeds ná Vauban, ja zelfs vaak ná diens bekrompen navolgers genoemd. Vauban toch, hoe verdienstelijk ook, legde bereids in al wat hij ontwierp en volvoerde de kiem eener meetkunstige vormelijkheid, welke in 't serviele Frank-

rijk weldra welig opsloeg, en het aanzijn schonk aan de School van Mezières met haar Front Moderne, wier doopheffers en reivoerders, Cormontaigne en Fourcroy, langen tijd als koryphaeën van waar genie werden opgehemeld, doch thans te recht meer en meer gelden als toonbeelden van eenzijdige bekrompenheid. De Schrijver heeft zulks op bladz. 248 en volgg. dan ook met klem doen uitkomen, en we meenen den lezer geene ondienst te doen, zijne kritiek eenigzins *in extenso* meê te deelen:

'De Fransche ingenieurs, die op Vauban volgden, waren echter van een ander gevoelen. Zij stelden bij den vestingoorlog, het levende element, den moed der troepen, de kunde en de geestkracht der bevelhebbers, op zijde, om alleen waarde te hechten aan het doode element, de muren en de wallen, en terwijl de vestingbouw nooit besproken mag worden dan in verband met den vestingoorlog, maakten zij tusschen die beide deelen der krijgswetenschap eene strenge afscheiding, als waren het twee afzonderlijke wetenschappen. Tot welke dwaasheden die wijze van beschouwing, die heden ten dage, ook in ons land, soms nog wordt aangetroffen, aanleiding gaf', is gereedelijk in te zien, wanneer men bedenkt, dat de leer van enkele vestingbouwkundigen uit het begin der 17de eeuw, als nam de sterkte eener vesting steeds met het aantal harer zijden toe, en als kwam het vooral op eene wiskunstige juistheid van de grootte der hoeken en de lengte der lijnen aan, in het midden der 18de eeuw als onomstootbaar gold. 'Zoo vervormde men allengs de kwestie van tracé en profiel - eene kwestie, die door eenig nadenken, en, voor zooveel daarbij van berekening sprake behoeft te wezen, door enkele eenvoudige berekeningen kan opgelost worden - tot een ingewikkeld wiskunstig vraagstuk, en maakte van den vestingbouw eene soort van geheimzinnige wetenschap.

Maar juist dat geheimzinnige trok het algemeen aan; en daar het hier slechts de oplossing scheen te gelden van wiskunstige moeijelijkheden, achtte een ieder, die eenige kennis van wiskunde had, zich bevoegd om zich met vestingbouw af te geven: een wiskunstenaar, meende men, was van zelf een ingenieur. Honderde menschen, die volstrekt geene krijgskundige kennis bezaten, zetten zich nu in de 17de en 18de eeuwen aan de teekentafel om eene nieuwe schikking van lijnen en hoeken voor een vestingfront te bedenken, en kwamen dan, na veel passen en meten, met eene versterkingsmanier voor den dag, die gedrukt en uitgegeven, ja, waarlijk, soms in toepassing werd gebragt. Op die wijze werd de vestingbouw eene zuivere wiskunstige en op zich zelf staande wetenschap, en kon men zich geen groot vestingbouwkundige voorstellen, die niet een of meerdere stelsels, wij zouden haast zeggen, *recepten* voor de bevestiging had uitgevonden. Waar zoodanig de

geest was van het algemeen, kan het juist geene verwondering baren, dat de mannen van het vak, de ingenieurs, er toe gebragt, werden om den vestingbouw altijd op zich zelven te beschouwen, en zoodoende aan het doode element in den vestingoorlog, de vesting namelijk, eene te groote waarde toe te kennen.

Eenmaal op dien verkeerden weg, ging de zaak van erger tot erger. Na lang berekend te hebben hoe groot een schouderhoek, hoe groot eene flank moest wezen, gingen de ingenieurs eindelijk aan het berekenen, hoe lang eene vesting wederstand kon bieden, die volgens dit stelsel, hoe lang eene andere, die volgens dat stelsel was gebouwd, en zij zouden het, gelooven wij, tamelijk euvel hebben opgenomen, indien eene vesting zich eens langer verdedigd had dan zij hadden berekend. De groote man in dit opzigt was Cormontaigne, een fransch ingenieur, die(n) het anders waarlijk niet aan kennis en ondervinding van den vestingoorlog ontbrak, maar wiens eenzijdige wijze van beschouwing juist daarom te grootere afkeuring verdient. Hij maakte, op het voetspoor van Vauban, die daarmede echter, gelijk wij weten, eene geheel andere bedoeling had, gef(i)ngeerde belegerings-journalen, waarbij hij naauwkeurig uitrekende hoeveel tijd de aanvaller noodig had voor elk zijner werkzaamheden, en daaruit bepaalde hij dan den tijd van duur van het beleg der betrokkene vesting. Men noemde dit de *Analyse der vestingen*, en door middel van deze Analyse meende men de sterkte van eene vesting te kunnen bepalen, en die van alle bestaande of nog te maken versterkingsstelsels onderling te kunnen vergelijken. De zaak was dus zeer eenvoudig: wilde men twee stelsels of twee vestingen met elkander vergelijken, dan maakte men slechts eene Analyse of eene zoogenaamde *vergelijkings-schaal*, en de uitkomst der berekening wees dan van zelf de betrekkelijke sterkte der stelsels of vestingen aan. Op die wijze berekende Cosmontaigne dan ook, dat zijne vestingen het 34 dagen konden uithouden, terwijl eene vesting, op de oude Vaubansche wijze versterkt, volgens hem, slechts 22 dagen weêrstand kon bieden, waaruit hij dan ook verder zeer natuurlijk het besluit trok, dat het door hem bevestigde Metz als een meesterstuk moest beschouwd worden.

Fourcroy, 1^{e} inspecteur-generaal der fortificatiën in Frankrijk, die tijdens en na Cormontaigne leefde, overdreef nog de berekening van Cormontaigne en maakte de zaak geheel en al belagchelijk. In een zeer gebrekkig werk, dat hij uit naam van de opper-officieren van het wapen der genie uitgaf, doch later door velen van hen gedesavoueerd werd, en waarin de armoede en het onverstandige der denkbeelden zich trachten te verbergen onder eene soort van geheimzinnig geleerde taal, stelde hij als regel, dat de waarde van eene plaats voorgesteld wordt door het weêrstandavermogen, op de

wijze als Cormontaigne dat berekende, gedeeld door de onkosten, welke hare bouw gevorderd had, - want, zeide hij, eene versterkingsmanier is te beter, naarmate zij meer lijdelijke sterkte heeft en minder kost, en staat derhalve in regte reden met de sterkte en in omgekeerde reden met de kosten. Het quotient, hetwelk hij op de bovenbedoelde wijze verkreeg, noemde hij het *Moment* van eene versterkingsmanier of van eene vesting, en twee plaatsen, waarvan de eene, volgens de gemaakte berekening, zich 3, de andere zich 30 dagen kon verdedigen, maar waarvan de eene 1 millioen, de andere 10 millioen had gekost, hadden dus hetzelfde Moment (3/1000000) en dus ook, als vesting, dezelfde waarde (blz. 249-251).'

'Nu ontbrak het' (bladz. 259) 'wel niet in Frankrijk aan kundige genie-officieren, die het gebrekkige van het Front Moderne zeer goed inzagen, en volkomen overtuigd waren, dat het volstrekt niet voldeed aan de eischen van den tijd, maar zij durfden daartegen hunne stem niet verheffen. Het ingenieur-korps toch stond toenmaals in Frankrijk onder zoodanig strenge discipline, en werd met zoodanige willekeur bestuurd, dat de officieren naauwelijks denken mogten zonder toestemming van den Chef, en teregt werd aan Fourcroy, die met zijne geestverwandten verkondigde "*qu'après Cosmontaigne toute nouveauté en fortification était preuve convaincante de l'ignorance de son auteur*" den bijnaam gegeven van *l'éteignoir* (*den domper*). De bekrompen denkbeelden dier menschen bleven zoodoende in Frankrijk als evangelie gelden, en de omstandigheid, dat Frankrijk toenmaals nog in alles den toon aangaf - welligt ook het zelfvertrouwen, waarmede de Fransche ingenieurs hunne gebrekkige voortbrengselen als meesterstukken voorstelden - waren oorzaak, dat men ook in het buitenland - ja zelfs in het vaderland van Coehoorn - hunne hoogst middelmatige gewrochten als ware kunststukken bleef beschouwen.'

Wat fellen kamp een Montalembert te verduren had, toen hij, een kavallerie-officier, het waagde de onvolkomenheid van het Front Moderne te betoogen, laat zich gereedelijk bevroeden wanneer men verneemt, dat Montalembert's geschriften 11 lijvige deelen in folio met 165 keurige en uitgewerkte platen beslaan, en dat hiervan ongeveer de helft aan wederleggingen van zijne bestrijders is gewijd. Ontegenzeggelijk overdreef Montalembert zijnerzijds menig beginsel, maar de nazaat heeft hem tegenover eenen Fourcroy en diens medestanders bereids in vele opzichten recht te laten wedervaren. Ook de Schrijver heeft kennelijk met welgevallen Montalembert's denkbeelden uitéengezet, zonder evenwel zijne dwalingen te verbloemen.

In het 4de tijdvak (blz. 267-465) wijdt de Schrijver menige belangrijke bladzijde aan de denkbeelden van Carnot (volgens Rotteck: 'der grosze Kriegsmeister mit der Römerseele'), De Bousmard en

Choumara, waarbij hij echter ook wel met een enkel woord diende vermeld te hebben, dat o.a. op het terugtrekken der aarden borstweringen achter de bekleedingsmuren hier te lande door den ingenieur Merkes, zoo al niet vroeger, dan toch gelijktijdig met Choumara werd aangedrongen. Vervolgens wordt de nieuwere Duitsche versterkingswijze met dier polygonaal-tracé en voorwerken, vooral naar aanleiding van Rüstow's 'Lehre vom neuern Festungskrieg,'[1] met zorg beschreven en overwogen en door eene zeer duidelijke figuur toegelicht: onzes inziens echter zullen bij de nog geenszins voldongen verbetering van 't geschut, vooral van 't worpgeschut, de muurwerken ook hierbij niet aan de verwachting beantwoorden. - De belegeringen van Colberg, Dantzig, Wittenberg en van de Citadel van Antwerpen worden hierop door den Schrijver als voorbeelden van verbetering in de 19de eeuw uitvoerig behandeld; terwijl hij ten slotte de eischen der hedendaagsche verdediging ten aanzien van bezetting, voorraad, geschut en munitie, huisvesting en weêrbieding, alsmede de eischen van den hedendaagschen vestingbouw, beide in verband met de invoering van het getrokken geschut, talentvol en duidelijk uitéénzet. In eene slotparagraaph (blz. 451) behandelt hij vervolgens de tegenwoordige verhouding tusschen den aanval en de verdediging, - doet zien, dat de invoering van het getrokken geschut, behalve eenen zoowel ten bate van den verdediger als van den aanvaller komenden rechtstreekschen invloed, ook eenen zijdelingschen hebben zal in de wijziging van den aanval, dien bij uitvoerig omschrijft, terwijl hij zijne eigene beschouwingen op blz. 463-465 met de volgende opmerkelijke zinsneden besluit:

'Zoo het ons, in de voorgaande bladzijden, niet geheel aan duidelijkheid heeft ontbroken, zal het ons denkelijk gelukt zijn de overtuiging te vestigen, dat de Vaubansche aanvalswijze niet meer behouden kan worden, dat de aanneming van eene andere aanvalswijze noodzakelijk is geworden. Het nieuwe stelsel, dat eigenlijk geen stelsel is, althans niet in den beperkten zin, dien men soms aan dat woord hecht, moet - hetzij daarvoor de bovenbeschrevene, hetzij daarvoor andere vormen worden gekozen - berusten op de beginselen, hierboven door ons ontwikkeld. Die beginselen toch zijn geheel in overeenstemming met de nieuwere krijgskunst. Krachtige offensieve handelingen, volkomene vrijheid van werkkring voor de onderdeelen (de batterijen en de eigenlijke aanvalswerken), ouder de eenige voorwaarde, dat allen zoo krachtig mogelijk zullen medewerken tot bereiking van het doel; vrijheid van handeling eindelijk voor den opperbevelhebber, die

1 Waarom heet de Schrijver dat werk toch doorgaand: 'Lehre der neuere Fortification'? Het ons geworden exemplaar draagt althans dien titel niet.

zich aan geene vormen behoeft te storen, maar handelen kan, zoo als de omstandigheden en zijn oordeel hem aangeven: ziedaar de beginselen, die bij de nieuwe aanvalswijze op den voorgrond staan, en dezelfde beginselen gelden ook voor de hedendaagsche krijgskunst. Dat de aanval door de toepassing dier beginselen aanmerkelijk aan kracht winnen moet, kan, dunkt ons, aan geen twijfel onderhevig zijn, en voor die Staten, welke, gelijk de onze, hoofdzakelijk tot eene verdedigende rol geroepen zijn, is dat vooruitzigt juist niet bemoedigend. Doch hierin ligt tevens een ernstige wenk voor de regeringen van zulke Staten, om niets te verzuimen wat strekken kan tot verhooging van de kracht der verdediging. Meer dan ooit is het derhalve raadzaam het aantal der vestingen zoo gering mogelijk te nemen, zich te bepalen tot de hoogst noodige vestingen, want, bij zekere beperkte middelen, zal natuurlijk voor elke vesting te beter gezorgd kunnen worden, naarmate men minder vestingen te voorzien heeft. Bij de keuze der plaatsen, die als vestingen zullen dienen, moet derhalve met de grootste omzigtigheid te werk worden gegaan, maar, is eenmaal eene plaats als vesting aangewezen, dan moet ook al het mogelijke worden gedaan om haar als zoodanig de grootst mogelijke sterkte te geven. De grootst mogelijke lijdelijke sterkte niet alleen, want, het is honderdmaal gezegd, en het mag, vooral in dit land, nog wel honderdmaal herhaald worden, de fraaiste werken hebben niet de minste waarde, wanneer men geen menschen heeft om ze te verdedigen. Sterke bezettingen en goede bevelhebbers zijn voor de verdediging een hoofdvereischte; is daarenboven de vesting ruimschoots van al het noodige voorzien, van levensmiddelen, van geschut, van munitie, laat dan vrij de aanval al de kracht ontwikkelen, waarvoor hij vatbaar is, dan zijn toch ongetwijfeld voor de verdediging nog schoone dagen weggelegd. Maar eene volstrekte voorwaarde daartoe is deze, dat de man, aan wie de verdediging is toevertrouwd, op de hoogte van zijne taak en geen vreemdeling zij in vestingoorlog en vestingbouw..... Eene grondige kennis, niet van de bijzonderheden van vestingbouw en vestingoorlog, maar van het doel en de waarde der werken, welke in de vestingen worden aangetroffen, en van de beginselen, welke bij de verdediging op den voorgrond moeten staan, is daartoe een onmisbaar vereischte; doch eene zuivere theoretische studie is hier evenmin voldoende als voor elk ander deel der krijgskunst. Zulk eene studie kan slechts eene voorbereiding wezen; zij moet meer volkomen worden gemaakt door de aandachtige beschouwing van verschillende vestingen, door de kritische bestudering van de belegeringen, welke die vestingen in vroeger tijd hebben ondergaan, door herhaald nadenken over de wijze, waarop die vestingen thans verdedigd zouden moeten worden.

Zoo doende alleen is het mogelijk de kennis te verkrijgen, die volstrekt wordt vereischt om de verdediging eener vesting met eere te besturen, en waarlijk, die kennis is voor den officier eene hoogst noodzakelijke, want eene slechte verdediging, daargelaten dat zij ons blootstelt aan de vervolgingen der wet, overdekt onzen naam met schande, en stelt ons op ééne lijn met die verachte bevelhebbers, wier namen en wier vonnis, tot een waarschuwend voorbeeld, voor altijd in de geschiedenis staan opgeteekend.'

Vier duidelijke uitslaande platen eindelijk dienen tot toelichting bij de lezing van dit in de militaire literatuur zoo belangrijk werk, waaraan ook de Uitgever ten aanzien van druk en papier de gewenschte zorg besteed heeft.

Legerplaats bij Zeist, 3 Augs. 1862.
G. KUIJPER HZ.

Eene pracht-brochure van een oud-Minister.

(Door den schrijver van ‘Parasitische Politiek, Koloniale Kamerkout,’ enz.)

J. Bosscha, Kroon en Ministers. Amsterdam, 1863.

In een uiterlijken vorm waarin vlugschriften zelden zich plegen te hullen, en in een stijl mede zelden zoo fraai in brochures aangetroffen, werd ons onlangs door den achtenswaardigen Bosscha eene beschouwing aangeboden over de verhouding van ‘Kroon en Ministers’ en van deze laatsten tot de Volksvertegenwoordiging in Nederland. Aan dat uitwendige schijnt, bij eersten oogopslag, ook de inhoud volkomen te beantwoorden. Het gansche stuk doet zich voor als een waardig, kalm en bezadigd woord, in tijden van staatkundigen twist tot een alligt te hartstogtelijk jonger geslacht door een grijzen staatsman gesproken, die het tooneel van den strijd verlaten en geenerlei belang meer bij de beslissing heeft. Maar bij eenig nader inzigt blijkt die opvatting niet volkomen juist te zijn. Bij eene nadere beschouwing toch verschijnt ons het bedoelde schrijven, hoeveel eerbied wij anders ook voor den geachten steller koesteren, in het licht van een handig pleidooi voor eene slechte zaak; en juist om dezen onzen eerbied voor den schrijver mogten wij gewenscht hebben, dat hij zijne tegenwoordige pracht-brochure met al haar typografischen praal en

hare schoonheden van stijl maar liever geheel had achterwege gehouden. Wij willen trachten dit oordeel en dezen wensch door eenige bewijsgronden te regtvaardigen.

Het onmiskenbare doel van den geëerden schrijver, eerst niet zoo merkbaar, later allengs duidelijker, aan het slot buiten allen twijfel gesteld, is: wantrouwen en achterdocht bij de natie tegen het thans regerend kabinet te wekken, en wel op grond, dat de tegenwoordige ministers, met name het eminente hoofd van het kabinet en diens partij, voortgaande op den thans ingeslagen weg, den ondergang van het koningschap en de uitroeping der republiek zouden voorbereiden. Daarbij voegt zich dan als bijoogmerk het streven van den heer B. om zooveel doenlijk die ministeriën te verdedigen en in een voordeelig licht te plaatsen, van welke hij zelf deel heeft uitgemaakt. Wist nu de heer B. redelijke gronden aan te wijzen waardoor de evengenoemde beschuldiging werd gestaafd, hij zou ongetwijfeld juist handelen en zijn pligt volbrengen door de natie in dezen voor te lichten en te waarschuwen. En kon hij de bedoelde verdediging zijner eigene zaak almede met behoorlijke gronden omkleeden, hij zou eveneens wèl doen een billijker oordeel over zijne handelingen en die zijner voormalige ambtgenooten uit te lokken dan daarover algemeen welligt wordt geveld. Maar gelukt hem het een en ander alleen in schijn, niet in waarheid, dan kunnen wij met den besten wil geen anderen naam voor zijne verhandeling uitvinden dan den zoo straks genoemden. Laat ons zien, welke van beide uitkomsten het resultaat moet zijn van een bezadigd en onpartijdig onderzoek.
-

Het vrij uitvoerig, niet altijd even juist te zamenhangend en door tusschenredeneringen dikwijls afgebroken betoog van den heer B. komt, meer geordend, in hoofdzaak hierop neder: - De konstitutionele monarchie hier te lande berust wel niet op een zoogenaamd goddelijk regt, gelijk sommigen beweren, maar toch op een beginsel van legitimiteit: Willem de Eerste werd als wettig opvolger van zijne voorzaten, als Willem de Zesde, door den eenparigen wil van het volk naar Nederland teruggeroepen; en daarin, in dat feit vooral, ligt de kracht en de hooge beteekenis van ons tegenwoordig grondwettig koningschap. De regten der kroon en hare verhouding tot het volk werden terstond van den aanvang af door eene konstitutie omschreven; maar het was er verre vandaan, dat ook terstond

reeds de verhouding van de ministers tot de kroon en tot de vertegenwoordiging volkomen juist werd bepaald: de ministers waren nog geruimen tijd niets anders dan onverantwoordelijke uitvoerders van den vorstelijken wil, zoodat op dezen uit den aard der zaak de verantwoordelijkheid hunner daden rustte. Eerst de grondwet van 1848 kan gezegd worden althans eenige meer naauwkeurige regelen te hebben gesteld, waardoor die betrekkingen nader werden omschreven en de verantwoordelijkheid geheel van de kroon op de ministers werd overgebragt. Toch heeft ook deze konstitutie nog zeer veel onbeslist gelaten omtrent de wijze waarop de werking van het ministerambt moet worden overeengebragt met de regeermagt der kroon, met de regten der volksvertegenwoordiging en met de eenheid van een verantwoordelijk gouvernement. Dan, het ware ook niet goed te keuren geweest, indien de grondwetgever hier al te scherpe grensbepalingen had gesteld; hij heeft aan onze staatsmagten wapenen uitgedeeld, maar met reden aan haar gevoel van eer en pligt overgelaten ze te gebruiken, niet tot het uiterste van kracht, maar zoover haar onderling evenwigt het veroorlooft. De vraag is nu echter, welk gebruik dan die staatsmagten in de laatste jaren van die wapenen hebben gemaakt. Al spoedig nadat de grondwetsherziening was tot stand gekomen, begon bij velen de overtuiging te ontstaan, dat de verhouding van de raadslieden tot de kroon door het toenmalige ministerie Thorbecke niet geheel juist werd opgevat, en dat de kroon meer en meer bedreigd werd door eene ministeriële diktatuur. Die overtuiging bevestigde zich toen in April 1853 de gezamenlijke ministers het verzoek tot den koning rigtten, dat Zijne Majesteit zou gelieven te besluiten, òf het ministerie te veranderen, òf door eene openbare verklaring allen twijfel weg te nemen, alsof, bij de plaatshebbende beweging der gemoederen, iemand tegen de regering steun zou kunnen vinden bij het Hoofd der regering. Het kabinet van Hall-Donker trad toen op, om de kroon te beveiligen tegen de gevaren met welke zij was bedreigd geworden, en daarmede de onheilen te voorkomen welke uit eene overheersching van den koning door zijne eigene raadslieden voor land en volk konden voortspruiten. Weldra intusschen begon het gevaar weder van een anderen kant te dreigen, namelijk van de zijde der vertegenwoordiging. Thans werd het deze, die zich de heerschappij over den wil des konings allengs begon aan te matigen. Vooral nadat zij op het minis-

terie Simons - van der Brugghen eene zoo belangrijke overwinning behaald had, dat eerstgenoemde genoopt werd af te treden en hij spoedig door zijne ambtgenooten werd gevolgd, begon de kamer hoe langer hoe stoutmoediger zich te betoonen en de regten der kroon in het benoemen en ontslaan van ministers meer en meer op haar zelve over te brengen. Het eene ministerie voor, het andere na, zwichtte voor hare overmagt. Daarbij kwam het onjuiste begrip dat een ministerie steeds uit de leden van ééne scherp afgebakende partij moet worden gekozen, dat al de ministers dezelfde politieke kleur moeten dragen; en ten onregte werd dan ook het kabinet Rochussen - van Tets - van Bosse een ministerie van fusie genoemd, sinds geen verschil van staatkundige beginselen tusschen zijne leden werd aangetroffen, in dien zin dat de een als voorstander van de autokratie, de ander als verdediger der vrijheid kon worden aangemerkt, terwijl toch deze beide rigtingen onze twee eenige tegengestelde partijen heeten mogen op staatkundig terrein. Niet aan deze oorzaken derhalve, niet aan het feit dat ongelijksoortige elementen in die opeenvolgende kabinetten zouden vermengd zijn geweest en daardoor gebrek aan kracht zoude zijn ontstaan, maar aan den steeds toenemenden overmoed der kamer is het te wijten dat die ministeriën zich niet konden handhaven en dat hunne verzoenende politiek tot geene bevredigende resultaten geleid heeft. Die overmoed vertoonde zich bovenal in de scherpe en grievende oordeelvellingen door de kamer in 1860 herhaaldelijk over regeringshandelingen uitgesproken, en niet het minst toen de koning gedwongen werd, tegen zijnen wil, den zoo hoog door hem geachten Rochussen te ontslaan. Eindelijk, na al dit en dergelijk drijven, vooral aan de zijde dier partij die zich bij uitsluiting de liberale en konstitutionele noemt, behaalde deze de lang gewenschte zegepraal en werd de heer Thorbecke op nieuw geroepen tot de zamenstelling van een kabinet. Maar sedert is dan ook meer en meer in de hoofdorganen van ons staatsligchaam het evenwigt verbroken ten nadeele van de kroon. De houding vooral van het ministerie in de zitting der kamer van 15 Mei 1862 bij de beraadslaging over de Maas-kwestie heeft eene beteekenis gelijk alsof het aan de regeringen in het buitenland deze les had gegeven van internationale staatkunde: ‘Wanneer gij diplomatische overeenkomsten gaat sluiten met onzen staat, bedenkt dan dat het Hoofd, 't welk dien staat in onze betrekkingen met andere

staten vertegenwoordigt, onderworpen is aan de diktatuur van ministeriën, die wisselen naar de wind waait uit de volksvertegenwoordiging.' Laat men het koningschap nog een tred lager dalen, zou het dan niet op den bodem staan waar het de kroon moet nederleggen om de overheid eener Republiek te worden? -

Wij meenen hiermede, zoo al in korte trekken en niet steeds in den deftigen stijl van den schrijver, dan toch eerlijk en met voldoende naauwkeurigheid den hoofdinhoud zijner brochure te hebben aangeduid. Toetsen wij thans het medegedeelde aan de beginselen van ons staatsregt en aan de bekende geschiedkundige feiten.

Eene eerste opmerking is van zuiver historischen aard. De grondslag van ons tegenwoordig koningschap noemt de heer B., nevens den wil van de natie door welke het geslacht van Oranje herwaarts werd teruggeroepen, een beginsel van legitimiteit, en wel omdat, gelijk hij tot driemalen toe herhaalt, Willem de Eerste inderdaad als Willem de Zesde tot ons zou zijn weêrgekeerd. De heer B. veroorlove ons, hem te wijzen op twee zeer merkwaardige stukken, die hem blijkbaar ten eenemale onbekend zijn gebleven. Wij bedoelen in de eerste plaats de proklamatie van het Algemeen Bestuur der Vereenigde Nederlanden van 26 Nov. 1813, gegeven te 's Gravenhage uit naam van Zijne Hoogheid den Heere Prince van Oranje en Nassau en geteekend van der Duin van Maasdam en Gijsbert Karel van Hogendorp. Daarin leest men de volgende woorden: 'Terwijl voorts deze strijd van vrijwilligers gestreden wordt, wagten wij elken dag, elk uur de transporten van wapenen en krijgsbehoeften, al sedert lang voorbereid door Prins Willem den Zesden, en die hij zelfs ons toevoeren zal,' enz. Dat bevestigt volkomen, zou men meenen, de bewering van den heer Bosscha. Maar nu neme men eens een ander stuk uit denzelfden tijd ter hand, dan zal men daarin gansch iets anders en iets vrij wat meer beslissends lezen dan die vermelding van den 'Zesden' Willem zoo ter loops. Het is de proklamatie van Commissarissen-Generaal van het Algemeen Bestuur, residerende te Amsterdam, aan de inwoners der genoemde Hoofdstad, gegeven aldaar 1 Dec. 1813 en geteekend J.M. Kemper en Fannius Scholten. In dat belangrijke staatsstuk komen o.a. de veelbeteekenende woorden voor: 'Niet meer zal de onzekerheid over de verdeeling der oppermagt uwe krachten

verlammen, uwe magt ontzenuwen. Het is geen Willem de Zesde, welken het Nederlandsche volk heeft teruggevraagd, zonder te weten, wat het eigenlijk van hem te hopen of te verwachten had. Het is Willem de Eerste, die, als Souverein Vorst, naar den wensch der Nederlanderen, onder het volk optreedt, hetwelk eenmaal door eenen anderen Willem den Eersten aan de slavernij eener schandelijke buitenlandsche overheersching ontrukt werd.' En aan het slot nog eens herhaald: 'De groote gebeurtenis is voleindigd. Nederland is vrij en Willem de Eerste Souvereine Vorst van dat vrije Nederland.' De heer B. kan het laatstbedoelde stuk vinden in het algemeen verkrijgbare Constitutioneel Archief van Mr. Lipman (eerste stuk, blz. 3) en de beide in de aanhangsels der Staatscourant van 1814. Hij zal ons voor 't overige, naar wij vertrouwen, wel willen toegeven, dat het medegedeelde zijne gansche legitimiteits-theorie onderst boven werpt. Het konstitutioneel koningschap in Nederland heeft trouwens zulk eene theorie niet van noode om op hechte grondslagen te blijven berusten. De ware grondslagen op welke het is gevestigd zijn veel sterker dan die van een staatsregtelijk begrip, waarover, al bestond het ook, nog altijd te twisten valt en dat, moest het de eenige steun der monarchie worden geacht, toch als zoodanig haar niet baten zou. De wezenlijke zuilen van ons koningschap zijn de trouwe liefde van het volk voor het doorluchtig stamhuis van Oranje, de waardigheid zelve zijner vorsten, en de diepgewortelde overtuiging dat de onschendbare monarchie met hare verantwoordelijke dienaren en de vrij gekozen volksvertegenwoordiging de ware, de beste regeringsvorm voor het tegenwoordig Nederland is.

Veel waars vonden wij in de verdere historische beschouwingen van den heer B. over de betrekkingen der ministers en het regeerstelsel in 't algemeen gedurende het tijdperk dat aan de grondwetsherziening van 1848 voorafging. Veel is daarin wat ons herinnert aan de inderdaad treflijke en belangrijke rede door den heer B. als vertegenwoordiger in de korte dagen van het ministerie Simons uitgesproken; maar juist die herinneringen deden 't ons alwederom betreuren dat de geëerde schrijver zich thans als tot taak heeft gesteld ze uit te wisschen, in elk geval ze geheel te doen overstemmen door 't geen hij er thans aan heeft toegevoegd. Want buiten de bedoelde waarheden in die historische beschouwing over een ge-

lukkig lang verwonnen en afgeschaft regeerstelsel, moeten wij eerlijk erkennen zoo goed als niets van eenig belang in de voorliggende brochure te hebben aangetroffen wat niet voor gegronde tegenspraak ons vatbaar schijnt.

Zoo al dadelijk het beweren, dat ons tegenwoordig staatsregt de verhouding tusschen kroon, ministers en vertegenwoordiging nog in 't onbestemde en duistere zou hebben gelaten, en de grenzen en bevoegdheden der staatsmagten niet naauwkeurig zou hebben bepaald. Op die geheel en al onjuiste bewering, op dat alles verwarrend misverstand rust eigenlijk het gansche vertoog; en gelukt het ons derhalve de onjuistheid dier grondstelling aan te toonen en dat misverstand op te helderen, dan is daarmede ook het geheele betoog reeds wederlegd. Wat is in dezen de zaak, welke is de bedoelde verhouding der staatsmagten naar de bepalingen van ons konstitutioneel regt? Wij meenen in korte trekken duidelijk en volkomen ondubbelzinnig het te kunnen omschrijven. De verhouding toch van de kroon tot de ministers, door den heer B. gezocht maar niet gevonden, is eene zeer eenvoudige. Zij ligt in de staatsregtelijk volkomene identiteit of eenswezenheid en eenswillendheid van koning en ministers, tusschen welke alleen dit ééne onderscheid in staatsregtelijken zin wordt gevonden, dat de ministers verantwoordelijk zijn en de koning niet. Geene regeringsdaad kan onder een konstitutionelen regeringsvorm ooit gezegd worden, 't zij van den koning alleen, 't zij van een minister alleen te zijn uitgegaan; elke regeringsdaad is eene daad van den koning en eene daad van zijn minister. Zoo ook elke wilsuiting van de regering, elk beginsel van regeringsbeleid. De ministers doen, behoudens hunne verantwoordelijkheid, niets anders dan de koning, en de koning doet, behoudens zijne onschendbaarheid, niets anders dan zijne ministers. Ware dit niet aldus, die verantwoordelijkheid en onschendbaarheid zouden ijdele klanken worden, zonder zin; want indien de koning staatsregtelijk eene daad kon verrigten of een gevoelen voorstaan buiten zijne ministers om, deze laatsten zouden niet meer verantwoordelijk zijn, en de koning zou er verantwoordelijk voor worden aan de openbare meening, alzoo ophouden onschendbaar te zijn. Is dit nu te zeggen dat een konstitutioneel koning geen persoonlijken wil kan hebben, dat hij de rol speelt van een automaat, gelijk men beweert? Eigenlijk valt het niet te begrijpen hoe zulk eene vraag ter

goeder trouw en met gezonde zinnen ooit gesteld kan worden. De koning heeft immers het volste regt, elk oogenblik, zoodra zijn persoonlijke wil in botsing komt met dien zijner ministers, deze laatsten te ontslaan en ze door andere te vervangen, die dan terstond de rol der vorige overnemen zonder dat de kontinuïteit van de verhouding tusschen kroon en ministers één oogenblik wordt verbroken. Hoe kan er dus ooit ofte immer gesproken worden van eene ministeriële diktatuur, van een overheerschen des konings door zijne ministers, die toch niets anders zijn en zijn kunnen dan de uitvoerders van den koninklijken wil? De gansche vraag naar de verhouding van kroon en ministers, door den heer B. op touw gezet, is derhalve in 't wezen der zaak eene volmaakt ijdele voor ons konstitutioneel staatregt; zij is eigenlijk geene vraag; want koning en ministers kunnen staatsregtelijk nimmer tegenover elkander staan, en mogen ook nimmer tegenover elkander gesteld worden, gelijk inkonstitutioneel en ter kwader trouw telken reize waar 't in haar kraam te pas komt, door de reaktie en thans ook weder door den heer B., zij 't dan ook door dezen ter goeder trouw, gedaan wordt. - En nu de verhouding tusschen de ministers der kroon en de vertegenwoordiging van het volk. Ook deze is naar ons staatsregt eene zeer eenvoudige en aan geenerlei onzekerheid of dubbelzinnigheid onderhevig. Bestaat er volkomen overeenstemming tusschen de regering en de meerderheid der staten-generaal, dan kan er natuurlijk in 't geheel geen vraag zijn naar eene afbakening van grenzen der magt, omdat men elkander dan niet bestrijdt. Alleen dan rijst die vraag, wanneer er oneenigheid, 't zij over wetten, 't zij over regeringshandelingen, tusschen het ministerie en de vertegenwoordiging geboren wordt. Maar ook dan valt ze gemakkelijk te beantwoorden. De grondwet geeft aan de kamers het volle en onbetwistbare, door niemand ook betwiste en door alle partijen meer dan eens reeds gebruikte regt om den strijd vol te houden ten uiterste toe. Zij kunnen een minister en een ministerie het regeren zelfs onmogelijk maken door de daartoe benoodigde gelden te weigeren. Dat is meermalen gedaan, ook nog onlangs, en wel door het drijven vooral van de reaktionairen zelven, die anders gewoon zijn, het gebruik maken van het bedoelde regt ten sterkste te gispen. Door hen namelijk, en nu ook door den heer B., wordt beweerd, dat men op die wijze den koning zou

dwingen, ministers die zijn vertrouwen bezitten te ontslaan, en anderen te benoemen, die hij niet wil. Maar wie zoo spreken, vergeten, - en velen vergeten het opzettelijk of zoeken de opmerkzaamheid er van af te leiden, - dat tegenover dat grondwettig regt der vertegenwoordiging een ander grondwettig regt des konings staat, namelijk dat van ontbinding der kamers en van beroep op den wil der natie door het uitschrijven van nieuwe verkiezingen. Ook daarin blijft van zijnen kant de koning volmaakt vrij. Niemand kan er hem toe dwingen, niemand hem daarin verhinderen. Nu is het volkomen waar, dat indien de nieuwe keuzen geene belangrijke veranderingen in de vertegenwoordiging aanbrengen, de koninklijke magt hare grenzen bereikt heeft en redelijkerwijze niet onophoudelijk met ontbinden voort kan gaan; maar wie is er onzinnig genoeg om te beweren dat de koninklijke magt in een konstitutioneel land eene onbegrensde zou kunnen zijn en niet ten laatste uit den aard der zaak in den volkswil hare perken vindt? Dat ware dan toch wel het meest absoluut despotisme, de autokratie in den volsten zin van het woord, eene autokratie wel gewenscht door enkelen die de bevordering van hun eigenbelang er uit mogten verwachten, maar verfoeid zeer zeker door elk eerlijk Nederlander en ongetwijfeld niet het minst door vorsten als de onze, door vorsten uit het vrijheidlievend en sinds eeuwen voor de vrijheid kampend stamhuis van Oranje. Maar al kan de konstitutionele magt des konings met geene mogelijkheid eene onbeperkte worden, toch is zij, volgens onze grondwet, juist door dat regt van ontbinding, nog eene zeer ruime te achten; en wij begrijpen inderdaad niet hoe men ze nog verder zou kunnen uitbreiden zonder het konstitutioneel koningschap te veranderen in volslagen autokratie. Verkiest men nu te blijven volhouden, dat de koning, niet bij magte zijnde om in 't oneindige zijn regt van ontbinding toe te passen, ten laatste dan toch door den volkswil gedwongen kan worden te doen wat hem niet raadzaam scheen, wij antwoorden, dat een goed en wijs koning nimmer behoeft gedwongen te worden door zijn volk, maar altijd gaarne en met liefde zijne persoonlijke overtuiging aan die van zijn volk zal ten offer brengen, ook al bezat hij het volste regt en de volledige magt om zijne bijzondere meeningen door te drijven, terwijl voor een slechten de dwang tot heil van land en volk noodzakelijk en onvermijdelijk kan zijn, en dat ook menigwerf is geweest,

ook al was het regt daartoe niet door eene beschrevene grondwet aan de natie verzekerd. Dat is juist het groote en gewigtige voordeel van den zuiver konstitutionelen regeringsvorm, dat een goed vorst er niet meer in zijne handelingen door wordt belemmerd dan hij zelf wenschen zou, en dat een slecht koning er door wordt verhinderd, de belangen van land en volk te benadeelen. - Zoo zijn dan de grenzen der magt voor regering en vertegenwoordiging, wel verre van onzeker en weifelend, integendeel door de grondwet en het daaruit voortvloeijend staatsregt zeer duidelijk en zeer stellig afgebakend; en alleen de vraag zou nog kunnen overblijven, hoe ver het toezigt der vertegenwoordiging op regeringshandelingen en hare inmenging in regeringszaken zich behooren uit te strekken. Maar dat is telkens eene vraag van zuiver praktisch belang, die onmogelijk door een algemeenen theoretischen regel, maar alleen door de feiten en omstandigheden kan worden uitgemaakt. Stelt de vertegenwoordiging veel vertrouwen in de bestaande regering, dan zal zij van zelve ook veel aan deze overlaten; vertrouwt zij een ministerie niet genoegzaam om veel daaraan over te laten, dan zal ze zich ook meer in zijne handelingen gaan mengen. Dat die inmenging schadelijk wordt, èn voor den gang der zaken èn voor de waardigheid der regering zelve, wanneer ze zich zoo ver uitstrekt dat het gouvernement telkenreize en in allerlei bijzonderheden door de kamers bemoeijelijkt en in zijne handelingen belemmerd wordt, dit valt ongetwijfeld niet te betwisten. Maar nu hangt het immers juist van de wijsheid des konings af, die mannen tot zijne raadslieden en dienaren te kiezen, die het meeste vertrouwen bij de vertegenwoordiging genieten; en ook hier blijkt dan weder de hooge beteekenis der koninklijke magt, die, wel verre van gedwongen te zijn eene automatische beweging te volgen, juist het schoone voorregt bezit om eene waardige, eene krachtige, door de vertegenwoordiging niet belemmerde maar ondersteunde regering aan het land te verzekeren, en daarmede op de beste en meest doeltreffende wijze de landsbelangen bevorderlijk te zijn. Dat niet alle door de vertegenwoordigers gesteunde gouvernementen ten allen tijde goed regeren, wie zou het kunnen betwisten; maar zeker blijft het, dat een krachtig en vertrouwd gouvernement altijd meer goeds zal kunnen verrigten en meer kwaads zal kunnen voorkomen dan een zwak en gewantrouwd immer bij magte zal zijn te doen; alsmede, dat eene regering

die zich over te groote inmenging van de vertegenwoordiging in hare handelingen beklaagt, dat altijd en onveranderd aan niemand anders dan aan zich zelve te wijten heeft, sinds zij, ziende het vertrouwen der vertegenwoordiging niet in genoegzame mate te bezitten, naar pligt en geweten gehouden is de teugels van het bewind neder te leggen, ten einde die in krachtiger en geschikter handen worden overgedragen. - Terwijl alzoo de staatsregtelijke verhouding tusschen ministers en vertegenwoordiging zich regelt naar de stellige en duidelijke bepalingen der grondwet, hangt hunne feitelijke, even als de beoordeeling van deze, geheel en al van de feitelijke toestanden en omstandigheden af, toestanden en omstandigheden waarvan onveranderlijk de regeringen zelve de oorzaak zijn. Dwaas is het derhalve, ooit eene vaste grenslijn te willen trekken of zelfs die te willen zoeken voor het regt der kamers om zich met regeringszaken te bemoeijen; want dat regt wordt steeds en eeniglijk begrensd door de mate van vertrouwen 't welk de regering zelve geniet; en wanneer nu de heer Bosscha ons verkondigt, dat de grondwetgever aan onze staatsmagten zekere wapenen heeft uitgedeeld, doch het overgelaten aan haar gevoel van eer en pligt, ze te gebruiken, niet tot het uiterste van kracht, maar zoover haar onderling evenwigt het veroorlooft, dan toont hij daarmede, - 't zij met allen eerbied voor zijne kunde en bekwaamheden in andere opzigten gezegd, - het wezen en de werking van ons hedendaagsch staatsregt niet wel te begrijpen: de grondwetgever toch heeft aan de vrij gekozen maar ontbindbare vertegenwoordiging der natie een volkomen onbeperkt regt verleend, 't welk zij altijd tot het uiterste van kracht tegenover de regering zal kunnen, en, waar het noodig is, ook zal moeten gebruiken; maar dat regt wordt volmaakt overtollig en blijft ongebruikt, wanneer de regering, door voortdurend het vertrouwen der vertegenwoordiging te blijven genieten, toont te handelen overeenkomstig den wil en het verlangen van het volk. Doet de regering dit niet, handelt zij tegen dien wil, dan is ook de vertegenwoordiging juist door eer en pligt gehouden, tot het uiterste van kracht gebruik te maken van het wapen, 't welk de wetgever opzettelijk zonder eenig voorbehoud haar heeft ter hand gesteld, en dan ware het kinderachtig niet alleen, maar ook ten hoogste inkonstitutioneel, het ongebruikt te laten liggen, 't zij dan uit een gevoel van ijdele

vrees, 't zij uit eene zekere, in de politiek en in het algemeen belang zeer misplaatste consideratie jegens de personen van ministers.

Kan dit een en ander, gelijk wij gelooven, voor redelijke tegenspraak niet wel vatbaar worden geacht, dan is daarmede, gelijk wij straks opmerkten, het gansche vertoog van den heer Bosscha reeds feitelijk wederlegd. Want al zijne aanmerkingen èn tegen de liberale partij èn tegen de houding der kamer in de laatste tijden berusten op de dwalingen welke wij zoo even hebben weêrsproken. Die aanmerkingen eischen inmiddels nog eenige oogenblikken onze opmerkzaamheid, vooral ook omdat daarbij historische onjuistheden zijn aan te wijzen, tot welke de heer B. onzes inziens bij zijn geschiedkundig overzigt is vervallen.

De oude beschuldiging, als had de heer Thorbecke gedurende zijn eerste bewind den koning willen onderwerpen aan eene ministeriële diktatuur, thans weder door den heer B. opgerakeld, spruit, gelijk wij reeds zagen, geheel uit het dwaalbegrip voort, als zou de vorst ooit van zijne ministers gescheiden en aan hen tegenovergesteld kunnen worden. Zoo is ook het zijdelings door de wijze van voorstelling afkeurend oordeel van den heer B. over den veel besproken brief door de ministers aan den koning gedurende de Aprilbeweging geschreven, door niets geregtvaardigd. Alleen misverstand of kwade trouw kon afkeuren in dezen wat integendeel den hoogsten lof verdient. Toen in April 1853 de twijfel rees of de ministers het vertrouwen des konings nog volkomen bezaten, of derhalve die eenswezenheid en eenswillendheid van kroon en ministers nog wel bestond, welke de volstrekte voorwaarde is voor eene konstitutionele regering, toen werd het de pligt van het kabinet dien twijfel op te lossen, 't zij door eerbiediglijk eene verklaring van den koning te verzoeken, waaruit het ongegronde van het geopperd vermoeden blijken mogt, 't zij door hun ontslag bij den koning in te dienen. Had het kabinet niet tot dien maatregel besloten, dan ware de bedoelde twijfel blijven bestaan en dan had ook de schijn blijven voortduren alsof de vorst, schoon geen vertrouwen meer stellend in zijne ministers en hunne aftreding wenschend, toch niet bij magte was ze te ontslaan, iets wat in een konstitutionelen staat nimmer ondersteld mag worden. Toch ware ongetwijfeld niet ieder kabinet tot het besluit gekomen 't welk toen door het mi-

nisterie Thorbecke genomen werd; en daarom is de stap te roemen tot welken het ministerie Thorbecke in dezen besloot. Hoe men nu gebrek aan eerbied voor het koninklijk gezag heeft kunnen zien in eene handeling waaruit juist bleek hoe hoog dat gezag bij het ministerie in eere werd gehouden en hoe na het den raadslieden der kroon ter harte ging, de waardigheid van deze tegen elke, ook de geringste aantijging te handhaven, dit, wij herhalen het, kunnen wij op geene andere wijze verklaren dan uit volslagen misverstand omtrent het wezen onzer staatsinstellingen of uit de meest verregaande kwade trouw, die wit zwart, en deugd ondeugd noemt.

Zonderling is voorts de wijze, waarop door den heer B. de oorzaken der Aprilbeweging worden voorgesteld. Eerst wijst hij op de gevaren met welke het protestantsche Nederland door de katholieke kerkregeling bedreigd werd, maar wel wetend hoe hersenschimmig die zoogenaamde gevaren zijn gebleken, en dat naderhand door de teregt met den naam van wassen neus bestempelde kerkwet ook niets in den bestaanden toestand veranderd is, vermeldt hij aan 't eind zijner beschouwing, met zeer inkonstitutioneel beroep alweder op het persoonlijke oordeel des konings, eenvoudig den smaad, door de pauselijke allokutie den protestanten aangedaan, een smaad, door elk verstandig man eenvoudig op de smaders zelven teruggeworpen. Maar de ware oorzaak der Aprilbeweging noemt de heer B. met geen enkel woord: over het drijven der reaktie, die, om het liberaal ministerie ten val te brengen, den volkswaan kunstmatig opwekte en het vuurtjen aanstookte, bewaart de heer B. het meest volkomen stilzwijgen. En als hij dan toch de ware oorzaken der beweging niet noemen wilde, dan had hij waarlijk beter gedaan in 't geheel er niet van te spreken dan ons thans nog eens noodeloos aan de malle en leelijke figuur te herinneren welke velen onzer in die onzalige, voor de eer onzer natie al zeer onroemrijke dagen gemaakt hebben.

Wat de mede niet nieuwe beschuldiging tegen de kamer aangaat, als zoude zij in de laatste tijden op hare beurt inbreuk gemaakt hebben op de regten der kroon, die beschuldiging is blijkbaar even ongegrond als de zoo even weder legde tegen den heer Thorbecke en de zijnen. Voornamelijk wordt in de eerste plaats door den heer B. het bedoelde verwijt tegen de kamer gerigt om het gebeurde met het ministerie Simons - van der Brugghen. Het verhaal van den heer

B. bewijts reeds ten duidelijkste de onjuistheid zijner beschouwing. Hij zelf toch verhaalt ons, hoe de wet op het lager onderwijs, door den heer van Reenen aangeboden, na rijpelijk te zijn besproken en verschillende gewigtige veranderingen ondergaan te hebben, door de kamer, wat de beginselen betrof, was goedgekeurd; hoe toen niettemin weêr adressen daartegen werden ingediend (hij verzwijgt hier inmiddels weder de ware oorzaak der op nieuw kunstmatig gewekte en aangestookte agitatie); hoe daarop een ander ministerie te voorschijn trad, dat zelf wist en ook terstond bemerkte in lijnregten strijd met de kamer te zijn; hoe uit de eigene verklaringen van den heer Simons bleek, dat hij voornemens was dien strijd te bestendigen, en hoe daarop de begrooting van dien minister door de kamer werd afgestemd. Wat valt daar nu aan te veroordeelen? Waar bestaat hier ergens ook de minste zweem van inbreuk op de regten der kroon? Moest de kamer dan, naar 't oordeel van den heer B., de middelen om te regeren aan een minister hebben toegestaan, die zelf verklaard had naar beginselen lijnregt in strijd met de hare te willen en te zullen regeren? Wij mogen inderdaad niet gelooven dat iets zoo inkonstitutioneels in zijne bedoeling kan liggen, en in dat oordeel worden we bevestigd door het feit dat de heer B. zelf tegen de begrooting van den heer Simons gestemd heeft; maar het blijft ons dan ook een raadsel, wat zijne redenering eigenlijk beduidt en op welke gronden zijn afkeurend oordeel over de handeling der kamer berust. Of wil hij te kennen geven dat deze het gevoelen van de meerderheid der natie niet meer vertegenwoordigde? Waarom werd ze dan niet ontbonden? Maar dat wil de heer B. ook al niet. Hij wil eigenlijk in geen geval eene ontbinding. Want deze, - zegt hij, - heeft toch niet veel te beteekenen; het middel is krachteloos omdat in den regel toch twee derden der kiezers te huis blijven wanneer zij naar de stembus worden geroepen. Daargelaten nu nog de juistheid van dezen regel, en daargelaten ook of daarop niet, blijkens de ervaring, in gewigtige omstandigheden belangrijke uitzonderingen worden gemaakt, dan nog begrijpen wij de bedoeling van den heer B. niet regt. De door hem gestelde regel moet, indien hij juist is, ook worden toegepast op de eerste, oorspronkelijke verkiezingen, en op deze nog in hooger mate, sinds toch uit den aard der zaak na eene ontbinding gemeenlijk veel heviger strijd over beginselen of belangen zal gevoerd

worden dan bij gewone gelegenheden, en de belangstelling der kiezers dus ook veel meer opgewekt zal zijn. En indien derhalve op elke verkiezing toepasselijk is wat de heer B. er van beweert, dan volgt immers dat het gansche vertegenwoordigend stelsel eigenlijk niets beduidt, en dat de kamer nooit geacht kan worden den wil der natie volkomen uit te drukken. Zou de heer B. het daarheen misschien willen leiden? Maar al ware dit zijne bedoeling, de gansche redenering blijft volmaakt onjuist, 't zij dan op de eerste, 't zij op de tweede verkiezing toegepast. Immers, wie, naar de stembus geroepen, uit onverschilligheid te huis blijft en zijn kiesregt dus opgeeft, die verliest het ook feitelijk voor dat geval, en behoort telkens feitelijk niet meer tot dat gedeelte van 't volk, 't welk door zijne keuzen zijn oordeel over 's lands belangen kenbaar maakt. Kiezers zijn alleen die werkelijk kiezen; de overigen zijn het voor elk gegeven geval enkel in naam. Deze laatsten toonen dan geen eigen oordeel over staatszaken te hebben: zij keuren het heerschend regeringsbeleid noch goed noch af, en staan dus feitelijk volkomen gelijk met die burgers, wien in 't geheel geen kiesregt is verzekerd. Zij kunnen dus evenmin als deze beweren, niet volkomen te zijn vertegenwoordigd, wanneer hunne medekiezers hunne afgevaardigden ter vergadering zenden: konden zij dit wel, dan hadden de niet-kiezers hetzelfde regt, en dan werd, om den wil der natie wezenlijk te doen kennen, het beroep op ‘het volk dat achter de kiezers staat’ ook volkomen geregtvaardigd. Neen, de natie is altijd, naar de beginselen van ons staatsregt, volledig en in haar geheel vertegenwoordigd, zoodra op wettige wijze eene volksvertegenwoordiging, 't zij dan door de stem van vele kiezers, 't zij door die van weinige, is tot stand gekomen; en het blijft ons inderdaad onverklaarbaar, hoe een man als de heer B. eene zoo eenvoudige waarheid betwijfelen en daarvoor nog een betoog verlangen kan. Of lag er hier misschien een angeltje in het gras? Zou de heer B. ook soms beoogd hebben, de resultaten eener ontbinding als onbeduidend voor te stellen, ten einde op die wijze ook het regt zelf van ontbinding als niet veel beteekenend te doen voorkomen en zoo doende althans met eenigen schijn van waarheid zijne beschuldigingen tegen de kamer te kunnen volhouden? Zeker, indien de koning het regt van ontbinding niet bezat, of indien feitelijk dat regt zoo onbeduidend was in de resultaten, dat daarmede

de kamer eigenlijk eene onontbindbare werd, dan had het koninklijk gezag werkelijk niet veel, althans veel minder dan nu te beteekenen, en dan konden zich gevallen voordoen waarin ongetwijfeld sprake kon zijn van een zedelijk ongeoorloofden dwang en van overheersching van kroon en natie beide door eene permanente, oligarchisch regerende kamer. Zoekt de heer B. het nu over dien boeg te wenden, poogt hij den goedgeloovigen maar onkundigen lezer zoo iets voor waarheid te doen aannemen? Dan zouden wij aan zijn vertoog nog iets ergers dan onjuistheid moeten verwijten. Maar wij hechten nog te veel aan de goede trouw van den schrijver om in dezen iets anders dan misverstand te onderstellen. - Wat de heer B. voorts nog ten nadeele van het regt van ontbinding aanvoert, - dat er nl. veel moed voor een koning toe behoort, tot eene vergadering te zeggen: ‘ga heen, gij vertegenwoordigt niet meer de volksovertuiging,’ - dit is blijkbaar alwederom eene zoo tastbare misvatting omtrent de stelling van den koning in den konstitutionelen staat, dat het naauw der moeite waard schijnt ze aan te toonen. Er kan geen sprake zijn van moed bij den koning tot het verrigten eener regeringshandeling; want waar moed noodig is tot eene daad, daar is ook uit den aard der zaak een gevaar denkbaar voor hem die ze verrigt, zij het ook alleen het gevaar van veroordeeld te worden door de openbare meening; en indien derhalve de koning dit gevaar liep wanneer hij de kamer ontbindt, dan zou hij ook ophouden onschendbaar en onverantwoordelijk te zijn. Maar zoodanig gevaar bestaat niet voor den vorst; het bestaat alleen voor de ministers, die hem de ontbinding aanraden en die er ook eenig en alleen verantwoordelijk voor blijven. De koning kan wel persoonlijken en zedelijken moed bezitten, - en onze koningen hebben op het slagveld en elders dien wel getoond, - maar moed tot eene regeringsdaad kan en mag hem in staatsregtelijken zin nimmer worden toegezegd, op straffe van de algeheele vernietiging zijner onschendbaarheid.

Dat de zoo even ontzenuwde verwijten tegen de kamer door den heer B. ook tegen haar zouden volgehouden worden met opzigt tot haar gedrag jegens de ministeriën in welke hij zelf zitting heeft gehad, dit was wel niet anders te verwachten. Ook die ministeriën werden, het eene met meer, het andere met minder kracht, door de vertegenwoordiging bestreden, en

geen van alle kan gezegd worden het vertrouwen der kamer in die mate te hebben genoten, die vereischt wordt om eene regering sterk en duurzaam te doen zijn. Indien nu de heer B. zich beklaagt èn over de bestrijding welke die kabinetten bij de kamer meest ondervonden, èn over te groote inmenging van deze in regeringszaken gedurende het bedoelde bestuur, dan blijft hij, even als die regeringen steeds gedaan hebben, de straks ontwikkelde waarheid uit het oog verliezen, dat de strijd tegen de bewindslieden steeds heviger en de inmenging der kamer in hunne handelingen steeds grooter zal zijn, naarmate zij zelven minder vertrouwen genieten bij de vertegenwoordiging. Wat de heer B. dus tot een verwijt tegen de kamer maakt, is inderdaad niets anders dan het noodzakelijk gevolg van eene eenmaal gegeven oorzaak. Eene vertegenwoordiging met die regten en pligten, welke de grondwet aan de onze toekent en oplegt, zal, indien ze die regten niet wil prijs geven en die pligten niet verzaken, nimmer zich kunnen onthouden van strijd tegen eene regering welke zij wantrouwt, en van naauwlettend toezigt op de handelingen van ministers, die niet genoegzaam haar vertrouwen bezitten om veel aan hen te kunnen overlaten. - En waaruit ontstond nu dat gemis aan vertrouwen in de bedoelde ministeriën? De schrijver geeft ditmaal althans de ware oorzaken op, schoon hij tevens hare beteekenis poogt te verkleinen. Hij vermeldt de verwijten tegen die regeringen ingebragt: dat zij nl. uit ministeriën van fusie bestonden, en dat zij, wilden ze werkelijk voor opregt liberaal gehouden worden, ook het erkende eminente hoofd der liberale rigting en de zijnen niet van de regering hadden behooren uit te sluiten. Maar, - zegt de schrijver, - het waren geen fusionistische kabinetten, omdat er geen tegenstelling van autokratische en liberale beginselen bij hen werd aangetroffen. Niettemin erkent hij onmiddellijk daarop, dat er eene tegenstelling bestond tusschen de zich noemende konstitutionelen en hen die, schoon niet gaarne zich konservatieven hoorende noemen, toch nu vooreerst de grondslagen wilden behouden waarop in 1848 de staatsregeling gevestigd was geworden; d.i. met andere en juister woorden: eene tegenstelling tusschen hen die het konstitutioneel staatsregt begrijpen en het toegepast willen hebben zoo als het werkelijk is, en degenen die, met den heer B., de konstitutionele beginselen misverstaan en verwarren, den koning tegenover zijne ministers plaatsen, hem verantwoorde-

lijk maken door telkens een beroep te doen op zijne persoonlijke gevoelens, en aan de vertegenwoordiging, waar het hun te pas komt, het regt ontzeggen, haar vertrouwen aan eene regering te weigeren. Werd er nu al of niet zulk eene tegenstelling aangetroffen in de ministeriën waarvan de heer B. deel heeft uitgemaakt? Stond hij dan zelf niet in dit opzigt, met den heer Rochussen, tegenover de heeren van Bosse en van Tets? Stond hij niet later wederom op gelijke wijze met den heer van Hall, of, zoo het welligt minder passend is van dezen te spreken, sinds het moeilijk valt de wisselende standpunten van den heer van Hall steeds juist in 't oog te houden, dan toch weder met den heer Rochussen tegenover den heer van Heemstra? Het gaat toch waarlijk niet aan, eenvoudig te zeggen: er zijn onder ons geen verklaarde voorstanders van het absolutisme, dus is er ook geen fusie. Zoo ware 't gemakkelijk zich van de zaak af te maken. Maar wanneer sommige leden van een kabinet getoond hebben, het konstitutioneel staatsregt gansch anders dan de andere op te vatten en te willen toepassen, dan is er toch wel degelijk fusie van partijen in zoodanig ministerie, of wij weten niet meer wat de woorden beteekenen. En zoo begreep de kamer het ook, en daarom vertrouwde zij de bedoelde regeringen òf in 't geheel niet, òf althans niet genoeg om ze met kracht te kunnen steunen. - Wat de tweede, straks genoemde oorzaak van de zwakheid dier ministeriën aangaat, de uitsluiting van den bekwamen staatsman, die sinds de grondwetsherziening als het hoofd der zuiver konstitutionele partij was erkend, de heer B. heeft hier onzes inziens al een zeer wonderlijk argument gezocht om die uitsluiting te regtvaardigen. De vrijheid, - zegt hij, - werd niet bedreigd, de liberale beginselen hadden reeds te veel wortel geschoten bij de natie, dan dat de terugkeer van het vroegere anti-liberale regeerstelsel te vreezen was, en dus kon de optreding van den heer Thorbecke als noodeloos worden beschouwd. Nu verklaart dat vooreerst nog volstrekt niet, waarom men dan toch zonder hem zitting nam; de reden der uitsluiting blijft in 't duister. Maar bovendien, is een goed en krachtig bewind dan alleen noodig om de vrijheid tegen aanrandingen van het despotisme te beschermen? Is zulk een bewind niet ten allen tijde vooral noodig om 's lands belangen goed te behartigen en te bevorderen, en moet men telkens als de vrijheid niet in gevaar verkeert de meest bekwamen weg-

zenden en welwillende middelmatigheden voor hen in de plaats stellen? Eene zoo wonderlijke theorie hoorden we inderdaad nog zelden verkondigen. En wanneer de liberale beginselen welke, naar 't oordeel van den heer B., reeds diep in de volksovertuiging geworteld zijn, die beginselen moeten heeten welke hij zelf voorstaat, dan schijnt eene krachtige hand ons wel degelijk allernoodzakelijkst om de werking van die begrippen zooveel mogelijk tegen te gaan. Gelukkig echter belijdt het denkend deel onzer natie eene andere politieke geloofsleer, en in dit opzigt konden wij de krachtige hand dus wel missen: onze politieke katechismus staat vast genoeg en behoeft alleen nu en dan tegen de verwarringen behoed te worden welke talentvolle doch dwalende schrijvers als de heer B. er alligt in te weeg mogten brengen. Wat nu deze inmiddels weder vergeet, althans nalaat te melden, dat is het verder gevolg van de uitsluiting des heeren Thorbecke uit de zich noemende liberale ministeriën. Niet alleen toch dat die ministeriën op zich zelf daardoor zwakker werden dan zij anders zouden geweest zijn, maar zij lieten de kracht, welke zij zelf hadden kunnen aanwenden, tegenover zich in de vertegenwoordiging, die er alzoo door werd versterkt; en 't zij nu de heer Th. en de zijnen de regering bestreden, 't zij ze haar steunden, altijd bleef het overwigt in de kamer, waar het niet behoorde, en ging niet over tot het bewind, waar het wèl behoorde te zijn. Dit ten onregte door den schrijver niet vermelde feit mag wel tot de grondoorzaken van de moeilijkheden worden gerekend, met welke de verschillende ministeriën sinds 1853 te worstelen hebben gehad. En het was geen feit dat uit kwaadwilligheid of ook uit gebrek aan ware vaderlandsliefde bij de liberalen voortsproot: het was alwederom niets anders dan het natuurlijk en onvermijdelijk gevolg van eene even natuurlijke oorzaak: de vertegenwoordiging kon met geene mogelijkheid zooveel vertrouwen in de regering stellen als voor deze onmisbaar was, zoolang de regeerkracht in haar eigen boezem zetelde en niet in dien van het gouvernement. Dat voor 't overige ook in 't algemeen wantrouwen in de liberaliteit van ministeriën moest ontstaan, die zich wel liberaal noemden en in welke ook liberale elementen werden aangetroffen, maar die diettemin zonder eenige verklaarbare reden het hoofd der liberalen bleven uitsluiten, dit spreekt wel van zelf en behoeft geen nader betoog. - En wanneer nu ten slotte de heer B. zelf het ge-

zegde van Sir Robert Peel: ‘dat het een groot kwaad is, aan het land het schouwspel te geven van een gouvernement, 't welk bij het huis der gemeenten den steun niet vindt, noodig om 's lands zaken met vertrouwen te leiden,’ ook voor Nederland een waar gezegde noemt, dan moeten immers ook die ministeriën ten onzent door zijne veroordeeling getroffen worden, die niet gesteund, toch de leer van den Engelschen staatsman niet behartigden.

Het beweren van den schrijver omtrent de aftreding des heeren Rochussen, dat nl. de koning door de kamer gedwongen zou zijn geweest dezen minister te ontslaan, eischt mede na al het besprokene ter naauwernood eene wederlegging. Het inkonstitutionele van zoodanig beweren springt terstond in 't oog, even als het ongepaste van de bijvoeging, dat de overige ministers (waaronder de heer B.) wisten, hoe hoog de minister van koloniën in 's konings achting stond aangeschreven. Maar bovendien heeft de bewering niet den minsten grond. Indien de heer Rochussen van oordeel ware geweest, dat zijne koloniale staatkunde die van de meerderheid der natie was, dan had hij den koning behooren aan te raden, de kamer te ontbinden en daarvan de verantwoordelijkheid moeten op zich nemen. Zijne aftreding bewijst dat hij niet van die meening was, en derhalve zou men even goed kunnen zeggen, dat hij den koning dwong hem te ontslaan en het hoofd van den staat belette een beroep op het volk te doen, als dat de kamer het was, die den koning noopte tot zijn ontslag. Doch waartoe dergelijke, alle gezonde begrippen en juiste waardering van feiten verwarrende onzin? - Wat de vermelding van het gunstig schrijven des konings aan den heer Rochussen na diens aftreding, moet bewijzen, wij vatten het niet. Al blijkt daaruit dat het geëerbiedigd Hoofd van den staat eene bijzondere hoogachting voor den heer Rochussen gevoelde en diens aftreding betreurde, dit kon toch geene verandering gebragt hebben in den loop der zaak. Althans wij begrijpen niet hoe zulks had kunnen geschieden. Had de kamer, uit een persoonlijk schrijven des konings aan den afgetreden staatsman vernemende, dat Zijner Majesteit diens aftreden persoonlijk leed was, den koning nu moeten verzoeken, den heer Rochussen weder aan te stellen? De heer B. kan zoo iets onparlementair toch niet gewild hebben. Of moest omgekeerd de koning, 't zij voor, 't zij na eene ontbinding der kamer, den

heer Rochussen tegenover deze laatste hebben gehandhaafd? Dat ware niets minder geweest dan den konstitutionelen vorst aanraden zich als autokraat te gedragen, een raad trouwens en eene handeling waarvan natuurlijk de heer Rochussen, door aan te blijven, en het geheele kabinet (dus ook de heer B.), door hem aan te houden de verantwoordelijkheid hadden behooren te dragen. Of moest aan de kamer worden verweten, dat zij, aleer de politiek van den heer Rochussen te beoordeelen, geen onderzoek had ingesteld naar het persoonlijk gevoelen des konings? Het schijnt wel dat de schrijver dit laatste gewenscht zou hebben. Maar dat ware immers zoo inkonstitutioneel mogelijk geweest. De vertegenwoordiging kan en mag zulk een onderzoek niet instellen, en wanneer zij het dan ook niet doet, dan laat zij het geenszins uit gemis aan eerbied voor het koninklijk gezag, maar juist omdat zij door vragen, gelijk de heer B. ze schijnt te verlangen, dat gezag zou schenden en van zijne verantwoordelijkheid het zou berooven. Of wat ware het anders dan majesteitsschennis, wanneer de kamer eerst eene verklaring van het persoonlijk gevoelen des konings zocht uit te lokken en daarna openlijk er over ging beraadslagen en het ging beoordeelen? De heer B. heeft blijkbaar niet al te wel over de zaak doorgedacht; anders zou hij het zonderling verwijt, dat ‘hier van 's konings overtuiging geene beslissing was gevraagd,’ wel hebben teruggehouden. Maar bovendien komt er hier eigenlijk in 't geheel geen redeneren over het persoonlijk gevoelen des konings bij de aftreding van den heer Rochussen te pas. De brief des konings aan dezen was een eenvoudig partikulier schrijven, het schrijven van een vriend. Wie liet nu dien brief in de Staatscourant, d.i. in het regeringsorgaan plaatsen? Immers de regering zelve, het ministerie, 't welk op die wijze eene partikuliere zaak des konings, geheel inkonstitutioneel, tot eene publiek-regtelijke zocht te maken. En wie had aan den koning de voordragt van de verheffing des heeren R. in den adelstand gedaan? Immers alweder het ministerie, 't welk door deze daad eene sterke afkeuring van de handelingen der kamer te kennen gaf, en desniettemin aan de regering bleef. Wij zien hier inmiddels alweer een merkwaardig staaltje van de verwarringen tot welke men vervalt en van de gevaren waaraan het koninklijk gezag wordt blootgesteld, zoodra men den koning afscheidt van zijne verantwoordelijke ministers, en niet zorgvuldig zich wacht, het

onschendbare Hoofd van den staat te mengen in de geschillen en twisten der staatkundige partijen.

Of het verhaal van het gebeurde met den heer Cornets de Groot in den ministerraad en in 't algemeen van het daar voorgevallene vóór en na de aftreding des heeren van Hall in alle opzigten volkomen passend mag heeten, dit zou welligt aan eenigen twijfel onderhevig kunnen zijn. Maar, wat erger mag geacht worden, bij de lezing der hier medegedeelde bijzonderheden en vergelijking van deze met het door den heer de Groot in zijn jongste werk over het Beheer der Koloniën verhaalde, rijst onwillekeurig de twijfel, of de heer B. zich alles wel zoo volkomen herinnert als het werkelijk is voorgevallen. De heer B. toch verhaalt ons, dat men met den heer de G. was gaan zitten zonder te weten welke diens beginselen waren op koloniaal gebied; dat ook later nog de heer de G., schoon daartoe uitgenoodigd, verklaarde, voor zich het niet wenschelijk te achten, verder zijne denkbeelden over koloniale regeringsbeginlen bloot te leggen, nadat hij eerst eene uiteenzetting daarvan aan de kamer had toegezegd, en dat vervolgens, toen de heer de G. den twijfel opperde of hij 't vertrouwen der regering nog wel bezat, het gansche kabinet ontbonden werd. Daarentegen lezen wij in het even genoemde boek van den heer de G., dat hij bij zijne toetreding tot het kabinet in vollen ministerraad zijne koloniale beginselen duidelijk en ondubbelzinnig had blootgelegd, en dat toen, blijkens de notulen, geen der ministers daartegen eenige aanmerking in 't midden bragt, maar dat de gelegenheid om in de kamer diezelfde beginselen te verkondigen en te verdedigen, hem niet gegeven werd. Door dit berigt lijnregt tegen te spreken, laadt de heer B. dus den schijn op zich als betichtte hij zijn voormaligen ambtgenoot van niets minder dan van eene positieve onwaarheid. Zal deze nu daarin kunnen berusten? Wij gelooven het niet. Hij blijft het aan zich zelven en aan de natie verpligt zich te regtvaardigen en de zaak op te helderen. En indien dit werkelijk geschiedt, dan gelooven wij te mogen verwachten dat ons nog menige niet onbelangrijke bijzonderheid over dat ministerie van Hall en het latere hoofdelooze kabinet van Heemstra bekend zal worden, welks raadselachtige handelingen thans nog voor een groot deel in het duister liggen gehuld. Wij zullen dan ook waarschijnlijk in de gelegenheid zijn, beter nog dan op dit oogenblik het nut te beoordeelen, 't welk onze vertegen-

woordiging heeft gesticht door haar vertrouwen aan die ministeriën te ontzeggen. De vergelijking van de geschriften der heeren Bosscha en Cornets de Groot heeft thans reeds een tip van den sluijer opgeligt; zou het niet wenschelijk zijn voor de juiste kennis onzer parlementaire geschiedenis, dat eenmaal die geheimzinnige sluijer gansch en al werde weggerukt?

Buitengemeen kort is de heer B. over het ministerie van Zuylen - Heemstra. Wij willen daarin zijn voorbeeld volgen. Bij vroegere gelegenheden, toen het nog noodig mogt heeten er van te spreken, hebben wij er genoeg over gezegd; en thans is dat ministerie bovendien, als zoovele andere, vergeten en boezemt het ons geenerlei belangstelling meer in. Toch treffen we in de veertien regels, welke de schrijver aan de geschiedenis van het bedoelde kabinet heeft gewijd, minstens alweder een paar bijzonderheden aan, wier juistheid wij niet mogen toegeven. Vooreerst: er werden posten van uitgaaf door de kamer afgestemd ‘met het onverholen doel om de kroon te verpligten naar andere bewindslieden uit te zien.’ Het onjuiste van die voorstelling, in verband met het regt van ontbinding, behoeft na al 't vroeger gezegde niet nader te worden aangetoond. Dan: ‘Er viel met grond aan te twijfelen of de uitkomsten der beraadslagingen van dien tak der staten-generaal (de tweede kamer) wel de uitdrukking waren van de wenschen en de zienswijze der natie.’ Derhalve, zou men meenen, zal de heer B. het afkeuren, dat de kamer niet ontbonden werd. Volstrekt niet; er volgt: ‘maar bij dien twijfel voegde zich de overtuiging niet, wanneer de tweede kamer de vuurproef der verkiezingen onderging, daaruit eene meer zuivere vertegenwoordiging te zullen zien te voorschijn komen.’ Derhalve waren de uitkomsten van de beraadslagingen der kamer wèl de uitdrukking van de wenschen en de zienswijze der natie. Of zou de natie, geroepen tot eene uitspraak door nieuwe keuzen, hare zienswijze niet te kennen hebben gegeven? Waarom niet? De heer B. blijft ons het antwoord schuldig. Maar dan hangt zijne gansche redenering ook in de lucht. Ook hier echter schijnt ons door al die duisterheden en tegenstrijdigheden de bedoeling vrij wel door te schemeren. Onmiddellijk toch op de zoo even aangehaalde woorden volgt: ‘Zoo is met den eersten Februarij 1862 eene nieuwe vereeniging van ministers aan het bewind gekomen.’ Zóó zou derhalve het ministerie Thorbecke zijn ontstaan, nl. door het drijven van eene kamer, van welke het onzeker

was of zij den wil der natie wel vertegenwoordigde: en het zou derhalve nog onzeker blijven of het ministerie Thorbecke wel door de natie gewild is. Wanneer men met zulke wapenen, zij 't ook als 't ware bij ongeluk en meêgesleept door een eenmaal opgevat denkbeeld, zijne wederpartij bestrijdt, dan stelt men niet deze, maar alleen zich zelven aan het gevaar eener beoordeeling door de openbare meening bloot, door welke een eerlijk man niet gaarne zou worden getroffen.

Wat ten slotte het afkeurend woord betreft, door den heer B. aan het einde zijner brochure, over de houding van het ministerie Thorbecke bij de behandeling der Maas-kwestie uitgesproken, en de bewering dat door dien staatsman en de zijnen meer en meer het evenwigt der staatsmagten verbroken wordt ten nadeele van de kroon, zoodat wij al nader en nader komen tot de republiek, wij kunnen niet anders dan het betreuren dat een man als de heer Bosscha zich tot dergelijke insinuatiën tegen wel is waar heftig dikwijls bestreden, maar toch algemeen geachte en om hunne eerlijkheid steeds geroemde staatslieden kon laten verleiden. Vooreerst dient hier in elk geval te worden opgemerkt dat het vorige kabinet, 't welk dan zooveel beter de waardigheid der kroon heette te handhaven, toch zelf al zeer weinig ijver voor het bedoelde Belgische traktaat heeft betoond, door, gelijk de tegenwoordige minister van buitenlandsche zaken teregt en ook zonder wederlegging van de zijde der kamer opmerkte, de behandeling daarvan aan een interimair minister, die het niet verdedigen wilde, op te dragen en het ten slotte geheel en al te laten liggen. Maar al ware dit niet zoo geweest, dan nog gaat de beschuldiging tegen het thans bestaande ministerie niet op. Wanneer toch een kabinet, zamengesteld uit mannen, die als vertegenwoordigers een door hunne voorgangers ontworpen traktaat hebben afgekeurd, in gemoede zich overtuigd blijft houden dat zoodanige overeenkomst noodlottig zou zijn voor de belangen des lands, hoe dient dan dat kabinet den koning en het vaderland het best, hoe behartigt het beider waardigheid het meest, door, tegen zijne overtuiging in, om eenig ik-en-weet-niet-wat begrip van de verhouding des konings tot het buitenland, een slecht traktaat te helpen sluiten, dan wel door een ander en beter te helpen voorbereiden? Indien ons nu eens uit de resultaten bleek dat wij werkelijk een beter dan het vroegere verkrijgen kunnen, zal dan de heer B. nog volhouden dat het ministerie

Thorbecke den koning slecht heeft gediend of diens waardigheid verkleind? Zeker niet; maar beoordeelt de heer B. dan de regtvaardigheid en zedelijkheid der handelingen enkel naar den uitslag? Bij beter nadenken zal het hem, vertrouwen wij, ook hier weder duidelijk worden, dat hij, niet zoo hartstogteloos als men van iemand van zijne jaren en waardigheid verwachten kon, op treffende wijze in zijn oordeel heeft misgetast. Kwade trouw dichten wij hem volstrekt niet toe, maar wel merken wij zekere verblindheid bij hem op, overal waar het de beoordeeling van de beginselen en handelingen der liberalen en die van hun eminent hoofd betreft. Die verblindheid drijft hem tot een onwillekeurig, maar niettemin betreurenswaardig bondgenootschap met hen, wier eenig en kwalijk verholen doel de vernietiging aller staatkundige vrijheid en de terugkeer tot de vroegere, door hem zelven afgekeurde, autokratische en oligarchische regeringsbeginselen is. Want daartoe en daartoe alleen moeten de insinuatiën strekken, door de reaktie uitgevonden en thans door den heer B., om welke reden dan ook, herhaald, insinuatiën waardoor de liberalen hatelijk worden gemaakt bij het met reden aan het grondwettig koningschap gehechte Nederlandsche volk, maar insinuatiën dan ook, wier volslagen valschheid in het helderst daglicht wordt gesteld zoodra slechts aan hen, die ze verzinnen, het masker wordt afgerukt waarachter ze zich pogen te vermommen. Dat masker is hunne voorgewende liefde voor het huis van Oranje. Den volke willen zij doen gelooven dat alleen die liefde hen drijft tot bestrijding van de zuiver konstitutionele beginselen en van dier vertegenwoordigers, en dat bij geen anderen die gehechtheid sterker wordt aangetroffen dan juist bij hen. Welnu, wanneer vertoonde die beweerde geestdrift voor het koningschap en zijne regten zich het meest, wanneer gingen er de meest luide Oranje-kreten van die zijde op? Altijd als er eenig belang van de reaktie in 't spel was, als zij kans zag eenig voordeel te behalen. En wat is er met die kreten uitgewerkt? Dit alleen, dat telkens als de reaktionairen, als de oligarchische demagogen ze aanhieven, de onschendbare persoon des konings in de twisten der partijen werd gemengd en aan afkeurende beoordeeling der openbare meening blootgesteld. Is dat nu liefde voor het koningschap, of is het zuiver eigenbelang, 't welk die liefde voorwendt, doch inderdaad alleen voor zich den koning als werktuig tracht te gebruiken? En wie

waren het, wie zijn het ten allen tijde geweest, die het koningschap tegen dergelijke misbruiken trachtten te beveiligen? Immers juist de veel beschuldigde, de veel belasterde liberalen, die èn als regeringspartij èn als vertegenwoordigers steeds ten sterkste en ten ernstigste protest hebben aangeteekend tegen het ongeoorloofd inmengen van den onschendbaren koning in den partijstrijd en tegen het beroep op diens persoonlijke gevoelens waar het de belangen van partijen of individuën gold. Is hunne gehechtheid aan het koningschap en Oranje verdacht, men toone het uit hunne daden. Maar juist die daden bewijzen het tegendeel. 't Is waar, niet onophoudelijk en te pas of te onpas zijn ze gewoon het Oranje-boven! uit te krijten; 't is waar, zij weten het zeer goed, dat niet allen die Heere! Heere! roepen in het Koningrijk der hemelen zullen ingaan; 't is waar ook, dat zij den koning niet voortdurend met even walgelijke als voor de waardigheid van het koningschap gevaarlijke en verderfelijke vleijerijen overladen; maar wat zij steeds gewild en wat zij ten slotte weêr verkregen hebben, dat is eene krachtige, van hare kracht en van het vertrouwen der natie zich bewuste regering, onverdeeld vertegenwoordigd door den onschendbaren koning en zijne verantwoordelijke ministers, een gouvernement dat weet wat het wil en kan uitvoeren en tot stand brengen wat het noodig acht. Dat, maar ook dat alleen, verhoogt en versterkt het gezag en de waardigheid der kroon, niet een steeds weifelend en wankelend bewind, dobberend op de wisselende neigingen van het oogenblik, op de strijdige meeningen van personen en op de toevallige en tijdelijke belangen van steden en provinciën. Dat is geene ministeriële diktatuur, geen overheerschen van de kroon door de mannen van den dag, maar de eenig ware en wezenlijke regering voor een vrij doch ordelijk en op eene flinke en krachtige regering evenzeer als op zijne konstitutionele volksregten gesteld land; geen vernietigen of in gevaar stellen van de regten der monarchie, maar de krachtigste handhaving en beveiliging van deze, eene beveiliging en bescherming vrij wat beter en steunend op vrij wat hechter grondslagen dan die ijdele betuigingen en verzekeringen van gehechtheid en liefde, die de gelegenheid slechts plegen af te wachten om het koningschap aan het belang van koteriën en faktiën dienstbaar te maken. Maar laat het dan ook uit zijn met dien gehuichelden roep; laat het Nederlandsche volk zich steeds met ware, zoo al niet bij

tijd en ontijd uitgekreten geestdrift scharen om den troon zijner vorsten, en de regten daarvan leeren eerbiedigen en handhaven zooals ze naar de beginselen der grondwet moeten en alleen mogen verdedigd en gehandhaafd worden; maar laten waardige en steeds hooggevierde mannen zich toch wachten, volstrekt noodeloos en ter kwader ure den schijn aan te nemen alsof zij de oneerlijke bedoelingen eener lang overwonnen, doch in het duister nog altijd ijverende en wroetende, aan het konstitutioneel koningschap zoowel als aan de konstitutionele vrijheid vijandige faktie poogden te steunen of op eenigerlei wijze haar in de hand te werken. Dat de schrijver, wiens jongste lettervrucht wij hier aan eene beoordeeling waagden te onderwerpen, in dit opzigt volgaarne met ons zal instemmen, betwijfelen wij geenszins, en wij houden ons dan ook overtuigd, dat hij menige uitspraak, thans door hem te boek gesteld, gaarne zal willen wijzigen en door juistere doen vervangen, wanneer hij daarvan èn het op zich zelf onhoudbare, èn het gevaarlijke en verderfelijke zal hebben ingezien.

De heer Bosscha zal in elk geval, vertrouwen we, wel willen geloof hechten aan onze verzekering, dat wij niet dan noode tot eene bestrijding van zijn jongste geschrift zijn overgegaan; hij zal ons echter tevens, naar wij gelooven, dank weten voor de opregtheid met welke wij zijne stellingen en beweringen aan den toets der kritiek hebben onderworpen, overtuigd als hij ongetwijfeld is, dat de waarheid welke men van beide zijden zoekt en de belangen welke men van weêrskanten tracht te bevorderen het best door openlijke en onverholen mededeeling van elks bijzondere meening worden gebaat. Wat wij voor 't overige ook in zijn eigen belang thans wenschen mogten, is, dat de vroeger door hem in 't licht gegeven historische en letterkundige geschriften steeds eene waardige plaats mogen bekleeden in de boekerijen onzer medeburgers, zoowel van latere als van het thans levend geslacht, maar dat de herinnering aan zijne tegenwoordige, hier besproken brochure, hoe fraai ook gedrukt en hoe sierlijk ook gesteld, zoodra mogelijk uit de geheugenis van Neêrlands burgeren worde uitgewischt.

Kerk en Staat.

IV.

Het bestuur van Willem I en de kerkgenootschappen.

Dikmaals heeft men er zich over verontwaardigd, dat men een kerkgenootschap met eene corporatie in zekeren zin durfde gelijk stellen. En toch is dit volkomen juist: het gaat er mede als met het huwelijk, dat, evenzeer als koop en verkoop, bij overeenkomst wordt aangegaan, doch wel verre van niets dan eene overeenkomst te zijn, daarenboven oneindig verschillend is van iedere andere soort van contracten; zoo mag dan ook de kerk de edelste en heerlijkste aller corporatiën genoemd worden; zij mag zich door hare bedoelingen oneindig verre boven andere zedelijke ligchamen verheffen; toch heeft zij in het regt dezelfde gedaante als deze, en brengt het innerlijk onderscheid slechts eenige wijzigingen in de gevolgtrekkingen van het denkbeeld.

De vrijheid der kerkgenootschappen staat dus in een innig verband met het regt van vereeniging en vergadering, en gelijk men uit het ontbreken van vrijheid van geweten tot het besluit kan komen, dat in dien staat naauwelijks eenige politieke vrijheid bestaat, zoo zal men in den regel zien, dat zonder autonomie der kerkgenootschappen ook den burgers het regt niet is toegekend zich vrijelijk te vereenigen en te vergaderen.

De volledige scheiding van Kerk en Staat ging dus hand in hand met de ontwikkeling van dit laatste regt, hetwelk het

eerst zijne erkenning in art. 10 der Grondwet van 1848 heeft gevonden, en ofschoon het niet tot onze taak behoort, dit laatste te ontwikkelen, zoo zij ons eene enkele opmerking vergund. De meeste hervormingen in maatschappij en staatsbestuur waren tijdens de vorige eeuw in de meeste Staten van Europa, b.v. Napels, Spanje, Oostenrijk, Pruissen, Toscane, Denemarken, van den vorst zelven uitgegaan, en hadden daartoe geleid, diens absolute magt te vermeerderen. Hetzelfde voorbeeld volgde ook Napoleon, wiens spreuk: tout pour le peuple, rien par le peuple, eerst toen gevaarlijk scheen, toen hij ophield pour le peuple te regeren, toen hij te uitsluitend ééne nationaliteit bevoordeelde. Vandaar dat de vorsten der 19de eeuw, die voor hun land wilden zorgen, hun ideaal nog altijd stelden in die vaderlijke zorg, die een Karel III van Spanje en Leopold van Toscane voor hun land betoonden, zonder er aan te denken het volk tot zelfstandigheid te brengen; trouwens was de eeuw nog Voltairiaansch in weêrwil van het droevige schrikbeeld van de fransche revolutie. Hoe nu de volken hoe langer zoo meer het vertrouwen op hunne Vorsten verloren, op eigen krachten meenden beter te kunnen staan, en met welke gunstige gevolgen, behoort tot de geschiedenis van dezen tijd, en wat aangaat de kerkelijke zaken in ons land, betreft het ook ons onderwerp.

Het karakter van Koning Willem's regering met betrekking tot geestelijke zaken, schijnt ons dan ook te zijn een onbegrensd streven naar vermeerdering van magt en invloed, maar terwijl hem zulks in menig opzigt mislukte, zette hij zijn vermeend regt slechts in de gewigtigste gevallen, maar dan ook met eene ijzeren volharding en zonder aanzien des persoons, met kracht door. Vandaar dat de Koning, reeds dadelijk na het aannemen van de Grondwet van 29 Maart 1814, zich tot eenige meerdere kerkelijke vrijheid liet bewegen. De vrijheid van geweten, of zoo als de grondwet van 1815 (art. 190) die uitdrukte: ‘de volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen’, was in 1814 niet gewaarborgd, ja zelfs behelsde art. 133 ald. eene herinnering aan de oude Staatskerk, door de bepaling: ‘de Christelijke hervormde godsdienst is die van den Souvereinen Vorst.’ Toen België aan ons land werd toegevoegd, meende men deze bepaling, die op den duur het meest voor de vorsten zelve lastig konde worden, te moeten laten vervallen: en de constitutionele regering, waar Kerk en Staat naauwkeurig

zijn afgescheiden, heeft inderdaad aan deze verpligting geene behoefte.

Evenzeer behoefde art. 139, Grondw. van 1814, eenige verandering, hetwelk aldus luidde: ‘Onverminderd het regt en de gehoudenis van den Souvereinen Vorst om zoodanig toezigt over al de godsdienstige gezindheden uit te oefenen als voor de belangen van den Staat dienstig zal bevonden worden, heeft dezelve bovendien in het bijzonder het regt van inzage en beschikking *omtrent de inrigtingen van die gezindheden*, welke volgens een der voorgaande artikelen eenige betaling of toelage uit 's lands kas genieten.’ Het artikel baarde allerwege bekommering: namens de R. Kath. werd een adres aan den Koning gezonden met verzoek om eenige opheldering, en het antwoord was in zoo verre weinig bemoedigend, dat behalve op de godsdienstleer, op de overige zaken van zuiver kerkelijken aard niet ingewerkt zou worden, ten ware ze in verband stonden met subsidiën of de noodige politie-zorg ten voordeele van 't algemeen. Maar daarenboven was het ook onjuist; immers het scheen het regt van toezigt op de gezindheden af te leiden uit de ondersteuning uit 's Rijks kas aan haar gegeven, zoodat degene, die zich van regeringssubsidiën onthield, niet alleen voor alle regerings inmenging zich konde vrijwaren, maar zelfs, als een geheim genootschap, der Regering konde beletten voor hare eigen veiligheid en tegen de overtreding der wetten te waken. En welke beteekenis aan de uitdrukking ‘*inrigtingen van die gezindheden*’ moest gegeven worden, was wel eene vraag, waarop velerlei antwoord konde gegeven worden. Kortom de Grondwet van 1815 stelde wijselijk het regt van toezigt: ‘dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat,’ als een regt dat aan den Staat per se toekomt, en voegde zij daarbij, dat de Koning zorgt voor het goed gebruik der toegestane penningen en dat geene godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening, door de Grondwet gewaarborgd, dan was het eerste natuurlijk en het laatste een vermeerderde waarborg voor het regt der kerkgenootschappen. Gelijk de regeling der kerkelijke fondsen op denzelfden voet bleven, zoo ook waarborgden beide Grondwetten slechts aan de *bestaande* godsdiensten vrijheid van bestaan, en deze bepaling werd door het van Napoleon afkomstige Strafwetboek, art. 291-294, gehandhaafd, waarin het oprigten van genootschappen voor religieuse, litte-

raire, politieke of andere doeleinden zonder vergunning der regering, verboden en de hoofden zoowel als hen, die de vereischte lokalen hadden verhuurd of afgeleverd, bestraft worden.

Een paar andere artikelen uit hetzelfde Strafwetboek zullen onmiddellijk den overgang uitmaken tot eene belangrijke gebeurtenis uit de eerste jaren van 's Konings regering. Napoleon had ook in de gevallen voorzien, dat geestelijke personen van hun ambt misbruik maakten om hunne gemeenten tegen de regering op te ruijen en was in die bepalingen zoo ver gegaan, van het verbod te hernieuwen om briefwisseling met den Paus te houden of diens bevelen te afkondigen in welken vorm ook, zonder goedvinden der regering. Het waren nu deze bepalingen, welke aanleiding gaven tot een proces tegen den Gentschen bisschop de Broglie. Reeds boven maakten wij kennis met dezen ultramontaan, wiens eischen van onbeperkte heerschappij kwalijk overeen te brengen waren, zoowel met den toestand waarin België door zijne vereeniging met Nederland was geplaatst, als ook in 't algemeen met de hedendaagsche begrippen. De redenen tot zijn proces waren drieërlei, ééne zeer kleingeestige en naar ons inzien onverdedigbare, ééne naar de toenmalige begrippen van staatsregt verdedigbare, en ééne zelfs nu regtvaardige, ofschoon in minder wenschelijke vormen. De bisschop was verzocht gebeden te laten doen voor den gezegenden staat van de Prinses van Oranje, doch wel verre van hieraan direct te gehoorzamen, wendde hij zich zonder tusschenkomst der regering tot den Paus, en deelde diens antwoord mede. Het was zonneklaar, dat hier eene overtreding van den Code Pénal had plaats gehad; dan, het mogt wel gevraagd worden of eene vervolging op dat punt billijk, ja zelfs politiek was. Immers het moest den minderen geestelijken toch wel vrijgelaten worden met den Paus als geestelijk opperhoofd briefwisseling te houden, maar tevens is er moeijelijk eene bepaling te vinden, die zoo ligt te ontduiken konde zijn en zoo veel meer ergernis dan nut verschaffen moest. Reeds dit waren gronden, waarom men liever eene beschuldiging op dit punt achterwege zoude laten blijven; maar nog meer moest de omstandigheid daartoe medewerken, dat het allen schijn zoude hebben, alsof de koninklijke familie zich over eene ontvangene beleediging wilde wreken. Helaas! men was in dit opzigt niet edelmoedig! - Het tweede punt van beschuldiging was dit, dat de Bisschop zonder goedkeuring van het Gouvernement eenige bullen had doen aan-

plakken en afkondigen, iets waartegen reeds van oudsher bepalingen waren gemaakt. Zonderling was hier de botsing der partijen: de kerkelijke partij met hare tot zoo verre naar ons oordeel, billijke zucht naar onafhankelijkheid, in strijd met een verouderend politieachtig toezigt. Had dit voorval op zich zelf gestaan, wij zouden hieromtrent eene vervolging liever hebben nagelaten, maar er waren in het van den Bisschop uitgegeven Jugement doctrinal andere, meer geregtigde punten van beschuldiging. Daarin toch werd niet onverholen verklaard, dat ‘zonder de dierbaarste belangen van de godsdienst te verraden’ geen eed, bij de Grondwet gevorderd, konde afgelegd worden, omdat deze gelijke bescherming van godsdienstige gezindheden waarborgde, het onderwijs aan 's Konings zorg (er stond ‘aan 's Konings willekeur’) toevertrouwde, en de Provinciale Staten magtigde ze ten uitvoer te leggen; ja zelfs drukte hij zich aldus uit: ‘Te zweren eene wet te zullen nakomen en handhaven, welke veronderstelt, dat de Katholieke kerk aan de wetten van den Staat is onderworpen en die aan den Souverein het regt geeft om de geestelijkheid en de geloovigen te verpligten, om aan alle wetten van den Staat, van welken aard ook, te gehoorzamen, dit is zich openlijk blootstellen om mede te werken ter onderdrukking der Katholieke kerk.’ Mij dunkt met die woorden werd verzet gepredikt, en de Staat was uit zelfbehoud verpligt hierom alleen reeds tot eene vervolging over te gaan.

De straf was dus in het algemeen eene verdiende; maar toch is het met een gevoel van leedwezen, dat wij een artikel zagen toegepast, dat uitsluitend tegen de Katholieke geestelijkheid is gesteld, en wij wagen zelfs nog in den tegenwoordigen tijd de bescheiden vraag, waarom dergelijke herderlijke schriften niet liever onder de algemeene drukperswet worden gebragt? De denkwijze van den Gentschen Bisschop echter was ongelukkig geen alleenstaand feit, en ofschoon menig ander niet zoo ver ging als hij, zoo was er toch algemeen een geest van tegenstand. Reeds vóór den tijd, dat Koning Willem I het bestuur over de Zuidelijke gewesten aanvaardde, had de geestelijkheid zich aangematigd kerkelijke huwelijken in te zegenen zonder voorafgaande burgerlijke voltrekking, of geweigerd sommige gesloten burgerlijke huwelijken in te zegenen op grond van kanonieke beletselen; elders betrokken de door Napoleon verjaagde monniken en nonnen hunne vroegere wonin-

gen en ook na de troonsbestijging van Willem I scheen men daarmede voort te willen gaan. De Broglie's verzet werd dus ook door vele bisschoppen en den Paus zelven toegejuicht, die aarzelde den Graaf de Méan tot aartsbisschop van Mechelen te benoemen, omdat hij den eed aan de Regering had afgelegd. Deze nogtans wist zich te verdedigen, en zijne onderscheiding, dat hij hierbij alleen voor het burgerlijk gebied had gezworen, 't welk afgescheiden was van het geestelijke, vond weldra zelfs te Rome ingang.

In weêrwil van al die teekenen des tijds, ging de Koning zijn gang. Bij onderscheidene besluiten werd bepaald, dat bij alle vacaturen in gemeenten, die Rijks subsidiën genoten, de Koning het regt van agreatie had, d.i. de beslissing of aan den aangestelden geestelijke de toelage, aan zijn voorganger in officio toegestaan, zoude worden uitgereikt (een indirecte invloed op de benoemingen, zoo daarvan werd gebruik gemaakt), en tevens werd dit met terugwerkende kracht toegepast op die predikanten, wier beroeping door het Fransche Gouvernement niet had kunnen worden goedgekeurd; de Raad van State verkreeg de functiën van den Franschen Conseil d'état en werd het hof van appèl voor geestelijke vonnissen of beschikkingen (het appèl comme d'abus), en de Napoleontische kloosterwetten bleven in volle kracht. Eene enkele concessie werd gedaan: de Schoolwet van 1806 werd niet geheel in België ten uitvoer gelegd; trouwens zulks was ook onmogelijk, want de bepaling, dat zelfs op geene bijzondere school door den onderwijzer iets meer dan het algemeen christelijke mogt onderwezen worden, met andere woorden, het verbod van godsdienstscholen zou te zeer in de verkregen regten van de geestelijkheid hebben ingegrepen. Maar langzamerhand hoopte men het toch zoo ver te brengen, dat de algemeen geroemde schoolinrigting ook in België eene werkelijkheid zou worden.

In al deze beschikkingen, waarin de Minister van Roomsch Katholieke eeredienst, de Baron Goubau d'Hovorst, een ijverig Josefist, 's Konings regterhand was, stelde men zich lijnregt tegenover de ultramontaansche partij, en in zeker opzigt had men gelijk: beoogde deze factie in België de Roomsch Katholieke kerk weder tot Staatsgodsdienst te maken en haar de uitsluitende heerschappij te verschaffen, zoo streed zulks niet alleen met den geest van de meerderheid der bevolking, maar

ook tegen de voorwaarden van vereeniging van Noord en Zuid-Nederland.

Met dat al kunnen wij het kerkbestuur, zoo als de regering zulks opvatte, evenmin goedkeuren als dat der oppositie. Het bestaat meestal in *formeele voorschriften*, zonder reëelen grondslag, en waar die *formeele voorschriften* worden overtreden, is eene vervolging daarom zoo hatelijk, omdat de straf en de overtreding tot elkander in geene verhouding staan.

Dergelijke waren bijv. het verbod van briefwisseling met den Paus anders dan door het kanaal van 't burgerlijk bestuur, en het regt van placet, d.i. dat alle bullen, breves, enz., van den Paus afkomstig, alvorens afgekondigd te mogen worden, door de Regering moesten worden goedgekeurd. De ondervinding leerde nu, dat een aantal bullen strijdig waren met 's Konings gevoelens, zonder dat deze ze daarom wilde weigeren. Het placet, de goedkeuring, had dus dikwijls plaats met eene reserve omtrent de belangen van den Staat, doch juist dit feit bewijst, dat het geheele placet eene louter formule was geworden, zelfs lastig voor de Regering, welke zeker op een onzijdiger en gemakkelijker standpunt zoude komen, als zij de bisschoppen voortaan de handen vrij liet, maar hen persoonlijk voor hunne daden aansprakelijk stelde.

Konde 's Konings inmenging in de kerkelijke aangelegenheden der Roomsch Katholieken eenigzins verdedigd worden uit het oogpunt van politieke noodzakelijkheid, des te meer, daar een hierarchische geest, gelijk aan dien van Gregorius VII, weder was opgestaan, zoo bestonden geenszins dezelfde motieven voor het behoud van eene Napoleontische organisatie van het Hervormde kerkgenootschap. Vreemd was daar de loop van zaken: dat dit kerkgenootschap op dat oogenblik in een staat van desorganisatie verkeerde, was het natuurlijk gevolg van de gewijzigde betrekkingen tusschen de Provinciën; doch hadden tijdens de Republiek bijna overal vrije Provinciale Synoden bestaan, zoo mogt men directelijk de zamenroeping van eene Nationale Synode verwachten, en wat was natuurlijker dan dat aan deze de zamenstelling eener nieuwe kerkinrigting zou worden toevertrouwd? Zoodanig was ook, naar gemeld wordt, 's Konings eerste gedachte, doch de Raad van State bragt een ander advies uit, dat door zijne tegenstrijdigheid inderdaad opmerkelijk is. Hij oordeelde de bijeenroeping eener Synode niet wenschelijk of noodzakelijk en meende tegelijkertijd, dat

volgens de toen geldende Grondwet van 1814 (art. 139) de Koning zich alleen met het finantiëele mogt bemoeijen, - eene opvatting, die wij niet deelen. Nu zoude men eene conclusie verwachten in dien geest, dat de Hervormden zelf werden opgeroepen zich te organiseren, mits niet bij Algemeene Synode; doch wel verre van dien, werd het benoemen eener consulerende Commissie voorgeslagen, even als onder Koning Lodewijk was geschied.

Maar zoo de Koning de grondwettige bevoegdheid miste om zich met meer dan het finantiëele te bemoeijen, dan moest het hem ook verboden zijn het advies eener consulerende Commissie te volgen en een Reglement te sanctioneren; doch hoe het zij, de Koning volgde den gegeven raad op, benoemde eene Commissie en nadat deze het ontwerp had besproken, vond Zijne Majesteit goed, in overleg met drie Leden van den Raad van State en den Commissaris-Generaal voor de Hervormde eeredienst, er iets in te veranderen en het toen als Staats-Besluit van 7 Januarij 1816 (Staatsblad N°. 1) uit te vaardigen.

Eene vlugtige kennismaking zal ons overtuigen, dat de Koning, eenmaal het initiatief nemende, zich ook het bestuur definitief wilde verzekeren. Als besturende ligchamen werden toen ingesteld de Algemeene Synode, de Provinciale en Klassikale besturen. Voor al die collegies (en ook voor de Commissie van de Waalsche Gemeente) benoemde de Koning voor het oogenblik de leden, secundi, secretarissen en quaestoren, doch behield zich later slechts de keuze voor uit een aangeboden drieof zestal, behalve voor de Synodale Vergadering, waar de latere benoemingen (met uitzondering van president en vice-president) overgelaten werden aan Provinciale Kerkbesturen. Slechts de ringvergaderingen, die kerkelijk geene bevoegdheid hadden, waren onbelemmerd in hare bijeenkomsten. Dat nu alle Reglementen weder de goedkeuring des Konings moesten wegdragen, alvorens geldig te zijn, zoude men hieruit reeds kunnen opmaken; doch niet zoozeer de in art. 15 voorkomende bepaling: ‘geene veranderingen kunnen in dit reglement (het Algemeene Reglement) gemaakt worden, dan door Zijne Majesteit, op voorstel of immers na voorafgaande overweging der Synode, enz.,’ met andere woorden, de Koning, die het nagenoeg eigenmagtig had gemaakt, behield zich ook eene eigenmagtige verandering voor. Voegt men daarbij, dat hoe hooger de kerkelijke vergadering was, des te meer hare bijeen-

komsten beperkt waren (de Synode mogt slechts éénmaal 's jaars vergaderen, ten ware met goedvinden des Konings), en dat met buitenlandsche kerken, zonder vergunning der Regering, eene briefwisseling was verboden[1], dan komt men tot de overtuiging, dat inderdaad eene Zwingliaansche kerkordening was bedoeld. Intusschen was één punt vergeten en wel het voornaamste, het fondament, als ik het zoo mag noemen: namelijk Zwingli's theorie berustte op het denkbeeld eener Christelijke overheid, en de nieuwere orde van zaken liet toe, dat de Minister een Israëliet en de Koning Katholiek was.

Voor den warmen Calvinist[2] moest het een bedroevend gevoel wezen, te zien hoe al de onafhankelijkheid der Kerk, waarvoor men in 1586 en 1619 en nog veel later zich zoo hardnekkig had beijverd, eensklaps en als het ware zonder slag of stoot was weggevaagd. Dit was ook de indruk, door dit algemeen reglement op de Classen van Amsterdam, Leiden en Woerden te weeg gebragt. Zij vreesden eene al te groote overheersching door de Synode en het Ministeriëel Departement, maar vooral betreurden zij het, dat *de Kerk*, d.i. de kerkelijke vergaderingen, niet waren gehoord bij het overwegen van hare Grondwet. Het antwoord namens den Koning door den Comm. Generaal voor de Hervormde en andere Eerediensten d.d. 25 Maart 1816 aan deze Classen ingezonden, was indedaad zeer handig gesteld. Het beweerde stoutweg dat én volgens de beginselen van het Protestantisme, én volgens de Geschiedenis, het onbetwistbaar zeker was, dat de Souverein het regt had, zich in het bestuur der Kerk te mengen, en van dit standpunt uitgaande, was het niet moeijelijk de bepalingen van het Reglement te verdedigen, te meer daar de Amsterdamsche Classis zelf 's Konings regt van goedkeuring der kerkelijke wetten had erkend. Dat nu geheel en al het Calvi-

1 Hoedanig de regering hierop gesteld was, bewijst het besluit van 20 Oct. 1821, dat dit verbod nog verduidelijkte; de leden als zoodanig mogten niet corresponderen; alle kerkelijke collegies mogten niet over zaken, tot hunne competentie behoorende, met andere kerkelijke collegies buiten hun ressort corresponderen, zonder vergunning van de hoogere besturen, terwijl de provinciale besturen, zoo de Synode geene zitting had, zich daartoe tot den Koning konden wenden!

2 Men mag wel zeggen, zoo die er waren: want zelfs in zeer wetenschappelijke verhandelingen over het Kerkregt, b.v. Bijdragen voor Regtsgeleerdheid, dl. II en IX, en ook elders, wordt naauwelijks van het Calvinistische begrip melding gemaakt, evenmin als van Luther's oorspronkelijke gedachte.

nisme en zijne uitingen in Nederland werden voorbijgezien, was eene zeer slimme taktiek, en evenzeer, dat al het onregelmatige werd geschoven op den onregelmatigen toestand van de Kerk, sedert den val der republiek, - een beweren dat niet alleen overdreven was, maar waarbij men ook vergat, dat uit de bestaande ringen en klassen even goed van onderen op afgevaardigden konden benoemd worden, om in eene Algemeene Synode het kerkbestuur te ordenen. Kortom, de Koning gaf genoegzaam zijn wil te kennen, en op een naar bedreiging zwevenden toon, maande hij tot onderwerping aan. Der Classis van Amsterdam werd blijkbaar de gedane stap zeer euvel geduid: ‘men zag den grond niet in, waarop de aanmatiging der Classis van Amst. rustte, en de Classen waren als zoodanig geene instelling der Apostelen (zoo als men zoude kunnen opmaken dat der adressanten gevoelen is), maar alleen eene toevallige vrucht der omstandigheden’ etc. etc.

Een enkel staaltje zij hier medegedeeld, hoe ver de Regering meende dat hare roeping ging; b.v. voor de tegenwoordigheid des Ministers in de Synode werd de volgende bedoeling opgegeven: in het algemeen om toe te zien ‘ne Respublica damnum capiat’, en verder: ‘om door zijne tegenwoordigheid de *orde en de eenheid in de beraadslagingen te bevorderen, zooveel mogelijk ongepaste twisten te voorkomen*... het oog te houden op de uitoefening van regt en billijkheid, en eindelijk te waken voor de handhaving eener *regtmatige ondergeschiktheid* aan de Overheid en 's lands wetten.’ Men mogt dus wel vragen, waar het einde van dergelijke Regeringsvoogdij zou zijn?

Men heeft deze handelwijze des Konings als ongrondwettig veroordeeld, en zeker is het, dat dezelfde daden als het bijeenroepen van eene consulerende Commissie en het invoeren eener kerkordening onder Lodewijk Napoleon's bestuur veel meer grond van wettigheid hadden, dan onder dat van Koning Willem I. Immers de Constitutie van 1806, art. 6, liet de organisatie der kerkgenootschappen aan Koning en Wet over, en die van 1815 verzweeg dit punt geheel en al, maar - men vergete niet, dat het advies van den Raad van State, alle voorbereidende handelingen en zelfs de benoeming en menige vergadering der gemelde Commissie plaats hadden onder de Grondwet van 1814, wier duistere artikelen wij boven reeds hebben gewraakt. Slechts het reglement is van later datum, en ofschoon het niet te ontkennen is, dat hierin veel te

veel aan de Regering werd gebragt, zoo mag men niet vergeten, dat het meerendeel der Kerk reeds dadelijk daarmede genoegen nam en vele jaren lang geene enkele klagt daaroverwerd gehoord.

Voor 's Konings theorie, dat de Grondwet met het Staatstoezigt, zoo als hij het opvatte, in geenen deele streed, was intusschen veel te zeggen; wij moeten, om zulks te begrijpen, ons eenigzins op een historisch standpunt stellen, en wel voor oogen houden, dat in het begin dezer eeuw en nog lang daarna dikwijls de vraag is opgeworpen, op welken grond een kerkgenootschap in regten zijne reglementen en wetten met behulp van den wereldlijken arm kan handhaven. In gevallen als die van een afgezetten predikant, die zijne pastorij weigert te verlaten, van een lidmaat, nalatig in het voldoen eener hem volgens de reglementen opgelegde boete, gevoelt de Kerk behoefte aan eene bescherming, die, onderscheiden van degene, welke zij tegenover vreemde corporatiën of personen verlangt, juist tegen hare ledematen is gerigt. Kan de Staat dergelijke bescherming blindelings geven, wanneer zij gevraagd wordt, of behoort hij iets meer te eischen? De vraag is nog niet voldoende opgelost; in die dagen beantwoordde men haar dikwijls aldus: dat 's Konings goedkeuring de belofte van den steun van den wereldlijken arm inhield. - Nog kan men ter verklaring van 's Konings inmenging daarbij voegen, dat de grenzen van het regt van toezigt vooral dáár twijfelachtig zijn, waar het regt van vereeniging niet is gewaarborgd.

Maar al trachten wij dat alles te verklaren, toch moet het erkend worden, dat de Koning te ver ingreep in de zelfstandigheid der Kerk, wier vrije ontwikkeling daardoor geheel werd belemmerd. Wij zullen niet spreken van de inrigting der Synode[1], wier leden jaarlijks benoemd, slechts éénmaal voor korten tijd bij elkander komen, en dus weinig lust hebben zich behoorlijk op de hoogte te stellen, ten ware zij het geluk hebben verscheidene jaren achtereen te worden afgevaardigd. Wij wenschen er even weinig op te wijzen, hoe in de hoogere kerkbesturen het element der leeken zoo schaarsch is vertegenwoordigd; wij zullen liever eenige feiten bijeenverga-

1 Het zij vergund hier de aandacht te vestigen op de brochure van Dr. A.W. van Campen, Pred. te Andijk. ‘Het bestuur van het Hervormd genootschap. Bezwaren tegen zijne inrigting en voorslagen tot zijne hervorming.’ Amsterdam, 1861.

deren, om een denkbeeld te geven van de heerschappij, die over de Kerk werd gevoerd. De financiëele belangen waren natuurlijk eene aanhoudende aanleiding van regeringsbemoeijingen, en het spreekwoord, dat met de strengen der beurs men ook de magt in handen heeft, werd ook hier waarheid. Al wat met de geldmiddelen in verband stond, vereischte de tusschenkomst van den Staat, en op welke wijze zulks ingrijpt in de kerkelijke belangen eener gemeente, daarvan wenschen wij nu een paar voorbeelden aan te brengen. Een koninklijk besluit van 8 April werd uitgevaardigd om regelmatig te werk te gaan in het weder vervullen of vernietigen van predikantsplaatsen, geheel of gedeeltelijk van den lande bezoldigd. Het Ministerie, waarvan zulks uitging, bepaalde zonder overleg met eenig afgevaardigde der Kerke, hoeveel predikanten in iedere gemeente voldoende waren, en daarbij ging men uit van het denkbeeld van *bezuiniging:* 'in aanmerking nemende, dat door combinatie en vernietiging van Hervormde predikantsplaatsen overal, waar zulks zonder nadeel voor de belangen van de godsdienst geschieden kan, *'s lands uitgaven verminderd behooren te worden*.' Het gevolg is dan ook dat het aantal predikanten overal, doch vooral in de groote steden, uiterst gering is. Het cijfer van 1500 zielen op één predikant gelooven wij in steden als het normale cijfer te mogen beschouwen[1], wil men niet alleen door den kansel, maar ook door persoonlijk bezoek voor de geestelijke belangen der gemeente zorgen. Dit in aanmerking genomen, zien wij uit de tabellen, dat zoodra eene gemeente meer dan 7400 leden telt, het daarvoor aangewezen cijfer van vijf predikanten begint te klein te worden, en terwijl nu de verhouding hoe langer zoo ongunstiger wordt, sluit de tabel met boven de 20,000 op iedere 5000 een predikant te vorderen: blijkbaar beschouwde men het kanselwerk als het voornaamste, ja misschien wel het eenige. Ook bij kleine gemeenten wordt het bezwaar van de uitgestrektheid van het kerkelijk ressort geheel voorbijgezien, zoodat misschien die, welke niet al te veel beneden de 1600 zielen tellen, van dit besluit evenveel bezwaren ondervinden als de gemeenten der groote steden.

1 Dit cijfer ontleenden wij uit de ervaring van de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, die op een zielental van 4500 zielen drie predikanten telt; men moet ook daarop rekenen, dat onder een groot aantal predikanten alligt enkelen meer voor de wetenschap zullen leven, of door ouderdom als anderzins het meer bezwarende werk aan jongere collega's zullen overlaten.

Het verderfelijke van dien staatsinvloed voor het leven der Gereformeerde Kerk, meenen wij bovendien ook nog hieruit te kunnen aantoonen: stellen wij bijv. het geval (dat echter naar ons inzien niet geheel bezijden de werkelijkheid is), dat de Staat zooveel uitgaf aan tractementen, als de inkomsten der benaderde goederen bedroegen, vermeerderd met de Staatssubsidiën uit de Republiek, dan zoude de Hervormde kerk, zoo zij deze goederen zelf beheerde en zich, bij gevoelde behoefte aan meerder kapitaal, niet tot den Staat konde wenden, van zelve de gemeenteleden moeten aanspreken; hierdoor zou niet alleen een meer natuurlijke toestand worden geboren, maar de band tot de gemeente zou alligt veel vaster worden dan vroeger - men bemint dat alligt meer, waarvoor men iets opoffert. Onzen volksaard en tevens de ondervinding bij kleinere kerkgenootschappen in aanmerking nemende, zoo mogen wij in 't algemeen stellen, dat het gemis van staatshulp (die altijd slechts tot zeker punt gaat en waarop de gemeente doorgaans te veel bouwt) eer tot voordeel dan tot nadeel zal strekken.

Het andere voorbeeld is juist daarom merkwaardig, omdat 's Konings regering hier bewees, dat hare zorg voor de Hervormde godsdienst zelfs tot de geringste kleinigheden afdaalde (of ze ook de groote over het hoofd zag?). Een Koninlijk Besluit was noodig om een *Cachet* voor de hoogere besturen vast te stellen!

Bij de finantiëele bemoeijingen bleef het, helaas! niet; de Koning greep zelfs in de bezorging der geestelijke belangen der Kerk en nam hierbij Zwingli's leerstellingen niet in acht. De geringste overtreding was eene tegen het door de Regering zelf gemaakte algemeene reglement. De Synode gevoelde behoefte bij den beperkten duur harer Zittingen aan eene Commissie, die tusschentijds in eenige zaken konde voorzien. De Regering stemde toe en bij Koninklijk Besluit van 26 November 1827, N°. 57, werd de Synodale Commissie opgerigt. Bij het tot stand komen werd art. 15, Algemeen Reglement, tweemaal overtreden; de Provinciale Besturen werden niet gehoord en na de overweging ter Synode, eenige veranderingen tot stand gebragt buiten weten dezer vergadering. De inhoud beantwoordde intusschen volkomen aan den geest van de kerkelijke grondwet; de Koning koos de leden uit een aangeboden dubbeltal, de Minister bepaalde den tijd der gewone voor-

en najaars-vergaderingen en riep buitengewone vergaderingen bij elkaâr en de Koning had weder het initiatief van wetsherziening, met andere woorden de wetgevende magt.

Het in 1826 aangenomen reglement op de vacaturen gaf blijken van inmenging in zuiver kerkelijke zaken. Zoodra een beroep te lang werd verschoven door de schuld van hen, die het moesten uitbrengen, meende men, en te regt, dat het classikaal bestuur zich de zaak moest aantrekken; doch wel verre, dat hieraan nu de beroeping werd overgelaten, behield de Koning die voor zich, uit een drietal door gemeld bestuur aangeboden (art. 39 volg.). Mogt eene kerkelijke goedkeuring zwarigheden opleveren, dan moest men zich evenzeer met opgave van bijzonderheden en voordragt aan het Ministerie wenden (art. 50), en alsof dit niet genoeg was, behield de Koning zich vóór eigendunkelijk van de verschillende bepalingen (die meestal diep ingrepen in het leven der Kerk) dispensatie te verleenen (art. 91). Zoo had ook de Regering in 1817 zich in de huishoudelijke reglementen der Kerkeraden gemengd, Ouderlingen voor de groote Kerkeraden van Arnhem en Nijmegen benoemd, zonder dat de gemeente daar iets tegen inbrengen mogt; - doch het ergste van alles was de onbelemmerde handhaving der collaties.

Had de consulerende Commissie onder Lodewijk Napoleon nog geadviseerd om den collator niet meer dan het regt te schenken uit een aangeboden drie- of zestal te kiezen, Koning Willem meende, dat dit het eenige der heerlijke regten was, dat geheel en al op den ouden voet behoorde te worden teruggebragt. Eerst nog maakte hij eene enkele uitzondering voor die gemeenten, welke gedeeltelijk of geheel landsondersteuning genieten; deze verkregen het regt een dubbeltal aan te bieden, doch weldra werd ook deze uitzondering opgeheven en het eenige wat verhinderd werd, was, dat de stemmen, afgescheiden van den grond, konden worden verkocht; dus was toen niet eens gehandhaafd, hetgeen de kerkordening van 1619 voorschreef, dat de gemeente het regt had den gepresenteerden persoon te weigeren.

Zoodanig was Koning Willems bestuur over de Kerk: eene voortdurende miskenning van de regten der Kerk. Maar het is niet dit, wat ons hierbij het smartelijkst aandoet, het is de houding der Synode, die niet of naauwelijks scheen te gevoelen, wat hare roeping was en welke heerlijke denkbeelden haar

Hervormer van de Kerk had gehad; weldra zou zij zelve de straf daarvoor ondervinden door in de afkeuring te deelen, die over 's Konings gedrag zou worden uitgesproken.

Gelijk de Gereformeerden, zoo gevoelden ook de Evangelisch Lutherschen behoefte aan eene zekere bescherming der Regering, zoo als wij die boven trachtten te omschrijven, doch minder afhankelijk in het finantiëele en misschien nog om andere redenen wist de Kerk iets meer invloed te behouden. Dit blijkt vooral uit de wijze, waarop het Algemeen Reglement tot stand kwam: de Koning benoemde wel is waar eene Commissie uit leden van dit kerkgenootschap, die in overleg met den Minister een ontwerp in gereedheid bragt, doch dit werd door den Koning eerst bekrachtigd, toen het bleek, dat het door al de Evangelisch Luthersche gemeenten was aangenomen. In dat reglement vindt men vele bepalingen die gelijk waren aan dat der Hervormden: zoo berustte onder anderen de wetgevende magt, met of zonder advies van de Synode, weder bij den Koning, maar daarentegen konden de finantiëele bepalingen ook zonder den Koning geregeld worden, en behield de Synode zich meestal het initiatief voor, zoodat de reglementen niet geheel en al als Regeringsbesluiten voorkwamen, maar dikwijls slechts aan het slot eene Koninklijke bekrachtiging behelsden. Op dezelfde wijze is bij het Reglement op de vacaturen niet zooveel invloed aan het Gouvernement ingeruimd als bij de Hervormden, doch in zooverre nog te veel, dat bij het te lang dralen eener gemeente de Synodale Commissie een drietal den Koning zou aanbieden, om daaruit een beroep te doen.

Vergeleken bij den toestand onder de Republiek, toen alle gemeenten van elkander en van den Staat onafhankelijk waren, was dus het Evangelisch Luthersch Kerkgenootschap nu veel meer gebonden aan de goedkeuring en het toezigt der Regering, en vraagt men nu naar de oorzaak, men vindt die in de geldelijke ondersteuning, die het van den Staat aannam. Voor geld kocht zich de Regering invloed, en niet alleen hier, maar ook bij de Hersteld Lutherschen, die nog in 1835 het geheele wetgevende gezag aan den Koning afstonden. Slechts de Remonstranten en de Doopsgezinden lieten zich over het algemeen niet daarmede in; doch ook bij de laatsten zocht men invloed te verkrijgen. Uit oude papieren is het ons gebleken, dat in den jare 1817, of misschien iets vroeger, de Regering moeite gedaan heeft, zich de administratie van de fondsen der

voor weinige jaren opgerigte Doopsgezinde Societeit te doen opdragen; doch dit Kerkgenootschap trachtte, door oude en waarlijk niet afkeuringswaardige beginselen geleid, zich zooveel mogelijk onafhankelijk te houden, en mogt al eene enkele gemeente - souverein in eigen zaken - de hulp der regering inroepen, zoo bewees toch het overgroote aantal, dat onafhankelijk bleef, dat men ook zonder Regeringsbesluiten zich zelve verdedigen kan, mits men niet zij uitgesloten van de voordeelen eener burgerlijke regtsbedeeling.

Het meest van allen kwamen de Israëlieten onder voogdij van den Staat. Elders onderdrukt, hadden zij in onze Republiek integendeel zeer veel steun bij de Regering gevonden, en toen nu de Franschen hunne beide sekten, die der Portugezen en der Hoogduitschen, met geweld tot eene nationale Kerk wilden dwingen, duurde dit slechts zoo lang als hunne heerschappij. Met de komst van Willem I herleefde ook hun afgezonderd bestaan. De Koning nam het initiatief, en dat hij ook daar zich de wetgevende magt toeëigende, komt ons van Willem I niet vreemd voor. Ook behield hij zich op den gang van zaken hier meer invloed voor dan bij de andere Gezindheden, en dit wordt ons duidelijk, zelfs bij eene vlugtige beschouwing der feiten. De Koning benoemde voor de eerste maal de nieuwe Parnassijns der herstelde gemeenten òf zelf, òf droeg zulks aan den Commissaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken op, tot wien almede geschillen gebragt moesten worden, die door de bestuurders der gemeente niet uit den weg konden geruimd worden. Nu werd er tevens bepaald, dat de Parnassijns in overleg met notabelen de noodige Kerkreglementen zouden ontwerpen, welke door den Commissaris-Generaal moesten worden goedgekeurd: deze zoude zich daartoe kunnen doen voorlichten door eene consulerende Commissie. Op dezelfde wijze zoude ook de benoeming der Rabbijnen geschieden. Dit was alles goed, maar nu werden de notabelen en de consulerende Commissie beide door de Regering benoemd en tevens van hooger hand eenige punten voorgeschreven, waarop men het oog moest vestigen; onder deze waren, bepalingen, noodzakelijk uit het oogpunt van onze burgerlijke instellingen, maar ook anderen, die minder te verdedigen waren, als deze: ‘dat noch aan de geestelijken, noch aan de bestuurderen eenige magt of autoriteit worde toegekend omtrent de gedragingen der leeken in het burgerlijke leven en alzoo buiten de Kerk,’ waarbij men

de vraag konde opwerpen, of hier niet te veel werd ingegrepen in het geestelijk bestuur, waarin ieder kerkgenootschap toch de vrijheid moet behouden? en nog eene andere meer curieuse: ‘dat convenabele schikkingen gemaakt worden op het stuk der vleeschhallen, in het bijzonder te Amsterdam en Rotterdam.’ Dit geschiedde in 1814, en drie jaren later, toen de Commissie met haren arbeid gereed was, droeg zij dermate 's Konings goedkeuring weg, dat hij die heeren benoemde tot eene Hoofdcommissie voor de zaken van de Israëlitiesche godsdienst, wier leden voortdurend door de Regering zouden benoemd worden, en aan wie, zoo er geestelijke belangen te vereffenen waren, des noodig de Minister eenige rabbijnen als adviseurs konde toevoegen.

Hier ging dus alles van de Regering uit; doch deze wijze van handelen had ook in de bestaande omstandigheden hare nuttige zijde. Er waren misbruiken bij de Israëlieten, die met kracht moesten gekeerd worden, zoo bijv. de begrafenissen, die meestal te vroeg geschiedden en waarbij niet genoeg tegen den schijndood werd gewaakt: verder had de nieuwe maatschappij regelen, welke met voorzigtigheid in overeenstemming dienden te worden gebragt met de joodsche zeden, het burgerlijk huwelijk, het gebruik der familienamen, en de invoering der nederduitsche taal nevens de hebreeuwsche in officiëele stukken, eindelijk het onderwijs. In al deze punten konde de Staat van hetgeen hij van alle burgers eischte geen afstand doen, en de ondervinding heeft ook geleerd, dat men hier over en weder tot eene goede verstandhouding is geraakt.

En nu nog ten laatste een besluit (dat voor alle kerkgenootschappen schijnt te gelden), welks toon zoo scherp en welks inhoud zoo ingrijpend is in de onafhankelijkheid zelfs van de gemeenten, die zich door niets, zelfs door geen geschenken, onder het staatstoezigt hadden laten brengen, dat het de moeite waard is zulks mede te deelen.

Den 16^{den} Augustus 1827 verordende de Koning het volgende: ‘In aanmerking nemende, dat eenige Kerkbesturen geheel hebben uit het oog verloren, dat zij slechts zijn de beheerders der kerkgoederen, en dat hunne daden zich niet verder dan tot die van eenvoudig beheer kunnen uitstrekken.....- hebben besloten en besluiten: Art. 1. Alle kerkbesturen en kerkelijke administratiën zullen zich zorgvuldiglijk wachten van eenige bestellingen of beschikkingen te maken omtrent

onderwerpen, waarvan de bezorging hun niet uitdrukkelijk bij de bestaande wetten, reglementen, orders of instructiën is opgedragen', en daaronder wordt speciaal opgenoemd, dat zonder 's Konings toestemming het niet geoorloofd was nieuwe kerken te stichten of zelfs de bestaande te herbouwen of daaraan eene veranderde inrigting te geven, veel min om nieuwe gemeenten op te rigten. Tot beiden was tevens noodig, dat de Regering vooraf de kosten en de middelen, waaruit die kosten konden worden bestreden, inzag. - Onderstelde de Koning dan in het algemeen, dat alle kerkelijke goederen Staatseigendom waren?

Zoo trachtte Koning Willem I te heerschen over de Kerkgenootschappen. Ons eindoordeel daarover, en hoe dat systeem plaats maakte voor een ander en beter, zij voor het volgende, laatste artikel bewaard.

(*Het slot in een volgend nommer*).

In 't Gooi.

III.

Wie dit treurig tafereel van den toestand der Hilversumsche fabriekarbeiders doorgeworsteld heeft, zal ligt inzien, dat onze schildering daarvan alleen verbetering ten doel heeft. Maar daartoe schijnt de hulp van vreemden noodig te zijn, vooral als men de fabriekanten het bestaan van al die gruwelen niet alleen erkennen, maar zelfs als noodzakelijk hoort noemen.

De middelen, die wij daartoe het meest geschikt achten, zijn van tweederlei aard, 1°. die, welke op den arbeid betrekking hebben, en 2°. die, welke het sociale leven van den arbeider zullen verbeteren.

Die taak is echter eene moeijelijke, want de eischen der industrie moeten ook voldoen aan die waarop de bevolking regt heeft. De fabriekant en de werkman moeten zelf die verbeteringen wenschen, zelf de kennis hebben om daarin eene goede keuze te doen, en de middelen bezitten om die tot stand te brengen.

't Is de taak van den hygiénist, om op zijn terrein de gebreken aan te wijzen die bestaan en de middelen ter verbetering aan de hand te doen, niet echter om in het industriëele als raadgever op te treden. Andere, technici van beroep, moeten dat doen. Evenmin kan men van hem vergen, dat hij op het gebied der volkshuishoudkunde en paedagogiek zoo veelzijdig ontwikkeld zij, om ook hier altijd verbeteringen voor te stellen, welke alleen van de mannen van het vak kunnen verwacht worden. Daarenboven ligt het niet zoozeer in de strek-

king van dit opstel om de middelen tot verbetering haarfijn aan te geven, als wel, om door het aanwijzen der gebreken de oogen van andere, welgezinde, welgestelde en ervarene mannen op het treurige feitelijke te vestigen en hen aan te sporen, een einde aan dien rampzaligen toestand te maken. Wat mij betreft, ik zal mij daarom in de volgende bladen alleen bepalen tot enkele wenken, voor zoo verre die op mijnen weg liggen, en meer trachten aan te toonen *wat* er ter verbetering gedaan moet worden, dan *hoe* het moet gedaan worden. Ik weet, dat zoo ik kans wil hebben met mijne wenken doel te treffen, ik mijne eischen niet te hoog mag stellen, vooral niet in den beginne, en dat ik het radicalisme niet tot het uiterste mag drijven. Daarom verlang ik dan ook niet eene plotselinge omkeering van al het bestaande, maar eene geleidelijke verbetering en opheffing van het onvolkomene en gebrekkige, om zoodoende den zekersten weg te bewandelen tot verbetering.

Zoo wensch ik niet terstond eene slooping van bestaande fabrieken of eene vernieling van werktuigen die thans minder aan het doel beantwoorden, maar veeleer eerst de aandacht te vestigen op die gebouwen, werkplaatsen en werktuigen, welke de gezondheid der werklieden het meeste benadeelen. De weeflokalen moeten beter voor licht en lucht toegankelijk gemaakt, de reinheid daar meer in acht genomen, voor de verwijdering van stof beter zorg gedragen, de avondverlichting doelmatiger aangewend, alle schadelijke stoffen, die de atmospheer bederven, daaruit geweerd en de uitersten van temperatuur vermeden worden. Ditzelfde geldt ook voor de verwerijen, die men daarenboven van betere fornuizen moet voorzien, en waar vooral de ventilatie beter ingerigt, en voor den afvoer van het fabriekwater beter zorg gedragen moet worden, zoodat de werklieden niet langer aan den schadelijken invloed van het vuur, de scherpe dampen der bijtstoffen of schadelijke en vergiftige uitwaseming der bewerkte stoffen blootgesteld blijven. Bij het ontvetten der wol, neme men beter de regels in acht die de wetenschap daarvoor in den laatsten tijd heeft aangegeven, waardoor het fabriekaat verbeterd en de werkman, niet ongezond wordt. Ook het spoelen en droogen der geverwde strengen geschiede op eene wijze, die voor het fabriekaat en den werkman voordeeliger is. Bovenal trachte men de werkplaatsen waar, en de wijze waarop de grondstoffen dooreengemengd en gezuiverd worden, te verbeteren. Vooral dat heillooze werktuig waarin ze gezuiverd worden,

eischt dringend verbetering. Niet langer mag dit marteltuig den levensduur der werklieden verkorten.

De stoom vooral moet den bestaanden toestand verbeteren. Die heilzame kracht onzer dagen, die den mensch ontheft van allen ruwen en schadelijken arbeid en hem wijst op dat werk waartoe zijne edeler geestvermogens hem in staat stellen, moet in de Hilversumsche industrie eene geheele revolutie te weeg brengen, den lijdenden werkman in een krachtigen arbeider herscheppen en den kleinen fabriekant in een magtigen producent, die zegevierend de mededinging met den wakkeren buitenlander kan volhouden. Het stoomwerktuig verrigte voortaan de ruwe kracht, den schadelijken arbeid, en de denkende mensch leide die kracht tot verhooging zijner welvaart. Die kracht zal de bewerking beter en veiliger maken; de deugdelijkheid van het fabriekaat en de gezondheid der werklieden zullen er bij winnen. Is de invoering daarvan voor vele fabriekanten te kostbaar, wat belet hen om zulk eene machine voor gezamenlijke rekening aan te schaffen en aan den gang te houden? En ook dat behoeft niet, als eens onze wensch vervuld wordt, dat al de bewerkingen door middel van stoom plaats vinden. Dat die wensch geen onuitvoerbare is, heeft de ondervinding van den laatsten tijd gelukkig bewezen. Dankbaar erken ik dat mijne onderzoekingen in den vreemde mij geleerd hebben dat het spinnen, spoelen en weven van koehaar even goed door machinale stoomkracht kan geschieden, als zulks met andere grondstoffen uit het dieren- en plantenrijk het geval is. Dat probleem is thans, Goddank! voor de Hilversumsche fabriekanten opgelost, en wij weten reeds dat zich daartoe van elders bekwame handen hebben aangeboden. Maar wij hopen en vertrouwen, voor de eer dier industriëlen en voor de welvaart hunner arbeiders, dat zij zich die taak niet uit hunne handen zullen laten nemen en er ernstig op uit zullen zijn, om den stoom in hunne eigene fabrieken op alle soorten van bewerking van lieverlede toe te passen. Wij weten wel, dat vele vooroordeelen en hinderpalen daartoe moeten overwonnen worden: onwil, onkunde en geldgebrek zullen voorshands eene verbetering ten dien opzigte in den weg staan. En mogten al de fabriekanten met lust bezield en van het noodige kapitaal voorzien zijn om die gewenschte verbeteringen tot stand te brengen, dan nog vreezen wij dat gebrek aan energie en onkunde van het tegenwoordig geslacht van volwassen arbeiders

de invoering daarvan zullen belemmeren. Maar welke verbetering heeft geene hinderpalen te overwinnen!

Vooral zouden wij die verbeteringen als eene weldaad voor het opkomend geslacht en de toekomst der volgende geslachten beschouwen, wanneer daardoor die verderfelijke huisindustrie overbodig werd, een arbeid die zoo weinig voordeel geeft tegenover zooveel onheil. Misschien zal men mij tegenwerpen, dat daardoor een aantal menschen broodeloos worden zou, maar na hetgeen de ondervinding van elders ons geleerd heeft, moeten wij ons door deze tegenwerping niet laten afschrikken. Een blik op de geschiedenis der Engelsche katoennijverheid is voldoende, om dergelijke bedenkingen te ontzenuwen. In 1760 produceerde de Britsche katoennijverheid voor ƒ 2½ millioen aan waarde door weinige duizende handen, en in 1856, na de invoering der stoomkracht, voor ƒ 800 millioen waarde, waardoor ruim TWEE MILLIOEN menschen werk vonden!!! Ziedaar een sprekend bewijs van het onware der bewering, als zou stoomkracht de gelegenheid wegnemen voor den arbeider om een eerlijk stuk brood te verdienen. Of zou men meenen de 92 millioen menschen te kunnen vinden, gelijkstaande met de geheele bevolking van Frankrijk, Oostenrijk en Pruissen, die noodig zouden zijn om dezelfde productie door handenarbeid te verkrijgen? Wij zijn toch overtuigd, dat bij eene betere en goedkoopere productie, het debiet spoedig zal toenemen, zoodat het evenwigt niet alleen hersteld, maar de vraag naar handen veeleer nog grooter zal worden dan thans. En al ware dit laatste ook niet het geval, dan nog zouden wij de invoering van den stoom als een zegen beschouwen. Waarlijk, als men er in slagen kon den arbeid van vrouwen en kinderen met der tijd hier overbodig te maken, en dat altijd ongezonde werk alleen aan volwassen mannen over te laten, die, bij het gebruik van betere werktuigen, meer zouden kunnen produceren en alzoo in een gegeven tijd meer konden verdienen, terwijl hunne gezondheid er minder onder lijden en hunne werkvatbaarheid langer strekken zou ten nutte van hun gezin, dan zou ons doel volkomen bereikt zijn. En zelfs waar de verdiensten van den man niet voldoende zouden zijn, daar blijft dan in die gevallen voor jongelieden in de fabrieken werk genoeg over, dat bij eene goede inrigting voor hunne krachten berekend zou zijn en de verdiensten van het gezin zou helpen vermeerderen. Niet langer worde den nijveren, vrijen en eerzamen burger ten onzent eene taak opgelegd, die

elders alleen de misdadiger, en dan nog wel alleen als straf moet verrigten, welke straf zelfs, als onbestaanbaar met onze hedendaagsche begrippen van humaniteit, daar luide veroordeeld wordt. Immers onze nasporingen in Duitschland hebben ons geleerd, dat het spinnen van koehaar, ‘dat heilloos gevaarlijk werk voor de gezondheid van den arbeider’, zoo als onze berigtgever zich uitdrukt, daar alleen door gevangenen verrigt wordt. En die arbeid zou hier te lande, in een onzer welvarendste streken, den vrijen burger opgedragen worden!!!

Even gewenscht en uitvoerbaar zou het zijn, indien men het werk der streepwevers in afzonderlijke lokalen, die aan de vereischten der gezondheidsleer beantwoorden, liet verrigten. Zoo als dit werk thans gewoonlijk in het woonvertrek van den wever geschiedt, geeft het tot veel ongerief aanleiding. De woning zal daardoor reiner, lichter, ruimer en bewoonbaarder worden.

Eerst dan zullen de woningen, en dus ook de bewoners, tot een gewenschten graad van zindelijkheid en huiselijkheid opgevoerd worden. De kinderen zullen dan behoorlijk onderrigt kunnen genieten, opgeleid worden tot mannen die hun vak kennen en liefhebben, en wegvallen zal dat bastaardras van werkman-bedelaar.

Doch wij ontveinzen ons niet, dat men dan eerst nog met vele bezwaren en vooroordeelen te strijden zal hebben. Onkunde, onwil, geldgebrek zullen in den aanvang van den weg van verbetering afhouden, doch dit schrikke den welgezinde niet af om moedig de handen aan het werk te slaan en onverdroten die schoone taak te volbrengen, zeker als wij zijn, dat alleen langs dien weg het doel bereikt kan worden. De ondervinding heeft het voldoende geleerd, dat de onkunde der werklieden tot onwil leidt om eenige verbetering in de hand te werken, maar evenzeer heeft ook de geschiedenis voldingend bewezen, dat de fabriekant daardoor niet moet worden teruggehouden, omdat volharding ook hier zeker overwint.

En met al die gebreken verdwijne dan ook die schandelijke winkelnering en trede daarvoor, naar het voorbeeld der Engelsche, Belgische, Fransche en Duitsche fabriekarbeiders, het zoogenaamde coöperative systeem in de plaats. Dit stelsel, berustende op de eenvoudigste gronden van volkshuishoudkunde, is gebleken het meest doeltreffende te zijn om de welvaart

der arbeidende klasse, die van een gering loon moet bestaan, te bevorderen. Bij een voorzigtig en zuinig beheer, kan men hier met een betrekkelijk gering kapitaal aanzienlijke winsten behalen, omdat de verkooper tevens verbruiker is. Eenige werklieden vereenigen zich tot het oprigten van een winkel, waarin niet alleen alle levensmiddelen, maar ook de onmisbaarste kleedingstukken te koop zijn tot prijzen, die niet meer dan eene billijke rente hooger gesteld zijn dan ze werkelijk kosten. Ieder werkman draagt tot het kapitaal zoovele stuivers bij als hij kan, en deelt daarentegen later in de winsten, naar gelang van zijne storting. Maar zijn hoofdvoordeel is, dat hij alle levensbehoeften zoowel goed als goedkoop verkrijgt, en dat vooral is het zegenrijke van die instellingen. Daarenboven wordt hij op die wijze geleid tot besparing en alzoo tot kapitaalvorming. De ondervinding heeft over dergelijke ondernemingen, door belanghebbenden - gewoonlijk arbeidersverenigingen - tot stand gebragt, reeds eene schitterende uitspraak gedaan[1].

Wat de middelen betreft die de gezondheid, zedelijkheid en welvaart buiten de fabrieken zouden kunnen bevorderen, verdient allereerst de betere verpleging en opvoeding der kinderen vermelding. Wij hebben aangetoond hoe groot eene bron van verval de tegenwoordige wijze van opvoeding voor de arbeidende klasse is. Maar, helaas! het is gemakkelijker de gebreken aan te toonen, dan die te verbeteren. Alleen van het betere deel der bevolking is hier hulp te verwachten. De vrouw van den arbeider, door onverstand, ellende en zorgeloosheid zelve gezonken tot het peil van zedelijke onmagt, kan niet naar eisch de gewigtige pligten, die op haar als moeder rusten, volbrengen. Haar ontbreekt de kennis, d*e* magt, ook de wil om die taak naar behooren te vervullen. En toch, zij inzonderheid moet het zijn die de welvaart van haar gezin bevorderen zal. Wat zij niet weet, moet haar geleerd worden; wat zij niet vermag, moeten anderen voor haar doen; wat zij niet wil, moet haar in den beginne geboden worden. Ieder die daartoe helpen kan, hetzij door geldelijk, zedelijk

1 Wij verwijzen den belanghebbenden en belangstellenden kortheidshalve, onder meerdere geschriften, naar een artikel over dit onderwerp voorkomende in ‘het Bijblad van de Economist, 1861,’ blz. 322 en volg., en onzen arbeid getiteld: ‘De gezondheidheidsleer toegepast op de fabrieknijverheid, 1861.

of verstandelijk vermogen, oefene zijnen invloed op haar uit. Armbesturen, weldadige inrigtingen en personen, ieder op zijne wijze, brenge daartoe bij. Men late geene gelegenheid voorbijgaan, om de vrouw uit dien stand hare pligten voor te houden, haar des noods te dwingen die te vervullen. Behoorlijke reiniging en gepaste voeding, die twee hoofdvoorwaarden tot behoud der gezondheid van het jonge kind, moeten in die gezinnen meer en beter in praktijk gebragt worden. Vooral orde en regelmaat worde daarbij in acht genomen, want het is onbetwistbaar dat menig kind bezwijkt ten gevolge van gemis aan reiniging en overmaat van slecht voedsel.

In het naauwst verband tot de opvoeding en vorming van het opkomend geslacht, staat het lager onderwijs, dat het kind op de school geniet. Wij hebben op het gebrekkige daarvan in de bestaande scholen reeds gewezen, en aangetoond hoe belemmerend de arbeid dien men de kinderen laat verrigten, op hunne physieke en intellectuele vermogens werkt. Wij hebben het onvoldoende doen uitkomen van de pogingen in den laatsten tijd aangewend, om daarin verbetering te brengen. Een beter stelsel van fabriekarbeid zal daartoe zeker veel bijdragen. Maar omdat wij vreezen dat daarin niet zoo spoedig eenige verbetering zal komen, zoo wenschen wij, daar dit punt dringend regeling eischt, de volgende wenken te geven.

Welken tijd van den dag men van den arbeid uitbreke, altijd zal het uur slecht gekozen zijn, als men het kind dadelijk van de werkplaats naar de schoolbank drijft. Het kind zal nimmer opgewektheid gevoelen om, vermoeid van den ligchamelijken arbeid, gedurende twee uren zijnen geest in te spannen. Hij zal òf zijne aandacht niet tot de les kunnen bepalen, òf het geleerde even spoedig vergeten. Zoo hij geen kwaad doet in de schooluren, goed zal hij er evenmin uitrigten. Dit bleek ons bij gelegenheid van een bezoek, dat wij op beide scholen hebben afgelegd; de kinderen grepen elke gelegenheid aan om de rust en orde te verstoren. Veeltijds dan ook ziet men dat, als het kind stil zit, het op de schoolbanken in slaap valt; belet men het te slapen, dan kan het niet rustig zitten; zijn slapen en zijne onrust zijn beide natuurlijke gevolgen van den arbeid dien het verrigt heeft. Wil men het een en ander evenwel voorkomen, dan stelle men de schooluren op een tijd die onmiddellijk op het rustuur volgt. Als het kind eerst eenigen tijd van de vermoeijenissen des arbeids uitgerust of door

beweging in de vrije lucht zich van die eenzijdige inspanning hersteld heeft, dan is het veel meer geschikt voor den arbeid van den geest, dan wordt het niet bedwelmd door de schoollucht, dan gaat het met meer lust aan het schoolwerk, is veel vlugger in het begrijpen en onthoudt het geleerde veel langer dan nu het geval is. Vandaar dat die weinige uren in de school doorgebragt, al wordt deze ook nog zoo trouw bezocht, zoo weinig nut afwerpen; vandaar dat de les een gedachteloos opzeggen van klanken is en het geleerde spoedig vergeten wordt, zoodat men, een paar jaren na het verlaten der school, even wijs is als toen men er voor het eerst heenging. Het leeren ontaardt dan ook in een werktuigelijk nabootsen; het verstand wordt er niet door ontwikkeld; men stampt het kind wat regels in, die in het brein niet verwerkt worden en als ballast spoedig voor andere, minder gewigtige en nuttige zaken, moeten plaats maken. Vandaar eindelijk, dat het onderwijs voor die kinderen tot dusverre zoo weinig vruchten heeft gedragen. En wat baten de lessen van deugd en pligt, die men het kind hier inprent? Als het huiswaarts gekeerd is, dan is de werkelijkheid zijner omgeving zoo geheel in strijd met het daar geleerde, dat het als kaf voor den wind verstuift. Daarom zouden wij zoo gaarne wenschen dat de korte tijd, dien men voor het onderwijs kan afzonderen, niet zoozeer gebruikt werd om de kinderen grammaticaal bekwaam te maken, hen met eene dorre opsomming van plaatsen en gebeurtenissen bezig te houden, maar om de les onderhoudend en zelfs boeijend te maken. Hier bovenal is de methode noodzakelijk. Hoe onderhoudender toch de leervorm, des te levendiger zal het kind het contrast gevoelen tusschen zijn eentoonigen en geestdoodenden arbeid aan huis en in de fabriek, en datgene wat hij hier doet. De les moet iets opwekkends voor hem hebben; hij moet er door aangetrokken worden. Zijn geest moet daardoor uit den dommel gewekt worden, waarin het door den arbeid geraakt is. Het kind van den fabriekarbeider staat in den regel toch geene andere levenstaak te wachten dan die zijne ouders volbrengen, en nu moet juist de strekking van het onderwijs zijn, om hem tot een bekwamer, vlijtiger en zedelijker handwerksman op te leiden dan zijne ouders zijn. Hij moet op de school den arbeid leeren lief krijgen; men moet hem daar leeren, dat de arbeid den mensch veredelt, hem van verveling, van misdrijf terughoudt, hem gezondheid en kracht schenkt; dat kunde en ijver den arbeid gemak-

kelijk en vruchtbaar maken; dat spaarzaamheid en overleg de vruchten van den arbeid doen vermeerderen; dat ruimere verdiensten meer gemakken en genietingen des levens aanbrengen; dat een leven, afgewisseld door werkzaamheid van ligchaam en geest, tot eene goede gezondheid leidt en het langste zal duren; dat de spaarzaamheid van den huisvader ook aan vrouw en kinderen gezondheid en levensgenot schenkt en dat zijn ingetogen levenswandel weldadig op de welvaart van het gezin terugwerkt. Eindelijk zal men het kind moeten leeren, dat al die zegeningen van den arbeid eerst door de betrachting der deugd verkregen worden. Men moet het hun in de ziel prenten dat de arbeid, die niet ontstaat uit het gevoel van pligt, en die niet geleid wordt door een hooger beginsel van zedelijkheid, ten laatste tot een last, tot een straf, tot een vloek wordt en den mensch in het einde ten verderve sleept, in plaats van hem tot zegen en voorspoed, tot behoud zijner gezondheid en leven te strekken. Heeft men dat het kind onuitwischbaar in het harte gegrift, dan eerst zal het leeren beseffen wat het noodig heeft, om den feitelijken toestand voor een beteren te verwisselen; het zal op lateren leeftijd al zijne krachten trachten in te spannen, om zich de lessen van de school ten nutte te maken tot verbetering van zijn toestand en van de toekomst zijner kinderen. Hij zal daardoor een zedelijk kapitaal verkregen hebben, dat aanzienlijke renten voor zijne stoffelijke welvaart zal afwerpen. Werkzaamheid zal zich paren aan huiselijkheid, ingetogenheid aan tevredenheid. De werkman zal liefde voor zijn arbeid, achting voor zijn meester, gehechtheid voor zijne betrekkingen, vriendschap en genegenheid voor zijne meerderen en gelijken opvatten. Hij zal tot eer van zijn stand, tot voordeel van zijn beroep, tot nut der maatschappij, tot zegen van zijn gezin strekken. Vlijt, eerlijkheid en kunde zullen de grondslagen zijn, waarop zijn toekomstig welzijn en dat van zijn gezin gevestigd zal worden. Daaraan moet de school, en in de gegeven omstandigheden uitsluitend de school, dienstbaar gemaakt worden; want in de dagelijksche omgeving, waarin de knaap in het gezin of op de fabriek verkeert, leert hij van dat alles niets, maar integendeel draagt alles er toe bij om het goede zaad, in de school gestrooid, te verstikken en in zijne ontwikkeling te doen ontaarden. Maar, zoo als we zeiden, in die weinige uren en bij de wijze waarop het onderwijs tot dusverre verstrekt wordt, kan men

de toepassing van al het zoo even aangevoerde niet verwachten. Daar behoort meer tijd toe, dan negen uren schoolonderwijs, - aangenomen dat men geen uur verzuimt, bij 57 à 66 uren arbeid in de week. Daar behoort een ander stelsel gevolgd te worden, dan het opdreunen van eenige lessen der taalkunde en de beginselen der geschiedenis en aardrijkskunde. Men zal hier bij de beginnenden voornamelijk moeten letten op eene geleidelijke ontwikkeling van het verstand, door het kind te leeren zijne indrukken tot juiste voorstellingen en geordende begrippen te verwerken en zijne denkbeelden helder en duidelijk door woorden terug te geven. Men bezige daartoe bij voorkeur de schoone natuur die hem omgeeft, en trachte hem door vragen gedurig tot denken aan te sporen. Heeft het kind alzoo eerst goed geleerd waar te nemen en te verklaren wat het om zich heen ziet, welnu, men brenge het dan in kennis met voorwerpen, die niet dagelijks onder zijn bereik zijn. Voor de meergevorderden is dan vooral de kennis van de eerste beginselen van natuur- en aardrijkskunde noodig. Men onderwijze den knaap in de eenvoudigste wetten der werktuigkunde, in de zamenstelling en werking der hefboomen, toegepast op het werktuig dat hij eens moet besturen. Men verklare hem de zamenstelling der weefstoelen; men leere hem den oorsprong en den aard kennen der grondstoffen die hij dagelijks verwerken moet. Dit alles worde zooveel mogelijk door teekeningen en modellen toegelicht. Men prikkele zijn ijver en zijne belangstelling, door hem tevens bekend te maken met de geschiedenis en ontwikkeling van het spinnen en weven, met de verbeteringen die in den laatsten tijd daarin zijn gebragt; men wijze hem op de voordeelen, die uit zulk eene toepassing voor zijne stoffelijke welvaart voortspruiten. Aan deze lessen kan men dan gevoegelijk verbinden een onderwijs in de eerste beginselen der volkshuishoudkunde; de wetten die vraag en aanbod regelen; de voordeelen die verkregen worden door de invoering van betere werktuigen, door besparing van tijd en arbeidsvermogen, bij verhooging van loonen en goedkoopere productie; het belang dat er voor den werkman in gelegen is, om door spaarzaamheid een deel van zijne verdiensten in gezonde dagen voor tijden van tegenspoed af te zonderen, en dergelijke onderwerpen meer van het hoogste gewigt voor dezen stand van arbeiders, die, zonder die kennis, bij de minste afwijking van den gewonen gang

van zaken, morren en de schuld op hen werpen, die zelve het slagtoffer van een onvoorzienen zamenloop van omstandigheden zijn geworden. Zoo doende verruimt men zijn blik en vestigt dien op andere zaken dan alleen op het spinnewiel en den weefstoel in zijne nabijheid. Daarbij trachte men ook het schoonheidsgevoel van het kind op te wekken en aan te kweeken; men onderwijze het in den zang en het regtlijnig, modèl- en patroonteekenen. Beide werken veredelen het ontvankelijk gemoed van het kind; door beiden wordt het vatbaarder gemaakt voor edele indrukken, die de ruwheid zijner omgeving aanmerkelijk zullen temperen. Maar behalve die zedelijke, heeft dit onderwijs ook eene stoffelijke nuttige zijde, daar het voor de fabrieken eene groote behoefte is om goede patroonteekenaars te hebben, waarin op dit oogenblik zoo groot gebrek is, dat men ter naauwernood, met alle middelen der kunst, in staat is een patroon te copiëren. In plaats van de voorlezingen, die men tegenwoordig 's winters, op ongeregelde tijden, over natuur- en scheikundige onderwerpen houdt, zouden wij het daarom van het hoogste belang achten dat men een geregelden cursus opende, gedurende twee à vier uren in de week, voor het onderwijs in het regtlijnig- en patroonteekenen; lessen over de beginselen der natuur- en werktuigkunde en de technische chemie, in toepassing op de hoofdindustrie, daar ter plaatse uitgeoefend. Die lessen zouden door jongelieden van veertien tot achttien jaren, van elken stand - want de zonen van fabriekanten hebben die kennis evenzeer noodig - en zelfs door volwassen arbeiders kunnen bijgewoond worden. En wil men die van tijd tot tijd afwisselen door eene voorlezing op het een of ander gebied, welnu, des te aangenamer zal dit voor de leerlingen zijn. Wij gelooven, dat wanneer men dien weg inslaat, het onderwijs meer nut zal stichten en men er meer vruchten van kan verwachten, dan tot dusverre. En daar moet het heen, zoo men hopen mag dat het lot van den fabriekarbeider eens verbeteren zal, hopen, dat de industrie in bloei zal toenemen; wil men de welvaart van fabriekant en werkman op edeler en duurzamer grondslagen vestigen, dan moet men hem onderwijzen. Eene zekere en duurzame verbetering is alleen langs dien weg te verkrijgen; men moet op het opkomend geslacht werken. Door dit reeds vroeg andere begrippen in te prenten, zal men den grondslag leggen voor eene andere soort van werklieden dan het tegen-

woordig ontaarde ras van volwassenen is. Met dit laatste zal men voorshands weinig kunnen uitrigten, en aan eene duurzame verbetering van hun toestand niet veel kunnen toebrengen. Het is een dom, eigenzinnig en zwak volkje, met raadselachtige deugden en nog raadselachtiger begrippen van wat tot zijn eigen welzijn leiden kan; onwillig, krachteloos om zich uit den poel van ellende op te werken, waarin het gedompeld is. Voor hen gelden dan ook niet meer dan palliativen; de kanker heeft in hun bestaan reeds te diepe wortels geschoten, dan dat men hoop op eene radicale genezing mag koesteren. Daarom rigte men al zijne krachten op de ontwikkeling van het opkomend geslacht; men spore de ouders aan, des noods door dwang, om mede te werken tot welzijn hunner kinderen, en trachte te zorgen dat zij geene hinderpalen stellen, waar anderen die taak op zich willen nemen. Niet langer moet het kind tot een lastdier, tot een werktuig, tot een dommekracht gebezigd worden; men moet er een mensch, een nuttig burger, een vlijtig en gelukkig huisvader van trachten te maken. Tot den leeftijd van zeven jaren zal het meer moeten spelen dan leeren, en zal het volstrekt niet mogen werken; tot het veertiende jaar zal het meer moeten leeren dan arbeiden, om na dien leeftijd naar ligchaam en geest bekwaam tot den gevorderden arbeid te zijn. Nogmaals, dien weg moet het uit, daarheen moet al uw streven gerigt zijn, weldenkende burgers van Hilversum! En dat kan zonder veel inspanning zelfs, zonder veel opofferingen, want het goede te *willen* is hier hoofdzaak en *het kunnen volgt van zelf*.

Wat de fabriek is voor den volwassen arbeider en de school voor het kind, dat is de woning voor het geheele gezin. Naar gelang deze al of niet aan de eischen der economie en hygiène voldoet, in die mate wordt de welvaart der bewoners bevorderd of in de waagschaal gesteld. Wij hebben gelegenheid gehad op de schaduwzijde van dat hoofdmoment voor de maatschappelijke zamenleving der arbeidende klasse te Hilversum te wijzen. De noodzakelijkheid van het verbeteren der bestaande, of nog beter van den aanbouw van nieuwe woningen voor die klasse van burgers, zal daaruit voldoende gebleken zijn. Die zaak kan niet genoeg aan Hilversums wèlgestelde in- en opgezetenen aanbevolen worden, daar het van evenveel belang voor hen zelven als voor dat van de arbeidende klasse

is, dat deze beter gehuisvest worden. Het uitbreken van gevaarlijke en besmettelijke ziekten, dat daar nu zoo dikwijls plaats vindt, zal dan zeker veel verminderen. Het betere deel der bevolking zal dan minder aan besmetting blootstaan, en de welvaart der arbeidende klasse en de bloei der industrie toenemen, omdat er minder handen door ziekte aan den arbeid zullen onttrokken worden. Worden er jaarlijks meer volwassenen gespaard, dan zullen de bedeelingskosten aan zieken, werkloonen, weduwen en weezen verminderen. Maar bovenal zou zedelijkheid, orde, reinheid en lust voor het huishoudelijk leven onder den arbeidersstand er door toenemen. Niets toch bevordert meer de huiselijkheid, dan het bezit eener woning die naar de behoeften der bewoners is ingerigt. Ook uit een financiëel oogpunt zou het bouwen van arbeiderswoningen aldaar eene goede zaak zijn, omdat zich het gebrek aan goede arbeiderswoningen dagelijks sterker doet gevoelen en die woningen thans eene betrekkelijk hooge huurwaarde hebben. Uit een economisch en philanthropisch oogpunt is hier dus voor de ondernemings- en wèlgezinde burgers een ruim veld tot werkzaamheid.

Na hiermede de voornaamste middelen aangegeven te hebben die, naar onze meening, met vrucht door de burgers in het belang der gezondheid en welvaart der arbeidende klassen zouden kunnen aangewend worden, rest ons nog op eenige andere maatregelen te wijzen, die in het belang der openbare gezondheid en welvaart door het plaatselijk en gewestelijk bestuur zouden in het werk gesteld kunnen worden. Zij zullen zich hier moeten bepalen tot het uitvoeren en handhaven van werken en bepalingen ter dienste van de openbare gezondheid, en deze verdeelen in 1°. het toezigt op het bouwen van fabrieken en het afweren van schadelijke momenten daar ontstaande, ten nadeele van de gezondheid en veiligheid der arbeiders, en van de bewoners der plaats en het hun toebehoorend terrein; 2°. het nemen van gepaste maatregelen, die voor een behoorlijken toevoer en afvoer van water en foecale stoffen noodig zijn, en 3°. de voorkoming en verwijdering van alle schadelijke momenten op het bebouwd terrein of zijne nabijheid, die de gezondheid der burgers in gevaar zouden kunnen brengen.

Wat het eerste punt betreft, zoo zal dat toezigt zich natuurlijk over alle zich in den kom der gemeente of hare na-

bijheid bevindende fabrieken en groote werkplaatsen moeten uitstrekken. Bij de aanvrage om concessie tot het opbouwen van nieuwe fabrieken, zal men er zich met meer zaakkennis op moeten toeleggen om de nadeelen, die door eene verkeerde inrigting eventueel voor de bijzondere en openbare veiligheid en gezondheid zouden kunnen ontstaan, op te sporen en daartegen in tijds voorzorgen te nemen. Vooral zij men er op bedacht, dat de fabriekafval geene schade aan anderen veroorzaakt, en dat de bewerking de rust der bewoners niet zoodanig stoort, dat deze er merkbaar hinder van hebben. Vooreerst neme men dus den afstand van het bebouwde en beperkte terrein, waarop de fabriek gevestigd zal worden, in aanmerking; ten tweede moet men zich naauwkeurig vergewissen, of er behoorlijk gezorgd is dat vloeibare, vaste of luchtvormige zelfstandigheden, tot de bewerking gebezigd of daaruit voortspruitende, op zoodanige wijze verwijderd of onschadelijk gemaakt worden, dat ze noch voor de werklieden in de fabriek, noch voor de bewoners der gemeente en hunne vaste goederen overlast of nadeel veroorzaken. In casu, bij de tapijtfabrieken, dat deze niet in de onmiddellijke nabijheid van bewoonde huizen gebouwd worden, en dat het stof van het haarmalen, de dampen uit het fabriekwater en uit de verwerijen zoodanig verwijderd worden, dat ze geen nadeeligen invloed op de arbeiders en den omtrek kunnen uitoefenen. Evenzeer geldt dit voor de leerlooierijen en vilderijen, alwaar voor eene onschadelijke verwijdering van het afval zorg moet gedragen worden. Zooveel mogelijk trachte men door goed ingerigte en krachtig gehandhaafde policieverordeningen, bij de bestaande fabrieken deze nadeelen op te heffen of te verminderen. Wenschelijk ware het, dat een ministeriëel besluit deze soort van fabrieken, even als in Frankrijk, in de 2de klasse van schadelijke fabrieken rangschikte en ze aan de speciaal daarvoor gemaakte bepalingen onderwierp.

Ten aanzien van het tweede punt behoeven wij, na de daarover onlangs plaats gehad hebbende discussien en onderhandelingen in den boezem van den gemeenteraad van Hilversum, niet breedvoerig op de noodzakelijkheid van eene verbetering in den bestaanden toestand en de middelen die daartoe zouden kunnen aangewend worden, te wijzen. Het plan van de waterleiding, door den Heer Dr. van Hengel ontworpen en tot

welks uitvoering door hem eenigen tijd geleden concessie is gevraagd, en wel op zulke voorwaarden, dat ze voor den gemeenteraad zeer aanlokkelijk moesten zijn, schijnt echter tot dusverre onoverkomelijke moeijelijkheden te ontmoeten. Wij zijn niet genoeg op de hoogte van de zaak en ook niet voldoende bekend met de motieven door dat ligchaam aangevoerd, waardoor aan eene uitvoering voorshands niet te denken valt. Ofschoon wij op die aangevoerde gronden misschien veel zouden weten af te dingen, ligt het evenwel niet in de bedoeling van dit opstel om eene kritiek van de handelingen van den gemeenteraad ten dien opzigte te leveren. Wij moeten ons dus eenvoudig bepalen om op het gewigt te wijzen dat aan eene verwezenlijking van dat plan, uit het oogpunt der openbare gezondheid, veiligheid en welvaart, ten grondslag ligt. De ruime toevoer van goed drinkwater is in alle opzigten een voornaam middel tot bevordering van de reinheid onder de mindere standen, en bij het economisch gebruik zeer dienstig tot voorkoming van besmettelijke ziekten, die zoo ligt door het gebruik van slecht water ontstaan. Voor de algemeene veiligheid is een ruime toevoer van water daarenboven zeer gewenscht, vooral in eene gemeente als Hilversum, waar de bevolking op sommige punten zoo opeengehoopt leeft en waar zoovele fabrieken midden in het dorp staan, terwijl aan stroomend en ander water in de nabijheid, gebrek is. En eindelijk mag 't voor de algemeene welvaart van belang geacht worden, dat de fabrieken een ruimeren toevoer van water hebben, vooral voor de verwerijen, die daardoor veel geld en tijd zouden besparen. Men zou dan de geverfde grondslagen niet naar een grooten afstand behoeven te vervoeren om ze daar af te spoelen, 't geen de kleuren der geverfde stoffen veel beter zou behouden, daar men ze dan niet zoo uit de verfkuip op elkaâr behoefde te pakken. Ook voor de gezondheid der arbeiders, met het spoelen belast, zou het een groote aanwinst zijn, wanneer die arbeid in de fabrieken werd verrigt; terwijl men ook nog eene gereede aanleiding tot oneerlijken handel zou wegnemen.

Zal dit plan echter al die voordeelen afwerpen, dan moet volstrekt aan het verbeterd stelsel van watertoevoer ook een ander stelsel van waterafvoer verbonden worden. Bij een ruimer gebruik van water in fabrieken en woningen, zal de hoe-

veelheid economisch water natuurlijk grooter worden en die kan langs de thans bestaande gebrekkige wegen geen behoorlijken uitweg vinden. Het zal dus noodig zijn, dat er een geheel nieuw kanaalsysteem aangelegd worde, op zulk eene diepte, dat het water niet bevriezen kan, en van zulk materiaal, dat de inhoud zich niet in den grond of de huizen ontlasten kan. Dit kanaalstelsel zou op een behoorlijken afstand in de heide moeten uitmonden, waar zijn inhoud uitstekende diensten zou bewijzen. Wij weten niet of de concessionaris dít in zijn plan heeft opgenomen, en deelen daarom geheel in het bezwaar door den gemeenteraad geopperd, dat eene grootere hoeveelheid water, bij het tegenwoordig bestaande stelsel van afvoer, schade en ongemak zal veroorzaken. Voorzeker zullen de kosten van zulk een nieuwen aanleg voor eene gemeente als Hilversum nog al aanzienlijk zijn, maar van ons standpunt mogen wij niet nalaten om op de hygiènische voordeelen van zulk een beteren aanleg te wijzen. De ondervinding heeft bij het uitbreken van epidemiën reeds genoegzaam bewezen, wat de burgerij, en inzonderheid zij die in bekrompen omstandigheden, in de nabijheid der poelen wonen, van den tegenwoordigen toestand te duchten hebben.

Wenschelijk ware het, dat bij eene eventuele invoering van onderaardsche kanalen, deze ook gebezigd werden als afvoerkanalen van de foecale stoffen, waardoor bij de hygiénische voordeelen, ook eene niet geringe economische aanwinst bij de ontginning van heidegronden zoude verkregen worden. Deze ontginning zou in verloop van tijd welligt een groot deel der kosten, aanleg en onderhoud vergoeden, en de landbouw zou daardoor vrij wat meer voordeel van die gronden hebben dan thans, nu men die alleen tot het weiden van eenige honderden schapen gebruikt. Behalve voor de schapen, zou er dan ook voor rundvee overvloedig voedsel te verkrijgen zijn, zoodat in het bezwaar van den gemeenteraad rijkelijk zou voorzien zijn.

Aangaande het derde punt, kunnen wij evenzeer kort zijn. De bestaande verordeningen op de plaatselijke policie, in het belang der openbare gezondheid en veiligheid, zijn vrij volledig en over het algemeen goed geredigeerd, maar daarom verwondert het ons te meer, dat men zoovele gebreken in de handhaving der regels voor de openbare gezondheid ontwaart. Dit zou ons tot het besluit leiden, dat het toezigt niet beantwoordt

aan de gemaakte verordeningen, en deze daarom zoo slecht werken. Maar bovendien treffen wij in die bepalingen niet weinige aan, die uit haren aard ongunstig moeten werken. Welk nut toch heeft het, dat het bestuur der gemeente, in het belang der algemeene gezondheid, verbiedt om economisch of ander water langs andere wegen af te leiden of uit te loozen, dan in ‘de daartoe door het gemeentebestuur bestemde goten en waterleidingen,’ wanneer deze zoo gebrekkig en onvoldoende als de bestaande zijn? Wat baat het, den burgers aan te kondigen of aan te zeggen, *waartoe* het noodig is ‘goten en riolen te zuiveren’, wanneer deze voortdurend door het straatvuil vervuld worden en het water er niet geregeld kan afvloeijen, zoodat het stelsel van goten en riolen in een van stelsel van poelen ontaardt? Wat zal het helpen, wanneer men verbiedt, ‘bloed, ingewanden van dieren, vuilnis van penzen, krengen of dergelijke op of in de gemeentegronden of wateren te werpen,’ als men 's morgens voor 9 en 's namiddags ná 5 ure den inhoud der secreetkuilen en anderen afval op de mestvaalten, die in de onmiddellijke nabijheid der woningen staan, mag werpen? Wat moet men denken van eene gezondheids-policie, die zoodanige mestvaalten en zoodanig ingerigte secreten op den openbaren weg en in het bevolktste gedeelte van het dorp duldt, als te Hilversum gezien worden? Waartoe zal het leiden, dat men besmette huizen teekent en de bewoners tijdelijk uit de maatschappij (scholen, fabrieken enz.) weert, als men niet tracht te voorkomen dat die woningen voortdurend bronnen van besmetting en ziekte voor de aldaar verblijf houdenden worden? Waartoe dient de bepaling om geen bedorven vleesch enz. te verkoopen, als men weet, dat er in het dorp gelegenheid bestaat om voor enkele centen een pond vleesch te bekomen, 't welk niet aan eene geregelde keuring is onderworpen? Wat baat het, zoo vele goede bepalingen op het bouwen en verbouwen van huizen, metselwerken en getimmerten te maken, als men ziet dat het toezigt op het bestaande en nieuw ontstaande niet beantwoordt aan die gemaakte bepalingen? Ja, wij zouden nog zoo vele vragen kunnen stellen, waarop men ons het antwoord moet schuldig blijven, of dat daarin gelegen zou zijn: dat het gemakkelijker is voor eene uitvoerende magt goede bepalingen te maken, dan die krachtig te handhaven. Helaas! die beschuldiging behoeft het bestuur van Hilversum zich niet alleen

aan te trekken. Waar men in ons land nog goede bepalingen omtrent gezondheids-policie aantreft, daar worden ze over het algemeen zeer slecht gevolgd door den burger en slecht gehandhaafd door de uitvoerende magt.

Hoe hierin te Hilversum te voorzien, ligt waarlijk genoeg voor de hand, daar de burgerij dezer gemeente niet op het noodzakelijke van het handelen naar die verordeningen gewezen behoeft te worden. Hetgeen men ziet en hetgeen men niet ziet, het jaarlijks verschijnen van epidemiën, de groote sterfte onder zekere standen, en de korte levensduur der gansche bevolking, wijzen daar genoeg op. Aan de openbare magt, die de wenschelijkheid en zeker ook de uitvoerbaarheid van die voorschriften heeft ingezien, zij dus de raad gegeven om ze te handhaven en de gebrekkige bepalingen er uit te ligten, maar vooral om zelf de handen aan het werk te slaan en te zorgen, dat de openbare wegen in een voldoenden staat verkeeren, dat deze niet bronnen van schade en ziekte worden, en dat de verordende waterloozing onbelemmerd en zonder schade kan geschieden. Voorts verwijdere men eens voor altijd die middeneeuwsche vergaarbakken van onreinheid en ziekte, de mestvaalten. Het is waar, dat zal in den beginne eenig bezwaar opleveren, omdat het een misschien lang ingeworteld misbruik bij eene klasse van burgers geldt, die ze tot haar voordeel aanwenden. Maar men trachte deze te overtuigen, dat die mestvaalten meer schade dan voordeel aanbrengen. Men brenge haar onder het oog, hetgeen ons door naauwkeurige becijfering gebleken is, dat deze wel ten voordeele van den boer, maar niet in haar eigen belang zijn. De boer krijgt er goed land door, maar zij eene ontoereikende hoeveelheid slechte aardappelen, die haar nog duurder komen te staan dan wanneer zij die voor gereed geld kochten, terwijl zij zich dan noch door mestvaalten, noch door den arbeid op het veld aan ziekten zouden blootstellen, en het waarlijk niet schoone gezigt of de aangename lucht van trophéen van afval zouden kwijt raken. Waar moet de werkman echter het geld vinden, om dien wintervoorraad op te doen? Eigene spaarzaamheid moet en zal hem dat leveren en de som gereed doen vinden tegen den tijd, dat hij die noodig zal hebben, en niet het onverschillig gezegde: ‘komen die dagen, dan komen die plagen,’ en ‘die dan leeft, die dan zorgt; genacht samen!’ Zoodra de gedwongen nering niet meer bestaat en de

werkman de overwinst op zijne goedkoope levensmiddelen uit zijne eigene winkels in de spaarbank zal kunnen beleggen, zullen betere dagen voor hem aanbreken. Nog zien wij dien dageraad evenwel niet gloren. Mogten wij echter niet van een Utopia droomen, dan veroorloven wij ons voorshands het voorstel te doen, dat er eene bepaling worde vastgesteld en gehandhaafd, waarbij elke week de mestvaalten en sekreetkuilen vóór negen uur in den morgen uit de kom der gemeente op de geschiktste wijze verwijderd moeten worden. Het belang van den arbeider en den boer zal hen wel de noodige middelen doen vinden, om dit op de voordeeligste wijze te doen. Het algemeen gezondheidsbelang is er, naar ons inzien, al te veel in betrokken, dan dat men, om een denkbeeldig voordeel, een bepaald nadeel zal laten voortduren.

En hiermede achten wij ons van de taak, die wij in het belang van Hilversums welvaart op ons genomen hebben, naar vermogen gekweten te hebben. Wij hebben in onze schets menige harde beschuldiging moeten doen, menige laakbare handeling moeten blootleggen. Het was ons echter geenszins te doen om de geeselroede te zwaaijen en alleen de schaduwzijde op den voorgrond te brengen. Met onbevangen blik en met opregtheid in het harte, hebben wij getracht een getrouw beeld van den feitelijken toestand te geven. Wij hebben het kwade gelaakt, maar zonder het goede dat er gedaan is en bestaat, te miskennen

De billijkheid eischt daarom ten slotte, dat wij nog een woord van lof wijden aan die edele mannen en vrouwen, die in den laatsten tijd bij herhaling de stem ten goede hebben verheven en alle krachten zamenspannen om den weg van verbetering in te gaan.

Wij herinneren slechts aan de bij herhaling aangewende pogingen van het Departement Hilversum der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, om het lot van de Hilversumsche arbeidende klasse te verbeteren. Jammer, driewerf jammer! dat de vooruitgang nog bij de minderheid zetelt, en aan deze de krachten ontbreekt, om naar wensch te handelen. Dankbaar erkennen wij ook de goede bedoelingen van dienzelfden fabriekant, - in wien wij nog kort geleden zulk een hevigen bestrijder vonden, - onlangs door hem in het openbaar aan den dag gelegd, om den treurigen toestand te verbeteren. Dat het ook thans niet

bij het woord blijve, zoodat wij eerlang de streelende voldoening kunnen smaken, een steentje te hebben bijgedragen tot dit heerlijke werk van echte humaniteit.

Mogen wij door onze bijdrage ook de oogen van andere autoriteiten, en zelfs van de Hooge Regering, op bestaande misbruiken in de verschillende gemeenten van ons Rijk gevestigd hebben; want vast staat het bij ons, en wij hebben er reeds de overtuiging van gekregen, dat Hilversum waarlijk niet alleen staat onder de industriële gemeenten van ons vaderland, waar dergelijke misbruiken aangetroffen worden.

D^{r}. S. S^{r}. CORONEL.

Mylady Carlisle.

XXI.

Zijne Majesteit had reden om te wenschen, dat er nimmer sprake ware geweest van eenig bondgenootschap tot redding van Strafford. Met minder zwakheid, met minder bekrompenheid van blik, maar dan ook met meer oprechtheid en waardigheid zou hij, wat tegenstand zich ook in beide Huizen ontwikkelde, nog krachtig hebben kunnen zijn en den omkeer, die in de staatsinstellingen werd voorbereid, zoo niet geheel verhoeden dan toch hebben kunnen leiden. De rol, die hij gespeeld had en die het koningschap zoozeer vernederde, voerde den wrok der Gemeenten, van het gantsche volk, ten top.

Het was of de Gemeenten zich plotseling bewust werden van het dreigend gevaar, waarin zij bleven verkeeren, zoo lang de vijand, de dolle Ier, niet voor altijd onschadelijk werd gemaakt. Het was of zij zich ook bewust werden van hunne onverstandige handelwijze jegens de troepen Zijner Majesteit, die zij half lieten verhongeren, terwijl zij subsidie bij subsidie hadden goedgestemd voor de Schotsche broederen. Naauw van den schrik over de ontdekking van het komplot bekomen, haastten zij zich een schrijven aan het leger Zijner Majesteit te richten en dit eerlang herstel van alle grieven toe te zeggen, ten einde het te bevredigen en af te houden van verdere aanslagen, waartoe de nood hen wellicht zoude kunnen nopen. En om het gantsche koninkrijk te doen deelen in de angsten door hen geleden, in de spanning waaraan zij ten prooi waren, om de verdeelde, verspreide krachten als onder één vaandel, éene leuze te vereenigen, vaardigden zij eene solemneele protestatie uit, waarbij zij beloofden en bezwoeren voor het aangezichte Gods,

met hun leven, met al hunne macht, met goed en bloed de ware Religie te zullen beschermen tegen papisme en papistische nieuwigheden; Zijner Majesteits persoon en Staat te zullen handhaven, alsmede de macht en voorrechten van het Parlement en de wettige rechten en vrijheden van den onderdaan; allen te bestrijden en te straffen, die door geweld of anderzins iets ter contrarie deden van deze protestatie. Het was of men elkaâr toeriep te waken en de hand gereed te houden tot tegenweer. En wat zij deden trof doel. De volksmanifestatiën namen toe, de volkspredikers verdubbelden in ijver; gantsche scharen doorkruisten de City en omgaven de Parlementshuizen en White-hall, ginds als een bolwerk tot verdediging, hier als de voorhoede van den aanval.

En alsof het gerucht van dezen aanslag nog niet voldoende ware om het wantrouwen jegens Zijne Majesteit voor goed te vestigen, voegden zich daaraan nog andere toe van gelijken aard. Het volk voelde als bij instinkt wat de kennis van latere dagen heeft doen bevestigen: het vreesde na den aanslag in het binnenland er een van het buitenland; het vreesde achter Hare Majesteit de musketiers te zien staan van Zijne Eminentie den Kardinaal. De militie in eenige kreitsen werd opgeroepen en in de nabijheid van eenige zeesteden gelegerd; het bevel daarvan toevertrouwd aan mannen, die het volle vertrouwen der Gemeenten verdienden, en dat Gorings naam daaronder niet voorkwam, bewees Pyms fijnheid, die te gebruiken wist, maar zich hoedde voor het misbruik. Voorts werd de last uitgevaardigd, om de havens te sluiten, de schepen te wapenen en - wat niet het minst kwetsend was voor het koninklijk gezach, dat niet anders kon, niet anders durfde, dan al die maatregelen bekrachtigen en zich daartoe haastte uit vrees dat men 't anders zonder die bekrachtiging zoude doen - Zijne Majesteit werd uitgenoodigd zijne gemalin en zijn zoon of eenig persoon van zijn hofgezin te verbieden Engeland te verlaten. De Gemeenten zagen goed; zij bespeurden den invloed der vreemde vrouw, die onschadelijk kon gemaakt worden, zoo lang zij onder hun bereik bleef; zij bespeurden misschien ter zijde van die vreemde vrouw nog wel eene andere gestalte, eene, grootscher en krachtiger nog dan gene, maar het mag ondersteld worden, dat Pym hunne aandacht van die gestalte afkeerde om die te scherper op de gebiedster te doen rusten. Een slip van het kleed van Mylady Carlisle, en misschien nog

meer dan dat, was wellicht bespeurd geworden; maar was zij niet de zuster van Northumberland, een der weinige pairs, die met hart en ziel aan de Gemeenten verknocht waren?

Meesterlijk bleken de leiders der beweging van de nederlaag der tegenpartij gebruik te maken. Bleven de Lords sedert weken ook huiveren om den Bill van Straffords veroordeeling in beraadslaging en in stemming te brengen; was de meerderheid ook geneigd den Koning te wille te zijn en werd zij daarin alleen weêrhouden door de vrees voor het gepeupel, dat ieder dag hunne vergaderzaal in steeds grooter aantal als belegerde en om Straffords hoofd riep, de ontdekking van den aanslag moest hen dwingen aan alle weifeling een einde te maken, en het was voor de minsten een geheim in welken zin het besluit zou vallen. Daar kwam een boodschap van het Huis der Gemeenten, die hen de solemneele protestatie ter mede-onderteekening toezonden, die hen bekend maakten met het verderf, dat het gantsche koninkrijk bedreigde indien de aartsvijand niet viel, met het gevaar van bevrijding of ontvluchting, dat bestaan bleef zoo lang de gevangene leefde. En de Lords waagden niet langer van eene andere meening te zijn! Wel beproefden zij de behandeling der hoofdzaak te verschuiven door de Gemeenten volle genoegdoening te geven ten aanzien der bijzaak; wel verzekerden zij hen, dat de bezetting van den Tower nog versterkt zou worden, zoodat eene ontvluchting onmogelijk werd; wel namen zij de solemneele protestatie aan, even als den Bill, waarbij den Koning het recht werd ontnomen de Parlementen voortaan te ontbinden; maar de Gemeenten waren daarmede niet te vreden gesteld en bleven met steeds klemmender aandrang getuigen, dat de hoofdzaak Straffords veroordeeling was; en de schare daarbuiten herhaalde het in een steeds luider zich verheffend koor, zoodat de Lords eindelijk, van alle zijden in de engte gedreven, in den morgen van Vrijdag den zevenden Mei, met vreeze en beving den door de meesten verafschuwden Bill aannamen. Reeds den volgenden morgen ontvingen zij een nieuwe boodschap van het Huis der Gemeenten, houdende het verzoek om een kommissie te benoemen, die gezamenlijk met de hunne, zich tot Zijne Majesteit zoude wenden met de bede om den Bill te bekrachtigen. Zelfs geene verademing werd den Lords vergund! Aan het verzoek der Gemeenten, dat bijna een bevel geleek, werd voldaan en Zijne Majesteit had in zijn paleis de gevolmachtigden zien ver-

schijnen van de beide Parlementshuizen, met het doel het hoofd te vorderen van zijn trouwsten dienaar, zijn krachtigsten, besten vriend.

Wij kunnen bevroeden welke geest te gelijk met de Parlementsleden White-hall was ingedrongen. Even als op den morgen, toen de mislukte aanslag bekend werd, vormden zich weder groepen in de verschillende gaanderijen en zalen, maar minder verschillend waren de meeningen dan toen. Van den laagsten klerk der keuken tot den Lord High Steward, was er niet een die den persoon van Strafford lief had, die het een oogenblik wenschelijk achtte om den wille diens mans strijd te voeren tegen het gantsche volk, zag er niet een ver genoeg om te vermoeden, wat de aanval op den eersten dienaar Zijner Majesteit eigenlijk bedoelde. Strafford had hen allen doen buigen, doen beven van angst; Strafford was de oorzaak, dat Zijne Majesteit, de gebieder, wiens voorspoed ook de hunne was, rondsloop als een schim of een nachtwandelaar en, in strijd geraakt met zijne onderdanen, juweel voor juweel van zijn rijke koningskroon moest prijs geven. Strafford was de meester geweest van hun meester, en zou Zijne Majesteit allen in gevaar stellen om den man te redden, die hem onder het juk en in den haat zijner onderdanen gebracht had?

Niettemin kon de angst en de schrik op aller aangezicht gelezen worden. De gehate man stond te hoog en was zelf te groot, dan dat zijn val, al voorzag men dien ook, niet eene pijnlijke spanning zoude veroorzaken; hij beteekende te veel in aller leven, dan dat zijne vernietiging geene leêgte te weeg zoude brengen!

Bovendien wist men, dat er nog waren, die niet dachten als zij, die den eens machtige ook in zijne vernedering trouw waren gebleven en deze, ze waren niet de geringsten in invloed, ze zouden misschien een bondgenoot vinden in het geweten Zijner Majesteit.

Wie nu een blik mocht werpen in het Kabinet van den Koning! De hoogst geplaatste Edellieden drongen zich heen om den nederigen kamerdienaar, den niet meer dan dorperen knecht, die gewoon was Zijner Majesteit de geringste diensten te bewijzen, maar dan ook in de slaapkamer mocht blijven, zelfs wanneer de hoogere Edellieden zich verwijderden. ‘Zal hij ons van morgen niet toelaten?’ vroeg de Lord Eerste Kamerheer fluisterend, toen de dienaar, uit het kabinet getreden, naauw den

voet op den drempel der voorzaal had gezet. De man boog het hoofd, dat op de gekromde schouders altijd eenigzins voorover hing, nog dieper, en schudde ontkennend, terwijl hij zich haastig afkeerde, als om de hevige aandoeningen te verbergen, die hem bestormden. De deur van het kabinet bleef gesloten en te recht. Hoe zou de man, in dat vertrek gezeten, zijn edellieden kunnen tegentreden, zonder dat het hem toescheen of de kroonluchters, van wand of zoldering losgewrongen, nederkwamen om voor zijne voeten te vergruizen, of de behangsels en *portières* zich losscheurden bij zijne nadering om hem in het aangezicht te slaan, of de dressoren op de ranke poten dansten om hem den voet te verpletteren, of zijne Edelen, wier heer en gebieder hij was door Gods wil en genade, hem ontvingen met dezelfde kreten, als daar buiten immer luider en raauwer werden aangeheven? Allen rebelleerden! Al de inzettingen Gods werden te onderst boven gekeerd; de geest des opstands was doorgedrongen in iederen schuilhoek en omloerde en bespiedde hem in zijn eigen woning! Dien geest tegen te treden en te bevechten van aangezichte tot aangezichte, het zou zijn: willens en wetens zich een nederlaag berokkenen! Neen, dien geest der leugenen te bestrijden met zijn eigen wapenen, langs omwegen, van uit struik en struweel, dat was voorzichtigheid, dat was wijsheid, dat kon de oogenblikkelijke toestand van zwakheid doen verkeeren, en de gekrenkte en toch naar Gods wil onkrenkbare rechten, ongedeerd uit den voorbijgaanden strijd te voorschijn doen komen. Met een luchthartigheid, eene bereidwilligheid, die den vriend meer dan den vijand verbaasde, had hij de verschillende wetsontwerpen bekrachtigd, hem door zijn Parlement toegezonden, hoewel zij allen doelden op inkrimping van de rechten der kroon. Maar bezwoer hij ook voor zijn geweten, bij het teekenen der Bills, dat hij daartoe gedwongen was en dat om die reden de besluiten, wanneer hij eens niet meer den dwang van buiten onderging, krachteloos waren, den Bill, die thands voor hem lag, kon hij niet weder vernietigen, zelfs indien hij de rechtmatige vrijheid herkreeg. Die wet betrof het leven van den dienaar, die hem begreep zoo als niet een, die zijne rechten had weten te handhaven zoo als niet een het had vermocht; en zoo hij ook thands zich aan den dwang onderwierp, hij zou, wat hij ook later zoude kunnen, hoe hij ook later Pym en Hampden zou kunnen doen boeten, hoe hij zich ook zou kun-

nen wreken zeventig maal zeven malen, toch het leven aan den gestorvene niet kunnen hergeven; hij zou Strafford niet kunnen doen opstaan uit het graf!

Zwakke gebieder! Hij had den afgeloopen nacht geen oog kunnen sluiten, hij had de eenzaamheid gezocht sedert het oogenblik dat hem de Bill was aangeboden. Hij kon de tranen niet verdragen die Henriëtte schreide, de klachten, die zij nokkend uitbracht door hare tranen heen; hij kon evenmin de vragende blikken verduren, die van alle zijden op hem rustten, te midden van de edellieden van zijn huis; hij had zich afgesloten, alsof hij hoopte de kracht, die anderen hem niet geven konden, in zich zelven te kunnen vinden! Hij zat alleen in zijn kabinet, alleen met den geest zijns vaders, wiens stoffelijke vorm zelfs aanwezig was, dank zij het wonderbaar vermogen van den kunstenaar. Tegenover hem toch aan den wand hing het levensgroot afbeeldsel van Jakob den Eersten. Ja, het was diens rond gelaat, diens rossig hair; het was tot zelfs diens vleesch, welks weekheid en zachtheid spreekwoordelijk was geweest; het was dat sanguiniesch gelaat met den karigen baard; dat groote oog, met den zwervenden blik vol argwaan en achterdocht; het was dat groote hoofd, en die mond, te klein voor de dikke tong, waardoor de woorden slechts met moeite van de lippen struikelden even als de spijze en drank over de lippen heengleden naar binnen; het waren die beenen, zoo tenger en zwak, dat het logge lichaam, nog grover schijnend door de bolwerken van laken, waarachter het zich verschool - zijn wambuis was tegen een dolkstoot dik gevoerd - den arm der gunstelingen had behoefd om zich te kunnen voortbewegen; ja het was de volkomen gelijkende beeltenis van den ‘wijsten gek der gantsche Christenheid,’ zoo als Hendrik de Vierde van Frankrijk hem gewoon was geweest te noemen.

En niet alleen, zeiden we, was Jakob op dit oogenblik lichamelijk aanwezig! De zoon had ook zijns vaders geest in deze ure opgeroepen. Vóor hem lag een boek, eens door den wijsten gek der gansche Christenheid geschreven; het was een verhandeling over het koningschap, waarin betoogd werd dat dit de ware afschaduwing der Godheid was op aarde, en dat het als zoodanig door geene beperkende wet kon gebonden worden; want evenzeer als het godslastering ware te bepalen wat God wel of niet vermocht, was het een lastering een koning voor te schrijven wat hij al of niet mocht doen.

Karel had dit boek voor zich opengeslagen, en toen hij het van zich wegschoof misschien omdat hij over de lessen er in gegeven na woû denken, of wel omdat hij bespeurde niet in staat te zijn zijne gedachten te dwingen die zijns vaders te volgen, bracht hij het in aanraking met den Bill zijns Parlements, die er mede neêrlag en op zijne bekrachtiging wachtte.

Alsof hij de schrille tegenstelling bemerkte, alsof hij het botsen der beginselen, neêrgelegd in dat boek en in dat wetsontwerp, gewaar werd, alsof hij de stem zijns vaders vernam, wier geluid overheerscht werd door die der balsturige Gemeenten, welke er een parodie op leverden, stond hij met een schok op en trad hij naar het venster, dat hem over het voorplein heen den blik op de straat vergunde te slaan. Maar het scheen dat hij ook daar, hoewel in anderen vorm, een bespotting hoorde van de beginselen zijns vaders, die ook van gantscher harte de zijnen waren, die, met hem opgegroeid, zijn geheel wezen beheerschten. Honderde hoofden zag hij saâmscholen, verwoede kreten hoorde hij aanheffen en zelfs een steen, op het wachthuis gemikt, bonzen op de deur en daarna kletterend neêrvallen op het plein. ‘Helsch gepeupel!’ stamerde hij, terwijl de vuist zich balde en het voorhoofd zich saâmtrok, waardoor zijn aangezicht weder die onheilspellende donkere uitdrukking aannam, die bij hevige gemoedsbewegingen er meermalen op bespeurd konde worden. Ook had de mond moeite de weinige woorden uit te brengen. Onwillekeurig zag hij ter linker- en rechterzijde om, toen steen bij steen op het voorplein neêrplofte en zijne lijfwacht, die versterking wachtte, zich achter het wachthuis in veiligheid stelde. Hij zag om zich heen; was het ook omdat hij een steun zocht? Hij voer met de hand over het gelaat; was het ook omdat hij aan hem dacht, die zijn steun was geweest en dien men hem wilde ontnemen? Was het droefheid, niet alleen om zijn gemis, maar ook om het gevaar, dat den trouwen dienaar bedreigde?

‘Hij heeft mij zoo ver gebracht! Z i j n trots heeft hen zoo verbitterd!’ stamerde hij weêr, en de weinige woorden mochten er van getuigen, dat hij ook in dit uur meer aan zich zelven dan aan hem dacht.

Daar werd de deur geopend en de *portière* weggeslagen, hetgeen gepaard ging met een eerst zacht maar telkens luider wordend gefluister. Er werd iemant den toegang geweigerd, die zich blijkbaar weinig daarom bekommerde en toch den drempel

overschreed. Karel wendde zich toornig om. ‘Heb ik niet gezegd dat ik alleen woû blijven?’ klonk Lucy Percy tegen, die niettegenstaande die woorden niet alleen niet vertrok, maar zelfs voorttrad en hem naderde.

Toen hij zag wie de stoutheid had hem ongehoorzaam te zijn, scheen hij geen kracht of misschien wel geen neiging te gevoelen om zijn toorn te bedwingen. Wellicht dat hij het toeval zegende, hetwelk hem aan de eenzaamheid ontrukte, die hem pijnigend werd, en de gelegenheid schonk aan den innerlijken wrevel lucht te geven.

‘Waagt ge nog hier te komen? Ik dacht dat ge het spoor van uw broeder hadt opgezocht. Op het vasteland is 't veiliger voor een ontdekt samenzweerder... Ik wil alleen zijn! Heeft men u niet gezegd dat ik dat bevolen heb? Ik zal toch in White-hall nog wel gehoorzaamd worden.’

‘Overal, Sire!’

‘Bij St. George, die scherts is wat te grof!’

‘Neen, Sire, het is heilige ernst. Overal waar Uwe Majesteit dit wil, dit ernstig wil, zal zij gehoorzaamd worden.’

‘Gekkin! Ge zijt berucht om uw machtspreuken... Ik heb er genoeg van, overgenoeg! Er wordt een ander liedtjen gezongen. Vroeger heette 't: door zachtheid moeten we vertederen. Wat vertederen? Een rondkop? Een rebel, die venijn weet te zuigen uit den bijbel en den duivel ruikt in het Algemeen Gebedenboek? Wijvenpraatjens! Ik ben oververzadigd, hoort ge? Ik heb ze lang genoeg aangehoord, zóo lang, tot ik ze uit verveling gevolgd heb. Maar 't is afgedaan. Geen woord meer over zaken van staat; ik verbied het u.’

‘Ik gehoorzaam gaarne, Sire!’

‘En waarom komt ge dan hier? Ga naar Henriëtte en schrei en weeklaag over den ellendigen tijd! Ja het is een ellendige tijd!’ riep hij uit met den voet stampend. ‘Dat het zóo ver moest komen! Dat ík het zóo ver heb láten komen!’

‘Sire, dat zelfverwijt, ware het gegrond, zou vreeselijk zijn.’

‘Wat meent ge?’ Zij gaf geen andwoord, maar sloeg de oogen bescheiden neder. ‘Ik had ze eer moeten laten zien, dat ik nog macht bezat. Ik had nooit den schijn moeten aannemen dat ik voor hen terugtrad...’

‘Gelukkig, Sire! dat Uwe Majesteit het slechts schijn kunt noemen.’

‘En wat zou het anders zijn, Mylady? Ik had mij niet door uw zoogenaamde schranderheid moeten laten weêrhouden om mij aan het hoofd mijner getrouwen te stellen en op te trekken naar den Tower. Balfour had ons, den gebieder en heer, toch niet de poort durven sluiten, Balfour, die, wat hij is, alleen is door ons, en dat alleen blijft zoo lang wij dat wenschen! En dat durven zij, geloof ik, loochenen! Maar ik had willen zien wie mij zou hebben durven tegentreden; wie mij zou hebben durven beletten de deur van zijn gevangenis te openen en hem mede te voeren! Stout zijn ze, maar zóo stout niet!’

Karel scheen zijn gebrek wel overwonnen te hebben, want hij sprak snel en krachtig; hij voelde zich dat ook; hij stond dan ook slechts tegenover een vrouw, jegens wie echter al dat vertoon van sterkte, al die inspanning verkwisting was, want zij bleek er niet door aangedaan.

Koud toch voerde zij hem te gemoet: ‘Ik geloof dat Uwe Majesteit, indien zij dat gedaan had, zich in de tijdrekening een paar eeuwen zou hebben vergist.’

‘Ik vraag niet naar uw meening,’ hernam de Koning, na haar een oogenblik verbolgen te hebben aangezien. Zijne overspanning was eensklaps geweken. ‘Wat deed u hier komen? Toch... niet weêr een aanslag?’

‘Ik ondervind, Sire! wat het loon is van den ontwerper bij mislukking; ik gun het voortaan mijn vijand alleen.’

‘Gij zijt werkelijk... onbeschaamd!’ Die geheele zinsnede werd niet dan haperend uitgebracht, het laatste woord bijna onhoorbaar. Myladies andwoord ergerde hem niet alleen omdat het scherp was, maar ook omdat het hem teleurstelde. Misschien had hij nog wel met een begeerig oor geluisterd naar een nieuw voorstel; misschien had hij Mylady wel een onuitputtelijk rijk vernuft genoemd, indien de nieuwe poging goed was beraamd, kans had van slagen, en hem geheel buiten verandwoording liet. Maar het bleek dat zij was afgeschrikt, dat zij geen hulp meer kwam bieden, veel meer dat zij die thands kwam zoeken bij hem.

‘Dus zijt ge hier gekomen... niet om voor hem te strijden, maar... om voor hem te bidden? Dus geloofdet ge...?’

‘Neen, o neen, Sire! Ik weet dat Uwe Majesteit zwoer bij de eer van een Christelijk koning, dat hem geen hair zou worden gedeerd. Ik vertrouw op dien eed als op het heilig

Evangelie, en ik weet het, dat ook Strafford het doet en daarom met kalmte de toekomst tegenblikt. Hij heeft voor Uwe Majesteit geleefd en zal door haar blijven leven zoo lang het God behaagt!'

Hij keerde zich haastig van haar af en bleef ettelijke oogenblikken het venster uitzien. Zij zag hem het hoofd toestemmend knikken. 'Juist, juist!' hoorde zij hem fluisteren, 'hem zal geen hair worden gedeerd; hij heeft mij trouw willen dienen... Maar wat is dan toch de reden van uw komst?' vroeg hij, zich weder tot haar wendend. 'Zou ik dat dan eindelijk mogen vernemen?'

'Ik verliet Hare Majesteit in tranen. Zij vreesde... en ik beloofde den Koning te gaan zien en haar daarna te komen geruststellen.'

'Dat is niet waar... De bede van Henriëtte is een geheel andere dan de uwe. Zij vreest...'

'Dat Uwe Majesteit een besluit neme dat u niet alleen als koning vernietigt, maar ook als mensch onteert. Ik heb beloofd de eer van Karel Stuart te zullen redden, indien die een oogenblik gevaar liep, en ik twijfel er niet aan of de Koningin van Engeland zal mij daarvoor dankbaar zijn, zij het niet thands, dan toch eenmaal.'

'Kan ik... mag ik...?' prevelde hij. 'Is het niet zondig voor God, de kroon door Hem mij gegeven, in de waagschaal te stellen? Ben ik geen echtgenoot, geen vader?'

'Ik kwam ter rechter tijd, Sire!' riep zij bitter. 'Het ware misdaad te zwijgen, al klinken de woorden ook als hoogverraad! Is de kroon een geschenk Gods, Sire! zorg haar dan ook rein te houden, zoo als gij haar ontvingt. Op de lompen van den dorper steekt de vlek misschien niet af; maar de geringste smet schendt den koningsmantel, en wat zou het wel zijn indien hij scheurde? Gij zijt echtgenoot en vader! De weduwe van den heldhaften, schoon gevallen, strijder gebiedt nog ontzach en hare kinderen vinden een wreker! Maar wie gelooft, dat van Karel Stuart zulk een offer zal worden geëischt, indien hij als Koning en als man zijn woord gestand doet? De moed van den koning zal zijn volk tot achting dwingen; zijne zwakheid misschien tot medelijden; door zijn moed echter blijft hij heerschen, door zijne zwakheid doet hij afstand, al blijft de kroon ook op zijn hoofd.'

'Neem u in acht, Lucy Percy!'

‘Het geldt de eer van mijn Koning; daarom moet ik spreken. Hij, die ginder in den Tower op u vertrouwt, had recht op den eed door u gezworen! Hij heeft zijne vrienden aan u ten offer gebracht, zijne rust, zijne kracht. Hij had zich kunnen redden, maar hij heeft het niet gewild om uwentwil. Toen de onweêrswolken zich opstapelden aan den horizon, toen had hij zich in veiligheid kunnen stellen in Ierland, dat hij voor u veroverde, dat hij voor u deed neêrknielen; maar hij bleef bij u en naast u, om u des gevorderd te dekken met zijn lijf. Hij h e e f t u niet willen dienen, zoo als gij straks zeidet, maar hij d i e n d e u, en nu een verdwaasd en oproerig volk hem daarvoor wil doen boeten, zult gij, voor wien hij het mikpunt werd van aller haat, hem toch niet verlaten! De Koning van Engeland ware verplicht den dienaar te helpen, zelfs indien hij geen heiligen eed had gezworen... en zoo hij het niet doet..! maar neen, de onderstelling reeds is majesteitsschennis, en tegenover de ridderlijkheid van Karel Stuart zelfs een lastering.’

Terwijl zij sprak had hij eenige woorden gestamerd, die echter in den vloed van de hare waren weggevloten; nu echter klonk het even hoorbaar, niet meer bevelend maar meer verzoekend en noodend: ‘Laat mij alleen.’ Slechts toen hij weder het ruischen van haar kleed vernam, zag hij even om en riep hij haar stroef toe, dat hij gehoorzaamd wilde zijn. Zij weifelde een oogenblik, maar achtte het bij eenig nadenken geraden Karel Stuart thands, na de door haar uitgesproken woorden, die blijkbaar indruk hadden gemaakt, aan zijne eigen overwegingen te moeten overlaten. Zij verliet hem met meer vertrouwen dan zij hem genaderd was. Zij had woorden doen hooren, die de trotsche Majesteit van niemant gewoon was te hooren of geduld zoude hebben. Toch had hij de hare ten einde toe aangehoord. Zij mocht onderstellen dat zij een echo gevonden had in zijn eigen boezem. Zij trad kalm en met een schijn van opgeruimdheid zelfs de rijen edellieden voorbij, die nog altijd op de receptie wachtten, en hoorde menig woord dat hare zelfbeheersching op eene wel zware proef stelde. De kleingeestigste jaloeziën kwamen uit hare schuilhoeken en bliezen hare naalden af op den gekerkerden. Niet een, die hem verdedigde, voor wien ieder gewoon was geweest zich ter neder te buigen! ‘Hij is te groot voor allen,’ mompelde zij toen zij zich weder alleen zag, en toen zij dit zeide dacht zij niet

alleen aan die edellieden, maar ook aan den gebieder. Mylady had goed gezien. Karel Stuart bleef onder den indruk harer woorden, waarvan zij de kracht door de bijvoeging van nog andere wel had kunnen verzwakken, maar onmogelijk doen toenemen, want veel vermogend bleken ze te zijn. Ja, hij was het zijner eer verplicht hem te redden; hij had zijn woord gegeven, en dat was heilig als het woord van God... zoodra het vrijwillig, van gantscher harte gegeven werd, zoo voegde hij er bij, daar zijn geweten het hem bewust deed worden, dat niet ieder woord door hem als koning gegeven of nog te geven, heilig was en onverbrekelijk. Indien hij toegaf zou hij het medelijden zijner onderdanen opwekken, zeide zij, en zij had gelijk, de giftige slangentong! Medelijden! Hij zou dat opwekken, hij de Koning! Hij zou ze veeleer dwingen hem te vreezen, hij zou niet toegeven; hij zou den Bill niet teekenen, maar niet omdat hij Strafford eenige erkentelijkheid schuldig was, want hij had den dienaar beloond nog boven verdiensten, en dat niettegenstaande 's mans trotschheid en stroefheid, die ieder verbitterd en beleedigd had, en hem, den Koning, niet het minst. Daarom wilde hij ook niets meer dan Straffords leven verdedigen. Het ware een dwaasheid voor iets te gaan strijden dat men zelfs niet wilde verkrijgen! Hij had hem het leven toegezegd, meer niet! en Pym met de zijnen zouden te vreden zijn, indien zij dat van hun Soeverein konden erlangen. Het zou behendig zijn dus den strijd te kunnen keeren en zijn woord toch gestand te kunnen doen. Hij zou nogmaals de Lords en de Gemeenten naar White-hall ontbieden; hij zou ze toespreken, hun zijne bezwaren doen kennen, hun voorstellen Strafford tot levenslange kerkering te veroordeelen, hij zou hen dwingen toe te stemmen... of... zich weder bespottelijk maken zoo als de vorige keeren, toen hij hen ook toegesproken had, ook vermaand en gewaarschuwd, en zij, teruggekeerd, zich haastten juist datgeen te doen waarover hij hen vermaand, waartegen hij hen gewaarschuwd had.

‘Die man is voor allen te groot!’ had Mylady gezegd, en de kleinste onder allen was misschien wel Zijne Majesteit.

Zijn besluit was genomen; zelfs scheen hij een oogenblik zich daardoor sterk te gevoelen, want hij hief het hoofd op en wandelde minder schoorvoetend door het vertrek. Toch was niet aan alle weifeling voor goed een einde gemaakt, want daar fluisterde in het diepste diep van zijn hart een stem, dat

zijn gegeven woord een andere beteekenis had gehad toen hij het gaf, dat hij den strijd ontweek, dien hij zich voorgenomen had niet te schuwen, dat hij zwak was terwijl hij zich krachtig geloofde. En die stem nam toe in kracht, hoe meer hij haar tot zwijgen wilde brengen; zij suisde hem in de ooren en overheerschte weldra al de anderen, en bij de inspanning om haar te bekampen dauwde hem het koude zweet op het voorhoofd en vatte de trillende hand den gekroonden leunstoel. ‘Mijn God, mijn God! wie geeft mij raad?’ zuchtte de lijder eindelijk, terwijl hij op het kussen nedergleed.

‘Uwe Majesteit vergeve...’ werd er niet ver hem af gepreveld, en de schamele figuur van Harer Majesteits schrijver waagde zich in de nabijheid van den zetel. Karel richtte zich op en wist in het eerste oogenblik geen woorden te vinden, streng genoeg om de onbeschaamdheid van zulk een dienstknecht te straffen. François, door de deur binnengekomen die naar de vertrekken der Koningin leidde, had dus niet de edellieden ontmoet, die aan gene zijde der andere deur hadden post gevat en hem het binnentreden voorzeker van dien kant zouden hebben belet. Toch kon hij zijn verschijnen voldoende verklaren, de stoutheid die hij beging verontschuldigen, daar zijne hooge gebiedster hem bevolen had te gaan.

‘Ik heb mij in de City gewaagd, Sire! en Hare Majesteit beval mij te vermelden wat ik er zag...’ Hij hoorde geen verlof om voort te gaan, maar ook geen verbod, en daarom vervolgde hij: ‘Het slagersgild is gewapend in de straten; de winkeljongens volgen hun voorbeeld; op ieder hoek bijna staat een rondkop te preêken... en wat er geroepen wordt durf ik niet herhalen in de tegenwoordigheid Uwer Majesteit. Dat stuk papier scheurde ik van den muur bij de kleine poort van White-hall af.’

Karel strekte er de hand naar uit en las:

‘De gewone tooneelspelers Zijner Majesteit, leden van het Huis der Lords, zullen van daag de tragi-komedie opvoeren, getiteld: ‘*De koning die geen koning meer is!*’

Hij sprong op alsof hem de angel van een giftig insekt had gestoken. ‘Gij liegt, man, dat heeft men niet wagen te doen.’

‘Dat papier...’ stotterde François.

‘Heeft men ú doen schrijven. Uit mijn oogen...!’

‘Uwe Majesteit hoore mij nog een oogenblik aan,’ riep François op de kniën nedervallende. ‘Het is de waarheid en

niets dan de waarheid, Sire! wat ik zeide. Allen die ik gewapend zag hoorde ik roepen: “het paapsche nest leeggebrand!” “naar White-hall!” O ik had Uwe Majesteit dát willen besparen.’

‘Het kan tóch waar zijn, ja, het kan waar zijn!’ prevelde Karel tusschen de tanden. ‘Mijne vrouw, mijne kinderen!’ riep hij gesmoord, en die kreet kwam werkelijk uit het hart. ‘Mijn God, mijn God! geen leger om mijn eigen huis te verdedigen!’ Hij ijlde het vertrek door naar de deur, die naar de voorzaal leidde, en bevond zich te midden van zijne Edellieden, waaronder er waren, die hem gediend hadden van der jeugd af, die hem met tranen in de oogen zagen naderen en in snikken losbarsten toen zij het droevig gelaat van den dierbaren meester van nabij gadesloegen. Karel vond de tijding van François door dat alles bevestigd. ‘Op u kan ik ten minste rekenen. Gij meent het goed,’ fluisterde hij, de hand van een der getrouwen drukkend, die de slip van zijn mantel kuste, terwijl hem een traan langs de wangen biggelde.

‘Op ons allen, Sire! Lijf en goed, alles behoort u!’ riepen de oude en jonge edellieden, zoowel zij bij wie de *moustache* reeds grijsde en die het kruid rooken onder Drake, de geweldige hand van Elisabeth Tudor, als de jongeren en de jongsten, wien nog slechts eenig dons op de bovenlip trilde en die alleen het slaggewoel kenden bij overlevering, maar er naar verlangden, het bij ervaring en door aanschouwing te kennen.

Karel wuifde met de hand hun een dankbetuiging toe en herademde. Hij was er zelfs niet verre van, zich zelven van overdrijving te beschuldigen of liever den lagen knecht, dien hij ginder had achtergelaten, de schuld van zijn oogenblikkelijken angst te geven. Hij ging de rijen zijner edellieden door, opgeruimd zelfs en vrolijk, tot dat hij, eerst zacht maar steeds luider en eenstemmiger den kreet vernam van: ‘Laat Strafford sterven, Sire!’ Ook hier in zijn eigen gezin, onder zijne getrouwen, die alles voor hém zouden willen offeren, werd de dood van dien man gevorderd. Dus ook zij achtten het noodzakelijk! Ware die trotsche vrouw, die straks tegenover hem stond, die hem waagde te braveeren, hier thands tegenwoordig! Ja, hij had ten laatste een besluit genomen! Hij zou zijne raadslieden en de Bisschoppen hier doen komen om hen te raadplegen, om hen de verandwoordelijkheid op te laden, die hij zelf niet meer op zich nemen mocht of kon.

Er werden ijlings boden rondgezonden om de leden van den

Bijzonderen Raad dadelijk bijeen te doen komen. Toch was het reeds laat in den namiddag eer aan het opontbod door allen was voldaan.

Als gebukt onder den last der zorgen, die hen wachtte, spoedden zij zich naar het paleis met strak gelaat en nog strakker blik. De levendigsten van nature waren stil en in zich zelf getrokken; de kalmsten en bedaardsten trilden koortsachtig. Geen ademtocht zelfs werd vernomen, toen Karel binnen trad. Al de aanwezigen stonden op van de langwerpige tafel met een groen laken kleed bedekt, waarvan de slippen het wapen van Engeland droegen even als de vergulde leunstoel, die bovendien boven op den rug met een koningskroon prijkte. De wanden, met donker hout beschoten, waren schier geheel bedekt met de afbeeldingen van de meesten van Engelands Soevereinen tot Elisabeth; voor haar opvolger, Jakob I, de vader des tegenwoordigen Konings, was er geen plaats geweest, en Karel had wel besloten voor hem plaats te doen maken, maar nog niet aangewezen, wie er voor die beeltenis uit de reeks zoude moeten verdwijnen. Een fantastiesch licht viel er naar binnen en tintte de gelaatstrekken en de verschillende gewaden, want de zon goot hare stralen door de twee geboogde vensters, op welker glasruiten het bont gekleurde wapen van Engeland prijkte en dat der verschillende vorstenhuizen, die er hunne kwartieren aan hadden geschonken.

Zijne Majesteit had in den leunstoel plaats genomen en wenkte de anderen zijn voorbeeld te volgen. Schuw en schuchter zag hij om zich heen. Was het ook, omdat hij zoo menigen zetel onbezet zag, wat hem deed denken aan den machtigen arm van het Parlement, die zich had durven uitstrekken tot in het heiligdom van het koningschap? Schuins tegenover hem had Finch gezeten, die thands in Holland als balling ronddwaalde; aan zijne linkerhand Windebank, die aan het Hof te Versailles een nieuw vaderland had moeten zoeken. Aan zijne rechterhand had h i j gezeten, die thands in den Tower..... Hij wendde het oog plotseling van die zitplaats af, alsof hij daardoor de pijnlijke herinnering ontgaan kon en liet het over de breede rij van achtbare mannen heen zwerven, die hem omgaven, allen strak en stroef, het hoofd gebogen, velen er van zich bewust, dat de leider van het Huis der Gemeenten - Koning Pym - de lynxoogen op hen hield gevest; allen er van overtuigd, dat eene groote verandwoordelijkheid hen werd op-

geladen, eene verandwoordelijkheid, die zij Zijne Majesteit wel oodmoedig hadden willen smeken hen te besparen.

De eenige, die nog bijwijle het hoofd ophief, in wiens oog nog eenige andere uitdrukking dan die van neêrslachtigheid lag, was Algernon Percy, en toch was niemant hunner minder vrij dan hij. Zijns broeders deelneming aan het komplot was bewezen; de argwaan der Gemeenten was daardoor in dubbele mate ook jegens hem, die schijnbaar hun zaak steunde, ontwaakt. Hij had het gedrag zijns broeders gewraakt; hij had hem afgesneden als een verdord lid zijns geslachts; hij had de broederen pogen te overtuigen van zijne voortdurende verknochtheid, maar had weder midden op zijn weg zijne zuster ontmoet, die het onmogelijke van hem gevraagd, die hem had opgevorderd alleen naar White-hall te gaan, om daar al zijn invloed ten voordeele van Strafford te doen gelden. Maar hij zou haar niet gehoorzamen en hij zou dat kunnen, indien hij niet onder den invloed van haar oog en haar stem was. Hoe onzinnig ook de gedachte ware, hij vreesde haar van oogenblik tot oogenblik in het midden van den raad te zien verschijnen en daarom zag hij telkenmale schuw in het rond.

De Koning nam het woord. In volzinnen, zoo kort mogelijk, want de trillende tong gehoorzaamde slechts noode, vroeg hij hun of er werkelijk opschudding in de City bestond. De eigenlijke vraag liet hij achterwege; hij waagde haar nog niet te stellen; maar hij was er zeker van, dat zij zou beandwoord worden ook zonder dat hij het uitlokte, en hij oordeelde juist. Al de *Trainbands* der City waren onder de wapenen, onder voorwendsel van een wapenoefening; maar het was Zondag en zonder gewichtige redenen zou de Puritein den Sabbath niet schenden; uit de afzichtelijkste holen stegen de bewoners naar boven met de hoop op buit; het graauw, door de felste predikers aangevuurd en aangezet, belegerde den Tower en eischte den gevangene op; overal brandstof, overal gangen met buskruid opgevuld! Wee, zoo er een vonk viel, want de verwoesting zou er eene zijn als die van Jerusalem!

‘Maar die stad zou behouden zijn gebleven, indien er minder profeten waren gedood..... indien het volk Jehovah het zoenoffer niet onthouden had,’ zeide Algernon, de stilte brekend, die er op de mededeeling des eersten sprekers gevolgd was. ‘Uwe Majesteit kent de beden van haar volk; zou zij die in hare gerechtigheid niet willen vervullen?’

‘Dus acht gij die beden billijk, Northumberland? Blijf ik rechtvaardig door die in te willigen, ook nadat ik den veroordeelde beloofd heb hem niet te zullen doen sterven? Kan een uwer mij een middel wijzen om het Parlement genoegen te geven en te gelijker tijd mij te doen vervullen wat ik beloofde? Kan een uwer dat?’ vroeg Karel met werkelijken angst om zich heen ziende, toen ieder bleef zwijgen, terwijl hij zoo gaarne het zelfde middel, dat hij straks in de eenzaamheid had uitgedacht, door de anderen als afdoende had hooren verdedigen. Het zou misschien een halfslachtig middel zijn, het ware misschien ontrouw aan het gegeven woord en toch geene voldoening aan den wil van het Parlement, en daarom had hij gewenscht, dat een zijner raadslieden het had voorgesteld, maar allen zwegen. Dus moest hij er zelf van spreken; dus moest hij zelf in bedenking geven of er niet voorgesteld kon worden de doodstraf in levenslange kerkering te veranderen, of er op die wijze geen vergelijk mogelijk ware. Niet een die bevestigend andwoordde; niet een die hem steunde: allen oordeelden dat onmogelijk, hoewel niet een de ware reden daarvan waagde te kennen te geven, want hunne meening steunde op de overtuiging, dat het Parlement Zijne Majesteit niet vertrouwde.

‘Maar wat dan? Williams, hebt gij mij niets te zeggen?’ vroeg Karel, den grijzaart aanziende, die tegenover hem zat. Het was de oude Bisschop van Lincoln, wiens scherpzinnigheid en behendigheid onder al de prelaten der Kerk geroemd werd.

‘Ik heb u veel te zeggen, Sire! Gave God, dat gij mij niet alleen hooren, maar ook verhooren mocht. Uwe Majesteit wil Mylord Straffords leven redden, omdat zij Mylord onder geheel andere omstandigheden lijfsgenade toezeide. Uwe Majesteit vindt dus in haar geweten een onoverkomelijk bezwaar om de bede van haar Parlement in te willigen; maar zij wete te onderscheiden. Er is eene private en eene publieke conscientie; deze zou Uwe Majesteit als Koning niet alleen kunnen vrijspreken ván, maar zelfs kunnen dwingen tót het verrichten van iets, dat tegen het private geweten van den man streed. Het is hier niet de vraag, of Uwe Majesteit den Graaf van Strafford moet redden, maar of zij vergaan moet met hem. Het geweten van den Koning, dat hem gebiedt zijn koninkrijk te bewaren, dat van den echtgenoot, dat hem gebiedt zijn vrouw, van een vader, dat hem gebiedt zijn kinderen te behoeden - en dat alles is in gevaar! - moet al de

overwegingen en overleggingen te niet doen van het geweten van den vriend. En daarom heeft Uwe Majesteit niet alleen vrijheid voor God, maar is zij er zelfs toe verplicht, om het eenig middel aan te grijpen, dat haar rest, en daarom bid ik haar, zelfs om den wille van haar geweten, den Bill te bekrachtigen.'

Zulke sofismen waren zelfs Zijner Majesteit te sterk; toch werden zij niet dadelijk als onhoudbaar verworpen; zelfs zag Zijne Majesteit de overige Bisschoppen en rechters aan, die mede ter vergadering waren opgeroepen, alsof hij van hen eene bevestiging hoopte te vernemen der laatst gesproken woorden. Usher, Primaat van Armagh, Moreton, Bisschop van Durham, beroemd om hunne geleerdheid en, wat meer beteekent, om hunne rechtschapenheid, bleven zwijgen. Zij waagden het alzoo niet de redeneering van Williams te bevestigen, maar evenmin tot een besluit te komen tegenovergesteld aan het zijne.

'Wij willen een andwoord, Mylords!' zeide Karel bevelend, beide prelaten aanziende.

'Wij kunnen geen raad geven, Sire!' zeide Usher. 'Het is eene zaak tusschen uw geweten en Strafford.... Wat dezen betreft raadplege Uwe Majesteit de hier aanwezige rechters; oordeelen die hem schuldig naar de wet Gods en der menschen, dan smeeke Uwe Majesteit den Koning der Koningen vergiffenis voor een onberaden eed, welks nakomen zonde zou zijn.'

'Gij zijt..... voorzichtig!' prevelde Karel, den laatsten spreker een grimmigen blik toewerpend. 'Welnu dan, wij wenschen úw gevoelen te verstaan!' vervolgde hij tot de rechtsgeleerden, die het Huis der Lords bij het gevoerd rechtsgeding hadden bijgestaan en wier oordeel, na de aanneming van den Bill door de meerderheid der Lords, wel niet twijfelachtig kon zijn. Een hunner nam namens allen het woord en verzekerde, dat de feiten, Strafford ten laste gelegd, de misdaad van verraad inhielden.

'Waarop is die verzekering gegrond?' vroeg een stem, die zich tot dusverre nog niet had doen hooren. Het was Juxon, Bisschop van Londen, die eens den staf van Lord der Schatkist gedragen, met eere gevoerd en zonder eenigen spijt had nedergelegd, toen de tegenpartij hem overvleugelde. De rechters zwegen, maar toen zij in Karels blik een bevel lazen om te andwoorden, zeide dezelfde woordvoerder, dat het rechtsgeding als geëindigd moest worden beschouwd en de redenen

pro en contra door allen hier aanwezig mede waren aangehoord en zij daaruit het gevolg hadden getrokken van Straffords schuld.

‘Ik bid Uwe Majesteit met zulk een ontwijkenden raad geen genoegen te nemen,’ vervolgde Juxon. ‘De rechter kan niet tevens partij zijn, dus luidt reeds de natuurwet, en hier zou dat het geval wezen. Neen, niet op zulke gronden moet Uwe Majesteit Straffords dood toelaten.’ Er werd een gemor gehoord, dat steeds luider werd en van toenemenden wrevel getuigde. Het was of men begreep wat hij zou willen zeggen en of men hem daarvan wilde weêrhouden. Maar voor dien moedigen, dien rechtschapen man was dit nog eer een prikkel om niet te zwijgen, maar veeleer zijne stem nog luider te verheffen. ‘Ik heb Mylord Strafford nooit gediend, wat niet allen hier tegenwoordig kunnen getuigen!’ riep hij met verheffing van stem, en dat was het eenig verwijt dat hij aan de meerderheid der aanwezigen deed, die voor Strafford, toen hij machtig gunsteling was, in het stof hadden gekropen. Welke ergernis die woorden ook opwekten, toch moest ieder in het binnenst erkennen, dat hij waarheid sprak, dat hij zelfs meer dan eens een stout bestrijder van den Lord-Luitenant geweest was. ‘Ik heb hem niet gediend en gevoel mij dus vrij om Uwe Majesteit naar mijne overtuiging raad te geven. Sire! heeft Uwe Majesteit het ook niet verkondigd, toch houd ik er mij verzekerd van, dat zij niet van de schuld van Mylord Strafford overtuigd is, en zoo lang zulk eene overtuiging niet bestaat, ware de bekrachtiging van die wet niet een oefenen van gerechtigheid, maar een moord!’

De laatste klanken mochten wegsterven in het steeds somberder wordend vertrek, waar een diepe stilte bleef heerschen, niettegenstaande het schier overvuld was. Karel hief het gebogen hoofd omhoog; de flaauwe oogen tintelden een oogenblik, en het geschrift, dat de machtiging bevatte om in zijn naam de wet te bekrachtigen en dat door een gedienstigen Sekretaris van Staat reeds in gereedheid gebracht en naast hem gelegd was, schoof hij haastig op zij. Hij had waarlijk het voornemen om het oproer het hoofd te bieden, zijn gevreesd Parlement te weêrstaan; hij herinnerde zich de woorden van Mylady Carlisle; door te buigen zou hij medelijden wekken, door krachtig te zijn, achting! Hij zou zich ditmaal niet op een zijpad begeven en voor de noodzakelijkheid niet bukken met het gewone voorbehoud in zijn binnenst. Maar van eenig gevoel

van erkentelijkheid, van verplichting jegens den gevangen dienaar altijd nog geen spoor! Het gevaar, dat hij een oogenblik dacht te kunnen tegen treden, zou hij niet willen trotseeren uit zelfverloochening en ter liefde van een die hem goed had gediend, maar veeleer uit zelfzucht en om de macht te behouden, ja zoo mogelijk uit te breiden, die hem van Godswege behoorde. De man, die hem altijd had overschaduwd en voor wien hij zich altijd gedwongen had gezien te buigen, werd hem zelfs hatelijker dan ooit, ware het maar alleen om de bittere oogenblikken, die hij hem sedert maanden berokkend had. Kon een besluit, dat op zulk een grondslag steunde, wel bestand zijn tegen de vuurproef, waaraan het werd onderworpen? En zulk eene wachtte hem toch!

De deur van het zorgvuldig bewaakt vertrek ging open en aller blik vestte zich op de vermetelen, die het waagden ongeroepen de vergadering van het hoogste Staatskollegie te storen. Maar zij die het waagden, behoefden niet te vreezen voor eene terugwijzing. Hare Majesteit naderde, aan de eene hand Prins Karel, aan de andere Prinses Maria. Zij gaf geen acht op de aanwezigen, die allen, zoodra zij haar zagen, opstonden en zich bogen, maar trad naar haar gemaal en knielde, eer hij dat verhinderen kon, voor hem neder, naast hare kinderen.

‘Sire!’ snikte zij, ‘erbarm u onzer! Denk aan ons behoud en aan onze toekomst!’

‘Henriëtte, wat doet gij? Bij St. George, Henriëtte! ik gebied u op te staan,’ zeide Karel gesmoord, maar niet krachtig genoeg om het waarlijk treffend tafereel aan te staren, zoodat hij het gelaat hield afgewend.

Er waren er onder de leden van den Raad, die hunne aandoening niet meer konden bedwingen en de oogen van tranen voelden schemeren; maar er waren er ook onder, en Juxon behoorde tot hen, die met grievende smart deze geweldige tusschenkomst van de Koningin zagen plaats grijpen, daar zij begrepen, dat de stem, die straks nog zoo flaauw in 's Konings binnenst weêrklonk, thands tot zwijgen zou worden gedwongen, dat het gevaar hetwelk den echtgenoot en vader werd herinnerd, de kracht des Konings, voor zooveel die nog aanwezig mocht zijn, zou te niet doen.

En zij oordeelden juist. Er verliepen slechts weinige oogenblikken, maar daarin werden de meest verschillende aandoeningen door Karel doorleefd. Het woord van Juxon werd verge-

ten, of zoo het nog even herinnerd werd, met wrevel herdacht; de sofismen van Williams ontvingen eene bijna onweêrstaanbare kracht, terwijl de gestalte van Strafford Zijne Majesteit, op het punt van een besluit te nemen, voor den geest trad als de verpersoonlijking van den vijand zijns geslachts, van den vijand zijner rust, van de oorzaak der bestaande spanning en van den gevoerden innerlijken kampstrijd. Nog altijd lag het drietal, dat hem het dierbaarst vertegenwoordigde dat hij op aarde bezat, voor hem neêrgeknield. ‘Teeken, Sire! doet gij 't niet om u zelfswil, doe 't dan om den wil uwer vrouw en van uw kroost.’

‘Teeken, Sire!’ herhaalden twee jeugdige stemmen; het waren die zijner kinderen.

‘Mylords! Mylords!’ zuchtte Zijne Majesteit, zijne raadslieden vragend aanziende, ‘is er een andere uitweg? Kan ik hen opofferen? Moet ik het dan niet eer mij zelven doen?’ Die laatste woorden bewezen, dat hij zich zelven als het slachtoffer begon te beschouwen en gereed was, onder den invloed van deze beschouwingswijze, niet alleen vrede te sluiten met zijn geweten, maar zich zelfs te goed te doen op de kracht, die tot zulk een verloochening van eigen begeerten in staat stelde.

‘Gij moogt niet het ongeluk brengen over uw huis, Sire!’ prevelde Williams, en de rechters bogen zich zwijgend.

Toen greep Karel de pen en het papier, dat hij straks van zich afgeschoven had; de eerste doopte hij in de inkt, maar de hand beefde zoozeer, dat er een vlek viel op de plaats voor zijne handteekening bestemd. ‘God is mijn getuige, ik ben dieper te beklagen dan Strafford!’ suisde het van zijne lippen, terwijl de tranen hem langs de wangen biggelden; toen spande hij alle krachten in en zette hij in der haast zijn naam, waarna hij de pen, als ware zij in een venijnige adder veranderd, met afschuw van zich afwierp en de armen naar vrouw en kinderen uitstrekte, die zich, als voelden zij zich aan een groot gevaar ontsnapt, aan zijn borst wierpen en snikten bij zijne omhelzing.

De uitroep, die de teekening van het doodvonnis zijns dienaars vergezelde, bevatte meer waarheid dan Zijne Majesteit zelve wel dacht. Op elke bladzijde van de geschiedenis zijner toekomst zou vermeld staan, dat de Koning van Engeland het recht had zijn dienaar te benijden.

De zitting werd opgeheven. Zijne Majesteit haastte zich te

vertrekken en ging, zonder iemant te groeten of aan te zien, de rijen door. In de vertrekken van Henriëtte aangekomen, gaf hij op scherpen toon den dienstdoenden Edelman bevel, dat hij voor niemant, wie het ook ware, te spreken was, en hij hem voor elke stoornis aansprakelijk stelde.

Waar was Mylady in deze oogenblikken van krizis? Alleen háre verschijning in den Raad, had die der Koningin overbodig of krachteloos kunnen maken. Hare woorden hadden dien morgen zoo krachtig gebleken en ze zouden ook thands niet alleen het genomen besluit wellicht kunnen voorkomen, maar nog wel een gants ander hebben doen vatten.

Waar bleef zij in de ure des gevaars, nu het 't leven of den dood gold van hem dien zij had gezworen trouw te zullen blijven tot het uiterste? Was zij mede bevreesd geworden voor de immer luider wordende kreten, voor de steeds bepaalder wordende bedreigingen van de burgers van Londen, die niet alleen White-hall, maar ook Carlisle-house, in breede scharen voorbij togen en de steenen te gelijk met duizende glasscherven naar binnen deden neêrkletteren? Verre van daar. Met een trotschen glimlach had zij de scharen en de uitingen harer woede gadegeslagen en den verschrokken Steward gerust gesteld met de opmerking, dat de blaffende hond zelden beet, dat de krachtige hand nimmer dreigde. Zij had Zijne Majesteit na het gehouden mondgesprek tijd willen laten, over het gesprokene na te denken, overtuigd dat zij de snaren, die nooit weigerden te trillen, in zijn binnenst had aangeraakt. Zij was toen naar Henriëtte geijld, die zij gerust stelde, die zij troostte en dit ook wel behoefde. Bij deze deed zij een beroep op de traditiën van haar geslacht, op de herinneringen harer jeugd, wekte zij de fierheid op van de Bourbons, die, in het schoone, groote Frankrijk, den stugsten nek hadden doen krommen en dank zij de hulp van den geweldigen Kardinaal, elken schijn reeds van verzet, elke gefluisterde bedreiging in bloed deden ondergaan.

Tot die uitkomst had de monarch alleen kunnen geraken door zich krachtig te stellen tegenover den onderdaan en dezen vóor alles te leeren gehoorzamen. In Engeland waren reeds te lang de rechten der kroon met eene weifeling, die aan zwakheid zou doen denken, verdedigd, en daarom was het nu het rechte oogenblik te toonen dat de vroegere weifeling slechts lankmoedigheid was geweest en voortaan zoude

plaats maken voor een krachtig handelen. Mylady repte tegenover Hare Majesteit geen woord van gezworen eeden, die gestand moesten worden gedaan. De Koningin voelde zich ook te veel als moeder en echtgenoot, om de naleving van zulk een eed niet gelijk te stellen met dien van Jefta, wiens verdediging alleen door de dolzinnigste Puriteinen werd gewaagd. Maar de politieke zijde van het vraagstuk werd door Hare Majesteit zeer goed begrepen. Hare moeder, Maria de Medicis, door Richelieu uit Frankrijk verjaagd, door haar dochter de Koningin van Spanje teruggewezen, maar door Karel, die weder in een luim van ridderlijkheid verkeerde, sedert geruimen tijd vorstelijk onthaald, had in de laatste dagen als Mylady gesproken en Henriëtte nog dezen ochtend bij de mis ontmoet, bij welke gelegenheid zij zeide: ‘Nu geldt het Strafford, morgen mij, die zij het land zullen willen uitdrijven, als uw gemaal niet de meester blijft,’ en Henriëtte dacht thands weder aan die woorden en vond ze in overeenstemming met die van Mylady. Maar hoe moedig ook van nature, hoe ook vervuld van de grondbeginselen haars geslachts, zij was te veel vrouw om het algemeene in het bijzondere te kunnen opmerken, om, niet verblind door den hartstocht, het politiek geschil door het verstand alleen te vatten en te begrijpen en het heden in verband te beschouwen met het gister en het morgen. Daarom was zij dikwijls vermetel waar zij alleen moedig, heftig waar zij bedaard, maar ook veranderlijk en wisselend van houding, waar zij bij dieper inzicht standvastig en volhardend had behooren te zijn. Zij zou ook thands daarvan een bewijs geven, nu haar schrijver François Mylady opvolgde, en eerst zonder een enkel woord te spreken in het kabinet had zitten werken, maar weldra door haar ondervraagd - zijn gelaat stond toch zoo treurig - mededeelde hoe hij Zijne Majesteit had verlaten en hoe het gantsche hof met angst den nacht te gemoet zag indien de wet niet nog dezen dag bekrachtigd werd. Hij had nooit de eer gehad Mylord Strafford te zien; hij wilde graag gelooven, dat Zijne Genade het met Zijne Majesteit goed had gemeend, maar hij - 't mocht misschien heel dom zijn - kon maar niet begrijpen hoe Zijne Majesteit de erkentelijkheid zóo ver dreef, zóo ver... want Koning Pym had het geheele roodhairig ras achter zich en zou misschien wel niet met veel verdriet zien dat Zijne Majesteit gedwongen werd naar Schotland te wijken - een koud, nevelig land, zoo als hij vernomen had,

waar niets zoo welig tierde als de rondkoppen. Hare Majesteit wilde hem niet langer aanhooren en trad een ander vertrek binnen, waar zij hare Ladies vond, wier aanblik den bij haar opgewekten angst nog deed toenemen. Zijne Majesteit, die voor allen ontoegankelijk was geweest, was heftig bewogen te midden der wachtende edellieden getreden en had toen besloten den Raad bijeen te doen komen. Overal dezelfde vrees! Slechts Mylady dreef tot verzet en Hare Majesteit bevroedde daarvan de reden. Ter liefde van dien man zou Lucy Percy de kroon in gevaar brengen. Eenige edellieden voegden zich bij den kring en verhoogden door hunne somberheid en teruggetrokkenheid hare spanning. Daar kwam haar een bode van een der leden uit den Raad ter zijde. Zij werd om den wille van hare kinderen bezworen tusschen beiden te treden en het leven en de kroon haars gemaals te redden. Zij overwon haren schroom en besloot tot den stap, dien wij haar straks zagen doen.

En Mylady was dicht in hare nabijheid en vermoedde niets van hetgeen er gebeurde. Zij meende zeker te zijn van hare zegepraal. Toen zij de Koningin verliet, vond zij François op haar weg, die haar in het geheim toevertrouwde, dat Zijne Majesteit tot het bijeenroepen van den Raad had besloten en tot dien tijd niemant wilde zien. Hij vroeg of hij Mylady mocht roepen, zoodra de Raad bijeen was, of haar op de hoogte mocht houden van hetgeen hij vernam dat in White-hall voorviel. De stroowisch bewees reeds goede diensten op het gladde ijs! Mylady was overgenadig en stond hem toe haar van dienst te zijn. Zij ging naar haar broeder bij wien zij een onverwacht halstarrigen tegenstand ontmoette, dien zij niet overwinnen kon. De hulp, dien zij zelve opgeroepen had, keerde zich tegen haar; den man, dien zij uit zijne dommeling had wakker geschud, kon zij niet weêr doen inslapen. Hij was niet te bewegen om voor Strafford zijn stem uit te brengen of te huis te blijven en zich van het geven van allen raad te onthouden.

Het was namiddag en de ijverige François was, trouw aan zijne beloften, haar komen zien en had haar de voortdurende weifeling van Karel en de weêr ontwaakte vrees der Koningin gemeld; hij was weinig tijds later teruggekomen en had haar gemeld dat de Raad weldra bijeen zou komen; hij waagde haar toen voor te slaan zich naar White-hall te begeven, wat misschien in vele opzichten wenschelijk zou kunnen zijn. Zij gaf

daaraan gehoor, hoewel nog niet wetende op welke wijze zij het best haar invloed zou kunnen doen gelden, maar toen zij aan het paleis kwam, zoo snel als de rappe Barbarijers haar konden voeren, vernam zij dat alles was beslist, dat zij te laat kwam, dat Zijne Majesteit de kommissie voor het bekrachtigen van de wet reeds geteekend had.

De Koning noch de Koningin deelden het haar mede, want beiden bleven onzichtbaar. Een der edellieden bracht haar de vreeselijke tijding, en hij zag hare wangen doodelijk bleek worden, hare oogen als met een floers bedekken, maar hij vernam geen enkel woord van hare op elkaâr geklemde lippen.

Zij kwam te laat, hoe zeer zij zich ook had gehaast!

Te vijf ure was François het laatst bij haar geweest en een half uur vroeger was de Bijzondere Raad reeds bijeengekomen! François Gruau, was hij een onbruikbare simpele of een kwaadaardige vijand, een huichelend verrader? Wie zou het andwoord geven op al de vragen die in haar oprezen; wie zou haar licht brengen in het duister dat haar omgaf? Machteloos en als in een ijlende koorts lag zij neder op de sofa! Het hoofd bonsde haar en de vingeren strengelden zich bij wijlen in elkaâr als tot het gebed, maar het was de stuiptrekking der wanhoop. Neen, niet der wanhoop; het was de worsteling, die de geboorte eener nieuwe gedachte voorafging. Zij schelde, en toen de Steward, de getrouwe, die haar kende, die boven al hare dienaren voorgetrokken werd, nochtans bij het geluid dier schel niet dan met eenige schuchterheid aan het opontbod voldeed en schoorvoetend was binnengetreden, ontving hij tot zijne verbazing bevel het wilde kind tot haar te brengen.

‘Wees toch bescheiden en gehoorzaam! Doe toch alles wat Mylady je zegt als je niet weggejaagd wilt worden!’ had de Steward Nel gezegd, terwijl hij haar naar boven bracht; en het kind had het hem beloofd, want weggejaagd wilde zij waarlijk niet! Slechts weinige dagen had zij in dit huis doorgebracht, en toch was er reeds veel áan en nog meer ín haar veranderd. De lompen die haar dekten waren vervangen door nette maar eenvoudige kleederen, zoo als aan haar eenvoudigen staat voegden. De onrust, de woeling, waarin zij geleefd had, waren verkeerd in kalmte en orde. Zij werd niet meer gejaagd als een stuk wild, niet meer onderdrukt door de ruwe hand van Patty, niet meer achtervolgd door de gemeenheid, in zijde en fluweel gekleed. Het was haar als den uitgeputten

pelgrim, die zich ettelijke uren op het donzen leger had mogen uitstrekken en uit den langen verkwikkenden slaap was ontwaakt.

De bedienden van Mylady mochten haar, na de straffe terechtwijzing der gebiedster, al niet met voorkomendheid bejegenen, zij waagden haar toch niet meer te plagen of te beleedigen en lieten haar stil haar eigen weg gaan; terwijl Mr. Steward en diens vrouw haar met zachtheid behandelden, minder wellicht uit genegenheid, waar geen grond voor bestond, dan wel uit gehoorzaamheid aan Myladies bevelen, die altijd stipt werden opgevolgd, al werd het doel daarvan ook niet begrepen. De schuwheid van het kind was dan ook grootendeels geweken en de groote blaauwe oogen stonden reeds veel minder wild. Maar niet alleen de rust die zij genoot, de bejegening die zij ondervond, ook de werkzaamheid welke haar werd opgelegd, droeg tot de merkbare verandering van haar geheel wezen bij. ‘De lange stumpert’ zoo als zij den meester noemde, die haar zou inwijden in al de geheimen van lezen en schrijven, had op hare gewilligheid te roemen, al moest hij ook nog getuigen, dat zij weinig vatbaarheid had voor de eerste beginselen der wetenschap; want ging het met de studie der letters ook tamelijk voorspoedig, met het schrijven ging het om waarlijk wanhopig te worden; de vingeren toch waren als van staal en de geheele hand was stug als een dierenklaauw. Maar was hij niet onverdeeld te vreden, zij was het wel. Met een niet te toomen ijver tuurde zij op de kabalistische teekens, die zij wilde leeren ontcijferen, wat moeite het ook kostte, tot welke opoffering van ingewortelde gewoonten, van schier aangeboren neigingen het ook verplichtte, daar zij in het kleine kamerken, op den houten stoel neêrgezeten, haar oor verbood het gezang der lieve vogelen in den tuin te hooren, haar oog weêrhield de bloemen die er ontloken, den blaauwen hemel, die al dat schoons daar buiten overwelfde, te zien. Zij zou eenmaal kunnen lezen en dan - niemant mocht het weten - de letters op dat stuk papier kunnen begrijpen, dat die lange, magere, valsche zwarte man haar eenmaal in de hand had geduwd.

Het bevreemde dus niet, dat zij Mr. Steward bij haar gang naar Myladies vertrekken beloofde alles te doen om maar niet weggejaagd te worden.

Of het de woorden waren door Mr. Steward haar toegevoegd,

en de onrust waarvan deze daarbij blijk gaf, of dat haar de houding van Mylady voor den geest kwam, toen zij haar het laatst had gezien, in het vertrek der meesteresse aangekomen, stond zij geheel bedremmeld en waagde zij de oogen schier niet op te heffen; zelfs aarzelde zij bijna te gehoorzamen, toen Mylady haar zeide nader te komen. Het bevel klonk ook zoo kort en zoo scherp.

‘Nog wat nader!’ klonk het en Nel vond zich bij het tafeltjen staan, dat voor de sofa was gezet en waarop een fleschjen met heele mooie kleuren lag, en dat zeker de heerlijke geuren bevatte, dien zij bij het binnentreden dadelijk in den neus had.

‘Ik hoor dat gij u betert en ten minste den wilden aard wat hebt afgelegd. Dat doet mij genoegen voor u zelve, want ik heb het goed met u voor.’

‘Dat weet ik, dat weet ik!’ riep Nel, de groote oogen tot haar opheffend, die zeker ditmaal iets geheel anders dan wilden schuwheid uitdrukten, want Mylady scheen er zachter door gestemd te worden. Nel zelve verkreeg tevens meer zelfvertrouwen na dien blik op Myladies gelaat. Het had niet meer het effene en strakke dat haar laatst nog zoo bevreesd had gemaakt; de lippen beefden, het voorhoofd was gerimpeld, zoo als zij dat bij andere menschen ook had bespeurd.

‘Gij neemt u zeker voor, dankbaar te zullen zijn!’ zeide Mylady. ‘Ja, ja,’ vervolgde zij, toen Nel haar met eenige verwondering toestemmend toeknikte, ‘tot zoo lang gij met de ondankbaarheid niet een penny meer kunt verdienen... Gij behoeft mij het tegendeel niet te bezweren; ik weet beter wat gij zult doen dan gij zelf; zwijg dus!’

Nel was in het geheel niet voornemens te spreken of tegenwerpingen te maken, want zij begreep van de gantsche redeneering al bitter weinig.

‘Gij hebt mij verteld dat ge in den Tower zijt opgevoed en er den weg goed kent.’

‘Daar heeft Mylady me al meer over gesproken! Ik ga er nooit weêr naar toe!’ riep Nel met kwalijk verborgen onrust.

‘Gij zult er nog éenmaal heengaan, en dan nooit weêr.’

‘Neen, dat niet, Mylady! Ze mochten me eens vasthouden, en dan zou ik er altijd moeten blijven... Neen, dat doe ik niet, dat kan ik niet.’

‘Gij zult!’

‘Jaag me dan maar weg! Och, lieve God! ik wou zoo graag hier blijven, maar als ik dat moet doen, zet me dan maar weêr op straat..... Maar laat me hier blijven, en niet naar Phil Whistle gaan!’ bad zij bijna fluisterend, de handen gevouwen en met de tranen in de oogen.

‘Ge zult dien man niet ontmoeten; gij kunt hem ontwijken, daar gij den weg kent. Gij zult niet alleen gaan; ik zal u iemant meê geven en gij hebt niets anders te doen dan hem te zeggen, waar hij gaan moet om Phil Whistle noch een van diens makkers te vinden.’

Maar Nel bleef ontkennend het hoofd schudden. ‘Kind! het moet!’ riep Mylady, hartstochtelijk hare hand vattend. ‘Wilt ge dan nu reeds ondankbaar zijn? Ik zeg u: het moet! Moet ik dan altijd dwingen door belang en mag ik niet nooden door liefde? Kind! ik zal u rijk maken, maar gij moet doen wat ik begeer! Ik zal u zóo rijk maken, dat gij voortaan niemants wil meer behoeft op te volgen; me dunkt, dat moet ú vooral een heerlijke toekomst zijn! maar het moet thands geschieden zoo als ik het wil... hoort ge mij, Nel?’

Nel rilde aan armen en beenen, minder om Myladies woorden, dan wel om hare heftige bewegingen en haar vlammende blikken. Toch waagde zij eerst flaauw, maar weldra meer bepaald ontkennend het hoofd te schudden en eindelijk zelfs te roepen: ‘Neen, dat kan ik niet.... Jaag mij dan maar weg, de straat op bij nacht, zoo als het laatst was.... ik zal het water nu wel weten te vinden..... maar naar Phil Whistle, dát nooit!’

Mylady wist niet wat zij te doen had. Zij vond een wil even krachtig als de hare, en die niet te buigen scheen door het uitzicht op belooning. Zij had zelfs een beroep gedaan op de dankbaarheid, op de genegenheid uit gene geboren, maar evenmin andwoord bekomen. Zij, die zoo vele machtigen naar haren zin had geleid, had geenerlei macht over dat kind! Zij liet Nels hand los en wenkte haar heen te gaan. ‘Ga naar beneden en laat u door Mr. Steward een dubbele snede brood geven; gij hebt dit wel verdiend!’ zeide zij bitter.

Nels gelaat, dat eerst opklaarde en weder de gewone uitdrukking aannam, veranderde toch na een oogenblik nadenkens. Zij begreep, dat zij de dubbele snede niet verdiend had, zelfs de enkele niet, en dat Mylady dus niet kon meenen wat zij zeide. Zij bleef staan en ging zelfs niet, toen Mylady het haar

nogmaals gebood en er bijvoegde, dat zij misschien nog wel iets meer zou begeeren dan een dubbele snede, en dat zij er daarom zoo vele kon nemen als waarop zij wel recht dacht te hebben.

'Recht?... recht?' mompelde Nel, 'ik heb op niets recht... Maar u hebt me niet van de straat genomen, Mylady! u hebt me toch niet verlost van den dolleman..... neen, neen, dat deedt ge niet en zoudt ge ook misschien niet gedaan hebben indien hij er niet bij was geweest.... Ik heb geen honger; ik wil niet eens een e n k e l e sneê brood....'

Weder zag zij zich tegenover het effen en strak gelaat van Mylady staan, en klonk haar, onwederstaanbaar als vroeger, het bevel tegen om te vertrekken, waaraan zij zich nu haastte te gehoorzamen.

'Toch z a l zij gaan!' prevelde Mylady, toen zij alleen was, waarna zij in een diep gepeins verzonk.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Sedert Julij des vorigen jaars brengt ons het ‘Cornhill Magazine’ maand aan maand een veertig- of vijftigtal digt ineen gedrukte bladzijden met het opschrift ‘Romola’; en ofschoon naar de wijze der engelsche tijdschriften geene handteekening den waren of den aangenomen naam verraadt van of den schrijver of de schrijfster dier tot een uitvoerigen historischen roman langzaam aangroeijende novelle, behoeft men niet eenmaal een blik te hebben mogen werpen achter de coulissen der uitgeverswereld om met zielkundige gewisheid te kunnen verzekeren dat George Eliot, en zij alleen, ‘Romola's’ letterkundige moeder is.

In Oktober 1496 was Romola, de dochter van den blinden philoloog en antiquarius, nog eerst drie en een half jaar gehuwd geweest. Gelijk van den dag haver geboorte afaan, woonde zij ook toen in de Via de' Bardi, te Florence; en wel in hetzelfde huis waaruit zij, in het voorjaar van '93, als de achttienjarige bruid van Tito Melema, aan diens arm naar de kerk van het Heilige Kruis gewandeld was.

Zoo schoon, zoo goed, en nog zoo jong van jaren, waarom zag zij thans zoo bleek, zoo droefgeestig, zoo uitgevast bijna? Opgevoed in de blijmoedige levensbeschouwing der grieksche oudheid, van nature allerminst geneigd tot het kerkelijk ascetisme der mid-

den-eeuwen, waarom verrigtte zij thans den arbeid eener pleegzuster van beroep, en droeg zij dat eigenaardig stemmig gewaad, half rouw-, half boetekleed, waaraan men destijds in de kerken en op de straten de volgelingen van Savonarola herkende, den dweepzieken Prior van San Marco?

Bernardo del Nero, die haar weleer ten doop geheven had, de oudste en getrouwste vriend haars overleden vaders, hield zich overtuigd dat hij de ware reden kende. Dat zich aansluiten van Romola bij de partij der Piagnoni, bij de schare der Huilebalken, gelijk hunne tegenstanders hen noemden; die ingenomenheid van haar met de prediking van Fra Girolamo; dat zich afbeulen der jonge vrouw met werken der christelijke liefdadigheid; dat optreden van de dochter des klassieken Bardo's in de rol eener barmhartige zuster, vermaagschapt naar den geest aan de Dominikaner monniken-orde, was langer voor hem geene onverklaarbare zaak. ‘Vrouwen die ongelukkig getrouwd zijn en geen kinderen hebben,’ zeide Bernardo, de oude vrijgezel, ‘verliezen of het verstand, of wel, zij geven toe aan opwellingen van overdreven godsdienstig gevoel en beelden zich in dat de Hemel haar heeft aangesteld om allemans reddende engelen te zijn. Bovendien is Romola, al heeft vader Bardo haar nog zoo in haar latijn en grieksch gezet, van harte altijd vrouw gebleven; zoo goed als de ijverigste kantdigtster of kousenstopster. Haar man wordt tegenwoordig voor alles gebruikt; en geen wonder, want hij is goed gereedschap en er zit een glad handvatsel aan. Doch ik mag lijden dat de Florentijnsche vrienden zich de vingers niet aan hem snijden zullen. Nu, *solco torto, sacco dritto*, zegt het spreekwoord; van kromme voren vult men regte zakken, en die geen hopman wezen wil tenzij over onbesproken soldaten, kan met weinig handgeld volstaan.’

Werkelijk was Tito's trouweloosheid de eenige voorname oorzaak van Romola's wanhoop en, dientengevolge, van de groote omkeering die plaats gegrepen had in hare opvatting van het leven. Zoomin de dood haars vaders, die in den voorzomer van '94 voorviel, een goed jaar na haar huwelijk, als het sterven van haar eenigen broeder Dino, nog vóór zij haar lot aan dat van Tito Melema verbond, hadden haar in den eigenlijken zin des woords geschokt. Wel had die broeder haar met gebroken oog en veege lippen verhaald van een somberen droom, een onheilspellend visioen, betrekking hebbend op hare toekomst en waarin deze haar onder de schrikwekkendste kleuren afgeschilderd werd; doch Dino was in de laatste jaren zijns

levens een fantastische dweeper geweest; Dino had het wereldlijk gewaad van den klassieken geleerde verwisseld met de monnikspij des bijgeloofs; Dino had door zijn hartstogtelijken ijver voor het katholiek symbool den ouden dag zijns vaders verbitterd; hij was ten grave gedaald beladen met den vaderlijken vloek. Zij had hem eenmaal liefgehad ja, en met aandoening had zij uit zijne stervende hand het crucifix aanvaard; doch zijn heengaan had geene doodelijke leegte gelaten in haar hart, en zij had er zich niet tegen verzet dat Tito, op den laatsten der bruidsdagen, het crucifix had weggesloten in een kistje, geschilderd door Piero di Cosimo, en welks deksel een met wingert gekroonden Dionysos voorstelde, spelevarend met Ariadne, de nu niet meer verlaten bruid van Theseus. Met oneindig inniger genegenheid dan aan Dino had zij aan haren vader gehangen, den blinden Bardo, naar wiens verarmd maar oud en edel geslacht de straat waarin zij woonden nog altoos genoemd werd. Al den tijd na Dino's vlugt, en tot op de kennismaking met Tito, had zij den grijsaard bijgestaan in zijne studien. Geen boek of handschrift in zijne bibliotheek, of zij wist het op zijne aanwijzing en beschrijving terstond te vinden. Van kindsbeen af door hem gemeenzaam gemaakt met de kennis der oude talen, las zij hem zijne lievelingschrijvers voor, hield aanteekening van zijne opmerkingen, of schreef kostbare manuscripten voor hem af. Zijn wensch dat na zijnen dood de door hem verzamelde schat van boeken en beeldhouwwerken voor staatsrekening aangekocht en, naar zijnen naam genoemd, voor de nakomelingschap een gedenkteeken worden zou van zijne vlijt en geleerdheid; die ééne groote wensch van hem was ook de hare. Het deerde haar niet dat het weinige dat haar vader bezat, ter instandhouding en tot uitbreiding van de bibliotheek, belegd werd in een dood kapitaal. Haar eigen bruidschat had zij daar gaarne voor over; en de gelukkigste dag van haar leven was die geweest waarop haar vader, in den persoon van Tito Melema, den hupschen en begaafden vreemdeling, den talentvollen jongen Griek, een helper gevonden had die hem volkomen begreep en wiens diensten hem van oneindig grooter nut waren dan de hare. Toch had de dood van dien vader haar niet doen wanhopen aan de blijdschap. De bewustheid dat Tito's omgang en hulp een zonnestraal geweest waren op het laatste gedeelte van zijnen levensweg; de vaste overtuiging dat hij door het aannemen van dezen schoonzoon den liefsten wensch zijner dochter meende vervuld te hebben, hadden haar met zijn heengaan verzoend. Veel aantrekkelijks kon voor den ou-

den blinde-zelf het leven dan ook bovendien niet meer bezitten; en wat zijn hartewensch betreft, zij twijfelde geen oogenblik of Tito zou dien eerbiedigen met al het ontzag dat men voor eene uiterste wilsbeschikking koestert. Doch drie maanden nadat Romola ter eere van haar vaders nagedachtenis het rouwgewaad aangetogen had, omstreeks denzelfden tijd dat de troepen van Koning Karel den VIII^{sten} van Frankrijk te Florence hunnen intogt hielden, was het ware karakter van haren echtgenoot haar eensklaps, en als ten doodsteek van hare liefde, openbaar geworden. Op zekeren avond keerde Tito van zijne bezigheden huiswaarts en droeg, gelijk Romola toen zij om hem te verwelkomen den arm om zijnen hals sloeg duidelijk bespeurde, onder zijn lakensch bovenkleed een fijngevlochten malienkolder. Dit verontrustte haar; want het scheen te bewijzen dat hij vrees koesterde voor een of ander ernstig gevaar, en sedert haar vaders dood was zij inniger dan ooit te voren aan hem gehecht. Zelfs had zij de gedachte niet van zich kunnen weren dat hun leven, al te zeer tot hiertoe een leven van drieën, eerst thans in allen deele een toonbeeld van huwelijksgeluk worden zou. Doch niet-alleen bekommerde haar het denkbeeld dat Tito, in deze dagen van staatkundige spanning en verdeeldheid, reden meende te hebben om voor zijne persoonlijke veiligheid te duchten; dat zelfde denkbeeld maakte ook hare bevreemding gaande. Had zij een lafaard gehuwd? om dit te kunnen gelooven zou zij hebben moeten weten, hetgeen haar onbekend was, dat Tito, door zijne schandelijke ondankbaarheid jegens den weldoener zijner kinderjaren, en door gehoor te geven aan de inspraak dier gewetenlooze zelfzucht die de grondtoon van zijn karakter uitmaakte, in den persoon van dien voormaligen weldoener en pleegvader, Baldassarre Calvo, zich een onverzoenlijken en niets of niemand ontzienden vijand gemaakt had, die hem in het geheim naar het leven stond en hem doodelijk haatte. Toch was Romola, hoe onwetend ook van de geheime drijfveren haars echtgenoots, toch was zij verwonderd; en voor het eerst sloop in hare ziel de argwaan binnen. Want toen zij onlangs een bezoek had gebragt aan den schilder Piero, Cosimo Rosselli's leerling, die beloofd had een portret te zullen vervaardigen van haren vader (indertijd hadden de oude Bardo en zijne dochter er in bewilligd om aan Piero tot model te dienen voor eene schilderij, Oedipus en Antigone voorstellend), had zij in diens werkplaats eene schets in olieverf tegen den wand zien staan, wier aanblik haar verrast en onaangenaam getroffen had. Het was een fantasie-portret van haar ei-

gen man, sprekend van gelijkenis en te zelfder tijd het volkomen tegenbeeld van de doorgaande uitdrukking zijns gelaats. De volle schoonheid van Tito's trekken was bewaard gebleven, doch uit zijne oogen en uit geheel zijn wezen sprak eene onbeschrijfelijke ontzetting; met kunstenaarstalent hierdoor gemotiveerd dat terwijl Tito met den regter arm een schuimenden beker omhoog hief, als ten zinnebeeld van zijn gewonen levenslust, de linker met al de kracht der vertwijfeling werd aangegrepen door een grijsaard, uit wiens halfzinneloozen blik de dolste woede straalde, en wiens gelaat, hoewel in eene geheel andere stemming, Romola zich flaauw herinneren kon eenmaal te hebben opgemerkt in de Domkerk, terwijl zij met niet meer dan hare halve aandacht, want destijds mogt zij nog niet tot de Piagnoni gerekend worden, zat te luisteren naar eene preek van Savonarola. Op hare vraag wat hij met deze schets bedoeld had, en hoe hij er toe gekomen was om haren èchtgenoot aldus af te beelden, had Piero, die bovendien alom bekend stond als de grilligste en eigenzinnigste der kunstenaren, ontwijkend geantwoord; en Romola, die niet de minste reden had om Tito te verdenken, had zich de zaak weldra ontgeven. Tito werd meer en meer uithuizig ja; Tito nam in stilte een levendig aandeel aan de leiding der staatkundige gebeurtenissen; Tito bleek niet meer de teedere echtgenoot van den eersten tijd; doch al had zij zich persoonlijk zijnerzijds over eene zekere koelheid te beklagen, zij kon zich niet voorstellen dat hij met grond behoefde te vreezen voor iemands dolk. Die malienkolder evenwel herinnerde haar eensklaps aan Piero's zonderlinge schilderij, en zij begon zich af te vragen of er welligt voor de allengs toenemende verandering in Tito's gedrag de eene of andere geheime en hem weinig vereerende reden bestond?

Die eene vraag zou onbeantwoord blijven; doch wel zou het haar eerlang gegeven worden, pijnlijker ontdekking dan die onzekerheid beklemmend was, in het gemoed van haren echtgenoot een dier blikken te slaan waarvan, bij het terugzien in vervolg van tijd, de overgang blijkt gedagteekend te zijn van de vurigste liefde in de koelste minachting. Het was in het avonduur van denzelfden dag waarop de Koning van Frankrijk door de dwaasheid der Florentijnen was ingehaald geworden als een tweede Charlemagne. De geheele stad vierde feest; ook dat gedeelte der bevolking dat met den jongsten loop der zaken niet zeer ingenomen was. Romola zelve, die van den optogt niets gezien had en stil te huis gebleven was om den rouw, had zich aangetrokken gevoeld door het gejoel

op de straten en door den opwekkenden klank der luidende klokken. In opgeruimde stemming wachtte zij Tito, en hij kwam vroeger dan zij gedacht had. Zelfs overviel hij haar min of meer, en vond haar, in stede van in de opkamer met het vrolijk geschilderd behangsel, in de bibliotheek gezeten. Dit speet haar; want zij wist dat hij de boekenkamer kil en somber noemde, en zij had zich voorgenomen hem daar niet weder te ontvangen. Bovendien was het vuur bijna uitgegaan, en er brandde in het vertrek niet meer dan één klein lampje, waarbij zij zich onledig hield met haar handwerk. Daar trad hij eensklaps binnen.

- ‘Beste Tito, en dit zeggende snelde zij hem te gemoet en wilde hem de muts van het hoofd nemen, ik wist niet dat gij reeds zoo vroeg zoudt komen.

- Ben ik dan niet welkom? vroeg hij, met het glanzigste zijner glimlachjes op de lippen, terwijl hij den arm om haar middel sloeg, doch plaagziek achterwaarts deinsde met het hoofd.

- Maar Tito! was haar eenig antwoord. En er beefde in die beide woorden een toon van liefkozend verwijt. Daarop kustte hij haar minzaam, en streek haar als naar gewoonte vriendelijk met de hand over het hoofd. Romola trilde van blijdschap. Al hetgeen dien dag gebeurd was had haar voor deze blijken zijner terugkeerende teederheid nog gevoeliger gemaakt dan zij anders geweest zou zijn. - Het zal weder zijn als van ouds, dacht zij; misschien worden wij weder even gelukkig als in het begin; hij is weder geheel dezelfde.

Tito spande inderdaad al zijne krachten in om geheel dezelfde te zijn; zijn hart klopte van angst.

- Had ik geweten dat gij zoo spoedig komen zoudt, ging Romola voort, terwijl zij hem thans zijnen mantel hielp afdoen, dan zou ik een klein gastmaal hebben aangerigt ter eere van het vrolijk klokgelui. Het was mijn plan niet u hier in de boekenkamer af te wachten.

- Om het even, lief kind, antwoordde hij op onbezorgden toon. Bekommer u niet om het vuur. Kom liever naast mij zitten.

Voor Tito's stoel stond een hoog voetbankje, Romola's gewone zitplaats wanneer zij iets met elkander te verhandelen hadden. Zij leunde met haren arm op zijne knie, even als zij bij haren vader plagt te doen, en zag naar hem op terwijl hij sprak.

- Het is heden voor het eerst in mijn leven dat ik met genoegen geluisterd heb naar het beijeren der klokken, begon zij. Hoe

zwaarder zij dreunden, en hoe doover zij mij maakten, des te verrukkelijker aandoeningen ondervond ik. Ik verbeeldde mij eene Bacchante te zijn, medegesleept door eene zinsverbijstering van hooger afkomst. Ziet al het volk op de straten er van avond niet vrolijk uit?

- Eene zuurvrome soort van vrolijkheid, antwoordde Tito, en haalde de schouders op. Waarlijk, wie te Florence blijft, heeft weinig reden om vrolijk te zijn. Mijns inziens zou er grond tot verstandiger blijdschap bestaan voor hen die aan Florence den rug mogten toekeeren.

Zonder te ontroeren, zonder door iets te verraden dat hij voorbedachtelijk aldus sprak, had hij, door dit te zeggen, aan het gesprek de wending gegeven die hij verlangde. Hij had op geen zijner woorden een bijzonderen klemtoon gelegd, doch zag niettemin juist donker genoeg om Romola met eenige ontsteltenis te doen vragen:

- Waarom dat, Tito? Zijn er nieuwe onlusten ophanden?

- Nieuwe behoeft niet, beste Romola. Er bestaan in de stad reeds drie verschillende partijen, die slechts de gelegenheid afwachten om elkander den oorlog aan te doen. En indien de aanhang van Savonarola, gelijk het zich laat aanzien, sterk genoeg is om de beide andere ten onder te brengen, zal het leven hier even genoegelijk worden als eene begrafenis. Het plan om een grooten Volksraad op te rigten, is reeds bekookt; en indien het doorgaat, zullen voortaan de luidruchtigste psalmzingers de meeste kans hebben om voor openbare betrekkingen in aanmerking te komen. Bovendien zal de stadskas zoo uitgeput raken door het afdoen van de zware subsidien voor den Koning van Frankrijk en door de kosten der onderneming tegen Pisa, dat het er hier, ook al zaten de Huilebalken niet aan het roer, somber genoeg zou gaan uitzien. Eerlang zal Florence eene onovertroffen plaats voor dat slag van lieden zijn, die zich des avonds vermaken met in kelders te kruipen en zich het vleesch te kastijden; in alle andere opzigten is aan de uitgewekenen het beste deel beschoren. Wat mij betreft, ik heb mijzelven ernstig afgevraagd of wij niet verstandig zouden handelen, beste Romola, met Florence te verlaten.

Zij verschrikte. - Maar Tito, hoe zouden wij Florence kunnen verlaten? Daar mag ik niet aan denken; nu nog niet althans, en nog in geen langen tijd. Dat weet gij wel.

Haar wang was koud geworden, zij begon te beven, en het spre-

ken kostte haar moeite. Tito wilde weten wat er omging in haar gemoed.

- Uw eigen verbeelding alleen doet u zulke kasteelen bouwen, liefste. De afzondering waarin gij leeft is oorzaak dat gij eene overdreven waarde hecht aan een beperkt aantal zaken. Reeds voor ons huwelijk heb ik u gezegd dat ik elders zou wenschen te leven als in Florence. Kendet gij een grooter aantal menschen en steden, gij zoudt de juistheid toegeven van hetgeen ik u meermalen zeide, dat er in den geest der Florentijnsche zamenleving iets is dat aan de scherpte der Florentijnsche voorjaarswinden herinnert. Ik houd van menschen met eene rustiger en gezelliger levensbeschouwing; en ook voor mijne Romola zou het goed zijn, eens in eene nieuwe omgeving te verkeeren. Had ik mijn zin, ik dompelde haar voor eene poos in de zoete wateren der vergetelheid.

Hij boog zich voorover, kuste haar op het voorhoofd, en streelde haar op nieuw de glanzige lokken; doch indien zij een gipsen masker geweest ware, zouden zijne liefkozingen haar niet koeler hebben kunnen laten. Haar ontroerde te zeer het gevoel van den afstand die hunne harten scheidde, dan dat zij de aanraking van zijne lippen zou hebben opgemerkt.

- De reden, Tito, dat ik te Florence wensch te blijven is niet dat ik mij geene aangenamer omgeving denken kan dan hier. Zij is, dat op mij - dat op ons de verpligting rust om den wensch mijns vaders na te komen. Mijn peetvader is oud, reeds in de zeventig; aan Bernardo del Nero kunnen wij de zorg daarvoor niet overlaten.

- Juist die bijgeloovigheden van u, lieve Romola, die als eene mist om uwen geest hangen, zijn eene zeer voorname reden waarom ik wenschen zou dat wij op tweehonderd mijlen afstands van Florence zaten. In weerwil van uzelve ben ik verpligt om over u te waken. Wanneer die lieve oogen, waaruit zoo groote teederheid straalt, niet ook naar evenredigheid scherpziende zijn, moet ik in hunne plaats scherpzigtigheid oefenen. Ik moet mijne vrouw beschermen tegen het gevaar waarin zij verkeert om haar leven te verdroomen met teleurstelling op teleurstelling.

Romola zweeg en verroerde zich niet. Zij begreep waar Tito op doelde: hij wilde haar overreden om de boekerij te bewaren te geven aan de bestuurders van een of ander klooster, of zich op deze of gene wijze te ontslaan van eene verpligting en van een band die haar aan Florence bonden; en zij was vast besloten om ten aanzien

van hetgeen zij verschuldigd was aan de nagedachtenis haars vaders haar eigen oordeel tot geenen prijs gevangen te geven aan het zijne. In haar gemoed was zij bij voorbaat bereid om elk leed dat uit haren tegenstand voor haar zou kunnen voortvloeijen, onverschrokken te dragen. Doch vooralsnog openbaarde zich hare vastberadenheid niet door teekenen of woorden; daartoe was het gevoel der wijde kloof tusschen Tito en haar nog te versch en te pijnlijk. Voor hem daarentegen was haar stilzwijgen eene aangename verrassing; want hij had harerzijds op hartstogtelijke woorden gerekend en - gelijk het met niet-hartstogtelijke en eenzijdig naar het verstand ontwikkelde menschen pleegt te gaan - zijn horizont was te eng, dan dat hij zich geene hersenschimmen zou gemaakt hebben omtrent zijne eigen overredingskracht. Hijzelf vond zijn gedrag niet schandelijk, en zijne verbeelding-alleen was niet voldoende om hem te doen inzien in welk licht het zich aan Romola vertoonen zou. Hij ging voort op denzelfden toon van vriendelijke wederlegging.

- Gij weet, liefste, en uw eigen helder verstand heeft u honderdmaal gezegd, dat het denkbeeld om eene verzameling van boeken en oudheden in haar geheel te houden en daaraan voor immer een bijzonderen naam te verbinden, geen denkbeeld was waardoor een stellig en onfeilbaar nut gesticht kon worden, maar veeleer een waarvan het oogmerk op allerhande wijzen kon worden verijdeld. Wat is er van de verzameling der Medici geworden, door Lorenzo met zoo veel moeite en zoo groote kosten bijeengebragt? Ik voor mij vind zelfs iets verkeerds in dat vieren van den lust tot opeenstapelen en bij elkander houden. Welke redelijke grond kan er bestaan om blijde te zijn dat Florence, meer dan welke andere stad gij wilt, zich verheugen mag in het bezit van de vruchten van geleerd onderzoek en van een geoefenden smaak? Ik kan in uwe naauwgezetheid in het eerbiedigen van de wenschen der dooden zeer wel inkomen; doch het verstand bakent aan deze gevoelens zekere grenzen af, en teregt. Een aantal menschenlevens zouden anders voortdurend door deze kleingeestige hulde nutteloos verteerd worden, en niemand zal het in het hoofd krijgen om nacht en dag lofliederen te zingen ter eere van een hardhoorig godendom. Gij hebt aan uw vader, zoo lang hij leefde, uw leven geschonken; waarom zoudt gij thans nog meer van uzelve eischen?

- Omdat, fluisterde Romola zeer verstaanbaar, omdat hij zich verliet op onze goede trouw. Hij verliet zich op mij, hij verliet zich op u, Tito. Ik verwachtte niet dat zijn wensch u dierbaar,

maar wel dat hij u heilig wezen zou. Mij is hij dierbaar en heilig te zamen.

- Voorzeker, melieve, zou uw vaders wensch mij heilig zijn indien zijn geluk of zijn voorspoed er mede gemoeid was; doch dit is hier het geval niet. Zoo wij aan het vagevuur geloofden, zou ik er even sterk op staan als gij, dat er missen gelezen werden voor de rust van uw vaders ziel; en indien ik overtuigd was dat het hem deren kon te zien dat zijne boeken anders gebruikt en elders bewaard worden als hijzelf gaarne zou gewenscht hebben, zou ik de eerste zijn om uwe angstvalligheid te deelen. Doch wij behooren met behulp van een weinig nadenken onszelven los te maken uit die spinrag-boeijen waarin de menschen zich gelieven te klinken, niet bespeurend dat de zwaarte hunner ketenen alleen in hunne eigen verbeelding bestaat. Gij, beste Romola, die de dingen zoo snel en zoo goed begrijpt, gij zult onderscheid weten te maken tusschen deze hersengewrochten en hetgeen wezenlijk goed en dienstig is. Zeg zelve, melieve, welk grooter nut ter wereld kunnen deze boeken en deze oudheden stichten, indien zij te Florence blijven opgestapeld onder uw vaders naam, dan indien zij werden verdeeld of naar elders overgebragt? Is niet veeleer het verspreiden van zulke voorwerpen van waarde, doordat zij aldus in handen komen van personen die ze op den regten prijs weten te schatten, een onfeilbaar middel om ze aan hunne ware bestemming des te beter te doen beantwoorden? Daar is iets zeer bekrompens en onvrijzinnigs in dien naijver der Italiaansche steden onderling. Het verlies van Konstantinopel is winst geweest voor de geheele beschaafde wereld.

Romola verkeerde nog te zeer onder den pijnlijken indruk van het nieuwe licht waarin Tito zich aan haar vertoonde, dan dat zij reeds nu met nadruk lucht zou hebben kunnen geven aan haar voornemen tot wederstand bieden. Onder het voortvloeijen van den stroom zijner gladde taal gevoelde zij in haar hart een begin van minachting zwellen, en dit strekte slechts om de bewustheid van hare hopeloos verwoeste liefde, de liefde voor den Tito aan wien zij hare hand geschonken en dien zij vertrouwd had, des te levendiger te doen ontwaken. Er was in hare eigen natuur eene vatbaarheid voor breede en diepe gewaarwordingen, die haar met eene rilling deed terugdeinzen voor die onverbetelijk oppervlakkige belangstelling die zich liet voorstaan op de ruimte van hare sympathiën en niet het minste hart toonde te hebben voor hetgeen zich in hare onmiddellijke nabijheid bevond. Zij sprak dan ook nog steeds op

den toon van iemand die geene vrijheid gevoelt om aan al zijne aandoeningen den teugel te vieren. Het eenig onderscheid was dat nu haar arm niet langer rustte op zijne knie. Met de handen zaamgevouwen en nederhangend zat zij aan zijne voeten, koud en bewegingloos als een stilstaand water.

- Gij spreekt van dingen die nuttig, die wezenlijk goed zijn, Tito! Behoort daar volgens u de goede trouw dan niet toe, of het dankbaar en liefdevol in gedachtenis houden van hen die ons eenmaal dierbaar waren? Behoort daar niet toe dat wij onze stilzwijgende beloften gestand doen, waarop door anderen gebouwd wordt omdat zij gelooven in onze liefde en onze eerlijkheid? Behoort daar niet toe dat wie met eere geleefd heeft, ook met eere wordt herdacht? Of is het goed en nuttig dat wij ons hart meedogenloos sluiten voor de wenschen en de stille hoop van hen die zich weleer op ons verlaten hebben? Waarin mag wel de voortreffelijkheid gelegen zijn van lieden met zulke zielen? Misschien in de kunst van fraaije woorden te kiezen, of van zichzelven een gemakkelijk rustbed te spreiden, en te sterven met hun eigen ik tot boezemvriend.

Onder het spreken was hare stem allengs geklommen, en in de laatste woorden trilde iets dat naar toorn of bitterheid zweemde. Zij hield een oogenblik stil; doch hij bespeurde aan het beven van hare lippen dat zij nog meer wilde zeggen, en hij achtte het wijzer haar te laten uitspreken.

- Moest de bevolking van steden of landen uit zulke wezens bestaan, dan kwamen goed en nuttig te laat. Doch ik denk op dit oogenblik niet aan andere Italiaansche steden; ik denk niet aan de beschaafde wereld in het gemeen; ik denk aan mijn vader, aan mijne liefde voor hem, aan den rouw over zijn verlies, aan de regten die hij op ons heeft. Van al het andere zou ik afstand willen doen, Tito - voor goed zou ik willen scheiden van Florence - ik leefde immers voor niets of niemand als voor hem en voor u? Doch afstand van dien eenen pligt doe ik niet. Wat raken mij uwe redeneringen? Het was z i j n zielsverlangen, en daarom is het ook het mijne.

Hij begon in te zien dat hij haar onmogelijk zou kunnen overreden. Er moest een andere weg ingeslagen worden. Hij moest haar doen gevoelen dat haar tegenstand te laat kwam. Zoo zou er voor het minst een einde komen aan verderen strijd; en indien hijzelf haar dezen avond niet zeide hoe het met de zaak geschapen stond, zou er toch morgen iets anders op moeten gevonden worden. Dit

onvermijdelijke schraagde zijnen moed; en de ondervinding die hij tot heden toe zoo vaak had opgedaan van hare teederheid en onverhoopte berusting, sterkte hem in het geloof dat zij zich ten laatste schikken zou in hetgeen hij goedgevonden had te doen.

- Het doet mij leed u op dien toon te hooren spreken, beste Romola, zei hij met volmaakte kalmte, want uw blind volhouden brengt mij in de noodzakelijkheid u te grieven. Daar ik evenwel uwen tegenstand half en half voorzag, en er een snel besluit moest genomen worden, heb ik dien hinderpaal bij voorbaat vermeden en heb gehandeld zonder u vooraf te raadplegen. Door de verpligting zelve die op hem rust om te waken voor de belangen van zijne vrouw, wordt de man somtijds tot zulk eigenmagtig handelen gedwongen - zelfs al is zijne vrouw iemand als gij, beste Romola.

Met ademlooze weetgierigheid sloeg zij de oogen naar hem op.

- Ik bedoel, ging hij voort, in antwoord op dien blik, ik bedoel dat ik schikkingen gemaakt heb voor de overdragt beiden van de boeken en de oudheden. Zij zullen in voortreffelijke handen komen. De boeken zijn aangekocht geworden voor rekening van den Hertog van Milaan, terwijl de brons- en marmer-werken zullen vervoerd worden naar Frankrijk. Beide verzamelingen zullen op deze wijze de bescherming genieten van een magtig Vorst, in plaats van te blijven in eene stad wier einde welligt nabij is.

Nog voor hij had uitgesproken, was Romola opgestoven van haren zetel. Met de handen zaamgeklemd voor haren schoot, en met voor het eerst in haar leven iets woests in hare minachting en in haren toorn, stond zij voor hem en zag op hem neder.

- Hebt gij ze dan v e r k o c h t ? vroeg zij, als kon zij hare ooren niet gelooven.

- Werkelijk heb ik dat gedaan, antwoordde Tito met iets kwijnends in zijne stem. Het was een onaangenaam tooneel - reeds nu gevoelde hij zich bij de keel gegrepen door hetgeen volgen zou.

- Valschaard! zeide zij, op bijna heeschen toon en terwijl hare oogen op hem gevestigd bleven.

Zij zweeg eene poos, en Tito bleef zitten in dezelfde houding als daareven; want hij gevoelde dat geene gemoedelijkheid thans baten kon. Plotseling keerde zij zich van hem af en zeide op gejaagden toon: Het zal niet gebeuren - ik ga mijn peetvader waarschuwen.

Tito vloog op, snelde naar de deur, draaide die af, en nam er den sleutel uit. Nu of nooit moest hij zijne meerderheid toonen en zich doen gelden als man. Doch toornig was hij niet; hij ge-

voelde alleen dat het tegenwoordig oogenblik bij uitnemendheid onaangenaam was, en dat hij, wanneer het einde van dit tooneel zou gekomen zijn, Romola gaarne voor eene poos zou overlaten aan haar zelve. Doch vooraf moest zij volstrekt tot lijdelijkheid gebragt worden.

- Tracht een weinig tot bedaren te komen, Romola, zeide hij; en dit zeggende plaatste hij zich, als ware hij zichzelf volkomen meester, kalm in postuur tegen het voetstuk van een borstbeeld, een ongenaakbaar Romein voorstellend uit den ouden tijd. Doch inwendig was hij geenszins op zijn gemak. Zijn hart klopte min of meer, en hij was onder den invloed van eene dier vreezen waartegen maliënkolders niet plegen te baten. Romola's toorn en minachting had hij opgesloten ja; doch hij was genoodzaakt geweest om daarbij ook zichzelven op te sluiten, en hij behoorde niet tot hen wier bloed aan het gisten gebragt wordt door tegenspraak - zijne olijfkleurige wang werd al bleeker en bleeker.

Toen zij hem dien stand aannemen en hem den sleutel zag bergen in zijne tasch, had Romola gezwegen. Hare oogen, steeds op Tito gerigt, schoten vuur; haar ligchaam schudde, van het hoofd tot de voeten; er scheen zich van haar geheele persoon eene kracht te hebben meester gemaakt die naar een uitweg zocht en eene daad begeerde te worden. Was eenige oogenblikken te voren de felste van hare aandoeningen een gevoel van weedom geweest over hare ontgoocheling, thans werd die pijn verdoofd door de heftigheid van hare verontwaardiging. Dat de man dien zij verachtte, terwijl hij in den vollen dosch van zijne hatelijke schoonheid post vatte onder gindschen buste, dat die man haar echtgenoot was, dit deerde haar thans niet. Hare verachting nam op dit oogenblik de volle ruimte in van haar hart. De ziedende fierheid van het oude bloed der Bardi was voor het eerst in haar ontwaakt.

- Leer voor het minst de dingen zien gelijk zij zijn, sprak Tito, en neem uwe toevlugt niet tot kinderachtige daden, die bovendien verkeerd zouden kunnen uitkomen. Naar uw pleegvader te gaan zou u niet baten. Heer Bernardo kan hetgeen ik deed niet ongedaan maken. Ga toch zitten. Waart gij bij uzelve, gij zoudt de laatste zijn om aan derden te gaan verhalen hetgeen voorvalt in onze binnenkamer.

Tito wist dat deze snaar bij Romola niet zonder goed gevolg kon aangeroerd worden. Doch zij ging niet zitten. Om uit eigen beweging van houding te veranderen zou zij zich minder onbewust

hebben moeten zijn van de plaats waar zich haar ligchaam bevond.

- Waarom kan het gedane niet ongedaan worden gemaakt? vroeg zij, na een oogenblik van stilte. Alles is nog bijeen.

- Daarom niet, was het antwoord, omdat de verkoop aangegaan is bij schriftelijke verbindtenis. De koopers hebben Florence reeds weder verlaten, en de wissels, ten bedrage van den koopprijs, bevinden zich in mijne handen.

- Had mijn vader geweten dat gij een woordbreker waart, zeide Romola - want in de eerste plaats was het haar eene onwederstaanbare behoefte in beleedigende klanken lucht te geven aan het gevoel dat bovendreef in hare ziel - hij zou zorg gedragen hebben dat gij over de boekerij niet beschikken kondt. Doch hij is overvallen geworden door den dood, en toen gij uwe kans schoon zaagt, toen zijn oor niet meer hooren en zijne hand zich niet meer tegen u opheffen kon, hebt gij hem bestolen.

Zij zweeg een oogenblik, en vroeg toen met verdubbeling van hartstogt, denkend aan Bernardo del Nero en aan het geld dat deze aan haren vader op de vermoedelijke opbrengst der bibliotheek had voorgeschoten: Hebt gij ook nog iemand anders bestolen? Een levende? Is dat de reden dat gij een malienkolder draagt?

Dezelfde magt die somtijds den uitzinnigen ruiter drijft om de sporen te slaan in de lendenen van zijn paard, had ook Romola tot spreken gedreven. Aanvankelijk gevoelde Tito zich zeer klein; de schande, dacht hij, zou ten slotte bedenkelijker zijn dan hij zich had voorgesteld. Doch weldra haalde hij weder adem. Uit den mond eener vrouw klonk hem eene stem in de ooren die het voertuig eener onzigtbare wedervergelding scheen; tegen die vrouw kwam alles in hem op, zijn wederstandsvermogen en zijn afkeer. Haar ten minste, dit zeide hem zijne schranderheid, haar zou hij weten te breidelen.

- Het zou tot niets dienen, sprak hij op koelen toon, de taal van den waanzin te wederleggen, Romola. Uw eigenaardige liefde voor uwen vader maakt u op dit oogenblik waanzinnig. Elk verstandig mensch die zich de moeite geven wil om de zaak uit het ware oogpunt en op een behoorlijken afstand te overzien, zal erkennen dat ik de wijsste partij gekozen heb. Ware hij niet onder den invloed van uw overdreven gevoelens, dan zou ook, daarvan houd ik mij overtuigd, Bernardo del Nero zulks erkennen.

- Dat zou hij niet, antwoordde Romola. Hij koestert de hoop

dat de wensch mijns vaders nog bij zijn leven vervuld zal mogen worden. Niet langer geleden dan de dag van gisteren spraken wij er te zamen over. Ik blijf op zijnen bijstand rekenen. Hoe heeten zij, de lieden aan wie gij mijn vaders eigendom verkocht hebt?

- De eenige reden die mij zou kunnen nopen u hunne namen te verzwijgen is dat gij er weinig aan hebben zult ze te kennen. Graaf San Severino en de hofmaarschalk Beaucaire vergezellen op dit oogenblik den Koning naar Sienna.

- Men zou hun iemand achterna kunnen zenden, en mogelijk zullen zij te bewegen zijn om afstand te doen van den koop, zei Romola haastig; want de bezorgdheid had langzamerhand in haar de overhand gekregen op den toorn.

- Zij zullen daar niet toe te bewegen zijn, antwoordde Tito, op een toon van koele vastberadenheid.

- Waarom niet?

- Omdat ik het niet verkies.

- Maar indien men u het geld uitkeert? Het geld zullen wij u uitkeeren, ging Romola voort.

Het zou niet mogelijk zijn geweest met bitterder woorden uit te drukken hoe volkomen zij zich van Tito vervreemd gevoelde; doch het voorstel klonk uit haren mond meer als eene pleitrede dan als een bloedig verwijt. Tito begon zich krachtiger te gevoelen. Hij zag dat de eerste opwelling van woede voorbij was.

- Neen, beste Romola. Bedenk toch hoe onpraktisch uw voorstel is. Gij zoudt in een kalm oogenblik uwen peetvader niet wenschen te overreden om, behalve hetgeen reeds door hem voorgeschoten werd, nog daarenboven drieduizend florijnen weg te werpen. Uwe fierheid en uwe fijngevoeligheid zouden zulk een aanzoek beneden zich achten.

De moed ontzonk haar, en bevend klemde zij zich vast aan het buffet van gesneden eikenhout aan hare zijde. Hij ging voort met spreken, en zijn helder stemgeluid maakte op haar den indruk van een killen waterstraal zijpelend langs gloeijende wangen.

- Wat meer is, ik verkies niet dat Heer Bernardo het geld verstrekken zal, zelfs al ware het denkbeeld van deze schikking niet de dolzinnigheid zelve. Voor gij van deze zaak één woord rept, bedenk, bid ik u, welke de gevolgen zijn zullen. Wat zult gij er bij winnen, indien gij mij in 's Heeren Bernardo's schatting benadeelt, mij dwarsboomt, en uwen man zoekt voor te stellen in het hatelijk licht waarin hij door uw eigen hartstogtelijkheid geplaatst wordt? Ge-

dane zaken hebben geen keer, de boekerij is verkocht, en gij zijt mijne vrouw.

Elk zijner woorden was op het effekt berekend; want het dreigend gevaar had zijne verstandelijke vermogens in de hoogste mate gescherpt. Hij wist dat Romola de verreikende beteekenis van zijne taal eerlang vatten zou. Hij wachtte, en sloeg haar zwijgend gade.

Zij had de oogen van hem afgewend en staarde op den grond. Toen zij na eenige minuten zwijgens weder het woord tot hem rigtte, was hare stem geheel veranderd.

- Ik heb één verzoek te doen, zeide zij op koelen en kalmen toon.

- Elk verzoek dat u en mij niet benadeelt, Romola, is u toegestaan.

- Geef mij het deel van het geld dat aan mijnen pleegvader toekomt, en laat ik hem mogen afbetalen.

- Eerst moet ik van u eene bepaalde verzekering ontvangen hebben omtrent de houding die gij te mijnen opzigte denkt aan te nemen.

- Gelooft gij aan verzekeringen, Tito? vroeg zij, met een zweem van weder bovendrijvende bitterheid.

- Uit uw mond, ja.

- Ik zal u niet benadeelen. Alles zal een geheim blijven. Ik zal niets zeggen dat hem of u zou kunnen grieven. Gij hebt gelijk, gedane zaken hebben geen keer.

- Dan zal ik morgen ochtend aan uw verzoek voldoen.

- Nog dezen avond, indien het mogelijk is, vroeg Romola. Wij behoeven er dan niet weder over te spreken.

- De mogelijkheid bestaat, antwoordde hij. En hij trad naar de kleine lamp, waar Romola bij had zitten arbeiden. Zij zette zich neder, en staarde voor zich uit, van hem af.

Hij kwam naar haar toe, boog zich tot haar voorover, en gaf haar eene strook papier in de hand.

- Het spreekt van zelf dat gij een ander papier in de plaats bekomen zult, beste Romola. Dit zeide hij op vriendelijken toon; want nu hij zeker was van zijne zaak, zag hij het voorgevallene schier over het hoofd en was zelfs bereid eene poging te doen om haar te verzoenen.

- Ongetwijfeld, antwoordde zij, het papier aannemend zonder naar hem op te zien. Ik weet wat gij bedoelt.

- En wanneer gij tijd zult hebben gehad om over de zaak na te denken, beste Romala, zult gij mij mijne handelwijze ten goede houden; daar ben ik zeker van. Dit zeggende roerde hij vlugtig

met zijne lippen de oppervlakte van haar voorhoofd aan; doch zij scheen het niet te bemerken en was er zich blijkbaar niet bewust van.

Doch wel hoorde zij hem de deur ontsluiten en de kamer verlaten. Zij boog het hoofd voorover en luisterde. Daar ging de straatdeur open en viel weder toe. Een gevoel van plotseling bekomen vrijheid overstelpte haar. IJlings rees zij op, ging naar haar vaders armstoel, waar zij het door Piero di Cosimo geschilderd portret van den blinden grijsaard (Tito had het zelfs niet aangezien) voorloopig op nedergezet had, knielde voor de beeldtenis van hem die haar het meest op deze aarde had liefgehad, en barstte uit in tranen...'

Toen Tito de huisdeur achter zich digtgetrokken had, sloeg hij regtsom en ging, tot verpoozing van den strijd met Romola, een bezoek brengen aan Tessa, een meisje uit de volksklasse, de dochter of het nichtje eener groentevrouw, allerbevalligst dom en ligtgeloovig, een beeldschoon kind met een bakerkindje op den schoot, en met wie Tito (hij had haar wijsgemaakt dat zij wel en deugdelijk gehuwd waren) vooralsnog niet breken wilde, omdat eene goedkoope liefde, zonder tegenkanting en vol kinderlijk vertrouwen, hem juist bijzonder goed te stade kwam. In het hoofdstuk: *Pourquoi l'éclectisme a-t-il réussi*, deel uitmakend van zijne studie over de fransche wijsgeeren der 19de eeuw, beweert Henri Taine, in eene vlaag van vooringenomenheid met den gang der moderne wetenschappen en met haar terugkeeren tot de methode van waarneming en analyse, dat Henri Beyle, de bij zijn leven enkel onder den naam van Stendhal bekende romanschrijver, de grootste psycholoog geweest is van deze en van de laatstvoorgaande eeuwen. Doch al beweer ik niet dat Beyle minstens de helft van dien roem aan George Eliot behoort af te staan, ik heb, ook zonder dat ik voortga Tito Melema op zijne duistere wegen te vergezellen, uit het jongste kunstgewrocht der engelsche romancière genoeg medegedeeld om te mogen zeggen dat ook weder deze nieuwe roman van haar een dokument van hare roeping is. 'Si vous n'avez pas ces visions,' roept Taine aan den magteloozen historieschrijver toe, 'si vous n'êtes pas obsédé par les tout-puissants fantômes des morts que vous voulez rendre à la lumière, si les personnages ressuscités n'habitent pas votre esprit, avides d'en sortir et de rentrer dans la vie, n'essayez pas d'être peintre.' Doch niet slechts bezit George Eliot die kunstenaarsgave; haar die minder nog een bezitten dan wel eene soort van bezetenzijn is en zonder welke ook in de bellettrie enkel doodgeboren kinderen ter wereld komen. De psychologie is bovendien hare speciali-

teit, en mij is in den tegenwoordigen tijd geen romanschrijver bekend die haar te dien aanzien overtreft. Met opzet gewaag ik hier van ziel- en niet van zedekunde. Het is onmogelijk dat eene getrouwe reproductie van hetgeen omgaat in het gemoed ook van zeer slechte menschen een onzedelijken indruk zou te weeg brengen. Doch terwijl niets gemakkelijker is voor een romanschrijver dan tevens moralist te zijn, vereischt het andere, dat waarin George Eliot uitmunt, de hoogste inspanning van al de beste krachten van den geest. Voor mijzelven onderscheid ik zeer bepaaldelijk tusschen de verschillende proeven van haar talent. ‘Silas Marner’ wenschte ik nog in haren lessenaar, en ik bejammer het dat zij zich den tijd niet gegund heeft om deze voortreffelijke schets naar behooren uit te werken. ‘The Mill on the Floss’ is kennelijk, mijns inziens, eene schrijfoefening uit vroeger periode geweest, en ik verbeeld mij dat het weinig moeite kosten zou om in dit boek de bladzijden aan te wijzen die naderhand, toen de drift der uitgevers haar rust noch vrede liet, door de schrijfster ingevoegd zijn. Doch haar ‘Adam Bede’ is in één woord een onsterfelijk boek. Tot het nemen van dien magtigen sprong heeft zij zich voorbereid door het schrijven der ‘Scenes of Clerical Life’, op één na haar meesterstuk. Reeds in deze drie novellen toont zij de voldragenheid van haar oordeel, al den rijkdom van hare verrassende menschenkennis, de volle schoonheid van haar bewonderenswaardigen stijl. Elke bladzijde is volmaakt geschreven. Doch die wederwaardigheden van Amos Barton, die hartsgeheimen van Maynard Gilfil, dat testament van Edgar Tryan, zijn nog niet meer dan pogingen en proefnemingen van een grooten geest. Eerst in den breeden bouw van ‘Adam Bede’ heeft George Eliot gelegenheid gevonden om al hare krachten te ontplooijen; en hetgeen Gibbon gezegd heeft van ‘Tom Jones’, dat Fieldings naam nog leven zal nadat de gevel der Habsburgen en de muren van het Escuriaal tot puin zullen vergaan zijn (de graven van Denbigh noemden zich bloedverwanten van het geslacht der aartshertogen van Oostenrijk, en Fielding sproot uit een zijtak van dat grafelijk huis), is vooral niet minder van toepassing op deze rijpste vrucht van de romantiek der 19de eeuw. Twee zondaressen, George Eliot en George Sand, zijn uitverkoren geworden om aan de regtvaardigen van ons geslacht den weg te wijzen naar het koningrijk der kunst.

Het voornemen om deze bladzijden, naar aanleiding van het verschijnen van ‘Romola’, te wijden aan eene kleine dissertatie over de bestaanbaarheid van historische romans heb ik niet allermeest

daarom laten varen omdat ‘Romola’ mij afgebragt heeft van mijne gevoelens omtrent dit letterkundig genre, maar omdat op het gebied der bellettrie de vraag naar de klasse waartoe eenig boek behoort mij toeschijnt telkens meer te moeten wijken voor die of het boek schoon is. In het afgetrokkene beschouwd kan er schier geene kwestie van zijn of historische romans behooren met alles wat opera heet tot de orde der aesthetische ketterijen, en toen Walter Scott deze soort van litteratuur in het leven riep stond hij allesbehalve in de zuivere leer. Doch gelijk onze theoriën tranen storten bij eene goede uitvoering van de ‘Huguenots’, zoo blozen zij ook en vragen nederig om verschooning onder het lezen van ‘Kenilworth’, en ‘Old Mortality’, en ‘Quentin Durward.’ Een historische roman is een schotel met tam wild, is eene potloodschets in olieverf, is een foliant in zakformaat, is een klephoren met snaren. Doch ik bid u, is niet ‘Het Huis Lauernesse’ een voortreffelijk boek? Kunt gij de ‘Roos van Dekama’ herlezen zonder ten tweede male stil te genieten? En al zoudt gij ‘Mary Hollis’ keuriger geschreven wenschen, zal niet, zoo waar de verbeeldingskracht eene kunstenaarsgave is, elk kunstenaar in den schrijver van dien roman een geboren medebroeder erkennen en begroeten? Doch ook om andere redenen nog krijgt ‘Romola’ absolutie. De Florentijnsche geschiedenis van de laatste jaren der 15de eeuw zou als kader van een roman onvergefelijk zijn, indien niet vooreerst Savonarola, een der hoofdpersonen van het drama, zoowel in Frankrijk als in Duitschland, ofschoon hij daar minder bepaald dan in ons vaderland begroet is geworden als ‘Eene Star in den Nacht,’ juist in de allerlaatste jaren het voorwerp geweest was van studien die ook in ruimer kring belangstelling gewekt hebben; indien niet voorts, met name in Engeland, de groote populariteit van Roscoe's monografie over Lorenzo de Medici (George Eliot neemt haar uitgangspunt in Lorenzo's sterfjaar, 1492), aan de lotgevallen van Florence omstreeks dat tijdstip eene ongemeene bekendheid gegeven had; eindelijk en voornamelijk, indien niet de Italianen der 15de en 16de eeuw, met de Florentijnen aan het hoofd, geweest waren hetgeen men op zijn duitsch een kultuurvolk noemt. Zelfs zal menigeen van oordeel zijn dat ‘Romola’ om dezen greep in de geschiedenis van een eenmaal en ook nu weder zoo belangwekkend volk dubbelen lof verdient, en dat juist hetgeen het gros der lezers hier afschrikt of hun langwijlig voorkomt een verhoogd aantrekkingsvermogen bezit voor de meer beschaafden.

Intusschen is ook deze roman, naar den opzet te oordeelen, want er zijn nog eerst twee boeken van gereed, in den grond der zaak even goed als ‘Adam Bede’ eene psychologische studie. Tito Melema, in wiens karakter wij daareven een blik sloegen, is een mannelijke Hetty Sorrel, min Hetty's gebrek aan wereldkennis. Ook van dezen bevalligen jongen Griek zou Mistress Poyser gezegd hebben, en met het volste regt, dat hij op eene rijpe kers geleek: blozend van koon en hard van pit. Hij is de type dier sensualiteit die eigenlijk niet anders is als een van de grondtoonen der menschelijke natuur; en in zijn streven naar het veroveren van eene aangename en winstgevende en voor zijne eerzucht vleijende maatschappelijke positie, in zijn vlieden van al hetgeen zijne rust zou kunnen verstoren of hem smartelijk zou kunnen aandoen, zien wij hem, zonder dat hij zich tot hiertoe in het oog der wereld aan één enkele misdaad schuldig maakte, langzamerhand alle gevoelens uitschudden die het mannelijk karakter tot sieraad verstrekken. Romola is eene vrouwelijke Silas Marner, eene edele ziel, gekneusd van harte; of wilt gij liever, zij is Janet Dempster met, instede van een aan den drank verslaafden prokureur, een fashionabelen booswicht tot echtgenoot; zij is Milly Barton zonder kinderen en met een slechts al te helderen blik in de grove gebreken van haar mans karakter; zij is Tina Gilfil zonder ponjaard, even hartstogtelijk doch met meer verstand, eerst even blind voor Tito als Tina voor Anthony was, en daarna aan háren Eros-Apollo voor het leven vastgeklonken; zij is Maggie, doch eene welopgevoede Maggie, met gekamde haren en gekamde zinnen, en uit wie, onder Savonarola's invloed, eene tweede Dinah Morris groeit; zij is in één woord een vrouwelijk vrouwenhart, vervuld met eene groote behoefte aan liefde en, als in antwoord op hare droomen en voorgevoelens, de zelfzucht helaas tot haren bruidegom bekomend; een teeder gemoed dat zich kwetst aan de doornen der vulgariteit; eene reine van harte die haren trouwring gestoken heeft aan den vinger der gemeenheid; eene grootmoedige die zich niet los kan rukken uit de armen van een kleingeestigen wereldling. Romola vertegenwoordigt dien anderen grondtoon der menschelijke natuur dien wij ons heimwee naar het hoogere noemen; datgene waarvan de bevrediging vruchteloos gezocht wordt langs den weg van het natuurleven.

Ook waar de schrijfster over staatkunde handelt, en haar historisch personeel brengt haar daartoe in de noodzakelijkheid, blijft zij

zoo algemeen dat men alleen door den klank der eigennamen van personen en plaatsen herinnerd wordt aan een bepaald tijdvak uit de geschiedenis van een bepaald volk. Aangaande de gebeurtenissen van 1495 bijvoorbeeld, te weten de groote omkeering der openbare meening in Italie ten opzigte van den Koning van Frankrijk, zegt zij ergens: ‘De nieuwe Charlemagne, wiens intogt in Florence een onvoldragen zegetogt geweest was en die Napels veroverd had zonder slag of stoot, was sedert vijftien maanden teruggekeerd naar zijn land, en had, naar het scheen, treurend over het verlies van een pasgeboren zoon, ook den nooit bij hem zeer brandenden lust verloren om den togt te hervatten en als hervormer op te treden van het staatkundig en kerkelijk Italie. Er was tegen hem een verbond tot stand gekomen, een Heilig Verhoud, met Paus Borgia aan het hoofd. De leuze was, dat men “de barbaren” die nog altoos bleven nestelen in de citadel van Napels, “wilde uitdrijven”; en deze leus had ontegenzeggelijk een nationalen klank. Doch bezag men de alliantie een weinig meer van nabij, dan dacht men onwillekeurig aan de overeenkomst tusschen zekere wolven, getroffen met het doel om eerst alle andere wolven te verjagen en daarna te zien aan wien hunner het gelukken zou om zich meester te maken van het grootste deel van den buit. En nu wilde het geval dat de tot het Heilig Verbond toegetreden Staten de republiek van Florence minder aanmerkten als een mede-wolf dan wel als eene begeerlijke prooi; om welke reden het gemeenebest zich dan ook niet bij het Verbond had willen aansluiten, maar zich gehouden had aan de vroegere overeenkomst met den Koning van Frankrijk.’ Deze politieke opmerkingen dragen eene lokale kleur; meer niet. Zij kunnen onjuist zijn zonder te schaden aan de waarde van den roman. Doch vooral op godsdienstig terrein gevoelt men zich hier volkomen te huis; en indien Savonarola bijvoorbeeld Spurgeon of Lacordaire heette, zou men het zich telkens ontgeven dat het tooneel te Florence speelt, bijna vierhonderd jaren geleden. George Eliot heeft Roscoe gelezen, daar is geen twijfel aan. Diens einde is haar begin. Doch niet aan Roscoe, maar aan hare eigen vorming, dankt zij hare opvatting van Savonarola. Eenerzijds is haar oordeel over hem volkomen onafhankelijk en onbeneveld. Wanneer zij den jeugdigen Macchiavelli (dat deze belangwekkende figuur in den roman niet ontbreekt, spreekt van zelf) in den barbierswinkel van den met litteratuur gebarbouilleerden Nello tot het gezelschap zeggen

laat: ‘The Frate's game is an impossible one. If a prophet is to keep his power, he must be a prophet like Mahomet, with an army at his back, that when the people's faith is fainting it may be frightened into life again,’ zegt zij ongetwijfeld, met Macchiavelli's woorden, een deel van hare eigen meening aangaande den profeet van Florence. Doch dit deel is het geheel niet. Zij ziet ja den smet op Savonarola's karakter en doorschouwt het geheim van zijne zwakheid: ‘No man ever struggled to retain power over a mixed multitude without suffering vitiation: his standard must be their lower needs, and not his own best insight.’ Doch zij voegt er bij: ‘It was the fashion of old, when an ox was led out for sacrifice to Jupiter, to chalk the dark spots, and give the offering a false show of unblemished whiteness. Let us fling away the chalk, and boldly say, - the victim was spotted, but it was not therefore in vain that his mighty heart was laid on the altar of men's highest hopes.’ En het is door deze grootmoedige opvatting van Savonarola's karakter dat zij hem verwinnaar doet zijn in den strijd met Romola, wanneer deze het voornemen heeft gevormd en reeds voor een deel heeft uitgevoerd om Tito in stilte te verlaten en naar Venetië te vlugten. Het door Savonarola aan het natuurkind Romola verkondigd christendom is tegelijker tijd het eenige dat zij mist en het eenige waarvoor zij sympathie gevoelen kan. ‘See, then, my child,’ voegt hij haar toe, wijzend op het crucifix om haren hals, dat zij alleen heeft omgehangen om hare vermomming volkomener en daardoor hare vlugt gemakkelijker te maken, ‘see then, how you are below the life of the believer who worships that image of the Supreme Offering, and feels the glow of a common life with the lost multitude for whom that offering was made, and beholds the history of the world as the history of a great redemption of which he is himself a fellow-worker, in his own place and among his own people!’ Eene andere dogmatiek als deze zuiver ethische wordt haar door hem niet verkondigd. Voorts is het juist Savonarola, de fantastische monnik, die het in zuivere menschelijkheid van de in het humanisme grootgebragte Romola wint. Hij verwijt haar, en met onbetwistbaar regt, dat zij niet nationaal is; dat er geen hart in haren boezem klopt voor de lijdende kinderen van haar eigen vaderland; dat hare aristokratisch-litterarische vorming haar ongevoelig heeft gemaakt voor de schare van hare medeschepselen: ‘You have lived with those who sit on a hill aloof, and look down on the life of

their fellow-men.' Hij brengt haar onder het oog dat hare vlugt niet anders is als het ontvlieden eener smart uit vrees voor het volbrengen van een pligt: 'You will go forth; and what will you find, my daughter? Sorrow without duty - bitter herbs, and no bread with them.' Uit de diepte-zelve van hare droefheid weet hij voor haar de bron van eene nieuwe eeredienst te doen ontspringen: 'My beloved daughter, sorrow has come to teach yon a new worship: the sign of it hangs before you.' Vandaar dat Romola, die haar leven lang het bestaan van iederen priester zonder onderscheid vereenzelvigd had met onnatuur, met bekrompenheid van geest en engte van hart, zich door Savonarola overmeesterd gevoelde. Reeds zijn blik-alleen boeide haar. Er sprak belangstelling uit, er sprak deernis uit, doch 'apart from any personal feeling.' Niet haar persoon maar hare menschelijkheid was er het voorwerp van, en nooit tot hiertoe had zij iemand ontmoet in wiens oog haar rang als medeschepsel, zonder meer, eene voldoende aanbeveling geweest was om levendige sympathie te verdienen: 'It was the first time she had encountered a gaze in which simple human fellowship expressed itself as a strongly felt bond.' Zeer juist laat de schrijfster er op volgen: 'Such a glance is half the vocation of the priest or spiritual guide of man.' En niet minder juist is hare verklaring van Romola's blijvende onderwerping aan een man dien zij niet van naderbij kon leeren kennen zonder ook zijne feilen op te merken: 'It is not force of intellect which causes ready repulsion from the aberrations and eccentricities of greatness, any more than it is force of vision that causes the eye to explore the warts on a face bright with human expression; it is simply the negation of high sensibilities.'

Men bespeurt dat 'Romola' eene nieuwe bijdrage tot waardering van *la question religieuse* en derhalve ook uit dit oogpunt gezien eene voortzetting van de 'Scenes of Clerical Life' en van 'Adam Bede is.' Wanneer de geest zich heeft beziggehouden met de studie van een of ander gewigtig probleem der eeuw, en wanneer hij voor zoo ver de tijdgenooten betreft gekomen is tot eene voor hemzelf bevredigende oplossing, pleegt hij den blik naar vorige eeuwen te wenden en in den loop der geschiedenis van het verledene naar een toestand en een tijdstip te zoeken toen onder andere vormen hetzelfde vraagstuk aanhangig was en eene soortgelijke oplossing beproefd werd. Want ofschoon de geschiedenis van de lotgevallen des menschdoms niet eenvoudig bestaat uit een zich telkens herhalend wederkeeren

van altoos dezelfde verschijnselen - de groote wijzer van het uurwerk beschrijft wel onophoudelijk denzelfden cirkel, doch intusschen gaat de kleine langzaam vooruit - zoo is het nogtans een feit dat er in onze tegenwoordige eeuw, ook op het gebied der godsdienst, niets geleden en voor niets gestreden wordt dat niet tevens bij meer dan ééne gelegenheid deel heeft uitgemaakt van het lijden en den strijd der voorgeslachten. Langs dien volkomen normalen weg is dan ook ongetwijfeld George Eliot er toe gekomen om na hare studien over het religieuse leven der 19de eeuw, ons met één wijden achterwaartschen sprong te verplaatsen in het hart van den renaissance-tijd. De uitgeleefde antithese van katholicisme en protestantisme, het tijdperk der reformatie, kon een gemoed als het hare niet bekoren. George Eliot deugt niet voor de controvers. Zij kan voor de no-popery van voor driehonderd jaren zoomin iets gevoelen als voor de popery. Daarentegen ligt het regtstreeks in de rigting van haren geest en van hare ontwikkeling om, met terzijdestelling van het verschil der christelijke kerkgenootschappen onderling, het ideale christendom op te vatten als eene magt, en de renaissance of het herleefde heidendom als eene andere magt daar tegenover; om te gevoelen dat de vijandschap van deze twee even groot is als die van het tweevoudig nageslacht der vrouw en der slang, waarvan op de eerste bladzijde van Genesis gesproken wordt; om beider ontmoeting zich niet anders te kunnen denken als onder den vorm van twee legermagten die met gevelde bajonet op elkander aanrukken, of van twee locomotieven die in de duisternis van een tunnel in volle vaart op elkander instuiven; om in te zien dat het humanisme onbekwaam is sommige van de diepste en edelste behoeften van het moderne zelfbewustzijn te bevredigen; dat alleen het geëssentieerde christendom dit vermag; en dat om die reden de antithese van christendom en renaissance in den grond der zaak de antithese is en blijft van natuurleven en wedergeboorte, van zelfzucht en devouement, van genieten en geven. Sedert den aanvang der nieuwere geschiedenis tot op heden toe staan deze beide rigtingen voortdurend onder de wapenen en houden elkander in het oog; de strijd is nog altijd niet bijgelegd. Doch in sommige landen zijn in sommige tijden zijne beginselen duidelijker aan het licht gekomen dan elders en later; en zoo ik haar wel begrepen heb is dit de reden dat George Eliots blik zich gekeerd heeft naar het Italie van de laatste jaren der 15de eeuw. Ook moet men niet meenen dat het voortdu-

ren van de worsteling der beginselen een teeken is dat de strijd nog in het leven van geen enkel bijzonder persoon geleid heeft tot verzoening en vrede. Er worden integendeel een aantal individuen aangetroffen, en Romola Bardo is daarvan de type, die langs den weg van smartelijke lotgevallen en bittere gemoedservaringen tot de verborgenheid dier hoogere eenheid doorgedrongen zijn. Dit is, indien men het zoo noemen wil, de les van dezen roman. Dit is de beteekenis van Romola's opvoeding onder de oogen van een weldenkenden en hoogstbeschaafden maar eenzijdig humanistisch ontwikkelden en daarbij hartstogtelijk anti-klerikalen vader; in het gezelschap van een broeder die door de magt der reactie en door eigen dieper zielsbehoeften in de zelfkastijdingen van het monniksleven eenen vrede zoeken ging waarnaar hij vruchteloos had omgezien in de vaderlijke bibliotheek. De beteekenis voorts van Romola's verbindtenis met Tito, die al de gebreken van haren vader en niet ééne van zijne deugden bezat. De beteekenis van hare kennismaking met Savonarola, die wel in vele opzigten naar haren broeder Dino geleek, doch in onderscheiding van dezen eene persoonlijkheid was en, wat meer zegt, een groot man. De beteekenis vooral van dat kistje, waarvan aan het einde des eersten boeks gesproken wordt en dat het geheim bevat van het geheele drama; dat fraai geschilderd kistje waarin de renaissance bij monde van Tito aan Romola gebood het teeken des christendoms weg te sluiten, en waarvan het glimlagchend heidendom - doch vruchteloos - den kleinen sleutel met zich medenam naar huis.

En Tessa? zoo vragen mijne lezers. Ik antwoord: En Baldassarre Calvo dan? Werkelijk toch moet ik mij hier bepalen tot de mededeeling dat deze beide karakters tot George Eliots gelukkigste conceptien behooren. Met Romola zijn Baldassarre en Tessa tot hiertoe de voorname slagtoffers van Tito's onbloedige wreedheid. Doch dit is ook het eenige wat zij met elkander gemeen hebben. In de schildering van Tessa is de schrijfster de dichteres der uitwendige schoonheid; in die van Baldassarre is zij het van de zielesmart. Iets bevalligers, iets aanminnigers, een donziger vrouwenbeeldje dan dit onschuldig keuvelend en liefhebbend kind van de Florentijnsche markt, zal men in de meeste romans vruchteloos zoeken. Doch bezwaarlijker nog zal men daarin een toestand vinden zoo aandoenlijk als dien van den geteisterden en zwaarbeproefden Baldassarre, wanneer hij aan het feestmaal van Rucellai, ten einde

Tito van eerloosheid te overtuigen, eene poging aanwendt om de beschuldigende plaats uit Homerus terug te vinden en hij zich onder het staren in het boek plotseling en op nieuw beroofd gevoelt van de gave des geheugens.

De engelsche letterkunde der 19de eeuw, meer bepaaldelijk de engelsche roman en het aandeel van de engelsche vrouwen daarin, behoort tot de zeer merkwaardige gebeurtenissen van onzen tijd. In vergelijking daarmede zijn de gaven en de populariteit van Dickens en Thackeray, van Bulwer en Kingsley, hoe zeldzaam ook en hoe eenig in hunne soort, nogtans een normaal verschijnsel. In elke eeuw en in alle landen pleegt het mannelijk genie, hoogstens in gezelschap van een klein getal uitstekende vrouwen, aan de spits der litteratuur te staan. Doch dat jonge dames van vierentwintig jaren eene gansche keurbende van schrijfsters vormen wier boeken in een oogwenk tijds over twee werelddeelen verspreid en in tienduizenden van huisgezinnen gelezen worden - dit is om met Captain Cuttle van te zeggen: ‘Take a note of it.’ Met eenigen schroom beken ik dat mij het orgaan ontbreekt, noodig tot waardering van romans als die van Miss Mulock, Miss Yonge, en sommigen harer zusters. Aangaande Miss Yonge, die twee romans in het jaar plagt te schrijven en 1000 pond sterling voor het stuk ontving, vind ik ergens aangeteekend dat de gave om het woord te rigten tot de beschaafde jeugd, om in waarheid en met waardigheid tot haar te spreken over de heiligste onderwerpen, haar gemoed en hare eeuwige belangen rakende; en om dit te doen in zoodanigen vorm dat zij met gretigheid luistert naar wijzen raad en ijverig is in het vormen van goede voornemens, een talent onderstelt dat geene vrouw bezitten kan of zij moet gerekend worden te behooren tot de zeer uitnemenden van haar geslacht: ‘A high endowment seldom to be found in any but *very superior women*.’ Deze opmerking is ongetwijfeld volkomen waar; doch niemand zal loochenen dat men eene voortreffelijke vrouw en eene vaardige schrijfster kan zijn zonder daarom hooge eischen te stellen aan de kunst. Uit dezelfde bron, een engelsch biograaf van den tegenwoordigen tijd, verneem ik aangaande Miss Mulock dat hare romans vooral in den smaak der mannen vallen, hetgeen te opmerkelijker is omdat al hare mannen-karakters een vrouwelijken stempel dragen: ‘Her men all love like women.’ Mijn zegsman voegt er bij: ‘But when *such* a woman is the author, would we have them love like men?’ Dit is zeer

hoffelijk; doch men moest geene kwestie van karakter maken van hetgeen enkel en alleen eene kwestie is van talent. Ik houd Miss Mulock voor eene allerliefste vrouw, en indien Jong Holland het Kanaal overstak om naar deze zachte britsche hand te dingen, zou ik, indien hij slaagde, het huwelijk van ganscher harte toejuichen en geene enkele poging wilde aanwenden om de geboden te doen schutten. Wie was niet gaarne de John Halifax die zulk een prijs verwierf, met den titel van ‘Gentleman’ en het gekapitaliseerd honorarium van een tiental veelgelezen romans daarenboven? Doch zoolang de aarde zal blijven draaijen om hare as, zoolang zal de kunst ook eischen dat de liefde van een man worde voorgesteld als de liefde van een man. Daarom geef ik voor mij, onder de engelsche romancières, de voorkeur aan Lady Tautphoeus, wier beijersche naam niet verhindert dat ‘Cyrilla’ en ‘The Initials’ de prettigste engelsche boeken zijn die men voor tijdverdrijf lezen kan; de voorkeur aan Charlotte Brontë, wier ‘Jane Eyre’, wier ‘Shirley’, wier ‘Villette’ een trio van kroonen vormen waar menige Paus haar om benijden mag; de voorkeur bovenal aan George Eliot. Hier worden u onder den naam van gebraad geene meelspijzen voorgezet. Hier smaakt de vonkelende wijn niet naar suiker-water met een scheut fleur d'orange er in. Hamilton, Rochester, Arthur Donnithorne, ziedaar minnaars van vleesch en bloed. Vrouwelijken hartstogt? zoek dien bij Hildegarde, bij Lucy Snow, bij Romola. Deze beelden prenten zich onuitwischbaar in uw gemoed, zij maken zich meester van uwe imaginatie, zij vervolgen u, zij spoken in uw brein; en nog geen jaar geleden ben ik niet zonder blaker naar bed durven gaan, omdat ik tot in het holle van den nacht had zitten lezen in ‘Jane Eyre.’ Hetgeen intusschen slechts een nieuw bewijs is van hetgeen ik reeds zeide, dat een aantal engelsche vrouwen van den tegenwoordigen tijd, hare mededingsters aan gene zijde van den Oceaan niet eenmaal medegerekend, op onze europesche zamenleving een verwonderlijken en magtigen invloed uitoefenen.

CD. BUSKEN HUET.

Rectificatie.

Het stukje in de ‘Stemmen en Beschouwingen’ is in de verzameling van Da Costa's geschriften niet de eenige plaats waar gesproken wordt over Jehuda den Leviet. Er wordt, met vermelding van den twijfel der historische kritiek aan de echtheid der overlevering aangaande Jehuda's palestijnsche bedevaart en tragisch uiteinde aldaar, van dezen spaansch-joodschen dichter ook gewag gemaakt in ‘Israël en de Volken’, blz. 277-281, waar eene strofe uit een van zijne liederen aldus vertaald wordt:

> In het Westen is mijn ligchaam, in het Oosten is mijn hart.
> Maar wat me eertijds vreugd beloofde, hoe verkeerde 't my in smart!
> Zal ik 't immer nog vermogen, waar mijn ziel gestaâg naar streeft?
> Ik omringd van Ismaëllers, terwijl Edom Sion heeft?
> Ach! hoe nietig is my Spanje, Spanje's hemel, Spanje's lof,
> By een handvol van des Tempels met den voet vertreden stof!

Doch gelukkiger geslaagd nog dan dit zestal versregels is de uitwerking van het volgende beeld van Palestina's vernedering, na de herovering des lands door de Saracenen in 1187: ‘Een der zonen van het zwervende Israël vond in deze zelfde tijden op treffende wijze zijn einde op Jerusalems gewijden grond. Het was de Dichter van een der roerendste treurliederen, die nog heden ten dage in de Synagoge worden aangeheven op den negenden van Ah. Kort na de herovering van Jerusalem door den Muselman tegen het einde der twaalfde eeuw, begaf ook deze zich als pelgrim naar het land zijner vaderen. Hy zag de eenzaamheid van den eenmaal zoo rijk bevolkten grond, de dorheid van den eens zoo vruchtbaren bodem, de barbaarschheid der bezitters van Israëls erfgoed. Hy nadert de muren van Jerusalem. Hy verscheurt zijne kleederen, hy legt zijn schoeisel af, hy vervolgt barrevoets zijnen weg. Hy heft een dier treurzangen aan, door hem zelven op Jerusalems ondergang gedicht. Een Muselman te paard spreekt hem aan, maar ontfangt van den in gepeins verzonken dichterlijken balling geen antwoord. Daar valt de gewapende ruiter op den weerloozen pelgrim aan; daar werpt zijn Arabisch ros den Israëlitischen voetganger omver, en slaat hem dood onder zijne hoeven. Juda Hallevy op den bodem zijner vaderen was gelijk die bodem zelve onder de voeten der Heidenen vertreden en vertrapt.’ - ‘Israël en de Volken,’ bladz. 111. Deze bladzijde uitmuntend proza schijnt te zijn ontstaan ongeveer gelijktijdig met het dichtstuk ‘Uit-Palestina’ (III, 151 vgg.), dat 1848 tot dagteekening voert. De voorlaatste regels van dat dichtstuk luiden:

> ‘Hij [de Muselman] rukt zijn paard
> Naar achter met den toom, dat beide hoeven
> Van 't steigerend ros hun kracht in 't vallen proeven
> Op 't hart des vreemdelings. Het brak. Ai zie!
> Zoo (zegt men) vond zijn eind de dichter Hallevi.’

Dit tot verbetering van de noot aan den voet van bladz. 543 des vorigen deels.

CD. B.H.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Maart 1863.

Onwillekeurig maakt een gevoel van diepen weêmoed zich van ons meester, nu wij de feiten dezer maand moeten opteekenen.

Hij was slechts een arm soldaat. Twee maanden geleden kende niemand zijn naam. Eenzaam en zwijgend - want het ongeluk, als het trotsch wordt gedragen, zoekt de eenzaamheid en de stilte - bewoog hij zich in het woelig Parijs. In de rue Poissy woonde hij op een enkele kamer. Zij, die iets van hem wisten, konden vertellen, dat hij Langiewiez heette, dat hij in 1827, de zoon van burgerlieden, in het groothertogdom Posen was geboren, dat hij op den jongelingsleeftijd was gaan studeren, doch de academie had moeten verlaten om in de Pruissische Landwehr te dienen. Dáár was hij toegevoegd aan de artillerie en bediende hij 't kanon. Doch in Pruissen kon hij, de Pool, geen bestaan vinden; hij trok naar Italië, waar hij professor in de mathesis werd op de Poolsche militaire school van Cuneo. Het was toen de tijd dat Ratazzi - hij heeft eer van zijn werk, die buigende Ratazzi! - de erkenning van Italië afbedelde aan het hof van St. Petersburg: de Poolsche school van Cuneo moest dus gesloten worden, en de arme professor trok naar Parijs. Aldaar hoort hij dat men in Polen vecht. Hij zoekt een vriend op en vraagt 50 franken ter leen. Ze zijn hem gegeven en den 20sten Januarij is hij te Thorn. In den nacht van den 21sten Januarij klopt hij aan de deuren van een kasteel, eenige mijlen van Thorn verwijderd, aan. Hij is moede, verkleumd van koude en honger. Men neemt hem op en geeft hem die gastvrijheid, waarop elk bedelaar recht heeft. Hij voelt zijn krachten weder herleven,

hij richt zich op, en eenige uren later verlaat hij het kasteel. Hij loopt voort zonder ophouden, al is de nacht duister en de winterwind guur. Weldra is hij te midden der groepen van Poolsche opstandelingen: hij strijdt mede: en zij, - ze zien zijn fieren oogopslag, zijn bedaarde tactiek, zijn handig overleg; ze hebben hun hoofd erkend, zijn wenk wordt bevel. Polen lacht weder onder tranen tot een van haar zonen, den jongsten van haar telgen, Maryan Langiewiez.

Het is een oude historie, die wij nu zullen verhalen. Uit alle dorpen in den omtrek komen de jonge boeren, komen ook de edellieden te zamen om deel te nemen aan den strijd. De kleuren van 't oude Polen, het wit en amaranth, wapperen weder van de hoeve waar híj zich bevindt. Zij vragen wapenen, zij vragen een bevel: want zij hebben niets, letterlijk niets: de wanhoop heeft hen tot het uiterste gedreven. Van uit de bedompte steden, waar 't Russisch krijgsvolk ruw hen greep, is het sein het eerst vernomen; de priesters hebben de handen zegenend uitgespreid over allen, die naar 't krijgstooneel wilden vertrekken. Maria, de koningin des hemels, is zij niet de beschermster van Polen? en voorwaarts gaan zij, met niets gewapend dan met de zeis, die zoo even de dienst op den akker had verricht. Doch wat nood? de koortsachtige gloed van 't enthousiasme doortintelt de aderen, het volkslied wordt aangeheven, 't gedreun van de trom, 't gekletter van het metaal wekt tot krijgsgedachten op. Oog om oog en tand om tand. Lang genoeg is het smadelijk juk weder gedragen. Nogmaals de schouders tot elkander gebracht en te zamen het onmogelijke beproefd! Zij zien, zij denken slechts bloed. Te wapen! - En die kreet rolt over de velden en vlakten, over heide en moeras: de echo weêrkaatst den roep tegen de muren der steden: Langiewiez zal den aanval geleiden.

Het is een oude historie, zeiden wij. Want het is niet de eerste maal dat wij Poolsche helden als meteoren zien oprijzen, flikkeren en in 't moeras der vergetelheid verzinken. Het einde van alles is de dood. Hoe schooner de illusie, hoe wreeder de uitkomst. Sinds de dagen dat Washingtons vriend, Kosciuszko, Polen in 1794 tegen Rusland's scharen aanvoerde, schijnt geen zonnestraal van hoop voor dat land. Finis Poloniae! riep hij uit, toen hij bewusteloos uit den zadel viel. Het was gedaan met vrijheid en leven. Zij hadden fel gestreden, die 20,000 Polen tegen 80,000 Russen; zij

hadden hun leven duur verkocht en Kosciuszko's bloed stroomde reeds uit vijf wonden: nog stormde hij voort in wilden galop: - weldra werd hij neêrgesmeten op een hoop lijken. Aan de boorden van den Hudson bij Westpoint, een halve dagreis van New-York, richtten wel de Amerikanen voor Koseiuszko een gedenkteeken op: doch de wijze staatslieden en fijne diplomaten lachten ironisch met de lippen als zijn naam werd genoemd.

Het is een oude, zelfs eentoonige geschiedenis. Want dezelfde loop van zaken was weder waar te nemen in het jaar 1831, toen de dictator Chlopicki en na hem Skrzynecki, het volk tegen Rusland aanvoerde. Welk een opwinding en kracht in den beginne! Hoe dacht men nu zeker van de overwinning te zijn. De droom scheen werkelijkheid te worden. Een geregeld Poolsch bestuur was reeds gekozen; graaf Walewski was de gezant van dat bestuur naar Parijs, en men had een goed nationaal leger om aan de Russische scharen weêrstand te bieden. Nu of nooit, zoo dacht men. En de slag viel, waarbij Polen geheel en al werd ter neêrgeworpen; Dembinski schoot het laatste schot af, en Polen ging de laatste marteling te gemoet. Niemand hield Rusland tegen; de mannen van staat wisten wel beter wat hun taak was: zij beweerden, dat de Polen hun verdiend lot hadden. Toen alles was ter neêrgehouwen, liet de fransche minister van Buitenlandsche Zaken zich in de kamer uit, dat er weder orde te Warschau heerschte. De Polen zijn groote kinderen, voor wie de diplomaten moesten zorgen. Het volk zelf was niet in staat zijn eigen zaken te behartigen.

Zien wij dus hoe die diplomaten dat werk deden. Het was de Fransche en Engelsche diplomatie, die hier haar wijsheid moest ten toon spreiden. Deze natiën konden natuurlijk niet berusten in de eigendunkelijke verdeeling van Polen door Rusland, Pruissen en Oostenrijk en moesten dus bij voorkomende gelegenheden de questie van Polen weder op het tapijt brengen. Wij zwijgen van de poging van Napeleon, die te Tilsitt een hertogdom Warschau in het leven riep, en wenden ons tot het congres van Weenen, toen een orde van zaken zou worden gegrondvest die de toekomst moest overleven. Talleyrand sprak dan ook den 26sten December 1814 Lord Castlereagh aan[1], en sloeg hem een conventie voor tusschen Frankrijk, Enge-

1 Zie het geheele gesprek bij den graaf d'Haussonville, Le Congrès de Vienne. Revue des deux Mondes, 15 Mei 1862.

land en Oostenrijk om weêrstand te kunnen bieden aan den hoogmoed van keizer Alexander, gesteund door den koning van Pruissen. Een conventie? hernam Lord Castlereagh. Gij stelt dus een vast verbond voor? - Deze conventie, antwoordde Talleyrand, kan best zonder vast verbond tot stand komen, maar wanneer gij wilt, zij het een verbond. Ik heb er geen weêrzin tegen. - Doch een verbond onderstelt een oorlog, of kan daartoe leiden, en wij moeten alles doen om den oorlog te vermijden. - Ik denk als gij, men moet alles doen, behalve wanneer de eer, de rechtvaardigheid, de toekomst van Europa op het spel staat. - Een oorlog, zeide Castlereagh, zou bij ons een slecht onthaal vinden. - De oorlog zou populair bij u zijn, zoo gij er een groot doel aan verbondt, een wezenlijk Europeesch doel. - En welk is dat doel? - Het herstel van Polen. - Lord Castlereagh wierp het denkbeeld niet geheel en al weg, en vergenoegde zich met te antwoorden: 'NOG NIET.' Het einde van alles was dat de tractaten van het jaar 1815 het volgend artikel behelsden: Les Polonais, sujets respectifs de la Russie, de l'Autriche et de la Prusse, obtiendront une representation et des constitutions nationales, reglées d'après le mode d'existence politique, que chacun des gouvernements auxquels ils appartiennent jugera utile et convenable de leur accorder. De diplomatie had hier dus meesterlijk voor Polen gezorgd; van herstel van onafhankelijkheid, van te niet-doen van het onrecht was geen sprake; daarentegen werden nationale instellingen (altijd onder vreemde heerschappij) beloofd en voorgespiegeld, doch alleen dán wanneer die vreemde mogendheid het nuttig en voegzaam oordeelde. Wat men dus met de ééne hand gaf, ontnam men met de andere. Polens toestand verkreeg geen grooter waarborgen, en de diplomaten deden hun best dat lastig en hinderlijk onderwerp te vergeten. In 1831 waren echter de omstandigheden weder van dien aard, dat men bezwaarlijk de oogen kon sluiten. Het Poolsche volk had weder getracht heldhaftig het juk af te schudden, was weder door de overmacht verpletterd, en had zich moeten hooren toeroepen, dat het onmondig was en geen verstand genoeg bezat om de eigen zaken te behartigen. De diplomatie toog dus weder aan het werk. Het was weder dezelfde Talleyrand, toen gezant van Louis Philippe te Londen - tot zijn eer moet gezegd worden dat hij bijna de éénige diplomaat van die dagen was die begreep wat een volk beteekende - die de onderhandelingen leidde. Den 7^{den} Julij 1831 overhandigde hij een nota aan

Lord Palmerston, waarbij de zamenwerking van Engeland werd gevraagd om Rusland tot naleving der tractaten te dwingen. La pensée du roi - zoo luidde het in de nota - est aussi de conserver l'existence politique d'un peuple qui s'en est montré si digne par tant de courage et de patriotisme, et qui a pour sa nationalité la garantie des traités de Vienne. Den 22sten Julij 1831 antwoordde Lord Palmerston dat het hem voorkwam ‘dat het oogenblik NOG NIET gekomen was om tot zulk een stap over te gaan.’ De diplomatie deed dus weder haar best de zaak te vergeten, altijd betreurende dat de Polen zulk een onhandelbaar volk waren. Maar toen in de jaren 1854 tot 1856 de oorlog in de Krim door Engeland en Frankrijk tegen Rusland werd gevoerd, dachten eenige diplomaten dat het wellicht tijd kon worden Polen tegen Rusland te gebruiken. Het denkbeeld ging van Oostenrijk uit. Dit keizerrijk stemde er in toe gezamenlijk met de westersche mogendheden te handelen, zoo een Fransch-Engelsch leger van 100,000 man in Gallicië werd gebracht, ten einde Polen te kunnen opheffen. Het kabinet der Tuileriën willigde dit aanzoek in, maar Lord Palmerston bleef huiverig en sloeg in het eind alles af. Men dacht nu dat bij het sluiten van den vrede te Parijs in 1856 de Poolsche questie zou worden behandeld. Maar niet alzoo. Al was ook de voorzitter van het congres, graaf Walewski, een Pool, Italië kwam wel ter sprake, maar Polen niet. De diplomatie onderteekende een verklaring van onmacht.

Zoo dus het Poolsche volk naar ons inzien toch wel eenig recht heeft om niet veel te vertrouwen op de bemoeijingen der Europesche diplomatie, is het dan haar zoo zeer ten kwade te duiden, wanneer de natie haar eigen krachten wil beproeven? Het antwoord op die vraag luidt meestal in dien geest, dat men meent dat Polen beter deed zich te verlaten op de goede gezindheid der Russische keizers. Wij willen ook dit gevoelen een oogenblik nader beschouwen. Alexander I, zegt men, gaf aan Polen een zekere mate van vrijheid. Zeer zeker wanneer men zijn proclamaties aan Europa leest. Doch is reeds de positie van Alexander I in het algemeen te vergelijken met de houding van dien Pruis, die met de ééne hand zijn tranen afwischte die hij stortte over het ongeluk der tot vestingstraf veroordeelde gevangenen, en met de andere hand ze stevig aan de ketting vasthield, - zoo moet men daarbij nog in acht nemen, dat het Alexanders eerzucht was om geheel het oude Polen onder zijn scepter te

verkrijgen, ten nadeele van Oostenrijk en Pruissen. De schoonste beloften werden dus in 't begin gegeven. Doch toen de kans verkeerde, werden ook die beloften volstrekt niet nagekomen. Eens waagde Polen het zich te beklagen; het antwoord van den keizer luidde aldus: Les institutions données par l'empereur sont obligatoires pour la nation, mais non pas pour sa Majesté. Doch wat werd er eerst van al die beloften onder Nicolaas? - Het is niet van ons te vergen, dat wij de lange reeks van mishandelingen opsommen, die Polen onder het bestuur van dezen kortzichtigen dwingeland te verduren had. Polens grootste dichter Krasinski heeft in zijn schoon gedicht ‘De Laatste,’ met een trek, ontleend aan een episode van het gruwzaam lijden van prins Sangunszko, dien geheelen toestand gesymboliseerd.’ En men beval - zoo luidt het daar - dat ik zou gaan te voet naar het uiteinde der wereld, naar het land van 't ijs, - ik, de zoon eener groote natie, - in gezelschap van boeven gesmeed aan hun keten. En ik liep dwars door die droeve streken, midden tusschen den hoop der laaghartige moscovitische boosdoeners. - En de beul - ik herinner het mij - leidde bij den teugel een paard voor ons uit, waarop hij niet ging zitten, want aan den zadel hing de knoet, gemaakt uit leeren riemen, voorzien van ijzeren haken. De beul wees den knoet met den vinger, en herhaalde steeds de woorden: ‘Het strafmiddel van den Tsar,’ en hij beval de lieden er voor te knielen, alsof het een heilig kruis was dat daar boven dien zadel oprees. Aldus leidde dat symbool van de almacht van 't Csarisme mij langs die eindelooze steppen tot aan het verre Noorden. Mijne gezellen, de dieven en moordenaars, hadden een beter lot: men ontdeed hen van hun ketenen en liet hen achter in verschillende plaatsen als volkplanters om het land te bebouwen. - Ik alleen, ik werd steeds gedwongen om mij te slepen achter dien beul, achter dat paard en dien knoet. En toen de ketenen, gesmeed aan mijne voeten en handen, diepe wonden hadden gemaakt, smeekte ik dikwijls den beul: ‘O laat mij een oogenblik uitrusten op dien zadel!’ Maar de Moscoviet antwoordde: ‘Sterf liever, vervloekte Pool! dan met uw aanraking te bezoedelen het teeken van de gerechtigheid van den Czar.’ - Dus Nicolaas; wij willen niet meer over hem en zijne daden spreken; wij zien het aan en gaan voorbij. Doch Alexander II - zoo zeggen zijn lofredenaars - heeft een geheel anderen aard; hij heeft de tradities weder opgevat van den eersten Alexander, en de menschlievendheid van zijn bedoelingen wordt al-

lerwege ook door de meest vijandelijke organen erkend. De emancipatie der boeren, door hem met zooveel ijver doorgezet, heeft hem het hart van Europa gewonnen. Intusschen steken zulke goede voornemens - die men den keizer toeschrijft - zonderling af bij hetgeen in werkelijkheid in Polen geschiedt. Wij beschreven de vorige maand de militaire conscriptie, die aan Polen was toegedacht; wil men ook daarin een bewijs van - wij zeggen niet menschlievendheid - maar van eerlijkheid zien? Gelooft men dan wellicht, dat Polen beter gedaan had zich daaraan te onderwerpen, in het vertrouwen dat de keizer van meening was, dat men in goed hout diep kan snijden? En wederom, toen nu reeds zoo vele maanden geleden graaf Zamoïsky plotseling, zonder een enkele jeden, uit Warschau werd verbannen, was dit niet een bewijs, dat men het volk tot het uiterste wilde opwekken, daar men het van zijn verstandigsten leider beroofde? En wederom, toen voor eenige maanden de adel van Podolië aan den keizer een adres richtte, waarin hij aandrong op het plan van keizer Alexander I, namelijk om alle oude provinciën van het vroegere Polen administratief te vereenigen, werden toen niet al de adressanten veroordeeld tot veertien maanden kerkerstraf in de vesting Petropavlesk? En wederom, toen de keizer graaf Adlerberg uit Petersburg naar zijn broeder Constantijn zond, met bevel om den opstand in tien dagen te verpletteren, was dat een bewijs van groote lankmoedigheid?. Wij noemen daar met opzet alleen handelingen op, waarin de keizer natuurlijk moet gekend zijn: wij willen niet gewagen van al hetgeen op zijn naam door zijn handlangers is gedaan; doch wij gelooven, dat het minstens onzin is aan Polen toe te roepen: vertrouw op den Czar van Rusland.

Wanneer dan noch de Europesche diplomatie, noch het Russisch keizerlijk bewind iets ten voordeele van Polen wil doen, heeft het dan zoo geheel ongelijk, wanneer het de eigen krachten gaat beproeven en den opstand begint?

De opstand is begonnen. Uit de steden gevlucht, heeft de jongelingschap den bangen strijd en langen guerilla-oorlog aangevangen. De boeren stroomen van alle kanten toe, en in het palatinaat Sandomir, op de grenzen van Gallicië, woedt de strijd het felst. Het is daar, dat Langiewiez bevel voert. Wel is reeds overal in de andere palatinaten en tot in Lithuanië de vaan van den opstand geheschen, doch hier in Sandomir is reeds door de zorgen van den beleidvollen held een kern van een leger gevormd, waarmede men vooreerst

den aanval der Russen kan weêrstaan. De kleine moordende veldslagen, die telkens door de dagbladen worden medegedeeld, zijn even zoovele ontmoetingen van die Poolsche bende met de Russische troepen. Te Wengrow, te Siemalicze, te Wonchotsk, te Tomaszow, te Miechow houden zij de Russen terug en worstelen zij met de overmacht. Wreeder en wreeder worden de Russische verdelgingsbevelen uitgevoerd; kasteelen - zelfs die geen schijn van opstand deden zien, zoo als dat van graaf Poletyllo - worden beschoten, en geen stadje, waarlangs de Russen moeten trekken, wordt meer gespaard. Nog houdt Langiewicz vol: hij geeft zelfs blijken van politieken zin, door den afgevaardigde der revolutionairen te Parijs, den sinds 1848 bekenden generaal Mierolawski te weren en niet als bondgenoot aan te nemen; het is hier een eigen zaak die bekampt wordt, niet een deel van de groote algemeene revolutie, waarvoor men strijdt. Weldra neemt hij - gesteund door het onzichtbaar voorloopig gouvernement te Warschau - het dictatorschap op zich. De aanzienlijken te Warschau, die zich een oogenblik hebben laten verleiden in den staatsraad van Wielopolski te gaan zitten, nemen de een na den ander hun ontslag en keeren zich tegen Rusland. De aartsbisschop Felinski dreigt met openlijk verzet. Europa begint met sympathie de gangen van den zoo weinig sprekenden, maar zoo veel doenden krijger na te gaan: - daar gelukt het den Russen, zijn kleine legermagt te verslaan. Hij zelf is van voornemens om over Oostenrijksch grondgebied naar een ander deel van Polen te wijken: vermomd begeeft hij zich naar Gallicië, alwaar Oostenrijk hem gevangen neemt.

Dit is de eerste phase van den Poolschen opstand in 1863. Wel heeft het voorloopig gouvernement in Warschau dadelijk weder de leiding van alles op zich genomen; wel is de opstand in de overige palatinaten in vollen gang; maar de naam, die populair geworden was, is weggenomen; het prestige is reeds verbroken.

Wat heeft intusschen Europa - wij bedoelen niet de diplomatie - maar het Europa zoo als het werkt, voelt en denkt, het Europa van gelijke beweging als wij, voor Polen gedaan? Is het woord van Krasinski, dat hij over het Europa van de Julijregering uitsprak, nog altijd waar: ‘En zij allen - zoo sprak hij - in plaats van zich te vereenigen om te zamen dien vijand te vuur en te zwaard te treffen - zij waren bezig het ijzer te smeden voor de rails der spoorwegen en vestigden hun hoop op den stoom, want zij schrikten meer terug voor den oorlog, dan dat zij God of de schande

vreesden! En die nijvere burgers waren tevreden met hun lot!' Helaas! de toestand is nog niet veel veranderd: hier is geen land, dat zoo als Italië een krachtig débouché voor handel en een steunpunt voor maritieme beweging kan worden, en Engelands volk laat dus de regering inderdaad met rust, nu deze niet veel neiging schijnt te toonen om Polen ter hulpe te schieten. Wel heeft het Fransche volk, of liever al wat jong is te Parijs, partij getrokken voor Polen, maar de Fransche regering heeft te veel den bijstand van Rusland in de Oostersche questie noodig, dan dat zij haast zal maken om die impulsie te volgen. Zij heeft naar aanleiding van het verdrag tusschen Rusland en Pruissen een gezamenlijken stap bij de hoven van Oostenrijk en Engeland voorgesteld; doch Engeland wil in deze zaak liever alléén handelen. Lord Palmerston wantrouwt de bedoeling van Napoleon tegenover Pruissen en denkt aan het onnatuurlijke der natuurlijke begrenzing van Frankrijk door den Rhijn. Oostenrijk kan nog niet tot een besluit komen; voorloopig is haar gezant te Parijs, prins Metternich, naar Weenen gereisd, om plannen te bespreken.

Te Parijs heeft de senaat over de Poolsche questie moeten vergaderen, naar aanleiding van de aan dat ligchaam gerichte petities. Tot rapporteur over die petities was benoemd de bekende afgevaardigde uit de kamers der députés onder Louis Philippe, de senator Larabit. Het had dan ook eerst allen schijn, alsof men weder een dier zittingen zou beleven, zoo als de regering van Louis Philippe ze kende, waarbij door het hooge staatsligchaam een appui moral..... in woorden aan Polen werd gegeven. Men heeft altijd een glimlach overgehad voor die trotsche verklaringen, die zoo bitter weinig hebben uitgewerkt; naar ons inzien ten onrechte, want zeer zeker beteekent de publieke opinie toch ook iets, en een edele gewaarwording, telkenmale gevoeld, wacht soms slechts op een goede gelegenheid om zich tot een daad te vervormen. Doch hoe dit zij, die glimlach zal niet meer op de lippen der keizerlijke Franschen verschijnen; want aan het drama, dat de Fransche senaat in zijn drie zittingen heeft opgevoerd ter wille van Polen, heeft, bij gelijke decoratie, nog het eenige ontbroken wat vroeger eenige beteekenis aan het geheel gaf, de slot-acte of conclusie; het rapport was vol sympathie voor Polen, doch eindigde met te adviseren zich te verlaten op de wijsheid van den keizer. Te vergeefs poogde prins Poniatowski, de heer Bonjean, graaf Walewski en eindelijk prins Napoleon, tot een verzending der petities naar

den minister van Buitenlandsche Zaken te doen besluiten; de senaat, voorgelicht door de phraseologie van de la Gueronnière en het vuurwerk van Billault, nam de conclusie van Laratit aan. En daar prins Napoleon zoo schitterend had gesproken en zoo ruw zijn aanvallen op keizer Alexander II had gericht, dat men bijna vermoeden dorst, dat ook de keizer iets van dat alles wist, toen hij luide 't uitriep: ‘Agissez! Agissez donc!’ - heeft de keizer een brief in den Moniteur laten plaatsen, waarbij hij zegt, dat Billault alleen de keizerlijke meening heeft verkondigd.

Overigens is in Frankrijk de aandacht meer dan ooit gespannen op de aanstaande verkiezingen van het Wetgevend Ligchaam. Al die netelige vraagstukken, die de fondamenten vormen van het trotsche gebouw, waaruit thans de Napoleons over Frankrijk het bevel voeren, komen als van zelve weder aan 't daglicht en moeten wel overdacht worden, sinds zij in Frankrijk niet meer mogen besproken worden. Wat heeft Napoleon III keizer gemaakt? Hoe is het te verklaren, dat de oude staatspartijen zoo geheel ten onder zijn gebracht? Steunt hij alleen op de slechte neigingen van het volk, of wil hij ook van edele motieven weten: dit zijn zoovele vragen, waarop het moeijelijk valt een antwoord te geven. Juist heeft in deze laatste maanden het beroemde Engelsche parlementslid Kinglake in zijn geschiedenis van den Krim-oorlog een getrouwe schets pogen te geven van het gelukken van den coup-d'état van 2 December 1851. Het veertiende hoofdstuk van zijn verhaal is daaraan gewijd. En het is goed dat wij van tijd tot tijd ons weder herinneren, hoe dat alles is tot stand gekomen. Wanneer toch alles waar is, wat in dat hoofdstuk als algemeen erkende dingen wordt uitéengezet, dan zullen die bladzijden sterker, dan ooit de boeken van Commines, van de Retz, van Machiavelli hebben kunnen doen, het geloof aan goede trouw en aan eerlijkheid in staatszaken ondermijnen. Wanneer men later zal lezen door wat mannen en onder wat impulsies het tweede keizerrijk is gewrocht, zal menigeen gaan twijfelen of het waar is, dat een zedelijke wereldorde - zoo als Bunsen zoo schoon ontvouwde - aan geheel de ontwikkeling der geschiedenis ten grondslag ligt. Wij zien vijf mannen (waarvan twee een naam voeren, die door huwelijk van ouders en doop is verkregen, terwijl de andere, ter wille der euphonie, den hunnen gekozen hebben) - Prins Louis Napoleon, Maupas, Fleury, de Morny en St. Arnaud vroeger Le Roy - stil en zwijgend alles beramen, en met behulp van nog twee anderen, die

echter nog soms een zweem van eerlijkheid hebben en dus niet geheel in het complot zijn ingewijd, Magnan en Fialin, gezegd Persigny, Frankrijks eer, schatten, vrijheid, regering en kracht stelen, op de wijze van zakkerollers, die tegelijk het slachtoffer vermoorden. O! indien het mogelijk ware, dat alles dus was toegegaan, dan zou een zonderling scepticisme het gevolg kunnen zijn bij hem, die tot nu het reële leven niet grondig genoeg had bespied. Wij hopen recht hartelijk, dat de schildering van Kinglake overdreven moge blijken; want ware zij naar 't leven gegrepen, dan zou zelfs de keizer niet eens dat prestige meer hebben, waarop een satanisch genie mag aanspraak maken. Zijn eenig talent is volgens het Engelsch parlementslid, dat hij al de uren van een werkzame jeugd en het beste deel van zijn denkenden mannelijken leeftijd heeft besteed aan het trachten om van de jurisprudentie een zaak van list te maken, aan den arbeid om van de wet een middel van bedrog te vormen. Voorts altijd door onbeslist en in twijfel, is deze gemoedstoestand hem steeds van de grootste dienst. Want het is zijn natuur om lang te blijven dobberen, niet tusschen twee gelijksoortige, maar tusschen geheel tegenovergestelde plannen van handeling: van geweten kan geen sprake zijn; dus kan hij zijn twijfelingen nooit doen ophouden door in te zien, dat de eene weg eerlijk en de andere het niet is; zoodat hij, ten einde langen tijd tot wikken en wegen te hebben, altijd zorgt rustplaatsen, bij elke groote handeling, te hebben, waar hij een wijl kan blijven stand houden. Men gelooft echter, dat men hem onrecht doet door hem alle denkbeeld van waarheid te ontzeggen. Neen, hij begrijpt de waarheid wel, en in zijn dagelijksch gesprek geeft hij gewoonlijk de voorkeur daaraan boven het omgekeerde; maar zijn waarheidszin wordt meestal een middel tot bedrog, daar die zin, na vertrouwen te hebben ingeboezemd, dadelijk wijkt, wanneer een krachtiger motief het wil. Hij kan vriendschapsbetrekkingen met iemand onderhouden en zeven jaar open en vrij met hem spreken, en dan op ééns hem bedriegen.... Dus gaat Kinglake voort, zonder zich te ergeren of iets te verzwijgen; hij betoogt, hoe Fleury de eigenlijke man was, die tot alles dreef; hoe prins Louis Napoleon tot op 2 December 1851 nog altijd voor Frankrijk een ridicule figuur was, en hoe eerst den 4^{den} December, toen de ontzettende krijgsmacht werd ontwikkeld en het bevel werd gegeven om iedereen, die op straat was, hetzij schuldig of niet schuldig aan zamenscholing, hetzij men naar zijn dagelijksche bezigheden of naar 't koffijhuis ging, of wandelde of keek naar de

militairen, neêr te schieten, - een ijskoude bleekte de Parijzenaars overviel, toen zij inzagen waartoe die ridicule figuur in staat was.

Hij is de keizer, die alles regeert. Hij heeft binnen de eerste weken na den coup d'état zes en twintig duizend vijf honderd menschen naar Cayenne laten vervoeren; hij heeft in de gevangenis, volgens Kinglake, de gegrepen personen met looden knoppen laten dood slaan, opdat het volk niet al te lang het lossen der geweren zou hooren; hij heeft op den 3^{den} December 232 afgevaardigden des volks als gewone misdadigers naar de gevangenis laten brengen. Tot die groep, die in de provoost van de quai d'Orsay zaten, behoorden Odillon Barrot, Barthélemy St. Hilaire, Gustave de Beaumont, Benoist d'Azy, de hertog de Broglie, admiraal Cecile, Dufaure, Duvergier de Hauranne, de Falloux, de hertog de Luynes, de hertog de Montebello, generaal Oudinot, de Remusat en de Tocqueville. Thiers en de Algiersche generalen waren reeds 's nachts opgelicht.

Dit gebeurde voor twaalf jaren. Thans schijnt het - als men ten minste de dagbladen wil gelooven - dat velen van die zelfde personen, die toen aldus werden bejegend, toetreden willen tot de door den keizer gevestigde orde van zaken en zich in het wetgevend ligchaam willen doen kiezen om een groote partij van parlementaire vrijheid, binnen de door de constitutie van 1852 bepaalde grenzen, te vormen. De tijd heeft reeds veel doen vergeten; veel oude vrienden zijn reeds dadelijk bezweken voor de verlokselen van eer en rijkdom; bovendien, men wil weder werkzaam wezen; een onthouding van allen arbeid is voor hem, die al zijn leven aan staatszaken gewijd heeft, op den duur ondragelijk; eindelijk, men wil zijn land dienen, de vrijheid voorstaan, die niet gebaat wordt, wanneer haar vrienden met de armen over elkander het gewoel der aarde lagchend en meesmuilend aanzien; - kortom, velen van de oude partijen willen weder hun oude plaats hernemen.

De Orleanisten hebben over die toetreding tot het keizerrijk - want, let wel, dat iedereen die in het wetgevend ligchaam wil plaats nemen, eerst den eed van getrouwheid aan keizer Napoleon moet doen - gesproken en een vergadering gehouden bij den hertog de Broglie. Guizot, Thiers en Dufaure hebben daar gesproken, en vooral is sinds dien tijd de candidatuur van Thiers een openlijk erkende zaak geworden. De republikeinen hebben bijeenkomsten gehouden onder voorzitterschap van Carnot en zijn nog niet geheel eensgezind geworden omtrent hun gedragslijn.

De volgelingen van het keizerrijk zien dit alles met bezorgde oogen aan. Al wat in Frankrijk eergevoel en talent heeft, staat juist niet aan hun zijde; en zoo geschiedt het dat telkens wanneer een of ander in Frankrijk gevierde naam wordt geprezen, het altijd den schijn heeft alsof men tegen den keizer oppositie voerde. De receptie van prins Albert de Broglie in de Academie was zulk een gelegenheid, en de officiëele bladen hebben zich boos gemaakt dat er haast geen imperialisten in dat ligchaam zaten. Jammer blijft het voor hen, dat talent en genie en overtuiging niet op commando kunnen worden aangeleerd, als een lading in tempo's.

Napoleon III en von Bismarck-Schönhausen vormen wel het scherpste contrast dat waar te nemen is. Is de politiek van den eersten gebaseerd op een naauwkeurige berekening van alle hartstochten en slechte begeerten der menschen, de laatste bekommert zich volstrekt niet om die gevoelens, hetzij ze goed, hetzij ze slecht zijn. De eerste is van de leer van Spinoza, waar hij zegt (Ethices, pars III): humanas actiones atque appetitus considerabo perinde ac si quaestio de lineis, planis aut de corporibus esset; met andere woorden: ik beschouw de handelingen en neigingen der menschen alsof er sprake is van lijnen, vlakken of ligchamen; ik reken er mede, ik bouw er op, ik construeer ze, ik beheersch ze; de Pruissische minister doet alsof hij zich in 't luchtledige bewoog. Hij heeft den moed gehad om tegen het Pruissische huis der afgevaardigden vol te houden dat het geen recht had de regering te interpelleren over de conventie, welke het Berlijnsche kabinet met Rusland had gesloten. Hij heeft het geduld van het huis op de zwaarst mogelijke proef gesteld, von Unruh persoonlijk aangevallen, zich niet willen onderwerpen als minister van de kroon aan den tot de orde manenden roep van den voorzitter van het huis. De oppositie van het huis werd dan ook al scherper en scherper; zelfs de anders zoo bedaagde Simson kon zijn toorn niet verhelen en werd bijna gramstorig; de motie Hoverbeck-Carlowitz, die de conventie reeds vooraf uit naam van het volk veroordeelde, werd met overgroote meerderheid aangenomen, en het ministerie had een nederlang meer te verduren.

Doch waartoe dit alles te verhalen? Het ministerie doet alsof er geen huis der afgevaardigden is, alsof daar besluiten van een of andere congres van democraten genomen worden, en durft het ook al de conventie niet ten uitvoer brengen wegens de dreigende houding van Europa, zoo verandert het geen oogenblik de positie tegenover het huis.

Zonderlinge vrijbuiter in de politiek die hij is, laat von Bismarck geen dag voorbijgaan zonder tevens van zijn antipathie tegen Oostenrijk te doen blijken, en verwijdert hij zich op die wijze tegelijk van de eigenlijke mannen der Kreuzzeitungspartij. En hoe meer hij zich éénzaam gaat gevoelen, des te sneller schijnt het bloed hem naar 't gelaat te stijgen, des te moediger blikken schijnt hij in de toekomst te slaan. Zorgeloos en phantastisch als hij is, spreekt hij luide en als voor iedereen, in de zalen van 't koninklijk paleis, als het hoffeest in vollen glans schittert, zijn plannen en groote ideeën uit; wie zal hem weêrstaan, als zijn met luchtige kanten voorziene hand den degen zwaait? wie zal zijn gelijke wezen als zijn dunne lippen sarkasme op sarkasme doen hooren, wanneer zijn hortende zinnen galloperend, abracadabrerend door de hofzalen snijden? Soms wil men echter weten dat hij een oogenblik aarzelt: het is wanneer zijn oogen gevallen zijn op een vrij zonderling devies dat op het gevest van zijn degen staat gegrifd; een devies zoo vol humor, dat het alleen kon behooren aan een geslacht als dat der Bismarcken: ‘Das Wegekraut sollst stehen lan; Hüt' Dich, Junge, 's sind Nesseln dran.’

Vrees en lafheid zijn twee onderscheiden begrippen; zelfs de dapperste - Turenne bij voorbeeld - heeft in zijn leven de vrees gekend; von Bismarck, als hij aftreedt, behoeft dan ook niet te vreezen dat men hem voor een lafhartig staatsman zal houden; maar te zwaarder zal de blaam van roekeloosheid hem treffen, die in een tijd, wanneer vorst en volk zich meer dan ooit verbonden moesten gevoelen, niet geschroomd heeft een reeds bestaand geschil tot het uiterste te drijven.

Vreemdsoortig zijn dan ook de feesten deze maand gevierd ter herinnering van den dag, waarop voor 50 jaar de Pruissische koning voor het eerst weder zijn volk aansprak om het ondragelijk juk van Napoleon van zich af te werpen. Men kent die schoone oproeping van koning Friedrich Wilhelm III op den 17^{den} Maart 1813 ‘An mein Volk’;[1] men weet met welk een geestdrift die woorden wer-

1 Wij laten die zeer schoone oproeping hieronder afdrukken:
AN MEIN VOLK!
So wenig für Mein treues Volk, als für Deutsche bedarf es einer Rechenschaft über die Ursachen des Krieges, welcher jetzt beginnt. Klar liegen sie dem unverblendeten Europa vor Augen. Wir erlagen unter der Uebermacht Frankreichs. Der Frieden, der die Hälfte Meiner Unterthanen Mir entriss, gab uns seine Segnungen nicht, denn er schlug uns tiefere Wunden als selbst der Krieg. Das Mark des Landes war ausgesogen. Die Hauptfestungen blieben vom Feinde besetzt, der Ackerbau ward gelämt, so wie der sonst so hochgebrachte Kunstfleiss unserer Städte. Die Freiheit des Handels ward gehemmt und dadurch die Quelle des Erwerbes und des Wohlstandes verstopft. Das Land ward ein Raub der Verarmung. Durch die strengste Erfüllung eingegangener Verbindlichkeiten hoffte Ich Meinem Volke Erleichterung zu bereiten und den französischen Kaiser endlich zu überzeugen, dass es sein eigener Vortheil sei, Preussen seine Unabhängigkeit zu lassen. Aber Meine reinsten Absichten wurden durch Uebermuth und Treulosigkeit vereitelt, und nur zu dentlich sahen wir, dass des Kaisers Verträge mehr noch wie seine Kriege uns langsam verderben mussten; jetzt ist der Augenblick gekommen, wo alle Täuschung aufhört. Brandenburger, Preussen, Schlesier, Pommern, Litthauer! Ihr wisst, was ihr seit sieben Jahren erduldet habt, ihr wisst, was euer trauriges Loos ist, wenn wir den beginnenden Kampf nicht ehrenvoll enden. Erinnert euch an die Vorzeit, an den grossen Kurfürsten, an den grossen Friedrich! Bleibet eingedenk der Güter, die unsere Vorfahren blutig erkämpften: Gewissensfreiheit, Ehre, Unabhängigkeit, Handel, Kunstfleiss un Wissenschaft! Gedenkt des grossen Beispiels unserer mächtigen Verbündeten, gedenkt der Spanier und Portugiesen! Selbst kleine Völker sind für gleiche Güter gegen mächtigere Feinde in den Kampf gezogen und haben den Sieg errungen. Erinnert euch an die heldenmüthigen Schweizer und Niederländer! Grosse Opfer werden von allen Ständen gefordert werden; denn unser Beginnen ist gross, und nicht gering die Zahl und die Mittel unserer Feinde. Ihr werdet jene lieber bringen für das Vaterland, für euren angebornen König, als für einem fremden Herrscher, der, wie viele Beispiele lehren, eure Söhne und eure letzten Kräfte Zwecken widmen würde, die euch ganz fremd sind. Vertranen auf Gott, Ausdauer, Muth und der Beistand unserer Bundesgenossen werden unsern redlichen Anstrengungen siegreichen Lohn gewähren. Aber welche Opfer auch von Einzelnen gefordert werden mögen,

den vernomen, en hoe het volk van alle kanten zich zelf wapende om met den koning het land vrij te vechten. Men weet ook hoe de koning bij dit alles meer gedreven werd door zijn volk, dan dat hij zelf de natie leidde; men weet ook dat hij, toen éénmaal de vijand ver op de rotsen van St. Helena was verbannen, al zeer schielijk de verplichting vergat, die hij aan de mannen van het volk,

sie wiegen die heiligen Güter nicht auf, für die wir sie hingeben, für die wir streiten und siegen müssen, wenn wir nicht aufhören wollen, Preussen und Deutsche zu sein. Es ist der letzte entscheidende Kampf, den wir bestehen für unsere Existenz, unsere Unabhängigkeit, unsern Wohlstand. Keinen anderen Ausweg gibt es, als einen ehrenvollen Frieden, oder einen ruhmvollen Untergang. Auch diesem würdet ihr getrost entgegen gehen, um der Ehre willen, weil ehrlos der Preusse und Deutsche nicht zu leben vermag. Allein wir dürfen mit Zuversicht vertrauen, Gott und unser fester Wille werden unserer gerechten Sache den Sieg verleihen, mit ihm einen sichern, glorreichen Frieden und die Wiederkehr einer glücklichen Zeit.

die hem zijn taak in 1813 zoo gemakkelijk maakten, verschuldigd was; de helden van den vrijheidsoorlog vielen al zeer spoedig bij hem in ongenade; een Arndt, een Jahn, een Görres, een Wilhelm von Humboldt, een Boyen, een Gneisenau werden de één na den ander of ter zijde geschoven, of (nog erger) vervolgd..... maar hoe dit ook zij, en welke gebeurtenissen ook de toekomst medebracht, de dag van den 17^{den} Maart 1813 was één der heerlijkste dagen die gevierd konden worden, had koning en vorst weder aan beider wederzijdsche plichten kunnen herinneren.... wanneer niet het ministerie Bismarck-Schönhausen het bestuur van het land had gehad.

De dag liep inderdaad treurig af; wel werd het standbeeld van Friedrich Wilhelm III onthuld, maar het volk wilde geen feest vieren; alleen de militairen namen van harte deel aan al de feestgalmen, en kregen dan ook ruimschoots ridderorden en kruisen, vooral als zij van adel waren.

Het is natuurlijk dat, terwijl de invloed van Pruissen door de schuld van het ministerie aldus wordt verminderd, het gewicht van Oostenrijk steeds toeneemt. Niemand had gedacht, dat de vervorming van haar binnenlandsch bestuur zoo flink een stap had kunnen vooruitgaan als in het afgeloopen jaar is geschied, en thans heeft de Poolsche questie haar weder de gelegenheid aangeboden om in de Europesche politiek haar plaats te hernemen. De smeltkroes der beproeving heeft het keizerlijk bewind te Weenen gelouterd; Frans Jozef heeft zijn positie begrepen en zijn verdere plannen doen afhangen van de feitelijke gegevens; zijn wrok van het oogenblik heeft hij laten varen; te recht heeft hij ingezien, dat men zich niet boos moet maken op de omstandigheden, omdat dit de omstandigheden niets kan schelen.

O mijne vrienden! daar zijn geen vrienden meer, zal keizer Alexander II zeker wel uitroepen, nu hij voortdurend prins Richard Metternich van Weenen naar Parijs en van Parijs naar Weenen ziet reizen. Heeft daarom keizer Nicolaas Hongarije voor Oostenrijk teruggewonnen, opdat dat zelfde Oostenrijk thans Polen in zijn vermetelen waan van herleving en nationaliteit zoekt te stijven. Doch in de politiek kent men geen sentimentaliteit, en Oostenrijk heeft er grooter belang bij een bolwerk tegen het overmachtig Rusland in Polen te bezitten, dan dat het al te grooten ijver aan den dag zou leggen om slechts dankbaar te zijn.

Met eenige zelfvoldoening kan voorts dat Oostenrijk tegenwoordig

neêrzien op Italië. Het Turijnsche kabinet is alweder in een staat van crisis. Ten gevolge van het dubbelzinnig gedrag van keizer Napoleon en de geheel verkeerde politiek van Ratazzi, is de toestand van Italië min of meer een zoodanige, dien men met het woord malaise bestempelt. Het is overigens natuurlijk, dat na de spanning der laatste jaren een zekere reactie volgt, vooral nu het blijkt, dat de groote begeerten niet zoo schielijk zullen worden verwezenlijkt. De voortdurend half-revolutionnaire toestand heeft voorts de geldmiddelen in verwarden toestand gebracht, en Minghetti, de bekwame financier, heeft alle moeite om te midden van die groote wanorde eenige orde te scheppen. De zittingen der kamers sleepten zich dan ook geregeld voort, zonder eenige belangstelling te wekken, totdat nu eensklaps het bericht werd gegeven, dat Farini, de president-minister, zijn ontslag heeft moeten nemen, daar zijn gezondheidstoestand hoe langer hoe zwakker werd. Graaf Pasolini, de eigenlijke vormer van het kabinet, minister van Buitenlandsche Zaken, durft de verantwoordelijkheid niet op zich nemen van in deze tijden een ministerie te leiden en heeft mede zijn demissie, gevraagd. Zijn opvolger is de heer Visconti Venosta.

Overigens is in geheel het Zuiden van Europa nog altijd menige stof tot onrust. Griekenland zoekt nog steeds naar een koning. De nationale vergadering houdt zeer heftige zittingen; het is alsof het volk meent dat het nog veel moet inhalen, vóór het geheel en al de oud-Helleensche toestanden achter zich heeft gelaten. Zij zijn dan ook nu bezig de fransche revolutie van het jaar 1789 in het klein voor te stellen. In de vergadering te Athene zitten - o Socrates, waar is uw ironie? - thans de bergpartij en de girondijnen. En achter op één der banken, eenigzins in het duister, wijst men u op geheimzinnige wijze held Grivas, den met roem beladen tweeden luitenant, wien men de poging toedicht om op een eerstdaags verschijnende 18de Brumaire de volksvertegenwoordigers uitéén te jagen. Hij heeft zijn sectie reeds verlaten, hij ziet er zwart uit, hij strijkt zijn knevels reeds op, en laat van tijd tot tijd zijn sabel eens kletteren. Wacht maar, o Grieken! zoo straks zal hij komen.

In Spanje is het ministerie O'Donnell voor goed gevallen. De Fransche invloed heeft zich sterker kunnen doen gelden dan men eerst vermoedde, en de Mexicaansche questie is het struikelblok geweest voor dit overigens zeer verdienstelijk ministerie. De markies de Miraflores heeft een zeer conservatief en franschgezind bewind

weten zamen te stellen, dat echter min of meer een interimair karakter vertoont. De eerste werkzaamheid van dit ministerie zal wel wezen de petitie te overpeinzen, die eenige duizende Nederlandsche vrouwen tot de koningin hebben gericht ter zake van de vervolging, die de ons bekende Matamoros, wegens het verspreiden van bijbels, ondergaat. Bij al het treffend leed, dat tegenwoordig in Europa wordt geduld, bij al de wilde smart die Polen grieft, is zeker het lot van Matamoros zeer deerniswaardig. Wij vergaten te zeggen, dat Matamoros tot nog toe niet op de galeijen zit. De maatregel der Nederlandsche vrouwen is van een preventieven aard.

Wij wenden ons thans tot Engeland, van welks kusten ons in het begin dezer maand niet dan luide jubelkreten hebben toegeklonken. Het huwelijk tusschen den prins van Wales en prinses Alexandra van Denemarken is gesloten en de prinses, zelve deed haar intocht in Londen. Al wat de zin voor pracht verblindends kon uitdenken, al wat de rijkdom aan schittering kon ten toon spreiden, al wat de nationale eer aan luister kon vorderen, was op dien dag in de oude stad Londen te bewonderen. Maar meer dan dat alles trok de aandacht de hartelijke liefde, die het volk toonde voor zijn koningshuis, de trouwhartigheid, waarmede der prinses het welkom werd toegeroepen. Het was een eindeloos gejoel, gejubel en gejuich. Alle gaven die men had aan te bieden, werden aan het vorstelijk paar geofferd. Te kust en te keur kon de nieuwe bruid zich kiezen het liefste wat een vrij en loyaal volk haar aanbood. De gladde effenheid der hof-étiquette was vergeten te midden van het bruischende en wilde leven der volksmassaas, die hun toekomstige koningin begroetten.

Doch ook voor volksrampen heeft het Engelsche volk deze maand het hart voelen kloppen. Waar het eenigzins pas gaf zijn meetings te zamen gekomen, om de regering aan te sporen eenigzins vaster op te treden in de questie van Polen. Men begrijpt dat de positie van lord Palmerston moeijelijk is, daar hij geen legers heeft om tegen Rusland te velde te trekken; doch men wilde zoo gaarne dat hij wat mannelijker woorden gebruikte, dan hij tut nu toe goed gevonden heeft te uiten, bij gelegenheid dat Hennesey zijn interpellatie in het parlement hernieuwde.

In dat parlement heerscht overigens de meest mogelijke rust. Een verschil, dat reeds geschikt is, met Brazilië, gaf aanleiding tot eenige opmerkingen, en wellicht zullen de juist dezer dagen hier en daar

uitbrekende onlusten onder de zonder arbeid zijnde werklieden te Lancashire, stof tot interpellatiën geven, - doch anders gebeurde niets opmerkelijks, dan alléén dat Lord Russell in het Hoogerhuis ten minste weder eenige goede woorden over de zaak van het Noorden der Vereenigde Staten van Amerika ten beste gaf. Wellicht was deze verklaring uitgelokt door het schandelijk gelukken eener leening, door de Zuidelijken uitgeschreven op de Engelsche en Europesche beurzen, welke speculatie als ten overvloede bewees, dat het geld geen moraliteit kent.

Amerika rust. De legers van den Potomac staan tegenover elkander zonder zich aan een slag te wagen. Hier en daar vallen schermutselingen voor, waarbij het Noorden meestal het onderspit delft, doch eene beslissing is niet verkregen.

Somwijlen doen zich geruchten hooren alsof ook de Staten van het Noord-Westen zich wilden gaan afscheiden, doch vaste plannen zijn ook van dien kant niet genomen. De nieuwe bemiddeling die Frankrijk aanbood is natuurlijk door Lincoln en Seward afgeslagen, en het congres te Washington, dat nu twee jaren heeft gezeten, is uitéengegaan, ten einde plaats te maken voor de meer democratische afgevaardigden die ten vorige jare zijn gekozen. Voor het uitéengaan heeft het congres nog alle mogelijke maatregelen genomen om voor Lincoln het bestuur houdbaar te maken; houdbaar, zeggen wij, want het vrolijk gevoel der naderende zege is reeds lang bij velen geweken.

Toch was de éénheid van Amerika's Vereenigde Staten een schoone droom, wel waard om het ideaal van vele groote burgers te zijn; toch was de zaak waarvoor het Noorden streed, een der schoonste waarvoor het hart der menschheid kan kloppen. Toch....

Daar zijn zoo vele groote problemen, waarvoor het menschelijk verstand stilstaat.

Waar de mensch ook zijn stappen richt - zeide Donozo Cortes - komt hij haar tegen, de Smart, beeld zonder spraak maar badend in tranen, dat vlak voor hem blijft staan.

Venite ad me qui laboratis, sprak de Verlosser.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Studiën over krankzinnigheid en gemoedslijden. Een leerboek voor de kennis der krankzinnigheid en de geneeskundige verpleging van krankzinnigen, door Dr. Heinrich Neumann. Vermeerderd met de Nederlandsche wetgeving op krankzinnigen en krankzinnigen gestichten en met aanteekeningen bewerkt voor Nederland, door Dr. J.J. Kerbert, practiserend geneesheer te Koog aan de Zaan. Amsterdam, J.H. Gebhard en Cie.

Het is eene zware taak om op het tegenwoordig standpunt onzer kennis een handboek te schrijven over psychiatrie en psycho-pathologie; onmogelijk mag het heeten eene systematisch bewerkte schets te leveren van de psychische verrigtingen in den gezonden en den zieken toestand, die in allen deele den toets der kritiek kan doorstaan, die kan worden vrijgepleit van de blaam van niet in elk opzigt overeen te komen met de natuur. Wanneer eene ruime, op de naauwkeurige waarneming van vele gevallen gegronde, positieve kennis, eene menigte van noodzakelijke begrippen heeft in het leven geroepen, is het mogelijk geworden te verdeelen en te rangschikken. Onze kennis echter van het zieleleven en van de stoornissen die zich daarin kunnen voordoen, is veel te gering om voor verdeeling en rangschikking vatbaar te zijn; elke poging om die kennis tot een systematisch geordend geheel te verbinden, moet dus hoofdzakelijk op verstandsbesluiten à priori en kan slechts voor een klein deel op begrippen à posteriori zijn gegrond en is dus uit haren aard voorbarig. In zijne voorrede erkent de schrijver dit. De psychiatrie (met inbegrip der psycho-pathologie) verkeert in hare kindschheid, zoo spreekt hij. Hij is het zich bewust, dat zijn arbeid een geheel subjectief karakter bezit; hij ziet in dien arbeid enkel eene poging om de duistere vraagstukken der psychiatrie op te lossen op eene wijze die hem zelven voldoet; of ook anderen er door voldaan zullen worden, wacht hij met bescheidenheid af.

De schrijver heeft mijns inziens zijn boek juist beoordeeld; het bezit meer subjectieve dan objectieve waarde. Zou hij beter hebben gehandeld, zoo hij het voor zich had gehouden? Neen! Want, zoo het al weinig positieve kennis bevat en grootendeels uit producten van bespiegeling bestaat, de bespiegeling wijst dikwijls den weg die tot ervaring leidt. Maar nu de schrijver zijne gedachten heeft openbaar gemaakt, heeft hij die overgegeven aan de censuur der kritiek; hij wil aan zijnen arbeid eene plaats zien ingeruimd in de geschiedenis der psychiatrische; wetenschap der kritiek behoort de bepaling dier plaats.

In eene physiologische inleiding (de vertaler noemt haar een analytisch onderzoek der psychische verrigtingen) bespreekt de schrijver vooreerst het doel van zijnen arbeid; het bestaat in het leveren eener proeve van de toepassing der analytische methode op de studie der stoornissen van den geest en van het gemoed. De mensch als organische eenheid waarin ligchaam en ziel zamenvloeijen, is het object zijner analyse; voor hem is het zieleleven eene verrigting van den geheelen mensch. Bij de analyse van het normale zieleleven ontmoet men onder de verrigtingen die dit zieleleven zamenstellen, in de eerste plaats het *bewustzijn*. Het bewustzijn is een eenvoudig grondbegrip, dat volgens den schrijver noch voor bepaling, noch voor verklaring vatbaar is; het is kenmerkend voor *bezielde* wezens; een bezield wezen is een levend geheel, welks verrigtingen gedeeltelijk of geheel tot het eigen bewustzijn komen. De bewuste menschelijke verrigtingen zijn voor analyse vatbaar; zij vormen een deel van het geheel dat wij mensch noemen en laten zich tot een zeker punt in deelen scheiden. De inhoud des bewustzijns wordt gevormd door gewaarwordingen en hieruit voortvloeijende voorstellingen, begrippen, oordeelvellingen en gevolgtrekkingen. Die inhoud des bewustzijns heeft een bijzonder leven; hij kan ten deele verloren gaan en evenzoo op nieuw worden voortgebragt; in het eerste geval spreekt men van *vergeten*, in het tweede geval van *zich herinneren*. Niet alle voorstellingen, die eens eene plaats in het bewustzijn hebben ingenomen, blijven voortdurend daarin aanwezig; vandaar dat de mensch soms de voorstellingen die hij oogenblikkelijk behoeft, niet terstond kan vinden en *zich bezinnen* moet, wat dan soms al, soms niet, de reproductie der verlorene voorstelling ten gevolge heeft. Hieruit blijkt dat de mensch het vermogen bezit van den gang zijner voorstellingen in zekere mate te bestieren; wel is waar roept de eene voorstelling de andere te voorschijn (*associatie*), maar door in de opeenvolging der voorstellingen in te grijpen, kan men aan eene bepaalde voorstelling duurzaamheid geven; het vermogen nu van de associatie der voorstellingen te regelen, heet dat der *zelfbeheersching;*

wij schrijven den mensch *opmerkzaamheid* toe, voor het geval waarin hij in den gang zijner voorstellingen ingrijpt, en noemen hem meer *bedachtzaam*, naar gelang hij hierbij meer volgens de wetten der logica te werk gaat. Schrijft men den mensch, voor zoo verre hij met opmerkzaamheid en bedachtzaamheid in zijne voorstellingen leeft, *verstand* (intelligentie) toe, zoo bestempelt men met den naam van *gevoel* de eigenschap, krachtens welke hij eene gewaarwording van welken aard ook, als aangenaam of onaangenaam onderscheidt, en geeft men aan het gansche gebied der aangename en onaangename gewaarwordingen den naam van *gemoedsleven*. De gemoedstoestanden splitst men in de twee algemeene kategoriën van *vrolijke* en *treurige*.

Het vermogen van den mensch om in den gang zijner voorstellingen in te grijpen en aan bepaalde voorstellingen duurzaamheid te verleenen, leidt hem tot de onderscheiding van een verleden, een tegenwoordig en eene toekomst, en uit deze onderscheiding vloeit wederom het ontstaan van *wenschen* voort; wat men in het verleden als aangenaam heeft leeren kennen of in het tegenwoordig oogenblik als zoodanig erkent, wenscht men ook in de toekomst te bezitten; wat men als onaangenaam leerde kennen of erkent, wenscht men voor de toekomst te vermijden; hetgeen men wenscht te bezitten of te vermijden wordt *doel*, en de reeks van psychische factoren die den wensch met het doel verbindt, wordt met betrekking tot het laatste een *middel*, dat tot verwezenlijking daarvan leiden kan; van beiden, het doel en het middel, wordt de mensch zich bewust en wij zien den *wil* in hem geboren worden om het laatste aan het eerste dienstbaar te maken. Reeds leerden wij bij de beschouwing van 's menschen verstandelijk leven, het vermogen der zelfbeheersching kennen; wij vinden het weder in het gebied van den wil, in dat van het gemoedsleven; de zelfbeheersching heeft ook hier haar bijzonder gebied en hare bijzondere grenzen; zij vermag het gevoel niet te beheerschen, maar kan enkel de gevolgen die het gevoel na zich kan slepen voorkomen, door te verhinderen dat het zijnen invloed op het denken en het willen doet gelden. Dit vermogen van zelfbeheersching noemen wij *menschelijke vrijheid*, en den graad tot welken de mensch van deze zijne vrijheid gebruik maakt, de *individuele maat dier vrijheid*. Het onbelemmerde gebruik zijner vrijheid wordt den mensch moeijelijk gemaakt door de gemoedsaandoeningen waarvoor hij onophoudelijk blootstaat; die gemoedsaandoeningen te vernietigen of het ontstaan er van te voorkomen, hij vermag het niet; ook zou hij zóó doende de harmonie van zijn zieleleven verstoren en eenen psychischen zelfmoord begaan; wel echter kan hij zulke aandoeningen als fermenten in zich opnemen en aan zijne psychische ontwikkeling dienstbaar maken; hij late echter geenerlei aandoening

eene drijfveer worden voor zijnen wil, vóór en aleer haar aan de censuur van zijn denkend verstand te hebben onderworpen; verzuimt hij deze voorzorg, zoo mist hij zijne vrijheid zoo lang de aandoening voortduurt en worden zijne gedachten, voorstellingen, wenschen en handelingen geheel door haar beheerscht; de leer dezer verschillende toestanden heet die der *affecten* en *hartstogten*.

Aan het slot zijner inleiding behandelt de schrijver twee vraagstukken van hoog belang. Het eerste geldt de wederkeerige betrekking tusschen ligchaam en ziel. N. is van meening, dat een ligchaam in het algemeen niets anders wezen kan dan het tooneel waarop de verrigtingen worden uitgevoerd, dan de ruimte waarin de tijd zich beweegt, en houdt dus de vraag, in hoeverre en op welke wijze de ziel op het ligchaam kan werken, voor geheel overbodig. De ziel werkt volgens hem in het geheel niet op het ligchaam, maar enkel op de verrigtingen, en daar de wederkeerige werking van twee gelijksoortige grootheden op elkander tot de bekende dingen behoort, ligt er in de menschelijke verhoudingen die wij tot dusver beschouwd hebben, naar zijn inzien niets raadselachtige. Ook de vraag, in hoeverre en op welke wijze het ligchaam op de ziel kan terugwerken, vindt in het gezegde hare oplossing. Eene eigenlijke terugwerking vindt in het geheel niet plaats en men kan zich van de betrekking van het ligchaam tot de ziel slechts dan eene heldere voorstelling vormen, als men de tegenstelling tusschen ligchaam en ziel opheft en al wat er in den mensch geschiedt, tot den ganschen mensch terugbrengt. Het tweede vraagstuk betreft het localiseren der bijzondere psychische verrigtingen. De schrijver verwerpt onvoorwaardelijk alle gronden, die men heeft aangevoerd om te betoogen, dat de bijzondere psychische verrigtingen aan bepaalde deelen van het centrale zenuwstelsel zijn gebonden en verklaart zich daarmede voor een' aanhanger der organische psychologie.

De physiologische inleiding des schrijvers, wier inhoud ik in de voorafgaande bladzijden verkort heb weêrgegeven, mag eene noodzakelijke heeten. Zonder haar zouden de volgende hoofdstukken onverstaanbaar zijn geweest. De leer toch der psychische ziekte-elementen die de schrijver in de derde afdeeling van zijn werk uiteenzet, is gebaseerd op de door analyse verkregen elementen van het normale zieleleven, die in de inleiding worden genoemd en bepaald. Tegen die analyse als zoodanig kan dan ook niet met goed regt eenig bezwaar worden ingebragt. Wel is waar moet het onwetenschappelijk geacht worden, eene ondeelbare grootheid gelijk het zieleleven, te splitsen in deelen die in de natuur niet geïsoleerd voorkomen, ook niet door verdeeling afzonderlijk kunnen verkregen worden gelijk de deelen eener plant of die van het menschelijk ligchaam, en enkel door theoretische abstractie van elkaar kunnen

worden gescheiden; maar er is geene psychologie bestaanbaar zonder analyse; de analyse moet geacht worden voor haar een hulpmiddel te zijn dat, hoe gebrekkig ook, niet kan worden ontbeerd. Dat echter de schrijver de onzekere uitkomsten zijner analyse (onzeker, omdat zij theoretisch zijn) ten grondslag legt aan eene leer van psychische ziekte-elementen, waaraan slechts dan eenige positieve beteekenis kan worden toegekend, wanneer zij op stellige grondslagen berust, moet worden afgekeurd. Aan zulk eene leer bestond geene behoefte hoegenaamd; zij bezit, hoe vernuftig ook opgesteld, voor de praktijk geene waarde, omdat hare juistheid niet voor logische bewijsvoering vatbaar is. De gansche inleiding moet dus, qua basis van die leer, onvoldoende worden geacht. Het baart daarenboven bevreemding, dat de schrijver sommige punten die bepaaldelijk in de physiologische inleiding te huis behooren, niet daar maar elders behandelt, eene omstandigheid die bij den lezer het vermoeden doet ontstaan, dat hij (de schrijver) zelf in den loop van zijnen arbeid het onvoldoende zijner physiologische basis heeft ingezien en nieuwe hulptroepen heeft laten aanrukken om de zwakke zijden zijner stellingen te dekken. De gansche leer der aesthese en der metamorphose, de beschouwing over het vermogen der kritiek, de onderscheiding van gewaarwordingen, gedachten en wenschen als factoren van den inhoud van het bewustzijn, enz., hadden veel gevoegelijker in de inleiding kunnen behandeld worden dan in het hoofdstuk over bijzondere pathologie en therapie. Wat eindelijk het localiseren betreft der verschillende psychische vermogens, beter ware het geweest zoo de schrijver zich aan de oplossing van het vraagstuk dat daartoe betrekking heeft, niet had gewaagd. Gelijk wij gezegd hebben, elke analyse van het zieleleven moet, streng genomen, onwetenschappelijk heeten, omdat zij alleen een bloot theoretisch karakter bezitten kan; in zoo verre valt er dus aan een wetenschappelijk localiseren der bijzondere psychische vermogens niet te denken. Maar aan den anderen kant is het zieleleven zeer zeker in hooge mate zamengesteld en kan het zich nu eens hoofdzakelijk openbaren in den vorm dien wij met den naam van gemoedsleven bestempelen, dan weêr vooral in dien vorm die den naam van verstandswerking draagt. Dat elke dezer verschillende uitingen van het zieleleven met de functie van bepaalde en verschillende deelen der hersenen zamenhangen, laat zich gemakkelijk denken en men heeft geene analyse noodig om zich van eene zoodanige toedragt van zaken een helder begrip te vormen. Veel draagt er toe bij om de stelling, dat bepaalde uitingen van het zieleleven tot bepaalde deelen der hersenen in eene bepaalde betrekking staan, waarschijnlijk te maken; men denke b.v. aan de gronden, die onze landgenoot Ramaer (zie zijn ‘Blik op de dierlijke vermogens’) ten betooge

van de naauwe betrekking tusschen de ideënassociatie en de hersenschors heeft aangevoerd. Alle localisatie onvoorwaardelijk te verwerpen is dus minst genomen voorbarig en het wekt verwondering dat een schrijver, die zich de analyse van het zieleleven ten doel heeft gesteld, zich zóó krachtig verklaart tegen alle analyse der betrekking van het zieleleven tot een orgaan, waaraan het toch feitelijk gebonden is, op welke wijze dan ook.

In het tweede hoofdstuk van zijn werk bespreekt de schrijver de pathologie der psychische stoornis in het algemeen (allgemeine Pathologie). Hij vangt aan met het onderscheid bloot te leggen dat er bestaat tusschen locale en algemeene stoornissen. Eene locale stoornis is uit den aard der zaak eene primaire, daar toch de mensch bij wien geenerlei stoornis bestaat, als volkomen gezond moet worden gedacht en slechts door toedoen eener uitwendige oorzaak ziekelijk kan worden aangedaan; zij bestaat in eene wijziging van eene of andere verrigting en blijft locaal zoolang zij door de in tijdsorde op haar volgende verrigting zoodanig wordt gecompenseerd, dat zij zich niet in de ruimte op andere verrigtingen kan uitbreiden. Deze is m.i. de juiste interpretatie der eenigzins duistere uitdrukking des schrijvers: ‘die Störung der meist von jener Bedingungsveränderung ergriffenen Function, wird schon in den nächstfolgenden Function (Functionsreihe) ausgeglichen und somit die Leitung unterbrochen; diese Zustände nennen wir *die localen Störungen*.’ De interpretatie des vertalers luidt eenigzins anders: ‘de stoornis der primair veranderde verrigting wordt reeds door de eerstopvolgende secundaire verrigting vernietigd en hare voortgeleiding afgebroken; zoodanige toestanden noemt men locale stoornissen.’ Breidt zich nu de locale en primaire stoornis in de ruimte over andere verrigtingen uit, dan wordt zij meer en meer algemeen, en naar gelang deze uitbreiding voortgaat, wordt de kans op genezing geringer; eene stoornis die zich over alle functies uitstrekt, sleept onvermijdelijk den dood na zich. De locale stoornis en de dood (als beeld der meest algemeene stoornis) vormen den eersten en den laatsten factor eener lange reeks, wier andere factoren door de toestanden worden voorgesteld, die wij gewoon zijn met den naam van ziektetoestanden te bestempelen; elke ziektetoestand is aanvankelijk eene locale stoornis geweest; de ontwikkeling eener locale stoornis tot eene algemeene, is een ziekteproces.

De vraag of er essentiëele geestesstoornissen en zielsziekten kunnen voorkomen, wordt door het reeds gezegde overbodig gemaakt; geestesstoornis is niet eensbeteekenend met stoornis van den geest en zielsziekte niet gelijkluidend met ziekte der ziel, maar beiden stellen een proces voor, dat, aanvankelijk primair en beperkt (locaal), zich in de ruimte over meerdere verrigtingen uitbreidt en ook die

verrigtingen in zich opneemt, welke den mensch regt geven op den naam van bezield en geestelijk wezen.

Welke rol vervult het ligchaam bij ziekten? Ziedaar de groote vraag, aan wier behandeling de schrijver de dan volgende bladzijden wijdt.

'De deelen,' zegt hij, 'van eenig organisch ligchaam zijn niet slechts in voortdurende wisselwerking met hetgeen niet direct tot het organisme behoort en met elkander, doch zij staan daarenboven onder den voortdurenden, opwekkenden invloed van het organisch geheel waartoe zij behooren. Brengen wij ons dat duidelijk voor den geest, zoo verkrijgen wij eene heldere voorstelling van het leven en werken van een organisme; geen enkel deel daarvan is in rust; elk deel is het oogenblikkelijk en voorbijgaand product van de gecombineerde werking van een aantal verschillende invloeden; steeds voortgebragt, veranderd, in zijne eigenaardigheid vernietigd en op nieuw geboren, heeft het geen zelfstandig bestaan en ontleent het zijne vlugtige beteekenis aan de grootsche en zamengestelde levensprocessen, waarin het eene oogenblikkelijke rol had te spelen.

'Uit het tot dusver gezegde betrekkelijk levende organismen, laat zich het besluit trekken, dat de bronnen, waaruit stoornissen van het organische leven kunnen voortvloeijen, tallooze zijn, maar dat aan den anderen kant het zamengesteld karakter der verrigtingen aan het organisme tallooze hulpmiddelen levert, welke die stoornissen kunnen compenseren. Er blijft ons ten aanzien dezer stoornissen nog te onderzoeken, welke rol de stof met betrekking tot de functie vervult.' Men heeft, zegt hij verder, dikwijls de vraag geopperd of er zuiver functioneele stoornissen kunnen bestaan, d.i. processen, die het ligchaam ongedeerd laten en zich geheel tot de spheer der verrigtingen bepalen. Hij meent die vraag aldus te kunnen beantwoorden: ziekte is niets anders dan het levensproces onder veranderde voorwaarden; alzoo, er bestaan slechts ziekten der verrigtingen; het begrip ziekte, is, strikt genomen, op het stoffelijk substraat niet van toepassing; er bestaan in het algemeen geene ziekten van het ligchaam; wel is waar kan er geene wijziging der functies plaats vinden zonder verandering van het stoffelijk substraat, maar deze laatste moet eenen hoogen graad bereiken, vóór en aleer zij zinnelijk waarneembaar wordt. Elke poging om de pathologie te baseren op pathologische anatomie, acht de schrijver eene heillooze dwaling. De roeping, zoo gaat hij met andere woorden voort, der pathologische anatomie is eene drieledige; zij behoort ons, zal zij eenige beteekenis bezitten, den anatomischen grondslag bloot te leggen van de locale stoornis, van de ziekte en van den dood. Eene hooge temperatuur heeft eenig deel van de oppervlakte des ligchaams derwijze chemisch veranderd (verbranding), dat er dien ten gevolge

een secundair ontstekingsproces ontstaat; kon nu de pathologische anatomie de chemische, physische en morphologische wijzigingen ontdekken, die het verbrande ligchaamsdeel heeft ondergaan, zij zou den anatomischen grondslag der locale stoornis (de anatomie der ziekte-oorzaak) kunnen aan het licht brengen; slechts voor een klein deel echter vermag zij dit. Stellen wij voorts dat iemand gestorven is door toedoen van zijn' hoogen leeftijd; kan de pathologische anatomie de oorzaak en de wijze van zijnen dood verklaren? Of nemen wij aan dat een ander, die tijdens zijn leven aan uitgebreide longtuberkulose geleden heeft, werkelijk ten gevolge dier tuberkulose komt te overlijden; kan de pathologische anatomie ons leeren waarom gister nog het hart des lijders sloeg, zijn geest helder was en vol hoop en thans al de levensverrigtingen stil staan? En gelijk de pathologische anatomie over de locale stoornis en den dood slechts weinig licht verspreidt, zoo ook laat zij ons ten aanzien van algemeene ziektetoestanden in het onzekere. Dat eene belangrijke ziekte waarneembare stoffelijke veranderingen nalaat, ontkent de schrijver niet, wel echter dat de beteekenis der anatomische laesie aan de belangrijkheid der ziekte evenredig wezen zou. Eene belangrijke stoornis in de psychische verrigtingen, zegt hij verder, laat noodzakelijk stoffelijke veranderingen na. In dezen zin bestaat er dan ook werkelijk eene pathologische anatomie, of liever eene leer van anatomische afwijkingen die in de lijken van krankzinnigen worden aangetroffen. Deze afwijkingen (in of buiten de hersenen gelegen) zullen in duizenden gevallen slechts moleculaire zijn of wel geheel ontbreken. - Met een enkel woord komt daarop de schrijver nogmaals op de vraag betreffende het localiseren der bijzondere psychische vermogens terug en bespreekt de betrekking van het bewustzijn tot de functie der hersenen. Hij vermoedt dat al wat wij dienaangaande weten, in deze ééne stelling kan worden zamengevat, dat de corticale hersenzelfstandigheid in nadere betrekking tot de psychische verrigtingen staat dan de medullaire, en hij eindigt het hoofdstuk met de volgende woorden: ‘Hoe meer men zich vertrouwd maakt met de voorstelling, dat onder het begrip stoornis van den geest, al die toestanden behooren te worden zamengevat, die zich door eenige verandering der psychische verrigting kenmerken; dat b.v. de exaltatie der beschonkenen, het delirium der typheusen en de apathie der choleralijders, even goed onder dit begrip vallen, als de exaltatie der waanzinnigen, het delirium der verwarden en de apathie van stupiden en imbecillen; des te helderder zal ons de overtuiging worden, dat tot verklaring van psychische verschijnselen niet altijd anatomische veranderingen der hersenen kunnen gevonden worden, doch de anatomische oorzaak daarvan dikwerf buiten het cerebrum ligt’ (woorden des vertalers).

De schrijver erkent in den loop van het boven gerefereerde hoofdstuk, dat hij den schijn op zich heeft geladen van dynamist of vitalist te zijn, d.i. eener verouderde rigting te zijn toegedaan, en verontschuldigt zich met te zeggen, dat hij zijne opvatting van het leven niet uit den geest des tijds (uit het als zoodanig erkende standpunt der wetenschap) maar uit de zaak zelve heeft afgeleid. Bij de beoordeeling van zijn standpunt is het ons echter eveneens meer om de zaak zelve (de opvatting des schrijvers) te doen dan om de bron waaruit hij haar heeft geput. En die bron moge al, gelijk de schrijver ons verzekert, zuiver zijn, zuiver is daarom niet al wat men er, met welligt reeds vooraf gevulde hand, uit heeft opgehaald. Ook is reeds de vorm waarin ons de schrijver zijn synanisme aanbiedt, voldoende om ons het volstrekt nuttelooze en overbodige er van te doen inzien. ‘De deelen,’ zegt hij, ‘van eenig organisch ligchaam, zijn niet slechts in voortdurende wisselwerking met hetgeen niet direct tot het organisme behoort en met elkander, doch zij staan daarenboven onder den voortdurenden, opwekkenden invloed van het organisch geheel, waartoe zij behooren.’ Doch wat is dit organisch geheel anders dan de som zijner deelen, wat de invloed van dat geheel anders dan de resultante der invloeden die van al deze deelen uitgaan? Inderdaad! er bestaat eene kracht van het organisme, maar die kracht is even zamengesteld als het organisme zelf, en waar men de krachten die van de zamenstellende deelen uitgaan, in zijne berekening heeft opgenomen, kan men veilig de groote georganiseerde kracht verwaarloozen.

De latere beschouwingen des schrijvers zijn met zijn dynamisme geheel in overeenstemming, maar strooken weinig met de uitspraken der tegenwoordige pathologie. ‘Er bestaan,’ zegt de schrijver, ‘in het algemeen geene ziekten van het ligchaam; wel is waar kan er geene wijziging der functies plaats vinden, zonder verandering van het stoffelijk substraat, maar deze laatste moet eenen hoogen graad bereiken vóór en aleer zij zinnelijk waarneembaar wordt.’ Ziekte, de schrijver heeft het teregt beweerd, ziekte is een proces en wel, gelijk hij er bijvoegt, het proces der uitbreiding van eene locale stoornis tot eene algemeene, of ook, hij verzuimde het op te merken, het proces der reductie eener algemeene stoornis tot eene locale. Maar èn de stoornis èn het proces hebben in de allereerste plaats betrekking op de weefsels; eene functie is ondenkbaar zonder het orgaan dat haar voortbrengt; eene gestoorde functie zonder voorafgegane wijziging van het orgaan waaraan de functie is gebonden, een ijdele klank. In zekeren zin erkent de schrijver dit, maar schoorvoetende, en zijne gansche in het besproken hoofdstuk ontwikkelde leer bewijst dat het hem geen ernst is met die erkenning. Hij retracteert naar gelang hij gedwongen toegeeft, en zijne

zoo even aangehaalde uitdrukking: ‘maar deze laatste moet eenen hoogen graad bereiken vóór en aleer zij zinnelijk waarneembaar wordt,’ in verband met al het voorafgaande en volgende, doet ons duidelijk zien hoeveel hooger het verschijnsel, dat is de gestoorde verrigting, hem gaat dan de wijziging van het stoffelijk substraat. Onbewimpeld spreekt hij het dan ook eindelijk uit: ‘elke poging om de pathologie te baseren op pathologische anatomie, is eene heillooze dwaling.’ Wat de schrijver onder pathologie verstaat, is eenigzins duister; zeker is het, dat hij er niet door verstaat *kennis* of *leer* der ziekte in den ruimsten zin van het woord; anders zou hij gewis de waarde der pathologische anatomie hooger hebben geschat. Het vraagstuk is van gewigt; de medische wereld is met betrekking daartoe in twee partijen verdeeld; elke partij heeft haar hoofd, elke haar orgaan. Maar zelfs Wunderlich, de leider van de mannen der kliniek, heeft zich niet schuldig gemaakt aan het feit, dat ik den schrijver meen ten laste te moeten leggen, *miskenning* der pathologische anatomie. De eerste wil de ziektekundige ontleedkunde niet erkennen als den eenigen positieven grondslag der pathologie, de laatste wil enkel van eene leer der anatomische afwijkingen weten en noemt eene heillooze dwaling elke poging om het oorzakelijk verband op te sporen, dat er tusschen die anatomische afwijkingen en de gestoorde functiën bestaat. Maar wij willen den schrijver al de zwaarte zijner miskenning niet toerekenen; wij willen enkel zijne uitdrukkingen in dien zin opvatten, dat hij de pathologische anatomie voor de leer der ziekten geen onmisbaar vereischte acht. Wij vragen hem dan, met het oog op de pathologische anatomie in het algemeen, hoe het gesteld zou zijn met zijne kennis van het proces der pneumonie b.v., indien niet het lijkenonderzoek hem had ingelicht met betrekking tot de daaraan eigene opeenvolgende anatomische afwijkingen, die eveneens te zamen een proces vormen, hetwelk hand aan hand gaat met het proces der gestoorde verrigtingen, en aan dit laatste niet alleen onmiskenbaar ten grondslag ligt, maar het ook op de meest duidelijke wijze verklaart. Van ganscher harte geef ik het toe: de pathologische anatomie beantwoordt niet alle vragen die wij tot haar rigten. Om bij de drie door den schrijver gekozen voorbeelden te blijven, niet alle chemische, physische en morphologische momenten, die bij het proces der verbranding en bij dat der op de verbranding volgende ontsteking in het spel komen, zijn ons in de gansche uitgestrektheid hunner onderlinge verhouding bekend; ook geeft het lijkenonderzoek ons geen volledig antwoord op de vraag, waarom en hoe iemand door toedoen van zijn' hoogen leeftijd sterft en vinden wij in het lijk niet altijd opgehelderd, waarom iemand, die aan longtuberkulose leed, juist heden en niet gister het oog voor altijd heeft gesloten. Doch de

schuld ligt, naar ik meen, niet aan de zijde der pathologische anatomie, maar aan die des schrijvers. Op talloos vele andere vragen zou de pathologische anatomie hem geen bemoedigend antwoord zijn schuldig gebleven, op *deze* wel, omdat zij niet behoorlijk waren gesteld, omdat zij niet werden gedaan met de bescheidenheid des onderzoekers die weet dat hij de waarheid slechts trapsgewijze kan naderen, omdat zij uit haren aard niet tot een methodisch en geregeld onderzoek konden leiden. Door het vermelden dier vraagpunten in het boven uiteengezet verband, brengt de schrijver ons echter als van zelve op het denkbeeld, dat hunne oplossing enkel van de zijde der pathologische anatomie kan worden verwacht; hoe zou hij er anders toe gekomen zijn, het juist aan haar en haar alleen te wijten, dat zij tot dusver onopgelost gebleven zijn?

Wat nu aangaat de waarde der pathologische anatomie voor de psychiatrie in het bijzonder, ik erken dat het moeijelijk is haar duidelijk in het licht te stellen, moeijelijker nog haar te verdedigen tegen elken aanval waaraan zij van de zijde van velen is blootgesteld. Het zijn vooral drie bezwaren die men tegen haar pleegt in het midden te brengen en die geen van allen van grond zijn ontbloot, zonder daarom echter de vernietigende kracht te bezitten, die men gewoon is er aan toe te kennen. Het eerste bestaat hierin, dat er in de hersenen van de meeste lijders die in eenen staat van krankzinnigheid gestorven zijn, geenerlei afwijking zou worden aangetroffen van eenig aanbelang; ook de schrijver noemt dit bezwaar en formuleert het in dier voege, dat de afwijking van het stoffelijk substraat, die de stoornis van eenige functie vergezelt, eenen hoogen graad moet bereikt hebben, vóór en aleer zij zinnelijk waarneembaar wordt. Er was een tijd toen de bewering, dat de hersenen van een' krankzinnige zelden of nooit ziekelijk gewijzigd werden bevonden, voldoende kracht bezat om te gelden als bewijsgrond voor de zelfstandigheid der ziel. Men is - dank zij der toenemende naauwkeurigheid van het onderzoek - op die ijdele bewering teruggekomen. Thans wordt door geen' deskundige meer autopsie van het lijk van een' krankzinnige gehouden, zonder dat er eene reeks van kleinere of grootere afwijkingen in de hersenen en hare bekleedselen gevonden wordt. Natuurlijk heb ik, zóó sprekende, uitsluitend het oog op die gevallen, waarin de een of andere vorm van krankzinnigheid eenen tijdlang heeft bestaan; voor gevallen van typhus en cholera en zelfs voor vele recente gevallen van ware krankzinnigheid, moet de stoornis die in de psychische functies wordt waargenomen, enkel en alleen op rekening van eene niet zintuigelijk waarneembare wijziging in den bloedsomloop en de stofwisseling gesteld worden, die niet zelden geenerlei anatomische afwijking na zich sleept. Toch behoort men aan den anderen kant niet te vergeten,

dat de methode volgens welke wij nog tegenwoordig bij het onderzoek der hersenen te werk gaan, in bijna elk opzigt eene hoogst onvolledige is; zelfs de normale zamenstelling der hersenen is ons slechts ten deele bekend; onze kennis van de histologische zamenstelling der hersenen staat nog op den laagsten trap; onze histochemische kennis van het zenuwstelsel in den normalen en abnormalen toestand, is nagenoeg gelijk nul. Geen wonder dan dat menige afwijking ons ontsnapt, menige vraag die wij ons bij ons onderzoek voorleggen, onbeantwoord blijft. Maar dat *wij* slechts weinig vinden, bewijst niet dat er niet met betere middelen van onderzoek, veel zou kunnen worden gevonden. En zoo dus al de uitkomsten van ons lijkenonderzoek dikwijls weinig beteekenend zijn, zoo missen wij toch het regt om de pathologische anatomie daarvoor aansprakelijk te stellen.

Een tweede, dikwerf geopperd bezwaar is dit, dat de afwijkingen, die wij in de lijken van krankzinnigen aantreffen, ons geene voldoende verklaring geven van de verschijnselen die zich bij het leven hebben voorgedaan. En inderdaad! slechts zelden gebeurt het, dat ook de meest geoefende psychiater bij het doen eener lijkschouwing zijne verwachting bevredigd vindt, of bij het leven weet aan te wijzen, welke anatomische afwijkingen ten grondslag liggen aan de verschijnselen die zich bij eenen of anderen lijder voordoen. Toch ontbreken ons niet alle gegevens ter dezer zake. Wij weten b.v., dat de ziektetoestand, dien wij gewoon zijn als dementia te definiëren, gelijk ook de aangeboren' ziektevormen idiotie en imbecilliteit, onafscheidelijk aan eenen atrophischen staat der hersenmassa zijn verbonden; dat de paralysie générale der krankzinnigen in het lijk eene vrij constante reeks van anatomische afwijkingen achterlaat; dat het vooral de diffuse hersenziekten zijn, die tot het ontstaan van krankzinnigheid aanleiding geven. Menig ander punt is nog aan twijfel onderhevig, maar toch der beslissing nabij. En indien wij ons nu voor den geest brengen, hoe de gansche psychiatrische wetenschap een product is der laatste jaren, hoe hare beoefenaars tot kort geleden verstoken zijn geweest van alle methode en zij zelve van alle kritiek, dan voorzeker behoeft het ons geene onrust te baren, dat wij tot dusver voor onze leer der krankzinnigheid geene anatomische basis hebben gevonden, en dan ook beseffen wij hoe weinig het ons voegt, der pathologische anatomie allen invloed op onze begrippen te ontzeggen.

Dat ik tot hiertoe enkel van de hersenen en hare bekleedselen en niet van de overige organen des ligchaams gewaagde, heeft voorzeker niet daarin zijnen grond, dat ik de beteekenis dier organen voor de psychische verrigtingen gering zou willen schatten. Verre vandaar; maar ik meen dat die gevallen, waarin de psychische

stoornis met eene ziekte der hersenen zelven zamenhangt, eenvoudiger zijn en ligter eene verklaring toelaten dan de gevallen van zoogenaamde sympathische krankzinnigheid. Strikt genomen, kan er enkel van idiopathische krankzinnigheid sprake zijn. Hoe groot een invloed ook van eenig ander orgaan dan de hersenen, het darmkanaal b.v., moge uitgaan, de hersenen moeten daardoor zijn aangedaan, zij het dan ook alleen in physiologischen zin, vóór en aleer de hersenverrigtingen kunnen worden gewijzigd. De onderscheiding van sympathische en idiopathische krankzinnigheid is eigenlijk eene zeer willekeurige. Men heeft zoodanige gevallen van krankzinnigheid sympathische genoemd, waarin bij ontbrekende waarneembare afwijkingen in de hersenen, de eene of andere belangrijke peripherische afwijking als de oorzaak der krankzinnigheid schijnt te moeten worden aangemerkt. Zoo heeft men, op grond van de resultaten van een zeker aantal lijkopeningen, de oorzaak der melancholische ontstemming des gemoeds gezocht in vernaauwing met daaropvolgende verlenging van een deel van het darmkanaal; ook is het, schoon niet bewezen, in den hoogsten graad waarschijnlijk, dat de afwijking in het darmkanaal bij het voortbrengen der melancholische ontstemming eene hoofdrol speelt; alleen kan zij echter onmogelijk voldoende worden geacht om het gansche proces der melancholie te verklaren; en kan zij dit niet, vergunt men als van zelve aan de algemeene innervatie en circulatie eene plaats in zijne opvatting van den ziektetoestand, dan vervalt ook het zuiver sympatisch karakter der stoornis. Daarenboven is de ziekelijke wijziging van het darmkanaal zelden of nooit de eenige waarneembare afwijking die men in de lijken van melancholische lijders aantreft, en wordt somwijlen die afwijking ook gevonden in het lijk van iemand, die tijdens zijn leven geen spoor van melancholie heeft vertoond. Het werkelijk voorkomen van gevallen van zuiver sympathische krankzinnigheid is dus minst genomen zeer twijfelachtig. Doch keeren wij van deze uitweiding tot ons eigenlijk onderwerp weder.

Het derde bezwaar, waarop ik boven doelde, bestaat daarin, dat de gegevens die de pathologische anatomie ons tot dusver heeft geleverd, voor de psychiatrische kliniek luttel of geene waarde bezitten. En inderdaad is het in de meeste gevallen van krankzinnigheid onmogelijk om met eenigen grond van waarschijnlijkheid eene anatomische diagnose vast te stellen, schoon aan den anderen kant ieder psychiater, die gewoon is de lijken zijner patiënten te doorzoeken, weet, dat b.v. stupiditeit, dementia en paralysie générale in den regel aan bepaalde afwijkingen in de hersenen gebonden zijn. Op de therapie kan dus onze anatomische kennis van de hersenziekten slechts van geringen invloed zijn. Daar nu de psychiater geroepen

is om in de allereerste plaats practicus te zijn, om waar het mogelijk is te genezen en waar genezing onmogelijk is het lijden van de ellendigsten onzer natuurgenooten te lenigen, schijnt de bewering, dat de pathologische anatomie voor hem slechts bijzaak is en zijne aandacht slechts in geringe mate verdient, volkomen juist te zijn. Toch is zij dat naar mijne zeer stellige overtuiging niet. De psychiater behoort, ja! in de eerste plaats het humane deel zijner roeping te vervullen, maar het is daarenboven zijn pligt, zijn strenge pligt, om de nog zoo jeugdige wetenschap aan wier beoefening en toepassing hij zijn leven heeft gewijd, al meer en meer te doen naderen tot het regte spoor, dat, waarop de exacte methode van onderzoek de wetenschappen eene gelijkmatige ontwikkeling doet tegengaan. En de pathologische anatomie is voor de exacte methode van onderzoek een onmisbaar element; zonder haar geene strenge wetenschap, geene positieve kennis. Ik geef het gaarne toe, de tijd is nog ver waarin zij voor de psychiatrie zal kunnen zijn wat deze nu te vergeefs in haar zoekt, maar de schuld ligt aan ons, niet aan haar; en zoo zij het nimmer wordt, de schuld zal wederom de onze zijn. Begroeten wij dan met vreugde die meer exacte rigting (helaas! door nog zoo weinigen slechts voorgestaan) die zich met volharding aankant tegen alle oppervlakkige begrippen, die allengs de zoo geheimzinnige neurosen b.v., het veld doet ruimen voor complete en op exacte waarneming berustende ziektebeelden (men denke b.v. aan wat in de laatste jaren ten opzigte van het wezen der epilepsie, der paralytis agitans, der ataxie musculaire is te berde gebragt), die met onvermoeiden ijver blijft zoeken en zich, ja! soms te vroeg in het bezit der waarheid waant, maar toch zeker den eenigen weg bewandelt, die tot de kennis der waarheid leiden kan.

Wij hebben de beide eerste hoofdstukken van Neumann's arbeid te uitvoerig besproken, dan dat wij den verderen inhoud van zijn werk op dezelfde wijze zouden kunnen nagaan. Ook kunnen wij korter zijn, nu wij eens de grondslagen kennen waarop des schrijvers leer berust. In het derde hoofdstuk (get. speciële pathologie en therapie) ontwikkelt de schrijver zijne schets der aesthesen, waarvan ik reeds vroeger zeide, dat zij in het eerste hoofdstuk beter op hare plaats zou zijn geweest. Alles wat van buiten af tot het bewustzijn komen zal, moet allereerst met de exentrische punten van het zenuwstelsel in aanraking komen en daarin eenige voor verdere geleiding vatbare verandering voortbrengen. Aan deze verandering geeft de schrijver den naam van *peripherische aesthesis*. De uitwendige oorzaak die deze aesthese voortbrengt, heeft met haar niets gemeen en kan niet met haar worden vergeleken. Het licht b.v., dat de gezigtszenuw aandoet, verlicht de baan dezer zenuw niet, en de warmte,

die de huidzenuwen prikkelt, wordt niet zelve tot het centrum voortgeleid. Tusschen den boom die gezien wordt en de daardoor te weeg gebragte aandoening in den nervus opticus, kan geene vergelijking worden gemaakt; zij hebben niets gemeen. Zal de aesthese eene bewuste worden, zoo moet zij vooraf tot een of ander deel van het centrale zenuwstelsel worden voortgeplant en daarin eenige verandering doen ontstaan. Dit centrale, ons nog onbekende deel, heet het *ware cerebrum*. Dat de gezegde verandering, die in het centrum plaats vindt, wezenlijk van de peripherische aesthese verschillen, of althans daarmede niets gemeen zoude hebben, is onwaarschijnlijk; de schrijver noemt haar daarom *centrale aesthesis;* zij heeft alle hoedanigheden der peripherische, uitgenomen de zitplaats; van de bewuste is zij nogtans wezenlijk onderscheiden. Vóór nog de aesthese eene bewuste wezen kan, moet zij geheel worden veranderd, d.i. er moet iets ontstaan, dat naar zijn wezen evenzoo onderscheiden is van de aesthese zelve, als de zwaarte, het licht, enz., verschillen van de voorstelling die zij voortbrengen. Dit 'nog onbegrijpelijk maar daarom niet minder feitelijk' veranderingsproces, noemt de schrijver *metamorphosis*. De metamorphose is niet uitsluitend eene verrigting van het zenuwstelsel, of van het ware cerebrum, of van de ziel, of van den geest; doch eene verrigting van den *mensch*, eene dier verrigtingen, die hem het praedicaat van *bezield* wezen verleenen. Den toestand van bewustzijn, die het onmiddellijk gevolg is der metamorphose, noemt N. *gewaarwording*. De mensch bezit het vermogen om gewaarwordingen, wier respectieve aesthesen verloren zijn gegaan en door anderen vervangen, weder in zijn bewustzijn terug te roepen; dit vermogen draagt den naam van *herinneringsvermogen*. Die processen, waardoor voorstellingen, begrippen en oordeelvellingen worden gevormd, meent de schrijver slechts ter loops te moeten vermelden. In het algemeen noemt hij iederen tegenwoordigen inhoud des bewustzijns *voorstelling* en onderscheidt die als *product van metamorphose*, of als *product van herinnering*. In het eerste geval noemt hij haar *gewaarwording*, in het tweede geval *herinnering*. Met deze beide soorten van voorstellingen kan zich echter een ander moment verbinden, waardoor eene derde soort ontstaat; zij kunnen namelijk *wenschen* worden, met een *positief* of een *negatief* karakter (*neiging* of *afkeer*). Alzoo, zegt de schrijver, is de inhoud des bewustzijns òf *gewaarwording*, òf *gedachte*, òf *wensch*. Het vermogen van te onderscheiden of eenige voorstelling die het bewustzijn inneemt, gewaarwording zij, gedachte òf wensch, noemt de schrijver *vermogen der kritiek*. Alzoo moet men zich, volgens N., het zieleleven denken als een steeds voortgaand vormingsproces, dat in *gewaarwording* zijnen oorsprong neemt, door *ervaring* en *herinnering* in omvang toeneemt, met behulp van *opmerkzaamheid* en

in de tucht der *zelfbeheersching* al hooger en hooger stijgt en zich ten slotte verheft tot besef van het *ideale* (zur Ahnung der Idee), terwijl de affecten en hartstogten belemmerend op het gansche proces werken. Er zijn aesthesen, die niet enkel als voorstellingen of gewaarwordingen in het bewustzijn optreden, maar gelijktijdig het karakter van eischen of vorderingen dragen; de schrijver noemt haar *behoeften*. Het bewustzijn erkent (door instinct) de middelen waardoor die behoeften kunnen worden voldaan. De bewuste behoefte heet *aandrift* of *drift* (Trieb). Een ander affect, met de aandrift analoog, openbaart zich wanneer het individu met gevaar wordt bedreigd en draagt den naam van *angst*. Ten slotte bespreekt de schrijver nog het physiologische slapen, waken en droomen.

Na deze nieuwe physiologische beschouwingen, vangt N. eindelijk zijne ontwikkeling van de pathologie der psychische ziekte-elementen aan. Deze elementen zijn: 1°. *een ziekelijk gewijzigde slaap*, en wel *a: pervigilium* (vertraging van den slaap) en *b. sopor* (vermeerderde slaap); 2°. *eene ziekelijke wijziging der bewuste aesthesen* (pijn, kitteling en jeuking, honger en dorst, geslachts-hyperaesthesie, zintuigelijke hyperaesthesie, anaesthesiën); 3°. *illusies* (onjuiste opvatting der aesthesen); 4°. *overblijfsels van psychische ziekten* (iemand kan van zijne krankzinnigheid genezen, zonder ad integrum gerestitueerd te worden); 5°. *hypermetamorphose* (die zich daardoor kenmerkt, dat de opmerkzaamheid voortdurend op de zinnelijke wereld is gerigt, ten gevolge waaraan de overige geestvermogens geen' tijd hebben de zintuigelijke indrukken zóó vast te houden, dat zij uitgangspunten kunnen worden voor eene verdere werkzaamheid des geestes. Dewijl nu de zintuigelijke indrukken, krachtens de wetten der gewoonte, spoedig hunne levendigheid en frischheid verliezen, zoo ontstaat er eene ziekelijke neiging naar verandering van prikkels: de lijder verkeert in eene voortdurende spanning en toch tegelijkertijd in eenen toestand van verveling; hij is gevoelig, zelfs zeer gevoelig voor al wat hij ziet, eene schoone landstreek b.v., een geliefd persoon, of ook een kop koffij, eene doos, een zakdoek, enz.; hij denkt weinig en spreekt veel en zijne gezegden zijn even vlugtig en afwisselend als de indrukken die hem gevangen houden. Hij ijlt schouwburgen, concerten, koffijhuizen, in en uit; speelt met cigaren, die hij, half uitgerookt, weder wegwerpt, enz.); 6°. *ametamorphose* (waarbij de psychische werkzaamheid die wij metamorphose hebben genoemd, is verzwakt of bijna geheel heeft opgehouden; hiertoe behooren een deel der ziektevormen, die men gewoon is met den naam van melancholie te bestempelen, voorts een deel van die vormen, welke men stupiditeit en melancholie avec stupeur heeft genoemd, eindelijk de ecstase. Zij vormt alzoo eene tegenstelling met de hypermetamorphose; steeds heeft zij eenen stilstand, of liever een allengs af-

nemen van alle psychische vermogens ten gevolge. Eenen bijzonderen vorm der ametamorphose stelt het kretinisme daar; bij de kretins vindt men haar het duidelijkst en het zuiverst uitgedrukt; bij volkomen intregiteit (?) der zintuigelijke organen (doofheid en blindheid behooren bij hen tot de uitzonderingen) is de uitwendige wereld, zelfs in al haren glans en pracht, buiten staat om de sluimerende metamorphose, dat uitgangspunt van alle geestelijke ontwikkeling, bij hen op te wekken; de zwakke gewaarwordingen kunnen hunne opmerkzaamheid niet gaande maken of binden); 7°. *concentratie* (wanneer de psychische verrigting, welke wij opmerkzaamheid noemen, verhoogd werkzaam is, zoo ontstaat er een toestand, die aan dien der hypermetamorphose is tegengesteld. Terwijl toch bij de laatste de voorstellingen snel op elkander volgen, ziet men bij centraal verhoogde opmerkzaamheid den lijder ééne voorstelling of ééne groep van vroeger door associatie verbonden voorstellingen aangrijpen en niet weder loslaten. De verschillende benamingen die men in verloop van tijd aan deze afwijking gegeven heeft, zijn: idée fixe, delirium circa unam rem, intellectueele monomanie, manie systématisée. N. houdt haar voor een *element* van psychische stoornis, dat de meest verschillende verbindingen kan aangaan, eene zekere verwantschap bezit met de ametamorphose en niet zelden de illusie tot uitgangspunt heeft); 8°. *ideëenjagt* (die op hare beurt verwant is aan de hypermetamorphose) en 9°. *pathologische toestanden van het vermogen der kritiek* (wier verrigting bestaat in de juiste onderscheiding tusschen gewaarwording, gedachte en wensch. Hoe verschillend ook de gevolgen mogen zijn eener ziekelijke verrigting van dit vermogen, daarin komen zij allen overeen, dat de lijder twee zaken die hij moest onderscheiden, niet kan onderscheiden. Aan deze afwijking geeft de schrijver den algemeenen naam van verwarring of verwisseling (van voorstellingen). Zij doet zich voor in vier verschillende vormen, t.w.: 1°. gewaarwordings-spiegeling (sic.!) en gedachten-spiegeling, waarbij de lijder de producten der metamorphose (de gewaarwording = M.) met de producten der herinnering (gedachte = G. en wensch = W.) zoodanig verwisselt, dat hij M. voor G. of W. houdt. Zij, bij wie deze afwijking bestaat, geraken bij iederen zintuigelijken indruk, dien zij ontvangen, in twijfel, of deze werkelijk in het tegenwoordig oogenblik wordt gezien en gehoord, dan wel enkel een product is van herinnering; 2°. hallucinatie; 3°. idealisatie, hierin bestaande, dat de lijder alles wat op zijne zintuigen werkt als voorwerpen zijner wenschen beschouwt, dat ieder ontvangen indruk hem bevredigt, dat hij ophoudt te wenschen, omdat hij in hetgeen hem omgeeft al zijne wenschen voldaan acht; 4°. de psychische paralyse of dementia paralytica, waarbij de lijder zijne gedachten en wenschen niet meer van elkaar kan onder-

scheiden, alles wenscht wat als oogenblikkelijke gedachte bij hem oprijst, alles vervuld denkt wat hij wenscht, de vatbaarheid heeft verloren van te kunnen onderscheiden, of zijne wenschen bevredigd zijn of niet).

Bij de behandeling der genoemde psychische ziekte-elementen, heeft de schrijver eenige therapeutische beschouwingen gevoegd, waarin wij hem kortheidshalve niet volgen kunnen, schoon wij het gaarne doen zouden, daar zij vele nuttige, bruikbare wenken bevatten. De door N. ontwikkelde leer der aesthesen, zijne opvatting van den inhoud des bewustzijns, zijne beschouwing van het vermogen der kritiek, zijne denkbeelden aangaande de beteekenis der nog ter behandeling overgebleven' elementen van het normale zieleleven, zijn in menig opzigt vernuftig en in allen deele oorspronkelijk; evenwel zijn ook daarop de bedenkingen van toepassing, die ik in mijne recensie van het eerste hoofdstuk te berde bragt. Wat de pathologie der psychische ziekte-elementen betreft, zij zou, aan een streng kritisch onderzoek onderworpen, stof tot velerlei aanmerkingen opleveren, schoon zij in menig ander opzigt grooten lof verdient. Om niet te uitvoerig te worden, moet ik mij er toe bepalen de opmerking te maken, dat de meeste der genoemde ziekteelementen (gelijk trouwens de schrijver zelf bekent) geene eigenlijke *elementen* zijn, maar, hetzij omdat zij reeds als zoodanig een gecompliceerd karakter bezitten, hetzij omdat zij nimmer geïsoleerd voorkomen, reeds ware vormen van krankzinnigheid voorstellen.

De psychische ziekte-elementen, zoo leert ons de schrijver, stellen in het algemeen nog geene krankzinnigheid daar. Krankzinnigheid ontstaat eerst dan, als eenig psychisch ziekte-element de bron is geworden eener voortgaande ontwikkeling van nieuwe psychische ziekte-elementen. Eenig individu dat aan pervigilium lijdt, bezit reeds hierin een psychisch primair ziekte-element; ontwikkelt zich echter uit pervigilium de toestand van illusie, dan eerst vangt de psychische ziekte aan. Men kan zich het geval denken dat de slapeloosheid wordt opgeheven, doch de illusie stationair blijft en geene meerdere psychische ziekte-elementen voortbrengt; dit nu zoude het gunstige geval zijn van reductie eener zich ontwikkelende psychische ziekte tot een primair element, dat, zoo het geïsoleerd blijft, den naam van ziekte niet meer verdient, doch waarbij ieder oogenblik, zoodra er zich nieuwe elementen mede verbinden, een nieuw ziekteproces kan aanvangen.

Het vierde en laatste hoofdstuk bevat de beschrijving der verschillende vormen (phasen) van krankzinnigheid, die uit de boven beschreven' psychische ziekte-elementen kunnen voortvloeijen. Na alvorens in het breede de voorbeschikkende en gelegenheidgevende oorzaken der krankzinnigheid te hebben besproken, beschouwt de

schrijver de verschillende in gebruik zijnde classificaties der geestesstoornissen; hij betoogt hare kunstmatigheid en onbruikbaarheid en beweert, dat zij behooren vervangen te worden door ééne enkele klasse van psychisch lijden, ‘de krankzinnigheid.’ De beide bedenkingen, die de schrijver tegen de deugdelijkheid der bestaande klassificaties aanvoert, zijn vrij zonderling. ‘Waartoe toch het aannemen van verschillende soorten van krankzinnigheid kan leiden, heeft de geschiedenis van Reinier Stockhausen geleerd. Een der zaakkundigen toch had beweerd, dat hij een simulant was, *daar zijn toestand niet overeenkwam met eenigen tot hiertoe bekenden vorm van krankzinnigheid*. Deze zaakkundige nu zoude voorzeker juist hebben geoordeeld, indien die aangenomen vormen van krankzinnigheid werkelijk eene getrouwe afspiegeling waren geweest van de natuur. En als nu toch deze zaakkundige onjuist oordeelde (waaraan wel geen twijfel kan zijn), waarin ligt dan deze onjuiste meening anders dan daarin, dat de aangenomen vormen van geestesstoornis niet overeenstemmen met de natuur; dat de natuur meer voortbrengt, ook op het gebied der psychiatrische ziektevormen, dan wij in staat zijn te classificeren. En toch was het geen nieuweling in de psychiatrie die aldus oordeelde; het was niemand anders dan de zoo teregt gevierde M. Jacobi, de Nestor der duitsche psychiatrie.’ Wij geven het den schrijver volgaarne toe: Jacobi's oordeel faalde. Doch niet omdat zijne kennis van de verschillende vormen waarin de geestesstoornis zich voordoet eene gebrekkige was; niet omdat de klassificatie die hij volgde, slechts een deel omvatte van het geheel; maar omdat de bewijsvoering waarmeê hij Stockhausen voor eenen simulant verklaarde, lijnregt aandruischte tegen de wetten der logica. S. scheen krankzinnig te zijn; van hen die krankzinnig schijnen zijn sommigen simulanten; omdat nu de vorm van S's krankzinnigheid mij onbekend is, meen ik S. voor een' simulant te moeten houden. Hoe valsch deze bewijsvoering is, valt zonneklaar in het oog, en het bevreemdt mij hoe een wijsgeerig schrijver, van wien men toch zou mogen verwachten dat hij logisch dacht en oordeelde, uit de valschheid eener sluitrede, die op de in zwang zijnde klassificatie der verschillende vormen van krankzinnigheid betrekking heeft, een argument kan afleiden tegen de waarde der klassificatie in het algemeen. Het andere argument des schrijvers luidt aldus: ‘eene tweede, niet minder gewigtige bedenking, die uit de eerste volgt, ligt voor ons hierin, dat bij de eenmaal ontwikkelde krankzinnigheid de natuur van het primair element geheel te niet gaat en dit laatste alzoo bij eene eventueele klassificatie niet weder gebruikt worden kan.’ Nu zou zeker (van het standpunt des schrijvers) het primair element een gewigtig kenmerk zijn, dat bij eene eventueele klassificatie in de allereerste plaats in aanmerking komen zou. Maar maakt het gemis van dat

kenmerk dan alle klassificatie onmogelijk? Kan het door geen ander worden vergoed? Ik voor mij kan dat niet inzien. Men wachte er zich slechts voor, al te hooge eischen aan de klassicatie te stellen. Men bedenke dat zij bloot een hulpmiddel is, waarvan wij gebruik maken om niet te worden overstelpt door het oneindig getal voorwerpen, dat de natuur ons vertoont. En zal zij nu alle waarde missen, omdat zij nooit eene theoretische volkomenheid bereiken kan, omdat zij steeds moet blijven wat zij geroepen is te zijn, een hulpmiddel en niets meer? De schrijver blijft dan ook bij zijne abnegatie van de rangschikking volstrekt niet consequent; in de plaats van *vormen* geeft hij ons *tijdperken;* heeft hij iets anders gedaan dan den vorm veranderd en het wezen hetzelfde gelaten?

De drie tijdperken welke volgens onzen schrijver ieder niet herstellend krankzinnige doorloopt, zijn die van den *waanzin*, der *verwardheid* en der *onnoozelheid;* alleen de kretins en de idioten, als sensu strictiori niet tot de krankzinnigen behoorende, zijn hiervan uitgezonderd; van iederen onnoozele durft N. met zekerheid beweren, dat hij vroeger verward en nog vroeger waanzinnig is geweest. De bepalingen die de schrijver van deze drie tijdperken geeft, zijn de volgende: het wezen van den *waanzin* bestaat in productiviteit; de mensch maakt zich daarbij, met behulp van de scheppende kracht zijns geestes, meester van het ziekmakend element dat zich in hem heeft ontwikkeld, van den ziekelijken inhoud van zijn bewustzijn; hij assimileert zich dat element in zekere mate en wordt er de slaaf van. Even als wij echter in het normale zieleleven niet een afgesloten geheel maar een voortdurend vormingsproces hebben erkend, moeten wij ook het ziekelijk gewijzigde zieleleven van hetzelfde standpunt beschouwen. De mensch die gisteren nog gezond was, is heden niet op eens waanzinnig; hij wordt dit, wordt het voor onze oogen. In vele gevallen kunnen wij de steeds dieper ingrijpende vergiftiging van het zieleleven, die door het ziekmakend element wordt veroorzaakt, almede schrede voor schrede volgen; wij zien het, hoe de psychische infectie dag aan dag veld wint en komen aldus tot een tijdstip, waarop wij te vergeefs naar een enkel gedeelte van het gebied des zielelevens zoeken, dat nog niet deelt in het ziekteproces. Dit tijdstip valt dan met het toppunt van den waanzin zamen; 2°. het wezen der *verwardheid* bestaat in het losser worden van den vroegeren zamenhang der psychische vermogens. Terwijl de waanzinnige zich eenen inhoud des bewustzijns schept, die geheel in tegenspraak is met dien zijner medemenschen en die bestand is zoowel tegen de bewustzijnsproducten van anderen als tegen den invloed der zintuigelijke indrukken, blijft hij al meer en meer verstoken van gezond en normaal geestesvoedsel en wordt hij daardoor meer en meer genoodzaakt van zijne eigene ziekelijke vermogens

gebruik te maken; hij verarmt en verzwakt alzoo naar den geest. De productieve kracht toch wordt eindelijk uitgeput, de belangstelling in den ziekelijken inhoud des bewustzijns neemt af, de band die de psychische elementen te zamen hield wordt losser en het vermogen des lijders om zijne zelfstandigheid te bewaren, vermindert met elken dag; 3°. het wezen der *onnoozelheid* eindelijk bestaat in eenen totalen teruggang en eene totale ontbinding van den inhoud des bewustzijns. Terwijl in het tijdperk der verwardheid de onderlinge band der psychische vermogens al losser en losser was geworden, vallen deze thans geheel uiteen. Er heeft iets plaats waarvoor in de stoffelijke processen eene bruikbare analogie bestaat, doch enkel eene analogie. De stofelementen toch, die in bepaalde verbindingen het menschelijk ligchaam vormen, zoo lang de mensch leeft, gaan bij den dood nieuwe verbindingen aan (*dissolutie*), en daarbij vormen zich zóó spoedig niet-menschelijke verbindingen, dat het menschelijk ligchaam zelf weldra spoorloos (in de rotting) verdwijnt en door iets anders is vervangen. Aldus nu is het in zekeren zin ook gelegen met de onnoozelheid (blödsinn).

Ik acht mij verpligt de bewering des schrijvers, dat ieder krankzinnige die niet herstelt, al deze drie tijdperken doorloopt, zoodat men van iederen lijder aan dementia zou kunnen zeggen, dat hij vroeger aan verwardheid en nog vroeger aan waanzin moet hebben geleden, met de meeste stelligheid tegen te spreken. In verreweg de meeste gevallen van krankzinnigheid, is de loop der zaken een gansch andere; het is hier echter de plaats niet, dit door opsomming eener reeks van ziektegevallen te bewijzen. Maar al ware de bewering des schrijvers juist, zoo zoude mij toch de drie door den causalen band verbonden phasen, waartoe volgens hem alle vormen van geestesstoornis, met uitzondering slechts van het kretinisme en de idiotie, kunnen teruggebragt worden, toeschijnen, slechts een gedeelte te omvatten der ziektetoestanden, waarover de psychiatrie zich behoort uit te strekken. Zóó, om één enkel voorbeeld te noemen, vind ik er geene plaats in voor de stupiditeit, door den schrijver tot de elementaire rubriek der ametamorphosen gerekend. Sedert Georget is het werkelijk voorkomen van stupiditeit als een bijzondere, scherp omschreven en geheel ontwikkelde vorm van krankzinnigheid, niet meer aan twijfel onderhevig en de latere onderzoekingen van Etoc-Demazy, Ferrus, Delasiauve en Sauze ter dezer zake, hebben slechts meerdere vastheid gegeven aan de basis waarop Georget zijn beeld der stompzinnigheid had gevestigd. Wel heeft Baillarger beproefd de stupiditeit tot eenen staat van illusie of hallucinatie terug te brengen en zeker is het, dat niet alle gevallen waarop men gemakshalve den naam van stupiditeit heeft toepasselijk gemaakt, dien naam verdienen; maar even zeker is het, dat er naast

deze twijfelachtige gevallen andere voorkomen, in welke het ziektebeeld der stupiditeit, waarvan de schorsing van alle verstandelijke vermogens de hoofdtrek uitmaakt, met onmiskenbare duidelijkheid is uitgedrukt. En de stupiditeit is niet het eenige aan de ervaring ontleende begrip, dat door de genetische met die de schrijver proclameert, in zijne regten wordt verkort; ieder psychiater (de schrijver bevestigt dezen regel door er eene uitzondering op te maken) weet het bij ervaring, dat een groot deel der gevallen van krankzinnigheid (in den zin des schrijvers), die hem in zijne praktijk voorkomen, buiten den engen kring vallen, dien de schrijver ter wille van het door hem gewenschte systeem heeft getrokken, en de gansche inhoud van het laatste hoofdstuk dringt het den onbevooroordeelden lezer op, dat hij met eenen man te doen heeft, die vooraf zijne theorie heeft opgesteld en daarna de objectieve waarheid aan die theorie heeft dienstbaar gemaakt.

De vrees van mij aan al te groote uitvoerigheid schuldig te maken, doet mij besluiten van hier mijne analyse van Neumann's werk te eindigen; het gansche therapeutische gedeelte er van, dat inderdaad veel goeds bevat, moet ik helaas! onbesproken laten. Het gezegde zal gewis voldoende zijn om hem die dit verlangt, een overzigt te geven van den hoofdzakelijken inhoud van het boek en hem in staat te stellen om zich van de beteekenis er van een vrij naauwkeurig begrip te vormen. In mijn oog is Neumann's boek een werk, dat den reeds in de geschiedenis en de praktijk zijner specialiteit ingewijden psychiater in menig opzigt van nut kan zijn; hem kan opwekken tot zelfstandig nadenken; hem kan nopen tot verwerping van vele der wanbegrippen, der halve noties, der eenzijdige opvattingen, die in elke nog jeugdige wetenschap en zoo ook in de psychiatrie zijn gemengd; maar dat aan den anderen kant geheel ongeschikt moet geacht worden om als leerboek te dienen: 1°. omdat het bewerkt is volgens eene methode waarvoor de psychiatrie nog niet rijp kan worden geacht; 2°. omdat het ten doel heeft, niet eene getrouwe schets der natuur, maar de vorming van een systeem; 3°. omdat het eene nieuwe terminologie bevat, die den student de studie van andere handboeken slechts moeijelijk kan maken en hem dwingt zijn hoofd te vullen met abstracte begrippen omtrent feiten, die hij allereerst in concreto moet leeren verstaan.

De Heer Kerbert heeft Neumann's ‘Lehrbuch der Psychiatrie’ veel toegankelijker gemaakt door eene betere verdeeling der paragraphen en vooral door de toevoeging van een uitvoerig inhoudsregister. De dikwijls duistere uitdrukkingen des schrijvers heeft hij veelal helder en juist teruggegeven. Zijne Hollandsche uitgave van N's werk kan dus geacht worden tot de goede vertalingen te behooren; hij heeft daarenboven die uitgave verrijkt met een tal van

zeer belangrijke bijvoegsels, die den lezer de vergelijkende studie der behandelde punten zeer gemakkelijk maken, en haar ten slotte nog vermeerderd met de Nederlandsche wet op het krankzinnigenwezen; in één woord, de vertaler heeft tijd noch krachten gespaard. Des te meer betreuren wij het daarom, dat hij juist op Neumann's werk het oog heeft laten vallen; ondanks al wat hij dienaangaande in het midden brengt, kan ik het maar niet inzien, dat N's arbeid boven de andere bekende handboeken voor psychiatrie de voorkeur verdient. Jammer dat de tweede, vermeerderde en verbeterde uitgave van Griesinger's in mijn oog voortreffelijke ‘Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten’ nog niet in het licht was verschenen, toen Kerbert zijne vertaling bewerkte; ware het anders geweest, hij zou welligt van zijne ongunstige opvatting van Griesinger's thans niet langer verouderd werk zijn teruggekomen.

TH. KROON JHZ.

***Algemeene Atlas voor Nederlandsch Indië, uit officiële bronnen en met goedkeuring van het Gouvernement zamengesteld door P. Baron Melvill van Carnbée en W.F. Versteeg. Batavia, van Haren Noman en Kolff*. 1853-1862.**

In een artikel over eenige nieuwe hulpmiddelen voor de beoefening der Ardrijkskunde, in het nommer voor Augustus 1855 van dit Tijdschrift geplaatst, maakte ik ten slotte opmerkzaam op den prospectus en de proefkaart van den Atlas, welks geheele voltooijing thans door mij wordt aangekondigd. Ik noemde deze onderneming reeds toen een ‘Herculeus labor,’ en mag er nu te meer dien naam op toepassen, daar de omvang het aanvankelijk ontwerp aanmerkelijk heeft overschreden, en in plaats van 40 à 50 kaarten, waarop die was begroot, tot 60 kaarten is uitgedijd. De voltooijing van dit schoone werk vervult ons te meer met blijdschap, naarmate het met grooter moeijelijkheden heeft te worstelen gehad. De Heer Melvill van Carnbée, de eigenlijke ondernemer en sedert lang als uitstekend geograaf bekend, overleed te Batavia in October 1856, toen nog slechts een betrekkelijk klein gedeelte van den Atlas was voltooid. Gelukkig werd de regte man spoedig gevonden, aan wien

de voortzetting kon worden opgedragen. De heer W.F. Versteeg, kapitein der genie en chef van het topographisch bureau te Batavia, aanvaardde die taak en bragt haar met ijver en volharding ten einde. Teregt wordt in het jongst verschenen nommer van Petermann's ‘Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt’ (1863, N^{o}. I) van dezen arbeid getuigd: ‘Mit dankenswerther Energie und in würdiger Weise hat das Topographische Bureau in Batavia unter Kapitän Versteeg das grosse Werk des verstorbenen Baron Melvill van Carnbée zu Ende geführt, ein ehrendes Denkmal für beide.’

De Atlas is in twee deelen gesplitst, die echter in ëénen band zijn vereenigd. Het eerste gedeelte, aan Java gewijd, bestaat uit 29, het tweede, dat de buitenbezittingen voorstelt, uit 31 kaarten; bij ieder deel is bovendien een afzonderlijke index-kaart gevoegd (bij het tweede deel uit twee bladen bestaande), met behulp waarvan men zich een gemakkelijk overzigt van het geheele werk verschaffen, en zich, al is men met de Aardrijkskunde van den Indischen Archipel minder gemeenzaam, met een oogopslag oriënteren kan.

Wij zullen onze aankondiging aanvangen met een overzigt der kaarten en daarop eenige algemeene opmerkingen laten volgen. Het eerste deel bevat de volgende bladen:

I. De residentie Bantam, op de schaal van 1:500,000, vervaardigd door Melvill van Carnbée in 1854. Wij vinden op deze kaart alleen de verdeeling in regentschappen aangewezen en missen daarop ongaarne de onderverdeeling in distrikten, die op de kaarten van den heer Versteeg en op eenige latere van den heer Melvill zelven niet gemist wordt. Ook de terreinteekening mist de uitvoerigheid, die men op de latere kaarten aantreft; daarentegen zijn onder aan het blad hypsometrische opgaven in Nederlandsche ellen medegedeeld. Van de bronnen is geene melding gemaakt.

II. De residentie Batavia, op de schaal van 1:290,000, vervaardigd door M.v.C. in 1853. Tot bronnen hebben gestrekt hydrographische opnemingen van de luitenants ter zee Escher, Eschauzier en anderen in 1840, en de topographische opneming van den kapitein der genie van Staveren in 1850-52. Welligt ware op deze kaart, of anders op den titel van den Atlas, eene plaats te vinden geweest voor een karton, den platten grond van Batavia voorstellende. Het zal, vrees ik, voor velen eene teleurstelling zijn, dat zij in een Algemeenen Atlas van Nederlandsch Indië te vergeefs naar een plan van de hoofdstad moeten zoeken.

III. De assistent-residentie (op de kaart zelve staat minder juist

afdeeling) Buitenzorg, op de schaal van 1:250,000, door M.v.C. in 1854. De kaart is gevolgd naar de topographische opname van 1851-52. De terreinteekening is reeds veel uitvoeriger dan bij Bantam; ook de hypsometrische opgaven ontbreken niet.

IV[a] en IV[b]. De residentie Preanger-regentschappen in twee bladen, op de schaal van 1:450,000, vervaardigd door Versteeg in 1857. De voorname bron is de geodesische meting van den heer de Lange in 1855. Ook is gebruik gemaakt van Junghuhn's groote kaart van Java (in vier bladen, 1855) en van onderscheidene MS. kaarten en partikuliere opnemingen. Deze kaart is, even als al de kaarten van Java door den heer Versteeg geleverd, veel uitvoeriger dan de vroegere; de grenzen en namen der distrikten zijn opgegeven en de hypsometrische toegift is ter zijde van de beide bladen geplaatst.

V. De assistent-residentie (op de kaart staat wederom minder juist *afdeeling*) Krawang, op de schaal van 1:350,000, door M.v.C. in 1853, met hypsometrisch profiel. De bewerking is geheel in de manier van Bantam en Batavia. Voor de landen tusschen de rivieren Pamanoekan en Tjitamaja is gebruik gemaakt van eene opneming voor den heer G.J. Hoffland, gedaan door den heer Brevet in 1847-48. Dit gedeelte der kaart is dan ook verreweg het uitvoerigste en doet het gemis van voldoende bescheiden bij de zamenstelling van het overige te meer in het oog vallen.

VI. De residentie Cheribon, op de schaal van 1:375,000, door Versteeg in 1857, volgens eene geodesische en topographische opneming in 1854-56, bewerkt geheel als de Preanger-regentschappen.

VII. De residentie Tagal, op de schaal van 1:325,000, door V. in 1857, bewerkt als de vorige. De kaart is gebaseerd op eenige punten op de grenzen van Cheribon en Banjoemaas, geodesisch bepaald door den heer de Lange, en wat de kusten en peilingen betreft op de Marine-kaart. Verder zijn gebruikt opmetingen door van Below in 1356 en onderscheiden oudere en nieuwere MS.-kaarten.

VIII. De residentie Banjoemaas, op de schaal van 1:375,000, door V. in 1857, bewerkt als de beide vorige. Als bronnen zijn gebruikt de geodesische metingen der heeren de Lange en van Limburg Brouwer in 1856, vergeleken met de opnemingen van de Perez 1831, de Vaynes en Blokland 1835, Rietveld 1839, Groll 1847, van Deventer en Blommendaal 1853, van Pabst 1855, en eenige distriktskaarten.

IX. De residentie Pekalongan, op de schaal 1:175,000, door M.v.C, 1854. De distrikten zijn opgegeven, alsmede, de hoogte van eenige weinige bergen, maar de opgave van bronnen ontbreekt. Bij vergelijking met de onmiddellijk voorafgaande kaarten, zien wij ons hier weder in een vroegere periode der kartographie van Java verplaatst, 's Is trouwens uit onze opgave der bronnen van elke kaart reeds genoegzaam gebleken, dat juist het tijdperk van 1854-56 door uitgebreide geodesische metingen in de kartographie van dat eiland époque maakte. Van hier dat de kaarten van Java door Versteeg, meest in 1857 en 1858 zamengesteld, veel beter voldoen dan die van Melvill van Carnbée, schier allen reeds in 1853-1855 ontworpen.

X. De residentie Bagelen, op de schaal van 1:240,000, door M.v.C. in 1855, zonder opgave van bronnen. Men vindt hier de namen der distrikten, maar zonder aanwijzing der grenzen. De terreinteekening laat nog veel te wenschen over.

XI[a] en XI[b]. De residentie Samarang in twee bladen, op de schaal van 1:230,000, door V. in 1858. Tot basis strekten eenige punten geodesisch door den Ingenieur de Lange bepaald, terwijl verder werden geraadpleegd de opnemingen van Uhlenbeck in 1843, Wilsen in 1847, Boom in 1848, de Bruin Kops in 1852, van Below in 1856, eene MS.-kaart van den heer de Vogel en andere hulpmiddelen.

XII[a] en XII[b]. De residentie Kadoe, op de schaal van 1:280,000, door M.v.C. in 1855, zonder opgave van bronnen, bewerkt als de kaart van Bagelen, doch met de grenzen der distrikten; en eene speciale kaart van het regentschap Magelang, de zuidelijke helft der residentie, op de schaal van 1:131,000, volgens de opneming van den Javaanschen ambtenaar Radhen Joso dhi Poero in 1851-52, mede bewerkt door M.v.C. in 1855. De hypsometrische opgaven op deze kaarten berusten op barometer-metingen van Dr. Junghuhn.

XIII. De residentie Djocjokarta, op de schaal van 1:230,000, door V. in 1857, volgens geodesische metingen op de N. en W. grenzen door den ingenieur de Lange, en MS.-kaarten van Blokland 1831, Jhr. v.d. Wyck 1832 en Flikkenschild 1839. (Het laatste jaartal en de beide eindletters van den laatsten naam heeft de graveur goedgevonden te onderdrukken.)

XIV. De residentie Japara, op de schaal van 1:230,000, door V. in 1858, met een karton van den Karimon-Java Archipel (waarom hier de vreemde en onhollandsche spelling Crimon?). Voor de kusten zijn de beste Marine-kaarten geraadpleegd,

voor het overige eenige opnemingen door den Waterstaat en door van Below (1856), en onderscheidene meest inlandsche schetskaarten. Hypsometrische profielen ontbreken en worden ook op de meeste volgende kaarten van Java niet meer gevonden.

XV. De residentie Soerakarta, op de schaal van 1:325,000, door V. in 1859, met een karton van de hoofdplaats. Als bronnen zijn gebruikt de plaatsbepaling door de Lange, de opnemingen van H.v.d. Wyck, Ondaatje, Blokland en van Schierbrand van 1851-1858, Junghuhn's Java en de Kaart van het Oorlogstooneel in het bekende werk van den Generaal de Stuers over den oorlog op Java van 1825-30.

XVI[a] en XVI[b]. De residentie Rembang in twee bladen, op de schaal van 1:250,000, door V. in 1858. Het eerste blad bevat op een karton een plan van de hoofdstad Rembang, het tweede een profiel van den berg Pandan, volgens Junghuhn. De bronnen zijn, voor de kusten en peilingen de beste zeekaarten, voorts de opnemingen van de Salis (1828) en Blokland en onderscheidene kaarten in HS.

XVII. De residentie Madioen, op de schaal van 1:300,000, door V. in 1859, volgens de opnemingen van Ondaatje 1833, Flikkenschild 1839, van Below en Jordens 1858, en onderscheidene ook inlandsche schetskaarten.

XVIII. De assistent-residentie Patjitan, op de schaal van 1:270,000, door V. in 1859. Onderaan een gezigt op de baai van Patjitan. De bronnen zijn: de algemeene zeekaart van Java, de opnemingen van Escher en van Herwerden in 1830, van de Perez in 1831, van het état major der Pollux 1836, van Eschauzier 1841, van Ondaatje, Schierbrand en anderen 1831-34.

XIX. De residentie Soerabaja, op de schaal van 1:325,000, door V. in 1858, met een karton van het eiland Bawean. Bij de zamenstelling zijn gebruikt de nieuwste zeekaarten, de opnemingen van van Below, onderscheidene manuscripten en opgaven verzameld door J. Hageman Jzn., en eene inlandsche kaart van Rhaden Ario Tedjo Kesoemo.

XX[a] en XX[b]. De residentie Kediri, op de schaal van 1:225,000, door M.v.C. in 1855, met de volledige indeeling in regentschappen en distrikten en uitvoerige terreinteekening, maar zonder hypsometrische profielen en zonder opgave van bronnen; en eene speciale kaart der assistent-residentie Ngrowo, het zuidelijk deel van Kediri, bestaande uit de regentschappen Trengalek en Ngrowo, op de schaal van 1:196,000. Deze laatste kaart, die zich door eene zonderlinge wijze van

bergteekening onderscheidt, is grootendeels gevolgd naar de opneming van den assistent-resident J.D. van Herwerden in 1835-39, doch met verbeteringen volgens de opgaven van den ass.-resid. D.C. Noordziek, en werd zamengesteld door den Heer M.v.C. in 1855.

XXI. De residentie Pasoeroewan, op de schaal van 1:325,000, door V. in 1858, volgens de beste vroegere land- en zeekaarten, de opnemingen van Peters en Slebos in 1838, van van Below in 1855 en Junghuhn's Java.

XXII. De residentie Probolinggo, op de schaal van 1:270,000, door M.v.C. in 1856, met een profiel van het Tengger-gebergte, volgens Junghuhn. Deze kaart is reeds bijna even uitvoerig als de kaarten van den heer Versteeg, de bronnen zijn naauwkeurig opgegeven en bestaan uit de hydrographische opnemingen van den Luitenant ter zee Toutenhoofd in 1849, de opnemingen van het terrein der suikerfabrieken door de Commissie onder voorzitting van den heer Mr. G. Umbgrove in 1855, schetskaarten van verschillende afdeelingen door de controleurs F. Klein, P.M. van Laren en J.M. Scott, en de opneming van het Tengger-gebergte door Dr. Junghuhn. De hoogte der voornaamste bergen en andere punten is opgegeven in Ned. ellen, doch zonder hypsometrische profielen.

XXIII. De residentie Bezoeki en assistent-residentie Banjoewangi, op de schaal van 1:425,000, door M.v.C. in 1855. Deze kaart is bewerkt als de vorige, doch zonder opgave van bronnen en met hypsometrische profielen.

XXIV. De residentie Madoera, op de schaal van 1:475,000, door V. in 1858. Het karton op het bovengedeelte der kaart bevat de eilanden ten Oosten van Madoera en sluit zich onmiddellijk aan de Oostzijde der groote kaart aan. Op de index-kaart had dus dit gedeelte ten Oosten van Madoera moeten geplaatst worden; door die eilanden daar boven Madoera te laten staan, heeft men den indruk gegeven, alsof ten Noorden van dat eiland nog groepen van eilanden gelegen waren, die men dan natuurlijk te vergeefs op alle andere kaarten zoekt. Ofschoon de fout in den grond weinig beteekent, kan zij echter menige vergissing veroorzaken. De bronnen voor deze kaart zijn de beste opnemingen der Marine, vooral die van M.H. Jansen, het inlandsche kaartje van Soemanap in v. Hoëvell's Reis, de algemeene kaart van Madoera in het ‘Tijdsch. v. N.-Ind.’ voor Julij 1858, vele officiële opgaven en de werken van Dr. P. Bleeker en J. Hageman. Eene behoorlijke opmeting van Madoera schijnt, volgens deze opgave van bronnen, nog niet te hebben plaats ge-

had, en uit de kaart zelve blijkt, dat men van de eilanden ten Oosten van Madoera nog zeer weinig weet en zelfs van Poelo Kajoe Araän of de Kalkoen-eilanden, eene groep ten O. van Kangean, niet eens de omtrek kon worden gegeven.

Wij gaan thans over tot eene korte beschrijving der kaarten, waaruit het tweede deel van den Atlas, de bezittingen buiten Java bevattende, bestaat.

I-IV. Het Gouvernement Sumatra's Westkust in vier bladen, op de schaal van 1:455,000, door V. in 1857[1]. Blad I bevat de Noorderhelft der resid. Tapanoeli van Singkel tot Angkola, blad II de Zuiderhelft dier residentie en verreweg het grootste deel der afdeeling Ajer Bangies, die in de gewone, ook nieuwste geschriften over de Aardrijkskunde van Indië tot de residentie Padang, doch op deze kaart, waarschijnlijk naar een nieuwere, weinig bekend geworden administratieve indeeling, tot de residentie Padangsche bovenlanden wordt gerekend. Het derde blad bevat de residentiën Padang en Padangsche bovenlanden van den berg Ophir tot den berg Talang; het overige deel van het Gouvernement tot aan de grenzen van Benkoelen is bevat op het vierde blad; doch de eilanden tot het Gouvernement Sumatra's Westkust behoorende, van de Banjak- tot de Pageh-eilanden, zijn, om plaats voor eene grootere schaal te erlangen, niet op deze kaart geplaatst, maar op kartons, waarvoor langs den smallen kustzoom, die de residentie Benkoelen vormt, gemakkelijk gelegenheid was te vinden. Voor de kaart van Sumatra's Westkust zijn als bronnen gebruikt: de zeekaart, kort te voren op het hydrographisch bureau zamengesteld naar de opnemingen van van Maurik en Edeling, voorts de opnemingen van de Perez in 1833, de opnemingen van Beijerinck in 1843-47 (die tot grondslag gestrekt hebben van de fraaije kaart van Sumatra's Westkust, in 2 bladen, in 1852 voor rekening van het Departement van Koloniën uitgegeven), Junghuhn's werk ‘die Battaländer’ met de daarbij behoorende, volgens zijne opnemingen vervaardigde kaarten, en een aantal officiële opgaven en MS.-kaarten. Het blijkt uit deze kaarten, dat onze kennis van de residentiën Padang en Padangsche bovenlanden veel verder gevorderd is dan die van de residentie Tapa-

1 Op al de kaarten van het tweede deel kon, bij gebreke aan genoegzaam naauwkeurige metingen, de schaal door den heer Versteeg slechts bij benadering worden opgegeven. Het zij genoeg dit eens voor altijd te hebben opgemerkt.

noeli, waar o.a. de grenzen der distrikten, ja zelfs van het geheele gebied, niet konden worden opgegeven.

VII. De assistent-residentie Benkoelen in drie bladen, op de schaal van 1:497,000, door V. in 1860, geheel volgens de opnemingen van F.G. Steek, 1856 en 1858. De lange, smalle strook lands, waaruit deze residentie bestaat, vorderde niet minder dan drie bladen, waarop echter in de breedte ruimte genoeg overschoot voor de eilanden-reeks ter Westkust van Sumatra, voor zooverre deze tot het Gouvernement van Sumatra's Westkust gerekend wordt, d.i. met uitsluiting van Si Maloe ten N. en van Engano ten Z. De Banjakeilanden zijn geteekend naar de opnemingen van den Luit. ter zee van Maurik en H. von Rosenberg, Nias volgens de zeekaarten, von Rosenberg en Donleben, de Batoe-eilanden volgens de Perez, Osthoff, Siedenburg en van Maurik, de Mentawei- en Pageh-eilanden volgens de zeekaarten en von Rosenberg. Waarom de laatste groep hier, in navolging der Engelsche kaarten, onder den verminkten naam Poggi-eilanden voorkomt, is mij duister. 't Is uit deze kaart duidelijk, dat onze kennis dezer beide laatste eilanden-groepen nog veel te wenschen overlaat. Op de index-kaart vinden wij ten aanzien dezer gansche reeks van eilanden dezelfde aanleiding tot verwarring, die wij boven ten aanzien der eilanden beoosten Madoera opmerkten.

VIII. De residentie Lampongsche distrikten op de schaal van 1:699,000, door V. in 1860, nagenoeg geheel volgens de opnemingen van F.G. Steck.

IX en X. De residentie Palembang in twee bladen, op de schaal van 1:926,000, door V. in 1860, vooral volgens de opnemingen van Ullmann en Steck, van 1850-1858. Op deze kaarten ontbreekt echter het rijk Djambi, ofschoon dit in 1839 aan de residentie Palembang werd toegevoegd. Van dit gedeelte onzer bezittingen is dus in het geheel geene kaart in dezen Atlas gegeven. 't Is trouwens waarschijnlijk, dat daarvoor voldoende hulpmiddelen geheel ontbraken.

XI. De residentie Riouw en onderhoorigheden, op de schaal van 1:757,000, door V. in 1860. Behoudens de raadpleging der nieuwe opnemingen door van Maurik in 1859, die nog slechts gedeeltelijk konden gebruikt worden, berust deze kaart geheel op de vroegere van Melvill van Carnbée, in den ‘Moniteur des Indes,’ 1848, en op de kaart van Horsburgh van 1850. Bij den eersten oogopslag blijkt, hoe treurig het grootendeels nog met onze kennis van dezen uitgebreiden Archipel gesteld is, daar van de meeste eilanden schier niets

dan de omtrek en zelfs deze van sommige niet volledig kon worden voorgesteld. Tot de residentie Riouw en onderhoorigheden behoort strikt genomen ook het rijk Indragiri op de Oostkust van Sumatra, ten N. van Djambi. Ofschoon toch onze vestigingen in dit gebied in 1843 weder verlaten zijn, blijft het in betrekking staan tot het Nederlandsch Gouvernement als onderhoorigheid van den Sultan van Lingga. Evenwel komt van dit rijk slechts een klein gedeelte en in een zeer gebrekkig beeld op deze kaart voor, hetgeen mij doet vermoeden, dat ook hier alle hulpmiddelen om eene eenigzins voldoende kaart zamen te stellen, geheel ontbraken. Evenzoo en vermoedelijk om dezelfde reden, ontbreekt in dezen Atlas eene kaart van het nog verder Noordwaarts gelegen Siak, niettegenstaande den 1sten Febr. 1858 met den Sultan van dat rijk een verdrag is aangegaan, waarbij zijn rijk onder de opperheerschappij van Nederland werd gesteld. 't Is zeer te betreuren, dat de Oostkust van Sumatra, al was het dan ook om goede redenen, zoo slecht in dezen Atlas bedeeld werd, daar juist recente gebeurtenissen de aandacht weder meer op dit gedeelte van onzen Archipel hebben bepaald.

XII. De residentie Banka, op de schaal van 1:565,000, volgens de topographische opneming in de jaren 1852-1855 door den Luitenant Ullmann, bezorgd door Melvill van Carnbée. Dit is de eerste kaart van het tweede deel, waarop weder hypsometrische profielen voorkomen.

XIII. De assistent-residentie Billiton (Blitong), op de schaal van 1:467,000, door M.v.C. in 1856. Als bronnen voor de nog zeer onvolledige kaart zijn gebruikt de geologische kaart van den Ingenieur voor het mijnwezen Cornets de Groot, 1852, en de hydrographische opnemingen van de Luitenants ter zee Stolze 1823, Huyssen van Kattendijke 1852, Modderman 1851, Moeth 1854.

XIV. Het Nederlandsch gebied op het eiland Borneo in vier bladen, op de schaal van 1:1,500,000, door V. in 1859. De kaarten zijn met geringe wijziging gevolgd naar die, welke kort te voren, uit alle bekende bronnen, op het Topographisch bureau waren zamengesteld. Jammer is het, dat eene nadere aanwijzing dezer bronnen ontbreekt, en het dus niet blijkt op welk gezag de afwijkingen rusten van de kaart van Borneo van Melvill van Carnbée, die in 1848 in den ‘Moniteur des Indes’ verscheen, en in hoeverre een wezenlijk te vertrouwen vooruitgang in de kennis van Borneo sedert heeft plaats gehad. De tusschen 1848 en 1854 uitgegeven originele kaarten van

eenig deel van het Nederlandsch gebied op dit uitgestrekte eiland, zijn zeer schaarsch. Eene kaart der verkenningsreize van Schwaner in het gebied van Bandjermasin, is bij zijn uitgegeven reisverhaal gevoegd. Voor 't overige weet ik slechts eene figuratieve schets van het Kapoeas-gebied, door v. Lijnden, in het ‘Nat. Tijdschrift voor Ned.-Indië,’ te vermelden, die echter reeds zoo onduidelijk en onnaauwkeurig is in hetgeen de delta der Kapoeas betreft, dat het beeld van de meer binnen 's lands gelegen distrikten slechts weinig vertrouwen kan wekken. Na de verschijning der kaart van den heer Versteeg, schonk ons Petermann, in N°. IV voor 1861 der ‘Mittheilungen aus Perthes' Geogr. Anstalt’, eene kaart van Noord-Westelijk Borneo (Sambas en Serawak) naar eene Hollandsche MS.-kaart (van von Kessel en Ullmann), die, zoo ik meen, op het Topographisch bureau te Batavia voorhanden moet zijn, en de opnemingen van Belcher en Williams, op de schaal van 1:850,000. Dit is, geloof ik, nagenoeg alles wat sedert 1848 met betrekking tot de kartographie van Nederlandsch Borneo is verschenen en hier in aanmerking kan komen. Wel is het bekend, dat velerlei opnemingen hebben plaats gehad, en het dus op het Topographisch bureau te Batavia voor vele gedeelten van dit eiland niet aan goede bouwstoffen ontbrak. Maar gaarne zou men weten door wie, wanneer en in welke gedeelten des eilands die opnemingen zijn verrigt. Men zou dan b.v. in staat zijn eenige reden te geven van het niet onbelangrijk verschil in het beeld door de heeren Petermann en Versteeg van de residentie Sambas gegeven, en een oordeel te vellen over de betrekkelijke mate van vertrouwen die aan de beide voorstellingen kan worden geschonken. Zeker is het, dat de spelling der eigennamen op de kaart van Versteeg zeer veel naauwkeuriger is, terwijl zij op die van Petermann dikwijls tot onkenbaarheid toe zijn misvormd. Nog merk ik op, dat de groepen der Natoena- en Anambas-eilanden buiten het kader van Versteeg's kaart vallen en dus in dezen Atlas geheel ontbreken, niettegenstaande zij, als onderhoorigheden van den Sultan van Lingga, onzen vazal, inderdaad tot Nederlandsch-Indië behooren.

XVIII. Algemeene kaart van het Gouvernement der Moluksche eilanden, op de schaal van 1:6,693,000, door M.v.C. in 1855, zonder opgave van bronnen. Terwijl, tot groot ongerief der gebruikers van dezen Atlas, algemeene kaarten van Java en Sumatra ontbreken, en men dus, om zich een beeld van het geheel dier eilanden voor te stellen, tot andere hulp-

middelen zijn toevlugt moet nemen, erkennen wij dankbaar, dat wij ten minste in deze algemeene kaart der Molukken het middel bezitten, om ons in de verschillende eilanden-groepen en administratieve onderdeelen van dit Gouvernement gemakkelijk te oriënteren. Ook zijn geheel Celebes en Timor mede in deze kaart begrepen.

XIX. Noord- en Oost-Celebes, op de schaal van 1:2,067,000, door M.v.C. in 1854. Deze kaart bevat de gedeelten van Celebes die onder het Gouvernement der Molukken en wel onder de residentiën Menado en Ternate ressorteren; voorts het Noordelijk deel der bondgenootschappelijke landen van de Westkust tot aan Adja Tamparang en Wadjo, en de Zuid-Oostelijke landtong tot aan de baai van Kendari of Vosmaer's-baai. Ook hier geene opgaaf van bronnen. De afwezigheid van détails op een groot gedeelte dezer kaart toont aan, dat onze kennis van Celebes in vele opzigten nog in een staat van kindschheid verkeert.

XX. Zuid-West-Celebes of de Gouvernements- en bondgenootschappelijke landen van het Gouvernement van Makassar, Noordwaarts tot Adja-Tamparang en Wadjo ingesloten, op de schaal vim 1:900,000, door V. in 1860. De kaart is gebaseerd op die van straat Makassar, door den Luitenant ter Zee Edeling 1860, terwijl verder zijn gebezigd de opnemingen van von Ziewet, Raaymakers, Steck en Bakkers 1857-60, en eenige oude MS.-kaarten. Deze kaart, ofschoon op veel grootere schaal en veel meer gedétailleerd, sluit zich aan de vorige en bevat te zamen met deze geheel Celebes, met uitzondering van het Zuidelijk deel der Zuid-Oostelijke landtong, van de Vosmaer's-baai af, en van Boeton en de omliggende eilanden, van welk een en ander de Atlas dus niets geeft dan de vlugtige schets op blad XVIII.

XXI. Ternate, Halmaheira (Gilolo) en de omliggende eilanden, op de schaal van 1:2,222,000, door M.v.C, 1854, zonder opgave van bronnen. Deze kaart bevat het centraal-gedeelte der residentie Ternate, waarvan de overige deelen voorkomen op de Kaart van N. en O. Celebes (N°. XIX) en die van het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea (N°. XXVI).

XXII. De Minahasse in de residentie Menado, op de schaal van 1:358,000, door M.v.C, 1853, volgens de geodesische bepalingen van den heer S.H. de Lange, de étappe-kaartvan den heer Paepke-Bulow, de kaart van Dr. Forsten, lid der Natuurk. Commissie, en de opnemingen der officieren van de Marine. De Minahasse is verreweg het belangrijkste en meest bekende gedeelte der residentie Menado; het gunstig gevolg

van den arbeid der zendelingen heeft vooral de aandacht meer bijzonder bij dit gewest bepaald. Eene afzonderlijke kaart van dit distrikt zal dus, ook nevens de voorstelling van de geheele residentie Menado op de kaart van Noorden Oost-Celebes (kaart XIX), aangevuld door die der daaronder ressorterende Sangir- en Talaut-eilanden op kaart XXI, met graagte ontvangen worden.

XXIII. Kaart van het midden- en zuidelijk gedeelte van den Molukschen Archipel (de residentie Amboina, en de residentie Banda met uitzondering der Kei- en Aroe-eilanden, waarvoor de kaart van het Ned. gedeelte van Nieuw-Guinea, N°. XXVI, moet worden geraadpleegd), op de schaal van 1:2,179,000, door M.v.C. in 1854, met hypsometrische profielen, doch zonder opgave van bronnen.

XXIV. Amboina en eenige aangrenzende eilanden op de schaal van 1:304,000, door M.v.C. in 1854, met hypsometrische profielen. De voorname bronnen zijn eene kaart van het eiland Amboina, door von Gaffron 1841-42, eene kaart der baai van Amboina, door H.A. Meijer 1840, eene kaart van Saparoea, door Henrici 1823, en de opnemingen der Zee-officieren. De insertie eener speciale kaart van deze eilanden-groep wordt door haar bijzonder gewigt voor de geschiedenis onzer vestiging in Ned. Indië gewettigd.

XXV. De Banda-eilanden op de schaal van 1:31,000, verreweg de grootste schaal in dezen geheelen Atlas gebezigd. De kaart werd door M.v.C. in 1854 zamengesteld; bronnen zijn niet opgegeven, dan alleen voor zoover de daarop voorkomende hoogte-opgaven betreft, die berusten op de metingen van Prof. Reinwardt en den Eng. Kapit. ter Zee Owen Stanley. Ook de Banda-eilanden verdienen wegens hun gewigt in de geschiedenis van den Indischen Archipel eene speciale kaart; de hier gegevene schijnt echter, bij gebrek van bronnen, in naauwkeurigheid nog veel te wenschen over te laten, blijkens de daarop voorkomende aanteekening, dat voor de juistheid der onderlinge begrenzing van de notenperken niet wordt ingestaan.

XXVI. Het Nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea, daaronder begrepen de Wageoe-Misool Archipel, de Kei- en Aroe-eilanden, op de schaal van 1:3,596,000, door M.v.C. in 1853. Voor deze kaart is gebruik gemaakt van de onderzoekingen bij gelegenheid der bezoeken aan Nieuw-Guinea gebragt door de brik Dourga, Luiten. ter Zee Kolff, in 1826, de korvet Triton en schoener Iris, Kapit.-Luit. ter Zee Steenboom, in 1828, de schoeners Postillon en Sirene, Kapit.-Luit. ter Zee Langen-

berg Kool, in 1835, de schoener Circé, Luiten. ter Zee Brutel de la Rivière, in 1850. De nieuwste onderzoekingen bij gelegenheid der reis van Z.M. stoomschip Etna, Luit. ter Zee Royer, in 1858, onlangs uitgegeven door het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Delft, de eenige van latere dagteekening die mij bekend zijn, hebben hoofdzakelijk slechts geleid tot de nadere bepaling van eenige weinige punten van de Zuidwestkust des eilands, zoodat de kaart van den heer Melvill, ofschoon reeds 10 jaren oud, toch nog zeer weinig verouderd is.

XXVI Algemeene Kaart van Nieuw-Guinea, op de schaal van 1:6,071,000, door M.v.C. in 1853, met hypsometrische profielen. De kaart is zamengesteld naar de verschillende berigten van oudere en nieuwere reizigers, maar toont dat wij de kusten van dit groote eiland nog zeer gebrekkig, de binnenlanden nog in het geheel niet kennen. Een ruim veld van onderzoekingen is hier dus nog overgebleven. Voor 't overige is deze kaart de eenige in dezen Atlas, waarbij de vervaardigers zijn afgeweken van het beginsel om zich strikt tot het Nederlandsch grondgebied te bepalen. De niet Nederlandsche gedeelten van Borneo, Sumatra en Timor b.v., hebben zij ons geheel onthouden.

XXVII en XXIX De residentie Timor in twee bladen, op de schaal van 1:1,015,000, door V. in 1860. Deze kaart bevat Flores, Soemba of het Sandelhout-eiland, de Savoe-eilanden, Rotti, de Nederlandsche helft van Timor, de Solor- en Allor-eilanden, en op een karton een platten grond van de hoofdplaats der residentie, Koepang. De kaart is vrij gevolgd naar die, welke in 1849 door den heer J.C.R. Steinmetz uit alle bestaande officiële bronnen is te zamengesteld en waarop in 1852 nog verbeteringen zijn aangebragt. Ook de kaart van de eilanden en vaarwaters beoosten Java door Smits 1848 is geraadpleegd. Voor de grensscheiding tusschen Nederlandsch en Portugeesch Timor is gebruik gemaakt van de grenskaart, in 1851 door van Trojen en Alfredo da Silva opgemaakt. Het schijnt mij toe dat hier eenige nieuwere hulpmiddelen, die tot merkelijke verbetering dier kaart hadden kunnen leiden, zeer ten onregte zijn verwaarloosd. Vooral de voorstelling van het eiland Flores heeft daar zeer onder geleden. De Noordkust van dat eiland, van 121° 30' tot 122° 25' O.L. van Greenwich, werd in November 1851 vrij naauwkeurig onderzocht, ter gelegenheid der expeditie van Z.M. stoomschip Hekla, en in kaart gebragt door den Luitenant ter Zee Koning. Deze kaart werd uitgegeven in het eerste deel der ‘Indiana’ van

den heer Brumund en maakt ons bekend met een aantal baaijen, kapen, kampongs enz., waarvan op de kaart van den heer Versteeg geen spoor wordt aangetroffen. Zelfs de zoo belangrijke kampong Geliting wordt er niet op gevonden. Misschien zal men het ook geene overdreven eigenliefde achten, wanneer ik meen, dat de eenige poging om uit de verstrooide berigten omtrent Flores een zamenhangend geheel te vormen, in de schets die ik van dat eiland gaf in het 'Tijdschrift v. Ned. Ind.,' Jg. 1855, D. II, bl. 152-184, aan den heer Versteeg, bij het ontwerpen zijner kaart, niet onbekend had mogen zijn. Hier had hij o.a. op blz. 155 het volgende aangeteekend kunnen vinden, dat hem voor de geheel verkeerde voorstelling van het westelijk uiteinde van Flores met Straat Molo en Poelo Rindja (waarvan zelfs de naam ontbreekt) zou hebben behoed. 'Aan de Oostzijde ligt tusschen Flores en Sumbawa het eiland Komodo of het Ratten-eiland, dat door Straat Sapi van Sumbawa en door Straat Mangerai van Flores gescheiden wordt. In de laatste, welker ingang aan de zijde van Flores door kaap Kandisang wordt aangewezen, en die door de menigte klippen en eilandjes zeer gevaarlijk wordt gemaakt, ligt ook een grooter eiland, Poelo Rindja, dat op eenigzins oudere kaarten' [maar zoo ook weêr bij den heer Versteeg] 'nog niet van Flores is gescheiden, doch inderdaad daarvan is afgezonderd door eene zeeëngte, die op de nieuwste kaarten Selat (d.i. straat) Molo heet.' Met de nieuwste kaarten bedoelde ik daar vooral die van de vaarwaters beoosten Java van Jakob Swart, te Amsterdam in 1853 in twee bladen verschenen, en waarvan het zeer jammer is dat zij niet door den heer Versteeg is geraadpleegd, daar zij, ofschoon zelve weder gedeeltelijk naar bovengenoemde kaart van den heer Koning te verbeteren, inderdaad de kennis van Flores in meer gevorderden staat vertoont, dan de kaart van Versteeg. Thans kan men de eilanden en vaarwaters aan den Westhoek van Flores, en eenigermate zelfs de geheele Noordkust, nog weder naauwkeuriger kennen uit het derde deel der reis van den heer Buddingh, in 1861 verschenen. Bij zijne gedétailleerde beschrijving van den kruistogt, dien hij met Z.M. stoomschip Celebes mede maakte langs de Noord- en Westkust van Flores (bl. 333-358), is een kaartje gevoegd, door den heer van Goens geteekend. Het verhaal van de doorvaart van Straat Molo is allerbelangrijkst; er blijkt o.a. uit, dat de ingang der Straat door het hooge land van Rindja's Noordkust en een hoogen uitste-

kenden landhoek, juist daar, waar de kust een scherpe bogt of elleboog maakt, geheel wordt gemaskeerd, waaruit zich de misslag der vroegere geographen (en ook van den heer Versteeg) gereedelijk laat verklaren. Ik merk hier nog op, dat ‘Klimandri’ voor de piek van Ilimandiri op Flores' Oosthoek, eene wat al te erge misvorming is van een zeer bekenden naam.

XXX Het eiland Sumbawa op de schaal van 1:863,000, door M.v.C. in 1856, volgens de kaarten van Smits en Ziegler, de opnemingen der Marine en het reisberigt van Zollinger, met hypsometrische profielen en een karton voorstellende den werkingskring van de bekende, vreeselijke uitbarsting van den vulkaan Tambora in 1815, mede volgens Zollinger.

XXXI Het eiland Bali op de schaal van 1:415,000, door M.v.C. in 1856, volgens de opnemingen der kusten door de Luitenants ter Zee Rietveld en Boom (1842), van Gogh (1847), Brutel de la Rivière (1848), Berghuis (1849), P.F. Uhlenbeck (1849), van Maurik (1851), enz., en de MS.-kaarten van Huskus Koopman (1842), T. van Capellen (1849) en vooral de uitvoerige kaart van Kapitein de Seyff, waarop ook voorkomen de opgaven van den Assistent-Resident Bosch (1855). Ook op deze kaart vindt men hypsometrische profielen, maar het is zeer jammer, dat het politisch naauw met Bali verbonden, maar zeker nog weinig onderzochte eiland Lombok niet althans op een karton van deze kaart is geplaatst, waarvoor aan de linkerzijde van onderen wel plaats ware te vinden geweest. Ik vermoed evenwel, dat het tot het oorspronkelijke plan van den heer Melvill van Carnbée behoorde, een afzonderlijk blad aan dat eiland te wijden, waarvan hij reeds in 1846, op eene kaart in den ‘Moniteur des Indes’ opgenomen, te zamen met Bali, eene voorstelling had gegeven. Die kaart toont reeds dat Lombok in allen gevalle veel beter bekend is dan Flores of Soemba; en zelfs eene eenvoudige herhaling op grootere schaal van het reeds in 1846 door den heer M.v.C. geleverde, ware beter geweest dan dat eiland, alleen onder de kleine Soenda-eilanden, geheel en al te verwaarloozen. Wat den heer Versteeg daartoe bewogen heeft, kan ik niet nagaan.

Wij hebben hiermede ons overzigt van dit geheele uitgebreide en veelomvattende werk volbragt en kunnen thans ons oordeel in weinige woorden te zamen trekken. Hoe verdienstelijk deze Atlas ook zijn moge, welk eene verbazende schrede voorwaarts in onze kennis

van de Geographie des Indischen Archipels wij daarmede gedaan hebben, hij heeft als alle menschenwerk zijne onvolkomenheden. Vooreerst is de uitvoering niet altijd onberispelijk. Over het geheel doet zij de teekenaars F. Cronenberg, C.F. Wolff, F. Böhm, de graveurs D. Heyse, A.J. Bogaerts, Emrik en Binger zeer veel eer aan, maar toch, de keurigheid die het werk onderscheidt, dat van het Topographisch bureau te 's Hage afkomstig is, of die in de ‘Geographische Anstalt’ van Perthes, te Gotha, b.v. in den Atlas van Stieler en de kaarten in de ‘Geographische Mittheilungen’ wordt bereikt, moet men hier doorgaans niet verwachten. Vooral treft het ons, dat de Atlas in dit opzigt zoo weinig gelijkvormigheid vertoont; sommige kaarten, b.v. die der Oosterhelft van Samarang, strekken dien waarlijk niet tot sieraad. Ook schijnt het mij, dat in het gebruik der lettersoorten als anderzins wel eens tegen den goeden smaak is gezondigd. De handleiding voor het teekenen van kaarten, door het Topographisch bureau te 's Hage uitgegeven, zou, dunkt mij, nog met eenige vrucht door de teekenaars hebben kunnen geraadpleegd worden.

Eene tweede opmerking betreft de onvolledigheid. Zij bestaat in tweeërlei opzigt. Vooreerst in het zeer lastig gemis aan algemeene kaarten der verschillende eilanden en groote groepen, met uitzondering van Nieuw-Guinea en den Molukschen Archipel. Algemeene kaarten van Java, Sumatra, Borneo en Celebes ontbreken. De zamenstellers hadden wel gedaan in dit opzigt het voorbeeld van Stieler's Atlas te volgen, die steeds eene algemeene kaart van ieder rijk of van ieder door, 't zij politieke, 't zij natuurlijke grenzen bijzonder afgebakend gebied aan de breedere voorstelling der enkele deelen laat voorafgaan. Het gemis van zulke kaarten maakt den nieuwen Atlas in sommige opzigten bepaald onbruikbaar en vordert dat men daarnevens ook nog andere kaarten ter hand hebbe. Stel b.v. dat iemand met behulp van dezen Atlas de rigting wil nagaan der spoorweglijnen op Java, waarvoor thans concessiën zijn aangevraagd, hij zal zich daarvan met al die speciale kaarten der verschillende residentiën, zonder een algemeen blad dat van allen een overzigt geeft, geene duidelijke voorstelling kunnen vormen, of hij moet de geographie van Java al vrij wel in het hoofd hebben: de index-kaart kan hem daarbij wel eenigzins helpen, maar langs een zeer omslagtigen weg. Dit gebrek aan algemeene kaarten heeft verder het gevolg dat de niet-Nederlandsche gedeelten van genoemde eilanden, waarvan men natuurlijk in dezen Atlas geene speciale kaarten kon verwachten, maar op welker terrein men toch bij de beoefening der geschiedenis en land- en volkenkunde van onze bezittingen zoo dikwijls verplaatst wordt, dat men verlangen moet ze zich, vooral in hunnen

zamenhang met de Nederlandsche gedeelten, zoo goed mogelijk te kunnen voorstellen, in dezen Atlas geheel gemist worden. Hij is hierdoor ten gebruike b.v. bij het lezen der geschiedenis van onze vestiging in Indië ongenoegzaam. Een der eerste plaatsen waarvan wij daarbij lezen is Atjeh of Achin, maar deze plaats ligt in het onafhankelijk gedeelte van Sumatra, hetwelk voor dezen Atlas zoo goed als niet bestaat. De geschiedenis der pogingen van Radja Brooke en anderen om Noordelijk Borneo onder Britschen invloed te brengen, van het bestuur over Serawak aan Brooke opgedragen en van de inbezitneming van Laboean voor de Britsche kroon, alles zaken die met onze betrekkingen tot Borneo in de laatste jaren in zoo naauw verband staan; de geschiedenis onzer eigene later weder opgegevene nederzetting op Sumatra's Oostkust, kan men op de kaarten ons in dezen Atlas geleverd niet volgen. Te meer is dit gemis te betreuren daar, met het gebruik der nieuwste hulpmiddelen, aan de gewone kaarten vooral van Borneo, ook voor het niet-Nederlandsch gedeelte, vrij wat kan verbeterd worden. Ik verwijs b.v. naar de Engelsche opnemingen waarvan Petermann voor zijne reeds vermelde kaart van Noord-Westelijk Borneo heeft gebruik gemaakt, en naar de kaarten van Borneo's Noordkust, van de distrikten rondom den Kini-Baloe en van de Limbang- en Barram-rivieren in Spenser St. John's ‘Life in the Forests of the far East.’ Doch ik vergat daar haast dat dit werk eerst in 1862 in 't licht verscheen en dus in geen geval door den heer Versteeg had kunnen geraadpleegd worden.

Ten andere bestaat de onvolledigheid daarin, dat zelfs sommige gedeelten van den Indischen Archipel, die met eenig regt tot Nederlandsch Indië kunnen gerekend worden, meerendeels zeker wegens gebrek aan de noodige hulpmiddelen, geheel zijn voorbijgegaan. Vooral aan aanvulling met twee of drie kaarten van Sumatra's Oostkust en met eene kaart van Lombok heeft de Atlas dringend behoefte.

De ongelijkheid in de bewerking, de grootere uitvoerigheid en naauwkeurigheid die de eene kaart boven de andere onderscheidt, verdienen in de derde plaats onze aandacht. De Atlas - en het is niet te veel voor een werk van zoo grooten omvang - is nagenoeg tien jaren onder handen geweest. Tusschen de vroegste en de laatste bladen ligt dus een aanmerkelijk tijdsverloop, dat voor de kennis der aardrijkskunde van Nederlandsch Indië rijke vruchten heeft gedragen. Door geographische ingenieurs, civiele beambten van verschillende rangen, officieren van de land en zeemagt zijn aanhoudend nieuwe bijdragen daartoe geleverd, met dat gevolg, dat voor het laatste gedeelte van dat tijdvak de bronnen veel milder vloeiden dan voor het eerste. Onder de gebrekkige of minder volledige kaarten

van het eerste tijdvak zijn er een aantal die reeds nu door veel betere kunnen vervangen worden; en bij voortgezet onderzoek zal dit steeds meer en meer het geval zijn. Maar ook nu nog zijn vele gedeelten van deze onafzienbare eilandenwereld voor de onderzoekers grootendeels gesloten; en hoeveel er ook gedaan zij, nog meer is te doen overgebleven. Zelfs onder de jongste kaarten zijn sommige, b.v. die van de residentiën Riouw en Timor, nog zeer gebrekkig; wij vleijen ons dat spoedig de gelegenheid daar zal zijn, om er veel betere voor in de plaats te stellen.

Ik wil nu over enkele andere gebreken, b.v. fouten hier en daar in de eigennamen ingeslopen, niet spreken, maar ten slotte alleen vragen: wat is het middel om de gebreken allengs weg te nemen en in de leemten te voorzien? Een Atlas van dezen omvang en dit gewigt moet met den voortgang der geographische wetenschap gelijken tred houden, niet door herhaalde nieuwe uitgaven van het geheel, waaraan wegens de groote kostbaarheid der onderneming niet te denken is, maar door de jaarlijksche uitgave van eenige supplementen verbeterbladen, die te hunner plaatse ingevoegd of in stede der verouderde gesteld kunnen worden; - een stelsel dat sedert lang b.v. op Stieler's Atlas en in ons vaderland op dien van Frijlink met zoo goed gevolg wordt toegepast. Met eene geringe jaarlijksche uitgave blijft men zoo op de hoogte, en heeft een werk dat niet alleen niet veroudert, maar in waarde toeneemt. De koopers van een Atlas die ruim 140 gulden kost, zullen gaarne zich van tijd tot tijd nog een klein offer getroosten, opdat de bruikbaarheid van het kostbare werk blijve en vermeerdere. Ik veroorloof mij dit denkbeeld aan de aandacht der volijverige en ondernemende uitgevers dringend aan te bevelen.

De Atlas van Nederlandsch Indië is door de menigte opnemingen, metingen en onderzoekingen van allerlei aard, die daarin zijn geïncorporeerd, een schoon monument van den ijver en de volharding der Nederlandsche geographen. Hij is daarom voor Nederland een nationaal gedenkstuk; moge hij als zoodanig door de natie ontvangen en gewaardeerd worden!

P.J. VETH.

***Mr. J.G.A. Faber. De opheffing van de arrondissements-regtbank te Hoorn. Hoorn, Gebr. Vermande*. 1862.**

‘De constitutionele monarchie is de regeringsvorm van de meer ontwikkelde maatschappij, en zij eischt dan ook van deze, van regering, vertegenwoordiging en kiezers, van alle belanghebbenden in een woord, eene vrij groote mate van zedelijkheid: zelfbeheersching, liefde voor ware vrijheid, dat wil zeggen, voor het regt, - voor het regt van anderen niet minder, dan voor het onze - en daarenboven dat zekere beleid, waarmede men de hoogere belangen van de lagere leert onderscheiden, en zoo noodig, de laatste opofferen aan de eerste.’

Juist had ik de inwijdingsrede van Prof. J.T. Buys gelezen, waarvan deze stelling in zekeren zin het thema uitmaakt, toen mij het hierboven aangekondigde werkje gewerd; en reeds de titel daarvan deed de gedachte bij mij oprijzen, hoe weinig wij Nederlanders dan toch nog in onzen constitutionelen regeringsvorm schijnen gevorderd te zijn. Zijn groote politieke vraagstukken aan de orde, maar die de beurs niet raken, slechts zelden doet eene stem zich hooren, om onze vertegenwoordigers omtrent den geest, die onder de kiezers heerscht, in te lichten; maar zoodra wordt niet een wetsontwerp ingediend, dat op de eene of andere wijze met particuliere *belangen* in botsing komt, of de Tweede Kamer wordt overstelpt met een heirleger van adressen, die haar moeten bewijzen, dat dit stadje, en dat dorp, en die stand te gronde zullen gaan, als het aanhangig ontwerp tot wet wordt verheven.

Meer welligt dan eenig ander, getuigt het wetsontwerp tot regeling van het regtsgebied der regterlijke collegiën van de waarheid dezer opmerking. Wil in dit opzigt iets goeds tot stand komen, dan is nergens meer dan hier de politieke tact der zelfbeheersching noodig; maar in plaats daarvan, geloof ik niet, dat eenige stad of dorp, dat gevaar loopt zijne regtbank of kantongeregt te verliezen, verzuimd heeft, aan de Vertegenwoordiging toch ernstig op het hart te drukken, dat, wat ook worde afgeschaft, hunne gemeente regt heeft op het behoud van eene eigen regtspraak.

Onder dien indruk nam ik het bovengenoemd geschrift, welks titel het reeds deed kennen als een pleidooi voor de instandhouding der regtbank te Hoorn, met geene zeer gunstige verwachting ter hand; onder het lezen werd ik echter meer en meer van de juistheid van

menige opmerking overtuigd, en als eindresultaat stond het na de lezing bij mij althans vast, dat, wat er ook zij van de aanspraken van Hoorn, Alkmaar en Haarlem, de voorgedragen regeling van het regtsgebied in de provincie Noord-Holland verkeerd is, en niet alleen de belangen van Hoorn, maar (wat voor eenen niet-Hoorner van meer gewigt is) die der justitiabelen in het algemeen krenkt.

Het arrondissement Hoorn, dat (gelijk men weet) thans de geheele oostelijke helft van Noord-Holland omvat, zal, volgens de nieuwe indeeling, in twee deelen gesplitst worden; het eene zal behooren tot het gebied der regtbank te Alkmaar, het andere (Purmerend, Monnikendam, Edam), even als de Zaanstreek, tot die te Haarlem. Daardoor komen echter de inwoners, vooral van het laatstgenoemde gedeelte, in eenen hoogst ongunstigen toestand. Terwijl zij in éénen dag heen en terug naar Hoorn, Alkmaar of Amsterdam zouden kunnen gaan, worden zij genoodzaakt om, zoo dikwijls hunne belangen hen roepen in de hoofdplaats van hun arrondissement, naar Haarlem te reizen, en verliezen daardoor, wanneer hun werk niet in een paar uren kan afloopen, in den regel drie dagen, een voor de heenreis, een voor het verblijf te Haarlem, een voor de terugreis. Daarenboven komen zij in de zonderlinge positie, dat zij, om naar hunne regtbank te gaan, altijd Amsterdam door moeten reizen, en dus langs den zetel eener vreemde regtbank naar hunne eigene hoofdstad moeten gaan.

Niet minder moeijelijk is een dergelijk arrondissement voor den ambtenaar van het Openbaar Ministerie. Volgens het ontwerp zal bij de regtbank, te Alkmaar zoowel als te Haarlem, één Officier en één Substituut-Officier worden benoemd. Nemen wij nu met den Heer Faber aan, dat de Officier belast is met de werkzaamheden op het parket, de instructie der strafzaken en de behandeling der burgerlijke zaken, voor zoo ver het publiek ministerie er mede gemoeid blijft. Stellen wij dan verder (en ieder, die met de practijk eenigzins bekend is, zal moeten toegeven, dat dit ruim genoeg genomen is), dat die werkzaamheden hem nog tijd genoeg overlaten, om ook op de teregtzitting voor de behandeling van strafzaken bij het kantongeregt in de hoofdplaats tegenwoordig te zijn. Dan blijven er voor den Substituut-Officier te Haarlem over: de kantongeregten te Beverwijk, te Zaandam en te Purmerende, voor dien te Alkmaar, die te Helder, Schagen, Hoorn, Enkhuizen.

‘Ieder dezer,’ zegt S., ‘zal ten minste ééne zitting voor strafzaken in de week dienen te houden. Laat nu de substituut te Haarlem op eenen dag heen en weêr van die plaats naar Beverwijk en Zaandam kunnen reizen en dan nog tijd genoeg hebben om de zitting bij te wonen; voor Purmerende zal hij ten minste den dag te

voren van huis moeten. Dat is vier dagen in de week op reis. Nog erger wordt de positie voor den Substituut-Officier te Alkmaar. De Helder ligt per stoomboot langs het Noord-Hollandsch kanaal nog drie uur van Alkmaar; stel dat hij er alle Maandagen de zittingen bijwone; Schagen ligt twee uren rijdens van Alkmaar; laat hij er alle Dingsdagen op de zitting zijn; 's Woensdags middags begeve hij zich naar Hoorn om er Donderdag op de zitting te zijn en vandaar Vrijdags, zonder naar Alkmaar te retourneren, naar Enkhuizen. Wie anders dan een commis-voyageur - die toch nog zijne rusttijden heeft - zal dit kunnen uithouden? Zal hij dan nog op de teregtzitting de instructie der zaken behoorlijk kunnen volgen, of zullen zijne physieke krachten niet te kort schieten? Waar blijft tijd tot het vooraf zich op de hoogte stellen der te behandelen zaken, tot het praepareren der requisitoiren en tot het zich wapenen tegen de verdediging; waar tot eigen studie?

‘Wij hebben nu nog niet gewaagd van buitengewone omstandigheden, die ook den Heer Officier van huis kunnen roepen, en dan staking in de dienst der justitie zouden veroorzaken. In ernst, is eene dergelijke organisatie zonder belangrijke vermeerdering van het getal ambtenaren van het publiek ministerie, ik zeg niet mogelijk uitvoerbaar, maar zelfs denkbaar?’

Zij het ook dat deze argumenten sterk genoeg gekleurd zijn (en b.v. enkele der genoemde buitenkantons wel aan eene zitting om de veertien dagen genoeg zullen hebben), in het algemeen genomen kan men hunne juistheid niet ontkennen; maar ik zou verder willen gaan, en beweren, dat, wat hier door Mr. Faber over Hoorn is uiteengezet, hoogst waarschijnlijk ook voor de andere op te heffen regtbanken evenzeer geldt. Ook daar zullen niet alleen particuliere belangen gekrenkt worden, maar zal het voor de justitiabelen even bezwaarlijk zijn, naar hunne meer verwijderde regtbanken te gaan, als zulks voor den inwoner van het arrondissement Hoorn het geval is. Indien wij ons dus, niettegenstaande al die bezwaren, voor de opheffing van onderscheidene der kleinere regtbanken moeten verklaren, het is omdat o.i. hier veel hoogere belangen, dan die in Mr. Faber's werkje besproken zijn, op het spel staan.

Mr. Faber voert als hoofdargument voor de opheffing, bezuiniging aan, als tweede, het ontbreken van verdedigers in criminele zaken, en kan dan gemakkelijk aantoonen, dat vooreerst de bezuiniging (door de verhooging van reiskosten) meer schijnbaar dan wezenlijk zal zijn; terwijl ten anderen de drie gegradueerde procureurs en advocaten, welke Hoorn thans bevat, ruimschoots voldoende zijn, om de enkele criminele zaken, welke het arrondissement oplevert, te behandelen, ‘Daarenboven zou op die wijze het geheele arrondissement in groot

ongerief gestort worden, men mag wel zeggen, gestraft worden, en dat om de nog geen tien criminele misdadigers, die het in het eene jaar door het andere oplevert. Het zoude den ingezetenen dan beter zijn, voor die ten criminele verwezenen er een eigen advocaat op na te houden en dien te bezoldigen.'

Bij zulk eene redenering vergeet men echter, wat naar mijne meening in de eerste plaats de kleine regtbanken onhoudbaar maakt, t.w. het gebrek aan de noodige practijk. Is *goedkoop* regt eene deugd, waarnaar het publiek met regt verlangt, *goed* regt zal toch wel het eerste vereischte zijn, en nu wil ik ieder gevraagd hebben: is het mogelijk in een klein land als het onze, 32 regtbanken en 32 baliën zoodanig bezet te krijgen, dat alle regtsgedingen goed geïnstrueerd en goed beslist worden? Natuurlijk is het verre van mij, hiermede eenige aanmerking te maken op het personeel, waarmede die collegiën in de kleinere plaatsen thans bezet zijn; maar ook al waren alle juristen in die plaatsen theoretisch zoo uitstekend als slechts mogelijk is, het regt is eene practische wetenschap, en zonder dagelijksche practische ervaring moeten de handen ook van den besten bij iedere moeijelijkheid, die zich opdoet, verkeerd staan.

Wil men dus dat de zaken in waarheid goed worden behandeld (en is dit niet evenzeer het belang der burgerij als het bedrag der reiskosten, die zij te maken hebben, om ter teregtzitting te verschijnen?), dan behoort het regtsleven zich in enkele hoofdplaatsen te concentreren, waar men met redelijkheid verwachten kan, dat een voldoend aantal regtszaken zal voorkomen, om èn aan den regter de noodige ervaring te verschaffen, èn aan eene ruime bezette balie voldoende middelen van bestaan te bezorgen. Waar een arrondissement slechts voor één advokaat de noodige praktijk oplevert, daar kan onmogelijk genoeg wrijving zijn, om een juridiek licht te ontsteken, dat den regter bij zijne moeijelijke taak kan voorlichten. Indien dus onze wensch vervuld werd, dan zoude men het aantal regtbanken nog veel minder stellen, dan in het aanhangige wetsontwerp is gedaan.

Maar komen dan op die wijze de belangen eener goede regtsbedeeling niet in strijd met die financiële bezwaren, waarop Mr. Faber heeft gewezen, en die wij in den aanvang erkend hebben? Ik geloof zulks niet, wanneer men bij de hervorming onzer regtsinstellingen nog eenen stap verder wilde gaan, en de roeping onzer arrondissements-regtbanken anders wilde omschrijven, dan zulks tot hiertoe het geval is geweest.

De zaken, welke thans bij de arrondissements-regtbanken worden aangebragt, vallen uiteen in twee categoriën. Terwijl de eene omvat de werkelijke regtsgedingen, staan aan de andere zijde de veelvuldige

beschikkingen op requesten, benoemingen, beëedigingen, magtigingen, legalisatiën, aangiften ter griffie, enz.; de eene heet de contentieuse, de andere de vrijwillige jurisdictie.

Gaat men die beide soorten van zaken na, dan bestaat het belang voor de justitiabelen, om eene regtbank in de nabijheid te hebben, hoofdzakelijk bij de laatste; daar de eigenlijke regtsgedingen toch door middel van practisijns gedreven worden, en buiten de betrekkelijk zeldzame verhooren van getuigen of partijen, de tegenwoordigheid dezer laatsten nimmer een noodzakelijk vereischte is.

Maar er is meer. Wanneer men den aard der zaken zelven beschouwt, dan bestaat een tweede onderscheid daarin, dat inderdaad alleen de eerste soort, om goed behandeld te worden, de kennisneming van een collegie behoeft: terwijl de overige bemoeijingen even goed, zoo niet beter, aan den alleen-regtsprekenden kantonregter kunnen worden toevertrouwd.

Bij de meeste dezer beschikkingen is juist datgene het eenige vereischte, hetgeen men van eene regtbank het minst kan verwachten, maar wat men van den naderbij zijnden kantonregter met regt onderstellen mag: eene kennis van de omstandigheden, waaronder het verzoek wordt gedaan. Terwijl eigenlijke regtskwesties, wier beslissing men bezwaarlijk aan één enkel persoon kan toevertrouwen, vreemd zijn aan deze zaken, loopen zij alleen over een geheel feitelijk toezigt op de belangen van zoogenaamde *personae miserabiles* (minderjarigen, krankzinnigen, afwezigen en dergelijke); waartoe een eerlijk en onpartijdig burger (al is hij geen meester in de regten), mits hij alle omstandigheden kent, veel meer bevoegd is dan een collegie, dat meest op eenigen afstand der betrokken partijen gevestigd, en zonder de zaak in haar geheel te kunnen onderzoeken, op het advies der bloedverwanten moet afgaan. Waarom dus niet liever hem, die den voogd of curator benoemt, ook tevens belast met het toezigt op zijn beheer?

Daarenboven, de regtbank kan geene requesten aannemen dan door het ministerie van procureurs; en zijn dezen nuttig in geschillen, waar het op allerlei vormen aankomt, die de niet-regtsgeleerde burger zoude verzuimen, hier, waar in den regel niets te doen is dan een verzoek, dat in elken vorm zoude kunnen gekleed worden, hier is hunne tusschenkomst eene formaliteit, die de boedels drukt, welke men voorgeeft te willen beschermen.

Geldt deze onderscheiding in civile zaken, ook in strafzaken ware eene gelijke vereenvoudiging aan te brengen: indien men ook daar de eigenlijke misdrijven, die eene werkelijke strafprocedure noodzakelijk maken, scheidde van die menigte vechtpartijen en beleedigingen, die thans een groot gedeelte van den tijd der regters verslin-

den, en wier beteugeling toch inderdaad meer tot het handhaven der policie, dan van het regt behoort. Het is hier de plaats niet om dit denkbeeld geheel uit te werken; en wij bepalen ons dus tot den wensch, dat men ook in dit opzigt voortging op den weg, in 1854 ingeslagen: een groot aantal kleine zaken zoude op die wijze voor den kantonregter komen, tot groot gerief der burgerij, die op die wijze eenvoudig en goedkoop regt verkreeg, zonder eenig nadeel voor de goede regtspleging, die waarlijk niet de deliberatie van drie (of vier) regtsgeleerden vereischt bij de kwestie, of eenige klap of scheldwoord met ƒ 3 of met ƒ 8, met een of met drie dagen gevangenis verzoend zal zijn.

Het resultaat van het bovenstaande is duidelijk. Een beperkt aantal regtbanken, maar aan hunne kennisneming alleen onderworpen die zaken (zoowel in burgerlijk als strafregt), die een naauwkeurig onderzoek en voorlichting door regtsgeleerden vorderen, opdat men alzoo de zekerheid hebbe van eene regtbank en balie te bezitten, die de regtsvragen behoorlijk instruëren en beslissen; een ruim aantal kantonregters, en aan hunne kennisneming onderworpen alles, wat niet tot een eigenlijk gezegd proces kan leiden, opdat de burger in zijne nabijheid hebbe den regter, die met zelfstandige kennis van zaken, zoo eenvoudig en spoedig mogelijk, de policie handhaven en de vrijwillige jurisdictie uitoefenen kan.

Nam men eene dergelijke onderscheiding aan, dan zoude men tegelijkertijd aan een ander bezwaar te gemoet komen, waarop door den heer Faber wordt gewezen, maar wat wederom niet voor Noord-Holland alleen geldt: de behoefte aan een voldoend personeel, vooral bij het openbaar ministerie.

Gelijk bekend is, is, in strijd met het oorspronkelijk ontwerp, door de Staten-Generaal bij amendement aangenomen, dat de substituut-officieren, behalve de gewone criminele en correctionele strafzaken, ook belast zullen zijn met de behandeling der strafzaken bij de kantongeregten; en inderdaad, eene dergelijke concentrering van alle strafvervolgingen onder één hoofd heeft veel wat zich aanbeveelt. Maar een noodzakelijk gevolg van dat beginsel is, dat het getal dier ambtenaren dan ook eene aanzienlijke uitbreiding zal behoeven.

Helderen wij dit op met een enkel voorbeeld, aan Amsterdam ontleend. Zij het ook dat niet overal alle omstandigheden gelijk zijn, in het algemeen genomen, zullen alle arrondissementen wel naar denzelfden maatstaf behandeld zijn, en, wij zagen het boven reeds, de Noord-Hollandsche substituten zullen althans niets op hunne Amsterdamsche ambtgenooten vóór hebben. In Amsterdam dan wordt voorgesteld, de werkzaamheden van het openbaar ministerie op te

dragen aan drie ambtenaren, éénen officier en twee substituut-officiers. Neemt men nu van die werkzaamheden af, hetgeen thans door het hoofd van het parket wordt verrigt, en hetgeen grootendeels, zoo niet geheel, blijven zal, des noods vermeerderd met de behandeling der weinige civile zaken, waarin de tegenwoordigheid van het openbaar ministerie ook bij de nieuwe inrigting gevorderd wordt, dan blijven er voor de behandeling der strafzaken over twee substituten. Daarvan zal de een bij de kantongeregten ruim 3400 overtredingen in het jaar te vervolgen hebben; terwijl de ander zich zal belast zien met niet alleen de ruim 1200 correctionele zaken, die thans zijnen tijd geheel absorberen, maar nog daarenboven ongeveer honderd criminele procedures, waaronder meer dan ééu is, wier grondige behandeling dagen vordert. M.a.w., hetgeen thans gedaan wordt door éénen advocaat-generaal, twee substituut-officieren en twee commissarissen van policie (wanneer wij de ambtenaren van het openbaar ministerie bij de drie buitenkantons buiten rekening laten), dus door *vijf* ambtenaren, die allen ruimschoots hun werk vinden in hunne betrekking, zal thans aan *twee* opgedragen zijn. Is dit wel physiek mogelijk; en zoo het al zal kunnen worden in practijk gebragt, zal het dan niet alleen zijn ten koste eener naauwkeurige behandeling?

Wat alzoo van het parket geldt, geldt evenzeer van de regters, die niet alleen ruim honderd criminele zaken, de meeste van grooten omvang, meer te behandelen zullen hebben, maar die daarenboven in strafzaken met vier, in plaats van met drie leden zullen zitten; het geldt niet minder van de ambtenaren der griffie, wier thans reeds niet geringe werkzaamheden door de toevoeging van honderd uitvoerige processen-verbaal eene aanmerkelijke uitbreiding wacht.

Nu spreekt het wel van zelf, dat, waar men (en teregt) bezuiniging verlangt, men huiverig is om aan den anderen kant eene vermeerdering van personeel voor te stellen; ik vrees evenwel, dat de practische moeijelijkheden er eindelijk toe zullen dwingen, en daarom zoude het mij wenschelijker voorkomen, om op de wijze als wij boven hebben voorgesteld, ook dit bezwaar op te lossen. Het personeel van regters en griffiers zal in dat geval geene bijzondere verhooging behoeven; terwijl het personeel van ambtenaren van het openbaar ministerie zoude kunnen worden uitgebreid, zonder (bij de opheffing van meerdere regtbanken) eenig bezwaar voor de schatkist op te leveren.

Dan reeds genoeg om het standpunt aan te geven, vanwaar wij de kwestie, die in de brochure van den heer Faber besproken wordt, beschouwen. Zij het ook dat onze stem bij een zoo belangrijk vraagpunt wel weinig gewigt in de schaal zal leggen, toch konden wij de

verzoeking niet wederstaan, om, naar aanleiding van het ons ter aankondiging gezonden geschrift, onze overtuiging uit te spreken over eene zaak, die elken jurist belang behoort in te boezemen.

Keeren wij thans tot de meer positive kwestie, die de heer Faber stelt, terug, dan is onze toepassing deze. Konde ons plan in werking treden, kwam alles, wat zonder eene voorafgaande regtsgeleerde instructie kan afloopen, tot den kantonregter, dan zouden wij niet alleen Hoorn, maar ook Haarlem willen opheffen, en zouden alzoo de drie regtbanken te Amsterdam, Utrecht en Alkmaar voor het ressort van het Amsterdamsche geregtshof als zoo vele brandpunten kunnen worden, waarin zich een juridiek leven konde ontwikkelen.

Kan eene dergelijke radicale hervorming niet tot stand komen, wil men al die zaken, die in de eerste plaats de persoonlijke comparitie van partijen noodig maken, tot de competentie der regtbanken laten, dan kan een zoo volkrijk district als West-Friesland niet zonder regtbank blijven, maar mag men bovenal niet een groot deel der inwoners dwingen om over het IJ, en langs de hoofdplaats van een ander arrondissement, regt te gaan zoeken te Haarlem, eene stad, tot welke zij overigens in geene de minste betrekking staan, en die dus nooit hunne natuurlijke hoofdstad kan zijn.

P.R. FEITH.

Topographische Lijst der Plaatsbeschrijvingen van het Koningrijk der Nederlanden, door J.T. Bodel Nijenhuis. Amsterdam, Fred. Muller. 1862. *In gr.* 8°. iv *en* 354 *blz.*

Een boek als dit, hoe gebrekkig het ook wezen moge, kan van nut zijn, omdat er geene handleiding van dien aard bestaat, omdat het jarenlange navorsching vereischt, en een verre van aangename arbeid is, er eene zamen te stellen. De S. verdient dus onzen dank, ook voor 't geen hij geleverd heeft.

Maar het werk had beter gedaan kunnen worden. Wat hier een eerste vereischte is: een vast plan en eene bepaalde methode, ontbreken aan het boek van den Heer B.N. geheel. De S. schijnt zich evenmin rekenschap gegeven te hebben van 't geen hij eigenlijk

wilde, als omtrent de wijze van bewerking te hebben nagedacht. Vandaar dat zijn boek van inconsequenties overvloeit.

Reeds met den titel is de Heer Bodel in 't onzekere geweest. Als men het boek openslaat leest men: ‘Topographische lijst der Plaatsbeschrijvingen enz.’ Het woord *topographische* maakt hier onzin in plaats van te verduidelijken. - Het omslag daarentegen is betiteld: ‘Bibliographie der plaatsbeschrijvingen enz.’ *Bibliographie* is hier geheel onjuist, en dit is een van onze voornaamste grieven tegen het boek. Want eene Bibliographie behelst in de eerste plaats eene naauwkeurige titelbeschrijving, zoodat men zich van de identiteit van een of ander boek met den beschreven titel dadelijk kan overtuigen. Ook behoort daartoe m.i. niet minder dat, waar boeken met verschillenden titel vermeld worden die onderling overeenkomst hebben[1], verschil en overeenkomst worden aangewezen. Nu behoeft men deze ‘Lijst’ maar op te slaan, om te zien dat zij noch aan het eene, noch aan het andere vereischte voldoet, en wat duidelijke beschrijving der titels betreft, om maar iets te noemen, bij F. Mullers magazijns-catalogus van boeken over Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving moet achterstaan.

Om eene Bibliographie te kunnen geven, moet men de boeken gezien en vergeleken hebben. Van *al* de hier beschreven boeken was dit voor den Heer B.N. zeker moeijelijk, - van verreweg de *meeste* was het gedurende de vele jaren die over de bewerking dezer Lijst zijn heengegaan, doenlijk geweest. Hij had dan zonderlinge onnaanwkeurigheden kunnen vermijden[2].

Wij houden dus over: ‘Lijst der Plaatsbeschrijvingen van het K.d.N.’ Wat verstaat nu de S. onder Plaatsbeschrijvingen? Ik moet bekennen dat ik na eene conscientieuse doorzage van het boek hierover nog evenzeer in het onzekere ben, als toen ik het het eerst opensloeg. ‘Het zuiver geschiedkundige’, zegt de Heer Bodel in zijn *Voorberigt*, ‘achtte ik het best uit te sluiten, hoe moeilijk dit soms van het plaatsbeschrijvende te scheiden zijn mogt. Doch dat er, desniettemin, geene uitstappen op het geschiedkundig gebied gedaan, en dat er aan den anderen kant, geene leemten in het plaatsbeschrijvende zouden overgebleven zijn, wie zou dit durven beweren?

1 Dit is in de Lijst van den Heer Bodel o.a. met N°. 24, 26 en 29 het geval.

2 Zoo vinden wij onder N°. 17 het origineel, onder N°. 91 de vertaling van hetzelfde werk. Bij N°. 91 wordt gezegd: ‘wanneer de 1^{e} druk (der vertaling) verscheen, is mij onbekend,’ terwijl die 1^{e} druk bij N°. 27 vermeld wordt. - Vergelijk ook eens N°. 950. A. Junius, Beschrijvinge, enz. en zeven nommers verder: H.J. Hornanus (!), Beschrijvinge, enz. De laatste titel is zeker uit een of anderen catalogus overgeschreven. H(adrianus) J(unius) was van Hoorn.

De bewerker voorzeker het minst van allen.' Wat ik nu dacht te zullen vinden was dit: eene opgave van boeken en geschriften waarin de beschrijving hetzij van eene plaats in haar geheel, hetzij van inrigtingen, gebouwen en andere merkwaardigheden op die plaats aanwezig, voorkwam. Had de S. zich hierbij bepaald, dan was ten minste het *plan* gered geweest. Maar wat heeft hij gedaan? In plaats van 'enkele uitstappen op geschiedkundig gebied' heeft hij de geschriften die op plaatsbeschrijving betrekking hebben, minstens voor de helft vermeerderd met boeken die over plaatselijke geschiedenis handelen, met journalen en andere blaauwboekjes over verschillende historische gebeurtenissen (die gemakkelijk met honderden anderen vermeerderd hadden kunnen worden), zelfs met lofdichten op en predikatiën over die gebeurtenissen; - voorts hier en daar met keuren, handvesten en geschriften over gewestelijke en plaatselijke rechten, - boeken over den waterstaat, - over den gezondheidstoestand, endemische en epidemische ziekten; ja zelfs zijn onder de 'plaatsbeschrijvingen' van Zeeland boeken over de flora en den landbouw dier provincie opgenomen.

En wat het ergste is, de S. is hiermede hoogst willekeurig te werk gegaan. Terwijl Zeeland b.v. zoo bijzonder is begunstigd, worden bij Gelderland sommige van de voornaamste en meest bekende boeken over de geschiedenis der provincie (van Spaen o.a.) gemist[1]. Nu eens worden de boeken over plaatselijke geschiedenis geheel weggelaten (b.v. bij *Amsterdam*), dan weder wordt de volledigheid zoo ver uitgestrekt, dat bij *Tilburg* een geschrift van Ds. Schotel over den dood van Willem I (die daar plaats had), bij *Rhenen* het Leven van St. Kunera (eene Rhenensche maagd), bij *Walcheren*, een gedicht van Schimmel op een vijver aan den Middelburgschen straatweg eene plaats vinden!

Maar hoe zouden ook dergelijke inconsequenties vermeden kunnen worden, als men zoo zonder plan en regel te werk gaat? Had de S. zich daarentegen vooreerst bij de plaats*beschrijving* bepaald - de grens is zoo moeijelijk niet te trekken - zijn boek zou zeker de helft minder titels behelsd hebben, maar het was betrekkelijk volledig en veel bruikbaarder geweest, vooral indien hij aan de eischen eener goede bibliographie had trachten te voldoen. Alle overige titels hadden ten grondslag kunnen dienen aan afzonderlijke bibliographieën: van gewestelijke en plaatselijke geschiedenis;

1 Ik kon nog een aantal andere voorbeelden aanhalen. Kluit's 'Historia critica' is bij Zeeland vermeld (N°. 1798), niet bij Holland; de werken van Blaupot ten Cate over de geschiedenis der Doopsgezinden, wel hij Friesland en Groningen, niet bij de andere provinciën, enz.

gewestelijk en plaatselijk regt enz., maar zoo onvolledig als ze hier zijn aangebragt, dienen ze alleen om het betrekkelijk zeer volledige gedeelte: de eigenlijke plaatsbeschrijving, onder eene massa heterogene bestanddeelen te begraven.

Ziedaar in weinig woorden mijn gevoelen over het werk van den Heer Bodel. Het doet mij leed dat het niet gunstiger kon zijn. Veel liever had ik te prijzen gehad, al was 't alleen ter wille van den uitgever, want men zou er niet velen vinden die, als de Hoer Fred. Muller, bereid waren de kosten van zulk eene uitgave te dragen. Maar nu ‘de Gids’ mijn oordeel vroeg, mocht ik dit niet onder stoelen en banken steken. Een goede bibliographische arbeid vereischt meer zorg dan men oppervlakkig zou denken. Ik hoop een enkelen daarvan overtuigd te hebben.

Haarlem, November 1862.

P.A. TIELE.

De Nederlandsche bank gedurende haar vijftigjarig bestaan.

De vreemdeling, die Londen bezoekt, verzuimt niet, onder de andere merkwaardigheden der wereldstad, ook de Bank van Engeland te bezigtigen. Heeft hij er aanbevelingen of goede vrienden, dan valt het hem niet moeijelijk, tot de talrijke zalen en kelders van het uitgestrekte bankgebouw, die gewoonlijk voor het publiek gesloten zijn, den toegang te erlangen. Hij kan daar verscheidene uren achtereen doorbrengen, en zijne belangstelling wordt eer vermoeid dan verzadigd van al de opmerkelijke zaken, die hij er aanschouwt. Van de eene verbazing wordt hij gevoerd in de andere, over die hoopen gouds, die er uitgestort zijn, over die kasten vol banknoten, over die steenen zalen, die tot het gewelf toe langs de wanden opgestapeld zijn met schuldboeken en schuldbrieven, over die honderden klerken en werklieden, die er in haastige bezigheid door elkander krioelen, over die kunstige stoomwerktuigen, die er dag en nacht met ratelend geweld geld verwerken of bankbriefjes drukken, over.... maar het duizelt hem eindelijk, en al wat hij waargenomen heeft, smelt ten laatste te zamen in den éénen indruk van een vormloos reuzengevaarte van goud en papier, met reuzenkracht begiftigd, bestemd om als een andere Atlas eene geheele wereld te torschen. En hij acht zich nu eerst in staat, zich eenigermate een denkbeeld te vormen van Engelands rijkdom, magt en crediet.

Op de Oude Turfmarkt (een leelijke naam voor dit fraai kwartier) te Amsterdam, staat een vier- of vijftal huizen naast elkander geschaard, in deftigen, wel wat stijven en zwaarmoe-

digen Amsterdamschen trant gebouwd, boven aan den gevel door ééne doorloopende kroonlijst verbonden. De voorbijganger slaat er naauwelijks acht op, tenzij hij misschien behoore tot het slach van reizigers, dat door Sterne als *inquisitive traveller* onderscheiden wordt. Zulk een zal mogelijk opmerken, welke ongemeene drukte er voortdurend is op den hoogen dubbelen stoep van het middelste dier huizen, hoe daar een onafgebroken stroom van bedaarde kantoorknechts, vlugge bedienden en deftige heeren de zware, half openstaande deur in bezige drukte in- en uitgaat. Het zal hem niet ontgaan, dat vlak tegenover die deur een lomp houten wachthuisje over de gracht uitgetimmerd is, waar eenige soldaten zich zitten te vervelen, terwijl één hunner beurt om beurt als schildwacht heen en weer loopt. Misschien treft hij het ook toevallig, dat de kelder van het gebouw geopend is en dat kleine maar zware kisten of tonnetjes daaruit te voorschijn gebragt worden om op een vrachtwagen te worden geladen, die er voor staat. En wanneer hij dan in zijn logement teruggekeerd inlichting vraagt, wat hij daar kan gezien hebben, dan zal men hem waarschijnlijk na eenig zoeken en gissen antwoorden: ‘o, dat is de Bank, mijnheer.’ Maar geenen reiziger, hij zij inlander of vreemdeling, die de merkwaardigheden van Amsterdam komt zien, zal het in den zin komen, met dat doel ook een bezoek aan de Nederlandsche Bank te gaan brengen.

Nu kan het niemand bevreemden, dat het groepje stemmige burgerhuizen op de Oude Turfmarkt te Amsterdam, waar de Nederlandsche Bank hare kantoren houdt, de aandacht der reizigers niet trekt gelijk het paleis der Bank van Engeland, in het hart der City, tegenover de Beurs en Mansionhouse, dat binnen zijne breede muren eenige bunders oppervlakte besloten houdt, en, van al de vier zijden door straten omgeven, een ontzettend gevaarte vertoont, met gevels van verscheiden bouwtrant, door zuilenrijen en ander kunstwerk versierd, - noch, dat er niets aantrekkelijks is in de zij- en binnen- en achterkamers, waar de beambten der Nederlandsche Bank hun kantoorwerk verrigten, in vergelijking met de prachtige zalen en uitgebreide werkplaatsen, waar de Bank van Engeland hare zaken drijft en tevens 's rijks munt bestuurt en de staatsschuld beheert. Maar wat wel verwondering mag baren is dit. De oude Amsterdamsche wisselbank was eenmaal vermaard over de geheele wereld. Tal van inlandsche en vreemde schrijvers hebben

over haar gehandeld. Adam Smith heeft een der schoonste hoofdstukken van zijn onsterfelijk werk aan de beschrijving van hare inrigting en werking gewijd. Desgelijks ware er thans eene bibliotheek te vullen met al wat door Engelschen en vreemden over de Bank van Engeland geschreven is. Maar zoolang de Nederlandsche Bank bestaat, en dat is nu bijkans vijftig jaren, heeft nog nooit iemand eenige inlichting over hare geschiedenis, haar ontstaan en bestaan, hare werking, haar nut, hare deugden en gebreken ten beste gegeven. In enkele buitenlandsche werken vindt men van haar bestaan, als eene der circulatiebanken in Europa, in 't voorbijgaan gewag gemaakt. In ons eigen vaderland is zij, behalve bij hen, die zaken met haar doen, alleen bekend door hare billetten en hare jaarlijksche uitdeelingen. Het publiek weet over 't algemeen niet meer van haar af dan van de eerste de beste handelsvennootschap, die te Amsterdam kantoor houdt.

Moet dit worden toegeschreven aan hare eigene bescheidenheid of aan de verpligte geheimzinnigheid, waarin langen tijd hare verrigtingen gehuld waren, of aan eene algemeene onverschilligheid bij de menigte, die tevreden was met de diensten welke zij bewees, zonder te vragen op welke wijze en met welke middelen zij dat deed? Misschien hebben al deze oorzaken hier te zamen gewerkt. Hoe dit zij, het kan de moeite waard zijn, dat iemand beproeve, met de bouwstoffen, die voorhanden zijn, een overzigt zamen te stellen van de lotgevallen en verrigtingen der Nederlandsche Bank sedert hare oprigting in 1814; eene voorzeker zeer onvolledige, maar zoo getrouw mogelijke schets van hare inrigting en bedrijf, hare middelen, hare diensten en haren invloed. Te eerder zal, naar wij ons vleijen mogen, zulk een arbeid, hoe gebrekkig ook, op welwillende belangstelling bij het publiek mogen rekenen, nu het tijdstip nadert, waarop wederom over de voortduring van het bestaan der Nederlandsche Bank beslist zal moeten worden, en nu de beslissing om zoo te spreken zal geschieden in het openbaar. Het voornemen toch bestaat, gelijk bekend is, om het nieuwe octrooi der Bank vast te stellen bij de wet. Meer dan ooit wordt daardoor de inrigting der Bank eene zaak van publiek belang. Dat wezenlijk groote publieke belang is voor veelzijdige beschouwing vatbaar; en elke bijdrage, die er eenig licht over verspreiden kan, zal daarom welkom zijn.

I.

Den 25sten Maart 1814 werd door den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden uitgevaardigd een besluit, houdende het *Octrooi en Reglement voor de Nederlandsche Bank*. Het werd in het pas opgerigte Staatsblad afgekondigd onder No. 40.

Wat was de indruk van de verschijning van dit gewigtig besluit bij de ingezetenen der aloude koopstad, die door de eerstdaags af te kondigen Grondwet plegtig tot Hoofdstad van den herboren staat verklaard zou worden[1]?

Het antwoord is moeijelijk te geven. Vruchteloos hebben wij naar eenig spoor van dien indruk in geschriften van die dagen gezocht. Waarschijnlijk heeft de uiting er van zich bepaald tot eenige woorden in eene of andere officiëele toespraak bij gelegenheid der audiëntiën, die Z.K.H. gaf, en waarbij ‘aan den geëerbiedigden Vorst opregte dank betuigd werd voor dit nieuwe blijk van Hoogstdeszelfs belangstelling in den bloei des handels, dien zenuw van den Staat.’ De burgerij der hoofdstad had wel aan wat anders te denken. De Souvereine Vorst was met zijn gezin en hofhouding den 24sten Maart te Amsterdam gekomen om, na aanneming en beëediging der Grondwet, op Woensdag den 30sten Maart in de Nieuwe Kerk plegtig gehuldigd te worden. De vlaggen wapperden, de huizen waren met ‘bladerfestonnen en linten’ versierd, de lampions en chassinetten moesten gereed gemaakt worden voor de schitterende illuminatie van Woensdag avond. De deftige burgerij had het druk met de toebereidselen voor de feesten ten hove, met galakostumen en toiletten: de leden van *Felix* draafden rond om dameskaartjes voor het concert van Donderdag avond; de leden van de vier klassen van het *Instituut* legden de laatste hand aan de toespraken en redevoeringen, waarmede de Prins dienzelfden dag in dat geleerde ligchaam begroet zou worden; de leden van het *Nut* hadden te zorgen voor een plaats in de Walenkerk, waar de Prins - een karakteristiek feit - Dingsdag middag een dichtstuk van den Heer C. Loots

1 Art. 30 der Grondwet van 29 Maart 1814. ‘De beëediging van den Souvereinen Vorst en de inhuldiging bij de Staten-Generaal zullen plaats hebben in de stad Amsterdam *als de hoofdstad*.’ Bij de herziening in 1815 is deze onderscheiding weer uit de Grondwet verdwenen. Noch in 1840 noch in 1848 is de benaming hersteld.

ging hooren, terwijl de groote vergadering der Notabelen in de Nieuwe Kerk over de aanneming der Grondwet stemde. En het volk woelde en gierde door de straten en langs de grachten en gaapte de hofkoetsen aan, en bewonderde de livereiknechts en danste op den Dam en de Botermarkt, en zong *Wilhelmus van Nassouwen* en juichte *Oranje boven*, en dacht om niets anders dan de herwonnen vrijheid en dat de Prins er weer was[1].

Doch indien het geoorloofd is te gissen naar den indruk, dien het besluit tot oprigting der Nederlandsche Bank te Amsterdam, bepaaldelijk onder de kooplieden maakte, wij zouden geneigd zijn te vermoeden, dat hij niet gunstig was. Velen was de zaak waarschijnlijk nieuw en vreemd, en de Amstersterdamsche koopman is over 't geheel niet ingenomen met nieuwigheden, die zijne oude gewoonten dreigen te verstoren. Men had immers nog de Wisselbank (zoo werd er welligt door dezen en genen gezegd) die in Amsterdams bloeitijd zulk een krachtige steun des handels geweest was! Waarom niet liever deze wederom op stevige grondslagen bevestigd, dan eene nieuwe instelling daarnaast geplaatst, die haar misschien geheel ten onder helpen zou[2]? En zij, die door ervaring wat meer bekend waren met den aard van de inrigting en bestemming der nieuwe Bank, vonden misschien weinig meer stof tot roemen. In hunne herinneringen toch moest die eerste proeve eener beleen- en circulatie-bank opkomen, die voor bijkans twintig jaren als een redmiddel in den uitersten nood aangewend was, maar weinig baat had aangebragt[3]. Zij herinnerden zich voorts,

1 Men vergelijke voor deze bijzonderheden: (Stuart) Nieuwe Nederl. Jaarboeken, 1814, VIe stuk, blz. 566 v.v. en: Jaarboeken van het Koningrijk der Nederlanden, door Martinus Stuart, Historieschrijver des rijks, 1ste deel, blz. 9, v.v.

2 Ook G.K.v. Hogendorp drong nog in 1818 op de instandhouding der Wisselbank aan, doch *naast* de Nederlandsche, vooral als een middel om hier de zilvermarkt terug te brengen. Zie zijne Bijdragen, Dl. III, blz. 114, v.v.

3 Hier wordt bedoeld de *Algemeene beleenbank in Holland*, tot voorziening in den geldelijken nood, ook in verband met de schorsing der betalingen van de Amsterdamsche Wisselbank, opgerigt in 1795, maar na een kwijnend bestaan in 1807 door Koning Lodewijk weder opgeheven. Zie de zeer belangrijke bijzonderheden hierover in Mr. H.J. Koenen, Voorlezingen over de Geschiedenis der finantiën van Amsterdam, (1855) blz. 56 v.v. Verg. W.C. Mees, Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen, enz. (1838) blz. 193 v.v. - In laatstgemeld werk wordt ook (blz. 131) gewag gemaakt van vroegere doch steeds verijdelde pogingen (die zelfs tot 1689 opklimmen) om hier te lande eene Courantbank op te rigten. Volgens den Heer Koenen is de *Algemeene beleenbank in Holland* in 1798 voortgezet en uitgebreid onder den naam van *Nationale beleenbank*. Doch blijkens het voorstel, waarvan wij in de volgende noot zullen spreken, is de voordragt tot het stichten eener *Nationale beleen- discompto- en deposito-bank* wel den 28sten Decemher 1798 aan het Vertegenwoordigend Ligchaam gedaan, maar nooit in behandeling gekomen. In ditzelfde stuk (van Mei 1802) werd reeds op eene zeer spoedige liquidatie der Bank van 1795 uitzigt gegeven.

hoe in 1803 een dergelijk ontwerp, als nu door den oppermagtigen wil van den Souvereinen Vorst tot stand gekomen was, door de zeer ernstige bedenkingen van het Wetgevend Ligchaam in zijne geboorte was gesmoord[1]. Hadden dan nu die bezwaren geen gewigt meer? mogten dezulken vragen. Eindelijk zelfs die weinigen, die den blik verder hadden laten gaan en de theorie van het publiek crediet, zooals die elders gepredikt en toegepast was, bestudeerd hadden, ook zij mogten wel het hoofd schudden als zij bedachten, hoe de Bank van Engeland, die blijkbaar ten voorbeeld strekte aan de Nederlandsche Bank, sedert 1797 eene verwarring in den geldsomloop aldaar had te weeg gebragt, welke zelfs op dit oogenblik nog niet verholpen was, en dat de gelijksoortige Bank van

1 Zeer opmerkelijk is om meer dan eene reden het voorstel tot oprigting eener *Algemeene Bataafsche beleen-, discompto- en deposito-bank*, onder dagteekening van 21 Mei 1802 door het Staatsbewind aan het Wetgevend Ligchaam gedaan. Het kan van te meer belang zijn, de aandacht er op te vestigen, omdat, voor zoo verre mij althans bekend is, de schrijvers onzer financiëele en commerciéele geschiedenis er over zwijgen. Het voorstel ging vergezeld van eene breede ontwikkeling van de voordeden eener circulatie-bank, zoo als in Engeland, op staathuishoudkundige gronden, waarbij waarheid en dwaling zonderling vermengd zijn. Het strekte om bij de wet vast te stellen een *Reglement en Octrooy* voor de nieuwe bank, die voor 25 jaren, te beginnen met 1 Julij 1802 zou worden opgerigt. Dit reglement heeft blijkbaar aan het octrooi van 1814 ten voorbeeld gediend, zoo zeer zelfs, dat men regt zou hebben te beweren, dat in 1814 eenvoudig het plan van 1802 weder opgevat is. Vele artikelen van 1814 zijn letterlijk uit het ontwerp van 1802 overgeschreven: daaronder b.v. art. 21 (1814) over het verbod om handel te drijven, art. 33 over de verhouding tusschen billettenomloop en muntmateriaal, art. 58 over de geheimhouding. Maar het Wetgevend Ligchaam was niet met de zaak ingenomen. Eerst den 29sten Julij 1803 werd door zijne commissie ad hoc een rapport over het voorstel uitgebragt. Dit uitvoerige stuk bevatte een zeer ongunstig oordeel. De bezwaren waren vooral tegen het gevaarlijke papiergeld, dat de Bank in omloop zou brengen, tegen den invloed van het Gouvernement op de Bank en tegen het monopolie der Bank, in verband met hare vestiging te Amsterdam, gerigt. Deze bedenkingen werden in het breede beantwoord in eene memorie van Thesaurier-Generaal en Raden van Financiën aan het Staatsbewind, dd. 4 November 1803. Wat er verder in de zaak voorgevallen is, is mij uit de stukken, welke mij ter beschikking stonden, niet gebleken, en de tijd ontbrak mij tot nader onderzoek. Genoeg, van de zaak is toen niets gekomen.

Frankrijk in 1805 hare betalingen gestaakt had. Daarbij kwam dan nog de vrees voor eene geduchte concurrentie van de zijde van dat magtige ligchaam bij de bankiers, die tot nog toe de kapitaalmarkt van Amsterdam beheerscht hadden. En niet het minst hadden de kassiers te duchten, dat de Bank met hare billetten hunne diensten wel eens overtollig konde maken.

Zoo waren er dus redenen te over om de Amsterdammers voor het minst tamelijk onverschillig te maken tegenover dit eerste geschenk van het schrander beleid en den doorzettenden wil van Willem I. Later zouden zij met naauwelijks minder koelheid eene tweede weldaad - het Noord-Hollandsche kanaal - ontvangen. Eerst de derde - de Handelmaatschappij - was in staat, hen in dankbare geestdrift te ontsteken.

Zoo al deze voorstelling weinig anders dan eene reeks van gissingen is, door geenerlei geschrift uit die dagen bevestigd, er kunnen toch eenige feiten en cijfers aangevoerd worden, om haar te staven.

De Bank was opgerigt voor den tijd van vijf en twintig jaren, aanvangende den 1sten April 1814. Behalve het *uitsluitend* octrooi haar verleend, waren tal van gunsten en voorregten haar toebedeeld. Geene aansprakelijkheid der deelhebbers verder dan voor hunnen inleg (art. 5). De eigenaren van actiën zouden voorrang hebben boven andere ingezetenen in de operatiën van beleening en disconto, welke de directie raadzaam zou oordeelen met het fonds der bank te doen (art. 16). De actiën zouden niet dan in zeer bepaalde gevallen arrestabel zijn (art. 18); zij zouden bij het regt van successie of eenige andere belasting nimmer aan taxatie onderworpen zijn, maar, tot welke hoogte in der tijd de waarde mogt rijzen, in alle 's Lands belastingen slechts worden berekend tegen het beloop van de primitieve inlage van duizend guldens (art. 19). Hare operatiën van beleening werden tot soliede binnenlandsche effecten beperkt (art. 25), en zoowel in het belang van haar crediet als om te zorgen, dat zij den particulieren handel niet zou bederven, werden haar alle gewone handelsoperatiën en deelneming in reederijen, assurantiën, visscherijen, fabrieken, trafieken, landbouw of eenige andere hoegenaamd, verboden (art. 21). Hare beleeningen mogten niet anders gesloten worden dan bij notariëele akte (art. 26), doch weder onder het privilegie, dat daarvan geene belasting hoegenaamd, behalve het zegel, betaald zou worden (art. 27). Het kapitaal der

Bank, de aandeelen, winsten of uitdeelingen aan de deelhebbers toebehoorende, zouden als zoodanig aan geenerhande belasting kunnen onderworpen worden (art. 59); hare renversalen, recepissen, billetten, assignatiën, kwitantiën, boeken werden vrijgesteld van zegel en registratie (art. 60). Eindelijk - om niet al te uitvoerig te worden - de stiptste geheimhouding omtrent alle zaken, de Bank of particuliere ingezetenen betreffende, werd aan de Directeuren, den Secretaris, de Commissarissen, mitsgaders aan alle onderhoorigen en geëmploijeerden der Bank voorgeschreven (art. 58).

Welnu - dit alles bleek onvoldoende, om tot levendige deelneming in de nieuwe vennootschap te bewegen. Toen tien jaren later de Handelmaatschappij opgerigt werd, was de inleg oorspronkelijk bepaald op een minimum van twaalf en een maximum van vier en twintig millioen; de inschrijving werd opengesteld gedurende zes weken; maar reeds den eersten dag werd voor negen en zestig en een half millioen ingeschreven. Hoe geheel anders ging het hier. De deelneming werd opengesteld (art. 7) voor alle personen, ligchamen, corporatiën, sociëteiten en alle anderen binnen deze landen, ook voor vreemden buiten deze landen woonachtig. Het primitieve kapitaal werd gesteld op de matige som van vijf millioen gulden (art. 7), om bij vervolg, indien dit noodig of wenschelijk mogt blijken, verhoogd te worden tot hoogstens het dubbele (art. 12 en 13), waarbij dan de voorrang aan de primitieve inschrijvers zou voorbehouden zijn (art. 14). Tot ‘meerdere geruststelling van 's lands ingezetenen omtrent deze zoo belangrijke inrigting (!)’, verklaarde de Souvereine Vorst (art. 8) voor rekening van den lande deel te nemen voor vijfhonderd actiën (van ƒ 1000), onder voorbehoud van dit getal te verdubbelen. En welke was de uitkomst? Blijkens de merkwaardige cijfers in het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1852 bekend gemaakt[1], was een jaar na de oprigting nog maar voor ongeveer ƒ 2,400,000 ingeschreven, waarvan, krachtens het zoo even aangehaalde 8ste artikel ƒ 1,000,000 door den staat. Eerst bij de sluiting van het tweede boekjaar (31 Maart 1816) bleek het kapitaal volteekend.

Ook op andere wijze openbaarde zich die ongunst van het publiek, die deels uit vooroordeel, deels uit tegenwerking

1 Blz. 257.

voortsproot. De werkkring der Bank strekte zich aanvankelijk weinig verder uit dan het kassiersschap van het gouvernement. De handel versmaadde hare hulp voor zijne beleeningen en escompto's, ja, langen tijd daarna gold nog ter beurze van Amsterdam de meening, dat de hulp der Bank eigenlijk niet anders was dan een laatste redmiddel in den nood, alleen bestemd voor hem, die op 't vallen stond en bij de gewone geldschieters moeijelijk meer teregt kon. Hare bankbilletten waren weinig in trek; kon men ze ook al bij de schatkist in betaling geven, in het gewone dagelijksche verkeer bedong men betaling in contanten, en menig koopman was toen naauwelijks minder huiverig voor die ‘papiertjes’ als nog langen tijd daarna de boeren. Zoo kwijnde de Bank de eerste jaren van haar leven door.

Wij beriepen ons straks op de cijfers. Een enkel werd reeds aangevoerd. Wij voegen er hier eenige zamen, die voldoende zijn om het gezegde te bevestigen. Op den 31sten Maart van elk der volgende jaren bleek de omvang van de operatiën der Bank uit de volgende sommen[1]:

	SALDO'S VAN REKENINGEN COURANT.	OMLOOPENDE BANKBILLETTEN.	MUNTMATERIAAL.	KAPITAAL EN RESERVE.
1815	ƒ 10,866,000	ƒ 1,804,000	ƒ 10,029,000	ƒ 2,444,000
1816	ƒ 7,966,000	ƒ 3,722,000	ƒ 6,665,000	ƒ 5,053,000
1817	ƒ 8,752,000	ƒ 5,346,000	ƒ 5,132,000	ƒ 5,062,000
1818	ƒ 5,197,000	ƒ 5,001,000	ƒ 6,760,000	ƒ 5,113,000
1819	ƒ 6,783,000	ƒ 5,818,000	ƒ 6,538,000	ƒ 5,200,000

Wat zien wij hier? Het muntmateriaal beantwoordt doorgaans vrij getrouw aan de saldo's der rekeningen-courant. D.i. wat de Bank aan hare rekeninghouders schuldig was, had zij ook renteloos in hare kelders liggen. De billetten, die zij in omloop had, konden in de twee eerste jaren bij lange na niet,

1 Wij verwaarloozen de honderdtallen van guldens en mindere fractiën, die het snel overzigt slechts bemoeijelijken. Voorts zij hier en bij de volgende cijfers opgemerkt, dat tot 1852 alleen openbaar gemaakt zijn de verhoudingen, zoo als zij zich op één tijdstip in elk jaar, den dag der sluiting van het boekjaar, voordeden. In den loop van elk jaar hebben deze verhoudingen zeker velerlei wisseling ondergaan: doch de evenredigheid zal zeker toch niet sterk gewijzigd zijn.

later naauwelijks het cijfer van haar eigen kapitaal bereiken. Na aftrek van haar eigen middelen (inleg en reserve) klom haar opererend kapitaal niet hooger dan

in 1815	tot ƒ 3,541,000.
in 1816	tot ƒ 5,013,000.
in 1817	tot ƒ 8,965,000.
in 1818	tot ƒ 3,808,000.
in 1819	tot ƒ 5,119,000.

Evenwel deed de Bank onbetwistbaar goede zaken, hoe beperkt zij ook nog waren in verhouding tot de vele millioenen, die zij thans omzet. Dit blijkt reeds uit de vergelijking van het opererend kapitaal met het bedrag van hare eigene middelen. Het wordt voorts gestaafd door de goede uitdeelingen, die zij in deze eerste vijf jaren aan hare deelhebbers kon uitkeeren, t.w.:

Uit^{o}. Maart	1815	5,84 pCt. over 2445 actiën.
	1816	6 pCt. over 4105 actiën.
	1817	6 pCt. over 5000 actiën.
	1818	7 pCt. over 5000 actiën.
	1819	10,39 pCt. over 5000 actiën.

Vooral, zooals men ziet, waren de boekjaren 1817/18 en 1818/19 voordeelig voor haar, waarschijnlijk wel ten gevolge van de groote speculatiën in granen, waartoe de hongersnood in het westen van Europa gedurende 1816 en 1817 aanleiding gaf.

Ongetwijfeld was er geen beter middel, om de belangstelling van het publiek voor de Bank te verwerven, dan deze schoone winsten, te vinden geweest. En zoo kon men het dan nu wagen de in 1814 mislukte poging te herhalen en het kapitaal der Bank op ƒ 10,000,000 te brengen. Deze verdubbeling werd uitgeschreven bij Kon. Besluit van 27 Maart 1819 (Stbl. n°. 14), dus vóór dat het hooge dividend over het boekjaar 1818/19 aangekondigd was. Doch voor de inschrijving werd de maand Junij aangewezen. Om volkomen pariteit tusschen de oude en de nieuwe actiën te brengen, werd, met het oog op de aan de eersten toebehoorende reserve van ƒ 250,000, eene bijpassing van 5 pCt. agio op de nieuwe, alzoo eene storting van ƒ 1050, verordend. Blijkens de balans van 31 Maart 1820 was het volle bedrag van het verhoogde kapitaal onmiddellijk geplaatst. - Bij besluit des Konings van 19 December 1819 werd daarop de oude Amsterdamsche Wisselbank, die men

nog door allerlei hulpmiddelen in het leven had trachten te houden, opgeheven[1].

Het tweede tijdperk van de geschiedenis der Nederlandsche Bank kunnen wij insluiten tusschen de jaren 1820-1840, in welk laatste jaar eene nieuwe uitbreiding van haar kapitaal plaats greep. De volstrekte geheimhouding, aan de Directie door het octrooi opgelegd, heeft belet, dat van hare verrigtingen veel ter kennisse van het algemeen gekomen is. Doch wie de later bekend gemaakte cijfers van de balansen op den 31sten Maart van elk dezer jaren[2] met eenige opmerkzaamheid nagaat, en daarmede de gebeurtenissen in dat tijdperk in verband brengt, kan zich toch eenigermate een denkbeeld van den aard en omvang harer werkzaamheid vormen. Beproeven wij het.

Onmiddellijk met de vergrooting van haar kapitaal gaat eene aanzienlijke vermeerdering van haren metaalvoorraad gepaard. Op ultimo Maart 1819 was deze ruim 6½ millioen gulden geweest. Op 31 Maart 1820 was hij geklommen op 15¼ millioen. Tot ultimo Maart 1831 wisselde hij, nu en dan met vrij groote sprongen, af tusschen 12 en 24 millioen, met ééne uitzondering, in 1826, toen hij tot 8⅓ millioen daalde. Tusschen 1831 en 1840 is het cijfer van den metaalvoorraad doorgaans afwisselende tusschen 20 en 30 millioen. In 1833 en 1834 bereikt het bij uitzondering een bedrag van meer dan 40 millioen. Eenmaal, in 1837, daalt het tot 17 millioen.

Het cijfer der waarde van de omloopende bankbilletten houdt met deze uitbreiding van het muntmateriaal vrij wel gelijken tred, in dien zin, dat hier ook allengs uitbreiding wordt opgemerkt. In 1819 was het geweest 5,8 millioen, in 1820 was het 8¾ millioen, in 1821 13½ millioen, en nu wisselt het tusschen 1822 en 1832 af van 10½ tot 14½ millioen. In geen dezer jaren daalt het lager, in drie rijst het bij uitzondering aanmerkelijk hooger, b.v. in 1824 tot 20¼ millioen, in 1829 tot

1 W.C. Mees, Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland, blz. 204.

2 Na de opheffing der volstrekte geheimhouding bij Kon. Besluit van 9 Junij 1852, zijn de cijfers over de vroegere boekjaren sedert de oprigting der Bank voor het eerst medegedeeld in het Staatk. en Staathuishoudk. Jaarboekje over 1852, blz. 255 v.v. Wij hebben daaraan ontleend en uit verdere opgaven aangevuld de tabel, die ten behoeve van een gemakkelijk overzigt aan het slot van dit artikel geplaatst is.

19½ millioen en in 1830 zelfs tot 26 millioen. Na 1832 is het middelcijfer der circulatie doorgaans hooger en tot 1840 zeer gelijkmatig op dat hooger standpunt. Het beweegt zich tusschen 20 en 26 millioen. - Doch vruchteloos zou men naar eenig verband zoeken tusschen de afwisselingen in den metaalvoorraad en die in de circulatie. In dezelfde jaren, waarin men het eene cijfer aanmerkelijk ziet rijzen, merkt men bij het andere wel eens achteruitgang of stilstand op, en omgekeerd. Alleen dezen doorgaanden trek kan men vinden, dat met enkele uitzonderingen de metaalvoorraad meer of min de waarde der omloopende billetten o v e r t r e f t .

Daarentegen zijn de sprongen van het cijfer, dat de saldo's van rekeningen-courant vertegenwoordigt, hoogst opmerkelijk. Tusschen 1820 en 1823 daalt dit cijfer van 6¾ millioen tot 4,8 millioen; daarop klimt het plotseling in 1824 op 15,3 millioen, is in 1825 nog 13,2 millioen, en valt dan eensklaps weêr tot 4 millioen. Op dit laag bedrag blijft het met ééne uitzondering (1828, 9¾ millioen) tot 1831, stijgt dan in eens tot 22 millioen in 1832 en zelfs tot 25 millioen in 1833, en zakt dan weêr vrij geleidelijk af tot 14 millioen in 1840.

Trachten wij nu aan deze cijfers een overzigt van de werkzaamheid der Bank over het tijdperk 1820-1840 te ontleenen, wij zullen misschien niet verre van de waarheid verwijderd zijn, wanneer wij de volgende gissingen wagen. Het bestaan der Bank, in de eerste vijf jaren zoo zwak en onzeker, is gevestigd. Het publiek begint zich meer en meer aan haar papier te gewennen, en de omloop daarvan verkrijgt, al is het ook langzaam, ruimeren kring. De Belgische omwenteling van 1830 brengt daar een schok in (van 26 millioen op ultimo Maart 1830 daalde de circulatie tot 14 millioen op ultimo Maart 1831), minder omdat de politieke crisis nadeelig op haar crediet werkte, dan wel omdat de grootste helft van het koningrijk voor den omloop van haar papier gesloten was. Doch spoedig herstelt zij zich van dien stoot, en het gebruik van haar betaalmiddel neemt zelfs van nu aan in de noordelijke gewesten snel toe. Doch zoo haar papier als ruilmiddel al meer en meer in trek komt, zij maakt toch weinig gebruik van deze gunstige gezindheid van het publiek om door uitgifte van dat papier haar opererend kapitaal te vergrooten. Waarschijnlijk is dit grootendeels te wijten aan de enge grenzen, waarbinnen hare operatiën door het octrooi zelf beperkt zijn, grenzen, die door de

voorzigtigheid, of laat ons zeggen schroomvalligheid van hare directie nog naauwer worden ingetrokken. Hare diensten aan den handel, als groote middelaar van het crediet, zijn dus nog van weinig beteekenis. Een punt, waar wij straks op terug komen. Wel ziet men het cijfer van dit opererend kapitaal na 1834 plotseling aanzienlijk stijgen. Maar mag men iets hechten aan een verhaal, dat in der tijd in spijt van alle geheimhouding uitgelekt is, dan bestonden hare beleeningsoperatiën in de jaren 1834-1840 voor een zeer aanmerkelijk deel in voorschotten op effecten, die van wege of ten behoeve van het gouvernement, maar op naam van particulieren bij haar in onderpand werden gegeven. Waarschijnlijk staan hiermede ook in verband de ongemeen goede uitdeelingen, die de Bank over de jaren 1835-1841 aan hare aandeelhouders uitkeerde.

Welke echter de oorzaken van de sterke afwisselingen in het bedrag der rekening-courant-saldo's geweest zijn, is zelfs niet met eenigen schijn van juistheid te gissen. Misschien heeft de plotselinge rijzing hiervan in 1824 en 1825 met financiëele operatiën van staatswege in verband gestaan[1]. Evenzoo zou men het vermoeden kunnen opperen, dat de hooge cijfers van 1832 en 1833 de gelden vertegenwoordigen, voortgesproten uit de herhaalde leeningen, waartoe de staat zich in die moeijelijke tijden verpligt zag en die tot den aanleg van het grootboek der 5 pCt. nationale schuld bij de wetten van 6 Januarij en 22 November 1832 aanleiding gaven.

Tegen het einde van de hier behandelde periode was het oorspronkelijk octrooi der Bank afgeloopen. Het bestaan der Bank werd bij Koninklijk Besluit van 21 Augustus 1838, Stbl. N°. 29, wederom voor 25 jaren, te beginnen met 1 April 1839, *verlengd en bevestigd*[2]. Het opmerkelijkst hierbij was, dat nu de Koning bij *Besluit* regten en privilegiën gaf, welke vroeger de Souvereine Vorst op een tijdstip, toen hij in zijn persoon nog de wetgevende met de uitvoerende magt vereenigde,

1 Men zou hier eenig verband kunnen meenen te vinden met de oprigting der Handelmaatschappij, wier kassier de Bank was. Doch deze gissing valt voor de opmerking, dat de Handelmaatschappij eerst *na* ultimo Maart 1824 opgerigt is.

2 Zoo luidt het in het officiëele stuk zelf. Naar aanleiding hiervan is de kwestie wel eens ter sprake gekomen of men hier aan eene geheel nieuwe zaak, eene nieuwe vennootschap met nieuwe statuten, dan wel aan voortzetting der bestaande te denken had. De inhoud van het *verlengd* octrooi geeft gronden zoowel voor het één als voor het ander beweren.

onbetwistbaar bevoegd was geweest te verleenen. Doch men nam dit toen zoo naauw niet, en niemand schijnt er bezwaar in gevonden te hebben. Over 't geheel was er gering verschil tusschen den inhoud van het vernieuwde en dien van het oorspronkelijke octrooi. Grootendeels werden de oude artikelen, dikwijls zelfs letterlijk, overgenomen. Enkele bijzondere gunsten, vooral zulke, die alleen bij de wet verleend konden worden, werden ingetrokken. Zoo vervielen b.v. art. 18, 19, 59 en 61 van het eerste octrooi. Daarentegen werd ook opgeheven het verbod om bankactiën op tijd te verkoopen (art. 11, octrooi 1814) en de zonderlinge beperking dat de Bank nimmer hoogeren intrest dan van 5 pCt. van beleening vorderen mogt (art. 24, octrooi 1814). De belangrijkste nieuwigheid was zeker de uitbreiding der operatiën aan de Bank toegestaan. Zij mogt nu ook ander handelspapier, mits op naam en aan order, dan wissels disconteren (art. 15, octrooi 1838, verg. met art. 20, octrooi 1814) en op schuldbrieven van vreemde mogendheden, mits hier te lande genegociëerd en gedomiciliëerd en ter beurze van Amsterdam koers hebbende, gelden voorschieten (art. 18, octrooi 1838, verg. met art. 23, octrooi 1814). In plaats der facultatieve bepaling van 1814 (art. 43), dat de Bank te Rotterdam, Dordrecht en in andere handelsteden hulpkantoren zou kunnen stichten, waarvan zij echter geen gebruik had gemaakt, werd nu stellig voorgeschreven, dat er te Rotterdam eene Bijbank *moest* zijn, terwijl voor andere steden de facultatieve bepaling in stand bleef (art. 34, octrooi 1838). Met deze voorzigtige wijzigingen in hare inrigting trad de Bank een nieuw bestaan van vijf en twintig jaren in.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat kort na dit tijdstip van de vernieuwing van haar octrooi het kapitaal der Bank nogmaals vergroot werd. Het werd krachtens art. 10 van het nieuwe octrooi bij Koninklijk Besluit van 7 April 1840, Stbl. N°. 8, op ƒ 15,000,000 gebragt. De nieuwe aandeelen werden in verhouding tot het bestaande reservefonds verkrijgbaar gesteld tegen den koers van 115 pCt. Kapitaal en reserve zijn sinds dien tijd, met onbeduidende wisselingen, tot heden toe op het bedrag van 17¼ millioen gulden gebleven.

Het motief tot deze uitbreiding is niet gemakkelijk te vinden. Tot meerdere soliditeit van de Bank was zij voorzeker niet noodig. Tot meerder gerief des handels mogt zij ook overbodig heeten zoolang de omloop van hare billetten nog zoo

beperkt en in verband daarmede haar opererend kapitaal betrekkelijk nog zoo onbeduidend bleef. Welligt was er op dat oogenblik geen andere grond voor, dan eene zekere goede verwachting van de toekomst, opgewekt door de winsten, die men in de laatste jaren behaald had. Aanvankelijk werd die verwachting dan ook vrij wel vervuld; maar er zou een tijd komen, dat men, met het oog op de elk jaar verminderende uitdeelingen (die over 1850-1853 zelfs tot 3 pCt. daalden), wel eenig berouw van dezen stap zou hebben.

In de verdere geschiedenis der Bank treffen wij op een nieuw haltpunt bij het jaar 1852. Bij een Koninklijk Besluit van den 9^{den} Junij van dat jaar, Stbl. N°. 124, op verzoek van President, Directeuren en Commissarissen genomen, werden, behalve geringere wijzigingen, twee gewigtige veranderingen in het octrooi van 1838 gebragt: eerstelijk de uitbreiding van hare bevoegdheid om beleening te sluiten op *alle* buitenlandsche staatsobligatiën zonder onderscheid; ten tweede de gedeeltelijke verpligting, gedeeltelijke vergunning tot openbaarmaking van hare operatiën. De eerste bepaling stelde de gelegenheid open om aan haren werkkring ter beurze van Amsterdam groote en nuttige uitbreiding te geven. De andere, schijnbaar van geringe beteekenis, zou allengs eenen heilzamen invloed uitoefenen, waarvan de vruchten wel niet onder cijfers voor te stellen, maar toch niet minder degelijk zouden wezen. De opheffing dier ongerijmde geheimhouding van de verrigtingen van Nederlands eerste credietinstelling - eene bekrompenheid, waarvan in geen ander land ter wereld de wedergade gevonden werd - moest onmisbaar de Bank en het publiek tot wederzijdsch voordeel nader tot elkander brengen, de algemeene belangstelling voor haar wakker maken, hare groote diensten naar waarde leeren schatten, haar crediet bevestigen en te gelijk, als alle openbaarheid, een prikkel zijn voor hare bestuurderen, om de hooge belangen hun toevertrouwd zooveel te wakkerder te behartigen. En zoo is het dan ook deels voorzeker aan deze nieuwe bepalingen, deels echter ook, en voorzeker niet het minst (want dat het voorstel tot die wijzigingen van President en Directeuren zelven was uitgegaan kan hier als bewijs gelden) aan eenen vrijeren en krachtigeren geest, die bij haar bestuur allengs ingang gevonden had, te danken, dat wij van nu aan de Bank, in vergelijking met vroegere tijdperken, eene ongekende werkzaamheid zien ontwikkelen. Eene werk-

zaamheid in de eerste plaats winstgevend voor haar zelve, blijkens de ruime uitdeelingen, die elkander sedert 1854 onafgebroken opvolgen; in de tweede plaats van onberekenbaar voordeel voor de groote takken der nijverheid, die nu gretig de diensten der Bank, en nooit te vergeefs, komen vragen. - Roepen wij om dezen lof te staven nog eens de cijfers tot getuigen.

De rekeningcourant-saldo's blijven vóór en na 1852 met groote verschillen afwisselen, al naarmate de voornaamste rekeninghouders, 's rijks schatkist, de stad Amsterdam en de Handelmaatschappij toevallig groote of geringe depôts in de kelders der Bank hebben liggen. Van 1840 tot 1852 is het hoogste cijfer dezer saldo's 20½ millioen (ultimo Maart 1851), het laagste (ultimo Maart 1843) 6¾ millioen. Van 1852 tot 1863 vinden wij verschillen tusschen 30¼ millioen (ultimo Maart 1859) en 9 millioen (ultimo Maart 1857). De voortdurende batige saldo's in 's rijks schatkist zijn oorzaak, dat in de laatste jaren het cijfer doorgaans zeer hoog is. Maar deze saldo's, het behoeft niet herhaald te worden, zijn van weinig beteekenis voor de eigene verrigtingen van de Bank zelve. Om deze te waarderen kunnen de volgende dienen. De circulatie van bankbilletten, tusschen 1840 en 1850 meestal beneden 40 millioen, in 1850 en 1851 tot het nog ongekende bedrag van 50 millioen geklommen, is in 1854-1863 geregeld tusschen 90 en 100 millioen, soms nog daarboven; met ééne uitzondering in het booze jaar 1857, toen de vreeselijke handelscrisis op de buitenlandsche beurzen ook hier tot voorzigtigheid dwong. De metaalvoorraad volgt, in verband met eenen kolossalen handel in zilver, doch uit den aard der zaak met snellere afwisselingen, die rijzende beweging. Maar vooral zijn het de cijfers van het opererend kapitaal, die onze aandacht moeten trekken. Van 1840-1848 houden zij zich vrij bestendig tusschen 21 en 31 millioen. Dan komt er een verval (1849-1852) zóó sterk, dat de Bank niet eens haar eigen stamkapitaal weet uit te zetten, met dat gevolg, zoo als reeds opgemerkt is, dat zij haren deelhebbers naauwelijks. 3 of 3½ pCt. rente kan uitkeeren. Maar met het boekjaar 1852/53 is het of der Bank eene nieuwe levenskracht toestroomt. De kapitalen, waarmede zij den handel gerieft, verdubbelen, verdriedubbelen zich in weinig tijds. En in de allerlaatste jaren klimmen zij tot eene hoogte, die zelfs in het groote speculatiejaar 1856 niet bereikt was, te opmer-

kelijker, omdat van 1861-1863 de algemeene toestand der wereldmarkt, door buitenlandsche politieke oorzaken, tot geen ongemeen levendig handelsverkeer aanleiding gaf.

Werpen wij nu nog eens eenen blik terug over het veld onzer beschouwingen, waarop wij ons tot hiertoe bewogen. Dan moet wel de indruk zijn, dat de geschiedenis der Nederlandsche Bank gedurende haar thans bijna vijftigjarig bestaan de geschiedenis is van toenemende bloei en kracht. Een onzeker bestaan in de eerste jaren, doorgebragt in aanhoudende worsteling tegen onverschilligheid, vooroordeel en tegenwerking. Daarna langen tijd een stille, bescheiden werkkring, deels uit oorzaak van voortdurend gemis aan waardering van hare diensten, deels door eigen wantrouwen in hare krachten. Eindelijk een optreden in het volle bewustzijn van hare groote roeping en van haar vermogen om die roeping te vervullen, gepaard met een welgevestigd en - laat ons het nu reeds zeggen - in meer dan ééne beproeving welverdiend gebleken vertrouwen bij het publiek. Niets is welsprekender dan de cijfers, ook hier. Laten wij de oogen nog eens gaan over de leerzame kolommen, waaraan onze beschouwingen grootendeels ontleend zijn. Letten wij b.v. op het cijfer der omloopende bankbilletten. Tusschen 1819 en 1822 eene rijzing van 5 op 8, op 13 millioen! ‘Wat sprongen!’ zou men toen gezegd hebben, waren die cijfers bekend geworden. ‘Wat gewaagd spel!’ zou iemand er mogelijk bij uitgeroepen hebben. ‘Dat kan nooit goed gaan!’ Het g i n g goed, en zie, van 1828 tot 1831 weder een sprong, van 14 op 26 millioen! En van 1847 tot 1849 van 32 op 44 millioen! En tusschen 1851 en 1854 van 50 op 93 millioen! En heden wordt door niemand gevraagd, ‘of dàt op den duur goed kan gaan’, al rijst ook de circulatie tot boven de 100 millioen. - Minder treffend voor het oog misschien, maar vooral niet minder belangrijk voor den opmerkzamen waarnemer is die kolom der cijfers van het opererend kapitaal. Aanvankelijk deed de Bank in verhouding met hare geringe middelen wezenlijk groote zaken; men zie slechts, hoe het opererend kapitaal in 1817 bijkans het drievoudige bedroeg van haren inleg; maar het verschil had zijn oorsprong niet daarin, dat de zaken zoo uitgebreid waren, maar hierin, dat het bijeengebragte kapitaal der aandeelhouders zoo gering was. Na de verdubbeling van den inleg in 1820 komt

zulke verhouding niet meer voor behalve in 1839 (11:30). Doorgaans gaat in dit gansche tijdsverloop het eene cijfer het andere slechts weinig te boven. De Bank doet geregeld hare zaken, jaar in jaar uit, als eene gevestigde nering, een fatsoenlijk beklante winkel. En het wordt niet beter nadat in 1840 het eigen kapitaal nog eens verhoogd is. Zelfs komen er nu jaren achtereen, waarin niet eens plaatsing voor dat kapitaal overschiet en waarin der Bank geen andere werkkring naar het schijnt meer blijft, dan de gelden van den staat te bewaren en het publiek van hare briefjes, die meer en meer in trek komen, te voorzien, terwijl zij daartegenover het overtollig geworden metaal in hare kelders opbergt. Eene groote kassierderij zou men kunnen zeggen; anders niet. Maar schitterend steken hierbij de laatste jaren af. Wat vroeger in buitengewone oogenblikken uitzondering was, wordt nu haast regel. Aanzienlijke kapitalen verzamelt zij, niet om ze renteloos weg te leggen, maar om ze, met haar eigen vermogen, vruchtbaar voor de nijverheid des volks, winstgevend voor haar zelve te gebruiken.

Zoo staat thans de boom, - de beeldspraak dringt zich hier als van zelve op - die als jonge spruit groote moeite had om in ondankbaren grond wortel te vatten, die daarna vele jaren behoefde voor langzamen wasdom, daar voor ons, groot en sterk, zijn breede takken naar alle zijden krachtig uitstrekkende, met rijken bladerkroon versierd en zijne heilzame vruchten in steeds toenemenden overvloed afwerpende.

II.

Deze zijn de hoofdtrekken van de uitwendige geschiedenis der Nederlandsche Bank. Hoeveel belangrijker zou het nog zijn, hare inwendige geschiedenis gedurende die vijftig jaren na te sporen, hare verhouding tot de regering, hare betrekkingen tot den handel, hare verrigtingen in gewone, hare worstelingen in moeijelijke tijden, haar beleid in dagen van crisis, haar krachtig ingrijpen op het oogenblik van nood en angst, om het crediet der beurs van Amsterdam omhoog te houden. Hoe rijk in leering zou hier eene vergelijking van de werking der Ne-

derlandsche Bank met die van andere gelijksoortige instellingen in andere landen wezen. Wat diep inzigt zouden wij zelfs verkrijgen in de geschiedenis van onzen handel gedurende de verloopen halve eeuw.

Doch het ligt in den aard der zaak, dat eene poging om zulk eene inwendige geschiedenis zamen te stellen niet anders dan hoogst gebrekkig zijn kan. De openbaarheid, waarin wij ons thans verheugen, bepaalt zich natuurlijk tot de oppervlakte der zaken. Niet alleen is billijkerwijze ook bij de jongste wijziging van het octrooi ‘stipte geheimhouding omtrent alle zaken de Bank of particuliere ingezetenen betreffende en meer bijzonder omtrent de escomptes, beleeningen en rekeningen-courant, het aandeel of fonds der respectieve deelhebberen op de registers der Bank en alle andere particuliere transactiën’ regel gebleven, maar bovendien zijn ook de feiten en gebeurtenissen, waarop wij ons zouden moeten beroepen, in den stroom der vergetelheid verdwenen.

Niettemin is het misschien toch mogelijk enkele trekken te doen uitkomen, vooral uit de geschiedenis der laatste jaren. Daartoe is weinig meer noodig, dan zaken, die in der tijd van algemeene bekendheid waren, in het geheugen terug te roepen. De constitutie der Bank zelve - haar octrooi, zoo als het van tijd tot tijd gewijzigd is - kan daarbij in meer dan één opzigt tot leiddraad strekken. En voorts wordt er ook hier uit de cijfers, die door de openbaarmaking ter onzer beschikking gesteld zijn, soms op verrassende wijze, licht verspreid.

Trachten wij dan de verrigtingen der Bank uit drieërlei oogpunten nader te beschouwen:

1. de Bank en de handel,
2. de Bank en de regering,
3. de Bank en de geldsomloop.

De Nederlandsche Bank is gelijk de meeste nieuwerwetsche banken eene *disconto- en beleenings*- en te gelijk *circulatie-bank*. Haar voorname werkkring is: kapitalen voor te schieten, hetzij op koopwaren en staats-schuldbrieven, hetzij op handelspapier, dat zijnen vasten vervaldag heeft. Daartoe maakt zij gebruik eerstelijk van haar eigen kapitaal, dat door de aandeelhouders bijeengebragt is, met de overgewonnen reserve; daartoe besteedt zij voorts de kapitalen, die zij van alle zijden tot zich trekt door de uitgifte van hare rentelooze schuldbekentenissen of

promessen, hare bankbilletten[1]. Bovendien is de Nederlandsche Bank *deposito*-bank, voor zoo verre zij als kassier van het gouvernement en van andere corporatiën of van bijzondere personen gelden in bewaring neemt en uitbetaalt. Eindelijk bestaat een eigenaardige lak van het bedrijf der Nederlandsche Bank in den handel in edele metalen, waartoe de uitgifte harer billetten haar in staat stelt. Doch hierover later.

In het voorschieten van geld op koopwaren, effecten en handelspapieren (beleening en disconto) concurreren de banken met de bijzondere bankiers. Beiden volgen daarbij in het algemeen dezelfde regelen; beiden moeten zich ook naar dezelfde omstandigheden, die de markt beheerschen, voegen. De stand der rente hangt niet van hunne willekeur af; hij wordt bepaald door de verhouding tusschen vraag en aanbod; en de magtigste bank zelfs kan deze niet dwingen. In rustige, ordelijke tijden, wanneer de zaken haren stillen gewonen gang gaan, is er doorgaans eene geregelde vraag naar de diensten van het kapitaal; en even geregeld zal men die diensten zonder bedenking zoo overvloedig mogelijk aanbieden. In tijden van onrust trekken de kapitalen zich van de markt terug, hetzij uit vrees voor gevaar, hetzij in de hoop van later nog beter partij er van te kunnen trekken; het aanbod krimpt alsdan in, onverschillig of de vraag zich sterker uite dan verflaauwe; want ook het laatste komt in zulke tijden voor. Niet alleen wordt hooger intrest geëischt, maar men bedingt ook bij beleening en prolongatie meer surplus; men is keuriger op het papier, dat gedisconteerd wordt; men ziet naauwer toe op het getal en de hoedanigheid der handteekeningen, die er op geplaatst zijn; men wijst papier, dat nog lang moet loopen, terug, en bepaalt zich tot kort papier, zoowel om zich aan minder gevaar bloot te stellen, als om zoo spoedig mogelijk het uitgeschoten kapitaal voor alle gebeurlijkheden weer meester te zijn.

Doch zoo er in al deze opzigten naauwe overeenkomst is tusschen het bedrijf der bankiers en dat der banken, er is toch ook in meer dan één opzigt verschil. Een eerste punt is, dat de bestuurders eener bank, in het gevoel hunner verantwoordelijkheid jegens de aandeelhouders, doorgaans met grootere

1 Voor de breedere uiteenzetting van hetgeen hier aangestipt is omtrent de inrigting van dergelijke bank zij het mij vergund te verwijzen naar mijn Handboek van Praktische Staathuishoudkunde, Dl. I, N°. 305, *d* en *f*, 306 en 310.

voorzigtigheid te werk gaan en zelfs niet ongaarne zich laten binden door voorschriften, die al te stoute waagstukken beletten. Zij zijn minder ruim in de keuze der goederen of papieren, waarop zij voorschot verleenen. Bij het handelspapier eischen zij meer waarborgen en stellen zich daaromtrent regelen, waarvan zij ter wille van niemand ter wereld - hij heete Rothschild, Baring of Hope - afwijken. Over 't algemeen is hun de weg van het handelen naar omstandigheden, langs welken een kundig en ondernemend koopman dikwijls zeer goede en soliede zaken doet, afgesneden. Om dezelfde reden zijn zij ook strenger in het naleven der formaliteiten, die tot verzekering van regt bij elke handeling in acht genomen moeten worden; en deze mindere gemakkelijkheid stoot het publiek wel eenigzins af. Eindelijk is het ook meestal regel, dat de rentestandaard van de bank iets hooger is dan de gewone koers van het geld ter beurze[1].

Doch dit is niet het eenige noch het opmerkelijkste verschil. Daar komen tijden, waarin het haast schijnt alsof de rollen omgekeerd zijn, waarin voorzigtigheid de pligt van den bankier, vermetelheid die van de bank is geworden. In tijden van crisis zal eene groote bank, zooals de Bank van Engeland, de Bank van Frankrijk en de Nederlandsche Bank, wanneer zij hare roeping begrijpt, tot handelingen overgaan, die de bijzondere bankier zich noch zou durven, noch om zijn crediet zou mogen veroorloven. Dan is de Bank niet meer eenvoudig de trechter, waardoor allerlei verspreide en verdeelde kapitalen zamenvloeijen om zooveel mogelijk der nijverheid dienstbaar te zijn; dan wordt zij de hulp, de krachtige steun, de laatste toevlugt van het openbaar crediet. Terwijl de bankier van de gisting, die gemeenlijk het uitbreken der crisis voorafgaat, partij trekt om zijne kapitalen bij uitstek voordeelig en zoo dikwijls mogelijk om te zetten, maar die kapitalen terugtrekt als het gevaar daar is, zal eene bank - wij mogen er nog eens bijvoegen, die hare roeping begrijpt - zich hoeden, de speculatiezucht, die er gaande is, nog meer aan te prikkelen om den

1 Ook dit kan soms het gevolg zijn van de voorzigtigheid der Bank. Doch waar deze op uitgebreide schaal werkt, zal het veelal voorkomen, dat de vlottende kapitalen ter beurze, om spoedige plaatsing te vinden, tegen iets lagere rente moeten worden uitgezet, te meer omdat de geldnemer, om deze te verkrijgen, de tusschenkomst van eenen makelaar behoeft, wiens diensten ook betaald moeten worden.

wille van de buitengewone winsten, die daarvan voor haar zelve zouden kunnen afdruipen. Zij zal liever vóór de crisis, die zij over kort of lang ziet komen, hare operatiën eenigzins beperken, om ruime middelen beschikbaar te stellen als de algemeene nood er om roept.

Niet alle banken hebben te allen tijde hare roeping op de wijze, als hier voorgesteld is, begrepen. Der Nederlandsche Bank komt deze lof onvoorwaardelijk toe. Hare voorzigtigheid in gewone tijden moge in vroegere jaren al tot in het belagchelijke overdreven geweest zijn, haar krachtig handelen op het juiste oogenblik heeft haar meer dan eens de levendigste erkentelijkheid van den Nederlandschen handelstand doen verwerven. Want al werd ook nooit door iemand het opgelegd geheim geschonden, hetgeen trouwens het middel geweest zou zijn om het vertrouwen des handels voor altijd te verbeuren, het is toch ter beurze niet geheel onbekend gebleven, dat op dien of dien gedenkwaardigen dag een dreigend gevaar afgewend werd door dat men wist, ‘dat er bij de Bank *altijd* geld te krijgen was;’ het is evenmin onbekend gebleven, dat de Bank meer dan één geacht handelshuis, dat gevaar liep in den maalstroom te worden medegesleept, staande gehouden heeft door geprotesteerde wissels tot den vervaldag te laten afloopen. En niet ligt is het te stout gesproken, wanneer iemand beweert: ‘zoo de groote handelscrises, die in de laatste 40 jaren de wereldmarkt getroffen hebben, die van 1825, van 1837, van 1844, van 1847 en 48 en die van 1857, bijna onschadelijk over de beurs van Amsterdam henengegaan zijn, het is zeker niet uitsluitend, maar toch voor een goed deel aan het beleid en den moed der Nederlandsche Bank dank te wijten.’

Met de cijfers, die wij tot nog toe ten grondslag onzer beschouwingen gelegd hebben, zou dit beweren zeker moeijelijk te staven vallen. Wel is waar mag het reeds onze aandacht trekken, dat zoowel in 1825 en 1826 als in 1824 de Bank een aanzienlijk opererend kapitaal beschikbaar stelde, in 1826 niettegenstaande haar metaalvoorraad haast uitgeput was; dat desgelijks op ult^{o}. Maart 1847 en op ult^{o}. Maart 1848, juist in het hevigste der commerciëele crisis van het eene jaar, en der politieke crisis van het andere, het opererend kapitaal aanzienlijker was dan in 1846 - het jaar der speculatie, dat de handelscrisis van 1847 had voorbereid - en geene inkorting

van circulatie der bankbilletten noodig geacht werd; maar het spreekt van zelf, dat de toevallige staat der balans op den 31sten Maart van een of ander jaar hier van weinig beteekenis is. Doch wij zijn in staat andere cijfers aan te voeren, die wel waardig zijn de aandacht te trekken.

Om echter die aandacht des lezers niet te veel te vermoeijen, bepalen wij ons tot twee jaren, waarvan de heugenis nog bij velen levendig is, 1847 en 1857. Hoe was in die jaren de houding der Engelsche en der Fransche Bank; hoe daartegenover die der Nederlandsche?

In 1845 en 1846 had de Engelsche Bank haren rentekoers midden in de levendige graanspeculatie geregeld op 3 en 3½ pCt. gehouden en daardoor voorzeker niet weinig die speculatie aangemoedigd. Ook in de eerste weken van 1847 achtte zij nog geen verhooging noodig; maar tegen den zomer naderden de onfeilbare voorboden der crisis. In April verhoogde de Bank haren koers tot 5 pCt., in Augustus tot 6 pCt. voor wissels van langer dan 2 maanden. Den 1sten October brak de crisis uit. De Bank weigerde alle voorschot op effecten en nam geen papier dan van 14 dagen in disconto. Toch raakte haar metaalvoorraad uitgeput; de regering kwam tusschenbeide: de restrictieve bepalingen der bankwet van 1844 werden tijdelijk opgeheven, en in de tweede helft van October kon de Bank weer den handel gerieven, maar tot een *minimum* van 8 pCt. voor den besten waarborg. Toen was het, dat dagelijks de post ons tijding bragt van huis bij huis, dat te Londen en te Liverpool zijne betalingen gestaakt had. - Reeds in September 1845 daarentegen had de Nederlandsche Bank een begin gemaakt met de verhooging harer beleeningsrente tot 4 en 4½ pCt. In November van dat jaar waren hare koersen: wissels, 5½ pCt., promessen 6 pCt., beleening op effecten 5½ à 6 pCt., op goederen 6 pCt. Op dezen stand, of soms een ½ pCt. lager hield zij hare rente het geheele jaar 1846 door: in April 1847, toen de crisis elders begon zich aan te kondigen, kon zij het wagen hare beleeningen zelfs tot 4 pCt., 4½ pCt. en 5 pCt. te verlagen en in November eerst was zij weer verpligt tot eene geringe verhooging, die echter de 6 pCt. niet overschreed. En wie op solied onderpand van welken aard ook, geld kwam vragen, hij kon geholpen worden. Geenerlei plotselinge restrictie kortte den bijstand der Bank in op 't oogenblik, waarop die 't meest noodig was.

Tien jaren later, in 1855 en 1856, was er weder duurte en speculatie in granen op groote schaal in het westen van Europa. Daaraan paarde zich het woeste spel in allerlei credietpapieren op de Fransche en Duitsche beurzen, en ten laatste sloeg de windhandel tot allerlei soort van koopwaren over. Dat waren bange dagen voor velen. In Engeland was de toestand onder den invloed van den Russischen oorlog reeds in 1855 somwijlen zeer gespannen. In October van dat jaar had de Bank te Londen hare rente op 7 pCt. moeten brengen, met de beperking bovendien, dat geene wissels van meer dan 95 dagen werden aangenomen. In het voorjaar en den zomer van 1856 was er meer ruimte, maar in October moest de Bank wederom tot een koers van 7 pCt. en restrictieve bepalingen de toevlugt nemen zoowel bij hare beleeningen als bij de discontering van handelspapier. Ook nu volgde weder eenige tijdelijke ontspanning; maar den 6^{den} April 1857 stond de rente wederom op 7 pCt.; wissels werden niet aangenomen dan uiterst soliede voor niet langer dan 30 dagen; den 7^{den} Mei werd het kantoor der beleeningen op effecten gesloten. Nogmaals scheen de crisis eenige verademing te gunnen. In Julij zelfs daalde de koers tot 5½ pCt. Maar in October verhief zich die koorts ten vierden male en nu met nog ongekende hevigheid. Den 12^{den} October was de koers op nieuw tot 7 pCt. geklommen, den 19^{den} tot 8 pCt., den 5^{den} November tot 9 pCt., den 9^{den} tot 10 pCt. ‘for approved securities’; en wederom moest de bankwet van 1844 tijdelijk buiten werking gesteld worden door eene vergunning aan de Bank om de wettelijke grens van de uitgifte harer billetten te buiten te gaan. In December eindelijk begon de crisis te wijken; den 24sten December daalde de rente op 8 pCt., den 7^{den} Januarij 1858 op 6 pCt., den 14^{den} op 5 pCt., den 11^{den} Februari] was zij op 3 pCt. gekomen, op welk standpunt zij voorts het geheele jaar bleef.

Ook de Fransche Bank had reeds in October 1855 maatregelen van voorzorg noodig geacht. Zij bragt hare rente op 5 en spoedig op 6 pCt. Tusschen deze twee cijfers bleef de koers, nu en dan met eenige beperking van de soorten van papier, welke de Bank disconteerde, gedurende 1856 en de eerste helft van 1857 wisselen; en de Bank deed verbazend uitgebreide en winstgevende zaken. Maar den 13^{den} October 1857 verhoogde zij haar disconto tot 6½ pCt., den 20sten tot 7½ pCt. en den 11^{den} November kondigde zij aan, dat zij niet

dan solied papier zou disconteren, van 30 dagen voor 8 pCt., van 60 dagen voor 9 pCt., van 90 dagen voor 10 pCt. Reeds in 't laatst der maand kon zij gelukkig hare rente weder iets verlagen, en met het begin des nieuwen jaars was ook hier de crisis geweken.

Teekenen wij hierbij in 't voorbijgaan aan, dat in die zelfde Novemberdagen van 1857 te Hamburg geen geld te bekomen was tot welken koers ook, en dat men daar slechts door zeer buitengewone hulpmiddelen - als een voorschot in contanten van Oostenrijk, en een onderling waarborgfonds tusschen de aanzienlijkste handelshuizen, en dergelijke - de crisis te boven kwam, echter niet zonder dat velen er in te gronde gegaan waren. Herinneren wij ons daarbij, hoe ook Kopenhagen en Stockholm zwaar getroffen werden.

Twee groote Beurzen van Europa vertoonden in die dagen eene bewonderenswaardige houding. Die van Antwerpen en die van Amsterdam en Rotterdam (men zal het ons ten goede kunnen houden, dat wij de twee Hollandsche, wier belangen zoo innig zamengeweven zijn, hier tot ééne versmelten). Grootendeels komt daarvan de lof ongetwijfeld toe aan de bezadigdheid der kooplieden zelven. Doch voorzeker ook voor een goed deel aan de crediet-instellingen, die haar steunden. De *Banque Nationale* in België kon zelfs in het hevigste der verwarring hare rente op 5½ pCt. houden, zonder buitengewone uitbreiding van hare circulatie of uitputting van haren metaalvoorraad. De Nederlandsche Bank had gedurende 1855 en de eerste helft van 1856 hare rente geregeld op den betrekkelijk lagen stand van 3½, 4 en 4½ pCt. kunnen houden. Een groote, hoezeer ook langzamerhand verminderende[1], metaalvoorraad, gevoed door doorgaans aanzienlijke depôts van 's rijks schatkist, stelde haar voortdurend in staat, aan alle aanvragen om kapitaal te beantwoorden[2]. In September 1856 bleek het voor het eerst noodig hare rente tot 4½ à 5 pCt. te verhoogen; en van lieverlede steeg de koers in de laatste maanden des jaars tot 5½ a 6 pCt. Eene voorname aanleiding daartoe schijnt eene poging

1 In Junij 1855 was het gemiddeld cijfer van dezen voorraad 100 millioen, in December ruim 80 millioen, in Junij 1856 74½ millioen, in December 66 millioen, in Junij 1857 70 millioen, in November en December omstreeks 60 millioen.

2 Het middencijfer harer circulatie was in Junij 1855 90½ millioen, in December 88 millioen, in Junij 1856 91¾ millioen, in December 78¾ millioen, in Junij 1857 81 millioen, in November 83½ en in December 75½ millioen.

van Duitsche en Fransche bankiers geweest te zijn, om tot elken prijs uit haren zilvervoorraad te putten. Om die reden scheen het ook in September 1856 noodig, zekere soort van buitenlandsche wissels, die blijkbaar daartoe moesten dienen, te weigeren. In het voorjaar van 1857 daalde de koers weder tot 4½ à 5 pCt., totdat in October de sterke vraag naar geld tot meerdere voorzigtigheid noopte en de rente op 5½ à 6 pCt. bragt. En toen nu van de buitenlandsche beurzen met elken dag ongunstiger tijdingen kwamen, zag men eindelijk den 11^{den} November het aan de Amsterdamsche beurs nog nooit voorgekomen feit gebeuren, dat de Bank haar disconto tot 7 pCt. voor wissels, tot 7½ voor promessen opvoerde. Een hoog cijfer voorzeker voor onze gewoonten. Maar het hield slechts weinige weken stand, en in vergelijking met die van Londen en Parijs mogt het in waarheid nog matig heeten. Men bedenke daarbij, dat hier geene groote sprongen voorkwamen, die zoo nadeelig voor den handel zijn omdat zij alle berekeningen verstoren; en, wat meer dan alles weegt, dat er hier geenerlei beperkende maatregel werd genomen, die teleurstelling kon baren; met deze enkele uitzondering, dat de looptijd der beleeningen van November tot Februarij van 3 op 2 maanden werd ingekort. Wie met deugdelijk onderpand zich bij de Bank vervoegde was ook *zeker* geholpen te zullen worden. Zelfs gaf de Bank meer dan één blijk van buitengewone faciliteit. Wij herinneren hier aan hetgeen boven (blz. 214) gezegd is omtrent loopende wissels op huizen, die hunne betalingen hadden gestaakt. En de *Credietvereeniging* zal zich nog wel herinneren, hoe haar papier in deze moeijelijke dagen beneden den voor promessen gestelden koers grif werd aangenomen.

Maar ook in gewone tijden heeft de Nederlandsche Bank zich den lof verworven van in verscheidene opzigten geriefelijker voor den handel te zijn, dan de meeste buitenlandsche instellingen van gelijken aard, vooral in de laatste jaren. Het moet erkend worden, in den aanvang van haar bestaan werd hare roeping kwalijk begrepen. De uitsluiting van alle vreemde obligatiën van hare beleeningen bij het octrooi van 1814 getuigde van bekrompenheid, die echter misschien (want wij kunnen ons thans moeijelijk op het toenmalig standpunt van beoordeeling verplaatsen) door den algemeenen politieken toestand verontschuldigd werd. Minder te verdedigen is het, dat in 1838 deze beperking nog maar gedeeltelijk werd opge-

heven[1]. Eerst in 1852 verleende de regering in dit opzigt volkomen vertrouwen aan het bestuur der Bank, een vertrouwen waarvan zij, zoover men vernomen heeft, op vrijgevige wijze gebruik, nooit uit begeerte om groote zaken te doen, misbruik gemaakt heeft. Eene andere bepaling van het octrooi van 1814 werd door de directie zelve op bekrompen wijze uitgelegd. Het octrooi had (art. 24) bepaald, dat de beleeningsrente bij de Bank nimmer het bedrag van 5 pCt. zou mogen overschrijden. De Bank scheen dit harerzijds langen tijd dus uit te leggen, dat het *maximum* een *fixum* was; althans tot 1830 toe bleef hare beleeningsrente met zeer enkele uitzonderingen onveranderlijk op 5 pCt. bepaald, terwijl de koers van haar disconto voortdurend afwisselde, dikwijls tot 3, somwijlen tot 2½, ja eens (in 1828) tot 1½ pCt. daalde. Na 1830 heeft zij dit stelsel laten varen en als regel ingevoerd de beleeningsrente 1 pCt. hooger te stellen dan het disconto; met 1845 echter is deze regel wederom door eenen anderen vervangen, waaraan de Bank zich sinds dien tijd met geringe afwijkingen gehouden heeft, van de beleening op effecten in koers gelijk te stellen aan het disconto van wisselbrieven, de beleening op goederen gelijk aan dat van promessen. Eene afgeloopen beleening te vernieuwen, of het onderpand van het verleende voorschot te verwisselen zal zij zelden weigeren. Zelfs heeft men haar op dat punt wel eens van al te groote gemakkelijkheid beschuldigd. Wat het handelspapier betreft is het bekend, dat de Bank zonder bezwaar wissels aanneemt, die tusschen den dag der aanbieding en den vervaldag nog 90 dagen hebben te loopen, terwijl zij voor Oost-Indische wissels, die op zes maanden getrokken worden, zich zelfs niet aan dezen termijn bindt. Bij het octrooi van 1814 was haar alleen het disconteren van *wisselbrieven* toegestaan; in 1838 werd dat uitgebreid tot ‘ander handelspapier, op naam en aan order, voorzien van twee of meer voldoende handteekeningen.’ Het is bekend, dat de Bank van deze bevoegdheid ruimschoots gebruik maakt en, in afwijking van hetgeen bij de meeste andere banken regel is, met *twee* soliede handteekeningen op het papier, dat zij aanneemt, genoegen neemt. De beschuldiging, eenigen tijd geleden tegen haar in *de Nederlandsche Industriëel* uitgesproken, als zoude zij voor handelspapier van buiten de stad

1 Zie hierboven, blz. 206.

de medeonderteekening van een Amsterdamsch huis eischen, is dan ook volkomen onwaar. Zij is trouwens, te gelijk met eenige andere opgeraapte en ongerijmde beweringen, voldoende wederlegd[1]. Het meest afdoende antwoord zouden daarop de fabriekanten en kooplieden buiten Amsterdam kunnen geven, die geregeld van de diensten der Bank gebruik maken en wel zullen willen erkennen, dat zij daarbij zelfs bijzondere tegemoetkoming ondervinden, zoowel wat betreft de formaliteiten, als ook hierin, dat de Bank geen bezwaar maakt, binnenlandsch papier, dat volgens de usance zelfs 3½ maand loopt, aan te nemen.

Doch zelfs zulke getuigenissen, die misschien eenzijdig zouden kunnen heeten, zijn onnoodig. Het publiek kan zelf uit de bewijzen, die het voor zich heeft, het oordeel opmaken. De vele millioenen, die de Bank blijkens elken maandstaat ten dienste der nijverheid beschikbaar stelt, zouden vruchteloos aangeboden zijn indien niet die nijverheid zich genegen gevoelde daarvan gebruik te maken. En de Bank moge al het monopolie hebben van de uitgifte van billetten, in al hare andere operatiën, discontering, beleening, geldhandel heeft zij in het kapitaalrijke Nederland eene magtige concurrentie nevens zich: de Amsterdamsche kapitalisten en bankiers, de Rotterdamsche kassiers, de assurantie-maatschappijen, een aantal publieke en particuliere corporatiën zelfs en bijzondere personen bieden dagelijks om strijd hunne middelen ter beurze aan. Er is dus voor hen, die crediet vragen, gelegenheid te over om het te verkrijgen. En voorzeker, indien de Bank begreep bij het verleenen van haar crediet exclusieve of lastige, voor de nijverheid omslagtige en kostbare voorwaarden te moeten stellen, zij zou niet geregeld, gelijk in de laatste jaren het geval was, een opererend kapitaal van tusschen 40 en 60 millioen uitstaande hebben. Een bedrag, dat, in aanmerking genomen het cijfer der bevolking, door geene groote Bank buitenslands bereikt is[2].

1 Zie de Economist, Januarij 1863, blz. 8, v.v.

2 Volgens eene naauwkeurige berekening was de verhouding tusschen het opererend kapitaal en het cijfer der bevolking in 1861-62,

Voor de Nederlandsche Bank	ƒ 16.40 per hoofd.
Voor de Bank van Engeland	ƒ 12.90 per hoofd.
Voor de Bank van Frankrijk	ƒ 8.70 (18.65 frs.)
Voor de Banque Nationale in België	ƒ 14.- (29.63 frs.)
Voor de Pruissische Bank	ƒ 5.10

III.

Het is bekend, dat de Bank van Engeland in 1694 haren oorsprong had in een voorschot van 1,200,000 pond sterling, dat door eenige Londensche kooplieden tegen eene rente van 8 pCt. aan de Britsche schatkist tot dekking van oorlogskosten werd verstrekt, met vergunning om tot vinding dezer gelden rentelooze en op vertoon inlosbare schuldbekentenissen aan toonder (*notes*) op haren naam uit te geven, en voorts, als wettelijk erkende vennootschap, in goud, zilver en wissels handel te drijven en voorschotten onder verband van koopwaren te geven. Die oorsprong van de oudste en eerste circulatiebank van Europa heeft tot den huidigen dag toe overwegenden invloed gehad op de wijze van haar bestaan, hare inrigting en hare betrekking tot het gouvernement. Deze betrekking tot het gouvernement, die altijd zeer innig is geweest, heeft der Bank groote winsten in den vorm van commissie-loon bezorgd; maar zij heeft ook niet zelden zwaar als lood op haar gedrukt, hare verrigtingen belemmerd, hare diensten aan den handel juist in de tijden waarin die 't meest noodig waren ingekort, handelscrises veroorzaakt en weleens haar bestaan zelf in gevaar gebragt. Niettegenstaande alreeds in hetzelfde jaar van de oprigting der Bank eene bijzondere wet verordend had, dat zij voortaan geene voorschotten of leeningen aan de regering zou doen, zelfs niet op fondsen of onder verband van 's rijks inkomsten, tenzij met uitdrukkelijke goedkeuring van het Parlement, is de schuld van den staat bij de Bank voortdurend grooter geworden. In 1738 bedroeg die schuld reeds meer dan 9,000,000 £ St. Bij elke vernieuwing van het octrooi, in 1742, 1764, 1781, 1800 werd zij verhoogd, zoodat het doorloopend en onopzegbaar voorschot van de Bank aan de schatkist ten laatste tot bijna 11,700,000 £ St. geklommen is. Daarenboven deed de Bank vooral in den Amerikaanschen oorlog (1776 -1782) en later in dien tegen Frankrijk meermalen tijdelijke leeningen, die eindelijk in 1797 het bedrag van 7,500,000 £ St. bereikten. Vanwaar kwamen deze gelden? De vaste schuld vertegenwoordigde, behoudens eene kleinigheid, het kapitaal der Bank zelve, den inleg der aandeelhouders; de tijdelijke voorschotten werden grootendeels verstrekt

in bankbilletten, - welke in de circulatie gebragt, onmiddellijk ter inwisseling konden worden aangeboden. Men weet welke hevige en langdurige crisis uit dezen toestand in de allerlaatste jaren der achttiende eeuw geboren werd. ‘Verpligt om het waardelooze staatspapier in disconto aan te nemen, konde de Bank niet anders of zij moest haar crediet weigeren aan particulieren, zelfs aan diegenen, wier effecten volledige waarborgen opleverden. Vandaar in 1793 een groot aantal faillissementen, ook onder die handelshuizen, welke tot nog toe volkomen vertrouwen verdienden. De circulatie-banken in de provinciën werden nog harder getroffen. Meer dan honderd dezer inrigtingen moesten hare betalingen staken.’[1] En toen nu in 1797 die vlottende schuld van den staat tot 7½ millioen £ St. geklommen was, terwijl de Bank ten gevolge daarvan tegenover eene circulatie van 9½ millioen £ St. naauwelijks één millioen aan metaal in voorraad had, toen gebeurde het, dat de Bank bij besluit van 26 Februarij, spoedig daarna door eene Parlementsacte bekrachtigd, gelast werd de inwisseling harer banknoten te schorsen, dat is, zelve hare betalingen te staken. Deze gedwongen koers van hare billetten bleef voortduren tot aan, tot over het tijdstip van het herstel des vredes in 1815. Eene depreciatie van haar papier, die ten laatste (in 1814) tot over 25 pCt. klom, was daarvan het onvermijdelijke gevolg; en hieruit ontstond eene algemeene verwarring in den geldsomloop, eene voortdurende crisis, die, eerst door hare onmiddellijke werking zelve, later door de middelen tot herstel van den regelmatigen toestand, onberekenbare verliezen veroorzaakte[2]. De bankwet van 1819, die dit herstel regelde, beperkte tevens voor het vervolg de voorschotten der Bank aan de schatkist tot zekere grenzen. Maar het is niet moeijelijk te begrijpen, dat bij de naauwe betrekking, die tusschen de Bank en de schatkist bestaan bleef, het voorschrift ijdel was. De Bank van Engeland is toch de kassier van het gouvernement, niet alleen in dien zin, dat zij de tijdelijk ledigliggende gelden voor den Staat bewaart; maar zij is ook aan de eene zijde belast met de ontvangst der gelden, die uit de opbrengst van 's rijks belastingen voortvloeijen, aan de andere zijde met de uitkeering

1 Mr. J.T. Buijs, Voorlezingen over de circulatiebanken, 1856, blz. 122.
2 Zie Portielje en Vissering, Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland, 1847, blz. 116 v.

der renten van de staatsschuld en andere betalingen. Uit deze rekening-courant vloeit van zelf voort, het kan niet uitblijven, dat de Bank somtijds in voorschot is en dat de weg altijd open blijft om in oogenblikken van verlegenheid voor de schatkist tijdelijk dat voorschot te vergrooten; en geene wet ter wereld is in dezen staat van zaken bij magte te verhinderen, dat de regering bij plotselingen nood tot denzelfden greep de toevlugt neme, waarmede Pitt de Bank in 1797 in de noodzakelijkheid bragt om hare betalingen te schorsen. Trouwens, hoe weinig men zich aan de beperkingen der wet van 1819 stoorde, bleek reeds in 1823, toen de Bank tegen eene annuiteit voor 44 jaren van 586,000 £ St. den Staat eene som van 13,000,000 £ St. tot bestrijding van pensioenen, wachtgelden en afloopende betalingen verstrekte.

Men is in Engeland geenszins blind geweest voor het gevaar van dezen toestand, en dezelfde beroemde staatsman, die zijnen naam reeds had verbonden aan de bankwet van 1819, heeft getracht door eene geheel nieuwe, zeer kunstige regeling dat gevaar voor goed af te wenden.

Deze is de vermaarde Bankwet van Sir Robert Peel, in 1844 uitgevaardigd en nog heden geldende. De hoofdtrekken van deze regeling komen hierop neder. De Bank is in twee geheel gescheiden kantoren gesplitst: *the issue-department* en *the banking-department*. Het eerste bezorgt de uitgifte der billetten, het andere verrigt de eigenlijke bankierszaken. De uitgifte der billetten nu is aan de strengste regelen gebonden, zóó, dat geen briefje in omloop is zonder dat het zijnen waarborg in de kelders der Bank heeft. Die waarborg bestaat eerstelijk voor ruim 14½ millioen £ St. in staatsschuld (namelijk 11 millioen in de vaste schuld van den Staat aan de Bank zelve en ruim 3½ millioen in gedeponeerde obligatiën); en boven dit bedrag mag geen papier in omloop worden gebragt, zonder dat de werkelijke waarde daarvoor in goud of zilver bij de Bank voorhanden zij. Zijn er alzoo voor 15½ millioen £ St. aan billetten in omloop, dan moet de Bank minstens 1 millioen £ St. in metaal in voorraad hebben; zijn er 25½ millioen £ St. in omloop, dan moet de metaal-voorraad 11 millioen £ St. zijn; en zoo voort. De andere afdeeling, het *banking-department*, disconteert en beleent. Zij bezigt daartoe, behalve het kapitaal en de reservekas (*rest*) aan de aandeelhouders toebehoorende, ook de publieke en particuliere depôts (want de Bank van En-

geland is ook op groote schaal *deposito*-bank), die aan de Bank worden toevertrouwd; maar, wat wij niet uit het oog verliezen mogen, de uitgifte van bankbilletten geeft haar tot dit oogmerk geene middelen. Immers alleen het *issue-department* heeft het vermogen, die billetten in omloop te brengen, en het *banking-department* staat daartegenover met elken bijzonderen bankier gelijk. Het kan voor zijne operatiën geen papier van het *issue-department* bekomen, dan tegen aflevering van een gelijk bedrag aan metaal.

Hoe werkt nu deze nieuwe regeling? Zij verdient den lof van aan het hoofddoel, dat men er mede had, te beantwoorden. Het gevaar, dat de Bank, om in eene verlegenheid der schatkist te hulp te komen, op onvoorzigtige wijze hare uitgifte van billetten zou vergrooten, is nu geheel weggenomen. Maar wij meenen te mogen beweren, dat dit ook de eenige lof is, die haar toekomt, en dat deze verbetering op zich zelve nog weinig beteekent zoolang overigens de naauwe betrekking tusschen de Bank en de schatkist blijft bestaan, en eindelijk, dat tegenover die verbetering nieuwe en ernstige gebreken de regeling van 1844 aankleven. In de eerste plaats mag niet vergeten worden, dat de waarborg voor de in omloop gebragte banknoten voor een groot deel altijd een denkbeeldige blijft, namelijk voor zoo verre die bestaat in de 14½ millioen £ St., welke de Staat der Bank schuldig is. Het crediet der Bank is daardoor ook voor de toekomst onafscheidelijk verknocht aan het crediet van den Staat[1]. Gebeurde het ooit - en wie is zoo stout van te durven beweren dat het nimmer gebeuren kan! - dat Engeland buiten staat geraakte zijne verpligtingen jegens zijne schuldeischers te vervullen, dan zou de Bank onvermijdelijk in het bankroet van den Staat deelen. - Doch wij behoeven niet eens op zulke verre gebeurlijkheden te doelen. Daar is een ander

1 En dit zal door verloop van tijd in steeds toenemende mate het geval zijn. De bankwet van 1844 heeft ook het monopolie der circulatie aan de Bank van Engeland verzekerd, op deze wijze, dat wanneer eene der bijzondere banken, welke vroeger óók billetten uitgaf, ophoudt te bestaan, het bedrag van hare circulatie door de Engelsche Bank mag worden overgenomen, zonder dat er nieuwe bijzondere banken, die papier uitgeven, gevestigd mogen worden. Van lieverlede zal dus het papier der Bank van Engeland dat van al de thans nog bestaande particuliere banken vervangen. Alzoo is dan ook nu reeds sedert 1844 het vaste bedrag van haren noten-omloop met ongeveer 600,000 £ St. vermeerderd. En voor deze vermeerderende uitgifte moet ook, volgens het voorschrift der wet, *staatsschuld* tot dekking worden opgelegd.

kwaad, dat meer nabij ligt. Het *issue-department* moge nu al door de wet binnen strenge bepalingen gebonden zijn, het *banking-department* is geheel vrij in zijne verrigtingen en zou dus in den vorm van bank-crediet, in rekening-courant, zeer wel ook aan de regering buitensporige credieten kunnen geven. Wat zou dan het gevolg wezen? Deze afdeeling der Bank zou hare kapitalen vastgezet hebben; aan de opvordering der particuliere *deposits* zou zij welligt niet kunnen voldoen; dan zouden de eigenaren dezer deposits hunne aanspraak laten gelden op den metaal-voorraad, dien het *issue-department* tot dekking zijner billetten had liggen (want dit metaal is eigendom niet van de ééne afdeeling, maar van *de Bank*, en zij zijn crediteuren niet van de andere afdeeling, maar van *de Bank*); en de waarborg voor den billetten-omloop, dien men nu zoo goed verzekerd acht, zou wederom blijken een schaduw te zijn. - Eindelijk, een laatste, en naar wij meenen, zeker niet het minste bezwaar tegen de nieuwe bankregeling van 1844 is, dat zij de voor den handel zoo wenschelijke elasticiteit van den notenomloop weggenomen heeft. Een der groote voordeelen eener goed ingerigte en soliede circulatiebank is, dat zij in dagen van spanning, b.v. wanneer er door den loop des handels veel edel metaal snel wordt uitgevoerd, in de behoefte aan ruilmiddel tijdelijk voorziet door ruimere uitgifte van billetten zonder evenredige vermeerdering van haar muntmateriaal. De Bank van Engeland mag en kan dat niet doen. Voor 14½ millioen £ St. mag zij billetten zonder metaaldekking uitgeven; al het meerdere moet door metaal gedekt zijn. En daar zij alreeds in tijden van de grootste kalmte die 14½ millioen steeds in omloop heeft, is zij in tijden van grootere behoefte onvermogend daaraan iets toe te voegen. Wel is waar, het *banking-department* kan in zulke dagen van spanning den handel gerieven door ruimere credieten in rekening-courant te geven. En dat geschiedt ook wel. Maar dit hulpmiddel is ontoereikend. Dat boekcrediet wordt natuurlijk door den koopman gevraagd om er gebruik van te maken: voor hem wordt het zooveel als kas. Hij maakt er gebruik van door de deposits, die hij op deze wijze bij de Bank voorhanden heeft, op te vragen; aan die opvraging kan niet anders worden voldaan dan door uitbetaling in metaal of afgifte van billetten; maar billetten mogen er wederom niet afgegeven worden tenzij de Bank in volkomen evenredigheid metaal daarvoor oplegge, dat is, uit den

omloop neme. Zoo blijft men altijd binnen denzelfden engen cirkel beklemd. Waar echter, gelijk elders geschiedt, aan de circulatie van het papier meer ruimte gegund wordt, daar kan men zich buiten dien kring wagen, zonder gevaar, mits men niet door eigen roekeloosheid het gevaar oproepe. Het in grootere hoeveelheid uitgegeven papier verdeelt zich over het gansche land en zal niet ligt spoedig uit den omloop terugkeeren, omdat het juist in dien tijd van spanning in de behoefte als ruilmiddel voorziet.

Hoe gegrond deze bezwaren tegen de bankregeling van 1844 zijn, leert ons de geschiedenis zelve der Bank sedert dat jaar. Wij hebben reeds gezien hoe zij èn in 1847 èn in 1857[1] onmagtig was om aan de crisis het hoofd te bieden, en hoe men in beide jaren geen beter middel heeft gevonden om haar vermogen te versterken, dan - met schorsing juist van die voorschriften der wet, die in dit stelsel de voornaamste en heilzaamste geacht werden - haar te vergunnen, papier uit te geven boven de evenredigheid van den gevorderden waarborg. Men handelde dus tegen zijn beginsel; men deed, wat elders geoorloofd, maar hier verboden was. Dit is op zich zelf reeds verkeerd; maar bovendien kwam beide keeren de maatregel te laat, omdat het meeste kwaad al gesticht was toen men eindelijk, door den nood gedrongen, er toe overging.

Wij hebben ons zoo lang met de geschiedenis der Engelsche Bank bezig gehouden, omdat deze wel het afdoende bewijs oplevert, dat eene inrigting der bank, die de naauwe vereeniging van hare belangen met die der schatkist tot grondslag heeft, onvermijdelijk ernstige gevaren medebrengt, en dat zelfs de pogingen om dat kwaad te verhelpen, de bron van nieuwe moeijelijkheden worden. Nog vele andere en voorwaar niet minder treffende voorbeelden zouden er aan te voeren zijn, om deze stelling te staven, want maar al te zeer hebben de regeringen der beschaafde staten van Europa gemeend, de banken te kunnen gebruiken als werktuigen in hare handen, om de tooverkracht van het crediet op elk gegeven oogenblik ten behoeve der schatkist in te roepen; en maar al te zeer, helaas, heeft de uitkomst dat misbruik overal en telkens weder gestraft. Bepalen wij ons tot enkele vlugtige herinnerin-

1 Zie hierboven, blz. 215 en 216.

gen, waartoe haast elke staat zijne bijdrage zou kunnen leveren. Wat Frankrijk betreft, wij willen nu het beruchte systeem van Law niet weder ophalen. Liever roepen wij den korten en rampspoedigen levensduur van de *Caisse d'escomptes* in het geheugen. Bij hare oprigting in 1776 had de regering aanvankelijk tot voorwaarde gesteld, dat haar kapitaal bedragen zou 15 millioen livres, waarvan 10 millioen onmiddellijk als voorschot aan den Staat zouden worden uitgekeerd. Het publiek was echter niet van die voorwaarde gediend, en de inschrijving bedroeg slechts 2 millioen livres, zoodat de regering van haren eisch afstand doen moest. Met dit geringe kapitaal begon nu de Bank hare zaken, en dreef ze op zekeren en voordeeligen voet. Maar nadat zij zich reeds gedurende den Engelschen oorlog (1778-1783) meermalen had laten verleiden of dwingen om voorschotten aan de regering te doen, werd eindelijk in 1787 een financiele operatie uitgevonden, die haren val veroorzaakte. Haar kapitaal werd op groote schaal uitgebreid en er werd bepaald, dat een gedeelte van dat kapitaal (70 millioen livres) '*tot betere zekerheid van hare banknoten*' aan den Staat zou worden toevertrouwd. De geheele toeleg was niet anders dan een der talrijke kunstmiddelen, waarmede het gouvernement vóór de revolutie in den dagelijkschen geldnood trachtte te voorzien. Doch dit middel zoo min als eenig ander kon de revolutie voorkomen. En de *Caisse d'escomptes* werd in den val der monarchie medegesleept. Bij een decreet der nationale conventie van 4 Augustus 1793 werd zij ontbonden.

Doch de ervaring strekte niet tot leering. Toen Napoleon, de eerste consul, tien jaren later (1803) de geprivilegiëerde *Banque de France* oprigtte, geschiedde het, juist óm een werktuig van crediet in zijne handen te hebben. Hij dwong haar, haar kapitaal in staatsfondsen te beleggen; hij dwong haar, vóór alles de bons van de ontvangers-generaal (promessen op de nog te innen belastingen) te disconteren. Aan den handel bewees de Bank dan ook weinig diensten, en het crediet van hare noten was zoo zwak, dat ze in 1805 bij het uitbreken van den Oostenrijkschen oorlog tegenover den aandrang om verzilvering hare betalingen moest staken. In 1807 hervatte zij hare werkzaamheden; maar onder het eerste keizerrijk hebben deze nooit veel te beteekenen gehad. Later, onder de restauratie en onder de Julijregering, zijn zij aanmerkelijk uitgebreid,

en de Bank van Frankrijk is na die van Engeland de grootste van geheel Europa geworden. Hare naauwe betrekking tot het gouvernement is echter gebleven en - toen de revolutie van 1848 uitbrak, gebeurde er wat er in 1797 in Engeland gebeurd was. De regering verpligtte de Bank hare betalingen te staken. Van haar kapitaal (groot 67 millioen francs) waren op dat oogenblik 50 millioen als doorloopend voorschot aan den Staat verstrekt, en in die dagen van onrust en verwarring moest de tijdelijke regering alle krachten zamenspannen om haar eigen crediet op te houden[1]. Na het herstel der orde heeft men in Julij 1850 door weloverlegde maatregelen de verzilvering der billetten weder hersteld. Maar ook nu is de band tusschen de Bank en de schatkist gebleven en zelfs nog aanzienlijk versterkt. Ook de III^{de} Napoleon heeft haar in tijden van geldverlegenheid weten te gebruiken als eene ‘machine à emprunt.’ Na 1848 is haar kapitaal herhaaldelijk vergroot, maar in gelijke verhouding de vaste schuld van den Staat toegenomen. De laatste bedraagt tegenwoordig 160 milloen frcs., het eerste 182½ millioen. - Wat zal er gebeuren, wanneer eens eene nieuwe revolutie eene nieuwe crisis doet uitbarsten?

Is het nog noodig ons op de geschiedenis der Oostenrijksche Bank te beroepen? of op die van andere staten? Het zou te veel gevergd zijn van 's lezers geduld. Bepalen wij ons dan tot het scherpe woord van O. Hübner[2], scherp door zijne eenvoudigheid: ‘Die Banken von Spanien, Portugal, England, Schweden, Dänemark, Preussen und Oesterreich wurden insolvent, weil sie dem Staate credit gegeben hatten’[3].

1 Dat de schorsing der betalingen van de Bank in Februarij 1848 wel degelijk hare oorzaak had in de betrekking tot de schatkist, is meer dan eens betoogd door L. Faucher. Zie o.a. het 1e deel van de na zijn dood uitgegeven verzameling zijner schriften, onder den titel van *Mélanges d'Economie politique* (1856), blz. 505, ‘Le Gouvernement avait décrété le cours forcé des billets dans l'intérêt du trésor an moins autant que dans l'intérêt de la Banque de France; il avait voulu faire de la Banque un instrument de crédit pour l'état lui même, un supplément au service de la dette flottante, une machine à emprunt,’ enz. Zie ook blz. 476 volg.

2 Die Banken (1854), blz. 115.

3 En men wane niet dat dit gevaar alleen de circulatiebanken bedreigt. ‘De Wisselbank van Amsterdam is te gronde gegaan; de eerste stoot van haar crediet was gegeven door dezelfde oorzaak, welke alle groote bankinrigtingen met verderf bedreigt, waaraan de Bank van Venetie geleden heeft, waardoor de Zweedsche Bank vernietigd is, waarvoor de groote Londensche Bank zich niet heeft weten te bewaren, waaronder eene Courantbank in onze staatsomwenteling, en vooral onder de Fransche overheersching zou bezweken zijn, zoo zich het fortuin van den handel dáár bijeenverzameld had bevonden, in stede van tusschen verschillende kassierderijen verdeeld te zijn; de zwakheid namelijk, welke de directie voor de regering gehad had, met deze te veroorloven, om over een gedeelte van het bankkapitaal te beschikken.’ Mr. F.A. van Hall, de verhandeling over eene op te rigten Handelsbank, getoetst aan wetenschap en ondervinding (1837), blz. 21.

Ook de Nederlandsche Bank heeft sedert hare oprigting in betrekking gestaan tot de regering, maar eene betrekking van bijzonderen en - wij kunnen het er onmiddellijk bijvoegen - van zeer beperkten aard. Het hoofd van den Staat zelf was haar stichter; door hem werd haar heur reglement gegeven, later verlengd; het was dus meer dan eene eenvoudige goedkeuring op hare statuten, zooals voor gewone vennootschappen van koophandel door de wet gevorderd wordt. Dat reglement bevatte en bevat nog voorregten en gunsten, die van de hooge belangstelling der regering in de Bank getuigen. Aanvankelijk en tot 1847 zelfs was de Staat verreweg de grootste aandeelhouder in de vennootschap. Aan den koning is de benoeming voorbehouden van den President, den Secretaris en, op voordragt, de Directeuren. De koning bepaalt ook, op voorstel van het bestuur der Bank, het bedrag aan billetten, dat in verhouding tot het muntmaterieel in omloop gebragt mag worden. De Bank is, niet krachtens het octrooi, maar uit kracht van eene bijzondere administratieve beschikking, de kassier van 's rijks schatkist.

Doch hiertoe ook bepalen zich de betrekkingen der regering tot de Nederlandsche Bank. Er is dus geen toezigt, geene inmenging, geen onmiddellijke invloed op hare handelingen; zelfs toen de Staat de voornaamste aandeelhouder was, werd geen regerings-commissaris - zoo als later bij de Handelmaatschappij - noodig geacht, om voor de belangen van den Staat te waken. President en Directeuren hebben aan niets of niemand te gehoorzamen, dan aan hunne wet, - het octrooi - waarop zij bij de aanvaarding hunner bediening den eed afleggen.

Bij zulk eene verhouding kan er dan ook geen sprake zijn van eene vermenging van de middelen der Bank met die van 's rijks schatkist. Maar als ware 't om ook den laatsten schijn van mogelijkheid, dat ooit zulk eene vermenging beproefd zou kunnen worden, weg te nemen, bevat het octrooi der Neder-

landsche Bank eene bepaling, die met kapitale letters in elk bankcharter geschreven moest wezen. Het is die van art. 15 van het octrooi van 1838 (art. 20, octrooi 1814), dus luidende:

'De operatiën der bank zullen bestaan..... 4°. in het ontvangen van gelden in rekening-courant en in het betalen van assignatiën of quitantiën op die rekeningen af te geven; *en zulks niet verder of meerder dan het montant op elke rekening te goed zijnde;* VERLEENENDE DE BANK NOOIT EENIGERLEI VOORSCHOT OF CREDIET IN BLANCO, AAN WIEN HET OOK ZIJN MOGE.'

Wij weten, dat de operatiën van de Bank met een volstrekt geheim bedekt zijn. Het is dus nooit bekend kunnen worden, en het zal nooit bekend worden, of de directie niet wel eens in verzoeking is gebragt, om naauwere betrekkingen met de schatkist, dan het octrooi medebragt, aan te knoopen. Maar het feit, dat, toen in 1840 de geheime operatiën der regering gedurende het volhardingstijdperk openbaar werden, er wel bedekte leeningen met de Handelmaatschappij, maar niet met de Nederlandsche Bank aan het licht kwamen, kan althans in zooverre tot bevestiging strekken van een gerucht, dat in der tijd geloopen heeft, dat de directie, aan eed en pligt getrouw, zich tegen die verleiding, zoo zij er is geweest, bestand getoond heeft.

Deze strenge scheiding van de belangen der Bank en die der schatkist is, wij kunnen er niet genoeg op drukken, een der zekerste grondslagen van het crediet der Nederlandsche Bank. Evenwel ook in hare tegenwoordige betrekking van kassier zouden er, zelfs met den waarborg van het octrooi, dien wij zoo even aanvoerden, omstandigheden kunnen voorkomen, waardoor de Bank in ongelegenheid konde geraken. Wij mogen te minder verzuimen, hierop de aandacht te vestigen, omdat werkelijk op deze wijze eene magtige Bank door de luim van eenen regent ten val gebragt is. De President Jackson had in 1833 eene grief opgevat (onverschillig uit welke oorzaak) tegen de *United States-Bank* te Philadelphia, die in 1818 opgerigt was en zich steeds door groote soliditeit onderscheiden had. Als kassier van de schatkist der Unie had zij aanzienlijke depots van staatsgelden onder zich, niet minder dan 11 a 12 millioen dollars, tegenover een metaalvoorraad op dat oogenblik van nog niet 9 millioen. Plotseling eischte de President deze gelden op. De Bank voldeed aan hare verpligtingen en worstelde nog maanden lang tegen

de ongunstige omstandigheden, waarin zij eensklaps gebragt was. Maar hare pogingen zelven ondermijnden het publiek crediet, en zoo werd deze gebeurtenis eene van de voorname oorzaken van de crisis van 1836[1].

Wij hebben vroeger aangeteekend, dat in de laatste jaren de overvloed van middelen in de Nederlandsche schatkist voortdurend aanzienlijke, steeds klimmende saldo's bij de Bank, als haren kassier, gebragt heeft. Het verdient wel overweging, of er niet maatregelen genomen behooren te worden, om de Bank tegen eene al te snelle opvordering van die saldo's te waarborgen. Wanneer wij de tweede kolom op den hier achter medegedeelden staat, en vooral de maandstaten over de laatste jaren nagaan, dan blijkt ons, dat het bedrag dier saldo's zeer sterk, met groote sprongen, afwisselt[2]. Dit ligt in den aard der zaak. Het staat in verband met de meer of minder onverwacht opkomende behoeften, die den Staat tot groote uitgaven op één oogenblik noodzaken. Nu willen wij de onderstelling ter zijde laten, dat ooit een Nederlandsch minister van financiën uit een grief tegen de Bank er toe zou kunnen komen, eensklaps de gelden van den Staat op te eischen, om haar in verlegenheid te brengen. Maar wel mogen wij de bedenking opperen, dat het toch niet onmogelijk is, dat er gansch onverwachts iets gebeure, 't welk, tegen alle berekening in, tot zulke plotselinge opeisching zou kunnen noodzaken. Het gevaar, zal men zeggen, is niet groot. Doorgaans toch heeft de Bank hier te lande zulk een grooten metaalvoorraad in verhouding tot hare verpligtingen, dat zij zonder moeite aan elken eisch zal kunnen voldoen; en werden de saldo's plotseling opgevraagd, zij zou zonder ernstig bezwaar hare circulatie kunnen uitbrei-

1 Zie Buijs, de Circulatiebanken, blz. 86, v.v.

2 De afwisselingen op den hierachter bijgevoegden staat zijn van minder beteekenis, omdat zij over het tijdsverloop van een geheel jaar gaan. Maar wij zijn in de gelegenheid eenige merkwaardige cijfers uit de maandelijksche rekeningen over de laatste jaren mede te deelen. Daaruit blijkt, dat vooral in de maanden December tot Februarij doorgaans eene sterke vermindering in de saldo's plaats grijpt, een achteruitgang die dikwijls nog aanhoudt tot April, maar dan met langzamer schreden. Zoo viel het gemiddeld maandcijfer dezer saldo's, dat in December 1852 bijna 46 millioen bedroeg, in Februarij 1853 tot 20 millioen; tusschen December 1853 en Februarij 1854 van 41 op 26 millioen; tusschen December 1855 tot Februarij 1856 van 29½ op 17¾ millioen; tusschen December 1856 tot Februarij 1857 van 30 op 14 millioen; tusschen December 1859 tot Februarij 1860 van 40¾ op 27¼ millioen.

den. Dat is waar. Maar alleen het feit zelf dier opeisching, die waarschijnlijk gepaard zou gaan met andere nadeelige omstandigheden, van politieken aard b.v., zou genoeg zijn, om aan het crediet der Bank eenen stoot te geven, en in zulke oogenbikken ware het misschien niet geraden, tot eene uitbreiding van den omloop der banknoten over te gaan.

IV.

Er zijn weinige vragen in de theorie der staathuishoudkunde, waarvan de beantwoording moeijelijker is, dan die betrekkelijk eene vaste en goede regeling van de uitgifte van papier als ruilmiddel ter vervanging of vertegenwoordiging van het gemunt geld. De poging, om de gronden voor deze regeling dùs te leggen, dat de maatschappij aan de eene zijde het ruimst mogelijke voordeel geniete van dit onwaardeerbare hulpmiddel, en aan den anderen kant verzekerd zij tegen elk gevaar dat daaruit ontspruiten kan, mag haast gelijk gesteld worden met het zoeken naar den steen der wijzen. De uitvinding van het papiergeld is wel eens vergeleken met de kunst der alchimisten om goud te maken. En in meer dan één opzigt is de vergelijking treffend gebleken. Op weinig punten vertoont zich dan ook tusschen de geleerden zelven grooter verschil van meening. Terwijl Ad. Smith, hoe ook anders ingenomen met de diensten van dit credietmiddel, het papiergeld vergelijkt met eenen weg door de lucht, die wel zeer gemakkelijk en voordeelig, maar niet minder gevaarlijk is[1],

1 W.o.N., Book II, Ch. 2 (Ed. Macculloch 1850, blz. 141). De merkwaardige plaats luidt als volgt: ‘The gold and silver money, which circulates in any country, may very properly be compared to a highway, which, while it circulates and carries to market all the grass and corn of the country, produces itself not a single pile of either. The judicious operations of banking, by providing, if I may be allowed so violent a metaphor, a sort of waggon-way through the air, enable the country to convert, as it were, a great part of its highways into good pastures and cornfields, and thereby to increase very considerably the annual produce of the land and labour. The commerce and industry of the country, however, it must be acknowledged, though they may be somewhat augmented, cannot be altogether so secure, when they are thus, as it were, suspended upon the Daedalian wings of papermoney, as when they travel about upon the solid ground of gold and silver.’

spreekt Ricardo met vol vertrouwen de stoute bewering uit, ‘dat het papiergeld de meest volmaakte vorm van het ruilmiddel in de beschaafde maatschappij is.’ Terwijl Adam Smith en J.B. Say leeren, dat het papiergeld in den omloop enkel het metaal *vervangt*, om een gemakkelijker en goedkooper ruilmiddel te verschaffen, zien Ch. Coquelin en Dunning Macleod in dit credietmiddel eene tooverkracht tot grenzenlooze vermeerdering van het maatschappelijke kapitaal en van den rijkdom des volks.

Het is hier de plaats niet, om ons in deze theoretische kwestiën te verdiepen. Maar er zijn twee vragen van meer bepaalde strekking en naauwer in verband staande met het onderwerp onzer beschouwingen, die wij niet onaangeroerd mogen laten. Eerstelijk: moeten er aan de uitgifte en den omloop van papiergeld zekere grenzen gesteld worden? ten tweede, zoo ja, hoe en door welke middelen kan en moet dit geschieden?

De opmerking ga vooraf, dat wij het woord *papiergeld* hier in zijne ruimere beteekenis opvatten. In eigenlijken, engeren zin beteekent het alleen dat papier, dat van *staatswege*, met wettelijken koers en onder verpligting om het als betaalmiddel aan te nemen (*legal tender*), uitgegeven wordt. Wij gebruiken het hier in den zin van alle papier, dat als ruilmiddel in het groot maatschappelijk verkeer dienst doet, en begrijpen er dus zoowel de bankbriefjes en andere particuliere schuldbekentenissen onder, die, 't zij krachtens bepaalde voorschriften, of op grond van eenig privilege of eenigen bijzonderen waarborg, of alleen door het gebruik, in het algemeen verkeer voor geld omgaan, als het staatspapiergeld zelf.

Doch met het oog op de zoo even gestelde vragen is hier nog weder eene andere onderscheiding noodig. Neemt men het begrip papiergeld in dezen ruimen zin zonder éénige beperking, dan zou het antwoord op de eerste vraag moeten zijn, dat zij ijdel en overbodig en daardoor ongerijmd is, omdat het eene volstrekte onmogelijkheid is, aan het papiergeld in dien zin eenige grenzen te stellen. Want in deze beteekenis behoort er alle handelspapier toe, 't welk dient om zekere waarden over te dragen, om betalingen gemakkelijk te maken, om schuld te kwijten of inschuld over te doen, de wissel, de assignatie, de promesse, het kassiersbriefje, zelfs de rekeningcourant (*virements de parties*). De millioenen, die jaarlijks in

een land, men mag wel zeggen in eene enkele handelsstad, door deze middelen worden omgezet, zijn onberekenbaar en onnaspeurlijk; en elke poging, om aan deze omzettingen eenigen band op te leggen, zou bespottelijk wezen, niet alleen omdat zij geenerlei voordeel maar louter schadelijke belemmering te weeg zou brengen, maar ook omdat men zijn oogmerk evenmin zou bereiken, als wanneer men beproefde, het water van den Rijn te beletten om af te stroomen.

Er is echter tweederlei kenmerk ter onderscheiding tusschen het papiergeld als algemeen ruilmiddel en het hier bedoelde handelspapier. Het laatste namelijk wordt altijd in eenen meer of min beperkten kring gebezigd, òf wat de personen betreft, onder welke het gebruikt wordt, of wàt den tijd aangaat voor welken het dient, òf eindelijk voor beide te gelijk. De overschrijving in rekening-courant geschiedt altijd slechts tusschen twee bepaalde personen. De wissel en het daarmede gelijkstaande handelspapier wordt in den regel slechts aan bepaalde personen, in het stuk zelf vermeld (de nemer en de geëndosseerden), overgedragen. En zoo al door het stellen aan eigen order en het blanco-endossement de giro in ruimeren kring mogelijk gemaakt wordt, dan heeft toch altijd elke wissel, assignatie, orderbillet eenen vasten, betrekkelijk korten, looptijd, die door den vervaldag als fatalen termijn besloten wordt. Na dien dag houdt hij op handelspapier te zijn, om tot den rang van gewone schuldbekentenis af te dalen. Ook aan het kassiersbriefje worden zoowel door het gebruik als door de wet slechts een beperkt aantal levensdagen toegekend, omdat zij de aansprakelijkheid van den eersten uitgever binnen enge grenzen bepalen, terwijl de kassier slechts jegens *dezen* tot voldoening verbonden is. Hiertegenover nu staat dat papier, dat, *aan toonder* luidende, door het bezit zelf eigendom van elken tijdelijken houder, onverschillig wie hij zij, wordt, en dat geene andere grens in zijnen omlooptijd kent dan de gewone regelen van verjaring, zoo men die al wil inroepen. Tot dit papier behoort in de eerste plaats het staatspapiergeld, zoo als ons muntbillet; hiertoe behoort voorts het bankbillet; hieronder kunnen ook gerangschikt worden de *checks* der Engelsche bankiers (hoewel niet geheel zonder voorbehoud[1]); hiertoe eindelijk

1 Zij luiden aan *A.B. of toonder* en hebben geen vasten vervaltijd. Doch het gebruik brengt mede, dat zij, even als onze kassiersbriefjes (en om dezelfde reden), slechts korten tijd in de wandeling zijn.

kunnen wij brengen de coupons van obligatiën en certificaten, die aanspraak geven op de uitkeering van verschenen rente; doch evenzoo met eenig voorbehoud: zij worden bij ons wel in het dagelijksch verkeer als betaalmiddel gebruikt, doch zij zijn er niet toe bestemd; en zoowel om den eenvoudigen vorm, die namaking en vervalsching gemakkelijk maakt, als om andere redenen blijft hun omloop meestal beperkt en kort van duur.

Deze soorten van papier nu, die én aan toonder luiden, én aan geen vasten vervaltijd gebonden zijn, begrijpen wij onder dat papiergeld, waarop de boven gestelde vragen toepasselijk zijn. Verreweg de voornaamste daarvan zijn het eigenlijke papiergeld en het bankbillet. En met het oog op deze vragen kunnen wij deze beide op nagenoeg ééne lijn stellen.

Nu is het antwoord op de vraag, ‘of het noodig is, zekere grenzen aan de uitgifte en den omloop van het papiergeld te stellen’, niet moeijelijk. De meest verklaarde voorstanders der papiercirculatie zelven erkennen, dat er zulke grenzen zijn, die niet straffeloos kunnen worden overschreden. Trouwens de rampzalige ervaring van verscheidene landen en tijden heeft het voldoende bewezen. Men herinnere zich slechts de geschiedenis van de fransche assignaten uit de laatste jaren der achttiende eeuw, van het oostenrijksche papiergeld in 1809, 1848, 1859, of men lette maar op hetgeen tegenwoordig in de beide vaneengescheurde deelen der Vereenigde Staten van Noord-Amerika voorvalt. Verwarring, miscrediet, verstoring van den geregelden loop des handels, schijnbare prijsverhooging van alle zaken, die echter werkelijk drukkend wordt, vooral voor de lagere klassen[1], zijn de noodlottige gevolgen van elke overmatige vermenigvuldiging van het ruilmiddel geweest. De wetenschappelijke grond van dit verschijnsel is ook niet moeijelijk aan te geven. Elk volk heeft onder den invloed der maatschappelijke toestanden, waarin het verkeert, op elk gegeven tijdstip een bepaald bedrag van ruilmiddel noodig. Wat boven dat bedrag voorhanden is, wordt uit het verkeer uitgestooten. Bestaat nu het ruilmiddel in edel metaal, goud of zilver, met eigene innerlijke waarde als koopwaar, dan regelt zich de voorraad van zelf naar de behoefte. Is de voorraad te gering voor de vraag,

1 Zie de redenen hiervan in mijn: Handboek van Prakt. Staathuishoudkunde, n°. 272, 273, 285 v.v. en 326.

dan wordt het geld duur en er is voordeel te behalen met geld aan te munten. Is de voorraad te groot voor de vraag, dan wordt het geld goedkoop, en er is voordeel bij, het te versmelten of den lande uit te voeren, totdat het evenwigt tusschen vraag en aanbod hersteld is[1]. Anders echter is het, wanneer papiergeld nevens gemunt geld of papier alléén in omloop is. Indien dan het verkeer met een overvloed van ruilmiddel bezwaard wordt, zal de wet van herstel zoolang werken als zij kan, namelijk zoolang er metaalgeld te versmelten of naar buitenslands te verkoopen is; de eerste werking der overmatige circulatie is dan alzoo dit verschijnsel, dat het goud en zilver uit den omloop verdwijnen. Maar het papier, dat geene de minste innerlijke waarde heeft, kan niet uit den omloop genomen worden om tot iets anders gebruikt of in ruil voor goederen naar buitenslands uitgevoerd te worden: het volle bedrag er van blijft het verkeer bezwaren, want het heeft geen uitweg; het blijft dus in waarde verminderen, en hoe roekeloozer men dan voortgaat met de overmatige uitgifte, te sterker zal deze daling voortschrijden. Die daling, eens ontstaan, wordt gevoed door de vrees zelve voor verdere daling; het publiek is toch reeds angstig gestemd door het verdwijnen van het metaal. Gedwongen koers, aan het papier gegeven, vermeerdert slechts het wantrouwen. Eindelijk komt daar, blijkens de ondervinding, het gevaar bij van namaking en vervalsching, welk kwaad nooit op grooter schaal gedreven wordt dan in zulke dagen van crisis.

Maar indien het dan volstrekt noodig is, de uitgifte en den omloop van het papiergeld binnen zekere grenzen beperkt te houden, hoe zal men dan de juiste grens, die niet overschreden mag worden, vinden, en welke middelen zal men aanwenden om het overschrijden van die grens te beletten? - Er is tweederlei middel. Vooreerst verstandige ingetogenheid. De regering, die papiergeld uitgeeft en daaraan het karakter van wettelijk betaalmiddel geeft zonder eenigen anderen waarborg dan haar persoonlijk crediet, zal ten duurste verpligt zijn, daarbij de uiterste voorzigtigheid in acht te nemen, en daarmede liever al te spaarzaam te werk te gaan, dan zich aan het mogelijke gevaar van overuitgifte bloot te stellen. Die voorzigtigheid zal zich op tweederlei wijze openbaren: ten eerste wat betreft de

1 Zie mijn: Handboek van Prakt. Staathuishoudkunde, N°. 269.

geheele som der geldswaarde, die in omloop gebragt wordt, het gezamenlijk bedrag der billetten; ten tweede met betrekking tot de bepaling van het minimum van waarde dat door een billet vertegenwoordigd wordt. Hoe geringer dat bedrag is, met andere woorden, hoe kleiner de coupures zijn, hoe meer het papier tot de lagere kringen van het maatschappelijk verkeer afdaalt, hoe ernstiger het gevaar eener mogelijke crisis wordt. Doch het behoeft niet gezegd te worden, dat deze louter morele waarborg op zich zelven al zeer zwak is. Op die verstandige ingetogenheid - de geschiedenis heeft het maar al te zeer geleerd! - valt weinig te rekenen, te minder omdat de regeringen juist in tijden van verlegenheid het meest genegen zijn tot dit hulpmiddel de toevlugt te nemen. Bovendien heeft die voorzigtigheid, juist dan wanneer zij opregt en met volhardende goede trouw wordt toegepast, zelve eene andere nadeelige zijde. Men is tot het gebruik van het papier gekomen omdat men heeft leeren kennen welke groote diensten het als credietmiddel en tevens als gemakkelijk betaalmiddel bewijst. Maar wanneer men dan om den wille dier voorzigtigheid zich op grooten afstand houdt binnen de grenzen van hetgeen het maatschappelijk verkeer verdragen kan en behoeft, dan handelt men als de bestuurder eener stoommachine, die uit vrees, dat de ketel springen kan, voortdurend slechts met halve kracht werkt.

Verreweg verkieslijker is derhalve een andere waarborg, die èn veroorlooft de uiterste grens der behoefte te bereiken èn tevens zekerheid geeft dat zij niet overschreden worde; een waarborg niet van zedelijken maar van stoffelijken aard; een waarborg niet afhankelijk van menschelijke willekeur, voorzigtigheid of roekeloosheid, maar werkende uit den aard der zaak zelve (*selfacting* en *selfcontrolling*). Deze waarborg is: de stellige en onvoorwaardelijke verpligting om het uitgegeven papier op de eerste aanvrage daartoe onmiddellijk tegen gemunt geld in te lossen. De inwisseling is het middel om te zorgen dat de markt niet met ruilmiddel overladen worde; want zoodra er te veel is, stroomt het overtollige papier naar den uitgever terug, terwijl het metaal, dat er voor ingeruild wordt, versmolten of uitgevoerd kan worden. De strenge verpligting tot inwisseling is te gelijk een breidel voor dengeen die met overuitgifte zijn voordeel zou meenen te doen. De omloop zelf eindelijk regelt zich door dit eenvoudig middel naar de slingeringen der behoefte. Wordt er tijdelijk veel betaalmiddel ge-

vraagd, men kan zonder gevaar de grenzen der circulatie ruimer stellen; vermindert de vraag, die grenzen zullen van zelve inkrimpen.

Algemeen wordt tegenwoordig deze stoffelijke waarborg van eenen metaal-voorraad, beschikbaar ter inlossing van het uitgegeven papier, als de eenig zekere grondslag van de inrigting der circulatiebanken en van het crediet harer billetten aangemerkt. Bij het staatspapiergeld ontbreekt zij doorgaans; daar behelpt men zich gemeenlijk met den minder vasten waarborg van het staatscrediet en het beleid der regering. Dat echter ook daar die stoffelijke zekerheid toegepast kan worden, hoezeer ook gewijzigd en minder volkomen, bewijst de regeling van de uitgifte onzer muntbilletten. Doch hierop komen wij straks terug. De gang onzer beschouwingen eischt nu nog de behandeling van een ander punt, dat in onmiddellijk verband staat met de vragen, die ons tot nog toe bezig hielden.

Streng genomen zou men, om een *volmaakt* afdoenden waarborg voor het uitgegeven papier te bezitten, steeds juist even veel werkelijke waarde aan metaal in voorraad moeten hebben als er fictieve waarde aan papier in omloop is. Elk billet behoort gedekt te zijn; want elk billet wordt op zijn tijd opgevraagd, en de mogelijkheid is denkbaar, dat zij allen te gelijk opgevraagd wierden. Doch indien de Bank hiertoe verpligt was, de diensten, die zij der maatschappij bewijzen konde, zouden luttel zijn. Zij zouden zich eenvoudig daartoe bepalen, dat de Bank een gemakkelijker ruilmiddel verschafte in plaats van een lastiger. Als groote crediet-inrigting zou zij niet kunnen werken. Zij zou als zoodanig dus ook geene voordeelen kunnen behalen; zij zou daarentegen wel hare kosten hebben van de uitgifte van haar papier. Er zou op deze wijze geene Bank kunnen bestaan.

Maar men heeft bevonden, dat het voor het crediet van haar papier niet noodig is, dat de Bank *het volle* bedrag daarvan door metaal gedekt hebbe. Heeft zij eenmaal het goed vertrouwen van het algemeen verworven, dan heeft het papier alleen daardoor reeds crediet, en de inlossing is slechts noodig om dat eens verworven crediet op den duur in stand te houden. Hoe zekerder het publiek is, dat het op de eerste aanvraag werkelijke waarde in de plaats der fictieve ontvangen zal, te minder zal men het noodig achten de verwisseling inderdaad te vorderen, te geruster zal men zich blijven bedienen van dat papier,

dat zooveel gerief verschaft. Zoo is dus slechts eene gedeeltelijke dekking van het in omloop gebragte papier noodig. En nu kan de Bank van dat crediet gebruik maken tot verrigting van die operatiën, die het eigenlijke doel van haar bestaan zijn. Door de uitgifte van haar papier stelt zij zich schuldenaar jegens elken houder van hare billetten. Die schuld is eene rentelooze. Zij verzamelt op die wijze langs allerlei kleine kanalen een magtig kapitaal, dat haar om niet verstrekt wordt. Alleen *voor zoo verre* zij het door een metaalvoorraad gedekt heeft, kost het haar rente. Dat kapitaal leent zij weder uit door hare disconteringen en beleeningen, maar tegen intrest. Zij gerieft alzoo de nijverheid en maakt winst voor zich zelve. Zij heeft een doel, een goeden grond van haar duurzaam bestaan.

Eene gewigtige vraag doet zich nu echter op. Indien dan de Bank het volle bedrag van hare papier-circulatie niet door een gelijk bedrag aan metaalvoorraad behoeft te dekken, maar toch ook een zekeren voorraad van metaal tot voldoening aan elke voorkomende aanvraag om inwisseling niet geheel ontberen kan, hoe groot moet dan ten minste die voorraad zijn? Op deze vraag is geen beslissend antwoord te geven; want geen regel der theorie, geene mathematische formule is er uit te denken, waardoor hier de verhouding bepaald wordt. De gevoelens der schrijvers loopen dan ook zeer uiteen. Terwijl Ad. Smith een vijfde genoeg acht, zijn er anderen, die de helft noodig oordeelen. De meesten stemmen, op grond der ervaring, hierin overeen, dat een derde genoeg is, maar dat het ook niet minder wezen mag. En in verscheidene reglementen is deze verhouding uitdrukkelijk voorgeschreven[1]. Wij hebben reeds gelegenheid gehad op te merken, dat bij de Bank van Engeland een andere, geheel eigenaardige regel is aangenomen. Daar is 14½ millioen £ St. gedekt, niet door metaal maar door staatsschuld, en al wat daarboven uitgegeven wordt moet ten volle, pond voor pond, met metaal gewaarborgd zijn. Wij hebben ook reeds opgemerkt, dat deze regeling niet de gelukkigste bepaling is van de Engelsche bankwet. Maar ook de bepaling van

1 In het reglement der Javasche Bank van 22 November 1859 is de verhouding op drie tienden bepaald (Art. 30): ‘Geene uitgifte van bankbilletten heeft plaats tenzij de Bank minstens drie tienden van het uit te geven bedrag beschikbaar hebbe in wettige betaalmiddelen.’ - Bij de Banque de France is de verhouding, door de statuten voorgeschreven, een vierde.

die vaste verhouding van een derde geeft stof tot bedenkingen. Eerstelijk ziet men daarbij veelal over 't hoofd, dat de Bank, behalve hare billetten, nog wel andere verbindtenissen - en tot aanzienlijk bedrag - kan hebben aangegaan, waarvan de voldoening plotseling gevraagd kan worden[1]. Maar bovendien, dat vaste cijfer zal nu eens te groot, dan te klein kunnen zijn. In rustige, ordelijke tijden, als het publiek crediet vaststaat, zal er naauwelijks eenig aanzoek tot inlossing voorkomen, en de Bank kan dan met veel geringer metaalvoorraad volstaan. Maar in tijden van crisis, vooral wanneer er vrees is, dat de Bank daarin betrokken zou kunnen wezen, zou het kunnen gebeuren, dat de eischen tot inwisseling zoo talrijk en dringend opkwamen, dat zij bij lange na niet in staat zou wezen, daaraan met dat een derde of een vierde te voldoen. De geschiedenis der Fransche Bank in 1848 heeft het bewezen. Met afwijking van hetgeen elders gebruikelijk is, bevat het octrooi der Nederlandsche Bank eene geheel eigenaardige regeling van dit gewigtige punt. Volgens art. 32 en 33 van het octrooi van 1814 wordt niet het minimum van den metaal-vooraad vastgesteld, maar ‘het geheel beloop der uit te geven bankbilletten geregeld.’ Die regeling geschiedt dus, dat ‘van tijd tot tijd’ door den koning, op voordragt van President en Directeuren, het maximum der uit te geven billetten bepaald wordt. En tot grondslag van deze regeling wordt gesteld ‘het bedragen van het geheele reële kapitaal of fonds der Bank zoo als hetzelve zal bestaan, alle gedane beleeningen, escomptes, muntspeciën en muntmateriëel daaronder begrepen’[2].

Ook aan deze regeling zal men welligt geen onbepaalden lof willen toekennen. Zij is vrij onbestemd en zelfs onduidelijk. Een maximum voor de uit te geven bankbilletten kan op een gegeven oogenblik belemmerend zijn. Doch dit laatste bezwaar is van geringe beteekenis, wanneer (zoo als wij gelooven te mogen onderstellen dat steeds geschied is) dat maximum zeer

1 Men herinnere zich het hierboven (blz. 230) medegedeelde voorval met de *United States Bank*.

2 In art. 25 en 26 van het octrooi van 1838 zijn deze voorschriften woordelijk overgenomen, met deze belangrijke uitzondering, dat in de laatst aangehaalde zinsnede achter het woord muntmateriëel ingevoegd is: ‘doch geenszins de in rekening-courant bezeten wordende gelden.’ Begrijp ik de bedoeling dezer inlassching wel, dan wordt daarmede verstaan, dat de saldo's der R.C. altijd in contanten voorhanden moeten zijn en niet mogen worden aangewend als kapitaal voor de operatiën der Bank. Doch de zin is duister.

ruim wordt genomen. En dan heeft deze regeling dit voordeel, dat zij der directie van de Bank groote vrijheid laat om naar bevind van zaken te handelen. Die vrijheid zou hoogst gevaarlijk zijn, indien er ook bij ons een magtige invloed van de regering op de handelingen der Bank, of een naauw verband tusschen hare middelen en die der schatkist was. Doch wij hebben gezien, dat de Nederlandsche Bank zich altijd daarvoor heeft weten te hoeden, en wij mogen hopen, dat zij dit in 't vervolg zal blijven doen.

Meer dan van eenige bepaling van een maximum van billetten of een minimum van waarborg, zal het wel altijd en overal van het inzigt en beleid der directie van de Bank zelve moeten afhangen, of zij in gunstige tijden van hare crediet-middelen het voordeeligst gebruik make en in ongunstige met voorzigtigheid en kracht de dreigende gevaren ontwijke of het hoofd biede. En deze lof komt zeker aan de Nederlandsche Bank toe, dat zij gedurende haar bijkans vijftigjarig bestaan dit laatste heeft weten te doen. Nooit, hoe ongunstig soms de tijden ook waren, heeft zij gevaar geloopen, dat haar metaalvoorraad uitgeput raakte en dat zij de inwisseling van hare billetten moest staken. Nooit zelfs (de cijfers, die wij hierachter mededeelen, kunnen het bevestigen) is hier zulk een plotselinge en snelle aanvraag om inwisseling voorgekomen, welke de Engelschen *a run on the bank* noemen.

Minder bevredigend is het antwoord, dat diezelfde cijfers geven op de vraag, of wel de Bank te allen tijde zoo ruim gebruik van haar crediet gemaakt heeft als mogelijk en wenschelijk was. Niet alleen is de doorgaans zeer groote metaalvoorraad tegenover het bedrag der billetten, zelfs tegenover het gezamenlijk bedrag van de verbindtenissen der Bank - hoogst opmerkelijk; maar ook zoo wij de circulatie op zich zelve beschouwen, moet het ons treffen, dat zij zich lange jaren binnen zoo enge grenzen bewogen heeft. Eerst in den laatsten tijd, sedert 1852 en 1853, zijn die grenzen aanzienlijk uitgebreid. Doch het valt niet moeijelijk eenige rekenschap van dit verschijnsel te geven; te gemakkelijker, omdat wij ten deele slechts hebben te herhalen, wat vroeger reeds gezegd is.

Er is namelijk een noodzakelijk verband tusschen de circulatie en de operatiën der Bank, niet alleen in dien zin, dat de laatsten door de eerste bevorderd worden, maar ook in dezen, dat de eerste van de anderen afhankelijk is. Het zou

der Bank al weinig baten, door de uitgifte van hare billetten groote kapitalen te verzamelen, indien zij deze kapitalen niet wist te plaatsen. En in dit geval heeft zij, gelijk wij gezien hebben, werkelijk langen tijd verkeerd. Tot 1838, ja tot 1852 is het terrein van hare operatiën, voor zoover beleeningen betreft, door haar octrooi zeer beperkt geweest[1]. Hoe zou dan hare circulatie uitgebreid hebben kunnen zijn? Daar kwamen nog andere oorzaken bij, waarop wij vroeger reeds gewezen hebben, de overvloed van kapitaal, die altijd aan de Amsterdamsche beurs beschikbaar is, het vooroordeel, 'twelk langen tijd gegolden heeft, dat het crediet door de Bank verleend enkel een uiterst redmiddel in den nood was, waar geen *solied* koopman in gewone tijden gebruik van maakte; de moeite die de Bank aanvankelijk had, om haar papier bij het publiek ingang te doen vinden; de magtige tegenwerking, die zij daarbij van bijzondere bankiers en kassiers ondervond.

Waarschijnlijk heeft ook de eigenaardige gesteldheid onzer munt langen tijd een beperkenden invloed op de circulatie van het bankpapier uitgeoefend. De ouderen van dagen onder ons zullen zich nog wel herinneren, hoe het vóór het jaar 30 algemeen, zelfs bij den groothandel, gebruikelijk was, de betalingen met *zakken* guldens, schellingen enz. te doen. Zulke gewoonten des handels slijten niet spoedig uit. Daar kwam bij, dat onder de werking van den dubbelen standaard krachtens de gebrekkige muntwet van 1816, het goudgeld allengs het voorname betaalmiddel werd. Dit goudgeld maakte de diensten van bankpapier minder noodig. Onder dezen dubbelen standaard leefden wij feitelijk tot Julij 1850; bovendien was in de laatste jaren vóór dit tijdstip (sedert 1845) een bedrag van tusschen 20 en 30 millioen aan staatspapiergeld in omloop, als tijdelijk hulpmiddel voor de vermunting. Al deze oorzaken nu werkten te zamen om het gebruik van het bankpapier te beperken. En zoo na 1850 dit gebruik vrij snel eene nog ongeziene uitbreiding verkregen heeft, het is misschien evenzeer toe te schrijven aan het ophouden van de werking dezer oorzaken, als aan de gelegenheid, door het Besluit van 1852 der Bank gegeven om hare operatiën over een ruimer veld uit te strekken.

Maar alleropmerkelijkst is dan ook deze uitbreiding in de

1 Verg. hierboven, blz. 206 en 207.

laatste tien jaren. In het boekjaar 1850-51 was het gemiddeld cijfer der circulatie nog maar 52½ millioen. In de drie laatste boekjaren (1860-63) is dat middencijfer geregeld over de 100 millioen geweest. In enkele maanden, zoo als in Augustus en September 1860, klom het tot 112 millioen. In ditzelfde tijdperk is de circulatie der Engelsche Bank tusschen 20 en 24 millioen £ St. gebleven en in den lateren tijd eer gedaald dan gerezen, niettegenstaande krachtens de bankwet van 1844 de concurrentie van bijzondere Banken langzamerhand vermindert. De Fransche Bank heeft, ook onder den invloed van de vergrooting van haar kapitaal en van de oprigting van een aantal bijkantoren, in dat tijdperk hare circulatie slechts van 500 op 800 millioen frs. verhoogd. Alleen de in 1850 opgerigte Banque Nationale in België en de in 1856 merkelijk vergroote Pruissische Bank wijzen eene even snelle vermeerdering van circulerend papier aan. Maar op dit oogenblik is er geene Bank van eenige beteekenis in Europa, die in verhouding tot het cijfer der bevolking een zoo hoog bedrag van papier in omloop heeft als de Nederlandsche[1].

Wij mogen echter niet voorbijzien, dat dit hoog bedrag der circulatie van de Nederlandsche Bank ongetwijfeld ook in naauw verband staat met eene soort van operatiën, die bij haar vooral in den jongsten tijd groote beteekenis heeft gekregen, en waarvan wij, zonder onze beschouwingen onvolledig te laten, niet mogen zwijgen: den handel in edele metalen, met name zilver. Reeds bij het octrooi van 1814 was ook ‘de handel in goud en zilver, biljoen en verder muntmateriaal, en het doen vermunten en verwerken van hetzelve’ onder hare verrigtingen opgenomen. Doch het is niet gebleken, dat zij in vroegere tijden ooit ruim gebruik van deze vergunning gemaakt heeft. Of in de latere jaren de sterke vermeerdering van den omloop van hare billetten, gepaard met de doorgaans hooge rekeningcourant-saldo's, zonder dat hare crediet-operatiën, hoe aanzienlijk ook, daarmede gelijken tred hielden, aan dezen handel grootere levendigheid heeft gegeven, dan of integendeel deze

1 Over 1861-62 was deze verhouding als volgt:

Nederlandsche Bank	ƒ 30.29 per hoofd.	
Engelsche Bank	ƒ 14.50 per hoofd.	
Fransche Bank	ƒ 8.37½ per hoofd.	(fr. 17.82)
Belgische Bank	ƒ 11.33 per hoofd.	(fr. 24.11)
Pruissische Bank	ƒ 9.71 per hoofd.	(thlr. 5.12 sg.)

handel eene der oorzaken is geweest van de snelle uitbreiding van hare papiercirculatie, mogen wij in 't midden laten. Genoeg, het resultaat is geweest, dat Nederland weder als vroeger eene der hoofdmarkten van den metaalhandel is geworden. Gelijk de Engelsche Bank sinds lang de groote verzamelplaats is voor het goud, dat op de wereldmarkt gebragt wordt, zoo is de Nederlandsche Bank dat thans, vooral sedert de aanneming van den zilveren standaard hier te lande en in onze overzeesche bezittingen, voor het zilver. En die handel is in de laatste jaren vooral gevoed door de speculatie waartoe de handhaving van den dubbelen standaard in Frankrijk en de wederinvoering er van in België aanleiding gegeven heeft. Men weet, dat de Bank al het zilver, dat haar wordt aangeboden, koopt voor den vasten koers van ƒ 104,65 per Ned. pond fijn, om het bij klimmende vraag tegen den koers van den dag te verkoopen. Zij kan dit doen, omdat zij met haar papier betaalt en dus geen renteverlies lijdt op het zilver, dat in hare kelders ligt. Van de andere zijde is dit zilver altijd de waarborg voor het papier, dat zij in ruil gegeven heeft; en mogt dit papier soms te overvloedig terugkomen, de Bank kan het gekochte zilver laten vermunten en als standpenningen weder in ruil geven voor de aangeboden billetten[1]. Zoo doet de Bank voor zich zelve voordeelige zaken, terwijl zij degenen, die op het verschil van waarde van het zilver in onderscheidene landen willen speculeren, die speculatie op groote schaal gemakkelijk - men mag wel zeggen mogelijk - maakt. Maar dit is niet de eenige dienst, die de Bank door deze operatiën bewijst. Door haren metaalvoorraad, die het zekere middel oplevert tot gemakkelijke saldering, steunt zij krachtig den goederen- en effecten-handel en bevordert zooveel mogelijk de regelmatigheid van den wisselkoers met vreemde markten. En te gelijk - zoo als wij reeds zagen - gerieft zij het dagelijksch verkeer met haar circulatie-middel in zoo grooten overvloed als de behoefte ieder oogenblik kan eischen, zonder dat er echter ooit gevaar ontstaat, dat het verkeer met papier overladen worde, veel minder nog, dat dit papier zijnen waarborg misse. Want wel mag het opgemerkt worden, dat voortdurend bij de Nederlandsche Bank, hoe groot hare circulatie ook zij,

1 Verg. mijn Handboek van Praktische Staathuishoudkunde, N°. 267, aantekening.

te gelijk een betrekkelijk veel aanzienlijker metaalvoorraad tot dekking daarvan aanwezig is dan bij eenige andere Bank[1].

V.

Eerlang zal nu ook het tweede tijdperk van het bestaan der Nederlandsche Bank verstreken zijn. Met ultimo Maart 1864 is het haar in 1838 verleende octrooi afgeloopen. De vraag, of dan een nieuw octrooi haar bestaan op nieuw voor een aantal jaren verlengen zal, zal wel niet twijfelachtig wezen. Van meer belang mogen wij deze andere vragen achten: hoe zal dat nieuwe octrooi gegeven worden? en wat zal het bevatten?

Doch het zal op dit oogenblik het veiligst zijn, de beantwoording van deze vragen aan de feiten zelve over te laten. Het ware voorbarig, nu reeds gissingen omtrent den inhoud van dat octrooi uit te spreken, aanmatigend, daarop door onze beschouwingen eenigen invloed te willen uitoefenen. Naar alle waarschijnlijkheid zal thans het nieuwe octrooi verleend worden bij *de wet*. Dit eischt het algemeen belang zoowel als het belang der Bank zelve. Door de groote middelen, waarover zij beschikt, door de groote diensten, die zij bewijst, vooral door den magtigen invloed, dien zij door haar circulatie-middel uitoefent, is zij iets anders dan eene gewone vennootschap van koophandel, die naar de regelen van het wetboek hare statuten onder goedkeuring des konings zelve maakt. En de dagen, waarin men de gewigtigste zaken het liefst bij koninklijk besluit regelde, zijn voorbij. De vaststelling van het nieuwe octrooi bij de wet zal ook dit voordeel hebben, dat het pu-

1 De zoo even medegedeelde cijfers hebben ons met die betrekkelijk grootere circulatie bekend gemaakt; de volgende kunnen ons leeren hoe de metaalvoorraad bij de Nederlandsche Bank doorgaand, in verhouding daarmede, nog veel aanzienlijker is dan bij andere.
Gedurende de jaren 1856-62 was de verhouding van het muntmateriaal tot:

	de circulatie alleen	de circulatie en de rekening courant-saldo's te zamen.
Bij de Nederlandsche Bank	96.5 pCt.	76.1 pCt.
Bij de Engelsche Bank	67.8 pCt.	34.8 pCt.
Bij de Fransche Bank	57.1 pCt.	39.3 pCt.
Bij de Belgische Bank	57.8 pCt.	38.5 pCt.
Bij de Pruissische Bank	71.1 pCt.	51.7 pCt.

blieke oordeel zich over deze zaak van publiek belang zal kunnen uiten. Het ontwerp zal toch zeker niet zoo snel in de Kamers der Staten-Generaal afgehandeld worden, of de gelegenheid tot openbare kritiek zal wel openblijven. Het is echter te hopen, dat het ontwerp weinig stof tot kritiek geve, want een gebrekkig plan zou hier moeijelijk door amendementen tot een goed kunnen worden omgewerkt, en zelfs zal hier bijzondere voorzigtigheid noodig zijn met het aanbrengen van wijzigingen, die misschien onwillekeurig in het stelsel zelf van het reglement zouden ingrijpen. Daarom zal het welligt ook wenschelijk geacht worden, dat de wet niet te veel in bijzonderheden trede, die, eens voor langen tijd vastgesteld, de Bank zouden kunnen verhinderen om in moeijelijke, onvoorziene omstandigheden naar eisch van zaken te handelen. Als een enkel voorbeeld kunnen wij wijzen op het vaststellen der verhouding tusschen muntmateriaal en circulatie, een klip, waarop, zooals wij zagen, zoo vele bankreglementen gestooten hebben.

Er is echter één punt, waarover de publieke opinie zich nu reeds herhaaldelijk zóó stellig verklaard heeft, dat het ook hier geoorloofd mag zijn, er van te gewagen: de wenschelijkheid, dat de Bank haren nuttigen werkkring over het geheele land nog zooveel mogelijk uitbreide, door in alle voorname middenpunten van handel en bedrijf bijkantoren te stichten. Van de *vergunning* haar daartoe bij vroegere octrooijen verleend heeft zij geen gebruik gemaakt; men zou haar nu de *verpligting* daartoe kunnen opleggen. Voorzeker, het moet erkend worden en het is boven opgemerkt, dat de Bank tegenwoordig ook den handelaar buiten Amsterdam en Rotterdam, zooveel hare tegenwoordige inrigting dat medebrengt, alle gerief verleent. Doch eene gewijzigde inrigting zou dit gerief nog op meer dan ééne wijze kunnen vergrooten. Waarschijnlijk zou dit ook de ruimere verspreiding van haar papier in de meer afgelegene deelen des lands bevorderen. Dit zoude ook deze goede zijde hebben, dat de Nederlandsche Bank alsdan op den duur, gelijk tot nu toe, alléén in de behoefte aan circulerend papier hier te lande zou kunnen blijven voorzien. Want al is ook in dit opzigt een kunstmatig monopolie even verwerpelijk als in alle andere, en zij het ook raadzaam de gelegenheid voor andere crediet-inrigtingen open te houden om met haar papier het maatschappelijk verkeer van dienst te zijn, wij mogen toch niet vergeten, dat het crediet eene teedere plant is, die groote

zorg en naauwkeurig toezigt vereischt, en dat vooral eene papiercirculatie op zoo uitgebreide schaal als nu reeds bij ons bestaat op den duur niet bestaanbaar is zonder een onwrikbaar vertrouwen bij het publiek op de deugdelijkheid van dat ruilmiddel en op de soliditeit van degenen, die het in omloop brengen. Dit vertrouwen bezit de Nederlandsche Bank thans in de volste mate; en dat zij zich dit gedurende haar vijftigjarig bestaan waardig gemaakt heeft, dat bewijst hare geschiedenis, zoo als wij getracht hebben, die in deze bladzijden te schetsen. Zij zal, dit mag men verwachten, dat vertrouwen in 't vervolg blijven verdienen, vooral ook door streng vast te houden aan den regel, dat zij onder geenerlei omstandigheden onbehoorlijken invloed der regering op hare verrigtingen late gelden en alle vermenging van hare belangen en die der schatkist afwijze. Onder deze voorwaarden kan men veilig aan haar de besturing der circulatie toevertrouwen. Wel is waar zou er niet veel nood zijn, dat er hier te lande in een of ander binnenstadje eene circulatiebank gesticht werd, van zulk een aard als nog onlangs door A. Esquiros geschetst is[1]. Maar de geschiedenis der groote crediet-inrigtingen, die in de laatste jaren buitenslands opgerezen zijn, is niet bemoedigend. Het zou kunnen gebeuren, dat eene of andere van deze maatschappijen goed vond, het terrein van hare operatiën door het stichten van een bijkantoor in eene onzer koopsteden tot ons land uit strekken. Indien er op deze wijze velerlei papier van onderscheidene inrigtingen in omloop kwam, en eene dezer inrigtingen schoot eens in hare verpligtingen te kort, de weerslag van den schok, die daardoor aan het publiek crediet zou worden toegebragt, zou welligt ook de andere treffen en niet alleen groote verwarring stichten, maar ook ligt onberekenbare schade aan het algemeen belang toebrengen.

Er is nog één punt, dat wij ons ten slotte veroorloven

1 Comme je visitais en 1859 une ville industrielle de l'ouest, on me montra dans une rue sale et étroite une petite boutique d'épicier dont les vitres ternes, la devanture délabrée et l'étalage mesquin annonçaient un commerce à l'état de détresse; c'était pourtant là, dans l'arrière-boutique, derrière des pains de sucre et des fromages de Chester, que se tenait une des banques les plus importantes du comté. Le banquier lui-même était un petit homme en culottes courtes, avec des bas mouchetés, un habit gris râpé et une vieille perruque blonde sur la tête.
A. Esquiros, la banque d'Angleterre, Revue des deux mondes 15 Febr. 1863, p. 801.

willen, hier aan te voeren. Het kan geschieden zonder gevaar, dat wij onbescheiden in de aanstaande bankwet zouden ingrijpen; want deze zal dat punt waarschijnlijk niet behandelen. Maar het kan voegzaam geschieden, omdat naar allen gis dit punt toch wel op eene of andere wijze naar aanleiding van die bankwet ter sprake zal komen. Het geldt het staatspapiergeld, dat tegenwoordig, krachtens de wet van 26 April 1852, hier te lande in omloop is. Wij meenen deze gelegenheid niet te mogen verzuimen om onze overtuiging uit te spreken, dat het wenschelijk is, dat de *muntbilletten*. die nevens de bankbilletten een deel van onze papiercirculatie uitmaken, weder worden ingetrokken. Binnen welken tijd dit geschiede en op welke wijze het gedaan zal kunnen worden, zonder dat de staat de winsten derve, die hij thans door de uitgifte van deze rentelooze schuld in de plaats van rentegevende geniet, moge voor het oogenblik in het midden gelaten worden[1]. Genoeg zij het, dat de zaak zelve ter sprake kome en ter ernstige overweging aanbevolen worde. Er blijft aan dit staatspapiergeld altijd tweederlei ernstig nadeel verbonden, dat door geene wettelijke bepalingen geheel voorgekomen of weggenomen kan worden. Het eerste is, dat het geenen volkomen *zekeren* waarborg heeft. Om dit te bewijzen, zouden wij slechts hebben te herhalen wat hierboven (blz. 237) over het onderscheid tusschen den louter zedelijken waarborg van eigenlijk *papiergeld* en den meer stoffelijken waarborg van het *bankpapier* gezegd is. Men heeft de beteekenis van dit onderscheid bij het maken der wet van 1852 gevoeld en getracht, door aan de muntbilletten een vasteren waarborg bij te zetten dan het crediet van den staat alleen. Daartoe is voorgeschreven (art. 1 en 3 der wet) dat tot dien waarborg strekken zal eene onver-

1 Een der voorname motieven tot de wet van 1852, ook in hare praemisse op den voorgrond gesteld, is geweest, dat er na de demonitisatie van het goud behoefte bestaat aan een wettig betaalmiddel grooter dan de rijksdaalder. Deze opmerking is volkomen juist en niemand zal het gerief ontkennen, dat wij van de muntbilletten van ƒ 10 ondervinden. Doch hierin zou even gemakkelijk kunnen voorzien worden, door de Nederlandsche Bank te verpligten, bankbiletten tot dat zelfde bedrag in omloop te brengen. Zij zal misschien hiertegen eenig bezwaar hebben, omdat de kleine coupures betrekkelijk kostbaarder van bewerking zijn en bovendien, naar men beweert, meer worden nagemaakt, dan de grootere. Maar daartegenover staat, dat, blijkens de elders openbaar gemaakte uitkomsten der ervaring, de kleine coupures het meest doorgaand in den omloop blijven en veel minder ter inwisseling worden aangeboden, dan de groote.

vreemdbare inschrijving van rentegevende schuld op de grootboeken ‘als fonds tot verzekering van de verzilvering der rentelooze schuld, onder bewaring van de Directie der Nederlandsche Bank’; dat (art. 2) de Nederlandsche Bank, door dat fonds gedekt, als agent van 's rijks schatkist de muntbilletten te allen tijde op vertoon tegen zilveren standpenningen zal verwisselen; en dat zij (art. 5) haren stempel of visum op de muntbilletten zal drukken ten bewijze, dat aan de voormelde bepalingen is voldaan. Men heeft alzoo gedaan zooveel men *kon;* en dat is zeer prijsselijk. Maar men vergete niet, dat de aard van dit papier zelf belet, zooveel te doen als men *behoorde* te doen om het volkomen zekerheid, voor alle tijden en onder alle omstandigheden, bij te zetten. De waarborg voor dit papier is en blijft altijd - een ander papier. De schuld is gedekt door eene andere schuld. Verliest deze laatste hare waarde, ook de waarde der eerste smelt weg. De verpligting der Nederlandsche Bank gaat niet verder dan om ‘als agent van 's rijks schatkist’ de muntbilletten te verzilveren *zoolang zij gedekt is*. Schiet die dekking te kort, zij kan de verzilvering weigeren. Nu is men ook in dit opzigt voorzigtig geweest en heeft aan het depôt in verhouding tot den tegenwoordigen koers onzer schuldbrieven een ruim surplus toegevoegd. De 2½ pCt. schuld is daarvoor berekend op 50, de 3 pCt. schuld op 60 pCt. kapitaalswaarde. Maar wie durft verzekeren, dat de tijden nimmer zullen terugkeeren waarin, gelijk in 1830 en 1848[1], de 2½ pCt. werk. schuld verre beneden de 50 pCt. daalde?

Een denkbeeldig gevaar, zal welligt iemand zeggen, vooral met het oog op het betrekkelijk gering bedrag, dat van dit papiergeld in omloop is. Wat beteekenen die tien millioen aan muntbilletten tegenover de honderd millioen, die de Bank zelve dikwijls in omloop heeft? Het zij toegegeven. Maar dit is het tweede - en ernstiger - bezwaar. Wie geeft ons zekerheid, dat wij zoo verstandig zijn zullen van ons altijd tot dit klein bedrag te beperken? De wet van 1852 stelt als maximum van deze papieruitgifte 10 millioen. Goed: maar wie waarborgt ons, dat er niet eene andere wet kome, die het bedrag tot 15, tot 20, tot 30 millioen verhooge? Hier ligt

1 Van Maart tot December 1848 was de 2½ pCt. Werk. Schuld beneden de 50 pCt. genoteerd. In April daalde de koers tot 34 pCt.

vooral het gevaar. Het ligt in het *beginsel*. Zoo ergens de spreuk geldt: slechts de eerste stap kost moeite, het is hier. De geschiedenis van bijkans elken Staat, die in vroegeren of lateren tijd papiergeld heeft uitgegeven, is daar om te bewijzen hoe onweerstaanbaar de verleiding, hoe glad de baan is. ‘Er is eene kracht’ zoo schreef reeds in 1845 de achtingwaardige en scherpzinnige geleerde, wiens naam in deze zaken meer dan die van eenen ander gezag verworven heeft[1], ‘er is eene kracht waarvoor waarborgen als die der wet bezwijken, en in geen land moest men hiervan meer overtuigd zijn dan in het onze: men noemt haar den *drang der omstandigheden*. Zij doet niet zelden instellingen en personen tot handelingen overgaan, die men vooraf als onmogelijk zoude beschouwd hebben. Welke heilige verpligtingen zijn niet ter zijde gesteld, welke beloften, door plegtigen eed bevestigd, zijn niet verbroken..... door den drang der omstandigheden. Wie zoude in 1829 gewaagd hebben de zekerheid in twijfel te trekken van de sommen, welke ter bewaring gegeven waren aan het Amortisatiesyndicaat; bestond niet het bestuur uit de aanzienlijkste, geachtste, vroomste mannen uit den lande; was niet door wetten en voorschriften gezorgd voor het rigtig bestuur? En is toch dat alles niet onbestand geweest tegen den *drang der omstandigheden?* Heeft niet de openbare meening zelve de onweerstaanbaarheid daarvan als het ware erkend? en de noodlottige uitkomsten aan die kracht, niet aan de personen te laste gelegd?..... Wanneer eenmaal werkelijk papiergeld in omloop is, zoo kan, ten gevolge van gebeurtenissen, een *drang der omstandigheden* opkomen, die het metalen geld doet verdwijnen, die het papiergeld doet vermeerderen. Mogt iemand dit als onmogelijk beschouwen, hij sla de geschiedenis op van alle landen, welke met die schrikkelijke ramp van papiergeld bezocht zijn geweest, en hij zal bevinden, dat er welligt geen is, waar de eerste stap op dien verderfelijken weg niet met dergelijke schijnbaar volkomene waarborgen begonnen is.....’ Doch wij behoeven ons zelfs niet eens meer op die onweerstaanbare kracht van den drang der *omstandigheden* te beroepen om eene regtmatige bezorgdheid te staven. Hebben wij in den jongsten tijd niet, zelfs in de Tweede Kamer, meer dan eens stemmen hooren opgaan, die, ook zonder dat

1 J. Ackersdijck, Nederlands muntwezen, blz. 28.

die drang der omstandigheden op dit oogenblik aanwezig zij, aandringen op de vergrooting van het bedrag onzer muntbilletten? De verzoeking is zoo sterk, want zij vertoont zich zoo onschuldig. Het gaat immers nu goed met 10 millioen; waarom zou het ook niet goed gaan met 15, met 20 millioen? Het zou zulk eene schoone bate voor de schatkist wezen, nog eens eenige tonnen 's jaars aan rente uit te sparen! Men zou zelfs eene belasting kunnen afschaffen! - Maar hoe zoeter de stem van den verzoeker klinkt, te meer zij men op zijne hoede. Want weet het wel. Zoo wij er nu gehoor aan geven, en het bedrag tot 15 of 20 millioen verhoogen, dan zullen wij over weinige jaren wederom hooren: het gaat immers goed, waarom niet het cijfer tot 25 of 30 milloen verhoogd?....

De eerste stap is bij ons gedaan. Zoo het niet mogelijk blijkt, dien terug te trekken, men wachte zich althans voor den tweeden. Een minister van financiën, die zich tot dezen liet verleiden, zou eene daad van onverantwoordelijke roekeloosheid plegen.

S. VISSERING.

Leiden, 20 April 1863.

Staat van de Nederl. bank op ultimo maart van elk der volgende jaren (in millionentallen guldens).

JAAR.	1. KAPITAAL EN RESERVE.	2. SALDO'S VAN R.C.	3. OMLOOPENDE BILLETTEN.	4. TOTAAL VAN KOLOM 1-3.	5. METAALVOORRAAD	6. OPEREREND KAPITAAL (VERSCHIL TUSSCHEN KOLOM 4 EN 5).	7. DIVIDEND.
1815.	**2**,44	**10**,86	**1**,8	**15**,1	**10**,03	**4**,98	**5**,84 pCt.
1816.	**5**,05	**7**,96	**3**,72	**16**,73	**6**,66	**10**,07	**6** pCt.
1817.	**5**,06	**8**,75	**5**,34	**19**.15	**5**,13	**14**,02	**6** pCt.
1818.	**5**,11	**5**,19	**5**,	**15**,3	**6**,76	**8**,54	**7** pCt.
1819.	**5**,2	**5**,84	**5**,81	**16**,85	**6**,54	**10**,31	**10**,39 pCt.
1820.	**10**,5	**6**,78	**8**,74	**25**,02	**15**,27	**9**,75	**4** pCt.
1821.	**10**,5	**6**,1	**13**,43	**30**,03	**17**,62	**12**,68	**3**,5 pCt.
1822.	**10**,5	**5**,33	**10**,54	**26**,37	**12**,16	**14**,21	**4** pCt.
1823.	**10**,5	**4**,85	**14**,24	**29**,59	**16**,08	**13**,51	**5** pCt.
1824.	**10**,5	**15**,34	**20**,22	**46**,06	**22**,97	**23**,09	**6**,5 pCt.
1825.	**10**,5	**13**,21	**14**,46	**38**,17	**20**,	**18**,17	**6**,5 pCt.
1826.	**10**,5	**4**,12	**12**,24	**26**,86	**8**,38	**18**.48	**7** pCt.
1827.	**10**,55	**5**,24	**12**,26	**28**,05	**13**,81	**14**,24	**6**,6 pCt.
1828.	**10**,57	**9**,75	**14**,48	**34**,8	**24**,19	**10**,61	**5** pCt.
1829.	**10**,57	**5**,86	**19**,64	**36**,07	**20**,72	**15**,35	**3**,5 pCt.
1830.	**10**,55	**5**,12	**26**,07	**41**,74	**19**,85	**21**,89	**4**,3 pCt.
1831.	**10**,55	**4**,45	**14**,21	**29**,21	**14**,26	**14**,95	**6** pCt.
1832.	**10**,55	**22**,06	**14**,15	**46**,76	**30**,26	**16**,5	**6**,8
1833.	**10**,69	**25**,7	**20**,37	**56**,76	**41**,56	**15**,2	**5**,5 pCt.
1834.	**10**,7	**19**,49	**23**,34	**53**,53	**40**,86	**12**,67	**4**,2 pCt.
1835.	**10**,7	**17**,1	**24**,27	**52**,07	**25**,74	**26**,33	**4**,7 pCt.
1836.	**10**,7	**13**,97	**22**,5	**47**,17	**20**,35	**26**,82	**5**,4 pCt.
1837.	**10**,77	**12**,82	**20**,63	**44**,22	**17**,19	**25**,03	**8** pCt.
1838.	**10**,92	**14**,69	**26**,15	**51**,76	**29**,75	**22**,01	**8** pCt.
1839.	**11**,1	**16**,15	**24**,31	**51**,56	**21**,20	**30**,36	**7**,3 pCt.
1840.	**11**,2	**14**,46	**23**,77	**49**,43	**22**,50	**26**,93	**8**,8 pCt.
1841.	**17**,25	**11**,01	**30**,95	**59**,21	**29**,09	**30**,12	**7**,4 pCt.

1842.	**17**,25	**7**,75	**27**,29	**52**,29	**27**,63	**24**,66	**6**,5 pCt.
1843.	**17**,25	**6**,45	**28**,75	**52**,45	**30**.29	**22**,16	**5**,4 pCt.
1844.	**17**,25	**10**,9	**34**,36	**62**,51	**33**,61	**28**,9	**5**,4 pCt.
1845.	**17**,25	**19**,75	**37**,05	**74**,05	**43**,03	**31**,02	**6** pCt.
1846.	**17**,25	**9**,2	**32**,35	**58**,8	**37**,04	**21**,76	**7**,3 pCt.
1847.	**17**,25	**7**,87	**32**,4	**57**,52	**30**,79	**26**,73	**9** pCt.
1848.	**17**,25	**7**,72	**37**,31	**62**,28	**35**,9	**26**,38	**6**,5 pCt.
1849.	**17**,25	**14**,4	**44**,48	**76**,13	**66**,03	**10**,1	**5**,4 pCt.
1850.	**17**,25	**16**,67	**48**,70	**82**,62	**71**,13	**11**,49	**3**,5 pCt.
1851.	**17**,25	**20**,60	**50**,89	**88**,74	**72**,06	**16**,68	**3** pCt.
1852.	**17**,25	**24**,78	**67**,36	**109**,39	**93**,38	**16**,01	**3** pCt.
1853.	**17**,26	**26**,72	**77**,51	**121**,49	**101**,33	**20**,16	**3** pCt.
1854.	**16**,92	**22**,29	**93**,8	**133**,01	**100**,28	**32**,73	**5**,6 pCt.
1855.	**17**,19	**15**,93	**92**,56	**125**,68	**102**,77	**22**,91	**5**,6 pCt.
1856.	**17**,22	**14**,68	**91**,21	**123**,11	**75**,08	**48**,03	**9**,8 pCt.
1857.	**17**,24	**9**,18	**80**,77	**107**,19	**70**,09	**37**,10	**15**,2 pCt.
1858.	**17**,23	**11**,08	**76**,05	**104**.36	**70**,4	**33**,96	**13**,5 pCt.
1859.	**17**,24	**30**,29	**86**,84	**134**,37	**107**,	**27**,37	**8**,5 pCt.
1860.	**17**,23	**22**,43	**98**,5	**138**,16	**99**,86	**38**,30	**8**,5 pCt.
1861.	**17**,23	**29**,14	**103**,6	**149**,97	**104**,46	**45**,51	**8**,8 pCt.
1862.	**17**,23	**29**,33	**94**,66	**141**,22	**85**,46	**55**,76	**11**,3 pCt.
1863.	**17**,23	**48**,68	**99**,39	**165**,3	**114**,15	**51**,15	**16**,3 pCt.

NB. Bij de berekening van het *opererend kapitaal* der Bank (kolom 6) hebben wij niet, zoo als de Heer de Bruyn Kops doet, de *reserve* afgetrokken. Wel is waar mag men onderstellen, dat deze grootendeels in hypotheken, effecten en andere waarden belegd is; doch het bedrag van zulke belegging zal wel steeds afwisselend zijn, en een gedeelte - meer of minder groot - zal wel voortdurend ook gebezigd worden tot de gewone operatiën der Bank. Wij hebben het voorbeeld van berekening gevolgd, dat in het Jaarboekje voor 1852 (blz. 256) gegeven is.

De percentsgewijze verhouding van de dividenden (kolom 7) heeft betrekking tot het eigenlijk gezegde *kapitaal* der Bank, zoo als het door de aandeelen vertegenwoordigd wordt. Tegenover *kapitaal* en *reserve* te zamen, zou die verhouding doorgaans iets lager zijn.

Ostia, Rome's havenstad.

> We contemplate the fortunes of the royal city, which has given laws to the fairest portion of the globe, at first with admiration, at length with pity always with attention.
> Gibbon, Decline and Fall of the Roman Empire, Chap. LXIX; VIII, 258.

II.

De weg van het Capitool naar de Porta Ostiensis leidt langs den Aventijn, voorbij de grootsche ruïnes der reusachtige graanpakhuizen, het Emporium, dat tegen den oostkant van genoemden heuvel, en wel, zoo als voor een paar jaar bleek, tegen den muur van Servius Tullius gebouwd is. Daar is dus de plaats, waar de schepen in den Tiber lagen, om gelost te worden en de duizenden behoeftige monden te voeden. Deze pakhuizen waren niet de eenige van dien aard. Men vond er ook een weinig verder op dezelfde kaai, aan gene zijde der ‘Marmorata,’ de losplaats van het marmer, dat Rome in vroeger en later eeuwen tot bouw van kerk en paleis of ter verfraaijing van tempel en kapel heeft verbruikt. Een enkel woord in het voorbijgaan over deze merkwaardige plek. Dat in vroeger tijd daar ter plaatse de marmeren bouwstoffen van de weelderige oudheid gelost werden, is uitgemaakt door twee slechts ruw gehakte zuilen, die daar uit den Tiber zijn opgevischt en nu in het Lateraansche museum bewaard worden. Wij leeren uit deze onafgewerkte kolommen niet alleen de wijze kennen, waarop de ouden zulke stukken marmer hebben bearbeid, maar ook

verscheidene bijzonderheden omtrent de middelen, die bij zulke grootsche werken zijn gebezigd. De opschriften aan de beide uiteinden ingegroefd melden, dat zij onder L. Aelius Balbinus en Balbinus, dus ten tijde van keizer Adrianus, in de groef, *caesura*, van Tullius Saturninus, gebroken werden en naar Rome kwamen voor rekening der *ratio urbica*, der bouwcommissie, die op last des keizers voor het bouwen in de stad moest zorgen onder de leiding van een procurator, wiens naam op de zuilen was ingehakt. Daar nu de naam van het hoofd van het 22ste legioen hierop te lezen staat, moeten deze kolommen voor een staatsgebouw bestemd geweest zijn, en mag men vermoeden, dat de gehoorzame hand der soldaten voor zulk werk werd gebezigd; het woord *locus* met een daarbij behoorend nummer moet de plaats aangeduid hebben, waar die stukken op de Marmorata gelegd werden. Zoo heeft dus, in weêrwil van de vele lotsveranderingen, Rome dezelfde plek als losplaats van marmer behouden. Nog heden ten dage gaat daar de beeldhouwer zijne keuze doen uit de vele hagelwitte, vormelooze klompen van dien edelen kalksteen, waaruit zijne scheppende kunst de schoone voorwerpen te voorschijn brengt, die, over den geheelen aardbol verspreid, van den onverwelkbaren roem der Eeuwige Stad, als de geliefde bakermat der beeldende kunsten, zullen getuigen.

Langs den Aventijn voortgaande komt men op de tegenwoordige Via Ostiensis bij de porta San Paolo, aldus genaamd naar de basiliek, die boven het graf van dien apostel prijkt. Deze poort, die zich met de porta dei bolsari te Verona laat vergelijken, is eene dubbele, maar de eene doorgang is digtgemetseld sedert Rome, om het afnemend vertier met de buitensteden, aan éénen boog genoeg heeft. Van meer belang dan de poort zelve zijn de merkwaardigheden, die de omtrek aanbiedt, vooral het aangrenzend gedeelte van den stadsmuur. De oude muur van Servius Tullius had aan de uitbreiding van Rome zoo weinig perk gesteld, dat ten tijde van Augustus die muur bijna geheel was verborgen onder de paleizen der grooten, die op dat onverwrikbaar fondament hunne terrassen hadden aangelegd. Maar Rome zou niet voor altijd aan de geheele bekende wereld de wet voorschrijven; weldra kwamen andere volken het bewijs leveren, dat er nog andere magten bestonden. Reeds onder Gallienus had de stad voor een aanval der Germanen gesidderd, zoozeer was de kracht van Rome's heer-

schappij verslapt. Het was dus geen overdaad, dat Aurelianus (270-275) bevel gaf de geheele hoofdstad met een muur te omgeven, waarachter de trotsche beheerscheres der wereld, op eigen behoud bedacht, kon wegschuilen. Onder Probus, in 276, was dit groote werk voltooid, dat is, een muur van 50,000 voet lengte was opgetrokken. Deze stond echter niet langer dan 125 jaar; want Honorius heeft den geheelen in puin herschapen muur in 402 weder opgebouwd. Veertien groote poorten, 383 torens, 7020 propugnacula en 5 posternae met 2066 schietgaten gaven daaraan het karakter van een volslagen vestingmuur. De poorten werden door groote torens bestreken, terwijl de verwulfde gang, die daarlangs liep, aan de verdedigers uitmuntende gelegenheid verschafte om den vijand van achter de tinnen te bestoken en de gemeenschap te onderhouden met de duizenden kleine uitgebouwde torens, die op weinige ellen afstands langs den muur waren opgetrokken. Dat werk bestaat bijna nog geheel; meer dan eens heeft Rome zich achter dezen hoogen muur moeten verdedigen, en die versterking werd dan ook door de latere pausen niet geheel zonder reden hersteld en uitgebreid.

Het is juist bij de Porta Ostiensis, dat men het best kan zien, hoe de ouden dezen reusachtigen muur hebben opgetrokken, en hoe doeltreffend de bouw van den zoo even genoemden gang met die torens was vereenigd. Wist men niet beter, men zou dat werk van Honorius voor een modern vestingwerk aanzien. Het hier bedoelde stuk is namelijk bepaald van dien keizer; want al spreekt men meestal van den muur van Aureliaan, slechts weinige gedeelten van diens bouw zijn hier en daar bewaard gebleven.

Maar hoe ontzagwekkend en doelmatig die muur moge zijn, toch springt het juist op deze plaats duidelijk in het oog, hoe zeer Rome ook op zedelijk gebied was gedaald. De voorvaderlijke eerbied voor het voorgeslacht was verdwenen; men vroeg slechts hoe men het spoedigst zou klaar komen, en bouwde dus, bij voorbeeld, langs den Esquilinus den muur tegen de op hooge bogen rustende waterleiding der Julia, Marcia en Tepula. De dubbele boog, waar de via Labicana en Praenestina onder doorging, werd in een poort veranderd, de schoone groote poort, die thans Porta Maggiore heet. De fraaije bogen derzelfde waterleiding, die over de via Tiburtina liepen, werden door Honorius deerlijk mishandeld; die plek was oorspronkelijk iets

lager, doch nu lag er zooveel puin van de muren van Aureliaan, dat men de oude poort 25 palm diep, dat is tot aan de kroonlijst toe, daarin liet zitten. Eerst daarboven dus verheft zich thans de boog, die nog juist hoog genoeg is om even de hooiwagens en de ouderwetsche roode koetsen der kardinalen door te laten; - de *carozze cardinalizie*, die, getrokken door gitzwarte met purperen tuigen behangen paarden, reeds in de verte door het roode regenscherm in den karmozijnen zak, dat er boven op ligt, verraden dat de purperdragende prinsen der kerk daarin gezeten zijn. En voor die poort bouwde Honorius een nieuwe, de Porta San Lorenzo. - Een dergelijk verschijnsel doet zich nu ook voor bij de Porta Ostiensis; ook daar vond men het gemakkelijker den ongelijken grond, eenmaal aangevuld door het puin van den ouderen muur, verder vlak te maken, en dus 22 palm boven den vroeger beganen grond te bouwen, in weêrwil dat het groote grafmonument van Caius Cestius dientengevolge even zoo diep in den grond geraakte. Men ziet dat de eerbied voor de rustplaats der afgestorvenen verdwenen was; want wat meer zegt, die vorstelijke grafkamer werd eenvoudig als steenmassa beschouwd en, om wat arbeids uit te halen, geheel in den muur van Honorius opgenomen. Barbaarsch maar karakteristiek steekt de scherpe top van die witte piramide, tusschen de met klimop begroeide torens, boven den muur uit. Voor de geschiedenis is zij een allermerkwaardigste bijdrage. Hoe zonderling moeten niet de tijden geweest zijn, toen die Cestius, Septemvir epulonum, als lid van het priestercollegie, dat op den 14^{den} November den Senaat aan een offermaaltijd in den Jupiterstempel op het Capitool onthaalde, zich zoo verdienstelijk had gemaakt, of laat ik liever zeggen, zooveel geld had bijeengebragt, dat hij zijne erven kon opdragen binnen 330 dagen zulk een kolossale grafkamer voor zijne asch op te trekken! Die vierzijdige piramide, van baksteenen gebouwd, is 164 palm lang en breed, en was van onder tot boven met wit marmer bedekt; zij schittert daar door haren eenvoud en behoort zeker tot de weinige voortbrengselen der ouden, die het ijdele nageslacht, hoe ijverig ook in het navolgen van de klassieken, hoe ver gevorderd in het vleijen der nagedachtenis van vorsten of grooten, nog niet heeft nagebootst.

Eigenaardig maar schilderachtig is die stille plek; want voor dat groote doodenhuis rijzen statig de donkergroene cypressen

op, die de aangrenzende begraafplaats sieren, welke het Hoofd der Kerk wel heeft willen afzonderen als bergplaats van het stoffelijk overschot van andersdenkende vreemdelingen, die hun tijdelijk verblijf in de Eeuwige Stad tegen beter oord moesten verwisselen. Ach, hoe velen hebben daar hunne reis moeten staken! hoe velen liggen daar, ver van vriend en magen, die met hun ondermijnd of afgeleefd gestel in de korte maar gure winterdagen van het gevierde zuiden vruchteloos den alles afsnijdenden sikkel zochten te ontloopen! En wat al mannen van talent zijn daar bijgezet! de een na een schitterende loopbaan te hebben afgelegd en de kunstwereld met vele blijvende gedenkstukken van zijn genie te hebben verrijkt; de ander, die met uitstekenden aanleg en de schoonste idealen herwaarts was gekomen, maar naauwelijks den drempel van de talrijke galerijen mogt betreden. Maar die allen, hoe ver ook van hunnen geboortegrond, rusten daar onder de frissche schaduw van treuresch en rozenstruik, die de vriendenhand daar plantte bij het toepasselijk monument, dat de kunstbroeder op het gesloten graf oprigtte. Want ook in dit opzigt kan men bemerken, dat men zich nog binnen de muren van de gevierde leerschool der schoone kunsten bevindt; een bezoek aan die in een sierlijken tuin herschapen rustplaats, met hare veelsoortige grafmonumenten, laat een goedgeplaatst hart niet koud. Hier die afgeknotte zuil van graniet, dat schoone zinnebeeld van den afgebroken draad van een krachtvol leven, of die genius des doods met omgekeerden fakkel, maar met de troostvolle uitdrukking der hoop op de lippen; ginds dat veelbeteekenende relief van 's Heilands opstanding, of die lauwerkrans om penseel en palet gevlochten; hoe schoon en welsprekend schetsen die stomme gedenkteekenen den afgestorvene in leven en streven! Of geeft ge de voorkeur aan onze rustplaatsen, die zoo opzettelijk voor het vergankelijke des ligchaams schijnen ingerigt, dat het is alsof er geene plaats mag overgelaten worden voor de blijvende werken des geestes? Neen, treurig steken onze koude noordelijke gebruiken daarbij af! Of is het niet een grievend gevoel voor het nog treurende hart van den bewoner onzer hoofdstad, als hij in den hoek zijner kerk, waar hij een innig geliefden heeft bijgezet, telken zondag den stovenzetter of onderkoster met stoelen of banken ziet rammeijen, op die hem dierbare plek, welke de laatste *rustplaats* heet te zijn! En hoe kaal en burgerlijk, hoe koud en onvriendelijk zijn niet de meeste Hol-

landsche begraafplaatsen! Slechts bij uitzondering kunnen eenige steden er op wijzen ze in een wandelplaats herschapen te hebben. Maar zelfs daar nog vindt men slechts het werk van den steenhouwer: een vlakke zerk, niet versierd met een toepasselijk bronzen relief, zoo als de schoone stukken, die de vreemdeling te Nürnberg ziet, als hij de rustplaats van een Albert Durer of Veit Stoss bezoekt. Neen! vooral toch alles effen gehouden, en alleen geduld, dat de leverancier, op hoop van klanten te lokken, zijn adreskaartje op een hoekje beitelde. O dor proza van een speculatie op 's menschen sterfelijkheid!

Niet dat ik zou wenschen bij ons de begraafplaatsen in een Père la Chaise veranderd te zien. Neen, niet zulk een digt opééngedrongen magazijn van meerendeels leelijke monumenten, die zoozeer verraden met de Fransche schaaf bewerkt te zijn, dat, door het volslagen gebrek aan onderhoud, zelfs de alleen van steen en ijzer, ter blijvende nagedachtenis aan een voorbijgesneld leven, vervaardigde, in weinige jaren de onmiskenbare sporen van verval en vergankelijkheid dragen! Neen, nergens vond ik duidelijker de waarheid bevestigd van het refrein, dat ik op een der tooneelen van het moderne Babel had hooren zingen:

Rien ne dure,
Rien ne dure,
C'est là la loi du destin!

Maar ook de begraafplaatsen der Duitschers hebben mij dikwijls door het tentoonspreiden eener andere zwakheid geërgerd: ik bedoel hunne verregaande ijdelheid. Of veroordeel ik te gestreng die lange lijsten van allerlei ridderorden van ik en weet niet welke der vele Duitsche vorstendommetjes? Lag er verdienste in ze te verwerven, de opsomming op den lijksteen is toch al te kinderachtig. - Maar voor de opwekking van kunstgevoel - en dit is hetgeen waar ik op neêr wilde komen - kan een grafteeken een gepast middel zijn. Ik voorzie intusschen de tegenwerping, en moet haar vooruit toegeven, dat men door het oprigten van zulke monumenten, juist waar de volkomenste gelijkheid onverbiddelijk behoorde te heerschen, een ongepasten wedstrijd van stand of rijkdom doet ontstaan; want niet altijd wordt het graf van hem het best getooid, die er de meeste aanspraak op had; maar vaak schittert hij ook na den dood het meest, die 't het best betalen

kon. Ik denk hierbij aan een allerprachtigst gedenkstuk van dien aard, dat ik aan een der meest gevierde mannen van kerk of staat had toegeschreven, totdat het opschrift mij leerde, dat het behoorde aan iemand die... aandeelhouder was geweest in eene bierbrouwerij! Trouwens te Munchen kan zoo iets voor een groote maatschappelijke verdienste gelden.

Ik ben van de via Ostiensis afgedwaald; het wordt tijd dat wij dien weg vervolgen, voorbij dat schamele kapelletje, waar een ruw bewerkt relief boven den ingang een merkwaardig voorval uit de geschiedenis der apostelen vereeuwigt. Hier moet namelijk de plek zijn, waar Paulus en Petrus elkaâr het laatst omarmden, vóór dat zij hun leven gingen ten offer brengen aan het nieuwe geloof. Dit tafreel prijkt voor die kapel, en daaronder staan in het Italiaansch de laatste woorden der beide stichters van de Christenkerk te lezen, zoo als die in den ondergeschoven brief van den H. Dionysius Areopagita luiden. - En even als deze weg getuige was van den marteldood, dien Paulus een eind verder onderging, zoo moet op de via Appia een merkwaardige ontmoeting aan Petrus wedervaren zijn. In een oogenblik van groote geesteszwakte verliet die apostel de stad, waar het hem te bang werd; doch naauwelijks had hij ééne mijl van de via Appia afgelegd, of hij ontmoette den Heer met het kruis op den schouder; en toen Petrus hem toeriep ‘Domine, quo vadis?’ moet hij ten antwoord gekregen hebben ‘Romam, iterum crucifigi,’ dat is: ik ga naar Rome om weder gekruisigd te worden. Maar met die kernachtige woorden was de Heer verdwenen, en had hij op de harde bazaltlava van de koningin der straatwegen slechts de indrukselen zijner voeten achtergelaten. Petrus keerde stadwaarts, beschaamd door het harde verwijt, en droeg het kruis voor zijnen Heer op het gebied van het Vatikaan. En op de plek van die wondervolle ontmoeting, dus op de via Appia, werd een kerk gebouwd, op welker muren de geloovige bezoeker een niet zeer gelukkig afbeeldsel ziet van Christus, even als van Petrus daar tegenover, wien de zoo even genoemde woorden, in letterlijken zin, in den mond zijn gelegd. Naar dit gezegde van den apostel heet het kerkje ‘Domine quo vadis’ of wel ‘Santa

Maria delle piante;' want ter herinnering aan dit voorval en aan de achtergelatene indrukselen van Christus' voeten werd te Rome de tweede zondag in januarij aan de 'Madonna delle piante' geheiligd. De steen met die heilige zolen werd naar de schatkamer van de verderop gelegene basiliek van San Sebastiano gebragt, en een wit marmeren steen, op dien oorspronkelijken volkomen gelijkende, prijkt midden in 't genoemde kerkje, door een ijzeren keldertralie tegen de soms schendende lippen der vrome vereerders gevrijwaard! Veilig mag de omzigtige critiek der kerkgeschiedenis dit voorval op rekening zetten der romantische middeneeuwen. Ik zal niet de laatste zijn, die zich laat overreden; maar men moet mij toegeven, dat deze bijdrage, niet ontdaan van vrome poëzij, wel voor de geschiedenis der beschaving mag worden bewaard; en daarom hoop ik dat het plan ten uitvoer is gebragt om dit kerkje, dat ik in tamelijk bouwvalligen toestand zag, te herstellen. Waarom zou men zich niet ook op deze materiëele wijze wapenen tegen de harde aanvallen van het scepticisme onzer dagen? En heeft Rome bovendien er geen belang bij, de bewijzen van de wonderen der kerk behoorlijk te onderhouden?

Den weg naar Ostia eenige schreden verder vervolgende, krijgt men de groote basiliek van San Paolo fuori le Mura in het oog. Dit prachtige maar nog onvoltooide gebouw, dat boven het graf van dien apostel wordt opgerigt, is bestemd om de plaats te vervangen van de oude en naast de St. Pieter grootste kerk, welke den 17^{den} julij 1823 in de asch werd gelegd door de kolen, die de loodgieters na hun afgedaan werk in de goot hadden laten staan. Op de plaats, waar de vrome Lucina het lijk van den onthoofden apostel in hare villa had laten begraven, had reeds Constantijn de Groote een heiligdom gesticht, dat in de vierde eeuw, onder Valentinianus II, Theodosius, Arcadius en Honorius, door eene groote kerk werd vervangen, welke na Symmachus door een doorloopenden zuilengang met Rome verbonden was. Natuurlijk was reeds in het begin der middeneeuwen, bij de herhaalde invallen der buitenlandsche vijanden, die zuilengang van een halve mijl geheel en al verdwenen, en nu verongelukte in onze eeuw bijna de gansche basiliek. In dat groote vierkante kerkgebouw stonden 120 marmeren zuilen, waarvan er 80 de vijf schepen vormden, en 24 van de 40 in Corinthischen stijl, die het middenschip schraagden, waren van het schoonste marmer, 36 voet hoog en 11

voet in omtrek, en, naar men meende, afkomstig van het praalgraf van Adrianus. Maar deze zijn, even als de anderen, uit porphyr en graniet bestaande, door de vuurhitte verkalkt en bijna allen gebroken. Leo XII schreef eene bede uit aan de geheele Christenheid om de S. Paulskerk te kunnen herbouwen, en zijne roepstem werd verhoord. Het was alsof de geheele wereld iets wilde bijdragen om de basiliek van den grooten stichter van het Christelijk geloof te herstellen. De prachtige zuilen van doorschijnend albast, door den onderkoning van Aegypte geofferd, werden ten spijt van Mohammed in dank aangenomen, even als de kostbare blaauwe Lapis Lazuli en de groene Malachiet, geschonken door het hoofd der schismatische kerk, den keizer aller Russen. Jammer maar, dat men zich niet heeft gehouden aan de belofte, van die kerk geheel naar den stijl der oude op te bouwen, waarvan de waardige Fea in een afzonderlijk geschrift het gepaste had aangetoond. Het schijnt dat ook daar te lande de bouwmeesters eigenwijs zijn, en hunne vinding en schepping in de plaats stellen van hetgeen de eerbied voor het verledene en de voortreffelijkheid van den ouden bouw scheen te vorderen. Vooreerst heeft men de nieuwe kerk vier palm hooger dan de vroegere geplaatst; maar dit is niet af te keuren, en het is zelfs jammer dat men haar nog niet wat meer heeft laten rijzen: want bij gelegenheid eener overstrooming van den Tiber overtuigde ik mij dat die rijzing niet genoeg was om het graf van den apostel tegen vocht te bewaren. Had men nu ten minste maar gezorgd, dat het uiterlijk van die fraaije basiliek wat beter vertooning maakte! Ik moet bekennen, dat die groote vierkante kerk met hare hooge muren en smalle ramen, zoo lang de lompe vormlooze toren nog niet voltooid is, niet te onregt met een fabriek of weldadigheidsgesticht vergeleken wordt. De bedoelde toren wordt in een soort van Lombardischen stijl, niet op zijde aan den voorkant, maar tegen het boveneind der kerk, bijna op den rijweg opgebouwd, ten gevolge waarvan een stuk van den tegenover gelegen heuvel zal moeten worden afgegraven. Zoo kwam, in plaats van den eigenaardigen zuilengang langs den geheelen voorkant bij de rivier, een kleiner portiek tegen een der kruisgangen, van binnen en van buiten gezien tamelijk ongepast, hoe schoon het ook uit marmer moge zijn opgetrokken.

Daarentegen wordt de Paulskerk, wat het inwendige betreft,

door zeer weinige overschaduwd: vier rijen van 20 zuilen van gepolijst ligt grijs graniet van den Simplon vormen weder 5 schepen, en deze 80 kolommen zijn met een zoo uitvoerig bewerkt wit marmeren Corinthisch kapiteel versierd, dat elk reeds ettelijke honderden rijksdaalders kost. Alle muren zijn met platen en lijsten van wit geaderd marmer bedekt, waartegen de op geschikte, plaatsen aangebragte schoone regtlijnige figuren van bont marmer uitmuntend uitkomen. Even zoo is de vloer in sierlijke vakken met graniet en marmer van verschillende kleur ingelegd, tot vervanging der oude gebrokene stukken marmer, met en zonder heidensche of christelijke inscripties, uit de nabijgelegene begraafplaatsen der onschuldige voorvaderen weggehaald. Voeg hierbij de schitterende rij der portretten van de pausen, die boven de zuilen prijkt. Deze vervangen de vroegere geschilderde afbeeldingen van de hoofden der Christenheid, en worden, om des te beter de eeuwen te kunnen verduren, thans in mozaïk uitgevoerd, dat, in ouden stijl, op een gouden achtergrond prijkt. Ik zag verscheidene van die stukken op de pauselijke fabriek van het Vatikaan vervaardigen, en geloof gaarne wat men mij verzekerde, dat een kunstenaar een geheel jaar met zulk een groot portret van vier voet in middellijn bezig is, daar hij elk stukje ‘smalto’ van de benoodigde kleur uit de hand moet slijpen in den vorm, dien de naast hem staande gekleurde teekening eischt. Deze verzameling van onveranderlijke portretten der hoofden van de standvastige kerk voldoet bij uitnemendheid. - In de plaats van de houten kap, die ook in de oude kerk van merkwaardige constructie was en van hout, dat in de bosschen van Apulië was gegroeid, kwam een dak, dat met eene schoone zoldering is beschoten, in zeer sierlijke vakken afgedeeld. Jammer maar dat de vele rosetten en lijsten met te kwistige hand verguld werden; want ook den minst bevooroordeelde doen zij nu denken aan een vorstelijke feestzaal, met geheele terzijdestelling van het statige en breede, dat eene oud-Christelijke basiliek kenmerkt, en zoo goed aan de vereischten van een kerkgebouw beantwoordt. En dat groote verschil komt nog meer uit door de oud-Byzantijnsche mozaïken in de verschillende deelen van het boveneind der kerk, - de absis, de tribune en den grooten boog aan het einde van het middenschip, - welke Galla Placidia, de dochter van Theodosius, had laten maken, en die dus de oudste in geheel Rome zijn. Door

den brand gespaard, werden ze sedert behoorlijk hersteld en prijken ze als een uiterst merkwaardig overblijfsel van die overoude kunst van inlegwerk, welke steeds met het beste gevolg in Rome wordt beoefend. - Zoo had ook de oude Gothische tabernakel, uit de 13de eeuw slechts weinig bij den brand geleden, en schittert hij weder, rijk verguld, boven een gedeelte van het gebeente van Paulus, hetwelk, even als dat van Petrus, in overoude tijden uit de Catacomben overgebragt, onder den tabernakel van de voor hem gebouwde kerk rust. Ik zeg een gedeelte van des apostels gebeente: want het hoofd, dat bij den marteldood wreedaardig van den romp werd gescheiden, mogt, zoo weinig als dat van Petrus, bij zijn verder stoffelijk overschot rusten. Ik zwijg van de vele reliquiën van deze beide stichters der Christenkerk, die heinde en ver over de geheele wereld verspreid zijn, maar moet toch het vreemde verschijnsel aanstippen, dat men hun gebeente, in plaats van het onaangeroerd te laten, zooals de eerbied voor hunne nagedachtenis eischte, juist uit zucht tot grooter eerbetoon, zoo wreed van elkaâr heeft gescheiden. De hoofden van beide apostelen liggen in een anderen hoek van Rome; zij prijken boven aan de lange lijst der kostbare reliquiën van San Giovanni in Laterano, welke Bonifacius VIII de gulle bekentenis deden ontvallen: ‘als de menschen eens wisten welk een schat van aflaat de kerk van het Lateraan bezit, de pelgrimstogten naar Jeruzalem en S. Jago zouden wel overbodig zijn.’

Maar ik kan niet langer hierbij stilstaan; slechts moet ik nog even de kolossale beelden van Petrus en Paulus vermelden, waarvan ik de klei-modellen op de plaats zelve door de heeren Jacometti en Reveil zag voltooijen. Een navolgingswaardige handelwijs; want zou niet menig mislukt vorstenstandbeeld zoo doende óf nog bij tijds verbeterd, óf wel nooit voltooid zijn geworden?

Een kwartier uurs voorbij de aan Paulus geheiligde basiliek, wijst men de plaats aan waar de apostel den marteldood onderging. Tot de aldaar gebouwde en nu geheel verlaten abdij ‘alle tre Fontane’ of ‘ad aquas Silvias’ behooren drie kerken. Die van S. Vincenzo ed Anastasio uit de 7de eeuw, door Honorius III in 1221 hersteld, is een echt middeneeuwsche basiliek met een zuilengang daarvoor; menige bezoeker wordt daarheen gelokt door de halfverdwenen fresco's der 12 apostelen op de vierkante pilaren, welke niet naar Raphaëls teekening

zijn vervaardigd. De tweede is de koepelkerk S. Maria Scala Coeli, aldus genoemd naar een voorval dat den heiligen Bernardus wedervoer, die, onder het lezen van een zielmis, een ladder moet gezien hebben, waarlangs engelen de op zijn gebed uit het vagevuur verloste zielen naar den hemel begeleidden. Maar de derde, S. Paolo alle tre Fontane, waarin de halve marmeren zuil bewaard wordt, aan welke Paulus bij zijn marteling gebonden was, is wel zoo merkwaardig; deze kerk staat op de plek, waar de apostel onthoofd werd, en wel, gelijk de naam aanduidt, boven de drie fonteinen, welke het afgehouwen hoofd bij het in drie sprongen nedervallen deed ontstaan. De grond is daar namelijk vrij glooijend, en zoowel in als buiten de kerk stroomen kleine beekjes. Hier ziet nu de geloovige niet alleen in marmer afgebeeld hoe het heilig hoofd viel en over de drie fonteinen rolde, maar de begeleidende monnik overtuigt hem, dat het water dier fonteinen in warmtegraad verschilt in dezelfde evenredigheid als de dierlijke warmte van het hoofd van Paulus bij het nedervallen afnam. Ook ik heb dat water geproefd, maar ik laat mij niet uit over mijne bevinding; ik wil aan mijne lezers geen aanstoot geven, evenmin als ik aan dien geloovigen portier wilde doen blijken, dat hij een vreemdeling voor zich had uit de stad, die buitenslands als ‘foyer du scepticisme’ wordt uitgekreten. Mijn geloof aan de wonderen is in Italië zeer gelouterd; ik heb vele merkwaardige plaatsen bezocht, waaraan een hoog gewaardeerde aflaat is verbonden; ik heb vele bewijzen van wonderen gezien of aangehoord, maar steeds gold bij mij de gulden regel ‘hooren, zien en zwijgen.’ Waarom toch zou ik moedwillig dien Capucijner monnik het leven verbitteren? 't Is waarlijk reeds beklagenswaard genoeg, daar zoo geheel alleen voor eenige maanden, afgezonderd van zijne broeders, te moeten leven; want die abdij met hare drie kerken is wegens de allerongezondste ligging verlaten. Daar te wonen is een ongelijken strijd voeren met de onverbiddelijke moeraskoorts; het is het tarten van den dood; niemand die over zijn eigen wil beschikken kan, zal er derhalve aan denken, roekeloos dus zijn leven in de waagschaal te stellen. Arme kloosterbroeder, die gelast wordt, ver van de betere woning uwer broederen, eenige maanden hier het harde levenslot, dat gij, naar ik hoop, vrijwillig hebt gekozen, en dat gij althans gewillig draagt, nog te verbitteren, gedoemd om als portier van die merkwaardigheden de talrijke fooijen te ont-

vangen, die de rijke vreemdeling u zal toereiken voor uwe orde, totdat de beurt voor een lotgenoot zal gekomen zijn om u af te lossen, indien hij u althans nog levend aantreft! En toch, wat kwaad is er in gelegen? Gij zijt reeds van de wereld afgestorven, en ik ben overtuigd, dat gij, volgens uwe wereldbeschouwing, vertrouwt, dat sterven voor u gewin zal zijn!

Ja, ongezond is dat verblijf daar op het land; en duizenden, die nog nuttige leden voor de maatschappij hadden kunnen zijn, hebben, door daar te wonen, ontijdig den tol aan de natuur moeten voldoen. Geen andere uitweg bestaat daarvoor, dan het gevaar te ontloopen. Vandaar dat, terwijl die Paulskerk millioenen schats verslindt, het aangrenzende klooster der Benedictijnen slechts des winters wordt bewoond, en de monniken het verlaten om den zomer in de stad in het klooster van S. Callisto door te brengen; ofschoon al wie maar eenigzins bij magte is, juist des zomers Rome verlaat om dezelfde gevaren te ontkomen, waaraan hem het warme jaargetijde blootstelt. Zulk een stortvloed van ellenden wordt in die gezegende streken door de ‘malaria’ over de Eeuwige Stad en haren kalen omtrek uitgegoten. Vandaar die hevige intermitterende koorts, die, bij herhaling, terstond doodelijk wordende, als ‘perniciosa’ gevreesd wordt; dat schrikbeeld voor onkundigen en onvoorzigtigen, die bittere geesel in die hemelsche natuur! Maar genoeg hierover! De oorzaken van dat jammerlijke verschijnsel en de middelen, die ter bestrijding van dat onheilvolle kwaad konden worden beproefd, zouden eene breedere uitweiding vorderen, dan ik mij hier ter plaatse mag veroorloven.

De weg naar Ostia loopt in een regte lijn naar de zee, en verwijdert zich dus weinig van het kronkelende Tiberbed, waarvan de regteroever een schoone rij van afwisselende landschappen oplevert. Bij wijze van uitzondering is namelijk daar vrij wat geboomte gespaard gebleven; de Romein acht toch het hout niet dan voor zoo ver het brandstof levert, en beschouwt dus elken boom als gegroeid om te worden omgehakt. Wel is

waar wordt het omhouwen van boomen aan den weg met strenge straf bedreigd, maar in welke rigting men de Romeinsche Campagna doorrijdt, overal blijkt het, dat niet het meerendeel der boomen door die verordening gebaat wordt. Is evenwel een boom aan de woede van de bijl ontsnapt, des te schilderachtiger komt die uit; want de zorgelooze Romein liet de natuur vrij spel; ongestoord mogt die dus onder dien hemel en op dien vruchtbaren bodem woekeren, en waar slechts een voorbijstroomend beekje het noodige water oplevert, groeide hij op tot een sieraad van het landschap, de studie van den schilder waardig. Het zijn niet onze vormeloos afgeknotte wilgen of kunstmatig opgesnoeide olmen; neen! de geldzoekende industrie heeft er zich niet mede gemoeid: fiere eiken hebben in die woeste en kalme natuur naar eigen lust en welbehagen de kruin opgeheven, of zijn, omdat ze alleen stonden, door den onweêrstaanbaren bliksem vanééngereten of half omvergerukt; en om die overoude stammen heeft zich een donkergroene klimop geslingerd, zelve schier tot een boom geworden en met den zwaarder stam als trouwe gezellin vastgestrengeld en vereend. Elders prijkt het veld met velerhande heesters, waarvan allerlei slingerplanten in bevallige guirlandes afhangen. Voorwaar! die Romeinsche Campagna is schilderachtig, in weêrwil van hare kaalheid; zij trekt u aan, al weet gij dat zij onbewoonbaar is; zij brengt u door haar eigenaardig karakter in verrukking, mits gij gevoel hebt voor het kalme en grootsche. Die onafzienbare vlakte toch verliest zich aan de eene zijde in den horizon van de zeekust, en wordt aan den anderen kant door de uitloopers van de Apennijnen begrensd. Die puntige bergen met uitstekende toppen, welke gedurende vele maanden des jaars met sneeuw bedekt zijn, schijnen, door de zon verlicht, zich in uwe onmiddellijke nabijheid te verheffen; zoo doorschijnend is dikwerf de lucht, dat men zich lang in de afstanden vergist, totdat men door de ondervinding geleerd heeft, dat het gezigtsbedrog een afstand van zes uren schijnbaar tot een paar uren doet inkrimpen. Boven dat steeds golvende terrein steekt de trotsche koepel der Pieterskerk statig uit, en wijst u het juiste pad. En dan die vele heldere beekjes, welke uit den vulkanischen grond opborrelen en, na honderden mijlen ver al kronkelende hunnen kabbelenden weg te hebben afgelegd, nog niet eens hun water in den aschgraauwen Tiberis kunnen mengen, waarheen eerst de ‘praeceps Anio’ ze voeren

zal. Gij moogt dien weg eentoonig noemen, waar gij haast geen boerenvolk ontmoet, waar de meerendeels braak liggende velden u haast de spade zouden doen opnemen; maar kom eens des zondags, dan zult gij behagen scheppen in die bonte stoffage, in die schamele bergbewoners, die voor hoog loon hunne diensten aan den eigenaar dier vruchtbare vlakte komen aanbieden, en nu met den rustdag stadwaarts gaan, om zich weder te verhuren of ten minste om den noodigen voorraad brood en andere benoodigdheden voor de zes volgende dagen te koopen. Hun verschillende kleederdragt verraadt, dat zij uit allerlei dorpen komen, maar allen hebben den mantel met een lossen zwier omgeslagen, die u een onaangenaam zelfverwijt doet, tenzij gij tot den Romaanschen stam behoort; want diens aangeboren smaak is nog niet het deel van Noor of Germaan. - Weêr elders ziet gij daar in die, zelfs des winters digt begroeide weiden, door grens noch heg afgepaald, talrijke schapen en schilderachtige geiten grazen onder de hoede van herders geheel in schaapsvacht gehuld, of den vaccaro te paard achter zijne groote kudden van voortreffelijke koeijen en prachtige ossen, die op hunne breed uiteenloopende sierlijk gekromde horens inderdaad trotsch schijnen te zijn. En is dat tooneel voorbij, en is het weder stil geworden om u heen, welnu, die kale, afgeplatte heuvels kunnen u de vervlogene eeuwen in de gedachte terugroepen; want het zijn de onmiskenbare plekken, waar de rijke Romein in den bloeijenden keizertijd zich een buitenplaats had laten bouwen: gij kunt met zeer geringe moeite u daarvan overtuigen, want onder het malsche gras stuit uw stok reeds bij den eersten slag op eenig stuk bewerkt marmer, en zult gij een brokje graniet of eenige steentjes uit een mozaïken vloer te voorschijn brengen. En dan kunt gij u ongestoord aan uwe mijmeringen overgeven, en in uwe verbeelding die spoorloos verdwenen paleizen der afgestorven wereldbeheerschers, met hunne baden en zuilengangen, met hunne vijvers en lustpriëelen, weder opbouwen; dan kunt gij, in ouder tijdperk u verplaatsende, die steden u voor den geest brengen, die de fiere Romein niet in zijne nabijheid duldde, maar die hij, al was 't ook met de grootste inspanning, overwon en wier bewoners hij in boeijen geslagen naar Rome sleepte, na eerst hunne veste gesloopt en hunne akkers verdeeld te hebben.

Slechts zelden wordt gij in dergelijke mijmeringen gestoord

door een boer, die zijne melk of roomkaas[1] stadwaarts rijdt, of door den in statigen stap voortrollenden wijnwagen; want dezen ziet men meer op den weg van Frascati en Marino; op dien naar Ostia wordt de eentoonigheid meer afgebroken door karren met houtskool beladen, die in de bosschen van Nettuno, Ardea en Ostia is gebrand. Want al stroomt ook de Tiber langs dien straatweg, met den snelvlietenden stroom kan de karreman goed wedijveren.

Voor dat boerenvolk en die karrelieden vindt men in de Campagna veel minder pleisterplaatsen dan ergens anders, en die uitspanningen, welke er nog zijn, mogen schilderachtig wezen, in verregaande morsigheid hebben zij nergens haars gelijken. Doch hoe kan het anders, waar varkens en hoenders, kalkoenen en kippen op den voet van gelijkheid met de kinderen van het armoedige landvolk verkeeren? Maar juist door dat bouwvallige van het huis, door het onregelmatige van die woning en het ingezakte dak van die stalling, ontstaat een schilderachtig geheel, dat gij te vergeefs zoudt zoeken in een welvarender streek en bij een keurig onderhouden huis, dat regtlijnig geteekend en regthoekig opgetrokken is. Neen! dat afgebroken hek, die zwarte kalk boven het venster dat voor schoorsteen dient, die, dank vuil en verwaarloozing, veelkleurige muur, die bont gekleede menschen en dat deerlijk gehavende muildier, - zij maken wat een schilder nooit te vergeefs in Italië zoekt; hij heeft de werkelijkheid slechts weêr te geven, en een bevallig gegroepeerd tafreeltje is ongevergd uit zijn teekenstift gekomen. Zoo was de herberg halfweg Ostia, zoo zag er de ‘Osteria di mala fide’ uit, - een verdachte naam, waar booze herinneringen aan verbonden zijn; maar ik wil mij volstrekt niet wagen op het romantische terrein van ‘spia’ en ‘traditore’; ik mag uit deze benaming geen verhaal van verraad en gebroken eeden opstellen, waarvan die herberg eens het tooneel moet geweest zijn, en waarvoor de nabijheid van het ‘Campo morto’ pleit, die beruchte schuilplaats van galeiboeven en ontvlugte moordenaars, die door de dienaars der geregtigheid, uit zorg voor hunne gezondheid, zorgvuldig vermeden wordt.

De weg dien ik daar in hoofdtrekken schetste, leverde de

1 Ricotta, d.i. tweemaal gekookte en dus gestremde melk; een uitmuntend volksvoedsel te Rome.

liefelijkste gezigten op, vooral in het tweede gedeelte, want ook hier geldt het bekende: ‘hoe digter bij Rome, hoe slechter.’ Maar een kwartier uurs voor men te Ostia komt, verandert het tooneel; want over eene groote uitgestrektheid ziet men de met riet begroeide poelen, die nooit droog kunnen loopen, en een groot getal vrolijke kikvorschen huisvesten; aan de andere zijde zijn die dorre lage vlakten, welke voor het zoutmaken gebruikt worden, die ongezonde broodwinning, die sedert eeuwen een doodende geesel voor Ostia is. Op een halve mijl van de oude stad zag ik een bouwvallig fort en een vijftal armoedige huizen; het eenige overblijfsel van de havenstad, welke zulk een schitterend verleden had! En hierin duif ik mij niet met verbetering vleijen: wel heeft men gesproken van eene colonisatie daar ter plaatse, wanneer de voor eenige jaren opgerigte Fransche maatschappij er in geslaagd zal zijn de grootste moerassen in de buurt van het ‘Stagno di Macarese’ droog te maken; maar nadat ik die zaak met eigen, oogen bezag, durf ik mij van de uitkomst niet veel beloven: het ziet er al zeer ongunstig uit, en men zal niet onvoorwaardelijk daar kunnen wonen.

En al is nu Ostia de haven, welke het digst bij Rome ligt, voor handel of strategie is ze toch niet te gebruiken; vandaar dat de veruitziende staatkunde van den sluwen Franschman liever voor de versterking van Civita Vecchia zorgt, en die haven door een spoorweg met Rome verbonden werd. Daar is de natuur niet zoo vlak: het is de eenige plaats, op dat gedeelte der kust, waar een haven kan blijven bestaan.

III.

Met het oog op die wederopbouwing van Ostia had de pauselijke regering de opgravingen van de oude stad aangevangen; ook hier moest men namelijk een diepe bovenlaag wegnemen, die allengs door de aanslibbingen van de rivier aan den eenen, de zandverstuivingen van het strand, die het den ouden Romeinen reeds zoo lastig maakten, aan den anderen kant gevormd was, sedert men had opgehouden aan den arbeid der natuur eenige stoornis in den weg te leggen. Men kan ligt nagaan hoe groote

veranderingen het terrein op deze wijze had ondergaan; mag men de jongste berekening vertrouwen, in 1852 door den Franschen ingenieur Rozet gemaakt, dan zou de Middellandsche zee sedert 1662 jaarlijks bijna 4 el hebben aangespoeld. Veilig kan men die opgaaf te hoog noemen; maar zeker is het dat Tor Bovacciana, waar de oude havenpoort was, een groote ruïne op den meest westelijken uithoek, die, in de middeleeuwen hersteld en versterkt, in de vestingwerken werd opgenomen, nu op twee mijlen van zee staat, terwijl de in de middeleeuwen gebouwde Tor San Michele nu een geheele mijl landwaarts in is te vinden. Hoopen zand bedekten sedert jaar en dag de uitgestrekte ruïnes van Ostia, zoodat men de oorspronkelijk vlakke stad, die zich in een cirkelsegment uitstrekt, waarvan de koorde, van oost naar west loopende, door den linker Tiberarm wordt gevormd, van onder die heuvels moet opgraven. De stadsmuren konden in het opgehoogde terrein ter naauwernood herkend worden, en men heeft ettelijke voeten diep moeten graven om de oude straat te ontblooten, die, even als de via Appia en die bij Pompeji, aan beide zijden met grafmonumenten was bezet. Het bleek dat deze weg van de gewone breedte was geweest, met hooge randen, en dat hij het eerst aan den linkerkant met graven was versierd; want die aan de overzijde, doorgaans fraaijer, zijn van later dagteekening, ofschoon geen dezer monumenten jonger is dan de tweede eeuw. Men vond hier grafkamers met sarcophagen, kelders met wit en zwart ingelegde vloeren van toepasselijke voorstelling, cenotaphen, eenvoudig met een gepast relief of wel met een opschrift getooid, en zoogenaamde columbariën of vierkante groote grafhuizen, als ik ze zoo noemen mag, waarin de urnen met de asch zoo regelmatig in nissen geplaatst staan, dat ze naar de overeenkomst met een duivenslag konden genoemd worden. Zulke huizen werden, blijkens de nieuwste onderzoekingen, door een gezelschap van particulieren gebouwd; men kon dan daar een schamel plaatsje voor zijne urn koopen, waarin de asch van het verbrande lijk werd opgezameld en weggesloten.

Het bleek bij deze opgravingen, dat vele sarcophagen vroeger waren doorzocht; wie weet hoe vele schatten er al niet uitgehaald zijn, die reeds lang een of ander museum versieren, b.v. de groote sarcophaag met de geschiedenis van Alcestes, Museo Chiaramonti, N°. 179, of de vele bustes der familie van Augustus, N°. 417 en 418 der zelfde verzameling.

Deze straat volgende kwam ik van zelf bij de poort der stad, waarvan slechts weinige steenen, en dat wel tot een latere herstelling behoorende, op elkaâr waren gebleven. Niet ver vandaar, in den oostelijken hoek der stad, stond het theater, dat, even als ik dit bij de meeste oude theaters heb opgemerkt, zoo was geplaatst, dat het publiek over het tooneel heen het schoonste uitzigt had; de banken zagen namelijk uit op de rivier, en daardoor had men nog partij kunnen trekken van het reeds toen heuvelachtige terrein. Eenige muren van dit gedeelte staan nog overeind met enkele pilaren, die de meerendeels verbroken bogen steunen, terwijl de groote stukken der overige ingestorte gewelven met hunne uitstekende punten een teekenachtig tafreel opleveren, waartoe, tijdens mijn bezoek, een in de Meimaand met bijna rijpe vruchten geladen vijgenboom, ontkiemd uit een door den wind toevallig voortgezweept zaadkorreltje, niet weinig bijdroeg. Sedert jaren stond hij daar te midden van talrijke slingerplanten en doornstruiken, die uit oud muurwerk als bij tooverslag opschieten, ongestoord op den onbetwisten puinhoop te woekeren, waarvan hij nu ongevergd het schoonste sieraad geworden was.

Midden in de oude stad verheft zich aan den Tiber het zoutpakhuis van de regering, vlak bij de oude landingplaats, die men tot dat einde nog zoo wat onderhield. Maar het voornaamste der weinige overblijfselen is de op 300 pas van de rivier gelegen tempel, die een der vele pronkstukken geweest is, welke de prachtlievende Romeinen voor hunne groote goden gebouwd hebben; het moge dan een Jupiterstempel geweest zijn, zoo als men zonder genoegzamen grond gelooft, of wel een heiligdom aan Neptunus gewijd; want het ligt met de voorzijde naar zee gekeerd, en van dezen zeegod vond men te Ostia dien prachtigen kop van Pentelisch marmer, die het Vatikaansche Museum tot sieraad strekt (Chiaramonti, N°. 606, A). Een met marmer bekleede muur omgaf dien tempel, van wiens binnenbouw slechts de vier muren, de cella, nog staan, van zuiver gebakken steenen opgetrokken, terwijl het vlakke dak reeds lang instortte, en de marmeren platen verdwenen, welke die wanden eenmaal moeten bedekt hebben. Van die bekleeding zijn nog de onmiskenbare sporen voorhanden; ook getuigt daarvan de zware marmeren kroonlijst, waarop in eenvoudigen doch krachtigen stijl, onder een sierlijken rand tusschen guirlandes, de bekende ‘bucrani’ of gebeitelde schedels

van geofferde stieren prijken. De massieve marmeren dwarsbalk van de deur, een keurig bewerkte klomp Numidisch marmer van 4 voet breed en 21 voet lang, verspert sedert tal van jaren den ingang, en schijnt te groot geweest te zijn voor de vele sloopers, die uit winstbejag in den loop der eeuwen in dien raadselachtigen puinhoop hebben gewroet; nog steeds wacht hij op eene gelegenheid om te worden verbruikt, even als die groote klomp van het praalgraf van Adrianus, die, bij de verbouwing van Castel S. Angelo achtergebleven, binnen de muren werd gemetseld. De vloer van dat heilige der heiligen was zaamgesteld uit een veelkleurig mozaïk van platen van verschillend graniet en porphyr, fraai met den donkergroenen serpentijnsteen afgewisseld. Mag men dus uit deze gegevens reeds afleiden, dat deze tempel in lateren keizertijd, in de dagen der grootste weelde was gebouwd, de overeenkomst der gevonden kapiteelen en zuilen met die van het Forum van Trajanus te Rome, bepaalt dat tijdvak nog juister. Aan den achtermuur der cella was een verborgen trap, naar het vertrek onder den tempel leidende; en het beeld van den god moet de opening bedekt hebben, die, in den verborgen gang uitkomende, het vermoeden doet ontstaan, dat daar door de priesters een orakel werd bediend op dezelfde wijze als ik mij herinner gezien te hebben in den Isistempel te Pompeji en in eene groote tempelruïne van de villa van Adrianus te Tivoli, welke de overlevering met den naam van Serapeum bestempelt. Op grond hiervan zou ik geneigd zijn, deze ruïne voor een Isis- of Serapis-tempel te houden, van welke Aegyptische goden vele opschriften uit Ostia gewagen. - De cella had aan elk der twee zijkanten twee vierkante nissen met eene ronde daartusschen, en blijkbaar kreeg het geheele vertrek zijn licht slechts door de deur, die trouwens groot genoeg is, want de posten zijn 18 voet hoog. Het voorportaal van dezen tempel was met 6 gegleufde wit-marmeren Corinthische zuilen versierd; een van de zes kapiteelen was reeds voor jaren opgedolven en prijkt in de Galleria lapidaria van het Vatikaan; dagelijks mogt ik die sierlijk zaamgestelde en keurig uitgebeitelde acanthus-bladen op mijn weg naar de Bibliotheek gadeslaan, en ik kan getuigen, dat menig architect dit pronkstuk der ouden heeft afgeteekend. Ja, Rome is en blijft de leerschool voor goede bouwmeesters! - Een breede trap geleidde van dezen zuilengang naar het Forum. Dit alles was reeds voor een jaar of dertig onderzocht

en uitgegraven door den kardinaal Pacca, en nu ik die tempelruïne wilde bezien, moest ik mij tusschen doornen en distelen een naauwlijks gangbaar pad banen onder de wild opgeschoten takken van boomen en heesters, die op de nalatenschap van het voorgeslacht op nieuw beslag hadden gelegd.

Het keizerlijk paleis lag tusschen de rivier en den stadsmuur, links van het Forum; maar de overblijfselen daarvan schijnen vervoerbaar geweest te zijn en zullen das wel sedert lang de prooi zijn geworden der vele marmerslijpers van de Eeuwige Stad, om voor ingelegde tafelbladen en damborden verhakt of verslepen, of in den vorm van crucifixen en aschbakjes te gelde gemaakt en over de geheele wereld verspreid te worden. Aan den stadsmuur is nog, dwars tegenover de landingplaats, maar een weinig westwaarts, een gebouw te zien, dat de zeepoort schijnt geweest te zijn. Bij gelegenheid der genoemde opgravingen onder Pius VII vond men nog een ronde kamer, insgelijks van nissen voorzien, en een altaar van Mercurius, met tamelijk goed bewaard schilderwerk op de muren. Van dezelfde opdelvingen zijn die vier merkwaardige altaren uit het Capitolijnsche Museum afkomstig, die op den weg naar die haven gestaan hebben; het eene was door den proconsul C. Pomponius Turpilianus aan Isis, Serapis, Silvanus en de Lares gewijd, wegens de behouden terugkomst van Marcus Aurelius en Faustina met hunne kinderen; het tweede was aan de Victoria Augustorum geheiligd; het derde aan de vrouw van Septimius Severus, Julia Augusta, als mater castrorum, en het vierde aan Septimius Severus zelven, in 194. - Het Vatikaansche Museum Pio Clementino prijkt insgelijks met de toen gevonden kolossale bustes van Adrianus, Trajanus, Faustina en Marcus Aurelius, terwijl in de galerij Chiaramonti het groote borstbeeld van Antoninus Pius en dat van Juno staan. - Dit is eigenlijk alles wat men van Ostia wist; want de vele opschriften, aldaar gevonden, gewagen wel van heiligdommen van Juno, Vulcanus, Tiberinus, van Nymphen en van de hier onmisbare Castores en Neptunus, maar vooralsnog waren geene overblijfselen van die gebouwen gevonden.

De kans bestond, dat men ze nu zou oprakelen, en daarom was de helft van het werkvolk aan de zoo even genoemde gravenstraat geplaatst, en had de tweede ploeg eene ontginning gewaagd van een der vele heuveltjes, die digter bij de zee liggen, waar de rijkere bewoners van Ostia hunne paleizen had-

den. Met welken gelukkigen uitslag dit werk bekroond werd, mogt ik met eigen oogen aanschouwen. Men toonde mij namelijk een huis met een bad, onder uit een puinlaag van twintig voet te voorschijn gehaald. Het was uit Julius Capitolinus en uit eene Inscriptie bekend, dat Antoninus Pius te Ostia een publiek bad had gebouwd, en men had dus slechts te zien of de consuls-namen op de gebakken steenen daarmeê overeenkwamen, en dit bleek inderdaad het geval te wezen. Op de steenen las men Niger en Camerinus, die in 138, d.i. het eerste jaar van Antoninus, het consulaat bekleedden. Zoo weten wij dus, dat dit het openbare bad moet zijn geweest; de omvang is wel is waar niet zeer groot, maar hetzelfde geldt van de drie openbare baden te Pompeji opgedolven. - De breede gang, die op een open portiek uitkomt, was met een eenvoudig zwart mozaïken rand, à la Grecque, bevloerd, en even als de gangen onzer huizen bepleisterd; echter oneindig veel fraaijer, want de ouden hadden het in die kunst veel verder gebragt. Zoo zag ik te Pompeji wit-gepleisterde muren, die men voor marmer zou houden, zoo glad en glinsterend is die oppervlakte, en dat hoewel zij sedert jaren aan weêr en wind onbarmhartig is blootgesteld. De randen van die zuilen en muren waren met strooken albast belegd, waarvan de tot kalk overgegane stukken terstond verrieden, dat dit gebouw door brand was vernield, een lot, dat het met vele baden gedeeld heeft. Hierdoor was ook het dak met een deel der muren ingestort, tengevolge waarvan de mozaïke vloer der aula, met hare sierlijk ingelegde, zoo bont dooréén gewerkte sterren van verschillend marmer, deerlijk gehavend was geworden; want het met vele gaten doorboorde oppervlak geleek op de golven der zee. Derhalve zal niet dan met de grootste moeite gevolg kunnen worden gegeven aan het prijzenswaardig bevel van Pio Nono, om dezen vloer naar Rome over te brengen, daar te herstellen en even als zoo vele andere mozaïken, die de reusachtige verzameling van het Vatikaan opluisteren, den bodem van een der vertrekken van dat Museum te doen versieren. Ik zeg dit met nadruk; want duidelijk herinner ik mij, dat de Caporale dei Scavatori dien mozaïkvloer voor mij nat maakte om de sierlijke teekening nog beter te doen uitkomen, en dat ik in bewondering was opgetogen over die uit allerlei kleine stukjes marmer zamengestelde arabesken en bloemen, die voor menig tapijtwever een gezocht patroon zouden zijn. Liet men dat mozaïk

op zijne plaats, het zou daar ter prooi zijn van de hebzucht der touristen, die zich niet met de beschouwing van de overblijfselen der oudheid plegen tevreden te stellen, maar zich het regt toekennen om ze in grooter of kleiner gedeelte naar huis mede te nemen, en dientengevolge met schendende hand het hunne tot het verder verval bijdragen. Zij achten het een geoorloofd bedrijf, die kleine brokjes te stelen, om ze, als herinneringen aan een aangenamen dag, weg te bergen in hunne prullenkast, ter opluistering van het gemaakt of vergeten dagboek; als zij soms dien marmeren ballast niet reeds onder weg over boord hebben geworpen. Of waarom moest anders in de laatste jaren een vinger der door Lord Elgin niet meêgenomen gevelgroepen van Attica's hoofdstad het misgelden? Wat kan de eigenaar van dat op zich zelf vormlooze stuksken daaraan hebben? Hoe laag moet de ijdele hebzucht van zulk eenen fatsoenlijken tourist niet staan!

Al wat tot de oude badinrigtingen behoort, zag ik daar bijeen; links van de aula het apodyterium, waar de badgast zijne kleêren uitdeed; regtuit (want een kleiner koud bad is later regts bijgebouwd) het koude bad waarin hij met twee treden stapte, nadat hij zich eerst in het tepidarium, het laauwe bad, had verfrischt, of in het sudatarium de huid eens naar hartelust had laten werken. Hoe de op dit punt zoo ervaren Romeinen hunne badstoven verwarmden, werd mij nergens zoo duidelijk; de groote vierkante buizen van gebakken steen staan daar nog ongedeerd in het hechte cement, en maakten bij mij de overtuiging levendig, dat die inrigtingen vrij wat beter dienst moeten gedaan hebben dan sommige onzer zoogenaamde verwarmingstoestellen.

De vloeren van die vertrekken zijn allen van wit marmeren dobbelsteentjes gemaakt, waarin de zwarte steentjes een toepasselijke voorstelling vormen; hier een paar athleten met gymnastische gebaren, daar een paar zwaardvechters met een overwinnaar in fiere houding tusschen hen in; in het kamertje voor een zeebad een zeemonster, terwijl in de aangrenzende kamer een jeugdige watergod op een dolfijn rijdt, met een zweep in de hand zeer bevallig geteekend.

De kamer, waar de groote piscina was, moet met groote marmeren beelden zijn versierd geweest; want men vond daar een voortreffelijk vrouwenbeeld, dat uitmuntend bewaard was: men had slechts de twee stukken, waaruit het bestond, op elkaêr

te zetten en het hoofd te herstellen. De deskundigen roemden de eenvoudige doch sierlijke draperie; de zuivere lijnen waarin dat gewaad zoo smaakvol neêrhing, gedeeltelijk zoo natuurlijk opgenomen door de handen die zich in het kleed gewikkeld hadden, deden denken aan Polyhymnia of Mnemosyne, die gewoonlijk aldus worden voorgesteld; zeker is het eene herhaling van een groot meesterstuk. Hoe schoon moeten in dat vertrek zulke beelden in die 7 nissen, te midden van die marmeren muren, hebben geprijkt; want ten einde dat alles niet te wit zou schijnen, had de kunstenaar de randen van het gewaad dier beelden gekleurd, het bovenkleed met een rooden tint en de tunica blaauwachtig. - Gaarne zou ik, naar aanleiding hiervan, willen stilstaan bij die gewoonte der ouden om de wit marmeren beelden te kleuren, en spreken over de proeven van den talentvollen Engelschen beeldhouwer Gibson en den woesten Bonapartist Clesinger, te Rome door mij gezien, om dit gebruik weder in te voeren; maar ik mag niet meer afdwalen. Ik moet nog spreken over een tweede vrouwenbeeld, dat in dezelfde kamer was gevonden, hetwelk het lot der meeste oude beelden deelde, van namelijk het hoofd verloren te hebben; wie weet of dat niet reeds voor ettelijke jaren te Ostia is opgegraven en in een of ander museum op een anderen romp is gesteld? Hoe 't zij, later zag ik dat schoone beeld in het Vatikaansche Museum, Braccio Nuovo, N°. 83, als eene Ceres, volgens de gemotiveerde verklaring van Visconti, ofschoon andere geleerden ze voor eene Juno houden en wel voor eene herhaling van de beroemde Juno Barberini, Museo Pio Clementino, N°. 550, waarmede de plooijen van het kleed overeenkomen; het hier ontbrekende hoofd maakt, dat de vraag moet worden beslist door de afmeting van de borst en den boezem, en hierin meenen de archaeologen een kenmerkend onderscheid te kunnen aanwijzen tusschen Juno als echtgenoote, Ceres als moeder en Venus als maagd; eene welligt spitsvondige onderscheiding, waarvan ik de waarde niet durf beoordeelen. De restauratie van dit hoofd is in mijn oog niet zoo kwaad, en althans niet zoo verkeerd als die van het in de chlamys gehulde beeld in de Galleria delle Statue, Pio Clementino, N°. 259, dat men voor eene vrouw hield en als een Minerva herstelde, door er een kop van deze godin uit het magazijn van het Vatikaan op te plaatsen, ofschoon die noch in grootte noch in bewerking er bij past. Niet beter werd de

restauratie door den lauwerkrans, dien men haar in de hand gaf, en door den ouden bronzen helm, dien men op haar hoofd plaatste en wiens donker groen oxyde kwalijk bij het lichte marmer voegt. Nadat eenmaal mijn oog hierop gevallen was, kon ik nooit zonder schouderophalen dien Apollo aanzien; want dit beeld stelt niemand anders voor dan dezen aanvoerder der Muzen, Musagogus, waarom hij een wijd neêrhangend gewaad aan heeft en een lier in de hand had. Een klein hoekje van dit speeltuig zit zelfs nog aan het kleed, dat juist daardoor op de linkerborst met een sierlijken plooi was opgenomen; maar dit hadden de Romeinsche restauratori voor de uitstekende vrouwenborst aangezien, zonder op het ontbreken dier verhevenheid op de regterborst eenige acht te geven.

Niet alle twijfelachtige gevallen laten zich evenwel zoo gemakkelijk uitwijzen: het herstellen van deerlijk gehavende beelden is veel moeijelijker dan het afkeuren van verkeerde restauraties. Dikwerf ontbreekt immers juist het gedeelte, dat het raadsel moet oplossen, als daar zijn de gevleugelde voeten bij een Mercurius, die hoofd en staf verloor, of het hoofd van een Romeinschen keizer in volle wapenrusting: en dat die hoofden zoo gemakkelijk wegraakten, laat zich begrijpen; want er is een tijd geweest, dat de ouden, bij de spoedige opvolging der keizers, eenvoudig het losse hoofd van den vorigen keizer door het portret van den nieuw opgestane lieten vervangen. Evenmin kan men bij een Apollo of Hercules, waaraan de kop ontbreekt, ons thans nog zeggen, welke keizer zich op die wijze had doen voorstellen, of met zekerheid verklaren, dat de jongere Faustina, wier te Ostia gevonden beeld als eene Ceres hersteld werd (Museo Chiaramonti, N°. 636), inderdaad als een godin moest zijn voorgesteld. Veel erger nog zijn die zeer gewone gevallen, waarbij de romp alleen, of enkel een been met een arm bewaard bleef, zoodat zelfs de kundigste anatoom en archaeoloog met de juiste aanvulling van het ontbrekende verlegen is. Ben ik dus jegens de restauratori toegevender dan vroeger, toch kan ik hun die vele Ceressen en Muzen niet vergeven, die hoogstwaarschijnlijk eenvoudige vrouwenbeelden waren uit de graven der via Appia, maar die zij met een nieuw hoofd of een paar handen, met een appel of een fluit, met eenige korenaren of een sikkel beschonken, omdat zij dus meer waarde hadden dan het portret van eene onbekende Romeinsche matrona.

Weinige dagen nadat ik deze opgravingen te Ostia bezocht, kwam de Heilige Vader de zoo goed geslaagde onderneming in oogenschouw nemen. Bij deze gelegenheid werd aan Zijne Heiligheid eene camée aangeboden, waarop een der vele uitstekende Romeinsche graveurs den straksgenoemden genius op den dolfijn had uitgesneden; zoo vlug zijn die ervaren kunstenaars er bij, om de nieuw gevonden voorbeelden hunner meesters na te maken.

(*Het vervolg en slot in een volgend Nommer*).

Mylady Carlisle.

XXII.

Wie ook op Maandag of Dingsdag, den tienden en elfden Mei des jaars onzes Heeren zestienhonderd een en veertig den klopper op de groote poort van Carlisle-house deed neêrvallen, ontving de boodschap dat Mylady plotseling naar het Noorden was vertrokken, waar hare tegenwoordigheid dringend werd vereischt. Haar broeder Algernon keerde met die tijding, even als Lady Stanhope en François Gruau, die zich bij Mylady hadden vervoegd met een dringende uitnoodiging van Hare Majesteit om zich in allerijl naar White-hall te begeven.

François had bij die uitnoodiging nog iets anders te zeggen, wat hij echter den Steward niet wilde mededeelen, hoe deze hem er ook toe poogde over te halen. Onwetend, en misschien zijns ondanks, bewees François Mylady daardoor een werkelijke weldaad, want haar trouwe bondgenoot had haar geheel in het geheim, en als blijk van zijne verknochtheid, van zijn verlangen om haar te dienen, willen melden, wat er was voorgevallen sedert zij White-hall Zondagavond verlaten had. Hij had haar willen melden, hoe de drie Lords, daartoe door Zijne Majesteit gemachtigd, zich Maandagmorgen naar het Huis der Lords hadden begeven, waar de Gemeenten waren opontboden en dan ook verschenen, om tegenwoordig te te zijn bij de hooge plechtigheid, bestaande in het aanraken met den koninklijken scepter van de wet, houdende de veroordeeling van Strafford en de onontbindbaarheid van het Parlement. Hij had haar willen melden, dat Zijne Majesteit in den loop van denzelfden dag beiden Huizen een boodschap had gezonden, die de verzekering inhield, dat het Iersche leger door

den ter dood veroordeelde bijeengebracht en nog altijd in de wapenen tegenover de Schotsche broeders, oogenblikkelijk zou worden afgedankt, ter belooning waarvan de Gemeenten Zijner Majesteit hadden doen verzekeren, dat zij hem een even rijk en roemvol gebieder wenschten te maken als een zijner voorzaten geweest was, indien Zijne Majesteit slechts voortging de raadgevingen te volgen van zijn grooten Raad, het Parlement, in het bestuur van de zaken des rijks; bij de ontvangst van welk andwoord hij, François, Zijne Majesteit had zien glimlachen van genadige welwillendheid, maar toch op een zonderlinge wijze, daar het hem voorkwam, dat de koninklijke lippen zich daarbij pijnlijk op elkaâr hadden geklemd.

Hij had verder nog willen mededeelen wat Zijne Majesteit in het belang van den veroordeelde had gedaan; hoe hij een brief aan het Parlement had gericht en dien door zijn oudsten zoon, den Prins van Wales, had doen bezorgen, in welken brief in de zachtste bewoordingen - zeker om de bestaan hebbende maar reeds eenigzins verminderde verbittering nog meer te doen bedaren - op eene verandering van straf werd gezinspeeld, maar met een post-scriptum, inhoudende dat, i n d i e n Strafford moest sterven, het dan barmhartigheid ware hem toch uitstel te geven tot Zaturdag!

Indien Mylady dat alles had vernomen, ware misschien haar zelfbeheersching te loor gegaan, had het oog misschien gevonkeld van verontwaardiging en waren haren lippen wellicht eenige woorden ontglipt, welke, door den trouwen François zeker met de beste bedoelingen naar White-hall overgebracht, een niet te dempen klove hadden gedolven tusschen de Kroon van Engeland en Northumberland.

Na zulk een post-scriptum toch - en de geschiedenis bevestigt de volkomen waarheid van de mededeeling des weinig bekenden en schamelen schrijvers - was de dood van Strafford onherroepelijk besloten. De Koning toch gaf er door te kennen, dat hij werkelijk afzag van alle verder verzet en dat de pogingen tot redding slechts voor den schijn werden aangewend. Zoo begrepen het ook de Lords en de Gemeenten, die - minder wreed zelfs dan hij - de strafoefening niet verschoven en alzoo den doodsangst van den veroordeelde niet verlengd wilden zien.

Maar bleef Mylady van dat alles ook onkundig, zij had het niet noodig te weten om te kunnen berekenen, welk een lot den gevangene wachtte, toen haar de noodlottige tijding in White-

hall werd gemeld. Toen Karel verbood niemant tot hem toe te laten, had hij haar misschien wel het meest op het oog, want toen hem den volgenden dag door Henriëtte gemeld werd wat Lady Stanhope en François aan Carlisle-house vernomen hadden, voelde hij zich minder beklemd en had hij lust ettelijke oogenblikken door te brengen met zijn zoon Karel en zijne dochter Maria, totdat deze beiden begonnen te spreken over die benaauwde kamer met al die ernstige en knorrige gezichten, waar zij hadden moeten neêrknielen; bij welke woorden het hem ook daar te eng werd en hij lucht, vrije frissche lucht zocht in den tuin.

'Een vreemd besluit van Mylady om zoo plotseling te vertrekken!' prevelden eenige van Myladies bedienden, waarna sommigen zich verstoutten te vragen wie haar wel hadden zien vertrekken. Onder hen, die zich daar bijeen bevonden was er niet een, die het had gezien, en daarom zou men de vraag wel hebben willen richten tot Mistress Rose of tot Mr. Edwards, indien gene zichtbaar en deze in een minder slecht humeur ware geweest. Voor het eerst, sedert zij in dit huis was, werd Nel met belangstelling aangehoord toen zij, nabij den kring gekomen en in den waan dat er van Myladies ziekte gesproken werd, zeide, dat haar dat alles behalve vreemd voorkwam en zij het wel gedacht had, toen zij Mylady den vorigen avond sprak, want dat Mylady toen al zoo gek deed, dat ze er bang voor werd. De weinige woorden van het kind deden den twijfel nog toenemen. Men drong zich met belangstelling en met vertoon van de meeste welwillendheid om het goede kind heen en vroeg haar wat Mylady dan wel gezegd en gedaan had, terwijl de nieuwsgierigheid uit aller oogen straalde. Het ontging Nel niet, en, hetzij uit een ouden wrok jegens hen, die haar eens te lijf wilden, of uit vrees dat zij weêr iets kwaads mocht doen wat haar later weêr 'op zou breken', zij vond het niet goed iets meer te vertellen en hield stijf en strak staande, dat zij daar niets meer van wist, want dat er slot noch zin aan geweest was; en toen men haar zeide, dat er dat toch wel aan kon wezen al dacht zij ook dat het er niet aan was, werd zij kwaad en waagde zij te zeggen, dat ze al in haar leven meer gezien had dan zij allen samen genomen en dat ze ook nog wel meer wist, maar in 't geheel niet voornemens was een enkel woord te klikken, want dat ze heel goed begreep, dat het hen daarom te doen was en al hun vriendelijkheid niets anders bedoelde, maar

dat ze de katten veel liever zag met uitgestoken dan met ingetrokken nagels. De onbeschoftheid van het kind had weder tot een ergerlijk tooneel aanleiding kunnen geven, indien men niet den klopper had hooren neêrvallen, wat bij aller geprikkelde nieuwsgierigheid een belangrijk feit werd. De meester-portier ijlde den gang in, maar hoorde daar de stem van Mr. Steward, die hem beval binnen en aan zijn werk te blijven, daar hij zelf de poort wel openen zou. Dat werd nog vreemder gevonden, maar het vreemdst van alles was, dat de teruggewezen bediende, die toch naar de buitendeur was blijven gluren al had hij die ook niet mogen openen, hun allen verzekerde, dat hij met eigen oog den jonkman, die met de jonge Lady eenige dagen geleden boven in de groote zaal had gemiddagmaald, binnengelaten en door den Steward naar boven had zien leiden.

'En was zijn zuster er óok bij?' vroeg Nel, vol belangstelling weder nader getreden en vergeten, dat zij de anderen tegen zich had ingenomen. Zij kreeg dan ook geen andwoord, maar een duw in de ribben, die haar op zij deed gaan voor den dikken koksjongen, die haar plaats, in de nabijheid van den laatsten spreker, innam.

Waarachtig, hij ging naar boven met den Steward,' verzekerde de portier. 'Ik mag de pokken krijgen als het niet waar is,' vervolgde hij met gemaakte deftigheid, terwijl hij de door die ziekte erg geschonden Moll, Myladies stijfster, aanzag, die, om de bekwaamheid, waarmeê zij de vereischte gele kleur aan de kanten wist te geven, bij de meesteresse hoog in gunst stond en daarom niet zelden benijd en met een boos oog werd aangezien. Moll mocht ook dikwijls eene meening aankleven geheel afgescheiden van die harer kameraden, ditmaal was zij, niettegenstaande de aangedane beleediging, het volkomen met de anderen eens, dat er vreemde dingen in het huis omgingen, en maakte zij geenerlei tegenwerping, toen de overgroote meerderheid alle geloof weigerde aan het gerucht van Myladies afwezigheid, en de ware reden van het voorwenden dier afwezigheid meende gevonden te hebben in het verlangen van Mylady, om eens vertrouwelijk met den knappen jongen, waarmeê Robert bedoeld werd, te praten.

'De slons had het toch zoo ver niet mis!' merkte er eene aan, terwijl zij met de oogen vol beteekenis knipte en daarbij op Nel doelde. 'Ze vroeg immers of de jongen zijn

zuster óok had meêgebracht? Olijkert, je bent niet zoo dom, als je er uitziet; misschien heb je ze wel ter deeg in de mouw, hè?'

Nel zag de spreekster aan alsof ze haar voor gek hield; zij was zelfs gereed uit te spreken wat zij dacht, maar hield het gelukkig nog binnen, en sloop heen onder een algemeen gelach, dat niet alleen door de geestige opmerking van wie het laatst het woord had gevoerd, maar ook door de verbazing op Nels gelaat werd opgewekt.

Maar verlaten wij de groep, die, nog altijd de hoofden bij elkaâr gestoken, het bekende door de gewaagdste gissingen aanvult, onderstelling op onderstelling stapelt, het ongerijmdste bij voorkeur aanneemt, omdat het niet alleen het meest buitengewone is en aller verbeelding het best bevredigt, maar ook de trotsche gestalte der gebiedster, voor wie zij gewoon zijn zich te buigen, doet inkrimpen, bijna tot hun eigen kleinheid. Volgen wij liever den jonkman, die - de portier behoefde geen vrees te koesteren de pokken te zullen krijgen - werkelijk door den Steward naar boven geleid werd en daar Mylady in een der achtervertrekken vond. Een briefjen, in den vroegen morgen te zijnent bezorgd, had hem naar Carlisle-house opontboden en hem tevens de striktste geheimhouding opgelegd. Het gold een zaak van het hoogste gewicht voor beiden, zoo had Mylady geschreven. Zij beriep zich op zijne schranderheid, op zijne vriendschap, en de maatstaf voor deze zou de spoed zijn, waarmeê hij aan hare uitnoodiging gehoor gaf. Zij had alle reden om over zijne vriendschap gunstig te oordeelen, daar zijn bezoek bijna een dadelijk, andwoord op hare uitnoodiging mocht heten. Misschien was het innemend maar eenigzins mat glimlachjen, waarmeê zij hem ontving, wel zijne belooning, en ook de vriendelijke blik, die hem uit die oogen toestraalde. Wat was die vrouw schoon, wat was zij edel! Het laatste had hij nimmer te voren zoozeer opgemerkt als nu, zoo als zij, half op de rustbank neêrgegleden, den blanken, half ontblooten arm als geheel krachteloos deed afhangen op het kussen! Hare geheele houding duidde matheid en krachteloosheid aan. Het hoofd hing eenigermate voorover gebogen op den zwoegenden boezem; de anders zoo scherpe blik der oogen was thands als in een donzen nevel gehuld; het was of er de tranen nog schemerden, die er straks zeker waren opgeweld; de wangen toonden geen blosjen en wedijverden in bleekte en blankheid met den hals en het voorhoofd. Een zwart flu-

weel kleed, zonder eenig ander versiersel dan een Kamerijksch kraagjen en een paar eenvoudige manchetten, deed de matheid van haar gelaat nog meer uitkomen en gaf het geheel iets onbeschrijfelijks weemoedigs, waarmeê de toon harer stem geheel in overeenstemming was. Er was thands eene ongewone liefelijkheid in de enkele eenvoudige woorden, waarmeê zij hem welkom heette en uitnoodigde tegenover hem neder te zitten.

'Zoo als gezegd is, Edward!' zeide zij tot den Steward, die een wenk ontving zich te verwijderen.

Zij waren alleen, weder alleen, maar hoe geheel anders dan de laatste maal. Zou het zijn als de eerste keer, en zou hij weder woorden hooren, die al zijne verwachtingen vernietigden? Zou zij, na gered te zijn, hem weder tegentreden als...? Neen, neen, alles wat hem omgaf, de houding der bedroefde en bedrukte - en hij kon gissen waarom zij dat was - deed hem zulk een argwaan als een misdaad zelfs veroordeelen, vertederde hem het hart, deed zijn eerbied tot hooge achting, tot warme gehechtheid zelfs stijgen, want hij, de gelukkige in zijne liefde, wist thands te waardeeren wat zij leed, zij, die trouw bleef aan hare vriendschap, aan hare innige vereering van eenen, dien ook hij niet kon verafschuwen al moest hij hem haten, en tegen wien het gantsche koninkrijk de wapenen had aangegord.

Zij voer met de hand over het voorhoofd toen zij zich met hem alleen zag; zij dacht een oogenblik na. Neen, zij veinsde hare droefheid niet; zij speelde geen rol, de trotsche zelfzuchtige zoo als zij haar zoo lang had geloofd! De zielangst plooide haar werkelijk die rimpels op het voorhoofd en spreidde dat fluweelachtig waas over hare oogen en trilde in die zachte stem. Zijn gelaat drukte de innigste deelneming uit, wel duidelijk, wel welsprekend, want Mylady, die hem een oogenblik aanzag, reikte hem bewogen en als teeken van erkentelijkheid hare hand, die hij vatte en aan de lippen bracht.

'Ik dank u, ik dank u, Mr. Conway!' suisde het hem tegen. 'Ik wees ieder bezoek af maar drong aan op het uwe. Men denkt mij ver buiten Londen; ik ben het voor allen behalve voor u. Gij begrijpt mij ook, zonder dat ik een woord behoef te spreken. Mijn God! duizenden tegen één ongewapende en slechts een vrouw tot eenige bondgenote!... De tijd is kostbaar en klachten vervelen; vergeef mij dat ik dit niet eer

begreep. Mr. Conway, ik heb u verzocht hier te komen om met u te raadplegen. Kendet gij mij sedert lang, dan zou die mededeeling voldoende zijn om u te overtuigen hoe hoog ik u stel. Raad vragen deed ik nog zelden, hulp verzoeken nog minder, en toch doe ik beiden aan u. Mr. Conway, het is mijn voornemen den Tower binnen te dringen en Mylord Strafford te ontvoeren...'

'Mylady!'

'Ligt er afkeuring in dat woord? Neen, dat is onmogelijk. Zelfs al hadt gij reden Strafford te haten zoo als Pym en Hampden, dan nog zou ik gelooven dat de verlatenheid van dien man, dat de wijze waarop men hem veroordeelde, dien haat bij u zou doen verkeeren in deelneming, Mr. Conway!'

Robert werd weder den tweestrijd in zijn binnenst gewaar, dien hij reeds meermalen tegenover Mylady had ondervonden. Hij haatte dien man als den vijand van allen; hij vond dat hij te recht ter dood was veroordeeld, dat die straf geëvenredigd was aan het misdrijf, en toch was hij op het punt eenig medelijden te koesteren, nu Mylady hem de verlatenheid des schuldigen beschreef, was hij geneigd voor dien man iets anders te gevoelen dan fellen haat, nu hij de droefheid zag van eene, aan wier zieleadel hij geloofde. Zijne overtuiging als Zijner Majesteits onderdaan gebood hem te spreken, zijn eerbied voor de in diepen rouw gehulde vrouw tegenover hem weêrhield hem daarvan. Er was dus een oogenblik van pijnlijk zwijgen. Daar kwam echter eene nieuwe gedachte bij hem op, en suisde hem de stem van Jean van Verviers, flaauwer dan vroeger, maar toch nog hoorbaar in het oor. Zou zij hem hebben uitgelezen om haar werktuig te wezen? Zou zij hem willen verlokken tot den gevaarlijken, dolzinnigen tocht? Was het dan toch waar wat Jean van haar had verhaald en was hij weder het offer geweest van een bedrog? Dan zou er een spel zijn gespeeld waarvan zelfs Satan veel zou kunnen leeren! Dan zou de voorgespiegelde verbintenis met Jane niets anders dan een lokaas zijn geweest! Dan ware die treurende vrouw, wier fijne blanke hand hij straks nog vol ontroering ja met een traan in het oog aan de lippen had gebracht, niets anders dan een looze huichelaarster, dan... was zijn toekomst verloren, dan had hij geenerlei hoop meer in dit leven. Het was of hem de keel werd dicht geschroefd, of de gestalte tegenover hem haar engelengedaante afleî en dat zwarte opperkleed een bloedrood ondergewaad verborg, dat

plotseling zichtbaar zou worden. Hij wendde het hooft af; hij klemde de hand aan de zitting van zijn stoel, als om zich te dwingen te blijven waar hij neêrzat, maar de inwendige drang was hem te sterk; hij sprong op en liep in heftige beweging het vertrek op en neêr.

‘Deert u iets, mijn vriend?’ klonk het deelnemend en zacht. Waarom had die stem niet eer zich doen hooren? Zij had wellicht den bangen droom kunnen voorkomen, den wassenden argwaan in zijn kiem doen verstikken. Als een slaapwandelaar, die plotseling ontwaakt, staarde hij haar aan. Er was aan hare gestalte geene verandering te bespeuren; dezelfde weemoed straalde van dat gelaat af, dezelfde adel sprak er uit die trekken. Wat voelde hij zich klein tegenover die vrouw! Zij kon niet vermoeden wat kleingeestige achterdocht haar beeld had pogen te misvormen! Neen, de booze heerschte niet in haar, maar in zijn eigen boezem! Hij had zich wel voor haar op de kniën willen neêrwerpen om haar vergiffenis te vragen, maar hij schaamde zich voor de gedachten, die hij gekoesterd had en waarvoor hij vergiffenis behoefde. Zoo als bij hem echter wel meermalen plaats had indien hij eene poging aanwendde om zijne aandoeningen te bedwingen, verviel hij in een ander uiterste en deed hij gevoelens onderstellen die niet aanwezig waren en waarvan hij het bestaan ook niet wilde doen onderstellen, ja werd hij zelfs ruw en kwetsend.

‘Mij deert niets,’ gaf hij haar dan ook kort en bits ten andwoord. ‘’t Blijft mij echter onmogelijk den veroordeelde anders te beschouwen dan zij die zijn vonnis uitspraken. Hij is des doods schuldig.’

‘Mr. Conway, hebt ge een broeder of een vriend of een dienaar, die trouw u ter zij heeft gestaan? Niet? Maar gij zult u kunnen voorstellen dat gij er een hadt. Denk u een vriend, wien gij niet alleen liefhadt, maar ook achttet en eerdet, om de uitnemendheid zijner gaven. Denk u dien ongehoorzaam aan de wet, vervallen tot een of ander misdrijf, het laagste zelfs, het onedelste. Gij zult de eerste zijn om de straf hem opgelegd, verdiend te achten, maar ook de eerste om, zoo het in uw vermogen stond, hem aan de schande der straf te onttrekken. En hier geldt het een misdrijf, dat den schuldige nog niet behoeft te ontadelen, dat, in het uiterste geval, slechts het Koninkrijk in gevaar brengt! Mylord Strafford beschouw ik als zulk een vriend, en daar ik geloofde dat hij

ú niet alleen bekend was als staatsman, als dienaar der Kroon, maar ook als mensch, dacht ik dat gij voor het minst niet zoudt kunnen afkeuren wat ik wilde beproeven. Ik zie dat ik mij bedrogen heb, en dat doet mij leed, mijn vriend!'

'Ik zeide het u reeds dikwijls, Mylady, dat ik Mylord vreesde, maar hij is geen persoon dien men verachten kan... Hij is een groot man, maar daarom des te gevaarlijker voor onze vrijheden, voor onze godsdienst. De wet heeft gesproken en die moet gehoorzaamd worden. Gave God, dat zij Mylord niet had behoeven te veroordeelen! Als ik herdenk, Mylady, wat Mylord voor mij is geweest, dan mag ik mij zelven vrij spreken van ondankbaarheid. Ik heb geenerlei verplichting aan dien man, geene andere dan dat hij mij gedwongen heeft den rechten weg te kiezen en vrede te sluiten met mijn konscientie..... Neen, ondankbaar ben ik niet jegens hem!'

'Maar wie waagt dan dit verwijt? Wie noemde ú schuldig en ondankbaar? Ik sprak alleen van mij zelve. Ik zou ondankbaar, laaghartig zijn, indien ik niet beproefde wat ik beproeven wil, en omdat ik uwe meening op zulk een hoogen prijs stel, wenschte ik u daarvan te overtuigen. Ik geloof zelfs te mogen aannemen dat mij dit eindelijk is gelukt. Neen, gij zijt hem niets verschuldigd; gij kunt misschien wel juichen als de bijl valt, even als de groote menigte, die zijn aangezicht zelfs niet kent, die misschien zelfs nooit van hem gehoord heeft en hem nochtans haat met zulk een gruwelijken haat.'

'Juichen zal ik niet, Mylady! De Heere God hoort het mij getuigen, dat ik juichen zoude indien het Parlement zijn dood niet had behoeven te vorderen.'

'Daar sprak niet de man der partij, daar sprak het hart van mijn jongen vriend!' hernam Mylady met warmte. 'Daar sprak Robert Conway, die toch niet vergeten kon, dat hij eens in de gelegenheid is geweest Mylord Strafford van nabij te zien, hem te bewonderen in zijne macht. Robert Conway kán zulk een niet beschimpen in zijne zwakheid! Ik twijfel er niet meer aan of gij zult thands goedkeuren, wat ik voornemens ben te doen. Uw eigen woorden hebben mij daarin zelfs versterkt; gij verafschuwt de ondankbaarheid, en ik zou ondankbaar zijn indien ik den vriend verliet. Maar vóor ik u mijn plan mededeel en daarover uw oordeel vraag, slechts nog dit eene: Ik bedoel alleen het leven van Mylord Strafford te red-

den en geenszins de herstelling zijner macht. Ik vermeet mij niet, de wet, die hem schuldig spreekt, te beoordeelen; maar krankzinnig en misdadig zou het zijn, een burgeroorlog te doen ontstaan, die met een nederlaag zou moeten eindigen. Neen, ook ik acht Mylords invloed voor altijd vernietigd, zijne plaats voor altoos ingenomen, zijne ballingschap levenslang.'

En waarom zou hij zich dan nog tegen die redding aankanten? vroeg Robert zich af. De snaar, die Mylady had aangeroerd, trilde nog voort. Zij had hem niet van ondankbaarheid beschuldigd, maar zij zou er zich zelve schuldig aan weten, indien zij geen poging tot redding aanwendde, en hij was gereed haar daarin gelijk te geven. Maar als hij dat deed, veroordeelde hij dan niet ook zich zelven? Was hij dien man dan zoo geheel vreemd? Was er niet een tijd geweest, dat hij in Mylords huis gewoond, aan diens tafel gespijsd had, dat hij zijne toekomst afhankelijk had gedacht van diens goede gezindheid? Hij was door dien man weggejaagd, streng en koud, maar had Mylord dat niet moeten doen, daar zijne beginselen geheel anders waren dan die zijner dienaars? Hij had hem, dien hij als een ontrouwen dienaar moest beschouwen, een, die zijn plichten schond, in de gevangenis kunnen doen werpen, en hij had zich er toe bepaald hem weg te zenden. Hij had hem dus genadiglijk behandeld. Maar Mylord was gevaarlijk voor het rijk! De wet had hem veroordeeld. Mylady ontkende dit niet; zij wilde ook alleen het leven van den man sparen; méer zou er ook niet gespaard kunnen worden; maar dat eenige kon der vriendin genoegzaam zijn. Was het dan voor Engeland ook niet voldoende dat Mylord onschadelijk werd gemaakt? Moest dan, om den fellen haat van Pym te bevredigen, dat hoofd vallen? Was hij zelfs niet verplicht mede te werken om het voltrekken eener straf te voorkomen, die hem dit oogenblik bijna eene bijzondere wraakoefening toescheen? Kon hij de poging, die Mylady wilde aanwenden, lijdzaam aanzien zonder ondankbaar te zijn?

Indien Mylady hem om medewerking had gebeden, indien zij hem had bevolen haar van dienst te zijn, dan zou de laatste vraag zelfs niet bij hem zijn opgerezen of, werkelijk ontstaan, met kracht door hem ontkennend zijn beandwoord. Thands vermocht hij dit niet; thands zou hij haar nog wel hebben bezworen af te laten van een wanhopige poging, die haar in gevaar zoude brengen, maar kon hij zich niet weêrhouden den

moed der vrouw toe te juichen, die tot zulk een pogen in staat was en zich zelven te veroordeelen, omdat hij de daad, hoe roekeloos ze ook ware, misschien wel ómdat ze dat heette en een vrouw haar evenwel verrichten wilde, werkeloos kon aanstaren.

Niets van wat er in zijn binnenst omging werd geopenbaard. Mylady mocht bespeuren dat zij een niet zeer aandachtigen hoorder had, zij kon niet gissen - dit geloofde hij ten minste - van welken aard de gepeinzen waren, die hem deden afdwalen en hem verhinderden hare woorden te verstaan.

‘Maar het is te roekeloos!’ zeide hij, toen Mylady, wie zijn onoplettendheid zeker al te duidelijk was geworden, plotseling ophield. Die woorden wenschte hij als een bewijs beschouwd te zien dat hij goed had toegeluisterd, maar Mylady was daarvan geen *dupe*.

‘Vermetel misschien, maar roekeloos niet,’ hernam zij, en met een flaauw glimlachjen vervolgde zij: ‘Gij zoudt mij dat zeker hebben toegestemd, indien gij mij hadt aangehoord. Duid mij de openhartigheid niet euvel, mijn vriend! maar ik heb er zoo veel belang bij, dat gij weet wat ik voornemens ben te doen. Zijt gij niet de eenige leidsman op wien ik vertrouw? Gij weet misschien nog niet dat Sir Giles Lumley van schennis van de majesteit van het Huis der Gemeenten is aangeklaagd en aan de hoede van den roededrager is toevertrouwd. Zoo als meestal plaats heeft zal hij, wordt de beschuldiging gegrond verklaard, eenige dagen in den Tower moeten boeten. Om de volkshoopen te vermijden, die den gewonen toegang tot de hoofdpoort bijna versperren, heeft men in de laatste dagen van den waterweg gebruik gemaakt. Naar alle waarschijnlijkheid zal het laat in den avond zijn eer de veroordeelde Sir Giles zal overgebracht worden. Om alle onnoodige opschudding te voorkomen - en *Master* Pym zal die nú wel niet noodig achten! - zal men daartoe het donker afwachten. Men kan daarvan zekerheid erlangen, en, zoo er gebeurt wat ik vermoed, dan kan men zorgen de Parlementsboot ettelijken tijd voor te zijn. De bemanning kan gelijken op die van het Parlementsvaartuig; het bevel tot kerkering kan den aanvoerder van de wacht vertoond worden, die aan den trap den gevangene zal opwachten; die wacht kan worden overmand; en dan stapt men den Tower binnen, neemt men den schijn aan de hellebardiers te zijn, die den gevangene Sir

Giles naar de gevangenis voeren, of, beter nog, maakt men gebruik van eene eeuwenoude traditie. Niemant zal achterdocht hebben, en wie het heeft en daarvan blijk geeft kan onschadelijk worden gemaakt.'

Robert vergat thands niet te luisteren; hij hield het oog onafgewend op haar gelaat gevestigd, dat thands zijn bleekte verloor, dat gedurende hare voorstelling en vooral bij de laatste woorden, een vastberadenheid, bijna eene hardheid uitdrukte, die Robert trof. Toch waagde hij even bedenkelijk het hoofd te schudden en te fluisteren: 'Al gelukt het ook de wacht te verschalken, wat, indien de Parlementsboot aankomt?'

'Vóor dien tijd moet alles zijn afgeloopen; een snelle uitvoering verzekert den goeden uitslag. Uwe beschermeling zal den weg wijzen.'

'Roekeloos blijft de poging, Mylady! Dat kind stort gij in het verderf en misschien menig wakker man.'

'Zij, die het wagen durven, doen het ter liefde van hem en van mij. Waar een daad uit genegenheid verricht wordt, Sir Robert! daar wordt het gevaar niet geteld. Wat uwe beschermelinge betreft, deze zal toch in geen geval aansprakelijk gesteld kunnen worden. Bovendien zal men het hoofd straffen en niet de hand.'

'Maar gewoonlijk is de hand zichtbaar en niet de gedachte die haar bestuurt,' merkte Robert eenigzins bitter aan. Myladies woorden, in de laatste oogenblikken gesproken, hadden hem geprikkeld. 'Waar de daad uit genegenheid wordt verricht, wordt het gevaar niet geteld!' had zij hem te gemoet gevoerd, en hem daarbij aangesproken als S i r Robert. Elk woord had bij die vrouw beteekenis. Sir Robert! Geloofde zij misschien dat hij de betrekking, waarin hij tot haar stond, alleen door het belang dacht ontstaan te zijn? Maar dan zou zij, indien zij haar geheele plan openbaarde, indien zij uitte wat zij nog terughield maar waarop zij toch zinspeelde naar het hem dacht, indien zij hem tot uitvoerder van haar wil verhief, zijne hulp beschouwen als werkelijk gekocht en niet vrijwillig geschonken, dan zou alles wat zij voor hem deed, even als alles wat zij wilde dat hij voor haar zou doen, slechts berekening zijn. De straks gesproken woorden waren dan wel scherp en het oordeel, dat hij over de onderneming velde en dat zij had uitgelokt, werd in dat geval tegen hem zelven gekeerd. Maar het misverstand, zoo het er een was, zou niet

lang meer bestaan; de spanning, die hoe langer hoe meer bleek, zou wel moeten verdwijnen bij de woorden, door Mylady thands eenigzins schertsend zelfs gesproken.

‘Lieve vriend, gij neemt het wel wat te sterk op vóor de hand en tégen de gedachte. Uw bezwaar kan vervallen, want beiden zullen in dit geval één zijn. I k heb het plan ontworpen en niemant dan ik zal het uitvoeren.’

‘Gij, Mylady?’ Hij kon zijne verbazing niet ontveinzen en herhaalde de vraag.

‘Wie anders zou de daad uit g e n e g e n h e i d verrichten en het gevaar alzoo niet achten? Heeft de ter dood veroordeelde nog vrienden die hem liefhebben? Och, ze hebben zich zoo gehaast de breede rij zijner vijanden te vergrooten en zich zelfs beijverd in het eerste gelid een plaats te zoeken.’

‘Mylady, gij zinspeelt...?’

‘Waarlijk niet op u, mijn vriend! Gij behoordet reeds, toen Mylord nog machtig was, tot de partij die hem bestreed; gij zijt een volger van Pym; gij hebt vrienden en bondgenoten van wie het u hard moet vallen te scheiden. Ik begrijp dat zeer goed; niet ik zal de oorzaak zijn dat vrienden verkeeren in vijanden.... Niettemin verwacht ik van uwe ridderlijken aard, dat ge mijn vertrouwen niet beschamen zult. Verraad van die zijde zou ik niet verdienen, want ik zal u een blijk geven dat ik mijne beloften, u eens en zeker niet uit eigenbaat, maar uit achting gedaan, zal nakomen voor zoo veel dat in mijn vermogen zal blijven. Indien ik mocht falen in mijn opzet, dan zal Hare Majesteit een brief van mij ontvangen, waarin ik haar het reeds met u besprokene herhalen en nader uiteen zetten zal. Mijn broeder zal ik verzoeken de nooit te vereffene schuld, die Northumberland aan u heeft, te erkennen... Ik hoop dat uwe toekomst in ieder opzicht daardoor verzekerd zal zijn; ik hoop het, want meer vermag ik niet, zoo ik boete moet doen in den Tower. Maar daarover geen woord meer! Geen enkel woord, want wat ik doe geschiedt uit achting voor, uit erkentelijkheid jegens u! Ik heb u raad gevraagd, mijn vriend! Roekeloos noemdet gij mijn plan; maar ik kan daarvan niet afstaan. Kunt gij het echter verbeteren, zoodat de roekeloosheid in uw oog er door minder wordt, ik zal uw meening dankbaar aanhooren en ter harte nemen.’

Robert schudde werktuigelijk ontkennend met het hoofd.

‘Welnu, dan besluit ik met één verzoek. Gij schijnt een geheimen invloed uit te oefenen op dat ongelukkige kind. Ik verzeker u plechtig dat ik ook háre toekomst gedenken zal. Ik behoef haar geleide in den Tower, wat haar bij ontdekking geen kwaad kan berokkenen. Spreek met dat kind, en overreed haar mij die dienst te bewijzen! Mij heeft zij het geweigerd, u zal zij 't niet doen. Ik zal haar boven doen komen, maar dan ook boven doen blijven tot ik den tocht met haar aanvange.’

Zij stond op om naar de deur te gaan en Mr. Edward te roepen, maar Robert weêrhield haar. ‘Een oogenblik!’ zeide hij gesmoord. Als pijlspitsen waren hare woorden zijn boezem binnengedrongen. Zijne eerzucht was geprikkeld, even als zijn ridderlijk gevoel, zijn belang, zijne liefde. Zij had er van gesproken hem niet te willen scheiden van zijne broederen en bondgenooten. Maar was hij dit dan reeds niet, sinds hij Jove Percy had doen ontvluchten? O, het stond hem nimmer zoo klaar als thands voor den geest wat de gevolgen moesten zijn der verrichte daad. Hij stond alleen; gescheiden van zijne vroegere vrienden, in wier zienswijze hij deelde, en evenmin vereenigd met de schare van Edellieden, die den troon omringden. Hij stond alleen, en om te bereiken wat hij wilde, had hij een bijstand noodig, die hem niet verleend kon of zou worden uit het kamp dat hij verlaten had. Jane zou hij weder kunnen verliezen! Hoe de kieschheid van Mylady het ook verborg, door háar had hij Jane kunnen naderen, door háar zou hij Jane winnen, en werd Mylady in haar vrijheid verkort, dan verminderden zijne kansen, dan zou hij tegenover Hare Majesteit staan met den brief van Mylady als eenige aanbeveling, en dat te midden der talloze intriges, die hij niet kende maar die hij vermoeden kon. Maar al ware dat alles ook niet zoo als hij het zich voorstelde, zou dan niet eer en plicht hem gebieden, Mylady ter zijde te staan en de poging te ondersteunen tot redding van Mylord? Zou hij haar, de moedige, de kiesche vrouw, die niets van hem begeerde dan raad, in de ure des gevaars alleen doen staan? zou hij ooit weder het oog tot haar durven opheffen? zou hij in eigen schatting reeds niet zóo klein zijn, dat de schaamte hem verbieden zou in hare nabijheid te ademen? Neen, hij moest hare hand zijn, de uitvoerder van hetgeen zij beraamde, al bloedde hem daarbij ook het hart, al moest hij daarbij ook veel vertreden, wat hij

voor maanden nog voor nuttig en heilig had gehouden! Hij was tot den tweeden voetstap gedwongen nu hij den eersten had gezet. Hevige strijd ging zijn besluit vooraf, maar het besluit werd genomen.

Mylady had geduldig gewacht tot het hem mogelijk zoude zijn het enkele woord, dat hij haar had toegeroepen, toe te lichten. Hare lijdzaamheid werd beloond. Roberts gelaatstrekken verloren het verwrongene, dat hen gedurende het onderhoud had gekenmerkt. Er volgde kalmte op die onrust, vastheid op de beweging. Met opmerkzaamheid was zij hem blijven gadeslaan, en dat zij geen enkel woord sprak om hare bevreemding uit te drukken, of om hare belangstelling in hetgeen hem deerde, te doen blijken, getuigde er misschien voor, dat zij wel niet zoo geheel onbekend was met hetgeen in dat binnenst omging. Dat ook zij eenige spanning had gekend, mocht de uitdrukking van tevredenheid bewijzen, die een oogenblik op haar wezen zichtbaar werd, toen Robert hare hand eerbiedig vatte en haar fluisterend, maar toch vast besloten zeide: ‘Niet gij, Mylady, maar ik zal gaan.’

‘Gij, en gij acht de daad roekeloos?’

‘Toch wil ik haar verrichten. Nu gij haar niet op wilt geven zal ik de vermetele, de roekelooze zijn. Ik heb verplichting aan Mylord, ik heb die nog meer aan u. Ik kan beider leven niet in de waagschaal stellen, zoo lang mij de gelegenheid, welke hopelooze ook, wordt geopend om dat te redden.’

‘Ik neem uwe offerande niet aan, Sir Robert!.... Gelooft ge dan,’ vervolgde zij na een oogenblik pozens en om de toelichting te geven, die zijne verbaasde blikken haar schenen te vragen: ‘gelooft gij dan, dat ik zulk een bijstand, dien ik als gekocht zou moeten beschouwen, kan aannemen? Ik verberg u niet, dat uwe hulp mij de kostelijkste gave zoude zijn, dat zij mij een heir geldt, maar die hulp moet mij toekomen vrijwillig, van gantscher harte en niet uit plichtsgevoel. Men huurt de armen van een dienstknecht, niet de diensten van een vriend.’

‘Mylady, ik ben niet waardig u den schoenriem te ontbinden.... Gij hebt gelijk, Mylady! gelijk, zoo als altijd! Beschik over mij; het is de vriend, die u verzoekt die dienst te mogen bewijzen, de vriend, die het een ramp zou heten, indien gij het hem weigerdet!’

‘Wakkere ridder, edele vriend!’ klonk het hem tegen, met een blik die betooverde, die vertederde en bezielde, die het bloed sneller deed bruischen in den boezem des mans en deze het onmogelijke mogelijk deed achten. Hij drukte een vurigen kus op de satijn zachte hand, die hij nog altijd in de zijne hield gevat, en wellicht zou de verrukking, waarin hij zich bevond, nog geklommen zijn, zoo Mylady hem niet tot de werkelijkheid had teruggebracht, door hem toe te fluisteren:

‘Trotsch mag Jane Howard op u zijn! Wat er ook gebeure, mijn vriend! de hoogste in Engeland zal niet meer dan uw gelijke zijn.’

Zij leidde hem naar de sofa en wenkte hem er neêr te zitten; daarna riep zij Mr. Steward, die wel onmiddellijk in de nabijheid scheen post te hebben gevat. Wat zij hem beval werd weldra duidelijk, want na weinige oogenblikken trad Nel binnen, die in dat vertrek echter niet de gevreesde Lady, maar alleen de goede jonkman vond. Mylady had het beter gevonden, zoo als zij dezen had te kennen gegeven, om bij beider onderhoud niet tegenwoordig te zijn.

Nels gezicht helderde op toen zij niemant anders zag, en toch bleef zij bedremmeld staan waar zij stond. ‘Heb je me laten roepen? Waar is je zuster?’

‘Die is ver hier van daan, lief kind! Ga daar zitten; ik heb met je te spreken..... Wil je me wel een groot genoegen doen?’

‘Wel zeker! Maar.... hoe kan je me dat vragen? Dat heb ik nog nooit iemant kunnen doen, hoe zou ik het dan nu?’

‘Je bent veel veranderd, en om je heen is ook veel veranderd, meer dan je nog wel begrijpen kunt... je bent niet meer zoo als vroeger....’

Zij schudde met eenige ergernis het hoofd. ‘Neen, ik ben nog niets veranderd; ik ben nog dezelfde kwaadaardige feeks.... Prijs me niet vóor ik het verdiend heb. Och God! ik ben zoo bang voor die mooie woorden!’

Hoe ernstig ook de toestand ware, hij kon zich toch niet weêrhouden te glimlachen. ‘Nu dan, ge moogt in uw eigen schatting dezelfde feeks zijn, ge zijt het niet in de mijne, neen, in het geheel niet,’ verzekerde hij haar vriendelijk toeknikkend. ‘We zijn van onze kennismaking af goede vrienden geweest en dat hopen we ook te blijven, niet waar? En wat ik van Mylady hoorde is wel in staat om mij nog meer uw vriend

te doen worden... Gij volgt trouw mijn raad op en toont u gehoorzaam...'

'Dat 's niet waar. Ik heb Mylady boos gemaakt, maar ik kon het niet helpen, waarachtig, ik kon het niet helpen.'

'Ik geloof je graag. Mylady heeft me er niets van gezegd, zoodat zij 't u zeker al lang heeft vergeven.'

'Goddank! O ik was zoo bang dat ik hier weêr van daan moest. Ik dacht dat je me kwaamt halen. Ik zou wel met je willen gaan als ik bij je kon blijven en je me woudt leeren... Och, ik weet niet wat ik zeg, want ik heb het hier ook heel goed, ofschoon ze niet tegen me spreken als ze niet moeten; en hoe volop brood en bier je ook krijgt, je hebt toch ook somtijds wel behoefte aan nog wat anders.... Zie je, als jij me zoo aanziet en met me praat, dan geloof ik dat ik nooit honger of dorst zou krijgen....'

Arme Nel! zij stelde zich daarmeê reeds tevreden, en zoo heel veel had Robert Conway nooit met haar gesproken. De enkele reize dat hij het deed geschiedde het juist niet met hartelijke belangstelling, niet met waardeering van hetgeen het verwaarloosde schepsel bezat, schoon verholen onder een dikke eeltlaag, maar hoogstens uit een medelijden, dat een fier hart zou kwetsen en dat alleen voortsproot uit de overtuiging, dat weinige menschenkinderen zoo diep ellendig waren als dat schepsel!

Hare woorden troffen hem dan ook niet, zoo als zij dat voorzeker gedaan zou hebben, indien hij dat kind beter hadde gekend en hare behoefte aan liefde, haar smachtend verlangen naar den warmen handdruk der vriendschap hadde begrepen. Thands zag hij er alleen een geleidelijken overgang in, om tot zijn doel te komen, waarop hij straks reeds met een enkel woord had gewezen. 'Gij maakt mij trotsch, Nel! Gij laat mij ter deeg merken, dat ge veel van mij houdt. Ik ben dan ook zeker, dat ge niet weigeren zult me dat groote genoegen te doen. Wil je me den weg wijzen in den Tower?'

Het kind werd eensklaps doodsbleek en trilde over het gantsche lichaam; maar even hevig was de terugwerking, want na eenige oogenblikken werd de wang zelfs vuurrood en, met de tanden bijna knersend, graauwde zij hem toe: 'Dat heeft zíj je gezegd! Je doet niets anders dan een boodschap overbrengen... Daar dacht ik toch dat je te groot voor waart.'

Robert hoorde vreemd op. Ware het ook in ruwen vorm,

zij had daar woorden gesproken, die eene bittere, scherpe waarheid inhielden. Hij deed een boodschap, het beduidde zooveel als: hij was een werktuig; en wees hij de opmerking weldra als geheel onjuist, als de kinderachtige eener simpele met minachting af, toch had zij hem een oogenblik pijn gedaan. Hij herinnerde zich tegen over wie hij stond en voerde Nel daarom op den gewonen toon toe, dien de barmhartigheid alleen zoo vriendelijk en zacht maakte: ‘Lief kind, maak je niet boos! Ik heb in den Tower iets te verrichten; ik ben bang er te verdwalen, en als men mij er vindt dan word ik vastgehouden en in een hok gesmeten...’

‘Daar weet ik van! Maar ga niet! Lieve God! als ze je vast grijpen, dan behandelen ze je als dien John Lairdy, dien ik heb hooren schreeuwen, en dat was nog maar een vreemde! Blijf hier; ga niet.’

‘Ik moet gaan. Wilt gij me den weg niet wijzen dan moet ik alleen gaan en het gevaar is voor mij veel grooter... Misschien gebeurt er dan juist met me wat ge vreest. Neen, Nel, ge houdt niet veel van me!’

Nel gaf geen andwoord. Zij zat strak voor zich uit te staren. Hare lippen bewogen zich haastig, hare vingers plukten aan haar rok als wilden zij er pluis bij pluis van verwijderen. Wat ging er ook niet in haar om!

Haar afgrijzen van de plaats harer marteling, de plaats welke zij, hoe meer zij zich ontwikkelde, hoe beter zij zich in andere omstandigheden leerde schikken ook te meer verafschuwde, het moest overwonnen worden! Hem alleen te laten gaan, zelve terug te blijven, daaraan dacht zij geen oogenblik; en hoewel haar verstand haar wel zeide, dat zij haar afkeer moest overwinnen, als zij het laatste niet wilde, toch zocht zij nog een anderen uitweg, maar natuurlijk te vergeefs.

‘Neen, Nel, je houdt niet veel van me, al zeg je ook het tegendeel,’ zeide Robert onbarmhartig genoeg. Maar hij begreep ook niet wat Nel in haar binnenste had te overwinnen; wat gruwzame herinneringen de Tower bij haar had achtergelaten en hoe krachtig iedere gewaarwording was in den boezem van dat kind. En daarom was het een grooter blijk van hare genegenheid dan hij er wel in onderscheiden kon, toen zij zeide: ‘Alleen zal ik je niet laten gaan, want je kunt den weg niet vinden. Maar ons lieve Heer hoort het me vragen: K u n je er niet van daan blijven?’

‘Neen, Nel! ik m o e t gaan. Ik heb er óok geen plezier in, maar ik m o e t ,’ voegde hij er bij.

‘Je moet? Jij bent toch niet zoo'n boos schepsel als ik, zou ik denken. Dat ze mij afgraauwen en links en rechts wegsturen, dat 's natuurlijk, ik ben maar een vondeling, zoo als ze beneden zeggen, een stuk van een mensch maar, want een w e r k e l i j k menschenkind heeft een vader en een moeder.... Nu, laat ze praten! Als ik maar eerst kan lezen! Maar dat ze jou ook voor zoo iets houden, dat kan ik me niet begrijpen..... Is het waarachtig waar? Nu, dan hou ik nog meer van je en spijt het me niet meer, dat ik naar mijn dood moet gaan.’

De zin dezer woorden trof den jonkman; het was of datgeen, wat hem een woestenij had toegeschenen, nog wel in staat zou kunnen zijn eenige bloemen, zij het ook niet van de fijnst geurende, te kunnen voortbrengen.

‘Maar ge zult niet naar uw dood gaan. Hoe komt ge aan die gedachte? Zaagt ge er daarom zoo tegen op? Waarom i k er heen ga, niettegenstaande ik er geen plezier in heb, kan ik u niet duidelijk maken; maar men dwingt me er niet toe, ik doe het uit vrijen wil. Als we beiden teruggekeerd zijn, Nel, dan zal ik u doen zien, dat ik macht en aanzien genoeg heb om u te beloonen voor 't geen gij voor mij gedaan hebt.’

‘Beloonen? Waarom?’

‘Voor 't geen ge nu voor me wilt doen, niettegenstaande je er geen zin in hebt.’

‘Ik heb je immers gezegd, dat ik dat alles doe, omdat ik veel van je hou,’ riep zij eenigzins driftig uit. ‘Je hoeft me niet te beloonen, neen, waarachtig niet, je bent me niets schuldig; ik ben veel te blij, dat ik er weêr een gevonden heb van wien ik kan houen.’

Alle tegenstand was dan ook van die zijde overwonnen. Mylady vernam het met blijdschap, gemengd evenwel met eenige verbazing. Nel had het voorrecht - hoewel zij het niet als zoodanig beschouwde - om boven en wel in het prachtig vertrek, waar zij haar vriend Robert gesproken had, te mogen blijven en er zelfs te middagmalen. De spijzen, die haar voorgezet werden, konden onmogelijk uit de keuken komen, zoo oordeelde zij, want zij geleken in het geheel niet op die, welke zij er gewoonlijk uit kreeg. Het laatste gerecht was zelfs een stuk van een haringpastei, welke ze, zonder eenig begrip van de waarde dier lekkernij te hebben, juist niet met groote ingeno-

menheid gebruikte. Maar aan de verrassingen zou nog geen einde komen. Misstress Rose kwam binnen zonder donderwolk op haar voorhoofd, zelfs met een soort van glimlach op de dikke lippen en, wat nog meer beteekende, met een vriendelijk woord voor Nel. Wij weten, dat Misstress Rose nooit tot de bondgenoten van Nel had behoord. De openbare vijandschap van vroeger was echter, dank zij de ingrijpende maatregelen van Mylady, in eene geheime verkeerd, die den schijn van koude onverschilligheid had aangenomen. Dat zij ook die onverschilligheid had kunnen afleggen mocht voor ieder een raadsel zijn, die niet tegenwoordig was geweest bij het een oogenblik te voren door Mylady aan Misstress Rose gegeven bevel, om vriendelijk en voorkomend te zijn, daar zij, Mylady, Nel de vondeling, de vagebonde, op hoogen prijs stelde. Wat zij Misstress Rose opdroeg bij het kind te verrichten, moest met de meeste kieschheid en voorkomendheid geschieden, en zoo het kind reden mocht hebben zich te beklagen, dan zou Mylady weten te straffen zonder aanneming des persoons. Misstress was alzoo gewaarschuwd en speelde hare rol voortreffelijk, hoe moeielijk die ook in vele opzichten was. Het gold toch niets minder dan Nel de kleêren van een van Myladies paadjes te doen aantrekken, waartegen zij zich aanvankelijk met de haar eigene heftigheid verzette. Of Mylady het al bevolen had, zoo als Misstress aanving te zeggen, in de heilige overtuiging, dat alle wederstand daarvoor behoorde te zwichten, dat beteekende in Nels oogen niets. Nel wou weten waarom zij dat pak moest aantrekken, en toen wist Misstress niets anders te andwoorden, dan dat Sir Robert het haar gegeven had zonder er iets bij te zeggen. Tot hare vreugde zag zij het kind na eenig nadenken bereid om zich te onderwerpen. Zonder dat zij het begreep, had zij Nel het waarom, wat deze weten wilde, doen kennen. Bij het noemen van Roberts naam, herinnerde het kind zich den voorgenomen tocht en bracht zij dien in verband met de vermomming, die haar gebracht werd. Zij zag het noodzakelijke daarvan alsnu in; zij dacht er misschien wel een bewijs in te zien, dat ‘de jongen’ de gevaren, die zij zoo hoog had gesteld, wel had willen verminderen; werkelijk zou zij in zoo'n pak door Phil Whistle niet zoo makkelijk herkend worden. Tegen den avond kwam haar vriend haar halen, die haar nog eenige bemoedigende woorden toesprak, welke zij blijkbaar niet meer behoefde; want zij glimlachte en zeî: ‘dat zij kinderachtig geweest was en dat thands te boven

was gekomen.' Zag zij ook niet dat het gelaat van den jonkman doodsbleek was, dat zijne hand beefde, terwijl hij zich den zwarten mantel omsloeg, het eenvoudig rapier aangespte en dat aan den lederen kolder, dien hij aangetrokken had, bevestigde? Zag zij ook niet rimpels op dat voorhoofd, dat ten deele bedekt werd door de eenvoudige helmkap, hoedanig eene zij er daar ginder zoo dikwerf had zien dragen? Het was of het haar gezegd werd, dat haar vriend even weinig gerust was en met evenveel tegenzin dien tocht ging aanvaarden als zij, en zou zij, die hem nog wel den weg zou wijzen, die hem een groot plezier moest doen, dan niet gerust trachten te zijn om hem een beetjen te bemoedigen? 'Kom, kom,' voerde zij hem dan ook te gemoet, 'de Tower is zoo groot, dat je hem in een heelen dag niet rond kunt loopen, als je ten minste in alle hoeken en gaten even den neus wilt steken; ik zet het den besten om ons te vinden, zelfs dien ijzervreter en uitzuiger, hoor! - Zie ik er niet gek uit in dat jongenspak? Ik wou dat ik het altijd kon dragen. Wat kan je er vlug in wezen!' en zij stapte zoo potsierlijk deftig de kamer op en neder, dat Robert wel lachen moest. Er diende echter geen tijd verloren, zoo als een stem uit het naastbijzijnd vertrek Robert zacht toefluisterde, die dan ook Nel zonder verder spreken wenkte hem te volgen. Beiden gingen zwijgend verder, voorafgegaan en geleid, zoo als het Nel toescheen, door eene in het zwart gekleede vrouw, zeker Mylady, zoo als zij met een lichte huivering bij zich zelve opmerkte. Zij kwam op plaatsen, waar zij nog niet was geweest, klom een trap af en bevond zich in den tuin, waar geen enkele vogel meer tjilpte, geen bloem meer kon worden bewonderd, want het was bijna stikdonker. Daar verliet hen de gids. Haar vriend scheen echter thands zeker van den weg, daar hij zonder om te zien voortging tot aan den oever der rivier, waar een boot, met ettelijke hellebardiers bemand, hen scheen te wachten. Het was vreemd: niemant sprak een enkel woord. Een van top tot teen gewapende stond hen op den kant op te wachten en hielp hen instappen, maar zonder eenig geluid te geven. Zij meende in dien man Mr. Edward te herkennen en knikte hem toe en was op het punt zijn naam te noemen, maar zijn hand greep de hare zoo forsch en de mond beet haar zoo gebiedend het woord: 'stil!' toe, dat haar alle lust verging om ongehoorzaam te zijn. Zij werd tusschen twee groote mannen ingeduwd, een van welke geheel ongewapend was, en het

hoofd op de borst liet zinken. De riemen werden uitgeslagen, en toen men op een vierde van de breedte der rivier was gekomen werd een zorgvuldig verborgen gehouden lantaren aan een plank bevestigd en opgestoken. Hoe flaauw het licht ook heenschemerde door het hoorn, toch was het voldoende om Nel te vergunnen het gezelschap, waarin zij zich bevond, te onderscheiden. Zij telde zonder zich zelve meê te rekenen, tien gewapende mannen, van wie er waren - haar vriend, die het roer hield, en de ongewapende waren de uitzondering - die de hellebards omhoog hielden geheven en de stalen punten in het karige licht nu en dan deden blikkeren. ‘Domkoppen!’ dacht Nel, die het op dat breede water met dat lichtjen aan den boeg en die flaauwe lichtpuntjens, die haar van de oevers uit de stad als voorbij schenen te schuiven, te moede was of zij in een feëenwaereld verplaatst was en al haar vroegeren angst en ergernis werkelijk had vergeten. ‘Domkoppen! Ze wilden straks geen woord spreken en nu doen ze hun best om maar gezien te worden! Waarachtig, daar heb je 't al!’ De laatste woorden werden luid door haar gesproken. Geen wonder ook; want de bemanning van een boot, die de hunne tegenkwam, had hen opgemerkt en riep hen eenige woorden toe, die van hunne zijde werden beandwoord. ‘God zegene de Gemeenten!’ hoorde zij roepen, en zeker beteekende de kreet, dien zij van een der oevers vernam, hetzelfde. Had zij het fluisterend gevoerd gesprek van haar vriend met Mr. Edward kunnen verstaan, zij zou reden hebben gehad om te gelooven, dat haar vriend alle beklemdheid had afgelegd. En waarlijk, daar bestond wel eenige grond voor. Myladies aanslag in den loop van den dag nog, door eenige ingewonnen berichten in enkele onderdeelen gewijzigd, scheen goed beraamd te zijn. Zij had in het Parlement dan ook een bondgenoot, hoewel een schuwen. Mr. Brown erkende nog de verplichting, die hij aan Mylord Strafford had, en wilde wel tot diens redding bijdragen, mids hij zelf natuurlijk geen gevaar liep. Van hem had Mylady vernomen, dat Sir Giles veroordeeld was om naar den Tower te worden overgevoerd, om daar te blijven zoo lang het der Gemeenten behaagde. Er waren echter zoo vele zaken aan de orde gesteld, dat het Huis de toen nog zeldzame resolutie had genomen om eenige smeerkaarsen te doen ontsteken en binnen te brengen, eer Mr. Speaker, de Voorzitter, het noodig bevelschrift aangaande Sir Giles kon teekenen. Men had echter een bode aan Sir Balfour gezonden om de aanstaande

aankomst van den gevangene te melden en tevens dat hij langs den waterweg zou worden aangebracht. Toen haar die tijding gewerd, liet zij in allerijl haar getrouwen waarschuwen - Iersche officieren van Straffords huis en sommige harer dienaren - en de donkere avond begunstigde hen wel.

Daar verrees als een donkere onweêrswolk uit den horizon, de steenmassa van den Tower in het verschiet. Nel bedekte zich het gezicht met de oogen, en niettemin dansten al die torens voor haar blik heen en weêr en zag zij hier den Thomas-, ginds den Bell-, verder den Beauchamp-toren als reuzige spoken, die op haar aan wilden vallen. Hoe zij ze allen kende, hoe zij ze allen haatte! Zij wierp een afgunstigen blik ter zijde naar het effen watervlak, dat de duizende sterretjens van den hemel weêrkaatste, maar dat ten laatste haar ook al die vervloekte torens te zien gaf, zoodat ze besloot vóor zich in de boot te blijven staren. Niet lang echter zou zij in die houding blijven, want haar buurman stiet haar aan en fluisterde haar toe het hoofd om te keeren. Toen zij dit deed hoorde zij de stem van haar vriend, die haar zachtkens zeî bij hem te komen zitten aan het roer, waaraan zij voldeed, maar wel niet zonder de boot te doen waggelen, wat een der gewapenden een krachtigen vloek ontlokte. Mr. Edward, of hij dien zij er voor hield, nam hare plaats in, en zij hoorde zich toespreken, kort en gebiedend, koud en streng - en het was toch haar vriend, welke die woorden sprak! - dat zij geen kreet mocht slaken wat zij ook zag gebeuren. Daarop hoorde zij hem zeggen: ‘Ik houd dit voor de werf, mannen, zoodat we niet ver van het gat zijn. Is het niet zoo, Nel?’

Maar zij was er nooit geweest en wist dus heg noch steg; als ze er in waren, dan zou zij kattenoogen hebben, want al was 't nog zoo donker.... ‘Stil!’ klonk het haar tegen, zoodat zij niet eens den begonnen volzin eindigen kon. Robert scheen juist geoordeeld te hebben, want na eenige minuten roeiens kon de boot een halven cirkel beschrijven en een overwelfden gang inloopen, waar het stik donker was en de lantaren slechts eenige voeten in het rond den omtrek verlichtte. Een koude vunzige lucht woei hen tegen, en waar de zwakke lichtstraal de kanten verlichtte, zag de vluchtige blik in de laag walmende modder groote ratten in allerijl wegvluchten, hier duikend in den poel, ginder zich verschuilend in de talrijke gaten en reten, die het water sedert eeuwen in de stevig ge-

metselde wanden geslagen of liever geschuurd had. Hier waren zij aan het doel van den tocht. Zij bevonden zich in de beruchte, de zoo dikwerf met siddering en beving, ja in doodsangst aangestaarde waterpoort van den Tower, bijgenaamd het *verraders gat*. Honderde misdadigers, die zich vergrepen hadden aan den Staat of wat het welbehagen der Kroon daar meestal onder verstond, waren dat verwelfsel ingevoerd om later - en sommigen weldra - het laatste zonnelicht op Tower-hill tegen te blikken en tevens de bijl, in de hand van den rooden dienaar der gerechtigheid. Maar velen, en misschien was hun aantal nog grooter, die, langs dezen weg binnengevoerd, nimmer weêr het daglicht aanschouwden, en van den trap, waar langs zij straks waren opgeklommen, in het diep van den watergang werden nedergestooten, waar de laatste wanhoopskreet weêrgalmde, maar weldra gesmoord werd in het drabbige nat.

Onder den indruk, dien de somberheid van dien ingang en alle daaraan verbonden overleveringen op de gantsche bemanning maakten, bracht de schok, dien het ranke vaartuig plotseling ondervond, een oogenblik een hevigen schrik te weeg. Zij waren er niet meê bekend of zij zonnen er niet op, dat de waterpoort ter halverwege een afsluiting had van zwaar eikenhout. Twee deuren van kruiselings over elkaâr gelegde balken, waarvan de ruimte, die daar tusschen nog open bleef, met rasters, aan de binnenzijde bevestigd, waren aangevuld, sloten den toegang geheel af. Men zag bij het bemerken van den hinderpaal, die zich opdeed, elkander verschrikt aan; de riemen sleepten in het water, de lantaren trilde op den stok, zelfs het roer voelde niet meer den greep van de besturende hand. Het lastige kind, dat reeds zoo dikwijls tot stilzitten vermaand was, scheen echter wel het eerst tot bezinning gekomen en was de oorzaak, dat zoo niet allen, dan toch hun aanvoerder de verloren tegenwoordigheid van geest herkreeg.

‘Dat 's dom,’ waagde Nel half luid te roepen; ‘je hadt niet behoeven te stooten; het hek is altijd dicht; ik heb het nog nooit open gezien, maar je kunt wel laten merken dat je er bent; trek maar aan een touw en je zult wat hooren.’ Toen men haar raad volgde en na lang zoekens het eind touw werkelijk gevonden had en daar aan trok, hoorde men in de verte een doffen metaalklank. Wat dat was wist Nel niet te vertellen, maar Robert begreep dat het een hamer was, die op een klok neêrviel, waardoor de aankomst van de eene of andere boot

daar binnen werd bekend gemaakt. Spoedig daarop werd er dan ook in het diep van het gewelf een licht op den steenen trap, die in het water uitliep, zichtbaar en tevens ettelijke gewapenden, van welke er een paar in een gereed liggende boot stapten, die naar hen toe werd geroeid. ‘Wie daar?’ klonk het hun van deze zijde tegen, terwijl de lantaren, door de hellebardiers van den Tower medegevoerd, in de hoogte geheven en gekeerd werd tegen de nieuw aangekomenen.

‘In naam van de Gemeenten van Engeland, doet open!’ riep Robert.

‘Zacht wat, zacht wat! 't Is hier geen gewone herberg... Je bevelschrift!’

‘Doe dan ten minste een van die vervloekte deuren open! Ik kan je toch niet door het hout heen het stuk aanreiken. Wij hebben haast; rammel dus niet!’

‘Steek hier maar door,’ zeide dezelfde brommende stem, terwijl een hand door het rasterwerk zichtbaar werd, waar dit een opening vertoonde ter grootte van een menschenhoofd. Er bleek niet weinig wantrouwen daar binnen te heerschen, wat Robert nog minder aan het gelukken van den vermetelen aanslag gelooven deed. Toch behield hij zijne tegenwoordigheid van geest en liet hij geen oogenblik op andwoord wachten.

‘Niet dús, kameraad! Geen dienaar van de Gemeenten van Engeland is gewoon op die wijze de bevelen zijner meesters over te reiken. Open de deur en laat ons binnen! Aan een officier alleen laat ik aan gindschen trap het bevelschrift zien....’

‘Haal je de duivel! dat's nog nooit vertoond. De gevangene wordt hier overgenomen; geen vreemde knecht oefent daar binnen de policie.’

‘Welnu, op je verandwoording, knecht! Je opent de deur of ik vaar weg. Het kan je laatste nacht zijn, die je beneden de maan doorbrengt. De Gemeenten zullen weten te straffen... Mannen! wendt de boot.’

Het was of er aan een geheim verlangen werd voldaan. In een oogenblik was de boot omgekeerd en gereed terug te varen. Toen de hellebardiers van den Tower bemerkten, dat het den anderen ernst was, zochten zij tot een vergelijk te komen. Zij begonnen met de wegvarende boot terug te roepen.

‘Leg hier dwars voor de eene deur. Ik zal die openen en is het bevelschrift in orde, dan geef je ons je gevangene over.’

‘Ik merk dat je weet wien we hier brengen. Het is je bekend dat ik er maar één breng; je waart hem dus wachtende.’

‘Ja wel, ja wel... We zijn er altijd wachtende. Ik zeg je dat je de boot dwars moet leggen! Heb je me begrepen, ezels?’

Robert had fluisterend eenige woorden met de zijnen gewisseld en dus niet dadelijk aan het ontvangen bevel voldaan. Thands echter haastte hij zich te gehoorzamen, waarna, volgens de gemaakte afspraak, een der twee deuren openging en de twee hellebardiers hun facie vertoonden. Een van hen strekte de hand uit om het papier te ontvangen en de ander om den gevangene aan te nemen. Maar eensklaps gingen de beide lantarens uit. Die op de Towerboot werd omgekanteld en rolde in het water, die van Robert verdween zonder dat men wist waar en waarheen, en in het stikdonker dat allen omgaf, hoorde Nel eerst eenig gestommel, eenig stampen en schrampen als van uitglijdende voeten, en toen twee zware plompen in het water. ‘Hoû ze onder!’ hoorde ze een der mannen op de plecht fluisteren, waarop een ander beval: ‘Laat ze maar schieten! de modder doet de rest.’

Wat er gebeurd was begreep Nel heel goed. De boot, die hun den toegang versperde, bleek leeg te zijn en werd zonder tegenkanting op zijde gestuwd. ‘Er zijn er ten minste twee minder!’ prevelde zij, daarbij denkend aan den kamp dien haar vriend, naar de voorstelling die zij zich van de zaak maakte, zich voorgenomen had te wagen en waarin zij altijd nog vreesde hem te kort te zullen zien komen.

‘Voort, mannen! Den verloren tijd ingehaald!’ beval Robert, na de deur van het rasterwerk met den zwaren grendel aan de binnenzijde weder gesloten te hebben.

‘Ik heb straks ginder een trap gezien. Is 't niet zoo, Nel?’

‘Ja wel; daar heb je den St. Thomas-toren; maar het is er helsch donker, en zonder licht komen we er nooit uit.’

Tot Nels verbazing had men het licht van vroeger behouden; slechts had men houten kleppen, die men nu weêr opgetrokken had, voor het hoorn der lantaren laten neêrvallen. Men was reeds dicht bij den steenen trap aangekomen en was in staat de met ijzer beslagen deur te bespeuren, die toegang gaf naar binnen. Zij was half geopend, maar op den drempel stond een gewapende, die zijn oog niet scheen te ver-

trouwen en in het donker zocht door te dringen. De lantaren op de plecht werd toch zoodanig gehouden dat haar licht wel den trap en hem, maar niet dan zeer onvolledig de boot bescheen.

‘Wel verdoemd, Levi! waar blijf je zoo lang? Hoe veel heb je er wel bij je? We zijn er maar een te wachten! In de ijzers met je, als je weêr een domme streek hebt gedaan! Voor den duivel, andwoord, kaerel!’

‘Maak u niet driftig, Sir!’ zeide een hem geheel onbekende stem. ‘Ik ben een bode van de Gemeenten en heb den last mijn gevangene niet af te geven dan aan den Luitenant in eigen persoon. Levi heeft geen schuld. Gelief Sir Balfour te roepen. Mijn gevangene is aangeklaagd van de misdaad van hoog verraad.’

‘Dat kan wel zijn, Sir! Toch had de kaerel uw gevangene ginder in ontvangst moeten nemen. Het is niet de gewoonte dat vreemde gewapenden hier komen. Maar ik zie mijn beide knechten niet onder u.’

‘Zij komen achter mij; hun licht is uitgegaan. Gelief dit bevelschrift aan te nemen en tevens mijn gevangene. Ik behoor een bewijs te ontvangen dat ik hem heb uitgeleverd wat mij ginder niet gegeven kon worden; er moest dus wel van de gewoonte worden afgeweken... Gelief Sir Balfour te gaan roepen. Ik zal hier wachten.’

‘De Heer Luitenant kan niet gestoord worden. Gij zult toch weten, Sir! wat er morgen ochtend gebeuren moet. De Gemeenten hebben op het nemen van de noodige maatregelen aangedrongen. Zij kunnen er zeker van zijn, dat er niets aan ontbreken zal, maar daarom is ieder ook in 't gareel.... Maar waar blijven de luie vlegels toch? Levi Allister! Levi Allister!’ riep hij, en de stem weêrgalmde door het verwelfsel.

Middelerwijl was Robert met een drietal mannen op den trap gesprongen. Zonder den ander den tijd te gunnen zijne verbazing te kennen te geven over het wegblijven en het voortdurend stilzwijgen zijner beide onderhoorigen, voegde Robert hem toe, dat hij zich na de ontvangen toelichting tevreden zou stellen met een bewijs van de hand des officiers, dien hij de eer had voor zich te zien, waarom hij verzocht met dezen naar binnen te mogen gaan. Maar de ander wierp een zonderlingen blik om zich heen en gaf nogmaals te kennen dat hij niets begreep van het wegblijven van de twee knechten.

‘Zij zullen misschien mijn terugkeer afwachten, Sir!’ en meteen drongen Robert en de zijnen den officier naar binnen, waar zij hem omringden.

‘Leg uw wapens af, Sir! Geen kreet, of het kost u het leven!’ riep Robert hem toe, na een blik in het rond geworpen en bespeurd te hebben, dat geene andere knechten zich in het vunzig vertrek bevonden. De ander stond verzet, niet in staat te gehoorzamen, hoe gezind hij daartoe misschien ook ware. ‘Leg uw wapens af!’ klonk het nogmaals, en een paar haastige handen grepen hem op Roberts wenk aan en ontrukten hem het rapier en het dolkmes. Eenige lederen bandeliers werden gebruikt om den vijand de armen op den rug en de voeten tot elkaâr te binden, terwijl een bal, in der haast van eenig lijnwaad gemaakt en in zijn mond gestopt, het geven van alle geluid onmogelijk maakte.

De buitenste wacht was alzoo onschadelijk gemaakt; de toegang tot het binnenste van den Tower stond hun alsnu open. Het vertrek, waarin zij zich bevonden, bleek vroeger dienst te hebben gedaan als wachtkamer. Eenige oude half vermolmde banken waren nog zichtbaar en aan den muur nog hier en daar het overblijfsel van eenige latten met de noodige gleuven of holten om de hellebards vast te zetten. Misschien was het aan zijne oorspronkelijke bestemming onttrokken door de vochtigheid, die er elk verblijf, hoe kortstondig ook, ongezond maakte. Verschillende parasytische planten schoten uit den vloer op en een dikke laag uitslag dekte den hier en daar verbrokkelden muur, langs welken het water afsijpelde. Een koude en toch benaauwde lucht beklemde de ademhaling en ieder hunner verlangde naar een haastig vertrek. Toch beval de aanvoerder, dat voor het minst twee mannen hier zouden achterblijven om den aftocht te dekken. Geen geweld, maar list zou hen het doel kunnen doen bereiken en daarom behoefde hij zich niet door vrees voor te groote vermindering zijner getalsterkte te laten weêrhouden, die beide mannen hier te doen post vatten. Het waren twee sterke en forsche Ieren, die hij voor het weinig vermoeiende en zeker nog het minst gevaarlijke werk uitkoos, en toch hoorde hij hen met den angst op het gelaat verzoeken om mede te mogen gaan. Alles wat zij zagen was zoo kil en zoo somber, zoo spookachtig, dat het denkbeeld hier alleen achter te blijven en niets anders te hooren dan het lekken van het water daarbuiten aan den steen of het kruipen van padde en hagedis, hen reeds

een siddering aanjoeg. Toch moest het zoo zijn, beval de jonge aanvoerder, die niet met zich liet schertsen en de teugels van het bewind van den aanvang af strak had gehouden. Hij leidde Nel ter zijde en maakte haar thands met het ware doel van den tocht bekend. ‘Zijn wij ver van Mylords verblijf? Hoe er te komen?’

‘Dat mag onze lieve Heer weten! Ik niet.’

‘Hoe nu, kind! bezin u goed! Ge kendet den weg, dat hebt ge dikwijls genoeg verzekerd. Herinner u maar eens goed! Wees niet bang!’

‘Bang? dat ben ik ook niet. Ik ben hier wel meer geweest en hier naast ook waar het rad staat en de wurgpaal..... Ik heb den lieven God zoo gebeden, om het mij niet meer te laten zien... Maar ik ben er nu eenmaal en moet er door heen...’

‘Maar den weg, kent ge dan den weg niet meer?’

‘Wis en waarachtig ken ik dien; maar wat helpt je dat? De eerste wacht de beste pakt je op. Aan de poort van den St. Thomas-toren staan er wel vijftig, en die moeten we voorbij om aan den Bell-toren te komen, waar Phil woont, je weet wel; en als we dan een paar trappen op en een gaanderij door geloopen hebben, dan komen we aan Mylords hok; maar daar staan ook van die ijzervreters; een zwerm, hoor je!’

‘Heb je 't witte wijf wel eens gezien?’

‘Zwijg daarvan, als je leven je lief is. Als je die hier ziet ben je er om koud.’

‘Dat wou ik maar weten, Nel! Moed heb je, niet waar, mijn kind?’

‘Dat 's te zeggen... liever ging ik hoe eer hoe liever weêrom.’

‘Dan ben ik verloren, Nel! Je kunt mij, ja ons allen redden, door moedig te wezen en om niets te geven. Als je dat doet en we komen behouden terug, dan zal ik zorgen dat je 't goed hebt...’

‘'t Zal niet aan jou liggen, maar aan de andere, je weet wel.’

‘Dan gaan we niet weêr van elkaâr...’

‘Is dat waar, waarachtig waar?’

‘Ja; dat is een eed. Laat uw woord zijn ja, ja, zegt de Heer, wat boven deze is, is uit den Booze.’

Het getuigde van Roberts ernst, dat hij de puriteinsche oprisping, waarvan de aangehaalde bijbeltext blijk gaf, niet

kon bedwingen. Nel scheen ook geene andere bevestiging van zijne belofte te begeeren en vond in deze de kracht, om alles lijdelijk te ondergaan wat men haar opleî. Het werd haar nu duidelijk, waarvoor men haar eigenlijk bestemde. Een lang wit laken werd haar omgeworpen; een korter om haar hoofd geslagen; het hair, de wenkbraauwen en de wangen met een krijtlaag bedekt. Ettelijke schreden moest zij vooruitgaan, geheel alleen rondtastend in het donker, en de anderen zouden haar in de verte volgen. Het was of het hart haar in de keel klopte, of de kniën onder haar knikten, of zij de heerschappij over hare ledematen verliezen zou, maar een enkel woord, haar door haar vriend Robert in het oor gefluisterd, deed haar niet alleen moed vatten, maar haar zelfs een ongekend gevoel van blijdschap ondervinden; een gevoel, geheel tegenovergesteld aan hetgeen zij ondervond, toen zij Phils voetveeg, of Patties bok van ongerechtigheid, of een schimpbrok van den Kolonel of den dolleman was; een gevoel, dat haar voor het eerst den lieven Heer deed danken dat zij bestond, dat haar werkelijk deed gelooven dat zij vleugels kreeg waarmeê zij zou kunnen opstijgen in de blaauwe lucht, de blijde leeuwerik achterna! Robert, haar vriend, steunde op haar; er was er nu toch een, die niet langer geloofde dat zij simpel was of niet deugde, en die een was haar vriend, de jonkman, wiens blik zij nog nooit had wagen te ontmoeten en toch altijd gezocht had, wiens handdruk haar altijd had doen trillen, niet van vreugde alleen, maar ook zeker niet van smarte, wiens geringste woorden zij altijd had weggeborgen in haar hart, zonder in 't minst te weten waarom.

De gevaarlijke, de in Roberts schatting zelfs dolzinnige, tocht zou nu eerst een aanvang nemen. Boven verwachting was hij in de eerste poging geslaagd, zoodat hij wat meer vertrouwen kreeg en zich en de zijnen niet langer beschouwde als naar het onmogelijke te streven. Hij moest de schranderheid van haar huldigen, die het plan had aangelegd, daarbij al de bijzondere omstandigheden goed in aanmerking genomen, en zich die ten nutte had gemaakt. Daar Nel hem verzekerde, dat de gewelven, dien zij hier nog hadden door te gaan, eer zij aan den St. Thomas-toren kwamen, zóo donker waren dat zij niet vooruit konden gaan zonder licht, besloot hij haar te vergunnen dien weg met hen onder het bereik van het licht der lantaren af te leggen.

Er diende geen tijd meer verloren te gaan. Elk oogenblik

dralens vermeerderde het gevaar, daar het wegblijven van den officier en diens twee knechten, die naar de waterpoort waren gezonden, bevreemding moest wekken, en misschien wel kon nopen tot een onderzoek. Hoe eer men dus gebruik zocht te maken van het in den Tower heerschend bijgeloof, en de proef nam of dit krachtig genoeg was om de wacht den doodsangst op het lijf te jagen, hoe gunstiger de kansen van slagen waren. Men schaarde zich dus in het gelid. Robert ging aan de spits; Nel die voor het eerst van haar leven in een deftig gepeins verzonken scheen, naast hem; hij, die voor den Parlementsgevangene, Sir Giles, doorging, in het midden. Alles was doodelijk stil. Slechts aan het lekken en droppelen van het water paarde zich nu het dof gekreun van den gebonden officier. Het knarsen van de zware deur, die Robert slechts met moeite op de verroeste scharnieren deed draaien, bracht dan ook bij allen een lichte huivering te weeg en maakte de verzekering van Nel, dat alle deuren in den Tower datzelfde geluid maakten, verre van welkom. Men trad een reeks van gewelven in, alle koud en kil, zonder eenig venster of schoorsteen, en toch, blijkens het half vergane stroo, dat in de hoeken lag, en de verroeste boeien, aan de ijzeren ringen in den muur bevestigd, bestemd of bestemd geweest om als gevangenis dienst te doen. In een dier hokken was Sir Thomas More opgesloten geweest, zonder licht, zonder lucht bijna, zonder warmte! Indien een hunner het tegenwoordig opzet eens in zulk een verblijf moest boeten! De Almachtige mocht er hen genadiglijk voor bewaren of hun den moed der wanhoop geven, om het hoofd tegen den muur te verbrijzelen! Maar hun afschuw zou nog stijgen! Zij traden een cel binnen, tien voet lang, bij acht voet breed, waarvan de dikte der muren bij daglicht begroot zou kunnen worden, daar er hier en daar eenige naauw toeloopende gaten waren aangebracht om eenig licht naar binnen te doen vallen. Wat de bestemming der cel was konden zij spoedig gissen, daar zij bijkans gestruikeld waren over het rad, dat in het midden stond, en over een ijzeren vuurpot, waarin verschillende nijptangen lagen.

‘Dat is hier....?’ stamerde Robert, die den volzin niet volenden kon.

‘Het was een feestdag voor Phil, als hij hier naar toe moest,’ mompelde Nel, de vuist ballend. ‘Hier hebben ze John Lairdy ook eens beet gehad.’

‘Stil, stil!’ fluisterde Robert. Het scheen hem toe dat hij voetstappen vernam. Hij liet de kleppen voor het licht neêrvallen, hetgeen waarlijk geen overdreven voorzichtigheid bleek te zijn, daar plotseling een holle stem klonk en door het gewelf weêrgalmde. ‘Levi, ben jij daar?’ hoorden zij, waarna zij nog eenige woorden, maar veel flaauwer, vernamen, waarvan de zin alleen uit het verband met hetgeen vooraf was gegaan op te maken was. Schor kwam die stem door een der spiegaten, door een van welke openingen hun licht van buiten was opgemerkt. De knecht, die dit gedaan had en daarvan mededeeling deed, werd zeker niet geloofd, en had door die andere woorden, die zij niet geheel hadden kunnen verstaan, waarschijnlijk een ander van de werkelijkheid zijner waarneming willen overtuigen.

‘Ik wil er op sterven, dat ik het zag,’ hoorden zij nogmaals. ‘Ned, Bob! blijft bij ons! Laffe memmen, laat me hier niet allen staan!’ klonk het van buiten, en thands duidelijk verstaanbaar.

‘Ze zijn dicht bij. Nel!’

‘Hou je goed, Robert, hou je goed!’ fluisterde Nel, die haar vriend voelde beven, en, hoewel zelve bijna klappertandend, hare vrees wist te bemeesteren. ‘Ginder hebben we de deur, die we door moeten als ze open is; is ze dicht dan moeten we terug.’

Maar die deur waren straks de officier en de twee knechten ook doorgegaan, om naar de waterpoort te komen. In de stellige overtuiging dat zij weldra terug zouden komen, hadden zij zich niet de moeite gegeven die achter zich toe te sluiten. Die deur gaf toegang tot den gang, welke op de buitenpoort van den toren uitliep, waar zij de eerste wacht zouden ontmoeten. Nel moest thands vooruittreden, geheel alleen; van haar hing het af of men voort kon gaan. Met een scherpzinnigheid en een vastberadenheid, waartoe Robert haar nooit in staat had geacht, aanvaardde zij den last, die - niemant kon er meer van overtuigd zijn dan hij - haar ontzachelijk zwaar moest vallen. Zonder een naderen wenk af te wachten, schreed zij voort, statig en stil alsof haar het witte wijf, dat zij verbeelden moest, wel eens verschenen ware. Ademloos bleef Robert met de zijnen den indruk afwachten, dien de verschijning zou maken zoodra die door de wacht werd opgemerkt. Lang was het stil, maar eensklaps klonk het van verschillende kanten: ‘Wie daar? Ga er op los, voor den duivel! Leg er op aan!’ afgewisseld

door den kreet, die hoe langer hoe meer wegstierf: ‘Het witte wijf! Het witte wijf!’

De dapperen waren zeker gevlucht, want het was weder stil. Robert rukte met versnelden pas aan, om niet het spoor van het kind te, verliezen. Toen hij aan het wachthuis kwam, vond hij het leêg, de houten banken te onderst boven geworpen, de dobbelsteenen op den vloer, en zelfs een der lampen walmend daarbij. Hij liet de lantaren naar het binnenplein richten dat, zoo als hij vermoedde, vóor hem lag, en zag Nel daar stil staan. Het goede moedige kind handelde met een overleg, dat hij bewonderde. ‘Vooruit!’ riep hij haar, maar tevens ook zijn manschappen toe, die hij liet instemmen met den straks gehoorden kreet, en allen renden voort onder het angstig geroep van ‘het witte wijf, het witte wijf!’

Aan de poort van den tegenoverliggenden toren was de mare zeker ook reeds vernomen, want de enkele knecht, die, moediger dan de meesten, nog niet de vlucht had genomen, stond toch te beven op den dorpel, en wierp met een gil den hellebard weg, toen het witte wijf, dat de reis vervolgde, ook hem werkelijk verschenen was, hetgeen hij zich haastte aan allen, die het nog niet mochten weten, meê te deelen.

Algemeen was de schrik in dat gedeelte van den Tower, algemeener dan Robert en de zijnen wel vermoedden en ook moesten verlangen, daar het gebeurde, vergroot en verfraaid, Sir Balfour in den Belchamp-toren ter oore kwam, waar hij met zijne officieren bezig was de noodige maatregelen te treffen voor de gerechtsoefening van den volgenden morgen.

Hoe hij ook verzekerde, dat de knechten het offer waren hunner verbeelding, daar het witte wijf volgens alle gestaafde overleveringen sedert Graaf Essex' dood niet meer verschenen was - een beweren dat de mogelijkheid der tegenwoordige verschijning liet bestaan - hij en zijne officieren waren niet in staat den ginder te weeg gebrachten schrik te doen bedaren. Toch moest hij pogen paal en perk te stellen aan de verwarring, die ginder bleek te heerschen en zoo licht bespeurd kon worden door de dienaars van het Huis der Gemeenten, die hun gevangene misschien reeds hadden aangebracht, maar te vergeefs op de overneming wachtten. Een der oudste officieren vaardigde hij af, om de orde te doen herstellen, en, hoewel deze de gehoorzaamheid als een eersten plicht beschouwde en zich zonder eenig verzet heenspoedde, klopte hem toch het hart onrustig en was

hij er voor zich zelven geenszins van overtuigd, dat hij zoude kunnen overwinnen in den strijd, die er misschien wel een kon zijn tegen de geestelijke overheden in de lucht, waarvan de Apostel reeds had gewaagd.

Om zeker te zijn, dat hij niet op een der naauwe binnenplaatsen geheel alleen het gevreesde spook, aan welks bestaan hij niet kon twijfelen, zoude ontmoeten, ging hij binnen door, waar de verschijning nog niet was opgemerkt, en bevond hij zich weldra in den Bell-toren, omringd van de wacht, die daar, in de nabijheid van Mylords gevangenis, geplaatst was, en van vele andere knechten, die van elders gevlucht, hier bij hunne nog niet verschrikte kameraden een weinigjen kalmte en bemoediging kwamen zoeken. Maar hun schrik bleek sterker te zijn dan de bedaardheid der anderen, zoodat de knechten voor Mylords kerkerdeur, bij het verhaal van wat de anderen gezien hadden, in den angst hunner kameraden in geen geringe mate deelden. De aankomst van den officier, dien zij gewoon waren te ontzien en te gehoorzamen, verlevendigde hun moed, en allen gevoelden zich eenigzins beschaamd, reeds bij de eerste forsche woorden, die de bevelhebber hun toevoegde. Hij gebood hen naar hun post terug te keeren en hoopte Sir Balfour te kunnen bewegen, hun de gerechte straf voor ditmaal kwijt te schelden. ‘Ik zelf zal u naar uw posten terugbrengen. Wee hem die het waagt terug te blijven!’ klonk het hun tegen. Geen enkel blijk van verzet werd meer bespeurd, en ieder maakte zich gereed te gehoorzamen en den officier te volgen, toen een raauwe gil en een doffe slag, als van een neêrzijgend lichaam, in hunne nabijheid en wel, naar het hun voorkwam, op den steenen wenteltrap aan het eind der gaanderij, allen deed stilhouden, ja zelfs deinzen. De bevelhebber moest wel, om zijne zedelijke meerderheid te behouden, de vrees, die ook hem beheerschte, overwinnen. Hij nam de lantaren uit de hand van een der knechten en deed eenige stappen vooruit, tot hij eensklaps stilhield en stokstijf staan en voor zich uit naar den trap bleef staren, op een van welks treden hij een menschelijk hoofd, waaruit het bloed stroomde, zag neêrliggen. Hij trilde aan al zijn ledematen. Hij staarde en staarde, liet het licht op die gelaatstrekken vallen en herkende den cipier Whistle. Voort moest hij, dat begreep hij, maar alleen waagde hij het niet. Daarom moest hij de anderen zien te bewegen hem te volgen, maar hoe hen zoo ver te brengen? Daar viel hem een

middel in dat hij dadelijk aangreep. Het witte wijf voorspelde altijd een doode! Welnu, die doode was er nu, en ditmaal kwam men er goedkoop af, want Phil Whistle was maar het slachtoffer. De verschijning was nu zeker voor jaren weêr verdwenen, zoodat zij niet meer behoefden te vreezen. De redeneering trof door hare juistheid doel en, al huiverde men ook nog, men trad toch in het gelid. De hellebards werden echter uit voorzigtigheid gestrekt, de musketiers, waarvan er enkele onder hen waren, staken de lonten aan en de stoet stelde zich in beweging.

Wat was er in dien tijd aan de andere zijde gebeurd? Robert, door Nel voorafgegaan, was in den Bell-toren aangekomen en alzoo het doel van den tocht nabij. Nel klom den steilen trap op en was in een lange gaanderij vooruitgesneld. Sneller dan toen zij de eerste wacht voorbij moest, klopte haar thands het hart. Zij stond ook op gevloekten grond, op de plek, die zij als Phils voetveeg jaren lang had betreden, en het was haar of de vloer hare voeten aantrok en aan zich boeide, of zij de beenen niet meer reppen kon. En de lieve God wist hoe zeer zij gehoopt had, die plek nooit weêr te zien, hoe dikwijls zij gebeden had haar niet meer aan dien trap en dien gang, aan de geheele menagerie en vooral aan den opzichter daarvan te doen denken! Was het niet of zij het grinniken en het grijnzen van den woekeraar weêr vernam, het schelden en razen van Patty Wicky, ja hetzelfde zonderling gewoel en geruisch in haar eigen hoofd? Lieve God! daar trof een slijpende voetstap op den wenteltrap haar oor! En zij moest dien af! Schier bewusteloos schreed zij voort tot aan de eerste trede, en daar stond ze vlak tegenover den gevloekten!

Phil had van de verschijning gehoord en was in het geheel niet op zijn gemak. Was het witte wijf een engel, dan zou hij haar wel misloopen, maar was het een zendeling van Satan, dan liep hij groot gevaar van haar tegen te komen. Hij had dus voor alle voorzichtigheid besloten, om stillekens naar zijn kamer terug te keeren en daar de devotiën voort te zetten, waarin het bezoeken zijner menagerie hem een oogenblik had gestoord. Hij sloop bescheiden en bijna onhoorbaar voort en, daar hij, dank zijner devotiën, zich eenigzins duizelig voelde en toch den draai daar boven goed wilde nemen, hief hij zijn lantaren eenigzins in de hoogte en zag... het witte wijf, met de oogen van Nel, den mond van Nel, de gebalde naar hem uitgestrekte vuisten van Nel....!

Het was op hem gemunt, dat was zijn laatste gedachte; want alles begon te schemeren en te draaien: het witte wijf met haar vervaarlijke oogen, die hoe langer hoe grooter werden, met haar handen, die hoe langer hoe meer op klaauwen begonnen te lijken. De trap draaide ook, ja de geheele Tower, tot dat er een bons volgde. Phil was achterovergestort en bleef onbewegelijk liggen. Nel had wel willen juichen; zij stapte naar beneden en kon zich niet weêrhouden met haar voet de beweginglooze voeten van haar beul te schoppen en daarbij te mompelen: ‘Ben je nou eindelijk mors dood, grimmige beer? Ben je 't wel voor goed?’ In hare vreugde had zij haar geheele rol vergeten, de lange slippen van haar laken opgetild om hare voeten te beter te kunnen roeren bij het stompen op het roerloos lichaam en daarbij niet bemerkt, dat het licht, hetwelk haar in staat stelde het logge lijf van den gehaten te beschouwen, onmogelijk afkomstig kon zijn van de lantaren, die met Phil was omgeduikeld of die Robert en de zijnen achter haar meêvoerden. Zij had tevens niet bemerkt, dat vele gehelmde koppen eenige treden beneden haar, haar aangluurden, eerst met teekenen van den hevigsten angst, vervolgens met eene uitdrukking, die bij eenigen van ergernis, geboren uit schaamte, bij anderen van vrolijkheid, getuigden. Zij werd dat alles niet gewaar voor er een luid gelach oprees en een grove stem uitriep: ‘Nel! niemant anders dan Nel, de kat!’

‘Naar beneden, deerne!’ beval de officier.

Maar Nel, die, plotseling tot de werkelijkheid teruggeroepen, het gevaar vermoedde, dat Robert liep, die haar volgde en weldra aan den trap zoude zijn, gehoorzaamde dat bevel niet. Haar tooverkracht was, dat zag zij duidelijk in, voor goed vernietigd; zij deed dan ook in het geheel geen moeite om te herwinnen wat onherroepelijk verloren was, maar zij moest Robert waarschuwen en ijlde daarom terug, waardoor de laatste zweem van vrees bij de knechten verdween. Men stoof haar na en toen de officier, boven gekomen, aan het eind der gaanderij ettelijke gewapenden zag aankomen, die zij toeriep te vluchten, vermoedde hij plotseling de waarheid, zag hij in met welk doel het witte wijf ditmaal was verschenen.

‘Leg aan op den voorsten, die de aanvoerder schijnt!’ beval hij en weldra donderde een schot door het gewelf.

In verwarring zag men de achtersten der vreemde bende deinzen; en toen Nel hoorde, dat de Towerknechten in allerijl

kwamen aanrennen om hen te achterhalen, toen zij zag dat de afstand telkens kleiner werd en vermoedde dat Robert met de zijnen achterhaald zoude worden; toen ze zag dat zij, hoe snel ze ook ging, geen gelijken stap met hen kon houden en Robert, dat bemerkende, stil hield om haar te wachten, waardoor hij zich van zijn medgezellen scheidde en gevaar liep gegrepen te worden, kwamen haar het rad en de nijptangen voor den geest, die zij straks ginder hadden gezien, gevoelde zij maar éene aandoening, het was die van vrees voor zijne inhechtenisneming en riep zij hem toe voort te gaan, daar zij den weg kende en hem wel volgen zou. Toen zij haar raad zag opvolgen, voelde zij zich bijna gelukkig, niettegenstaande de Towerknechten haar op de hielen zaten en de voorsten reeds de hand uitstrekten om haar te vatten. Ontkomen kon zij niet, maar hij misschien wel, zoo zij de knechten kon ophouden. Met een laatste krachtsinspanning bereikte zij de toegeslagen poort van den Bell-toren, die zij geen moeite deed te openen, daar zij bij de poging daarvan toch gegrepen zou worden, maar die zij afsloot, met al de grendels en sluitingen waarvan de deur voorzien was, om het open maken maar moeielijk te maken.

‘Het witte wijf!’ joelde de schare, die Nel ingehaald en vastgegrepen had, waarbij het laken dat haar bedekte scheurde en het jongenspak, waarin zij gedoscht was, zichtbaar werd. ‘De heks is bezig te tooveren! Verander ons ook, Nel, belialskind! Ik wil koning Salomon worden... Toe gaauw!’

‘In het water met de kol!’ riep een andere.

‘Voort!’ kommandeerde de aanvoerder. ‘Brengt dat schepsel in het hok!’ riep hij een paar knechten toe, die het kind onder schoppen en stooten wegvoerden. Met de andere knechten repte hij zich voort, de vluchtenden achterna; want het werd hem hoe langer hoe duidelijker, dat het gevangen genomen kind slechts een ondergeschikte rol gespeeld had en niet meer dan werktuig geweest was.

Maar de vluchtenden waren moeielijk meer te achterhalen. Zij waren hun vervolgers reeds een goed eind vooruit, toen deze Nel voor de gesloten deur omringden. Eer deze ontgrendeld was verliep er eenige tijd, dien de anderen zich ten nutte hadden weten te maken. De weg, dien Robert en de zijnen hadden afgelegd, was met te veel naauwkeurigheid nagegaan om bij den terugtocht niet herkend te worden; bovendien was hij zoo eenvoudig, daar de St. Thomas-toren, herkenbaar aan zijn zuiveren

vierkanten vorm en een torentjen op iederen hoek, hun dadelijk de richting aanwees die zij te volgen hadden. Toch mocht er geen oogenblik verloren gaan en niettemin hield de jonge aanvoerder stand. Hoe Mr. Edward ook drong, hij bleef stil houden, hij bleef Nel wachten; hij sprak er van terug te zullen gaan en haar te zoeken; zelfs, indien zij gevat mocht zijn, eene poging aan te wenden om haar te bevrijden. Het werd een onmogelijkheid geacht en derhalve een dwaasheid. Men had de poort dichtgeslagen vóor zij den drempel had kunnen overschrijden, zoodat háre redding niet meer mogelijk was en aller leven bij de ijdele poging in gevaar werd gebracht.

'Moedig kind!' prevelde Robert als eenig andwoord, maar het zelfbehoud der anderen leî iedere andere aandoening het zwijgen op. Zij drongen hun aanvoerder voort, en het instinkt dreef Robert thands zelf aan, om niet langer tegenstand te bieden, want uit een anderen toren werd een menigte gewapenden zichtbaar, die blijkbaar hun den terugtocht wilden afsnijden, terwijl hunne vervolgers achter hen den hinderpaal uit den weg hadden geruimd en de jacht voortzetten. In de rapheid hunner voeten lag thands alleen hun behoud. Zij renden voort en bereikten ademloos den St. Thomas-toren, op den drempel van welks poort zij weinig vroeger dan hunne vervolgers aankwamen, daar zij bij het dichtsluiten der zware deur den tegenstand voelden van ettelijke gespierde armen, welke aan de buitenzijde er tegen aan persten.

Het gelukte hun echter haar te grendelen, waardoor de vlucht minder snel en overhaast behoefde te zijn. Zij konden, wat nu een vereischte was, zich eenige voorzichtigheid veroorloven en zich den tijd gunnen den blik in het rond te slaan. Zij zagen verschillende deuren, éene daarvan stond slechts open, zoodat dit reeds bewees welken weg zij hadden in te slaan. Zij bevonden zich weder in het foltervertrek en traden de eerste opening door die zij er vonden, maar stieten toen op een gesloten deur. Zij moesten alzoo verdwaald zijn en een anderen weg inslaan. Zij gingen terug, voor het eerst onzeker langs welke zijde de redding lag. Weêrgekeerd in het foltervertrek, vernamen zij het houwen en rameien op de buitenpoort, die weldra misschien zou loslaten en dan...! Daar knalde een musketschot en zeeg de drager van de lantaren in een. Een kreet van ontzetting ontglipte den moedigsten. Waar school de onzichtbare vijand? Waren zij omsingeld? Daar viel Robert in, dat zij in het-

zelfde vertrek waren, waar straks hun de stem van een der wachten, die het lantarenlicht had opgemerkt, hen verschrikte. Door dezelfde spie- of luchtgaten zou thands de kogel gejaagd kunnen zijn, en daar zij straks bij hun intocht die spiegaten vlak tegenover zich hadden gehad, moest ook de uitgang, dien zij nu door moesten, in die richting liggen. Rondtastend, want de kleppen van de lantaren waagde men niet meer op te heffen, uit vrees van nogmaals het doel te worden van een loerenden musketier, zocht men langs de muren de bewuste gaten, en toen men die had gevonden, sloop men naar de tegenovergestelde zijde, waar werkelijk, half verborgen achter een kast, die men bij het binnentreden niet had opgemerkt, de deur zich bevond. De gewonde werd op den schouder genomen; den achtersten het bevel gegeven om iedere deur, die men door was gegaan, te grendelen, indien de sluiting zich aan de binnenzijde bevond; en toen ging het eenige cellen, vervolgens de gaanderij door, totdat men eindelijk het gewelf bereikte waar de geknevelde bevelhebber lag en de deur zich bevond, die den toegang gaf tot den trap die naar het water leidde. Het gejoel achter hen vermeerderde en werd luider en luider; het mocht een blijk zijn, dat de vervolgers de gesloten poort hadden opengebroken! Het geluid, dat hen straks reeds getroffen had, herhaalde zich vlak in de nabijheid; het werd thands herkend; het was de hamer, die driftig op de metalen klok neêrviel en door den trekker aan het houten rasterwerk in de waterpoort bewogen werd. Het spelde daar ginder een bezoek, de aankomst misschien van de Parlementsboot. Wat de twee van hun vaartuig achtergebleven mannen berichtten, bevestigden hun vermoeden. Reeds ettelijke oogenblikken had de vreemde boot daar gelegen; reeds herhaalde malen was de hamer op de klok neêrgevallen; driftig en in naam van het Huis der Gemeenten had men aan gindsche zijde van het rasterwerk de toegang geëischt. Zij bevonden zich thands als tusschen twee vuren, áchter hen de bezetting van den Tower, vóor hen de gewapende boot van het Parlement! Toch kon alleen stoutheid en vermetelheid hen nog redden!

Zij moesten de houten afsluiting trachten te bereiken eer de Towerknechten op den watertrap zichtbaar werden. In een oogwenk was de boot bemand en losgemaakt, de kermende gewonde, wien om den wille van allen gebeden werd elke klacht te smoren, neêrgevlijd, de riemen uitgeslagen. Het ranke vaartuig

vloog over het watervlak en was dra bij het rasterwerk aangekomen, waar een scherpe berisping het welkom was.

‘Sinds een half uur wachten wij het welbehagen van eenige Towerrekels!’ bromde de zendeling van het Huis der Gemeenten. ‘Voor de balie van het Huis zult gij verandwoording hebben af te leggen, luie knechten! Hier is het bevelschrift! Neemt den gevangene over! Sir Giles, gelief over te stappen!’

‘Houdt hen! houdt hen!’ gierde en galmde het door het gewelf van de zijde van den Tower, en op den watertrap zag men verschillende toortsen walmen en ettelijke musketiers hun vorken, zoo goed zij konden, vast zetten en de trompen van hun vuurwapen er op neêrleggen. Gelukkig dat er geen boot meer lag en de vervolging daar dus voor het oogenblik een einde moest nemen.

‘Wat is dat?’ riepen de Parlementsdienaren.

‘Blaast uw licht uit of er gebeuren ongelukken!’ hernam Robert, die bemerkte dat de lantaren der nieuwe bezoekers op zijn boot een flaauw schijnsel wierp en alzoo den musketiers gelegenheid gaf te schieten. ‘Zij zijn wat opgewonden, daar ginds! Sir Balfour heeft ze wat ruim op porter onthaald; morgen moeten ze ook dubbel dienst doen.’

Hoewel de goede raad niet ten volle begrepen werd, werd zij toch opgevolgd: het licht verdween. De houten deur werd ontgrendeld en de Parlementsboot toen naar binnen getrokken, hoe daartegen ook geprotesteerd werd, daar de gevangene hier door de knechten van den Tower volgens alle herkomst en gebruik behoorde overgenomen te worden. Robert echter beweerde, dat hij te laag van rang was om het bevelschrift in ontvang te nemen en hij hen alzoo verzoeken moest den gevangene aan gindsche wacht uit te leveren. ‘Wees maar niet bevreesd, Sir! hoe opgewonden ook, weten zij de Parlementsdienaars nog wel te onderscheiden.’ Hetzij de aanvoerder niet wou laten twijfelen aan zijn moed of dat hij alle verdere tegenkanting een nutteloos tijdverspillen heette, hij sprak niet meer tegen en gaf bevel door te varen, hoewel hij zijne bevreemding niet ontveinsde over de kreten, die ginder nog altijd werden aangeheven. Robert wachtte tot de boot eenige riemslagen van de zijne verwijderd was en liet deze toen door de deur en pijlsnel door den watergang heenschieten. Het water klotste tegen de steenen kanten; het spelend ongedierte dook weg of sloop naar gleuf en spleet; een snelle draai en zij hadden den gestarnden

hemel weder bóven, de breede rivier vóor zich. ‘God zij gedankt!’ klonk het uit aller borst.

Men sprak er van, de boot naar den oever te sturen en daar aan wal te stappen, maar het gekerm van den gewonde deed hen dadelijk de onmogelijkheid er van inzien. Neen, men moest voortroeien tot aan Carlisle-house, met de meeste krachtsinspanning voortroeien, hoe de handpalm ook schrijnde en de spieren van den arm haar hulp bijna begonnen te weigeren; altijd door, altijd door! want het bedrog zou nu wel ontdekt zijn, en de Parlementsboot ook de felste vervolgster worden. Werd ook de vervolging te water voortgezet, het bleek hun gelukkig niet, want, zonder bemerkt te worden, konden zij de boot doen aanleggen aan den tuin van Carlisle-house, waar de gewonde werd nedergelegd en Robert, uitgeput door angst en vermoeienis, bewusteloos naast hem nederzeeg.

En Nel zat ter zelfder tijde daar ginder in het donkere hok, waarvoor zij altijd zulk een vrees had gekoesterd. Vreemd was het: zij schreide niet, en liet geen enkelen jammerkreet hooren! Misschien zag zij het lieve daglicht nooit weêr en zou zij het water worden ingesmeten, en dat juist nu, nu zij zoo graag had willen blijven leven! Toch klaagde zij niet, want dat deden maar alleen de kinderen, en dat was zij niet meer, want zij had hém gered! Klagen en jammeren zou Mylady óok niet doen, Mylady, waar hij zooveel respekt voor had; maar in haar binnenst bloedde haar het hart, voelde zij een onbeschrijfelijke pijn, maar schreien wou en zou zij niet! Als een heilzame afleiding trad haar de gestruikelde Phil voor den geest, en het was of zij zich voor hare zelfbeheersching schadeloos stelde bij het gedenken van dien vijand, of haar edele natuur verdween en plaats maakte voor de vroegere dierlijke instinkten. Zij had hem doen vallen en den nek doen breken; woest en wild was bijkans hare vreugde! En deze was nog wel ijdel, want de knecht, die Phil opnam, had zijn kameraden met een smadelijken glimlach toegeroepen: ‘De kaerel heeft een kattenaard; hij is waarachtig nog niet om zeep, maar veel scheelt het toch niet!’

XXIII.

Weken waren in eene stilte en eentoonigheid verloopen, welke vernietigend werkte op den krachtigsten moed. Mylord Strafford had tegen den onzichtbaren vijand, zoo als tegen ieder anderen, gestreden, met zelfbewuste kracht, met onbuigzamen wil; maar de gedwongen werkeloosheid, de leêgheid om hem heen, verstompte al zijne wapenen. In de eerste dagen zijner gevangenschap had hij de jichtpijnen kunnen vergeten bij den arbeid die zijn gantsche ziel innam: het opstellen van zijne verdediging op de aanklacht der Gemeenten. Door Mylady en menigeen zijner vrienden bezocht, had hij zich tegenover hen vervuld van moed, ja overtuigd van zijne eindelijke zegepraal kunnen toonen, zonder eene stemming te veinzen, welke niet bestond. Hij achtte werkelijk, hoe talrijk en gevaarlijk zijne vijanden ook waren, zijne overwinning, voor het minst zijn behoud van leven en goed, niet onmogelijk, omdat hij bleef gelooven aan zich zelven, aan den invloed zijner persoonlijkheid. Zoo dikwerf Mylady hem bezocht, mocht zij, uit vrees van hem te kwetsen, niet al de smart doen blijken die haar vervulde, zij kon toch de rimpels op haar voorhoofd niet verbergen, haar stem niet weêrhouden van bij wijlen te trillen; maar zoo vaak zij hem verliet, was die rimpel weggevaagd en had zij zelfs troost en gerustheid ontvangen van hem, wien zij beide poogde te brengen. Hoe meer de dag naderde waarop zijne zaak zoude dienen, hoe meer hij naar den strijd verlangde, hoe meer hij er naar haakte zijne vijanden, door Mylady als zoo geducht en door Sir Balfour bij iederen wensch, die niet vervuld kon worden, als zoo gestreng afgeschilderd, onder de oogen te zien. ‘Pym is een adder, een erg venijnige, maar hij kan niets meer dan schuifelen en ik kan vliegen,’ was eens zijn andwoord geweest. ‘Oliver St. John heeft zijn bestemming gemist; hij was alleen een goede folterknecht geweest en als zoodanig de schrik van ieder die onder zijn handen kwam! Hoe de melancholicus dan had kunnen schateren van lachen! En Hampden? Die zou werkelijk onoverwinnelijk zijn door zijn bondgenootschap met de Wet, zoo deze iets anders ware dan een oud versleten visschersnet; de mazen zijn sterk genoeg voor de kleinere visschen, maar de groote

en scherp getande scheuren er door heen!’ Wat hem die trotsche woorden deed uiten was geen laatdunkendheid, geen brallen op een kracht, die niet bestaat, maar slechts voorgewend wordt om het gevoel van eigen kleinheid een oogenblik te ontvluchten. Zij kwamen werkelijk voort uit een bewustzijn van zijne meerderheid boven de machtigsten en uitstekendsten van zijn tijd, dien hij jaren beheerscht had, welks gedachtenstroomingen hij, zoo niet terugkeeren, dan toch in de bedding had doen stilstaan. Zijne scherpzinnigheid had hem nooit de groote gevaren doen voorbijzien, waaraan hij zich door zijn geweldig bestuur, door zijn uittarten bijna van de kracht zijns volks blootstelde; maar hij had zijn vermogen, om al die gevaren te bezweren, altijd nog grooter geacht. Had hem de vermetelheid zijner vijanden, om hem in hechtenis te doen nemen, ook verbaasd, daar hij ze daartoe niet in staat had geloofd, en had hem dit ook een voorspel kunnen zijn van hetgeen zou kunnen volgen, hij had, van de eerste bedwelming bekomen, zich weder in zijne volle lengte opgericht en de toekomst niet alleen met mannelijke kalmte, maar met het dreigend oog van een beleedigd heerscher tegengeblikt.

Maar de schuifelende adder was gevaarlijker dan hij, de gevleugelde, zich wel had voorgesteld. John Pym had over een macht te gebieden, die voor Thomas Wentworth, Graaf van Strafford, nooit had bestaan: de macht, die de eenstemmige meening van een geheel volk schenkt aan hem, die het vertegenwoordigt. De omstandigheden moesten zeker als verergerd beschouwd worden, want Sir Balfour, die gewoon was, van den eersten dag der gevangenneming af, 's morgens en 's avonds, na daartoe verlof te hebben doen vragen, in het vertrek des machtigen gevangenen te verschijnen om naar diens welstand onderzoek te doen, verminderde van lieverlede zijn bezoeken, liet het vooraf vragen van verlof achterwege en had tegen het tijdstip, dat Mylord in Westminster-hall te recht zoude staan, zich alleen er toe bepaald, om eenmaal 's weeks zijne gewone ronde te doen en dan koud en strak voor Mylord te buigen. Vreemd was het, maar Mylord werd geërgerd door de handelwijze van den kerkerknecht, zoo als hij hem, in zijn trots beleedigd, noemde. Maar niet alleen werd hij geërgerd, ook eenigzins vernederd. Die man, dien hij zoo menigmaal voor zich ter neder had zien buigen, die met de lijdelijkste onderworpenheid altijd zijne bevelen ontvangen en met de stiptste

gehoorzaamheid had uitgevoerd, was voor hem een barometer van den politieken dampkring. Toch kon hij het bang voorgevoel, dat hem een oogenblik bekroop, verdrijven, door den Luitenant bij diens bezoeken door houding en gebaar zijne nietigheid te herinneren, Mylady nog altijd doen gelooven aan zijne kalmte, totdat hij in West-minsterhall zich tegenover zijne aanklagers bevonden had. Het was of hij dáar de waereld, die hem vijandig tegentrad, voor het eerst in hare ontzachelijke krachten leerde kennen, of hij het net, dat hem omspande en hem bijna reeds om was gestrikt, ontwaarde, dat hij den glans van het koningschap zag verbleeken tegenover het stalen oorlogsschild van het volk.

Wij weten hoe hij alleen het gantsche heir bekampte, hoe hij de hand mocht uitstrekken naar de kroon der overwinning. En toch, hoe hij zich ook bewust ware van de zegepraal daar behaald, hoe hij ook de bewondering had gelezen in de oogen der verhevensten, teruggevoerd in zijne gevangenis, had hij niet meer het zelfvertrouwen van vroeger, geloofde hij niet meer zoo onwrikbaar aan zijne toekomst, aan zijn behoud van waardigheden en titels, zij het ook met eenige inkrimping van macht.

Zijn scherpe blik had de kracht zijner vijanden overzien en de kansen die hem verbleven berekend, en in de eenzaamheid teruggekeerd boog hij het hoofd op de borst, verzonk hij in droefgeestig gepeins, waaruit hij echter telkens opschrikte door de zware en kletterende voetstappen van de hellebardiers, die, voor zijn vertrek geplaatst, hem nacht en dag bewaakten.

Mylady was met gants andere aandoeningen, zelfs opgetogen van bewondering over het beleid van den dapperen en verheven strijder, naar den Tower gesneld. Zij werd er door Sir Balfour in eigen persoon, zoo als gewoonlijk, ontvangen, maar ontving door dezen met den meesten eerbied de aankondiging, dat hij den strengsten last had ontvangen om haar voortaan niet meer tot den gevangene toe te laten.

Even als Mylady werd ook de kamerdienaar van Mylord de toegang geweigerd, zoodat de lijfknecht van den Luitenant, een stokoude man - het was Nels Tim - hem voortaan bediende. Hij scheen van de gantsche waereld te worden afgescheiden; hij scheen levend begraven. Was het een voorspiegeling van hetgeen aanstaande was? Zouden zij werkelijk het uiterste durven wagen? En zou Karel...?

De beeltenis van Zijne Majesteit was niet in staat hem vertrouwen in te boezemen; zoo dikwijls zij hem voor den geest trad, voelde hij zelfs een aandoening van afkeer zich van hem meester maken. Dagen kropen in de volstrektste afzondering voorbij. De afwisseling van nacht en dag herinnerde hem alleen het voortgaan van den tijd; want anders was alles altijd hetzelfde. Geen ander geluid dan de immer gelijke tred van den schildwacht; geen ander uitzicht dan op de enge binnenplaats met de kleene altoos geslotene vensters, die er op uit kwamen. Zijn onrustige geest, zoo gewoon de moeielijkste zaken te behandelen, de ingewikkeldste vragen te beandwoorden, anderen te beheerschen, kon zich aan niets hechten, zocht naar arbeid en kon dien niet vinden, was begonnen zich zelven stellingen voor te leggen ten einde die op te lossen, en op die wijze de ledigheid, welke gevaarlijk werd, te verdrijven; stellingen, die echter hoe langer hoe gedrochtelijker werden, in die mate zelfs dat hij, die ze uit spel had opgeroepen, met inspanning van alle krachten ze weêr zocht te verjagen

Geheel afgesloten van de waereld, en dat juist nu! Had Kolonel Goring, die, als een kamerdienaar vermomd, voor ettelijke dagen tot hem had weten door te dringen, hem niet dingen toegefluisterd, die hem het hoofd in vuur hadden gezet en de jicht- en graveelpijnen plotseling hadden doen verdwijnen? Lucy Percy had hem niet vergeten, zoo als hem uit Gorings mededeeling gebleken was; haar kracht wekte de dommelenden in White-hall! Het ware eene greep, harer waardig, de knechten met ontplooide en wuivende va en den Tower te doen intrekken en den vijand te doen plaats nemen waar hij thands zat!

Zoo luidde het plan, maar was het uitgevoerd? was het mislukt? Na dit eerste onderhoud met Goring had hij dezen niet weder gezien, had hij geen der zijnen meer mogen ontmoeten, was hij afgesloten geworden van de waereld, die hem thands zoo oneindig veel had meê te deelen! Het was om een poging te wagen de ijzeren staven voor het venster te doen verwrikken, oodmoedig te bidden om vleugelen, ware het maar alleen om zich op te heffen tot gindsche tinne, vanwaar hij de torenspitsen kon zien, en de groote brug, waarover zij, de redders, moesten binnentrekken! Maar die staven bleven onverwrikt en hem wiessen geen vleugelen! Hij bleef een ellendig gekerkerde! O wat een foltering was het gemis van de vrijheid,

was de dwang, door die muren uitgeoefend! De sterkste werd er door ontzenuwd, de krachtigste wil er door gebroken, het trotschte hart er door verneêrd!

En dan het zwakste, Mylord Strafford, en het teêrste? Vergeet gij in deze ure, hoe gij er duizenden deedt zuchten tusschen nog enger wanden, beroofd van licht en lucht, welke beide gíj nog bezit, met de op de pijnbank verwrongen ledematen krimpend op den kouden steenen vloer, óok zonder troost van maag of van vriend, zonder toespraak of bemoediging, alleen, geheel alleen, sommigen een gantsch leven lang, zoodat de ruwe houten doodkist de eenige bode der vrijheid was?

Gelukkig dat gij er niet aan dacht of, er aan denkend, altijd nog te groot verschil tusschen die dwaze rondkoppen, die stroeve puriteinen, en u, den eersten dienaar Zijner Majesteit, vondt, om het verdiend te heten, dat gij met dezelfde maat werdt gemeten!

Eindelijk werd de lange rust gestoord. Na een van die schier eindelooze dagen, dat hij met Will Shakespeare voor zich en werkelijk ook in den laatsten tijd met het Algemeen Gebedenboek, in dof gepeins verzonken was, totdat een felle jichtscheut de vlottende en benevelde beelden zijner droomen verdreef, trad Sir Balfour binnen, geheel in het zwart gekleed, zoo als de strengste rondkop het zich zou kunnen wenschen. Hij groette even met het hoofd, nam - eene onbeschaamdheid waaraan hij zich nog niet had schuldig gemaakt - een stoel en zette zich daarop neder tegenover Mylord!

‘Van wege Zijne Majesteit heb ik dezen brief ontvangen, die mij gelast werd u in persoon te overhandigen.’

Hij reikte hem een papier over, dat voorzien was van 's Konings wapen, maar gebroken, want de brief was open. Er schoot een lichtstraal uit Mylords donker oog, dat van het gebroken zegel heendwaalde naar Sir Balfour, terwijl de fijne lippen zich op elkaâr persten. De Luitenant waagde het niet dien blik te ontmoeten; hij sloeg zijn oogen neêr. Zich echter herstellend en zijn sterke pozitie hernemend, voerde hij den ander te gemoet: ‘Zijne Majesteit beval mij den brief te overhandigen; het Parlement gebood mij elk geschrift, voor Uwe Lordschap bestemd, vooraf te lezen; ik heb aan beider bevelen voldaan. Gij zult tevreden zijn over den inhoud, Mylord!’

De gevangene had den brief voor zich nedergelegd en scheen niet voornemens er een oog in te slaan, zoo lang de kerker-

knecht bleef, hoe begeerig hij ook ware te vernemen wat Zijne Majesteit hem had te melden.

‘Hebt gij ook iets te verzoeken, Mylord?’

De ander schudde ontkennend met het hoofd.

Daar voer hem een vreeselijke gedachte door het brein; maar hij spande alle krachten in om niets van de inwendige onrust te doen blijken. De vraag van den Luitenant klonk hem toe als de laatste, welke gewoonlijk een ter dood veroordeelde werd gedaan. Had de Luitenant in last hem het doodvonnis aan te kondigen? Onmogelijk, onmogelijk! Hij had de vrijspraak gelezen op het gelaat zijner rechters.

‘Hebt gij Zijner Majesteit ook iets te andwoorden?’ vroeg de Luitenant opstaande.

‘Ik wenschte van de genade Zijner Majesteit wat meer vrije lucht te verkrijgen en een ander geneesheer... mijn eigen, Sir!’

‘Uw Lordschap voelt zich dan erger?’

‘Dat niet, Sir! Maar ik wantrouw de kunde van den arts van den Tower. Ik heb evenwel het meest de vrije lucht noodig. Me dunkt, het is zacht buiten.’

‘Het Parlement verbiedt mij dat verzoek in te willigen; zoo gij 't wilt verzoeken, Mylord...’

‘Ik dank u, Sir! Ik wil niet geweigerd worden.’

‘Gij oordeelt juist, Mylord, dat er een weigering op zou volgen.’

‘Sir Balfour!... gij spreekt... zonderling. Er schijnt wel zeer veel veranderd in de laatste drie maanden. Toch zou ik u raden voorzichtig te zijn.’

‘Ik hoop de les indachtig te wezen, al komt zij ook van een verdachte zijde. Het is waar, Mylord, er is veel veranderd, niet alleen sedert de laatste maanden, maar vooral sedert de laatste dagen. Sedert de ontdekking van het legerkomplot is het gantsche land in vuur en vlam en eischt men het aannemen van de wet, die bij het Huis der Gemeenten reeds is doorgegaan.’

Met ongeveinsde verbazing vroeg Strafford wat hij bedoelde. Van het komplot droeg hij kennis. Daar hij altijd gewild had dat het niet zou worden gewaagd voor het uiterste oogenblik, moest hij wel gelooven dat dit gekomen was. Er was dan ook eenige beving in zijn stem, toen hij eenige opheldering verzocht, die hem kort en ruw door den Luitenant gegeven werd.

De naakte waarheid stond plotseling voor hem; wat hij voor

weinige oogenblikken onmogelijk had gedacht, was niet alleen mogelijk, maar was een feit geworden; het geweldigste middel had Pym niet geschuwd. Mochten de rechters ook weifelen, het Parlement nam hunne taak over: het zou partij en rechter tevens wezen! En de poging tot redding was gefaald!

Wat zou Zijne Majesteit doen, indien ook het Huis der Lords de wet aannam?

Een doodelijk bleek overtoog zijn gelaat, terwijl Sir Balfour het gebeurde verhaalde; maar Mylord, zoo gewoon om geenerlei zwakheid ooit te laten gissen, herstelde zich, wat inspanning dit ook vorderde, wat nameloos wee ook verborgen, ook afgesloten moest worden in het binnenst. Toch moest hij een oogenblik laten verloopen eer hij spreken kon. Hij nam krampachtig den brief Zijner Majesteit op en las een herhaling van den vroeger gedanen eed, dat, wat er ook gebeuren mocht, hem geen hair zou worden gedeerd. Op het woord van een Christelijk Koning werd het hem verzekerd.

'Gij zult zeker bemerken, Mylord! dat de brief vóor eenige dagen geschreven werd,' merkte Sir Balfour aan.

Richtte Mylord niet een zijner dreigende en doorborende blikken op den onbeschaamden kerkerknecht? Beval hij hem niet te zwijgen en heen te gaan? Neen, hij deed het niet. Indien Sir Balfour ook niet begrepen had dat de tijd om dat, en met eenige vrucht, te doen, voor Mylord verstreken was, hij zou de bitse opmerking niet hebben gewaagd. Bovendien wist hij bij ervaring wat de invloed der kerkerlucht vermocht, en hoe de meest trotsche geest, ook zonder de foltering van het lichaam, er spoedig geknakt werd. Mylord bleef zijne kalmte bewaren; hij bleef een oogenblik nadenken en zeide toen langzaam, als wilde hij ieder woord wegen en ook doen wegen door hem tot wien het gesproken werd: 'Als trouw en gehoorzaam onderdaan mag ik Zijne Majesteit niet aan zulk een gevaar blootstellen, Sir! Liefhebbend meester, hoe ik u dank!' riep hij met aandoening. Hij vervolgde echter op den vroegeren toon: 'Gij eert nog uw Koning, Sir? Gij hebt het in uwe macht, dit uwen heer en gebieder te besparen... Het onweder, dat nu dreigt, is voorbijgaande, tenzij Zijne Majesteit tusschen beide kome, en dit laatste dient dus voorkomen te worden! Laat mij ontvluchten, Sir! Wie heden onmachtig is, zal morgen wellicht weder gebieden, en de onmachtige van heden begint met zijne verplichting te erkennen, door u twintig duizend pond....

Stil, Sir!' riep hij, toen de ander zich gereed maakte te andwoorden, 'ik heb er nog iets aan toe te voegen. Vergeet niet dat dit onweder als alle andere voorbij zal gaan; dat een volkswaan de weêrhaan gelijkt, die door alle winden draait. Gij zijt ongehuwd, Sir! ik heb een zuster, wie ik den invloed van haar geslacht als bruidschat kan meêgeven.'

'Mylord!... Mylord!' stamerde Sir Balfour, die zoo gaarne den verleider had willen afwijzen voor hij zoo machtig werd als hij nu waarlijk bleek te zijn. 'Neen, neen!' riep hij ten laatste, 'het Parlement zou mij vernietigen; dít onweêr is n i e t voorbijgaande. Ik mag zulke voorstellen niet aanhooren, en ik zal doen alsof ik ze niet gehoord had. Vaarwel, Mylord!'

Hij ijlde het vertrek uit, als vreesde hij voor zijn eigen standvastigheid. Mylord bleef hem een tijd lang nastaren, totdat het oog als verglaasd scheen, totdat de krampachtig gesloten hand als krachteloos neêrviel en het kranke lichaam de beweging der hand volgde en een steun zocht in den rug van den leunstoel. 'Hij weigert! Mij vernederd zonder eenig gevolg! Dus niets meer dan die stroohalm!' zuchtte hij, op de belofte duidend, welke in den brief was nedergelegd.

De woorden, door Strafford tot den Luitenant gesproken, bleken toch eenigen invloed geoefend te hebben, daar aan den avond van dien dag zijn lijfarts voor zijn bed nederzat en hem niet alleen deelnemend naar den toestand van het kranke lichaam ondervroeg, maar hem ook de pijnen van dat lichaam een wijl deed vergeten, door de tijdingen die hij aanbracht. De Lords hadden de wet aangenomen; maar Zijne Majesteit had nog geen besluit gevat. Geheel Londen was in opstand. Ieder zijner vrienden vreesde, behalve de eene, van wie hij geen brief - want ieder die den Tower binnenkwam werd onderzocht - maar toch wel eene zeer bijzondere tijding bracht. En deze hield in: dat, indien het ergste mocht gebeuren en Zijne Majesteit toegaf, er nóg eene poging zou worden aangewend, waarom hij verzocht werd de eerstvolgende avonden zich geheel gekleed gereed te houden en niet voor na tien ure zich te bed te begeven.

'Groot charakter!' prevelde Mylord, 'dat ik nimmer genoeg waardeerde, al schatte ik het ook hoog!'

Lucy Percy had zich vorstelijk beloond geacht, indien zij die woorden had kunnen vernemen.

Wist hij ook op haar moed, op hare schranderheid te kunnen vertrouwen, het was hem ook bekend welke hinderpalen zij in haar streven had te overwinnen, hoe onbeklimbaar de muur, hoe ontoegankelijk de poort was van zijn kerker. Na de inlichtingen zijns geneesheers kon hij het gevaarlijke van zijn toestand overzien. Hij had in de eenzaamheid de belofte Zijner Majesteit niet meer dan een stroohalm genoemd. Hij wilde er zich dan ook niet te veel aan hechten, maar evenmin wilde hij die loslaten. Voor het laatst riep de gewonde en afgematte, krijger al zijne behendigheid, al de fijnheid zijner berekening te hulp en zette hij zich neder tot het schrijven van een brief aan Zijne Majesteit, over welks eigenlijken zin menig tijdgenoot in oordeel verschild heeft. Na nogmaals zijne onschuld betuigd te hebben, vervolgde hij: ‘Toch is mij ter oore gekomen dat de gemoederen meer en meer tegen mij zijn ingenomen, niettegenstaande Uwe Majesteit verklaard heeft mij niet schuldig te gelooven aan verraad en het bekrachtigen van den Bill niet met haar geweten te kunnen overeen brengen. Dit brengt mij in fellen tweestrijd, want het geldt: H i e r de ellende mijner kinderen en van mijn gantsch geslacht; g i n d e r de menigerlei zorgen, die uw geheiligden persoon en het gantsche rijk ten deel kunnen vallen, indien gij en uw Parlement minder eenig zijt dan voor beiden wenschelijk is; en v e r d e r datgeen wat het meest gewaardeerd, het meest gevreesd wordt door menschenkinderen; leven of dood. Sire! zoo ik betuigde dat er geen hevige strijd in mijn binnenste heeft plaats gehad, dan zou ik mij nog tot minder maken dan mijne krankheden, God weet het, mij reeds gemaakt hebben. Want om zelf de vernedering en de schande over mij en mijne arme kinderen te doen komen, dat, het moge geloofd worden, vindt bezwaar van de zijde van vleesch en bloed. Met hoeveel strijd dan ook, toch heb ik besloten tot datgeen, wat naar ik geloof mijn plicht is, en alleen te zien op het voornaamste en hoogste, wat zeker de voorspoed is en het heil van Uwen geheiligden persoon en van het gemeenebest - belangen van oneindig meer waarde dan die van den bijzonderen man. En daarom verlaat ik mij geheel op de eer en de rechtvaardigheid mijner Pairs, en smeek ik Uwe Majesteit, tevens om haar geweten gerust te stellen, de rampen te voorkomen, die een gevolg zouden kunnen zijn van het niet-bekrachtigen der wet, en op die wijze de rampzalige belemmering weg te ruimen voor de gelukkige eensge-

zindheid, welke God, naar ik hoop en vertrouw, voor immer tusschen u en uw onderdanen zal doen blijven bestaan. Sire! mijne toestemming zal u voor God meer van alle schuld doen vrijspreken, dan het oordeel der gantsche waereld; tegenover een, die zich onderwerpt, geschiedt er geen onrecht; en zoo als ik, door Gods genade, de geheele waereld vergeef, met een kalmte en gewilligheid, die mijne bereide ziel met blijdschap vervult, evenzoo, Sire! kan ik u het leven offeren in deze waereld met innerlijke verheuging en met diepe erkentelijkheid voor de buitengewone van u genoten gunsten. Alleen bid ik, dat gij, in uwe barmhartigheid, een genadig oog gelieft te slaan op mijn armen zoon en diens drie zusters, en dit meer of minder naar mate hun ongelukkige vader later schuldig of onschuldig zal blijken geweest te zijn. God bescherme Uwe Majesteit tot in lengte van dagen!'

Stortte in deze roerende taal werkelijk een tot sterven bereide ziel zich uit? Was de heerschzuchtige, die duizenden had doen handelen en buigen naar zijn wil, verkeerd in den zich zelven verloochenende, die vrijwillig en met volkomen overgave des harten zich aanbood tot middelaar tusschen volk en vorst? Hoezeer ook gebogen door den rampspoed, had deze hem nog niet het afleggen zijner oude natuur geboden; hoe ook verteerd door de pijnen des lichaams, hadden deze hem nog niet doen haken naar het afleggen des aardschen tabernakels! Neen, even als ginder in Westminster-hall ten aanzien van duizenden die op hem staarden, die de woorden van zijne lippen als opvingen, was hij ook hier de behendige strijder, die tegen een overmacht voor zijn leven vocht. Niet tot Pym en de zijnen was deze brief gericht; van hen wachtte hij geen medelijden evenmin als hij het ooit voor hen zou hebben, indien... indien de poort van den Tower nog eenmaal voor hem mocht opengaan en hij den staf van het gezach weder in zijn vingeren hield geklemd. Maar tot de honderden was hij gericht, die met Pym in St. Stephens-kapel nederzaten, de honderden, die, doof voor dreiging, doof voor het scherpzinnigst betoog, toch zouden luisteren naar de roerende taal der onderwerping, naar de bede, door een zieltogende gesnikt. Menig gevaarlijk man had op die wijze reeds genade gevonden in de oogen van het Parlement, en indien Karel dezen brief ter kennis liet brengen van de Gemeenten van Engeland, dan zou de verbittering wellicht kunnen verkeeren in medelijden, en dat

laatste kon hem voor het minst het leven redden. Hij haastte zich daarom den brief aan Sir Balfour ter hand te stellen, met verzoek dien Zijner Majesteit te doen toekomen, en wel dadelijk zonder verwijl. Het werd hem beloofd, maar de voorzichtige Luitenant deelde den inhoud eerst aan Pym mede, die echter op goede gronden, welke hij evenwel beter vond te verzwijgen, de onverwijlde verzending zeer geraden achtte. Zijne Majesteit ontving hem dan ook Zondagavond, toen zijne toestemming tot het bekrachtigen der wet evenwel reeds verleend was.

De veroordeelde zag reikhalzend uit naar eenig bericht. De angsten, die hij leed, oefenden den ongunstigsten invloed uit op zijne kwalen, en deden de pijnen in hevigheid toenemen. Gedrukt naar den geest, gebogen naar het lichaam, zat hij afgemat neder, totdat hem eene of andere gedachte besprong, die hem deed opstuiven uit den stoel, tot de onlijdelijke smarten de droombeelden voor een oogenblik weêr verjoegen en hem terug deden keeren tot de bange, koude, kille werkelijkheid. Zoo zat hij dien avond en bleef hij zitten, hoe zijn bewaker, bewogen door zijn zichtbaar lijden, hem ook vriendelijk aandreef rust te nemen en, zoo als hij er veel beteekenend bijvoegde, kracht te gâren. Zoo zat hij ook den volgenden dag (Dingsdag den 11^{den} Mei) reeds vroegtijdig neêr, en vond hem de Sekretaris van Staat Carlton, die, gevolgd van Sir Balfour en ettelijke hellebardiers, binnentrad, hem gebood op te staan, daar hij eene mededeeling had te doen van Zijne Majesteit, door Gods genade, Koning van Engeland, Schotland Ierland enz., enz., enz. De Bill was bekrachtigd en de uitvoering van de wet bepaald op den volgenden morgen.

Er was door een scherpziend nog een lichte trilling te bespeuren in de zwakke kniën. Carlton zag slechts een flaauwen pijnlijken glimlach op dat altijd nog streng en donker gelaat.

‘Zijne Majesteit nam dat besluit niet dan nadat zij uwe toestemming om te sterven ontvangen had,’ fluisterde Carlton, die in dit oogenblik gevoelde den meester tegenover den dienaar te moeten verdedigen.

‘Dus bekrachtigd...? werkelijk bekrachtigd?’ klonk het met een heesche stem.

Carlton knikte toestemmend en wendde het hoofd af. Strafford leî de hand op het hart en stamerde met gebroken stem, het donkere oog omhoog geheven: ‘Stel uw vertrouwen niet

in vorsten of in de kinderen der menschen, want in hen is geen behoud!'

Toen wendde hij zich tot den bode Zijner Majesteit en voerde hij hem te gemoet, terwijl hij allen wenkte heen te gaan: 'Ik zal gereed zijn.'

Maar hij was nóg niet gereed! Alleen gebleven balde zich de vuist en gleed het woord: 'lafaard!' met moeite, maar toch schril en schel, van de bleeke lippen.

Hij moest sterven! De machtige, die de drie koninkrijken had vervuld met den schrik zijns naams, hij moest sterven als een misdadiger! Hij kon zich niet gewennen aan het denkbeeld! Hoe vele stemmen er ook rondom hem waren opgegaan, die het hem hadden kunnen voorspellen, hij had ze nooit verstaan; het hoogmoedig hart had ze niet willen begrijpen!

Karel had hem prijs gegeven en waagde in deze ure nog te verkondigen, dat hij het alleen gedaan had op verzoek van het slachtoffer. Karel had hem prijs gegeven; Karel Stuart, wien hij alles ten offer had gebracht, zelfs datgeen wat hij nooit had mogen geven: een overtuiging, een beginsel! O in deze ure doorleefde hij het gantsche verleden. De liefelijke tafereelen zijner jeugd gleden hem voorbij; de aanvalligste gestalten daagden op en een onverklaarbaar wee doorgriefde hem het hart! Dat alles was verdwenen, dat alles had plaats gemaakt voor een waereld met ruimer horizon, met trotscher gestalten bevolkt, en met walging, ja met huivering keerde hij er zich van af en zocht hij den bloemengaard op, waar de jonkman had gedarteld en gedweept met al de poëzye der jeugd!

Grootheid en macht, hij had ze gezocht en verkregen; maar tot welk een prijs! In deze uiterste ure doemden de geslagenen en vertredenen niet voor hem op om hem aan te klagen, om hem dreigend de eeuwigheid te herinneren, die hem wachtte, en waar de zedewet alleen de maatstaf zoude zijn voor onschuld en schuld. Hij was niet week van hart, niet levendig van verbeelding; het koele verstand had immer geheerscht, maar dat was ook thands zijn vervolger.

Hij had zijne vrienden eens verlaten in de ure des gevaars! Hij had den voetzool tegen hen opgeheven, van bondgenoot was hij vijand geworden, en waarom? Om de macht te verkrijgen, die hij elders niet vond, om zich te verbinden aan een stelsel, dat hij niet huldigde, maar dat hem verheffen kon, om een Koning te dienen, dien hij verachtte maar die hem kon doen heerschen!

Wat zijne verheffing was geweest veroorzaakte thands zijn diepen val en, nu hij nederviel had hij zelfs niet den troost van het geweten, niet den troost van iets meer te hebben nagestreefd dan een ijdel droombeeld, niet den troost om voor het minst het indruksel van een voetstap te zullen achterlaten op het aardvlak! Macht, wezendlijke macht, zij is immers de heerschappij over zich zelven, het vermogen zich zelven te zijn en hij, de beheerscher van een koninkrijk, was immers altijd slechts de slaaf geweest zijner eerzucht! De Christen-martelaar had zijn hemel, die zich opende voor het stervende oog; elk eerlijk strijder, op welk gebied het slagveld ook ligge, kan bij de nederlaag het hoofd gelaten buigen, want hij heeft gewild wat hij moest, en het bewustzijn daarvan schenkt berusting, die zelfs blijmoedig kan zijn; maar de bewoner van dezen kerker kon geen aanspraak maken op de kroon van den martelaar, op de berusting van den eerlijken strijder, want hij had nooit voor eene waarheid gekampt. Trouw aan beginsel en overtuiging, wat ge moed geeft waar alle steun wegvalt, al is ook het oog van het menschenkind nog niet in staat zich af te wenden van het zienlijke en zich te richten naar de sfeer, wier bestaan slechts een naauw hoorbare stemme voorspelt! Trouw aan beginsel en overtuiging, hoe ge de vervolgster waart van dezen lijder in den somberen kerker!

Neen, van het zienlijke vermocht hij nóg den blik niet af te wenden! En toch, was de standvastigheid van Karel hem niet meer dan een ijle stroohalm geweest, de hoop op redding, die hem thands nog bezielde, mocht nog een ijlere heeten. Het was avond geworden! Zou het zijn laatste zijn? Was hij reeds nu veroordeeld tot de duisternis van het graf? Het uur moest reeds lang verstreken zijn, waarop men gewoon was hem licht te brengen. Moede was hij en begeerig de oogleden te sluiten, om in den slaap het bewustzijn te verliezen van de ellende óm en ín hem! Maar hij moest gereed zijn indien de redder op den drempel verscheen. Waarlijk, ongewoon gewoel vernam hij in de gangen; voetstappen, die haastig naderden en verdwenen; kreten, die van angst getuigden! Zou de Tower overrompeld zijn? Zouden zijne Iersche knechten, door list of geweld naar binnen gedrongen, straks verschijnen op den drempel om hem heen te voeren in triomf naar de City of naar den vreemde, naar het vaste land? Hij was zijne aandoeningen niet meer meester; het bruischte en stormde in zijn binnenste; hij moest zich bewegen; hij kon niet meer in den leunstoel blijven neêr-

zitten; hij greep den stok, die hem reeds zulk een geruimen tijd tot steun was geweest; hij strompelde naar de deur en zocht er zijn gehoor te scherpen, opdat het mocht doordringen tot in de afgelegenste gangen! Hij meende vreemde en zachte voetstappen te hooren naderen; hij bedroog zich niet; zij waren zijn kerker nabij. Hij had slechts even den tijd om eenige stappen terug te treden; de deur werd geopend en.... de Luitenant van den Tower stond voor hem, die den Bisschop Usher bij hem inleidde, den Priester, die hem kwam voorbereiden voor de laatste ure.

'Verloren!' prevelden de schier verstijfde lippen, en zoo Usher hem niet onder den arm had gegrepen, dan ware hij neêrgezonken.

Lang was de Priester met hem alleen. Lang was de poging vergeefs om hem het oog te doen afwenden van de zienlijke sfeer. Maar toen het eindelijk gelukte, was ook het oogenblik van oodmoed nabij. De zielsangsten der laatste uren hadden toch vrucht gedragen; zij hadden zijn hoogmoed gefnuikt; zij hadden hem klein doen worden in eigen schatting; zij hadden hem doen erkennen dat zijn streven nimmer verre was geweest van eene voortdurende zonde tegen den heiligen Geest!

'God der genade!' bad hij eindelijk, 'sterk mij in de laatste ure en met blijdschap leg ik dit lichaam der smarte af.'

Maar nog eene andere bede verwachtte de Priester, en ten laatste werd ook die gestamerd, en het klonk: 'Heere, wees mij zondaar genadig!'

Hij vroeg den Luitenant als gunst om Laud, den gevangen Primaat, te mogen spreken. 'Vrees niet,' zeide hij met een droef lachjen, 'er zal tusschen ons niet meer over ketterij of komplotten gehandeld worden.'

Het moest het Parlement gevraagd worden, gaf Sir Balfour ten andwoord. Maar dat begeerde hij niet; zelfs met eenige bitterheid gaf hij te kennen, dat hij met het Parlement had afgedaan en zich alleen tot eene hoogere vierschaar wendde, waarvan de rechters noch partijdig waren noch blootgesteld aan dwaling. Hij stond van zijne bede af en bepaalde zich tot het verzoek, om den Aartsbisschop uit te noodigen, den volgenden morgen aan het venster van zijn kerker te verschijnen, wanneer hij voorbij kwam.

De laatste uren zijns levens was hij niet alleen. Zijn broeder, zijn weinige moedige vrienden omringden hem weenend en

snikkend, en te midden hunner zwakheid, hernam hij de heerschappij over zijne kracht. Hoe ernstig ook gestemd, hoe ook afgetrokken van de waereld, zóozeer had hem de vreeselijke aanstaande ure niet kunnen veranderen, om in de zwakheid, zelfs de beminnelijkste, van wie hem omgaven, geen nieuwe kracht, geene kalmte te scheppen en daardoor zijne meerderheid te toonen boven hen. Er was er slechts eene, die hem ook in deze ure begreep en volkomen waardeerde. Het verbod was door de Gemeenten opgeheven en de toegang ook haar verleend, die vermoed werd maar er niet van overtuigd kon worden, het hoofd van den tweeden aanslag geweest te zijn, die den vorigen avond den Tower in rep en roer had gebracht. In weduwlijken rouw overschreed zij den drempel van zijn vertrek. Blaauwe kringen omgaven de oogen, toen zij den sluier wegsloeg, die haar hoofd bedekte; doodsbleek was haar gelaat, te bleeker omdat het uit een zwart zijden kap met wit satijn gevoerd, waarvan de rand van voren was opgeslagen, te voorschijn kwam.

De hand was ijskoud, die zij hem bij haar binnentreden reikte. Zij gaf voor het overige geen blijk van ontroering en was de snikkende vrienden met strakken blik en gesloten mond voorbij getreden. Naauw had hij haar ontwaard of hij trad haar te gemoet zoo snel de slepende voeten het veroorloofden. ‘Lucy!’ klonk het fluisterend, ‘dank voor alles wat ge mij gaaft! Gij waart mij een geleigeest, waarop de verhevenste trotsch had kunnen zijn.’

Zij drukte zijne hand teder; zij voer met de linker over de brandende oogleden, die hoe langer hoe pijnlijker werden. ‘R e d d e n kon ik u niet, Thomas; maar zoo ik u kon w r e k e n ....!’

‘Herinner mij het verleden niet! Die woorden doen het... Lucy, blijf mij in liefde gedenken!’

Hij voerde haar ter zijde en wees haar zijn exemplaar van Shakespeare, op welks eerste bladzijde hij zijn naam had gezet. Hij had het haar als gedachtenis vermaakt. Vervolgens trok hij zijn zegelring van den vinger en verzocht hij haar dit kleinood aan de moeder zijner kinderen te doen toekomen. Fijn schilderden beide geschenken den aard der betrekking, waarin hij aan het eind zijner loopbaan erkende tot die twee te hebben gestaan. Gemeenschap des geestes bovenal was zijn omgang met Lucy Percy geweest.

De laatste ure had geslagen; de Luitenant van den Tower verscheen met eenige gewapenden en den Priester, die hem den

vorigen avond had voorbereid. De klok van den Bell-toren begon te luiden. Al de aanwezigen borsten in heviger snikken los, behalve Lucy, de marmer bleeke Lucy, die maar geen traan kon storten. Toch begreep Strafford, dat háar smart het diepst was; hij gevoelde dat die stomme droefheid zijne kracht in gevaar kon brengen en.... krachtig w i l d e hij zijn, want zoo als hij geleefd had wilde hij sterven.

'Vaarwel, vaarwel, Lucy! Gij moogt mij niet volgen; ik bid u te blijven!' fluisterde hij, en zich met geweld losrukkend plaatste hij zich naast den Luitenant. Deze sloeg hem voor, zich in een rijtuig naar Tower-hill te laten voeren, uit vrees dat de duizenden daar buiten hem mochten verscheuren vóor hij het schavot bereikte

'Neen, Sir!' klonk het andwoord, 'ik kan den dood in het aangezicht zien en het volk ook. Zorg gij slechts dat ik niet ontsnap. Wat mij betreft of ik door de hand van den beul of door de woede van het gepeupel sterf, het is mij onverschillig.'

Toen hij het venster van Lauds kerker voorbij ging, was het hoofd van den Aartsbisschop door de tralies zichtbaar. Hij boog er even de knie en ontving er 's grijzaarts zegen. Toen hij buiten kwam, ontwaarde hij een ontzachelijke volksmenigte, hoofd aan hoofd schier gedrukt, den hals uitgerekt naar den man, die hen allen had doen beven. Zij schenen het nog te te doen, want een ademlooze stilte verving het rumoer dat vóor dat hij verscheen onder die duizenden had geheerscht. Er zweefde een fijn lachjen om Straffords lippen, toen hij die stilte gewaar werd en daarbij den Luitenant aanzag. Met opgerichten hoofde trad hij voort; het was of in het kranke lijf vernieuwde kracht was gevaren. Hij sprak het volk toe - geen kreet weêrklonk; hij leî het hoofd neêr, de slag viel en toen de scherprechter het hoofd omhoog hief met den kreet van: 'God behoede den Koning!' werd er geen gejubel aangeheven. Men kon niet gelooven, al had men het ook gezien, dat de gevreesde verslagen was; men waagde nog niet te gelooven aan de overwinning, hoewel het er eene voor de gantsche stad bleek te zijn, want aan den avond van dien dag flikkerden de vreugdevuren in de straten.

Lucy Percy had den vertrekkenden stoet achterna willen ijlen, maar kon niet verder dan tot den drempel van de opengebleven deur. Zij moest terug keeren. Het bommen van de

klok weêrgalmde in haar binnenste. Schier onzinnig door het wee dat haar beklemde, was zij neêrgezonken voor den leunstoel, waarop hij maanden had neêrgezeten, en poogde zij de hand te vouwen en een bede te stameren tot den Almachtige, wiens kastijdende roede haar zulke wonden sloeg. Maar zij kon evenmin woorden vinden als tranen. Daar hield de klok op, den somberen lijkzang te dreunen. Het was gedaan!

Een schrille kreet ontsnapte haar; de weldadige tranen besproeiden de koude en strakke wangen; zij snikte en boog het gelaat in het kussen van den stoel.

‘Thomas! Thomas!’ klonk het door haar snikken heen.

‘Violetta laat u groeten!’ riep eene stem uit den gang, waar dat vertrek in uit kwam, en een voetstap weêrgalmde door de gewelven. Met een schok had zij zich omgekeerd, maar zij ontwaarde niets meer dan het achtereind van een hellebard en de hiel van een voet, in den gewonen hoogen lederen laars gestoken, van de knechten der Towerbezetting.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Na meer dan tien jaren zwijgens hebben de steenen der Parijsche voorstad eindelijk gesproken; gesproken van de beken bloeds die in den namiddag van den 4^{den} December 1851 gestroomd hebben tusschen hunne voegen; en hetgeen de wereld niet of slechts ten halve geloofd heeft, toen het haar door Victor Hugo verhaald werd op den hartstogtelijken toon van ‘Napoléon le Petit’, wordt te regt of ten onregte, sedert zij het 14de Hoofdstuk van Kinglake's ‘Invasion of the Crimea’ heeft gelezen, door haar aangemerkt als een feit. Op dien 4^{den} December, zegt zij voortaan, heeft Lodewijk Napoleon zich aan broedermoord bezondigd, en het Kaïnsteeken is hem voor alle eeuwen door Kinglake in het voorhoofd gebrand.

Hetzij het nageslacht al dan niet instemme met dit oordeel, het zal in elk geval met ons getuigen van Kinglake's talent, dat groot is en hem eene plaats verzekert in de letterkundige geschiedenis van zijn vaderland. Herlezen wij die bladzijde waar hij de wraak van den President beschrijft: ‘Geene stad op aarde kan in schoonheid en pracht, in vermaardheid, in het plegen van krijgshaftige daden, in het voeren van heerschappij over den wil eener magtige natie, in het oprigten en omverwerpen van de troonen dergenen aan wie die natie gehoorzaamt, vergeleken worden met Parijs. Doch sedert de

slagting op den Boulevard, en sedert den doodelijken schrik die ten gevolge van dit bloedbad in de aderen der bevolking gevaren was[1], zag dit zelfde Parijs, dit wonderschoon en manmoedig Parijs, deze koningin der steden, zich gebonden overgeleverd in de handen van Prins Lodewijk Bonaparte, en van Morny, en van Maupas of De Maupas, en van Le Roy bijgenaamd Saint Arnaud. En de baten, door Prins Lodewijk uit den aangerigten moord getrokken, waren van blijvenden aard. Een van de hoofdbeginselen der fransche staatkunde brengt mede dat, het koste wat het wil, niemand die naar de heerschappij over Frankrijk staat belagchelijk wezen mag. Twaalf jaren lang, van 1836 tot 1848, was Prins Napoleon alleen dan niet te eenemaal onopgemerkt gebleven, wanneer hij bij tijd en wijle aan de wereld de gelegenheid verschafte om zich vrolijk over hem te maken; en zijne verheffing tot President der Republiek had hem slechts in verdubbelde mate tot een mikpunt gesteld van dien minachtenden spot, welks wapen Parijs met zoo groote vaardigheid weet te hanteren. Zelfs na den koenen en volkomen goed gelukten aanslag in den nacht van den 1sten op den 2^{den} was Parijs niet te bewegen geweest om ernstig over hem te denken. De stoutheid en buitensporigheid zelven der gepleegde daad herinnerden zoo levendig aan het Straatsburgsch komediespel en aan de potsierlijke landing te Boulogne, dat gedurende de eerste vierenvijftig uren na het aanbreken van den 2^{den} Decembermorgen de verontwaardiging des publieks getemperd werd door den steeds bovendrijvende lust tot glimlagchen. De laatdunkende kreet van “Soulouque!” duidde aan dat Lodewijk Napoleon door de stad Parijs op dezelfde lijn geplaatst werd met den zuid-amerikaanschen Negervorst, die zich een naam maakte door het parodiëren van den Eersten Bonaparte; en menigeen geloofde dat deze nabootsing van den 18^{den} Brumaire eene daad was uit denzelfden koker waaruit ook de nabootsing van de terugkomst uit Elba voortgekomen was. Doch toen op den 9^{den} de klok drie ure in den namiddag geslagen had,

1 Volgens Kinglake is er reden om te meenen dat in den namiddag en avond van 4 December door de gewapende militaire magt te Parijs, die daarbij niet meer dan 25 man verloor, tusschen de 30,000 en 40,000 personen, bijna zonder uitzondering bestaande uit weerlooze toeschouwers en voorbijgangers, en onverminderd de meer dan 26,000 gevangenen die kort daarop naar de strafkolonie van Cayenne vervoerd werden, zonder strijd of wederstand doodgeschoten en voor een deel met looden knoppen, bevestigd aan zwiepende rietstaven, doodgeslagen zijn.

dacht men er anders over; en het geschiedde dat juist de felste tegenstanders van dezen met zoo zonderling een helm geboren Prins hem de beste dienst bewezen die hij verlangen kon. Want hoe meer zij zich beijverden aan te toonen dat hij en hij-alleen den moord bevorderd had (eene beschuldiging die ik slechts ten deele voor gegrond houd), des te volkomener zuiverden zij hem van de blaam die op hem rustte en die het onmogelijk maakte dat hij immer erkend werd als Frankrijks heerscher. Nog voor de zon in den namiddag van den 4^{den} December was ondergegaan, had hij opgehouden belagchelijk te zijn. De stapels lijken op den Boulevard verstrekten hem ten bolwerk tegen den spot.' Herlezen wij ook deze andere bladzijde, waar antwoord gegeven wordt op de vraag hoe het tweede fransche Keizerrijk, in beginsel aldus gegrond, nader bevestigd werd: 'De mannen van het Élysée zagen in, of hadden reeds vroeger begrepen, dat zij een aanmerkelijk voordeel zouden behaald hebben, indien het hun gelukte de meening te wekken dat hun bestaan eene oorlogsverklaring aan het socialisme was. De kleine scharen van gewapenden die zich na het ontmannen van Parijs hier en ginds met geweld tegen het gouvernement verzetteden, bestonden ongetwijfeld voor een deel uit socialisten; doch voor een deel waren zij ook zamengesteld uit personen die om geene andere reden tegen de regering opstonden als alleen omdat hunne fierheid niet gedoogde dat zij lijdzaam bleven toezien hoe de wetten huns lands getreden werden met voeten. Intusschen, de kameraden van het Élysée waren meester, uitsluitend meester, van de drukpers. Zij alleen konden spreken tot het volk. De berigten van wanordelijkheden, voorgevallen in sommige provincien des rijks, werden dus met opzet door hen overdreven; al degenen die het waagden hun te wederstaan brandmerkten zij met den naam der gehate sekte; en zoo wisten zij duizenden, millioenen welligt, te doen gelooven dat hun strijd een oorlog op dood en leven tegen het socialisme was. Al naarmate dit voorgeven meer algemeen ingang vond, werd de stroom dergenen die aan het Uitvoerend Bewind hunne ondersteuning schonken breeder en magtiger. Zelfs is er reden om te meenen dat ook in den boezem der hoogere klassen, die naar het uitwendige te oordeelen het Élysée op den verst mogelijken afstand hielden, menigeen in stilte blijde was over den loop der zaken. Bevrijd te worden van de vrees voor de demokraten, al moest dit geschieden ten koste van een schouwspel zoo smartelijk als dit: Frankrijk voor eene

poos overgeleverd in de handen van lieden gelijk Morny en Maupas - scheen eene niet onaannemelijke keus. Velen, dit staat vast, meenden in de speculatie van het Élysée, en in het gelukken daarvan, een veilig en gemakkelijk middel ontdekt te hebben om ontslagen te worden van den kwelduivel der demokratie. Is de Arabier tot de overtuiging gekomen dat de burnous, die hem bij dag tot mantel en des nachts tot slaaprok verstrekt, aanvangt aan overbevolking te lijden, zoo spreidt hij het kleedingstuk uit over een mierennest, opdat de eene soort van zesvoetig gedierte verdreven worde door de andere; en is dit geschied, dan heeft hij met het achtereind van zijne zweep of met het roer van zijne pijp het geslacht der overwinnaars er spoedig uitgeklopt. In eene gemaklievende bui van humeur meenden een aantal welgeboren lieden aldus met Frankrijk te kunnen handelen; en de eerste helft der proefneming gelukte tamelijk wel. Al het roode gedichtsel toch werd gedood of verpletterd of op de vlugt gejaagd. Doch toen dit verrigt was, ving het aan te blijken dat zij van wier opgewekten eetlust men zich bediend had om de taak te volbrengen, in het minst niet van zins waren om zich te laten uitborstelen. Zij lieten niet los; en nog op den huidigen dag, na zoo vele jaren tijds, zitten zij waar zij zaten en doen zich te goed.' Eindelijk, opdat wij de wordingsgeschiedenis van het tweede Keizerrijk nog uit een ander oogpunt mogen leeren bezien als uit dat van menschelijke berekening alleen, laat ons ook de volgende nabetrachting herlezen: 'Dezen dan waren de daden van Karel Lodewijk Napoleon Bonaparte. Hetgeen hij gezworen had te zullen doen, stond uitgedrukt in den eed, den 20sten December 1848 door hem afgelegd. Te dien dage verscheen hij voor de Nationale Vergadering, hief de regterhand ten hemel, en zwoer aldus: "In de tegenwoordigheid van God, en in het aangezigt der Fransche natie, door de Nationale Vergadering vertegenwoordigd, zweer ik getrouw te zullen blijven aan de eene en ondeelbare demokratische Republiek, en al de pligten te zullen volbrengen die mij door de Constitutie opgelegd zijn." Hetgeen waartoe hij zijn eerewoord verpandde stond uitgedrukt in de belofte, uit eigen vrije beweging door hem aan de Vergadering gedaan. Een blad papier opheffend, van te voren door hem in gereedheid gebragt, las hij deze woorden: "De stem der natie, en de daareven door mij afgelegde eed, bakenen de gedragslijn af die ik voortaan zal hebben te volgen. Mijn pligt is aangewezen; als man van eer wil ik dien vol-

brengen. Als vijanden des lands zal ik al de zoodanigen aanmerken die door onwettige middelen datgene trachten te veranderen wat door den wil van geheel Frankrijk tot stand gebragt is.” Er waren destijds in Europa niet weinig mannen, en ettelijke millioenen vrouwen, die hartelijk geloofden dat het waken over de landpalen die het goede van het kwade scheiden toevertrouwd is aan priesters, en dat hetgeen door de godsdienst ingezegend wordt onmogelijk anders als regtvaardig kan zijn.

Nu geschiedde het, op den dertigsten dag na den 2^{den} December 1851, dat de stralen van twaalfduizend waskaarsen henenboorden door de digte winternevelen die met het rijzend morgenlicht worstelden: zij verspreidden een weifelenden glans in het schip van het monumenteel kerkgebouw, een opgerigt teeken van het verloop der eeuwen en van Frankrijks merkwaardig wisselende lotgevallen. Daar, daar beidden zij, de bisschoppen en priesters en dekens van de naar Rome genoemde afdeeling van de kerk van Jezus Christus. De reden dat deze bisschoppen en priesters en dekens aldaar en aldus toefden, was dat zij zich zelven beschouwden als de aangestelde middelaars van 's menschen betrekking tot zijnen Schepper; en het had den man des eeds - de eed van 20 December 1848 - behaagd hun kennis te geven dat hij wederom, onder het zegel van hunne goedkeuring, voornemens was te verschijnen “in de tegenwoordigheid van God.” En hij verscheen. Ter plaatse waar de koningen van Frankrijk weleer geknield hadden, stond thans de vaste directeur van het tooneelgezelschap welks voorstellingen een aanvang genomen hadden te Straatsburg en te Boulogne. Met hem, dit mogen wij veilig onderstellen, verscheen Morny, tevreden met den uitslag zijner jongste speculatie; en Magnan, thans niet meer voor eene nietige som van vierduizend pond te koop; en Maupas, hersteld van al zijne, vreezen; en Le Roy, bijgenaamd Saint Arnaud; en de meer algemeen onder den naam van Persigny bekende Fialin; en aller drijver Fleury; de laatste welligt bekropen door den lust om zich voort te maken en de gewonnen schijven vrolijk te laten rollen, liever dan opgesloten te zitten in eene gothische kathedraal en te peinzen over de spelingen van het lot. Dankte hij niet aan zijn bloedrijk gestel de beschikking over de toekomst eener natie? Toen de kerk gewaar werd dat de man des eeds en al zijne trawanten aanwezig waren, maakte zij een begin met de dienst. Met mantels om, op wier achterzijde een borduursel prijkte in de gedaante van een kruis, en zonder

naar het scheen iets te vreezen, begaven de bisschoppen en de priesters zich in optogt naar het hoogaltaar, en wuifden prachtige wierookschalen, en knielden, en rezen op. Wederom knielden zij, en nogmaals rezen zij op. Daarna weerklonk onder de gewelven, ten aanhoore van duizenden, de welbekende lofzang dien natien plegen aan te heffen, wanneer zij den almagtigen God wenschen dank te zeggen voor eenig nieuw en schitterend blijk van zijne onverdiende goedheid. Er was aan Frankrijk in de laatste dertig dagen iets overkomen: vandaar het dreunen dier Hosanna's binnen de muren van Onze Lieve Vrouw. Wat meer is, ook de priesters hieven hunne stemmen op en riepen overluid, zingend en het aangezigt gewend naar den Allerhoogste: *Domine, salvum fac Ludovicum Napaleonem!* Behoed, o God, Lodewijk Napoleon!' Wat is goed, en wat is kwaad, en wie is de man die verdient dat eene natie hem indachtig zij in hare gebeden? Welligt heeft deze of gene in Frankrijk, vroom en naauwgezet van geweten, door de gebeurtenissen van December in zijn vertrouwen geschokt, zijn kerkgenootschap met deze vragen lastig gevallen; en zoo ja, dan heeft hij op dien 1sten van Januarij, in de Lievevrouwekerk te Parijs, antwoord bekomen. Een jaar later, toen het weder December geworden was, werd de uitwendige vorm van het staatsbestuur in overeenstemming gebragt met zijn wezen. De President der Republiek werd hetgeen de wereld een franschen Keizer noemt. Prins Lodewijk gaf de voorkeur aan de volgende formule: Napoleon de Derde, door de gratie Gods en door den wil der natie Keizer der Franschen.'

Dit zijn geheel andere Parijsche tooneelen en toestanden en gebeurtenissen als die vreedzame zitting der Fransche Akademie van den 26sten Maart jongstleden, waarbij Keizerin Eugénie en Prinses Mathilde en Prins Napoleon tegenwoordig waren, en waarin Octave Feuillet, door den directeur der Akademie te woord gestaan, als haar medelid zitting nam en zijne intree-rede hield. De recipiendaris vond gelegenheid om de Keizerin te noemen 'cette grâce souveraine unie à une souveraine charité, qui semble elle-même avoir été choisie et couronnée par le libre suffrage de cette grande et chevaleresque nation.' Ook de Keizer werd met eere herdacht. Zijne regering heette 'un grand règne'; zijne hand 'une main puissante et sage'; de daden door hem verrigt 'ces prodiges.' Als voorbeelden ter opheldering van die wonderteekenen werden aangehaald 'la confiance et la sécurité rendues au pays'; voorts 'la loi sociale raffermie et la

vic nationale florissante sur les abîmes fermés'; vervolgens 'les triomphes de nos armes éclatant au milieu des magnificences de la paix'; eindelijk 'les plus précieuses de nos conquêtes civiles sanctionnées.' Er werd zelfs bijgevoegd dat men was 'plein de reconnaissance pour le présent et espérant tout de l'avenir.' Andere tijden, andere zeden; en zoo er al na December '51 in Frankrijk te weinig goedgemaakt is, er is daar in elk geval veel veranderd. Uit Engeland, waar wij in de vorige maand met onze gedachten vertoefden, heeft Kinglake ons overgebragt naar het oord en in het midden der natie over wier letterkunde niemand nalaten kan te spreken en waarop ook wij hier ter plaatse, willens of onzes ondanks, telkens moeten terugkomen. Doch indien wij aan Kinglake dank verschuldigd zijn voor het bevorderen van onzen overtogt, heeft hij ook aanspraak op onze erkentelijkheid uithoofde van de wijze waarop? Over de krijgskundige waarde van zijn boek heb ik geen oordeel. Ook niet over hetzij de politieke, hetzij de historische beteekenis van zijn geschrift. Niemand daarentegen zal ligt ontkennen dat zijn 14de Hoofdstuk een litterarisch monument is; een toegepaste leercursus over de kunst van schrijven. Doch tevens is er in dien stillen toorn, dien bedekten haat, dat zorgvuldig vermijden van alle groote woorden, dat opzettelijk bezigen van sobere uitdrukkingen, dat wederleggen van buitensporige meeningen met het oogmerk om ze des te beter ingang te doen vinden, dat uitpluizen van het ontzettende, dat verdacht en verachtelijk maken door het telkens in herinnering brengen van zekere oorsprongen - er is in dat alles iets zoo daemonisch, zoo satanieks bijna, dat het zeer huiselijke en intieme, het gemoedelijke en teedere en zachtzinnige waarover ik ditmaal wensch te spreken, er wel een weinig al te onschuldig bij afsteekt.

Datzelfde Frankrijk toch en datzelfde Parijs, waar in December 1851 zoo vele gruwelen gepleegd zijn, leest op dit oogenblik en met graagte speculatief-theologische romans. Het wordt geboeid door de zielkundige analyse van jonge meisjesharten, in hare genegenheden gedwarsboomd door bezwaren van kerkelijk-dogmatischen aard. Op 'Sibylle', den laatsten roman van Octave Feuillet en de hoofdaanleiding tot de laatstelijk hem te beurt gevallen onderscheiding, is 'Mad^{lle} la Quintinie' van George Sand gevolgd; gevolgd met al den nadruk dien meesterschap van talent pleegt bij te zetten aan de geprikkelde eerzucht. De Lucie van George Sand is eene tweede herziene uitgaaf van Feuillets vroeggestorven heldin. Beide meisjes zijn geloo-

vig katholiek, elk op hare wijze. Beiden worden bemind door jonge mannen, kinderen van de 19de eeuw. Beiden weigeren om hare hand te schenken aan hetgeen zij het ongeloof noemen. De Sibylle van Feuillet maakt door haar dogmatisme zichzelve en haren Raoul reddeloos ongelukkig; althans, zij overleeft de bekeering van haren minnaar niet of naauwlijks. Wat Madlle la Quintinie betreft, op het oogenblik dat ik deze regelen schrijf is de ontknooping der eerst voor een deel in het licht verschenen novelle nog onbekend; doch tot op de hoogte waartoe het verhaal gevorderd is, heeft Émile Lemontier, dien zij liefheeft en door wien zij aangebeden wordt, nog slechts weinig genoegen aan haar beleefd. Ook hier is leerstellig geloof het groote struikelblok. Émile wil geene kerkelijk-geloovige vrouw hebben, Lucie geen wijsgeerig-geloovigen maar onkerkelijken man.

Zonder eenigen twijfel is ‘Madlle la Quintinie’ eene veel beter compositie dan de novelle van Feuillet; en indien Greorge Sand ten oogmerk gehad heeft om aan de wereld te toonen dat zij in geen genre van bellettrie voor iemand harer tijdgenooten behoeft onder te doen, heeft zij, al werd Octave Feuillet nog vijfentwintig malen na dezen tot lid der Fransche Akademie gekozen, haar pleidooi met glans gewonnen. In Feuillets roman worden de gevoelens van het katholicisme onzer dagen - en het is in onze dagen dat het stuk geacht wordt te spelen - door niet een persoon van het drama naar waarheid vertegenwoordigd. De katholiek geworden protestantsche Miss O'Neil is eene karikatuur, eene misteekende charge, een nevelachtig beeld met quasi-scherpe lijnen. De oude markies De Férias, die op zijn landgoed de rol eens patriarchs vervult en 's avonds bij zich aan huis godsdienstoefeningen houdt waarbij hijzelf voorgaat in den gebede, is misschien de getrouwe reproductie van den een of anderen engelschen roman-lord, maar heeft hoegenaamd niets van een aan het katholicisme met hart en ziel verkleefden franschen edelman. De abt Renaud is een bijna verachtelijke sukkel; een roomsch priester met geen enkel dropje roomsch bloed in de aderen; een mengsel van goedhartigheid en potsierlijkheid, van onkunde en ligtzinnigheid, en in een woord een alleronwaardigst vertegenwoordiger van zijn kerkgenootschap. Mevrouw de Beaumesnil, Clotilde's tante, moge in sommige opzigten het getrouwe beeld van eene katholieke helleveeg zijn, zij is toch meer helleveeg dan katholiek. Haar bijgeloof is opgeplakt, hare verwonderlijke devotie is eene toevallige omstandigheid en vloeit in het minst niet regtstreeks voort uit haar

karakter. Sibylle zelve, eindelijk, is wel de meest willekeurige katholieke creatie die zich denken laat; en alleen de dichtende verbeelding van Octave Feuillet, ditmaal niet bijgestaan door studie of waarneming van de karakters en toestanden dezes tijds, kan het chemisch laboratorium geweest zijn waarin deze *homunculus* van het vrouwelijk geslacht het aanzijn ontving. Doet haar gansche leven niet denken aan een onbezield organisch voorwerp in eene met sterk water gevulde bokaal? Louis Vitet, in zijn antwoord op Feuillet's intree-rede, noemt Sibylle ‘cette jeune fille, cette Psyché chrétienne, comme égarée dans la molle atmosphère de nos faibles croyances.’ Hij zegt van haar en roemt in haar: ‘La foi des premiers âges est descendue sur elle; et, telle est l'abondance des grâces qui l'inondent qu'incessamment elle est comme entraînée à les déverser sur les autres: de là ces conversions qu'elle opère autour d'elle dès sa première enfance, comme au contact de sa candeur et de sa sainteté.’ Dit is keurig gezegd; doch men gelieve acht te geven dat zich achter deze hulde eene kritiek verbergt. Het oogmerk toch van Octave Feuillet is niet geweest om te schilderen eene christelijke Psyche; niet geweest om een meisje te teekenen waarvan men zou kunnen zeggen dat ‘la foi des premiers âges’ op haar nedergedaald was; maar om in het midden der 19de eeuw de reine katholieke vrouw dier eeuw te doen optreden, vol liefde maar ook vol geloof, vol eerbied voor hare kerk en voor haren zielverzorger; en ik ben niet onbillijk wanneer ik zeg dat de novellist, in stede van zijne heldin te tooijen en uit te monsteren met allerlei sieraden uit de voorraadkamer van zijne eigen onkerkelijke fantaisie, zich had behooren te zetten tot de lezing van bijvoorbeeld het dagboek van Eugénie de Guérin. Wil men katholieke zielen schilderen van den tegenwoordigen tijd, men ga bij die zielen zelven ter schole. Dit is het eenige middel om te verhoeden dat men niet aan het publiek als eene geloovige roomsche onzer dagen een meisje voorstelle dat haar eigen biechtvader bekeert en drilt, naar hartelust met dien eerwaarden vader solt, en er bij slot van rekening geen ander kergeloof op nahoudt als het kerkgeloof van den Vicaire Savoyard. En gelijk met Sibylle, zoo is het Octave Feuillet ook vergaan met de schildering van Raoul de Chalys en van diens boezemvriend Louis Gandrax. Het is alsof de novellist met blindheid geslagen is zoodra het aankomt op het waarderen van de toch door hem zelf geschapen karakters. In Sibylle prijst en verheft hij het meest datgene wat haar karakter

ten zeerste ontsiert; wat haar somtijds tot eene hardvochtige dweepster en nu en dan tot een aristokratisch zottinnetje maakt. Zoo noemt hij ook aan den anderen kant Raoul, wiens eigenaardigheid juist in zijne godsdienstige aspiratien ligt, een ongeloovige; en Louis Gandrax, die belijdenis doet van zich medelid te gevoelen eener objectieve zedelijke wereldorde, een materialist en godloochenaar.

Naar al deze en dergelijke fouten zal men vruchteloos zoeken in den jongsten roman van George Sand. In 'Mad^{lle} la Quintinie' zijn al de hoofdkarakters naar de natuur geteekend. Voor het minst, en daar komt het op aan, zij zijn altegader waarschijnlijk. Lucie geeft zich niet voor regtzinniger uit dan zij is, doch met datgene waaraan zij gelooft meent zij het eerlijk. Haar katholicisme en zijzelve zijn uit een stuk gegoten. Dit geldt ook van haren minnaar en diens humanisme. Émile Lemontier is nog te jong om een eigen stelsel te hebben; zijne wijsbegeerte is voorloopig de wijsbegeerte zijns vaders; doch in het eene voorname punt waar alles zich voor hem in den roman om heen beweegt, is ook hij met zijne begrippen zamengegroeid. Hij wil het hart zijner vrouw niet deelen met een priester; godsdienstige liefde en menschelijke liefde wil hij tot geenen prijs met elkander vermengd zien; het huwelijk is hem een onschendbaar heiligdom. In zijne gesprekken met Lucie, en ook bij zijne eerste kennismaking met den geheimzinnigen Moreali, is dit zijn hoofddenkbeeld tevens zijne zielsgedachte; zijn geheele inwendige mensch is er mede vereenzelvigd. Moreali: deze vinding vooral is een bewijs voor de meerderheid van George Sand als talent. De theologische roman in Frankrijk eenmaal aangenomen zijnde als schakering van een wettig letterkundig genre, is eene persoonlijkheid als Moreali onmisbaar. Moreali is de vurige katholiek, de heilige ijveraar, de bezielde proselietenmaker. Hij jammert over de teekenen van ontrouw en wereldgezindheid in den boezem van zijne eigen kerk, doch tevens bemint hij die kerk met geheel zijne ziel. Is zij afgeweken, hij wil haar terugbrengen in het regte spoor; wil optreden als haar hervormer. Zij is zijne bruid, zijne verloofde, zijne minnares bijna; en bezwaarlijk kan hij zich voorstellen dat er in eene ziel, vervuld met meer dan broederlijke vriendschap voor eene vrouw, plaats zou kunnen overblijven voor al de liefde waarop aanspraak wordt gemaakt door God. Om kort te gaan, met de helderheid van den haar eigen kunstenaarsblik heeft George Sand gezien en ingezien dat, wil men in den franschen roman van den tegen-

woordigen tijd het godsdienstig vraagstuk mede opnemen; wil men den hartstogt der liefde laten worstelen met het kerkelijk leerbegrip, de natuur met het dogme, het modern humanisme met het hedendaagsch katholicisme, men dit laatste behoort te laten optreden met al hetgeen het in deze eeuw eigenaardigs bezit; in zijne volle kracht en met geheel zijne waardigheid. Al schieten de vermogens van den romanschrijver te kort, al is zijne wetenschap onvolledig, al put hij voor een deel uit zijne fantasie, het moet althans zijn streven zijn om ook op dit gebied zijn uitgangspunt te nemen in de werkelijkheid.

Er komen in George Sands novelle, het genre daargelaten, sommige onovertroffen schoone dialogen en episoden voor. Onder de eersten blinkt het straksgenoemde onderhoud van Émile met Moreali uit. Tot de klasse der laatsten breng ik den brief van Émile's vader aan Henri Valmare over de jongelieden van den tegenwoordigen tijd, de aan het geslacht der Childe-Harolds opgevolgde generatie der Lauzuns; voorts den hartstogtelijken uitval van Lucie's grootvader tegen de misbruiken van de instelling der biecht als verwoestend element van den huiselijken vrede; eindelijk en voornamelijk den brief waarin Henri Valmare het karakter teekent van generaal La Quintinie, den vader der heldin. Dit portret is een meesterstuk; en het blijft, met Octave Feuillet gesproken, een van de wonderen dezer eeuw, hoe eene vrouw van zestig jaren, na niet veel minder dan zestig romans geschreven te hebben, steeds met onuitputtelijke geestkracht nieuwe karakters kan weten te vinden, en die telkens kan weten te schetsen in een stijl van zoo ontmoedigende volmaaktheid. Ziehier het diploma van deze lofspraak:

‘Nous avons tous passé l'après-midi à Turdy pour y fêter le retour de Mlle La Quintinie dans ses pénates. Je ne vous dirai rien de ce qui s'est passé entre elle et Émile, d'abord parce qu'en ce moment il est, j'en suis bien sûr, occupé à vous l'écrire, ensuite parce que je crois qu'il ne s'est rien passé du tout. Nous avons été tous fort guindés et presque glacés par la présence d'un nouveau personnage, le général La Quintinie, père de la jeune personne, un être fabuleux en vérité, et auquel je ne puis penser sans rire tout seul en face de mon encrier, en dépit du sérieux de mes réflexions sur tout ce qui vous préoccupe. Je crois que c'est une réaction nerveuse contre la gravité qu'il m'a fallu soutenir toute la soirée.

Je m'explique à présent l'epithète d'*imposant* qu'un jour, avec

un certain sourire moqueur, le vieux Turdy appliquait à son gendre en parlant de lui, à Émile et à moi, avec éloge. Figurez-vous le général, un homme de soixante-cinq ans, un ancien beau de 1830, très dévasté par les campagnes d'Afrique, un brave, un lion, mais parfaitement incapable, et que de notables fautes ont relégué définitivement, dit-on, dans les emplois pacifiques et honorables. Ce guerrier naïf croit que quelques marques imprudentes de regret pour les princes d'Orléans ont entravé sa carrière, et il passe sa vie à justifier de très honnêtes sentimens dont il voudrait bien se faire un héroïsme politique. Cela est difficile à concilier avec l'enthousiasme qu'il proclame pour le gouvernement actuel; mais j'ai remarqué souvent, et l'histoire du siècle en témoigne, qu'il y a pour quelques hommes un code tout spécial de fidélité militaire, particulièrement pour les hauts grades. Servir la patrie est un grand mot qui implique un magnifique devoir, celui de la défendre contre l'ennemi du dehors, quelle que soit la couleur du drapeau. Sans aucun doute, M. La Quintinie a ce principe dans le coeur et le mettrait encore volontiers en pratique; mais il est de ceux qui adorent tous les pouvoirs, quels qu'ils soient, et qui font, des hommes qui se succèdent sur les trônes, une galerie de fétiches également regrettables, mais également autorisés à se chasser les uns les autres. Ainsi le général est à la fois légitimiste, orléaniste et bonapartiste, ce qui ne l'empêche pas d'avoir quelquefois une parole de sympathie pour le général Cavaignac à cause des journées de juin 1848. Ce qui le fascine c'est l'autorité et ce qu'il appelle invariablement la vigueur. Ainsi les princes d'Orléans avaient de la vigueur, le général Cavaignac a eu de beaux moments de vigueur, et l'empereur Napoléon III est un homme de vigueur. Quant aux légitimistes, ils prennent place dans sa considération à cause de la vigueur de leur principe, qui est d'arrêter l'anarchie des esprits, comme le souverain d'aujourdhui a la vigoureuse mission de réprimer l'anarchie des événemens. Je ne sais pas si les souverains font grand cas de ces admirations banales, ni si elles leur sont véritablement utiles; mais je sais que le général La Quintinie est le plus ennuyeux apologiste du pouvoir que j'aie jamais rencontré. C'est là, j'imagine, le mauvais côté, le côté excessif de l'esprit militaire. Le fétichisme outré de la discipline doit produire ces types, exceptionnels, je l'espère, d'engouement aveugle pour toutes les causes qui triomphent. Le général La Quintinie est un modèle du genre, et, pour complé-

ter la liste de ses croyances variées et assorties, il s'est fait dévot depuis peu, et tient déjà pour le *pouvoir temporel* avec fureur.

Il faut vous dire, pour excuser ce sabreur papiste, que s'il a beaucoup fait brûler de poudre en sa vie, il n'en a pas inventé le plus petit grain. Je le crois d'une bonne foi parfaite dans ses inconséquences, et le grand cas qu'il fait de lui-même ne doit d'ailleurs pas lui permettre de s'interroger et de se reprendre sur quoi que ce soit. Cette foi en sa propre infaillibilité se trahit dans la raideur et l'aplomb de toute sa personne. Son cou est ankylosé, à coup sûr, par la majesté du commandement. Il coupe son pain avec une dignité hautaine; il avale sa côtelette d'un air féroce; il ne touche à son verre qu'après l'avoir regardé d'un oeil menaçant, et si son fromage se permettait de lui résister, il lui passerait son sabre au travers du corps. Son oeil blond lance des éclairs sur les *paltoquets* qui se permettent d'avoir une opinion quelconque avant qu'il n'ait émis la sienne. Il a avec le vieux Turdy le ton bref et rogue d'un caporal parlant à un conscrit. Sa voix rauque a la prétention d'être tonnante, et les vieux domestiques de son beau-père prennent devant lui des poses de volaille effarouchée. Mlle Lucie n'a pourtant pas l'air de le craindre, et le grand-père, qui ne manque pas de malice, le traite poliment de crétin sans qu'il s'en aperçoive. Il se pourrait bien que ce pourfendeur au service de toutes les causes gagnées fût dans son intérieur le plus doux et le meilleur des hommes.'

Doch in hoevele opzigten de palm der overwinning ook toekome aan 'Mad^{lle} la Quintinie', elk onpartijdig beoordeelaar erkent dat 'Sibylle' rijker is aan schoonheden van détail. Octave Feuillet is het sieraad van de fransche novellisten van het jongere geslacht, en zijn laatste roman - dit heeft de heer Louis Vitet naar waarheid gezegd - is in weerwil van al zijne gebreken de schoonste parel aan de kroon des auteurs. Noch in 'La petite comtesse' noch in 'Le roman d'un jeune homme pauvre' treft men zulk een overvloed van schitterende bijzonderheden aan. Sibylle's grootouders van wederszijde, de graaf en de gravin De Vergnes, zijn onverbeterlijk gevonden en geschetst. Dit paar bedaagde wereldlingen uit den Parijschen beau-monde zijn echte typen; en de bladzijde waar de gravin zich opheft uit hare onbeduidendheid, en haar vrouwenhart uitstort voor den meedogenloozen en sarkastischen en jichtigen grijsaard dien de wereld haar echtgenoot noemt, is aandoenlijk van welsprekendheid. Even welsprekend, en daarbij verheven als eene ode, is de

uitboezeming van Raoul in het kerkje van Férias, wanneer Sibylle hem vervolgt met hare onhartelijke taal en hij haar verwijt dat de snaar der goedheid aan haar gemoed ontbreekt. Voortreffelijk is voorts de tegenoverstelling van de beide karakters van Clotilde en Blanche, van Raoul en Gandrax. Min des auteurs eigen waardering van laatstgenoemd vriendenpaar uit zedelijk en godsdienstig oogpunt, verraden deze scheppingen eene meesterhand. Clotilde is misschien al te zeer eene wederopvoering van Dalila, uit Feuillets eigen novelle van dien naam; en welligt herinnert hare betrekking tot Louis Gandrax van al te nabij aan die der italiaansche prinses tot haren minnaar den componist. Doch Blanche is een vonkelnieuw en verrukkelijk vrouwenbeeldje, een van de liefste kopjes in Feuillets galerij; en het tooneel waar zij Sibylle met eigen handen kapt om zich met haar te begeven naar de soirée van Mevr. de Guy-Ferrand en haar in betrekking te stellen met den man dien zijzelve in stilte liefhad, zou waardig zijn te worden uitgesneden en achter glas geplaatst. Inderdaad, zoo slechts de auteur zich niet op den voet of zich niet in het hoofd gezet had om tegelijkertijd romanschrijver en godsdienstleraar te zijn; zoo hij ons zijne heldin eenvoudig gegeven had voor hetgeen zij was, een in onzen tijd bij ongeluk verdwaald fantastisch wezentje, eene vrouwelijke Lavater zonder phrenologisch stokpaard, een zamenstel van romaneske denkbeelden ondermengd met aristokratische sympathien en eene hooge mate van godsdienstig gevoel; zoo hij zich vergenoegd had met ons te toonen hoe zulk een vrouwenkarakter, in betrekking gebragt met een man als Raoul de Chalys, eene zoekende ziel der 19de eeuw, een ondogmatisch schepsel, bij voorkeur kunstenaar en in het minst geen zendeling, zich aan den eenen kant aangetrokken en aan den anderen afgestooten gevoelen moest; hoe uit die ontmoeting, die schier noodlottige ontmoeting van twee zoo eenvormige en toch zoo hemelsbreed verschillende harten, allerlei botsingen moesten voortkomen; botsingen die onder andere omstandigheden tot eene harmonische oplossing zouden hebben kunnen leiden, doch die, gegeven zijnde hetgeen gegeven was, noodwendig moesten uitloopen op een treurspel, een hartverscheurend treurspel; zoo de novellist, in een woord, novellist gebleven ware en niet gepoogd had om ter wille van Keizerin Eugénie, of van welken anderen imperalistischen imperativus het wezen moge, aan den roomschen klerus eenen arbeid uit de handen te nemen waarvoor hij niet berekend is en die best toevertrouwd blijft

aan de priesters van beroep, dan zou ‘Sibylle’ behooren te worden medegeteld onder de fraaiste en edelste fransche romans van den tegenwoordigen tijd.

De gunst van het tweede Keizerrijk heeft de vleugelen van het eene der beide meestbelovende talenten in Frankrijk - Edmond About - reeds, zal ik zeggen, gezengd of geknot. Zal ook het andere, want Edmond About en Octave Feuillet vormen het rijkst begaafde tweetal onder de fransche novellisten van jonger leeftijd, zal ook Feuillet door de keizerlijke genade verteerd worden en omkomen? Neemt men zijne antecedenten in aanmerking, dan behoeft daarvoor geene vrees te bestaan. About is levendiger, vloeijender, geestiger dan hij. About is in den ondeugenden, niet in den verontwaardigden zin van het woord een satiricus en daarbij een alleraangenaamst verteller. Getuige ‘la Grèce contemporaine’, mijns inziens zijn beste boek, is er in zijne manier van persifleren iets kolossaals; eene weldadige breedte van opvatting. Ongewoon is de geest van hem die een geheel koningrijk, al is het er dan ook een koningrijkje naar, op de vleugelen van zijne spotzucht nemen en er mede sollen kan als de kat met de muis. De Parijsche studenten hebben About uitgefloten en voor het oogenblik zedelijk vernietigd, enkel en alleen omdat hij een middelmatig drama geschreven heeft en omdat hij opgetreden is als een voorstander van den Keizer en als de lofredenaar van Prins Napoleon. Doch welligt zou men kunnen wenschen dat deze Parijsche jongelingschap minder smaak had in het zingen van bloeddorstige en wraakgierige revolutie-liederen, en een geopender oog toonde te hebben voor gaven zoo zeldzaam als het vernuft van hun slagtoffer. De vader van Émile Lemontier, in den nieuwen roman van George Sand, schrijft aan Henri Valmare: ‘Du talent, tu en as; mais qui n'en a pas aujourdhui? Tous les jeunes Français savent faire un livre, comme tous les jeunes Italiens savent chanter un air, comme tous les jeunes Allemands du temps de Werther savaient jouer de la flûte. Ah! cette flûte allemande, je la regrette bien! Elle était si candide!’ Als vaderlijke vermaning is dit een behartigenswaardige wenk; doch behalve dat eene studentenwereld die gaarne aanheft van: ‘Il veut manger du Bonaparte, le lion du Quartier Latin!’ niet bepaaldelijk kan worden aangemerkt als een kinderlijk gestemd en op de dwarsfluit kweelend geslacht, kan het ook bovendien moeijelijk geloochend worden dat de schrijver van ‘La question romaine’ en van ‘Les mariages de

Paris,' behalve de aan alle fransche jongelieden gemeenzame hoeveelheid talent, ook nog voorregten en gaven bezit gelijk slechts aan enkele uitverkorenen plegen geschonken te worden.

Octave Feuillet zette nooit tot hiertoe den voet op het terrein der politiek, en dit is de eerste, hoewel niet de voornaamste reden dat zijne zon tot hiertoe niet onderging als die van About. Hij is imperialist, doch niet stelselmatig; niet in de kunst. Hij brandt een weinig wierook op het altaar van den dag; doch zoodra de plegtigheid afgeloopen is, ziet of hoort gij hem niet meer. Zoo komt men het verst, helaas, en zoo leeft men het langst. Doch zijn grootste voorregt bestaat hierin dat hem bij eene mindere mate van speelsche geestigheid eene diepte eigen is die aan de geschriften van zijnen mededinger te eenemaal ontbreekt. Sommige ondeugden van den maatschappelijken toestand zijnes tijds worden tot op den bodem door hem doorzien. De weedom van sommige gemoederen is voor hem een ontsluijerd geheim. Het bestuderen van een deel zijner tijdgenooten, bepaaldelijk van hen die of tot de hoogere kringen, of tot de kunstenaarswereld behooren, heeft hem tot verrassende ontdekkingen geleid. In het minst geen misanthroop, stelt hij sommige verborgen deugden of beminnelijke hoedanigheden in een helder licht; doch hij kent ook gebreken, kent verleidingen, kent zonden, die voor een oppervlakkigen waarnemer niet bestaan en alleen opgemerkt worden, en kunnen worden, door den aandachtigen menschenkenner. Dit verheft hem tot den rang van moralist. Hij is de apostel van sommige zeer verheven en zeer edele gevoelens; en dan is hij het gelukkigst in het spelen van deze rol, wanneer hij er zich het minst bewust van is. Daarbij teekent hij uitnemend; mits hij zich namelijk bepale tot die kringen en die karakters waarmede hij vertrouwd en waarin hij te huis is. En hoewel zijn stijl uit het oogpunt der soberheid en van het doorschijnende te wenschen overlaat, schrijft hij zoo puntig, zoo keurig, zoo kunstig natuurlijk, dat zijne meest bestudeerde volzinnen en wendingen hem niet de geringste inspanning schijnen gekost te hebben.

'Tusschen Pozzuoli en Napels': dus luidt het opschrift van een der tusschentooneelen uit 'Dalila'; niet eene van Feuillets laatstgeschreven stukken, maar welligt de rijpste vrucht van zijne eerste periode. Gelijk blijkt uit het fragment dat ik mij veroorloof hier in te lasschen, is 'Dalila' eene dier dramatische of gedramatiseerde novellen die het midden houden tusschen de tooneelpoësie en den

roman. Om den naam te bezigen waarmede Alfred de Musset deze varieteit op zijne eigenaardige wijze gedoopt heeft, ‘Dalila’ is evenals ‘La coupe et les lèvres’ eene tooneelvoorstelling in een leunstoel. De lezer is hier schouwburgbezoeker, en is dit zonder dat hij genoodzaakt wordt het hoekje van den haard of zijne gemakkelijke zitplaats onder de warande te verlaten. In het voorbijgaan gezegd, de heer Vitet heeft naar waarheid doen opmerken dat Octave Feuillet in zekeren zin kan beschouwd worden als de erfgenaam van Musset. Toch verlieze men niet uit het oog dat hier alleen spraak kan zijn van Musset als novellist. Van den toondichter in hem is in Feuillet niets te bespeuren; en tot hiertoe zijn en blijven de handvol verzen van Henri Murger de eenige uitingen der moderne fransche muze, die in eenen adem verdienen genoemd te worden met het lied van ‘Rolla's’ zanger. De bladzijden uit ‘Dalila’ die ik wensch aan te halen zijn voorts in meer dan een opzigt merkwaardig. De kunstenaar is hier geslaagd in het scheppen van een karakter - den italiaanschen edelman en melomaan Ridder Carnioli - dat bestemd is om tevens aan te trekken en afkeer in te boezemen. Carnioli's zedeloosheid is volkomen, is door het cynisme heen; nogtans wint hij tot op zekere hoogte onze sympathie door zijne brooddronkenheid en zijn vernuft. Men veracht hem, men haat hem, en desniettegenstaande is er in hem iets beminnelijks. Doch ook de tegenovergestelde indruk blijft niet achterwege. Al Carnioli's geest en goedhartigheid is niet in staat ons te verzoenen met de zedelijke verdorvenheid van zijne natuur. Een onbedriegelijk voorgevoel zegt ons dat deze man der kwinkslagen en der paradoxen een doodelijk noodlottigen invloed zal uitoefenen op de gevallen van Otto Roswein, den jongen componist. Hoewel zelf geen tijger, zal Carnioli niettemin de man worden, dit voorzien wij, die het levensgeluk van zijnen beschermeling reddeloos verwoesten, en op de wreedste wijze het gemoed van Martha Sertorius, de dochter en het eenig kind van den trouwhartigen duitschen violoncellist en muziek-onderwijzer, verscheuren zal. Alles zegt ons dat Carnioli zal komen, dat hij Delila op den jeugdigen kunstenaar zal aanhitsen, en dat Otto Roswein, een Simson naar den geest, bezwijken zal en verteerd zal worden door den oneerbaren gloed van Leonore's hartstogt. Niet zoozeer aan de vinding als wel aan het uitwerken van zulk een karakter zijn groote moeijelijkheden verbonden, en de kunst heeft hier te kampen met dezelfde hinderpalen

als het leven. Droeg het kwaad in onze oogen voortdurend een voorkomen van gemeenheid, dan zou de verleiding alleen vat hebben op ruw-zinnelijke menschen. Velen, zoo niet de meesten, zouden ontkomen. Doch in de werkelijkheid is het er geenszins aldus mede gesteld. Al het verkeerde hier beneden vertoont de eene of andere beminnelijke zijde, en wanneer deze aantrekkingskracht er aan ontbreekt, kan het ons niet bekoren. Het is beurtelings wegslepend en amusant, onderhoudend en majestueus. Het spant zamen met sommigen van onze beste eigenschappen; ons schoonheidsgevoel, onzen aanleg tot gezelligheid, onzen onbevooroordeelden blik op menschen en dingen. En gelijk er veel noodig is om een karakter te zijn of te worden dat voor dezen eigenaardigen vorm der verleiding niet zwicht, wordt er ook veel vereischt om eene dergelijke persoonlijkheid voor te stellen op het tooneel of in de litteratuur. De volgende episode, die overigens in zijne geschriften geenszins alleen staat, komt mij voor het bewijs te leveren, dat Octave Feuillet een der altoos zeldzame geesten is die dit talent bezitten en deze kunst verstaan.

Tusschen Pozzuoli en Napels[1].
Otto Roswein, Ridder Carnioli.

(Zij zijn gezeten in een ligt rijtuig dat door Carnioli-zelf met dolle drift gevoerd wordt).

CARNIOLI. - Zoodat gij, om de zaak bij haar burgerlijken naam te noemen, van zins zijt te gaan trouwen?

OTTO. - Werkelijk ben ik van zins alzoo te doen.

CARNIOLI. - En uw voornemen is de blonde dochter van dien ouden genialen gek ten huwelijk te vragen, Herr Sertorius?

OTTO. - Dezelfde, uwe excellentie.

CARNIOLI. - En gij verbeeldt u dat ik zulks dulden zal?

OTTO. - Wat bekommert gij u daarover?

1 Deze vertaling is overgenomen uit het ‘Zondagsblad’ van Mei 1860, uitgave van den heer A.C. Kruseman.

CARNIOLI. - Wat ik mij daarover bekommer? Ik smeet u liever hals over kop het rijtuig uit op dien hoop steenen! (Tot een voorbijganger:) Pas op je schenen, lompert! Hopla!

OTTO. - Zijt gij bijgeval zelf verliefd op dat jonge meisje?

CARNIOLI. - Loop naar de maan met uw meisje, kwajongen daar gij zijt! Ik maak mij bezorgd over uw talent, dat mijn werk, mijn geluk, mijn roem is, en dat gij zoolang ik leef niet uit zult dooven onder het deksel van een kookkagchel. Trouwen gaan, driedubbele domoor! Weet gij dan niet dat het huwelijk een dier barbaarsche natuurwetten is die de instandhouding van het geslacht beoogen ten koste van het individu?

OTTO. - Is de bedoeling van uwe excellentie dat ik dezen uitval als een argument zal aanmerken?

CARNIOLI. - Noem mij geen excellentie en doe wat ik u zeg, kleuter! Ik zeg u dat uw genie mijn eigendom is en dat ik u bij dezen verbied er dien gemeenen huwelijksdomper overheen te zetten.

OTTO. - Zoudt gij de vriendelijkheid willen hebben mij te zeggen waarom het huwelijk een domper is, ridder?

CARNIOLI. - Waarom? Omdat men slaap krijgt van opium, omdat water vuur bluscht, omdat het eene fataliteit is, verstaat gij? Omdat er in dat dommelig plantenleven, en in dien staat van zalige verdooving, bijgenaamd het geluk van echtgenoot en vader, ik weet niet welke versteeningskracht gelegen is, die langzaam-aan de wanden van het verstand met een korst overdekt en het inwendige van iemands hersenpan kristalliseert in de gedaante van een bijenkorf aan den binnenkant. Een getrouwd kunstenaar is een kunstenaar af. Hij is echtgenoot, vader, burger, al wat gij wilt; maar de dichter in hem is overleden. Daar hebt gij Rossini, den grooten Rossini. Hij is getrouwd, en wat voert hij uit sints dien tijd? Uit hengelen gaan, mijnheer. Luister dus naar mij: aangezien het geval er toe ligt dat gij verliefd zijt op dit meisje, maak haar zoo gij wilt tot uw maîtresse; maar tot uw vrouw - ik zal het niet gedoogen!

OTTO. - Is dit uwe moraal? Zij is de mijne niet.

CARNIOLI. - Wat komt gij mij aan boord met uw moraal! Sints wanneer is de moraal eene muze geworden? Genadige hemel, hoe verfoei ik de hedendaagsche mode om het huwelijk en de goede zeden, onzen lieven Heer en het burgerlijk wetboek, in proza en poësie te brengen en op muziek te zetten! Hoe verveelt mij dat volkje met

hunne tweestemmige kerkliederen en hunne huwelijkslyriek! Wie zal ons verlossen van al die sakristij-rhapsodisten in miniatuur? Mag ik weten, lieve vriend, wat ter wereld hebt, gij uitstaans met de moraal? Zijt gij kostersknecht? zijt gij kwaker? lid van het bijbelgenootschap? Zijt gij zelfs wel eens een christen? Het mogt wat! Gij twijfelt aan God, aan onze lieve Vrouw, aan de Heiligen, onsterfelijke deugniet! Gij zijt een kunstenaar, een dichter, een heiden. De kunst is uw moraal, uw god; en de kunst is uit den Booze! Het vuur, ziedaar uw element. Krijgt gij het te warm, men zal u beklagen; maar zoo gij er uit wilt, zijt gij een kind des doods.

OTTO. - Gelijk ik u gezegd heb, ridder, ik wil er uit. Misschien ben ik te zwak van hoofd of te teeder van hart; maar ik voel mij ongeschikt voor het kunstenaarsleven. En zoo gij wist hoe ik er onder lijd, zoudt gij de eerste wezen om mij uit dien maalstroom uit te helpen.

CARNIOLI. - Maar bij alle heiligen, knaap, gij beklaagt u dat de bruid te schoon is! Wat u boven het janhagel verheft is juist uwe overgevoeligheid. Gij hebt de koorts, niet waar? Voortreffelijk! Uw zenuwgestel is uiterst prikkelbaar? de zamenleving kerft u in het vleesch? Voortreffelijk! Gij ligt des nachts te schreijen om uw verloren geloof en uw verraden liefde? Wederom zeg ik u, voortreffelijk! Onweerswolken in het hoofd en laaije vlammen in het hart, ziedende verzoekingen, verleiding en naberouw, zielsverrukkingen en wanhoopsvlagen die het gepeupel niet kent - ziedaar uw lot, uw deel, uw levensbrood! Elke traan van u is een gedicht, voelt gij dat niet? Iedere kreet uwer ziel is de kiem eener compositie. Lijdt gij, zoo zeg tot uzelven: Bravo, altemaal glorie-kiemen! Weet gij waarom heden ten dage de kunst in verval is? omdat gijlieden niet ongelukkig genoeg meer zijt, verrukkelijke smeerpoetsen van kunstenaars! omdat gij niet meer zooals voorheen, in haar gouden eeuw, van honger ligt te sterven op een zolderkamertje; omdat gij te hoog wordt betaald en te goed wordt gevoed.

OTTO. - Het ware ruim zoo eenvoudig indien men ons de oogen uitstak en ons opsloot in een kooi.

CARNIOLI. - Nu, nu, mijn waarde Otto, bedaar, mijn lieve vriend. Ik ben wat al te heftig geweest, gij hebt gelijk; die afgrijselijke huwelijksplannen van u hebben mij buiten mijzelven gebragt; maar gij weet dat ik u liefheb als mijn kind, als den appel mijner oogen.

OTTO. - Zoo gij mij liefhebt, in Gods naam laat mij gelukkig wezen op mijne eigen wijze!

CARNIOLI (van nieuws tot dezelfde opgewondenheid vervallend). - Op uwe eigen wijze? Op de wijze van een slaapmuts ja! op de wijze van een knolradijs! op de wijze van dien ezel daar, met zijn ligtblaauwen kuitendekker! (Een eerzaam burger, van vrouw en kinderen vergezeld, wendt verwonderd het hoofd om. Carnioli spreekt hem regtstreeks toe:) Ja, vriend, gij zijt een ezel, gij en uw vrouw en uw vier kinderen zamen! Hij grinnikt, de botterik! Kijk, Otto, hij grinnikt; dit is uw voorland.

OTTO (lagchend). - Geen onaardige type.

CARNIOLI. - Ploert daar gij zijt!... Ik maak mij boos, vergeef mij; ik heb ongelijk. Stoor u niet aan mijne beleedigingen: gij weet, zij spruiten voort uit een hart dat u aanbidt. Laat ons de zaak bedaard overleggen, niets liever dan dat. Gij wilt gelukkig zijn, niet waar? Kondt gij het wezen in die toekomst waarvan gij droomt, ik heb u lief, ja lief genoeg voor den duivel, om mijn eigen geluk aan het uwe ten offer te brengen. Maar noem mij een schepsel dat gelukkig kan zijn elders als in zijn eigen weg, overeenkomstig zijn aanleg en bestemming! Zie dat schip daarginds, dat groote, om den hoek van Ischia. Met uitgeslagen vleugelen zoekt het den vrijen Oceaan en wil er zijn trotsche loopbaan loopen, heden bij helderen zonneschijn, morgen bij het licht van den rossigen bliksem, nu eens lek gestooten op een klip, dan voor anker komend aan een veilig strand. Welnu, onderstel dat dit schip door het een of ander toeval plotseling wierd neergesmeten in een vijver vol eenden, in een gemeenen waterplas, en dat het veroordeeld ware daar ten eeuwigen dage te liggen verrotten als een wrak uit de voorwereld; onderstel dit, en onderstel tevens dat er eene ziel woont in dat schip: zal het gelukkig zijn? Houdt gij dit voor mogelijk?

OTTO. - Wat gaat mij dat aan? Ik zal het wezen.

CARNIOLI. - Gij zult het niet zijn, afvallige! Ik tart u. Uw geluk zal zijn als het geluk dier verachtelijke monnikken, door eene gewaande roeping in het klooster gedreven, en die wegkwijnen aan de tering, met de tanden in de ijzeren staven hunner cel.

OTTO. - Praatjes!

CARNIOLI. - Praatjes, vlegel? Maar zoo als ik zeide, ik wil mij dezen roemrijken avond niet boos op u maken, al beleedigdet gij

mij nog tienmaal ruwer. Neen, mijn vriend, wat ik zeg zijn geen praatjes. Uwe voorgewende roeping voor het kalm huiselijk leven is niet meer dan eene opwelling des oogenbliks. Gij zijt dezer dagen uitgeput van het werken, moe van aandoening en gejaagdheid; uw weerzin tegen het kunstenaarsleven is een dier aanvallen van onlust die de menschen doen snakken naar het buitenleven op den avond voor een veldslag of in den morgen na eene slemppartij. Bereid toch uzelven geene wereld van bittere teleurstelling; ga u toch in den bloei uwer jaren niet begraven in dat kille schimmenrijk des huwelijks. Weet gij wat gij te ondernemen staat? Gij wilt de verbeelding van een dichter opsluiten in de kooi van een marmot; wilt de hartstogten van een reus achter de tralies zetten in de gevangenis van een dwerg; en gij verbeeldt u dat, om het geluk van een gezeten burger te smaken, het genoeg is u te krommen in is mans schelp. Waant gij het uitzettingsvermogen van uw bloed en van uwen geest te kunnen vernietigen door het te onderdrukken? Neen, dat vermogen zal u verteeren op de plaats zelve! Het zal u vergaan als eene uit het spoor gesprongen locomotief, die hare stoomkracht om niet ligt te verspillen naast de spoorbaan; uw geknotte vleugelen zult gij met smart zich naar de vrije ruimte voelen uitstrekken, even als aan een verminkt soldaat het gevoel bijblijft van den arm of het been dat hem werd afgeschoten. Gij spreekt van de ellenden van het kunstenaarsleven: maar die ellenden, zij zijn althans vruchtbaar. Durft gij ze op eene lijn plaatsen met die andere martelingen, dubbel smartelijk omdat men zich van hare nuttelоosheid bewust is? Gij staat nog naauwlijks aan den ingang uwer loopbaan; tot hiertoe hebt gij alleen de schaduwzijden van dat leven gekend. Oordeel dus niet, voor en aleer gij werkelijk alles zult genoten hebben wat dit bestaan aan een genie vermag te schenken; en dan, wanneer gij u baden zult in het goud als een jood, in de vrouwen als een turk, in den roem als een halfgod, dan geef ik u permissie des noods de Elfduizend Keulsche maagden te trouwen, zoo gij lust hebt... Uilskuiken daar gij zijt, indien gij wist hoe geen twintig minuten geleden de prachtigste vrouw van gansch Italie zich te mijnen aanhoore over u heeft uitgelaten!

OTTO. - Wie dat? Uw prinses?

CARNIOLI. - Zij is mijn prinses niet, oneerbiedige knaap. Zij is de edelste en deugdzaamste en tevens de fraaist gebouwde aller weduwen op den aardbodem. De prinses Leonora Falconieri, ge-

parenteerd aan de Colonna's van Rome, de Doria's van Genua, de Zustiniani's van Venetie, en aan het huis van Este op den koop toe. Verstaat gij, mijnheer de schooijer? Buitendien, gijzelf hebt haar ontmoet verleden maandag op het bal bij den Spaanschen gezant waar ik u introduceerde.

OTTO. - Is het die dame met wie gij toen gewalst hebt? Een jaar of dertig, eer groot dan klein, met raafzwarte haren, bleek van tint als een onweder, en met die antieke schouders die als vloeibaar marmer golfden op haar bevel?

CARNIOLI. - Neen maar, uitmuntend! Welzoo, hebt gij dat alles opgemerkt, vriendje, en woudt gij gaan trouwen? Bij alle heiligen voorspel ik u: die schouders, gij zult ze meer dan eens zich zien komen indringen tusschen u en uw vrouw! Om tot de zaak terug te keeren, deze zelfde dame heeft mij zoo even naar u gevraagd.

OTTO. - En wat vroeg zij u?

CARNIOLI. - Zij vroeg mij, luister goed - eene vrouw zoo trotsch als koninginnen zijn en die gewoon is de gansche wereld voor zich te zien nederknielen! - zij vroeg mij: Lieve ambassadeur, wanneer denkt gij mij nu dien uitstekenden jongen mensch eens voor te stellen?

OTTO (lagchend). - Is dat al!

CARNIOLI. - En wat zoudt gij meer verlangen, eerlooze struikroover? Woudt gij bijgeval dat zij begon met kamers te huren bij u aan huis?

OTTO. - Laat ons over ernstige dingen spreken, ridder, want wij naderen. - Het zou eene groote teleurstelling voor mij wezen, zoo gij niet tegenwoordig kondt zijn bij mijn huwelijk. Blijft het bepaald dat gij morgen naar Madrid vertrekt?

CARNIOLI. - Ja, en vóór mijn vertrek schiet ik u voor den kop. Op mijn woord van eer, gij zijt krankzinnig. Trouwdet gij ten minste nog de eene of andere gloeijende Italiane, zoo bleef althans de levenslust er in. Maar neen, de dochter van Sertorius, een meisje van wit en rood, eene soort van Hollandsche, die bloembedden zal aanleggen in uw hart - en met het meest mogelijke flegma u een legio kleine familie zal bezorgen, als een knaap die bellen blaast!

OTTO. - Daar reken ik stellig op. Als gij uit Spanje terugkomt, ridder, zullen zij u bij de knevels trekken. Dat zal u amuseren. Geloof mij, gij zult van ze houden.

CARNIOLI. - Ik zal ze den nek omdraaijen, ja! (Zij houden stil voor de gaanderij van den schouwburg San Carlo; twee bedienden in livrei nemen de teugels over; Carnioli springt uit het rijtuig). Zoo als gezegd is, Otto: zweer mij dat gij geen gevolg zult geven aan die boerenkinkelsgrillen, anders rui ik op staanden voet het gansche publiek in den schouwburg tegen u op, al moest het mij honderd duizend kroonen kosten.

OTTO. - Ga uw gang, excellentie.

CARNIOLI. - Ondankbare rekel! verwaande bedelaar! Komaan, gaat gij niet mede naar binnen?

OTTO. - Ik zal het wel laten. Ik heb daarbinnen niet van doen. Ik blijf hier op het plein heen en weder wandelen en sigaren rooken tot mijn laatsten ademtogt.

CARNIOLI (hem zijn sigarenkoker overhandigend). - Sigaren? daar hebt gij er zoo als gij ze van uw leven niet geproefd hebt, bandiet! Rook vrij; uw opera is toch geblazen, maak daarop staat! (Hij treedt den schouwburg binnen).

Van zulk hout zaagt men geene confessionele theologie; en een ongeroepen verkondiger van het katholicisme, halfslachtig of consequent, is de novellist wiens rigting medebrengt om dusdanige grepen te doen in het breede menschelijk leven. Ook in Frankrijk is er in den loop der nieuwere geschiedenis een tijd geweest, den Hervormingstijd bedoel ik, waarin het niet slechts binnen den kring der mogelijkheden, maar zelfs, gelijk men zegt, in de rede zou gelegen hebben om den strijd over het kerkelijk leerbegrip mede op te nemen in den kring der bellettrie; en zoo er destijds geene romans vervaardigd zijn waarvan dit vraagstuk de spil vormde, moet zulks alleen hieraan worden toegeschreven dat het letterkundig genre waaraan wij heden ten dage den naam geven van roman, gelijk door Octave Feuillet in den aanhef zijner intree-rede zeer goed opgemerkt en uiteengezet is, toen nog niet bestond. Een drie- of viertal jaren geleden zag men voor het winkelraam van al onze vaderlandsche kunsthandelaren eene engelsche gravure ten toon gesteld, vervaardigd naar eene schilderij van John Everett Millais, en met het onderschrift: ‘The Huguenot; Eve of St. Bartholomew's day 1572’. De bruid - deze is de hoofdgedachte van den kunstenaar

geweest - de katholieke bruid van een protestantsch edelman, zich bewust van het doodsgevaar dat hem dreigt, wil haren bruidegom eene witte sjerp om den arm binden, het herkenningsteeken der roomschgezinden. Doch hoe groot ook de droefheid der wanhoop zij die op haar gelaat uitgedrukt staat, de Hugenoot weert haar met zachtheid af. Sombere vastberadenheid is in zijne vriendelijke trekken te lezen, terwijl hij haar verhindert om hem uitwendig te doen schijnen hetgeen hij niet is en hetgeen zijn geweten hem niet veroorlooft te zijn. Die greep van de hand des Hugenoots, nagegrepen door den engelschen schilder der 19de eeuw, is (ik spreek niet van de bijzonderheden der uitvoering, maar van het hoofddenkbeeld) een echte kunstenaarsgreep. Want ten jare 1572 was in Frankrijk de strijd om het dogme, die in onze dagen slechts eene theologische discussie is, in den vollen zin des woords eene levenskwestie. Men streed om de innigste kern der menschelijke persoonlijkheid, niet als nu om het zijn of niet zijn enkel van een kerkgenootschap of van een formulier. De politiek, de kunst, de wetenschap, het geloof, het geweten, alles worstelde mede. Zal men het mij vergeven, indien ik, na reeds in mijne voorafspraak gewaagd te hebben van een Parijschen moord, thans ten tweedemaal de herinnering verlevendig aan een dergelijk schriktooneel? In elk geval is de Parijsche bloedbruiloft van voor driehonderd jaren een woelen geweest in het verborgenst ingewand der fransche maatschappij; het priemen van een dolk in het hart van een levend gedeelte der natie. En aangezien de volken zich rekruteren in het huisgezin, waarvan de liefde van man en vrouw de geheiligde grondslag uitmaakt, kon de theologie destijds gezegd worden te zijn opgetreden - en welk een optreden! - in de werkelijkheid. Ook in ons eigen vaderland en met name in den tegenwoordigen tijd zouden er welligt termen bestaan om aan het kerkelijk leerstuk eene plaats te gunnen in het rijk der letteren. Wel zal de godgeleerde romantiek, alom en ook te onzent, steeds blijven behooren tot de kunstvormen van den tweeden of derden rang, doch het theologisch leven is in Holland een zoo door en door nationaal verschijnsel, het is met onzen landaard sedert eeuwen zoo innig zamengegroeid, dat de nederlandsche novellist bezwaarlijk schilder van de zeden zijns tijds kan zijn, zonder telkens den voet te zetten op kerkelijk gebied. Doch het hedendaagsch Frankrijk verkeert in geheel andere omstandigheden. De theologie is daar een uitheemsch gewas, en het kerkelijk vraagstuk boezemt er schier uitsluitend be-

lang in van en om zijne politieke zijde. De fransche romanschrijvers zouden dan alleen slagen in het aanroeren van deze kwestie indien zij zich spiegelen wilden aan George Eliot en van deze engelsche mededingster wilden leeren schilderen zonder partij te kiezen. Lacordaire, eerst advokaat en daarna dominikaner monnik; Lamennais, de in een rooden republikein verkeerde priester en schrijver van het 'Essai sur l'indifference'; Ernest Renan, die seminarist was en onafhankelijk criticus werd; Chateaubriand, triomfantelijk aan zijne vrienden schrijvend: 'On me cite partout en chaire comme un Père de l'Église' - indien men het ernstig wilde, hoe vele zielstoestanden uit den voor- en natijd van de eerste helft der 19de eeuw zouden er in Frankrijk, op religieus gebied, niet te bestuderen en door de kunst te idealiseren vallen! Doch nog zeer onlangs heeft Victor Hugo het bewijs geleverd dat een fransch talent zelfs van de eerste grootte de gave missen kan die daartoe vereischt wordt. Soeur Simplice, in het eerste boek der 'Misérables', onderscheidt zich door sommige getrouwe katholieke trekken; doch zij kan niet goedmaken hetgeen reeds voor haar door Mgr. Bienvenu onherstelbaar bedorven is. Er heeft inderdaad moed toe behoord om dezen gesublimeerden modernen theoloog te durven voorstellen als het model van een roomschen bisschop. Doch ook al gelukt het den franschen novellist, gelijk het gelukt is aan George Sand, om sommige kerkelijke karakters te brengen onder een voegzaam licht en te kleeden in een passend kostuum, het theologisch leven, ik herhaal het, is in Frankrijk te weinig fransch dan dat het er de stof zou kunnen leveren tot een subjectieven of partij-roman. Wel verre dan ook dat wij het wandelen van George Sand en Octave Feuillet in dezen tot hiertoe te hunnent ongebaanden weg zouden hebben te beschouwen als eene aanwinst voor de fransche letterkunde, komt het mij voor dat het verschijnsel waarop ik in deze bladzijden gewezen heb - Frankrijk heengebogen over de godgeleerde romans van twee gevierde schrijvers - wel indien men wil merkwaardig, doch meer zonderling nog dan veelbeduidend is. Geen levensteeken vertoont zich hier aan ons oog, geene nieuwe openbaring der kunst, geene uiting van eene diepe en ernstige behoefte, maar enkel en alleen een spel des vernufts. Die groote belangstelling, zij is de daad eener geknevelde en dientengevolge naar allerlei verstrooijing hunkerende maatschappij.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 April 1863.

Een der laatste zangen van de Edda behelst het tooverachtig verhaal van den slag tusschen Hedin en Högni. Högni's dochter, Hilde, was door Hedin ontvoerd, toen haar vader ter koningsvergadering gereden was. Toen hij terugkeerde en het feit vernam, zeilde hij met zijn vloot noordwaards langs de kusten tot boven de eilanden van Noorwegen. Op één dier eilanden had Hedin zijn leger geschaard. De slag werd aangenomen, en zij begonnen den strijd, zij kampten den ganschen dag, en des avonds trok elk der koningen zich terug op zijn schepen. In den nacht echter ging Hilde naar de legerplaats en wekte door tooverkracht al de dooden op, en toen des anderen daags de koningen weder naar 't slagveld renden en gingen strijden, streden ook weder allen mede die ten vorige dage gesneuveld waren. Alzoo duurde de strijd den éénen dag na den anderen voort, en allen die nedervielen, en alle zwaarden, die op de strijdplaats lagen, en alle schilden werden tot steenen. Maar zoodra de morgen daagde stonden alle dooden weder op en zij kampten weder, en hun wapens werden wederom bruikbaar. En zij voeren dus voort tot op de voleindiging der dagen.

Deze noordsche sage komt ons telkens in de gedachte, wanneer wij aan den strijd tusschen Denemarken en Duitschland over Sleeswijk-Holstein denken. Het is dezelfde rustelooze ééntoonigheid: slechts zijn het geen legers die kampen, maar diplomaten die nota's wisselen, en doodbedaard de argumenten van de ééne maand weder in de depêche van de volgende opnemen. Een resultaat is nog nimmer behaald en wellicht ook niet bedoeld. Wanneer de zaak

van Sleeswijk-Holstein op de rol voorkomt, dan laat die goede oude bes - de Duitsche Bond - zich de stukken daarop betrekkelijk voorlezen en zendt een nota naar Copenhagen, die stiptelijk punt voor punt wordt beantwoord. De nota handelt dan over en weêr alléén over Holstein. Sleeswijk toch, hoewel ook voor een groot deel door Duitschers bewoond, behoort niet tot den Duitschen Bond; maar de gedachten, eens over Holstein aan 't mijmeren, slaan dadelijk over op Sleeswijk, want Sleeswijk-Holstein zijn (het is ons duizendmaal voorgezongen en voorgeschreeuwd) niet alleen te zamen ‘meerumschlungen’, maar ook ‘stammverwandt’. Nu neemt gewoonlijk elke twee jaren ééns de Deensche regering den Duitschen Bond bij het woord. Zij zegt dan hoe zij alle hervormingen, door den Bond gewenscht, in Holstein wil volvoeren; hoe zij steeds zich beijverd heeft om de tractaten na te leven, en hoe zij ook nu bereid zal gevonden worden om haar plichten na te komen - en als ter loops wijst zij er op, hoe de duitsche nota aan een kleine verwarring van begrippen zich heeft schuldig gemaakt, daar Sleeswijk tot nu toe wel een Deensche provincie is, maar niet onder het toezicht van den Duitschen Bond staat. Dadelijk daarop vaardigt het Deensche kabinet een besluit uit, waarbij aan Holstein een bijzondere regering wordt gegeven, enz., en waarin eenige zinsneden voorkomen over de grootmoedige en edele wijze van denken van den Deenschen koning. Het besluit is niet zoo haast door de dagbladen openbaar gemaakt of een groot rumoer ontstaat in het Duitsche rijk. Naar de bierhuizen stroomen de jeugdige germanen, zij ledigen glas op glas, en met toornig vuur in de oogen, terwijl de gebalde vuist de tafel beukt, zweren zij, bij 't schuimend glas bier, met ontzettend zware stem, dat het alzoo niet kan blijven. Een of andere volksvertegenwoordiger meent het aan zijne kiezers verplicht te zijn, eene interpellatie aan de regering van 't land, waarin hij woont, te richten; in een rede, waarin hij noodzakelijk grondig alle nota's en stukken moet behandelen - de redevoering van professor Pözl te Munchen in Februarij 1861, in het Beijersch huis der vertegenwoordigers gehouden, duurde dan ook twee en een half uur - spreekt hij alles, regering, oppositie, reactie en democratie, Sleeswijk-Holsteinsche questie, geweten en trouw, enz., enz., in slaap, en het incident is voor dien dag uit den weg geruimd. Ondertusschen sommeert de Duitsche Bond den koning van Denemarken zich te verklaren over een of ander provisorium - er zijn er zooveel, dat de Bond slechts

te kiezen heeft - en geeft hem zes weken tijd als uitstel, na welk tijdsverloop men tot een uitvoering der bondsbesluiten zal overgaan: de bezetting der bondsvesting Mainz wordt met honderd man versterkt, en de zes weken verloopen als alle andere weken van 't jaar: waarna de historische school beweert, dat de termijn is verjaard en dat men dus weder van voren af aan moet beginnen.

De laatste maal dat dit alles met de behoorlijke volledigheid en uitvoerigheid is geschied, schreef men Januarij 1861; thans in April 1863 werd het drama wederom ten tooneele gevoerd. Voor een half jaar geleden, toen graaf Bernstorff Minister van Buitenlandsche Zaken te Berlijn was, had men meenen te bespeuren dat het Engelsche kabinet - of liever graaf Russell - niet zoo gunstig meer als vroeger dacht over de houding van de Copenhaagsche regering. Verschillende privat-docenten in de staatsphilosophie hadden dan ook in enkele Duitsche geleerde tijdschriften opgewonden artikels geschreven over de Sleeswijk-Holsteinsche questie. In die stukken werd veel gesproken van de gewetensschuld, die de Duitschers in het algemeen en de Pruissen in 't bijzonder aan hun arme broeders over den Eider moesten afdoen; nieuwe gezichtspunten werden ook geopend omtrent het vormen eener Duitsche vloot bij wijze van inteekening; en het gevolg van dit alles was geweest, dat het National-Verein met nieuwen lust nieuwe lijsten rondzond voor bijdragen tot de Duitsche vloot. Toen echter de zaken in Berlijn die vreemde wending namen, die men kent, bedankte het National-Verein en de Duitsche burgers om hun groschen te zenden aan den heer von Roon, die geen vaderlandsliefde genoeg bezat om alvast te beginnen met het bouwen van die vloot, onder afwachting dat het geld wel later zou komen. Voornoemde privat-docenten echter - die nu eenmaal van de Sleeswijk-Holsteinsche questie hun hoofdstudie hadden gemaakt - betreurden het dat 't Duitsche volk geen lust had om de questie nu ook in deze phase aan een gezette overweging te onderwerpen. Zij redeneerden dat de kansen allezins waren verbeterd. Engelands minister was gunstig gezind, en nu wilde het toeval, of liever Duitschlands geluk-ster, dat aan de Spree de man minister werd, die tot nu toe het meest had gesproken van handelen en nog eens handelen, die de woorden ‘bloed’ en ‘staal’ steeds in den mond had en die voorzeker de wereld in vuur en vlam zou zetten. Hoe die Duitsche staatsphilosophen zich in de handen wreven, bij het overpeinzen van al de heerlijkheid die nu door Germanje's zonen zou

worden volvoerd! - Doch helaas! de werkelijkheid beantwoordt ook nimmer aan de ideën der Duitschers; niet alleen dat de questie niet vorderde, zij ging ook vrij merkbaar achteruit. De Engelsche regering haastte zich een diep stilzwijgen aan te nemen, nu zij zag werwaarts het Berlijnsche kabinet de zaken in Pruissen voerde; het huwelijk van den prins van Wales deed zelfs sympathie tusschen Denemarken en Engeland ontstaan; weldra werd zelfs door Engelands bemiddeling aan een Deenschen prins de Grieksche kroon aangeboden: en de Deensche koning nam eens van zijn kant het initiatief, en vaardigde het kabinetsbesluit van 30 Maart 1863 uit.

Bij dit besluit werd Holstein administratief geheel en al gescheiden van Denemarken, terwijl Sleeswijk als een provincie van het Rijk werd beschouwd.

Het is nu weder de beurt der Duitsche regeringen om protesten door de diplomaten te doen opmaken, en reeds hebben dan ook de Oostenrijksche en Pruissische gezant te Copenhagen identieke nota's overhandigd, waarbij wordt beweerd dat de koning van Denemarken zich op een verkeerd standpunt heeft geplaatst; doch voorloopig zal men het hier wel bij laten. Het Pruissische volk ondertusschen gevoelt op vrij grievende wijze den smaad dien het moet lijden, nu, na zooveel trotsche verklaringen, zoo weinig is uitgewerkt, en in het huis der vertegenwoordigers heeft dan ook reeds een interpellatie plaats gehad.

Deze interpellatie, gedaan door den afgevaardigde Twesten, geschiedde op den 17^{den} April, en von Bismarck-Schönhausen heeft toen een nieuwe gelegenheid gevonden om de volksvertegenwoordigers als canaille te behandelen. Reeds had hij op den 31sten Maart, toen een hernieuwde discussie over de Pruissich-Russische conventie ten opzigte van Polen werd gehouden, 't woord nog eens opgenomen, en als antwoord op eenige misschien wat al te pathetische redevoeringen van het drietal professoren von Sybel, Gneist en Virchow, de afgevaardigden nuchter afgeraden om hem raad te geven, daar hij niet gewoon was hun overigens goed gemeende adviezen te volgen; doch het scheen of dit alles nog slechts een voorspel was geweest; het wezenlijke drama, de ontknooping moest nog komen. Het woord, dat geheel en al de positie van regering en volk in Pruissen moest teekenen, zou bij gelegenheid der interpellatie over Sleeswijk-Holstein gesproken worden.

Het zou onnoodige moeite zijn het tooneel dier vergadering te

willen schilderen. Von Bismarck is te dikwijls door ons beschreven, dan dat wij nieuw licht over zijn persoonlijkheid zouden kunnen verspreiden. Op zijn gewone gemakkelijke wijze staat hij daar het huis te tergen, een taak die hem te gemakkelijker valt, naarmate zijn talentvolle welsprekendheid zoo voordeelig afsteekt bij het vrij wel gezwollen pathos der meeste afgevaardigden. De heer Twesten had er op gewezen, dat het bij al de droefheid, die Pruissen thans moest ondervinden, toch een zeker geluk was dat men geen oorlog met het buitenland te vreezen had, wegens den zoo gespannen toestand in het binnenland. ‘Mijne Heeren - zoo antwoordt von Bismarck - ik kan u en het buitenland verzekeren, dat, wanneer wij het noodig vinden oorlog te voeren, wij het doen zullen, MET OF ZONDER UW GOEDVINDEN.’ - Deze woorden behoeven geen kommentaar; ware het noodig, dan weten wij geen betere illustratie daartoe te geven dan het korte parlementaire bedrijf dat nu volgt, en 't welk wij (ter wille der karakterisering) ook willen verhalen. Na het uitspreken toch van zijn korte rede en terwijl de afgevaardigde Löwe het woord opgrijpt om hem te beantwoorden, verwijdert zich de heer von Bismarck. Na den heer Löwe ontvangt de heer Virchow het woord, doch deze merkt op, waartoe men verder spreken zal, wanneer de minister, op wien men denkt te werken (het is toch een interpellatie aan den minister), niet tegenwoordig is. Terzelfder tijd verschijnt lagchend de heer von Bismarck, en verklaart ter hunner geruststelling dat hij hen best in de kamer daarnaast kon verstaan. Het bloed der afgevaardigden begint te koken; de heer Parrisius barst los, en zegt dat wel is waar de Duitsche natie in hoogen graad geduld bezit, maar dat de minister de zaak tot het uiterste drijft. Hij moet bedenken dat de vertegenwoordigers des volks hier niet voor hun genoegen zitten. ‘Ik zit hier ook niet voor mijn genoegen - zegt von Bismarck - ik heb ook wel andere zaken te doen, ik moet corrigeren, ik moet personen spreken, en wanneer de sonore stemmen der heeren afgevaardigden mij het voordeel verschaffen ze uit de verte te kunnen hooren, dan weet ik niet waarom ik daarvan niet gebruik zal maken.’ Dus von Bismarck; vorm en inhoud zijn bij hem volkomen aan elkander passend; waar men aan een constitutioneel land verklaart, dat men zijn eigen wil zal doen, met of zonder goedvinden van het land, daar is het niet meer dan billijk, dat men aan het huis der vertegenwoordigers niet te veel gemeenzaamheid gunt met den persoon des ministers.

En dát is de toestand van Pruissen, wel eens met zooveel trots het land der intelligentie genoemd! Helaas, wel vlieden de jaren voorbij, doch ze brengen geen betere dagen. Welk onderscheid toch is er tusschen de taal van von Bismarck en de woorden, die in de vorige eeuw Friedrich Karl Moser zoo deden ontzetten, toen hij ze van den keizerlijken minister te Weenen vernam: ‘Wenn nun aber ihr Herr das Land hat ruiniren wollen, was hat das Sie angegangen? Das Land war ja nicht Ihnen.’

Das Land ist ja nicht Ihnen - dat is het antwoord dat men geeft, wanneer de volksvertegenwoordiging onrustig vraagt of al de handelingen van het tegenwoordig ministerie niet onwillekeurig leiden tot een alliantie met Rusland.

Terwijl toch de drie overige groote mogendheden, Frankrijk, Engeland en Oostenrijk, thans op diplomatieken weg de Poolsche questie zoeken te ontwarren, en Rusland tot concessies willen nopen, weet het Berlijnsche kabinet niets beter te doen dan Rusland in zijn overmoed te stijven. ‘Wij leveren de Poolsche uitgewekenen niet aan Rusland uit - dat verklaarde de Minister van Binnenlandsche Zaken, graaf Eulenburg - wij zetten ze eenvoudig de grenzen over’, en door deze uitvlucht denkt men zich te dekken tegenover de verontwaardiging van zijn eigen volk, tegenover de dagelijks dreigender wenken van Frankrijk. Het kan ook niet lang meer duren, zoo denkt men; is Rusland slechts eens weder der beweging meester, dan zal de toon van Europa wel kalmer worden; een uitgevaardigde amnestie zal aller wenschen bevredigen, en door dat verschiet bemoedigd, helpt men Rusland zijn taak vergemakkelijken. Het bloed stroomt allerwege op de grenzen; de wakkere Polen houden overal stand; zwichten zij voor de overmacht, zij vallen slechts om weder op te staan; geen moord van vrienden of verwanten doet hen een oogenblik wankelen; zij offeren gewillig hun goed en hun leven; voor het oogenblik hebben zij geen anderen wensch dan dat Rusland als weleer Lady Macbeth angstig uitroept: ‘wie zou gedacht hebben dat de oude man zooveel bloed nog had!’

Ja, zij hebben stand gehouden. Het verlies van Langiewiez heeft hen de wapenen niet doen nederleggen. Integendeel, het voorloopig gouvernement te Warschau heeft een verdubbelde werkzaamheid aan den dag gelegd, en op alle punten tegelijk hulp en raad weten te verschaffen. Vooral in de twee palatinaten Kalisch en Lublin heeft de opstand deze maand zich het krachtigst uitgebreid. Alles strijdt

thans mede: de vrouwen dragen den krijgers wapenen toe, indien zij niet mede den strijd wagen: want de vrouwelijke adjudante van den gevangen dictator, Henrietta Poustowoitoff, is niet meer de eenige van haar geslacht. Op de verschillende legerorders, die de opgeworpen aanvoerders der verspreide Poolsche benden uitvaardigen, ziet men onder de namen der eervolsten steeds een vrouwelijke naam vermeld. De Polen hopen den strijd te kunnen volhouden, totdat Frankrijks keizer begrijpt, dat hij zijn bemiddeling moet aanbieden.

Ondertusschen heeft het Russisch gouvernement tot allerlei maat regelen zijn toevlucht genomen. Allereerst is in het begin der maand aan vorst Constantijn toegevoegd den generaal Berg. Deze, een krijger uit den wreeden tijd van keizer Nicolaas, had reeds in 1831 en volgende jaren zijn ruwen voet op Polens ligchaam gezet, en is thans, door zijn vroegere ondervinding geleid, begonnen op doeltreffender wijze de opstandelingen te bekampen. Voorts is den 12^{den} April openbaar gemaakt eene Ukase, waarbij de goederen van hen, die aan den opstand hebben deelgenomen, worden gesequestreerd: de hatelijkste maatregel uit de tijden van keizer Nicolaas, waardoor een gansche familie wordt gestraft wegens de misdrijven van één van hare leden, werd alzoo weder in toepassing gebracht. Nadat deze twee besluiten - het benoemen van generaal Berg en het verbeurdverklaren der goederen - waren genomen, vaardigt men den volgenden dag - natuurlijk alles met het oog op Europa - een algemeene amnestie uit. ‘De keizer - zoo luidt dit fraaije stuk - wil de Poolsche natie niet verantwoordelijk stellen voor de tegenwoordige wanorde; hij verleent volkomen vergiffenis aan allen, die tot den 13^{den} Mei de wapenen zullen nederleggen, en handhaaft alle verleende instellingen, zich voorbehoudende om ze te ontwikkelen, wanneer ze eerst den toets des tijds hebben doorleefd.’ De keizer belooft dus de instellingen van Polen te handhaven. Maar de vraag rees dadelijk op: welke zijn die instellingen? Verstaat men daarmede de conscriptie, de langste handeling, die wel ooit is bedacht? Of meent men daarmede den staatsraad, die nimmer te rade werd genomen en wiens leden beurtelings allen hun ontslag namen, terwijl nog niet lang geleden, het kasteel van graaf Poletyllo - een van de leden van dat ligchaam - werd beschoten en in koelen bloede het gezin van den eigenaar werd vermoord? Of bedoelt men den stedelijken raad, wiens leden zonder vorm van proces naar Siberië werden gebracht, terwijl het wakkerste lid Andreas Zamoiski uit Po-

len werd gezet? Meende dan de Russische keizer, dat deze instellingen eerst zulk een toets moesten doorstaan, om ze levenskracht toe te kennen, dan heeft hij zonderlinge begrippen van het staats- en gemeenteleven van een volk.

Nous ne demandons pas - dus schreef in 1854 Manin aan lord John Russell - que l'Autriche soit plus liberale, ce qui lui serait impossible, quand même elle en aurait le désir, nous demandons qu'elle s'en aille. Deze zelfde woorden richt Polen thans tot Rusland, en geen schijnheilige amnestiën zullen iets kunnen doen om dit besluit te doen veranderen.

Intusschen zoekt de diplomatie op het oogenblik tot een zekere schikking te komen, die Polen kan bevredigen. Het is Frankrijk, Engeland en Oostenrijk, die hier een gezamenlijken stap wenschen te doen. Weken achtereen hebben de diplomaten over en weder gereisd en geschreven, en het resultaat is geweest, dat op den 19^{den} April de gezanten der drie genoemde rijken aan den minister Gorchakoff te St. Petersburg elk een nota hebben overgereikt, waarin den Czar wordt aangeraden concessiën aan Polen te doen. Het is echter minder deze stap zelf, dan wel de onderhandelingen, die tot dezen stap hebben geleid, en de verschillende positie der drie rijken tegenover Rusland, welke de aandacht van Europa hebben bezig gehouden. Terwijl toch Oostenrijks houding in deze wordt bepaald door den wedijver tegen Pruissen, door de zucht om tegenover Rusland een dam op te werpen, en eindelijk door het voordeel, waarmede het zich vleit, wanneer een nieuwe catholieke staat wordt gevestigd, wil Engeland zich alleen bepalen tot een aanmaning om de tractaten van 1815 na te leven, wil het volstrekt van geen nieuwe plannen hooren. En wat Frankrijk aangaat: - niemand weet hoever de keizer kan of wil gaan. Omtrent de politiek der Napoleons is geen gissing te wagen. Stort morgen de keizer zijn troepen tegen Rusland, voor niemand zal deze tijding een geheel onverwachte wezen, hoewel het weder even waarschijnlijk zal blijken, wanneer hij rustig de diplomatie congressen laat houden. Vandaar juist het ongeluk, waarin het Europeesch Staten-evenwicht gebracht is. Daar is, zoolang de Napoleons den troon bekleeden, geen zekerheid voor den dag van morgen, geen waarborg voor de toekomst, geen vast plan, geen volgen van traditiën, geen zweem van eerlijkheid: alles gelijkt op het schijnsel van schitterende fantasmagoriën. Onverantwoordelijk zal het echter altijd voor de andere Europesche hoven

blijven, dat zij zooveel gelegenheden hebben aangeboden, dat een Napoleon de rol van een redder kon spelen. Is het zijn schuld, dat overal, waar hij zijn verleiders-blikken richt, een wond blijkt te zijn: quoquo tetigerit ulcus?

Allerlei plannen drijven dan ook nu weder op den zwaren atmosfeer: hier spreekt men van een groot koningrijk Polen, waartoe Gallicië zoude behooren, en dat door een Oostenrijksch aartshertog zou worden bestuurd. Daar wil men meenen gehoord te hebben van een aan Rusland afhankelijk vice-koningrijk, onder bestuur van den hertog van Leuchtenberg. Prins Metternich reist her- en derwaarts; Drouyn de L'huys schrijft nota op nota; Palmerston spreekt den eenen dag dit, den anderen dat; en ondertusschen sneuvelen de Polen voor hun land, wordt de strijd steeds hagchelijker en hagchelijker, trekken steeds meer Russische troepen over de grenzen, vlammen de schoten door de lucht, totdat weder de echo weêrkaatst het finis Poloniae.

Eenigzins zonderling is bij dat alles de rol van den koning van Noorwegen en Zweden, Karel XV. Van tijd tot tijd hoort men mompelen dat, wanneer Frankrijk een oorlog tegen Rusland wil beginnen, deze vorst bereid zal gevonden worden Frankrijk ter zijde te staan. Zweden toch heeft nog een oude schuld op Rusland te vorderen. Na den vrede van Titsitt zag Zweden zich in 1808 plotseling beroofd van Finland, 't welk met oogluiking en door toedoen van Napoleon aan den keizer van Rusland werd gegeven. De koning uit het geslacht der Wasa's, Gustaf IV, poogde Finland weder te heroveren, doch werd om die reden afgezet. Sinds kwam, door een zamenloop van allerlei omstandigheden, het geslacht der Bernadottes op den troon te Stockholm, en de zeer sluwe advocaat-koning wist, als één van zijn eerste regeringsdaden, Noorwegen aan Denemarken te ontnemen, en het als compensatie voor Finland aan Zweden toe te voegen. Doch mocht ook deze aanwinst voor Zweden niet onaanzienlijk wezen, in zooverre nu niet langer Denemarken de hoofdrol van het oude Scandinavië kon spelen, zoo was de positie van Zweden toch eigenlijk, juist door het verlies van Finland, veel zwakker geworden dan ooit te voren. Was Zweden vroeger de krachtigste bondgenoot tegen Rusland, daar men door het bezit der vestingen in Finland vlak voor de poorten van St. Petersburg stond, thans was Zweden aan Rusland overgeleverd, en lag Stockholm open voor elken Russischen aanval. Te verwonderen is het dan ook niet,

dat weldra de Zweedsche koningen het als een einddoel van hun streven stelden om Finland te herkrijgen. De tegenwoordige, nog betrekkelijk jonge koning, vertrouwd als hij is met de traditiën van het Scandinavisch koningrijk, en door menige dichterlijke inspiratie geleid, schijnt meer bepaald aan dat streven een zekere leiding gegeven te hebben. Reeds vóór zijn troonsbestijging had Zweden een grievenden spijt geroeld van niet met Engeland en Frankrijk zamen te kunnen werken in den Krimoorlog: en men weet, dat het sluiten van den vrede ook van de zijde van Rusland werd verhaast, daar Canrobert bepaalde toezeggingen van het hof van Zweden had gekregen. Thans wil men weder weten, dat Frankrijk op Zwedens hulp kan rekenen, wanneer die hulp noodzakelijk mocht zijn.

Welke waarde nu ook de onderhandelingen mogen hebben, die over deze questie zijn gevoerd, zeker is het, dat het hof te Stockholm met voorliefde thans zich aansluit aan de politiek der Tuilleriën. De beloften der Napoleons zijn vèrstrekkend; en hoezeer de hertog van Aumale ook hebbe betoogd, dat hun woord dan alléén hem vertrouwen inboezemde, wanneer er van fusilleren werd gesproken - het is niet te ontkennen, dat aan volken en vorsten, die iets anders willen wezen, dan waartoe hun de tegenwoordige staatkundige positie recht geeft, de Fransche keizer van tijd tot tijd een gelegenheid aanbiedt om met hem den weg der avonturen te betreden. Het point d'honneur der Franschen weet dan woorden te vinden voor het waarachtig eer- en onafhankelijks-gevoel der Noordsche of Germaansche stammen. De lust om met het leven te spelen, le plaisir de se sentir homme, dat alles werpt vonken in het gemoed, dat opgekweekt is in de heldenzangen van het verleden, dat in de Edda en in de Nibelungen de daden van vroeger tijd gevolgd heeft.

> Uns ist in alten mären wunders viel geseit
> Von helden lobebären und groszer arebeit.

Zou daar echter niemand wezen, die aan een koning, wiens hart reeds half gewonnen is door phantastische plannen, wilde herinneren, dat de oude Germanen, juist omdat zij trouw tot in den dood waren, altijd in hun gezangen, naast het figuur van den grooten held, teekenden het beeld van den valschen vriend, den duivelschen raadgever, DEN VERRADER. Loki in de Edda, Hagen in de Nibelunlungen zijn toch ook beelden, die zelfs nu hun broeder zouden begroeten in een vrij werkzaam personaadje te Parijs.

De ministers van Napoleon III geven zich thans onbegrijpelijk veel moeite om het nieuwe Wetgevend ligchaam, dat eerstdaags zal moeten verkozen worden, gelijk en gelijkvormig te doen zijn aan datgene, 't welk weldra zijn laatste zitting zal gehouden hebben. Reeds de vorige maand wezen wij er op, dat de liberale en de democratische partij zich aangordden om zoo mogelijk het terrein te betwisten aan de bonapartistische kandidaten. Het is deze maand gebleken, dat al die moeite vruchteloos zal zijn. De regering geeft aan de tegenpartij niet de minste vrijheid. Tot zelfs de meest gewone en (naar ons inzien) onschuldige handelingen worden, der tegenpartij verboden. Zoo had men zich allengs aangewend om den kandidaat, dien men tegenover den regeringskandidaat wilde doen gelukken, te noemen le candidat independant. Een bericht, geplaatst in den Moniteur, zegt, dat dit voortaan niet langer geoorloofd is, wijl de achtingswaardige mannen, die door de Regering worden voorgesteld, aldus als minder onafhankelijk zouden worden gequalificeerd. Daar echter elke naam een uitsluiting te kennen geeft ten voordeele van zich zelven en ten nadeele der anderen - een liberale candidaat toch onderstelt een onvrijzinnigen tegenstander, enz., - zoo zal het best wezen, wanneer de kandidaten der tegenpartij, eenvoudig maar omslachtig, genoemd worden de kandidaten die men niet moet kiezen.

Tot die kandidaten, die men niet moet kiezen, behooren bijna zonder onderscheid alle mannen, op wier roem Frankrijk vooralsnog teert. Al wat karakter heeft en de bewijzen heeft geleverd van groote talenten, schaart zich onder de breede rij. Daartegenover nu plaatsen zich vooreerst de weinige personen, die reeds vroeger naam hebben gemaakt en thans tot het régime der Napoleons zijn overgeloopen: voorts een menigte volslagen onbekende grootheden, en die wel altijd onbekend zullen blijven, tenzij hun welsprekendheid zich op nog andere wijze zal weten te uiten dan in het roepen van ‘zeer goed’ wanneer Billault of Baroche spreken, en eindelijk (last not least) zij, die in de laatste jaren door de verschillende wijze van crediet-omzetting de mannen van de groote industrie zijn geworden.

Eigenaardig zou het wezen eens den invloed na te gaan, dien deze mannen ook op het bestaan en den voortduur van het tweede fransche keizerrijk gehad hebben en nog bezitten. De economische en industriële beweging, die ook in de bedoelingen der revolutie van Fe-

bruarij 1848 lag, kreeg eerst haar ware richting en kracht, toen de keizer aan de woelingen der republiek een einde had gemaakt, toen de orde was hersteld en het vertrouwen in de vastheid van het bestuur was gevestigd. Al die economische stroomen - als wij ons van dat woord mogen bedienen - kregen een uitweg in dat wat zoo te recht genoemd is l'instrument de travail et de richesse le plus puissant qu'il y ait eu dans les temps modernes: wij bedoelen de spoorwegen. De spoorwegen met al haar machtige vertakkingen en impulsies waren het, die vooreerst als onderneming al het kapitaal van Frankrijks inwoners tot zich trokken, om vervolgens dat kapitaal op allerlei wijze om te zetten en te vermeerderen. Daarna kwamen de verschillende crediet-instellingen die de rol van de associatie op het financiëel gebied eerst recht goed deden begrijpen, die voortdurend alle beschikbare gelden tot zich trokken, om hun een richting te geven tot alle mogelijke kostbare en op groote schaal aangelegde ondernemingen. En daar ten gevolge der kleine actiën een ieder - hoe gering zijn bezit ook was - er deel aan kon nemen, waren de mannen, die aan het hoofd van al dergelijke instellingen stonden, niet alleen de groote financiers, maar ook de politieke mannen van beteekenis. Het was aan onze eeuw voorbehouden om de macht der zoogenaamde rois de la finance te kunnen waarderen, en in die rol - wat zeker door niemand was vermoed - vooral te zien optreden de vroeger zoo uitgelachen leerlingen van den hersenschimmigen Saint-Simon. Rira bien qui rira le dernier, want niemand lacht thans meer om de gebroeders Pereire, de groote industriële staatslieden, die nu op verschillende plaatsen door de prefecten als de regeringskandidaten aan het volk worden voorgesteld.

Een incident uit den verkiezingsstrijd heeft in de laatste dagen zeer aller aandacht getroffen. Het is de waarschuwing, die voor de tweede maal aan het Journal des Débats wordt gegeven. Prevost-Paradol had getracht in dat blad de positie der tegen het systeem der regering gerichte partijen af te bakenen. Hij had betoogd hoe de verschillende staatspartijen, die de leus van vrijheid voerden, moesten zamenwerken, ten einde een der vrijheid toegedaan kandidaat in het Wetgevend ligchaam te verkiezen. Had men in 1848 een groote partij gevormd, die, welke ook de verschilpunten der leden waren, één leus gemeen had: het handhaven der orde, zoo moest thans een algemeene partij der vrijheid zich organiseren; hij had voorts ont-

wikkeld dat ook zij, die vroeger tot een of andere staatkundige partij behoord hadden of nog behoorden, thans eenige opofferingen moesten doen om werkelijk een beginsel en niet langer een persoon te doen zegevieren. De eed aan de constitutie en den keizer kon, volgens hem, wel gedaan worden. On peut prêter ce serment avec une pleine securité de conscience, sans s'obliger à autre chose qu'à ce respect des lois, joint au désir de les améliorer, qui est recommandé par la plus pure morale à tous les bons citoyens. Het Journal des Débats krijgt daarop dadelijk een tweede waarschuwing, zoodat het nu inderdaad à la merci der regering is, en in alle geval gedurende den tijd der verkiezingen onschadelijk is gemaakt. Het motief der waarschuwing was dit, dat de schrijver getracht had de tromper la conscience publique sur la portée d'un acte solennel qui forme un lien d'honneur absolu entre celui qui le prête et celui qui le reçoit, entre l'empereur et le candidat. Een regering, die openlijk op een meineed zijn bestaan vestigt, heeft inderdaad wel het recht over gewetensplichten te spreken!

Met welk een heftigheid overigens die verkiezingsstrijd zal worden gevoerd, blijkt het best uit het verslag van de zitting van het Wetgevend ligchaam op Vrijdag 24 April. De markies de Pierre - overigens een der geestigste leden van het ligchaam - hield een rede, waarin aan Persigny's administratie de grootste lof werd toegezwaaid. Wat overigens de ondersteuning der officiële kandidaten aanging, zoo zeide hij het volgende, en wij halen hier, hoe onaangenaam ook, de fransche woorden zelve aan, omdat het anders wellicht ongeloofelijk zou schijnen, dat zoo iets gesproken was: Je demande - zoo sprak hij - à constater la situation. Il n'y a pas un de nous qui n'ait besoin de l'appui du gouvernement pour entrer dans cette chambre. Heureux, Messieurs, celui qui pourra s'en passer! Moi, je ne crois pas que ce soit possible, et je crains que ceux qui ne sont pas de cet avis se fassent illusion.

Waar zoo iets gesproken kan worden en men dan nog voorgeeft een vertegenwoordiging des volks te zijn, daar is, dunkt ons, de atmosfeer van een staatsleven al zeer met allerlei bederf doortrokken. Te verwonderen is het ook niet, dat een vreemde gloed door de antwoorden van de HH. Favre en Picard begon te schitteren. Zij vergaten een oogenblik onder het keizerrijk te leven, en Favre liet, onder het rumoer en de tegenspraak van allen, zich eindelijk deze woorden ontvallen, die den sleutel van het geheele geheim vor-

men: Le gouvernement serait détruit, si l'on renonçait aux candidatures officielles. Men kan zich het tooneel voorstellen, dat nu volgde: Baroche begon te spreken van de regering van 1848: détruit par le dégont et par la haine publique. De graaf d'Ornano wist niets beters te doen dan uit te roepen: Vous voulez renverser le gouvernement; nous qui avons fait l'Empire, nous le défendrons. Maar men kan na dit alles slechts te levendiger begrijpen, hoe broos en wankelbaar de fundamenten van het keizerrijk zijn. Waarlijk, Saint Mare Girardin had gelijk toen hij schreef (moest ook al het Journal des Débats er zijn eerste waarschuwing voor ontvangen): het is alleen de keizer, die het keizerrijk steunt. Zoodra Napoleon III zal aftreden van het staatstooneel, zal ook het gansche gebouw inéénstorten.

De Fransche Kamer heeft overigens vóór die zoo merkwaardige zitting nog eenigen tijd zich bezig gehouden met enkele veranderingen in den Code Pénal, die achtereenvolgens, zij het ook na eenige oppositie, zijn aangenomen. Voorts is deze maand de heer Fould als minister van financiën bepaald gehandhaafd tegenover den ministre orateur voor de financiën, den Heer Magne. Deze had in een communiqué doen beweren, dat er inderdaad zoo groot een onderscheid niet was tusschen zijn vroegere administratie en die van Fould, en Fould, die er belang bij heeft, om zijn systeem als een geheel nieuw stelsel te doen beschouwen, gaf zijn ontslag. Het werd niet aangenomen, en Magne werd opgeofferd. De senaat besprak de Algiersche questie, waar de keizer zeer de rechten van de Arabieren tegenover die der colonisten op den voorgrond heeft gezet. Van de niet officieel-staatkundige ligchamen heeft deze maand de Académie Française zich belachelijk gemaakt door de verkiezing van de onbeteekenende middelmatigheid, den graaf de Carné en van den weinig litterairen (zij het ook uiterst rechtschapen) Dufaure, terwijl zij den meer dan begaafden. Littré en den schitterenden feulletonschrijver Jules Janin, had moeten benoemen.

Wij wenden ons thans tot Engeland, hetwelk deze maand weder een van zijn meest uitstekende mannen, den baronet Sir Cornwallis Lewis heeft verloren. Hij was pas 57 jaar oud, en had geheel zijn leven aan de meest rustelooze werkzaamheid gewijd. Eerst in 1847 was hij bepaald zich gaan bezig houden met de politiek; vóór dien tijd was hij bekend door zijn arbeid als secretaris der commissie ter hervorming der armenwetten. Doch hoc moeitevol deze zijn arbeid

ook was, hij wist tijd, en tijd in overvloed, te ontwoekeren om de meest geleerde werken over Romeinsche en Grieksche oudheidkunde te schrijven. Waardige mededinger ook op het gebied der letterkunde van Gladstone, behandelde hij 't liefst den oorsprong van de macht der Romeinen, terwijl Gladstone in de zangen van Homerus de eerste jeugd der Grieken bleef bewonderen. Na 1847 werd hij in al de ministeriën van lord Russell of lord Palmerston opgenomen; nu eens was het 't ministerie van koloniën, dan dat van oorlog, dan dat van binnenlandsche zaken, en dan weder dat van financiën, dat aan zijne zorgen werd toevertrouwd: en telkens, wanneer hij zulk een ministerie bestuurde, wist men er van te gewagen, dat goede hervormingen waren op touw gezet, dat een massa werk was afgedaan en dat Sir Cornwall Lewis ook hier weder de rechte man op de rechte plaats bleek. In het belang der Whigpartij belastte hij zich nog eenige jaren met de redactie van de Edinburgh-Review, die hij echter in 1853 aan Henry Reeve overdroeg. Resoluter nog als vroeger ondersteunde hij in de laatste jaren zijn ouden premier lord Palmerston, zonder het daarom op te geven over de meest absolute geleerdheid van geheel het koningrijk heerschappij te voeren. Een zijner laatste werken was het schoone boek ‘Treatise of the methods of observation and reasoning in politics, hetwelk voor de leerlingen van onzen de Bosch Kemper waarlijk geen gesloten boek was. Het zou ondeugend schijnen, - en wij weten reeds een orgaan te noemen, dat nu de ooren spitst - den zoo weldadigen en allerwege zegen verspreidenden arbeid van den Engelschen staatsman te vergelijken met de gewrochten van den Pruissischen geestelijken vader der Kreuz-Zeitung, en, om den lieven vrede te bewaren, zien wij af van deze anders uittartende studie.

‘Gij dwingt mij wel om oud te worden, wanneer gij allen de één na den ander wegsterft,’ zeide lord Palmerston, toen hem de dood van dezen liefsten zijner ambtgenooten werd gemeld. Gedurende zijn laatste ministerie toch zijn hem reeds door den dood ontvallen lord Campbell, lord Herbert, lord Canning en nu weder sir Cornwallis Lewis. Hij moet dus wel al zijn krachten nog bij elkander garen, want geen nieuwe staatslieden staan ook op om de reeds zoo verdunde rijen weder aan te vullen; het schijnt dan ook dat de Engelsche natie de laatste jaren, die zij nog het voorrecht bezit, hem te kunnen volgen, waar hij telkens de beste gids blijkt te zijn, hem 't leven

zoo aangenaam mogelijk wil maken. Zelfs de Tory-partij zou niet gaarne hem door een ander zien vervangen, en vrij karakteristiek was het dan ook, dat lord Palmerston een der meest gewilde eereposten aanbood aan.... Disraeli, die de betrekking uit de handen van zijn groote tegenpartij aannam. Het budget, dat Gladstone deze maand aan het parlement aanbood, werd zoowel door de oude tories als door de ministeriëelen toegejuichd; in de binnenlandsche politiek heerscht toch ook waarlijk geen verdeeldheid en wat de buitenlandsche staatkunde aangaat, Disraeli's volgelingen interpelleren wel keer op keer den grijzen lord, maar vinden met dat al, dat hij is (wat zij noemen) a safe man.

Twee questies zijn er voor het oogenblik, die telkens stof tot zulke interpellaties geven, de Amerikaansche en de Grieksche.

Amerika heeft wederom deze laatste weken aanleiding gegeven tot velerlei verontrustende zorgen. De kruisers der Noordelijke Staten toch hebben eenige koopvaardijschepen der Engelschen opgebracht, en de publieke opinie van Engeland heeft dadelijk van deze gelegenheid partij getrokken om woedend tegen het Noorden van Amerika uit te varen. Het incident is dan ook nog niet geheel uit den weg geruimd, hoewel het alles behalve zeker is dat aan Engeland niet zijn goed recht worde verleend. De zaak is deze, dat drie Engelsche schepen, de Dolphin, de Peterhoff en de Adela door de Noord-Amerikanen zijn gegrepen, als beschuldigd van de blocquade der Zuidelijke Staten te hebben verbroken. Nu schijnt het - ten minste dit wordt in Engeland beweerd - dat deze schepen niet directelijk de blocquade hebben geschonden, maar indirectelijk oorlogscontrabande aan de Zuidelijken hebben geleverd. Met andere woorden, deze vaartuigen zeilden van Liverpool naar Matamoras in Mexico, uit welke laatste plaats de goederen naar de Zuidelijke Staten werden geëxpediëerd. Het Engelsch ministerie heeft deze laatste uitlegging der feiten aangenomen en gelooft dat het volkenrecht dus door Amerika is geschonden. Intusschen kunnen de Amerikaansche zee-rechtbanken ook van deze meening zijn, en alsdan is de questie reeds van zelve opgelost. Eenigzins onhandig heeft zich ook in dezen laatsten tijd de Amerikaansche gezant te Londen, de heer Adams, gedragen, door aan een schip dat naar Mexico voer (the Sea-queen) een soort van vrijgeleide te geven, wijl het volstrekt geen contrabande bezat; deze laatste handelwijze is te recht zeer afgekeurd, en ook daarvoor vraagt het Engelsch ministerie voldoening.

Wat eindelijk de Grieksche questie aangaat, wij huiveren bijna daarvan te spreken. Zij hadden dan eindelijk een koning gevonden, die gelukkige Hellenen, in den broeder van de zoo even gehuwde princess of Wales. Wel is waar was het weder een Duitscher (ietwat Deensch gekleurd); wel is waar was hij wederom minderjarig; wel is waar moest hij wederom huwen en was het dus wederom onzeker of hij nakroost zou hebben; wel is waar was hij natuurlijk wederom niet van de Grieksche godsdienst..... maar men had meenen te weten, dat hij het zich dan zou laten welgevallen als koning te heerschen over de afstammelingen van Epaminondas; lord Palmerston knikte toe; ijlings werd hij gekozen; de Grieken liepen zoo hard zij konden om hem de kroon aan te bieden; maar ook dit jonge mensch blijkt, nu het op stuk van zaken aankomt, al wederom een zeer verstandig en positief jongeling te zijn, die met vrucht in het zesde boek van de Ilias gelezen heeft hoe Homerus zaliger Glaucus niet weinig bespot, wijl hij het goede wat hij had (zijn gouden wapenen) tegen de niet zeer kostelijke prullen van Diomedes Tydeus zoon verruilde. De gouden wapenen schijnen hier 't uitzicht op de Deensche kroon uit te maken.

Wellicht komt ook dit alles nog in orde. Engeland schijnt ook te begrijpen, dat het haast te erg een spel met het arme Griekenland heeft gedreven.

Of zouden zij misschien gelijk hebben, die op droefgeestiger wijze dan men haast zou vermoeden, het gansch gewoel der tegenwoordige wereld vergelijken met een weinig verheven comediespel? die zeer ernstig blijven volhouden, dat er waarlijk groote questiën in overvloed thans ter beslissing aan de menschheid zijn gegeven, doch dat de pygmeën van onzen tijd tegen hun' taak niet zijn opgewassen? die verzekeren dat het dus allen schijn heeft alsof een schertsende Genius met de volkeren van den tegenwoordigen tijd den spot drijft, volkeren, die haast reuzen wilden zijn, maar nu bitter moeten gevoelen, dat zij slechts dwergen blijken? die meer dan eens, wanneer een of andere illusie weder opkomt, aan de oude noordsche sage herinneren, door Rückert zoo schoon in verzen gebracht:

> Es ging die Riesentochter, zu haben einen Spasz
> Herab vom hohem Schlosse, wo Vater Riese sasz;
> Da fand sie in dem Thale die Ochsen und der Pflug,
> Dahinter auch den Baner, der schien ihr klein genug.
> Die Riesen und die Zwerge.

Pflug, Ochsen und den Bauer - es war ihr nicht zu grosz -
Sie faszt's in ihre Schurze und trug's auf Riesenschlosz.
Da fragte Vater Riese: ‘Was hast du Kind gemacht?’
Sie sprach: ‘Ein schönes Spielzeug hab ich mir gebracht.’
Die Riesen und die Zwerge.

Der Vater sah's und sagte: ‘Das ist nicht gut, mein Kind!
Thu es zusammen wieder an seinen Ort geschwind....

en wat verder volgt. Hopen wij, dat de Spasz, die dan met Europa gedreven wordt, ook op zoo goede wijze eindigt.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

Algemeene Geschiedenis. Een lees- en leerboek tot eigen oefening en ten dienste van het onderwijs, vooral der middelbare scholen; door Mr. A.W. Engelen, eertijds schoolopziener in het 2de district van Gelderland. Tweede vermeerderde en verbeterde druk. Te Tiel, bij H.C.A. Campagne*, 1862. *Kl.* 8°. X *en* 280 *blz.

Handleiding tot de kennis der algemeene geschiedenis, ten dienste van hen, die zich tot de lessen bij de koninklijke militaire akademie wenschen voor te bereiden, door Lodewijk Mulder, kapitein der infanterie. Eerste deel. Oude geschiedenis en geschiedenis der middeleeuwen. Te Arnhem, bij D.A. Thieme*, 1862, 8°. VIII *en* 290 *blz.

Dat wij het boek van den krijgsman hier onder dat van den getabberde plaatsen, geschiedt geenszins om dat bij zijne geboorte trouwens reeds aangevallen, '*cedant arma togae*', maar eenvoudig, dewijl ons het eerstgenoemde het eerst is toegezonden. Men mag waarlijk ook wel eenige orde houden onder dien toevoer van geschiedkundige handboeken, waarmede schrijvers en uitgevers ons om het zeerst schijnen te willen overstelpen. En uitgevers?..... Ja, want wie toch weet niet, dat zij bij werken van aangeduiden aard niet altijd slechts de nederige rol vervullen, waarop hun naam verwijst, maar vaak daarvan de ordonnateurs zelven zijn: dezen en genen, die soms bewijzen gaf van vrij wel met de pen te kunnen omgaan, aanporrende, om ook maar eens eene geschiedenis te beginnen, blijkbaar in het volste vertrouwen, dat alsdan de rest van zelve wel volgen zal. Dit vertrouwen nu moge aangewakkerd worden door het voortdurend debiet, hetwelk handleidingen in 't algemeen schijnen te ondervinden; de speculatie daarin - hoe prozaïsch het ook klinke - moge misschien nog zoo slecht niet wezen; maar wanneer de economisten al zeer tevreden zijn bij veel aanbod en aanvraag, om het even van welke produkten zulks zij, de wetenschap doet hoogere eischen. Zij juicht niet onvoorwaardelijk over eene volle

markt, waarop zich al veel koopers bevinden; doch vraagt telkens gestreng af, vooral wanneer het leerboeken zijn die aangeboden worden, of zij hunne *raison d'être* hebben, of zij ten minste het bewijs leveren van op de behoorlijke hoogte te zijn gebragt, d.i. of bij hunne bewerking de vorderingen zijn opgenomen, welke uit de vroegere studiën van anderen reeds waren aan het licht gekomen. En evenmin mag ook de kritiek zich laten ontwapenen door den naam alleen van eenigen auteur, hoe aanbevelingswaardig die overigens ook zij, om maar blindelings te tasten naar hetgeen hij aanbiedt: geene vlag bij haar die de lading dekt. Ware zulks het geval, de HH. Engelen en Mulder konden al ligt ongevisiteerd en met een vertrouwelijk 'all right' doorzeilen, terwijl nu een overigens bescheiden bezoek bij hen aan boord zal worden afgelegd. - Welnu, het opschrift op de papieren van kapitein Mulder is vooreerst altijd beter in orde dan dat op de andere. Dat wil zeggen, dat de titel van het boek van den Hr. E. al zeer onbestemd is, zelfs zeer onlogisch. Beginnen wij eens met te vragen: wat is een lees-, wat is een leerboek? Wil men geene knoopen in biezen zoeken, dan is een leesboek een boek waarin men leert lezen, of wel waarin men - dit laatste *men* trouwens wordt alsdan meer bepaald *de jeugd*, inzonderheid *de lieve jeugd* - zoo genaamd voor zijn plezier leest. - En nu een leerboek? - Dat is toch een boek waaruit, in den regel, eerstbeginnenden iets leeren, telkens onder nadere aanwijzing van *wat;* als daar is dan: aardrijkskundig-, taalkundig-, rekenkundig leerboek en wat dies meer zij. Maar zal iemand zich nu een duidelijk denkbeeld kunnen vormen van hetgeen men onder deze zamenvoeging van lees- en leerboek te verstaan hebbe, inzonderheid wanneer men nog weêr onmiddellijk daarop ziet volgen: 'tot eigen oefening en ten dienste van het onderwijs, vooral der middelbare scholen'? - Doch genoeg, want wij willen ons met dien enkelen titel niet langer ophouden en achten het ook voldoende daarop slechts even opmerkzaam te hebben gemaakt, slechts zachtkens hierbij voegende: 'qui trop embrasse, mal estreint.' - Wij slaan even het blad om en lezen in het voorberigt onder anderen dit: 'Van de aanmerkingen, mij door praktische mannen in het vak van onderwijs welwillend medegedeeld (zij waren echter weinige in getal), heb ik meerendeels gebruik gemaakt. Aan ééne opmerking echter, of liever aan één verzoek, dat mij van verschillende zijden gewierd, heb ik, met den besten wil, niet kunnen voldoen. Men wenschte dat de schrijver bij de behandeling van sommige punten der geschiedenis, inzonderheid van die des Vaderlands, zich op een meer onzijdig standpunt geplaatst had, in dier voege, dat zijn werk door leerlingen van alle godsdienst-gezindheden zonder eenigen aanstoot kon gebruikt worden. Ik voor mij acht zulks, zoo al niet volstrekt onmogelijk, dan toch geheel in strijd met den aard en de strekking

van dit boek. Zóó toch zouden onderscheidene feiten óf met stilzwijgen voorbijgegaan, óf voorgesteld moeten worden op eene wijze, weinig strookende met die, welke voor het overige in dit werkje gevolgd wordt, en, mijns inziens, in geschriften voor de jeugd bestemd, gevolgd moet worden. Is nu hierdoor het gebruik van dit leerboek binnen engere grenzen beperkt, dan welligt anders het geval ware geweest, Schrijver en Uitgever moeten zich zulks getroosten,' enz. - Ziedaar ten minste wat duidelijk gesproken mag heeten, alhoewel diezelfde woorden daarom nog wel wederom eene enkele vraag overlaten. Wij beginnen echter eens met te erkennen, dat het met den besten en eerlijksten wil van de wereld nogtans onmogelijk schijnt steeds volkomen onzijdig te blijven: namelijk in dien algemeenen zin, waarin men dit woord gewoonlijk zal opnemen. Wij bedoelen ook niets anders, dan dat ieder, zelfs die met de innigste gemoedelijkheid steeds elke partijdigheid buiten het spel zal zoeken te laten, zich nu en dan toch onwillekeurig zal laten medeslepen door de voorliefde, welke hij bij de beschouwing van sommige toestanden of gebeurtenissen, naar men haast zeggen zou, op de wereld medebrengt; - doch neen, die slechts het gevolg zijn van zijne opvoeding in de ruimste beteekenis van dit woord. Evenwel houden wij het daarom nog voor geene onmogelijkheid, om een geschiedkundig handboek te schrijven, dat door leerlingen van alle gezindheden zonder aanstoot gebruikt kan worden, en we weten ook niet beter, of daar zijn genoeg van die werken, die men zoowel bij het onderwijs en op de scholen van A. als van B. aantreft. Blijven er altijd al eenigen die aanstoot zullen vinden in hetgeen vooreerst nóch daarvoor gezegd, nóch geschreven werd: in de eenvoudige en uit den aard der zaak gevorderde voorstelling van eenig geschiedkundig feit, welks herinnering welligt niet aangenaam streelt; - wel, wie zal het zich sterk aantrekken, wanneer het hem blijkt, dat hij zich niet voor alle scheeve of bekrompene opvattingen heeft kunnen wachten? Doch dat het daarom geheel in strijd met den aard en de strekking van dit, of van welk ander schoolboek ook, wezen zou, om het in dier voege te bewerken, dat het - wij zijn wel genoodzaakt de ons zeer hinderlijke woorden nog eens te herhalen - dat het door leerlingen van alle godsdienstgezindheden zonder eenigen aanstoot kon gebruikt worden, - neen, dergelijke uitdrukkingen maken wij nimmer tot de onze, en al hetgeen wij daarop verder lezen, verklaart onzes inziens ook nog geenszins het goed regt, om zóo te mogen schrijven. Ja, toen wij zoo even zeiden, dat er in deze woorden duidelijk genoeg gesproken werd, ofschoon daarin nog wel eene enkele vraag overig bleef, lag in onze gedachte eenvoudig deze: of de schrijver alles wel zoo gemeend heeft, als men blijkbaar uit die regelen zou kunnen lezen? - Neen gewis. - Men behoeft ook, - liever nog zeggen

wij - men mag zelfs van de veronderstelling niet uitgaan, dat wanneer men ‘voor zoo ver dit in zijn vermogen is, *de geheele waarheid* en *niets dan de waarheid* spreken wil, bij de te boek stelling der wereldgebeurtenissen,’ zulks voor iemand aanstootelijk of ergerlijk zijn zal. - ‘Voor zoo ver dit in zijn vermogen is’ verstaan wij hier natuurlijk, alsof daar stond: naar zijn beste vermogen, d.i. naar zijne meest eerlijke en meest gegronde overtuiging. Trouwens, altijd nog liever eene histoire bataille, dan, wanneer wij zoo spreken mogen, eene bataillante historie. De geschiedenis diene om te onderrigten, te waarschuwen, te veredelen, niet *als een wapen* om daarmede te twisten of te strijden.

In hoeveel en in welke tijdperken men haar wijders verdeelt, is ons meer onverschillig; doch daarom niet de volgorde, welke men bij de afzonderlijke behandeling der verschillende volken in acht neemt. De Israelieten, gelijk hier alweêr geschiedt, mogen niet vóor de Aegyptenaren komen: dat is onlogisch. De Aegyptenaren waren een veel ouder volk; zij hadden reeds een hoogen bloei bereikt toen Israels geslacht zich in hun midden, wil men zoo, zich aan hunne voeten kwam nederzetten. De laatsten hebben veel van de eersten ontleend, en niet omgekeerd. Daarom, moeten de Aegyptenaren voorafgaan. Geographische grenzen, en dan nog geographische grenzen, welke deze wetenschap eerst gemaakt heeft lang na het tijdperk waaruit wij reeds eenige algemeene geschiedkundige berigten ontvingen, doen hier niets ter zake. Het is zeer natuurlijk, dat men met de geschiedenis in Azië begint. Maar echter niet logisch, dat men daarom eerst al de volkeren en staten van dit werelddeel tot op Cyrus toe afloope (wij gebruiken ook maar *wereld*deel in den gewonen zin), om daarna tot die van Afrika te komen: de Aegyptenaren en de Karthagers, en eindelijk op Europa over te stappen. Die oogenschijnlijke orde is hier geene. Van die vroegste tijden moest men vooreerst slechts van Lybië spreken. En daarenboven leeren wij bij Herodotus, dat Aegypte, volgens de onden zelven, eigenlijk niet eens volkomen tot Lybië behoorde (de regter Nijl-oever werd in elk geval tot Arabië, d.i. tot Azië gerekend), ja beschouwd kon worden als tusschen de beide werelddeelen in te liggen. Eene later bepaalde geographische grensscheiding kan dus allerminst bij Aegypte op den voorgrond gesteld worden, ten einde daarnaar de geschiedenis der oudste volken achtereenvolgens te behandelen. - Achtereenvolgens... dit woord leidt ons van zelf tot de methode, die men hierbij dient in acht te nemen. Of is het niet duidelijk, dat men bij eene dergelijke beschrijving, even als bij die van afzonderlijke stamhuizen, steeds hooger en hooger zal opklimmen, totdat men eindelijk stuit? Welnu, waar men stuit, dáar zij tevens het uitgangspunt. Dus komen in geregelde orde vóor de aloude Israelieten, de altijd nog weêr oudere Aegyptenaren. En

ouder dan deze laatsten waren weêr de Indiërs, daar de Aegyptenaren op hunne beurt van hen hunne dierendienst, kastenindeeling enz., hebben ontleend: alzoo ga dan ook, aan hetgeen men over Indië te zeggen weet, dat van Aegypte vooraf. - En de Indiërs weêr....? - ja, daar stuiten wij; doch daarom zij dan ook Indië de bakermat voor ons, vanwaar de algemeene geschiedenis uitga, en derhalve knoope men in de eerste plaats de historie dier volkeren aan Indië vast, welke daarmede in kennelijk chronologisch-geschiedkundig verband staan: even als men ook bij de beschrijving van hoofdrivieren, de zij- en bijtakken onmiddellijk opneemt, wil men een duidelijk en geleidelijk overzigt geven, om eerst daarna weêr tot andere stroomen over te gaan. Immers, die beschrijving wordt toch ook daar niet afgebroken, omdat men inmiddels in een ander land of in eene andere provincie gekomen is, die nog niet aan de beurt ligt? - Het blijft dezelfde rivier, zou men mogelijk willen inbrengen. - Alsof daar in de zaak eenig onderscheid ware en men met Phoenicië, b.v. als met iets vreemdsoortigs mag afbreken, om eindelijk, na Troje, Ionië, Lydië enz. eerst nog behandeld te hebben, eens weêr een oogenblik bij Karthago stil te staan? De geographie blijve een natuurlijk onderdeel, maar worde niet op díe wijze een leiddraad voor de geschiedenis. - Het is trouwens in een handboek voldoende, Karthago slechts te noemen bij Phoenicië en, hetgeen men van hare instellingen en zoo meer weet, eerst in behandeling te nemen in Europa, namelijk bij de Romeinen, even voor de Punische oorlogen. Te gelijk geve men dan eenig overzigt van de vroegere lotgevallen van Sicilië, ofschoon wij daarmede reeds in aanraking kwamen in den Peloponnesischen oorlog en vervolgens weêr bij Pyrrhus: dus vorderen zamenhang en verband, de tweelingen, waarnaar de stuurman, die ons den stroom der voornaamste gebeurtenissen der menschheid wil laten afzeilen, steeds zijnen koers rigten moet. Om die zelfde reden spreke men ook eerst over Troje bij Griekenland, en zoo neme men in 't algemeen de Klein-Aziatische volken en staten, geheel onafhankelijk van alle werelddeels-prioriteit, eerst daar op, waar zij in de geschiedenis te huis behooren, d.i. dan Lydië enz. bij de Perzen, maar de rest, op Troje dan na, eerst bij Alexander en vervolgens bij de Romeinen, na Hannibal en zoo verder.

De Hr. M. begint zijne geschiedenis met de Chinezen. Daar zijn enkelen meer, die dat beviel; daar zijn er ook die 't niet - wij behooren tot de laatsten. - Liever zien wij, gelijk Becker nog wel doet in zijne Weltgeschichte, aan dat in den hoogen zin des woords gansch onhistorisch volk in het geheel geene afzonderlijke plaats gegund in de oude geschiedenis, dan dat het nog al deftig voorop kome te staan. Hegel zegt wel, indien men op hem hier soms al steunen mogt: ‘Mit China und den Mongolen, dem Reiche der

theokratischen Herrschaft, begint die Geschichte', maar zulks geldt toch ook alleen voor de wijsgeerige beschouwingen, welke hij zich daar voorneemt te ontwikkelen. Ook leest men reeds een paar bladz. verder in zijne Phil. d. Gesch.: 'China und Indien liegen gleichsam noch ausser der Weltgeschichte, als die Voraussetsung der Momente, deren Zusammenschliessung erst ihr lebendiger Fortgang wird.' - Met Indië gaat Hegel gewis te ver achteruit. Maar toen hij zoo schreef, was ook de roode draad nog zoo zigtbaar niet, welke van dien volksstam tot op den onzen zelfs doorloopt. Daarom moeten wij wel tot Indië opklimmen; terwijl het *statarisch* China nog steeds te geïsoleerd voor ons staat, om ons reeds in de oude geschiedenis afzonderlijk daarmede te bemoeijen. Geschiedt zulks voor de latere aanraking? Waarom wordt dan niet insgelijks gehandeld, b.v. met Japan en Java? Bij den val van het Westersche rijk wisten de Grieken en Romeinen van alle drie al evenveel: van den een niets, en van den ander zoo goed als niets. - Ik heb onzen geleerden Hofmann wel eens hooren uitvaren alleen tegen dien geheel averegtschen naam van 'het Hemelsche rijk', welken men mede hier ook nog aantreft in het boek van den Hr. M. - Och, dat in elk geval onze gevierde Sinoloog zijne groote verdiensten eens wat meer algemeen deed genieten, en hij ons allen ten duurzaamste verpligtte, met eene geschiedenis te geven van dat, als in een kaleidoskoop steeds voor ons rondkrielende, volk.

Vooraleer men die der Assyriërs en Babyloniërs wat gelukkiger en volledige uiteen zal kunnen zetten, zouden wij, vooral in een handboek, hunne plaats ook vooreerst nog maar liever zien opengelaten. Zij volgen anders meer geleidelijk op de Israelieten dan op de Indiërs, dewijl alzoo het verband niet verbroken wordt, dat de Aegyptenaren onmiddellijk aan laatstgenoemden vastknoopt, en men tevens op die wijze, door de Meden heen, gansch natuurlijk op de Perzen neêrkomt, met wie, dat heet dan met Cyrus, een eerste algemeen tijdvak welligt het doeltreffendst gesloten wordt. Een tweede loope alsdan tot Alexander, een derde tot op Augustus, een vierde en laatste tot op den ondergang des Westerschen rijks. Deze indeeling (mede in het eerste hier besproken handboek gevolgd) komt ons steeds het aannemelijkste voor. Doch het '*variis modis bene fit*' moge vooral hier gelden. In ieder geval zij daar, vooral in werken van dezen aard, altijd *eenige* verdeeling. Want indien wij hierboven al verklaarden voor die zaak niet zoo dadelijk in de bres te willen springen, zoo bedoelden wij daarmede niets anders, dan dat wij alleen de wijze van afdeelen gaarne aan ieders (liefst altijd - door doceren verkregene) zienswijze overlaten. - Om intusschen slechts even aan te toonen, op welk hobbelig terrein wij nog staan bij de volken, die wij daar verlieten, en hoe de knaap, die soms in beide

handboeken leest (hetgeen immers zeer ligt gebeuren kan), na dan eenmaal gemoedelijk overtuigd te zijn, dat zoowel de eene als de andere schrijver ‘de geheele waarheid’ en ‘niets dan de waarheid’ zal uitspreken, wel eens verdrietig en teleurgesteld zal uitroepen: ‘maar wat is dan de waarheid?’ - daarvoor merken wij slechts dit op. Dat de een spreekt van de Babyloniërs en Assyriërs en de ander van Assyrië en Babylonië; terwijl toch ook beiden hunne prioriteit, wil men zoo, kunnen verdedigen. Even als hunne verdere uiteenloopende voorstelling. Bij den een: dat er twee Assyrische rijken geweest zijn, waarvan het eerste met Sardanapalus in 888 en het tweede onder Sarak in 600 v. Chr. te gronde ging. Bij den ander: dat er in de negende eeuw, nu ja, een nieuw en krachtig vorstelijk geslacht door eene omwenteling aan de regering kwam, maar alzoo toch geen nieuw rijk ontstond, en dat de laatste koning van dit dan eenige Assyrische rijk Sardanapalus was, die in 606 omkwam. - Men kan niet meer zeggen dan men weet, maar men moet ook niet meer wíllen zeggen, noch álles begeeren te zeggen; tegen dit gebrek zondigen onze geschiedkundige handleidingen gemeenlijk al te zeer. Wij begrijpen ook volstrekt niet, waarom men daarin eene geschiedenis, die eigenlijk nog zoo goed als te maken is, reeds zou opnemen. De kennis der historie is gewis zoo nuttig, zoo onmisbaar als daar eene is. Over haar verheven en tevens zeer praktisch doel hier uit te wijden, zal niemand van ons verlangen. Doch om dat te bereiken, althans daartoe te leiden, hetgeen toch wel de bestemming zal dienen te blijven van ieder leerboek, valt er gelukkig al genoeg daarin te schrijven over de wereldgebeurtenissen van de vroegste tijden af, zonder dat wij daarom eerstbeginnenden reeds behoeven bezig te houden met datgene, wat eigenlijk eerst tot de nasporingen en de diepere studiën van lateren leeftijd behoort. Wij nemen het den knaap voor Breda enz., volstrekt niet kwalijk, wanneer hij blijkt van eene geschiedenis van Assyriërs, Chinezen en wat dies meer zij, niets te weten: wel den examinator, die hem daarin ondervraagt. Het is hier voldoende zich bij die volken slechts tot de aardrijkskunde te bepalen. En ach! hoe menig onderwijzer zelf, die getrouwelijk langs den hem aangeboden leiddraad, en alsof het symbool der wetenschap ware ‘*de omnibus aliquid, de toto nihil*’ hoofdstuk voor hoofdstuk, volk voor volk zijne leerlingen ‘de algemeene geschiedenis’ leert, zal na het eindigen van menige les, zoo hij opregt is, de verzuchting slaken:

> Dass ich nicht mehr, mit sauerm Schweiss,
> Zu sagen brauche was ich nicht weiss!

- Men zal zich dus bij dit onderwijs alleen tot de geschiedenis

dier volken bepalen, welke men volkomen kent? - *Sancta simplicitas!* dan wenschten wij eerst wel te weten, welke volken dat zijn kunnen. En alsof men bij de oudsten zelfs maar eene lijn zou kunnen trekken, waarbinnen die zekerheid aanvangt, met al die bestemdheid, waarmede de Heer M. schrijft: ‘Eerst ruim *drie* eeuwen’ - dit zal bovendien wel niet zoo gemeend zijn - ‘na de stichting van Rome komt men tot volkomen waarheid in de geschiedenis’ - namelijk der Romeinen. - De hemel gave zulks! Dit neemt nogtans niet weg, dat wij daarom zelfs in het beknoptste handboek wel over de vroegste staatsinstellingen van het oude Rome kunnen spreken; eenige van de voornaamste bijzonderheden, welke men uit hunnen voortijd bij hunne zooveel latere geschiedschrijvers vinden opgeteekend, kunnen overnemen; doch met een enkel woord mede ook wel mogen opmerken, zonder daarom zelfs in de verte van kritiek of van Niebuhr te reppen, hoe het zeer natuurlijk is, dat alles wat in de geschiedenis niet op gelijktijdige of op bijna gelijktijdige bronnen steunt, op geene genoegzame grondslagen berust, om daarop onvoorwaardelijk voort te kunnen bouwen. Over de voornaamste bronnen en haren tijd wenschte ik bij ieder volk altijd ten minste iets te zien aangehaald. Hierdoor zou men van zelf bij het onderwijs tot meer helderheid en klaarheid geraken, dan men nu bereiken zal door die vermelding alleen: dat de eerste geschiedenis van dat en dat volk ‘zeer onzeker en zoodanig met verdichtselen en opsieringen vermengd is, dat de waarheid daarvan moeijelijk te herkennen is.’ - Alzoo ‘moeijelijk’, maar dan toch te herkennen, zou men mogen opmerken. - Zullen intusschen bij schoolknapen dergelijke geheel onbestemde en dan weer al te bestemde uitdrukkingen schier eenig ander denkbeeld doen ontstaan, dan alsof dezelfde geschiedschrijvers met die vroegste tijden zoo wat hebben gespeeld, maar vervolgens *van toen af* geheel overeenkomstig de waarheid hebben geschreven? - Niet gelukkiger in dit opzigt is de Heer M. bij de Grieken. Zijne tweede afdeeling vangt met hen aan, en daar lezen wij: § 1. Aardrijkskundige beschrijving van Griekenland. Voorhistorisch tijdperk. - § 2. Het heldentijdperk. Togt der Argonauten. Trojaansche oorlog. - Waarin dat voorhistorische- eigenlijk van het heldentijdperk verschilt, kan voor niemand duidelijk zijn. Ziehier wat men daaromtrent geschreven vindt. ‘De alleroudste tijd, die zich in den nacht der eeuwen verliest’ (gëeikte term) ‘wordt *daarom* ook met den naam van het *voor-historische tijdperk* bestempeld. Het weinige, dat men daarvan weet, is, dat het latere *Griekenland* toen bewoond werd door een volk, dat in verschillende stammen verdeeld was, die den algemeenen naam van *Pelasgen* droegen, en die reeds tot eene zekere beschaving moeten gekomen zijn, daar men zelfs in onzen tijd nog overblijfsels van hunne bouwwerken vindt enz.’ - Maar hoe dan

die voor-historische Pelasgen, die nog vóor het heldentijdperk komen, waarna eerst het geschiedkundige kan beginnen, hier toch reeds als een historisch volk besproken worden, neen, dat vreezen wij, zal geen enkel leerling kunnen ontwarren. Doch verder. - § 2 begint aldus: ‘Op het tijdvak der *Pelasgen* volgt dat der *Hellenen* dat onder den naam van het *heldentijdperk* der *Grieken* bekend is, en ongeveer van het jaar 1400 tot 900 v. Chr. gerekend wordt.’ - Dus hierna, na 900, begint dan gewis bij den Schr. het historisch tijdperk, ofschoon het niet uitdrukkelijk gezegd wordt: § 3 heeft slechts tot opschrift ‘de terugkomst der Heracliden. Grieksche volkplantingen enz.’ - Ongemerkt, zal men aannemen, zeilt men dus hier de historie binnen. Wij laten voor het oogenblik geheel achterwege, onder welke benefice van inventaris men zulks ook doen kan - wij zouden al te uitvoerig worden. Inmiddels, op dat voorhistorische tijdvak alzoo, dat der Pelasgen, volgt het heldentijdperk, dat der Hellenen. Vergelijk daarmede hetgeen te zeer kwader ure op de voorgaande bladz. geschreven is: ‘de bewoners van *Griekenland* droegen oorspronkelijk den naam van *Hellenen*, en kregen eerst later den meer algemeenen naam van *Grieken*’, en vraag nu eenvoudig den jeugdigen lezer af: wat hij omtrent Pelasgen en Hellenen *en* Grieken geleerd heeft, in welke verhouding die tot de geschiedenis staan? Geene andere dan zeer verwarde en dan altijd nog zeer scheeve en zelfs zeer valsche denkbeelden kan hij uit zijne lezing hier hebben opgedaan. - Uit die bij den Heer E., zal hij b.v. verkeerd afleiden, dat te Rome de praetors en censors reeds even oud waren als de consuls, om slechts iets uit een zelfde gedeelte te noemen. Op zich zelven beschouwd mogen zulke fouten, dergelijke zonden, voor ieder die althans geen stoicus is, al minder aanstootelijk, ligter te vergeven wezen; maar zij bederven toch het inzigt, dat men van die zaken hebben moet. De Heer E. weet zulks zoo goed als wij.

Nu erkennen wij trouwens gaarne, dat er waarlijk geene geringe krachten vereischt worden, om de kern eener geschiedenis, wil die voor het vervolg vruchten kunnen leveren, in betrekkelijk weinige bladzijden zamen te vatten; om daarin het meest wetenswaardige uit te storten, altijd met het oog op hetgeen het meest wetenswaardige, vooral in een handboek voor het onderwijs, blijven moet, wil men het edelste doel der geschiedenis niet voorbijzien, namelijk, om door de kennis der voorgeslachten, mag het maar zoo heeten, wijzer en beter te leeren worden. Het behoeft geen betoog, dat men daarvoor de verschillende perioden of revolutiën, die ieder volk, hetwelk men ten tooneele voert, doorloopen heeft, naauwkeurig moet hebben nagespeurd; hun ontstaan, bloei en verval, of zelfs geheel verdwijnen, in alle deelen hebben nagegaan. Men zal met ons instemmen, dat het voor het verstaan der geschiedenis van ieder volk een onvoorwaardelijk vereischte is, dat

men bekend zij met den aard hunner regeringsvormen en staatsinstellingen, vooral hunner godsdienst; waarbij wij gereedelijk blijven erkennen, dat het geenszins zoo gemakkelijk is in een bescheiden bestek van dat alles het noodige op te nemen, naast en benevens het kort verhaal der voornaamste gebeurtenissen. En nog wilden wij dan daarbij in ieder handboek voor onze jongelingschap, waaraan men eene zoogenaamde beschaafde opvoeding wenscht te geven, bij ieder volk der oudheid, zij 't ook met de geringste vingerwijzing, maar dan toch altijd eenigzins naar de bronnen geduid te zien, waaruit wij telkens putten moeten. Stip slechts even aan, waar 't vereischt wordt: van hier af steunen wij op meer vasten grond, om die en die reden... dat zal genoeg zijn, om tot nadenken te brengen, en - wij spreken hier eenmaal over handboeken - de onderwijzer moge dan daarbij leeren, waarom nogtans niet alles, wat vóor dat tijdstip ligt, als contrebande behoeft over boord geworpen te worden; uitweiden over de waarde eener volksoverlevering enz. - Gaat hem zelven dat alles nog als ‘ein Mühlrad im Kopf herum’, wel, zoo hij dit slechts inziet, dan is hij reeds een goed eind op weg.

Deze enkele opmerkingen houde men echter voor ditmaal voldoende. Want wanneer wij hier schetsen wilden, wat wij alzoo in een degelijk handboek voor algemeene geschiedenis wilden zien opgenomen, wat liefst weggelaten, dan zouden wij nog over chronologie en meer zaken moeten handelen, al hetwelk al ligt tot de uitgebreidheid van een handboek zelven zou kunnen aangroeijen, hetgeen hier niemand verwachten, ja, wij zijn er nederig van overtuigd, van ons vergen zal. Ons oordeel intusschen over de beide hier besprokene werken, al roerden wij ook slechts een eerste gedeelte daarvan aan - waarom zouden wij in elk geval ook nog verder gaan? - is nogtans zoo uit het positieve als uit het negatieve, voor al wie ons de eer mogt bewijzen naar onze meening in dezen om te zien, gemakkelijk genoeg zamen te trekken. Bij allerlei kleinigheden - kleinigheden, in vergelijking van de hoofdvereischten die wij stellen voor elke geschiedkundige handleiding - lust het ons niet verder stil te staan; zulks blijft nu ook, na alles wat hier eenmaal gezegd is, zoo goed als overbodig. Bovendien is toch reeds op andere plaatsen op die zaken gedeeltelijk al jagt gemaakt. Hetgeen wij daarvan gelezen hebben, onderschrijven wij, op zeer weinig na, gaarne; zelfs zouden wij nog genoeg hebben, om daarbij te voegen; doch om aangeduide redenen laten wij dat. Liever eindigen wij hier zelfs met de woorden waarmede onze geachte medearbeider in dit tijdschrift doorgaans zijne opstellen begint: Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.

ENGELBREGT.

***Zur Geschichte der national-ökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformations-Periode, von Gustav Schmoller. Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*, 1860. Blz. 461-716.**
***Darstellung der in Deutschland zur Zeit der Reformation herrschenden National-ökonomischen Ansichten, von Dr. H. Wiskemann. Gekrönte Preisschrift. Leipzig*, 1861. 146 p.**

Voor eene beknopte aankondiging van deze twee opstellen heb ik aan de Redactie van ‘de Gids’ een plaatsje verzocht. Ik deed het met vrijmoedigheid, omdat zij de aandacht en belangstelling ten volle verdienen.

Maar de groote Say heeft immers gezegd, dat het eene kolossale dwaasheid is, zich met de geschiedenis der staathuishoudkunde in te laten. Dat het de moeite niet waard is, uitgediende dogma's en verouderde theoriën bijeen te garen. Dat het vervelend is, ze op te diepen. Dat integendeel de geschiedenis eener wetenschap noodwendig van minder belang wordt, naarmate deze zelve in ontwikkeling vordert en vooruitgaat.

Daargelaten, dat men zich zijner zelfgenoegzaamheid volkomen zeker zou moeten wezen om de lessen der geschiedenis, dus ook die der ervaring van onze voorouders, te kunnen ontberen; dat men het *heden* moest kunnen verklaren zonder de kennis van het *verleden*, en den zamenhang tusschen *wat is* en *wat worden zal* kunnen opheffen: wie zal in ernst volhouden, dat de geschiedenis eener wetenschap ijdel is! Say kan zoo iets alleen bij wijze van paradox hebben gezegd. Tegenover zijn naam heb ik slechts dien van Travers Twiss of Kautz of Roscher te noemen, om te durven stellen, dat eene geschiedenis der staathuishoudkunde nog iets meer dan een catalogus van rariteiten kan wezen.

Maar dan misschien alleen voor de theorie van nut, van weinig beteekenis voor de praktijk? Geenszins. Gesteld, dat de tegenstelling van theorie en praktijk juist ware: de beoefening van de geschiedenis der staathuishoudkunde levert gelukkig ook practische resultaten op. Of men sommige dingen al weet, of niet weet, of wel half weet, dat baat of schaadt niet, zooals velen schijnen te denken, maar - als men zoo denkt van de geschiedenis der staathuishoudkunde, vergist men zich deerlijk. Een enkel voorbeeld. Er is een sociaal vraagstuk, belastingstelsels of iets dergelijks betreffende, welks oplossing van groot (practisch) belang is. Veel wordt er over geschreven en getwist. Allen redeneren op hun standpunt fraai; de eene deductie schijnt al mooijer dan de andere; jammer maar, dat men vergeten had de groote leermees-

teres, de ervaring, te raadplegen. Een enkele heeft de zaak anders ingezien. Hij heeft met mannen van den ouden tijd omgegaan, m.a.w. boeken gelezen, en zij hebben hem gezegd, dat in hunne dagen eene dergelijke kwestie voorgekomen is. De vorm was wel wat anders: in wezen was zij aan de latere gelijk. Zoo is hem langzamerhand een licht over de geheele kwestie opgegaan: het raadsel is opgelost. Aan de hand der geschiedenis is hij er gekomen. Hetzelfde geldt, als de burgers van den staat, door dwaallichtjes verleid, den verkeerden weg op willen. Of men al praat en met uitheemsche woorden schermt, de niet-liberale mannen voor conservatief, de niet-protectionistische voor progressistisch uitmaakt, het blijft vaak bij een heilloozen woordenstrijd. *Toon* den protectionist, dat het eigenbelang, even als Saturnus, zijne eigene kinderen opeet; laat hem dat *zien* en *tasten* en *voelen;* misschien dat hij zich nog bekeeren zal.

Ook - en dit is niet van het minste gewicht - mag de geschiedenis der staathuishoudkunde eene oefenschool heeten voor hem, die de wetenschap dáár brengen wil, waar zij moet worden gebracht, onder het publiek.

Niet iedereen heeft tact, zoo als men zegt, om te doceren. De meesten hebben het aan zich zelven te wijten. Vraag aan de menschheid, hoe zij zoo ver gekomen is; tracht met haar den weg als het ware mede te maken; let op hare afdwalingen en zoek naar de oorzaak daarvan; laat u niet afschrikken, als gij soms niets dan *historia morbi* zult vinden, want om het publiek te doceren, moet gij weten, hoe het waarneemt, en oordeelt, en besluit, naar welke motiven het handelt, met welke vooroordeelen het behebt is, en dat kunt gij niet beter te weten komen, dan door kennismaking met het groote publiek, de menschheid. Als gij b.v. het volk wilt leeren wat *geld* is, moet gij niet alleen zelf eene heldere voorstelling daarvan hebben, maar wel degelijk weten, welk denkbeeld zij van geld hebben, die *niet* weten, wat het is. Gij zijt dan gewapend; gij kent tevens de kwetsbare plaatsen van uw vijand; gij kunt uwe taktiek daarnaar inrichten: de overwinning zal ongetwijfeld aan uwe zijde wezen.

Ik bepaal mij bij dat weinige. Wie er meer van begeert te weten, leze de eerste bladzijden van de geschiedenis der économie politique, door Julius Kautz.

Wat de beide stukken van Schmoller en Wiskemann betreft, deze zijn in vele opzigten zeer leerrijk. Over het algemeen is door de schrijvers van de geschiedenis der Staathuishoudkunde het tijdvak der Hervorming zuinigjes bedeeld: zelfs Kautz zegt er niet veel van. En toch hadden zij daartoe niet het minste recht. ‘Nicht nur für Kant und Hegel,’ Schmoller merkt het zeer juist op, ‘auch für Adam Smith und die grossen Geister im Gebiete der

technischen Erfindungen bildet - so paradox es klingen mag - die nothwendige Voraussetzung die deutsche Reformation.' De kennis van dat tijdvak is onmisbaar om het organische proces der latere eeuwen goed te begrijpen: wie het beginsel der reformatie, d.i. het levensbeginsel der westersche volken, tot op den huidigen dag niet kent, is een vreemdeling in zijn eigen land en niet op de hoogte van zijn eigen tijd. Als historische studiën vullen dus de beide monographiën eene leemte aan, die in de geschiedenis der staathuishoudkunde reeds veel te lang heeft bestaan.

Maar zij hebben meer dan historische waarde. Met veel, dat ons uit die opstellen wordt geleerd, kunnen wij *nog* winst doen. Die winst is dubbel, positief en negatief. Veel oude bekenden zullen wij weder eens ontmoeten: wij waren wel is waar al lang gemeenzaam met hen, maar zoo'n ontmoeting kan toch nooit kwaad. Die oude luidjes redeneren en betoogen zoo geheel anders dan wij: licht dat er aan de helderheid van onze voorstelling eene kleinigheid ontbrak, repetitio non nocebit. Van den anderen is de winst negatief, m.a.w. verlies. Verlies namelijk van hetgeen niet alleen overbodig maar bepaald verderfelijk mag heeten en toch - zoo gewoon en algemeen is. Het zal ons blijken, dat de valsche voorstellingen van dien tijd, zelfs bij de geleerdste mannen, volmaakt dezelfde zijn als die, waarin de leek nog verkeert: ofschoon zij toen, om niet te zeggen verschoonbaar, verklaarbaarder waren dan tegenwoordig, nu de schatkamer der staathuishoudkundige wetenschap voor ieder open staat. Die dwalingen zullen wij in al hare schadelijke werking zien, en, het is te hopen, afleggen; 'qui perd gagne.'

Mijn bestek gedoogt niet in bijzonderheden te treden; ik zou daartoe geheele bladzijden letterlijk moeten overschrijven en dat is monnikenwerk. Met belangstelling zal men kennis nemen van hetgeen over verdeeling van arbeid, armwezen, secularisatie van geestelijke goederen, geld in het algemeen, luxe, enz., werd geleerd in de XV^{de} eeuw. Vele wetten betreffende faillissement en bankbreuk, bepalingen ter bescherming van misleide schuldeischers en ongelukkige schuldenaars, verdienen ten volle de aandacht; Melanchton's denkbeelden over interest en woeker, uitgesproken in een tijd, waarin eene bepaalde antipathie tegen huurprijs van kapitaal, onder welken vorm ook, bestond, getuigen van een juist inzicht in het wezen daarvan. Van Agricola's beschouwing over geld, verklaart Schmoller, dat er slechts weinig aan ontbreekt, om haar onveranderd in een handboek van staathuishoudkunde op te nemen. Het onpartijdig oordeel van Sebastiaan Frank over opkoopers verheft hem niet alleen hoog boven zijne tijdgenooten, maar evenzeer boven menig beursbezoeker der XIX^{de} eeuw. Met die wenken zal wellicht menigeen winst kunnen doen, en er dit uit leeren, dat veel, zeer veel, waarvan de

XIX^{de} eeuw zich het brevet van uitvinding heeft aangematigd, ik noem alleen de verdeeling van arbeid, reeds lang te voren is aangeprezen en toegepast.

Maar bovenal acht ik de lezing der beide opstellen nuttig en noodig om het verlies, dat wij er door kunnen lijden.

Het is natuurlijk, dat in de XVI^{de} eeuw de kennis der wetten, die het maatschappelijk organisme beheerschen, nog onvolledig en bekrompen was. Er waren lichtpunten, maar licht was het nog niet. Integendeel. Nog veel was in nevels gehuld en duister, zoodat men vaak in den blinde rondtastte en ronddoolde. Tal van voorbeelden voeren Schmoller en Wiskemann aan, waarin men oorzaak, werking en verspreiding der dwalingen, die toen heerschten, als in een spiegel ziet. Bij een paar hiervan wil ik een oogenblik stilstaan. Ik bedoel de eenzijdigheid, waarmede men in de XVI^{de} eeuw alles beoordeelde, en de oppervlakkigheid, waarmede men zich in zijne wetenschap vergenoegde. Schijnbaar zijn ze ‘zoo erg niet’; inderdaad hebben zij tot de schromelijkste gevolgen geleid.

Als men zich een tijd lang uitsluitend met ééne bepaalde zaak bezig houdt, zoodat men er geheel van vervuld is, aan niets anders denkt, over niets anders spreekt, hoe ligt gebeurt het dan niet, dat men zich door zijn ijver te ver laat voeren, bevooroordeeld en vooringenomen en eenzijdig wordt, alles beschouwt uit het oogpunt van dat ééne en daarnaar afmeet. Ik behoef niet te herinneren, tot hoeveel dwaasheden zoo iets dikwijls aanleiding gegeven heeft. Een voorbeeld geeft ons de geschiedenis der staathuishoudkunde van Luther's tijd. De bijbel, waarvan men zoo lang was verstoken geweest, was heroverd uit de handen der vijanden; het dierbare kleinood, voor allen bestemd, gegeven aan wie het begeerde. De bijbel, en geen wonder, werd voor hervormers en hervormden het Boek der boeken, de onfeilbare maatstaf van al hetgeen waar, recht en goed is. Maar daarbij bleef het niet. De bijbel werd de eenige maatstaf van alles, ook van datgene, waarvan hij de maatstaf niet kon wezen, zonder uiterst bekrompen te worden. Calvijn heeft het reeds opgemerkt, zegt Wiskemann, dat ‘die gegenwärtigen Verhältnisse ganz andere seien als die unter denen die Juden lebten.’ Dan - juist dat zag men in zijn blinden ijver te veel voorbij. Men deed verkeerd zich bij het beoordeelen van verschijnselen, op welk gebied dan ook, altijd op bijbelsch standpunt te plaatsen, en alles door een bijbelsch gekleurd prisma te zien. Dat men zoodoende eenzijdig oordeelde, moge uit het vervolg blijken.

De andere dwaling is oppervlakkigheid van kennis, verwarring van den schijn met het wezen.

Van de groote rijzing der prijzen met al hare gevolgen, zegt Schmoller, bevroedde niemand de ware reden. Men trachtte haar

op allerlei wijze te verklaren, en gebruikte, door eene scheeve voorstelling misleid, dikwerf geheel verkeerde middelen om die ramp te heelen en te keer te gaan. Vandaar de sterke aandrag om de prijzen voor eens en voor goed vast te stellen, de hevige storm tegen de woekeraars, de algemeene klagten over monopolie, vennootschappen, luxe, handel met het buitenland; vandaar de verbodsbepalingen tegen dat alles gericht: aan het uitwendige bleef men hangen en roeide den wortel des kwaads niet uit.

Deze twee opmerkingen zijn, om zoo te zeggen, de sleutel, waarmede wij de denkbeelden over staathuishoudkunde in de XVI^{de} eeuw kunnen verklaren. Ten bewijze daarvan volge een en ander uit de meer genoemde opstellen.

Op gezag van Mozes, Job en den Prediker wordt de akkerbouw als het eerlijkste bedrijf aanbevolen, want reinheid van zeden, onschuld en eenvoud des harten worden daardoor aangekweekt en bevorderd, winstbejag en weelderigheid, handelaar en koopman zoo eigen, geweerd. De arbeid des menschen zelf heeft geen de minste waarde: ‘waar de Heer het huis niet bouwt, is alle arbeid ijdel.’ Wel is waar, beweert Luther, moet men niet lijdelijk zitten wachten, totdat een gebraden hoen in den mond komt vliegen; tot arbeiden is de mensch geboren, maar - even als de vogel tot vliegen. Voor lichaam en geest is arbeid noodig, maar ook voor weinig meer.

> Liegt nicht an Arbeit oder Fleiss
> Dass wir erlangen Trank und Speis,
> Wann wo Gott segnet nit ein Haus,
> Da ist all' Müh und Arbeit aus:

zong Hans Sachs. Zwingli, en met hem de Zwitsersche hervormers in het algemeen, dacht er beter over; hij noemt den arbeid ‘ein gut, göttlich Ding,’ maar toch bovenal, omdat hij een preservatief tegen lediggang en egoïsme is. Daarom wordt den monniken, die door het bidden het werken wel eens verzuimden, niet alleen ‘ora’ maar ook ‘labora’ toegeroepen.

Naar eisch werd derhalve de arbeid niet gewaardeerd, hoe juist het overigens ook zij, wat Wiskemann zegt, dat wij niet moeten vergeten, dat desniettegenstaande toen de weg is gebaand, om tot de grondige kennis des arbeids te komen.

Met dezelfde eenzijdigheid werd het koopcontract beschouwd. Luther, als ik mij niet vergis, gaat zelfs zoover van te beweren, dat het niet Christelijk is, als ook de motiven van den wil der beide contractanten niet identiek zijn.

Over vraag en aanbod redeneert hij aldus: ‘Der wahre Grundsatz sei (dit is zijne thesis in het kort zamengevat) allein der, wenn man sage: Ich mag meine Waare so theuer geben, als ich soll, oder

als recht und billig ist; denn, dein Verkaufen soll nicht ein Werk sein, das frei in deiner Macht und Willen, ohne alle Gesetz und Maass, stehe, als wärest du ein Gott, der Niemand verbunden wäre, sonderlich weil solch dein Verkaufen ein Werk ist, das du gegen deinen Nächsten übest, soll es mit solchem Gesetz und Gewissen verfasset sein, dass da es übest ohne Schaden und Nachtheil deines Nächsten.' Vraagt men wat dan rechtvaardig en billijk is, hij antwoordt: 'Nun ist's aber billig und recht, dass ein Kaufmann an einer Waare so viel gewinne, dass seine *Kosten* bezahlt, seine *Mühe, Arbeit*, und *Gefahr* belohnt werden. Muss doch ein Ackerknecht Futter und Lohn van seiner Arbeit haben, wer kann umsonst dienen oder arbeiten? So spricht das Evangelium: "Ein Arbeiter ist seines Lohnes werth."'

Op grond van Luc. VI: 35[1] wordt het ter leen geven op interessen verboden. Wie zoo leent, bemint immers zijn naaste niet, maar eigenlijk zich zelven! Ook borgtogt is sommigen een gruwel. Luther o.a. keurt die verbindtenis af, omdat 'men alleen op God moet vertrouwen.' Hoe men in het algemeen over crediet dacht, is niet moeilijk te gissen.

Veler geliefd ideaal was eene gelijkheid, zoo als Erasmus bedoelde, toen hij schreef: 'Quidquid habet Christianus aut est, id omne non sibi tribuat sed Deo authori ferat acceptum, omnia sua bona omnibus existimet esse communia. Proprietatem Christiana charitas non novit.'

Meer analoge getuigenissen zou ik kunnen aanvoeren, maar het medegedeelde zij voldoende. Men keek door een gekleurd glaasje en - men had door een kleurloos moeten kijken, dat was de groote fout. De bedoelingen van die eerbiedwaardige mannen uit het tijdvak der Hervorming waren, wie betwijfelt het, 'rein en edel, maar zij begrepen hun tijd niet. Zij zagen voorbij, dat, als in het ontwikkelings-proces der menschheid nieuwe elementen in werking komen, deze nieuwe elementen niet moeten worden onderdrukt, maar alleen zooveel mogelijk de schadelijke invloed daarvan behoort te worden geweerd.

Zij waren in dat opzicht volkomen gelijk aan hen, die liever van daag nog dan morgen zich van machines, fabrieken, spoorwegen en telegraphen zouden willen ontdoen, en in een teruggang naar den goeden ouden tijd hun eenig heil en de roeping van onze eeuw zien.'

Ik sprak ook van oppervlakkigheid. En men wane niet, dat die oppervlakkigheid alleen hinderlijk en voor het overige zoo schadelijk niet was. Het tegendeel is waar. Omdat men alleen zag, wat voor oogen was, omdat men verband meende te vinden waar het in het

1 Maar hebt uwe vijanden lief, en doet goed, *en leent, zonder iets weder te hopen:* en uw loon zal groot zijn, en gij zult kinderen des Allerhoogsten zijn: want Hij is goedertieren over de ondankbaren en boozen.

geheel niet bestond, omdat men den schijn met het wezen verwarde, tastte men, als er gehandeld moest worden, in den blinde en kwam niets verder. Uit de vele voorbeelden daarvan gegeven, deel ik er een mede.

Van 1525-1535 en later heerschte eene geduchte duurte der levensmiddelen, die zwaar drukte op alle standen der maatschappij, maar inzonderheid op den mingegoeden burgerstand, door de ongunstige verhouding der loonen tot de prijzen der allereerste levensbehoeften. Men trachtte natuurlijk de reden van dat onheil te verklaren. Maar hoe zocht men het te doen? Niet door zooveel gegevens mogelijk te zoeken - neen, met slechts een enkel verschijnsel vergenoegde men zich; iets dat wel eens duurte veroorzaken kon en inderdaad veroorzaakt had, moest noodwendig *deze* duurte hebben berokkend; die oorzaak weg te nemen scheen daarom het eenige, het onfeilbare redmiddel. Zoo, meenden sommigen, was zij grootendeels te wijten aan de groote handelscompagniën, die alles opkochten en feitelijk een monopolie van alles bezaten, de prijzen dus zoo hoog stelden als zij goedvonden. ‘Denn sie haben,’ roept Luther uit, ‘alle Waaren unter ihren Händen und machens damit, wie sie wollen, und treiben ohne alle Scheu die obberührten Stücke, dass sie steigern und niedrigen nach ihrem Gefallen, und drücken und verderben alle geringen Kaufleute, gleichwie die Hechte die kleinen Fische im Wasser; gerade als wären sie Herren über Gottes Kreatur und frei von allen Gesetzen des Glaubens und der Liebe.’ Door allerlei wetsbepalingen trachtte men den schadelijken invloed van de handelscompagniën zooveel mogelijk te temperen en de prijzen der levensmiddelen volgens een vast tarief te bepalen.

Aan de hebzucht der woekeraars, beweerden enkelen, dat de duurte te wijten was; anderen wederom aan den buitenlandschen handel, meer speciaal aan den invoer van luxe-artikelen; eenigen ook wel aan de muntvervalsching, maar - niemand had de ware reden gevonden.

Niemand had gedacht aan de ontginning der Duitsche zilvermijnen en aan de steeds toenemende circulatie van het geld, waaraan de verandering in de prijzen was toe te schrijven. Het onderzoek van Helferich, zoo getuigt Schmoller, heeft aan het licht gebracht, dat de waardevermindering der metalen van 1500-1560 tot bijna 50 pCt. niet door den aanvoer van het Amerikaansche zilver is veroorzaakt, maar door de toegenomene productie der Europesche, vooral der Duitsche mijnen, en door de verandering van bestemming, die het geld had ondergaan, dat van lieverlede van spaarpenning circulerend medium was geworden. Het kon wel niet anders, men moest verkeerde middelen te baat nemen om het kwaad te keeren; geen wonder derhalve, dat men zich in zijne verwachting bedrogen zag.

Ik bepaal mij bij dit weinige uit den inhoud der beide opstellen; het zij voldoende om van hunne belangrijkheid eenig denkbeeld te geven. De bronnen, waaruit beide schrijvers hebben geput en veelal zuiver, ongefiltreerd water te drinken geven, zijn de litteratuur en de wetgeving der XVI^{de} eeuw. En niet alleen de litteratuur ex professo over economie - neen, de litteratuur in haren geheelen omvang, zoo uitgebreid mogelijk genomen.

Wat den vorm betreft der beide stukken, dat van Schmoller laat zich met het meeste genoegen lezen. Zijne wijze van behandeling is veel beter dan die van Wiskemann. De laatste deelt successivelijk mede, hoe de humanisten, reformatoren en radicalen (de wederdoopers c.s.) over de verschillende onderwerpen van staathuishoudkunde hebben gedacht, en heeft zijne verdeeling gebaseerd op die categoriën van hervormers: Schmoller daarentegen heeft eene meer geleidelijke en rationele verdeeling, namelijk naar de verschillende onderwerpen, die hij ter sprake brengt. Terwijl de een het nu eens hier-, dan weder daarover heeft, houdt de ander veel beter voet bij stuk en geeft daardoor een helder overzicht aan zijn lezer.

De moraal van beider mededeeling is vervat in de woorden van Schmoller: ‘Die ideal transcendente Einseitigkeit des Mittelalters, dessen Grundprincip der im Bruche mit der materiellen Wirklichkeit nur auf das Jenseits gerichtete Glaube ist, war bereits längst durch die Verweltlichung dieses Princips in Wissenschaft, Staat und Kunst beseitigt; die positiven Mächte der Wirklichkeit, zu denen vor allem das ökonomische Leben der Völker gehört, waren eingedrungen in das Leben, hatten sich ihre Berechtigung erkämpft, hatten aber eben damit das Grundprincip des Mittelalters negirt, das mittelalterliche Kulturgebäude unterhöhlt und vernichtet. Die hiemit gegebene Auflösung machte eine neue innerlichere Versöhnung von Geist und Welt, von Ideal und Wirklichkeit, nöthig und fand diese in dem zunächst auf kirchlichem Gebiete durchgreifenden Principe des Protestantismus. Die Durchführung dieses Principes auf alle Lebensgebiete ist eine Aufgabe für Jahrhunderte, ist die Aufgabe der ganzen modernen Zeit. Eine Beschränkung auf das kirchlich religiöse Gebiet war vorerst nothwendig, brachte aber gewisse Einseitigkeiten, besonders eine Verkennung des Berechtigung, welche das materielle, das ökonomische Leben hat, mit sich. Einen Vorwurf machen wir der Reformationsperiode nicht hieraus. Jede Zeit hat ihre Aufgabe und hat ihr Ziel erreicht, sobald sie diese, wenn auch mit Hintansetzung anderer Lebensgebiete, löst.’

Amsterdam.

Mr. H.E. MOLTZER.

***Korte vergelijking der Grieksche en Latijnsche verbuiging, door Leo Meijer. Een hoofdstuk tot aanvulling der Grieksche en Latijnsche Spraakkunsten, ten gebruike van gevorderde leerlingen. Groningen, de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema*. 1862.**

Het werkje voor eenigen tijd onder bovenstaanden titel verschenen is eene omwerking van Meijers ‘Gedrängte Vergleichung der griechischen und lateinischen Declination,’ die eigenlijk in het nog niet verschenen Derde Deel zijner ‘Vergleichende Grammatik’ te huis behoort, doch naar eene bijzondere aanleiding voorloopig als afzonderlijke verhandeling is uitgegeven en door Dr. van den Es in den vorm van een leerboek overgebragt. De titel zoude, naar het ons voorkomt, juister zijn: *De vorming der naamvallen in het Grieksch en Latijn vergeleken met*, of *afgeleid uit die in het Oud-Indisch*.

In de Inleiding wordt met een enkel woord gesproken over het belang van de kennis der vormen, die de woorden aannemen, om hunne betrekking in den zin aan te duiden (*declinatie*). Vervolgens wordt teregt opgemerkt, dat het wetenschappelijk onjuist is die betrekking volgens vijf declinaties, zoo als in het Latijn, of volgens drie, zoo als in het Grieksch, te onderscheiden; daar elke betrekking (b.v. die van Nominativus of Accusativus) slechts door één bepaalden vorm kan worden aangeduid, en de bijzondere wijzigingen van dien vorm naar de vijf of drie zoogenoemde Declinaties eenvoudig gevolgen zijn van den verschillenden aard der stamwoorden, maar geheel onverschillig voor de aanduiding van hunne betrekking in den zin. Daarna worden de stamwoorden verdeeld in vocaal- en consonant-stammen, van welke laatste echter velen weder tot vocaalstammen terug te brengen zijn; en eindelijk de Naamvallen opgegeven, over wier vorming zal gehandeld worden. Die naamvallen of betrekkingen, waarin een naamwoord kan voorkomen, zijn acht in getal: Nominativus, Vocativus, Accusativus, Genetivus (waarom niet Genitivus?), Ablativus, Dativus, Locativus en Instrumentalis, die wel niet allen in het ons bekende Grieksch en Latijn volkomen worden aangetroffen, maar wier werkelijk bestaan uit de gemeenschappelijke beschouwing der Indo-germaansche talen duidelijk blijkt.

In het werkje zelf wordt aan elk dezer naamvallen in den Singularis, Dualis en Pluralis, voor zooverre zij in het Latijn en Grieksch bestaan, een Hoofdstuk gewijd. Daarin wordt doorgaans eerst vermeld, hoe in het Oud-Indisch die naamval van het stamwoord wordt gevormd en vervolgens hoe die daaruit door middel van het Grieksch-

Latijn, den moederstam waaruit zich het Grieksch en Latijn ontwikkeld hebben, in deze beide talen is overgegaan, gewijzigd naar de verschillende vormen der stamwoorden, met eene menigte voorbeelden meerendeels aan Homerus, Ennius en Lucretius ontleend.

Het bovenstaande is eene korte inhouds-opgave van het kleine, maar van de diepe studie des auteurs getuigende boekje. Met genoegen zagen wij hier den Locativus zijne plaats onder de naamvallen in het Grieksch en Latijn innemen en zoo van uitdrukkingen als *terrae marique* eene redelijker uitlegging geven dan de oude Vossiaansche, dat daarvoor in de Eerste declinatie de Genitivus en in de Derde de Ablativus gebruikt wordt. Aan den Instrumentalis was misschien voor deze beide talen minder behoefte, gelijk ook M. zelf zegt, dat daarvan als afzonderlijke vorm zeer weinig sporen voorkomen; wij zouden zelfs betwijfelen of het suffix *φιν* (*φι*) wel een, instrumentaalvorm kan genoemd worden. Eveneens hebben wij er iets tegen om het suffix *θεν* (*θε*) als een surrogaat van den Ablativus te beschouwen; wij meenen, dat de Ablativus in het Grieksch vervangen wordt door den Genitivus, en dat de met *θεν* zamengestelde woorden eenvoudig Adverbia zijn, volmaakt overeenkomende met die in het Latijn het suffix *tus* hebben (*coelitus, radicitus*), waarop ook de schrijver zelf wijst.

Van eene gezette beschouwing van alle in dit werkje behandelde bijzonderheden meenen wij ons te moeten onthouden, omdat die eigenaardiger in eenig Philologisch Tijdschrift dan in ‘de Gids’ te huis behoort, en ook omdat die meer tijd zoude vereischen dan wij kunnen besteden aan een onderwerp, dat geheel niet tot onze dagelijksche studie behoort.

De Nederlandsche bewerker, die blijkens den titel het werkje voor gevorderde leerlingen wil bestemd hebben, oppert in zijne *Voorrede* zelf de bedenking, of het voor hen niet te geleerd zoude zijn; en niettegenstaande zijne poging om haar te wederleggen, is die bedenking toch ook bij ons blijven bestaan, 't Is allezins waar, dat het ‘de pligt der docenten is, hunnen leerlingen een zoo duidelijk mogelijk inzigt te geven in de wording en ontwikkeling der verschillende vormen;’ maar wij betwijfelen het of de leerlingen, zelfs der hoogste klasse van een Gymnasium, in het algemeen wel op de hoogte kunnen zijn om die stelselmatig tot in het Sanskrit na te sporen. Wij wilden daarom het werkje niet hun, maar den leeraar in handen geven, opdat deze er bij het onderwijs naar omstandigheden gebruik van make, en overigens dit onderwerp aan eigen latere studie overlaten; vreezende dat men ook hier door te veel te willen doen zijn doel geheel zal missen.

DE HOLLANDER.

Charles Lamb.

Letters and Memorials of Charles Lamb, by Sir Thomas Noon Talfourd.

Wie kent niet die meesterstukken van humor, die kleine opstellen, waarin diep gevoel, fijne opmerking en levendige verbeelding zich paren met schalke geestigheid, diepzinnig nadenken en schertsende luim, om een geheel te vormen van onnavolgbare schoonheid, de ‘Essays of Elia’? Minder algemeen bekend echter is de schrijver van die opstellen; de persoon van den meester is verdwenen in den glans van zijn werk. Dit zou minder te beteekenen hebben, indien het leven van Charles Lamb niet even schoon was als zijn essays, terwijl bovendien die essays zelve eerst uit de persoonlijkheid en de bijzondere levensomstandigheden van hun schrijver ten volle kunnen worden begrepen. De ‘Essays of Elia’ toch behandelen geen algemeene onderwerpen, die afgetrokken nadenken vereischen, en waarbij de gedachte van den schrijver zich losmaken moet van zijne bijzondere aangelegenheden; maar hun stof staat in onmiddellijk verband met het leven van Lamb, en is geheel ontleend aan zijn persoonlijke ondervindingen en herinneringen. Van de talrijke lezers dier Essays weten misschien slechts weinigen, door welk een ontzettenden slag Charles Lamb op naauwelijks twintigjarigen leeftijd getroffen werd, en onder welke moeijelijke omstandigheden, met welke donkere vooruitzigten hij na den dood zijner ouders zijne loopbaan in de wereld intrad; vermoeden misschien weinigen, dat de kostelijke vruchten van zijn geest gerijpt en voortgebragt zijn te midden van afmattenden arbeid en aanhoudende zorg. De bovengenoemde ‘Letters and memorials’, eerst geruimen tijd na den dood van Lamb

in hun geheel uitgegeven, maken ons van nabij met hem bekend.

Aan den noordelijken Theemsoever, tusschen Blackfriars- en Waterloo-bridge, staat de Temple, een aloud en aanzienlijk gebouw, of liever uitgestrekte verzameling van gebouwen: kerk, bibliotheek en klooster, met fraaije en ruime tuinen aan den rivierkant, eenmaal eigendom en verblijf der tempelridders; na de opheffing der orde tot geregtshof ingerigt. In de tweede helft der vorige eeuw woonden daar, in Crowns office-row, de ouders van Charles Lamb, onaanzienlijk van stand en afkomst maar hoogst achtenswaardig door gedrag en karakter. De vader, John Lamb, was als knaap van Lincoln gekomen om in Londen een dienst te zoeken, die hij gevonden had bij Mr. Salt, een der regters van den Temple. Samuel Salt was gehuwd geweest, maar had zijne vrouw reeds in het eerste jaar van zijn echt verloren. Droefgeestigheid over dat verlies had hem belet een tweede huwelijk te sluiten. Bij groote goedhartigheid en argeloosheid was hij indolent van aard, weinig genegen en nog minder geschikt om veel werk te maken van zijn persoonlijke aangelegenheden. Daar zijn inkomen slechts geëvenredigd was aan zijne behoeften, zou zijn zorgeloosheid hem in groote moeijelijkheden hebben gewikkeld, wanneer hij aan John Lamb geen strikt eerlijk, regtschapen en onbaatzuchtig bediende had gehad. Lamb werd dan ook allengskens voor zijn meester een vriend, vertrouwde, leidsman en raadgever; kortom zijn factotum en onverantwoordelijk bestuurder van al zijn geldelijke en huiselijke zaken. Trouwens, die oude Lamb was geen gewoon mensch, maar in innerlijke waardij ver boven zijn stand. Aan regtschapenheid en edelaardigheid van inborst paarde hij een vluggen en opgewekten geest, een aangeboren talent voor humoristische poëzij, voor het boetseren van koppen en figuren in klei of pleister, en het vervaardigen van kleine snuisterijen in hout of papier. Hij was een liefhebber van het tooneel en hartstogtelijk bewonderaar van Garrick, met wien hij in gestalte en gelaatstrekken eenige gelijkenis had. Hij was even bekwaam in het quadrille- als in het kegelspel; had weinig zijns gelijke in de kunst van punch te maken; was een meester in de hengelvisscherij, en doorgaans vol van aardige zetten en snakerijen. Onder den naam van Lovel is zijn beeld naast dat van zijn meester geteekend in een der schoonste Essays van Elia: ‘the old benchers of the Inner Temple.’

Charles Lamb is geboren den 10^{den} Februarij 1775. Hij had een broer en zuster, John en Mary, die twaalf en tien jaren ouder waren. De eerste levendige indrukken der kindschheid ontving hij van de plaats zijner geboorte, in wier nabuurschap hij zijn geheele leven heeft doorgebragt. De statige en ouderwetsche gebouwen en tuinen van den Temple, de springfontein, de zonnewijzers met hun vreemde opschriften, het terras waar de deftige gestalten der regters met de handen op den rug op en neêr wandelden, maakten op zijne kinderlijke verbeelding een eigenaardigen indruk. Op rijpen mannelijken leeftijd stond hem dat alles nog levendig voor den geest, zoo als hij het in zijne vroege kindschheid gezien had. Indrukken van gelijken aard ontving hij op de school, waar hij van zijn zevende tot zijn veertiende jaar woonde en leerde. Christs hospital, op een kwartier afstands van den Temple gelegen, is aan de lezers van ‘Elia’ genoegzaam bekend uit de beide essays, waarin hij die inrigting van hare licht- en schaduwzijde geteekend heeft. Het is een oude stichting, die tot den tijd van Eduard VI opklimt, waar kinderen van fatsoenlijke, maar weinig bemiddelde ouders, kosteloos gehuisvest en onderwezen worden. Het aantal leerlingen was in Lamb's tijd vijf à zeshonderd. De knapen gaan op gelijke wijze gekleed in een lichtblaauw pak, vanwaar zij in de wandeling den naam dragen van blaauwjassen. Zij genieten zekere privilegiën, hebben vrijen toegang tot den Tower, en maken jaarlijks gemeenschappelijk hunne opwachting bij Lord-Mayor en Aldermen. Het onderwijs strekt tot voorbereiding voor fatsoenlijke betrekkingen; op de hoogere klassen wordt de klassieke literatuur geleerd, en de knapen, die zich daarin onderscheiden (the Grecians), worden door de inrigting in staat gesteld om aan een der hoogescholen theologie te studeren. Toen Lamb in Christs hospital geplaatst werd, was hij een tenger, zenuwachtig knaapje, traag van gang en behebt met een gebrek in het spraakorgaan, dat zijn spreken langzaam en onduidelijk maakte, weinig geschikt om een levendig aandeel te nemen aan de vlugge spelen en forsche ligchaamsoefeningen, waaraan in het engelsche opvoedingsstelsel zulk een aanmerkelijk deel is ingeruimd. Bij die omstandigheden zou Lamb het hard te verantwoorden hebben gehad onder zijn vijfhonderd medeleerlingen, waarbij natuurlijk een aantal ruwe en roekelooze knapen, wanneer hij niet door een buitengewone zachtheid van inborst de algemeene toegenegenheid verworven en

genoten had. De letterkundige kennis, die hij op deze school opdeed (hij bragt het zoover, dat hij de latijnsche dichters leerde verstaan), werd aangevuld door de bibliotheek van Mr. Salt, waartoe hij vrijen toegang had. Van die vergunning maakte hij met zijne zuster Mary ruim gebruik, wanneer hij des zondags en in den vacantietijd te huis was; wat al vroeg den grond heeft gelegd tot die buitengemeene kennis der oudere engelsche letterkunde, waardoor hij zich onderscheiden heeft. Maar van meer gewigt en invloed dan hetgeen men door onderwijs en boeken leeren kan, was voor hem het leven zelf in Christs hospital. Toeschouwer en opmerker als hij deels van natuur, deels door noodzakelijkheid was, zag en ondervond hij in zulk een uitgebreide inrigting genoeg om zijn nadenken te wekken en bezig te houden. Gevoelig, vasthoudend aan eenmaal ontvangen indrukken, getrouw aan eenmaal opgevatte genegenheid, sloot hij op die school eenige van die vriendschapsbetrekkingen onder knapen, die bij sommige menschen alle wisselingen van lot en leven plegen te verduren. Hier werd hij bekend met den genialen Samuel Taylor Coleridge en met den goedhartigen en geleerden George Dyer, die levenslang zijn trouwe vrienden gebleven zijn.

Nog een andere omstandigheid gaf reeds vroeg voedsel aan zijn smaak voor het oude en ouderwetsche, voor alles wat te midden van het rijke en volle leven van het tegenwoordige oogenblik, de gedachte naar vervlogen tijden terugvoert. Zijne grootmoeder van moederskant was huishoudster bij een oude en aanzienlijke familie, de Plumers van Hertfordshire. Op hun landgoed (door den eigenaar niet bewoond) plagt Charles jaarlijks eenige zomerweken bij zijne grootmoeder door te brengen. Dan kon hij naar believen door de ledige vertrekken dolen en zijn hart ophalen aan de beschouwing van het oude meubelwerk; dan kon hij half nieuwsgierige, half beschroomde blikken werpen op de vreemde figuren in de mythologische tafereelen, waarmeê de wanden behangen waren, en dan weêr het verkleurd en versleten raket en den pluimbal in de hand nemen, waarmeê de kinderen in de vorige eeuw hadden gespeeld; dan kon hij den langen achtermiddag in de breede vensterbank van de provisiekamer zitten mijmeren, of de verzen van Cowley lezen. Geen minder genoegen vond hij in het gezelschap van de eerwaardige grootmoeder, die in de trouwe dienst van een en dezelfde familie vergrijsd, bij de Plumers een dergelijke plaats

bekleedde als de oude Lamb bij Mr. Salt. Onvermoeid kon Charles naar de gesprekken en vertellingen der oude vrouw zitten luisteren, wanneer zij ‘in apt and voluble terms’, schoon wat wijdloopig, begon op te halen van familiebetrekkingen en huwelijken en graden van verwantschap; of wanneer zij de familiegeschiedenissen; die zij reeds dikwijls verteld had, nog eens op nieuw ging vertellen. De goede vrouw leed in hare laatste jaren aan den borstkanker. Charles zag ‘haar eerwaardige gestalte neêrgebogen door pijn en ouderdom,’ maar zag haar tevens geduldig onder het leed, getrouw in de dienst van haar ‘hemelschen meester,’ gelijk zij dat bij hare aardsche heeren geweest was. Hij heeft die herinneringen uit zijn kindschheid bewaard in zijn essay: ‘Blakesmoor in Hertfordshire,’ en in een van zijn schoonste stukken in blankverse: ‘the grandame.’ Maar wie zal ons zeggen welk een mate van zedelijke kracht hij uit den terugblik op die grootmoeder heeft geput hij het torschen van den last, die weinige jaren later hem zelven werd opgelegd?

In November 1789 keerde Lamb uit Christs hospital naar zijns vaders huis in Crowns office-row terug. Zijn gebrekkige spraak sloot hem den weg af tot een kerkelijke bediening, anders had hij misschien op een aanbeveling van het bestuur der school te Cambridge kunnen studeren, waarheen hij Coleridge en Dyer reeds had zien vertrekken, en waarheen zijne eigene wenschen zich uitstrekten. Thans moest hij zoo spoedig mogelijk een betrekking zien te krijgen, die dadelijk voordeel opleverde. Het ouderlijke huis was niet meer wat het vroeger was geweest. Lamb's moeder was aanhoudend ziek en bedlegerig, zijn vader oud en suf; de geheele zorg voor het huisgezin rustte op zijne zuster Mary, die nacht en dag de zieke moeder had op te passen en daarenboven met naaldwerk iets moest verdienen. De middelen van bestaan waren gering; zij bestonden in de lijfrente, die de oude Lamb van zijn voormaligen meester trok, waarbij nog een klein kostgeld kwam van een oude tante, die bij hen inwoonde. De oudste zoon, John Lamb, leefde op zich zelf en was vrij voordeelig geplaatst op een der kantoren van de Zuidzee-Compagnie. Door zijn invloed kreeg Charles op hetzelfde kantoor een kleine betrekking, die hij twee jaren later verwisselde voor een post van klerk bij de Oost-Indische Compagnie.

Zoo begon dan de jonge Lamb zijne leerjaren in de school

des levens. Den geheelen dag rekenen en schrijven achter den lessenaar (voor iemand als hij een harde taak en werktuigelijke arbeid, die hem geen belang kon inboezemen), en des avonds te huis om kaart te spelen met zijn vader, waar de oude man op gesteld was, het eenige genoegen, dat hem in zijn tijdperk van ‘tweede kindschheid’ was overgebleven. De uitspanningen van Charles bestonden alleen in schaarsche bezoeken van den schouwburg, waarbij zijn zuster hem somtijds vergezelde, en nu en dan een gezelligen avond met enkele vrienden. En toch heeft Lamb in die vijf of zes eerste jaren van zijn kantoorleven een aantal van zijn gelukkigste uren gesmaakt. In dit tijdperk ontwaakte bij hem de letterkundige en dichterlijke aanleg en ontstonden zijne eerste gedichten; in dezen tijd sleet hij die onvergetelijke en nooit vergeten avonden of halve nachten in de ‘Cat and Salutation Inn’ in gezelschap van Coleridge. Deze studeerde destijds te Cambridge, maar kwam dikwijls te Londen met Lamb te zamen, die zijn intieme vriend was. Een andere vriend, Charles Lloyd, was somwijlen de derde man van het gezelschap. Allen die Coleridge gekend hebben, getuigen van hem, dat hij naar zijne uitgegeven en nagelaten werken alleen niet kan beoordeeld worden, dat hij in het gesprek en verkeer nog veel grooter rijkdom en kracht van vernuft en kennis ten toon spreidde dan in zijne schriften is neêrgelegd. Dit is bij engelsche letterkundigen juist geen ongewoon verschijnsel; velen van hen waren bij hun leven niet het minst bekend en gezocht om hun conversatiegaaf. Swift kon een geheelen avond het volle gezelschap doen schudden en schateren om zijn koddige verhalen en drooge opmerkingen, waarbij alleen zíjn gelaat strak en onveranderd bleef. Niet minder sterk in de conversatie moeten Burke en Johnson geweest zijn, en zoo ook Coleridge. Wanneer hij in het gezelschap verscheen, wanneer hij, na een poos geluisterd te hebben, den draad van het gesprek opnam, wanneer hij met zijn zachte en welluidende stem bedaard en langzaam begon te spreken, maar allenskens door de attentie der hoorders en de belangrijkheid van het onderwerp in gloed geraakte, wanneer de vernuftigste opmerkingen hem ontschoten om straks uit den overvloed van zijn alomvattende letterkundige en historische kennis van alle kanten te worden opgehelderd, dan hing iedereen aan zijne lippen, dan dacht niemand er aan, dat er nog anderen dan Coleridge, misschien geen mindere vernuften dan

hij, onder het gezelschap aanwezig waren. Wij kunnen ons dus eenigermate voorstellen wat die avonden in de ‘Cat and salutation’ voor Lamb geweest zijn, waarop hij in zijn latere brieven zoo dikwerf terugkomt. Daar spreidde Coleridge voor hem de schatten van zijn geest en kennis ten toon, in al het vuur der jeugd en der eerste productiviteit; daar maakte hij hem het eerst bekend met zijn eigen voortbrengselen en met de werken van Southey en Wordsworth, die om dezen tijd het licht zagen. Door Coleridge werd Lamb eerlang ook persoonlijk met beiden bevriend; door Coleridge werd zijn eigen dichterlijk talent gewekt en aangekweekt, werden zijn eerste dichterlijke proeven beoordeeld en toegejuicht. Op zijne beurt vernam Coleridge gaarne de kritiek van Lamb over zijn eigen werken. Lamb's brieven, in dezen tijd aan hem gerigt, vol van détail-opmerkingen over zijne gedichten, geven daar getuigenis van. Coleridge was twee jaren ouder dan Lamb, in den jongelingsleeftijd geen geheel onbeduidend verschil; en buitendien was hij verreweg zijn meerdere in uitgebreidheid van kennis, in stoute vlugt van verbeelding, in gloed en kracht van inspiratie. Lamb daarentegen behoefde in kieschheid van smaak, in fijnheid en zuiverheid van oordeel geenszins voor Coleridge onder te doen. Zijne opmerkingen zijn altoos ter zake en raken het juiste punt. Eens schrijft hij hem: ‘leg u toe op eenvoudigheid, of liever, verban moeite en arbeid; want eenvoudigheid ontspringt van zelf uit het hart en komt aan het daglicht met hare eigen natuurlijke knoppen en haar echte, zoete en heldere bloemen van uitdrukking. Ik wil van geen broeikassen weten in de tuinen van den Parnassus.’ Een andere keer raadt hij hem om zijn krachten niet te versnipperen en te verspillen in telkens afwisselende ontwerpen, maar zich te bepalen tot een enkel onderwerp, in omvang en gewigt geëvenredigd aan zijn magtig vernuft, waarin hij al de krachten van zijn geest concentreren kon. Dat was de vinger gelegd op het voorname zwak van zijn vriend. Ongelukkig hebben de omstandigheden of de aard van zijn vernuft hem niet veroorloofd den raad op te volgen.

Terwijl de geest van Lamb voedsel vond in het verkeer met Coleridge, maakte ook het hart zijn eischen geldend. Onder de sonnetten van Lamb vinden wij er drie, in dezen tijd geschreven, die op een teedere betrekking doelen tot een jonge dame van Islington, ‘Anna, the mild-eyed maid’ (in de ‘Es-

says of Elia' komt zij voor onder den naam van Alice W-n), waarvan ons niets anders bekend is dan hetgeen door Lamb in de genoemde sonnetten wordt aangeduid. Die betrekking werd plotseling afgebroken door een ontzettend voorval, dat op eenmaal alle teedere aandoeningen in het hart van Lamb verpletterde. Het oogenblik was voor hem gekomen om het leven van zijn ernstigste en somberste zijde te leeren kennen.

In de familie der Lambs (die in den tusschentijd van den Temple naar Little Queenstreet, Holborn, verhuisd waren) heerschte een erfelijke kwaal. Van tijd tot tijd vertoonden zich bij dezen of genen van hare leden aanvallen van verstandsverbijstering. Charles zelf had in het laatst van 1795 een ligten aanval van waanzin gehad, ten gevolge waarvan hij een paar weken in een krankzinnigengesticht was geplaatst geweest. De zaak schijnt van weinig beteekenis geweest te zijn; ten minste hij schrijft daarover in het begin van het volgende jaar luchtig en schertsend aan Coleridge: 'In den laatsten tijd is er in mijn leven eenige variatie gekomen. Uw onderdanige dienaar heeft onlangs zes weken alleraangenaamst in een gekkenhuis te Hoxton doorgebragt. Ik ben nu weêr eenigzins tot rede gekomen en bijt niemand meer. Maar gek ben ik geweest, 't moet gezegd worden; en mijn verbeelding heeft menigen vreemden toer met mij gemaakt, genoeg om een boekdeel te vullen, als ik alles vertellen wilde.' Zijne zuster had meer dan eenmaal dergelijke aanvallen gehad, schoon tot nog toe van ligten aard. Maar in den loop van het jaar 1796 werd het arme meisje door vermoeijenis en overspanning bij onafgebroken arbeid en oppassing der zieke moeder tot zulk een staat van uitputting en zenuwachtigheid gebragt, dat het op donderdag den 22sten September van dat jaar tot een allerhevigsten aanval van waanzin kwam, waarin zij aan hare moeder een wond met een mes toebragt, die aanstonds den dood der oude vrouw ten gevolge had. Den volgenden dag was er lijkschouwing en regtszitting; de uitspraak luidde: *lunacy*. Mary Lamb was dadelijk naar een krankzinnigengesticht gebragt. In een brief van 27 Sept. meldt Lamb het gebeurde aan Coleridge: 'gij zult door iemand van mijn vrienden of uit de dagbladen den verschrikkelijken slag vernomen hebben, waardoor onze familie getroffen is. Ik meld u in 't kort: mijn arme, waarde, waardste zuster is in een vlaag van waanzin de dood van hare eigene moeder geweest. Ik was slechts even bij tijds ter hand

om haar het mes te ontrukken. Zij is thans in een krankzinnigengesticht, en vandaar zal zij, vrees ik, naar een hospitaal moeten gebragt worden. God heeft mij bij mijne zinnen bewaard; ik eet en drink en slaap, en heb, naar ik geloof, mijn volle verstand en oordeel. Mijn arme vader kreeg een ligte wond, en ik ben thans alleen over om op mijn vader en mijn tante te passen. Mr. Norris van Christs hospital is zeer hulpvaardig voor ons geweest, en wij hebben geen anderen vriend; maar, God zij gedankt, ik ben zeer kalm en bedaard, volkomen in staat alles te doen wat er vereischt wordt. Schrijf mij een zoo troostrijken brief als gij kunt; maar spreek niet meer van hetgeen voorbij en afgedaan is. Met mij zijn de vorige dingen voorbijgegaan, en ik heb thans iets anders te doen dan te gevoelen.' Acht dagen later, den 3^{den} Oct., schrijft hij aan Coleridge: 'Het zal u een troost zijn te vernemen dat onze vooruitzigten eenigzins verhelderd zijn. Mijn arme, waarde, waardste zuster, het ongelukkige en onbewuste werktuig van het oordeel des Almagtigen over ons huis, is weder tot bezinning gekomen; tot het ontzettend gevoel en de herinnering van hetgeen gebeurd is; ontzagwekkend voor haar geest en indrukmakend (zoo als het tot het einde des levens wezen moet), maar getemperd door godsdienstige onderwerping en door de redeneringen van een gezond oordeel, dat onderscheid weet te maken tusschen een daad gepleegd in een voorbijgaande vlaag van waanzin, en de verschrikkelijke schuld van moedermoord. Ik heb haar gezien. Ik vond haar dezen morgen kalm en rustig: ver, zeer ver verwijderd van een onbetamelijke en vergeetachtige opgeruimdheid; zij heeft een zeer gevoelige en teedere aandoening van hetgeen voorgevallen is. Inderdaad, ik had van den beginne af aan, zoo ontzettend en hopeloos als haar verbijstering ook scheen, genoeg vertrouwen in de kracht van haar geest en godsdienstige beginselen, om vooruit te zien naar een tijd, waarop zelfs zij tot bedaren zou komen. God zij geloofd, Coleridge, wonderbaar als het is, ik ben nooit anders dan bedaard en kalm geweest; zelfs op den verschrikkelijken dag, en te midden van het ontzettende voorval, behield ik een bedaardheid, die de omstanders wel voor onverschilligheid kunnen aangezien hebben - een bedaardheid, die toch geen uitwerksel van wanhoop was. Is het dwaas of zondig van mij om te zeggen dat het een godsdienstig beginsel was dat mij het meest staande hield? Ik schrijf veel aan andere gunstige

omstandigheden toe. Ik besefte dat ik iets anders te doen had, dan spijt te gevoelen.' Nog een paar weken later, den 17^{den} October: 'Mary blijft voortdurend helder en blijmoedig. Ik heb een kleinen brief, dien zij mij geschreven heeft, niet bij mij; want ofschoon ik haar bijkans dagelijks bezoek, schrijven wij elkander toch gaarne, daar wij geen onderhoud kunnen hebben dan in gezelschap met eenige lieden van het huis. Ik heb den brief niet bij mij, maar citeer uit het geheugen, wat zij mij geschreven heeft: 'Ik heb geen akelige, schrik aanjagende droomen. Wanneer ik somwijlen midden in den nacht wakker word, terwijl de oppasster naast mij ligt te slapen, en met het gedruisch van de arme krankzinnigen om mij heen, gevoel ik toch geen vrees. Het is alsof de geest van mijn moeder op mij neêrdaalt, mij toelacht, en mij beveelt om het leven en de rede te genieten die de Almagtige mij gegeven heeft. Ik zal haar in den hemel wederzien en dan zal zij mij beter begrijpen. Mijne grootmoeder zal mij ook beter begrijpen, en niet meer zeggen, zoo als zij weleer plagt: "Polly, waar is dat zwakke en weeke brein van u toch altoos over aan 't mijmeren?" Arme Mary! mijn moeder heeft haar inderdaad nooit regt begrepen. Zij beminde haar, zoo als zij ons allen deed, met een moederlijke liefde, maar in denkwijs, gevoel en geaardheid had zij zoo weinig overeenkomst met hare dochter, dat zij haar nooit regt begrijpen kon. Zij kon nooit begrijpen hoe zeer Mary haar beminde, en beantwoordde hare kinderlijke liefkozingen al te dikwerf met koelheid en terughouding. Toch was zij altoos een *goede* moeder. God verhoede dat ik anders van haar zou denken dan hoogst eerbiedig, hoogst liefhebbend. Zij hield echter altoos meer van mijn broêr John, dan van Mary, schoon hij geen tiende deel van die genegenheid waard was, waarop Mary aanspraak maken kon. Maar mijn zuster kan tevreden zijn in de herinnering dat zij elken liefdepligt aan haar heeft vervuld, en haar in haar langdurige zwakheid en ziekte alle vriendelijkheid heeft betoond, die haar maar mogelijk was; en ik spreek de waarheid, als ik zeg, zelfs tot benadeeling van haar eigen gezondheid toe, en allerwaarschijnlijkst voor een groot deel tot die verbijstering van zinnen, die haar getroffen heeft. Ik zal nog eens, zoo als ik beloofd heb, voor u uitweiden over de voortreffelijke hoedanigheden van mijn zuster; het zal overdreven schijnen, maar ik zal het toch doen.' Een paar maanden later (23 December) is de toestand zoo ver ver-

beterd, dat hij weêr met Coleridge over hun gemeenschappelijke letterkundige aangelegenheden kan spreken. De herinnering aan hun voormalige bijeenkomsten komt weêr boven, de exaltatie die hier en daar in de vroegere brieven doorstraalt, is geweken. ‘Zullen wij,’ schrijft hij, ‘nooit weêr te zamen komen? Welk een onderscheid met vroeger! Ik heb nooit iemand ontmoet, en zal nooit iemand ontmoeten, die mij uw gezelschap vergoeden kan. Ik heb niemand om over deze dingen (nam. letterkundige onderwerpen) meê te spreken. Ik heb geen vrienden; niet eens boeken om hun gemis eenigzins te herstellen; maar deze klagten betamen mij niet. Laat ik liever mijn tegenwoordigen toestand, vooruitzigten en gemoedsgesteldheid vergelijken met hetgeen zij twee maanden geleden waren - slechts twee maanden! O mijn vriend, ik loop gevaar om de ontzaggelijke lessen te vergeten, die mij toen zijn gegeven. Herinner mij er aan, herinner mij aan mijn pligt! Spreek ernstig met mij, wanneer gij schrijft. Van ganscher harte dank ik u voor uw bezorgdheid om mijn zuster. Zij is geheel wel, maar ik vrees dat het nog een heele tijd duren zal eer zij weêr bij ons komt wonen. In de eerste plaats, omdat het voor haar en voor mijn vader nadeelig zou zijn, wanneer zij weêr bij elkander kwamen; en ten andere uit schroom voor het gepraat der wereld, want ik vrees dat de tongen aan den gang zullen raken als zij weêr t'huis komt, wanneer dat ook wezen mag. Sommigen hebben mij te verstaan gegeven, en een persoon met veel aandrang (zijn broeder John wordt bedoeld), dat zij levenslang opgesloten moet blijven; wat zij gedaan heeft om zulk een hard lot te verdienen, of waarom dat noodzakelijk wezen zou, zie ik niet in; ziet gij het? - Ik ben bezig te verhongeren aan het Oost-Indische huis; het wordt zeven uur voor ik mijn middagmaal krijg; zoo gaat het tegenwoordig bijna alle dagen. Ik kom des avonds oververmoeid, uitgeput te huis; en dan aan het kaartspelen met mijn vader, die mij naauwelijks rustig laat eten. Maar ik moet mij schikken in mijn toestand, en ik hoop dat ik, over 't geheel, niet ontevreden of ondankbaar ben.’

In Januarij van het volgende jaar stierf eindelijk de oude Lamb. Daar hij de laatste jaren in een staat van bijkans volstrekte vergetelheid en gevoelloosheid gevegeteerd had (het ontzettende voorval met zijne vrouw en dochter had naauwelijks indruk op hem gemaakt), was zijn dood in één opzigt meer

verligting dan verlies. Maar door zijn overlijden hield de lijfrente op, waarvan de familie in den laatsten tijd grootendeels had bestaan, en Charles was thans alleen over, met een inkomen van weinig meer dan 100 pond st., om voor zich zelven, zijne zuster en zijn oude tante te zorgen. Mary Lamb, schoon reeds lang geheel hersteld, bevond zich nog altoos in het gesticht, waarheen zij na haar moeders dood gebragt was. Haar broeder wenschte nu niets liever dan haar ontslagen te zien. Maar aan dien wensch stonden groote moeijelijkheden in den weg: zijn eigen geringe middelen; de bezwaren die het gemeentebestuur maakte om haar in vrijheid te stellen, wanneer er geen geneeskundige zekerheid kon gegeven worden dat de toevallen niet zouden terugkeeren; eindelijk de tegenkanting van den oudsten broeder, een man van invloed en aanzien in familiezaken, die een vrij aanzienlijken en winstgevenden post bij de Zuidzee-Compagnie bekleedde, en die beter vond dat Mary maar haar leven lang in een hospitaal bleef. Die John Lamb behoorde tot de practische en positieve menschen, of wilde er ten minste toe behooren; schoon ook hij (blijkens de teekening van Charles in zijn essay: my relations) eenige trekken van genialiteit der Lambs weg had. Met dat al was hij te zelfzuchtig om het uitstekende karakter van Mary te kunnen waarderen en ook niet vernuftig genoeg om den buitengewonen geest van Charles te begrijpen. Het pleit voor de inborst van dezen, dat hij dien ouderen broeder altoos in eere heeft gehouden, en zijn leven lang in goede verstandhouding met hem heeft gestaan, ondanks de botsingen waartoe het verschil van aard en inzigten somtijds aanleiding moest geven. Nog weinige weken geleden had hij Charles ernstig boos gemaakt met zijn broederlijke verwijten en waarschuwingen tegen de vriendschap en den omgang met Coleridge. Charles schrijft daarover aan zijn vriend: ‘Ik heb uwe meeste brieven verbrand, of, even erg, ik heb ze aan een vriend geleend, om ze uit het bereik van mijn broeder te houden, wanneer hij eens komen mogt en onder onze papieren snuffelen; want met zooveel ophef als hij ook over uwe conversatie sprak, toen gij nog hier waart, en zooveel behagen als hij er ook in vond om in uw gezelschap te zijn, heeft hij toch sedert niet opgehouden u te verkleinen en in minachting te brengen. Gij alleen waart de oorzaak van mijn verstandsverbijstering - gij en uw verwenschte kinderachtige gevoeligheid en zwaarmoedigheid; en hij be-

treurde het met een waar broederlijk gevoel dat ik ooit met u in kennis was gekomen.' Wij vinden hier een trek van diezelfde inconsequentie, die in het bovengenoemde essay zoo geestig geteekend wordt. Wanneer Coleridge in Londen kwam, dan was mijnheer John aanstonds bij de hand om zijn gezelschap te zoeken en van zijn conversatie te profiteren, maar naauwelijks was hij vertrokken, of de arme Charles werd overstelpt met waarschuwingen om zich toch niet te laten wegslepen en influenceren door zulk een verleidelijk en gevaarlijk mensch. Met hem, John, was het natuurlijk een ander geval; hij was, als man van jaren en ondervinding, voor zoo iets berekend, maar de zwakke, de impressionable Charles!

Intusschen wist Charles zijn voornemen uit te voeren. Hij nam de uitdrukkelijke verpligting op zich om zijne zuster levenslang bij zich te houden en voor haar zorg te dragen, waarop zij uit het gesticht ontslagen werd en naar haar broeders huis terugkeerde. Om harentwil liet hij alle gedachten van liefde en echt varen, en vergat de schoone lokken en de zachte oogen van het jonge meisje uit Islington, om geheel te leven voor die zuster, die van jongs af aan zijn trouwste vriendin was geweest, en die door haar ongeluk, en door de gedurige bezorgdheid voor vernieuwde aanvallen van hare kwaal, hem slechts zooveel te dierbaarder geworden was.

De bijzondere gehechtheid van Charles Lamb aan zijne zuster berustte deels op zijn natuurlijken en aangeboren eerbied voor den *familie*band, deels op overeenstemming in aard en aanleg, deels op dankbaarheid en gevoel van verpligting. Mary, tien jaren ouder dan hij, had hem van zijn kindschheid af aan moederzorg bewezen; zij had hem in Christs hospital bezocht; zij was te huis, in de vacantiedagen, zijn voornaamste, meestal zijn eenige speelnoot geweest. Te zamen hadden zij de bibliotheek van Mr. Salt doorsnuffeld, te zamen den schouwburg bezocht. Zijn eigen gedichten had Charles het eerst aan Coleridge en aan zijn zuster Mary medegedeeld. Overeenkomst van smaak en aanleg voor dichtkunst en letteren versterkte de banden die reeds tusschen hen beide bestonden. Mary Lamb was door haar uitstekend verstand en vernuft (helaas, al te dikwerf verduisterd door hare kwaal) haren broeder waardig. De bekende 'tales from Shakspeare' zijn door hen beide gemeenschappelijk vervaardigd, en voor de grootste helft het werk van Mary. Ook zijn er eenige gedichten van haar onder die van

haren broeder opgenomen. Wat haar echter meer dan alles aan Charles dierbaar maakte, dat was de uitnemende schoonheid van haar karakter en inborst, die door hem alleen reeds vroeg begrepen, maar door de overige leden der familie, de moeder en grootmoeder niet uitgezonderd, nooit naar verdienste gewaardeerd was. Dit alles in aanmerking genomen, zullen wij moeten zeggen dat de levenslange, getrouwe toewijding van Charles Lamb aan zulk een zuster, hoe schoon en edel ook op zich zelve onder de hoogst moeijelijke omstandigheden waarin hij die daad ondernam, toch geenszins een onvruchtbaar werk en een zaak van enkel opoffering van zijne zijde geweest is, maar dat zij hare onmiddellijke belooning heeft moeten vinden, niet alleen in de daad zelve en in de zelfvoldoening die zij met zich voerde, maar tevens in de zamenleving met die zuster, die in haar gezonde dagen hem tot steun en troost was, en die zijne toewijding met gelijke toewijding en met de innigste genegenheid beantwoordde. En wanneer wij vinden, dat Charles zijn geheele leven niet weêr is aangetast geworden door die verstandsverbijstering waaraan hij een jaar vroeger eenige weken lang geleden had, dan zullen wij dit wel niet zonder grond grootendeels mogen toeschrijven aan de gewigtige verantwoordelijkheid die hij op zich had genomen, en aan de spanning en veêrkracht die zij zijn geest geven moest door de strenge eischen die aanhoudend aan hem gedaan werden; zoodat in zijn geval een leven van opofferende toewijding door het bestendig bezit van een onbewolkte en onverduisterde rede beloond werd.

Van nu af biedt het leven van Lamb weinig of geen verscheidenheid van lotgevallen meer aan. Zijn post aan het Oost-Indische huis bleef hij tot zijn vijftigste jaar waarnemen. Natuurlijk waren de eerste jaren van zijn zamenleven met zijne zuster de moeijelijkste. Haar toestand vereischte buitengewone uitgaven, waarvoor hij een reservefonds, af te trekken van zijn sober inkomen, in gereedheid moest hebben, zoodat hij zijn leven op den allerzuinigsten en bekrompensten voet moest inrigten. Naarmate hij echter aan zijn kantoor met der tijd in rang opklom, stelde de verhooging van zijn inkomen hem in staat om wat ruimer en onbezorgder te leven. De toevallen van Mary Lamb herhaalden zich jaar aan jaar, en zij moest dan een maand, soms twee maanden en langer in het gesticht voor krankzinnigen doorbrengen. Meestal werd zij er door aangetast kort na het uitstapje, dat haar broeder in zijne zomer-

vacantie met haar plagt te doen. Deze ondervinding bewoog Lamb op het laatst om zelfs die uitstapjes op te geven en zich in zijn vacantietijd met wandelingen in en bij Londen tevreden te stellen. Mary bemerkte de nadering van hare kwaal altoos eenigen tijd te voren aan zekere vaste kenteekenen: koortsachtigheid, gejaagdheid en slapeloosheid. Zoo zachtkens als zij kon begon zij dan haren broeder voor te bereiden en zocht hem op de minst pijnlijke wijze te kennen te geven, dat zij eerlang naar het gesticht zou moeten vertrekken. Een vriend ontmoette Lamb met zijne zuster eens op den weg door Hoxtonfields, en zag met verwondering, toen hij naderbij kwam, dat zij beiden bitter schreiden. Het was de weg naar het krankzinnigenhuis, waarheen Mary door haren broeder geleid werd. Hoedanig de toestand van Lamb was gedurende zulk een afwezigheid van zijne zuster, zien wij uit den volgenden brief (van 14 Junij 1805) aan Miss Wordsworth, de zuster des dichters, in antwoord op een schrijven van haar aan Mary, dat juist op zulk een tijdstip was aangekomen.

‘Uw lange en vriendelijke brief is niet vruchteloos geweest, schoon Mary hem nog niet kan genieten. Zij is aangetast door een van haar ernstigste toevallen, en is op het oogenblik *van huis*. Verleden maandag acht dagen heeft zij mij verlaten; ik hoop er op te mogen rekenen, dat zij over een maand of daaromstreeks zal kunnen terugkeeren. Ik ben eenigzins bevreesd, dat laat uitgaan in dit geval iets tot hare ongesteldheid heeft bijgebragt. Maar wanneer zij de kenteekenen der naderende kwaal begint te bespeuren, dan is het niet gemakkelijk te weten wat het beste is om te doen; t'huis blijven is verkeerd en uitgaan is ook verkeerd. Ik word zoo ellendig zenuwachtig van vrees en bezorgdheid, dat ik ieder keer de ongesteldheid verhaast. Gij kunt u de akeligheid van zulk een vooruitzigt niet voorstellen. Ik ben zeker, dat ik de geheele week vóór haar vertrek niet veel beter dan ligt in het hoofd ben geweest. Thans ben ik bedaard, maar bitter neêrslagtig en mismoedig. Ik heb alle reden om te gelooven, dat deze ongesteldheid, even als de vroegere, slechts tijdelijk wezen zal. Maar ik heb dat geloof niet altoos. Ondertusschen is zij voor mij dood en ik mis een steun. Al mijn kracht is weg en ik ben gelijk een dwaas, verstoken van haar medewerking. Ik durf naauwelijks denken, uit vrees van verkeerd te denken, zoo gewoon ben ik om tot haar op te zien in alle

kleine en groote verlegenheden. Alles van haar te zeggen wat ik van haar weet, zou meer wezen dan iemand, naar ik meen, zou kunnen gelooven of begrijpen; en wanneer ik hoop haar weêr gezond en wel bij mij te zullen hebben, zou ik zondigen tegen haar gevoel met haar lof te verbreiden; want ik kan niets van hetgeen ik doe voor haar verbergen. Zij is ouder en wijzer en beter dan ik; en al mijn ellendige zwakheden en fouten verberg ik voor mij zelven, door stoutweg aan hare goedheid te denken. Zij zou leven en dood, hemel en hel met mij deelen. Zij leeft alleen voor mij, en ik weet, dat ik haar leven in de laatste vijf jaren aanhoudend bedorven en gekweld heb door mijn verwenschte manieren van doen. Maar zelfs met deze zelfverwijtingen beleedig ik haar, want ik weet dat zij zich aan mij gehecht heeft voor goed en kwaad, en als het nadeel tot dusver aan haren kant is geweest, haar bedrijf is er zooveel te schooner om.'

Lamb's zelfbeschuldiging in dezen brief doelt op een fout, waartoe hij inderdaad somwijlen verviel, schoon geenszins op zulk een wijze, als zijn overdreven zelfverwijt zou kunnen doen vermoeden. In zijn essay 'Confessions of a drunkard' beschrijft Lamb de uitwerkselen, die het gebruik van geestrijke vochten op menschen van een prikkelbaar gestel te weeg brengt; hij schildert met even ware als afschrikkende trekken den onmerkbaren voortgang der kwaal tot aan dien staat van magteloosheid en volstrekte uitputting der wilskracht, waarin de hand onwillekeurig en onweêrstaanbaar gedreven wordt, om den beker te grijpen als het eenige middel, dat nog een oogenblikkelijke veêrkracht aan den geest kan verleenen. Dit stuk werd door Lamb geschreven op verzoek van zijn vriend, den filantroop Basil Montague. In de periodieke schriften van dien tijd werd aan dit essay een voor Lamb hoogst aanstootelijke en beleedigende uitlegging gegeven. In de Quarterly Review, destijds een orgaan van magtigen invloed, vooral in de hoogere kringen, werd het in den letterlijksten zin opgevat en voorgesteld als een in alle deelen waarachtige beschrijving van Lambs eigen bevindingen en werkelijken toestand. Het genoemde tijdschrift stond onder redactie van Gifford, en was over het geheel hoogst ongunstig gestemd tegen Lamb en tegen den geheelen letterkundigen kring, waartoe hij behoorde. Reeds meer dan eenmaal had Lamb voor zijn persoon daar de bewijzen van ontvangen, in minachtende beoordeelingen van zijne

werken zoowel, als in bittere en boosaardige, meestal zijdelingsche uitvallen tegen zijn persoon. Eenmaal was hij zelfs, met wreedaardige toespeling op de kwaal van zijne zuster, een arme waanzinnige (poor maniac) genoemd geworden, met menschlievende insinuatie, dat hij als zoodanig aanspraak had op een meer toegefelijke beoordeeling. Nu werd hij, naar aanleiding van het genoemde essay, voor een volslagen dronkaard verklaard. Het ongerijmde van die opvatting blijkt aanstonds uit het essay zelf. De ‘Confessions of a drunkard’, en de weinige jaren later geschrevene ‘essays of Elia’ zijn waarlijk geen uitvloeisels van een dronkenmansbrein. Evenmin zouden de bestuurders van het Oost-Indische huis hem drie en dertig jaren op hunne kantoren hebben gebruikt, en hem, zoo als wij aanstonds zien zullen, op de eervolste en voor hem voordeeligste wijze hebben ontslagen, als de beschuldiging van de Quarterly Review waarheid ware geweest. Zooveel alleen is waar, dat Lamb, schoon hij het streven van zijn vriend Montague waardeerde en bevorderen wilde, voor zijn persoon geen voorstander of beoefenaar was van diens onthoudingstheorie. Hij was een beminnaar, gelijk van het tabakrooken, zoo ook van geestrijke dranken; hij kwam er voor uit, dat hij in het een en het ander somwijlen de maat te buiten ging, en schoon hij het rooken een tijdlang geheel heeft nagelaten, heeft hij nooit gemeend zich, om het gevaar van misbruik, zijn glas punch of grog of ale te moeten ontzeggen. Hij had, in gezelschap, aan een opwekkende teug behoefte. Wanneer hij den geheelen dag op zijn kantoor in geestdoovenden arbeid had doorgebragt en des avonds met eenige vertrouwden aan de whisttafel was gezeten, of een grooter aantal van zijne vrienden (grootendeels de eerste vernuften van dien tijd) bij zich vereenigd zag, dan werd zijn geest eerst regt opgewekt en zijn tong losgemaakt (wij weten, dat hij eenigzins gebrekkig en stamelend was van spraak), als hij een paar keeren het geliefkoosde glas had aangesproken. Zijn gestel was echter zoo gevoelig van aard, dat de minste overschrijding van een zeer geringe maat nadeelig werkte. Dat hij dit niet altoos strikt in acht nam, daarin bestond zijn geheele fout. Die fout mag hem eenige wenken en aanduidingen gegeven hebben van den toestand, waartoe aanhoudende onmatigheid ongevoelig leiden moet, en hem in staat hebben gesteld om dien in het genoemde essay met zulke juiste trekken te teekenen; hij was en bleef er ver van verwijderd om

de boosaardige beschuldiging van de Quarterly Review te verdienen. Heden ten dage zal wel niemand nog matig en zedelijk genoeg zijn om den steen, door de Quarterly tegen hem geslingerd, nog eens te willen opnemen. In ieder geval zou hem zulks thans niet meer schaden, nu hij het onbetwistbaar voorregt bezit van ruim vijf en twintig jaren overleden te zijn en zijn reputatie bij alle minder brave en matige lieden voor goed gevestigd is.

Lamb's kantoorarbeid, die hem het grootste en schoonste deel van den dag wegnam, wekte menigmaal, vooral in de latere jaren, zijne ontevredenheid en deed hem jegens zijne vrienden in bittere klagten uitbarsten. Van 's morgens tien tot 's namiddags vier ure was de gewone tijd, dien hij in het Oost-Indische huis doorbragt, maar in drukke tijden duurde zijn arbeid tot 's avonds zeven of acht ure. De vier vacantie-weken in een der zomermaanden, waren de eenige tijd waarover hij als eigen heer en meester te beschikken had. Geen wonder, dat hij op het laatst naar rust en vrijheid begon te verlangen. ‘Dertig jaren,’ schrijft hij in 1822 aan Wordsworth, ‘heb ik de Filistijnen gediend, en mijn nek is nog niet gewend aan het juk. Gij weet niet hoe vervelend het is om dag aan dag de lucht in te ademen tusschen vier gesloten muren; al de gouden uren van den dag tusschen tien en vier ure, zonder verpoozing en onafgebroken.’ Men zou zich echter bedriegen, wanneer men uit deze en dergelijke klagten, die dikwijls in de brieven van Lamb voorkomen, wilde opmaken, dat hij zijn dagelijkschen arbeid enkel van de schaduwzijde beschouwde en geen oog had voor de onschatbare voordeelen, die hij daarvan trok. Hij waardeerde ten volle het voorregt van een vast inkomen en een onafhankelijk bestaan, dat die arbeid hem waarborgde. Dit blijkt zonneklaar uit een brief aan Bernard Barton, the quaker poet, met wien hij in 1822 bevriend was geworden. Barton verkeerde in gelijke omstandigheden als Lamb, daar ook hij, dichter en letterkundige van aanleg, een post aan een bankierskantoor bekleedde. Die post begon Barton tegen te staan, en aangemoedigd door den bijval, dien zijn eerste dichtbundel gevonden had, koesterde hij een tijdlang het voornemen om zijn kantoor vaarwel te zeggen en enkel van dichterlijken en letterkundigen arbeid te leven. Toen hij daaromtrent Lambs raad inriep, ontving hij van hem het volgende antwoord (Jan. 1823.): ‘Gij wilt u in de wereld wagen zonder eenig redelijk plan van be-

staan, behalve wat gij door occasionelen arbeid voor uitgevers zoudt winnen! Mijn waarde heer, werp u liever hals over hoofd boven van de Tarpejische rots op ijzeren pieken. Al hadt gij tot uw troost slechts vijf minuten dagelijks tusschen den lessenaar en uw bed, maak er van wat gij kunt, liever dan een slaaf der uitgevers te worden. - Houd u aan uw bank, en uw bank zal u onderhouden. Vertrouw u niet aan het publiek toe; gij kunt u ophangen, verdrinken, verhongeren, zonder dat die achtbare personage zich er een zier over bekommert. Ik zegen mijn gesternte, dat de Voorzienigheid, daar zij niet heeft goed gevonden mij onafhankelijk te maken, ten minste heeft goed gevonden mij te vestigen op de vaste stichting van Leadenhall. Beste Barton, blijf zitten in uw bankierskantoor; hoe! hebt gij niet zes dagen in de week, van zes tot elf ure des avonds, en den geheelen zondag? Welk een overvloed van tijd, als gij het goed kondt vinden! Genoeg voor ontspanning, vrolijkheid, conversatie, poëzij, goede gedachten, rustige gedachten. Wee de verterende, kwellende, martelende gedachten, die het brein verwarren van het ongelukkige schepsel, dat daaruit zijn dagelijksch onderhoud moet putten. Van dit oogenblik af aan herroep ik al mijn dwaze klagten over kantoorwerk; beschouw ze als kibbelarijen van gelieven; zij waren maar half gemeend. Welkom, gij doode planken van mijn lessenaar, die mij doet leven! Een weinig beklag en geknor is een heilzaam middel tegen den spleen; maar in mijn binnenste hart waardeer en omhels ik dit besloten maar onbekommerd leven. Ik schrijf in vollen ernst.’

Toen Lamb dezen brief schreef, was voor hem het oogenblik van verlossing en vrijheid niet meer ver verwijderd. In het begin van 1825 (hij was toen vijftig jaar oud) vroeg hij zijn ontslag aan de bestuurders van het Oost-Indische huis. Het duurde ruim twee maanden voordat er een beslissing genomen werd, voor Lamb een bange tijd van onrustige slingering tusschen hoop en vrees. Eindelijk ontving hij zijn ontslag op een wijze, die zijn beste verwachtingen overtrof. Een pensioen van 450 pond st., twee derde van zijn inkomen, werd hem toegestaan, en ook aan zijne zuster werd een ruime lijfrente verzekerd, voor het geval dat zij hem overleven mogt. Hij meldt zijn wedervaren aan Wordsworth in een brief van 6 April 1825. ‘Hier zit ik dan, na een slavernij van drie en dertig jaren, als vrij man op mijn eigen kamer, ten elf ure van den schoon-

sten Aprilmorgen ter wereld. Verleden week dingsdag kwam ik *voor goed* te huis. De onbegrijpelijkheid van mijn toestand overstelpt mij. Het was gelijk een overgang van het leven tot de eeuwigheid. Elk jaar zal voortaan zoo lang zijn als drie van vroeger, d.i. ik zal ieder jaar driemaal zooveel werkelijken tijd, tijd die mij toebehoort, hebben. Ik liep rond met de gedachte aan mijn geluk, maar zonder het nog te kunnen gevoelen. Die onstuimigheid komt allengskens tot bedaren, en ik begin den aard van mijn geluk te begrijpen. Feestdagen, zelfs de jaarlijksche vacantiemaand, leverden slechts een onrustig genoegen op; de bewustheid van hun vlugtigheid, de zucht en zorg om er zooveel partij als mogelijk van te trekken. Nu alles feestdag is, zijn er geen feestdagen meer.' In zijn kostelijk essay: 'the superannuated man', heeft hij den hier aangeduiden toestand met uitvoerige trekken geschilderd.

Intusschen moest Lamb ondervinden, dat de vervulling van den vurigsten wensch de meeste teleurstelling baart. Die vrijheidsdag, waarnaar hij gehaakt, en welks aanbreken hij met zooveel verrukking begroet had, bragt voor hem geenszins bij voortduring dat genot mede, dat hij er zich van voorgesteld had. Die gezette en dagelijksche arbeid, waarover hij zich zoo dikwerf had beklaagd, maar waaraan hij toch, al was het alleen door de gewoonte, gehecht was geworden, werd op den duur door hem gemist. Die overvloed van vrijen tijd, waarover hij zich zoozeer had verheugd, bleek eerlang al te ruim en niet altoos gemakkelijk te vullen. Misschien hebben menschen van buitengewoon vernuft, van levendige verbeelding en fijn gevoel, van aanleg voor kunst, poëzij, letteren of wetenschap, nog meer dan anderen behoefte aan een geregelden, ja zelfs eenigzins werktuigelijken arbeid. Dit hebben de rabbijnen begrepen, toen zij aan hunne scholieren de verpligting oplegden om een handwerk te leeren. Groote vernuften hebben somwijlen, instinctief of met overleg, zulk een arbeid gezocht en zich zelven opgelegd. Michel Angelo bereidde zelf zijn verwen en sleep zijn beitels. Beethoven zette zijn koffij, waarvoor hij naauwkeurig het vereischte aantal boonen aftelde, en las geregeld elken avond de verslagen van de Parlementszittingen te Westminster. Spinoza vervaardigde brillenglazen; Kant hield voorlezingen over land- en volkenkunde, wandelde elken dag precies van vier tot vijf ure, wist een naauwkeurige beschrijving te geven van iederen boog en pijler der Westminsterbrug

(die hij nooit gezien had), met juiste opgaaf van hoogte, breedte en doorsnede, en had zijn hoofd vol van dergelijke bijzonderheden. Goethe heeft zijn leven lang een schat van tijd besteed aan allerlei liefhebberijen, teekenen, anatomie, mineralogie, chemische en optische experimenten, copiëren van arabische en perzische manuscripten, en dergelijke dingen, die voor een deel met dichterlijke en letterkundige productie niets gemeen schijnen te hebben. De stroom van het genie moet in een vaste bedding en tusschen rotsoevers ingesloten worden om weldadig en zuiver te vloeijen. Het is de vraag, of Lamb, als dichter en essayist, diegene zou geworden zijn, dien wij kennen en bewonderen, als hij niet drie en dertig jaar in het Oost-Indische huis dag aan dag aan den lessenaar gewerkt had. Wie weet, of het niet het grootste ongeluk van Lambs oudsten vriend, van Coleridge geweest is, dat hem zulk een gezette arbeid altoos heeft ontbroken. Maar het vernuft, geen beperking duldend, zoekt meestal de banden te verbreken, die een schijnbaar hard, maar weldadig noodlot het oplegt. Om tot Lamb terug te komen, de laatste tien jaren van zijn leven, de lang gewenschte jaren van vrijheid en genot, zijn niet zijn gelukkigste geweest. Herhaalde en langdurige ziekte-aanvallen van zijne zuster maakten het verblijf op het land voor haar verkieslijk. Lamb, die geen beminnaar van het buitenleven was, moest nu zijn geliefkoosd Londen verlaten, om zich te Enfield, later te Edmonton, te vestigen. Hier stierf hij aan de gevolgen van een val, dien hij op een wandeling, over een steen struikelende, het ongeluk had te doen, in het laatst van December 1834, bijna zestig jaar oud. Zijne zuster heeft hem nog elf jaren overleefd.

Charles Lamb behoort tot de dichterlijke school, of hoe men het noemen wil, die zich in het laatst der voorgaande en het begin van deze eeuw allerwege in de Europesche literatuur begint te vertoonen, en die, ofschoon velerlei zeer verschillende elementen in zich bevattende, in haar geheel, en ter onderscheiding van de naast voorafgaande rigting, onder de een of andere algemeene benaming, de moderne, de romantieke en dergelijke wordt zamengevat. Hoofdkenmerk dier nieuwere

school is een besliste reactie tegen het stijve, gecompasseerde, correcte, dusgenaamd klassieke van het onmiddellijk voorafgaande tijdperk; tegen de tot orthodoxie geworden vormen en regelen der Fransche hofliteratuur van de zeventiende eeuw, die min of meer door geheel Europa waren doorgedrongen. Het is tevens, in stof en onderwerp, een terugkeer tot het inheemsche en eigene, tot het leven des volks waartoe de dichter behoort, tot de nationale zeden, geschiedenis en overleveringen. De poëzy, die in aloude volkszangen en melodiën schuilt, wordt opgezocht en gewaardeerd. Men verlaat de hoogere kringen, het beperkte terrein waarop de muze zich in het voorgaande tijdperk bewogen had, om de natuur en het menschelijk leven in zijn geheelen omvang onder haar gebied te trekken. In Duitschland neemt die nieuwe rigting een aanvang met Lessing en Klopstock, en wordt krachtig bevorderd door Herder, om in de lyriek, den roman en het drama van Goethe haar voleinding te vinden. In Zweden wordt zij vertegenwoordigd door de oprigters van het Gothische verbond, en het tijdschrift ‘Iduna’: Jacob Adlerbeth, Ling, Geyer en Tegnér; terwijl gelijktijdig Atterbom, redacteur van den Phosphorus, bij scherper kritiek en vinniger bestrijding van de klassieke school, voor het romaneske en fantastische element ruimer terrein in de literatuur zoekt te winnen. In Italië maakt Alfieri zich los van de overgeleverde vormen en van de zoetvloeijende maar zinledige rijmelarij der Arcadiërs en dergelijke genootschapsdichters; hij tracht de Italiaansche taal en dichtkunst terug te voeren tot hare echte bronnen, die in de divina commedia vloeijen. In Frankrijk wordt het nieuwe tijdperk geopend door André Chénier, die het klassicisme van Boileau vaarwel zegt om tot de echte klassieken, de Grieksche dichters, terug te gaan, terwijl hij uit de studie der Fransche schrijvers van de zestiende eeuw, inzonderheid van Régnier, nieuwe vormen van rythmus en dichtstijl put. In Engeland zijn Burns en Cowper de voorloopers der nieuwe dichtschool; Burns, die de echte poëzy aan het licht brengt, welke in het Schotsche volks- en landleven met zijn markten, feesten, gebruiken en bijgeloovigheden ligt opgesloten; Cowper, wiens taal en dichtstijl in zijn gemeenzame en losse vormen, wiens goddelijk gekeuvel (‘divine chit-chat’, zoo als het door Coleridge genoemd wordt) zoo zeer afsteekt bij de afgemeten deftigheid van Pope en Johnson.

De door hen ingeslagen rigting wordt vervolgd door Coleridge, Wordsworth en Southey. Zij onderscheiden zich door die liefde voor het landleven en bewondering van natuurtooneelen, die in de laatste helft der vorige eeuw in Rousseau een welsprekend en invloedrijk voorstander had gevonden, en die een hoofdtrek in de zeden van dien tijd uitmaakt. Hun geliefkoosd verblijf zijn de romaneske streken in het noorden en westen van Engeland, Cumberland, Westmoreland en Wales, met hun meeren en bergen; maar hun liefde voor de natuur ontaardt niet zelden in sentimentele natuurdweeperij. Zij begroeten de Fransche revolutie bij haar eerste uitbreken, even als in Duitschland Klopstock, met hartstogtelijke geestdrift; zij verwachten van haar een geheel nieuw tijdperk voor het menschdom, en de vervulling van al die wenschen naar vrijheid en geluk die men tot dus ver te vergeefs gezocht had. Wanneer echter die verwachtingen ijdel blijken, hechten zij zich met verdubbelde liefde aan de politieke en kerkelijke instellingen van Engeland. In poëzy en letteren huldigen en beoefenen zij het groote beginsel, dat de stof onverschillig is, dat elke stof tot een meesterstuk kan worden bewerkt, wanneer de meester ze weet te bezielen met idee en gehalte, en er den gepasten vorm aan weet te geven. Zij ontleenen bij voorkeur hun stof aan het gewone, alledaagsche, vulgaire leven; zij bezingen den glimworm, den spinnekop, het madeliefjen, den koekkoek, den hond, die een haas over ijs van één nacht wil najagen, maar er doorzakt en ellendig verdrinkt. Niet altoos echter weten zij de alledaagsche stof door gehalte en vorm in de hooge sfeer der kunst te verheffen, en vervallen dan bij natuurlijk gevolg tot het platte, onnoozele en kinderachtige. De voorname verdienste van Coleridge bestaat daarenboven in de vernieuwde liefde en grondige studie, waarmeê hij tot de dichters en schrijvers van 1575-1625, het heldentijdperk der Engelsche literatuur, terugkeert, en waardoor hij een einde maakt aan de scheeve voorstelling en het bekrompen oordeel, dat zich door den invloed en het gezag van Samuel Johnson omtrent Shakspeare en zijn tijdgenooten had gevestigd.

Ofschoon Charles Lamb, in het algemeen gesproken, tot bovengenoemden kring behoort, en levenslang de letterkundige vriend en vertrouwde van het genoemde drietal is geweest, onderscheidt hij zich zeer bepaald van hen door een aantal eigenaardige trekken. Lamb staat in de Engelsche literatuur

tamelijk op zich zelf; hij is als schrijver, even als in zijn leven en karakter, een individu in den vollen zin des woords. Hij teekent zich zelven zeer juist en treffend in een brief aan Wordsworth, van 1822, waar hij over het ongenoegzame van zijn gewone conversatie klaagt. ‘Gewone naturen voldoen mij niet. Goede lieden, zoo als men ze noemt, kunnen mij niet baten. Ik heb individuen noodig. Ik ben zamengesteld uit een aantal vreemde punten en hoeken en behoef punten en hoeken, die daaraan beantwoorden. (I am made up of queer points and I want so many answering needles.)’ In tegenstelling tot zijn romaneske vrienden, was Lamb een echt Londenaar, geen vriend van het landleven, en ver verwijderd van alle dweeperij met natuurtooneelen. Hij beschouwde hemel, aarde en zee op zijn hoogst als de vergulde zoldering en de met spiegels en schilderijen rijk versierde wanden van een vertrek, waar men niet op let, wanneer men zich in goed gezelschap bevindt, en waarvoor de eigenaar, door gewoonte, spoedig onverschillig wordt. ‘Ik heb mijn leven in Londen doorgebragt,’ schrijft hij aan Wordsworth in 1801, ‘totdat ik even zoo vele en even zoo innige locale betrekkingen heb aangeknoopt, als iemand van ulieden bergbewoners met de doode natuur kan gedaan hebben. De verlichte winkels van het Strand en van Fleetstreet; de tallooze bedrijven; de winkeliers met hun kalanten; de koetsen, wagens, schouwburgen; al het rumoer en de ondeugendheid in den omtrek van Coventgarden; de nachtwachts en dronkenmanstooneelen; het woelige leven op al de uren van den nacht; de onmogelijkheid om in Fleetstreet dof en stomp te zijn; de drukte van menschen; het slijk zelfs en de modder; de schijn van de zon op de huizen en op de straatsteenen; de prentwinkels, de boekenstallen, de koffijhuizen, de poppenspellen - Londen zelf een poppenspel en een maskerade - al deze dingen prenten zich in mijn ziel, en voeden mij, zonder mij te verzadigen. Bewondering van deze tooneelen drijft mij aan om des avonds door de opgevulde straten te wandelen, en dikwijls krijg ik tranen in de oogen in het bonte Strand, uit overmaat van blijdschap over zulk een woelig leven. Deze aandoeningen moeten u vreemd zijn; even zoo zijn uwe landelijke aandoeningen mij vreemd. - Al mijne gehechtheden zijn zuiver locaal. De kamers waar ik geboren ben, de meubelen die ik mijn geheele leven voor oogen heb gehad, een boekenkast, die mij als een trouwe hond

(maar hem overtreffend in kennis) overal heen gevolgd is, oude tafels, oude stoelen, straten, pleinen waar ik mij in de zon heb gekoesterd, mijn oude school - dat zijn de dingen waar ik verliefd op ben; heb ik niet genoeg, zonder uwe bergen?'

Bij de gehechtheid van Lamb aan Londen, en zijne onverschilligheid voor bergen en meeren, is het niet onaardig den indruk op te merken, dien de romaneske natuurtooneelen in het noorden van Engeland op hem gemaakt hebben, toen hij die, een jaar na dezen brief, ter gelegenheid van een bezoek bij Coleridge te Keswick, voor het eerst leerde kennen. Hij schildert die indrukken in een brief aan zijn vriend Manning, eenige weken na zijn terugkeer. 'Ik ging met Mary op reis naar Keswick, zonder Coleridge gewaarschuwd te hebben. Hij ontving ons met alle mogelijke gastvrijheid, en gaf ons al zijn tijd ten beste om ons de wonderen van het land te toonen. Hij woont op een kleinen heuvel bij Keswick, in een comfortabel huis, aan alle kanten omwikkeld door een net van bergen; het schenen groote, spartelende beeren en monsters, allen ter neder liggend en slapend. Wij kwamen des avonds aan bij een prachtigen zonsondergang, die al de bergen in kleuren veranderde, purper enz. Wij meenden dat wij in het tooverland gekomen waren. Wij traden Coleridge's studeervertrek binnen, juist in de schemering, toen alle bergen donker begonnen te worden, met wolken op hun toppen. Ik heb nooit te voren zulk een indruk van zigtbare voorwerpen ontvangen, en denk niet dat ik ooit een dergelijken hebben zal. Prachtige schepsels, mooije oude knapen, Skiddaw enz. Ik zal u nooit vergeten hoe gij daar dien avond om ons heen laagt, even als een verschansing; naar bed gegaan, zoo als het scheen, voor dien nacht, maar met belofte dat gij u des morgens weêr vertoonen zoudt. Coleridge had een helder vlammend haardvuur in zijn kamer laten aanleggen; het is een groot, oud vertrek, van een leelijk fatsoen, met een ouderwetsch orgel, waar nooit op gespeeld wordt, groot genoeg voor een kerk, boekenplanken met dooreen geworpen folianten, een aeolische harp, een oude sofa enz. En wij zagen allen uit naar het laatste verdwijnende gezigt van den Skiddaw en zijn breedgeschouderde broeders; welk een avond! Wij zijn daar drie volle weken gebleven, en hebben dus alles gezien: Keswick, Grasmere, Ambleside, Ulswater en Patterdale, waar wij op een zeer hee-

ten dag naar toe zijn gegaan, midden over den Helvellyn. Wij hebben ook den top van den Skiddaw beklommen. O welk een mooije zwarte kruin, en dan de bleeke, koude lucht op den top, met een vergezigt van bergen overal in de rondte, dat gij er duizelig van wordt; en heel in de verte Schotland en de Border-countries, zoo befaamd in zangen en balladen. Kortom, ik heb mij zelven overtuigd, dat er inderdaad zoo iets bestaat, wat de toeristen romanesk noemen, waar ik vroeger sterk aan getwijfeld heb; zij maken er zoo veel rumoer van, en werpen hunne schitterende epitheta om zich heen, totdat ze even weinig licht meer geven als de lampions ten vier ure in den morgen na een illuminatie. Die dag op den Skiddaw zal mijn leven lang, ik ben er zeker van, als een berg in mijn herinnering overeind blijven.' Men ziet, dat Lamb geenszins het vermogen miste om natuurtooneelen op een eigenaardige wijze op te vatten en te gevoelen. Met dat al komt zijn liefde voor Londen spoedig weêr boven. 'Alles te zamen genomen,' vervolgt hij, 'zijn Fleetstreet en het Strand veel beter plaatsen om voor goed in te leven, dan Skiddaw. Ik zou wel een jaar of twee, drie op die bergen kunnen doorbrengen; maar ik zou toch het vaste vooruitzigt moeten hebben om aan het einde van dien tijd Fleetstreet terug te zien, anders zou ik wegkwijnen.'

Evenzeer onderscheidt zich Lamb van zijne vrienden op het punt van politieke gevoelens. Zijn onpartijdigheid of liever onverschilligheid in die dingen is volkomen en onovertrefbaar. De Fransche revolutie met haar heroïsme en hare gruwelen, haar enthusiasme en hare teleurstellingen, het consulaat en het keizerrijk, de overwinningen en de val van Napoleon; dat alles werd door hem ter naauwernood opgemerkt, maakte althans geen indruk op zijn denkwijs en gevoelens. In de vrij omvangrijke verzameling van zijne brieven aan verschillende, niet enkel letterkundige vrienden, vindt men uiterst zeldzaam een toespeling op gelijktijdige gebeurtenissen. Men zou het er bijkans voor houden dat hij nooit een dagblad las, en dat hij, in de veilige rust van zijn Londen en van het Oost-Indische huis, geen de minste notitie nam van de wereldgebeurtenissen. Daarbij had hij ook zijn aandeel van die soevereine geringschatting, waarmeê een Engelschman en een Londenaar neêrziet op alles wat niet Engelsch of Londensch is. Maar hij bekommerde zich evenmin om de tegengestelde rigtingen en partijen in zijn eigen land;

toryism, whiggism vonden in hem noch een vriend noch een vijand. Deze onzijdigheid of onverschilligheid is uit Lamb's aard en karakter wel te verklaren. Hij was zonder sympathie voor al wat niet op de een of andere wijze met hem zelven en zijn persoonlijk leven te zamen hing. Hij was geen man van algemeene begrippen, zienswijzen en beschouwingen, die men uit berigten van anderen, uit boeken en dagbladen put. Hij was een van die menschen, die van geen ‘adelaarsvlugt’ zullen spreken, als zij nooit een arend hebben zien vliegen. Hij was een realist in den volsten zin des woords. Al zijn voorstellingen en denkbeelden waren gebaseerd op onmiddellijkeervaring en eigen aanschouwing. Om zich voor de politiek en hare rigtingen te interesseren, zou hij op de een of andere wijze een persoonlijk aandeel aan het staatsleven en staatsbestuur hebben moeten nemen. Daar dit niet het geval was, kwam hij er ook niet toe om zich bepaalde denkbeelden over die zaken te vormen. Wat anderen hem daarover mogten voorpraten, beschouwde hij waarschijnlijk op ongeveer dezelfde wijze als de beschrijvingen der toeristen van romaneske natuurtooneelen. Zijn manier was om zich te houden aan de voorwerpen die hem omringden, aan het leven dat hem onmiddellijk raakte, en waarin hij deelde; om aan die zaken als het ware vast te kleven, zich daarin te verdiepen met al de werkzaamheid van zijn geest en gemoed, en dan de aandoeningen, voorstellingen en gedachten, die zich van zelf bij hem ontwikkelden, langzaam, en zeker tot rijpheid te laten komen. Deze wijze van doen en bestaan gaf hem somwijlen een schijn van koelheid en onverschilligheid; zijn gezigteinder bleef beperkt, en op het speeltuig van zijn talent trilden slechts weinige snaren. Maar hij hield zich daardoor ook vrij van dweeperij en van een oppervlakkig entbusiasme.

Lamb's onpartijdigheid en onafhankelijk oordeel strekten zich evenzeer uit tot het kerkelijke en dogmatische terrein. Niemand was minder dan hij de man om zich te laten imponeren door een vertoon van eerwaardigheid, of om een algemeen geldend dogma zonder kritiek over te nemen. Bij het levendigste en eerbiedigste gevoel voor al wat wezenlijk eerwaardig en heilig is, zag hij te scherp om het formalisme en den ‘cant’ niet op merken, die zich aanstonds vertoonen, wanneer de godsdienst traditioneel gebruik, gevestigde instelling en gezaghebbend dogma wordt. Daarbij kende hij te goed de perken van het men-

schelijk vernuft, en was te zeer gehecht aan het reëel en ligchamelijk bestaan, om veel genoegen te vinden in theologische bespiegelingen en in gewaagde stellingen omtrent de onzigtbare dingen. Wanneer hem iets van dien aard voorkwam, betoonde hij zich gewoonlijk sceptisch en kritisch. Een merkwaardig voorbeeld van zijn manier van denken en redeneren over theologische onderwerpen vinden wij in een brief uit het jaar 1825 aan zijn vriend, den kwaker en dichter Barton. Deze had hem een dichtbundel gezonden, waarin, naar het schijnt, wat al te veel plaats was ingeruimd voor troostverzen aan ouders bij het verlies van jonggestorven kinderen. Lamb maakt de opmerking, dat godsdienstige troostgronden, hoe schoon ook, wanneer men ze al te veel herhaalt, afgestompt worden en hun kracht verliezen; terwijl hij zich tevens uitvoeriger verklaart omtrent den voornaamsten troostgrond, dien Barton gebruikt had, namelijk: dat kinderen die vroeg sterven, onttrokken worden aan de mogelijkheid van ijdelheid en zonde (snatched away from ‘possible vanities’). Lamb vindt dien troostgrond ‘hardly sound.’ ‘Ik houd het er voor,’ schrijft hij, ‘dat men daar ten onregte op aandringt. Ik weet wel dat er iets van dien aard in den bijbel voorkomt, maar ik acht dat menschelijkerwijs gesproken. Het is een natuurlijke gedachte, een aangename begoocheling voor de overlevenden, maar toch een begoocheling. Als die troostgrond rust op de stelling dat ons leven een staat van beproeving is, dan is hij onderhevig aan het volgende dilemma. Alwetendheid, voor wie de mogelijkheid even helder is als de werkelijkheid, moet er meê bekend zijn wat het kind later zou worden. Zou het *goed* worden, dan zegt men ten onregte dat het onttrokken is aan de mogelijkheid van zonde. Zou het daarentegen *boos* worden, dan zie ik niet in, hoe het in het voordeel van het kind kan pleiten, dat het onttrokken is aan zekere handelingen, die in de toekomst openbaar zouden zijn geworden, doordien het geheel en al is weggerukt. Gij weêrhoudt den arm van een moordenaar, of de vingers van een gaauwdief; maar is de schuld niet even groot, al wordt de uitvoering belet? Waarom kinderen sterven, terwijl oude verworpelingen van honderd jaar blijven leven, wier beproeving wij, menschelijkerwijs, op hun vijftigste jaar reeds voor compleet zouden gerekend hebben - dat behoort tot de verborgenheden der voorzienigheid. Het begrip zelf van een staat van beproeving heeft duisterheid in

zich. De Alwetende behoeft zijn oogen niet te voldoen door te zien wat wij doen, wanneer hij te voren weet wat wij doen zullen. Mij dunkt, wij konden veroordeeld worden vóór het bedrijf. In deze dingen tasten en spartelen wij in den blinde; en wanneer wij er een weinig menschelijke vertroosting in vinden kunnen, dat het kind weggerukt en bewaard is voor ondeugd (in 't voorbijgaan, geen compliment voor het kind), laten wij die dan aannemen. Wat de plaats betreft waar het beproefde kind heengaat, of het zich gaat voegen bij de schaar der ouderen, die de hitte van den dag hebben gedragen, martelaren door het vuur gelouterd, belijders door pijnigingen beproefd - wat weten wij er van? Mij dunkt dat wij den hemel wat al te goedkoop beloven, en ruime inkomsten aanwijzen aan minderjarigen, die ze nog niet weten te besturen. - Het is alles een verborgenheid; en hoe meer ik tracht mijn meening uit te drukken (terwijl ik toch geen duidelijke meening heb), des te meer spartel ik. Kortom, schrijf wat uw eigen geweten, dat voor u een onfeilbare regter is, goedkeurt, en stoor u niet aan de grillen van zulk een halfbakken notionist als ik ben.' Met een enkel woord herinneren wij hier aan het schoone vers van Lamb: 'On an infant dying as soon as born.'

In den aangehaalden brief, zoo als trouwens overal, vertoont zich Lamb als iemand, die geheel vrij is van 'cant', wat op zich zelf reeds bij een engelschman geen gering bewijs is van oorspronkelijkheid en onafhankelijkheid van geest. De Engelschen zijn, zoo als Emerson zegt, 'dreadfully given to cant.' Een onbesuisd doordraven op zekere vaste thema's, een temen met zekere gemeenplaatsen en aangenomen denkbeelden, of liever, woorden, waarvan men de eigenlijke gehalte en de juiste waarde nooit heeft onderzocht, is bij hen een vrij algemeene kwaal. Men vindt dat niet alleen op politiek en kerkelijk terrein, in publieke redevoeringen en dagbladen, maar in hun geheele literatuur. Het zou niet moeijelijk zijn om zelfs bij groote en teregt gevierde schrijvers, geheele bladzijden van 'cant' aan te wijzen. Zooveel te grooter verkwikking is het, wanneer men bij hen een schrijver aantreft, die, zoo als Lamb, daar geheel vrij van is.

Aan zelfstandigheid van oordeel en oorspronkelijkheid van denkbeelden paart Lamb een uiterst fijnen zin voor vorm. Onder de spreuken van Goethe vinden wij het volgende com-

pendium der aesthetiek: ‘de stof heeft iedereen voor zich; de gehalte vindt slechts hij, die er iets heeft bij te doen; en de vorm is voor de meesten een verborgenheid.’ De laatste zinsnede van deze spreuk geldt inzonderheid voor de bewoners der midden-landen van ons werelddeel. Bij de Zuid-Europesche volken en evenzoo onder de drooge, heldere en fijne lucht van Zweden, is de zin voor schoone vormen, voor zuivere lijnen en omtrekken, veel meer ontwikkeld, dan bij de bewoners van onze, dikwerf in mist en nevel gehulde streken. Uit dien hoofde wordt dan ook bij Engelsche schrijvers en letterkundigen een kiesch gevoel voor zuivere vormen van taal en stijl juist niet al te veelvuldig aangetroffen. Lamb is een van de weinigen, die zich op dit punt onderscheiden. Met zijn vormzin hangt ook zijn liefde voor de schilderkunst te zamen, en zijn grondige kennis en juiste beoordeeling van schilderwerken, waarvan zijn essays ‘on the barrenness of the imaginative faculty in the productions of modern art’ en ‘on the genius and character of Hogarth’ afdoende bewijzen geven. Zoo goed ontwikkeld echter zijn gezigt was, zoo weinig was het zijn gehoor. Voor toonkunst had hij weinig vatbaarheid en allerminst voor zuivere instrumentaal-muziek. In een luimig vers: ‘free thoughts on several eminent composers’, steekt hij den draak met de ingenomenheid van zijn meer muzikale vrienden voor de groote componisten van den nieuweren tijd, over welke hij hen waarschijnlijk meer dan hem lief was had hooren spreken. Die onvatbaarheid voor toonkunst deelt Lamb met Swift en met meer andere mannen van scherp verstand, die overal, en teregt, in de eerste plaats klaarheid en helderheid eischen, welke zij in instrumentale toonwerken niet vinden kunnen. Natuurlijk niet, wanneer zij onbekend zijn met de wetten der harmonie en met de vormen der toonspraak, door middel van welke het eenvoudige muzikale idee, de melodie, met volmaakte klaarheid en helderheid tot een zaamgesteld en veelstemmig geheel kan worden ontwikkeld en uitgebreid. Hoe het zij, Lambs onvatbaarheid voor instrumentale toonkunst wordt ruimschoots vergoed door zijn fijn gevoel voor vorm op het gebied der schilderkunst en der literatuur. In zijn eigen gedichten en opstellen openbaart zich die deugd allerwege; echter niet, zoo als bij sommige fransche dichters van de romantieke school, in haar overmaat en misbruik, in het coquetteren met vreemde rijmklanken en met zonderlinge vormen van dichtmaat, maàr

in de volmaakte overeenstemming tusschen denkbeeld en uitdrukking, in de netheid van teekening en schilderachtigheid van voorstelling door middel van een juiste keus en schikking der woorden. Alleenlijk kan men bij hem een zekere zucht opmerken voor hetgeen de engelschen ‘quaintness’ noemen, voor een uitdrukking, die eenigzins vreemd en ouderwetsch, maar daarbij aardig en zinrijk is. Daartoe behoort ook een zeker spelen met woorden, waarvan de klank geheel of nagenoeg dezelfde, maar de beteekenis geheel verschillend is, waar Lamb een groot liefhebber van was en waar hij inzonderheid in gezelschap gaarne aan toegaf. Zoo zeide hij eens, toen er een geheele poos gedisputeerd was over de eigenlijke beteekenis van het woord ‘nice’, zonder dat men tot een afdoende conclusie was gekomen: ‘well, now we have held a council of Nice.’ Zulke spelingen zijn echter meer op hun plaats in het gesprek dan op het doode papier, waar ze ligt een zweem van gezochtheid aannemen. Lamb's liefhebberij voor ‘quaintness’ en woordspel hangt te zamen met zijn bijzondere ingenomenheid voor de oudere engelsche schrijvers, die daar sterk in zijn en bepaaldelijk voor sommige originele werken, zoo als Waltons ‘complete angler’, Burtons ‘anatomy of melancholy’ en eenige anderen, die zijn geliefkoosde en telkens herhaalde lectuur uitmaakten. In zulke oude en vreemde werken, die alleen nog door enkele liefhebbers gelezen worden, terwijl zij overigens ter naauwernood bij name bekend zijn, vond Lamb een bijzonderen smaak. Een vriend ontmoette hem eens op straat, zwoegende onder den last van een paar lijvige folianten. Het was de ‘Summa theologiae’ van Thomas Aquinas, die Lamb daareven van een boekenstal was meester geworden, en die hij ijlings naar huis sleepte om zijn hart eens op te halen aan de subtiele onderscheidingen en scherpzinnige syllogismen van dien meester der scholastiek.

Overigens bepaalde Lamb's liefhebberij voor ‘quaintness’ zich niet enkel tot de literatuur. Ook in het werkelijke leven openbaarde hij een bijzondere ingenomenheid met zekere verschijnselen, personen en toestanden, die een scherp geteekend, eenigzins vreemd en zonderling karakter vertoonden. Vandaar onder anderen zijn levendige belangstelling in de kwakers en al wat kwakers betrof. De schriften der eerste kwakers: Fox, Penn en Woolman, benevens Sewel's geschiedenis der kwakers had hij gelezen en bestudeerd. Hunne bijeenkomsten werden

niet zelden door hem bezocht. Een zijner oudste vrienden, Ch. Lloyd, behoorde tot een kwaker-familie, en op lateren leeftijd kwam hij in vertrouwd verkeer met den kwaker Barton. Hij vond behagen in die vreemde gestalten met hun tot boven digtgeknoopte bruine jassen en breedgerande hoeden; in hun koele deftigheid van manieren en afgemeten spraak. Die vormen behaagden hem als een herinnering aan het heroïsme der eerste kwakers, ofschoon in zijn tijd de oorspronkelijke geest grootendeels geweken was; terwijl hij tevens genoegen vond in het contrast, dat er bij hen viel op te merken, wanneer dat eenvoudig en schijnbaar onnoozel uiterlijk gepaard ging met een gevatheid, die door niets in verlegenheid kon worden gebragt, of die schijnbare afwezigheid van allen wereldzin met een slimheid in zaken van bedrijf en handel, waarvan de grootste meester in het vak eer zou hebben gehad. Niet het minste behagen vond hij voorts in de kwaker-vrouwen en meisjes, wanneer zij, tegen Pinksteren, uit alle deelen van Engeland naar Londen zamengevloeid, zich in lange witte rijen langs de straten bewogen, of wanneer hij ze in kleiner aantal of afzonderlijk bij den weg ontmoette, waar zij in haar stemmig gewaad, witte mutsjes en doeken zoo aardig afstaken bij het bonte gewoel der omringende menigte. Somwijlen ontdekte hij ook onder die kwakerinnen en kwakerinnetjes een paar oogen, waarvan de glans en de scherpe blik, of een beweging, waarvan de vlugheid en levendigheid een opmerkelijk contrast vormde met de sobere eenvoudigheid der kleeding. Zulke opmerkingen gaven den oorsprong aan een der schoonste van Lamb's ernstige gedichten, aan zijn vers: ‘Hester.’ Het meisje, welks overlijden tot die coupletten aanleiding gaf, heette Hester Savory. Toen Lamb in 1800 in Chapelstreet, Pentonville, woonde, een buurt, die destijds grootendeels door kwakers bewoond was, ontmoette hij dit jonge kwaker-meisje dikwijls des morgens op zijn weg naar het Oost-Indische huis. Haar natuurlijke levendigheid, haar heldere blik en huppelende beweging, juist niet al te zeer conform met de stemmigheid van het kwakergewaad en de koelheid der kwakerzeden, wekten bij hem eene buitengewone belangstelling en genegenheid, waaruit drie jaren later, toen hij haar overlijden vernam, het bovengenoemde dichtstuk ontstond, een vers, waarvan elke regel zuiver goud is. Wij herinneren hier ook nog aan het twintig jaren later geschreven albumvers voor Barton's dochter Lucy.

Lamb's lectuur was niet zeer uitgebreid. Van vreemde literatuur kende hij alleen de latijnsche hoofddichters (onder welke hij een zekere voorkeur gaf aan Ovidius); voor het overige bepaalde zich zijn literarische kennis tot de engelsche dichters en schrijvers, inzonderheid tot die van het Elizabethsche tijdperk. Hij las zijn schrijvers met al de aandacht en werkzaamheid van zijn oorspronkelijken geest, en drong er zoo doende geheel in door. Het behaagde hem om menigmaal van de druk bewandelde hoofdwegen der literatuur af te wijken, en zich op de minder bezochte bijpaden te bewegen, zonder evenwel de grootsche tooneelen en vergezigten van den hoofdweg te miskennen of te minachten. Integendeel stelden die uitstapjes op de bijpaden hem in staat om de schoonheden van den hoofdweg uit eigenaardige gezigtspunten in oogenschouw te nemen, en zooveel te beter te waarderen. Hij beminde Shakspeare, maar hij had zich tevens reeds vroeg bekend gemaakt met zijn groote voorgangers, die de werktuigen hebben volmaakt en de bouwstoffen bijeengebragt, waarmeê die universele geest zijn tooverpaleizen gebouwd heeft. Hij kende ook de tijdgenooten en medearbeiders van den grooten meester, die door den glans die van hem is uitgegaan, wat al te zeer in de schaduw zijn gesteld. Lamb was er juist de man naar, om aan die eenigzins verwaarloosde Di minorum gentium der Engelsche literatuur, aan Marlowe, Massinger, Ford, Drayton, Beaumont en Fletcher, de eer te geven die hun toekomt, en waardoor ten slotte Shakspeare zelf gebaat wordt. Aan zijn grondige bekendheid met de Engelsche dramatisten van dat tijdperk danken wij die kleine meesterstukken van gezonde kritiek, die oorspronkelijk bij zijn ‘Specimens of English dramatic poets’ waren gevoegd, en later afzonderlijk in zijn verzamelde werken zijn opgenomen. Tevens deelt Lamb met Coleridge de eer en verdienste van een juiste beoordeeling en onbekrompen waardering van Shakspeare, in een tijd toen daaraan nog groote behoefte was. Zijne opmerkingen over Othello, Hamlet, Richard III en vooral over Lear in zijn essay ‘on the tragedies of Shakspeare, considered with reference to their fitness for stage representation’ en die over Malvolio in zijn essay ‘on some of the old actors’ behooren tot het beste dat er in het vak van Shakspeare-kritiek is geschreven, en zijn door zooveel uitstekends, dat later daarin werd voortgebragt, nog geenszins in de schaduw gesteld.

Als schrijver is Lamb voornamelijk, bij velen misschien uitsluitend, bekend door zijn ‘essays of Elia’. Schoon men erkennen moet dat zijn geest zich in die essays in zijn eigenaardige kracht en volle rijpheid openbaart, zou men toch zijn overige werken zeer ten onregte ter zijde schuiven. In zijne, overigens in het geheel niet uitgebreide, verzameling bevindt zich geen enkel stuk, dat men, als middelmatig of minder beduidend, zonder spijt verwijderd zou zien; alles wat er van hem bewaard is, draagt op de eene of andere wijze het kenmerk van zijn fijn en oorspronkelijk vernuft. Hij begon zijn letterkundige loopbaan met eenige gedichten; sonnetten, blank verse (waaronder: the grandame), en nog een paar stukjes (waaronder het schoone vers aan Lloyd: alone, obscure, without a friend), die te zamen in één bundel met verzen van Coleridge en Lloyd in 1797 het licht zagen. Deze eerste gedichten van Lamb onderscheiden zich reeds door geheel die netheid en zuiverheid van vorm die hem eigen was; minder door oorspronkelijkheid en rijkdom van denkbeelden. Zij dagteekenen meest allen van vóór die ontzettende katastrofe, die aan zijn leven een andere rigting, en tevens aan zijn denkbeelden kracht en gehalte, aan zijn geest een buitengewone ontwikkeling en vroegtijdige rijpheid gaf. In al hetgeen hij na dien tijd geschreven heeft, openbaart zich reeds in de hoofdtrekken die rijke en oorspronkelijke geest, dien wij uit de ‘essays of Elia’ kennen. Zijn naastvolgende werken zijn het verhaal: Rosamund Gray, en het drama: John Woodvil; het eerste in 1798, het andere een jaar later geschreven. Beide deze werken zijn eenig in hun soort, en verdienen een bijzondere opmerkzaamheid, daar zij de kracht en de zwakheid van Lamb's geest op eigenaardige wijze in het licht stellen. Lamb heeft zich hier op een terrein begeven, waar hij niet te huis was, en zich bewogen in vormen, waarvoor hij, door den bijzonderen aanleg van zijn geest, geen geschiktheid had. Het verhaal zoowel als het drama eischt een zeker vermogen van abstractie en generalisatie, benevens een zekere kracht, volheid en duurzaamheid van inspiratie. De verhaler, de dramatist, moet zich in vreemde toestanden en karakters kunnen verplaatsen; hij moet een reeks van gebeurtenissen en tooneelen als één enkel geheel weten te overzien en zamen te vatten; hij moet de afzonderlijke voorvallen en tooneelen, door middel van ongezochte en juiste motieven, uit elkander weten te ontwikkelen en aaneen te scha-

kelen; hij moet het juiste punt weten te treffen, waar de katastrofe moet vallen; hij moet aan die katastrofe zelve hare volle kracht en beteekenis weten te geven, om zoo doende zijn werk tot een bevredigende ontknooping en voleinding te brengen. Daarbij komt het in het drama, nog meer dan in het verhaal, op de handeling aan; de dramatist bovenal moet handelingen weten voor te stellen, en wel uitwendige, zigtbare handelingen, niet louter innerlijke en psychologische. Al deze vereischten miste Lamb nagenoeg geheel; de eigenaardige kracht van zijn geest lag niet in de rigting van het verhaal, en nog minder in die van het drama. De geest van Lamb had groote diepte, maar weinig omvang; hij was in staat om in één onderwerp door te dringen, maar niet om een eenigzins uitgebreide reeks van onderwerpen als één geheel te omvatten. Zijn sterkte lag in het kleine, in het bijzondere, maar niet in het algemeene; hij miste die volheid en duurzaamheid van inspiratie, die er vereischt wordt om een kunstwerk van grooteren omvang tot stand te brengen. Allerminst bezat hij het vermogen van den dramatist om zich van zijn eigen persoon los te maken, zich in een vreemde handeling te verdiepen, zich met vreemde karakters te vereenzelvigen; om karakters en hartstogten met elkander in contrast en conflict te brengen, en ze met plastische aanschouwelijkheid terug te geven. De kracht van zijn geest was aan zijn persoon gebonden; hij kon slechts de weêrkaatsing geven van persoonlijke indrukken en ondervindingen. Die eigenaardigheid van Lamb's geest vinden wij dan ook in de genoemde stukken terug. Al aanstonds bemerken wij dat deze werken niet door de kracht van een en dezelfde oorspronkelijke inspiratie d'un seul jet zijn voortgebragt, maar dat zij stukswijze, bij agglomeratie, als mozaiekwerk zijn ontstaan. De katastrofe, waarop in verhaal en drama alles aankomt, is in Rosamund Gray onvoorbereid, onwaarschijnlijk, uit de lucht gegrepen. De hoofdpersonen van het verhaal handelen niet, maar lijden; en de eenige die er als handelend voorkomt, Matravis, kan ter naauwernood een persoon tot het verhaal behoorend genoemd worden; hij is niet veel meer dan een fantoom, dat met een paar algemeene trekken wordt aangeduid om aanstonds in nacht en duisternis te verdwijnen. Dezelfde gebreken treden nog duidelijker aan het licht in John Woodvil. De hoofdhandeling van dit drama is louter psychologisch; de katastrofe, de openbaarmaking van het

geheim van zijns vaders verblijf door John, is even onvoorbereid en ongemotiveerd als in Rosamund Gray. Lovel, die in het drama de rol van booswicht en verrader vervult, mist even als Matravis alle individualiteit. Blijkbaar ontbreekt aan Lamb ten eenen male het vermogen om booswichten te teekenen; natuurlijk, daar hij naar den aard van zijn vernuft, alles uit zijn eigen persoonlijkheid moet nemen, en er in hem geen laagheid of boosheid aanwezig was. Wij ontdekken in deze beide stukken allerwege den weêrschijn van Lamb's eigen levenservaring Elinor Clare in het verhaal, en Margaret in het drama zijn naar zijn zuster Mary geteekend. In Margaret Gray herkennen wij duidelijk de trekken van Lamb's grootmoeder. John Woodvil wordt door een oogenblikkelijke vlaag van edelmoedige maar roekelooze vergetelheid, de onwillige bewerker van zijns vaders dood, een incident, dat een merkwaardige overeenkomst heeft met hetgeen in Lamb's eigen familie was voorgevallen. Met dat al, en toegegeven dat Rosamund Gray als verhaal, John Woodvil als drama, geheel onvoldoende is, blijft er in beide stukken een rijkdom van détailschoonheden over, die de eene de andere overtreffen. Wij bewonderen de schoone en teedere trekken in de teekening der hoofdpersonen; wij worden getroffen door de hemelsche kieschheid en fijnheid van gevoel, die beide stukken doordringt; wij vinden in John Woodvil tooneelen, die bij een der oude dramatisten, den besten na Shakspeare, niet misplaatst zouden zijn; enkele trekken en passages zelfs Shakspeare zelven niet onwaardig. Taal en stijl van John Woodvil dragen het kenmerk van versche lectuur en grondige studie der oude dramatisten. De ingenomenheid met die oude dichters, die toen ter tijd bij Lamb in haar eerste kracht was, bewoog hem om hunne vormen te adopteren en deze dramatische proeve te schrijven. Daarbij kwam de wensch om zijn werk op het tooneel te zien, en de hoop op de eer en het voordeel (in die jaren voor Lamb een consideratie van niet weinig gewigt), dat een tooneelsucces hem zou kunnen verschaffen. Zijn hoop werd verijdeld; Kemble, de toenmalige directeur van Drury Lane, aan wien hij zijn stuk had aangeboden, zond het als ongeschikt voor het tooneel terug. Lamb moest zich vergenoegen met zijn drama te laten drukken; het zag in het laatst van 1801 het licht.

In het essay vond Lamb den vorm die voor hem alleen geschikt was. Het is een vorm die wel is waar ook elders wordt

aangetroffen, maar die toch in de Engelsche literatuur eigenaardig te huis behoort; een vorm, uiterst rekkelijk en plooibaar, die zich aan de grootste verscheidenheid van inhoud en aan de meest verschillende manier van behandeling gemakkelijk leent. De grootste, en onderling meest verschillende vernuften hebben daarin soms de beste vruchten van hun geest neêrgelegd. Baco's grootere werken worden niet meer gelezen sedert hun ware beginselen en grondstellingen in het algemeen bewustzijn zijn opgenomen; maar zijn essays zijn nog in ieders handen. Baco is in het essay zin- en zaakrijk, kernachtig en puntig; Addison smaakvol, bevallig, innemend, fijn kenner en zachtmoedig beoordeelaar van menschen en zeden; Macaulay weelderig en schitterend van vernuft en geest, scherpzinnig van oordeel bij universele kennis in het vak van geschiedenis en letteren. De genoemde schrijvers behandelen in het essay een stof die tot het dagelijksche leven, tot de gewone verschijnselen der morele wereld, of tot dat gebied van geschiedenis en letterkunde behoort, dat min of meer voor een ieder belangwekkend en toegankelijk is; maar niet minder leent zich het essay aan onderwerpen van meer afgetrokken aard, die niet zoo aanstonds onder ieders bereik vallen. Zoo geven b.v. Locke en Reid hun onderzoekingen over het denkvermogen ook in den vorm van het essay. Hoofdvereischte bij dien vorm is echter altoos: algemeene verstaanbaarheid. In het essay spreekt niet de geleerde, de letterkundige van beroep, tot geletterden en gestudeerden; maar de mensch, de beschaafde man, de man van zijn tijd spreekt tot zijn medemenschen en tijdgenooten; in het essay verlaat hij de school, het boekvertrek, de afgetrokken gedachtenwereld, om zich op het terrein der zamenleving en der werkelijkheid te begeven; in het essay is voor geleerdheid en letterkunde alleen in zoo ver plaats, als zij een wezenlijk bestanddeel uitmaken van de beschaving des tijds.

Lamb had reeds sedert 1810 van tijd tot tijd in dien vorm proeven gegeven van zijn talent als criticus en humorist; maar eerst in 1820 en de naast volgende jaren schreef hij voor het ‘London magazine’, onder den pseudoniem van ‘Elia’, die reeks van opstellen, die zijn naam wereldberoemd hebben gemaakt. Het is volmaakt overtollig om over ‘Elia's essays’ iets te zeggen; wij wijzen alleen met een enkel woord op de merkwaardige verscheidenheid en veelzijdigheid van talent, waardoor zij zich kenmerken. Men kan ‘Elia’ in geheel den

rijkdom van zijn geest uit enkele van zijn essays niet leeren kennen; men zou er bezwaarlijk een bloemlezing uit kunnen trekken, daar hij nooit zich zelven imiteert, maar zich telkens weêr van eene andere zijde en onder een nieuwe gestalte aan ons vertoont. Hebben wij b.v. in ‘the South-sea house, my relations, the old benchers of the Inner Temple, Captain Jackson,’ de fijne karakterteekening bewonderd, straks verlustigen wij ons in den rijkdom van oorspronkelijke denkbeelden en opmerkingen bij de meest alledaagsche zaken, in essays als: ‘Mrs. Battles opinions on Whist, the praise of chimneysweepers, a complaint on the decay of beggars.’ Treft ons de fijnheid en diepte van gevoel, de eerbied voor het heilige, die er ademt uit essays als: ‘a quakers meeting, modern gallantry’; straks worden wij in: ‘all fools day’ onweêrstaanbaar meêgesleept in een vlaag van uitgelaten vrolijkheid, Rabelais in zijn beste oogenblikken waardig. Welk een onderscheid wederom, als wij van het laatstgenoemde essay ons wenden tot de bekoorlijke rêverie: ‘dream children,’ om rond te zweven in een tooverwereld, waar tegenwoordigheid en verleden, verbeelding en werkelijkheid ineensmelten; of wanneer wij van die rêverie ons begeven tot het geest- en vindingrijke: Rejoicings upon the new years coming of age,’ een stuk, dat alle nuances van het luimige en komieke in het kleinste bestek vereenigt. In de tot dusver genoemde essays is de stof uit het werkelijke leven genomen; geen minder meesterschap toont Lamb wanneer hij zich op het gebied van letterkunde, dramatiek en tooneelkunst beweegt. Wij noemen alleen zijn essays: ‘Detached thoughts on books and reading; Stage illusion; On the artificial comedy of the last century; On the acting of Munden; Ellistoniana;’ meesterstukken van het diepste inzigt, den fijnsten smaak en het scherpste oordeel.

Wij hebben reeds gewezen op Lamb's realisme (men heeft het ook wel: egotisme genoemd), en opgemerkt, dat al zijn geschriften gegrond zijn op zijn leven en zijn eigen ondervindingen. Men kan zijn schriften niet afzonderen van zijn persoon; men kan geen smaak vinden in de ‘essays of Elia’, zonder Elia zelven te waarderen en te beminnen; wat hij ons in zijn essays geeft, dat is hij zelf met zijn sympathiën en antipathiën, zijn eigenaardige manieren en denkbeelden, zijn zonderlinge invallen en opmerkingen. In de ‘essays of Elia’ bezitten wij een compendium van Lamb's persoon en leven. Dit komt in-

zonderheid aan het licht, wanneer men de verzameling van zijn brieven doorbladert. Van een aantal essays vinden wij in die brieven de eerste kiem, den lossen omtrek, of ook de reeds eenigzins uitgewerkte schets. Wij ontleenen aan die brieven nog eenige bijzonderheden omtrent een van Lamb's oudste en beste vrienden, die aan de lezers van ‘Elia’ bekend is uit de beide opstellen: ‘Oxford in the vacation’ en ‘Amicus redivivus.’ George Dyer was een kweekeling van Christs hospital. Toen Lamb op die school kwam, was Dyer reeds tot den rang van ‘grecian’ opgeklommen en bezat een zekeren naam als een der knapste scholieren. Met Dyer's vertrek naar Cambridge, werd het verkeer tusschen hem en Lamb afgebroken; eerst verscheiden jaren later, toen Dyer zijn studiën voltooid en zich te Londen gevestigd had, kwamen zij op nieuw met elkander in aanraking. Intellectueel was Dyer in elk opzigt het volstrekte tegendeel van Lamb. Was Lamb in alles oorspronkelijk, eigenaardig, puntig en hoekig, Dyer was een prachtexemplaar van die ordinaire geleerdheid, die zich met de traditionele denkbeelden en voorstellingen ten volle kan vereenigen en zich vergenoegt met ze bijeen te zamelen en op te tassen in de ruime voorraadschuren van een veelomvattend geheugen. Lamb wist den geest van poëzij en humor in zijn vlugtigste verschijning op te vangen en te genieten; Dyer hield zich aan de bestaande vormen, en meende al heel wel op de hoogte te zijn, als hij een ‘pastoral’ van een ‘elegy’ en de Spensersche stanza van ottave rime kon onderscheiden. Lamb kende de wereld en de werkelijkheid, hij zag in de literatuur het leven en in het leven de literatuur; Dyer was geheel en al boekengeleerde; een feit, een denkbeeld had voor hem slechts waarde als het uit een bestoven foliant van de Bodlejaansche bibliotheek was te voorschijn gekomen. Lamb was een karakter, een man, die de hitte van den dag had verduurd en zich in leven en literatuur met strijd en arbeid een eigen weg had gebaand; Dyer bewandelde zonder buitengewone inspanning of opoffering den gewonen, breeden weg der geleerdheid; tevreden met zijn boekenkennis bleef hij in wereldkennis zijn levenlang een kind. Maar juist om zijn naïve argeloosheid en onverstoorbare goedhartigheid werd Dyer door Lamb gewaardeerd en bemind. ‘O George! George!’ roept Lamb in een brief aan Coleridge, na zich vrolijk te hebben gemaakt over eenige proeven van Dyeriaansche kritiek, ‘with a head uniformly wrong,

and a heart uniformly right!' Gelijk er in Dyer geen boosheid was, zoo zag hij ook nergens boosheid buiten zich. Hij was even optimistisch als het eerste hoofdstuk van Genesis; in zijn oogen was 'alles zeer goed.' Te vergeefs rigtte Lamb menigmaal tegen dat optimisme van zijn vriend de pijlen van zijn vernuft en zijn argumentatie; het bleek bij iederen aanval onkwetsbaar. Eens vroeg hem Lamb wat hij wel dacht van zekeren Williams, een persoon, die onlangs een afgrijselijken moord gepleegd, en daarna in de gevangenis zich zelven het leven benomen had. Dyer antwoordde: 'wel, ik zou denken, dat hij iemand van een eenigzins excentriek karakter moet geweest zijn' (he must have been rather an eccentric character). Met zijn argeloosheid, naïveteit, ligtgeloovigheid, verstrooidheid en kortzigtigheid, waarbij nog een zonderlinge en meestal vrij verwaarloosde kleeding kwam, was Dyer dikwijls het doelwit van Lamb's onschuldige plagerijen. Eens maakt Lamb hem wijs, dat de 'Waverley novels' het werk zijn van Lord Castlereagh. Aanstonds stuift Dyer op en loopt ijlings naar Leigh Hunt, die als schrijver en uitgever van een letterkundig blad 'the reflector' zijns inziens niet spoedig genoeg met zulk een gewigtig nieuws kon worden bekend gemaakt. Een anderen keer vertelt hem Lamb met het ernstigste gezigt ter wereld van een loopend gerucht, dat het gouvernement hem, George Dyer, in den adelstand zou verheffen, en verlustigt zich in den naïven schrik en verbazing, waarmeê Dyer, een oogenblik gevleid, maar toch weinig gediend met die eer, dat gerucht tegenspreekt en plegtig verzekert, dat hij hoopt dat er niets van aan is. Het was George Dyer, die in October 1823, na een bezoek bij Lamb, die toen sedert kort in Islington, op kleinen afstand van het watertje New-river woonde, op klaarlichten dag, des middags ten twee ure, in zijn verstrooidheid en kortzigtigheid een verkeerd pad insloeg en regelregt de rivier inliep. Dit incident, met zijn half ernstige, half koddige omstandigheden en gevolgen, gaf aan Lamb de stof voor zijn essay: 'Amicus redivivus.'

Lamb wordt ons naar zijn uiterlijk door den verzamelaar en uitgever van zijn brieven beschreven als klein en onaanzienlijk van gestalte, een persoontje om weg te blazen, gewoonlijk in eenvoudig en deftig zwart gekleed; de kop daarentegen fraai en indrukwekkend; zwart krullend haar, zacht bruine oogen, een ovaalrond gelaat van fijne en welbesneden trekken. De

gewone uitdrukking van zijn gelaat was ernstig tot droefgeestigheid toe, maar vertoonde in het gesprek de levendigste, soms plotselinge en schijnbaar grillige overgangen van den hoogsten ernst tot loszinnige scherts en ongedwongen luim. Zijn bekendheid als dichter en schrijver was geruimen tijd beperkt tot een kleinen kring van vrienden en geletterden; eerst door de ‘essays of Elia’ heeft hij een algemeene vermaardheid gekregen. Zijn vroegere werken werden door de gelijktijdige kritiek over het geheel zeer uit de hoogte behandeld, en met een paar woorden van spot en verachting ter zijde geschoven. Die vijandigheid der kritiek was voor een deel het werk van politieke partijdigheid; zij gold zijn persoon en de gevoelens die men bij hem veronderstelde of hem toedichtte, omdat hij in gezelschap en betrekking gevonden werd met personen, die voor franschgezind, revolutionair (jacobijnsch noemde men het toen) doorgingen. Maar buitendien en afgezien van die personele partijdigheid, waren de oogen der toenmalige modekritiek veel te grof om de eigenaardige schoonheden van Lamb's fijnbewerkte stukken te ontdekken. Aan werken als: Rosamund Gray, John Woodvil, de gedichten, werd zonder meer de ordinaire maatstaf gelegd; zij werden volgens de traditionele regels vlugtig en oppervlakkig beschouwd en beoordeeld, gewogen en te ligt bevonden. Slechts enkelen waren scherpzinnig genoeg om te zien, dat men hier iets oorspronkelijks en eigenaardigs voor zich had, werken, die naar hun eigen regel moesten beoordeeld worden, die een nieuwe rigting in dichtkunst en letteren aanwezen en insloegen. Vandaar Lamb's aanvankelijk geringe populariteit, wat niet wegnam, dat hij door sommigen van zijn tijdgenooten, door letterkundigen, die zijn realisme deelden of ten minste begrepen, ten volle gewaardeerd werd.

Wij besluiten dit overzigt met eenige passages uit de lijkrede, die Lamb op Elia gehouden heeft, en die als voorrede bij de uitgave der laatste essays is gevoegd. ‘De arme heer, die in de laatste maanden sterk aan het afnemen was, heeft eindelijk den tol aan de natuur betaald. Om de waarheid te zeggen, het werd tijd dat hij maar heenging. De aardigheid van de zaak, als er ooit veel aardigheid aan is geweest, was er nagenoeg af, en een bestaan van derdehalf jaar is voor een. fantoom lang genoeg. - Mijn overleden vriend was in vele opzigten een zonderling wezen. Wie niet van hem hield, haatte

hem; en sommigen, die een tijdlang van hem hielden, werden later zijn bitterste vijanden. De waarheid is, dat hij zich te weinig bekommerde om hetgeen hij zeide en in wiens bijzijn. Hij stoorde zich aan tijd noch plaats, en kwam maar voor den dag met hetgeen hem op de tong lag. Bij strenge pilaarbijters ging hij door voor een vrijdenker, terwijl de andere partij hem voor bigot uitkreet, of zich overtuigd hield, dat hij zijn gevoelens verloochende. Weinigen begrepen hem, en ik weet niet zeker of hij zich zelf altoos wel begreep. Hij hield te veel van die gevaarlijke figuur: ironie. Hij zaaide dubbelzinnige gezegden en oogstte ondubbelzinnigen haat. Hij kon soms een ernstige discussie met het een of ander luchtig en schertsend woord afbreken; een woord, dat toch misschien voor verstandige ooren wel eenigzins ter zake was. Lang- en veelpraters haatten hem. Zijn ongeregelde manier van denken, vereenigd met een ingewortelde belemmering van spraak, verhinderde hem een redenaar te zijn, en hij scheen het er op gezet te hebben, dat een ander in zijn bijzijn die rol ook niet spelen zou. - Zijn denkbeelden ontstonden gemakkelijker dan hij ze uiten kon, en zijn gelukkigste impromptu's hadden een zweem van gedwongenheid. Men heeft hem beschuldigd van poging om geestig te zijn, wanneer hij inderdaad niets anders deed dan worstelen om zijn arme gedachten verstaanbaar te uiten. Hij koos zijn gezellen om de een of andere eigenaardigheid van karakter, waardoor zij zich kenmerkten. - Zijn zwak was, dat hij den afkeer om er deftig en eerwaardig uit te zien, tot het uiterste dreef. Hij meende, dat hij dat deftig aanzien dagelijks meer nabij kwam en hield een waakzaam oog op zijn vorderende jaren. Hij verkeerde altoos, zoo lang het gaan kon, met jongere lieden. Hij schikte zich niet naar den loop des tijds, maar werd zijns ondanks meêgesleept. Zijn manieren sukkelden achter zijn jaren aan. De toga virilis wou hem nooit regt gemakkelijk zitten. De indrukken der kindschheid waren in hem ingebrand en hij maakte zich spijtig over de onbeschaamdheid van den mannelijken leeftijd. Dit waren zwakheden van hem; maar die zwakheden zijn een sleutel tot sommige van zijn geschriften.’

D.E.W. WOLFF.

Kerk en Staat.

V.

Het stelsel, door Koning Willem I gevolgd bij de regeling der betrekkingen tusschen Staat en Kerkgenootschappen[1], had weldra eene dubbele proef te doorstaan, toen het achtereenvolgens met de wenschen der Katholieken en met die eener nieuw ontstane secte in de Protestantsche kerk in tegenspraak kwam. Wij zullen trachten dien strijd te schetsen en de oorzaken aan te geven, waarom hij ten nadeele der Regering uitviel.

Koning Willem I was uit innige overtuiging der meening toegedaan, dat hij geroepen was niet alleen door persoonlijken invloed, maar door alle hem ten dienste staande middelen het in zijn oog verderfelijke tegen te gaan en hetgeen hem goed toescheen te bevorderen. Zoo greep hij dan ook de eerste gunstige gelegenheid aan om in de aangelegenheden der R.K. kerk tusschen beiden te treden. Der bepaling in de Schoolwet van 1806, dat in geene school iets meer dan het algemeen christelijke mogt geleerd worden, m.a.w. der uitsluiting van godsdienstscholen was hij met hart en ziel toegedaan, en zoo hij zich al door de omstandigheden had genoopt gezien dit artikel in België niet te handhaven, zoo geloofde hij toch, eenmaal dit ook daar ten uitvoer te kunnen brengen om op die wijze de Ultramontaansche begrippen te bestrijden. Reeds vroeger had de Koning eenige in dien geest gestichte vereenigingen opgeheven, en zoo trachtte hij nu ook het Hooger Onderwijs bij de Katholieken onder zijn opzigt te brengen. Daartoe moest de oprigting van het Collegium Philosophicum

1 Zie de ontwikkeling daarvan in het Aprilnummer van ‘de Gids’ bl. 28 volg.

dienen, waar in 't vervolg al de aanstaande geestelijken een paar jaren moesten studeren alvorens de Seminariën te betreden. Keus van professoren en vakken van onderwijs, schooluren, examens, alles ging uit van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken en aan de R.K. kerk was slechts toegestaan, dat aldaar hare priesters docenten en haar aartsbisschop curator (al was het zonder invloed) zou zijn. Deze instelling, welke strekte ter vervanging van het onderwijs, dat vroeger aan dergelijke jongelingen in de humaniora en wijsbegeerte op de Academiën van den Staat gegeven werd, doch waarvan men toen volstrekt geen gebruik meer maakte, beoogde niet meer of minder, dan dat de Staat het geheele personeel der toekomstige geestelijkheid vooraf monsterde en volgens zijn systeem een paar jaren liet onderwijzen.

Reeds dadelijk springt ons het ongrondwettige van dit besluit in het oog. De Koning was toch *gelijke* bescherming verschuldigd aan alle gezindheden, en zoo men nu al uit de Grondwet niet konde opmaken, op hoeveel vrijheid de Kerkgenootschappen aanspraak hadden, toch was alles af te keuren, wat het eene meer dan het andere drukte. Immers, stonden de Gereformeerden en de Lutherschen eenigzins onder eene gelijke voogdij, als bij de voorgestelde inrigting den Katholieken werd beloofd, zoo was het geheel anders met de Remonstranten, Doopsgezinden en toen nog met de Hersteld Lutherschen. Zoude de Koning dan niet te gelijkertijd verpligt zijn geweest voor deze drie gezindheden een Staatsexamen uit te schrijven, waaraan de studenten moesten voldoen, alvorens volgens de instellingen van deze genootschappen in de theologie opgeleid te worden? en zoude het aanstellen van liefdepredikers niet in het algemeen, zelfs voor Doopsgezinden moeten zijn verboden?

Nu is het zeker eene lastige vraag, of en in hoeverre de Staat regt heeft van de aanstaande geestelijken eene zekere mate van kundigheden te vorderen, alvorens zij hun ambt aanvaarden, doch tegelijk eene vraag, die naar omstandigheden verschillend moet beantwoord worden, anders voor de uitsluitend Katholieke dan voor de Protestantsche of gemengde landen. De kundigheden van het dagelijksch leven, vervat in de vakken van het gewoon Lager Onderwijs, mag hij zeker *overal*, doch behoeft hij *hier te lande* niet te eischen; meerdere ontwikkeling moge hoogst wenschelijk zijn, maar moeijelijk kan deze het onderwerp van eene wet wezen, die slechts ééne poenale

sanctie kan hebben: verlies van het ambt. Wij kennen de namen van ongestudeerde predikanten, die door andere wel in kundigheden, maar niet in hartelijke en verstandige zorg voor de aan hen toevertrouwde gemeenten zijn overtroffen, mannen, die in alle opzigten ten zegen zijn werkzaam geweest en toch zeker door eene veel eischende wet zouden zijn geweerd. Zoo komen wij tot het resultaat, dat deze materie het best aan de zorg der verschillende Kerkgenootschappen worde overgelaten; ten opzigte van het Collegium Philosophicum hebben wij tegen den Koning nog andere grieven; het onderwijs in de humaniora werd er als een Staatsmonopolie beschouwd; de wijsbegeerte mogt *niet* aan de Seminariën, *alléén* aan het Collegium Philosophicum onderwezen worden, en toen de Koning merkte, dat de geestelijkheid de aanstaande Seminaristen, om ze aan het Collegium Philosophicum te onttrekken, op buitenlandsche Hoogescholen deed studeren, vaardigde hij (14 Aug. 1825) een besluit uit, waarbij alle studie in de letteren aan buitenlandsche Hoogescholen belet werd, door de bepaling, dat al degenen, die niet door een bevoegd Schoolbestuur bekwaam werden verklaard de lessen aan de Akademie bij te wonen, bewijzen moesten overleggen, dat zij gedurende eenige jaren onafgebroken in ons land lessen hadden genoten, en dat dit noodzakelijke vereischten waren om een ambt of geestelijke bediening te bekleeden. De aanhef van dit besluit, ‘dat er gegronde vrees bestaat, dat men op eenige dier buitenlandsche scholen beginselen opdoet, die aan onze vaderlandsche instellingen en aan de gevoelens der Nederlanders vreemd en daarmede in strijd zijn’, is een merkwaardig voorbeeld van een beschermingsstelsel op maatschappelijk en intellectueel gebied.

Ook uit een politiek oogpunt was 's Konings instelling om verschillende redenen af te keuren. Vooreerst had Karel X in Frankrijk sedert 16 Sept. 1824 den troon bestegen, een vorst van wien het algemeen bekend was, hoe zeer hij de Ultramontaansche denkbeelden was toegedaan. Het was dus te verwachten, dat de geestelijkheid, die toch vroeger reeds zoo zeer het hoofd had opgestoken, bij hem ondersteuning zou vinden, en dit alleen reeds had de regering tot voorzigtigheid moeten aansporen. Maar wat meer is. de Koning en sommige zijner Ministers (mogelijk ook die van Binnenlandsche Zaken, zoo niet toen dan later) waren Protestant: van hun fijn gevoel in dezen had men het mogen verwachten, dat zij zich zelven zoo min

mogelijk zouden mengen in de belangen van eene andere godsdienst, te meer daar in Duitschland het voorbeeld bestond, dat zoo eenig vorst van de eene tot de andere kerk overging, hij zijne vroegere geloofsgenooten meer vrijheid gaf hunne eigene belangen te regelen, dan vroeger het geval was.

Bij de oprigting van dit Collegium bleef het niet: de gewelddadige opheffing van de kleine bisschoppelijke Seminariën, het sluiten van scholen, die al te uitsluitend Katholiek waren, het over de grenzen brengen van geestelijken, die zich naar veler meening voor het onderwijs hadden verdienstelijk gemaakt, een verbod aan missionarissen gegeven om zich tot godsdienstig onderwijs in de parochiën in te dringen (een onderwerp, dat den Staat volstrekt niet aanging), en de gedwongene ontbinding eener in België bestaande maatschappij tot verbreiding van goede boeken, wekten bij de clericalen heftigen tegenstand. Voor het oogenblik wist de regering de bovenhand te houden. Zoowel de conservatieven als de liberalen juichten den Koning luidkeels toe, en het is zonderling, dat deze laatsten zoo gansch en al voorbijzagen, dat hetgene waarover zij zich gewoonlijk beklaagden, denzelfden grond had als de grieven hunner tegenpartij: t.w. in de bestaande Staatsalmagt.

Toen het nu bleek, dat de uitkomst van het Collegium Philosophicum niet aan 's Konings bedoelingen beantwoordde, nam hij zijne toevlugt tot het sluiten van een concordaat met den Heiligen Stoel, een maatregel, die op karakteristieke wijze het systeem van Willem I kenmerkte, en door ieder, die met Broes slechts eenigzins de scheiding van wereldlijk en geestelijk gezag begreep, werd afgekeurd. Onzes inziens teregt. Immers als twee personen met elkander een verdrag sluiten, dan onderstelt men zekere gelijkheid van standpunt, en tevens dat beiden met volle vrijheid over hetgeen zij afstaan kunnen beschikken. Derhalve erkent een Vorst door dergelijke daad, dat bij zijne wereldlijke Souvereiniteit hij ook op het gezag in geestelijke zaken aanspraak maakt. Maar beschouwt men den Koning louter als den vertegenwoordiger van het wereldlijke beginsel, en de Paus als die eener geestelijke magt, dan is een verdrag tusschen hen onnoodig, dan verkrijgt ieder het zijne, niet krachtens overeenkomst, maar van regtswege, en de wetten zijn de uitdrukking van de regtsovertuiging, die bij het volk heerscht. Is bijv. 's Pausen inwilliging, dat de Bisschoppen aan den Vorst den eed van trouw moeten afleggen, iets meer

dan eene aanmaning aan de verpligting, die allen inwoners van het land is opgelegd, t.w. dat zij gehoorzaam zullen zijn aan de wetten van den Staat? Of is de afstand van allen invloed op de Bisschopskeuze iets meer dan eene erkenning van het geestelijk element, gelijk zulks bij andere Kerkgenootschappen altijd werd erkend?

En wat onnoodig is, is ook gevaarlijk. Wat tot het geestelijke behoort of niet, wordt soms naar tijd en plaats anders beoordeeld. Zoo bijv. maakt het een groot onderscheid, of de burgerlijke stand uitsluitend aan den Staat is toevertrouwd dan aan de verschillende geestelijken. Veranderen nu de inzigten of de omstandigheden, dan behooren ook die grenspalen te worden verzet, en geen verdrag kan zulks keeren. Maar dan is het verkeerd, dat, zoo de eene partij in die verandering geen genoegen neemt, zij der wederpartij, hoezeer deze ook te goeder trouw handelt, de letter van een onnoodig verdrag voor de voeten kan werpen.

Het Concordaat van 1827 werd voor Koning Willem I een valstrik. Wiens schuld het was, of de Koning bedrogen was of niet, is moeijelijk uit te maken, maar zooveel is zeker, dat hij zich op zulk eene dubbelzinnige wijze gedroeg, dat de verbittering der Katholieke partij nog hooger steeg. De voornaamste feiten zijn de volgende: 1°. bij de vacature van een aartsbisschoppelijken of bisschoppelijken zetel kende art. 3 den Koning het regt toe, uit eene hem aangebodene lijst van kandidaten de namen dergenen te schrappen, die hem minder aangenaam mogten zijn. De Kapittels zouden kiezen en de Paus òf de keuze bevestigen òf vergunning geven tot eene geheel nieuwe verkiezing. Na de afkondiging dezer overeenkomst zond de Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Gouverneurs der Provinciën, d.d. 5 Oct. 1827, een schrijven, dat, zoo in 't algemeen als in 't bijzonder, met den inhoud van dit artikel op zeldzame wijze streed. Wij lezen daar het volgende: ‘Dan de tusschenkomst des Konings in deze benoemingen zal zich niet enkel bepalen tot datgene wat bij dezen (!) artikel wordt vastgesteld: men is overeengekomen, dat bij eene afzonderlijke breve van Z.H. zal worden gelast om vooraf aan Z.M. te vragen, welken persoon Hoogstdz. tot den openstaanden Stoel zou wenschen voorgedragen te hebben, ten einde de Kapittels overeenkomstig het verlangen des Konings te doen handelen. Hierdoor is de invloed des Konings op de benoeming der Bis-

schoppen genoegzaam gewaarborgd' enz. De Koning beweerde dus, dat in naam de Kapittels en de Paus, inderdaad hij zelf de persoon was, die bij dergelijke keuze den meesten invloed had. Toch is, zoo men niet alle geloof aan deze bewering wil ontzeggen, het niet te verklaren, hoe de Koning aan zulk eene met het Concordaat strijdende belofte heeft gehecht, ja nog meer hoe hij ze heeft durven bekend maken.

2°. Iets dergelijks had met art. 2 plaats. Dit bepaalt eenvoudig, dat elk Bisdom zijn Kapittel en Seminarie zoude hebben, doch aan wiens leiding dat Seminarie zou worden toevertrouwd, en of de wereldlijke magt daarop ook invloed zoude hebben, dit was niet uitgemaakt. Ieder rekende dus naar zich toe, en toen de Paus de geestelijkheid als vrij beschouwde, verklaarde de Koning, dat deze bulle slechts in zoover was aangenomen, als zij bestaanbaar was met 's lands wetten. Het oude verschil bleef dus bestaan, en men vroeg zich af: wat nut brengt het Concordaat?

3°. Het bezoek van het Collegium Philosophicum zou slechts facultatief worden gesteld, doch in het bovengenoemde schrijven stelde de Koning de opheffing der daaromtrent bestaande besluiten uit, tot na de voorziening der openstaande vacaturen: de Koning zag dan ook het hoofddoel der overeenkomst hierin gelegen, dat tegen de afschaffing der verpligting dit Collegium te bezoeken, de Paus den regeringsinvloed op de Bisschopskeuze zou bevestigen, en liet de uitvoering van het eene van die van het andere door de wederpartij afhangen, hetgeen volstrekt niet in de bedoeling van het Concordaat lag. Het gevolg was, dat het misnoegen omtrent het Collegium Philosophicum bleef voortduren, totdat dit ter elfder ure in Junij 1829 werd opgeheven.

Het is meer dan waarschijnlijk - en zoo is ook het oordeel van M^{r}. Groen van Prinsterer, - dat, zoo de Koning er nimmer aan had gedacht op dergelijke wijze in de opleiding der Katholieke priesters zich te mengen, ook de geheele Belgische Revolutie was achtergebleven. Voortgekomen uit de hoogst inpolitieke Unie der liberalen en clerikalen, twee partijen, die wel dezelfde klagten, maar geenzins hetzelfde, ja veeleer een tegenstrijdig programma hadden, ware die omwenteling voorkomen, wanneer de Koning althans één van beide ter wille was geweest en door verstandige maatregelen haar het belang in eene Unie met eene fel gehate wederpartij en in een opstand had benomen. Hoe het zij, de uitkomst heeft bewezen, dat de

clericalen ten koste van hunne toenmalige bondgenooten hebben gewonnen, en het zal de vraag zijn, of de vruchten van Belgiës afscheiding wel zoo duurzaam zijn, als zij in den beginne zich lieten aanzien.

Terwijl het regeringssysteem in België plaats maakte voor eene volledige vrijheid der kerk in den Staat, gevoelde Noord-Nederland zich nog niet bezwaard; daar waren andere gebeurtenissen noodig, alvorens het vaderlijk bestuur van Willem I ophield het voorwerp van aller bewondering te zijn, en daaronder behoorde in kerkelijke zaken het volgende:

Er openbaarde zich eene rigting in de Hervormde kerk, die, ontevreden dat in 1816 de verbindende magt der formulieren was afgeschaft, met kracht zich aan die door de vaderen afgelegde geloofsovertuiging wilde houden. Zij ging gepaard met eene reaktie tegen het dorre en koude rationalisme, dat in den aanvang dezer eeuw alom heerschte, en zoo was die beweging gelijksoortig aan de herleving in het Catholicisme, waarmede Koning Willem I vroeger te strijden had gehad.

Was er in België strijd geweest van vrijheid tegen het Staatsmonopolie van onderwijs, ditmaal gold het het regt om nieuwe Kerkgenootschappen vrij en onbelemmerd te mogen oprigten. De regering had zulks tot nog toe steeds geweigerd, en dat niet om reden van gevaar voor 't algemeen, maar omdat zij hetzij de leer afkeurde, hetzij het nut van eene afzonderlijke gezindheid niet inzag, kortom om redenen, wier beoordeeling niet aan eene regering toekwamen, welke alleen in finantiëele en politieke aangelegenheden zich met de Kerkgenootschappen te bemoeijen had. Zoo was er onder de Joden eene nieuwe sekte van Chasideërs opgestaan, die zich door hunne groote naauwgezetheid en ijver voor zekere oude joodsche instellingen onderscheidde, zonder iets berispelijks in leer en zeden te hebben: hun werd het regt zich af te scheiden van Staatswege geweigerd. Zoo werden ook oefeningen (naar zekeren Vijgeboom van Axel genoemd), vooral te Arnhem en te Amsterdam over 't IJ gehouden, als verboden conventikelen onderdrukt, ja zelfs de deelnemers gestraft en beboet. Beide feiten hadden plaats vóór 1830.

Van de eigenlijke iets later ontstane beweging, die eene herleving van het Calvinisme in leerstellingen en kerkbegrip ten doel had, waren twee predikanten, H.P. Scholte te Doveren en Genderen (Noord-Braband) en de Cock te Ulrum (Groningen),

de leiders, en dermate groeide de twist tusschen hen en de hoogere kerkelijke besturen aan, dat zij, eerst gesuspendeerd en daarna afgezet, liever dan zich te onderwerpen, uit de kerk traden, en uit de hen volgende personen gemeenten, en uit deze een nieuw Kerkgenootschap trachtten te vormen.

Waren zij met minder ijver bezield geweest, welligt zouden ook zij niet hun wensch hebben verkregen, maar terwijl de regering van de harde artikelen van het strafwetboek gebruik maakte en onderscheidene personen, waaronder ook Scholte, liet dagvaarden, predikten de Afgescheidenen, zooals zij zich noemden, des te meer en stichtten gemeente op gemeente. Eene toenadering tot de regering stuitte inmiddels ook daarop af, dat het nieuwe Kerkgenootschap, zich meer gelijkvormig wanende aan de Gereformeerde kerk van 1619 dan de tegenwoordige, op de bezittingen van deze aanspraak maakte. Nu mogt zulks billijk zijn, wanneer *al* de leden eener eigen fondsen bezittende gemeente de gehoorzaamheid opzeggen aan de Synode, doch in de gegeven gevallen zou iedere regtbank hun eisch hebben afgewezen. De Koning stelde intusschen van zijnen kant voorwaarden, zonder welke hij niet tot de erkenning zoude overgaan; 1°. dat de geloofsbelijdenis niets onzedelijks in zich bevatte; 2°. dat de reglementen en statuten niets behelsden, wat met de orde en wet strijdig was; 3°. dat zij afstand deden van alle vermeende regten op de Hervormde kerk; 4°. dat zij in staat zouden zijn voor eigen kerkelijke en armenzaken te zorgen; en toen op 5 Julij 1836 slechts aan de eerste dier voorwaarden voldaan was, vaardigde hij een besluit uit, waarbij hij, verontwaardigd dat men inmiddels voortging kerkeraden te formeren, predikanten te beroepen etc., al deze vereenigingen als onwettig verklaarde, waarop de strafwet toepasselijk was - en deze *werd* weldra toegepast - doch aan speciale vereenigingen in iedere stad vergunde om, mits voldoende aan de overige voorwaarden, een aanzoek tot wettige toelating te doen.

In het systeem door Koning Willem I gevolgd, dat de regering geregtigd en verpligt is om ter wille van de Staatsbelangen zich een regt van toezigt op de voornaamste handelingen der Kerkgenootschappen voor te behouden, is er naauwelijks eene omstandigheid zoo gewigtig en waarbij de Staat zooveel belang schijnt te hebben als de toelating van nieuwe godsdiensten. En toch de ondervinding heeft het hier gelijk elders

geleerd, dat te vergeefs voorbehoedmiddelen worden bedacht, die niet òf gevaarlijk, òf loutere vormen zijn. De vraag komt eenvoudig hierop neder: zal de vergunning of weigering van toelating alleen gegrond zijn op politieke overwegingen, b.v. op deze, of het nieuwe kerkgenootschap bestaanbaar is met de maatschappelijke orde en zedelijkheid, dan wel, zal de regering de geloofsovertuiging onderzoeken, en beoordeelen of de nieuwe secte aan eene maatschappelijke behoefte voldoet? Dien laatsten weg met Willem I in te slaan, is eene voortdurende verkorting van de gewetensvrijheid, in zoo verre die niet alleen behoort te bestaan in persoonlijke vrijheid om te gelooven wat men wil, maar ook daarover met anderen te spreken. Vooral was de toepassing van die beginselen op de Afgescheidenen merkwaardig: immers, men kon met zekeren schijn van regt beweren, dat deze secte reeds erkend was, wier beginselen dezelfde waren als het Hervormd Kerkgenootschap tot op 1817 had gehad, en dat juist dit laatste toen ter tijd geheel en al van aard was veranderd. Slaat men daarentegen den anderen weg in en vraagt men alléén naar politieke gronden, dan zijn al dergelijke onderhandelingen, waarop de regering toen zelfs zooveel prijs stelde, dat zij vervolgingen uitschreef, geheel onnoodig. Het regt van den Staat om de maatschappelijke orde te handhaven, is geheel en al onbetwistbaar, en de nieuwe secte, die zich daaraan vergrijpt, moet dus strafbaar zijn volgens de wet. Men is intusschen verder gegaan: men heeft niet willen wachten met maatregelen te nemen tot de overtreding plaats had, maar men heeft vooraf willen onderzoeken of er gevaar bestaat. Men zag voorbij, dat die overtredingen moeijelijk te voorzien en in allen gevalle gemakkelijker te straffen, dan te voorkomen zijn; maar zoo de openbare rust en de goede zeden niet te lijden hebben (en dit is ook ten onzent de voorwaarde van toelating), dan zal het preventive stelsel al ligt dit gevolg hebben, dat om eene enkele fout het goede wordt voorbijgezien, dat er vervolgingen plaats hebben om een vormverzuim, en dat de in 't maatschappelijk leven zoo ware spreuk wordt miskend: ‘frappez fort, mais surtout frappez juste.’

Het gevolg van deze beweging is vooral dit geweest, dat men zich meer en meer van de waarheid overtuigde van het zoogenaamde Amerikaansche stelsel, die de Kerk als eene vereeniging beschouwt, in doel en middelen te zeer onderscheiden van den Staat, dan dat zij elkander ooit vijandig kunnen tegen-

overstaan: wel verstaan, indien ook de Kerk begrijpt, wat tot hare roeping behoort. Eene enkele tegenwerping in den mond van een regtsgeleerde als Robbert von Mohl, die, der scheiding van Kerk en Staat niet ongenegen, ook de toelating of weigering van nieuwe kerkgenootschappen niet in handen van den Staat wilde gelegd hebben, wenschen wij hier te wederleggen. Hij is bevreesd voor eene groote massa van sekten, die de eenheid des geloofs verstoren en de geestelijke krachten versnipperen zullen. Maar hij vergeet, dat hereeniging mogelijk is; de geschiedenis der Doopsgezinden gedurende meer dan drie eeuwen in ons vaderland, levert daarvan het bewijs, en toont tevens, dat de groote vrijheid, die zij altijd hebben genoten, hun geenzins is ten verderve geweest. Daarenboven, niet altijd ligt de kracht eener gemeente in het *getal*; de Hernhutters bewijzen, wat een *klein* kerkgenootschap vermag.

VI.

Vestigen wij onzen blik een weinig over de grenzen bij onze Protestantsche naburen, zoo bespeuren wij dezelfde verschijnsellen, als wij zoo even ten onzent opmerkten. De strijd der Kerk om hare vrijheid was een teeken des tijds, en wij mogen het ons land tot eere rekenen, dat wij onder de eersten waren, die dit begrepen.

Het achterlijkst was toen en is nog Duitschland, waar een Protestantsche Hertog van Nassau voor een paar jaren nog weigerde afstand te doen van zijn regt om predikanten voor de verschillende gemeenten te benoemen; waar een Koning van Hanover nog niet lang geleden op eigen gezag eene nieuwe liturgie invoerde, en waar Katholieke vorsten nog dergelijke magt in handen hebben over Protestantsche Gemeenten. Het is echter onze bedoeling niet alle toestanden aldaar na te gaan; wij wenschen slechts drie hoogst belangrijke gebeurtenissen kortelijk aan te stippen.

Frederik de Groote schijnt tot nog toe de eenige van alle Pruissische vorsten geweest te zijn, die het noodzakelijke eener scheiding van Kerk en Staat heeft ingezien. Van hem wordt

het volgende gezegde aangehaald: ‘Maintenir le gouvernement civil et laisser à chacun la liberté de conscience, être Roi et ne jamais Prêtre est le sûr moyen de préserver son état des tempêtes, que l'esprit dogmatique des théologiens cherche souvent à exciter.’ Dit was het vonnis over de theologische vorsten, waartoe, helaas! reeds zijn opvolger, Frederik Willem II, behoorde, die zijne onderdanen wegens afwijkingen van het geloof liet vervolgen! Beminnelijker mensch was Frederik Willem III, doch ook deze was te veel theoloog en had het tot zijn levensdoel gesteld, de Protestanten, Lutherschen en Gereformeerden te vereenigen. Noch de tijd, noch de middelen waren geschikt; - in een tijd van algemeene laauwheid, waarin naauwelijks een enkel lid der gemeente zich om kerkelijke zaken bemoeide, werd eene daad gedaan, waartoe, wilde men slagen, de grootste ernst, het meeste bewustzijn werd vereischt. En de middelen waren evenzeer onvoorzigtig. Wel werd aan alle gemeenten, 8950 in getal, de vraag gedaan, of zij tot eene vereeniging toetraden; wel kwamen gunstige antwoorden van 7750 onder haar, maar op de waarde dier toestemming was veel af te dingen. Bekend toch was het, dat dikwerf alleen de predikant de beslissing op zich nam van iets, waarover de gansche gemeente moest worden gehoord. Het ergste was de invoering der bekende Kirchenagenda en Liturgie, als het ware bij Koninklijk besluit, en terwijl men overal, en ook in ons vaderland, verstomde over 's Konings ingrijpen in zuiver geestelijke zaken, ontzag deze zich niet degenen, die de liturgie weigerden aan te nemen, fel te vervolgen. In zekere gemeente werden een geestelijke en 40 diakenen (Gemeindevorsteher) gearresteerd; maanden lang bragten zij in de gevangenis te Breslau door, en intusschen werd het dorp, waartoe zij behoorden, door 500 man executie-troepen bezet en de kerk met geweld voor de Unie geopend. Anderen verlieten het land en vertrokken naar Amerika, doch wee hem, die, zoo als zekere Rektor Ehrenström, reeds op weg naar de Nieuwe wereld, door de Hamburgsche regering aan Pruissen werd uitgeleverd - om de gevangenis van Maagdenburg te betrekken. Dit laatste was de daad van Frederik Willem IV, een vorst, die in den beginne had beloofd, van dergelijke bisschoppelijke magt in kerkelijke zaken afstand te doen, en toch de voorschriften van Luther niet eens opvolgde, om alle mogelijke vrijheid van liturgie voor te staan. Aan dit een en ander was vooral

de beweging der oud-Lutherschen haar oorsprong verschuldigd, eene partij, die, helaas! even onverdraagzaam is geweest, als de vorsten, wier vervolgingen wij zoo even vermeldden.

De opkomst der Duitsch Katholieke gemeente leverde het bewijs, dat ook aan gene zijde van den Rijn de godsdienstigheid evenzeer werd bemoeijelijkt, als vroeger in Nederland ten opzigte der Afgescheidenen. Dat Oostenrijk de prediking verbood was minder vreemd, wanneer men daarop let, dat in alle Katholieke Staten, zelfs in Spanje en Ierland, de Protestanten werden vervolgd, gelijk weder omgekeerd de Katholieken in Rusland en Zweden; doch zelfs Pruissen verbood aan zijne ambtenaren kerkelijke betrekkingen bij de nieuwe sekte aan te nemen, en terwijl men in Saksen den dissenters godsdienstvrijheid wilde toestaan, mits zij hunne kerkelijke lasten aan de Roomsch Katholieke Consistoriën bleven betalen, verbood de Keurvorst van Hessen-Kassel, lijnregt in strijd met de Grondwet, den Duitsch Katholieken, in een openbaar gebouw te zamen te komen, of muzijk en gezang bij de godsdienstoefeningen te gebruiken.

Zoo was de toestand der Protestanten in Protestantsche Staten van Duitschland; was het wonder, dat ook de Katholieken soms een strijd met de regering hadden door te staan? Dit lot trof den Aartsbisschop van Keulen; het onderwerp was de gemengde huwelijken en het eind eene gevankelijke wegvoering en eene opsluiting zonder veroordeeling. De indruk, dien dit voorval op ons maakt, is de noodzakelijkheid van de invoering van het burgerlijk huwelijk, vooral in Staten van gemengde godsdienst, en eindelijk ook dit, dat bij dergelijke gebeurtenissen van teederen aard, verzet tegen de regering niet door willekeurige straffen, maar door onderzoek en vonnis van een onpartijdig geregtshof behoort te worden onderdrukt.

Meer belangstelling in kerkelijke zaken was in het Protestantsche Zwitserland op te merken, maar des te feller was ook de strijd om de onafhankelijkheid der Kerk. Twintig jaren lang streed Alexandre Vinet tegen de inmenging der regering in kerkelijke zaken, welke niet alleen in de Zwingliaansche kantons heerschte, maar ook in de Calvinistische was ingedrongen. In 1826 behaalde hij in een wedstrijd, door de Société Morale et Chrétienne uitgeschreven, den prijs door zijne Mémoire en faveur de la liberté des cultes, en gelegenheid was er reeds te over om daarvan de toepassing te beproeven. Tot 1844 toe - zijn

sterfjaar - verhief hij telkens zijne stem, wanneer in de Kerk of in den Staat iets gebeurde, wat streed met zijne beginselen, en deze artikelen, bijeenverzameld na zijn dood, maken op zich zelve eene kerkgeschiedenis uit van de gebeurtenissen dier dagen, bijzonder in het Kanton Waadland, zijne woonplaats. Niet alles is in dezen voor ons doel merkwaardig; slechts dit weinige zij hier medegedeeld.

Toen in 1820 in en om Lausanne een meer godsdienstige geest opkwam, meende het kantonnaal bestuur daartegen te moeten waken, en als ware de nieuwe sekte eene der gevaarlijkste, werd den 20sten Mei 1824 eene wet vervaardigd, waarbij niet alleen iedere vergadering verboden was, en die haar bestuurd of het locaal geleverd hadden, met straffen bedreigd werden, maar zelfs las men: ‘Tout acte de prosélytisme ou de séduction tendant à gagner à cette secte est interdit,’ natuurlijk ook met strafbedreiging. Tien jaren lang werd er gestreden, eer deze geloofswet werd opgeheven: met hand en tand wilde de regering de partij verdedigen, die gematigde gevoelens, gelijk men zich uitdrukte, voorstond, doch wier geloofsijver misschien ook des te minder vurig was. In het naburige Genève hadden dergelijke gebeurtenissen plaats; daar werden eenige predikanten afgezet, omdat zij buiten de gewone lokalen godsdienstoefening hadden gehouden. Hoewel nu in Waadland na 1836 de vervolgingen ophielden, volgde de regering echter geene andere politiek: in de nationale Kerk (want de dissenters waren geheel en al vrij) meende zij voor de leer te moeten zorgen: zij hief de belijdenisschriften op en stelde daarvoor in de plaats een jury tot onderzoek der leer, m.a.w. in de plaats van een vasten, al was het dan ook een verouderden band, de reine willekeur. Vandaar (en dat de regeringen niet altijd wisten, wat met de belangen der gemeente overeenkwam, bleek uit de benoeming van Dr. Strausz in Zurich) dat menigeen er aan dacht een Kerkgenootschap te vormen, 't welk geheel en al onafhankelijk van den Staat zijne eigene zaken konde regelen, toen buitengewone gebeurtenissen er als van zelve toe leidden. - Reeds vroeger hadden er van tijd tot tijd gewelddadigheden plaats gegrepen tegen godsdienstige oefeningen; doch vooral in het begin van 1845 was zulks bovenmate toegenomen, en de regering weigerde hare bescherming aan hen, die persoonlijk en in hunne eigendommen bij dergelijke gelegenheden werden aangerand, ja, wat meer is, zij vervaardigde een

ontwerp van wet, waarbij al de predikanten, die buitengewone godsdienstoefeningen hadden geleid, zouden worden afgezet. Een veertigtal leeraren weigerden dit van den predikstoel aan de gemeente voor te lezen en werden, hoewel daarover aangesproken, door de Classen in 't gelijk gesteld, maar desniettemin zette de regering hen af, en deze willekeurige daad, gevoegd bij al het vorige, gaf aanleiding, dat een aanzienlijk aantal geloovigen zich van de Kerk afscheidden en eene *vrije Kerk* (église libre d.i. de l'état) oprigtten, waartoe ook Vinet weldra toetrad. Dergelijke gebeurtenissen hadden inmiddels ook in Schotland plaats gehad.

Daar was een ander onderwerp van strijd. Het regt der gemeente om hare eigene leeraren te kiezen, was daar eeuwen lang op groote schaal door het patronaat of collatieregt benadeeld. Dit collatieregt, door Cromwell afgeschaft, met de restauratie der Stuarts weder toegelaten, onder Willem III op nieuw verboden en onder de Jacobijnsgezinde Toryregering van Bolingbroke weder ingevoerd, had den toestand der Schotsche Kerk in treurigen toestand gebragt, tot eindelijk ook zij begon te gevoelen wat haar toekwam en dit regt aldus wilde beperken, dat de gemeente, na den aangewezen leeraar driemalen gehoord te hebben, het regt zou hebben hem te weigeren. Dit werd echter noch door de regtbanken, noch door de regering erkend. In het ongelijk werd hier echter niet de minderheid, maar de meerderheid gesteld, en het gebeurde ergens, dat de aangestelde predikant zijne intreerede hield voor een enkel lidmaat, die hoofd was eens huisgezins, terwijl de anderen het kerkgebouw hunner vaderen verlaten hadden om op een andere plek een nieuw te stichten. De twist liep tusschen degenen, die de onafhankelijkheid der Kerk van den Staat begeerden, en zij, die zulks niet begeerden, hoe langer zoo hooger; de Kerk weigerde zitting te verleenen aan hen, die den Staat ter wille waren, en de regering was volstrekt niet van zins eenige regten te laten vallen, zelfs niet de collatieregten, die aan de Kroon toekwamen. Eene scheiding was daarvan het noodzakelijk gevolg, en de Ministers zagen tot hunne verwondering, dat het verzet der leeraren tegen de verouderde instellingen eene nationale zaak was geworden en dat bijna overal de gemeenten (althans het grootste deel) hunne leeraren volgden en de Staatskerk als een ruïne achterlieten. Dit gebeurde in 1843.

VII.

Nergens behaalde de godsdienstvrijheid zoo spoedig de overwinning als in ons Vaderland. Koning Willem I deed afstand van de regering, overtuigd dat de beginselen, door hem voorgestaan, volkomen schipbreuk hadden geleden, en met zijn opvolger begint het tijdperk van hervorming, dat in eene volledige grondwetsherziening eindigde.

Eene der eerste daden van den nieuwen Vorst was eene wijziging te brengen in het Koninklijk besluit van 5 Julij 1836 ten opzigte der Afgescheidenen. Had de regering zich toen nog voorbehouden, of zij in weerwil van het inzenden der vereischte stukken tot de erkenning van eene nieuwe gemeente zoude overgaan, Willem II beloofde dit, mits aan vier voorwaarden werd voldaan, te weten: de toezending van de reglementen en kerkelijke organisatie, een certificaat van het Burgerlijk Bestuur, dat men een behoorlijk kerkgebouw heeft, eene verklaring, dat men in de kosten van de dienst enz., behoorlijk kan voldoen, en eene dergelijke dat men nimmer eenige aanspraak zoude maken op de goederen der Hervormde of eenige andere Kerk. Al was nu de opmerking onder de latere grondwet van 1848 allezins juist, dat deze twee laatste vereischten onnoodig waren, zoo was het voor die dagen toch een aanmerkelijke vooruitgang. Nog belangrijker was de uitvaardiging van het Ministeriëele Rescript van 1 Julij 1842, waarbij de Koning (ofschoon met de restrictie: ‘buiten de bestaande reglementen’) verklaarde zich niet langer te zullen bemoeijen met zuivere godsdienstzaken, gelijk zoo dikwijls door zijn vader was gedaan. Alleen het zoogenaamde jus circa sacra, de burgerlijke politie der kerkgenootschappen, meende Willem II niet te moeten opgeven; in dien geest werd dan ook het beruchte 15de artikel van het Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk, dat ‘het regt, in dit Algemeene Reglement veranderingen te maken, den Koning bleef voorbehouden, na de Synode daarop te hebben gehoord,’ aldus veranderd: ‘Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden dan door de Synode... en zal zoodanig besluit, alvorens te worden uitgevoerd, aan Z.M. ter bekrachtiging worden aangeboden.’

De betrekking tusschen Kerk en Staat trad eene nieuwe

periode in; het hoofd van den Staat drong niet meer zijne eigene zienswijze op, maar trachtte door bepaalde vormen voor de belangen van het algemeen te waken, en al bleef nu menige oude bepaling in wezen, inderdaad mogten de kerkgenootschappen eene veel volledige vrijheid genieten. Slechts eene enkele uitzondering is ons bekend: de organisatie van het Israëlitisch kerkbestuur in Limburg geschiedde geheel in den geest van de vorige regering, doch dit besluit dateerde van 28 Maart 1841, dus vóór de uitvaardiging van het zoo met regt toegejuichte Ministeriëele Rescript.

Trouwens men mogt het zich niet verhelen: in de gemeente was de belangstelling in kerkelijke zaken uit ontevredenheid over het vroeger voorgevallene aanzienlijk vermeerderd. De vervolgingen hadden doen inzien, dat het ideaal van Ypey en Dermout, des Vorsten vaderlijk bestuur, inderdaad zeer wrange vruchten had opgeleverd; het was nu uitgemaakt, dat in de dienstvaardige hulp van den Staat niet altijd de bloei van een kerkgenootschap was gelegen. Men herinnerde zich hoe Koning Willem I, toen de behoefte aan hulppredikers zich begon te doen gevoelen, uit eigen beweging ƒ 2500 beschikbaar stelde - maar daarvoor ook regt meende te hebben zelf een aantal hunner te mogen aanstellen. Nu begreep men althans dat de Regering in dit opzigt geen regt meer mogt uitoefenen, dan der gemeente een zestal of drietal voor te leggen, al werd dan ook geheel of gedeeltelijk uit Rijkskassen die betrekking betaald. En wakker bragt D^{s}. Hooijer door zijne moedige kritiek op de Kerkelijke Reglementen er toe bij, dien meer vrijen geest in de gemeente te ontwikkelen. Daarenboven vormde zich in de Gereformeerde Kerk zelve eene partij van strenge Calvinisten, die, eenigzins van dezelfde gevoelens als de Afgescheidenen[1], te gelijk met de handhaving der vroegere geloofsbelijdenis, ook de onafhankelijkheid van het Kerkbestuur, een grooter invloed der leeken en eene meer ware vertegenwoordiging der Kerkelijke Besturen wenschte. Deze wendde zich met die grieven bij adres in 1842 aan de Synode, en een jaar later aan de Hervormde Kerk zelve. De Synode antwoordde op het eerste punt ontkennend, en onzes inziens te regt: het treurige schouwspel van 1618 te hernieuwen, door de uitbanning van al degenen, die aan de toen gemaakte geloofsformulieren niet konden

1 De Afgescheidenen bezaten volgens opgaven in 1843 reeds 131 gemeenten.

gelooven[1], eene veroordeeling uit te spreken over de Groninger School, lag en ligt nog niet in den wensch van de meerderheid der Gereformeerden, maar daarenboven zou de Synode door zoodanige daad hare eigene bevoegdheid te ver overtreden hebben. Lag toch niet haar ontstaan in het Koninklijk besluit van 1816, dat uitdrukkelijk der nieuwe vergadering het regt ontzegde in leergeschillen uitspraak te doen? en was niet de eenige wettigheid van dit besluit gelegen in de overweging, dat de gemeente daarin had berust? - Maar op de andere grieven werd onzes inziens te weinig gelet, al werd er ook nu en dan eene enkele verbetering aangebragt.

Ééne belangrijke verbetering, door de Synode in 1845 voorgesteld, was zoo ongelukkig ingerigt, dat zij geheel en al mislukken moest. Het hinderde die Vergadering, dat de Professoren in de Theologie in zoo weinig betrekking stonden tot de Kerk, wier leerlingen zij zouden onderwijzen, doch in plaats nu van datgene te vragen, wat de eenige oplossing konde zijn dier moeijelijkheid, te weten de regering te verzoeken de benoeming der Hoogleeraren aan de Kerk over te laten, stelde zij voor van de Hoogleeraren te vragen eene adhaesie aan de beginselen der Hervormde Kerk, - eene formule in de meeste gevallen onnoodig, wanneer de benoemde personen òf Predikanten òf Kandidaten tot de heilige dienst waren, - onder voorbehoud echter (en dit was het gevaarlijkste), dat de Synode zou beoordeelen, in hoe verre de Hoogleeraren aan hunne beloften waren getrouw gebleven. Door dit laatste werd niet alleen de vrijheid der wetenschap aangetast, maar zou ook eene jury de doctrine worden ingesteld (niet ongelijk aan die van Waadland), des te gevaarlijker, naarmate zonder bepaald geloofsformulier, der ligt veranderlijke meerderheid eener vergadering bij vonnis zou kunnen uitmaken, wat overeenkomstig Gods woord zoude zijn. Men zag dan ook spoedig in, dat hierdoor het doel niet bereikt zoude worden, ja dat men terugkeerde tot hetzelfde, wat men in het Adres der Heeren van Hogendorp, Groen van Prinsterer en anderen had verworpen - en de zaak bleef bij het oude.

Eene regeringsbeschikking ten opzigte van de Waalsche Ker-

1 Het schijnt, dat de treurige gebeurtenissen van 1618 bij het bestuur onzer Republiek een blijvenden indruk hebben achtergelaten, en dat daaraan moet worden toegeschreven, dat men het bijeenkomen eener Algemeene Synode altijd heeft belet en tot in de vorige eeuw aan Predikanten, die wegens onregtzinnigheid waren afgezet, den uitweg heeft geopend, elders hun leeraarsambt te vervullen.

ken was het onderwerp van veel geschrijfs; den 29sten Julij 1843 werd in beginsel besloten aan bepaalde Waalsche gemeenten het regeringssubsidie te ontnemen, wanneer daar eene vacature zou ontstaan. De grond was vooral gelegen in den merkelijken achteruitgang dier gemeenten, zoodat eene afzonderlijke Waalsche Kerk overbodig scheen. Was het intusschen hoogst zonderling, om niet te zeggen onhoffelijk, dat dit belangrijk besluit geheel en al zonder overleg met de Waalsche Kerkvergadering werd genomen, iets anders was 't, of dit besluit tegen art. 194 der Grondwet streed, welk artikel aan de verschillende gezindheden de tractementen, pensioenen enz. waarborgde, die zij in 1815 genoten. Sommigen meenden, dat aan iedere gemeente de in 1815 verleende subsidiën waren gewaarborgd, doch met anderen komt het ons waarschijnlijker voor, dat, om te berekenen, of de regering aan hare verpligtingen had voldaan, men den toestand van ieder kerkgenootschap in 1815 en vooral in 1808 moest vergelijken met den tegenwoordigen. En dat het der regering vrijstond bij eene vacature de eenmaal verleende toelage te weigeren, blijkt vooral uit de handopening, d.i. de verpligting om bij iedere vacature de continuatie der vroeger verleende subsidie aan te vragen.

Bij de Grondwet van 1848 werd één nieuw beginsel opgenomen ten opzigte van de betrekking der kerkgenootschappen tot den Staat, te weten het vrije regt der ingezetenen niet alleen tot vergadering, maar ook tot vereeniging. Immers moest daaruit noodzakelijk volgen, dat de Kerkgenootschappen zelve in eene onafhankelijker stelling tegenover de regering zouden komen, gelijk dan ook in een bijzonder artikel het regt van placet en het verbod van briefwisseling met buitenlandsche kerken werd afgeschaft. Toch was de Staat - en dit vergeet men te veel - daardoor niet magteloos geworden om zich tegen de inbreuken op zijn wettig gezag te verdedigen; slechts de wijze was veranderd - en onzes inziens verbeterd. Het vroegere systeem trachtte preventief door bepaalde vormen de mogelijke inbreuken op het staatsgezag te voorkomen; het nieuwe laat wel de ingezetenen vrij handelen, doch stelt hen verantwoordelijk voor hunne daden. Beide hadden begrepen, dat men de godsdienstige meeningen vrij moest laten ontwikkelen, dat haar strijd moest zijn een kamp van den geest en het hart, zonder dat daaraan uiterlijke middelen mogten worden toegevoegd, en

beiden stonden dus over tegen de beginselen van Willem I, die van den troon af bepaalde meeningen voorstond en bepaalde meeningen trachtte te doen zegevieren. Nu dit systeem gevallen was - de autocratie in democratische vormen - moest het den scherpziende weldra klaar worden, dat vrijheid, het gevoel van onafhankelijkheid en het bewustzijn van verantwoordelijkheid eene voorwaarde van bloei is voor ieder Kerkgenootschap, en tevens het onderpand, dat op die wijze het meeste nut voor de geheele maatschappij zal ontstaan. Daarbij komt, dat de bestaande preventieve vormen door ondervinding waren gebleken ijdel en dikwijls ook drukkend te zijn. De goedkeuring van de predikantsberoepingen, het verbod van buitenlandsche briefwisseling zijn daarvan sprekende bewijzen, en het regt van placet, het vereischte van koninklijke goedkeuring op kerkelijke reglementen was *toen* niet meer dan eene formule, toen men goedkeurde behoudens handhaving der bestaande wetten - en toch was dit voorzigtiger dan eene onbepaalde goedkeuring; wie toch ziet alle bezwaren vooruit? En wat moet men zeggen van al die kleinigheden van kerkbestuur, waarin het gouvernement gemeend had zich te moeten mengen, wanneer zelfs meer belangrijke bemoeijingen als de bovengenoemde zoo weinig nut bleken op te leveren?

Ieder Kerkgenootschap organisere zich zelf dus vrij en onafhankelijk - was het beginsel van de nieuwe Grondwet; tegen dat beginsel zondigde de Aprilbeweging, toen de Roomsch-Katholieken van die vrijheid wenschten gebruik te maken. Vandaar ook, dat de uitkomst van het grootsche petitionnement ten opzigte van het hoofddoel zoo weinig werd bereikt, en het eenige resultaat was eene wet op de Kerkgenootschappen, - voor het grootste gedeelte eene policiewet. De eenige belangrijke gevolgtrekking uit het beginsel van scheiding van Kerk en Staat aldaar gemaakt, was, dat alle titulaturen, grensbepalingen van geestelijke ressorten, kortom alle dergelijke beschikkingen op het wereldlijk bestuur volstrekt geen invloed hebben, en verder dat de Staat slechts den sterken arm leent tot handhaving van die bepaling, die vooraf door hem is goedgekeurd. Van de bevoegdheid om zich zelven te organiseren maakten weldra ook de Gereformeerden en Lutherschen gebruik. Van 1852 af tot 1859 zijn in het Hervormde Kerkgenootschap bijna al de belangrijke reglementen herzien, geheel en al in den geest van volkomene scheiding van Kerk en Staat. De

moedige kritiek van D^{s}. Hooijer had na tien jaren rijpe vruchten gedragen, en men mag zich nu in alle opzigten verblijden over de opname van allerbelangrijkste veranderingen, bijv. dat in beginsel de benoeming van predikanten en diakenen bij de gemeente berust, dat collatiën en floreenpligtigheid hiermede strijdig zijn en dergelijke. Aan regeringsinmenging is hier zoowel als bij de Lutherschen een einde gemaakt; kennisgevingen en subsidiën zijn bijna de eenige onderwerpen van correspondentie, en al mag het nu wezen, dat op het inwendige gebouw nog menige aanmerking is te maken, voor ons doel, voor de betrekking van Kerk en Staat, is in dezen genoeg gedaan[1].

Intusschen waren na den val van het Ministerie Thorbecke in 1853 de door dezen ingetrokken Ministeriën van Eeredienst weder hersteld, doch door de nieuwe organisatie der kerkgenootschappen moesten de werkzaamheden hoe langer zoo meer verminderen, en met ernst werd aan de wederopheffing gedacht, toen voor den Minister Bosscha Mr. J.A. Jolles in de plaats trad. Aan diens bestuur dankt men twee belangrijke maatregelen: de opheffing der aan den Staat behoorende collaties en de nieuwe organisatie van het Israëlitische kerkgenootschap; beide maatregelen die nog te versch in het geheugen liggen om daarover lang uit te weiden, waardoor tevens mogelijk werd gemaakt, dat met de wederopheffing der Ministeriën te gelijker tijd eene vereenvoudiging van werkzaamheden gepaard ging.

VIII.

Hoe ver men ook gevorderd zij in de verwezenlijking van het denkbeeld, dat Kerk en Staat volledig gescheiden behooren te zijn, zoo zijn er - gelijk ook reeds uit de door ons verhaalde geschiedenis bleek - nog enkele instellingen over, die lijnregt

1 De koninklijke bekrachtiging, noodig volgens het voorgaande reglement, behelst in een elftal reserves en artikelen voornamelijk deze bepaling, dat met de bekrachtiging geene goedkeuring en belofte van handhaving was bedoeld. De eenige gegronde aanmerking daarop te maken, dat 's Konings goedkeuring noodig was voor eene verandering der kerkelijke indeeling, is door de wet op de kerkgenootschappen weggenomen.

daarmede strijden. Het is nu onze taak te onderzoeken, wat in elk geval te doen staat.

Vooreerst komt ons iets in het geheugen terug, dat onder de regering van Koning Willem II de oorzaak van vele moeijelijkheden is geweest, te weten de verhouding van de theologische Professoren tot Kerk en Staat. Zij zijn staatsdienaren en geheel en al onafhankelijk van de Kerk; daarom is het niet onnatuurlijk, dat de Kerk op hen meer invloed verlangt te hebben. Zal zij van hen een eed vorderen, dat zij der Gereformeerde Kerk hartelijk zijn toegedaan en de leer zullen onderwijzen overeenkomstig Gods woord? Doch als iemand den eed weigert, zal de Staat zich dan verbinden aan dergelijke benoeming geen gevolg meer te doen geven? Zal men bepalen, dat niemand dan een Predikant of Proponent tot het hoogleeraarsambt worde geroepen? Maar behalve de praktische bezwaren is het nog zeer de vraag, of staatsambtenaren als zoodanig wel tot een eed kunnen worden gedwongen? Een ander middel, eene kerkelijke censuur over het onderwijs der Hoogleeraren, strijdt geheel en al tegen de waardigheid der wetenschap en is des te moeijelijker, naarmate een vaste, voor geen twijfel vatbare maatstaf niet is te vinden. Toch heeft de Kerk het regt te vragen, dat zij invloed hebbe op de opleiding harer toekomstige leeraren, en het eenige waarlijk afdoende middel om deze moeijelijkheid op te lossen, die de eischen der Kerk en de waardigheid der wetenschap te gelijk handhaaft, is deze, dat de keuze der Hoogleeraren zal worden teruggegeven aan het Hervormd kerkgenootschap. Men zegge niet dat de theologische faculteit een integrerend deel uitmake der Academiën, dermate, dat geen verschil zou mogen plaats hebben in den persoon die hen aanstelt; wat verhindert toch, dat de Hervormde Professoren, even als nu die der Seminariën, examen afnemen, en wat is er tegen, dat tot de beraadslaging over algemeene wetenschappelijke en academische belangen ook anderen geroepen worden, dan die tot dat Kerkgenootschap behooren?

Ten tweede moeten wij opmerkzaam maken op het bestaan van twee instellingen, die, hoewel niet direct met den Staat verbonden, toch overblijfsels zijn van vroegere staatkundige en maatschappelijke toestanden, en daarom hier besproken mogen worden. Het zijn de collaties en de floreenregten. Wel heeft de Staat afstand gedaan van het hem

toekomende regt tot beroeping van Predikanten, doch in de verkregen regten van anderen heeft hij nog niet ingegrepen. Trouwens er is ook eenig onderscheid. Verdienden de staatskollatiën alle afkeuring, zoo zijn die van particulieren onder omstandigheden niet geheel verwerpelijk. Die gevallen te onderscheiden, is dikwijls zeer moeijelijk; alleen kan men als waarheid aannemen, dat, zoo zonder de voortdurende hulp van den collator de Kerk en hare dienaren niet bestaan kunnen, het de hoogste ongeregtigheid zou zijn diens regten te willen benadeelen, maar dat, zoo zulks niet het geval is en tevens de collator in de gemeente niet of zelden woont, het van hem eene onbetamelijkheid zou zijn aan haar een leeraar op te dringen, wien zij misschien niet kan hoogschatten. Het is de roeping der Kerk in dergelijke gevallen de gemeente langs minnelijken weg in haar regt te herstellen en eene aanhoudende zorg van de Kerkbesturen zal daartoe veel afdoen. Daartusschen liggen vele gevallen, moeijelijk te brengen onder bepaalde afdeelingen, die, alhoewel men in 't algemeen dergelijke collatiën met geen gunstig oog kan aanzien, toch in de werkelijkheid ligtelijk verschoonbaar zijn. Ook hierop moeten wij het oog der Kerkbesturen vestigen, opdat zij met verstand arbeiden voor de meerdere, zoo zedelijke als stoffelijke zelfstandigheid der gemeente, gedachtig vooral aan de lessen van een Vinet, die in de parochie het zwaartepunt vond der gansche Kerk.

De geschiedenis van het Kerkbestuur op het platteland van Friesland strekt ten voorbeeld, hoe door het niet veranderen van voorvaderlijke instellingen in den geest des tijds, de meest billijke regten der gemeente kunnen ontaarden in hare eigene slavernij. Immers terwijl in de steden tusschen den Magistraat en den Kerkeraad de invloed op de beroeping van een Predikant was verdeeld, bleef het oude regt, dat slechts den edelen en eigenerfden de keuze van een geestelijke toestond - een regt zelfs door Karel V erkend en tegen het concilie van Trente in gehandhaafd - ook na de hervorming bestaan. In de maatschappij kwam intusschen eene verandering; de edelen en eigenerfden verhuisden langzamerhand van het platteland naar de steden en zelfs buiten de provincie. Vandaar ook het zeer natuurlijke streven van de Friesche geestelijkheid om ook aan huurders en burgerlieden een stemregt toe te staan. Dan de Staten der provincie bewezen, dat in een klein land de rege-

ring zich eerder in alles inmengt, dan elders. Was het een voorwendsel of eene al te groote naauwgezetheid, dat zij van eenige bewegingen gebruik maakten om het reglement van 21 Februarij 1618 (waarbij dat stemregt aldus tot genoegen van predikanten en gemeenten op meijers en huurders was uitgebreid) weder den 16^{den} April 1622 te vernietigen? - althans zooveel schijnt zeker, dat de regeringskollegiën zelve allerbelangrijkst betrokken waren in dezen maatregel. Te vergeefs trachtte men gedurende eene halve eeuw de herroeping van dit staatsbesluit te verkrijgen - te vergeefs drong men op de uitsluiting aan van hen, die niet tot de hervormde gezindheid behoorden, of die in het dorp, waar de verkiezing viel, niet woonden; even weinig vrucht droeg de poging om den Kerkeraden op die verkiezing eenigen invloed toe te kennen - de Staten voelden zich beleedigd over dergelijke pogingen, en lieten in weerwil van de grootste misbruiken en knoeijerijen zich geenszins van hun voornemen afbrengen. Zoo bleef het tot 1795! Toen hergaf men der gemeente haar regt - dan dit duurde slechts 9 jaren, en de oude orde van zaken werd weder hersteld en den hervormden eigenaren het ontnomen stemregt wedergegeven. Op dit zelfde voetspoor ging Koning Willem I voort. Had het besluit van 1804 reeds de stemmen afhankelijk gemaakt van het aantal florenen, dat aan het land betaald werd, zoo werd dit beginsel in het reglement van 1833 in bijzonderheden uitgewerkt. Geen pachter heeft eene stem, slechts de eigenaar, al woont hij ook elders, mits hij hervormd zij, en zoo zijn nu nog juist zij van invloed verstoken, die er het meeste, en zij daarmede begiftigd, die er het minste belang bij hebben. Was het wonder, dat de Synode, nu niet langer den Koning zoo onderdanig als tijdens het Algemeene Reglement van 1816, daarop wees, als op een onregt der Kerke aangedaan, en al beloofde de regering hare bescherming in dezen niet - (meer toch beteekent de reserve te dien opzigte onzes inziens niet) - dan nog is het wenschelijk, dat men den kerkelijken invloed niet langer afhankelijk make van eene rijksbelasting, waarmede hij volstrekt *niet meer* in verband staat. Vroeger mogt hij, die aan het eene betaalde, ook in dezelfde mate het onderhoud van het andere behooren te voldoen - thans rust deze pligt op de ledematen der Kerk zelve - en het is dus niet meer dan billijk, dat zij ook naar die mate regten genieten.

In de laatste plaats moeten wij de verhouding bespreken tusschen Staat en Kerk ten opzigte van de financiëele belangen. Zoo als bekend is, laat art. 168 van de Grondwet toe, dat het *rijk* subsidiën geeft aan Kerkgenootschappen of gemeenten, die zulks noodig hebben. Intusschen leeft de provincie Limburg en een gedeelte van Gelderland en Staats-Vlaanderen nog geheel en al onder de Fransche wetgeving, welke juist van het tegenovergestelde beginsel uitgaat, te weten dat de *burgerlijke gemeenten* subsidiën geven, en wel niet alleen in geval van onvermogen der kerkefondsen (kerkfabrijken geheeten), maar ook zóó, dat bepaalde lasten, als het verschaffen van eene pastorij of een equivalent aan den pastoor, en het doen van groote herstellingen aan de kerken, aan de burgerlijke gemeenten zijn opgelegd. De wet, die dit beginsel nader uitwerkt, het Décret Impérial van 30 December 1809, is onder meerdere wetten van Franschen oorsprong nog niet herroepen, en is niet alleen voor Limburg, maar eigenlijk ook voor ons geheele land verpligtend. De korte duur onzer inlijving was oorzaak, dat dit decreet in de overige provinciën nimmer uitgevoerd werd, en vandaar deze nieuwe onregelmatigheid, dat eene tegen de grondwet indruischende wet regtsgeldig is en toch slechts op enkele plaatsen wordt uitgevoerd. Wij meenen dus, dat het ophouden van dezen onwettigen toestand in het belang is van ons land, m.a.w. dat subsidiën aan Kerkgenootschappen voortaan alleen door den Staat zullen worden gegeven.

Wij gelooven, dat door dezen maatregel tevens een belangrijke last van de schouders van kleine en alligt behoeftige burgerlijke gemeenten zal worden afgenomen. Hoe groot die last zij, is althans voor de vroegere jaren moeijelijk te bepalen; ook is dit onze voornaamste bewijsgrond niet; doch de opmerking kunnen wij moeijelijk achterhouden, dat tot de gemeenten, wier finantiën minder gunstig staan, meerendeels zulke behooren, die aan kerken belangrijke uitgaven hebben moeten doen.

Het decreet van Napoleon legt de Kerkbesturen ten opzigte van de administratie van 't vermogen eenigzins aan band; het vereischt voor het doen van sommige regtshandelingen, als verkoop van onroerend goed, de goedkeuring van bepaalde besturen; intusschen, zoo deze maatregelen uit het oogpunt van een wereldlijk toezigt zijn genomen, zoo moet men erkennen, dat dan het voornaamste is vergeten, namelijk de goedkeuring van

het budget. Slechts ingeval er een subsidie wordt aangevraagd aan de burgerlijke gemeente, wordt dit overgelegd, gelijk men ook billijkerwijze konde vorderen, maar daarbij blijft alles. Om die reden gelooven wij, dat eene herziening noodig is - in welken geest, zal den lezer blijken uit hetgeen wij over art. 168 zelf nog in 't midden wenschen te brengen.

Het komt ons voor, dat dit artikel hoe langer zoo meer moeijelijkheden zal opleveren en aanleiding geven tot eene voortdurende verhooging van het budget van den Staat. Wij hebben reeds vroeger den historischen oorsprong nagegaan: de Staat had bij de Hervorming zich vooral de kloostergoederen toegeeigend en daaruit jaarlijks toelagen tot het Hervormd Kerkgenootschap afgezonderd. De voor de Kerk bestemde goederen werden door geestelijke kantoren beheerd. Al die goederen wilde men in 1798 nationaal verklaren en tot andere doeleinden aanwenden. Gelukkig werd dit verhinderd en Lodewijk Napoleon ging slechts zoo verre, dat hij deze kapitalen in de staatskas overstortte om daaruit het noodige uit te keeren.

Ons art. 168 heeft dus zijn oorsprong te danken aan velerlei overwegingen; wel is waar is de algemeenste grond deze, dat de Staat behoort te gemoet te komen aan finantieele ongelegenheden van de Kerkgenootschappen, maar daarbij komt ten opzigte van de Hervormden nog dit, dat de Staat, door de kapitalen der geestelijke kantoren tot zich te trekken, niet alleen moreel, maar ook regtens verpligt was de interessen daarvan ten behoeve van dat Kerkgenootschap aan te wenden. Hoe het ook zij, de eerste alinea, die de tractementen, pensioenen en andere inkomsten, thans (d.i. in 1813 of 1815) door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelver leeraren genoten, aan die gezindheden verzekert, wordt geenszins door ons afgekeurd.

Wel daarentegen de tweede alinea, in de overtuiging, dat de Staat op dien weg nimmer voort kan gaan met nieuwe tractementen toe te staan of de bestaande te vermeerderen. Vele zijn de moeijelijkheden, verbonden aan het inwilligen van dergelijke verzoeken: immers, men zal toch wel drie dingen in 't oog moeten houden, dat het doel in de oogen der regering lofwaardig is, dat van elders geene hulpmiddelen te verwachten zijn, en dat alle Kerkgenootschappen ongeveer gelijke begunstiging genieten. Er doen zich bij dergelijke gelegenheden een aantal vragen op, van wier beantwoording, zoo men zorgvuldig

toezien wil, alles afhangt. Bij voorbeeld, of men nieuw opgerigte Kerkgenootschappen zal ondersteunen, of nieuw opgerigte gemeenten van Kerkgenootschappen, wier onderscheidende kenmerken bijna geheel zijn uitgewischt, de bestaande jaargelden zullen behouden, maar ook als de motieven alle goedkeuring verdienen, b.v. eene splitsing van gecombineerde, al te ver uit elkander liggende gemeenten, dan nog was eene weigering mogelijk, wanneer men konde aanvoeren, dat het Kerkgenootschap rijk genoeg was. Reeds heeft de praktijk talrijke zwarigheden ondervonden, en om niet meer uit te weiden over de intrekking der subsidie aan enkele Waalsche gemeenten, wijzen wij hierop, dat, zoo wij vermeenen, geene der Afgescheidene gemeenten eenige ondersteuning trekt, en toch kunnen zij, om der gelijkheid wil, niet zoo stiefmoederlijk bedeeld blijven. Daarom wenschen wij, dat de onderstand, tegenwoordig aan de verschillende Kerkgenootschappen verleend, geene verhooging en slechts om ernstige redenen eene vermindering zal ondergaan, en dat men voortaan zal uitgaan van die bepaling der Staatsregeling van 1798, dat iedere godsdienst voor haar eigen onderhoud zorge, maar niet van de opvatting, die men destijds daaraan gaf; te ontkennen is het toch niet, dat menigeen in die tijden iets anders wilde dan de vrije ontwikkeling te bevorderen van ieder Kerkgenootschap; menigeen bedoelde de natuurgodsdienst dier dagen als *de* ware leer het monopolie te verschaffen, en hoe velen waren er niet, die verder niets in 't Christendom zagen, dan een uitstekend politie-middel om de hartstogten van het volk te betoomen. Evenmin is het te ontkennen, dat de beschikkingen omtrent de geestelijke goederen getuigden van een geest van vijandschap tegen de Kerk, en dezen geest wilden wij niet gaarne weder opwekken; wij wenschten iets anders te verlevendigen, namelijk den geest van zelfgevoel, van zelfstandigheid in de Christelijke, vooral in de Protestantsche gemeente.

Toen in 1815 de Hervormde Kerk de steunsels der regeringszorgen eenigzins begon te ontberen, toen was het dat zij als met loome schreden zich tot de leden der Gemeente wendde en hulp verzocht; die hulp is herhaaldelijk gegeven, meer dan men dacht; men begon toen eerst te beseffen wat van dien kant te wachten was. En waarlijk, als men zich voor oogen stelt, wat andere Kerken zonder regeringshulpe hebben gedaan, wat vooral de Hernhutters opofferen ten behoeve van

het Christendom, dan is het niet te veel gezegd, dat door het gemis van regeringszorg geene schade wordt toegebragt aan de Godsdienst zelve.

De geschiedenis heeft ook bewezen, dat de krachtigste ontwikkeling niet van boven, maar van onderen, van de menigte uitgaat. Wij mogen dan wel de vraag in overweging brengen, of er genoeg is gedaan om den gemeenteleden hunne roeping en hunne verpligtingen op het hart te drukken? want dit wordt des te meer eene noodzakelijkheid, wanneer iedere kunstmatige steun wegvalt en elk Kerkgenootschap in eigen boezem zijne kracht moet zoeken. Wij meenen dat hierdoor tevens aan eene andere maatschappelijke behoefte wordt te gemoet gekomen; is het zoo geheel onwaar, dat ook ten onzent een gevaar bestaat voor al te groote centralisatie, en dreigt de Staat ook niet een overwegend ligchaam te worden in de maatschappij? Een bekende Duitsche Staatsregtsgeleerde, Dr. Bluntschli, een voorstander van constitutionele begrippen, geeft desniettemin met vele anderen aan den Staat eene persoonlijkheid, niet alleen administratief, finantiëel, maar zelfs moreel en religieus. De Staat moet algemeen Christelijk zijn; hij moet als een vader zorgen voor de onderdanen, zelfs zoo, dat hij de kinderen zich moet aantrekken, die door de ouders worden verwaarloosd. Zoo ver gaat zelfs een liberaal; geen wonder dus, dat eene andere kwestie in de wereld eene hoofdrol begint te spelen, te weten, de verhouding van individu en Staat. En onder individu wordt tevens begrepen de vereeniging (associatie), die zooveel bijbrengt tot de ontwikkeling van het maatschappelijk leven. Meer nog dan door constitutionele begrippen is dit hetgene, waardoor Engeland tegenwoordig navolgenswaardig is.

Doch de Grondwet? Wij gelooven, dat haar geest onze beschouwingen ongunstig is, en waarlijk, wij hebben geene hoop, dat om den wille hiervan eene Grondwetsherziening zal worden ondernomen. Maar wat wij wenschen is, dat de uitvoering van hare bepalingen zoo na mogelijk moge komen aan onze bedoelingen, en met genoegen zagen wij, dat daartoe reeds stemmen in de hooge Vergadering van ons land zijn opgegaan[1].

1 De eed is door ons niet behandeld, omdat wij meenen, dat deze materie thans door de jurisprudentie moet worden ontwikkeld. Naar ons denkbeeld moet het daartoe komen, dat ieder den vorm van eedsaflegging mag kiezen, mits die niet gewraakt worde door het Kerkgenootschap, waartoe men zich rekent.

IX.

En nu een kort woord tot besluit. Wij hebben getracht aan te toonen, dat de behartiging der geestelijke belangen aan de Kerk behoort te worden toevertrouwd, en dat de Staat, toeziende, dat de Kerk slechts strijdt met geestelijke wapenen, haar toch zooveel onafhankelijkheid verzekere, als bestaanbaar is met maatschappelijke orde en zekerheid. Wij wezen daartoe op de ervaring van vele eeuwen, hoe de afhankelijkheid der Kerk van de magt of den invloed van 't wereldlijke gezag (onder welken vorm ook) even schadelijk is bevonden, als de voortdurende suprematie van altaar over troon, en tevens, dat eene juiste en volledige afscheiding tusschen beide magten slechts dan mogelijk is, wanneer men op de aan Luther, Calvijn en de Mennonieten gemeenschappelijke denkbeelden omtrent Kerk voortbouwt en den Staat beschouwt als leek.

Die beginselen mogen in ons land de zege hebben behaald, het is er nog verre van af dat ze overal zijn aangenomen of geenerlei gevaar meer hebben te duchten; de ergste vijanden zetelen in het Noorden en in het Zuiden van Europa; doch zoo ginds in den boezem van het Protestantisme de geest van Luther wordt miskend, zoo is dit noch voor het land, zelfs noch voor de naburen zoo gevaarlijk als de krachtdadige en eeuwenoude bestrijding van de zijde van den Heiligen Stoel. Vandaar dat de Katholieke Staten zich ten opzigte hunner verhouding tot de Kerk in zeer moeijelijke omstandigheden bevinden, waarvan de toestanden in België en Italië merkwaardige voorbeelden zijn.

Maar, en dit behooren wij geenszins te vergeten, waar men, gelijk in ons land, zoo ver is gevorderd, van tot eene oplossing te komen van dit zoo moeijelijk vraagstuk, daar heeft men nog niet alles gewonnen, wat gewonnen moet worden. Even als eene goede constitutie een gezond staatsleven slechts mogelijk maakt, maar nog geenszins noodzakelijk doet ontstaan, zoo

is het ook op het kerkelijk gebied. Het zou ons kwalijk voegen hier uit te weiden over datgene, wat wij op dit veld bij onze mede-protestanten hebben bespeurd: alleen wenschen wij twee vragen ter overweging te geven en daarmede deze artikelen te besluiten: 1°. Is het mogelijk dat kerkelijke gemeenten, wier leden tienduizenden tellen, door *eene indeeling in parochiën* de bezorging harer geestelijke belangen zullen bevorderen? en 2°. is het bij voortduring wenschelijk, dat in een Kerkgenootschap de aristocratie zich afscheide en door verschil van taal zich vorme tot eene afzonderlijke gemeente?

Mr. S.J. HINGST.

Ostia, Rome's havenstad.

> We contemplate the fortunes of the royal city, which has given laws to the fairest portion of the globe, at first with admiration, at length with pity, always with attention.
> Gibbon, Decline and Fall of the Roman Empire,
> Chap. LXIX; VIII, 258.

IV.

Toen nu deze puinhoopen met zoo gunstig gevolg onderzocht waren, werd spoedig het besluit gevormd om het volgende jaar het dubbel getal werklieden aan de overige heuvels te zetten. Maar het geluk van zulke ondernemingen is zeer afwisselend; het volgende saizoen leverde niets belangrijks op, en ik had alle reden om het te betreuren, dat men voor die opgravingen van Ostia het plan had laten varen om het Forum te Rome op te delven, waarvan ik mij te meer een feest had gemaakt, daar de opgraving vlak onder mijne ramen aan den Clivus Capitolinus moest aanvangen. Eerst in den winter van 1860 werd de spade in het Forum gestoken, derhalve op een tijdstip toen, ten gevolge van bekende politieke verwikkelingen, in alles stoornis was gekomen, en het getal der ledigloopers tot een verbazende menigte was aangegroeid. Doch het kleine hoekje van de Basilica Julia, dat men toen heeft blootgelegd, leverde niets bijzonders op; dit had ik trouwens reeds in de Letterbode van 25 Februarij voorspeld.

Gelukkiger was men toen daarentegen te Ostia, waar men in Maart van datzelfde jaar een tempel vond, die aan den Oos-

terschen God Mithras was gewijd, en, blijkens de consulaire opschriften van 162, uit de tweede eeuw onzer jaartelling afkomstig is. Met genoemde mysterieuse godheid maakte ik het eerst kennis in het Vatikaan, waar zeer vele reliefs en beelden worden bewaard, die betrekking hebben op hare dienst, want die valt juist in een tijdperk, waaruit wij vele overblijfselen bezitten. Het zal niet ongepast zijn hierbij even stil te staan, want het is opmerkelijk, dat juist toen de Christelijke godsdienst, met hare leer van den middelaar die de zondaars met God verzoent, zich verspreidde, in Rome die Perzische godheid werd vereerd, welke de vertegenwoordiger was van het verzoenende beginsel van het goede met het kwade, de middelaar tusschen de godheid en den mensch, een voorbeeld voor de goeden op den weg des levens, een licht voor hen die in de duisternis wandelen en genegenheid gevoelen zich tot het licht te bekeeren, de god des lichts, het voorbeeld van reinheid en heiligheid. De oude Pers zocht bij Mithras steun in vurige smeekgebeden om niet te wankelen, want hij was de helper van hen die de armen ondersteunen, de sterke held met tien duizend armen en oogen toegerust, wien tien duizend hemelsche geesten ten dienste staan; hij was de gezondene om het goede te beschermen en het kwade te verdelgen. Mithras behoorde niet tot de goden die in den beginne geschapen waren, maar vooral in Europa, waar de Oostersche overlevering in den vorm van godsdienst de uitgediende Grieksche fabelleer begon te verdringen, rees hij in aanzien en werd dra naast den hoogsten god aangebeden; men hield hem voor den beschermer van de zielen der afgestorvenen, die de deugdzamen met de zaligheid beloonde.

Mithras wordt afgebeeld als een jongeling, die bij den ingang van een heilige grot staat, met een muts, die aan de Phrygische muts van Paris doet denken; en zoo laat het zich hooren, dat men van een Mithrasbeeld den Paris maakte van het Museo Pio Clementino, N°. 255, en het met een appel in de hand restaureerde. Hij is gekleed met den Oosterschen *χίτων* en fladderenden mantel, en knielt op een ter neêr gestrekten stier, wiens staart in korenaren eindigt; hij haalt diens kop met de linkerhand naar boven, terwijl de regter het dier een slagtmes in den hals stoot; als zinnebeeld van de grootste hitte, dat is der hondsdagen, blaft een hond tegen den stier, en de slang, die hem in den voorsten poot bijt, moet, even als de

hem elders bijtende schorpioen, zich met het bloed van den stier voeden; alles zinnebeeldige teekenen van de oude Perzische godsdienst. Bij dit volk toch was de stier een goddelijk zinnebeeld; uit den linker voorpoot van den eersten door Ahriman gedooden stier ontstond de beschermgeest der dieren, even als hun booze geest uit den linker achterpoot was gekomen; te gelijk met den eersten mensch geboren, leefden deze twee geesten drie duizend jaar in den hemel in bespiegeling van het goddelijke verzonken, voordat zij op de wereld kwamen en menschen en dieren voortbragten. - Naast Mithras staan twee zijner dienaren, een jongeling met opgerigte en een grijsaard met omgekeerde fakkel, dat is de op- en ondergang van de zon. Vóór hem ziet men een boom met uitspruitende bladeren, waaronder nog een stierkop met een opstaande fakkel, en van achter een tweeden boom met vruchten, den schorpioen en de omgekeerde fakkel. Achter Mithras zit een raaf op eene rots; eindelijk komen daarbij nog de zon en de maan: de zonnegod met zijn vierspan en de maan met hare twee paarden beduiden het begin en het einde van het offer, of wel van het leven.

Zoo werd namelijk deze dienst door de Romeinsche wijsgeeren ontwikkeld en gewijzigd, die ze met de noodige mysteriën vierden, even als de Grieksche philosophen in de Eleusinische plegtigheden de hand gehad hebben. Deze mysteriën werden in holen of grotten gevierd; de ingewijden moesten eerst als bestrijders van het booze beginsel zeer harde beproevingen doorstaan, zoo als geeseling en vasten, behalve nog een waterproef, voordat zij als strijders voor den god des lichts mogten optreden. Te Rome viel het groote Mithrasfeest op den winterzonnestilstand, als wanneer de zon een nieuwe verlevendigende loopbaan begint; dan liep alles naar buiten om den levenverwekkenden god eere te bewijzen, want de weldaad der liefelijke zonnestralen wordt in den winter in Italië nog meer dan elders gevoeld. Men slagtte voor Mithras gewoonlijk een stier, die in ruwere dagen wel eens door een menschenoffer schijnt vervangen te zijn, want Commodus offerde hem met eigen hand een mensch; wat had ook één menschenleven te beduiden in een tijd, toen men duizenden zwaardvechters met elkaêr op leven en dood of tegen de wilde dieren liet vechten? Die ééne diende dan ten minste nog hunnen god!

De door Pompejus overwonnen zeeroovers moeten, volgens Plutarchus, deze dienst naar Ostia hebben gebragt, vanwaar

zij naar Rome kwam. Onder Domitiaan was zij reeds inheemsch, maar eerst Trajanus wettigde haar even als Commodus; en zulke diepe wortels schoot deze Mithrasdienst, die Julianus zeer voorstond, dat, volgens Hiëronymus en Prudentius, eerst Graecus, de prefect van Rome, haar in 378 onder Gratianus officiëel verbood. Toen werd tevens de grot van Mithras, die op het Campus Martius uitkwam, vernietigd. - Met de Romeinsche beschaving was deze dienst over alle wingewesten verspreid; en zoo vinden wij haar in mystieke diepzinnige begrippen gehuld onder anderen in Duitschland bij Nedernheim in het Nassausche.

Kende men tot nu toe reeds verschillende bijdragen voor de Mithrasdienst, aan het geheimzinnige puin van Ostia is, dank de doortastende besluiten der pauselijke regering, en in weêrwil van hare drukkende verlegenheid, een geheel Mithrasheiligdom ontrukt, dat om de grootte en om de zuivere bewaring alle andere overtreft. Tweemaal staat op den ingelegden vloer te lezen, dat L. Agrius Calendio dezen tempel wijdde: ‘Soli Invicto Mithrae.’ Het gebouw wordt door trappen omgeven, aan wier voet verscheidene altaren staan; achter in den tempel verheft zich de absis boven eenige treden, die met het kostbaarste marmer zijn bedekt; midden op die trappen staat het groote altaar met een put er voor; dit hoofdaltaar werd door den priester Caius Caelius Hermaeros gebouwd van schoon cipollino-marmer, eene grijsachtig groene marmersoort met kringvormige vlammen, even als de kringen van een ui, waaraan zij haren naam ontleent. Men vond hierbij drie beelden van dienaars van Mithras, waarvan de een zijne fakkel naar boven, de tweede de zijne naar beneden houdt, terwijl de derde op de uitgedoofde fakkel rust.

Dit heiligdom moet rijk geweest zijn in versierselen; de ornamenten zijn van schoonen vorm en zuivere teekening, en uit verschillende marmers vervaardigd, waarvan er twee, onder de zeldzaamste en kostbaarste behooren, daar zij uit groeven gehaald zijn, die óf geheel uitgeput óf nu ten minste verloren zijn. - Zoo luiden de berigten, maar ik durf hier het vermoeden wagen, dat deze zegsman niet geheel op de hoogte is van hetgeen voor weinige jaren ontdekt werd van de marmergroeven, die men voor verloren hield.

Het is namelijk aan de moeitevolle onderzoekingen van den Bremer beeldhouwer Siegel, professor der Academie van Athene, mogen gelukken al de verloren marmers der ouden, ten getale

van 32, terug te vinden. Ik zou de mij gestelde grenzen overschrijden, als ik de vele merkwaardige bijzonderheden ging opsommen, die ik hieromtrent uit zijnen mond vernam, of de onoverkomelijke zwarigheden wilde schetsen, waarmeê zijn gevaarvol ronddoolen door de Peloponnesus gepaard is geweest. Het is namelijk het schiereiland Morea, dat in zijn zuidelijke punt die vergeten schatten verbergt; meerendeels zijn zij de reeds door de ouden gebruikte en door Plinius en Pausanias beschreven groeven; en tevens is nu gebleken dat onderscheidene marmers door de ouden niet uit Afrika of Azië, zoo als de Italiaansche overlevering en benaming aanduiden, maar uit Griekenland gehaald zijn.

Deze ontdekkingen zijn niet alleen van wetenschappelijk nut, ook voor handel en nijverheid is een nieuw veld geopend. Het groote en welligt nooit te herstellen verval van het tegenwoordige Griekenland had het treurig verschijnsel doen ontstaan, dat het voor beeldhouwers te Athene voordeeliger uitkwam hun marmer uit de groeven van Carrara te laten aanvoeren, dan een stuk van den nabijgelegen Pentelicon te nemen of van Paros, welk eiland voor de beste groef der oudheid gold, omdat de kleine kristallen van dien kalksteen het werk nog warmer van toon maken. Het zoogenaamde ‘rosso antico’, dat helder roodachtig bruine marmer, was slechts onder het puin der oude tempels en paleizen te vinden; nu heeft het opgehouden zeldzaam te zijn. Hetzelfde geldt van het zwarte marmer, niet te verwarren met onze gewone lei, die aan kaap Tenarum gevonden wordt, en daar *μάρμαρα* heet, gelijk zij ook door Plinius met den naam van Tenarisch marmer wordt aangeduid. De ervaren Romeinsche marmerslijpers weten toch uit de zwarte lei met weinig moeite de sierlijkste schalen en schotels te vervaardigen, die menig onervaren reiziger, door den lagen prijs verlokt, voor marmeren stukken kocht. - Iets noordelijker aan dezelfde kust vond Siegel vóór Cyparissos, het oude Taenarum, voorbij het dorpje Castri, een grooten berg, van de zee tot den top uit wit marmer gevormd, maar die, door eene aardbeving opgeligt en gebarsten, daar aan stukken gespleten ligt, als een reusachtige stapel van onbruikbare scherven, een toonbeeld van treurige verwoesting door de natuurkrachten teweeggebragt. Naar alle waarschijnlijkheid geschiedde dit door de verschrikkelijke aardbeving van 469, door Plutarchus in het leven van Cimon, cap. 16, vermeld.

Eene groef van gitzwart marmer, aan de westkust van de uiterste punt van kaap Matapan, was door de ouden ontgonnen.

Aan de andere zijde vond Siegel iets noordelijker, tusschen Porto Quaglio en de golf Bathy, het zoogenaamde ‘fior di persico’, dat licht roodachtige vóór deze ontdekking geheel verloren marmer, dat zoo zeldzaam geworden was, dat de kooper het met goud moest beleggen. Bovendien vond hij, onverdroten rondreizende, in de schilderachtige Peloponnesus het door Pausanias genoemde Lacedaemonische groene marmer in de groeven van Krokeai bij Levetzova, niet alleen den serpentijnsteen, maar ook het groote groen gevlekte paönazzo of violette. Vóór de ruïnes van Psamathus boven Lagia, te Spira in de zuidelijke punt, is de oude groef van rosso antico, die zich van de zee tot 2000 voet hemelwaarts verheft. Men ziet, dat er na zulke ontdekkingen slechts handen noodig waren om dat kostbare materiaal te breken in een land, waar men dat marmer slechts voor het oprapen heeft, en de inlanders het kortweg steen, *λίθος*, noemen. Siegel kocht deze groef van de regering en slaagde er uitmuntend, maar niet zonder de grootste geduldsbeproeving; die bergbewoners, de Mainoten, zijn namelijk al zeer woest, en beroemen er zich op van de oude Grieken af te stammen en nooit voor andere overheerschers gebukt te hebben; zij zijn inderdaad van ander ras dan de overige bewoners van Morea, terwijl hunne zeden en gewoonten tot opheldering van menige plaats der oude Grieken kunnen strekken. Niet zoo gemakkelijk was dat ruwe roovervolkje er toe te bewegen, zich aan het harde werk in die groeve te begeven; en zonder de groote vastberadenheid van den koenen Siegel tegenover de altijd trouwelooze Grieken, waarbij hij dikwijls in groot levensgevaar verkeerde, was het nooit gelukt die milde bron van bestaan zoo ruim te doen vloeijen. - Naast deze onuitputtelijke groef, die behalve het effen roode nog allerlei andere kleuren van marmer in verschillende soort oplevert, ligt eene andere geheel van wit marmer. Welke schatten zijn dus niet op die kleine plek zoo maar voor het grijpen!

De ondernemingsgeest van den onverschrokken Siegel is aanvankelijk door den besten uitslag beloond; de noodige monsters van de verschillende soorten, naar Rome gezonden, waar de grootste markt is voor marmer, voldeden aan de verwachting; ik zag er de keurigste beelden en vazen van bewerken. Reeds zijn groote bezendingen Grieksch marmer voor de Paulskerk aangevoerd, en reeds hebben de Mainoten menige kostbare zuil gebroken voor de nieuwe kerk, die de Russische keizer naar

het schoone voorbeeld van de prachtige San Marco van Venetië laat bouwen; deze komen uit dezelfde groef, die, volgens het zeggen der inlanders, de zuilen voor de Sophiakerk van Constantinopel leverde. Zoo is dus door het vinden der oude groeven, met Pausanias en Strabo in de hand, het monopolie der eigenaars van de Carrarasche groeven gefnuikt, en mislukte een oeconomische maatregel van den hertog van Modena, korten tijd voordat hem zijn geheele rijk ontsnapte. Deze had namelijk in de laatste dagen zijner regering, om de Romeinsche beeldhouwers naar Carrara te lokken, de hooge uitvoerregten van het ruwe marmer verdubbeld, maar die van de half verwerkte beelden verminderd. Gelukkig verdween deze staathuishoudkundige ketterij, bij de zamensmelting van dien kleinen staat met de zoo uiteenloopende overige Italiaansche stammen. Sedert kocht Siegel nog groote bergen van wit marmer op Paros, en, volgens de laatste courantenberigten, ook groote groeven van het kostbare ‘verdo antico,’ het donkergroene marmer, op het eiland Tino (Tenos). Hoe lang zal het nog duren, eer onze handelsvaartuigen uit de Middellandsche Zee wat van die schoone bouwstoffen medebrengen? Wanneer zullen onze huizen of kerken met dat fraaije Grieksche marmer worden opgesierd?

Leverden de opgravingen van Ostia menig belangrijk resultaat voor de wetenschap, ook uit een maatschappelijk oogpunt gezien verdienen zij onze aandacht; want zij werden door een 40tal forzati uitgevoerd, dat is door criminele misdadigers, die tot de galeijen veroordeeld zijn. Niet, dat ik het werken van de gevangenen voor rekening van den Staat wil aanbevelen. Verre vandaar! De eerlijke vrije werkman komt op die wijze in een onbillijken wedstrijd met hem dien de arbeid als straf is opgelegd, hetzij de gevangenen de schoenen voor het leger maken, zoo als de 345 in de Granatello te Portici opgeslotene Napolitanen, hetzij zij het laken voor de soldaten weven, zoo als die 170 in de stallen van S. Catharina te Napels, Formello geheeten, aan wie het gezellig bijzijn van vrouw en kinderen werd vergund om des te meer handen te hebben, zonder dat de uitzuigende aannemer zich over de allerverderfelijkste en rampzaligste gevolgen van dat zamenwonen bekommerde. Trou-

wens, het koninklijk bestuur van Napels liet zich hoegenaamd niets gelegen zijn aan het stoffelijk of zedelijk welzijn van de 4381 gevangenen, die de Sardinische commissie in December 1860 in de 10 gevangenissen langs de kust der overheerlijke Middellandsche Zee vond opgesloten. Behalve deze waren er 9 andere tijdelijk niet bezet, maar toch 2 nieuwe in aanbouw. En in welke stad van Sicilië zag ik niet eene nieuwe gevangenis verrijzen? alsof die conservatieve monarch het meerendeel zijner onderdanen voor de veiligheid van de overigen moest achter slot zetten! Al laat men door veroordeelden alleen het meest vernederende werk verrigten, toch moet de staathuishoudkunde het afkeuren. Waar toch zal de vrije arbeider gevonden worden om wegen te bouwen, als hij zich daardoor gelijk stelt met de grootste misdadigers, die, in boeijen geslagen of aan ketenen geklonken, vier aan vier in het afzigtelijke roode buis moeten werken, terwijl de onmisbare sterke wacht met geladen geweer het toezigt houdt. Ja, al zijn de straatwegen langs het bekoorlijke strand van Napels naar Pozzuoli of naar Amalfi nog zoo stout aangelegd, al zijn zij nog zoo verrukkelijk voor het oog, welk regtgeplaatst hart bloedt niet bij het zien van al dat grootsche werk, dat door zulke ongelukkigen wordt tot stand gebragt? Neen, ik kom er rond voor uit, bij het bezoeken van die gezegende streek heb ik mij aan die met bloed bevlekte stoffage op 's heeren weg vreeselijk geërgerd!

Voor de wezenlijke verbetering dergenen, die de Staat voor korter of langer tijd onschadelijk moet maken, zorgde Ferdinand in het geheel niet. De Napolitaan zag dagelijks die misdadigers met hun schavotkleurig gewaad, of die andere minder zwaar gestraften in hun kanariegeel[1] pakje, die vrij door de stad boodschappen mogten doen, mits een Zwitser met geladen geweer achter hen stond en ging. Men raakt gewoon aan dat gezigt; de afschuw voor zulk gevaarlijk gespuis houdt op, en gaat bij den toegefelijken Italiaan in verkeerd geplaatst medelijden over. Dikwerf zag ik, hoe iemand uit het volk zulk een boosdoener op straat staande hield, en zoodoende den Zwitser noopte geduldig het einde van het aangeknoopte gesprek af te wachten. En hoe mag nu het bewaken van een boosdoener, dien hij om

1 Deze kleur doet het oog op de alleronaangenaamste wijze aan; ik begrijp dus niet waarom de beambten van de Koninklijke posterij in Saksen in dat hatelijke gele gewaad moeten loopen; onwillekeurig kwamen mij de Napolitaansche veroordeelden voor den geest; of is het omdat die kleur de Japansche hofkleur is?

een boodschap bij den kruidenier moet vergezellen, zoo als ik te Palermo zag, of om water te halen, hetgeen ik te Syracuse opmerkte, toch wel werken op het eergevoel van den soldaat, die straks dezelfde boodschap moet gaan doen of dat zelfde werk moet verrigten? Welk een onteerende dienst vergde men niet van die Zwitsersche soldaten, en wat een verzwaring dier dienst volgde niet daaruit! Na de komst van Garibaldi heeft het werken aan de straatwegen, dat een cent zes, zeven per dag aan dat volkje opleverde, geheel opgehouden, en zijn de crimineel veroordeelden behoorlijk opgesloten, ontdaan van hunne zware ketenen, die, ter bezuiniging van de wachten, bij openbaar werk onmisbaar waren.

Maar van den anderen kant kom ik er niet minder tegen op, als men het lot der gevangenen zoodanig verzacht, dat zij het beter hebben dan die onbruikbare leden onzer maatschappij, die naar de bedelaarskolonie worden overgebragt; zoolang zulke kerels uit die gestichten wegloopen om met getuigen en al te gaan stelen, ten einde in de goed ingerigte gevangenis te komen, is dat voor hen geen straf, en is het dringend noodig hen harder te behandelen[1].

Verwerpt dus de staathuishoudkunde elk werk, dat den vrijen werkman buiten billijke mededinging houdt, ze zal niet in gebreke mogen blijven de pauselijke regering te prijzen, die hare booswichten bezig weet te houden met zwaar doch inproductief werk, waarvoor geen kans van vrije mededinging bestaat. Ik bedoel het oprakelen van oudheden en ruïnes van onder het puin, dat over het geheel zelden materieel voordeel afwerpt en slechts voor de wetenschap vrucht kan dragen. Zoo is het Colosseum uitgegraven, en werd door handen van boosdoeners hersteld wat de misdadige hand had afgebroken of de aanhoudende kracht der sloopende elementen had vernield. Zoo is de Via Appia door veroordeelden opgegraven; zoo begon men weder aan het Forum, en zoo was men ook te Ostia bezig geweest. Weinige staten verkeeren trouwens in zulk een buitengewonen toestand; en te midden van zoo vele grove ketterijen in de huishouding van des pausen staat, als mijn oogen aanschouwd hebben, zou deze in allen gevalle toch wel de minst gevaarlijke zijn.

1 Zoo las men in de nieuwsbladen van 11 April 1863, dat een kolonist zich vrijwillig aangaf als de brandstichter der hoeve N°. 6 vóór 10 jaar, al was het feit reeds vergeten.

Zelfs Pompeji kan nooit op deze manier worden opgegraven; te regt heeft de daarover in den Franschen tijd geraadpleegde Aviti (in Fiorelli's Pompejan. Antiquit. hist. I, p. 177) in een zeer uitvoerig verslag zich tegen die krachtige, maar gevaarlijke hulp verklaard. Daar zou het in alle opzigten nadeel opleveren; men zou korter werken wegens den afstand van het bagno; de zware slepende ijzeren ketenen zouden de marmeren vloeren te veel beschadigen of de asch bij zwakke muren te gemakkelijk doen afglijden, terwijl de vele in Pompeji te vinden kostbaarheden des te zekerder zouden worden gestolen door kerels, die dieven van hun ambacht waren geweest. ‘Wie zou,’ zoo eindigt hij zijn rapport, met de woorden van den Latijnschen dichter, ‘op de bewakers het oog houden?’ eene uiterst gegronde vrees, maar die voor gewone menschen in de hoogste mate grievend zou zijn! Geen van deze wezenlijke bezwaren bestaat te Ostia; die veroordeelden des pausen dragen geene ketenen, zij loopen en werken geheel vrij en fraterniseren met de wacht - eene wacht zoo zwak, dat ik mij schier begon af te vragen, of dit stelsel ook soms op de Italiaansche luiheid steunde, en men overtuigd was, dat zij toch niet zouden ontsnappen? Noch op de Via Appia, noch te Ostia en zelfs niet op het Forum bestaat de kans groote schatten van innerlijke waarde, als metalen huisraad of munten te vinden, zoodat ik gerust durf volhouden, dat de zaakjes van dien aard, welke die kerels aan de vreemdelingen te koop aanbieden, van nieuw maaksel moeten zijn.

Keur ik dus in allen deele dit inproductieve werk der zoogenaamde galeislaven des pausen goed, ik veroordeel de gewoonte van hen met windassen de reusachtige marmerklompen naar de beeldhouwerswerkplaats te laten voortslepen; want dit geschiedt om den wille van geldelijk voordeel: een eerlijke sjouwer vraagt hooger loon. Ook acht ik dat graven minder geschikt voor jeugdige veroordeelden. Monsignore Merode was met het oppertoezigt op de gevangenen belast, en zoo is er een Belgische broederschap naar Rome gekomen om de jongens, die door de straffende hand der justitie getroffen worden, zedelijk te verbeteren. Ook deze werden aan het opgraven gezet, en wel op den zuidoostelijken hoek van den Aventijn, bij de helling, die tegen de stoute ruïnes der Caracalla-thermen uitloopt. Werkt dan, vraag ik, onze Maatschappij tot zedelijke verbetering der gevangenen niet beter dan die geestelijke vereeniging? - Ik

heb er niets tegen, dat de laatste zich op de Christelijke liefde steunt, terwijl de eerste zich door philanthropie laat bewegen; - meer dan één abt wilde mij bewijzen, dat de ‘carita’ hooger staat dan de algemeene liefde; - maar ik beweer, dat men bij ons verstandiger handelt door die jongens, met het overigens zoo noodige onderwijs, ook een nuttig ambacht te laten leeren, dan ze naar verborgen schatten te laten zoeken. Hoe ver zij het in dien arbeid ook brengen, toch wordt de maatschappij door dat vak niet gebaat; terwijl juist de rijke bodem van Latium groote verleiding tot het oprakelen van verborgen, goed aanbiedt. En zal nu het slechte karakter van die jonge deugnieten niet door dit handwerk ontwikkeld en des te eerder er toe gebragt worden om in stilte te gaan graven en het gevondene te stelen? Doch hoe het zij, op deze wijze kwam de topographie van Rome toch eene schrede vooruit; want nu weten wij, dat de kerk van S. Balbina gebouwd is tegen het schoone huis van zekeren Cilo, dat ons uit de stedebeschrijvingen van Rome slechts bij name bekend was. Ik zag daar liet fraaije pas opgegraven bad en eenige bustes van leden der familie van Augustus, waarvan er een paar in het Vatikaansche Museum kwamen; de zieke koning van Pruisen kreeg als aandenken aan zijn toenmalig verblijf in Rome er een paar andere ten geschenke, terwijl eenige half voltooide koppen gebragt werden naar die afdeeling van het Lateraansche museum, waar, voor de geschiedenis van het handwerk, zulke niet afgewerkte stukken worden bewaard.

Om een blik in de regtsbedeeling van den pauselijken staat te slaan, kon ik mij niet weêrhouden om, van de opgravingen teruggekeerd, een gesprek aan te knoopen met die forzati, welke daar vrij op de opene plaats van het oude fort rondliepen. Dit voor de helft ingevallen fort, dat juist daardoor er zoo teekenachtig uitziet, is het geliefkoosd verblijf van uilen en roofvogels, die daar vreedzaam met die galeislaven onder hetzelfde dak leven; zoo wordt het spreekwoord bevestigd: ‘soort zoekt soort!’ Natuurlijk was de eerste vraag om tabak en sigaren, die terstond den mond openden voor hetgeen ik van die heeren wilde weten. Zij waren allen wegens verwonding en bloedstorting veroordeeld; ongelukken, die onder den zuidelijken hemel bij een opvliegend volk, dat voor alle indrukken zoo vatbaar is,

meer voorkomen dan wij ons kunnen voorstellen. Hun warm bloed maakt, dat er bijna geen marktdag voorbijgaat, zonder dat een boer, die zijn hart aan den vurigen wijn van Marino of Velletri heeft opgehaald, een ander zoo al niet overhoop steekt, dan toch een meer of min belangrijke wonde toebrengt. Meestal was het oogenblik zoo gekozen, dat de aanwezige policie-dienaar het niet zag, maar is het te erg, dan wordt de zaak vervolgd en vroeg of laat gestraft.

Die steekpartijen liepen zoo erg, dat de vaderlijke regering den regel is gaan toepassen: ‘sublata causa, tollitur effectus’, en, om door de oorzaak weg te nemen het gevolg te voorkomen, een bevelschrift uitvaardigde, waarbij aan de messenmakers werd voorgeschreven, hoe zij hunne messen moesten vervaardigen. De messen geheel af te schaffen was welligt wel zoo doeltreffend geweest, even als het dragen van vuurwapenen zonder bepaalde vergunning niet veroorloofd was; doch zonder messen is, helaas! zelfs de grootste Arcadische eenvoud ondenkbaar. Dus mogten er wel messen gemaakt worden, maar niet zulke waarmeê men zijn naaste kan doodsteken; die met een scherpe punt mogen dus niet in den winkel van den messenmaker te vinden zijn noch uitgevent worden. Maar, zoo als het in dergelijke zaken gewoonlijk gaat, de vaderlijke bedoeling werd deerlijk ontdoken. De messenmakers lieten hunne eerlijke nering niet zoo gemakkelijk den doodsteek geven; wat is dat voor een ketterij met dat pauselijk verbod? dachten zij; een snoeimes zonder scherpe punt kan geen boer gebruiken! En dra hadden zij het huismiddel gevonden om hun dagelijksch brood te blijven verdienen; zij laten sedert aan den achterkant van de dun uitloopende punt van het mes een stomp plaatje slaan, met het aan elken Romein bekende doel om het met den eersten besten hamer er af te slaan en de punt een weinig bij te slijpen! Op den invoer van gewone puntige messen voor de galanteriewinkels wordt niet gelet. Gelukkige inconsequentie; want welke verstandige wetgever zal op deze wijze de misdaad voorkomen?

Of nu die 40 boosdoeners zich hunne regtmatige straf op den hals gehaald hadden met puntige of ronde messen, heb ik niet onderzocht; genoeg, dat ik duidelijk bemerkte, dat zij met hunne zwarte macaroni met twee broodjes en twee dubbeltjes daags niet ontevreden waren; terwijl mijn medelijden met hun ongeluk werd opgewogen door het bewustzijn, dat zij, billijk gestraft, tevens een nuttig werk voor de wetenschap hadden

verrigt. Want zeker zou er anders niets van die opgravingen gekomen zijn; geen ondernemer zou uit winstbejag zich de moeite hebben gegeven om eene plek te doorzoeken, die zoo weinig stoffelijk voordeel beloofde.

Weinige weken na mijn bezoek te Ostia moesten de opdelvingen gestaakt worden; de galeotti zouden dus, na eerst bij het bezoek van den Heiligen Vader den apostolischen zegen en welligt vermindering van straf gekregen te hebben, naar Rome vertrekken; want van Junij tot September is Ostia een doodelijk verblijf. De schamele bevolking van naauwelijks 100 zielen zoekt dan veiliger oorden op en laat huis en erf over aan de bewaking van eenige weinigen, die, ofschoon, blijkens de ondervinding, onvatbaar voor de koorts, er toch ziekelijk en betreurenswaardig uitzien. Wie zal beterschap durven wachten van zulke toestanden, hoe wenschelijk dit ook zijn moge? Hoe kan zulk een gehucht vooruitkomen, wanneer de bewoners er een groot gedeelte des jaars niet kunnen blijven en hunne bezittingen moeten toevertrouwen aan de goedheid van anderen, die zich zulk een gewaagd spel met de magtige natuur wel willen getroosten? En toch, die natuur kon daar zooveel zegen verspreiden, mits de mensch behoorlijk had meêgewerkt.

Spoeden wij ons dus uit dit ongastvrije oord, en vergezelt mij liever nog even door het schoone bosch van Ostia naar het strand. De puinweg daarheen bleek van scherven wit marmer aangelegd te zijn; het is de Via Severiana, die langs Castel Fusano voorbij de villa van Plinius den Jongere naar Laurentum voert. Men gaat langs de rampzalige vijvers, die, omdat hunne uitloozing in zee niet behoorlijk onderhouden wordt, door hun stilstaand water de oorzaak dier noodlottige uitdampingen worden. Het silva Ostiensis is een prachtig woud van statige pijnboomen, waaronder allerlei hei- en heestergewas als in tropische weelde is opgeschoten; want juist omdat die Italiaansche pijnboomen met groote ronde kruin een hoogen stam hebben, vindt al wat groeijen kan de volle ruimte om daaronder welig te tieren. Bremplanten tot heesters, en heesters tot boomen opgegroeid, schijnen elkaâr de plaats te betwisten, terwijl de volop bloeijende myrte en laurier, de sering en kamperfoelie het schaduwrijke pad met de aangenaamste geuren vervullen. Een breede weg van regelmatige stukken bazalt, in onbekenden tijd gemaakt, bragt mij naar zee, nadat ik eerst over de tamelijk hooge duinen was gewandeld. Verder is het strand vlak en

biedt dus aan de visschers uit Gaëta de gewenschte gelegenheid om hunne schuiten op het drooge te zetten, wanneer zij hunne vangst naar Rome brengen, waar door de Christelijke godsdienst dit voedsel voor bepaalde dagen wordt voorgeschreven. Daar vinden zij dus eene goede markt, en toch zijn het Napolitanen, die Rome van zeevisch voorzien.

Ik waag mij niet aan eene schildering van dat kalme strandgezigt, met de zacht kabbelende golven der zee, waarboven de helderblaauwe hemel zich kromt met die doorschijnende lucht, welke alleen aan het zuiden eigen is. Neen, ik kan dat stille verschiet niet beschrijven, noch dat heerlijke woud met zijne donkergroene tinten op den achtergrond; ik wil mij niet wagen aan een magteloozen wedstrijd met hen, die de gave bezitten om zulk een tafereel op hun doek voor ons te ontrollen! Maar laten zij zich haasten; want reeds bestaat het bosch van Ostia niet meer in de volle pracht, welke ik nog mogt aanschouwen: de schendende hand van onze ijzereeuw heeft sedert beslag gelegd op het ijzerharde hout van die statige pijnboomen, en het staal is gewet en de bijl werd opgeheven, want het doodvonnis voor 2000 dier eeuwenheugende stammen was geteekend. Een derde van dat bosch moest vallen, en met deernis zag ik hoe reeds de houthakker begonnen was zijn schamel brood te verdienen: met die slagting was een aanvang gemaakt. Doch waarom hierover getreurd? Die voortreffelijke stammen moesten de spoorstaven dragen, waarmede onder Pio Nono verschillende maatschappijen het schoone Italië zegenen; dat krachtige middel van vooruitgang, zoo onmisbaar in onze dagen, dat zijne weldaden zal blijven verspreiden, van welken kant ook de bewegingen mogen komen, die Italië nog in de eerste jaren zal te verduren hebben.

Leiden, Januarij 1862.

Dr. W.N. DU RIEU.

Mylady Carlisle.

XXIV.

‘Wij zullen elkaâr wederzien, jonkman, maar gij moogt vurig bidden dat ik logen spreke!’ had Jean van Verviers Robert Conway bij het scheiden toegeroepen. Wij zagen dezen een weg inslaan waarop hij niet licht door Jean zou worden ontmoet, en de laatste scheen aanvankelijk ook geene moeite te doen om hem tegen te komen.

Hoedanig zijne gezindheid echter was ten opzichte van dien jonkman, die hem verraden had, mocht ten deele worden afgeleid uit het onderhoud, dat hem weldra in het huis, waaruit Robert zich ijlings verwijderd had, wachtte. De aangekondigde Sheriffs en Konstabels meldden zich weldra aan, begeerig naar den kostbaren buit die hun beloofd was, hoewel de aard van dezen hun niet ten volle bekend was gemaakt. Een niet geteekend briefjen had hun gemeld dat er een komplot, met het doel Strafford te redden, was aangelegd, dat de samenkomst dien nacht was bepaald en men des ochtends zich slechts op eene plaats, die aangeduid werd, had te bevinden, om al de schuldigen gevangen te nemen. Had men in gewone tijden weinig acht geslagen op zulk eene geheimzinnige mededeeling, thands, in het tijdperk van geheime aanslagen en eedgenootschappen, waarvan echter een goed deel later bleek alleen in het brein van eenige raddraaiers bestaan te hebben, kon men geen geloof weigeren aan eene mededeeling, die naar taal en stijl te oordeelen, van een der broederen afkomstig was, en welke zulke bepaalde opgaven bevatte van de personen, die men er zou vinden. Men ging alzoo met een voldoende macht op reis, en vond ter aangeduide plaatse eenige mannen tot de

Train-bands behoorende, die hun verzekerden dat zij onder de leiding van hun hoofdman, Robert Conway, herwaards waren getogen om een aanslag tegen het Parlement te verijdelen, hetgeen hun wel was gelukt, daar, waren er ook verscheidene ontvlucht, een der hoofdaanvoerders was aangehouden. Hun hoofdman was vertrokken, maar had een ander in zijne plaats boven achtergelaten. De door hen bedoelde persoon kwam hen op den trap reeds tegen. Was hij ook aanvankelijk voornemens geweest zich te verwijderen vóor de Sheriffs waren aangekomen, hij had zich bedacht, en was naar de kamer, die hij met Robert verlaten had, teruggekeerd, waar hij zich op de sofa had neêrgeworpen. Het was niet om er te rusten en er den slaap te zoeken, dien hij zich reeds zoo vroeg in den ochtendstond had moeten ontzeggen, want zijne oogen bleven strak voor zich uitstaren, de lippen prevelden onverstaanbare woorden en de hand sloeg krampachtig op de leuning der rustbank. Hij pleegde met zich zelven raad; hij zocht de drift, die hem in het eerst overheerd had, aan banden te leggen, en scheen in de aangewende, maar aanvankelijk ijdele, poging ten laatste te slagen, want zijn gelaat nam de gewone stijve - zelf noemde hij 't met een zweem van ironie: godzalige of hemelschgezinde - uitdrukking aan, die Broeder Jean zelfs onder de ijveraars van den geloove kenmerkte.

‘Zijt gij de schrijver van het briefjen, dat mij voor eenige uren werd ter hand gesteld, broeder?’ vroeg weinig tijds later een der Sheriffs, die, achtervolgd door hunne dienaren en ettelijke der *Train-bands*, die hunne nieuwsgierigheid niet meer bedwingen konden, hem tegentraden en den verderen weg als versperden.

‘Ik ben niet de schrijver van dat briefjen, maar ik draag er toch kennis van. Robert Conway was mijn vriend. Mag ik mij een oogenblik met den uitnemenden Jonathan vergelijken, dan was hij David. Bleef ik genen ook, hij gelijkt niet meer op dezen, broeder! Hij heeft zich geschaard bij het afgodeerende Israël, verleid door Moab en Amalek.’

‘Gij schijnt te doelen op een twist tusschen hem en u. Ik betreur dat en hoop dat de afgedwaalde zich bekeere van de dwaling zijns wegs. Maar ons doel is, broeder, den gevatten verrader over te nemen. Het vangen van dezen zal tot groote ontdekkingen kunnen leiden, want er bestaat een monsterachtige samenzweering.’

‘Stond die twist niet in het naauwste verband met het doel uwer komst, broeder, ik zou u de mededeeling daarvan hebben bespaard. Voor de oogen der Moabitische is hij bezweken, en Pinéhas kwam te laat om gebruik te maken van zijn lans. Robert Conway heeft de goede zaak verraden; hij heeft zich laten omkoopen door Mylady Carlisle, en haar broeder, dien hij gevat had, laten ontsnappen. Kom en zie de plaats waar dat Belialskind gerust heeft.’

‘Wie zijt gij, broeder?’ vroeg de Sheriff, hem met eenige achterdocht gâslaande.

‘De minste der broederen, maar toch een ijverig dienaar des Heeren, zij het ook niet met het zwaard. Ik wijd mij der heilige bediening, en de zoodanige leeft met het gantsche hart en de gantsche ziel in het onderzoeken der Schriften en in het opwekken van anderen. Dat ik hem heb vertrouwd! Hij kwam tot mij als Mozes tot de rots, die de waterstroomen inhield! Ik meende in hem een krachtig strijder voor de goede zaak te hebben gevonden! Ik kortzichtige, ik rekende niet op de ijdelheid van het hart en op de zwakheid des vleesches!’

‘Hoe is uw naam, opdat we dien overbrengen aan hen, die het verraad kunnen straffen en den ijver beloonen.’

Hij noemde dien, en verhaalde, tot andwoord op de opmerking dat alles aan hem den vreemdeling aanduidde, hoe hij op het vaste land om des geloofs wille was vervolgd geweest. ‘Breng niet m i j n naam over, want ik begeer geen belooning, maar wel dien des ontrouwen, dien ik verafschuw zoo als ik hem eens eerde en liefhad! Teeken den naam van Robert Conway op, Sir! om hem niet te vergeten; krachtig had hij aan de hand des broeders kunnen zijn, en daarom ook gevaarlijk aan die des vijands, vooral nu die een vrouw is zoo als Mylady Carlisle, een verkapte papist! Houdt dien jonkman in het oog!’

‘Wij zullen wellicht dien raad volgen en te overleggen hebben hoe wij dien jonkman het best kunnen laten getuigen in deze zaak, die ons vrij zonderling voorkomt. Ga gij met ons; we zijn op het spoor eener afgrijselijke samenzweering.’

‘Werkelijk, broeder?’ vroeg Jean met eene verrassing, die hij zoo angstig mogelijk poogde te doen schijnen, hetgeen hem dan ook wel gelukte; want geheel gerust was hij niet, ofschoon om een andere reden dan om die sterk geteekende samenzweering, waarvan hij titel noch jota geloofde.

‘Gaarne ging ik met u, maar er is een zieke zuster die mijne voorbede behoeft,’ vervolgde hij, met een soort van smachtend verlangen naar buiten ziende, waar de zon was opgegaan en alle nevelen deed optrekken.

‘Kan zij zelve niet den weg vinden die tot den Heere Heere leidt, dan zal zij dien ook door u niet vinden,’ klonk het uit het midden van de mannen der *Train-bands*, die onrustig werden en ongeduldig het gesprek hadden aangehoord. Het verwijt was hun door de konstabels toegeduwd, dat zij zich dien nacht Laodiceérs hadden getoond, door op hun hoofdman niet beter te passen, waarop zij ten andwoord gaven, dat hier de Booze in het spel was, dat men den gantschen nacht wakend en biddend had doorgebracht en niets verdachts had bespeurd, waarom men gindschen vreemde verdacht hield van listige treken. Achtten de Sheriffs den argwaan ook ongegrond, toch waren zij, altijd vol verwachting het spoor der reusachtige samenzweering te vinden, die het Parlement en de voornaamsten des volks, waaronder zij zich in alle nederigheid en bescheidenheid wel moesten rangschikken, bedreigde, maar al te zeer geneigd om, bij het ontsnappen van den hoofdschuldige en van den verrader, den vroegeren bondgenoot van dezen niet prijs te geven, maar hem in deze zaak te doen getuigen; waarom zij Jean van Verviers met allen vertoon van broederlijke gezindheid dan ook herhaalden, dat hij hen te volgen had, terwijl zij eindelijk, toen hij hun verzekerde dat hij hun niets had meê te deelen en van de zaak niets wist, hem aanzeiden, dat hij meê moest gaan en zij hem dit des noods gelastten.

‘Heb ik u dan niet reeds gezegd dat de Geest mij gebiedt elders heen te gaan? Te recht, broeder!’ riep hij met verheffing van stem dengeen toe, die hem straks over zijne uitdrukking berispt had, ‘te recht, broeder, zijt ge over dat woord gestruikeld, dat mijn mond in een onbewaakt oogenblik ontvallen is. De kranke zuster behoeft niet mijne voorbede, maar wenscht een gemeenschappelijk gebed, daar zij te zwak is om hare gedachten te zamelen. En voorts moet ik optreden in een kring van broederen. Richt tot mij alle vragen die gij nuttig en noodig denkt; ik zal ze u hier beandwoorden voor zoo ver dat in mijn vermogen is, maar u volgen kan ik niet; de Heer eischt Zijn dienaar op.’

Een gemurmel ging op uit het achterste gelid, en dat het er een van goedkeuring was, leed geen twijfel. Maar de Sheriffs waren

onverzettelijk en vonden in de tegenkanting, die zij ondervonden, eene reden te meer om te volharden, vooral toen zij, hem naar zijne woonplaats ondervragende, vernamen dat hij in Londen geene blijvende plaats had.

‘Door wien zijt ge geordend tot de heilige bediening en in welke kerk treedt gij als voorganger op?’ vroegen zij.

‘Waar een of twee vergaderd zijn in Mijnen naam, daar ben Ik in het midden van u, spreekt de Heer! Wat vraagt ge den broeder dan naar het steenen gebouw waarin hij dienst zal doen? De Heer heeft ons allen tot Koningen en Priesters gemaakt, wat vraagt ge hem dan naar zijne ordening?’ klonk het uit de *Train-bands* streng berispend en met nadruk.

‘Maar dat is de leer der gevloekte Independenten, die mokers in de klaauwen van den Duivel, die predikers van oproer en verwoesting in Kerk en Staat. Wij kunnen die leeringen niet toelaten; Koning, Lords noch Gemeenten willen dit!’

‘Alsof die wat te gebieden hadden over iemants conscientie! Maar wat zou een Wetgeleerde ook van de hoogere dingen verstaan, een Schriftgeleerde, dien de Heer niet hooger schatte dan adderengebroedsel.’

‘Wie, die het heilig Covenant der Schotsche broederen meê heeft bezworen, kan de taal van dezen onbesnedene van harte verduren?’ riep een der Sheriffs, een ijverig Presbyteriaan en als zoodanig de felste vijand der nieuwe sekte, met heiligen afschuw uit. ‘Behoort ook gij tot die kettersche faktie, die gelijk te stellen is met Socinianen en Pelagianen, en bij wie de volgers van Arminius nog rechtzinnige kinderen Gods mogen genaamd worden? Jean van Verviers, behoort gij tot dezulken ook?’

De toegesprokene had den tijd gehad na te denken, dank zij de woordenrijkheid des verontwaardigden redenaars. Hij scheen alle kansen te hebben nagegaan, en het voor zich nog het minst gevaarlijk te achten als Independent in den ban der wetgeleerden te komen. Zijn andwoord was dan ook bevestigend, en hij voegde daaraan nog toe, dat hij zich door den Geest getrokken gevoelde om het woord te voeren en de overtuiging uit te spreken, die brandende in hem was, misschien wel tot het eeuwig heil van wie de waarheid, nu nog beschimpten en in hunne bekrompenheid den Heer der Gemeente wilden inmetselen tusschen muren van hout en van steen en in tempels met handen gebouwd, even als de groote lichtekooi op de zeven heuvelen.

De aanval was stout en deed de ergernis van verre de meesten der aanwezigen, wier bekeering hij op zich wilde nemen, ten top stijgen. Men was het van die faktie gewoon, dat zij vermetel was en alle matiging schuwde, en daar zij nog slechts luttel aanhangers telde en de broeders van het heilig Covenant zich om hun arke des verbonds eendrachtig schaarden en titel noch jota wilden prijs geven van hetgeen er geschreven stond, natuurlijk zoo als zij hadden vastgesteld dat het moest worden begrepen, was men een algemeene ketterjacht tegen de valsche broederen begonnen, die wel van hen uitgegaan waren, maar niet tot hen wederkeerden, was men begonnen de strengste maatregelen te beramen om den wanklank, die meer en meer dreigde gehoord te worden, te smoren, en den nieuwen vijand te verpletteren, die veel gevaarlijker kon worden dan de oude, dan Pausdom en Bisschopskerk saâm.

'Al was het waar wat gij beweerdet en al kondet gij den Gerechte niets naders mededeelen van hetgeen hier is geschied, nu z u l t gij met ons gaan!' riep een der Sheriffs, na zich met zijn ambtgenoot verstaan te hebben. 'Wij zullen het u ten minste ditmaal onmogelijk maken de Gemeente Gods te verleiden tot hetgeen niet beter is dan de Satansche afvalligheden en de beestelijke leeringen der Anabaptisten. Het vuur van den brandstapel behoorde zulk eenen te verteren.'

Jean, wien het niet aan persoonlijken moed ontbrak, zag toch met eenige onrust, bij de heftige woorden van den machthebbende, naar den onbekenden bondgenoot op den achtergrond om. In den loop van het onderhoud had de achterhoede, misschien onwillekeurig en om zich eene ruimere plaats te verschaffen, de voorste gelederen opgedrongen, waardoor Jean mede gedwongen was terug te deinzen tot achter in het vertrek en dicht bij de alkoof waar de geredde gevangene geslapen had. Hij zag vonkelende blikken op zich gericht; hij zag den haat vlammen in het oog, maar ook op den achtergrond de geestverwanten zich gereed maken naar voren te dringen om den bedreigden broeder zoo noodig te dekken met het lijf. Het gaf hem den moed om de aanmerking niet langer terug te houden, waartoe de laatste woorden der Sheriffs reden hadden gegeven.

'Spreekt gij reeds van brandstapels, gij, die er zelf ter naauwernood aan ontsnapt zijt? Hoe jammer dan, dat er vroeger niet nog meer werden gebouwd en dat uws vader vader of ten minste uw vader er niet op is verteerd.'

‘Gij waagt te dreigen? Ziet, hoe de dwalende sekte haar Satansklaauw toont! Zoo zij eens in macht toeneemt, zoo zij niet verstikt wordt in de geboorte, zal het heilig Covenant ondergaan in bloed en in vlammen! We zullen er voor waken en een voorbeeld stellen aan dezen. Mannen, vat dien ketter!’

De konstabels traden op Jean toe, maar ook een drietal der *Train-bands*. Er schenen in de schaar niet meer geestverwanten te schuilen dan dat klein aantal, terwijl al de andere geene onverschilligen, maar zelfs vijanden bleken te zijn. Maar van hoeveel stoutheid gaf niet dit drietal blijk! Dezelfden, die den gantschen nacht in apathie hadden doorgebracht of in niet meer dan lijdelijke gehoorzaamheid hadden gewacht, sprongen als de gewonde leeuwin op ter verdediging harer bedreigde welpen.

‘Raakt hem niet aan, zoo uw leven u lief is, knechten van Gog en Magog, aardmollen in het rijk onzes Gods! Wij staan in de vrijheid, met welke ons de Heere Christus heeft vrijgemaakt en zullen ons niet op nieuws laten bevangen door het jok der dienstbaarheid! Wij gunnen u uwe laauwe sermoenen, zonder de frischheid van het koele bronwater, zonder het voedende van de melk, maar van beiden slechts iets, slechts genoeg om het een en het ander te bederven. Wij gunnen u dat alles, maar gunt ons ook het onze, en zoo ge dat niet verkiest, dan zullen we u dwingen ons dat te gunnen! Terug!’

‘Vat ze alle vier!’ geboden de Sheriffs, terwijl zij zich echter bij dat bevel achter hunne onderhoorigen plaatsten.

De drie, welke Jean ter hulpe waren gesneld, wierpen de logge verroeste hellebarden weg en trokken de zware maar scherpe zwaarden en zwaaiden daarmeê in het rond. Welke macht de Presbyterianen ook hadden, hoe licht het ook scheen dat hoopken te overwinnen, toch zag men ze deinzen om de felle zwaardslagen te ontwijken. Het drietal had zich dan ook voorgenomen den broeder te doen ontkomen en tot elken prijs ook zich zelven uit de boeien van het Gerecht te houden, terwijl de anderen wel de gevangenneming, maar niet het kwetsen of dooden der tegenpartij bedoelden. Het werd hun nog door de Sheriffs ingescherpt, dat allen levend en ongedeerd gekneveld moesten worden, daar hun eensklaps een licht in het duister was opgegaan, en hier de knoop lag van het vreeselijk eedgespan, dat zij reeds zoo lang hadden vermoed. De Independenten hadden zich met de Papisten vereenigd tegen

het Covenant, en niet alleen was het op het Parlement gemunt, maar tegen allen, die de grondstellingen van John Knox en diens geestelijken vader, Calvinus, in alle oprechtheid des gemoeds waren toegedaan. Men moest dus die vier levend vatten, opdat men hen kon doen klappen en al de vertakkingen van het verraad en al de gangen der reusachtige mijn kon leeren kennen. In hunne schranderheid vorderden zij te veel en verloren daardoor alles.

Den kop van het viertal had men kunnen kloven, maar ze meester te worden vóor dat plaats had, bleek onmogelijk. De kleine minderheid ontzag niets en drong recht op de deur van het voorvertrek aan, de gebroken gelederen der konstabels door, tot in de rijen der *Train-bands*, die, hoe vijandig ook aan de nieuwe sekte, toch niet besluiten konden, de drie broeders, die straks nog tot de hunnen behoorden, ernstig te bekampen. Den vreemde echter met dat taankleurig gelaat en die zwarte oogen hadden ze gaarne gestrikt, maar het was onmogelijk hem te naderen dan over de lichamen der anderen, die hem van alle zijden dekten. Jean vond zich dan ook weldra op den drempel en zag, toen de Sheriffs eindelijk het bevel gaven om, tot welken prijs ook, de vier muiters te bemachtigen, plotseling de deur van het vertrek dichtslaan en dichtgrendelen, waarin een deel der anderen zich nog bevonden. Het portaal en de trap, dien zij af moesten dalen om naar beneden te komen, waren echter nog overvuld van gewapenden, die de lange hellebarden hielden gestrekt, zonder eene verder aanvallende beweging te maken.

Het was blijkbaar het doel hen op te houden, totdat de deur weêr ontgrendeld was, om alsdan de mannen van den Gerechte vrij spel te geven en zich zelven verder tot een gewapende neutraliteit te bepalen. Men moest dus pogen te ontsnappen langs een anderen weg. Maar welken in te slaan? Er waren er slechts twee, waarvan de eerste versperd was en de ander weinig kans liet tot ontkomen. Het vertrek toch, waarin zij zich bevonden, liep van de eene zijde op den trap en van de andere zijde op een gang uit, die op het eind slechts flaauw verlicht werd door een klein vensterkozijn. Daarheen ijlde het viertal, hoezeer het ook tegen den zin was van Jean, die zijne redders in den grond zijns harten verwenschte. Hij was van Scylla naar Charybdis verzeild! Hij had blijkbaar een verhoor geschuwd, maar hetgeen geschied was om hem daarvan

te bevrijden, had zijn toestand veelvoudig verergerd! Hij was nu schuldig aan verzet tegen den Gerechte en strijdende onder een banier, die de zijne niet was en hem slechts aan te grooter gevaar blootstelde. ‘Laat ons niet langer het onmogelijke beproeven, mannen-broeders!’ fluisterde hij daarom zijn redders toe; maar op de grimmige gezichten las hij vastberadenheid en geen zweem van angst of neêrslachtigheid.

‘Den kinderen Gods zullen alle dingen medewerken ten goede!’ zeide een hunner. Het was het eenig andwoord dat hij ontving.

Men was bij het venster aangekomen, dat men opende. Daar onder lag het achtererf, maar de hoogte bedroeg wel een dertig voet. Toch wilden de redders, dat Jean naar beneden zou springen en dat wel haastelijk, daar de konstabels weder achter hen waren en, zoo men het opzet giste, den aftocht langs het achtererf zouden kunnen afsnijden. Op den grond onder het venster lag wel een hoop bladen, door den tuinier bij het schoonmaken van het erf naar die plek heen gebracht, waar de vuilnis goed verborgen lag en uit het huis niet kon worden bespeurd, maar Jean meende toch gegronde bezwaren tegen den sprong te hebben, terwijl de broeders bij herhaling er op aandrongen, dat hij dien wagen zou.

‘Weifelt gij, broeder? Engelen dragen den geloovige op hunne wieken! Leeft de Geest in u, en weifelt gij?’

Och, zoo gaarne had hij hun willen bekennen, dat de Geest, zoo als zij dien opvatten, nooit in hem geleefd had; maar hij vreesde, dat hij bij die bekentenis wel van den sprong af zoude zijn, maar niet van een nog gevaarlijker val, daar hij, als een kleingeloovige en als een valsche broeder, door hen alsdan uit het venster zou zijn geworpen. Om zoo voorzichtig mogelijk uit dit perykel te geraken en tevens zoo weinig mogelijk zich bloot te geven, wenschte hij dat een hunner hem den sprong vóordeed. Aarzelden zij, dan kon hij ook zich verontschuldigen; gingen zij er toe over, dan kon hij zich aan den voorganger spiegelen.

‘En gij dan, geliefde broeder? Zou ik zoo zelfzuchtig zijn, om alleen voor mij zelven te zorgen? Ik laat u hier niet achter....’

‘Wij zullen volgen... Haast u, of het is te laat.’

De spreker klom het kozijn in, zette daar de armen in de zijden en liet zich neêrglijden zonder zich te bedenken of naar

beneden te zien, want hij was overtuigd, dat de Engelen Gods hem zouden dragen.

De broeder had geenerlei letsel bekomen, zoodat het voorbeeld was na te volgen. Jean haastte zich dan ook het kozijn in te klimmen en zich te laten neêrglijden, wat hem zonder de opoffering van de twee teruggeblevenen niet gelukt zoude zijn, daar de konstabels reeds zoo nabij waren gekomen, dat een hunner de hand naar hem kon uitstrekken en hem zou hebben gevat, zoo de beide anderen den aanval niet hadden afgeslagen.

Hij was vrij, maar zou het niet lang zijn, indien hij zich niet repte heen te gaan, zoo als de broeder, die hem op het erf wachtte en gezind scheen hem te blijven vergezellen, verzekerde. Zij moesten den heirweg schuwen en zochten daarom langs den nabijliggenden oever te ontkomen. Toen zij zich niet langer achtervolgd zagen, waagde Jean een vraag, die hem reeds lang op de lippen had gelegen. ‘Hoe is het mogelijk, broeder! in aanmerking genomen de betoonde wakkerheid, dat ge in den afgeloopen nacht niet beter hebt gewaakt?’

‘Hou het oog open te midden dier Laodiceërs!’ klonk het wrevelig. ‘Wat zij doen is stukwerk, broeder! en het wondert mij, dat gij dát niet weet! Staan wij in den raad op, het is om bespot te worden, en onze voorslagen zijn dwaas nog eer ze zijn gehoord. Den hoofdman vertrouwden zij als hun Profeet. Wij kennen hem nu, broeder! aan het Kaïnsmerk op zijn voorhoofd! Waar zult ge voorgaan in den gebede?’

‘Het is nog ver van hier; eerst moet ik de kranke bezoeken,’ andwoordde Jean gehaast. ‘Maar wat zal het lot zijn der broeders, die wij achterlieten? Maakt ge u niet bekommerd over hen?’

‘Zij durven hen geen hair krenken! De mannen van stroo! Gij m o e s t vrij blijven om het werk des Geestes, dat ge u hadt voorgenomen. Zijt ge reeds eenigen tijd in Londen?’

‘Sedert kort en ik denk de stad weder spoedig te verlaten. Ik hoor in Leicester thuis.’

‘Waar mijn vrouw van afkomstig is. Het rijk Gods breidt zich uit ook in dat Graafschap. Kent ge Breadelband?’

‘Neen.’

‘En hij behoort tot de ijverigste verdedigers der waarheid! Maar dan kent ge toch Oliver?’

‘Ja, dien wel. Ik sprak hem nog kort geleden.’

‘Toch niet in Huntingdon; want hij is hier, lid van de Gemeenten, vol des Geloofs en des Heiligen Geestes.’

‘Een wakkere broeder!’

‘Een van Gods uitverkoren vaten. Ge zult toch niet behooren tot dezulken, wien rapheid van tong en veelheid van woorden en grootschheid van gelaat het eerst bekoren?’

‘Volstrekt niet, broeder! Maar zouden onze wegen hier niet moeten scheiden? Ieder alleen loopen we minder gevaar dan met elkaâr. Ook moet ik ter slinker gaan.’

‘Ik ben niet gehaast en kan dus met u wandelen, wat een verkwikking kan zijn voor onze zielen. Gevaar bestaat er niet, zoolang wij zelven het niet zien; en al zien wij het, we mogen 't niet ontvlieden, wetende, dat wie zijn leven wil behouden, het juist verliezen zal. Wat denkt gij van de dingen der waereld, die er om ons heen gebeuren? Langzaam als krabben, week als veldslakken zijn de hoofden Israëls! Dat de stam Levi zich opmake en de afgoden omwerpe, die Gad en Issaschar niet meer dan heen en weêr durven schudden. Denkt ge ook niet alzoo?’

‘Ja, broeder!’ andwoordde Jean, die moeite had om zijn ongeduld, gemengd met eenige onrust, te verbergen. Hij had nog geene kennis gemaakt met de sekte, waarvan hij een volger naast zich zag gaan. Te midden van de warreling der partijen, van de twisten van het Episcopisme en Presbyterianisme, twisten, die bij wijle een spotachtigen glimlach om zijne lippen te voorschijn brachten, was zijn blik de nieuwe gezinte ontgaan, even als de honderd andere, die, als zoo vele nuances, den overgang tusschen de twee scherpe hoofdkleuren geleidelijk teekenden. Maar zoo zijne redders de werkelijke vertegenwoordigers waren van die gezinte, dan was deze der opmerking wel waardig, dan gaf deze stof tot nadenken, tot berekening van den invloed, dien een dweepende ijver, dien een moed, gereed tot overmoed te klimmen, aan zulk eene, hoe klein ook in aantal, zouden kunnen geven.

Toch wenschte hij op verderen afstand die broederen te hebben leeren kennen en ze te kunnen blijven gâslaan en vooral thands ontslagen te kunnen worden van zijn geleider, die niet ophield te vragen naar zijne gevoelens en meeningen en maar al te gereed scheen, ze bij eene afwijking van de

zijne met schriftuurplaatsen te bestrijden. Hij wenschte ontslagen te zijn van dien man met dat terugstootend gelaat, zoo beenig en scherp gelijnd, zoo stroef en zoo ernstig; maar aan zijn verlangen, dat hoe langer hoe vuriger werd, scheen niet spoedig voldaan te zullen worden. Broeder Loth toch, zoo was zijn naam, bleef naast hem gaan, welke straat hij ook insloeg, en gaf te kennen, dat hij hem tot den kranken broeder begeleiden, ja zelfs met hem tot dezen wilde inkeeren, ten einde gesticht te worden en zelf te stichten en op te bouwen in den geloove. Jean zag hem van ter zijde aan, terwijl hij met de hand als in gepeins door zijn dikken puntbaard voer. Werd hij misschien gewantrouwd en was hij uit de handen der konstabels verlost om te vallen in de macht van een nog strenger vijand? Gelukkig dat hij slechts weinig behoefde te andwoorden en dat het onderhoud voldoende stof ontving door het merkwaardig nieuws, dat ieder voorbijganger bijna behandelde. Het was of zich over gantsch Londen éene mare had heen gespreid, die te gelijker tijd in ieders oor had weêrklonken. Tijdingen van nakend onheil, van aanstaande vijanden, van gesmede aanslagen, doorkruisten alle straten en stegen der stad. Wij weten wat er de aanleiding toe gaf en tot welke uitkomsten zij leidden. De opgewondenheid en verbittering der menigte was ten top gestegen en weinig was er noodig om de volkswoede te doen ontbranden. Jean, die de klimmende ontevredenheid in de laatste dagen had gadegeslagen, bevreemdde het dan ook niet de gisting te bespeuren, de woeste kreten te vernemen, die aan alle zijden werden aangeheven. Hij ontleende er echter een nieuwe aanklacht aan tegen den valschen broeder, die het hoogverraad had kunnen doen betrappen op heeter daad, en zocht den naam van Robert Conway diep in het geheugen zijns geleiders te prenten.

‘Vrees niet, broeder! dat hij in den grooten dag der vergelding vergeten zal worden, wanneer de afgoderij van Babylon zal worden verpletterd en al de verwoesters van de Gemeente der Heiligen zullen roepen: heuvelen bedekt ons!’ hernam Loth op een toon, die den ander een lichte huivering aanjoeg.

Een buitengewoon gejoel gaf plotseling een andere wending aan het gesprek, daar het beider aandacht trok. Zij sloegen een straat in naar de zijde, van welke het gedruisch tot hen kwam, en bevonden zich te midden eener menigte, die naar

één punt heendrong. Zij vroegen wat er gaande was en ontvingen de meest tegenstrijdige berichten. Eindelijk werd het hun duidelijk, dat een katholiek Priester, als zoodanig op de straat herkend, een processie werd bereid, waarvan de weêrga nog niet was gezien. Een zonderling gevoel maakte zich van Jean meester, en hoezeer hij ook gewoon was alle volkshoopen en, in zijne schuwheid, zelfs de straten, zoo zij druk bezocht werden, te mijden, hij wierp zich thands te midden der menigte en zocht er door heen te dringen om met eigen oog het schouwspel aan te staren. Aan welke onaangenaamheden hij zich ook blootstelde, hij had er zich toch van eene ontslagen; want, toen hij aan broeder Loth dacht en schuw om zich heen zag, bemerkte hij tot zijn groot genoegen, dat de lastige Godsman hem niet meer op zij was. Het was hem ten laatste gelukt den volkshoop door te dringen en in de nabijheid te komen van den binnensten kring, waar hij het ongelukkig offer, dat de volkswoede had opgezocht, gewaar werd. Hij vond den vervolgde in een deerniswaardigen toestand, bespat met het stof en het slijk der straat, den langen tabbert gescheurd en een rozenkrans, waaraan een kruis was bevestigd geweest, gebroken. Er waren nog andere teekenen, waaraan de priester was te herkennen - eene onvoorzichtigheid en, in de tegenwoordige omstandigheden, zelfs eene roekeloosheid, welke de mishandeling had uitgelokt. Er scheen bij Jean een vermoeden op te rijzen, dat hem ontzette, dat hem aandreef alle pogingen aan te wenden om den man in het gelaat te zien. Toen hem dit eindelijk gelukte, kon hij ter naauwer nood een kreet van pijnlijke verrassing weêrhouden en maakte hij onwillekeurig eene beweging met de hand, als wilde hij die ter hulp uitstrekken, toen er op nieuws naast hem eene verwensching, door honderden herhaald, werd uitgeschreeuwd.

Er was een oogenblik, dat Jean niet wist wat hij doen zou. Hij voelde toorn over de domme vermetelheid, die het gevaar had uitgetart, maar tevens eene aandoening van medelijden voor den armen lijder, die, de armen op de borst gekruist, het gelaat naar omhoog gekeerd, een tweeden Stefanus geleek. Het was den man aan te zien, dat hij bereid was de martelkroon te ontvangen en smaadheid leed met blijdschap. Maar wat die menigte met hem voor had, zou hem de martelkroon niet doen verwerven, zou hem niet kunnen doen verheffen in de oogen zijner vervolgers. Er was geen ander streven merkbaar,

dan om hem belachelijk te maken, waarom dan ook de daad van een baldadigen jongen, die een langwerpigen roodaarden pot met honig op het hoofd des Priesters zette, met uitbundig gejuich werd begroet. Het kleverig vocht droop hem langs het aangezicht en bleef er in dikke droppelen hangen, wat tot allerlei grove opmerkingen aanleiding gaf.

Jean had een besluit genomen en drong vooruit. ‘Mannen broeders!’ riep hij, ‘deze is volgens Parlementsakte des doods schuldig! Daarom naar de Sheriffs met hem! Eerbied voor de wet!’

‘Hij heeft gelijk! Hij heeft gelijk! - Neen, in den Theems met den Papist! - Zet hem op een ezel, den staart van het beest in zijn hand, en geeselt hem de City uit!’ - riepen anderen; maar de bezadigsten, die juist niet de liefderijksten waren en, even als Jean het scheen te doen, de zaak ernstiger opvatten dan de meesten, wien de ruwste bespotting niet te ruw was, maar die toch de hulp der bloedige wet als te streng afwezen, waren het met den eersten spreker eens en drongen mede vooruit. Zij hadden den Priester aangevat en de jonge gezellen, die hem tot dus verre omringden en plaagden, teruggedrongen.

‘Smijt hem in het water, en daarmeê uit!’ klonk het nog eens uit den volkshoop; maar die meening werd reeds niet meer door velen ondersteund. De zwarte geel-bleeke man, die het eerst van de zaak had gesproken en den Priester des doods schuldig had genoemd, had reeds eenig ontzach opgewekt, wat nog duidelijker bleek toen hij eenige der jongens, die den Priester het meest hadden getergd, terug wees en geen enkele stem zich meer daartegen verzette.

Een van de eerste verrichtingen van Jean was het afnemen van den bewusten aarden pot, hetgeen niet alleen een verlichting was voor den armen man, maar ook het gierend gelach deed ophouden, dat telkens uit de schare opsteeg bij elke schrede, die het offer deed, en de daarmeê gepaard gaande vermeerdering van het neêrstroomend vocht.

Hoe hoog de gedachten des priesters ook boven de aarde verheven waren, toch keerden zij in de laatste oogenblikken naar lager sfeer, naar de werkelijkheid van het ondermaansche terug. Met eenigen schrik had hij zijne tegenwoordige geleiders aangezien. Eerst had zijn oog van dezen naar genen hunner gedwaald, maar weldra zich gevest op Jean, die zich echter niet verwaardigde hem een enkel woord toe te voegen en

hem, stevig in den arm vasthoudend, van tijd tot tijd voortduwde en sneller dwong te gaan.

‘Broeders!’ zeide Jean, na eenigen tijd schoorvoetend te zijn voortgewandeld, tot de mannen, die met hem den gevangene omringden, ‘laat ons zien uit dien volkshoop te raken want het gaan wordt ons belemmerd.’

Indien zich slechts een konstabel opdeed, maar nergens werd er een bespeurd. De ernstige mannen, die den eerbied voor de wet hadden helpen handhaven, waren er niet verre van af, hunne tusschenkomst te betreuren en traden gretig tot het voorstel huns bondgenoots toe, om op die wijze het overleveren van den gevangene te bespoedigen en de afgebroken bezigheden, welke ieder hunner wachtten, te spoediger te kunnen hervatten. De naauwste zijstraat werd plotseling ingeslagen, zonder dat de volkshoop, reeds eenigzins gedund, daar het schouwspel in het laatste oogenblik niet meer in koddigheid was toegenomen, daarop bedacht was, zoodat reeds ettelijken voorbij waren geschoven eer zij het verdwijnen van den gevangene bemerkten. Verscheidene anderen, die mede de zijstraat indrongen, versperden den toegang voor hen, die hun voorbeeld wilden volgen, terwijl de geleiders met den gevangene door het ter zijde afzwenken in plaats van in het midden van den hoop, zoo als tot dusverre, eensklaps in het voorste gelid waren gekomen. Toch raakten zij hun gevolg niet geheel kwijt, en bleven er zoo velen achter hen, dat zij er op konden rekenen, na de zijstraat doorgegaan te zijn, zich weder van velen omringd te zien.

‘Weet gij, broeders! waar wij hem kunnen overleveren?’ vroeg Jean, en het andwoord luidde, dat het nog verre was, aan de overzij van den Theems, en dat de brug, die zij over moesten gaan, nog niet in het verschiet lag. Aan den toon waarop dit gezegd werd, kon bemerkt worden, dat de spreker aan een korter weg, zelfs aan den kortsten, de voorkeur zou geven. Het werd door geen hunner ontveinsd, toen Jean daarop zinspeelde; want de een vertelde, dat hij zijn winkel in de City op het luidruchtig gejoel was uitgeloopen en dat zijn jongen, die nog al droomerig was, nu alleen de voorbijgangers moest aanroepen, wat hij wel vergeten zou, of zoo het gebeurde, zóo ontrouw en gebrekkig zou doen, dat de helft van de kostelijke waren, die hij verkocht, niet zouden opgeteld worden. De ander was op weg om een bloedverwant te bezoeken, toen ook hij door het

gejoel was afgeleid, en ging de dienst van den Heere ook boven alle dingen, zijn hart hing toch ook aan den zieke. Een derde verlangde om eene andere, maar niet minder dringende reden, dat het doel van den tocht bereikt mocht zijn, of dat er een Officier van den Gerechte opdaagde.

‘En nochtans kunnen wij dezen Baälsdienaar niet vrij geven. De schaar, die ons volgt, is te flaauw gezind, dan dat wij hem aan haar kunnen toevertrouwen,’ merkte Jean aan, met norschheid den gevangene, die hem met de groote oogen weder met verbazing aanstaarde, tot meer spoed aandrijvend.

‘Ik heb niet zulke dringende bezigheden als gij,’ vervolgde Jean, ‘hoewel ik ook elders verwacht word; daarom stel ik voor, met dezen over te varen met de eerste de beste tolboot. Als ik mij niet bedrieg, dan ligt er ginds een.’

Allen keurden het goed, daar het den weg belangrijk bekorten zou. Men riep den veerman aan en, gereed om in te stappen, hield Jean den voorsten even terug en deelde hij mede, dat hij zich wel alleen met den Baälsdienaar belasten zou en de anderen alzoo hun weg konden vervolgen. De gevangene zag er niet naar uit, om meer dan éen bewaker noodig te hebben. Hij voegde daaraan toe, toen hij de anderen elkaâr zag aanzien, dat hij het voorstel natuurlijk alleen deed om hun genoegen te doen, en hij, zoo zij liever wilden mede gaan, hun hier eene goede reis wilde wenschen, aangezien hij alsdan zijn weg vervolgen zou. Maar dit verkozen de anderen in geenen deele. Zij waren eenstemmig in hun verlangen om zich den overgang te besparen en lieten den gevangene gaarne in de hoede des broeders, van wiens ijver zij zulke treffende blijken hadden ontvangen. Zij namen zelfs een hartelijk afscheid van hem, deelden de weder toegevloeide schaar het overeengekomene mede, haar geruststellende en verzekerende, dat ieder den papist spoedig aan de kaak zou zien staan, en gunden zich zelfs niet den tijd om de vertrekkende boot een eind weegs na te te staren.

Jean wees den gevangene, met een gebiedende beweging zijner hand, eene plaats in het ranke vaartuig aan; hij zelf ging tegenover hem zitten. Het juist niet schrander gelaat van den Priester scheen nog stomper door de verbazing, die er hoe langer hoe meer op te lezen stond en thands op het punt was zich in woorden te uiten. Ja, hij kon zich niet langer bedwingen en waagde te prevelen, terwijl hij zich tot zijn gelei-

der voorover boog: ‘Jezus Maria! ik heb me niet bedrogen.....’

‘Gij kunt zwijgen, tot uw rechter u zegt te spreken!’ riep Jean luide, zoodat de man, die hen voortroeide en hen beiden met nieuwsgierigheid begluurde, de vermaning duidelijk kon vernemen. ‘Berg die gruwelijke teekens van afgoderij!’ gebood Jean, op den rozenkrans wijzende. ‘Leg dat lange opperkleed af; gij zijt dezen man veel schuldig, want de dag kan slecht voor hem zijn, nu hij een Papist heeft overgezet.... Broeder! gij zult wel eenige ellen laken kunnen gebruiken. Gij hebt kinderen?’

‘Zeven, met verlof Uwer Edelheid!’ hernam de roeiende onderdanig, terwijl hij reeds een begeerig oog sloeg op het wijde kleed.

‘Welnu, dan kan er menig wambuis en broek voor de kleuters uit groeien. Gij kunt er minstens een even goed gebruik van maken als de konstabels ginder. Ik zeg u, leg dat kleed af!’ beval Jean met verheffing van stem.

De Priester, hoe moedig hij zich ook straks getoond had, waagde het niet zijn bewaker te weêrstaan. Met tegenzin echter gehoorzaamde hij, want niet dan langzaam gleed het kleed van zijn schouders en in de boot.

‘Ik kan mij zoo niet vertoonen, Sir! Het zal ieders spot uitlokken!’ prevelde de priester, op zijne onderkleederen duidende, die nu zichtbaar werden.

‘Ik dacht juist, dat ge daarop gesteld waart en in den spot van het gepeupel uw martelaarseere zocht,’ voerde Jean hem bitter te gemoet. ‘Maar ik denk er anders over, en daar ik met u zal gaan, wensch ik bevrijd te blijven van knapenmoedwil en jongensscherts. Sla u dezen mantel om; ik kan er voor een oogenblik wel buiten. Werp die zotte snuisterijen in het water,’ beval hij, op den rozenkrans wijzende, dien de ander in de hand had genomen, werkelijk gereed staande, om op den Theems, op klaar lichten dag, in het jaar onzes Heeren zestien honderd twee en veertig, de kralen te gaan verschuiven en de gebeden te stameren naar den ritus der onder den ban liggende Kerk. De Priester scheen van het voorwerp, dat de ander zoo smadelijk als zotte snuisterijen betitelde, niet te kunnen scheiden, zoodat Jean het hem uit de hand rukte en het in de rivier wierp, waar de roeier het met zijn riemen zocht te bereiken, om het vernielingswerk, reeds op de straat aangevangen, te voleinden.

Men was aan de overzij aangekomen, waar de boot aanleî, en Jean de enkele stuivers betaalde, die voor den overvoer gevorderd werden.

‘God zegene u, Sir!’ riep hem de veerman na, terwijl hij den kostbaren tabbart oprolde, dien de Papist moest achterlaten. Het uiterlijk van dezen was veel veranderd door de verwisseling van het bovenkleed. De mantel van Jean, den ander omgehangen, was voldoende om de onderkleederen tot daar, waar de korte zwart laken broek een aanvang nam, te bedekken. Alleen de armen waren het niet, maar Jean gebood hem, dat hij beide onder den mantel verborgen moest houden.

‘Maar om der lieve Heiligen wil! zeg mij toch of gij niet....’

‘Ik wil dat ge zwijgt, tot ge aangekomen zijt waar ik u heenbreng! Geen enkel woord!’ beet Jean hem toe, die den stap versnelde en hem straat in straat uit voerde, de groote brug over, die over den Theems lag, wat den priester niet weinig verbaasde, daar hij uit alles had kunnen opmaken dat de reis te water had gestrekt om de overzij te bereiken, die men echter nu weder verlaten ging. Het droeg er niet weinig toe bij, om het vermoeden, dat hij bij den eersten blik op Jean had opgevat, nieuw voedsel te geven, en in dien fellen vijand veeleer een vurig vriend te zien. Zij hadden reeds geruimen tijd geloopen, zonder een enkel woord te wisselen, wat den Priester bijna moeijelijker viel dan al de straks gehoorde smaadredenen en de toeworpen vuilnis te verduren, toen Jean bij een naauwe zijstraat plotseling staan bleef, en tot den ander, zonder hem aan te zien, zeide: ‘Blijf hier een oogenblik staan; zie goed waar ik blijf; en klop na een paar minuten daar óok aan.’ Daarop liet hij hem alleen, deed eenige schreden in de duistere steeg en verdween er in een der onaanzienlijkste woningen van die reeds zoo schamele buurt. De ander deed zoo als hem geboden was, klopte na eenigen tijd wachtens aan de naauwkeurig opgenomen deur, vroeg een oude vrouw, die hem opende, naar den bewoner, die echter, zoo als de bijna stokdoove hem werkelijk ernstig te kennen gaf, waarschijnlijk niet thuis was, maar werd toch door haar in een soort van kookhuis gelaten, waar hij zich ettelijke oogenblikken in de eenzaamheid ergeren kon over de onbeschaamde logen der oude. De boodschap, die de oude terug bracht, luidde, dat de bewoner toch wel thuis was en de vreemde dus den donkeren trap op kon klimmen, dien zij hem aanwees. Met moeite strompelde

hij naar boven, door niemant te recht gewezen, door niemant in het bijna stikdonker voorgelicht. Eindelijk kwam hij op een eng portaal en stiet de hand al tastend tegen een houten beschot, dat bij nader onderzoek een deur bleek te zijn. Of de bewoner van het vertrek, waartoe die deur den toegang gaf, het rondtasten des zoekenden Priesters voor een bescheiden tikken aanzag, of dat hij hem niet langer in het onzekere wilde laten, hij riep met forsche stem: ‘binnen!’ en hief zelf de klink op, die de ander maar niet scheen te kunnen vinden.

‘Ik hoop voor u dat gij de hemelsche poorte der redding beter zult weten te vinden dan de aardsche,’ zeide Jean op strakken toon. Zijne stem had echter dat smadelijk gebiedende, hetwelk haar straks kenmerkte, verloren.

‘Eindelijk zijn wij dan alleen! Los mij nu het raadsel op! Neen, ik heb mij niet bedrogen. Gij zijt wel...’

‘Jean van Verviers, een om den geloove vervolgde. De rondkop opent de houten armen, om mij aan het steenen hart te drukken, zoodra hij het hoort. Gij moet niet minder doen dan hij; gij moet vooral een vervolgde hoogschatten, want het bleek mij hoe gij naar de doornenkroon stondt. - Arme Priester, merktet gij niet dat het een nagemaakte was, en dat ze veel had van een narrenkap!’

‘Heilige Jezus, hoe ge spot! Maar verklaar mij dan toch het raadsel. Gij behoort niet tot de vermaledeide ketters, de verdwaasde rondkoppen! Neen, ik bedrieg mij niet, al wies er ook een koolzwarte baard, waar alles vroeger glad was, gij hebt toch uwe oogen niet kunnen veranderen; gij zijt de man, jegens wien ik veel heb goed te maken en voor wien de allerheiligste Maagd een groot wonder heeft gewrocht! Monsignore, ik heb u miskend, toen ik u een voorzichtigen leek dacht, terwijl gij de afgezant waart Zijner Heiligheid! Monsignore, vergeef mij wat ik voorheen deed, en zeg uwen oodmoedigen dienstknecht wat hij doen moet met het leven, dat gij in uwe goedertierenheid hebt gered.’

De Priester had zich voor den ander op de kniën geworpen en kuste een slip van diens wambuis, maar de vroegere twijfel moest wel weêr ontwaken, toen zijn redder, die gedurende de laatste woorden achteloos in zijn leunstoel was blijven liggen, luidkeels lachte en zeide: ‘De dankzegging is te vurig voor een martelaar, die de hemelpoort heeft willen bestormen! De erkentelijkheid is groot, ik erken het, want ik moet het er

voor houden, dat ik aan haar de *metamorphose* heb dank te weten! Monsignore! Waarlijk een schoone titel! Sta op, man! noem mij uw naam, opdat ik wete wie mij hier te lande de waardigheid van afgezant van den Paus - rinkinken mijn vensterruiten niet bij dien naam? - waardig keurt.'

'Heb ik mij dan toch bedrogen, werkelijk bedrogen? Maar de gelijkheid is treffend; die stem is bij wijlen dezelfde - neen, toch niet dezelfde!' mompelde de Priester, het hoofd schuddende. De man, voor wien hij zijn redder hield, had bij wijlen een liefelijk geluid gehad, had soms fluweelzachte woorden kunnen spreken, maar deze was daartoe zeker niet in staat.

'Spaar mij uw uitroepen, die ik toch niet begrijp, en noem mij uw naam. Gij zijt geen geboren Engelschman, evenmin als ik.'

'Gij kent mij dan waarlijk niet? Maar waarom zoudt ge u hier ook jegens mij vermommen, als ge werkelijk Monsignore waart. Ik heet Con, en ben uit Schotland geboortig.'

'En waarvoor hieldt ge mij dan wel, Master Con?'

De ander zag hem voor het eerst eenigzins achterdochtig aan.

'Welnu? Als ik een Sheriff ware, dan zou ik u toch niet hierheen hebben gebracht. Begint ge bang te worden, Master Con?'

'Waar het de eer der Heilige Kerk geldt, vrees ik altijd haar niet krachtig genoeg te kunnen verdedigen...'

'Tot zelfs in den modder van de straat verdedigt gij hare eer. Ik was er getuige van!'

'Dat verwijt is onverdiend! De lieve Jezus hoort het mij zeggen, dat ik mijn arm lichaam gaarne had willen offeren om....'

'Een eereplaats te ontvangen in het Paradijs. Maar de Kerk hier op aarde wordt in deze tijden niet gediend door zieltogende martelaars...'

'Die grondstellingen hoorde ik weleer uit den mond van Rosetti.'

'Wij, van de gezuiverde leere, koesteren juist geene hooge achting voor de zoogenaamde lammeren die niet blaten, omdat ze wel weten toch niet naar de slachtbank te gaan,' zeide Jean, de vorige afgebroken zinsnede aanvullende. 'Gij noemdet daar een naam. Hieldt ge mij misschien voor Rosetti, den vorigen schrijver der Koningin? De man is immers dood, en de dooden staan heden ten dage niet meer op.'

‘God, die om den wille der Heiligen zoo menig mirakel verrichtte, kan een zoon Zijner Kerk, zoo ijverig en voortreffelijk als Monsignore was, uit de dooden doen opstaan. Ja ijverig en voortreffelijk was hij als niet een! Bisschop Turner ontzette zich ook bij het vernemen van zijn dood. Zijn Hoogeerwaarde had de genade mij mede te deelen wie hij eigenlijk was en hoe Monsignore werkte aan den opbouw der Heilige Kerk. Ik heb strenge boete gedaan voor mijne zonden jegens Monsignore!’

Con kon blijkbaar het denkbeeld nog niet prijs geven, dat hij werkelijk tot dengeen sprak, die gestorven was maar opgewekt kon zijn. Jean bemerkte het, maar viel hem niet in de reden, en wendde ook geene poging meer aan, om een blijkbaar ongeneeselijken zieke te doen herstellen.

‘Waar kwaamt ge van daan? Ik onderstel toch dat ge niet in Londen woont, daar ge anders reeds voor lang op een langoor de stad waart doorgejaagd en te Tyburn aan de kaak hadt gestaan. Waar komt ge dus van daan? En wat is uw doel?’

‘E e n woord van u, en ik vraag uwe bevelen.’

‘Zoo ík nieuwsgierig ware en begeerig om in te dringen in de geheime bedoelingen uwer geloofsgenoten, dan zou ik dat woord spreken, want ik behoef juist niet schrander te zijn, om te weten welk woord gij wenscht te vernemen. Maar ook zonder dat woord zult ge wel een raad van mij willen aannemen. Ik heb u gered, zoo als ge zelf zegt, en heb dus eenig recht op uw leven. Vertrek dadelijk uit Londen, en ga naar Ierland; daar kunt gij alleen straffeloos het kleed dragen, dat u, naar het schijnt, zoo lief is.’

‘Ik blijf hier. De Eeuwig Gebenedijde zal mij nabij blijven. Ik moet de verstrooide kudde weiden, de afgedwaalde lammeren zoeken.’

‘En de kudde nog meer doen verstrooien, en de lammeren nog verder doen afdwalen. Denkt gij uwe Kerk aldús te dienen? denkt g i j haar te kunnen dienen?’

‘Ja, en zijt ge waarlijk niet voor wien ik u hield, dan hebt gij geen recht daarover te oordeelen, dan doe ik zelfs zonde door er met u over te redetwisten.’

‘Zacht wat, zacht wat! Vergeet ge reeds dat ik uw redder ben? Maar dat verklaar ik mij; minder goed evenwel, dat ge ook vergeet alleen vrij te zijn omdat en zoo lang ik het wil.

Gij gaat nog dezen dag van hier, of ik lever u aan de konstabels over. Gij hebt de keus, Mr. Con!'

'Maar wie zijt ge dan? Behoort gij werkelijk tot de vijanden der Heilige Kerk, waarom mij dan te redden met gevaar uws levens? Zijt gij een trouw zoon dier Kerk, waarom mij dan te beletten wat ik behoor te doen, en de Bisschop mij zelf heeft bevolen.'

'Ik heb weinig eerbied voor de scherpzinnigheid van uw Bisschop, indien hij u waarlijk beval te doen wat en zoo als gij het deedt. Waarom ik u redde? Uit puur medelijden, Mr. Con! Waarlijk gij wektet daar ginder m e d e l i j d e n op, dezelfde aandoening als de kreupele of de blinde, die om een aalmoes bidt. Welnu, ík gaf u die aalmoes voor een enkelen keer; maar ik wil er u voor behoeden van giften te gaan leven; het is zulk eene schrale kostwinning, en eindelijk voert de bedelarij toch naar het rasphuis.'

Cons oogen flikkerden; zijn gelaat wisselde telkens van kleur. Hij was opgestaan en schoof den stoel, waarop hij gezeten had, driftig achteruit, zoodat deze dreigde te kantelen. 'Neen, gelijkt ook uw uiterlijk op hem, uw innerlijk is geheel anders. Gij zijt geen vriend, maar een vijand der Kerk, en van zulk eenen neem ik geen raad aan, daar die ten verderve zou zijn van mijn allerheiligst geloof.'

'Gij schijnt u wel eens meer bedrogen te hebben in uw oordeel over vriend of vijand, over het goede of het booze van een gegeven raad. Gij doet het u ook thands. Dien Signor Rosetti, dien ge nu ten hemel verheft, schijnt ge ook miskend te hebben en wellicht verdacht van vijandschap jegens uw Kerk. Uw eigen woorden doen het mij vermoeden,' haastte Jean er bij te voegen, toen hij weder den ouden twijfel op 's Priesters gelaat zag verschijnen.

'In den naam der Heilige Drievuldigheid, bezweer ik u de waarheid te spreken en u niet langer te vermommen!' riep Con, die werkelijk weder genegen was zijn allereerst vermoeden op te vatten, nu hij den ander zulk een duidelijk en waar beroep hoorde doen op het verleden; maar Jean aarzelde noch haperde bij het andwoord, dat niets anders inhield dan eene herinnering van Cons eigen woorden, straks in dit vertrek gesproken. Op de hartstochtelijke en plechtige bezwering klonk dat andwoord al zeer koud.

'Ik heb nog meer te doen dan u een geloof te geven dat

ge blijkbaar niet w i l t aannemen, en er een te doen verdwijnen dat ge evenmin gezind zijt prijs te geven,' vervolgde Jean. 'Slechts nog éene vraag, en ons onderhoud kan eindigen. Wilt ge mijn raad volgen en naar Ierland gaan of niet? Ja of neen, een ander andwoord verlang ik niet.'

'Maar waarom mij niet in staat gesteld te andwoorden? Is het nuttig voor de Kerk dat ik ga, dan zal zelfs geen heir van ketters mij terughouden, dan vertrek ik, al moest ik ook de reis op mijn kniën afleggen zonder rust of zonder brood. Maar is het ten nadeele, is het om mij te onttrekken aan den opbouw der vervolgde Kerk in Engeland, dan blijf ik, al zengt ook het vuur van de houtmijt mijn voetzool, al dreigt mij ook het rad, of de worgpaal...'

'Al genoeg, al genoeg!' riep Jean lachend. 'Wat ge toch hoogmoedig zijt in uwe nederigheid! Leer toch wat natuurlijker te zijn, hetgeen een bewijs zou kunnen worden van uw beter inzicht in de werkelijke dingen om u heen. Treurig ware het voorzeker met uwe Kerk gesteld, als uw verblijf of uw vertrek iets tot haar toekomst afdeed! Maar nogmaals herinner ik u mijn vraag. Ja of neen? Slechts dit eene nog, om u de keuze wat gemakkelijker te maken: Gij wordt in Ierland gewacht.'

'Hoe nu? Gij weet dat? Gij behoort dus wél tot de geloovigen?'

'Wel zeker; de vraag is maar wat gij onder geloovigen verstaat.'

De Priester schudde weder met eenigen wrevel het hoofd; hij werd dit dobberen tusschen twee onderstellingen moede, dat geven en nemen, waarin de taktiek bestond van den man, die tegenover hem zat en wiens waar charakter hij maar niet ontdekken kon. Toch had die zonderlinge man een deel van het masker opgeheven; want hij had hem gezegd dat hij, de Priester, ginder verwacht werd. Maar dan door wien? Hij vroeg het en vernam dat de man, naar wien hij verwezen werd, Thomas O'Neil heette.

'Een Priester onzer Kerk?' vroeg Con, het andwoord schier met ingehouden adem wachtend.

'Een leerlooier.'

'En wat heb ik met zulk een te doen?' borst hij los in werkelijke verontwaardiging.

'Dat zult ge van hem hooren. Ik kan u alleen de verzekering geven dat hij u niet in zijn vak zal opleiden.'

Die spotternij was te veel. Con was zijn ergernis niet meer

meester. Hij ontveinsde niet langer, dat hij zijn redder voor zijn doodvijand hield, die hem de gevaarlijkste strikken spande, dat hij alzoo dit huis dadelijk wilde verlaten, al was hij ook zeker dat de konstabels hem aan den hoek der steeg opwachtten.

‘Blijf nog een oogenblik!’ riep Jean gebiedend. ‘Wat gij wilt doen is tegen de afspraak; want ik heb u immers gezegd dat ik, indien gij neen zegt, voor de konstabels zal zorgen. Gij wilt niet gaan, omdat de man die u wacht, een leerlooier is? Toch zal die man u vruchtbaarder doen werken dan de Aartsbisschop van St. Andrews het u in Schotland wist te laten doen.’

‘Heilige moeder Gods! hoe weet gij dat ik in Schotland ben geweest, dat ik daar...’

‘Niets uitvoerde, he? Ik heb in Edinburgh óok mijne bekenden, hoewel niet onder de Priesters u w e r Kerk. Ik vernam dat een zekere Con daar de wanhopige poging waagde, om de Hooglanden in oproer te brengen, zonder een enkelen rozenobel in de tasch, door het vuur alleen zijner prediking. Dat was dwaas, zóo dwaas, dat het nog 't verstandigst was, dien man over zijn eigen dwaasheid te doen struikelen. Dat is gebeurd. Nu wil men hem echter weêrhouden hier hetzelfde te doen en hem daarom naar een akker zenden, waar hij een ploeg zal vinden, en dien ploeg zal mijn vriend de leerlooier hem aanwijzen’

‘Jezus Maria! dat ik mijn verstand moog behouden!’ riep Con, de hand aan het voorhoofd brengend. ‘Maar ik k a n u niet vertrouwen, hoe gaarne ik het wilde,’ vervolgde hij. ‘Verlos mij van die onzekerheid, Sir! Zweert ge mij, dat mij daar ginder niets gevraagd zal worden, dat tegen de belangen der Heilige Kerk - ik meen de Katholieke Apostolische - strijdt?’

‘Zou men het dan aan u vragen? Zou men u dan vragen een reis te doen die nutteloos ware?’ vroeg Jean ernstiger dan hij tot dus verre gesproken had. ‘Men weet toch dat er getwijfeld kan worden aan uw overleg en beleid, maar niet aan uw ijver. Men wil zorgen, dat men van de beide eerste geene nutteloze offers behoeft te vragen, om zich te beter van den laatsten voor het beoogde doel te bedienen.’

‘En wat is dat doel?’

‘Men zal het u voorzeker zeggen als het bereikt is.’

‘Niet eer!’

‘Niet eer. Priester der Katholieke Apostolische Kerk, u

zal het gebod der gehoorzaamheid toch niet vreemd zijn? Gij zult toch weten dat gij niet u zelven, maar uwer Kerk leeft?'

'Ik weet dat, en ik gehoorzaam waar zij het beveelt. Maar wat is mij een teeken dat het thands zoo is? Gij schijnt niet in den schoot der Heilige Kerk te leven, hoe zou u dan hare eer en hare overwinning ter harte kunnen gaan?'

'Dat is een dilemma, zeker voor u en velen onoplosbaar. Van alle levenden zou Zijne Eminentie de Kardinaal Richelieu u daarop het beste andwoord kunnen geven. Welnu? Geef dan eindelijk uw andwoord. Gaat gij, ja of neen?'

'Zoo ik kome op de plaats mijner bestemming, van wien moet ik zeggen gezonden te zijn?'

'Heb ik u dan mijn naam verzwegen? Zeg gerust dat Jean van Verviers u zendt. Maar het zal u niet gevraagd worden, want vóor uwe aankomst zal men weten dat ge komt. Ik begrijp ten laatste dat uwe bezwaren overwonnen zijn. Gij gaat dus; ik wensch dat het morgen vroeg gebeure. Gij kunt tot dien tijd rust nemen te mijnent, en ik zal zorgen dat ge geschikte reiskleêren krijgt. Mary!' riep hij zonder verheffing van stem aan den trap, en de straks zoo stokdoove klepte op de muilen vlug naar boven. 'Deze is mijn gast; hij is moê en hongerig. Gelief haar te volgen, Sir!' zeide hij tot Con, die, hoe gaarne hij ook misschien nog enkele woorden met den raadselachtigen man had willen wisselen, wel genoodzaakt was zijn verlangen op te geven.

Terwijl hij den weg insloeg, dien de oude vrouw hem aanwees, hoorde hij haar nog zeggen, dat de kleine beneden wachtte en er al een paar keeren dien morgen geweest was. Zij had zeker bevel ontvangen om hem boven te laten, want weldra sloop er iemant met zachten tred den trap op tot aan de kamer van Jean. Het was een niet meer dan schamel gekleede figuur, die geleerd had te buigen en te zwijgen, want met het hoofd op de borst bleef hij voor de tafel staan, waarvoor Jean nederzat, blijkbaar in gepeins verdiept. Hij sprak geen woord en wachtte tot de man tegenover hem zich verwaardigen zou te spreken en hem mede daartoe verlof zoude geven. Eindelijk hief Jean het oog op, vestte het op hem en toen op de deur, en de ander, die de richting van den blik gevolgd was, begreep den stillen wenk zonder nadere aanduiding, sloop naar de deur en sloot die af.

'Hoe is het ginder?' vroeg Jean.

‘Geene verandering. De Koningin is woedend over de ontdekking van het komplot en verwenscht Mylady.’

‘En dat noemt ge geene verandering. Zij ga nog verder; zij m o e t nog verder gaan, begrijpt ge? Zij worde er wel van overtuigd, dat zij en de Koning op een mijn wandelen... Zijt ge reeds wat gevorderd met Mylady en hebt gij de eer in haar vertrouwen te deelen?’

‘Ik ontmoette haar juist voor ik u hier straks mijne opwachting kwam maken. Zij wantrouwde mij sterk; zij had ook het schootkind van Hare Majesteit gesproken; wat er voorviel ben ik nog niet te weten gekomen. Zij had echter vernomen dat ik de lieve kleine juist niet veel goeds van haar verteld had; ik deê boete als een berouw hebbend zondaar, maar of het mij iets baten zal, is mij nog onbekend.’

‘Ik weet wat zij met Lady Jane gesproken heeft. Gij zoekt deze te naderen; gij moet haar dikwijls spreken en alsdan ongedaan trachten te maken wat ge deedt. Robert Conway moet zij leeren haten; hoe, dat laat ik aan uw vindingrijk vernuft over; het verstaat zich op die dingen.’

‘Ik zal trachten..... ik hoop uwe goedkeuring te verdienen..... Heeft Uwe Edelheid ook iets voor het Noorden?’

‘De Schotsche broeders zijn wakker genoeg. Zij doen zoo zeer hun best en worden zoo goed geholpen door de godzalige vrienden in het Zuiden, dat het evenwicht dreigt verstoord te worden, en men de tegenpartij haast moet gaan helpen. Maar we kunnen daarmede nog wel eenigen tijd dralen; wachten we geduldig tot ze elkaâr nog wat meer hebben geslagen en verzwakt.’ De laatste woorden mompelde hij meer in zich zelven. ‘Kom dichter bij, François! Gij zult mij misschien in langen tijd niet terugzien, in zeer langen tijd!’ herhaalde hij bijna plechtig. ‘Al moest ik niet van hier, toch zou mijn veiligheid het eischen, daar dit huis niet meer zoo verborgen kan blijven als het tot dus verre was. Ook zijn er nog andere omstandigheden, die mij dringen van kleed en naam te veranderen. W a n n e e r zal ik het niet meer behoeven?’ vroeg hij zacht, het oog omhoog geslagen, terwijl het gelaat de uitdrukking van stroefheid verloor. Hij bleef een oogenblik zwijgen, als had hij rust noodig om zijne gedachten te zamelen en al de scherpte van zijn brein te richten op hetgeen hij nog met den oodmoedig wachtenden dienaar te bespreken had, die de stilte niet

waagde te storen en den ander zelfs niet durfde aanzien, misschien wel om niet onbescheiden, genoemd te worden. ‘Gebeurt er iets zeer bijzonders, François! en gij weet wat ik daaronder versta, breng het dan ter kennis van Bisschop Turner; houd dien goed op de hoogte; door hem zal ik vernemen wat ik noodig heb te weten. Hebt gij noch de Bisschop in twee maanden iets van mij vernomen, zoo houd dat voor een teeken dat ik in hechtenis ben, en verzoek Zijner Eminentie dan dat hij mij doe opeischen, m i j , verstaat ge? op officiëele wijze, door den Gezant. Hebt ge geld noodig?’

‘Ja, Heer!’

‘Zijn al de gelden uitgegeven?’

De ander knikte toestemmend.

‘Laat mij zien hoe gij ze besteed hebt.’

François haalde een briefjen uit den zak, dat hij zijn gebieder overreikte. Deze ging de sommen daarin uitgetrokken na en scheen de beteekenis te kennen van al de zonderlinge teekens, die er achter stonden.

‘Ge kunt de gratifikatie aan den kamerdienaar Zijner Majesteit voor de eerstvolgende maand verdubbelen. Hij zal er scherper door hooren en verstandiger door spreken en gewilliger door overbrengen wat hij overbrengen moet. Gij kent mijne meening aangaande Mylord Strafford. Verdubbel ook uw gifte aan de oude heks, de bewaakster van het schootkindtjen, met het doel als u straks werd aangeduid. Daarentegen kunt ge uw giften verminderen aan de bedienden van eenige leden van den Bijzonderen Raad en vooral aan u zelven, François!’ De man verkleurde; zijne geel-bleeke gelaatskleur verkreeg bijna een licht-groen waas; hij sloeg de oogen neder voor den bestraffenden blik, die op hem rusten bleef. ‘Ik vermoed toch, dat de som, die aan de verandwoording op deze lijst ontbreekt, aan u zelven zal zijn uitbetaald. Ik heb u een ruim maandgeld toegelegd, ruim genoeg voor a l uwe behoeften. Is uw taak volbracht, dan weet gij wat ik beloofde, en, hetzij ik dan nog leef of niet, de belooning zal u geworden. Gij hebt toch geene bijzondere, geene geheime behoeften?... De gelden, die gij verandwoordt, zijn overeenkomstig mijn verlangen verstrekt. De vijftig pond, die er aan het bedrag, dat ik u laatstelijk ter hand stelde, ontbreekt, hebt ge dus uitgereikt aan anderen dan ik u opgaf of aan u zelven; beide zou buiten den last zijn dien ik u gaf. In het eerste geval verzoek ik te we-

ten, wien ge er meê bevoorrecht, in het tweede wat gij zelf er meê gedaan hebt.'

'Heer, het leven aan het hof...'

'Geene uitvluchten, François! Gij zoudt mij beleedigen door te gelooven, dat ik een oogenblik *dupe* kon zijn. Uw uiterlijk draagt de blijken, dat ge mijn raad om zuinig en nederig te zijn in acht neemt. Ik wil niet hebben dat ge spaart; want het geld, dat gij niet dringend behoeft, kan i k gebruiken; bovendien waarom zoudt ge sparen, daar uw toekomst verzekerd is. Bij onze vorige afrekening kwaamt gij óok te kort, hoewel niet zooveel als nu. Uwe geheime behoeften schijnen te klimmen; welke zijn die?'

'Ik stond zoo geheel alleen... Uwe Edelheid vond dat noodig, en dat zal dan ook wel noodig zijn; maar ik verviel in een bekoring - ik ontmoette er eene, die....'

'Gij hebt haar toch niet gewaagd te huwen?'

'Zij heeft recht het te vorderen!' klonk het andwoord op schier wegstervenden toon.

'Ook dát nog! Wie kon dat denken van dezen!' mompelde Jean. 'Begrijpt ge dan niet, ongelukkige! dat zij, wie het ook wezen moge, u misleidt, dat zij u aanhangt alleen om de shillings, die gij haar geeft? Welke andere reden zou er kunnen zijn? Gij zijt toch niet blind?'

'Zij is leelijk als ik, Heer! maar ik weet, dat zij me lief heeft.'

'Gij weet, gij weet! Wat weet ge? Tot dusverre waart ge zoo bescheiden te bekennen, dat ge niets wist en waart ge dus niet vreemd aan alle wetenschap; maar nu er een kinderachtige hartstocht rondspookt in dat arme hoofd, schijnt ge zelfs het weinige, dat ge bezit, verloren te hebben. Ik weet, dat ze mij lief heeft! Bespottelijk uit iederen mond en niet het minst uit den uwen. Het is een bekoring, die ge ontvlieden moet, hoe eer hoe beter!'

'Ik k a n niet... ik g e l o o f niet te kunnen, Heer!'

'Maar ik geloof het wel en het is goed voor u, dat ik het geloof. Gij kunt ons niet meer dienen, zoo gij die betrekking niet dadelijk afbreekt. Uwe waarnemingen en gedachten mogen geen echo hebben; begrijpt ge me goed? Gij ziet die vrouw nooit weêr of gij gaat naar Frankrijk terug.'

'Maar zij heeft mij waarlijk lief, Heer!'

'Genoeg! Gij zendt haar tien pond tot afscheid. Geen woord meer over die zwakheid, die ik u voor ditmaal vergeef, François!'

‘Monsignore!’

‘Gij weet, dat ik in staat ben u gade te slaan of het te laten doen. Noodzaak mij niet u los te laten. Gij behoort geheel en onverdeeld aan de heilige zaak, of ge wordt haar verrader. Er is geen middelweg. Ik lees nog onrust op uw gelaat; die moet verdwijnen, François!’

‘Verg niet dat offer!’ bad François, voor hem nederknielend met gevouwen handen. ‘Ik erken mij schuldig: ik k a n niet gehoorzamen.’

‘Gij kúnt niet? Ik dacht u verder gevorderd in de kennisse uwer dierste plichten!’ Zijn stem klonk bestraffend; het oog zag met strengheid op den gebogene neder, die, hoe verachtelijk hij ook in veler oog mocht zijn, in dit oogenblik een innig medelijden verdiende, daar de strijd dien hij voerde tegen de macht, welke hem beheerschte en welke hij toch vereerde, al zijne krachten uitputte. Jean twijfelde niet langer aan de innigheid der opgevatte genegenheid, maar vond daarin een grond te meer om die te bestrijden. Dat zij ontkiemd was zonder dat hij het had bemerkt, wekte zijn wrevel. Had hij niet gedacht in het hart van dien man te hebben kunnen lezen en diens aandoeningen te kunnen gissen nog eer ze waren ontstaan?

Na den geknielde een wijl aangestaard te hebben, bracht hij de hand aan diens hoofd en richtte dit op, waarna hij ernstig en plechtig en aan het slot zelfs met iets vleiends in den toon zijner stem, hem te gemoet voerde: ‘Al moest ik het ook niet vorderen in den naam van hem, die mij gezonden heeft, mijn zoon! toch zou ik het moeten doen om u zelfs wil. Gij moet dien duivel uit uw hart bannen. Wat is de gehoorzaamheid, zoolang zij geen strijd vordert? Slechts een beweging der lippen. Neen, al wat in u is moet er tegen krijg voeren en nochtans moet ge gehoorzamen, dat is de eisch der Kerk, waaraan zij haar beloftenisse van belooning verbindt. Sta op, mijn zoon! gij zult doen wat ik u zeg. Het is eene beproeving, die ik u waardig keur, en staat gij haar door, wacht dan de belooning; zij zal er eene zijn, zoo als gij u die wenscht. Sta op!’

‘Dus mag ik hopen, dat eenmaal....’

‘Gij moogt hopen, meer niet. Zou het een beproeving zijn, indien ik t h a n d s meer zeide?’

François rees op; er lag reeds eenige berusting op het straks

nog zoo bewogen gelaat. Nog waren de oogen vochtig en hijgde de borst, maar toen Jean van zijn gang naar de spijskast was teruggekeerd, was ook dit voorbij en bleven zijne lippen gesloten, terwijl de meester hem eenige goudstukken voortelde. Vijftig pond ontving hij minder dan de vorige keer, maar ten slotte werd hem nog tien pond in de hand gedrukt met een veelbeteekenenden blik.

François had den meester zonder eenige nadere aanduiding begrepen. Was de hartstocht op het machtwoord des anderen ook niet gebannen, toch had François het vaste voornemen om te verrichten wat hem bevolen was, om het offer te brengen, dat, hoe zwaar het ook viel, hem geen enkele klacht ontlokte over den meester, die het van hem eischte. Het was wel verre daarvan. Innige vereering straalde er uit zijn oogen, diepen eerbied verried zijn gansche houding, terwijl Jean, door het zwijgend uitbetalen van de som, als geschenk voor de vrouw bestemd, welke verlaten moest worden, hem een diepe wonde toebracht. Er werd verder met geen enkel woord van deze zaak gerept. Jean hield haar voor geregeld en had nog andere, gewichtiger aangelegenheden met zijn dienaar te bespreken.

‘Ik moet nog in den loop van den dag een geleide-brief hebben voor Geffroy Hawkins,’ zeide Jean. ‘Schrijf dien naam op, om er geen fout in te maken. Zeg Hare Majesteit dat dit de naam is van een vervolgd Priester. Oliver St. John moet zoo mogelijk den geleide-brief teekenen. Die handteekening vooral zal den houder de reis niet weinig kunnen veraangenamen, want Oliver St. John geldt als een overste onder de Belzebubs.’

‘Ik zal trachten, Heer!’

‘Niet alleen trachten, maar volbrengen. Ik heb dat papier noodig. Is Oliver te achterdochtig om dat stuk uit te reiken aan iemant dien hij niet kent, laat Carlton het dan maar teekenen of een ander. Nog iets. Gij kent den jonkman Robert Conway?’

‘Ik geloof hem eens gezien te hebben, toen hij hier aanklopte en ik juist de deur verliet.’

‘Waarlijk? En ik hoor dit nu eerst als bij toeval. Dat kan ons waarlijk bemoeielijken.’ Hij dacht een oogenblik na. ‘Welnu, laat het ergste gebeuren; de taak is weldra afgedaan.’ Hij wenkte François heen te gaan, die, voor hij vertrok, de hem toegestoken hand aan de lippen bracht.

Toen Jean alleen was richtte hij zich uit den stoel op en wandelde hij ettelijke minuten het kleine vertrek op en neder. Slechts eenige afgebroken volzinnen bracht hij uit.

Er mocht uit afgeleid worden, dat hij met zijne verbeelding niet alleen op het gebied der staatkunde verwijlde, maar ook op een ander, waar hij zelfs langer op rondkruiste en hij menig bochtig pad aantrof. Zijne Eminentie had hem niet langer noodig. De partijen stonden scherp genoeg tegen elkander over. Het beoogde doel zou weldra bereikt mogen heten. Hij mocht thands voor zich zelven zorgen, zijne onverdeelde krachten wijden aan datgeen, wat het hoofddoel van zijn eigen leven scheen. Licht moest er komen in het duister om hem heen; de raadselen van het verleden moesten opgelost worden! Maar hoe? Waar lag de sleutel voor dat cijferschrift? Waar het spoor, dat hem in den doolhof zou brengen en weder er uit? Slechts iets wist hij: hij had aanvankelijk goed getroffen, maar om te vernietigen moest hij meer pogen te weten, en hoe te komen tot die wetenschap?

Het overige van dien dag bleef hij opgesloten. Wat hij uitrichtte? Zelfs al had de vrouw, die sedert maanden met hem woonde, op den drempel gestaan en naar binnen gegluurd, zij had van de daar verrichte bezigheden zich geenerlei begrip kunnen vormen. Zij had uit den hoek naast de spinde, uit een kast, die daar in den muur was, verschillende oude, half versleten voorwerpen kunnen zien te voorschijn halen, die alle met de meeste zorg bezichtigd, sommige zelfs werden aangepast. Nu een paar hooge, maar deerlijk gelapte laarzen, toen een leêren jak, waarvan de uitslag afgewischt, maar voor het overige het vuil niet werd afgeklopt. Zij had hem soms kunnen zien stilstaan als een slaapwandelaar, de armen echter heftig zien bewegen, om vervolgens hem weder in den stoel te zien neêrzitten en daar een poos onbewegelijk te blijven, tot hij, plotseling opgesprongen, de spinde openrukte en, uit een der laden, onder oude vodden, een klein voorwerp oprakelde, dat hij aanstaarde en kuste, terwijl hem de tranen over de wangen liepen. Als het haar mogelijk geweest ware hem op dat oogenblik te naderen, dan zou ze een beeltenis hebben gezien van een vrouw of liever een kind, met zwarte lokken, met een paar oogen even donker, maar waarin een rood gouden weêrschijn als verborgen lag; met een klein mondtjen, de mollige rozenkleurige lippen door een spotziek glimlachjen omspeeld.

Maar de oude vrouw mocht evenmin als ieder ander in dat vertrek komen, als de bewoner zijne zwaarmoedige of liever ‘stille’ buien had, zoo als zij het was beginnen te noemen. Zij wist het zoo goed, dat zij zelfs geen enkele poging aanwendde om de deur te doen openen, als de grendel er van binnen was voorgeschoven. Zij kon dus evenmin als ieder ander eene vergelijking maken tusschen den gemoedstoestand van dien man, in de eenzaamheid en in de bezige waereld; tusschen dien man aan gene en dien aan deze zijde van de deur. Toen zij in de schemering naar boven klepte om hem aan te zeggen, dat ‘de bekende’ beneden wachtte, hoorde zij de gewone stem, die haar droog en koud verzocht den wachtende boven te doen komen. François verscheen en reikte hem een stuk papier over. De zweetdruppels stonden hem op het voorhoofd; hij had zich dus wel gehaast. Een enkel woord van erkenning, van dank voor hetgeen hij gedaan had, zou hem een kostelijke belooning zijn geweest; maar de meester achtte dit zeker niet goed en het oogenblik der belooning nog niet gekomen. François begreep het en berustte daarin.

‘Hebt ge mij nog iets meê te deelen?’ vroeg Jean, toen de ander bleef wachten. François boog zich tot den meester voorover en meldde wat er sedert den morgen gebeurd was, hoe Goring zelf de ontdekking van het komplot op zich had genomen en Jove Percy was gevlucht. Een genadige hoofdknik bedankte hem voor de goede tijding en was tevens het teeken dat hij kon gaan.

Het papier, dat Jean ontving, was werkelijk de begeerde geleide-brief, die door tusschenkomst van Hare Majesteit was verkregen. Hoe machtig ook haar invloed binnen White-hall was, hij had zich toch niet kunnen uitstrekken tot Oliver St. John, want de handteekening van dezen, hoe vurig ook verlangd, ontbrak. Toch kwam dat papier Jean bruikbaar voor en haastte hij zich naar het vertrek, waar Con den gantschen langen dag was opgesloten geweest, ten prooi aan zijn innerlijken twijfel en ergernis, geslingerd tusschen vertrouwen en wantrouwen, tusschen erkentelijkheid jegens hem, die zijn redder, en vrees en afschuw voor hem, die zijn verrader kon zijn. Een kreet van blijdschap ontglipte hem, toen hij eindelijk de deur zag opengaan, ofschoon de gemengde aandoeningen, die hem gedurende ettelijke uren beheerscht hadden, den toon waarop hij den ander verwelkomde niet onduidelijk tintten. Jean scheen er niets van te bemerken.

‘Gij zijt Geffroy Hawkins tot dat gij bij Thomas O'Neil zijt aangekomen,’ zeide hij, Con het papier voorleggende, dat van 's Konings zegel was voorzien.

‘Lieve Jezus! hoe komt ge daaraan? Zijn de tijden dan plotseling weder verkeerd? Zijn wij dan niet meer buiten de wet?’

‘De Priester Con is nog buiten de wet; Geffroy Hawkins is een trouw onderdaan Zijner Majesteit, een koopman uit Londen, die leer gaat inkoopen bij Thomas O'Neil. Dat zal hij evenwel alleen zeggen, indien het hem gevraagd wordt, en anders niet. De Priester Con is te gelijk met de kleêren, die hij heeft afgelegd, verdwenen, totdat O'Neil hem weêr doet verschijnen. Waarom trekt Geffroy dat wambuis niet aan, slaat hij zich niet dien mantel om, dien ik hem liet geven?’

‘Het zijn de windselen dier gevloekte Puriteinen!’

‘Gij oordeelt streng over de broeders, die, wat nog meer zegt, de uwe zijn!’ hernam Jean schertsend. ‘Ja, de uwe! Vergeet dat vooral niet op reis. Leer de brabbeltaal aan, zoo ge haar nog niet kent. Toch raad ik u, slechts spaarzaam te wezen met uwe woorden. Gij moet meer laten dan doen, verstaat ge? U wordt dat door uwe geestelijke overheid bevolen.’

‘Gij zijt dus haar tolk? Gij zijt dus...?’

‘Of ik het u al voor de honderdste maal herhaal, gij gelooft het toch niet. Daar is reisgeld. Leg u vroeg te bed, want met het kraaien van den haan moet gij op weg zijn. Den weg dien gij te nemen hebt, teekende ik hier op. En nu, vaarwel! Gedraag u als een verstandig man, Mr. Con! opdat uwe vrienden hun tijd beter besteden kunnen dan om u van nieuwe gevaren te redden.’

‘Zal ik u morgen niet zien eer ik heenga?’ vroeg Con op een onderworpen toon.

‘Neen! ik verlaat dit huis nog heden avond. Vaarwel! Volbreng den arbeid, die u zal worden opgelegd, met ijver, en gij zult vele tekortkomingen bedekken.’

De deur werd gesloten; de voetstap van den raadselachtigen man, wiens aanblik telkens zulke zonderlinge herinneringen te voorschijn riep, werd zwakker en zwakker en weldra niet meer gehoord.

Jean had zich weder in zijne kamer opgesloten, waar hij eenige papieren verbrandde, zijn zwarten puntbaard afschoor,

zijn bakkenbaard even als zijn hoofdhair met eenig poeder bestrooide, waardoor beiden een grijsachtigen tint aannamen. Vervolgens trok hij de hooge laarzen en den lederen kolder aan en zette hij zich een oude wollen muts op het hoofd. Toen hij gereed was, knielde hij een oogenblik in de schaduw, die de sponde wierp, neêr, waarna hij zonder om te zien den trap afsloop en zonder de hulp der oude dienstbode in te roepen, de voordeur opende, die hij niet dichtsloeg, maar achter zich op een kier liet staan. Hij was spoedig de naauwe steeg uit en op de straat, waar hij zich onder de zich aldaar bewegende burgers verloor.

Zonder eenigen hinderpaal te ontmoeten, alleen hier en daar nagestaard door een voorbijganger, die niet zeer gesteld scheen op een soudenier Zijner Majesteit waarop Jean geleek, kwam deze in de nabijheid van den Tower aan, zoo als het scheen moede en uitgeput. Het zweet stond hem op het bruin-geel gelaat en het stof had zich daarmeê vermengd, zoodat zijn uitzicht wel overeenstemde met den toon, waarop hij den buitensten schildwacht toesprak, dien hij verlof verzocht om door te gaan naar het wachthuis aan de poort. De toegesprokene zag er geen bezwaar in, dat toe te staan; hij zag in den vreemde een kameraad en wilde zelfs als zoodanig een praatjen beginnen, wat de ander echter niet scheen te wenschen, daar hij bij herhaling verzekerde doodaf te zijn. De hoofdman van de wacht zag hem verbaasd aan, toen hij het verzoek van den vreemden had vernomen, dat niet minder inhield dan een bede om nachtverblijf en, kon het zijn, om verderen bijstand. Hij had tot het leger Zijner Majesteit behoord, dat nog altoos bij York lag en aan alles gebrek leed. Door fraaie woorden verleid, was hij naar Londen getrokken, waar men hem gouden bergen had beloofd, als hij Zijne Majesteit trouw wilde dienen; maar hier aangekomen, had hij maar al te spoedig bespeurd, dat men hem tot verraad wilde verleiden. Hij had geweigerd en was toen gekneveld geworden en gevangen gehouden in een huis, dat heel eenzaam stond, maar hij had gelukkig daaruit weten te ontkomen. Zonder eenigen maag of bekende had hij den gantschen dag rondgezworven, tot hij op het denkbeeld was gekomen zich hier aan te melden, waar een soudenier, en vooral een, die trouw was gebleven aan zijn eed, wel een gastvrij onthaal zou vinden. De officier vond de mededeeling belanglijk genoeg om haar Sir Balfour over te brengen. De man, die voor hem stond, erkende tot de geworven knechten te be-

hooren, die het legerkomplot hadden moeten uitvoeren; die man kon een kostelijke getuige wezen, op wien Sir Balfour wellicht hoogen prijs stelde. Hij had juist geoordeeld, want hij ontving bevel den vreemden knecht dadelijk bij den Luitenant te brengen. Lichtgeloovig bleek deze echter niet te wezen. Niet te vergeefs toch was hem de grootste behoedzaamheid van wege het Parlement aanbevolen, en zulk een vreemdeling, die als uit de lucht kwam vallen, die een wel niet ongeloofelijk maar toch zonderling verhaal deed, zou onder het voorgeven van een trouw dienaar te zijn, wel eens een zeer ontrouwe kunnen wezen.

'Uw naam?' klonk het dan ook met de stem eens rechters, die een beschuldigde voor zich ziet staan.

'Henri la Faille, in Frankrijk geboren en in Ierland opgevoed, maar in de ware religie.'

'En gij werdt overgehaald om uw vendel te verlaten, wat u des doods schuldig maakt?'

'Kogels kwamen er te kort als dat de straf was, want niet één vendel is meer kompleet. Bovendien waren het mijne officieren zelven, die er mij toe overhaalden.'

'Hoe heten die?'

'Mr. Parker en Hugh Potter.'

'Teeken dat op, Mr. Tebbutt,' zeide Sir Balfour tot den officier, die den vreemden knecht had binnengebracht.

'Maar dat waren niet de aanleggers,' hernam de knecht, die, als door moêheid overmand, zich de vrijpostigheid veroorloofde van op een punt van den naastbij staanden stoel te gaan zitten.

'Wie waren dat dan?' vroeg de Luitenant met belangstelling.

'Ik ken hunne namen niet. Ik heb maar één hunner gezien - het was nog een knaap, dacht me - zwart hair had hij en kleine *moustaches;* hij was overladen met linten - een stout drinker en een baas in het zwetsen. Wacht eens; zijn naam... zijn naam was... ik hoorde hem Jove noemen.'

'En wat sloeg men u voor?' vroeg de Luitenant op zachter toon.

'Naar Londen te gaan en daar Zijne Majesteit te dienen zoo als ik straks reeds aan Zijne Edelheid zeide,' andwoordde Henri la Faille, op den officier wijzende, die hem binnen had gebracht. 'Ik moest, wanneer ik in Londen op de aangewezen plaats was aangekomen, wachten tot men ons noodig had.'

‘Ons? Hoeveel waren er wel?’

‘Zeker een heele hoop, maar het rechte getal kwam ik niet te weten. Ik werd er met een vijftal opgesloten, maar dit waren wilde Ieren, die alles wilden als ze maar een goudstuk kregen.

Waar moest ge wachten?’

‘In een huis aan een uithoek van Londen. Waar het staat weet ik niet, maar als ik het zie, zal ik het herkennen.’

‘Zoo. Het is mogelijk, dat het u gevraagd zal worden. En met welk doel kwaamt gij eigenlijk hier?’

‘Om huisvesting. Een vreemde soldaat en nog wel een voetknecht, zonder een enkele penny op zak, vindt in Londen nergens een goed onthaal. Ik heb van den vroegen morgen rond gezworven.’

‘Gij hadt u bij een konstabel kunnen aanmelden.’

‘Maar ik was er juist niet op gesteld met zulk volk in kennis te komen, Sir! Het was een vuile zaak en zoo licht kon ik er ook in betrokken worden. De kleintjens hangt men en de grooten laat men in zulke gevallen wel eens loopen. Ik had graag stil naar huis willen gaan; maar ik had honger en geen geld. Een leêge maag scherpt soms de zinnen en zoo kwam het, dat ik na uren omzwervens de stoute schoenen aantrok en hier aanklopte. Misschien kon Uwe Edelheid mij wel gebruiken; zoo niet, dan zal ze me toch wel wat stroo willen geven en een korst brood.’

Was Sir Balfour ook nog niet geneigd volkomen vertrouwen te stellen in de gehoorde woorden, hij werd er toch door bewogen om het laatste verzoek in te willigen, zoodat Mr. Tebbutt last ontving den knecht een legersteê aan te wijzen, waarbij echter werd voorgeschreven, dat de deur van het aan te wijzen hok uit voorzichtigheid dien nacht moest gegrendeld worden.

‘Die man kan ons misschien goede diensten bewijzen, indien hij waarheid heeft gesproken. In allen gevalle is het echter noodig, dat hij bewaakt wordt,’ zoo luidde de meening van den Luitenant, die in deze oogenblikken schier gebukt ging onder den zwaren last zijner verandwoordelijkheid en aan alle zijden verraad en bedrog meende te zien.

Wat men hem den volgenden dag boodschapte aangaande Harry - zoo was de Fransche naam reeds verbasterd, - deed gelooven, dat de genomen voorzorgsmaatregelen wel overbo-

dig mochten heten. De man had zijn kruik water geledigd, het harde brood, dat men hem bezorgd had, opgegeten en leî nog altijd te snorken op den stroozak, dien men in de enge cel, hem tot verblijf aangewezen, in der haast had neêrgeworpen. Toch was zijn waarheidsliefde nog niet bewezen; maar zelfs al bleek het tegendeel, toch wilde Sir Balfour hem niet wegzenden vóor hij het Parlement had geraadpleegd. In dien tusschentijd kon men de proef nemen van 's vreemden ware gezindheid, indien men hem schijnbaar de volle vrijheid gaf, hem toestond den Tower te doorloopen, maar hem, zonder dat hij 't bemerkte, deed gadeslaan. Daartoe besloot Sir Balfour. Harry werd dien ten gevolge te kennen gegeven, dat hij zijn ontbijt kon gaan nemen in de spijskamer der bezetting en vervolgens doen kon wat hij verkoos, totdat Sir Balfour hem riep, met dien verstande echter, dat hij geen hok zou openen dat gesloten was, geen gang zou inslaan, waarvan de toegang niet openstond, een en ander op poene van dadelijke inhechtenisneming. Harry rekte, halverwege van den stroozak opgerezen, met innig welbehagen de verkwikte leden, geeuwde zoo luid, dat de knecht, die hem het besluit van den Luitenant kwam mededeelen, zich zelven bijna niet verstond, en zeî ten slotte, dat hij te blij was onder een goed dak te wezen, om het door een nieuwsgierigheid, die toch niets gaf, zoo maar dadelijk bij den Luitenant te verkerven. Hij liet zich al heel spoedig de spijszaal wijzen, wat een teeken was, dat zijn honger nog niet gestild en zijn dorst nog niet gelescht was en zat weldra te midden van eenige knechten aan, die den afgeloopen nacht de wacht hadden gehad, vroeg in den morgen naar kooi gekropen waren en dus later dan de kameraden, die hen hadden afgelost, ontbeten.

De Towerbezetting dier dagen bestond, op slechts weinige uitzonderingen na, uit het schuim der natie, want ieder, wien nog eenig middel van bestaan restte, schuwde den soldatenstand en vooral dien van wachter in de groote gevangenis van het koninkrijk. Wie er den drempel van den Tower betrad, had gewoonlijk afscheid genomen van de zachtere aandoeningen der menschelijke natuur, maar indien dat niet reeds had plaats gehad, dan geschiedde het toch weldra, dank zij het verkeer met de oude kameraden, met de vereelte folterknechten en cipiers. Een strenge tucht was dan ook alleen maar in staat om de stipte orde te handhaven, die

er zoo dringend noodig was, en felle lijfstraffen alleen weêrhielden de ruwe knechten van uit te spatten. De vreemde gast scheen er van gehoord te hebben en dus niet begeerig om zich in het gesprek te mengen, dat zij, toen hij binnentrad, onder elkaâr voerden, en dat voornamelijk in het behandelen van de stuitendste onderwerpen, ondermengd met de grofste vloeken en verwenschingen, bestond. Harry had op zijn bochtig levenspad vele en velerlei menschen ontmoet; hij was niet schuchter van nature, niet teder van oor. Toch keek hij thands verlegen voor zich, was hij ondanks zich zelven in een gepeins verzonken, dat niet van de aangenaamste soort bleek te zijn, want zijn gelaat was strak en drukte walging uit, wat bij de uitbundige losbandigheid der anderen niet weinig afstak en juist de aandacht, die hij zeker niet had willen trekken, opwekte. Indien het kind, welks spoor hij altijd nog bleef zoeken, werkelijk de deerne was, die hier was opgevoed, hier, te midden dier liederlijke gemeenheid? Het hart kromp hem werkelijk ineen van wee, en de haat, die er zulk een stage bewoner van was, de haat jegens de vrouw, die hij vervolgde met de sluwheid der slang, steeg tot zulk eene hoogte, dat hij de woede der razernij naderde. Een hevige slag op den schouder deed hem opschrikken. Een der knechten was hem op zij gekomen en gaf daarvan op die wijze blijk.

‘Heb je je handgeld beet? Daar zullen we een vrolijken avond van maken.’

‘Nog niet, maar als ik het krijg is het tot uw dienst.’

‘Hoor me dat papkind eens!’ bulderde de ander tot de broêrtjens, die mede nader waren getreden en, bezig met het drooge brood met moeite te kaauwen en door te slikken, hem omringden. ‘Denkt het jong, dat het al vaâr is? Wat breng je meê in de tasch?’

‘Ik heb geen penny, mannen! Laat mij dus met vrede!’ hernam Harry met kwalijk verborgen onwil. Maar dat vuurde de baldadigheid der anderen des te meer aan. Als hij nog niets had, dan zou hij toch iets krijgen; want achttien shillings was het handgeld voor den kleinsten en hij gold zeker wel twee shillings meer. Men kon er vast een worp op wagen en wat er overbleef bestemmen om den eersten feestavond den besten - en er was er spoedig een in 't verschiet, als de groote heer, die boven zat, op het blok moest en zijn rijke opperkleêren hun ten deel vielen - er een vat porter meer van te

leêgen. Maar Harry weigerde; hij geloofde niet eenig handgeld te zullen krijgen en wilde daarom geen geld verliezen, dat hij nooit zou kunnen betalen; hij was er in 't geheel niet zeker van, dat Sir Balfour hem als knecht zou aannemen.

'Maar iets zal je toch wel bij je hebben! Voor den dag er meê, en als je 't niet geven wilt zullen we 't wel vinden.... Kom aan, jongens! het papkind is nog te schuw; we zullen hem een beetjen helpen!'

Zij wilden hem te lijf om zich er van te vergewissen of hij geenerlei waarde bij zich had. Harry scheen echter gewichtige redenen te hebben om een plaatselijk onderzoek te schuwen en achtte het oogenblik gekomen om zich minder gedwee en vreesachtig te toonen dan waarvoor zij hem hielden. Was hij ook niet opgewassen tegen de Herkuleskrachten der gespierde knechten, toch kon hij misschien door vermetelheid eenig ontzach inboezemen. Met een snelle wending ontging hij den greep der uitgestoken handen, terwijl hij een houten zit opnam, dien hij in het rond zwaaide, met de korte maar ernstige verzekering, dat den eersten, die nader trad, de hersens zou worden ingeslagen. Dit hielp, en bovenal de daarop volgende mededeeling, dat hij geen nieuweling was en met plezier den dans wou beginnen, niet met groote dikke woorden, waar de kinderen meê naar bed gejaagd konden worden, maar met knods of musketkolf; wilden zij goed, hij zou het ook zijn, maar indien niet, dan zou hij graag de proef willen nemen of hun kop harder was dan die van de anderen, waar hij wel een bres in had weten te beuken. De aanvallers zagen elkaâr even veelbeteekenend aan, waarna de voorste hem de hand toestak onder verzekering, dat hij een kaerel was, dien zij maar spoedig het handgeld toewenschten en waarachtig een deel zouden gunnen van de plunje, dien de Lord van daar boven, die op den dood zat, welhaast zou afleggen. De vrede werd gemaakt, evenwel niet dan nadat Harry, die er eerst bezwaar tegen scheen te hebben, de ongewasschen handen der nieuwe wapenbroeders had gedrukt. Van de zijde des nieuw-aangekomenen scheen het gesloten bondgenootschap goed gemeend, want hij vroeg hun of hij ook eenig werk voor hen kon doen; dat hij goed uitgerust was en dus, in afwachting dat hem werd aangezegd wat er over hem besloten was, hun de dagtaak wel wat wou helpen verlichten. Het aanbod werd gunstig opgenomen, en schijnbaar in de beste overeenstemming trokken zij gezamenlijk naar een der

naastbij liggende wachtkamers, waar de nieuw aangekomene bij de anderen werd ingeleid en weldra bezig was eenige hellebards en musketten schoon te maken. Op den bevelvoerenden Officier scheen de hulpvaardigheid, de zucht naar gezelligheid en de rustigheid van den vreemden knecht mede een gunstigen indruk te maken, waarvan Sir Balfour niet lang onkundig bleef. Het wekte dan ook geenerlei argwaan, dat Harry, na een tijd lang gepoetst te hebben, den arbeid staakte, de binnenplaats eens opwandelde, een praatjen maakte met den schildwacht, die wat verder stond, den hoek omsloeg en met licht verklaarbare nieuwsgierigheid de torens en muurkanteelen, die zich aan zijn oog opdeden, bezag. Aan het wachthuis in den Bell-toren werd hij aangeroepen en maakte hij zich bekend. Weldra was hij er ingetreden en stond hij achter de knechten, die aan het verkeerbord zaten. Hoe daartoe ook uitgenoodigd, hij bleef weigeren om zelf te spelen, getrouw aan zijne vroegere verzekering, dat hij geen penny bezat en eerst meê kon doen als hij zijn handgeld ontving. Hij had reeds ettelijken tijd met veel belangstelling de kansen van het spel gâgeslagen, toen hij in zijn aandacht gestoord werd door het plotseling zichtbaar worden van een stijlhairigen kop en een lomp bot gelaat, in welks midden een roode neustop zich verhief.

‘Wat is er dat voor een?’ vroeg Harry, een der knechten op de schouders kloppend.

‘Kom binnen, Phil! Hoor je niet, hondsvot? Kom binnen; daar is er een die de moeite doet naar je te vragen! Nooit gedacht, hè?’

Maar Phil, die eenige woorden, welke een of andere vraag behelsden, had uitgebromd, scheen de eer, die hem weêrvoer en zoo vleiend werd aangekondigd, niet te achten; want, na een grimmigen blik om zich heen geworpen te hebben, trok hij den kop terug en verdween.

‘Dien kaerel moet ik toch even in zijn geheel bekijken!’ zeide Harry.

‘Waag je niet aan hem!’ riepen verscheidene stemmen hem toe; maar hij lette niet op de waarschuwing en sloop den cipier achterna, met de verzekering, dat hij juist niet voor een kleintjen vervaard was en dien Filistijn wel eens van nabij wilde bezien. Vreemd zou het den anderen, zoo zij hem gevolgd waren, wellicht zijn voorgekomen, dat Harry, die voor de eerste maal in den Tower heette te zijn, toch het verblijf van Phil

Whistle scheen te kennen; want, toen hij in den gang kwam en den Filistijn niet meer gewaar werd, ging hij recht op een der gesloten deuren af, beproefde of hij haar met de klink openen kon en tikte, toen hem dat niet gelukte, aan.

Eerst vernam hij niets, maar toen hij driftiger en luider blijk gaf van zijne tegenwoordigheid, werd hem brommend gevraagd wie hij was en tevens meêgedeeld, dat de bewoner niet te spreken was; toen deze echter hoorde, dat het een boodschap betrof van Sir Balfour, stond hij grommend op en opende hij de deur op een kier, gereed om haar dicht te slaan en zich weder in zijne eenzaamheid af te sluiten, indien hij daartoe gelegenheid zag. De ander echter bracht snel den eenen voet tusschen de deur en den drempel en belette Phil alzoo zijn voornemen gevolg te geven.

‘Nou, wat moet je?’

‘Kennis maken.’

‘Ben je dol, kaerel? Terug zeg ik je met je lompe vlerk, of je hebt er een minder.’

‘Wat ik tot nog toe van je gezien en gehoord heb, doet me verlangen nog meer van je te zien en te hooren. Laat me maar binnen. Ik heb je wat te vertellen - ik kom uit het Noorden.’

‘Wat?’ Phil mat hem van het hoofd tot de voeten. ‘Uit het Noorden? Ben je dol? Wat heb ik daarmeê te maken?’ Maar terwijl hij dit zeî werd de deur met minder kracht dicht geklemd, zoodat Harry hem wijder open duwen en zich door die opening heen kon wringen.

‘Dat zal ik je vertellen, Phil! Heb je niet voor een paar maanden een bezoek gehad van een rondkop, die je geld beloofde om je te doen klappen? Bezin je maar eens goed, broêr! 't Was een vent vrij wat magerder dan ik en ook met een vreemden tongval.’

‘Wel verdoemd! hoe kom je op die gedachte?’ vroeg Phil, den anderen onderzoekend aanstarend.

‘En je hebt toch niets geklapt? Die rondkop was je ergste vijand.... Laat me eens even nippen uit dat glas,’ en of het verzoek reeds ware ingewilligd, greep hij het glas aan, dat in de breede vensterbank stond, ter zijde van den stoel waarop Phil straks had gezeten. ‘Kostelijk, kameraad! kostelijk! Waar haal je dien brandy van daan! Daar zou een Christenmensch zijn laatste penny voor over hebben, Phil!’

‘Halt! Brutale rekel!’ schreeuwde de ander, terwijl hij den arm van Harry vastgreep; hij vreesde ook, en waarlijk niet ten onrechte, dat de zonderlinge gast, niet tevreden met het glas te hebben geledigd, de onbeschaamdheid zou hebben naar de bron onderzoek te doen, waaruit de nektar was gevloeid.

Harry toch had blijkbaar weinig ontzach voor het Algemeen Gebedenboek, dat vooraan in het geopend kastjen lag, want hij schoof het op zij, zoodat de toegang tot het dierbare fleschjen, dat er achter stond, geopend was. Phil wierp het kastjen dicht met een woedenden blik op den indringer, die een oog moest hebben zóo scherp, dat een kat of een valk nog veel van hem zou kunnen leeren; want hoe had hij anders de ware schatten van Phils heiligdom zoo dadelijk kunnen leeren kennen?

Het droeg er niet toe bij, om Phil tegenover dien vreemden zachter te stemmen. Hij had grooten lust om hem te bevelen zich weg te scheren en des gevorderd hem daartoe te dwingen; maar de enkele woorden, straks gesproken, hadden toch zijne belangstelling opgewekt, hetgeen hij deed blijken door op den rondkop terug te komen, ware het ook om te zeggen, dat hij zich niet herinnerde dien kaerel ooit gezien te hebben, en hij niets had kunnen klappen, daar hij niets te klappen had.

‘Toch wel, vriendlief! toch wel! Ik wil wedden, dat de vent je gouden bergen beloofde, als je hem omtrent dat kreatuur had willen inlichten, dat je onder je bescherming hebt genomen. Je weet wel... Maar hij in het Noorden heeft alle reden te gelooven, dat je niets gezeid hebt.’

‘Wat blief je? Hij uit het Noorden? Van wien spreek je? En jij bent gisteravond den Tower komen binnenrollen om.....? Ik wou wel eens weten wat je hier kwaamt doen?’

Meende Harry sluw te zijn, de ander scheen tegen hem opgewassen. Harry bemerkte, dat hij op onvasten grond stond en dat zijn masker vrij los zat en gevaar liep van verschoven te worden. Hij had mogen wenschen iets later gekomen te zijn en Phil in een hoogeren graad van devotie te hebben aangetroffen, en om dat alsnog te kunnen, gaf hij het onderhoud een snelle wending en bracht hij het weder op den nektar, dien hij verzocht nog eens te mogen proeven; al pratende en proevende, zouden zij de zaak wel eens worden.

‘Mocht je de Satan!’ riep Phil. ‘t Is kostelijke medicijn,

dien ik alleen verkoop aan wie het noodig hebben, versta je! Kwam je alleen daarom hier, pak je dan weg!'

'Je bent den duivel te slim af, kompeer!' zeide Harry, die eensklaps van batterij veranderde. 'Om je dan de waarheid te zeggen, ik ben daar ginder nieuwsgierig geworden naar je persoon. Ze hadden me zooveel van je verteld, dat ik Belzebub zelf wel eens van nabij wou bekijken, om te zien of zijn nagels wel zoo lang en zijn bokkenpoten wel zoo lomp waren; waarachtig ze logen niet. Je kunt me een plezier doen, natuurlijk niet voor niets; daar is wat op te verdienen...'

'Wat leuterde je dan straks? Koldert het je nu of deed het je een oogenblik te voren?' vroeg Phil, de borstelige wenkbraauwen saâmtrekkend en de oogen bijna dichtknijpend, wat zijn gelaat een afzichtelijk grijnzende uitdrukking gaf.

'Wat meen je?' vroeg Harry onnoozel.

'Wat kalde je van de weggeloopen meid en van een rondkop, kaerel?'

'Gekheid! Ik wou en ik zou een praatjen met je maken.... Weet ik wie ze daar ginder in het wachthuis bedoelden! Dat er eens zoo'n snoeshaan van een rondkop bij je is geweest, en dat die uit het Noorden kwam is zeker, want daar hadden ze den mond vol van; en dat die kaerel je niet veel plezierigs vertelde is ook zeker; want ze zeiden me daar ginder, dat als ik je kwaad wou maken en meteen goed doen luisteren, ik dan maar daarover beginnen moest, begrepen?'

'Zoo, zoo, zeiden ze dat. Dat lieve gebroed, dat iedere penny verdobbelt! Jij kunt nu vertellen, dat ik me niet kwaad heb gemaakt om het flaauwe sprookjen.... Heb je nu genoeg van me? Ik waarachtig wel van jou.'

Hoe bar de woorden ook waren, het ontging Harry toch niet, dat de uitdrukking van Phils gelaat iets van zijne terugstootende ruwheid had verloren en de blik der oogen veel minder schuw was. Vond Phil den gast ook lastig, hij scheen hem toch niet meer met zooveel achterdocht aan te zien, en ditmaal zelfs gematigd klonk Harry de vermaning toe om heen te gaan en hem niet langer te storen.

'Eerst moet je me een plezier doen, Phil!' zeide de ander, terwijl hij onder zijn wambuis tastte en na veel moeite een stuksken papier vandaar te voorschijn bracht. 'Drink nog maar een glaasjen brandy, Phil!' vervolgde hij lachend, toen hij het oog van dezen met een uitdrukking van begeerte naar

die zijde zag afdwalen. ‘Kijk, dat 's een ring van goud, best goud! Hoeveel geef je me daar voor?’

Phil nam het gedeukte kleinood in de breede lompe vingers, die als van genot en genoegen trilden. Met het oog eens kenners sloeg hij het voorwerp gade en met het geweten van een koopman was hij bezig het te waardeeren.

‘Kostelijk goud, niet waar?’

‘Koper, man! koper!’

‘Gelogen! Zóo veel verstand heb ik er ook wel van.

Hoe ben je aan dat ding gekomen? Gestolen, zeker! Als ik je verklap, dan hang je; want o! ze zijn tegenwoordig zoo streng; het moet in den bijbel staan, dat je niet mag stelen,’ zeî Phil, die eens aardig wou wezen en den grooten mond daarbij opensperde, wat Patty, zoo zij tegenwoordig ware geweest, een kreet van verbazing over zulk een wijde kloof zou hebben ontlokt. ‘Als ik het dus van je aannam, zou ik je een groot plezier doen.... maar het ding is niet veel waard, hoor!’

‘Slim moog je zijn, maar verspreken doe je je toch... 't Is niet veel waard, zeg je, en je denkt dadelijk dat ik 't gestolen heb. Als 't maar van koper was, dan zou ik 't toch wel gekregen of geërfd kunnen hebben. Maar stel je gerust, eerlijke Phil! ik heb het ding eerlijk verdiend. Ik kreeg in mijn kwartier bij York nat noch droog en als vergoeding werd me dit bij mijn vertrek aangeboden.... versta je?’ De laatste vraag ging van een vertrouwelijk oogknipjen vergezeld, wat Phil al heel goed begreep; want hij mompelde grinnikend, dat hij 't dan toch niet zoo ver mis had, en dat wat Zijner Majesteits knechten k r i j g e n noemden, hier in Londen n e m e n werd geheten. Maar plotseling kwam er een ander denkbeeld in hem op. Wat kon die vreemde knecht bewegen, om dien ring, die wel degelijk van goud was en daarbij zwaar woog, aan hem te verkoopen? Waarom had de schooier die, naar hij vernomen had, den geheelen vorigen dag door Londen had gezwalkt zonder te eten of te drinken, dan toen dit kleinood niet te gelde gemaakt? Hij maakte die opmerking en ontving het geruststellend andwoord, dat ieder koopmen in de City dadelijk hetzelfde zou hebben gezegd wat Harry van zijn vriend Phil had gehoord, maar aan dezen met minder gevaar en met meer kans op voordeel kon verkoopen; ‘want,’ zoo vervolgde hij lachend, ‘ik zou me veel kwaadaardiger gemaakt hebben, als zoo'n koopman met uitgestreken facie me dief had genoemd, dan nu het me

maar onder vrinden verteld wordt.... Bovendien, kompeer! wist ik gister nog niet, dat je in den Tower zooveel leêgen tijd hadt te korten, en dat daar wit geld voor noodig was. Straks wilden ze me bijna te lijf, toen ik zeî, dat ik geen penny had. Je zult me dus plezier doen, met me dit stuk goud te wisselen en het dan met me en de anderen daar ginder te gaan verdobbelen.... Hoe meer je me er dus voor geeft, hoe meer je er meê winnen kunt.... Vijftien shillings, hè, maat?'

'Ben je razend? Ik geef je er vijf en dat nog alleen omdat... omdat....'

'Je liefst driehonderd percent verdient. Kom, Phil Whistle! vijftien shillings! Ik hou niet van dingen. Niet?... Geef me dan den ring weêrom.'

Phil bleek echter wel genegen den koop te sluiten, want hij hield het kleinood tusschen de vingeren, beademde het en wreef het dan weêr schoon; waarlijk, 't was een verrukkelijk gezicht, zoo'n stuk echt goud! Hij bood zes, zeven, acht, en eindelijk met een zucht tien shillings, bij welk laatste bod hij, als om te doen zien, hoezeer het hem nu ernst was, de hand, waarin de ring gesloten was, naar Harry uitstrekte.

'Geluk er dan meê, ouwe vrek!' bromde deze wrevelig, 'maar dan ook dadelijk betalen, hoor je! en in klinkende munt, dadelijk, hoor je?'

'Nu ja, ik zal 't je op het oogenblik brengen... Ik draag zoo'n schat maar niet om het lijf; ik moet het uit mijn spaarpot gaan halen,' zeî Phil met eenige onrust.

'Ga je gang en haal dan je spaarpot.'

'Maar dat kan ik zoo dadelijk niet....'

'En dat waarom niet? Wil je me zoo beet nemen, grijp? Geef me den ring weêrom.'

'Ik zal je waarachtig de negen shillings op het oogenblik in de wacht komen brengen.'

'Tien shillings en dadelijk.'

'Ga dan een oogenblik de deur uit.'

'Die je dan achter me zoudt sluiten om veilig je devoties voort te zetten met mijn ring in je tasch en mijn geld er bij; dank je, kameraad! Mijn ring weêrom!'

Phil wist niet wat hij doen moest. Den koop verbreken? dat niet, want daarvoor was hij te voordeelig. Maar den vreemden knecht te laten gissen waar hij zijn schat verborg en gevaar te loopen, dat oververteld te zien aan de andere boeven, die

al wat dikwijls er naar gespeurd hadden, dat was toch ook onmogelijk! Toch moest hij tot het laatste besluiten; hij voedde daarbij de hoop, dat de vreemde nog wel op een dwaalspoor kon gebracht worden en bovendien, dat hij spoedig van hier en weêr naar York zou trekken.

‘Je zoudt zelfs den heiligen Mozes niet vertrouwd hebben, die, zoo als ze zeggen, water in brandy veranderen kon! Ik zal dan zien of ik je helpen kan! Mijn spaarpot is boven, maar vertrouw jij me niet voor wat wit geld, ik doe het jou niet bij mijn brandy! Ik zal dus zien of ik in mijn huishoudkast nog iets heb.... Ga daar maar zitten, kwant! Ik gun je een enkel glaasjen, een enkel, hoor je!’

Harry liet het zich geen tweemaal zeggen; hij greep naar de brandyflesch, maar zette zich niet neêr op den stoel, dien Phil hem toeschoof en wel in dier voege, dat hij, er op neêrgezeten, wel het uitzicht op de binnenplaats maar niet in het vertrek zou hebben, hetgeen hem om zekere redenen niet aanstond. Wel scheen hij met innerlijke verheuging den nektar te proeven, zelfs met eenige aandacht het gebedenboek in te zien, toen Phil naar het achterste gedeelte van het vertrek sloop en, daar gekomen, schuchter even omkeek; maar toen de oude voor de bedstede zich neêrboog, de bergplaats, die zich onder de onderlagen bevond, opensloot en in de donkere ruimte met de hand grabbelde, die hand zelfs diep daarin stak, had Harry, ofschoon hij in dezelfde houding bleef staan, het oog toch zoodanige richting doen aannemen, dat hij dat alles zeer goed kon waarnemen. Daar lagen dus de schatten van den woekeraar, maar niet open en bloot, zoodat de hand, van wie die bergplaats opensloot, ze maar voor het grijpen had; ze lagen er zeker op een verborgen en gedekte plek.

‘Ze hebben waarachtig kennis gemaakt met mijn reuzel!’ zeide Phil, en zijn stem had iets ongewoon gejaagds. ‘De shillings zijn wat kleverig; maar dat zul jij ze wel verleeren!’ grinnikte hij.

‘Een veilige plaats voor je provisie, Phil!’ viel Harry schertsend in; ‘daar zal het niemant invallen die te zoeken.’

‘Dat mag je wel zeggen, ha, ha, ha!’ lachte hij. ‘Maar al zochten ze, ze zouden niet veel vinden, begrijp je! want veel doe ik nooit op... veel heb ik nooit gehad en zal ik ook niet krijgen, begrijp je.... En wat ik dan nog heb, bewaar ik op een andere plaats, vat je?’

‘Ja wel, boven in je spaarpot.’

Harry liet zich door die woorden niet misleiden, al nam hij daar den schijn ook van aan; want toen hij met zijn shillings in den zak naar het wachthuis terugkeerde, waar de andere knechten hem wachtten en er reeds van gesproken hadden hem te gaan zoeken, kwam hem dat kastjen onder de bedstede telkens voor het oog en poogde hij het zich duidelijk te maken hoe het er daar binnen wel moest uitzien.

Hij werd met vragen bestormd over zijn langdurig onderhoud met het barre Satanskind, met wien geen hunner twee woorden achter elkaâr had kunnen wisselen. Het andwoord, dat alles spoedig verklaarde, gaf hij door een paar shillings op het verkeerbord te werpen met de mededeeling, dat de eenige buit, dien hij in den tegenwoordigen oorlog met de Schotten behaald had, bij den woekeraar was verkwanseld, waarbij hij wel iets verloren had, maar dit toch had gewonnen, dat hij de kameraden nu genoegen kon doen en een kans met hen wagen. De goede verstandhouding, die er reeds tusschen hen en Harry bestond werd er nog beter door, al bleek deze ook niet zoo luidruchtig in zijne vrolijkheid te zijn als de anderen en zelfs van tijd tot tijd zóo afgetrokken, dat hij het valsche spel van zijn tegenspeler niet bemerkte en zonder eenigen vloek afstand deed van het laatste stuk wit geld. Men kon echter nog niet gelooven, dat dit het laatste was, waarom Harry zijn tasch omkeerde. ‘Zeker heeft de gevloekte grijp je deerlijk beet gehad, en bij den ruil je het vel over de ooren gestroopt!’ merkte er een aan. Harry gaf te kennen, dat hij 't ook begon te gelooven en vertelde argeloos wat hij gewisseld had. Er ging een algemeen spottend gelach op en menige kwinkslag, die juist niet vereerend voor Harries schranderheid was, werd er vernomen. Het scheen hem te ergeren, want hij gaf veelbeteekenend te kennen, dat hij den gaauwdief in het oog zou houden en de eerste gelegenheid de beste te baat zou nemen om het hem nog toekomende op te vorderen.

‘Vorderen kun je 't, maar als je 't krijgt, dan hou ik het er voor, dat je ook in staat bent van Misstress Wollasten een warmen kus te krijgen en nog wel meer.’

Het wekte na dat oogenblik geenerlei bevreemding op, dat Harry in den loop van dezen en van den volgenden dag gedurig om Phils verblijf heendwarrelde. Menig spottend woord moest hij daarbij verduren, en meer dan eens was hem reeds

gevraagd of de eerbare huishoudster van Sir Balfour het roode mondtjen hem ook reeds had toegestoken.

De volharding van Harry moest men echter prijzen, hoewel de gejaagdheid, die bij de telkens vergeefsche poging toenam, niet weinig nieuwe stof tot spot gaf. Werkelijk wist Phil hem meesterlijk te ontwijken. Harry had hem in den gang zien aankomen, maar ook terstond weêr in een der hokken, die er op uitkwamen, zien verdwijnen; hij had allerlei listen gebruikt om het vertrek binnen te komen, als hij wist dat Phil er in was en - wat niemant bemerkt had en, hoewel bespeurd, toch niet zou hebben begrepen - vooral als hij er niet in was, maar immer had hij de deur gesloten gevonden en niet in staat die te doen open gaan. Hij had op de binnenplaats weten te komen en door het kleine venster naar binnen gegluurd, maar de luiken zelfs dicht gevonden. Phil scheen meer dan gewonen argwaan te voeden en Harry had er reden voor te wenschen dat die verdween, dat de woekeraar zelfs meer vertrouwend was dan ooit te voren. Of Phil iets begreep van hetgeen Harry bedoelde? Maar dat was onmogelijk, ten zij hij het waar charakter des anderen had doorgrond, en om dat te kunnen moest hij een raadvermogen bezitten, dat bovenmenschelijk was. Neen, veeleer mocht het ondersteld worden, dat de argwaan ontsproot uit het bewustzijn, dat Phil den ander zijn werkelijke schatkamer had ontdekt, uit de vrees, dat de opgespaarde muntstukken in die geheime bergplaats niet meer veilig waren, terwijl hij er nog geene andere voor had kunnen vinden.

Vreesde Harry ook zijn vurigst verlangen te moeten prijs geven, hij zag een ander zijner wenschen echter verhoord. Sir Balfour, die van Pym vernomen had, dat men het onderzoek naar de aanleggers van het komplot voor het oogenblik zou laten varen, maar dat het nochtans goed zoude zijn alle getuigen onder zijn bereik te houden, had Harry laten roepen en hem te kennen gegeven dat hij, op grond van de ingekomen gunstige getuigenissen, hem in soldij nam voor twee maanden, zonder eenig handgeld evenwel. Van dat oogenblik ontving hij een hellebard en een zwaard en moest hij dienst doen, wat hem, den zoogenaamden ouden krijger uit het Noorden, echter zóo averechts afging, dat er aan het gejoel, wanneer hij op wacht stond, geen einde kwam en hij dikwijls het bloed in zijn aderen voelde koken bij de telkens minder onschuldige spotternijen, waaraan hij stond blootgesteld.

Na zulk een doorgestanen storm zat hij den derden avond na zijne komst in het wachthuis moede neêr, morrend en mokkend in zijn binnenst zoo als het ieder toescheen, toen een zonderling geluid aller ooren trof; een geluid, dat van lieverlede bestemder werd en eindelijk zich oploste in den angstkreet van: het witte wijf! het witte wijf!

Tot op de plek waar Harry zich bevond drong weldra het gerucht der gevreesde verschijning door, en hij had geen kind van zijn tijd moeten geweest zijn, indien hij terstond aan bedrog had kunnen denken. Moediger echter dan de anderen, vluchtte hij niet, maar zocht hij het gevaar op. Hij kwam juist een oogenblik na de ontdekking aan en ontmoette de knechten die den bewustelozen Phil naar zijn woonvertrek brachten en, om dat te kunnen doen, ettelijken tijd aan den riem, dien hij om het lijf droeg, naar den sleutel moesten zoeken waarmeê de deur was afgesloten. Zij legden den kaerel in de bedstede neêr en gaven op de opmerking van Harry, dat de gekneusde toch niet zoo alleen kon blijven liggen, vrij bar ten andwoord, dat hij dan zelf maar bij hem moest blijven, als hij er lust in had; voor den meester zou Sir Balfour wel zorgen, als die meende, dat het de kosten en de moeiten waard was. Harry pruttelde niet meer, maar bleef, hoewel oogenschijnlijk met eenigen weêrzin. Toen hij alleen was veranderde echter zijne apathische houding. Met rappen tred schreed hij naar de deur, die hij achter zich sloot. Toen nam hij de walmende lamp, die de knechten hem gelaten hadden, op, sloop zachtkens naar de bedsteê, waar de afzichtelijke met gestolt bloed bevlekte gekwetste neêrlag, bij welks aanblik hij zich niet weêrhouden kon te huiveren, zoodat hij zijn onderzoek naar die zijde niet verder uitstrekte. Vervolgens zette hij de lamp op den vloer, boog zich naar de kast onder de bedsteê, en tastte, na haar ten laatste geopend te hebben, daarin rond. Het was lang te vergeefs. Toch niet geheel ijdel scheen zijne verbeelding gewerkt te hebben, zoo dikwerf zij hem, na het bewuste onderhoud, telkens de bewegingen van den woekeraar, toen deze bezig was geweest naar zijn geld te zoeken, te binnen bracht. Niet al de bakken waren vast gemetseld; eindelijk had hij tastend bespeurd, welke er los lagen, en na menige nuttelooze poging gelukte het hem ten laatste de losliggende op te lichten. Daar lag een leêren tasch, die hij met moeite omhoog tilde en naar buiten haalde. Ze was meer dan half gevuld met groote goud- en zilstukken - het woekerloon van jaren. Menig oog zou gevonkeld

hebben bij het zien van zulk een buit, maar Harry had er bijna geen aandacht voor. Hij groef met de handen in de geldstukken, niet om ze te tellen of te waardeeren, maar om te zien of er niets anders aanwezig was dan goud of zilver. ‘Zou hij de papieren verscheurd hebben!’ mompelde hij gedurig bij het onderzoek, dat hij eindelijk staakte. Maar misschien had hij nog niet alles gevonden. Hij strekte de hand nogmaals uit in het gat, voelde naar alle kanten en haalde eindelijk een oude, door de vocht aangedane, blikken doos te voorschijn, waarin, onder waarlijk kostbare kleinodiën - zeker oningeloste panden - eenige geel-geworden en stuk-gevouwen stukskens papier lagen. Hij wierp de leêren tasch in allerijl in het kastjen en wilde de doos onder zijn wambuis verbergen, toen een schor geluid hem trof, hetgeen hem onwillekeurig het hoofd deed opheffen. Welk een aanblik! Phil had zich, steunend op een zijner elbogen, even opgericht, terwijl hij de vrijgebleven hand naar het beleedigde achterhoofd bracht. De oogen staarden, maar zielloos als verglaasd, den appel als zwemmend in bloed. Of hij bij zijne kennis was en begreep dat zijn eigendom werd aangetast, of dat hij in den waanzin der koorts die beweging en dat geluid maakte, onderzocht Harry niet. Daarvoor was hij ook te verschrokken. Een half gesmoorde kreet van ontzetting ontglipte hem, en zonder om te zien ijlde hij het vertrek uit, waarvan hij de deur liet openstaan. Van hetgeen hij het laatst had gezien gaf hij dadelijk verslag, wat ten gevolge had, dat er naar een meester werd gezonden, die Phil in een aanval van woede aantrof en hem woorden grommen en telkens luider hoorde uitgraauwen, welke door de spottende knechten, die uit nieuwsgierigheid meêgeloopen waren, vertolkt werden als de verwenschingen te zijn van den woekeraar, die zich bestolen waande en de grove vuisten krampachtig gesloten hield, in de meening er een geldbuidel in vast te houden.

Het gerucht van Nels gevangenneming was in een oogenblik verbreid en ook Harry ter oore gekomen. Wat sperde hij de ooren toen hij het vernam! Wat vroeg hij belangstellend of dat kind dezelfde deerne was die vroeger door den ellendeling ginder mishandeld was geworden! Toen men zich daarover verwonderd toonde, nam hij plotseling een veel onverschilliger toon aan, en gaf te kennen over dat kind in den Tower te hebben hooren spreken. Hij werd aangewezen om dien nacht in het vertrek van Phil te slapen, en dezen, zoo hij middelerwijl

niet stierf, op te passen, waardoor hij dien nacht van het op de wacht staan zou ontheven zijn; maar, ook dát was vreemd, hij vroeg met aandrang daarvan ontslagen te worden, voorgevende dat het laatste gezicht van dien man hem te zeer had ontsteld. Men lachtte om die teêrgevoeligheid en toch was zij niet voorgewend. Hij was ook de eenige, die begrijpen kon wat de doodsangst van den woekeraar beteekende, de eenige, die in de rusteloosheid van den gekwetste eene beschuldiging vernam, en dat woog op dit oogenblik nog krachtiger dan het verlangen, om eenige minuten alleen te zijn, en, onbespied en ongestoord, kennis te mogen maken met den inhoud dier stukjens papier. Daartoe had hij echter in het wachthuis aan de hoofdpoort waar hij dienst moest doen, dien nacht toch eindelijk de gelegenheid. Hij had den tijd, die hem opgelegd was, met den hellebard geschilderd en mocht rust nemen. Hij kon niet slapen, maar wachtte tot zijne kameraden het oogenblik van ledigheid, dat hun verbleef, gebruikten om zich uit te strekken op de harde banken en snorkend waren ingeslapen. Toen bracht hij zijn schat voorzichtig te voorschijn. Had hij de doos met kleinodiën kunnen wegwerpen zonder eenig spoor achter te laten, hij zou het terstond hebben gedaan, maar dit was dit oogenblik onmogelijk. Daarom borg hij haar weder zoo goed hij kon, na de papieren er uitgenomen te hebben. Zijn hand beefde toen hij deze voorzichtig openvouwde. Hij zou een blik in het verre verleden slaan; hij zou misschien het spoor vinden dat hij jaren, jaren lang had gezocht, een spoor aan welks bestaan hij door raadpleging en vergelijking van de soms nietigste en schijnbaar onbeteekenendste omstandigheden was gaan gelooven. Hij las. Hoe klopte hem het hart! De eene brief was gedagteekend Januari 1626, de andere Oktober 1639. Gene was geteekend door W. Staunton, en met moeite geschreven. Het schrijven handelde over een kind, Ned genaamd - Harry las en herlas, maar er scheen dat woord, den naam van een jongen, te staan - dat de persoon, tot wien dat schrijven gericht was, zou doen groot brengen voor tien pond 's jaars, totdat het kind achttien jaar was geworden, welk geld ieder half jaar te halen was bij Mr. van der Meer, een Hollandsch wisselaar in de City. De tweede brief scheen een andwoord te wezen op eene mededeeling, door Phil Whistle of door hem, tot wien deze brief in der tijd gericht werd, aan gezegden wisselaar gedaan, van den dood van het kind en het bericht, dat voor kos-

ten van verpleging, voor den meester en voor de begrafenis nog eens vijftien pond extra betaald moest worden, waarmede dan alles was afgedaan. Harry kon of liever wilde zijn oogen niet vertrouwen. Dat kind was dan dood! Maar dat kind was zeker een ander dan hij bedoelde, zoodat de naam, dien hij aanvankelijk verkeerd of onduidelijk geschreven dacht, werkelijk te recht zou zijn vermeld en er in die brieven alleen sprake was van een knaap die Ned, eigenlijk Edward heette. Maar wie was dan die Nel? Een of andere vagebonde? Maar Phil had haar voor vijftien of zestien jaren als kind van drie jaar medegebracht, zonder dat iemant wist vanwaar, en hij had nooit een ander kind bij zich gehad. Het bericht van den dood van dat kind, dat hij den kost had gegeven, moest dus gelogen zijn; maar waarom had hij gelogen? Om nog vijftien pond machtig te worden, daar het pleegkind juist in het achttiende jaar was getreden en de toelage alzoo ophield? Waren echter die brieven wel tot den cipier gericht? Behoorde het ook bij de snuisterijen waarop de vrek geleend had? Al waren die brieven ook werkelijk in der tijd aan den cipier geschreven, dan nog zou het kunnen zijn dat een ander kind bedoeld werd. Hij herlas nogmaals den oudsten brief, waarin van het grootbrengen van het kind gesproken werd. Onderstelde dat hiermede Nel niet bedoeld was, waar was dat kind dan van daan gekomen? Met welk oogmerk zou Phil haar dan den kost hebben gegeven? Het was toch niet te onderstellen, dat zulk een ellendig wezen als de cipier was, zich met een werk van liefdadigheid belast zou hebben zonder eenig gewin? Wie gaf hem zekerheid, wie gaf hem licht? Leefde de wisselaar nog, en zoo ja, was Staunton te vinden? Hij verloor zich in gissingen; hij wikte en woog, totdat een schelle lach in zijne nabijheid hem deed opschrikken. Het was een zijner kameraden, die, voor eenige oogenblikken wakker geworden, hem verwonderd had gadegeslagen.

‘Hoe maakt het je liefste? Laat me meê lezen? Blieft ze niet meer van je gediend; licht wacht ze op mij. Lees me eens voor, want ver bracht ik 't in 't lezen nooit.’

Maar Harry stiet hem onzacht terug en verliet zonder een woord te spreken de wachtkamer, waarin hij den gantschen nacht niet terug kwam.

Bij de terechtstelling op den volgenden morgen werd hij gemist, ofschoon hij verplicht geweest ware dienst te doen. Hij was het laatst gezien bij de wacht, die Strafford had afgehaald.

In den gang was hij nog in het gelid geweest, maar toen de stoet den steenen wenteltrap was afgeklommen, was hij niet meer aanwezig. Wie toen in de stille gaanderij een blik had geworpen, zou hem gezien hebben, den schouder geleund tegen den muur en het aangezicht onafgebroken gewend naar het geopend vertrek waarin de hooge gevangene maanden was bewaard; hij zou op dat gelaat een trek van vreugde hebben kunnen bespeuren, maar eene vreugde, die den ruwsten een koude aan het hart had doen voelen en dien man had doen ontwijken; hij zou hem eenige woorden hebben hooren uiten, waarvan de rechte zin niet begrepen, maar de bedoeling toch gevat en alsdan in volkomen overeenstemming gevonden kon worden met de uitdrukking van het gelaat.

Na den afloop der terechtstelling werd Harry bij den bevelhebber van zijn vendel ontboden, ten einde zich de straf, op het eerste plichtverzuim gesteld, te hooren aankondigen, maar niemant kon hem vinden; hij was spoorloos verdwenen, wat Sir Balfour geboodschapt werd. Slechts zijn hellebard en zwaard vond men aan den voet van den muur, die aan den waterkant den Tower afsloot.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

De gedenkschriften van Mevr. Kinkel en de gedenkschriften van Mevr. Strauss; van die Agnese die gedurende eenige jaren de echtgenoot was van den schrijver van het ‘Leben Jesu’, van die Johanna die den Bonnschen hoogleeraar en rooden republikein van den jare '48 haren man noemde en hem getrouw bleef in zijne Londensche ballingschap - kon de duitsche letterkunde van den jongsten tijd ons eene meer welkome gave schenken? Onze nieuwsgierigheid, onze weetlust, onze belangstelling, onze sympathie, alle organen van onzen inwendigen mensch vinden hier te gelijker tijd opwekking en bevrediging.

Uit Johanna Kinkels schriftelijke nalatenschap te weten te komen, en derhalve uit haar eigen mond te vernemen, hoe zij, van haar eersten man gescheiden en door muzieklessen in haar onderhoud voorziende, haar katholiek geloof afzwoer en Kinkels vrouw werd; hoe zij met hem en met hare kinderen leefde te Bonn; wat zij gevoelde toen de omwenteling uitbrak en zijne partij het onderspit delfde; toen hij tot levenslange tuchthuisstraf veroordeeld werd en zij hem niet bezoeken mogt in de gevangenis; toen hij te Keulen wegens een tweede politiek vergrijp in boevenpak teregtstond en men haar verhinderen wilde hem te omhelzen; hoe zij te moede

was toen zij vernam dat hij uit zijne cel was ontsnapt; hoe zij met hem naar Engeland vlugtte en daar op nieuw in haar aangeboren en geoefend muziekaal talent een bestaan vond; hoe de Londensche kolonie van duitsche ballingen en vogelvrijverklaarden in de engelsche hoofdstad leefde en waarmede de arme kolonisten zich geneerden; welke plaats zijzelve innam in dien kring en daarbuiten; welke nieuwe betrekkingen zij aanknoopte in het vreemde land; hoe zij dacht over de engelsche zeden en gebruiken; in welken gemoedstoestand zij onder den vreemden hemel verkeerde, en hoe ten slotte het voorgevoel dier ongeneeslijke wanhoop in haar ontwaakte die na eene tienjarige ballingschap haar met eigen hand een einde zou doen maken aan een leven welks last zij niet meer dragen kon - de kennismaking met zulk een romanesken en in vele opzigten tragischen levensloop is indedaad de moeite waardig; en zelfs in ons vaderland, en in de dure tijden die wij beleven, zullen velen te bewegen zijn om zich ‘Hans Ibeles’ aan te schaffen, bijgenaamd ‘Ein Familienbild aus dem Flüchtlingsleben.’

Doch eene geduchte mededingster zal Johanna Kinkel, wanneer ons publiek eenmaal de koorden van zijne beurs zal hebben losgemaakt, vinden in Agnese Strauss geboren Schebest; haar Londensch ‘Familienbild’ in ‘Aus dem Leben einer Künstlerin.’ Indien het toch geene kleinigheid is te mogen lezen tot op den bodem eener ziel als die van Kinkels echtgenoot, een vast niet minder uitnemend voorregt is beschoren aan hen die de geheimste gedachten mogen leeren kennen der oostenrijksche zangeres en tooneelspeelster wier schoonheid en gaven voor eene wijl den blik benevelden van misschien den scherpzinnigsten criticus der 19de eeuw. Het was te Stuttgart, omstreeks het jaar 1842, dat van dezen belangwekkenden roman de knoop gelegd werd. Zij kwam; kwam uit Pesth, uit Dresden, uit Neurenberg, uit Munchen, uit Weenen, uit eene der vele steden en hoofdsteden waar zij hare frissche en welverdiende lauweren geplukt had; waar studenten, op wier porceleinen pijpenkoppen hare beeldtenis prijkte, de paarden van haar rijtuig afgespannen en haar in triomftogt omgevoerd hadden langs de straten; waar prinsen met haar gedanst, prinsessen met haar gemusiceerd, schilders haar uitgeschilderd, beeldhouwers haar buste in marmer gebeiteld, banketbakkers haar in suikerkalk aan de beeldhouwers nageboetseerd en haar te pronk gesteld hadden op de spits van vele amandel-taarten. Zij kwam te Stuttgart en hij zag haar; hoorde en zag haar.

Want dit vooral was het eigenaardige van haar talent dat haar te zien spelen een even groot genot was als haar te hooren zingen. Deze cantatrice van den eersten rang was tegelijkertijd eene volleerde tragédienne. Gaf zij den ‘Romeo’, dan trilden in den eivollen schouwburg de harten van alle Julia's en van alle Romeo's te zamen; zong zij de ‘Medea’, dan joeg de uitdrukking van haar blik en van haar gebarenspel zoo groote ontsteltenis aan, dat de kleine figuranten-zelven die zij in deze rol om het leven moest brengen van schrik het tooneel afliepen. Kon hij ongetroffen blijven bij de ontmoeting van zoo vele voortreffelijkheden? Neder te zinken aan de voeten van deze volmaakte vrouw was voor hem de natuurlijkste aller daden. Het was de vervulling zijner lotsbestemming. Apostel eener nieuwe eeredienst, die van het genie, behoefde hij slechts de inspraak van zijn hart te volgen om hier tevens zijne zending te volbrengen. Zelve verhaalt ons Agnese in hare mémoires wat en hoe oneindig veel er reeds bij de eerste kennismaking omging in haar gemoed. Hoe zijn geest den haren overmeesterde. Hoe de omvang van zijne wetenschap haar verbijsterde. Hoe zij hem liefkreeg om de belangstelling die hij voor haar spel aan den dag legde en om zijn grondig oordeel over haar talent. Hoe zij om zijnentwil het tooneel verliet, al hare kroonen ter aarde wierp, en zich enkel tooide met den krans zijner liefde. Maar ook, toen zij man en vrouw geworden waren en hun een tweetal kinderen geschonken werd, hoe toen voor haar en voor hem de eene ontgoocheling op de andere volgde. De zoon van den niet meer dan welgestelden wurtembergschen koopman, de in theologische en wijsgeerige studien doorkneede kamergeleerde, de protestantsche rationalist, kon op den duur niet aarden in denzelfden kring waarin zich het eenvoudige geloovig-katholieke meisje bewogen had; kon haar in zijne stille woning geene vergoeding schenken voor de uitbundige toejuichingen waarmede zij meer dan een half dozijn jaren achtereen alom ontvangen geworden was; haar niet schadeloos stellen voor het gemis der weelde waarin zij al dien tijd geleefd had. En zij van haren kant, *papillon après sa toilette*, betooverend en enkel ziel wanneer zij optrad in eene van hare bewonderenswaardig ingestudeerde hoofdrollen, maar in het dagelijksch leven ontbloot van de gaven waarmede zij schitterde op het tooneel, in alles onkundig behalve in muziek en spel, opgesloten in een engen kring van beperkte denkbeelden, zij kon, *chenille au sortir de son lit*, de hooge verwachtingen niet vervullen die deze

man van haar gekoesterd had. In dezen strijd van wederzijdsche teleurstellingen kwam de liefde om; en opdat hunne ontzielde idealen niet eenmaal onder den vorm van haat en verachting uit de dooden mogten opstaan, namen zij in tijds een kloek besluit en gingen elk huns weegs. Agnese trok zich terug uit de wereld, leefde stil en vergeten voort, en arbeidde onderwijl aan hare gedenkschriften. En toen na een aantal jaren het oogenblik haar gekomen scheen om haren arbeid onder de oogen van het publiek te brengen, gaf zij het boek uit en droeg het op aan hare kinderen: ‘Meinen geliebten Kindern Georgine und Fritz Strauss herzlichst gewidmet.’

Doch hoewel er in geen der beide geschriften die ik aankondig - zoo komt de onbescheidenheid om haar loon - iets hoegenaamd van dit alles te lezen staat, ‘Hans Ibeles’ is daarom toch wel een dier verhalen die men in eenen adem uitleest; en al staat het werk van Agnese Schebest, uit litterarisch oogpunt gezien, aanmerkelijk lager dan dat van Johanna Kinkel, ook ‘Aus dem Leben einer Künstlerin’ is een onderhoudend, verrassend, en in menig opzigt leerzaam boek.

Leerzaam is het om den blik dien het ons hier en daar gunt in een toestand - de schouwburgwereld in het algemeen en inzonderheid de duitsche - die ongetwijfeld onze belangstelling verdient en toch vast niet medebehoort tot de voorwerpen die wij binnen den kring van onzen gewonen gezigteinder plegen op te nemen. Hooren wij de schrijfster verhalen om welke redenen zij gedurende al den tijd van hare kunstenaarsloopbaan aan het vervullen van gastrollen, nu hier, dan ginds, de voorkeur gaf boven eene vaste verbindtenis aan den eenen of anderen grooten schouwburg. Men zal er de nuchterheid van haren blik zoowel als den adel van haar streven en de onafhankelijkheid van haar karakter uit leeren kennen: ‘Wel vorderde mijn zwervend leven vele en hooge uitgaven; en van hetgeen postpaarden (er bestonden destijds nog geene spoorwegen), logementen, verpleging, drinkgelden, het onderhoud van eene eigen tooneel- en burgerlijke garderobe - van de onkosten die dit alles na zich sleept kan men zich in eene gewone huishouding, waar alle dingen hun dagelijkschen gang gaan, zelfs geene voorstelling vormen. Men kan hier te Stuttgart eene maand lang zeer fatsoenlijk leven van hetgeen ik daarginds menigmaal in een enkelen dag verteerde, zonder dat ik mij aan de geringste baldadige verkwisting bezondigde of eenige buitengewone genieting smaakte. Doch ik sleet

dan ook met de mijnen in mijn rijtuig [haar eenige zuster en eene kamenier vergezelden haar meestentijds] een regt genoegelijk en afgezonderd leven, kon volstaan met hier en ginds een blik te werpen achter de coulissen der schouwburg-administratien, behoefde niemands pantoffels te kussen om tegen kabalen en plagerijen beschermd te worden, en mogt onder de vleugelen van een belangeloos publiek, mij onderwerpend aan het oordeel van allen, op eerlijke wijze en zonder op kronkelpaden te wandelen mijn brood verdienen. Eene zekere klasse van schouwburg-autoriteiten boezemde mij bij toeneming een ongeveinsden afkeer in. Men zal mij welligt tegenwerpen dat aan kleine schouwburgen, waar de noodige middelen ontbreken om aan alle maatschappelijke en aesthetische eischen te voldoen, natuurlijkerwijze veel eigen is dat den mensch zoowel als den kunstenaar tegen de borst stuit. Doch ik moet doen opmerken dat het juist hofschouwburgen waren, alwaar de zaken somtijds het ergerlijkst toegingen. In de kleinere steden is men voor het minst niet aanmatigend en zoekt men zich te redden zoo goed en kwaad het mag. Ginds daarentegen zag ik onkunde, betweterij en slechte zeden menigmaal den boventoon voeren. Worden ook al hier of daar een intendant, een kapelmeester, een regisseur, een enkele kunstenaar aangetroffen, die zich inspannen om door krachtige werkzaamheid en strenge tucht de waardigheid der inrigting op te houden en haar waterpas te verhoogen, hoe gaat het door elkander genomen bij de meesten toe? Het is mijne roeping niet te onderzoeken door wie van beiden, de heeren achter of de heeren voor het voetlicht, het meest tot de algemeene demoralisatie bijgedragen wordt; ook bespaar ik den lezer mijne opmerkingen tot beantwoording van de vraag of het aantal vrouwen die uit nood of zelfverblinding al doen wat in haar vermogen is om te schitteren of te vallen, grooter is in de tooneel- dan wel in de burgerlijke wereld. Doch in elk geval zou het mannen van eer beter passen deze vrouwen zedelijk op te beuren, dan haar in de tegenovergestelde rigting met zich mede te slepen.’

Hier moet ik de opmerking maken dat, indien de gedenkschriften van Agnese Schebest, tot schade van hunne teekenachtigheid, nergens opgeluisterd worden door het verhaal van liefdes-avonturen, men er aan den anderen kant ook niets in aantreft waarvan moeders aan hare dochters de lezing zouden behooren te verbieden. Onlangs werd in de ‘Saturday Review’ een parallel getrokken

tusschen aktrices en 2de luitenants, en de schrijver beweerde dat de moraliteit der engelsche tooneelspeleressen, de vrouwelijke leden der zangkoren en van het corps-de-ballet daaronder medebegrepen, vooral niet lager moet aangeslagen worden dan die van het gros der jeugdige officieren in het leger van Hare Britsche Majesteit. Doch waar de onbesproken naam van Agnese Schebest genoemd wordt, kunnen dusdanige vergelijkingen achterwege blijven. Eenmaal, toen zij als negentienjarig meisje te Pesth debuteerde, werd Agnese achtervolgd door de liefdesverklaringen van een jeugdigen en fraaigebouwden luitenant-kolonel in oostenrijksche dienst; een anderen keer, te Munchen, was er een beijersch jonker die zijn rijtuig uren lang voor de deur van haar hôtel deed stationeren, ten einde de booze wereld te doen gelooven dat hij al dien tijd bezig was met haar het hof te maken. Doch dit zijn ook de twee eenige kleine romans die in het gansche boek voorkomen; en indien de schrijfster in beide gevallen de geheele toedragt der zaak eerlijk opgebiecht heeft, dan hebben noch de beijersche edelman noch de oostenrijksche hoofd-officier veel wil van de reis gehad.

Zal ik zeggen dat haar geschrift door de algeheele afwezigheid van al hetgeen naar hartsgeheimen zweemt aan bekoorlijkheid gewonnen heeft? Zou hare persoonlijkheid ons niet sterker aantrekken indien wij haar, ik zeg niet de eene of andere beminnelijke zwakheid te vergeven hadden, maar indien haar kunstenaarsleven meer van nabij geleken had op het aanvallig bestaan der bloemen en der vlinders? Laat ik te dezer plaatse - ‘Auf eine Tänzerin,’ dus luidt het opschrift - een versje mogen aanhalen van dien zelfden Uhland wiens liederen zij in partikuliere gezelschappen zoo volmaakt en met zooveel diep gevoel wist voor te dragen:

Wenn du den leichten Reigen führest,
Wenn du den Boden kaum berührest,
  Hinschwebend in der Jugend Glanz;
In jedem Aug' ist dann zu lesen,
Du seiest nicht ein irdisch Wesen,
  Du seiest Aether, Seele ganz.

Mir aber grauet: wenn nach oben
Du würdest plötzlich nun enthoben,
  Wie wärest, Seele, du bereit?
Wohlan! der sich auf Blumen schaukelt,
Der Schmetterling, der ewig gaukelt,
  Ist Sinnbild der Unsterblichkeit.

Zulk een sylphidenleven nu als in dit liefelijk en liefderijk gedichtje aangeduid wordt, tegelijk onschuldig en zorgeloos, heeft Agnese Schebest nooit geleid. Kunstenares van geboorte en opleiding, heeft zij daarbij gearbeid gelijk men arbeidt voor zijn dagelijksch brood. ‘Es war ein weiter, mühevoller Weg, den ich machte’, zegt zij aan het slot; en wanneer zij er bijvoegt: ‘Dennoch hab' ich mein Ziel verfehlt’, beteekent dit in haren mond dat zij teleurgesteld is in de blijde hoop om aan hare moeder een genoegelijken ouden dag en aan hare zuster - beiden stierven een ontijdigen dood - een onbezorgd leven te verschaffen. Tot eene maatschappelijke positie te geraken, en daartoe te geraken door zwoegend te woekeren met haar talent, is steeds een van hare overigens zeer praktische idealen geweest. Zelfs moet ik tot mijn leedwezen bekennen dat zij het doen van een tijdig huwelijk, ook om physiologische en gezondheidsredenen, als eene voor alle jeugdige kunstenaressen hoogst wenschelijke zaak beschouwt. ‘Wij arme schepseltjes zijn er in zeker opzigt bitter ongelukkig aan toe’, zegt zij ergens, na vermeld te hebben dat sommige jonge mannen van talent en ernstige studie eene bijzondere opmerkzaamheid gewijd hadden aan haar spel en gezang. ‘Naauwlijks toch komt het aan onze vrienden en verwanten ter oore dat een man van dat gehalte met geestdrift spreekt over het streven van eene kunstenares, ja zelfs de stoutheid heeft om haar gezelschap te zoeken, of zij verbazen er zich over dat het deerntje niet dadelijk met pak en zak des jonkmans woning betrekt. Doch wat mij betreft, ik trachtte mij in te prenten dat er knappe jonge meisjes in overvloed gevonden worden die, niet hebbende te zorgen voor bloedverwanten of betrekkingen, maar eenig en onafhankelijk, desgevraagd voor welken jongen man het zij eene veel aannemelijker partij zouden mogen heeten dan zulks met mijne geringheid het geval was. Ook vond ik in de uitoefening van mijne kunst en in den innigen omgang met de mijnen reden genoeg om mijzelve gelukkig te prijzen. De mensch moet niet van alles verlangen, dacht ik; en goedsmoeds vervolgde ik mijnen weg. Later bleek het evenwel dat ook actrices menschen zijn van gelijke beweging als anderen, en dat, al wordt deze of gene onder haar, die met ernst en met een verheven doel voor oogen hare taak volbrengt, ook eene poos lang aangemerkt als een wezen van ander maaksel als de meesten, het arme schepsel in haar desniettemin bij tijd en wijle knorrig en ongeduldig wordt over de onnatuur dier telkens wederkee-

rende onderstellingen. Van Mevr. Milder-Hauptmann wordt verhaald dat al naarmate haar huisgezin aangroeide, ook de klank van hare stem toenam in reinheid. Aan stem haperde het mij niet, en mijn geluid was voldoende. Doch uit overmaat van gezondheid openbaarde zich bij mij, naar gelang mijn leeftijd rijper werd, een geheel ander kwaad. Reeds te Pesth was het tot ons aller groote ontsteltenis eenmaal gebeurd dat ik overvallen werd door zulk een geduchten aandrang van bloed naar het hart en naar den mond, dat de goede dokter Eckstein mij door eene aderlating op staanden voet hulp verschaffen moest. Hetzelfde wedervoer mij te Neurenberg, en dokter Scheidig moest mij op dezelfde wijze het leven redden. Later vertoonden zich deze verschijnselen ook te Weenen en in Italie. Zelfs moest ik te Milaan te midden van zulk een bedwelmenden aanval voortgaan met zingen. Deze kwaal sproot intusschen geenszins uit eene aandoening der longen voort. Ware dit het geval geweest, mijn gestel zou niet bij voortduring zoo sterk gebleven zijn. Doch sedert ik het geluk heb mij te mogen verblijden in het bezit van lieve kinderen, hebben die aanvallen zich niet weder herhaald; en van harte zou ik daarom wenschen dat elke tooneelzangeres, die geteisterd wordt door een diergelijk euvel, te goeder ure door een gunstig lot met hetzelfde voorregt gezegend en, naar het voorbeeld van Mevr. Milder-Hauptmann, eene groote zangeres maar ook tevens eene gelukkige vrouw mogt worden. Wie zich den jonkvrouwelijken heiligenkrans niet anders verwerven kan als door zich keer op keer in de aderen te doen kerven, is waarlijk niet te benijden. Drongen de geneesheeren er ernstig op aan dat ik mij in het huwelijk begeven zou, of berispten zij mij uithoofde van mijne eigenzinnigheid, ik moest mij dit, ofschoon ongaarne, laten welgevallen; doch tot het spelen van komediespel aan den voet van het altaar was ik nooit te bewegen, en zelfs den stumperigsten man zou ik nog steeds te goed geacht hebben dan dat ik hem daar ter plaatse zonder ware genegenheid iets zou hebben beloofd wat ik niet vast en heilig besloten was te volbrengen.’

Dit lezend zal iemand welligt vragen of er op het tooneelkunstenaarsleven niet eene soort van vloek rust? Het kan toch schijnen dat Agnese Schebest aan de besmetting der ligtzinnigheid alleen daarom ontsnapt is, omdat die der vulgariteit haar daarvoor onvatbaar gemaakt had. Doch wien het in de eerste plaats, bij de kennismaking met sommige boeken, om het verzamelen van menschenkennis

te doen is, zal deze en dergelijke theoretische vragen onderdrukken. De wetenschap van hetgeen er in de eenzaamheid omgegaan is in den geest eener vrouw die door het publiek niet anders gekend werd als onder den vorm van eene Alice, eene Donna Elvira, eene Desdemona, is den zoodanigen schadeloosstelling genoeg voor het verlies van twee of drie idealen.

Ik zeide reeds dat het leven van onze kunstenares, in den praktischen zin van het woord, een voortdurende strijd geweest is. Zij was van het begin afaan eene wakkere vrouw; en dit kloeke, bij geringe diepte en bij nog minder fijngevoelighid, zal men in haar terugvinden, indien men de aandacht vestigt op hetgeen zij blijken laat omtrent haar godsdienstig geloof. '*Liebes Mutterle*', zoo schreef zij eenmaal aan hare moeder te Neurenberg, nadat zij met hare zuster aangekomen was te Grätz, waar eene tante van haar woonde die zij destijds voor de eerste maal ontmoette, 'ik zou gewenscht hebben dat gij heden hier geweest waart. Daareven ontvingen wij een bezoek van onze goede tante met hare beide welgemaakte zonen. Karl is een levenslustig man, vol geest en vernuft, en een knap officier. Hij zal eerlang trouwen met eene gravin. Franz is ingetrokken van natuur, maar als officier zeer geacht. De beide andere zonen, insgelijks officieren, bevinden zich op dit oogenblik in Polen. Tante is eene dikke ronde dame, eene echte kapiteinsweduwe. Nicht Therese is een aardig huismoedertje; zij heeft drie allerliefste kinderen. Daarentegen heeft nichtje A. haar intrek genomen in een klooster. Wij hebben het lieve meisje niet anders kunnen te zien krijgen als achter een getralied spreekvenster. Ons spreken moest daarenboven lispelen zijn. Zoo gaarne had ik haar eens vragend in het oor gefluisterd of zij dan niets verstandigers had weten te bedenken, dan om eene van die gebeden prevelende zusjes te worden, die onzen lieven Heer den ganschen dag de ooren doen tuiten en niets uitvoeren als luijeren. Alsof men ook bij den arbeid niet vroom kon zijn! Ik geloof gaarne dat zij in haar klooster niet half zoo bloot staat voor de verzoekingen van den Booze als men in de wereld doet; maar zoo zij zich eerst moest laten opsluiten om braaf te zijn, heeft zij ook niet veel wonders volbragt. Goed dat er in de dagen van Adam nog geene kloosters waren; of waar zou men anders op dit oogenblik menschen vinden die zich aan Gods schoone wereld het hart ophaalden, of te zijner eer en tot nut van hunne medemenschen werkten en bezig waren? En wat kan het Hem schelen

of zoo eene oude kloosterjufvrouw Hem al dan niet bij dagen en bij nachten het hof maakt?' Zij die dit schreef was noch toen noch ooit eene vrijdenkster, maar veeleer een getrouw schaap van roomschkatholieke weide, eene ootmoedige biechteling, niet slechts vatbaar voor algemeene indrukken van godsdienst, gelijk haar toegevoerd werden op de vleugelen der gewijde muziek, maar ook toegankelijk voor goede gedachten in bepaald kerkelijken vorm. Sprekend van hare grootmoeder, een eigenaardigen type van oud-boheemsche vroomheid met ietwat onafhankelijk hussitenbloed in de aderen, zegt zij: 'Nog heden bezit ik een gebedenboekje dat ik van haar ten geschenke gekregen heb. Het is gedrukt met schrijfletters en heeft tot titel: *Kurz und gut katholisches Meszbüchlein*. Doch op dit oogenblik nog word ik door de kinderlijke vroomheid die dit boekje ademt, en door zijne stamelende taal, even zoo gesticht als toen het mij op mijn negenden jaardag door mijne grootmoeder geschonken werd.'

Meer gezond dan teeder: dit oordeel, zweeft u bij het doorbladeren van de herinneringen dezer kunstenares telkens op de lippen. Zij is niet zachtzinnig. Regt grappig kan zij vertellen van sommige wandelingen die zij gedaan, en van sommige menschen die zij ontmoet heeft. Er komen in haar boek een aantal pikante natuurtooneeltjes voor. Men vindt er eene menigte amusante typen in geteekend. Doch neem bij voorbeeld deze oordeelvelling van haar over het blijspel, eene opmerking door haar gemaakt toen zij te Weenen den destijds vermaarden comicus Scholz had zien spelen: 'Weenen is niet de eenige stad op deze wereld, geloof ik, waar de door zorgen en beslommeringen gekwelde menschheid bij voorkeur het oor leent aan hen die de kunst verstaan om haar het middenrif te doen schudden. *Qui fait rire est le maître des coeurs*, dus heeft men naar waarheid gezegd. Met alle inspanning der bespiegelende rede doen vaak de grootste wijsgeeren den menschen minder goed aan het hart dan een man als Scholz met zijne ondeugende potsen. Hij was comicus *con amore* en leerde de menschen hun lot *con amore* dragen. Dit te doen is dan ook een der verstandigste dingen waartoe het lieve menschdom besluiten kan.' Menigeen zal dit eene opgeruimde, maar ook tevens eene harde levensbeschouwing noemen. Doch misschien is bij Agnese Schebest deze trek bovengekomen ten gevolge van hare opleiding. Hare geheele voorbereidende vorming, onder het toezigt van den directeur der Dresdener muziekschool, Johannes Miksch, is eene onafgebroken inspanning geweest. Haar

leermeester had haar innig lief en noemde haar naderhand de uitstekendste onder zijne leerlingen; doch zijne methode was uitermate gestreng. Een goede aanleg was volgens hem onmisbaar; zonder deze, meende hij, kon men in de kunst niets aanvangen, niets volbrengen. Doch dit gegeven eenmaal voorhanden zijnde, kwam voortaan alles bij hem op arbeiden en nogmaals arbeiden aan. Aan deze rigting, die weinig bevorderlijk zijn kon voor de verzachting van haar gemoed, heeft Agnese Schebest dien hoogen zin voor hare kunst te danken gehad die haar gemaakt heeft tot zulk eene voortreffelijke zangeres en tooneelspeelster. Na het medegedeelde zal het niemand verwonderen dat zij reisde met in een der zakken van haar rijtuig een vertaalden Quinctilianus, door haar gelezen en herlezen, of dat zij op hare banier deze les van Goethe schreef: ‘Die höchste Aufgabe einer jeden Kunst ist, durch den Schein die Täuschung einer höheren Wirklichkeit zu geben. Ein falsches Bestreben aber ist, den Schein so lange zu verwirklichen, bis endlich nur ein gemeines Wirkliche überbleibt.’ Bij ondervinding weet zij welke aanhoudende studien er noodig zijn om het toppunt dier verheven zinsbegoocheling te bereiken. Het verwondert haar niet dat noch de meeste aktrices noch het gros des publieks zich gaarne veel moeite geven wanneer het aankomt op de ernstige voorstelling van diepgevoelde hartstogten. ‘Beiden,’ zegt zij, ‘beiden wird eine in Confituren übersetzte Leidenschaft immer weit besser munden.’ Valsche of winderige lof is haar onverschillig, en wanneer de eene of andere criticus het ongeluk heeft gehad haar ‘ein geniales Genie’ te noemen, antwoordt zij zeer verstaanbaar: ‘Ich meines Theils hab in meinem Leben noch nie ein ungeniales Genie kennen lernen.’ Aan den eenen kant is zij zeer vaardig in het afwijzen van kunstenaars zonder eigenlijk gezegde roeping: ‘Evenals de philosophie, om met Romeo te spreken, niet bij magte is om eene Julia te scheppen, even zoo kan niemand zich door welke methode het zij de gave van het enthusiasmus eigen maken, of die der zinsvervoering, of die der scheppende verbeeldingskracht. Door studie en ondervinding kunnen deze talenten wel veredeld, maar niet voortgebragt worden.’ Doch tevens treedt zij op als de pleitbezorgster ook van kunstgewrochten van den tweeden rang; acht het des kunstenaars pligt om de reproductie van dezen met niet minder liefde te kweeken dan die der meesterwerken, en drijft den spot met dilettanten die uit de hoogte nederzien op al hetgeen zij onklassiek gelieven te noe-

men. ‘Had ik tot voorwaarde gesteld om nooit anders als klassieke kompositiën voor te dragen, ik zou [dit klinkt weder onzacht genoeg] met de mijnen den hongerdood gestorven zijn. Doch bovendien ben ik steeds van oordeel geweest, dat evenals in de natuur niets voor den kunstenaar te klein is om het te vormen tot een werk van menschelijke kunst, de grashalm zoo min als de sprinkhaan, het veldviooltje zoo min als het onzelieveheersbeestje, zoo ook geene soort van muziek door den zanger te gering mag geacht worden dan dat hij beproeven zou haar eene hoogere beteekenis bij te zetten of haar eigenaardig karakter in al zijne volheid te doen uitkomen. Dit streven scheen mij in elk geval ernstiger toe, dan wanneer halfgevormde talenten, gelijk men dit vaak gebeuren ziet, zich met halsbrekenden moed op de hoogste takken laten wiegen, enkel en alleen ten einde in de oogen van het publiek een weinig te pralen met hun verheven standpunt. In de schatting van enkelen maken zij niettemin, uithoofde van de driestheid-zelve waarmede zij het verhevene noodzaken om tot hen af te dalen, of pogingen in het werk stellen om er zich door te laten opheffen, slechts een des te beklagelijker figuur.’

Met hart en ziel is Agnese Schebest tooneelkunstenares geweest. Gelijk de handwerksman bij voorkeur spreekt van zijn ambacht, de landbouwer van zijne velden, de arts van zijne praktijk, zoo zal men het haar ook niet ten kwade duiden, hoopt zij, dat zij van hare voorliefde voor de kunst van het tooneelspel geen geheim maakt en tot eere van die kunst eenige bladzijden uit het boek van hare herinneringen uitgeeft. ‘Zij is zoo schoon; en zoo zelden wordt zij door kunstenaars zoowel als door leeken gekweekt en gevierd met die liefde, die onverwelkte geestdrift, waarop zij volle aanspraak heeft!’ Het tooneel is haar vaderland in miniatuur; hare kleine planken wereld, waar zij aan alle opwellingen van geest en van gemoed, onder droefheid zoowel als in vreugde, den vrijen loop mag laten. Medegevoel op te wekken, zegt zij, is eene onuitsprekelijk zoet gevoel. Een sterk verlangen naar het bezit van groote rijkdommen is haar nooit eigen geweest; zelfs heeft zij in zake van geldelijke spekulatien haar geheele kunstenaarsleven lang tot de klasse der onmondige kinderen behoord. Het was haar genoeg indien men haar slechts gaarne en dikwijls en voor een langen tijd zag wederkomen. Huldebetuigingen ontving zij liefst op het tooneel zelf, niet in hare woning of voor hare deur, bij fakkellicht en met

trompetgeschal. ‘Er is in dat gejubel van het menschelijk enthusiasme iets onbeschrijfelijk verootmoedigends, iets beangstigends bijna. Ware het met de betamelijkheid overeen te brengen geweest, ik zou mij bij zulke gelegenheden liefst van al verscholen of verontschuldigd hebben. Op het tooneel kan het er mede door, dat de toeschouwers zich te zamen met den kunstenaar door eene gedachte omhoogbeuren en bezielen laten. Doch buiten de grenzen der schouwburgwereld viel elk eerbetoon mij dubbel zwaar op het hart. Daarginds was ik mij ten minste bewust al mijne beste gedachten en gemoedsaandoeningen uitgestrooid te hebben.’ Doch ook op het tooneel zelf was bijval-inoogsten haar het hoogste niet, maar de kunst. Trad zij voor het eerst ergens op, dan deed de gespannen verwachting van het publiek haar onaangenaam aan. Onverdragelijk was haar het denkbeeld dat zij gehouden was om op de lieden den indruk te maken van een phenomeen. De meesten, dacht zij, zijn hier voorshands niet zamengekomen ter wille van de zaak, maar alleen om zich door een van elders bij name bekenden gast te laten verbijsteren en verrukken. Hun evenals eene goochelaarster, ten einde hunne goedkeuring te winnen, eerst een staaltje van hare kunst te moeten vertoonen, stuitte haar geweldig tegen de borst. De tegenzin waarmede zij naar de eerste teekenen van bijval dong was evenredig aan de hooge gedachten die zij koesterde van hare kunst. Meestentijds gaf zij er die eerstelingen der hulde aan ‘en wachtte geduldig af of de toeschouwers, wanneer het bleek dat er niets met stomme bewondering in haar aan te gapen was, haar welligt eenig warm medegevoel en een vonkje edele belangstelling niet ontzeggen of niet onthouden zouden.’

Om aanspraak te kunnen maken op den rang van een voortreffelijk zamengesteld boek zouden deze gedenkschriften van Agnese Schebest minder chronologisch en minder geografisch ingedeeld moeten zijn. Men verhuist er te dikwijls in van Dresden naar Pesth en van Weenen naar Stuttgart; en in weerwil dat alles naar tijdsorde heet medegedeeld te worden, bekomt men van den gang der gebeurtenissen niettemin niet overal eene klare voorstelling. Ook zou de schrijfster haar werk minder regtstreeks tot eene openlijke dankbetuiging hebben kunnen inrigten aan bijzondere gezelschappen en personen, die twintig jaren geleden hare weldoeners waren of wier gastvrije kring zich destijds welwillend voor haar opende. Doch de waarde van dit geschrift, ik herhaal het, moet niet gezocht wor-

den in zijne eenheid. Het is als een landschap, vervaardigd door een schilder van middelbaar talent, doch waarbij eene meesterhand de figuren geteekend heeft. Karakteristieke trekken treft men er alom in aan. Nu eens heet het van de ‘lieve’ zon: ‘Zij wacht niet met schijnen tot men haar vooraf wierook geofferd heeft. Zij is niet zoo inhalig als de menschen, die vaak in weerwil van allen wierook hunne aangezigten nog naauwlijks in eene glanzige plooi brengen. Doch mijne landslieden, het Weener volkje, tot hunne eer moet ik dit getuigen, zijn beter gestemd. Hun hoofd dragen zij in hun hart; daarom lacht hun gansche mensch met hen mede. Doch menschen die met het hart in het hoofd loopen, ach lieve tijd, hoe zwaar valt aan dezulken het gaan!’ Straks is de wereldwijsheid aan de beurt: ‘De Hongaren, de Polen, en alle slavische menschenkinderen, worden ligt door een aanval van dweepzucht vervoerd. Doch dit fanatisme is ten slotte ruim zoo benijdenswaardig als de geblaseerdheid van menigen drager der moderne beschaving. Bij genen kan het een of ander nog tot rijpheid komen of ontvlammen. De anderen daarentegen zijn in de meeste gevallen overrijp, uitgebrand en verkoold. Geene verdrietiger ontmoeting dan die zoogenaamde *Weltschmerzler*, gelijk men er in de hoogbeschaafde gezelschappen zoo velen aantreft.’ Een oogenblik later moeten de plebejers het ontgelden: ‘Om welke reden de burgerklasse zulke heftige vooroordeelen koestert ten aanzien der aristokratie, weet ik niet. Nooit is mij in de hoogste kringen zulk een vervaarlijke hoogmoed bejegend als ik vaak bij den minderen adel en bij den door de fortuin of door talenten tot aanzien geraakten burgerstand ontmoet heb. Goede hemel, hoe benaauwend wordt men soms aangedaan door al die grootheid en door zoovele burgtgevaarten Babylons! Nu, even goed als onder de geslepene kan men ook onder de ongeslepen steenen de echte diamanten van de valsche onderscheiden.’ Daar komen eindelijk, bij gelegenheid van eene herinnering aan Milaan of Venetie, ook de Duitsche vrouwen voor het gerigt: ‘De Italiaansche dames, dit is zoo, schijnen geene bepaalde neiging te hebben om allerwege in gezelschap het zinnebeeld van hare huiselijkheid aanstonds uit haar breitobbetje voor den dag te halen. Zij gaan niet onmiddellijk aan den slag ten behoeve van hare wederzijdsche *Barfüszler*. Ook is het waar dat de vrouwen in Italie noch over linnengoed of stijfsel, noch over strijken en verstellen, noch over koken of opschik, veel drukte maken. Desniettemin draagt men er kousen.’

Doch vooral twee figuren in het boek van Agnese Schebest zijn beter geteekend dan al het overige. Het is dat van hare moeder en dat van den zooeven genoemden Johannes Miksch, den Dresdener komponist en kapelmeester. Van de innige liefde en vereering waarmede zij dezen in de kunst vergrijsden leermeester als eene dochter aanhing, kan men zich best eene voorstelling maken door de beschrijving van hare terugkomst te Dresden en in het huis van haren weldoener, na eene afwezigheid van drie volle jaren. Reeds terstond na hare aankomst was zij met hare zuster den *herzlieben Vater Miksch* een bezoek komen brengen, en de ontvangst was allervriendelijkst geweest. Van het verhaal harer wederwaardigheden, en van den alom door haar ingeoogsten roem, nam de oude heer niet veel notitie. Hij scheen dienaangaande reeds behoorlijk ingelicht en wenschte thans voornamelijk te weten wat zij al zoo had *einstudirt*. Tegen den volgenden dag werden de beide zusters ten eten gevraagd. ‘Wij verzuimden niet om op onzen tijd te passen,’ gaat Agnese voort, ‘en repten ons den volgenden dag naar de woning van vader Miksch, de welbekende brug over, die ik in vroeger jaren, met mijne rol muziek-papier in de hand, menigmalen reeds des morgens vroeg mogt langs komen, om eerst des avonds weder naar huis terug te keeren. Meer dan eens bleven wij een oogenblik staan en verkwikten ons aan het prachtig tooneel. Een schooner vergezigt dan van de Dresdener Brücke hadden wij nergens op onze reizen aanschouwd. Wij stegen het voetpad op, aan den regteroever, en zagen reeds van ver den ouden heer in zijn linnen tuinjas over den muur van zijnen hof heengluren, uitziend naar zijne gasten. Aangekomen in den tuin, slaakten wij een kreet van bewondering: het plekje grond waar drie jaren geleden enkel een weinig gras groeide, was in dien tusschentijd eene bloeijende gaarde geworden. Het hier op nieuw zich voor ons openend schouwspel was tooverachtig. Aan onze voeten spreidde zich de bladerendos van weelderig aangelegde wandeldreven uit; daaronder prijkte een overvloed van vruchtboomen, met sneeuwwitte bloesems overdekt; nog lager stroomden de wateren der bevallige Elbe. Vreugde over het tegenwoordige en dankbare herinnering aan den ouden tijd deden mij het hart en de oogen volschieten[1]. Na ons verschenen de beide zonen

1 Es ging mir vor Freude über die Gegenwart und in dankbarer Erinnerung der alten Zeit *das Herz auf und das Auge über*.

van den gastheer, die ons als broeders welkom heetten. Doch hun vader had rust noch duur of ik moest hem mijne stem doen hooren, weleer door hem met zoo groote liefde gekweekt. Hij nam ons allen met zich mede naar het kleine tuinhuis, waar, evenals voorheen in de voorkamer van het woonhuis, een portret hing van zijne overleden vrouw, in ochtendgewaad, de donker golvende haren losgesnoerd, en met een harer kinderen op den schoot. Meer dan eens, wanneer zijn oog die beeldtenis ontmoette, verhaalde hij mij eene kleine geschiedenis uit zijne eerste huwelijksjaren. Caselli, een leerling uit de vermaarde Bologneesche zangschool van Vernacchi, woonde destijds te Dresden, en mijn meester achtte het niet beneden zich om nog zoo veel mogelijk van hem te leeren door zanglessen bij hem te nemen. “Had Caselli mij bij dag geen vrij uur kunnen bezorgen”, zoo plag hij te zeggen, “ik zou les bij hem zijn gaan nemen in het holle van den nacht. Nu dan, op zekeren keer kwam ik weder bij hem en zag er, geloof ik, erbarmelijk slecht uit. Onder het scalazingen begon mijne stem te beven en de tranen rolden mij langs de wangen. - Wat scheelt er toch aan? vroeg Caselli. - Ach, antwoordde ik, misschien is mijne lieve vrouw op dit eigen oogenblik bezig een kleintje te krijgen. - Wilt gij, riep Caselli, en sprong op van zijn stoel, wel eens dadelijk naar huis toe gaan en hier niet terugkomen voor het kind er is?”’

Meer heeft men niet noodig te weten, om zich een denkbeeld te kunnen vormen van dit vreemsoortig en nogtans uit het leven gegrepen karakter: eene uit menschelijk en uit kunstgevoel gekneede ziel, een tegenstrijdig en tegelijk harmonisch wezen, een virtuoos van wien gezegd kan worden dat hij tuchtigde degenen die hij liefhad; want het hoogste bewijs zijner teederste goedkeuring plag in eene behoedzaam aangebragte oorveeg te bestaan. ‘Er gab mir eine Ohrfeige,’ verhaalt Agnese, ‘was er aber nur alsdann that, wenn er ausserordentlich zufrieden war.’

Daarentegen was hare moeder hetgeen men pleegt te noemen eene gewone vrouw. ‘Du hast eigentlich gar nichts von deinem bisserl Leben, als dass da Einer oder der Ander dir mit den Händen zuklatscht; wobei du aber immer nicht sicher bist, thut er's aus Verstand oder aus Unverstand:’ zoo plaagde zij menigmaal hare dochter, wanneer deze thuiswaart keerde van de eene of andere schouwburgovatie. Doch uit deze oude-vrouwtjestaal spreekt minder onverstand dan het schijnt; en dat Agnese's moeder niet slechts eene verstandige,

maar ook eene vrome en daarbij eene kloeke vrouw was, dit had zij reeds vroeg gelegenheid gehad te toonen. Na een hoogst gelukkig huwelijk van slechts weinige jaren verloor zij haren man, den genie-officier Schebesta, een Bohemer van geboorte, die haar ten huwelijk gevraagd had zonder een woord duitsch te verstaan of te spreken, doch haar zoo liefhad dat hij ten gevolge van eene eerste weigering in eene kwijnende ziekte verviel, zoodat ten slotte de kommanderende generaal van Theresienstadt, waar Rosalia's ouders niet ver af woonden, er zich mede bemoeide en het huwelijk er door wist te krijgen. De beklagenswaardige genie-officier eindigde zijn leven in een krankzinnigengesticht. Gedetacheerd zijnde bij de vestingwerken van Alessandria, die ontmanteld zouden worden, begeerde hij zich in persoon te overtuigen van de redenen waarom zekere mijn, aangelegd en gevuld overeenkomstig zijne bevelen, niet springen wilde. Hij liet er zich in nederzakken, doch stikte schier van den pulverdamp: het overschot van een door nalatigheid en kwade trouw der werklieden in ongenoegzame hoeveelheid ontstoken voorraad kruid. Toen men hem uit de mijn ophaalde, leefde hij nog, doch zijne geestvermogens waren onherstelbaar gekrenkt. Men transporteerde hem (dit alles gebeurde in den zomer van 1815) naar Praag, en behalve een klein pensioen bekwam zijne vrouw, die hem gevolgd was naar Italie en ook vandaar met hem en met hare beide kinderen terugkeerde, eene kleine vrije woning in een bijgebouw van de citadel van Theresienstadt. Gedurende de weinige maanden die hij nog leefde plag zij geheel alleen en te voet naar Praag te reizen - tien uren gaans - om hem te bezoeken in het gasthuis. Meestal ging zij dan 's nachts van huis, ten einde althans den volgenden avond laat weder bij hare kinderen te kunnen zijn. Toen de vader overleden was, begonnen eerst regt de zorgen voor de twee kleine meisjes, Agnes en Nina. Daar kwamen nog andere zorgen bij, te wijden aan de toen reeds bijna tachtigjarige en volstrekt onbemiddelde grootmoeder. Het was een zware strijd, een zich voortdurend ontworstelen aan den maatschappelijken ondergang, en die strijd zou vele jaren duren. ‘Vraagt men mij,’ zoo schrijft de dochter, ‘van waar ons te midden van dat eindeloos ontberen nogtans vrede en zegen gekomen zijn? - ik antwoord dat weinigen zoozeer als wij, mijne zuster en ik, in de gelegenheid zijn geweest om dienaangaande de innigste ervaringen op te doen. Had mijne ootmoedige, met een onbegrensd vertrouwen op God bezielde moeder

niet als eene vrome martelares van den tegenspoed alles verdragen, niet dag en nacht al hare krachten ingespannen, zich niet afgesloofd voor de haren, wat zou er van ons geworden zijn? En deze kracht, deze volharding, vanwaar ontleende zij ze? Enkel van dien eeuwigen Geest, tot wien de liefhebbende vrouw vertrouwend opzag met hare gansche ziel, en die alleen in staat is kracht te schenken tot het volvoeren van groote en edele daden.'

Geestig steekt hiertegen de toon af van een brief, door de beide zusters aan hare moeder geschreven, toen zij tot herstel van hare gezondheid de maand Februarij van het jaar 1839 doorbragten te Milaan. Het is (Nina voert uit beider naam de pen) onder andere vormen, dezelfde hartelijkheid; na een tijdsverloop van meer dan twintig jaren, dezelfde dankbare vereering: '*Liebstes, süszes, gutes, einziges, unvergleichiches Mütterchen!* Hoe kunt gij om mijnentwil zoozeer in pijn en banden zijn? Uw lief briefje heeft mij waarlijk aan het schreijen gebragt. Maak u toch niet ongerust en wees het spreekwoord indachtig: Onkruid en zoo voorts. Aan sterven denk ik nog in geen langen tijd; ook zie ik er volstrekt niet meer naar uit alsof mijn laatste uur geslagen was, en hoewel ik nog steeds duchtig hoest, word ik er toch niet mager van, integendeel. Zelfs dat zou evenwel geen wonder zijn, want ga ik met Agnes uit wandelen dan maken de menschen haar op de openbare straat, en op den man af, de liefste komplimenten; gelijk ik te Triest, te Venetie, te Verona en nu ook hier te Milaan gedwongen ben geworden mede aan te hooren. Gij kunt begrijpen hoezeer ik dan ontsteek in nijd; en niets is schadelijker voor de gezondheid dan de nijd. Doch dan keer ik tot mijzelve in en denk dat zij, aan wie men al die lieve dingen zegt, toch in elk geval mijne zuster is; en dat troost mij. Laatst riep een knappe Italiaan in het voorbijgaan: *O, che bella ragazza!* waarop zij in het duitsch antwoordde: *O, läppischer G'sell!* Hij scheen dit voor eene beleefdheid te houden, want hij dankte haar met eene buiging... Met Paschen zijn wij ter biecht geweest. Bij den aanblik van het lange zondenregister in mijn boekje hield de geestelijke heer mij eene fraaije toespraak. Agnes was weemoedig en berouwvol gestemd, want zij droeg het gevoel met zich om dat zij gedurende hare lange ziekte den getrouwen God door haar ongeduld vaak en zwaar beleedigd had, en nu Hij haar desniettemin met liefde en barmhartigheid zegende, deed het haar leed zich te zijnen opzigte bezondigd te hebben. Zij wilde dus boete doen. Doch de priester,

van wien zij gehoopt en verwacht had dat hij haar eens duchtig kapittelen zou, trachtte haar van hare droefgeestigheid te troosten door telkens te zeggen: “Dat maakt niet uit, *fa niente!*”... Het weder begint zeer fraai te worden, en wanneer dit zoo voortgaat, want de lente is te Milaan onbekend, hebben wij binnen veertien dagen zomer. En wanneer het betere jaargetijde komt zal het ook beter gaan met mijne gezondheid... Doe, bid ik u, vele groeten aan dokter S. en zeg hem dat ik hem met zijne nieuwe kollega, Agnes, bezwaarlijk geluk kan wenschen. Zij is veel te angstvallig voor een dokter. Begin ik te hoesten, dan begint zij te jammeren en bijwijlen te schreijen. Is zij daarmede gereed, dan grijpt zij naar haar homoeopathisch handboek en studeert met een ijver als hing haar doktoraal examen er aan. Ieder oogenblik ontdekt zij dan eene nieuwe ziekte en roept mij toe: “Daar hapert het u!” Verzeker ik haar dan bij hoog en laag dat zij het mis heeft, zoo zegt zij met tranen in de oogen: “Het is toch ook bitter met u gesteld; gij wilt niet innemen, en wilt uzelve moedwillig onder den grond brengen.” Zag ik blaauw van tint (hetgeen mij bij guur weder volstrekt niet onnatuurlijk voorkwam), dan heette het: “Wat ziet gij blaauw!” Zag ik rood, zoo staarde zij mij met nog grooter onrust aan en riep: “Goede hemel, wat ziet gij rood! neen, die roode kleur is niet natuurlijk; gij moet volstrekt iets innemen!” Er was dan geen bidden voor of ik moest handen vol homoeopatische miniatuur-pilletjes naar binnen slikken. Helpt ook dit niet, dan ziet zij mij aan alsof ik reeds in de kist lag. Enkele malen begeeft haar ook wel haar geduld. Dan roept zij uit: “Hemelsche goedheid, er is toch ook niets met u aan te vangen! Hoe kunt gij voortdurend al dat akelige goed innemen, waar geen sterveling baat bij vindt? Zie toch om naar geschikte middelen.” Ja, indien de patienten de regte middelen kenden die zij voor hunne beterschap behoeven, dan kon iedereen ligt dokter zijn. Onze dokter hier komt naar Agnes' meening te zelden naar mij zien, en haar geloof in zijne onnaspeurlijke pilletjes is niet onbeperkt. Ik weet echter, dat indien men mij met de homoeopathie niet helpen kan, ik ook bij de aanwending der allopathie in het zand zou moeten bijten. Wees daarom zonder zorgen. De Parijsche dokters indertijd hebben in weerwil van al hunne pogingen Agnes evenmin onder den grond kunnen krijgen, en onze Milanesche homoeopaath, die tegelijk allopaath is, zal toch wel weten naar welke methode men het langst leven kan. Laat dus uwe

lieve haren niet grijs worden zonder noodzaak. Agnes is ijverig in de weer met het oefenen van hare stem. Is zij weder geheel in orde, en ik half, dan komen wij u in persoon vertellen hoeveel wij van u houden.'

Doch wanneer ik hiermede afscheid neem van Agnese Schebest en van haar boek[1], ben ik daarom nog niet aanstonds gereed om over Johanna Kinkel en het hare te spreken. Is 'Hans Ibeles in London' - bezwaarlijk toch kan deze incidentele vraag, indien ten slotte onbeantwoord, ook geheel en al onopgeworpen blijven - is deze roman in het minst geene autobiographie, en hebben wij hier met alles te doen behalve met de persoonlijke herinneringen der schrijfster? Reeds gaf ik een aantal punten op waaromtrent men vruchteloos in deze beide boekdeeltjes naar de ware geschiedenis van het veelbesproken echtpaar zoeken zal. Al staat onder Johanna's naam op den titel te lezen 'aus ihrem Nachlass', en al zou men daarbij aan een nagelaten en door den druk openbaar gemaakt dagboek van eigen gemoedsaandoeningen denken, het persoonlijke is hier voor de oogen der wereld met een digten sluijer bedekt. Doch welke is de hoofdinhoud van den roman? Langzaam en als door een kreupelbosch heen van episoden, episoden die vaak op weinig organische wijze verbonden zijn met elkander en met het overige, ziet men hier het hart van een edel maar niet zeer krachtig man, een toonkunstenaar van groote verdienste, vader van een zes- of zevental kinderen, op reeds eenigzins gevorderden leeftijd vervreemden van eene voortreffelijke vrouw; en voor zoo ver het verhaal gezegd kan worden uit te loopen op eene katastrophe, is men daarvan bij de afdwalingen van dezen echtgenoot en bij de wording van zijne zedelijke ontrouw getuige. Wel is waar vormt het geheel eene tragikomedie, een blij-eindend treurspel. Dorothea's grootmoedigheid opent eindelijk aan haren Johannes de oogen, en weldadig aandoenlijk is het tooneel waar de miskende vrouw door den tot beter inzigt gebragten man om vergiffenis gesmeekt wordt. Doch belangwekkend als roman is het boek alleen door zijnen gang, niet door zijne ontknooping. De beste partijen, die waarin men het meeste hart voelt kloppen, zijn niet ook die waarin men het verdoolde schaap door den goeden herder (ditmaal eene herderin) ziet teregt

1 Er bestaat van Agnese Schebest nog een ander geschrift, dat evenwel geene aanspraak maakt op letterkundige waarde. Het heet 'Rede und Geberde' en vormt eene handleiding tot oefening in mondelinge en plastische voordragt.

brengen. Het zijn veeleer die gedeelten waarin het gemoed der altijd liefhebbende vrouw telkens pijnlijker gegriefd en grievender gepijnigd wordt. Zoo ergens, dan ligt in de voorstelling van dezen zielstoestand, van dit lijden en van dezen strijd, de waarde en het zwaartepunt van dit huiselijk drama. Het geheele boek is geschreven in dien gemakkelijken toon dien men uit Johanna Kinkels novellen van vroeger dagteekening kent. Somtijds mist het de diepte van haren ‘Lebenslauf eines Johannisfünkchens’, welk gedichtje in proza zich dan ook onderscheidt door schoonheden van den eersten rang. Somtijds ontbreekt aan de schildering van den hartstogt der liefde die gloed waardoor de vertelling ‘Musikalische Orthodoxie’ zich aanbeveelt. Nergens daarentegen hapert het aan dien gladden en satirieken humor die haar weleer in ‘Aus dem Tagebuch eines Componisten’ deed verhalen hoe zij, bij het aanhooren van eene slecht bespeelde viool, nooit de gedachte van zich kon afzetten dat uit die jammerende toonen de schim sprak van dezelfde kat, die tot vervaardiging der *e*-snaar van het instrument, en ten einde door haren offerdood aan het menschdom een uitgelezen vermaak te bereiden, haar gedarmte had moeten prijsgeven. Doch in weerwil der vele genoegelijke bladzijden waarmede ‘Hans Ibeles’ gestoffeerd is hangt er over het boek eene wolk. Met de schrijfster van het komponisten-dagboek gesproken, men kan het denkbeeld niet van zich afzetten dat er door Dorothea's lijden hier en daar eene zinspeling op Johanna's eigen levensgeschiedenis heenschemert. Verder evenwel dan deze zeer enge grenzen, dunkt mij, strekt het persoonlijke in dezen beeldengroep der fantasie zich niet uit.

Te beweren dat deze roman een meesterstuk van ordonnantie is, dit zal aan geen verstandig beoordeelaar in het hoofd komen. Doch ten einde van mijne lezers instemming te erlangen met de verklaring dat hier bladzijden van aanmerkelijke letterkundige waarde schuilen, verzoek ik hen allereerst plaats te nemen in zekere Londensche cab, dezelfde die op een warmen namiddag in de maand Julij van het jaar '48 den duitschen virtuoos en zijne vrouw tot voor de statige woning van Mr. Chapel voerde; een vermogend Londensch melomaan aan wien Ibeles door een zijner duitsche vrienden regtstreeks aanbevolen was. Zij hadden dien dag reeds minstens een half dozijn bezoeken afgelegd en dit zou het laatste zijn:

‘Aan uitstellen of verzuimen van dit bezoek viel niet te denken, want Ibeles had voorspraak noodig en Mr. Chapel stond bekend als een man

die kunstenaars patroneerde. In weerwil van het saizoen hadden zijne vrouw en hij zelf Londen nog niet verlaten, en de wijze waarop de vreemdelingen, die zorg gedragen hadden hunnen aanbevelingsbrief vooruit te zenden, door de echtgenooten ontvangen werden, was regt hartelijk. De oude heer sprak tamelijk vlot duitsch, en hij en Ibeles geraakten te zamen in gesprek over de maatschappelijke en staatkundige beweging op het vasteland. Spoedig kwam het uit dat Mr. Chapel weinig gesticht was over de gebeurtenissen der laatste maanden in Duitschland en Frankrijk. Zijn duitsche handelsvriend, zeide hij, door wien Mr. Ibeles hem aanbevolen was geworden, stond wel is waar borg dat deze in weerwil van zijne revolutionaire sympathien een goed man was; doch Mr. Ibeles moest het hem, Mr. Chapel, een oud en ervaren politicus, die chairman geweest was bij een onnoemelijk aantal meetings, niet kwalijk nemen indien hij hem het betoog leverde dat de omwenteling een werk des duivels was. Ibeles maakte eene beweging om op te staan en te vertrekken. Hij meende dat er eene persoonlijke beleediging bedoeld was. Doch toen de oude heer op uiterst gemoedelijken toon voortging met het leveren van zijn betoog, bemerkte hij dat hij zich vergist had. “Het heeft Gode behaagd,” zeide Mr. Chapel, “aan sommige volken eene constitutie te schenken; andere volken zijn door Hem gesteld geworden onder de heerschappij van autokraten, en het zwarte ras schiep Hij voor den slavenstaat. Deze goddelijke inzettingen te wederstreven is zondig. Engeland heeft daarvan de ondervinding opgedaan, toen het in de west-indische kolonien de slavernij ophief en een aantal godvruchtige familien daardoor beroofd werden van negen tienden harer bezittingen.” Ibeles bragt hiertegen in dat de negers wel waarschijnlijk hunne vrijheid voor eene goddelijke verordening hielden. Doch Mr. Chapel wist beter. “Twee zusters van mij,” zeide hij, “die indertijd gehuwd geweest zijn met west-indische planters en thans met hare kinderen te Londen leven, zouden daarvan veel kunnen verhalen. Ontelbare bijbelplaatsen kan ik u noemen, wier zin tot hiertoe duister was, doch wier symbolische beteekenis plotseling aan het licht gekomen is door de neger-kwestie in verband met den barrikaden-strijd in de straten van Parijs.” Hier stond hij op en nam van de tafel eene brochure die hij aan Ibeles ter behartiging aanbeval. Het was een *tract*, waarin uit de Apocalypse van Johannes de juistheid van Mr. Chapels beweren aangetoond werd. Op goedhartigen toon ging hij voort: “Men zal u gezegd hebben dat

ik meer dan millionair ben, en dit is niet onwaar. Ik ben gewend aan eene weelderige levenswijze, verkeer in de beste kringen, en verheug mij in een onbeperkt krediet in de City. Doch indien ik in den naam van Jezus Christus geroepen ware om instede van onze kamermaagd dit tapijt te schuijeren of deze haardijzers blank te schuren, zou ik mij daar niet voor schamen. Evenzoo is Engeland uitverkoren om onder de natien een verheven standpunt in te nemen, terwijl aan uw Duitschland eene nederige plaats aangewezen is. Wederstreef toch den wil van onzen Heiland niet!" Ibeles kon een glimlach niet onderdrukken. "En indien," vroeg hij, "indien het Gods oogmerk ware om Duitschland, dat gedurende zoo langen tijd vernederd werd, op zijne beurt te verhoogen en de laatsten eindelijk de eersten te doen zijn, wat dan?" "Laat ik u mogen bewijzen," antwoordde Mr. Chapel, "dat dit het geval niet is. Telkens nadrukkelijker treedt bij ulieden de republikeinsche geest op den voorgrond. De republiek nu is een werk van den duivel, terwijl zondige natien van Gods wege hoogstens met het absolutisme gestraft worden." "Ik zie wel", zeide Ibeles en haalde de schouders op, "het constitutionele Engeland wil aangemerkt worden als het uitverkoren volk der moderne wereld." De beide vrouwen hadden, terwijl dit gesprek zijnen gang ging, meest stilgezwegen. Mistress Chapel zag haren man, wiens zalvende orakelspreuken zij slechts half verstond, instemmend aan. Dorothea zou lust gehad hebben om overluid te lagchen. Ten einde zich goed te houden tuurde zij met aandacht naar eenige werkelijk fraaije bijbelstoffen in olieverf, tegenover haar aan den wand. Er hingen drie Madonna's van onderscheiden meesters nevens elkander; voorts eene Kruisiging, een Ecce Homo, en nog eenige kleiner tafereelen uit de geschiedenis der martelaren. Hoe verkeerd gezien is het, dacht zij bij zichzelve, om denzelfden wand van hetzelfde vertrek met meer dan eene Madonna te versieren; of het moest zijn dat men door de menigvuldigheid zelve van opvatting en voorstelling er aan wenscht te herinneren dat deze minzame groep enkel tot het gebied der fantasie behoort. Doch het meest openbaren deze aanzienlijke vromen hun gebrek aan gevoel door het te pronk hangen in hunne salons, hunne eet- en danszalen, van het met doornen gekroonde Christushoofd. Hoe is het mogelijk dat men met vrijmoedigheid bij het schertsen der toasten de champagneglazen aanstoot, terwijl zich achter het door den wijn verhitte aangezigt des gastheers het edele bleeke voor-

hoofd met de bloedige parels vertoont en de verwijtende blik der liefdevolle oogen u overal volgt? En voor die martelaarsgeschiededenissen vol pijn en doodsangst danst men quadrilles.'[1]

Tevens maakt de lezer hier kennis met enkele voorname trekken van de lotgevallen der beide hoofdpersonen. Betrokken geweest in de duitsche revolutionaire woelingen van voor vijftien jaren, is Hans Ibeles - zijn doopnaam herinnert u aan zijne geringe afkomst; hij was van geboorte een kind des volks - in Engeland en te Londen voor vrouw en kinderen het brood komen zoeken dat de omwenteling hem in zijn vaderland uit den mond genomen had. Van sommige goede aanbevelingen voorzien tracht hij aanvankelijk doch te vergeefs eene betrekking als orkest-direkteur te vinden. De klimmende nood der zijnen dwingt hem ten laatste zijne toevlugt te nemen tot werkzaamheden van nederiger soort. Hij werd muziekmeester en ging les geven in meisjeskostscholen. Op de lange baan bevond hij zich hier intusschen niet slecht bij. Hij maakte zich eene reputatie en eindigde met overvloedig geld te verdienen; althans in zoodanige mate dat Dorothea zich niet langer behoefde te behelpen met het onervaren dienstmeisje dat met haar mede naar Engeland was komen oversteken. Zij kon nu eene officiële engelsche dienstmaagd huren; en in een curieus hoofdstuk, gestiteld: 'Der Sklavenmarkt und die freien Töchter Albions', wordt verhaald hoe zij in de dienstboden-bazar van Oxford Street vond hetgeen zij noodig had. Doch vóór het huisgezin tot dezen trap van betrekkelijke weelde gestegen was moest Ibeles tegen wil en dank menige muziekles geven, of ook wel nu en dan verrigten hetgeen de schrijfster een muzikaal karreweitje noemt. Van deze laatste bezigheid, bij wier be-

1 Deze aesthetische waardering van de voorwerpen des christelijken geloofs, hier aan Dorothea in den mond gelegd, belette Johanna Kinkel niet, voor zoo ver haarzelve betrof, de materialistische levensbeschouwing te huldigen. Met Miss Martineau en sommige andere discipelinnen van Auguste Comte was zij van oordeel dat het geloof aan een toekomend leven moet gerekend worden deel uit te maken van die midden-eeuwsche of theologische periode der wereldgeschiedenis waaraan de nieuwe tijd bestemd is te ontgroeijen. Zoo zegt Dorothea ergens tot zichzelve: 'Im Mittelalter, wo die Leute eine Belohnung jenseits erwarteten, ergaben sie sich darein, dass alle Tugend eine Aufopferung diesseits sein musste. Jetzt, wo wir Alles im Leben za finden hoffen, müssen wir uns die Tugend so schmackhaft machen als wir können.' Wie voor zichzelven het dogmatisch onsterfelijkheidsgeloof ethisch heeft leeren opvatten, zal op Johanna Kinkel, die aldus over de toekomst dacht en zichzelve van het leven beroofde, den eersten steen niet werpen.

schrijving Mr. Chapel weder ten tooneele verschijnt, worden twee specimina bijgebragt:

‘Herhaaldelijk kwam Ibeles thans weder in aanraking met Mr. Chapel. Behalve toch dat deze het kunstmatig psalmgezang in de armenscholen aanmoedigde en ten behoeve daarvan goeden raad kwam inwinnen bij onzen held, bezorgde hij ook van tijd tot tijd aan dezen *a musical job*. Dit laatste is een onvertaalbaar woord. Het duidt een deel arbeids aan, hetwelk men, gelijk het toeval der omstandigheden het medebrengt, buiten verband met diens gewone bezigheden, opdraagt of toevertrouwt aan een deskundige. Best wordt de zaak door enkele voorbeelden duidelijk gemaakt.

Eerste *job*. Mr. Chapel was belast met den verkoop eener predikantsplaats ten platten lande, wier inkomsten zoo overvloedig waren dat hij haar gaarne aan zijn eigen jongeren broeder bezorgen wilde. Doch de Squire en zijne talrijke huisgenooten van beiderlei geslacht waren overeengekomen dat de solliciterende clergyman die op hunne stem zou kunnen rekenen tevens een goed jager en een goed zanger moest zijn. Het behoorde namelijk tot de bijzonder aantrekkelijke eigenschappen der te vergeven plaats, dat zij gelegen was in eene zeer joviale buurtschap en dat zij den zieleherder een overvloed van maatschappelijke genoegens aanbood. Daarom verlangde dan ook de Squire dat hij een vrolijk gezel ter jagt, en de dames van den Squire dat hij een goed zanger wezen zou. Nu had Mr. Chapel Junior zich wel altoos meer onderscheiden door zijne liefhebberij in vossenjagten dan door den omvang of de diepte zijner patristische studien, doch hij kende geene enkele noot muziek en wist eigenlijk niet of hij eene stem had, en zoo ja, welke soort van stem. Dit te onderzoeken was de aan Mr. Ibeles opgedragen *job;* en indien hij er in slaagde om den veelbelovenden jongen man eenige aria's in te tierelieren, waarmede deze zich bij den Squire de vacerende standplaats al zingend veroveren kon, mogt hij rekenen op een niet onaanzienlijk honorarium. Ibeles toog aan het werk. De aanstaande predikant kon van nature eenige raauwe bastoonen voortbrengen, en wanneer men hem luidruchtig akkompagneerde hield hij tamelijk wijs. Na verloop van eenige weken was hij in staat om *God save the Queen* toonbaar voor te dragen. Daarop stelde Ibeles de populaire melodie *o Sanctissima* voor; doch als naauwgezet protestant wilde de clergyman geene liederen zingen ter eere van de Heilige Maagd. Hij verzocht daarom Ibeles hem de aria van Sa-

rastro te helpen instuderen: “O Isis en Osiris, welke weelde!” Ibeles was ondeugend genoeg hem te vragen waarom hij zich ook niet schaamde de egyptische godheden aan te roepen, aan wier alomtegenwoordigheid hij toch evenmin geloofde als aan die van Maria? De veelbelovende clergyman wist zich echter met Isis en Osiris de gunst van den Squire te verwerven; hij kreeg de openstaande plaats en onze muziekmeester een tweeden *job*.

Op zekeren dag, vroeg in den morgen, hield er voor zijne woning in Briar Place een rijtuig stil, en eene bejaarde kamenier verlangde den duitschen muziekmeester te spreken. Zij vroeg of hij in den loop van dien dag beschikken kon over een paar vrije uren, en toen zij van hem vernam dat hij niet later dan tot twaalf ure meester was van zijnen tijd, verlangde zij dat hij onmiddellijk met haar mederijden zou om onderrigt te geven aan hare meesteres. Had zij zich niet beroepen op de aanbeveling van Mr. Chapel, en had Ibeles diens handschrift niet herkend op een adres dat zij hem vertoonde, -hij zou, want de onbekende met hare zonderlinge gejaagdheid kwam hem min of meer verdacht voor, geaarzeld hebben haar te volgen. Zij verzocht hem zich zoo snel mogelijk te kleeden, aangezien de dame die hem wachtte nog dien zelfden dag Londen verlaten moest. De kinderen zagen met verwondering aan dat hun vader dus onverwachts afgeroepen werd van zijn naauwlijks half genuttigd ontbijt. Het rijtuig zette zich in beweging, dwars door Londen, eene der bruggen over de Theems langs, en hield eindelijk stil voor eene sierlijke woning in het zuidelijk gedeelte der stad. De bejaarde vrouw, die den indruk maakte eener vertrouwde bediende van goeden huize, deelde onderweg aan haren togtgenoot mede dat hare meesteres niet lang geleden overgekomen was uit Indie en een paar maanden gelogeerd had bij hare schoonmoeder. Het doel van hare overkomst was geweest om hare kinderen, naar engelsch aristokratisch gebruik, tot voltooijing van hunne opvoeding naar Engeland te begeleiden, en zij keerde thans terug naar de residentiestad Madras, waar haar huis onder de aanzienlijkste geteld werd. Bij zijne aankomst bragt men Ibeles in een groot rijkgemeubeld vertrek, waar de dame die zijn onderrigt verlangde, gezeten op een sofa, bezig was zich te laten portretteren. De schilder stond niet ver van haar af, naast zijn ezel. Zij had een belangwekkend voorkomen, doch was overigens eene zigtbaar sedert geruimen tijd uitgebloeide schoonheid, en daarbij uiterst haastig in

haar spreken en gebaren. Naauwlijks was Ibeles de kamer binnengetreden of zij stak hem bij wijze van welkomstgroet een cahier muziek toe, dat zij in de hand hield, en vroeg: “Hebt gij dit stuk ooit meer gezien?” “Het is de ouverture van den Fidelio,” antwoordde Ibeles zonder aarzelen, de welbekende noten en toonteekens op drie schreden afstands onderscheidend. De dame zag rond en knikte hare zusters, dochters en nichtjes, een groep beeldschoone meisjes en vrouwen, zegevierend toe. De tweede vraag luidde: “Kunt gij dit stuk spelen?” Ibeles zeide: “O, jawel”; en aangezien de dames het voorbeeld gaven van den kort aangebonden conversatietoon trad ook hij zijnerzijds, zonder verlof te vragen, naar eene piano die hij in een belendend vertrek zag openstaan. Onder luide bijvalsteekenen van den kant der hoorderessen speelde hij nu uit het hoofd de ouverture door. Uit de daarop gevolgde woordenwisseling der dames onderling maakte hij op dat men zich den avond te voren vruchteloos moeite gegeven had om uit deze wonderbaarlijke kompositie wijs te worden; dat de dames-dilettanten geëindigd waren met de ouverture in een hoek te werpen, als zijnde schaamtelooze en verwenschte humbug, en dat daarop haar bloedverwant Mr. Chapel beloofd had haar den regten man te zullen zenden, bekwaam tot het ontcijferen van deze vreemdsoortige muziek. Inmiddels nam Ibeles het gezelschap van ter zijde een weinig op. Er stonden in het vertrek nog meer andere schilder-ezels met halfvoltooide figuren, en hij herkende daarin de portretten der aanwezige dames. In eene prachtige eetzaal, beneden, waar hij zijn hoed nedergezet had, herinnerde hij zich dezelfde beeldtenissen reeds eenmaal gezien te hebben. Daar evenwel waren zij voorgesteld in den vorm van heiligenbeelden met gouden achtergronden, terwijl zij in dit bovenvertrek in fantasie-kostuum prijkten en het voorkomen van gewone stervelingen vertoonden. Hij dacht: “Men schijnt er hier een expresselijk daartoe bezoldigd schilder op na te houden die kommissie heeft om de bevalligheden dezer ladies onder allerlei gedaanten voor de vergetelheid te bewaren. Doch ik moet zeggen, het is de moeite waard.” De oudste der dames, dezelfde die tot hiertoe het woord gevoerd had, stond thans op en, nadat zij den schilder verzocht had zijnen ezel op zoodanige wijze te plaatsen dat hij kon voortgaan met zijn werk terwijl zij hare muziekles nam, zeide zij tot Ibeles: “Wees zoo goed mij dit stuk te leeren spelen.” Ibeles hield eene korte voorafspraak, zeggend dat hij uitging van de on-

derstelling dat dit stuk niet de eerste kompositie van Beethoven was waarmede de dame kennis maakte; dat zij in het tegenovergesteld geval groote moeite hebben zou deze ouverture te spelen van het blad, en dat de bestaande zwarigheden nog vermeerderd werden door de omstandigheid dat de ouverture niet voor piano maar voor orkest geschreven was. Even lakoniek als de dame tot hiertoe geweest was, even spraakzaam werd zij thans. “Juist daarom,” zeide zij, “heb ik om u gezonden. Mr. Chapel heeft mij verzekerd dat gij de regte man waart om mij uit de verlegenheid te helpen. Gij stondt voor niets, zeide hij. Toen ik twintig jaren geleden naar Indie ging had ik van Sebastian Botch en van Lewis Bith-oven, van wien ieder thans den mond vol heeft, nooit hooren spreken. Ik kon twee stukken spelen, een van Herz en een van Czerny. Het waren de twee fashionabelste stukken van dien tijd; variaties op *di tanti palpiti* en een potpouri uit de Italiaansche te Algiers. Het zijn admirabele stukken, oneindig brillanter dan uwe ouverture van Fidelio daar. Doch daar ik in de laatste twintig jaren niets anders gespeeld heb, zou ik nu gaarne iets nieuws naar Indie medenemen, iets in den allerlaatsten smaak en van de allereerste kwaliteit. Mr. Chapel heeft mij verteld dat tegenwoordig van niemand zoo veel gesproken wordt als van dien Bith-oven. Bij zijn leven, hoor ik, heeft men hem slechts half begrepen, en eerst na zijnen dood moet hij geheel en al in de mode gekomen zijn. Dit is ongetwijfeld een bewijs van zeer buitengewone gaven. Daarop heb ik trachten te weten te komen welk stuk van dezen komponist gehouden wordt voor het prachtigste, en men heeft mij den Fidelio genoemd. Deze ouverture dus wil ik mij eigen maken, maar ook deze alleen, want daar ik opzettelijk uit Indie naar hier gekomen ben, wil ik ook van al hetgeen Londen oplevert het fraaiste, beste en meest nieuwmodische medenemen.” Van hetgeen Ibeles' ooren gedurende de beide volgende uren uit te staan hadden, zullen wij zwijgen. Reeds de voorstelling der zaak is voldoende om den muzikalen lezer kippenvel te doen krijgen, indien hij zich slechts gelieft te herinneren dat de bewuste ouverture onheilspellend geteekend is met het vierde kruis. Doch het verbazendst was dat de dame zich uitermate tevreden betoonde over de door haar in die twee uren tijds gemaakte vorderingen. Van nu af, zeide zij, zou zij zich zonder verdere hulp bij het instuderen der zware plaatsen wel zelve kunnen redden. Eenmaal te Madras aangekomen zou alles goed gaan, en zij hoopte

slechts dat de lange zeereis haar het vierde kruis niet weder zou doen vergeten. Toen Ibeles eenigen tijd daarna Mr. Chapel ontmoette, vroeg deze hem naar het muzikaal talent van zijne nicht. Met de gladheid van een aal glipte de kunstenaar henen over deze netelige vraag en weidde uit over de vele schoone vrouwenkopjes die hij te haren huize bijeen gevonden had. “Aas voor de wormen, enkel aas voor de wormen”, antwoordde Mr. Chapel en sloeg de oogen ten hemel.’

Mijne lezers kunnen niet meenen dat deze bladzijden, gewijd aan de herlezing van den letterarbeid van twee vermaarde duitsche vrouwen van den tegenwoordigen tijd, door mij bestemd zijn om als tegenhanger te dienen van hetgeen ik niet lang geleden te dezer zelfde plaatse opmerkte met betrekking tot de hedendaagsche schrijfsters van Groot-Brittannie. De gegevens voor zulk een parallel ontbreken, of zouden hoogstens van hier en ginds, en dan nog in ongenoegzame mate, met moeite bij elkander kunnen gebragt worden. De engelsche vrouwen-roman, die hier te lande zeer populair is, behoort medegerekend te worden onder de vaste faktoren van het gemoedsen verbeeldingsleven der 19de eeuw. Daarentegen wordt in de nieuwere duitsche bellettrie door den arbeid der vrouwen geene bij uitnemendheid aanzienlijke plaats beslagen; en bovendien is dit gedeelte der duitsche letterkunde, voor zooveel althans aangaat de kennis uit de eerste hand, te onzent over het gemeen een gesloten boek. Het was dan ook mijn oogmerk niet hier eene theorie te ontwikkelen of eene stelling te verdedigen, maar alleen om te verhalen en belangstelling te wekken. De beide boeken waarover ik sprak, Johanna Kinkel's roman zoowel als Agnese Schebests herinneringen uit haar kunstenaarsleven, zijn gebrekkig gebouwd, onevenredig van doelen, zwak gedacht, ongelijk van stijl. Doch ware talenten zijn altoos te herkennen. Schitteren zij niet in het een, zij munten uit in het ander. Bezitten zij geene beeldende kracht genoeg om een zamengesteld kunstgewrocht te scheppen, zij dragen steenen aan waarop ook de keurigste bouwmeester met welgevallen nederziet. Er zijn zekere volkomenheden waartoe de middelmatigheid zich nimmer verheft. Had ik een overzigt willen geven en daarbij naar de meest mogelijke volledigheid getracht, ik zou niet hebben mogen zwijgen van de

laatstelijk door Alfred von Wolzogen uitgegeven monografie over Wilhelmine Schröder-Devrient, weleer de voorgangster en het model van Agnese Schebest in de specialiteit van het dramatisch zangspel. Naast het beeld van Johanna Kinkel had ik dat van Fanny Lewald behooren te plaatsen; en indien het mij te doen ware geweest om eene galerij van duitsche romancières van den allerjongsten tijd, zou ik gewag hebben behooren te maken van Louise Mülbach in het historisch, en van Ottilie Wildermuth in het huiselijk genre. Doch niet aan een ieder wordt het gegeven om al zijne schulden op eenmaal te kunnen afdoen; en wat niet is, zegt het spreekwoord, kan nog komen.

CD. BUSKEN HUET.

Bibliographisch album.

Mededeelingen betreffende het Zeewezen, uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. Twee deelen met platen. 's Gravenhage bij Gebroeders van Cleef. 1861, 1862.

Door de Redactie van ‘de Gids’ uitgenoodigd om ons oordeel over bovenstaand werk mede te deelen, moet de bekentenis ons van 't hart, dat die zaak, met 't oog op de lezers van dit tijdschrift, vrij ondankbaar is. De ‘Mededeelingen’ toch betreffende het zeewezen zullen in het algemeen geene, ja zelfs aan onze koopvaardijmannen, op eene enkele uitzondering na, weinig belangstelling inboezemen. Alleen voor den zeeofficier zullen zij van het hoogste belang zijn; zij kunnen hem tot een leiddraad strekken wanneer door het Departement van Marine steeds eene goede keuze zal gedaan worden uit het aantal rapporten, mededeelingen enz. dat zij dagelijks onvangt. Wij juichen dan ook dezen maatregel van den Minister van harte toe, en te meer, omdat uit de kleine voorrede blijkt, dat ook die stukken zullen gekozen worden, die niet altijd met de zienswijze van den Minister of het gouvernement strooken, hetgeen reeds uit een der opgenomen stukken blijkt. Wij hopen dan ook dat elk opvolger van den Minister, - een hypothese die wij niet spoedig zouden verwerkelijkt willen zien, - deze ‘Mededeelingen’, zoo nuttig voor den zeeofficier, zal voortzetten.

Het 1^{e} deel bevat:

Een allerbelangrijkst rapport van den Inspecteur der Artillerie over hetgeen door hem opgemerkt is omtrent artillerie en zeewezen, gedurende zijne zending naar Engeland in 1860. Wij lezen daar eene beschrijving van het Royal Arsenal te Woolwick, uit welks werkplaatsen Engeland voorzien wordt van alles wat het voor zijne artillerie (uitgezonderd buskruid) zoowel ter zee als te land noodig heeft. Drie duizend werklieden zijn daar dagelijks bezig, terwijl meest al de werktuigen door stoom worden gedreven. Om een enkel voorbeeld van de groote bedrijvigheid te geven, zij het genoeg hier op te merken dat er dagelijks 150,000 stuks percussie-doppen worden afgeleverd. - Voorts nemen wij in het rapport kennis van de getrokken kanonnen van Armstrong, Whitworth, Blakeley,

Thomas enz. De eerste worden mede in bovengenoemde werkplaatsen vervaardigd, die daarvoor zoodanig zijn ingerigt, dat de regering de zekerheid heeft jaarlijks een paar duizend stuks te kunnen verkrijgen. Het tweede kanon, dat van Whitworth, wordt te Manchester vervaardigd van gelijkslachtig ijzer, dat veel overeenkomst heeft met gegoten staal: de fabrieken van de beide andere soorten vindt men te Liverpool; de stukken zelve zijn minder in prijs dan de beide eerste. - De schrijver van het rapport woont ook nog de exercitie en de oefeningen aan boord van de Excellent te Portsmouth, tot het vormen van de kanonniers voor de Marine, bij; de bemannning bestaat uit 350 koppen; op verschillende afstanden van dien bodem zijn schijven en op verdere verwijdering afgekeurde vaartuigen geplaatst. Het onderwijs loopt in zes maanden af. - Eindelijk vinden wij in het rapport nog mededeelingen omtrent de werf te Portsmouth, met 9000 werklieden, en de rijkswerkplaatsen voor draagbare vuurwapenen te Enfield, die 2000 stuks buksen wekelijks afleveren, een getal 't welk nog niet voldoende voor de behoefte blijkt, daar er bovendien 200,000 te Luik besteld zijn; eene beschrijving van de schijf bij de oefening voor het schieten met het geweer in gebruik, waar het raakpunt door middel van de electriciteit wordt aangetoond, enz. Doch genoeg, men zal ons toestemmen dat wij niet te veel zeiden, toen wij dit rapport allerbelangrijkst noemden; jammer echter is het dat de schrijver geen proeven met de verschillende soorten van geschut bijwoonde, dubbel jammer wanneer het geldt het schieten op ijzeren platen, voor het pantseren van schepen bestemd, die aldaar toch zoo dikwijls plaats hebben, en ons telkenmale de vraag op de lippen bragten, wat toch de reden mag zijn dat ons gouvernement diergelijke proeven te Waalsdorp met groote onkosten herhaalt. Wanneer toch officieren als de steller van dit rapport, deze proeven in Engeland, waar zij in het groot gedaan worden, bijwoonden, of liever nog, wanneer men hen naar de tentoonstelling te Londen gezonden had, om de uitwerking van alle soorten van geschut en projectilen, die op ijzeren platen van verschillende dikten hadden plaats gehad, waar te nemen, dan gelooven wij, dat er meer practische kennis ware opgedaan en meer gelden zouden gespaard zijn.

Met eenigen aandrang vestigen wij de aandacht onzer lezers op het tweede stuk der ‘Mededeelingen’, de Tomori expeditie in 1856, door Kapitein Luitenant ter zee O.A. Uhlenbeck.

Deze expeditie had plaats om het rijkje van Tomori, op de oostkust van Celebes gelegen, te straffen voor den overlast, dien het zijnen nabuur het rijkje van Tomboekoe aandeed. Tomboekoe toch is cijnsbaar aan het rijk van Ternate, onzen bondgenoot, die daarvoor onze hulp inriep. Uit dit verhaal blijkt ten duidelijkste, hoe dikwijls in onze O. Indische bezittingen het geval zich voordoet, dat

de middelen, welke het gouvernement noodig oordeelt om dergelijke ondernemingen met goed gevolg ten einde te brengen, slecht gekozen zijn. Het stoomschip Vesuvius toch, dat daartoe gebruikt werd, bevond zich in zulk een toestand, dat het met moeite boven water konde gehouden worden, zoodat het dan ook na de expeditie voor de dienst werd afgekeurd; het andere stoomschip, Celebes, gebouwd om op binnenwateren en rivieren van dienst te zijn, maar geheel ongeschikt om de open zee te bevaren, werd gebezigd om troepen van Java over te brengen, zoodat het dan ook later, ten gevolge van die ongeschiktheid, van een verloren reis te Ternate moest terugkeeren. Voor transportmiddelen om 1000 à 1200 man te voorzien met levensmiddelen voor drie maanden, benevens met het benoodigde oorlogsmateriëel, voor welks overvoer de beide stoomschepen ten overvloede te klein waren, was niet gezorgd; gelukkig dat bij toeval een Nederlandsch-Indisch barkschip te Ternate binnenviel, hetwelk daarvoor konde worden ingehuurd.

Nadat eenige sterkten genomen waren, en alle de pogingen om met de Tomoriërs in onderhandelingen te treden, waren mislukt, keerden de troepen terug, onder de verklaring (volgens het rapport) dat de magt te ontoereikend was om den terugtrekkenden vijand te vervolgen en te beoorloogen. Of op die wijze echter het prestige van het gouvernement in onze O.I. bezittingen wordt behouden, laten wij aan het oordeel van den lezer over.

Het verhaal is zeer lezenswaardig; of het echter door groote zedigheid uitmunt, betwijfelen wij zeer; wij weten genoeg dat de goede afloop van eene onderneming, of ook het feit dat een schip uit een gevaarlijken toestand is teruggebragt, in de eerste plaats aan de doelmatige handelingen van den kommandant is toe te schrijven; maar waarom zich dan aanhoudend op den voorgrond geplaatst? Waarlijk, wij hebben altijd in den zeeofficier de zedigheid geprezen; zouden zij die deugd vergeten?

Het daarop volgend stuk, de aanteekeningen omtrent het doen van verkenningen in Oost-Indië en het daarbij nemen van voorzorgsmaatregelen, geschreven door den Luitenant ter Zee 1^{e} klasse, J.E. Cornelissen, is voor den lezer van het minste belang, maar zoo veel te meer voor den zeeofficier, die zoo dikwijls in O. Indië geroepen wordt om op vijandelijk terrein verkenningen te doen en wien zeker deze praktische voorzorgsmaatregelen van groote dienst kunnen zijn, waarvoor dan ook de naam van den schrijver borg is.

De studiën over scheepsbouw en wat daarop betrekking heeft, door den Ingenieur der Marine B.I. Tideman - het vierde stuk in dezen bundel - bevatten ten eerste eene vertaling van een artikel, voorkomende in Blackwood's Edimburgh Magazine, N^{o}. DXLI, over geblindeerde of met ijzer bekleede oorlogschepen, en ten tweede

een project van een geblindeerd fregat van 500 p.k. en 30 stukken, geschikt voor onze zeegaten, door den schrijver.

Wat het Engelsche artikel betreft, het behandelt het groote vraagstuk van den dag, waar een ieder in Engeland zich mede bezig houdt, omdat daarmede zoo naauw zijn aanzien verbonden is: het bevat een hevig verwijt tegen het gouvernement, dat, in plaats van Frankrijk voor te gaan, het moet volgen: het toont de groote voordeelen van geblindeerde schepen boven houten aan, welke voordeelen in den oorlog tegen Rusland zoo krachtig gebleken zijn, toen het eerst diergelijke drijvende forten gebruikt zijn: het spoort aan om toch niet tegen de groote kosten op te zien, maar zoo spoedig mogelijk de vloot van dat nieuwe soort van schepen te voorzien, daar het niet meer op zijne houten wallen kan vertrouwen.

Dit artikel werd geschreven in 1861, en wat zagen wij gebeuren? Frankrijk bouwde de Gloire, de Normandië, enz., Engeland de Warrior, de Black Prince enz., houten schepen met zware ijzeren platen behangen en voorzien van een ram of spoor. Het bleek echter al spoedig, dat het zeer slechte zeeschepen waren, daar bij het werken gedurende stormweder, het verband der zware platen, zoowel onderling als met het schip, onvoldoende was; de Normandië toch liep te Vera-Cruz in zulk een toestand binnen, dat men bevreesd is haar naar Frankrijk terug te zenden; met de Warrior was het niet beter gesteld, daar hij met zwaar lek te Gibraltar ten anker kwam. Maar bovendien: zullen die schepen niet geheel ongeschikt zijn om in een zeegevecht den ontzettenden stoot van een met volle vaart tegen de zijden botsend ramschip te weêrstaan? zullen dan niet de ijzeren platen bezijden dien stoot van 't schip afvallen? Men zal daarom zeker moeten overgaan tot het bouwen van ijzeren schepen, bekleed met ijzeren platen, en die huid zal volgens de Amerikaansche wijze moeten zijn zamengesteld, dat is, uit verschillende lagen van een Engelsche duim dikte, digt bij elkander geplaatst; dan heeft men vooreerst het groote voordeel, dat door het verschuiven der naden geen doorgaande naad ontstaat, en ten tweede wint men groote kosten uit, daar het zeer kostbaar is goede zware platen te verkrijgen, omdat het van genoegzame bekendheid is, met welke groote moeijelijkheden het goed doorsmeden van zware massa's ijzer gepaard gaat. - Intusschen rijst bij het toetsen van al deze overwegingen de vraag op: wat zal het Nederlandsch gouvernement in deze doen? Zal het voortgaan met het bouwen van misbaksels, zoo als de Pro Patria, de Hector enz., waarvan niemand het vaderschap durft aannemen en die voor niets anders geschikt zijn dan voor brandhout? Zal men voortgaan met eenige tonnen gouds weg te werpen voor het metamorphoseren in het oneindige van schepen, zoo als plaats had met het schip ‘de Ruyter,’ eerst linieschip, toen fregat, toen schroeffregat, nu eindelijk drijvende bat-

terij? of zal men zware ijzeren platen aanschaffen, om die in tijd van oorlog op de zijden der houten schepen te hangen, dat zeker met groote moeijelijkheden gepaard gaat en slechte zeeschepen vormt? of wel zal men ijzeren rompen met ijzeren huid, volgens de Amerikaansche wijze, bouwen? - Wij weten het natuurlijk niet; maar een keuze moet gedaan worden, willen wij onze plaats als zeemogendheid bewaren. Wij begrijpen dan ook den moeijelijken toestand van den Minister van Marine, om eenen goeden stap te doen, daar - welke die stap ook zij - het altijd geld, veel geld zal kosten. De moeijelijkheid van den minister wordt te grooter, als men bedenkt dat het hier te lande ontbreekt aan goede voorlichting van het publiek, dat zich met de groote zaak niet zoo als in Engeland plaats heeft bemoeit, maar liever kibbelt over vrijen en gedwongen arbeid, over moderne of andere theologiën. Ook van het corps Ingenieurs van den scheepsbouw is niet veel te verwachten, daar, op een enkele uitzondering na, deze niet op de hoogte van hun tijd schijnen te zijn. Het is daarom dat wij zouden verkiezen ons te wenden tot Engeland om teekeningen van goede beproefde modellen te ontvangen; naar die teekeningen moest worden gebouwd, onder uitdrukkelijken last niet van het model af te wijken, en onder het strengste verbod er zoogenaamde verbeteringen aan te brengen, die helaas ons al zooveel geld hebben gekost. Engeland zal die teekeningen ons zeker afstaan, daar het dan verzekerd is dat bij groote politieke verwikkelingen, wanneer toch onze staatkunde zal medebrengen zich bij dat land aan te sluiten, het op eene kleine, maar krachtige hulp van een dapper volk kan rekenen. En wat nu onze denkbeelden omtrent onze kust-, zee- en binnenwater-verdediging betreft, zij zijn zeer eenvoudig; op onze kustbatterijen worde het verstdragende zwaarste geschut geplaatst, waar geen gepantserd schip tegen bestand is; op die plaatsen waar geen kustbatterijen kunnen geplaatst worden, en op ondiepe vaarwaters, stelle men gepantserde drijvende batterijen, met kleine stoommachines, om zich gemakkelijk te kunnen verplaatsen, gewapend met zwaar geschut, om het overtrekken der rivieren te beletten; voorts bouwe men geblindeerde kanonneerbooten met verdragend kanon, die ingepakt naar Indië kunnen verzonden worden, en voor onze vloot ramfregatten of korvetten, of hoe men die noemen wil, ijzeren schepen met ijzeren huid op de Amerikaansche wijze, met overdekte batterijen, gewapend met handelbaar geschut, dat niet veel bediening vereischt en waarvan men de sjorringen in een slingerend schip durft los te maken. Vraagt men hoe groot het aantal van die soorten moet zijn, zoo antwoorden wij: zooveel als onze financiële toestand jaarlijks toelaat en onze industrie kan afleveren. Wij hopen dat men spoedig de handen aan het werk zal slaan.

Wat het project aangaat van een geblindeerd fregat van 500 p.k. en 30 stukken, het tweede gedeelte van het opstel van den heer Tideman, zoo kunnen wij het niet beoordeelen, daar wij geen scheepsbouwmeesters zijn. Slechts ééne aanmerking: volgens dit project zal de pantser anderhalf el onder de waterlijn doorloopen; de reden waarom lezen wij niet, waarschijnlijk is het om daardoor den te grooten diepgang voor onze zeegaten tegen te gaan: die van Warrior loopt 2 el door, maar voor beiden blijft hier nog een groot deel onbeschermd over; want is het waar dat het water het ingedompeld deel tegen een kogel weinig beschut, waarom het noodig is dat deel anderhalf à twee ellen te blinderen, dan zal die kogel, een half el lager treffende, zeker door de dunne huid doordringen, en nog zooveel te meer, wanneer door het slingeren van het schip dat onbeschut gedeelte digt bij den waterspiegel komt; volgt men echter de Amerikaansche wijze, zoo als hierboven is vermeld, dan kunnen de platen geleidelijk tot een plaat dikte afnemen.

Wij gaan over tot het tweede deel, waarvan wij de verschillende stukken evenzoo achtereenvolgens zullen behandelen. Allereerst treft ons het stuk getiteld: ‘Overwegingen betreffende de schepen van den tegenwoordigen tijd, in vloten of eskaders vereenigd, en meer bijzonder de bewegingen van zulke vloten en eskaders;’ door den Schout bij Nacht C.I. Berghuis.

Dit is eene studie, - zoo als het de kundige, helaas te vroeg overledene vlagofficier noemt, - welke gegevens bevat, om het groot seinboek voor de bewegingen van eskaders, uit schroefstoomschepen zamengesteld, aan te vullen; de schrijver ontveinsde zich echter niet dat die gegevens later na eenig tijdsverloop, belangrijke wijzigingen zouden kunnen ondergaan. Dit laatste is maar al te waar, daar toch geene ontmoetingen ter zee met dat soort van schepen tot nu toe heeft plaats gehad; het is buitendien meer dan waarschijnlijk, dat de geachte schrijver, mogt hij zich nog onder de levenden bevinden, zeker deze gegevens voor de nieuwe soorten van schepen - geblindeerd of gepantserd, hetzij dan met ijzer of staal, voorzien van ram of spoor - welke spoedig algemeen zullen zijn, had moeten veranderen. De toekomstige zee-tactiek toch zal, volgens onze bescheiden meening, bestaan in het inbreken op de zijden van het vijandelijke schip, en alsdan zal de meerdere of mindere sterkte van het schip en het aantal der schepen zeker de overwinning behalen, tenzij dat de vijand, van krachtige machines voorzien zijnde en deze overmagt der tegenpartij ontdekkende, haar zal trachten te ontloopen. Maar wat deze studiën belangrijk maakt, is, dat daaruit blijkt, hoe deze hoog geplaatste officier bij zijne dagelijksche drukke bezigheden nog den tijd vond en den lust had, om de talrijke vraagstukken, die dagelijks

in het zeewezen voorkomen, te onderzoeken, te beoordeelen en aan zijne medeofficieren mede te deelen; een voorbeeld, helaas, wat door zoo weinigen gevolgd wordt! Het is daarom dan ook dat wij zijnen vroegtijdigen dood zoo innig betreurd hebben en het als een van de gevoeligste slagen beschouwen, die in den laatsten tijd het corps zee-officieren hebben getroffen.

Het tweede stuk, dat wij in dit deel aantreffen, is een ‘Rapport, handelende over de oorzaken, die tot het springen der ijzeren kanonnen aanleiding geven, mitsgaders over de middelen, waardoor zulks voorkomen kan worden. Met bijlagen, beschouwingen, enz.’

Dit rapport eener commissie heeft zijn bestaan te danken aan het springen van een kanon van 30 ℔ uit de geschutgieterij te Luik, aan boord van de Pro Patria, den 25sten Julij 1859, hetwelk verscheidene slagtoffers veroorzaakte, waaronder den diepbetreurden luitenant Gobius.

Volgens dit verslag schijnt de oorzaak van dit ongeluk in het duister te liggen; uit de chemische onderzoekingen, door bekende scheikundigen op de overgeblevene stukken gedaan, bleek dat het uit goed kanonijzer bestond, altijd voor zoover de groote moeijelijkheid, die de analyse van gietijzer medebrengt, zulk een onderzoek tot stellige resultaten kan leiden. De proeven om het weêrstandsvermogen en de sterkte te bepalen, hebben mede gunstige uitkomsten opgeleverd. De commissie gelooft echter dat de oorzaak is toe te schrijven aan de voorgeschrevene te zware lading (een derde van het gewigt der kogel), waartegen dit geschut, in bovengenoemde gieterij vervaardigd, niet bestand schijnt te zijn, daar toch met die lading, alvorens er 100 schoten waren gedaan, 21 stuks Belgische zijn gesprongen. Zij stellen dan ook voor om die lading tot op een kwart te verminderen, en alleen de zwaardere voor enkele gevallen te gebruiken, ja zelfs die niet bij het bresschieten toe te passen. De president der commissie, de toemalige kapitein ter zee, later schout bij nacht Berghuis, heeft bij dit rapport een nota gevoegd, waarin hij zijne verwondering te kennen geeft, dat gedurende zijne ondervinding, die van 1814 tot 1849 liep, noch bij de talrijke gevechten door de Marine geleverd, noch bij de exercitiën in het vuur, een enkel kanon gesprongen is, - dus in een tijdsverloop van 35 jaren, toen de artillerie, wat de bekendheid met de gebruikte vuurmonden betreft, op een betrekkelijk laag standpunt stond, daar alle regelen van overoude herkomst waren - terwijl na dien tijd, tot de dagteekening van dit verslag, dit springen viermaal heeft plaats gehad; hij vraagt zich dus af, wat de oorzaak daarvan zijn mag, en meent dat dit daaraan is toe te schrijven, dat men in dien tijd de lading in de kleinst mogelijke ruimte insloot en dat zij dus de plaats, waar zij in het kanon lag, bijna geheel opvulde, waardoor volgens zijn gevoelen de

ontbranding eenigen tijd vorderde en dus de uitwerking op den kogel geleidelijk geschiede, terwijl nu, volgens de bepalingen, voor dezelfde lading de ruimte grooter is waarin die is opgesloten en dus de ontbranding in een kort tijdsverloop plaats heeft, hetwelk zeker een nadeeligen invloed op den vuurmond heeft.

Doch hoe het ook zijn moge, wij verwachten dat de voorschriften door de commissie gegeven, zoowel bij het vuren, als bij het keuren van het geschut, die resultaten mogen opleveren, dat diergelijke vreeselijke ongelukken niet meer plaats hebben, waardoor het vertrouwen op de vuurwapenen, in het gevecht zoo noodig, zal terugkeeren.

Het derde stuk van dit deel handelt over: ‘Veranderingen van linieschepen in drijvende batterijen’ door den Hoofd-Ingenieur Turk.

Het zijn de veranderingen van de linieschepen Koning der Nederlanden en Zeeuw, in de drijvende batterijen Neptunus en Jupiter. Over de goede of minder goede uitvoering daarvan kunnen wij geen oordeel vellen, daar wij, zoo als wij hierboven zeiden, geen ingenieurs van scheepsbouw zijn. Het doet ons echter leed dat de schrijver zijn gevoelen over die verdedigingsmiddelen niet heeft medegedeeld; over het algemeen is dat niet gunstig; wij laten echter in het midden of dat vonnis niet te streng is, en constateren liever dat het zeker is, dat het terrein waarop zij beproefd zijn (de reede van Texel) niet het terrein is waarvoor zij gebouwd zijn. Op die reede toch, met hare zware stroomen, zijn die logge gevaarten, zonder stoommachines, onhandelbaar; maar voor die reede zijn zij ook niet bestemd; aldaar moet immers de wezenlijke oorlogsvloot liggen; wil men ze gebruiken, dan dienen zij voor ondiepe, naauwe vaarwaters om de toenadering naar de groote koopsteden te beletten. Had men dus, hetzij te Durgerdam, of op de oude Maas, de proeven genomen, dan gelooven wij zeker dat de resultaten beter waren geweest. Men schijnt echter bij de Marine niet afkeerig te zijn om sommig materiëel tot allerlei verschillende doeleinden te gebruiken, terwijl zij maar voor één doel geschikt zijn. De uitkomsten zijn dan ook gewoonlijk allertreurigst; dit is onder anderen nog gebleken in het zoogenaamde opgeloste vraagstuk, om een stoomschip te bouwen, dat voor de rivieren en tegelijk voor open zee geschikt was. Een monster is op die wijze voorgebragt, dat nu in een of ander afgelegen hoek van een werf is weggestopt, geheel ongeschikt is en tonnen gouds heeft gekost; - doch genoeg, wij zijn ook geen bewonderaars van die drijvende batterijen; wij weten zeer goed dat de geschutpoorten te groot zijn, dat die gevaarten zeer onhandelbaar blijken, maar gelooven nog, dat zij te verbeteren zijn. Sluit men toch de poorten met een ijzer schild, volgens de uitvinding van den kapitein der Engelsche marine Coles, waardoor zij aan het vuur van den vijand slechts 3/4 Eng. duim wijdte aanbieden, dan gelooven wij dat het eerste bezwaar is

opgeheven; plaatst men voorts een kleine stoommachine in het vaartuig, dan zal men gemakkelijk de breede zijde kunnen aanbieden (die natuurlijk ook gepantserd moet worden), zeker op beter wijze dan volgens het voorstel van den Minister van Marine, die zulke gevaarten met kettingen aan den wal wil vastleggen, welke kettingen zeker de vijand het eerst zal trachten te vernielen. Het is te hopen dat in het vervolg, wanneer besloten mogt worden weder eenige schepen in drijvende forten te herscheppen, men dan daarvoor de beste bekende modellen zal uitkiezen.

Wij komen thans tot het stuk getiteld: ‘Uittreksel van het verslag der reis van Z.M. stoomschip Amsterdam, van Nederland tot Kaap de Goede Hoop.’

Dit verslag is daarom belangrijk en dankt zekerlijk daaraan zijn plaatsing, omdat dit schip op 40° Z. Br. een hevige cyclone of orkaan ondervond, terwijl het van genoegzame bekendheid is, dat men dergelijke natuurverschijnselen buiten de keerkringen zeldzaam of nimmer aantreft. De voorteekenen waren dezelfde, langzaam groote daling der barometer tot 735 Ned. strepen met doodstilte. Later, bij het nagaan van al de bijzonderheden voor en gedurende dien storm, geloofde men dat in den aanvang het centrum in het N.W. zich bevond op 60 mijlen afstand, en zich voortbewoog met eene snelheid van 12 mijlen in de 4 uren in de rigting van Z.O.t. O, dat de stiltecirkel 2½ mijl in middellijn was en misschien een ½ mijl bezuiden Amsterdam is heengetrokken. De reden waarom dan ook de kommanderende officier niet om de Zuid stuurde, ten einde te trachten op die wijze den stiltecirkel te ontloopen, was daarin gelegen, dat hij nergens van die verschijnselen in die streken gewag gemaakt vond, en ze dus niet konde verwachten; hij moest er dan ook de treurige gevolgen van ondervinden, daar hij, buiten eenige kleine schade, zijn groot tuig en vier sloepen verloor. Het is dan ook voor den zeeofficier en voor den koopvaardijman hoogst noodig, dat, wanneer zich die voorteekenen voordoen, zij zich op het ergste voorbereiden, daar de wetten der cyclone buiten haar gebied, nog zeer onzeker zijn.

Het daarop volgende en laatste stuk van dit deel behelst: ‘Inlichtingen omtrent de verbeterde vloeistofkompassen der Nederlandsche Marine’ door F. Kaiser, Hoogleeraar te Leiden.

Reeds lang was men er op bedacht geweest, de vele slingeringen der kompassen aan boord der schepen bij stormweder, maar vooral in sloepen, tot het doen van juiste peilingen bij opnemingen, tegen te gaan. Noch het verzwaren der kompassen, noch andere middelen konden baten, toen de instrumentmaker Dent te Londen op het denkbeeld kwam, den kompasketel met een vloeistof te vullen, door welken tegenstand de slingeringen zeker moesten verminderen; hij koos

daartoe zuiver alcohol en wel, omdat dit het helderst bleef, waardoor aflezen op de rozen gemakkelijk viel, en dewijl dit geen invloed daarop, noch op de naalden uitoefende. Om nu de spoedige verdamping en de groote uitzetting, bij hooge temperaturen in tropische gewesten, van den alcohol tegen te gaan, sloot hij den ketel met een zwaar glazen deksel, 't welk met een zoogenaamden luchtring luchtdigt daarop was bevestigd; in dien ring bevond zich in de binnenzijde ruimte genoeg voor de uitzetting. Die bevestiging was echter zoodanig, dat de minste herstelling niet zonder verbreking van het instrument konde plaats hebben; daarbij was het voorgekomen, dat bij plotselinge verhooging van temperatuur, het deksel zich met geweld losscheurde. De Hoogleeraar Kaiser te Leiden heeft die kompassen verbeterd, en daardoor de bovengenoemde bezwaren op eene vernuftige wijze opgeheven, zoodat zij onder alle temperaturen beproefd, uitmuntend hebben voldaan en bij de Marine zijn ingevoerd. Die verbeteringen bestaan daarin, dat ook hij den ketel met een zwaar glazen deksel sluit, dat luchtdigt, door een mengsel met eene gewone koperen ring daarop wordt bevestigd; dat mengsel is van dien aard, dat het in de open lucht verhardt, maar door verwarming week wordt, waardoor de ring gemakkelijk loslaat; om ruimte voor de uitzetting van den alcohol aan te bieden, plaatste hij onder het koperen staafje, in welks midden de punt is bevestigd, die de roos moet dragen, een dunnen geribden bodem van geel koper, die aan den binnenrand van den ketel is vastgesoldeerd, even als men die in den aneroïden barometer aantreft; door uitzetting en inkrimping gaat die bodem op en neder.

Die kompassen worden vervaardigd in de werkplaatsen van de Wed. van Embden, te Amsterdam, onder toezigt van den kundigen W. Boosman, die er reeds 72 van heeft geleverd voor den prijs van ƒ 40, waarvoor men in Engeland zeker het dubbele moest besteden.

En hiermede hebben wij den inhoud der beide deelen, met toevoeging van een weinig kritiek (noodzakelijk toekruid) opgedischt. Men heeft daaruit kunnen zien, dat die boeken voor den zeeofficier veel belangrijks bevatten. Een derde en vierde deel volge dan ook spoedig, want aan inhoud voor die deelen zal het aan het Departement van Marine niet ontbreken. Geen redacteur van een tijdschrift staat op dit gebied in zoo gunstig een verhouding als de Minister van Marine. Te snelle voortgang en te groote uitbreiding ware begrijpelijk, zoo niet vergeefelijk, maar een doodslaap van het tijdschrift - welke dood nog wel een officieele zou zijn - zou dubbel onverantwoordelijk wezen.

***Van Druten en Bleeker's Goedkoope bibliotheek voor alle standen. Afd. I. Tweede Serie, Deel IV en V. Emil Postel, Grondbeginselen der anorganische en organische scheikunde, door de eenvoudigste proeven toegelicht, voor beschaafde lezers van allerlei stand, onderwijzers, landhuishoudkundigen, enz. Naar het Hoogduitsch, door Th.H.A.J. Abeleven. Met eene Voorrede van P. van der Burg. Met vele houtsneêfiguren*. 1862.**
***Idem, Idem. Afd. I. Deel VI en VII. De Scheikunde in het dagelijksch leven, door J.F.W. Johnston. Voor Nederland bewerkt door Dr. J.W. Gunning. Tweede herziene druk*. 1861 *en* 1862.**

De veelvuldige toepassing, die de scheikunde heden ten dage in den landbouw en bijna alle takken van nijverheid vindt, doet het aantal van diegenen, welke zich met haar grondwaarheden zoeken bekend te maken, aanhoudend toenemen. In dezelfde mate vermeerdert noodzakelijk ook de vraag naar goede en goedkoope leerboeken, waarin de grondbeginselen der scheikunde op duidelijke wijze worden uiteengezet.

Onze taal is nog tamelijk arm aan dergelijke geschriften, en vandaar dat elke poging om de bestaande met een te vermeerderen, op zich zelf reeds lofwaardig heeten mag. Daarom verdient ook de Hollandsche vertaler van de ‘Grondbeginselen der anorg. en org. scheikunde’ lof, maar - het spijt mij, dat ik het zeggen moet - daarom *alleen*. Want al is het schrijven of vertalen van een goed handboek geen kleinigheid, het *in magnis voluisse sat est* is er toch niet op toepasselijk.

Bedrieg ik mij niet, dan is een hoofdfout van S. of Vert., of beiden, juist daarin gelegen, dat zij het bewerken van een leerboek voor een kleinigheid gehouden hebben. Het werkje, dat zij ons aanbieden, is voor een goed deel geschreven met een *nonchalance*, die ik noch edel, noch populair kan vinden. Op vele plaatsen mist men die juistheid van uitdrukking en die streng logische en daardoor heldere uiteenzetting, welke den echten docent kenmerken.

Die beschuldiging is te zwaar om haar niet door een aantal voorbeelden te staven.

Op bladz. 1 en 2 leest men: ‘De physische ligchamen, die men op de aarde vindt, zijn van organischen of van onorganischen oor-

sprong. Onder *organische* ligchamen verstaat men de zoodanige, die een inwendig leven hebben en door middel van eigenaardige werktuigen (organen) stoffen van buiten af in zich opnemen en deze omzetten en verwerken..... De *onorganische* (*anorganische*) *ligchamen* hebben geen inwendige bewerktuiging en zijn ook niet met levenskrachten begaafd.'

Het is moeijelijk hiervan iets goeds te maken. De twee laatste zinnen worden op zich zelf juist, wanneer men voor *organische: georganiseerde* en voor *onorganische: niet georganiseerde* leest. (Hoe onjuist zij nu zijn, zal ieder inzien, die de gegeven definities op suiker of alkohol toepast, stoffen, die de scheikundige *organische* noemt). Maar doen wij dat, dan verdwijnt het verband met den eersten zin, die een bepaling van organische en anorganische stoffen doet verwachten. Dat vreeselijk Hollandsch-Grieksch woord *onorganisch* komt gelukkig alleen op de eerste bladzijden van het werk voor.

Op bladz. 3 staat: 'Ook het magnetisch maken van staal en ijzer behoort d u s niet tot het gebied der scheikunde.' Dat d u s zou zeer juist zijn, wanneer eerst gezegd was wat al tot het gebied der scheikunde behoort, maar nu de lezer dat eerst later zal vernemen, is het zeer geschikt om hem in de war te brengen.

De zin, die op den laatst aangehaalden volgt, begint aldus: 'Steekt men *evenwel* wijngeest aan,' enz. Men verwacht te zullen hooren, dat het magnetisch maken van staal en ijzer wel tot het gebied der scheikunde behoort, wanneer men wijngeest aansteekt. Maar neen, er volgt geheel iets anders: dat aansteken van wijngeest moet als voorbeeld dienen, hoe een ligchaam in zijn bestanddeelen kan gescheiden worden. Nu, het voorbeeld is niet bepaald verkeerd, maar toch ongelukkig gekozen, omdat het met evenveel regt als voorbeeld voor het omgekeerde van ontleding (voor verbinding) kan doorgaan.

'Het vuur' (zoo lezen wij bladz. 5) 'is in het geheel geen ligchaam, maar wel eene bij vele scheikundige processen voorkomende vereeniging van licht en warmte.' Dat geloove en begrijpe wie kan.

Op bladz. 26 wordt teregt gezegd, dat wij de eigenlijke reden, waarom de stoffen scheikundige verbindingen aangaan, niet kennen. 'Maar om onze onwetendheid te bedekken' - zoo heet het verder - 'nemen wij als oorzaak van die vereeniging eene kracht aan, die men *scheikundige verwantschap* of *affiniteit* noemt.' Die bewering is al heel zonderling. Wanneer wij een oorzaak voor een verschijnsel aannemen, dan geschiedt dat niet om knapper te schijnen dan wij zijn, maar eenvoudig omdat wij niet anders kunnen, en wanneer wij die oorzaak vervolgens een naam geven, dan is dat alleen om er gemakker over te kunnen spreken. Houdt de S. welligt het geven van

een naam voor een poging tot verklaring? Of heeft hij juist daarvoor op *zijne* wijze willen waarschuwen?

'De zuurstof' (bladz. 29) 'daarentegen moet beschouwd worden als het oxyderende (verzurende) element.' Daar oxyderen niets anders beteekent dan met zuurstof verbinden, zoo is dit een tautologie. Wordt de leek door het bijgevoegde *verzurend* verleid, om er toch eenigen zin aan te hechten, dan zal dat noodzakelijk een onjuiste moeten zijn[1]. Gelukkig kan hij op dezelfde bladzijde leeren, dat zuurstof met vele metalen bases vormt, dat zijn ligchamen, die in vele eigenschappen lijnregt tegenover de zuren staan.

Op bladz. 74 leest men: 'Wordt water door eene daarin gebragte stof troebel, of zakt dit op den bodem, dan is het *onoplosbaar in water*.'

Ik zal maar aannemen dat stof onzijdig is, want ik heb al mijn ergernis voor den inhoud van de aangehaalde woorden noodig. Hoe is het mogelijk, dat iemand die scheikunde doceren wil, zulk een criterium durft op te geven aan den leek, die stellig beter weet, wanneer hij ooit suiker in een glas met water gedaan heeft. De suiker, die men in een glas met water doet, valt voor verreweg het grootste gedeelte eerst op den bodem. Volgens onzen schrijver is suiker dus onoplosbaar in water, maar de leek zal dat zelfs nog niet eens zeggen, wanneer er na omroeren en na verloop van tijd nog suiker op den bodem mogt achterblijven. Hij zal er hoogstens uit afleiden, dat de oplosbaarheid van suiker haar grenzen heeft. Gesteld dat de S. een lezer vindt, dom genoeg om naar dat voorschrift te werk te gaan, dan zal er waarschijnlijk de ontdekking gedaan worden, dat het oplossend vermogen van water een fabel is.

Bladz. 144: 'Er zijn evenwel nog metaalzouten, waarop de zwavelwaterstof in dezen vorm (nl. in water opgelost; *in dezen vorm* slaat op metaalzouten en niet op zwavelwaterstof) geene werking uitoefent, omdat de verwantschap van die metalen tot zuurstof grooter is dan tot de zwavel; hiertoe behooren b.v. ijzer, zink, enz.' De S. drukt zich hier zoo onduidelijk uit, dat ik niet weet welke groep of groepen der metaaloxyden hij eigenlijk op het oog heeft. Maar dit weet ik, dat hij, die een ijzeroxyde- en een zinkoxydezout in water oplost en zwavelwaterstof toevoegt, in beide vochten een

1 Het ware te wenschen dat men het quasi-populaire woord *verzurend*, dat voor den leek niets duidelijker is dan *oxyderend* en waarvan het de letterlijke vertaling is, stilletjes liet rusten. Beide woorden behoeven een nadere verklaring, maar het laatste is zoozeer door het gebruik gewettigd, dat niemand er meer aan denkt, dat het van *οξυς* (zuur) is afgeleid. Het Hollandsch woord daarentegen doet onwillekeurig aan *zuur maken* denken, en dringt daardoor bij den leek de ware beteekenis telkens weder op den achtergrond.

witte troebeling, en dus werking van de zwavelwaterstof zal waarnemen. Het ijzeroxydezout wordt nl. door de zwavelwaterstof herleid tot een ijzeroxydulezout, onder voor het oog zigtbare afscheiding van zwavel; het zinkoxydezout wordt wit getroebeld door vorming van zwavelzink. De aangehaalde woorden zijn overigens in strijd met hetgeen men op bladz. 471 leest: ‘Als overzigt zij hier herhaald.... dat zwavelwaterstof de meeste metalen als *zwavelmetalen* nederslaat, en wel ijzeroxydezouten als een wit..... praecipitaat.’ Zoo als ik reeds opmerkte: het witte neêrslag dat zwavelwaterstof in ijzeroxydezouten te weeg brengt is *zwavel*, d.i. vrije zwavel, geen verbinding van zwavel met een metaal.

Hieruit blijkt, dat de S. het merkwaardig talent bezit om twee dingen te zeggen, die met elkander in strijd en tevens beide onjuist zijn.

Ik reken het overbodig om nog meer voorbeelden aan te voeren: de medegedeelde bewijzen voldoende, dat het werkje slordig geschreven is.

Nu weet ik zeer wel, dat zelfs den besten schrijver nu en dan een minder juiste uitdrukking ontglippen kan. Maar wie zich op bijna elke bladzijde onnaauwkeurig uitdrukt, verdient niet gelezen te worden. Hij verdient dat allerminst, wanneer zijn boek voor het onderwijs bestemd is. Elke afwijking van de waarheid, elk vergrijp tegen de logica, elke dubbelzinnige uitdrukking kan den leerling op het dwaalspoor brengen, omdat deze door onbekendheid met het onderwerp maar zelden beoordeelen kan waar de schoen wringt.

Wat het theoretisch gedeelte aangaat, staat het werkje niet boven de leerboeken der scheikunde, die voor een twintigtal jaren het licht zagen. Zuren zijn nog (bladz. 32) ‘verbindingen, die zich met bases vereenigen, waardoor zij zoowel het basische karakter dezer laatsten geheel opheffen (vernietigen) (sic!), en daarbij zelven hare zure eigenschappen verliezen.’ En ‘bases zijn verbindingen, die zich met zuren vereenigen en daarbij niet alleen hun eigen karakter verliezen, maar ook het karakter der zuren min of meer volkomen vernietigen.’ Dat klinkt ongeveer als: Wie was Adam? Adam was de man van Eva. En wie was Eva? Eva was de vrouw van Adam.

Dat de S. de dualistische leer tot grondslag zijner beschouwingen maakt, keur ik niet af, maar wanneer hij (bladz. 21) bij de ontleding van chloorzure potasch door hitte, zuur en basis eerst elk hun zuurstof laat verliezen, en dan chlore en potassium zich *op nieuw* laat verbinden, dan maakt hij het erger, dan misschien de ergste dualist het ooit gemaakt heeft.

Ofschoon de S. teleoloog is, wordt men gelukkig slechts zelden

op teleologische beschouwingen onthaald. Toch ontbreken zij niet geheel; zoo is b.v. (bladz. 153) de zuurstof in den dampkring met stikstof verdund, opdat ons leven niet te spoedig zou worden uitgebluscht, en de stikstof vereenigt zich niet gemakkelijk met de zuurstof, omdat het salpeterzuur zich anders in de lucht zou ophoopen (bladz. 156). Die stikstof staat bij den S. in groot aanzien. Zoo bepaalt men ‘de waarde der verschillende meststoffen naar hun (lees: haar) gehalte aan stikstof’ (bladz. 443), wat evenwel strijdt met bladz. 254, waar gips (een stikstofvrije stof) een goede bemesting heet, *omdat het eenigzins in water oplosbaar is* (goed criterium voor een meststof!). Nog grooter eer geniet de stikstof op bladz. 463, waar van de stikstofvrije stoffen in ons voedsel gezegd wordt, dat zij dienen om de stikstofhoudende te verdunnen (!) ‘ven als zuurstof, die met eene viervoudige hoeveelheid stikstof vermengd is, eerst geschikt wordt voor de ademhaling.’

De beschrijving van de anorg. ligchamen is - ook door de zorg van den Vert. - vrij wel op de hoogte der wetenschap; die van de organische laat wel wat te wenschen over. Zoo is b.v. margarine nog zamengesteld uit margarinzuur en lipyloxyde (bladz. 71), de vezelstof uit het bloed is nog geheel overeenkomende met de plantenvezelstof, ja identisch met het hoofdbestanddeel van het vleesch (bladz. 367), en het bloed wordt rood gekleurd door ijzeroxyde (bladz. 453).

De inrigting van het werkje is volkomen dezelfde als die van de gewone leerboeken der scheikunde. Na de gebruikelijke inleiding, worden van de zuurstof af alle elementen en hun verbindingen beschreven, en het een en ander medegedeeld over voorkomen in de natuur, eigenschappen, bereiding en gebruik. Die wijze van behandeling is ongetwijfeld goed voor ieder, die een gezette studie van de scheikunde maken wil. Maar of zij ook aanbeveling verdient voor ‘beschaafde lezers van allerlei stand’, meen ik te moeten betwijfelen. In allen gevalle zou voor hen die inrigting in de bijzonderheden vele wijzigingen behoeven. En dat is hier niet geschied, althans niet voldoende. Wat voor den leek van gering belang heeten mag, is daardoor te veel op den voorgrond getreden, en wat voor hem hoofdzaak is, op den achtergrond geschoven. Zeker is het niet onaardig, wanneer een dilettant-scheikundige op zijn duimpje weet te zeggen hoeveel zuurstofverbindingen van dit metaal bestaan en hoeveel van dat, hoe men bismuthzuur bereidt en hoe het eerste joodkwik; maar wat meer is dan aardig, wat nuttig, hoogst belangrijk, ja misschien noodig heeten mag, is dit, dat een beschaafd mensch eenig begrip heeft van de belangrijke scheikundige processen, die voortdurend rondom hem en in hem plaats grijpen.

Het bovenvermelde punt van overeenkomst met de gewone, voor

strenge studie bestemde leerboeken, geeft onwillekeurig tot het maken van vergelijkingen aanleiding, die voor dit werkje niet dan ongunstig kunnen uitvallen.

Ik durf het dan ook aan niemand aanbevelen. Wie een ernstige studie van de scheikunde maken wil, schaffe zich een meer degelijk leerboek aan, en wie het te doen is om een populaire beschrijving van de belangrijkste scheikundige verschijnselen, die in de natuur voorkomen, koope het door Dr. Gunning bewerkt boek, dat wij thans zullen beschouwen.

Het is werkelijk een genot om de bewerking van Postel neêr te te leggen en die van Johnston's ‘Chemistry of common life’ op te nemen. Wie in het laatste boek bladert, moet, dunkt mij, op elke bladzijde den indruk ontvangen, dat schrijver en bewerker met oordeel uit een rijke bron van kennis geput hebben, en dat zij niet alleen volkomen wisten wat zij zeggen wilden, maar dat zij ook gezegd hebben wat zij wilden. Men stuit hier niet op zinnen, waarvan te vreezen is, dat een beschaafde leek ze verkeerd zal opvatten. Mogt het niettemin hier en daar gebeuren, dan is het stellig tien tegen één, dat de schuld aan den lezer en niet aan het boek ligt. Bovendien wordt alles zoo eenvoudig en ongekunsteld medegedeeld, alsof het den schrijvers zonder de minste inspanning uit de pen gevloeid was. Om kort te gaan, het boek is goed geschreven en populair bovendien, in den goeden zin van het woord. Wie gezond verstand heeft en niet schroomt om het te gebruiken, zal het ongetwijfeld gemakkelijk begrijpen.

De inhoud beantwoordt aan den vorm. Het boek behandelt juist die onderwerpen uit de scheikunde, welke ik boven de belangrijkste voor den leek noemde. Men vindt er een beschrijving van: ‘De lucht, die wij inademen,’ ‘Het water, dat wij drinken,’ ‘De grond, dien wij bebouwen’, ‘De planten, die wij aankweeken,’ ‘Het brood, dat wij eten,’ ‘Het vleesch, dat wij braden,’ enz., enz.

Om de waarheid te zeggen, die opschriften van de hoofdstukken vallen niet bijzonder in mijn smaak. Althans *nu* niet - op zesjarigen leeftijd zou ik ze waarschijnlijk heel aardig gevonden hebben. Met genoegen zie ik dan ook, dat de op de aangehaalde volgende titels niet meer letterlijk vertaald zijn en het telkens terugkeerend ‘die wij’ ons gespaard wordt.

Dr. Gunning heeft meer geleverd dan een bloote vertaling, en het ‘voor Nederland bewerkt’ staat met volle regt op den titel. Overal is behoorlijk gelet op *onze* toestanden, zeden en gewoonten, zonder dat de opgaven, die Engeland betreffen, ons onthouden worden. Zoo vindt men o.a. in het tweede hoofdstuk de analyse van drinkwateren uit verschillende oorden van ons vaderland, terwijl bij den

tabak de teelt van dit gewas, in Gelderland en Utrecht, uitvoerig ter sprake komt. Ook ontbreekt het niet aan verbeteringen en wijzigingen, die de vooruitgang van de wetenschap noodzakelijk maakte. Voor den Hollandschen lezer, die de Engelsche taal magtig is, verdient daarom deze bewerking bepaald de voorkeur boven het oorspronkelijke.

Het werk zelf, dat over de geheele beschaafde wereld een welverdienden naam heeft verworven en in vele talen is overgebragt, behoeft mijne goedkeuring niet. Trouwens, de eenige bedenking van belang die ik er tegen heb, is deze, dat het een tal van gewigtige vraagstukken behandelt, die door de wetenschap nog niet met voldoende zekerheid zijn uitgemaakt, en daarom m.i. nog niet rijp zijn om ter kennis van het groote publiek te worden gebragt. Maar ik moet toestemmen, dat het maar al te dikwerf zeer moeijelijk is om de grenzen tusschen het zekere en het waarschijnlijke te bepalen, en dat wie hier het *in dubiis abstine* wil toepassen, op vele punten zeer karig wezen moet in zijn mededeelingen. Ook zou men het voorbeeld van andere beroemde personen kunnen aanhalen, b.v. dat van Liebig, den schrijver der ‘Chemische Briefe.’ En zóó ver gaat Johnston niet; nog minder geloof ik Dr. Gunning, die zelfs eens aanstipt: ‘deze bewering blijft voor rekening van den schrijver.’

Die bedenking moge evenwel niemand, weêrhouden om de ‘Scheikunde van het dagelijksch leven’ te lezen en *in zich te verwerken*. Wie zijn kennis vermeerderen wil, mag niet al te bevreesd zijn voor mogelijke dwaling; op den akker, die niet besteld wordt, groeit nog meer onkruid.

Nog ééne opmerking. Het boek geeft meer dan de titel belooft. De lezer zal niet alleen een schat van scheikundige waarheden kunnen opdoen, hij zal ook gelegenheid hebben om wat van andere natuurwetenschappen te leeren, en hij zal een aantal wetenswaardige bijzonderheden vernemen over de zeden en gewoonten van bijna alle volken op den aardbodem.

Met nog één deeltje zal deze tweede, verbeterde uitgave voltooid zijn. Ik vertrouw van den goeden smaak en den weetlust mijner landgenooten, dat zij blijken zal een *deuxième* te zijn en geen *seconde*.

R.S. TJADEN MODDERMAN.

***Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor* 1862. *Uitgegeven door de Vereeniging voor Statistiek. Veertiende Jaargang* (3de *Serie, Vierde Jaargang*). *Amsterdam, bij E.S. Witkamp*.**

Gaarne herinner ik de lezers van ‘den Gids’ aan dezen nieuwen jaargang van het zoo gunstig bekende ‘Staatkundig en Staathuishoudkundig jaarboekje.’ Ik begroet het met blijdschap, omdat de voortdurende verschijning van dit werkje een teeken is, dat de statistiek in ons land werkzame beoefenaren telt, en belangstelling bij het publiek ontmoet. Hierop stel ik prijs. Van den vooruitgang van statistiek en geschiedvorsching is de vooruitgang der sociale wetenschap afhankelijk. Van de statistiek en de geschiedvorsching moet zij de gegevens erlangen voor de vergelijking van opvolgende toestanden en van den toestand van verschillende volken, en hiermede den grondslag harer bewijsvoering, hetzij men met Knies de analogische, met Mill de omgekeerd deductive, of met Stein de statistische methode volgt.

Eene bespreking der algemeene strekking van het aangekondigde werk is overbodig. Daarin verschilt deze jaargang niet van de vorigen. Wel in vorm en inhoud. ‘Op de laatste vergadering der Vereeniging,’ zegt het voorberigt, ‘werd besloten den jaargang vroeger uit te geven, terwijl, ten einde de taak der redactie te verligten, werd bepaald, dat het algemeene *Overzigt* niet meer door den Heer Witkamp, maar door de leden der Vereeniging zoude bewerkt worden.’

Ik mag mij het regt niet toekennen deze besluiten te beoordeelen. Ik ben onbekend met de beweegredenen, welke daartoe geleid hebben. Maar dezen jaargang met de voorgaande vergelijkende, moet ik mijn leedwezen betuigen over de gevolgen, welke daaruit voor het Jaarboekje zijn voortgevloeid. Niet met het oog op de orde, of liever de wanorde, waarin de verschillende bijdragen zijn geplaatst. Aan de hieruit ontstaande bezwaren wordt volkomen te gemoet gekomen door de inrigting van het register. Mijne opmerking geldt den invloed dier besluiten op de bewerking van de 1e Afdeeling (Statistisch overzigt naar de verschillende onderwerpen).

Deze Afdeeling is verreweg de belangrijkste van het Jaarboekje. Daardoor wordt voldaan aan de algemeen gevoelde behoefte naar een beknopt overzigt van den toestand van ons land, uit de verschillende, verspreide statistieke opgaven bijeenverzameld, en, waar zulks vereischt wordt, met ophelderingen en vergelijkingen voorzien. In

vergelijking daarmede zijn alle overige mededeelingen, hoe interessant op zich zelve, van ondergeschikt belang, en ik durf gerust beweren, dat alles, wat leidt tot onvolledigheid of haastige bewerking van dit gedeelte, onvermijdelijk leidt tot verval der geheele zoo nuttige onderneming.

Op dit gedeelte nu hebben die besluiten een nadeeligen invloed uitgeoefend. In het voorberigt lees ik daaromtrent het volgende: ‘Door deze verdeeling’ (d.i. de opdragt van de behandeling der tot deze Afdeeling behoorende onderwerpen aan verschillende leden der Vereeniging) ‘wordt noodwendig de eenheid van behandeling van vroegere jaren eenigzins gemist. De vroegere verschijning van het Jaarboekje heeft verder te weeg gebragt, dat de onderwerpen in het algemeen *Overzigt* bijna uitsluitend bewerkt zijn naar de Provinciale Verslagen, terwijl sommige regeringsstatistieken te laat of nog niet zijn uitgegeven, om in dit Jaarboekje behandeld te worden. Zoo hebben wij ook het overzigt over het *Gevangeniswezen* over 1860, van den Heer de Sitter, niet in dezen jaargang kunnen opnemen, daar de druk reeds te ver gevorderd was en wij de uitgave niet wilden uitstellen. Aan deze zelfde redenen is het toe te schrijven, dat in dezen jaargang niet zijn behandeld: *Onderwijs, - Geregtelijke Statistiek, - Overzeesche Bezittingen, - Muntwezen* en *Landbouw*.’ De schrijver van de bijdrage *Handel en Scheepvaart in Nederland* verklaart, dat het hem onmogelijk is, wegens den korten tijd, hem na de uitgave van de statistiek over die onderwerpen overig, het verslag te leveren, bewerkt met die mate van naauwkeurigheid, waarop de lezers van het Jaarboekje aanspraak hebben, en waaraan zijne voorgangers hen gewend hebben. Hij geeft daarom alleen vergelijkende cijfers zonder eenige toelichting en geeft daarbij te kennen, dat hij zich voorstelt om eenige beschouwingen over Neêrlands handel en scheepvaart, in verband met de in het Jaarboekje geleverde cijfers, later in een onzer Tijdschriften te doen volgen, opdat die dan, als het ware met het geleverde verslag, een geheel uitmaken. Eindelijk worden in dezen jaargang niet behandeld: *Marine, - Openbare werken, - Nijverheid, - Verbruik en prijzen van levensmiddelen* en *Middelen van vervoer*. Hiervan worden echter geene redenen opgegeven, en het is dus onzeker, in welke mate ook hierop de straks genoemde besluiten van invloed geweest zijn.

Mijn leedwezen betuigende over deze onvolledigheid van het belangrijkste gedeelte van het Jaarboekje, mag ik niet nalaten een woord van hulde te brengen aan den Heer Mr. J.F.B. Baert, die dit jaar grootendeels de daartoe behoorende onderwerpen, voor zoover het Rijk binnen Europa betreft, heeft bewerkt. Ruim een zesde gedeelte van het Jaarboekje is van zijne hand afkomstig. Hij heeft zich niet alleen uitmuntend van zijne taak gekweten, maar tevens

eene doorloopende kritiek geleverd van de Provinciale verslagen en een aantal nuttige wenken gegeven, welke bij het opmaken dier verslagen behartiging verdienen. Maar kan hier de vraag wel onderdrukt worden, of dezelfde bekwame schrijver ook bij veranderde betrekking eene zoo zware taak op zich zal kunnen nemen, en tijd en lust zal hebben die met zoo veel zorg en naauwkeurigheid te volbrengen? En zoo, wat te voorzien is, die taak nog meer moet worden verdeeld, en van tijd tot tijd ook de bewerkers afwisselen, zal dan niet de onmisbare eenheid van bewerking meer en meer moeten verdwijnen?

Vestigen wij thans de aandacht op eenige der belangrijkste bijdragen uit het Mengelwerk.

Hen, die in de goedkoopere uitgave van de Bosch Kemper's hooggeschatte verhandeling over de armoede, de in de quarto-uitgave opgenomene staten ongaarne gemist hebben, maak ik opmerkzaam, dat die staten, voor zoover zij nog belangrijk zijn, met eene bijwerking tot den tegenwoordigen tijd te vinden zijn in dit Jaarboekje, blz. 165 vv.

Van de hand van denzelfden Hoogleeraar bevat het eene belangrijke mededeeling over de beoefening der statistiek in den tegenwoordigen tijd. Daaruit blijkt, dat de statistiek door bijna alle Regeringen meer en meer op prijs gesteld wordt. Alleen van ons land vermeldt de schrijver als een stap van teruggang op dien weg, de ontbinding der Rijks-Commissie voor statistiek, ten gevolge van de weigering der daarvoor op de begrooting uitgetrokken post door de Tweede Kamer. Ik wil hierover geen oordeel uitspreken. Maar kan het quaestieus zijn, of de Regering voor de vervulling van hare taak ten aanzien der statistiek, de voorlichting eener permanente commissie noodig heeft; ontwijfelbaar is het de pligt van het staatsbestuur, voor verzameling en uitgave van statistieke opgaven zorg te dragen, en daarbij steeds de eischen en behoeften der wetenschap in het oog te houden. Voor zoo ver het votum der Kamer aan geringschatting van dien pligt zou moeten worden toegeschreven, zou het harde oordeel van den schrijver niet onverdiend zijn, die daarin ‘een treurig bewijs van de bekrompenheid in onze Tweede Kamer’ ziet.

Eene nieuwe proeve om een maatschappelijk verschijnsel in cijfers uit te drukken en daardoor naauwkeurige vergelijking van dat verschijnsel op verschillende tijden en plaatsen mogelijk te maken, is de door den Heer van Capelle medegedeelde statistiek van het schoolverzuim (d.i. afwezigheid van schoolgaande kinderen) op de Armenscholen in Amsterdam. Deze bijdrage strekt voornamelijk om de uitvoerbaarheid practisch te bewijzen van een door de Rijks-Commissie daaromtrent gedaan voorstel. Op die Armenscholen zijn van alle leerlingen, die gedurende de geheele halfjaren, waarover de

opgaven loopen, ter school gingen, alle verzuimde schooltijden aangeteekend, met splitsing naar de oorzaken van het verzuim in de drie rubrieken: wegens ziekte, met permissie en moedwillig. Daaruit blijkt dus, dat het houden van die aanteekening voor een welwillend onderwijzer, zelfs op scholen waar tot 950 kinderen onderwijs ontvangen, mogelijk is. In zoover is de uitvoerbaarheid bewezen. Of echter langs dien weg opgaven te verkrijgen zijn, welke de moeite loonen, betwijfel ik. De getallen der verzuimde schooltijden zullen bij eenigen goeden wil der onderwijzers, vooral ook door den invloed van het schooltoezigt, vrij naauwkeurig kunnen zijn, maar deze hebben geene of althans zeer geringe waarde. Eerst op de tabellen, waarin het verzuim naar de oorzaken gesplitst is, kunnen redeneringen gebouwd worden, en ik vrees, dat deze zelfs bij den besten wil door de groote verscheidenheid dier oorzaken, ook op verschillende plaatsen, vitieus zullen zijn.

Ter voldoening aan de opdragt om voor het Algemeene Overzigt de statistiek der veenderijen te leveren, schreef de Heer Venema eene uitvoerige mededeeling: *Over den Turfaccijns, de Veenderijen, de Statistiek der Verveeningen en de Verveeningen zelve*. Dit belangrijke stuk overtuigt den lezer van de uiterst gebrekkige regeling der verveeningen in ons land, en van den schadelijken invloed, door de ook uit zooveel andere oogpunten afkeurenswaardige turfaccijns daarop uitgeoefend. Wel zal deze accijns geene verdedigers meer vinden, maar op de schadelijke werkingen onzer bestaande belastingen kan nimmer te dikwijls gewezen worden. Bijdragen voor het staatsbestuur moeten gegeven worden, en tegen elke regeling der heffing bestaan bezwaren. Toch schijnen velen bij elk voorstel tot wijziging der belastingen te vorderen, dat de nieuw in te voeren belastingen geene bezwaren hebben en geen tegenstand ontmoeten. Zoodra van verandering sprake is, schijnt oogenblikkelijk alle onbillijkheid, willekeur, belemmerende werking, impopulariteit en onzedelijke invloed der bestaande belastingen vergeten te zijn, en de vernuftige ontdekking, dat ook bij veranderde regeling betaald moet worden, en dat dit velen onaangenaam zal zijn, voldoenden grond op te leveren, om hoogst noodige maatregelen met alle kracht tegen te houden.

Ik besluit mijne aankondiging met den wensch, dat de belangstelling voor het Jaarboekje, zoo bij medewerkers als lezers, blijve bestaan en daardoor de uitgave geregeld zal kunnen worden voortgezet.

Groningen, December 1862.
Mr. S. VAN HOUTEN.

Verslag van den Handel, Scheepvaart en Nijverheid van Amsterdam over 1862. *Opgemaakt door de Kamer van Koophandel aldaar*.

Met groote belangstelling hebben wij verleden jaar de afzonderlijke uitgave van dit handelsverslag door de Kamer van Koophandel te Amsterdam ter hand genomen. Wij hebben het blijde begroet als een bewijs, dat het deze Kamer ernst bleek te zijn om de belangen der nijveren van de hoofdstad ook daardoor te bevorderen, dat zij de kennis van 't geen in Amsterdam op het gebied der bedrijvigheid voorviel, en dat niet altijd den gewenschten graad van bekendheid verkreeg, wilde vermeerderen en verspreiden. En wij erkenden die uitgave dankbaar als eene poging van de Kamer om nader in gemeenschap te komen met allen, die hare leden afvaardigden om hunne belangen voor te staan en te bevorderen.

Maar bij die dankbare erkentenis voegden wij wenschen, welke wij hoopten in een volgend verslag, zoo al niet geheel, althans gedeeltelijk vervuld te zien, wenschen voor eene degelijker en vooral ook kritischer behandeling der zoo rijke en overvloedige stof. Zonder het karakter van kronijkschrijver in 't minst te schaden, hoopten wij dat de Kamer het karakter van kritikus daaraan toevoegen zou. Dan toch eerst, meenden wij, zou zulk een verslag vooral waarde hebben voor hen ter wier voordeele de uitgave voornamelijk geschiedt. Immers 't mogt als eene begeerlijke zaak gewenscht worden, om het oordeel over de handelingen der nijveren in Amsterdam van hen te vernemen, die voornamelijk als adviseurs van 's Lands regering in alle zaken handel, scheepvaart en nijverheid betreffende, waren opgeroepen en aangesteld en die door het aanvaarden hunner benoeming bewezen dat zij zich niet alleen tot het geven van dat advies in staat rekenden, maar dat zij die onderscheiding ook op prijs stelden.

In die hoop zijn wij echter teleurgesteld. Lijviger moge het verslag zijn, bij het vorige vergeleken, door grooter rijkdom aan mededeelingen: eer armer nog dan het vorige zouden wij het durven noemen aan raadgevingen en wenken, aan beoordeeling van het bestaande. Leemten, in 't vorige jaar met leedwezen opgemerkt, zijn nu vervuld, wat de opgaven betreft, maar een eigenlijk karakter, hier alleen te toonen door het uitspreken van een eigen en zelfstandig oordeel, bleven wij te vergeefs zoeken. Vandaar dat deze verslagen dreigen te ontaarden in eene zuivere compilatie, waaraan alle kleur en toon ontbreekt, zoo zelfs, dat men zich gedurig bij het lezen der verschillende mededeelingen moet afvragen, of 't wel een en dezelfde persoon of één ligchaam is waarvan dit verslag is uitgegaan. Dit euvel is nog verergerd, doordien men, in plaats van een berede-

neerd overzigt te geven van den toestand der nijverheid in de hoofdstad, aan de verschillende ondernemers zelven het woord gegund heeft, waardoor een zonderling mengelmoes van oordeelvellingen en beschouwingen is te zamen gekomen, dat dikwijls meer curieus dan interessant is. Bijna al die berigtgevers zijn wonderwel ingenomen met hun eigen werk, en wanneer toch deze of gene moet erkennen dat het met zijn vak niet al te best geschapen staat, dan zijn die nare omstandigheden en dat lastige buitenland, nooit zij zelven, daarvan de schuld. Hier leest men een warmen lof op onzen magtigen koffijhandel, maar geen woord rept men van de treurige wijze waarop alle gezond verkeer in dat artikel, willens en wetens en ten voordeele van eenige enkelen, wordt belemmerd. Elders vindt men de waarlijk moeijelijk te bewijzen stelling, dat de handel in Amerikaansche tabak zich langzamerhand geheel van hier verplaatst, om een weinig verder weder een jaar misvangst van ansjovis als welligt wenschelijk voor de talrijke houders genoemd te zien! Ja tot in kleinigheden daalt men af, en klaagt zelfs over het werken van los volk als zeilenmakers aan boord van de hier liggende schepen, zonder te bedenken, dat alleen eene invoering van de gilden de menschen beperken kan in het uitoefenen hunner nijverheid, op die wijze welke zij 't geschiktst oordeelen. Wonder dat er dan ook geene klagt van de kooplui bijgevoegd is over de agenten, die evenzeer de zaken van de groote koopmanskantoren hebben overgenomen en gedétailleerd. Maar dat zijn immers alle onvermijdelijke gevolgen van de nieuwe orde van zaken, die alle tusschenhand verdrijft en zooveel mogelijk alle wrijving, als belemmerend, wil besparen. Waarom niet liever een beredeneerd verslag van den toestand der verschillende elementen van Amstels welvaart gegeven, het goede helder doende uitkomen, het verkeerde flink aanwijzende, waarbij dan immers de adviezen der Kamer, de middelen tot verbetering, eene uitnemende plaats zouden gevonden hebben? Dan ware het eigen oordeel der Kamer over den toestand onzer nijveren bekend geworden, een oordeel, dat natuurlijk èn door meerdere, kennis èn door volkomen onpartijdigheid meer waarde zou hebben, dan de altijd gekleurde voorstellingen van een ieder van zijn eigen vak.

't Is der Kamer niet te wijten, dat de algemeene staten van inen uitvoer van Amsterdam hier niet konden medegedeeld worden. Wat zij daarvan vermogt te geven, heeft zij geleverd. En het overzigt der geld- en effectenmarkt zal voorzeker door een ieder met belangstelling gelezen en geroemd worden als eene waarlijk zeer interessante bijdrage.

Dat de Kamer de openbaarheid niet schroomt maar veeleer huldigt, blijkt uit het beknopt uittreksel van het behandelde in hare zittingen. Met belangstelling zal ook dit gedeelte van het werk gelezen worden en gaarne zal een ieder het getuigenis afleggen, dat ijver en naauwgezetheid steeds in hare vergaderingen hebben voor-

gezeten. Toch zal menigeen vooral ook hier den wensch naauwelijks kunnen onderdrukken, dat volgende verslagen meer bewijzen mogen geven van begeerte bij de leden om minder uitsluitend adviserend ligchaam te zijn. Zoo gaarne zou men vooral hier ontdekt hebben, dat de Kamer zich meer opgewekt gevoeld had om ook zelve verbeteringen in den handel voor te stellen, zonder dat de stoot daartoe juist van de Regering uitging. Niet dan een enkel maal vindt men daarvan het bewijs. En toch, beter dan de Regering is de Kamer van Koophandel tot het voordragen van die verbeteringen in staat, omdat zij zamengesteld is uit mannen die allen ijverig in de weer zijn op het terrein van bedrijvigheid en die dus bij eigen ondervinding alle gebreken kennen die daar bestaan. De wijze waarop de regeringshandel gedreven wordt, levert daartoe eene helaas! maar al te overvloedige stof. De kwestie der koffijveiling, der makelaardij als uitsluitende tusschenhandel, verouderde usantiën, de moeijelijkheid om dadelijk goed papier te disconteren, vooral ook na de beurs, waar dikwijls eerst de onmiddellijke behoefte daaraan blijkt, en welke andere kwestie niet al biedt daartoe eene maar al te rijke gelegenheid. Waartoe met die adviezen gewacht totdat de Regering die uitlokt! De Kamer wil vrijheid van verkeer bevorderen, haar afkeurend oordeel over menige belemmering bewijst dit, onder andere hare veroordeeling van de overdreven voorzorgsmaatregelen bij den handel in petroleum, die daardoor geheel van hier zou kunnen geweerd worden. Zal bijv. het potsierlijk concept van wet op dit artikel, door de commissie van strafvorderingen bij den Gemeenteraad ingediend, niet eene strenge veroordeeling van de Kamer uitlokken, ook eer nog haar advies daarover gevraagd wordt? Wij hopen, ja vertrouwen het.

Maar genoeg reeds om het bewijs te geven, dat wij met groote belangstelling dit tweede verslag der Kamer hebben gelezen, en dat, waar wij er minder gunstig over denken, niet gemis aan erkenning van het goede ons dat vonnis doet vellen, maar de waarachtige begeerte om mede te werken tot verbetering. Hoe zelfstandiger de Kamer optreedt, hoe milder zij is met raadgevingen en wenken, hoe meer zij zal rijzen in de oogen van ons nijver publiek, en hoe nuttiger haar werkkring wezen zal. Hoeveel goeds er in Amsterdam moge zijn, laten wij 't ons niet verbloemen, dat de sluimerende krachten er misschien nog grooter zijn dan de werkende. En verbetering van het bestaande, waaraan het aanwijzen van het gebrekkige behoort vooraf te gaan, is zeker een uitmuntend middel om tot grooter opgewektheid en wakkerder arbeid aan te sporen. Moge de Kamer dat meer en meer als een groot deel harer roeping erkennen, 't zal der stad en haar zelve ten goede gedijen.

M.

Een woord over onze schutterij.

Onze Schutterij. Eene bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen en ons krijgsbestuur, door J.K.H. de Roo van Alderwerelt. 's Gravenhage, M.J. Visser. 1862.

Toen, in de dagen van koning Lodewijk Philips, Frankrijk nog eene volksvertegenwoordiging had, die vrijuit hare meening mogt zeggen over het beleid der regering, ging er geen zittingjaar voorbij, waarin die vertegenwoordiging niet luide hare wenschen uitbragt voor het onderdrukte Polen; bij ieder adres, dat de troonrede beantwoordde, werden woorden en betuigingen uitgesproken ten voordeele van een volk, waaraan Frankrijk door herinneringen en sympathiën zoo naauw verbonden was. 't Is waar, het bleef bij woorden en betuigingen, tot werken en daden kwam het niet; men liet den Czaar ongestoord een ijzeren scepter zwaaijen, en het kroost van Sobieszki bleef in droeve ballingschap verkwijnen, of werd als misdadigers naar de woestenijen van Siberië gesleept; de sympathie van Frankrijk's parlement baatte de Polen al zeer weinig; - maar het was dan toch altijd een blijk van deelneming, dat men den onderdrukten niet wilde onthouden, en vandaar dat jaar in jaar uit de Fransche Kamers bleven voortgaan met hunne vaste, onveranderlijke betuigingen; ‘de phrase over Polen’ mogt nooit achterwege blijven.

Ook onze volksvertegenwoordiging heeft hare ‘phrase over

Polen.’ Wij zijn het reeds een aantal jaren gewoon, dat telkens onze vertegenwoordigers hunne stem doen hooren ten voordeele van eene nieuwe wettelijke regeling der schutterij; iedereen is met de meeste belangstelling en ijver bezield voor eene betere inrigting van dat belangrijke bestanddeel van ons krijgswezen; iedereen, regering zoowel als vertegenwoordiging, betuigt ten volle bereid te zijn om krachtig daartoe mede te werken; maar toch, er gebeurt niets, het blijft bij woorden en betuigingen; het blijft een ‘phrase over Polen.’

Vanwaar dit verschijnsel? - verklaart het zich misschien daardoor, dat het Nederlandsche volk onverschillig is ten aanzien van de regeling der schutterij en weinig of geen belang stelt in de vraag, welke inrigting moet gegeven worden aan dit gedeelte van ons krijgswezen? - Verre vandaar: het Nederlandsche volk stelt zeer groot belang in de goede oplossing van dit vraagstuk. Wij zijn een volk, waarbij gewoonte en overlevering een zeer groot gezag uitoefenen; en gewoonte en overlevering pleiten bij ons op krachtige wijze voor het behoud en de goede inrigting onzer schutterijen. De schutterij is bij ons niet iets vreemds, iets, dat ons van elders is overgewaaid, iets, dat eerst gisteren bij ons is ingevoerd; - het tegendeel is waar: de schutterij bestaat bij ons van eeuwen her; het is eene oude instelling, waaraan wij gewoon zijn, die wij liefhebben, waaraan dierbare en roemvolle herinneringen zijn verbonden; het is eene waarlijk nationale instelling; het is eene volkskracht. De burger is het bij ons gewoon om, wanneer het vaderland door vreemde legers wordt aangerand, zijne rustige woonplaats te verlaten en, in schuttercorpsen vereenigd, op te rukken tot bezetting der bedreigde grensvestingen. Reeds in den tachtigjarigen oorlog waren het de schutterijen, die zóó hunne steden aan het Spaansche geweld betwistten, en sedert, tot op onze dagen, heeft het niet ontbroken aan voorbeelden van zulk eene medewerking der schutterijen tot verdediging des vaderlands: nog in den laatsten tijd hebben de gebeurtenissen van 1830 en 1831 krachtig bijgedragen om bij ons de populariteit der schutterij te vernieuwen en te vermeerderen. De schutterij is bij ons iets inheemsch, iets waar wij met hart en ziel aan gehecht zijn; wie met kleinachting of onwil van de schutterij spreekt, praat vreemden na of gehoorzaamt aan vreemden invloed; Hollandsch is zijne taal niet.

Maar vindt men eene nieuwe wettelijke regeling der schut-

terij dan mogelijk minder dringend noodig, omdat men het gevoelen aankleeft, dat onze schutterij thans op eene goede wijze is ingerigt? - Wij zijn overtuigd de tolk te zijn van het algemeene gevoelen, wanneer wij die vraag op de meest stellige wijze ontkennend beantwoorden. Hoe lief men het vaderland ook moge hebben, hoe ingenomen men ook zij met onze schutterij, men mag zich echter hare groote leemten en gebreken niet ontveinzen, die trouwens door iedereen worden erkend, door niemand worden betwist of betwijfeld. De tegenwoordige inrigting onzer schutterij is gebrekkig en slecht; niemand spreekt dit tegen, en het is derhalve overbodig om in eene uitvoerige uiteenzetting van die stelling te treden; het is overbodig om te wijzen op de vreemde zamenstelling der dienstdoende schutterijen, die thans zoo ongelijksoortige bestanddeelen bevatten, dat bij het uitbreken van een oorlog de bestaande bataillons zoo goed als ontbonden zouden moeten worden en door andere vervangen; op de geheele verwaarloozing van de plattelands-schutterij, dat ligchaam, dat een zoo krachtig deel van ons krijgswezen moet uitmaken en dat thans niet meer dan in naam bestaat; op de gebrekkige oefening onzer schutterijen, - de algemeene regel, die slechts een klein aantal eervolle uitzonderingen heeft; op de minder goede zamenstelling der kaders, die meesttijds meer goeden wil dan oefening en geschiktheid hebben; dat alles is iedereen bekend, en de vlugtige opsomming van deze gebreken maakt het dus reeds duidelijk, dat niemand de tegenwoordige inrigting van onze schutterijen als zóó goed beschouwt, dat hij het daarom overbodig acht om aan te dringen op eene nieuwe wettelijke regeling.

Maar wordt misschien de nieuwe wettelijke regeling moeijelijk gemaakt door de eene of andere bepaling der grondwet, die daar belemmerend op werkt? - ook niet; onze Grondwet laat ten dien aanzien geheele vrijheid van handelen; zij bevat over de schutterij niets anders dan eenige zeer algemeene beginselen, die niets voorschrijven ten aanzien van de bijzonderheden, welke men bij de zamenstelling der schutterij moet in acht nemen. Behalve de zeer algemeene en zeer rekbare bepaling van artikel 177:

> ‘Het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den Staat en tot beveiliging van zijn grondgebied, blijft een der eerste pligten van alle ingezetenen.’

bevat die Grondwet nog slechts twee artikelen, die de schutterij betreffen. Het eerste, artikel 188, zegt:

> ‘In de gemeenten worden schutterijen opgerigt. Zij dienen, in tijd van gevaar en oorlog, tot verdediging des vaderlands en ten allen tijde tot behoud der inwendige rust;’

en art. 189, het andere artikel, houdt in:

> ‘De sterkte en inrigting der militie en der schutterij worden geregeld door de wet.’

Dit is alles; geen andere voorschriften; niets dus dan korte, algemeene bepalingen, volstrekt geen belemmeringen. Maak de wet op de schutterijen zoo goed als het algemeen belang dit maar vordert, de grondwet laat dit ten volle toe.

Vanwaar dan toch die traagheid in het regelen van wat zoo goed te regelen is en wat zoo dringend regeling vordert? - Zeker, de staatkundige twisten en de herhaalde ministeriële veranderingen van de laatste jaren hebben wel een ruim deel aan de oorzaken, waarmede men die traagheid kan verklaren; daardoor is veel tijd onnut verloren gegaan en de algemeene aandacht vaak afgewend geworden van gewigtige volksbelangen om zich te vestigen op beuzelingen. Maar de voorname verklaring dier traagheid moet toch weêr gezocht worden in dien ongelukkigen karaktertrek, die ons ten allen tijde heeft gekenmerkt en waarover reeds de Witt twee eeuwen geleden klaagde: ‘want de aert der Hollanders is soodanigh, gelijk UEd. mede ten beste bekent is, dat haer als de noodt ende pereculen niet seer claer voor ogen comen, zy geensins gedisponeert connen worden om naar behooren te vigeleren voor haer eigen securiteit’ (brief van 30 October 1670 aan Pieter de Groot). De groote Hollandsche staatsman van de 17de eeuw zou, leefde hij in onzen tijd, denkelijk hetzelfde oordeel over zijne landgenooten hebben uitgesproken.

Die onverschilligheid en traagheid van ons volk in het behartigen van zijne gewigtigste belangen zooveel mogelijk tegen te gaan en te doen ophouden, is de pligt van ieder, die het wèl meent met het vaderland; en het bewustzijn van dien pligt heeft in de laatste jaren meer dan één onzer landgenooten aangespoord om zijne overdenkingen te vestigen op het vraagstuk der schutterijen, en de vrucht dier overdenkingen aan het algemeen mede te deelen. Behalve wat in onze militaire tijdschriften soms over de schutterijen voorkomt, is dit onder-

werp in verschillende afzonderlijke schriften behandeld geworden; eenige jaren geleden heeft de Heer Kouwens, voormalig officier der schutterij, een niet onverdienstelijken arbeid daarover in het licht gegeven, die nog kortelings door den schrijver met eene nadere toelichting is vermeerderd; een kundig en talentvol officier, de Heer den Beer Poortugael, heeft ten vorigen jare het vraagstuk van de zamenstelling en inrigting onzer schutterijen behandeld en zich de moeite getroost - eene misschien ondankbare, maar zeer zeker verdienstelijke taak - om eene proeve van eene wet op de schutterijen zamen te stellen; en nog later heeft de Heer de Roo van Alderwerelt, in het geschrift aan het hoofd van dit opstel genoemd, over de schutterij gehandeld, en daarmede eene bijdrage willen geven tot de kennis van ons krijgswezen en van ons krijgsbestuur. Het is op dit laatste geschrift, dat wij een oogenblik de aandacht onzer lezers wenschen te vestigen.

Wij zullen niet spreken over de waarde van dit geschrift van den Heer de Roo van Alderwerelt; de naam van den schrijver maakt dit geheel overbodig. Verschillende vroegere schriften - vooral het uitmuntende en klassieke werk over ‘den Vestingoorlog en den vestingbouw’ - hebben den Heer de Roo van Alderwerelt, als militair schrijver, reeds op zulk een' hoogen trap geplaatst, dat het aanmatiging zou zijn, bij de aankondiging van een zijner werken, op aanbevelenden toon daarvan te gewagen; bij niemand is die aanbeveling nog langer noodig; iedereen weet, dat wat van hem komt, goed doordacht en goed geschreven is. De meeningen, in de werken van dien schrijver voorkomende, kan men bestrijden, verwerpen, veroordeelen; maar men kan ze niet meer geringschatten of onopgemerkt voorbijgaan.

Ook in dit geschrift ‘onze schutterij’ komen nieuwe en vaak goede denkbeelden voor, voorgesteld in een helderen, krachtigen en wegslependen stijl. De juistheid van sommige dier denkbeelden kan echter betwist worden.

Met eenige algemeene beschouwingen aanvangende, wordt daarbij in dit werk geklaagd over de geheel materialistische rigting onzer eeuw en van die rigting de schuld gegeven aan de thans zegevierende democratie; - eene klagt, die in hare algemeenheid onjuist en onbillijk is; eene beschuldiging, wier waarheid men op goede gronden geheel en al kan loochenen. Onze eeuw verdient de klagt niet over materialismus; zij brengt te

over edele gemoederen voort, wier handelingen bestuurd worden door beginselen en overtuiging en geenszins door begeerte naar 's werelds geld en goed; de algemeene achting is bij voorkeur het deel, niet van de mannen die door grootheid en magt zijn omgeven, maar juist van hen, die standvastig en met zelfopoffering hunne krachten en vermogens blijven wijden aan het bereiken van een verheven doel; en zoo weinig materialistisch is onze tijd, dat men aan gene zijde van den oceaan een groot volk de wreedste rampen des oorlogs ziet verduren, alleen ter wille van een beginsel, de afschaffing der slavernij. Onze eeuw heeft hare ondeugden; maar wat zij soms slechts heeft, wijt dit juist niet aan de demokratie, want gij begaat daarmede eene onregtvaardigheid; onbaatzuchtigheid, ridderlijke denkwijze en fier zelfgevoel vindt men soms even goed bij den burgerstand, bij den handwerksman, als bij den adel; de aristokratie van het karakter is niet het uitsluitend eigendom der hoogere standen.

(Bl. 2-7.).....‘Gelijk in alle vroegere eeuwen toch, zien wij ook thans den tijdgeest op de krijgskunst inwerken, en zoo ergens, dan heerscht daarin eene ingenomenheid met werktuigen en in het algemeen met zaken van materiëlen aard, die aan het belagchelijke grenst.

Hebben wij het niet beleefd, dat men zich in ernst heeft bezig gehouden met verschillende plannen, om vestingen en vloten als met een tooverslag te vernielen, door de werking van eene helsche machine, met behulp van een galvanischen toestel ontstoken? Zien wij niet dagelijks, hoe Armstrong, Whitworth en andere werktuigkundigen, aangemoedigd door den bijval, welken de krijgskundigen hun schenken, telkens eenen nieuwen vuurmond uitdenken, waarmede zij op fabelachtige afstanden ongehoorde uitkomsten verkrijgen; en zien wij niet de mannen van het vak zich met die wonderen even opgetogen betoonen als de onkundige boer uit de achterhoeken des lands? Alsof voortaan de legers zich op 5000 ellen zullen bekampen en alsof dát leger de overwinning zal behalen, hetwelk de beste kanonnen bezit.

Zien wij niet dagelijks millioenen bij millioenen voor vestingwerken besteden, alsof een kolossale muur de eenige en de beste hinderpaal was, welken men den vijand kon overstellen? Zien wij niet eindelijk ook in het zeewezen den heerschenden tijdgeest zegevieren en de schepen rondom in het

ijzer hullen, alsof de zeegevechten voortaan slechts konden wezen de vreeselijke schokken van honderde logge klompen metaal!

Het verraadt eene groote mate van bekrompenheid van geest en van onkunde tevens, om zoo in oorlogszaken een overwegend belang te hechten aan zuiver materiële zaken. Raadplegen wij toch het eenvoudig gezond verstand, het zegt ons dadelijk, dat er nog wel iets, soms zeer veel valt uit te rigten met soldaten zonder kanonnen en zonder vestingen; maar niets, hoegenaamd niets, met kanonnen en vestingen zonder soldaten; dat dus in den oorlog de mensch de hoofdfactor is; dat onder overigens gelijke omstandigheden, de zege verblijft, niet aan die partij welke de beste geweren, kanonnen en vestingen heeft, maar aan die partij welke de beste soldaten en de beste aanvoerders bezit; dat dapperheid, talent en geestkracht de hoofdvoorwaarden zijn der overwinning. Raadplegen wij de geschiedenis, zij leert ons hetzelfde op iedere bladzijde, en hetzij wij onze aandacht laten gaan over die groote krijgsgebeurtenissen, welke over het lot der wereld hebben beslist, hetzij wij kleinere oorlogsbedrijven tot het onderwerp van ons onderzoek kiezen, altijd springt deze eene les ons in de oogen: het materiëel is bijzaak, de menschen zijn de hoofdzaak ..... ‘En toch kan men in onze dagen, in alle landen het verschijnsel opmerken, dat de regeringen, wanneer zij in de gelegenheid zijn iets voor het krijgswezen te doen, juist in tegengestelden zin handelen, en schier uitsluitend aan die passieve strijdmiddelen, aan vestingen en materiëel, hare zorgen wijden. Was dit verschijnsel nu slechts eigen aan den tijd dien wij beleven, het zou zich gereedelijk laten verklaren uit den geest der eeuw en uit den grooten invloed, welken die geest op de juist niet altijd uitstekende menschen uitoefent, aan welke in de verschillende landen het bestuur der oorlogszaken is toevertrouwd. Maar het verschijnsel, waarop wij wijzen, heeft zich telkens voorgedaan in alle eeuwen, en daarvoor moet dus eene algemeene, eene blijvende oorzaak bestaan, die zoowel voor het heden als voor het verleden, die voor alle tijden geldt. Het komt ons voor, dat die blijvende oorzaak niet moeijelijk is op te sporen.

Ziet, om te bepalen hoeveel kanonnen en geweren men moet hebben en hoe die ingerigt moeten zijn, om te beslissen welke

inrigting deze of gene vesting krijgen zal, daartoe wordt ongetwijfeld verstand en kennis vereischt, maar geen buitengewoon verstand, geene buitengewone kennis. Zoo lang het slechts vestingwerken, kanonnen en kazernen geldt, is een mensch van gewone bekwaamheden tot goede regeling der zaak voldoende; en onder die vele wetenschappelijk gevormde officieren, die tegenwoordig in alle legers worden aangetroffen, bevinden er zich altijd betrekkelijk velen, die op de hoogte zijn van dergelijke kwestiën van zuiver materiëlen aard. Maar de zaak wordt geheel anders, wanneer men te doen heeft met de levende strijdkrachten. Om een leger te organiseren - niet op het papier en uitsluitend wat de getallen betreft - maar te organiseren op zoodanige wijze, dat het in de werkelijkheid aan zijne bestemming kunne voldoen, dat het dus vooral wat het gehalte, of meer bepaaldelijk nog wat de geoefendheid der troepen, de bekwaamheid der bevelhebbers en den militairen geest van het geheel aangaat, den toets der kritiek kunne doorstaan, daartoe zijn verstand en kennis en alledaagsche bekwaamheden niet meer voldoende; daartoe worden *hoedanigheden* vereischt, die juist niet tot de alledaagsche behooren. Om de taak der organisatie van de levende strijdkrachten met eere te kunnen volbrengen, om de middelen te scheppen waaruit een leger is te vormen, en het daaruit gevormde leger tot eene bruikbare wapenmagt te maken, dient men begaafd te zijn met een organiserenden geest, een ruimen en praktischen blik; moet men de kunst verstaan om menschen te kiezen, en om die menschen te doen werken in de rigting waarin men wil dat zij werken; dient men den moed te hebben om zich vijanden te maken, om onbruikbare menschen zonder genade te verwijderen; men dient, in één woord, zelf een scheppenden, krachtigen geest te zijn, om een oorspronkelijk en krachtig werktuig te kunnen scheppen. Door alle tijden heen zijn er menschen geweest, die kolossale vestingen wisten te bouwen en prachtige kanonnen uit te vinden, maar er is altijd schaarschte geweest aan menschen, die in staat waren om legers te organiseren. Het tijdperk van de Fransche omwenteling, waarin zoo vele krachtige geesten naar boven zijn gekomen, heeft slechts drie organiserende geniën opgeleverd: Scharnhorst in Pruissen, Carnot en Napoleon in Frankrijk.

Terwijl aldus in de legers gewoonlijk menschen genoeg worden aangetroffen, die in staat zijn om het materiële gedeelte

van het krijgswezen behoorlijk te regelen, is het getal gering van hen, die aan de noodige kennis de hoedanigheden paren, welke vereischt worden om het personeel, namelijk de levende strijdkrachten, in voldoenden toestand te brengen. Is het daardoor reeds aan de eene zijde moeijelijk om mannen te vinden, in allen deele geschikt voor de taak om het krijgswezen te besturen; van eene andere zijde ziet men maar al te dikwijls, dat de mannen, die daarvoor wel berekend zijn, en die dus begrijpen dat niet alles aan het materiëel moet worden opgeofferd, juist door de vrienden van het materiëel buiten het bewind gehouden of in zoodanige positie gebragt worden, dat zij, als eerlijk man, zich niet met het bewind kunnen belasten. En zoo ziet men dan niet zelden de leiding der krijgszaken jaren achtereen toevertrouwd aan menschen, die wel is waar niet altijd middelmatigheden zijn, die soms wel kundigheden bezitten, die soms zeer goed in staat zijn te oordeelen over de inrigting van vestingwerken en kanonnen, maar wien het aan de hoedanigheden ontbreekt, welke hij dient te bezitten, die het personeel van een leger, de hoofdzaak, in bruikbaren toestand wil brengen; die dus ook voor dat personeel weinig, en weinig doelmatigs doen, en die dus nog niet eenmaal ten halve geschikt zijn voor hunne taak. Maar zoo verklaart zich dan nu ook van zelve de voorliefde der regeringen voor al wat tot het materiëel behoort; men doet wat men kan, niet in staat zijnde te doen wat er gedaan moet worden; men bouwt muren en giet kanonnen, niet wetende wat men zal aanvangen met de menschen.

Twee oorzaken werken dus zamen om in alle landen aan het materiëel eene plaats te doen innemen, welke het niet verdient. Eene blijvende oorzaak, welke deze is, dat de leiding der krijgszaken veeltijds aan middelmatigheden of althans aan menschen van zeer gewone bekwaamheden is toevertrouwd, en dat dezen zich veel meer t'huis gevoelen en dus ook veel meer belang stellen in die betrekkelijk kleine kwestiën, “hoe dit kanon getrokken moet worden, hoe deze batterij moet worden gebouwd,” dan in de groote kwestiën van onderwijs, oefening, organisatie. Eene, wij willen hopen, voorbijgaande, maar in onzen tijd krachtig werkende oorzaak: de materialistische rigting der eeuw, die de niet zeer sterke hoofden en karakters als van zelven er toe brengt om bijzonder groot gewigt te hechten aan muren en batterijen, aan kanonnen, aan schepen met ijzer beslagen. Die

overdrevene voorliefde voor het materiëel, die daarom inzonderheid afkeuring verdient, omdat zij den mensch vernedert, en al wat groot is in de menschen, dapperheid, bekwaamheid, geestkracht, ondergeschikt maakt aan de domme kracht der materie; die voorliefde is ook in ons land op te merken. Ook bij ons heeft men steeds bijzonder groote waarde gehecht aan de doode verdedigingsmiddelen, inzonderheid aan de vestingen, en zijn de levende strijdkrachten veeltijds tamelijk stiefmoederlijk behandeld geworden.....'

Daarna gaat de schrijver over tot de beschouwing van den tegenwoordigen toestand der schutterij, waarvan hij het gebrekkige aantoont; eene niet moeijelijke taak, en misschien eenigzins overbodig, daar toch de overgroote meerderheid bij ons dat gebrekkige ten volle erkent. De schutterij, zegt de schrijver, is thans niet zoodanig ingerigt, dat zij, bij een oorlog, aan hare bestemming kan voldoen; voor de verdediging van ons land heeft men noodig, volgens het Comité van defensie, 95,000 man; en daar de werkelijke sterkte van het leger niet veel meer dan 45,000 man bedraagt, moet de schutterij 50,000 man geven; die magt kan men geenszins, in de eerste tijden, bijeenbrengen; en allerminst kan men de 12,000 man goed geoefende schutterij vinden, die, volgens het Comité, vereenigd met 30,000 man linietroepen, het leger te velde moeten uitmaken, en dus dadelijk beschikbaar moeten zijn.

Eene enkele aanmerking hierover. Wij betwisten volstrekt niet wat de heer de Roo van Alderwerelt zegt over het ongenoegzame van onze schutterij, zoo als zij thans is zamengesteld, om bij een oorlog die taak te vervullen, welke haar door het Comité van defensie is voorgeschreven; maar wij betwisten het, dat het vervullen van die taak eene *volstrekte* voorwaarde is voor de goede verdediging des lands; wij betwisten het, dat die verdediging eene ondoenlijke zaak zal worden, wanneer de schutterij een minder aantal manschappen oplevert dan het Comité van defensie verlangt.

En overbodig zal het wel zijn hierbij te voegen, dat die tegenspraak geen gemis aan eerbied verraadt voor het kundige en verdienstelijke ligchaam, dat zoo veel zorg en studie gewijd heeft aan het beramen van de maatregelen, die de goede regeling van ons krijgswezen en van onze landsverdediging beoogen; overbodig is het hier te verklaren, dat die zorg en studie

den hoogsten eerbied verdienen, en dat, wat het Comité gezegd heeft over ons krijgswezen en over onze landsverdediging, meer dan ééne gewigtige waarheid bevat, en in hooge mate de aandacht der regering waardig is. Maar, ten volle hulde doende aan de verdiensten van dit geleerde ligchaam, moet er toch bijgevoegd worden, dat men zich nooit blindelings aan zijne uitspraken mag onderwerpen, en dat men de cijfers, die het heeft vastgesteld, nooit mag aannemen als vast en onveranderlijk en als niet de minste afwijking gedoogende.

Zie hier hoe het denkelijk met het bepalen van die cijfers is toegegaan. Het Comité van defensie heeft vastgesteld, welke vestingen en liniën voor de verdediging van Nederland noodig of nuttig zijn, en het is daarna overgegaan tot het bepalen van de wijze, hoe die vestingen of liniën moeten worden bezet; natuurlijk dat men hierbij, om de gedachte eenigzins te vestigen, eenige getallen moet aannemen, en natuurlijk ook dat het Comité *die* getallen aanneemt, die het meeste overeenstemmen met wat bij ons aanwezig is, of georganiseerd kan worden. In dien zin zegt het Comité: voor de verdediging van Nederland zijn 95,000 man noodig, en daarvan moet het leger te velde 42,000 man uitmaken, bestaande uit 30,000 man linietroepen en 12,000 man schutterij. Maar dit zijn geen vaste, onveranderlijke cijfers: voor de verdediging van Nederland 95,000 man: zeer goed, als men ze heeft; heeft men eene dubbel sterke magt, dan zal het nóg beter gaan; maar wanneer men in plaats van 95,000 man, slechts 85,000 man had, of 75,000, of zelfs maar 65,000, zou dan Nederland *niet* te verdedigen zijn? en wanneer men aan die 30,000 man linietroepen van het leger te velde eens geen enkel man van de schutterij kon toevoegen, zou men dan van de verdediging van Nederland moeten afzien, omdat het leger te velde slechts 30,000 man sterk is, in plaats van de 42,000 die het Comité vraagt? - niemand zal dat beweren.

Het aangeven van vaste, bepaalde cijfers, als voorwaarde voor de goede uitvoering van eene oorlogshandeling, sticht soms kwaad, en te grooter kwaad, naarmate zij, die deze cijfers vaststellen, mannen zijn wier namen meer gezag uitoefenen. Wanneer iemand van weinig beteekenis zegt, dat er tot het uitvoeren van de eene of andere oorlogshandeling een bepaald bedrag van strijdkrachten noodig is, dan doet dit niets ter zake; maar wanneer Vauban of Bousmard aangeven, hoeveel

soldaten en hoeveel kanonnen men noodig heeft om eene vesting te belegeren of te verdedigen; wanneer ons Comité van defensie zegt hoe sterk de legermagt moet zijn die men behoeft om Nederland tegen den vreemden vijand te beschermen, dan kan dit soms veel kwaad doen; groot is het aantal van hen, die de regtmatige vereering van de mannen der wetenschap tot zulk een uiterste drijven, dat zij alles, wat van deze komt, als orakeltaal eerbiedigen, waarvan niet in het minste mag worden afgeweken; groot is het aantal van hen, die ons vaderland op den rand des afgronds zouden gelooven, wanneer men bij een oorlog, om den vijand te wederstaan, eene mindere magt had dan de cijfers door het Comité van defensie aangegeven. En toch hebben die cijfers weinig of geen waarde; het is niet van het *getal* onzer troepen, waarvan het afweren van 's vijands aanval zal afhangen, maar het is van de *waarde* dier troepen, het is vooral van de bekwaamheid der aanvoerders; Maurits verdedigde op het einde der zestiende eeuw, met een handvol soldaten, Nederland tegen de Spaansche overmagt, terwijl de talrijke krijgsmagt der bondgenooten in 1794 niet voldoende was om Pichegru de verovering van Holland te beletten.

Wat wij hier schrijven is geen bestrijding van den Heer de Roo van Alderwerelt, want wij zijn overtuigd dat hij ten volle deelt in de meeningen hier door ons geuit. Wij hebben met die aanmerking alleen het volgende tegen den schrijver willen zeggen: wanneer gij de tegenwoordige zamenstelling van onze schutterij afkeurt, *omdat* zij niet voldoet aan de eischen, door het Comité van defensie gedaan voor de verdediging van Nederland, dan is die afkeuring om *die* reden weinig gegrond; want de verdediging van Nederland kan plaats hebben, ook zonder dat voldaan wordt aan de eischen door het Comité van defensie gesteld.

De Heer de Roo van Alderwerelt neemt vervolgens in overzigt de twee voorstellen tot reorganisatie der schutterij, het eene vroeger gedaan door ‘den oud-soldaat’ (Stieltjes), en het andere, nu kortelings, door den heer den Beer Poortugael; hij gewaagt ook van de denkbeelden, vroeger en ter loops door den schrijver dezer bladen over dit onderwerp kenbaar gemaakt; en eindelijk gaat hij over tot de uitvoerige uiteenzetting van de wijze, waarop naar zijne meening onze schutterijen zamengesteld moeten worden. Wij zullen den schrijver bij die uiteenzetting niet voet voor voet volgen, daar dit voor de lezers

van dit tijdschrift te uitvoerig worden en denkelijk te weinig belang hebben zou. Slechts bij enkele punten, die het meest de aandacht verdienen, willen wij een oogenblik stilstaan.

De schrijver wil van het bestaande zoo veel behouden als maar eenigzins strookt met zijne beginselen. Hij wil de schutterlijke dienst doen verrigten door de mannelijke bevolking van den ouderdom van 20 tot 30 jaren, in dier voege, dat het geheele bedrag dier schuttermagt 4 pCt. van de geheele bevolking zal uitmaken. Alleen in de gemeenten boven de 5000 zielen, zal de schutterij dienstdoende zijn, en alleen deze schutterijen zullen in tijd van vrede worden geoefend, waartoe zij kader uit het leger zullen ontvangen. Bij de dienstdoende schutterijen heeft men kompagniën van den 1^{en} ban, alleen uit *ongehuwden*, en kompagniën van den 2^{en} ban, alleen uit *gehuwden* bestaande; in tijd van oorlog worden uit die eerste kompagniën de bataillons zamengesteld, die dadelijk bij het leger te velde worden aangetrokken. De rustende of plattelandsschutterij verrigt in tijd van vrede geen persoonlijke dienst, maar zal daarvoor ‘jaarlijks gemeentensgewijze eene zekere geldelijke bijdrage moeten storten,’ die uitsluitend bestemd wordt om de kosten voor de schutterij goed te maken. Van die geldelijke bijdrage zullen echter ontheven worden de gemeenten van het platteland, waar de schutterij zich verbindt om ‘op eigen kosten en volgens zekere vast te stellen bepalingen’ eene schietbaan op te rigten; het is duidelijk, dat die bepaling ten doel heeft de oefening in het gebruik der draagbare vuurwapenen in Nederland aan te moedigen en meer algemeen te maken.

Bij de zamenstelling van de schutterij is het eene hoofdzaak acht te geven op het *kader* en op de *oefening*.

Wat het eerste aangaat, treedt de Heer de Roo van Alderwerelt in eene uitvoerige uiteenzetting van de wijze, waarop hij de schutterij van den 1^{en} ban van een goed en volledig kader wil voorzien; hij wil aan dit kader eene geldelijke tegemoetkoming geven, nagenoeg gelijkstaande met de helft der som, waarmede dezelfde rangen bij de infanterie van het leger worden betaald; dit zal wel eene jaarlijksche uitgave te weeg brengen van *ruim twaalf ton*, maar hierin zal, zegt de schrijver, - naar onze meening op vrij lossen grond, - grootendeels voorzien worden door de jaarlijksche bijdrage, die de plattelands-schutterij betaalt; hij wijst eindelijk de middelen aan, om zich te verzekeren dat het

kader der schutterij die militaire kennis en bekwaamheid heeft, die gevorderd worden voor het goed vervullen der betrekkingen welke het bekleedt. Het is hier de plaats niet, om deze voorstellen van den Heer de Roo van Alderwerelt uitvoerig te bespreken en in overzigt te nemen; maar wij willen toch de meening niet verbergen, dat de goede verwezenlijking van die voorstellen van een twijfelachtigen aard is, en dat dit wel het zwakste gedeelte schijnt te zijn van den arbeid des geachten schrijvers.

Veel beter daarentegen is wat er in dit geschrift voorkomt over de oefening der schutterijen. Op duidelijke wijze toont de schrijver daarbij aan, hoe de schutterij geoefend moet worden; hoe het goed gebruik van het geweer als vuurwapen, een voornaam deel van die oefeningen moet uitmaken; hoe die schietoefeningen moeten worden geregeld, en hoe zij zelfs dáár met goed gevolg kunnen plaats hebben, waar, door de gesteldheid van den grond, geene mogelijkheid bestaat om aan de schietbaan eene grootere lengte dan van een paar honderd passen te geven. Wat de geëerde schrijver zegt over de oefening der schutterij, verdient de meest mogelijke behartiging.

Dit vlugtig overzigt van het werk des Heeren de Roo van Alderwerelt moge een denkbeeld geven van de waarde er van evenzeer als van het hooge belang van het daarin behandelde onderwerp. De goede regeling en inrigting van onze schutterij is eene zaak, waarvan de toekomst van Nederland kan afhangen; het is eene zaak, die allen ter harte gaat, waaraan ook de minst beduidende zijne krachten kan wijden; en daarom zij het ook ons vergund, hier enkele denkbeelden over hetzelfde onderwerp ter neder te schrijven. Wij beoogen daarmede niets anders dan eenige algemeene beginselen te bespreken, welke het misschien goed zal zijn in het oog te houden bij eene latere zamenstelling van onze schutterij; het is volstrekt niet ons doel, uitvoerig en in bijzonderheden aan te wijzen, hoe die latere zamenstelling zijn moet.

Onze schutterij heeft tot tweeledige taak: ‘te dienen in tijd van gevaar en oorlog tot verdediging des vaderlands, en ten allen tijde tot behoud der inwendige rust’ (artikel 188 der Grondwet). Maakt het tweeledige van die taak het niet eigenaardig, om het ligchaam der schutterij te splitsen in twee groote afdeelingen, waarvan de eene meer bijzonder de verde-

diging van het vaderland bij oorlogsgevaar beoogt, de andere meer bijzonder het handhaven der inwendige rust? Laat ons de eene afdeeling noemen de *mobiele* schutterij, de andere de *rustende* schutterij; de eerste zal meer beschouwd moeten worden als een gedeelte van het leger, de andere meer als een corps *rustbewaarders*. Beider taak zal echter, is dit dringend noodig, kunnen omwisselen, zoodat ook de mobiele schutterij met de handhaving der inwendige rust kan worden belast, en de rustende schutterij ook tegen den vreemden vijand zal kunnen dienen.

De mobiele schutterij, bestemd om bij het uitbreken van een oorlog zich bij het leger aan te sluiten, zal daarom eene zoodanige zamenstelling moeten hebben, dat zij daardoor spoedig kunne beantwoorden aan die bestemming; die zamenstelling zal zoodanig moeten zijn, dat in weinig tijds goed geoefende bataillons schutterij kunnen optreden om onze vestingen te bezetten en met het leger zich aan 's lands grenzen te plaatsen. Dit is het hoofddoel, waarop men bij de zamenstelling van dit deel der schutterij moet letten; maar tevens moet men dit doel trachten te bereiken met den minst mogelijken last voor den burger, en met de minst mogelijke opoffering voor de schatkist van het rijk.

Vooral op dit laatste wordt vaak te weinig acht gegeven bij de voorstellen, die gedaan worden over de inrigting van ons krijgswezen; men geeft dan maar op wat in den krijgskundigen zin noodig of goed is voor de weerbaarheid van ons land, zonder daarbij in aanmerking te nemen, of de geldelijke krachten van dat land de verwezenlijking dier voorstellen mogelijk of wenschelijk maken; men spreekt dan maar van *bataillons* en van *vestingen*, en men vergeet de *millioenen;* men zegt dan, zoo als de Heer de Roo van Alderwerelt: ‘geene goede schutterij zonder goed kader, en geen goed kader zonder geld’ (blz. 94), en men ziet voorbij, dat dit woordje ‘goed’ altijd maar eene zeer betrekkelijke beteekenis heeft; men vergeet, dat het veel beter is te streven naar het bruikbare dat men verkrijgen kan, dan naar het uitmuntende dat onbereikbaar is. Het is geen kunst om, zonder in het minst op de geldsommen te letten die men daarvoor moet uitgeven, vast te stellen hoe ons krijgswezen moet zijn; maar de kunst bestaat daarin, om met beperkte geldelijke hulpmiddelen een goed krijgswezen te hebben. Het is daarmede gesteld, men vergeve ons deze vergelijking, die mis-

schien minder deftig is, maar daarom niet minder juist, als met den hofmeester in Molière's ‘Avare’, die zijn talent vooral toont in met weinig geld een goeden maaltijd te geven:

‘Voilà une belle merveille de faire bonne chère avec bien de l'argent! C'est une chose la plus aisée du monde, et il n'y a si pauvre esprit qui n'en fît bien autant; mais, pour agir en habile homme, il faut parler de faire bonne chère avec peu d'argent.’

Waarom voor de mobiele schutterij geen gebruik gemaakt van de oefening, die de militie bij het leger heeft ontvangen? Waarom de mobiele schutterij niet zamengesteld uit de ontslagene militie, zoodat dezelfde man, die van zijn 20e tot zijn 25e levensjaar deel heeft uitgemaakt van de militie, dan van zijn 25^{e} tot zijn 30^{e} jaar deel uitmaakt van de mobiele schutterij? Wij gelooven niet, dat tegen dien maatregel eenig ernstig bezwaar zou bestaan. Soms wordt de bedenking daartegen aangevoerd, dat, door zóó te handelen, aan hem, die eenmaal tot de militiedienst is verpligt geworden, een drukkende en onbillijke last wordt opgelegd; maar bij eenige overweging komt die bedenking weinig gewigtig voor. Den meesten tijd toch, den tijd van vrede, zal die dienst bij de mobiele schutterij een zeer onbeteekenende last zijn; bovendien *onbillijk* kan men dien last niet noemen, die de schutterlijke dienst met de militiedienst verbindt, want het lot wijst aan, wie tot de militiedienst bestemd wordt, en hierbij staan voor allen de kansen gelijk; en de meerdere last, die door dien maatregel mogelijk aan den bijzonderen persoon wordt opgelegd, weegt niet op tegen het voordeel, dat daaruit voor het algemeen ontstaat. De oefening der militie draagt dán hare vruchten bij de schutterij; thans gaat zij grootendeels daarvoor verloren.

Wanneer de mobiele schutterij wordt zamengesteld uit de pas ontslagene militie, dan bestaat de mogelijkheid om van die schutterij goed geoefende bataillons te vormen, die in zeer weinig tijds bij het leger kunnen worden aangetrokken. - Bij het ternederschrijven van die stelling gaan wij uit van de overtuiging, dat een diensttijd van *zes maanden* zeer goed voldoende is om van den miliciën een goed infanterist te vormen, en dat men hem in dien tijd eene oefening kan geven die hem bijblijft, zoodat men later bij de schutterij in hem een bruikbaar soldaat heeft. Een beproefd, aan den oorlog gewoon soldaat, - neen, dàt zal hij niet zijn; dat moet hij door den oorlog

zelven worden; zulke soldaten vormt men niet in vredestijd, al behield men ze jaren lang onder de wapenen; maar men zal een soldaat hebben die zijne wapenen weet te gebruiken, die zijne militaire pligten kent, die aan orde en krijgstucht gewend is; dat is alles wat men in een tijd van vrede kan verlangen; het ontbrekende moet de oorlog geven.

Een goed geoefend soldaat is in weinig maanden tijds gevormd; men moet maar den tijd goed weten te gebruiken en geene buitensporige eischen doen. In Zwitserland, waar men bij de regeling van het krijgswezen alleen op het degelijke let en bijzaken voorbijziet, zijn weinige weken tijds voldoende om den burger tot soldaat te vormen; in Pruissen, waar men veel op bijzaken let, beweren sommigen dat eene oefening van twee jaren tijds nog niet voldoende is om een soldaat te vormen; en toch staat, naar het oordeel van meer dan één deskundige, het krijgswezen van Zwitserland, wat de militaire bruikbaarheid der troepen betreft, in geenen deele achter bij dat van Pruissen. Aannemende dat het Zwitsersche volk meer militair is dan het onze, dan kan men daarom den tijd, noodig voor de oefening onzer militie, op zes maanden stellen, in stede van maar weinige weken; maar ook aannemende, dat men bij ons bij die oefening zich vrij zal weten te houden van het bekrompen hechten aan kleinigheden, dan behoeven wij daarom er ons ook niet over te bekommeren, dat men in Pruissen er over twist, of de twee- of driejarige diensttijd de wenschelijkste is voor de oefening van den loteling.

Ten einde den dadelijken overgang bij de schutterij van eene ontslagene ligting der militie de beste vruchten te doen dragen, moet men bij de indeeling der militie als beginsel aannemen, dat ieder corps van het leger vast en onveranderlijk zijne lotelingen uit dezelfde landstreek trekt; dan kunnen de schutterijen, welke volgens de grondwet in de gemeenten van die landstreek moeten opgerigt worden, bestaan uit manschappen, die bij het leger tot hetzelfde bataillon en tot dezelfde kompagnie hebben behoord, en die dus bij de schutterij ook gemakkelijk kunnen zamengetrokken worden tot zelfstandige bataillons en kompagnieën. Welk nadeel kan het hebben, in een land als het onze, om de lotelingen van een corps van het leger alle uit *dezelfde* landstreek te nemen? Waarom moet men in het gelid een Zeeuw juist naast een Overijsselaar plaatsen; waarom niet twee Zeeuwen of twee Overijsselaars naast elkander? - Dat men de lig-

tingen der militie uit verschillende gewesten zooveel mogelijk vermengt bij het leger, daar waar men in een land verschillende en strijdige nationaliteiten heeft, niets natuurlijker dan dat; men beoogt door dien maatregel die nationaliteiten zooveel als het kan te niet te doen, of ten minste onschadelijk te maken; maar in het kleine Nederland, waar geen verschillende nationaliteiten bestaan, waar men geene poging tot afscheuring van een der gewesten heeft te duchten, waar alles één is en één wil blijven, daar bestaat geen verstandige reden om zóó te handelen.

Het zij ons vergund, zonder daarbij te veel in vermoeijende bijzonderheden te treden, hier met een enkel woord aan te wijzen, hoe de toepassing van het beginsel, om van de ontslagene ligtingen der militie dadelijk de bataillons der mobiele schutterij te vormen, goede en deugdelijke strijdkrachten doet ontstaan, zoo als de verdediging van ons land die vordert. Wij zullen daarbij meer in het bijzonder gewagen van de infanterie, het wapen dat ook door zijne getalsterkte als het hoofdbestanddeel van het leger is aan te merken.

Het Nederlandsche leger telt 9 regimenten infanterie, ieder, behalve uit een depôt, uit 4 bataillons bestaande; het bataillon is in 5 kompagnieën verdeeld. De soldaten van het regiment infanterie bestaan voor een klein gedeelte uit *vrijwilligers* en voor het grootste gedeelte uit *militie;* van die militie brengen de vijf ligtingen gedurende den vrede voor hunne oefening achtervolgens eenigen tijd onder de wapenen door; in oorlogstijd worden zij alle opgeroepen. Laat nu de vijf ontslagen ligtingen der militie van ieder regiment gevormd worden tot *vier* bataillons mobiele schutterij, in dier voege dat die bataillons schutterij een gedeelte uitmaken van het regiment, waarbij de schutters als militie gediend hebben; laat ieder van die bataillons schutterij in 5 kompagnieën verdeeld worden, en ieder van die bataillons en van die kompagnieën zijn zamengesteld uit de vijf ontslagene ligtingen der militie van de overeenkomstige bataillons en kompagnieën van het regiment infanterie; dan is het duidelijk, dat in oorlogstijd, door het onder de wapenen komen van die mobiele schutterij, het regiment infanterie van het leger als het ware verdubbeld zal zijn; dat bij de 4 bataillons, waaruit dit regiment bestond, zich 4 bataillons schutterij zullen aansluiten van nagenoeg gelijke sterkte en zamenstelling; en dat de 36 bataillons infanterie van ons

leger dus tot 72 bataillons zullen vermeerderd zijn. Neemt men nu aan, dat elke ligting der militie bij een regiment infanterie 700 man uitmaakt, dan geeft dit voor 5 ligtingen 3500 man; nu vermindert dat getal wel eenigzins door sterfte als door andere oorzaken, maar toch kan men gerustelijk aannemen, dat die 4 bataillons mobiele schutterij, die uit de vijf ontslagene militie-ligtingen gevormd worden, ieder eene sterkte van 8000 man zullen hebben. Op die wijze verkrijgt men, de depôts mederekenende, bij ons leger eene infanterie van minstens 60,000 man, en eene infanterie die georganiseerd, geoefend en in weinige dagen tijds beschikbaar is.

De bataillons schutterij, die in het laatst van 1830 zich bij het leger aansloten, hebben uitstekende diensten bewezen; maar te ontkennen is het niet, dat er maanden moesten verloopen, alvorens die bataillons de oefening hadden verkregen, voor hunne militaire bruikbaarheid gevorderd. Met de bataillons mobiele schutterij, zamengesteld op de hierboven aangegevene wijze, zal dit anders zijn; die zamenstelling waarborgt eene veel grootere mate van geoefendheid, en, wat nog veel meer zegt, eene veel grootere mate van orde en krijgstucht, de hoofdvoorwaarde van een deugdelijk krijgswezen. De manschappen van die bataillons mobiele schutterij zijn alle in krijgsdienst geweest *bij hetzelfde corps;* zij zijn niet alleen gewend geworden aan de beginselen van het krijgsleven, maar zij zijn ook aan elkander gewend geworden; en de oefening, die zij in hunnen vroegeren diensttijd hebben ontvangen, behoeft slechts van tijd tot tijd te worden aangehouden of eene korte herhaling te ondergaan, om weêr als voldoende te worden beschouwd.

Wat het kader van die mobiele schutterij betreft, men zal dit zooveel doenlijk uit de geschiktste menschen zamenstellen; geschikt door jeugd, door ligchaamssterkte, door kennis, door karakter. 't Is gemakkelijker, zal men zeggen, dit in algemeene bewoordingen uit te drukken, dan door daden te verwezenlijken; toegestemd, - maar toch kan en moet men met de meest mogelijke zorg naar die goede zamenstelling van dat kader streven; toch kan men, ook in dit opzigt, de dus zamengestelde bataillons der mobiele schutterij beter maken, dan het de schutterbataillons van 1830 waren. Laat ons ook enkele omstandigheden niet uit het oog verliezen, waardoor thans die bataillons der mobiele schutterij in gunstiger toestand zouden verkeeren dan vroeger; laat ons acht geven op de *twee onderofficieren*

die thans elke kompagnie van het leger kan afgeven aan elke kompagnie van de schutterij, en op de hulpmiddelen, die men thans vindt in de korporaals der militie, waaruit men korporaals en onderofficieren voor de schutterij kan trekken. Dit zijn hulpmiddelen, die men in 1830 miste; bovendien werden toen de schutterbataillons eerst goed geoefend - wij spreken natuurlijk in algemeenen zin; wij loochenen de uitzonderingen niet - toen die bataillons officieren van het leger aan hun hoofd kregen. Men kan, door die ondervinding geleerd, nu reeds in vredestijd bij ieder bataillon der mobiele schutterij een bataillonskommandant en een adjudant van het leger plaatsen; het zal dan hoofdzakelijk de taak dier officieren zijn, om de oefening van het bataillon, en vooral de vorming en uitbreiding van krijgskennis bij het kader, zooveel te bevorderen als bestaanbaar is met de plaatselijke gesteldheid en met de bijzondere belangen der leden van dat kader.

Wij erkennen het, dat een dus zamengesteld bataillon schutterij niet dat geoefende kader zal hebben, dat de Heer de Roo van Alderwerelt bij de schutterij als noodzakelijk verlangt; maar wij voegen er tevens bij, dat, daargelaten de groote geldelijke uitgaven, welke de verwezenlijking van de voorstellen des geachten schrijvers noodwendig maakt, die vewezenlijking bovendien van een zeer twijfelachtigen aard is; het zal denkelijk ontbreken aan menschen, die, om de geldelijke voordeelen, welke de schrijver verbindt aan het bekleeden van eenen rang bij de schutterij, zich de oefening en studie willen getroosten, welke naar zijne inzigten gevorderd worden om die rangen te verkrijgen. Wat wij voorstellen, vordert veel minder geldelijke uitgaven, is zeer goed uitvoerbaar en levert bataillons op, wier oefening misschien aanvankelijk iets te wenschen zal overlaten, maar die toch in zeer korten tijd eene genoegzame militaire bruikbaarheid zullen hebben, om zich bij de bataillons van het leger aan te sluiten. Het *volmakte* is niet noodig bij het krijgswezen; men kan daar ook volstaan met het minder goede, wanneer men daarvan maar goed partij weet te trekken.

Die zelfde maatregel, welke hier voorgeslagen wordt voor de militie, die bij de infanterie van het leger heeft gediend, kan ook toegepast worden op de militie, die tot de andere wapens van het leger heeft behoord; men kan daarvan kavallerie en artillerie van de mobiele schutterij vormen, al is het dan ook, zoo als uit den aard der zaak volgt, dat sommige gedeelten van

die wapens bij de schutterij in vredestijd slechts op het papier zullen bestaan, en alleen bij het uitbreken van eenen oorlog in werkelijkheid zullen optreden.

Vooral de vorming van kompagniën vestingartillerie bij de mobiele schutterij zal eene zeer hooge waarde hebben voor een land als het onze, waar zooveel vestingen en liniën te bezetten zijn; de vestingartillerie zal dan, bij het uitbreken van een oorlog, dadelijk versterkt worden met een aantal kompagniën, zamengesteld uit geoefende manschappen. Zoo als de zaken thans zijn, mist de artillerie het voordeel van zulk eene versterking geheel en al; de militie, die bij dit wapen gediend heeft, is na volbragten diensttijd voor de artillerie verloren; die militie, voor zoo ver zij later deel uitmaakt van de schutterij, treedt daar niet op als artillerie, maar als infanterie; zij treedt daar op bij een wapen, waarvan zij nog niets kent, waarbij zij nog ten volle geoefend moet worden, terwijl zij geheel en al vreemd is geworden aan het wapen, waarbij zij eene volkomene krijgsoefening had ontvangen. - Een van de groote gebreken, die thans de inrigting onzer schutterijen aankleven, is, dat de oefening, die aan de militie wordt gegeven, geen, of ten minste te weinig, vruchten oplevert voor de schutterij; dat er geene eenheid, geen verband genoeg is tusschen militie en schutterij; dat men geen partij trekt van vele goede militaire bestanddeelen, maar die te niet laat gaan, of op onbedachte, onverantwoordelijke wijze, nutteloos verspilt en versnippert. In dát gebrek wordt verholpen wanneer op de hier voorgeslagene wijze de ligtingen der militie, dadelijk na hun ontslag, tot corpsen schutterij gevormd worden.

Het andere gedeelte der schutterij - de *rustende* schutterij - heeft meer tot taak het handhaven van orde en rust in de gemeenten, minder het bestrijden van den buitenlandschen vijand; dit gedeelte der schutterij heeft dus eene minder militaire inrigting noodig; het komt er meer op aan, om het zamen te stellen uit die menschen, die meer dan anderen belang hebben bij het behouden van orde en rust. Misschien zal het daarom goed zijn, die rustende schutterij alleen zamen te stellen uit *kiezers* of *zonen van kiezers*, van den leeftijd van 20 tot dien van 40 jaren, met uitzondering evenwel van hen, die in dienst zijn bij militie of mobiele schutterij, of daarbij in dienst zijn geweest. Het kan zijne raadzame zijde hebben, om bij ons de gegoede

klassen der maatschappij te gewennen aan het omgaan met de wapenen en het krachtig optreden tot handhaving van orde en veiligheid; het is niet goed, dat die klassen uitsluitend op het leger rekenen tot het verrigten van die taak; er kunnen dagen komen, waarop van hen zelve het volbrengen van die taak zal gevorderd worden; ‘de onoverzienbre krijg der armen en der rijken,’ - om Da Costa's woorden te gebruiken, - is wel voor het oogenblik van Europa afgewend, is wel het allerminst voor ons vaderland te vreezen; maar toch, ook dáár behoort hij niet tot de onmogelijkheden, en ook daar is het dus verstandig, om zich tijdig te wapenen tegen zulk eene vreeselijke maatschappelijke worsteling.

Op welke wijze die rustende schutterij moet worden georganiseerd, in kompagniën of in bataillons, dit is van een ondergeschikt belang, dit zal hoofdzakelijk bepaald worden door de plaatselijke gesteldheid, door den omvang en de grootte der gemeente. Wat de oefening van dit gedeelte der schutterij aangaat, ook die behoeft niet zeer groot te wezen en kan hoofdzakelijk bestaan in de kennis van het gebruik der wapenen, waarvan de schutters zijn voorzien. Dewijl dit gedeelte der schutterij als meer burgerlijk dan militair moet beschouwd worden, zou men hier het beginsel kunnen aannemen, om de rangen door het kiesregt te doen toekennen; een beginsel, dat anders in het krijgswezen volstrekt niet te huis behoort. Bij zeer dringend oorlogsgevaar kan ook van dit gedeelte der schutterij partij getrokken worden tot de verdediging des lands, en daartoe zal het goed zijn, van de *ongehuwden* bij die rustende schutterij afzonderlijke kompagniën te vormen, die in oorlogstijd tot bezetting der vestingen kunnen oprukken.

Deze weinige beginselen omtrent de zamenstelling en inrigting van onze schutterijen hebben zeker maar eene onbeduidende waarde; niemand zal dit meer toestemmen dan de schrijver zelf; niemand zal het dan ook minder bevreemden, wanneer bij de latere organisatie der schutterij hoegenaamd geen acht geslagen wordt op wat men, misschien op zeer goede gronden, onjuist en gebrekkig zal noemen. Toch heeft de schrijver

dezer bladen niet willen nalaten om ook het zijne bij te dragen tot de goede oplossing van dit vraagstuk, overtuigd als hij is dat de algemeene zaak regt heeft op de belangstelling en medewerking van het algemeen en dat het nooit schaden kan, zelfs de inzigten te vernemen ook van hem, die niet het minste regt heeft om te gelooven, dat zijn naam gewigt of gezag aan zijne woorden kan bijzetten. Niet ten onregte zegt de fransche spreuk: '*il y a quelqu'un qui a plus d'esprit que Voltaire, c'est tout le monde;*' niemand staat zóó hoog, dat hij geen nut kan trekken uit de raadgeving van allen.

Op welke wijze men de schutterij ook inrigt, altijd zal men er naar moeten streven om door die inrigting de strijdvaardigheid onzes volks te verhoogen, het te gewennen aan het gebruik der wapenen, het meer militair te maken. Stonden wij in dit opzigt op gelijke hoogte met het Zwitsersche volk, wij zouden ons krijgswezen even eenvoudig en onkostbaar kunnen maken als het in Zwitserland is; maar wij staan niet op die hoogte en wij zullen daarop denkelijk nimmer komen; wij kunnen dus Zwitserland niet navolgen, dat bijna geen leger onderhoudt, hoezeer het een klein land is zoo als wij, en evenzeer als wij omgeven is door magtige naburen, die dreigend kunnen worden voor zijne onafhankelijkheid. Nederland kan voor de inrigting van zijn krijgswezen Zwitserland niet ten voorbeeld nemen; het moet zijne militie gedurende veel langeren tijd oefenen om haar de noodige strijdvaardigheid te geven; en het moet ten allen tijde eene kleine legermagt onderhouden, die tot kern kan dienen, waaraan zich militie en schutterij aansluiten, en die, wanneer de nood het eischt, onze bedreigde overzeesche bezittingen kunne beschermen. - Voor dit laatste is eene afscheiding noodig tusschen onze vrijwilligers, die overal heengezonden kunnen worden, en onze militie, die niet dan met hare eigene toestemming naar Indië mag vertrekken.

Het is duidelijk, dat de uitgaven voor ons krijgswezen met geene mogelijkheid kunnen afdalen tot een zoo onbeduidend cijfer als daarvoor in Zwitserland wordt besteed, en dat die uitgaven altijd niet onbelangrijk zullen zijn. Het leger is een gedeelte van het volk; de officieren van dat leger vergeten het niet, dat zij burgers zijn, en niemand hunner is dwaas genoeg om uit bekrompen egoïsmus of uit kastegeest de belangen van het leger boven de belangen van het vaderland te stellen; het vaderland geldt bij ons boven alles. Maar juist omdat het va-

derland bij ons boven alles geldt, stellen wij ook den hoogsten prijs op het handhaven van zijne onafhankelijkheid en van zijne volkseer; maar juist daarom achten wij een leger voor Nederland eene noodzakelijkheid; juist daarom gelooven wij, dat het niet doenlijk is onze tegenwoordige strijdkrachten te verminderen, of een kleiner geldelijk bedrag voor het in stand houden dier strijdkrachten aan te wenden.

Er zijn er, die de jaarlijksche uitgaven voor onze legermagt als te hoog afkeuren, en zich tot staving van hun gevoelen beroepen op de mindere som, die vroeger daaraan werd besteed; waarom - zoo is hunne redenering - zullen wij nu twaalf of dertien millioen uitgeven voor wat wij vroeger met tien of elf millioen betaalden? - waarom?... om de eenvoudige reden, dat sinds dien vroegeren tijd de toestand van zaken geheel veranderd is; dat het krijgswezen door de noodzakelijke invoering van nieuwe wapens kostbaarder is geworden; dat de staatkundige toestand van Europa, Frankrijk's dreigende veroveringszucht, andere landen dwingt om meer gewapend te blijven; dat ook het geld eene mindere waarde heeft verkregen. Voor de noodzakelijkste levensbehoeften in eene huishouding betaalt gij thans meer dan voor vijftien of twintig jaren; verwondert het u dan, dat gij meer betalen moet voor een leger, die noodzakelijke behoefte voor de huishouding van een Staat? - Zich zelven gelijk te blijven, niet ieder oogenblik van meening te wisselen, dat is eene zeer loffelijke, achtenswaardige hoedanigheid, te loffelijker, te achtenswaardiger, naarmate zij meer zeldzaam is; - maar men moet zelfs hierin niet overdrijven; men moet begrijpen, dat wanneer de tijden geheel veranderd zijn, het ongerijmd is om de beginselen der staathuishouding geheel onveranderd te laten. Er is niet de minste inconsequentie gelegen in de bewering, dat men thans twaalf of dertien millioen voor ons leger noodig heeft, - zelfs al had men in vroeger jaren beweerd, dat eene som van tien of elf millioen hiervoor voldoende is.

Wij gelooven, dat op hetgeen thans jaarlijks voor onze landmagt wordt uitgegeven, weinig of niet valt te bezuinigen; wij gelooven ook dat die jaarlijksche uitgave niet te groot is voor de geldelijke hulpmiddelen, waarover Nederland beschikken kan; maar zal die uitgave aan haar doel beantwoorden, zal zij ons een krijgswezen geven, dat ons onafhankelijk volksbestaan tegen elke aanranding kan verzekeren? Ja, wanneer de sommen, voor het leger bestemd, goed worden besteed; wanneer men

zich onvermoeid beijvert om de zamenstelling en oefening van dat leger te volmaken, en het zijn voordeel laat doen met de krijgsondervinding in Indië verkregen; wanneer men ons verdedigingsstelsel zoo eenvoudig mogelijk maakt, niet juist om daardoor geldsommen te besparen, maar om daardoor bij een oorlog onze strijdkrachten niet nutteloos te verspillen; wanneer men de schutterij zulk eene inrigting geeft, dat zij bij een oorlog spoedig zich bij het leger kan aansluiten en de kracht van dat leger kan verdubbelen; wanneer men bij ons volk het gebruik der wapenen al meer en meer algemeen maakt en den krijgsgeest tot alle standen doet doordringen; vooral wanneer men bij allen de vaderlandsliefde levendig houdt en allen bezielt met de overtuiging, dat Nederland sterk genoeg is om zijne vrijheid tegen elke aanranding te verdedigen. Een verstandig zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde is voor een volk de grondslag van kracht en grootheid.

Maastricht, 2 Maart 1863.
W.J. KNOOP.

Een gevierd monopolie.

De Nederlandsche Bank en de Provinciën, door H.A. Wijnne. Groningen, bij J.B. Wolters.
Ontwerp van wet, houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank.

Men vindt overal in de wereld, maar nergens meer dan in Nederland, een onfeilbaar recept voor alle houders van uitsluitende voorregten: stoutmoedigheid. *Audaces fortuna juvat*. Wie angstig vraagt, of het hem geschonken monopolie wel lang genoeg zal gehandhaafd blijven om daarop veilig te kunnen voortbouwen, kan zeker zijn dat hij het spoedig verliezen zal; maar wie, alle vrees ter zijde stellende en het ijzer kloppende zoolang het heet is, de privilegiën hem geschonken, vredig exploiteert en dat liefst op de breedst mogelijke schaal, in negen van de tien gevallen staat hij veilig. De dag van morgen, dien hij schijnbaar trotseert, zal hem toebehooren, even goed als de dag van heden. Immers, hoe vreemd dit ook klinke, het is in de wereld werkelijk dus gesteld, dat na kort tijdsverloop de fundamenten op hunne gebouwen, en niet de gebouwen op hunne fundamenten steunen. Java's batig saldo torscht onverschrokken de beginselen van het koloniale stelsel, even als vroeger de Oost-Indische Compagnie hare monopoliën, even als thans nog zoo menige instelling de kurk is, welke het systeem dat aan hare vestiging ten grondslag ligt, boven water houdt. De wederdienst is trouwens niet meer dan billijk: forsche en sterke kinderen, ook al hebben zij iets ongezonds in hun voorkomen, behooren hunne respective ouders te dragen, als deze na verloop van tijd slecht ter been raken.

Ik zal niet al de instellingen noemen, welke zich de voorgaande opmerking zouden kunnen aantrekken, want ik wil niet meer water vuil maken dan hoog noodig is. Maar zooveel staat vast, dat zij van toepassing is op onze Nederlandsche Bank, en dit is mij voor het oogenblik genoeg. Het beginsel: ‘geen deugdelijke papier-circulatie zonder monopolie,’ riep de groote crediet-instelling in het leven, en deze is nu op hare beurt oorzaak, dat genoemd beginsel nog altijd voor het alleen practisch mogelijke, althans hier te lande, doorgaat. Ziedaar eene der hoofdredenen waarom het monopolie zoo vaststaat; maar deze reden is de eenige niet. De Nederlandsche Bank geniet ook een ander, misschien nog grooter voordeel, te weten dit: dat haar monopolie zich uitstrekt over een terrein, door mijne landgenooten even naauwkeurig geëxploreerd als het gebied van China of Japan. De beginselen van het koloniale stelsel zijn populair, vergeleken bij de vrij algemeene onkunde van de wetten der circulatie. Eenige algemeene phrases over crisis, depreciatie van circulerend medium, het overstroomen van papieren geld, enz., zijn gewoonlijk genoeg om de menigte te overtuigen, dat de privilegiën van de Nederlandsche Bank niet kunnen worden ingetrokken, zonder dat een zee van jammeren over het vaderland worde uitgestort.

Vandaar dit opmerkelijk verschijnsel: een monopolie, bijna algemeen gevierd, ook door hen die niet in de winsten deelen. Het genot van buitensporig hooge dividenden door geprivilegiëerde maatschappijen verkregen, wordt veelal vergald door de aanvallen tegen de bron waaruit die winsten voortvloeijen, welke de vredige deelhebbers verduren moeten van de menigte die buiten staat. Maar hoe geheel anders met de houders van aandeelen in de Nederlandsche Bank: tal van jaren achtereen is hun met zeldzame vrijgevigheid welgedaan, en te gelijker tijd hebben zij zich den schoonen titel verworven van weldoeners van handel en nijverheid. Nu het halve eeuwfeest van het bestaan dezer instelling nadert, treedt eene breede schare haar jubelend te gemoet, met de ernstige bede om toch voort te gaan op den weg, dien zij vijftig jaren lang met evenveel voordeel voor zich als voor anderen bewandelde. Zijn wij wel ingelicht, dan moeten verreweg de meeste aandeelhouders werkelijk geneigd zijn die bede in gunstige overweging te nemen.

Ik zou hoegenaamd geen reden hebben gehad, dit aandoenlijk feest anders dan als zwijgend getuige bij te wonen, ware het

niet dat de Regering, deelende in de algemeene opgetogenheid, besloten had door het uitvaardigen eener bankwet - de eerste welke aan Nederland zal geschonken worden - tot den luister van het feest bij te dragen. Van eene goede bankwet nu hangt voor de toekomst van handel en nijverheid te veel af, en de nu aangebodene is naar mijne innige overtuiging in hare hoofdstrekking te ondeugdelijk, dan dat de vrees van een wanklank te mengen in het algemeen accoord, mij zou mogen terughouden de bezwaren die ik heb, aan meer bevoegden ter beoordeeling voor te leggen. Ongelukkig gedoogt het bestek van dit tijdschrift geen volledige, zelfs geen grondige behandeling van een zooveel omvattend onderwerp, en daarenboven de tijd dringt, want bij eenig dralen is het gevaar groot, dat mijn betoog het licht zou zien wanneer de nieuwe bankwet reeds in het Staatsblad was afgekondigd. Intusschen, hoe vlugtig mijne beschouwingen ook wezen mogen, ondoordacht zal men ze, hoop ik, niet noemen, want zij zijn de vrucht van een langdurig en vlijtig streven om op dit moeijelijk gebied der staathuishoudkunde schijn van waarheid te onderscheiden.

Er vallen drieërlei zaken te onderzoeken: 1°. het tot nog toe bestaande in verband met eene nieuwe regeling van de circulatiebanken; 2°. het beginsel van die nieuwe regeling op zich zelve; 3°. de inhoud der concept-bankwet. De welwillende lezer zal het mij om het gewigt van dit onderwerp vergeven, wanneer ik voor de zeer beknopte uiteenzetting van mijn gevoelen omtrent die drie punten eenige bladzijden van dit tijdschrift in beslag neem.

1.

Het groote argument dat men ook nu weder van Regeringswege voor het behoud van de privilegiën der Nederlandsche Bank aanvoert, geldt haar verleden. Dat verleden, dus zegt men, is van dien aard, dat het krachtig pleiten moet voor handhaving van het bestaande. De Nederlandsche Bank heeft aan handel en nijverheid onschatbare diensten bewezen en is be-

stuurd geworden met een beleid, waarover geen verschil van meening bestaan kan.

De Bank heeft onschatbare diensten bewezen. Onschatbaar inderdaad; niemand die hiervan inniger overtuigd kan zijn dan ik zelf. Maar tevens zij de vraag geoorloofd, of iemand zich een credietbank denken kan, die vijftig jaren lang het monopolie van de circulatie ongestoord genoten heeft, en die geen onschatbare diensten zou bewezen hebben? In onze tegenwoordige maatschappij is de circulatie-bank volstrekt onontbeerlijk; is het dan te verwonderen, dat daar waar slechts eene enkele instelling wordt aangetroffen, in staat om eene der levendigste behoeften van handel en nijverheid naar eisch te bevredigen, zij daartoe ook inderdaad krachtig heeft bijgedragen?

Men stelle dat Koning Willem in 1813 te gelijk met het Bank-octrooi nog een ander monopolie gevestigd had, dat van de broodfabrikatie bijv., en zulks uit overweging, dat werd de productie van dit hoofdvoedingsmiddel aan vrije concurrentie overgelaten, hebzucht en eigenbaat zeer zeker producten in circulatie zouden brengen, welker gebruik op den gezondheidstoestand des volks noodzakelijk een allerverderfelijksten invloed zoude uitoefenen; men stelle dat dit monopolie, onder behoorlijk staatstoezigt aan bekwame personen toevertrouwd, vijftig jaren had stand gehouden, en dat men thans om handhaving van de uitsluitende regten, vroeger toegekend, vragen kwam. Zou het onder die omstandigheden aan de monopoliehouders moeite kosten te bewijzen, dat zij het vaderland vijftig jaren lang onschatbare diensten hadden bewezen, en zou dit argument niet blijven gelden, ook dan nog wanneer Directeuren in de stille binnenkamer tot de erkentenis moesten komen, dat in de afgeleverde brooden het element zemelen vaak veel sterker was vertegenwoordigd geweest dan met de eischen eener goede broodbereiding kan worden overeengebragt?

Ik zou meer hechten aan den toegekenden lof, wanneer het bewijs te leveren ware, dat de Nederlandsche Bank, in het besef dat zij meer is eene instelling van openbaar nut dan eene gewone handelsvereeniging, aanleiding had gevonden om de behoeften van den handel ook daar te gaan bevredigen, waar haar eigenbelang dit niet gebood. Dat dit echter het geval niet geweest is, kan men reeds opmaken uit de brochure van den Heer Wijnne, aan het hoofd van dit opstel genoemd, of mistrouwt men die bron, uit de woorden van de Regering, zeker

niet tegen de Bank ingenomen. De Memorie van toelichting is op dit punt bij uitstek duidelijk. Aan het behoud van de tegenwoordige instelling - dus leest men in die Memorie - moet één voorwaarde worden verbonden, te weten deze: ‘dat de Bank het terrein van hare operatiën uitbreide. En daarmede is de éénige groote grief aangeduid, die op goede gronden tegen de Nederlandsche Bank schijnt te kunnen worden ingebragt. De Bank bepaalde zich in hare operatiën te zeer tot de hoofdstad. Wel bragten verschillende maatregelen, in de laatste jaren genomen, daarin op doeltreffende wijze eenige verandering ten goede, maar toch voldoet de Bank in dat opzigt nog in geenen deele aan hetgeen alle streken des lands billijkerwijs mogen verlangen.’

De bovenbedoelde loftuiting komt dus eigenlijk hierop neder, dat de Bank de belangen van den handel bevredigde voor zoo verre hare eigen belangen dit toelieten. Niets billijker, niets verstandiger dan dat, niets meer overeenkomstig de eerste wet van haar bestaan; maar men veroorloove mij dan ook wat zachter te juichen dan anderen en tevens te verklaren, dat de vrije banken tot zoodanige opoffering vermoedelijk mede wel in staat zouden zijn geweest.

Het beleid waarmede de Bank bestuurd werd. Dit moet ongetwijfeld groot geweest zijn, anders ware eene zoo algemeene overeenstemming van denkbeelden daaromtrent onverklaarbaar. Geen woord zal dan ook aan mijne pen ontvallen, dat dit beleid in verdenking zou kunnen brengen. Maar wanneer de Regering zich op zulk een feit beroept en het tot grondslag maakt van een stelsel met wetenschap en ervaring in strijd, dan mag ik toch wat meer eischen dan eene algemeene verklaring, dan mag ik vragen om bewijs. De Bank heeft zich vijftig jaren lang staande gehouden, zonder een oogenblik haar crediet te verliezen. Zeer zeker, maar geen deskundige zal beweren dat alleen uit dit feit de deugdelijkheid van bestuur voldingend bewezen wordt. Wat weet gij eigenlijk van de operatiën der Bank, dat u regt zou kunnen geven tot eene zoo stellige uitspraak? Van die vóór 1852 niets, van die der laatste elf jaren weinig.

Er ligt daarenboven in dat hoog opgeven van het beleid, waarmede onze Nederlandsche Bank bestuurd werd, althans eene groote eenzijdigheid, welke wel mag worden in het licht gesteld. Men miskent namelijk het innig verband tusschen deze instel-

ling aan de eene zijde en handel en nijverheid aan den anderen kant. 't Is alsof de circulatiebank op zich zelve staat en haar lot geheel in eigen handen heeft. Geen voorstelling is echter valscher dan deze: de bank is een spiegel, die het beeld van den handel getrouw wedergeeft en altijd tot op zekere hoogte in de gebreken en deugden van dezen deelen moet. Men lette op Noord-Amerika: geen bankstelsel is in beginsel beter dan dat 't welk na rijpe ervaring in sommige staten van Noord-Amerika werd aangenomen. Wie weten wil op welke wijze men het publiek kan waarborgen tegen misbruiken van circulatiebanken, moge daar ter school gaan, en het zal hem blijken, dat vergeleken bij de voorschriften in die landen geldende, de wapenen welke onze europesche wetten opleveren, onbeduidend en kinderachtig zijn. En toch, nergens is het bestaan der banken wisselvalliger dan in Noord-Amerika. Waarom? Omdat de banken aldaar met Yankees te doen hebben en omdat de Yankee juist niet voor een type van soliditeit kan doorgaan. Ik verg niet te veel, wanneer ik althans de helft van den lof, welken men in dit opzigt aan de Nederlandsche Bank heeft toegezwaaid, voor onzen handel en nijverheid terugvraag, en het zou mij zeer verwonderen, wanneer ik de Directie van de Bank hier althans niet op mijne zijde had.

Men zoeke in het voorgaande allerminst eenige geringschatting van de verdiensten der mannen aan wie vroeger en later de leiding van de operatiën der Nederlandsche Bank was toevertrouwd. Hadden die verdiensten ontbroken, de instelling zou zeker nooit de hoogte hebben bereikt op welke wij haar thans aantreffen. De tegenwoordige hoofdbestuurder der Bank wordt met volle regt geroemd als onze eerste autoriteit op het gebied van geld- en credietzaken; ik wensch voor niemand onder te doen in hooge waardering van zijne groote verdiensten; in alle zaken tot het bovengenoemd gebied behoorende en niet vallende in de termen van artikel 46 Gemeentewet, is en blijft hij ook voor mij een zeer geëerbiedigd gezag. Maar ik meen met alle bescheidenheid dat die overweging hier moet blijven buitengesloten. Men bouwt geen bankstelsel op de verdiensten van enkele personen, tenzij deze of gene mogt willen beweren dat ze tot het vaste kapitaal van de Bank behooren, en binnen de gebouwen op de Oude Turfmarkt bewaard, tegelijk met de woning van den een op den ander overgaan. Juist zij die volhouden wat ik ontken, dat namelijk de leiding van eene cir-

culatiebank grootere gaven eischt dan de leiding van andere credietbanken, moesten schroomen voor de handhaving van een zoo uitgestrekt monopolie als men aan de Ned. Bank wil blijven toekennen. Immers het is ondenkbaar dat er niet nu en dan tijden zullen voorkomen waarin men die vereischte exceptionele gaven bij de bestuurders onzer Bank vruchteloos zoeken zal. En dan welk eene verantwoording! De geheele circulatie in handen van personen niet berekend voor eene naar men zegt zoo uiterst moeijelijke taak!

Ik geef het intusschen der Regering dadelijk toe, dat men bij de nieuwe regeling van de circulatiebanken den bestaanden toestand niet mag uit het oog verliezen. Een practisch staathuishoudkundige doet dit nooit, op welk gebied hij zich ook bewege. Maar wel verre van in het bestaande grond te vinden voor handhaving van het monopolie, zoo brengt mij dit juist tot eene geheel tegenovergestelde conclusie. Waren door een zonderling toeval de circulatiebanken tot nog toe geheel onbekend in Nederland en gold het de eerste vestiging van deze instelling, ik zou dan misschien schromen voor vrije mededinging in de bres te springen, en zie hier waarom. Er is geen goed stelsel van circulatiebanken denkbaar zonder eene magtige centrale instelling. In het leven van alle volken komen oogenblikken van crisis voor, waarin alleen zeer krachtige instellingen handel en nijverheid kunnen staande houden. In zulke oogenblikken rekene men niet te veel op kleine banken; zorg voor eigen veiligheid verbiedt haar afdoende hulp te bieden. Alleen een groote centrale bank, welker crediet zich over het gansche land uitstrekt, is daartoe in staat. Zij alleen kan helpen, en hoe vrijgeviger zij in die oogenblikken haar crediet gebruikt, hoe verstandiger en zelfs hoe voorzigtiger het zijn zal. De groote verdienste van de Banken van Engeland en van Frankrijk onder dergelijke omstandigheden is herhaaldelijk gebleken, terwijl het gemis van zulk eene centrale magt in Noord-Amerika meer dan iets anders tot de zwakheid van de daar gevestigde banken bijdraagt. Welnu, vond de Regering bij het maken van hare eerste bankwet *table rase*, zij zou de vrije mededinging niet kunnen vestigen zonder de voordeelen eener centrale credietinstelling op te offeren. Maar nu de Nederlandsche Bank na een bestaan van vijftig jaren zich een crediet verworven

heeft als misschien geen andere bank, waar ook gevestigd, kan het in de hersenen van geen verstandig man opkomen te gelooven, dat Nederland ooit voor het gemis van eene centrale crediet-instelling zou behoeven te vreezen. De nieuwe banken, hoe voortreffelijk ook bestuurd, zouden altijd blijven sterren van den tweeden en derden rang, plaatselijke, hoogstens provinciale grootheden, buiten staat - ik zeg niet de Nederlandsche Bank tegen haren wil te overschaduwen, maar zelfs in hare schaduw te staan.

II.

Wanneer alzoo de antecedenten van de Ned. Bank niet mogen worden ingeroepen om het vraagstuk dat onze Staten-Generaal welhaast zullen hebben uit te maken, ten nadeele van de concurrentie te beslissen, dan rijst in de tweede plaats de vraag: welke is, afgescheiden van onzen bijzonderen toestand, in de tegenwoordige dagen de meest algemeen aangenomen leer omtrent de circulatiebanken, ik zeg nu niet de leer van DE wetenschap, maar de leer van de ervaring, in Amerika zoowel als in Europa, de leer van negen tienden, en laat men de belanghebbenden buiten rekening, van negentien twintigsten der meest bekende schrijvers over het bankwezen? Ik beroep mij ongaarne op het gezag van groote namen - met hoeveel voordeel ik het hier ook zou kunnen doen - maar moet toch eene uitzondering maken voor den beroemden schrijver van de *History of Prices*, niet alleen omdat hij op het gebied van geld- en credietwezen welligt de grootste autoriteit is, welke de wereld heeft aan te wijzen, maar vooral omdat Thomas Tooke minder dan iemand geleek op hetgeen men gewoon is een theorist te noemen en omdat de methode die hij volgde door alle rigtingen in de staathuishoudkunde als de meest volkomene wordt geëerbiedigd. Geen wetenschappelijk man mag in onze dagen de vrije uitgifte van inwisselbaar bankpapier als gevaarlijk voor de circulatie veroordeelen, zoo lang hij naast de resultaten, waartoe Tooke door zijne jaren lang voortgezette voorbeeldeloos ijverige nasporingen gekomen is, geen andere stellen kan die het tegendeel bewijzen.

En welke zijn nu die resultaten? Ik weet het niet beter uit te drukken dan met de woorden van Vissering in zijn

Handboek van Praktische Staathuishoudkunde: ‘Men mag evenwel aannemen’ zegt die schrijver, nadat hij gewezen heeft op de moeijelijkheid om tusschen de verschillende bankstelsels te kiezen, ‘dat bij een volk dat tot eenen hoogen trap van beschaving gekomen is, het stelsel van vrije banken de voorkeur verdient, mits dan ook de regering door geenerlei voorschrift of handeling medewerke, om aan eene bank een grooter crediet te verschaffen dan zij verdient.’ Ik onderschrijf deze stelling geheel; vrijheid voor de circulatiebanken onder twee voorwaarden: 1°. dat de Staat niet aan deze of gene instelling een kunstmatig crediet leene, en blijkens de memorie van toelichting (niet blijkens het wetsontwerp) is onze regering van deze op haar rustende verpligting diep doordrongen; 2°. dat het volk tot een hoogen trap van beschaving gekomen zij. Ik laat het aan anderen over te betoogen, dat de mate van beschaving welke de Nederlandsche natie verkregen heeft, niet toelaat haar dezelfde vrijheid te schenken als aan de Britten, Amerikanen, Pruissen en vroeger ook aan de Franschen werd toegekend.

Maar vanwaar dan dat eene theorie, welker juistheid nog maar door eene kleine minderheid wordt betwist, in de meeste landen zoo moeijelijk in de practijk doordringt? Ik wil niet daarop wijzen, dat de vergaderingen, welke bankwetten moeten vaststellen, uit den aard der zaak geen vergaderingen van deskundigen zijn, maar alleen doen opmerken, dat men bij de beoordeeling van dit vraagstuk veelal het eigenlijk karakter van de circulatiebank uit het oog verliest en zich eene onjuiste voorstelling maakt van de wetten welke de circulatie beheerschen. 't Is niet mogelijk dit gevoelen hier breedvoerig toe te lichten, maar toch wil ik trachten met weinige woorden mijn gevoelen duidelijk te maken.

De Bank van Engeland is, zoo als men weet, krachtens de voorschriften van de wet in twee afdeelingen gesplitst: de afdeeling voor de eigenlijke bankoperatiën en die voor de uitgifte van billetten. Met hoeveel regt men die onderscheiding, vooral om de theorie waarop zij berust, ook gewraakt moge hebben, zij levert dit voordeel op, dat het onderscheid tusschen de tweederlei functiën, welke eene circulatiebank te vervullen heeft, daardoor duidelijk in het oog valt. Van die twee afdeelingen is de eerste verreweg de belangrijkste, of laat ik liever zeggen de alleen belangrijke, de eenige waarin de bankier

inderdaad werkend optreedt en geroepen wordt tot een bedrijf, moeijelijker dan eenig ander in den handel bekend. Van zijn beleid, zijn doorzigt, zijne ervaring, zijne voorzigtigheid, soms ook van zijne stoutmoedigheid hangt het af, of hij niet alleen de belangen van de vennootschap maar ook die van den handelsstand werkelijk bevorderen zal, dan wel omgekeerd aanleiding geven tot rampen en ongelukken, waarvan de omvang moeijelijk te berekenen is. Men vergisse zich toch niet: wie een credietstelsel vraagt, dat volkomen gewaarborgd is, eischt het onmogelijke; het crediet komt toch ten slotte altijd hierop neder, dat men op het eene oogenblik bepaalt welke de solvabiliteit van een persoon of van een instelling zijn zal op een meer of minder verwijderd, maar altijd op een ander oogenblik dan men beleeft. Men bepaalt niet wat is, maar wat zijn zal, en zulke berekeningen kunnen altijd, en moeten somtijds falen. De bankier nu, handelaar in crediet bij uitnemendheid, is meer dan eenig ander de persoon die door zijn meer of minder beleid die gevaren kan uitlokken of bezweren. De gewone operatiën, welke de bankier in deze eerste afdeeling te verrigten heeft, noemt art. 7 van de concept-wet: zij bestaan behalve in den speciehandel en de kassierderij, in het disconteren en beleenen. Op de twee laatstgenoemde operatiën komt het aan; want daarin schuilt de moeijelijkheid. Aan welke teekenen onderkent men in de handelswereld het oogenblik waarop het disconteren moet worden beperkt? In welke gevallen kan men het veilig uitbreiden? Hoe te beslissen of aan den wissel een reëele dan wel een fictive transactie ten grondslag ligt? Hoe de wisselruiterij onder hare tallooze gedaanten te onderscheiden, vooral als zij gedreven wordt tusschen huizen in verschillende landen gevestigd? Ziedaar eenige van de vele vragen tot welker juiste beantwoording eene langdurige ervaring en groote scherpzinnigheid gevorderd worden. Nog grooter bezwaar is aan het beleenen verbonden, en zulks te meer, omdat het streng genomen niet altijd behoort tot het wezen van de circulatiebank, van nature slechts bestemd om het vlottend kapitaal van de maatschappij om te zetten. Behalve op de deugdelijkheid van het pand dient men dus vooreerst reeds daarop te letten, dat van het vaste kapitaal niet meer worde afgetrokken dan het inderdaad kan missen. Daarenboven niet alleen den bankier maar der maatschappij in het geheel is alles gelegen aan het karakter van den leener en het doel dat hij zich met

het ontvangen kapitaal te bereiken voorstelt. Naarmate de bankier al of niet goed onderscheidt, wordt de hulp die hij leent een krachtig werktuig ter bevordering óf van algemeene welvaart óf van handelscrisis. Men stelle een kapitalist met geen grooter kapitaal dan ƒ 10,000; hij koopt voor die som goederen, beleent ze tegen ƒ 6,000; koopt daarmede ander goed, beleent dit weêr tegen ƒ 3,000, 't zij bij denzelfden 't zij bij een anderen bankier, en krijgt alzoo de beschikking over sommen, welke bijna het dubbel van zijn wezenlijk kapitaal uitmaken. Eindelijk lette men nog hierop: het eigen kapitaal van den bankier kan in den regel slechts voor een klein deel in de behoefte van zijn handel voorzien. Hij heeft andere kapitalen noodig, en vindt ze óf in de saldo's van de kassen onder zijn beheer, óf in de depôts die hem worden toevertrouwd. Dat hij ook die kapitalen in zijne zaken bezigt levert op zich zelf geen bezwaar op, maar altijd slechts op deze voorwaarde, dat hij ze verbinde op ongeveer dezelfde voorwaarden als ze aan hem verbonden zijn. En ziedaar het groote struikelblok: banken die in den eigenlijken zin van het woord failleren zijn uitzonderingen; verreweg de meeste van die, welke hare betalingen moeten schorsen, hebben de portefeuille vol solide papier, maar hare schulden zijn dadelijk opvorderbaar en hare schuldvorderingen zijn het niet.

Welnu dit bedrijf, zoo ingewikkeld, zoo moeijelijk, de eenige bron van al de rampen welke de banken in vroegeren en lateren tijd kwistig over de wereld hebben uitgestort, dat bedrijf is vrij, volkomen vrij, in Nederland zoowel als overal elders. Elkeen wien het lust kan zulk eene instelling vestigen en nog geheel andere operatiën wagen dan die ik hier genoemd heb: hij kan naar willekeur blanco-crediet verleenen; hij kan de termijnen zijner beleeningen zoo ruim stellen als hem goeddunkt; hij kan ook die goederen, welke het minst voor realisatie vatbaar zijn, als onderpand aannemen, in één woord hij is volkomen vrij in zijne bewegingen, en de wijze waarop hij die vrijheid gebruikt kan beslissen over het fortuin van honderden. Men zegge niet dat zulke banken zich dan toch maar op een zeer beperkt terrein kunnen bewegen, want de groote crediet-instellingen schijnen tegenwoordig weelderig als paddestoelen uit den grond op te schieten, en al die instellingen, over magtige kapitalen beschikkende, zijn in meerdere of mindere mate concurrenten van de Nederl. Bank, althans zij hebben regt het

te worden. Ik zal hier niet incidenteel een oordeel over die instellingen uitspreken; ik twijfel geen oogenblik aan hare begeerte om zooveel nut te stichten als de programma's opgeven, maar dit staat toch vast, dat zij verkeerd geleid onberekenbaar veel kwaad kunnen uitrigten, en op grond van die overtuiging wil ik niet ontveinzen dat de toekomst wel eenige bekommering mag baren. Groote banken worden gemakkelijk geschapen naar het schijnt, maar groote bankiers? Eene oefenschool voor dit moeijelijkste van alle handelsbedrijven heeft tot nog toe in Nederland bijna geheel ontbroken, en de vrees kan daarom niet geheel ongegrond zijn, dat de schade wel eens als leermeesteresse zou moeten optreden[1]. Ik voer dit alles niet aan om tegen de vrijheid van het bankbedrijf te waarschuwen. Gesteld dat het mogelijk ware die te beperken, ik zou 't niet verlangen, want er is dunkt mij niet één goede reden denkbaar, waarom men de menigte bijv. tegenover de tallooze assurantie-maatschappijen geheel aan eigen doorzigt zou overlaten en dit doorzigt enkel mistrouwen waar het hare betrekkingen met credietbanken geldt. Mijn bedoeling was alleen te constateren: vooreerst, dat wat er werkelijk gevaarlijk is in het bankiersbedrijf aan de vrije concurrentie wordt overgelaten, en ten andere, dat waar banken vallen - zij heeten dan deposito-, wissel-, crediet- of circulatiebanken - dit juist aan misgrepen in dit gedeelte van haar bedrijf moet worden toegeschreven.

Mogt iemand twijfelen, hij raadplege dan de geschiedenis van de jongste groote handelscrisis, die van 1857, eene geschiedenis zoo uitnemend geschikt om de leer van de circulatiebanken in een helder licht te stellen. Die crisis ontstond in Amerika, en woedde daar heviger dan misschien eenige der vele die voorafgingen. En wat bragten de banken daartoe bij? Gedrukt onder eene strenge wetgeving, welke verbiedt eenig

1 De statuten van eenige dezer nieuwe banken, welke mij onder de oogen kwamen, zijn daarenboven vrij onbestemd. Ik vond in sommige de bepaling, dat de bank rente zal uitkeeren voor depôts ten allen tijde opvraagbaar. Bij enkele instellingen, zoo als onze Credietvereeniging hier, moge zulk eene bepaling om bijzondere redenen bestaanbaar zijn, in den regel is zij dit geloof ik niet. De bank die zelve naar eene plaatsing moet zoeken voor de haar toevertrouwde depôts, kan ze niet zoo uitzetten, dat zij er elk oogenblik over beschikke, en zij kan dus ook niet aan hare cliënten eene faculteit geven welke zij zelve niet heeft. N.-Amerika heeft in 1857 bewezen aan welke gevaren men zich blootstelt door dergelijke bepaling in het groot toe te passen.

bankbillet uit te geven, wanneer dit niet door een effect van gelijke waarde wordt gedekt, hadden zij hare papier-circulatie allengs meer beperkt en een toevlugt gezocht in het opnemen van depôts tegen verbazend hooge renten. Om die renten te kunnen opbrengen, moesten de ontvangen kapitalen tegen elken prijs worden geplaatst, en vandaar eene krachtige ondersteuning van de toch reeds zoo levendige speculatie-zucht. Die speculatie-zucht leverde de gewone resultaten op: handel en nijverheid verbonden zich ver boven hunne krachten, en hadden dus, zoodra de crisis naderde, niets eer te doen dan hunne depôts en kassen bij de banken op te vragen; maar, helaas, die depôts en die kassen waren in wissels, blanco-crediet, hypotheek, enz. verkeerd: de schulden van de banken waren opvorderbaar, maar hare schuldvorderingen waren het niet[1]. En nu vraag ik vooreerst: of de circulatie- dan wel de depositobank de hier bedoelde crisis - ik zeg niet uitgelokt (want daartoe is geen bank in staat), maar gesteund en bevorderd heeft, - en ten anderen: of, wanneer nog enkele banken den algemeenen storm weêrstonden, zij dit niet juist aan haar karakter van circulatiebank te danken hadden? Dien ten gevolge toch bezaten zij een crediet, dat niet geheel op depôts of saldo's van rekeningen steunde, en daarom ook niet geheel werd opgevraagd. Om het antwoord op de tweede vraag duidelijk te maken, herinner ik aan de geschiedenis van Hamburg in hetzelfde jaar. Ziedaar eene markt, welke er zich op beroemde dat binnen hare omringing nooit eenig bankbillet circuleerde, en toch is die markt - niet het minst door de ligtvaardigheid harer bankiers - in 1857 geslagen, zoo als zelden eenige andere in Europa. Waarom? Alle deskundigen zijn het, geloof ik, eens over het antwoord. Had Hamburg een circulatiebank gehad, de crisis zou wel niet gekeerd, maar zeer zeker aanmerkelijk verzacht zijn geworden.

En nu die operatie, welke uitsluitend aan de circulatiebank behoort, haar eenig monopolie, namelijk de uitgifte van bankbilletten, dat wil zeggen van papier aan toonder. Reeds de wijze waarop men van die uitgifte gewaagt, is, dunkt mij, een

1 Over het karakter van deze crisis en het wezen der Amerikaansche banken in het algemeen, raadplege men het voortreffelijk opstel van A. Cochut, een groote antoriteit, in de *Revue des Deux Mondes* van 1 September 1862.

bewijs dat men zich van hare beteekenis niet duidelijk rekenschap geeft. Zou men niet wanen dat een rijks-octrooi voldoende ware, om aan de banken het uitgeven van papier mogelijk te maken? En toch, wie weet niet dat er buiten het consent van de Regering nog een ander consent noodig is, namelijk van het publiek? Het bankbillet is een *middel* om het crediet der bank te vergrooten, ja, maar eerst dan, wanneer het de *vrucht* van het crediet der bank zal geworden zijn. Zoo ingewikkeld en moeijelijk als de eigenlijke bankoperatiën zijn, zoo eenvoudig is de uitgifte van papier, en natuurlijk, want hier opereert het publiek en niet de bank. Deze vraagt slechts aan den persoon, wien zij eenige betaling heeft te doen: ‘Wat verkiest gij, specie of eene aanwijzing op mijne kas, betaalbaar elk oogenblik en in welke hand zij zich ook bevinde?’ Om dus de uitgifte mogelijk te maken, moet vooreerst de persoon in kwestie de aanwijzing op de kas voor volmaakt even deugdelijk houden als de specie; maar zelfs dit is nog niet genoeg. Zal het billet circuleren, dan moeten alle nemers, dat wil zeggen het gansche publiek, de meening van den eersten verkrijger deelen, anders toch keert het onmiddellijk naar de bank terug. Tot zijne eenvoudigste formule teruggebragt, is dus het monopolie van de circulatiebank een middel, dat de Regering te baat neemt om te zorgen, dat het publiek zich niet bedriege in de waarde van papier, 't welk de geheele wereld eenstemmig zoo goed keurt als goud, en dat elk houder op ieder oogenblik van den dag tegen specie kan inwisselen. Die zorg is prijselijk, maar als eenige en zeker niet meest noodzakelijke uitzondering op de algemeene zorgeloosheid van de Regering op dit gebied, waag ik het toch ze voorshands nog ongepast te noemen. Het is overigens zeer opmerkelijk, dat het toezigt der Regering zich hier slechts over de banken uitstrekt, en niet over de bijzondere personen. Elk individu, elke handelsfirma is ongetwijfeld bevoegd papier aan toonder uit te geven; toch ziet men dit niet in wijden kring circuleren. Waarom? Omdat het tweede consent, namelijk dat van het publiek, tot nog toe bleef ontbreken.

Het vraagstuk van de circulatiebanken blijft onbegrepen en alle discussie daarover een schermen met groote woorden, zoolang men deze twee groote hoofdwaarheden uit het oog verliest: 1°. dat de bank bij het uitgeven van papier slechts een werktuig is in handen van het publiek; 2°. dat het bankbillet

in zijn wezen met ander handelspapier volkomen overeenstemt, dat het niet circuleert krachtens zijne innerlijke eigenschappen, maar eerst dan voor geld kan doorgaan, wanneer het woord van de instelling, die het uitgeeft, door het geheele publiek even goed wordt geacht als geld zelf. Met andere woorden: het bankbillet circuleert niet omdat het zooveel, maar omdat het zoo weinig crediet vraagt. Een gewoon menschenverstand zal altijd moeite hebben te begrijpen, waarom de particulieren, wanneer zij zonder dat de Regering er zich tegen verzet aan de banken crediet kunnen geven voor een week, een maand, een jaar, op de voor hen ongunstigste voorwaarden in één woord, zij die vrijheid verliezen, zoodra de bank hetzelfde komt vragen voor een ondeelbaar oogenblik des tijds, den tijd die er noodig is om van het eene bureau naar het andere te gaan. Het meerdere wel, maar het mindere nooit!

Wanneer ik het waag voor eene zoo gevaarlijk gekeurde nieuwigheid als de vrijheid der circulatiebanken partij te trekken, dan stel ik intusschen twee voorwaarden, en wel die, welke de Hoogleeraar Vissering in zijne hierboven aangehaalde stelling noemt: het crediet, dat de particulieren aan een bank toekennen, moet deze door eigen soliditeit, niet door staatsinvloed verdienen; men moet de bank vertrouwen niet omdat de Regering haar vertrouwt, maar omdat men zelf van hare deugdelijkheid overtuigd is; en in de tweede plaats: de natie moet tot dien ‘hoogen trap van beschaving’ gekomen zijn, welke er noodig is om in te zien, dat papier alleen dan voor geld kan worden aangenomen, wanneer het even goed is als geld. Ik vlei mij, dat mijn Vaderland tegenwoordig op die merkwaardige hoogte staat, en mijne laatste aarzeling vervalt, wanneer ik in de wet geschreven zie, dat geen kleinere coupons dan van ƒ 25 als bankbillet mogen omloopen. Immers billetten van ƒ 25 vindt men zelden in handen van bedelaars en straatjongens. Wie hier ook mijne gevoelens mogt willen tegenspreken, zeker niet de Directie van de Nederlandsche Bank, want zij weet beter dan iemand, welk eene mate van soliditeit en hoeveel jaren van onverpoosde inspanning en moeite er noodig zijn om bankbilletten in circulatie te houden, ook dan nog, wanneer men in zijn streven door zijdelingschen staatsinvloed magtig wordt ondersteund; niemand weet beter dan zij, dat de bewering van sommigen, als zoude men slechts de vrijheid der banken behoeven uit te spreken, om plotseling de circulatie met allerlei soort van niets-

waardig papier te overstroomen, alleen uit volslagen onkunde van het wezen der circulatiebanken te verklaren is.

Maar hoe langzaam ook, eindelijk - zij het eerst na vijftig of honderd jaren - zullen althans enkele banken haar papier in de circulatie van deze of gene stad, hoogstens van deze of gene provincie handhaven, en wat wordt er dan van die eenheid van circulatie, waarop ook de Regering zoo gesteld is? Zij kan blijven bestaan waar ze tot nog toe alleen te vinden was, namelijk in de verbeelding van sommigen; want in de werkelijkheid zal men moeite hebben een plekje gronds op te sporen, waar inderdaad eenheid van circulatie bestaat. Men zoeke allerminst hier; want daar waar naast de specie, muntbilletten, bankpapier, coupons van allerlei vorm en soort, wissels, assignatiën enz. rondloopen, zal men toch zeker niet van eenheid willen spreken. Er zal na verloop van tijd nieuw papier bijkomen. Vermoedelijk, maar eerst als de behoefte blijkt, en dan wat nood? De circulatie kan overvoerd worden. Ongetwijfeld, maar zij heeft om dit bezwaar te keeren de hulp van den Staat niet noodig; zij helpt zich zelve, en wel op gelijke wijze als elke zwakke maag, die in hetzelfde geval verkeert, zich pleegt te redden. Verspreidt men meer specie dan de maatschappij op een zeker oogenblik behoeft, dan daalt hare waarde en wordt het voordeelig óf om het overtollige uit te voeren, óf om het te versmelten. Verspreidt men te veel papier, dan zal, daar dit noch kan worden gesmolten noch uitgevoerd, zijne waarde beneden pari dalen; een bankbillet van ƒ 25 zal dan in het verkeer slechts ƒ 24.99 gelden; maar aangezien de bank die het uitgaf altijd ƒ 25 verschuldigd blijft, zoo zal het onmiddellijk derwaarts terugkeeren; want het is eene vaste gewoonte van hoog beschaafde natiën om, waar de een' ƒ 24.99 en de ander' ƒ 25 biedt, aan laatstgenoemde de voorkeur te geven. Het feit, dat de billetten tegen specie kunnen worden ingewisseld, levert een absoluten waarborg op, dat zij nimmer beneden pari zullen dalen. Zij die het tegendeel aannemen, moeten het moeijelijke mathematisch raadsel oplossen, hoe een voorwerp even groot kan zijn als een ander voorwerp, en toch te gelijk kleiner dan dit. Is men met die moeijelijke oplossing gereed, dan blijft in de tweede plaats te verklaren, waarom er in Amerika, Engeland, Schotland en Ierland, in weerwil van de groote hoeveelheid aldaar bestaande circulatiebanken, toch betrekkelijk veel minder bankpapier omloopt dan hier. Aan het ernstig streven der banken

om zooveel mogelijk papier te verspreiden, kan niemand twijfelen; want er is zeker niets voordeeliger dan een rentegevende schuldvordering met renteloos papier in te koopen. Wanneer zij zulk papier toch niet uitgeven, dan moet het wel zijn dat zij dit niet kunnen, en dat de meerdere of mindere omvang van de circulatie niet van hen, maar van het publiek afhangt. Is men eindelijk nog niet overtuigd, men raadplege dan de merkwaardige statistiek van de banknoten-circulatie in Engeland, Schotland en Ierland, en lette op het feit, hoe aldaar, tal van jaren achtereen, de circulatie altijd op dezelfde tijdstippen of grooter of kleiner wordt, en wel juist dan wanneer de behoeften hier van den landbouw, ginds van de fabrieknijverheid en elders weder van den handel uitbreiding of inkrimping van circulerend medium noodig maakt. Kan iets dergelijks toeval zijn, en zoo niet, moet men dan niet erkennen, dat de bankiers bij het uitgeven van papier, zeer tegen hun zin voorwaar, de gehoorzame dienaren zijn van eene natuurwet magtiger dan zij?

Er is eindelijk nog een laatste argument, dat ik niet stilzwijgend mag voorbijgaan, omdat de verdedigers van het monopolie dit zeker niet ongebruikt zullen laten; ik bedoel de bekende Engelsche bankacte van 1844, welke den doorluchtigen naam van Sir Robert Peel aan het hoofd draagt. Indien vrijheid werkelijk onschadelijk is, waarom zijn dan de Engelschen na veeljarige ervaring tot een stelsel gekomen, dat wel geen monopolie invoert, maar er toch stellig naar streeft? Ik verzoek allen die zich op dat voorbeeld mogten willen beroepen, om den inhoud en de strekking van de Peel-acte vooraf grondig te overwegen; zeker als ik ben, dat die overweging hen zal leeren hoe weinig toepasselijk hier dat voorbeeld is. De Engelsche bankacte wil ongetwijfeld tot monopolie komen, niet echter om het monopolie zelf, maar opdat men volkomen waarborg erlange voor de rigtige uitvoering van zekere geheel nieuwe theorie, welke de eigenlijke aanleiding van de wet geweest is. Die theorie nu is, zeer gelukkig voorwaar, aan onze concept-bankwet geheel vreemd, en men kan zich dus niet beroepen op het gezag van eene acte, welke geheel iets anders wil dan onze Regering wil. Met een enkel woord uitgedrukt, komt het Engelsche systeem hierop neder. De laatste periode, welke aan eene handelscrisis voorafgaat, kenmerkt zich zeer dikwijls ten gevolge van allerlei omstandigheden, door een ongunstigen wis-

selkoers; met andere woorden, de vreemdeling vraagt ons tot kwijting van hetgeen wij hem schuldig zijn, specie in plaats van producten. Bestaat nu de circulatie van een land uitsluitend uit metaal, dan is die vraag naar specie niet te vreezen, want hoe meer de vreemdeling wegvoert, hoe duurder het geld wordt dat overblijft, en hoe goedkooper tevens de andere producten, want deze dalen in prijs als het geld schaarsch wordt en omgekeerd. Lang kan de uitvoer dus niet aanhouden, want het eigenbelang van den vreemdeling moet er hem al spoedig toe brengen, in plaats van het dure geld de goedkoope producten te nemen. Bestaat de circulatie daarentegen én uit papier én uit geld, dan is de staat van zaken een geheel andere. Immers elke hoeveelheid geld, welke de vreemdeling weghaalt, vult de bankier weder aan met zijn papier; het circulerend medium wordt dien ten gevolge nooit duurder en de prijs van alle andere producten dus ook nooit lager; het middel van herstel, door de natuur aangegeven, ontbreekt dus, en niets belet dat de ongunstige wisselkoers aanhoude, totdat het laatste stuk goud uit de kelders van de Bank verdwenen is en de bevolking tegenover eene zuivere papiercirculatie staat. Om nu dit bezwaar weg te nemen, heeft men gezegd: het papier moet aan dezelfde wetten gehoorzamen als de specie; als deze schaarsch wordt, dan moet het ook schaarsch worden en omgekeerd; want alleen in dat geval kan de natuurlijke wet van de circulatie haren vrijen loop hebben. Vandaar de bepaling, dat behoudens eene zekere hoeveelheid papier, welke naar men aanneemt een integrerend deel van de circulatie uitmaakt, geen bank eenig billet mag uitgeven, of zij moet eene gelijke waarde aan specie intrekken, op zoodanige wijze, dat er boven het eenmaal vastgestelde maximum nooit een enkel billet kan omloopen, of de omloop van geld is in dezelfde mate verminderd. Naar mijne innige overtuiging is deze theorie volstrekt valsch, en die overtuiging wordt gedeeld door minstens vijf-zesden van de personen, die er zich bepaald over hebben uitgelaten. Lord Overstone is de eenige gezaghebbende verdediger van het stelsel, die in Engeland overblijft. Trouwens de verdediging werd verbazend moeijelijk sedert de gebeurtenissen van 1847 en 1857 haar indrukwekkend votum tegen de Peel-acte hebben uitgebragt. Opgesteld met het doel om handelscrisis te weren, bleek het in die jaren niet alleen dat de acte daartoe volstrekt onvermogend was, maar ook dat zij de crisis nog aanmerkelijk verzwaarde, in die mate

zelfs dat men beide keeren de wet buiten werking moest stellen om de Bank van Engeland van een wissen ondergang te redden[1].

Wat daarvan intusschen ook zij, bij de beoordeeling van onze bankwet blijve de Peel-acte buiten aanmerking; zij jaagt een eigen doel na, aan de concept wet ten eenemale vreemd.

Ik moet den welwillenden lezer, die mij tot hiertoe volgde, verschooning vragen voor een betoog dat meer in de school dan in dit tijdschrift te huis behoort. Maar de Regering dwingt er mij toe; immers het eenige argument dat zij tegen de vestiging van nieuwe banken aanvoert, is blijkbaar bestemd voor personen die de school - ik bedoel de economische - niet bezochten en de woorden crediet en circulatie weinig anders dan bij naam kennen. Men oordeele:

‘Liet men de mededinging geheel vrij, verschillende, niet altijd even soliede ondernemingen van papieruitgifte zouden verrijzen, en groote verwarring in den papieromloop en op de credietmarkt zou daarvan het gevolg zijn. De Nederlandsche Bank, die men gaarne als de eerste onder de vrije banken zou blijven erkennen, zou aan de eene zijde welligt, door mededinging overprikkeld, haar tot dusver ten toon gespreid karakter van voorzigtigheid en ingetogenheid prijs geven, en aan den anderen kant, door geene voorschriften gebonden, hare operatiën slechts tot de meest belovende terreinen bepalen en de overige deelen des Rijks van hare crediethulp geheel verstoken laten. De andere nieuwe, aanvankelijk welligt met zekeren onwil bejegend, zouden haar papier willen plaatsen, het mogt dan kosten wat het wilde; ze zouden in de verleiding komen, haar kapitalen, of wat ze daarvoor uitgaven, te leenen beneden een redelijken prijs; grenzelooze verwarring zou voor de deur staan. Alle betalingen, alle betrekkingen tusschen schuldeischer en schuldenaar zouden daarvan den invloed ondervinden. Zoo vast, zoo onbegrensd als thans het vertrouwen is in de Nederlandsche Bank en in hare billetten gesteld, zoo algemeen zou het wantrouwen kunnen zijn, waarin al de nieuwe circulatiebanken deelden.’

1 Een even grondige als heldere wederlegging van de hier bedoelde acte leverde ten vorige jare Dr. A. Wagner in zijn: *Die Geld- und Credit-theorie der Peelschen Bankacte*. Wien 1862.

Ik twijfel geen oogenblik, of de bovenstaande schets zal op de zenuwachtige leden van onze Kamers een verpletterenden indruk maken; anderen echter, die meenen dat het hier eene kwestie geldt welke door het verstand moet worden uitgemaakt, zullen vermoedelijk nadere inlichtingen vragen. In het belang van de wetenschap waag ik het er van mijnen kant een paar vragen bij te voegen.

Moet opheffing van het monopolie noodzakelijk leiden tot absolute vrijheid? Is het ondenkbaar in eene algemeene wet de eischen te noemen, welke elke corporatie, die eene circulatiebank wil vestigen, moet verwezenlijken, zal zij door de Regering kunnen worden erkend; - en zoo neen, vervalt dan niet het bezwaar, dat de nieuwe banken aan geenerlei banden zouden gebonden zijn?

Indien het waar is, dat de prikkel van de concurrentie de Nederlandsche Bank ligt op den slechten weg zou kunnen brengen, eischt dan niet de voorzigtigheid, dat wij het octrooi eenvoudig niet vernieuwen; dat wij, zoo als onlangs - in het systeem der Regering waarlijk niet zonder grond - werd voorgesteld, de uitgifte van papier aan toonder onder de *regalia* rangschikken, en die geheel bij het Rijk brengen? Immers de concurrentie, welke men ducht, bestond altijd, en wordt met den dag grooter, sedert zoo vele rijke crediet-instellingen, die misschien met nog wie weet hoeveel andere zullen vermeerderd worden, zijn komen jagen op een terrein, dat nooit tot de private jagt van onze Bank behoord heeft? Is die concurrentie voldoende om al de tradities van de Nederlandsche Bank in vergetelheid te brengen, dan ziet het er slecht uit met de toekomst van ons handelscrediet, en dan moet de Staat die redden door de geheele circulatie aan zich te trekken.

Zou men, om te kunnen onderstellen, dat de Nederlandsche Bank, gekitteld door concurrentie: ‘haar tot dusver ten toon gespreid karakter van voorzigtigheid en ingetogenheid’ prijs gaf, niet moeten aannemen, dat die magtige instelling in plaats van door uitstekende bankiers beheerd werd door een troepje schooljongens, die het *a b c* van hun bedrijf niet kennen; jongens, die niet weten dat, wat de Nederlandsche Bank was, is en ooit zijn zal, zij dit aan hare uitnemende soliditeit te danken heeft; die niet weten, dat de kansen om insolide handelingen op den duur te verbergen, uiterst klein zijn, en dat de minste ontdekking van zulke handelingen genoeg zou wezen,

om het alvermogen van gisteren op heden in volstrekt onvermogen te doen verkeeren?

Kan de Regering de eenigzins vreemde stelling ophelderen, hoe banken, die aanvankelijk ‘met zekeren onwil’ bejegend worden, dadelijk de geldmarkt in verwarring brengen, en hoe er te gelijk algemeen wantrouwen kan bestaan tegen de nieuwe banken en tevens zulk een onbeperkt vertrouwen in die instellingen, dat haar papier, ofschoon inwisselbaar, als geld circuleert?

Welke zijn, buiten den wil van het publiek, al de middelen, die een bank te baat kan nemen, om hare billetten te plaatsen? Ik zal niet onbescheiden zijn, en verklaar mij dus bereid om, wanneer de Regering er twee noemt die steek houden, gehoorzaam aan te nemen, dat er nog honderd andere bestaan.

Eindelijk - en hier kom ik eenigzins op zedelijk terrein - welke is de eigenaardigheid van het Nederlandsche volkskarakter, die grond geeft tot het vermoeden, dat de vestiging van meerdere banken hier te lande eene verwarring zal in het leven roepen, welke men noch in Engeland, noch in Schotland, noch in Ierland, noch in Frankrijk, noch in Pruissen, noch zelfs in Amerika ondervonden heeft?[1].

Men zegge niet: hoe onschuldig de concurrentie hier ook zijn moge, zij is niet noodig in Nederland, want de monopoliebank bevredigt alle behoeften. De Regering beweert stellig het tegendeel; maar dit daargelaten, ik protesteer tegen al dergelijke voorstellingen. Wanneer de verschillende suikerraffinadeurs alhier de vestiging van een nieuwe fabriek zouden willen tegenhouden met de opmerking, dat zij volkomen in staat zijn alle behoeften te bevredigen, men zou hen ongetwijfeld niet te woord staan, en nu zie ik niet in, dat een argument, belagchelijk in den mond van dezen, dadelijk van karakter zou veranderen wanneer het door een ander gebezigd wordt. Neen, men vraagt voor de Ned. Bank geheel exceptionele voorregten, en om die te kunnen toekennen moeten er ook geheel exceptionele redenen bestaan. Men kan zich niet met eenige

1 Bij de eerste vestiging van de Banken in N.-Amerika heeft men werkelijk eene overdreven circulatie van papier beleefd, maar waarom? Specie ontbrak en de particulieren hadden enkel te kiezen tusschen slecht staats- en slecht bankpapier. Moeijelijke keus voorwaar. De papier-circulatie onderstelt altijd een goed geregeld muntwezen.

algemeene phrases als in de Memorie van toelichting voorkomen, van het verpligt bewijs afmaken.

Maar al wilde ik voor een oogenblik de verhouding omkeeren en de verpligting om bewijs te leveren op mij nemen, dan nog zou het dunkt mij niet moeijelijk zijn te bewijzen, dat er werkelijk behoefte bestaat aan meerdere circulatiebanken, en dat die behoefte zou blijven bestaan ook dan nog wanneer de Ned. Bank - 't geen niet in de bedoeling ligt - in alle provinciën behoorlijke hulpkantoren mogt willen oprigten. Ik bepaal mij bij drie argumenten.

De toestand van Schotland kan niet met den onzen worden vergeleken, zegt de Minister; ik geef het volkomen toe, maar voeg er tevens bij: de toestand van Groningen evenmin met dien van Amsterdam of dien van 's Hertogenbosch. De banken nu zijn bestemd om handel en nijverheid te dienen en zij moeten zich dus op elke plaats naar de behoeften van dezen rigten. Bij hulpkantoren nu is dit niet mogelijk; zij hebben vaste algemeen geldende regelen, niet voor alle toestanden passende, en kunnen dus niet zooveel voordeel brengen als eene zelfstandige bank, slechts gebonden aan de voorschriften van de wet. Om goed gediend te worden in de wereld moet men tusschen dienaren kunnen kiezen; die waarheid verliest niets van hare kracht waar de dienaar dien men zoekt een bankier is.

Zie hier mijn tweede argument: de opheffing van het monopolie der circulatiebank zal aan het handelscrediet meer soliditeit geven, althans den toestand verbeteren van die instellingen, welke de kapitalen, bij haar gedeponeerd, vruchtbaar maken. De depositobank moet in vastheid voor de circulatiebank onderdoen, want zij handelt bijna uitsluitend met zeer bewegelijke fondsen. Laat een van de duizende omstandigheden voorkomen, die plotseling buitengewone behoefte aan kapitaal met zich brengen, en saldo's van rekening-courant en depôts smelten weg als sneeuw voor de zon. Men onderzoeke de bankstaten van welk volk ook, en altijd zal het blijken, dat die saldo's en depôts de eeuwig wisselende en inderdaad gevaarlijke posten zijn. 't Is een misverstand dat de bezwaren, waartegen de circulatiebanken onder moeijelijke omstandigheden te worstelen hebben, altijd, in den regel zelfs, uit wantrouwen zouden voortvloeijen. Neen! wat men in die oogenblikken verlangt, is niet specie voor papier - integendeel, men behoeft dan méér ruilmiddel - maar teruggave van de toevertrouwde ka-

pitalen, nu tot kwijting van eigen verbindtenissen dringend noodig. Of meent men, dat toen in 1825 en 1857 de Bank van Engeland tegenover ledige kelders stond, wantrouwen daarvan de oorzaak was? Geen oogenblik verloor haar papier iets van zijne waarde, en zelfs in 1797, toen werkelijk de Bank hare betalingen moest schorsen, zelfs toen nog bleef door de krachtige houding van den handelsstand het papier een tijd lang voor depreciatie bewaard. Welnu, wanneer deze of gene depositobank, dank zij de toegekende vrijheid in circulatiebank herschapen, door jaren-lange inspanning en onbetwiste soliditeit aan haar papier een zekeren vasten omloop mogt hebben verzekerd, al ware het dan ook slechts op de plaats harer vestiging of in hare provincie, dan zoude zij in dat crediet een fonds bezitten standvastiger en duurzamer dan de minst bewegelijke depôts.

Eindelijk dit: Zoo lang het monopolie bestaat bewijzen de circulatiebanken nog maar de helft van de diensten, welke zij, aan hare roeping getrouw, der maatschappij moeten bewijzen. Men heeft het bedrijf van deze instellingen zeer te regt vergeleken bij de functiën van het hart: even als dit het bloed uit alle deelen van het ligchaam tot zich trekt en het als met een nieuwe zending naar die zelfde deelen doet wederkeeren, zoo maken de banken zich meester van het vlottend kapitaal der maatschappij, dat tijdelijk ledig ligt, om het daarheen te brengen waar men zijne hulp tijdelijk behoeft. Een middelpunt te zijn dat de kapitalen productief maakt, voor den uitleener zoowel als voor den ontvanger, ziedaar de bestemming van de circulatiebank, en die bestemming wordt maar half vervuld, want geen van de groote bevoorregte banken geeft eenige rente voor de gelden die men haar toevertrouwt en die zij voor zich toch zeer wel productief weet te gebruiken. Men heeft er aan onze Nederlandsche Bank dikwijls een grief van gemaakt, maar ten onregte naar ik meen. Waarom zou zij rente voor depôts uitkeeren, wanneer zij in de saldo's van de rekeningen-courant en in de kapitalen door den omloop der bankbilletten verkregen, meestal meer dan genoeg voedsel vindt voor al hare operatiën? Maar dat naast deze groote Bank andere bestaan van kleineren omvang en de toestand wordt geheel anders; de zeer beperkte circulatie van elk dezer levert niet zooveel op als zij in staat zijn uit te leenen; zij behoeven meer kapitaal, dingen onderling naar geschikte depôts en wor-

den dus door concurrentie genoopt den eigenaars van die depôts aandeel te geven in de winsten, welke zij door die kapitalen verkrijgen. 't Is waar, deze mijne voorstelling strookt niet geheel met de Memorie van toelichting, want te oordeelen naar deze, zou men moeten aannemen dat alleen gemis aan de noodige localiteit de Nederlandsche Bank tot nog toe verhinderde ook rentegevende depôts aan te nemen. 't Is inderdaad opmerkelijk, hoe de invoering van de heilzaamste verbeteringen soms door de schijnbaar nietigste bezwaren onmogelijk kan worden gemaakt.

Al de hier bedoelde voordeelen nu, zij kunnen verkregen worden zonder dat de papier-circulatie hier te lande eenige ongewenschte uitbreiding ondergaat; want nog eens, er kan geen billet omloopen, dat niet in eene wezenlijke behoefte voorziet. De ervaring van andere volken leert veeleer, dat naarmate de banken toenemen, de circulatie vermindert, en zulks om redenen die duidelijk genoeg in het oog vallen, maar die ik uit eerbied voor het geduld mijner lezers met stilzwijgen voorbij moet gaan.

III.

Eindelijk nog eenige woorden over de hoofdstrekking van het wetsontwerp en zijne voornaamste bepalingen. Welk is het stelsel van de concept-wet? Wil zij monopolie? Neen. Wil zij volkomen vrijheid? Allerminst. Wil zij eene beperkte vrijheid? Ook dat niet. Wil zij de Peel-acte? Geenszins. Wat wil de concept-wet dan? Haar stelsel is om geen stelsel te hebben; haar doel het fransche spreekwoord: *Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée* in het aangezigt te slaan. Wanneer men alle rhetorica, allen omhaal van woorden ter zijde stelt, dan kan de meening van den Minister, zoo als die uit de Memorie van toelichting blijkt, dus worden aangeduid: ‘De tijd waarin wij leven gedoogt geen monopoliën; het stelsel van uitsluiting ligt ter neêrgeveld, en ik, Minister, zal het niet weder oprigten, ook niet voor de circulatiebanken; daarom volkomen vrijheid voor elkeen om de oprigting van zulke banken.... aan te vragen.

Maar aan den anderen kant is het onbetwistbaar, dat de vrijheid van banken een zee van jammeren doet ontstaan; - ik kan die jammeren nu niet in bijzonderheden aanwijzen, maar gij zult mij wel op mijn woord willen gelooven - en daarom staat dan ook het besluit der Regering vast, om al de aanvragen, die krachtens de hierboven bedoelde vrijheid tot haar mogten komen, althans in de eerste vijf en twintig jaren onvoorwaardelijk van de hand te wijzen.'

Ik meen te mogen vragen, of de voorgaande woorden de strekking van de concept-wet, zoo als de Minister die toelicht, niet naar waarheid teruggeven? Men wil het monopolie in naam afschaffen, maar feitelijk laten bestaan. 't Is waar, uit het wetsontwerp blijkt dit niet, maar de Memorie van toelichting laat geen twijfel over. Wat zegt deze toch? Wanneer ooit iemand concessie mogt willen vragen voor de oprigting van eene nieuwe circulatie-bank, dan zal men vooreerst in al zijn omvang het vraagstuk hebben te onderzoeken, of het stelsel van meerdere dergelijke banken voor Nederland past. Reeds die bepaling is doodelijk voor den aanvrager, althans bij de tegenwoordige Regering, want deze komt open en rond genoeg voor haar gevolen uit. Zij meent dat de concurrentie der circulatie-banken een zee van jammeren met zich brengt, en de prejudiciële kwestie die zij telkens zal hebben op te lossen, komt alzoo neêr op de vraag: of het welbegrepen belang van den Staat vordert, zulk een zee over het arme vaderland uit te storten? Gesteld echter dat men er in slaagde het Gouvernement hieromtrent tot andere gedachten te brengen, is dan de inwilliging van de concessie verzekerd? Geenszins: om in dat geval eene gunstige beschikking te kunnen erlangen, moet een van deze twee gevallen voorkomen: óf de Nederl. Bank moet zich door insolide handelingen het vertrouwen der Regering onwaardig hebben gemaakt - en teregt noemt deze zoo iets ondenkbaar, - óf er moet wezenlijk behoefte bestaan aan eene nieuwe bank, en de Minister haast zich reeds nu te verklaren, dat zulks, naar zijn inzien, voor de eerstvolgende vijf en twintig jaren althans onwaarschijnlijk is. Wie zal onder deze omstandigheden zich de moeite van het vragen getroosten? Als men de behoefte aan eene nieuwe inrigting niet uit de aanvrage zelve wil opmaken, hoe zal men die dan leeren kennen? Zal de vooringenomen Regering eene enquête instellen, of zal zij het ingekomen adres ten fine van berigt en

raad, eenvoudig in handen stellen van de Directie der Nederlandsche Bank?

Maar afgescheiden van de Memorie van toelichting, komt mij het voorschrift van de concept-wet zoo bedenkelijk voor, dat ik aan het bestaande stelsel nog de voorkeur geef. Tegen het beginsel om in vervolg van tijd door de wet over de oprigting van circulatie-banken te doen beslissen, bestaat, dunkt mij, zoowel een constitutioneel als een economisch bezwaar. Met het eerste bedoel ik, dat men bij den wetgever brengt wat bij de uitvoerende magt behoort, en zulk eene verwarring van attributen, al is zij ook niet zeldzaam in onze dagen, verdient naar mijn inzien te worden afgekeurd. En waarom die uitzondering op den algemeenen regel? Het vestigen eener nieuwe circulatie-bank kan zeker een zaak van gewigt zijn; maar gelooft iemand dat zij ten goede of ten kwade grooter invloed op onze maatschappij zal uitoefenen dan eene van die nieuwe crediet-instellingen, welke in de laatste maanden ontstonden? Ik twijfel er sterk aan. Daarenboven het kan niet raadzaam zijn de Staten-Generaal meer dan volstrekt noodig met magtige financiële ligchamen in dadelijke aanraking te brengen. Niemand is meer dan ik overtuigd van de strenge onpartijdigheid waarmede onze afgevaardigden zaken als deze zouden beoordeelen, maar de Vertegenwoordiging behoort als Caesar's vrouw zelfs boven verdenking verheven te zijn, en nimmer moet bij wie dan ook de vraag kunnen rijzen, of welligt ook invloed van buiten de toelating of de afwijzing kan hebben bevorderd?

Nog meer hecht ik aan het economisch bezwaar. Omtrent één punt ben ik het gevoelen der Regering volkomen toegedaan, te weten dit, dat men zorgvuldig alles moet vermijden wat aan onze Nederlandsche Bank eenigzins het karakter van een Staatsbank zou kunnen geven. En inderdaad, zij die de geschiedenis van het bankwezen kennen, kunnen hieromtrent geen verschillende meeningen koesteren, want de betrekking van den Staat tot de bank is overal heilloos geweest voor het publiek en blijft het in sommige landen nog. Maar waarom is een Staatsbank zoo gevaarlijk? Niet omdat zij staatsfondsen beheert, maar omdat zij afhankelijk is van den Staat, wiens belangen tegen de hare bijna altijd regtstreeks overstaan. Is dit gevaar hier nu afgesneden? Ik geloof het niet, en aarzel niet als mijn gevoelen uit te spreken, dat, wordt dit ontwerp wet, de Nederlandsche Bank veel afhankelijker van de Rege-

ring zijn zal dan zij dat ooit geweest is. Immers tot nog toe was zij, eenmaal in het bezit van haar octrooi, werkelijk vrij; zij had zich om geen Minister te bekreunen, want deze vermogt niets tegen haar, althans gedurende 24 van de 25 jaren. Maar nu? Als een zwaard van Damocles zal de bevoegdheid der Regering om andere Banken in het leven te roepen, haar boven het hoofd hangen, en elk Minister op zijn beurt kan van die bevoegdheid gebruik maken, althans daartoe eene veelvermogende poging wagen. Ik vraag niet of een Nederlandsch Gouvernement ooit zijne magt in deze zal misbruiken, ik vraag ook niet of ooit eenige bankdirectie onder dergelijke bedreiging van den regten weg zal afwijken, ik vraag alleen of als men op volstrekte onafhankelijkheid werkelijk prijs stelt, het gekozen middel aanbeveling verdient? Het antwoord kan dunkt mij niet twijfelachtig zijn.

Hierbij komt nog iets: de Regering zal, zoo als zij zegt, dan alleen nieuwe banken toelaten, wanneer de Nederlandsche Bank op de eene of andere wijze te kort komt in hetgeen men thans van haar verwacht. In elke nieuwe concessie ligt dus altijd eene zekere afkeuring aan het adres van de Nederlandsche Bank, en nu is er - Amerika heeft het geleerd - voor het crediet van deze niets gevaarlijker dan zulk eene officiële afkeuring. Reeds om die reden zal een voorzigtig wetgever niet ligt een tweede bank toelaten, en waar blijft dan de vrijheid?

In hare bijzondere voorschriften behoort eene goede bankwet vóór alles naar dit dubbele doel te streven: zij moet vooreerst angstig vermijden elke bepaling die alleen een schijn van soliditeit en niet het wezen brengen kan, en ten andere niet aarzelen, al die voorschriften te stellen welke de belangen van het publiek waarachtig kunnen waarborgen. Schijn van soliditeit, weinig gevaarlijk in de reclames en programma's van financiële maatschappijen, omdat elkeen ze daar verwacht, wordt een onvermengd kwaad in de wet, waar men ze niet pleegt te zoeken. Het crediet dat de groote menigte aan de bank toekent - ik zeide het boven reeds - moet deze instelling uitsluitend door hare solide handelingen verwerven; de wetgever mag nooit haar werktuig zijn. Heeft men in het ontwerp, nu bij de Staten-Generaal aanhangig, deze grondwaarheid dui-

delijk in het oog gehouden? Ik wijs op twee bepalingen die naar mijn inzien het tegendeel aanduiden.

Vooreerst de handhaving van de bepaling uit vroegere octrooijen, dat de president en secretaris gekozen worden door den Koning uit een tweetal, in eene gemeenschappelijke vergadering van de directie en de commissarissen opgemaakt. Waartoe dient dit voorschrift? Vermoedelijk om aan het bankbestuur een zekeren officiëlen glimp, een zeker kenmerk van bijzondere soliditeit bij te zetten, soliditeit die intusschen niets wezenlijks heeft, want de benoeming is óf eene loutere formaliteit, zoo als gewoonlijk, óf nog meer een gevaar dan een waarborg, aangezien het moeijelijk te ontkennen valt, dat belanghebbende commissarissen beter dan de Minister van Financiën kunnen beoordeelen wie de meest geschikte candidaat is. Hoe rijmt men in elk geval deze bepaling met de verklaring van den Minister, dat de Nederlandsche Bank niet als publieke instelling, maar eenvoudig als naamlooze vennootschap behoort te worden aangemerkt? Bij eene goede leiding van de Bank heeft de Staat ongetwijfeld groot belang, maar niet minder bij de leiding van elke groote crediet-instelling. Waarom hier tusschenbeiden gekomen en daar niet? De Bank, dus zal men zeggen, is agent van 's Rijks schatkist, maar liever dan daarom tot de zamenstelling van het Bankbestuur mede te werken, behoudt de Regering zich het regt voor, dat aan elk particulier toekomt, om namelijk de diensten van de Bank slechts zoo lang te gebruiken als zij zal goedvinden.

Mijn tweede voorbeeld geldt de bepaling, dat de Bank alleen die wisselbrieven en andere handelspapieren zal mogen disconteren, waarbij zich minstens twee personen solidair verbinden. Een kind begrijpt hoe volstrekt onbeduidend zulk een voorschrift zijn moet, omdat het bij handteekeningen dan toch wel op de qualiteit, niet op de quantiteit zal aankomen. Kan men de beslissing van de vraag wat al en wat niet als solide papier moet worden aangemerkt niet aan de Bankdirectie toevertrouwen, men trekke dan de concessie eenvoudig in, maar neme niet de houding aan alsof men een maatstaf van soliditeit gevonden heeft, wanneer die maatstaf werkelijk niet bestaat. Overdrijf ik welligt? Neen, de Minister is mijn gevoelen volkomen toegedaan; de Memorie van toelichting zegt het met ronde woorden. Waarom dan de bepaling niet eenvoudig geschrapt? Het antwoord is te curieus om het niet in de eigen woorden

van de Regering terug te geven. ‘Toen het der Regering evenwel in den loop der overleggingen, die tusschen haar en het tegenwoordig Bestuur der Bank plaats vonden, bleek, dat van die zijde een ander gevoelen op dit punt werd voorgestaan, en dat men dienaangaande bepaalde voorschriften bleef wenschen, achtte zij het bedenkelijk aan de Bank meerdere vrijheid op te dringen en zich tegen de bestendiging van een overigens niet veel beteekenenden breidel te blijven verzetten.’ 't Is dunkt mij moeijelijk het karakter van een bankwet meer te miskennen dan de Minister in de hier aangehaalde woorden gedaan heeft. Maakt men zulk eene wet in het publiek belang of in het belang van de Bank, en als men waarborgen eischt, vraagt men dan: wat vordert het algemeen welzijn, of wat verkiest de instelling tegen welke de waarborgen moeten gelden? Mag de wet een réservoir worden van bepalingen, die naar de eigen erkentenis van den steller ‘niet veel beteekenen’? En waarom denkt gij dat de Nederlandsche Bank zooveel prijs stelt op het behoud van de bedoelde bepaling? Vrijheid van beweging is hier buiten spel, want mogt de Directie geen andere wissels willen aannemen dan die tien handteekeningen dragen, geen sterveling die het haar zal beletten. Neen, de ware reden is duidelijk genoeg: men verlangt een exceptionele portefeuille even als men eene exceptionele Directie verlangt; men wil kunnen zeggen: ‘met deze portefeuille is geen andere te vergelijken, want de voorschriften van de wet leveren afdoende waarborgen op tegen het koopen van ondeugdelijk papier.’ Het publiek, niet vermoedende dat de Staten-Generaal zich bezig houden met het geven van voorschriften, welke eigenlijk niet veel beteekenen, hecht al ligt aan zulk eene verklaring, en zoo ontstaat dat kunstmatig crediet, 't welk de Nederl. Bank minder behoeft dan eenige instelling ter wereld, en dat in elk geval de wet moet tegengaan, niet bevorderen; zij moet zijn een wapen tegen, niet een werktuig van de Bank.

Heeft de Regering, die dus juist door overmaat van angstvalligheid inderdaad onvoorzigtig wordt, nu ook gezorgd dat die waarborgen op welke het meest aankomt, de eigenlijk houtsnijdende, in volkomen deugdelijkheid niets te wenschen zouden overlaten? Ik durf niet toestemmend antwoorden en wijs op tweederlei: het kapitaal en de publiciteit.

Vooreerst het kapitaal. Ik onderzoek nu niet of Stuart Mill gelijk heeft, wanneer hij eene goede wet op de faillissementen

de beste bankwet noemt, maar dit staat dunkt mij vast, dat eene goede bankwet zorgen moet voor eene behoorlijke verhouding tusschen opererend kapitaal en waarborgfonds. De verbazende verbreiding van de naamlooze vennootschap in onze dagen is niet louter voordeel; zij brengt met hare rozen ook een goede dosis distelen en doornen. Een grondig onderzoek naar haren invloed op onze tegenwoordige maatschappij zou een uitnemend werk zijn, een werk waaruit, indien ik mij niet bedrieg, vooral ook dit zou blijken, dat de exceptionele voorregten van de actiehouders, slechts voor het bedrag hunner aandeelen verbonden, door niet genoeg waarborgende bepalingen worden opgewogen. Naar zuiver economische beginselen moest de vennootschap, eigenlijk een levend kapitaal en niets meer, zich slechts kunnen verbinden tot het bedrag van dit kapitaal. Acht men dit te streng, niemand zal tegenspreken dat hoe meer men de grenzen van het kapitaal in het oog houdt, hoe beter het zijn zal. De Minister van Financiën schijnt er echter niet van overtuigd te zijn; hij wil dat de Bank hare operatiën aanmerkelijk uitbreide; dat zij van een meer uitsluitend Amsterdamsche, eene algemeen Nederlandsche crediet-instelling worde, en de vraag wordt zelfs niet geopperd, of met die uitbreiding van zaken ook uitbreiding van kapitaal gepaard zou moeten gaan? De circulatie van de Bank is tegenwoordig ƒ 105,000,000; worden de plannen der Regering omtrent de muntbilletten uitgevoerd, dan zal zij zeker niet veel jaren behoeven, om tot het cijfer van 120 millioen op te klimmen. Voeg hierbij 30 millioen als het gemiddeld saldo van de rekening-courant, en men verkrijgt eene opeischbare schuld van 150 millioen. 't Is waar, de kassen van de Bank zijn meer dan ruim gevuld, maar men vergisse zich niet: die overvloed van specie bestaat niet uit louter liefhebberij, en als zich de gelegenheid voor goede plaatsing opdoet, zal men die zeker niet ongebruikt laten. Het komt er slechts op aan te weten hoeveel er volgens nader door de Regering te geven voorschriften in elk geval in kas zijn moet: stellen wij dat minimum op het klassieke één derde, dan blijkt het, dat de wet gelegenheid laat met een kapitaal van 15, een opeischbare niet door specie gedekte schuld van minstens honderd millioen te bezitten[1]. De verhouding is naar mijne be-

1 Eigenlijk brengt de wet het kapitaal van 15 op 16 millioen, niet echter uit overweging dat dit uitbreiding behoeft, maar enkel om de kosten te bestrijden die uit het vestigen van een hulpkantoor te Rotterdam zullen voortvloeijen.

scheiden meening veel te ongunstig, dan dat men de gelegenheid om ze te verbeteren, welke de hernieuwing van het octrooi aanbiedt, ongebruikt zou mogen laten. 't Is ongetwijfeld veel aangenamer de belangrijke winsten, welke de onderneming oplevert, onder de tegenwoordige actiehouders te deelen, maar waar zulke groote belangen in het spel komen, mag, dunkt mij, de Regering niet aarzelen, vooral dan niet, wanneer zij in het belang van eene zoogenaamde soliditeit de vrije mededinging uitsluit, en de ingezetenen belet tusschen verschillende circulatiebanken te kiezen. De banken van Noord-Amerika op welke men zoo gaarne uit de hoogte neêrziet, leveren in dit opzigt een navolgenswaardig voorbeeld, want haar kapitaal overtreft verre het dubbel van hare circulatie. Zelfs bij de groote europesche banken staan wij ten achteren; de Bank van Engeland dekt met haar kapitaal ruim de helft, die van Frankrijk een vierde, de onze slechts een zevende van de waarde harer omloopende billetten.

Ik hecht niet minder aan het tweede punt dat ik noemde, de publiciteit. In bankzaken is de contrôle van het publiek de alleen afdoende, en die contrôle kan niet volledig genoeg worden opengesteld. Daar de Regering nu het model van de bankstaten zal aangeven, mag men vertrouwen dat deze vollediger zullen uitvallen dan ze tot nog toe waren. Maar waarom ook hier geen stap verder gegaan en op het voorbeeld van Engeland de wekelijksche in plaats van de maandelijksche publiciteit voorgeschreven? 't Betreft hier een groot voordeel dat met kleine moeite zou te verkrijgen zijn. Immers in tijden van crisis baten maandelijksche opgaven weinig, omdat de tijd tusschen primo en ultimo verloopende, meer dan voldoende is om een welgevulde kas geheel uit te putten. Men moet in zulke tijden de wisseling van de circulatie zoo naauwkeurig mogelijk kunnen volgen, en alleen week-staten bieden daartoe de gelegenheid aan.

't Wordt tijd dat ik dit opstel sluite, hoe gaarne ik ook nog bij onderscheidene bepalingen van de concept-wet zou willen stilstaan. Één onderwerp mag intusschen niet onaangeroerd blijven, omdat het de voordragt die ik hier bespreek, beter dan

iets anders karakteriseert, ik bedoel het onderwerp der muntbilletten. De Minister herinnert met enkele woorden aan de gevaren welke uit de circulatie dezer muntbilletten kunnen voortvloeijen, en berigt daarna dat het zijn voornemen is die ƒ 100 en ƒ 50 in te trekken, om enkel die van ƒ 10 te behouden. Ik acht dit plan, 't zij met alle bescheidenheid gezegd, zeer ongelukkig en moeijelijk te rijmen met de eigen woorden van den Minister. De muntbilletten staan bij sommigen zeer slecht aangeschreven, maar ten onregte dunkt mij. Zoo lang zij als het bankbillet inwisselbaar zijn tegen specie, en door een aanzienlijk depôt van fondsen worden gedekt; zoo lang zij zich niet alleen in de circulatie handhaven, maar zelfs sterk worden begeerd, zie ik niet in waarom de Staat zijn zeer gering aandeel in den papier-omloop en de daaruit voorvloeijende winsten zou opgeven. De ware soliditeit vordert, dunkt mij, dat men ernstige gevaren met ernstige middelen keere, niet dat men met vrouwelijke angstvalligheid zich overal schrikbeelden scheppe. Eene depreciatie van het muntbillet is zeker niet absoluut ondenkbaar: alles wat niet op den grond staat kan op den grond vallen, het muntbillet en het bankbillet; maar het oogenblik waarop de Nederl. Staat met zijne rijke hulpbronnen een crediet van tien millioen niet meer zou kunnen staande houden, is dunkt mij te ver verwijderd, dan dat men er zich thans mede zoude behoeven bezig te houden. Men vergete echter nooit dat de vastheid van het hier bedoelde crediet voor een goed deel schuilt in zijn gering bedrag, en dat dus wat waar is voor tien millioen, volstrekt niet even waar zou zijn voor vijf en twintig millioen.

Ik eerbiedig intusschen volkomen het gevoelen van andersdenkenden en erken volgaarne het gewigt van hunne bezwaren; maar wat ik niet eerbiedigen kan is dit, dat de Minister, die zelf tot op zekere hoogte in de bedoelde bezwaren deelt, toch tot de conclusie komt, dat de muntbilletten van ƒ 100 en ƒ 50 moeten worden ingetrokken en vervangen door die van ƒ 10. Hoe nu? Men betwijfelt of de last dien de muntbilletten opleggen niet reeds te zwaar is op de schouders van drieërlei verbruikers, en men zal ze daarom geheel overbrengen op de schouders van een der drie categoriën, de bruikers van de kleinste billetten? Men vraagt of de papier-circulatie niet reeds te groot wordt en zal die dadelijk uitbreiden, want het is duidelijk, dat als de Regering de billetten van ƒ 50 en ƒ 100 mor-

gen opruimt en ze door kleine billetten vervangt, de Nederl. Bank reeds overmorgen de ledige ruimte zal innemen. Men spreekt er van dat de gelegenheid moet openblijven om in dringende omstandigheden den omloop van muntbilletten te kunnen uitbreiden, en tegelijk gaat men het terrein van dien omloop moedwillig binnen de naauwste grenzen beperken!

De strekking van het ministeriële plan is geheel tegenovergesteld aan den regel die in Groot-Brittannië geldt. Wanneer de Bank van Engeland door het verval van andere circulatie-banken in de gelegenheid wordt gesteld den vasten omloop van haar niet gedekt papier uit te breiden, dan moeten de voordeelen die zij zoo doende verkrijgt aan de schatkist worden uitgekeerd. En hier zal men gaan voorschrijven dat de Staat zijn nederig plaatsje in de circulatie nog ten deele aan de Bank moet inruimen!

De Minister verklaart aan het slot van zijne Memorie dat de nieuwe bankwet door de Regering is ontworpen in gemeen overleg met de Nederlandsche Bank; de verklaring is niet overbodig, want een oningewijde zou alligt op de gedachte kunnen komen, dat de wet ontworpen ware door de Bank in gemeen overleg met de Nederlandsche Regering. Ik zal de laatste zijn om aan de Bank een grief te maken van het stelsel dat zij blijft verdedigen; immers zij doet wat elk in haar geval doen zou. Gaarne wil ik zelfs erkennen, dat de uitkomst van de diplomatieke onderhandelingen gedurende de laatste maanden tusschen de Regering en hare Directie gevoerd, en welke uitkomst in de concept-wet is neêrgelegd, mijn hoogen dunk van de groote bekwaamheden dezer Directie niet weinig heeft versterkt. Zelden toch werd op diplomatiek terrein een schitterender overwinning behaald. Aan den tijdgeest, aan de wetenschap is het *woord* monopolie opgeofferd, maar de zaak blijft onveranderd; men bewilligt goedgunstig in de oprigting van dat hulpkantoor te Rotterdam, 't welk volgens het thans nog geldende octrooi reeds in 1839 had moeten worden opgerigt; men laat in de wet schrijven wat men daarin gaarne geschreven ziet; men voorkomt de vergrooting van het kapitaal, behoudt den vrijdom van zegelbelasting, tot nog toe genoten, en verkrijgt tevens dat de Regering de geringe concurrentie, welke zij zich in de laatste jaren veroorloofde, stake Eere wien eere toekomt, maar ik mag toch niet onveinzen, dat

ik zeer gaarne althans een deel van mijne bewondering voor de Bank directie op den Minister van Financiën zou hebben overgebragt.

IV.

Eindelijk mijne conclusie; zij kan zeer kort zijn. De wetgever doe wat alleen zijn taak is; hij late de erkenning van naamlooze vennootschappen aan de Regering, maar make eene algemeene wet op de circulatiebanken. Hij neme in die wet over, behoudens enkele veranderingen, de artikelen 7 en 8 van het aanhangig ontwerp, en bepale dus wat de circulatiebank zal mogen doen en wat zij zal moeten laten. De vrees van sommigen, dat de nieuwe credietbanken alhier van de vrijheid zouden gebruik maken om ook de uitgifte van bankpapier te beproeven, wordt zoo doende geheel afgesneden. Ik voor mij deel echter die vrees niet, want ik kan mij niet voorstellen, dat de bestuurders van die instellingen zoo volslagen onbekend zouden zijn met de eerste wetten van het crediet, dat zij vlottend kapitaal zouden willen opnemen om het als vast kapitaal te beleggen. Inrigtingen als deze en circulatiebanken zijn even onvereenigbaar als water en vuur. De wetgever verbiede voorts bankbilletten van minder dan ƒ 25, hij regele de verhouding tusschen circulatie en specie, stelle een minimum van kapitaal, dat geheel gestort moet worden, en bepale dat de uitstaande schuld van elke bank, dat wil zeggen, de som van de circulatie, de depôts en de saldo's, na aftrek van de aanwezige specie, niet meer mag beloopen dan het dubbel van dat kapitaal. Beveelt men dan eindelijk nog eene liefst wekelijksche publiciteit, onder strafbedreiging tegen valsche opgaven, en vertrouwt men de contrôle op de uitvoering van de wet aan een ambtenaar toe, die uit een klein regt op de circulatie zou worden bezoldigd, dan heeft men, geloof ik, alles geregeld wat noodig is, en dan kunnen naar mijne overtuiging Regering en Bankdirectie beiden zich veilig te ruste leggen, zonder vrees de een voor stoornis van circulatie, de ander voor gevaarlijke concurrentie, althans in de eerste vijftig jaren.

Schijnt dit stelsel van beperkte vrijheid, dat ik trouwens slechts als maatregel van overgang wil aanbevelen, nog te radicaal, dan zoude ik, behoudens enkele wijzigingen, aan de verlenging van het tegenwoordig octrooi nog de voorkeur geven boven het tegenwoordig onderwerp, mits men die verlenging op slechts tien jaren stelde. Allen die lust hebben of wier roeping het medebrengt mogen zich dan dien tijd ten nutte maken om de openbare meening te overtuigen, dat ook een gevierd monopolie zeer wel een verderfelijk monopolie zijn kan.

Junij 1863.
J.T. BUIJS.

Het laatste nieuws van de zon.

Er is niets nieuws onder de zon. Wie dat zegt, en er bij denkt aan de standvastigheid van de stof of van de kracht, spreekt eene waarheid uit, die, even als overal elders in de natuur, zoo ook geldt hier op aarde. Stapel eeuwen op eeuwen, de wonderen die de aarde van heden draagt, zij zijn van de stof gemaakt die den chaos vormde; voeg menschengeslachten bij menschengeslachten, de volgende leven van de stof waaruit de voorgaande bestonden. Heden een prachtig organisme, gesteld om de organische wereld te beheerschen en te leiden naar zijn wil, morgen in die wereld opgenomen, binnen weinige jaren ontbonden, verstrooid, dienstig gemaakt om organismen te voeden, staat ook het ligchaam van den beste onzer onder die ijzeren wet; het moet mede voort in den eeuwigen cirkel. Zoo is de natuur de zich zelve genoegzame, die, terwijl zij in wezen en inhoud dezelfde blijft, haar gelaat slechts verandert. In ruwe trekken verhaalt van die verandering de korst der aarde ons eene geschiedenis; tijden, die alleen met honderdtallen van eeuwen zijn te meten, verloopen er tusschen de gebeurtenissen die in haar als het ware zijn opgeteekend. Eene treffende geschiedenis van die verandering, eene die haar in alle bijzonderheden voor ons bloot legt, is de geschiedenis van de menschheid. Want, schoon hij eensdeels geheel onderworpen is aan dezelfde wetten als de stof waaruit hij dagelijks wordt gevormd, is anderdeels aan den mensch het woord uit Genesis volkomen bewaarheid, in zooverre hij, wat de uiterlijke gedaante betreft, die stof beheerscht. Waarlijk, indien er in dit opzigt iets nieuws onder de zon is, dan is het aan hem te danken, en bezwaarlijk zou het zijn na te gaan, hoe zeer wel de uiterlijke gedaante der aarde van de tegenwoordige zou verschillen, als hij

boven zijne overige natuurgenooten alleen had uitgemunt door eene fijnere bewerktuiging van zintuigen en ledematen. In geen eeuw kwam de invloed, dien hij op de hem omringende natuur uitoefent, meer uit, dan in de onze. Als hij toch de spankracht van den stoom tot zijne kracht maakt en de electriciteit tot zijn bode, dan wordt zijn vermogen de stof te vervoeren en te vervormen haast onweêrstaanbaar en de gansche aarde de kring, waarin hij zijn wil als in zijn omgeving doet kennen en uitvoeren. Het is de begeerte om aan behoeften te voldoen, die steeds op nieuw en met heviger drang zich doen hooren, die het menschdom op deze wijze steeds doet vooruitgaan in verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Dat daarbij de eerste zooveel sneller plaats heeft dan de laatstgenoemde, kan geen verwondering wekken. Terwijl de zucht om aan de zedelijke ontwikkeling met kracht bevorderlijk te zijn eene opoffering van de dierbaarste belangen, van de levensrust, ja somtijds van dat leven zelf vordert, waartoe slechts zelden een mensch in staat is, worden de pogingen van hen, die kennis trachten te vermeerderen en te verspreiden, aangevuurd door de toejuiching van allen, die haar tot bereiking hunner oogmerken, kwade zoowel als goede, denken te bezigen. De aanbidders der ‘tüchtige Kuh’ klappen in de handen, als zij haar als ‘die hohe, die himmlische Göttin’ zien vereeren; en al lagchen zij ook minachtend om *die* dwaasheid, al vonden zij in een uur van zelfzucht de *nuttige* wetenschap uit, wat zij nutteloos noemen laten zij ongestoord zich ontwikkelen en bevorderen zij zelfs huns ondanks. Immers, zij mogten eens voor onkruid aanzien wat tarwe is.

Volgens de terminologie van zoodanige vereerders der *natuur*-wetenschap, behoort zeker wel het nieuws van de zon, dat wij wenschen te bespreken, tot de meest nuttelooze kennis. Een middel toch om nog meer nut te trekken van dat nuttige hemelligchaam, dat nu reeds op zoo uitstekende wijze voor diner, dessert en wijnkelder zorgt, zal er moeijelijk uit zijn af te leiden. Want het betreft alleen de physische gesteldheid van de zon en staat met onze stoffelijke welvaart in hoegenaamd geen verband. Daarenboven zullen onze beschouwingen, al was het om de dwaasheid in de oogen der practici nog grooter te maken, in de hoofdzaak dienen om na te gaan of dat nieuws, waaraan niemand iets gelegen is, echte tijding bevat.

Door waarnemingen, met behulp van de zintuigen gedaan, met elkander in verband te brengen en bij die verbinding de wetten naauwkeurig in het oog te houden, die het gezonde denken als van zelf beheerschen, is men binnen korten tijd gekomen tot de kennis van de vele waarheden, die thans door de natuurkundigen worden verkondigd. Die waarheden betreffen meestal slechts de wetten, volgens welke zekere werkingen plaats grijpen, waaraan men namen heeft gegeven, die òf aan menschelijke werkingen en aandoeningen ontleend zijn, òf aan de namen der stoffen waarvan zij schijnen uit te gaan. Aantrekkingskracht en affiniteit verkeeren in het eerste geval, magnetisme en electriciteit in het tweede. Die waarheden zijn gevonden langs den weg dien men bewandelt om tot de eerste oorzaken der verschijnselen te geraken; en hoewel het tot nog toe in de meeste gevallen gelukt is voor eene nadere oorzaak eene meer verwijderde in de plaats te stellen, zoo is men er toch in slechts zeer weinige gevallen in geslaagd het doel volkomen te bereiken. Een paar voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Tot nog toe is men op Newton's vraag: ‘hoe het komt dat de appel naar de aarde valt’ een voldoend antwoord schuldig gebleven. Men weet op welke wijs die appel valt, dat dit geschiedt volgens wetten, die aanduiden dat het, op menschelijke wijze gesproken, is alsof de aarde dien appel, altijd weder volgens bepaalde wetten, tot zich trok. Maar ‘hoe komt het dat de aarde den appel tot zich trekt?’ is nu de vraag geworden. En daarop is het antwoord: ‘wij weten het niet.’ Hoe komt het licht van een lichtgevend voorwerp tot ons oog, was lang eene andere vraag. Als antwoord heeft men het tot eenen graad van waarschijnlijkheid gebragt, die aan evidentie grenst, dat het geschiedt door trillingen van eenen aether die het heelal vervult; zijn eenmaal de aetherdeeltjes in beweging gebragt, die aan het lichtgevend voorwerp grenzen, dan deelt deze beweging zich aan den overigen aether mede. Maar hoe brengt dat voorwerp die het eerst trillende deeltjes in beweging? Wij weten het niet. Men zou echter al zeer ongeduldig moeten zijn, indien men, opmerkende dat de verkregene resultaten nog zoo ver beneden de begeerde staan, hiervan een verwijt wilde maken aan de methode bij het onderzoek gevolgd. Nog slechts gedurende korten tijd werd zij in alle takken van de wetenschap toegepast. Als men dit beden-

kende, de in dien tijd door haar behulp ontdekte waarheden met de geheel vruchtelooze bespiegelingen van hen vergelijkt, die als Cartesius uit eene gedachte oorzaak den stand der vaste sterren wilden afleiden; en bovenal, als men opmerkt hoe die ontdekkingen, doordien zij de gevolgen gedurig tot meer verwijderde oorzaken terugbrengen, den stempel dragen, dat zij langs den regten weg naar het doel leiden, dan zal men, zijn ongeduld bedwingende, roem dragen op het verleden en hoop koesteren voor de toekomst der wetenschap.

Het spreekt wel van zelf dat men bij een onderzoek, dat als het zoo even genoemde wordt ingesteld, omtrent de oorzaken alleen vooronderstellingen kan maken, waaruit de op dit oogenblik bekende verschijnselen zijn af te leiden. Vloeit wat latere waarnemingen leeren tevens uit haar voort, of worden tot nog toe onbekende verschijnselen, die van haar een noodzakelijk gevolg zijn, eerst uit haar afgeleid en dan waargenomen, dan verkrijgt zulk eene hypothese eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid. Laat zij echter sommige feiten onverklaard, ja schijnen die zelfs op het tegenovergestelde te wijzen van wat men in dit opzigt uit haar moet afleiden, dan verdient zij met regt gewantrouwd te worden, en is het van het grootste belang, dat zij niet als resultaat der wetenschap worde ingeleid in de maatschappij. Want, zoo gemakkelijk het is op wetenschappelijk gebied de ongenoegzaamheid van eene hypothese, wanneer die later blijken mogt, aan te toonen, zoo moeijelijk is het haar het te spoedig geschonken crediet daar te ontnemen, waar het niet altijd mogelijk is duidelijk uiteen te zetten wat eenen zoo strengen maatregel noodzakelijk maakt.

Eene van de hypothesen, die als resultaat der wetenschap door tijdschriften en dagbladen den volke verkondigd zijn, is zij, die het laatste nieuws bevat, dat omtrent de gesteldheid van de zon in den laatsten tijd verspreid werd. Zij luidt aldus. ‘De zon is een ligchaam dat bestaat uit twee deelen, eene vaste kern die het licht uitstraalt en een gasvormig omhulsel, dat, terwijl het zelf in gloeijenden toestand verkeert, een gedeelte opslorpt van het licht der kern. In dat omhulsel zijn dampen aanwezig van sommige metalen, b.v. van sodium, potassium, ijzer, nickel, enz., terwijl de dampen van andere metalen, b.v. van zilver, koper, zink, enz., daarin geheel ontbreken.’ Inderdaad, men heeft nog geen voldoende reden om zich te beroemen op zijne vergevensgezindheid, wanneer men,

bij het lezen van deze hypothese en wetende hoeveel er voor haar pleit, het den natuurkundigen niet kwalijk neemt dat zij, opgetogen over de luisterrijke ontdekking, de bezwaren ligt achtten die tegen haar werden ingebragt. Deze bezwaren zijn van verschillenden aard; voor een klein deel slechts betreffen zij eene conclusie, die getrokken is uit de waarneming van een verschijnsel op aarde, terwijl zij in de hoofdzaak gelden tegen het vergelijken van de inrigting der zon bij de wijze waarop men zijne proeven inrigt, als men dat verschijnsel op aarde wil waarnemen. Om dit duidelijk aan te toonen zullen wij die waarneming en de redenering, waardoor uit haar de bedoelde conclusie is afgeleid, in de eerste plaats mededeelen.

Zoo als bekend is, doet het kleurenbeeld of spectrum van het zonnelicht zich aan het bloote oog voor als een aaneengesloten geheel, dat ontstaat doordien zeven hoofdkleuren zachtkens ineenvloeijen. Op deze wijze vertoont zich ook het kleurenbeeld van licht, dat uitgaat van vaste ligchamen, die in gloeijenden toestand verkeeren. Beschouwt men echter beide beelden met het gewapend oog, dan bemerkt men een treffend verschil. Terwijl toch in het eerstgenoemde, zoodra de opening die het licht doorlaat smal genoeg is, vele donkere strepen worden opgemerkt, blijft ook dan nog, zelfs wanneer alle voorzorgsmaatregelen even naauwkeurig zijn genomen, het kleurenbeeld dat door het licht van gloeijend krijt b.v. gevormd wordt, even onafgebroken als te voren. Lijnregt hiertegenover staat, wat zijne uiterlijke gedaante betreft, het kleurenbeeld van gloeijende gassen en dampen. Terwijl dit bij sommige uit vele geïsoleerde, zeer heldere strepen is gevormd, die verschillend gekleurd zijn, bestaat het bij andere slechts uit eene smalle streep, of uit twee die dezelfde kleur hebben en kort bij elkander liggen. De in gloeijenden toestand verkeerende damp van elk metaal heeft zoo zijne eigendommelijke strepen, en de hoeveelheid die er van in eene vlam aanwezig is, kan zoo klein niet zijn, of die aanwezigheid wordt in het kleurenbeeld door die strepen verraden. Van die groote gevoeligheid van het kleurenbeeld heeft men dan ook in den laatsten tijd partij weten te trekken. Kirchhoff, een Duitsch natuurkundige, ontdekte, door haar behulp, in den zomer van het jaar 1861 twee tot op dien tijd onbekende metalen, die in zoo geringe hoeveelheid voorkomen in de stoffen, waarvan zij een bestanddeel uitmaken, dat geen van de gewone herkenningsmiddelen der scheikundi-

gen hun bestaan had doen vermoeden. Door later groote hoeveelheden dier stoffen, nadat zij tot een klein volumen waren gebragt, te onderzoeken, vond men die metalen ook langs den gewonen weg; ja van een derde metaal, wiens aanwezigheid aan Crookes, een Engelsch scheikundige, ook door het kleurenbeeld was verraden, werd door Lamy in den maand October van het jaar 1862 eene staafje, dat 130 wigtjes zwaar was, overgelegd in eene vergadering van de Fransche Academie.

Gaf op deze wijze Kirchhoff den stoot aan eene reeks van onderzoekingen, die, door het toepassen van de door hem aangegevene methode van onderzoek, tot zoo belangrijke uitkomsten leidden, hij zelf vestigde de aandacht op het verband, dat er zou kunnen bestaan tusschen de heldere strepen in het kleurenbeeld van gloeijende gassen en dampen, en de donkere strepen in dat van het zonlicht. Aangaande de oorzaak van de laatstgenoemden was nog weinig bekend. Wel had in 1842 Becquerel bij het vervaardigen van eene daguerreotype van het kleurenbeeld opgemerkt, dat de donkere strepen hoegenaamd geenen invloed op de voor de werking van het licht gevoelig gemaakte plaat uitoefenden: wel was in 1860 door Brewster en Gladstone waargenomen, dat sommige gewoonlijk naauw zigtbare strepen zeer donker zijn als de zon zeer laag staat, en dus hare stralen eene dikkere laag dampkringslucht hebben te doorloopen. Maar de eerstgenoemde ontdekking toonde slechts aan, dat in het zonlicht licht van eene bepaalde breekbaarheid inderdaad ontbreekt, terwijl zij omtrent de oorzaak van die afwezigheid niets leerde; en wees de laatstgenoemde ook al met zekerheid op de oorzaak van de zoogenaamde atmospherische strepen, het getal van deze is betrekkelijk zoo gering, dat, ook na hare verklaring, de zaak waar het eigenlijk op aankwam even weinig opgehelderd bleef als te voren. - Kirchhoff nu kwam op het denkbeeld, licht door een vast ligchaam uitgestraald, in wiens kleurenbeeld, zoo als wij boven reeds aanmerkten, in het geheel geen strepen worden opgemerkt, te laten gaan door dat van eene vlam waarin een metaal, dat van het keukenzout een bestanddeel is en van de soda, en naar deze laatste stof *sodium* genoemd wordt, aan de verbranding deel nam. Toen hij dit denkbeeld uitvoerde en het kleurenbeeld beschouwde dat door het licht van gloeijend krijt, Drummond's licht genaamd, werd gevormd, nadat de stralen door bovengenoemde vlam gegaan waren, zag hij, juist op de plaats waar het sodium an-

ders eene dubbele heldere streep geeft, twee donkere strepen ontstaan. Een overeenkomstig verschijnsel nam hij waar als andere metalen aan de verbranding deel namen. Hij trok er het besluit uit dat gassen en dampen, op zekere temperatuur gebragt, juist de lichtstralen opslorpen die zij in gloeijenden toestand uitstralen.

Het regt nu om uit de waarneming deze conslusie te trekken, wordt door sommige natuurkundigen, waaronder een in Nederland woonachtig[1], aan Kirchhoff betwist. De objectie, die in de hoofdzaak hierop neêrkomt, dat, wanneer de conclusie juist was, men in het bij de proefneming gevormde kleurenbeeld in het geheel geene strepen zou waarnemen, heeft haar grond in de vooronderstelling, dat het licht van gloeijenden sodium-damp *enkelvoudig* licht is. Om duidelijk te kunnen aantoonen welke hare kracht is, moeten wij de vorming van een kleurenbeeld wat van naderbij beschouwen. In de eerste plaats merken wij daartoe op, dat, wanneer door eene opening enkelvoudig licht, dat is, licht van ééne bepaalde kleur, dringt, men altijd de proeven zoo kan inrigten dat het beeld juist zoo breed is als de lichtgevende opening zelve. Laat men nu licht, dat uit twee onmiddellijk opeenvolgende kleuren, dat is, uit twee soorten van licht bestaat, wier breekbaarheid oneindig weinig verschilt, door de opening dringen, terwijl men overigens niets aan de inrigting verandert, dan zullen er twee beelden ontstaan, waarvan het eene slechts *oneindig weinig lager* valt dan het andere, en die beide zoo breed zijn als de lichtgevende opening zelve. Met andere woorden, die beide beelden zullen elkander volkomen bedekken; want om te zorgen dat het bovenste niet meer geheel op het onderste viel, zou men de lichtgevende opening oneindig smal moeten maken; dat wil zeggen, smaller dan menschenhanden die maken kunnen. Laat nu nogmaals de inrigting volkomen onveranderd, maar laat het invallend licht uit drie onmiddellijk op elkander volgende kleuren bestaan, dan valt het beeld van het laatst bijgevoegde licht oneindig weinig lager dan het tweede; en daar tweemaal oneindig weinig niet eindig is, bedekken de drie beelden elkander nog volkomen. Al neemt men dan het licht, waardoor het tweede beeld gevormd werd, weg, geen menschelijk oog, hoe

1 Dr. K.M. Giltay, ‘Cosmos, Revue hebdomadaire des progrès des sciences’, 19e vol., 15e Livraison, pag. 399.

scherp ook gewapend, zal van dit wegnemen iets ontdekken. Bestaat dus Drummond's licht uit een oneindig groot aantal stralen, wier breekbaarheid onderling slechts oneindig weinig verschilt, dan zal men, *als het sodium-licht enkelvoudig is*, en dus slechts licht van ééne bepaalde breekbaarheid uitstraalt, bij geene mogelijkheid er in het kleurenbeeld iets van kunnen bemerken, wanneer door de sodium-vlam aan het Drummond's licht dit enkelvoudig licht is ontnomen. Is echter het sodium-licht zelf zamengesteld, dan zal men, van Kirchhoff's theorie uitgaande, kunnen beredeneren dat men, bij eene inrigting der proeven zoo als die door hem is aangegeven, strepen *moet* waarnemen die in alle opzigten met de donkere strepen in het zonne-spectrum overeenkomen; strepen die des te duidelijker zigtbaar worden, naarmate de lichtgevende opening smaller wordt. Want dan valt in ons voorbeeld het derde beeld op eenen eindigen afstand beneden het eerste, en mogt al, wanneer het licht waardoor het middelste beeld gevormd werd opgeslorpt wordt, bij eene eenigzins te breede opening het onderste uiteinde van het eerste op het bovenste uiteinde van het derde vallen, de gaping zal toch zigtbaar worden zoodra de lichtgevende opening smaller wordt dan de afstand tusschen de bovenste uiteinden van het eerste en derde beeld.

De Achilles-pees der objectie is dus de bewering dat het sodium-licht enkelvoudig is; eene bewering die steunt op waarnemingen van Plücker te Bonn en van den genoemden Nederlandschen natuurkundige. Naauwkeurige onderzoekingen in deze rigting gedaan, zullen over de geldigheid van de conclusie, door Kirchhoff uit zijne waarnemingen getrokken, uitspraak moeten doen; onderzoekingen die veel zorg zullen vereischen sedert het aan Plücker is gebleken, dat de gedaante van het spectrum van gloeijende dampen afhangt van de temperatuur waarbij dit gloeijen plaats heeft.

Een ander gedeelte van de bezwaren, zeiden wij boven, is aangebragt tegen het regt dat men zou hebben de inrigting van de zon te vergelijken bij de inrigting zoo even aan de proeven gegeven. Zij die deze aanmerkingen maken, gaan dus de conclusie uit de aardsche waarnemingen getrokken, stilzwijgend voorbij. Maar zij verzetten zich tegen het doen van den stap die van deze conclusie voert tot de hypothese omtrent de

gesteldheid van de zon, omdat eenige bekende feiten uit die hypothese niet alleen niet volgen, maar zelfs met haar in openbaren strijd schijnen.

Eene eerste aanmerking, door Faye gemaakt in eene vergadering van de Fransche Academie, is deze, dat het zonlicht eene eigenschap mist die alle licht heeft, dat vaste en vloeibare ligchamen die in gloeijenden toestand verkeeren in schuinsche rigting uitstralen. Zulk licht toch heeft eene bijzondere wijziging ondergaan, die waar zij bestaat, niet ontsnapt aan den waarnemer; men noemt het gepolariseerd (polarisation par émission). Werd nu het zonlicht in de hoofdzaak door eene vaste kern uitgestraald, zoodat er van dit licht alleen eenige stralen werden geabsorbeerd door het gasvormig omhulsel, dan zou dat gedeelte er van, dat de randen van de zon ons toezenden en dus in schuinsche rigting ons oog bereikt, gedeeltelijk gepolariseerd moeten zijn. Het tegendeel is waar; Arago, aan wien wij zooveel op dit gebied danken, kwam het eerst op het denkbeeld dezer proefneming, doch vond van polarisatie geen spoor. Maar er is één vast ligchaam dat, als de theorie van de polarisatie door uitstraling proefhoudende was, in gloeijenden toestand ongepolariseerd licht moet geven, en dit, toen men er de proef van nam, werkelijk deed. Het is het roet. Zou dan misschien het roet onze hypothese kunnen redden? Of moeten wij vooronderstellen dat het licht van den zonnerand niet in genoegzaam schuinsche rigting tot ons komt om polarisatie-verschijnselen te kunnen vertoonen? In elk geval zullen ook hieromtrent naauwkeurige waarnemingen op kleine aardsche voorwerpen, die op eenen geschikten afstand geplaatst zijn, meer naauwkeurige inlichting moeten geven.

Een tweede bezwaar, evenzoo door Faye opgeworpen, heeft zijn grond daarin, dat alles wat wij tot nog toe met zekerheid meenden te weten van de uiterlijke gedaante der zon, in openbaren strijd is met de hypothese. De oppervlakte der zon toch vertoont, onder andere merkwaardige verschijnselen, nu eens in grooter dan weder in kleiner aantal, donkere vlekken, die, algemeen onder den naam van zonne-vlekken bekend, eenen zwarten kern hebben, omgeven van eenen graauwen rand. Terwijl door het draaijen van de zon om hare as, die vlekken den zonnerand naderen, worden zij niet alleen smaller, maar ook de kern verplaatst zich ten opzigte van den graauwen rand der vlek. Die kern, die toen de vlek naar ons toegekeerd was

ongveer het midden van deze innam, schijnt langzamerhand dien kant van de vlek te naderen, die naar het middelpunt van de zon is toegekeerd. Deze schijnbare verplaatsing van de kern, die, hoewel niet bij alle vlekken in dezelfde mate, dan toch bij alle op dezelfde wijze plaats heeft, wijst met groote waarschijnlijkheid op verdiepingen die in de oppervlakte van de zon ontstaan zijn; verdiepingen tot op wier bodem wij zien als de vlek naar ons is toegekeerd, en die wij meer en meer verkort zien naarmate die van ons wordt afgewend. Zouden nu deze verdiepingen niet eenen grond moeten vertoonen, helderder verlicht dan de zijwanden, wanneer door haren dampkring slechts een klein gedeelte geabsorbeerd werd?

Om dit bezwaar op te heffen, hebben sommigen meenen te zien dat de zonnevlekken, wier gedaante ook uit de photographiën van Warren de la Rue zoo duidelijk blijkt (Cosmos, 21^{e} vol., pag. 173), er geheel anders uitzien dan ieder tot nog toe meende. De helder verlichte wilgenbladen echter die Nasmyth op de oppervlakte der zon meent waargenomen te hebben, en die, terwijl zij voortdurend van stand veranderen, tusschenruimten zouden laten, die dan de zonnevlekken moeten vormen, boezemen, daar zij tot nog toe door niemand anders gezien zijn, weinig vertrouwen in op de geldigheid zijner tegenwerpingen. Kirchhoff zelf heeft op het onwaarschijnlijke gewezen dat er is in eene vooronderstelling, waarbij de kern der zon, door eenen brandenden dampkring omgeven, zelf donker zou blijven. Maar is zijne vooronderstelling, dat de vlekken opeenhoopingen van gecondenseerden damp zijn zouden, niet even gewaagd, als men bedenkt dat die opeenhoopingen dan toch, in den veel bewogen atmospheer der zon, wel moeijelijk gedurende eenen vrij langen tijd denzelfden vorm en stand zullen behouden. En hoe komen die dampen daar gecondenseerd? Naauwkeurige waarnemingen zullen misschien ook hier in staat zijn eenige meerdere overeenkomst te brengen tusschen de verschijnselen en de hypothesen; eene zoodanige overeenkomst echter wordt tot nog toe ten eenenmale gemist.

Maar laten wij voor een oogenblik ook deze bezwaren achterwege, en nemen wij dus het eerste gedeelte der hypothese onvoorwaardelijk aan, dan blijft er nog menig bezwaar bestaan tegen de meer bepaalde omschrijving van de metalen die in den dampkring der zon moeten aanwezig zijn. Toen Kirchhoff haar algemeen bekend maakte, was er van de kleurenbeel-

den van gloeijende dampen en gassen nog te weinig bekend, dan dat men, uit de aanwezigheid van eene donkere streep in het kleurenbeeld van de zon, tot de aanwezigheid van eene bepaalde stof in den dampkring van dat hemellicht mogt besluiten. Dit bleek, reeds kort nadat de hypothese openbaar werd, uit eene waarschuwing tegen overijling in dezen zin, door Morren gegeven. ‘Je commencerai par dire’, zegt hij, ‘que la raie jaune, qui combat pour faire admettre le sodium au sein de la photosphère, agit aussi en faveur de beaucoup d'autres metaux; il n'y a que l'embarras du choix, mais je citerai surtout le fer et le mercure.’ Dit met betrekking tot het sodium. En wat de streep van het potassium aangaat, die volkomen met de bovenste donkere streep in het kleurenbeeld van het zonnelicht heet zaâm te vallen, van deze zegt hij: ‘la raie du potassium est beaucoup moins réfrangible que cette raie A’, en bij waarnemingen door hem bij herhaling en in tegenwoordigheid van Plücker gedaan, bleek het, dat het verschil in afwijking tusschen die twee strepen minstens 20′ bedroeg.

Niets echter maant in dit opzigt meer tot omzigtigheid aan dan de reeds bovengenoemde ondervinding van Plücker, dat de spectra der gloeijende dampen van de temperatuur afhangen, waarbij dit gloeijen plaats heeft. Ja zelfs wordt het eene belangrijke vraag of het, van deze ondervinding uitgaande, wel mogelijk zal zijn uit waarnemingen, gedaan met dampen die gloeiden bij eene temperatuur zoo als wij die hier op aarde kunnen vormen, ooit eene verklaring is af te leiden van verschijnselen, die voortgebragt zijn bij de ons geheel onbekende temperatuur van het omhulsel der zon.

Wij hebben dan vervuld, wat wij in den aanvang van deze beschouwingen beloofden; de zoo schoone, zoo verleidelijke hypothese, die door den onberaden ijver van hare vurige bewonderaars wat te veel op den voorgrond was geraakt, hebben wij getracht weder de plaats te doen innemen die haar toekomt, en waar zij bescheiden het oordeel zal moeten afwachten dat latere tijden, op grond van meer naauwkeurige waarnemingen, over haar zullen uitspreken.

Mogt dit oordeel gunstig zijn!

Inderdaad, wanneer men zich van ganscher harte schaart onder hen, die zoo gaarne den sluijer wat verder zouden oplig-

ten, waardoor de bekende waarheden van de onbekende worden gescheiden, dan komt men slechts noode tot eene nabetrachting als de hier geleverde. Toch is zulk eene nabetrachting in eenen tijd als de onze, waarin iedereen zich afgeeft met het populariseren der wetenschap, dikwijls noodzakelijk. Want in zoodanigen tijd melden de dagbladen omtrent de hypothese die wij bespraken, het volgende:

‘De wetenschap heeft in den laatsten tijd eene der belangrijkste ontdekkingen gedaan. Zij heeft namelijk eene chemische analyse bewerkstelligd *der* ligchamen, waaruit de zon en de sterren zijn zamengesteld, door middel van een onderzoek *der schaduw van de zon en der sterren*.’ (‘Nieuw dagblad van 's Gravenhage’ van den 4^{den} October 1862).

In zoodanigen tijd leveren tijdschriften, die met regt een goeden naam hebben (b.v. de ‘Revue des deux mondes’ in een van de eerste nommers van 1862) onvruchtbare bespiegelingen omtrent het aantal asteroïden, die er jaarlijks op de zon zullen moeten vallen om, in de warmte, die bij dit bombardement ontwikkeld moet worden, eene voortdurende bron te vinden van de warmte die dat hemelligchaam uitstraalt. Bespiegelingen waaromtrent door een beroemd Fransch natuurkundige het volgende gezegd is:

‘Examinons, en effet, cette singulière hypothèse du bombardement continuel du soleil par des astéroïdes parties des profondeurs de l'espace, et produisant sur le soleil l'effet des boulets de Mr. Withworth sur le blindage du Warrior.

Si le soleil était seul et immobile dans l'espace, et s'il se trouvait aux confins des espaces célestes une provision d'astéroïdes rigoureusement immobiles, on concevrait à la rigueur que ces corps, sollicités par l'unique attraction du soleil, se missent en mouvement et parvinssent à tomber sur lui en ligne droite. Mais les choses ne se passent pas ainsi dans la nature; le soleil marche; ce n'est qu'une unité dans le nombre immenses des étoiles, c'est à dire des soleils qui peuplent l'espace; de plus toute matière cosmique a une vitesse résultant des actions multiples qui s'excercent sur elle de tous cotés. Dès lors c'est le mouvement curviligne, dans des orbites ouvertes ou fermées, qui est le cas général; la chute rectiligne d'un astre sur un autre n'est qu'un cas particulier que l'esprit conçoit, mais qui ne se voit jamais, de même que l'esprit conçoit, mais nos yeux ne voient guère réalisé

l'équilibre d'un millier d'aiguilles à la fois posées toutes sur leur pointe.

En fait, nous n'avons jamais vu une seule comète tomber sur le soleil. Eh bien! c'est ce fait, si particulier qu'on peut le considérer comme pratiquement impossible, qu'il s'agirait de généraliser au point d'en faire le mode général d'alimentation de ces myriades de soleils que nous voyons briller au firmament!'

Leiden, December 1862.

Dr. E. VAN DER VEN.

Mylady Carlisle.

XXV.

De woorden, Mylady Carlisle in de vreeselijke stervensure van Strafford door den onbekenden hellebardier toegeroepen, hadden een zonderlinge uitwerking gehad. Een zonderlinge, maar misschien ook een heilzame. In de laatste dagen geslingerd tusschen hoop en vrees, kampend tegen allen, en, hoe dikwerf ook overwonnen, toch weder op nieuw naar een wapen zoekend om den strijd te hervatten, eindelijk verslagen zonder hoop op eene herwinning van hetgeen verloren was, dreigde hare kracht te loor te gaan, hare koortsachtige gejaagdheid, haar wil tot handelen te verkeeren in stomme wanhoop en doffe apathie. In het oogenblik, dat zij afscheid nam van Strafford, voelde zij in haar binnenste wel eene behoefte aan wraak, maar, indien geen scherpe prikkel van buiten werd aangebracht, bestond er gevaar, dat die behoefte immer onvoldaan zou blijven, bestond er gevaar, dat Lucy Percy even als de oudste en het hoofd van haar geslacht, onder den druk van den rampspoed gebogen, op haar ongeluk broedend, in haar haat verstijvend, het beheer over hare geestvermogens verliezend, den waanzin in de armen zou glijden. Er was echter reeds eenige ontspanning gekomen, toen de tranen hare wangen bevochtigden. Mogelijk had zij in de uitbarsting harer droefheid reeds het geneesmiddel kunnen vinden tegen de ziekte die haar bedreigde, het zou echter voorzeker slechts een langzaam werkend geweest zijn. De geheimzinnige stem evenwel die haar toeklonk, die haar lang vervlogen dagen, lang geleden gebeurtenissen herinnerde, maar dagen nooit te vergeten, maar gebeurtenissen, die zulk een gewichtigen invloed hadden uitgeoefend ook op haar ge-

heele leven, verstoorde de gevaarlijke eenzijdige richting, welke hare gedachten hadden aangenomen en gaf dezen eene heilzame wending. Zij werd tot de werkelijkheid teruggeroepen; zij werd haar eigen bestaan herinnerd op een oogenblik, dat zij alleen aan hem dacht, die voor haar in deze waereld verloren was. Een andere herinnering verdreef degene, die zich van haar had meester gemaakt, een andere pijn deed de straks gevoelde wel niet verdwijnen, maar maakte haar toch minder voelbaar. Het als onmachtig neêrgebogen hoofd hief zij op, de doffe rood bekreten oogen hernamen hun glans; zij was opgerezen en staarde in het rond, weder met een blik van uitdaging, van strijdlust, daar zij gevoelde in de nabijheid te zijn van een vijand, te gevaarlijker omdat hij onzichtbaar was, een vijand die over haar meende te triumferen, die zich vermeide in hare zwakheid, welke daarom dubbel eene misdaad werd. Toch kostte het haar moeite zich voort te bewegen. Op den drempel gekomen, moest zij even tegen de deurstijlen leunen, eer zij het hoofd voorover kon buigen in den donkeren gang. Zij zag daar echter niemant meer. Alles was stil, zóo stil, dat zij het bonzen van haar hart vernam. De stilte was haar onverdragelijk, en toch was zij bevreesd haar nogmaals te hooren afbreken door de onbekende stem, door den schrillen juichtoon van den geheimzinnigen vijand, die haar bespotte, die bij hare zwakheid genoot.

Zij kon niet langer hier blijven; zij moest heen in de waereld daar buiten, waar de meest verschillende stemmen weêrklonken, waar beweging was en leven, bij de beschouwing waarvan zij zich zelve een oogenblik misschien vergeten kon. Zich zelve te v e r g e t e n , zij had er behoefte aan, totdat zij de macht herkreeg zich zelve te b e h e e r s c h e n ! Zij sleepte zich daarom voort, den langen kouden gang in, dien hij straks was doorgegaan, maar herinnerde zich dat zij de dierbare gedachtenis, haar door hem vermaakt, in het vertrek had laten liggen. Hoeveel het haar ook kostte, zij had de kracht terug te keeren en nogmaals dien drempel te overschrijden. Het was eene nieuwe smart dien stoel terug te zien waarop hij gezeten, die sponde, waarop hij gerust had, dat venster, door welks ruiten hij gestaard had weken en weken lang naar redding, naar háre hand wellicht, hare hand die te kort was gebleken...! Het was eene nieuwe smart dat alles te beschouwen, dat alles te gedenken, en toch school er iets genotvols in! ‘Violetta laat u groeten,’ had de stem geroepen, toen zij op de plek lag

neêrgeknield waar zij nu stond. Zij wilde niet meer in hare mijmeringen terugvallen; zij nam het boek op, dat Thomas Wentworth haar vermaakt had, zonder het titelblad op te slaan waar haar naam met zijne hand geschreven was. Zij gunde zich geen enkelen terugblik meer, toen zij weder den gang was ingetreden, maar schreed zonder omzien langzaam en statig voort, als een marmeren standbeeld, van het voetstuk afgeklommen, en zich voortbewegend over den grond.

Edwards stond haar op de plaats, waar zij hem achtergelaten had, op te wachten. Van de plek waar hij stond had hij de geheele terechtstelling in het verschiet kunnen gadeslaan. Hij had van de hem geschonken gelegenheid een nuttig gebruik gemaakt. De indruk, dien het schouwspel op hem maakte, was als op de duizenden daarbuiten. Toen de slag viel had hij geen jubeltoon kunnen vinden, was hij koel gebleven; maar dat hij dit had kunnen blijven, dat hij zelfs geen traan van smart had kunnen schreien, verweet hij zich bitterlijk, toen hij zijne meesteresse zag naderen en het nameloos wee, dat zij leed, op haar gelaat zag afgeprent. Hij wendde het hoofd af om zijne aandoening niet te doen bemerken, wat zij niet geheel en al juist opvatte, want zij leî haar arm op zijn schouder en fluisterde hem toe: ‘Moed, Edwards! Geene zwakheid tegenover zijne beulen!’

Edwards knikte toestemmend, maar waagde tevens de vraag, of Mylady het niet geraden achtte zich als een onbekende te verwijderen, in welk geval het nuttig zoude zijn het gelaat zooveel mogelijk bedekt te houden.

‘Ik begrijp u,’ scheen zij te zeggen, toen zij hem aanzag, terwijl zij de lippen verbood te trillen en haar stap versnelde. ‘Men zal mij daarbuiten niet zien beven, Edwards; heb dank voor de waarschuwing.’ En zij beefde ook niet, toen zij, in haar karos geklommen, de bloedige gerechtsplaats in de verte voorbij reed. Zij sloeg haar oogen niet neêr, terwijl zij de volkshoopen doorreed, maar waagde ze toch niet zoo hoog op te heffen, dat Tower-hill bespeurd kon worden.

‘Izébel, Izébel!’ klonk het enkele malen haar tegen uit de menigte die zich verspreiden ging, en bij die schimpwoorden kwam er een trotsche glimlach op hare lippen en nam de fierheid weêr den alouden zetel op haar wezen in; de smaad die haar bejegende was haar weldadig.

In hare woning aangekomen, haastte zij zich echter in de

eenzaamheid zich af te sluiten. Zij gevoelde rust te behoeven en het afgetobde lijf gelegenheid te moeten geven zich te herstellen. Eenige uren slaaps, hoe zij er naar verlangde! Had zij niet het bewustzijn gehad, dat hare hand nog veel had te doen, zij zou den kortstondigen sluimer, dien zij slaap noemde, wel hebben willen verwisselen met den langdurigen, misschien wel eeuwigen, dien men dood heette. Dus eenige uren slaaps, nu zij de rust des doods niet verlangen mocht! Pijnelijke teleurstelling! Toen zij hare kamer binnentrad vond zij er Lady Jane, die met een kreet van blijdschap naar haar toe kwam en in éenen adem al de schrikken en tegenspoeden verhaalde, die haar dien morgen reeds hadden getroffen. Alice had haar verhaald dat Robert ongesteld was en zich in Carlisle-house bevond. Zij had haar verteld dat het geen besmettelijke ziekte was en er zich ook nog geene verschijnselen hadden opgedaan, die haar schrik konden aanjagen; Harer Majesteits dokter toch had haar voor schrikken gewaarschuwd. Robert had haar te kennen doen geven dat hij haar gaarne zoude zien, en zij had begrepen dat dit waar kon zijn, waarom zij maar dadelijk op weg was gegaan; maar telkens was zij opgehouden door het lompe gemeen, dat de paarden herhaaldelijk voor haar karos had doen steigeren en haar woorden toevoegde die haar waarlijk hadden doen beven. Robert mocht waarlijk wel dankbaar wezen voor hetgeen zij voor hem had uitgestaan. Gelukkig dat zij eindelijk begrepen had dat het dien morgen de terechtstelling van Graaf Strafford was, de man, die gantsch White-hall reeds zóo lang in rep en roer had gebracht, dat zij hem de rust, die hij op dit oogenblik wel erlangd zou hebben, van harte gunde.

‘Zwijg daarvan!’ prevelde Mylady. ‘Verlaat ge de kinderkamer, blijf dan toch op den drempel staan voor het vertrek, waar de volwassenen in wonen. Wat is wreeder dan een slecht opgevoed kind!’ mompelde zij.

‘Mylady!... Een kind ben ik, geloof ik, niet... Ik heb daar menig bewijs van gegeven... en ben daartoe nog in staat.’

‘Gij hebt gelijk, Jane! Hou mij dat woord ten goede. Ook ik voel mij ziek, maar wees niet bang, mijn ziekte is niet besmettelijk. Hebt ge Robert ontmoet?’ vroeg zij na een oogenblik zwijgens.

‘Ja, Mylady, en ik bleef op u wachten om u dat te zeggen,

en tevens dat ik hevig ben geschrokken. Hij is van zijn verstand. De goede jongen! Als hij eens zulke aanvallen meer kreeg, Mylady, dan zou ik zeer ongelukkig wezen.'

'Herkende hij u dan niet?'

'Neen, zóo ver was het met hem nog niet. Mij dunkt als dat het geval ware, zou het al zeer ver gekomen zijn. Maar soms hief hij zich op van zijn stoel, zoo bleek als een schim en prevelde hij onsamenhangende woorden, die ik eerst niet begreep, maar die betrekking hadden, zoo als mij later bleek, op een zeker kind, Nel genaamd, dat hij in mijne bescherming aanbeval, zoo hij mocht sterven... Ja, dat zeî hij!' voegde Jane er bij, het hoofd afwendend, daar zij zich den traan schaamde die er in de oogen was opgeweld. 'Mijn God! alles is even somber en naar; ieders gelaat staat even strak! Het is om er óok ziek van te worden!' riep zij driftig uit. 'Ik dacht ten minste bij u eenige opbeuring te vinden. Gij zijt toch niet zoo aantrekkelijk als de anderen, Mylady, maar waarlijk ik merk dat ge ook niet vrolijk zijt gestemd. Wat is er toch voor vreeselijks gebeurd? Robert houdt ge toch niet voor ernstig.'

'Volstrekt niet, Jane! Maar al ware dat zoo, zoudt ge dat dan waarlijk een reden vinden om bedroefd te zijn?' vroeg Mylady eenigzins bitter. Het was de eenige kastijding die zij het kind, dat haar onwetend zoo diep kwetste, waardig vond toe te dienen.

'Mylady, ik heb hem van jongs af liefgehad... Indien het waar ware dat hij ernstig ziek ware, dat hij stierf, dan zou ik toonen dat ik hem liefhad, Mylady!'

'Door in den diepsten rouw te gaan, mijn kind! Ik ben er van overtuigd. Maar stel u gerust, Robert heeft zich vermoeid; hij moet alleen rust hebben. Ook ik verlang daarnaar, mijn kind!'

'Gij hadt het mij eer kunnen zeggen, Mylady! en ik zou er voor gezorgd hebben niet lastig te zijn. Dat ik niet bemerkt heb dat ik het was, komt, hoop ik, daar van daan, dat ik 't in mijn leven nog zoo zelden voor iemant geweest ben,' zeide Jane spijtig, van de sofa opstaande en voor Mylady neigend. 'Ik hoop dat Sir Robert spoedig Carlisle-house zal verlaten. Ik vrees wel niet, dat hij zijn verblijf onnoodig verlengen zal.'

Met deze stekelige woorden nam zij haar afscheid, zeer ver-

bolgen op Mylady, niet alleen omdat deze het gewaagd had, haar bijzijn niet op prijs te stellen, maar ook en wel meest nog, omdat deze den schijn aannam van niets te bemerken van de drift die zij had opgewekt, en met een onverschillig hoofdknikjen en een koel ‘tot wederziens, mijn kind!’ haar liet heengaan.

Mylady had dan ook werkelijk weinig van die drift bespeurd. Zij zwierf met hare gedachten in geheel anderen sfeeren, en had al hare zelfbeheersching noodig, om niet de voorgewende kalmte prijs te geven bij de stoornis, die zij door het gesnap van dit kind ondervond. Zij was thands alleen, door niemant bespied, door niemant beluisterd! Wat er in haar binnenst omging, hoe de zenuwen zich ontspanden, hoe de hartstochten gierden, tot dat het matte lichaam niet meer bij machte was hun invloed te ondergaan, het bleef voor allen een geheim! Edwards noch Misstress Rose mochten het heiligdom betreden, waar het harte eener vrouw de geleden nederlaag beweende, mochten geutigen zijn van den geweldigen strijd, waarin de goede engel werd overwonnen, en met een traan in het oog om het kostelijke, dat hij moest prijs geven, de wieken ontplooide en wegvlood.

Het was reeds avond toen Lucy Percy uit hare rust of liever hare bedwelming en verdoving, die op het woeden der hartstochten gevolgd was, ontwaakte. Wat die verdoving was voorafgegaan, hoe de tonen, die er toen geklonken hadden, ook gedurende die rust nog hadden nagetrild, werd haar zelve eerst bij het ontwaken bewust, toen zij de hand als begraven vond in het donzen kussen waarop zij zich had neêrgeworpen, en dat krampachtig hield vastgeklemd. Zij voelde zich afgemat en behoefde de hulp harer oude getrouwe, om zich te bed te begeven. Bij het ontkleeden meldde deze haar, dat van wege Hare Majesteit er zich reeds twee boden dien dag hadden aangemeld, dat zij, Misstress Rose, ze telkens aan de deur had aangekondigd, maar op haar kloppen geen andwoord had bekomen, wat haar zoozeer ongerust had gemaakt, dat zij en Edwards het geluid van Myladies schel wel met gejubel hadden willen begroeten.

‘Goede Rose, gij zijt er gewis nog niet zeker van dat uw naam in mijn testament voorkomt,’ was het eenig andwoord, dat haar gegeven werd en waarlijk niet tot verder spreken uitlokte. ‘Wek mij morgen ochtend vroeg, hoort ge,’ klonk het na eenige oogenblikken, ‘ik heb veel te doen, want hoe ik ook den

gantschen dag dóor werkte, ik heb de taak niet kunnen voleindigen. Edwards moet zich óok gereed houden. Ik ben voornemens binnen weinige dagen een maske te geven, of neen, dat zal niet gaan; men mocht de maske eens verkeerd begrijpen; liever een bal, daar heeft onze Jane meer aan! Het moet prachtig zijn, Rose, zóo prachtig als ik er zelden een gaf! Het is ook het verlovingsfeest van de lieve Jane! En nu, goeden nacht!'

Rose vertrouwde naauw hare ooren. Zij en Edwards hadden gants iets anders verwacht dan een aanstaand bal, hadden de afzondering waarin Mylady den afgeloopen dag had doorgebracht, aan een geheel andere reden toegeschreven dan die Mylady thands in het voorbijgaan opgaf. Toen Misstrees Rose Edwards het gehoorde mededeelde, zonder eenige beschouwing van hare zijde er bij te voegen, maar toch op een toon en met een uitdrukking, die genoegzaam te kennen gaf van welken aard die beschouwingen geweest zouden zijn indien zij ze gegeven had, schudde de Steward het hoofd, terwijl hij zijn blaker met de waskaars opnam en Rose te gemoet voerde: 'Hebt ge Misstress Watkins wel eens hooren zingen als Ophelia in den Hamlet? Niet? Dat 's jammer, dan begrijpt ge er niets van. Rust wel, Rose!... Rust, beter dan het hier boven gedaan zal worden... Als ge straks den bijbel opslaat, lees dan Mattheus V en bid er dan bij dat zij die treuren, vertroost mogen worden. Nacht, Misstress Rose!'

Den volgenden morgen zat Mylady reeds vroeg in haar *boudoir* bezig met Edwards en Misstress Rose het noodige te bespreken voor het groote feest, dat zij eerstdaags voornemens was te geven, bij de voorbereiding waarvan zij weder van hare gewone opmerkzaamheid blijk gaf. Indien de wang niet eenigermate bleek, de oogen wat dieper dan gewoonlijk in de kassen waren weggezonken, er zou geen spoor aanwezig zijn geweest van het leed dat zij ondergaan had. Zij zond den Steward naar Sir Robert, met de vraag of deze haar zou kunnen ontvangen, en begaf zich, na ontvangst van een toestemmend andwoord, naar diens vertrek.

De overspanning, die den jonkman den gevaarlijken tocht ten einde had doen brengen, had eene uitputting ten gevolge gehad, welke zich het eerst bij het aan wal stappen had geopenbaard. De bezwijming, welke toen was gevolgd, had ettelijke oogenblikken geduurd, en nog den volgenden dag waren

de sporen der ondervonden vermoeienissen niet verdwenen, maar moest hem door den Steward de meeste rust worden aanbevolen. Had deze er ook van gesproken een meester te raadplegen, Mylady had dit gestreng verboden, en toen in den loop van den dag de zenuwachtige onrust eer toe- dan afgenomen was, en hij nogmaals de hulp van den meester noodig achtte, was Mylady voor hem zoowel als voor allen ongenaakbaar, terwijl hij het niet waagde, op eigen aansprakelijkheid, naar geneeskundige hulp om te zien. Hij had zich dan ook zonder reden ongerust gemaakt, want toen Mylady het ziekvertrek binnentrad, vond zij den jonkman, wel met het hoofd op den arm geleund neêrzitten, maar zonder andere kenteekenen van gedruktheid. Toen hij het ruischen van haar kleed hoorde, hief hij het hoofd op. Of de donkere kleur van haar fluweelen kleed hem op dat denkbeeld bracht, of dat hij den vorigen dag eenige kreten, op de straat aangeheven, opgevangen en hij daardoor de waarheid had vernomen, hij voerde haar te gemoet, nog eer zij naar zijne gezondheid onderzoek kon doen: ‘Dus alles te vergeefs, Mylady! Voor niets twee menschen gedood en het arme kind voor onzen aanslag doen boeten! De slag is dan gevallen en hij heeft geboet!’

‘Hij is gestorven, Mr. Conway! De aanslag was ijdel; maar alleen de veldheer, die in de toekomst vermag te lezen, zal nooit een nederlaag lijden... Wij hebben gedaan wat wij behoorden... dat zij onze troost!’

Welk eene kalmte in den onspoed! Hoe koud wist het verstand van troost te spreken! Was dat dezelfde vrouw, die een gantsch volk had wagen te weêrstaan; die zoo vele krachten aan zich cijnsbaar had weten te maken, alleen om ze alle vereenigd te doen werken ten behoeve van hem, dien zij lief had, zelfs bleef liefhebben te midden van aller haat! Kon zij nu reeds zoo koel beoordeelen wat zij gedaan had, zij zou niet warmer zijn over hen, door wier hulp zij dat alles had kunnen doen. Bewezen haar woorden dat dan ook reeds niet? Klonk het hem niet toe in de uitdrukking: wij hebben gedaan wat wij behoorden te doen? Maar dat was onwaar. Hij ten minste had niet gedaan wat hij behoorde te doen, maar alleen w a t zij van hem gevraagd en o m d a t zij het gedaan had. Hij had zich ten offer gebracht om haar; hij had dit vrijwillig gedaan, ja, zelfs in geestvervoering; maar wie was ook bestand tegen hare lokkende stem? Thands echter, nu de

overspanning was verdwenen en het gezond verstand zijn rechten hernomen had, gevoelde hij dat de eerzucht en de liefde - was gene uit deze of deze uit gene geboren? - hem op een dwaalweg hadden gevoerd, hem een verraad hadden doen plegen aan zich zelven.

‘Het is mij een waar genoegen, Mylady! dat het u gelukt is troost te vinden, en dat... zoo spoedig.’

‘Vier en twintig uren kunnen een leeftijd zijn, mijn vriend!’ hernam zij op een toon, die Robert tot in het hart drong, die, hij wist niet waarom, hem bijkans de gesproken bitse woorden betreuren deed. Maar wat zij tot hem zeide, deed hem ook inkeeren tot zich zelven, en hij kon zich daarom niet weêrhouden met eenige bitterheid aan te merken: ‘Ik heb alle reden de juistheid dier woorden te erkennen, Mylady!’

‘Gij?’ De vraag ging van een zonderlingen blik vergezeld, een blik, waarin niet alleen verwondering lag, die reeds eenigermate vernederend was maar zelfs eenige minachting.

‘Komt u dat zoo vreemd voor, Mylady, wanneer men de eer heeft in uwe schaduw te wandelen?’

Mylady schudde met eenigen weemoed het hoofd. ‘Niet zoo, mijn vriend! niet zoo! Wie mij ter zijde ging, wandelde niet in mijn schaduw! Hoezeer schijnt uwe fierheid door de nederlaag gekwetst! Gij verdiendet gezegepraald te hebben, en eigenlijk hebt gij 't ook, want mijne erkentelijkheid en hoogachting zijn u blijvend verzekerd.’

Zij gaf thands blijk van zijn bijstand te waardeeren, zijne diensten niet vergeten te zijn, en toch was hij bijna beleedigd door de wijze waarop zij het deed. Klonk haar stem niet als die der meesteresse tegen haar dienaar, wien een weldaad wordt voorbereid. Hij zou de grootste belooning niet aannemen waar zij hem in dien vorm werd aangeboden.

‘Wat ge mij verzekert is oneindig veel, Mylady, en is meer dan eene vergoeding voor hetgeen ik mocht verrigten, zóo veel meer zelfs, dat dit er geheel door wordt uitgewischt, wat ik om sommige redenen wel zou wenschen,’ zeide hij bitter. ‘In ieder geval is het meer dan ik verwachtte. Toen ik mijne vrienden verliet was het uit...’

‘Liefde voor Jane Howard en achting voor de gaven van Lord Strafford! Toen gij mij bijstondt was het ook, omdat uw ridderlijk gevoel u aandreef de zwakheid niet alleen te doen staan; dat waardeer ik en daarvoor ben ik erkentelijk. Broed

niet op het verleden! Leef met de levenden en dat is alleen het heden en het morgen. Wees wat ge zijn moet g e h e e l , mijn vriend! indien ge ten minste uw doel wilt bereiken. De eenzaamheid heeft u kwaad gedaan; zij is ook altijd gevaarlijk voor eene teergevoeligheid, zoo prikkelbaar als de uwe. Moet ik nogmaals een beroep doen op uw verstand... of liever, op uw hoogmoed? Moet ik u nogmaals herhalen, dat hetgeen gij voor de Northumberlands, voor Lucy Percy, deedt, door geen schatten is te vergoeden; dat beiden, en vooral de laatste, uw schuldenaars zijn? Kan het u kwetsen zulke schuldenaars te hebben? Neen, hoe fier ge ook zijn moogt, honderdmaal neen! En wat doet u eigenlijk morren en wrokken? Het verijdelen van een aanslag, waarvan het gevolg was, dat een wet, door Koning, Lords en Gemeenten gemaakt, is kunnen worden uitgevoerd? Het sneven van een man, dien gij in uw binnenste den dood schuldig heette?'

Robert hief zich op, om haar in het gelaat te staren bij deze woorden, maar geen zweem van sarkasme, van verkropten wrevel was er op te bespeuren. Het was de kalmte van voorheen; eene kalmte, die hem ergerde, zelfs waar die toch het voordeel had, dat zij hem óok kalm deed worden, zoodat het beroep, dat zij deed op zijn verstand, gehoord werd en begrepen.

'Gij hebt Lady Jane vreeselijk doen ontstellen, toen het lieve kind u bezocht. Weet ge wel, dat zij er nooit toe te bewegen was eenigen zieke te bezoeken? En zij deed het toch u. Ik moet mijn ongelijk erkennen, toen ik aan hare liefde voor u twijfelde.'

'De goede Jane! Zij heeft mijn herstel bevorderd! Ik werd het gewaar, dat ik haar deed schrikken en zag in, dat ik beter moest worden, wilde ik haar spoedig terug zien. Welnu, ik voel mij geheel hersteld; wat er nog aan ontbreken mocht zal de frissche buitenlucht doen...'

'En háar bijzijn. Me dunkt, het zal uw vurigst verlangen zijn, haar niet meer te behoeven te verlaten. Gunt ge mij het genoegen u van daag nog aan Hare Majesteit voor te stellen? Maak u dan gereed!'

'Mylady, is u dat ernst? Kán het u dat zijn?'

'Ik ben in te goede luim, om die vraag op te nemen zoo als menigeen in mijne plaats zoude doen. Wie leerde u toch zóozeer aan mij twijfelen? De vreemde, van wien ge mij in dien nacht spraakt? Hoe noemdet gij hem ook?'

‘Jean van Verviers, een ijverig Puritein, ten minste in woorden.’

‘Behoort hij tot de *Train-bands* der City?’

‘Neen, zoo ver ik ten minste weet.’

‘Maar hij droeg toch wapens! Hij maakte misschien wel een deel uit van de Towerbezetting?’

‘Dat zeker niet. Hij leefde altijd afgezonderd van ieder; waar hij kwam, waar hij heenging of wat hij deed, weet ik niet. Hij scheen echter goede bekenden te hebben op de meest verschillende plaatsen; hij bepaalde er zich toe raad en inlichtingen te geven; de laatste vooral bedrogen zelden.’

‘Goed dat ge 't woord: zelden, bezigt, mijn vriend! want ik moet wel beweren, dat hij zich ten mijnen aanzien bedroog. Gij moet mij met hem in kennis brengen; onbekende vijanden ontmoet ik gaarne; zij prikkelen de nieuwsgierigheid en streelen de ijdelheid, vooral als men ze, kennismakende, bekeert.’

‘Mylady....! Onmogelijk! Wat er gebeurd is maakt het mij onmogelijk eenige mijner vroegere vrienden en het minst van allen hém terug te zien.’

‘Wat er gebeurd is? Maar wat is er dan gebeurd, dat die vriendschapsbreuk veroorzaken kan? Zou ik iets van u hebben willen vorderen, dat tot zulk een breuk aanleiding kon geven? Blijft het gesmede komplot niet verijdeld? Of Jove Percy in den Tower smacht of op het vaste land, het zal het Huis der Gemeenten hetzelfde zijn. Weet men iets van de poging, die ge ten mijnen behoeve hebt aangewend? En al werd het bekend, wat het wel niet zal worden, zou de stijlste rechtzinnige het u kunnen verwijten, dat gij, de krachtige man, geen weêrstand hebt kunnen bieden aan de tranen eener vrouw? Ik verklaar mij nu den wrevel, dien ge straks liet blijken! Neen, zulk eene opoffering als gij u voorstelt, meende ik u nooit te vragen! Veeleer wensch ik, dat uwe vrienden de mijne worden; want reeds, omdat zij de uwe zijn, hebben zij een verkregen recht op mijne vriendschap!’

‘Onmogelijk! Ik kan uwe redenen niet weêrleggen, maar ik gevoel dat de werkelijkheid anders is, dan gij mij die voorstelt. Mijne vroegere vrienden zijn voor mij gestorven. Ik heb ze begraven, toen ik uwen broeder ontsnappen liet. Ik betreur ze niet meer; maar wel, dat ik de zaak, die zij voorstonden, met hen begraven moet... Mylady, aan de eene zijde

Jane en een logen, die tegen mijne konscientie strijdt, aan de andere de waarheid, maar ook onvervulbare wenschen! Kunt gij de klove dempen? Neen, dat kan niemant en van daar mijn leed, dat mij onrechtvaardig maakt, zelfs jegens u.'

'Die klove bestaat alleen in uwe verbeelding; vooral nu gij zelf zegt beginselen en geen personen te bedoelen. Ik herhaal de vraag: waar hebt gij tegen uw beginsel gehandeld? Door mijn broeder te doen ontsnappen na de verijdeling van het komplot? Maar mijn gevangen broeder vertegenwoordigde niet een beginsel strijdig met het uwe, maar een medeminnaar, wiens verderf gij niet langer wildet, toen hij die hoedanigheid niet meer bezat. Was het onttrekken van Strafford aan de bijl des scherprechters een daad tegen uw beginsel? Ja? Dat zou tegen het menschelijke van dat beginsel getuigen. Mijn vriend! het is verstandig zich zelven dikwijls in den spiegel te zien om zich te leeren kennen, maar dan moet het glas helder zijn en trouw en niet verkeerd geslepen, zoodat er zich oneffenheden vertoonen waar ze niet bestaan. Ik meen thands uwe krankte gepeild te hebben en ik wil u een geneesmiddel voorschrijven. De vriendschap wil gehoorzaamd zijn, verstaat ge?' zeide zij met een innemend lachjen. 'Al zegt ge zelf uwe vrienden niet te betreuren, toch wensch ik dat gij dat doet, dat gij ze opzoekt. Welkom zult gij hun voorzeker zijn, want gij komt tot hen als een vermogend edelman, zoowel door geld als door aanzien... Gij waart vroeger officier der *Train-bands;* blijf dat; gij waart vroeger eene goede bekende van Jean van Verviers, zoek dien man op en voer hem hierheen.'

'Het laatste is onmogelijk, Mylady! Zoo ge dien man kendet, ge zoudt mij gelooven; ge zoudt niet wenschen dat hij u ooit naderde! Ik ten minste bid den Heere God, dat hij u nooit moge aantreffen; want hem van dwaling overtuigen kunt zelfs g i j niet. Ik wil hem nooit wederzien, nooit; van hem gescheiden te zijn is mij een weldaad!'

'Gij maakt mij zóo nieuwsgierig, dat ik u verzoek mij zijne woning te wijzen... De persoon schijnt dunkt me zeer interessant...'

'Mylady, ik bezweer u..... Mijne weldoenster, waag dat nooit!'

Hij noemde haar met een naam, dien hij nog voor weinige oogenblikken als vernederend en kwetsend zou hebben veroordeeld. Maar het was of de persoonlijkheid van Mylady de zijne

te niet deed, terwijl zij den schijn aannam van de zijne juist te verheffen; het was of die vrouw een wonderbalsem bezat, die elke wonde, de meest schrijnende en ontstokene zelfs, wist te heelen.

‘Gij prikkelt mij hoe langer hoe meer. Ik heb mij te dikwerf in den bedoelden spiegel gâgeslagen om niet te weten, dat mijne nieuwsgierigheid niet bevredigd wordt vóor zij voldaan is. Spreken wij nu daarover niet meer; ik zie dat het onderwerp u kwelt en dat wel om mijnentwil. Ge zijt een kostelijk vriend; heb dank, dat gij het wilt zijn!’ Dit zeggende, reikte zij hem hare hand toe, die hij in geestvervoering aan de lippen bracht. Gelukkig dat het beeld van Jane in dat oogenblik niet voor hem oprees, want hij zou geneigd zijn geweest eene vergelijking te maken, die juist niet voordeelig ware geweest voor zijne aanstaande echtgenoote.

‘Ik laat u alleen; meld den Steward wanneer ge gereed zijt naar White-hall te gaan. Vergeet niet, mijn vriend! dat ge er verschijnen moet als de edelman, die de hand komt vragen van de pupille Harer Majesteit, van Jane Howard. IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid, zegt ge wellicht met Koning Salomo; maar deze vond het toch ook noodzakelijk veel te doen wat tot die ijdelheden behoorde, hetgeen misschien nog wel het meest voor zijne hooggeroemde wijsheid pleitte.’

‘Gij zult over mij tevreden zijn, Mylady!’ hernam hij bijna schertsend.

‘Niet ik, mijn vriend! moet dat zijn, maar Jane en Hare Majesteit!’

‘Zoo begrijp ik het,’ hernam hij eenigzins kleurend. ‘Maar voor gij gaat, Mylady! nog dit éene: hebt ge aan de deerne gedacht, die mijn gids was? Haar beeld staat verwijtend voor mij.’

‘Mijn dichter Voiture zou u bij Paris vergelijken... Neem u in acht, dat dat kind niet de Helena wordt, die gantsch Griekenland in rep en roer brengt. Maak u over haar maar niet bezorgd; dat kind kan geen gevaar loopen.... Ik zal zien wat ik voor haar doen kan.’

‘Maar zij is gevangen genomen, en zoo iemant onschuldig kan heten, dan is zij het. Ik heb beloofd voor haar te zullen zorgen!’

‘Ik zal maken, dat ge uw woord kunt houden, al gaaft gij 't ook wat spoedig. Doe uw best om het beeld van dat kind,

voor eenige oogenblikken ten minste, te verdrijven; het zal u niet moeielijk vallen, want Lady Jane wacht u.'

Waren de laatste woorden ernst of scherts? Hij was geneigd er het laatste en wel eenig sarkasme in te zien. Misschien was hij het zelf wel, die dit in die woorden legde; want in de laatste oogenblikken was werkelijk het beeld van Jane Howard naast dat van Mylady opgerezen, en had hij voor het eerst verschil van grootte niet alleen, maar ook van waardij, tusschen die beide beelden meenen te bespeuren. In de eenzaamheid echter bestrafte hij zich over het zondig oordeel, dat hij gewaagd had te vellen; Jane was zijne eerste en bleef zijn eenige liefde.

In White-hall was er na de terechtstelling van Strafford weinig veranderd. Had het Hofgezin ook gehoopt, dat het onweder den zwoelen dampkring zou hebben gezuiverd, dat Zijne Majesteit weder den geliefkoosden arbeid in de werkcel, Hare Majesteit hare roeitochtjens, of de lustige uitstapjens te paard in de omstreken der stad hervatten zou, tot hunne rechtmatige grieve ontwaarde men, dat beiden zich bleven afsluiten; Karel met Bisschop Williams - den man, die in de laatste raadsvergadering zoo welsprekend de leer van de tweëerlei konscientie had verkondigd - Henriëtte met hare moeder. Soms kwamen zij alle vier bijeen. Wat er in die samenkomsten besproken werd, bleef allen een geheim, maar, ten ware Hare Majesteit voor het eerst haars levens had geleerd te veinzen, mocht uit houding en gebaar worden afgeleid, dat de behandelde onderwerpen en de opgevatte voornemens of de genomen besluiten weinig stof gaven tot opgeruimdheid.

En dat kon ook niet anders zijn. Bij het vallen van Straffords hoofd, verviel alle reden tot muiterij van de zijde van Londens bevolking. Na het branden der pekkransen, het houden van blijde optochten, het zingen van lofpsalmen, ondermengd met eenige zegenbeden voor Zijne Majesteit, keerde alles tot stilte terug. Zijne Majesteit herademde en begon een oogenblik te gelooven, dat de vertoornde Goden door het menschenoffer, dat hun geslacht was, werkelijk verzoend waren. Maar dadelijk rees daarbij de gedachte op, dat de plotseling stil geworden bevolking, die reeds weder geneigd was den Koning lof en zegen toe te zingen, door eenige belhamels was opgezet en bij eenig vertoon van kracht en sterkte ook wel tot rust zou zijn gekomen, zoodat het gebrachte offer onnoodig was

geweest. Nu het gevaar ophield te dreigen begon het zelfverwijt te nijpen. Karel ontveinsde het zijner gemalin niet, dat hij het haar weet, en liet zich reeds ontglippen, dat hij voortaan van haar raad en bemoeïing verschoond wenschte te blijven. Hoe scherp dat verwijt, hoe bits de terechtwijzing ook klonk, Hare Majesteit achtte beide te zeer een voorbijgaande kwade luim, om er zich veel om te bekommeren en niet toe te geven aan hare innerlijke blijdschap, dat het ernstig gevaar was afgewend. Wel verre van het gebrachte offer onnoodig te noemen, bleef zij gelooven, dat het allen had gered, dat het volk nu bevredigd was, in welk geloof hare moeder, die zich nu ook beveiligd dacht, haar bevestigde. ‘Door zoetigheid lokt men meer dan door scherpte,’ fluisterde de intrigante, die door Richelieu als te gevaarlijk was verjaagd en niets liever wenschte dan hier de rol te kunnen spelen, welke haar in Parijs ontnomen was.

Hoewel om geheel verschillende redenen, wekte de gedachte aan Mylady bij Karel en Henriëtte een gevoel van schuwheid op. Gene kon zich niet ontveinzen dat de raad dier vrouw de eenig goede, dat de houding, hem door haar aangewezen, de meest passende ware geweest, en dat vernederde hem tegenover haar, kwetste de hem aangeboren hooghartigheid en deed hem opzien tegen eene ontmoeting. Henriëtte daarentegen gevoelde wat zij had goed te maken tegenover de vriendin, wie zij het kostbaarst offer had moeten vorderen. Zij zou de tijding, dat Mylady, in hare wanhoop, Engeland voor goed had verlaten, hebben toegejuicht, en zich daardoor van eenen grooten last, dien der erkentelijkheid, ontslagen hebben gerekend. Maar Mylady, zoo het waar ware geweest, dat zij Londen voor eenige uren had verlaten, was teruggekeerd, had zelfs niet geschroomd der gantsche waereld hare gehechtheid aan den veroordeelde te toonen, door hem in de laatste ure ter zijde te staan. Zij zou eenmaal, wellicht spoedig, White-hall bezoeken, en dan... zou Henriëtte van Bourbon, de Koningin van Engeland, als een beweldadigde voor haar staan, voor haar, die zij, hoe zij het ook verborg, meer eerbied, ja zelfs meer ontzach dan vriendschap toedroeg.

De ure, die zij met vrees te gemoet zag, was aanstaande. Juist had hare moeder haar verlaten, die haar eenige nuttige wenken had gegeven, waaronder de raad behoorde, om den invloed, dien zij door hare tusschenkomst in den Bijzonderen Raad verkregen had,

niet alleen te blijven behouden, maar uit te breiden, toen haar de komst van Mylady en een jong edelman werd aangekondigd.

‘Waar is Meester François? Dat hij hier kome. En Lady Stanhope ook!’ zeide Hare Majesteit gejaagd. Zij waagde niet alleen te zijn, en in hare onrust had zij niet verstaan, dat Mylady van een vreemden edelman verzeld was en dus zelve niet een geheim onderhoud wenschte. De beide opgeroepenen konden echter niet dadelijk gevonden worden, zoodat Hare Majesteit nog alleen was, toen zij het ruischen van Myladies kleed in de *antichambre* reeds vernam. Zij verzamelde al hare kracht en trad Mylady tegen, maar bleef als aan den grond genageld staan, toen zij de welbekende gestalte ontwaarde, fierder dan ooit te voren, rijziger dan ze werkelijk was door het lange zwarte fluwelen kleed dat haar dekte. Was 't het rouwkleed der weduwe, dat zij hoorde ruischen? Maar een blik op dat gelaat had haar gerust kunnen stellen. Het vriendelijk stralend oog, het blosjen op de wangen - de krachtige hulp der kunst werd niet vermoed - en bovenal de innemende glimlach, die om hare lippen speelde, getuigde van iets anders dan van eene droefheid, die haar zoude kunnen beschuldigen. Een schoone jonkman achter haar, in het bevallig kleed der jongste mode gedoscht, volgde haar op den voet, en al kende zij hem niet, zijn bijzijn deed haar de reden van Myladies komst vermoeden, deed de vrees van de sombere plechtigheid eener uitvaart te zullen bijwonen, verdwijnen voor de hoop van genood te zullen worden tot een vrolijke bruiloft. Met de meeste voorkomendheid, ja hartelijkheid zelfs hief zij Mylady, die voor haar was neêrgeknield, als gold het een pleeggehoor, op, waarna zij haar omhelsde.

‘Wat ik naar u verlangde, beste Lucy!’ stamerde zij. Zij wilde er nog eenige woorden bijvoegen, maar bedacht dat zij zich op een helling bevond, en dat elk woord meer, haar tot het punt zoude heenvoeren, dat zij juist schuwde te naderen. Mylady echter wist van geenerlei gedwongenheid en maakte het harer Soevereine gemakkelijk. Zonder eenige achterhoudenheid in acht te nemen, zonder het aanroeren eener zaak te willen vermijden, die beider ziel vervulde, fluisterde zij met eenigzins trillende stem: ‘Ik waardeer de vriendschap Uwer Majesteit ten hoogste; ja ik begrijp, dat gij deel naamt in mijn smart... maar ik heb leeren inzien dat de rust en de vrede van het koninkrijk nimmer te duur kunnen worden gekocht.

Vergeef mij dat ik het zoo laat inzag, en niet immer in staat was deze dingen te beschouwen met de oogen des verstands.'

'Stil, stil, Lucy! De vrede is gekocht, maar ik erken tot een zeer hoogen prijs! Had die niet behoeven betaald te worden, ik zou mij gelukkig noemen!'

'Ik weet het... Zijn lijden is voorbij en ook het mijne, indien de kroon van Engeland geen enkele paerel meer behoeft prijs te geven... Uwe Majesteit weent? Zulk eene innige deelneming, neen zulk eene had ik waarlijk niet kunnen verwachten! Uwe Majesteit zou mij bijna dringen als troosteresse op te treden... Maar ik zou mijn jongen vriend wel vergeten, die toch waarlijk niet onder onze droefheid mag lijden. De rampspoed behoeft niet altijd zelfzuchtig te maken,' zeide zij eenigzins luchtig zelfs, en zich tot Robert keerende, die in eene gedwongen houding zich op den achtergrond hield. Eerst was hij Mylady op den voet gevolgd, maar toen hij niet werd voorgesteld en de beide vrouwen zich met elkaâr onderhielden, zonder om hem te denken, werd hij met zijne figuur verlegen en trad hij weder eenige stappen terug, waar hij staan bleef, juist niet vervuld met de aangenaamste gedachten.

Zoo ver was het dus gekomen, dat hij met de bedekselen der lichtzinnigheid als smekeling op den dorpel stond van het vertrek der papiste, de gruwelijkste vijandin der broederen! Maar zóo ver moest het komen, indien hij zijn innigst verlangen vervuld wilde zien, en het was eene laffe halfheid, zoo riep hij zich ten laatste toe, om nu nog te weifelen of te gedenken hetgeen was en niet meer kon zijn.

'Buig de knie!' fluisterde Mylady hem toe, nadat zij hem gewenkt had nader te treden, en hij schoorvoetend daaraan voldaan had. 'Mr. Conway, van wien ik Uwe Majesteit onlangs sprak!' vervolgde zij tot de Koningin.

Deze hield met welgevallen het oog op den jongen edelman geslagen. 'Ik hoorde van uw geluk, Sir!' zeide zij innemend. 'Onze veel beminde vriendin heeft mij uw geheim verraden. Gij zult er haar zeker niet onbescheiden om noemen. Rijs op, Sir!'

'Mr. Conway hoopt op de genadige toestemming Uwer Majesteit,' hernam Mylady. Het begon Robert te verdrieten dat voor hem staâg het woord werd gevoerd, terwijl hij verlangde zelf zijn wensch kenbaar te maken. Daartoe liet Mylady hem echter zoo weinig de gelegenheid. Eindelijk besloot hij de

bescheidenheid, waartoe hij gedwongen werd, te laten varen, en voorkwam hij Mylady, die blijkbaar weder iets in het midden wilde brengen, door haastig in te vallen: ‘Ik heb de vrijheid genomen Uwe Majesteit te naderen om haar mijne bede voor te dragen. Van mijne jeugd af beminde ik Lady Jane, en ik voed de hoop dat mijne genegenheid wordt beandwoord. Daar Lady Jane pupil is Uwer Majesteit, wend ik mij tot u, om de vergunning te verkrijgen...’

‘Ik weet, ik weet, Mr. Conway!’ hernam de Koningin eenigzins hoog. ‘Gij zijt de jonkman, die den Priester Con voor eenige maanden van een doodsgevaar hebt gered, niet waar? Ik hoorde van die heldendaad. Hebt gij ook iets naders van Zijn Eerwaarde vernomen? Ik maak mij deswege ongerust.’

‘Niets hoorde ik van den man, die mij vreemd was en vreemd bleef.’

Welk eene onhandigheid! Hare Majesteit sloot de fijne lippen en sloeg de oogen neêr, als om er niet den opkomenden wrevel in te doen lezen. Mylady schoot echter ter hulpe en merkte aan: ‘De redder toog heen, om zich aan de erkentelijkheid van den geredde te onttrekken. De ware ridder is bescheiden.’ Zij wierp Robert tevens een blik toe, die hem het woord, dat hem op de lippen beefde, terug deed houden. ‘Hij is een krijgsman en weet beter met het zwaard dan met het woord om te gaan,’ fluisterde zij in het fransch Hare Majesteit toe. ‘Mr. Couway,’ vervolgde zij, voor hem weder verstaanbaar, ‘is vermaagschapt aan de Conways uit Lancastershire, die uitgebreide goederen en dus ook een daaraan geëvenredigden invloed bezitten in Ierland. Het hoofd van zijn geslacht is de bevelhebber van het leger Zijner Majesteit in het Noorden, terwijl hij zelf een der hoofden is der Londensche *Train-bands*. De fortuin lacht onzen ridder, naar het schijnt, van alle zijden toe. Hij heeft genade gevonden in de oogen van Lady Jane en werd voor eenige weken de algeheele erfgenaam van een zijner verwanten, die een gegoed koopman uit de City was. Ik zou te veel van het geduld Uwer Majesteit en van zijne bescheidenheid vergen, indien ik de charaktertrekken van het geslacht der Conways wilde schetsen; dit eene zij genoeg: de wapenkreet van zijne voorvaderen was altoos: God en mijn Koning...’

‘Mylady vergeet daarbij nog te voegen: voor waarheid en recht! Dat was mede onze leus!’ zeide Robert, met een hoogrooden blos op de wang. Het was aan twijfel onderhevig of die

kleur ontstaan was uit geestvervoering bij het gedenken van de oude maar vervlogen glorie zijns geslachts, waarop Mylady doelde, of uit kwalijk verborgen schaamte over de pleitrede, door zijne beschermster gehouden, waarvan hij de bedoeling doorzag.

‘Die wapenkreet is overbodig lang,’ merkte Hare Majesteit, die in een goede luim teruggebracht scheen, schertsend aan. ‘Wie voor God en Koning strijdt, strijdt van zelf ook voor waarheid en recht.’

Dat was eene ketterij, zoo als hij nog zelden had hooren verkondigen; en welke les hij ook in der tijd had ontvangen, toen hij met Zijne Majesteit een redetwist gewaagd had aan te vangen, hij maakte zich gereed de onjuiste uitspraak te bestrijden, toen zijne opmerkzame gids hem dit belette, door het woord op te vatten en te verzekeren, dat niemant daaraan twijfelde en een lid van het geslacht der Conways het minst van allen. Haar ridderlijke vriend vooral, die een vreemde met gevaar zijns levens redde, omdat jegens dezen onrecht werd gepleegd, zou weten wat hij zijner overheid, die hem geen vreemde kon zijn, verplicht was, en het zwaard, dat zoo noode zich tot rust liet dwingen, niet in de schede laten, waar het de verdediging gold van waarheid en recht. ‘Maar,’ vervolgde zij, den ernst prijs gevend waarmeê zij de schelklinkende maar toch dubbelzinnige betuiging van loyauteit had uitgesproken, ‘maar, heb ik Uwer Majesteit de reeks deugden opgenoemd, die onzen ridder sieren, ik mag ook een zijner gebreken niet verzwijgen; het is een gebrek, dat maar al te dikwerf een ridderlijken aard vergezelt. Werd hij ook de erfgenaam van een koopman, de zucht naar gewin bleef hem altijd nog vreemd; hij mist de kennis van het geld en zal die, naar ik vrees, nooit verkrijgen, zelfs niet in de geringe mate als dat een edelman van den echten stempel voegt. En daarom heeft hij mij verzocht Uwer Majesteit in overweging te geven, in het welbegrepen belang harer pupille en zelfs in het zijne, de goederen zijner echtgenote - ondersteld altijd dat Uwe Majesteit in hare hooge genade hem de aanbiddelijke Hebé schenke - het eerste jaar huns huwelijks altbans door de beambten der Kroon te doen blijven besturen.’

Robert wist niet wat te denken; zijn oog dwaalde van Mylady naar de Koningin, terwijl de hand de welriekende handschoenen driftig in de vingeren neep. Welk ander denkbeeld had hij zich van zijne voorstelling ten hove gemaakt, na de

herhaalde mededeeling zoo van Jane als van Mylady, dat hij bij Hare Majesteit reeds gunstig bekend was en de voogdesse niets anders dan het geluk harer pupil wenschte. Wat werd de vrouw, die de kroon droeg van Engeland, de vrouw, die in zijne schatting reeds niet hoog stond aangeschreven, klein en nietig, nu hare toestemming door zulke middelen scheen verkregen te moeten worden. Hoezeer erkende hij thands in zijn binnenste nooit te hebben kunnen slagen, indien hij zich alleen en niet onder zulk eene hoede had aangemeld! Maar hoezeer belgde hem tevens de behendigheid, waarvan Mylady, ware het ook ten zijnen behoeve, blijk gaf! Was dat de vrouw, die voor luttel dagen ineenkromp onder het zielewee; de vrouw, die tegenover hem edel en oprecht stellingen verkondigde, beginselen beleed, die getuigden van werkelijken adel des gemoeds, en hier toch zulke middelen wist aan te wenden? Zij wendde deze aan, hem ten gevalle, en nochtans kon hij haar er niet dankbaar voor zijn. Was het niet beter alle matiging te schuwen, daar deze aanleiding gaf tot verkeerde onderstellingen, tot onjuiste gevolgtrekkingen, en open en klaar Mylady te bestrijden, zich zelven te doen kennen zoo als hij werkelijk was: een dienaar van het Parlement, een bestrijder van de godsdienst die Hare Majesteit beleed? En Jane dan? En zijne valsche houding dan tegenover de zaak die hij aanhing, eene houding, die hem aan deze zijde niet zou doen winnen, wat hij aan gene verloren had? Maar Mylady kon hebben misgetast; hare behendigheid kon wel eens tegenover de Koningin de grootste onhandigheid blijken te zijn. Hare Majesteit kon het aanbod, dat er ingewikkeld lag in de laatste woorden van Mylady, gebelgd van de hand wijzen! Hij hoopte het bijna. Maar Mylady had zich niet verrekend!

‘Wij noemen dat zelfs een beminnelijk gebrek, Mr. Conway! vooral als het gepaard gaat met zulk eene openhartigheid. Wij zullen onzen Heer en Gemaal uw verzoek in overweging geven, maar ontveinzen ons niet de vele moeielijkheden, die aan de inwilliging er van verbonden zullen zijn. Alles wat ik van u vernam en van u zag - oog en oor beide alzoo Mr. Conway! - stemt ons ter uwer gunste. Wij gelooven het geluk onzer pupille u veilig te mogen toevertrouwen, en oordeelt onze Heer en gemaal als wij, dan zullen wij White-hall de treurige mare moeten brengen, dat onze beminnelijke Hebé aan den Olymp dreigt ontschaakt te worden. Gij smacht er

zeker naar, uw uitverkorene te gaan aanbidden. Wij staan uw rechtmatig verlangen niet tegen.' Zij schelde en beval den page die binnentrad, Mr. Conway voor te gaan naar de vertrekken van Lady Jane. Zij reikte den Jonkman de hand, welke hij een oogenblik aarzelde te kussen, maar zulk een lompheid was zelfs zijn innerlijken wrevel te sterk. Mylady werd verzocht nog een oogenblik te toeven. Hare Majesteit had na het gehouden gesprek waarlijk geen reden meer om een vertrouwelijk onderhoud te schromen. Had zij niet reeds geleerd hare vroegere twijfelingen aangaande Myladies verknochtheid te overwinnen, zij zou ze voorzeker nu voor altijd hebben afgelegd. Na de zware beproeving toch, Mylady opgelegd, was deze dezelfde gebleven, had zij zich niet verwijderd van den Troon. Welk eene trouw, welk eene gehechtheid, om zulk eene loutering zegevierend te kunnen doorstaan!

'Ik juich de keuze van ons kind toe, Lucy! Hij schijnt een bescheiden jonkman te zijn,' zeide Henriëtte, zich op de sofa nederzettend en hare vriendin noodend dit voorbeeld te volgen.

'Z e e r bescheiden!' andwoordde Mylady. 'Geen harer vroegere minnaars was het als deze. Ook heeft de jonkman vrienden in tweërlei kamp.'

'Werkelijk een goede keus!' herhaalde hare Majesteit, terwijl een flaauw glimlachjen om hare lippen speelde. 'Als altijd huldig ik uw beleid. Aan te groote *courtoisie* zal hij zich echter, zoo als ik geloof, wel nooit schuldig maken.'

'Maar hij vecht goed, en ik weet niet of de hofdegen wel een goed zwaard zal blijken te zijn, indien dit eens noodig mocht wezen.'

'Zoudt gij denken... dat... na het gebrachte offer...?'

'De rondkoppen bevredigd zullen zijn? Neen, dat zullen zij niet; zij zullen het nooit zijn, zoo lang niet alles rondkop is. Ik hoorde van nieuwe eischen mompelen. Ik heb een plan, dat ik echter Uwe Majesteit bezweer geheim te houden, indien zij het ten minste goedkeurt. Ik zal het kamp van den vijand pogen te verkennen... Dat zou voor Zijne Majesteit zeer nuttig kunnen zijn.'

'Uitnemend. Maar gij zult toch geen gevaar loopen? Lucy, meer dan ooit zal ik uw raad behoeven! Mijne moeder wil mij den invloed doen behouden en, zoo mogelijk, doen uitbreiden, dien ik thands uitoefen; maar om dat te kunnen, behoef ik zeker uwen bijstand.'

‘Gij schat mijne krachten te hoog en uwe eigene te laag. Maar van welken invloed spreekt Uwe Majesteit? Zij had dien immers reeds van het oogenblik af, dat zij in Engeland landde?’

‘Weet gij dan niet...? Maar het moet u bekend zijn... Spreken wij daarvan niet; ik zou eene herinnering moeten opwekken die u pijnlijk moet zijn.’

‘Uwe Majesteit bedoelt hare verschijning in den Bijzonderen Raad, hetgeen het teekenen van Straffords doodvonnis ten gevolge had? Ja, Uwe Majesteit was er de middellijke oorzaak van, dat aan den volkseisch voldaan werd. D i e zegepraal kan, goed voortgezet, tot vele andere leiden.’

‘Maar gij zeidet straks, dat naar uwe meening de volkshoop nog niet bevredigd zal zijn!’ merkte Henriëtte met eenige onrust aan. ‘Dan zou dat hoofd voor niets gevallen zijn. Neen, dat ware vreeselijk!’

‘Zeker, maar dat zou toch altijd eene leering kunnen inhouden voor het vervolg.’

‘Welke, Lucy?’

‘Dat men geen enkelen eisch meer inwilligt; er zouden ten laatste nog a n d e r e hoofden kunnen gevorderd worden.’

‘Heilige moeder Gods! gij doelt toch niet op...’

‘Ik doelde op geen in het bijzonder.’

‘Mijne moeder is minder zwart gestemd dan gij. Lucy! gij moet haar van meer nabij leeren kennen. Zij heeft mij de laatste dagen in mijne droefheid getroost. Gevoelde ik dan óok niet wat de Kroon in Strafford verloor?’ Mylady vestte het oog, dat ongemeen groot en welks appel bijkans zwart scheen geworden, op de kleine vrouw naast haar, die met den fijnen welriekenden doek het bovendeel van haar gelaat bedekte. ‘Maar mijne moeder bewees mij zoo duidelijk de noodzakelijkheid van het verlies; in dat opzicht oordeelde zij geheel zoo als gij het thands doet. Zij heeft in haar veel bewogen leven dikwerf moeten bukken voor de noodzakelijkheid, Lucy! en toch den moed behouden. Zij heeft haren zoon moeten prijs geven...’

‘Maar een dochter gewonnen; en eene, als Uwe Majesteit, weegt wel een zoon, zij deze ook Koning van Frankrijk, op.’

‘Ik hoop het te kunnen bewijzen, en daartoe roep ik ook uwe hulp in. Mijne vijanden zijn ook de hare en daarom zag ik zoo gaarne mijne vrienden de hare worden. En, Lucy! dat houd ik voor zeker, met haar zijn wij meester van den toestand!’ De laatste woorden werden echter niet meer dan fluis-

terend geuit. De uitdrukking mocht bewijzen, dat Maria de Medicis in den laatsten tijd zich meer en meer van haar masker had ontdaan en denzelfden geest van intrige begon te laten doorschemeren, dezelfde neiging tot inmenging in zaken van staat, die er niet klaarder en heiliger door werden, als waarvan zij aan het hof haars zoons zulke schitterende bewijzen had gegeven, tot dat de ijzeren Kardinaal hare verbanning verkreeg.

‘Mijne nederige hulde werd der Koninginne-moeder van Frankrijk immer gebracht en blijft haar voor altijd verzekerd. Moge Hare Majesteit nog lang ons ter zijde blijven! Maar vergeten wij niet onzen minnenden herder! Ik heb hem gezegd, dat hij met de *Train-bands* op een goeden voet moet blijven, maar ik geloof het toch ook in aller belang, dat hij in de dienst Zijner Majesteit trede. Vooraf echter zou hij een Baronets titel behooren te ontvangen. Indien Uwe Majesteit daarover haar gemaal wilde raadplegen, dan zouden beiden spoedig vereenigd kunnen worden; langer uitstel acht ik waarlijk onmeêdoogend.’

‘Het zal geschieden, zoo als gij wenscht, Lucy! heden nog, ja, dit oogenblik. Kom spoedig vernemen wat ik voor uwen beschermeling, die ook de mijne is geworden, in staat was te verkrijgen.’

‘Ik trok den machtigen invloed Uwer Majesteit nooit in twijfel; ik geloof dan ook, dat mijn beschermeling veel zal verkrijgen.’

De beide vriendinnen scheidden niet zonder eene omhelzing. Zonderling was het, maar de koelheid van den gang, dien Mylady doorging, verkwikte haar, en toch was het in het vertrek Harer Majesteit niet warm geweest.

Zij verraste het minnend paar door haar binnentreden. De stoornis kon in geen geval aangenaam zijn, maar was het vooral niet na een blik op de starre schier marmeren trekken van Myladies gelaat. Wel veranderde het na het wisselen van eenige vriendelijke woorden, maar de vroeger te weeg gebrachte indruk werd er niet door uitgewischt. Zij kwam hun eene wandeling in de St. Paulskerk voorstellen, wat beiden, hoewel schoorvoetend, aannamen. Robert had blijkbaar iets op het hart, dat hij in Janes bijzijn niet kon mededeelen. Hij was stil en teruggetrokken tegenover Mylady, die met Jane schertste en ook hem telkenreize tot spreken dwong, wat hem moeielijk scheen te vallen. Bij het doorgaan van den gang en vlak aan den wenteltrap, dien

zij af moesten dalen, haalde François Gruau hen in, die denzelfden weg wilde inslaan, maar eerbiedig wachtte tot de anderen hem waren voorgegaan, terwijl hij zich diep voor Mylady boog. Hij scheen voornemens haar iets toe te fluisteren, maar gaf plotseling zijn voornemen op, trad achteruit en verdween.

‘Gij hebt aan dien man grooter verplichting dan ge wel denkt en dan ge misschien wel wenscht, in aanmerking genomen de weinig vriendelijke uitdrukking waarmeê gij hem nastaart, mijn vriend!’ zeide Mylady. ‘Kleur maar niet, Jane! ik zal niets meer zeggen.’

‘Mylady!’ fluisterde Robert, zich eensklaps bezinnend, ‘dien man ontmoette ik eens bij hém...’

‘Bij wien?’

‘Bij Jean van Verviers, dien ge wildet leeren kennen.’

Het was thands de beurt van Mylady om teruggetrokken te zijn. Langen tijd bleef zij in gepeins verdiept en gaf zij geen acht op het gesnap der geliefden.

XXVI.

Weder was de dag der ruste aangebroken. De klokken luidden en noodden de geloovigen ter kerke; en zeker was er in de geschiedenis van Engeland geen tijdperk, waarin aan die noodiging algemeener gehoor werd gegeven.

Alle arbeid was niet alleen gestaakt, maar wie niet op het ziekbed neêrlag of op de huishouding passen moest, maakte zich gereed om aan eene waarachtige behoefte des harten te voldoen en de woorden des eeuwigen levens te vernemen, stroomende van de lippen der uitverkorenen Gods.

Dezen waren echter slechts weinig in getal. Niet tot den Priester, de litaniën zingende in de hoofdkerk of de tempels, aan de godsdienst Zijner Majesteit gewijd, niet tot den Bisschop, prijkende met de versierselen door den ouden Laud voor zijne geestelijke dienaren uitgedacht, richtte zich de overgroote menigte, maar tot den eenvoudig in het zwart wambuis en den

zwarten broek gekleeden en met den Geneefschen mantel omhangen burger, wiens hoofd, even als dat van anderen, gedekt was door den laken hoed met breeden rand. En onder dezulken bestond nog een zeer merkbaar onderscheid.

Henderson stelde voor eenige weken nog al de Schotsche predikers in de schaduw en Suckling al de Engelsche; Henderson was met de meeste zijner landgenooten vertrokken en had het veld geruimd voor de talrijke volgelingen en discipels, die hij en de zijnen, tijdens hun verblijf in Londen, hadden gevormd. En het was of de geest vaardig was geworden over de broederen en een nieuw Pinkstervuur op hen was nedergedaald. Jongelingen van aanzienlijken huize hadden het rijke fluweelen kleed verwisseld voor den eenvoudigen mantel des predikers en verkondigden de waarheid zoo als duizenden en tienduizenden die heilbegeerig verstonden. Er was een rijkdom van geestelijk leven over de massaas uitgestort, die schier met overdaad gelijk stond en als in het fyzieke leven aanleiding gaf tot ontaardingen en krankbeden van verschillenden aard. In de groote verscheidenheid van leering en stelsel was nog een flaauwe eenheid te bespeuren, dank zij het voortdurend, zij het ook alleen uitwendig, bestaan der Kerk, waarvan Zijne Majesteit het hoofd was.

Het mocht echter ondersteld worden, dat, zoo die Kerk, welke onder de vereenigde mokerslagen harer vijanden reeds waggelde, in een stortte, alle eenheid verdwijnen en de verscheidenheid triomfantelijk het hoofd zou verheffen. Nu reeds betraden mannen uit de lagere onontwikkelde klassen den in der haast opgeworpen kansel, daartoe geroepen door een geheimzinnige stem in hun binnenst, welke stem in vele leemten, ook in het gebrek aan alle vorming, behoorde te voorzien. En de heffe des volks niet alleen, maar ook de meer gegoeden en zij die tot de puntigsten en krachtigsten behoorden, schaarden zich in telkens toenemenden getale om die predikers heen, in wier wanstaltige maar krachtige, scheve en onlogische maar des te vuriger voorstellingen, zij zich zelven en hunne wenschen hervonden.

Maar verre de meesten bleven nog de waarheid trouw, zoo als die door het Schotsche *covenant* was bezworen. De zuivere Presbyteriaansche predikers mochten zich dus in de algemeenste populariteit verheugen en onder hen werd vooral Suckling met den straalkrans der heiligen gesierd. Waar hij optrad

stroomden duizenden heen, die in het betrekkelijk klein gebouw, de St. Antholinskerk, slechts voor de helft eene plaats konden vinden en dan ook de toegangen niet alleen tot den predikstoel, maar zelfs tot de buitendeuren en tot de gaanderijen als versperden.

Het uur voor het begin der godsdienstoefening was nabij en nog altijd daagden nieuwe scharen op, om zoo mogelijk den geliefden prediker, die voor geen der laatstaangekomenen meer zichtbaar zou zijn, voor het minst nog te hooren. Voor eenigen bestond zelfs daarop geen uitzicht meer, daar zij niet verder konden doordringen dan tot in de deuren en daar den toegang voor anderen, die opkwamen, verstopten.

Onder dezen behoorde een vrouw van aanzienlijken huize naar het scheen. Niet dat zij van de vrouwen der deftigste burgers uit de City in kleeding verschilde, want zij droeg ook den hoogen hoed, die veel op dien der mannen geleek, en toch de eerzaamste en godvruchtigste sierde; zij droeg ook het blonde hair, niet naar den smaak der waereldlingen gekruld of in lange lokken golvend om de blanke slapen, maar glad gestreken, over de ooren in een halven cirkel opgenomen en van achter zedig vastgestrikt; haar dekte ook het zwarte maar fijn laken kleed, naauw sluitend om het middenlijf en om den boezem, en daar door het keursjen bevestigd, verder opgenomen en van achter bevestigd, zoodat een goed deel van het onderkleed zichtbaar werd, dat hier van zware donker blaauwe zijde was; een liggende kraag van eenvoudige kant bedekte zediglijk den boezem, terwijl manchetten van dezelfde lichte en eenvoudige stof de hand omgaven, die in fijn gezeemd leder was gestoken. Maar van onder het gladgestreken hair kwamen twee paarlen, in zilver gevat, te voorschijn en de plooien in de handschoenen deden gissen, dat aan eenige vingeren der hand een ring prijkte. Toch was dit nog niet voldoende om dier vrouw eene hoogere plaats aan te wijzen dan aan de vrouwen der rijke kooplieden; want zóover was de weelde reeds doorgedrongen, dat die burgeressen zulke kleinodiën, welke vroeger de edelvrouw alleen sierden, in de laatste jaren mede waren beginnen te dragen. Er was echter meer. De armsten en welvarendsten der Gemeente gingen op naar het bedehuis met den lijvigen bijbel in de hand, maar deze liet het woord Gods achter haar dragen door een dienaar, die nog weder van een anderen vergezeld scheen en met dezen op

eenigen afstand haar volgde. Zulk eene buitensporigheid veroorloofde de vrouw van den rijksten burger zich nog niet; zij was daartoe ook niet in staat door de nederige inrichting van hare huishouding, welke slechts éene dienstmaagd telde. Men moest dus wel in de nieuw aangekomene een vrouw van den hoogsten rang erkennen, hoedanige er tot dusverre nog maar zelden in St. Antholinskerk eene plaats hadden gezocht en nog maar alleen bespeurd konden worden in de kerken, waar de Godsdienst Zijner Majesteit in eere gehouden en gehuldigd werd.

Zoo er echter nog twijfel aan haren hoogen rang mogelijk ware geweest, dan zou die verdwenen zijn bij den blik op hare fiere houding, die hulde en eerbied gebood, al straalde er ook vriendelijkheid uit het oog, al gleed ook een glimlachjen langs de fijne lippen. De opeengehoopte schaar aan den ingang week dan ook instinktmatig zoo veel het doenlijk was, terug, om haar ruimte te maken, toen zij naderde en duidelijk haar voornemen toonde om naar binnen te gaan en aan de Godsdienstoefening deel te nemen. Zij wendde het hoofd om naar den dienaar, die haar bijbel droeg en wenkte hem haar dien te geven, waarop hij den voetstap verhaastte en, haar nabij gekomen, eerbiedig te kennen gaf, dat het voor Mylady onmogelijk zou zijn den volkshoop door te dringen.

‘Ga mij voor, Mr. John!’ was het eenig andwoord, dat de bezorgde dienaar ontving.

Een Lady van hoogen huize in hun midden, begeerig om de nieuwe leer, ontdaan van alle windselen der afgoderij, te vernemen! Het was der saâmgevloeide schaar een triomf; het vervulde hunne harten, hoe geneigd ook te verkondigen, dat het Godsrijk niet van deze aarde was en het Hemelsch Koninkrijk niet kwam met uiterlijk gelaat, met innige blijdschap en deed den reeds zoo hoog gestemden moed nog stijgen. Deze indruk, door hare verschijning te weeg gebracht, en hij mocht vrij algemeen heten, verlichtte niet weinig de anders zoo zware taak, welke den dienaar was opgelegd, om ruimte te maken; want, wat men daar buiten reeds gedaan had, poogde men ook daar binnen in het schier overvulde gebouw te doen, daar de broeders in de toegangen voor de banken en stoelen zich een geweldige persing getroostten, toen de hooge Lady naderde.

‘Waarom dan ook niet vroeger zich opgemaakt?’ zeide er

echter één vrij luid, die zeker het gevoeligst den oogenblikkelijken drang ondervond. ‘Het is toch bekend dat, als Zijn Eerwaarde predikt, men vroeger dan voor een dienst in de Paulskerk van huis moet gaan.’

‘Het was deze voorzeker niet bekend,’ klonk het andwoord. ‘Kan zij niet een heilbegeerige zondaresse zijn, die naar de bekeering nog trachten moet?’

Dat andwoord drukte voorzeker de meening der overgroote meerderheid uit, daar er een goedkeurend gemompel uit dat gedeelte der broederen opsteeg, en, of Mylady in de gesproken woorden ten volle deelde, boog zij vriendelijk maar ernstig, zoo als het aan deze plaats voegde, even het hoofd. Had zij openhartig kunnen en willen zijn, misschien zou zij dan nog een andere reden voor haar laat binnentreden hebben kunnen aanvoeren, en wèl, haar verlangen om door velen gezien te worden, in de hoop, dat er zich daaronder één zoude bevinden, van wien zij dat vooral wenschte.

Maar was het haar ook, dank zij de voorkomenheid der meesten, vergund om den predikstoel te naderen, er bestond nog weinig uitzicht op het verkrijgen eener voegzame zitplaats. Toch was het meer dan tijd, dat zij er eene verkreeg, daar Zijne Eerwaarde naar den kansel trad, hetgeen een dergelijke opstuwing veroorzaakte, dat Mylady vooruit werd gedrongen en zelfs gevaar liep van tegen een der banken geslingerd te worden.

‘Ik bezweer Mylady terug te keeren!’ fluisterde de trouwe dienaar. ‘Het gepeupel zal u nog onder den voet loopen.’

Zij schudde echter ontkennend het hoofd, hoewel zij een aandoening van angst niet geheel onderdrukken kon, bij het zien van die honderde bijkans aaneengesloten hoofden, niet alleen in de zitbanken en op de stoelen om haar heen, maar tot zelfs op de breede en diepe gaanderij. De voorganger had zijne lezing gestaakt, en wel van dat gedeelte der Schrift, dat de wetgeving op Sinaï behelsde. Er was een oogenblik van ademlooze stilte, werkelijk indrukwekkend en beangstigend te midden dier menigte: de prediker deed met zachte stem het voorgebed. Toen dat geëindigd was ruischten de bladen van het psalmboek en klonk het lied, dat reeds zoo menigen strijd in Engeland en Schotland had begeleid. De toestand van Mylady was werkelijk onhoudbaar, maar er daagde eene onverwachte hulp op. Er rees een man uit eene der banken, die ter zijde van haar stonden, op; een man, voor

wien de broederen nog gewilliger ruimte schenen te maken dan voor Mylady. Hij naderde haar met eene diepe buiging. Konden ook de woorden door de naastbijstaanden, dank zij het aangeheven gezang, niet verstaan worden, zij verstond ze ten volle, waarvan het gevolg was, dat zij onder zijn geleide naar de bank, die hij verlaten had, heen ging en zich daar op zijne plaats nederzette.

'Zoo ik u niet mocht terugzien, Mr. Pym, ontvang dan nu reeds mijn dank!' fluisterde zij, toen hij gereed was de plek te verlaten en elders verder de Godsdienstoefening bij te wonen.

Hij boog en waagde haar daarbij veelbeteekenend aan te zien, waarna hij zich verwijderde, maar weinige schreden in een der doorgangen bleef staan, en wel in dier voege, dat hij zonder zich óm of het gelaat van den prediker áf te wenden, in staat was haar te beschouwen. Mylady had spoedig bemerkt waar de werkelijke Koning van Engeland plaats had genomen. Had zij hem werkelijk gezocht, dan had zij haar doel bereikt. Maar de onrust, die zij bijkans niet bemeesteren kon, de gejaagdheid, waarvan tot zelfs de trillende vingeren blijk gaven, die den bijbeltext poogden op te zoeken, waaraan de prediker zijne toespraak ontleenen zou, deed bijna vermoeden, dat haar doel een ander was geweest. Toch was dit niet zoo; toch had zij gevonden hem, dien zij zocht.

Maar zij had niet gewenscht, dat hij daar schuins van haar zijne plaats had gekozen, vanwaar hij ieder harer bewegingen konde gadeslaan, ieder harer gedachten wellicht op haar gelaat kon lezen. Het was of zij zijn arendsblik op zich voelde rusten; zijn blik, waarin de voldane wrok vonkelde en misschien ook nog de onvoldane begeerte.

'Ik en mijn huis wij zullen den Heere dienen!' zoo las de prediker, die deze woorden tot text had gekozen.

Zij nam een stuksken papier uit het meêgebracht boek en poogde, even als zoo velen van het aandachtig gehoor, de heilige woorden, thands vooral van zulk een diepen zin, op te teekenen. De prediker teekende met breede trekken den toestand van Israël, toen Josua een nieuw verbond wilde oprichten en het gantsche volk bezwoer zich op te maken van uit zijne tenten en trouw te zweren aan Jehova, den Almachtige, aan Jehova, den Gerechtige, aan Jehova, die een ijverig God was en geenen afgod naast zich kon dulden.

‘Ik en mijn huis wij zullen den Heere dienen!’ prevelde Mylady, de oogen, die bijna schemerden van het staren op den prediker, neêrslaande, terwijl zij weinig aan dezen dacht, maar zooveel te meer aan den ander, die, naar het haar voorkwan, in zijn blikken haar een vraag had gedaan, waarop die belofte een andwoord scheen. En de prediker voer voort in klimmende geestdrift en bekommerde zich niet meer om Israël en om Jozua, maar keerde zich tot zijn eeuw en zijn volk en ontstak in heiligen ijver over de zonden van de kinderen Gods, maar hief vervolgens ook een lofpsalm aan over het vele goede, dat hij door die kinderen gewerkt zag, wat echter door de genade Gods was geschied. Hij, die zich gesteld had tusschen den Heere en de zijnen, was gevallen, tot waarschuwend voorbeeld voor iederen onbesnedene van harte. ‘Laat ons thands waken en bidden, want in de ure van triomf wordt het hart hoogmoedig, en de hoogmoed sluit de liefde uit, en het gebrek aan liefde de eendracht, en de tweedracht leidt tot omkeering van het rijk Gods en tot de zegepraal van den Antichrist, die thands in vele en velerlei gedaanten om u heen sluipt als een brieschende leeuw gereed om u te verslinden.....’

Mylady hoorde niet meer; zij had over hare gedachten geene heerschappij meer kunnen voeren, toen gindsche prediker de op Tower-hill gebrachte offerand herdacht. Over hare wang toog een gloeiend rood. Altijd was zijn blik nog op haar gevestigd, de blik van den moordenaar, die machtig was boven allen! Zij haatte, zij haatte! Er was wellust in die aandoening van haat! Zij haatte hem, maar niet zoo als zij het de schuldige zwakheid, de lafheid deed, die niet dankbaar durfde zijn omdat daarbij moed werd gevraagd. Die man ginder had gevorderd wat hij misschien had moeten vorderen, had dit gedaan met heldenmoed, en de oogst, die hem eindelijk ten deel viel, was de belooning voor jarenlange moeite en arbeid. Toch haatte zij hem, maar er school ontzach, er was eerbied in dien haat! Wat prevelde die prediker van liefde en van eendracht! Wraak en vergelding was het wachtwoord, en de tijd was nabij, dat het uitspansel der hemelen een gezicht zou geven van de dingen die op aarde aanstaande waren; dat, even als in de dagen van Israëls felste benaauwdheid, knechten met lans en zwaard gewapend, donderende krijgswagens met de vlijmende zeisen, op de wolken zouden worden gezien!

Vrede wilde de prediker. Wilde hij, die daar ginder stond

dat ook? Dacht ook hij den strijd volstreden, de kroone bereikt? Jehova was de Gerechte, Jehova was een ijverig God; Hij zou het niet gedoogen; Hij kon, Hij mocht het niet.

'Ik en mijn huis wij zullen den Heere dienen, amen!' dus besloot de prediker en de gantsche Gemeente zeide het hem in het binnenste na. 'Amen!' suisde het ook van Myladies lippen; maar den Heer, dien zij zeide te zullen dienen, was niet de liefderijke Vader in den Hemel, maar de vertoornde Krijgsgod Israëls, de God, die het Dagonsbeeld met afgekapte voeten deed neêrvallen voor de arke des Verbonds.

De zegen was uitgesproken; de Gemeente maakte zich gereed heen te gaan. 'Zoo ik u niet terug mocht zien, Mr. Pym! ontvang dan nu reeds mijn dank!' had Mylady gezegd, en dat woord was door Mr. Pym begrepen; zelfs meer nog dan Mylady wel gewenscht had, dat hij begrijpen zou. Hij had besloten haar terug te zien en haar in de gelegenheid te stellen het woord van dank te herhalen. Zij had dan ook naauw haar bank verlaten, naar het scheen omziende naar haren dienaar, of zijn welbekende stem fluisterde aan haar oor: 'Mylady! vergunt ge mij uw gids te zijn... in dezen doolhof?'

'Ik zoek mijne dienaren, Sir!'

Hij ging reeds naast haar.

'Het is de eerste keer, dat gij deze kerk bezoekt; het zal toch niet de laatste zijn?' vroeg hij, terwijl hij haar door de volksmenigte heenleidde, die zich eerbiedig bij hunne nadering als in twee rijen schaarde.

'Weet gij zoo bepaald, dat het de eerste keer is?'

'Ja; waart gij er vroeger geweest, ik zou u hebben bespeurd. Mylady Carlisle verliest zich niet in eene menigte, hoe groot die ook zij. Daarom herhaal ik: het is de eerste, maar zal het de laatste maal zijn?'

'Acht gij het woord hier verkondigd dan zoo krachteloos? Of wel mijn gemoed zoo weinig ontvankelijk voor het zaad hier gestrooid?'

'Noch het een, noch het ander, Mylady! Zelfs acht ik het laatste ontvankelijk boven dat van velen.'

'Een vereerend getuigenis van eenen, die zoo veler gemoed beheerscht, o m d a t ... hij het kent... Gij hebt u dus zeker de moeite gegeven een blik in het mijne te slaan?'

'Wie zou dat kunnen? Zou Mylady Carlisle zelve wel in staat zijn dat met vrucht te doen?' vroeg hij met een ge-

smoorden lach, die echter hard en grof zou hebben geklonken, indien hij luider ware geweest.

‘Onbeschaamde!’ prevelde Mylady, en zij ging ettelijke oogenblikken zwijgend naast hem voort.

‘Wanneer ik zoo stout ben uw gemoed ontvankelijk te noemen voor indrukken als hier worden gegeven, dan vind ik daartoe aanleiding in de onrust der tijden, die ook wel op u, al gelijkt gij ook een meesterstuk van den Helleenschen beeldhouwer, haar invloed zal uitoefenen. Het gantsche volk Israëls vastte en bad op den grooten verzoendag; thands is het de onze...’

‘Gij verschijnt zeker dikwijls in de St. Antholins kerk, Mr. Pym! Gij zijt bijbelvast geworden; dat is zeker óok een gevolg van de onrust der tijden,’ merkte Mylady aan, die hem het scherpe woord dat hij zich straks jegens haar veroorloofde, met woeker teruggaf.

‘Misschien wel; waarom zou het zoo niet zijn?’ vroeg hij op schertsenden toon. ‘Toch zou het zeer wel mogelijk kunnen wezen dat de onrust der tijden mij minder trof dan menig ander.’

‘Trotsch gesproken en misschien wel zeer waar! Wie weet of Phidias niet een anderen Zeus had gewrocht, indien hij ú had gekend!’ voerde Mylady hem bitter te gemoet. Zinspeelde de grove epikurist, de Koning der Rondkoppen, dan ook niet kwetsend en scheurend op de vreeselijke ure door haar doorleefd, zinspeelde hij er niet op, hij, die dat het minst van allen had moeten doen, indien hij had willen sparen.

‘Sprak daar Mylady Carlisle zoo als zij in het verleden gekend werd, of... zoo als zij in de toekomst gekend zal worden?’

‘Gij gelooft dus dat zij veranderen kan?’

‘Nog meer: dat zij veranderen z a l .’

‘En wie zal de tooverfee zijn, Mr. Pym?’

‘De onrust der tijden, in de eerste plaats, en dan...’

‘En dan, Mr. Pym?’

‘Het zaad dat daar ginder in de kerk, die wij saâm verlieten, gestrooid werd,’ zeide hij met iets spottends in den toon zijner stem.

‘Zeker is het een goed zaad! Die opwekking tot eendracht vooral was aandoenlijk.’

‘Ik geloof, Mylady! dat juist die zaadkorrel niet bij allen

de vruchtbaarste zal zijn. Hoe ontvankelijk uw gemoed ook zij, toch vrees ik...'

'Dat die korrel daar minder goed zal wassen dan in het uwe? Ik geloof het ook; gij hebt het verheven doel bereikt: de vrijmaking van een volk. Maar, tweede Mozes, pas op dat het uitgeleide volk niet in de woestijn omdole en er niet verlange naar de vleeschpotten van Egypte! Zij de Roode zee ook overgetrokken, toch ligt Kanaän nog niet in het verschiet.'

'Versta ik wel? Een opwekking in den heden ten dage meest gewilden vorm tot tweedracht! Van uwe lippen, Mylady?'

Zij zag hem met van toorn vonkelende oogen aan. Wilde hij dan niets begrijpen? Wilde hij dan, dat zij alles zeide, dat zij het breede pad, dat beide van elkaâr scheidde, geheel alleen overstak om hem te naderen? Hij wilde den vrede met haar sluiten, daarvan hield zij zich overtuigd, maar hij scheen te verlangen dat zij de voorslagen aan hem onderwierp, opdat hij ze wijzigen kon in zijn voordeel. Tot hare innige tevredenheid zag zij hare beide dienaren in hare nabijheid. Zij stond stil als om ze in te wachten, hetgeen Pym aanleiding gaf haar te verzoeken hem een verder geleide te vergunnen.

'Waarom? Gij geeft er toch telkens blijk van, mij verkeerd te verstaan.'

'Dus ook tweedracht tusschen ons?'

'Als gij slechts de eendracht behoudt tusschen u en Karel Stuart..!'

'B e h o u d t ?' vroeg hij, op het woord drukkend. 'Maar zij zal ontstaan, daaraan twijfel ik niet,' vervolgde hij. 'Zijne Majesteit heeft zich ontslagen van zijne slechte raadslieden, en goede getrouwe daarvoor in de plaats gesteld.'

'Ik hoorde daarvan. Al de Sekretarissen van Staat zijn ontslagen en uwe partij leverde het nieuwe stel. Veel geluk met deze overwinning, die zeker eene beslissende zal zijn! Er staat nu niets meer tusschen het Parlement en Karel Stuart; ja toch, nog eene enkele vijandin, maar van weinig beteekenis... ten minste voor uwe schranderheid en energie... de Koninginne-moeder, Maria de Medicis... Of hebt gij die óok reeds tot bondgenote en vriendin gemaakt?'

'Indien dat zoo ware, zou het niet mijn grootste zegepraal zijn, Mylady! De grootste, die ik ooit behaalde of behalen kon, zou zijn úwe vijandschap te doen verkeeren in...'

'Die der andere is u voorzeker gevaarlijker. Vaarwel, Mr.

Pym! Nam ik nog verder uw geleide aan, dan zou ik den schijn op mij laden als of de zegepraal reeds behaald ware, die gij in uwe *courtoisie* beweert te wenschen.'

'Mag ik de eer hebben eene plaats voor u te nemen in de St. Antholins kerk?' vroeg Pym hoffelijk maar koud, daar de bedienden van Mylady in de nabijheid waren.

'Misschien heb ik gelegenheid u daarop later het andwoord te geven.'

'Wanneer, Mylady?'

'Zijt gij den avond vergeten waarop Carlisle-house geopend is voor de Aristokratie van de geboorte en van het talent? Den eerst volgenden avond vooral hoop ik beide vereenigd te zien. Het zal een verlovingsfeest zijn.'

'Een verlovingsfeest? Mylady....!'

'Van mijne vriendin Jane Howard en Sir Robert Conway, eersten klerk bij den Bijzonderen Raad Zijner Majesteit.'

'Mylady, bij den ernst der tijden...'

'Behoeft men wel eenige ontspanning. Vaarwel, Mr. Pym! Bedenk dat voor mij de groote verzoendag, die volgens u met vasten en bidden wordt gevierd, nog niet gekomen is.' Zonder eenige verdere opmerking af te wachten, wendde zij zich af om hare wandeling voort te zetten, achtervolgd door hare bedienden, een van wie zij den Bijbel, dien zij gedurende hare wandeling in de hand had gehouden, overreikte.

'Zij heeft mij gezocht!' dat was de eerste gedachte welke bij Pym opkwam, toen hij haar verlaten had. Eindelijk! Eindelijk! Maar zijn geduld was beloond. Indien hij den eersten stap had wagen te zetten, daartoe wellicht verleid door het mondgesprek, dat zij voor ettelijke weken in Northumberland-house met hem hield, dan zou hij wellicht met fierheid zijn teruggewezen, zoo als eens, zoo als jaren geleden, toen de hartstochten gierden, toen een druk harer hand hem een belooning ware geweest voor elk offer, dat zij van hem gevraagd had. Zij was thands tot hém gekomen! Welk een hevige strijd de fierheid had moeten strijden, welk eene overwinning zij op haar haat had moeten behalen. Maar neen, die vrouw kon geen haat voeden evenmin als liefde; voor beide aandoeningen was zij te koud, of, indien zij er al vatbaar voor ware, dan nog was zij te wispelturig van nature en te eerzuchtig. Vooral het laatste! John Pym was voorbijgezien voor den schitterenden Thomas Wentworth; deze werd thands weder vergeten voor genen, die thands even hoog het

hoofd mocht dragen als eenmaal de trotsche en machtige Luitenant van Ierland het gedaan had. Koude, maar toch schoone, eerzuchtige, maar toch aanbiddelijke vrouw, die nog zijn boezem deed zwoegen, bij wier aanschouwing hem het hart sneller klopte, in wier nabijheid niet alleen de zinnelijkheid maar ook het verstand werd geprikkeld! Wat zij voor Wentworth was geweest zou zij ook voor hem willen zijn. Hij was er zeker van! Met hoe veel beleid zij zich ook had verschanst, zij had toch niet alle toegangen kunnen maskeeren. De prediker had den wensch van duizenden in den lande uitgesproken, die na den val van Wentworth, na zoo vele blijken van gewilligheid, als Karel Stuart gaf, om den raad Zijner getrouwe Gemeenten op te volgen, voldaan waren met de behaalde zegepraal en alle verdere waarborgen voor de toekomst onnoodig achtten. ‘Vrede en rust!’ was het wachtwoord geworden. Maar het scheen nog het hare niet te zijn. Eendracht verlangde zij niet! Zij had zelfs in de haar eigen vormen de vijandin aangewezen, die het mikpunt moest zijn bij een hernieuwden aanval. Wat was daarmeê haar doel? De moeder van Henriëtte Maria had zij als met den vinger aangewezen, zij, de erkende vriendin van deze, zij, die zoo als Oliver St. John hem verzekerd had, in de laatste dagen schier onafgebroken de gezellinne der Koningin was geweest en met deze zeer vertrouwelijke gesprekken, door geen derde bijgewoond, had gehouden. Zou hij werkelijk het doel zijn eener intrige? Zou men hem de plaats van Wentworth willen doen innemen en hem willen verleiden tot afval even als genen, hém door de omhelzingen der schoonheid, zoo als Wentworth door de aanlokselen van het goud en de macht? Maar al ware het zoo, hij zou het spel niet schuwen; hij zou de moderne Delilah niet ontvlieden; hij had zelfvertrouwen genoeg om de onderstelling niet te gewaagd te noemen, dat degeen, die voor de rol van overwonnene was bestemd, wel eens als overwinnaar uit den strijd zou kunnen treden. Dus hij zou tot haar gaan! Maar niet op den feestavond, niet te midden dier menigte, voor wie zij de zon zou zijn, die over de boozen en de rechtvaardigen gelijkelijk licht; te midden eener menigte, aan welke hij nog wel rekenschap zoude moeten geven van zijn verschijnen en nog de spoedig verspreide mare zou hebben te danken, dat hij voor een Afgodsbeeld de knie gebogen, en openlijk - dat hij 't heimelijk deed was velen niet onbekend - de plichten schond, hem door den ernst van

het Puritanisme opgelegd. Maar hij zou haar in de eenzaamheid bezoeken en dan zekerheid erlangen omtrent hetgeen hij te hopen had. Hij zou haar morgen bezoeken; maar nog aan den avond van dezen dag begaf hij zich naar Carlisle-house, waar hij zich bij Mylady liet aandienen. IJdele poging! Mr. Edwards ontving hem met de grootste bewijzen van eerbied, maar stamerde eene verontschuldiging, daar Mylady zich ongesteld gevoelde, evenwel niet zóozeer of zij hoopte den eerstkomenden Donderdag de voorgenomen receptie te zullen kunnen houden. Het voordeel zijner pozitie was prijs gegeven; hij had den hartstocht gesteld tegenover de berekening der *coquette!*

'Zou hij komen?' vroeg Mylady, toen zij hem dien ochtend had vaarwel gezegd, toen zij, ontevreden over zich zelve, dat zij zoo veel had moeten wagen en nog zoo weinig verkregen had, huiswaards keerde. Indien hij kwam zou het verloren terrein herwonnen kunnen worden, zou de eerste stap, dien zij thands had moeten doen, geheel uitgewischt zijn. Geen wonder dat een kreet van blijdschap haar ontsnapte, toen de onthutste Steward haar het nooit gedacht bezoek meldde en, trillend op de schier onvaste voeten, den gehaten naam uitbracht. Niet nu, maar op het door haar aangeduide tijdstip zou zij hem welkom heten, niet wanneer híj, maar wanneer zíj het wilde, niet in de eenzaamheid, waar hij zou vinden, maar te midden van velen, waar hij zou moeten zoeken.

Het was echter gewaagd spel, want die man was haar noodig, zóo noodig, dat de hoogste prijs, dien hij van haar eischen mocht, niet als te hoog kon worden afgewezen. Daarom trilde de vraag nog dikwerf op hare lippen: 'zal hij komen?' en werd zij met steeds klimmender onrust herhaald, naarmate de avond naderde voor het prachtig feest bestemd.

Prachtig zoude het zijn; schitterend boven alle feesten, die ter eere van het jeugdig paar reeds door eenigen waren gevierd, vrolijker en opgewekter vooral dan de doodsche receptie, waarop de verheven voogdesse hare pupil had onthaald. Met uitzondering der Sunderlands was de bloem van Engelands adel genoodigd, en er was een gegronde reden voor het vermoeden, dat verre de meesten zich zouden beijveren aan de tot hen gerichte uitnoodiging te voldoen. Mylady, de getrouwe en tedere vriendin van den onlangs onthoofde, de vermetele, die aanslag op aanslag had wagen te smeden tot redding van

den veroordeelde, die in het zwarte kleed der bitterste droefheid het laatste afscheid had uitgenokt bijna aan den voet van het schavot, zij zou de gastvrouw zijn, zij zou een feest geven, dat, zoo zij zich ten minste haar verworven naam ook thands waardig toonde, eene vereeniging van fijne weelde met gulle vrolijkheid zoude zijn. Karos bij karos voerde de aanzienlijke schare aan. Essex en Arundel, Norfolk en Bedford, de Norwichs en de Howards, Lady Rivers en Lady Aubigny, aan het hoofd eener schare van bevallige schoonen, prachtige of liefelijke bloemen, omgeven van rijzig en breedgetakt geboomt!

Een stoet van pages en mindere bedienden tot Myladies huishouding behoorende repte zich door de vorstelijke woning, aan hun hoofd de Steward in zijn zwart fluweel wambuis, waaraan de zilveren keten - het teeken zijner waardigheid - hing, korten broek van dezelfde stof, geel zijden kousen en de lage schoenen met hooge hakken, door een strikjen van geel zijden lint op den voet gesloten. Hij hield een wit ivoren staf in de eene en een laag hoedtjen in de andere hand en verwelkomde de aankomende gasten aan den voet van den trap, waar twee hellebardiers in hun pleeggewaad - wat de mode van voor drie eeuwen herinnerde - met het wapen der Northumberlands en der Carlisles prijkend op de borst, hadden post gevat.

‘Zal hij komen?’ prevelde Mylady bij het aandienen der pages, die telkens de eikenhouten vleugeldeuren der groote zaal bij het verschijnen van nieuwe gasten openden en daarbij de namen aankondigden der aanzienlijken naar geboorte en rang.

Schatten had de overleden Hertog aan de inrichting van de groote zaal zijner woning besteed. De prachtlievende had hier bijkans het ideaal bereikt en tevens, wat bij hem niet altijd het geval was geweest, de eischen van den goeden smaak bevredigd. Om de verbazing en de daarop volgende bewondering der beschouwers bij het binnentreden der zaal te kunnen begrijpen, zou het kind onzer eeuw de hooge prijzen moeten kennen waarop toen het spiegelglas en het marmer te staan kwamen. Beide waren kwistig aangebracht. Groote spiegels waren als in wit marmeren lijsten gevat, en de tusschenruimte van den wand werd bedekt door behangsels van rood damast, geborduurd met gouden vogels. De geboogde zoldering prijkte met voorstellingen aan de Grieksche Godenleer ontleend, en de vloer was van verschillende houtsoorten kun-

stig ingelegd en glad gewreven. In de hoeken der zaal geurden de fijnste bloemen in wier midden licht was aangebracht. Een vergulde kroon droeg op de vele armen een reeks van waskaarsen, die een helder maar zacht licht en daarbij een heerlijken geur verspreidden. Mollige divans en hoog gerugde stoelen van zwart hout, maar waarvan de kussens in harmonie waren met de stof en de kleur der behangsels, een sierlijk dressoor, thands bijkans overladen door de fijne fluiten en roemers, zilveren schenkbladen en koelvaten voor de fransche en spaansche wijnen, zware thands neêrgelaten gordijnen van zijden damast, bezaaid met het rijk borduursel, dat aan den wand reeds bewonderd had kunnen worden, maakten de verdere stoffering uit en streelden het oog door de harmonie der kleuren en de bevalligheid der vormen, door de weelde, die den fijnsten smaak tot gids had, gekozen. Voor den divan, naast welken de gastvrouw zich een plaats had voorbehouden, lag een persiaansch karpet, eenmaal het eenige dat in Engeland gekocht kon worden, waarom het dan ook door Carlisle werd begeerd.

Een tal van bedienden in groot livrij stond in de gaanderij en aan de hoofddeur geschaard, terwijl in de aangrenzende kamer, van de zaal slechts door een laken *portière* gescheiden, ettelijke muzikanten gereed stonden om op het teeken van den Steward zich te doen hooren.

‘De verloofden: zeer edele en hooggeboren Lady Jane Howard van Kimbolton en Sir Robert Conway, edelman van het Huis Zijner Majesteit!’ dus luidde de aankondiging, waarbij alle gasten oprezen, de gastvrouw eenige schreden verder dan zij straks bij de ontvangst der anderen had gedaan, vooruit trad, en de muziek inviel.

‘Werkelijk, Mylady kiest hare beschermelingen nooit slecht,’ mompelde een der Ladies tot hare gebuur, met een blik op den bevalligen bruidegom.

‘Een fortuinzoeker!’ klonk het tot andwoord.

‘Juist wat ik meen, en hij zal vinden wat hij zocht, de fortuin: geld en liefde.’

‘In éene persone.’

‘Waarschijnlijk in twee,’ lispelde de kwaadaardige tong, terwijl het oog der spreekster van de bruid naar de gastvrouw dwaalde.

Maar gold het hier de jonkman, die nog voor weinige weken onbekend ronddwaalde en thands als gelijke verkeerde met de verhevensten; de jonkman, die in zijn kleedij van rozenrood

fluweel, kwistig voorzien van wit satijnen strikken, waarin de diamanten als in zilver gevat, prijkten en bij elke beweging het oog, dat er op staarde, schier verblindde, ook aan de bruid werd weldra algemeene hulde bewezen. Het was niet het kleed van goudgaas, niet het diamanten halssnoer, dat op de borst neêrviel, niet de door het hair gevlochten paerelen, die de aandacht trokken, rijk wist men dat zij was; maar het was het gezichtjen, dat werkelijk eene uitdrukking had van schalksche dartelheid, die bekoorde, en het gelaat, vroeger misschien wel onbeteekenend geheten, leven en beweging schonk. Alle zweem van verveling was geweken; alle bitterheid, die daarmede gewoonlijk gepaard ging, verdwenen, terwijl datgeen wat tot die uitdrukking van bitsheid zooveel bijdroeg - de vorm van den neus - thands juist een schijn van schranderheid aan het geheele wezen gaf.

‘Lieve gastvrouw, hoe ik u reeds danke!’ lispelde Jane, nadat Mylady haar en haar bruidegom langs de breede rij van gasten had heengeleid en beiden aan dezen had voorgesteld. Ook Roberts oogen glansden ongewoon helder, terwijl hij, de hand zijner bruid in de zijne gevat, Mylady toefluisterde: ‘Ik vergeet deze ure nooit.’

‘Ik neem akte van dat woord!’ hernam zij, en de lieve glimlach, die den gantschen avond om de fijne lippen had gespeeld, verdween voor een oogenblik. Het was of Sir Robert een ijsklomp had aangeraakt en bijna verschrokken keerde hij zich af.

‘De Hertog van Northumberland!’ kondigde de page aan, terwijl hij de vleugeldeuren openwierp.

Mylady trilde. ‘Zal hij komen?’ mompelde zij nogmaals.

De zusterlijke liefde scheen haar voetstap te verhaasten, toen de Hertog binnentrad.

‘Goed van u, dat ge komt; waarlijk, ik vreesde reeds,’ voerde zij hem gejaagd te gemoet.

‘Gij wildet het immers, Lucy! en wie doet niet gaarne wat gij begeert. Ik wist wel, dat ge uw laatst bezoek aan den Tower zoudt wenschen te doen vergeten,’ voegde hij er zachter bij.

‘Maar gij zijt tien jaren jonger geworden! Wat zegt gij, Lady Montague?’ vroeg zij, zich eensklaps wendend tot een jonge schoone, die van vele heeren omringd was en bij die vraag purper werd. ‘Algernon!’ fluisterde zij aan zijn oor, ‘daar ligt úw geluk en ónze toekomst... Voleind uw zegepraal!’

En Algernon deinsde niet meer zoo als vroeger ontzet te-

rug. Zijne herstelling van de eens vreeselijke krankte scheen volkomen. In het bezige leven, in den woedenden strijd der partijen was hij medegesleept; andere hartstochten hadden den eenen, den eenigen, die hem beheerschte, op den achtergrond gedrongen; de eene gedachte, die zijn brein overmeesterde en daardoor zijn oordeel en rede verduisterde, was van lieverlede overschaduwd door anderen; een deel van de vroegere veerkracht was teruggekeerd, en slechts van de oude kwaal was een prikkelbaarheid achtergebleven, die niets meer van de vroegere zachtmoedigheid en, voor niemant dan voor Mylady alleen, iets van de vroegere volgzaamheid overig liet. Dank zij het beleid zijner zuster, was de afkeer van een tweede huwelijk zoo niet geweken, dan toch zóo verminderd, dat die aandoening minder krachtig was dan het gevoel van hetgeen hij aan zijn geslacht was verplicht.

Toen Mylady hem verliet en een oogenblik later naar hem omzag, ontwaarde zij hem aan de zijde van Bedford, die met Lady Montague in gesprek was.

Maar de hoogste eer, die Carlisle-house geschonken kon worden, werd dezen avond niet vergeefs verbeid. Op de straat klonk de gelijke eentonige voetstap van een bende krijgsknechten, die met de draagkoets, welke zij omgaven en tegelijk met den stouten ruiter, die in hun midden reed, voor het huis van Mylady stil hielden. Hare Majesteit de Koningin trad binnen aan den arm van Prins Rupert, den zoon van den ongelukkigen Koning van Bohemen en dus den neef van Karel Stuart. Nog was die naam niet met bloed bevlekt; nog weêrgalmde hij niet van het Noorden tot het Zuiden, uit den mond van duizenden vergezeld van vloek en verwensching; uit dien van honderden begeleid van jubeltoon en handgeklap. Zoo als hij nu verscheen, was hij de volmaakte edelman, wiens zwierige kleedij de type werd van het gewaad der dolste kavaliers. Twee lange dusgenaamde *love locks* hingen langs het hoofd tot op den nek en den kanten kraag, waar de einden met linten waren vastgebonden; het wambuis met de wijde mouwen en de kanten lubben om de polsen was gesloten om het midden; de wijd gepofte broek, bezet met linten, werd door den rijken kousenband aan de knie vastgehecht; de breede kappen der laarzen prijkten met kant, en de groote hoed, wat den vorm betrof, aan de Italiaansche *condottièri* ontleend, torschte aan den eenen kant een bundel linten en aan den anderen een witte

veêr, waarvan de punt rood was gekleurd. Hij droeg *mouches* op het gelaat, een kleine *moustache* en baard. Vermetelheid lichtte uit den blik van het oog; trotschheid sprak er uit houding en tred; de roode blos toonde een gezondheid en kracht aan, die later bleek door geene vermoeienissen, van welken aard ook, gedeerd te worden. De forschheid van bouw en gestalte kwam vooral dit oogenblik uit, nu hij aan de zijde der tedere en tengere Henriëtte Maria voorttrad.

'Carlisle-house kan dezen avond voor altijd zijn geschiedboek sluiten en het laatste hoofdstuk stelt dan al de andere in de schaduw!' zeide Mylady diep neigende voor Hare Majesteit en Zijne Koninklijke Hoogheid, die op het vaste land dien titel nog slechts zelden vernomen had, maar daarmede aan het Hof zijns ridderlijken ooms werd verblijd en vereerd. Mylady voerde het gelukkig paar de hooge gasten te gemoet, die zich een oogenblik met beiden onderhielden en toen met eenige haast de rijen langs gingen. Hare Majesteit was de oorzaak, dat de *revue* zoo spoedig was afgeloopen. Zij verlangde met Mylady eenige woorden te wisselen en gaf daar spoedig blijk van, want naauw op de haar aangewezen eereplaats neêrgezeten, riep zij de ijverige gastvrouw, die een woord voor ieder had, tot zich. De fluisterende toon, waarop het gesprek reeds dadelijk gevoerd werd, deed Rupert zich eenige schreden verwijderen en een onderhoud zoeken bij eenige der meest nabij zijnde groepen.

'Ik dank u, Lucy, dat ge mij zelve uw gang naar de kerk der Puriteinen en uw gesprek aldaar met een der volksmenners hebt gemeld. Hadt gij 't niet gedaan, ik zou mij ongerust hebben gemaakt; nu behoefde ik u niet te verdedigen....'

'Wat toch altijd bewijst, dat men er tegen mij bij Uwe Majesteit een aanklacht van gemaakt heeft. Ik kan gissen wie het deed. Het was uw schrijver François.'

'Ja, hij was het. Ik begin met u te gelooven, dat die man valsch spel speelt. Maar het is zoo moeielijk hem op heeter daad te betrappen.'

'In dat geval is het altijd het zekerst den argwaan gehoor te geven. Uwe Majesteit gelieve dien man weg te zenden, want de gevaren die mij bedreigen, zijn groot, zoo ik niet zeker ben van de woorden, in het kabinet Uwer Majesteit gesproken. Ik wensch niet het ongeluk van dien man, wiens schuld ik meer dan vermoed, maar toch nog niet bewijzen kan. Uwe Majesteit verzekere hem een jaargeld, maar zende hem weg.'

‘Ik zal er over denken; wees niet ongeduldig; gij weet dat ik spoedig een besluit neem. Maar ik heb u over iets veel belangrijkers te onderhouden. Het Huis der Gemeenten is ons voorstel aangaande mijne moeder gedaan. Hoe bleek mij weder uw doorzicht, Lucy! Ja, het is noodig, dat haar een wacht van musketiers worde gegeven; want zij verhaalde mij nog van daag, dat zij tot aan hare woning beleedigd wordt! Maar ik vrees dat ons verlangen tegenstand zal ontmoeten. Dat men zijn onderdanen in zulke dingen nog moet raadplegen! Kunt gij uwen invloed niet aanwenden?’

‘Ik verwacht Pym van avond hier,’ lispelde Mylady.

‘Jezus Maria! die man hier, in mijne tegenwoordigheid...! Laat hem niet toe! Hij behoort hier ook niet.’

‘Hij behoort hier juist. Hij moet ons een onderpand geven van zijne trouw en dat geeft hij door hier te verschijnen.... Maar of hij zal komen?’

‘Ik kan hem toch niet verzoeken, ik...?’

‘Zou ik dat ook bedoelen? Zou ik de majesteit der Kroon zulk een vlek willen opwerpen, ik, wier streven het is haar te verheerlijken?.... Uwe Majesteit stelle zich volkomen gerust en gelieve dat anderen ook weder te doen zijn, door verlof te geven tot het beginnen van den dans.’

Werkelijk waren veler blikken met eenige onrust op de beide fluisterenden gericht. Er waren er onder, die het Huis Stuart oprechtelijk waren toegedaan en bij den aanblik dier beide vrouwen een angstig gevoel niet konden bedwingen; er waren er onder, die Mylady met een soort van schuwheid beschouwden en zich wel hadden willen verstouten de hand te leggen op het oor Harer Majesteit. Den zoodanigen zou het gewoel van den dans werkelijk eene afleiding en alzoo eene geruststelling zijn. Bovendien maakte de houding van Prins Rupert het afbreken van het gesprek, dat zich meer en meer bepaalde tot de groep waar Zijne Koninklijke Hoogheid zich bevond, wenschelijk, ja noodzakelijk. Met eene losheid, die alleen om zijn hoogen rang van vrijpostigheid werd vrijgepleit, onderhield de Prins zich met de Ladies, en toen hij den tegenwoordigen politieken toestand ter sprake bracht, verkondigde hij stellingen, die slechts door zeer weinigen zelfs van den hoogen en behoudenden adel, die hier zijn verhevenste vertegenwoordigers vond, kon worden toegejuicht.

‘Het is waarlijk goed, Mylords! dat de winkeliers van het Huis

der Gemeenten een oogenblik stil staan en zich schijnen te bedenken eer ze voortgaan. Bij God! ze zijn dan ook ver genoeg gegaan en Zijne Majesteit heeft met eene voorbeeldeloze zachtmoedigheid verdragen wat zij verdragen heeft. Ware Strafford niet zulk een hoogmoedig dienaar geweest, Zijne Majesteit had hem niet moeten prijs geven.'

'Uwe Koninklijke Hoogheid vergete het verleden.... Zij is zoo uitnemend in staat ons alleen het heden te doen gedenken... door hare tegenwoordigheid,' merkte Lady Aubigny aan.

'En in de uwe vergeet men gants en al den tijd!' hernam de Prins. 'Het is echter goed, dat men niet altijd het voorrecht geniet u te aanschouwen; want in het belang van mijn verheven Oom, behoort men thands vooral niet den tijd te vergeten. Wij hebben te zorgen, dat de toekomst niet op het verleden gelijke, en dat de kooplieden uit het Huis der Gemeenten dit ook gelooven, bewijst mij hun stil staan op dit oogenblik. Mijne woorden mogen luid klinken, Mylords! Ik wil dat ze in Stephenskapel gehoord worden; het kan een waarschuwing zijn.'

'Wat Uwe Hoogheid een stil staan noemt om zich te bedenken, kon er wel eens een zijn, om adem te scheppen voor een nieuwen tocht,' werd er eerst naauw hoorbaar, maar weldra met meer kracht en ten laatste overluid aangemerkt. De Prins keerde zich haastig om, terwijl het forsch gelaat een uitdrukking van hooggaanden wrevel uitdrukte.

'Ah, zegt gij dat, Sir!' zeide hij, Robert van het hoofd tot de voeten metend. 'Hebt ge uw bruid verlaten om ons dat te komen vertellen? Bij Mars! wij zouden grooten lust gevoelen om de lieve bruid te gaan troosten en te doen vergeten, dat haar aanstaande gemaal zelfs in zijn hoogtijd nog zóo wijs weet te zijn!'

Roberts wangen gloeiden. Hij zocht naar een puntig woord, dat hem op den onverdragelijken hoogmoed, de vernederende minachting, die er uit 's Prinsen andwoord doorschemerde, wreken kon, maar hij vond het niet. Hij moest zwijgen, terwijl de lip beefde en de hand trilde en aller oog zich vol verwachting op hem scheen te vestigen; hij voelde zich verslagen, niet als een man op het slagveld, maar als een scholier van Eton-college op de speelplaats.

Gelukkig dat de tonen der muziek werden gehoord, Myladies stem in de nabijheid klonk en den bruidegom noodde het bal

te openen, waartoe Hare Majesteit in hare hooge genade verlof had gegeven. In een oogwenk waren allen gereed. Afgescheiden van het genot, dat de *sarabande* hun beloofde, was de dans thands het eenig afdoend middel om het *malaise* te doen verdwijnen, dat door allen in meerdere of mindere mate gevoeld werd.

Toch weifelde de bruidegom een oogenblik, zelfs na de bepaalde uitnoodiging der gastvrouw. De dans, was hij niet een gruwel voor het godvruchtig gemoed? Was hij niet een der verlokselen des Boozen, waartegen de Gemeente des Heeren nooit genoeg kon worden gewaarschuwd? Neen, hij zou zich niet daaraan overgeven, al mocht hij nog in hoogere mate aller bespotting opwekken dan hij reeds gedaan had! Maar daar lispelde een zilveren stem aan zijn oor, terwijl een kleine poezele hand zich op de zijne legde: ‘Weet ge nog wel dien middag in het priëel, toen ik geroepen werd om de *sarabande* te leeren dansen? Wie kon toen denken, dat ik die ging leeren voor u? Gij zeker niet, ik misschien wel, Robert!’

‘Beste Jane, hoe ge alles hebt onthouden!’ fluisterde hij, terwijl hij, alle Puriteinsche stellingen vergeten, haar in den rei voerde, aan het hoofd der schaar, in de nabijheid van Hare Majesteit, die hare hand aan Prins Rupert had gereikt. Algernon Percy danste met Lady Montague en scheen de vlugheid der jeugd herkregen te hebben; hij had evenmin als al de anderen een oog voor Mylady, die met bevalligheid de scharen geordend, de bewegingen der dansenden zelfs geleid had, maar, toen de dans een aanvang had genomen, zich een weinig ter zijde had begeven, waar zij niet meer in het volle licht stond van den kroonluchter. De paren wiegden en neigden haar voorbij; menig schertsend woord werd geuit; de wang kleurde, het oog tintelde van genot; zij nam er geen deel aan, zij was de slavin van slechts éene gedachte, van slechts éene aandoening, voor welke haar boezem echter nog te eng scheen te zijn, want zij bracht de hand aan het hart, terwijl zij, naar de vleugeldeur starende, prevelde: ‘Zal hij komen?’

En werkelijk, hij kwam! Door het geruisch der muziek was het haar onmogelijk den naderenden voetstap te vernemen, of de aankondiging te verstaan van den page aan de vleugeldeur. Deze werd echter geopend en, met dezelfde eerbewijzingen als straks de aanzienlijken naar rang en geboorte, trad thands de burger binnen, de burger echter, op wien een gantsch volk

het oog hield gericht, de werkelijke Koning van Engeland, John Pym.

Had hij zich ook voorbereid op de ontmoeting eener talrijke schaar, hij had toch niet kunnen voorzien op zulk een oogenblik te zullen binnentreden. Hij bevond zich te midden eener dansende menigte, hij, door belang en neiging aan de Puriteinsche partij, in wier starre vooroordeelen hij echter in alle opzichten niet deelde, verbonden. Bij zijn binnentreden ging er een dof gemurmel door de schare, en onwillekeurig vergat de knie de buigingen, de hand de bewegingen te maken, bij het dansen der *sarabande* vereischt.

John Pym was in hun midden! Velen overviel eene koude huivering, gevolg van afgrijzen of van vrees; sommigen was zijne verschijning een blijde boodschap, allen echter eene verrassing, welke bij de meesten gepaard ging met een veroordeeling van de vrouw, die dien man te harent ontving. Koud was ze en hoogmoedig en ijdel, maar niemant had haar dat in die mate gedacht als het in deze ure bleek. De vervolger van hem, dien zij heette lief te hebben, ontving zij in haar huis! Slechts weinige dagen na den dood van eenen, dien zij tot aan het schavot had begeleid, had zij den moed een feest te vieren niet alleen, maar daarop hem te nooden, die den vriend had verslagen! Men had vele wendingen en zwenkingen in den politieken cirkel aanschouwd, maar toch nimmer zulk eene verandering van gezindheden als hier, waar het nog wel de innigste en heiligste gold. Zelfs Algernon Percy geraakte het spoor bijster en vond, dat zijne hoogvereerde zuster het doel voorbij was gerend en harer ijdelheid een misdadig offer had gebracht.

Welke moeite ieder ook deed om den gevierden burgerkoning de innerlijke onrust te verbergen en, of zijn aanwezigheid niet bespeurd werd, voort te blijven dansen, het scheen onmogelijk. Hare Majesteit klaagde over vermoeidheid en vroeg haar *cavalier* haar naar den divan terug te leiden, waarvan al de anderen gebruik maakten om mede een oogenblik te pozen.

Middelerwijl was Mylady Pym genaderd; geen voetstap echter verder dan de beleefdheid het voorschreef. Er werd tusschen hen slechts een koude beleefdheidsformule gestamerd, waarna de gastvrouw den nieuwen gast aan de aanwezigen en natuurlijk aan Hare Majesteit het eerst voorstelde.

Waar was de moed en de stoutheid van Henriëtte Maria van

Bourbon, terwijl zij den volkskoning haar naderen en voor zich zag staan? Zij had zelfs geene zelfbeheersching genoeg om zich onverschillig te toonen en den ‘dikken purperen rondkop’, zoo als zij hem dikwerf met minachting genoemd had, in de oogen te zien, of hem met fierheid, gesproten uit het bewustzijn van eigen waarde, te ontvangen. Pym had diep voor haar gebogen, maar zag zich de vorstelijke hand niet toegestoken. Zachter, maar toch even duidelijk als in St. Stephenskapel, klonken de woorden van hulde: eene officieële verzekering, dat hem het hoogste geluk te beurt viel, nu hij werd toegelaten tot de tegenwoordigheid Harer Majesteit. Zij wist slechts een algemeen woord van dank te stameren en wendde zich daarop tot haar *cavalier*, Prins Rupert, die met een uitdagenden blik den volksmenner, dien hij al zeer klein en nietig vond, aanzag.

‘Ik hoor dat ge ver zijt in het dansen der *sarabande*,’ zeide de onvoorzichtige.

‘Toch uiet, Hoogheid! Ik dans niet meer, sedert ik ernstige bezigheden heb.’

Hoe meer Pym de rijen doorging, hoe meer hij gevoelde op eene plaats te zijn, waar hij niet behoorde en waar hij niet had moeten komen. Hij had zich in een valschen toestand geplaatst en dat gedaan om den wille van haar, die hem echter scheen te ontwijken, die jegens hem al de plichten der hoffelijkheid vervulde, maar hem geen enkelen blik gunde, waaruit hem een zweem van erkentelijkheid toestraalde. Hij had den strik voorzien, die hem door haar gespannen was en nochtans had hij dien niet ontweken. Zij had den eersten stap van toenadering gedaan; maar men had er voor gezorgd, dat de tweede door hem en wel in het openbaar werd gezet. En zoo hij haar nog maar naderen konde!... Maar naauw was hij haar voorbij gekomen of hij zag haar wisselen van plaats.

Hij las in iedere buiging wrevel, hij hoorde bijkans in ieder woord den haat van den zwakke en kleine, die met speldenprikken poogt te kwetsen, bij gemis van een scherpsnijdend zwaard; hij stelde buiging tegenover buiging, sarkasme tegenover sarkasme, ofschoon de strijd voor hem te bang werd en de wapenen, hier gebezigd, niet die waren, welke hij het best wist te hanteren. De bedienden van Myladies huis brachten ververschingen rond op de zilveren schenkbladen en Mr. Pym stond in de nabijheid van 's Prinsen divan, terwijl de wijn en

de konfituren aan een der Ladies werd aangeboden. Hij voelde een tik op zijn schouder, begeleid van de woorden: ‘Neem dat glas aan!’ waarop, toen Pym zich omkeerde, een kreet van verrassing volgde en de verzekering, die voor verontschuldiging diende, dat Zijne Hoogheid zich vergist had en hem van achteren voor een van Myladies bedienden had gehouden.

‘Toch is mij die vergissing aangenaam, want zij bracht mij in aanraking met Uwe Hoogheid,’ klonk het andwoord van Pyms lippen, terwijl de naastbij zijnden hun gesprek staakten en met angstige verwachting den afloop van de lompe beleediging des Prinsen verbeidde. ‘Mag ik uw glas?’ en Pym nam het den thands werkelijk onthutsten Prins uit de hand en bracht het den bediende.

‘Rupert! wat doet ge, wat waagt ge?’ zeide Harc Majesteit verschrokken. ‘Hij zag u aan met een basiliskenblik en zulk een blik spelt verderf.’

‘Tegenover zulk gedierte gebruikt men den voetzool,’ gaf Rupert ten andwoord; maar het was toch of zijn stem daarbij trilde.

‘Lucy, beste Lucy!’ fluisterde Hare Majesteit in de grootste verwarring, ‘laat de muziek weder beginnen en den dans meteen. Zoek hem te spreken, Lucy! Denk er aan, hem te belezen ons voorstel te ondersteunen. Ik laat alles aan u over, maar spreek met hem!’

‘Uwe Majesteit zij zonder zorg, ik zàl spreken!’ suisde het.

Weder ruischten de tonen der muziek, en nogmaals verontschuldigde zich Mylady, toen Rupert haar ten dans vroeg, hetgeen Hare Majesteit scheen goed te keuren, daar zij den Prins weêrhield zijn aanzoek te herhalen, door hem zelve tot een tweeden dans uit te noodigen. Een oogwenk later had Mylady de feestzaal verlaten, geen der gasten, behalve Pym, wist waarheen. Deze, die haar gestaâg met de oogen volgde, had haar in eene der zijzalen zien verdwijnen, en richtte, zoo als het scheen, onbespied door de dansenden, zijne schreden naar die zijde. Maar al mocht hij gezien zijn, niemant der aanwezigen zou het vreemd voorkomen, dat de Koning der rondkoppen tegenover die dansende schare zich in het voorportaal der helle geloofde en zich daarom trachtte te verwijderen. Hij bevond zich tegenover Mylady in een slechts flaauw verlicht vertrek, dat te donkerder scheen, naarmate het in de groote zaal heller was. Daar stond zij in haar *rose*fluweel kleed, dat

in de schemering een donkerder tint scheen aangenomen te hebben, en schier aan den gloed van een kool vuurs deed gelooven. Haar gelaat daarentegen was marmerwit en stak daar schril bij af. Zij stond voor een kunstmatig *berceau*, uit fijne gewassen en geurige bloemen gebouwd, en had juist een der schoonste rozen geplukt, wier geuren zij gretig scheen op te drinken, waarbij zij echter de bloem zoo onzacht bejegende, dat de roode windselen loslieten en naast haar nederdwarrelden op den vloer.

Zij was schoon, schier bovenaardsch; kil als een sylphide, maar toch ook lokkend als deze! In een oogwenk was Pym haar ter zijde gegleden en had hij haar hand gevat, die hij waagde te kussen. Maar zij trok die in aller ijl terug en zag hem aan met vlammenden blik en hijgenden boezem, terwijl hare lippen zich plooiden tot een woord, dat, ware het gesproken, juist niet van tederheid zoude hebben getuigd.

'Ik ben gekomen, Lucy! Ik ben tot u gekomen, te midden der lichtzinnigen, die...'

'U waagden te bespotten, dat bedoelt ge, niet waar? IJdel, ook dát nog!'

'IJdel, ja ik wil het erkennen te zijn, omdat gij het mij maakt.'

'Ik?'

'Gewis..... Welk man zou het niet worden, die door u wordt onderscheiden?'

'Onbeschaamde!' suisde het weder van hare lippen, maar veel minder bepaald dan laatst op hare wandeling met hem.

Hij bleek den toestand zeer goed te hebben overzien en Lucy in het binnenst te hebben gelezen. Wat voor de gantsche waereld een raadsel scheen, mocht dit ook een wijl voor hem geheten hebben, maar was het in de laatste oogenblikken vooral niet meer.

'Gij hebt mij onderscheiden, Lucy Percy! en, duid het mijner ijdelheid niet al te zeer ten kwade, als ik er bijvoeg, dat ik het er zelfs voor houde, dat het u juist niet veel moeite heeft gekost... Het getuigt van uwe adelaarsnatuur, dat gij u aan de hoogten hecht en dat gij den wijden afgrond, die de beide rotspunten scheidde, hebt kunnen overvliegen zouder te duizelen.'

'Versta ik u wel, dan zijt ge zeer t r o t s c h en.... zeer v e r n e d e r e n d .'

‘Het eerste misschien, het tweede niet; want ik sta u toe te gelooven, dat ik Strafford met een dier beide rotstoppen bedoelde, wat ge mij zeker niet euvel zult duiden.’

‘Noem dien naam niet; thands niet... maak het mij niet onmogelijk!’ mompelde zij, zich van hem afkeerend, om het zwoegen van haar boezem te verbergen en ook den brandend heeten traan, die in haar oogen trilde.

‘Waarom t h a n d s niet? Hij staat immers niet meer tusschen ons beiden.’

‘En zijn moordenaar herinuert het mij!’ riep zij met gesmoorde stem.

‘Indien Karel Stuart dat hoorde, hij zou u voor deze woorden hartelijk danken, Lucy!’ Hij poosde een oogenblik, als om de werking dier laatste aanmerking niet te verstoren, maar vervolgde toen op een gantsch anderen toon, vleiend en zacht, terwijl hij zich van de koude hand, die zij liet neêrhangen, meester maakte: ‘Laat het verleden zijn dooden begraven..... Het heden, de toekomst, behoort ons... ons b e i d e n , Lucy! indien gij het wilt, en gij wilt het, ik ben er zeker van! Gij zijt aanbiddelijk als toen ik u voor het eerst zag; ja, schooner nog dan toen; schooner nog dan toen ge mij terugweest met hoon en minachting... Lucy! ik heb niets v e r g e t e n , maar alles v e r g e v e n ...’

Hij had het gewaagd den arm om haar midden te slaan en hij voelde haar adem suizen langs zijne gloeiende wangen. Daar voer een schok door hare leden. Zij wond zich los uit zijne armen; bleeker nog dan straks was haar gelaat, gejaagder nog klonk hare stem; zij, die de meerdere had willen willen zijn, was de mindere geworden, want die man had alles begrepen en maakte met onweêrstaanbare kracht gebruik van het voordeel zijner stelling. Weêrgaloze openhartigheid kon haar echter het voordeel hergeven en ook hare verhouding tot dien man voor de toekomst zuiver doen teekenen.

‘Vergis u niet, Pym! Niet de liefde doet mij stilstaan, waar gij nadert, maar de haat... Ik haat u!’

‘Ik weet het en ik weet ook om welke reden gij het doet en om welke reden gij het zegt.... Zulk een haat waardeer ik. Van alle aandoeningen is zulk eene het best in staat de harten aan elkander te ketenen..... Er is liefde in zulk een haat, er is geen haat in de gewone liefde... Word gehaat, maar dien ook den haat, niet waar, Lucy! en men is meester

van een dubbele kracht; sympathie en antipathie. Welnu, haat mij; ik zal uwen haat dienen... Heb ik u niet volkomen begrepen?'

'Pym, gij zijt een vreeselijk vijand!' fluisterde zij op de sofa nederzijgend.

'Ik zal het zijn voor de uwen, of liever ik was het reeds lang, want uwe vijanden zijn de mijne... Wilt gij het *covenant* aangaan, Lucy! een *covenant*, even krachtig als de Schotsche broederen er een sloten?'

Zij reikte hem de hand, die hij thands, zonder dat zij het belette, aan zijne lippen bracht.

'Wreek mij, John...! wreek mij op de lafaards....'

'Die den vriend prijs gaven; ik voor het minst vervolgde een vijand.'

'Wreek mij en ik zal erkentelijk zijn,' klonk het met een wegstervende stem.

'Alsof gij het niet reeds waart,' hernam hij, haar in de armen sluitend en een kus op de lippen drukkend, waarbij haar weder een koude rilling door de leden voer; zij scheurde zich echter niet los, maar onderging zijne liefkozing; zij beheerschte zich ditmaal; wat Judith waagde tot verlossing haars volks, zou zij niet onmogelijk achten tot bevrediging van haar verlangen, tot voldoening van haren wrok.

'Maria de Medicis,' fluisterde zij, 'moet verdreven worden.'

'Ik vatte de woorden te goed, die ge u op onze wandeling liet ontvallen, om den wensch, dien ge nu uit, niet reeds voorkomen te hebben. Van avond is de resolutie in het Huis der Gemeenten aangenomen, om Zijne Majesteit te verzoeken, dat het Haar behagen moge de Koninginne-moeder te doen vertrekken, hetgeen het eenig middel zal zijn om haar voor het volk hier te lande in veiligheid te stellen.'

'Dat is een goede boodschap, John!'

'Zijne Majesteit wees ons zelve den weg. Een verzoek tot ons te richten, om de Medicis een lijfwacht te geven, was het niet een uitlokken van den raad, dien wij Zijner Majesteit thands geven?'

'Ik spoorde er toe aan! Men beet aan het lokaas en de val knipte dicht. Wij zullen elkaâr, naar ik hoop, nog meermalen op hetzelfde pad ontmoeten, John! Weêrhoud mij niet! Op het oogenblik zal de dans geëindigd zijn en Hare Majesteit verlangt er naar mij te spreken; zij is zoo begeerig naar nadere, naar goede tijding; ik zal haar die brengen.'

Haar gelaat, nog altijd beschenen door het flaauwe halve licht, nam bij deze woorden eene uitdrukking aan, welke Pym zelfs een oogenblik ontzette. ‘Wat de hel toch een plaats van geneuchten moet zijn!’ merkte hij schertsend aan; maar de toon was gedwongen.

‘Als zij ten minste de plaats is der wrake,’ klonk het andwoord, terwijl het oog, als bespiedde het een prooi, voor zich uit staarde, als zich hechtend aan het voorwerp, dat slechts voor dien blik zichtbaar was. ‘Vaarwel! Nader mij van avond niet weder, of liever vertrek; ik zal u verontschuldigen.’

‘Wanneer zal ik u terugzien?’

‘Zoodra onze haat het vordert.’

‘Waar?’

‘In de St. Antholins kerk of in Carlisle-house. Men weet in White-hall van ons verbond en toch voedt men geen argwaan. Groote zielen zijn zoo licht vertrouwend!’

Zij spoedde zich heen en kwam in de zaal terug, waar reeds velen zich aan den dans hadden onttrokken en zich laafden aan de verkwikkende dranken, welke zoo mildelijk werden rondgediend. Reeds herhaaldelijk had deze en gene op de afwezigheid der gastvrouw gezinspeeld, en dat niet altijd op eene wijze, welke Mylady vereerend kon zijn; maar vooral werden de opmerkingen algemeen en scherp, toen Prins Rupert schijnbaar verrast de oogen om zich heen sloeg en met verwondering naar den grooten Parlementsheld vroeg. Algernon voelde de wangen purper worden en was gedwongen het aangenaam onderhoud met Lady Montague te staken, die bij de aanmerking des Prinsen het mondtjen zooveel beteekenend plooide. Het kwam hem thands voor, dat zijne zuster de groeve van Strafford te vroeg had gesloten; dat zij een wandaad pleegde, door zoo spoedig reeds hem, dien zij als vijand moest verfoeien, de hand te reiken. Oneer hoopte zijne zuster op haar eigen hoofd en daardoor ook op het zijne. De aderen op zijn voorhoofd zwollen op; zijne verontwaardiging dreigde de perken te overschrijden, die hij zijn wil altijd bij de waardeering zijner zuster had gesteld. Algernon Percy scheen dat oogenblik alle banden te hebben afgeschud en, als herschapen, zich werkelijk het hoofd te gevoelen van zijn doorluchtig geslacht.

Maar Mylady vond eene verdedigster, waar men die het minst zou hebben verwacht, vond er eene in Hare Majesteit. Toen deze vernam wat er omging, gaf zij overluid te kennen, spre-

kende tot Prins Rupert, dat Mylady zich op haar verzoek had verwijderd, om een werk te verrichten, dat zij haar had opgedragen. Wat Mr. Pym betrof, dezen had zij nog niet gemist, en vreemd scheen het ook haar toe, dat Zijne Edelheid zich niet in de zaal bevond.

Aan alle verdere opmerkingen maakte het binnentreden van Mylady een einde. Zij haastte zich niet Hare Majesteit, die haar blijkbaar met ongeduld verwachtte, te naderen, maar knoopte een gesprek aan met de eerste paren, die zij ontmoette, zonder dat zij in het minst er om scheen te denken, dat hare afwezigheid een woord van verontschuldiging of verklaring behoefde. Lady Rivers, die haar kende en in staat was haar beter naar waarde te schatten dan een der aanwezigen, genoot menig puntig woord, dat Mylady ontviel, terwijl deze zich in hare nabijheid bewoog; maar zij merkte tevens op, dat de wimpers ongewoon trilden en de stem iets gejaagds had, wat het puntig woord iets buitengemeen scherps en bijtends gaf. Eindelijk was Mylady de sofa, waar Hare Majesteit zich bevond, genaderd. Deze, die de zelfbeheersching nooit een deugd had geacht, brak het gesprek met de haar omringenden af, trad haar te gemoet en vroeg zoo luid, dat eenige der naastbij staanden het konden verstaan: ‘Welnu, Lucy? Welnu?’

Mylady voerde haar naar de rustbank terug en boog zich daar tot haar over en fluisterde haar eenige woorden in het oor, die Hare Majesteit deden opspringen met een kreet van ergernis en drift.

‘Rupert, hoort gij 't?’ riep zij, zich tot den Prins keerend, die daarop nader trad. ‘Die vermetelen! Zij durven eischen, dat mijne moeder het land verlaat! Wij zullen het niet toestaan! O, deze schande óok nog!’

‘Het zal niet beter maar erger worden, zoolang de praters het zwaard niet zien glinsteren,’ hernam de Prins. ‘Waar is de Parlementsos?’ vroeg hij luid; maar ieder had de voorzichtigheid en wellevendheid hem niet te verstaan. Hij vond dus eene bepaalde aanduiding niet overbodig en vervolgde: ‘Waar is Mr. Pym? Mylady zal wel in staat zijn ons dit te zeggen.’

‘Ik moet Uwe Hoogheid teleur stellen,’ zeide de toegesprokene. ‘Waarlijk, ik mis hem nu ook. De dans schijnt hem verjaagd te hebben. Het verwondert mij bijna niet meer, dat Uwe Hoogheid zich straks ten zijnen opzichte vergiste...’

‘Ik moet Karel dadelijk spreken! Ik moet weten of hij ook hierin zal toegeven,’ fluisterde Hare Majesteit.

‘Uwe Majesteit kan bij ondervinding weten, dat hare tusschenkomst alvermogend is,’ andwoordde Mylady op die woorden drukkend.

Zoo spoedig de welvoegelijkheid het slechts gedoogde, maakte Hare Majesteit zich tot vertrekken gereed. Weldra volgden ook de andere gasten, wien de strakke toon, die alom heerschte, onverdragelijk werd. Het laatst van allen vertrok het jeugdige paar; het had Mylady te danken voor het genot beiden geschonken, voor de hooge eer hun bereid; erkentelijk zouden zij zich toonen; immer zouden zij zich herinneren, wat Mylady voor hen had willen zijn.

‘Het is ook uw verlovingsfeest!’ zeide Mylady, Jane een kus op het blanke voorhoofd drukkende en hare hand, die kilkoud was, in die van Sir Robert leggend. ‘Vaartwel, vaartwel, gelukkigen!’

Het is ook uw verlovingsfeest, had Mylady gezegd. Het was ook het hare geweest. Maar bij de verloving, die zij had gevierd, voegde geen spel en geen dans, geen lichtgetoover, geen kleurenpracht van kunst en natuur. Het was of zij dat gevoelde; want ze bleef in de zaal, zelfs toen de bedienden op haar bevel luchter na luchter uitdoofden en een half donker de helle verlichting van een oogenblik te voren verving. Met bevende lippen stond zij daar, te midden dier groote zaal, in wier hoeken de fijne bloemen waren verflenst, op wier prachtig huisraad de stof, onder den dansenden voet opgedwarreld, was neêrgedaald; het was of zij van dit alles afscheid nam, want zij prevelde: ‘De groote verzoendag is aangebroken; vasten en bidden voortaan!’

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Thans is daar ongetwijfeld verandering in gekomen, en ten goede; doch tachtig jaren geleden waren in de Groote Kerk te Gouda de voor de leerlingen van de latijnsche en fransche scholen bestemde banken op zoo grooten afstand van den predikstoel gelegen, dat het niet mogelijk was daar ter plaatse een enkel woord te verstaan van hetgeen door den gewijden redenaar verkondigd werd. Ik zal niet zeggen dat de jonge Staring, die van zijn zesde tot zijn zestiende jaar te Gouda school lag en destijds iederen zondag met de gemeente mede opging naar het bedehuis, niet somtijds en vooral bij het naderen van dat zestiende de genoemde omstandigheid tot voorwendsel gebezigd heeft om onder de preek den blik te laten weiden over de zedigste meisjes in het schip; doch stellig onverdeelder was de aandacht door hem gewijd aan de fraai geschilderde vensterglazen in het koor en rondom. Dat tienjarig turen, week aan week, op Gouda's wonderwerken is ongetwijfeld van invloed geweest op zijne vorming; en zood e herinnering aan die gedwongen tempelbezoeken in de dagen zijner jeugd hem nog in later jaren tot een onregelmatig kerkganger gemaakt heeft, aan diezelfde schijnbaar nuttelooze bedevaarten dankte hij voor een deel zijnen kunstzin, de oudvaderlandsche wending van zijnen geest, de degelijkheid van zijn talent, en niet het minst zijne sympathie voor het romantisme.

Er steekt in die negen en twintig geschilderde glazen van Sint Jan, in zijne Beschrijving van Gouda zoo naauwkeurig opgesomd door den Heere Ignatius Walvis, allerhande leering; en Staring was van jongs afaan te leergierig, te ernstig, te nadenkend, om daar zijn voordeel niet mede te doen. Tusschen de vervaardiging van het eerste dier glazen, in 1555 door Georg van Egmont, zestigste bisschop van Utrecht, aan de uit hare asch verrczene kerk vereerd, en die van het laatste, een geschenk der Staten van Noord-Holland in 1603 of daaromtrent, ligt het belangrijkst tijdvak onzer vaderlandsche geschiedenis. Ziehier eene allegorie, voorstellend de vrijheid der conscientie. Zij is van het jaar '96 en verplaatst u in het vijftiende jaar van den vrijheidsoorlog. Op een triomfwagen, voortgetrokken door de liefde, de eendragt, de geregtigheid, de getrouwheid en de standvastigheid - vijf vrouwenbeelden - is de gewetensvrijheid gezeten. In hare maagdelijke hand draagt zij een menschenhart; aan hare zijde zit eene andere maagd, een ontbloot zwaard voerend, het zinnebeeld der bescherming tegen geweldenarij. Deze laatste, gekleed in een bloedrood gewaad, ligt onder den wagen en vertoont de gedaante van een man. ‘Hij steekt het hoofd wat op, doch zijn gebroken zwaard vertoont zijne onmagt.’ Wat er, bij het aanschouwen van deze voorstelling uit de laatste jaren der 16de eeuw, in de laatste jaren der 18de mag zijn omgegaan in den geest van onzen protestantschen schoolknaap? Ongetwijfeld vond zij weerklank in zijn voor de vrijheid geboren gemoed. Zoon en neef van zee-officieren in wier daden nog iets scheen door te schemeren van die stoutheid en dien heldenmoed waaraan de Republiek eerst hare grondlegging en daarna hare bevestiging dankte, zal zijn hart instinktmatig zamengekrompen zijn bij de gedachte aan zielendwang; zal het sneller geklopt hebben bij de herinnering aan het weleer afgeschudde juk. Doch een kerkelijk ijveraar kon die allegorie der gewetensvrijheid van hem niet maken. De geest der 18de eeuw bragt dit niet mede, zijn eigen aanleg evenmin, en ook de geschilderde glazen van Sint Jan moedigden er hem niet toe aan. Twee der oudsten en schoonsten daaronder, een van '57 en een van '59, waren geschenken van spaansche afkomst: het eene, Salomo's offer en de instelling van het Avondmaal, eene gift van Koning Filips; het andere, Elia's offer en de Voetwassching, van de Hertogin van Parma, 's Konings zuster. Al eerde men de vaderlandsche Hervorming die in '73 deze beide kunstwerken spaarde, kon men

het Katholicisme haten dat de vervaardiging er van opgedragen had aan Dirk Crabeth en aan zijnen broeder Wouter? Die zelfde Wouter schilderde in '66, volgens opdragt van Hertog Erik van Brunswijk, Heer van Woerden (en Rubens oordeelde eenmaal dat dit werk Wouters zegepraal was), de wraak des hemels aan den tempelschenner Heliodorus. Doch al school er in de keus van dit onderwerp eene zekere hoeveelheid roomschgezinde ontevredenheid over de in dat jaar voorgevallen beeldstormerij, moest broeder Dirk niet reeds in '67 een tegenhanger van dit glas vervaardigen, de Jeruzalemsche tempelreiniging, en zeide de overlevering niet dat Prins Willem van Oranje, bij het doen van deze bestelling, ten oogmerk gehad had eene stille teregtwijzing toe te dienen aan Hertog Erik? Edele polemiek voorwaar, zich openbarend in het uitlokken van kunstwerken, en wel geschikt om in een van nature opmerkzamen en humoristischen jongen geest de kiemen te strooijen van eene wereldbeschouwing waarin aan de menschelijke meeningen en aan haar onderling verschil niet meer waarde toegekend wordt dan zij verdienen. Die Tempelreiniging van Prins Willem, zij was een epigram; en Staring heeft van zijne jeugd afaan een bijzonderen aanleg voor het puntdicht gehad.

Getuige het bijschrift bij de allegorie van de vrijheid der conscientie, maakte men hier te lande in 1596 nog somtijds verzen die van weinig litterarische ontwikkeling getuigden[1]. Doch hooger dan de litteratuur stond er sints lang de schilderkunst. Dirk en Wouter Crabeth, Lambert van Noord en Dirk van Zijl, waren meesters in dat vak. Niet slechts kenden zij een geheim dat met hen gestorven is om niet weder te verrijzen, doch aan die ongeëvenaarde kleurenpracht paarden zij een talent van teekening dat aan hunne

1 Bij den auteur der Beschrijving van Gouda (1714) vindt men dit bijschrift aldus opgegeven:

Na beschermínge van Tiranny, en Vryheid der conscientie
Dees Nederlanden men langen heeft sien haken,
Waer nae gevolgd sijn menigvuldige dissentien
Met moorden, rooven, doodslaan, branden en blaken:
Maer Heer, gy die een Rechter zijt in alle zaken,
Nu Liefde, Eendracht, met Volstandigheyd verwekt,
Die met Gerechtigheyt en Trouwe des herten waken,
Op dat Tirannye onder den wagen blijft subject,
Waer op men Vryheid der conseientie ziet triumpheren:
De landen zijn geluekig daer de deugden regeren.

cartons de waarde gaf van onvergankelijke modellen. Staring kon niet opgroeijen bij de aanschouwing van den arbeid dezer meesters zonder onwillekeurig en ten goede besmet te worden met beginselen van romantisme. Van hetgeen hij in later tijd voor de midden-eeuwen gevoeld heeft, daarvan getuigen zijne verhalen in proza en poësie, zijne germanistische studien en liefhebberijen, en zelfs zijne ingenomenheid met het hem in eigendom toebehoorend manuscript van Maerlants Rijmbijbel. Doch nooit, verbeeld ik mij, zou het overigens regt natuurlijk en verklaarbaar protestantsch vooroordeel, dat de geschiedenis der nederlandsche beschaving doet aanvangen bij de Unie van Utrecht, hem zoo vreemd gebleven zijn, of zou hij zich zoo gemakkelijk bewogen hebben in zijne geldersche geschiedenissen van den hertogelijken tijd, of zich zoo vermeid hebben in de wereld der ridderlijke en der godsdienstige legende, indien hij niet in zijne kinder- en aankomende jongelingsjaren betooverd ware geworden door de Goudsche glazen. Die glazen zijn het prisma geweest waardoor hij de midden-eeuwen heeft leeren beschouwen, niet onder de afzigtelijke gedaante van den Zwarten Dood, maar in den dichterlijken kleurengloed der gebroeders Crabeth. En zoozeer schijnt die herinnering uit zijne jeugd te zijn zamengegroeid met zijne geheele persoonlijkheid, dat ik zijne dichterlijke nalatenschap niet beter weet te vergelijken dan bij een der meesterwerken van dien Wouter of dien Dirk: een geheel even volmaakt van teekening als schitterend van koloriet, zamengesteld uit een aantal in zichzelf schijnbaar onaanzienlijke deelen. Brokjes vensterglas in lood gevat, doch bestemd om nog door de verre nakomelingschap geprezen te worden als een uit één stuk gegoten monument van kunst en arbeid.

Doch hoewel een vereerder der midden-eeuwen, Staring is haar speelbal niet geweest; ook niet al zouden sommigen van zijne romancen en zijne balladen dit doen gelooven. In ‘Wichard van Pont’, in ‘Lenora’, in ‘de Zwarte Vrouw’, in ‘Adolf en Emma’, in ‘Folpert van Arkel’, in ‘Ada en Rijnoud’, is hij welligt niet meer dan genre-dichter. Mijns inziens verspilt hij daar aan ondankbare onderwerpen eene te overvloedige mate van talent. Zijne vaderlandsche romancen, meer bepaald aan de oude geschiedenissen van zijn geliefkoosd Gelderland ontleend, ‘Arnhem verrast’, ‘Het schip van Bommel’, ‘Hertog Arnoud’, dragen, bij vergelijking gesproken, veel meer den eigenlijken stempel van zijnen geest. Doch ook hier is de romantieus nog niet te eenemaal aan zijn onderwerp ontwassen,

en daarbij staat de gelderschman er somwijlen in den weg aan den dichter. Niet alzoo wat betreft dien merkwaardigen cyclus van ‘Jaromir’, het uitvoerigste van al Starings dichterlijke gewrochten. In deze vier hoofdstukken, waarin te gelijker tijd de dichterlijke verteller sommigen van zijne schoonste lauweren wint, is de romantiek dienares en werktuig geworden; kneedbare stof in de boetserende hand van den kunstenaar. De dichter wordt hier niet langer bereden door zijn onderwerp, maar is zelf ruiter. Met niet meer dan drie gegevens - twee waterplassen in de nabijheid van Lochem, waaraan de overlevering den naam van Duivelskolken geeft; het afdruksel van een hondenvoet in de roode vloertegels van de boekerij achter de hoofdkerk te Zutphen; de onjufferlijke naam van Duivelsaars, eigen aan eene weide in de nabijheid van Lochem wederom - met dit weinige stelt hij een bewonderenswaardig tafereel uit het midden-eeuwsche leven zamen. Eene boheemsche anekdote, ‘Jaromir te Praag’, dient tot inleiding. Zij heet ontleend aan een engelsch tijdschrift, en dit moge zoo zijn; in vruchtbaarder bodem kon de gedachte van den britschen verhaler niet vallen. Jaromir, de aanstaande priester, heeft zich in zijn studententijd te Praag eene onbetamelijke grap veroorloofd ten koste van Tenterkwaad, in de volkstaal bijgenaamd Heintje Pik. Ledig van beurs en maag wist hij zich in eene herberg een overvloedigen maaltijd en eene warme slaapplaats te verschaffen. Doch tot welken prijs? Het vinden van twee paardenpooten en een koestaart had, terwijl hij hongerig en wanhopig door de velden dwaalde, hem op den inval gebragt om eene enkele maal voor Duivel te spelen. De list gelukte. Den anderen morgen, toen het zou aangekomen zijn op betalen, wist Jaromir zijne paardenhoeven zoo juist van pas aan het voeteneind van het ledikant te doen uitsteken en daarbij met zijn koestaart zoo behendig te kwispelen, dat de waard en diens bedienden, door hem in de slaapkamer gelokt, niet anders meenden of zij hadden in levendigen lijve den Booze gehuisvest. Men sloeg een kruis, boog zich eerbiedig voor zijne helsche majesteit, wilde hooren van nota noch kwijting, en was blijde hem in vrede te zien vertrekken. Doch het vervolg zou leeren dat borgen, in het woordenboek der onderaardsche magten, geenszins opgegeven staat als gelijkluidend met kwijtschelden. Schijnbaar en naar het uitwendige ging het Jaromir voor den wind. De uitgevaste Praagsche akademieburger werd een weldoorvoed Franciskaner monnik en tevens een

vermaard exorcist. Dien de armoede weleer gedwongen had zich van zijne voeten te bedienen, spaarde thans zijne beenen en reed te paard. Zijn missiewerk riep hem van de eene stad naar de andere; en aldus geviel het dat hij op zekeren dag, dwars over het Munstersche heidevlak henen, de geldersche landpalen overschreed en Lochem bereikte. Doch hier wachtte hem de vijand van ons aller zielen en van de zijne:

De klucht, gespeeld in zijn studententijd,
Met koeijenstaart en paardenpooten,
Was Jaromir voorlang uit zijn geheugen kwijt.
Dat ligt deze aperij den Zwarten had verdroten,
Zulks kwam hem nimmer in den zin!
Die angel zat er niet te min,
En werd steeds giftiger, als, bij 't exorciseren,
Een Geest, van 't nonnenplagend slag,
Zich onvoorwaardlijk moest verneêren
Voor Jaromirs gezag.
Summa summarum: Heintje Pik lag op zijn luimen,
Om, met acht vingers en twee duimen,
De kans, hem vroeg of laat geboôn,
Krachtdadig bij haar vlecht te pakken,
En onzen driesten Muzenzoon
Een kool te bakken.

‘In vroeger dagen,’ dus verhaalt de geldersche volkssage, ‘kwam een Pastoor van eene andere parochie te Lochem; juist werd er geluid; zijn fijn gehoor merkte onraad: de klokken waren niet met behoorlijken Doop gewijd! en, door ijver gedreven, strafte hij hare onbevoegde luidruchtigheid met het anathema. Dadelijk werden zij door den Booze weggevoerd, die ze nu “doopte” op zijne wijs: elke klok in een afzonderlijken waterkolk werpend. Van daar de naam van Duivelskolken.’ Niet anders handelde Tenterkwaad met Jaromir. Bij 't binnenrijden der stad door klokgelui verrast, komt het dezen ter oore dat men verzuimd heeft het heilig metaal (zijn eerste indruk was geweest dat Lochem jubelde ter eere van hemzelven) naar kerkgebruik te wijden. In toorn ontstoken stijgt hij van zijn ros, begeeft zich onder de menigte, houdt haar staande, wordt door gekwetste eigenliefde welsprekend, vaart uit tegen de vermetelheid der goddeloosheid, en geeft de twee ongedoopte klokken over in de magt des Satans - die intusschen niets liever ver-

langde dan dit, en aanstonds het tweetal den toren uit en door het luchtruim heen met zich medevoerde tot buiten de stad, waar twee waterpoelen ‘ten badplaats aan de snaatrende eend, ten spiegel aan de bonte wolken’ strekten. Daar werden ze gedoopt, en sneller dan hij gedacht had ging aldus het vloekwoord van den boetgezant in vervulling. Echter zou het binnen niet vele sekonden blijken dat hij weinig reden had om zich op het goed gevolg van zijne magtspreuk te verhoovaardigen. De klokken ja, de klokken had hij geheeten naar den Duivel te varen; en zij voeren. Maar, want zelfs aan den klerikalen zeloot is het niet gegeven op alles bedacht te zijn:

> Maar - van de klepels had de schenker niet gesproken,
> En Heintjen wil voortaan geen kerkeneigendom
> Dan met bewijslijk regt verkrijgen!
> Hij rukt de klepels, onder 't pijlsnel opwaart stijgen,
> De klokken uit, en smakt ze naar beneên! -
> Op welk een hoofd? - helaas, op een...
> Geschoren kruin! - de tong des strafprofeets moet zwijgen!
> Dood - of 't is minder erg - dan schier
> Zoo goed als dood ligt Pater Jaromir.

Dat de Pater nog leefde had hij te danken aan de goedgunstige tusschenkomst van Sint Michiel, door hem aangeroepen juist op het oogenblik dat de slag hem treffen en hem het hoofd verbrijzelen zou. Hij kwam weder bij, herstelde langzaam, en ging zich van zijne te Lochem bekomen wonden vieren in de rustige boekerij der Zutphensche hoofdkerk. Met ijver viel hij daar aan het studeren in de geketende folianten, vond er voedsel voor zijnen geest, en verruimde zich tevens het hart door de aan Sint Michiel bezworen gelofte dat hij uit dankbaarheid voor de van dien heilige genoten bescherming om den anderen dingsdag vasten zou. De eerste dier dingsdagen kwam en vond Jaromir verdiept in de ‘Confessiones’ van Augustinus. Daarin verdiept vond hem omstreeks avondetenstijd ook de custos der bibliotheek. De man zette het spijskorfje als naar gewoonte naast Jaromir neder (hetgeen hij tot hartsterking behoefde werd hem dagelijks hier gebragt) en ging. Dat bovenop het mandje een naar den eisch gesneden hoen zijne mondtergende blankheid ten toon spreidde, dit was noch de schuld der kloosterzuster die het hoen gebraden, noch die van den custos die het binnengebragt had. Hij noch zij droegen kenuis van Jaromirs gelofte. De schul-

dige was niemand anders als Tenterkwaad, des Paters ouden vijand en belager. Jaromir had er een voorgevoel van. Hij zag het hoen, wendde de oogen af, en wijdde eene verdubbelde aandacht aan zijnen Augustinus. Dit baatte, en de zin van het gelezene werd hem allengs duidelijker. Doch daar viel iets op den grond: het waren twee sleutels, een van de kerk en een van de boekerij. Zonder acht te geven op hetgeen hij deed bukte de lezer, ten einde het gevallene op te rapen; doch zijne tastende hand dwaalde af en ontmoette, in stede van de sleutels, het hoen:

> En nu die hand niet toe te doen;
> 't Gegrepen boutje, plots, gelijk een schorpioen
> Te laten vallen; of druiloorig aan te gapen,
> Als waar' het uit een knol gesneên!
> Het niet te proeven! Van die reepjes ook geen een -
> Geen twee - tot ongemerkt het halve hoen verdween!
> Hadt gij 't gekund? Indien gij ja zegt, ik zeg neen!
> Ik had, helaas, met Jaromir gegeten;
> Maar 't had mij ook, met hem, tot in mijn hart gespeten.

De Booze, in de gedaante van een hond, was in persoon getuige van Jaromirs val, en een lustig getuige daarenboven. In de boekerij gekomen, niemand weet hoe, was hij het geweest die de sleutels had doen afglijden van den lezenaar, gelijk ook hijzelf het was die de andere helft van het hoen met den overigen inhoud van het korfje gulzig naar binnenslokte; en eer nog zijn slagtoffer den tijd gehad had om zich te bezinnen op het uitbanningsformulier, vloog hij, met de onmisbare sleutels in den bek, den muur door en verdween. Jaromir sleet in de boekerij een alleronaangenaamsten nacht, die evenwel niet zonder gunstige uitwerking bleef op zijne gemoeds-stemming:

> De rozekrans wordt straks zijn toeverlaat.
> Het honderdste amen sluit het honderdst paternoster,
> Als zijn bevrijder komt - de koster.

Door naberouw gekweld ontvliedt Jaromir het tooneel van zijne ontrouw. Tot zelfkastijding, en ten einde den beleedigden heilige weder te verzoenen, onderneemt hij een verren pelgrimstogt naar de grot van Sint Michiel, te Monte di S. Angelo in het Napelsche. Zoo veel ootmoed zou niet onbeloond blijven. Niet slechts daalde er vrede in zijn gemoed en kregen zijne ingevallen kaken haar ver-

loren vleesch en den blos der gezondheid terug, maar hem toefde in dat zelfde Lochem, waar eenmaal zijn schedel ‘een bluts’ ontving, een onvergankelijke lauwerkrans. Gedurende zijne afwezigheid namelijk had de Booze zich aldaar niet onbetuigd gelaten, en met name had de ongelukkige kapellaan van Lochems bejaarden pastoor veel te lijden gehad van Tenterkwaads aanvechtingen. Gekweld door een hopeloozen en ongeneeslijken hartstogt voor Leonore, het lieftallig Begijntje en zijn buurmeisje, was aan dezen jeugdigen geestelijke de liefde ten slotte in het hoofd geslagen; en deze ramp was niet gering. Doch een grooter en ergerlijker kwaad waren de vormen waaronder, door Satans invloed, de waanzin van den kapellaan zich openbaarde. 's Morgens vroeg, geknield voor het dakvenstertje dat uitzag in den moestuin waar het Begijntje aan den arbeid was, hief hij, instede van het Maria-gegroet, een godslasterlijk Ave Leonore aan; en alsof het niet genoeg ware om den Hemel aldus binnenskamers te bespotten, kwam openbare ergernis de heimelijke vergrooten. Met de oogen onbewegelijk gevestigd op zijn brevier zwierf de kapellaan de buurten rond en zong met luide stem, luider zoo vaak een jongenstroep hem op de hielen zat en hem nabaauwde, het werelsch minneleid van ‘Leonoret, schoon rozekijn.’ Dit duurde, duurde, duurde:

Tot den dag
Dat Jaromir hem hoorde en zag.

Door een onbedriegelijk instinkt gewaarschuwd, tracht de bezetene den priesterlijken pelgrim te ontwijken. Doch het uur der wedervergelding had geslagen en het zou blijken dat Jaromir niet vruchteloos ter bedevaart geweest was. Gedreven door den boozen geest die hem overheerschte, vlngt de zingende kapellaan op Jaromirs aanblik in het hakhout bezijden den weg; doch Jaromir snelt hem achterna en gebiedt hem terug te keeren op zijne schreden:

En wáarom hem, met sidderende leden,
De liedjeszanger tegentrad? -
Die in hem siddert heeft den aanvang reeds vernomen
Van d'onweêrstaanbren Ban, den Ban dien hij ontkwam,
Toen hij zijn vlugt door Zutphens kerkmuur nam,
Doch, in dit uur, niet zou ontkomen!

Het magtig Formulier werd des van woord tot woord,
Al tandeknersend door den Booswicht aangehoord;

En, uit den kapellaan met huid en haar geweken,
Steeg hij (afschuwlijk in zijn helgestalt') naar 't hoog;
Toen dáar de schildwacht Sint Michiel hem tegenvloog!
Plots heeft de luchtreis uit; zijn spierkracht is bezweken;
Hij tuimelt neêr, en boort nu, 't hoofd omlaag, in de aard;
Maar de Exorcist. die hier den pas bewaart,
Grijpt toe; houdt bij den slingerstaart
Het halve lijf terug; en 't koord, dat aan 's mans lenden
Geknoopt hangt, weet zijn vuist kastijdend aan te wenden,
Met zulk een klem, als nimmer menschenvleesch
Verduren moest, van knoet of bullepees...
De Strafplaats heet, van dien dag af tot dezen,
Naar dat gestaarte deel, waarop het gordeltouw
De wraak van Jaromir in striemen gaf te lezen.

'En nu de kapellaan?' - Die keek sinds naar geen vrouw,
Of 't moest een bes van tachtig wezen.

'Jaromir te Praag', 'Jaromir te Lochem', 'Jaromir te Zutphen,' 'Jaromir gewroken': dit kleine epos in vier zangen meen ik te mogen aanmerken als een welsprekend specimen van al hetgeen verder door Staring in dezen trant gedicht en geschreven is. Tevens merkt het zijne plaats in de geschiedenis onzer letterkunde. Zij ligt achter onzen rug, de periode der romantiek, en het tegenwoordig geslacht moet op zichzelf eene kleine overwinning behalen om er toe terug te keeren in den geest. Hoe is het mogelijk dat onze vaders zoo ingenomen hebben kunnen zijn met zulk een bastaard-genre? dus vragen wij; en ik zou die bevreemding niet onredelijk heeten, indien niet ons eigen realisme gevaar liep om van den kant onzer zonen eenmaal aanleiding te geven tot eene soortgelijke consternatie. Doch omtrent Staring zal de nakomelingschap getuigen, en dit maakt hem tot den uitnemendste onzer romantici, dat hij het voorwerp zijner liefde lagchend omarmd heeft. Twijfelt iemand of Staring zich te midden van deze schertsende vereering zijner midden-eeuwsche goden wel volkomen bewust geweest is van hetgeen hij deed, hij leze dezen aanhef van het tweede gedeelte der vertelling 'Marco':

Eer aan den ouden tijd, en weg met de eeuw der rede!
Vivant de dooden! roep ik mede.
Zij deden wondren - wij doen 't geen wonder schijnt.
Ons vliegen lijkt wat groots, maar, wel bezien, verdwijnt
Het gansch mirakel: een ballon, van lucht gezwollen,

Draagt ons omhoog! - Wanneer, in 't stoomlaud, wagens hollen,
Al loopt er paard, noch paardsgelijke, voor:
De ketel met zijn toebehoor
Vervangt het rennend span! - Of, gaat er een te water,
Zinkt vijf, zes vaâmen diep, en staat er
Te metslen? Die het doet huist in een Duikerklok!

Armzalig kruimelwerk! Een ebbenhouten stok
Kon, in des Wijzen hand, voorheen het zwerk regeeren;
Een enkel woord kon berg tot dal verneêren.
Zoo ver ging wetenschap! Maar nu ging ze achteruit,
Gelijk al 't goede! en liet haar droesem tot een buit
Aan snoodheid, om, misbruikt, een nageslacht te plagen,
Onwaard het heilgenot der zalige oude dagen!

Er is een tijd geweest dat ons publiek opmerkzaam gemaakt moest worden op de in zulk soort van verzen, bij hunne overigens onmiskenbare stroefheid, verborgen schoonheden. Het was voor vijf en twintig jaren, of daaromtrent, toen de algemeene smaak verwend geworden was door een stroom van zoetvloeijende doch gedachtelooze poësie. Eene vaste hand, geleid door een geoefend oog, gaf zich destijds de moeite om aan de lezers van dit zelfde tijdschrift duidelijk te maken dat men een voortreffelijk dichter wezen kan ook al glijden de verzen niet even gemakkelijk daar henen als regenstralen langs een leijen dak; en dit betoog werd gevoerd met zooveel welsprekendheid en zoo groote overredingskracht dat nog heden ten dage, wie eene kritische bloemlezing van schoonheden uit Starings gedichten verlangt te lezen, niet beter te doen heeft dan de beide eerste jaargangen van de ‘Gids’ te raadplegen. Doch de tijden zijn sedert veranderd. Het thans opkomend geslacht is des gewawels reeds bij voorbaat moede. Zijn eerbied voor de vaderlandsche poësie is gering. Het hunkert naar een hollandsch vers met eene gedachte er in. Van daar zijne ingenomenheid met Staring. Deze dichter, zegt het, was tevens een kunstenaar en een denker. Doch hoe meer wij Staring liefhebben en bewonderen, des te opregter bejammeren wij het ook dat zoo menige plaats in zijne gedichten en met name in zijne verhalen door duisterheid en gewrongenheid ontsierd wordt. Met zijn geestig epigram:

Krijn las, en zei', zoo tusschen waken
En dutten in: ‘Dat - kon - wel - klaarder zijn!’
Voor die half slapen, lieve Krijn,
Kan 't een, die droomt, slechts duidlijk maken...

met dit epigram was Staring volkomen geregtvaardigd tegenover een publiek dat hem oversloeg. Zijne volstrekt niet slaperige vereerders daarentegen hebben reden om te meenen dat het isolement, waartoe de tijdgenooten van dezen dichter hem uit onverstand veroordeeld hebben, ongunstig gewerkt heeft op zijne ontwikkeling. Starings voorbeeld is bovendien het eenige niet waaruit blijkt dat zeldzame vernuften, begaafd of bezocht met eene hun alleen eigene *tournure d'esprit*, instede van door de ongunst des publieks van hunnen aanleg tot impopulariteit genezen te worden, zich integendeel uit fierheid somtijds opzettelijk overgeven aan de rigting zelve die scheiding maakt tusschen de groote menigte en hen.

Voor het overige behoort deze aanklagt wegens stroefheid en duisterheid, waar het Starings verzen geldt, beperkt te worden binnen scherpgeteekende grenzen. Zeer juist en in keurige bewoordingen worden die grenzen aangeduid door den heer Beets, ter plaatse waar hij in zijne Inleiding zegt: ‘Starings degelijkheid heeft ongetwijfeld hare schaduwzijde; en eene zulke die geheel geschikt is hem van populariteit uit te sluiten. Om geheel gewaardeerd, dadelijk en recht verstaan te worden, onderstellen vele zijner gedichten eene grootere mate van kennis en nadenken dan men aan het Algemeen mag toeschrijven; en wy mogen de weinigheid in woorden van den zinen zaakrijksten onzer dichters niet overal van eenige stroefheid en gedwongenheid, de schielijkheid zijner wendingen niet altijd van onduidelijkheid vrijpleiten. Staring is de man niet voor vluchtige, oppervlakkige lezers. Zijne verzen zijn geen muziek om van 't blad te spelen. Zy vereischen eene oplettendheid, die zy ten volle waardig zijn en by elke herlezing met de ontdekking van nieuwe schoonheden beloonen. Maar deze schoonheden zijn schoonheden van détail, waarover de gewone lezer henenglipt, en die door de verwaarloozing van een rustteeken, de verplaatsing van een accent, het niet acht geven op een hoofdletter verloren gaan of in zoo vele duisterheden veranderen. Over het geheel is hij meer geschikt een geoefenden smaak, dan een alledaagsch gevoel te streelen.’ Voeg daar dit getuigenis bij, dat hen die Staring alleen van hooren zeggen kennen bevreemden moet, maar nogtans uit den mond van een mededichter niet ongeloofelijk klinken zal: ‘Men heeft in Nederland nooit iets geschreven dat in zoetvloeiendheid Starings “Herdenking”, zijn “Zefir en Chloris”, zijn “Oogstlied”, zijn “Adeline verbeid” overtreft.’

Voor mijzelven zou ik deze laatste rubriek nog aanmerkelijk wen-

schen uit te breiden. Ik zou haar willen stofferen met al hetgeen in Starings dichterlijke nalatenschap gebragt kan worden tot de orde der klassieke poësie. Deze romanticus toch was tevens een vereerder der antieken, en dezelfde mondelingsche overlevering die van zijne vroege aandacht voor het schoon der Goudsche glazen verhaalt, gewaagt ook met name van een exemplaar van Horatius, talloos vele malen doorgelezen en bij uitzondering (want in den regel was hij uiterst keurig op zijne boeken) tot ontoonbaar wordens toe gehavend. Uitschrijven is hier het geschiktste middel om mijne bedoeling duidelijk te maken en den lezer met mijne klassificatie te verzoenen:

Herdenking.

Wij schuilden onder dropplend loover,
Gedoken aan den plas;
De zwaluw glipte 't weivlak over,
En speelde om 't zilvren gras;
Een koeltje blies, met geur belaân,
Het leven door de wilgenblaân.

't Werd stiller; 't groen liet af van droppen;
Geen vogel zwierf meer om;
De daauw trok langs de heuveltoppen,
Waar achter 't westen glom;
Daar zong de Mei zijn avendlied!
Wij hoorden 't, en wij spraken niet.

Ik zag haar aan, en, diep bewogen,
Smolt ziel met ziel in een.
O tooverblik dier minlijke oogen,
Wier flonkring op mij scheen!
O zoet gelispel van dien mond,
Wiens adem de eerste kus verslond!

Ons dekte vreedzaam wilgenloover;
De scheemring was voorbij;
Het duister toog de velden over;
En dralend rezen wij.
Leef lang in blij herdenken voort,
Gewijde stond! geheiligd oord!

Adeline verbeid.

Schooner prale uw milde lentezegen,
Bloemrijk oord, langs Adclines wegen.
Nachtegalen, juicht haar ‘welkom!’ toe,
Als zij nadert, wie ik hulde doe.

Paart uw lied aan 't lied der filomeelen,
Minder zangkoor, uit de hooge abeelen.
Laat het meigroen met het beekkristal
Samenruischen, bij den waterval.

Moge uw schaar, gij zefirs in de hagen,
Balsemgeur haar offrend tegendragen.
Toeft niet langer! Adeline komt!
Zwevend naakt zij, en mijn zang verstomt.

Oogstlied.

Sikkels klinken;
Sikkels blinken;
Ruischend valt het graan.
Zie de bindster gaâren!
Zie, in lange scharen,
Garf bij garven staan!

't Heeter branden
Op de landen
Meldt den middagtijd;
't Windje, moê van 't zweven,
Heeft zich schuil begeven;
En nog zwoegt de vlijt!

Blijde Maaijers;
Nijvre Zaaijers,
Die uw loon ontvingt!
Zit nu rustig neder;
Galm' het mastbosch weder,
Als gij juichend zingt.

Slaat uwe oogen
Naar den hoogen:
Alles kwam van daar!
Zachte regen daalde,
Vriendlijk zonlicht straalde
Mild op halm en aar.

Zefir en de bloemgodin.

Zefir lag ontsluimerd neêr,
Bij den gloed der middagstralen;
't Avendlied der nachtegalen
Wekt den slaper weêr.

Zachtkens wiegt de berk haar kruin;
Fluistrend staan de popeldreven,
Als hij vrolijk aan komt zweven,
Langs het scheemrig duin.

O, hoe geurt het van rondom
Nu zijn vlugt in 't bosch blijft hangen!
Chloris lokt, vol zoet verlangen,
Haren Bruidegom.

Zie, daar zweeft hij 't loover uit!
Door de struiken afgezegen
Plengt hij dartlend bloesemregen
In den schoot der Bruid.

Aan de maan.

Toon ons uw luister, o zilveren Maan!
Rijs uit het meer.
Lach den zwervenden scheepling aan.
Straal op 's wandelaars donkre baan,
In uw lieflijkheid neêr.

Waar zonder hoop de Verlatene smacht,
Schemere uw gloor.
Waar na troostelooze afscheidsklacht,
Blij hereenen de Minnenden wacht,
Breke uw glinstering door.

Schoon is de Dag, als zijn purpere gloed
Vorstelijk stijgt;
Als hij zingend de ontwaakten groet!
Maar Uw komst is den peinzenden zoet,
Gij, die flonkert en - zwijgt!

Schoone smart. aan hieronymus van alphen.

O gij, die zongt ‘hoe 's Hemels Heir
Zich spiegelde in het effen meir’
Zie Chloë's minlijke oogen stralen,
Door tranen, die heur hart vergiet,
En grijp de lier, en durf herhalen:
‘De Starbewoners weenen niet!’

Belisa in zwijm.

Het maagdlijk schoon, waaraan de sluijer faalt,
Een zilvren wolk gelijk, door Phebe's licht bestraald;
Het jeugdig hoofd, op eenen arm gebogen,
Die in haar vlechten schuilt; de zacht geloken oogen;
En nu die lach, die 't kiemend leven meldt;
Dat rozenbloed, dat langzaam weêr in de aâren zwelt,
En tusschen 't wintersneeuw de lente doet ontluiken!

De grot en de pelgrim.

Een vloer van donzig mos; de doorgang wild gesierd
Met geitenblad; het veil, dat aan de wanden zwiert,
En, in een spelend licht, gebroken op de plassen,
Met heller verwe blinkt; 't lacht al, bij 't zoet verrasschen,
Den moeden Pelgrim toe! Een zwaluw, die aan 't rond
Van 't hoog gewelf haar vredig nest verbond,
Ontglipt haar kroost, om op een groene rank te springen,
En haren Gastvriend blij haar groete toe te zingen.
Ook 't nijvre bijenvolk, dat buiten in den steen
Zijn schuilplaats heeft, komt op en dwaarelt om hem heen.
Haar vrolijk brommen heet hem welkom in zijn woning,
En noodt hem op 't geregt van verschgegaarden honing.

Waterloop.

Nu baant zich 't Nat
Een heimlijk pad,
En tjilpt en fluistert,
In bloem en blad
Voor 't oog verduisterd.
Nu dartelt vrij,
Op gouden zanden,
De stroom voorbij.
Hij schuurt zijn randen
Allengskens uit,
En sleept den buit
Van kleiner vlieten
Geweldig voort;
En golven schieten,
Van ver gehoord,
Langs 't rotsig boord.
Nu vangt een dal
Den Waterval.
Een glinstrend kleed
Ligt stil verbreed
In 't nieuwe perk.
Het loofgewemel,
Het bonte zwerk,
De blaauwe hemel,
Zien statig neêr
Op 't effen Meer.

Gelderland.

Gij Bergen!... Heuvels acht de Faam,
Bij vriend en vreemd, te klein een naam,
Voor Heerschers over meer verschiet,
Dan eigen erf den landzaat biedt! -
Gij Bergen! van 't gewolde vee
Beweid, en van 't gehorend ree!

Gij vruchtbre Dalen, waar de zon
Haar schichten koelt in bron aan bron;
Waar 't veldgebloemte vroegst ontluikt,
En langst aan winters magt ontduikt;
Waar Echo, als de meimaand keert,
Den zang van duizend vogels leert!

Gij Bosschen, die daar tusschen 't graan,
Wauneer de sikkels veldwaarts gaan,
Op nieuw versierd met lenteblad,
Smaragd gelijkt, in goud gevat!

Gij Beken, ceuwigvloeijend glas,
Dat snelt naar Rijn- en IJsselplas,
Maar toeft aan 't scheipunt van hun val'
Onzeker wien het volgen zal,
En, beurt om beurt, door 't schoon verleid,
Zoo mild langs ieder boord gespreid!

Gij Paradijs! van 't morgenland
Naar 't golventemmend west verplant....

De min.

Gij moeders,
Gij hoeders
Der bloeijende jeugd;
Wat mort gij, wat noemt gij
De spijtigheid deugd!

Wat keert gij
En weert gij
De listige Min
Van rijpende boezems?
Hij raakt er toch in!

De kruiper,
De sluiper
Houdt ijverig wacht;
Hij ligt op zijn luimen,
Bij dage, bij nacht.

Al sluiten
Hem buiten,
Met grendel en boom,
Benagelde poorten;
Al dreigt hem een stroom -

Twee achjes,
Twee lachjes,
Hij 's binnen, de Guit!
En duizend sermoenen...
Hij is er niet uit!

De bruidegom aan aurora.

Blonde Auroor, uw Tithons jeugd
Moest voor lang vergrijzen;
De eenzame echtkoets baart geen vreugd;
En gij toeft te rijzen!

Heeft een droom u afgemat,
Op uw kille rozen?
Hield uw arm Cephaal omvat?
Leer, bij Zeus! leer bloozen!

'k Zwijg; gij naakt! - 't Is Amors schuld,
Zoo 'k uw rust kwam storen.
Nimmer zal mijn ongeduld
Weêr dien toon doen hooren.

Morgen, als hier 't kuisch gordijn
Hymens kus omsluijert,
Zal mijn prijs te grooter zijn,
Hoe gij langer luijert.

Aan Favonius. (1790.)

Wilde Razer,
Holle Blazer,
Chloë sluimert - wek haar niet!
Andre knsten,
Ver gebied,
Moge uw storm ontrusten.

Laat dien toren
Schrikbaar hooren,
Waar Geweld het vonnis strijkt;
Waar der Manen
Luister wijkt,
Voor Potemkins vanen.

Knak de lansen,
Die daar glansen;
Blus de lont, verdoof de torm;
Huil den naren
Moordroep stom;
Schei' de dolle scharen.

Wekt geen kermen
Haar ontfermen;
Bruids, noch kinds, noch moeders klagt!
Zwijgt de Rede,
Woest verkracht -
Roept dan d o u d r e n d ‘Vrede!’

Meizang.

't Is Lente! Lente!
Het feestgeschal
Van ‘Lente! Lente!’
Klinke overal!

Hoe geurt de wasem
Der berkenspruit!
Hoe zacht is de asem
Van 't vriendelijk Zuid!

De bijtjes dragen
Weêr honig aan;
De tortels klagen;
De wachtels slaan.

In weide en dreven -
In vliet en poel -
Zwiert vrolijk leven -
Is blij gewoel.

Was 't meerder weelde
Dan lentevreugd,
Die Adam streelde,
In Edens jeugd?

Of breidde de aarde,
Toen de Eerste Bruid
Haar bruidkrans gaarde,
Zich schooner uit?

Onder deze stukjes is er niet een waarvan men zeggen kan dat het eene navolging is van een of ander antiek model. Zelfs wordt in sommigen eene wereldbeschouwing gehuldigd waarvan de griekschromeinsche oudheid niet afwist. Die Adam en Eva, aan het slot van den laatst aangehaalden ‘Meizang’, behooren te huis in eene geheel andere sfeer als waarin men zich oudtijds te Athene of te Rome bewoog. ‘Aan Favonius’ behelst eene zinspeling op gebeurtenissen uit de nieuwere geschiedenis. ‘Gelderland’ kon op deze wijze alleen bezongen worden door een dichter van germaanschen bloede. ‘Adeline’, reeds deze naam is voldoende om ons aanstonds te verplaatsen te midden van onze modern-poëtische maatschappij. En toch geloof ik niet dat Staring, indien hij minder vlijtig gestudeerd had in zijnen Horatius, een enkel van deze meesterstukjes zou hebben kunnen vervaardigen. Een stukgelezen exemplaar van dezen of genen klassieken auteur maakt wel is waar niemand tot een philoloog van professie. Om op dit gebied de riddersporen te verdienen wordt meer vereischt. Ook gaf Staring zich niet uit voor een hellenist of latinist, en de vaderlandsche Ouden - Hooft, Vondel, Huygens, Cats - stonden minstens even hoog bij hem aangeschreven als de anderen[1]. Ook is Horatius meerendeels slechts

1 ‘Dat geen Uitlandsch, hoe eerwaardig door den roest van meerder eeuwen, ons verleide, om in de beoefening onzer Vaderlandsche O u d e n aehteruit te gaan.’ Lofrede op Constantin Huygens.

eene afgeleide bron, en de beste meesters leeren ons dat zelfs de studie der latijnsche letterkunde, indien die der grieksche daar niet mede gepaard gaat, nog altoos niet meer dan een gebrekkig middel tot iemands klassieke vorming is. Doch aan den anderen kant mag men beweren dat Starings instinkt, door hem schier al zijne liefde te doen vestigen op een enkelen dichter der oudheid, misschien te gelijker tijd den universeelsten van allen, hem geleid heeft op den regten weg. De nederlandsche dichter van den nieuweren tijd moet op zijne eigene wijze een beoefenaar der oudheid zijn. Anders is de roeping van den archaeoloog, anders die van den zanger. Twee dingen kan deze laatste, zal men den geest der oudheid in zijne werken terugvinden, niet ontberen: een reuk- of gezigtsorgaan om het antieke schoon mede op te merken, en om zoo te spreken een venster, zij het ook niet meer dan een, dat op deze elyseesche velden uitziet. In zijnen Horatius bezat Staring zulk een venster; en dat hij daarbij het vereischte oog niet miste, daarvan getuigen in de zoo even uitgeschreven gedichtjes al de voortreffelijke eigenschappen waardoor zij zich onderscheiden. Doch deze twee gaven behooren zamen te gaan, en hij aan wien de eene daarvan niet met de andere geschonken werd ontbeert ze beiden. Plaats Staring naast Tollens, die tot zijn innig leedwezen de goden van den Olympus niet meer dan van aanzien kende, en het aanmerkelijk verschil tusschen eenvoudigheid en eenvoudigheid wordt u eensklaps openbaar. Tollens is voorwaar in zijne beste verzen geen snoever of grootspreker; en men kan naar waarheid van hem zeggen dat hij als een andere Mozes het beloofde land der ware verhevenheid van verre aanschouwd heeft. Doch heeft hij er ooit den voet in gezet? Bilderdijk en Da Costa deden dit. Zij hebben toonen aangegeven en kreten geslaakt, die Staring niet zou hebben kunnen voortbrengen zonder tot affektatie te vervallen. De grootschheid van beider poësie wordt bij hem gemist. Beiden overtroffen hem daarbij in gemeenzame bekendheid met de oude letteren. Doch hoe vele kostbare gewassen er ook prijken mogen in hunnen hof, een bloembed als het daareven aangelegde, zoo fijn van teekening en zoo zacht van geur, ontbreekt er. Hunner was wel het uitzigt, en in ruime mate, doch zij misten het zintuig.

Daareven, en met voorbedachten rade, noemde ik Huygens. Elke beschrijving toch van Starings talent, waarbij niet ook eene aanzienlijke plaats afgestaan werd aan den invloed van dezen Constantin,

zou de onvolledigheid zelve zijn. Bij zijnen dood werden er in zijn exemplaar der ‘Korenbloemen’ meer dan honderd strookjes papier gevonden, verwijzend naar even zoo vele welligt honderd malen overgelezen plaatsen uit het hoofdwerk van den heer van Zuylichem; en misschien is geen middel geschikter om hemzelf en eene bepaalde zijde van zijn poësie te karakteriseren, dan kortelijk met eenige voorbeelden aan te stippen waarin volgens hem de voortreffelijkheid van die van Huygens bestond. Aldus, uit het oogpunt van de kunst van versificatie, bewondert hij in dezen de caesuur van sommigen zijner alexandrijnen. Gelijk van deze zes uit de ‘Zeestraat’:

> Wij hoeven 't in geen hoop ouw' boeken na te lezen,
> Hoe schichtig de rivier des Tijds is; wat een pijl,
> Geschoten uit Gods hand; en wat een kleine wijl
> Elk tegenwoordig is; ja liever, wat een stippel,
> Die niet te noemen is, voor dat hij ons onthippel;
> Zoodat ons niet en staat te zeggen als ‘dat was’
> En ‘dat zal zijn (zoo 't lukt).’ ‘Dat is’ komt nooit te pas.

Of van dit viertal uit den ‘Oogentroost’:

> Een vrijer staat en kijkt of 't spookte: o Beeld van was!
> O, zegt hij, warm ivoor, murw zilver, voohte kralen! -
> En die daar nevens staan, en naar de waarheid talen,
> En vinden noch koraal, noch zilver, noch ivoor,
> Maar vleesch als 't hunne, met bruin ganzenvel daar voor.

Begeert men snedige invallen; sierlijk vernuft? Men sla hem op, zegt Staring, daar hij zegt van den diamant, gevat in het stift dat Anna Visscher gebruikt had om vlugge trekken in eenen roemer te griffen:

> 't Was een bevrozen drop van Hippokrenes nat.

Wil men leeren, vraagt hij, om van het eene onderwerp, zonder sprong, zonder schijn van dwang, tot het andere over te stappen? men ga bij Huygens ter schole. Men bewondere hem, in zijn ‘Kostelijk Mal’, als hij met anderhalven regel, door de geestigste wending, Mevrouw uit hare kleedkamer ter strafpreek naar het bedehuis voert:

> De Pop is opgetooid. Wie zal haar nu geleien?
> Vier hengsten naar de kerk;

of ook wel in de ‘Zeestraat’, wanneer hij tusschen twee heterogene episoden zijne lezers laat opstaan van tafel en hen aldus aan zijn hoofdonderwerp herinnert:

De koetsen komen uit en wel gevoerde paarden,
Die maar de spraak gebreekt om, naar verdienst en waarden,
De nieuwe klinkertjes te loven dag voor dag,
Gedenkende de plaag, die hun ten halze lag,
Toen ze, onder het gejuich van luije jonge luiden,
In 't Scheveninger zand hun long te berste kruiden;
Die nu, 't zij nat of droog, 't zij 't avend zij of naeht,
Naar huis toe dansen gaan, zoo vrolijk als de vracht.

Als satiriek karakterteekenaar, beweert Staring, toont Huygens zich een meester zoowel in den ‘Alchymist’ als in den ‘Dwazen Hoveling’; doch wie hem tot eene bedroefde moeder, bij het verlies van haar uitmuntende eenige dochter, hoort zeggen:

Dit is geen ongevoel; ik spreek vol mededoogen;
Zoo nu uw oogen staan, zoo stonden eens mijne oogen.
Toen leed ik dat gij lijdt. Was 't niet een eenig kind,
Dat mij te lijden gaf, een vader die wel mint
Heeft niets als eenige!....

of wie hem in zijne uitbreiding van het Tiende Gebod deze taal in den mond hoort leggen aan Jehova:

Zwicht, vleeschelijk vernuft; mijn wille zij uw reden!
Wie wil er tegenstaan? wie is er om te onvreden?
Wie roept er mijn gebod voor 't menschelijk geregt?
Ik; de Regtvaardige; Ik, Israël, Ik zeg't!

die behoeft niet te vragen of het dezen spotter welligt aan diep gevoel, of dezen miniatuurschilder aan zeggingskracht ontbroken hebbe. Verlangt men evenwel te weten waar en wanneer Huygens geheel te huis en geheel zichzelve is? Het is wanneer hij verhalen mag van zijne ‘Gedenkwaardige Kijkreis’, toen hij in een open rijtuig door de straten van Rotterdam naar den Doelen reed, in gezelschap van zes heeren en dames:

Elk riep om 't zeerst: Kijk hier, Mevrouw; Mevrouw, kijk daar;
Kijk, watte straten, watte winkels, all' voi waar!
Dat's eerst een Rotterdam! zie havens en zie kaaijen,
En wat er woelens is! wij zullen straks eens draaijen,
En zien er nog vijf, zes, all' van denzelfden slag...

Kijk hier, Mevrouw; kijk daar, Mevrouw; nu hier; nu ginder;
Nu weêr wat achterwaarts; wat meer op zij'; wat minder...
Dit 's Rotterdammer Markt; en 't Paapje dat daar staat,
Erasmus zaliger. Zie zijn vernuft gelaat;
Hij staat en mijmert, en vergeet zijn blad te keeren.
Mevrouw, kijk nu eens uit: daar woont een van de Heeren
Van onze Vroedschap; daar een Burgemeester; daar
Zijn Dochter; daar zijn Nicht; daar zijn Wijfs Bestevaêr;
Daar A; daar B; daar C. - 't A B was schier ten ende,
Eer iemand hopen mogt dat m' in den Doel belendde.

Vraagt men ten slotte aan Staring welke de plaats in Huygens werken is waar deze dichter zichzelven het naauwkeurigst gekenschetst heeft - of leefde er ooit een dichter van de echte soort die niet onwillekeurig of met bewustheid zulk eene zelfbeschrijving leverde? - hij verwijst ons naar de volgende regels uit het 4de Boek van het ‘Dagwerk’, waar Constantin tot zijne Sterre zegt:

Mooglijk of de nijd zal lijden
Dat zich, ver van deze tijden,
(Men beleeft die gunsten niet)
Iemand half genoeg geliet,
Half gedwongen vond te zeggen:
‘Waar mag nu de Dichter leggen,
Die zoo noo 't vertreden pad
Van 't gemeene Rijm betrad?
Die zoo walgde van de woorden,
Die men maar in 't oor en hoorden;
Van het flaauw en laauw geluid
Van een al te gladden fluit?’
Sterre, ontschuldig mijn vermeten
'k Ben onzoenelijk gebeten
Tegen 't lamme laffe lijm
Van den dagelijkschen Rijm!

Deze bekentenis van Huygens is tevens een sleutel op Staring; inzonderheid op den verteller en den puntdichter in hem. Aan Huygens heeft hij haar afgezien, de kunst om met een gering aantal korte en fijne trekken, tot volkomen bevrediging van den lezer, eene vertelling hetzij aan te vangen, hetzij te besluiten. Niets evenaart in dit opzigt de slotregels der ‘Verjongingscuur’:

Annet zoog best! Annct wies op;
En eer de Ring haar weer ontsnapte,
Ging nu het vrijen in galop;

De vischhoek lokte - 't vischje hapte!
Zij schonk blind weg een Zot haar trouw,
En stierf aan haar berouw.

Niets ook den aanhef der ‘Twee Bultenaars’:

Twee wakkre Bultenaars; Graaf Ot, die 't pak van voren,
Graaf Freedrik, die 't van achtren droeg;
Begeerden Klara's hand en vrijden drok genoeg,
Maar Jonkvrouw Klara had geen ooren.

Deze vertellingen van Staring, waaronder behalve de twee genoemden en ‘Jaromir’ ook nog uitmunten ‘Marco’, ‘de Verloofden’, ‘Ivo’, ‘de Vampyr’ en waaronder er niet eene is of zij wordt gekenmerkt door zeldzame letterkundige verdiensten, hebben dit eigenaardige dat zij telkens fraaijer worden naarmate men ze aandachtiger herleest. En dit genot zou nog aanmerkelijk klimmen indien men ze met talent kon hooren voordragen; voordragen gelijk weleer de kleine zuster van Rachel in onze schouwburgen sommige fabelen van Lafontaine voordroeg. De onderstelling is gewis al te eerzuchtig, en het is om met Huygens van te zeggen: ‘men beleeft die gunsten niet’; doch verbeeld u dat wij ergens hier te lande, in onze hoofdstad of in eene onzer provinciesteden, een klein nationaal tooneel bezaten. Onder de daaraan verbonden tooneelspelers, dit neem ik aan, munt uit een comicus die geen hansworst, maar een kunstenaar en een fatsoenlijk man is. Het publiek is zamengesteld uit beschaafde heeren en dames, toegerust met genoegzame kennis aan de letterkunde van het buitenland om te weten dat de hollandsche hare grenzen heeft, doch tevens te onverbasterd van smaak dan dat zij ook niet bijwijlen en gaarne bijten zouden in een frisch en sappig vaderlandsch ooft. Blozen ergens op deze aarde heerlijker kersen dan in Gelderland? In dat schouwburgje dan wordt op zekeren keer een intermezzo opgevoerd, getiteld: ‘Een winteravond op den Wildenborch’. Het tooneel verbeeldt een huiselijken kring, een hollandsch binnenleven uit den deftigen stand. De eenvoudigheid van het toilet der dochters herinnert aan eene familie die 's zomers en 's winters buiten woont, niet aan den opschik der groote steden. Terwijl de moeder aan het theeblad troont wordt er door de kinderen gemusieeerd, en de afspraak is, wanneer het avondeten zal opgebragt zijn, dat de vader vertellen zal; vertellen van Boudewijn en Suze, van Carlo en Izabel, van

Zohar en Jemima. De rol van dien vader, tevens de hoofdrol, wordt vervuld door den comicus met de goede manieren; terwijl de stemming waarin de moderne patriarch verkeert best kan worden aangeduid door het volgend liedje, binnen'smonds door hem geneuried:

Welkom Winter! kraakt uw ijs?
Vult uw sneeuw de dalen?
'k Heb hier dooiweêr aan den haard,
En geen brand te halen.
Blaast gij storm, door 't vliegend zwerk?
Muur en dak kan 't lijden.
Giet gij vocht in stroomen neêr?
't Valt mijn glas bezijden.

Krimpt de dag? te minder nood,
Om bij licht te gapen.
Rekt de nacht? het komt hem wel,
Die gepaard mag slapen.
Laat de hof geen sappig ooft
Op mijn tafel blinken?
Drooge spijs teert even goed,
Bij wat ruimer drinken.

Plas dan, Winter, met uw nat;
Storm en vries daar buiten;
Jaag uw ligte vlokken rond,
Voor mijn digte ruiten;
Geef ons half rantsoen van dag,
En een schotel minder;
Welgemoed, bij zang en wijn,
Klaag ik van geen hinder.

Doch ik mag mijne lezers niet langer doen watertanden naar eene versnapering waarop voor hen zoo weinig uitzigt bestaat. Welligt ook zouden Starings verhalen ongeschikt bevonden worden voor elk tooneel; en misschien is hunne aangewezen plaats in die gehoorzalen onzer hoogescholen, waar toekomstige kerk- en andere redenaars geoefend worden in het afleeren van den deklamatietoon. Tot hetgeen in hem aan Huygens en in het gemeen aan de vaderlandsche litteratuur der 17de eeuw herinnert, behooren voorts onder zijne epigrammen ook nog die spreuken waarin rijkdom van levenswijsheid zich paart aan eenvoudigheid en kern van uitdrukking:

De Helper uit den hoogen staat
Naast die zich zelven niet verlaat,

't Is Naarstigheid, die vroege Kennis gaart;
Ervaring is 't, die spade Wijsheid baart.

De rijpe Kennis hoort;
De onrijpe neemt het woord.

De Meester, in zijn Wijsheid, gist;
De Leerling, in zijn Waan, beslist.

'k Was jong en vroeg: Wie is de Vrije Man? -
Een Grijsaard antwoordde op mijn vragen:
't Is hij, die, zonder morrend klagen,
Het onverkrijgbre missen kan.

Rijk is de verzameling van Starings puntdichten. Er schuilt daarin, met den heer Beets gesproken, naast menig diep en geestig woord, ook nog de kiem van eene *ars poëtica*. En nog rijker gestoffeerd zou die bundel zijn, indien sommige kleinere gedichten, nu hier en ginds in de vier deeltjes verspreid - 'de Zitbank', 'Hans en Louw', 'de Biecht' - even goed als de meer uitvoerige en ongemeen fraai gebouwde 'Verschillende Uitleg', allen te zamen gerangschikt werden onder dit eene hoofd. Doch eene kostelijker verzameling vormen in mijne oogen die gedichten van verschillenden inhoud en toon - de uitgeschreven Winterzang is er een van - waaruit men, zonder dat de dichter het bedenkt, den mensch en den landheer leert kennen. Er hebben, zoo ver men weet, nooit vele punten van aanraking bestaan tusschen Staring en David Jacob van Lennep. Bij eene onderlinge vergelijking van beider dichtwerken zou zich menig kontrast voordoen, en beurtelings zou de schaal van de eene zijde naar de andere overslaan. Woordenrijk zonder breedsprakigheid, is Van Lenenps poësie altijd en overal doorzichtig, overal en altijd de gladheid zelve. Staring, somtijds hoekig en duister, is nooit onbeduidend. Een lierzang zoo stout als de 'Herder op het slagveld van Cannae', een leerdicht zoo uitvoerig als 'de Werken en Dagen', zou hij niet hebben kunnen vervaardigeu zonder aan zichzelven en aan zijnen adem geweld aan te doen. Zoo zou ook Van Lennep op zijne beurt de zeldzame verscheidenheid niet hebben kunnen ten toon spreiden waardoor Staring zich van hem onderscheidt en hem overtreft. Van Lenneps 'Duinzang' is tooverachtig van welluidendheid, en Da Costa zou den Voorzang der 'Vijfentwintig Jaren' niet geschreven hebben, had deze rhythmus hem niet door het hoofd gespeeld. Doch verhevener, bij grooter

soberheid van uitdrukking, zijn Starings ‘Dennen’. Van Lenneps ‘Wenschen’ is een der fraaiste gedichtjes die ooit in onze moedertaal geschreven werden; doch ‘Adeline verbeid’ wedijvert er mede en ‘Herdenking’ spant de kroon. Waartoe meer? Onze litteratuur heeft te groote verpligting beiden aan het Manpad en aan den Wildenborch, dan dat het pas zou geven den eenen te verheffen ten koste van het andere. Hoe uiteenloopend overigens het karakter en de vorming van beide dichters moge geweest zijn, met gelijk welgevallen zien wij in onze verbeelding den Kennemerlandschen jager en duinontginner, met de weitasch op zijde en Fingal achter zich aan, omdwalen door het oord waaraan zich zoo vele herinneringen uit den oud-grafelijken en uit nog ouderen tijd verbinden, en den Gelderschen landpatrieier met eigen hand het bestek afbakenen van de vaart die zijn goed doorsnijden en den voorvaderlijken heidegrond herscheppen zal in eene vruchtbare beemd. Zeer eigenaardig, tot kenschetsing van de moeijelijkheden die hij daarbij te bekampen, en van de vooroordeelen die hij te overwinnen had, is onder Starings gedichten de ‘Bede aan Mavors’ met het daarop volgend ‘Spoor aan den Naneef’. Over het gemeen heeft zijne muze aan den buitenman in hem de grootste verpligtingen gehad. Ten bate van zijne ware bestemming heeft het landleven hem afgehouden van de politiek. Een weinig wierook op het Oranje-altaar van omstreeks het jaar '30, eene handvol aan de Belgen naar het hoofd geworpen puntdichten, een geestig anathema (‘de Ooijevaars’) aan het adres der fransche Republikeinen, een ernstig lied aan het Parijs der Honderd Dagen, daartoe bepaalt zich zijne staatkundige poësie. Daarentegen vond in hem de maatschappelijke zijde van het moderne leven een warmen bewonderaar. Met bijna profetischen blik voorzag hij de groote sociale omwenteling, weldra te weeg te brengen door ‘Het Stoomtuig’, en weinig heeft het gescheeld of hij benijdde aan het jongere geslacht de wonderen waarvan het eerlang getuige zou zijn[1]. Zijn landbouwershart, hetzelfde dat hem deed juichen in de uitvindingen en verbeteringen van den nieuwen tijd, maakte hem te-

1 Ach, werd - eer 't graf mijne asch bij dierbare asschen gader -
Volhardings eedle moed geloond!

Werd zienlijk voor mijn oog, wat mij der Toekomst duister
In zwangren schoot verheelt! Werd vol de groote Dag,
Wiens Ochtendschemering - wiens blijden Morgenluister
Ik, met aanbiddend hopen, zag!

vens ontvankelijk voor de indrukken der hem omringende natuur. Het graan heeft hij zien groeijen, de popels hooren ruischen, de beek hooren murmelen, de vogels hooren fluiten. Zijn ‘Lentezang’ is afgeluisterd aan het geldersch voorjaar, evenals het ‘Vogelschieten’ nageteekend is naar de geldersche zeden. Overal vindt men bij hem den dichterlijken waarnemer der vaderlandsche Flora terug, en tot de liefste herinneringen zijner ‘Ada van Holland’, wanneer zij in hare Texelsche ballingschap zich het verledene te binnen brengt, behoort ook hoe niet ver van 's Gravenhage ‘in het luw der witte duinen, 't roosje met den winter spot’. Buiten was daarbij zijn thuis, en de bescheiden overvloed (‘Het kleine veiligst’) te midden waarvan hij met zijn groot gezin op den Wildenborch leefde was de bron van menig voortreffelijk gedicht. Daar ontkiemde in zijn gemoed dat godsdienstig geloof welks innigheid in zijne ‘Kerkgezangen’ staat uitgedrukt, van welks edelmoedige ruimte ‘de Israelitische Looverhut’ getuigenis aflegt, en welks heimwee hem in het najaar turen deed naar de ‘Kraanvogels’. Voor de kinderen vertelde hij daar van ‘Sint Nikolaas’ en ‘Het bezoek van Fohi’; aan de volwassenen las hij er ‘de Verjaardag’ voor. Daar klopte zijn hart, daar tintelde zijn vernuft. Daar ontwikkelde zich in alle rigtingen, veertig jaren lang, een der ongemeenste persoonlijkheden die de 18de eeuw in ons vaderland aan de 19de vermaakte. De veelzijdigheid van zijn wezen en talent maakt het niet gemaakelijk eene beeldtenis van hem te ontwerpen; doch liefst stel ik mij hem voor onder de gestalte van dien wakkeren landsman uit den ouden tijd, ergens aldus zingend door hem ingevoerd:

Ik ben uit Geldersch bloed;
Geen vleitoon klinkt mij zoet;
Mijn volksspraak, luttel rond,
Geeft nog den klank terug, uit onzer vaadren mond.

Ik ben uit Geldersch bloed!
Opregt is mijn gemoed;
Aan eenvoud heb ik lust;
Met pracht en weeld komt zorg; genoegzaamheid baart rust.

Herinnert deze laatste strofe aan Starings eigen levenswijze en inborst, bij de eerste denkt men onwillekeurig aan sommige hoedanigheden van zijne poësie.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Junij 1863.

Toen Louis Napoleon, president der republiek van 1848, de constitutie, waar hij de eed van getrouwheid op had gedaan, omverwierp, gaf hij tot verklaring van deze zijn daad de volgende woordspeling aan het volk ten beste: je suis sorti de la legalité pour rentrer dans le droit. De koning van Pruissen daarentegen, nu hij bezig is de ééne vrijheid na de andere aan zijn volk te ontnemen, en de door hem bezworene constitutie met voeten te treden, beroept zich slechts op zijn geweten en op den goddelijken oorsprong van zijn kroon. Even weinig echter als Napoleon III aanspraak zal kunnen maken op een verbinding van zijn naam met de begrippen van recht en rechtvaardigheid; even weinig, komt het ons voor, mag de persoonlijkheid van den koning van Pruissen in verband gebracht worden met geweten en godsdienst.

Want zonderlinger is wel nimmer met eeden en beginselen omgesprongen dan thans te Berlijn geschiedt.

De zittingen van het Huis der afgevaardigden bleven nog voortduren. Daar door de ministers geen wetsontwerpen aan het Huis waren voorgelegd, had men zich den tijd te nutte gemaakt met interpellatiën te richten tot de Regering over de buitenlandsche politiek, en had tevens de Fortschrittspartij zelve een wetsontwerp aanhangig gemaakt om uitvoering te geven aan het artikel van de grondwet, waarbij een wet op de ministeriële verantwoordelijkheid werd voorgeschreven. Dit ontwerp werd aangenomen, doch door het ministerie afgewezen, omdat het de tijdsomstandigheden niet geschikt achtte voor zulk een wet (zeer te recht! wijl de ministers dadelijk

in staat van beschuldiging zouden zijn gesteld), en ten andere omdat - zoo als de minister van eeredienst verklaarde - de ambtenaren van de Kroon het liefst alleen aan den Hoogsten Rechter wilden verantwoordelijk zijn.

Ondertusschen begon het Huis weder het budget aan een onderzoek te onderwerpen, en zou den 7^{den} Mei de discussie over de militaire organisatie worden aangevangen.

Drie zittingen werden daarover gehouden. Men wist te voren dat men tot geen resultaat zou komen. Want de Regering had niets toegegeven, het Huis van zijn kant wenschte zijn beginsel mede niet te verloochenen, het bleef aandringen op eene vermindering van het leger, of liever op een handhaving van de getalsterkte van het leger op den voet als waarvoor vroeger de uitgaven waren toegestaan. De geheele uitbreiding der cadres, waartoe zonder verlof van het Huis was besloten, moest worden ingetrokken; de Landwehr moest haar vroegere positie behouden, terwijl een dienstplichtigheid van niet langer dan twee jaren aan het Pruissische volk moest worden opgelegd. De heeren generaal Stavenhagen, Gneist en Schulze-Delitsch spraken op den eersten dag; op den tweeden (9 Mei) de heeren Twesten, von Unruh, toen reeds de minister van oorlog, de heer von Roon, het woord opvatte, om zijn stelsel nogmaals te verdedigen. Ditmaal deed hij het met deze woorden: ‘Mijne Heeren, herinnert u, van wien de reorganisatie van het leger uitgegaan is; zij is noch van den thans voor u staanden minister, noch van zijn ambtsvoorganger uitgegaan; zij is uitgegaan van Z.M. den koning, die opperbevelhebber van het leger en een ervaren generaal is.’ ‘De gevolgtrekking uit deze woorden liet de minister over aan het patriotisme der afgevaardigden. Na deze uitspraak was niet veel discussie meer mogelijk; toch beproefden onder anderen von Hoverbeck en von Sybel de questie op het ware standpunt terug te voeren. De heer von Sybel vooral wees er op met hoe weinig recht de minister van oorlog zich - zoo als hij altijd deed - op het patriotisme der afgevaardigden mocht beroepen: ‘Wanneer toch de minister ons tot patriotisme wil aansporen, dan moet hij mij de opmerking vergunnen, dat niemand wel minder dan hij daartoe het recht heeft, hij, de man, die meer dan ieder ander het zijne heeft gedaan om den rechtstoestand van het land te bederven. Hij mag niet van vaderlandsliefde spreken, tenzij hij verklaarde, dat hij eindelijk ophield, het beletsel voor den vrede in het land te zijn.’ - De minister staat

na deze woorden dadelijk op: ‘Ik betwijfel geenszins - zoo zegt hij - dat die heeren, die telkens van een verbreken der constitutie spreken, zulks ook werkelijk meenen, maar ik wil alleen opmerken dat wanneer zulke persoonlijke uitingen als die van den heer von Sybel tegen het ministerie of tegen de leden daarvan worden aangevoerd, dit, naar mijne opvatting, een niet gerechtvaardigde aanmatiging is.’ - De heer vice-president von Bockum-Dolffs, die den voorzitterstoel innam, staat op en zegt dat hij den minister van oorlog in de rede moet vallen.

De minister van oorlog: ‘Ik heb het woord en laat mij niet in de rede vallen.’ - De voorzitter schelt en een ontzettende opschudding ontstaat in het huis. - Voortdurend roept de minister: ‘geen geschel van den voorzitter kan mij 't woord ontnemen.’

Eindelijk gelukt het den heer von Bockum Dolffs uit te roepen onder voortdurende tegenspraak van den minister: ‘wanneer ik den minister van oorlog in de rede val, dan moet hij zwijgen.’ De minister blijft zich verzetten. De heer von Bockum Dolffs zegt: ‘Wanneer de heer minister mij en mijn schel niet hooren wil, dan zet ik mijn hoed op en sluit de zitting.’

De minister van oorlog: ‘Ik heb er niets tegen, dat de voorzitter zich zijn hoed laat brengen, maar....’ (van alle kanten roept het huis: ‘zwijgen! zwijgen!’) ‘350 stemmen zijn krachtiger dan de mijne alleen.... (de afgevaardigden roepen voortdurend: ‘zwijgen!’ de voorzitter luidt onafgebroken met zijn schel) ....‘ik verlang’ (op de tafel slaande) ‘mijn constitutioneel recht; ik kan, volgens de constitutie spreken, wanneer ik wil.’

Ten lange leste krijgt de vice-president weder het woord: ‘Ik val den minister in de rede. Wanneer de voorzitter van het huis spreekt, moet een ieder zwijgen; ieder, hetzij hier onder in het huis, hetzij boven op de tribunen. En wanneer hier in het huis iets ware voorgevallen, dat tegen de orde was geweest, dan was het mijn zaak geweest, dat te berispen. Nu geef ik den minister het woord.

De minister: “Ik moet opmerken, dat ik nogmaals protesteer tegen het recht, dat de voorzitter van dit huis tegenover de koninklijke staatsregering opneemt. Ik wil zeggen, dat de bevoegdheid van den voorzitter gaan kan, zoo als reeds vroeger is gezegd, tot op deze tafel” (op de minister-tafel wijzend) e n n i e t v e r d e r ....’

De vice-president zet dadelijk zijn hoed op en de afgevaardigden

gaan terstond uit elkander; de minister blijft eenige oogenblikken rustig staan en verlaat met zijn beide staf-officieren de kamer.

Wij hebben zeer uitvoerig dit tooneel verhaald, omdat naar aanleiding daarvan de strijd tusschen koning en volk zich bepaald ging formuleren.

Den volgenden dag toch ontving het huis een mededeeling van het ministerie, dat het niet langer de zittingen van het huis kon bijwonen, wanneer niet vooraf een formele verklaring door het huis werd afgegeven, dat het huis geen disciplinaire macht over de ministers heeft.

Den 15^{den} Mei wordt over deze vraag een discussie gehouden en met 295 tegen 20 stemmen besloten te antwoorden, dat het huis deze verklaring niet kan geven; dat er bovendien geen sprake is van disciplinaire macht over de ministers, maar alleen van het recht van den voorzitter om een ieder in de rede te vallen. Men noodigt verder het ministeric uit om volgens de uitdrukkelijke bepalingen van de grondwet, de zittingen van het huis bij te wonen. - Als antwoord op die resolutie verzoekt het ministerie bij een tweeden brief nogmaals om zulk een verklaring, en wel bepaald over de disciplinaire macht, die zich de voorzitter aanmatigt over de ministers. Het huis kon wel niet anders dan zijn eerste besluit handhaven; doch te gelijker tijd begreep men, dat de ministers slechts een voorwendsel zochten om de breuk tusschen de regering en het huis onheelbaar te maken en de afgevaardigden begonnen dus voorbereidselen te nemen om een nieuw adres tot den koning te richten, waarbij rondweg het ontslag der tegenwoordige ministers werd gevraagd.

Voordat men echter zich over zulk een adres had kunnen verstaan, verscheen den 21sten Mei een koninklijke boodschap aan het huis, waarbij het huis werd aangemaand niet langer zich aan te matigen een disciplinaire macht over de ministers uit te oefenen, en voorts aan geheel den toestand, waaronder de wezenlijkste belangen van het land leden, een einde te maken. De afgevaardigden meenden nu niet langer te mogen dralen; een adres aan den koning werd ontworpen en met 239 tegen 61 stemmen aangenomen; het adres hield hoofdzakelijk het volgende in: na een vermelding van den laatsten twist en van de scheeve voorstelling die daaraan door de ministers was gegeven, en na een opsomming der verschillende grieven van het huis tegen de ministers, die onophoudelijk er op uit waren de constitutie niet na te leven, verzocht het huis eerbiedig

dat er verandering van personen, of nog beter, verandering van regeringssysteem mocht plaats hebben. Het land toch verlangde handhaving van het constitutionele recht.

Men herinnert zich, dat reeds op den 29sten Januarij door het huis een adres aan den koning was gericht, waarbij op den moeijelijken toestand des lands was gewezen en hoe de koning geweigerd had - zie het Maartnommer van dit tijdschrift - om de deputatie uit de kamer, die dat adres moest overhandigen, te ontvangen. Een zelfde bejegening zou het huis ook nu ondergaan. De koning weigerde de deputatie te zien en het adres werd dus per brief toegezonden.

De crisis zou nu weldra losbarsten. Een ieder begreep dat al de maatregelen van de regering slechts geweest waren het begin van het einde.

Toen dan ook den 27sten Mei de afgevaardigden weder bijeenkwamen, was ieder als het ware voorbereid op hetgeen komen zou.

De president Grabow opende de zitting, en deelde mede, hoe hij een koninklijke boodschap - als antwoord op het adres - had gekregen, die hij zou voorlezen.

De boodschap hield in, dat de koning zeer goed den toestand begreep, dat ook de omstandigheden der laatste dagen hem niet scheef waren voorgesteld, en hoe de ministers volkomen in hun recht waren geweest bij al hun handelingen. De schuld van alles lag elders. Ze lag bij het huis der afgevaardigden. Dat huis heeft zelfs getracht de positie van 't land tegenover het buitenland te verzwakken door zijn ontijdige en aanmatigende interpellatiën. Nu gaat het verder en wil het dat de koning zijn ministers ontsla. Doch dit verlangen wijst de koning terug. ‘Mijne ministers bezitten mijn vertrouwen en ik dank hun, dat zij zich de moeite geven om het inconstitutionele streven van het huis der afgevaardigden naar vermeerdering van macht tegen te gaan.’ Een verdere duur der zittingen kan geen resultaat hebben, en zou tegen de belangen van het land zijn. De koning eindigt met de verklaring, dat het hem met de hulp van God zal gelukken de strafwaardige pogingen te verijdelen, die op verzwakking van den band tusschen koning en volk gericht zijn. In zijn hart staat het vertrouwen op de trouwe aanhankelijkheid van het Pruissische volk aan zijn koningshuis te vast, dan dat het door den inhoud van het adres van het huis der afgevaardigden zou kunnen worden geschokt.

Na het voorlezen dezer boodschap sluit Grabow de zitting met een woord van dank aan de afgevaardigden en met de hoop dat het volk van Pruissen zijn constitutie trouw zal handhaven.

Eenige uren later sloot de minister van binnenlandsche zaken de zitting der beide huizen, met een rede, waarin weder de oude beschuldigingen tegen het huis der afgevaardigden werden herhaald.

Het huis werd dus wederom gesloten voordat de begrooting tot stand was gekomen, en de kroon zou weder alléén de zaken van staat gaan voeren. De afgevaardigden keerden naar huis en haardstede om te midden van de burgers van het land het gewaar te worden, hoe goed zij de rechten van het volk hadden gehandhaafd. Reeds begonnen verscheidene kiesdistricten te vergaderen om openlijk hun afgevaardigde den dank toe te brengen voor het onafgebroken waken voor 's lands vrijheden; de dagbladen haastten zich al die demonstraties openbaar te maken, ten einde te toonen welk een geest het volk bezielde, toen plotseling den 1sten Junij het besluit door den koning werd genomen, waarbij de vrijheid van drukpers werd opgeheven. - Op grond van art. 63 der constitutie, waarbij aan de kroon in buitengewone gevallen een discretionaire macht wordt verleend, besluit de koning op voordracht van het ministerie te bepalen, dat het Napoleontische régime der drukpers in Pruissen zou gelden. Een dagblad of tijdschrift kan wegens zijn algemeene houding of inhoud opgeheven worden, na vooraf twee waarschuwingen te hebben ontvangen. Het artikel 1 luidt woordelijk als volgt: ‘De gewestelijke besturen zijn bevoegd het verder verschijnen van een inlandsch dagblad of tijdschrift wegens eene houding die voortdurend de openlijke welvaart in gevaar brengt, voor een tijd of voor goed te verbieden. De openlijke welvaart wordt in gevaar gebracht, niet alleen wanneer enkele artikelen op zich zelve wegens hun inhoud tot strafrechtelijke vervolgingen aanleiding hebben gegeven, maar ook dan, wanneer de geheele houding van het Blad het streven doet zien, of daartoe medewerkt, om den eerbied en de trouw aan den koning te doen verdwijnen, den openbaren vrede in gevaar te brengen, de staatsdienaren tegen elkander opzetten, de openbare overheid en haar verordeningen, door het voorgeven van onware of hatelijk voorgestelde feiten of door smaadredenen of minachting, aan den haat of verachting prijs te geven, tot ongehoorzaamheid tegen de wetten en tegen de verordeningen der overheid op te zetten, de godsvrucht en de zedelijkheid te ondermijnen, de leer, inrichting of gebruiken

van een der christelijke kerken of erkende godsdienstige sectes door spot te beschimpen.' - Men ziet het, met deze lange lijst kan een ijverig ambtenaar vrij wat uitvoeren: en dapper zijn dan ook de door de ministers aangestelde prefecten op het werk losgegaan. Elke dag brengt voortaan eenige waarschuwingen met zich mede. Elke mededeeling, die betrekking heeft op het huis der afgevaardigden of op één van zijn leden, is reeds van zelve verboden. Geschiedkundige mededeelingen, wanneer zij betrekking hebben op het lot van den Engelschen koning Karel I, of den Franschen koning Karel X, worden dadelijk met een waarschuwing verbannen. Den 20sten Junij telde men reeds 37 eerste waarschuwingen en twee tweede waarschuwingen. Een krant, een satiriek weekblad, is reeds bezweken. Niets wordt meer door de regering in de dagbladen geduld. Wij lazen reeds een waarschuwing gemotiveerd daarop, dat het blad de Pruissische constitutie de beste ter wereld had genoemd, hetgeen - zoo ging het decreet voort - blijkbaar uit ironie was gezegd. De groote kranten en vooral het machtigste blad van Pruissen, die Kölnische Zeitung, zwijgen dan ook na de verordening van 1° Junij geheel en al over de politiek.

Een oogenblik nog hebben de Berlijnsche dagbladen pogen te protesteren tegen zoo schandelijk een handelwijze als nu door de regering werd beproefd; doch zij werden dadelijk gewaarschuwd en moesten wel zwijgen. Sinds dien tijd hebben de stedelijke gemeenteraden beproefd zich wachters te stellen voor 's lands vertrapte vrijheid. De Berlijnsche raad is voorgegaan; die te Breslau deed hetzelfde, en vele andere kleine steden hebben het goede voorbeeld gevolgd; doch de regering heeft ook tegen deze raden zich te weêr gesteld en overal de overheid aangeschreven dergelijke stappen te verhoeden, daar geen vertegenwoordiger van een stad recht had zich met zaken, als daar zijn de drukpersverordening, in te laten. Deputatiën van zulke raden werden ook niet door den koning toegelaten, en ijverig zijn de mannen van de Kreuz-Zeitung in de weêr om elk woord van wrevel of misnoegen aan de regering ter bestraffing aan te brengen.

En terwijl dit alles geschiedt, geeft de koning en het ministerie zich groote moeite om goed aan het volk te doen zien, dat men met de grootste gerustheid dit alles doet. Het canaille zal nu wel voor goed den mond houden. De koning zelf is den 20sten Junij naar Karlsbad vertrokken om de baden te gebruiken, en meest alle mi-

nisters, zoo ook von Bismarck, zijn mede naar de badplaatsen afgereisd.

En het schijnt dat zij vooreerst goed hebben gezien, en dat het Pruissische volk ook dít nog zal verdragen. Een bepaald verzet is en blijft een hagchelijke zaak, en niet ieder volk is als het Engelsche dadelijk bereid alles over te hebben voor recht en vrijheid. De koning mag zich met zijn getrouwen von Bismarck verheugen over het aanvankelijk slagen van hun pogingen, en zijn toorn laten gevoelen aan den kroonprins, die in een rede te Dantzig de wijsheid gehad heeft te verklaren, dat hij niets wist van het uitvaardigen der drukpers-verordening.

Intusschen hebben in Frankrijk gewichtige gebeurtenissen plaats gehad. De verkiezingsstrijd, waarvan wij de voorbereidselen in ons laatste overzicht schetsten, is afgeloopen, en heeft menige les voor Napoleon III opgeleverd.

Het feit openbaarde zich, dat geheel de democratische, de liberale en ook clericale partij, kortom allen die van oordeel waren dat aan Frankrijk de vrijheid moest teruggegeven worden, welke Napoleon III steeds als le couronnement de l'oeuvre liet voorspiegelen, aan de verkiezingen wilden deel nemen, ten einde alzoo, door het benoemen van voor de vrijheid gezinde kandidaten, op den keizer zelven te werken. Republikeinen, Orleanisten en Legitimisten waren bereid het keizerrijk als wettig gouvernement van het land te erkennen, mits dan dat keizerrijk den weg opende die tot zelfbestuur en inwendige vrijheid leidde.

Daar waren nu voor den keizer twee zeer verschillende middelen om de verkiezingen, onder den indruk van dat feit, te blijven beheerschen. Het eerste middel was om aan die verschillende uitingen eenigzins te gemoet te komen en het een groot voordeel te achten, dat de verschillende partijen, zoo oude als nieuwe, het keizerrijk als wettig bestuur gingen erkennen, en niet langer, als zoovele émigrés en dedans, bezijden bleven staan; het zich stellen toch als candidaat heeft in de eerste plaats tot voorwaarde dat men den eed van getrouwheid aan den keizer aflegt, en de omstandigheid dat aldus de hoofden der vroegere regeringen dien eed deden, zou, in zekeren zin, door Napoleon III als een groote zegepraal van zijn regering moeten beschouwd worden. De kans bleef altijd over dat men tegenover zoo dubbelzinnig een aanhanger een meer open vriend ondersteunde, doch de gelegenheid was levens gegeven om goed te doen gevoelen,

dat het keizerrijk de eenige nationale regering was, en dat het zelfs de meest verwijderde nuances onder zijne vleugelen kon nemen. Dit was - wij herhalen het - één der twee positiën die het keizerlijk gouvernement tegenover de verkiezingen had kunnen innemen; zij werd bepleit door het dagblad la France, doch werd niet aangenomen door den minister van binnenlandsche zaken, graaf Persigny.

Persigny toch koos juist den anderen weg; toen hij zag dat als kandidaat voor het Wetgevend Ligchaam zich stelde al wat Frankrijk onder de vorige gouvernementen roemrijks had aan te wijzen; toen hij, om van de lijst van Parijs niet te spreken, als kandidaten voor het Wetgevend Ligchaam hoorde noemen de namen van Thiers, Odilon Barrot, Dufaure, Montalembert, de Falloux, de Remnsat, Casimir Perier, Barthelemy St. Hilaire, Saint Mare Girardin, Jules de Lasteyrie, Louis Passy, Leonce de Lavergne, om van jongere als Prevost-Paradol, Lavertujon te zwijgen, - werd het hem niet geheel helder werwaarts dit alles zou leiden. Hij besloot niet te wijken of te wankelen. Dit algemeene keizerrijk dat alle nuances zou omvatten om door den eersten den besten indringer later te worden overrompeld, zoo als met de republiek van 1848 had plaats gehad, was niet naar zijn smaak; hij zelf was altijd de glorierijkste en eerlijkste vertegenwoordiger geweest van het echt-Napoleontische beginsel; welnu, hij zou dat Napoleontische idee nogmaals zuiver en krachtig doen weêrklinken; de programma's der overigepartijen hadden toch juist zooveel kracht als hij (Persigny) haar wel wilde gunnen. De strijd moest worden aangevangen op de leuze: òf het verleden, òf de toekomst. Het verleden was de wensch van al die wel is waar bekende maar nu hun roem overlevende namen; de toekomst was beschoren aan de kandidaten van Persigny, wier eerste plicht was een onbepaald vertrouwen op den keizer.

Naauw was het programma vastgesteld, of Persigny vaardigde zijn eerste circulaire uit (8 Mei). Deze circulaire zette kort en bondig uitéén, hoe de keizer alleen Frankrijk gered had uit den toestand, waarin le regime des rhéteurs het had geworpen. Het keizerrijk was de ware uitdrukking van het volk; l'expression des besoins, des sentimens, des interêts des masses; avant de rallier à lui toutes les forces vives de la nation c'est dans la chaumière du peuple que l'empire a été enfanté. Waren er nu alleen partijen in Frankrijk die dit goed begrepen, dan zou het gouvernement neutraal blijven; doch het was niet alzoo; in Frankrijk zijn de partijen des débris des gouvernemens

déchus, qui ne cherchent à pénétrer au coeur de nos institutions que pour en vicier le principe, et n'invoquent la liberté que pour la tourner contre l'état. Vandaar moeten die partijen op kloeke wijze bestreden worden, en moet het gouvernement waken dat het volk niet wordt misleid.

Toen deze circulaire openbaar was gemaakt, begon de oppositie van haar kant het terrein van den strijd te betreden. Het was Parijs, dat zich het meest vrij kon bewegen, waarop de administratie niet alléén allen invloed kon uitoefenen, daar de tegenpartij zelve over de beste dagbladen beschikken kon, dat nu aan alles den stoot moest geven. Allereerst moest gezorgd worden dat dáár kandidaten werden gesteld voor wie de gansche oppositie zou kunnen stemmen. Want men ontveinsde zich niet dat tegenover een snelwerkende machine als de keizerlijke administratie is, concentratie van krachten en discipline een zeer noodzakelijk vereischte was. Doch hoe die kandidaten te kiezen? Koos men te veel Orleanisten, te veel mannen der vorige régimes, dan liep men gevaar dat het mindere volk - het is toch het algemeen stemrecht dat alles beslist - die mannen van het verleden, hoe achtingswaardig ook, verwierp, en liever den keizerlijken kandidaat, die steeds werk beloofde, verkoos. Koos men leiders van het jaar 1848, men denke aan Carnot, Garnier Pagès en anderen, dan gaf men den keizer te schoon een spel om weder het roode spook van 't socialisme op te roepen. Wie dus te kiezen? Terwijl verscheidene comités zich reeds vormden, doch niet tot éénstemmigheid konden komen, nam plotseling de man van 't oogenblik - hoevele van die oogenblikken heeft hij niet reeds gehad? - Emile de Girardin het iniatief. Zich vereenigende met de hoofdredacteurs van de Siècle en de Opinion Nationale, maakte hij een lijst voor Parijs op van personen wier namen weldra door de gehcele stad werden verspreid. Het waren alle mannen van de democratische denkwijze; doch het was in zekeren zin het beste wat die partij op 't oogenblik kon aanwijzen. Het eenige en naar ons inzien vrij groote gebrek was, dat het bijna alleen journalisten waren; hun namen waren Havin, hoofdredacteur van de Siècle, Ed. Laboulaye, hoogleeraar, voorts de vier aftredende afgevaardigden Jules Favre, E. Picard, Darimon en Ollivier, Guéroult hoofdredacteur van de Opinion Nationale, Jules Simon en Eugène Pelletan. Het gebrek was, zoo als wij zeiden, dat er geen mannen van eenige positie bij waren. Naar onze overtuiging - een meening, die in Engeland ook algemeen wordt gedeeld - zijn jour-

nalisten nooit de beste vertegenwoordigers van een volk. Door hun voortdurend schrijven en twisten over de politieke zaken van den dag beginnen zij langzamerhand een eigenaardige beschouwingswijze over de zaken zich eigen te maken, die eenigzins verschilt van die van het volk of van de kiezers zelve. Zij zijn opgewonden waar het volk koel bij blijft; zij zien telkens een crisis, wanneer de dingen nog steeds haar natuurlijken loop nemen; zij zijn geagiteerd waar de gewone menschen nuchter en bedaard blijven; kortom, zij staan aan de uiterste spits van de algemeene denkwijze, doch geven niet juist altijd weder wat de doorsnede der politieke opinie zou laten zien. In dat gebrek zou, wat aangaat de oppositie-lijst te Parijs, echter weldra worden voorzien. Weldra zou er een naam op geplaatst worden, die de grootste positie in Frankrijk na den keizer innam, te weten Thiers. Deze staatsman had eindelijk besloten toe te geven aan het verlangen van zijn vrienden; had een oogenblik willen vergeten, dat hij zelf geheel dat Frankrijk jaren lang had bestuurd en reeds voor 30 jaren als minister wetten had gegeven, en had zich kandidaat willen stellen voor het wetgevend ligchaam van Napoleon III. Laboulaye, die slechts op de lijst geplaatst was om aan de Orleanisten genoegen te geven, nam zijn ontslag als kandidaat, en in zijn plaats werd Thiers op de lijst der oppositie door Emile de Girardin gezet.

Dit was dan de groote lijst waartegen Persigny zou te velde trekken. Natuurlijk was niet geheel de oppositie tevreden met al deze namen; zoo trof men ook nog te Parijs de candidaturen van F. de Lasteyrie, Prevost-Paradol, Cochin aan; doch men kon weldra vermoeden, dat deze kandidaten nooit de zegepraal boven de keizerlijke zouden behalen. Persigny aarzelde een oogenblik wat hij zou doen. Door het plaatsen van den naam van Thiers op de lijst, had alles éénsklaps een vreemde beteekenis gekregen. Was het misschien raadzaam Thiers niet te bestrijden, maar hem aan te nemen als de nationale geschiedschrijver van het eerste keizerrijk? Doch neen - wie alzoo dachten, Persigny niet. Hij vaardigde een tweede circulaire uit (21 Mei) en wel bepaald tegen Thiers: ce que veut M. Thiers, c'est le retablissement d'un régime, qui a été fatal à la France et à luimême, d'un regime flatteur pour la vanité de quelques uns et funeste au bien de tous, qui deplace l'autorité de sa base naturelle pour la jeter en pature aux passions de la tribune; qui remplace le mouvement fécond de l'action par l'agitation stérile de la parole;

qui pendant dix-huit ans n'a produit que l'impuissance au dedans et la faiblesse au dehors, et, qui commencé dans l'émeuté, continué aux bruits de l'émeute, à fini par l'émeute.

Dit was de positie te Parijs. In de provinciën had Persigny zijn prefecten last gegeven om op dezelfde wijze te werk te gaan. Vooral de clericale partij moest gevoelen, dat zij voor goed geslagen kon worden. In het oude Corps legislatif hadden, tijdens de discussie over den Italiaanschen oorlog, 91 leden zich verstout om bepaald te verlangen het handhaven der wereldlijke macht. De meeste van die afgevaardigden werden dus niet meer van wege het gouvernement aan de bevolking als officiële kandidaten voorgesteld. De heer Keller was al van zelf geschrapt, en met de uiterste gestrengheid belette men in de departementen de kiezers om zich op één of andere wijze door vereeniging als anderzins te verstaan over één bepaalden oppositie-kandidaat. Toch hield de oppositie zich goed, en in bijna al de kiesdistricten, te beginnen met de groote steden, werden tegenover de keizerlijke aanhangers onafhankelijke mannen gesteld. Velen van hen hebben wij zoo even reeds genoemd; genoeg zij de vermelding, dat de meeste van hen in de parlementaire geschiedenis van Frankrijk bekende mannen waren. Ook de geestelijkheid wekte iedereen op om niet stil te blijven zitten, en de aartsbisschoppen van Kamerrijk, Tours en Rennes met de bisschoppen van Metz, Nantes, Orleans en Chartres, vaardigden te zamen een manifest uit, waarbij een ieder op het hart werd gedrukt de goede keuze te doen.

Aldus naderde langzamerhand de dag van den 31sten Mei en 1° Junij waarop de verkiezing zou plaats hebben. Persigny verdubbelde de kracht van zijn aanval. In den Constitutionel, dien hij voor die dagen bepaald tot orgaan had gekozen, liet hij den renegaat Paulin Limayrac de felste smaadredenen tegen de oppositie naar het hoofd werpen. Geen insinuatie die te laag, geen scheldwoord dat te grof scheen. Tegen de coalitie der oude partijen, zoo als Persigny het optreden der oppositie noemde, moest alles in het werk gesteld worden. Nog op den laatsten dag der verkiezing vaardigde de prefect te Parijs, de heer Haussmann, eene circulaire af, waarin de volgende zinsneden voorkwamen: Habitans de Paris, qui que vous soyez, proprietaires ou rentiers, industriels ou commerçans, ouvriers ou patrons, ne vous souvient-il plus du temps où la tranquillité de vos rues n'était jamais certaine, ou l'étranger ne venait qu'avec hésita-

tion dans votre ville, rendue suspecte à l'Europe par la fréquence des troubles dont elle était le théatre; où, lorsque la voie était paisible, des crises ministerielles, presque incessantes, jetaient la panique dans les transactions, dépréciaient toutes les valeurs, et mettaient en chômage les ateliers! C'était alors le beau temps des luttes oratoires; mais l'annonce seule d'un discours suffisait parfois pour paralyser les affaires quinze jours a l'avance! Regrettez- vous cette époque? En ce cas votez pour les grands orateurs.

Deze onzin werkte. De dagen der verkiezing liepen af. Het resultaat was dat de geheele oppositielijst te Parijs werd gekozen, op één kandidaat na, in wiens district overstemming moet plaats hebben, doch waar de oppositie-kandidaat de heer Guéroult reeds nu verreweg de meerderheid had. Marseille koos mede oppositiemannen, de heeren Berryer en Marie; Lyon zond weder Hénon af en moest over een ander laten herstemmen; Nantes koos den oppositie-kandidaat Lanjuinais; en reeds dadelijk telde men ten minste 25 onafhankelijke stemmen.

Het was oogenschijnlijk niet veel op een getal van 350 leden; doch inderdaad was de zege voor de oppositie niet onbeteekenend. Parijs toch en de groote steden, waar zeer zeker de intelligentie en de élite van Frankrijk werd gevonden, hadden geprotesteerd tegen de handelingen van het keizerrijk, en door de wending, die Persigny aan allen had gegeven, was het een stem geweest tegen den keizer zelven, die men had uitgebracht. In Parijs - het bleek duidelijk - was het prestige van den keizer aan het dalen. Ware er in 1857 212,000 stemmenden geweest en daarvan 96,000 voor de oppositie, in 1863 hadden van de 235,000 stemmenden 150,000 voor de oppositie zich verklaard. Dit feit sprak te duidelijk dan dat het was uit te wisschen. Men kon zich nu troosten met het denkbeeld dat het landvolk toch nog altijd voor den keizer bleek te zijn; doch men ontveinsde zich zelven niet dat de invloed der oppositie daar op alle mogelijke wijze was geweest. Stel nu eens, dat deze ook vrij in hun keuzen waren geweest! dán.... ja dan werden de kansen voor een Napoleon IV met elken dag hagchelijker.

De herstemming, waar die noodig was, zou 14 en 15 Junij plaats hebben. Zij bracht nog enkele oppositienamen in de kamer, en gaf aan Jules Favre de eer, om even als Havin in twee kiesdistricten te zijn benoemd. Een van de liefste vrienden des keizers, generaal Mellinet, moest het onderspit delven, een omstandigheid die

des te grievender was, naarmate even voor de herstemming het bericht was overgekomen, dat eindelijk en ten lange leste de stad Puebla in Mexico voor de macht van den generaal Forey was bezweken.

De Mexicaansche zaak had in den laatsten tijd den keizer ontzettend veel zorg ingeboezemd. De Mexicaansche generaal Ortega hield nu reeds maanden lang stand tegen Forey, en het scheen als of elk huis der stad Puebla het doel van een opzettelijke belegering en bestorming moest zijn. Het viel niet te ontkennen dat de zege der oppositie bij de verkiezingen ook voor een goed deel te danken was aan die ongelukkige, reeds in 't begin door Fould veroordeelde, expeditie. Velen meenden ook dat het niet krachtiger ingrijpen van den keizer in de Poolsche aangelegenheden veroorzaakt was door het niet slagen van Forey. Hoe het zij, Napoleon III en zijn omgeving staarden bezorgd naar Puebla, toen plotseling de tijding van de overwinning werd bericht, onder bijvoeging dat generaal Bazaine reeds naar de stad Mexico optrok. Deze heugelijke tijding heeft echter den keizer niet doen voorbijzien, dat hij nog iets anders voor het Fransche volk moest doen, wanneer hij wilde verhoeden dat het wapen der nieuwste verkiezingen blijvend tegen hem zou gekeerd zijn.

Hij heeft dus den schijn aangenomen van voor de manifestatie der oppositie te bukken, en heeft zijn ministerie gewijzigd.

Persigny, de groote drijver der verkiezingen, is ontslagen als minister van binnenlandsche zaken. Hem volgen in zijn aftocht de ministers Walewski, Delangle en Rouland. Tegelijkertijd is een nieuwe stap gedaan tot meerdere toenadering tot het parlementaire systeem. De ministers zonder portefeuille, die de politiek des keizers in de kamers moesten verdedigen, zijn als zoodanig ontslagen; en in hun plaats treden op de minister van staat, en de minister voorzitter van den raad van state. De post van minister van staat is gegeven aan Billault. Minister voorzitter van den raad van state wordt Rouher. Baroche is benoemd tot minister van justitie en tevens van eeredienst. In plaats van Persigny treedt als minister van binnenlandsche zaken op de heer Boudet, in plaats van Rouland als minister van onderwijs de heer Duruy, en in plaats van den heer Rouher wordt minister der openbare werken de heer Behic. De heeren Vaillant, Randon, Chasseloup-Laubat en Fould blijven hun portefeuille behouden.

Het zou vermetel zijn al dadelijk uit deze verandering van het

personeel der ministers tot bepaalde gevolgtrekkingen te willen besluiten. De drie geheel nieuwe ministers Boudet, Behic en Duruy waren als bekwame administrateurs doch tot nu toe niet als politieke mannen genoegzaam bekend. Men meent dat echter alles wijst naar meerdere vrijheid in het binnenland, en ook naar vrede in Europa, want Walewski, wien men vooral oorlogzuchtige denkbeelden omtrent Polen toeschreef, gaat uit het ministerie.

Dat de minister van binnenlandsche zaken is vervangen, doet overal genoegen. Persigny's aanblijven was onmogelijk. Zijn houding bij de verkiezingen leverde een te scherp contrast op met de woorden die hij sprak toen hij de liberale wending van November 1860 zou inwijden. Wie toch herkende langer in Persigny den auteur der woorden, die wij uit zijn circulaire van 5 December 1860 ontleenen: ‘Ik noodig u uit om tevens niets te verzuimen wat eenigermate de verzoening der partijen zou kunnen bevorderen. Vele geachte en hooggeschatte mannen van de vroegere gouvernementen houden zich - hoezeer zij ook hulde brengen aan den keizer om de groote dingen die hij heeft volbracht - nog altijd ter zijde uit een gevoel van persoonlijke waardigheid. Betuig hun de voorkomendheid waarop zij aanspraak hebben, verzuim geen gelegenheid om hen te overreden het vaderland met hun talenten en ondervinding te dienen, en herinner hun, dat zoo het edel is om het verledene te eerbiedigen, het nog schooner is om zijn land nuttig te zijn.’

Wanneer men dan verder bedenkt hoe Thiers door Persigny in 1863 bejegend is, hebben deze woorden wel iets lachwekkends.

Van zelve zullen thans echter aller blikken zich het eerst wenden naar Polen. Wij hebben in ons vorig overzicht vermeld hoe de diplomatie tot een eersten beslissenden stap gekomen was en hoe op den 10^{den} April Engeland Frankrijk en Oostenrijk elk een nota aan Rusland over de Poolsche questie deden toekomen. Op voorstel van Frankrijk en Engeland, waren ook de overige mogendheden uitgenoodigd aan Rusland vertoogen te doen betreffende deze aangelegenheid, en de meeste landen van Europa, behalve natuurlijk Pruissen, hadden begrepen zich aan de algemeene beweging, ten gunste van Polen, te moeten aansluiten. Ook Nederland heeft zijn nota tot Rusland gericht. In het begin van Mei werden de antwoorden openbaar, die Gortchakoff goed vond aan de verschillende mogendheden te doen toekomen. Het antwoord aan Engeland - welk rijk zeer zeker den hardsten toon had aangeslagen -

was uitvoerig en hooghartig; dat aan Oostenrijk was kort en minachtend; dat aan Frankrijk was vol van vriendelijke toenadering, en eindigde met de heusche opmerking, dat het Russische gouvernement gaarne met Frankrijk zou willen nagaan, welke maatregelen zouden te nemen zijn om Polen tot zijn plicht te brengen. - Het was dus blijkbaar, dat de stap der diplomatie op Rusland geen den minsten indruk had gemaakt en dat de diplomatie zich gereed moest houden om een tweeden stap te doen.

De onderhandelingen over een tweede nota tusschen Oostenrijk, Engeland en Frankrijk vormen dan ook op dat gebied de geschiedenis van de maand Junij, totdat op den 18^{den} Junij die tweede nota door de drie staten naar Petersburg is opgezonden.

Die tweede nota is in allen deele veel belangrijker dan de eerste. Aan Rusland werden bepaald enkele punten opgegeven, die dit rijk tegenover Polen heeft in acht te nemen. Het bepaalde voorstel om zes zulke punten op te nemen is door Oostenrijk gedaan, doch door de overige twee natiën zijn die punten eenigzins gewijzigd. Tot nu toe kennen wij den inhoud der nota's nog niet. Alleen heeft lord Palmerston in de zitting van het Engelsche parlement van 22 Junij een kort resumé van zijn nota gegeven. De zes punten door Engeland voorgesteld, waren de volgende: 1°. een algemeene en volledige amnestie; 2°. een systeem van nationale vertegenwoordiging voor Polen, gebaseerd op de beginselen door keizer Alexander I, overeenkomstig het tractaat van Weenen, geproclameerd; 3°. een administratie, uitsluitend uit Polen zamengesteld; 4°. vrijheid van geweten en bescherming verleend aan de Polen in de uitoefening van hun eeredienst; 5°. gebruik der Poolsche taal in de officiële transactiën en bij het nationaal onderwijs; 6°. een systeem van conscriptie volgens nieuwe regelen vast te stellen.

Lord Palmerston heeft doen verstaan, dat het 2de en 3de punt door Oostenrijk niet geheel is beaamd, met het oog op zijn positie in Gallicië.

Het valt niet te ontkennen, dat deze stap, vooral van de zijde van Engeland, niet van belang ontbloot is. Wanneer toch Rusland weigert om te voldoen aan de voorwaarden, die hem aldus gesteld worden, dan wordt de toekomst bedenkelijk en de kansen om zich terug te trekken voor de westersche mogendheden zeer weinig.

Rusland spant intusschen zijn uiterste krachten in om voorloopig den opstand meester te worden. Het heeft geen gemakkelijke taak.

Het heeft thans te doen met een goed geregeld gouvernement, doch 't welk volkomen onzichtbaar is. De geheele Poolsche natie vormt als het ware een groote zamenzwering: wetten worden uitgevaardigd; belastingen worden opgebracht; vonnissen worden beteekend; troepen worden uitgezonden; proclamaties worden uitgevaardigd; officiële dagbladen worden verspreid, en dat alles - zonder dat de Russen den oorsprong eenigermate kunnen nagaan. Het schijnt ongeloofelijk en toch is het de letterlijke waarheid. Radeloosheid is dan ook de Russen overvallen bij het ontwaren van dezen ontzettenden toestand. Zij tasten als in het duister rond. En de vrees voor het geheimzinnige doet hen wellicht met des te meer wreedheid hun vijand bejegenen. De wreedheden der Russen nemen dan ook steeds toe. Vooral woedt generaal Murawieff in Lithuanië op de onbarmhartigste wijze. Reeds de instructiën, die in Mei aan dien generaal door den keizer waren gegeven, deden vermoeden dat deze krijgsman niet ten halve zou blijven staan. Vooral tegen den adel en tegen de geestelijkheid moet hij volgens die instructie zijn maatregelen nemen. Nu laat de generaal ze eenvoudig ophangen en fusilleren. Aan den bisschop van Wilna, Krasinki, vermaagschapt aan de koninklijke huizen van Saxen en Savoye, is te kennen gegeven, dat hij door inactie het doodvonnis beloopt. De Russische keizer zelf schijnt geheel en al den goeden naam, dien Europa hem had gegeven, te willen verspelen. Twee veroordeelingen deze laatste week vernomen, hebben dan ook te Parijs en elders een bepaald zeer slechten indruk gemaakt. De ééne gold den jongen algemeen bekenden en aanzienlijken Franskowski, de andere een bekenden vriend van keizer Napoleon III, den jongen graaf Plater. De eerste werd opgehangen, de laatste gefusilleerd.

Het ophangen en fusilleren van priesters blijft voorts aan de orde van den dag, en de aartsbisschop van Warschau, de zeer gematigde Felinski, heeft rondweg daarom met de Russische regering gebroken. Den 12^{den} Junij toch werd weder een priester, Konarski, te Warschau opgehangen. Het vonnis hield de volgende motieven in. Konarski zou in 1863 het koningrijk met een vreemde pas verlaten hebben, en zou er slechts teruggekomen zijn op bevel van de nationale regering om in het kamp der opstandelingen de godsdienstplechtigheden, inzonderheid bij de ter dood veroordeelden, waar te nemen. De aartsbisschop protesteert tegen dat vonnis, toont aan hoe bij alle volken, zelfs bij de Americanen, het een beginsel is,

dat de priester verplicht is de stervenden bij te staan, zonder acht te geven op hun politieke partij, en wijst vervolgens aan, dat men een priester niet kan ter dood brengen zonder hem eerst door de geestelijkheid te doen ontwijden. - Als antwoord op dat protest heeft Felinski den last gekregen naar Petersburg te vertrekken, ten einde zich te verantwoorden.

Italië weet bij dat alles niet recht hoe het zich houden zal. Ratazzi heeft de positie van dat land zoodanig verspeeld, dat het thans bezwaarlijk mede kan optreden om iets zelfstandigs ten gunste van Polen te doen. Rusland werd door Ratazzi's toedoen Italiës bondgenoot en thans zijn de armen dus gebonden. Daarbij komt dat het zich moeijelijk in diplomatieke onderhandelingen kan inlaten, wanneer de kans zich voordoet, dat Oostenrijk gezamenlijk met Italiaansche diplomaten denzelfden weg zou kunnen betreden, en het gevolg is, dat het ministerie Minghetti zich tot het binnenland blijft bepalen.

Aldaar is dan ook vooreerst genoeg te doen. Het parlement, den 25sten Mei weder bijeengekomen en door den koning zelven geopend, is overladen met wetsontwerpen van finantiëlen aard. De zittingen van het parlement gingen in het begin kalmpjes voorbij; Cassinis was tot president verkozen en de questie van Rome was als pro memorie besproken, toen den 16^{den} Junij Ratazzi voor het eerst weder optrad in het parlement.

Zoo als men weet, had deze staatsman, na zijn val als minister, goed gevonden een huwelijk te sluiten, waarvan wel het minst gezegd wordt, wanneer men het geruchtmakend noemt. Men dacht, dat hij nu de kieschheid zou hebben zich een tijd lang te effaceren, al was het alleen om te boeten voor den misgreep tegen Garibaldi; doch men heeft zich bedrogen. Met ongemeene heftigheid heeft hij het ministerie Minghetti gaan bestrijden, alsof dat ministerie den toestand van Italië had verslimmerd. Voor Rome was niets gedaan; de leiding der zaken was van het gouvernement op het parlement overgegaan; tegenover Frankrijk staat men hulpeloos; kortom, Ratazzi vond overal stof om te berispen en sprak alsof hij niet van alles de groote oorzaak was. Naauwelijks zat hij dan ook weder neder of Minghetti stond op om hem te beantwoorden; hij had geen groote moeite om zijn tegenstander te weêrleggen, doch den volgenden dag was Ratazzi weder gereed hem aan te vallen; ziende dat zijn redenen geen ingang gevonden hadden, betrad hij het veld

der personaliteiten; beklaagde zich over zijn lot, als getrouw aanhanger al zijn leven van dezelfde constitutionele monarchie, en wierp Minghetti voor de voeten vroeger in het kabinet van den paus gezeten te hebben, om later te Turijn ieder ministerie aan te nemen, ja, moeite te doen om in het eigen ministerie van Ratazzi een plaats te bekomen. Zoo ging Ratazzi voort en bewerkte slechts dat hij zijn eigen persoonlijkheid geheel ter neder velde, terwijl zijn vijand het kamp behield; want het parlement gaf aan Minghetti dadelijk na dat debat een votum van vertrouwen van 202 tegen 52 stemmen.

Maar Ratazzi was niet tevreden. Hij heeft dadelijk daarop den president-minister uitgedaagd. Minghetti nam het aan en een ontmoeting met de sabel was het gevolg. Tecchio, de oud-president der kamer, en Malenchieri waren getuigen van Ratazzi, generaal Cialdini en prins Simonetti van Minghetti. De strijd duurde kort en Ratazzi was weder niet de overwinnaar. Wellicht zal hij thands inzien dat het geluk hem heeft verlaten.

Wanneer wij den blik naar America wenden, dan zullen wij zien dat ook daar de toestand nog altijd dezelfde blijft. De aandacht bepaalt zich bij het beleg van Vicksburg aan de zijde der Mississipi door de Noordelijken, en bij de operatiën van het slagveld aan den Potomac en de Rappahannock. Intusschen schijnen de Zuidelijken telkens iets meer te winnen, en bestookt generaal Lee der Zuidelijken generaal Hooker der Noordelijken op geweldige wijze. Gedurig komen dan ook berichten alsof Lee voorwaarts rukt en Washington bedreigt. De laatste tijdingen dezer maand schijnen deze voordeelen van Lee te bevestigen, en stellen Hooker als wijkende voor. Wij moeten echter de nadere inlichtingen nog afwachten.

Sluiten wij onze kroniek met te vermelden, dat het Belgische ministerie Rogier bij de laatste verkiezingen een nog al gevoelige nederlaag heeft geleden; dat de prins van Denemarken waarlijk de kroon van Griekenland heeft aangenomen; dat Engeland's diplomatie weder den sultan van Turkije en den onderkoning van Egypte beide tegen de doorgraving van Suez heeft weten in te nemen, en eindelijk dat de Oostenrijksche Rijksraad weder bijeen is gekomen.

Wij laten hier volgen als bijlage het adres van het Pruissische huis der afgevaardigden aan den koning. Het begin, handelende over den strijd tusschen von Roon en von Bockum-Dolffs, slaan wij over:

Es sind mchr als drei Monate vergangen seit unserer chrfurchtsvollen Adresse vom 29. Januar d.J., ohne dass die Rüekkehr zu verfassungsmässigen Zuständen erfolgt, ohne dass eine Bürgschaft für diese Rückkehr gewonuen wäre. Die Minister Ew. Majestät fahren vielmehr fort, verfassungwidrige Grundsätze offen auszusprechen und zu bethätigen.

Nicht genug damit, haben sie ihre Mitwirkung dazu verweigert, das in der Verfassung verheissene Ausführungs-Gesetz über die Verantwortlichkeit der Minister mit der Landesvertretung zu vereinbaren; ja, sie haben keinen Anstand genommen, vor versammeltem Hause zu erklären, dass sie ihre Verantwortliehkeit dem Spruche des von der Verfassung dazu berufenen Gerichtshofes nicht unterwerfen können.

Inzwischen hat das Hans der Abgeordneten pflichtmässig diejenigen Verhandlungen fortgesetzt, welche dem Lande seine volksthümliche Wehrverfassung erhalten, dem Heere die gesetzliche Grundlage sichern, die Ordnung des Staatshaushalts herstellen, dem Lande sein verfassungsmässiges Recht und seinen inneren Frieden wiedergeben sollten. Die Minister der Krone sind es, welche durch das Abbrechen der persönlichen Verhandlungen mit dem Hause diesen Zweek der Session vereiteln.

Dem inneren Zerwürfniss hat sieh stets wachsend die äussere Gefabr zugestellt. Unter Ew. Majestät Regierung war Preussens äussere Lage günstiger geworden, als seit langer Zeit. Die Hoffnungen auf Wiederherstellung der Macht und Einheit Deutschlands hatten sieh von Neuem belebt. Die gegenwärtigen Minister Ew. Majestät haben diese Erwartungen getäuscht. Durch ihre Politik nach aussen, durch ihr verfassungswidriges Verfahren im Innern haben sie das Vertranen der Völker und Regierungen verscherzt. Sie selbst haben in Hause der Abgeordneten aussprechen müssen, dass Prenssen Feinde ringsum hat, dass ihm ringsum kriegerische Verwicklungen drohen. Preussen steht fast allein in Deutschland, ja, in Europa. Das Haus der Abgeordneten hat seine Stimme zu wiederholten Malen erhoben, um die Minister Ew. Majestat anzuhalten auf den gefährlichen Wegen, welche sie in der auswärtigen Politik betreten haben. Sein Rath ist zurückgewiesen worden. Die Minister haben erklärt, sie würden, wenn sie es für nöthig hielten, Kricg führen mit oder ohne Gutheissen der Landesvertretung.

Allergnädigster König und Herr!

Das Haus der Abgeordneten naht dem Tbrone in einem Augeublicke, in welchem es leider nieht mehr zweifeln kann, dass Ew. Majestät die Absichten des Hauses und die Wünsche des Landes nicht der Wahrheit getren vorgetragen werden. Es erfüllt noch einmal seine Gewissenspflicht, indem es vor Ew. Majestät in tiefster Ehrfurcht erklärt: Das Haus der Abgeordneten hat kein Mittel der Verständigung mehr mit diesem Ministerium; es lehnt seine Mitwirkung zu der gegenwärtigen Politik der Regierung ab. Jede weitere Verhandlung befestigt uns nur in der Ueberzeugung, dass zwischen den Rathgebern der Krone und dem Lande eine Kluft besteht, welehe uicht anders als durch einen Wechsel der Personen und mehr noch durch einen Wechsel des Systems ausgefullt werden wird.

Königliche Majestät! Das Land verlangt vor Allem die volle Achtung scines verfassungsmässigen Rechtes.

Seit dem Bestehen der Verfassung sind die Rechte und Interessen der Krone von der Volksvertretung stets gewissenhaft geehrt, ist den Ministern die Anerkennung und Ausübung ihrer verfassungsmässigen Rechte nie bestritten worden. Aber die wichtigsten Rechte der Volksvertretung sind missachtet und verletzt. Vergeblich harrt das Land der in der Verfassung verheissenen Gesetze.

Möge Ew. Königl. Majestät diesem Zustande, der für Staat und Königthum schwere Gefahren birgt, eine Schranke setzen. Möge so, wie in den ruhmreichsten Tagen

unserer Vergangenheit, Ew. Majestät den Glanz des Königlichen Hanses, die Macht und Sicherhcit der Regierung in dem gegenseitigen Bande des Vertranens und der Trene zwischen Fürst und Volk suchen und finden!

Nur in dieser Einigkeit sind wir stark. Getrost können wir dann - aber auch nur dann - einem jeden Angriffe entgegenschen, er komme, woher er wolle.

In tiefster Ehrfurcht verharren wir Ew. Königlichen Majestät

Allerunterthänigste treugehorsamste
Das Haus der Abgeordneten.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ. Xenophontis historia graeca, *in usum scholarum emendavit C.G. Cobet. Amstelodami, Fred. Muller*. 1862.

> Es ist nicht genug zu wissen, man muss auch anwenden.
> Goethe

Bij de beoordeeling van ieder werk, van welken aard dan ook, behoort de beoordeelaar naauwgezet naar het criterium te zoeken, dat is, te vragen, wat de vervaardiger van het werk zich daarmeê heeft voorgesteld; en, op welke wijze hij zijne taak heeft volbragt. Is dat criterium nu, vooral wat het eigentlijke *plan* des vervaardigers betreft, soms moeijelijk te vinden, bij de beschouwing van Cobet's editie der Hellenica is dat volstrekt niet het geval, daar hij zelf zijn *doel* reeds op den titel duidelijk heeft uitgesproken, namelijk het geven eener *verbeterde* uitgave *voor schoolgebruik*; en in de Praefatio nader omschreven heeft, *op welke wijze* die verbetering door hem is tot stand gebragt. ‘Quantum in me fuit,’ zegt hij, ‘dedi operam ut Xenophontea oratio *quam emendatissima* prodiret. - Librariorum errores *sedulo* correxi, vitiosas vocabulorum formas ad *certam* Atticorum *consuetudinem* redegi, insulsa sciolorum additamenta sustuli, et ubique hoc egi ut HELLENICA *sine offensione* legi et explicari possent.’ We hebben alzoo te doen met een boek *in usum scholarum*, waarvan de tekst zoo zuiver moet wezen, als de ontegenzeggelijk beste Graecus van onzen tijd dien maar met mogelijkheid leveren kon; waarin de fouten der afschrijvers met zorg verbeterd, de vroegere gebreken in de woordvormen naar de vaste regels van het Atticisme weggenomen zijn; kortom, met een boek, dat op de scholen kan gelezen en verklaard worden *zonder aanstoot*.

Of nu juist de Hellenica wel zoo bijzonder geschikt zijn voor schoolgebruik, daarover hebben reeds sedert lang kundige paedago-

gen getwijfeld (onlangs nog is het minder gunstig gevoelen van Fr. A. Wolf daaromtrent bekend geworden); doch dat verschilpunt willen we niet bespreken, en vooral niet bij de beschouwing van *deze* uitgave, die immers bezorgd is door een geleerde, die nooit anders dan Universiteitsonderwijs gegeven heeft, en die op den naam van *Schulmann* geen aanspraak maken mag, en dus zeker ook wel niet maken zal. De paedagogische kwestie dus in 't midden latende, willen we alleen nagaan, of, gesteld ‘de Hellenica zijn voor schoolgebruik geschikt,’ de bewerking van Cobet voldoet aan hetgeen hij in de Voorrede daarvan belooft en opgeeft.

Bij het doorloopen van het boek kwamen ons heel wat fouten en onnaauwkeurigheden voor; eenige der meest in 't oog springende, niet angstvallig gezoehte, willen we aanteekenen, tot staving van ons oordeel, dat deze editie, de daarin opgenomen emendaties van Cobet, die we, voor het grootste gedeelte althans, uit de Mnemosyne reeds kenden, er afgerekend, overigens al vrij wel gelijk staat met iedere andere van de tot hiertoe gebruikte schooluitgaven. Wij zijn onder den indruk (waartoe het gezwegen?) als had de Hoogleeraar eene editio stereotypa van Teubner of dergelijke ter hand genomen, daarin eenvoudig in margine de emendaties, waarvan we spraken, voor den letterzetter aangeteekend tot vervanging van de gewone lezingen, hier en daar ter loops een enkelen vorm verbeterd, en vervolgens op het boek het ‘Vogue la galère!’ toegepast. Anders toch ware het schier onmogelijk geweest, dat hij zich zelven en zijne geheele, inderdaad voortreffelijke, grammatikale leer zoo ten eenenmale had vergeten en verloochend.

Omtrent het in acht nemen der *elisies* en meest gebruikelijke *crases* mogen we volstaan met de verzekering te geven, dat het boek te dien opzigte wemelt van verzuimen en ongelijkmatigheden, die des te' meer hinderen moeten, omdat Cobet aan het slot zijner behandeling der *Hellenica*, in de *Novae Lectiones*, onder meerdere algemeene aanmerkingen, juist daar opmerkzaam op gemaakt heeft, op blz. 322, volg. dit schrijvende: ‘Saepissime forma orationis antiqua et Attica, quali Xenophontem usum fuisse satis constet, *pessimis modis* in Codd. neque vetustis neque integris ad sequiorum Graeculorum *συνήθειαν* et negligentiam dicendi et sordes reficta *stomachum movet*. - Saepenumero isti erasin resolvunt, qua Attici in illo rapido orationis flumine in permultis constantissime utebantur. - Frequentissime in ea re scribae pecearunt, sed quis sanus istos morabitur?’ Nu zal de Hoogleeraar toch wel niet vergen, dat wij zoo

maar, *sine offensione*, luchtig heenspringen over hetgeen hem zelven, en (we erkennen het gaarne) met het volste regt, zulk een steen des aanstoots is.

Tot dezelfde categorie behoort het gedurig weglaten van een *ν ἐφελκυστόν* achter de 3 pers. sing. plqpf. ind. act. b.v. 1, 1, 32. *ἠθροίκει ἀπὸ*; 1, 2, 14. *ἐπῆει, ἐν*; 1, 4, 20. *ἠσεβήκει, εἰπων*; 2, 2, 6. *ἀφειστήκει Ἀθηναίων*; 4, 4, 10. *ᾔει ἐναντίον*, enz. enz. Novae Lectt. p. 221: 'Scribarum natio certo errore grassatur in formis antiquis in - *ειν* exeuntibus, ut iam apud Homerum indicavimus (p. 218): *nihil est quod indoctorum temeritatem coerceat*.'

Maar laat ons verder zien.

I, 1, 4. Δ*ωριέως*; 1, 5, 19. Δ*ωριέα*. Hyperidis Orat. fun. rec. C.G. Cobet, p. 43: 'Athenienses nomina in - *αεύς, - αιεύς, - ιεύς, - οεύς*, et - *υεύς* exeuntia in casibus obliquis *semper et ubique* contrahebant.' Cf. Nov. Lectt. p. 166.

I, 1, 8. Θ*ράσυλλος* (sic semper). C.G. Cobet, Orat, de arte interpret. p. 133: 'Vitiosam esse hanc formam evincit analogia, qua duce sine ullo erroris periculo ubique M*ικύλος* est reponendum, ut Θ*ρασύλος*, Δ*ερκύλος*; contra ac solet librariorum natio, quae Θ*ράσυλλος* et Δ*έρκυλλος* dare amat.' Cf. Var. Lectt. p. 239.

I, 1, 11. *εἶεν*. Zoo ook b.v. 1, 4, 2. 1, 6, 28. 3, 1, 3. 4, 3, 9. enz.; doch dan weder *εἴησαν*, en dat nog wel telkens kort achter *εἶευ*, soms in dezelfde paragraaf; b.v. 1, 4, 18. 1, 6, 32. 3, 1, 3. 4, 3, 18. enz. Zoo ook 1, 3, 17. *ναυπηγηθείησαν*; 4, 2, 18. *διασπασθείησαν*; maar 1, 6, 31. *διδοῖεν*; 7, 1, 23. *δεηθεῖεν*. Bij andere verbaalvormen en spreekwijzen stuiten we op dezelfde dubbelsoortigheid, niettegenstaande de *certa consuetudo Atticorum*, waarnaar die vormen heeten geredigeerd te zijn; b.v. 1, 7, 4. heeft *ἐπεδείκνυ*; 6, 5, 23. *ἐπιδεικνύντες*; 2, 1, 11. *δεικνύων*; 7, 1, 23. *ἀπεδείκνυε*. Orat. de arte interpret. p. 92: 'Recentior hic usus est, quo *ὀμνύω, δεικνύω* et similia frequentari coeperunt.' In 2, 3, 55. lezen we *ἡσυχίαν εἶχεν* en zoo meestal; zelden (gelijk b.v. in 1, 5, 10.) *ἡσυχίαν ἦγεν*; en toch 'ferri non debebat vitiosum - *ἡσυχίαν ἔξειν* pro *ἄξειν*.' (Orat. de arte int. p. 92, sq.). Door elkaar gebruikt worden *ἠβούλοντο* 1, 1, 29. 1, 2, 15. en *ἐβούλοντο*, 1, 4, 4. *ἐβουλήθησαν*, 2, 4, 8. en wat dies meer zij.

1, 2, 18. *ἀφῆκαν* (1, 5, 19. *ἀφεῖσαν*). Zie Nov. Lectt. p. 378, in eene aanteekening op Hellen. 7, 4, 39. waar Cobet juist *ἀφῆκαν* in *ἀφεῖσαν* verbetert: 'Saepenumero videbis scribas in his formis antiquioribus turbare. Ἀ*φεῖμεν* dicebant veteres et *ἀφεῖτε* et *ἀφεῖσαν*. - Graeculi haec refingunt in - *ἀφήκαμεν*, - et *ἀφήκατε* - et *ἀφῆκαν*.' Tot dezelfde familie behoort *συνέθηκαν* in 2, 3, 20.

1, 4, 22. *κατέκλεισαν*; 2, 4, 3. *ἀποκλείσαντες*; 2, 4, 28.

ἀποκλεισθεὶησαν (!); 3, 1, 27. *κατέκλεισάν*, enz. Var. Lectt. p. 159: 'De usu *Atticorum* nulla esse potest dubitatio. Satis compertum est *constanter* dixisse *omnes* veteres *κλῄω, κλῄσω, ἔκλῃσα, κέκλῃκα, κέκλῃμαι* et *κεκλῄσομαι*, pro quibus, *ut quisque liber est pessimus*, ita saepissime *κλείω, κλείσω, ἔκλεισα, κέκλεικα, κέκλειμαι* aut *κέκλεισμαι* et *κεκλείσομαι* apparere solent.' Cf. Nov. Lectt. p. 446 en 485.

1, 5, 19. *δυοῖι τριήροιν Θουρίαιν*. Var. Lectt. p. 70: 'Equidem *omnibus* locis et testimoniis veterum *diu et multum* perpensis, in hanc sententiam tandem adductus sum, quam nunc satis habebo paucis dixisse: in pronominibus, *adiectivis*, participiis una atque eadem forma est triplici generi communis.'

1, 5, 20. *πλέον ἢ ἑκατόν*; 2, 4, 6. *πλέον ἢ εἴκοσι*; 3, 1, 14. *πλέον ἢ τετταράκοντα*, enz. Var. Lectt. p. 237: 'Periit vera lectio *πλεῖν ἤ*. - In soluta oratione formae antiquae indixere bellum (scribae) et *ubique πλέον, πλεῖον, πλείους, πλείω* ei substituerunt, ut sexcentis passim loeis *πλεῖν ἤ* sit nobis ab exsilio revocandum. - Sie in Xenophontis *Hellenicis* III. II. 19. scribendum *πλεῖν ἢ στάδιον* et V.IV. 66. *πλεῖν ἢ ἑβδομήκοιτα* et alibi ad eandem normam.' Cf. Orat. p. 97.

1, 6, 5. *οὐκ ἔχω τι ἄλλο ποιῶ*; 2, 1, 2. *ἀπόρως εἶχε τί χρῷτο*, in plaats van *ὅ τι*, en zoo meermalen. Zie hierover Var. Lectt. p. 105. Van denzelfden aard zijn 2, 4, 8. *φάσκοντες εἰδέναι βούλεσθαι πόσοι εἶεν καὶ πόσης φυλακῆς προσδεήσοιντο*; 2, 4, 31. *σκοπῶν πῇ εὐαποτειχιστότατος εἴη ὁ Πειραιεύς*; en dergelijke.

2, 1, 5. *εἰσήνεγκαν*; 4, 1, 27. *ἤνεγκαν*. Nov. Lectt. p. 2: 'Veteres Attici *εἶπον* constanter dicebant, sed *εἶπας*, - ut a sit in secunda persona perpetuum, in primam et *tertiam* non admittatur. - Simillimum est quod in *ἤνεγκον* en *ἤνεγκας* dicendi arbitrium constituit'.

2, 1, 31. *παρανενομήκεσαν*. Deze fout staat in alle edities, ook in de stereotype van Teubner van 1850, bezorgd door L. Dindorf: zoo ook in 6, 5, 21. *ἐμβεβλήκει εἰς*, in 6, 5, 22. *συνεισβεβλήκεσαν*; maar in de volgende paragraaf *ἐβεβοηθήκεσαν*. In de Oxfordsche editie van 1853 heeft L. Dindorf de fouten verbeterd; Cobet houdt het met de stereotype van 1850.

2, 2, 20. *τοὺς φνγάδας καθέντας*. Dat *καθέντας* heeft Dindorf in den tekst gebragt uit 5 handschriften; vóór hem stond er *κατάξαντες*; 3 codices hebben *καταθέντας*. Is dat Grieksch, *φυγάδας καθιέναι* voor *καταδέχεσθαι*? *Ἄνδρας καθιέναι*, dat deed met een zeel de hoere Rachab te Jericho door de venster; *καταδέχεσθαι* deed het volk te Athene, als het zijn verbannenen weder opnam: waarom dus niet gelezen *καταδεξαμένους?*

2, 3, 5. *ἱππεῖς*, en zoo overal voor *ἱππῆς*; 3, 1, 16. *Νεανδρεῖς καὶ Ἰλιεῖς*; 3, 2, 28. *σφαγεῖς*, en dergelijke. Nov. Lectt. p.

530: ‘Sequiores per omnia Xenophontis scripta obscurarunt formas antiquiores in - *ῆς*, et saepissime accusativos in - *έας* eadem labe affecerunt: utramque enim terminationem in - *εῖς* solent corrumpere. - Sed in Xenophonte quoque et Oratoribus eandem (rationem scribendi - *ῆς* et - *έας*) eadem constantia servari oportere *nescio quomodo* NULLUS EDITORUM *animadvertisse videtur*.’

2, 3, 12. *ᾔδεσαν* en *συνᾔδεσαν*. Cobet, Comm. de auct. et usu grammaticorum vett. p. 17: ‘(Attici) constanter olim - *ᾖσαν* dicebant. *Pueri hoc sciunt*.’ Var. Lectt. p. 380: ‘Athenienses olim - *ᾖσαν* solebant dicere et - *συνῆσαν*.’

2, 3, 39. *ᾔδειν* (eerste persoon); even zoo 2, 3, 42. Nov. Lectt. p. 212: ‘Scioli turbare coeperunt, veterum usum quo *ᾔδειν* ante vocalem in *tertia persona* dicebatur et *ᾔδη* in *prima* iuxta cum ignarissimis ignorantes.’

De tot hiertoe aangehaalde gebreken zijn, dunkt ons, bewijzen genoeg voor hetgeen we omtrent de waarde dezer uitgave boven vroegere hebben beweerd. Van doorloopende accentfouten, als *τἄλλα* voor *τἆλλα, τρόπαιον* voor *τροπαῖον*, enz., maakten we niet eens gewag. ‘Levia menda sunt,’ zegt Cobet ergens, ‘sed menda esse constat et - *offendunt*.’ We gaan dan ook maar liefst niet verder: het is toch niet opwekkend van zulk een man zulk werk onder de oogen te krijgen. Cobet zelf is streng, soms welligt te streng, in zijn oordeel en zijn eischen voor anderen; bij hem zelfs

‘*Scriptor* si peccat idem *librarius* usque,
venia caret;’

komt ons dan niet toe het

‘*Indignor*, quando usque bonus dormitat Homerus.’

Cobet was voornemens in *de Mnemosyne* nog op de *Hellenica* terug te komen; dat schreef hij in Juni 1862: den 1sten October daarop echter heeft hij (uit naam van zich zelven) haar einde bekend gemaakt.

Dat verscheiden doet ons leed, want behalve de uitgebreide stukken van Cobet, bevatte dat tijdschrift nu en dan ook bijdragen van de Hoogleeraren Bake en Peerlkamp, wier vegeta senectus ook buiten dat nog zooveel belangrijks oplevert[1], de Hoogleeraren, die voor

1 Wij herinneren slechts aan het Vde deel der Scholica Hypomnemata van B.; aan de 2de veel vermeerderde editie der Oden en aan die der Satiren van Horatius door P.: terwijl we van B. een uitgave van Cicero's libri de Oratore te wachten hebben.

de Leidsche Universiteit tot de vertegenwoordigers behooren der echte humaniteitsrigting (de realistische en de aesthetische), die het formele niet verachten, maar die het niet hooger stellen dan het verdient te staan, en die het doel niet opofferen aan het middel. Die methode heeft in ons land den eerbied en de liefde voor de klassieke oudheid en hare voortbrengselen tot nog toe onderhouden en gevoed. Wat zal er echter, wat moet er wel worden van dien eerbied en die liefde, wanneer die in het leven ingrijpende, op het leven werkende rigting eens plaats maakte voor een louter grammatikale en vormelijke, die al ligt te ver wordt gedreven, en den inhoud prijs geeft voor den vorm?

Men hoort zoo dikwijls klagen, dat telkens bij de meest belangrijke politieke vraagstukken van den dag de geschiedenis zoo spaarzaam wordt geraadpleegd, dat de ondervinding der voorgeslachten verloren is voor het nakroost; die klagten vielen ons in, toen we onlangs, met betrekking vooral tot Duitschland, dit lazen: ‘Das im 15. und 16. Jahrh. neu angercgte Studium der classischen Literatur und Sprache wurde der Grund der neuern gelehrten Bildung, und die *Humanisten*, d.h. die Kenner und Lehrer dieses Studiums, blieben seitdem bis in die letzte Hälfte des 18. Jahrh. im ungestörten Besitze der Alleinherrschaft über die gelehrte Welt. Dass aber *der Zweck über den Mitteln oft aus den Augen gesetzt;* dass die Beschränkung des vielumfassenden Begriffs der Humanität auf den Gesichtskreis der Philologie allmälig zur Gewohnheit und verderblich wurde; dass der philosophische Steifsinn der Scholastiker mit allen seinen Kleinlichkeiten in den grammatischen und kritischen der Humanisten überging; dass die Humanisten *über den todten Buchstaben den Geist der Alten verloren*, und sich durch ihre Inhumanität, Anmassung und Schroffheit nicht weniger berüchtigt als durch ihre Gelehrsamkeit berühmt, aber, versteinert in den *Formen des Alterthums*, zur lebendigen Wirksamkeit auf das gegenwärtige Geschlecht und für die Bedürfnisse desselben, die sie nicht kannten, untüchtig machten: das Alles Waren Verirrungen des Humanismus, bei denen seine Humanität verdächtig und oft Gegenstand der Satire werden musste.’

Zou daar niet eenige leering en waarschuwing uit te trekken zijn voor sommige geleerden van onzen tijd?

Ex vitio alterius sapiens emendat suum.

Amsterdam.

N.J.B. KAPPEYNE V.D. COPPELLO.

Mr. J.L. de Bruyn Kops, Beginselen van Staathuishoudkunde, derde herziene en vermeerderde druk. Amsterdam, bij J.H. Gebhard en C^{o}.

Een hedendaagsch schrijver[1] heeft vóór eenigen tijd een boekje in het licht gezonden, om te bewijzen dat hij de kunst van schrijven niet verstaat. Ik bedoel met dit opstel iets dergelijks. Ik wil eene recensie leveren van het boek van den Heer Kops, om aan te toonen, dat het mij onmogelijk is, er eene recensie van te leveren.

Eene recensie, toch, is altijd min of meer discussie. Men discussieert met den schrijver. Zal nu iemand met een ander een punt bediscussiëren, dan moet er tusschen die beiden een zekere gemeenschappelijke grondslag bestaan; het standpunt, waarop gene zich plaatst, moet niet geheel verschillend zijn van dat waarop deze zich gesteld heeft; er moet een maatstaf aanwezig zijn, die voor den een geldt zoowel als voor den ander. Wanneer ik van gevoelen ben, dat de geschiedenis eene overtollige wetenschap is, dan kan ik geen historisch werk beoordeelen. Wanneer het mijne overtuiging is, dat de dichtkunst moet beschouwd worden als eene ziekelijke afwijking van den menschelijken geest, dan kan ik geene letterkundige kritiek leveren van de verzen van Lamartine. Dat zijn van die onmogelijkheden die voortvloeijen uit den aard der zaak.

Nu bestaat er tusschen den Heer de Bruyn Kops en mij veel overeenkomst van gevoelen; maar juist niet met betrekking tot het ééne, waarin wij noodzakelijk moeten zamenstemmen, zal het mij mogelijk zijn eene recensie te schrijven van het werk, welks titel aan het hoofd van dit opstel is geplaatst. De praktisch-economische beginselen van den Heer Kops zijn over het geheel de mijne. Zijne innige belangstelling in de ontwikkeling der economische wetenschap wordt ook door mij gedeeld. Zijn streven, om de praktische waarheden, door die wetenschap aan het licht gebragt, in populairen vorm aan het publiek mede te deelen, wekt voortdurend mijne hooge sympathie op. Waarin openbaart zich dan het verschil van gevoelen, dat tusschen ons bestaat? Ziedaar de vraag, die ik zonder aarzelen wil beantwoorden.

De Heer Kops is van oordeel, dat de economische wetenschap in haar ganschen omvang - niet alleen die enkele praktische resultaten, waarvan ik zoo aanstonds sprak, maar de geheele wetenschap als theoretisch stelsel - reeds voor mededeeling in den vorm van een populair leerboek vatbaar is. Om zóó te denken, moet hij van

1 Multatuli, Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb.

meening zijn, dat de grondbeginselen der economie reeds vaststaan, en het systeem reeds tot eene zekere volkomenheid is gebragt. Immers, men populariseert niet, wat men meent dat nog niet door de wetenschap is uitgemaakt. Dat wij ons in de gevoelens van den Heer Kops niet bedriegen, blijkt dan ook uit het geheele werk. Het is geschreven in dien *ton d'autorité*, dien men gewoonlijk in leerboeken aantreft; die bij den niet wetenschappelijk gevormden lezer voor geene andere overtuiging plaats laat dan voor deze: hetgeen hier wordt medegedeeld, is door de coryfeëen der wetenschap als onomstootelijke waarheid aangenomen; en die trouwens in leerboeken ook zeer gepast is; - want hoe zal men bij zijne leerlingen eene overtuiging opwekken, wanneer men niet toont, dat men zelf de waarheid van het gezegde met hart en ziel beäamt.

Met deze gevoelens nu kan ik mij niet vereenigen. Al ben ik ook bereid om aan te nemen, dat in de economie sommige leerstukken tot eene groote mate van volkomenheid zijn gebragt en voor populaire mededeeling vatbaarheid bezitten: dat de wetenschap in haar geheel, als theoretisch stelsel, daartoe reeds geschikt zou zijn - ik kan het niet toegeven. Ik weet wel, dat de Heer Kops in zijne meening niet alleen staat; dat hij geene mindere autoriteit op zijne zijde heeft, dan die van Jean-Baptiste Say, en eigenlijk van de geheele fransche school; maar dit schokt mij niet in eene overtuiging die, naar ik meen, op goede gronden steunt.

Het zij mij vergund, die gronden mede te deelen. Volgens den Heer Kops is de wetenschap der staathuishoudkunde nu reeds ver genoeg gevorderd, om een populair schrijver in staat te stellen, de wetten, die het ontstaan en het te niet gaan van rijkdom in de maatschappij beheerschen, op eene deugdelijke en voor een ieder bevattelijke wijze bloot te leggen. Naar mijne overtuiging heeft de economie dat standpunt nog niet bereikt. Ziedaar de kwestie. Hoe zullen wij haar oplossen?

Zullen wij achtereenvolgens alle economische stelsels kritisch doorloopen, om aan te toonen, dat bij geen van hen de waarheid gevonden wordt? Voor een dergelijken arbeid zou een boekdeel naauwelijks voldoende zijn. Maar tot dien arbeid zijn wij ook niet geroepen. Er is geen stelsel van staathuishoudkunde, dat beweert den steen der wijzen gevonden te hebben, en de wetten die het ontstaan van rijkdom in de maatschappij beheerschen, op onomstootelijke wijze te hebben vastgesteld. Alleen de fransche school heeft het gewaagd die overtuiging uit te spreken[1]. Alleen zij herhaalt ons telkens,

1 Niet alle Fransche schrijvers zijn het echter met elkander eens over de vraag, wie dan eigenlijk degeen is wiens leerstellingen onfeilbare waarheid behelzen. Volgens Camille Baquet is dit de Amerikaan Peshine Smith: ‘Ce livre,’ zegt hij in de voorrede tot zijne vertaling van het werk van Smith, - ‘ce livre possède l'inestimable avantage de résoudre les problèmes que les systèmes précédents ont laissé sans solution.’ - Zeker een ‘*inestimable avantage!*’

dat de moeijelijkheid, die de oplossing der praktisch-economische kwesties oplevert, niet daarin gelegen is, dat men in het duistere verkeert omtrent de theorie; maar in de zwarigheid die er bestaat, om de gevondene theoretische waarheden op praktisch gebied toe te passen. Alleen bij haar vindt men werken die tot titel voeren: ‘Simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses’, of wel ‘Ouvrage destiné à mettre sous les yeux des hommes d'Etat, des propriétaires fonciers et des capitalistes.... en général de tous les citoyens l'économie des sociétés.’ Indien wij nu bewijzen dat het werk van den Heer Kops de getrouwe uitdrukking is van de leerstellingen der fransche school, en dat die schrijver in zijne ‘Beginselen’ er niet in geslaagd is, de taak die hij zich gesteld heeft te volbrengen; namelijk, eene juiste en bevredigende voorstelling te geven van de wetten, die het ontstaan en het te niet gaan van rijkdom in de maatschappij beheerschen, - dan meenen wij genoeg gedaan te hebben om ons standpunt te verdedigen.

In welk opzigt is Say afwijkende van Adam Smith en diens school? Op die vraag is het antwoord niet moeijelijk te vinden. Het verschil van gevoelen loopt over niet meer of minder dan over het geheele begrip van volksrijkdom. Naar Adam Smith is de rijkdom van een volk gelegen in de som goederen waarover dat volk beschikken kan. Volgens Say is die maatstaf niet voldoende. Voortbrengen is bij hem vermeerdering van ruilwaarde. De ruilwaarde die de aanwezige goederen bezitten, ziedaar dus de maatstaf en het wezen van den volksrijkdom[2].

Dit is een principiëel verschil. Geen middenweg is hier denkbaar. De Heer Kops moest dus eene keuze doen. Hij moest de leer van Smith of die van Say omhelzen. Hij heeft het laatste gedaan. ‘Alleen die zaken waarvoor men iets anders kan verkrijgen, noemen wij *rijkdommen*, of met andere woorden, *zaken die waarde hebben*,’ lezen wij op bladz. 9; en laat ook die uitspraak ons, met betrekking tot hetgeen wij willen weten, nog eenigermate onbevredigd; wanneer wij haar in verband brengen met hetgeen op bladz. 8 voorafgaat, dan verdwijnt alle twijfel: Voortbrenging (van rijkdom), lezen wij daar duidelijk, is vermeerdering van ruilwaarde. De schrijver tracht zelfs het stelsel van Say te verbeteren. Met veel scherpzinnigheid toont hij aan, welk eene inconsequentie het is, aan de eene zijde in de voortbrenging van rijkdommen slechts vermeerdering van ruil-

2 Zie voor de juiste waardering van Say's opvatting van volksrijkdom: Ricardo, *principles*, Ch. XX.

waarde te zien, en aan den anderen kant *naast* de leer der voortbrenging eene leer der verspreiding te plaatsen, alsof, zoo lezen wij op bladz. 8, ‘hetgeen men verspreiding noemt, iets ander ware dan eene der wijzen van voortbrenging.’ Aan het geschrevene getrouw, spreekt de Heer Kops dan ook slechts van het ontstaan en te niet gaan van rijkdom; en wat Say onder de leer der verspreiding rangschikt, vindt men bij onzen schrijver nog onder de leer der voortbrenging.

Nog op een ander punt verbetert de Heer Kops zijn beroemden leermeester, daarbij gebruik makende van hetgeen door andere schrijvers is aan het licht gebragt. Say was er nimmer in geslaagd zich los te maken van eene grove inconsequentie, die zijn stelsel aankleefde. Wij denken aan de leer der grondrente. Verstandig genoeg zijnde om te begrijpen, dat die leer in zijn stelsel niet past; maar aan den anderen kant te scherpzinnig om de waarheid die zij verkondigt geheel en al voorbij te zien, wist Say eigenlijk met dit gedeelte van het Smithiaansche systeem geen weg. Men weet, wat de leer der grondrente inhoudt. Zij dient in de systemen der Engelsche staathuishoudkunde om de verspreiding van rijkdommen (eene uitdrukking, die van het Smithiaansche standpunt allezins gepast is) nader aan het licht te stellen. Volgens de Engelsche school, namelijk, verdeelt zich de gezamenlijke jaarlijksche opbrengst van het land en den arbeid (the annual produce of land and labour) over drie klassen der maatschappij, de grondeigenaars, de pachters en de arbeiders; onder den vorm van grondrente voor de eerste, winsten voor de tweede en loonen voor de laatste. De wetten te vinden, die deze verdeeling beheerschen, ziedaar de groote vraag, waarop de leer der grondrente voor een deel het antwoord moest geven. Stel, zegt Ricardo, dat er in een land drie soorten van gronden gevonden worden, n°. 1, n°. 2 en n°. 3, waarvan de eerste kunnen opbrengen 100, de tweede 90, de derde 80 quarters koren op eene zekere uitgestrektheid. Stel nu, dat de uitsluitende bebouwing van de gronden n°. 1 voldoende is om in de behoeften der bevolking te voorzien; dan brengen die gronden geene ‘rente’ op. Deze ontstaat eerst dan, wanneer men er toe gedreven wordt de gronden n°. 2 in bebouwing te nemen. Een pachter heeft dan de keus om òf deze laatste te bebouwen, en daarvan 90 quarters te trekken, of wel de gronden n°. 1 te huren, en dan 10 quarters te betalen aan den eigenaar. In het laatste geval trekt hij ook 90 quarters, want 100-10 = 90. Worden eindelijk de gronden n^{p}. 3 ook in bebouwing gebragt, dan stijgt om dezelfde reden de grondrente voor de landen n°. 1 tot 20 quarters; want dan heeft men de keus om landen n°. 3 te bebouwen en daarvan 80 quarters te trekken, of land n°. 1 te pachten en daarvan 20, of wel n°. 2 en dan 10

quarters grondrente te betalen (100-20 = 80; 90-10 = 80). Hieruit wordt dan de stelling afgeleid, dat telkens wanneer door toenemende bevolking land van minder hoedanigheid in aanbouw gebragt moet worden om in vermeerderde behoeften te voorzien, de grondrente van de betere landen stijgt. - Dit klinkt nu alles zeer logisch, maar is moeijelijk in overeenstemming te brengen met de theorie van Say, die den rijkdom in de waarde zoekt. Want die steeds toenemende waarde der landerijen kan toch geen toenemenden rijkdom heeten. Immers wat de grondeigenaar wint, verliest de verbruiker; men moge haar beschouwen als teeken van rijkdom: te beweren, dat hier vermeerdering plaats grijpt, zou zeker te ver gaan.

De opvolgers van Say hebben zich dan ook veel moeite gegeven om de geheele grondrente-theorie van Smith en Ricardo op zijde te schuiven. Wanhopig zijn de pogingen, die men tot dat doel heeft aangewend. Natuurlijk: men moest à tout prix het beginsel redden, dat alle vermeerdering van waarde, die niet voortspruit uit een wettelijk monopolie, vermeerdering van volkrijkdom is; en ziedaar nu eene vermeerdering van waarde die geene vermeerdering van rijkdom en toch door den natuurlijken loop der zaken in het leven geroepen zou zijn! Dit ging niet aan. Daarmede zou trouwens ook het beginsel vallen, het hoofdbeginsel van Say (hetwelk deze van Smith had overgenomen, maar met meer consequentie dan laatstgenoemde wist vast te houden), dat arbeid de eenige oorzaak is van rijkdom. De geheele Fransche school verwerpt dan ook de grondrentetheorie eenparig. - Intusschen heeft die school nog niet de hoffelijkheid gehad ons te zeggen, welke verklaring zij nu weet te geven van het verschijnsel, dat niet alle gronden dezelfde waarde hebben en juist die, welker vruchtbaarmaking den minsten arbeid vordert, het meeste geld opbrengen.

De Heer Kops, zoo als ik zeide, blijft zijn beginsel getrouw; hetgeen wij natuurlijk de laatsten zullen zijn in hem te misprijzen. Wij vinden in zijn werk een hoofdstuk over dat deel van het jaarlijksche volksinkomen dat de arbeid ontvangt - het loon; en ofschoon (vreemd genoeg) de leer der winsten nergens eene *afzonderlijke* behandeling vindt, zoo wordt zij toch meermalen genoemd en besproken; van de grondrente is echter geen sprake. Indien de Heer Kops niet tot de Fransche school behoorde, zou hij ongetwijfeld minstens een twintig- of dertigtal bladzijden aan dit belangrijk onderwerp hebben gewijd, dat zooveel licht verspreidt over de leer van de verdeeling der rijkdommen. Dat hij dit niet doet, is dunkt mij een klaar bewijs, dat hij die leer niet aanneemt, en over het geheel niet beschouwd wil worden als een aanhanger der Engelsche staathuishoudkunde.

Wanneer wij het gebied van het algemeene verlaten en op dat

der bijzonderheden treden, dan worden wij nog meer in deze opvatting bevestigd. Hier doet zich echter eene vraag aan ons voor. Waarom heeft de Heer Kops zijne lezers toch genoodzaakt op dusdanige wijze naar zijn standpunt te gissen? Waarom niet ronduit in de voorrede gezegd, dat hetgeen in dit werk geleerd wordt, de uitdrukking is van de gevoelens der fransche economisten? Waarom niet de principiële verschilpunten medegedeeld die tusschen de onderscheidene rigtingen bestaan, en de gronden waarom de schrijver de gevoelens van deze school heeft omhelsd en niet die van eene andere? Wij hebben nu een werk, dat, wel is waar, in vele opzigten een uitnemend populair geschrift over staathuishoudkunde mag heeten. Maar wij missen de wetenschap der gronden, die den Heer Kops bewogen hebben zich juist op dat bepaalde standpunt te plaatsen. Welk oordeel men over het werk vellen moge, ziedaar, dunkt mij, wat door allen als eene leemte moet worden aangemerkt. Het doel, dat de schrijver zich heeft voorgesteld is toch wel niet alleen geweest, onder het publiek eenige algemeen praktische denkbeelden over economie te verspreiden. Het was waarschijnlijk ook, de theoretische beoefening der staathuishoudkunde een spoorslag te geven, dien deze in ons vaderland, helaas! wel noodig heeft. Dit laatste doel nu zou door niets meer zijn bevorderd, dan door eene wetenschappelijke verdediging van 's schrijvers standpunt in de voorrede. Te oordeelen naar den bijval, dien de vorige uitgaven hebben ondervonden, laat het zich wel denken, dat vroeger of later eene vierde editie het licht zal zien. Wij hopen dan dat de Heer Kops zich door hetgeen wij hier schrijven zal laten aanmoedigen, om de leemte, waarop wij wezen, aan te vullen. Dat hij in een zoodanig geval nota zal nemen van hetgeen door Ricardo, Storch en Bernhardi tegen het stelsel van Say is aangevoerd, spreekt natuurlijk van zelf. Met belangstelling zullen wij kennis nemen van de argumenten, die de Heer Kops weet in te brengen tegen de bedenkingen, die door deze schrijvers zijn opgeworpen, bedenkingen die ons onwederlegbaar toeschijnen.

Zoo dan het standpunt, waaruit deze Beginselen geschreven zijn, dat der fransche school is, waarvan Say de stichter mag heeten, dan kunnen wij thans een stap verder gaan en vragen: welke verklaring heeft de Heer Kops ons weten te geven van de wetten, die - naar zijne eigene woorden - ‘het ontstaan en het te niet gaan van rijkdom in de maatschappij’ beheerschen. Slaan wij, tot beantwoording dier vraag, het eerst een blik op de bladzijde, waar de leer der Voortbrenging wordt behandeld.

‘Voortbrenging’ - van rijkdommen natuurlijk - ‘is het ge-

volg', zegt de schrijver op blz. 17, 'van de vereenigde werking van de natuur en van de menschen.'

Om haar tot stand te brengen, zijn twee dingen noodzakelijk:

1°. '*Er moet iets zijn, dat reeds vooraf bestaat*; immers, om aan eene zaak waarde te geven, moet er eene zaak zijn.

2°. *Daarmede moet eene handeling gebeuren*, men moet daaraan waarde geven.'

'Ziedaar den grondslag van alle voortbrenging: gave der natuur en arbeid der menschen.'

Met die weinige woorden is de leer der Voortbrenging in beginsel afgehandeld. Hetgeen verder volgt is slechts uitwerking van het voorgaande. Geene andere faktoren van voortbrenging worden door den Heer Kops genoemd, dan deze twee: natuur en arbeid. Trouwens, noch Say, noch eenig ander staathuishoudkundige zijner school, noemt er andere. Onze schrijver heeft dus ook hier zijn vlag niet verlaten.

Maar is nu ook - altijd van het beginsel uitgaande, dat de rijkdom in de waarde gelegen is en voortbrengen van rijkdom voortbrengen van waarde is - is nu, zeg ik, hiermede het ontstaan van rijkdom in de maatschappij ook volkomen verklaard?

Het is ons waarlijk een raadsel, hoe men dit ooit heeft kunnen meenen; en wat ons nog meer verbaast, is, dat geen der schrijvers, die Say op andere punten zoo heftig hebben bestreden, deze leer heeft aangeroerd om op het gebrekkige te wijzen dat haar kenmerkt. Van het standpunt van Smith en Ricardo is het zeker volmaakt juist te zeggen, dat natuur en arbeid de eenige faktoren zijn van voortbrenging; want die schrijvers zoeken den rijkdom niet in de waarde der voorwerpen, maar in de voorwerpen zelven. Maar te beweren dat rijkdom gelegen is in de waarde en tegelijk vol te houden, dat tot voortbrenging de vereenigde werking van natuur en arbeid voldoende is, ziedaar eene inconsequentie, waarvan ik mij geene voorstelling maak. De mannen der fransche school zijn juist degenen, die ons gedurig herhalen, dat geene waarde ontstaat, dan uit het zamentreffen van vraag en aanbod. *Zij* zijn het juist, die de Engelsche schrijvers, teregt of ten onregte, gedurig beschuldigen van deze waarheid voorbij te zien; van het ontstaan der waarde te willen verklaren uit de som arbeids, die tot de voortbrenging noodig is, terwijl toch die som arbeids niet in staat zou zijn aan een enkel voorwerp, waarvoor geene vraag bestond, waarde te geven. En nu vernemen wij hier, dat voortbrenging van rijkdommen, dat wil zeggen: 'vermeerdering van ruilwaarde,' kan plaats vinden, wanneer slechts deze twee faktoren zamenwerken, natuur en arbeid. Van drie dingen één: òf de bepaling van rijkdom deugt niet, òf de leer der waarde is onjuist, òf, eindelijk, de leer der voortbren-

ging is zoo onvolledig, als maar bij mogelijkheid eenig leerstuk zijn kan.

Ik geloof niet, dat iemand deze opmerking gezocht zal noemen. Zij ligt zoodanig voor de hand, dat het mij, zoo als ik zeide, verwondert, haar niet reeds bij vroegere schrijvers te vinden. Indien voortbrenging van rijkdom voortbrenging van waarde is, dan moeten alle faktoren, die zamenwerken tot het ontstaan van waarde, ook zonder uitzondering dienen tot het voortbrengen van rijkdom. Beweert men nu, dat geene waarde ontstaat anders dan door vraag en aanbod beiden, dan is het onzin, vol te houden, dat voortbrenging van waarde door de bloote zamenwerking van natuur en arbeid geschieden kan; natuur en arbeid kunnen dan hoogstens *voorwerpen* scheppen; maar die voorwerpen kunnen alleen het karakter van rijkdommen verkrijgen, wanneer zij in het geheele leven der maatschappij zijn opgenomen. Want de vraag voor alle produkten wordt bepaald door den geheelen toestand der maatschappij. Is die toestand welvarend, dan zal er veel, is zij het tegendeel, dan zal er weinig vraag bestaan. Indien dat echter zoo is, dan valt de geheele fransche voortbrengingsleer; dan kan men niet meer van bepaalde faktoren van voortbrenging spreken; want dan is het bestaan van rijkdom afhankelijk van de geheele ontwikkeling der maatschappij, en iedere faktor, die een noodzakelijk element vormt in het maatschappelijk organisme, d.i. die uit dit laatste niet gemist kan worden, zonder dat het geheel onmiddellijk tot ontbinding zou overgaan, is dan mede faktor van voortbrenging. Tot de verklaring van het ontstaan van rijkdom zou het derhalve noodig zijn, zich eerst de vraag te stellen: welke zijn de noodzakelijke faktoren van ieder maatschappelijk organisme; en om die vraag op te lossen, zou men vooraf moeten onderzoeken, waarin het wezen der maatschappij gelegen is. Ziedaar den eenigen weg, die tot waarheid zou kunnen voeren. Van een dergelijk onderzoek nu vindt men noch in de werken van Say, noch in deze Beginselen het minste spoor. Hoe die schrijvers zich buiten dat onderzoek om van de leer der voortbrenging hebben afgemaakt, bleek uit het voorgaande, dat wil zeggen: zij hebben ons met betrekking tot dit leerstuk even wijs gelaten als wij waren.

Hebben zij ons beter ingelicht met betrekking tot de leer van het Verbruik? Ook hier openbaart zich bij Say en diens navolgers het zelfde streven, om uit anti-Smithiaansche beginselen, Smithiaansche gevolgtrekkingen te maken, welk streven in den grond der zaak de oorzaak is van de verwarring van denkbeelden, die wij zoo aanstonds aan het licht bragten. Bij Smith - wij moeten het duidelijkheidshalve nogmaals herhalen - is de rijkdom van een volk niet gelegen in de waarde der voorwerpen, maar in de voor-

werpen zelven. Van dat standpunt uitgaande, is productie van voorwerpen en productie van rijkdommen één en dezelfde zaak. Alles wat het aantal bruikbare voorwerpen in een land vermeerdert, is dus bevorderlijk aan den rijkdom. Hoe die rijkdom zich verder over de verschillende klassen der bevolking verdeelt, wordt door de leer der grondrente, de leer der winsten en de leer der arbeidsloonen aangewezen. Hoe hij te niet gaat, door de leer van het verbruik. Want als iedere *voortbrenging* van produkten rijkdom in het leven roept, is ieder *verbruik*, d.i. vernietiging van produkten, vermindering van rijkdom. Die vernietiging van produkten kan strekken om nieuwe produkten in het leven te roepen of in hoedanigheid te verbeteren. In dat geval is het verbruik reproductief, zoo als men het noemt. Maar op zich zelf beschouwd, als verbruik, is en blijft het toch altijd vermindering van rijkdom. Dit alles is wederom zeer logisch; het standpunt moge verkeerd zijn, maar de gevolgtrekkingen zijn juist.

Nu komt echter Say en met hem de Heer Kops, van een standpunt uitgaande, 't welk van dat van Smith hemelsbreed verschilt, tot dezelfde gevolgtrekkingen. Reeds van te voren wekt dit onze bevreemding op. Het is echter mogelijk, dat verschillende premissen tot ééne uitkomst leiden. Wij willen daarom onderzoeken of de gevolgtrekkingen van Say juist zijn, d.i. in overeenstemming met diens schrijvers beginselen.

'Hij, die let op de vervulling der menschelijke behoeften, ziet een schouwspel in twee bedrijven:

1e Bedrijf. Schepping van rijkdom. (Voortbrenging.)

2e Bedrijf. Vernietiging van rijkdom. (Verbruik.)'

'*Verbruiken* is het tegenovergestelde van *voortbrengen*.' Aldus de Heer Kops (blz. 264), en bij den eersten aanblik schijnt niets eenvoudiger. Voortbrenging van waarde, vermeerdering van rijkdom; vernietiging van waarde, verbruik, vernietiging van rijkdom. Dit ligt alles geheel voor de hand. Men heeft het slechts voor het grijpen. - Dringen wij echter in het wezen der zaken door, dan blijkt het, dat wat zoo eenvoudig schijnt, hier werkelijk een onoplosbaar raadsel is.

Waarde ontstaat uit vraag en aanbod; want zonder aanbod geene voorwerpen; zonder vraag geen voorwerpen die waarde kunnen bezitten. Zonder verbruik nu is geene duurzame vraag denkbaar. Wie - om een alledaagsch voorbeeld te gebruiken - denkt er aan een nieuwen rok te laten maken, als hij nooit van zijn leven een rok draagt? Aangezien nu de vraag een onmisbare faktor is tot het scheppen van waarde, zoo blijkt het, dat ook het verbruik eene noodzakelijke voorwaarde is tot het ontstaan van waarde. Waarde, dit zagen wij vroeger, is rijkdom; derhalve is het verbruik

eene onmisbare voorwaarde tot het ontstaan van rijkdom. Terwijl wij dus met de voorgaande redenering tot het besluit kwamen, dat verbruik vernietiging van rijkdom is, leidt ons de tweede tot de stelling, dat zonder verbruik geen rijkdom kan ontstaan. Het verbruik is dus tegelijk oorzaak en vernietiger van rijkdom. Hoe zal men ons dit raadsel oplossen? Eene leer, die den steen der wijzen meent gevonden te hebben, moet, dunkt mij, dergelijke zwazigheden ligt tellen.

Èn uit de werken van Say, èn uit het boek van den Heer Kops blijkt ten duidelijkste, dat geen van beide schrijvers van die moeijelijkheid iets ter wereld gevoeld heeft. Wel verre dus van het raadsel op te lossen, hebben zij niet eens begrepen dat er een raadsel was. Met hunne voortbrengingsleer, als een bril van douker glas voor de oogen, zagen zij niet tot welke zonderlinge gevolgtrekkingen hun beginsel, dat de rijkdom in de waarde ligt, hen voerde. Waarlijk, indien men zoo maar de problemen op zijde kan schuiven, en naar willekeur van het eene op het andere standpunt overspringen, is het niet moeijelijk een systeem te fabriceren, waarin alle verschijnselen hunne verklaring vinden; maar de vraag is, of de wereld er iets verder mede komt. Plaats u op het standpunt van Smith; zeg, dat rijkdom bestaat in het aantal voorwerpen, waarover een volk beschikken kan. Leer dan verder, dat voortbrenging het gevolg is van de zamenwerking van twee faktoren, natuur en arbeid, en verbruik, vernietiging van voorwerpen, dus vernietiging van rijkdom; - ik mag dan uw standpunt aan kritiek onderwerpen, maar ik zal erkennen, dat uwe gevolgtrekkingen logisch zijn. Of zeg, dat rijkdom in de waarde schuilt en ontstaat door de zamenwerking van al de faktoren van het maatschappelijk organisme. Maar toon ons dan ook aan hoe een en dezelfde faktor tegelijkertijd oorzaak en vernietiger van rijkdom kan wezen, en scheep ons niet af met eene verbruiksleer, die dit vraagstuk geheel onaangeroerd laat.

Indien Say met éénige logische gestrengheid had willen te werk gaan, dan ware hij tot gansch andere gevolgtrekkingen gekomen. Hij zou dan nimmer eene tegenstelling hebben gezocht tusschen voortbrenging en verbruik, omdat hij dien laatsten faktor een plaats zou hebben aangewezen onder de faktoren, die noodig zijn om het maatschappelijk organisme in stand te houden; en het zonderlinge raadsel, waarvan wij zoo aanstonds spraken, ware geheel vermeden. Hij zou in één woord tot eene verbruiksleer zijn gekomen, niet ongelijk aan die, welke Storch predikt in zijne *Considérations sur la nature du revenu national*, - en die veel meer in overeenstemming is met de stelling, dat de rijkdom gelegen is in de waarde.

De verbruiksleer van Storch is weinig bekend. Zonderling genoeg. Schoon Storch onder de coryfeën der wetenschap gerekend wordt,

heeft toch niemand, naar het schijnt, er aan gedacht van dit gedeelte zijner leer kennis te nemen. Wij herinneren ons althans niet er ooit eene kritiek van gelezen te hebben, zelfs niets bij een Duitsch schrijver, en wat dit nog vreemder maakt is, dat het boek zelf, waar de theorie in voorkomt, tot die boeken behoort, die men ieder oogenblik genoemd ziet. Het mag dus niet overbodig heeten, bij Storch's verbruiksleer een oogenblik stil te staan, ware het slechts om ze uit de vergetelheid te trekken, waartoe men haar heeft willen veroordeelen.

Wanneer vermeerdert de rijkdom van een volk? vroeg Storch zich af. En het antwoord luidt: De rijkdom van een volk neemt toe, naarmate ieder individu, dat tot dat volk behoort, meer *voortbrengt* en *verbruikt*. Zelfs zij, die alleen verbruiken - mits maar hun inkomen uit eene eerlijke bron voortspruite - dragen door hunne uitgaven niet minder tot de algemeene welvaart bij; want zij roepen een inkomen in het leven voor de producenten van die goederen, waaruit hun verbruik bestaat (blz. 53). Uit deze stelling nu wordt later de gevolgtrekking afgeleid, die er geheel in opgesloten ligt, dat een volk, wat zijne inwendige huishouding aangaat (dans son économie intérieure) niet meer kan verbruiken dan voor een waarde, die in eene zekere verhouding staat tot hetgeen bespaard wordt, en omgekeerd, niet meer kan besparen, dan voor een bedrag, geëvenredigd aan dat van het verbruik (blz. 163). De gedragslijn, die eene natie volgen moet, is, of liever, *kan* geene andere zijn dan deze: het nationale kapitaal jaarlijks zooveel te vergrooten, als noodig is, om in de toenemende behoeften te voorzien; - bespaarde men meer, dan zou er spoedig meer kapitaal zijn, dan waarvoor emplooi, of wel, meer produkten dan waarvoor vraag bestond; - werd minder bespaard, dan zou er weldra meer vraag zijn dan produkten, hetgeen natuurlijk tot beperking van het verbruik en meerdere voortbrenging zou leiden (blz. 164).

Ziedaar de algemeene natuurwet, waaruit de schrijver dan de volgende stellingen afleidt:

1°. Iedere uitgave, die voortspruit uit een eerlijk verkregen inkomen, is voordeelig voor de algemeene welvaart; en zij is het zooveel te meer, naarmate de aard dier uitgaven meer in overeenstemming is met de voorschriften der zedewet.

2°. Het algemeene welzijn vordert, dat de rijke zijn inkomen vertere en dat de arme het zooveel mogelijk bespare, opdat

a. de landbouwende bevolking meer zelve eigenaar worde van den grond;

b. de al te groote ongelijkheid van fortuin, die thans tusschen de rijken en de armen bestaat, verdwijne;

c. de genietingen vermeerderen en steeds een edeler karakter

verkrijgen, de arbeid zich naar alle rigtingen uitbreide en de beschaving toeneme.

Het is dus niet waar, dat een volk alleen rijk wordt door te sparen (blz. 168). Wilden allen sparen, dan zou niemand het kunnen doen, want de uitgave van den een maakt het inkomen van den ander uit. Tot de algemeene welvaart is zoowel het verbruik als het besparen noodig. Beiden moeten in eene zekere evenredigheid tot elkander staan.

Ziedaar in ruwe omtrekken de leer van Storch: wij zijn er ver van af, haar zonder voorbehoud te onderschrijven; maar dat zij een kern van waarheid bevat, is dunkt mij niet aan redelijken twijfel onderhevig. Storch beschuldigt de bestaande wetenschap, dat zij van den mensch het onmogelijke vordert, en dat zij hem voortdurend in het moeijelijk dilemma plaatst, van òf de voorschriften der staathuishoudkunde te overtreden, òf aan de eischen van zijn geheele wezen te kort te doen. Volgens Storch bestaat dat dilemma in de werkelijkheid niet. Geene uitgave, die door de zedewet en de rede wordt goedgekeurd, is schadelijk aan de algemeene welvaart, veeleer zijn zoodanige uitgaven noodzakelijk tot instandhouding van het maatschappelijk organisme, dat van sparen-alleen niet leven kan.

Het is echter hier niet de plaats om dit onderwerp verder uit te werken. Zooveel staat vast, dat deze verbruiksleer beter zou passen in het stelsel van Say, dan die welke wij daar thans vinden en die door den Heer Kops is overgenomen. En dat was het eenige wat wij wilden bewijzen.

‘De taak der staathuishoudkunde,’ zegt de Heer Kops, ‘is, te leeren hoe de rijkdom in de maatschappij ontstaat en te niet gaat.’ Heeft de staathuishoudkunde die taak zóó volbragt, dat de resultaten van haren arbeid reeds onder populairen vorm voor het publiek gebragt kunnen worden? Niemand beweert het, buiten de Fransche school, die in ons land vertegenwoordigd wordt door den Heer Kops. Is dit beweren gegrond? Is de verklaring, die de Fransche economie van het ontstaan en te niet gaan van rijkdom weet te geven, bevredigend? Wij hebben ons, om die vraag te beantwoorden, geplaatst op het standpunt, dat die school zich zelve heeft uitgekozen, en wij kwamen tot een ontkenend antwoord[1]. Het is nu tijd, dat wij dat standpunt zelf aan eenige kritiek onderwerpen.

1 Misschien zullen sommigen van meening zijn, dat wij ons in het bovenstaande soms al te scherp tegen Say hebben uitgelaten. De bewonderaars van dien schrijver zijn vele hier te lande en algemeen is de overtuiging, dat Say een zeer groot econoom is geweest. Dat men er in Duitschland vindt die anders denken, moge de volgende bladzijde uit Friedrich List (Ges. Schriften, III, hlz. 341) getuigen:
‘Eigen ist Say an seinen Schriften nur die Form des Systems, dass er nämlich die politische Oekonomie als die Lehre darstellte, wie die materiellen Reichthümer producirt, vertheilt und consumirt werden. Mit dieser Eintheilung allein und mit ihrer Durchführung hat Say sein Glück und seine Schule gemacht. Kein Wunder; denn es war hier alles mit Händen zu greifen, so klar und fasslich wusste Say den speciellen Productionsprocess und die darin beschäftigten individuellen Kräfte darzustellen, so deutlich machte er innerhalb seines beschränkten Kreises das Princip der Theilung der Arbeit, so anschaulich erklärte er den Handel der Individuen. Jeder Töpfer, jeder Krämer konnte ihn verstehen, um so besser verstehen, je weniger Hr. J.B. Say ihm Neues und Unbekanntes sagte. Denn dass bei dem Töpfer Hände und Geschicklichkeit (Arbeit) mit dem Thou (Naturstoff) in Verbindung gesetzt werden müssen, nu vermittelst der Drehscheibe, des Brennofens, des Brennholzes u.s.w. (Capital) Töpfe (werthvolle Producte, Tauschwerthe) hervorzubringen, das war denn doch einem ehrsamen Töpferhandwerk schon früher bekannt gewesen, nur vermochte man nicht, diese Dinge mit Kunstausdrücken zu bezeichnen und sie vermittelst derselben zu generalisiren. Auch mag es wohl selten irgendwo Krämer gegeben haben, die nicht vor J.B. Say gewusst hätten, dass bei dem Tausch beide Theile an Tauschwerth gewinnen können und dass, wer für 1000 Thaler Werth an Waaren ausser Landes schickt und 1500 Thaler an Werth dafür vom Ausland

Het spreekt van zelf, dat iedere uitspraak betreffende het wezen van den volksrijkdom moet berusten op eene voorstelling van het wezen der maatschappij. Die voorstelling moge waar of valsch, naauwkeurig of verward zijn; zij moge bij hem, die de uitspraak doet, tot bewustzijn zijn gekomen of niet; - het is onmogelijk van volksrijkdom iets te zeggen, zonder - willens of onwillens - tevens iets te zeggen van het wezen der maatschappij. Aan de theorie van Say: de rijkdom ligt in de waarde der goederen die een volk bezit, moet dus evenzeer eene zekere voorstelling van het wezen der maatschappij ten gronde liggen. Het is aan ons te onderzoeken welke zij is.

zurück empfängt, 500 Thaler gewinnt. Bekannt war schon früher, dass Arbeit bereichert und Trägheit an den Bettelstab bringt, dass der Privateigennutz der mächtigste Sporn zur Thätigkeit ist und dass man, um junge Hühner zu bekommen, die Eier nicht essen darf. Gewusst hatte man freilich früher nicht, dass alles dieses *politische* Oekonomie sey, aber man war erfreut mit so leicher Mühe in die tiefsten Geheimnisse der Wissenschaft eingeweiht zu werden, dabei die verhassten Zölle, die unsere liebsten Genüsse so sehr vertheuern, los zu werden und noch den ewigen Frieden, Weltbrüderschaft, das tausendjährige Reich in den Kauf zu bekommen. Auch ist gar nicht zu verwundern, dass so viele Gelehrte und Staatsbeamte sich in die Reihe der Smith-Say'schen Bewunderer stellten; denn das Princip des Machenlassens und Gehenlassens erforderten nur bei denen, die es zuerst auf die Bahn brachten und durchführten, einigen Aufwand an Scharfsinn, - die ihnen nachfolgenden Schriftsteller hatten nichts zu thun, als das Argument zu wiederholen, auszuschmücken, zu verdeutlichen; wer aber sollte nicht die Lust und die Fähigkeit haben, ein grosser Staatsmann zu sein, wenn man nichts zu thun hat, als die Hände in den Schooss zu legen?'
De lezer zal zelf wel weten te ontdekken, wat in deze woorden waarheid en wat overdrijving is.

Men kan de maatschappij uit een tweeledig oogpunt beschouwen, namelijk als eene éénheid en als eene veelheid. Dat wil zeggen: men kan in de maatschappij een zelfstandig geheel zien, of slechts eene verzameling van individu's. Volgens de eene opvatting is het individu natuurlijk een deel van de éénheid, en bestaat uit een economisch oogpunt slechts als zoodanig; volgens de andere is het een zelfstandig wezen, dat zijne levenskracht aan zich zelf ontleent. - Ziedaar een belangrijk verschil van standpunt, dat zich bij de behandeling van alle economische vraagstukken doet gelden.

Het is niet noodig hier al de argumenten op te sommen, die voor de eene opvatting en de andere pleiten. Het zij voldoende op te merken, wat trouwens geheel voor de hand ligt, dat zoo de maatschappij eene éénheid is, die éénheid noodzakelijk een organisme moet zijn, want het kenmerkende van ieder organisme bestaat daarin, dat verschillende faktoren, die allen met eene bijzondere kracht zijn toegerust, tot één doel zamenwerken; met dien verstande, dat iedere faktor slechts door in het geheel te zijn opgenomen, zijne kracht kan uitoefenen. Nu zijn wij bij al het voorgaande steeds van de onderstelling uitgegaan, dat Say, krachtens zijn standpunt, de maatschappij ook werkelijk als een organisme moest beschouwen; en een enkel woord zal genoeg zijn om aan te toonen, dat wij daartoe volkomen geregtigd waren.

Een natie, leert Say, is rijk, niet naarmate zij meer voorwerpen bezit, maar naarmate die voorwerpen eene grootere waarde hebben. De waarde der voorwerpen wordt bepaald, zoo als wij zagen, door den geheelen toestand der maatschappij. Hieruit volgt natuurlijk, dat ieder individu dat tot eene natie behoort, als economisch wezen alleen bestaan kan door en krachtens het geheel. Want denk u een oogenblik de maatschappij, waarin dat individu leeft, weg, en zijn rijkdom, die even als die van het geheel, slechts op waarde berust, is vernietigd. De maatschappij is dus meer dan eene som van individu's; zij is ook eene eenheid, een organisme. - Mij dunkt deze gevolgtrekking ligt in het standpunt opgesloten, en wij hadden dus het volste regt van Say te vorderen, dat hij de organische opvatting ware toegedaan.

Nu is Say dit echter niet, hetgeen reeds blijkt bij eene oppervlakkige beschouwing van zijn systeem, afgescheiden van het standpunt, waarvan het geschreven is. Eene der eerste gevolgtrekkingen toch, waartoe de organische opvatting ons leidt, is, dat wij in het leven der maatschappij niet naar absolute oorzaken en gevolgen moeten zoeken, maar naar het verband, de wederkeerige werkingen tusschen de verschillende faktoren. Immers, als iedere faktor beschouwd moet worden als een deel van het geheel, dan moet iedere verandering in den toestand van een bijzonderen faktor ook van invloed zijn op

den toestand van het geheel. Dit laatste oefent echter op zijne beurt een gedurigen invloed uit op elk der deelen, waaruit het is zamengesteld; en zoo keert de werking van iederen bijzonderen faktor op hem zelven terug. - Van eene beschouwing in dien zin nu vinden wij in het stelsel van Say niet het minste spoor. Op uitnemende wijze heeft de Heer Kops dit stelsel gekenschetst - waarlijk, de scherpste kritiek had het niet beter kunnen doen - toen hij het economische ontwikkelingsproces, zoo als Say het voorstelt, een schouwspel noemde in twee bedrijven, waarvan het eene voortbrenging, het andere verbruik heet. Bij Say is alles absoluut. Natuur en arbeid scheppen rijkdommen; de handel verspreidt ze; het verbruik vernietigt ze. De eene faktor heeft geen deel aan den arbeid van den ander; wel kan de arbeid van den eenen faktor dien van den ander tegenwerken; maar er is geene wederkeerige werking tusschen hen. *A* is altijd oorzaak van *b* en *b* van *c;* het komt nooit bij den schrijver op, dat *c* op zijne beurt wel eens oorzaak van *b* kon wezen, en *b* van *a*. Bij voorbeeld: vraag en aanbod bepalen de waarde; eens en vooral die stelling is waar; maar dat de waarde der voorwerpen ook den grootsten invloed uitoefent op de betrekking tusschen vraag en aanbod - wij hooren er niets van. Het verbruik vernietigt de rijkdommen; maar dat, zonder verbruik, van geene rijkdommen sprake kan zijn - men zag het reeds - voor die waarheid is in het stelsel geene plaats. Vermeerdering van bevolking vermindert het aandeel van ieder individu in het jaarlijksche volksinkomen; - maar dat het familieleven de krachtigste spoorslag is voor den mensch, om dat volksinkomen te vermeerderen, daarvan is geene sprake in de theorie die de leer van Malthus beschouwt als ‘fondé sur la methode *expérimentale* et sur la nature des choses, telles qu'elles sont’[1].

Is het nu niet eene inconsequentie van Say, dat hij, uitgaande van de stelling: de rijkdom ligt in de waarde, de maatschappij niet als eene organische éénheid heeft beschouwd? Het mag na het voorgaande vreemd schijnen, maar wij kunnen die vraag niet bevestigend beantwoorden. *Krachtens zijn standpunt* was Say ongetwijfeld gedwongen de organische opvatting te omhelzen; maar om *tot dat standpunt te komen*, moest hij haar verwerpen. Om aan te nemen dat de volksrijkdom in de waarde ligt, moest hij in een volk niet meer zien, dan een verzameling van individu's, eene veelheid. De voorstelling van het wezen der maatschappij als eene éénheid, *kon* hem onmogelijk tot dat beginsel voeren. - Het zij ons vergund dit aan het licht te stellen; de lezer moge dan de gevolgtrekkingen maken die hij wil.

1 ‘Traité’, 7e Ed., blz. 417, noot.

Hoe komt Say aan de theorie: de rijkdom van een volk ligt in de waarde? Hij kan er niet anders aan gekomen zijn, dan door deze eenvoudige redenering: Eene natie is eene som van individu's. Een individu is rijker, niet naarmate hij meer voorwerpen bezit, maar naarmate die voorwerpen eene grootere waarde hebben. De rijkdom ligt dus niet in de voorwerpen, maar in de waarde.

Is die redenering juist? Men gevoelt, dat het antwoord op die vraag geheel afhankelijk is van het standpunt waarop men zich plaatst. Eene natie is eene som van individu's. Dit is, op zich zelf beschouwd, eene dier holle frases, die niets bewijzen. Alles komt aan op de betrekking, waarin de individu's zich tot elkander bevinden; en wanneer ik die betrekking eene zoodanige noem, als die tusschen de verschillende deelen van één geheel bestaat, dan volgt uit de bedoelde stelling volstrekt niet, dat hetgeen waar is voor ieder bijzonder individu, ook waar moet zijn voor de natie als éénheid. Het is volkomen juist wat Say zegt: een individu is rijker naarmate de voorwerpen die hij bezit, meer waarde hebben. Maar wanneer ik de maatschappij als één geheel beschouw, dan denk ik mij, bij het uitspreken dier woorden, het individu als een geïsoleerde faktor buiten of liever tegenover het geheel staande. Ik denk mij dan aan den eenen kant een individu, dat zekere voorwerpen bezit, aan den anderen kant eene maatschappij, die aan die voorwerpen waarde toekent; d.i. die bereid is daarvoor iets in ruil te geven. Immers, waarde is onbestaanbaar zonder verkeer, en tot verkeer zijn minstens *twee* éénheden noodig. Welke is nu die andere éénheid, die tegenover het individu staat? Zij kan in een tweede organisme te vinden zijn, in een volk, dat met het eerste handel drijft. Doch, als men zegt, dat de rijkdom van een volk gelegen is in de waarde der voorwerpen die het bezit, dan denkt men daarbij niet alleen aan die voorwerpen, die voor uitvoer bestemd zijn, maar ook een hoofdzakelijk aan die, welke hunne waarde ontleenen aan het binnenlandsch verkeer. Wat dus tegenover het individu staat, is de maatschappij zelve, waarvan het een deel uitmaakt, maar waarvan men het in gedachte een oogenblik heeft afgescheiden. Wanneer ik nu zeg: de rijkdom van een individu ligt in de waarde der voorwerpen die het bezit, dan kan ik, zoo ik de maatschappij als eene éénheid d.i. als een organisme, beschouw, daaruit niet afleiden, dat ook de rijkdom van een *volk* gelegen is in de waarde; want, maakte ik die gevolgtrekking, dan zou ik de logische fout begaan, van mij achtereenvolgens al de faktoren, waaruit een organisme is zamengesteld, als buiten het organisme liggende de denken, en dan te besluiten als had ik ze niet als zoodanig, maar als deelen van het geheel beschouwd.

Om dus tot zijn standpunt te komen, kon Say de organische opvatting niet gebruiken, maar moest hij de maatschappij als eene

veelheid beschouwen. Nu hebben wij aanstonds gezien, dat, eenmaal zijn standpunt ingenomen hebbende, de logische verpligting op hem rustte de maatschappij voortaan als eene éénheid te beschouwen. Hiermede is dus bewezen, wat wij zoo aanstonds hebben gezegd en wat bij den eersten oogopslag wel vreemd schijnt, maar daarom niet minder waar is: Dat Say, krachtens zijn beginsel, tot gevolgtrekkingen gedwongen is, die hij, om dat beginsel te regtvaardigen, weder moet verwerpen.

Is grooter ongerijmdheid denkbaar en heeft men meer noodig om dat weifelen te verklaren en dat gedurig verwisselen van standpunt, waarvan wij Say in den loop van dit opstel meermalen beschuldigd hebben? Wat kan men voor goeds verwachten van een systeem, dat zóó begint? Maar is het dan ook niet waar, dat, zal de staathuishoudkunde in ons vaderland eenige toekomst hebben, zij met het systeem van Say zonder voorbehoud moet breken?

Ziedaar de slotsom waartoe wij den lezer wilden voeren. Is zij afwijkende van de algemeene overtuiging, wij hebben ten minste onze gronden aangegeven.

Doch is hiermede nu ook het vonnis geveld over het boek van den Heer de Bruyn Kops, dat van het stelsel van Say de uitdrukking is? Dit is niet onze meening. Al is het, dat de beginselen, die in dit werk zijn uitgesproken, niet diegene zijn, welke wij gaarne in de theoretische economie zagen zegevieren, toch heeft de Heer Kops met de uitgave van zijn boek een onloochenbaar nut gesticht. Hij heeft meer dan eenig ander schrijver er toe bijgedragen de staathuishoudkunde in ons vaderland eene plaats te verschaffen onder de beoefende wetenschappen. Die eeretitel zal hem blijven en hoe meer de economie zich hier te lande ontwikkelt, hoe meer het nut, dat hij gesticht heeft, te voorschijn zal komen. Mij dunkt, de Heer Kops *kan* niet wenschen, dat de wetenschap bij de beginselen, die hij verkondigd heeft, blijve stilstaan; eene kritiek als de onze, al bleek het later dan zij gansch en al onjuist is geweest, kan hem dus niet ongevallig wezen. Hij zal haar beschouwen als de vrucht van zijn eigen arbeid. En bleek het, dat de slotsom waartoe wij kwamen, juist is, dan zal hij - dit waarborgt ons zijn erkende goede trouw - de eerste zijn om van zijn werk te zeggen:

> Nun zerbrecht mir das Gebäude
> Seine Absicht hat's erfüllt.

N.G. PIERSON.

***Solferino. De stem der menschheid op het slagveld, door J. Henry Dunant. Op verzoek van den schrijver uit het fransch vertaald door Dr. J.H.C. Basting, Chirurgijn-Majoor bij het regiment Grenadiers en Jagers. 's Gravenhage, M.J. Visser*. 1863.**

De Heer Dunant, een aanzienlijk burger van Genève, was door toevallige omstandigheden te Castiglione, toen, den 24sten Junij 1859, in de onmiddellijke nabijheid dier plaats, de moorddadige veldslag van Solferino voorviel. Door belangelooze menschenliefde gedreven, hield de edele Zwitser zich toen bezig met het verzorgen der gekwetsten op het slagveld, in de ambulance te Castiglione en in de hospitalen te Brescia en te Milaan; en het is die zelfde menschenliefde, welke hem thans aanspoort om door het schrijven van het hier bovengenoemd werkje eene poging te doen tot leniging van de jammeren, die onafscheidelijk zijn van een grooten veldslag. In dat werkje schetst hij, soms met hartverscheurende uitvoerigheid, het namelooze wee, dat vaak het deel is van hen, die op het slagveld gewond worden; hij verwijst op het ontoereikende der bestaande middelen om dat wee te lenigen, en hij dringt aan op ‘het oprigten van vrijwillige hulpmaatschappijen, die zich ten doel stellen om in tijden van oorlog de gekwetsten te helpen of te doen verzorgen’ (blz. 107). Het is zijn voornemen dit onderwerp te behandelen in een Congres, dat in de maand September aanstaande te Berlijn zal gehouden worden; en ten einde ook in ons Nederland de opmerkzaamheid en de deelneming van het algemeen voor deze zaak te winnen, heeft de schrijver den Heer Basting uitgenoodigd om eene Nederlandsche vertaling of omwerking van zijn geschrift te vervaardigen. Onze geachte wapenbroeder heeft volijverig die taak op zich genomen en dadelijk gehoor gegeven aan die roepstem, welke de Heer Dunant rigt tot al wat een menschelijk hart heeft.

(Blz. 119-120.) ‘Mijne woorden gelden dus in dit opzigt ieder land; ik rigt mijne bede dus tot elken mensch, tot iederen stand of rang in de maatschappij; tot de magthebbers dezer aarde zoowel als tot den eenvoudigen handwerksman; omdat allen bij magte zijn, ieder in zijnen kring, ieder naar zijne krachten en vermogens, tot dit edel werk iets bij te dragen. Ik rigt deze mijne bescheidene roepstem tot de vrouwen zoowel als tot de mannen;

tot de vorstin op haren troon, even als tot de nederige dienstmaagd en de arme verlatene weduwe, die nog lust mogten gevoelen om hare laatste krachten te wijden aan het lenigen der smarten van hare naasten. Ik vraag zoowel de medewerking van den dapperen generaal als van den menschlievenden schrijver, die door zijn talent en zijne geschriften in staat is om de algemeene belangstelling te helpen opwekken in de oprigting van maatschappijen tot verzorging van zieken en gekwetsten; eene inrigting, waarbij de menschheid, ieder volk, ieder huisgezin belang heeft, omdat de oorlog, vroeg of laat, ieder volk, ieder gezin treffen kan.'

Iedereen begrijpt dus, dat het werk, hetwelk wij hier aankondigen, volstrekt niet behoort tot die, welke eene letterkundige ontleding en beoordeeling vorderen of toelaten; het is hier minder de aankondiging van een *boek*, dan de aankondiging van eene *daad*, - van eene daad, welke den hoogsten lof, de warmste deelneming verdient en die in Nederland ook zonder eenigen twijfel zal verwerven. Want wij mogen onze ondeugden of gebreken hebben, dit toch is zeker, dat, wat menschlievendheid betreft, wij voor geen volk ter wereld onderdoen; hebben wij ons in dat opzigt misschien iets te verwijten, dan is het alleen dat wij de menschlievendheid soms overdrijven of verkeerd toepassen.

Wat hier in dit werkje van ons Nederlanders gevraagd wordt, is ook in ons eigen belang; want ook óns vaderland kan door de jammeren des oorlogs geteisterd worden; ook ónze landgenooten, ónze vrienden, ónze broeders en magen kunnen het lot ondervinden van hulpeloos, gewond en verminkt op het slagveld neder te liggen. Men spreke zoo veel men wil tegen den 'afschuwbren krijg, ontvolker van deez' aard'; dit baat niets, dit is ijdele taal en niets meer; de oorlog is eene noodzakelijkheid en de vreeselijke rampen, die haar vergezellen, zullen er evenmin van doen afzien om oorlog te voeren, als men er van afziet om steenkolen en ijzer uit het ingewand der aarde te halen, omdat daarbij vaak honderde mijnwerkers een ellendigen dood vinden, of dat men van de zeevaart afziet, omdat zoo onnoemelijk veel schepelingen bij storm en nachtelijk duister verzwolgen zijn geworden door de golven van den oceaan. Er zal oorlog zijn op deze aarde, zoolang daar onderdrukten en onderdrukkers, vrije mannen en dwingelanden zijn; de oorlog is meestal het eenige middel om die regten te handhaven, die 's menschen waardigheid en zedelijkheid uitmaken. Wij kunnen er wel naar streven om de oorlogen zeldzamer te maken, om ze alleen te voeren als de noodzakelijkheid het gebiedt, om ze niet afhankelijk te ma-

ken van de luim eens vorsten, of van de heerschzucht eens ministers; wij kunnen er wel naar streven om tot geene oorlogsverklaring over te gaan, dan wanneer de stem van een geheel volk het oordeel heeft uitgesproken, dat die oorlog onvermijdelijk is; maar met al die beperkingen zullen wij echter niet kunnen verhinderen, dat bijwijlen het oorlogsvuur ontbrandt en het aanzijn geeft aan die jammeren, waarvan ons in Dunant's werk het tafereel wordt geschetst.

Gij kunt die jammereu niet beletten of geheel voorkomen, maar gij kunt ze verzachten en verminderen; gij kunt niet verhinderen dat er wonden geslagen worden, maar gij kunt balsemende olie op die wonden gieten; gij kunt door verstandige hulp en bijstand het onvermijdelijke lijden uwer natuurgenooten verminderen. Dit te doen is de pligt der menschelijkheid, is Christenpligt; het is oneindig beter de gewonden op een slagveld de reddende hand toe te steken, dan zich over te geven aan ijdele, niets afdoende declamatiën tegen het oorlogvoeren. De taak, door den Heer Dunant voorgesteld, is eene grootsche, maar tevens zware en moeijelijke taak, die rijpe overwegingen, inspanning van alle krachten en groote zelf-verloochening vordert; en het is zeer waarschijnlijk, dat menigeen daarvoor zal terugdeinzen en de voorstellen van Dunant hersenschimmig noemen. Hersenschimmig!.... dat is zoo vaak het doemvonnis, dat de dommelende traagheid uitspreekt over alles wat nieuw is, wat haar in hare rust komt storen en tot arbeid en inspanning des geestes oproepen. Maar wie de overtuiging heeft een edel doel te beoogen, laat zich door die uitspraak niet afschrikken, maar blijft standvastig streven naar het tot stand brengen van wat hij heilrijk voor het menschdom acht.

Maastricht, 6 Junij 1863.
W.J. KNOOP.

De electro-magnetische telegrafie in de voornaamste tijdperken van hare ontwikkeling en haar tegenwoordig standpunt, benevens elektro-magnetische seinklokken en uurwerken, door J.H. van Koten. Amsterdam, bij C.L. Brinkman.
Industrie-boekjes, uitgegeven onder redactie van M. Henriques Pimentel en J.R.F. Nievergeld. - De electro-magnetische telegrauf. Een handboek ter beoefening der telegrafie, ten dienste van inrigtingen voor middelbaar onderwijs, door J.P. Stutterheim, rijkstelegrafist. Amsterdam, bij C.L. Brinkman.

De electro-magnetische telegrafie is eene wetenschap, die slechts sinds weinige jaren beoefend wordt, en waarin nog zeer dikwijls belangrijke ontdekkingen of verbeteringen plaats vinden. Deze omstandigheden maken het voor iemand, die zich niet dagelijks met de telegrafie bezig houdt, reeds moeijelijk een juist denkbeeld te krijgen van haren tegenwoordigen toestand; voegt men hierbij, dat de dagbladen en tijdschriften gedurig allerlei uitvindingen vermelden, die evenwel weinig of geen praktisch nut bezitten, dan kan men ligtelijk nagaan, dat het hoogst moeijelijk is, om een goed werk over de telegrafie te schrijven. Alsof deze bezwaren nog niet voldoende waren, komt er bij, dat de mannen, die grondig bekend zijn met de telegrafie, over het algemeen een tegenzin hebben om over dat vak te schrijven, vooral veroorzaakt, doordien zij weten, dat, alvorens hun werk voltooid is, er waarschijnlijk reeds belangrijke veranderingen in moeten gemaakt worden, ten gevolge van nieuwe uitvindingen of ontdekkingen. Als regel kan men dan ook aannemen, dat de meeste werken over telegrafie zeer veel te wenschen overlaten; onder degenen, welke bijna eene uitzondering op dezen regel maken, behooren die van den abt Moigno en van Dr. Schellen; de eerste uitgaven van deze werken verschenen korten tijd nadat de electrische telegrafen in het groot in Europa werden toegepast; het geschrift van Moigno was gemaakt voor Franschen; dat van Schellen voor Duitschers; verschillende nieuwe uitgaven zijn sinds dien tijd van beide werken verschenen, waarin de vorderingen der telegrafie zijn opgenomen. Evenzeer Moigno als Schellen hebben eene uitgebreide geschiedenis gegeven van de optische en electrische telegrafie, benevens eene verklaring der voornaamste physische

wetten en verschijnselen, die op de electrische telegrafie betrekking hebben.

Behalve de werken van Moigno en Schellen zijn verschillende geschriften over de telegrafie in het licht gegeven; zij kenmerken zich vooral daardoor, dat een goed deel van hun inhoud aan beide genoemde schrijvers is ontleend; hierbij zijn verschillende zaken over natuurkunde gevoegd, overgenomen van het een of ander werk over physica. Men vindt dikwijls een tal van werktuigen en uitvindingen in deze boeken vermeld, die weinig of geen praktische waarde bezitten, terwijl zij slechts met een zeer kort woord den lezer bekend maken met den toestand der telegrafie van het land, voor welks bevolking het boek hoofdzakelijk moet dienen.

Onder zoodanige werken rangschikken wij dat van den heer van Koten, aan het hoofd van dit stuk genoemd. De schrijver heeft blijkbaar niet genoeg voor oogen gehad, dat hij hoofzakelijk voor Nederlanders schreef, en het dus zijn voornaamste doel moest wezen, om de Nederlanders bekend te maken met den toestand der telegrafie in Nederland; een aantal bladzijden wordt gewijd aan de optische telegrafie, de geschiedenis der telegrafie en de electriciteit, terwijl betrekkelijk slechts weinig moeite en zorg zijn besteed aan de beschrijving van den tegenwoordigen toestand der telegrafie in Nederland. De schrijver heeft op eene zeer ruime wijze gebruik gemaakt en stukken overgenomen uit de werken van Schellen, Figuier, Gavarret en anderen; hoewel wij het nut niet inzien der tallooze opsomming van verschillende zaken, die in vroeger eeuwen over de telegrafie zijn voorgevallen, zoo zouden wij het den schrijver toch niet kwalijk nemen, dat hij dit zoo ruimschoots aan vreemde bronnen heeft ontleend, ware het niet, dat hij ons een zeer mager verhaal geeft van hetgeen daaromtrent in ons vaderland is voorgevallen. Ons oordeel over het werk van den heer van Koten is niet gunstig; hoewel gaarne erkennende, dat er veel wetenswaardige bijzonderheden in staan, zoo heeft de schrijver, onzes inziens, niet genoeg moeite gedaan om zijnen lezers een duidelijk denkbeeld te geven van den toestand der telegrafie in Nederland.

Het werkje van den heer Stutterheim voldoet ons in vele opzigten beter; jammer dat er geen behoorlijke inhoud is bijgevoegd. De schrijver, die rijkstelegrafist is, heeft eene meer praktische strekking aan het werkje gegeven; hoewel wij op verschillende zaken veel hebben af te dingen, zoo gelooven wij, dat hij, die zich een oppervlakkig denkbeeld wil eigen maken van de telegrafie in Nederland, door dit boekske te bestuderen, een vrij goed algemeen overzigt zal verkrijgen, mits hij geen vreemdeling zij in de leer der natuurkunde. Het doet ons leed, dat de schrijver enkele zaken vermeldt, die niet

meer in gebruik of onjuist zijn, b.v. den kabelsleutel op blz. 41 en 42, die reeds geruimen tijd door eene andere inrigting is vervangen; de beschrijving van de inrigting der batterijen op de kantoren van den Hollandschen IJzeren Spoorweg, op blz. 66 en 67, die onjuist is, enz.

Hem, die bekend wil worden met hetgeen in vroeger jaren over de telegrafie is voorgevallen en een boek verlangt in de Nederlandsche taal geschreven, raden wij aan het werk van den heer van Koten te koopen; aan hem, die minder prijs stelt op den vroegeren toestand der telegrafie, maar liever weet, hoe die nu in Nederland is, geven wij in overweging zich het werk van den heer Stutterheim aan te schaffen; deze beide werken te zamen leveren een tamelijk goed overzigt van de telegrafie; voor hen, die zich met den toestand hier te lande willen bekend maken, durven wij geen van beide werken onvoorwaardelijk aanbevelen, hoewel wij aan dat van den heer Stutterheim de voorkeur geven boven dat van den heer van Koten.

***De Vraagbaak voor Nederland. Populair weekblad voor den gezonden en zieken mensch, voor onzenlandbouw en veestapel. Boekhandel en Boekdrukkerij van P.M. van der Made, te Amsterdam*. 52 *vellen druks, met* 80 *à* 100 *platen. Verschijnt wekelijks. Prijs per jaargang ƒ* 3.

De redactie van ‘de Gids’ heeft mij de beoordeeling of aankondiging opgedragen van een programma en proefnommer, waarmede de uitgaaf van het bovenstaande weekblad den volke wordt aangekondigd. Ik wil mij daar niet aan onttrekken; want gaarne wil ik voor de waarheid uitkomen, wanneer mij daarnaar gevraagd wordt, al is die waarheid dan ook minder aangenaam voor den uitgever die, in het volle vertrouwen van door een kostelijk werk

> ‘de gezondheid,
> den bloei
> en de welvaart’

zijner landgenooten te zullen ‘bevorderen’, de aankondiging, en na-

tuurlijk tevens de aanprijzing, daarvan verzoekt. Want, zal ik voor de waarheid uitkomen, dan ben ik tot mijn leedwezen gedwongen, om mijne landgenooten de inteekening op dit weekblad te ontraden en, de wijze waarop het, overigens bij lange na niet te verwerpen plan wordt uitgevoerd, zeer te laken.

De uitgever wil ‘met medewerking van vele vaderlandsche geleerden’ een ‘populair weekblad’ uitgeven, waarin: ‘de ontleedkunde van den mensch, de physiologie of leer van onze organen en hunne functiën, de leer der ziekelijke stoornissen en de kunst om onze gezondheid te bewaren en ziekten te genezen’ voor ‘gewone menschen die handel of nering drijven, hunne akkers ploegen of hun vee weiden’ zal worden uiteengezet. Vervolgens zullen ‘landbouw en veeteelt, die rijke bronnen van Neêrlands roem en welvaart, geheel uitsluitend voor den vaderlandschen bodem worden behandeld en het ‘onderwerp der bemoeijingen’ van de redactie uitmaken. Daarbij zullen alle geabonneerden aan den uitgever, postvrij, vragen kunnen ‘wat ieder wenscht te weten, voor zijn gezin, zijnen akker en zijn vee’ en een antwoord ontvangen ‘waarop hij zoo stellig zal kunnen bouwen, als de wetenschap en ervaring van onze dagen reikt’. En eindelijk zullen de boekwerken ‘die op het gebied van den uitgever te huis behooren en aan hen worden toegezonden, zich in eene aankondiging mogen verheugen.’

Een kostelijk plan voorzeker: ontleedkunde, dier-natuurkunde, gezondsheidsleer, geneeskunde, akkerbouw en veeteelt zoodanig duidelijk te maken voor den gewonen burger en boer, dat daardoor hunne gezondheid, hun bloei, en hunne welvaart bevorderd worden. Maar hoe wordt nu dat fraaije plan in het eerste proefnommer van dat weekblad ten uitvoer gebragt? Even vreemd en zonderling als de zoo even medegedeelde uiteenzetting van het plan. Veel woorden, weinig zin; en alles, daar ben ik van verzekerd, hoewel ik 't maar gedeeltelijk bewijzen kan, uit bestaande geschriften bijeengelapt. Om nu te zeggen dat het geheele opstel over het menschelijk ‘s c h e l e t ’ en de zamenstelling der beenderen slecht is, dat durf ik juist niet beweren; men zou het oorspronkelijke opstel moeten kennen, om te zien bij wien de oorzaak te zoeken is der wonderlijke voorstelling van de zaken, bij den oorspronkelijken schrijver of den Vraagbaak-bewerker. Geheel verkeerd is de volgende uitdrukking niet, maar men zal mij toch moeten toestemmen, dat 't eene vreemde wijze is om de zaken voor te stellen, wanneer men zegt: ‘de leer der elasticiteit, de hydraulische wetten, de drukking der dampkringslucht enz. - dit alles wordt zoo heerlijk schoon en treffend onderwezen door de ontleedkunde van het menschelijk ligchaam’; wanneer er beweerd wordt, ‘dat het menschelijk oog het eerst de

idee der achromatische lens gaf' en dat 'de schilders en beeldhou wers, de groote, de bijna onnavolgbare meesters uit de middeleeuwen, zeer ijverig de anatomie beoefenden', of ook dat, wanneer men de kalk uit de beenderen, door ze in zoutzuur op te lossen, daaruit verwijderd heeft, er 'eene kraakbeenachtige stof' overblijft.

Het tweede opstel is over de influenza der paarden te Amsterdam in 1861-1862; een veeartsenijkundig verslag over die ziekte, ontleend aan?, maar waaruit een paardenhouder niets anders leeren kan dan dat, wanneer zijn paard de influenza krijgt, het de influenza heeft en hoe de v e e a r t s beproeven zal om dit te genezen.

Het derde stukje is eene raadgeving om 'paarden en vee' niet de 'opvallend eigenzinnige bewerking der kwakzalvers' te doen ondergaan, van den dieren 'vloeibare geneesmiddelen in te geven.' Ik geloof haast dat alle onze nederlandsche, ja zelfs alle buitenlandsche veeartsen, de gegradueerden en de empirici, zich aan die 'opvallend onzinnige bewerking' schuldig maken.

Het laatste stukje 'over de ploegen' is genoegzaam woordelijk overgenomen uit een algemeen bekend boek. De woorden zijn wel omgezet en er is zoo wat tusschen in geschreven, maar het geheel is er niet te beter door geworden; ook niet de prentjes, hoewel hier de meer fatsoenlijke paarden de plaats van de lompe ossen in het oorspronkelijke vervangen hebben. Bij het tweede prentje heeft de namaker vergeten om in den spiegel te graveren, waardoor de ploeg links, in plaats van regts komt om te werpen. Vervaardigt de man meer zulke namaaksels, dan raad ik hem toch vooral aan om voorzigtig te zijn, en den aap niet zoo uit den mouw te doen komen.

De allermerkwaardigste antwoorden op gedane vragen; over: het aardappeleten van kleine kinderen, en het niet bang zijn voor verkouden worden, zullen zeker niemands gezondheid, bloei en welvaart verminderen, maar ook niet vermeerderen. Gevaarlijk is het evenwel om de proef te nemen met het voorschrift van den raadgever, en zijne 'kleine kindertjes geen eten te geven voor ze tanden hebben.' Ik vrees haast, dat 't den proefnemer gaan zal als den boer die zijn paard het eten wilde afleeren.

De rede waarom nu 'de Vraagbaak' zoo weinig of liever in 't geheel geen aanbeveling verdient, ligt klaarblijkelijk daarin, dat de uitgever de medewerkers, de vaderlandsche geleerden, nog niet gevonden of ten minste nog niet aan den arbeid gezet heeft. Het werk is tot dus verre toevertrouwd aan eenen vaderlandschen ongeleerden verzamelaar, een man die de klok wel heeft hooren luiden, maar niet regt weet waar de klepel hangt, en die hier en daar, uit goede

boeken wat bijeengarende, meent iets te zullen leveren, goed genoeg voor den gewonen neringdoenden, handeldrijvenden, den akker ploegenden of zijn vee weidenden mensch.

Ik moet echter dien mensch sterk aanraden, om zich niet onder de abonnés van ‘de Vraagbaak’ te laten opnemen, alvorens het gebleken is, dat de vaderlandsche geleerden aan 't werk zijn en, met de stukken, van hunne geleerdheid en geschiktheid om die mede te deelen aan ‘gewone menschen’, hebben doen blijken.

S.

Israel's godsdienst vóor Moses.

La Religion des Préisraélites. Études sur le dien Seth. Par W. Pleyte. Utrecht 1862.

‘Zie het volk! op zichzelven woont het; en onder de natiën rekent het zich niet.’

Dus wordt met weinige woorden de eerste indruk weergegeven, dien Israel bij alle vreemdelingen, sinds Moses' dagen en tot heden, achterlaat. Bij den Bileam der legende, dien een dichter uit de dagen der koningen van den Euphraat laat komen, om zijn bestelden vloek in zegen te verkeeren; maar ook bij den Bileam der historie, den scherpzienden Midianiet, die, toen het volk uit de woestijn voorwaarts drong, zijnen landslieden den raad gaf om door huwelijksbanden aan diens gevaarlijke nationaliteit een einde te maken. Wat dus de een bewonderde of vreesde, werd door den ander, den alles vereffenenden Macedoniër of Romein, den middeneeuwschen Christen van het Westen (zelf veroveraar op zijne wijze), als verachtelijke bekrompenheid of stijfhoofdigheid gebrandmerkt; doch elke tijd heeft den Jood gekend als een uitzondering op den regel der beschaafde volken, als dengene die een uitzondering weet te wezen, en die dat wezen wil. De ondervinding leert, dat aan dien *wil* eigenlijk het bijzondere karakter der natie hangt. Alwat dien wil versterken kan, tegenspraak, bespotting, vervolging, bevestigt den Jood in zijn eigenaardigheid. Daarentegen, niet zoodra beschijnt hem in zijn vreemdelingschap een zonnestraal van regtvaardigheid, en laat hij zich daardoor bewegen om iets van zijn aanspraak op een bij-

zondere plaats onder de menschen te laten varen. - of hij vereenzelvigt zich meer en meer met de maatschappij die hem omringt, en wedijvert met hare andere leden op elk gebied der beschaving; - hoewel de allereerste rang, in hetgeen niet uit den boezem van zijn eigen volk is voortgekomen, voor hem nog langen tijd onbereikbaar blijven moet.

En waarom nu heeft een natie, die het waarlijk niet aan verstand en verbeelding ontbreekt, een tal van eeuwen door dien w i l bewaard om ‘op zich zelf te wonen’? De getuigenis van hare eigene schrijvers, en die der gansche geschiedenis, geeft ons het antwoord aan de hand. Zij droeg de overtuiging in zich van een bijzondere r o e p i n g te hebben ontvangen, waaraan vóor alles moest worden voldaan: de roeping om in de wereld de banier te dragen van het beginsel der e e n h e i d G o d s .

Tot hiertoe zijn allen het tamelijk eens; om hetgeen er volgt wordt des te heviger gestreden. Inderdaad staan wij hier voor een vraagstuk, waarop het antwoord, al naar wij oordeelen over de geschiedenis in het algemeen, verschillend zal uitvallen. Er moet van Israel's geloof aan zijne roeping een grond gevonden worden, vast genoeg om het in stand te houden, toen de antieke wereld rondom in een verwarring van volken en traditiën onderging. Die grond moet weerstand hebben geboden terwijl de invloed van zoo menig vreemd volk de oudhebreeuwsche zeden ondermijnde; terwijl soms, als in de dagen van Achab of Athalia, gansch Israel onder het heidendom bedolven scheen; weerstand hebben geboden wanneer de verzoeking lokte om zich voor goed te wenden tot de goden der overwinnaars, het eene altaar te bouwen naast het andere, éen god nevens den anderen aan te roepen, - totdat het geheel zich zou hebben opgelost in een pantheon als dat van den romeinschen keizertijd, dat vorm noch kleur meer vertoonde, en waarvoor niemand dan een schoolwijsgeer meer in allegorische geestdrift ontgloeijen kon!

Het schijnt een zeer eenvoudige oplossing van dit probleem, wanneer men met den Israeliet-zelf het geloof aan zijne roeping uit die roeping, en deze weder onmiddelijk van de Godheid afleidt. Op deze ‘rots der eeuwen’ gebouwd, moest het geloof der natie wel tegen alle stormen bestand zijn. - Doch bij nader inzien blijkt, dat wij, zuiver redenerende en zonder een bedenkelijken sprong te doen, tot zulk een oplossing niet ge-

raken, en er ook geen baat bij zouden vinden. En wel om reden, dat ons hier niet de speciële oplossing van deze vraag wordt aangeboden, maar een algemeen antwoord, dat op alle soortgelijke vragen past.

Een kring van denkbeelden als die, waarin de geschiedkunde van Israel zich als in een vesting had verschanst, vertoont zich, van binnen gezien, altijd als volledig en goed gesloten, voor alle tijden voltooid en onveranderlijk; terwijl alwat daarbuiten is, zich niet anders voordoet dan als dwaling, zoo al niet als leugen. Verruiming van onze algemeene beschouwingen, naarmate onze feitelijke kennis toeneemt, dunkt dengenen die binnen zulk een kring leven, alleen voor het verleden, niet voor de toekomst denkbaar te zijn. Het nomadiseren van den menschelijken geest heeft volgens hen eens voor altijd opgehouden: eens in het bezit van vaste woningen, zou hij dwaasselijk handelen met nog verder om te dolen, telkens rijker voedsel, verscher lucht, en vernieuwing van levenskracht te zoeken.

‘Deze beschouwing is te allen tijde aan de meerderheid eigen geweest; zoowel aan de vereerders van het oude, overgeërfde, als aan die van de ideën des tijds, die telkens geboren worden uit den toestand van het oogenblik en gerigt zijn tegen diens meest in het oog loopende gebreken. Bij de eersten laat zich dit eer begrijpen. Godsdienstige en speculative denkbeelden betreffen zooveel omvattende onderwerpen, het wezen der Godheid en van het heelal, dat de verandering daarin eerst zeer langzaam en allengs, hoewel zeker en bij voortduring plaats grijpt; gelijk een rots in den loop der eeuwen op naauw merkbare wijze, maar toch zonder ophouden zich vervormt. Vooral in een toestand der beschaving, waarbij deze vermindert of ongeveer op dezelfde hoogte blijft, is er niets dat aan den gewonen opmerker beweging in de gedachtenwereld zou verraden. En zulke toestanden zijn in het leven van ons geslacht de regel; tijden van onrust, van voortspoedende ontwikkeling, als Griekenland's schoonste dagen of onze eigen negentiende eeuw, vormen de uitzondering; zij worden voorbereid door veel langduriger, veel rustiger tijdperken; zij worden door andere achtervolgd, waarin de menschheid adem schept en nieuwe krachten verzamelt, - of anders, uitgeput, voor hare vijanden, traagheid en barbaarschheid, een tijdlang zwicht. - Dan ook de tijden van verhoogd leven brengen bij een meerderheid dezelfde eenzijdige

bekrompenheid te weeg. Want ook deze, geheel ingenomen en beheerscht door de indrukken van het heden en de gedachten die daaruit ontspringen, is er op hare beurt ver van verwijderd, andere toestanden te bevatten en voor mogelijk te houden dan de oogenblikkelijk bestaande. Het nieuwe alleen dunkt haar redelijk, het oude daarentegen zoozeer met de rede in strijd, dat het haar raadselachtig voorkomt, hoe zoo iets ooit heeft kunnen opkomen. - Met die denkwijzen drijft de individu, zoo goed als onbewust, voort in den stroom der nimmer rustende ontwikkeling; hij weet niet, van waar die komt, waarheen die gaat, ja te naauwernood zal hij er een beweging in opmerken. Zoodat hij dan, bevangen in den droom van bestendigheid der wereldsche dingen, al naar zijn belang dat medebrengt, hetzij den staat van weleer meent te kunnen behouden, hetzij het tegenwoordige dat hem behaagt te kunnen bewaren, hetzij in staat te zijn om de utopie eener volmaakt gelukkige toekomst, voor altijd te verwezenlijken'[1].

Voorzeker, het godsdienstig bewustzijn zal de bijzondere geaardheid van Israel, zijn wil om daarbij te blijven, zijn geloof dat dit een heilige verpligting is, als een goddelijke beschikking vereeren. Indien op mijn akker meer is ingeoogst dan op dien van mijn naaste, dan zeg ik gaarne: 'God heeft mijn gewas dit jaar meer gezegend dan het gindsche;' maar of er meer regen is geweest dan meer zonneschijn, of de bestanddeelen van mijn grond anders waren, dan wel de deugd van mijn zaaikoren, - dit alles moet nog opzettelijk worden onderzocht, wil mijn verstand zich van den rijken oogst rekenschap geven. Een oostersche landman zal het onderzoek overbodig achten, en met een 'Allâh akbar' (God is groot!) de zaak voldoende ophelderen; doch met zulke methode zou de landbouwkunde geen stap vooruit doen. Evenmin kan de geschiedkunde, zoo als wij die begrijpen, het hoofd nederleggen bij de eenvoudige verklaring: 'God heeft het zoo geschikt.' En bedoelt men dit laatste in minder algemeenen zin, dan moet er een sprong in de redenering worden gemaakt; want er laat zich geen logische weg aanwijzen tot een theorie, waarbij de gemeenschappelijke grond van al wat is nog buitendien als eene der vele oorzaken binnen het verband der wereld wordt behandeld.

1 Röth, Gesch. der abendländ. Philosophic, II. 770 f.

Een wetenschappelijke verklaring van Israel's eigenaardigheid moet zich binnen den kring der eindige oorzaken bepalen: de eenige, die zich door menschen laten meten, wegen en beschrijven. Eerst wanneer wij hierin te kort schieten niet alleen, maar wanneer wij het onmogelijke doen, door aan te toonen, dat wij er altijd en onder alle omstandigheden in zouden te kort schieten, - eerst dan kan Israel's eigen verklaring van het feit worden aangenomen, - maar onder de uitdrukkelijke voorwaarde van te erkennen, dat zij buiten de grenzen der wetenschap ligt. Van daar dan ook, dat deze, zonder hare bevoegdheid te buiten te gaan, die verklaring niet kan goed- of afkeuren, maar enkel, als onvatbaar om nader te worden onderzocht en dus voor haar onbruikbaar, haar wijzen van de hand.

Er blijven slechts twee wegen voor de wetenschap over om van den grondslag van Israel's beginsel eenige rekenschap te geven. Wij kunnen, op het voetspoor van Ernest Renan, ons beroepen op den bijzonderen aanleg van het semitische ras[1]; of anders op de persoonlijkheid van Moses. Deze twee elementen in gelijke verhouding te verbinden, zal een oplettend onderzoeker niet meer in de gedachte komen, hoezeer het een zonder het ander niet tot die uitkomst had kunnen leiden. Iets duurzaams, iets dat eenheid en eigenaardigheid bezit, is steeds uit éene kiem voortgekomen; hetzij dan een zaadkorrel in gunstigen grond ontwikkelde of één aangeslagen toon vele gelijk gestemde snaren deed medeklinken.

In het vervolg van dit opstel zal moeten blijken, welke van deze beide verklaringen volgens ons gevoelen de voorkeur verdient. Wij stellen ons voor te onderzoeken, welke godsdienst Moses bij zijn optreden in Israel aantrof. Wel te verstaan, afgezien van aegyptische bijmengsels.

Zoo doende zullen wij leeren beoordeelen, of de semitische volksaard bij magte was, onder gunstige omstandigheden een godsdienst als het Mosaïsme voort te brengen; en aan het ge-

1 ‘Anastasio’ in zijn brochure tegen Dr. Pierson ergert zich over de geheele hypothese, omdat het woord ras aan jagthonden doet denken! Die aardigheid komt echter wat laat na de menschenrassen van Blumenbach en de geschiedkunde van van Heusde, waar bijna alles uit de verschillende volkskarakters werd afgeleid.

wigt van deze laatste vraag ontleenen wij onze aanspraak op het geduld onzer lezers.

Voor het boek, aan het hoofd van dit opstel genoemd, zouden wij hunne aandacht niet durven vragen, ware het niet, dat slechts zeldzaam een zoo merkwaardig toonbeeld van vele wetenschappelijke en letterkundige verkeerdheden tevens in het licht verschijnt. De schrijver is een proponent, die twee jaren wachtens door eenigen letterarbeid dragelijk wilde maken. Waarschijnlijk was het Bunsen's ‘Bibelwerk für die Gemeinde,’ dat hem nieuwsgierig maakte naar aegyptische en oud-semitische geschiedenis, zoozeer, dat hij zich blindelings stortte te midden van een voor hem gansch vreemde literatuur. Het avontuurlijkste trekt daar, zooals te verwachten was, het eerst zijn aandacht; wat hij hiervan in der haast bijeen kan rapen, wat hem bij die gelegenheid door het brein gaat, dat alles wordt den volke voorgedragen met een vrijmoedigheid, die niet geveinsd, die slechts van volmaakte onschuld op het punt van studie het gevolg kan wezen. Intusschen een onschuld, die de gewigtigste vraagstukken als bloote tijdkorting van den eerste den beste behandelt, en ze voor geheel Europa in een fransch dialekt van eigen uitvinding meent te kunnen toelichten, mag voor een oogenblik onderhoudend zijn, - zij wekt bij den toeschouwer nog andere gedachten. Het is voor het vaderland niet onverschillig, dat iemand zijn akademische loopbaan vermag af te leggen, zonder althans te hebben geleerd, dat wetenschap arbeid des geestes is en tot den ernst des levens behoort.

Men kan in dat vaderland over geen boek een ongunstig oordeel uitspreken, of ér zijn goedige lezers genoeg te vinden (en waren het nog maar altijd lezers!) die het voor onbillijk houden alleen omdat het ongunstig is. Ook hier ligt het voor de hand, den armen auteur te beklagen, die niet, zoo als de tegenwoordige verslaggever, in het leydsch Atheen ter schole heeft gegaan, en die daar thans voor boeten moet. Hiertegen moet worden aangevoerd, dat in dezelfde stad als Dr. Leemans, wien de heer Pleyte wegens aegyptische zaken geraadpleegd heeft, wel vijf beoefenaars der semitische letteren, wier hulpvaardigheid menige proef heeft doorgestaan, van staatswege zijn aangesteld; en dat ook te Utrecht in dat vak een onderwijs gegeven wordt, waaruit men in zijne eerste akademiejaren meer kan putten dan vereischt werd om hier, na voortgezette

eigen studie, zich zelf te kunnen helpen. Hoe weinig de schrijver van beide gelegenheden heeft partij getrokken, blijkt daaruit, dat zijn werk onbruikbaar is op twee bestanddeelen na: de goed gesteendrukte platen en de aegyptische aanhalingen, die hem de geleerde directeur van 's Rijks Museum van Oudheden aan de hand heeft gedaan. Al de rest, zelfs grieksche en latijnsche citaten, moet vóor het gebruik met de bronnen worden vergeleken, en daarbij komen de vreemdste vergissingen aan den dag.

In zulk een wanhopigen staat van zaken mogen wij den lezer niet vermoeijen met een ontleding van al de onjuistheden en ongerijmdheden, die de heer Pleyte aan de zijne wil opdringen. Te minder nog, daar het geheele volgende betoog de beweegredenen van ons oordeel tevens bevatten zal.

Wij wilden een verslag trachten te geven van de kennis aangaande Israel's godsdienst vóor Moses, die, volgens ons, op dit oogenblik onder het bereik der wetenschap ligt. De aard van dit tijdschrift zal ons daarbij terughouden van menige bijzondere bewijsvoering, die hier minder op hare plaats, hoewel bij de regtbank der kritiek soms op den voorgrond zou staan.

I.

Wanneer wij de godsdienst erkennen als het bewustziju van onze betrekking tot het levende beginsel in de wereld, dan is haar toestand blijkbaar afhankelijk van de voorstellingen, die wij van de wereld en de in haar werkende magten bezitten. Hiermede nu was het bij onze vroegste voorvaderen anders gesteld dan bij ons. Tegenwoordig zijn althans de leuzen van kennis en onderzoek aan de orde van den dag; in de grijze oudheid was alles mythus, en ‘het algemeen karakter der mythische beschouwing der dingen is dit, dat in haar de kiemen der drie voornaamste levensvormen van den menschelijken geest, wetenschap, poëzij en godsdienst, die zich later afzonderlijk kenbaar maken, nog ongescheiden en als één geheel bij elkander liggen. De mythische voorstellingen toch zijn tegelijk de eerste natuurlijke uitdrukking van het menschelijk gevoel van afhan-

kelijkheid van een hoogere, goddelijke magt, - het gewrocht der scheppende phantasie, - en de eerste poging, in het wild gedaan, om de geheele wereld rondom den mensch in eenig verband te brengen'... 'De mensch had toen uit de natuur nog niet een zoodanigen voorraad van ondervinding opgedaan, dat zij hem, even als ons, in het licht van een ontzagwekkend stelsel van wetten, oorzaken en gevolgen voor oogen kon treden. Neen: in alles wat zich aan hem vertoonde, zag hij slechts de onmiddelijke werking van een daarin verborgen, persoonlijke kracht; hij kende vooralsnog niet dan zich zelven, en daarom bevolkte zijn verbeelding de wereld in het rond met wezens, waartoe hij het voorbeeld aan zichzelf en zijnsgelijken ontleende'[1]. 'Een volk van dichterlijken aanleg wordt levendig aangedaan door de indrukken der natuur, van welke het zich afhankelijk gevoelt; het is nog niet in staat om zijn eigene verhouding tot die natuur en tot de hoogere magt klaar te bevatten en uit te drukken, wier onweerstaanbaren en harmonischen invloed hij in hetgeen hem omringt en in zijn eigen hart erkent. Zulk een volk, door een divinatore aandrift bewogen, en zonder zich rekenschap te geven van zijn doen, zal zamenvatten wat het ondervonden, gevoeld, gedroomd heeft, de ervaringen uit de buitenwereld en de inwendige ervaringen zijner ziel, en dat alles onder den vorm van historische herinneringen nederleggen in den mythus. Dus bewaart de mythus in zijn kern, maar in een kern die van de schaal onafscheidelijk is, het geheel der hoogere beschouwingen en ondervindingen, die een jeugdig volk hebben bezig gehouden: in hem wortelt het godsdienstig geloof, de poëzij en de kunst van dat volk'[2], - wij voegen er bij, ook zijne wetenschap.

Zoolang dus de indruk op 's menschen gemoed, de invloed op zijn welzijn, en niet de eigen aard der dingen de maatstaf is, waarnaar hun onderlinge overeenkomst en zamenhang beoordeeld worden, - zoolang duurt in de geschiedenis van den geest de mythische periode voort. De godsdienst van dien tijd,

1 Conr. Hermann, d. Verhältn. der Philos. zur Religion und zu den höchsten Fragen der Wissensch. Leipz. 1862.

2 O. Jahn, in een redevoering, den 15^{den} Oct. '59 te Bonn gehouden. Zie ook E. Renan, Études d'histoire religieuse, p. 15-16; A. Kuhn, die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks, Berl. 1860; Max Müller, Essai de mythologie comparée (uit de Oxford Essays voor 1856), Paris 1859.

zoowel als zijne wijsgeerte en dichtkunst, is aan een boom gelijk, die takken en bladeren en bloesems draagt naarmate hij voedsel vindt, naarmate het licht hem bestraalt, de regen hem besproeit; de type van zijn groei wordt door zijn aanleg bepaald. Niemand besnoeit hem, of leidt hem in een of andere rigting, niemand zoekt hem een groei op te dringen die de zijne niet is; maar ook niemand ruimt de beletsels uit den weg, die hem soms tot een verkromde, armoedige en ziekelijke ontwikkeling noodzaken.

Heeft echter een maatschappij van menschen een toekomst in de historie, zal zij eens ontwaken uit den dichterlijken droom, en het bestuur over haar eigen doen en denken met volle bewustheid aanvaarden, dan moet zij vroeg of laat den mythus te boven komen. Zij zal langzamerhand leeren onderscheiden, vergelijken en meten. Niet tevreden met te voldoen aan de voorwaarden van haar bestaan, en het heden te genieten, zal zij het trachten te beheerschen, haar bestaan op den duur te verzekeren, en daartoe al wat haar van verre en van nabij aangaat, al beter te leeren waarderen. De geest zoekt dan orde te brengen in de schatten van het bewustzijn, te denken in plaats van te phantaseren, te zoeken in plaats van af te wachten. Waar alles dus den ouden bodem verlaat, en nieuwe, helderder, hoezeer dan min betooverende vergezigten zich vertoonen, zal ook in de groep der godsdienstige voorstellingen beweging komen; vroeger onafscheidelijk met de poëtische en wijsgeerige vereenigd, beginnen zij afzonderlijk te voorschijn te treden. De mensch dicht voortaan, maar hij weet dat hij dicht, dat hij zich wiegt op den stroom der verbeelding, teneinde een edel genot te smaken; hij onderzoekt en denkt na, maar weet daarbij, dat het hem om een indenken in de werkelijkheid te doen is, teneinde op die werkelijkheid invloed te verkrijgen. Doch zijn godsdienstige behoefte wordt door het een noch het ander dadelijk bevredigd: menige vroegere beschouwing bezweek voor het onderzoek, menige andere kan hij vasthouden, mits als onschuldig spel alleen, dat hem aangenaam is, maar waarvoor hij geene andere reden van bestaan kan aanwijzen, dan dat het hem zijne beperkheid voor een oogenblik doet vergeten. En toch, zijne redelijke natuur, die hem van den beginne af drong, overal een onderlingen zamenhang te onderstellen, al zou hij dien nooit met den vinger kunnen aanwijzen, - wil dit niet alleen, maar ook zichzelf als

begrijpend, overleggend en handelend wezen in persoonlijke betrekking gelooven met het levende beginsel der wereld, dat in verband met zijne werkingen staat even als de mensch met hetgeen hij door zijn wil verrigt. Hieraan dan houdt hij krachtens zijne natuur vast, ook waar het onderzoek niet dan verwarring en eindeloze veelheid zou schijnen te ontdekken; hij houdt daaraan vast, terwijl hij de gewrochten zijner dichterlijke verbeelding gereedelijk voor andere zal prijs geven. Zijn godsdienstig leven heeft van nu af een eigen bestaan; om de grondgedachte uit te werken, haar kleur en kracht te verleenen, kiest hij van zelf uit den voorraad der positive ontdekkingen wat haar opluisteren kan; wat haar tegenspreekt, verwerpt hij, en vertrouwt dat zijn vonnis, door diepere nasporing dan hem thans vergund is, zou bevestigd worden. Voorzeker, eerst langzaam komt die loutering van het religieuse bewustzijn tot stand: poëzij en kennis uit vroegere dagen laten er nog telkens veelvuldige sporen in achter. Doch het is reeds een groote omwenteling in de gedachtenwereld, wanneer het uit de mythische vereeniging tot eigen ontwikkeling zich afscheidt; en zulke omwentelingen komen alom tot haar keerpunt door den invloed van een enkelen, hoog begaafden man.

Om het gebied der mythen te verlaten, heeft de nieuwe godsdienstvorm een stichter noodig: en deze, het gevoelende, dat hij geen willekeurig werk verrigt, dat geheel het verleden hem tot dat werk dringt, en dat alles in de wereld het bestel is van eene magt die geen deel der wereld uitmaakt (dit immers is de bewegende gedachte bij den godsdienstigen mensch), - deze stichter zal zich beroepen op een openbaring der Godheid wier vereering hij komt hervormen.

Al is de openbaringsgodsdienst de uitdrukking van hetgeen velen wilden, hoewel zij het niet vermogten, - één geest heeft haar in schets gebragt, en daarom zal zij zekere systematische eenheid vertoonen, waartoe de mythische godsdienst geene aanleiding had. Wel zal ligt deze en gene, als Hesiodus bij de Grieken, een soort van mythenstelsel bouwen; maar ook dit, zoolang het niets meer wil zijn dan mythologie, d.i. zamenvatting van mythen, wordt als iets zuiver persoonlijks opgevat, en draagt geen dogmatisch, geen officieel karakter. Daarentegen, van een geopenbaarde godsdienst is geene mythologie denkbaar. Slechts kan de mythenvorming, door woekering van het godsdienstig bewustzijn, bij zinkende beschaving de grondstellin-

gen van zulk een godsdienst overdekken als slingerplanten een boomstam. Het zekerste kenmerk echter van een openbaringsgodsdienst is, dat zij zich gevoelt als de eenige regthebbende; daar zij zich beroept op de Godheid-zelve, eischt zij gehoorzaamheid, en is altijd, in een of anderen zin, onverdraagzaam.

De taak van den godsdienststichter eischt een eigenaardig begaafden mensch om ze te volvoeren. Zijn gansche ziel moet zich met de godsdienst bezig houden: de bestaande godsdienst moet hem zwarigheden baren, waarvan hij de oplossing volstrekt behoeft; zijn geestdrift moet daarbij tot een hoogte worden opgevoerd, waarop zij alles overweldigt. Daar alle inspanning van den geest uit den aard der zaak zich ten doel stelt, eenheid en orde te bevorderen, moet hij van zelf streven naar Monotheïsme. Al wat wij van godsdienststichters weten, als Zarathustra, Moses, Mohammed, bevestigt dit. De verschijning van den Christus, als geheel eenig in hare soort, kan hier niet besproken worden; zoomin als die van den Buddha, die geheel geene godsdienst verkondigde.

De kiem van het monotheïsme, of liever de aanleg daartoe, ligt reeds in de mythische phase der godsdienst. Herinneren wij ons, dat alle beweging in onze gedachtenwereld door de behoefte aan eenheid wordt te voorschijn geroepen. Hetgeen bij den eersten oogopslag niets met elkaar gemeen scheen te hebben, wordt al meer en meer, door phantastische en verstandige aaneenschakeling van denkbeelden, te zamen verbonden; het gebied van den eenen god vloeit met dat van den anderen in een. Ook het verkeer tusschen huisgezinnen en volksstammen neemt toe, en de godengedaanten, in den eenen kring ontstaan, worden naar die van elders gewijzigd. En dit gaat zoo lang voort, totdat de gedachte zich opdoet, die in den Rig-veda aldus wordt uitgedrukt: ‘Men noemt (Hem) Indra, Mitra, Varuna, Agni; voorts is hij de welgevleugelde hemelsche Garutmat; wat één is, noemen de wijzen met velerlei namen; zij noemen het Agni, Jama, Mâtarishvan’[1].

Hoe geleidelijk het monotheïsme uit het mythische bewustzijn opgroeit, blijkt mede daaruit, dat elke godsdienststichter zijne voorloopers heeft; mannen, wien de oplossing van het groote vraagstuk reeds min of meer duidelijk voor oogen zweefde, doch

1 Max Müller, a History of ancient Sanskrit literature, 2nd. ed., p. 567.

die niet alles in zich vereenigden, wat vereischt werd om de besten van hun volk voor hunne zaak te winnen. Aan Moses heeft de traditie vooral Abraham, Isaäk en Jakob als zulke voorloopers toegewezen.

Door deze beschouwingen wordt ons vraagstuk nader bepaald; er moet onderzocht worden, of Israel te voren nog in de mythologische periode zijner ontwikkeling verkeerde, dan of het reeds een openbaringsgodsdienst bezat, die door Moses verder werd uitgewerkt en in de overtuiging der natie bevestigd.

Het belang van dit onderzoek blijkt eerst regt, wanneer wij het zuiver historische terrein betreden. De geschiedenis van de kern des menschdoms is die van twee volkengroepen, de japhetische (of indogermaansche) en de semitische. Wat deze laatste aan aardrijkskundige uitgebreidheid bij de andere te kort kwam, heeft zij boven haar vooruit gehad aan gelegenheid om met oudere beschavingen in aanraking te komen. Volgens het waarschijnlijke gevoelen van hedendaagsche geleerden is haar, in Babylon, in Phoenicië, in Zuid-Arabië, in Aegypte, een ander ras voorafgegaan, het zoogenoemde chamitische of kûshitische, dat in materiële dingen groote kunde en bekwaamheid, doch weinig vatbaarheid voor het ideale bezat. In Aegypte, waar dit ras tot den hoogsten trap van beschaving schijnt te zijn gestegen, heeft het volk zich tegen de aanvallen der Semiten staande gehouden; in de andere pas genoemde streken hebben de twee elementen zich met elkaar vermengd. Van daar, dat bij de Japhetiten meer oorspronkelijkheid en verscheidenheid te wachten is; bij de Semiten meer sporen van vreemden invloed, en meer eenzelvigheid. Japhet heeft zijn gebied veroverd op volken, in alle opzigten van geringeren aanleg dan hij: in Indië op de donkerkleurige dravidische stammen, in Iran op de Turaniërs, in Europa misschien op finsche volken, in Spanje op de voorvaderen der tegenwoordige Basken. Zijne rijke verbeelding gaf kleur aan de beschaving, die hij naar mate zijner behoefte, uit eigen ervaring vormen moest; zijn levendige en buigzame geest rigtte zich beurtelings op de diepste bespiegeling en op de meest omvattende plannen tot onderwerping van natuur en menschenwereld, en overal heeft hij zijn genie bewezen. Sem veroverde insgelijks, maar het waren streken, waar men hem in de kunsten des vredes overtrof; hij kon op anderen steunen, het zich gemakkelijk maken. Daarbij ont-

brak hem het geniale, het nadrukkelijk zelfstandige van Japhet; wij kunnen hem eenigzins vergelijken bij een leerzamen, maar wat langzamen knaap, die vroeg ter schole wordt gezonden, met stalen vlijt zich eigen maakt wat hem van vreemde gedachten wordt aangeboden, en alles vasthoudt wat aan zijne niet veelvuldige, maar luid sprekende behoeften schijnt te beantwoorden. Hij is realist, positivist; zijn genot moet meer tastbaar dan aesthetisch zijn, zijn wijsheid meer toepasselijk dan diepzinnig, zijn poëzij meer vurig dan rijk. Het evenwigt tusschen verschillende voordeelen te bewaren, is niet zijne zaak, want zijn streven is op een enkel doel gerigt; voor winst zal hij zich in het stof laten treden, of anders, om zijn vrijheid slechts te bewaren, de bitterste ellende moedig dragen. Alleen wil hij zijn weg klaar voor oogen zien; hij wil weten wat hij aan het leven heeft. Zijn haat vergeet hij zoomin als zijn liefde; zijn karakter is scherpgeteekend als zijn gelaat. Hij zal zijn leven geven om een idee te handhaven; Japhet zal het zijne besteden om ideën te ontdekken. Sem is de man van het dagelijksch leven en van de volharding; Japhet van de avonturen en van den vooruitgang.

Onder zulke omstandigheden verwondert het ons niet, dat bij de japhetische volken in hun rusteloze bewegelijkheid reeds vroeg hier en daar de snaar van het zuivere monotheïsme wordt aangeslagen; indische en iranische gedichten strekken hiervan ten bewijze; doch zonder dat daaraan als aan een groote ontdekking van oneindige gevolgen wordt vastgehouden. Eerst de grieksche wijsbegeerte heeft allengs dat beginsel tot algemeene overtuiging van het denkende gedeelte der oudklassieke maatschappij verheven[1]. Bij de overige stamverwanten breidde zich het tropische bosch der mythen- en sprokenwereld al meer en meer uit; zelfs vervielen zij van de hoogte van het reinere beginsel in de mythische beschouwing, daar zij alles met hun bewustzijn wilden omvademen[2]. De Jood daarentegen, en de Arabier van lateren tijd, vertoont ons een gansch andere geaardheid. Door alle storingen heen blijft eene partij het gewonnen resultaat als een kostbaar kleinood bewaren; nooit

1 E. Zeller, die Entwickelung des Monotheismus bei den Griechen. Stuttg. 1862 (Oeffentl. Vorträge, gehalten v.e. Verein akadem. Lehrer zu Marburg).

2 Zie hierover M. Haug, Essay on the sacred language, writings, and religion of the Parsees. Bombay, 1862.

verliest zij het uit het oog, verheugd, dat zij van het onbepaalde, zwevende der mythen verlost mag zijn. De semitische Godheid is door en door persoon, gebieder, wien alles moet gehoorzamen. Als wijsgeerige conceptie mag zij minder diepzinnig zijn, als dichterlijke gedaante minder handelbaar, maar als drijfveer voor het praktische leven is zij des te onschatbaarder. En mogt men al meenen, dat deze persoonsverbeelding het gevaar van al te menschelijke voorstelling met zich brengt, dan is er toch al spoedig in dit gevaar voorzien, doordien een ieder naar zijn vermogen de majesteit des Scheppers door verheerlijkende uitdrukkingen zocht te vrijwaren. Waar een menigte tot ordelijke zamenleving zal worden opgeleid, daar is de idee van staat en wet onvermogend; een hoofd, een aanvoerder moet genoemd worden. En wanneer het meest verfijnde godsbegrip ons in de studeerkamer nog te onwaardig voorkomt, zal het ons toch in het leven niet vergezellen zonder door eenige trekken van ons eigen beeld iets nader tot onze voorstelling te zijn gebragt.

Daarom is de tucht der semitische godsdienst noodig geweest, om de Japhetiten van Europa voor goed van den mythus te verlossen, en hen vatbaar te maken om hunne aandacht bij het christelijk ideaal te bepalen, dat nog veel meer inhoudt dan het bloote monotheïstische beginsel, en dat geen onzer nog geheel tot het zijne heeft gemaakt.

Het is dan voor ons van bijzonder gewigt, te weten, op welken grond het mosaïsche monotheïsme is opgebouwd: of het daarmede geheel als bij Indiërs en Baktriërs is gegaan (om van de Grieken niet te spreken, op wie misschien reeds de Semiten invloed hebben gehad), - dan wel op een andere, eigenaardige wijze.

De boeken des Ouden Verbonds schijnen hier zeer voldoende berigten te geven, doch moeten met voorzigtigheid worden geraadpleegd. Wij hebben daarin overal een historische bewijsvoering en geene bloote chroniek, geene ongekleurde feiten vóor ons. ‘Israel woont alleen, en onder de natiën rekent het zich niet;’ ziedaar het thema van dat betoog. Abraham, Isaäk en Jakob zijn daarin geteekend deels naar de overlevering, deels naar het beeld van den vromen Jahve-vereerder, zoo als dit in de dagen der koningen voor den geest der schrijvers stond. Iets dergelijks zien wij gebeuren, wanneer in vignetten uit de middeneeuwen Nathan en Elia de kaproen dra-

gen van den scholastieken ‘magister noster’, terwijl de renaissance hen met toga en tunica bekleeden zal.

Aan den anderen kant is het verkeerd, wanneer men in Genesis en Exodus alles uit de monotheïstische in de mythologische voorstellingsvormen wil overbrengen. Lieden, die den stok des drijvers nog op de schouders voelen, en alles willen uitroeijen, waarop zich een gevreesde dogmatiek zou kunnen beroepen, hebben het Oude Testament uitsluitend bij het licht van aegyptische, phoenicische, babylonische en andere gebruiken en denkbeelden (meestal alles tegelijk) beschouwd, er alle eigenaardigheid aan zoeken te ontnemen; waarbij zij den stelregel vergaten, dat men elk boek en elke literatuur eerst zooveel mogelijk uit haar zelve verklaren moet, voor dat men er vreemde analogiën bij te pas brengt. Het is nog niet eens gezegd, dat dezelfde naam bij stamverwante volken hetzelfde beteekent; reeds het semitische woord, dat volgens de afleiding met ons ‘eten’ of ‘spijs’ overeenkomt, duidt in het hebreeuwsch bepaaldelijk brood en in het arabisch vleesch aan.

De geschiedkunde is niet geroepen om de overtuiging van deze of gene wijsgeerige of religieuse partij te handhaven of te weerleggen; maar door de ontdekte feiten, door al die feiten zamengenomen, moet zij uitkomsten trachten te winnen, waaraan dan op hare beurt elke partij, die wil, zich spiegelen kan. Daartoe is matigheid en klaarheid in alles noodig; juiste omschrijving der voorstellingen; consequentie bij de verklaring; methode bij het verbinden van enkele aanduidingen tot een theorie die het geheele gebied verlichten moet; zelfverloochening eindelijk bij het verwerpen ook van den schoonsten en verrassendsten inval, zoodra daaraan een stellig bewezen feit moet worden ten offer gebragt. Wie van dezen pligt jegens de waarheid regt doordrongen is, zal ook van anderen geen gevolgtrekking overnemen zonder die ontleed en proefhoudend bevonden te hebben; en waar een ander een wezenlijke ontdekking heeft gedaan, zorg dragen om ze te kennen en nuttig aan te wenden. Zoodoende staat hij in dienst van geene, of, zoo men wil, van elke partij die aan zichzelve gelooft.

II.

Bij ons vraagstuk komt de betrekking tusschen Oud-Israel en de overige semitische stammen het eerst in aanmerking.

Van deze laatste zijn geene gedenkstukken overgebleven, die ons daaromtrent zouden inlichten. Wij moeten dit wat nader aanwijzen om alle ijdele verwachting voor goed op zijde te zetten.

Sanchoniathon, de geschiedschrijver van Phoenicië, is niet degene op wien men zich hier veilig kan verlaten. Wel stelt zijn grieksche vertaler, Philo van Byblus, zijn leeftijd op elf of twaalf eeuwen vóor onze jaartelling; en Eusebius haalt ergens een fragment aan, dat hij elders verklaart, aan Sanchoniathon's geschrift over de Joden ontleend te hebben. Neemt men het een met het ander onbezien aan, dan zouden wij hier de overblijfsels hebben van een vertaling uit het kenaäneesch (phoenicisch), waarvan het origineel in den tijd der Rigteren geschreven was, en reeds over de Israeliten handelde. Ernest Renan heeft echter in een schoone verhandeling[1] aangetoond: 1°. dat de geschiedenis van Sanchoniathon steunt op echte inlandsche overlevering, uit verschillende steden verzameld, met aegyptische vermeerderd, en met joodsche in verband gebragt; - 2°. dat deze laatste niet uit de boeken des Ouden Verbonds, maar even als bij Mohammed[2], uit mondelinge verhalen van Joden ontleend is; - 3°. dat die geschiedenis in het phoenicisch geschreven is, en in den geest, die in de twee laatste eeuwen vóor het Christendom de heerschende was; - en 4°. dat Philo van Byblus, die omstreeks honderd jaren na Christus leefde, weinig meer met het werk kan gedaan hebben dan het woordelijk in het grieksch te vertalen[3].

1 Sur l'origine et le caractère de l'histoire phénicienne qui porte le nom de Sanchoniathon. Mém. de l'Acad. des Inser. et B.L.t. XXIII.

2 Zie het opstel: de Korân en de wording van den Islâm, in ‘de Gids’ voor Mei 1861.

3 Het vreemdelingschap van den heer Pleyte blijkt reeds in zijn eerste noot, uit zijne opgaven omtrent Sanchoniathon. Hij heeft de editie van dien auteur gebruikt, die in 1837 door Wagenfeld te Bremen is geleverd; een boek, moet men weten, dat veel gerucht heeft gemaakt. Nadat men zich noode had beholpen met fragmenten, bragt de nieuwe uitgever een volledigen text te voorschijn, uit een handschrift, naar het heette, dat in een klooster bij Madrid gevonden was. Niemand echter heeft dat handschrift kunnen te zien krijgen, en het klooster bleek bij navraag niet te bestaan. Gevoelens, door prof. Ewald te Göttingen aan zijne leerlingen voorgedragen, werden door het boek op de verrassendste wijze bevestigd. Eens wantrouwende, is de kritiek er al spoedig in geslaagd, het bedrog te ontmaskeren; en in het eind bekende Wagenfeld, dat zijn geheele Sanchoniathon van eigen fabriek was, en bestemd om de kritiek op de proef te stellen! - De echte fragmenten zijn in 1826 door Orelli uitgegeven; en dit boek houdt de heer P. voor iets anders, namelijk voor de overblijfsels van ‘de heilige boeken der Phoeniciërs, die tot den kanon der priesters of San-Chonjat behooren.’ Dit laatste is een ongelukkige conjectuur van prof. Movers op den naam van Sanchoniathon-zelf, welke reeds in '58 door Renan voor goed is uit den weg geruimd. Zoo wordt hier het bedrog van den een en de dwaling van den ander door middel van een derde fout tot een volslagen onwaarheid verhaspeld!

Het betoog van Ewald[1], die Philo voor den voornaamsten auteur dezer fragmenten, en Sanchoniathon voor een tijdgenoot der Rigteren houdt, steekt bij het methodisch onderzoek van den franschen akademist, door hem gerecenseerd, ongunstig af; trouwens wie den anders zoo grooten duitschen geleerde uit zijne werken kent, zal niet verwachten, dat hij een gevoelen, eens door hem omhelsd, zoo spoedig zal vaarwel zeggen. Ook de uitspraken van Movers, die een afzonderlijk werk over de Phoeniciërs geschreven heeft, en van wijlen den vrijheer Bunsen, zijn tegen dat onderzoek niet bestand. Te minder nog behoeft ons dit te verwonderen, sedert Renan in een andere, soortgelijke aangelegenheid zijn kritisch talent bewezen heeft.

Het gold hier babylonische bewijsstukken, die insgelijks voor de israelitische oudheid van belang, van veel meer belang zelfs zouden geweest zijn dan Sanchoniathon. Tot hiertoe hadden wij alleen van Berosus fragmenten over, een Babyloniër, die omstreeks 270 vóor Christus in het grieksch geschreven heeft, doch die van Israel, laat staan van Israel vóor Moses, geen gewag maakte[2]. Men stelle zich dus de vreugde van menigeen voor, toen prof. Chwolson te St. Petersburg, door een werk over het oostersche heidendom in de middeneeuwen met eere bekend, te voorschijn trad met de tijding, dat er babylonische geschriften uit den tijd van Moses, en nog veel oudere, waren teruggevonden. Die werken zouden, in het arabisch vertaald, berusten onder de handschriften van Leyden en Parijs. Geheel onvoorbereid was men op deze tijding niet: Étienne Quatre-

1 Göttinger Gelehrte Anzeigen. 1859.

2 Uitgegeven door Richter in 1825. Ook Berosus heeft zijn Wagenfeld gevonden in Annius van Viterbo, die een completen text, door hemzelf opgesteld, in een foliant (Rome, 1498) leverde.

mère[1] had er een gedeelte van gelezen, en ze voorloopig in den tijd van Nebukadnezar (6e eeuw vóor Christus) gesteld. Daarentegen had E. Meyer, in zijn uitmuntende Geschichte der Botanik, reeds opgemerkt, dat deze babylonische auteurs blijkbaar grieksche en latijnsche boeken gelezen hadden, en hun leeftijd, vooral op dezen grond, op de eerste eeuw na Christus bepaald. Wie er verder over sprak, hield de ‘nabatesche landbouwkunde’ (het voornaamste van deze werken) voor een of ander geschrift onder valschen titel. Chwolson dan trad met een wijdloopige, geleerde en levendig geschreven verhandeling te voorschijn, waarin hij zijn Kutámi, den oudbabylonischen schrijver, tegen alle mogelijke bedenkingen in bescherming nam, en diens boek verklaarde voor een geheele mijn vol van goud, zilver en edel gesteente. Wat echter het meeste gewigt aan zijne verzekeringen bijzette, was, dat hij alleen de handschriften geheel gelezen had. Bunsen en zelfs Ewald, hoewel niet in allen deele met hem instemmende, gaven toe, dat hij echte overblijfsels der literatuur van Oud-Babel vóor zich had; tot in Nederland toe moet dezelfde meening voorstanders gevonden hebben. Natuurlijk kon men niet met een eenvoudig ‘neen’ volstaan, waar schrijvers als Ewald en Chwolson, zoowel als Bunsen, wien velen insgelijks voor een groot criticus houden, hun ‘ja’ hadden bekend gemaakt. Wilde men daarentegen den petersburgschen hoogleeraar volgen, dan moest men beginnen met zich een geheele omwenteling in onze begrippen aangaande de vroegste oudheid te getroosten. De vele uittreksels toch, die uit Kutámi's werk werden medegedeeld[2], stelden ons een tijd voor oogen, waarin kamergeleerdheid en pennestrijd aan de orde van den dag waren. Zekere Tamitri, wiens leeftijd door Chwolson op 2500 jaren vóor Christus berekend wordt, zou zelfs een systematische opsomming der planten, en onder medewerking van zekeren Kenaäniet, met name Sardána, tafels van de bewegingen der maan hebben in het licht gegeven. Vijfhonderd jaren later zou een ander de wetenschap hebben verrijkt met een plaatwerk, waarin duizend

1 Mémoire sur les Nabatéens, Journal asiatique, 1835, gedeeltelijk herdrukt in de Mélanges d'histoire et de philologie orientale. Paris. 1861.

2 Zoowel in de verhandeling: über die Ueberreste der altbabylonischen Literatur in arabischen Uebersetzungen, als in de latere: Tammuz und die Menschenverchrung bei den Babyloniern, beide in de werken der russische Akademie.

soorten van wijnstokken waren afgebeeld en beschreven. Wat nog vreemder is, personen met name Adam, Noach, Sem en Abraham zouden boeken hebben geschreven over rationele landbouwkunde, Noach vooral over den wijnbouw, terwijl men toch deze aloude geleerden volstrekt niet met de gelijknamige patriarchen in Genesis verwarren mogt! De hier beschikbare ruimte vergunt niet, meer van die voorbeelden aan te halen; doch uit de bijzonderheden-zelf, die Chwolson had medegedeeld, heeft Renan het onhoudbare van diens redeneringen klaar bewezen[1]. En wat Renan in breede trekken had geteekend, is verder uitgewerkt door Alfred von Gutschmid, een historicus, die zich in de medewerking van twee uitstekende oosterlingen mogt verheugen[2]. Thans weten wij bepaald, dat Chwolson misleid was door een falsaris, en wel door een babylonischen bekeerling tot den Islâm, die in de achtste eeuw na Christus aan zijne niet zeer orthodoxe gevoelens wegens de godsdienst ingang trachtte te verschaffen op naam van aloude wijze mannen, waarbij hij allerlei lokaas aanwendde om de geloovige Moslims in zijn net te krijgen. Er valt uit zulke boeken, met oordeel geraadpleegd, nog veel te leeren; slechts niet datgene wat zij ons willen wijs maken.

De assyrische en babylonische basreliefs en opschriften zijn uit den tijd der israelitische koningen afkomstig, en leveren voor ons onderwerp evenmin bijdragen. En hiermede zijn wij de oudsemitische berigten ten einde, waarin men eenig berigt omtrent den zamenhang van Israel met zijne stamverwanten zou vermoeden; zoodat wij genoodzaakt zijn, onze kennis daaromtrent te ontleenen enkel aan het Oude Testament.

Het boek Genesis, waarin de verhalen als het ware de bijlagen bij de geslachtregisters vormen, biedt ons in zijne elf eerste hoofdstukken een kort begrip der oudste geschiedenis aan, zooals men zich die onder de Israeliten in de tiende en twee volgende eeuwen vóor Christus voorstelde[3]; en waar men niet dan namen had overgehouden, hetzij dan van landen, steden, personen of zelfs gebeurtenissen, wordt de opeenvolging in tijd aangewezen door die namen in genealogisch verband te bren-

1 Een uittreksel uit zijne voorlezing komt voor in de Revue Germanique voor 1860.
2 Zeitschrift d. deutschen morgenl. Gesellsch. XV (1861), 1-108.
3 Zie prof. Kuenen, Historisch kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling van de boeken des O.V.I. 175.

gen. Dit komt ons vreemd voor; maar in den herderlijken tijd der Semiten, toen de familie, met haren oudste (shaich) aan het hoofd, den staat vormde, en het leven weinig verscheidenheid aanbood, scheen alle zamenhang een familieverband, en had men geen geschikter tijdrekening, om de weinige historische gegevens naar te rangschikken; even als elders de reeksen en regeringsjaren der vorsten tot hetzelfde doel werden aangewend. De benamingen van zaken gaan in het semitisch, zoowel als bij ons, ook buiten dit geval wel meer in die van personen over. De zoogenoemde volkentafel in Gen. 10, zoowel als de inhoud van het volgende hoofdstuk, verliezen door deze opmerking veel van hun vreemdsoortig karakter: een collectief begrip is de vader van zijne onderdeelen, en het vroeger gebeurde van het latere. De algemeene historische theorie, om zoo te spreken, die in het Juda der koningen heerschte, heeft voorts invloed gehad; de zamensteller vulde hetgeen men van vroeger wist, en hetgeen men reeds vroeger had getheoretiseerd, met beweringen aan, die zijn godsdienstige en politieke denkwijze hem aan de hand gaf. Daarom wordt het gedeelte der Semiten, met wie Israel in de vijandigste betrekking had gestaan, naast het aegyptische rijk (Misraim en zijne zonen), de Aethiopiërs en andere volken aan wie men een oudere beschaving toekende (Kush) gerangschikt: onder de kinderen van Cham, dien zijn vader had gevloekt. Voorts worden de ver verwijderde bewoners van Zuid-Arabië (Joktan), van wie men niets wist dan dat zij stamverwanten waren, met Israels voorvaderen in naauwer verband gebragt als zonen van Eber. Elam (Elymais), Assur, dat toen nog voor Palaestina niet gevaarlijk scheen, Lud (Lydië in Klein-Azië) en Aram (Syrië met Mesopotamië) droeg men geen haat toe, maar wist toch, dat zij de israelitische denkbeelden niet deelden. Daarom plaatst men hen naast den grootvader van dien Eber, Arpakshad. Deze geheele rangschikking is blijkbaar het uitvloeisel van nationale neigingen; hetgeen de Semiet haat, de oudere beschavingen, wier zetels zijn ras ten deele veroverd heeft, wordt zamengevat onder den ouden, nationalen naam van het eenige der volken, dat aan die verovering heeft weerstaan: Cham, d.i. Aegypte. Hierop in een lateren tijd voortbouwende, brengt Israel, dat Palaestina heeft moeten veroveren, zijne bijzondere vijanden naast Aegypte (Misraim) onder dezelfde hoofdrubriek.

Van het elfde hoofdstuk af, waar minder geographische begrippen voorkomen, liet zich de stof niet wel door eenvoudige rangschikking bewerken, en had men met te duidelijke herinneringen te doen. Wat men nog vermogt te doen, was b.v., de minder geachte stammen als kinderen van geringere moeders voor te stellen, ten einde aan het uitverkoren volk het regt van eerstgeboorte juridisch te verzekeren. Zeer merkwaardig is ook het verhaal van Esau (Edom), die zijne eerstgeboorte, waarvoor de traditie te sterk getuigde om ze te loochenen, zou hebben verkocht. Verder heeft menig verhaal een etymologischen oorsprong, d.i. het is opgemaakt om een naam of een gebruik te verklaren, hetgeen ook bij ons, b.v. in de Rhijnsproken, voorkomt. - De eerste leden van de geslachtslijst in het genoemde hoofdstuk zijn eigenlijk de hoofdpunten der overlevering van een groote volksverhuizing. Arpakshad, bij de grieksche aardrijkskundigen Arrapachitis, is het land om de bronnen van den grooten Zab, noordelijk van Nineve. Daarop volgen Shalach (de uitzending), Eber (de overgang, namelijk over den Tigris), Peleg (de verdeeling of verspreiding der stammen door Mesopotamië), Reü (waarschijnlijk de stad Edessa, die in het syrisch Urhoi, in het arabisch Roha wordt genoemd), Serug (een bekende stad, ook Batnae geheeten), vervolgens Nachor. Dezen laatsten naam zou ik voor een affeiding van Nahar (‘de rivier’, zoo als de Euphraat doorgaans genoemd wordt) willen houden[1]. Dat de stam, die over Edessa en Serug tot aan den Euphraat getrokken was, hier vooreerst stilhield, schijnt te worden aangewezen door de namen van Terach (het vertoeven) en diens zonen Haran (de bekende stad) en Nachor (alweder de Euphraatstreek). Eerst Abram verlaat het land om de stamvader van Israel te worden, en wordt reeds in deze hoedanigheid (Gen. 11:26, 27) het eerst, als eerstgeborene, genoemd. Lot, de zoon van Haran, wiens naam ‘verborgenheid’ beteekent, zal wel een werkelijk persoon moeten zijn, dien Moab en Ammon als stamvader vereerden, doch wiens afkomst, behalve dat hij uit Mesopotamië gekomen was en mede tot de Terachiden behoorde, niet verder werd opgegeven.

Om het overzigt gemakkelijk te maken en onze ruimte niet

1 Zoo heet ook de stad Haran in het syrisch Charan, en zulke voorbeelden zijn er meer.

te overschrijden, volgt hier de groepering, volgens Genesis, van hetgeen de wetenschap onzer dagen het semitische ras pleegt te noemen.

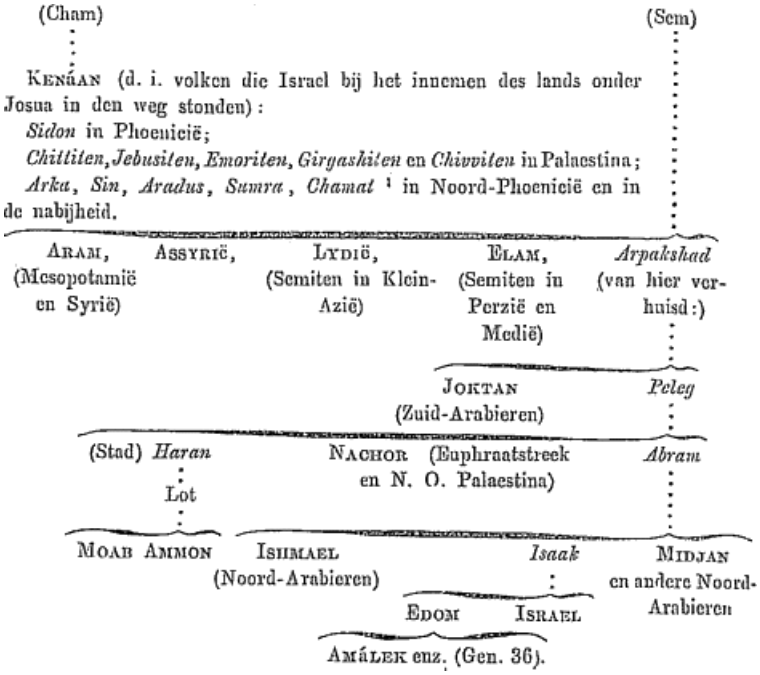

1

Van Amalek en de andere volkjes, die van Edom afstammen, liggen taal en woonplaats grootendeels in het duister; men heeft ze gerekend tot de oudste semitische bewoners van Arabië, die de arabische traditie als uitgestorven aanwijst; maar Sprenger heeft nog onlangs aangetoond, hoe bitter weinig de Arabieren van de oudheid wisten.

Vóor de Semiten werd Palaestina door andere natiën bewoond, die men met waarschijnlijkheid bij de oudchamitische mag rekenen: zij worden overal als reuzen geschetst, en met dezen naam is alom in de wereld het denkbeeld van groote publieke werken en materiële magt in het algemeen verbonden. Later treffen wij nog onder de semitische heidenen bewijzen aan (b.v. koning Og van Bashan en Goliat) van een zamensmelting tusschen deze en de veroverende volken.

1 Dit Chamat vormde onder Jerobeam II met Damascus de noordelijke grens des rijks.

Zoo eenvoudig en duidelijk nu de groepering der Semiten volgens Genesis schijnt te zijn, zoo onloochenbaar is ook de invloed van nationale antipathie op sommige harer onderdeelen. Dat de stammen van het West-jordaansche (Kenaän) eenvoudig onder de Chamiten worden geschoven, bewijst nog volstrekt niet, dat zij, om de taal van onze documenten te spreken, niet mede van Arpakshad en Peleg afstamden. De geheele scheiding tusschen hen en de Arpakshaditen is enkel en alleen gegrond op de palaestijnsche toestanden. Hunne industriële en hier en daar maritime bezigheden vormden het scherpste contrast met de gewoonten der volken, die (met Israel) oostelijk van den Jordaan als nomaden, kleine landbouwers en reizende kooplieden gevestigd waren. De beschaving in die oostelijke streken moet al naar de natuurlijke hulpbronnen verschillend, maar overigens vrij wel dezelfde zijn, als die wij in Mohammed's tijd in onderscheidene deelen van Midden- en Noord-Arabië vinden[1]. Met Moab en Ammon had men tijdens de komst uit Aegypte op vriendschappelijken voet gestaan, en den vijand van die beiden, den Emoriet, verslagen; van tijd tot tijd echter was de goede verstandhouding in bittere vijandschap verkeerd, en daarom wordt de verwantschap zoo ver als mogelijk teruggeschoven, en buitendien door het verhaal aan het slot van Gen. 19 geschandvlekt. Dat Isaäk en Jakob hunne echte vrouwen van den Euphraat halen, geschiedt blijkbaar om zich zoo weinig mogelijk met de bekende, palaestijnsche stammen in verbinding te stellen, en het ‘afzonderlijk wonen’ der natie reeds in vroegen tijd te handhaven. De overlevering, die de Ismaeliten als oudere broeders kenteekende wordt verzwakt door het verhaal van Hagar; en de Midjaniten enz. tot min zuiver ras gestempeld door Ketura, die blijkbaar tot de dochteren des lands gerekend wordt. De naauwe vereeniging met Edom wekt het vermoeden van een zamenleven met dat volk meer dan met andere, en hier ligt het voor de hand, aan den tijd te denken (bijna veertig jaren volgens het verhaal), dien Israel naast het gebergte Seïr, Edom's zetel tusschen de Doode en de Roode zee, had doorgebragt.

Het is dus niet geoorloofd, uit de wijze waarop Israel in den koningstijd met de oorsprongen der verwante volken omgaat,

1 Zie: de Korân en de wording van den Islâm.

te besluiten tot hetgeen men b.v. nog in Josua's tijd daarvan wist. Men kan een menigte hypothesen, elke op hare beurt, hoogst waarschijnlijk maken; doch niemand zal er in slagen, de stellige herinneringen, in deze berigten vervat, te ontdoen van al de elementen, die er door de vriend- en vijandschap van onderscheidene tijden allengs aan zijn toegevoegd. Verdere opmerkingen zijn hier overbodig; genoeg, dat de toestanden na den uittogt uit Aegypte de voorstelling der vroegere op meer dan eene wijze verward hebben.

III.

Wij kunnen, na deze vermaning tot voorzigtigheid, overgaan tot de betrekkingen tusschen de oude Semiten en Aegypte.

Hier komt aan de berigten van Genesis en Exodus een belangrijk materieel van den aegyptischen kant te gemoet, waarmede ook de heer Pleyte niet dan oppervlakkig heeft kennis gemaakt. Wij kunnen zijn referaat best vergelijken bij een akademische responsie over in der haast bijeengelezen vreemden arbeid; met al zijne aegyptologische aanspraken blijkt het duidelijk, dat hij, gelijk het duitsche spreekwoord luidt, ‘vor lauter Bäumen den Wald nicht sieht’, zoodat wij genoodzaakt zijn, het door hem aangehaalde op onze wijze op nieuw te verwerken.

Het aegyptische materieel voor ons onderzoek bestaat in de overblijfsels van een grieksch boek, en in gedenkstukken uit den tijd der Pharao-s, bestaande in afbeeldingen, opschriften en papyrusrollen.

Een grieksch boek, maar gelukkig het werk van een inboorling. Onder de eerste Ptolemaeën schreef Mánetho of Manethôs[1], een aegyptisch priester van den eersten rang, in drie boeken een geschiedenis van zijn vaderland, met het oog op

1 Pleyte: Manethoos, 't welk in 't fransch vier lettergrepen maakt. De beste uitgave is van den hoogleeraar R.J. Fruin, in zijn doctorale verhandeling (Leyden 1847), die tevens door inleiding en aanteekeningen den lezer veel dienst bewijst.

de grieksche geleerden, die te Alexandrië werkzaam waren. Zijne bronnen waren dus voortreffelijk; ook van grieksche schrijvers had hij het een en ander gelezen, en zette Herodotus, die Aegypte bezocht had, enkele malen teregt. Van de heilige boeken der Joden daarentegen (de Pentateuch althans was in zijn tijd waarschijnlijk reeds in het grieksch vertaald) heeft hij stellig geen kennis gedragen. De Joden-zelf zag hij dagelijks rondwandelen; zij leefden in het Aegypte dier dagen in grooten getale en werden door de vorsten zeer begunstigd; doch met hen om te gaan, was vooral voor iemand van zijne kaste niet doenlijk, Het vooroordeel tegen Israel was reeds in die maatschappij bij de nationale partij algemeen, en men onthield zich van het nadere verkeer met die vreemdelingen. Enkele bijzonderheden waren uitgelekt van hunne zeden en historische herinneringen; fragmentarisch en vreemdsoortig reeds op zichzelf, werden zij nog bovendien in den mond der Aegyptenaren gewijzigd; en deze toevallig verkregene, bevreemdende en verkleurde berigten vormen de som van hetgeen Manetho van Israel weten kon. Van andere Semiten waren er hoogstens phoenicische overleveringen uit zoo ouden tijd bewaard; en behalve dat de Phoeniciërs geene zuivere Semiten waren, had een handelsvolk van die beteekenis veel uitheemsche, bovenal aegyptische elementen in zijn beschaving en traditie opgenomen. Wat de pharaonische monumenten betreft, hebben Champollion en zijne opvolgers aangetoond, dat hier niet zoo veel te leeren valt, als men zou verlangen. Het doel is daar niet het bewaren van historische feiten voor de wetenschap, maar de verheerlijking der koningen en aanzienlijken; en hiernaar wordt alles zooveel mogelijk ingerigt, het ongunstige of onaangename verzacht of verzwegen, en alwat niet regtstreeks den held, laat staan de natie, aangaat, niet eens aangeroerd. Behalve deze nadeelen, blijkt het, dat Manetho niet al de bewijsstukken gekend heeft, die tegenwoordig in verscheidene plaatwerken te onzer beschikking staan. De jaarboeken echter, door de priesters bijgehouden en die Manetho kon raadplegen, zijn sedert verloren gegaan.

Hij begon zijn verhaal met de goden, die het eerst over Aegypte zouden geregeerd hebben, om vervolgens, van Menes af, de menschelijke koningen op te sommen, met bijvoeging van hun juisten regeringstijd, de stad waar hun dynastie te huis behoorde en wat er verder van hen in de priesterlijke

boeken was vermeld. Van de twaalfde dynastie, zoo als men later rekende, waren er uitvoeriger berigten voorhanden, hetgeen ook in de thans voorhanden gedenkteekens het geval is; in plaats van een magere koningslijst met enkele aanteekeningen werd dus zijn geschrift meer en meer een zamenhangende chroniek.

Over ons onderwerp wordt het moeijelijk, Manetho in het verhoor te nemen, doordien zijn getuigenis in twee van elkander afwijkende redactiën is bewaard gebleven De eene is van den bisschop Julius Africanus van Emmaüs, een auteur over tijdrekenkunde ten tijde van Heliogabalus, en diens excerpt, waarbij de koningsreeks in genummerde dynastiën verdeeld werd, bezitten wij alweder in twee verschillende vormen, bij Eusebius (vierde eeuw) en bij Georgius Syncellus (einde der achtste), die getrouwer heeft afgeschreven. Behalve dit uittreksel, hebben wij groote stukken, voor ons vooral van belang, in het eerste boek van Flavius Josephus tegen Apion. De vraag is nu, welke van die twee redactiën het meeste geloof verdient. Aan den eenen kant heeft men tegen Josephus aangehaald, dat hij in zijn boek polemiseert, en dus belang had bij het verwringen van berigten, die in zijn betoog niet regt pasten. Naar mijn gevoelen heeft echter Chwolson[1] gelijk met juist de tegenovergestelde conclusie te maken; Josephus had geen belang bij de afwijkingen die wij bij hem vinden, maar wel daarbij, dat de Alexandrijnen, tegen wie hij strijd voerde, hem niet met hulp hunner wereldberoemde bibliotheek van bedrog konden overtuigen. Hij heeft Manetho's berigten voor zijn doel gebruikt, doch zeker evenmin vervalscht als zijne citaten uit Herodotus en anderen. Africanus heeft anderhalve eeuw later een exemplaar van Manetho geraadpleegd, en in zijne dorre lijst zou een afschrijver nog eer iets bedorven hebben dan in het zamenhangende verhaal, dat Josephus voor ons bewaard heeft.

Het onderzoek nu van deze Manetho-fragmenten geeft de uitkomst, dat de bronnen, waaruit deze schrijver zijn verhaal ontleende, niet van Moses en de Israeliten gewaagden; maar dat hijzelf, gelijk later Josephus en Eusebius, elk op zijne wijze, de joodsche berigten met de aegyptische vergeleken heeft.

1 Die Ssabier und der Ssabismus, I. 325 ff.

De semitische oudheidkunde, voor zoover zij ons hier aangaat, wordt echter zeer gebaat door zijn verslag van het verblijf der Hyksôs in Beneden-Aegypte en van een tweede semitische inneming des lands, die veel korter duurde.

Beginnen wij met het verhaal dat bij Josephus bewaard is. Onder Amenemes (de lezing is van prof. Fruin), een koning der twaalfde dynastie van Africanus, kwamen lieden van onedel geslacht uit het Oosten, maakten zich met weinig moeite van het land meester, hielden daarin huis te vuur en te zwaard, en verkozen tot hun koning Salatis; die zich te Memphis vestigde, Boven- en Beneden-Aegypte schatting deed betalen en op de best gelegen plaatsen krijgsvolk posteerde, voornamelijk in het Oosten, omdat men van daar een inval der magtige Assyriërs te vreezen had. Deze laatste opmerking is in allen gevalle niet uit de bronnen, maar van Manetho-zelf afkomstig. Van die versterkte plaatsen was de voornaamste Avaris, waarin 240000 man bezetting zou gelegen hebben; hier kwam de vorst des zomers wapenschouwing houden, leeftogt en soldij verdeelen. Wel verre dus van op den gewonen voet als hoofden der aegyptische regering op te treden, handhaafden zich de vreemdelingen in hunne sterkten als overheerschers, die schatting en dikwijls bloed eischten; ja zij zochten Aegypte, zoo als Manetho het uitdrukt, geheel te ontwortelen. Na Salatis worden nog vijf koningen met hunne regeringsjaren genoemd; daarna vernemen wij, dat het geheele volk Hyksôs, d.i. herderskoningen, of volgens een ‘meer waarschijnlijke’ verklaring, krijgsgevangene herders plagt genoemd te worden, en dat sommigen hen voor Arabieren hielden. Die ‘sommigen’ zijn waarschijnlijk aegyptische priesters; in allen gevalle is het een geleerd toevoegsel van lateren tijd en geen traditie. Door Mephratuthmosis (een aegyptisch vorst uit de XVIII^{de} dynastie van Africanus) werden de overweldigers in hunne plaats Avaris[1] teruggedrongen, en door diens zoon Tuthmosis geheel uit het land verdreven, waarna zij, - op nieuw volgens Manetho-zelf en niet volgens zijne bronnen, - uit vrees voor Assyrië in het latere Judaea zouden gebleven zijn en daar Jerusalem gesticht hebben.

1 Er wordt bijgevoegd, dat dit een plaats van 10,000 ‘arurae’ was, het dubbele van Oud-Rome; het is dus de stad met haar gebied.

Hieraan wordt vervolgens het tweede verhaal vastgeknoopt. Een der opvolgers van Tuthmosis, Amenophis geheeten, was begeerig om de goden te aanschouwen, doch ontving de verzekering, dat hem dit niet kon te beurt vallen, tenzij hij begon met de melaatschen en andere ligchamelijk onreine lieden uit het land te verwijderen. Men zond dus dezen, tachtigduizend in getal, naar de steengroeven ten Oosten van den Nijl, van waar zij al spoedig, teneinde de priesters, die daaronder waren, te sparen, of wel om hen te zekerder af te sluiten (de zaak wordt niet duidelijk voorgesteld) naar het ontruimde Avaris verplaatst werden. Hier stelde zich een dier priesters, Osarsiph uit Heliopolis, aan hun hoofd; en liet de bannelingen zweren, hem te gehoorzamen, de (aegyptische) goden niet te vereeren, de heilige dieren als gewone te behandelen en zich met niemand in te laten dan met de medegezworenen, benevens nog andere bepalingen, die tegen de wetten van Aegypte indruischten. Daarna bevestigde hij de stad, bereidde zich op den oorlog voor, noodigde de Hyksôs van Jerusalem uit om gemeene zaak met de zijnen te maken en het oude leven in Aegypte te hervatten, zoodat er 200000 naar Avaris kwamen. Amenophis zag, dat de hem voorspelde straf der goden wegens de verbanning der melaatsche priesters thans voor de deur stond, bragt al wat hij vermogt in veiligheid, en nam met zijne 300000 strijdbare mannen de wijk naar Aethiopië, terwijl de opstandelingen en hunne bondgenooten uit Jerusalem Aegypte verwoestten en vooral ten opzigte der heilige plaatsen, dieren en personen zich aan de ergste gruwelen schuldig maakten. ‘Men zegt,’ voegt Manetho er voorzigtig bij, dat de aanvoerder Osarsiph zijn naam in Moses veranderd heeft. Eindelijk, na dertien jaren, kwamen Amenophis en zijn zoon met een groot leger uit het Zuiden terug en dreven de vijanden met groot verlies tot over de syrische grenzen.

Tot hiertoe Manetho bij Josephus. Wat hijzelf van Judaea, Jerusalem en Moses met voorzigtigheid vermeldt, is zonder eenigen twijfel niet uit de aegyptische overlevering afkomstig, maar het gevolg van latere pogingen, om voor het verblijf der Israeliten in Aegypte een plaats te vinden te midden van die overlevering. De chronologische berekeningen, met hulp van de regeringsjaren volgens Manetho, en van de vingerwijzingen der aegyptische gedenkteekens volbragt (want deze geven geen jaartelling in onzen trant), - die berekeningen loopen bij de

verscheidene aegyptologen nog maar al te ver uiteen, om al dadelijk met bepaaldheid te kunnen zeggen: in dien tijd waren de Hyksôs, in die jaren Israel in Aegypte, en dus zijn zij daar gelijktijdig of niet gelijktijdig geweest.

Uit de volgende lijstjes kan men zich van den toestand der wetenschap in dezen een denkbeeld vormen:

I. MANETHO

bij *Josephus*:		**bij *Africanus***	
		(XV dynastie, Herders, vreemde, phoenicische koningen):	
Salatis	19 jaren	Saïtes	19 jaren.
Beon of Banon	44 jaren	Bnon	44 jaren.
Apachnas	36 jaren 7 maanden.	Pachnan	61 jaren.
Apophis	61 jaren	Staän	50 jaren.
Jannas	50 jaren 1 maand.	Archles	49 jaren.
Assis	49 jaren 2 maanden.	Aphobis	61 jaren.
	zamen 259 jaren 10 manden.		zamen 284 jaren.

Het geheele verblijf der Hyksôs duurt 511 jaren.

XVI dynastie, 32 andere herderskoningen	518 jaren.
XVII dynastie, (herders en tegelijk thebaansche vorsten)	151 jaren.
Het geheele verblijf duurt	953 jaren.

Later (XVIII) dyn. van Afr.) de onreinen met de teruggekeerde herders.

De redactie van Josephus regtvaardigt zich door maanden op te geven; hoe die van Africanus is ontstaan, blijkt vooral duidelijk bij de zes eerste vorsten.

II. MANETHO verbeterd door BUNSEN

(Aegyptens Stellung in der Weltgeschichte, V Buches 4-5 Abtheilung 1857, S. 376):

XV dynastie v. Africanus..tegelijk XIII, 260 jaren
Thebaansche dynastie (Eerste Hyksôs-dynastie)[1] 2547-2288 v. Chr.

1 Salatis 2547. Bnôn 2528. Apaehnas 2484. Apophis 2447. Jannas 2386. Asses 2336.

XVI d y n a s t i e v. Africanus..tegelijk XIV, Xoitische d y n a s t i c (Tweede Hyksôs-dynastie) 2287-1777 v. Chr.	511 jaren
Hyksôskoningen in Avaris..tegelijk XVII, Thebaansche d y n a s t i e (Tanis) 1776-1628 v. Chr.	151 jaren
	zamen 922 jaren.

III. MANETHO verbeterd door LEPSIUS

(Königsbuch der alten Aegypter, 1858. I. Abth., Synopt. Tafeln, S. 6-7): vóor Christus:

van 2167 af XIV dynastie, Xoiten.	
van 2136 af	XIII dyn. Thebanen.
van 2101 af	XV dyn. Hyksôs[1] 260 j.
van 1842 af	XVI dyn. Hyksos 251 j.
van 1684 af XVII dyn., Thebanen.	
van 1591 af XVIII dyn. Thebanen.	Hyksôs verdreven.
	———
	Hyksôstijd zamen 511 j.

IV. VERGELIJKING met het OUDE TESTAMENT:

	volgens Bunsen, S. 353:	volg. Lepsius:
Abraham komt in Aegypte	2877 v. Chr.	c. 1514 v. Chr.
	330 j. vóor den intogt der Hyksôs	c. 77 na de verdrijving der Hyksôs.
Jakob komt in Aegypte	2743 v. Chr.	c. 1414 v. Chr.
Uittogt onder Moses	1320 of (volgens S. 390) 1308 v. Chr.	1314 v. Chr.
	306 of 318 j. na de verdrijving der Hyksôs.	277 j. na de verdrijving der Hyksôs.

De heer Pleyte, die zich p. 31 op het keurig bewerkte Königsbuch van Lepsius beroept, had deze quaestie, hoe moeijelijk ook, behooren te bespreken, en te verklaren, waarom hij, in spijt van de berekeningen van dien geleerde, de eigenlijke Hyksôs met Israel in verband tracht te brengen. Heeft Lepsius gelijk (en zijne methode is veel grondiger dan die van Bunsen) dan vervalt alwat hij zelf betoogd heeft.

Evenmin geeft ons de benaming van Phoeniciërs, die Africanus, of van Arabieren, die sommige Aegyptenaren aan de Hyksôs gaven, of eindelijk van Amalekiten, bij arabische schrijvers voorkomende, eenig licht omtrent dat volk; want Kenaäniten uit het Westjordaansche en Arabieren of Amalekiten van den overkant der rivier zijn zeer verschillende natiën. Het zijn blijkbaar uiteenloopende gissingen van latere auteurs, die niet veel meer wilden zeggen dan wij met de uitdrukking van oude Semiten.

Wij dienen ons dus te bepalen tot den hoofdinhoud van het hebreeuwsche en het aegyptische berigt, en deze onderling te vergelijken. Of al Josephus de Israeliten onder de Hyksôs rekent, doet zeer weinig ter zake: Chwolson, die met de latere joodsche geleerdheid en hare gewoonten zeer vertrouwd is,

1 Salatis 2101. Banon 2082. Apachnan 2038. Apophis 2001. Anan 1941. Aseth 1891.

merkt teregt op, dat zijn geheele taktiek tegen Apion het karakter draagt van de methode die bij de Rabbijnen genoemd wordt: ‘iemand met een stroohalm afweren, d.i. van een argumentatie ad hominem, die alleen van kracht is omdat de tegenpartij niet beter weet. Het eenige dat aan beheersching van Aegypte door Israeliten in de verte herinnert, is de geheel persoonlijke, en aan den koning ondergeschikte betrekking van Joseph als rijksbestierder, en zijn politiek, waarmede hij den vorst tot eigenaar van het geheele land weet te maken; overigens wonen de stammen geheel op de grens in Goshen, en leven van hunne kudden, gelijk zij dat vroeger gewoon waren. Later komt een koning aan het bestuur, onder wien men van Joseph niets meer weet, en het vreemde volk, waarvoor men bevreesd begint te worden, aan het werk zet[1]; niet, zoo als de melaatschen van Manetho, aan het steenhouwen in de groeven van het gebergte, dat veel zuidelijker ligt, maar aan het vormen en droogen van tigchelsteenen uit Nijlslijk en stroo, waarvan dan de koninklijke schatsteden Pitom en Raämses worden opgetrokken. In dat land blijven de Israelieten wonen; ook wanneer Moses in zijn biezen kistje door een koningsdochter gevonden wordt, behoeft dit niet eens hooger op, b.v. bij Memphiszelf te geschieden. Om kort te gaan, alles, vooral het stilzwijgen der hebreeuwsche oorkonden omtrent een overheersching van Aegypte door Israeliten, dringt ons tot een strenge scheiding tusschen de gebeurtenissen door Manetho en die in Genesis en Exodus vermeld.

Zien wij nu, of de gedenkteekens, door den heer Pleyte aangehaald, ons verder helpen.

De uitdrukking Hyksôs vinden wij hier niet zóo terug; doch de papyrus I, vroeger in het bezit van Sallier, geeft het volgende: ‘Il arriva que l'Égypte tomba dans le pouvoir des rebelles, et personne n'était roi dans ce temps-là. Voilà! le roi Raskénen n'était que régent suprême de la haute Égypte. Les révoltés séjournaient en Héliopolis (?) et leur chef Apepi dans la ville Ha-uar. Tout le pays se montrait devant lui avec des présents, il se mettait entièrement à son service et lui fournissait les meilleurs produits du pays’ (E. de Rougé en Brugsch bij Pleyte, p. 36). Onder Heliopolis, gelijk wij in

1 Exod. 1: ‘en zij zetteden oversten der schattingen over hetzelve’ (Statenvert.). Het woord, hier met ‘schattingen’ weergegeven, is ook op heerediensten (*mas obed*) toepasselijk.

de vertaling lezen, zal wel eenvoudig de daarbij liggende streek aan de twee oostelijke Nijlarmen moeten verstaan worden. Apepi is blijkbaar de Apophis van Manetho, en Ha-uar diens Avaris. Wat vooral van belang mag heeten is, dat de verwoestingen, waarmede Salatis zich berucht had gemaakt, volgens dezen papyrus hadden opgehouden; de nationale verontwaardiging van Manetho zal hem verhinderd hebben, eenig onderscheid te maken, of zich voor te stellen, dat er vrede tusschen de overheerschers en de bevolking kon hebben bestaan. Een regering van niet dan moord en brand kan ook geene vijf eeuwen lang volgehouden worden. Wij hebben nog meer verkregen, doordien wij thans de aegyptische spelling van den naam Avaris kennen, namelijk Ha-uar, een woord dat meer voorkomt. Door verschillende combinatiën is uitgemaakt, dat dit Ha-uar hetzelfde is als het grieksche Tanis, het hebreeuwsche Soan (Num. 13:22) en het tegenwoordige plaatsje Sân, ten zuiden van Damiette[1]. In dit Sân hebben de opgravingen overblijfsels van de Hyksôs aan het licht gebragt: sphingen met semitische koppen[2] en beelden van koningen der XIII dynastie van Africanus, waarop herdersvorsten later hunne namen gebeiteld hebben. Dit alles bewijst op nieuw, dat wij hier de sterkte dier vorsten te zoeken hebben, zonder dat wij met Mariette een gewaagd gevolg behoeven te trekken uit de semitische physiognomie der tegenwoordige bewoners van die streek, die zich nog gemakkelijker uit joodsche of arabische afstamming laat verklaren[3].

Lepsius' tijdrekening, op weldoordachte gronden steunende, wordt ook door deze ontdekkingen niet tegengesproken. De eerste nederlaag der Hyksôs, waarbij Avaris reeds zou zijn ingenomen, moet vallen onder Amos of Amosis (aeg.: Ahmes): den eersten koning der XVII dyn. van Africanus (XVIII volgens Lepsius' verbetering), gelijk wij leeren uit een opschrift in het graf of op de sarkophaag[4] van een gelijknamigen

1 *Soan* beteekent in het hebreeuwsch: vertrek, verhuizing, even als het aegyptische *uar*.
2 Pleyte, pl. I.
3 Hoewel Alfr. Brehm (Reiseskizzen aus Nord-Ost-Afrika I.) de aegyptische boeren allen voor Arabieren houdt, zijn zij stellig voor het grootste gedeelte afstammelingen van koptische renegaten en zoodoende van de oude Aegyptenaren, met eenige uitheemsche bijmengsels.
4 Pleyte: op het graf, wat bij een Aegyptenaar, die in een grafkelder binnen de rotsen rustte, geen zin heeft.

vlootvoogd, die aan de veldtogten van dien koning had deelgenomen. Om nu maar dadelijk te besluiten, dat Manetho zich vergiste met Tuthmosis en diens vader als overwinnaars der Hyksôs te noemen, zie ik geene reden: een grafschrift zegt eer te veel dan te weinig tot verheerlijking van zijn doode[1].

Terwijl dus de vreemdelingen vooral in Beneden-Aegypte huis hielden, waren in het Zuiden de gouverneurs der landstreek, hetzij dan van geheel Boven-Aegypte of van een gedeelte daarvan, ongedeerd gebleven, die toen de magt der uitgeroeide koningsdynastie zichzelven zullen hebben toegekend[2]; hoewel eerst Amosis, een dier dignitarissen, er in geslaagd is, de vreemdelingen althans voor een tijd naar hun Avaris terug te dringen en hun de eerste nederlagen toe te brengen.

Met dat al weten wij van de nationaliteit der Hyksôs niets naders, dan dat zij Semiten waren. In Aegypte hebben zij herders geheeten, gelijk Manetho ze ook bij Africanus noemt; in de opschriften luidt dit ‘Mena’, waarbij dan de teekens van een landbouwer en een schandpaal worden gevoegd, om een veracht of onderworpen volk aan te duiden (Pleyte, pl. I, fig. 4)[3]; weliswaar rijst de vraag, hoe toch de Aegyptenaren, zelf bij uitnemendheid een landbouwend volk, dat bedrijf voor een schande konden houden; voor de veehoeders weet men, dat zij verachting koesterden[4].

Wat de melaatschen van Manetho betreft (ook Hecataeus, ten tijde van Alexander, kende deze geschiedenis), hebben tot heden de gedenkteekens geene nadere berigten opgeleverd. Zij heeten bij hem, volgens Josephus' verslag, ‘al de aan het ligchaam beschadigden (*πάντες οἱ τὰ σώματα λελωβήμενοι*);’ in die hoedanigheid waren zij uitgestooten, om de maatschappij te reinigen. Daarom droeg men in officiële kringen natuurlijk min zekere kennis van hetgeen onder henzelf had plaats gehad; zulk een leprozenkolonie was juist geen onderwerp van priesterlijke geschiedkunde, die daarop minstens even laag neerzag als een pausselijk annalist op het lief en leed van het

1 Ook Lepsius teekent aan: ‘unter Amosis werden die Hyksos aus Memphis nach Avaris gedrängt.’
2 XIII dyn. bij Lepsius.
3 Dit herinnert aan de verklaring van den naam Hyksôs als ‘krijgsgevangene herders.’
4 Men vergelijke den tegenzin der mazda-aanbiddende landbouwers tegen de dêva-vereerende nomaden in Iran.

Ghetto. Het is dan niet waarschijnlijk, dat hun zamenzwering en verbinding met de verdreven Hyksôs geheel op authentieke berigten steunt. De weg was echter voor Manetho of zijne zegslieden van zelf gewezen, en de wording van zijn verhaal laat zich met weinig moeite vervolgen. Bestond er te Avaris zulk een kolonie van lieden, die door de openbare meening werden verafschuwd, en van het algemeen verkeer voor altijd waren uitgesloten, dan ligt het in de menschelijke natuur, dat hun aanhankelijkheid aan de zeden en wetten der maatschappij verslapte; en dat de vertegenwoordigers der openbare, geheiligde orde reeds van den beginne geneigd waren, hen te beschouwen als dezulken, die aan alwat goddelijk en welgeregeld was, bij elke gelegenheid afbreuk zouden doen. Daarbij kwam, dat onder den Amenophis van Manetho nog eens een herdersvolk was komen invallen, en in de tempels vooral vele gruwelen had gepleegd. Natuurlijk was dit op uitnoodiging der onverlaten in de leprozenstad gebeurd! waaronder er ook stellig meer dan een zal geweest zijn, die van de gelegenheid gebruik maakte om nog eens een rol in de wereld te spelen, waaruit hij noode gescheiden was. Aan deze laatste omstandigheid hechtte de geschiedenis den naam van den priester Osarsiph; misschien ook had deze in Avaris een soort van staatsregeling onder zijn bestuur weten in te voeren, onafhankelijk van het aegyptisch bewind. De Israeliten nu waren insgelijks van de aegyptische godsdienst afkeerig; dit was bekend genoeg. Zij hadden niet ver van Avaris gewoond, het herdersbedrijf uitgeoefend en slavendienst gedaan bij het bouwen, zich afgezonderd onder het beleid van Moses, die in de priesterlijke geleerdheid was ingewijd; dit alleen wist men uit hunne eigene mondelinge mededeelingen. Deze analogiën hebben wel beschouwd niets verwonderlijks: de toestand der aegyptische maatschappij bragt ze van zelf mede; doch het een en ander trof zamen ongeveer in dezelfde tijden, namelijk tusschen het oude en het nieuwe rijk; - ziedaar de magere gegevens, waaruit Manetho zijn verslag al niet veel anders had kunnen zamenstellen, terwijl wij nog zijne voorzigtigheid moeten prijzen. Deze tweede inneming door de herders duurde dertien jaren; Bunsen en Lepsius[1] stellen die volgens het verslag

1 Stadtrath Scheuchzer in Zürich, Zeitschr. d.d. morgenl. Ges. 1860 (XIV) 640 ff., houdt Amenophis op het einde der XVIIIde dynastie van Africanus vast.

van Josephus in de XIX^{de} dynastie, onder Menephthes den opvolger van Ramses den Groote, en dit met veel waarschijnlijkheid. Wanneer zij echter hieruit aanleiding nemen om den tijd van Moses en den uittogt te bepalen, onderstelt dit een verbinding tusschen Manetho's berigten en die van het Oude Verbond, die de geheele vernieling van deze laatste ten gevolge zou hebben, en dus m.i. door een gezonde methode niet wordt gedoogd[1].

Hun tijdsbepaling, volgens welke Ramses de Groote de verdrukker van Israel zou geweest zijn, wordt oogenschijnlijk gesteund door een paar rapporten op papyrus van aegyptische beambten (Pleyte, p. 74), die proviant hadden uit te deelen aan soldaten en ‘Aperiu’ of ‘Apuriu’ (p. 253); een uitheemsch volk, dat steen aanvoerde voor den grooten ‘bechen’ en den zonnetempel ten zuiden van Memphis, die Ramses Meriamen (II, de Groote, Sesostris, XIX^{de} dyn. v. Lepsius) bouwen liet. In deze Aperiu zoekt Pleyte, met den aegyptoloog Chabas, de Ibrîm, Hebreeuwen, en meent, dat het Raämses en Pitom van Exodus, twee voorraadsteden, waarvoor deze tigchelsteenen moesten vervaardigen, met den ‘bechen’ van koning Ramses en diens zonnetempel (aeg. Pa-Ra of Pa-Tûm) overeenkomen. Voorts vinden wij, dat onder Ramses Mati Meriamen (XX^{ste} dynastie van Lepsius) acht honderd Aperiu tegenwoordig zijn bij het overbrengen van gehouwen en gebeitelde monumenten uit de steengroeven van Hammamât[2]. Of echter de steenhouwende Aperiu en de steenbakkende Hebreeuwen dezelfden zijn, kunnen wij te minder beslissen, daar volgens de genealogie in Genesis de benaming Ibrî (d.i. van gene zijde der rivier) op nog veel meer volken dan de Israeliten toepasselij is, en Eber zelfs nog Num. 24:24 (ten tijde van Jerobeam II) Assyriërs en hunne naaste buren beteekent. Nu weet men, dat Ramses Miamun of Meriamen, wiens ‘bechen’[3] de Aperiu hielpen

1 Lepsius, Chronologie I, 323 ff., betoogt zulk een verbinding nog het best.

2 Waar dit ligt, heeft de Heer P. verzuimd mede te deelen. De gewone kaarten geven dien naam niet; maar blijkens Lepsius, die de plaats bezocht heeft, is het een bron in de oostelijke woestijn op 25 gr. en circa 10 min. N.B. (Boven-Aegypte), waar steengroeven van ‘g r o e n e b r e c c i a ’ en van graniet waren (Briefe aus Aegypten, S. 309). Nu beteekent ‘*bechen*’ volgens Bunsen, Aeg. Stellung, I, 570, g r o e n e b a s a l t . Of dit zamenhangt?

3 Dien ‘bechen’ noemt Duncker, Gesch. des Alterthums, I, 31, zeker op autoriteit van goede aegyptologen: ‘die grosse Wohnung des Ramses.’ Dus een prachtig paleis met toehchooren.

bouwen, zoo al niet reeds zijn voorganger Sethos veroveringen had gemaakt tot in Syrië en Mesopotamië; en Herodotus en Diodorus van Sicilië berigten, dat vooral bij de bouwwerken van Ramses de krijgsgevangenen uit die oorlogen gebruikt werden. Men ziet, dat er voor de toepassing van den naam Aperiu nog speelruimte is, al mogt men slagen in het bewijs, dat die in het semitisch Ibrîm moest luiden. Behalve dat men, om het aanwezen van Israeliten onder de XX^{ste} dynastie van Lepsius te verklaren, moet aannemen, dat niet al het volk met Moses vertrokken is.

Wat de gebouwen in den papyrus betreft: het eene, de zonnetempel, ligt ten zuiden van Memphis; het andere, de bechen van Ramses II, op de grens van het land Zahi en Aegypte[1]. Had de heer Pleyte ons slechts medegedeeld, of er iets naders van de ligging van dat Zahi bekend is[2], dan zou hierin misschien een vingerwijzing te vinden zijn. Hoogstwaarschijnlijk wordt echter het Rhamesseum van Thebe bedoeld, een paleis welks pracht en heerlijkheid in den papyrus van Anastasi dan in echt-aegyptischen stijl worden overdreven, en waarvan de grootsche ruïnen, aan den overkant dier hoofdstad naar de zijde der libysche woestijn, van algemeene bekendheid zijn. Daarentegen ligt het Ramses en Pitom van Exodus in Goshen; het eene is waarschijnlijk het Patumos van Herodotus (2: 158), van het andere zijn de ruïnen teruggevonden bij Abû-Koshaib[3]. Het waren twee voorraadsteden ten Oosten van het Delta, bijna geheel gebouwd uit steenen van Nijlslijk even als de Nekropolis van Sais[4]; geheel iets anders dan het Rhamesseum te Thebe en den Pa-Tûm (dit staat er niet eens) ten zuiden van Memphis, waarvoor steenen gebouwen worden oostelijk van Thebe in Boven-Aegypte.

De ontdekking der ruïnen van het Ramses, waaraan de Israeliten gearbeid hebben, bewijst in verband met Exodus, dat zij onder Ramses den Groote in Aegypte waren, maar niet, dat zij kort daarna zijn uitgetogen. Daar het Oude Testament niets van melaatschen te Avaris (Soan), noch van te hulp

1 Papyrus van Anastasi, p. 75 Pleyte.
2 Is het soms de provincie ten westen van Thebe, door de Arabieren Sahid genaamd?
3 Lepsius, Chronologie der Aegypter, 349. Schleiden, Landenge von Suês, 173 ff.
4 Champollion le jeune, Lettres écrites d'Egypte et de Nubie, Paris 1833, p. 50 suiv.

komende Semiten, noch van een dertienjarige overheersching des lands en een verjagen van den Pharao weet, - en daarvoor ook niet de minste ruimte laat, - moeten wij een van beiden aannemen:

òf de melaatschen enz. zijn, gelijk Lepsius en Bunsen willen, onder Menephthes ingevallen en verdreven; en dan zijn de Israeliten nog onder Ramses den Groote, diens voorganger, vertrokken,

òf de inval en verdrijving had reeds onder Amenophis plaats, gelijk Scheuchzer beweert; en dan kunnen de Israeliten, ja volgens Lepsius' berekening zelfs Abraham, zeer wel eerst na die verdrijving in Aegypte zijn gekomen.

Zoodat het eenige dat ons zou dringen om de melaatschen en hunne bondgenooten met Israel te combineren, Manetho's mededeeling van een geleerde opinie zijner voorgangers zou zijn; een opinie, ter wille waarvan men het geheele verhaal van Exodus, de herinneringen van het volk Israel-zelf zou moeten verwerpen!

En of ons de heer Pleyte al wijst op allerhande huwelijken tusschen Israel en andere Semiten, - daarmede zijn wij niet verder gevorderd dan tot het besluit, dat het volk zich in dien zin niet streng afgezonderd heeft gehouden; wat trouwens bekend genoeg is. Nog Ezra vindt het noodzakelijk, de vreemde vrouwen te verwijderen; en ook arabische stammen, die wij bijna achttien eeuwen lang aantreffen, huwen onderling, zonder daarom ineen te smelten. Wij zouden bovendien nog moeten weten, dat er binnen Aegypte zulke huwelijken gesloten zijn, dat er bondgenootschap met andere natiën uit voortkwam, en bovenal, of Israel en de Hyksôs, - want slechts met dezen zou onze auteur zijn gebaat, - tegelijk in Aegypte zijn geweest. Volgens Lepsius de eigenlijke Hyksôs niet; en volgens onze zoo even gemotiveerde overtuiging, de teruggekeerde Hyksôs gedurende hun dertienjarig geweld evenmin.

Het laat zich zelfs zeer goed denken, dat wij nooit een spoor van Israel's verblijf in Aegypte zullen ontdekken. Dat verblijf nam in de voorstelling der Aegyptenaren een op verre na zoo gewigtige plaats niet in als in die van het Oude Testament en van de hedendaagsche wetenschap. Een vreedzaam herdersvolk in de streek tusschen Damiette, Cairo en Sues; later aan heerediensten onderworpen, om tigchelsteenen te maken; uitgeleid door een man van beschaving, talent en

energie; ziedaar alles wat men daarvan weten kon. Hoogstens valt dus een vermelding te wachten in het graf van een der hoogste beambten, over dat volk gesteld; maar ook de graven in die streek, gelijk te Sais, moeten van tigchelsteenen zijn geweest, bij gebrek aan gebergten om duurzamer steenen uit te houwen. Een verdere aanleiding zou anders ook bestaan in de steengroeven, waarin de Israeliten dan hadden moeten dienen. Een derde kans is nog over, indien de voorraadsteden rijk gedecoreerd waren; wat niet waarschijnlijk, en blijkens het te Ramses gevondene ook niet het geval is[1].

Wij hebben hierboven reeds gezien, dat het verband tusschen de Hyksôs en de Phoeniciërs insgelijks willekeurig, op grond van een gissing van Julius Africanus wordt aangenomen. Er bestaat anders geen aanleiding om de noordelijke Kenaäniten bij de geschiedenis der herders in Aegypte te pas te brengen; van hunne handelsverbindingen met dit land daarentegen dragen wij stellige kennis. Uit Aegypte-zelf blijkt ons dit door den papyrus van Harris (p. 25 Pleyte), waarin Anata of Anta en Astarte, twee phoenicische godinnen, worden aangeroepen ten tijde van Ramses IX (XX^{ste} dynastie). Nog Herodotus kende Tyriërs bij Memphis gevestigd, die daar hun Astarte-altaar hadden; en Anta vinden wij terug op een gedenkteeken, (pl. VIII fig. 1 Pleyte), waar zij tusschen een semitischen god Ranpû en een aegyptischen Chem geplaatst is. Hierbij bedenke men, dat in Phoenicië het Semitisme naar alle waarschijnlijkheid niet zuiver was, waardoor de grond was voorbereid om soortgelijke dingen van het zuiver-chamitische Aegypte

1 Men heeft een poging gedaan om de Hyksôs althans gedeeltelijk te vereenzelvigen met de Sheta of Sheto, over wie Koning Ramses heeft gezegepraald, en deze weder, door een verwisseling tusschen de keelletter (ח) en de sisletter (ש), die bij de Aegyptenaren geregeld voorkomt, met de Chittiten in Zuid-Palaestina. Volgens Pleyte, p. 86, die dezelfde meening schijnt toegedaan, woonden echter de ‘Chets ou Hitas’ (de lezing is dus zelf onzeker) bij den Orontes, dus noordelijk van Palaestina. Champollion le jeune (Lettres 264) schrijft: ‘Ce n'est point iei le lieu d'exposer les raisons qui me portent à c r o i r e f e r m e m e n t que c'est des peuples du nord - est de la Perse, de Bactriens ou Seytho - Bactriens qu'il s'agit ici!’ Intusschen, doordat men nog erger misgeraden heeft, is de Chittiten-hypothese niet waarschijnlijker geworden. En is soms Kates (Pleyte t.a.p.) het Kadesh ten zuiden van het beloofde land, dan woonden daar toch geene Chittiten maar Edomiten, een geheel ander volk. Het eenige volk, waarvan uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het in Kenaän overwonnen is, heet ‘Tohem’; men zou dit met Soan (Avaris) kunnen vergelijken, doch zonder nader bewijs en zonder vrucht.

over te nemen. Zoo wij dus al in Israel's godsdienst aegyptische elementen mogten ontdekken, dan mag vooral de invloed van Phoenicië na de terugkomst in Palaestina (men denke aan Salomo's tempel) niet vergeten worden[1].

Om al de betrekkingen der oude Semiten tot Aegypte te vermelden, moeten wij hier nog ter loops bijvoegen, dat de Philistijnen, gelijk thans bijna iedereen toegeeft, van de verdreven Hyksôs (uit Kaphtor of uit Kaslûch, zegt de Bijbel, en beiden zijn zonen van Misraim) afkomstig waren. Te onderzoeken wat er van andere Hyksôs werd, ligt huiten ons bestek.

IV.

Het weinige derhalve, dat wij van de uitwendige geschiedenis der Hyksôs en der Israeliten kunnen nagaan, geeft ons geen regt om eenige overeenkomst tusschen de godsdienst dier beide volken in Aegypte te verwachten. Deze negative uitkomst van ons onderzoek zou echter niet bestand zijn tegen het stellige bewijs, dat geleverd zou worden door elementen in de religieuse beschaving van Israel aan te toonen, die uit de godsdienst der Hyksôs, zooals zich die aan den Nijl ontwikkeld heeft, noodzakelijk moesten worden afgeleid. Gelukte het dit bewijs te leveren, dan zouden wij moeten aannemen, dat de beide volken in eenigerbande betrekking hebben gestaan, en niet meer dan dit; want het verhaal van Exodus zou alle historische waarde verliezen, zonder dat de combinatie met de melaatschen en den tweeden Hyksôs-inval, of met de Aperiu aan waarschijnlijkheid won.

De heer Pleyte heeft zich de zaak gemakkelijk gemaakt

1 Wanneer de heer Pleyte de inscriptie van een vaas uit het Serapeum te Memphis voor phoenicisch houdt, en daar een Phoeniciër Apis ziet aanbidden, dan geschiedt dat op autoriteit van twee schrijvers, Bargès en Judas, wier onbekwaamheid genoeg gebleken is. Beter had hij gedaan met M.A. Levy te raadplegen, die in de Zeitschr. d.d. morgenl. Gesellsch. XI (1857) 67 ff. een nieuwe verklaring geeft, en (wat reeds Ewald, door P. aangehaald, gezien had) heeft begrepen, dat het aramecsch, en geen phoenicisch schrift is. Weliswaar is het onzeker, of de vaas van een Babyloniër, dan wel, zoo als de overige aegyptischaramesche stukken, uit den tijd der Ptolemaeën afkomstig is!

door alle steunpunten, waaraan de kritiek zich zou kunnen vasthouden, stilzwijgend op losse schroeven te stellen, de chronologische berekening, zelfs van Lepsius, te verwaarlozen, en een stouten greep te doen in de documenten der eerste, 511jarige overheersching[1].

Salatis, de eerste herderskoning van Manetho, heeft tot de aegyptische godsdienst in vijandige verhouding gestaan. Van Apophis af was een andere toestand begonnen; de inboorlingen betaalden gewillig hun schatting, en de koning liet zijn naam in hiëroglyphen op beelden van echt-aegyptische vorsten beitelen. Na de zes koningen, door Manetho genoemd, moeten er nog anderen worden aangenomen om de 511 jaren der geheele Hyksôs-regering vol te krijgen.

Met deze gegevens wenden wij ons op nieuw tot den papyrus Sallier. De heer Pleyte heeft het eerst (p. 36) doen voorkomen alsof hij het geheele stuk in vertaling had medegedeeld; later (p. 82) verrast hij ons met verdere bijzonderheden uit hetzelfde document. Men leest er namelijk, dat Apophis den god Sutech alleen onder al de aegyptische godheden vereerd, en als opperheer heeft aangebeden; en dat hij hem te Avaris een prachtigen tempel heeft gewijd. Sutech zou dus een echt-aegyptische figuur zijn geweest; en wat heeft men te denken van de woorden, die onze auteur dadelijk laat volgen: ‘le culte de Sutech, le dieu des tribus étrangères, s'unit à celui du dieu égyptien Set, dont l'adoration remonte à une très-haute antiquité?’ Drie bladzijden verder is het Set, die in Sutech getransformeerd wordt[2]!

Dat Sutech, Sut en Set drie namen voor hetzelfde wezen zijn, blijkt uit het fabelachtige dier, den ‘bore’[3], met een

1 Ook heeft hij de belangrijke verhandeling verwaarloosd van prof. Diestel te Bonn, in Niedner's Zeitschr. f. hist. Theologie, 1860, S. 159-217: Set-Typhon, Asahel und Satan, ein Beitrag zur Religionsgesch. des Orients.

2 Moet men Sutech voor een semitisch woord houden (zooals de Rougé - Diestel, S. 171 - schijnt te willen), dan is het zeer gemakkelijk, het hebreeuwsche Shotech (שׁטח) Job 12:23 te vergelijken. God b r e i d t daar de volken u i t , en in denzelfden zin kon zeer wel de Hyksôs, die over zijne verhuizing naar Aegypte tevreden moest wezen, zijne Godheid bijzonder als ‘den uitbreider der volken’ vereeren. En toch, hoezeer deze combinatie natuurlijker is dan de meeste die de heer P. overneemt, zou men ze tegenwoordig niet meer in ernst durven voorstellen. Lepsius moet de Rougé reeds hebben weerlegd. De spelling van Sutech in hieroglyphen blijkt uit den papyrus; andere voorbeelden bij Pleyte, p. 250, 256.

3 ‘Griffon,’ vertaalt Champollion, Lettres 357.

hondeligchaam, een min of meer gebogen, langwerpigen snuit, diep gespleten mond en staande, stompe, misschien besneden ooren, die wel wat van giraffehorens hebben. Die god heet ook Ombte (nieuweren lezen met dezelfde beteekenis: Nubti) als locaalgod van Ombos, dat negen uren varens noordelijk van Syene (Champollion), digt bij de zuidelijke grens van Aegypte ligt. In een leydschen papyrus heet hij: ‘de heer van hemel en aarde, wien men lofzangen en gebeden opdraagt, de goede god, hij die altijd waakt.’ Inderdaad komt hij op alle Hyksôs-monumenten als eenige god voor, soms met de zon (Ra) verbonden, of in diens karakter optredende; en die vereering wordt voortgezet onder de XVIII^{de} en XIX^{de} dynastie. Onder de twintigste begint men hem officiëel te verafschuwen, zijn naam en beeld overal te verdelgen. De heer Pleyte (p. 95) vindt dit natuurlijk, omdat men ‘à partir de la XXme dynastie’ den inval der herders als de grootste ramp beschouwde, die Aegypte tot dien tijd getroffen had. Hij schijnt zich dus voor te stellen, dat de Aegyptenaren, misschien door al hun lijden verdoofd, de vreemdelingen slechts bij instinct hadden weggejaagd, om eerst driehonderd jaren later tot het bewustzijn te ontwaken, dat de verdreven vorsten hun lot verdiend hadden, van regtswege behoorden gehaat en aan de vereering der nakomelingschap, al was het dan wat laat, met godheid en al behoorden onttrokken te worden. Voor ons daarentegen is het een zeer omperkelijk verschijnsel, dat niet de wraak der aegyptische natie, tegelijk met de Hyksos-zelf, ook hunne gedenkteekens en heiligdommen trof; dat een Tuthmosis, een Ramses, in al zijn glorie den Hyksôs-god bleef vereeren, totdat eindelijk de eerbied der rijksbestierders in haat verkeerde, eerst bij hen, daarna ook bij het volk. Mij dunkt, dat zich hieruit een gansch ander besluit laat trekken: Set moet, wat ook de monumenten bewijzen, een voorwerp van de vereering der Aegyptenaren geweest zijn reeds voor dat de Hyksôs kwamen - en ook van de thebaansche gouverneurs of koningen, die in den tijd der overheersching in Boven-Aegypte onafhankelijk zijn gebleven, van den Raskenen en Ahmes der gedenkstukken. Daarom bleef hij ook na het verdrijven der semitische vorsten nog lang in wezen, totdat (de reden moet nog gezocht worden) de openbare denkwijze omtrent hem een omwenteling onderging. Apophis en zijne opvolgers hebben hem geëerd en als oppergod erkend, omdat zij hem bij hunne aankomst als hoofd-

god - of als god der vreemdelingen vonden, en omdat zij het volk en de priesters veor zich wilden winnen: geheel in denzelfden geest waarin Darius Hystaspis[1], de Ptolemaëen en de romeinsche keizers[2] zich aan het hoofd der aegyptische geloovigen stelden.

Als god der vreemdelingen, zeide ik; en ben dan ook van oordeel, dat de voorstelling, door Diestel (171) van de zaak gegeven, geschikt is om alwat wij van Sutech-Set vernemen, in behoorlijken zamenhang te brengen. Hij is in de eerste plaats de god van het buitenland. Dat is, n i e t een vreemde god, een nationale beschermgod, die ergens in het buitenland vereerd wordt; maar daar Aegypte het middelpunt van het heelal, het land bij uitnemendheid is, even als China voor de Chinezen, is Sutech, om een triviale uitdrukking te gebruiken, de aegyptische god van buitenlandsche zaken. Een opschrift in den tempel van Karnak (uit het 21ste jaar van Ramses den Groote), maakt melding van den Sutech der Sheta, en de Rougé, die aan de Chittiten vasthoudt, ontleent van daar zijn bewijs, dat Sutech een semitische godheid is geweest; maar evenzeer spreekt de text van de Sutechs van andere steden, even als b.v. de delphische, de delische, de dorische Apollo genoemd worden, en deze Sutech geeft zijne onderhoorigen in de handen der Aegyptenaren. Dit zou een nationale godheid niet doen, volgens de voorstelling der overwinnaars-zelf. Wanneer Jahve in het O.T. de Israeliten aan hunne vijanden, of dezen aan hen overlevert, dan is dit in de orde; maar geen bijbelsch schrijver zou b.v. zeggen: ‘Baäl heeft zijne Moabiten aan de onzen in handen gegeven.’ - Daarom is Set te Ombos, op de zuidgrens van Oud-Aegypte, in eere, en te Avaris, aan de noordoostgrens; daarom zoowel bij de veroveraars, aan wie hij de vreemden onderwerpt, als daarentegen bij die vreemden-zelf, wanneer zij het land hebben ingenomen en zich aegyptiseren; bij deze laatsten om de dubbele reden, omdat hij hun in den oorlog met het Nijlland de zege heeft gegeven, en omdat zij in hun Avaris andere aziatische invallen te gemoet zien, waartegen zij zich wapenen door de plaats te versterken (Manetho) en Set te vriend te houden. Zich handhaven in het verkregen bezit, is het hoofdbelang der Hyksôs; derhalve is Set hun

1 Champollion-Figeac, Egypte Ancienne, pl. 87.
2 Aldaar pl. 91, en Champollion le jeune, Lettres, passim.

hoofdgod. De Ramessiden maken groote veroveringen, zoo in het noorden als in het zuiden; derhalve staat Set op de gedenkteekens hunner zegepraal op den voorgrond. En er is een Set der negers (Pleyte, pl. IV, fig. 3) zoowel als der noordelijke vijanden.

Het is bekend, dat na Ramses III, den eersten vorst der XX^{ste} dynastie, Aegypte ophoudt, over het buitenland te zegepralen; niets natuurlijker dus, dan dat men over de houding van Set ontevreden wordt, en hij van trap tot trap in de goede meening der natie daalt[1]. Waar men hem nog genadig behandelt, verwart men zijn persoon met andere goden, doet hem op andere beeldwerken verdwijnen of voor anderen plaats maken; en in den tijd der Ptolemaeën wordt hij door een kloeken Horus, driemaal zoo groot als hij, met een knuppel mishandeld[2]. Hij is niet meer naast den vertegenwoordiger van het binnenland, Osiris, voor het heil van Aegypte werkzaam en als zoodanig geacht, maar diens persoonlijke vijand; om welke reden dan ook alwat Aegypte benadeelt, het een na het ander, aan zijn invloed wordt geweten. Bij de Grieken heet hij in zijn vernedering Typhon, dien Plutarchus uitdrukkelijk voor denzelfde als Set verklaart, en dit door zijne mededeelingen bevestigt. Doch Typhon (oorspronkelijk Typhoneus) is een grieksche benaming, de zamenvatting van een grieksch-mythologische figuur met de aegyptische, zooals Plutarchus en Herodotus doorgaans de aegyptische godheden aanduiden[3]. Set-Typhon is

1 De omwenteling in de openbare meening geschiedt niet op eens. Wij nemen de opsomming van Diestel (173) over. Vóor de Hyksôs komt Set tweemaal voor op een altaar te Turijn uit de VIde dynastie, en wel onder de hoofdgoden. Onder de Ramessiden (XIX-XXste dyn.) komen namen als Meri Set, Setnechthes voor. Van Ramses II af (vijfde regeringsjaar) vindt men Sutech; doch reeds onder Tuthmosis II (XVIIde dyn. van Lepsius) staat hij onder de hoofdgoden; weggelaten wordt hij in een voorstelling der onwettige opvolgers van Amenophis III (XVIIIde dyn.). Verscheidene afbeeldingen in de zaal te Karnak (XIXde dyn.). Nog tijdens de XXIste dyn. komt Sut, Suti, in het zoogen. doodenboek voor, beneden Her-hor. Ramses VII (XXste dyn.) draagt Set's beeld voor het laatst in zijn naamschild. Misschien dat *Ζήτ* (XXIIIste dyn.) nog uit *Σήθ* (zóo heet de god bij Plutarchus en in een papyrus, pl. IX, fig. 6, Pleyte) afgeleid is.

2 Volgens p. 108 Pleyte. Op p. 247 wordt dezelfde figuur voor een van zijne daemonen verklaard.

3 De verklaring van Typhon door Siph'on (צִפְעוֹנִי), een kleine giftige slang die Jes. 11:8, 14:29, 59:5, Jerem. 8: 17 voorkomt, wordt door Pleyte, p. 109. uit Movers nageschreven, waarbij hij het evident vindt, dat de phoenicische צ in het 'aramenisch' (lees: arameesch), een taal die hier volstrekt niet te pas komt, in ס veranderen moet, wat het geval niet is. Des noods kan deze afleiding er taalkundig door, even als שמעון ('Simeon') in Simon en Symeon overgaat; maar men blijft in gebreke, een phoenicischen Typhon te bewijzen; Sanchoniathon (p. 32 Orelli) noemt er een, maar als grieksche benaming voor een phoenieisch wezen, naast Nereus en Pontos. Het צפון ('verborgene') van Stickel laat zich nog minder verdedigen. Baäl Zephon, Exod. 14:2, Num. 33:7, heeft met Typhon vooral niets uit te staan. Het is, zooals Diestel teregt zegt, de Baäl van het noorden (צָפוֹן), die ook elders voorkomt.

nog altijd de broeder van Osiris; maar wanneer deze de koesterende zonnewarmte geeft, zendt gene de verschroeijende hitte uit, zoowel als den gloeijenden wind uit Libyë en Arabië; de noordelijke grens, de zee, is zijn gebied, wordt als onvruchtbaar, ondrinkbaar verafschuwd, zoodat priesters zich onthouden van de aanraking met visschers en zeelieden. Vijand van Osiris en Isis, is hij leugenaar en lasteraar; doch als oorzaak van het zedelijke kwaad, als vader der leugenen beschouwt men hem althans niet vóor den tijd der Ptolemaeën. Als onderaardschen god heeft hem Eduard Röth[1] willen doen gelden; doch behalve dat zijne gronden op vergissing rusten, wordt het tegendeel bewezen door de graven der Ramessiden. Zijzelf, die bij hun leven Set hebben vereerd, worden na hun dood steeds afgebeeld als vereerders van Osiris-alleen; geen wonder, daar in de onderwereld de god van het buitenland geen rol kan spelen. Als den booze in den parsischen, joodschen of oudchristelijken zin mag men Set allerminst beschouwen. Uiterst zeldzaam is eindelijk zijn vermelding als ‘de geest, die in het ledig woont’ (d.i. in de woestijn), gelijk een papyrus van de tweede eeuw na Christus zich uitdrukt.

De latere opvatting van Set, in verband met de vroegere, toen hij nog vreedzaam met Osiris het rijk der wereld deelde, is zeer eigenaardig uitgesproken in de mythe, die het uitvoerigst bij Plutarchus wordt verhaald, maar waarvan de echtheid in hoofdtrekken genoeg bewezen is. Die hoofdtrekken zijn ongeveer de volgende. Osiris en Isis begiftigen Aegypte met den landbouw en de maatschappelijke orde. Terwijl Osiris vervolgens uitgetrokken is om ook de overige wereld te beweldadigen, bemagtigt zijn broeder Set den troon van Aegypte, en verslaat hem bij zijn terugkomst met bijstand van 72 medehelpers; het lijk (de mumie) wordt in een kist gesloten en zoo in den Nijl geworpen. Isis zoekt den doode, met hulp van Anubis (den zoon van Osiris en Nephthys, welke ook als echt-

1 Gesch. der abendländ. Philosophie I.

genoot van Set voorkomt), en treft hem ten laatste te Byblus in Phoenicië aan, van waar zij hem naar Aegypte terugbrengt. Horus, de zoon van Osiris en Isis, intusschen opgegroeid, verslaat Set en werpt hem in de serbonische lagune (aan de uiterste grens van Aegypte). Osiris echter is inderdaad niet gestorven, maar koning der onderwereld geworden. - De 72 medehelpers van Set zijn de 72 dagen der grootste hitte van het jaar; Osiris verwijdert zich van Aegypte, d.i. de vruchtbaarmakende invloed der zon is in dien tijd van het land geweken. Na de overstrooming herleeft Osiris in zijn zoon Horus, en wordt door hem gewroken: het jonggeboren jaar maakt aan de uitdorrende hitte een einde. Tevens leeft het oude jaar - versta hier weder: alwat op aarde gestorven is, - in de onderwereld voort. Voor een fijnere ontleding der mythe en van haar verdere ontwikkeling ontbreekt ons de plaats. Doch duidelijk is de booze broeder, die opstaat tegen den waren vorst van Aegypte, de verschroeijende zon, die de vruchtbaarmakende telken jare voor een poos vervangt.

Met deze voorstelling laat zich ook de magische bezwering uit den romeinschen keizerstijd zeer wel vereenigen[1]: ‘Ik roep u aan, gij die in het ledig woont, vreesselijke, onzigtbare, almagtige, god der goden, die vernielt en verwoest; gij die de bloeijende woning haat, die uit Aegypte verdreven zijt en daarbuiten verblijf houdt, die genoemd wordt de alles schuddende, de nooit verwonnene. Ik roep u aan, o Typhon-Set! Ik volbreng uwe toovergebaren,’ enz.

De dieren van Set zijn, behalve den reeds genoemden fabelachtigen bore[2], de ezel en de oryx, een soort van gazel; alles dieren van het buitenland. Den bore onderstelde men waarschijnlijk in het zuiden, aan welks grens Set oorspronkelijk de wacht hield. De ezel is het dier der Semiten, de oryx[3] een bewoner der arabische, libysche of nubische woestijn. In zijn karakter als ruw geweldenaar (‘incarnirte Unvernunft,’

1 Diestel 176. Pleyte 113 suiv. (Chabas, papyrus Harris).

2 De *bore* van Set komt in afbeelding en naam (*bar* of *baru* gelezen) op gedenkteekens (pl. IV Pleyte) voor. Dit *bar* wordt door Poitevin *bal* gelezen (*r* en *l* zijn in het aegyptisch dezelfde letter, zie Lepsius, Königsbuch, I, 178, en allgem. linguist. Alphabet, Berl. 1855, S. 53); en uit *bal* haalt men den semitischen Baäl. Dit neemt onze algemeene verklaring van Set niet weg, maar kan zonder nader bewijs niet aangenomen worden.

3 Waarvan de kop (pl. VIII, Pleyte) in plaats van de gewone uracusslang, den buitenlandschen god Ranpu versiert.

zegt Diestel) is het nijlpaard het dier van Set; hetgeen niemand zal verwonderen, die zich de woestheid van dien dikhuid uit onze dierentuinen herinnert. Als god van Ombos behoort hem de krokodil, wiens kop ook Sebek (Sevek), een anderen god van die plaats, plagt te versieren.

Met de slang Apap, die het zonneschip, het schip van Osiris, tegenhoudt, wil Chabas[1] Set in zijn strijd tegen Osiris in verband brengen; om echter aan deze gissing eenige waarde te hechten, wachten wij op het bewijs, dat Set niet enkel als verderfelijke zon, maar als w e e r h o u d e r van de vruchtbaarmakende zon beschouwd is. Integendeel geeft ons de heer Pleyte (pl. II, fig. 1) de teekening van een leydschen gedenksteen, waarop Set, met name genoemd, dien Apap doorsteekt!

Zoodoende winnen wij een klare en zamenhangende voorstelling van de voornaamste denkbeelden, die men met Set-Sutech achtereenvolgens heeft verbonden. De varianten, die daarvan voorkomen, zijn niet belangrijk genoeg om in de grondgedachte verandering te brengen. Op welke wijze nu werd deze god vereerd?

Uit den tijd der Hyksôs is daaromtrent tot heden niets bijzonders gebleken. Later vindt men, wil men den heer Pleyte gelooven, menschenoffers in Aegypte, zoowel van vreemdelingen als van inheemsche gevangenen, waaronder een aan een groote slang. Deze kan, volgens hem, met den Apap, en zoodoende met Set in den boozen zin vergeleken worden; de Hyksôs nu aanbaden Set, al is het dan in zijn goede beteekenis, en bij sommige der oude Semiten offerde men menschen; hierbij een paar slecht begrepen citaten, en onze auteur is met zijn conclusie gereed, dat de menschenoffers in Aegypte van de herders afkomstig waren. Doch ook deze redenering blijkt, van nabij beschouwd, van allen grond ontbloot te zijn. Het zoogenoemde offer aan de slang, een afbeelding die door Belzoni in een graf te Thebe is ontdekt, en hier (pl. V, fig. 1) herhaald wordt, bestaat in drie geknielde en geboeide mannen zonder hoofd, achter wie een persoon met den jakhalskop van Anubis het mes zwaait. Hij die het offer ontvangt zit op een troon, met den godenschepter in de hand, en getooid met de beide vederen van Amun. De geheele voorstelling is blijkbaar

1 Diestel 176.

beschadigd, en uit de andere hand van deze figuur moet het hengselkruis zijn weggevallen. Over hem heen kronkelt zich een groote slang, die voor en achter hem met staart en hals op den grond rust en den kop ter hoogte der slagtoffers opheft. Daarachter, naar het schijnt, een gevleugelde kop in profil; dit schijnt het overblijfsel van een sperwer met menschenhoofd, het symbool eener ziel in de onderwereld, te zijn; vervolgens de godin met den leeuwe- of kattekop, die blijkens hare houding een schepter in de hand heeft gehad; eindelijk weder een zittende manspersoon. Hoe het mogelijk is, in deze voorstelling een plegtigheid ter eere van Set-Typhon te zien, begrijp ik niet. Anubis is het waarlijk niet, die hem een offer zou brengen; en aan den zittenden Amun, die blijkbaar dit offer ontvangt, wordt de groote slang slechts toegevoegd; waarom dit? is de groote vraag. Aan Apap, die de zon tegenhoudt, te denken, verbiedt de zamenhang. Een Uraeusslang, die anders slechts het hoofdtooisel van goden en koningen vormt, schijnt het evenmin te zijn, omdat deze een verdikten hals zou hebben. Maar de slang kan nog meer beteekenen: onder de 42 doodenregters[1] komen eenige figuren met slangekoppen voor; ook de deurwachters der uren van den dag, die ze openen voor de zon, zijn slangen[2]; een slang, op die van onze plaat gelijkende, beteekent soms in het schrift de *t*[3]; twee slangen winden zich om den staf van Thoth[4]. Bij Diestel (S. 186, N. 93) vind ik, dat zelfs zestien soorten van slangen in Aegypte als symbolen der godheid vereerd werden. Zoo veel is zeker, dat de ceremonie, hier afgebeeld, niet op aarde plaats heeft, en niet ter eere van Set-Typhon. De heer Pleyte geeft nog andere voorstellingen van geboeide en onthoofde menschen, alle insgelijks uit de thebaansche koningsgraven ontleend. De groote Champollion heeft ze alle in het origineel gezien, met de bijschriften er bij; en uit zijne brieven (p. 233) vernemen wij, wat zij eigenlijk te beteekenen hebben. De zonnegod doorloopt tusschen avond en morgen ‘les 75 cercles de l'hémisphère inférieur; auxquels président autant de personnages divins de toute forme et armés de glaives. Ces cercles sont habités par les âmes coupables,

1 Champollion-Figeac, pl. 20.
2 Champollion le jeune, Lettres 229.
3 Lepsius, Königsb. I, 178.
4 Champollion, Lettres 150.

qui subissent divers supplices. C'est véritablement là le type primordial de l'Enfer du Dante, car la variété des tourments a de quoi surprendre; et je ne suis pas étonné que quelques voyageurs, effragés de ces scènes de carnage, aient cru y trouver la preuve de l'usage des sacrifices humains dans l'ancienne Égypte; mais les légendes lèvent toute espèce d'incertitude à cet égard: ce sont des affaires de l'autre monde, et qui ne préjugent rien pour les us et coutumes de celui-ci.'

Een andere fout begaat de heer Pleyte[1], wanneer hij uit Diodorus van Sicilië leest, dat de lieden, die Set-Typhon's kleur droegen, d.i. roodharigen, aan hem-zelf geofferd werden. Er staat bij den griekschen schrijver duidelijk, dat die lieden bij het graf van - Osiris plagten geofferd te worden, en dat zij, bij ontstentenis van de noodige inboorlingen van zulke kleur, uit de vreemdelingen werden genomen. Runderen van die kleur werden almede geofferd, niet aan Typhon, maar omdat zij diens merk droegen, daar witte en zwarte runderen heilig waren (Apis en Mnevis). Dit laatste gaat, blijkens de monumenten, wel niet altijd door, maar - wat meer zegt tegen de argumentatie van den heer Pleyte, - de kleur van Set-Typhon is niet rood. Het grieksche woord (*πυρρός*) wordt door Plutarchus met 'bleek, geelachtig' (*πάρωχρος*) verklaard; Plato beschrijft de kleur, door dat woord beteekend, als tusschen geel en grijs; elders wordt het op de eerste baardharen toegepast[2]. Juist de Aegyptenaren zijn rood of roodbruin; de lichter gekleurde buitenlanders, juist de menschen van Set, offert men aan Osiris, den vertegenwoordiger van Aegypte. In lateren tijd kwamen in plaats van die menschen gestempelde koeken; en zulk een stempel vinden wij ook op de plaat bij Pleyte. Het is daar insgelijks Anubis, de bewaker van Isis en Osiris[3], die over drie geboeide mannen de wacht houdt, en boven het geheel vinden wij de zonneschijf en de twee vleugels van de kroon van Osiris. Hiermede zijn geheel overeenkomstig de geboeide nijlpaarden, die men (Diestel 186) op offerkoeken afbeeldde, tot viering van den dag, waarop Isis uit Phoenicië terugkeerde, om Set-Typhon de aangematigde

1 P. 140; vgl. 155 en 't geheele verband.
2 Zie de voorbeelden in de woordenboeken. Ook wordt verhaald, dat men bij Osirisfeesten geen goud droeg, daar dit de gele kleur van diens vijand vertoonde.
3 Anubis zit evenzoo op een tempeltje bij Champollion, Dictionnaire 114.

magt te ontnemen. Hetzelfde denkbeeld zal ten gronde gelegen hebben, wanneer men te Koptos een ezel van een rots neerstortte om hem den nek te breken. Alwat Set-Typhon ter harte gaat, wordt gedood ter eere van zijn tegenpartij!

Het was zelfs vooraf niet te verwachten, dat de Hyksôs den aegyptischen god met andere gebruiken zouden vereerd hebben dan die van zelf tot zijn dienst behoorden: elke god der oudheid wil op zijne wijze bejegend zijn; en al kenden de Hyksôs als Semiten menschenoffers, hetgeen zeer waarschijnlijk is: er is geen bewijs voorhanden, dat Set-Typhon door hen of door de Aegyptenaren daarmede vereerd werd. Bij de Semiten golden die offers Melek (Moloch), en in Aegypte Osiris.

Geheel verkeerd is het ook, wanneer onze schrijver de Set-Typhonbeeldjes, die den vorm van phoenicische zoogenoemde pataeken[1] vertoonen, van den Hyksôsgod Set wil afleiden. Set was in het latere Aegypte nu eenmaal de kwalijk gezinde god van het buitenland, de god der wanorde en der disharmonie; de pataeken waren buitenlandsche dwergachtige godenbeelden, die aan leelijkheid niets te wenschen overlieten; en zoo geeft de phoenicische factorij van Memphis de eenvoudigste verklaring aan de hand. Hare Astarte en Anata worden in den papyrus van Harris als ongenadige wezens behandeld, wier toorn men bezweren moet; en hare pataeken in de Typhonbeeldjes.

Dus voorbereid, komen wij tot de gewigtige vraag, of Israel van den Set-cultus der Hyksôs in zijne gewijde geschriften de sporen heeft bewaard.

Wanneer Josephus' combinatie der Israeliten met de Hyksôs, en die bij Manetho, met de melaatschen en hunne bondgenooten, door ons verworpen worden, dan kunnen wij aan de wonderlijke verhalen van Diodorus, Tacitus en anderen vooral geen geloof hechten. De eenige authentieke bron voor Israel's geschiedenis blijft het Oude Testament. Hieruit nu haalt de heer Pleyte eenige bewijsgronden aan, die inderdaad merkwaardig mogen heeten, als staaltjes van historische methode[2].

1 *Παταῖκοι* Herodot. 3: 37. Pleyte, pl. VI.

2 Tot inleiding geeft hij een paar regels ten beste, die wij den lezer niet mogen onthouden: ‘Nous trouverons tantôt des éléments conformes aux coutumes Phéniciennes, et par conséquent (!) hostiles à celles de l'Égypte, tantôt des éléments Égyptiens conformes aux coutumes de ce peuple. Et ceci ne doit pas nous étonner puisque nous savons (!) que ce ne furent pas exclusivement des Sémites qui émigrèrent, mais qu'il s'y trouvait aussi grand nombre d'Égyptiens et parmi ceux-ci qui appartenaient à la caste des prêtres.’

Vol van zijn hypothese vergeet hij, dat de Israeliten, ook al hadden zij niets met de Hyksôs te doen, aegyptische gebruiken konden met zich nemen, en dat zij in Palaestina met de Phoeniciërs en andere Kenaäniten veelvuldig in aanraking kwamen. Het eerste bewijs voor Hyksôs-godsdienst in hun midden, dat aan de Melek- (Moloch-) dienst ontleend is, vervalt derhalve; gelijk wij den verhandelaar ook het regt moeten ontzeggen om zonder bewijs te schrijven: ‘ce culte originaire de la Chaldée.’ Wat de oude Semiten, of de chamitisch vervormde stammen soms gemeenschappelijks bezitten, is daarom nog niet uit Babylonië afkomstig.

Het tweede bewijs wordt geput uit de vereering van den phoenicischen Adar; waarvoor het onderscheid tusschen reine en onreine dieren getuigen zou. Waarom dit laatste volstrekt op Adar doelen moet, wordt niet vermeld; wel verrast ons de mededeeling, dat het eten van zwijnevleesch en relmuizen[1] pleit voor ‘un certain honneur qui fut rendu à ces animaux.’ Wij voor ons lezen uit Jesaja enkel, dat er Israeliten waren die aan de maaltijden der heidenen deelnamen, waarbij men zich van zwijnen en andere onreine dieren niet onthield; en zwijnenoffers waren in de oudheid niets zeldzaams. De degelijke verhandeling van Sommer over rein en onrein in het Oude Testament heb ik niet bij de hand; maar ook Aegypte kende zulk een onderscheid, dat eigenlijk in het gevoel der meeste beschaafde natiën leeft, en waaraan Moses, mede op voorbeeld van priesters aan den Nijl, en om allerlei afgodische gebruiken te keeren, een godsdienstige beteekenis hechtte. Geheel hetzelfde zien wij in de middeneeuwen, waar zich de geestelijkheid alle mogelijke moeite geeft om het eten van paardevleesch, als een heidensch gebruik, bij onze germaansche voorvaderen, hunne bekeerlingen, uit te roeijen[2]. Ook de ezel werd door de Israeliten juist niet vereerd, omdat wij in

1 Jesaja 65:4, 66:3, 17; de *glis* der Romeinen, die door hen opzettelijk werd aangefokt en vetgemest.

2 Zie Konr. Maurer, die Bekehrung des norweg. Stammes zum Christenth., München 1856, I 433 N. 34, II 198 N. 41. Hase, K.G. VIIIte Aufl. 263.

Exodus 13:13 lezen, dat zijne eerstgeboorte met een lam gelost moest worden of anders haar de nek gebroken; maar deze distinctie genoot hij reeds daarom, omdat hij het eenige huisdier van belang was, bij de Israeliten tijdens het opteekenen van deze wet in gebruik, dat niet gegeten of geofferd kon worden. Van den eveneens onreinen kameel, het woestijndier, wordt daar geen melding gemaakt, omdat men in West-Palaestina zelden of nooit kameelen nahield. Dat de ezel in het hebreewsch ‘chamôr’ (misschien wegens de rosse kleur) heet, beteekent hier niets, daar de oostersche ezel niet rooder is dan de onze[1]. Andere curiositeiten, als de middeneeuwsche ezelsfeesten of de genadige behandeling, die het kostbare lastdier, als het iets misdeed, bij de regtbanken van Sardinië plagt te ondervinden, hebben niets ter wereld met ons onderwerp te doen.

Het derde bewijs verplaatst ons naar Aegypte. In Numeri 19 worden rituele voorschriften gegeven voor het verbranden eener roode koe (hetzelfde woord wordt ook voor de kleur van bloed, wangen en linzen gebezigd), waarvan de asch, met ‘levend’ water vermengd, later gebruikt werd om hen die een doode hadden aangeraakt, te ontzondigen. ‘Deze offerande der roode koe,’ meent de heer Pleyte, ‘is dezelfde die wij in Aegypte vinden, en die aan Typhon in plaats van een menschelijk slagtoffer werd opgedragen.’ De kop van het dier, met verwenschingen beladen, werd in de rivier geworpen; ‘met den typhonischen geest vervuld, moest die gevloekte kop de magt van Typhon bezweren’[2]. Of de schrijver bij deze laatste woorden iets gedacht heeft, weet ik niet; ‘gewöhnlich meint der Mensch, wenn er nur Worte hört, es müsse sich dabei auch etwas denken lassen’; doch wij zagen, dat niet roode, maar gele of

1 Diestel 184.

2 De berigten zijn deze. Herodotus (2: 39) verhaalt, dat bij de offers (blijkbaar bij alle aegyptische offers) de afgehouwen kop van het offerdier met verwenschingen beladen wordt, en vervolgens, waar grieksche kooplieden wonen, aan deze verkocht; anders in de rivier geworpen. Zij vervloeken de koppen met deze woorden: indien iets kwaads onszelven die offeren, of geheel Aegypte bedreigt, zoo moge het in dezen kop varen! Bij Plutarchus (de Is. et Osir. 73) wordt er Typhon bijgehaald, dan het blijkt niet of de kop aan Set behooren dan hem schaden moet. ‘Sehr misslich ist aber,’ zegt Diestel 179 teregt, ‘diese Beziehung, theils weil derselbe Autor gleich mit fremdartiger Deutung erklärt, die opferfähigen Thiere enthielten die Seelen von gottlosen und ungerechten Menschen, theils weil der Kopf auch in den Fluss, d.h. i n d e n h e i l i g e n N i l geworfen wird.’ Uit de monumenten blijkt, dat de gewoonte niet algemeen was.

blonde menschen en koeijen, en niet aan Set-Typhon, maar aan Osiris, en misschien ook aan andere goede goden geofferd werden. De geheele combinatie der hebreeuwsche ontzondigingskoe met den aegyptischen koekop is een ongelukkige gissing van Spencer (1727), die geen goed onderwezen uitlegger meer zou verdedigen.

Het vierde bewijs moeten dezelfde typhonische koeijen leveren. Een model van voorstelling: ‘Men keelde de roode koe (in Aegypte) in de hondsdagen, bij groote droogte of andere rampen, en men belaadde het dier (lees: den kop) met de zonden des volks. Soms trachtte men het in de woestijn te drijven[1], die men als de verblijfplaats van den boozen geest Typhon beschouwde.’ Het dier schijnt echter te zijn teruggekeerd, of de eerste maal niet geheel afgemaakt te zijn, want ‘ingeval de droogte aanhield, keelde men de koe om hem te straffen.’ Dit laatste is, terloops gezegd, moeijelijk te rijmen met hetgeen straks van het bezweren van Typhons magt geleerd werd. - Hiermede moet nu ‘de weggaande bok’ van Levit. 16 (op den grooten verzoendag, om het volk van al zijne zonden te reinigen) vergeleken worden. De Statenvertaling gebruikt dat woord in plaats van Azázel, wat echter een min juiste verklaring is. Klaarblijkelijk wordt een wezen bedoeld, dat in de woestijn verblijf houdt[2], en natuurlijk door den heer Pleyte aan Set-Typhon wordt gelijk gesteld. Dat een bok geen koe is, baart hem geen zorg. Het eene geschiedt om al de zonden des volks, symbolisch op het dier gelegd, te verwijderen; wat Azázel daarbij te doen heeft, is niet bekend. Het andere gebeurt om de droogte te doen ophouden; Plutarchus zegt hoogstens, dat in denzelfden tijd het groote reinigingsoffer plaats had, doch zonder dat het daarmede in verband wordt gebragt. In de woestijn wordt Typhon hoogst zelden ondersteld; drijft men de koe daarheen, dan kan het even goed geschieden om ze van

1 Niet Macrobius, die enkel van de Etruriërs iets dergelijks verhaalt; en Plutarchus althans niet ter plaatse, bij Pleyte genoemd.

2 Men leze:
vs. 8: een lot voor Jahve en een voor Azázel.
vs. 10: en de bok op wien het lot gekomen is voor Azázel - opdat men hem voor Azázel naar de woestijn uitlate.
vs. 26: en die den bok voor Azázel zal uitgelaten hebben.
Over Azázel verdient vooral de verhandeling van Diestel te worden gelezen.

honger te laten omkomen; hij woont in het noorden en zuiden. En nog sluit de argumentatie, of liever het goochelstuk met de fanfare: ‘Nous le voyons: il est clair que le sacrifice d'Azazel est d'origine Égyptienne. Typhon, l'esprit du mal dans le désert, reçoit l'animal chargé du mal’!

Het vijfde bewijs is genomen uit de slangenvereering. De slang van Typhon, - wij hebben het hierboven aangewezen, - is een dwaling; evenmin is het bekend, dat men in Phoenicië aan de slang offerde. En nu moet de koperen slang, Num. 21, die nog onder Hizkia vereerd werd, typhonisch wezen! Een ‘mythisch’ karakter draagt het verhaal van Numeri allerminst; hoewel het aan de slang van Aesculapius enz. herinnert, en deze god door enkelen voor een oostersche figuur is gehouden, is er nog geen voldoende verklaring voor gevonden.

Eindelijk het zesde bewijs vindt de heer Pleyte in Amos 5: 26, waar aan Israel verweten wordt, dat het zijn Melek en Kijun (niet Kyun, ook niet Chyun) in de woestijn plagt rond te voeren. De philologische confusie, die onze verhandelaar hier aanrigt, wil ik maar laten voor hetgeen zij is. Genoeg, daar het vaststaat, dat Kijun (perzisch Kaiwân, syrisch Kêwon, hebreeuwsch misschien beter Kiwan?) de planeet Saturnus is, moet de romeinsche god Saturnus en zijne Saturnaliën er bij te pas komen; dit feest werd midden in den winter gevierd, en daarom zou Saturnus de god der winterkoude, en als zoodanig weder aan Set-Typhon gelijk zijn[1]. Wie zoo iets geduldig aanhoort, zal ook minder moeite hebben om het volgende te gelooven: ‘Kijun fut donc le nom de la septième planète, Saturne, d'où il suit(!) que le septième jour fut le jour de la septième planète, le jour du Sabbath des peuples qui rendirent hommage aux étoiles (een droom van mohammedaansche geleerden), et par conséquent(!) un jour consacré au repos par les Israélites.’ Al ging deze fraaije redenering door, dan zou zij toch niet baten bij gemis van het bewijs, dat de Hebreeuwen, of iemand anders in dien ouden tijd, op de wijze der astrologen, aan de dagen der week de namen der planeten gaven[2]. De week-zelf is, gelijk ook Ideler ze in zijn voortref-

1 De planeet heet in het oud-aegyptisch Hor-ka of Hor-pe-ka: Brugsch, Zeitschr. d.d. morgenl. Ges. XIV (1860) 23.

2 Alleen Dio Cassius 37:19 zegt het van de Aegyptenaren, maar in veel lateren tijd; en die aegyptische week begon met den dag der planeet Saturnus, en volgde een andere orde.

felijk chronologisch handboek verklaart, het vierendeel eener lunaire maand, die van nieuwe maan tot nieuwe maan gerekend, en immers nog heden in quartieren verdeeld wordt; en den laatsten dag rustte men van den arbeid der week. De instelling van den Sabbath vloeit uit den geest van het Mosaisme zoo natuurlijk voort, dat wij niet noodig hebben om ongerijmdheid op onjuistheid te stapelen tot een hypothese wegens buitenlandschen oorsprong.

Na al deze misgrepen rest den heer Pleyte nog éene bijbelplaats, om een vroegeren zamenhang tusschen Israel en de Hyksôs waarschijnlijk te maken. Hij begint (p. 117 suiv.) met de opmerking, dat reeds in het begin van Genesis tweederlei verhaal vermengd is, dat van de zoogenoemde Elohîm-oorkonden en het latere van den Jehovist, aldus aangewezen omdat zij kenbaar zijn aan de godsnamen in hunne verhalen; dit is dan ook een der zekerste uitkomsten van de bijbelsche wetenschap. Als vroeger, leidt hij ook hier datgene waarvan het tegenbeeld in Babylonië (bij Berosus) voorkomt, verkeerdelijk uit dat land af. Men vergelijke echter de genealogiën

van den Elohist (hst. V): (Elohîm schept)		van den Jehovist (hst. IV): (Jahve schept)		
Adam		Adam		
Shet		⋮		
Enósh				
Kenan		Kain	Hebel (Abel)	Shet
Mahlalël		Chenok		Enosh
Jered		Irad		
Chenok (Henoch)		Mechujael		
Metushalach		Metushael		
Lemek (Lamech)		Lemek		
enz.		enz.		

Van Kenan tot Lemek geeft de een dezelfde namen als de ander van Kain tot Lemek, slechts in andere volgorde; en Shet met Enosh, die bij den jongeren auteur afzonderlijk staan, worden in de Elohîm-oorkonden tusschen Adam en Kenan (Kain) ingelascht. Daar nu Enosh hetzelfde beteekent als Adam, nl.

‘mensch’, stelt de heer Pleyte (in navolging van Bunsen, doch zonder dit te zeggen) een oorspronkelijke redactie, die met Shet-Enosh-Kenan (Kain) begon. Wanneer nu Enosh gelijk Adam is[1], blijft er voor Shet geen plaats over dan die der scheppende godheid.

De Elohîm-oorkonde plaatste haren Elohîm en Adam daarboven; de andere zette haren Jahve en Adam in de plaats, en schoof de twee namen op zijde. - De oplossing is aardig, maar niet de eenige mogelijke. Van waar de levensjaren, die in hst. 5 aan Shet worden toegekend? willen wij eens daarlaten; zij kunnen des noods uit een variant op die van Adam genomen zijn; maar waarom kan niet de elohistische redactie de oudste zijn, waaruit de Jehovist of zijn voorganger de beide namen op zijde schoof, teneinde plaats te winnen voor het volksverhaal van Kain en Hebel, waarin Kain de zoon van Adam heette? Men denke slechts, dat dit laatste den zin had van een der eerste afstammelingen van den vader der menschen, terwijl de latere schrijver het letterlijk meende te moeten opvatten. In zijn berigt staan dan ook Shet en Enosh, na voltooijing der verdere geslachtslijst, geheel op het slot; terwijl van den laatste geen zoon wordt opgegeven, omdat men zijn zoon tot zijn oom had gemaakt.

Zoolang men aldus tegenover Bunsen's hypothese een andere, minstens even natuurlijke kan stellen, mag niemand uit deze genealogiën het besluit trekken: ‘il est donc démontré que Seth est un nom de dien, pareil à celui d'Élohim et de Jéhova.’

Elders in het Oude Testament komt Shet en zijn geslacht niet voor; dat ‘de kinderen van Shet’ Num. 24:17 uit een verkeerde vertaling geboren zijn, weet men ook zonder Bunsen.

Nu wil het geval, dat aan den naam van Shet, zoowel als aan die der andere patriarchen, allerlei joodsche sprookjes worden vastgeknoopt. In de grieksche en oostersche kerk heeft men Gods zonen, Gen. 6: 2. 4, tot de zijne gemaakt; doch alles wijst er op, dat het ontstaan der reuzen daar verklaard wordt uit een verbinding van bovenmenschelijke wezens met

1 Raadselaehtig is de bewering van Pleyte, p. 123: ‘nous lisons (waar toch?) au sujet de son fils Enosch tout ce que nous trouvons mentionné d'Adam.’ Misschien is dit een verkeerde vertaling uit een duitsch boek; zooals het hier staat, geeft het geen begrijpelijken zin.

de dochteren der menschen (van Adam), niet van Shet's zonen met Kain's dochteren. In den geest van den mosaïschen schrijver, die dit verhaal opnam, zijn deze Godszonen niet anders dan engelen, die ook elders met die uitdrukking worden aangeduid. Voor de goddelijke eer, aan Seth bewezen, worden (‘certain Matthaeus’ bij Pleyte p. 124) drie curieuse redenen opgegeven. Hij zou veertig dagen in den hemel hebben doorgebragt (analogie met Moses Exod. 24:18); hij zou de letters en de astronomie hebben uitgevonden; en hij was bijzonder vroom. Andere, joodsche verhalen vermelden, dat de ziel van Shet in Moses woonde; maar hetzelfde zegt men van Adam's ziel, die bovendien ook in den Messias zou tegenwoordig zijn. Dan willen wij hieraan waarde hechten, dan is er stellig ook iets te leeren, b.v. uit het berigt[1], dat Henoch een schoenlapper is geweest.

Er vertoonen zich drie legendarische elementen, die tot het sprookje van een semitischen god Shet hebben aanleiding gegeven. Vooreerst bood het plotseling afbreken der genealogie van Shet bij den Jehovist de gunstigste gelegenheid aan, om de Godszonen in Gen. 6 zoodanig te verklaren, dat men het gevaar van polytheïstische denkbeelden in den Bijbel aan te nemen ontging. Ten tweede maakte de tegenstelling met Kain den anders onbekenden Shet tot een vroom man; de patriarchen-sage maakte zich van hem meester, en vlocht verhalen om zijn naam, waarvan nog de joodsche, christelijke en moslimische literatuur de overblijfsels bewaren. Ten derde komt het synkretisme in aanmerking: een dooreenmengen van tradities der verschillende volken, dat van Alexander's veroveringen af, vooral met het doel werd ondernomen, om eigen nationale wijsheid tegenover vreemdelingen te regtvaardigen, of ook, om hetgeen men van die vreemdelingen had geleerd, in eigen kring ingang te doen vinden. Nog heden zijn er in het Oosten heidensche leeringen, onder bijbelsche en mohammedaansche vormen verscholen, aanwezig, b.v. bij de Druzen in den Libanon en de Mandaïten (‘Joanneschristenen’ geheeten) in Zuidbabylonië. De heidenen te Haran, die zich reeds onder de byzantijnsche orthodoxie hadden moeten handhaven, ver-

1 Eisenmenger, Entdecktes Judenthum II, 399.

klaarden in de negende eeuw, om zich voor de mohammedaansche vervolging te vrijwaren, hun godsdienst voor de sabische (mandaïtische), reeds in den Korân vermeld als vatbaar om geduld te worden; zij leidden haar tevens af van zekeren Sabî, die dan zoon van Seth, Adam's zoon, derhalve met Enosh zamengesmolten werd. Ook van deze sekte hebben de Arabieren, gelijk vóor hen de oostersche Christenen, menig sprookje overgenomen, en ons de meeste berigten omtrent haar nagelaten. Nu heeft deze synkretistische massa nog wel niet haren geschiedschrijver gevonden, die van elke combinatie den oorsprong opspoorde; maar wij weten toch, dat gelijk Joseph met Serapis, zoo ook Idrîs (d.i. Henoch) met Hermes (aegyptisch: Thoth) en Shet met Agathodaemon, den leermeester van Hermes werd vereenzelvigd[1]. Van daar dat er geweest zijn, die aan Shet de rol toedeelden van den aegyptischen Thoth, als uitvinder der letteren en wetenschappen; en wanneer de heer Pleyte uit Josephus of een ander aanhaalt, dat Shet zekere mededeelingen had geschreven op kolommen, die in het siriadische land gevonden werden, zoo weet Syncellus[2] te verhalen, dat als bronnen van Manetho's geschiedenis tafels zijn gebruikt, eveneens staande in het siriadische land, en beschreven door Thoth.

De patriarch Shet is dus tot een god geworden alleen door de valsche geleerdheid van latere dagen, en heeft met den aegyptischen Set der Hyksôs niets gemeens. Met dit resultaat nemen wij afscheid van den heer Pleyte, uit wiens boek ons anders nog een menigte bewijzen van volslagen wanorde ten dienste zouden staan. Wanneer de verslaggever in ‘de Spectator’ het echt wetenschappelijk noemt, omdat het de geschiedenis van Israel als elke andere behandelt; dan hebben wij daarentegen gezien, dat hij ze zoo mishandeld heeft als zich dat heden ten dage geen wetenschappelijk onderwerp meer kan laten welgevallen. Mogt Dr. Leemans nog in de kracht van

1 Zie b.v. Chwolsohn, die Ssabier und der Ssabismus, St. Petersburg 1856, II, 518, 630, 632.

2 Fruin, de Manethone Sebennyta, proleg. p. XVI. Verdere Shet-sprookjes zijn te vinden bij v. Gutschmid, Zeitschr. d.d. morg. Ges. XV (1861) 35 ff. en d'Herbelot, Biblioth. orientale. Tot in den Indischen Archipel zijn er geschiedenissen van ‘Sis’ in omloop.

zijn leven leerlingen vinden, die zijne hoog gewaardeerde inlichtingen in plaats van tot verwarring, tot vermeerdering onzer kennis weten aan te wenden!

V.

Het is ons thans gebleken, dat er buiten de schriften des Ouden Verbonds geene regtstreeksche inlichting omtrent de godsdienst der aartsvaders te wachten is. Ook deze geschriften moeten wij met voorzigtigheid gebruiken, bedenkende, wat het historisch onderzoek eens voor altijd bewezen heeft, dat zij uit verschillende bouwstoffen zijn zamengesteld, en zich de bevestiging van algemeene waarheden meer dan de overlevering van gebeurtenissen ten doel stellen. En waar van andere Semiten datgene wordt ontleend, wat wij behoeven om ze te verklaren, mag niet vergeten worden, dat het synkretisme daar niet zelden met israelitische inmengsels is bezig geweest. Vooral de fragmenten van Sanchoniathon eischen kritiek; behalve om de genoemde reden ook daarom, omdat zij de phoenicische godsdienst uit een veel lateren tijd vertegenwoordigen, en de geestbeschaving der kenaänitische handelssteden, al mogt het later blijken, dat zij geene chamitische elementen bevatte, nog altijd anders was dan die van het nomadische zoowel als landbouwende israelitische volk. Hoewel men in Babylonië en Phoenicië scheppings- en zondvloedgeschiedenissen mag vinden, aan die van Genesis min of meer gelijk, zal zich alvast van deze niet laten beslissen, in hoeverre zij reeds in het vóormosaïsche Israel[1] bekend waren. Dezelfde geest, die op de genealogiën invloed heeft gehad, kon ook de aloude traditiën van het volk-zelf en zijne buren, die nog te vinden waren, niet onveranderd laten.

De gewone, algemeen-semitische naam voor de godheid was oudtijds (volgens de hebreeuwsche uitspraak) *El*, d.i. magt, of *Elóh*, d.i. vrees, ontzag, of het voorwerp daarvan. Beide deze woorden leeren niets naders omtrent de voorstelling,

1 Pleyte spreekt verkeerdelijk van ‘Préisraélites.’

die men zich van hoogere wezens vormde. Tot het onbepaalde der laatstgenoemde uitdrukking draagt nog het gewone, meervoudige gebruik bij; Elohîm kan evenzeer ‘goden’, als ‘godheid’ beteekenen[1], terwijl de aanname van een ‘meervoud van majesteit’, in overeenstemming met het plegtige ‘wij’ onzer vorsten, overbodig mag heeten. Dit onbepaalde nu is geheel in het karakter van het mythologische tijdperk; terwijl zich intusschen reeds een monotheïstische kern k a n hebben gevormd, getuige de El-Eljôn (‘allerhoogste God’) wiens priester Malkisedek wordt genoemd, en die ook door Abram, tot den koning van Sodom sprekende, aangehaald wordt. Blijkens Exod. 6:3 zou echter de eigenlijke oud-israelitische benaming El-Shaddai (d.i. ‘almagtige God’)[2] geweest zijn. De eene zoowel als de andere vinden wij terug bij Sanchoniathon; dat echter El-Shaddai de oude naam van Israel's stamgod was, was voor de latere schrijvers een uitgemaakte zaak. God openbaart zich onder dien naam aan Abram (Gen. 17:1); Jakob wordt daarmede op reis gezonden (28:3), en ontvangt daaronder insgelijks openbaringen (35:11, vgl. 48:3); hij zegent zijne zonen bij hun vertrek naar Aegypte met dien naam (43:14). Ook in het latere stuk, hst. 49:25, straalt dezelfde voorstelling door, en desgelijks in de verwonderde aanteekening van een ongenoemde (de verklaring is, meen ik, van prof. Roorda) aan het slot van het jehovistische stuk Gen. 2): ‘reeds in dien tijd begon men den naam Jahve te gebruiken’, daar het anders bekend was, dat die eerst uit Moses' tijd afkomstig was. De titel Baäl (babylonisch: Bel), d.i. ‘heer’, is uit de geschiedboeken verdwenen en komt eerst in den tijd der Rigteren voor; zoozeer werd de kenaänitische godsdienst, en alwat daaraan herinnerde, verafschuwd; intusschen heet een zoon van Saul Eshbaäl, een van David Beëljada, een van Jonatan (die zelf naar Jahve heette) Meribbaäl, een ambtenaar van David Baälchanan, en reeds Gideon de rigter Jerubbaäl. In plaats van

1 In den laatsten zin neemt het Hupfeld op Psalm 8:6, 7. Dat het woord in Ex. 21:6, 22:8, ‘regters’ zou aanwijzen, is onwaarschijnlijk.

2 En niet veldgod (El-Sadai), zooals de heer Pleyte, p. 120, iemand naschrijft. Reeds de Alexandrijnen vertalen met *ἰσχυρός*, enz. Of men de namen al met dezelfde letters s c h r i j f t , de oude Israeliten waren geene kamergeleerden, maar de woorden veranderden door de u i t s p r a a k .

dit Baäl ‘heer’, dat even als El-Eljôn en El-Shaddai een tijdlang als bijnaam van Jahve moet gebezigd zijn[1], kwam later Adonai, met dergelijke beteekenis. Zelfs van Melek (Moloch, d.i. ‘koning’) komen sporen voor.

Deze neiging, om een god bij uitnemendheid aan het hoofd der wereld te stellen, kan echter niet hebben belet, dat ook teraphîm, beelden van huisgoden voorkwamen; nog David (1 Sam. 19:13, 16) had zulk een beeld in huis; en hier vertoont zich op nieuw het verschijnsel van een meervoudigen naam, voor een enkel beeld of wezen gebezigd. De teraphîm stelde naar alle waarschijnlijkheid niet noodzakelijk een andere godheid dan den hoogsten God voor (zie nog Rigt. 17:4, 13).

Merkwaardig is het verhaal in Gen. 18, van de drie mannen, die bij Abraham komen, en waarvan de eene Jahve, d.i. El-Shaddai (vs. 22), de andere twee ‘engelen’ heeten (19:1). Door het mosaïsch gekleurde berigt heen zien wij den ‘Almagtige’ met twee andere elohîm; in lateren tijd heeten inderdaad de engelen meermalen ‘zonen van Elohîm’ en Sanchoniathon kent elohîm als medgezellen van El. Men merkte op, hoe weinig zelfs hier een individueel onderscheid tusschen de drie goddelijke wezens zigtbaar is, al zijn het slechts de beide minder hoog staanden, die zich verwaardigen om naar Sodom te gaan; nog in de geschiedenis van Gideon (Rigt. 16) vloeit het denkbeeld van Jahve en diens engel door elkander; om van andere voorbeelden niet te gewagen, waarin, met een echt-mosaïsch doel, de engelen duidelijker van de Godheid onderscheiden, en gebezigd worden om niets onwaardigs van Jahve te zeggen.

Een ander verschijnsel is het gedrag van Jakob tegenover de vreemde goden, blijkbaar de huisgoden, door Rachel medegebragt. Hij verdelgt ze niet, maar begraaft ze in den grond; (hetzelfde doen de hedendaagsche Joden met onbruikbaar gewordene synagogenrollen en andere heilig geachte voorwerpen.) Hoewel men dus slechts éénen Elóh of Elohîm bij voorkeur vereert, draagt men de overigen geene minachting toe. De keuze wordt bepaald door de plaats, waar de te kiezen godheid

1 Hetzelfde verschijnsel doet zich in den Islâm onder de bijnamen van Allâh voor: oude godennamen werden op den éénen god toegepast.

zich openbaart, en door eigen levenservaring of die der voorvaderen. De zaak laat zich eenigzins vergelijken bij de bijzondere devotie van een eenvoudig katholiek voor een of anderen heilige of voor de heilige Maagd van deze of die plaats; hoewel het niet geheel hetzelfde geval is, want de heiligen hebben door hun vroeger leven meer persoonlijke eigenaardigheid, en aan den anderen kant, de maagd Maria wordt toch ten slotte niet als een veelheid van personen gedacht.

Uit dit gemis aan scherpe afscheiding tusschen de verschillende Elohîm zou het voorbarig zijn, tot een monotheïstisch bewustzijn bij de Semiten, zooals Renan dat aanneemt, te besluiten; naar plaats, tijd en volksaard gewijzigd, treffen wij hetzelfde aan bij de Indiërs aan het einde van den vedischen tijd, en ook in de klassieke wereld, ten tijde dat de mythenontwikkeling voor meer nuchtere reflectie plaats maakt, reeds bij de eerste grieksche wijsgeeren. Het is derhalve een toestand van het godsdienstig bewustzijn, die niet aan de Semiten, maar aan een zeker tijdperk der ontwikkeling van alle volken eigen is. Wij kennen de oude Semiten, ja de Arabieren, die het laatst in de wereldgeschiedenis zijn ingetreden, niet in het tijdperk hunner kindsheid, in dat der gloeijende phantasie, die de indrukken der wereld op het eigen hart als doorzigtige, dichterlijke mythe teruggaf, - gelijk ons het taalonderzoek en dat der literatuur onze indogermaansche voorouders heeft doen kennen. De liederen en sproken, die van dien toestand getuigd hebben, zijn in de stormen der vooraziatische geschiedenis, in den veroveringsstrijd met de oudere beschavingen, in de stamoorlogen verloren gegaan. En wat van de schaarsche overblijfsels nog genade vond voor de mosaïsche schrijvers, - priesters en propheten, - dat waren voorzeker niet de door en door mythologische overleveringen, maar datgene wat zonder overgroote ergernis in het bestek van een monotheïstisch tafereel kon worden gebragt; wat reeds de sterkste kleur verloren had en tot dat monotheïsme neigde. Wij mogen dit in het belang der geschiedkunde betreuren; maar alwie zich het kwaad herinnert, door werktuigelijk toegepaste bijbelplaatsen zoo dikwijls gesticht, zal met het oog op de menschheid zich over het strenge vasthouden aan éénen God, ook in het verhaal van het vroeger gebeurde, verblijden.

De afzondering van El-Shaddai, den volksgod van Israel, uit

de overige Elîm of Elohîm, schijnt reeds bij gelegenheid van den uittogt uit Mesopotamië te zijn geschied. Ten minste, in Gen. 12 vertrekt Abram op bevel van Jahve naar het beloofde land. Dan evenzeer is het denkbaar, dat hij de godsvereering, bij al de stamverwanten in gebruik, naar Palaestina medebragt, en in tegenstelling met de gebruiken der Kenaäniten haar herderlijk-eenvoudig karakter bewaarde. Er laat zich hier niets naders constateren; de vereering van den ‘allerhoogsten God’ door Malkisedek (d.i. den regtvaardigen of vromen vorst) is aan bedenking onderhevig, daar zij in de geschiedboeken schijnt te zijn opgenomen teneinde de instelling der tienden, aan de priesters verschuldigd, te schragen.

Van tijd tot tijd verschijnt de beschermgod aan het stamhoofd, in de eenzaamheid b.v. van een bergtop, en wordt de plaats met een steen, aard- of steenhoop aangewezen, of, waar de gelegenheid vooral gewigtig en de mogelijkheid voorhanden is, met een opzettelijk geplant bosch. Zulk een gedenksteen, ook bij verbonden en tot aanwijzing van grenzen gebezigd, heet in dit geval Bêt-El, ‘woning Gods’ (vanwaar de grieksche naam baetylion, aan andere semitische volken ontleend) en dient tevens als altaar om olie te plengen. Met offerdieren schijnt men spaarzamer om te gaan; de vaars, geit en ram, door Abram in tweeën gedeeld (Gen. 15:10) dienen om het verbond met de Godheid te bezegelen; Jakob en Esau houden een maaltijd (Gen. 31:54), waarbij waarschijnlijk ook geofferd is; doch een brandoffer wordt enkel van Noach, en van Abraham bij gelegenheid der aanbieding van Isaäk op den berg, vermeld. - Aan de gedenksteenen herinnert de zeldzame godsnaam Sûr, ‘de rots’ (voorkomende in den mansnaam Pedasûr, te vergelijken met Pedajah, ‘God verloste’); en het is waarschijnlijk, dat men aan het teeken ook het bepaalde denkbeeld van een symbool, dat den god vertegenwoordigt, gehecht heeft. De overgang van het een tot het ander wordt bij latere Arabieren door een zeer naïve overlevering aangewezen[1]. Onder den toren aan zekeren tempel was oudtijds een steen van al 'Lât (hetzelfde denkbeeld als Elohîm met het lidwoord); daarop zat een man, die voor de pelgrims moes met vet bereidde, en die spijs aan

1 Freytag, Einl. zum Stud. der Arab. Sprache 348. Zie over de oude arabische godsdienst vooral Sprenger's Mohammed (tot heden twee deelen).

hen uitreikte. Toen deze gestorven was, zou Amr ben Lohaj gezegd hebben, dat hij niet gestorven, maar in den steen was veranderd, en daarom aan het volk bevolen om dezen te vereeren.

Ofschoon de oorspronkelijke zin van Abraham's offerande niet duidelijk blijkt, - daar men evenzeer de afschaffing van menschenoffers als het bewijs daaruit ontleenen kan, dat zij nu en dan plaats hadden, - mag men aannemen, dat vóor Moses die vreesselijke plegtigheid niet zonder voorbeeld was. Wij vinden ze vooral daar, waar het Chamitisme waarschijnlijk sporen had nagelaten, in Babylon en Phoenicië gelijk in Aegypte; doch beter doen wij met de Arabieren te raadplegen. Dat sommigen hunne onvolwassen dochters levend begroeven, had geen godsdienstige beteekenis, althans zoover wij kunnen nagaan[1]. Daarentegen is uit de familie van Mohammed-zelf een ander voorbeeld bekend: de Koraishiten vergunden niet, dat een hunner, om aan een gelofte te voldoen, zijn zoon in de Kaäba slagtte. In het Rigteren-tijdvak baarde het offer van Jiphtach's dochter groot opzien; maar of het een zeldzaam nationaal gebruik, dan wel een navolging van vreemde zeden is geweest, kan men thans niet meer weten.

Evenmin laat zich een stellig oordeel vellen over de mate, waarin de mosaïsche geschiedkunde de voorstelling van vroeger toestanden gewijzigd heeft. Genoeg, dat het bepaald uitgesproken monotheïsme eerst van Moses dateert. En nu hale men niet met bewondering aan, dat in Indië de eenheid Gods in de scholen is onderwezen: tusschen de scholen en het volksleven ligt een breede klove, en het volk is onder de mythen gevangen gebleven als voorheen. Ook bewere men niet met Haug[2], dat Zarathustra Spitama's begrip van een hoogste Wezen dezelfde beteekenis heeft als dat in het Mosaïsme; want op de voorafgaande en volgende bladzijde van zijn eigen boek lezen wij het tegendeel. De voorgangers van den iranischen godsdienststichter, zegt hij daar, schijnen een veelheid van goede geesten (Ahura-s, ‘levenden’ genaamd) vereerd te hebben. Van die veelheid maakte hij een eenheid, die hij den ‘alles scheppenden’, of ‘zamenscheppenden Ahura’ (Ahura Mazdâo) noemde. Mogelijk bestond die uitdrukking reeds vroeger, maar men had van den

1 Zie het opstel: de Korân, enz. in ‘de Gids’ voor Mei 1861, blz. 626.
2 Ju zijne boven vermelde Essays, p. 257

aard en de werking dezer scheppende magt nog geen duidelijk begrip. - Hier ligt het voor de hand, de Elohîm en den El-Shaddai te vergelijken, gelijk die tot Jahve verhelderd was. - Maar volgens Haug-zelf[1] stelde Zarathustra (als echte zoon van Japhet) naast zijn theologisch monisme een wijsgeerig dualisme, door in Ahura-mazdâo een witten, heiligen en tevens een donkeren, boozen geest (spento-mainjus en angro-mainjus) aan te nemen. De laatste werd al spoedig als afzonderlijk wezen in de parsische theologie opgenomen, en van dat oogenblik af was de mythische ontwikkeling op nieuw begonnen.

De waarde van Moses' werk ligt in de gestrengheid waarmede hij zijn beginsel vasthield, en voor de geestverwanten van alle latere tijden, te midden van de afdwalingen des volks, een onwrikbaar, p o p u l a i r steunpunt vestigde. Wie den afstand tusschen bespiegeling en praktijk, tusschen denken en doen heeft leeren meten, zal de diepe historische beteekenis waarderen van het Mosaïsme, dat, krachtiger dan alwat Japhet's zonen verrigtten, de menschheid van de mythen en van de schim der mythen heeft vrijgemaakt.

Amsterdam, October 1862.
J.P.N. LAND.

1 Zie de bewijzen aldaar p. 258.

Hoe Hendrik van Valois koning van Polen werd.

Prima i Franchi mostrarsi: il duce loro
.....del re fratello.
Tasso.

‘God is te hoog en Frankrijk te ver’ is de diepe, ja wanhopige klagt door de Polen geslaakt in een nationaal lied, dat, moet het als de algemeene uitdrukking gelden van hetgeen op ieders hart bij hen te lezen staat, trouwens evenmin godsdienstige onderwerping verraadt, als het van de ervaring getuigt, die dit ongelukkige volk uit zijne eigene geschiedenis heeft opgedaan, wanneer het nog steeds, als naar den redder uit zijne ellende, naar datzelfde Frankrijk blijft uitzien, welks alleen zelfzuchtige regering het telkens ter elfde ure weer aan zijn lot overliet. Nogtans ligt juist in dat verafgelegen zijn van Frankrijk voor de Polen de eenvoudige reden ook opgesloten, waarom genoemd rijk, wil men zoo, hun vriend is; doch tevens dan ook, waarom die vriend geen eigenlijke vriend in den nood mag heeten. Het eene verklaart het andere. Natuurlijke bondgenooten, om dien naam van vriend ook maar geheel achterwege te laten, kunnen digt bij en ver van elkander liggen. Digt bij, wanneer dezelfde belangen of gevaren twee of meer naburige volken tegen eenen voor hen gemeenschappelijken nabuur steeds op hunne hoede moeten doen zijn. Zoodanig was in vroegere dagen, toen hunne grenzen nog aan elkander stieten, bovenal de verhouding tusschen de Polen en de Turken. De Poolsche provinciën, en wel inzonderheid de meer zuidwaarts gelegene, stonden der Czaren ras ontwaakte veroveringszucht steeds als een slagboom in den weg, aan welks getrouwe bewaking Turkije, om zeer goede redenen, zich nooit minder mogt gelegen laten liggen dan de Polen zelven. Ongelukkig genoeg voor beiden, dat eene zoo wijze voorzorg niet altijd

tot de grondstellingen behoorde van den divan, en dat eene barbaarsche fierheid den Turken schier te allen tijde een zeer overdreven gevoel van eigene algenoegzaamheid heeft ingeboezemd, waarvan de schadelijke invloed op hunne buitenlandsche staatkunde steeds nog des te verderfelijker moest werken, door hun alles overheerschend godsdienstbegrip van zich in 't algemeen met gekruiste armen aan de toekomst over te geven. Doch dit punt laten wij verder hier onaangeroerd. Met Turkije, kan men zeggen, begon intusschen in nieuweren tijd de allezins breedere politiek zich te vestigen, welke naauwe en altijd door weer zeer natuurlijke vereenigingen of verbindtenissen doet aangaan tusschen zelfs geheel van elkander verwijderde volken. Zulks zag men eerst sedert Soliman II en Frans I, - in weerwil der heftige antipathie, die hunne wederzijdsche onderdanen na de kruistogten jegens elkander bezielen bleef, en in weerwil, dat de stedehouder van Mahomed en de Allerchristelijkste Koning wederkeerig doortrokken waren van de meest souvereine minachting voor het geloof van den anderen, - de handen vriendschappelijk ineensloegen, om de voor hen beiden zoo hinderlijk zich uitbreidende magt van de Habsburgers vereenigd te keer te gaan. Het meerendeel van Europa uitte eerst kreten van diepe verontwaardiging op het zien van dit alleronchristelijkst, alleronnatuurlijkst, zelfs Satanisch verbond, naar het heette; doch van lieverlede ging het daarmede als met het zien van den wolf in de fabel: men gewent zich aan alles. Eene toenadering tot den Turk begonnen weldra alle vijanden van Oostenrijk, even als later van Rusland, voor het minst als iets zeer natuurlijks te beschouwen. Had toch ook niet reeds zelfs een paus, Alexander VI, in zeer naauwe verstandhouding gestaan met Bajazet II? Hoe dan ook, de gevolgen van dat verbond tusschen Frans en Soliman, welke gruwelen het ook aanvankelijk na zich sleepte, waren ten slotte zelfs heilzaam voor de vrijheid van ons werelddeel. Minder beperkt werd daarenboven van nu af de werkkring der staatkunde tot het opzoeken of herstellen van het evenwigt. Overal sloot men zich voortaan meer aan zijne natuurlijke of zoogenaamde politieke bondgenooten, die uit den aard der zaak zich van alle kanten spoedig herkenden. Het voornaamste wat hierbij op den voorgrond trad was noch godsdienst, noch gelijkheid van regeringsvorm, noch zelfs verwantschap van de wederzijdsche regeringen; neen, hetzelfde voordeel slechts, hetzelfde eigenbelang en niets anders. Richelieu heeft gewis aan deze

staatkunde in zeer hooge mate hare ontwikkeling gegeven, haar bijzonder scherp in praktijk gebragt; maar het was daarom geen nieuw gevonden weg dien hij insloeg: reeds voetstappen genoeg stonden daarin afgedrukt. Dus werd dan ook Zweden de bepaalde bondgenoot van Frankrijk, niet alleen uit hoofde van het belang, dat hen vereenigde, om de magt te fnuiken van den Duitschen keizer, maar evenzeer door zijne geographische ligging. Zweden toch, even als de Turken in 't zuiden, was zoo in het noorden de staat, die om eigene veiligheid elke uitbreiding der Russen moest zoeken tegen te gaan. Frankrijk kon mede niet voor eene dergelijke uitbreiding zijn, dewijl die in de eerste plaats den invloed ondermijnde, welken het meer en meer in het oostelijk Europa zocht uit te oefenen, en voor de vijandelijke betrekking, waarin het sedert Maximiliaan I meestal tegenover Oostenrijk stond, ook noodig had. Rusland kwam eerst laat op onder de staten van Europa; doch hoe meer het zich verhief, des te naauwer sloten zich ook de aanvankelijk meer bepaald tegenover Oostenrijk aangegane verbindtenissen van Frankrijk met Turkije en met Zweden. Duidelijk hadden nu ook de Turken en Zweden een zelfde belang, dat hen steeds dezelfde wapenen moest doen gereed houden. Men stelt zich doorgaans Karel XII als eenen dolleman en eenen gek voor, dewijl hij, niet dan na eene hoogst gevaarlijke belegering te hebben uitgetart, de wijk wilde nemen uit Bender, waarheen hij zich na den slag van Pultawa begeven had. De naam van dolleman moge nog zoo ongepast niet voor hem wezen; maar dien van gek of dwaas komt meer den sultan Achmed III toe, geheel verblind als die was, om slechts te luisteren naar de taal van zijnen omgekochten groot-vizier, en niet veeleer in de krachtige ondersteuning van Zwedens strijdlustigen koning het voordeel, ja het behoud van zijn eigen rijk te zien. De Polen werden wederom uit den aard van dezelfde omstandigheden, welke wij in dit zeer vlugtig overzigt als de eigenlijke hefboomen zagen werken, die in het zich vernieuwend Europa alras alle staatkundige alliantiën in het leven riepen, de natuurlijke bondgenooten der Franschen. Vooreerst waren eerstgenoemden dat reeds van den beginne af, naar wij zagen, van de Turken, die zulks onder Soliman II van de Franschen werden, en waar dan ook, zoo gold in dezen ten minste nog al de waarheid van de spreuk: ‘les amis de mes amis sont mes amis.’ Maar allengs verkregen de Polen

eene meer zelfstandige plaats in die affectie van Frankrijk, als het eens zoo heeten mag, naarmate dit rijk zijn invloed meer geldig zocht te maken in Duitschland, ten gevolge van zijne gedurige verwikkelingen met Oostenrijk om Italië, en geheel natuurlijk werd dus weer die steeds toenemende aansluiting tusschen Frankrijk en Polen tot stand gebragt, door de ligging van laatstgenoemden. Polen toch was een verwijderd bolwerk voor Frankrijk, dat het naar alle zijden dienen kon. Het ongeschonden behoud daarvan moest alzoo voor Frankrijk steeds een eerste streven blijven, althans zoolang de algemeene toestand van midden en oostelijk Europa geenen geheelen omkeer onderging. Doch eene levensquaestie - de geschiedenis heeft het vaak genoeg geleerd - kon de bescherming van een dergelijk geographisch bondgenootschap zoo min voor het eene als voor het andere land immer worden; om de eenvoudige reden, dat elke verbindtenis, die slechts steunt op de berekening van het uit die vereeniging te trekken voordeel, los wordt en uit elkander valt, zoodra de nadeelen en de schade, voor de instandhouding daarvan op 't oogenblik gevorderd, vrij wat zwaarder schijnen te wegen dan de altijd eenigzins precaire voordeelen eener voortdurende zamenspanning. Immers onze eigene historie, waarbij wij slechts met den vinger wijzen naar die van de Triple Alliantie, levert genoeg bewijzen op, hoe ras soms de natuurlijkste coalitie van onderscheidene staten tegen een zelfde dreigend gevaar, door allerlei omstandigheden in duigen kan vallen. En ligt het ook niet geheel in den aard van het eigenbelang, hetwelk dan toch de grondslag van alle aangeduide vereenigingen uitmaakt, dat het telkens zijn zwaartepunt verleggen zal, zoodra het daarin eenig bepaald voordeel ziet? Bijzonder leerrijk in dit opzigt is vooral de geschiedenis van Savoyen, een land, welks ligging, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, al even ongelukkig mogt heeten als die van Polen; maar dat zich gered heeft - hoe onbevallig het ook klinken moog - welligt alleen, omdat het zich nooit veel bekreund heeft over zijne geographische vrienden: gewoon als zijne hertogen steeds waren, om met dezelfde trouweloosheid, waarmede genen trouwens zich ook niet ontzagen telkens het gebied van Savoyen aan hunne bijzondere veroveringsplannen op te offeren, - wanneer eene verwisseling dier bondgenooten slechts voor het tegenwoordige eenig voordeel kon opleveren, eenvoudigweg, soms nog wel in denzelfden

krijg, daartoe over te gaan. De moraal van dit alles is: dat geen volk veel op een ander steunen moet, wiens ligging al medebrengt van in diens voortbestaan zijn eigen welzijn te zien. Al die coalitiën worden aangegaan voor de lusten, niet voor de lasten. Zoodra de laatsten zwaarder dreigen te worden dan het gewigt van de eersten is, storten zij ineen. ‘Lass fahren was nicht bleiben will’ wordt het dan; ofschoon die gedachte daarom nooit luide wordt uitgesproken in de politieke nota's, en wat dies meer zij, welke gebeurtenissen, als welke wij hier bedoelen, in den regel alléen blijven vergezellen. Eene natie, die eenmaal, waarom dan ook, gevallen is, het is hard maar waar, zoo zij uit eigene krachten niet kan opstaan, moet niet te veel op sympathiën rekenen: dat zijn troosters aan het ziekbed, die u vriendelijk toespreken, maar laten liggen, ja, u meestal zelfs voorpreken, om toch vooral stil en bedaard te blijven liggen. - ‘Frankrijk is te ver’, jammeren de Polen. Wij mogen geenen jammerenden hard vallen, maar zouden anders kunnen vragen: wat er van die gansche vriendschap geweest zou zijn, indien zij niet zoo ver van Frankrijk hadden afgelegen. Juist uit die verre ligging, gelijk wij nagingen, spruitte die immers voort. Waar de afstand de eenige reden van zamenwerking is, moet men zich niet over dien afstand beklagen, of men wil iets ongerijmds. Wij zouden de vraag daarbij kunnen opwerpen: of het in elk geval zooveel gelukkiger is dígt bij Frankrijk te liggen? Alle naburen hebben wel eens gevochten; maar het onheil en de overlast door Frankrijk steeds den zijnen aangedaan is, helaas, voor niemand onzer lezers eene zoo onbekende zaak, dat wij zelfs een oogenblik bij dit punt behoeven te verwijlen. Wat wij ook ditmaal slechts wenschten te geven is een eenvoudig verhaal van de wijze waarop de Polen eens dan nog eenen geheel Franschen koning kregen, en dat wel eenen zoon van Katharina van Medici. De naam van de moeder mag hier trouwens wel voorafgaan, dewijl voornamelijk aan hare eerzucht de gansche toedragt van zaken haren oorsprong te danken had. Aan hare eerzucht en bijgeloovigheid; want beide drijfveren werkten hier eigenlijk te gelijk. Katharina toch raadpleegde gedurig sterrewigchelaars, en die hadden haar voorspeld, dat al hare zonen koning zouden worden. Hieraan geloofde zij met het volste vertrouwen; nogtans in dier voege, dat zij vermeende daarom hetgeen over haar en haren kinderen beschoren was niet met de handen

in den schoot rustig te kunnen afwachten, maar die zelve fiksch te moeten uitsteken, ten einde de geboorte daarvan te bevorderen. De befaamde weduwe van Hendrik II (als diens echtgenoote nog had zij zeer weinig te beteekenen gehad) was alles behalve eene zwakke vrouw; maar als zoo velen in dien tijd, die men waarlijk niet van wat men zoo zwakheid van geest noemt zou mogen beschuldigen, boog zij zich geloovig neer voor astrologen en andere lieden van dat slag, die toen nog hunne gouden eeuw hadden. Men herinnere zich slechts Wallenstein (geboren zes jaren voor haren dood), die toch ook zoo niets zenuwachtigs had, en wiens schier onafzienbaar paleis te Praag, bij al wat het geleden heeft van den laaghartigen wrok zijns ondankbaren keizers, die er eene kazerne van maakte, waarvan zijne opvolgers de vernielende sporen niet vermogten uit te wisschen, nog duidelijk aanwijst, hoe het door den Friedlander mede was aangelegd, om uit dien nu afgesloten toren, waartoe geheime gangen voerden aan alle zijden over de gebouwen henen, zoo dikwijls als hem daartoe de lust bekroop, de sterren behoorlijk te kunnen raadplegen. Verklare zulks wie wil, wij constatéren slechts het feit. Sommigen prevelen hier welligt van idiosyncrisis; maar behalve dat die term de oplossing van het verschijnsel eigenlijk al niet veel verder brengt, zoo was dat toch nog te algemeen, om het eenvoudig met dien naam te bestempelen. Liever verklaren wij ons daaruit eenigzins meer, - al worde het dan ook gewraakt als een paradox, om uit een slecht begrepen verschijnsel een dergelijk ander te willen verduidelijken - hoe het in diezelfde tijden mogelijk was, dat mede lieden van overigens verlichte denkwijze (want wat het domme gemeen gedurig bedreef laten wij hier geheel buiten rekening), de verfoeijelijkste vervolging konden voorstaan, soms van nog maar een weinig anders denkende geloofsgenooten, laat staan dan van de rest. - Wat echter nog die vreemde begrippen, omtrent allerlei invloeden van buiten betreft, zij geven ons eene voorbijgaande opmerking in de pen, die wij trouwens noode daarvoor instippen. Dat komt, omdat wij niet regt durven uitspreken, hetgeen wij eigenlijk zeggen wilden. Thuanus namelijk - wij gevoelen hierbij al de verlegenheid die Heine beving, toen hij beschrijven zou, waarom August Wilhelm von Schlegel weer zoo spoedig alleen werd gelaten - maar Thuanus dan, die hier overigens voor een groot gedeelte onze leiddraad is, en wien wij als mensch en geschiedschrijver op den hoogsten prijs

schatten, schijnt zich zelven nog niet altijd geheel los te kunnen maken van supernaturalistische denkbeelden, gelijk ieder die hem vlijtig leest, genoeg bespeuren kan.

Uit vreeze alleen van om deze enkele woorden soms eene verdediging te moeten aanvangen, alsof wij hem voor eenen ligtgeloovigen schrijver hadden uitgekreten, herhalen wij slechts nog, dat niemand in onze meening als degelijk en onpartijdig historicus al hooger aangeschreven staat dan Thuanus.

Katharina van Medici intusschen, die na den dood van haren gemaal, onder de kortstondige regering van haren allezins zwakken zoon Frans II, nog geenen eigenlijken invloed op het bewind had kunnen uitoefenen, dewijl de Guisen toen magtiger waren dan zij, had daarop, na het overlijden van Frans, gedurende de minderjarigheid van haren tweeden zoon, Karel IX, eindelijk zelve als regentes de teugels van het gebied gevoerd, die zij vervolgens nooit weer geheel losliet. Nu streefde hare onbegrensde heerschzucht er slechts verder naar, om, terwijl Karel nog leefde, in overeenstemming met de voorspelling haar eenmaal gedaan, haren beiden nog overigen zonen insgelijks eene kroon te bezorgen. Dat Karel zonder wettigen erfgenaam zou worden weggerukt, en alzoo in elk geval vooreerst weer een derde broeder de plaats van den tweeden zou innemen, kon zij bezwaarlijk of wel mogt zij zelfs niet vermoeden, nadat hij pas eene jeugdige vrouw gehuwd had - bij wie wij ook zien zullen, dat hij nog eene dochter kreeg - en bovendien reeds zeer geldige bewijzen voorhanden waren, die de waarschijnlijkheid van zijne voortplanting der Valois buiten elken redelijken twijfel stelden. Er moest dus ergens elders naar een koningschap door haar worden omgezien, en dat wel in de eerste plaats voor haren derden[1] en meest geliefden maar gewis ook meest bedorven zoon Hendrik, hertog van Anjou, welke titel, kort nadat hij koning van Frankrijk geworden was, op zijnen volgenden en jongsten broeder overging, tot dusverre den hertog van Alençon, wien wij Nederlanders, onder dien vernieuwden naam van Anjou, maar al te goed hebben leeren

1 Wil men zoo, dan was dit haar vierde zoon, want tusschen haren oudsten Frans - haar jongste zoon heette insgelijks Frans, de beruchte held der Fransche furie van 1583 - en Karel, was er een gestorven, Lodewijk, hertog van Orleans, die slechts twee jaren oud werd. Wijders had Hendrik II mede vijf dochters bij Katharina verwekt, waarvan hem drie overleefden: Elisabeth, die de derde vrouw werd van Philips II, nadat zij dan eerst half was uitgehuwelijkt aan zijn zoon Don Carlos; Claude, gehuwd met Karel II, hertog van Lotharingen; en Margaretha de alweer beruchte eerste vrouw van Hendrik IV.

kennen. Tot bereiking van voorschreven doel, lag het digst bij de hand, naar het scheen, een huwelijk met Engelands koningin, Elisabeth, ofschoon hij nagenoeg achttien jaren jonger was dan zij. Hiervan, gelijk bekend is, kwam echter niets, evenmin als van de velerlei pogingen, die Katharina later aanwendde, om dan haren jongsten zoon nog te laten trouwen met hare Britsche Majesteit, die, voornamelijk ten gevolge der verwikkelingen, waarin de eenmaal noodzakelijk gewordene bewaring van Maria Stuart haar gedurig bragt, en om voor goed, naar zij hoopte, op Frankrijk te kunnen blijven rekenen tegenover Spanje, altijd nog het minste wars scheen van dit laatste plan, alhoewel die nieuwe kandidaat toch nog weer derdehalf jaar minder telde dan de vorige[1]. Vervolgens nu droomde Katharina voor haren Hendrik nog van eene verovering van Algiers, waarbij alsdan Sardinië en Corsica zou moeten gevoegd worden. De Fransche gezant te Konstantinopel, de Noailles, bisschop van Ax, kreeg zelfs in last den divan omtrent dit ontwerp te polsen. Natuurlijk dat die daartegen was. Maar om toch den koning van Frankrijk bewijzen te geven van toegenegenheid voor zijnen te plaatsen broeder, schreef de sultan, Selim II, hem zelf: dat hij hem gaarne zou ondersteunen met tweehonderd galeijen, waarmede Karel IX, onverschillig welke streek aan de kust van Italië of Spanje veroveren mogt, om daarvan een nieuw rijk te maken. - Wel zoo aannemelijk en ook minder gevaarlijk kwam echter de raad voor, welke alsnu gegeven werd door een der vertrouwelingen van de koninginnemoeder, den vrijzinnigen bisschop van Valence, de Montluc. Katharina zelve, zij zulks even opgemerkt, was op het punt van godsdienst geenszins eene dweepster, gelijk men dat, alleen uit hoofde van het ruim aandeel 'twelk zij aan den Bartholomeusnacht had, alligt zou opmaken. Hare vervolging was steeds het uitvloeisel harer staatkunde of van haren bijzonderen haat. Voorheen had zij de Hugenooten soms beschermd, trouwens om in hunne partij een evenwigt te hebben tegenover den steeds aanwassenden invloed der streng katholijke Guisen, en was zij zelfs door het parlement

1 Vroeger (in 1565) had Katbarina trouwens ook reeds bij Elisabeth aangehouden voor een huwelijk met Karel IX, toen deze nog geen volle vijftien, en Elisabeth al meer dan het dubbel getal dier jaren had bereikt. De moeder schreef haar daarbij eigenhandig, dat zij in haren uitbundig geprezen zoon zou vinden: ‘tant au corps qu'à l'esprit de quoi la contenter.’ Zie over dit huwelijksvoorstel de onuitgegevene stukken bij Mignet (Marie Stuart), en von Raumers Briefe etc.

van Parijs, ofschoon dan bedektelijk, wel eens gelaakt wegens hare tolerantie. Ja, na den slag van Dreux (1562), in den eersten burgeroorlog, toen de voorste vlugtelingen haar het verlies daarvan en de gevangenneming van den connetabel kwamen melden, zou zij zeer koel daarop geantwoord hebben: ‘Eh bien, nous prierons Dieu en français.’ Dat alzoo een prelaat, die zich eenmaal zelfs nog door eene pauselijke bul bedreigd zag ten gevolge van zijne zigtbare overhelling tot de ketters, zeer goed haar staatkundig vertrouwen kon bezitten, mag niemand verwonderen. Wij zullen daarbij verder zien, hoe diezelfde prelaat altijd vrij wel van haren eigen godsdienstigen slag was. Hij was het zoo ook, die haar dan den raad gaf liever uit te zien naar den troon van Polen. Te dien einde moest haar zoon Hendrik alweer trouwen met Anna, eene zuster van den thans nog aldaar regerenden koning Sigismund Augustus, wiens dood niet ver verwijderd scheen, en bij wiens kinderloos overlijden het stamhuis der Jagellonen tevens uitstierf. Verder gaf de Montluc Katharina zijnen natuurlijken zoon, Balagni, die op dit oogenblik nog te Padua studeerde, als eenen zeer geschikten geheimen onderhandelaar aan de hand, om in eigen persoon Sigismund Augustus te gaan bewerken, ten einde door diens invloed de opvolging voor te bereiden van den Franschen prins, zijnen préliminairen zwager. De Montluc was vroeger ambassadeur te Konstantinopel geweest en had mede in Polen geresideerd. Niemand aan het Fransche hof was op dat oostelijk terrein van Europa meer tehuis dan hij: zijne raadgeving was daarom van beteekenis. Ook Karel IX luisterde met gretige ooren daarnaar, voornamelijk echter om zijnen welbeminden broeder, wien hij na diens overwinningen van Jarnac en Montcontour niet meer luchten of zien kon, zoover mogelijk van honk te krijgen. Nadat de connetabel in den tweeden burgeroorlog, in 1567, daags na den slag van Saint-Denis, aan zijne bekomen wonden gestorven was, had Katharina, om iederen anderen de pas af te snijden tot die hooge waardigheid, waarmede de hooghartige Montmorency haar zelve vaak genoeg had getrotseerd, aan haren nog eerst zestienjarigen lieveling het opperbevel over de legers doen opdragen. De genegenheid tusschen hare zonen onderling was juist nooit bijzonder sterk geweest; maar dit gevoel sloeg zelfs bij Karel allengs over in de doodelijkste jaloezij en haat, toen zijn jongere broeder, in den derden burgeroorlog (onder de leiding altijd van den wreeden maarschalk de Tavannes

en de Sausac, mede een beproefd officier) genoemde overwinningen behaald had; waarbij trouwens gevoegd moet worden, dat de geheel karakterlooze Hendrik, zoodra het weer vrede was, en toch ook niet minder in het leger, steeds al het mogelijke aanwendde, om het gezag van zijnen koninklijken broeder te ondermijnen, en dien nog onbeduidender te maken dan hij bij de verschillende partijen reeds stond aangeschreven. Voeg hier nóg bij, dat Karel IX wel een vloeker in folio mogt heeten, maar daarom nog niet veel zelfstandigheid bezat; dat hij meer en meer de regering aan de leiding zijner moeder overliet, dagelijks verknochter als hij werd aan zijne eenigste hartstogtelijke liefhebberij, om op den jagthoorn te blazen en te jagen: - welke passie ook zoodanig bij hem toenam, dat zij hem ten eenenmale ongeschikt maakte voor elke ernstige bezigheid, en, naar zijne geschiedschrijvers ons verzekeren, bepaald zijnen vroegtijdigen dood ten gevolge had; - doch dat hij bij al zijne indolentie, waaruit hij tot schrik zijner onderdanen slechts nu en dan ontwaakte, toch nooit zoo verblind was, dat hij niet zien kon, hoe die moeder altijd meer werk maakte van haren Hendrik; en gansch begrijpelijk wordt het alsdan in dusdanig karakter, dat hij dien braven Hendrik alzoo liefst op de Mokerhei zag, en *a fortiori* zelfs in de steppen van Polen[1], *primo*, om den verderen afstand, en *secundo*, dewijl dan toch zijn troonbenijder zelf een troon zou bezitten, en de zijne aldus altijd iets veiliger werd. Hij was dus voor die zending van Balagni, die in 't begin van 1572 op reis ging, naar 't heette, om vreemde landen te bezoeken. De weg liep over Weenen, waar hij in last had, om aan 't keizerlijk hof eens uit te vorschen, of het waar was, gelijk het gerucht reeds verbreid had, dat Maximiliaan II insgelijks al het oog had geslagen op den ieder oogenblik vakant te worden Poolschen troon, ten behoeve van zijnen tweeden (namelijk nog in leven zijnden) zoon, den aartshertog Ernst, die in 1594 gouverneur-generaal werd in de Nederlanden. Ernst was de zwager van Karel IX, die in 1570

1 De naam van Polen beteekent reeds ‘vlakte’ of ‘laagte’, en daarmede werden vervolgens diegenen van de Slavische stammen, welke zich hier kwamen neerzetten, zelven genoemd: analoog met ons Bataven van Bet-ouwe. - Slaven, Slawen, Slowenen, komt, volgens Roepell, van *slowo*, ‘het woord’, alzoo ‘de sprekenden’, de elkander verstaanden, in tegenoverstelling van de niet stamverwanten, de hunne taal niet verstaande Duitschers, die zij vandaar *Niemcy* van *niemo*, ‘stom’ noemden.

met zijne tweede zuster, Elizabeth, getrouwd was, te gelijker tijd, dat Philips II zijn vierde huwelijk had aangegaan met Anna, de oudste dochter van Maximiliaan II, waardoor de Fransche en Spaansche monarchen alzoo op nieuw weer zwagers werden. Sigismund August was mede aan het huis van Habsburg verwant. Andermaal was hij getrouwd (ofschoon hij nu gescheiden leefde) met eene zúster van Maximiliaan[1], terwijl hij tusschen beide, dat heet dan, na den dood der oudere zuster, eerst nog weer door den echt verbonden was geweest aan de schoone weduwe van eenen Lithauer palatijn; tot groote ergernis trouwens van den ganschen hoogen adel van Polen en van al de leden zijner familie in de eerste plaats. De gevolgen intusschen van dat tweede huwelijk, met die schoone Barbara Radziwil, waren voor zijne onderdanen zeer gewigtig geweest, doordien hij, om van den senaat en de grooten de erkenning van zijne vrouw als koningin te verkrijgen, concessiën had moeten verleenen, die in zijn rijk de deur openzetten voor de hervorming, waar tegenover hij verder zich onbevooroordeeld gedroeg. Hij stierf den 7^{den} Julij 1572 te Knichin, in Lithauen: Balagni had hem niet meer ontmoet. Uit Weenen vertrokken, nu ja, met de zekerheid, dat zwager Ernst even goed als broeder Hendrik een struikelblok was voor koning Karel, had hij in Polen met de magnaten overal braaf feest gevierd en daarbij telkens zoo à propos de bottes braaf opgesneden van de hooge voortreffelijkheid der Valois in het algemeen, van dien liberalen Hendrik (want liberaal moest men toen in drie vierden van Polen zijn) in 't bijzonder; maar evenwel had men hem bij den sterk afnemenden Sigismund niet meer willen toelaten, en even vruchteloos was daarop na diens dood het aanzoek geweest, om aan zijne zuster Anna voorgesteld te mogen worden: aangezien deze, welke terstond onder de voogdij van den senaat kwam, hem liet weten dat zij liefst van zijne opwachting verschoond bleef; zoodat hij op het einde dezer zelfde maand eenvoudig de Weichsel afvoer naar Dantzig. Vandaar kwam hij op een Fransch schip (l'Ange de Fescamps heette dat, voor hen die gaarne alles willen weten), waarmede hij nog even aanlegde in Zweden en Denemarken, in 't begin van Augustus weer binnen Frankrijk.

1 Namelijk met Katharina, weduwe van Frans van Gonzaga, hertog van Mantua. De oudere dochter van Ferdinand I, waarmele hij te voren gehuwd was, heette Elisabeth. Het is reeds vermeld, dat Sigismund van geene zijner drie vrouwen kinderen naliet.

Men oordeelde daar de omstandigheden nu van dien aard, dat er een officiëel gezantschap naar Polen diende gezonden te worden, ten einde openlijk voor Anjou te verzoeken om de kroon. Het huis der Jagellonen, waarvan de mannelijke stam nu uitgestorven was[1], had bijna twee honderd jaren bij geregelde opvolging over het land geregeerd; terwijl het kiesregt van den adel, eigenlijk slechts meer eene fictie, wil men dan zoo, eene bekrachtiging was geweest, soms reeds den zoon verleend, nog bij het leven van den vader. Maar dat regt bestond eenmaal, en zou van nu af ernstig in aanspraak genomen worden, - la charte serait désormais une vérité. - Immers, ook de vreemde mogendheden die zich zelven of hunne zonen terstond tot kandidaat stelden voor den vakanten troon, erkenden daarmede *ipso facto*, dat zij aangeduid regt buiten allen twijfel hielden: er was ook niet de minste quaestie van eene successieoorlog. In het geval eener tusschenregering (tot achtmaal toe had zulks vóor de Jagellonen reeds plaats gehad) was wettig voorzien. Alsdan bestuurde de aartsbisschop van Gniezno[2] als Primas het rijk, bijgestaan van den senaat, waarvan hij *princeps* was, en die alsdan den landdag beriep, tot het doen eener nieuwe keuze. De senaat was eene soort van pairs-kamer en zamengesteld uit de twee aartsbisschoppen, zeven bisschoppen, vijftien woiwoden of palatijns (gouverneurs van provinciën, van welke wederom die van Krakau en van Posen beurtelings den eersten en laatsten rang bekleedden), en daarbij nog, behalve uit eenige andere dignitarissen, uit vijfenzestig kasteleins, - dus genoemd naar het geregtelijk en militair gezag, hetwelk zij oudtijds uitoefenden (in het vervolg het laatste alleen, en toen werden zij meer ‘baanderheeren’) over de ‘kasteelen’; namelijk in den algemeenen zin, welken het oorspronkelijke Latijnsche woord heeft, dat iedere met muren omringde of met vestingwerken ingeslotene plaats, en alzoo even goed als blokhuis, slot, ook citadel, vesting, schans enz. beteekent. In het geheel telde men achtennegentig senatoren, welk getal echter natuurlijk steeds had afgewisseld, overeenkomstig den grooteren of minderen omvang van het gebied; Sigismund August had daar trouwens nog eenigen

1 De Czartoryski's stammen nog van eene zijlinie af.

2 Gniezno was de oudste stad van de Polen, en zou dus geheeten zijn naar *guiazdo*, hetgeen in hunne taal ‘nest’ (nidus) beteekent; omdat bij de stichting daarvan, volgens de overlevering, een nest met witte arenden op die plek was gevonden, vanwaar dan het zinnebeeld op hun blazoen.

bijgevoegd[1]. Allen behoorden intusschen tot den adel, de *conditio sine qua non*, insgelijks van degenen, die den rijksdag mogten bijwonen, waar men te paard en gewapend kwam. - Een Poolsche landdag is bij ons spreekwoordelijk geworden; maar dien kwaden naam verdiende hij eerst in lateren tijd, vooral na 1652, toen het eerste voorbeeld gegeven werd van eene ontbinding, nadat er braaf rumoer was gemaakt, zonder dat men tot een besluit was gekomen, bloot omdat een enkel edelman hem vóór de stemming verlaten had. Dit ongelukkig précédent werd voor 't vervolg tot wet gemaakt, en alsof zulks niet genoeg ware nog daarbij gevoegd: dat ieder afgevaardigde het regt van *veto* bezat, om elke vergadering van dien aard te kunnen ontbinden[2]. Het misbruik maken van dit regt, hetwelk hierop vaak de schromelijkste verwarring ten gevolge had, heeft gewis het meest bijgedragen tot den val der republiek, gelijk men Polen meestal noemen bleef. Met het enkele woord: *Nie pozwalam*, ‘ik stem tegen’, kon nu een eenig persoon de gansche werking der staatsmachine verlammen, en ofschoon hij die dat uitsprak gewoonlijk zich terstond uit de voeten maakte en soms nog langen tijd daarna zich schuil hield, om de algemeene verbittering te ontgaan, en in weerwil zich gedurig luide stemmen verhieven tegen deze bevoegdheid, zelfs de bisschoppen de gebruikmakers daarvan met den kerkban bedreigden, - de hooghartige adel beschouwde zijn *liberum veto* steeds dwaselijk als zijn schitterendst prerogatief, als zijn schoonste vrijheidsregt, waardoor ieder hunner gepantserd was tegen elke koninklijke bewerking van de meerderheid, en alzoo bleef dat Palladium bestaan, even als dat van Troje, tot aan den ondergang van den staat. Die Poolsche adel trouwens zag er ook in vele opzigten soms zonderling uit, en wanneer wij zulks slechts vlugtig nagaan, wordt ons alles reeds wat duidelijker. Het zoogenaamde volk heeft in Polen nooit het minste aandeel in de regering gehad, werd door niemand uit hun midden bij eenig wetgevend ligchaam vertegenwoordigd. En toch namen weer aan die zaken eene menigte mannen deel, vaak uit de onderste klasse der maatschappij, maar die dan van adel waren. Het was er met dien adel aldus gesteld. Even als overal kon de koning

1 De namen dier palatinaten enz. vindt men opgegeven bij Cromerus. Zie daar verder Karnkovius.
2 Rulhière.

die waardigheid verleenen; doch honderden, ja duizenden bezaten haar reeds, voor zij zelfs nog koningen hadden, als de afstammelingen van de vroegste veroveraars, die als vrije lieden het land in bezit hadden genomen. Men zou het ontstaan van het meerendeel van dien adel kunnen vergelijken met dat van de oude patriciërs te Rome; hem eene soort van groot burgerschap kunnen noemen, zoo als men dat overal in ónze steden vond en nog aantreft; eene zekere geprivilegieerde klasse van vroegere inhebbers tegenover later bijgekomenen; kortom, het was genoeg, dat men eenmaal, om zoo te spreken, op die vroegere opgemaakte lijsten stond ingeschreven, alhoewel oorspronkelijke lijsten daarvan gewis nergens voorhanden waren, om met de philosophische redenering van ‘eens burgemeester altijd burgemeester’ voor zich en zijne verste nakomelingen tot den bevoorregten stand te blijven behooren. Nu ging het verder ook al als bij de Romeinen. Niet alle afstammelingen der patriciërs, alhoewel hunne conditie aanvankelijk oneindig voordeeliger was geweest dan die der plebejers, bleven daarom rijk: menig plebejisch geslacht groeide daarentegen soms hun boven 't hoofd uit, wier voorvaderlijke schoeiriemen hunne eigene voorvaderen welligt niet waardig waren gekeurd om vast te binden. Zoo ook in Polen, waar, met ronde woorden, de knecht soms naar den landdag ging, waarop zijn heer niet komen mogt. Het was er volstrekt niet vreemd, dat een van hunne adel koetsier of iets dergelijks was; geen bedrijf, van welken aard ook, zou hem daardoor onteeren, noch in zijne eigene oogen, noch in die zijner medeburgers. Tot zoover trouwens ook alles goed en wel: het gansche volk verried daarmede eensdeels zelfs zeer gezonden zin. Maar dat nu een, die soms zoo even den ploeg of den bok verliet, *jure sui nominis* naar eene vergadering reed waarin zijne enkele stem alles ongedaan kon doen blijven, terwijl beschaafderen dan hij, ook wel zijne eigene meerderen, de débatten daarvan niet mogten bijwonen!.... al mogt zoo iets dan al telkens niet gebeuren, de gevallen deden zich toch voor, en bragten gewis ruimschoots het hunne bij tot het diskrediet van den landdag. Nu echter, bij den dood van Sigismund, bestond dat diskrediet nog niet, gelijk wij bereids opmerkten. Die bijeenkomsten waren in de paar laatste eeuwen nagenoeg meestal slechts voor den vorm, zou men mogen zeggen, *in pleno* opgeroepen geworden ter verkiezing, of liever ter bevestiging van eenen nieuwen koning: van ongeregeldheden daarbij spreekt

de geschiedenis niet. Sinds 1467 was het bovendien in gebruik gekomen, om voor algemeene zaken, van opbrengsten als anderzins, gedelegeerden uit den adel bijeen te noodigen, ten getale van vierhonderd of daaromtrent.

Van oneinding meer gewigt zou nú nogtans de alzoo te houden rijksdag zijn, waarop uit de verschillende kandidaten een opvolger voor de kroon zou gekozen worden, en hoewel de Montluc geenszins lust gevoelde, om die ambassade op zich te nemen, zoo wist Katharina van Medici hem toch over te halen het officiëel aanzoek in dezen van Hendrik van Valois zelf te gaan doen, en de plegtige verzekering namens hem daarbij te voegen, dat hij de wetten van het rijk eerbiedigen zou. - De reis van den bisschop was zoo'n halve van Bontekoe. Hij vertrok uit Parijs den zeventienden Augustus, daags voor dat noodlottig huwelijk[1] van Hendrik van Navarre met Margaretha, thans de jongste dochter van Katharina. Naauwelijks was hij onderweg, of hem overviel eene ongesteldheid, zoodat hij te Saint-Dizier drie dagen vertoeven moest. Daar vernam hij het vreeselijke nieuws van dien Sint-Bartholomeus. Dat er een geweldig onweer zou losbarten, scheen hij vermoed te hebben; althans zijnen vriend de la Rochefoucauld had hij bij zijn vertrek nog den raad gegeven, om toch vooral op zijne hoede te zijn, en niet te zeer te vertrouwen op de toegenegenheid des konings[2]. Doch díe spoedige losbarsting overviel hem zelven met schrik, en zich geenszins gerust gevoelende wegens zijne vroegere godsdienstige reputatie, brak hij, zoo ziek als hij was, ijlings op, om binnen

1 Het was dus juist niet in den éersten huwelijksnacht, gelijk men vaak vindt voorgesteld, dat die ‘Parijsche bloedbruiloft’ plaats greep, welke aanving in den zeer vroegen morgen (anderhalf uur na middernacht) van Zondag 24 Augustus, en vandaar ook ‘matines Parisiennes’ heette, even als ‘vêpres Siciliennes.’

2 De uitkomst bewees dra, hoe voorzigtig vooral deze laatste waarschuwing geweest was. Frans de la Rochefoucauld (al de leden trouwens van dit aanzienlijk geslacht droegen den naam van Frans, sedert een hunner de hooge onderscheiding genoten had van Frans I, die ook naar hem genoemd werd, onder den doop te houden) stond uit hoofde van zijne geestigheid en vrolijke invallen oogenschijnlijk in gunst bij Karel IX. Hij had op dien avond, welke den moord voorafging, nog laat met hem gespeeld; doch zijne geestigheid toen wel wat te veel bot gevierd. Laat naar huis gekeerd, werd hij spoedig uit den slaap geklopt door een officier, la Barge Auvergnat, die begeerde binnengelaten te worden, om hem iets van den koning mede te deelen. De graaf, die zich terstond door gemaskerde personen zag aanvallen, dacht in het eerste oogenblik dat dit weer eene geestigheid van Sire was, wien hij zelven onder die aanvallers vermoedde, en verzocht om wat zachter behandeling. Hij werd spoedig afgemaakt.

Duitschland te komen. Zijne vrees was gegrond. De hertog van Guise liet hem volgen door eenen secretaris van den bisschop van Verdun, zekeren Macère, wiens broeder, een theologant van grooten naam, zijn onderwijzer was geweest. Macère had in last de Montluc op te ligten of te dooden, met de belofte, dat alsdan het bisdom van Valence aan zijnen broeder zou komen; want de Balafré[1] behield een warm hart voor zijnen voormaligen gouverneur. Gelukkig voor de Montluc, inmiddels in Lotharingen aangeland, te St.-Michel, dat de kommandant van die plaats, wiens bescherming hij inriep tegen den volijverigen Macère (die de soldaten van Metz al had zoeken op te ruijen, door het vooruitzigt van de vijftigduizend gouden kroonen te mogen plunderen, welke naar zijne verzekering de ander bij zich droeg), hem eenvoudig gevangen zette, om behoorlijk te kunnen vernemen, wat er toch eigenlijk van die dubbele ambassade was. Alles kwam nu nog te regt, en op eigenhandig schrijven van de koninginnemoeder, van den koning en van Anjou, werd den vijfden September de bisschop van Valence uit zijne gevangenis ontslagen en kon hij zijne missie weer voortzetten. Het incident was wel wat hard geweest; maar hoe lief had hem toch ook Katharina zelve geschreven! ‘M. de Valence, il y a longe temps que je ne fus si marrie que j'ai été du tour qu'on vous a fait, et vous prie ne vous en fâcher, et vous assurer que en sera fait telle démonstration que en serez content, et vous prie que cela ne vous retarde ni vous décourage.’ Dat deed het hem ook niet, alhoewel hij te Straatsburg, waar hij nu regelregt heentrok, weer eene nieuwe teleurstelling ondervond. De personen, welke zijn gezantschap zouden helpen uitmaken, en die hij aldaar bescheiden had, waren op het vernemen van zijn ongeval, en in de overtuiging, dat hij het niet levend ontkomen zou, langs verschillende kanten weer naar huis gegaan. Een daarvan, onze later beroemde Leidsche hoogleeraar, Josephus Scaliger, die toen te Valence collége hield bij Cujas, was trouwens, op

1 Gelijk bekend is kreeg Hendrik van Guise dezen bijnaam eigenlijk eerst in den vijfden burgeroorlog, in 1575, naar het diepe likteeken, dat hij behield van het buksschot van eenen Hugenoot, 'twelk hem het kaakbeen verbrijzelde. - Deze Hendrik hier, en die van Navarre, even als Anjou en de prins van Condé, die na het omkomen van zijnen vader, bij Jarnac, met zijnen nog even jeugdigen neef Navarre, als chef van de Hugenooten werd erkend, heetten ieder zoo naar Hendrik II, die weer dien naam had van Hendrik VIII van Engeland.

het vernemen van den Bartholomeusnacht, met een ander regtsgeleerd professor, wien hij medenam, terstond naar Genève geweken en nu volstrekt niet meer te bewegen deze schuilplaats te verlaten. De Montluc trok nu slechts genoegzaam alleen voort, altijd reeds vooruitgereisd door eenen bekwamen secretaris, de Choisnin, die ons zijne memoriën heeft nagelaten, en bereikte alzoo Frankfort aan den Main. Hier werd hij echter op nieuw aangehouden door Duitsche ruiterbenden, die nog achterstallige soldij van Frankrijk te vorderen hadden, en nu in dien doortrekkenden ambassadeur eenen gelukkigen gijzelaar zagen. Reeds twee jaren hadden zij ook al op die betaling gewacht. Niet zonder veel moeite en geldelijke opofferingen maakte hij zich ook hier los, en liet hij zich verder escorteren naar Leipzig. Zijn weg liep van daar door de mark Brandenburg, daar die, ofschoon niet de allernaaste, en alhoewel de pest er op dit oogenblik woedde, even als juist in geheel Polen, in de gegevene omstandigheden altijd nog de veiligste voor hem was. In het midden van October kwam hij eindelijk aldaar aan; doch nu begonnen de eigenlijke zwarigheden eerst voor hem op te dagen.

De Polen hadden onder de regering van hunnen laatsten koning, die de hervorming niet had tegengegaan, zonder haar daarom toe te treden, in vrij aanzienlijke menigte de nieuwe leerstellingen omhelsd, en ofschoon geene godsdienstige vrijheid nog bij de wet geordend was, zoo heerschte nu echter in dat land een vrij algemeene geest van verdraagzaamheid. De tijdingen kwamen destijds wel zoo snel en veelvuldig niet als thans; maar toch had het gerucht van dien ellendigen Bartholomeusnacht (altijd nog eenigzins euphemistisch dus genoemd; want eigenlijk duurde het moorden eenige dagen en nachten voort), zich reeds genoeg over Polen verbreid, waarbij dan nog de naam van Anjou, ook niet onverdiend, onder degenen genoemd werd, die de hoofdleiders van al die gruwelen waren geweest. Hoe moest dus een dergelijk kandidaat zich bij een in den regel liberaal volk voordoen! De Montluc begreep al het moeijelijke van die, sedert hij van huis was gegaan, zoo veranderde positie, maar beet daar brutaal doorheen. Uit Conin, waar hij zich vooreerst bleef ophouden, zond hij reeds den 28sten October, namens zijnen allerchristelijksten koning, aan den senaat te Warschau een open brief ter aanbeveling van Hendrik van Valois, hertog van Anjou enz. enz.,

waarbij hij eene afzonderlijke apologie van hem voegde tegen ‘den laster van sommige vijanden’ gelijk het opschrift daarvan luidde. Vooreerst werden daarin opgesomd alle wreedheden, kerk- en kloosterplunderingen, en wat dies meer was, waaraan de Hugenooten zich in die laatste jaren hadden schuldig gemaakt; om daarmede tot de slotsom te komen, dat die jongste gebeurtenissen, welke hij op zich zelve beschouwd, daarom juist niet verdedigde, eigenlijk slechts het uitvloeisel waren geweest van wederkeerige wraakneming. Wijders werd in dat stuk uiteengezet, hoe het geïncrimineerde feit geenszins te voren beraamd was, en in geen geval Anjou, wiens tolerantie en edelmoedigheid jegens zijne vijanden integendeel hooglijk geroemd verdienden te worden, daaraan deel had genomen; maar dat toen Coligni, weinige dagen voordat hij vermoord werd, op straat was gewond geworden, diens partij stellig besloten had zich ten bloedigste te wreken, en dat de koning, die toch den bij het volk zoo geliefden hertog van Guise, wegens dien altijd onbewezen aanval op Coligni onmogelijk straffen kon, ten einde eenen vierden burgeroorlog voor te komen, eenvoudig had toegestaan, ja, om de hoofden der andere partij te vatten; doch dat het daarbij onwillekeurig tot een bloedbad was gekomen, en Z.M., nu de zaak er eenmaal toe lag, zich zelven half gedwongen daarbij had neergelegd en het voorkomen maar had aangenomen, alsof alles volgens zijn overleg was geschied.

Men zal erkennen, dat deze apologie, zoo zij de Polen al niet geheel in de war bragt, die uitwerking nogtans volkomen hebben moest bij alle vroegere geestverwanten van den schrijver, vooral na de bekende avonturen, waaraan hij pas ontsnapt was: zij lokte ook eene reeks van geschriften uit, waarin hij geenszins gespaard bleef.

De Montluc ging inmiddels voort met in Polen al het mogelijke te doen tegenover de andere kroonkandidaten, waarmede hij bovendien te kampen had. De gewigtigste van dezen was voorzeker reeds genoemde Ernst van Oostenrijk, voor wien men trouwens al zes jaren lang heimelijk aan het werven geweest was. Dan volgden: Iwan IV Basilowitz, bijgenaamd ‘de Verschrikkelijke’, grootvorst van Moscovië, als aller Russen czaar, Iwan II; Jan III, koning van Zweden, als sollicitant voor zijnen zoon Sigismund, die later, in 1587, den Poolschen troon beklom; wijders de hertog van Pruisen en de vorst van Zevenbergen. Bovendien was er nog eene aanzienlijke partij onder den adel,

die eenen Piast wilden verkiezen. De stam der Piasten had ruim vijf eeuwen in Polen geregeerd, toen de mannelijke lijn uitstierf; waarna de Jagellonen aan de regering waren gekomen: terwijl tusschen beide huizen in, het rijk nog eerst was vereenigd geweest met Hongarije. Piast, de stamvader, zou de zoon van eenen armen boer geweest zijn, die nogtans wegens zijne krijgsbekwaamheden in 842 tot hertog onder zijn volk gekozen werd; zijne geschiedenis, even als die zijner eerste opvolgers, behoort intusschen nog geheel tot de sage. En insgelijks zou men met geene mogelijkheid kunnen aantoonen, wie al onder den Poolschen adel het regt had van te beweren, dat hij zijdelings afstamde van een dier vroegere Piasten; alleen zooveel is zeker, dat allen zulks voorgaven, die na den dood van Sigismund mededongen naar de kroon, en dat ‘Piast’ hierop een appellativum werd, zooveel beteekenende als ‘inlandsch vorst’, en ‘de Piasten’ voortaan de partij beteekende van hen, die even als nu, eenen aanzienlijken uit hun eigen midden op den troon zochten te brengen. En ofschoon dan ook in 1572 de partij talijk genoeg was, die ‘eenen’ Piast begeerde, zoo bleef zij echter te lang onbestemd, om hare poging met goed gevolg bekroond te zien, aangezien er te veel afgunst en verdeeling bestond, om in tijds behoorlijk uit te maken, wie ‘de’ Piast wezen moest. Zweden en Oostenrijk waren ook gewis de ernstigste mededingers voor Anjou, vooral dan Oostenrijk; doch het voornaamste wat Ernst in den weg stond was, dat men begreep, hoe den Turk, die men altijd eenigzins diende te ontzien, deze keuze nimmer regt naar den zin zou zijn: daarbij telde hij nog geen twintig jaren en was hij nog zonder ondervinding. Zwedens zoon was trouwens een kind, en Anjou dan, alhoewel toch ook nog eerst van 1551 (19 Sept.), was in elk geval reeds de overwinnaar van Jarnac en Montcontour. Zweden ging anders nog weer in verwantschap voor; daar Jan III gehuwd was met Katharina, de zuster van Sigismund August, wiens vader insgelijks den naam van Sigismund droeg, en naar wien weer de thans nog naauwelijks achtjarige zoon van Jan en Katharina zoo heette, die in het vervolg zijne reeds aangestipte verheffing voornamelijk ook aan zijne familiebetrekking te danken had. De vorst van Zevenbergen, Stephanus Bathory, later met die Anna getrouwd, van wie wij hierboven[1] reeds gespro-

1 Bl. 283 enz.

ken hebben, was mede aan dat huwelijk hoofdzakelijk het geluk verschuldigd, dat hij na de desertie van Hendrik III (hij valt in tusschen hen beiden, namelijk tusschen Valois en den Zweedschen Sigismund), den troon beklom, waarnaar hij nu bereids reeds mededong; zonder dat wij echter kunnen nagaan, dat hij nu bijzonder werk maakte van zijne kandidatuur, die hij integendeel, waarschijnlijk omdat hij begreep toch niet tegenover Frankrijk en Oostenrijk te kunnen zegevieren, spoedig aan het lot schijnt te hebben overgelaten. Hij was daarbij zelfs toch ook nog maar één jaar geleden eerst aan het hoofd van zijn eigen volk gekozen. Zevenbergen had zich in 1535 van Hongarije losgemaakt, waarvan het ruim vijf eeuwen een palatinaat of woiwodschap geweest was[1]. Daarop was het een onafhankelijk vorstendom geworden, vooral met behulp van den sultan, die steeds hun bondgenoot bleef, doch later, in 1699, bij den vrede van Karlowitz, de opperleenheerlijkheid over Zevenbergen, welke het tot dusverre trouwens als een eigen regt had uitgeoefend, van Oostenrijk erkende. Het eerste huis dat over Zevenbergen, na de afscheuring van Hongarije, bleef regeren, was dat van Zapolya, na welks uitsterven genoemde Bathory verkozen werd, die nogtans, toen hij vier jaren daarna koning van Polen werd, zijne eigene staten niet aan zijn nieuw rijk bragt, gelijk de eerste der Jagellonen met Lithauen had gedaan, maar die afstond aan zijnen broeder.

Het eigenlijk Pruisen, dat sedert 1528 een erfelijk hertogdom was geworden, stond nog onder het regtsgebied van Polen. Ook voor die Pruisische kandidatuur schijnen overigens weinig ernstige stappen gedaan te zijn. Albrecht Frederik was ook nog pas meerderjarig en hertog geworden, maar werd reeds in 1573 als zoodanig ontzet uit hoofde van verstandsverbijstering. Het is gewis geenszins gewaagd, om aan te nemen, dat hij een jaar te voren ook al geen aannemelijk kandidaat meer was.

De Russische czaar eindelijk, Iwan, had alleen voor, dat men hem moest ontzien wegens zijne invallen, vooral in Lithauen, hetwelk steeds van hem lijden moest, en waar hij dien ten gevolge nog eenigen gedwongen aanhang had. Maar verder leefden de Russen en Polen, alhoewel broeders van denzelfden stam,

1 De naam van ‘Transsilvanië’ was ook door de Hongaren aan het land gegeven, ter wier opzigte het ‘over de bosschen’ heen lag, namelijk aan gene zijde van de uitgestrekte wouden van het Karpathische gebergte.

van den oorsprong af al even harmonisch als kat en hond; of verwerpt men die uitdrukking soms als te onedel, wel, dan beschouwden zij elkander steeds met het broederlijk oog van een Portugees en een Spanjaard. Doch er was meer tegen Iwan. Even goed als men begrijpen kon, dat de divan niet voor de verkiezing van Ernst van Oostenrijk zou wezen, als kunnende daaruit onverhoopt voortvloeijen eene ineensmelting van beide rijken, allezins gevaarlijk voor Turkijë, zoo lag ook duidelijk voor de hand, dat om dezelfde redenen in geen geval Iwan de man zou zijn, in wien de sultan ('t geen de goede staatkunde vorderde dat men toch niet uit het gezigt zou verliezen) zijn welbehagen kon vinden. Al deze omstandigheden werkten gewis den Valois krachtig in de hand; doch de kwade roep, waarin hij eenmaal stond, werd door degenen die daarin hun voordeel zagen, zoo behendig uitgebried, - zelfs door het verspreiden van platen en prenten, die iedere week op nieuw aankwamen, en waarop allerlei wreedheden, waaraan hij zich zelf had schuldig gemaakt of waartoe hij anderen had aangezet, voor ieder zelfs die niet lezen kon, met levendige kleuren stonden afgebeeld, - dat de Montluc, bijna niet meer kunnende opzeilen tegen den stroom der openbare meening, door zijne apologie ook geenszins tot volkomen zwijgen gebragt, zich in zijnen halven renegaatsijver eensdeels nog gelukkig rekende, dat de pest in Polen bleef voortwoeden, waardoor voornamelijk de landdag nog uitgesteld werd tot den 5^{den} April. Inmiddels moest nu, op zijnen raad, zijn koninklijke meester door eenen afzonderlijken gezant bij de Duitsche protestantsche vorsten den indruk zoeken uit te wisschen, welken die gebeurtenis van 24 Augustus op hen gemaakt had, terwijl hij zelf, natuurlijk, niet stil zou blijven zitten in het land, waarin hij zich bevond. Dit deed hij ook in het geheel niet, ofschoon men hem bijna tot werkeloosheid verwezen had. De senaat was op Driekoningen bijeengekomen, om in overleg met de afgevaardigden uit den adel (elk palatinaat koos zijnen *nuncius terrestris* of ‘landbode’, om het te vertegenwoordigen, waar de bijeenkomst van den ganschen adel niet noodig was), tijd en plaats te bepalen voor den rijksdag. Hier voor den senaat had men gewild dat de vreemde ambassadeurs maar dadelijk gehoord zouden worden, en zij zich daarop naar de uiterste grenzen van het rijk zouden begeven, ten einde er niet te sterk kon worden gekuipt; waarna de landboden, ieder in zijn

palatinaat, den adel van alles berigt konden brengen, en deze vervolgens komen stemmen.

Het eenvoudigste gaat nogtans niet altijd door, en zoo ook hier niet. De Montluc protesteerde in de eerste plaats, voorgevende dat hij wel in last had, om voor den gezamenlijken Poolschen adel te spreken, maar niet voor gedelegeerden, en de gedelegeerden weer, die het gewis aan dat garnizoen van Metz niet vergeven hadden, wanneer het den Franschen gezant zijne vijftigduizend gouden kroonen maar vast had afgepakt, beweerden insgelijks: dat zij wel gekomen waren, om tijd en plaats voor de verkiezing van eenen nieuwen koning te helpen bepalen, doch niet, om dienaangaande reeds nu eenige officiëele voorstellen aan te hooren of over te brengen. Nu werd er dan verder ook slechts over de enkele punten, die beschreven waren, geraadpleegd, en ten slotte Warschau tegen het reeds vermelde tijdstip voor het houden van den landdag aangewezen. Men had ditmaal anders sterk gedacht over Lublin, dewijl men vandaar beter het oog kon houden op Lithauen, hetwelk men vreesde dat nog in dien tusschentijd geheel tot den czaar zou overslaan. Doch de Lithauer afgevaardigden, die door bijzondere hindernissen later, dan zij gehoopt hadden, in den senaat waren verschenen, namen het door hunne vertraagde aankomst nog aangegroeide vermoeden hunner ontrouw geheel weg, door de zeer openhartige verklaring, welke zij met afzonderlijke brieven van vele aanzienlijken uit hun midden bevestigden: dat zij in het algemeen de partij van Iwan openlijk omhelsden, om daarmede vooreerst bevrijd te zijn van zijnen overlast; doch dat zij eer wilden sterven dan dulden, dat Lithauen immer van Polen gescheiden werd. Daarop bleef dan ook *more majorum* Warschau de comitiaalplaats. In dezelfde voorafgaande vergadering was trouwens nog wel een enkel hard woord gevallen. De Lithauers, nadat zij zich van hunne blaam van Moscovische gezindheid gezuiverd hadden, wierpen nu wederkeerig de beschuldiging op het tapijt, dat er onder hunne medeleden waren, die zich door de Franschen hadden laten omkoopen, en noemden zelfs de sommen daarvoor uitgegeven. De kastelein van Krakau, die juist geen Gallomaan was, ondersteunde het verwijt. Sandomirs palatijn wilde, dat men de schuldigen noemen zou. Daarop stond die van Sieradski driftig op en verklaarde luid: dat hij zeer goed wist dat men hém bedoelde, maar dat hij zich geheel vrij gevoelde; want dat hij bezweren kon nooit iets van

de Montluc getrokken te hebben, ofschoon hij gerust iets had kunnen aannemen, daar zijn vader lang genoeg onder den grootvader (Frans I) des tegenwoordigen Franschen konings op eigen kosten gediend had. - Het verband dezer redenering was bij de algemeene opgewondenheid, waarin men geraakt was, gewis niet logisch genoeg, om de kalmte te herstellen: er volgde eene hevige opschudding, waarbij men elkander van weêrszijden met de wapenen dreigde, en niet dan met groote moeite bragt de verstandige en vredelievende palatijn van Brest het zoo ver, dat de breede senaat zonder bloedvergieten uiteenging.

Polen trad een nieuw tijdperk in.

Het Fransche gezantschap trok inmiddels weer naar Conin terug, en kreeg daar kort hierna een bezoek van Aegidius van Noailles, broeder van den bisschop van Ax, den Franschen ambassadeur bij de Ottomansche Porte. Toen Katharina van Medici gehoord had van de wederwarigheden alweer te Frankfort door de Montluc ondervonden, wanhoopte zij schier, of hij immer door Duitschland zou komen, en zond zij als plaatsvervanger hem dezen Noailles na, die zijn weg over Italië nam. De Montluc, die vervolgens deze nazending te weten was gekomen, had weer, uit vrees dat een ander de eer, waarop hij rekende, met hem deelen mogt, den koning verzocht, om de Noailles terug te roepen; doch deze had niet meer aan dat verzoek kunnen voldoen. De nieuwe gezant was nogtans de man niet, om het den eersten lastig te maken. Hij bleef slechts als tweede persoon zich te Posen nog wat ophouden, en vertrok, toen alles was afgeloopen, naar Konstantinopel, om er zijnen broeder af te lossen, die in dien tusschentijd dáar voor zijn hof ijverig in de weer was geweest. En niet minder was dat nu bij vernieuwing de Montluc, die de kansen voor Valois met den dag verbeteren zag. Zeer beteekenisvol was toch ook het onderscheid, dat men maakte tusschen hem en de gezanten van keizer Maximiliaan. Hetzij dat deze bij het omgaan, dat zij nu allen deden of lieten doen om stemmen te werven, niet zoo fijn of bedektelijk daarmede te werk gingen als de Fransche diplomaten; hetzij de senaat er eenvoudig voor wilde uitkomen, al geschiedde dat ook met opoffering van het karakter van strikte onpartijdigheid, hetwelk hij niet had mogen verzaken, dat de Oostenrijksche partij de hunne níet was, - hij zond in 't kort den bisschop van Posen met dien van Krakau op de ambassade uit Weenen af, met verzoek zich op de voor hen be-

paalde plaats te blijven ophouden, waarbij zij trouwens, oogenschijnlijk eershalve, eenige Poolsche edellieden voegden: echte Japansche dwarskijkers. Niet de minste belemmering onderging intusschen de Montluc in dit opzigt, die trouwens ook bedaard te Conin zijn verblijf bleef houden, maar daar iedereen ontvangen kon, en verder goede diensten trok van zijnen attaché de Bazin, wien hij rondzond, even als den deken van Die, die hem onlangs eenen brief van den koning had gebragt. Ook den kardinaal Commendonus, die het vorige jaar door den paus naar Sigismund was gezonden, om een concordaat te sluiten, en daarop in last had gekregen tot den afloop der verkiezing in Polen te blijven, liet hij niet onbezocht. Bij die gelegenheid verzonnen de tegenstanders van Anjou een nieuw middel om hem bij de Protestantsche partij het onderspit te doen delven, dat waarlijk grof genoeg mogt heeten en ook spoedig te weerleggen viel. Zij lieten eenen ondergeschoven brief rondwandelen van den kardinaal van Lotharingen (den oom van den Balafré) aan Commendonus, waarin hij hem de belangen van den Franschen prins ten zeerste op het hart drukte, aangezien díe de ware man was, om de Heilige Kerk in Polen glansrijk te doen zegevieren over hare afvalligen, daar hij zich toch reeds in zijn eigen land zoo onderscheiden had door het uitroeijen van ketters, en zich gewis niet ontzien zou, wanneer hij hen in zijn nieuw vaderland niet winnen kon langs vriendschappelijke wegen, om hen door eenen tweeden Bartholomeusmoord te verdelgen. Nog een ander gerucht, nog dwazer uitgedacht dan die brief, werd daarbij verspreid; namelijk, dat Karel IX zijne verontschuldigingen bij zijnen schoonvader Maximiliaan gemaakt had, dewijl hij zich had laten verleiden door de Montluc, wien hij terug zou roepen, tot dat dingen naar de Poolsche kroon, waarnaar hij in elk geval niet geweten had dat de keizer stond voor zijn eigen zoon. Het spreekt van zelf, dat dergelijke onhandige wapenen spoedig den gebruikers zelven meer tot nadeel moesten strekken, dan dengenen, wien men daarmede aanviel. Ook lasteren is eene kunst.

De gezanten, die Katharina van Medici, terwijl de Montluc het terrein daarginds bewerkte, mede op zijnen raad, naar Zwitserland, Engeland en Duitschland gezonden had, waren nog al niet ongelukkig geslaagd. De ontzetting en het afgrijzen over den moord was in het eerste oogenblik even geweldig als algemeen geweest, daar behalve de paus en Philips II, die

daarover jubelden, nagenoeg iedereen dat doemwaardig bedrijf verafschuwd had, onverschillig roomsch of onroomsch. Natuurlijk echter, dat bij de laatsten altijd de indruk dieper bleef, en vooral bij het volk; bij de protestantsche regeringen althans zou men zeggen dat hij spoediger vergeten werd, om weer plaats te maken voor de vorige betrekking met Frankrijk. Was het daarom echter *vergeten* wat men deed? Neen, dat juist ook niet; maar de woorden, die wij daar lieten volgen, drukken alles genoegzaam uit: men had weer behoefte over en weer, om in het belang van het evenwigt, dat is van zich zelven, de vorige positie te herstellen. Frankrijk had altijd de Duitsche protestantsche vorsten noodig, even goed als zíj Frankrijk; de vorsten meer voor het behoud hunner zelfstandigheid, Frankrijk meer om te kunnen wedijveren met de Habsburgers. Zij konden niet buiten wederkeerige ondersteuning, zonder tot hunne eigene schade te werken; en al haatten zij elkander dus ook inniglijk, dewijl hun verschil van godsdienst in dezen fel bewogen tijd als van zelf dat meebragt, en al kon daarom ook nimmer het regte vertrouwen tusschen hen bestaan, hetgeen toch ook van het begin af al meermalen geschokt was geworden, reeds door Frans I zelven, en niet minder onder diens opvolger Hendrik II; al had ook, afgescheiden nog van dat verschil van godsdienst, de onverdragelijke hooghartigheid, waarmede de Fransche regering zich in den regel tegenover kleinere staten en republieken gedroeg, elke op wezenlijke sympathie berustende vereeniging tusschen hen onmogelijk gemaakt - de staatkunde klonk eenmaal Frankrijk vast aan die Duitsche vorsten en zoo omgekeerd. Vandaar dat Frankrijk, ofschoon het inwendig bleef voortwoeden tegen de partij, die het wel verslagen, maar geenszins ten onder gebragt had, de broederlijke hand weer naar buiten uitstak, en door afzouderlijke gezanten bij de verschillende staten, het door die Augustusdagen als uiteengesprongen bondgenootschap, hetwelk het te minder ontberen kon naarmate de beroerten te huis grooter waren, zocht te hernieuwen; en vandaar tevens dat die zelfde staten, in weerwil het hart daarbij al anders sprak, zich gereedelijk lieten overtuigen, naar het scheen, door de verontschuldigingen over het gebeurde, namens de Fransche regering in het midden gebragt; dat in 's hemels naam aannamen als een *fait accompli*, welks verdere beroering hun zelven welligt nog nadeeliger kon zijn, - en alzoo die hand niet terugstieten: hetzij dan met of zonder protest, en sommi-

gen daarbij, als ‘pour l'acquit de leur conscience’, met afzonderlijke interventie voor de nagelatene betrekkingen van de Coligni, die hun toch niet baten zou. Engelands koningin gaf niet het minste voorbeeld van dusdanigen omkeer, of liever, zij bewees in deze omstandigheden, krachtiger dan ooit, hoe haar staatkundig gevoel steeds elk ander onderdrukte. De verhouding van beide rijken was ongeveer dezelfde als welke wij zoo even besproken hebben: te zamen hadden zij met de Duitsche protestanten dezelfde partij, en wat hier vooral dien band nog naauwer maakte, het was de wederkeerige vrees, dat zoo zij hem gehéel loslieten (menigmaal toch ook was hij reeds vrij slap geworden), Spanje zich gansch en al tusschen die opening zou binnendringen, tot groot gevaar voor den een na den ander. Die welbegrepen *entente cordiale* van Engeland en Frankrijk dagteekent reeds van zeer vroeg. - Toen terstond na de bloedige gebeurtenis te Parijs en elders, - waarover een kreet van toorn door gansch Engeland opging, vervuld van wantrouwen en verontwaardiging, - de Fransche gezant la Mothe Fénelon, om een bijzonder gehoor verzocht, ten einde zijne regering over dien, naar 't heette, wegens de ontdekking eener zamenzwering noodzakelijk geworden maatregel te verontschuldigen, weigerde Elisabeth dagen achtereen hem te zien. Toen zij hem eindelijk toeliet, ontving zij hem, omringd van hare raadslieden en van de aanzienlijkste hofdames, allen in zwaren rouw gekleed, te midden van een doodelijk stilzwijgen, in haar afzonderlijk vertrek, dat het somber voorkomen had van een graf. La Mothe Fénelon ging door die stomme menigte heen, wier op den grond gevestigde blikken zich van hem afwendden, en naderde de koningin, die hem slechts een droevig en strak gelaat vertoonde. Zij ontveinsde den gezant noch haar afgrijzen over hetgeen was voorgevallen, noch hare ongeloovigheid ten opzigte van zijne verontschuldigingen, noch hare vrees voor de gevolgen, welke zij daaruit voorzag. Zij toonde hem eene smartelijke verwondering en een afkeurend wantrouwen over het gedrag van zijnen meester, en antwoordde hem op de vriendschaps-verzekering, die bij haar, namens Karel IX, vernieuwde: ‘dat zij zeer bevreesd was, dat degenen, die den vorst zijne eigene onderdanen hadden doen begeven, hem ook wel zouden afbrengen van eene vreemde koningin als zij[1].’ -

1 Uit de briefwisseling van la Mothe Fénelon zelven medegedeeld door Mignet.

Nogtans eerst twee maanden later was alles reeds magtig veranderd. Karel IX kreeg den 27sten October eene dochter, en zond nu Albert de Gondi, graaf van Retz (grootvader van den beruchten kardinaal van dien naam) met veel luister naar Londen, om de koningin te verzoeken het meterschap over dat kind te willen aannemen, dat daarop ook den naam van Elisabeth ontving. Even welwillend betoonde zij zich nu in het aanhooren van nieuwe voorslagen over een huwelijk met Alençon, wien zij echter nog niet toestond om zelf naar Engeland te komen, aangezien daar de indruk der Bartholomeusnacht nog zoo levendig was. Wijders werden de oude tractaten in alles weer bestendigd. Het eenige, dat de anders weer zoo minzaam gewordene Elisabeth afsloeg, was geld, dat men haar ter leen vroeg. Dit laatste verzoek was echter van Frankrijks zijde meer geschied, om een bewijs van vriendschappelijk vertrouwen aan den dag te leggen en Elisabeth tevens op de proef te stellen, die in geen geval - dus redeneerde Katharina van Medici - die aanvraag met ondank zou opnemen, dewijl zij alsdan zooveel te gemakkelijker der protestantsche partij, die haar in dit opzigt steeds zoo lastig viel, insgelijks weigeren kon.

Door de Bellièvre, die naar den Zwitserschen landdag te Baden werd gezonden, om daar de Fransche regering schoon te vegen; maar vooral door von Schomberg, daarop in het laatst van Februarij met hetzelfde doel langs de Duitsche hoven getrokken, bepaaldelijk nog om er de verkiezing van Anjou in de hand te werken, werden de bakens ook vrij gelukkig verzet. De Duitsche graaf Gaspard van Schomberg was sedert een paar jaren in Frankrijk genaturaliseerd, alwaar hij eerst, terwijl hij nog te Angers op studie lei, begonnen was de partij der Hugenooten te volgen. Maar daarop in de dienst des konings overgegaan, was hij onder drie opvolgende regeringen een der dapperste generaals van zijn nieuw vaderland. Ook als diplomaat bewees hij dat uitstekende diensten, daar hij bovendien veelmaals, even als nu weer, tot het waarnemen van eenig gezantschap naar Duitschland gebruikt werd. Zijne bekwaamheden in dezen worden zeer geprezen, en Bayle vermeldt daarbij nog dit tot zijnen lof: ‘Il aimait les gens de lettres; et pour tout dire en peu de mots, il faisait toutes choses avec tant d'honneur et de désintéressement, que les dignités dont il se trouva toûjours revêtu, ni les grandes affaires, qui lui passerent par la main en paix et en guerre, n'empêcherent pas, qu'il ne laissât une infinité de dettes.’

Aan den keurvorst van de Palts bragt von Schomberg nu zijn eerste bezoek. Deze stond, even als zijn werkzame zoon Johan Casimir, in groot aanzien bij Elisabeth, en werd daarom in de eerste plaats overgehaald om het huwelijk met Alençon te helpen tot stand brengen; vervolgens om diens ouderen broeder te ondersteunen in Polen. Ten einde den keurvorst van zijnen tegenwoordigen weerzin jegens Frankrijk te genezen, nog vermeerderd door het gerucht hetwelk zich verspreid had, dat er een stil verdrag tusschen den paus, Philips II en Karel IX was aangegaan, om alle Protestanten te verdelgen, deelde von Schomberg in 't geheim mede, dat hij wel wist van een ander plan. Dat namelijk te Rome door den gezant van Philips II was medegedeeld, hoe de keurvorsten van de Palts, van Saksen en Brandeburg met dien van Mainz, door de eerste drie overgehaald, voornemens waren, om eenen protestantschen keizer te verkiezen, en dat daarop door dien gezant met elf kardinalen eenvoudig overlegd was, om hen alle vier van hunne keurvorstelijke waardigheid te ontzetten. Nu wees von Schomberg verder aan, hoe zoo iets niet onmogelijk zou behoeven te heeten, wanneer de paus met Oostenrijk en Spanje daartoe zamenspanden, en als bovendien Frankrijks regering met genoemde keurvorsten overhoop lag: welke laatste considerans vooral het gevolg had, dat er niet meer gesproken werd over de Coligni, en dat Casimir zelfs beloofde Frankrijks belangen bij de andere vorsten te zullen voorstaan. Te Frankfort ontmoette daarop von Schomberg nog onzen ridderlijken Lodewijk van Nassau, die, als een bewijs te meer voor de droevige noodzakelijkheid, welke allerwege voor de Protestanten bestond, om nu nog met den verafschuwden Karel IX te heulen, door tusschenkomst van een vertrouwden zendeling van 't Fransche hof, zich naar die stad had begeven, om met eerstgenoemden te onderhandelen. Daar werd beraamd: dat in geval Frankrijk aan Spanje den oorlog zou verklaren, Holland en Zeeland, met behoud altijd van al hunne regten en privilegiën en onder volkomen godsdienstvrijheid, aan het eerste rijk zou worden afgestaan; dat zónder die oorlogsverklaring Frankrijk driehonderdduizend gulden zou voorschieten, en daarvoor dan de steden krijgen, die men voortaan op Philips veroveren mogt. Kwam er van dit laatste niets, dan zou voor die som Holland en Zeeland evenwel aan Frankrijk vervallen; terwijl eindelijk tot waarborg dat Oranje, teregt reeds als de hoofdpersoon be-

schouwd van wien alles moest afhangen, deze voorwaarden zou nakomen, een of ander Duitsch vorst zijn woord verpanden moest.

De gevolgen van dit geheim tractaat bleven echter uit door den tusschen beide komenden dood van Karel IX, en bepaalden zich alleen tot de geldelijke ondersteuning, die Lodewijk van Nassau hierop uit Frankrijk kreeg.

Van Frankfort begaf von Schomberg zich naar den geleerden landgraaf van Hessen, Wilhelm IV, te Kassel. Op het voorbeeld van den keurvorst van de Palts schreef deze insgelijks aan Elizabeth over dat huwelijk met Alençon; maar hij was er niet toe te bewegen, om zulks te doen aan de Poolsche grooten ter aanbeveling van Anjou. Als reden hiervoor gaf hij op, dat hij dit niet kon, zonder den keizer en de andere vorsten, die zulks op diens aanzoek reeds ten behoeve van Ernst gedaan hadden, aanstoot te geven. Von Schomberg vond hierop uit, dat de landgraaf, wanneer hij al geen openlijk gezantschap naar Polen durfde zenden, hem toch bedektelijk zeer van dienst kon zijn met een geheim schrijven aan Sophia, zuster van den overleden Poolschen koning, en weduwe van den woeligen Hendrik van Brunswijk[1]. Zij was zeer gehecht aan de protestantsche godsdienst en eene verklaarde vijandin van Oostenrijk. Haar invloed op hare geloofsgenooten in Polen was niet onbeteekenend, evenmin als eene aanbeveling van Anjou, van eene zoo echt protestantsche zijde, dat weer bij háar wezen kon. De landgraaf voldeed aan het verzoek en liet aan Sophia eenen dergelijken brief toekomen. Hij was altijd nog dankbaar jegens Frankrijk, omdat hij destijds aan het bijspringen van Hendrik II de bevrijding zijns beminden vaders uit de gevangenschap van Karel V voor een groot gedeelte te danken had gehad. Frankrijks koning had trouwens zich zelf terstond ruim schadeloos gesteld voor die hulp, door het wegpakken van Metz, Toul en Verdun; maar om kort te gaan, des landgraven gemoed was week gemaakt door von Schomberg, en zoo schreef hij nu zelfs nog eenen eigenhandigen brief aan Hendriks weduwe, Katharina van Medici, vol van de erkentelijkste uitdrukkingen en de verklaring bevattende: dat

1 Deze was eerst gehuwd met Maria, dochter van den hertog van Wurtemberg, bij wie hij tien kinderen kreeg, waarvan de zevende zoon (de vorigen waren gestorven of gesneuveld, Julius, hem opvolgde. Bij Sophia had hij die niet. Even als Wilhelms vader, de landgraaf Philip, hield hij er ook nog eene bijzit op na, de schoone Eva Trott, die hij, om het schandaal, dat zulks gaf, in schijn liet sterven en begraven, maar toen frisch en gezond naar zijn slot Staufenberg voerde, waar zij nog vijf kinderen ter wereld bragt en haar niemand ontdekte.

hoe pijnlijk zijn hart ook was aangedaan door die Parijsche gebeurtenis, zulks echter onderdeed voor zijne liefde jegens haar, hare kinderen en geheel Frankrijk; er bijvoegende, dat hij steeds zou voortgaan met zijn uiterste best te doen, om de Spanjaarden in de Nederlanden te bestoken, ten einde die de handen eventuëel niet vrij kregen tegen hen. Natuurlijk waagde hij daarbij eene poging voor de weduwe en de kinderen van Coligni, en verzocht Katharina om hare tusschenkomst in dezen. Doch deze verschoonde zich hieromtrent, en de koning verklaarde ten stelligste: dat bedoeld herstel eene onmogelijkheid was, dewijl hij niets vermogt te veranderen aan een eenmaal plegtig geveld vonnis.

De landgraaf Wilhelm was een man van grondige studiën en hij bemoeide zich dus verder ook niet met die zaak.

Van Kassel reisde von Schomberg naar Wolfenbuttel, niet zoozeer voor den hertog Julius, die hij wel wist dat anti-franschgezind was, als om vandaar zoo geheel toevallig naar Brunswijk te kunnen gaan, waar die douairière Sophia zich ophield. Ten gevolge van dien brief van den landgraaf kwam hem reeds een onderhandelaar van haar te gemoet: alles kwam tusschen hen in orde. Sophia betoonde zich zelfs zeer ingenomen met dat opgeheschen huwelijksplan van hare jongere zuster, Anna, met Anjou. Niet weinig heeft hij gewis aan hare ijverige bemoeijing te danken gehad; toen hij koning geworden was, vergat hij echter met Anna te trouwen.

Te Dresden, bij den keurvorst Augustus, was von Schomberg het minste gelukkig. Hij had ook reeds gehoord, dat die zich ten sterkste met den kezier verbonden had om de benoeming van Ernst te bevorderen: zelfs om, in geval, Anjou den doortogt te beletten. Daarvoor zou hij op eigene kosten gedurende vijf maanden tienduizend ruiters op de been brengen en een gedeelte van Silezië in onderpand krijgen; terwijl Maximiliaan beloofd had, om, bijaldien men zijn zoon verkoos, Dantzig met andere plaatsen, benevens een gedeelte van Lijfland, wederom bij het Duitsche rijk te voegen. Te gelijker tijd was door geheel Beijeren en verder een geschrift verspreid, hetwelk men toeschreef aan de jesuïten te Munchen of van Ingolstadt. Daarin werd een hemelhoog loflied aangeheven op die uitroeijing der ketters in Frankrijk; alleen met het doel, om bij alle protestanten in Duitschland den weg voor Anjou te versperren. De Saksische keurvorst wilde zich maar niet door von Schomberg laten ompraten, die, toen er een nieuw gezant van den

keizer te Dresden kwam, om niet onvoordeelig af te steken bij het werk, dat men van dezen gewis maken zou, liever verkoos even naar Leipzig te gaan en daar ziek te worden. Uit deze laatste stad bleef hij nogtans aan het onderhandelen met August, zoo al niet met het beste gevolg, dan ten minste met dit voordeel, dat hij hem wat bekoelde tegenover Maximiliaan.

Men ziet het, Frankrijk had bij dit alles niet stil gezeten, om niet eens te gewagen van allerlei brieven en zoo meer, die nog steeds vandaar waren uitgegaan ter verheerlijking van Anjou: met schitterend gevolg werden dan ook al die pogingen bekroond op den landdag, die eindelijk den 5^{den} April 1573 geopend werd. Eenige dagen te voren had de Montluc zich naar Posen begeven, waar inmiddels nog een jong fransch diplomaat in 't geheim was aangekomen, de Saint Gelais, die, daarvoor een oogenblik in verzekerde bewaring gesteld, nogtans op zijne tusschenkomst terstond ontslagen werd. Met dezen en de Noailles reisde hij vervolgens naar Warschau. Vooraf had hij nog eenen wijzen maatregel genomen, namelijk, om van de lange Latijnsche redevoering, welke hij houden zou, en waarvan hij zich veel goeds voorspelde, in stilte te Krakau vijftienhonderd exemplaren in het Poolsch te laten drukken, die hij dadelijk na de plegtige voordragt in het orgineel onder den adel verspreiden kon: allen wel Latinisten, maar toch, zoo als nog wel, adel of geen adel, daarom zoo wars niet van eene vertaling. Een Poolsch edelman had hem die bezorgd, Sokolowski, een der ijverigste aanhangers van Frankrijk. Ongeveer dertigduizend edelen kwamen alsnu op een groot veld, een half uur buiten Warschau, bijeen: men had er juist meer verwacht. Voor levensmiddelen, wijn enz. werd steeds goed gezorgd en tegen zeer billijke prijzen. Verder waren de aartsbisschoppen, bisschoppen, palatijns en zoo de eersten in rang, gewoon in de stad te overnachten; al de overigen werden in den omtrek ingekwartierd. De orde in 't algemeen van dezen landdag wordt zelfs zeer geroemd. En toch duurde die zes weken, zoolang als maar veroorloofd was; want niet dan in de allerhoogste noodzakelijkheid mogt men boven dien tijd bij elkander blijven, waartoe evenwel nog eerst de bepaalde toestemming van de landboden, namens den vergaderden adel zelven, moest gegeven worden. De opening van den landdag geschiedde met eene godsdienstoefening in de kerk van Sint-Jan te Warschau. Daarop begaf de senaat, met den primas aan 't hoofd, zich in plegtigen optogt naar de

szopa: eene groote tent, die zesduizend menschen bevatten kon, in het midden der vlakte. Zij had drie ingangen en was omringd door eene gracht of sloot. Rondom die tent stonden nog twaalf kleinere tenten voor de sectiën of verschillende bureaux. Het rijk telde op dit tijdstip tweeëndertig provinciën of palatinaten, waarvan ieder nu acht afgevaardigden koos, om hen te vertegenwoordigen in den senaat: - voor deze vergadering, en in die groote tent, spraken de vreemde ambassadeurs hunne redevoeringen uit, ten aanhoore altijd van zooveel kiezers als ook nog daarbuiten hen maar konden verstaan. De tweeëndertig palatijns kregen daarop ieder een afschrift van die verhandeling, voor de edelen van hun palatinaat. Het was nu bovendien in het bijzonder de taak van die acht afgevaardigden, om hunne committenten verder in te lichten. Wanneer al de kandidaten of hunne gezanten waren aangehoord, verzocht de aartsbisschop primas om te gaan stemmen. Zulks geschiedde in de twaalf tenten om die groote gelegen. Er waren twaalf, omdat geheel in den voortijd tot tweemaal toe eene dodekarchie bij hen zou geweest zijn: voor de eerste reis na den dood van hunnen stamvader Lech[1], vervolgens weer na dien hunner koningin Venda, de schoone dochter, want dit zijn ze steeds in de overlevering, van Krakau, die weer van die eerste dodekarchie de Psammeticus was geweest. Venda beteekent *hoek*, welke naam haar gegeven was wegens hare groote schoonheid, waarmede zij iedereen ving, zonder zich nogtans te laten vangen. Zij verkoos ongehuwd te blijven. Ritiger, een vorst onder de Teuthonen, zocht haar met de wapenen tot een huwelijk te dwingen. Hij kon het daarop echter niet van zich verkrijgen de schoone Venda met geweld te bemagtigen, en bragt uit hevige liefde en uit spijt, dat hij met zijn leger weer onverrigterzake zou aftrekken, zich zelf om het leven. Venda hield eenen prachtigen triumf, als de vijanden weer verdwenen waren; doch om haar land uit verdere ongelegenheden te redden, dewijl zij als maiden-queen verkoos te sterven, wierp zij zich, midden in haar roem, van eene brug in de Weichsel. Hierop volgde dan die tweede dodekarchie, waaraan weer in 760, vol-

1 Lech was de oudere broeder van Czech; zij kwamen met Slavische stammen uit Pannonië, volgens de overlevering, die hen zelfs tot kleinzonen van Japhet maakt, en Czech was toen met de zijnen in Bohemen blijven zitten. Van deze Lechiten werden sommigen weer Polen, anderen Pommeren, Massoviërs enz. genaamd.

gens hunne kronijken, een einde kwam. Of destijds het land reeds in twaalf districten verdeeld was, van welke de hoofden alzoo die beide reizen de regering opnamen, dan wel, of twaalf aanzienlijken uit hun midden zich aan het hoofd stelden, het rijk in evenveel deelen splitsten, en daarover afzonderlijk het gebied voerden, onder den titel van woiwode, d.i. legeraanvoerder of hertog, kon men niet meer nagaan. Doch genoeg, deze titel bleef, afwisselend met de Latijnsche vertaling van palatinus[1], welke men daaraan gaf, bij voortduring die der latere gouverneurs; terwijl mede nog, voor die verkiezing op den landdag, de opgekomene edelen in twaalf klassen of centuriën werden verdeeld, van welke ieder in eene dier aangeduide tenten, ter herinnering of in navolging van die aloude rijksindeeling tusschen monarchie en monarchie, hare stemmen moest uitbrengen. In die tenten zat een bureau, dat de namen van den koning, welken ieder op de rij af verklaarde te begeeren, op eene lijst schreef, altijd met den naam van den kiezer daarachter. Die lijsten werden vervolgens met behoorlijke voorzorg en verzegeld naar de groote tent gebragt, waar slechts werd uitgetrokken, wie van de kandidaten in de gezamenlijke centuriën de meeste stemmen had verworven, die alsdan koning was. Vóor die stemming in de twaalf tenten, en waaraan de leden van den senaat zelven deel namen, ieder in de tent waartoe hij gewestelijk behoorde, hadden daar nogtans algemeene discussiën over de kandidaten plaats, waarbij het natuurlijk wel eens wat warm kon toegaan. Voor elke kandidatuur, die zich had aangemeld, benoemde de senaat drie zijner leden, advokaten geheeten. Deze moesten de voor- of nadeelen bepleiten, welke naar hunne overtuiging de keuze van den cliënt in quaestie meebragt. Ieder stemgeregtigde had hierbij het volste regt het woord te voeren. Waren die débatten geëindigd, dan ging men terstond tot de stemming over. Doch natuurlijk hadden er vóor die officiëele eind-débatten binnen de twaalf tenten, telkens reeds genoeg andere daarbuiten klubswijze plaats gehad, naar gelang men weer eene nieuwe redevoering had aangevoerd of hoe dan ook met den inhoud daarvan was bekend geworden. Tot het laatste oogenblik toe, voordat de algemeene lijst zou worden opgemaakt, had ieder het regt, den naam van zijnen kandidaat, reeds op eene dier twaalf lijsten voor-

1 Men vindt hen ook wel *magister militiae* genoemd.

komende, te schrappen, en daarvoor eenen anderen in de plaats te stellen. Zulks geschiedde ook genoeg vóor nog die afzonderlijke lijsten naar het hoofdbureau gingen; gewoon als men was om, *casu quo*, zijne stem liefst niet in het water te zien vallen, maar zich eer aan de meerderheid te sluiten, die men voorzag of vermoeden kon dat het in de verschillende tenten wel halen zou. De leden van het stembureau behoefden zich ook volstrekt niet te ontzien, om, in het belang van vereenvoudiging en meer eenheid, de stemmers uit te noodigen hun liever den naam van A dan van B te laten opschrijven, of zoo die reeds geschreven stond, dien te veranderen. Hierbij kwam nog, dat menigeen, als het dan reeds genoeg bekend was, wie de meerderheid had, zonder dat die daarom officiëel was uitgetrokken, ten slotte nog overteekende, wanneer dat anders eigenlijk niet meer noodig was; hetzij om te toonen, dat hij in elk geval zijne adhaesie wel wilde geven aan zijnen nieuwen souverein, al had hij zich ook primitief voor eenen anderen verklaard; hetzij er iets meer menschelijks bij hem tusschen liep, hetgeen hem nog maar van vlag veranderen deed. Dit zag men vooral bij deze benoeming van Anjou, die aanvankelijk slechts bij ruime meerderheid gekozen, eindelijk, op naauwelijks vijfhonderd stemmen na, al de 35,000 kreeg, welke er nagenoeg waren uitgebragt.

Het eerste wat men intusschen zag na de comitiëele bijeenkomst was natuurlijk eenig geharrewar over den voorrang tusschen Spanje en Frankrijk, hetwelk de senaat besliste in het voordeel van laatstgenoemd rijk. De orde zou in dit opzigt wezen: de paus, de keizer, dan de allerchristelijkste, vervolgens de meest katholijke koning enz. Hierop begeerden de senatoren eerst de wetten en bepalingen, waaraan de nieuwe koning zich zou moeten onderwerpen, geheel te regelen. In die voorafgaande vergadering van Driekoningen was zulks wel reeds geschied, maar alles nog niet afgedaan: godsdienstige punten waren nog onbeslist gebleven. Men kon het hieromtrent nog zoo spoedig niet tot eene beslissing naar ieders zin brengen; doch de Montluc, bevreesd, dat wanneer al die preliminaire zaken soms wie weet hoe lang mogten duren, velen uit den minderen adel, op wier meerderheid hij bovenal steunde, het ook al om der kosten wille niet tot het einde toe zouden volhouden, en overtuigd als hij daarbij was, hoe hij met al de beloften, die hij in den zak op schrift had, niemand onbe-

vredigd zou laten, wist het weer daarheen te leiden, dat in de eerste plaats de gezanten zouden worden aangehoord. De rij werd geopend door die van Pruisen; hetwelk men omdat het een eigen leen was die eer bewees, waarop men toch ook wel wist dat het zou moeten blijven teren. Daarop hield de kardinaal Commendonus eigenlijk meer eene zeer heftige preek; zoodat de protestanten hem meermalen in de rede vielen. Zij kwam hoofdzakelijk hierop neer: dat men toch vooral bij de keuze op eenen waren katholijk moest letten, die de ketters geen bot liet vieren, en verder, dat hij alle hoop had van ook deze zegening vervuld te zien, als hij naging, hoe edel en rustig de houding van het gansche volk na den dood huns konings tot op dit oogenblik toe geweest was. Dit laatste compliment, men mag het niet tegenspreken, was volkomen naar waarheid.

Niet zoo heftig was de keizerlijke gezant die nu volgde, de burggraaf van Bohemen, een geleerd man, maar meer nog gekozen om zijnen aanzienlijken rang. De held van het gezantschap, die alles eigenlijk bedreef, was zekere Andreas Dudithius. Nog eerst zeer onlangs was hij uit de katholijke kerk getreden, zonder dat hij daarom de gunst had verloren van den in zijn hart vrijzinnigen Maximiliaan, die in hem ook een der getrouwste aanhangers van zijn huis telde; alleen om den paus te ontzien had de keizer hem nu slechts eene tweede plaats gegeven. In de Oostenrijksche redevoering werd vooral partij getrokken van hetgeen Ernst op zijnen voornamen tegenstander vóor had. Vooreerst zijne bekendheid met de Slavische talen; vervolgens, dat men, zoo noodig, dadelijk hulp kon erlangen uit het naburige Oostenrijk. 's Keizers gematigde denkwijze op het punt van religie werd hierbij niet weinig geroemd, en insgelijks met behendigheid verwezen op de bescherming, die de belijders van de verschillende godsdiensten in zijne onderscheidene staten genoten, en daarbij mede in de verte de verzekering gegeven van dezelfde fraaije voorwaarden, welke men had opgevangen dat door Frankrijk beloofd zouden worden.

Nu was de beurt aan de Montluc, die voorgaf ziek te zijn, en wat zijne tegenpartij ook mompelde, op eenen enkelen dag uitstel aandrong. De gezant van Zweden viel toen in. De Montluc besteedde dien tusschentijd uitmuntend, zette zich den ganschen nacht aan het werk en voegde nog vijf bladzijden

repliek bij zijne reeds afgedrukte rede. De lof en de groote verdiensten in ieder opzigt, vooral de dapperheid en het krijgstalent van Anjou, vonden daarin natuurlijk eene eerste plaats. Maar niet minder uitvoerig weidde hij uit over de onbetwistbare voordeelen, welke zijne verkiezing aanbood, in weerwil van zijne onbekendheid met de taal; waarbij hij niet vergat te doen uitkomen, dat zoo de Fransche prins ook al geene nieuwe provincien aan Polen kon toevoegen, hij daardoor ook nooit noch met hen, noch met een van de naburen in strijd had kunnen komen over eenig grondgebied, en de kans van dergelijke verwikkelingen, waarin de Polen anders ligt om zijnentwil medegesleept zouden kunnen worden, uit dien eigen hoofde geheel was afgesneden. Niet dat hij daarom niets meebragt, dus ging zijn onderhandelaar voort. Hij had rijke bezittingen in Frankrijk, die jaarlijks meer dan vierhonderdvijftigduizend gouden kroonen opbragten, waarvoor hij eene vloot wilde laten bouwen, om den Poolschen handel te beschermen, en waarmede hij, des gevorderd, in tien dagen hulptroepen uit Gasconje naar Dantzig kon overvoeren; waarbij hij te gelijkertijd nog een voordeelig handelstraktaat met Frankrijk beloofde. Wijders zou hij zijne bijzondere inkomsten nog besteden aan de hoogeschool en het seminarium van Krakau, en in een woord, als een vroom, goed en wijs koning en vader zijns volks zijnen onderdanen volkomene vrijheid van godsdienst gedoogen, ja, zijnen broeder, Karel IX, er toe brengen, niet alleen om gelijke regten met de anderen aan de Hugenooten toe te staan, maar om zelfs, ten bewijze dat die heillooze gebeurtenis hem zelven had overrompeld, en alzoo tot waarborg voor de toekomst, de bewerkers van den Bartholomeusnacht nóg te straffen.

Uitbundig was de toejuiching, welke op deze redevoering volgde, waarschijnlijk ook al, omdat zij niet minder dan drie uren geduurd had; maar toch gewis niet minder, om al de fraaije beloften, die men namens dien miskenden Valois, dat juweel van een modelprins, ontvangen had. Welke treffende hewoordingen van nog meer treffende bewijzen kwamen ook niet daarin voor! Had toch ook niet de Voorzienigheid zelve haar welbehagen in die taal door gunstige teekenen getoond! Immers, terwijl die gezanten van Oostenrijk en Zweden spraken, hadden beide keeren een losgeraakt varken en een haas, welke door de cantinehouders, die wel wat anders te doen hadden dan een koning te kiezen, tusschen de tenten werden nagezet, niet weinig

stoornis gegeven aan de plegtigheid van het oogenblik, terwijl al den tijd, dat de Montluc sprak, een leeuwerik, de helmvogel der aloude Galliërs, boven op den uitstekenden mast van de *szopa*, met zijn liefelijk gezang des redenaars woorden begeleidde en eerst met het laatste daarvan henenvloog. Nog meer andere opgeteekende voorteekenen van dien aard gaan wij hier eenvoudig voorbij; even als de andere redevoeringen waaromtrent wij ook niets meer weten te zeggen, dan dat die van den piast, die zich nog had opgedaan, mede, door bijkomende omstandigheden, weinig goeds voorspelde. Die van de Montluc werd, zooals wij reeds onderrigt zijn, terstond in de landtaal wijd en zijd rondgedeeld. Daarop volgde nu het persoonlijk rondgaan van de onderscheidene ambassaden; waarbij de Montluc dapper werd bijgestaan door de Noailles, den jongen de Saint-Gelais, de Bazin, den deken van Die, allen hiervoren reeds genoemd, alsmede door zijnen natuurlijken zoon, de Balagni, wien wij hier op den landdag weer terugvinden. Een lastig en alleronaangenaamst incident deed zich voor den reeds zoo beproefden Franschen ambassadeur tusschen beide nog op. Een zeker kolonel Krakau, van die regimenten waaraan de Fransche regering nog betaling schuldig was, was hem nagereisd; liep nu, braaf scheldend op Anjou en op dat kale Frankrijk, het gansche kiezersveld rond, en verzocht den senaat, op aansporing van de Oostenrijksche en andere collega's, dood eenvoudig om den Franschen gezant te mogen gijzelen, een bewijs van de Montluc voor den dag brengende, waarbij hij beloofd had weer te Frankfort te zullen terugkomen. Deze laatste echter vertoonde daartegen eene verlofpas van den Frankforter senaat; waarop de kolonel Reinardus Cracovius hem ongemoeid moest laten. Maar meer kinken in den kabel deden zich nu nog voor Frankrijk op, onder anderen van den woiwode van Walachije, te kennen gevende, dat de sultan geenszins zoo helangeloos voor de keuze van Anjou was, wien hij trouwens, blijkens een brief van den groot-vizier, dien hij daarhij overzond, ook nog maar ingeval zij geenen geschikten Pool konden vinden, den senaat bleef aanbevelen. Doch de nadeelige strekking van dat schrijven van den Walachijer werd mede behendig afgewend, en zoo besloot eindelijk de senaat, als zijnde iedereen genoeg ingelicht, dat men tot de stemming kon overgaan, met verzoek aan de ambassadeurs, om zich vooraf ieder naar de plaats te begeven, welke hem op nieuw aangewezen werd: voor Frankrijk was dat Plock.

De Montluc werd echter toevallig weer ziek, en verzocht, op gronden van menschelijkheid enz., dat hij te Warschau mogt blijven, waarbij hij nog een en ander voegde tot wederlegging van al den laster waarvan hij en zijne zaak het slagtoffer waren. Dit geschiedde den 26sten April. Den 1sten Mei begon daarop de stemming, die den 9^{den} dier maand was afgeloopen, op Zaturdag voor Pinksteren. De aartsbisschop primas, vol vreugde dat men eindelijk zoover gekomen was, en bevreesd dat men soms gedurende die pinksterdagen nog eens weer mogt omslaan, proclameerde nog denzelfden avond de benoeming van Anjou. Nieuw gehaspel. Volgens de bestaande wetten had de primas wel de leiding van den landdag, maar moest de plegtige afkondiging der benoeming geschieden door de drie maarschalken. Men beweerde, dat zij alzoo nul en van geene waarde was. De Montluc sprong weer in de bres - een troost voor hem, dat hij ziek was geworden en in de buurt gebleven - en bragt de gemoederen tot kalmte, met voor te slaan, zoo als eindelijk ook aangenomen werd, dat die proclamatie van den primas slechts voor eene eenvoudige kennisgeving moest beschouwd worden, en de plegtige afkondiging nogmaals zou plaats hebben door de bevoegde dignitarissen. ‘A tout seigneur tout honneur!’ Alzoo gebeurde dan ook weer den 13^{den} Mei; het schijnt, dat de meeste leden van het congres reeds waren naar huis gegaan. Maar nog duidelijker schijnt bij dit alles door, dat het juist geen punt van etiquette alleen, of van nog kleingeestiger kitteloorigheid geweest was, die den boel weer in duigen dreigde te gooijen. Men ging nu een nieuw tijdperk in, waarin de kroon, zoo al niet te koop, dan toch geenszins onvoorwaardelijk werd aangeboden. Later werden die voorwaarden, de zoogenoemde *pacta conventa*, gewis niet tot den bloei van het koningschap, al meer en meer uitgebreid van den kant van den adel, bij elke nieuwe verkiezing die er plaats had. Bij deze waren zij niet bepaald voorgelegd; te meer dewijl zij zelven, naar wij zagen, het nog niet in alle opzigten geheel eens waren omtrent den juisten omvang van de grenzen alsnu te geven aan hunne soort, als 't ware, van acte additionelle aux institutions de l'empire. Het was ook vooreerst voldoende geweest, die in ruime omtrekken voor te houden, en gewis ook voegzamer voor de houding van den senaat, onderrigt als die bovendien eenmaal was, dat er van de zijde der kandidaten ruime beloften zouden gedaan worden. De Montluc

had toch ook nog de naar hij vreesde te gevaarlijke kunnende worden discussiën over de vrijheid van godsdienst, welke men vóor de plegtige toelating der gezanten in den senaat had willen regelen, mede om geenen voor hém vooral kostbaren tijd verloren te zien gaan, afgesneden met te bewerken, dat men in de eerste plaats de gezanten zou aanhooren; daarbij meer dan zigtbaar latende doorschemeren, dat Frankrijks aanbiedingen ook in dezen iedereen zouden bevredigen. Dat was ook geschied, en daarop had in dien eersten roes van algemeene opgewondenheid over de ten slotte zoo eenstemmig verkregene uitkomst, de primas (was hij ook soms een discipel van Stahl?) Anjou geproclameerd, zonder meer. Maar nu de garantiën? De meerderheid scheen te begrijpen, dat het Fransch gezantschap eerst de behoorlijk opgemaakte *pacta conventa* had moeten teekenen en plegtig bezweren; en hoe kon men nu dit verzuim beter herstellen, dan met het middel, dat men daarvoor aangreep? Wij hebben gewis regt om te veronderstellen, dat dit eigenlijk de ware toedragt van zaken was, uit alles wat wij nu nog zien gebeuren; maar vooral uit de omstandigheid, dat de Montluc zelf niet dan zeer noode er toe overging, om de inmiddels opgemaakte akte te onderteekenen, met de overige leden van het gezantschap, die daarvoor weder uit Plock waren opontboden, en die zelfs nog meer zwarigheden schijnen gemaakt te hebben dan hij. Hij hield hun echter voor, dat zij bij weigering weer geheel onverrigterzake konden aftrekken. Wel had hij vóor de verkiezing aan de protestantsche partij al schriftelijke verzekeringen gegeven ten voordeele van hare broeders in Frankrijk; maar in eigen persoon en in 't geheim, en dat beschouwde de diplomaat, die er geene zwarigheid in vond om op die wijze alles te onderteekenen wat men hem maar voorlei, zoo hij daarmede de kansen van Anjou slechts verbeterde, natuurlijk als geheel iets anders. Gedwongen alzoo legde nu de Montluc met de zijnen in het openbaar nog den plegtigen eed af op die *pacta conventa*. Daarop eerst had die tweede proclamatie plaats, waarbij de *pacta* trouwens tevens werden bekend gemaakt, en zoo vervolgens verspreid door het gansche rijk.

Even voor deze tweede afkondiging, maar reeds na de keuze, kwam nog een gezant van Selim. De Montluc deed zijn uiterste best, en het gelukte hem ook, om hem niet toe te laten voordat alles nu zou zijn afgeloopen. Selim, dacht hij, mogt of Anjou nog eens sterk willen aanbevelen, en dat was niet meer

noodig; ja, zou zelfs maar kwaad bloed zetten bij de Polen, die toch van den Sultan meer voorliefde voor een hunner landgenooten mogten verwachten; - of zoo de divan soms nog eenen anderen vreemden kandidaat boven Anjou voorstond, dan konden daaruit, bij deze laatste lastige verwikkelingen, welligt zelfs nog weer nieuwe ontstaan. Toen de brief eindelijk werd voorgelezen, bleek hij in denzelfden geest te zijn geschreven als die vroegere van den groot-vizier. Men begrijpt ligt, dat de Turksche regering, uit hoofde van hare verhouding met die van Frankrijk, altijd wel wat voor Anjou vermeende te moeten doen; doch dat zij daarom al zoo lief een Pool had zien kiezen, en derhalve nu nog minder spoed maakte dan ooit. Of het daarbij waar was, zoo als destijds de woiwode van Walachije had geschreven, dat Selim dáarom nog den Franschen prins, na eenen Pool, voorstond, dewijl hij de hoop had, dat die keuze ten slotte altijd tot nadeel van de Christenen, en dien ten gevolge tot zijne eigene versterking zou strekken, laten wij verder daar.

Intusschen werd nu dadelijk een gezantschap van dertien uit de aanzienlijkste Polen, met den bisschop van Posen aan het hoofd, naar Parijs gezonden, om den jongen koning de oorkonde over te brengen. Meer dan tweehonderdvijftig jonge edelen sloten zich nog aan die legatie, en tevens trok die van Frankrijk met hen op. Gelukkig altijd: de Montluc was eenmaal vrij wel aan reishindernissen gewoon, en zou, in geval, door zijne ondervinding geleerd, kunnen dienen van raad. Werkelijk deden die zich aanvankelijk ook op. De keizer en de keurvorst van Saksen, met de andere naburige vorsten, waren, alhoewel alles nu wel wat haastig in het werk ging, toch nog om passen gevraagd, doch hadden die geweigerd. De keizer had geantwoord, dat hij die niet geven kon zonder de vorsten te raadplegen, en deze wederom, dat zij die niet konden geven zonder den keizer te raadplegen: het rijk sloot ditmaal als eene bos. De Montluc stelde eenvoudig voor, om hem slechts onmiddellijk te volgen; zelf zou hij wel vooruitgaan, overtuigd als hij zich hield, dat noch de keizer, noch de vorsten, als het er op aankwam, met Frankrijk of Polen zouden willen breken, door aan beider gezanten verder den spijt te koelen over de niet benoeming van Ernst van Oostenrijk. Te Leipzig werd hij door den stoet ingehaald. De keurvorst, bij wien zij zich nu zelven om passen aanmeldden, verklaarde zeer verwonderd te zijn, dat zij zich zonder bepaalde toestemming van den keizer op reis

hadden begeven, en liet hun weten: ‘dat hij aan de zijnen bevelen gegeven had, om hen goed te ontvangen, nu zij er toch waren; maar tevens, om hen niet weer te laten vertrekken, daar hij anders bang was, dat zij in ernstige ongelegenheden zouden komen.’ Door de Montluc werden deze woorden, waarin de meesten een duidelijk verbod zagen om niet verder te gaan, alweer in den wind geslagen, daar hij beweerde: dat de keurvorst, uit afhankelijkheid jegens het huis van Habsburg, hun alleen vrees zocht aan te jagen.

Na drie dagen oponthoud, trok hij weer moedig vooruit, om, zoo daar werkelijk gevaar mogt zijn, dat de spits af te bijten. De overigen volgden hem andermaal, en reisden nu ook, zonder nieuwe moeijelijkheden, hem verder na. De weg liep over Erfurt, Gotha en Eisenach. Te Kassel hield hij nog even stil, om den landgraaf Wilhelm, wien hij gehoord had dat kwalijk gestemd was ten gevolge van valsche geruchten over die afgeloopene verkiezing, behoorlijk in te lichten en weer te bevrienden. Daarop kwam hij over Metz weer in Frankrijk, waar hij door den koning en zijne moeder met de grootste erkentelijkheid ontvangen werd. Bij Anjou trouwens was de begeerte naar die vreemde kroon al eenigzins aan het afnemen; wij zullen verder zien waarom.

De Poolsche gezanten waren inmiddels den 10^{den} Aúgustus op het Fransch grondgebied, te Metz, namens den koning plegtig verwelkomd, en werden dat op nieuw gedaan voor de poorten van Parijs, welke zij negen dagen later bereikten. De stadsmagistraat, benevens de leden van het koninklijk huis, omringd van den Balafré en zijnen broeder Mayenne met hunne neven, en verder van de eerste edelen van het rijk, ontvingen hen daar met eene aanspraak, welke de latere ambassadeur en aartsbisschop van Toulouse hield, Paul de Foix, een der grootste regtsgeleerden van zijne eeuw. Daarop trokken zij op vijftig vierspannen de stad binnen, waar duizenden en duizenden elkander verdrongen, om die vreemde gezanten te zien: naar de beschrijving te oordeelen, hebben onze Japannezen het nog niet bij die Polen gehaald. Alles was ook zoo nieuw. Hun stevige ligchaamsbouw, hun strak gelaat met langen rossen baard, hunne met kostbare pelterij afgezette punthoeden, die kromme, rijk met juweelen ingelegde sabels, die hooge, met ijzer beslagen laarzen, dat geschoren achterhoofd, en niet het minst die boog en pijlkoker trokken ieders bewondering. En wat wel meer nog de

beschaming dan wel de bewondering van de opgeblazen hovelingen verwekte, welke in dit opzigt thans ook schandelijk achterstonden bij die uit de dagen van Frans I, al die ruwe Polen, waarop men zoo laag neerzag, verstonden Latijn, de meesten daarbij Duitsch en Italiaansch, sommigen zelfs een enkel woord Fransch, terwijl zíj in elke vreemde taal slechts met schouderophalen konden antwoorden.

Daags na dien intogt rustten de Poolsche gezanten uit; wij maken van dien rustdag gebruik, om even achteruit te treden, ter verduidelijking van ons verhaal.

In Frankrijk had inmiddels de vierde burgeroorlog plaats gehad. Na dien Bartholomeusnacht, en terwijl men buiten af alle pogingen aanwendde om de blaam daarvan langs minzamen weg uit te wisschen, had men, trouwens op zeer ongelukkige wijze, binnen het rijk naar hetzelfde doel gestreefd. Karel IX had in eene koninklijke zitting aan het parlement verklaard, dat alles op dien 24sten Augustus volgens zijne bevelen geschied was. Coligni, naar zijn beweren, had, om de maat zijner wanbedrijven vol te meten, eerst hem met de koningin en zijne broeders willen ombrengen, dan zelfs zijnen geloofsgenoot Hendrik van Navarre, ten einde Condé op den troon te zetten, wien hij daarna insgelijks zou hebben vermoord, om eindelijk alleen te kunnen regeren. Het schandelijk ongerijmde van deze aantijging kon voor niemand een strik wezen, en toch lieten zelfs de regtschapenste lieden, al was het dan ook voor den schijn, zich daarin vangen. Thuanus spaart hierbij zijn eigen vader niet, den eersten president van het parlement van Parijs. Wat deed dat ook, alleen om de majesteit van de kroon te redden, die niet verkeerd handelen, nog minder liegen kon? Het veroordeelde nog twee onschuldigen als medepligtigen van Coligni tot eenen ellendigen folterdood, en sprak over den laatsten, of liever over diens kinderen en nalatenschap, een barbaarsch vonnis uit, in welks volvoering het kanibaal-gemeen nog een duivelsch welbehagen toonde, als het met de verminkte lijken der beide vorigen, de strooijen pop van hem, wien de koning, tot de laatste dagen toe, steeds ‘mon père’ genoemd had, op eene horde zag rondslepen, en met afgrijselijken spot die pop nog een tak in den mond stak, ter herinnering aan den tandestoker waarmede men Coligni altijd zag, en dien hij gewoon was, gelijk half Frankrijk wel met eenen glimlach had opgemerkt, in gedachten verzonken zijnde, gedurig

rond te draaijen. Aan dat schouwspel hadden zich de koning met zijne moeder, achter eene gordijn gezeten, nog verlustigd: Navarre had op hun bevel daarvoor mede op het stadhuis moeten komen. En was het alzoo wonder, bij die gezindheid van groot en klein, dat de protestanten op nieuw naar de wapenen grepen, al moest ook koele berekening hun dien nu vooral zoo ongelijk geworden strijd afraden? Dus ontstond dan die vierde oorlog, zich nogtans voornamelijk bepalende slechts bij het beleg van la Rochelle. Om hare uitmuntende haven, waardoor men steeds levendig verkeer met Engeland kon houden, was zij veiliger toevlugtsoord voor de Hugenooten, die na de laatste gebeurtenissen hunne woonplaats uit vrees hadden verlaten, dan eene van de drie overige steden, met haar, bij den laatsten vrede van Saint-Germain-en-Laye, als veiligheidsplaatsen, gelijk zij ook werkelijk genoemd werden, aan hunne partij afgestaan: Montauban, Cognac en la Charité. Daar had men niet alleen het regt van vrije godsdienstoefening[1]; om zich niet te behoeven te onderwerpen aan de jurisdictie van het bij hen niet zonder reden gewantrouwde parlement van Toulouse, en in die van Rouaan, Dijon, Aix, Rennes en Grenoble zes, in dat van Bordeaux acht regters peremptorisch te mogen wraken; maar la Rochelle had daarenboven nooit nog een gouverneur of garnizoen van den koning binnen hare muren gezien en een geheel eigen republikeinsch bestuur gehouden. De regering des konings zocht zich eerst bij verrassing van der protestanten voornaamste bolwerk meester te maken, toen zij hoorde,

1 Bij het edict van Amboise, of den eersten vrede, 19 Maart 1563, welks bepalingen bij den tweeden, dien van Longjumeau, 23 Maart 1568, en insgelijks weer bij dien van Saint-Germain, 8 Augustus 1570, in zoo verre waren hernieuwd, was trouwens vrije godsdienstoefening mede toegestaan aan alle grondheeren die regtsuitdeeling hadden (seigneurs hauts justiciers) in de gansche uitgestrektheid van hunne bezittingen, en aan den adel in hunne huizen, mits alleen voor de leden hunner familie. Den burgers werd slechts in 't algemeen vrijheid van geweten toegestaan, d.i. men mogt om zijn geloof alléen van geene bedieningen, als anderzins, worden uitgesloten, met het regt nog van in ieder baljuwschap (later, onder tien parlementen - tot onder Karel IX waren er nog slechts acht - telde men ongeveer 150 baljuwschappen) éene stad te hebben, waar men de protestantsche godsdienst openlijk belijden mogt, even als in die steden nog, welke op den 7den Maart 1563 in het bezit van de protestanten waren geweest. Het was geen wonder, dat juist al die kunstige bepalingen, die dan nog met het zwaard waren beschreven, dit telkens weer uit de scheede deden trekken, bij, vooral voor deze tijden zeer natuurlijke, gedurige overschrijdingen en vexatiën over en weer.

dat duizenden gewapenden daar waren bijeengestroomd en onderhandelingen zochten aan te knoopen met Engeland; doch door de waakzaamheid der bewoners mislukte dat. Toen men er nu de poorten voor alle lieden des konings zelfs nog digter gesloten hield, zocht hij die met geweld te openen, en aldus werd reeds in het begin van November besloten tot dat beleg; te gelijker tijd ongeveer - men merke het op - dat het gezantschap naar Elisabeth ging, om haar vriendelijk uit te noodigen wel de peetemoei te willen zijn van de op den 27sten jl. geboren prinses. Gewis, dat Elisabeth op dit oogenblik ook niet veel hoop stelde in de zoo verzwakte partij, waaraan bovendien de gewigtigste leiders ontvallen waren. Navarre en Condé waren wel den moord ontkomen, maar gedwongen geworden tot de katholijke kerk over te gaan, en alzoo tevens nu in de dienst des konings, met nog verscheidene andere vroegere tegenstanders.

De eigenlijk slechts zelfzuchtige en geheel zinnelijke Navarre, die ten onregte eenmaal zoo gevierde ‘bon roi Henri IV,’ mogt vooral buitenaf tot een bewijs gelden, hoe in Frankrijk de overgebleven chefs zelve van het protestantisme hunne partij op het oogenblik verloren achtten. Terstond na zijne bekeering - na zijne *eerste* altijd, getallen zeggen hier veel - had hij in zijne eigene souvereiniteit, Béarn, de protestantsche religie geheel afgeschaft, de belijders daarvan, die ambten bekleedden, ontzet, der katholijke kerk hare goederen teruggeschonken, en op den 3den October nog een brief vol van de demoedigste onderwerping aan den paus geschreven, om dien van zijne gehoorzaamheid te verzekeren, daarbij zijne vroegere dwalingen op zijne jeugdige jaren werpende. Bij den prins van Condé (den grootvader van *le grand Condé*, die tien jaren lang tegen zijn vaderland streed!) was Karel IX, den 10den September, doodeenvoudig in de kamer gekomen met deze drie woorden: ‘*messe, mort ou bastille;*’ nadat zijne eigene vrouw, de jeugdige koningin, die na dien noodlottigen nacht steeds in tranen had verkeerd, daags te voren niet dan met moeite, ja geweld, hem nog had moeten terughouden van eenen moordaanslag op *son cher cousin*. Condé had daarop geen langen wederstand meer kunnen bieden. En onder dezen verergerden staat van zaken alzoo, werd in het begin van December een werkelijke aanvang gemaakt met het beleg van la Rochelle; maar vooreerst nog op zachte wijze: - men moest die verwenschte Hu-

genooten altijd nog eenigzins om die Poolsche petitie ontzien. En niet minder verwikkeld was vooral de moeijelijke stelling van Anjou, die met Februarij in het leger kwam, vergezeld van zijnen broeder Alençon, van Navarre en Condé enz., om in eigen persoon het beleg te leiden. Na al hetgeen nu eenmaal was voorgevallen, diende die vierde oorlog ten spoedigste gesmoord te worden, en de konings-kandidaat moest in elk geval zoo goed voor zijne bevelhebbers-reputatie als voor die zijner milde beginselen zorgen: welke laatste inzonderheid, in weerwil van die apologie van de Montluc en van alle daarop nog gevolgde traktaatjes, bij de Polen toch ook nog niet zoo vast stond als hun evangelie. En zouden bovendien niet alle Duitsche vorsten, wier bondgenootschappelijke hulp men ging inroepen, de oogen tevens gevestigd houden op la Rochelle? Neen, nooit kwam een oorlog eigenlijk meer ongelegen. Tot overmaat van ellende openbaarden zich weldra drie partijen in het kamp der belegeraars: de mannen of wel de voorstanders der Saint-Barthélémy; degenen die, ofschoon katholijk, den door de regering ingeslagen weg hooglijk bleven afkeuren, en de nieuw bekeerden. Beide laatsten vereenigden zich spoedig en zagen weldra aan hun hoofd den eerzuchtigen Alençon, afgunstig in de grootste mate jegens zijne twee broeders, en met de meest karakterlooze ligtzinnigheid steeds zelfs de heiligste banden verbrekende, wanneer hij daarmede maar weer eene sport naar boven kon klimmen. Met gansche benden, stelde hij voor, moest men het leger des konings verlaten en overgaan tot de belegerden of naar Engeland; welk fraai plan echter onder de zijnen zelven verworpen werd.

Anjou zette bij dit al zijne belegering en zijne sollicitatie gelijkelijk door. Wij vinden nog eenen Latijnschen brief van hem[1], geschreven uit het leger voor la Rochelle, den laatsten Mei, aan twee aanzienlijke Polen, den geleerden Carncovius[2], bisschoppelijk senator, en Albertus Laski, palatijn van Siradië,

1 In de Hist. Polon. van den Krakauer kanunnik Jo. Dlugossus sen Longinus.

2 Zijn naam is reeds in de noot op bl 285 genoemd bij dien van Mart. Cromerus, aan wien hij eenen eenigzins uitvoerigen brief schreef over dien Warschauer landdag, waaraan hij zelf in zijne aangeduide betrekking zeer werkzaam had deel genomen. Deze brief werd door den bisschop Cromerus, vroeger secretaris en raadsman van koning Sigismund Augustus, die den verdienstelijken Gallischen plebejer in den adelstand verhief, om hem den weg te banen tot de hoogste geestelijke betrekkingen, opgenomen in zijn beroemd werk: *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*.

welke laatste trouwens met dat gezantschap al naar Frankrijk op weg was, om zijne benoeming over te brengen.

Die brief is een antwoord op een schrijven van beiden, door Anjou vier dagen te voren ontvangen, en waarin hem nog slechts de groote waarschijnlijkheid was medegedeeld, dat zijne benoeming spoedig met bijna algemeene stemmen zou plaats hebben. Als wij nu nagaan, dat zij reeds den 9^{den} dezer zelfde maand was afgeloopen, en dat de prins nog allerlei fraais terugschreef, bepaaldelijk dat bij zorg zou dragen, dat de door de Montluc beloofde musketiers van Gasconje gereed zouden zijn, zoodra de Lithauers hunne bescherming tegen de Russen noodig hadden; wijders, dat alle andere beloften van het gezantschap, in zijnen naam gedaan, zouden worden nagekomen - altemaal bewijzen, hoe Anjou nog volstrekt niet vermoedde op dien 31 Mei, dat hij reeds binnen was, of zelfs, dat in elk geval deze brief wel te laat zou aankomen - zoo mogen wij uit een en ander de gevolgtrekking maken: dat tegen aller gissing aan het verkiezingswerk ditmaal al bijzonder vlug was afgeloopen, en bij dien stand der partijen de meesten gewis minstens uitstel op uitstel hadden gevreesd. Dat de sultan met zijn schrijven aan den Poolschen senaat ook zoo láat aankwam, kan mede voor een gedeelte het gevolg zijn geweest van dat, altijd geconjectureerde, algemeene denkbeeld over de langdurigheid van den landdag, waarin men toen verkeerde. - Welk een barbaarsche tijd! roept inmiddels een telegraphist uit, die deze bladzijden leest, met een naauwkeurig oog op al die datums. En nog meer zal hij verontwaardigd zijn bij het vernemen, dat die benoeming van 9 Mei eerst ruim eene maand later la Rochelle bereikte. Zij werd aan Anjou overgebragt door den secretaris van staat, Villeroi, met den uitdrukkelijken last des konings daarbij, om den hardnekkigen verdedigers niet meer eene afzonderlijke kapitulatie, maar eenen algemeenen vrede aan te bieden. Zij hadden zich met leeuwenmoed geweerd en nog zeer onlangs vijf bestormingen achtereen afgeslaan, maar geraakten toch ten leste geheel uitgeput. De koning had bij dat beleg trouwens wel veertigduizend man verloren, waaronder echter, als gewoonlijk, een zeer groot aantal aan allerlei ziekte was bezweken. De vrede werd intusschen eindelijk binnen de heldhaftige stad gesloten den 6^{den} Julij. Om de eer, nu van twee koningen, te redden, werd bepaald, dat zij om vergiffenis zou smeeken. In het geheel waren de voorwaarden van dezen vierden vrede

voor de protestanten ongunstiger dan van de drie vorige. Wel hadden zij tot het einde toe eenen wanhopigen wederstand blijven bieden, maar hoeveel des konings troepen ook daarbij leden, het was toch duidelijk te voorzien, dat zij zelven altijd het eerste zouden bezwijken. Alzoo wonnen zij nu nog, wel beschouwd. Sancerre, waarin de Hugenooten van Berry waren gevlugt, en dat reeds voor la Rochelle berend was geworden, had met de grootste volharding hongersnood en alle andere ellenden blijven verduren, en was tot het laatste toe weigerachtig gebleven om tot de vredesvoorwaarden toe te treden. Het bezweek nogtans op denzelfden dag, waarop de Poolsche gezanten te Parijs kwamen. Om deze te ontzien had de koning last gegeven de Hugenooten aldaar, wier geheele uitputting te berekenen was, te sparen. Zulks geschiedde ook, met uitzondering van hunnen van der Werf, die met hunnen even moedigen geestelijken herder, de la Bourgade, des nachts uit zijn bed werd gesleept en buiten de stad doodgeslagen. De koning verontschuldigde deze gebeurtenis: naar zijne verklaring, eene bijzondere wraakneming.

Onder deze omstandigheden dan nu werden daags na dien rustdag de Poolsche gezanten door hem ontvangen, die den daarop volgenden, met nog prachtiger staatsie, en voorafgegaan door kerels met ijzeren knodsen van twee ellen lengte, hun eerste bezoek bij hunnen koning aflegden. Vervolgens deden zij dat nog bij den koning en de koningin van Navarre - Alençon had voor de eer bedankt, omdat hij niet wel was - alsmede bij de kardinalen van Bourbon en van Lotharingen. Katharina van Medici had in hare eigene vertrekken in de Louvre, even als de koningin hare schoondochter, na diens toela. ting tot Karel IX, het gezantschap afzonderlijk ontvangen. Dit waren echter slechts de gewone pligtplegingen, waarbij alles natuurlijk op zijn zondags toeging. Kleine wolkjes vertoonden zich bij de daarop volgende bijeenkomsten, gewijd aan het onderzoek van al die door de Montluc gedane beloften, welke de Polen zwart op wit medebragten. Het bleek spoedig, dat hij daarbij verder was gegaan dan zijn lastbrief toeliet, vooral ten opzigte der protestantsche aangelegenheden in Frankrijk; waarbij hij, onder anderen, nog de tusschenkomst van zijnen souverein had toegezegd voor de als abtdis uit haar klooster gevlugte dochter van den hertog van Montpensier, Charlotte, die in 1575 de derde vrouw werd van Willem den Zwijger, en zich thans

ophield bij den keurvorst van de Palts. De keurvorst was steeds weigerachtig gebleven, ofschoon zelfs de eerste president van het parlement van Parijs op hem was afgezonden geweest, om Charlotte aan haren vader terug te zenden, zoolang deze de belofte niet deed van zijne dochter op het punt van godsdienst niet te willen dwingen, waarvan echter de vader, vroeger met eene protestantsche vrouw getrouwd (de moeder van Charlotte, welke laatste ook in diezelfde leer opgevoed, maar toen abtdis gemaakt was) na zijn tweede huwelijk met de fiere zuster van den Balafré, volstrekt niets wilde weten. Nu was het waarlijk ook eene vrij netelige familiequaestie voor Karel IX te midden van die beide partijen, waarvan geene iets toegaf: aan de eene zijde stond zijn sedert zoo bitter vervolgziek geworden neef Montpensier, met al de Guisen; aan de andere de keurvorst met nagenoeg alle protestanten. Wien zou hij dwingen, gesteld al dat hij zulks kon? Over al die punten moest de Montluc ook menig verwijt hooren, waarop hij slechts bedaard antwoordde: dat hij, zonder zóo te handelen, Anjou nooit koning had kunnen maken. Gelukkig nogtans voor de Fransche regering, dat de Poolsche gezanten, roomschen en lutheranen, het zelven niet harmonisch eens waren omtrent al die bijzaken. Eerstgenoemde leden lieten die van lieverlede glippen, door de ijverige bemoeijing vooral van den pauselijken nuncius, die zelfs in den nacht den kardinaal van Este half vermomd op den bisschop van Posen afzond, - en op deze wijze scharrelde men er door, met de litigieuse punten vooreerst eenvoudig te laten rusten. Al de andere werden daarop, den 8sten September, plegtig bezworen in de hoofdkerk van Parijs, in tegenwoordigheid van de Poolsche en alle overige gezanten, het gansche hof, de kardinalen, alle hooge personaadjen, in een woord, met nog eene ontelbare menigte nieuwsgierigen daarbij. Anjou lei, voor het altaar en op het evangelie, den eed af in handen van den aartsbisschop van Gondi, broeder van den hiervoren reeds genoemden gezant aan Elisabeth van Engeland. - Hoe is hij al die eeden aan zijne Polen en Lithauers nagekomen! - Hierop had vervolgens de plegtige voorlezing der krooningsacte plaats in de groote zaal der Louvre. Anjou zat daarbij op eene verhevenheid met zijne beide broeders, de drie koninginnen die er waren, en den koning van Navarre, naast eene marmeren tafel; links daarvan Condé, Montpensier en de prins dauphin van Auvergne. Daarop volgden de kardinalen, de bis-

schoppen, de gezanten en ministers, en weer verder, maar merkelijk lager zittende, de leden van het parlement in purperen tabbaarden, de rector van de akademie, de gewone regters en de rijkstresoriers. Nagenoeg duizend toeschouwers bevonden zich nog in die zaal, ieder staande waar hij maar een hoekje kon vinden. Onder trompetgeschal kwamen de Poolsche gezanten nu binnen, aan den ingang opgewacht door den Balafré, als opperhofmaarschalk, die hen voor de koningen bragt. Twee hunner droegen het zilveren kistje, waarin de oorkonde lag, hoogst eerbiedig op hunne schouders, en zetten dat weer behoedzaam neer op de marmeren tafel. Vervolgens nam de bisschop van Posen het woord, sprak eenige oogenblikken over de liefde zijner landgenooten voor den koning van Frankrijk, en verzocht nederig verlof, om zijnen broeder hun besluit te mogen voorlezen en aanbieden. Aan dat stuk hingen niet minder dan honderd en tien zegels: men had er waarlijk ook wel voorzigtig mede moeten loopen. Natuurlijk ging het voor den dag halen en overreiken in alles op de maat, en telkens met eenige sierlijke woorden daarbij: sprak Polen niet, dan was het Lithauen. Vier redenen gaven zij aan, weshalve hunne keuze op Anjou gevallen was: den luister van de Valois, 's prinsen uitstekenden aanleg en groote gaven - bij dit tweede punt keek Karel IX gewis voor zich op den grond - zijne verdiensten jegens de christenheid - bij dit derde zal hij weer fijn hebben opgezien, - en eindelijk: de gedane belofte, dat hij zijne Fransche inkomsten naar hun land zou overbrengen; bij welk vierde punt, - trouwens het kwam ook wel wat piquant achteraan - Karel, wij zijn er zeker van, half opsprong en hoorbaar genoeg eene van zijne veelvuldige gansch niet diplomatieke uitdrukkingen bezigde. De nieuwe koning antwoordde op alles zeer kort, voornamelijk, naar het schijnt, uit bescheidenheid. Immers hij gelastte den kanselier om namens hem te spreken, en deze begon terstond met op te merken: dat de Poolsche senaat de wijsheid betoond had van eenen Nerva en eenen Alexander den Groote - het tweede voorbeeld was al zoo ongelukkig als het kon - die de regering aan den waardigsten hadden aanbevolen. Er volgde zoo meer van dien aard; ook werd er nog een geestelijk lied gezongen door de hofkapel, waarbij mede de koningen knielden. Toen men daarvan opstond, ging Karel in de eerste plaats heen en begroette nu als koning en omarmde zijnen dubbelen broeder; daarop deden dat Alençon en Navarre,

en vervolgens al de bijeengekomen grooten, ieder naar zijnen rang: de Poolsche gezanten mogten zijne regterhand kussen. De vergadering ging laat uit elkander onder het losbranden van het geschut, terwijl het kistje met de oorkonde weer op dezelfde plegtige wijze op de schouders van twee gezanten naar het naastbij gelegen altaar werd gedragen, daarop neergezet, en zoo overgenomen door den kanselier.

Den dag hierop had er nog een prachtige optogt plaats, om den Poolschen koning aan het volk te vertoonen, die te paard en onder eenen draaghemel, door allerlei bogen en opschriften heen, en terwijl niemand natuurlijk daarbij weer ontbrak, van de Saint-Antoine naar het paleis reed. Het feest, dat dien avond en nacht Katherina van Medici op de Tuilleriën gaf, was nog verrassender dan dat van den vorigen dag op de Louvre. Toen de tafels waren weggenomen, kwam er plotseling eene soort van ronddraaijende rots te voorschijn, met zestien jeugdige schoonen uit de vrouwelijke lijfwacht[1] van de koninginnemoeder daar boven op. Zij stelden de zestien provinciën van Frankrijk voor en waren eigenlijk meer dan gewone tableaux vivants, want zij zongen daarbij ‘sirenenliedjes’, gelijk wij ze vinden genoemd, en zeiden andere gedichten op, van de gevierde Ronsard en Dorat, ter eere van den held van het feest, en daalden vervolgens neer om dien hare geschenken aan te bieden, waarna zij als ware bajadèren, en vooral niet minder onkiesch, langen tijd te oogen bleven verlustigen.

Wij willen geenszins op het glibberig terrein blijven verkeeren, om meer voorbeelden te geven van de onkieschheid, ja van de verregaandste onbeschaamdheid, welke in deze tijden bij beiderlei geslacht onder Frankrijks hoogste rangen wordt aangetroffen, maar toch nog een enkel voorval hier laten volgen, waarin onze held zelf grootelijks betrokken was, en welks bloote vermelding zelfs beter dan een lang betoog de zeden schetst.

1 Men mag het zoo heeten. De galanterie was in de oogen van Katharina een middel om te regeren, geene persoonlijke neiging. Uit de mooiste meisjes van Frankrijk had zij tot honderdvijftig *filles d'honneur* gekozen, die haar te paard moesten vergezellen (zelve reed zij uitmuntend), en somwijlen door haar in de legerplaats tot zelfs in de nabijbeid van het vijandelijk vuur werden gebragt. Zij was gestreeld door de bewondering, welke zij met hare schitterende begeleiding pleegde op te wekken; maar zij begeerde tevens, dat ieder die in Frankrijk eene rol vervulde door zijne magt, bekwaamheden of intrigen, verliefd zou worden op eene van hare dames, en zij vleide zich allen onder hare magt te kunnen krijgen alleen door hare *filles d'honneur*. Zie Brantôme over haar.

In den korten tusschentijd die er verliep voor de aankomst der Poolsche gezanten en na den vrede van la Rochelle, dacht de benoemde koning er over, hoe hij zich nu tevens ook maar van eene maîtresse, welke hem niet langer beviel, zou ontdoen, de jonkvrouwe van Châteauneuf. Het best kwam hem voor, die te laten trouwen met den Heer van Nantouillet, Anton Duprat, keinzoon van den bekenden kanselier van dien zelfden naam onder Frans I. Deze had zijn huis over de Louvre, waardoor men welligt meer op hem gedacht had. Doch Duprat weigerde niet alleen, als men hem hiertoe aanzocht, maar antwoordde zelfs: dat hij de man niet was, om eens anders genot met zijne eer te betalen. Over dien bespottelijken trots waren de drie koningen - Navarre voegde zich hierbij als zijnde volmaakt van dezelfde beginselen - gelijkelijk verontwaardigd. Dies besloten zij zich te wreken, waartoe bovendien de jonkvrouwe van Châteauneuf nog aanporde. Het hôtel nu van Duprat stond des nachts meestal open, omdat hij met zijne zwagers zamenwoonde. De drie koningen drongen daar binnen, in gezelschap nog van den bastaard van Angoulême, van den Balafré en eenige andere hooge lichtmissen, begonnen met den Heer van Nautouillet zelven deerlijk toe te takelen, vernielden daarop diens bed en alles wat er in de kamer was, lieten inmiddels door de bedienden, welke zij bij zich hadden, alle kasten en kisten openbreken, pakten al het gevonden geld en zilver weg, en gingen daarmede voldaan weer heen. In de kamer daarnaast had men op hetzelfde oogenblik een ander tafereel, dat al zeer noodlottig met het voorgaande ineen had kunnen loopen. Daar stonden vier bandieten, tot de tanden gewapend, gereed om den eersten den besten, die hen overviel, neer te vellen. Dat waren lieden van den broeder van Duprat, van den Heer van Viteaux, door dezen gehuurd, om iemand, met wien híj weer wat had, eenvoudig te laten ombrengen. Op het hooren van al dat gestommel in het vertrek nevens hen, hadden zij vermeend verraden te zijn, en waren daarop met getrokken dolk en gespannen haan aan de deur gaan staan, vastberaden tot hetgeen wij daar neerschreven.

Men wane nogtans niet, dat de vriendschap tusschen Karel en Anjou was hersteld geworden, uit hoofde van hunne broederlijke eensgezindheid in dien nacht. Verre van dien: neen, het gold daar ook slechts een principe, het eenige trouwens waaromtrent zij hetzelfde dachten, namelijk: hoe het huis van

Valois zoo hoog boven het overige menschdom uitstak, dat ieder zich zelfs vereerd moest gevoelen aan wie eene bijzit van hen werd toegesmeten. Hunne kasten-ideën waren bijzonder sterk ontwikkeld. De mensch begint bij baron, zou Windischgrätz eenmaal gezegd hebben. Wanneer een van de laatste Valois iets gezegd kon hebben, dat der moeite waardig was geweest om op te teekenen, dan zou het waarschijnlijk iets dergelijks geweest zijn. - In die opgewondenheid van Capefigue met hunne persoonlijkheid kunnen wij ook volstrekt niet deelen.

Echter willen wij gaarne erkennen, dat er waarlijk een sterk hoofd noodig was, om niet te bezwijken onder de kruipende vleitaal, die zij - het bewijst tevens voor hunne sterke maag - telkens moesten aanhooren, zoo dikwijls zij bij plegtige gelegenheden door mannen werden aangesproken, die voor het overige in den regel de faam hadden van de hoogste regtschapenheid, van minstens zeer eerlijke lieden te zijn. Wij hebben bij dit laatste vooral de leden van het parlement in het oog, met wie zij zoo dikwijls op deze wijze in aanraking kwamen. Men walgt ook inderdaad van al die aanspraken aan Anjou. Het is wel waar, dat bijzonder in het Latijn, oratorisch prijzen en schelden zooveel niet beteekent als de woordelijke vertolking daarvan in de moedertaal; maar evenwel, alles heeft zijne grenzen, en die waren in dit opzigt in dezen tijd vooral niet schriel afgebakend. Doch genoeg hieromtrent, want wat wij eigenlijk zeggen wilden is dit: dat Karel en Anjou, in weerwil van dat ons als een gelukkig verschijnsel ligt misleidend bezoek bij Duprat, elkander sterker bleven haten dan ooit, zoodat de angstvallige moeder zelfs bevreesd werd, dat het onder hare dierbaarts panden nog tot moord en doodslag zou komen, en zij die dus ten slotte maar voor goed zocht te scheiden. Hendrik, nu hij eenmaal in Polen gekozen was, ofschoon door de gezanten uitgenoodigd om ten spoedigste zijn nieuw vaderland te bezoeken, en alhoewel hij reeds, daags na die plegtigheid in de groote zaal van de Louvre, tegelijk met een lid van het Poolsche gezantschap, dat vooruitgezonden werd om den gelukkigen afloop van alles te verkondigen, iemand van hem gestuurd had, om te bedanken enz., en alvorens eenige zaken te regelen, - Hendrik betoonde zich nu zoo gretig niet meer naar die kroon, waarvoor alle raderen in beweging waren gezet, en insgelijks deed zijne moeder duidelijk blijken, dat zij

haren oogappel nog gaarne bij zich hield. De voornaamste reden hiervan was, dat de gezondheid van Karel IX, maar niet van zijn onzinnig hoornblazen en jagen af te brengen, bij den dag achteruitging, en moeder en zoon, op dit gevreesde tijdstip, gaarne bij elkander wenschten te zijn. Hendrik beschouwde Polen meer en meer als een verbanningsoord, en Karel, door zijnen teringachtigen toestand reeds van zelf dagelijks meer ongenaakbaar, kon het denkbeeld allerminst verduren, dat men onder zijne naaste omgeving op díe wijze met angstvalligheid zijn lijden gadesloeg, en wilde daarom van geen uitstel om te vertrekken meer hooren. Katharina had anders nog allerlei plannen uitgedacht, om den Poolschen koning voor het minst aan het hoofd der oproerige Nederlanders bij de hand te houden; maar Karel had eindelijk besloten dien zelf naar de grenzen te brengen, en om alzoo, zekerheidshalve. Anjou in eigen persoon buiten het land te zetten. De familiereis ving aan, maar te Villers-Coterets werd Karel gevaarlijk ziek. Zijn beroemde geneesheer, Ambroise Paré, smeet zulks op dat hartstogtelijk getoet; aan het hof was men het eens, dat hij wel vergeven zou zijn: alleen was men dat minder omtrent den persoon, die hierin de hand zou hebben gehad - was het zijne moeder, of wie van de broeders? vroeg men zich af. Anderen noemden trouwens weer andere oorzaken, die wíj hier niet willen noemen. Dit alles viel intusschen voor in October. De moeder zette nogtans met hare overige kinderen de reis door tot Nancy en vandaar tot Blamont, waar een roerend afscheid genomen werd.

En nu nog slechts dit ten slotte; want de taak die wij ons oplegden, had reeds gesloten kunnen worden met dien 9 Mei. Hendrik van Valois bereikte den 25sten Januarij 1574 de Poolsche grenzen. Met grooten luister werd hij den 25sten Februarij te Krakau gekroond. Den 30sten Mei daarop stierf Karel IX. Het berigt van dien dood gewerd den Poolschen koning den 13^{den} Junij, en vijf dagen later vlood hij schandelijk heen, om de kroon van Frankrijk in bezit te gaan nemen, taemlijk onverschillig omtrent het verdere lot van die vorige. Zijne verstandigste Fransche raadslieden hadden hem nog voorgehouden, hoe het beneden zijne waardigheid was, om zonder zelfs den senaat te raadplegen zijn land te verlaten. Niet alleen beneden zijne waardigheid, maar ook tot zijne groote schade. De senaat toch, dus redeneerden zij te regt, zou geene redelijke bedenkingen kunnen maken, om hem, onder

deze buitengewone omstandigheden, althans vooreerst door eenen luitenant-stedehouder het rijk te laten regeren. Vervolgens zou het niet moeijelijk vallen, om des begeerende de kroon op zijnen broeder Alençon over te brengen: zulks was altijd in het belang van Frankrijk. En met welken naam zou men nu nog dat plotseling vertrek bestempelen, terwijl juist onlusten in Moldavië en Walachije waren uitgebroken, welke de goede verstandhouding met den divan ernstig bedreigden? - Alles vergeefs. Hendrik was niet langer in Polen te houden en luisterde slechts naar zijnen ongelukkigen vertrouweling, de Villequier, die hem den raad gaf ter voorkoming van alle belemmering, die men hem anders gewis in den weg zou stellen, liefst dadelijk met stille trom heen te gaan. Hiertoe besloot dan ook ‘Henricus rex electus, pius, inclitus, triumphator, magnus,’ gelijk hij genoemd was geworden. De Fransche ambassadeur verklaarde den senaat, dat zijne volmagt nu had opgehouden door den dood van Karel IX, en vertrok ijlings uit Krakau, met het eigenlijke doel, om voor zijnen nieuwen koning overal het noodige op de haltplaatsen in orde te brengen. En op den 18^{den} alzoo lei deze zich als gewoonlijk te bed in tegenwoordigheid van zijne hovelingen. Zich daarop gehouden hebbende alsof hij sliep, stond hij stil op, toen zij de kamer verlaten hadden, opende zachtkens eene deur, die naar buiten uitkwam, liep een kwartier in het stikdonker naar eene kapel, waar paarden hem wachtten, en vertrok toen op eenen draf, slechts vergezeld van zijnen geneesheer en drie andere personen. Hij verdwaalde nu nog een oogenblik door het bosch bij ontstentenis van den bestelden gids; maar in eene hut vond men eenen kolenbrander, die achter op het paard van een hunner moest stijgen, en met diens behulp kwam men verder, steeds angstig voortvlugtende als boosdoeners. Het was ook zaak. De vertoornde Polen, toen zij de vlugt van hunnen koning bemerkten, zetten hem na: de boeren doorkruisten met pieken en zeissen alle wegen; de hovelingen, die hem op het vernemen van zijn afreizen hadden willen volgen, werden ook gevankelijk naar Warschau gebragt. De koning echter ontkwam en zette, toen hij eenmaal over de Poolsche grenzen was, zijnen terugtogt naar Frankrijk bedaard door. Het schijnt, dat hij nog voor ruim drie ton aan kroonjuweelen had meegepakt.

ENGELBREGT.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

Edmond Scherer zegt van Sainte-Beuve: ‘Il reproduit quelque chose de l'infine variété, comme aussi de l'imperturbable sang-froid de la nature.’ En elders: ‘Il a quelque chose de l'indifférence, j'allais dire de l'immoralité de la nature elle-même.’ Dit laatste, naar men bespeurt, ik bedoel die aanklagt wegens onzedelijkheid of niet-zedelijkheid, wordt er slechts schoorvoetend en enkel in den vorm eener gissing bijgevoegd. Sainte-Beuve toch staat overigens bij Scherer zeer hoog, en de algemeene strekking van diens tweeledige studie over hem, in den onlangs verschenen bundel ‘Études critiques sur la littérature contemporaine’, is veel meer die van eene openbare hulde dan van eene boetpredikatie.

Al of niet gelijkvormig aan die van de ons omringende natuur, waarover nader, is Sainte-Beuve's veelzijdigheid inderdaad zoo ongemeen, dat het mij niet mogelijk is binnen de grenzen van deze weinige bladzijden den geheelen arbeid van dezen auteur te omvademen. Daarom laat ik niet slechts den historieschrijver in hem rusten nevens den dichter, maar bepaal mij bovendien, in den kring van zijne kritieken, tot het laatst uitgekomen deeltje der ‘Nouveaux Lundis.’ Wel is hij daarin, minder dan in de vijftien vorige, de ridder van de fransche letteren der 17de en der 18de eeuw, doch voor de kenschetsing van zijne persoonlijkheid en van zijn talent is deze eene leiddraad voor ditmaal voldoende. Voorts wete de le-

zer dat van alle buitenlandsche terafim van den tegenwoordigen tijd de schrijver der ‘Causeries du Lundi’ mijn lievelings-efod is.

Welke mag de reden zijn dat Sainte-Beuve ergens in deze ‘Nouveaux Lundi’ met zoo groote ingenoemheid spreekt over Lodewijk den XIV^{de}? Immers dit doet hij in zijne aankondiging dier geschiedenis van Louvois, van Camille Rousset, die door de vrienden der vaderlandsche geschiedenis in Frankrijk over het algemeen zoo gunstig ontvangen is. Ongetwijfeld gehoorzaamt hij ook hier in de eerste plaats aan zijn gevoel van billijkheid. Want hij is de billijkheid in persoon, en zijne zorg in het afwegen van zijn oordeel over nog levende tijd- en ambtgenooten, is niet grooter dan wanneer het personen geldt wier daden of schriften reeds sedert geruimen tijd tot het verledene behooren. Beweert de heer Camille Rousset, die in zijne beoordeeling van Lodewijk den XIV^{de} overigens veel objectiever is en zich veel minder door republikeinschen hartstogt laat medeslepen dan bijvoorbeeld de heer Michelet, beweert hij dat de koning onderhevig was aan *des éruptions de vanité*, laat hij hem eene enkele maal zichzelven vertoonen *dans un embarras qui touche au comique*, zijn er plaatsen waar hij openlijk den draak met hem steekt, of waar hij volhoudt dat 's konings voorname bezigheid bestond in het onderteekenen der stukken die hem door zijne ministers voorgelegd werden en wier volle strekking hij niet altoos begreep, dan komt Sainte-Beuve daar tegen op. Want al geeft hij desnoods toe dat Lodewijk de XIV^{de} niet al te zeer ervaren was in het lezen van drukwerk (handschriften met kapitale letters las de koning het vlotst), hij is het tevens met Goethe eens dat deze vorst een geboren souverein was, de koninklijkste koning die ooit den hermelijnen mantel droeg of den gouden scepter zwaaide. Wanneer Frederik de Groote, te Potsdam of te Sans-Souci, zat te praten aan een vrolijk souper, en wanneer het gesprek dan bijwijlen eene te gemeenzame en al te onvorstelijke wending nam, plag hij bij die gelegenheden te zeggen: *Silence, messieurs! je crois que j'entends venir le roi!* Lodewijk de XIV^{de}, zegt Sainte-Beuve, behoefde aldus niet te spreken. Nooit hoorde hij den koning naderen, want hij was en bleef het altijd en overal. Had Katharina de II^{de} van Rusland met Diderot of Grimm een deel van haren ochtend verbeuzeld, dan stond zij op en zeide, met zinspeling op de haar wachtende staatszaken: *Maintenant il faut songer au gagne-pain*. Nooit zou dit laatste woord, hoe aardig ook te pas gebragt, volgens Sainte-Beuve aan Lodewijk den XIV^{de}

ontsnapt zijn. Zelfs niet al schertsend zou hij ooit op dezen toon gesproken hebben over hetgeen hij als den gewigtigsten en heiligsten zijner pligten beschouwde. ‘Een koning, ik bedoel iemand die in de wieg gelegd werd om koning te zijn, iemand die zichzelven vervaardigd gevoelt uit de stof waaruit men koningen snijdt, hetzij hij overigens steune op het oude denkbeeld van het goddelijk regt, of dat hij zijne kracht ontleent aan het gevoel van eene hooge zending, moet, gelijk Lodewijk de XIV^{de} dit was, toegerust zijn met een edel zelfvertrouwen.’

Doch hoewel ik vast geloof dat geheel deze opvatting van den persoon van Lodewijk den XIV^{de} bij Sainte-Beuve rust op onafhankelijke studie, zijne onpartijdige waardering van dien vorst maakt tevens op mij den indruk van eene zijdelingsche apologie. Sainte-Beuve, en dit is het punt waarop ik in de eerste plaats wenschte te wijzen, Sainte-Beuve heeft zich in het Frankrijk van den tegenwoordigen tijd openlijk geschaard aan de zijde van keizer Napoleon, en bedrieg ik mij niet, dan is zijne hulde aan Lodewijk den XIV^{de} een der vormen waaronder hij aan het publiek rekenschap geeft van zijne ingenomenheid met het tweede keizerrijk. Men kent uit het ‘Journal des Débats’ den voortreffelijken Prevost-Paradol, en wie hem meer van nabij wil leeren kennen, leze het opstel over hem in de ‘Littérature Contemporaine’ van Edmond Scherer. Men kent evenzeer Paradol's staatkundige gevoelens. Hij is de ideale orleanist, de bezielde pleitbezorger van den parlementairen regeringsvorm, de held der constitutionele vrijheden, de geestigste onder de publicisten der anti-napoleontische oppositie. In ons vaderland, waar het niet zoozeer hapert aan vrijheid als aan lieden die haar weten te gebruiken, zou Prevost-Paradol misschien geene gelegenheid vinden om zijne krachten te ontwikkelen. Doch in Frankrijk heeft hij de handen vol. Er moet daar opgeroeid worden tegen den keizerlijken stroom; weerstand geboden aan de bureaucratie; gevochten om eene bete vrijheidsbrood. Doch Sainte-Beuve heeft voor dat streven van den talentvollen orleanist geene sympathie. De ijveraar in Paradol doet schade volgens hem aan den staatsman. Prevost-Paradol is een apostel der vrijheid, dit erkent hij; doch in de staatkunde komt geen apostelschap, geen *credo* te pas. Een staatkundig *credo* is als een *credo* in de medicijnen. Heb beginselen; doch zorg dat uwe beginselen vatbaar zijn om gewijzigd te worden door de praktijk. Hoe ond zijt gij? Men is op zijn twintigste jaar, zelfs op zijn der-

tigste, als een half ingelicht of niet meer dan half onbevooroordeeld gezworene, die bij zijne uitspraken te rade gaat met hartstogten en theorien. Heeft men daarentegen de vijftig achter den rug, dan gelijkt men evenzeer een gezworene, doch een vrij wel ontgoochelden, een slechts al te goed ingelichten, en men laat zijne theorien van weleer zwichten voor de evidentie en voor het alvermogen der gebeurtenissen. Ware hij wijs, ware hij praktisch, kende hij waarlijk zijn land en zijnen tijd, dan zou de heer Prevost-Paradol, en de geheele pleïade van het jonge en talentvolle Frankrijk met hem, zich aansluiten bij het tweede keizerrijk. ‘Het is niet voor de oogen van Caesar thans, maar voor die der verstokte en ongezeggelijke Pompeïanen dat men met den dichter der oudheid het beeld behoorde te doen opdagen van het schreijend vaderland. Doch wat behoef ik van Caesar te gewagen? Mijn geduld is ten einde, en het verdriet mij langer voor den tegenstander op zijde te treden en te redeneren als ploegde ik met een anders kalf. Laat men wel regt wedervaren aan de oorspronkelijkheid, aan het zuiver modern karakter van dit nieuwe keizerrijk, dat met de vrijheid geenszins gebroken heeft, dat in het bezit is van den roem, en dat reeds zijne schakels hecht in de doorluchtige keten der traditie? Voor jonge schrandere hoofden, en (op mijne beurt durf ik het zeggen) voor warm kloppende harten, voor de zoodanigen die met terzijdestelling van bijkomstigheden en met opoffering van gereed gemaakte begrippen, den tijd waarin zij leven zouden weten te omvademen gelijk hij is, dien tijd zouden weten aan te nemen en hem in al zijnen rijkdom zouden weten te bestuderen, welk eene rol! Welk eene taak op het gebied van staatkunde, van ekonomie, van volkswelvaart, de toekomst te doorgronden en voor te bereiden gelijk die mogelijk is en ten huidigen dage voor Frankrijk openligt, onder het bestuur van een Hoofd dat *de magt van Lodewijk den XIV*^{de} in de hand heeft en de democratische beginselen der fransche omwenteling van '89 met zich omdraagt in het hart! Want die beginselen zijn de zijne, en met hen staat en valt zijn geslacht.’

Erger dan aan Goethe, wien men te last legt dat hij, terwijl in 1813 het vaderlandsch kanon op het slagveld van Leipzig bulderde, zich onledig hield met de studie van het chineesch, veel erger is aan Sainte-Beuve wedervaren. Men heeft hem een staatkundigen windwijzer genoemd, een politieken renegaat, een man zonder karakter hoegenaamd; en zelfs hebben, om zijne napoleontische sym-

pathien, de Parijsche studenten hem in de collegie-kamer dubbelzinnig-versche eijeren naar het hoofd geworpen; of indien niet zulke eijeren, dan toch daarmede min of meer homogene appelen. Doch zal ik het bekennen? mijne hoogachting voor lieden, jong of bedaagd, wier redenen in soortgelijke projectielen bestaan, daalt met den dag. Telkens minder kan ik gelooven dat het regt of de waarheid aan de zijde der onbeschoftheid zouden te zoeken zijn. Zij zijn niet velen in getal, diegenen onder onze tijdgenooten die, als Sainte-Beuve, in eene zoo breede rij van geschriften, waarin met zoo groote vrijmoedigheid gesproken wordt over zoo vele zaken en zoo vele personen, aan het publiek inzage hebben vergund in zoo vele schuilhoeken van hun karakter. Een onbevooroordeeld regter kan omtrent hem, veel gemakkelijker dan omtrent de meesten, uitspraak doen; en ik voor mij houd het er voor dat weinig karakters in onze dagen de vuurproef der publiciteit met zoo loffelijk gevolg hebben doorgestaan als dat van Sainte-Beuve. De oud-minister Guizot is een man die in sommige opzigten de grootste bewondering en een diepen eerbied inboezemt; eene ontzagwekkende persoonlijkheid; een bronzen standbeeld in levendigen lijve; waardig, achtbaar. Doch heeft hij sedert de uitgaaf van zijne gedenkschriften in onze schatting gewonnen? Reeds de titel dier ‘Mémoires pour servir à l'histoire de *mon* temps’ verraadt eene kolossale ijdelheid, en de inhoud bewijst dat de titel geene schrijffout geweest is. Zoo diep als Chateaubriand door het publiceren van de zijne, zal Guizot in de openbare meening door zijne gedenkschriften nimmer zinken. Doch ook zonder deze vergelijking is het schouwspel van zijne zelfontluistering reeds bedroevend genoeg. Hadt gij wel gedacht dat de raadsbesluiten der Voorzienigheid, tusschen 1830 en 1848, eigenlijk afkomstig geweest zijn uit de ministeriële portefeuille van dezen franschen staatsman? Gij hieldt hem voor een oud Romein, een afstammeling van de helden van dien Corneille wiens karakterbeeld hij eenmaal schetste; thans begrijpt gij dat zijne staatkundige vijanden hem genoemd hebben een hoveling en een intrigant. Gij plagt de omstandigheden aan te klagen dat zij zulk een uitnemend regeerder hadden weggeslingerd uit zijnen zetel; thans verneemt gij uit zijn eigen mond, en zoo goed als met zijne eigen woorden, dat zijn ideaal van regeren steeds bestaan heeft in het uitspreken van imposante parlementaire redevoeringen tot betoovering van eene massieve parlementaire meerderheid. En deze bekentenissen worden

u voorgedragen onder den vorm van zegevierende pleidooijen. De man is gebroken, zijn hoogmoed niet alzoo; en welligt zijn er na de ‘Confessions’ van Rousseau (ik bedoel inzonderheid den aanhef) geene gedenkschriften uitgekomen, waarin, onder bedekte woorden, de eigenliefde van den auteur en hoofdpersoon zulk eene voorname plaats beslaat. Er hapert dus iets aan de terminologie dergenen door wie Sainte-Beuve, bij wien men het spoor dier hinderlijke zelfverheffing vruchteloos zoeken zal, beschuldigd wordt van karakterloosheid. Had men zich hier te houden aan het gewone spraakgebruik, en beteekende een man van karakter iemand die zijn leven lang in het staatkundige getrouw blijft aan dezelfde meeningen, Guizots voorbeeld zou ons leeren dat het middel om van elke onstandvastigheid te dien aanzien genezen te worden somtijds erger is dan de kwaal zelve. Karakterloosheid kan met reden te last worden gelegd aan de zoodanigen die niets ter wereld vertegenwoordigen; wier leven gelijkt naar het grasveld, waarop nu eens de zonnestralen spelemeien en waarover dan weder de schaduwen der zomerwolken henenglippen. Doch waar ter plaatse men Sainte-Beuve's werken ook opensla, overal vindt men denzelfden man terug; denzelfden geest, dezelfde persoonlijkheid. Nooit heb ik iets van hem gelezen waarin hij ontrouw scheen te worden aan zijn ik. En nu gaat het toch inderdaad niet aan tot iemand te zeggen: gij zijt een type, altijd en overal zijt gij uzelf, tot in uwe gebreken toe blijft gij u getrouw; doch hoewel wij genoodzaakt zijn te erkennen dat gij tot hiertoe uwe goede hoedanigheden nooit verloochendet, is het nogtans jammer dat gij niet een weinig karakter hebt.

Hanc tuemur, zeiden onze vaderen; en zij zeiden wel. Doch wanneer het getij verloopt, moet men de bakens verzetten. Kregen onze tegenwoordige muntmeesters het in het hoofd om onze guldens en rijksdaalders op nieuw aan de eene zijde te versieren met het afgelegde beeld der Hollandsche maagd; stelden zij aan deze jonkvrouw wederom de voorvaderlijke speer ter hand en plaatsten zijn nogmaals op de spits dier lans de aloude vrijheidsmuts, hunne onderneming zou naar verdienste met ondank beloond worden. Een ieder zou gevoelen dat een helm in den tegenwoordigen tijd beter voegen zou aan onzen schedel dan de phrygische baret. Zonder veerkracht is vrijheid een dood kapitaal. De vrijheid om de vrijheid is een even holle klank als de kunst om de kunst. Wanneer zij zich niet bewust is van hetgeen er aan levenskracht sluimert in

haren boezem, geen besef heeft van hetgeen zij zou kunnen vermogen en evenwel niet vermag, kan eene natie, ook bij het genot der vrijzinnigste instellingen, langzaam uitteren en omkomen. Frankrijk - want om te gevoelen hetgeen ik zeide behoeft men niet noodzakelijk een hedendaagsch Batavier te zijn - het Frankrijk der Julijregering, zoo veel vrijer dan dat van het tweede keizerrijk, heeft aan die vrijheid niet veel eer beleefd. *Je vous dis, mon cher monsieur Guizot, que mes enfants n'auront pas de pain:* aan deze huisbakken bezorgdheid van hunnen vader hebben de Prins van Joinville en de Hertog van Aumale hunne ballingschap, heeft Frankrijk de herinnering van de Februarij-revolutie van '48 te danken. De koning die van zijne ministers zeide: *Ils ont beau faire, ils ne m'empêcheront pas de mener mon fiacre*, geleek te zeer op een huurkoetsier, te zeer ook op Prins Willem den V^{de}, den laatsten onzer Stadhouders, om met goed gevolg over het moderne Frankrijk te heerschen. De tijd zal moeten leeren of Napoleon III er werkelijk in geslaagd is de zonen van Bayard weder op te heffen uit hunne vernedering. Doch voorshands zal men willen toestemmen dat Frankrijk zich onder zijn bestuur op de verrassendste wijze naar alle zijden ontwikkeld heeft. ‘Kunt gij regeren?’ bedrieg ik mij niet, dan werd eenmaal deze vraag door een vaderlandsch minister tot een vaderlandsch gedeputeerde van de oppositiepartij gerigt; en de volksvertegenwoordiger, tevens aanvoerder van eene parlementaire minderheid, van eene minderheid daarenboven wier gouvernementele bruikbaarheid tot daartoe nimmer op de proef gesteld was geworden, gaf ten antwoord: ‘Ik noem de vraag van den minister eene indiscrete vraag’. Napoleon III, wanneer hij in de dagen zijner ballingschap zichzelven afvroeg hoe het gesteld was met zijne geschiktheid als man van openbaar bestuur, schijnt het niet noodig te hebben geacht zich van dit inderdaad belangrijk zelfonderzoek met een kwinkslag af te maken. Eene vraag kan vrijpostig en niettemin gepast zijn, dit weten allen die in hunne jongelingsjaren een of ander examen hebben moeten afleggen, en geen hunner heeft ooit ernstig kunnen meenen dat het onbescheiden was bij die gelegenheid navraag te doen naar hunne bekwaamheid. Napoleon III kan regeren. Hoewel het op ver na niet alles zegt, zegt dit toch ook niet weinig. Het is, naar den goeden regel *que pour faire un civet de lièvre il faut un lièvre*, het eerste vereischte in een regent. De Franschen zijn een volk dat geregeerd wil worden, dat behoefte gevoelt

aan een Eminent Hoofd; en alleen zoodanige vorsten op wier schouders door de Voorzienigheid zulk een hoofd geplaatst werd, kunnen in Frankrijk de teugels van het opperbewind voeren.

‘Hij zal mij antwoorden,’ zegt Sainte-Beuve, na op zijne wijze te hebben aangetoond dat Prevost-Paradol en de zijnen, indien zij met hem het tweede keizerrijk omhelsden, niets verliezen en alles winnen zouden, ‘hij zal mij antwoorden dat hier geene spraak is van hetgeen voegt, maar van beginselen; van heilige en belangelooze liefde voor de vrijheid; van menschelijke waardigheid. Ik weet dit standpunt te eerbiedigen, maar denk er het mijne van. Opregte en warme overtuigingen, ik ontken niet dat ze bestaan; doch tevens is het mij eene behoefte ze te verklaren, en ik beweer dat er op den bodem dier overtuigingen altoos iets aangetroffen wordt dat eindigt met zich te schikken naar onze aangeboren gaven, naar onze roeping en naar onze wenschen. Is er een regeringstelsel waaronder de vermogens van onzen geest zich in alle rigtingen kunnen ontplooijen, een zooveel te meer waaronder die vermogens hoogtijd mogen vieren, dan zijn wij ook geneigd om dat stelsel wettiger te noemen dan andere, alleen wettig misschien. Te vaak heb ik het tot mijzelven gezegd dan dat ik het regt niet hebben zou het aan anderen toe te roepen: Zorgen wij dat ons oordeel niet omgekocht worde door de schoonschijnendste gedaante der eigenbaat, het profijt van onzen persoonlijken aanleg.’ Dit is voorwaar geene onedele polemiek. Hare positieve keerzijde, want wie zich bewust is van hetgeen hij zelf gelooft en wil, bepaalt zich niet tot afweren en teregtwijzen, wordt ontwikkeld in eene aankondiging van de verspreide staatkundige geschriften van Benjamin Constant, bijeenverzameld en uitgegeven door den hoogleeraar Laboulaye. ‘De heer Laboulaye,’ dus luidt de karakteristiek van dezen orleanist en warmen parlementairen regeringsman wederom, ‘is in den gunstigen zin van het woord een man van de amerikaansche school. Hij is in opregtheid overtuigd dat vrijheid in alles, het stelsel van laten gaan en begaan en doorgaan, eene nuttige en weldadige zaak is; dat op het gebied van godsdienst, van onderwijs, van drukpers, van handel en nijverheid, op allerlei gebied, de meest volkomen vrijheid ten slotte de verblijdendste resultaten opleveren zou, en dat het kwade zou opgewogen worden door het goede. Dit geldt, meent hij, te allen tijde en bij alle beschaafde natien. Bij dit stelsel wordt uitgegaan van eene groote mate van vertrouwen in de menschelijke natuur. Om

enkel van het godsdienstige te gewagen, de heer Laboulaye schijnt er niet aan te twijfelen, indien aan alle kerkgenootschappen, aan alle sekten van vroeger of later dagteekening, onbeperkte vrijheid van associatie en van propagande toegekend werd, of het evangelisch en edel spiritualistisch christendom van Channing, van Vinet, van Tocqueville, zou ten laatste de overwinning behalen en zich vestigen. Desgelijks, naar evenredigheid, met alle andere uitingen van het menschelijk streven. Het goede zou overal bovendrijven, en niet slechts op den langen weg, maar schier onmiddellijk. Dit stelsel is in allen deele de tegenvoeter van dat van den Staat. Wij zijn oude bekenden, dat stelsel en ik; zelfs in zijne uiterste consequentien is het voor mij geen vreemdeling. In de oogen van mannen als Daunou, als Tracy, was elke regering een *kwaad;* derhalve, opdat aan de zamenleving zoo min mogelijk schade berokkend wierd, moest het regerend element teruggebragt tot een minimum, moest het beginsel van decentralisatie en van magtsverdeeling zoo ver mogelijk en zoo vaak mogelijk doorgedreven, en moesten er tegen het regerend personeel alom slagboomen en hinderpalen opgerigt. Ik beoordeel niet; ik doe alleen verslag. Kwame diskussie hier te pas, er zou met de stukken behooren aangetoond te worden dat de mensch niet zulk een bij uitnemendheid redelijk wezen is, de maatschappij niet zulk eene natuurlijke zaak, zulk een eenvoudig zamenstel waarin noodwendig alles van zelf gaat; dat die maatschappij een veel kunstmatiger gewrocht is dan sommige goedgeloovige publicisten al te gereedelijk aannemen, en dat hetgeen met zoo groote moeite in elkander gezet en tot stand gebragt werd, vast ook niet zoo gemakkelijk te onderhouden is; in dier voege dat men, om alle dingen ten beste te doen keeren en ten wenschelijkste te doen uitkomen, slechts aan alle leden eener natie de vrijheid zou behoeven te laten om alles te zeggen en alles te doen wat zij voor het beste houden. In een woord, en zonder in het minst te kort te doen aan welke der voorhanden staatsinstellingen van onderscheiden aard het zij, ik geloof aan het bestaan van regeringsmannen, van regeringsgeniën, en te midden van de rijke verscheidenheid der menschelijke roepingen en der menschelijke gaven staat déze gaaf in mijne schatting boven aan.’

Over vijfentwintig jaren, wanneer de gebeurtenissen antwoord zullen gegeven hebben op sommige thans nog onopgeloste en onoploshare vragen, zal er bij het beoordeelen van Sainte-Beuve's persoonlijkheid niet zoo uitvoerig behoeven gesproken te worden over het-

geen hier boven door mij aangeroerd werd. Waarschijnlijk zal de tijd-zelf hem dan voor goed hetzij veroordeeld, hetzij geregtvaardigd hebben. Doch voor het tegenwoordige behooren wij Hollanders, naar het schijnt, ons levendig te kunnen voorstellen en zeer wel te kunnen begrijpen dat iemand die de vrijheid liefheeft tevens ingenemen zij met een krachtig gouvernement. Ons eigen vaderland heeft indertijd veel goeds te danken gehad aan het napoleontisch bestuur. Het drilsysteem van den Petit Caporal is ons over het gemeen ten zegen geweest. Had Napoleon ons zijnen broeder niet gezonden, of ware hij niet geëindigd met zelf herwaarts te komen, de edele en weldadige beginselen der omwenteling van '95 zouden nimmer te onzent, gelijk heden ten dage het geval is, eene werkelijkheid geworden zijn. Zonder hem ware de revolutie uitgeloopen op eene wederinstorting in het federalisme der afgeleefde Unie; en het strekt koning Willem den I^{ste} geenszins tot schande, dat hij al het beste dat door de omwenteling voorbereid en door Napoleon tot stand gebragt was, de scheiding van Kerk en Staat, de emancipatie van roomschgezinden en israelieten, het burgerlijk huwelijk, de nationale militie, de eenheid aller takken van administratie, heeft aangenomen en laten bestaan gelijk hij ze vond. Het Huis van Oranje, uit zijne ballingschap teruggekeerd, is ten jare 1813 komen oogsten hetgeen het niet gezaaid had: dit zij zoo. Doch tevens, en daar zijn wij dankbaar voor, is het de kroon komen zetten op het werk onzer nationale wedergeboorte. De vrijheden der Bataafsche Republiek, wat zouden zij ons gebaat hebben, indien niet eene magtiger hand dan de onze ons begiftigd had met de instellingen van wier deugdzaam karakter wij wel een voorgevoel hadden, en over wier heilzame strekking wij in onze Nationale Vergadering en in ons Wetgevend Ligchaam wel loffelijke redevoeringen wisten te houden, maar die wij niet in staat waren te scheppen en in het leven te roepen? Desgelijks zou het vergelijkenderwijs vrijzinnig bestuur van Willem den I^{ste} slechts eene voorbijgaande wederopflikkering van nationaal leven uitgewerkt hebben, indien de nieuwe koning niet bij zijne komst alhier had aangetroffen de door Napoleon gelegde grondslagen van het gebouw dat hij geroepen werd te voltooijen.

Doch uit zijne staatkundige meeningen leert men Sainte-Beuve nog slechts voor een zeer gering deel en van ter zijde kennen. Gelijk reeds voor jaren uit zijne geschiedenis van Port-Royal en laatstelijk ook uit zijne monografie over Chateaubriand gebleken is, behoort

inzonderheid de kritiek en waardering van het godsdienstig leven tot hetgeen waardoor hij zich van alle andere wereldsche of onkerkelijke fransche critici van zijnen tijd en uit zijne school kenmerkend onderscheidt. Zoek ik daaromtrent naar het een en ander in de ‘Nouveaux Lundis’, dan treft mij in de eerste plaats, in eene aankondiging van het leven van Merlin van Thionville, den Conventionnel geworden Seminarist uit de dagen der fransche omwenteling van '89, eene bladzijde over de kloosters. Dat de hier aan deze instellingen gebragte hulde elders door den schrijver aanmerkelijk beperkt wordt, dat er om kort te gaan een ‘maar’ bij zijne ingenomenheid is, spreekt van zelf. Naar den geest behoort hij zoo min tot het roomsch-katholieke als tot eenig ander kerkgenootschap. Men ontmoet bij hem volzinnen die aldus aanvangen: *Pour le philosophe et l'observateur qui ne donne dans le surnaturel qu'à son corps défendant* enz. Verweet men hem dat hij lager staat dan het kerkelijk dogme, hij zou antwoorden: Ik sta er buiten. Meende men hem te kunnen vleijen met te zeggen dat hij boven alle kerkgeloof verheven is: Toch niet, dus zou zijn antwoord luiden, maar ik ben er los van. Is hij dan onverschillig? ongetwijfeld; doch het is, hoe tegenstrijdig deze benamingen ook mogen klinken, eene onverschillige belangstelling, of zoo men liever wil, eene belangstellende onverschilligheid. ‘Ik ben,’ zoo leest men in zijn stukje over Merlin, ‘ik ben in het minst geen stelselmatig tegenstander van de kloosters of van het monniksleven in het algemeen. Zelf heb ik indertijd gelegenheid gevonden om menigen schoonen trek uit dat leven met aandacht te bestuderen en aan de bewondering van anderen aan te bevelen. Geboren in het Oosten en groot geworden in het christelijk Europa, heeft het monniksleven langen tijd stand gehouden en heerschappij gevoerd; het heeft zijn bloeitijd gehad, zijne gouden eeuw, zijn engelen-tijdvak, zijn strijdenden of heldentijd. Kinderlijk gestemde en belangwekkende getuigen hebben ons verhaald van zijne wonderdaden; achtenswaardige geleerden hebben zich onledig gehouden met het bijeenverzamelen van zijne gedenkteekenen; de wijsgeerige geschiedschrijver behoort kennis te nemen van de groote dingen die het tot stand gebragt heeft, en ligt tevens onder de verpligting om het organisme er van te ontleden en de ware beteekenis er van vast te stellen.’ Merlin, gelijk ik zeide, werd in zijne jeugd opgeleid voor priester; en niet onwaarschijnlijk was dit eene der redenen waarom hij naderhand, als lid der Wetgevende Vergadering, de felste en

geweldigste maatregelen tegen het wederspannig gedeelte der geestelijkheid voorstelde en doordreef. ‘Hij was deïst,’ zegt Sainte-Beuve, en ook deze plaats dunkt mij karakteristiek, ‘hij was deïst; doch de God zijner aanbidding troonde zeer ver van hier. In stede van met Rousseau en Robespierre te spreken van *het Opperwezen*, bezigde hij bij voorkeur de omschrijvende uitdrukking: *de Schepper der vaste sterren*, en verbande aldus zijnen God tot achter de planeten. Een verklaard vijand van alle kerkgebruiken en alle godsdienstige symbolen, zou hij de sporen van een hatelijk verleden tot het laatste toe hebben willen uitwisschen. Had het aan hem gestaan, hij zou schoon schip gemaakt hebben van Frankrijks bodem. Van geen enkel dier gedenkteekenen, die door de geschiedenis en de kunst, bij ontstentenis van het geloof, in wezen gehouden en vereerd worden, zou hij een steen op den anderen gelaten hebben. Te dezen aanzien was hij een man der Zwarte Bende.’ Geheel anders wederom als dat over het deïsme van Merlin luidt Sainte-Beuve's oordeel over het deïsme van Béranger, geheel anders zijne meening over de piëteit van Mevr. Swetchine, over het katholicisme van Louis Veuillot, over het pantheïsme van Lamennais, en ook in het voorbijgaan over het mystisch rationalisme van Ernest Renan[1]. Met Mevr. Swetchine, de weleer te Parijs gevestigde moskovitische, *qui mit une grande importance à quitter, après examen, la communion grecque, que nous appelons schismatique et qu'ils appellent là-bas orthodoxe, pour se faire catholique romaine*, kan hij het op de meeste punten in het geheel niet vinden; doch zijne beschrijving van haar salon, zijne vergelijking van het hare met het salon van Mevr. Récamier, zijne kritiek van hare bijzondere soort van vroomheid, volgens hem ondermengd met eene niet geringe mate van gemaaktheid, is in mijn oog een monument van hetgeen ik zou wenschen te noemen religieuse intelligentie. Dat de vereerders van Mevr. Swetchine en van hare nagegedachtenis dit opstel met verontwaardiging gelezen hebben, ligt in den aard der zaak; zoo zijn ook vele protestanten indertijd geërgerd geworden door het bekende werk van hunne vrijmoedige geloofsgenoote, Mevr. de Gasparin. Doch Sainte-Beuve, dit weten wij, stelt

1 Hij noemt Renan: ‘Un esprit fin, délicat, élevé, un peu dédaigneux, une intelligence aristocratique, et qui a gardé des abords du sanctnaire et du commerce des Prophètes l'habitude du respect et une sorte de démarche religieuse usque dans la suprême philosphie.’

er zijne eer niet in om zelf godsdienstig, maar om een naauwkeurig waarnemer van de verschijnselen des godsdienstigen levens bij anderen te zijn. Schenkt hij eene enkele maal zijne instemming, het geschiedt wanneer zijne godsdienstige verwachtingen van den algemeensten aard voorgedragen worden met de grootst mogelijke soberheid. Aldus, wanneer Mevr. Swetchine in haar opstel over *Berusting* eene met grooten lof door hem aangehaalde bladzijde over de uitzigten van den ouderdom schrijft. Hare afzonderlijke verhandeling over dit onderwerp wordt volgens hem ontsierd door velerlei gezochtheid; doch van die andere bladzijde, waar zij vol gevoel is en geheel natuurlijk blijft, zegt hij: ‘Dans ces termes adoueis, je cesse de contredire, et je m'efforcerais plutôt de m'associer aux affectueuses espérances de l'auteur.’ Evenzoo ten aanzien van Béranger, wiens nagelaten brieven hem de stof geleverd hebben voor een opstel waaruit men den franschen liedjeszanger van eene somtijds verrassend nieuwe en steeds belangwekkende zijde leert kennen. Heeft hij uit een dier brieven eene plaats aangehaald waaruit de innigheid en warmte van Bérangers voorzienigheidsgeloof (ik weet er geen beter woord voor) den lezer te gemoet straalt, hij laat er op volgen: ‘Il est là tout entier, par ce côté qui dépasse Horace, et qui nous le montre dans l'exercice de sa philosophie modérée et moyenne légèrement *christianisée*.’ En elders, na het mededeelen van eene nieuwe uitstorting van Bérangers natuurlijke godsdienst: ‘Ne soyez pas de cette religion-là, je le conçois; trouvez que e'est trop ou trop peu, je le comprends également; mais ne dites pas, en lisant de telles pages, que ce n'est ni sincère ni senti, et que vous n'y voyez que patelinage.’ En gelijk over de godsdienstige ader in het hart van de meest uiteenloopende menschen, zoo oordeelt hij ook over godsdienstige boeken; over Chateaubriand en Benjamin Constant aan den eenen, over *le Génie du Christianisme* en *les Considérations sur la religion* aan den anderen kant. ‘Eene onmiskenbare overhelling tot scepticisme,’ zegt hij, ‘vormde bij Constant zoowel als bij Chateaubriand de bedding of grondslag van den geest. Beiden zijn aangevangen met te gelooven *à rien du tout*. Op dezen weeken bodem rustte bij hen het gansche gebouw; en men bemerkt dit somtijds, want er zijn oogenblikken dat alles bij hen waggelt. Chateaubriand was een scepticus met eene magtige verbeeldingskracht en met een hoog gevoel van eer; Benjamin Constant een verlicht scepticus, met een hoog gevoel van de magt der openbare meening en met verwonderlijk veel geest: te veel geest, gelijk

de ander eene te sterke verbeeldingskracht had. De vrouwen nemen in beider openbaar leven eene te groote en te zeer in het oog loopende plaats in; doch terwijl de gloed van Chateaubriand de voorwerpen zijner hulde verteerde, is Benjamin Constant in den strijd der liefde de medegesleepte en aan den leiband loopende partij. Constant had hartstogten en was onderhevig aan zinsverbijsteringen (Mevr. de Staël, Mevr. Récamier, Mevr. de Krüdener); bij Chateaubriand speelde veeleer de geprikkelde eigenliefde de hoofdrol. Beiden zijn geblaseerd, en de daemon der verveling waardoor zij als bezeten worden, geeft aan beiden een klein geschrift in de pen, hun meesterstuk. Doch de een, kunstenaar bij uitnemendheid, weet zijne verveling te bezielen met heilig vuur, en aldus ontstaat *René*; de ander sluit zich in den kring van zijne verveling en van zijne droefgeestigheid op en laat ze overal doorschemeren: alsdus ontstaat *Adolphe*, een werk dat in de schatting van de mannen der zielknnde wel niet voor het andere behoeft onder te doen, maar waarvoor het groote publiek koel blijft en om welks schedel geene aureool blinkt. Beiden wijden hunne aandacht aan de godsdienst, met het oogmerk om haar op te beuren uit hare vernedering en haar weder in eer en tot aanzien te brengen. Chateaubriand kiest haar tot het onderwerp van het schitterendste onder zijne geschriften, het boek dat met zijne zonnestralen de spitsen van het bronzen koorhek en de schoren van het altaar voor den tijd van eene halve eeuw op nieuw vergulden zou; Benjamin Constant arbeidt en polijst in zijne verloren oogenblikken, tusschen een bezoek in het speelhuis en eene parlementaire redevoering in, aan een welligt waarachtiger, welligt godsdienstiger en wijsgeeriger boek dan het hoofdwerk van Chateaubriand; doch zijn kruid heeft te lang in het magazijn gelegen; het is vochtig geworden; zijn boek is geen vuurwerk, geene verrassende illuminatie, zooals *le Génie du Christianisme*'[1].

1 Scherer's oordeel over Chateanbriand is vooral niet gunstiger dan dat van Sainte-Beuve, doch ook bij hem gaat juistheid van waardering hand aan hand met afdoende kritiek. Zijn slot is eene monumentele bladzijde: 'Chatcaubriand, avec mille travers et mille petitesses, avec un cortége d'ouvrages devenus illisibles, avec une véritable impuissance de conception; Chateaubriand, aujourd'hui tout percé à jour, et qui nous paraît à chaque instant vide, étriqué, puéril; Chateaubriand, gardons-nous de le méconnaître, porte au front le sceau du génie. Il est de la race des dieux. Il a ce je ne sais quoi qui nous dépasse et nous étonne, la force mystérieuse, le charme invincible. Il sent tout, il comprend tout; sartout il est épris de la grandeur. Son imagination est magnifique. Il a le secret du sublime. Ses descriptions semblent agrandir le domaine de la nature. *René* a révelé aux coeurs des émotions dont ils n'avaient pas encore souffert. La politique a parlé avec Chateaubriand un langage d'une éloquence sans égale. Ses invectives out fait pâlir ceux qu'elles atteignaient. Il a trouvé les mots les plus beaux, cadencé les phrases les plus sonores, écrit les pages les plus audacieuses de notre langue. Il a révelé un monde, créé une littérature, passionné une génération. Il a touché le coeur des femmes les plus nobles et les plus délicates. Il a eu des amis. Homme vraiment incompréhensible, séduisant et haïssable, égoïste et chevaleresque, composé de noblesse et de fatuité, de petitesse et de grandeur, de sottise et de génie, Chateaubriand se montre moins peut-être dans ses ouvrages qu'il ne s'y cache; aucun de ses livres ne donne sa mesure; et, pour l'apprécier avec justice, il faut, par-delà ce qu'il a fait, savoir discerner ce qu'il a été.' *Littérature contemporaine*, blz. 135. - Niet minder fraai, in verband met blz. 131: '*René* a vieilli; *les Martyrs* n'ont point eu de jeunesse; mais *le Génie du Christianisme* est mort, et l'on a de la peine à s'imaginer qu'il ait jamais été vivant etc.', is hetgeen daaraan voorafgaat, blz. 124: 'Je viens de relire *René*. Je ne veux pas le juger avec une froideur qui, au fond, outragerait des souvenirs sacrés. Oui, ils sont sacrés ces souvenirs etc.'

Misschien zou men Sainte-Beuve's godsdienst best van al kunnen karakteriseren door hem te noemen een aanhanger van die sekte der Hypsistariers waarvan Goethe in een van zijne ten vorigen jare voor het eerst in het licht verschenen brieven aan Sulpice Boisserée verhaalt. Zijne piëteit lost zich op in eene bij uitnemendheid buigzame sympathie en bewondering voor al het hoogste (*τὸ ὕψιζον*). Uit het oogpunt der geloofsleer maakt dit scheiding tusschen hem en al degenen die eene positieve godsdienst niet ontberen kunnen. Zijn latitudinarisme is van eene zoo bijzondere soort, het gaat zamen met een zoo geopend oog voor het goede ook in het stugste kerkgeloof, dat men het vruchteloos zou trachten te rangschikken onder de kategorie van welke historische belijdenis het zij. Deze zoon en kleinzoon van Montaigne en Voltaire is tevens een vereerder van Arnauld en een halve broeder van Pascal. Op de aannemelijkste gronden zou men kunnen betoogen dat deze hebbelijkheid noodwendig schaden moet aan zijn karakter; doch ten spot van onze theorien over de zamenstelling der menschelijke natuur blijkt zijn zedelijk orgaan hoegenaamd geene schade te lijden bij zijne ‘libertijnsche’ gevoelens in het godsdienstige. Is hij een meester in het beoordeelen van de verschijnselen des religieusen, hij is het vooral niet minder wat die des zedelijken levens betreft. Zijn blik dringt door tot in de afgelegenste schnilhoeken van het menschelijk hart. Zijne wetenschap van de listen onzer natuur is verwonderlijk. Hij is in het minst geen Me-

phistopheles, en aan zijne oordeelvellingen over het menschdom van beiderlei geslacht is alle boosaardigheid vreemd. Hij is alleen van meening dat de ijdelheid eene voorname rol speelt in de daden der menschen; evenzoo de zelfzucht en de zucht tot zelfbehoud. Sprekend van La Bruyère's hoofdstuk *du Souverain ou de République*, doet hij opmerken dat het standbeeld of voor het minst de buste van Lodewijk den XIV^{de} zich daar aan het slot schijnbaar ongezocht en onwillekeurig voor het oog van den lezer vertoont: ‘Un livre composé sous Louis XIV ne serait pas complet en effet, et, j'ajouterai, ne serait pas assuré contre le tonnere, s'il n'y avait au milieu une image du roi. La Bruyère n'a manqué ni à la précaution ni à la règle.’ Die zelfde La Bruyère, dien men twintig malen lezen kan zonder ooit bij hem van dit voorzigtig overleg iets te vermoeden, schreef ook een beroemd hoofdstuk *des Esprits forts*, welk opstel gaandeweegs opklimt van het bijzondere tot het algemeene en ten slotte den vorm aanneemt eener hoog ernstige bestrijding en wederlegging van het godsdienstig ongeloof. Sainte-Beuve trekt de opregtheid van La Bruyère's godsdienstzin in het geheel niet in twijfel; doch, zegt hij, ‘quoi qu'on pense du fond des idées, on ne se trompera point en observant que cette pointe finale vers le Ciel était, après l'éloge du roi, un second paratonnerre.’ Breng dit in verband met de omstandigheid dat La Bruyère, als huisonderwijzer van den kleinzoon van Condé, eene ondergeschikte betrekking vervulde in eene prinselijke woning; dat hij zich door het schrijven en uitgeven van zijne ‘Caractères’ vele vijanden maakte; dat hij, om zich zijne stoutigheden te doen vergeven, vele en magtige beschermers noodig had, en gij begrijpt het nut van dien tweederlei bliksemafleider: hulde aan den koning, hulde aan de kerk. Het is volkomen waar, dat La Bruyère bij eene zoodanige beschouwing eensklaps ophoudt de stereotype moralist te zijn waarvoor men hem steeds heeft aangezien; doch hetgeen wij hier aan illusien verliezen wordt ruimschoots aangevuld door vermeerdering van positieve kennis aan de menschelijke natuur. Van Benjamin Constant hoorden wij Sainte-Beuve zeggen, dat hij zijn boek over de godsdienst geschreven heeft in zijne verloren oogenblikken, ‘tusschen een bezoek in het speelhuis en eene parlementaire redevoering in’; wij hoorden hem er bijvoegen dat de invloed van sommige aanzienlijke vrouwen op Constants gedragingen in het staatkundige grooter was dan met de onafhankelijkheid van een in waarheid mannelijk karakter kan

overeengebragt worden. Dit werpt, ik kan het wederom niet outkennen, een blaam op Constants nagedachtenis. Doch behalve dat tot staving van een en ander sommige onwedersprekelijke feiten worden bijgebragt, feiten zoo tastbaar dat het vermoeden van kwaadwillige aantijging daardoor van zelf vervalt, bekomt men van den beoordeelaar deze uitmuntende opmerking: ‘Un personnage politique n'est pas exempt de passions assurément; il peut les avoir toutes et rester un grand homme d'État. Mais si une de ses passions, telle que la faiblesse pour les femmes, agit essentiellement sur sa conduite publique, il ressemble à un général qui modifierait son plan de campagne par égard pour sa belle; il aime quelque chose de plus que son métier; il n'est pas respectable, il n'est pas grand. Généraux d'armée ou chefs de parti, tous les Antoine qui changent de manoeuvre au milieu de l'action pour suivre la galère d'une Cléopâtre, se font mépriser.’ Dit is niet slechts fraai gezegd, maar ook diep gevoeld. En meen niet dat Sainte-Beuve alleen incisief of welsprekend is wanneer hij afkeurt en veroordeelt. Het is niemand anders als hijzelf, ja die geneigd zou zijn om tot verklaring van het ongezonde in de vroomheid van Mevr. Swetchine zijne toevlugt te nemen tot de hypothese *à la* Henri Beyle: ‘Ce que c'est pourtant que d'avoir de l'âme et des entrailles, et de n'avoir ni amant, ni enfant!’ Doch hij is het ook zelf die in zijne beoordeeling van de reeds genoemde monografie over Louvois vol bewondering stilstaat voor het karakter van Vauban: ‘A côté de Louvois, non loin de lui, on a une consolation sans mélange. Entre tant de personnages qui, vus de près et saisis en pleine action, tantôt y gagnent et tantôt y perdent, et dont quelques-uns n'accroissent pas leur réputation, ou même la déshonorent, il en est un du moins qui, en chaque rencontre, ne fait que gagner à être de plus en plus connu et mis en lumière, et qui mérite plus encore que Turenne peut-être, qu'on dise de lui qu'il fait honneur à la nature humaine: c'est Vauban. Quel honnête homme! quelle probe et antique figure! quelle prud'homie morale, jointe à une habileté sans pareille dans son art!’ En wanneer hij een van Vaubans brieven aan Louvois zal aanhalen, een brief waarin de generaal er op aandringt dat zijn gedrag door den minister tot in de geringste bijzonderheden en met de meeste gestrengheid onderzocht worde: ‘Cette lettre du 15 décembre 1671 est à encadrer dans un cadre d'or; elle est à mettre à côté de telle page de L'Hôpital, de telle allocution de Gerson, de

telle réponse de ces vieux et grands parlementaires Achille de Harlay ou de La Vacquerie; c'est l'éloquence du coeur toute pure et toute crue, et qui n'y va pas par quatre chemins.'

Evenwel is deze warmte, hetzij in het prijzen of in het gispen, niet de meest kenmerkende van Sainte-Beuve's zedelijke eigenschappen. Ook zijne ondeugendheid is dit niet, maar zijne billijkheid; en van alle opstellen in den bundel die nevens mij ligt is het aan de beoordeeling van Louis Veuillot gewijde tweetal van die inderdaad koninklijke billijkheid het doorslaandst bewijs. Terwijl ik voor eene merkwaardige bladzijde uit een dier opstellen de aandacht mijner lezers vraag, wensch ik hen tevens in de gelegenheid te stellen om zich een oordeel te vormen over de manier van Sainte-Beuve vergeleken bij die van Scherer. Laatstgenoemde, over wien ik ditmaal niet opzettelijk handel, spreekt nu en dan in zijne 'Études critiques' over dezelfde personen als Sainte-Beuve in zijne 'Nouveaux Lundis': Guizot, Prevost-Paradol, Mevr. Swetchine. Ook over Veuillot spreek hij, naar aanleiding van diens 'Parfum de Rome,' en het is op het slot van dit opstel dat ik thans het oog heb. Nadat hij van Louis Veuillot gezegd heeft: 'L'auteur est un homme d'esprit, de beaucoup d'esprit, mais qui a l'esprit polisson'; en ook: 'Il tient un pen de Voltaire et beaucoup de M. About, et il n'en veut tant à l'un et à l'autre que par jalousie de métier'; en wederom: 'Quelques débraillées que soient nos moeurs littéraires, il était réservé à un champion de l'Église de montrer jusqu'où peut descendre le cynisme de la plume'; en nogmaals: 'Nous arrivons maintenant au procédé fondamental de M. Veuillot. Ce procédé, c'est l'injure. L'injure est son moyen favori. Il y recourt tout d'abord et instinctivement, comme le gamin de Paris à la boue des ruisseaux', vraagt en zegt hij ten slotte, na ook nog mededeeling gedaan te hebben van het ongeëvenaard anathema door Veuillot naar het hoofd geworpen aan den italiaanschen priester Passaglia, den medestander van Cavour, den bestrijder van het wereldlijk gezag: 'Avez-vous entendu ees cris sauvages? Avezvous vu ce frénétique? Sa main s'éteud pour déchirer, l'écume lui vient à la bouche, la rage le serre à la gorge. Le sang n'est pas assez pour lui, il veut des tortures; la mort du corps ne suffit pas pour assouvir sa vengeance, il lui faut celle de l'âme. Notre civilisation, avec tous ses vices, a-t-elle jamais rien produit d'aussi affrcux que cet éerivain, dans le coeur duquel la religion est de-

venue comme un ulcère, et à rongé l'un après l'autre tous les traits sacrés de l'humanité? Mais non, il n'est pas question de religion. Ce nom auguste serait ici un blasphème. La foi qui s'exhale en de pareils anathèmes, c'est la foi sans la moralité, ou, si l'on veut, la moralité sans la vertu, sans la bonté, sans la pudeur. La dévotion de notre écrivain peut être sincère, mais elle a quelque chose de forcené. Elle tient du maniaque et du baladin. Il semble en lisant M. Veuillot, qu'on assiste à un carnaval sacrilège. Le char descend couvert de masques avinés. Le “fort-en-gueule” injurie les passants d'une voix rauque. Place! Place à l'insulteur! Voici les saturnales du catholicisme!’

Men gelieve op te merken dat deze ontboezeming zeer welsprekend is niet-alleen, maar ook de getrouwe uitdrukking vertegenwoordigt van hetgeen de meeste protestanten en niet stelselmatig ultramontaansche katholieken bij zich voelen opkomen onder het lezen van eene menigte bladzijden van Veuillot. Gelijk ook wederom uit zijnen pas verschenen dichtbundel blijkt, paart deze schrijver, bij sommige uitingen van beurtelings zacht en verheven menschelijk gevoel, aan eene schier ongeloofelijke hoeveelheid aangeboren talent eene volstrekt fabelachtige mate van insolentie. Zijn vloekpsalm aan het adres van Passaglia tintelt daarbij van dweepzucht en knarst van haat. Men heeft inderdaad moeite zich voor te stellen dat iets dergelijks is kunnen geschreven worden in de tweede helft der 19de eeuw door een phenix der fransche journalistiek, tevens een ridderlijk kampvechter voor de eer van onze heilige Moeder de Kerk[1].

1 Deze liefelijke zegenbede luidt als volgt: ‘Voici le vrai infâme, près de qui les autres semblent innocents; voici le monstre plus redoutable que le fou, pire que le païen et le renégat. - C'est le prêtre ennemi de l'Église; e'est le parricide, c'est Judas, encore couvert de la robe des apôtres, la bouche encore pleine du mystère divin. - Infâme, nous ne te mépriserons pas, toi; quelle que soit la misère de ton esprit, le crime est dans ton coeur, et ce crime est trop grand. Sois maudit pour le crime de ton coeur! - Sois maudit du peuple que tu scandalises, sois maudit des prêtres consternés! Que la femme qui t'a enfanté maudisse ses entrailles; que l'évêque qui t'a sacré maudisse sa main; sois maudit dans les cieux! - Sois maudit, prêtre sacrilège, profanateur de l'autel, parricide abominable, violateur des serments les plus saints. Tout ce que tu trahis tu le trahis dix fois. C'est de toi qu'il a été dit: “Mieux vandrait pour lui qu'il ne fât pas né!” - Si tu ne te repens, que Dien compte tes pas dans la voie du mal, et qu'il n'en oublie aucun; qu'il accumule sur toi la charge et l'infection des péchés que tu fais commettre et de eeux que tu auras remis! - Que toutes les bénédictions que tu as reçues et que tu renics se retournent contre toi; qu'elles tombent sur toi, et qu'elles t'écrasent comme un sacrement de Satan! - Que les onctions sacrées te brûlent; qu'elles brûlent tes mains tendues aux présents de l'impie; qu'elles brûlent ton front, où devait rayonner la lumière de l'Evangile et qui a eonçu de seélérates pensées! - Que ton aube souillée devienne un cilice de flammes, et que Dieu te refuse une larme pour en tempérer l'ardeur; que ton étole soit à ton cou comme la meule au cou de Babylone jetée dans l'étang de souffre!’

Wil Louis Veuillot naar de zegswijze zijner landslieden genomen worden *au sérieux*, en het is immers geene beleediging dat men hem dit doet, dan begaat men ook geene onregtvaardigheid wanneer men hem houdt aan zijn woord. Doch Sainte-Beuve oordeelt niettemin geheel anders over Veuillot als Scherer en spreekt over hem op een geheel anderen toon. Vooreerst keurt hij het schertsend af dat sommige publicisten, gelijk toen *l'Univers* en hijzelf nog leefden Hippolyte Rigault plag te doen, zulk een grooten afkeer zeiden te koesteren voor een schrijver wiens aanvallen hun stof verschaften tot eene onafzienbare recks van dagbladartikelen. Volgens hem is voor een dagbladschrijver, die somtijds vermoeid is van het aanhoudend voortbrengen en niet altijd overvloed van nieuwe ondêrwerpen heeft, een zoodanig tegenstander goud waard: ‘Règle générale: une bonne petite polémique bien nourrie, qui s'éternise et qu'on a sa vie durant, comme cela repose et dispense de chereher! En bonne et sage tactique, on ne doit jamais tuer l'adversaire ni le haïr à mort, car on en vit. Les condottieri d'Italie, au 15e siècle, passaient leur vie à ferrailler les uns contre les autres sur maint petit champ de bataille et ne s'exterminaient pas; peu de mal et beaucoup de bruit. Quand Fréron mourut, Voltaire s'écria: “Fréron est mort, qu'allons-nous faire? Sur qui vais-je dauber?” Et voilà pourquoi, même en ayant l'air d'être fort animé contre lui, Rigault ne devait pas en vouloir bien fort à M. Veuillot: c'était pour lui une sonrce inépuisable de contradictions, une occasion de succès coup sur coup dans son monde qui ne lisait ni ne goûtait l'*Univers;* c'était une suite d'ovations qui finissaient par valoir le grand triomphe.’ Ik verzet er mij niet tegen dat men dit kortswijl noeme en het als zoodanig niet hooger aansla dan het verdient. Doch er straalt eene welwillendheid, eene algemeene menschenliefde, eene afwezigheid van haatdragendheid in door, die hare beminnelijke en ik durf zeggen hare beschamende zijde heeft. Ook hetgeen volgt verdient opmer-

king: ‘Je n'ai pas à entrer dans le fond de la question, et je crois que je suis tout rallié à la plupart des conclusions de Rigault; mais, dans ce duel prolongé, M. Veuillot, l'homme au crayon moqueur, a très-bien saisi (n'en déplaise à eeux qui ne voient qu'un côté) la physionomie, la pétulance, le pétillement, le geste et toute la mimique de l'adversaire.’ Indien Sainte-Beuve een hartstogt heeft, het is deze: *ne pas voir qu'un côté*. Het is door deze eigenschap dat hij aantrekt degenen die met hem eenes geestes kinderen zijn; en tevens is dit de zwakke plaats waar zijne tegenstanders hem het gemakkelijkst en met het meeste voordeel voor henzelven treffen kunnen. Wie twee hazen teffens ziet; wie twee hazen beî gelijk meent te ligten van den dijk, begaat volgens Vader Cats een grooten misslag. ‘Zoo te jagen is verdriet, want zoo doende vangt men niet.’ Doch wanneer ik Sainte-Beuve, die overigens zeer weinig overeenkomst heeft met Vader Cats (jammer dat hij niet voor een keer eene ‘Causerie du Lundi’ aan hem gewijd heeft), wanneer ik hem noem de billijkheid zelve en daarbij wijs op zijn oordeel over Louis Veuillot, denk ik niet zoozeer aan dit of dat vereerend epitheton door hem aan den tegenstander geschonken, maar aan den ernst en de bezadigdheid waarmede hij hem bestrijdt. Veuillots eerzucht vindt bij Sainte-Beuve de hoogste bevrediging die door een schrijver begeerd worden kan. Sainte-Beuve haalt eene reeks van opstellen van hem aan, geschreven in '54 en '55, tijdens en naar aanleiding van den Krim-oorlog, en zegt er van: ‘Ce sont des chefsd'oeuvre. Qui pourrait les lire sans les admirer? L'auteur y apparaît éloquent, enthousiaste, religieux à la fois et bon Français. Je ne sais pas, en verité, de plus noble prose ni dont la presse doive être plus fière. Ce sont là des pages d'histoire.’ Spreekt Veuillot met ingenomenheid over *Gil Blas* als roman, doch met de bijvoeging: ‘*Gil Blas* est un mauvais livre, plein de misanthropie, avec du venin contre la Religion’, Sainte-Beuve zegt van dit oordeel: ‘Pauvre *Gil Blas*, miroir et tableau fidèle de la vie humaine, il est bien innocent d'une intention si scélérate. Ce sont de ces choses qui me causent une vraie douleur quand je les lis chez M. Veuillot, et que je les rencontre à côté de tant de jugements fermes, sagaces, bien frappés: tel est dans ce même chapitre le jugement sur Hugo et sur Musset en six lignes qui disent tout.’ Veuillot heeft Saint-Simon gelezen; en hoewel het zou kunnen schijnen dat hij voor dezen uitnemenden en hartstogtelijken karakterteekenaar

sympathie gevoelen moest, veracht hij hem niettemin. Waarom? omdat de hertog de Saint-Simon volgens hem een gluipert was; een schrijver die zijnen haat en zijne verontwaardiging vijftig jaren lang zorgvuldig bewaarde in eene lade van zijne schrijftafel, en er eerst mede voor den dag kwam toen hij zelf niet meer tot de levenden behoorde. Sainte-Beuve prijst in Veuillot die minachting voor Saint-Simon: ‘M. Veuillot, qui a eu le ccurage plébéien d'être un Saint-Simon en plein vent et à pleine poitrine, à la barbe de l'ennemi, a droit de dire son fait au due et pair. Cette page restera.’ Ongetwijfeld is dit alles zeer vleijend voor de eigenliefde van den beoordeelde. Ook strekt het den beoordeelaar tot eer dat hij de gave toont te bezitten om zich telkens te verplaatsen in den toestand en de gedachten van den schrijver dien hij behandelt. Doch indien bezadigde zamenspreking, indien kalm gemeenschappelijk overleg, de grootste hulde is die men bewijzen kan aan iemand met wien men niet eenstemming denkt en die u van zijnen kant de grievendste beleedigingen naar het hoofd pleegt te werpen, dan zijn de zoo even bijgebragte lofspraken nog de ware maat van Sainte-Beuve's onpartijdigheid niet. Die maat, zij wordt eerst aangegeven door de volgende bladzijden, die geene nadere toelichting behoeven als welligt deze dat er in het voorafgaande spraak geweest is van een hard woord van Veuillot over de gehuwde protestantsche geestelijkheid in den Elzas:

‘C'est ici que ma querelle sérieuse avec lui commence, et qu'avant de louer l'écrivain, l'excellent prosateur, et d'admirer le peintre vigoureux de la realité, j'ai besoin ahsolument de m'expliquer sur le fond des choses, de marquer mes réserves; car tout ce qui n'est pas croyant et convaincu à sa manière, gallicans, protestants, à plus forte raison déistes, naturalistes ou *panthéistes*, comme on dit, tout y passe; il les crible d'épigrammes flétrissantes (car il a la touche flétrissante); il les traite même, en ses heures d'indignation, comme des espèces de malfaiteurs publies. Quand il s'y met, c'est tout un carnage.

Je ne fais pas ici de théologie, je ne fais que de la littérature; mais enfin M. Veuillot nous croit-il donc si frivoles, parce que nous ne prêchons pas? Il parle de vérité; mais est-ce qu'il se figure que parce que nous sommes polis et que nous nous exprimons sur certains grands sujets d'un air de doute et de défiance pour nos propres opinions, nous ne croyons pas aussi à la vérité?

Au reste gardons-nous bien des professions de foi; restons dans notre rôle d'observateur qui veut être exact: je vais seulement faire deux ou trois suppositions qui n'en sont pas, mais qui sont des cas en effet existants. - Quoi? parce qu'un homme de bon esprit, méditant sur les faits naturels, sur les lois qui les régissent, sur les origines mystérieuses et les transformations qui s'y opèrent, ne peut arriver à concevoir l'idée de Création proprement dite, et qu'il accepte plus volontiers l'idée d'une succession continue, avant comme après, pendant un temps infini, - cet homme qui, en raison de cette conception qui lui paraît la plus probable, ne peut avoir les mêmes idées que vous sur la genèse et l'origine du monde; - vous qui n'avez nulle idée des sciences proprement dites, ni de leurs méthodes, ni de leurs résultats, ni de leur progrès continuel et croissant, vous l'insulterez pour ce fait seul, - lui qui est d'ailleurs un savant de mérite, un honnête homme, un sage!

Ou bien encore: - C'est un autre homme, un philosophe cette fois plutôt qu'un naturaliste, c'est un homme qui a médité plus abstraitement sur les causes et les effets, sur les lois de l'esprit humain. Cet homme admet bien, comme vous, l'idée générale de Création, et même il ne saurait concevoir l'idée contraire, celle d'une succession continue à l'infini; mais après cette idée de Création il s'arrête, il ne peut concevoir ni admettre que l'Intelligence et la Puissance infinie se soit, à un certain jour, incorporée, incarnée dans une forme humaine; il respecte, d'ailleurs, au plus haut degré, à titre de sage et de modèle moral sublime, Celui que vous saluez d'un nom plus divin; - et cet homme, parce qu'il ne peut absolument (à moins de se faire hypocrite) admettre votre idée à vous, avec toutes ses conséquences, vous l'insulterez!

Quoi encore? - Cet autre homme, lui, est chrétien; il admet la divinité, une inspiration d'en haut dans la vie, dans les actes et les paroles du Christ: mais il se permet de rechercher quels ont été au vrai ces actes et ces paroles; il étudie les témoignages écrits, les textes; il les compare, il les critique, et il arrive par là à une foi chrétienne, mais non catholique comme la vôtre: homme pur d'ailleurs, de moeurs sévères, de paroles exemplaires: et cet hommelà, parce qu'il ne peut en conscience arriver à penser comme vous sur un certain arrangement, une certaine ordonnance, magnifique d'ailleurs et grandiose, qui s'est dessinée surtout depuis le 5e siècle, vous l'insulterez, vous l'appellerez à première vue *blafard en redingote marron!*

Mais je vais plus loin et je ne suis pas au bout: - Cet homme, - un antre homme encore, - est arrivé à admettre, à comprendre, à croire non-seulement la Création, non-seulement l'idée d'une Puissance et d'une Intelligence pure, distincte du monde, non-seulement l'incarnation de cette Intelligence ici-bas dans un homme divin, dans l'Homme-Dieu; mais il admet encore la tradition telle qu'elle s'est établie depuis le Calvaire jusqu'aux derniers des Apôtres, jusqu'aux Pères et aux pontifes qui ont succédé; il tient, sans en rien lâcher, tout le gros de la chaîne; il est catholique enfin, mais il l'est comme l'étaient beaueoup de nos pères, avec certaines réserves de bon sens et de nationalité, en distinguant la politique et le temporel du spirituel, en ne passant pas à tout propos les monts pour aller à Rome prendre un mot d'ordre qui n'en peut venir, selon lui, que sous de certaines conditions régulières, moyennant de certaines garanties; et ce catholique, qui n'est pas du tout un janséniste, qui n'est pas même nécessairement un gallican, qui se contente de ne pas donner dans des nouveautés hasardées, dans des congrégations de formation toute récente, dans des résurrections d'ordres qui lui paraissent compromettantes; - ce catholique-là, parce qu'il ne l'est pas exactement comme vous et à votre mode, vous l'insulterez encore!

C'est trop, et votre confesseur (je ne me permettrais jamais de m'immiscer dans ces choses, si vous n'étiez tout le premier à nous en parler), - votre confesseur lui-même vous l'a dit: “Vous êtes trop vif, trop aisément irrité.” Mais ce serait à vous de vous le dire. Autrement vous vous exposez à ce qu'on vous accuse, comme on l'a fait, d'être encore moins un coeur et un esprit qui se soucie de la vérité, qu'un tempérament qui se satisfait, un talent puissant et à jeun qui cherche sa pâture. Le Quirinal et le Vatican semblent alors n'être pour vous, en effet, que des positions plus commodes, du haut desquelles vous canonnez et balayez à plaisir le pauvre monde[1].’

1 Bij de bovenstaande discussie behoort dit portret: ‘Il y a deux Veuillot: celui qui est debout, grave, triste, imposant d'attitude, d'un bean front, parlant d'or sur les grands sujets, prêchant aux autres le respect qu'il a lui-même si peu, prompt à en remontrer aux gouvernements sur le principe de l'autorité, et, quand il se fâche, le faisant au nom d'une autorité supérieure, et, pour ainsi dire, exerçant les justices de Dieu. Je ne nic point la part des sentiments sérieux, qui sont d'aceord en lui avec cet air-là. - Et il y a l'autre Veuillot, celui qui s'amuse, qui, assis dans la tribune des journalistes ou étendu dans son fauteuil, lorgnant et lardant son monde, se tord de rire, a le *rictus* des servantes ds Molière, exerce les justices du bon sens ou les avanies de sa passion, et mord à belles dents à même du prochain. - Je pourrais ajouter, si ce n'était iei une digression, qu'il y en a un troisième, celui qu'on rencontre par hasard dans le monde, doux, poli, non tranchant, modeste dans son langage, d'un eoup d'oeil et d'un ton de voix affcctueux, presque caressant; il est impossible de l'avoir rencontré quelquefois et d'avoir causé avec lui sans avoir reconnu dans cet ogre tant détesté, et qui a tout fait pour l'être, l'homme doué de bien des qualités civiles et sociales.’

Mijne lezers hebben sedert geruimen tijd bespeurd dat het vak der letterkundige kritiek onder Sainte-Beuve's handen, nadat Villemain hem daarin met eenige schroomvalligheid voorgegaan was, eene aanmerkelijke uitgebreidheid bekomen heeft. De eigenlijk gezegde wetenschappen worden door hem niet aangeroerd, en van sommigen daaronder, gelijk de wijsbegeerte en de godgeleerdheid, valt het geheele technische gedeelte buiten zijnen kring. De wetenschap der vaderlandsche geschiedenis maakt eene uitzondering op den regel. Deze omvat hij, inzonderheid wat de drie laatste eeuwen betreft, in hare geheele uitgebreidheid en in al hare vertakkingen. Zijne eruditie dienaangaande is verwonderlijk en daarbij wordt de naauwkeurigheid van zijne kennis door een ieder geroemd. Met name door de oordeelkundige studie dier Mémoires waaraan de fransche litteratuur zoo rijk is, heeft hij een schat van feiten bijeen verzameld, en het schijnt hem niet de geringste moeite te kosten om in dit magazijn zijnen weg te vinden. De grondstof van zijn gekenvel over geschiedkundige onderwerpen is eene benediktijnsche geleerdheid. Voor het overige spreekt hij in het gemeen ruim zooveel over menschen als over boeken. Zelden isoleert hij de werken van een schrijver of schrijfster, en nooit doet hij dit wanneer het overledenen geldt. Schrijfsters zijn in zijn oog vrouwen, hoog of laag geplaatst; schrijvers zijn dichters, redenaars, wijsgeeren, staatslieden, officieren, in een woord, konkrete wezens. Wanneer ik de galerij van zijne portretten op drie honderd nommers schat, blijf ik beneden de werkelijkheid; en onder al deze auteurs is er niet een of hij heeft er in een of ander opzigt iets definitiefs over gezegd. Hijzelf pleegt te beweren dat hij het gelukkigst is in het treffen en schilderen van talenten van den tweeden rang. Doch dit is laster. Het aantal van zijne opstellen over zulke talenten is alleen daarom zoo groot, omdat de talenten van den eersten rang zoo zeldzaam zijn, en ook omdat bij het licht van zijne studie die van den eersten somtijds

blijken tot den tweeden te behooren. Van eene vrijmoedigheid als de zijne in het beoordeelen van tijd- en ambtgenooten, kan men zich in onze zooveel kleiner en daardoor ligtgeraakter nederlandsche wereld geene voorstelling maken. Dienaangaande is hij onverbeterlijk; want hij stelt er eene eer in om met toenemende duidelijkheid aan het publiek zijne meening te zeggen over schrijvers en geschriften. ‘Chaque fois,’ zoo spreekt hij in de voorrede voor het eerste deeltje van zijne nieuwe reeks, ‘chaque fois que je rentre dans cette veine de critique toute pratique, je tâche d'y introduire une proportion plus grande de vérité et d'apporter dans l'expression plus de franchise. Cela ne se fait pas sans quelque cri et quelque révolte de la part des intéressés; mais le public équitable vous en sait gré, et, si vous faites honnêtement et bien, son estime vous en récompense.’ Te ecrder breng ik eenige voorbeelden bij van hetgeen hij hiermede bedoelt, omdat daardoor tevens de meer bepaald litterarische zijde van zijne kritiek aan het licht komen zal.

Eerst over sommige levenden, naar aanleiding van een doode. Hippolyte Rigault, de jonggestorvene die zoo veel gaf en zoo veel meer nog beloofde, was hoogleeraar, en was dit met hart en ziel. Sainte-Beuve ziet in hem den man der professoren-wereld bij uitnemendheid, den volmaakten type van het akademisch personeel. Nu ligt het in den aard der zaak dat men in Frankrijk geen professor wezen kan of men is genoodzaakt een zeker aantal komplimenten te maken aan de Universiteit; en daardoor gebeurde het somtijds dat Rigault, die gaarne kritiseerde, doch wiens handen een weinig gebonden waren, voor zijnen lust bevrediging zocht en vond in het beoordeelen van een niet-akademisch auteur. Zelfs gaf hij eenmaal, een jaar lang bijna, kollege enkel en alleen over de drama's van Victor Hugo, en stelde daarvan al de fouten in het vrolijkst licht. Sainte-Beuve nu verschoont deze zwakheid met te zeggen: ‘Ne l'oublions pas, il avait tant de gens à admirer et à louer d'office, qu'on ne saurait s'étonner s'il se divertit tout d'un coup et semble à la fête quand il peut s'en donner sur un adversaire. Énumérons un peu: il avait à louer tout ce qui était de la Sorbonne ancienne et nouvelle, tout ce qui était de l'Université, tout ce qui était du *Journal des Débats*, presque tout ce qui était de l'Académie: et remarquez qu'en général ce ne sout pas gens à prendre du galon à demi quand ils en prennent; il faut les louanger bel et bien, et largement, sur toutes les coutures. Rigault, en abordant la critique,

avait à respecter tout ce monde, tous ceux que, de près ou de loin, il saluait ses maîtres. Quel soulagement aussi quand il avait affaire à qui ne l'était pas!' Zou men aan dezen toon niet zeggen dat Sainte-Beuve zelf nooit met het hooger onderwijs in Frankrijk iets te maken gehad heeft? Doch niet slechts zijne mede-professoren, ook en vooral de leden der Fransche Akademie, zijne mede-onsterfelijken, worden door hem ter spraak gebragt en gewogen met eene openhartigheid als waarmede men anders slechts over dooden of over gewone stervelingen spreekt. Zoo zal hij zich niet ontzien om aan den dichter Laprade, aan wien hij overigens naar gewoonte volkomen regt laat wedervaren, en dien hij tegen een eenzijdig en miskennend oordeel van Alfred de Musset op zijne wijze verdedigt, de volgende regels te wijden: 'Les beaux vers abondent, mais la composition est absente, on elle se dessine vaguement et ne se grave pas. Le poëte sent la nature, il aime à la chercher sur les sommets et s'applique à la rendre ou plutôt à l'interpréter. Il célèbre en particulier le chêne avec une sorte de prédilection; ce qui a fait dire qu'il était le poëte du chêne, qu'il avait le sentiment de cet arbre. "Est-ce que cet homme autrefois a été chêne?" dirait Pythagore. Le fait est que M. de Laprade adressait au chêne sous lequel il était assis des déclarations de sympathie, de fraternité; il se faisait chêne par la pensée, comme Maurice de Guéria s'était fait centaure; il se plaisait à se sentir végéter en idée; il disait à son arbre:

> Pour ta sérénité, je t'aime entre nos frères.

Qu'il me soit permis de remarquer qu'il y a un peu de parti pris dans cette manière de sentir. Cette poésie, qui essayait de spiritualiser la nature, avait son excès tout comme celle qui s'acharnait à la copier crûment et à la décalquer à l'emporte-pièce. Augustin Thierry, qui se faisait beaucoup lire, un jour qu'il entendait ces Stances au chêne, arrêta son lecteur au vers que je viens de citer, et fit observer, en souriant de son fin sourire d'aveugle, qu'il n'y avait pas de raison pour qu'on ne dît pas à une citrouille:

> Pour ta rotondité, je t'aime entre nos soeurs.

La parodie indique bien le défaut. Le poëte décompose trop les sentiments et en pousse un à l'excès: c'est comme d'autres qui, dans l'école de la couleur, abusent d'un ton et vont aussitôt à l'extrémité de la gamme. M. de Laprade, avec ses dons de poëte noble et

qui ne veut rieu proférer que de digne de Phébus, n'est jamais parvenus à passionner sa poésie, à l'humaniser suffisamment; il y a mêlé, je le sais, dans des dédicaces et des épilogues, de purs et touchants sentiments de famille; mais chez lui le coeur ne fait pas foyer, les sens sont froids, le crime d'amour est trop absent. Aussi je m'explique qu'un poëte qui n'habitait pas volontiers les sommets humides et blanchâtres, un poëte des choses du sang et de la vie, Alfred de Musset, un jour que l'on discutait à l'Académie sur les mérites d'un des recueils de M. de Laprade, se soit penché à mon oreille, et m'ait dit avec impatience: “Est-ce que vous trouvez que c'est un poëte, ça?” Oui, aurais-je pu lui répondre, c'est uu poëte, bien qu'il vous ressemble si peu, ô charmant et terrible Enfant du siècle! il est poëte, quoiqu'il n'ait pas la sainte fureur, ni cet aiguillon de désir et d'ennui, qui a été notre fureur à nous, le besoin, inassouvi de sentir; bien qu'il n'ait pas en la rage de courir tout d'abord à toutes les fleurs et de mordre à tous les fruits, - il l'est, bien qu'il ne fouille pas avec acharnement dans son propre coeur pour y aiguiser la vie, et qu'il ne s'ouvre pas les flancs (comme on l'a dit du pélican), pour y nourrir de son sang ses petits, les enfants de ses rêves; - il l'est, bien qu'il n'ait jamais été emporté à corps perdu sur le cheval de Mazeppa, et qu'il n'ait jamais crié, au moment où le coursier sans frein changeait de route: “J'icai peut-être trop loin dans ce sens-là comme dans l'autre, mais n'importe, j'irai toujours.” - Il l'est, poëte, bien qu'il n'ait jamais su passer coumme vous, en un instant, ô Chantre aimable de *Rolla* et de *Namouna*, de la passion délirante à l'ironie moqueuse et légère; il est, dis-je, poëte à sa manière, parce qu'il est élevé, recucilli, ami de la solitude et de la nature, parce qu'il écoute l'écho des bois, la voix des monts *agitateurs de feuilles*, et qu'il l'interprète avec dignité, avec largeur et harmonie, bien qu'à la façon des oracles. Cela ne fait pas sans doute un poëte trèsvarié, très-émouvant, très-divertissant, mais c'est encore, et sous une de ses plus nobles formes, un poëte.’ Thans over een medelid der Akademie, die het nog niet was toen het volgende over hem geschreven werd, den heer Albert de Broglie. In Januarij 1862 moest er namelijk onder meer andere ook een nieuw lid gekozen worden in de plaats van Lacordaire, en Sainte-Beuve zou niet ongaarne gezien hebben dat deze openstaande zetel ingenomen ware door den vermaarden prediker Gratry; doch hij begreep dat indien de prins

de Broglie, die dan ook benoemd geworden is, zich op den voorgrond stelde, alle andere kandidaturen zouden moeten wijken voor de zijne. Vandaar schreef hij, weinige dagen voor de verkiezing: ‘Puisqu'il s'agit non-seulement d'un prêtre, mais d'un religieux à remplacer au sein de l'Académie (le Père Lacordaire), il était tout simple que quelques personnes pensassent au Père Gratry, oratorien. M. Gratry a déjà été distingué par l'Académie dans le concours Montyon, pour un livre de théologie morale où il se trouve bien du talent, bien des observations ingénieuses, et aussi bien des théories hasardées. Sa prétention est de refaire *la Somme* de Saint Thomas en la remettant au niveau de la science du 19e siècle. C'est, à quelques égards, le Michelet de l'Église. Mais, en définitive, il est éloquent, quoique d'une autre manière que ne l'était M. Lacordaire, et là où son imagination et son trop de science l'égarent, il n'est pas beaucoup plus déraisonnable que lui. - Après le premier nom vaguement jeté, on en était à se demander qui encore?..... Plus d'une ambition légitime ou spécieuse se réveillait; M. Poujoulat ponvait se croire appelé, M. de Carné pouvait espérer d'être élu, lorsqu'un nouveau nom, positivement déclaré, est venu les décourager tous et mettre comme à néant toutes les autres conjectures et candidatures:

> Le Soleil est levé; retirez-vous, Étoiles!

Du moment que M. le prince Albert de Broglie se présente, il semble qu'il ne puisse échouer: M. le due de Broglie, son père, fait déjà partie de l'Académie. Ce sera la seconde fois que de nos jours on y verra le père et le fils à côté l'un de l'autre. Le vieux comte de Ségur eut la satisfaction de voir nommer son fils, le général Philippe de Ségur, hautement designé au choix de tous par l'éclatant et national succès de son beau livre de *l'Histoire de la grande Armée*. M. Albert de Broglie a-t-il pour lui une pareille clameur publique? Je ne crois pas qu'il y prétende. Ses titres sont sérieux, rangés, estimables; il y aurait lieu de les examiner de près. A-t-il daigné se demander pourtant ce que ces mêmes titres seraient comptés à un homme tout à fait nouveau et uniquement fils de ses oeuvres? Il a pour lui trois générations qui le portent. On faisait des académiciens dans le salon de Mme Necker, il y a plus de quatre-vingts ans. Ce jeune homme est né dans la pourpre; lui aussi, il s'est donné la peine de naître. Il a reçu un esprit distin-

gué, délicat, tout fait, un esprit héréditaire. Qu'y a-t-il ajouté pour son propre compte? Où est sa marque à lui, son cachet? A-t-il l'originalité? a-t-il la bardiesse? A-t-il gagné ou perdn, comparé à ce qu'étaient ses ancêtres littéraires? Nous les rend-il, mais vivants, mais rajeunis, et non pas seulement assagis, attiédis, intimidés et comme mortifiés en ses écrits et en sa personne? Je pose à la hâte ces questions que demain il paraîtrait inconvenant à nous de soulever. Sans doute, dans sa conscience scrupuleuse, M. Albert de Broglie aura jugé qu'il se devait à un Éloge public du Père Lacordaire, et il se dévoue.' Het zegt weinig dat deze bladzijde in het vak der gemoedelijke satire hare wedergade niet heeft. Het papier is geduldig, en velen zullen in staat zijn om op de veilige studeerkamer in gevijlde woorden aan hunne tegenstanders iets onaangenaams te zeggen. Meer daarentegen wordt er vereischt om, terwijl men aldus aan anderen de maat neemt, te ontkomen aan het gevaar van zelf te ligt bevonden te worden. Eene enkele onbetamelijke uitdrukking kan alles bederven. Het geringste blijk van onkunde kan den aanvaller vogelvrij doen verklaren. Doch de man die ons bezig houdt is zeker van zijne zaak; en wanneer hij van uwe geschriften zegt: *il y aurait lieu de les examiner de près*, kunt gij verzekerd zijn dat er bij eene eventuële beoordeeling zijnerzijds niet veel van te regt komen zou. Opmerkelijk is het, als bijdrage tot de kennis van den persoon zoowel als van zijn land en van zijnen tijd, dat Sainte-Beuve het als eene soort van zending beschouwt om aangaande sommigen onder zijne medemenschen zijn hart aldus uit te storten voor het publiek. 'Cela ne se fait pas sans quelque cri et quelque révolte de la part des intéressés', zegt hij; doch het hooge woord moet er nogtans uit. Natuurlijk schaadt het in dit bijzonder geval aan zijne rondborstigheid niet dat prins de Broglie almede een kweekeling is uit de deftige school van Royer Collard, een doctrinair. Hij siddert bij de gedachte dat deze rigting in den boezem der Fransche Akademie zal voortgaan schier bij uitsluiting vertegenwoordigd te worden. 'Etre menacé de ne plus sortir d'une même nuance et bientôt d'une même famille; être destiné, si l'on vit encore vingt ans, à voir se vérifier ce mot de M. Dupin: *Dans vingt ans vous aurez encore à l'Académie un discours doctrinaire*, et cela quand tout change et marche autour de nous, - je n'y tiens plus, et je ne suis pas le seul, plus d'un de mes confrères est comme moi; c'est étouffant à la longue, c'est suffocant.' Doch ook in het gemeen is hij van oordeel

dat gelijk het niet betamen zou eenen prediker te verbieden om onbewimpeld aan zijne gemeenteleden de waarheid te zeggen, men zoo ook aan hem de vrijheid behoort te laten om in gematigde en gekuischte bewoordingen zijne denkwijze bloot te leggen. *Cet homme d'une candeur effrayante:* deze beschrijving van Lamennais, ergens door hem opgeteekend uit den mond van den abt Frayssinous, is ook op hemzelf van toepassing. Men doet hem onregt, meent hij, indien men hem beschuldigt van vrijpostigheid, van onbescheidenheid, van hatelijkheid. Hij doet wel en ziet niet om: dit is, in zijne eigen oogen, de ware sleutel tot het geheim van zijne kritische werkzaamheid. Zich van zijne ingetogenheid bewust laat hij zich de onbelemmerde uitoefening van zijn ambt dan ook niet betwisten. Verwijt gij hem dat hij te ver gegaan is, hij wreekt zich door de eene of andere mededeeling waaruit blijkt dat hij het regt zou gehad hebben om nog verder te gaan. Zijne opstellen over Mevr. Swetchine, zoo berigt hij in eene noot aan het slot, hebben een stortvloed van booze woorden over hem doen uitgieten; naamlooze en onderteekende, in handschrift en in druk. Leefde hij in ons vaderland, hij zou er bijgevoegd hebben: gefrankeerde en ongefrankeerde. ‘Doch wat zou men gezegd hebben,’ vraagt hij, ‘indien ik een onbeperkt gebruik had gemaakt van de vrijheid die een biograaf en beoordeelaar zich veroorloven mag? indien ik in mijne beoordeeling deze en gene bijzonderheid had ingevlochten, mij bekend uit eene andere doch even geloofwaardige bron als het getuigenis van den uitgever van Mevr. Swetchine's nagelaten brieven en geschriften?’ En daarop verhaalt hij de volgende anekdote, die vast niet voor de ruimte van Mevr. Swetchine's godsdienstigheid pleit: ‘Le vieux mari de Mme Swetchine était, du moins dans ses dernières années, nul et comme stupide. Il avait une montre de Breguet à laquelle il tenait beaucoup et qu'il s'amusait à faire sonner. Mme Swetchine n'eut pas de cesse qu'elle ne l'eut amené à se priver de cette montre, par esprit de mortification. Le pauvre bonhomme ne savait plus que faire et la cherchait toujours machinalement.’

Herhaaldelijk stelde ik in deze bladzijden, naast dien van Sainte-Beuve, den naam van Goethe. Voor een deel geschiedde dit omdat het leste wat mij van hem onder de oogen kwam en mij daardoor het beste heugde, eene van 1° Mei dezes jaars gedagteekende inleiding is, door hem geplaatst voor de fransche vertaling van Eckermann's ‘Gespräche mit Goethe’ door Emile Délerot. Tot hiertoe

had men zich in Frankrijk vergenoegd met ook deze gesprekken bij uittrekscls te vertalen en dusgenaamd aan het publiek alleen Goethe's *gedachten* te geven: ‘als ware het publiek een kranke of pas herstelde, te zwak van maag voor het volle genot van den feestelijken maaltijd, en die zich daarom met een paar pasteitjes vergenoegt of ook wel bij het heengaan eenige chocolaadjes in den zak steekt.’ De heer Délerot heeft thans gezorgd voor eene volledige en oordeelkundige overzetting, op menige plaats toegelicht met aanhalingen uit Goethe's brieven, aangevuld met van elders bijgebragte oordeelvellingen van Goethe over fransche schrijvers en fransche litteratuur, en besloten met een welingerigt register. Frankrijk, dat sedert niet langen tijd in het bezit is van eene door Ad. Régnier bezorgde en ook in Duitschland zeer geroemde vertaling van al de werken van Schiller, en dat zeer onlangs uit de zwitsersche hand van den heer Porchat eene vertaling van al de werken van Goethe ontving, kan nu, met Eckermann's gesprekken voor zich, aan het studeren gaan in de zoo lang verwaarloosde duitsche letterkunde. Doch ook afgezien van de nog toegenomen bewondering waarmede Sainte-Beuve laatstelijk over Goethe sprak - toegenomen in vergelijking van hetgeen hij vroeger schreef in zijn stukje ‘Goethe et Bettina’ - is er nog eene andere reden om hem in eenen adem met Goethe te noemen. Er bestaat namelijk tusschen beider geestesrigting eene onmiskenbare verwantschap. Met Goethe behoort Sainte-Beuve tot de klasse dier onaandoenlijke naturen wier voorname levensfunctie gelegen is in het opsporen en indrinken van het schoone. Sprekend van Diderot, dien ook Goethe zoo hoog stelde, heeft Sainte-Beuve reeds voor jaren ergens gezegd dat Diderot in Frankrijk het aanzijn gegeven heeft aan de kritiek der bewondering; en te dezen aanzien is Sainte-Beuve zelf een volgeling van Diderot. Met zijne onbegrensde vrijmoedigheid in het afkeuren gaat een onbedriegelijk instinkt gepaard waardoor hij het schoone overal opmerkt; en door niemand wordt over echte dichters en kunstenaars in soberder taal met warmer geestdrift gesproken dan door hem. Wil men een godsdienstig mensch mogen heeten, dan is men gehouden om in de dingen des geloofs nadrukkelijker partij te kiezen dan Sainte-Beuve. Streeft men naar de eerekroon der onverbiddelijk strenge zedelijkheid, dan behoort men minder verdraagzaam te zijn dan hij voor *le crime d'amour* en andere daarmede verwante feilen. Daarentegen is het bij hem, gelijk bij Goethe, dat men ter schole behoort te

gaan voor de vorming van den smaak, voor het aanleeren en ontwikkelen van dat zielsvermogen dat de bron is van sommigen onzer reinste genietingen en waarvan men met meer regt zeggen kan dat het ons gegeven is tot een vertrooster dan de oude Hebreën dit zeiden van den door Noach geplanten wijnstok. En niet-alleen in zijne onverstoorbare schoonheidsliefde, ook in zijne levensbeschouwing, in zijne opvatting van vreugde en smart, en in zijne manier om daarover te spreken, doet Sainte-Beuve telkens aan Goethe denken. Beter weet ik dit niet te doen gevoelen dan door het uitschrijven van nog eene laatste bladzijde. Het is de bloem door Sainte-Beuve gestrooid op het graf van Hippolyte Rigault:

'Sa mort si brusque, précédée et accompagnée de circonstances particulièrement touchantes, excita un sentiment de regret universel. Ceux même qui, tout en lui accordant beaucoup, mesuraient leur suffrage, ne furent pas des derniers à sentir quelle perte c'était pour la littérature que celle de ce talent jeune, déjà maître en bien des parties, et qui, sur le reste, était en travail, en effort constant et en progrès. Ma première pensée, à cette nouvelle si peu prévue, fut de me rappeler le vers du poëte: *Vive pius, moriere tamen!*... Soyez un homme pur, moral, régulier, adonné dès vos jeunes ans à tous les justes devoirs, à toutes les bonnes et louables habitudes, à tous les nobles exercices qui entretiennent et qui préservent la santé de l'esprit, et vous êtes frappé dans la force de votre jeunesse; vous l'êtes comme ne l'est pas toujours celui qui s'est livré à tous les excès, qui a usé et abusé de tout! Ironie du sort! Néant de la vie! Vanité de la modération elle-même et de la sagesse!'

Als beoefenaar der wetenschappen en inzonderheid als beeldend kunstenaar, de opmerking is schier overbodig, bezat Goethe krachten en beschikte hij over gaven waaromtrent in den tegenwoordigen tijd niemand met hem vergeleken worden kan. Al ziet men hem het een en ander af, opzien blijft het gevoel waarmede zijn aanblik ons vervult. Sainte-Beuve zelf zegt in den aanhef van zijne inleiding tot Goethe's gesprekken: 'Je rougis de penser qu'en tête d'un livre où parle un si grand homme, ou croie utile de placer une autre parole que la sienne.' Doch wie aldus over Goethe spreekt is waardig om naar hem genoemd te worden.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzicht.

AMSTERDAM, 25 Julij 1863.

In de Hernani leest gij die schoone verzen waarin het vizioen wordt beschreven van den ter dood toe gefolterden strijder, die voor het laatst in droom zijn geluk ziet dagen. Ja, ziedaar hem teruggekomen in het kasteel dat hij als kind heeft gekend; een engel des Heeren wenkt hem reeds op den drempel; hij treedt binnen, hij richt de pijlers op waar ze omvergeworpen zijn, werpt kruisraam en venster open, laat vrolijk zonnelicht en zomerlucht de gewelven doordringen, laat het onkruid met een tooverslag verdwijnen; zie, alles stroomt reeds toe om hem te verwelkomen; de dienaren vliegen en ijlen, brengen den breedgepluimden helm en het slagzwaard voor hem gereed; alles joelt en leeft, en ook zij komt, donna Sol, zij die hij liefheeft, de bruid zijner jonkheid; zij komt blozend met neêrgeslagen oogen; laat nu alles vertrekken, laat hem alléén met haar, het nieuwe leven begint, het verleden is voorbijgegaan,

> il n'a rien vu, rien dit, rien fait: IL RECOMMENCE.

Het is slechts een droom; maar een droom die menig onzer dikwijls in zijn leven heeft gehad. Waar grievend aanhoudend leed de armen mat ter neder doet hangen en het hoofd op de borst doet zinken, daar kan soms dat vizioen voor een enkele reize de gestalte weder opwekken en, zij het voor een oogenblik, doen herleven. Niet anders is het met de volken gesteld. Ook voor hen, wanneer zij overweldigd zijn en verdrukt en vertrapt worden, gaat soms dit vizioen voorbij. Dat vizioen wordt lang gekoesterd; in het rijk der verbeelding beweegt men zich zoo gemakkelijk, elke moeijelijkheid wordt overwonnen, elk beletsel weggedacht.

Wanneer éénmaal dat denkbeeld zich van hoofd en hart heeft meester gemaakt, dan kan geen dagelijksch leven meer afleiding geven. Zaken van het gewone leven, huiselijk bestaan, huiselijke zeden, zij worden bejegend met een glimlach. De hut blijft armoedig en onaangenaam in wat licht zij is geplaatst; de gedachte snelt naar het gebouw vast en hecht, trotsch en gastvrij, zoo als het in de verbeelding wordt opgetrokken; dáár ingewoond, dáár het zich zoo gemakkelijk gemaakt, dat men die stoute gedachte bijna niet meer kan onderdrukken, waarom men datzelfde gebouw niet op de werkelijke aarde zou plaatsen. Ja waarom niet? En die reuzenvraag wacht niet lang op antwoord. Het volk is reeds bezig het bestaande te verstoren, een koortsachtige gloed schittert op ieders wang en doortintelt ieders aderen, zij zijn aan het werk, zij hebben al het verledene vergeten, zij beginnen weder het leven, ils recommencent.

Dus Polen in het jaar onzes Heeren 1863. Tegenover den geweldigen vijand strijden zij nu reeds zoo lange maanden. En niet alleen het koningrijk Polen, zoo als het gevormd is door de tractaten van 1815, neemt deel aan den opstand; neen, al de provinciën van het Polen vóór de verdeeling van 1772, voor zoover zij onder Rusland's arm bukken, Lithuanië, Grodno, Volhynië en Podolië, al deze gewesten, die Rusland geheel in zijn macht meende te hebben, hebben den krijgsroep doen weêrklinken. Rusland heeft dan ook al zijn krachten ingespannen om het vuur meester te worden, voordat het 't gansche rijk bedreigt, en nieuwe legers worden telkens naar die Poolsche gewesten gezonden. Op het oogenblik heeft Rusland een leger van 170,000 man aldaar op de been: 60,000 man staan in het Polen van 't Congres van Weenen, 25,000 in Podolië, 15,000 in Volhynië, 40,000 in Lithuanië en 30,000 in Kourland. Daartegenover kan de opstand slechts kleine vliegende corpsen stellen, die uit elkander snellen om den volgenden dag zich weder te vereenigen, en waarvan het cadre dus niet bepaald is. In Lithuanië zijn 31 zulke corpsen, waarvan er een van 2000 man: de opperhoofden aldaar zijn Jablonowski, de priester Machiewicz, de gebroeders Narbutth, Wislouch en anderen. In Volhynië en Podolië zijn 8 corpsen onder Rozycki, Buinski en anderen; mede streed daar het corps van Wysocki. Tot het eigenlijk koningrijk Polen overgaande, zoo vinden wij in het gouvernement Augustowo 8 corpsen onder Kaminski, Brandt, Hlasko en anderen, voorts in de gouvernementen Lublin en Sandomir 3 corpsen onder Lewelel, Czachowski en Rogolski, en in de gou-

vernementen Warschau en Kalisch 10 corpsen, vooral aangevoerd door den uiterst bekwamen Taczanowski, door Michiewicz, Rembowski en Carlier.

Tegenover deze als uit de grond verrijzende strijders, is de taak van Rusland niet gemakkelijk. Allereerst moet gezorgd worden, dat de opstand zich voorloopig bepaaldt tot het Polen van het Congres van Weenen, opdat niet te eeniger tijd het denkbeeld wortel kan vatten om van geheel het vroegere Polen een onafhankelijken staat te vormen. Een der meest krasse veldheeren van de oud-Russische partij, de oud-minister Murawieff, is daarom naar Lithuaniëns hoofdstad Wilna gezonden, om daar tot elken prijs den tegenstand meester te worden. Het is hier de raison d'état, die de geboden voorschrijft, en het is dus niet te verwonderen, dat de maatregelen een onverbiddelijk karakter dragen. Geheel Europa is dan ook deze laatste weken met ontzetting vervuld over de gruwelen van uit Wilna ons gemeld. Het verbod aan de vrouwen om den rouw te dragen was slechts het voorspel: weldra werd een ordonnantie uitgevaardigd, waarbij de goederen van allen, die afwezend waren, verbeurd werden verklaard en hunne huisgezinnen met geweld uit het huis werden gezet. De adel, die geen adressen aan den keizer wilde teekenen, werd met verbanning naar Siberië bedreigd. De bisschop van Wilna, Krasinski, werd reeds dadelijk verbannen; de goederen van den adel, die uitgeweken was, werden aan de boeren gegeven om die ten minste ten gunste van het keizerlijk bewind te stemmen; de oude kunstgreep van Metternich om de verschillende standen tegen elkander in het harnas te jagen, werd met goed gevolg weder beproefd: elk landbouwer krijgt, naar gelang van de diensten die hij door 't aanbrengen der schuldigen heeft betoond, een stuk grond; want aan de boeren is het voorbehouden, dus luidt Murawieff's circulaire, om den woelzieken adel in bedwang te houden. Aldus hoopt Murawieff den opstand te dempen en zijn keizer te dienen.

Terzelfder tijd heeft generaal Berg het opperbevel in het eigenlijk Polen op zich genomen. De markies Wielopolski heeft deze maand voor goed zijn ontslag genomen. Nu zijn land, mede ten gevolge van zijn werkzaamheid, tot den felsten krijg is opgerezen, moet hij zijn plaats verlaten, door niemand beklaagd, door ieder veracht. Hij had goede bedoelingen - maar de hel is daarmede geplaveid; hij had goede hoedanigheden, naar men zegt, - doch wij kunnen slechts voor hem hopen dat, als de balans van zijn dengden moet worden

opgemaakt, er met valsch gewicht zal worden gewogen. Generaal Berg heeft hem thans ook in het burgerlijk bestuur vervangen. Doch dat burgerlijk bestuur te Warschau is mede ten einde raad. Want na de verbanning van den aartsbisschop Felinski is de geestelijkheid openlijk tot verzet overgegaan. Al de kerken hebben den rouw aangenomen, dat wil zeggen, dat de altaren met rouwfloers zijn bedekt, en dat geen klok meer luidt. Ten gevolge van die demonstratie zijn dadelijk 30 priesters in den kerker geworpen.

Ondertusschen is de Europesche diplomatie haar gang gegaan. Met kalmte, alsof daar niets geschiedde, alsof het bloed niet overal stroomde, heeft zij nota's bedacht, geschreven en overhandigd. Multa movent, nihil promovent. Aldus zijn de nota's van Engeland, Frankrijk en Oostenrijk van den 18^{den} Junij tot stand gekomen. Haar inhoud, die sinds de vorige maand is bekend geworden, heeft het reeds bekende bevestigd. Gevraagd werd in hoofzaak van Rusland 1° de aanneming der zes punten, die wij in ons vorig overzicht hebben medegedeeld, 2° een voorloopige wapenstilstand door den keizer van Rusland uit te schrijven en 3° een conferentie der 8 mogendheden, die het tractaat van Weenen hadden onderteekend. Met ongerustheid werd de uitwerking van deze tweede nota op Rusland verbeid. Duidelijk was het, dat Rusland haar niet met vriendelijke nietszeggende woorden kon ter zijde leggen, zoo als met de eerste nota van 10 April was geschied. Hier toch werden bepaalde eischen gesteld, waarover Rusland zich moest verklaren. Aan den anderen kant kon men zich niet ontveinzen, dat de drie mogendheden, Oostenrijk, Frankrijk en Engeland, na zoo beslissend een eisch zich ook niet geheel konden terugtrekken en dat het uitzicht op den krijg ook een der pezen van den boog moest wezen. Eindelijk, den 17^{den} Julij, werd die nota van uit Petersburg beantwoord. Aan de drie rijken werd elk een antwoord gegeven en sinds zitten de diplomaten over dat antwoord te peinzen.

Dat antwoord is karakteristiek genoeg. Hooghartig wordt alle vriendschapsbetuiging van de hand gewezen, er op gedrukt, dat al die eischen, voor zoover zij in de zes punten zijn geformuleerd, reeds lang een deel uitmaken van het plan, dat Ruslands keizer aan Polen heeft beschoren en reeds gedeeltelijk zijn verwezenlijkt; maar nadrukkelijk wordt verklaard, dat niets kan worden gedaan voor en aleer de revolutie geheel is ten onder gebracht. Slechts tot één stap wil Rusland voorloopig zich bereiden: het is deze, dat de drie mogend-

heden, die belang bij de zaak hebben, Rusland, Oostenrijk en Pruissen, in een conferentie beraden, wat tegenover Polen te doen zij. Als precedent wordt aangevoerd, dat in 1815 evenzoo geschied is. Moeijelijk was het voorzeker een middel te bedenken, dat op ergerlijker wijze het geweten van Europa moest schokken. Hoe, de drie rijken, die te zamen laaghartig een land hebben gestolen en als buit verdeeld, die een gansche bevolking als kudde hebben toegewezen, dat gedeelte aan Pruissen, een ander aan Rusland en een derde aan Oostenrijk, die dan ook nu gewoon zijn de Polen hetzij Pruissische, hetzij Oostenrijksche, hetzij Russische onderdanen te noemen: - deze zelfde rijken zullen thans beraden hoe men de Poolsche questie tot een goed einde zal voeren. Zoo iets laat zich niet denken. Bovendien zou Rusland dan zijn goeden bondgenoot Pruissen aan zijn zijde voeren om Oostenrijks aanmatiging geheel te straffen. Engeland en Frankrijk zouden worden geëcarteerd en zich moeten troosten met de betuiging, dat de opstand in Polen een deel is van de algemeene revolutie, die overal rondwaart en thans zich geconcentreerd heeft op één plek..... Het plan van Gortchakoff, men begreep het dadelijk overal in Europa, was noch aanneembaar noch voegzaam.

Doch wat daarmede te doen? - dat was en is de groote vraag.

Mocht men Frankrijks stemming naar de houding der dagbladen beoordeelen, dan zou men denken dat Frankrijk niets liever wenschte dan een oorlog tegen Rusland om aan Polen zijn zelfstandigheid terug te geven. Reeds van zelf kan iedereen, die opstaat tegen zijn regering, rekenen op de sympathie vooral van Parijs. Want hetgeen van Lafayette zoo geestig gezegd werd geldt inderdaad van geheel Parijs: M. de Lafayette a été ami des revoltés de tous les pays, et on peut dire, sans aucune exagération, que e'a été l'esprit et le coenr le plus vraiment revolutionnaire de notre siècle[1]; en al wat jong is in Parijs, onderschrijft dan ook nog altijd de woorden, die de jonge markies de Lafayette, zoo even gehuwd met een dochter van den hertog d'Ayen, in zijn dagboek schreef, zoodra hij hoorde, dat de Engelsche koloniën in America besloten waren zich te verzetten: ‘zoodra ik den twist hoorde, had mijn hart dienst genomen en ik dacht aan niets anders dan om naar mijn vaandel te snellen.’ Nog altijd is er een bij uitstek ridderlijke trek in de Fransche natie: hoe gehaat de feodalileit zich ook gemaakt heeft, wat er

1 Saint Mare Girardin.

van overbleef, de chevalerie was boven alles geliefd aan het volk. Altijd het hart hoog te dragen, wanneer het krijgsgedachten geldt, en de leuze te voeren van Messire Gauthier de Chatillon: qui a bon coeur trouve toujours bon temps pour la bataille, is zelfs in onze van stoom en gaz voorziene eeuw een kenmerk der Franschen. En thans, waar het de Polen geldt, de Franschen van het noorden, daar schijnt het meerendeel van Parijs niet te wankelen. De Fransche keizer laat echter niet te spoedig gevolg geven aan zulk een geestdrift. Hij weet, dat inderdaad velen hem zullen wantrouwen, wanneer hij voor Polen het zwaard zal trekken: zoo even heeft hij aan het dagblad de Siècle, dat op een volksbesluit ter wille van Polen zinspeelde, een waarschuwing gegeven, al noemde hij juist in die waarschuwing Polens zaak une grande cause, en voorloopig arbeidt hij - naar het zeggen der bladen - aan het leven van Julius Caesar.

Engeland, de tweede der mogendheden die voor Polen partij zouden trekken, is in een zonderlingen toestand geraakt. Het Engelsche volk, hoe heftig het ook in zijn uitdrukkingen over Ruslands gedrag is geweest, heeft nimmer de bedoeling gehad om Polen zoo dadelijk met de wapenen te helpen. Engeland zonder conscriptie en aldus verstoken van het gemakkelijke middel om op die wijze groote legers op de been te kunnen brengen, heeft al van zelf niet de geneigdheid om de legers, die het heeft, heinde en verre te zenden. Daarbij is de natie - volgens het geestige woord van Alfred de Musset - bonne menagère mais non pas soeur de charité. Het onmiddellijke voordeel dat Engeland dus bij een oorlog tegen Rusland moet hebben, moet aan het volk duidelijk voor oogen staan. De rol van commissaris van politie van de geheele wereld te wezen, laat Engeland gaarne aan Frankrijk over. De Engelsche ministers, Lord Palmerston en Lord Russell, haasten zich dus om aan het parlement te verkondigen dat Engeland niet genoodzaakt is door zijn vorige stappen om tot een oorlog over te gaan, en het liefst zag Lord Palmerston zeker zijn goeden vriend Napoleon in het veld trekken, terwijl hij rustig met de handen in den zak, als een andere Uncle Toby, zijn Lillibullero kon fluiten.

Maar boven alles gedwongen is de houding van Oostenrijk. Van den omkeer, dien het Oostenrijksch bewind in de binnenlandsche politiek gedurende de laatste drie jaren gemaakt heeft, handig gebruik makende, ten einde ook in de buitenlandsche politiek op die wijze een scherp onderscheid tegenover Pruissen te vormen, heeft het

Weensche kabinet in deze Poolsche questie gehandeld alsof ook Oostenrijk op zijn beurt niet een deel van Polen in bezit had. Doch van tijd tot tijd moest men wel bedenken, dat, wat men zelf voor Polen van Rusland eischte, men in het eigen land niet geneigd was te geven. Vandaar dat de depêches van Rechberg blijkbaar een geven en nemen, een voortdrijven en terugtrekken verraden, dat aan Gortschakoff zeer zeker een glimlach moet hebben ontlokt. In één zaak slechts schijnt Costenrijk zich zelf gelijk te blijven, namelijk in zijn haat tegen Rusland. Het schijnt dat de hooghartige inval van keizer Nicolaas in Hongarije, met het doel om uit de hoogte dat land aan Oostenrijk terug te geven, nimmer door de Weensche staatslieden kan worden vergeten. Graaf Rechberg schijnt dan ook met Gortchakoff een boek te houden op de wijze ingericht van den Venetiaan Loredano. Op de ééne bladzijde stonden de woorden: ‘Foscari voor den dood van mijn vader en mijn oom;’ en na twintig jaren, toen de doge Foscari gewelddadig omkwam, kon men eerst op de tegenoverstaande bladzijde lezen de woorden: ‘Hij heeft mij betaald.’

Voorloopig heeft Oostenrijk tegenover Engeland en Frankrijk open spel willen spelen, en daar Rusland schijnbaar het wilde uitlokken tot een conferentie met Pruissen, heeft Rechberg dadelijk een depêche naar Parijs en Londen gericht, waarbij hij deze manoeuvre afwijst, en zich blijft scharen aan de zijde der twee westersche mogendheden.

Wanneer wij de opmerkelijke feiten der afgeloopen maand in hoofdgroepen willen voorstellen, dan moeten wij dadelijk van Polen tot America overspringen.

Generaal Lee der Zuidelijken was de Potomae overgetrokken, om de Noordelijken in hun eigen kampplaats te bestoken. Men herinnert zich hoe ten vorige jare Lee en de nu reeds gesneuvelde generaal Stonewall Jackson denzelfden aanval deden als nu werd beproefd, doch hoe toen Mac-Clellan het Noorden van een wissen ondergang redde. Thans voerde generaal Hooker bevel over de troepen van het noorden; de Zuidelijken schenen thans in hun toeleg volkomen te gelukken. Zij hadden de Rappahannock en de Potomac achter zich gelaten en waren voortgetrokken tot in Pennsylvanie en Maryland. Den 25sten Junij bevond zich Lee in den laatsten staat in de stad Frederickscity; van uit die stad kon hij op Baltimore of op Washington lostrekken. Men begrijpt de gevaren die de zaak der

Noordelijken aldus liep. Want in Maryland werd Lee met open armen ontvangen; even warm toch als Pennsylvanie zich betoont voor de zaak van het abolitionisme, even hard wenscht Maryland naar een vereeniging met het Zuiden. Voordat hij echter voorttrok, besloot Lee eerst een aanval in Pennsylvanie te doen, ten einde van dien kant zeker te zijn; hij was dus naar de Susquehannah getrokken. Nog altijd stond Hooker met zijn leger als het ware werkeloos; het was blijkbaar dat hij was verrast, en dat zijn veldheerstactiek niet zeer groot was. Het bestuur te Washington aarzelde dan ook niet, en op het meest eritische oogenblik voor de republiek, terwijl de legers slagvaardig tegenover elkander stonden, werd Hooker plotseling afgezet, en moest hij het opperbevel overgeven aan den generaal Meade. Generaal Meade nam onmiddellijk zijn maatregelen, voerde zijn leger tegenover dat van Lee, en op den 1sten, 2^{den} en 3^{den} Julij had bij de stad Gettysburgh in Pennsylvanie de meest woedende veldslag plaats. Wij kunnen niet al de lotwisselingen van dezen veelbewogen slag verhalen. Alle berichten gewagen van de sterke positie die Meade zich had verzekerd, en van den veldheersblik dien hij scheen te bezitten. Genoeg zij het voor ons doel om te constateren dat Lee volkomen was geslagen. De Zuidelijken moesten de krijgsgevangenen en de dooden achterlaten, en Lee moest naar Hagerstown terugtrekken. Weldra (half Julij) moest hij ook de Potomae weder achter zich laten; het Noorden was gered van den inval dien de Zuidelijken met zulk een ophef hadden aangekondigd. Washington herleeft, en Richmond, de hoofdstad der geconfedereerden, is op nieuw bedreigd.

Terzelfder tijd dat in Virginië aldus een beslissende overwinning werd behaald, gelukte het den legers van het Noorden aan den Mississipi een haast nog belangrijker voordeel te verkrijgen. Zoo als men weet, was het een der eerste plannen van Lincoln's bestuur om van geheel de Mississipi zich meester te maken. Men dacht aldus het Zuiden als het ware binnen een ijzeren ring te sluiten. Nieuw-Orleans werd daarom bemachtigd; voortdurend bewogen zich legers uit Kentucky en Tenessee om den grooten stroom in het Westen geheel voor het Noorden te verzekeren. Na eindelooze gevechten was dit gelukt en tot op dit oogenblik waren slechts twee plaatsen, Vicksburg en Port-Hudson, in de macht der Zuidelijken. Reeds maanden achtereen werden deze plaatsen belegerd. Aan de rivierzijde voerde de admiraal Porter het bevel; aan de landzijde wa-

ren het de generaals Grant en Banks, die de krijgsoperatiën leidden. Welnu, in deze zelfde maand Julij gelukte het aan de legers van het Noorden om Vicksburg en Port-Hudson te doen bukken, en de Mississipi is dus geheel en al in handen van de Noordelijken. Geheel het leger van den generaal der Zuidelijken in Vicksburg, generaal Pemberton, is krijgsgevangen, en de zege van het Noorden is volkomen.

De indruk, dien deze tijdingen op Europa moeten maken, kan niet anders dan gewichtig zijn. Nog voor weinige weken schenen de kansen van het Zuiden telkens te winnen en voorspelde men reeds in sommige kringen den bepaalden ondergang van het Noorden. Wel maakte men daarop opmerkzaam, dat elke veldslag - hetzij ze gewonnen of verloren werd - voor het Zuiden een verlies was, daar het aantal manschappen, waarover het Zuiden kon beschikken, op den duur niet in evenredigheid kon blijven met de van alle kanten optrekkende massaas, waarover het Noorden de beschikking heeft; maar toch, organisatie en talent en geluk schenen aan de zijde van de geconfereerden te huisvesten en den Noordelijken verbleef ter naauwernood het goede beginsel. En zelfs dat beginsel liep in het Noorden gedurende de laatste maanden het grootste gevaar. Men meende in de groote steden reeds genoeg offers te hebben gebracht: men verwenschte het doordrijven der abolitionisten, zoo als men het noemde, en men wilde zich vooreerst ook tegenover de zwarten als het ware in een tijd van overgang gevoelen. En hoe groot het misnoegen en de onrust was die overal smeulde ten gevolge van de herhaalde nederlagen en misrekeningen van Lincoln's bestuur, bewijzen het best de berigten, die juist deze laatste dagen uit New-York tot ons komen. Bij gelegenheid van de toepassing der conscriptie-wet, door Lincoln uitgevaardigd, zijn den 13^{den} en 14^{den} Julij in New-York de meest geweldige tooneelen voorgevallen. De kooplieden schenen besloten niet te willen dienst nemen: op de negers ging men zich wreken, een slachting onder hen had plaats, en eerst met het kanon werd de opstand gedempt.

Dat alles zal nu weldra ophouden, zoodra men begrijpt dat Lincoln vordert en de zaak der Noordelijken wint.

De indruk, dien dit alles op de zienswijze van Europa zal maken, zal niet minder gewichtig zijn. Men had in de laatste tijden reeds kunnen opmaken hoe de partij van hen, die op eene erkenning der Zuidelijke Staten aandrongen, gedurig grooter werd. In Frankrijk

vooral wendde de keizerlijke politiek alle middelen aan om het zoover te brengen. Sinds dan nu ook, dank zij de snelle manoeuvres van generaal Bazaine, de stad Mexico in de handen der Franschen is gevallen, en weldra geheel dat land zal moeten zwichten voor de bevelen van Napoleon, is het den keizer dubbel veel waard aldaar als noordsche nabuur een niet al te groot rijk te hebben, dat bovendien aan hem alsdan zijn eerste consolidatie zou te danken hebben. De keizer laat dus telkens spreken van een erkennen der geconfedereerde staten, en begint, volgens zijn gewoonte, de publieke opinie aan dat feit te gewennen. Wel wijzen nog de edelste Franschen, en daaronder vooral Laboulaye (die onlangs nog het zoo merkwaardige boek Paris en Amerique heeft geschreven), op het min voegzame van zulk een handelwijze, daar de eigen republiek, die men nu wil helpen vernietigen, weleer in de glorierijke dagen van Washington vooral door de hulp van Frankrijks zonen is gegrondvest; - doch voor zulke tradities heeft de keizer geen hart. In Engeland begon men in den laatsten tijd ook weder meer dan ooit te spreken van een erkenning der Zuidelijke Staten. Het was ditmaal Roebuck, die in het parlement het orgaan van die denkwijze zou wezen. Men kent Roebuck, al zijn leven l'enfant terrible der radicale partij. Sinds het tot stand komen der reformbill van het jaar 1830/32 - een wet die naar zijn inzien slechts ten halve was blijven staan - had hij geen gelegenheid laten voorbijgaan om aristocraten en vorsten de meest onaangename dingen te zeggen. Hoekig in de vormen, bijtend in zijn woorden en in geheel zijn wezen het eigenzinnigste, brutaalste, kordaatste en excentriekste schepsel ter wereld, was hij jaren lang de schrik van tories en whigs in het parlement, en deed hij het land door zijn waakzaam toezien de grootste dienst. Nu echter langzamerhand geheel de wereld den stroom van denkbeelden is gevolgd, die vroeger meer bijzonder de privatieve jacht uitmaakten van Mr. Roebuck M.P., is hij zich eenigzins onhuiselijk gaan gevoelen. Zijn kracht was zijn excentriciteit, en ziedaar, hij was niet excentriek meer. Hij heeft het dus op een anderen boeg gewend, en is gaan opmerken dat die veel gelasterde vorsten en aristocraten toch ook hun goede zijde hebben, en dat tegenwoordig onder de leuze van vrijheid en volksonafhankelijkheid de grootste tyrannie wordt gepleegd. Toen dus langzamerhand Italie zich vrijvocht van uit de tyrannie van Oostenrijk, is hij met de meening voor den dag gekomen, dat het onzinnig was Italiens po-

gingen dus toe te juichen, en dat men beter deed de loffelijke daden van den jongen Oostenrijkschen keizer te steunen. Hij ging zelf naar Weenen, werd door de ministers met de behoorlijke beleefdheden ontvangen, nam al die hoffelijkheid zoo trotsch aan, als ware hij geboren koning, en kwam terug om in het Engelsch parlement zijn wedervaren te vertellen. Velen poogden Roebuck toen reeds voor den gek te houden, doch hij heeft een scherpe tong; het volk noemt hem daarom - hem vergelijkend bij den echt Engelschen bulldog die alles verscheurt - tear 'em, en de Engelsche parlementsleden lieten hem spreken en gingen hun eigen weg. Nu echter ging hij verder, en wilde hij zijne meening ook over America aan het parlement kenbaar maken. Bright toch had in de laatste maanden meer dan ooit, op zijn eigen bezielende wijze, de zaak van het Noorden voorgestaan; de ministers lord Palmerston, Gladstone en lord Russell hadden het ook aan betuigingen van eerbied voor die zaak niet geheel laten ontbreken, hoewel die sympathie der ministers hoe langer hoe zwakker scheen te worden, en Roebuck meende dus dat het tijd was een motie in het parlement te brengen strekkende tot erkenning der Zuidelijke Staten.

Die motie nu van Roebuck is om de zonderlinge wijze, waarop hij die heeft ingekleed, het incident geweest dat aller verwondering heeft gaande gemaakt. Hij vertelde namelijk aan zijne medeleden van het parlement, wie hij overigens voor schijnheiligen en napraters uitmaakte, dat hij in gezelschap met Lindsay den keizer van Frankrijk had bezocht, hoe deze hem had verklaard dat hij voor zich gaarne het Zuiden wilde erkennen, dat zijn pogingen echter steeds schipbreuk leden op den onwil van lord Palmerston; hoe hij, Napoleon, het betreurde zoo weinig medewerking te vinden bij zijn zoo menschlievende bedoelingen, en hoe hij Roebuck machtigde dit alles aan het parlement te zeggen. Nog onlangs had hij, de kei zer, een depêche gezonden, die in geheel verkeerde handen was gekomen; en nog veel meer voorbeelden zouden bij te brengen zijn. - Met het meest ongeloovige gezicht van de wereld hoorde het huis dit alles aan; Lindsay zelf maakte - naar de uitdrukking van Bright - de zonderlingste gebaren om het huis zijn volkomen onschuld aan dit alles te betuigen; de ministers (lord Palmerston was door de jicht verhinderd deze eerste zitting bij te wonen) verklaarden op hun eer dat zij van al die depêches niets af wisten, dat zij bovendien zich moesten verwonderen over den curieusen gezant dien

de keizer op deze wijze naar het parlement had gezonden. In één woord, een schaterlach was het antwoord waarmede Roebucks onthullingen werden begroet.

Gelukkig kwam eenige dagen later lord Palmerston zelf weder in het parlement. Het algemeen oprichten van het Huis van de zitplaatsen, ten einde den weêr herstelden staatsman te begroeten, bewees reeds van zelf hoe veilig men het staatsroer in zijne handen gelooft en hoe vast een macht hij over Engeland heeft. De grijze lord begon dan ook Roebuck te verzoeken de motie in te trekken en - sinds ook de Moniteur Roebucks woorden had gedesavoueerd - zich niet nader in ontwikkelingen te begeven omtrent zijn gesprekken met den Franschen keizer: en eerst toen Roebuck, na een dag beraad, eindelijk toegegeven had aan den wensch van Palmerston, diende de minister hem over geheel zijn handelingen als buitengewoon en ongemachtigd ambassadeur, hem, den ouden volkstribuun, de meest verdiende en daarom de meest gevoeligste slagen toe. Onnoodig is het hierbij te voegen, dat de zaak van het Zuiden op die wijze niet vorderde, en dat Roebuck best zal doen weder een gewoon mensch te worden. Een dwerg is er niet grooter om, al staat hij op zijn hoofd. - Lord Palmerston heeft overigens deze maand een van die overwinningen behaald, die aan hem persoonlijk moeten geweten worden. Hij heeft namelijk het Huis weder overgehaald op nieuw vrij belangrijke geldsommen toe te staan, ten einde de fortificatiën der Engelsche kust in volkomen goeden staat te brengen. Natuurlijk was het weder Cobden, die hier een lans met hem brak. Cobden sprak als altijd sober en toch vol vuur, op den man af en practisch; doch de oude Lord had niet veel moeite om het Huis te overreden: wie toch zal lord Palmerston vervangen? en lord Palmerston vond goed om voor zijn systeem der fortificatien pal te staan. Lord Russell heeft met dezelfde wakkerheid de zaken van staat in het Hoogerhuis behandeld. En als minister van buitenlandsche zaken vielen alle netelige questiën ook hem te beurt; Polen en Pruissen, Japan en Brazilië kwamen telkens ter sprake. Tegen Japan zal men een expeditie beproeven: in Brazilië zal men eindelijk wel moeten toegeven, daar koning Leopold van België, die tot bemiddelaar was gekozen, openlijk verklaard heeft, dat de aanmatigingen van Engeland in dat land te ver gingen. Na veel tegenspraak van de zijde der Tories, na een heftigen strijd met lord Derby, heeft voorts lord Russell het besluit

der koningin voorloopig gehandhaafd, waarbij de Ionische eilanden vrij worden gelaten om zich met Griekenland te vereenigen.

Griekenland! - Dat land heeft zich in de laatste weken zoo uitnemend gedragen, dat het best kon voorvallen, dat de Ionische eilanden, na rijp beraad, liever het protectoraat van Engeland bleven behouden, en dat de eindelijk verkregen koning der Hellenen zijn steven weder naar Denemarken wendde.

Men zou meenen, dat in den tusschentijd, dat die koning aankwam, de natie zich zelve rustig zou hebben weten te houden. Integendeel, als uit verveling begonnen zij weder op te staan. Dit echter was geen gemakkelijke zaak, daar niemand eenige macht in handen had en men, om op te staan, toch allereerst iemand noodig heeft tegen wien de toeleg moet zijn gericht. Doch geen nood; de Grieken begonnen te Athene een revolutie ins blaue hinein en Proudhon zou in zijn handen gewreven hebben bij de verwerkelijking zijner theorie, dat de beste staatstoestand voor een volk is de anarchie. Het doelwit van aller streven was de Bank. Het leger, de staatslieden, de vertegenwoordigers en het volk poogde zich van dien schat meester te maken. En ware het niet, dat onder toezicht der gezanten een Fransch-Engelsch-Russisch garnizoen was zamengesteld, dan waren de laatste penningen der Grieken de wijde, wijde wereld ingegaan. De rust is nu hersteld, sinds het Grieksche leger bevel heeft gekregen buiten Athene te trekken en de heldhaftige Luitenants niet langer de tergende nabijheid behoeven te dulden van een gebouw als de Grieksche Bank.

Een aardig pendant van de revolutie van Athene levert een omwenteling, waarin het Fransche volk de grootste belangstelling heeft gesteld, wij bedoelen de omwenteling in Madagascar. Zoo als men weet, was daar een jong koning, Radama II, aan de regering, die in den laatsten tijd vele voorrechten aan de Franschen had verleend en zelfs een zaakgelastigde, een gewezen Fransch doctor, Lambert, aan het hof der Tuilleriën had gezonden. De Engelsche zagen dit alles met leede oogen aan. Plotseling, terwijl reeds een maatschappij te Parijs was opgericht, om groote exploitatiën op Madagascar te beginnen, wordt de tijding vernomen, dat de koning door zijn volk is vermoord. Weldra zond de Fransche consul, de heer Laborde, een verhaal van dien opstand naar Parijs, dat zich liet lezen als een roman van Cooper. Alles geschiedt even regelmatig als tusschen de stammen der wilden. De koning heeft zich omringd

door gunstelingen, wier invloed door de vroegere regeringspartij natuurlijk wordt verwenscht. Een oppositie vormt zich, gaat lange onderhandelingen met den koning aan om die gunstelingen te verwijderen. De koning weigert. Men belegert hem in zijn versterkte woning; men maakt zich meester van de gehate personen; de koning bidt en smeekt om lijfsgenade voor zijn vrienden; maar men gaat verder, brengt ook den koning om en roept zijn gemalin tot koningin der Malgachen uit. De koningin schrijft dadelijk een brief aan het Fransche gouvernement, waarbij zij verzoekt zich geen zorgen te maken over de gedane zaken: ce sont purement affaires entre Malgaches; en de rijksgrooten maken een nieuwe constitutie gereed voor de koningin, waarvan het eerste artikel aldus luidt; ‘de koningin zal geen sterke drank drinken.’ Waar zulke wijze bepalingen door half-barbaarsche volken worden genomen, daar mochten zich onze staten wel een weinig schamen! Uit den mond der zuigelingen - sprak een groot afschaffer - zult gij de waarheid hooren!

Hoe keizer Napoleon over dit alles deukt, wordt niet gemeld. Voorloopig beijveren zich zijn nieuwe ministers om zich in liberalen zin uit te laten. Vooral munt daarin uit de nieuwe minister van onderwijs, de heer Duruy. Tijdens de republick van 1849 en in het begin van het keizerrijk, had zoowel de conservatieve partij van de rue Poitiers, als later de keizer zelf, het uiterste gedaan om de clericale partij te winnen. De graaf de Falloux had, als minister van onderwijs, overal waar hij kon de Voltairiaansche elementen der regering van Louis Philippe zoeken te verwijderen of te neutraliseren. De eerste minister van onderwijs onder Napoleon, de heer Hyppolite Fortoul was in dien geest voortgegaan en had dan ook weten uit te werken, dat alle jonge menschen van talent, liever dan de carrière van professor te kiezen, zich in de armen der journalistiek of der litteratuur wierpen. De école Normale vormde wel uitstekende jonge mannen, doch, zoodra zij gevormd waren, gaven zij hun afscheidsgroet aan het universitaire leven. Het schijnt het plan van dezen minister te zijn vooreerst den stand der hoogleeraren te releveren en ten andere de clericale bepalingen van de Falloux en Fortoul te doen verdwijnen. Twee verordeningen zijn daarop betrekkelijk. De laatste vooral, die weder een bepaald college voor de philosophie en haar geschiedenis inricht, nadat gedurende zoo langen tijd slechts de logica mocht worden geleerd, heeft een vrij

aangenamen indruk gemaakt. Terzelfder tijd werd een decreet openbaar, onderteekend door den aftredenden minister van koophandel, den heer Rouher, waarbij eindelijk en ten langen leste het bedrijf der broodbakkers aan de wetten van het algemeen verkeer werd teruggegeven. De broodzetting, benevens de abnormale caisse de la boulangerie, zullen dus eindelijk ophouden. Het rapport op deze zaak betrekkelijk was het laatste dat van het vruchtbare ministerie van Rouher afkomstig was. Het was zoo overtuigend gesteld en zoo zinrijke en onweêrlegbare argumenten werden voor de vrijheid van doen daarin gevonden, dat men zich de vrijheid veroorloofde om overal waar het woord liberté de la boulangerie stond, eens te lezen liberté de la presse. Velen beweerden, dat de argumentatie zelfs dan nog steek hield. Hetgeen zeer vleijend was voor den minister. Ook de keizer zelf heeft het iniatief eens genomen, ten einde zich niet door zijn minister te laten overvleugelen. Hij heeft een brief geschreven aan den nieuwen voorzitter van den Raad van State, waarbij hij als zijn meening verkondigt, dat er groote noodzakelijkheid bestaat om maatregelen te nemen die tot decentralisatie kunnen leiden. De keizer geeft zich de moeite om uit te leggen dat de eenvoudigste zaken soms 2 jaren kunnen duren, dank zij de vele autoriteiten die zij moeten passeren. Telle affaire communale, par exemple, d'une importance secondaire et ne soulevant d'ailleurs aucune objection, exige une instruction de deux années au moins, grace à l'intervention obligée de onze autorités differentes. Het eenvoudigste middel ter decentralisatie ware nu zeker dat men al die elf autoriteiten in zoo eenvoudige zaken niet liet tusschenkomen, en zulke zaken aan de gemeente zelve ter behandeling overliet. Maar of men tot zulk een uitkomst zal komen, betwijfelen wij zeer. Wij vreezen veel meer dat men de 11 autoriteiten zal wegschuiven, en eenvoudig alles van uit Parijs zal doen beslissen. Intusschen verdient het allen lof dat op dit punt door den keizer zoo bepaald de aandacht wordt gevestigd.

Van Italie is in deze maand weinig te zeggen. Een kleine onaangenaamheid, veroorzaakt door het wederrechtelijk gevangennnemen van 5 uit Rome gekomen hoofden der Napolitaansche roovers op een Frausche boot, de Aunis, is uit den weg geruimd door de overlevering van die personen aan het Fransch gouvernement.

En over Pruissen is het best wat men doen kan: zwijgen. De leerlingen der historische school, gevormd door Stahl, zijn geheel in hun recht, wanneer zij in de dagbladen elke redenering, op het recht der volken gebaseerd, verbannen en bladen dreigen op te heffen, die Montesquieu's denkbeelden aanhalen.

H.P.G. QUACK.

Bibliographisch album.

***Nieuw-Guinea, Ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in* 1858 *door een Nederlandsch-Indische Commissie. Met Bijlagen*, 26 *Platen en Atlas met* 7 *Kaarten. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië. Amsterdam, Fred. Muller*. 1862.**
***Reis van Amboina naar de Z.W. en N. kust van Nieuw-Guinea, gedaan in* 1858 *met Z.M. Stoomschip Etna, onder bevel van G. Roijer, Kapitein-Luitenant ter zee, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Amsterdam in het algemeen Etablissement voor de zeevaart van de Wed. G. Hulst van Keulen*. 1862.**

Ongeveer van het jaar 1600 dagteekent het begin van den strijd der Hollanders met de Portugezen en Spanjaarden om de bezittingen en het gezag in den Indischen en Molukschen Archipel. Na eene worsteling van bijna eene halve eeuw was de Portugesche en Spaansche magt en invloed in deze zeeën zoo goed als verdwenen en waren die bezittingen en handel op de althans minder wreede en minder onverdraagzame overwinnaars overgegaan. De gewigtigste der eilanden in de Moluksche zee, zoo als Amboina, het land der kruidnagelen, en Banda, het land der muskaatnoten, waren uit het onmiddellijke beheer der Portugezen in dat der Hollandsche Oostindische Compagnie gekomen. Van de overige eilanden bleven vele nog onder het oppergezag der inheemsche vorsten, vooral van die van Ternate en Tidore, twee wel is waar zeer kleine eilandjes, maar wier magt zich deed gelden over de zee van Mindanao tot aan Banda en van Celebes tot Nieuw-Guinea. De band echter, waarmede zij aan de Hollanders verbonden of liever gebonden waren, was zoodanig, dat zij, althans wat hunnen handel betrof, afhangelingen der Hollanders mogten genoemd worden. Zij vergenoegden zich met jaarlijks of op willekeurige tijden hunne gewapende hongi-vloten te zenden, om den cijnsbaren hunnen pligt met klem te herinneren en vorsten van meerderen of minderen rang aan te stellen, door welke hun gezag in een eerbiedwekkend aandenken moest gehouden worden.

Onder deze eilanden bevond zich ook toen reeds een goed deel van

de kusten der westelijke helft van Nieuw-Guinea. Twee ceuwen alzoo behoort dit reeds onder de zoogenoemde onmiddellijke bezittingen der Hollanders in die wateren; slechts 4 dagen zeilens (nog geen 3 stoomens) is het van Amboina, onze allervroegste bezitting en een hoofdstation in dien Archipel, verwijderd. Wat is er voor de stoffelijke en geestelijke belangen der inwoners gedaan?

Zulk een onbekend terrein is het ons, dat de litteratuur over dit eiland, waarop wij zelfs van 1828 tot 1836 eene vestiging, Merkusoord, aan de zuidkust gehad hebben, voor onze Regering nog geene genoegzame gegevens opleverde, om daaruit te beslissen, welke plek geschikt was voor eene duurzamere Nederlandsche vestiging. Ja er is nog eenige mogelijkheid, daar de kusten en inhammen der zee niet alle onderzocht zijn, dat een tweede Cook eens ontdekken kan, dat het, als een tweede Nieuw-Zeeland, niet uit één, maar uit meer eilanden bestaat. Wel behoort het onder onze vlag en zijn er in 1850 op last der Regering door middel van den Sultan van Tidore op verschillende punten palen met het Nederlandsche wapen opgerigt; doch wat dit te beteekenen heeft, ontwaren wij uit het rapport der Commissie: aan een dier palen vond zij ter vervanging van een ontbrekend wapen: - een grof Delftsch tafelbord met roode en gele bloemen!

Het maar al te wel gelukken der pogingen van Engeland om zich allerwege van vaste punten in de wereldzee meester te maken, hebben wij Nederlanders ten opzigte van Sincapore, Laboean en Sarawak ondervonden. Met welk regt heeft Engeland zich Australië toegeëigend? Het was door Hollanders ontdekt. Maar - verlaten!

Het zenden dezer expeditie naar Nieuw-Guinca is derhalve een billijk en merkwaardig besluit onzer Regering, dat, zoo wij hopen, spoedig leiden zal, om die nog zoo onbekende bezitting in vast beheer te nemen, beter te leeren kennen, voor onzen handel dienstbaar te maken en zoodoende tevens die onbeschaafde volkstammen door een beter, menschelijker bestuur te onttrekken aan de willekeur van hunne nog niet zeer beschaafde overheerschers en aan den nacht van barbaarschheid met al hare gevolgen, moord en slavernij. Niet zonder regt evenwel verheft Prof. Lauts, in zijne lezenswaardige voorrede voor het tweede bovengenoemde werkje, zijne stem in naam der Nederlandsche natie tegen eene b e p e r k t e inbezitneming. G e h e e l Nieuw-Guinea behoort aan Nederland!

Bij besluit dan van 8 Dec. 1857 werd eene Commissie benoemd, bestaande uit de Heeren van der Goes, Resident van Banda, Roijer, Luitenant ter zee 1^{e} kl., Kommandant van Z.M. stoomschip Etna, Beckman, Kapitein der Infanterie, en Croockewit, Ambtenaar belast met natuurkundige onderzoekingen in Ned. Indië. Waarbij als teekenaar gevoegd werd de Adjudant-Onderofficier Von Rozemberg. Deze Commissie werd belast met:

een onderzoek welke punten het meest geschikt te oordeelen zijn voor eene vestiging van het Nederlandsche gezag op Nieuw-Guinea;

een onderzoek naar den staatkundigen toestand der onderscheidene deelen van N.G., zoowel met betrekking tot den regeringsvorm, als ten aanzien van de verhouding onderling tot de Moluksche vorsten en tot het Nederlandsch-Indische gouvernement;

een onderzoek naar de voortbrengselen van het delfstoffelijk rijk en naar de mogelijkheid om die te exploiteren of de reeds bestaande exploitatie te verbeteren en te vermeerderen. Inzonderheid naar het aanwezen van steenkolen;

het doen van hydrographische opnemingen en peilingen;

het verkrijgen van inlichtingen omtrent de taal der bewoners.

Het hierboven eerstgenoemde werk bevat het verslag dier Commissie aangaande de haar opgelegde taak.

De eerste en hoofd-vraag, namelijk het onderzoek of een of meer punten op de kusten van Nieuw-Guinea al de vereischten aanbieden, om voor eene vestiging in de toekomst iets goeds te verwachten, mag voldoende beantwoord heeten. Al moesten zeer vele punten van het deel van Nieuw-Guinea ten W. van den 141° O.L.v. Gr., dat Nederland officieel onder zijne bezittingen rekent, onbezocht blijven, toch heeft deze expeditie over een vrij groot deel van de westelijke zuidkust en over twee plekken van de noordkust een allezins afdoend onderzoek geleverd, waarvan het resultaat is, dat zij van die zuidkust om moerassige of ongeschikte ligging geen enkel punt onvoorwaardelijk durft aanbevelen, maar van de noordkust beide en vooral de Humboldtsbaai als bijzonder geschikt acht.

Ook de tweede vraag is geheel beantwoord.

Aan andere vragen echter, die men mag achten als door de wetenschap opgegeven, is niet zoo goed voldaan. Voor de botanie, voor de geologie en mineralogie, voor de zoölogie, voor de taalkunde, ja zelfs voor de geographie en hydrographie geeft dit gedrukte rapport niet datgene, wat billijkerwijze mogt verlangd worden van eene van regeringswege uitgezondene expeditie, die gedurende 116 dagen daartoe is werkzaam geweest.

Is dit de schuld der Commissie? - Geen harer leden heeft a priori kunnen voorzien dat zij zoo vele teleurstellingen zonde ondervinden in het aanschaffen van het onmisbaar noodige, dat zij zelfs zoude te kampen hebben met een voor zulk eenen togt niet zoo spoedig herstelbaar verlies als de Heer Croockewit leed, toen hij, zich van Borneo naar de plaats der vereeniging begevende, door eene schipbreuk alles, en daaronder ook zijne boeken, verloor. De kiem evenwel der vele teleurstellingen en der niet zoo bevredigende uitkomsten moet veeleer gezocht worden in de oppervlakkige, ondoelmatige en te weinig ernstige zorg, waarmede de expeditie werd uitgerust. Er

ontbrak één verantwoordelijk, met algeheele volmagt voorzien administrateur, om alles wat dienstig kon zijn in gereedheid te brengen en te besturen. Ook was Amboina de geschikte plaats niet, vanwaar eene dergelijke expeditie moest uitgaan. Het ligt te ver uit het dagelijksch verkeer om met spoed al het noodige op te leveren, zoo althans de behoorlijke voorzorg niet genomen werd om daar bij tijds alles bijeen te brengen. Dat de opgegeven reis, de zoogenoemde itineraire, te uitgebreid was, kon bij de onbekendheid van het ter bearbeiding aangewezen terrein moeijelijk vermeden worden; daarin konde men naar bevinding van zaken handelen, hetgeen trouwens ook geschied is.

Zoo als wij in het verslag lezen, ontbraken niet minder dan al de voornaamste benoodigdheden, die gevorderd worden om een bezoek in een nagenoeg vreemd land af te leggen.

Vooreerst ontbraken *boeken* en *kaarten*. Hoewel de litteratuur en de kaarten over Nieuw Guinea niet van grooten omvang en zelfs voor eene zeereis daarheen niet zeer te vertrouwen zijn, zoo ontbrak het toch aan die enkele journalen en kaarten van vroegere reizen, die op den togt goede diensten hadden kunnen bewijzen en waarschijnlijk te Batavia voorhanden waren.

Ten tweede had men gebrek aan *tolken*. Voor een gedeelte der noordkust en ook voor een klein gedeelte der zuidkust werd daarin voorzien door de Tidoresche hoofden, die op reis werden afgehaald of door hunne bemiddeling werden verschaft; maar vijandelijkheden tusschen sommige stammen veroorzaakten dat de Commissie voor andere dialekten daarvan verstoken was, en de Resident van Banda, aan wien de leiding der zending was opgedragen, had uit het hem opgedragen mandaat geene aanleiding durven nemen om tolken op te sporen van oostelijk Ceram, dat met die zuidkust van N.G. eenen tamelijk uitgebreiden handel drijft en waarvan vroegere expeditiën steeds hunne tolken bekomen hadden.

Ten derde heeft men gebrek aan *steenkolen* gehad, daar het schip, dat nieuwen voorraad te Doreh aan de N. kust zoude aanbrengen, door de vertraagde reis der Etna van Amboina reeds weder met de lading was teruggegaan, voordat de Etna te Doreh aankwam. Men moest dus uit gebrek aan brandstof besluiten, om hout te kappen, en naar Amboina terug te keeren. Toen dit ingeladen was en er dus een kostbare tijd was te loor gegaan, kwam het kolenschip van Amboina terug, zoodat nu de reis kon voortgezet worden.

Ten vierde gebrek aan *ruimte* voor een detachement van 50 man inlanders met een officier en onderofficieren, dat ter beschikking der expeditie was gesteld. Het stoomschip was reeds voor de 128 pernen, die tot dien bodem behoorden, te bekrompen. Niet zonder verlies van tijd en van geld werd hierin door de Commissie voor-

zien, die op hare verantwoordelijkheid een schip huurde, waarmede tevens een 30tal (de Reis van den Heer R. zegt 40) koelies voor verschillende diensten op reis werd ingescheept.

Ten vijfde: gebrek aan *leeftogt*, waarvan in de magazijnen van Amboina niet genoeg voorhanden was, zoodat al weder met verlies van tijd en tot hoogere prijzen het noodige moest aangekocht worden. Zoo had men ook later bij den op Amboina gemaakten spoed om het bovenvermelde kolenschip naar Dorch terug te zenden, zoo zegt het rapport, blz. 68, g e o m i t t e e r d daarin insgelijks leeftogt te laden voor de soldaten en koelies aan boord van het barkschip g e ë m b a r k e e r d en, daar deze bij hun vertrek van Amboina voor slechts 93 dagen g e a p p r o v i a n d e e r d waren, uit hoofde dat er te dier tijd, in 's Lands pakhuis, evenmin als bij particulieren, meer v i v r e s te verkrijgen waren, strekte het aanwezige overschot daarvan niet verder enz.

Ten zesde: gebrek aan *goede gereedschappen*. De bijlen en zagen uit 's Lands pakhuis te Amboina bleken van onbruikbare hoedanigheid te zijn.

Hierbij kan nog gevoegd worden, dat een of meer zeer *ligte vaartuigen* om ondiepe rivieren te bevaren, op zulk eenen togt van veel dienst hadden kunnen zijn.

Eindelijk was het verlies der *geologische* en *mineralogische instrumenten* van den Heer Croockewit een onvoorzien gemis, dat door ijver of kennis of door later aan boord der Etna gesmede instrumenten niet kon worden vergoed. Aan *hypsometrie* schijnt men niet gedacht te hebben.

De titel van het boek: ‘Nieuw-Guinea in 1858, ethnographisch en natuurkundig onderzocht’, belooft, zoo als wij zeiden, meer dan men ontvangt. In plaats van over *geheel* N.G., bepaalt zich het onderzoek over een gedeelte der kusten van de westelijke helft. Het *ethnographische* gedeelte zeker mag vrij volledig genoemd worden. Van een *wetenschappelijk* natuurkundig onderzoek echter mag meer geëischt worden. De waarheidlievende, geenszins aanmatigende toon van het rapport en der bijlagen intusschen zoude bijna tot de meening leiden, alsof de titel niet door de Commissie zelve gekozen was.

Het eerste waarop wij stuiten is de stijl van het eigenlijke hoofdverslag. Deze is eene onnatuurlijke rapportenstijl van het zwaarste kaliber. Bij het lezen voelt men onwillekeurig de vraag bij zich opkomen, of de persoon, die zulk een nooit gehoord mengelmoes van Latinismen, Germanismen en barbarismen s c h r i j f t , ook zóó s p r e e k t ? Het strekt een Koninklijk Instituut voor Taalkunde van Nederlandsch Indië tot niet zeer groote eer, zulk eene taal voor Nederlanders te hebben laten drukken. Waarom dien stijl niet eenigzins gekuischt, of nog liever in den veel aangenamer vorm van het werkje

van den Heer Roijer overgebragt, met bijvoeging van het meer uitgebreide en wetenschappelijke, waarvoor toch deze uitgave strekken moest? Niemand zal onredelijk genoeg zijn om van mannen, die niet dagelijks met de pen of met de tong voor een uitgelezen of geletterd publiek optreden, te vorderen, dat zij eenen keurigen, onberispelijken stijl schrijven; ook het werkje van den Heer Roijer kan daarop geen aanspraak maken; maar treden zij eenmaal voor zulk een publiek op, dan moeten zij of hunne vrienden zorgen, dat niet het min fraaije uiterlijk schade doe aan het innerlijk goede.

Eenige weinige staaltjes mogen voldoende zijn:

Op blz. 14: Hetzelve (het terrein landwaarts in) is bergachtig, naar het Noordwesten meer en meer rijzende, en alles duidde aan de heuvelreijen, aansluitende aan het gebergte, dat Kaap van den Bosch tot westelijke grens heeft, en mitsdien vermoedelijk niet verre van het oord, waar waar de inlanders van het eiland Adie, om zich te begeven naar het eiland Karras, gelegen aan de andere zijde van Tandjong Baik, na de Karoefarivier te zijn opgevaren, hunne praauwtjes over eene korte strook land dragen, om aldus het strand te bereiken der zee welke laatstgenoemd eiland bespoelt.

Op blz. 26: Terwijl de Heer Roijer.... de reeds aangevangen hydrographische o p n a m e n der kusten v a n en der riffen i n de bogt van Kaimani inmiddels zou.... laten b e ë i n d i g e n .

Op blz. 57: (De Heeren van de Commissie) Met een vervaarlijk geschreeuw ontvangen bij het aan wal stappen, waren eenige der aanwezige Papoea's om de heupen en aan de ellebogen met boombladeren omhangen.

Op blz. 73: Eindelijk kwamen ook de, zich achter het de woning bergopwaarts omringende geboomte verscholen gehouden hebbende, vrouwen en kinderen te voorschijn en liepen door de hun uitgereikte glaskoralen enz. vertrouwelijk geworden, onbekommerd onder de door hen voor de eerste maal g e z i e n e Europeanen rond.

De naam van *nomaden*, die alleen bij het herdersleven der volken van toepassing is, wordt herhaalde malen verkeerdelijk gebezigd van stammen die telkens van woonplaats veranderen.

Vreemd genoeg wordt meestal van *rif* (= rots- of koraalbank in zee) het meervond *reven* gevormd, dat niet van *rif*, maar van *reef* (een reef in het zeil) komt. Zelfs wordt dit ook in de Reis van den Heer Roijer zoo gebruikt. Is die vorm welligt bij de zeevarenden ingeslopen?

Verder leest men herhaaldelijk van *zeeoevers* in plaats van stranden of kusten, van *ontmoete* Papoea's, van *overgestokene* baaijen, van *overvliegende* vogels, van door moerassige gronden *bezoomde* rivieren, van de *onderwerpelijke* reis, van *opgemelde* dagen en *opgemelde* baaijen en *opgemelde* Heeren, van *voorhoofden die* tusschen de wenkbraauwen *ingebrand* zijn enz.

De stijl van de eerste bijlage over het eiland Adie en d e s z e l f s bewoners, is reeds iets beter, schoon ook daarin het overmatige gebruik van deelwoorden stuitend is, en er veel vreemde zinnen en gevolgtrekkingen in voorkomen. Nog al tegenstrijdig is bijvoorbeeld hetgeen op blz. 127 vermeld wordt: ‘Hoe eendragtig deze bevolking onder elkander leeft, is zij evenwel gelijk die van de overige stranden en bergen dezer kusten vreedzaam jegens hare naburen.’ Het onmiddellijk hierop volgende, ‘dat al deze volken koppensnellers zijn en eenen onverzelden man of vrouw overrompelen en hun het hoofd afslaan, hetgeen een bron is van voortdurende veten en oorlogen tusschen de onderscheidene strand- en bergbewoners,’ is moeijelijk te rijmen met die vermelde vreedzaamheid met hunne naburen.

De volgende bijlage M. is weder zeer rijk in Germanismen, deelwoorden en voorbeelden van zoogenaamde Latijnsche ablativi absoluti, en is somtijds zeer duister om te begrijpen. Men leest daar van een *overheerschend scheidelingsvlak*, van *schichtingsvlakken*, van gesteente met *geschicht* voorkomen, van 9 *opliggende* kolenlagen, enz.

In deze zelfde bijlage, blz. 133, vinden wij een paar drukfouten, die wel aardig zijn, maar niet getuigen voor een zeer kundigen corrector: Eene *stalachiet* (d.i. stalaktiet) in den vorm van een omgekeerden *kogel* (d.i. kegel).

De overige bijlagen, over Doreh, de Humboldtsbaai, maar vooral die over den staatkundigen toestand, zijn veel beter van stijl. Zeer jammer is het, dat de spelling van sommige geographische namen wankelend is, omdat juist de commissie daarin zoo goed had kunnen voorgaan, daar zij die van de inboorlingen zelve hoorde. Zoo lezen wij van kaap Samoera en Smora, Salawatta en Salawatte, van Kaimani, Telokh Bitjara, Sirotta en Kamrao, die op de bijgevoegde kaarten Kaimana, Telok Bitjaroe, Serotte en Kamrau zijn geschreven. Op sommige plaatsen bemerkt men Engelschen invloed, zoo als in Ayambori in plaats van Ai- of Ajambori; op andere plaatsen Duitsche navolging, zoo als in de naam Doreh, eene spelling, die waarschijnlijk afkomstig is van de daar in de nabijheid gevestigde Duitsche zendelingen Geissler en Ottow; althans geen Hollander zoude dat woord, hoe het ook uitgesproken wordt, zóó geschreven hebben. In de laatste tijden hebben vele reizigers van vreemde landen, onder anderen Barth in Afrika en Klein-Azië, de echt wetenschappelijke gewoonte gevolgd om door teekens en accenten enz., de juiste uitspraak en den klemtoon der woorden aan te geven.

Wij zeiden boven, dat het wetenschappelijk gedeelte te wenschen overliet. Na de bekentenis der Commissie zelve (bl. 60), ‘dat geen harer leden genoegzaam in de botanie ervaren was of voldoende kennis bezat der houtsoorten,’ kan eenige nieuwe aanwinst voor dat vak wel niet verwacht worden. Toch kunnen de algemeene op-

merkingen, die bij ieder bezocht punt gemaakt worden over bekende daar voorkomende boomen en planten of over de meerdere of mindere vruchtbaarheid, vooral voor het hoofddoel der zending haar nut hebben.

Voor de geologie mogt, niettegenstaande het gemis aan boeken en instrumenten, toch nog iets meer verwacht worden. Exemplaren van verschillende gesteenten, petrefacten, kristallen, enz., medegenomen en later in otio geklassificeerd, hadden over de formatie van Nieuw Guinea veel licht kunnen verspreiden. Definitiën als deze (bl. 139) van ‘een zwarte slijpsteen van harde kiezel’ of ‘een steen die grijs en hard is en waarin mica voorkomt en die aan Dr. C. voorkwam tot de plutonische gesteenten te moeten behooren’, of (blz. 141), ‘kleine kristalletjes, die Dr. C. eerst meende zwavellood te zijn, maar zich in salpeterzuur oplosten, en dit dus niet konden zijn’, zijn verre van duidelijk of leerrijk. Daar kalksteen, zoo als bekend is, in de meeste formatiën voorkomt, was het van gewigt geweest, als de onder bijlage M^2 overgelegde exemplaren van kalksteen eenigzins uitvoeriger waren gedetermineerd geworden. Hetzelfde geldt omtrent de in de gesteenten voorkomende conchiliën en de koralen der riffen.

De onverstaanbare beschrijving op bl. 136, van den stand en den aard der kolenlagen, zoude door eene kleine teekening duidelijk geworden zijn.

Voor de zoölogie is niets nieuws opgedaan, dan dit, dat N.G., hetwelk gewoonlijk als zeer rijk in gevogelte wordt afgeschetst, op enkele plaatsen, vooral aan de stranden, integendeel zeer arm aan dierlijk leven is.

Voor de kennis der taal van Nieuw-Guinea, is bij het gemis aan tolken voor vele punten, en dikwijls door de schuwheid der bevolking, weinig verkregen. Het berigt van vroegere reizigers, dat op Nieuw-Guinea zeer vele van elkander verschillende dialekten gesproken worden, is bevestigd. Wij danken echter der Commissie de mededeeling eener belangrijke en zoo het schijnt vrij volledige woordenlijst der Mifoorsche[1] taal, bijeengebragt door den zendeling Ottow en door Dr. Croockewit uit het Maleisch in het Hollandsch overgebragt.

Voor de geographie zijn verscheidene nieuwe ontdekkingen medegedeeld en in kaart gebragt. Daar echter de opneming der kusten meestal als ter loops en uit de sloepen plaats had, kon het niet anders of de kusten konden niet altijd juist en bepaald aangegeven worden, waarvan dan ook de gestippelde grenzen op de kaarten de bescheidene maar waarheidlievende getuigenis afleggen. Jammer is het, dat eenige kaarten zonder graadaanwijzing zijn, onder anderen

1 Mi-, My of Maifoorsch?

kaart H, die ook, zoo als blijkt uit eene vergelijking met het kaartje G, niet geheel technisch zuiver is. Maar meer jammer is het, dat bij deze uitgave door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, d r i e kaarten, als ‘schijnende van geen overwegend belang te zijn voor het doel van het Instituut,’ zoo als de voorrede van den Heer S.K. vermeldt, zijn weggelaten. In het rapport worden ze echter genoemd; het zijn 1°. van kaap Smora, 2°. van het eiland Lakahia en 3°. van de hydrographische onderzoekingen langs de kust en de bogt van Lakahia.

De verbetering omtrent de Speelmansbaai, namelijk dat deze niet ligt ten Z.O. van kaap v.d. Bosch, zoo als op de kaarten van Melville, van Carnbee en andere lateren geteekend is, maar op 3°, 50' Z.B. en 133°, 56' O.L.v. Greenw., is gewigtig genoeg, om die met eenige meerdere bewijsgronden te staven, dan geschied is op blz. 22 en 134.

Verder wordt in het boek van mijlen gesproken zonder vermelding van welke soort die zijn, Hollandsche, Engelsche, geographische of andere.

De hydrographische en nautische opnemingen en peilingen zijn alleen op de kaartjes te zien, waaruit echter blijkt, dat daaraan geene arbeid en moeite is gespaard. Jammer dat de in het rapport beloofde bijlage LL. weder ‘als niet van overwegend belang’ is beschouwd.

Eindelijk nog eenige woorden over de achter het boek bij elkander als toegift geplaatste steendrukplaten. Indien deze in het werk zelf waren ingelascht, hadden zij daaraan een sierlijker en waardiger uiterlijk gegeven. Wederom zijn hier d r i e teekeningen, die in den tekst vermeld worden, weggelaten: 1°. een gezigt op den berg Genofo, in de Argoenibaai, 2°. eene teekening van de kusten van de bogt van Kaimani tot aan kaap Baudin of Awoera, 3°. van het westelijke gedeelte der Humboldtsbaai met het gezigt op den berg Cycloop. Welligt waren ze nog minder fraai dan enkele aanwezige. Zoo lezen wij op bl. 52, ‘dat de krachtige vegetatie hier en daar een kale plek der rotsen zigtbaar liet’, maar op de afbeelding (P) zijn de boomen moeijelijk te herkennen. Hetzelfde geldt van teekening V, voorstellende ‘den onbeschrijfelijk schoonen a a n b l i k op het gebergte Arfak.’ Teekening GG verbeeldt, à vol d'oiseau, ‘de groene boorden van het binnenlandsche meer (de Humboldtsbaai), de twee daarin liggende eilanden, de door de bouworde harer huizen en tempels pittoreske kampongs en het hooge gebergte op den Zuidelijken achtergrond, *al hetgeen*,’ zoo eindigt de verslaggever, ‘*wel vermeld, maar niet naar waarheid geschetst kan worden*.’ Waarlijk een der beste inleidingen voor eene zóó mislukte steendrukplaat!

Bij de teekening D schijnt eene vergissing plaats gehad te hebben, althans de daarop afgebeelde grot is niet, zoo als in den tekst vermeld wordt, 40 voeten boven het strand gelegen, maar daarmede gelijk, zoodat het waarschijnlijk eene afbeelding is eener andere grot, die eenige regels verder beschreven wordt. Overigens mag deze teekening en verscheidene andere, vooral die der wapenen en van het huisraad, vrij wel gelukt heeten. De obscene plaatjes S en WW hadden liever in de portefeuille moeten achterblijven.

Maar een geuoegelijker taak wacht ons nog, om namelijk op de nieuwe en gewigtige mededeelingen te wijzen en eene Commissie regt te doen wedervaren, die, trots de vele teleurstellingen, waarmede zij te kampen had, en niettegenstaande de oppervlakkige voorbereiding, toch nog veel volbragt heeft. Over vele geheel of ten deele onbekende kusten is een nieuw licht verspreid, zoo als over het eiland Adie, over de Karoefarivier, de Argoenibaai, de bogt van Kaimani en de Speelmansbaai, de bogt en het eiland van Lakahia, de Etnabaai, maar bovenal omtrent de Humboldtsbaai en hare vrije bewoners, wier beschaving, of liever vatbaarheid voor ontwikkeling, grooter is dan die der meeste andere kustbewoners. Omtrent de levenswijze, gebruiken, godsdienst, feesten, handel, kleeding, huisraad, wapenen, vaartuigen en vooral over de geaardheid en den trap van beschaving van al die kustbewoners en ook van enkele bergbewoners vinden wij bijna volledige berigten. Vooral zijn deze naauwkeurig omtrent Doreh, waar men door het gedwongen verblijf van 35 dagen, van 14 Mei tot 17 Junij (dus niet van 45 dagen, zoo als op blz. 79 verkeerdelijk gedrukt is), en ook door de aanwezigheid der twee zendelingen, in staat was vele bijzonderheden te vernemen.

Deze mededeelingen allen te zamen gevat, leiden tot het besluit, dat de volkstammen van westelijk Nieuw-Guinea nog in de eerste kindschheid der beschaving zijn, dat de wijze van beheer hunner Tidoresche meesters met hunne hongivloten (welke echter, door bewerking van de Nederlandsche Regering, sedert eenige jaren niet meer gezonden worden), gevoegd bij de vele onderlinge veten en oorlogen en overrompelingen der naburen, hen dwingt tot gedurige verandering van woonplaats en tot woningen die boven het water aan het strand op palen opgerigt worden. Die huizen zijn veelal groot en dienen voor verscheidene huisgezinnen. Hunne godsdienst is zonder of bijna zonder beelden; het Islamisme heeft daar nog weinig vorderingen gemaakt. Hun handel is, naar den aard hunner behoeften, gering en hunne vaartuigen in evenredigheid daarvan. Kleeding is zoo goed als geheel onbekend. Het bewerken der metalen kennen zij over het algemeen niet; enkele messen en hakmessen worden hun door Ceramsche handelaren aangevoerd. Hunne wapenen bestaan uit bogen en lansen; van Doreh worden alleen zwaar-

den of liever klewangs vermeld. De uitdrukking, die Prof. Lauts in zijne voorrede bezigt, dat de kampongs steeds het z w a a r d i n d e v u i s t hebben, is dus geheel figuurlijk op te nemen. Zeer merkwaardig is het, dat velen dier volken het gebruik van het zout niet kennen.

Wat echter het meest van belang mag geoordeeld worden, met het oog op eene voor ons en niet minder voor hen gewenschte vestiging der Nederlanders aldaar, is de goede geaardheid en het trouwhartige karakter dier volkstammen. Immers, ofschoon zij meestal zoogenaamde koppensnellers zijn en soms diefachtig van aard, zoo schijnen zij, enkelen uitgezonderd, op verre na niet die verraderlijke trouwloosheid te bezitten, waardoor de bewoners van vele Zuidzeeeilanders zoo befaamd zijn.

Ook de andere waarnemingen omtrent het land zelve zijn niet van belang ontbloot, zoo als bij voorbeeld dat in het geheele bezochte gedeelte, volgens de ingewonnen berigten, geene vulkanen zouden gevonden worden, ofschoon aardbevingen en soms zeer sterke, niet tot de zeldzaamheden behooren.

Men meene echter niet na de opsomming der vele en nieuwe bijzonderheden, die in het rapport en de bijlagen gevonden worden, dat het werkje van den Heer Roijer daardoor overbodig of van geene waarde is gemaakt. Integendeel bevat dit nog menige merkwaardigheid, die in het grootere werk gemist wordt, eensdeels doordien de Heer R. schreef met het oog op het grootere publiek, anderdeels omdat deze reisbeschrijving ook bevat datgene, wat aan boord of in de nabijheid van het stoomschip geschiedde, gedurende de dagen, welke de overige Heeren der Commissie met onderzoekingen in het land besteedden. Daarenboven is het, zoo als wij zeiden, aangenamer om te lezen.

Van alles verdient den meesten lof de verstandige voorzigtigheid en de in den volsten zin des woords menschelijke wijze, waarop men zich jegens die onbeschaafde volksstammen gedragen heeft. Geene dier daden, die zoo dikwerf aanleiding gaven tot eene vijandelijke houding en gezindheid der volken, geene egoïstische ruilhandel, geen doordrijven of trotseren der godsdienstige begrippen en gebruiken, zoodat er zelfs geene de minste botsing tusschen de matrozen of soldaten en de inboorlingen heeft plaats gehad. De bevelhebbers of aanvoerders dezer expeditie hebben getoond, dat zij hunne zending begrepen ‘om eene vestiging van het Nederlandsche gezag in die streken op dusdanige wijze langzamerhand voor te bereiden en daarmede deze nijvere, schrandere en welgezinde bevolking (vooral der Humboldtsbaai) in latere tijden tot die meerdere ontwikkeling en beschaving te brengen, waarvoor zij allezins vatbaar mag worden geacht.’

Eenen zeer aangenamen indruk geeft het verhaal omtrent het be-

zoek dier Humboldtsbaai, de plaats die het laatste bezocht werd en waar de Etna 11 dagen vertoefde: hoe daar allengs het vertrouwen der vrij talrijke bevolking gewonnen werd, en eindelijk op den voorlaatsten dag, tot aandenken van het verblijf, eene Nederlandsche vlag werd uitgereikt, die door de bevolking met geestdrift ontvangen en op het tempelgebouw geplaatst werd. De blijken van hartelijke toegenegenheid en ingenomenheid met hunne bezoekers vertoonden zich op aandoenlijke wijze, toen de Etna hen op den 4^{den} Julij 1858 te 9 ure verliet. ‘Vele praauwen der Papoea's, meer dan anders in den vroegen morgen in de baai gekomen, waren reeds vroegtijdig rondom het schip; en toen eindelijk het anker geligt was, de raderen van het stoomschip zich langzaam in beweging stelden, en de Etna statig over de door den landwind zacht bewogen baren der Humboldtsbaai heengleed, hieven al de bij den achtersteven verzamelde Papoea's, staande in hunne praauwen, een luid klaaggeschrei aan, dat uit enkele klanken bestond en tot driemalen herhaald werd. Onmiddellijk daarop liet de kommanderende officier van Zijner Majesteits stoomschip Etna door de ten dien einde naar het halfdek gekomen ekwipaadje een driewerf “hoerah!”[1], als wedergroet aan de Papoea's, aanheffen. Twee kanonschoten, van stuur- en bakboordzijde gelost, besloten dezen afscheidsgroet en weldra was de Etna buiten de baai en uit het gezigt der ons, zoo lang zij konden, nastarende Papoea's.’

Gaarne maken wij, met eenige verandering, de woorden van het verslag, blz. 102, tot de onze: Wij achten het bezoek en de zending belangrijk, en zoo wij het betreuren, dat het niet mogelijk is geweest voor de wetenschap al datgene bekend te maken, wat hier te ontdekken valt, wij vermeenen echter met vertrouwen te mogen zeggen, dat over Nieuw-Guinea en zijne bevolking en vooral over de Noordkust een tot nog toe onbekend licht is verspreid en voor latere reizigers de weg is gebaand, welke tot volkomen kennis van dat land en volk zal leiden.

Amsterdam, Dec. 1862.
I. DORNSEIFFEN.

1 De ontdekkers van Nieuw-Guinea zouden: ‘hoezee!’ hebben geroepen, maar ook Janmaat is verbasterd! Red.

***Het Licht, de stoffelijke oorzaak aller dingen, of de bouwstoffen van het Heelal. Eene verhandeling door Leopold Pohl. Uit het Hoogduitsch. Utrecht, W.F. Dannenfelser*. 1861.**
***De Aarde, haar kern, schors en kleed, in verband met de belangrijkste verschijnselen der natuur; beschreven, en aanschouwelijk voorgesteld door vele kaarten en afbeeldingen, door F.G.J. Gressler. Naar den zesden druk. Uit het Hoogduitsch, door A. Winkler Prins. 2 deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker*. 1861.**
***Faraday's lessen over de physische krachten en haar verband tot elkander. Gegeven aan de jeugdige toehoorders in de Royal Institution te Londen. Vooral voor jongelieden en ten dienste van het middelbaar onderwijs geheel omgewerkt en aanzienlijk vermeerderd door Dr. J.H. van den Broek. Met talrijke houtsneêfiguren. Utrecht, J.G. Broese*. 1861.**

***Lessen over de natuurwerkingen, door Dr. J.H. van den Broek, Officier van Gezondheid 1ste klasse, Leeraar bij 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen, Ridder van den Nederlandschen Leeuw, enz. Geheel zamengesteld volgens de wijze waarop op den cursus mondeling onderwijs wordt gegeven, met al de daarbij voorkomende proeven en verschijnsels in figuren in den tekst afgebeeld. Bestemd voor eigen onderrigt; vooral van jeugdige knapen en aankomende jongelingen, maar niet minder voor aankomende onderwijzers en onderwijzeressen bij het lager en middelbaar onderwijs; en eindelijk voor ieder, die kennis van de natuur wenscht te verkrijgen. Eerste aflevering. Utrecht, J.G. Broese*. 1862.**

Een lichtstraal, welke de zon verlaat, bereikt binnen acht minuten en eenige secunden onze aarde; en toch is deze twintig millioenen mijlen van gindsch hemelligchaam verwijderd. Lezer! hebt ge wel ooit op uw gemak eens nagegaan hoeveel een millioen bedraagt; hebt ge wel eens uitgerekend hoeveel tijd er noodig zou wezen, niet om een millioen mijlen te voet af te leggen, maar eenvoudig slechts om een millioen enkele guldens te tellen? Dan zult ge althans een flaauw denkbeeld verkrijgen van de, ik zou haast zeggen, onmetelijke snel-

heid, waarmede het licht zich voortplant. En toch wist de mensch deze snelheid te meten niet alleen, dat is, hij wist door ervaring en berekening na te gaan, hoe vele mijlen ver zulk een lichtstraal zich in bepaalden tijd, in de secunde bijv., verbreidt; hij ging verder en voorspelde uit zijne theorie dat de snelheid van het licht in verschillende stoffen ongelijk is, ja, gaf de maat aan dezer ongelijkheid, lang vóór dat de ervaring uitspraak gedaan had in deze zaak. Ook die uitspraak liet zich niet wachten, want Foucault verkondigde, op grond zijner proeven, dat het licht langzamer zich voortplant door eene glazen buis met water, dan door zulk eene met lucht gevuld. Hij vond de verhouding der snelheden in dit geval en bevestigde door zijn meten, wat de theorie denkend had aangegeven.

Maar het licht bereikt de aarde of is op deze zelve te ontwikkelen; wij hebben het derhalve onder ons bereik, kunnen zijne snelheid ook meten. Verder ging de mensch, toen hij het waagde eene scheikundige ontleding der zon te beproeven. En toch, ook deze gelukte hem! Zie hier op welke wijze:

Plaats u in een vertrek dat op het zuiden ligt; sluit de blinden, zoodat het volkomen donker is; laat het zonlicht door eene kleine spleet of opening binuentreden; houd een driehoekig glazen prisma in de rigting der zonnestralen en daarachter een blad wit papier. Gij ziet dan op dat blad een aantal kleuren, dezelfde ongeveer, welke gij in den regenboog bespeurt. Men heeft aan deze kleuren den naam gegeven van *spectrum* of zonnebeeld. Beschouw nu die kleuren met Frauenhofer door goede vergrootglazen, en gij zult spoedig opmerken dat zij door een groot aantal zwarte strepen doorsneden zijn. Neem telkens beter mikroskoop en achtereenvolgens ziet gij meer van die strepen, welke echter ten opzigte van elkander steeds dezelfde plaats innemen, zoodat men ze met namen, of gelijk Frauenhofer deed, met letters kan aauwijzen.

Neem dan eene tweede proef; sluit u nogmaals op in uw donker vertrek, steek het gas aan en laat het licht der vlam gaan door uw glazen prima. Andermaal ziet ge het kleurenbeeld; andermaal zult ge opmerken dat het, door goede vergrootglazen gezien, met een aantal strepen doorsneden is; maar, let er wel op, die strepen zijn niet donker, zij zijn licht, of liever, helder. Zij komen bovendien op andere plaatsen in de kleurenrij voor; zij wisselen nog naarmate uwe vlam aan gas, olie of voorloop haar ontstaan te danken had. Zij wisselen, naarmate in de olie of voorloop andere stoffen, zouten bijv., waren opgelost. Zij wisselen, naarmate gij door middel van platina andere ligchamen in de vlam brengt en deze noopt te gloeijen. Maar toch, onder dezelfde omstandigheden komen standvastig dezelfde strepen wederom te voorschijn.

Verschillende natuurkundigen, zoo als Brewster, Miller, Schwann

en anderen hebben menige vlam ontleed. Zij bezigden voorloop, waarin zij de verschillende zouten oplosten. Zoo bijv. ervoeren zij dat elke vlam, welke sodium bevat, een kleurenbeeld geeft, waarin eene gele streep met bijzonderen glans schittert. Schwann merkte zelfs op dat men slechts eene zeer geringe hoeveelheid keukenzout - dit zout bevat sodium - in den voorloop behoefde op te lossen, om terstond de gele streep te zien, welke de aanwezigheid van het sodium verraadde. Maar hoe gevoelig zulk herkenmiddel is hebben vooral Kirchhoff en Bunsen aangetoond. Aan laatstgenoemde natuurkundigen is men de meeste proeven op dit gebied, benevens hare verklaring, verschuldigd. Kirchhoff liet drie milligrammen - een milligram is het duizendste gedeelte van een wigtje - chloorzure soda ontploffen in een vertrek, dat zeker zestig kubiek ellen inhoud had; hij sloeg in het tegenover liggend gedeelte zijner kamer de kleurenrij gade, daargesteld door eene gasvlam van gering lichtgevend vermogen. Na weinige minuten reeds ontstond de gele streep, het eigenaardig herkenningsmiddel van het sodium; eerst na tien minuten was deze streep volkomen verdwenen. Gaat men de gebezigde hoeveelheid sodium en de grootte van het vertrek na, dan vindt men gemakkelijk dat de lucht der kamer geen twintig millioenste van dit metaal bevatte. Neemt men verder in aanmerking dat ééne secunde tijd te over is om het verschijnsel waar te nemen, en dat gedurende dezen tijd de gasvlam vijftig kubiek wigtjes of in gewigt 0,0647 wigtjes lucht behoeft om te branden, welke lucht een twintig millioenste deel sodium bevat, dan kan men gemakkelijk narekenen, dat het oog het drie millioenste eener milligram sodium vermag waar te nemen.

Een voorbeeld nog om uit te laten komen hoe gevoelig dit herkenmiddel is. Zoo als men weet, is het land rondom door zeeën bespoeld, zoodat zelfs twee derde gedeelten van de oppervlakte onzer aarde door water worden ingenomen. In dit water is eene groote hoeveelheid keukenzout opgelost - boven zagen wij dat dit laatste sodium bevat -; door het geklots der golven komt voortdurend water in den dampkring; deze waterdruppeltjes laten bij verdamping een zeer fijn stof achter van keukenzout, zoodat de lucht bestendig dit zout, zij het dan ook in veranderlijke verhouding, bevat. Niets is nu gemakkelijker dan deze sporen in den dampkring aan te wijzen. Als Kirchhoff zijn oog voor het mikroskoop had, waardoor hij de kleurenrij eener flaauwe gasvlam zag, en zijn vriend slechts even op de mouw zijner jas sloeg, zag hij duidelijk de gele streep door het sodium veroorzaakt. Hier was het kloppen op de kleederen voldoende om een luttel stof, vermengd met eenige deeltjes keukenzout, in de vlam te brengen, waarop zij als bij tooverslag de aanwezigheid van sodium verraadde.

Ziedaar nu, door de studie van het licht, het sodium aangetoond, waar men het vroeger niet verwachtte. - Men heeft deze proeven voortgezet en gevonden dat elk metaal gekenschetst wordt door andere strepen in het zonnebeeld. Brengt men bijv. een weinig met zoutzuur bevochtigde asch van eene eigaar in de vlam, dan ziet men terstond de gele streep van het sodium, de bleekroode van het potassium, de donkerroode, eigen aan het lithium, eene krachtig oranjegekleurde en groene eindelijk, welke beide tot het calcium behooren. Wat meer is, Bunsen en Kirchhoff hebben door deze methode twee nieuwe metalen ontdekt, het caesium uit het minerale water van Dürckheim, het rubidium uit een mineraal, dat de mineralogen lepidolith noemen. Om enkele wigtjes van het eerste metaal af te zonderen, moesten duizenden kannen water verdampt worden, en toch wees de lichtproef het metaal in het water, zoo als het uit de bron kwam, terstond aan.

De optische verschijnselen boven genoemd, moeten aan de elementen of enkelvoudige stoffen worden toegeschreven; men ontdekt toch dezelfde strepen, zij het dat het metaal gloeije in de vlam of den electrischen stroom, zij het dat men het in verschillende verbindingen opgelost hebbe in de vochten, welke de vlam leveren.

Op eene zaak moeten wij nog even de aandacht vestigen; boven lieten wij uitkomen dat de strepen in het zonnebeeld donker zijn; licht daarentegen, wanneer de kleurschifting door kunstvlammen wordt daargesteld. Vanwaar dit verschil? Twaalf jaren geleden merkte Foucault op, dat de heldergele streep van het sodium donker wordt, wanneer men zonnelicht op het kunstlicht liet vallen, hetzij dit laatste zijnen oorsprong vond in de verbranding van gas of olie, of door electricitcit werd te voorschijn geroepen. Deze waarneming echter bleef op zich zelve staan; waarschijnlijk kende Kirchhoff haar niet eens, toen hij met Bunsen zijne vermaarde proeven begon. En toch bevatte zij den sleutel voor de verklaring van bovengenoemde moeijelijkheid. Later toch merkte men op dat elke heldere streep, door welk metaal ook te voorschijn geroepen, bleeker en bleeker wordt, ja, eindelijk in eene donkere overgaat, wanneer het zonlicht valt op het kunstlicht.

De kunstvlam houdt dus het liefst die lichtstralen tegen, welke zij zelve het meest uitzendt, wanneer zij alleen brandt; haar opslorpend vermogen komt overeen met haar uitstralend vermogen. Neemt men nu aan dat om de zon, als brandpunt van licht, een dampkring is, dan zal dit omhulsel, minder warm dan de zon, het allermeest die lichtstralen opslorpen, tegenhouden, welke het in de grootste hoeveelheid uit zou zenden, wanneer het alleen bestond. De dampkring speelt hier dezelfde rol van de bleeke kunstvlam bij de proeven van Bunsen, en het zonnelicht is het krachtige licht, dat

de schitterende strepen der kunstvlam omkeert, uitdooft. - Zoo althans verklaren het de heeren natuurkundigen. - Uit de aanwezigheid van donkere strepen in het zonnespectrum mag men derhalve besluiten tot het bestaan van enkelvoudige ligchamen in het omhulsel der zon. Die donkere strepen telt men thans bij duizenden; hoe rijk moet derhalve de dampkring der zon niet zijn aan enkelvoudige stoffen. Menige streep neemt de plaats in, welke overeenkomt met die van aardsche ligchamen. Het sodium, magnesium, calcium, het ijzer en anderen worden op de zon aangetroffen; daarentegen ontbreken goud, zilver, kwikzilver, aluminium, silicium, zoo verbreid op onze planeet.

Menige gevolgtrekking is nog af te leiden uit de schoone waarnemingen van Kirchhoff en Bunsen; zij zouden ons echter te ver leiden. Hier haalden wij haar alleen aan met het oog op het boekske: ‘Het licht, de stoffelijke oorzaak aller dingen.’ Zonder twijfel toch dat de schrijver door deze proeven op het denkbeeld kwam, dat in het licht alle stoffen zouden bevat wezen. Natuurlijker ware zeker geweest uit die waarnemingen af te leiden dat de verschillende stoffen invloed op het licht uitoefenen. Maar laat ons de Voorlezing liever openslaan en zien tot welke besluiten de S. kwam en langs welken weg hij deze gevonden heeft.

In den aanhef der Voorlezing klaagt de S. dat de gewigtigste vraagstukken der physica tot heden onopgelost zijn gebleven: de chemicus moge de bestanddeelen vinden, waaruit de ligchamen zijn zamengesteld, hij kent de oorzaak niet der chemische verwantschap; de physicus kent wel de verschijnselen van electriciteit, magnetisme, warmte, licht, enz., maar vraag hem naar het wezen dezer krachten, en hij moet u het antwoord schuldig blijven; hetzelfde is van toepassing op den sterrekundige en zijne wetenschap; kortom, het wezen en de oorzaak der dingen blijven ons verholen. Neen toch, de Heer Pohl zal zich wagen aan de oplossing van het vraagstuk; hij is wel slechts de leek, doch hij is gewoon aan geregeld denken; hij is ook bekend met de wetten en nieuwste ontdekkingen op natuurkundig gebied, en derhalve beter in staat om de zaken onbevooroordeeld in te zien dan de eigenlijke gelcerde: hij zal dus aantoonen de eenheid van alle verschijnselen en krachten. Zijne beschouwingen zijn de navolgende:

1°. Dat er eene stof voor de vorming van nieuwe wereldligchamen zijn moet, die de geheele ledige hemelruimte aanvult en aan de wetten der zwaartekracht niet onderworpen is;
2°. dat deze stof onzigtbaar is, aldus aan de doorzigtigheid van het heelal niet in den weg staat;
3°. dat zij met het licht (lichtstof) identisch is en zigtbaar wordt als zij zich minstens ten deele gecondenseerd (verdikt) heeft;

4°. dat het licht dus materiëel, van stoffelijke natuur en de materiëele oorzaak van alle dingen is;
5°. dat de zuivere witte lichtstraal reeds alle elementen der wereldvorming en de kiem van alle op de aarde werkende krachten, volgens eene (door den Schepper zelven bepaalde) onveranderlijke reeks in zich bevat.

Op eene vorige bladzijde noemde de S. de electrische stroomen als de bouwsteenen, waaruit de Schepper de myriaden werelden en de zuilen des hemels heeft gevormd. De lezer vergete dit hier en lette er liever op, hoe de S. zijne verschillende punten tracht te betoogen door in de allereerste plaats de onzigtbaarheid van het licht aan te wijzen. De gronden hiervoor bijeengebragt vindt men op blz. 9 en volg. der Voorlezing. Naar ons bescheiden gevoelen heeft de S., die zegt zoo goed te huis te zijn in de wetten en nieuwste ontdekkingen op natuurkundig gebied, onderscheidene zaken verward, toen hij de onzigtbaarheid van het licht ging betoogen. Het licht toch prikkelt, in het oog komende, de gezigtszenuw en wordt waargenomen, is dus wel degelijk zigtbaar; alleen de aether in rust kan niet gezien worden, maar geraakt zij, door welke omstandigheid ook, in trilling, dan heeft men het verschijnsel van licht.

Het licht, zegt de S., is voor het menschelijk oog niet zigtbaar, en het licht, 't welk direct of teruggekaatst in ons oog komt, wekt op eene andere wijze licht in ons op, en wel omdat dit, zoo als hierna zal aangetoond worden, op een magnetisch-proces berust. Dit *hierna* deed ons hopen dat deze duistere zinsnede elders zou worden opgehelderd, maar te vergeefs zochten wij naar eene nadere verklaring.

Dat de S. aether in rust en aether in beweging - duisternis en licht - verwarde, blijkt ook nog uit zijn zeggen op bladzijde 11, dat het licht als zoodanig onzigtbaar is en *dat de geheele zigtbare ledige hemelruimte geheel met lichtstof, lichtmaterie, lichtglans vervuld kan zijn en vervuld is, zonder dat wij het met onze oogen kunnen waarnemen*.

De zigtbare ruimte is vervuld met licht, zonder dat wij het zien!?

Iets verder spreekt de S. over licht, dat ligchamelijk, van stoffelijke natuur, dus een ligchaam is, dat den naam moet dragen van aether, wereldstof, werelddamp, wereldstoom, enz. Die stof is aan de wetten der ondoordringbaarheid niet onderworpen. Hier zij het ons vergund andermaal een paar aanmerkingen te maken. De Heer Pohl zal ons het wezen en de oorzaak der dingen verklaren, en hij begint met als (onbewezen) stelling aan te nemen, dat er eene voor onze zinnen te fijne stof bestaat, en dat die stof, gelijk hij zich uitdrukt, de onuitputtelijke bron voor nieuwe werelden daarstelt. Dit nu moest hij juist bewijzen: hij wandelt derhalve in den cirkel.

Maar er is meer; hoe kan de S. spreken van stof, niet onderworpen aan de wetten der ondoordringbaarheid? Wat is dan stof, wanneer men de eerste en voornaamste harer attributen ontkent? En toch, de S. is gewoon geregeld te denken; hij is ook bekend met de wetten en nieuwste ontdekkingen op natuurkundig gebied. Of zou hij dit niet in ernst gemeend hebben? Men zou genegen zijn het aan te nemen, als men op bladzijde 13 leest: ‘als wij daarentegen een vast ligchaam *chemisch* verkleinen, dat wil zeggen, oplossen, dan is het niet meer voor het gevoel noch voor het gezigt waarneembaar. De vloeistof, waarin het zich opgelost heeft, schijnt volkomen doorschijnend en helder. Een pond koper, dat zoo even nog als eene vaste massa voor ons op de tafel lag, wordt door middel van zwavelzuur tot kopervitriool omgezet en zal, met gedistilleerd water vermengd, volkomen onzigtbaar worden en voor het gevoel niet meer waarneembaar zijn, en toch is de scheikundige in staat, het uit de klare en doorschijnende vloeistof, waarin het opgelost is, door eene gemakkelijke bewerking tot een vast ligchaam terug te brengen.’ Of zou het gevoel geen pond koper in zwavelzuur opgelost van een pond water kunnen onderscheiden? De S., als bekend met de wetten der natuur, weet toch dat de digtheid beider stoffen aanmerkelijk verschilt. Ook door het gezigt is hier het verschil wel degelijk waar te nemen. De koperzouten toch kenschetsen zich door eigenaardige kleur. De S. schijnt er niet zcker van: hij weêrspreekt zich op blz. 13 en 15.

Beweerden wij straks dat de S. in een cirkel wandelde, toen hij zonder bewijs aannam dat er eene voor onze zinnen te fijne stof bestaat, waaruit nieuwe werelden gevormd worden, wij zijn, verder gekomen, genoodzaakt hier iets in te trekken. Vergeef ons dit; het is geene gemakkelijke zaak een S. te volgen, die het wezen en de oorzaak der dingen gaat verklaren. Misschien moet hier de orde anders zijn, dan wij gewoon zijn te denken. Zie hier zijn bewijs, dat wij vroeger ontkenden. De S. zegt: ‘ik ben overtuigd, dat gij die *mogelijkheid* niet zult betwijfelen en het met het oog op de waardigheid van den Schepper en de ons bekende afleidingen, waarbij wij het grootste steeds uit het kleinste zien voortkomen, voor volkomen verklaarbaar zult houden en het dus als *mogelijk* zult aannemen, dat de geheele schijnbaar ledige wereldruimte met eene stof gevuld kan zijn, die zich, ten gevolge van zijne (hare) onbegrijpelijk fijne verdeeling, aan de waarneming van ons oog onttrekt en aan de doorschijnendheid van de hemelruimte niet hindert.’ En wat de S. nu als mogelijk aanneemt, hebben andere natuuronderzoekers van Anaximes af tot op von Humboldt als noodzakelijk erkend. Vindt ge dit bewijs niet afdoende, en begrijpt ge nu hoeveel klaarder onze S. ons het wezen en de oorzaak der dingen maakt? Jam-

mer, dat hij vergeet ons te melden hoe die stof, eerst niet onderworpen aan de wetten der ondoordringbaarheid en der zwaartekracht, later gebreideld wordt en hare meesters erkent.

Gingen wij zoo voort met bladzijde achter bladzijde van dit geschrift te ontleden, de Heeren redacteuren van ‘de Gids’ zonden ons stellig het handschrift terug, met verzoek om het aanmerkelijk in te korten; daarom nog slechts hier en daar eene opmerking.

Wanneer vaste ligchamen, zegt de S., chemisch verkleind en daardoor onzigtbaar geworden zijn, dan is de kleur het eenige kenteeken, 't welk mij de aanwezigheid van een ligchaam aantoont. Waar ik dus immer eene kleur waarneem, ben ik tot op tegenbewijs tot de aanneming geregtigd, dat die mij de aanwezigheid van een ligchaam aanduidt; het prismatische kleurenbeeld, uit eene verdeeling van den witten zonnestraal ontstaan, toont de zeven kleuren van den regenboog, elke kleur met een groot aantal kleurschakeringen, dus zeven kleurgroepen en tevens de aanwezigheid van zeven groepen enkelvoudige ligchamen, die in den oorspronkelijken witten lichtstraal bevat zijn, en daar deze zeven kleurgroepen met hare nuances alle denkbare kleuren der ligchamen omvatten, zoo moeten alle eenvoudige (enkelvoudige?) ligchamen, dus alle elementen der wereldvorming, in den witten lichtstraal begrepen zijn.’ Wanneer een vast ligchaam in eene vloeistof opgelost wordt, zou dan de kleur het *eenig kenteeken* zijn, dat de aanwezigheid van zulk eene vaste stof verraadt? Ware dit zoo, het zag er arm uit met onze kennis. Maar hoe dan, wanneer die oplossing ongekleurd is? Men lette hier nog op de wijze van voordragen: het ligchaam is onzigtbaar geworden en toch is de kleur - die wordt immers door het oog waargenomen - het eenige kenteeken, 't welk den S. de aanwezigheid van het ligchaam aantoont.

De zeven kleurgroepen geven de aanwezigheid te kennen van zeven groepen enkelvoudige ligchamen; de stof, de materie is in den lichtstraal begrepen; maar hoe zal de S. dan het verschijnsel verklaren van de polarisatie van het licht, het verschijnsel, dat vele ligchamen opleveren tusschen de gekruiste of evenwijdige spiegels?

Onze aarde met alles wat zich daarop bevindt is, zegt de S., uit de oorspronkelijk onzigtbare lichtstof voortgekomen, en, daar wij, op grond van de overige zamenstelling, geregtigd zijn de eenheid der wereldstof aan te nemen, zoo besluiten wij daaruit, dat alle overige wereldligchamen uit de oorspronkelijk onzigtbare lichtstof, met één woord, *uit het licht* geschapen zijn. Op grond van welke zamenstelling? Hoe weet de S. dat alle hemelligchamen dezelfde zamenstelling hebben? Toch niet omdat zij uit het licht geschapen zijn? Dan toch loopt de redenering in den cirkel. Al weder derhalve eene veronderstelling van den S., die het wezen en de oorzaak der

dingen zou verklaren. Neen, mogen wij het licht aanmerken als de bode van gindsche wereldbollen, dan zijn wij geregtigd aan te nemen dat niet alle hemelligchamen uit dezelfde stoffen zijn gevormd. De proeven van Kirchhoff en Bunsen zijn daar om ons beweren te staven.

De S. gaat voort met vergelijkingen te trekken en overeenkomsten te zoeken tusschen de bestanddeelen en eigenschappen van het licht en tusschen die der wereldligchamen. Hier ware het de plaats om de moeijelijkheid op te heffen, dat het licht niet aan de gravitatie gehoorzaamt, dat het licht niet ondoordringbaar is, de wereldbollen wel. Van dat alles echter geen woord; daarentegen worden de bestanddeelen der meteoren in twee groepen verdeeld, evenzoo de kleuren van den regenboog, en daarop beweerd, dat gindsche enkelvoudige ligchamen en deze kleuren dezelfde zaken zijn. Maar waarom maakt de S. de zaak niet proefondervindelijk uit? Dat hij planten onder groen glas laat groeijen en dan opzoeke of werkelijk haar kali en natrongehalte grooter geworden zij. Dit ware beter dan holle theoriën als deze: Zijn er nu in elken zonnestraal drie metaalgroepen op het innigste met elkander in aanraking, dan hebben wij in elken zonnestraal eene voltasche zuil, eene galvanische batterij, waarvan de elementen niet over elkander, maar neven elkander liggen, die van de zon tot de aarde en tot de verste planeten en kometen reiken en die, invallende in de vochtigheid van het oog, den lichtindruk, invallende in de vochtigheid, waarmede de bladeren der planten bedekt of vervuld zijn, het levensproces der planten, invallende in de uit waterdamp zamengestelde wolk, het electrische proces van het onweder, en invallende in de vochtigheid der zee en de door regen en dauw nat gewordene oppervlakte der aarde, de magtige strooming van het aardmagnetisme opwekt.

Zal evenwel het licht de beschreven werking voortbrengen, dan is het noodig, dat de in den eenvoudigen (enkelvoudigen?) lichtstraal vereenigde ligchaamsgroepen uit haar verband gerukt en gescheiden worden. Met de scheiding ontwaakt het spel der krachten, het streven der hereeniging van de gescheidene leden, dat als aantrekkingskracht en chemische verwantschap zich duidelijk vertoont; daardoor ontstaat afstooting tusschen die deelen, welke volgens eene andere dan in het prisma aangeduide opeenvolging tot elkander gebragt worden, 't welk door de verwijdering of aantrekking bewezen wordt.' Wij schrijven deze zinnen nog af, opdat de lezer zelf kan oordeelen op wat wijze ons de S. het wezen en de oorzaak der dingen aantoont; kan oordeelen of hij dieper ging dan zijne voorgangers.

Wij voor ons moesten een? plaatsen achter elk gedeelte zijner zinnen.

Even duister is ons alles wat de S. vermeldt omtrent het blee-

ken; daar toch wordt volgens hem het licht door het water ontleed, en de woeste Sahara zou weldra een tuin gelijken, indien haar vochtigheid kon toegevoerd worden om het licht te ontleden (bladz. 20). Duister ook waarom in de meteoren het kalium en natrium met zuurstof verbonden voorkomen, terwijl de groene lichtstraal de lucht klieven en toch haar kalium als enkelvoudige stof bewaren kan (bladz. 21). De S. heeft voorts bepaald ongelijk, wanneer hij beweert dat photographiën bij helderen zonneschijn nimmer zoo goed gelukken als bij bewolkte lucht, tenzij hij zich plaatse op artistisch standpunt, hetwelk echter zijne bedoeling niet was (bladz. 21). Op bladz. 25 beweert de S., na het vermelden van een aantal, minstgenomen raadselachtige stellingen, dat de lucht kali noch natron bevat, en toch is de aanwezigheid dier stoffen aangetoond door de schoone proeven van Kirchhoff en Bunsen. Hoe de akkeraarde met een oordeel te werk gaat, 't welk den grootsten scheikundige eer zou aandoen, vindt men almede aangetoond op genoemde bladzijde.

Maar, vragen wij den S., moet de massa der aarde niet grooter worden, wanneer de planten jaar in, jaar uit haar kali en natrongehalte uit de lichtstralen ontvangen; wanneer voortdurend ijzer, kobalt, nikkel en alle andere metalen ons door de lichtstralen toegevoerd worden? En toch is de dag sinds Hipparchus tijden geene secunde langer geworden.

Wij gaan nu een aantal ongerijmdheden voorbij en wijzen u nog slechts ter loops op bladz. 38, waar de S. beweert dat het noorderlicht *gebroken zonnelicht* is (?!). Wij zullen dit niet wederleggen, maar u alleen herinneren aan den stand der zon, de rigting der aardas en de hoogte van den dampkring. Verder onthouden wij u de laatste regelen en de opgetogenheid van den S., als hij zoo alle natuurgeheimen uit een principe meent verklaard te hebben (vergeleek hij vroeger de kleuren uit den regenboog met de stoffen uit de meteoren, hier zijn de zeven kleuren, de zeven zegels uit het boek der Openbaring), en vragen u ten slotte vergeving voor onze wijdloopigheid, alleen toe te schrijven aan onze ervaring, dat enkele eenvoudigen het boekske met al zijne stellingen gaaf aannamen.

Zoo wijdloopig als wij Pohl op den voet volgden, zoo kort kunnen wij zijn met het boekje van Gressler. Dat de keuze en ook het overbrengen in onze taal goed zouden wezen, mogten wij verwachten van een man als Prins. Wij geven derhalve hier enkel een overzigt van den inhoud. In het eerste deel wordt gesproken over de halfronden der aarde, de zeeën en werelddeelen, de afwijking van de bolvormige gedaante, hoogte der bergen, bouw der aardschors, de kern en ingewanden der aarde; over vuurspuwende bergen en aardbevingen, rivieren en watervallen, meeren, zeestroomen, eb en vloed, luchtstroomen, warmte, regen, sneeuw, over de magneet eindelijk,

terwijl opmerkingen omtrent het planten- en dierenrijk de reeks sluiten met den mensch.

Het tweede deel heldert dit alles op door een aantal figuren, waaronder er, hoezeer niet allen even gelukkig gekozen, toch betere gevonden worden. De uitvoering der platen is over het algemeen maar redelijk, terwijl harde kleuren en tinten den boventoon hebben. Mogten wij den Heer Prins iets verzoeken, het zou zijn om plaat 23 in grooter maatstaf, als wandkaart voor de scholen weêr te geven. Misschien is pl. 22 daartoe evenzeer geschikt.

Ook omtrent Faraday's lessen kunnen wij kort zijn. Faraday weet zijne hoorders buitengewoon te boeijen. Reeds een tal van jaren heeft het publiek in Engeland het groote voorregt genoten tot de toehoorders te behooren van de lessen en voordragten van den Hoogleeraar Faraday over de stof en hare krachtsuitingen; en wie erkent het niet luide, dat er sinds den tijd van Sir Humphry Davy geen spreker bestaan heeft, naar wien het met zoo innig genoegen heeft geluisterd. Het genot, hetwelk Faraday's voordragten geven, vindt men bij geen anderen spreker over natuurwetenschappen terug. Zeker komt dit ten deele door zijne groote behendigheid in het doen van proeven, - bij hem is er nimmer sprake, dat er iets zal mislukken, of van talmen en stilstaan, midden in eene boeijende en prachtige uiteenzetting van zaken, hetgeen altijd een pijnlijk en zelfs benaauwd gevoel van malaise geeft, even als een operazanger, dien men vreest dat den toon niet zal halen. Alles vloeit hier in een nimmer afgebroken schitterenden stroom vol van welsprekendheid voort, gepaard met verschijnsels wier vertooning dien stroom geen enkel oogenblik stuit. Wij zetten het zelfs iederen scheikundige, die tot de handige proefnemers behoort, om onverschillig te blijven en niet iets bijzonders te gevoelen, wanneer hij Faraday eene proef ziet doen, al is het er eene, die hij zelf honderden malen heeft in het werk gesteld.

De lessen door Faraday gegeven aan de kinderen van de begunstigers en aandeelhouders der Royal Institution te Londen, aan welke inrigting de groote natuurkundige reeds zoo lang verbonden is, heeft Dr. van den Broeke omgewerkt het publiek aangeboden. Zij handelen over gravitatie of algemeene aantrekking der stof; gravitatie en zamenhang; zamenhang en scheikundige verwantschap; scheikundige kracht en warmte; magnetismus en electriciteit; over het verband eindelijk tusschen de physische krachten. Eene voordragt over de verlichting der vuurtorens besluit het werkje, dat wij wenschen in handen niet alleen van jongelingen, maar ook van volwassenen, die hier menige zaak, vooral het verband tusschen physische krachten, uit een nieuw oogpunt leeren beschouwen.

In zijne voorrede zegt van den Broeke, dat hij reeds eenigen tijd zelf met het zamenstellen zijner eigene lessen voor hetzelfde doel

bezig is; en kort daarop ontvangen wij de eerste aflevering van zijne lessen over natuurwerkingen. Hier zij het voorloopig voldoende dit werk onder de aandacht gebragt te hebben; later hopen wij er op terug te komen.

Mei 1862.

JOSUA.

Deutsche Handels-Correspondenz. J. Mieg, Rotterdam. 1862.

Liefst had ik mij ontheven gezien van de taak om dit boek te recenseren, want te vergeefs zoek ik in den inhoud naar iets, 't zij ten goede, 't zij ten kwade, waardoor het zich van de massa handleidingen van deze soort die er al bestaan, onderscheidt en waardoor de uitgave dus eenigermate verklaard wordt. Want dat de schrijver het voor zijn eigen gebruik bij het onderwijs gemaakt heeft, wettigt die uitgave nog volstrekt niet. Intusschen schijnt hij zelf er nog al mede ingenomen te zijn, want in het voorberigt komt hij er nog al *ingenu* voor uit, dat hij een tweeden druk verwacht. In dien gunstigen dunk kan ik geenszins deelen, vooral niet om de onvolledigheid van het werkje, die de schr. er echter met opzet aan heeft gegeven. Terwijl hij de koopmansbrieven die eenigzins een vasten vorm hebben verkregen weglaat, en alleen brieven opneemt over handelszaken die dagelijks voorkomen, zou ik juist het omgekeerde in zulk eene handleiding wenschelijk rekenen. 't Is een dwaalbegrip, dat in den handel eene soort van techniek bestaat en een bepaalde stijl. Moge dat vroeger eenigermate het geval geweest zijn, tegenwoordig tracht men juist zich daarvan zooveel mogelijk los te maken. Men ziet meer en meer in, dat alleen hij een goed correspondent wordt, die zijne eigene individualiteit in zijne brieven laat uitkomen, die dus geheel vrij is in den vorm en in de keuze zijner woorden. Wanneer hij dus daarvoor eene handleiding gebruikt, dus eens anders stijl en eens anders woorden, dan wordt hij belemmerd in de wijze om zich goed en verstaanbaar uit te drukken. Voor gewone handelszaken, waarover de brieven in dit boekske loopen, acht ik zulk een leiddraad dus verkeerd. Daarentegen heeft de ervaring den handelaar geleerd, dat hij in brieven over wisselzaken zoo kort mogelijk zijn moet, een maatregel van voorzigtigheid, die dus allengs geleid heeft tot dien vorm, waarin geen woord te veel maar ook geen woord te weinig staat. Dien vorm moet de aanstaande koopman dus wèl leeren. Evenzeer de vorm van de brieven van introductie, van de cir-

culaires, enz. En juist dien laat de schr. weg. Wij staan dus in de opvatting der zaak lijnregt tegen elkander over. Geen wonder dan ook, dat mijn oordeel over zijn werk niet gunstig is.

Dat de stijl zijner brieven zooveel beter zou zijn dan die van andere dergelijke werkjes, heb ik ook niet kunnen vinden. Wel heb ik echter gemerkt dat hij niet gelukkig is in het weêrgeven der Hollandsche woorden voor de Duitsche. Voor *Unterbrechung* (eener connectie), staking; thatsächlich, dadelijk; Lebhaftigkeit, opgewektheid; genaue Einhaltung der uns gesteckten Creditgrenzen, de naauwkeurige bewaring, enz., te lezen, zal een ieder vreemd voorkomen, daargelaten nog of 't altijd goed Duitsch is. Nu eens vindt men grosze en Preisze met een sz en dan weêr eens met een enkele of dubbele s.

Hoe minder het aantal boekjes van dezen aard toeneemt, hoe meer het belang van een goeden stijl van koopmansbrieven bevorderd wordt.

M.

Het Engelsche hof tijdens de regeering van George den Tweede.

Memoirs of the Reign of George the Second, from his Accession to the Death of Queen Caroline. By John, Lord Hervey. Edited by the Right Hon, John Wilson Croker. In 2 vols. London, 1848.

I.

Hoewel er sedert de uitgave van bovenstaand werk reeds verscheidene jaren verloopen zijn, gelooven wij toch dat de naam van Lord Hervey, behalve wellicht aan een enkelen lezer van Pope's Satiren, ten onzent nog weinig bekend is. En inderdaad, in Engeland zelf was die bekendheid, vóór de uitgave zijner merkwaardige Gedenkschriften, betrekkelijk gering. Men wist niet veel meer van hem dan dat hij een ambt had bekleed aan 't hof van George den Tweede; dat hij in aanraking was geweest met verschillende personen van naam en aanzien uit dien tijd; dat hij een man was niet ontbloot van geest, maar van een laag karakter; en eindelijk dat hij tot zijn ongeluk in een twist met Pope gewikkeld werd, ten gevolge waarvan hij in een der Satiren van dien grooten hekeldichter die ongenadige kastijding ontving, welke wij nog heden ten dage als ‘het karakter van Sporus’ bewonderen.

Voortaan zal men op dit oordeel terug moeten komen, althans het sterk moeten wijzigen, zoo al niet wat Lord Hervey's karakter, dan toch wat zijne talenten betreft. De uitgave der Gedenkschriften heeft bewezen dat hij, wel verre van niets anders dan een onbeduidend saletjonker te zijn, die gedurende

eenige jaren aan het Engelsche hof een plantenleven leidde, integendeel een man was met groote menschenkennis en een fijne opmerkingsgave bedeeld, die onder den schijn van niets te zien, alles zag, en die ons in een bevalligen en onderhoudenden vorm een werk over dat hof heeft nagelaten, waardoor wij het haast even goed leeren kennen als dat van Lodewijk den Veertiende.

De naam van den uitgever, den Right Honourable John Wilson Croker, is onzen lezers misschien beter bekend. Mr. Croker heeft in hetzelfde, lang niet benijdenswaardige voorrecht gedeeld als Lord Hervey; zijn naam zal onsterfelijk blijven, al was het alleen door Macaulay's bijtende kritiek op zijn editie van Boswell's Leven van Johnson. Maar, haasten wij ons het er bij te voegen, hier houdt ook alle vergelijking tusschen hem en den hoveling op; de naam van Mr. Croker heeft, althans wat literarische verdiensten betreft, geen toekomstige rechtvaardiging noodig. Zijn Essays over de Fransche Revolutie en andere bijdragen in de ‘Quarterly Review,’ zijn uitgave van de dusgenoemde ‘Suffolk Correspondence’, van Lady Hervey's Brieven, van de Gedenkschriften waarmede wij ons thans bezig houden, ja zelfs van de - naar men verzekert - zoo zwaar miskende editie van Boswell, hebben alle rehabilitatie van dien aard ten eenemale overbodig gemaakt. Mr. Croker was een Ier, en iemand van een alles behalve beminnelijk karakter, wiens kwaadaardigheid tot een spreekwoord was geworden. Hij zat verscheidene jaren in 't Parlement, waar hij tot de Ultra Tories behoorde, zich onderscheidde door zijn heftig verzet tegen de Reform Bill, en vooral door zijn bittere uitvallen tegen Francis Jeffrey, het hoofd der Edinburgh Reviewers. Of dit alleen de oorzaak was van de personeele veete die tusschen hem en Macaulay schijnt bestaan te hebben, dan of er nog andere redenen daarvoor waren, kunnen wij niet beslissen. Zooveel is zeker, dat juist midden in de Reform crisis de verpletterende kritiek op den Boswell uitkwam. Macaulay was uitermate verbitterd op Croker. Nog in een zijner laatste bijdragen tot de ‘Edinburgh’, in het Essay over Madame d'Arblay (Miss Burney), neemt hij de gelegenheid waar om aan die verbittering lucht te geven. De ‘Evelina’ van genoemde schrijfster verscheen in Januarij 1778, toen zij den leeftijd van vijf-en-twintig jaar bereikt had. In later tijd waren hare bewonderaars gewoon te vertellen dat zij zeventien was toen zij dien roman schreef, welk ongeloofelijk

feit Madame d'Arblay, uit licht te vergeven vrouwelijke ijdelheid, niet direct tegensprak. Mr. Croker besloot de kwestie uit te maken. Hij begaf zich naar Lynn, haar geboorteplaats, zag de kerkregisters na, en keerde terug om tot tweemaal toe in zijn orgaan de ‘Quarterly’ triumphantelijk aan de wereld te verkondigen dat Frances Burney in de maand Junij van het jaar 1752 gedoopt, en derhalve in Januarij 1778 volle vijf-en-twintig jaar oud was. Reeds onder het geslacht te midden van hetwelk zij het eerst als schrijfster optrad, zegt Macaulay, was er geen gebrek aan laaghartige en nijdige karakters, waarvan hij eenige exemplaren opnoemt, en er dan bijvoegt: ‘Maar het kwam niet in hunne gedachten op het kerkregister te Lynn na te slaan, ten einde zich in staat te stellen aan een dame het verwijt te richten dat zij haar leeftijd verzwegen had. Dit echt ridderlijk bestaan was bewaard voor een prulschrijver uit onze dagen, wiens gal zij had opgewekt door hem de bouwstoffen te weigeren voor een onbruikbare editie van Boswell's Leven van Johnson, waarvan onze lezers ongetwijfeld de losse vellen hebben zien gebruiken om betere boeken in te pakken.’ Croker zocht zich later te wreken door een hatelijke recensie op de ‘History of England’ in de ‘Quarterly’ te plaatsen. ‘Het doel van dien aanval,’ zeî de dichter Rogers niet onaardig, ‘was moord, - de uitslag zelfmoord.’

De uitgever zegt ons in de inleiding, welke het eerste deel dezer Gedenkschriften voorafgaat, dat hij de vrijheid heeft genomen op enkele plaatsen van den tekst van zijn auteur af te wijken. ‘Onkiesche uitdrukkingen,’ zoo als hij het noemt, heeft hij overal zorgvuldig weggesnoeid, en, waar dit gevoegelijk geschieden kon, door minder aanstootelijke woorden vervangen. Daar zij zich echter bewust was, voegt hij er bij, dat dergelijke uitdrukkingen voor de juiste kennis der zeden van vroegere dagen niet onbelangrijk zijn, heeft hij elke plaats door hem veranderd of weggelaten, tusschen haakjes geplaatst. Hij deed dit op voorbeeld van Lord Holland, die in zijn uitgave van Horace Walpole's Gedenkschriften hetzelfde middel had aangewend. In een recensie van Lord Hervey's ‘Memoris’, in de ‘Quarterly Review’ van Maart 1848, wordt deze wijze van handelen hoogelijk geprezen: ‘Niemand,’ zegt de Reviewer, heeft het recht voor de eerste maal grove onwelvoegelijkheden aan 't licht te brengen.’ Met allen eerbied voor het gezag van Mr. Croker en Lord Holland, komt het ons voor dat hier

minder sprake is van een recht dan van een plicht, en zijn wij zoo vrij tegenover de beslissende uitspraak van de ‘Quarterly’ ons gevoelen aldus voor te dragen: het is de plicht van een ieder die zich met de uitgave van een historisch gedenkstuk bezighoudt, zich streng te houden aan den tekst van het handschrift, en dien tekst woordelijk en letterlijk weêr te geven. Wat toch is de eenige grond waarop afwijkingen als de daareven genoemde zich laten rechtvaardigen? Dergelijke onkieschheden, beweert men, zulke ‘breaches of decorum’, zoo als Mr. Croker het noemt, kunnen nergens toe dienen dan om den goeden smaak van den lezer te schokken, ja wellicht om zijn zedelijk gevoel te verstompen en te bederven. Gelijk meer geschiedt, wordt ook hier tegen een schaduw gevochten. Indien er werkelijk vrees bestond voor de nadeelige gevolgen welke men wenscht te voorkomen, dan was het aangewende middel voortreffelijk. Doch die vrees is ijdel, en het middel niet alleen ten eenemale nutteloos, maar nadeelig. Want welke klasse van lezers loopt gevaar door zulke onreinheid besmet te worden? Diegenen welke men gewoonlijk het lezend publiek noemt, en wel meer in 't bijzonder de ‘jeugdige lezers’, en de ‘schoone lezeressen.’ Voor dezulken alleen geldt het dat niemand het recht heeft inbreuk op de welvoegelijkheid te maken. Ja, wij gaan verder. Van ganscher harte juichen wij de pogingen toe om schrijvers als Shakspere, bij voorbeeld, geschikt te maken om in den huiselijken kring te worden voorgelezen, om aan jongeren van jaren te worden in handen gegeven, door er hier en daar die plaatsen uit weg te snoeyen, waardoor zij tot zulk een doel onbruikbaar worden. Men moge de kieschheid onzer eeuw in dit opzicht overdreven noemen, men moge ze, en terecht, met den naam van kieschkeurigheid bestempelen: zij bestaat eenmaal; en nu is het de vraag of wij, door ons kritisch geweten op dit enkele punt geweld aan te doen, de groote meesterwerken van den ouden tijd voor een ieder toegankelijk willen maken, dan of wij, door niets toe te geven, een groot gedeelte van het beschaafde publiek buiten staat stellen ze te genieten.

Maar geldt hetzelfde van historische gedenkstukken? Geldt hetzelfde van de uitgebreide briefwisselingen, van de lijvige ‘Mémoires’ der beide laatstverloopen eeuwen? Zijn deze niet bestemd voor een geheel andere klasse van lezers? Alleen zij die zich bezighouden met onderzoekingen op het gebied der

geschiedenis nemen dergelijke werken ter hand, en de grofste ongerechtigheden worden onschadelijk, eenvoudig omdat zij binnen dien engen kring beperkt blijven. Het dusgenaamde beschaafde publiek leeft in gelukkige onwetendheid voort, kent zulke zondige auteurs zelfs niet bij name, en schijnt het eens te zijn met den dichter Gray, als hij zegt:

> ‘Where ignorance is bliss,
> 't Is folly to be wise,’

of, zoo als onze voorouders het minder poëtisch, maar korter en krachtiger uitdrukten: wat niet en weet, wat niet en deert. Er staan wonderlijke verhalen in Tallemant des Réaux, ruwe uitdrukkingen in Saint-Simon. Wij hebben nog nooit gehoord dat die beide heeren het kiesch gevoel van een enkelen beschaafden lezer of lezeres hebben gekwetst, om de zeer prozaische, maar zeer afdoende reden dat de ‘Historiettes’ van eerstgenoemden vervat zijn in tien, de ‘Mémoires’ van den tweeden in twintig deelen octavo. Waarlijk, zoolang er nog een Fransche romanliteratuur ‘du second empire’ bestaat, een literatuur zoo geheel en al in harmonie met de instellingen onder welke zij bloeit, een literatuur die huwelijkstrouw stelselmatig bespot, echtbreuk stelselmatig verheerlijkt, - zoolang behoeven wij niet bang te wezen voor den schadelijken invloed van een Tallemant of een Saint-Simon, van een Horace Walpole of een Hervey. Het beschaafde publiek zal hen rustig op de boekenplank laten staan, en zich liever stichten met de meesterwerken van een Ernest Feydeau, een Emile Augier, of een Gustave Flaubert.

Is dus voor de zedelijke belangen van het groote publiek zulk een zuiveringsproces ten algemeenen nutte volkomen doelloos, voor de weinigen die bij het ongeschonden weêrgeven van historische gedenkstukken belang hebben, werkt het allernadeeligst. Voor den geschiedvorscher, vooral voor hem die den maatschappelijken toestand van vroegere geslachten onderzoekt, is alles, zelfs de geringste trek welke hem dat beeld helderder kan maken, van belang. Al datgeen wat wij met den naam van onkieschheid, platheid, ruwheid bestempelen, in de geschriften van den ouden tijd zoo ruimschoots te vinden, is hem een onwaardeerbare maatstaf tot de juiste kennis der zeden van het tijdperk dat hij zich ter afschildering heeft uitgekozen. Zelfs Mr. Croker, wij zagen het reeds, heeft dit begrepen, en is, tusschen de beide uitersten van wegsnoeyen

zonder genade of onvervalscht behouden, een middelweg ingeslagen; en wij moeten erkennen dat hij het snoeimes spaarzaam heeft aangewend. Maar wie waarborgt ons, als dit stelsel algemeen werd aangenomen, dat volgende uitgevers niet hoe langer hoe kieschkeuriger zouden worden, en de eene plaats na de ander zouden wegschrappen, op grond dat onze nieuwerwetsche begrippen van welvoegelijkheid er zich door gekrenkt zouden gevoelen? De regel: letterlijk laten drukken wat er in het handschrift staat, is slechts voor ééne opvatting vatbaar; de regel: weglaten wat de kieschheid kwetst, voor honderd. Door den eersten op te volgen, schaadt men niemand; door den laatsten in praktijk te brengen, wordt de deur opengezet voor allerlei preutsche zotternij.

Doch er bevinden zich in het handschrift der Gedenkschriften nog andere gapingen, waaraan de uitgever geen schuld heeft. Geheele plaatsen, hier en daar zelfs verscheidene bladen, zijn weggesneden en onherstelbaar verloren. Lord Hervey had het werk geheel voor de pers gereed bij zijn dood, in 1743, aan zijn echtgenoote nagelaten, zonder omtrent de uitgave iets te beslissen. Zijn zoon, de derde Graaf van Bristol, bepaalde bij uitersten wil, dat het niet in druk mocht verschijnen zoolang George de Derde leefde. Deze overleed in 1820; en het was eerst in 1848 dat de eerste Markies van Bristol, neef van den genoemden Graaf, besloot tot de uitgave over te gaan. Eer hij echter het werk met dat doel aan Mr. Croker afstond, las hij het zorgvuldig na, en sneed er ongeveer een dozijn plaatsen uit weg, welke naar zijn oordeel nimmer het licht mochten zien. Uit den zamenhang blijkt dat deze betrekking hadden op den twist tusschen George den Tweede en zijn oudsten zoon, Frederik Prins van Wales. Dat de Prins bijna voortdurend in onmin, ja in openlijke vijandschap, met zijn ouders geleefd had, was reeds lang algemeen bekend. Men wist ook van elders, met name uit Horace Walpole's geschriften, een aantal bijzonderheden omtrent deze veete. Maar wat men niet wist, wat men tot nog toe te vergeefs had trachten na te sporen, was de ware reden waarom niet alleen de Koning, maar zelfs de Koningin, hun kind zoo bitter haatten. Men had gehoopt de oplossing van dit raadsel in Lord Hervey's Gedenkschriften te zullen vinden. Reeds in 1788 liet de uitgever van het werk getiteld ‘Opinions of the Duchess of Marlborough’, Lord Hailes, zich aangaande dit punt aldus uit: ‘Welke

de ware oorzaak van dit ongelukkig familie krakeel was, kan ik niet ontdekken. De Hertogin schijnt van meening te zijn dat het zijn oorsprong vond in de motie tot vermeerdering van 's Prinsen jaarlijksche toelaag in het Parlement gedaan. Naar allen schijn zal deze geheel zaak aan 't nageslacht geopenbaard worden indien de Gedenkschriften van Lord Hervey ooit in 't licht verschijnen. Ik heb reden om te gelooven dat deze met veel stoutheid geschreven zijn.' Wij weten thans dat de bedoelde motie niet de oorzaak, maar het gevolg was van de vijandelijke houding waarin vader en zoon tot elkander stonden. Waaraan die vijandschap zelve haar oorsprong verschuldigd was, weten wij op dit oogenblik even weinig als Lord Hailes en zijn tijdgenooten. Wij stellen ons voor op dit punt meer in het breede terug te komen; en onze lezers zullen zien hoe dit geheim nog altijd met een sluyer bedekt is, welke misschien nimmer zal worden opgeheven. De bladen in Lord Hervey's handschrift welke zijn nakomeling zich verplicht heeft gerekend te vernietigen, hadden buiten twijfel hierop betrekking.

Nog een enkel woord over den persoon van den schrijver, en over het karakter van zijn werk. John Lord Hervey was de zoon van den eersten Graaf van Bristol, en werd geboren in 1696. Lord Bristol was een Whig van den ouden stempel: een aanhanger der Revolutie beginselen, en een voorstander der Hanoveraansche successie. Hij schijnt een achtenswaardig man geweest te zijn, hoewel tamelijk excentriek, een trek die aan meer leden der familie eigen was, met name aan zijn zoon; Lady Mary Wortley Montagu[1], die hen van nabij kende, was

1 Men vergunne ons hier in 't voorbijgaan protest aan te teekenen tegen de barbaarsche manier waarop de naam dezer beroemde vrouw ten onzent gewoonlijk verknoeid wordt: meestal wordt zij *Lady Montagu* genoemd, een solecisme haast even groot als het belachlijke *Sir Bulwer*, waarop de nieuwsbladen ons telkens vergasten. Het is in Engeland stijl om aan de dochters van Hertogen, Markiezen en Graven den titel van *Lady* te geven, welke titel vóór den familienaam geplaatst wordt, *doch altijd met tusschenvoeging van den doopnaam*. Wanneer zij huwen, behouden zij dien titel. De geestige briefschrijfster, wier naam wij wenschen te handhaven, was de dochter van den Hertog van Kingston, familienaam Pierrepoint. Men noemde haar dus Lady Mary Pierrepoint. Zij huwde een 'Commoner,' zonder titel, Edward Wortley Montagu, Esq., gewoonlijk Mr. Wortley geheten. Zij heet derhalve voluit: Lady Mary Wortley Montagu; kortheidshalve Lady Mary Wortley, of Lady Mary Montagu. Zelfs een schrijver als Dr. Vehse (Geschichte der Höfe des Hauses Braunschweig, etc.) maakt deze voor een Engelsch oor zoo stuitende fout.

gewoon het menschelijk geslacht te verdeelen in Mannen, Vrouwen en Herveys. De jonge Hervey werd in 1716 door zijn vader eerst naar Parijs, en vervolgens naar Hanover gezonden, waar Koning George zich op dat oogenblik bevond. Hij wist zich spoedig bij het nieuwe hof bemind te maken, vooral bij den Prins van Wales, later George den Tweede, die hem aanstelde tot een zijner ‘Lords of the Bedchamber.’ Over diens zoon Frederik was hij verrukt, en weidde in zijn brieven naar huis breed uit over ‘de bloeyende schoonheden welke den persoon en het karakter van den jongen Prins versierden,’ een oordeel dat zich in later tijd, gelijk wij zien zullen, tamelijk wel wijzigde. In Engeland teruggekeerd, bleef hij aan het hof van den Prins en Prinses van Wales, het jonge hof zoo als men het noemde, verbonden, en kwam daardoor in aanraking met die brillante coterie, welke zich op 's Prinsen buitenverblijf te Richmond, aan de Theems, gewoon was te vereenigen. Daar kwamen de ‘geniale schelm’ Bolingbroke, de geestvolle, verfijnde, kleine schelm Chesterfield; daar kwam Pope's vriend Lord Bathurst, en Pope zelf van zijn villa aan de andere zijde der rivier, bij Twickenham. Daar vond men den goedhartigen fabeldichter Gay, en Swift's vriend Dr. Arbuthnot, en voor een korten tijd den grooten ‘Dean’ zelven. Ook Lady Mary Montagu had een buitenverblijf dicht bij Richmond. De Prinses, Caroline, een schoone, geestige vrouw, was uitnemend geschikt het middelpunt van zulk een cirkel te vormen. De dames van haar hofstoet, de ‘Filles d'honneur’ (Maids of Honour)[1], werden door de poëten en *beaux esprits* van die dagen in dicht en ondicht om strijd geprezen. De bevallige, verstandige Mrs. Howard, later Lady Suffolk; de luchthartige, en, helaas, maar al te lichtzinnige Sophia Howe, die toenmaals zeker weinig dacht welk treurig einde zij tegen ging; Mary

1 Aangezien ons vaderland zich eerst kortelings in den beschavenden invloed van een hof mag verblijden, heeft onze taal, hoe rijk ook, het onfatsoenlijke gebrek aan hofwoorden uiterst arm te zijn. Men zou verblind moeten wezen om niet te erkennen dat er verbetering is gekomen; hem die dit loochende, zouden wij wijzen op zulke woorden als Opperschenker (Oberschenk), of Kamerjonker (Kammerjunker), of Hofraad (Hofrath). Maar aan den anderen kant wanhopen wij er aan in ons burgerlijk, republikeinsch Hollandsch ooit zulke fijne onderscheidingen te kunnen weêrgeven als die tusschen een ‘Lady of the Bedchamber,’ en een ‘Woman of the Bedchamber,’ of tusschen een ‘Dame d'Atour’ en een ‘Dame d'Honneur.’ Wij zijn dus genoodzaakt geweest de meeste dergelijke uitdrukkingen onvertaald te laten of door een Fransch equivalent te vervangen.

Bellenden, de regeerende *belle* van haar tijd, even als de Misses Gunning van een volgend geslacht; Mrs. Selwyn, de moeder van den bekenden *bel esprit* George Selwyn; en eindelijk, ‘last though not least,’ Mary Lepell[1], die, al moest zij in schoonheid voor de andere Mary wijken, in geest, gratie, lieftalligheid boven al haar mededingsters uitmuntte - deze allen vormden den schitterenden kring in welken de jeugdige Hervey werd opgenomen.

Zijn levenswijze op dit tijdstip was niet veel beter en niet veel slechter dan die van de meeste jonge edellieden van dien tijd. Hij was een van die losbollen, waarvan de typen door het penseel van een Hogarth zijn vereeuwigd. Zijn zedeloosheid was, volgens Mr. Croker, het gevolg van scepticisme op het stuk van godsdienst: ‘hij had het ongeluk te wezen wat men een vrijdenker noemt.’ Zijn gezondheid was van nature uiterst zwak en teêr, hetgeen zijn vader toeschreef aan het gebruik ‘van die afschuwelijke, giftige plant, genaamd *thee*.’ Hij was onderhevig aan vallende ziekte; en toen hij wat ouder en bedaarder was geworden, nam hij een streng diëet in acht. Wijn of bier dronk hij nooit, alleen thee en ezelinnenmelk; hij ontbeet met beschuit; boter was hem een gruwel; zout gebruikte hij niet, vleesch zeer weinig, en geen andere saus dan broodsaus; - en dan klaagde hij nog dat zijn maag overladen was! Toen men hem eens aan een diner vroeg of hij geen rundvleesch at, zou hij geantwoord hebben: ‘Rundvleesch? - O, neen! - bah! weet gij dan niet dat ik nooit vleesch van runderen, of van paarden, of zulk soort van dingen gebruik?’ Iets dergelijks wordt van Beau Brummel, dien koning der dandies verteld. Aan een diner vroeg de gastvrouw hem of hij niet wat groente wilde nemen: ‘Dank u zeer,’ was 't antwoord, ‘groente eet ik nooit. Ik herinner me flaauw eens in mijn leven een erwt genuttigd te hebben.’ In zijn jeugd schijnt Hervey een man van een zeer goed uiterlijk geweest te zijn; ziekte maakte zijn gelaat zoo akelig bleek dat hij zijn toevlucht tot blanketsel nam. Sarah Marlborough laat zich aldus over hem uit: ‘Hij heeft buiten twijfel veel talent en veel geest, maar is zoo vreeselijk losbandig als ooit iemand te voren, en nog belachlijk op den koop toe; een beschilderd

1 Dezen naam uit te spreken met het accent op de laatste - Lepéll; liefst niet als *lepel.*

gezicht en geen enkelen tand in zijn mond.' Doch wij geven deze plaats meer als een staaltje van den krachtigen schrijftrant waaraan hare Genade van Marlborough gewoon was toe te geven, dan als een onpartijdig oordeel over Lord Hervey.

In 1720 huwde hij de parel van het hof, Miss Lepell, welk huwelijk door Pulteney en Chesterfield behoorlijk in dicht vereeuwigd werd:

'For Venus had never seen bedded
So perfect a beau and a belle,
As when Hervey the handsome was wedded
To the beautiful Molly Lepell.'

En meer verzen in denzelfden trant, allen even mooi, maar niet allen evenzeer ter aanhaling geschikt. Lady Hervey was een voortreffelijke vrouw; veel te goed voor zijn Lordschap. De eenstemmige loftuigingen van dichters en staatslieden schijnen ten haren opzichte niet overdreven te zijn geweest. 'Te oordeelen naar de aantrekkelijkheden welke zij in haar ouderdom bezat, moet zij in haar jeugd allerbetooverendst geweest zijn; nimmer zag men zulk een volmaakt toonbeeld van de fijnbeschaafde, welopgevoede, echt fatsoenlijke vrouw. Hare manieren hadden een vreemde tint, door sommigen affectatie genoemd; doch kenmerkten zich steeds door zachtheid, gemakkelijkheid en waardigheid; ze vormden een geheel dat boven alle beschrijving innemend was.' Zoo spreekt Lady Louisa Stuart over haar, Lady Mary Montagu's kleindochter, in die charmante 'Introductory Anecdotes', welke de inleiding vormen op Lord Wharncliffe's editie van Lady Mary's werken, en slechts één gebrek hebben, dat ze, in plaats van honderd, niet vijfhonderd bladzijden vullen. Volgens hetzelfde getuigenis leefden Lord en Lady Hervey altijd zeer vriendschappelijk met elkaâr, zonder dat echter de huwelijksband bijzonder innig was. Van weêrszijden liet men elkander de meest mogelijke vrijheid; 'het was meer een Fransch dan een Engelsch huwelijk,' zegt Lady Louisa. Op den goeden naam van Lady Hervey is nooit een smet geworpen, en dat zeide veel in die dagen. Mylord was minder getrouw; en het is een curieus bewijs van de manier waarop men toen ter tijd zulke dingen beschouwde, als wij hem in zijn Gedenkschriften met de grootste bedaardheid over zijn *amours* zien uitweiden, en daarbij bedenken, dat hij de zorg over die Ge-

denkschriften bij zijn dood aan zijn hooggeachte en veelbeminde gade opdroeg. In 1730 werd hij tot Vice-Kamerling aan het hof van George den Tweede benoemd; een betrekking, welke toenmaals een voortdurend verblijf op het paleis met zich bracht; en daar zijn vrouw sints haar huwelijk geen hofambt meer bekleedde, had deze benoeming een soort van scheiding van tafel en bed tusschen hen ten gevolge.

Het zou ons te ver wegvoeren hier in al de bijzonderheden te treden van den vermaarden pennestrijd welke tusschen Lady Mary Wortley Montagu, bijgestaan door Lord Hervey, en Pope gevoerd werd. Over de ware oorzaken van dien strijd is men het in Engeland nog niet eens. Pope was een groot dichter, maar, zoo als Keesjen in de Camera tegen Hildebrand zegt, ''t was een kwaad kreng.' Lord Chesterfield getuigt van hem, 'dat hij van het gansche *genus irritabile vatum*, het meest irritabel was; kleinigheden beleedigden hem; hij vergat of vergaf ze nimmer.' En na al hetgeen door Pope's vrienden tot zijn verdediging is bijgebracht, gelooven wij toch, dat de beste beschrijving, naar lichaam en geest, ooit van hem gegeven, die van Bisschop Atterbury is: '*Mens curva in corpore curvo;*' - en Atterbury kende hem door en door. Aan den anderen kant is het Lady Mary's kleindochter zelve die ons vertelt, dat haar satirieke grootmama onophoudelijk in allerlei onaangenaamheden en *tracasseries* gewikkeld was. Is het dan wonder dat twee menschen, die respectievelijk met de heele wereld ruzie hadden, het ten laatste met elkaâr te kwaad kregen? De vriendschap, welke eerst tusschen hen bestaan had, veranderde spoedig in doodelijken haat. Lady Mary was gewoon als reden hiervan op te geven, dat Pope, op een oogenblik dat zij er volstrekt niet op verdacht was, haar een formeele declaratie had gemaakt; waarop zij, in spijt van haar uiterste pogingen om ernstig te blijven en een boos gezicht te zetten, in lachen was uitgebarsten. *Inde irae*. Indien de zaak zich werkelijk zoo heeft toegedragen, is niemand ooit voor een onvoorzichtige lachbui zwaarder gestraft geworden dan Lady Mary Wortley. Tot heden toe is het aan hare nakomelingen en hare vrienden niet mogen gelukken haar reputatie, toch al niet hermelijn-wit, volkomen van de smetten te zuiveren, haar door de bijtende satire van den ongenadigen hekeldichter aangewreven. Want, toegegeven dat deze in sommige opzichten lasterlijk zijn, was Pope toch een te groot meester in zijn

zijn kunst om met dien laster niet een deel waarheid te vermengen, en wist hij even goed als Paul Louis Courier: ‘que le ridicule tue.’ Reeds in de ‘Dunciad,’ die in 1728 verscheen, vinden wij een hatelijken uitval tegen Lady Mary. In de ‘Navolging van de eerste Satire uit het tweede Boek van Horatius’ (1732), wordt Lord Hervey onder den naam van Lord Fanny bespot. De aanval op Lady Mary wordt vernieuwd in dat vuilaardige couplet dat wij ons wel zullen wachten te citeeren. Haar naam wordt niet genoemd; de dichter spreekt van Sappho. Maar de gansche stad en het gansche hof wisten wie daarmede bedoeld werd. De gehoonde schoone had de onbegrijpelijke onkieschheid zich de zaak openlijk aan te trekken. Haar vriend, Lord Peterborough, kreeg de aangename commissie zich tot Pope te wenden, met de vraag of de beruchte verzen op haar zagen. Pope was verbaasd over zulk een veronderstelling: op wie anders konden die verzen toegepast worden dan op ‘some noted common woman?’ Nu staken Lady Mary en Lord Hervey de hoofden bij elkander: zij besloten den satirist op zijn eigen terrein te ontmoeten, en, ter kwader ure voor zijn naam bij het nageslacht, leende Lord Hervey haar de hand in het zamenstellen der ‘Verzen aan den Navolger van Horatius.’ Dit gedicht verscheen in 1733, en getuigt van veel talent en van nog grooter kwaadaardigheid. Het nobele vriendenpaar wist zeer goed hoe zij hun vijand het diepst konden grieven. Gelijk de meeste menschen, die een lichaamsgebrek hebben, was ook Pope op dit punt bijzonder kitteloorig: spotternij over zijn krommen rug was hem even ondragelijk als Byron een aanmerking op zijn horrelvoet. En van dit zwak werd niet weinig partij getrokken. De dichter antwoordde niet onmiddelijk. Kalm verzamelde hij zijn krachten om den slag hem toegebracht met woeker terug te geven. En 't was goed dat hij zich niet overijlde. Hij had hier met andere tegenstanders te doen dan de prulschrijvers in de ‘Dunciad.’ Een groote dame met zooveel vrienden, en een hoveling met zooveel invloed konden het iedereen, maar vooral een Katholiek, lastig genoeg maken als zij dat wilden; en aan de bereidwilligheid zou het niet ontbreken. Eindelijk verscheen de dichterlijke ‘Brief aan Arbuthnot,’ en daarin die twee onnavolgbare meesterstukken, het portret van Addison, onder den naam van Atticus, dat van Lord Hervey, onder den naam van Sporus. Deze satire behoort tot de beste ooit door Pope ge-

schreven, tot de beste waarop de Engelsche letterkunde zich beroemt. Van de twee onsterfelijke karakterschilderingen, welke wij daar noemden, geven wij voor ons de voorkeur aan den Atticus. Hoe fijn is die satire! hoe gepolijst, hoe kalm en waardig van toon, en toch, hoe vlijmend scherp! Hetzelfde kan niet van den Sporus gezegd worden. De dichter verliest hier zijn bedaardheid; men ziet het hem aan hoe de grievende spotternij uit de ‘Verzen aan den Navolger van Horatius’ zijn arm verdubbelde kracht geeft als schicht op schicht tegen zijn slachtoffer geslingerd wordt. Elke pijl treft doel, en elke pijlspits is vergiftigd. Dat waarheid en leugen hier weêr kunstig dooreengemengd zijn, dat deze schets eerder een caricatuur dan een welgelijkend afbeeldsel van Lord Hervey moet genoemd worden, behoeft naauwelijks gezegd. Maar toch, als ‘het karakter van Atticus’ nog immer als een doodelijke schicht in de zijde hangt van zulk een braaf en edel mensch als Addison, hoe zal het dan den armen hoveling vergaan, tot wiens verdediging zoo weinig kan worden bijgebracht? Hij heeft zich vergrepen in dien hatelijken aanval op den dichter; maar bitter heeft hij voor dien misgreep geboet. Welk een lot om voor immer in die doodelijke satire gebrandmerkt te staan, om zoo van geslacht tot geslacht te worden overgeleverd, even als een klein, vuil insect in den amber! Op den dag dat de ‘Brief aan Arbuthnot’ verscheen, was Lord Hervey's goede naam voor altijd bedorven. Een eeuw later heeft de uitgave van zijn werk veel gedaan om dien naam, in sommige opzichten althans, te herstellen - bij die enkelen die van dat werk kennis nemen. Want van de honderd lezers, die zich met het karakter van Sporus vermaken, zal er ter naauwernood één de Gedenkschriften naslaan om te zien of dat karakter overdreven is.

Wat in de tweede plaats de historische waarde van dit geschrift aangaat, wij voor ons schatten die niet gering. Gelijk bij de beoordeeling van ieder geschiedverhaal, doet zich ook hier de vraag op, of de schrijver de gebeurtenissen door hem vermeld naar waarheid heeft kunnen en willen mededeelen. Door zijn positie aan het hof, door den gemeenzamen voet waarop hij met den Koning, den vriendschappelijken voet waarop hij met de Koningin omging, door zijn bondgenootschap met hun eersten Minister, Robert Walpole, was Lord Hervey meer dan iemand in de gelegenheid veel te zien en veel te hooren, ook

van datgene wat Mme Sévigné ‘le dessous des cartes’ noemt. Hij gaat nooit buiten zijn spheer: alleen het hofleven en die zaken van staat waaraan hij zelf door zijn lidmaatschap van het Parlement een werkdadig aandeel nam, worden door hem beschreven. Dag aan dag teekende hij aan, wat hij der vermelding waardig keurde: stuksgewijze is zijn werk tot stand gekomen. Somtijds schijnt hij onmiddelijk de pen ter hand genomen te hebben. Zoo lezen wij ergens: ‘Daar ik dit gesprek ter neder schreef terstond nadat de Koningin er mij een verslag van gegeven had, geloof ik dat het volkomen met de waarheid overeenkomstig is.’ En elders: ‘Ik deel dit mede in dezelfde woorden, waarin de Koningin het mij daareven vertelde.’ Hij is zich zeer wel bewust, zegt hij zelf, dat de stijl van zijn werk op die manier minder zuiver wordt, de overgangen minder natuurlijk schijnen; maar tevens dat de getrouwheid van het verhaal er sterk bij winnen zal. En inderdaad, wanneer wij het met andere gelijktijdige bronnen vergelijken, gelooven wij dat het over het geheel den naam van getrouw veilig mag dragen. De handelingen die hij zag verrichten, de woorden die hij hoorde spreken, gaf hij zoo naauwkeurig mogelijk terug: dat hij in zijn oordeel over de drijveren dier handelingen, over de bedoeling dier woorden, soms mistastte, is niet meer dan natuurlijk. Onder de schrijvers die ons in staat stellen Lord Hervey's waarheidsliefde en goede trouw te toetsen, komt bovenal in aanmerking Horace Walpole, jongere zoon van den Minister. Geboren in 1717, kon Horace zich van het tijdperk waarover de Gedenkschriften loopen persoonlijk weinig herinneren: deze toch beginnen met de troonsbeklimming van George den Tweede in 1727, en eindigen met den dood van Koningin Caroline in 1737. Horace's brieven worden eerst recht belangrijk als hij, van zijn reis op het vaste land teruggekeerd, en tot lid van het Lagerhuis verkozen, in den winter van 1741-42 den hardnekkigen Parlementairen kamp bijwoont welke den val zijns vaders ten gevolge had. Maar de zoon van Sir Robert Walpole was meer dan iemand in de gelegenheid om over de hofgeschiedenis der beide eerste Georges naauwkeurige berichten in te winnen, en zulk een *chronique scandaleuse* was juist iets naar zijn smaak. Wij hebben dan ook een afzonderlijk werk over dit onderwerp aan hem te danken, getiteld: ‘Reminiscences of the Courts of George the First and Second.’ Het is niet groot, maar in

hooge mate pikant en onderhoudend. Voor zoover hij de merkwaardige dingen, die hij daarin vertelt, niet had bijgewoond, ontleende hij die aan de berichten zijns vaders. Dit geschrift is dus de voorname toetssteen van Lord Hervey's Gedenkschriften. En om den indruk weêr te geven welken een vergelijking van hen beiden te weeg brengt, kunnen we niet beter doen dan Mr. Croker zelven te laten spreken. Deze behoorde vroeger tot degenen die aan de verhalen en anecdotes van Horace Walpole niet veel waarde hechtten. In zijn uitgave van Lady Suffolk's Brieven spreekt hij op strengen toon van ‘zijn onverholen en onloochenbare valschheid en kwaadaardigheid.’ In de voorrede der Gedenkschriften lezen wij: ‘Ik voor mij moet bekennen, dat mijne vroegere twijfelingen aan Walpole's naauwgezetheid voor 't grootste gedeelte door Lord Hervey's Gedenkschriften geheel zijn opgeheven, en dat er, aan den anderen kant, in laatstgenoemden sommige dingen verteld worden, die ik voor ongeloofelijk zou gehouden hebben, indien de feiten reeds vroeger door Walpole aan 't licht gebracht, er ons niet in zekere mate op voorbereid hadden.’ Dat het tafereel, ons door Hervey afgeschilderd, donkergekleurd is, willen wij gaarne toegeven, en hartelijk zouden wij wenschen, ter wille van het geslacht te midden van hetwelk hij leefde, dat die sombere tinten alleen in zijne verbeelding bestonden. Maar het was een booze, diepverdorven tijd: schandelijke zedeloosheid en schaamtelooze eigenbaat vormden de twee voorname karaktertrekken van een wereld die met al wat goed en schoon en edel was, den spot dreef. Dat een getrouw beeld van zulk een wereld meer van een Pandemonium dan van een Paradijs heeft, ligt in den aard der zaak.

Het is ons voornemen in de volgende bladzijden een schets te leveren van het Engelsche hof gedurende de tien eerste jaren der regeering van George den Tweede. Wij zullen ons daarbij hoofdzakelijk door Lord Hervey's werk laten leiden. Ook de geschriften van Horace Walpole, met name de reeds vermelde ‘Reminiscences’, zullen ons van veel dienst zijn om Hervey's berichten te toetsen en aan te vullen. De vermelding van andere gelijktijdige bronnen door ons geraadpleegd, willen wij den lezer sparen. Eer wij echter tot die schets zelve overgaan, achten wij een korte inleiding, tot recht verstand van de vreemde dingen die wij zullen mededeelen, onmisbaar. Men vergunne ons, met het oog op die inleiding,

deze woorden van De Rémusat tot de onze te maken: ‘Il a fallu beaucoup s'étendre pour être compris; car je voudrais que l'on pût s'intéresser à mes récits, même sans bien connaître l'histoire, quoique l'envie de la lire doive être ce qu'on gagnerait de meilleur à les avoir lus.’

De verhouding waarin de eerste vorst uit het huis van Hanover zich tegenover zijn Ministers, zijn Parlement, en zijn volk bevond, was in hooge mate zonderling. Opgevoed in al de begrippen van een klein Duitsch hof, vond hij zich geroepen over een natie te regeeren van wier zeden en staatsinstellingen hij niet het flaauwste denkbeeld had. Zelfs haar taal was hij niet machtig, en George de Eerste was er de man niet naar om op zijn vier-en-vijftigste jaar nog Engelsch te gaan leeren. Sir Robert Walpole, zijn vertrouwde Minister, sprak geen Fransch, - Duitsch was toenmaals in Engeland even onbekend als tegenwoordig Russisch, - en zag zich dus genoodzaakt zijn Latijn weêr wat op te frisschen, en in die taal, zoo goed en kwaad het gaan wilde, de zaken van staat met zijn meester te behandelen. ‘Welk een wonderlijk land is dit toch!’ zeide zijn Majesteit eens; ‘den eersten morgen na mijn aankomst op het paleis van St. James's, keek ik uit het venster en zag een park met wandelpaden, een kanaal, enz., en dat alles, werd mij gezegd, behoorde aan mij. Den volgenden dag werden mij door Lord Chetwynd, den opperhoutvester van *mijn* park, een paar mooye karpers uit *mijn* kanaal gezonden, en toen beduidde men mij dat ik aan Lord Chetwynd's bediende vijf guinjes moest geven, omdat hij mij *mijn eigen* karpers uit *mijn eigen* kanaal in *mijn eigen* park had gebracht!’ Daar sprak de Keurvorst van Hanover; dat was hij op Herrenhausen anders gewoon geweest! Kan het ons dan verwonderen, dat Hanover niet alleen hem, maar ook zijn zoon en opvolger, altijd dierbaarder was dan Engeland; dat zij steeds de belangen van hun koninkrijk achterstelden aan die van hun keurvorstendom; dat zij nooit gelukkiger waren dan wanneer zij voor een poos hun hofhouding van St. James's met die van Herrenhausen konden verwisselen? Die gevoelens van partijdigheid voor het land hunner geboorte waren niet meer dan natuurlijk, in zekere mate zelfs prijzenswaardig; het eenige dat men redelijkerwijze had mogen verwachten was, dat zij den

takt zouden gehad hebben zulke gevoelens niet te pas en te onpas ten toon te spreiden. Doch fijne takt was een deugd, waarop de beide eerste Georges allerminst aanspraak konden maken. De natie van haar kant beschouwde het nieuwe koningshuis met onverschilligheid, om niet te zeggen met tegenzin. Van dien eerbied voor het gezag der kroon, die geestdrift voor den persoon des Konings, waardoor het Engelsche volk zich altijd boven anderen heeft onderscheiden, vinden wij in de halve eeuw, welke tusschen den dood van Koningin Anna en de troonsbeklimming van George den Derde verliep, geen spoor. Geestdrift voor het verdreven koningshuis bestond in het zuidelijk deel van Groot-Britannië slechts bij weinigen; geestdrift voor het regeerende geslacht bij niemand. De wet op de troonsopvolging van 1701 had de revolutiebeginselen bekrachtigd; die wet was bij den dood van Anna gehandhaafd; de Stuarts bleven uit het land hunner vaderen verbannen; een vreemdeling werd tot den troon geroepen; de natie smoorde haar gevoel van loyauteit; zij koos vrijheid en rust onder den nieuwen naam van George, boven despotisme en paperij onder den ouden naam van Karel of Jakobus.

Die toestand van wederzijdsche onverschilligheid welke vorst en volk voor elkander aan den dag legden, was in de gevolgen uiterst heilzaam. George de Eerste en zijn zoon bemoeiden zich weinig met het beleid der zaken van staat, zij lieten het land zichzelf regeeren; en juist daardoor konden de vrijzinnige beginselen, pas met zooveel moeite tegen het overheerschend gezag der kroon gehandhaafd, zich vrij en onbelemmerd ontwikkelen. De invloed door den regeerenden vorst persoonlijk op het staatsbeleid uitgeoefend, welke wij zelfs na de Revolutie van 1688, onder Willem den Derde, Anna, en George den Derde, zoo krachtig zien werken, was onder de beide eerste vorsten uit het huis van Hanover, uiterst zwak. Willem was zijn eigen minister geweest, althans zijn eigen minister van oorlog en van buitenlandsche zaken. De val van het groote Whig ministerie, waarvan Marlborough de ziel vormde, de heerschappij der Tory partij, onder Oxford en Bolingbroke, de lagen waarmeê de Protestantsche successie bedreigd werd, die misgeboorte van bedrog en verraad, welke men gewoon is den vrede van Utrecht te noemen, - het was alles 't gevolg van de hofkabalen waarvan de zwakke Anna het slachtoffer werd. Aan den personeelen invloed dier bekrompen vorstin had Lode-

wijk de Veertiende zijn behoud te danken; zij was de voorname oorzaak dat de vrede onder het beleid van Bolingbroke te Utrecht, in plaats van door Marlborough en Eugenius te Parijs gesloten werd. Onder George den Derde herleefde het koninklijk gezag in volle kracht. Al de ministeries, welke onder die langdurige regeering elkander opvolgden, hadden hetzij hun ontstaan, hetzij hun val te danken aan den rusteloozen ijver, waarmeê de souverein dat gezag trachtte uit te breiden. Het ministerie van Chatham en Newcastle, dat van George Grenville, dat van Lord Rockingham, het Coalitie kabinet van 1783, de kortstondige Whig administratie van 1806, - zij stortten allen ineen, door den Koning zelven ondermijnd. Lord Bute daarentegen, Lord North, de jongere Pitt, Addington, Perceval, waren in den echten zin des woords konings-ministers; zij waren de gunstelingen, de vrienden van hun vorst; hijzelf riep hen als zijn raadslieden tot zich; hij steunde hen met alle kracht, zelfs tegen een overmachtige meerderheid in het Parlement, tegen een vijandelijke publieke opinie. Van zulk een invloed vinden wij onder de beide eerste Georges geen spoor. Hun ministers waren somtijds genoodzaakt de voorliefde voor het dierbare Hanover een weinig te vieren, en te dulden dat Engeland zich mengde in de zaken van het Duitsche Rijk, al stonden er niet onmiddelijk Engelsche belangen op het spel; somtijds moesten zij in benoemingen tot staatsambten van ondergeschikt belang aan de persoonlijke voorkeur, of den persoonlijken tegenzin van hun souverein toegeven; maar verder ging die invloed niet. Zeven malen had er gedurende die regeeringen een verandering van kabinet plaats; maar telkens was deze het gevolg òf van oneenigheid tusschen de ministers onderling, òf van een nederlaag in het Huis der Gemeenten, - nimmer van de kuiperijen van den vorst.

George de Eerste had zich geheel aan de Whig partij aangesloten, niet uit sympathie voor de liberale beginselen dier partij, - want die moesten hem, voor zoover hij ze begrijpen kon, tegen de borst stuiten, - maar omdat hij wist dat hij zijn kroon aan de krachtige pogingen der Whigs te danken had, en zeer wel inzag dat, nu zij hem eenmaal op den troon gebracht hadden, hun eigen belang hen moest aansporen hem op dien troon te handhaven. Zijn zoon volgde dezelfde politiek; de Whigs bleven tot aan zijn dood in het ongestoord

bezit hunner overmacht; de Tories zagen zich van het staatsbestuur stelselmatig uitgesloten. Indien er strijd in het Parlement was, werd die hoofdzakelijk gevoerd door de groote Whig leiders en hun volgers onderling; de Tories konden dan invloed uitoefenen door zich bij een dier fractiën aan te sluiten; maar naauwelijks hadden de Whigs weêr vrede gesloten en zich hereenigd, of de Tory partij werd machteloos. ‘Toen het huis van Hanover den troon beklommen had,’ zegt een tijdgenoot, Lord Waldegrave, in zijn Gedenkschriften, ‘kwamen de Whigs in het bezit van al de groote ambten en winstgevende betrekkingen, en sints dien tijd zijn zij, in plaats van de prerogatieven der kroon te besnoeyen, ijverige voorstanders der gestelde machten geweest. Zij waren evenwel niet altijd in één lichaam en onder één aanvoerder vereenigd, even als een goed gedisciplineerd leger; zij kunnen eer vergeleken worden met een bondgenootschap van verschillende Hooglandsche *clans*, die voor dezelfde zaak strijden en dezelfde beginselen belijden, maar die onder den invloed en het bestuur van hun verschillende opperhoofden handelen.’ Gedurende het bewind van Walpole noemden de oppositie Whigs zich zelven de patriotten of de nationale partij; de aanhangers van den Minister waren de hovelingen, de hofpartij; hetwelk overgezet zijnde, zegt Lord Hervey, beteekent, ‘de Whigs, die aan 't roer wenschten te komen, en de Whigs die aan 't roer zaten.’

Een natuurlijk gevolg van de Hanoveraansche successie was dat de rollen tusschen de partijen omgekeerd werden. De liberale Whig partij, die altijd gestreden had voor de rechten des volks, en tegen het overwegende gezag der kroon, werd nu vrij wel conservatief; het was voortaan haar taak die kroon voor aanvallen van buiten te vrijwaren, het was haar taak den parlementairen titel van het nieuwe vorstenhuis te handhaven tegen den erfelijken titel der verbannen Stuarts. De Tories, vroeger de koningsgezinden bij uitnemendheid, waren nu de verklaarde tegenstanders der kroon geworden, of liever, gelijk zij zelven beweerden, van den vorst op wiens hoofd die kroon tegen recht en geweten geplaatst was. Zij waren trouw gebleven aan den souverein, maar aan den wettigen souverein, aan den koning *de jure*, niet aan den koning *de facto*, aan Jakobus den Derde, niet aan George den Eerste. Bij de accessie van het huis van Hanover waren de woorden Tory en Jakobiet bijna synoniem geworden. De gansche partij was vol

vertrouwen op het herstel der Stuarts. Dat vertrouwen werd echter gedurende de regeering van den eersten George hoe langer hoe zwakker. Hij aanvaardde de kroon zonder den minsten tegenstand; eenige volksbewegingen door de Tory partij in Engeland zelf uitgelokt, bleven zonder gevolg; de opstand van 1715, in Schotland, werd onderdrukt; de politiek van het Fransche hof, onder Lodewijk den Veertiende den Stuarts steeds gunstig, veranderde onder den Regent van Orleans; twee of drie Jakobitische komplotten, kort na elkander op het touw gezet, werden in de geboorte gesmoord; de talentvolle en stoutmoedige Bisschop Atterbury, een der voornaamste leiders der partij, werd van hoogverraad beschuldigd en verbannen; Bolingbroke, dien hetzelfde lot reeds vroeger had getroffen, brak met den Pretendent, en kreeg verlof naar Engeland terug te keeren; en toen George de Tweede in 1727 den troon beklom, was de zaak der Stuarts hopeloos geworden. De oude Tory partij was op dat tijdstip in twee onderdeelen gesplitst: de Tories *pur sang*, of eigenlijk gezegde Jakobiten, wier getal dagelijks afnam; en de gematigde of, gelijk ze genoemd werden, de Hanoveraansche Tories, die, bukkende voor de macht der omstandigheden, zich meer en meer van hunne Jakobitische medestanders afscheidden. Onder George den Tweede vormden zij dus een soort van middelpartij tusschen de aanhangers van den Pretendent en de aanhangers der regeerende familie; en het was eerst na den dood van dien vorst dat zij in hun natuurlijk element terugkeerden, dat zij wederom als de erkende steunpilaren van het koninklijk prerogatief optraden, en als zoodanig aan het hof van George den Derde werden ontvangen. De Jakobitische partij was in het Lagerhuis niet zeer talrijk. Zij werd geleid door William Shippen, ‘downright Shippen’ zoo als Pope hem noemt, een eerlijk en oprecht staatsman, die zijn oude beginselen tot aan zijn dood toe getrouw bleef. De Hanoveraansche Tories hadden Sir William Wyndham tot leider, een man van veel talent en welsprekendheid, den vriend en volger van Bolingbroke. Doch de kern der oppositie welke zich langzamerhand tegen Walpole's bestuur vormde, bestond uit de misnoegde Whigs, de zoogenaamde patriotten. William Pulteney, een der beste sprekers in het Huis der Gemeenten, was hun hoofd.

Het is hier de geschikte plaats een kort woord te wijden aan het karakter van den grooten staatsman wiens naam wij

reeds eenige malen hebben genoemd, Sir Robert Walpole. Gedurende meer dan twintig jaren was hij de man die het Britsche rijk bestuurde, en weinig staatslieden zijn bij hun leven zoo belasterd, na hun dood zoo miskend geworden. De voorname beschuldiging tegen hem ingebracht is, - of liever was (want de dagen zijner verguizing zijn gelukkig voorbij), - dat hij om zijn macht te schragen zich niet ontzag van allerlei ongeoorloofde middelen gebruik te maken; dat hij bij de verkiezingen van Parlementsleden een volmaakt stelsel van omkooperij in praktijk bracht; dat hij de meerderheid van het Lagerhuis op dezelfde wijze wist te bewerken; kortom dat hij de groote vertegenwoordiger is van hetgeen men in Engeland met een enkel woord ‘Parlementaire Corruptie’ noemt. Een ieder die van nabij bekend is met de constitutioneele geschiedenis van Groot-Britannië gedurende de jaren welke Walpole's bestuur onmiddelijk voorafgingen, en die welke op dat bestuur volgden, zal inzien hoe schandelijk onbillijk het is één man verantwoordelijk te stellen voor ondeugden waardoor een gansche eeuw besmet was. De Parlementen van Willem en Anna, alsmede de eerste Parlementen van George den Derde waren geen grein zuiverder dan die welke door den ‘aarts-corruptor’ zouden bedorven zijn. De eerste dusgenaamde ‘Bribery Act’ dagteekent reeds van het jaar 1694; en wij kunnen ons eenig denkbeeld vormen van de hoogte tot welke het kwaad reeds toen geklommen was, als wij lezen dat bij zekere gelegenheid de Speaker van het Huis der Gemeenten in eigen persoon een som van duizend guinjes aannam om een wetsontwerp, in die vergadering aanhangig, te helpen bevorderen. Opmerkelijk zijn ook deze woorden van Bisschop Burnet: ‘Eens nam ik de vrijheid mij bij den Koning (Willem) over deze handelwijze te beklagen (over het koopen van stemmen namelijk). Hij zeide mij dat hij het even sterk haatte als iemand; maar, de verdorvenheid dezer tijden in aanmerking genomen, zag hij de mogelijkheid niet in het te vermijden, indien hij het gansche staatswezen niet in gevaar wilde brengen.’ Zoodanig was de toestand vóór Walpole; - en na hem? werd het toen beter? Corruptie is nooit stelselmatiger, wij zouden haast zeggen wetenschappelijker in werking gebracht dan onder de Pelhams; de naam van den Hertog van Newcastle alleen is daarvoor een voldoende waarborg. Gedurende de eerste jaren van George den Derde namen die kwade praktijken eer toe dan af. De algemeene

verkiezing van 1761 heeft op dit stuk een treurige vermaardheid gekregen. In het volgende jaar, toen de Ministers de preliminairen tot den vrede van Parijs door het Parlement moesten slepen, ‘werd er,’ vertelt Horace Walpole ons, ‘publiek een kantoor geopend, waar de leden heenstroomden om den prijs hunner veilheid in banknoten te ontvangen, sommigen zelfs tot de geringe som van tweehonderd pond. De Secretaris der Tresorie erkende later zelf dat er met dit doel op een enkelen morgen vijf-en-twintig duizend pond waren uitbetaald. Binnen veertien dagen was de groote meerderheid omgekocht om den vrede goed te keuren.’ Dergelijke buitenkansjes, om zoo te zeggen het verval van de vertegenwoordigers der natie, werden in die dagen *douceurs* genoemd. Op het budget was altijd een vaste som uitgetrokken onder den veelbeteekenenden naam van ‘gelden voor de geheime dienst’ (secret service money). Gedurende de vijf eerste jaren dezer regeering was het gezamenlijk bedrag dier post drie millioen Hollandsch. Deze som werd van staatswege besteed, zoowel bij de verkiezingen, als bij gewichtige stemmingen in het Parlement zelf. Maar ook aan bijzondere personen kwam de eer tot lid van 't Huis der Gemeenten gekozen te worden, duur te staan. Wilberforce verhaalt in zijn Gedenkschriften dat zijn eerste verkiezing, voor Hull, hem acht à negen duizend pond kostte. Dezelfde staatsman stond in 1807 voor Yorkshire, tegenover Lord Milton en Lascelles. De drie kandidaten vereenigden gezamenlijk meer dan drie en dertig duizend stemmen op zich; men berekent dat het totaal der ‘onkosten’ bijna zes millioen Hollandsch bedroeg. Een verkiezing te Northampton, in 1768, kwam elk der twee kandidaten op dertig duizend pond te staan. In hetzelfde jaar kostte de strijd voor Westmoreland en Cumberland, door den Hertog van Portland tegen Sir James Lowther gevoerd, hun ieder minstens veertig duizend pond.

En zoo zouden wij kunnen voortgaan, en voorbeelden tot in het oneindige aanhalen. Zelfs zouden wij op onze dagen kunnen wijzen, om aan te toonen dat het kwaad nog geenszins is uitgeroeid; door vijf verschillende ‘Bribery Acts’[1] trachtte de wetgevende macht het gedurende de regeering van Koningin Victoria te stuiten. Het gezegde zal echter wel voldoende

1 De ‘Corrupt Practices at Elections Bill,’ dezer dagen door het Parlement als wet aangenomen, niet medegerekend.

wezen om te doen zien dat corruptie vóór en na Walpole welig tierde. Het was een staatswerktuig dat hij bij zijn intrede in 't politieke leven geheel gereed vond; een werktuig, 't is waar, waarvan hij niet schroomde ruimschoots gebruik te maken, maar dat hij evenmin als Willem de Derde missen kon: ook zijn tijd was diep verdorven. Hierbij kwam dat het Huis der Gemeenten nooit in zulk een mate van alle verantwoordelijkheid ontslagen is geweest als in die dagen. Het ontzag voor de kroon dat onder de Stuarts op die vergadering gewerkt had, bestond niet meer; het ontzag voor de publieke opinie dat in onzen tijd zooveel invloed uitoefent, bestond nog niet. Het was verboden de debatten van het Huis openbaar te maken. ‘Door de redevoeringen in deze vergadering uitgesproken,’ riep Pulteney verontwaardigd uit, ‘te doen drukken en uitgeven, is het alsof men de leden buiten deze zaal verantwoordelijk wilde stellen voor hetgeen zij hier gelieven te zeggen.’ Die onbeperkte vrijheid ontaardde in losbandigheid. ‘Het kwaad lag in de gesteldheid der wetgevende macht,’ zegt Macaulay in zijn Essay over Horace Walpole; ‘en het is ten hoogste onbillijk ministers te gispen die de wetgevende macht bestuurden op de eenige wijze waarop ze bestuurd kon worden. Walpole misdeed eenvoudig hierin, dat hij zijn geld knapper wist te gebruiken, en er meer ondersteuning voor kreeg, dan diegenen welke hem voorafgingen of op hem volgden.’ Na al hetgeen er dan ook, zoowel door Macaulay in het genoemde Essay, als door Lord Mahon in zijn Geschiedenis van Engeland, omtrent dit punt is in 't midden gebracht, zal deze ongegronde beschuldiging wel voor goed ter zijde zijn gezet.

Maar noch Macaulay, noch Mahon behooren tot de krachtige verdedigers, de warme bewonderaars van den Minister. Hun toon is die van verontschuldiging: kalm worden de verdiensten opgesomd van een man in wien zij ten slotte toch weinig waarachtige grootheid kunnen zien. Anders is het met Lord Brougham en Sir Robert Peel, twee namen welke wij in deze veilig tegenover die der beide genoemde geschiedschrijvers durven plaatsen. De oprechte bewondering welke Peel voor het karakter en de politiek van Walpole gevoelde, is eerst onlangs openbaar geworden. Graaf Stanhope (Lord Mahon) deelt in zijn ‘Miscellanies’, vóór weinige maanden in 't licht verschenen, een belangrijke briefwisseling mede tusschen hem en Sir Robert Peel over dit onderwerp gevoerd. Hij had zijn karakterschets

van Walpole aan 't oordeel van den grooten staatsman onderworpen en hem om zijn aanmerkingen verzocht. Peel voldeed bereidwillig aan dit verzoek, en het is wel der moeite waard de oorspronkelijke schets in de ‘Miscellanies’ medegedeeld, te vergelijken met die, welke in de ‘History’ voorkomt. Stanhope hechtte zooveel waarde aan het oordeel van zijn vriend, dat hij die schets, eerst tamelijk ongunstig, sterk wijzigde, ja geheele zinsneden uit de warme verdediging, hem door Peel toegezonden, overnam. Het schitterende portret van Brougham is bekend[1]; het strekt tot tegenhanger van een ander, niet minder meesterlijk, van Bolingbroke. Na Walpole ook van zijn kant tegen de aantijgingen, gewoonlijk tegen hem ingebracht, verdedigd te hebben, stelt Brougham helder in 't licht hoe oneindig veel Engeland aan hem verplicht is als den man, die de Hanoveraansche dynastie op den troon handhaafde, en zijn vaderland daardoor voor een nieuwe Restauratie, voor dwingelandij, voor priesteroverheersching, voor burgeroorlog, kortom voor een onafzienbare reeks van rampen bewaarde. ‘Ik alleen ben in staat het land te redden,’ zeî Pitt tegen den Hertog van Devonshire; ‘en redden zal ik het.’ Walpole heeft zoo iets nooit gezegd; hij hield niet van phrasen; maar hij toonde het door daden. Aan Robert Walpole, niet minder dan aan Willem van Oranje, heeft de Engelsche natie haar voorspoed, haar rust, haar vrijheid, misschien haar onafhankelijk bestaan te danken. Brougham wijst ook op de moeilijkheden waarmede de Minister ter bereiking van zijn doel te kampen had, niet alleen in het Parlement, waar eene partijzieke oppositie hem den voet dwars zette, maar ook aan het hof, waar hij onophoudelijk de oorlogzuchtige gezindheid van den Koning en de Koningin te bestrijden had, die, in hun blinden ijver voor Hanover, Engeland in oorlogen zouden gewikkeld hebben welke de zaak der Stuarts niet weinig bevorderlijk zouden geweest zijn. Lord Hervey's Gedenkschriften stellen die moeilijkheden in een nieuw en helder licht, en vermeerderen nog onze bewondering voor den staatsman, die zooveel bezwaren zegepralend te boven kwam. En toch had Walpole één groote fout, een fout, die reeds menigeen vóór en na hem onberekenbaar veel kwaad gedaan: hij was gewoon ‘de

1 In de ‘Edinburgh Review’ van 1840 (vol. 71); ook opgenomen in zijn ‘Statesmen of the Time of George III.’

dire tout haut ce que chacun pense,' zoo als Courier, die aan hetzelfde euvel mank ging, het uitdrukt. Op hem is in tiendubbele mate toepasselijk wat Macaulay ergens van Henry Fox, den vader van den grooten redenaar, zegt: 'men haatte hem zoo innig, niet omdat hij zwaarder zondigde, maar omdat hij minder huichelde dan een zijner tijdgenooten.' Is het niet walgelijk voor hen die bekend zijn met het Engeland uit de eerste helft der achttiende eeuw, met dat diepverdorven geslacht, met die beestachtige zedeloosheid, met die zelfzuchtige kuiperijen, met die schaamtelooze baatzucht, om te moeten hooren hoe Walpole die onkreukbare patriotten in het Parlement wist te verleiden, hoe hij jaarlijks op zijn buitengoed in Norfolk groote jachtpartijen hield, hoe hij vloekte en allerlei ruwe praat uitsloeg, hoeveel flesschen port hij 'staan kon', en bovenal - hoe hij er een maitresse op na hield, die hij - moest men er bijvoegen - na den dood zijner eerste vrouw huwde, iets dat toen, evenmin als nu, in het oog der wereld van een eerlijk man gevorderd werd. Wel mocht zijn zoon in later leeftijd schrijven: 'Chesterfield, Pulteney, Bolingbroke - dat waren de heiligen die mijn vader door 't stof sleepten. Eerst wanneer de waarachtige geschiedenis aan 't licht komt, zal zijn karakter naar verdienste geëerd worden.' Die tijd is gekomen; en zelfs de partijdige voorliefde eens zoons zou tevreden zijn, kon hij de woorden lezen waarmeê Lord Brougham zijn schets besluit: 'De wereld op zulke mannen als Walpole te wijzen, als een toonbeeld van een wijs, een trouw, een eerlijk bestuurder, is de heiligste plicht van den onpartijdigen geschiedschrijver; en de staatsman die het karakter van Walpole oprecht bewondert, kan verzekerd zijn dat hij een stap gevorderd is op de baan van die wetenschap, waaraan hij zijn leven heeft gewijd.'

Over het hof van George den Eerste bezitten wij op verre na zulke uitvoerige berichten niet als over dat van zijn zoon en opvolger. Veel verliezen wij er niet aan: stijve etiquette en slaperige eentoonigheid maakten het verblijf aan dat hof onuitstaanbaar vervelend. Het karakter van den Koning was flaauw en kleurloos. Groote gebreken bezat hij evenmin als groote deugden. Lady Mary Montagu, die hem persoonlijk kende, noemt hem een 'eerlijken domkop,' wiens eenige nei-

ging bestond in geld op te sparen. De Hertogin van Orleans, zijn volle nicht, laat zich in haar brieven niet minder ongunstig over hem uit, en beschrijft hem als een trotsch, stroef, onaangenaam mensch. ‘Misztrauen,’ zegt zij, ‘Hochmüth und Kargheit machen diesen Churfürsten wie er ist.’ Hij haatte groote festijnen en koninklijk praalvertoon. Bezocht hij de opera, dan ging hij in een eenvoudigen draagstoel en nam plaats in een gewone loge. Zijn grootste vermaak was om in zijn park bij Richmond met Sir Robert Walpole te jagen, en daarna met hem en nog een paar vertrouwde gunstelingen in alle stilte op het jachthuis in het woud te dineeren en punch te drinken. Bij zijn komst in Engeland, in de maand September 1714, had hij een geheele menagerie hongerige Duitschers meêgebracht. In zijn gevolg bevonden zich een ‘Oberhofmarschall’, een ‘Oberstkammerherr’, een ‘Oberstallmeister’, een ‘Obermundschenk’, een ‘Oberforstmeister’; verscheidene soorten van ‘Räthe’, als: ‘Kriegsräthe’, ‘Justizräthe’, ‘Legationsräthe’; verder ‘Kammerherren’, ‘Kammerjunker’, etc., in 't geheel een honderdtal personen, die volgaarne hun kaal Duitsch vaderland verlieten ten einde zich in het rijke Engeland aan het vette der aarde te goed te doen. Maar bovenal merkwaardig in dien hofstoet waren de twee maitressen, Melusine von Schulenburg en Sophie Charlotte Kielmansegge, *née* Platen. De eerste was zeer leelijk, lang en mager, het Engelsche volk noemde haar oneerbiediglijk den ‘Kokanje-mast’, in onderscheiding van haar dikke mededingster, die de ‘Oliphant’ werd bijgenaamd. Nommer een stond het hoogst in gunst, en werd spoedig tot Hertogin van Kendal verheven. Toen Koning George Hanover verliet, had zij niet meê gewild; de andere, Madam Kielmansegge, wilde wel meê, maar kon niet: haar crediteuren waren te veel op haar gezelschap gesteld, en wilden van geen scheiden hooren. Zij wist echter te ontkomen, vluchtte verkleed uit Hanover, en voegde zich te 's Hage bij haar koninklijken minnaar, die zich reeds op weg naar Engeland bevond. Naauwelijks had Schulenburg dit vernomen, of zij reisde haar na; en zoo kwamen beiden in het gevolg van zijn Majesteit mede. Een derde favorite, de jonge gravin Platen, bleef in haar land. De Hertogin van Kendal, de ‘Kokanje-mast’, was een goed mensch. De Markgravin van Baireuth vertelt ons in hare curieuse ‘Mémoires’: ‘La Duchesse de Kendal etait du nombre de ces personnes qui sont si bon-

nes, que pour ainsi dire elles ne sont bonnes à rien. Elle n'avait ni vices, ni vertus, et toute son étude ne consistait qu'à conserver sa faveur et à empêcher que quelque autre ne la débusquât.' George had een dochter bij haar, die tot Gravin van Walsingham gecreëerd werd, en later met Lord Chesterfield huwde. De tweede maitresse, de 'Oliphant', was een dochter der beruchte Gravin Platen, - 'die böse Gräfin Platen', de moordenares van Königsmark, - bij den Keurvorst Ernst August, den vader van Koning George. Zij was dus diens halve zuster. In Duitschland gehuwd met een Baron Kielmansegge, werd zij later tot Gravin van Darlington verheven. Ook bij haar had de Koning een dochter. De Markgravin schildert haar karakter aldus af: 'On peut dire d'elle avec vérité qu'elle avait de l'esprit comme un diable, car il était entièrement tourné au mal. Elle était vicieuse, intriguante, et ambitieuse.' Horace Walpole, die haar gekend had, geeft ons een beschrijving van haar persoon: een paar felle zwarte oogen, die onder twee hooggewelfde wenkbraauwen heen en weêr rolden; twee bunders wang met rouge overdekt; een oceaan van een boezem, die overliep; een figuur van een ontzettenden omvang, dat door geen keurslijf werd ingehouden; kortom een monster waarvoor Horace als kind schrikkelijk benaauwd was.

De treurige geschiedenis van George's schoone gemalin, Sophia Dorothea van Celle, en haar minnaar Graaf Königsmark is bekend. Haar schuld, waaraan men lang getwijfeld heeft, is thans door de uitgave van een gedeelte der briefwisseling tusschen haar en den Graaf gevoerd, zonneklaar bewezen; en wat meer is, de liaison schijnt zoo innig en van zulk een langen duur geweest te zijn, eer de catastrophe plaats had, 'dass die Legitimität der englischen und der mit ihr verwandten preuszischen Königsfamilie allerdings sehr zweifelhaft wird,' zegt Dr. Vehse[1]. Königsmark werd in 1694, voornamelijk door toedoen der booze Gravin Platen, van kant gemaakt; de jonge Prinses van echtbreuk beschuldigd, formeel van haar ge-

1 Aan 't Fransche hof werd die 'Legitimität' van George den Tweede algemeen in twijfel getrokken: 'Ich glaube,' schrijft Madame in 1718, 'dass der König von England nicht glaubt, dass der Prins von Wallis sein Sohn ist.' En Saint-Simon: 'Le roi Georges ne pouvoit souffrir le Prince de Galles qu'il ne croyoit pas son fils, et l'aversion étoit réciproque.' - Mémoires, année 1716 (VIII, 412).

maal gescheiden en naar het kasteel Ahlden, op de Luneburger heide, gevoerd, waar zij haar verder leven nog gedurende twee en dertig jaren treurig en eenzaam voortsleepte. Aan 't hof van George den Eerste was dus geen Koningin; de *honneurs* werden door de Hertogin van Kendal waargenomen. Met haar, met de Gravin van Darlington, en met eenige vertrouwde Duitsche gunstelingen bracht de Koning meestal zijn avonden door. Slechts weinig Engelsche heeren of dames genoten de eer tot deze uitgelezen partijen te worden toegelaten. Lady Mary Montagu, die tot de uitverkorenen behoorde, heeft ons een verhaal nagelaten van een bespottelijk avontuur dat haar op zulk een avond overkwam. Zij wilde wat vroeger dan gewoonlijk heengaan, en gaf haar wensch aan de Hertogin van Kendal te kennen, opdat deze haar excuus bij den Koning zou maken. Na veel komplimenten en herhaalde pogingen om haar over te halen nog wat te blijven, liet zijn Majesteit, die tamelijk met haar ingenomen scheen te zijn, haar eindelijk vertrekken. In haar haast liep zij onder aan den grooten trap een der Ministers tegen 't lijf, die juist zijn opwachting kwam maken, den Secretaris van Staat Craags. Op zijn vraag of het gezelschap al opgebroken was, vertelde zij hem waarom zij zoo vroeg heenging, en sprak met veel zelfbehagen over de verplichtende manier waarop de Koning haar had trachten te overreden haar bezoek nog wat te verlengen. Zonder een woord te spreken grijpt Craggs haar om haar middel, loopt met haar den trap op, zet haar in de antichambre op den grond, kust haar de hand, en verdwijnt. De pages, meenende dat zij terugkwam, werpen oogenblikkelijk de deuren van 't salon open, en eer Lady Mary er aan denkt, bevindt zij zich weder in 's Konings tegenwoordigheid. ‘Ah! la re-voilà!’ roepen de Hertogin en hij uit, verheugd, zeggen zij haar, dat zij van plan veranderd was. Lady Mary, die maar best gedaan had ‘bonne mine à mauvais jeu’ te maken, begint in haar verwarring met ‘O hemel, Sire! ik ben zoo verschrikt!’ en vertelt daarop, tot groote verbazing van zijn Majesteit, de geheele historie. Naauwelijks heeft zij dit gedaan, of zijn Excellentie de Secretaris van Staat wordt aangediend, die even bedaard binnen komt stappen alsof er niets gebeurd was. ‘Mais comment donc, Monsieur Craggs,’ voegt de Koning hem toe, ‘est-ce que c'est l'usage de ce pays de porter des belles dames comme un sac de froment?’ De

Minister staat een oogenblik verlegen, maar zegt toen, tamelijk gevat: ‘Er is niets dat ik om aan uwer Majesteits wenschen te voldoen, niet zou durven ondernemen.’ Een oogenblik later fluistert hij Lady Mary in dat hij 't haar betaald zou zetten. Deze kon dus met het aangenaam bewustzijn huiswaarts keeren, een gek figuur gemaakt, en zich de vijandschap van een persoon van invloed op den hals gehaald te hebben.

Een opmerkelijk verschijnsel onder de regeeringen der drie eerste George's is de vijandschap waarin de regeerende vorst met zijn zoon en opvolger leefde, welke vijandelijke houding telkens hetzelfde gevolg had, namelijk dat de oppositie tegen het gouvernement zich rondom den Prins van Wales schaarde. Onder George den Eerste, even als - gelijk wij later zien zullen - onder zijn opvolger, liepen die familietwisten zoo hoog, dat zij publiek schandaal veroorzaakten. De Koning wantrouwde zijn zoon. Toen hij in 1716 voor de eerste maal Hanover weder bezocht, was hij met moeite te bewegen hem als Regent in Engeland achter te laten, en toen hij daar eindelijk in toestemde, was het niet dan onder een zeer beperkte volmacht. De Prinses van Wales, Caroline van Anspach, haatte hij. Zij was een mooye vrouw, geestig, welopgevoed, talentvol, gezond van oordeel, en vooral krachtig van wil; en 't is niet onwaarschijnlijk dat zijn Majesteit een weinig bang voor zijn knappe schoondochter was; althans wanneer hij tegen zijn vertrouwden van haar sprak, was het altijd van ‘cette diablesse Madame la Princesse.’ Zijn zoon liet hij ten minste nog eenig recht wedervaren, zeggende: ‘Il est fougueux, mais il a de l'honneur’[1]. Het ontbrak natuurlijk niet aan personen die, door den zoon zwart te maken, zich in de gunst des vaders trachtten te dringen. Zelfs ging de ijver van enkelen zóó ver, dat men den Koning het voorstel deed den Prins van Wales in verzekerde bewaring te nemen, hem in stilte op een schip te brengen, en naar de Amerikaansche koloniën in ballingschap weg te voeren. Hoe ongeloofelijk het ook klinken moge dat zulk een plan ooit in ernst gesmeed is, moeten wij er toch

1 Volgens Horace Walpole; Lord Hervey's lezing is: ‘Il est *fou*, mais il est honnête homme.’ Het doet er weinig toe, en wij releveeren dit punt alleen om te doen zien hoe treffend, zelfs in kleinigheden, die beide schrijvers met elkander overeenstemmen, terwijl zij juist genoeg verschillen om alle vermoeden weg te nemen als zou Horace, bij 't opstellen zijner ‘Reminiscences’, van Lord Hervey's Gedenkschriften gebruik hebben gemaakt, hetgeen wel eens beweerd is.

op het eenstemmig getuigenis èn van Horace Walpole, èn van Lord Hervey geloof aan hechten. Horace deelt deze vreemde geschiedenis aldus mede: ‘Bij den dood van George den Eerste, in 1727, vond Koningin Caroline in zijn kabinet een voorstel van den Graaf van Berkeley, - toenmaals Eerste Lord der Admiraliteit, - om den Prins van Wales in hechtenis te nemen, en hem naar Amerika te voeren, waar men nimmer weer iets van hem hooren zou. Dit verfoeilijke plan was door Charles Stanhope, ouderen broeder van den Graaf van Harrington, op schrift gebracht; en zoo diep was de indruk door dit vloekwaardig stuk op 't gemood van George den Tweede gemaakt, dat Lord Harrington, hoe hoog hij ook als Secretaris van Staat in gunst stond, nooit de geringste onderscheiding voor zijn broeder kon verwerven, hoewel deze slechts de ondergeschikte rol van afschrijver had vervuld. George de Eerste was te menschlievend om naar zulk een afschuwelijk voorstel te luisteren.’ Lord Hervey's bericht stemt hiermede bijna geheel overeen; hij zegt: ‘Toen de zaken tegen den Prins van Wales tot het uiterste werden gedreven, liet Graaf Stanhope in een brief aan den Koning deze woorden vloeyen: “Il est vrai c'est votre fils, mais le Fils de Dieu même a été sacrifié pour le salut de (*sic*) genre humain.” In een anderen brief heette het: “Il faut l'enlever; et my Lord Berkley le prendra sur un vaisseau, et le conduira en aucune partie du monde que votre Majesté l'ordonnera.”’ Lord Hervey had deze bijzonderheden van zijn meesteres, Koningin Caroline; Horace Walpole van zijn vader, Sir Robert, die men na den dood des Konings met dit liefderijke plan bekend had gemaakt en die evenmin als Lord Harrington bij machte was ooit iets voor Charles Stanhope te doen, hoe gaarne hij dit ook gewenscht had. Of James, Graaf Stanhope, de bekende staatsman en krijgsoverste, mede in deze zaak betrokken was, meenen wij, zijn eerlijk en oprecht karakter in aanmerking genomen, te mocten betwijfelen; Lord Hervey kan zich hier licht vergist hebben. Hij vermeldt verder, in 't begin zijner Gedenkschriften, hoe Lord Berkeley bij den dood van George den Eerste onmiddelijk zijn ontslag kreeg, en geeft als reden daarvoor op zijn vriendschap voor Bolingbroke en zijn haat tegen Robert Walpole. Eerst in later tijd vernam hij de ware reden, die hij terzelfder plaatse als de daareven aangehaalde woorden, aan 't eind van zijn werk, mededeelt, blijkbaar zonder te denken aan hetgeen hij eenige jaren

vroeger, toen hij omtrent dit punt nog niet zoo goed was inge licht, geschreven had. Dergelijke kleine tegenstrijdigheden, wel verre van ons vertrouwen in hem te verzwakken, strekken ons veeleer tot bewijs hoe hij, zonder opzet en zonder bijbedoelingen, van dag tot dag de indrukken weêrgaf, welke de gebeurtenissen, waarvan hij getuige was, op hem maakten.

Korten tijd na de bovenvermelde reis des Konings naar Hanover, veranderde de spanning, die tusschen hem en zijn zoon bestond, in openlijke vijandschap. Het is al weder aan Horace Walpole dat wij de vermakelijke beschrijving te danken hebben van het feit dat tot die vredebreuk aanleiding gaf. De Prinses was van haar tweeden zoon bevallen. Zijn Majesteit zelf zon natuurlijk als eerste peetvader optreden; tot tweeden peetvader had de Prins zijn oom, den Bisschop van Osnabrug, bestemd; de Koning vond goed daartoe den Hertog van Newcastle aan te wijzen, tot niet geringe verontwaardiging van zijn Hoogheid. De doopplechtigheid had, als naar gewoonte, in het slaapvertrek der Prinses plaats. Aan de eene zijde van het ledekant stonden de peetouders, aan de andere zijde de Prins en de dames uit het gevolg der Prinses. Naauwelijks had de dienstdoende Bisschop de plechtigheid volbracht, of de Prins, niet in staat zich langer te bedwingen, stapte naar de andere zijde van het bed, schudde zijn vuist den Hertog van Newcastle in 't gelaat, en voegde hem toe: ‘Ge zijt een schoft, maar ik zal je wel vinden!’ Dit was een beleediging in zekeren zin tegen den Koning zelven gericht, die zich de zaak terstond aantrok, en den Prins kamerarrest gaf. In den avond van denzelfden dag kwam de Vice-Kamerling hem uit naam van zijn Majesteit mededeelen, dat hij met zijn gevolg onmiddelijk het paleis verlaten moest; de Prinses kon blijven totdat zij geheel hersteld was. Addison, toenmaals Secretaris van Staat, kreeg te gelijker tijd last een memorie op te stellen over het gebeurde, en die aan de Engelsche gezanten bij de onderscheiden vreemde hoven te zenden. De Prins en Prinses van Wales zetten nu een eigen hofhouding op, en dit zoogenoemde jonge hof werd, gelijk wij boven reeds gezegd hebben, even aangenaam en schitterend, als het oude hof stijf en vervelend was. 's Konings verbittering was zoo groot, dat aan al degenen die bij den Prins hun opwachting maakten, de toegang tot St. James's streng werd verboden; ja zelfs werd hem de gewone eerewacht ontnomen. Een paar jaar later had er een soort van officiëele

verzoening plaats, die natuurlijk in de gevoelens waarmede vader en zoon elkander beschouwden, weinig verandering bracht.

In de maand Junij 1727 begaf Koning George zich voor de vijfde maal sints zijn troonsbeklimming naar Hanover. Onder weg werd hij ongesteld. Op de Duitsche grenzen, bij Bentheim gekomen, drongen de lieden van zijn gevolg er op aan, dat hij rust nemen, en daar blijven zou: hij wilde van geen oponthoud hooren. Eenige uren later werd hij door een beroerte getroffen, maar steeds wilde hij verder. Zoolang hij geluid kon geven, was het telkens: ‘Osnabrug! Osnabrug!’ waar zijn broeder, Bisschop Ernst August, verblijf hield. Toen men die stad bereikte, was de Koning reeds dood. Hij werd te Hanover begraven.

Toen het groote nieuws in Londen aankwam, bevond Sir Robert Walpole zich juist aan tafel. Hij steeg onmiddelijk te paard en begaf zich in eigen persoon naar Richmond, waar de Prins en Prinses van Wales op dat oogenblik verblijf hielden. Zijn Hoogheid deed een middagslaapje; zijn vrouw maakte hem wakker, de Minister werd binnengelaten en zeide: ‘Ik ben gekomen om uwe Majesteit bekend te maken met den dood uws vaders.’ George scheen uitermate verrast. Op eenige vragen door Sir Robert gedaan omtrent het bijeenroepen van den ministerraad, omtrent het opstellen van de toespraak door den nieuwen vorst ouder gewoonte tot dien raad gericht, omtrent de proclamatie, en andere punten waarin spoedig voorzien moest worden, ontving hij geen ander antwoord dan: ‘Ga naar Chiswick, en vraag Sir Spencer Compton hoe gij te handelen hebt.’ Het onderhoud was dus zeer kort; Sir Robert begaf zich zonder toeven naar Chiswick, hunne Majesteiten naar Londen.

Sir Spencer Compton, aan wien George zijn volle vertrouwen scheen geschonken te hebben, was op dat tijdstip Speaker van het Huis der Gemeenten, en vervulde bovendien een betrekking aan het hof van den Prins. Hij was een achtbaar, deftig, onbeteekenend man, van groote werkzaamheid, maar weinig aanleg, wiens voornaamste kennis in formulieren en antecedenten bestond, geschikt om de bevelen van anderen uit te voeren, ongeschikt om zelf bevelen te geven; kortom, ten eenemale onberekend voor de hooge waardigheid, waartoe de gunst zijns meesters hem scheen bestemd te hebben. Toen Sir Robert bij hem was toegelaten, maakte hij hem met den stand van zaken bekend, verklaarde hem rondborstig dat hij hem van dat oogen-

blik af aan als eersten Minister beschouwde, en verzocht hem om zijn bescherming. Sir Spencer, uitermate met dit heugelijke nieuws in zijn schik, beloofde Walpole grootmoediglijk hem de hand boven 't hoofd te zullen houden, en vroeg hem op zijn beurt om zijn raad en voorlichting. Zonder tijd te verzuimen begaven beiden zich naar Londen, tot den Hertog van Devonshire, President van den Ministerraad; men zond om den Lord Kanselier, benevens nog een of twee Ministers, en beraadslaagde gezamenlijk over het gebruikelijk ceremonieel, dat bij de eerste zitting van dien raad moest in acht genomen worden.

Terwijl men hiermede bezig is, neemt Compton Sir Robert ter zijde, en vraagt hem of hij de goedheid zou willen hebben de zamenstelling der Koninklijke Speech op zich te nemen; hij was met dat soort van werk beter bekend, en had zich slechts even in een zijvertrek te begeven om het ontwerp op te stellen; Compton zelf zou in dien tusschentijd naar Leicester Fields gaan, waar de nieuwe Koning als Prins van Wales zijn paleis had, om zijn nadere bevelen te ontvangen. Nu was, gelijk Lord Hervey te recht aanmerkt, Sir Robert Walpole de laatste man tot wien Sir Spencer zich op dat oogenblik met zulk een verzoek had moeten wenden, en had hij, indien hij eenig doorzicht had bezeten, moeten begrijpen dat, hoe beter Sir Robert zich van die taak kweet, des te nadeeliger dit voor hemzelven moest werken. Na eenig aarzelen zette Walpole zich aan 't werk, waarop de nieuwe gunsteling zich naar het paleis in Leicester Fields begaf. Het plein stond vol menschen, luidkeels hoezee roepende en juichende; binnenshuis was het gedrang niet minder groot. Gelijk overal was het ook hier: ‘Le Roi est mort, - vive le Roi!’ Sir Spencer werd onmiddelijk toegelaten, bleef eenige oogenblikken met den Koning alleen, ‘en keerde naar zijn koets terug door een laan van *buigers*, die zich in de voorvertrekken en op de trappen verdrongen om dezen nieuwen afgod te aanbidden.’ Aan het huis van den Hertog van Devonshire teruggekeerd, vond hij de Speech reeds klaar; hij keurde ze goed, verzocht Sir Robert vergunning ze over te schrijven, en drong er vooral op aan dat deze niet verklappen zou, zelfs niet aan hun collegas in de andere kamer, dat zij uit zijn pen was gevloeid. Sir Robert beloofde dit gaarne; de Speech werd door de andere Ministers ook goed gevonden, en Compton begaf er zich terstond meê

naar Leicester House. Eenige oogenblikken later volgde Walpole, en vond zijn vriend in groote verlegenheid: de Koning had zich geheel met het opstel vereenigd, op één enkele plaats na die hij veranderd wilde hebben; en daar zag de groote man geen kans toe. Sir Robert moest dus maar even bij zijn Majesteit gaan, en hem aan 't verstand brengen dat het beter was de woorden in kwestie te laten zooals ze waren. Ook aan dit verzoek werd met de meeste bereidwilligheid voldaan; Sir Robert slaagde naar wensch, en de dankbaarheid van den schranderen Sir Spencer Compton was nog grooter dan te voren.

De Koning bleef vier dagen in de stad, gedurende welken tijd het paleis in Leicester Fields van den vroegen morgen tot den laten avond opgevuld was met menschen. Maar van de honderden die hier de opgaande zon kwamen aanbidden, was er niemand die zich om den gevallen Minister bekommerde. Allen, zelfs zij die hij 't meest verplicht had, keerden hem den rug toe. Want dat zijn rijk uit was, daaraan twijfelde niemand meer. Het was genoeg dat hij de vertrouwde van den vorigen vorst was geweest, om bij den nieuwen Koning alle gunst verbeurd te hebben. Het was ten overvloede algemeen bekend dat deze zich bij 't leven zijns vaders herhaalde malen hoogst ongunstig over diens Ministers had uitgelaten. George de Tweede was niet gewoon zich in het uitdrukken zijner gevoelens over personen of zaken bijzonder in acht te nemen: de woorden waarin hij aan die gevoelens lucht gaf waren immer krachtig en duidelijk, hoezeer minder beschaafd, gelijk ons in 't vervolg van dit verhaal overvloedig zal blijken. De versierende epitheta door hem openlijk en bij herhaling aan de voornaamste raadslieden zijns vaders gegeven, luidden als volgt: Sir Robert Walpole was een ‘schoft’ en een ‘schobbejak’; zijn broeder, de oudere Horace, de diplomaat, een ‘schelm’, een ‘zot’, en daarbij een ‘vieze hansworst’; de Hertog van Neweastle een ‘onbeschaamde kwast’; Lord Townshend een ‘driftige gek’. En waaraan had dit schurkachtige viertal het dan te danken dat zij niet op staanden voet hun ontslag kregen? Aan Robert Walpole, en aan Robert Walpole alleen. Dat het dreigende onweder boven hunne hoofden voorbij trok, dat zij niet in ongenade vielen maar Ministers bleven, waren zij uitsluitend verplicht aan den fijnen takt van dien uitnemenden menschenkenner. Dit vreemde verschijnsel, dat men destijds zoo onverklaarbaar vond, is ons

door de opheldering van Horace Walpole en Lord Hervey duidelijk geworden. De zaak had zich toegedragen als volgt.

George de Tweede, Koning van Groot Britannië, Frankrijk, en Ierland, Verdediger des Geloofs, was een klein man, klein naar lichaam en naar geest. Aan doorzicht, overleg, schranderheid, vastberadenheid, menschenkennis, wilskracht, ontbrak het hem ten eenemale. Zijn gemalin bezat die eigenschappen in hooge mate. Zij had wilskracht genoeg hem geheel naar haar hand te zetten; takt genoeg hem te regeeren zonder dat hij 't zelf merkte. Het grootste bewijs voor zwakheid van karakter is een ziekelijke vrees door anderen bij den neus geleid te worden; het grootste bewijs voor zwakheid van hersens, verachting voor den raad eener verstandige vrouw. In Koning George zien wij die waarheden op nieuw bevestigd. Hij was in gemoede overtuigd dat hij de spil was om welke het gansche werktuig van staat zich bewoog. Bij zekere gelegenheid, verhaalt Lord Hervey, telde hij de verschillende personen op die het land onder vroegere regeeringen bestuurd hadden. Karel de Eerste, zeide hij, werd door zijn vrouw geregeerd; Karel de Tweede door zijn maitressen; Koning Jakobus door zijn priesters; Koning Willem door zijn mannelijke, - Koningin Anna door haar vrouwelijke gunstelingen. Zijn eigen vader door een ieder die hem maar genaken kon. En toen kwam de zegepralende vraag: ‘En wie zeggen ze dat nu regeert?’ Caroline was dus verplicht met de uiterste omzichtigheid te werk te gaan. Zij kon hem overal heenleiden waar zij wilde, doch stap voor stap, langzaam aan, onmerkbaar. Zij sprak hem nooit direct tegen, stemde alles toe wat hij geliefde te zeggen, trachtte hem nimmer door overtuiging tot rede te brengen: dat zou nergens toe gediend hebben dan om zijn drift op te wekken, en hem geheel onhandelbaar te maken. Kwam zij met een meening, met een denkbeeld, met een oordeelvelling te berde, dan geschiedde dit als ter loops, zonder opzet, zonder bijbedoeling: en het miste haast nooit of haar gemaal kwam er weldra zelf meê voor den dag als iets dat hij in zijn eigen wijs brein had uitgedacht. Maar niet alleen had hij eerbied voor haar verstand, al wilde hij dit voor zichzelf niet bekennen, hij had ook liefde voor haar persoon. ‘Het is ontwijfelbaar,’ zegt Horace Walpole, ‘dat de Koning aan den persoon zijner gemalin altijd boven eenige andere vrouw de voorkeur gaf; als hij een beschrijving gaf van het denkbeeld,

dat hij zich van vrouwelijk schoon vormde, schetste hij altijd het beeld zijner gade.’ Dit belette niet dat hij, zoowel om zijn onafhankelijkheid te toonen, als om de mode van zijn tijd te volgen, meer dan een liefdesintrigue aanknoopte, en er in den loop zijner regeering twee erkende favorites op na hield: Mrs. Howard, later Lady Suffolk, een der hofdames zijner gemalin, van wie wij reeds met een enkel woord gesproken hebben; en Madame Walmoden, een Hanoveraansche schoone, met wie hij op een zijner reizen in kennis kwam. De heerschappij van laatstgenoemde dame, voor zoover die ging, begon eerst na den dood der Koningin, toen zij voor 't eerst in Engeland kwam. Lady Suffolk heette reeds de begunstigde maitresse te zijn voor dat haar minnaar de regeering aanvaardde. Haar lot was lang niet benijdenswaard. Zij moest de schande van haar positie dragen, zonder de voordeelen te genieten daaraan gewoonlijk verbonden; zij moest geduldig toelaten dat George haar op zijn manier het hof maakte, hetwelk hoofdzakelijk in vervelende visites bestond, zonder ooit den geringsten invloed te kunnen uitoefenen. De Koningin duldde haar, hield haar zelfs de hand boven het hoofd, sprak altijd van haar ‘goede Howard’, en nam elke gelegenheid te baat om haar met de meeste beleefdheid allerlei kleine vernederingen aan te doen. Haar zoogenaamde minnaar kon haar soms de grievendste dingen zeggen. Het gebeurde meer dan eens, als hij binnenkwam terwijl de Koningin zich kleedde, waarbij Mrs. Howard de behulpzame hand moest bieden, dat hij zijn vrouw haar haldsdoek aftrok, en de favorite toegraauwde: ‘Omdat ge zelf zoo'n leelijken hals hebt, behoeft ge dien der Koningin nog niet toe te dekken.’

Hare Majesteit regeerde dus; de maitresse had niets te zeggen; dit werd spoedig merkbaar; behalve Koning George zelf was er niemand die hieraan twijfelde. Doch het was de groote verdienste van Sir Robert Walpole dit reeds bespeurd te hebben toen de ware stand van zaken nog niet zoo duidelijk was. Dat Koningin Caroline haar gemaal in alles naar haar hand zette, moest iedereen in 't oog vallen: dat bleek uit de gevolgen; maar om op te merken dat zij als Prinses van Wales denzelfden invloed op hem bezat, daartoe behoorde meer menschenkennis. Alleen aan iemand die zoo diep zag als Walpole kon die invloed reeds toen niet verborgen blijven. Het gros der hovelingen beging den zeer natuurlijken, doch voor hunne belangen

zeer noodlottigen misslag op de gunst der favorite te bouwen, en de vrouw te veronachtzamen. Swift, Bolingbroke, Bathurst, Chesterfield[1], Argyle, - allen vielen in den strik. Walpole wachtte zich wel hen te waarschuwen, behandelde de maitresse met lompheid, bracht haar nooit een bezoek, en maakte uitsluitend zijn hof aan de Prinses. En zijn weloverlegde politiek werd beloond. Toen de oude Koning stierf vond Walpole in Caroline een krachtigen steun. Niet bij machte, of het wellicht onraadzaam oordeelende, den tegenzin door haar gemaal tot nog toe voor Walpole aan den dag gelegd, onmiddelijk weg te nemen, en wetende hoe hoogelijk hij met zijn gunsteling Sir Spencer Compton was ingenomen, kon zij de eerste stappen ten diens gunste gedaan niet beletten. Maar toen Sir Spencer's hulpeloosheid bij 't opstellen der koninklijke toespraak bekend werd, verzuimde zij niet den Koning aan het verstand te brengen hoe dwaas het zou wezen zulk een man tot den post van eersten Minister te verheffen. George kon dit niet ontkennen, en begon te weifelen. Reeds den tweeden dag na zijn komst op Leicester House gebeurde er iets waaruit een scherpziend opmerker had kunnen besluiten, dat de verheffing van Sir Spencer Compton en de ongenade van Sir Robert Walpole nog zoo zeker niet waren, als overal beweerd werd. Er had een groote receptie plaats. Lady Walpole, Sir Robert's vrouw, wilde zich ook aan hunne Majesteiten laten voorstellen, maar kon de plek waar deze zich bevonden niet bereiken van wege het gedrang: allen keerden haar den rug toe, niemand

1 Van Chesterfield is dit ontkend geworden, op grond van de volgende woorden in een zijner brieven aan Lady Suffolk, van het jaar 1734: ‘Gelief toch zorg te dragen dat hij met de Koningin zelve spreke, want zonder haar geschiedt niets.’ (Suffolk Correspondence, II, 84). Mr. Croker die, toen hij genoemde Correspondentie uitgaf (1824), nog weinig waarde hechtte aan de waarheidsliefde van Horace Walpole, teekent hierbij aan: ‘Dit weêrlegt volkomen Walpole's verzekering, dat Lord Chesterfield den misstap zou gemaakt hebben te gelooven dat Mrs. Howard's invloed grooter was dan die der Koningin.’ Volstrekt niet: dit bewijst alleen dat Chesterfield in 1734 zag wat iedereen, die niet stekeblind was, zien moest, namelijk dat het de Koningin was die haar man regeerde, en niet de favorite. Maar het is heel iets anders dit reeds opgemerkt te hebben vóór dat George in 1727 Koning werd. En het is juist van die vroegere periode dat Horace Walpole spreekt, als hij vertelt dat alleen zijn vader die ontdekking toen reeds gedaan had, maar dat Chesterfield en anderen hun hof aan Mrs. Howard maakten, tot dat zij, doch te laat, hun misslag bespeurden. (Reminiseences, ch. 5). Dat een getrouwd man voor zijn eigen vrouw waarachtig liefde en achting kon gevoelen, was trouwens een gedachte die niet kon opkomen in de onreine ziel van een Chesterfield.

maakte plaats voor haar. Naauwelijks kreeg de Koningin haar in 't oog, of zij riep uit: ‘Daar zie ik voorzeker een vriendin!’ Als door een tooverslag week de menigte ter zijde. ‘En,’ voegde Lady Walpole er bij als zij deze anekdote vertelde, ‘toen ik heenging had ik wel over hunne hoofden kunnen wandelen, als ik daartoe lust had gevoeld.’

Sir Robert Walpole verzuimde niet deze aanvankelijk gunstige gezindheid uit al zijn macht aan te kweeken. Weldra bood zich daartoe een uitnemende gelegenheid aan. Het Parlement, dat ten gevolge van den dood des Konings door een nieuw vervangen moest worden, had vóór de ontbinding nog één werkzaamheid te vervullen, het vaststellen namelijk der Civiele Lijst. George de Eerste had een inkomen genoten van zevenhonderd duizend pond 's jaars, een som welke ons buitensporig hoog voorkomt, doch inderdaad minder hoog is dan zij lijkt, omdat uit dit inkomen toen ter tijd onderscheidene staatsuitgaven werden bestreden, waarin eigenlijk onmiddelijk uit de schatkist had moeten voorzien worden. Zoo was, om maar iets te noemen, de Civiele Lijst bezwaard met de bezoldingen van rechters, van gezanten bij vreemde hoven, en van verschillende andere staatsambten[1]. Op voorstel van Walpole werd dit inkomen tot op achthonderd duizend pond gebracht; het pensioen waarop de Koningin, bij eventueel overlijden van haar gemaal aanspraak zou hebben, werd, mede door Walpole's bemiddeling, op honderd duizend pond 's jaars bepaald, het dubbele van hetgeen ooit door een vroegere Koningin-Weduwe van Engeland was genoten. Van de Civiele Lijst werd haar vijftig duizend pond 's jaars toegekend, ook meer dan zij had kunnen verwachten. Zulk soort van argumenten zijn bij de meeste menschen gewoonlijk niet ten eenemale van kracht ontbloot; op Koning George, bij wien geldzucht een heerschende karaktertrek was, werkten zij onwederstaanbaar. Zijn vrouw had nu geen moeite meer hem te overreden Sir Robert ten minste voorloopig als eersten Minister te behouden. Hij en zijn collegas bleven aan 't bewind. Sir Spencer Compton kreeg een Pairschap om hem tevreden te stellen, en nam als Lord Wilmington in 't Hoogerhuis zitting.

1 De Civiele Lijst van Koningin Victoria is vastgesteld op 385,000 l.; doch hare Majesteit geniet dit bedrag zuiver, en heeft er zeker meer aan dan de Georges aan het dubbele van die som.

Van dat oogenblik af was het Robert Walpole die, in overleg met Koningin Caroline, het land bestuurde. Zij waren gewoon over zaken van gewicht zich eerst te zamen te beraden. Als zij tot een besluit waren gekomen, had de volgende vertooning plaats. De Minister kwam met den meesten eerbied het kabinet van den grooten monarch binnen. De Koningin, die zich daar meestal met haar doorluchtigen gemaal alleen bevond, stond op, neeg, en wilde zich verwijderen. Somtijds behaagde het zijn Majesteit haar genadiglijk te vergunnen om te blijven; somtijds liet hij haar gaan; in beide gevallen was er vooruit bepaald welk besluit er zou genomen worden. Een enkele maal gaf Koning George een bewijs van zelfstandigheid: hij wilde in dat voorstel niet toestemmen, er niet meer van hooren. Caroline sprak er hem onder vier oogen over, en - den volgenden dag had hij zich bedacht: alles wel gewikt en gewogen, kon de Minister toch wel gelijk hebben; hij hechtte aan het besluit zijn koninklijke goedkeuring. ‘Sir Robert,’ zegt Hervey ergens, ‘deelde dit plan in stilte aan de Koningin mede; deze wist het den Koning aan 't verstand te brengen, en de Koning stelde het aan Sir Robert voor als een bewijs van zijn eigen doorzicht en edelmoedigheid.’ Maar die invloed door Caroline over haar gemaal uitgeoefend, dat zalige bewustzijn de eerste persoon in den lande te wezen, van wier gunst allen afhingen, om wier gunst allen wedijverden, werd duur door haar betaald. Dien invloed te handhaven was een moeilijke, en bovenal een vervelende taak. Al haar tijd, al haar genoegens moest zij er aan opofferen. Iederen dag sleet zij minstens zeven of acht uren *tête-à-tête* met den Koning, en dan ‘was zij doorgaans verplicht te zeggen wat zij niet dacht, toe te stemmen wat zij niet geloofde, te prijzen wat zij afkeurde.’ Zij, de beschaafde, verstandige vrouw, de vrouw van lectuur en van smaak, moest zich altijd aangenaam weten te maken bij dat bekrompen en kleingeestig manneke, dat van literatuur of kunst geen denkbeeld had, en in niets belang stelde dan in geld, soldaten, en geslachtsboomen. In zijn ‘Histoire romaine à Rome’ spreekt Ampère van de wijze waarop Livia haar heerschappij over haar gemaal, Keizer Augustus, wist te bewaren. ‘Elle est tout entière,’ zegt hij, ‘dans cette réponse qu'elle fit quand on lui demandait comment elle avait conservé son empire sur Auguste: “En étant sage, en me conformant à tous ses désirs, en ne faisant aucune remarque sur

sa conduite, en feignant d'ignorer ses infidélités." Elle fit plus, elle les favorisa.' Wij willen de nagedachtenis van Koningin Caroline van Engeland niet honen door haar in de verste verte te vergelijken met de moeder van Tiberius. Maar toch, de aangehaalde woorden zijn zoo volmaakt op haar toepasselijk, dat ze als 't ware voor haar geschreven zijn. Ook zij was 'sage'; ook zij schikte zich in alles naar de wenschen van haar gemaal, gaf nooit het geringste blijk van ergernis over zijn ontrouw, werkte zelfs zijn *amours* in de hand. 'Aangezien zij het ijdele karakter van den Koning kende,' zegt Lord Hervey, 'en wist dat hij iemand moest hebben die de wereld voor zijn maitresse kon houden, duldde zij wijselijk als zoodanig een vrouw die zij verachtte, en die van haar afhankelijk was, uit vrees dat deze plaats mocht maken voor een opvolgster die hij in waarheid zou kunnen liefhebben, en die zij op haar beurt naar de oogen zou moeten zien.' Het eenige voordeel dat Mrs. Howard uit deze valsche positie trok, was dat haar fortuin wat verbeterde, en dat zij ontslagen was van het gezelschap van haar echtgenoot, een *mauvais sujet* die haar vroeger leven zooveel hij kon verbitterd had. Toen zij eindelijk in 1734 haar voornemen te kennen gaf zich voor goed van het hof te verwijderen, was het de Koningin die haar best deed haar van dit voornemen af te brengen, haar dringend verzoekende zich er nog eens op te willen bedenken, daar zoowel zij zelve als haar 'lieve Howard' van zulk een stap later spijt zouden hebben. Toen hare Majesteit aan haar gemaal een verslag van dit onderhoud en van den wensch zijner favorite gaf, barstte hij los: 'Wat duivel was dat voor een dwaasheid om zoo'n oud, vervelend, snibbig, doof beest hier te willen houden om mij het leven lastig te maken, terwijl er zich zulk een goede gelegenheid aanbood haar kwijt te raken?' Het is licht te begrijpen dat zijn Majesteit het verzoek zijner vrouw niet ondersteunde. Mrs. Howard vertrok dus; deed na den dood van haar eersten man nog een goed huwelijk, en bracht haar laatste levensjaren in rustige afzondering door. Over de connectie met Madame Walmoden, en de houding der Koningin te dien opzichte, spreken we later.

Wij achten het overbodig van 's Konings karakter een uitvoerige schets te geven; wij willen liever op kleine schaal Lord Hervey's voorbeeld volgen en zijn Majesteit in eigen persoon sprekende en handelende laten optreden. Een paar trek-

ken mogen hier een plaats vinden. Dat hij, even als zijn vader, zeer op geld gesteld was, hebben wij reeds gezegd. Hervey, H. Walpole, Chesterfield, Waldegrave, zij mogen meer of minder gunstig over hem denken, zijn het allen hierin eens dat edelmoedigheid en weldadigheid twee deugden waren hem ten eenemale vreemd. Als Prins van Wales had hij een poos het hof gemaakt aan de schoone Mary Bellenden. Op zekeren avond haalde hij in haar gezelschap zijn beurs te voorschijn, en begon zijn geld te tellen. Dit werd zoo dikwijls herhaald, en duurde zoo lang, dat Miss Bellenden eindelijk driftig uitriep: ‘Uwe Hoogheid neme 't mij niet kwalijk, maar ik kan het niet langer uitstaan; als gij uw geld nog eens telt, verlaat ik de kamer!’ Het eenige geschenk dat Sir Robert ooit van hem ontving, bestond in een ouden, gebarsten diamant. De willekeurige wijze waarop hij met zijns vaders testament handelde, ontsproot uit dezelfde bron. George de Eerste had zijn uitersten wil gedeponeerd bij den Aartsbisschop van Canterbury, maar de voorzorg genomen een duplicaat naar Duitschland te zenden, en aan den Hertog van Wolfenbuttel in handen te geven. Toen de ministerraad plechtig vergaderd was om de opening en voorlezing van het testament bij te wonen, en de Aartsbisschop het aan zijn Majesteit overhandigd had, stond deze zeer bedaard op, stak het in zijn zak, en wandelde zonder een woord te spreken de kamer uit. De Ministers waren zóó verrast, dat hij verdwenen was eer iemand er aan dacht tegen zulk een handeling te protesteeren; en later hadden zij er den moed niet toe. De Koning sprak nooit meer van deze zaak. Het duplicaat dat bij den Hertog van Wolfenbuttel berustte, wist hij tegen een voordeelig tractaat in te ruilen. Beide stukken werden verbrand, en zijn Majesteit betaalde aan de legatarissen juist zooveel als hij verkoos, en daar moesten zij nog dankbaar voor wezen. Éene verontschuldiging kan men voor hem aanvoeren: hij had een antecedent. George de Eerste had ook twee testamenten ten vure gedoemd, dat van zijn vrouw, de ongelukkige Sophie Dorothea, en dat van zijn schoonvader, den Hertog van Celle.

Aan den anderen kant moet erkend worden dat Koning George twee goede eigenschappen bezat: hij was oprecht, en hij was dapper. Maar zelfs wanneer wij hem van die deugden blijk zien geven, wekt hij meer onzen lachlust op, dan dat hij onzen eerbied afdwingt. Hij veinsde nooit; altijd kwam hij rond voor

zijn gevoelen uit. Jammer dat de wijze waarop dit geschiedde dikwerf zoo verregaand lomp en brutaal was. Hij was niet bang om in 't vuur te komen. Aan zijn schoonbroeder, den Koning van Pruisen, zond hij een uitdaging tot een duel, dat niet dan met de grootste moeite verhinderd werd. Zij haatten elkander als de pest. George sprak altijd van: ‘Mon frère le sergent;’ Frederik Willem van: ‘Mon frère le comédien.’ Bij Oudenaarde, onder Marlborough, had George als een kleine leeuw gevochten. Hetzelfde kan niet van den Pretendent bij Malplaquet gezegd worden. Bij Dettingen, in 1743, ging zijn paard met hem op hol, en bracht hem bijna midden onder den vijand; hij steeg af, plaatste zich te voet aan 't hoofd zijner Hanoveraansche troepen, en voerde hen met den degen voor zich uit zwaayende tegen de Franschen aan. Kortom, onder welke omstandigheden wij zijn Majesteit ook ontmoeten: in het dagelijksch leven, in zijn kabinet, op het slagveld, ja zelfs bij het sterfbed zijner gemalin, - altijd is en blijft hij in de allereerste plaats belachlijk. Mrs. Montagu, - de *bas bleu*, wel te onderscheiden van haar tijd- en naamgenoot Lady Mary, - schrijft bij gelegenheid van 's Konings dood, in 1760, in gemoedelijken ernst aan een harer vrienden: ‘Zijn karakter zou geen geschikt onderwerp vormen voor epische poëzie; doch in de kalme taal der historische Muze zal het naar waarde geschat worden.’ Het denkbeeld van een epos met George den Tweede tot held, is al te grotesque; een Rabelais zou er voor teruggedeinsd zijn. De statige Muze der Geschiedenis heeft al werk genoeg bij 't vermelden van zooveel dwaasheid ernstig te blijven.

(*Het vervolg in een volgend Nommer*).

Mylady Carlisle.

XXVII.

De arme Nel, in het donkere hol opgesloten, kon zich niets anders voorstellen dan ieder oogenblik een der Towerknechten te zullen zien binnentreden met een dik touw en een prop in de hand, het eerste bestemd om haar te binden, de tweede om haar den mond te stoppen en haar op die wijze elk geluid te beletten bij het laatste bad, dat men haar in de bewuste waterpoort bereid had. Zulk een dood was zelfs naar hare voorstelling de zachtste, dien men haar kon aandoen, veel zachter ten minste dan de marteling, welke zij in hare verbeelding - en die was in den eerste tijd harer gevangenschap zeer werkzaam - aanstaande zag, en waartoe zij reeds menigmaal, slapeloos op den stroozak woelend, de knechten, in het bekende roode baai gekleed en voorgelicht door een afschuwelijk monster, dat veel van Phil Whistle had, gereed had meenen te zien.

Hoeveel tijd zij in het hok had doorgebracht wist zij niet. Stik donker was het en bleef het, en zoo niet eens in een etmaal door het luik in de deur een ijzeren haak naar binnen gestoken werd, die de waterkruik ophaalde, welke, na gevuld te zijn, tegelijk met een korst zwart brood weder neêrdaalde, zij zou gedacht hebben dat er geen tijd meer was en het altijd even laat bleef. De bewuste haak was echter reeds ettelijke malen zichtbaar geworden tegelijk met den flaauwen lichtstraal, die uit den gang door het luik van de deur naar binnen gleed; en daar zij wist, dat het eten en drinken voor de ergsten en kwaadaardigsten der menagerie eens op elken dag werd rondgebracht, kon zij berekenen dat er even zoo vele dagen waren voorbij gegaan als zij den haak had zien

verschijnen. De heftige aandoeningen, die haar in den beginne beheerschten, maar die zij in haar binnenst zocht af te sluiten, bedaarden van lieverlede; de vreeselijke voorstellingen, die haar kwelden en door de ontstelde verbeelding waren ontstaan, verdwenen of verloren haar schrikwekkend charakter; bedaardheid zelfs verving de vroegere onrust en woestheid, maar die bedaardheid werd onverschilligheid, ontstaan uit verstomping, en ging gepaard met eene wezenloosheid, welke den vroegeren toestand schier betreuren deed. De laatste gedachte, die haar bezig had gehouden, was Robert geweest. Diens gestalte had haar talloze malen voorbij gezweefd, waarbij het hoofd zoo vriendelijk geknikt en de goedige oogen zelfs vertrouwelijk geknipt hadden; diens hand had zij duidelijk in de hare geklemd gevoeld waarbij het haar zalig te moede was geweest; diens lippen had zij werkelijk zien bewegen en de woorden hooren fluisteren: ‘Wel te rusten, Nel!’

Hare oogen waren er vochtig bij geworden en haar hoofd had onwillekeurig in het donker ook geknikt als andwoord op den ontvangen groet; maar daarna scheen zij afscheid te hebben genomen van zich zelve en als gevoelloos geworden te zijn.

Zonder eenige verbazing te doen blijken, hoorde zij den grendel van haar kerkerdeur wegschuiven en zag zij een tweetal mannen naar binnen treden. Had dit een paar dagen vroeger plaats gehad, zij zou zich hebben verbeeld dat haar laatste uur had geslagen en dat die twee knechten de beulen waren die haar kwamen halen. Thands dacht zij niets en werd zij door de beide binnengetredenen na eenig zoeken gevonden en onder den arm genomen, toen zij, na herhaald aangeroepen te zijn, geen andwoord gaf en bewegingloos bleef neêrgehurkt op den half verganen stroozak.

‘Zij is nu voor goed van streek!’ mompelde de eene knecht tot zijn makker. ‘Het zal me verwonderen of de Luitenant er iets uithaalt.’

In den gang gekomen, waar het schemerlicht was, bracht zij de hand voor de oogen, die zelfs den zwakken lichtstraal niet verdragen konden, en bij het afdalen van den trap en het naderen van een boogvenster, waardoor het volle daglicht naar binnen viel, bleef zij plotseling staan, sperde zij de oogen wijd open, om ze dadelijk daarop weêr te sluiten, waarna zij prevelde: ‘Ben ik dood of ben ik het niet?’

Een stomp in de ribben was het andwoord, dat haar

echter nog geene voldoende opheldering en haar van niets anders zekerheid gaf dan van het nog aanwezig zijn van haar gevoel. Zij had altijd van het bekende tot het onbekende besloten, en het hiernamaals, waarvan haar zoo dikwijls verteld was, altijd beschouwd in verband met haar tegenwoordig bestaan, zoodat een toekomend leven, waarin zij gekastijd en afgegraauwd werd, voor haar zeer goed denkbaar was.

‘Ben ik dood of ben ik het niet?’ had zij zich afgevraagd, en toen zij na de ontvangen zeer gevoelige vermaning weêr hare oogen geopend en hare voeten in beweging had gebracht, een soort van steenen balkon was genaderd, waar eenige bloemen prijkten, en daar een man zag staan, die bezig was enkele stengels op te binden, vond zij de straks in haar opgerezen vraag beandwoord en had zij de zekerheid ontvangen van werkelijk dezer aarde afgestorven en in den hemel aangekomen te zijn.

‘Tim, Tim, hoe bevalt het je in den hemel?’ vroeg zij luid, bij den ouden man stil houdend, die niet wist wat er gebeurde en in den aanvang zeer geneigd was te gelooven dat hij bespot werd.

‘Ken je me niet meer, vriend Tim? Ik ben Nel, die een heele tijd in het graf heb gelegen. Waar is Bessie? Och, die heeft zeker vleugels gekregen en is weggevlogen naar de een of andere wolk.’

‘Arm kind, zijt ge nu geheel weg!’ mompelde de onde man, nu Nel en dan de beide knechten aanziende, die haar geleidden en het bijna uitschaterden van lachen. ‘Wees maar bedaard,’ vervolgde hij, de gerimpelde hand op haar hoofd leggend. ‘Ge moet wat zoeken te slapen. Ik zal Sir Balfour vragen of hij je een ander hok wil geven. Lacht haar niet uit,’ voerde hij den beiden knechten te gemoet, ‘ziet ge niet dat ze driftig wordt; het arme schepsel kan in een aanval van woede blijven.’

‘Welnu, wat zou er aan verbeurd zijn? Beter ónder den grond dan er bóven met een zware ketting om armen en beenen!’

‘Maar dan ben ik niet in den hemel, maar in de hel, als Sir Balfour hier óok is. Ouwe Tim, wat voor kwaad heb je toch gedaan, dat je met dien man moet leven? Nu begrijp ik dat Bessie hier niet is, dat ze weg is gevlogen.... Maar waarom ben ik dan

hier? Ik heb wel veel kwaad gedaan, maar ik heb hém toch gered. Ja, Goddank, hém heb ik gered!'

'Voort gemarcheerd! We hebben nu genoeg zotteklap gehoord!' bromde een der knechten, terwijl hij haar bij den arm nam en een eind weegs voortsleurde.

'Arm schepsel, was zij maar uit den tijd!' mompelde Tim, die zijne vrouw het nieuws ging vertellen, dat hij Nel had voorbij zien voeren, dat het kind, van wier inhechtenisneming zij ter loops hadden gehoord, maar van wie zij sedert niet meer hadden hooren spreken, hetgeen in de taal van den Tower veel kon beduiden, stapel gek was geworden en in den waan verkeerde van gestorven te zijn. Bessie rilde van ontzetten en kon zich niet weêrhouden den uitroep van haar man te herhalen en met hem te wenschen, dat zij maar spoedig werkelijk uit den tijd mocht komen, waarop naar Tims verzekering wel eenig uitzicht bestond, daar het kind veel van een wit wassen pop had en haar oogen in de vuurroode kassen als twee kolen gloeiden.

Nel werd in een groot vertrek gebracht, waar Sir Balfour in eigen persoon zat, terwijl ter zijde van hem een ander had plaats genomen, die blijkbaar het ambt van schrijver vervullen zou, daar hij een pen in de hand hield en er ettelijke papieren voor hem lagen. Op het laatst gedeelte van haar tocht was zij de waarheid eenigzins meer genaderd, was zij zóo ver gekomen van niet ver meer af te zijn van het geloof, dat zij zich bedrogen had, en dat de man, die haar eens den dood der beide oudtjens gemeld had, minder vertrouwen verdiende dan hare eigen aanschouwing. Hoe verder zij trad, hoe meer zij vroeger dagen herinnerd, hoe meer haar oordeel tot werkzaamheid geroepen werd, hoe meer de verdoving week, die zich in de eenzaamheid, tot welke men haar veroordeeld had, van haar had meester gemaakt. De woorden van Tim gaven den eersten schok aan hare begoocheling, de gedurige spotternijen der beide knechten gaven den tweeden, zoodat ze, in de nabijheid van 's Luitenants vertrek aangekomen, de verwarde hairen, welke langs haar hoofd zwierden, achter de ooren streek en, eensklaps stil staande, in een luid gelach losborst en uitriep: 'Waarachtig, Tim had wel gelijk, me gek te noemen! 't Is waar, ik heb Phil doen tuimelen. Zegt, is de kaerel al begraven?'

'Ja wel, ja wel en jij ook! Hou je mond maar en wacht

tot je gevraagd wordt,' werd haar geandwoord, terwijl de deur open ging en zij voor den machthebbende stond.

Zoo vervuld was zij met het voorgevallene der laatste dagen, hetwelk haar hoe langer hoe klaarder weêr voor den geest kwam, dat zij de eerste vraag van haar rechter - dat hij dit was bleek spoedig - niet hoorde en daarom ook niet beandwoordde. Een herhaling daarvan maar op ruwer toon was het gevolg.

'Wie heeft je naar den Tower gezonden, waar je niet meer mocht komen? Andwoord naar waarheid, of het ergste zal gebeuren.'

'Ja wel, Sir! Liegen wil ik ook niet, al kon ik het ook.. liegen doet híj ook nooit.'

'Wie is die hij?'

'Wel, mijn vriend Robert.'

'Hoe heet die vriend verder?'

'Ik zeg u, Sir! dat hij Robert heet; is dat dan niet genoeg?'

'Is het dezelfde jonkman, met wien ik u eens verraste? Die verkleede kamerdienaar?'

Neen, in 't geheel niet; dat was de Kolonel. Robert is een heel andere. U moet hem niet met den anderen vergelijken; dat verdient hij niet.

'Genoeg, genoeg! Ik wil weten hoe hij heet,' riep Sir Balfour driftig uit.

'Hoe? Ik heb het u al tweemaal gezeid: Robert.'

'Maar hoe ziet hij er dan uit?'

'Ja, dat weet ik precies, zou ik denken. Hoe hij er uitziet?' zeide zij na eenig nadenken, als vond zij het andwoord toch moeielijker dan zij aanvankelijk had gedacht. 'Juist het tegenovergestelde van mij; zoo moet u het u maar verbeelden.'

'Dat is geen andwoord. Geen uitvluchten, of ik laat de folterknechten komen.'

'Maar ik weet waarachtig niets anders te zeggen. Ik lieg niet!' riep zij met alle teekenen van angst.

Sir Balfour geloofde ook wel dat zij waarheid sprak, maar hij behoefde eene klaardere aanduiding. Had hij eenig vermoeden gehad ten aanzien van een of ander persoon, hij zou zijne ondervraging op dit punt hebben voortgezet, maar hij had alleen de zekerheid ontvangen dat de bedoelde persoon niet Kolonel

Goring was. Hij had echter nog zoo veel te vragen, dat hij het in zijn eigen belang raadzaam achtte het gekke kind door verdere bedreigingen niet nog meer in verwarring te brengen. Hij maakte daarom een snelle wending en vervolgde: ‘Waar hebt gij dien Robert leeren kennen?’

‘Bij den Kolonel en den dolleman. Hij heeft me toen geholpen, en dat zal ik nooit vergeten, nooit, zoo lang ik leef, al kwamen ze ook allen om me te vertellen dat ik 't vergeten moest... Hij is de eenige, die goed voor mij is, die me niet voor gek houdt.’

‘En hij sleepte je meê hier heen, waar je niets anders dan kwaad wachtte. Een zonderlinge vriend!’

‘Maar dat deed hij niet; hij m o e s t zoowel als ik. Mylady wilde het zoo.’

‘Zoo, eindelijk dan!’ mompelde Sir Balfour. ‘Wie was die Mylady?’

‘Wel, Mylady. Zoo werd ze genoemd.’

‘Mylady Carlisle?’

‘Best mogelijk; ik weet bepaald dat ze Mylady heet; het is er een om bang voor te worden.’

‘Zoo leelijk?’

‘Leelijk? Phil Whistle was leelijk en zijn nicht Wicky was leelijk, maar Mylady is juist het tegendeel.’

‘Dus is ze niet leelijk? Waarom werd je dan bang voor haar?’

‘Waarom? Ja, waarom ben ik bang voor u? Ik weet het wel, maar ik weet het niet te zeggen... Robert kijkt vriendelijk, weet u, en als hij het niet doet, dan doet hij het omdat hij er reden toe heeft. Nu weet u alles.’

Sir Balfour zag haar aan alsof hij wilde zeggen dat juist het tegendeel het geval was. En toch, hij moest er naar trachten om alles te weten. Dat Mylady Carlisle de ziel was geweest van den aanslag, begreep hij even goed als Mr. Pym; haar daarover aan te klagen, was ondoenlijk, omdat laatstgenoemde, vreemd genoeg, daarvan niets weten wilde en den aanslag, die toch mislukt was, wenschte vergeten te zien. Sir Balfour waagde niet ongehoorzaam te zijn, maar verlangde er toch naar, door een daad van schranderheid en beleid de juist niet vereerende herinnering aan het gebeurde bij het huis der Gemeenten uit te wisschen.

‘Hebt ge bij die Mylady iemant ontmoet die soldaat was;

een man op leeftijd, met een donker bruin gelaat en een grijzen baard?' vroeg Sir Balfour op veel vriendelijker toon dan hij in de laatste oogenblikken had doen hooren. Nel schudde ontkennend. 'Bezin u goed. Zijn naam is Henri de la Faille. Misschien hebt ge dien man wel bij den Kolonel ontmoet?'

'Best mogelijk; want op dien avond waren er verscheidene die zwaarden droegen... U kunt begrijpen dat ik geen tijd had ze aan te zien.'

'Deerne, zoo ge mij bedriegt! Die man is hier gevangen en heeft mij zooveel bekend, dat ge gevaar loopt! Eene openhartige bekentenis alleen kan je nog redden.'

'Maar ik weet waarachtig niet meer te zeggen, als ik ten minste niet liegen moet. Och, Sir! ik heb het hier zoo benaauwd; laat me gaan naar Tim en Bessie, die toch nog leven, en vind het goed, dat Robert van tijd tot tijd hier komt en dat Mylady mij laat leeren lezen en schrijven... Laat me maar voor een paar uur naar het huis van Mylady terug gaan. Voor een paar uur maar.'

'Om wat te doen?'

'Daar heb ik een stuk papier verstopt, dat ik moet hebben, dat ik moet lezen, zoodra ik het kan.'

Sir Balfour hoorde vreemd op. Dat stuk papier kon wel iets zeer geheims bevatten. De wijze, waarop hij kennis ontving van het bestaan van dat stuk en de waarde, welke dat kind er aan hechtte, wekte zijne nieuwsgierigheid in hooge mate op.

'Wie gaf u dat papier?'

'De man, die me vroeger hier van daan haalde, die norsche man, die het zoo goed met me heette voor te hebben. Dat was toch ook de rechte niet; want hij heeft mij ter deeg in het naauw gebracht, en was de oorzaak dat ik in den nacht het huis uitliep waar hij me naar toe had gebracht.'

'Welk huis?'

'Van ouden Willie.'

'Wat is dat voor een man?'

'Wel oude Willie!' Toen de Luitenant zijn wenkbraauwen fronsde, voegde zij er schielijk bij: 'De neef van de nicht van Phil den cipier; meer weet ik heilig niet, en de naam van den vreeselijken ouden heer, die zoo gilde, is me nooit genoemd.'

'Een oude heer? Wien bedoelt ge nu weêr? Zottin!' bromde de Luitenant, wien het groen en geel voor de oogen werd.

Hij gaf alle hoop op, om door vragen tot de waarheid te komen, of zich een weg te banen in het duister, dat hoe langer hoe zwarter werd. Beter was het, om het kind in den Tower onder zijn bereik te houden, door eene zachtere behandeling haar tot rust te zien brengen, en de oude luidtjens, die haar vertrouwen bezaten, te belasten met op haar toe te zien. Nog een laatste poging wilde hij echter wagen; hij kwam op hare mededeeling aangaande dat stuk papier terug en gewaagde er van dat hij haar toestond dit te gaan halen.

'Dat is goed, dat is goed van u!' juichte zij. 'Als u me dan maar iemant mede geeft om me den weg te wijzen naar Myladies huis!'

Dat was toch te veel zelfs voor 's Luitenants lang gerekt geduld. Hij kon niet gelooven dat zij de onnoozele speelde en hem zocht te bedriegen, zoodat hij wel genoodzaakt was aan te nemen, dat zij werkelijk niets wist en niets anders dan een blind werktuig geweest was. Maar de hand, die dit in beweging had gebracht, zou hij leeren kennen. Wie zich ook van haar had bediend, zou niet in gebreke blijven haar weder machtig te worden, ten einde een getuige, die, niettegenstaande haar beperkte geestvermogens, lastig en gevaarlijk kon zijn, uit zijne macht te verlossen.

Hij staakte het verhoor en liet haar naar de beide oudtjens brengen, na de mededeeling dat hij haar geluk bedoelde en bereid was haar dadelijk om het bewuste papier uit te laten gaan, als ze maar zeggen wilde waar het huis lag waarin het zich bevond; na eenige rust zou zij misschien zich dat wel kunnen herinneren.

'Hij houdt mij zeker nóg voor gek,' mompelde Nel, terwijl zij met een verruimd gemoed naast den officier de lange gangen weder doorging. Zij kon zich over de onjuiste beoordeeling troosten, nu zij het dreigend gevaar afgewend en zich verlost dacht van vernieuwde kerkering. Daarbij verhief haar ook de gedachte, dat Mijnheer de Luitenant eigenlijk nog gekker was dan zij, daar hij volstrekt wou hebben, dat zij wist wat ze niet wist en ook niet weten kon.

Haar wachtte echter eene grievende teleurstelling. Zij had gedacht vreugdetranen te zien schreien door de beide goede oudtjens, zoodra deze haar zagen naderen en vernamen dat zij bij hen weder kwam inwonen. Maar in plaats van ongeveinsde verrukking bespeurde zij ongeveinsde verbazing, gemengd met

eenige onrust. Bessie was de eerste, die, van den schrik bekomen, weder den ouden toon aansloeg, toen zij tot haar man zeide, dat het toch een arme stakkert was die niemant op de waereld had en aanspraak had op medelijden. Het was lief gezegd, het was Christelijk gedacht, maar Nel vond het toch niet aangenaam die woorden te hooren. Honderde malen hadden ze vroeger in haar oor kunnen weêrklinken, zonder eenige zenuw te doen trillen, en thands gevoelde zij daarbij zelfs pijn. ‘Houdt gij beiden mij dan nóg voor niet wel bij het hoofd? En ik heb hém nog wel gered, en ik vergat nooit hoe lief ge beiden voor mij waart, zoodat ik geschreid heb tot me de oogen zeer deden, toen me verteld werd dat ge beiden begraven waart daar ginder op het kerkhof. Dat is hard, dat is hard! Arm ben ik, maar een stakkert niet, dat voel ik wel, want een stakkert, die niet wel bij het hoofd is, redt Robert niet van den dood!’

Tim sloeg de handen ineen bij dezen vloed van woorden, waarin toch naast veel vreemds toch ook veel verstandigs zich uitte; Bessie opende hare armen en drukte de arme verlatene aan haar boezem, zonder echter de uitspraak van straks te herroepen, maar ook zonder die te bevestigen. Zij koesterde nog altijd hetzelfde mededoogen, maar de vorm waarin het zich thands uitsprak kwetste de deerne niet.

‘En wat heeft Sir Balfour over u besloten?’ vroeg Tim na eenige oogenblikken.

‘Ik kan niet uit hem wijs worden,’ klonk het andwoord. ‘Ik moest rust nemen, zeî hij geloof ik, en dan zou ik wel leeren weten wat ik niet weet. Maar de man is gek of houdt er mij voor, want om iets te leeren kennen moet men geen rust gaan nemen, maar er iets voor doen, is 't niet, Bessie?’

Deze haastte zich toestemmend te andwoorden en wenkte haar man, die gereed scheen iets in het midden te brengen, te zwijgen. ‘Het verblijf in dat donker hok zal haar kwaad hebben gedaan; laat haar maar eerst wat op haar verhaal komen. Wat ze daar het laatst zeî was toch zoo heel dwaas niet.’

Zij was er geen etmaal geweest, of Tim had het Bessie reeds meermalen toegestemd, dat het kind reeds dikwijls iets gezegd had wat zoo heel dwaas niet was. Het was zonderling, hoe spoedig die geel bleeke kerkertint verdween en de heldere blaauwe kijkers uit de kassen als oprezen en niet alleen wisten te vleien, maar ook wisten te dreigen. Nel was de eerste,

die om den zotten waan lachte, welke de beide oudtjens in den hemel had verplaatst en zich zelve er bij, terwijl zij alle drie gelukkig op aarde waren, waar ze nog vele tevreden dagen zouden kunnen slijten. Toen ze dit zeî, namen de kijkers eene uitdrukking aan, die de vooringenomen Tim zelfs vertederde. Een oogenblik later echter begonnen beiden weder het ergste te gelooven, toen zij sprak van Robert, dien zij lief had en dien zij redde, van het stuk papier, dat zij verstopt had in het huis van Mylady, en van den ouden man, die gegild had toen hij haar zag, haar relaas besluitende met het dringend verzoek of Tim haar naar het huis van Mylady zou willen brengen om het papier te zoeken.

'Maar wie is die Mylady?' vroeg Tim, zeer tegen den zin van Bessie, die gewenscht had dat haar man niets zou hebben gevraagd en, even als zij deed, voor zich was blijven zien.

'Dat heeft me Sir Balfour óok gevraagd, maar tegen hem heb ik gezwegen, want hij kan de menschen kwaad doen, en hoe trotsch Mylady ook is, zij heeft me nieuw in het pak gestoken en heeft me willen leeren lezen. Weet je wie zij is? Haar naam ken ik niet, maar ze is dezelfde, die den grooten Lord hier bezocht, toen Sir Balfour mij voor het gat verraste, dat in den muur gemaakt was om den gevangene te beluisteren. Kan dat hier ook niet gebeuren? Lieve Heer! wat heb ik gezeid! Zegt het hem niet over. Je zult den naam van Mylady wel eens hebben hooren noemen; brengt me daarom maar naar haar toe!'

'Kwam die Lady Lord Strafford bezoeken, tijdens gij dezen oppaste?' vroeg Tim, die, na een bevestigend andwoord ontvangen te hebben, haar den naam van Mylady Carlisle noemde, een Izébel voor de Profeten en een Moabitische voor het volk Gods.

'Wie Izébel geweest is weet ik niet, en van de Moabitische ken ik geen zier, maar ik begrijp dat die allebeî juist niet veel goeds zijn geweest, en daarom zeg ik, Tim, dat je je vergist. Trotsch is ze en bevelend ook en streng niet een beetjen, maar mij heeft ze willen leeren lezen en schrijven, en daarom moet je niet weêr zoo over haar spreken zoo lang zij er niet zelve bij is.'

Tim voelde zich vernederd, dubbel vernederd, omdat hij bekennen moest dat het kind, en wel zulk een, hem een verdiende les gaf. Hij had echter niet het verstand om zijn onge-

lijk en haar gelijk stilzwijgend te erkennen, of de zelf beheersching, zich voor te nemen in de toekomst er zijn voordeel meê te doen en Nel met een ander oog te gaan beschouwen. Veeleer gaf hij blijk van zijne ergernis, die zeker wel het meest tot de gants niet malsche opmerking had aanleiding gegeven welke hij haar niet spaarde: ‘'t Zou beter voegen dat ge gingt arbeiden en mijn vrouw wat hielpt, dan hier de groote luî voor te spreken, voor wie ge zeker nog minder beteekent dan een verwend schoothondtjen.’

‘Tim, Tim!’ zeide Bessie verschrokken, de hand van Nel vattende als wilde zij door vriendelijkheid goed maken wat haar man had bedorven. Maar Nel liet dat betoon van tederheid niet toe. Zij rukte hare hand weg, het vonkelend oog op den ouden man gevestigd; een hoog rood dekte hare wangen. Zij opende den mond, maar sloot dien weder, en de beide echtgenoten, welke die beweging gadesloegen en al zeer zonderling noemden, ja bijkans als een teeken van een opkomenden aanval van waanzin beschouwden, dwaalden ten eenen male in hunne meening, daar die beweging juist een blijk was van de meest volkomen zelfbeheersching. Het woord, dat Nel had willen spreken, zou al zeer bitter zijn geweest; de drift - en die was bij haar altijd geweldig - overheerde haar; toch had zij de macht zich te bedwingen en zich te herinneren dat die beide oudtjens de eerste waren geweest, die haar wél hadden gewild. ‘Wilden zij het dan nu niet meer?’ vroeg zij zich af, toen zij zich omgekeerd en de eenzaamheid had opgezocht, waar Bessie haar wel had willen volgen, maar het niet kon, daar zij de deur van het kleine slaaphokjen vond gegrendeld. Waren die oudtjens dan zoo zeer voor haar veranderd? Zij ging het gesprokene na; zij overdacht het gebeurde in de laatste dagen, de houding, die Tim en Bessie jegens haar hadden aangenomen, en in alles kon zij, hoewel nog niet bedaard, hoewel nog in drift ontstoken, de liefde niet miskennen, welke zij voor haar voedden. De liefde? Was de aandoening, die zij voor haar koesterden, genegenheid, zoo als zij, Nel, voor de beide oudtjens voedde, eene genegenheid, die haar het volle gemoed deed ontlasten in beider tegenwoordigheid, iedere opkomende gedachte hun mededeelen en dit wederkeerig van hen deed verwachten? Neen, het was medelijden, eene aandoening die wel iets gaf, maar daarvoor niets in de plaats vroeg, zoodat zij, die er het voorwerp van was, altijd de schuldenaresse bleef. O, die enkele

woorden van den ouden Tim hadden den sluier weggetrokken, hadden haar de werkelijkheid doen ontdekken, de werkelijkheid om haar heen en in haar eigen binnenst. Zij was de beweldadigde, en de genoten weldaden werden haar reeds verweten! Het voegde haar te arbeiden, had Tim gezegd, en daarmeê had hij bedoeld, dat zij den kost zou moeten verdienen, dien men haar uit medelijden gaf. Zoo als Tim nu gesproken had, had Phil Whistle altijd gehandeld, maar toen had het haar niet gegriefd, had het haar niet de pijn verwekt, welke zij thands voelde. Het had haar tot de gevolgtrekking moeten brengen, dat zij en niet Tim en Bessie veranderd waren, dat de oogen haars verstands waren verhelderd, het zintuig van het gevoel was verfijnd. Te eer had zij tot die ontdekking kunnen komen, indien zij de oorzaak had nagespoord van den onwil, waarmeê zij den arbeid beschouwde, die Tim haar wilde opleggen. Het zou zeker geen andere dan werktuigelijke arbeid zijn, dan het reppen van handen en voeten, wat zij vroeger zonder eenigen tegenzin had gedaan, maar haar onverdragelijk toescheen, sedert zij was begonnen te leeren lezen en schrijven, sedert zij Mylady, sedert zij Robert had leeren kennen en ettelijken tijd dezelfde lucht met hen had mogen inademen.

Maar het grootste bewijs voor de verandering, welke hare persoonlijkheid had ondergaan, was wel het besluit dat zij nu vatte. De oogen, waarin in den aanvang een traan was geweld, werden droog gewischt; de kenteekenen van verbolgenheid, in het eerst nog zoo merkbaar, verdwenen. Was er ook een van haar liefste droombeelden verstoord, was de betrekking, waarin zij tot beiden stond, ook geheel van gedaante veranderd, zij zou er den schuldige niet hard over vallen, zij zou, dankbaar zelfs, de les aannemen die haar gegeven was. Zij, de krankzinnige, toonde zich dus verstandiger dan Tim, die, zoo als het heette, met innerlijke ontferming hare beperkte vermogens beschouwde, maar een hard woord niet terug hield indien hij zijne eigene bekrompenheid herinnerd werd. Er had nimmer genegenheid bestaan, maar altijd slechts medelijden; gene eischt ook als voorwaarde voor haar voortdurend bestaan gelijkheid, deze juist het tegendeel en maakt aanspraak op erkentelijkheid. Welnu, die erkentelijkheid zou Nel betoonen; nog meer: de belooning, waarop blijkbaar gerekend werd, zou zij niet terughouden; zij zou werken, arbeiden met handen en voeten, totdat zij zelve overtuigd was dat zij niet alleen den kost, maar nog iets bovendien ver-

diend had, waarna zij zou kunnen zeggen: ‘brengt mij nu naar hém heen; mocht ge niet weten waar hij woont, laat het ons dan gaan vragen aan het huis van Mylady!’

Zij kwam vast besloten, maar zonder eenigen zweem van boosheid, bij Bessie aan, die zij bezig vond eenig aardewerk voor 's Luitenants tafel om te wasschen.

Zonder iets te zeggen hurkte zij bij haar neder en nam zij een deel van den arbeid voor zich.

‘Dat 's braaf, dat je je ongelijk zoo gaauw hebt ingezien,’ zeide Bessie, haar vriendelijk toeknikkend. ‘Nu kunnen we Sir Balfour verzoeken u bij ons te laten. Blijft gij u goed houden, dan kunt ge misschien nog wel in onze plaats komen; wij zijn al zoo oud! En lang alleen zult ge dan wel niet behoeven te blijven, want het postjen is goed genoeg, om er een braven borst naar toe te lokken, en gij, mijn kind! ziet er lang niet kwalijk uit en zijt in 't geheel niet dom... Dan is je kost gekocht! Ik dacht waarlijk dat ge boos waart geworden op Tim, maar ik zie met plezier dat het niet zoo is.’

‘Hebt ge nog niet meer voor me te doen, Bessie? Ik ben klaar, maar ik wou zoo graag nog meer doen,’ hernam Nel met afgewend gelaat.

‘Overdrijf nu niet, best kind! krijg maar mijn spinnewiel!’

‘Geef mij een taak op voor van daag, Bessie, een groote taak, zoo groot dat ge zelve gelooft, dat ik haar niet af zal kunnen maken.’

Bessie zag haar ten hoogste verbaasd aan. Zij begon zelfs te vreezen, dat op die overgewilligheid een erg kwade bui zoude volgen, zoodat zij op de laatste woorden geen andwoord gaf, maar, na een poos gezwegen te hebben, haar, om een wending aan hare gedachten te geven, uitnoodigde eens te vertellen hoe het wel gekomen was, dat zij in den Tower was gevat. Nel schudde ontkennend met het hoofd. ‘Och, daar stelt ge toch geen belang in; ge kent hém niet.’

Het wiel snorde driftig na die woorden; beiden spraken geen woord; maar eensklaps zeide zij, als in gepeins, hoewel voor de oude verstaanbaar: ‘Wat moet het heerlijk zijn rijk te wezen, en voornaam en groot boven allen!’

‘Kind, wordt ge van den hoogmoedsduivel bezeten?’ riep Bessie ernstig bestraffend uit. ‘Zijn dat de lessen, die ge ginder hebt opgedaan? Wees tevreden met het lot, dat de Heere God u heeft toebeschikt. Met werken moet ge door de waereld.’

‘Waarom? Waarom zou ik ook niet zoo rijk kunnen worden als Mylady?’

‘Omdat de Heere God het niet heeft gewild.’

‘En waarom heeft Hij het niet gewild?’

‘Dat moogt ge niet vragen; dat is zondig; maar onze lieve Heer zal het u wel vergeven.’

‘Waarom mij eer dan u? Heeft onze lieve Heer dan ook zoo veel medelijden met me, juist zoo als de menschen? Maar, gelukkig, weet ge daar niets van, weet gij er minder van dan ik; want ik heb onzen lieven Heer gezien.’

Oude Bessie schudde eerst bedenkelijk het hoofd, maar kon toch haar ergernis niet verzwijgen bij een beweren, dat volgens haar een lastering inhield. ‘Dwaas kind! het ware beter dat ge daarvan zweegt!’ zeide zij met eenige drift.

‘Ik zeg u dat ik hem gezien heb in den droom... in de gedaante van een groot heer, die mij bij de hand nam en me zeî, dat alles wat ik ooit gezien heb, het zijne was, en dat hij me rijk zou maken. En waarom zou hij dat niet kunnen doen, hij, die zoo machtig is dat we hem altijd moeten bidden en danken?’

‘Kom, praat niet meer, maar werk vlijtig door, en als ge dat doet, zult ge straks een stukjen van den appelkoek krijgen, dien Sir Balfour heeft overgelaten.’

‘Ze hebben me geleerd dat we allen van éen paar menschen afstammen; dát paar zal toch wel even rijk en voornaam zijn geweest, hè? En dat paar is toch even goed mijn vader en moeder geweest als van Mylady. Of is Mylady niet van dat paar afgekomen, maar van de engelen? Dat kan immers niet; ik heb uit een kippenei nog nooit een kalkoen zien komen. Dus heeft Mylady dezelfde afkomst als ik, maar heeft ze het een of het ander geluk moeten hebben wat haar rijk heeft doen worden; en dat zelfde geluk kan ik misschien ook krijgen. Weet ge 't beter, dan moet ge 't zeggen.’

Bessie schoof onrustig op haar stoel heen en weêr; zij vond de taal van het kind al zeer wonderlijk en dwaas, maar wist dit toch niet te bewijzen. Zij geloofde het daarom beter te zwijgen, maar het kind liet dat niet toe en herhaalde nog eens de laatste woorden, zoodat zij, om niet haar overwigt te verliezen, eene meening moest uiten.

‘Kind, Myladies moeder en grootmoeder of overgrootmoeder waren reeds groote luî; ja de heele famille was het zoo lang

het menschelijk geheugen strekt; hoe wilt gij u daarmeê dan vergelijken, gij, een vondeling?'

'Dat doet er niets toe, Bessie! Het eerste paar menschen moeten ook vondelingen geweest zijn, want het is nooit bekend geworden wie hun vader en moeder geweest is. En of die moeder of grootmoeder al voornaam geweest zijn, beduidt óok niets, want we kunnen met onze verbeelding nog veel verder achteruit gaan, en dan komen we stellig aan een van Myladies famille, die arm was, maar rijk is geworden. Maar ge kunt niet vatten wat ik bedoel, Bessie! laten we er maar niet verder over spreken.'

De oude vrouw verkoos echter niet, haar in dien waan te laten; zij begon nu een betoog dat de geheele kwestie zou verklaren, en eindigde met de verzekering, dat alles eene heilige verborgenheid Gods was, en dat de verstandigsten nog het best deden van daarover het zwijgen te bewaren en de domsten om er in het geheel niet over na te denken.

'Ja wel, ja wel,' viel Nel haastig in, 'als de verstandigsten zich daaraan stoorden, dan zouden ze al heel gaauw tot de domsten behooren.' Na dien uitval bleef zij het stilzwijgen bewaren, wat haar niet moeielijk viel, daar Bessie, die zich in het geheel niet op haar gemak gevoelde, zich spoedig afwendde en onder eenig voorwendsel het vertrek voor ettelijken tijd verliet. De goede oude was op het kind gebelgd, zonder de reden er van te weten, en het kind begon de oude met een geheel ander oog dan tot dus verre te beschouwen.

'Ze hebben het arme kind daar ginder met allerlei zotternijen opgevuld en geheel van de wijs gebracht,' mompelde de oude vrouw.

'Ze is ook nooit verder dan de Tower geweest, en ze heeft niets anders geleerd dan Sir Balfour te bedienen. Ginder is het toch heel anders!' prevelde Nel.

Er lag een klove tusschen die beiden, een wijde klove, die niet licht gedempt zou kunnen worden en het ook niet werd. De hartelijke overeenstemming, die er vroeger bestond, was verdwenen en door strakheid vervangen, eene strakheid die gestaâg toenam. Geen wonder dan ook, dat eene andere aandoening dan die van schrik zich van haar meester maakte, toen haar de boodschap gebracht werd dat Sir Balfour haar dadelijk wenschte te spreken. De hellebardier, die haar geleide, had moeite om haar haastigen stap bij te houden, en bromde eindelijk, toen het hem verdroot haar telkens tot een bedaarden gang te ver-

manen, dat zij waarachtig geen reden had om naar dit onderhoud te verlangen, ten minste zoo haar vroegere haat niet in liefde was verkeerd. Zij sloeg geen acht op die raadselachtige woorden, waarvan zij echter den zin maar al te goed begreep, toen zij aan de deur van het vertrek, waar Sir Balfour zich bevond, een man vond staan, dien zij reeds lang onder de dooden dacht: Phil Whistle. De vroegere roote kleur had plaats gemaakt voor een doodelijke bleekte, en een vuile doek was om het voor- en achterhoofd vastgeknoopt; anders was alles aan hem het oude gebleven. Hare kniën knikten op den drempel, de tong beefde haar in de keel. Maar tegenover dien gehaten, dien zij meer en meer begon te beschouwen als den vleesch geworden duivel, stond een andere bekende, die voor haar het volkomen tegenbeeld van den geest des Boozen was, stond hij, Robert Conway. Bij den eersten aanblik had zij wel naar hem toe willen vliegen, niet alleen om hem bescherming te vragen tegen dien gevaarlijken boosdoener, maar ook... om hem openhartig te zeggen hoe blijde zij was hem terug te zien, hoe dikwijls zij aan hem gedacht had, hoe veel zij van hem hield. Maar zoo al het ernstige gelaat van den prachtig gekleeden jonkman, dien zij in het fluwelen wambuis en onder al die linten waarlijk niet zou hebben herkend, als zij zijn gelaat zich minder goed in het geheugen had geprent, hare geestvervoering niet had gebreideld, de houding en de woorden van den Luitenant zouden het zeker hebben gedaan. Hij wenkte haar te blijven staan waar ze stond en zeide toen, zich tot den cipier wendende: ‘Verhaal wat ge gezegd hebt.’

‘Ik ben gruwelijk bestolen, Sir! door den knecht, die Uwe Edelheid eenige dagen geleden in dienst nam.’

‘Hoe weet gij dat hij het deed, terwijl ge zelf verklaart dagen achtereen doodziek te zijn geweest, zoodat ge nu eerst uwe aanklacht bij mij indient?’ vroeg de Luitenant strak.

‘Het is me bijgebleven dat hij mij bestal terwijl ik ziek lag. Ik wil het bezweren bij mijner ziele zaligheid.’

Een schampere lach van Nels lippen deed hem even ophouden. Sir Balfour zag haar, die de stoornis te weeg bracht, verstoord aan, en gebood hem voort te gaan, met de opmerking evenwel dat de verzekering, hoezeer ook bekrachtigd door een eed, niets tot de zaak konde afdoen, en dat er alzoo andere bewijzen voor de schuld van den bedoelden knecht moesten worden bijgebracht.

‘Maar veroorloof mij, Sir Balfour! niet langer getuige te zijn van een verhoor, dat voor mij geen nut heeft en mij een kostbaren tijd rooft,’ zeide Robert. ‘Ik neem de vrijheid u te herinneren, dat ik hier gekomen ben om den wille van dat kind, dat, als ik alles begrijp, wel eenige reden heeft voor den angst waarmeê zij gindschen man aanziet.’

‘Ja dat heb ik wel; dat is Phil Whistle, dien ik dood dacht, God beter 't! Het is goed, dat ge om mij dacht, dat ge mij komt halen. Ik ga dadelijk meê.’

‘Zoodra ik het zeg, en niet eer!’ hernam Sir Balfour met een strengen blik, die volkomen paste bij het straffe woord. ‘Ga voort, man!’ vervolgde hij tot Phil. ‘Het zal u misschien weldra duidelijk worden, Sir! waarom ik u verzoek nog eenige oogenblikken geduld te oefenen,’ besloot hij, zich tot Robert wendende.

‘Ik heb ook andere bewijzen. Dezelfde knecht, dien ik, op mijn bed liggende, heb meenen te zien, bezig om mijn spaarpenningen te stelen - de zuinigheid van jaren, Sir! - die knecht was een paar dagen vroeger bij mij geweest, en had me met allerlei slinksche streken bewogen de plaats, waar ik mijn spaarpot verborg, te wijzen. Voor Uwe Edelheid zou het verlies niet zwaar zijn geweest, maar voor mij, arme stumpert, is het de ellende! Sir, ik bid u, dien man scherp te doen onderzoeken.’

‘Weet ge niets meer van hem? Bezin u eens goed. Het is noodig dat gij dat doet, want de knecht, dien gij bedoelt, is heimelijk gevlucht, en zal niet terug gevonden kunnen worden dan op eene naauwkeurige aanwijzing.’

Phil Whistle klappertandde van schrik. ‘Hij is weg, hij is weg!’ prevelde hij. ‘Weg met het geld, weg met... alles!’

Om zijn angst duidelijk te begrijpen, dienen wij te weten, dat de goudstukken, welke de bewuste knecht gevonden, maar had laten liggen, door een ander waren bespeurd, die, minder teder van geweten naar het scheen, ze had opgestoken. Voor Phil bleef het feit echter hetzelfde; hij miste het geliefde geld en ook de papieren, hem naar het scheen even kostelijk als het geld, hoewel hij van dat verlies met geen enkel woord repte. Dit laatste maakte dan ook zijn verhaal onsamenhangend en ontnam zijner verzekering het noodzakelijk verband. Voor hem zelven echter was het duidelijk, hoe hij tot de slotsom kwam, dat de knecht, die hem bestolen had, en de

man, die hem voor maanden reeds, onder een voorwendsel, dat hij echter niet noemde, was komen opzoeken, een en dezelfde persoon was. Of zijn geheugen, door het onmatig gebruik van sterken drank reeds verzwakt, nog geleden had door den laatsten val, zeker was het dat hij alle krachten inspande om zich den naam van den vreemde te herinneren, dien hij toen van een der knechten vernomen had, welke hem uitgeleide had gedaan. Alsof het iets baten zou, sloeg hij de hand aan het voorhoofd en wreef hij zich dit herhaalde malen, terwijl Sir Balfour hem nogmaals verzekerde, dat men het spoor van den gevluchten knecht niet zou weten te vinden, als men geene nadere aanduidingen ontving. Daar ging Phil plotseling een licht op. Hij kon zich den naam wel niet herinneren, maar het schoot hem te binnen dat dezelfde man - hij had hem toen ter tijd de buitenpoort zien uitgaan - de dolle kat uit den Tower meêgevoerd had. Hij deelde zijn vermoeden mede, maar vond in den Luitenant een zeer ongeloovig hoorder.

‘Hoe nu? Die bedaarde en godvreezende broeder zou teruggekeerd zijn als soldaat vermond, alleen om u uw geld te ontstelen? Dat is een te zot sprookjen, man, om er een oogenblik bij stil te staan. Zijt ge nuchter of waagt gij 't hier te komen in een staat, waarin ge maar al te dikwijls verkeert?’

‘Ik bezweer u...’ stamerde de cipier.

‘Ik vraag u verschooning, Sir!’ vervolgde de Luitenant tot Robert, ‘dat ik u zoo lang heb opgehouden; ik dacht, na de verzekering dat mij het raadsel zou worden opgelost, geheel iets anders te vernemen. Wat gebeurd is zullen wij maar liever niet verder onderzoeken; ik begrijp dat gij zelf er wel niet op zult staan. Gij hebt een machtig beschermer in Mr. Pym, Sir!’ voegde hij er, alleen voor Robert verstaanbaar, bij.

‘Maar mag ik dan eindelijk meêgaan?’ vroeg Nel zeer bescheiden. Zij had al dien tijd in den grootsten angst verkeerd en zich herhaalde malen het vocht van het voorhoofd gewischt.

‘John heette hij.... van Verviers!’ riep Phil eensklaps. ‘Hij nam háar meê. Ik zag hem heengaan, zoo waar ik een zondaar ben.’

‘Dan zal het wel waar wezen!’ bromde Nel, luid genoeg om door de anderen verstaan te worden, die zich niet weêrhouden konden even te glimlachen. Het woord, wat hun zoo komiesch-naïef voorkwam, was echter in diepen ernst gemeend,

en ging gepaard met een uitdrukking van fellen haat. Maar zij hadden geen tijd om daaraan lang hunne aandacht te schenken, want de verrassing van Robert en den Luitenant was groot toen zij den naam van Jean van Verviers uit den mond des cipiers vernamen. Robert vooral vertrouwde naauw zijn gehoor. Was hij ook geneigd alles logen en bedrog te heten wat die afzichtelijke gedaante tegenover hem verhaalde, het bleek toch waar te zijn, want de Luitenant weêrsprak het niet, dat het arme schepsel, hetwelk hij was komen opvragen, om getrouw te zijn aan het eens gegeven woord, voor maanden door Jean van Verviers uit den Tower was gevoerd. Om welke reden was dit geschied? Maar zijne verwondering zou nog klimmen. Op de toornige opmerking des Luitenants jegens Phil, dat deze niet met dien zotteklap moest voortvaren, wilde hij niet dadelijk worden weggezonden, moest Phil wel openbaren wat hij zoo gaarne had willen verzwijgen, namelijk: dat er niet alleen geld maar ook papieren waren verdwenen, en dat de vreemde, Jean van Verviers, die maanden geleden bij hem was geweest, toen naar diezelfde papieren onderzoek had gedaan.

‘Wat behelsden die papieren dan?’ vroeg Robert gehaast.

‘Ik weet het niet; ik kan slecht lezen,’ hernam Phil stotterend.

‘Wie gaf ze u, of hoe zijt ge er aan gekomen?’

‘Ik kocht van een armen stumpert eens een doosjen om hem plezier te doen, en daar vond ik ze in liggen.’

‘Geloof dat nooit, Sir Robert! Hij zou geld gegeven hebben op een doos, die hij niet van te voren had opengemaakt! Op een ouwe doos! Phil Whistle, de vrek?’ riep Nel uit, thands geen acht meer gevende op Phils grove vuisten, die in verkropten wrevel open- en toegingen.

‘Zij heeft gelijk!’ zeide Sir Balfour. ‘Hoewel ik niet meer geloof, dat er aan eenige gevaarlijke samenspanning kan gedacht worden, ware het ook dat het ongeloofelijke bevestigd werd en de weggeslopen knecht dezelfde was als de onbekende Jean van Verviers, toch wil ik de waarheid weten uit dien leugenachtigen mond.’

‘Die papieren hadden betrekking op dat kind?’ merkte Robert half vragend, half verzekerend aan, den cipier daarbij strak aanziende.

‘Ik weet het niet - bij alle duivels, ik weet het niet, en

het gaat mij ook niet aan,' viel Phil daarop uit; het was of de angst hem deed vergeten waar hij was.

'Dat weet ge wel! Hoe komt ge anders op het denkbeeld dat de man, die dat kind uit den Tower voerde, dezelfde was die u bestal? Hoe kondet gij weten, dat hij om de papieren kwam, die in uw bezit waren, en niet om andere, als ge niet wist wat er in stond?' vroeg de Luitenant.

'Met allen eerbied!' begon Phil, de muts die hij in de hand hield kreukend en plooiend. 'Hij sprak van een doos waar de vodden in moesten liggen, en zoo deed de verdwenen knecht ook... daarom hou ik nog vol...'

'Maar, onbeschaamde leugenaar, waarom gaaft ge dan niet reeds de eerste maal, toen de vreemde als Jean van Verviers hier kwam, de oude doos meê, die volgens je eigen zeggen zoo weinig waarde heeft? Zeg, waarom deê je dat niet?' herhaalde de Luitenant, die hem blijkbaar geen tijd tot nadenken wilde laten.

'Omdat hij mij kwaad maakte en me stoorde en naar dingen vroeg die hem niet aangingen.'

'Omdat hij je ondervroeg naar dat arme kind!' riep Robert uit. 'Naar dat kind dat je mishandeld hebt, na het gestolen te hebben. Sir!' vervolgde hij, zich tot den Luitenant wendende, 'wat ge hadt willen doen tegenover het vermeende eedgespan, dat echter blijkt niet te bestaan, doe het tegenover het kind; doe onderzoek en straf streng, want ik vermoed dat er een misdaad gepleegd is.'

Nel werd bij die woorden beurtelings bleek en rood; met neêrgeslagen oogen had zij de laatste woorden aangehoord, maar toen ze waren uitgesproken, knikte zij haar vriend met het hoofd uit erkentelijkheid toe; het was het eenige waartoe zij in staat was, want spreken kon zij niet. Phil, de cipier, scheen als onder het wicht der beschuldiging ineen te zinken, daar hij het hoofd tusschen de schouders introk en deze kromde. Hij vervloekte inwendig zijne eigen onvoorzichtigheid, nu de zaak eene dergelijke wending nam. Zijn geld was verdwenen en zou wellicht nimmer terug worden gevonden, en nu hij den dief trachtte te achtervolgen, werd de aanval tegen hem zelven gericht. Had hij nu die papieren nog maar, die hij straks nog als vodden bestempeld had! Met die stukken in de hand zou het misschien wel blijken dat hij een leugenaar was, maar ook, dat hem geen zoo groot vergrijp kon worden ten laste gelegd als

waarvan men hem nu verdacht. Wat bij het gemis dier papieren te andwoorden? En Sir Balfour en die jonge pronker en werkelijk de dolle valsche kat ook, die hem van den trap had doen tuimelen, zagen hem aan en daagden hem uit te spreken!

‘Hebt gij niets te zeggen, Phil Whistle?’ vroeg Sir Balfour langzaam. ‘Wees voorzichtig! De waarheid alleen kan u nog redden van Tyburn!’

‘Die deerne werd mij door een zekeren Staunton uit het Noorden toevertrouwd. Ik ben haar opvoeder voor een kleine belooning. 't Was geen geld... een paar pond in het jaar, geloof ik, met inbegrip van alles... en de meid was goed van innemen... Maar de kaerel was arm en was met het kind blijven zitten, zoo als hij me vertelde, en hij stond op het trouwen met zijn lief!.... Daarom gaf hij de kleuter meê, waar ik meer verdriet van gehad heb dan ik ooit hairen op mijn kop had, ja, waarachtig, dat wil ik bezweren!’

Nel maakte een zonderling geluid met haar mond, een geluid, dat sedert een reeks van jaren in het gedeelte van den Tower, door Phil bewoond, meermalen gehoord had kunnen worden, en waarbij de cipier steeds in drift ontstak, daar het de nabootsing moest verbeelden van zijne spraak op het oogenblik dat hij het toppunt zijner devotie bereikt had. Het was tergend van het kind, om dat geluid ook nu te doen hooren, nu hij onmachtig was om haar te tuchtigen; geen mededoogen had hij van haar te wachten, dit begreep hij meer dan ooit, en indien hij oprecht ware geweest, hij zou hebben moeten erkennen dat dit rechtvaardigheid was.

‘Dus die papieren hadden wel betrekking op dat kind!’ merkte Sir Balfour aan na Phils laatste mededeeling. ‘Straks wist ge niet wat er in stond en waart ge niet in staat te lezen... Uw vertelsel is een sprookjen; breng bewijzen bij, indien ge wenscht dat we u gelooven.’

‘Maar de papieren zijn gestolen... Waarachtig, Sir! er staat niets anders in; het is gebeurd zoo als ik zeî; alleen mag ik iets meer voor onderhoud gekregen hebben dan ik straks opgaf, alhoewel het niet veel meer is. Ik was altijd bang voor verkeerde uitleggingen, want ze hielden me nooit voor al te best; daarom wou ik nooit van die geschiedenis hooren, en dus ook straks niet, toen Uwe Edelheid mij ondervroeg; maar waar is

het wat ik zeî, pure waarheid, bij de ziel van mijne vrouw zaliger, niets dan waarheid!'

'Ge zult wel nog dieper in de pure waarheid dringen, man!' zeide Sir Balfour koel. Hij riep een der hellebardiers, die aan de deur de wacht hielden, en beval hem den cipier weg te brengen en verblijf te geven in de hel, het donkerste hol van den gantschen Tower. 'Gij hebt er den tijd om tot inkeer te komen,' riep Sir Balfour hem toe, terwijl hij den hellebardier wenkte met hem te vertrekken. Daarna deed hij Sir Robert verzekering van zijne gezindheid om tot de ontdekking mede te werken van een misdrijf dat, zoo als het ook hem voorkwam, voor jaren was gepleegd.

'Verzeker Mr. Pym van mijne verknochtheid!' fluisterde hij Robert in het oor, toen hij hem beleefd buigend uitgeleide deed, zonder echter een oog te hebben voor de deerne, die voor het eerst van haar leven neeg, en die beweging zoo los en vlug maakte, alsof haar die van der jeugd af was geleerd.

'Hartelijk dank, Robert!' fluisterde Nel, toen zij saâm den gang doorstapten, hij met zoo veel haast, dat zij hem ter naauwernood kon bijhouden. Zij herhaalde haren dank, toen zij geen andwoord ontving op hare eerste betuiging, maar het scheen hem onaangenaam, daar hij haar wenkte te zwijgen en eenigzins wrevelig toevoegde: 'Al genoeg, al genoeg!'

Zij dacht kwaad gedaan te hebben, al wist zij niet waarom, en staakte alle betoon van erkentelijkheid. Tot hare verbazing vond zij voor de groote hoofdpoort een karos staan en een lakei aan het geopend portier, en vernam zij de uitnoodiging, die bijna een bevel geleek, om in te stappen. Het had voor ieder blijkbaar kunnen zijn behalve voor haar, dat hij zich haastte de blikken der hellebardiers aan het wachthuis en der nieuwsgierigen, die zich in vrij grooten getale voor de poort hadden saâmgegroept, te ontkomen, en de zonderlinge deerne, zonderling niet alleen in hare kleedij, maar ook in hare bewegingen, achter de gordijnen van het sierlijke rijtuig te verbergen.

'Zijt ge lang in de handen van Jean van Verviers geweest, Nel?' vroeg hij ten langen laatste, uit zijn gepeins ontwaakt.

'Wat meen je? Ik ken dien man in 't geheel niet. Je moet de woorden van hém maar niet gelooven.'

‘Maar hij haalde je immers voor eenige maanden reeds uit den Tower?’

‘Het was er een waar ik bang voor was. Spreek er maar niet meer van! Ik ben hem gelukkig ontsnapt.’

‘Hoe zag hij er uit?’

‘Ja.... dat is moeielijk te zeggen.... zwart... en hij had een baard, en hij zag je aan om er bang van te worden.... Vriendelijk kon hij somtijds ook wezen, maar dat was maar valschheid, want het volgend oogenblik graauwde hij als een folterknecht van den Tower.’

‘Waar bracht hij je heen?’

‘Naar een groot huis, waar Willie woonde en Patty zijn nicht, die met elkaâr leefden als kat en hond; de oude man was evenwel de kat niet. En dan woonde er nog een oude heer met een paar oogen en een stem, die ik mijn leven niet zal vergeten. Maar spreek daarvan niet meer! Och, ik ben nu zoo gelukkig. Ik zal nu altijd bij je blijven. Je hebt het me beloofd; altijd! En je zult me leeren lezen. Ik zal heelemaal anders worden, dat beloof ik je! Jij bent toch nog niet veranderd, zoo als Tim en Bessie; die werden me vreemd, en dat waren nog de eenigen, die van me hielden.’

‘Goed kind!... De belofte die ik aflegde zal ik nakomen, daar kunt ge zeker van zijn.’

Zij zaten een oogenblik weder stil tegenover elkander. De aard van Nels gedachten kon echter worden afgeleid uit het half luide woord, dat zij plotseling deed hooren: ‘Ik had ze toch goê dag moeten zeggen; 't is niet goed dat ik zoo maar weggeloopen ben; dat hebben ze vroeger niet aan me verdiend!’

Hij scheen te begrijpen van wie zij sprak, want hij stelde haar gerust door de mededeeling, dat er later nog wel gelegenheid zou bestaan om het verzuim te herstellen, daar hij de beide oudtjens ook wel wilde leeren kennen. Hij dacht ook van hen de inlichtingen te kunnen verkrijgen, die hij zoozeer behoefde. Hij kon het zich zelven niet ten volle verklaren, maar de begeerte, om de naar het scheen geheimizinnige lotgevallen van het kind te leeren kennen, was bij hem ontwaakt. Misschien droeg daar wel toe bij, dat de persoon van Jean van Verviers, die werkelijk dat kind uit den Tower had gehaald, in die zonderlinge geschiedenis was gemengd. Uit zuivere menschenliefde zou Jean het voorzeker niet hebben gedaan; die hande-

ling moest een minder edel doel hebben gehad, stond misschien wel in verband met gebeurtenissen uit zijn verleden, gebeurtenissen waarop hij eenmaal met zulk eene hartstochtelijkheid had gezinspeeld en waarin ook Mylady Carlisle scheen betrokken te zijn geweest.

'We zijn aangekomen! Dit is het huis dat ge voortaan bewonen zult,' voegde Robert haar toe, toen de karos stil hield en het portier weder door den gedienstigen en nederig buigenden lakei geopend werd. Zij trad met loomen voet de deur binnen achter haar vriend aan. Wat scheen het haar hier somber; wat was haar alles vreemd en koud en stil! Het was alleen het spel harer verbeelding, maar zij vreesde ieder oogenblik de stem van Misstress Wollaston te vernemen, die haar bestraffen kwam. Waarom kwam juist die vrouw thands in hare gedachten? Zij kon er zich geen rekenschap van geven. Zonderlinge en dwaze inbeelding, die weldra geheel verdween en plaats maakte voor eene geheel andere opvatting! Zij kwam in een vertrek, waarin de middagzon zoo vrolijk scheen, en waar alles lustigen joligheid was. Zij sperde de groote oogen open van verwondering, maar hield na eenige oogenblikken de beide ooren dicht, waarna zij een luiden lach deed hooren bij de buitelingen en de koddige gebaren van een kleinen aap, die zij nog maar zoo zelden en dan nog geheel in de verte gezien had. Zij was in de *volière* en de *ménagerie* van de vrouw des huizes, van Lady Conway. Alsof de parkieten en papegaaien begrepen, dat zij door het kind werden bewonderd, begonnen zij de kuiven op te zetten en te snateren en te snappen, hetgeen de bolognezen in de keurige mandtjens bewoog om mede in het koor op hunne wijze in te stemmen. Steeg Nels verrassing er ook door ten top, Robert scheen door eene aandoening van gants anderen aard aangedaan, daar hij de zijdehairigen hondtjens het zwijgen gebood en aan de kooien der vogels rammelde om deze mede tot stilzijn te bewegen. Zijne onhandigheid bleek hem echter spoedig, want het geschreeuw en gekef nam toe en werd zoo hevig, dat de meesteresse, die in de aangrenzende kamer zich bevond, hare kamenier, de welbekende Alice, heenzond om te vernemen wat er gaande was, en den onbeschaamde, die, zoo als vermoed werd, de lievelingen plaagde, de ernstige ontevredenheid der meesteresse te betuigen. Alice waagde het niet de straffe boodschap aan den werkelijken schuldige over te brengen, toen zij bespeurde dat dit Sir Robert was, maar

wendde zich tot het vreemde kind, dat bezig was den aap te tergen, door den staak heen en weêr te schudden, aan welks eind het beest op een zich aldaar bevindend ronde plank met blikkerende tanden neêrzat.

‘Hei daar! Plaag het arme dier niet,’ riep Alice Nel toe, die, als had zij een doodzonde begaan, de kamenier verschrokken aanzag.

Sir Robert prevelde eenige woorden, waaruit misschien de wensch van ‘breekt allen den nek!’ had kunnen worden opgemaakt, en wenkte toen het kind, hem te volgen naar het aangrenzend vertrek, waar zij weldra voor een jonge Lady stond, die op een rustbank neêrlag, het kleine voetjen, in marokijn leeren schoentjens gestoken, rustend op den fijnen spitsen kop van een sluimerenden hazewind.

‘Eindelijk terug, Robert? wat zijt ge lang uitgebleven!’ zeide de jonge Lady.

‘Is dat nu... je zuster?’ vroeg Nel heel zacht, want, hoe onbeschaamd anders ook, was zij nu verlegen als een eenkennig kind.

Zij ontving geen andwoord en zag haar vriend Robert zich naar de Lady heenbuigen en deze een kus geven, waarna hij met een zoet vleiende stem, zoo als zij nog nooit te voren van iemant gehoord had, zijn langdurig afzijn vergoêlijkte en haar verzekerde, dat de tijd hem nog langer dan haar was gevallen, maar dat hij was opgehouden.

‘Hier hebt ge nu mijn wilde. Maak, liefste, dat ze op u begint te gelijken; maar dat zou toch een wonderwerk zijn zoo als nog nooit is geschied!’

‘Kom eens wat naderbij! Laat ik u eens goed bezien,’ zeide Lady Jane, die Robert sedert eenige dagen zijne echtgenote mocht heten. ‘Zij heeft immers geene hevige vlagen?’ vroeg zij zacht aan Robert, toen zij Nel gevolg zag geven aan de ontvangen uitnoodiging om naderbij te komen en het onrustig zwervend oog der deerne bespeurde.

‘Wat ziet zij er zonderling uit! Hoe gehavend en armoedig! Hebt ge lang in het hok moeten zitten? Vertel me eens hoe lang wel, en was het er niet donker? Ik zou zoo'n hok wel eens willen zien!’

‘Wensch daar maar niet naar! 't Is hier veel beter!’ hernam Nel, eenigzins van hare bedeesdheid bekomen en de oogen om zich heen slaande op de weelderige meubelen.

‘Dat geloof ik óok wel!’ zeide Lady Jane, even glimlachende om de naïve opmerking. ‘Nu, ik hoop dat ge dat altijd zult zeggen, want ik heb het goed gevonden dat ge hier kwaamt wonen.’

‘Dat is te zeggen, Mylady! Bij mijn vriend Robert blijf ik wonen.’

‘Juist, en die woont bij mij.’

Robert wendde zich snel af, zeker om den trek van wrevel niet te doen bespeuren, die er op zijn gelaat bij die woorden zichtbaar werd.

‘Dan zijt gij zijne zuster? Ik zal u liefhebben met mijn geheele hart, Mylady! Dat zult ge toch wel willen hebben?’

‘Wel zeker! Ik heb juist zoo verlangd naar iemant, die me recht lief had, en die ik wél kon doen. Nu, ik geloof dat er voor haar nog wel iets te doen zal zijn, Robert!’ zeide zij lachend, nogmaals op de schamele kleedij van het kind duidende, die gruwzaam in het donkere vochtige hok had geleden en door oude Bessie, zoo goed zij het konde, was opgelapt.

‘Zie ik er dan zoo erg uit?’ vroeg Nel, tot achter de ooren kleurend, bij den schellen lach der jonge schoone Lady. ‘U hebt het ook alles zoo rijk! Als ik ook zoo was dan zou...’ De zin werd niet geëindigd; zij kleurde en bedacht dat zij een erge dwaasheid zou begaan, want zij zou hebben gezegd: ‘dan zou Robert ook wel zoo lief voor mij wezen als hij straks voor u is geweest.’ Gelukkig dat men zich niet nieuwsgierig toonde naar het vervolg van den afgebroken volzin, ja, het afbreken er van zelfs niet had bespeurd, daar Jane nu reeds zóo zeer met de nieuw aangekomene tevreden was, dat zij haar bij de hand nam en haar naast zich op de sofa liet zitten. Robert, die aan het venster zat, oogenschijnlijk bezig om eenige boeken, die er lagen, te doorbladeren, zag bij dat overdreven betoon van genade zijner echtgenote op en schudde onwillekeurig het hoofd. Naar hij dacht zou echter aan beider onderhoud wel spoedig een einde komen, daar Alice met een korfjen binnenkwam, waarin de spijs voor de lievelingen zich bevond. Het was ook het uur voor de voedering bestemd, een arbeid, waar Jane ieder dag naar verlangde en die haar eenige aangename oogenblikken deed doorbrengen. Tot zijne groote verwondering hoorde hij echter Alice den last geven om zelve de dieren te voêren, daar de meesteresse er nu geen lust in had. Deze had ook te veel behagen in het gesnap van de nieuwe

kennis, wier wilden aard zij geheel vergeten scheen en wier dikwijls ruwe uitdrukkingen haar deden schateren van lachen.

‘Ik zou dien naren verschrikkelijken kaerel, waar ge zoo bang voor zijt, ook wel eens willen zien,’ zeide Jane. ‘Hoe heet hij ook?’ en toen het andwoord haar niet spoedig genoeg gegeven werd, zeker omdat Nel haar niet dadelijk begreep, wendde zij zich tot Robert met dezelfde vraag. Deze noemde den naam van Phil Whistle.

‘Kom toch bij ons, Robert! Ik ben in staat die boeken te laten verbranden. Waarlijk, ik zou er toe in staat zijn uit jaloezy. Is het niet of gij ze boven mij stelt?’

Robert haastte zich aan haar wensch te voldoen, maar kon zich toch niet weêrhouden haar in het oor te fluisteren, dat het kind rust noodig had, en hij haar daarom voorstelde Nel naar haar eigen kamer te doen heenbrengen. ‘Ge zijt op een gevaarlijk terrein,’ dus besloot hij, ook om aan zijne vermaning kracht bij te zetten, ‘roer het gebeurde in den Tower niet aan; spreek het kind daarvan niet.’

‘Waarom niet?’

‘Ge zoudt haar misschien tot toorn kunnen vervoeren.’

‘En als ik dat nu juist wenschte? Ik wou haar eens recht boos zien; tot dus ver is ze geheel anders als ge mij afschilderdet. Ik wou die groote oogen wel eens zien schitteren.’

Wat is wreeder dan een bedorven kind! had Robert in navolging van Mylady kunnen uitroepen.

‘Nu, van dien man dan gesproken!’ hervatte Jane. ‘Kunt ge hem mij niet eens doen zien?’ Nel schudde ontkennend met afgekeerd gelaat; haar zucht tot praten scheen verdwenen, en de vorige levendigheid was zelfs door eene zekere strakheid vervangen. ‘En die man heeft je dus gestolen? Want je kent vader noch moeder?’

‘Die zijn allebeî dood!’ fluisterde Nel.

‘Zoo? Weet ge dat dan zeker?’

‘Als ze leefden dan zouden ze me wel hebben opgezocht, toen ik gestolen was... Dat had mijn moeder zeker gedaan. Ja zeker!’ riep zij luid, waarna zij in snikken uitborst.

‘Jane, dat hadt ge niet moeten doen!’ merkte Robert met strakheid aan.

‘Heb dank voor de les!’ klonk het bits, terwijl zij zich wrevelig in den molligen rug der rustbank neêrwierp.

Robert stond van de plaats, die hij in de nabijheid zijner echt-

genote ingenomen had, op en liep eenige malen onrustig het vertrek op en neêr.

Het was het eerste harde en scherpe woord, dat Jane sedert hunne verbintenis was ontsnapt, maar ook welk eene zelfbeheersching, welke oplettendheden van zijnen kant waren er niet noodig geweest, om dat woord tot zoo lang te doen uitstellen! Zij was een bedorven kind, maar dat veel van hem hield. Hij was van het eerste overtuigd geworden en hij geloofde nog steeds het laatste. Indien ook die waan eens verstoord werd! Indien hij zijne vrijheid eens had prijs gegeven om een droombeeld na te jagen! De eerzucht des jonkmans had in de laatste weken verzadiging gevonden, maar daarbij waren er toch velerlei wenschen en behoeften onvervuld gebleven. Neen, hij bestreed de opwellende gedachte, die hem dat meldde. Neen, hij was gelukkig geworden door en met Jane! Hij staakte zijne wandeling en vestte het oog op de bevallige gestalte, die nog altijd in den rug der rustbank neêrlag en het gezichtjen half in den fijnen doorzichtigen en van *parfum* doortrokken neusdoek verborg. Hij boog zich over haar heen en drukte een kus op haar voorhoofd. ‘Heb ik u boos gemaakt, vergeef het mij dan,’ lispelde hij. Zij bleef echter onbewegelijk en wenkte hem zelfs met de hand terug. Daar hoorde zij de stem van de vreemde deerne fluisteren, terwijl de hand van deze de hare vrij onzacht aanroerde: ‘Waarom zijt ge boos op hem? Hij heeft toch geen kwaad gedaan. Maar gij wel! Ge hadt kunnen weten, dat me dat zeer moest doen!’

‘Wie zegt u te spreken, kind?’ zeide Jane, zich oprichtend en Nel verbolgen aanziende. ‘Als men denzulken een vinger toesteekt, ze maken zich van de geheele hand meester. Breng haar weg, Robert! Ik herinner me ook, dat het tijd is mij te gaan kleeden voor de receptie Harer Majesteit. Gij moet u ook nog gereed maken. Rep u wat, Robert, rep u wat! Ik zou niet graag weêr zoo als laatst te laat willen komen.’

‘Het is van avond bidstond, Jane!’ merkte Robert ernstig aan.

‘Welnu?’

‘Het voegt ons daarheen te gaan. Groote dingen zijn aanstaande.’

‘Zijne Majesteit reist eerstdaags naar Schotland af. Mylady vertelde gister, dat het Huis der Gemeenten het had toegestaan en iedereen welhaast tevreden zou zijn. De muitende Cove-

nanters zouden vergiffenis ontvangen en de vrolijkheid zou voor ons allen terugkeeren. God geve het!'

'Niet alleen geldt het de reis Zijner Majesteit,' hernam Robert, 'maar ook nog iets anders.' Hij hield echter op; Jane had van die dingen immers geen begrip of bekommerde er zich niet om. Die bidstond toch, die in Londen en misschien door het gantsche land gehouden zou worden, betrof niet alleen de reis, die Zijne Majesteit naar het Noorden ter bevrediging van Schotland ondernemen ging, maar veelmeer de aanklacht tegen die Bisschoppen der Engelsche kerk, welke de felste aanhangers heetten van den Aartsbisschop Laud. Het was een politieke daad van het Huis der Gemeenten, even als de aanklacht tegen Strafford en Laud er eene was. Het had den Koning en de Koningin wederom wakker geschrikt uit hunne dommeling; het had beiden doen inzien, dat de tegenpartij nog niet was voldaan, dat er nog meer geeischt werd dan er reeds was toegestaan. Maria de Medicis was vertrokken, begeleid door de tranen harer dochter en een breede schaar van priesters. Karel had haar zien vertrekken met den wrok in het hart; want, had hij ook geene reden om haar lief te hebben, de algemeene afkeer van het volk jegens die vrouw had hem er juist toe gebracht om haar te beschermen, om haar van eerbewijzen te omringen. Toch had hij niet gewaagd haar bij zich te houden, toen het ondubbelzinnig verzoek der Gemeenten tot hem kwam, hoe Hare Majesteit en Mylady Carlisle hem ook smeekten ditmaal niet toe te geven. 'Nóg is het de tijd niet voor verzet!' had hij geheimzinnig genoeg gefluisterd en toen even als vroeger het hoofd gebogen, maar met nog strakker en strenger uitdrukking op het gelaat. Het drijven van het Huis der Gemeenten om Maria de Medicis te doen vertrekken achtte hij eene beleediging en nog wel eene persoonlijke. Wat hij wel bedoeld had, toen er sprake was van zich te verzetten, met de woorden: nog is het de tijd niet?

Spoedig daarop werd de reis naar Schotland bepaald, waartoe het Parlement, ofschoon blijkbaar met veel tegenzin, eindelijk zijn toestemming gaf. De blijken van sympathie van de zijde des volks voor den bleeken en zoo zichtbaar vermagerden Koning, die op raad van Bisschop Williams en anderen, welke hij in het geheim bij zich ontving, zich meer dan vroeger in het openbaar vertoonde, namen toe; de aloude liefde voor het Koningschap scheen weder ontwaakt, nu de Ko-

ning niet meer gevaarlijk scheen of niet meer gezind om de rechten des volks te deren en allen rechtmatigen eischen zoo haastig voldeed. ‘Nog is het de tijd niet!’ fluisterden op hunne beurt Bisschop Williams en de geheime raadslieden, toen Karel hen veelbeteekenend aanzag, en weldra bleek het hem dat zij goed hadden gezien. Daar werd plotseling de aanklacht tegen de Bisschoppen ingebracht; het was een nieuwe aanval, die weder niet ontweken kon worden. Men nam den schijn aan van nogmaals deemoedig het hoofd te buigen, maar verhaastte tevens de toebereidselen tot de reis naar het Noorden. Een bidstond werd afgekondigd. In White-hall zou het er een zijn voor de behouden reis Zijner Majesteit, in St. Stephens-kapel - de vergaderplaats der Gemeenten - eene voor het gelukken der voorgenomen strafoefening. Voor Robert Conway was het beide, en de tweeledige zin, dien hij aan den bidstond moest geven, zou hij zelf het minst van allen als een voorrecht doen gelden. Sedert zijn huwelijk had hij nog geene bijeenkomst der broederen bijgewoond, maar was hij zijne echtgenote naar de hofkapel gevolgd, waar er een dienst werd gedaan, zoozeer met afgodische en heidensche ceremoniën vermengd, dat Hare Majesteit die zonder gewetensbezwaar had kunnen bijwonen. Hij had zijne lieve vrolijke Jane, die met zooveel bevalligheid op den met karmozijn fluweel bekleeden bidstoel knielde, met een enkel woord van zijne ware gezindheden doen blijken, maar als andwoord een schertsende berisping en een zacht tijken met den rijken waaier ontvangen, een geschenk van de Koningin, prijkend aan de eene zijde met een landschap van Arkadië, en aan de andere met de beeltenis van de Heilige Moedermaagd.

Roberts herinnering dus te dezer uur, dat de bidstond nog eene andere beteekenis had dan Jane er aan hechtte, wees op een dieper liggend verschil dan men aanvankelijk daaruit wel opmaken kon; een verschil, dat zoo niet vereffend dan toch getemperd kon worden door de verschoonende en vergoêlijkende liefde alleen.

En deze bestond immers? Jane zag met een medelijdenden glimlach neêr op haar verleden en was gereed, staande te houden en te bewijzen, dat de onbekendheid met hetgeen liefde was haar alleen de hulde van Sidney en Jove Percy had doen dulden, en dat zij, nu beter ingelicht, nooit iemant anders had bemind dan Robert Conway. En deze? Hij behoefde zulk een bewijs zelfs niet te leveren, want hij

had als Jakob gediend voor de eenig geliefde zeven jaren lang, maar had op den aartsvader dit vooruit, dat hij na die zeven jaren niet bedrogen was geworden, maar werkelijk de beminde Rachel verkregen had. Zijn zin, zijne neiging was de hare. De dwalende! hij bespeurde niet, dat die schoone overeenstemming vooral daarin haar grond had, dat zijn zin en zijn neiging tot dusverre altijd aan die van haar ondergeschikt was geweest.

Zij was trotsch op den naam van Lady Conway; maar die naam was ook tot aanzien gekomen; zij had hem schatten aangebracht, schatten, die nu nog wel met het vruchtgebruik der Kroon waren bezwaard, maar hem toch eenmaal de onafhankelijkheid waarborgden en het uitzicht op de schitterendste toekomst openden. Zij had er niet naar gevraagd of hij iets bezat; maar zij behoefde daarnaar ook niet te vragen; zij wist, dat haar echtgenoot een betrekking bekleedde, die hem tot de hoogste ambten kon heenleiden, en al dacht zij ook niet zoo ver, zij wist dat Robert Conway aan het hofgezin was verbonden en zij derhalve de sfeer zou blijven bewonen, waarin zij gewoon was te schitteren. Maar haar zin, hare neiging overheerschten toch niet altijd de zijnen! Had zij niet dadelijk er in toegestemd om het wilde kind in haar huis op te nemen, toen Robert haar vertelde wat dat kind voor hem gedaan had en wat hij haar had beloofd? ‘Ga haar maar dadelijk halen.’, had Jane zelfs met iets vochtigs in de lieve oogen gezegd, na de schildering van de in den Tower doorgestane gevaren en van den door Nel betoonden moed; en op de opmerking haars echtgenoots, dat het kind ruw en onbeschaafd en van tijd tot tijd niet wel bij het hoofd was, had zij geandwoord, dat dit geen bezwaar was, dat zij vroeger ook bang was geweest voor Archie, den hofnar, maar later de beste vrienden met hem geworden en dat gebleven was totdat hij werd weggejaagd. Hij zou Nel dan te zijnent mogen ontvangen. Maar hoe haar te verlossen? Ook dat bezwaar werd opgeheven. Mylady verraste hem met de mededeeling, dat hij naar den Tower kon gaan en er door den Luitenant met de meeste welwillendheid bejegend zoude worden. Mylady vergat toch geen enkelen wensch harer vrienden! Toch had hij dit vernieuwd bewijs harer welwillendheid wel noodig, om niet te verzwakken in zijne erkentelijkheid, want de dubbelzinnige plaats, die zij hem had doen innemen, begon hem steeds bezwarender te worden. Het

gesprek met Sir Blafour had hem een nieuw bewijs gegeven van den machtigen invloed dien Mylady bezat, want het bleek hem, dat zelfs Pym, de groote Pym, zich om het lot van het arme kind bekreund en hare invrijheidstelling bevolen had.

Nel was dan in zijne woning, was er met eene vriendelijkheid ontvangen, die hem aanvankelijk aangenaam aangedaan, maar weldra met eenigen angst had vervuld. Het kind, eerst genood om op de rustbank neêr te zitten, was er spoedig afgedreven door het laatste bitse woord, haar in drift door de meesteresse toegevoegd, en stond nu in een hoek van het vertrek, niet meer schreiend, zoo als een oogenblik te voren, maar met de groote oogen starend op de jonge vrouw, als wilde zij door het tedere hulsel heen tot het binnenst doordringen en bespeuren wat daar omging. Zij had haar vriend Robert verdedigd tegen de onbillijkheid zijner zuster, maar vond het vreemd, dat die vriend geen acht sloeg op hare verdediging en zich alleen bezig hield met haar, die hem ongelijk had gedaan. Haar gevoel van rechtvaardigheid kwam daartegen op. Zij wilde daarvan doen blijken, maar beider gesprek nam zulk een keer, dat zij er naar begon te luisteren. Het gold nog altijd den bidstond, die Jane geheel anders opvatte als Robert en voor gene bovendien geene belemmering was om dien avond ten hove te gaan.

‘Het past ons werkelijk niet bij den ernst der tijden, liefste!’ vleide Robert.

‘Maar ik hoop toch niet, dat ge daarin óok het voorbeeld van Mylady zult volgen, die vroom is geworden? Men weet waarom zij het werd; men zou evenwel moeielijk kunnen gissen waarom gij het waart geworden.’

‘Stil, Jane! verbreid gij den laster niet.... Alles zijn wij haar verplicht.’

‘Gij misschien, Sir!’ hernam Jane.

‘Dat woord berouwt u zeker nu reeds, Jane!’

‘Volstrekt niet... Ge moest mij die lessen sparen... Ik kan de broeders niet uitstaan, dat weet ge; doe me dus in mijn eigen huis niet aan hen denken!’

‘O n s huis, bedoelt ge zeker.... Jane!’ vervolgde hij, na een oogenblik gepoosd te hebben, ‘het ware toch werkelijk spotten met het heiligste, zoo we, uit het huis des Heeren komende, ons overgaven aan den dans.’

‘Dat zie ik niet in! Ik deed het dikwijls en Hare Majesteit ook, en toch is het haar noch mij ooit gebleken, dat het ons als een zonde is toegerekend.’

‘Bovendien komen wij tijd te kort...’

‘Volstrekt niet, Robert!’ zeide zij veel vriendelijker, daar zij in zijn laatste woorden niet alleen een wapenstilstand, maar zelfs reeds eene kapitulatie meende op te merken. ‘De dienst behoeft niet langer dan een half uur te duren; langer blijft Zijne Majesteit zeker niet en we behoeven in dat opzicht niet meer te doen dan Zijne Majesteit.’

‘Maar dát is mijne meening niet!’ riep Robert met ongeveinsde verbazing uit. ‘Niet in de kapel Zijner Majesteit wensch ik de dienst bij te wonen, maar in St. Antholinskerk.’

‘Dat nooit.... Ik heb er van gehoord, dat Mylady er komt met haar dierbaren vriend, den Parlementsos, zoo als Prins Rupert hem noemt. Maar ik heb Pym eeuwigen haat gezworen en al diens vrienden, die het Hare Majesteit zoo bang maken. Gij gaaft me straks les in de dankbaarheid, maar nu mag ik het u wel doen.’

‘Maar, liefste! in dit geval kan ik uw zin waarlijk niet opvolgen....’

‘Welnu, Sir! ik kan u niet beletten te doen wat ge wilt, maar laat mij dan ook mijne vrijheid!’ merkte Jane weder driftig geworden aan.

‘Maar er zijn zoo vele redenen, die het mij van belang doen achten juist bij dezen bidstond niet in de kapel Zijner Majesteit en wel in de kerk van het Huis der Gemeenten gezien te worden.’

‘Welnu, Sir! ga dan maar en snik psalmen uit met de broederen; ondertusschen zal ik mij schadeloos stellen in Whitehall..... “Een jonge weduwe!” zullen ze misschien in het rond fluisteren, als ik alleen verschijn; maar ik zal mij weten te troosten, en er bestaat ook misschien nog wel gelegenheid dat ik vertroost word.’

Een hooge blos dekte haar gelaat; haar boezem hijgde; het kleine voetjen trippelde van drift, zoo als wel meer in dergelijke oogenblikken geschiedde. Toch stond de jonge echtgenoot geheel bedremmeld en wist niet hoe hij den opgewekten storm bezweren zou.

‘Liefste! hoe kunt ge gelooven, dat ik u alleen zou laten gaan?’

zeide Robert, zich tot haar overbuigend, bij welke beweging zij echter het hoofd van hem afwendde, waardoor zij het arme kind weder in het oog kreeg, dat al dien tijd onopgemerkt getuige van beider onstuimig onderhoud was geweest. Nel had zeer goed begrepen, dat er ernstig verschil van meening bestond, en daar de ondervinding haar het gevaarlijke van het luisteren geleerd had, maar hare verdorven natuur nog niet de kracht had om de zondige nieuwsgierigheid, hoeveel kwaads die haar ook reeds had berokkend, af te leggen, had zij den schijn aangenomen van in het minst geen deel te nemen aan het gesprek, door oogenschijnlijk het moois der stoffeering te bewonderen, terwijl haar toch geen enkel woord ontsnapte. Zij was juist bezig een der zijden kwasten van de venstergordijnen te beschouwen, en wel van zoo nabij, dat het den schijn had alsof zij de koorden uit elkaâr rafelen wou, toen de verbolgen meesteresse dat gewaar werd.

'Verniel niet wat ge niet kunt maken of weêr laten maken!' riep zij Nel bits toe, die den kwast in allerijl liet glippen en Lady Jane aanzag, alsof haar het grootste onrecht werd aangedaan. 'Doe nu maar niet alsof ik geen recht had u te recht te zetten.... Dat kind zal al te veel zorg eischen, en niemant zal er mij dank voor zeggen!' meesmuilde zij, den blik half op haar echtvriend gevest. Robert begreep de echtvrouwelijke list niet, die een nieuw middel aanwendde om haar wil te doen gehoorzamen.

'Ik zal haar naar hare kamer brengen, Jane! Het is beter dat ze niet te dikwijls hier komt. Ik vond straks ook, dat ge u dadelijk te gemeenzaam met het arme schepsel maakte..... Elke berisping treft dan later des te gevoeliger.'

'Weêr een les! Ge geeft er zoo vele, dat ik er waarlijk geen de minste waarde meer aan hechten zal. In het belang dus van uwe wijsheid zelve, waarschuw ik u matig te wezen..... Maar dat kind bevalt mij bij nader kennismaking in het geheel niet. Ik wist van te voren wel, dat ik mij in vele moeielijkheden begaf door haar hierheen te laten komen, maar ik deed het om u genoegen te doen. De opoffering evenwel kan niet altijd van éene zijde komen.... Ik ten minste voel geen roeping om altijd offer te zijn... Neem haar van avond meê naar de St. Antholins kerk; misschien vindt ge er wel een broeder, die er behagen in heeft haar te bekeeren.'

'Jane! die woorden kunnen niet uit uw hart opwellen....

Neen, waarlijk niet!’ fluisterde Robert, wien het zonderling droef te moede werd. Hij begon nu te begrijpen, dat zij haar plan, haar te liever geworden omdat het bestreden werd, wilde doorzetten en gereed was het verblijf te hunnent van het kind, wier lot hij zich had aangetrokken, van zijn al of niet toegeven afhankelijk te maken. Dat zij zulk een middel aangreep deed hem leed, en toch, zonderlinge inkonsequentie! terwijl hij het aanwenden van zulk een middel veroordeelde, bewees hij feitelijk dat zij gelijk had het te bezigen, daar hij toegaf. Had hij zelf zich gedaagd voor den rechterstoel van zijne conscientie, hij zou bekend moeten hebben, dat hij den strijd niet waagde aan te gaan, waarvan een voortdurend krachtdadige bescherming van het kind tegen zijne echtgenote het gevolg zou moeten zijn. Hij gaf toe zoo als hij tot dusverre immer gedaan had, van het oogenblik der ontmoeting af in den tuin van White-hall; hij gaf toe, hoewel hij zich daarbij voornam even als altijd, dat dit de laatste zwakheid zoude zijn en hij de eerste gelegenheid zoude aanvatten om zijn wil te doen zegevieren.

‘Ik kan er van avond in de St. Antholins-kerk niet de proef van nemen,’ vervolgde hij, haar laatste opmerking beandwoordende, ‘want ik ga er niet heen, nu ik zie dat het u zulk een verdriet zou doen..... Ik zal uw zin volgen, Jane, en daardoor u een bewijs geven, dat in ons huis de zelfopoffering zich waarlijk niet van éene zijde vertoont!’ Hij kuste na deze woorden even hare hand, die zij in de eerste vlaag van tevredenheid over hare zegepraal hem had toegereikt, wenkte daarop Nel hem te volgen, die dadelijk, zonder Lady Jane te groeten, gehoorzaamde en met hem verdween.

Robert had onverstandig gehandeld door toe te geven, maar nog meer door te laten blijken, dat hij het zijns ondanks en als om den wille eens derden deed. Zoodanig vatte Jane ten minste het al zeer spoedig op, waardoor haar het genot der behaalde overwinning niet weinig vergald en zij tegen het armzalige schepsel nog meer werd ingenomen.

‘Hij stelt er wel veel prijs op haar hier te houden! 't Is de dankbaarheid wel ver getrokken!’ mompelde zij in een zeer kwade luim gebracht.

En van de andere zijde scheen Robert ook weinig dank te zullen inoogsten. Nel volgde zwijgende den zwijgenden geleider. Zij gingen een trap op, een gang door en traden een klein

kamerken binnen, net maar sober gestoffeerd en waar slechts het hoogst noodige zich bevond.

‘Hier zult ge voortaan wonen!’ voegde Robert haar toe, waarna hij zich gereed maakte te vertrekken. De ander scheen hem echter nog iets te vragen te hebben, wat bezwaarlijk over de lippen kon, want zij aarzelde, begon, maar haperde dan weêr.

‘Ze hebben mij altijd wonderlijk gevonden, Robert...’

‘Als ge wat verder zijt en iets hebt geleerd, dan zult ge inzien dat slechts mijne vrouw het recht heeft mij aldus te noemen,’ merkte de jonkman met een eenigzins pedante waardigheid aan.

‘Je vrouw? Is die Lady van beneden je vrouw?’ vroeg zij met eene steeds klimmende verbazing die woorden herhalend, als om zich de gedachte, die er bij oprees, klaarder en klaarder te doen worden. ‘Moet ik u Sir noemen even als ik het den Luitenant deed? Ge moet dan wel heel voornaam zijn geworden of voor mij niet zoo'n goed vriend wezen als ik wel dacht. Nu dan, Sir zal ik u voortaan noemen, en ik zal voor u neigen als voor Mijnheer den Luitenant en niet meer zoo vertrouwelijk wezen. Ik zal het niet vergeten, Sir! en ik hoop dat ge 't mij vergeven zult dat ik zoo gemeenzaam was, Sir!’

De tranen stonden haar in de oogen, maar zij drong ze met geweld terug. Robert poogde hare hand te vatten, die zij echter terug hield; hij zocht aan haar gedachten een anderen loop te geven en herinnerde haar den eersten volzin dien zij had afgebroken. ‘Wat meendet ge straks? Ze hebben me altijd wonderlijk gevonden, zeidet ge.’

‘Ik durf het nu niet zeggen; ge zult boos worden, Sir!’

‘Zeker niet.’

‘Het betreft háar, Sir! uw vrouw, Sir!’

‘Laat dat Sir achterwege, waar het niet past,’ riep Robert ongeduldig uit. ‘Ik wil niet door u bespot worden,’ vervolgde hij verbolgen. ‘Wat meendet ge straks? Ik wil nu hebben dat ge 't zegt.’

‘Nu dan, dat zij, van beneden, veel wonderlijker is dan ik, en dat haar gezichtjen - aardig is het - veel lijkt op een voorjaarsdag: nu zonneschijn en dan weêr hagelslag. Nu weet gij 't. Heb ik je boos gemaakt, dan kan ik het niet helpen.’

‘Toch geloof ik dat ge goede vrienden zult worden. Het

is in uw belang, Nel!' zeide hij ernstig, 'dat gij 't wordt. Ge zijt schrander genoeg om dat te begrijpen naar ik hoop. Ge wilt bij mij blijven, niet waar? Welnu, dat is alleen mogelijk indien ge háre genegenheid verwerft.'

'Ik kon toch niet denken dat ge zóo bang voor haar waart!'

'Wat beteekent dat?'

'Wel zeker zijt ge bang voor haar. Als zíj kwaad op mij mocht worden dan mag ik niet blijven; dat wilt ge eigenlijk zeggen, maar dat begreep ik al lang. Ge hadt straks niet moeten toegeven, al hadt ge ook ongelijk gehad; waarlijk, ge hadt niet moeten toegeven.'

Robert wist niet wat hij hoorde. Hij werd door het schepsel, dat hij altijd zoo simpel had gedacht, vermaand, en die vermaning was naar de uitspraak van zijn eigen overtuiging te recht. De verheven plaats, door hem als beschermer ingenomen, liep gevaar van verloren te gaan. Hij gevoelde zich daarom te meer door de opmerking onaangenaam aangedaan, en verzachtte geenszins de bitsheid van het andwoord, dat hem reeds op de lippen zweefde, eer ze nog hare vermaning geheel had ten einde gebracht.

'Het komt u niet toe daarover te oordeelen, kind! Let op de dingen die u worden toevertrouwd, en alleen op deze; het zal voor ú beter zijn, en voor hén, die u beschermen, de vrijwillig aanvaarde maar wel wat zware taak verlichten. Hier zal u straks het avondeten worden gebracht.' Hij verzachtte eenigzins den toon zijner stem, toen hij haar gelaat doodsbleek zag worden en haar hoofd dieper en dieper op de borst zag nederbuigen. 'Ik hoorde van Mylady met hoeveel ijver ge aan het lezen waart begonnen. Ik zal zorgen dat ge de lessen kunt doorzetten... Ge moet vlijtig leeren... vaarwel, Nel!'

Zij andwoordde niets toen hij vertrok, hoewel hij op den drempel nog eens omzag en de laatste woorden herhaalde. Zij bleef als aan hare plaats vastgeketend staan, lang nadat hij vertrokken en zijn voetstap in de verte was weggestorven. Eindelijk scheen zij tot bezinning te komen. Zij sloeg de hand aan het voorhoofd, den blik in het rond en barstte toen in snikken uit. 'Hij is óok boos op mij! Hij ook! Wat heb ik toch gedaan, dat hij ook boos op mij is? Had ik niet moeten zeggen wat ik van háar dacht? Maar ik gaf hem toch gelijk. Zijn vrouw! Dat is nog nader dan zuster,

geloof ik! Waarom kan ik óok zijn vrouw niet wezen? Zottin, die ik ben, hij houdt niet van me, hij heeft me tot zich genomen uit medelijden, alleen uit medelijden! Juist als Tim en Bessie, en ik w i l geen medelijden.' Toch moest zij de gevolgen daarvan ondergaan. En waarom zou zij dat ook niet gewillig en met een zweem van erkentelijkheid? In den Tower had zij veel banger oogenblikken doorgebracht; had zij zich tot een arbeid verplicht gezien, waarvan zij een afkeer had; hier daarentegen bevond zij zich in een verblijf, dat haar de goede dagen, bij Mylady doorgebracht, te binnen bracht. Toch was alle opgeruimdheid verdwenen. Hoe vreemd! Toen zij nog de voetveeg was van Phil Whistle - een tijd waarop zij niet anders dan met huivering terug kon zien - had zij nog oogenblikken van vrolijkheid; nu had zij ze niet. Uren lang kon zij in het kleine vertrekjen neêrzitten, het hoofd op den arm geleund; zitten te turen zonder te weten waarom en waarop, totdat haar de oogen eensklaps vochtig werden en er groote droppels langs haar wangen neêrvielen. Telkens overviel haar een gevoel van verlatenheid, zoo als zij nooit te voren had gekend. En dat juist thands, nu zij in het huis haars vriends was gehuisvest, nu ieder dag de meester kwam, die de afgebroken lessen hervatte, en zij - verwonderlijke schranderheid, die de geleerde man waardeerde en roemde! - reeds in staat was niet alleen haar eigen naam te lezen, maar ook te schrijven, en reeds eens in de eenzaamheid gepoogd had nog een anderen te spellen, een zeer moeielijken, dien van haar vriend, die, helaas! sedert ettelijke dagen reeds onzichtbaar was. Iederen dag, ieder oogenblik stond zij op het punt naar Sir Robert te vragen, en ook ieder oogenblik weêrhield haar een gevoel van schuchterheid, waarvan zij zich geen rekenschap wist te geven. Hij kwam niet tot haar en zond alleen een oude, leelijke, praatzieke vrouw, die zij wel in het domme gezicht had willen uitlachen, zoo zij eenig genoegen in het lachen had gehad. Alice heette zij, dit had zij zelve haar verteld, want Nel zou het haar zeker niet hebben gevraagd. Alice vertelde van Sir Robert en van Lady Conway en vooral van de laatste, hoe rijk die was en wat prachtige partij Sir Robert aan haar gedaan had, hetgeen hij dan ook wel erkennen wilde, want Sir Robert wist niet wat hij doen zou om Lady Jane genoegen te doen. Die gelukkige Lady Jane! had Nel daarbij binnen 's monds gepreveld en de ongenoode babbelaarster daarbij in haar

hart verwenscht. Boven zulk een onderhoud verkoos zij nog verre de eenzaamheid, wat zij niet onduidelijk tot groote ergernis der oude te kennen gaf. Weder alleen gelaten, speelde het beeld van hem, dien zij haar vriend had gedacht, en van haar, die hij lief had, voor den geest, en bij het verrijzen van de beeltenis der laatste voer haar een rilling door de leden en nam haar gelaat eene uitdrukking aan, welke Alice, die er eens op aan kwam, deed ontstellen. Zij had den moed gehad - en werkelijk zij mocht het moed heten - om Alice te vragen waar Sir Robert zich bevond, of hij misschien ook ongesteld was geworden, en ten andwoord bekomen dat hij beter was dan ooit en geen feest bij den hoogen adel oversloeg, dat hij zijn pleegkind echter niet vergeten was, want dat zij, Alice, nog twee dagen geleden, had gehoord hoe hij het Lady Jane afried, haar bij zich te doen komen. Het was wel een bewijs van groote drukte geweest, dat Lady Jane zich aan dien raad had gestoord, daar zij anders gewoon was juist datgeen te doen wat men niet wilde dat zij deed. ‘Ellendige feeks!’ had Nel bij die mededeeling gemompeld, en voor weinige maanden zou dezelfde aandoening, die zich thands van haar meester maakte, haar nog een veel sterkere uitdrukking hebben ontlokt. Alice wilde voortvaren en haar het een en ander mededeelen, maar moest wel zwijgen, toen haar op een toon, als zij zelfs van haar Lady niet dikwijls hoorde, werd toegevoegd, dat het juist niet in haar voordeel getuigde, dat ze kwaad sprak van hen, wier brood zij at.

Weder verliepen er ettelijke dagen, zonder dat de vervelende eentonigheid plaats maakte voor eenige afwisseling. Na een van die oogenblikken van gepeins, welke bij herhaling en telkens met korter tusschenpozen terugkeerden, scheen zij een besluit te hebben genomen, en wel het onberaden besluit om weder tegen een ontvangen verbod in te handelen, en, hoewel ongeroepen, naar beneden te gaan. Gelukkig echter dat ditmaal aan het voornemen geene uitvoering behoefde gegeven te worden, daar het voorkomen werd. De klink toch der deur ging op en Lady Jane, de vrouw van Sir Robert, stond voor haar in al haar rijkdom. Bijna instinktmatig wendde Nel het gelaat af, terwijl de andere op den drempel staan bleef en niet waagde te naderen. De ernstige raad van Sir Robert, om niet naar het wilde kind te gaan, voor hij zelf zich van hare beschaving en ontwikkeling had

overtuigd, de mededeeling van Alice aangaande de kattige bitsheid van het wonderlijke pleegkind, hadden haar geprikkeld en het eerste vrije oogenblik, dat haar verbleef, doen bestemmen voor een geheim bezoek. Zij bekommerde zich niet om het geschreeuw en gesnater van kaketoe en parkiet; zij schrikte niet terug bij het uitsteken van den scherpen klaauw of de nebbe van een harer lievelingen, of bij de vermetele luchtsprongen van den aap, en toch scheen zij te aarzelen bij den eersten blik op Nel met de schuwe en groote blaauwe oogen. Was dat hetzelfde kind, dat zij ettelijke dagen geleden beneden had gezien, en wier zonderlingheid haar toen zóozeer in het oog was gevallen, dat zij haar als een nieuw soort van wezen een oogenblik aandacht waardig gekeurd, ja zelfs geliefkoosd had, zoo als zij het den afzichtelijksten maar dan ook vreemdsoortigsten mop gedaan zoude hebben. Nieuwe kleederen hadden de oude vervangen, maar niet alleen trof haar de verandering daardoor te weeg gebracht. Daar lag thands in die groote donker blaauwe kijkers, welke slechts een oogenblik op haar gevestigd waren geweest, eene uitdrukking van hoogheid, even als op het hooge gewelfde blanke voorhoofd, welks *teint* niet meer het vaal bleeke had dat het weleer had gekenmerkt. De lange, eenmaal zoo tengere, hals was gevuld en gerond en droeg het hoofd zoo fier als had hij er bewustzijn van, dat hij het voorrecht had een kostbaren last te torsen. Was dat de zonderlinge, die de barmhartigheid verpleegde en voor wie er eene of andere betrekking moest worden gezocht? Jane had er in kunnen toestemmen, ja had er zelfs om kunnen vragen, dat Nel in hare nabijheid verbleef en haar de oogenblikken dat zij alleen zat, opvrolijkte, maar zij zou er geenerlei behagen in vinden, indien dat kind een Lady zou durven wezen zoo als zij zelve was. En dat de deerne dit werkelijk zou beproeven, duidde toch de blik aan, dien zij op hare weldoenster wierp, en waarin bijkans de hooghartige ja hier wel onbeschaamde vraag lag: ‘Wat doet gij híer? Wie geeft u het recht mij te storen?’

‘Ik kom zien hoe ge 't maakt!’ zeide Jane, en het klonk bijna als eene verschooning.

Nel knikte met het hoofd, maar gaf verder geen bewijs van toenadering, hetgeen Lady Jane, die toch weldoenster was, niet weinig verdroot.

‘Kent ge me niet?’ vroeg zij daarom met eenige haast.

‘Ja wel! De oude kwaadspreekster heeft me genoeg van u verteld.’

‘W i e bedoelt ge? Alice?’

‘Ik g e l o o f dat ze zoo heet; maar ik weet dat ze een kwaadspreekster is... Ge zijt de vrouw van Sir Robert, niet?’

Lady Jane lachte. ‘Heeft zij u dat verteld, en noemt ge dat kwaadspreken?’

Nel zag haar verwonderd aan en wist in het eerste oogenblik niet te andwoorden; zij scheen in hare verlegenheid toch weder als vroeger te zijn, en wel de arme van geest, die eenige belangstelling verdiende; de hoogheid en de scherpzinnigheid, welke haar straks gekenmerkt badden, schenen geheel verdwenen.

‘Wel neen!’ hernam zij na eenig nadenken, ‘maar wel dat Sir Robert u alleen om uw geld had genomen; heel klaar is het me niet, maar aan de wijze waarop zij het zeî kon ik wel merken dat ze kwaad sprak. Het is een leelijk schepsel, maar het is het eenige dat me hier kwam opzoeken, en daarom stond ik haar te woord.’

‘Ik dank je wel dat je 't me zegt,’ andwoordde Jane, wier wangen bloosden. ‘Ik zal zorgen dat ze u nooit meer kan komen vervelen; ik jaag haar weg. Gij hadt het mij echter op een andere manier kunnen zeggen; niet zoo lomp als ge 't deedt, kind!’

‘Waarom op een andere wijze? Ik heb zoo dikwijls hooren liegen, dat ik me voorgenomen heb altijd de waarheid te zeggen. De oude eet het brood van Sir Robert even als ik; daarom moet ze niet rond vertellen wat ze hier hoort, vooral niet tegen een vreemde; doet ze 't tegen mij, dan zal ze 't ook wel tegen anderen doen. Is 't waar of niet?’ Bij deze vraag zag zij met hare helder blaauwe oogen Jane zoo goedig aan, dat deze hare tegeningenomenheid voor een deel afleî. Daarbij prikkelde het medegedeelde hare nieuwsgierigheid, zoodat zij begeerig was nog meer van de kwaadsprekendheid van Alice te vernemen. Zij gaf dit te kennen, door Nel op te vorderen met vertellen voort te gaan en voegde er bij, zeker om den schroom van het kind te overwinnen, dat Alice zou worden weggejaagd.

‘Dat oude schepsel weggejaagd? Waarom? Dat 's toch niet het rechte middel om haar beter te maken,’ merkte Nel met zekere deftigheid aan. ‘Zoo handelden ze altijd met mij. Als

ik iets deed wat niet goed was, dan werd ik geranseld of afgegraauwd of naar het hok gezonden, in plaats van mij te zeggen wat ik doen moest om beter te worden, en daarom ben ik zoo'n ellendig schepsel gebleven, die niemant mag lijden, zelfs Sir Robert niet...' Het hoofd zonk haar daarbij op de hand en de oogen kneep zij dicht, om niet te doen merken dat ze vochtig waren.

Jane was hare vroegere ergernis vergeten; zij ging naast haar zitten en trok Nels hand weg om het kind in het gelaat te zien. 'Kom, kom, wat zijn dat voor gedachten! Sir Robert mag je wel lijden en ik ook, als je maar niet schriet... Je waart vroeger zoo'n wilde kat, hebben ze me gezegd, zoo geheel anders als alle anderen. Waarom ben je dat niet gebleven?'

'Om me beneden in uwe menagerie te zetten, Mylady?' vroeg Nel, het hoofd plotseling opheffend en haar met een paar vonkelende oogen aanziende.

'Ge begint waarlijk uw naam eer aan te doen! Ik kan me nu ten minste begrijpen hoe ge in uw recht goede oogenblikken kunt wezen!' riep Jane uit, die het smartelijk bittere dat er in Nels opmerking lag, geheel en al voorbij zag. 'Maar wat zeî de oude heks nog meer?'

'Als ge haar toch wegjaagt, hebt ge 't niet noodig te weten.'

'Maar ik wil 't weten!' riep Jane driftig. De ander bleef zwijgen. 'Zult ge me eindelijk andwoord geven?'

'Ik heb niets anders te zeggen, dan ik reeds zeî.'

'Als ge werkelijk goed weet wat Alice voegt, dan moet ge ook weten wat u zelve past.'

'Dat weet ik ook, en daarom zwijg ik.'

'Nel, ik wil dat gij 't me zeggen zult... Ik zal haar niet wegjagen, maar haar waarschuwen. Om dit evenwel met vrucht te kunnen doen, moet ik de geheele waarheid kennen.'

'Het is dus niet waar, dat hij u om uw geld genomen heeft? Maar zeg me éen ding, Lady Jane! Ge zijt met Sir Robert getrouwd, niet? Met iemant trouwen, wat is dat?'

Jane schaterde van lachen. De donkere onweêrsbui, die er zich straks aan den horizon vertoonde, was plotseling verdwenen en de zon brak door. 'Dat moet ge uw vriendin Alice eens vragen, die ik u aanraad op dit punt tot uw vertrouwde te maken... Koddige vraag! Zoo iets hoorde ik nooit!' en zij dacht daarbij welke aardige tijdkorting Nel zou zijn als de

vertrouwde vriendinnen, die haar wel eens verveelden, weder bij haar kwamen.

‘Heb ik zóo'n groote dwaasheid gezegd, dat ik uitgelachen moet worden? Zeg mij dan ten minste waarom het een dwaasheid is.’

‘Als gij mij eerst vertelt wat Alice verder van mij zeî.’

‘Dat doe ik niet, al was het nu maar alleen om u te toonen, dat ik mij niet zoo wil laten ringelooren als Sir Robert het zich laat doen.’

‘Wat is dat?’

‘Ja, ik was er getuige van, en ik heb het hem gezeid, dat het laf was, want dat ge ongelijk hadt. Ik moet het u zeggen, en het is in uw belang zoowel als in het zijne. Alice wilt ge waarschuwen om haar te verbeteren; ik wil het u ook doen.’

‘Dat gaat wel wat ver, deerne! Zorg het alfabet te leeren, opdat ge spoedig lezen en mij van eenig nut kunt zijn. Dring u nooit meer in dingen die u niet aangaan! Het mocht u eens kwalijk vergaan en den weg doen opdwalen, dien ik Alice straks wilde doen inslaan. Daar is ze juist, de oude praatgierige!’ riep zij, in haar kwade luim de verschijning van Alice dubbel toejuichend.

‘Sir Robert verzoekt dringend of ge beneden wilt komen,’ zeide de ander. In plaats van daarop een andwoord te ontvangen, klonk haar de uitdaging toe om zich te verandwoorden over de leugens die zij had verbreid, leugens, die zij zeker op de straten van Londen reeds zou hebben uitgebazuind, daar zij zich niet had ontzien ze aan zulk eene, als daar ginder stond, mede te deelen. Alice zag beurtelings hare meesteresse en Nel aan, en toen zij het gebeurde voldoende meende begrepen te hebben, borst hare woede op het onzinnige kind los, dat nog kwaadaardig ook bleek te zijn. Aan schimpwoorden ontbrak het niet; aan verzekeringen harer innige verknochtheid aan hare meesteresse, aan bezweringen van hare onschuld en de lasterzucht der andere evenmin. Wel verre dat zij gezegd had wat die armzalige deerne voorgaf, had deze juist, grof zoo als gewoonlijk, Sir Robert en Lady Jane, welke beiden haar beweldadigden, belasterd, en toen Nel, die alles aanvankelijk bedaard aanhoorde, haar ten slotte met eene ongewone klem voor eene leugenaarster uitmaakte, was de oude Alice zich zelve niet langer meester, vergat zij allen eerbied

jegens hare meesteresse en diende zij het kwaadaardige kind in hare ziedende drift een oorveeg toe. Jane, die het tooneel met klimmende belangstelling aangestaard en nu de driftige Alice dan het zwijgende kind had aangezien, nieuwsgierig naar het andwoord dat de laatste zou geven en dat zeker niet malsch zou zijn, voelde zich toch werkelijk ontzet toen zij de uitdrukking zag, welke het gelaat der deerne bij het ontvangen der onverdiende kastijding aannam. Er was eerst een woede op te lezen, welke aan die eener gewonde tijgerin deed denken; de lippen beefden; de tanden blikkerden; de vingers trokken stuipachtig. Zij verwachtte dat de wilde kat haar prooi tegenover zich zou bespringen, maar zag weldra de teekenen van woede verminderen en allengs verdwijnen, en hoorde haar ten laatste met een wel heesche maar toch zeer verstaanbare stem uitbrengen: ‘Ik vergeef het je, oude! Toch liegt ge, en dat weet ge hier van binnen heel goed.’ Toen wierp zij een blik op Lady Jane, die deze onwillekeurig blozen deed; een blik, waarin geen toorn lag, maar iets wat van minachting had. Hoe luchthartig, hoe lichtvaardig, hoe wreed ook, zoo als Mylady Carlisle haar placht te noemen, toch deed die blik haar onaangenaam aan, want hij dwong haar de oogen met eenige schaamte voor de armzalige deerne neêr te slaan, die de onverdiende berisping en kastijding door hare onbescheidenheid had ontvangen, en niettemin die onbescheidenheid niet anders strafte dan door een stom verwijt.

Eenige oogenblikken later beneden bij haren echtgenoot te ruggekeerd, kwam het Jane voor, dat de scherpste en lompste uitval haar liever en minder kwetsend ware geweest. Het beeld van Nel volgde haar zelfs tot in de nabijheid van haren echtgenoot, vervolgde haar tot bij zijne liefkozing, welke zij niet beandwoordde. Blijkbaar dacht zij aan iets anders en wel aan iets zeer gewichtigs, en wat dit was werd hem eenigzins duidelijk, toen zij hem toefluisterde: ‘Ge moet toch eens naar de deerne boven gaan... Hebt ge er nog tegen dat ik haar hier ontvang?’

‘Als ge haar maar niet bederft! Ik vrees bovendien dat de sympathie tusschen u beiden niet langdurig zal kunnen zijn; want,’ haastte hij zich er op te laten volgen, ‘zij is zoo zonderling, zoo geheel afwijkend van alle anderen. Ik heb haar in lang niet gezien... Ik heb ook de laatste dagen doorgebracht overkropt van bezigheden van allerlei aard...’

Het was of hij voor zich zelven eene verontschuldiging noodig dacht.

‘Ga nu naar haar toe! Doe het, Robert!’

Robert zag haar met de grootste verwondering aan. Zulk een aandrang had hij van die zijde nimmer verwacht. Zoude er dan in dien boezem toch nog snaren zijn, die hij nog niet kende?

Hij haastte zich aan Janes verzoek gevolg te geven, blijde dat hij haar genoegen kon doen en zich zelven meteen, want werkelijk verweet hij zich het arme kind geheel te hebben vergeten. Boven gekomen vond hij haar kamerdeur gesloten. Hij tikte, maar ontving geen andwoord; hij noemde zijn naam en den haren en gaf zijn wensch te kennen haar te zien: maar alles bleef stil. Toch hoorde hij, aandachtig luisterend, haar adem gaan, zoodat een deel zijner vrees ongegrond bleek. Zij was aanwezig, maar wilde niemant, ook hem niet, zien, en dat griefde hem meer dan hij een oogenblik te voren had kunnen vermoeden. Des te meer genoegen deed het hem, toen hij, den volgenden middag tehuis komende, Nel in de beste luim beneden aantrof, oogenschijnlijk in zeer goede verstandhouding met zijne echtgenote, die een gullen lach over had voor zoo menig eenvoudig en daarom zoo dikwerf koddig gezegde. Jane was dien ochtend zelve naar boven geklommen, om het kind naar beneden te halen en had haar, toen ze weigerde, aangekondigd dat ze vast besloten had, Alice, van wier schuld zij zich overtuigd hield niettegenstaande al de gedane eeden, uit hare dienst weg te zenden. ‘Dat moogt ge niet doen,’ had Nel daarop geandwoord. ‘Wel heeft zij gelogen en mij onrechtvaardig geslagen, maar gij, Mylady, zijt er de oorzaak van. Ja gij,’ had zij vervolgd, toen zij Janes gelaat zag betrekken. ‘Gij gelooft mij, niettegenstaande de oude zweert, dat ik lieg; waarom haar dan in mijn bijzijn hare kwaadsprekendheid verweten en de mishandeling uitgelokt? Zij houdt mij voor een gemeene vondeling - en dat doen ze immers allen? - en zich zelve voor een trouwe dienstbô; ik kan me dus wel hare boosheid begrijpen. Zoo ge iemant bestraffen wilt, doe het dan u zelve!’

Jane wist tegen de redeneering niets in te brengen. Zij wilde zich boos toonen over de vermetelheid der beschermeling, maar er klonk een stem in haar binnenst, die haar toeriep, dat er waarheid school in Nels woorden. Voor het eerst van haar le-

ven misschien, liet zij eene ontvangen berisping onbeandwoord en erkende zij haar ongelijk zonder dit degeen, die het haar erkennen deed, ten kwade te duiden. Het was ook onmogelijk boos op het kind te zijn, dat zoo zacht sprak en de oogen half hield nedergeslagen, en al ware er nog ruimte geweest voor eenigen wrevel, deze zou verdwenen zijn bij de kinderlijke vreugde, waarvan Nel blijk gaf, toen Lady Jane, die haar nog altijd het hoofd zag schudden in andwoord op hare uitnoodiging, om mede naar beneden te komen, haar beleofde de vogels met haar te zullen gaan voêren.

'Maar eerst moet Alice n vergiffenis vragen!' had Jane gezegd.

'Toch niet, dat zou haar boosheid jegens mij nog maar grooter doen worden..... Ik heb het haar reeds van gantscher harte vergeven,' en binnen's monds voegde zij er bij: 'Ik weet niet hoe het komt, maar als Phil daar voor mij stond, ik geloof waarachtig, dat ik ook hém zou kunnen vergeven.'

Was ook Sir Robert den vorigen avond niet tot haar gekomen? Het was haar den gantschen nacht niet uit het geheugen gegaan. Zij had de deur niet durven openen, toen hij aanklopte en zij voor een stoel op de kniën neêrlag, in hare tranen badende, biddende tot den lieven Heer, zonder eigenlijk te weten waarom. Den geheelen nacht had zij het zich verweten, dat zij den moed niet gehad had de deur te openen en den vriend te spreken, dien zij in zoo vele dagen niet had ontmoet. Wat was de reden geweest, dat zij het niet gedaan had? Was zij er boos om, dat hij haar zoo langen tijd had kunnen vergeten? Maar dan had zij hem dat kunnen zeggen, en dan had zij misschien kunnen hooren, dat hij verhinderd was geworden, maar toch zijn Nel uit den Tower niet vergeten had. Zijn Nel! Het was of de vlammen haar uitsloegen, bij het herhalen dezer woorden. Dezelfde begeerte en tegelijk dezelfde afschuw om hem te zien, als den avond te voren, maakte zich ook nu van haar meester, en indien zij hem dit oogenblik op den trap, dien zij afklom, had ontmoet, misschien zou zij zich al zeer dwaas aangesteld en de vlucht naar boven hebben genomen. Toch was zij week gestemd en zoo geheel anders als gewoonlijk, dat de wraakgierige verworpelinge van vroeger thands in staat ware een voorbeeld van vergevingsgezindheid te zijn. Haar aanvankelijke ernstige stemming was spoedig vergeten te mid-

den van het snaterend en snappend pluimgedierte, van de kwispelstaartende of blaffende honden en bij den koddigen aap, wiens gebaren Nel, luidkeels lachende, nabootste, tot groot genoegen van Jane, die niet wist wie van de twee - Nel of de aap - wel het koddigste was. Het kind was zoo opgetogen door al hetgeen zij zag, dat zij het bijzijn van Jane vergat, zelfs het binnentreden van Robert niet bemerkte en van diens aanwezigheid eerst bewust werd, toen hij, den arm om Janes middel geslagen en in de vrolijkheid van deze instemmend, Nel opgeruimd goeden dag zeî. Was de stem van Jane ook in de schrille geluiden van het gedierte ondergegaan, die van Robert scheen dadelijk tot haar gehoor door te dringen. Zij brak alle onderhoud met het haar omringende af en wendde zich om, terwijl zij eenige klanken stamerde, welke eene begroeting moesten beduiden. Van dat oogenblik staakte zij echter het kinderlijk gesnap en was zij zoo teruggetrokken, dat Robert vroeg wat haar deerde en op het enkele stugge woord, dat ze zich heel wel voelde, tot de vraag gedrongen werd, of zij boos op hem was. ‘Boos op u?’ vroeg zij met een hoogen blos, waarna zij na een oogenblik pozens schuchter vervolgde: ‘Ge zijt immers zoo goed voor me!’ Zonder eenige andwoord af te wachten, volgde zij Lady Jane, die naar het aangrenzend vertrek was gegaan en vroeg zij deze in een der boeken die er lagen te mogen bladeren. Onbewegelijk bleef zij zitten toen Sir Robert binnen trad en zich naast zijne echtgenote neder zette, met wie hij zich onderhield. Zij deed toch geene poging om te luisteren en de woorden op te vangen, aan welke de liefde alleen toon en gehalte gaf? Maar waarom hield zij op, het voor haar liggend boek in te zien? Waarom wendde zij het hoofd half om naar de zijde waar de echtelingen hadden plaats genomen en keerde zij het weder plotseling af zoodra zij hen in het oog kreeg? Eensklaps rees zij op, en zonder eenig woord te spreken rende zij de kamer uit, den bekenden trap op, om zich weder in haar eigen eng vertrekjen af te sluiten.

‘Vreemd kind! Wat zou hare toekomst zijn indien wij ons harer niet aantrokken?’ zeide Robert.

‘Ik begin haar waarlijk aardig te vinden; zij moet hij mij blijven, Robert, en met mij gaan naar Chester in den jachttijd.’

‘Toch moet ik zeggen, dat zij in veel veranderd is,’ hernam de ander, de reeks der gedachten vervolgend, welke bij hem waren opgerezen.

Ettelijke dagen verliepen en Jane had geen reden om hare gunstige gezindheid, ten opzichte van Nel, te wijzigen. Het grootste deel van den dag, en zelfs van den avond, bracht de deerne in hare nabijheid door, wat blijkbaar aan de aangevangen studie geen schade deed, want tot verrassing van Jane hoorde zij Nel uit een nieuw boek reeds eenige zinsneden bij den eersten oogopslag lezen. Nel scheen mede wonder wel met hare beschermster te recht te kunnen, wier wispelturigheid zij echter in niets ontzag en dikwijls in de haar eigen lompe vormen berispte. Toch kon Robert geen oogenblik gelooven, dat de verstandhouding tusschen die beiden van langen duur zoude zijn; hij was evenwel reeds verheugd, dat Jane eene afleiding had gevonden, zoo dikwerf hij om beroepsbezigheden afwezig moest wezen, en dat te meer nu er in de laatste tijden geenerlei feest meer in White-hall werd gevierd.

Er was er echter thands een aangekondigd. Het zou eene schitterende receptie zijn ten hove, bij gelegenheid van het vertrek Zijner Majesteit naar Schotland, dat nu toch werkelijk aanstaande was. Jane had er van gesproken er heen te gaan; zij had zich een groot genot voorspeld de prachtige zalen terug te zien, waarin zij als ongehuwde geschitterd had, zoodat Robert er zich niet tegen wilde verklaren, hoewel een soort van *malaise* hem de rust op leunstoel of divan verre boven eene dergelijke feestviering verkiezen deed. Hij had zich dus voorgenomen zijne echtgenote te vergezellen die hem voor dat besluit, hoeveel het hem ook kostte, mildelijk beloonde door de tedere omhelzing, welke zij er op volgen liet. ‘Lieve, beste Jane! wist ge dan niet reeds lang, dat ik het onmogelijke zou beproeven om u een oogenblik van genot te verschaffen?’ fluisterde hij, de hand aan het hoofd brengend, waar hij een felle pijn voelde. ‘Komen de Sunderlands ook?’ vroeg hij mat.

‘Jaloersche!’ andwoordde Jane met een allerliefst glimlachjen. ‘Ik beloof u, ik zal niemant beneden de vijftig jaar vriendelijk aanzien. Zijt ge tevreden?’

Hij toonde het zich ten minste en beloofde zich tijdig te zullen gaan kleeden. Tegen den tijd echter, dat hij aan die belofte gevolg behoorde te geven, was de hoofdpijn zoozeer verergerd, dat hij de onmogelijkheid inzag van uit te gaan. Het vrolijk gelaat van Jane betrok eensklaps; zelfs kwam er iets vochtigs in hare oogen. Al hare overredingskracht wendde zij aan, om Robert te overtuigen, dat de pijn ginder te midden

der gasten wel verdwijnen zou, maar te vergeefs. Toen volgden er werkelijk eenige tranen en daarop eenige bittere woorden van wrevel en spijt; het verwijt zelfs, dat hij haar niet lief had, zoo als zij hem. Och, hoe gaarne had hij aan haar wensch voldaan, al griefde het hem ook, dat zij op de vervulling er van in deze omstandigheden bleef aandringen! Maar hij voelde zich niet in staat te gaan en in het rijke pleeggewaad, te midden eener heen en weder wiegende menigte, de vormen der meest kiesche wellevendheid een gantschen avond in acht te nemen. Toch wilde hij niet zoo zelfzuchtig zijn om haar te verplichten tot zulk een groote offerande, als het terugblijven uit White-hall bleek te zijn. Hij stelde haar daarom voor, alleen te gaan en de receptie bij te wonen, onder de hoede der vroegere voogdesse, hetgeen zij, met verhelderd gelaat en afgewischte oogen, dadelijk aannam; ware het slechts voor den vorm geweest, toch had hij eenige aarzeling van hare zijde gewenscht, eenige tegenkanting, eenigen schijn van weifeling.

Hij bleef alleen achter en wierp zich op de rustbank, waar hij den slaap, maar lang te vergeefs, zocht. De handelwijze van Jane had hem diep getroffen. Had zij hem werkelijk lief? Teder en vriendelijk konde zij zijn, en in die oogenblikken geloofde hij aan hare liefde; maar bij den geringsten tegenspoed, was zij in kwade luim gebracht; bij het geringste offer, dat van haar gevraagd werd, toonde zij hare zelfzucht. De gedachte vervolgde hem en matte hem af, totdat de weldadige natuur eindelijk aan de warreling der denkbeelden een eind maakte en hem deed insluimeren. Reeds eenigen tijd had hij de verkwikkende rust genoten, toen de doodsche stilte om hem heen verstoord werd door het langzaam opengaan der deur, door welke Nel behoedzaam binnen trad. Zij had dien morgen vernomen, dat Sir Robert en Lady Jane beide zouden uitgaan en den gantschen avond afwezig zijn. Zij meende alzoo geheel vrij de vertrekken, door hare beschermers bewoond, te kunnen bezoeken. Wat zij er wel zocht? De boeken, prachtig in kalfsleêr met goud gebonden, die op gindsche tafel lagen en voorzien waren van zoo vele prenten en afbeeldingen? Ze sloeg er geen oog in. De weelderige meubelen, de zachte zijden stoffen der venstergordijnen? Zij keurde ze haar aandacht niet waardig. Zij sloop zachtkens voort, den breeden schoorsteen voorbij en bleef voor den wand staan, waar de afbeelding

hing van Sir Robert Conway, in de sierlijke kleedij, die hij gedragen had op den gedenkwaardigen dag, toen hij den tuin van White-hall bezocht en daar Lady Jane in een der priëelen gevonden had. Zij had er dikwijls naar gezien, maar altijd slechts ter sluiks in het bijzijn van Jane. Nu kon zij echter geheel vrij en ongestoord er op staren en het beeld van alle zijden beschouwen, zóo lang en zóo strak, dat het haar was of het beeld leven ontving, of het oog begon te zien, de lippen te bewegen, de mond te glimlachen, en dat alles voor haar en voor haar alleen. Hare wangen gloeiden, haar boezem zwoegde, haar hoofdtjen knikte hem toe, hare lippen stamerden ten laatsten: ‘Dag, goede vriend! Wat zijt ge nu vriendelijk! Dag, vriend Robert!’ Daar klonk een diepe ademhaling, niet ver van haar. Zij kromp van schrik ineen; zij waagde het niet om te zien naar den kant van waar het geluid kwam. Alles was weder stil; zij vermande zich en keerde zich om. Het beeld, dat zij straks voor zich gezien had, lag daar ginder op de rustbank. Was het zinbedrog of werkelijkheid? Was dat Robert, die ginder lag te slapen, of was 't het spel harer opgewekte verbeelding, die haar overal de beeltenis van den geliefden vriend deed ontwaren? Zij waagde een stap nader te doen, nog een, en stond eindelijk voor de rustbank. Waarlijk, het was de lieve vriend. Zij boog zich over hem heen, en voelde zijn warmen adem langs hare wangen suizen. Wat haar daartoe de vrijheid gaf, wat haar daartoe drong, wist zij zelve niet, maar zij boog zich nog meer over hem heen en eer zij er zich van bewust was wat zij deed, drukte zij hem een kus op de lippen. De slapende scheen er een donker besef van te hebben en stamerde, terwijl hij de armen bewoog: ‘Jane, lieve Jane!’ Nel sprong terug en knarste op de tanden, toen zij dien naam hoorde, waarna zij met hare handen het gloeiende gelaat bedekte. De slapende scheen den droom, die door den invloed van buiten óf zijn ontstaan óf een nieuwe richting verkregen had, te vervolgen en prevelde nogmaals den naam zijner echt, genote, waarop Nel een wilde kreet ontsnapte en zij de kamer uitvluchtte. Het gedruisch van de dichtgeslagen deur deed Robert ontwaken. Hij was nog onder den invloed van zijne droomen en meende daarom Jane te zien, toen eene vrouwelijke gestalte op den drempel van de door Alice geopende deur verscheen. ‘Dat is lief, dat ge zoo spoedig terugkomt, Jane!’ riep hij, zich de oogen wrijvend.

‘Gij vergist u, mijn vriend!’ zeide de zilveren stem van Mylady Carlisle. ‘Jane is dus uit? des te beter. Naar Whitehall misschien? Zeer goed. Maar waarom gingt gij niet meê? Gij behoort in de nabijheid Zijner Majesteit.’

‘Om dezelfde reden verwondert het mij, dat men ú zoo zelden in White-hall ziet, Mylady!’ hernam Robert, die, zoodra hij de binnentredende herkend had, was opgestaan.

‘Ik kom er dikwijls genoeg, vriendlief! al ontmoet gij er mij niet. Ik kom er als er geene maaltijden zijn of feestijnen.’

‘Het is ook waar, Mylady, ik vergat....’

De fiere blik van Lucy Percy ontmoette den zijnen en deed dien afwenden. Zij begreep zeer goed waarop hij doelde; zij begreep zeer goed, dat hij zinspeelde op hare betrekking met Pym, waarvan de gantsche stad gewaagde, op den ernst, die er bij Mylady het gevolg van geweest was; een ernst, zich openbarende in de sombere kleur der kleedij, in het zich onthouden van het geven of het bijwonen van alle feesten, in het gezet bijwonen van de godsdienstoefening der Presbyterianen. De blik, dien Mylady op hem wierp, verbood hem echter in de toekomst daarop ooit weder te doelen of te zinspelen; en waarlijk, de moed daartoe was hem op dat oogenblik wel voor goed vergaan.

‘In aanmerking nemende den ernst der tijden onthoud ik mij van het bijwonen der hoffeesten, en beklaag ik van gantscher harte Hare Majesteit, die ten dien opzichte alleen haar plicht en niet haar neiging heeft te raadplegen. Het wordt mij vaak vergund haar te troosten over dat gedeelte harer hooge roeping, en het is mij een voorrecht dat te mogen doen. De lieve Jane zal het voorzeker geene opoffering achten naar White-hall te gaan op het oogenblik dat er de dansmuziek klinkt. Gij vertrouwt haar zoo geheel alleen te midden eener aanbiddende schaar? Dat kan zeer vereerend voor haar zijn, maar...’

‘Maar, Mylady?’

‘Ook het tegendeel, of wat daarnaar zweemt. Zulk vertrouwen zou wel eens eenige koelheid kunnen verraden, en koelheid in de wittebroodsweken kan leiden tot kilte daarna.’

‘Ik verzeker u, Mylady... De onderstelling, dat zoo iets plaats zoude kunnen grijpen, pijnigt mij reeds. Goddank! van zoo iets is hier geene sprake!’

‘Vier of vijf weken na haar huwelijk zou de Gravin van Carlisle niet alleen ten hove zijn gekomen.’

‘Dat getuigde misschien niet zeer ten gunste van den G r a a f van Carlisle, Mylady! De beleefdheid verbiedt mij eene andere onderstelling.’

‘Gij blijkt een weinig geprikkeld, mijn vriend! Mijne opmerking schijnt u wat boos gemaakt te hebben, en daaraan schrijf ik het toe dat ge de zaak zoo eenzijdig opvat. De Gravin van Carlisle ware niet alleen ten hove verschenen om de eenvoudige reden, dat haar gemaal haar derwaards zou hebben begeleid of, daarin verhinderd, niet noodig zou hebben gehad haar te verzoeken bij zich thuis te blijven.’

‘Het zou laatdunkend van mij zijn, mij met den edelen Graaf van Carlisle te willen vergelijken, even als het mijne Jane niet voegt zich met uwe voortreffelijkheden te meten, Mylady! Ik kom dus niet door vergelijking van ons beider pozitie tot de verklaring van het verschil in beider handelwijze. Wat bij Mylord wellicht voortsproot uit juiste waardering en uit voorzichtigheid, zou misschien bij mij getuigen van kleingeestige jaloezij.’

Een schier onmerkbaar blosjen vertoonde zich een oogenblik op Myladies gelaat. In haar oog schemerde iets vurigs, maar het was slechts voorbijgaande. Mylady vond Robert vooruitgegaan in waereldkennis, in zelfstandigheid en in het puntig afweren van puntige schichten. Toch zou het den jonkman tegenover haar niet baten, dat hij als man van de waereld het geheim verdriet achter het mom van een lachend uiterlijk, onder een schertsend gezegde of in de scherpte der ironie deed schuil gaan. De poging om te verbergen, hoe fijn ze ook werd aangewend, bevestigde haar in de meening, dat er iets verborgen behoefde te worden, en van wat aard dat ware, kon zij lichtelijk gissen, nu zij hem alleen te zijnent aantrof, terwijl Jane in White-hall zich bevond.

‘Hoe krachtig ge u ook voordoet, beste vriend!’ zeide zij, zich op de rustbank plaatsend en hem noodend naast haar te gaan zitten, ‘toch kunt ge uw kwetsuur niet geheel verbergen. Ge hadt gewenscht, dat Jane bij u ware thuis gebleven, en het doet u onaangenaam aan dat zij het niet deed. Beken het maar; gij behoeft voor mij toch geen geheimen te hebben; mij dunkt, de aard van onze wederzijdsche betrekking laat dit niet toe.’

‘Zeker niet, zeker niet! Ik heb u mijn geluk te danken.’

‘Op het oogenblik is dat geluk zoo groot niet, mijn vriend! te oordeelen naar sommige verschijnselen.’

‘Gij vergist u waarlijk, Mylady!’

‘Ik vergis mij niet, Sir Robert! Indien ik mij vergiste, dan zou ik tot de overtuiging moeten komen, dat ik eenmaal goed zag, toen ik uwe genegenheid voor Jane voor eene aandoening hield, uit zeer verschillende bestanddeelen samengesteld.’

‘Mylady! ik dacht dat ge ook om u zelfs wil een gordijn hadt geschoven voor het verleden!’ riep Robert hoog kleurend uit.

‘Jonkman! tusschen mijn verleden en mijn heden ligt geen klove, waarover ik een brug heb te bouwen. Onthoud dit goed, opdat ge u nimmermeer laat verlokken tot eene opmerking als deze,’ zeide zij met eene hoogheid, die hem onwillekeurig deed nederbuigen en alle bewustzijn van kracht schier benam.

‘Maar ik vrees geen oogenblik mij te vergissen,’ vervolgde zij op haar gewonen toon. ‘Gij hebt Jane werkelijk lief en betreurt daarom hare afwezigheid, niet alleen om het oogenblikkelijk gemis, maar ook om de beteekenis van het feit. Jane had te huis moeten blijven, als hare genegenheid was als de uwe.’

‘Maar ik bad haar zelf te gaan.’

‘Omdat ge bemerktet wat groote opoffering het hier blijven haar zou opleggen. Zeer nobel van u gedacht, maar toch niet zeer voorzichtig van u gehandeld! Gij hebt straks de voorzichtigheid van wijlen mijn Heer Gemaal geprezen, en misschien zou het ontbreken van die deugd bij u een grooter ondeugd zijn dan bij hem. Ik geloof gaarne dat Jane u innig liefheeft, maar ik geloof ook, dat weinigen zoozeer als zij de beeltenis van den geliefde altijd voor zich behoeven, om haar geheugen te hulp te komen. Dit is niet alleen m i j n e opvatting, mijn vriend! maar ook die van a n d e r e n . Wees kalm bij die opmerking, en volg niet het razen na van den moor van Venetiën. Een verstandig man kan zeer wel jaloersch zijn, maar bij hem zoekt de jaloezij naar een middel niet om de ontrouw geworden geliefde, maar om zich zelve te dooden.’

‘Maar, Mylady! gij poogt bij mij een achterdocht te doen ontstaan die geenerlei grond heeft!’

‘Omdat de voorwaarde, waaronder het ontstaan van zulk een achterdocht alleen mogelijk is, bij u niet bestaat? Waar liefde bestaat, heeft ook de jaloezij een reden van bestaan.’

‘Maar Jane gaf mij nimmer eenige aanleiding.’

‘Heeft zij dan nimmer bemind voor zij u haar hand schonk? Ik wil niet verder gaan om uw fijn gevoel niet weder te prikkelen. Maar gesteld dat Lord Stowe, die haar in de Paulskerk telkens ontmoet, die hare kleuren draagt, alleen eene idylle speelt; dat Lord Grant, die bij hare voetjens zweert en luide voorgeeft een twist met u te willen, alleen een opgeblazen pronker is, toch brengt het Jane in opspraak. De waereld zal beginnen te gelooven wat gij nog niet gelooven kunt of wilt, maar toch zult eindigen met te moeten gelooven, indien u ten minste uwe eer nog ter harte gaat.’

‘Niemant dier pronkers durft aan het laatste twijfelen, Mylady! Niemant!’ riep hij uit.

Mylady had hem zoo verre gebracht, dat hij niet meer waagde voor te geven geene jaloezij te kennen; hij moest jaloersch zijn, wilde hij niet aan zijne onverschilligheid doen gelooven en deze zien toeschrijven aan de koude zelfzucht, die hem alleen naar de hand eener rijke erfgename had doen staan. Maar Mylady had meer dan dat bereikt: zij had werkelijk het zaad van den argwaan in zijn binnenst gestrooid; eene schrede verder, en hij geloofde aan Janes ontrouw. De woorden, die hij hartstochtelijk uitbracht, gaven er blijk van, en tevens van al de kleine grieven, die de lichtvaardigheid, wispelturigheid en zelfzucht van het bedorven kind hem hadden toegebracht, en waarvan hij het bestaan door niemant nog had doen vermoeden. Mylady bemerkte zich te ver te hebben gewaagd en op een kleinen terugtocht bedacht te moeten zijn. Geene harer straks gesproken woorden hadden eene bepaalde beschuldiging tegen Jane ingehouden; tot dus verre was er slechts sprake geweest van eene onderstelling, van een oordeel door de oppervlakkige menigte misschien uitgesproken. Zij deed het hem opmerken, en zocht er den opgestoken storm in zijn binnenst door te doen bedaren.

‘Maar het zál ook geen waarheid zijn, Mylady!’ riep Robert heftig uit. ‘In de eerste dagen onzer verbintenis zal het nog wel niet zóo ver gekomen zijn! De eer eener vrouw echter mag zelfs niet worden verdacht!’

‘Dat is zoo, mijn vriend! en daarom moet ge Londen voor eenigen tijd verlaten.’

‘Ik van hier gaan?’

‘Met Jane.’

‘Maar zij wil niet vóor het jachtseizoen is ingevallen, en dan gaan de bonte kapellen van White-hall mede naar buiten.’

‘Gij moet overmorgen met Zijne Majesteit naar Schotland gaan. Jane is altijd begeerig naar iets nieuws. Welnu, de Laaglanden, en des noods de Hooglanden, bieden het haar. Zij behoeft niet bevreesd te zijn voor verveling, want de Koning reist mede, of voor overschaduwing van anderen, want ze zal de eenige Engelsche vrouw zijn in den stoet. Toch zal zij zich niet alleen gevoelen, want de Schotsche Markiezin Hamilton, aan wie Paris nooit den beruchten appel zou hebben toegereikt, maakt mede een deel uit van het gevolg. Mocht zij niettemin weigeren, mijn vriend! maak dan gebruik van de zelfstandigheid welke de natuur u heeft verleend. Zij zal echter niet weigeren, daar sta ik u voor in. Gij gevoelt dat eene verwijdering voor eenige maanden noodig is? Gij zijt er immers van overtuigd?’

‘Maar mijne betrekking bij den Bijzonderen Raad zal het niet toelaten.’

‘Ik bezorg u een verlof. De Koningin wenscht zelfs, dat ge een deel uitmaakt van het gevolg Zijner Majesteit. Zij houdt zich overtuigd van uwe goede trouw, van uwe scherpzinnigheid. Het gebeurde der laatste weken heeft haar doen inzien, dat de eerste deugd thands voorzichtigheid, en de hoogste wijsheid eene aansluiting is aan de partij van de gematigden in het Parlement, namelijk Pym en Hampden. Zijne Majesteit vindt zijne grootste vijanden thands in zijne zoogenaamde warmste vrienden, die hem tot geweldige maatregelen aansporen, en deze zouden het huis Stuart en tevens de broederen ten verderve kunnen voeren. Gij kunt daarvoor zorgen, indien gij aan uwe scherpzinnigheid tevens eene meer dan gewone bescheidenheid paart. Hampden zal door het Huis der Gemeenten in kommissie naar Schotland worden gezonden; hij worde uw vertrouwde. Hem zoudt ge moeten mededeelen wat er rondom Zijne Majesteit voorvalt, ten einde met hem te kunnen overleggen wat er in het belang Zijner Majesteit moet geschieden.’ Zij zweeg; Robert hield de oogen nedergeslagen;

zijn gelaat was bleek geworden; hij wilde maar kon niet spreken.

‘Ik begrijp u, Mylady!’ zeide hij eindelijk gesmoord. ‘Gij maakt een goed gebruik van de dubbelzinnige pozitie waarin ge mij gebracht hebt. Een spion!’

‘Gij zijt overprikkeld, mijn vriend! en daardoor geneigd het vertrouwen, dat de vriendschap in u stelt, eene schande te heten. Ik duid u de onteerende onderstelling niet ten kwade. Zoodra ge tot kalmte zijt teruggekeerd, zult ge tot andere gedachten komen en alsdan bedenken dat mijn voorstel een redmiddel is. Verlies bovendien niet uit het oog, mijn vriend! dat ge plichten hebt te vervullen jegens de partij, die ge uit overtuiging zijt toegedaan, en tevens jegens Hare Majesteit, die u zulk een schitterend blijk harer welwillendheid heeft gegeven. Ik weet zeker dat ge niet ondankbaar zult willen zijn. Vaarwel, Robert! Sinds wanneer boezemt uwe vriendin u zulk een afkeer in, dat het woord van afscheid bij haren aanblik u op de lippen versterft? Ik ben degeen gebleven die ik was, mijn vriend!’ klonk het vleiend, terwijl ze zijne hand nam en die drukte. Hij waagde het niet haar in het oog te zien, en liet haar heengaan, zonder een woord te spreken; hij voelde zich vernietigd.

‘O mijn God!’ zuchtte hij, ‘zoo ver moest het dan komen. Weigeren kan ik niet! Ik moet hem bespieden, die mij zijn dienaar heet, of ontrouw zijn aan de mijnen. Ik kan het maliënkleed niet scheuren, dat mij om de leden knelt! Ik moet van hier om den wille van Jane, en zij zal zoo verdwaasd zijn, daartoe aangezet door den geheimen invloed dien Mylady op haar uitoefent, om naar geene andere plaats mij te willen volgen dan waar mij de schande wacht! O mijn God! wat te doen?’

En daar buiten het vertrek, waarin hij zich bevond, was voor luttel oogenblikken een niet minder felle strijd gestreden. Nel, zijn bijzijn ontvlucht, was in den gang, waar Mylady haar voorbijging, blijven stilstaan, overgegeven aan de eene gedachte, die haar pijnigde en die zij toch niet wist te verdrijven. Weder was een tip van den sluier opgeheven, die het haar omringende hield bedekt; nogmaals had zij een schrede gedaan op de baan van het zelfsbewustzijn; maar de kennis, die zij had gegaard, scheen haar niet ten zegen toe, maar ten vloek. En toch was zij haar werkelijk ten zegen, want zij deed haar eene kracht openbaren, waartoe niemant, en zij zelve wel het minst, haar

in staat had geacht. ‘Het moet, het moet!’ prevelde zij telkens als haar moed faalde. Zij wachtte geduldig tot Mylady terugkwam, en toen zij ten laatste het ruischen van haar kleed hoorde, plaatste zij zich op haren weg. Mylady was zoozeer in gedachten verdiept, dat zij het kind niet opmerkte voordat het kleed met haar in aanraking kwam. Toen dit gebeurde, zag zij Nel met eenigen wrevel aan en wilde zij, de slippen van haar kleed opnemend als om die niet door haar te doen kreuken, met hooghartige onverschilligheid voorbijgaan.

‘Mylady, een woord als het u belieft! Ik heb uw wil gedaan en ging naar den Tower. Ik deed u een dienst, Mylady! doe er mij ook een.’

‘Mij dunkt, dat ik er u een bewees, kind! Ik heb u hier in het huis van Sir Robert geplaatst, bij den vriend, dien ge zoozeer lief hadt. Het staat thands aan u verder te komen. Onze rekening is vereffend.’

‘Nog niet! nog niet!’ riep Nel, zich weder op haar weg plaatsend. ‘Neem mij weg van hier!’

‘Van hier? Ik moet zeggen, dat de natuur bij u sterker is dan de leer. Gij houdt van afwisseling. Het zou me niet bevreemden, als ge in een kamp van Gipsies geboren waart. Dank de Voorzienigheid op ontbloote kniën dat zij u hier heeft doen opnemen.’

‘Dat heb ik gedaan, Mylady, iederen morgen en iederen avond, en ik dacht daarbij ook aan u, die het ook goed met mij heeft voorgehad... Sir Robert zal ik altijd dankbaar wezen en zijn vrouw ook...’

‘Goed; wees dankbaar en leer vlijtig!’ Zij wilde weder voortgaan, maar Nel hield Mylady thands aan haar kleed vast.

‘Ik moet van hier; ik moet; ik weet dat ik moet,’ zeide zij met heesche stem.

‘Gij vermoeit mij en allen met uwe dwaasheden!’ voerde Mylady haar zeer streng te gemoet. ‘Gij blijft hier; en doet ge dat niet, weet dan dat niemant u voortaan zoeken zal...’

‘Dan maar de wijde waereld in! Eer van honger en dorst gestorven, dan hier gebleven... Mylady, als ik hier moet blijven, dan gebeurt er een ongeluk...’

‘Een ongeluk? Wat meent ge daarmeê?’ vroeg Mylady, met eenige belangstelling haar aanziende en het gelaat gâslaande, dat een uitdrukking van woestheid had aangenomen.

‘Ik haat háar.... zijne v r o u w !’ klonk het hol en diep.

Een helle lichtstraal viel plotseling in het diepe duister. Mylady begreep alles.

‘Ik moet hém nooit weêrom zien; nooit!’ nokte Nel, terwijl zij het gloeiend gelaat, dat zij van de lantaren in den gang reeds hield afgekeerd, nog bovendien met de handen bedekte uit diepe schaamte over de gedane bekentenis.

Lucy Percy zag thands met opmerkzaamheid en belangstelling zelfs de deerne aan. De ontdekking van zoo veel kracht en beradenheid, waar zij niets dan zwakheid en weifeling had vermoed, trof haar ten hoogste en werkte meer uit dan de welsprekendste bede zoude hebben vermoogd.

‘Wacht morgen mijn besluit!’ zeide zij, waarna zij in allerijl haar karos opzocht, bij welks geopend portier de ongeduldig geworden page haar reeds geruimen tijd wachtte.

Den volgenden dag werd Robert door Mylady medegedeeld, dat het arme kind niet alleen kon achterblijven en evenmin hem op reis zoude kunnen vergezellen. Om ieder bezwaar zooveel mogelijk uit den weg te ruimen, had zij besloten het kind voorloopig weder tot zich te nemen. Robert, die zich juist niet veel om Nel bekommerd had, voelde daarover in zijn binnenst thands een verwijt. Hij had zijne belofte, eens in overijling gedaan, vervuld, maar ook niet meer dan naar de letter. Hij had te midden van de beweging, waarin hij zich bevond, alles wat Nel betrof vergeten en geenerlei poging aangewend, om het geheimzinnige, dat het verleden van de vondeling omgaf, te doen verdwijnen. Toch was hij daartoe misschien in staat geweest, dank zij de bekentenis en de mededeeling van den cipier Whistle.

Hem werd dat alles thands herinnerd. Niet alleen om het verzuim te herstellen maar wellicht ook om Mylady, wie hij thands niet zeer vriendschappelijk gezind was, te zien verbleeken, verhaalde hij wat hij wist en leî hij een buitengewone klem op de mededeeling, dat het kind, ten aanzien van wie vroeger zeker een misdaad was gepleegd, in hooge mate de belangstelling van den bewusten Jean van Verviers had opgewekt. ‘De reden daarvan zoudt ge wellicht van hem zelven kunnen vernemen, Mylady! indien ge aan uw voornemen gevolg geeft om hem te leeren kennen. Hebt gij dat misschien reeds gedaan?’

‘Ik heb hem opgezocht in de woning, die ge mij hebt aangeduid, mijn vriend! maar hij was voor weken reeds van

daar vertrokken,' hernam Mylady zonder eenige ontsteltenis te verraden. 'Ik voor mij geloof nog niet zoo dadelijk aan een gepleegde misdaad. Vóor ge mij het door u gehoorde mededeeldet, dacht ik dat het kind tot een of ander kamp van Gipsies behoorde; nu neig ik tot de onderstelling, dat zij de boete zal zijn van een misstap harer moeder... Uwe verbeelding schijnt wel wat verhit, mijn vriend! Ik hoop, dat de Schotsche lucht daarin verbetering brenge; dat is noodig voor u zelven niet alleen, maar voor allen wien ge dierbaar zijt. Vaarwel!'

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

In den grond der zaak, en in weerwil van haar langzaam en matig wassen in vervolg van tijd, dagteekent zij reeds van het jaar 1815, die niet zeer omvangrijke verzameling van Uhlands gedichten waarvan op dit oogenblik de 45ste uitgaaf ter perse ligt. Doch hoewel eene halve eeuw oud, de verzen van dezen dichter zijn steeds jong gebleven; en toen Duitschland in den herfst van 1862 den meer dan vijfenzeventigjarige ten grave droeg, zoo frisch en levendig was toen en is daarginds nog heden de herinnering aan zijn lied, scheen men aan de boorden van den Neckar en op het Tübinger kerkhof veeleer het ontijdig lijkfeest van een vroeggestorvene te vieren, dan de laatste en sedert geruimen tijd vooruit geziene hulde te bewijzen aan een met lengte van dagen gezegend grijsaard.

‘Ludwig Uhlands Pegasus,’ zoo schreef Heine in 1833, ‘was van nature een middeneeuwsche klepper, een ridderlijk ros. Met voorliefde draafde het dier terug naar het verledene; doch moest het voorwaarts, den weg van het moderne leven op, aanstonds en telkens begon het te steigeren. De wakkere Uhland steeg dan ook glimlagchend af, beval op rustigen toon dat men den ongezeggelijken klepper ontzadelen zou, en deed hem naar stal brengen. Tot op den huidigen dag is hij daar gebleven, en naar het voorbeeld van zijnen ambtgenoot, den klepper van Bayard, bezit hij alle mogelijke deugden en niet meer dan een gebrek: hij is dood.’ Vijf

jaren later is Heine op dit oordeel teruggekomen, niet om het te herroepen, maar om het onder een ander beeld nader te bevestigen en aan te dringen. ‘Dit ontbrak er nog aan, dat ik ook op het gebied der kunst het zwaard zou moeten aangorden tot bestrijding van gestorvenen! Elders dwingt men mij daartoe helaas vaak genoeg, en bij al mijne zielesmarten verzeker ik u dat geen strijd zoo hopeloos of zoo verdrietig is als deze. Hier wordt men niet van gloeijend ongeduld verteerd; hier lokt de felle slag den felleren niet uit, tot de ademlooze strijders als door den wijn bedwelmd ter aarde zinken, en tegelijk met hun bloed het leven hun ontvloeit. Ach, de dooden matten ons meer af dan zij ons kwetsen, en de strijd ontaardt ten laatste in vervelend zwaardgekletter. Kent gij de geschiedenis van den jongen ridder die naar het tooverwoud voer? Goudkleurig waren zijne lokken, tartend wiegden zich op zijnen helm de wuivende pluimen, zijne wang bloosde achter de tralien van zijn vizier, en onder het blanke harnas klopte een strijdlustig gemoed. Doch vanwaar in het woud dat geheimzinnig fluisteren van den wind? Onheilspellend deden de boomen hunne kruinen schudden. Hunne stammen, vaak afzigtelijk vergroeid, herinnerden aan menschelijke wangestalten. Hier en daar gluurde door het loof een spookachtig witte vogel, giggelend en lagchend op schier beleedigenden toon. Allerlei vreemdsoortig gedierte kroop en sprong door de struiken als schimmen uit de fabelenwereld. Daarnevens floot menige vlasvink zijn onschuldig lied, en tusschen de ranken der breedgebladerde slingerplanten verhief menige stille schoone bloem haren kelk. De jonge ridder, al dieper en dieper doorgedrongen in het woud, riep eindelijk vol overmoed uit: “Waar toeft hij, de kampvechter die mij de spits bieden kan?” En zie, daar kwam met gesloten vizier een lange schrale ridder aangereden, die het zwaard trok en zich schrap zette. De vederbos op zijnen helm was geknakt, zijn harnas meer verweerd dan ondeugdzaam, zijn rapier vol scharen, doch van het beste staal, en zijn arm krachtig. Hoe lang zij te zamen streden weet ik niet, doch ongetwijfeld een geruimen tijd. De bladeren toch vielen van de boomen, en de boomen stonden langen tijd kaal en rillend van koude, en daarna botten zij weder uit en koesterden hun groen in den zonneschijn, en zoo wisselden de jaargetijden zich af - zonder dat zij het gewaar werden, de beide kampvechters, die onafgebroken op elkander inhieuwen, eerst woest en zonder genade, later iets minder heftig, daarna schier lusteloos, tot zij ten

laatste de spits hunner zwaarden op den grond lieten zinken en uitgeput van krachten de vizieren hunner helmen opsloegen. O droevige aanblik! De eene ridder, de ten strijde gedagvaarde, was een geraamte, en uit de holte van het opgeslagen vizier grijnsde een ontvleeschte kop. De andere ridder, de als een jongeling in het woud gevarene, vertoonde het ingezonken en vaal gelaat van een grijsaard, en zijne haren waren als sneeuw. Honend bijna klonk uit de hooge kruinen der boomen het giggelend lagchen van het spookachtig witte vogelenheir.'

Ik weet niet of het deze aan de 'Romantische Schule' toegevoegde bladzijde uit den 'Schwabenspiegel' is wier herinnering den Zuricher hoogleeraar Vischer, ook zelf een Schwabe en in der tijd voor eene poos Uhlands ambtgenoot aan de Tübingsche akademie, dien hartstogtelijken parallel in de pen gegeven heeft, waarmede hij in den laatst verschenen bundel zijner 'Kritische Gänge' de aan Uhlands nagedachtenis aldaar door hem gewijde bladzijden besluit. 'De muzen,' zoo verhaalt hij daar, na vooraf aan zijne lezers vergunning gevraagd te hebben om met eene kleine geschiedenis afscheid van hen te mogen nemen, 'eens kregen de muzen het in het hoofd zich een roes te drinken. De gril vond bijval, en in een gloeijend bacchanaal kwam het voornemen tot uitvoering. Euterpe, de muze der lyriek - somtijds wordt dit ambt, te gelijk met dat der edele danskunst, ook door Terpsichore waargenomen; nu, Euterpe zou zelve op dat oogenblik te naauwernood in staat geweest zijn zich haar eigen naam te binnen te brengen - Euterpe, terwijl hare zusters voortgingen met dansen en zingen, met snarenspel en gejubel, stoof met vliegende haren en vlammende oogen den Helikon af. De nevelen van den wijn hadden een waanzinnig denkbeeld bij haar doen opdagen: zij wilde den eersten den besten, wie het ook mogt zijn, een kus op het voorhoofd drukken en hem tot haren gunsteling wijden. Goden en godinnen, geniën en beschonken personen verstaan de kunst om met bliksemsnelheid het luchtruim te klieven. In den blinde, zonder zich te bekommeren om den ingeslagen weg, stuift Euterpe voort. Reeds heeft zij den helderen Griekschen hemel ver achter den rug, zeer ver. Noordwaarts spoedt zij zich, het nevelachtig landschap over, tot in de nabijheid eener groote stad aan den oever der Elbe. Zij laat zich nederglijden op de aarde en vindt zich staan tegenover een opgeschoten knaap met weelderig glinsterende oogen, die juist, al maaijend met de beenen, de stadspoo

uitgeslenterd kwam. Zij drukt hem een vollen vurigen kus op het voorhoofd en verdwijnt. Den volgenden morgen vinden wij haar op eene rotspunt van den Parnassus zitten, niet ver van Delphi's tempel, in de nabijheid der Kastalische bron. Met verwilderden blik staart zij ontnuchterd voor zich uit. Met ontzetting is zij tot zich zelve gekomen. Noch de profetische bron aan hare voeten, noch de orakeldamp des tempels aan hare zijde behoefden haar te zeggen wien zij gekust had. De als muze in haar wonende geest uit hooger sfeer zeide het haar genoeg. Doch de kus was geschonken; en eenmaal geschonken, was die kus geldig. Met één ver reikenden blik overzag zij de gevolgen van hare daad. Zij zag hoe de reine blaauwe vlam van het goddelijk licht voortaan flikkeren zou tusschen slijk en aardschen gloed, telkens ontwijd en telkenmale weder opflikkerend. Hetgeen waarover zij jammerde was niet dat de gekuste van nu af in zijne wanhoop schertsen, of al schertsend vertwijfelen, of als een daemon beurtelings lagchen en als een daemon schreijen zou. Zoo lang die wanhoop gevoeld, die tranen waarachtig, die verdeeldheid des gemoeds eene zelf doorleefde ervaring bleven, had zij er vrede mede. Hoewel eene Griekin van geboorte, verstond zij nogtans het groot verschil der tijden, het zoo veel geschokter gemoedsbestaan eener in zoo veel meer rigtingen ontwikkelde menschheid, de zoo veel dieper kloof tusschen ons ideaal en onze werkelijkheid. Doch dat dit alles de stof zou leveren tot een ijdel komediespel; dat de vertroetelde knaap de hand uitstrekken zou naar de gemakkelijke zegepraal, weggelegd voor hem die met goedkoope vermetelheid de karikatuur der poësie durft invocren in de poësie; dat hij in de zielen een verwonderlijk heimwee, een naamloozen weemoed, een nevelachtig voorgevoel van het hoogere wekken, en daarna deze zelfde gevoelens als zeepbellen zou doen uiteen spatten; dat hij niet in staat zou zijn eene enkele geestigheid te onderdrukken, ook niet al deugde zij slechts om een grijns van vergenoegen te wekken op het ontuchtig gelaat van twee oude of jonge gezellen aan de drinktafel in het bierhuis; dat hem boven alles gelegen zou zijn aan zijn eigen vernuftig ik, ervaren in de kunst om alles te idealiseren en al het ideale te ontheiligen; dat hij een boos- en vuilaardig lasteraar worden, dat hij zijn vaderland aan de bespotting des vreemdelings overleveren, dat de lafhartige weekaard zich voor een ridder en voorvechter der vrijheid uitgeven, dat hij eindelijk vroom worden en achter de slip van onzen lieven Heers rooden mantel zou komen

uitgluren en ginnegappen, veracht, verafschuwd en nogtans steeds tot medelagchen nopend, steeds wegslepend, steeds onwederstaanbaar en steeds duldeloos, een elendeling en tevens aller lieveling, eene onwelriekende pestbuil en nogtans steeds omzweefd van lauwergeuren, een wellustige aap en tegelijk een koorknaap der muzen met een nimbus van stralen om het hoofd, een altijd vloeijende honigkelk vol vergif voor zijn volk - ach, zij zag en overzag alles, alles. “Goden!” riep zij uit, en woelde met de hand in hare hemelsche lokken, en sloeg zich uit wanhoop op de borst, “o gij Goden, wat heb ik gedaan!” Doch eensklaps staakte zij hare klagten, haar blik klaarde op, eene troostrijke gedachte scheen in haren geest te ontkiemen. Zij rees op en steeg de wolken in. Weder, en ditmaal met overleg, voerde hare vlugt haar naar het noorden, doch naar des noordens zuidelijkst gedeelte. Het was een heldere lentemorgen. Op den top van een glooijenden wijnberg, aan den ingang van een bekoorlijk en door een vloed doorsneden dal, daalde zij neder. Onafgebroken hield zij den blik gevestigd op het huis aan den voet van den wijnberg. De deur werd geopend, en een man met onbeminnelijke gelaatstrekken, doch waarover een geest van vrede, van stille kracht, van bescheiden deugd zweefde, een man wiens geheele wezen eenvoudigheid teekende, trad den wingerttuin in, zijn eigendom naar het scheen. Welgemoed sloeg hij het uitbotten der wingertstokken gade, en rigtte vervolgens, met eene onuitsprekelijke uitdrukking der oogen, over het in de stralen der morgenzon gekoesterd dal, den blik naar de met doorschijnende nevelen gekroonde bergen tegenover hem. “Ja gij zijt het,” sprak de muze, “ook u heb ik eenmaal gekust, meen niet dat het mij ontgaan is, juist in zulk een ochtendstond als dezen, toen gij als kind daarginder speeldet aan den oever der rivier. Het was geen hartstogtelijke kus, geen brandende, geen bedwelmende; zacht was hij, en kuisch, en verkwikkend, gelijk (heeft ooit iemand dien gesmaakt?) de kus van Athene zou geweest zijn. Maar gij zijt goed. Zegenen zullen mij de geslachten, omdat ik dien bescheiden kus u op het voorhoofd gedrukt heb. Gij zult leven, onsterfelijk leven bij uw volk. Op een groenen heuvel in de weide, daar ginds bij den vloed, zullen zij een gedenkteeken voor u oprigten; een teeken van brons, uw evenbeeld. Wel u, wel mij, mijne eer is gered!” Nog eenmaal liet zij met innig welgevallen den blik op hem rusten; toen repte zij zich weder hemelwaarts, en zweefde weg, en keerde met

een glans van blijdschap op het gelaat naar hare zusteren op de toppen van den Helikon terug.'

Vischers oordeel over Heine, opdat ik dit in het voorbijgaan doe opmerken, is het oordeel van een letterkundige, niet dat van een geijkt moralist of van een kerkelijk geloovige. Zijne meening moge er in onze schatting hetzij grooter of geringer waarde om hebben, de Zuricher hoogleeraar is steeds gerekend geworden en behoort nog op dit oogenblik zeer bepaaldelijk tot het jonge Duitschland. In der tijd wegens eene met atheïsme besmet geachte intree-rede te Tübingen in zijn hoogleeraarsambt geschorst; een vriend en medestander van Dr. Strauss, den schrijver van het *Leben Jesu;* onder den naam van Dr. Schärtel in *Eritis sicut Deus* als een ongodist en zedelijk gedrocht prijsgegeven aan de minachting van het kerkelijk Duitschland; in '48 met Uhland lid van het Frankforter parlement; demokraat met hart en ziel, hegeliaansch filosoof in de aesthetiek, en daarbij in de litteratuur, getuige zijne parodie van het tweede gedeelte van Goethe's 'Faust', allerminst vervaard voor reuk of roep van ketterij, is Prof. Vischer er de man niet naar om te deklameren tegen dichterlijke vrijheden. De ingeschapen zuidduitsche naijver moge hem in het gemeen niet vriendelijk gestemd hebben ten opzigte van den Hamburger landsman; een diep gevoel van vereering voor de nagedachtenis van Uhland, den demokraat zoowel als den dichter, hem met een weinig wrevel hebben vervuld wanneer hij nevens hem aan den bij al zijn cynisme in den grond zijns geestes niet weinig aristokratischen Heine dacht; inzonderheid de man van het Schwabenland in Vischer, de bloedverwant der Schwabensche dichtschool in hem, moge in opstand zijn gekomen tegen het minachtend oordeel door Heine over die school en dien volksaard zoo menigmaal en somtijds met zoo grooten triomf van humor geveld - heeft de wereld kunnen nalaten te daveren van lagchen om Atta Troll, den Tendenz-beer, die wel een karakter maar geen talent was? - ik geloof dat wij Vischers oordeel niettemin ter harte behooren te nemen. Niet om het onze daaraan op te offeren, maar als uitboezeming van eene merkwaardige antipathie. Bij hem toch kunnen de lezers van dit tijdschrift, wanneer hij toornt tegen Heine, niets onderstellen als alleen zulke beweegredenen, die ook bij henzelven en in hun eigen geest zouden kunnen opkomen.

Duitschland derhalve heeft na Goethe en Schiller twee voorname lyrische dichters voortgebragt, Heine en Uhland, en daarvan is de

laatste, die een geslacht ouder was dan de eerste en hem nogtans overleefde, bij uitnemendheid de duitsche volksdichter geworden. Hecht vleugelen aan de schouders van Tollens, verwijder Lisette en gindsche flesch Chambertin uit het zolderkamertje van Béranger, en gij kunt u eenigzins eene voorstelling maken van hetgeen Uhland sedert eene halve eeuw voor Duitschland geweest is. Zijne kleine door Kreutzer op muziek gebragte liederen worden daar op dit oogenblik gezongen door het derde en het vierde geslacht. Het zijn geene volksliederen gelijk ‘Wien Neerlands bloed’, geene zangstukjes als ‘le Roi d'Yvetot’, maar korte melodieuse teksten, gegrepen uit het leven der duitsche natuur of van het duitsche gemoed. Neem van zijne negen ‘Wanderlieder’ het eerste, met het opschrift ‘Lebewohl’:

Lebe wohl, lebe wohl, mein Lieb!
Muss noch heute scheiden.
Einen Kuss, einen Kuss mir gieb!
Muss dich ewig meiden.

Eine Blüth', eine Blüth' mir brich
Von dem Baum im Garten!
Keine Frucht, keine Frucht für mich!
Darf sie nicht erwarten -

neem het laatste, ‘Heimkehr’ getiteld, niet meer dan vier regels lang:

O brich nicht, Steg, du zitterst sehr!
O stürz nicht, Fels, du dräuest schwer!
Welt, geh' nicht unter, Himmel, fall' nicht ein,
Eh' ich mag bei der Liebsten sein -

voeg daar de ‘Abreise’ tusschen:

So hab' ich nun die Stadt verlassen,
Wo ich gelebet lange Zeit;
Ich ziehe rüstig meiner Strassen,
Es gibt mir Niemand das Gelcit.

Man hat mir nicht den Rock zerrissen,
Es wär' auch Schade für das Kleid!
Noch in die Wange mich gebissen
Vor übergrossem Herzeleid.

Auch Keinem hat's den Schlaf vertrieben,
Dass ich am Morgen weiter geh';
Sie konnten's halten nach Belieben,
Von Einer aber thut mir's weh -

en gij zult weten, al moest gij van uw nederlandsch voorstellingsvermogen eenige inspanning vorderen om het te begrijpen, aan welke soort van poësie Ludwig Uhland zoo niet zijnen roem als dichter, dan ten minste zijne ongeëvenaarde populariteit als liedjeszanger dankt. De vorm waarin deze poësie bij hem gegoten is, ik bedoel dat korte en geëffleureerde, vertegenwoordigt eene bepaalde zijde van zijn talent. Hij behoudt en beheerscht dien vorm, ook wanneer niet de aankomende jongeling en min of meer conventioneel teleurgestelde minnaar, maar de volwassen en ernstig beproefde man bij hem spreekt; ook wanneer de vijfenveertigjarige zoon in hem treurt bij het graf zijner ouders en het aan heiligschennis grenzen of den verheven toon van een oratorium eischen zou om zijne gevoelens op muziek te brengen. Niets overtreft te dezen aanzien het vijftal gedichtjes, onder den algemeenen titel van ‘Nachruf’ door hem bij elkander gesteld:

1.

Du, Mutter, sahst mein Auge trinken
Des ird'schen Tages erstes Licht;
Auf dein erblassend Angesicht
Sah ich den Strahl des Himmels blinken.

2.

Ein Grab, o Mutter, ist gegraben dir
An einer stillen, dir bekannten Stelle,
Ein heimatlicher Schatten wehet hier,
Auch fehlen Blumen nicht an seiner Schwelle.

Drin liegst du, wie du starbest, unversehrt,
Mit jedem Zug des Friedens und der Schmerzen,
Auch aufzuleben ist dir nicht verwehrt:
Ich grub dir dieses Grab in meinem Herzen.

3.

Verwehn, verhallen liessen sie
Den frommen Grabgesang;
In meiner Brust verstummet nie
Von dir ein sanfter Klang.

4.

Du warst mit Erde kaum bedeckt,
Da kam ein Freund heraus,
Mit Rosen hat er ausgesteckt
Dein stilles Schlummerhaus.

Zu Haupt zwei sanfterglühende,
Zwei dunkle niederwärts;
Die weisse, ewig blühende,
Die pflanzt' er auf dein Herz.

5.

Zu meinen Füssen sinkt ein Blatt,
Der Sonne müd, des Regens satt;
Als dieses Blatt war grün und neu,
Hatt' ich noch Eltern, lieb und treu.

O wie vergänglich ist ein Laub,
Des Frühlings Kind, des Herbstes Raub!
Doch hat dies Laub, das nieder bebt,
Mir so viel Liebes überlebt.

Reeds uit dit weinige kunnen wij eenigzins opmaken welkes geestes kind deze dichter geweest is. Aan eene groote soberheid en keurigheid van uitdrukking paart zich bij hem een fijn en diep menschelijk gevoel. Het lief en leed des menschelijken levens is zijn thema, terwijl, indien men dit schoolsche woord hier wel wil dulden, zijne methode deze is dat hij de smart idealiseert en in de blijdschap een weinig droefgeestigheid mengt. Daarbij verdient opgemerkt te worden dat aan zijne persoonlijke uitboezemingen eene ongewone mate van objectiviteit eigen is. ‘De lyrische dichters van den huidigen dag’, zoo sprak hijzelf eenmaal in later jaren, ‘weten ons bijna niets anders te verhalen als dat hunne stemming heden dus en morgen zoo is.’ Bij hem is dit niet het geval. Zijne droefheid bij het verlies zijner ouders, zijn weemoed bij het scheiden van zijne bruid, zijne jubelende vreugde in het voorgevoel des wederziens - millioenen zijner medeschepselen hebben deze zelfde gevoelens gekend, die eigen toestanden doorleefd, en het geheim van 's dichters vermogen op hun gemoed ligt in de algemeenheid van het

aan hem bijzonder eigene. Met name het duitsche jongelingsbewustzijn is door hem in zijne eerste gedichten voortreffelijk uitgedrukt. De bloeijende lente, de vonkelende beker, het ongerepte meisje, deze zijn de voorwerpen waaraan hij de mannelijke jeugd hare vereering wil zien wijden; doch het moet eene ridderlijke vereering zijn, en het leven behoort daarbij te worden opgevat als een kerkportaal waar men nederknielt om nieuwe krachten te verzamelen:

Seht das holde Mädchen hier!
Sie entfaltet sich im Spiele;
Eine Welt erblüht in ihr
Zarter, himmlischer Gefühle.
Sie gedeiht im Sonnenschein,
Unsre Kraft in Sturm und Regen.
Heilig soll das Mädchen sein,
Denn wir reifen uns entgegen!

Darum geht in Tempel ein,
Edeln Ernst in euch zu saugen;
Stärkt an Frühling euch und Wein,
Sonnet euch an schönen Augen!
Jugend, Frühling, Festpokal,
Mädchen in der holden Blüthe,
Heilig sei'n sie allzumal
Unsrem ernsteren Gemüthe!

Goethe schijnt aan deze en dergelijke liederen van Uhland weinig wonders gevonden te hebben. Uhlands daardoor gewonnen populariteit was hem, gelijk men weet, een raadsel. ‘Wo ich grosse Wirkungen sehe,’ zeide hij in Oktober 1823 tot Eckermann, ‘pflege ich auch grosse Ursachen vorauszusetzen, und bei der so sehr verbreiteten Popularität die Uhland geniesst, muss also wohl etwas Vorzügliches an ihm sein. Uebrigens hab' ich über seine Gedichte kaum ein Urtheil. Ich nahm den Band mit der besten Absicht zu Händen, allein ich stiess von vorne herein gleich auf so viele schwache und trübselige Gedichte, dass mir das Weiterlesen verleidet wurde.’ Dat Uhland, ook nadat hem dit ongunstig oordeel over zijne liederen (veel gunstiger dacht Goethe over zijne balladen) sedert jaren bekend was, dat hij den duitschen dichtervorst daarom niet minder vereerde, zulks bewijst het vierregelig versje in Mei 1849 door hem op het titelblad van een exemplaar van Goethe's gedichten geschreven en aan eene Frankforter vriendin vereerd:

In diesen kampfbewegten Maientagen
Hört doch die Nachtigall nicht auf zu schlagen,
Und mitten in dem tobenden Gedränge
Verhallen nicht unsterbliche Gesänge.

Doch er bestond dan ook voor hem eene gegronde reden om zich Goethe's afkeurend votum niet sterk aan te trekken. Dat zwakheid en naargeestigheid de kenmerken waren van sommigen zijner eerste gedichten, dit werd door hem zelf gevoeld en erkend. Tot zijne gelukkigste strofen behoort voor mijn gevoel die tweede van zijnen voorzang voor de uitgaaf van 1815, waar hij aan zijne eigen verzen deze geestig ingekleede schuldbelijdenis op de lippen legt:

Anfangs sind wir fast zu kläglich,
Strömen endlos Thränen aus,
Leben dünkt uns zu alltäglich,
Sterben muss uns Mann und Maus.
Doch man will von Jugend sagen,
Die von Leben überschwillt:
Auch die Rebe weint, die blühende,
Draus der Wein, der purpurglühende,
In des reifen Herbstes Tagen,
Kraft und Freude gebend, quillt.

Bovendien zou Goethe zelf, verbeeld ik mij, indien hij geweten had hetgeen eerst sedert onlangs door Friedrich Notter aan het licht gebragt is, dat namelijk sommigen van de besten dier gedichtjes geschreven zijn door een naauwlijks achttienjarigen jongeling, anders geoordeeld hebben als hij deed. Tot regt verstand van het volgend stukje - ‘die Kapelle’ - is welligt geene andere wetenschap noodig als deze dat zich in de onmiddellijke nabijheid van Tübingen, op den top van een schilderachtigen heuvel, de spits van een kerkje verheft, de Wurmlinger kapel gehecten, dat tot middenpunt verstrekt aan eene begraafplaats. Welnu, uit Uhlands nagelaten papieren is het aan Notter gebleken dat dit gedichtje, waardig te prijken in de verzameling van Goethe's eigen lyrische poësie, reeds voor 1805 voltooid en in het net geschreven was[1]:

Droben stehet die Kapelle,
Schanet still in's Thal hinab,
Drunten singt bei Wies' und Quelle
Froh und hell der Hirtenknab'.

1 Uhland werd den 26sten April 1787 te Tübingen geboren.

Traurig tönt das Glöcklein nieder,
Schauerlieh der Leichenchor;
Stille sind die frohen Lieder,
Und der Knabe lauscht empor.

Droben bringt man sie zu Grabe,
Die sich freuten in dem Thal;
Hirtenknabe, Hirtenknabe!
Dir auch singt man dort einmal.

Weinige dagen na Uhlands dood werd door sommige noord-duitsche dagbladen, waaronder ook de door Julian Schmidt geredigeerde ‘Berliner Allgemeine Zeitung’, de fabel in omloop gebragt dat Uhland, die twee en veertig jaren lang zeer gelukkig gehuwd geweest is met eene beminnelijke en hem in alle opzigten waardige vrouw, overeenkomstig de slotregels zijner vermaarde ballade ‘der Wirthin Töchterlein’[1]:

Dich liebt' ich immer, dich lieb' ich heut',
Und werde dich lieben in Ewigkeit,

gedurende zijn geheele leven trouw gebleven is aan eene hetzij door den dood of door andere omstandigheden onmogelijk gemaakte liefde zijner jeugd. De oorsprong dezer overigens zeer vergefelijke dwaling moet gezocht worden in de vele zinspelingen op het vroege sterven van een lieftallig speelkameraadje, waarvan de verzen zijner eerste periode overvloeijen. Voor de nadere toelichting van deze aangelegenheid, en van den invloed dien zij mag uitgeoefend hebben op de door Goethe bejammerde ‘Trübseligkeit’ des jongen dichters, moet ik den lezer verwijzen naar Notters monografie; een ongetwijfeld minder wijsgeerig boek dan Vischers hierboven vermelde studie,

1 Notter, de vrijmoedigheid van wiens kritiek, bij groote bewondering voor Uhlands dichterlijke gaven, allen lof verdient, maakt op twee regels dezer voor het overige bijna tooverachtig schoone ballade, de volgende zeer juiste aanmerking: ‘Jedermann wird zugeben, dass Uebergänge von einer Schroffbeit, wie

Mein Bier und Wein ist hell und klar,
Mein Töchterlein liegt auf der Todtenbahr,

so genan sie auch den gewöhnlichen Volksliedern abgelauscht sind, in letztern doch auf einer Mangelhaftigkeit der dichterischen Darstellung, auf einer gewissen Unbeholfenheit des Gemüthes beruhen, das, bei aller Tiefe, die Empfindungen noch nicht gehörig zu nuanciren vermag.’

doch uit den aard der zaak veel rijker aan bijzonderheden en daardoor leerzamer. Doch wel mag ik hier, tot nader toelichting van Uhlands eerste dichterlijke periode een tweetal gedichtjes bij elkander stellen die op het bedoelde hartsgeheim betrekking schijnen te hebben. ‘Ein Abend’, zoo luidt het eene; en hier vooral bewondert men het talent van den zanger die, zonder narede of voorafspraak, zonder kommentaar of aanteekening, een exceptionelen zielstoestand zoo uitnemend heeft weten te schilderen, of liever, zoo aanschouwelijk te doen opdagen voor den geest zijner lezers:

Als wäre nichts geschehen, wird es stille,
Die Glocken hallen aus, die Lieder enden.
Und leichter ward mir in der Thränen Fülle,
Seit Sie versenket war von frommen Händen.
Als noch im Hause lag die bleiche Hülle,
Da wusst' ich nicht, wohin nach ihr mich wenden;
Sie schien mir, heimathlos, mit Klaggeberde,
Zu schweben zwischen Himmel hin und Erde.

Die Abendsonne strahlt', ich sass im Kühlen
Und blickte tief in's lichte Grün der Matten;
Mir dünkte bald, zwei Kinder säh' ich spielen,
So blühend, wie einst wir geblühet hatten.
Da sank die Sonne, graue Schleier fielen,
Die Bilder fliehn, die Erde liegt im Schatten:
Ich blick' empor, und hoch im Aethers Auen
Ist Abendroth und all mein Glück zu schauen.

Men behoeft geene bepaalde schoonheidsleer toegedaan te zijn om het aantrekkingsvermogen van zulke verzen te gevoelen. Hun poëtisch gehalte openbaart zich van zelf aan elk ontvankelijk gemoed, en om ze te waarderen wordt misschien niets anders vereischt als een aangeboren tegenzin in deklamatie en valsch vernuft. Toch zou het de moeite waardig zijn onderzoek te doen naar de reden van ons bukken voor deze nederige meerderheid. Bedrieg ik mij niet, dan is hier en elders de dichterlijke conceptie de sleutel tot het geheim van 's dichters kracht, met dien verstande dat zijne conceptie-zelve een zuiver kunstgevoel verraadt. Er bestaat eene kleine bijbelsche schilderij van Delaroche, voorstellend de Kruisiging, waarbij de toeschouwer geacht wordt zich te bevinden in een laag vertrek, uitgehouwen in den Jeruzalemschen stadsmuur en van daar, door de enge opening van een onaanzienlijk venster, uitziend op de strafplaats

Golgotha. Aan zulk eene vinding herkent men den dichterlijken kunstenaar. De poësie van een groot aantal toestanden, van zulke toestanden vooral die ons gemeenzaam bekend zijn, wordt dan alleen op nieuw voelbaar aan ons gemoed wanneer die toestanden ons om zoo te spreken voorgesteld worden van ter zijde. *En face* gezien is het menschelijk leven bijna zonder uitzondering vulgair, en zelfs het lot van een jongeling die zijne eerste liefde ter aarde helpt bestellen kan ons niet roeren, tenzij het ons geschilderd worde *de profil*. Waarom anders laten zij ons koud, of werken zij hoogstens alleen op onze zenuwen, de regtstreeksche uitboezemingen van berooide echtgenooten of troostelooze gelieven? Waarom lezen wij zonder een zweem van aandoening, in doodberigten en rouwbrieven, dat het den Alwijze behaagd heeft hem of haar van deze of gene zijde weg te nemen, en dat de nagelaten kinderen te jong zijn om den omvang dier verliezen te beseffen? Doch ik vergeet dat Uhland ons wacht en dat ‘Mein Gesang’ van hem onze aandacht vraagt:

Ob ich die Freude nie empfunden?
Ob stets mein Lied so traurig klang?
O nein! ich lebte frohe Stunden,
Da war mein Leben Lustgesang.
Die milde Gegenwart der Süssen
Verklärte mir das Blumenjahr;
Was Morgenträume mir verhiessen,
Das machte stets der Abend wahr.

O könnten meiner Wonne zeugen
Des Himmels und der Bache Blau,
Die Haine mit den Blüthenzweigen,
Der Garten und die lichte Au!
Die haben Alles einst gesehen
Und haben Alles einst gehört.
Doch ach! sie müssen traurig stehen,
Auch ihre Zier ist nun zerstört.

Du aber zeuge, meine Traute,
Du Ferne mir, du Nahe doch!
Du denkst der kindlich frohen Laute,
Du denkst der sel'gen Blicke noch.
Wir hatten uns so ganz empfunden,
Wir suchten nicht das enge Wort,
Und floss der rasche Strom der Stunden
In freien Melodien fort.

Du scheidest hin, die Welt ward öde,
Ich stieg hinab in meine Brust;
Der Lieder sanfte Klagerede
Ist all mein Trost und meine Lust.
Was bleibt mir, als in Trauertönen
Zu singen die Vergangenheit?
Und als mich schmerzlich hinzuschnen
In neue goldne Liebeszeit?

Uhlands populariteit is hiermede voor een deel verklaard. Dichters toch zijn tolken van het algemeen gevoel; en zoo lang deze aarde zal blijven wentelen om hare as, zoo lang zal ook de groote meerderheid der menschen, de vele ontgoochelingen van de eerste helft des levens in aanmerking genomen, zich van die smartelijke werkelijkheden zoeken te troosten door de eeredienst van het ideale. Den eenen openbaart zich de droefgeestige zijde van het menschelijk bestaan op geheel andere wijze als aan den anderen; doch hetzij de jonggestorvene werkelijk de aanvallige speelgenoote van onze kindsheid zij geweest, hetzij wij onder dat liefelijk beeld ik weet niet welk ander onherstelbaar verlies betreuren, ons geloof aan de trouw onzer medemenschen, of aan de zegepraal van het goede hier beneden, of aan de toekomst der onbaatzuchtigheid, wij kunnen naar den inwendigen mensch niet geheel en al versteend en uitgedroogd zijn of wij bewaren in ons gemoed, met de herinnering aan die in duigen gestorte tooverwereld, de vatbaarheid voor een nieuw geloof en eene nieuwe liefde. De dichter noemt die liefde zijn lied; die hem troost is zijne muze; het verlorene rijst voor hem uit het graf met den stralenkrans der poësie om het hoofd. Doch al brengt eene geheele natie in elke eeuw somtijds niet meer dan één zulk een zondagskind voort, de anderen begrijpen hem niettemin. Zij hebben hem lief, omdat hij in aller naam uitspreekt hetgeen zij te zamen gevoelen; zij bewonderen hem omdat geen hunner in staat is hem na te volgen; zij genieten van hem omdat hij hunne eigen ervaringen, door de aanraking van zijnen tooverstaf gereinigd en wedergeboren, hun nogmaals in den geest doet beleven.

Om den bedoelden indruk te weeg te brengen en eene daaraan evenredige heerschappij uit te oefenen over de zielen, moet men een dichter van de echte soort, maar behoeft men niet te zijn, hetgeen Uhland dan ook niet geweest is, een dichter van den eersten en hoogsten rang. Doch ik zou de herinnering aan het lied van dezen duitschen zanger bij mijne lezers op al te gebrekkige wijze verleven-

digd hebben, indien ik de beschrijving van zijne jeugdige droefgeestigheid niet aanvulde met sommige trekken van een eenigzins ander karakter. Tot den cyclus der gedichten die betrekking hebben op het zoo zeer door hem betreurde en voor haren tijd van hem weggenomen meisje, behoort ook, althans zoo verzekert ons zijn jongste biograaf, het sonnet ‘Die zwo Jungfrauen,’ van welk tweetal jonge schoonen de eene gezegd wordt de bedoelde jonge vriendin, de andere 's dichters nichtje geweest te zijn:

Zwo Jungfraun sah ieh auf dem Hügel droben,
Gleich lieblich von Gesicht, von zartem Baue;
Sic blickten in die abendlichen Gauc,
Sie sassen traut und schwesterlich verwoben.

Die Eine hielt den rechter Arm erhoben,
Hindeutend auf Gebirg und Strom und Aue;
Die Andre hielt, damit sie besser schaue,
Die linke Hand der Sonne vorgeschoben.

Kein Wunder, dass Verlangen mich bestrickte,
Und dass in mir der süsse Wunsch erglühte:
O säss' ich doch an Einer Platz von Beiden!

Doch wie ich länger nach den Trauten blickte,
Gedacht' ich im besänftigten Gemüthe:
Nein, wahrlich, Sünde wär' es, sic zu scheiden!

Doch het blijft in Uhlands gedichten bij deze eerste beginselen van humor niet; van humor, zeg ik, omdat ik mij zelfs in een duitschen minnaar eene zoodanige mate van zelfverloochening niet voorstellen kan als ernstig gemeend. ‘Die zwo Jungfrauen’ vormen slechts den overgang tot dien anderen toon in Uhlands jongelingsverzen, die het geestig en weldadig tegengif van zijne zwaarmoedigheid vertegenwoordigt. ‘Hans und Grete’ zijn van dat antidotum een sprekend specimen:

SIE.
Gucket du mir denn immer nach,
Wo du nur mich findest?
Nimm die Aeuglein doch in Acht!
Dass du nicht erblindest.

ER.
Gucktest du nicht stets herum,
Würdest mich nicht schen;
Nimm dein Hälschen doch in Acht!
Wirst es noch verdrehen.

‘Lauf der Welt’ is een tweede voorbeeld van het ondeugend vernuft dat somtijds speelt in deze verzen:

An jedem Abend geh' ich aus,
Hinauf den Wiesensteg.
Sie schaut aus ihrem Gartenhaus,
Es stehet hart am Weg.
Wir haben uns noch nie bestellt,
Es ist nur so der Lauf der Welt.

Ich weiss nicht, wie es so geschah,
Seit lange küss' ich sie.
Ich bitte nicht, sie sagt nicht: ja!
Doch sagt sie: nein! auch nie.
Wenn Lippe gern auf Lippe ruht,
Wir hindren's nicht, uns dünkt es gut.

Das Lüftchen mit der Rose spielt,
Es fragt nicht: hast mich lieb?
Das Röschen sich am Thaue kühlt,
Es sagt nicht lange: gieb!
Ich liebe sie, sie liebet mich,
Doch Keines sagt: ich liebe dich!

Evenwel is van al hetgeen Uhland in dit overigens slechts spaarzaam bij hem vertegenwoordigd genre geleverd heeft, het volgende mijns inziens zijn meesterstukje:

Entschluss.

Sie kommt in diese stillen Gründe,
Ich wag' es heut mit kühnem Muth.
Was soll ich beben vor dem Kinde,
Das Niemand was zu Leide thut?

Es grüssen Alle sie so gerne,
Ich geh' vorbei und wag' es nicht,
Und zu dem allerschönsten Sterne
Erheb' ich nie mein Angesicht.

Die Blumen, die nach ihr sich beugen,
Die Vögel mit dem Lustgesang,
Sie dürfen Liebe ihr bezeugen:
Warum ist mir allein so bang?

Dem Himmel hab' ich oft geklaget
In langen Nächten bitterlich,
Und habe nie vor ihr gewaget
Das Eine Wort: ich liebe dich!

Ich will mich lagern unterm Baume,
Da wandelt täglich sie vorbei;
Dann will ich reden als im Traume,
Wie sie mein süsses Leben sei.

Ich will - o wehe! welches Schrecken!
Sie kommt heran, sie wird mich sehn;
Ich will mich in den Busch verstecken,
Da seh' ich sie vorübergehn.

Hier, bij den in dit gedichtje en even zoo in ‘Hans und Grete’ doorstralenden zin voor het duitsche volksleven, hier staan wij aan den ingang van een voornaam geheim van Uhlands eigenlijke kracht. In een opstel van Wilhelm Jordan, geplaatst in de laatste aflevering der Deutsche Vierteljahrs-Schrift en getiteld ‘Uhland als Sagenforscher’, werd dezer dagen van hem gezegd: ‘Die Männer, welche das deutsche Volk wieder zu sich selbst gebracht haben, beissen: Luther, Lessing, Schiller, Goethe, Wilhelm und Jakob Grimm, und Ludwig Uhland.’ Zoo sprekend had de schrijver van het genoemde artikel geheel andere gewrochten van Uhlands geest op het oog als de laatstelijk door mij aangehaalde kelinigheden. Hij dacht aan Uhlands germanistische studien, aan zijne geleerde onderzoekingen omtrent meer dan een belangrijk punt der oud-germaansche mythologie, welligt ook aan zijne monografie over Walther von der Vogelweide, den midden-eeuwschen minnezanger. Doch dezelfde liefde voor het duitsche volksleven van den ouden tijd die hem in 1810 naar Parijs en naar de keizerlijke bibliotheek aldaar met hare vele handschriften lokte; die hem in 1829 tot het aanvaarden van een professoraat in de vaderlandsche letteren dreef - hij studeerde oorspronkelijk in de regten, doch toonde nooit eenige bijzondere ingenomenheid met dat vak; - dezelfde die hem zijn leven lang met voorbeeldige vlijt en een stillen hartstogt zich deed wijden aan de studie der midden-eeuwsche oorkonden, dezelfde eindelijk die hem belang deed stellen in de politiek en met name in de staatkundige ontwikkeling van het groote duitsche vaderland, heeft hem reeds in zijne jeugd tot een aandachtig waarnemer van de gevoelens en zeden zijns volks gemaakt. Had ik niet reeds een voorbeeld bijgebragt van zijne bewondering voor Goethe, ik zou ten bewijze van den grooten eerbied waarmede de gedachte aan dezen hem vervulde het gedichtje ‘Münstersage’ kunnen inroepen. Van zijne liefde voor Schiller getuigde nog in 1859 de bij gelegenheid van het Schiller-

feest te Stuttgart door hem ingestelde feestdronk. Doch geen van deze twee groote dichters, zijne onmiddellijke voorgangers, heeft een beslissenden invloed op hem uitgeoefend. Van het oogenblik af dat zijne poësie opgehouden heeft uitsluitend subjectief te zijn, heeft hij de voor haar vereischte stof regtstreeks geput uit de diepten der oude nationale bron. Hij is daarin zichzelf ten voorganger en niemands navolger geweest. Het kan vreemd schijnen dat hij bij zijne besliste sympathie voor het oud-germaansche tijdvak zoo menige romance en ballade ontleend heeft aan het leven der midden-eeuwen, en even zoo, dat zijn christelijk-kerkelijke zin hem niet heeft verhinderd om gedurende meer dan eene halve eeuw al zijne aandacht te wijden aan de heidensche of voor-christelijke periode van de geschiedenis van zijnen volkstam. Men doet ons evenwel opmerken dat deze tegenstrijdigheid bij hem enkel op de buitenzijde van zijnen geest en van zijne werken ligt. Zijne ingenomenheid met het midden-eeuwsche ridderwezen, zegt men ons, had midden-eeuwsche veerkracht en midden-eeuwsche heldendaden tot voorwerp, en zijn demokratische aanleg was met die vereering minder onvereenigbaar dan Heine meende. Van zijne christelijke gezindheid heeft hij in het sonnet ‘An den Unsichtbaren’ een welsprekend en in het minst niet dubbelzinnig getuigenis afgelegd:

> Du, den wir suchen auf so finstern Wegen,
> Mit forschenden Gedanken nicht erfassen,
> Du hast dein heilig Dunkel einst verlassen
> Und tratest sichtbar deinem Volk entgegen.
>
> Welch süsses Heil, dein Bild sich einzuprägen,
> Die Worte deines Mundes aufzufassen!
> O selig, die an deinem Mahle sassen,
> O selig, der an deiner Brust gelegen!
>
> Drum war es auch kein seltsames Gelüste,
> Wenn Pilger ohne Zahl vom Lande stiessen,
> Wenn Heere kämpften an der fernsten Küste:
>
> Nur um an deinem Grabe noch zu beten
> Und um in frommer Inbrunst noch zu küssen
> Die heil'ge Erde, die dein Fuss betreten.

Doch hoewel een naauwgezet sabbatvierder en avondmaalganger, Uhland was in den kerkelijken zin des woords geen christen. ‘Rede den Menschen in's Gewissen und predige die Unsterblichkeit’, dus

luidde eenmaal het kort begrip van zijne raadgevingen aan een student in de theologie; en toen men bij eene andere gelegenheid hem van een predikant verhaalde die zich afkeurend uitgelaten had over een zangfeest in de open lucht, zeide hij: ‘Nun, so mag er auch die Blätter von den Bäumen reissen und Bibelsprüche daran hängen.’ Om kort te gaan, en gelijk hij het zoo duidelijk te verstaan heeft gegeven in zijne ‘Bitte’:

> Ich bitt' cuch, theure Sänger,
> Die ihr so geistlich singt,
> Führt diesen Ton nicht langer,
> So fromm er euch gelingt!
> Will Einer merken lassen,
> Dass er mit Gott es hält,
> So muss er keck erfassen
> Die arge, böse Welt -

hem verdroot het historisch gewordene, het eigenlijk gezegde christendom. In de dagen zijner jeugd was de poësie zijne godsdienst; en toen hij een man geworden was bestond zijne wedergeboorte in eene verwisseling van muzen.

> Ja, Schicksal! ich verstehe dieh:
> Mein Glück ist nicht von dieser Welt,
> Es blüht im Traum der Dichtung nur.
> Du sendest mir der Schmerzen viel
> Und giebst für jedes Leid ein Lied:

daarmede troostte zich de jongeling in hem. Toen naderhand de ernst der tijden hem tot een hooger leven ontwaken deed, wendde hij zich van Eros tot Themis en noemde deze laatste zijne ‘Neue Muse’:

> Als ich mich des Rechts beflissen
> Gegen meines Herzens Drang,
> Und mich halb nur losgerissen
> Von dem lockenden Gesang:
> Wohl dem Gotte mir der Binde
> Ward noch manches Lied geweiht,
> Keines jemals dir, o blinde
> Göttin der Gerechtigkeit!
>
> Andre Zeiten, andre Musen!
> Und in dieser ernsten Zeit
> Schüttert nichts mir so den Busen,
> Weckt mich so zum Liederstreit,

Als wenn du, mit Schwert und Wage,
Themis! thronst in deiner Kraft,
Und die Völker rufst zur Klage,
Könige zur Rechenschaft.

Uit deze slotregels (de eersten behelzen eene zinspeling op 's dichters tegenzin in de studie van het regt) spreekt eene forschheid van toon die bij Uhland tot de uitzonderingen en nogtans niet tot de zeldzaamheden behoort. Zijne dusgenaamde vaderlandsche zangen behelzen menige gespierde strofe:

Noch ist kein Fürst so hochgefürstet,
So auserwählt kein ird'scher Mann,
Dass, wenn die Welt nach Freiheit dürstet,
Er sie mit Freiheit tränken kann;
Dass er allein in seinen Händen
Den Reichthum alles Rechtes hält,
Um an die Völker auszuspenden
So viel, so menig im gefällt.

Het in deze verzen uitgedrukte denkbeeld is misschien een weinig ouderwetsch, en in ónze dagen zou een dichter-patriot nuttiger kunnen toornen dan juist tegen de autokratie en hare inbeelding. Doch de taal waarin die verontwaardiging zich uitstort is krachtig en, naar Uhlands gewonen diapason te oordeelen, merkwaardig. Veel krachtiger nog evenwel, ook om het ongemeene der gedachte, zijn deze twee strofen uit ‘Tell's Tod’, de ballade van den held die ongedeerd thuiswaart keerde uit den woedenden vrijheidsoorlog en die bij het redden van een zinkend knaapje den dood vond in den stroom:

Wärst du noch jung gewesen,
Als du den Knaben fiengst,
Und wärst du dann genesen,
Wie du nun untergiengst,
Wir hätten draus geschlossen
Auf künft'ger Thaten Ruhm:
Doch schön ist n a c h dem grossen
Das slichte Heldenthum.

Dir hat dein Ohr geklungen
Vom Lob, das man dir bot,
Doch ist zu ihm gedrungen
Ein schwacher Ruf der Noth.
Der ist ein Held der Freien,
Der, wann der Sieg ihn kränzt,
Noch glüht, sich dem zu weihen,
Was frommet und nicht glänzt.

Misschien zou het hier, ter wille van het groot aantal fraai gebouwde verzen die er in voorkomen, de geschikte plaats zijn om over Uhlands drama's te spreken; en aangezien deze niet meer dan twee in getal zijn, ‘Herzog Ernst von Schwaben’ en ‘Ludwig der Baier’, zou ik niet behoeven te vreezen daarbij tot al te groote uitvoerigheid te zullen vervallen. Doch het genoegen mijner lezers behoort mij heilig te zijn, en ik zou het hun bederven indien ik poogde na te volgen hetgeen door Gustav Liebert reeds met zoo veel smaak en oordeel verrigt is. Prof. Vischer's studie over Uhland is eene voortreffelijke kompositie; Notters biografic een verwonderlijk volledig en scherpzinnig boek; doch van al hetgeen er in den laatsten tijd over Uhland in het licht verschenen is heeft niets mij zoozeer, ik zal niet zeggen gebaat of onderwezen, maar geboeid en bekoord als de kleine herdrukte schets van dien jeugdigen en nog vóor Uhland-zelf ten grave gedaalden criticus. Mij is niets van hem bekend als dat hij de vriend geweest is van den uitgever Otto Meissner te Hamburg en dat hij in Oktober 1862, nog geen vierendertig jaren oud, daar ter stede gestorven is. Doch men krijgt dien onbekenden jongen doode, die aan eene zoo groote mate van scherpzinnigheid zoo vecl liefde en bewondering paarde, onwillekeurig en al voortlezend bij toeneming lief. Zijne kritiek van Uhlands drama's is een meesterstuk van doorzigt; zijne analyse van ‘Graf Eberhard der Rauschebart’ (deze graaf is dezelfde ‘Greiner’ aan wiens geschiedenis Ary Scheffer het onderwerp van zijnen Vader en Zoon ontleende) een model van hulde.

Tot hiertoe volgden wij in onze beschouwing het voorbeeld van den vlinder na. Van de eene dichterlijke bloem snelden wij naar de andere, van den hof regts naar de gaarde links. Ten einde men ons echter niet van genotzieke zelfzucht verdenke, en opdat er in 's lezers geest althans een begin van voorstelling omtrent de eenheid van Uhlands talent ontsta, deel ik ten slotte uit de afdeeling ‘Balladen und Romanzen’ een drietal stukjes mede die mij toeschijnen een juisten maatstaf aan de hand te doen, niet van hetgeen deze dichter altijd en overal, maar hetgeen hij geleverd heeft in de dagen zijner kracht en in uren van onvervalschte bezieling.

‘Der gute Kamerad’ is eene volksromance, een greep uit het soldatenleven, een tafereel van het slagveld. Goedsmoeds gaat de vriend ten strijde met den vriend; de trommel dreunt, de kogel snort, het noodlot viert zijne nukken. De een wordt genomen, de ander

wordt gelaten, en in het gedrang van den vernielenden slag schiet er zelfs geen tijd over voor een handdruk ten afscheid aan den zieltogende:

Ich hatt' einen Kameraden,
Einen bessern findst du nit.
Die Trommel schlug zum Streite,
Er ging an meiner Seite
In gleichem Schritt und Tritt.

Eine Kugel kam geflogen,
Gilt's mir oder gilt es dir?
Ihn hat er weggerissen,
Er liegt mir vor den Füssen,
Als wär's ein Stück von mir.

Will mir die Hand noch reichen,
Derweil ich eben lad'.
Kann dir die Hand nicht geben,
Bleib du im ewgen Leben,
Mein guter Kamerad!

‘Bertran de Born’, de in ketenen geklonken ridder van Autafort, is de type der poësie; van haar die ten spijt des vaders het hart der zonen ontvlamt en het gemoed der dochters verteedert. Bertran de Born is Rouget de Lisle en André Chémier in een persoon, de dichter der ‘Marseillaise’ en de dichter der ‘Jeune Captive’. Boeten zal hij, zegt de berooide koning die zijn slot verwoestte, voor zijnn zelfgenoegzaamheid; voor zijn overmoedig beweren omtrent de helft van zijnen geest; voor de onheilen door zijnen hoogmoed gesticht. Doch weldra zwicht ook de koning zelf voor de taal van die fieren zanger, en in den persoon van den eerlang ontboeiden Bertran viert de poësie hare hoogste zegepraal:

Droben auf dem schroffen Steine
Raucht in Trümmern Autofort,
Und der Burgherr stcht gefesselt
Vor des Königs Zelte dort:
‘Kamst du, der mit Schwert und Liedern
Aufruhr trug von Ort zu Ort,
Der die Kinder aufgewiegelt
Gegen ihres Vaters Wort?

Steht vor mir, der sich gerühmet
In vermessner Prahlerei:

Dass ihm nie mehr als die Hälfte
Seines Geistes nöthig sei?
Nun der halbe dich nicht rettet,
Ruf den ganzen doeh herbei,
Dass er neu dein Schloss dir bane,
Deine Ketten brech' entzwei!'

'Wie du sagst, mein Herr und König!
Steht vor dir Bertran de Born,
Der mit einem Lied entflammte
Perigord und Ventadorn;
Der dem machtigen Gebieter
Stets im Auge war ein Dorn;
Dem zu Liebe Königskinder
Trugen ihres Vaters Zorn.

Deine Tochter sass im Saale,
Festlich, eines Herzogs Brant,
Und da sang vor ihr mein Bote,
Dem ein Lied ich anvertraut,
Sang, was einst ihr Stolz gewesen,
Ihres Dichters Sehnsucht laut,
Bis ihr leuchtend Brautgeschmeide
Ganz von Thränen war bethaut.

Aus des Oelbaums Schlummerschatten
Fuhr dein lester Sohn empor,
Als mit zorn'ger Schlachtgesängen
Ich bestürmen liess sein Ohr.
Schnell war ihm das Ross gegürtet
Und ich trug das Banner vor,
Jenem Todespfeil entgegen,
Der ihn traf vor Montforts Thor.

Blutend lag er mir im Arme;
Nicht der scharfe, kalte Stahl -
Dass er sterb' in deinem Fluche,
Das war seines Sterbens Qual.
Strekken wollt' er dir die Rechte
Ueber Meer, Gebirg und Thal,
Als er deine nicht erreichet,
Drückt' er meine noch einmal.

Da, wie Autafort dort oben,
Ward gebrochen meine Kraft;
Nicht die ganze, nicht die halbe
Blieb mir, Saite nicht, noch Schaft.
Leicht hast du den Arm gebunden,

Seit der Geist mir liegt in Haft;
Nur zu einem Trauerliede
Hatt' er sich noch aufgerafft.'

Und der König senkt die Stirne:
'Meinen Sohn hast du verführt,
Hast der Tochter Herz verzaubert,
Hast auch meines nun gerührt.
Nimm die Hand, du Freund des Todten!
Die, verzeihend, ihm gebührt.
Weg die Fesseln! Deines Geistes
Hab' ich einen Hauch verspürrt.'

'Die verlorene Kirche', het eerst verschenen in een jaarboekje voor 1813, toen de jonge dichter nog een afzonderlijken uitgever vinden moest en reeds tot driemalen toe het hoofd gestooten had, is symboliek. Het zijn de onder een aanschouwelijk beeld gebragte gewaarwordingen van een eenzamen wandelaar. Hij baant zich een weg door het woud; door het gebladerte schemert de top van een zonnigen heuvel; het geluid der vesperklok dringt tot hem door. Die toonen verkeeren hem in hemelsch harpgezang; het geboomte neemt den vorm aan van eene zuilengalerij; boven zijn hoofd welft zich het dak van eene kathedraal. Daarmede is de transfiguratie voltooid en de sage van het in het niet verzonken kerkgebouw geboren:

Man höret oft im fernen Wald
Von oben her ein dumpfes Läuten,
Doch Niemand weiss, von wann es hallt,
Und kaum die Sage kann es deuten.
Von der verlornen Kirche soll
Der Klang ertönen mit den Winden;
Einst war der Pfad von Wallern voll,
Nun weiss ihn keiner mehr zu finden.

Jüngst gieng ich in dem Walde weit,
Wo kein betretner Steig sich dehnet,
Aus der Verderbniss dieser Zeit
Hatt' ich zu Gott mich hingesehnet.
Wo in der Wildniss Alles schwieg,
Vernam ich das Geläute wieder,
Je näher meine Sehnsucht stieg,
Je näher, voller klang es nieder.

Mein Geist war so in sich gekehrt,
Mein Sinn vom Klange hingenommen,
Dass mir es immer unerklärt,
Wie ich so hoch hinauf gekommen.
Mir schien es mehr denn hundert Jahr',
Dass ich so hingeträumet hätte:
Als über Nebeln, sonnenklar,
Sich öffnet' eine freie Stätte.

Der Himmel war so dunkelblau,
Die Sonne war so voll und glühend,
Und eines Münsters stolzer Bau
Stand in dem goldnen Lichte blühend.
Mir dünkten helle Wolken ihn,
Gleich Fittigen, emporzuheben,
Und seines Thurmes Spitze schien
Im sel'gen Himmel zu verschweben.

Der Glocke wonnevoller Klang
Ertönte schütternd in dem Thurme,
Doch zog nicht Menschenhand den Strang,
Sie ward bewegt von heil'gem Sturme.
Mir war's, derselbe Sturm und Strom
Hätt' an mein klopfend Herz geschlagen;
So trat ich in den hohen Dom
Mit schwankem Schritt und freud'gem Zagen.

Wie mir in jenen Hallen war,
Dass kann ich nicht mit Worten schildern.
Die Fenster glühten dunkelklar
Mit aller Märtrer frommen Bildern;
Dann sah ieh, wundersam erhellt,
Das Bild zum Leben sich erweitern,
Ich sah hinaus in eine Welt
Von heil'gen Frauen, Gottesstreitern.

Ich kniete wieder am Altar,
Von Lieb' und Andacht ganz durchstrahlet.
Hoch oben an der Decke war
Des Himmels Glorie gemalet;
Doch als ich wieder sah empor,
Da war gesprengt der Kuppel Bogen,
Geöffnet war des Himmels Thor
Und jede Hüìle weggezogen.

Was ich für Herrlichkeit geschaut
Mit still anbetendem Erstaunen,

Was ich gehört für sel'gen Laut,
Als Orgel mehr und als Posaunen:
Das steht nicht in der Worte Maeht,
Doch wer darnach sich treulich sehnet,
Der nehme des Geläutes Acht,
Das in dem Walde dumpf ertönet!

Beproeven wij na dit alles ons een oordeel te vormen over Uhland als dichter, over den omvang en het gehalte van zijn talent, zoo komt ons uitnemend te stade hetgeen hij zelf eenmaal, naar aanleiding van de door hem uitgegeven gedichten van Hölderlin, aangaande dezen gezegd heeft: ‘Groote dichters stellen zich niet tevreden met de eigenlijk gezegde stof der poësie; ook andere stoffen, die niet regtstreeks tot het gebied der dichtkunst behooren, ook de wijsbegeerte, de geschiedenis, de natuurwetenschappen, nemen zij in hunnen gezigtskring op. Daardoor boeijen en heerschen zij, gelijk zulks het geval is met Schiller en Goethe. Doch er zijn insgelijks dichters, middelsoort-dichters zou ik ze wenschen te noemen, die alle aan de poësie niet regtstreeks verwante stof onaangeroerd laten liggen, die daardoor minder rijk en veelzijdig zijn, doch bij wie daarentegen het waar en innigst wezen der poësie meer onverdeeld voorhanden is dan bij de bedoelde dichters van den eersten rang. Hölderlin maakt op mij den indruk van zulk een tusschendichter.’ Wij voegen er bij: een soortgelijken indruk maakt Uhland zijnerzijds op ons, en wat hij van de groote dichters zegt is onjuist. ‘Niet daardoor boeijen en heerschen die dichters dat zij, gelijk Uhland zich uitdrukt, stoffen die aan de poësie vreemd zijn, wijsbegeerte, geschiedenis, natuurwetenschappen, binnen hunnen gezigteinder toelaten, maar dat zij het vermogen bezitten om de door hen uit wijsbegeerte, geschiedenis en natuurwetenschappen gepatte stof in hunne poësie op te nemen; met andere woorden, dat hun dichterlijk orgaan tevens is een universeel of wereld-orgaan. Uhlands dichtkunst was dit niet, doch zijne ziel was er toe geschapen; en instinktmatig streefde hij er naar de dichterlijke pennen derwaarts uit te slaan. Gelijk Goethe meer dan een van Byrons gedichten eene bedekte parlementaire redevoering noemde, even zoo zou menige redevoering van Uhland, uitgesproken in het duitsche parlement, omgekeerd kunnen bestempeld worden met den naam van dichterlijke en in den redenaar eene aan haar evenredige dichtkracht zoekende kiem. Het manhaftige,

zonder hetwelk geene grootsche scheppingen tot stand komen, lag meer in zijn gemoed dan in zijn dichtvermogen'[1].

Wel is waar heeft Uhland, door zijn gebrek aan zeggingskracht en door zijn betrekkelijk onvermogen tot improviseren, als parlementair redenaar nooit of bijna nooit een regtstreekschen invloed uitgeoefend; doch gelijk zijne houding in het Frankforter en daarna Stuttgarter parlement van het begin tot het einde den man van karakter geopenbaard en hem dientengevolge in de oogen van geheel het vrijzinnig Duitschland als met een aureool gekroond heeft, zoo ontmoet men ook telkens in zijne politieke redevoeringen de onmiskenbare sporen van zijn dichterlijken geest. 'Wir wollen', zoo riep hij eenmaal in naam der linkerzijde uit, toen er spraak was van het opdragen der keizerskroon aan Pruissen met voorbijgaan van Oostenrijk, 'wir wollen, meine Herren, einen Dombau. Wenn unsere alten Meister ihre riesenhaften Münster aufführten, der Vollendung des kühnen Werkes ungewiss, so bauten sie den einen Thurm, und für den anderen legten sie den Sockel. Der Thurm Preussen ragt hoch auf, wahren wir die Stelle für den Thurm Oesterreich!' En ook van hem is dat vermaarde woord, in 1849 te Frankfort gesproken: 'Glauben Sie, es wird kein Haupt über Deutschland leuchten, das nicht mit einem vollen Tropfen demokratischen Oeles gesalbet ist!'

Uhlands maatschappelijke positie, zijne levenswijze, zijne bezigheden, en even zoo zijn uitwendig voorkomen, voegden beter bij zijn karakter als puriteinsch patriot en onomkoopbaar pleitbezorger der volksregten, dan bij zijn dichterlijk pontifikaat. Argelooze vreemdelingen die hem in zijne laatste levensjaren op eene wandeling in de omstreken van Tübingen ontmoetten, liepen gevaar hem in hunne

1 Woorden van Friedrich Notter, die voorts de perken van Uhlands dichterlijk genie aldus aangeeft: 'Den eigentlichen Heroen der Poesie kann Uhland auch wohl als Kunstdichter nicht beigezählt werden, denn der Erzeugnisse, durch welche an sich er auf diesen Namen ein allerdings gegründetes Anrecht hätte, ist eine zu geringe Zahl. Er hat ganz Vortreffliches, ja Einziges gegeben, aber dessen doch nur Weniges. Besonders fehlte ihm zu jenem Heroenthum die eigentlich welttiefe Grundlage des darstellenden Vermögens, durch welche sich die dichterische Gewalt über das Gemüth mächtiger kundgegeben haben und eine gewisse, sich leise fühlbar machende Eintönigkeit vermieden worden sein würde.' Dit oordeel van den persoonlijken vriend en onpartijdigen vereerder zal ongetwijfeld door het nageslacht onderschreven worden.

onwetendheid voor een pensionnair van het stedelijk oude-mannenhuis aan te zien, en het is hem meer dan eens in zijn leven overkomen dat zelfs tijdgenooten, die tegelijk met hem te Tübingen gestudeerd doch hem toen niet opgemerkt hadden, in later jaren, op het vernemen van zijnen naam aan badplaatsen of in logementen, eerst toeschoten doch weldra pligtplegend achterwaarts traden en tot hem zeiden: ‘Neem mij niet kwalijk, mijnheer, ik dacht dat u de *dichter* Uhland was.’ Dit zijn onbezield uitzigt was oorzaak dat een fransch officier, in wiens gezelschap hij in 1810 van Straatsburg naar Parijs reed, hem hield voor een eerzaam duitsch handwerkersgezel, reizend voor zijn ambacht. Bij eene andere gelegenheid werd hij door een medereiziger en phrenoloog, die zijnen schedel onderzocht had, tot het geslacht der horlogemakers gerekend; en toen hij eenmaal als grijsaard niet ver van zijne woonplaats met aandacht stond te kijken naar het bouwen van eene papiermolen, vroeg hem een oud wurtembergsch vrouwtje, die zijne belangstelling niet anders wist te verklaren, of hij ook zelf papiermaker was? ‘Neen’, zeide hij, want al zulke misvattingen waren voor hem eene bron van stil genoegen, ‘papier maken doe ik niet; ik maak het alleen zoek.’ Doch gelijk ik reeds te kennen gaf en voor zoo ver het mogelijk is te oordeelen naar portretten, uit zijn breed en hooggewelfd voorhoofd met de bloote slapen, zijn diepliggend lichtblaauw oog, den stroeven trek om zijnen mond, de smalle beenige onderkaak, zijne hooge en knokkige gestalte, sprak, veeleer dan de geestdrift van een harpenaar, de stalen vlijt van een geleerde en het koperen hart van een republikein. Naast die van zijnen ouden vriend en landsman en mededichter Justinus Kerner gelegd, vormt de beeldtenis van Uhland daarmede een volmaakt kontrast. Aan Kerner is alles fantastisch en hetgeen men noemt geniaal; aan Uhland dor en gestreng. Van hem, zoo verklaren ons zijne levensbeschrijvers, gold juist het tegenovergestelde van hetgeen eene talentvolle vrouw eenmaal van Schiller zeide: ‘Hij gelijkt iemand uit eene andere wereld.’ Toch is deze zelfde Uhland, die er zoo in alle opzigten uitzag als een gewoon mensch en wiens taciturniteit bovendien onder zijne vrienden tot een spreekwoord geworden was - Varnhagen, die hem van zijne jeugd af gekend heeft, noemt hem in zijne gedenkschriften ‘den hartnäkigen Schweiger’ - niet slechts geweest de duitsche minstreel der 19de eeuw, de volksdichter naar het hart van jong en oud in alle oorden van het groote duitsche vaderland, maar ook als staat-

kundig persoon een van de populairste typen des hedendaagschen germanendoms.

Doch eindigen wij met den dichter, niet met den man der politiek. Uit zijne kinderjaren wordt ons verhaald, hij was toen een knaap van tien of twaalf, dat eenmaal zijn hart getroffen werd door een groot verdriet en zich tevens vatbaar toonde voor eene daaraan evenredige deernis met het lijden van anderen. Zijn vijf- of zesjarig nichtje namelijk, wier ouders in hetzelfde huis woonden als de zijnen, was ondeugend geweest; en men had haar tot hare straf opgesloten in zeker hok, aan het einde van een gang, dat 's winters tot stookplaats diende. Het arme kind was radeloos en schreeuwde moord. Dit sneed ons neefje door de ziel; weshalve hij naar boven liep, twee verdiepingen hoog, waar zich in den schoorsteen van een zolderkamertje, denzelfden waarmede het stookhok beneden gemeenschap had, een luikje bevond. Elke andere gelegenheid missend om zich met zijne jeugdige vriendin in betrekking te stellen en haar te troosten van hare smart, bediende hij zich van dezen spreekhoren en vertelde haar eene menigte fraaije geschiedenisjes, met dit verblijdend gevolg dat de tranen allengs ophielden te stroomen, de snikken wegstierven, en de zwarte gevangenis aan den voet van den schoorsteen ten laatste ophield eene ijzingwekkende verblijfplaats te zijn. Leest gij uit dit kinderlijk verhaal de schoone roeping van den dichter niet? Dichters zijn goede geniussen die aan het gekwelde menschdom uit de hooge vertrekken der poësic van eene blijde en bloeijende wonderwereld verhalen. Zulk een vriendelijk trooster is voor Duitschland ook Uhland geweest, en door nog menig duitsch geslacht na dezen zal hij als zoodanig herdacht en gezegend worden.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzigt[1].

AMSTERDAM, 25 Augustus 1863.

De maand, waarin wij dit schrijven, is getuige geweest van eene nieuwe poging tot het vinden van de kwadratuur van den cirkel. Er is wederom een middel beproefd tot de vestiging der Duitsche éénheid. Dat middel vormt het politieke hoofdmoment der afgeloopen weken, en heeft voor het oogenblik zoowel de Poolsche kwestie, als de gebeurtenissen in Mexiko op den tweeden grond teruggedrongen.

Keizer Frans Joseph van Oostenrijk heeft geheel Europa verbaasd, door op 't onverwachtst zijne bondgenooten, al de groote en kleine potentaten van Duitschland, uit te noodigen tot het houden van een congres te Frankfort a/d Mein, ten einde gemeenschappelijk te beraadslagen over een ontwerp van hervorming van den Duitschen Bond, onder zijne onmiddellijke leiding ontworpen en in breede trekken uitgewerkt. In het diepste geheim door den jeugdigen monarch met zijne ministers von Rechberg en von Schmerling voorbereid, getuigt deze plotselinge bijeenroeping van een Congres van duitsche vorsten onder presidium van Oostenrijk op nieuw van de schranderheid en het doorzigt der Weener staatslieden.

Juist in dezen oogenblik, nu Pruissen's magt en aanzien gefnuikt zijn door de ernstige spanning tusschen vorst en volk, nu von Bismarck's reactionaire politiek, zoowel naar binnen als naar buiten, den invloed van Pruissen heeft verlamd en de burgerij van de regering heeft vervreemd, acht de Oostenrijksche diplomatie den tijd gekomen

1 Door verhindering van den Heer Mr. H.P.G. Quack, is het Politiek Overzigt door een andere hand geleverd. De Redactie vleit zich dat, bij mogelijk verschil van opvatting en verwerking, de politieke *rigting* echter onveranderd zal worden bevonden.

om - door het nemen van een verrassend initiatief in het gewigtigste vraagstuk van algemeen-duitsch belang - zijn overwigt te herwinnen in de raadsvergaderingen der duitsche vorsten en zich aan het hoofd te plaatsen van de partij van vooruitgang in het groote Duitsche vaderland.

In het begin van Augustus had tusschen de souvereinen van Oostenrijk en Pruissen - de laatste bijgestaan door den Heer von Bismarck-Schonhausen - te Gastein eene ontmoeting plaats, waarbij door Frans Joseph onmiddellijk de kwestie der bondshervorming op het tapijt werd gebragt en het voornemen geopenbaard, een Congres van vorsten in de vrije Rijksstad bijéén te roepen. Uit de mededeelingen van Pruissische zijde, die later het licht hebben gezien, blijkt, dat al aanstonds door koning Wilhelm eenige bedenkingen tegen het plan zijn geopperd en de meening werd uitgesproken, dat in geen geval zulk een Congres vóór 1°. October zou kunnen vergaderen, eene meening, welke door den keizer, zoo het schijnt, met stilzwijgen werd aangehoord.

- Aldus, lieve oom, mag ik er op rekenen u te Frankfort a/d Mein te ontmoeten - waren de afscheidswoorden van Frans Joseph.

Een dag later ontvingen de koning van Pruissen en al de vorsten van Duitschland en de senaten der vrije steden van den keizer van Oostenrijk de schriftelijke uitnoodiging tot bijwoning van een vorstencongres te Frankfort op den 16^{den} Augustus. De uitnoodiging droeg den datum van 31 Julij; het onderhoud te Gastein tusschen de beide gekroonde hoofden had den 2^{den} Augustus plaats!

Zijn de pruissische mededeelingen juist - en wij hebben geen reden het te betwijfelen - dan schijnt met opzet de aanmerking van zijnen lieven oom door den oostenrijksche keizer onbeantwoord en onopgemerkt te zijn gelaten, en blijkt ook hieruit, hoe zeer het tot de politieke beweegredenen van het voorstel heeft behoord, wij zeggen niet, om Pruissen achteruit-te-zetten, maar althans op handige wijze in een min gunstig daglicht te plaatsen. Trouwens, het licht waarin zich tegenwoordig de Pruissische staatkunde vertoont, is in de oogen van alle constitutionele volken van Europa toch zeker reeds in de hoogste mate ongunstig, en Oostenrijk maakte er gebruik van, om aan geheel Duitschland het isolement te toonen, waarin die verderfelijke rigting de Berlijnsche regering heeft gebragt. Isolement, ook waar het de behandeling geldt eener hervorming van het geheele Duitschland, ziedaar Pruissen's onbehagelijken toestand. Verre van de spits

der beweging, mag het zelfs geen plaats nemen aan de staart; het staat er buiten; het wordt geïgnoreerd, het pruilt en huilt als een ondeugend kind in den hoek, omdat het niet meê mag spelen met de jongens. Met de laatste woorden wordt de positie geteekend door den ‘Morning-Post’, wij zouden haast zeggen met Palmerstoniaanschen spot.

Bijna eenparig werd de uitnoodiging door de koningen, vorsten en stedelijke besturen aangenomen. Alleen de koning van Pruissen weigerde te komen, en met hem zijn erfvijand, de koning van Denemarken. Merkwaardige sympathie op dit ééne punt! Maar zoo natuurlijk en verstandig de handelwijze van Denemarken is, bij de gespannen verhouding tusschen dat land en den duitschen Bond, ten gevolge der Sleeswijk-Holsteinsche moeijelijkheden; zoo wijs en waardig die weigering was van de zijde van een vorst, die door zijne bondgenooten met eene bondsexecutie wordt bedreigd, even zoo scheef en onstaatkundig is het van den pruissischen koning om niet op het vorstencongres te verschijnen, al gebiedt de onpartijdigheid ons te erkennen, dat Oostenrijk's gedrag eenigzins eerlijker en openhartiger had kunnen zijn.

Met genoegen constateren wij, dat ook de koning der Nederlanden voor het hertogdom Limburg de uitnoodiging heeft afgewezen, maar zich daarentegen als Groothertog van Luxemburg door Prins Hendrik op officiëele wijze heeft doen vertegenwoordigen.

Op den 16^{den} Augustus kwam het vorstencongres bijeen, en de grijze rijksstad zag in hare wallen bijna al de duitsche potentaten in groot en klein formaat met hun talrijk gevolg verzameld. Met luid gejuich werd de oostenrijksche keizer begroet, en hij mogt met welgevallen opmerken, hoe zeer de schreden, door hem op den constitutionelen weg gezet, zijn aanzien en invloed en zijne populariteit hadden vergroot, zoo zelfs dat men op hem zag, als op den toekomstigen hervormer van Duitschland, niettegenstaande slechts een betrekkelijk gering gedeelte zijne staten tot den Bond behoort.

Het hervormingsontwerp, door Frans Joseph ter tafel gebragt, behelst in hoofdzaak de volgende bepalingen:

1°. Uitbreiding van de werking en bevoegdheid van den Bond, bescherming van de veiligheid en van de magt van Duitschland naar buiten, verzekering der openbare orde in het land, bevordering der algemeene welvaart van de duitsche natie, vertegenwoordiging van hare gemeenschappelijke belangen, bescherming van den openbaren

regtstoestand, zooveel mogelijk invoering eener gelijke wetgeving en regtsbedeeling, alles onder uitdrukkelijke eerbiediging der souvereiuiteit en onafhankelijkheid van elken bijzonderen staat.

2°. Instelling van een Directorium, waaraan de leiding van alle bondsbelangen door de souvereine vorsten en vrije steden wordt opgedragen; - van een bondsraad, gevormd door de gevolmagtigden der verschillende regeringen; - van eene vertegenwoordiging des volks, bestaande uit gedelegeerden der parlementen van iederen staat; - van eene vorstenvergadering, periodiek tezamenkomende, en eindelijk van een Bonds-geregtshof.

3°. Het directorium zal bestaan uit den keizer van Oostenrijk, den koning van Pruissen, den koning van Beijeren en nog twee andere souvereinen, beurtelings te keizen door de overige vorsten, dus te zamen uit vijf leden.

4°. De bondsraad zal gevormd worden door de gevolmagtigden van de 17 stemmen, die den zoogenaamden engeren raad van de bondsvergadering uitmaken. Daar echter Oostenrijk en Pruissen in den nieuwen bondsraad ieder *drie* stemmen zullen uitbrengen, wordt dus het aantal stemmen daardoor op 21 gebragt. Zoowel in het Directorium als in den Bondsraad bekleedt Oostenrijk het presidium.

5°. De bonds-afgevaardigden worden gedelegeerd door de vertegenwoordigende kamers der verschillende staten en steden, en komen om de drie jaar bijéén.

Wij gelooven met dit korte uittreksel te kunnen volstaan, om den geest der hervormingsontwerpen van Oostenrijk te doen kennen. Aan het Directorium zijn zeer uitgebreide bevoegdheden toegekend; het oefent het uitvoerend gezag uit, verklaart oorlog en sluit vrede, handhaaft de openbare orde, wet en zekerheid in het land, bevordert de eendragtige zamenwerking der verschillende deelen, vertegenwoordigt den Bond in het buitenland, zorgt voor de gemeenschappelijke militaire aangelegenheden, administreert de bondskas, roept - zoo noodig - de hulp en voorlichting van den bondsraad in, en is gehouden de wetsontwerpen aan den raad voor te leggen. De Bondsafgevaardigden besluiten over alle onderwerpen, welke tot de wetgevende magt van den Bond behooren; over veranderingen in de bondsconstitutie; over de bestaande of nieuw op te rigten organieke bondsinstellingen; over de bondsfinanciën en over de vaststelling van algemeene grondslagen voor de wetgeving der afzonderlijke staten en

over de aangelegenheden van de drukpers en het regt van vereeniging. Even als het Directorium, heeft ook de bondsvergadering het regt van initiatief in zake van bondswetten.

Na iedere zitting der bondsvergadering, komt de vergadering der vorsten bijeen, aan wier eindbeslissing alle besluiten worden onderworpen. Alzoo een regelmatig driejaarlijksch vorstencongres ter toetsing van al de handelingen der volksvertegenwoordiging, indien deze uitdrukking voor zulk eene gedelegeerde en gefiltreerde vergadering mag gebruikt worden.

Naar onze meening, zondigen de Oostenrijksche hervormingontwerpen niet door overgroote liberaliteit en is daarbij op het altaar der democratie weinig wierook gebrand. Of ook inderdaad zulk eene liberale rigting in de bedoeling van Oostenrijk ligt, mag, zelfs na de loffelijke wending zijner politiek in de laatste twee jaren, nog worden betwijfeld. Veeleer mag de Bondshervorming, op zulke pompeuse en overrompelende wijze aangeboden, beschouwd worden als een wel-gekozen pretext om Oostenrijk's overmagt in Duitschland te verzekeren en zijn mededinger nog dieper te doen zinken in de schatting van het duitsche volk. Zoowel in binnenlandsche als buitenlandsche politiek streeft het Weener kabinet naar een sterksprekend contrast met het Berlijnsche; hoe kantiger en duidelijker het antagonisme tusschen beide ‘Grossmaechte’ in 't oog springt, des te aangenamer is het voor de raadslieden der Oostenrijksche kroon.

In welk een oogenblik valt dan ook deze bom te midden van het verbaasde Duitschland? In den oogenblik, waarop het fransch-pruisische handelsverdrag Oostenrijk nog verder schijnt te verwijderen van het Tolverbond en het schier met algeheele uitsluiting bedreigt, - tenzij het eene volkomene economische revolutie in zijn muntwezen en handelstelsel bewerkstelligt, - treedt Frans Joseph op als de tolk der innigste lievelingsgedachte van Duitschland.

De berigten omtrent den gang der beraadslagingen in het vorstencongres zijn uiterst spaarzaam en onvolledig. Men schijnt uit hetgeen hier en daar tot de profanen doordringt, te mogen besluiten, dat in de hoofdpunten het Oostenrijksche ontwerp wordt aangenomen en althans de hoofdbeginselen geene gewigtige bedenkingen hebben ontmoet. Alleen het aantal leden van het Directorium schijnt eene kleine vermeerdering te zullen ondergaan; het permanente presidium van Oostenrijk blijft onbeslist; door den voorsteller vastgehouden, wenschen vele leden het presidium te doen alterneren tusschen

den keizer en den koning van Pruissen, daarenboven terwijl van de zijde van Coburg en Baden het verlangen is uitgesproken om de leden van de Bondsvergadering regtstreeks door het volk te doen verkiezen, in plaats van hen te doen delegeren door de stenden en kamers der verschillende landen.

Het laatste is een amendement in liberalen zin, dat allen lof verdient, maar door welks aanneming evenmin de duitsche éénheid zal worden bereikt, als door eenige, hoe diep ook ingrijpende hervorming van de Bondsconstitutie. Noch een statenbond, noeh een bondsstaat zal ooit dat denkbeeld kunnen verwezenlijken; tegenstrijdige belangen, lokale verdeeldheden en naijver; naijver bovenal tusschen de vorsten onderling, zullen voortdurend zulk eene éénheid beletten. Wie er *dupe* van wezen moge, zeker niet de Oostenrijksche staatslieden. Om de Duitsche éénheid te grondvesten, behoort er slechts één Duitschland te zijn, en zoude één rijk de plaats moeten innemen van al die koningrijken en vorstendommen, waarin thans het Duitsche vaderland verbrokkeld, versnipperd en verzwakt is. - De kwadratuur van den cirkel, Mijne Heeren! de kwadratuur van den cirkel!

Te gelijker tijd vergaderde te Frankfort de vereeniging van Duitsche afgevaardigden van ieder afzonderlijk land, waaraan - opmerkelijk genoeg - het Oostenrijksche element bijna geheel ontbrak. Deze vereeniging heeft in hare bijeenkomsten besloten het hervormingsontwerp van den keizer te ondersteunen, met invoering ook der regtstreeksche keuzen voor de leden van de bondsvergadering. - In zooverre een ieder, die lid is of was van eenig afzonderlijk Duitsch parlement, tot deze vereeniging kan toetreden, verdienen hare besluiten en meeningen als de openbaringen van den volkswensch alle aandacht en overweging, en mag het als een groote zegepraal voor Oostenrijk worden beschouwd, dat zij haren bijval schonk aan het Weener ontwerp en zich bereid verklaarde dat concept als basis aan te nemen van de door allen gewenschte hervorming van den Bond.

Ofschoon de koning van Pruissen voortdurend in den hoek bleef zitten en het bezoek van zijn zoon te Gastein hem evenmin als de raad zijner gemalin, koningin Augusta, tot andere gedachten kon brengen, besloot de keizer van Oostenrijk eene laatste poging te wagen. Eene gemeenschappelijke uitnoodiging van al de vorsten, in congres verzameld, werd den koning van Pruissen te Baden Baden op den 19^{den} dezer maand door den koning van Saksen persoonlijk overhandigd. Hij bleef weigeren, weigeren in hoffelijke vormen en

met bereidverklaring om het Oostenrijksche ontwerp in aandachtige overweging te nemen, maar toch volstandig weigeren, omdat hij den tijd niet had gehad zich behoorlijk voor te bereiden en met zijne raadslieden het ontwerp te overwegen, zoodat hij zich ook niet wenschte te verbinden door het nemen van overhaaste besluiten.

Uit de dokumenten later openbaar gemaakt; de circulaire nota van den Heer von Bismarck-Schönhausen en zijne brieven aan de Heeren von Werther en von Sydow, Pruissische ambassadeurs aan het hof te Weenen en bij den Duitschen Bond, blijkt, dat ook Pruissen geneigd is tot eene hervorming van den Bond op breede schaal, doch op eene wijze, waarbij zijne stelling en invloed en de algemeene belangen van Duitschland beter verzekerd zullen worden. Voor eene overhaasting bij de uitwerking dier plannen behoeven wij bij het tegenwoordige Pruissische ministerie niet bevreesd te zijn; maar inderdaad even verrassend als het Oostenrijksche ontwerp is de zinsnede, waarin de Heer von Bismarck zijne voorliefde voor vrije, regtstreeksche keuzen en voor volksinvloed verkondigt. Wachten wij ons evenwel daarin de dageraad van eene gezondere Pruissische politiek te begroeten! De Heer von Bismarck toch behoort tot het ras van hen, *qui n'ont rien appris et n'ont rien oublié*.

Bij het verlaten van dezen nieuwen schotel, waarmede de illusiën onzer bij uitnemendheid mediterende en redevoerende naburen worden gevoed, wenden wij den blik naar Polen en daarna naar de Poolsche kwestie.

De bekentenis moet ons echter van het hart, dat, hoe groot onze sympathie ook zij voor iedere onderdrukte nationaliteit, en hoe zeer wij overtuigd zijn, dat eene wijze politiek, in het belang van Europa's rust, de vrije ontwikkeling en het zelfstandig bestaan van iedere nationaliteit moet trachten te bevorderen, noch de Polen zelven als volk, noch de hoofdelementen der Poolsche kwestie ons tot onverdeelde omhelzing hunner zaak kunnen stemmen. De geschiedenis van het koningrijk Polen vertoont ons een treurig tafereel van eindelooze binnenlandsche veeten en woelingen, van onderlingen naijver, zonder eenig spoor van zelfverloochening in 't algemeen belang, van twist en verdeeldheid, van ongeschiktheid beide om te regeren en te gehoorzamen. En ook nu nog; magtige adellijke familiën, met elkander in eeuwigen strijd; eene aristocratie, welke niets over heeft om het volk en voor het volk; eene beweging ten gunste van velerlei, waaraan de nationaliteit alleen tot dekmantel dient;

oligarchische velleïteiten, gevoed door godsdienstige hartstogten. In deze elementen ligt geen winst voor de zaak van het liberalisme, van de volksvrijheid, van het zelfstandig volksbestaan. Gelouterd en teruggebragt tot een zuiver nationaal verzet tegen vreemde en harde heerschappij, zal voorzeker de Poolsche kwestie op de warme instemming van alle vrienden van vrijheid en vooruitgang kunnen rekenen; maar haar gehalte is niet zuiver; onedele bestanddeelen borrelen op in den kroes dezer revolutie; niet die onedele, welke steeds naar boven plegen te komen bij iedere geweldige beroering, maar dezulke, waarvan het beginsel vicieus moet worden genoemd en die het karakter van den strijd doen ontaarden. Wij herhalen het: naar onze overtuiging, schrijft Europa's rust de vrije ontwikkeling aller nationaliteiten voor. 't Valt niet te ontkennen, dat de toestand van ons werelddeel sedert de laatste jaren iets onzekers, onduurzaams vertoont. Het statenleven trilt, alsof het bewogen wordt door onderaardsche schokken en zich nieuwe vormen, nieuwe grenzen, nieuwe toestanden voorbereiden. Het wordingsproces is naauwelijk begonnen; de barensweëen hebben zich pas geopenbaard. Geen morphine voor de arme lijderes! Laat de natuur haren eisch hebben; laat de smart geleden, de strijd gestreden worden! Laat ze volkomen fermenteren, die bruischende en opgestuwde nationaliteitsbewegingen; beter een tiental jaren van verwarring dan eeuwen van koortsachtige half-gezondheid.

Uit dit oogpunt beschouwd, zijn ook wij groote voorstanders der Poolsche nationaliteit en achten wij het - ook in Rusland's belang - wenschelijk, dat de heterogene deelen zich afscheiden en zich verbinden met die, waartoe zij aangetrokken worden.

Groote wijzigingen hebben echter in den laatsten tijd in den stand der Poolsche zaak niet plaats gehad. In den guerilla-oorlog schijnen de Polen meesttijds de overwinnende partij, en zoo zij h i e r worden teruggeslagen, g i n d s verschijnen zij op nieuw, onvermoeid en onverschrokken. Aan wraakoefeningen van Rusland's zijde ontbreekt het niet; doodstraffen worden voltrokken; den 17^{den} Augustus werden te Wilna de twee jeugdige broeders Joseph en Alexander Rutnowski onthoofd op het bloote vermoeden van deelneming aan den moord van Domeyko; brandschattingen worden overal opgelegd, duizenden gevangen genomen en honderden naar Siberië gevoerd; doch de kleine verspreide benden der opstandelingen buigen het hoofd niet onder den vreemden meester. De adel van Wilna moge door

zijnen maarschalk een loyauteitsadres aan Muravieff hebben overhandigd, wij vreezen zeer, dat bij deze manifestatie de wil van den gevreesden russischen generaal de natuur zal zijn tegemoet gekomen, en zonder dat, de betuiging van aanhankelijkheid aan den Czaar minder warm zou zijn uitgevallen. Geene grootere beteekenis hechten wij aan een vliegend blaadje uit Rusland aan de Poolsche broeders toegezonden, bij duizendtallen in de opgestane gewesten verspreid, waarbij deze in gemoede worden vermaand onder de zachte vaderlijke regering van den keizer terug te keeren. Aandoenlijk gedacht, zal echter de uitwerking vermoedelijk gering blijken te zijn. De Poolsche broeders wenschen nu eenmaal liever den gezelligen familiekring te verlaten.

Zal het hun gelukken? Zullen zij kunnen rekenen op den bijstand der Europesche mogendheden, op een anderen bijstand dan dien van nota's en van phrases? Zal Frankrijk, zal Engeland of Oostenrijk inderdaad ooit van hunne zaak een casus belli maken, of zal hun zedelijke invloed voldoende zijn, om Polen te beschermen? Wij blijven het betwijfelen op meer dan éénen grond, en wel hoofdzakelijk op dezen, dat Polen's wenschen geheel andere zijn dan de eischen der westersche mogendheden; dat zelfs met de aanneming der bekende zes punten aan de begeerte der verdrukte natie naauwelijks halverwege zal zijn tegemoet gekomen. Polen wil niet eene menschelijke behandeling; - het wil in het geheel niet door Rusland behandeld worden; - Polen verlangt geene vrijzinnige constitutie, het eischt eene geheel vrije en zelfstandige constituëring. Wij meenen hiermede het hemelsbreede verschil te hebben aangegeven, dat tusschen de officiële beschermers der Poolsche nationaliteit en haar zelve bestaat. Het oude koningrijk Polen; niets meer, niets minder; ziedaar de leuze van den opstand. Toepassing der bepalingen van het Weener traktaat van 1815 wordt alleen door de drie mogendheden beleefd, maar ernstig, van Rusland geëischt.

Zoo men twee kleine incidenten der laatste weken raadpleegt, zou men alligt tot het vermoeden overhellen, dat Frankrijk verder zou willen gaan in zijne sympathie dan Groot-Brittanje. Graaf Russell toch weigerde in het begin dezer maand eene deputatie te ontvangen van eene vergadering, welke in *St. James hall* was gehouden, om aan te dringen op eene gewapende interventie ten behoeve van Polen; de vergadering diende daarop een adres aan de koningin in, welke het aan den minister zond, die op nieuw verklaarde zelfs het

adres niet te kunnen aannemen. Te zelfder tijd sprak te Parijs de Heer Filon, inspecteur van de akademie, uit naam van den minister van onderwijs, bij de prijsuitdeeling aan de Poolsche school eene redevoering uit, tintelende van geestdrift voor de Poolsche zaak. Het Engelsche ministerie betwijfelt - zeggen de Engelsche bladen - of keizer Napoleon de Poolsche zaak wel met die warmte omhelst, welke men van hem had mogen verwachten. Hopen - ware welligt in den mond van lord Palmerston juister geweest, indien we ons althans niet vergissen, wanneer wij den edelen lord de geheime - wensch of verwachting? - toedichten, dat de Fransche bondgenoot-alleen den weg der interventie tegenover Rusland wat verder ware opgegaan. Bij het omkijken, had keizer Napoleon dan welligt Engeland en Oostenrijk gezien, die den terugtogt, wij zeggen niet afsneden, maar zorgvuldig bewaakten.

De drie nieuwe nota's, welke, in antwoord op prins Gortschakoff's dépêche, door Engeland, Frankrijk en Oostenrijk naar St. Petersburg zijn gezonden, zijn den 17^{den} aan den Russischen minister medegedeeld door de vertegenwoordigers der drie mogendheden. Door de afwezigheid van den Czaar hebben zij echter geene aanleiding gegeven tot gedachtenwisseling, en om diezelfde en welligt nog andere redenen, zullen zij wel voorloopig onbeantwoord blijven.

In de fransche nota verdedigt de Heer Drouyn de Lhuys zich tegen de verdenking, alsof de Poolsche revolutie haar brandpunt te Parijs zou hebben en vandaar zou worden onderhouden, betreurt hij de verwerping van een wapenstilstand, wederlegt de beweringen van prins Gortschakoff omtrent de wenschelijkheid eener regeling der Poolsche aangelegenheden door Rusland, Oostenrijk en Pruissen, dringt nogmaals aan op de aanneming der zes punten en eindigt met Rusland verantwoordelijk te stellen voor de ernstige gevolgen, welke uit den voortduur van den opstand voor Europa kunnen ontspruiten. Lord Russell bestrijdt met den tekst der Weener traktaten in de hand de argumenten van het Petersburger kabinet, en in gelijken zin is de nota van graaf Rechberg vervat. Eene identieke paragraaf vormt het slot der drie nota's.

Maar hoe, wanneer ook deze nota's zonder uitwerking blijven en beleefdelijk worden ter zijde gelegd? Aan eene oorlogsverklaring schijnt niet te worden gedacht. Alleen spreekt de ‘Morning Post’ van eene erkenning der Poolsche opstandelingen als oorlogvoerende partij, waardoor zedelijk en feitelijk hunne stelling zeer zoude ver-

beterd worden, en prijst dat orgaan de voortzetting der gemeenschappelijke pogingen der drie westersche mogendheden dringend aan.

't Is niet gewaagd te onderstellen, dat Polen zich zelven zal moeten helpen en eindigen zal, zich met een *à-peu-près* tevreden te moeten stellen. Rusland zal eenige concessiën doen; het zal verbeteringen beloven; vrijere instellingen toezeggen; de conscriptie verzachten; maar Polen loslaten, zal het ongetwijfeld niet. En of het Polen ditmaal door de uiterste krachtsinspanning gelukken zal, zonder vreemde hulp, zich los te rukken uit de knellende greep van den Russischen adelaar is - wij erkennen het met leedwezen - zeer twijfelachtig.

Eene naauwere aansluiting der Scandinavische rijken, eene toerusting tot verdediging in Denemarken bij mogelijke uitvoering der bondsexecutie, waarmede het bedreigd wordt in de hertogdommen; deze zijn de feiten, die omtrent Denemarken, Zweden en Noorwegen op te teekenen vallen en waarbij de eerste sporen eener nationale beweging in Finland niet geheel mogen worden voorbijgezien.

Gelukkig Groot-Brittanje, waaromtrent de politieke kroniek kan zwijgen, omdat het inwendig niets dan rust en vrede vertoont, en slechts zijne krachtige werking naar buiten heeft geopenbaard!

Bijna even weinig stof levert Frankrijk's binnenlandsche toestand. In weêrwil der buitengewone hitte, welke in de eerste helft dezer maand heerschte, hebben de goede Parijzenaars hunnen Napoleonsdag met vreugde, vuurwerk en ontelbare decoraties van het legioen van eer gevierd. Te Laôn gaf de onthulling van het standbeeld van den maarschalk Serrurier gelegenheid tot het houden van aanspraken; de bekende mandementen der bisschoppen zijn bevonden de wetten des lands te overtreden en een breedvoerig gemotiveerd rapport is daarover uitgebragt. De goede verstandhouding tusschen den keizer en de geestelijkheid schijnt echter niet te hebben geleden.

Op vereerend verlangen, werden bij de opening der departementale raden door de presidenten zoo min mogelijk politieke redevoeringen uitgesproken, waardoor de eenstemmigheid op politiek gebied op afdoende wijze is bevorderd. Die van den regel afweken waren allen zeer Napoleontisch gezind.

Zoo wij slechts in het voorbijgaan melding maken van het Catholieke Congres, dat te Mechelen deze maand heeft plaats gehad, van het besluit van het Grieksche parlement, waarbij koning George I zes maanden vroeger meerderjarig is verklaard, en van den brief van den jeugdigen koning der Hellenen, waarin hij zijne beminde onder-

danen belooft tot hen te komen, zoodra de zaak der aansluiting van de Ionische Eilanden aan Griekenland zal zijn geregeld, dan geschiedt dit niet, omdat wij aan deze feiten geene beteekenis hechten, maar om de eischen eener beperkte ruimte en van een nog meer beperkten tijd. Die zelfde onverbiddelijke eisch veroorlooft ons niet in eene beschouwing van Italië's toestand te treden; wij hebben slechts te vermelden, dat de zoogenaamde wet op de rooverijen is afgekondigd, waarbij 11 provinciën worden verklaard in een staat van onveiligheid en onrust te verkeeren; - dat tot groot leedwezen van het Turijnsche kabinet de Britsche ambassadeur Sir James Hudson door graaf Russell is teruggeroepen, en dat de beruchte Bourbonsche generaal Tristany zich naar Spanje heeft ingescheept, waardoor aan Italië althans een ‘roover’ minder ter bestrijding overblijft.

Maar gewigtiger dan deze zijn de gebeurtenissen in de Nieuwe Wereld. - Niet minder verrassend dan de Oostenrijksche bondshervorming, was het berigt, dat de vergadering van Notabelen te Mexico op den 10^{den} Julij besloten heeft den monarchalen regeringsvorm in te voeren en de keizerlijke kroon van het rijk van Iturbide aan te bieden aan den aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, of, zoo deze mogt weigeren, keizer Napoleon uit te noodigen een vorst aan te wijzen, aan wien de kroon alsdan kan worden opgedragen. Het behoeft wel geen betoog, dat dit spontane besluit der Mexikaansche notabelen het werk is der fransche diplomatie en dat de generaal - thans maarschalk - Forey namens zijnen meester zeer duidelijke wenken zal hebben gegeven, nadat het Fransche leger de hoofdstad was binnengerukt, hetzij als bondgenoot en bevrijder, als hersteller van regt en wet, hetzij als overwinnaar. De monarchale beweging, van de hoofdstad uitgegaan, vond ook te Vera-Cruz en in de meeste overige steden des lands luiden weêrklank, en met algemeene geestdrift is de republiek ter zijde gezet, het keizerrijk geproklameerd en een dankadres aan de keizer en keizerin der Franschen - hoffelijke hidalgo's als ze daar zijn! - opgesteld en aan den maarschalk overhandigd. Tot de aankomst des nienwen keizers, heeft de opperste regerings-junta, uit 35 leden te zamengesteld, het regentschap opgedragen aan een triumviraat, bestaande uit den generaal Almonte, den generaal Salas en den aartsbisschop Labastida.

Ofschoon - gelijk onze lezers zich zullen herinneren - reeds bij den aanvang der mexikaansche expeditie door Frankrijk het denkbeeld werd geopperd om de republiek in eene monarchie te herschep-

pen en een prins uit het Huis van Habsburg op den nieuwen troon te plaatsen, zoo is echter gedurende den verderen loop der gebeurtenissen met geen enkel woord meer gerept van dit plan. Een volstrekt stilzwijgen werd over de toekomstige reorganisatie bewaard, en met uitzondering van enkele scherpziende diplomaten, mag men aannemen, dat het Europesche publiek niet meer dacht aan de schijnbaar fantastische kandidatuur van den aartshertog Maximiliaan, totdat nu eensklaps het verbaasde Europa verneemt, dat keizer Napoleon steeds zijn geliefkoosd denkbeeld onthouden heeft, ja het zelfs nu in den vorm van een *feit* weêr op het tapijt brengt. Die volksstem is een kostbaar element in de Napoleontische politiek! Even zuiver als zij zich uitsprak vóór de aanexatie van Savoye, even onmiskenbaar wijst zij nu de lang in Mexio gevoelde behoefte aan een eenhoofdigen regeringsvorm aan.

Het is dan ook niet vreemd, dat het onverwachte besluit, in de stilte van Napoleon's kabinet gerijpt en door den mond der Mexikaansche notabelen geopenbaard en door de publieke opinie in dat land bekrachtigd, een zeer diepen indruk op Europa heeft gemaakt. Die indruk is natuurlijk bij de verschillende mogendheden niet dezelfde. Terwijl de feodale duitsche partij in de opdragt der kroon door Frankrijk aan een Oostenrijkschen aartshertog eene gevaarlijke en beteekenisvolle toenadering tusschen Frankrijk en Oostenrijk bespeurt, en reeds de veiligheid van Pruissen bedreigd acht, laten andere Duitsche organen zich op afkeurende wijze over de zaak uit, en beschouwen haar in het licht eener vernedering van het Habsburger Huis door de Napoleontische familie. Een kroon uit handen en als geschenk van een Bonaparte te ontvangen, acht een groot deel der Oostenrijksche pers voor den aartshertog smadelijk en onaannemelijk; met dat geschenk toch, zal ongetwijfeld aan den nieuwen keizer van Mexiko de verpligting worden opgelegd in den geest van Frankrijk te regeren en zich te beschouwen als een onderkoning, wien het gevoel van dankbaarheid tot het instrument van zijnen magtigen weldoener en beschermer moet maken. De keizer van Oostenrijk, die, als het hoofd van het geslacht, over de aanvaarding of weigering te beslissen heeft, neemt voor alsnog eene afwachtende houding aan, of schijnt althans de zaak te willen doen voorkomen als een particulier belang van zijnen broeder, waarmede de Oostenrijksche staatkunde niets te maken heeft. Om de veruitziende gevolgen, die de aanvaarding der kroon na zich kan slepen, is inderdaad de houding

van Frans Joseph zeer voorzigtig, ongelukkig is zij niet houdbaar-Hij zal gedwongen worden zich te verklaren, en na de sluiting van het Vorstencongres te Frankfort mogen wij spoedig zijne beslissing te gemoet zien. De hoofdpersoon zelf schijnt zeer genegen zich op den keizerszetel te plaatsen, vooral, wanneer hij naast die van Frankrijk, ook op de bescherming van Engeland zal kunnen rekenen. Die bescherming zal echter - zoo wij meenen - altoos slechts eene zedelijke zijn; zij is voor Engeland de minst-kostbare en voor zijne handelsbelangen de beste. Alvorens echter tot een vast besluit te komen, zal de aartshertog vermoedelijk den raad inwinnen van den beproefden staatsman, koning Leopold van België, zijn schoonvader, en zal hij welligt keizer Napoleon te Biarritz een bezoek brengen. Naar hetgeen de duitsche dagbladen schrijven, wil men echter te Weenen in ieder geval eerst eene formele en officiële bekrachtiging der opdragt te gemoet zien; eene bekrachtiging door al de provinciale en gemeentelijke besturen van Mexiko. Zoo dit eene voorwaarde is, zal de maarschalk Forey wel kans zien haar spoedig te doen vervullen met de welbekende en gewaardeerde eenstemmigheid.

Van de zijde van Engeland wordt groote behoedzaamheid in het nemen van een besluit gepredikt, en schijnt men verdere bedaarde overweging aan te raden, zoowel om de stelling, waarin Oostenrijk door de aanneming tegenover Frankrijk zal worden gebragt, als om den waarschijnlijken wrevel en de tegenwerking van de regering der Vereenigde Staten, die steeds met leede oogen eene Europesche interventie in de aangelegenheden der Nieuwe Wereld heeft aangezien, en bovenal hare belangen en haar invloed bedreigd zal noemen door de vestiging eener monarchie. De leer van den president Monroe, die elke Europesche interventie in Amerika uitsluit, geldt nog in al hare kracht in de Vereenigde Staten, al zijn ze thans niet bij magte haar door de wapenen te verkondigen. Hoe de Vereenigde Staten zelven over den vroegeren toestand van Mexiko oordeelen, blijkt het best uit hunne verklaring dat zij ‘Mexiko den beker der anarchie tot den bodem willen doen ledigen,’ waarschijnlijk om het daarna in hunnen bond op te nemen. Mexiko, gelijk alle Spaansch-Amerikaansche republieken, steeds aan regeringloosheid en binnenlandsche beroering ten prooi, heeft in de oogen van Europa het regt verloren over zijn eigen toekomst te beschikken; in zooverre zal dus de Fransche interventie geene tegenkanting in ons werelddeel ontmoeten. Integendeel zal Europa er zich in verheugen, zoo het Frankrijk ge-

lukt om Mexico tot een beschaafden en ordelijken staat te vormen, die aan zijne verpligtingen kan en wil voldoen, en waarmede men op veilige wijze handelsverbindtenissen kan aanknoopen. Een ruim en vruchtbaar veld zal daardoor aan onze handel en nijverheid worden ontsloten. Om deze redenen heeft ook Engeland niets in te brengen tegen de Fransche interventie en de vestiging van een keizerrijk met een Oostenrijkschen aartshertog, of eenigen anderen prins, door Napoleon daarmede te begiftigen, en zoo het tot voorzigtigheid aanspoort, geschiedt het niet in zijn eigen belang, maar in dat der Weener regering.

Het ridderlijke Frankrijk zelf juicht over den schoonen uitslag der expeditie en de nieuwe lauweren van zijn leger. De maarschalk Forey is de held van den dag en de inneming van Puebla is het nieuwste spektakelstuk, waarin de Parijzenaars zich verlustigen. Vooral het tweede bedrijf van den Mexikaanschen veldtogt schijnt deze geestdrift te wettigen; in onbegrijpelijk korten tijd is het Fransche leger de hoofdstad binnengerukt en heeft het de meest gewigtige punten des lands weten te bezetten, terwijl de kroon aan Oostenrijk aangeboden, aan Frankrijk de kroon der onbaatzuchtigheid op het hoofd zet.

Van Mexiko tot de weleer-Vereenigde Staten, *il n'y a qu'un pas*. Voor dien sprong behoeven wij onze dezers zelfs niet aan het gevaar eener kortstondige zeeziekte bloot te stellen. - Van het tooneel van den oorlog zijn geene belangrijke gebeurtenissen vernomen; groote veldslagen zijn er niet geleverd en steden zijn niet ingenomen. Alleen wordt de belegering van Charleston door de noordelijken met kracht voortgezet, en is hun leger met 8000 man versterkt. Zij maken zich gereed zoowel te land als ter zee die stad te bestoken. De noordelijke generaal Meade bezet Stafford-Courthouse en de Aquiacreek, terwijl de zuidelijke bevelhebber Lee al zijne krachten heeft geconcentreerd te Culpepper en met eene afdeeling van zijn leger weder de Rappahannock is overgestoken en de hoogten om Fredericksburg heeft bezet. Beide legers schijnen echter elkander eenvoudig te observeren; de groote hitte schrijft oogenblikkelijke werkeloosheid voor. De geruchten omtrent de vervanging van Meade door een anderen bevelhebber bevestigen zich niet, en de verkenning van den generaal Forster in de Jamesrivier is volkomen geslaagd, en hij heeft de positie der Zuidelijken behoorlijk kunnen opnemen. Mogen de Yankees nu slechts toonen, dat ze er hun voordeel mede weten te doen, wat bij hunne weinige taktiek nog verre van zeker is!

Ter bescherming van Charleston hebben de Zuidelijken hunne kanonnen van het fort Sumter naar Jameseiland overgeplant en leggen daar belangrijke verdedigingswerken aan, terwijl al de engten en bergpassen tusschen den Rapidan en den Rappahannock zich in hunne handen bevinden. Tot dusverre de berigten van de eigenlijke krijgsplaats.

In Californië heerscht groote gisting en vreest men voor eene beweging ten gunste der afgescheiden Staten, waaraan echter tot dusver weinig gewigt behoort te worden gehecht. Van ernstiger beteekenis zijn de tijdingen uit New-York. De inschrijving voor de conscriptie heeft in die stad tot tooneelen van oproer, van moord en brandstichting aanleiding gegeven, welke overtuigend de woeste hartstogen der Yankees bewijzen. Onschuldige negers werden opgehangen, boedrukkerijen en publieke gebouwen verbrand en een vormelijke straatoorlog had tusschen de bevolking en de gewapende magt plaats. De gouverneur van den staat New-York, de Heer Horatio Seymour, heeft zich tot den president Lincoln gewend met het verzoek de inschrijving voor de conscriptie te doen staken. De president heeft tot tweemaal toe geweigerd daaraan te voldoen; de ernst van het oogenblik gebiedt hem met spoed te handelen, nu ook de Zuidelijken al hunne strijdkrachten verzamelen; hij neemt er genoegen mede, dat door den Heer Seymour de constitutionele kwestie aan de beslissing van het opperste geregtshof worde onderworpen, maar inmiddels verklaart hij met de inschrijving te moeten voortgaan en geen tijd te kunnen verliezen. Ook in andere staten heeft de conscriptie tot krachtig verzet van de zijde der bevolking aanleiding gegeven, maar het Bondsbestuur schijnt vast besloten om tot iederen prijs door te tasten, en het heeft, naar onze meening, in deze oogenblikken gelijk. Er moet nu een einde aan den strijd komen; het Noorden moet al zijne krachten verzamelen, vooral nu het blijkt, dat ook het Zuiden zich voorbereidt op de laatste beslissende slagen, en zijne hulpmiddelen ten laatste uitgeput dreigen te worden. Zeer ongunstige en ontmoedigende verschijnselen beginnen zich bij de Afgescheiden Staten te openbaren. De jongste nederlagen en tegenspoeden hebben hun vertrouwen zeer verzwakt; zij verkeeren in een toestand van bittere lijdelijkheid, en het bestuur van den president Jefferson Davis wordt luide gegispt en heftig aangevallen, zoowel door den *Richmond Examiner* als door den *Whig*. Aan persoonlijke aanvallen tegen hem ontbreekt het natuurlijk in dat land der personaliteiten

niet. Men verwijt hem zijn favoritisme, zijne haatdragendheid, zijne kleingeestige sympathiën en antipathiën, en waar hij een algemeenen vastendag uitschrijft, antwoordt men, dat het meerendeel der bevolking bijna alle dagen vast en 't dus ook wel op dien officiëlen dag zal doen.

En toch doet Jefferson Davis meer dan een vastendag uitschrijven. Met krachtige hand blijft hij de teugels van het bewind voeren, en ook in het buitenland verzuimt hij geene gelegenheid om de belangen der zuidelijke staten door zijne zendelingen te doen bepleiten.

Den 1sten Augustus heeft hij te Richmond eene proclamatie uitgevaardigd aan de soldaten der Geconfedereerde Staten, welke in ons oog een meesterstuk van bezielden en bezielenden stijl mag worden genoemd, en waarin hij al de officieren en manschappen, die hunne vanen hebben verlaten, bezweert ter liefde van hun land tot hunnen pligt terug te keeren, en hun kwijtschelding van straf belooft, zoo zij zich binnen twintig dagen weder bij hunne corpsen aanmelden. Vooral zijn beroep op de vrouwen van Amerika is een model van geïnspireerde welsprekendheid:

- En eindelijk bezweer ik mijne vrouwelijke landgenooten, de vrouwen, de moeders, de zusters, de dochters der Confederatie, om een laatste verheven offer te voegen bij de vele, die hare vaderlandsliefde reeds met zooveel geestdrift en volharding op het altaar des vaderlands heeft gebragt, en om te waken, opdat geen van hen, die plaats moeten nemen op het slagveld, zich de schande op den hals hale van ontrouw te worden aan zijn pligt, aan zijn gezin, aan zijn land en aan zijn God. -

Wat zal het einde van dien reusachtigen broedermoord zijn? Eene verzoening, en eene hereeniging der heterogene deelen? Wij wenschen en verwachten het niet. Waar verschil van zeden en belangen, van maatschappelijke instellingen en behoeften de bevolking scheidt, daar kan en mag de staatkundige band niet worden gevlochten, omdat ze geeselkoord en doodstrik zou kunnen zijn!

Bibliographisch album.

Mr. A.G. Kleyn. De Regtsoorzaak. Een studie van civielregt. Tweede Gedeelte: tegenwoordig regt. 's Gravenhage, Gebroeders Belinfante. **1862.**

Von Savigny deelt ons mede, dat zij, die vóór hem de leer van het bezit behandeld hebben, gewoon waren hunne uiteenzettingen met eene klagt over de buitengewone moeijelijkheid hunner taak aan te vangen. Het is mij niet bekend, of ook de oude schrijvers over de leer der causa eene dergelijke gewoonte hadden, maar was dit het geval, dan hadden zij er zeker alle reden toe. Immers zoo ergens, dan ontmoet men hier eene groote verscheidenheid van stelsels, die echter menige zwarigheid onopgelost laten, en die, werden ze eens in al hunne consequenties in praktijk gebragt, vreemde resultaten zouden doen zien.

Gewoonlijk wordt de leer der causa behandeld bij de overeenkomsten, en vat men haar meer of min op als het motief, dat tot de overeenkomst aanleiding gaf, zonder te bedenken, dat niet alleen een zoo geheel persoonlijk element als het motief aan de beoordeeling des regters ontsnapt, maar dat daarenboven de motiven, die altijd slechts ééne der partijen betreffen, onmogelijk van invloed kunnen zijn op het product van beider wil, de overeenkomst.

Zij, die dieper doordenken, verwerpen dan ook die gelijkstelling, maar alleen om of langs omwegen tot een soortgelijk resultaat te komen, of wel nieuwe omschrijvingen te geven, die (zoo als het belang, de contraprestatie, enz.) niet op alle overeenkomsten van toepassing zijn, en daarenboven zich niet met de woorden van onzen wetgever laten rijmen.

Teregt begreep dus de heer Kleyn, dat, wilde men in de leer der causa tot betere resultaten komen, een nieuwe weg behoort te worden ingeslagen, en in plaats van de onvruchtbare systemen der oude doctrine een nieuw begrip moet worden op den voorgrond gesteld.

Zulks heeft hij in het voor ons liggend werk gedaan, door ten deele op het voetspoor der jongste Duitsche regtsgeleerden (Liebe, Bähr, Windscheid), de causa te omschrijven als de *regtsoorzaak*, de grond der regtsbetrekking, het element, hetwelk de feiten tot eene regtsbetrekking maakt.

Denkt men zich het regt afgescheiden van zijne toepassing, dan kan men zich zekere typen van handelingen of toestanden voorstellen, waaraan het regt bepaalde gevolgen verbindt. Zoo zijn in het personenregt het huwelijk, de voogdij; in het zakenregt, de eigendom, de erfdienstbaarheid; in het obligatiënregt, de koop, het mandaat, typen, die vaste vereischten hebben en waaruit vaste resultaten zijn af te leiden. Doet zich nu in de werkelijkheid eene handeling of een toestand voor, wier waarde voor het regt wij wenschen te kennen, dan behoeven wij die slechts aan een der bovengenoemde typen te toetsen; voldoet zij daaraan, dan is zij niet alleen een feitelijke, maar bovendien een regtstoestand: zij heeft eene causa.

Passen wij dit beginsel toe op de geschiedenis van het Romeinsche regt, dan is de vraag, of er eene causa aanwezig is, voor de eerste periode hoogst eenvoudig. Het strenge, formele regt had voor elke handeling bepaalde vormen voorgeschreven; was daaraan voldaan, was er eene legis actio, dan was er ook eene causa, de handeling had regtsgevolgen; zoo niet, dan was de handeling voor het regt onverschillig.

Van meer gewigt wordt reeds de causa in de tweede periode, waarin de praetor aan bepaalde gevallen acties begint te verbinden, ofschoon ook hier nog de geheele vraag alleen afhangt van de omstandigheid, of een der bepaald aangenomen gevallen aanwezig is; een zelfstandig onderzoek naar het bestaan der causa kan nog niet voorkomen.

Eerst in de laatste periode, die der contractus innominati, begint de leer der causa wetenschappelijke waarde te krijgen. De gevallen, waarin eene actie gegeven wordt, staan nu niet meer nominatim in het edict opgenomen; de vraag, of de causa bestaat, is niet langer eene machinale; de doctrine beslist nu, of de haar voorgelegde handeling voldoet aan de algemeene vereischten der overeenkomsten, of zij eene causa en regtsgevolgen bevat.

En dan worden wij hier, maar ook hier alleen, bij een klein onderdeel van de algemeene leer der causa, gewezen op de contraprestatie, in de bekende onderscheiding *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias*. Een dier vier omstandigheden, die op zich zelve niet in noodwendig verband staan tot de regtsoorzaak, veel min haar gebied omgrenzen, is noodig om bij het innominaat-contract de causa voor eene regtsbetrekking te vormen, om dit instituut, hetwelk niet overeenkomt met een bepaalden typus, in overeenstemming te bren-

gen met dien algemeenen typus der overeenkomsten, die in deze periode regtsgevolgen begint na zich te slepen.

Is het mij gelukt, de beginselen, waarvan de heer Kleyn uitgaat, in de bovenstaande regelen juist weêr te geven, dan verklaar ik mij volgaarne aan zijne zijde te scharen. Ook mij komt het voor, dat de leer der causa eerst op die wijze de haar toekomende plaats in het regtssysteem inneemt en hare herleiding van een overbodig element der overeenkomsten tot een noodzakelijk deel van iedere regtshandeling alle aanbeveling verdient. Dat ook de uitspraken der Romeinsche regtsgeleerden niet in strijd zijn met schrijvers opvatting, kan ik hier natuurlijk niet uiteenzetten, maar is in het eerste deel van het boven aangekondigde werk betoogd.

Nemen wij thans het tweede deel, dat blijkens den titel ons tegenwoordig regt behandelt, ter hand, dan is de eerste vraag, die wij te onderzoeken hebben, deze, of en in hoeverre, volgens S., die beide regtssystemen van elkander afwijken. Wij meenen deze vraag het best met schrijvers eigen woorden te kunnen beantwoorden, als hij zegt (blz. 26):

‘De regtsoorzaak ligt in de vooronderstelling voor ieder regt, voor iedere bevoegdheid. Die vooronderstelling was voor het Romeinsche regt *een volledig organisme*, voor het onze *het aanwezig zijn der vereischte kracht voor het bedoelde effect:* voor het eerste eene regtsdaadzaak, voor ons het vermogen van de regtsdaadzaak. Ook wij blijven dus een organisme vorderen, eene verligchamelijking, eene regtsdaadzaak, hetzij een toestand of eene regtsbetrekking uit vrijwillige of toevallige daden gesproten; maar dat organisme is het werktuig voor de kracht, de openbaring van den geest, en daarom van ondergeschikt belang.’

Deze stelling wordt vervolgens nader op deze wijze uitgewerkt. Ook nog bij ons bestaan enkele formele handelingen, bepaaldelijk in het personen- en zakenregt, waar de vraag naar de causa zoomin als in het Romeinsche regt eigenaardige zwarigheden kan opleveren: al hare belangrijkheid bepaalt zich dus tot de informele handelingen, die overeenkomstig de meer vrijzinnige begrippen van later tijd eene zoo gewigtige plaats in het regt (vooral het obligatiënregt) innemen. Deze handelingen dan behooren als causa eene potentiële kracht (zoo als S. het noemt) in zich te hebben, eene kracht, die in staat is ze tot regtsdaadzaken te vormen.

Doch hoe zullen wij die potentie kunnen erkennen? Het gewigt dezer vraag behoeft geen betoog, omdat het antwoord daarop gegeven, inderdaad de eenige regel is, waarvan het bestaan der regtsoorzaak in schrijvers stelsel afhangt. Hij zelf beantwoordt haar aldus (blz. 180):

‘Hoe kent gij de immanente kracht van eenige zaak? Hoe anders

dan door hare logische ontwikkeling? Indien gij dan eenige handeling in uwe gedachten regelmatig uitvoert, en er dan eenig regtsgevolg ontstaat, dan moet in die handeling ook de potentie aanwezig zijn. Daar is dus in eene gegeven handeling eene regtsoorzaak, wanneer zij in hare regelmatige ontwikkeling en uitvoering tot eene wijziging in de vermogenstoestanden voert.'

Naar mijne meening is deze vorm hoogst ongelukkig gekozen, omdat zij den schrijver zeer zeker blootstelt aan het verwijt, waartegen hij zich (blz. 181) verdedigt, van in eenen kring te redeneren. De geheele redenering toch komt neder op deze twee punten: 1°. Elke handeling heeft eene causa (heeft regtsgevolgen), zoodra zij de daartoe vereischte potentiële kracht bezit, 2°. die kracht is aanwezig, zoodra de handeling in staat is regtsgevolgen voort te brengen. De vraag, waarvan het afhangt of zij die gevolgen heeft, ligt geheel buiten deze regelen.

Liever zonden wij dus het antwoord op de bovengestelde vraag aldus (naar mijne meening, geheel in overeenstemming met schrijvers bedoeling) formuleren: Alle overeenkomsten hebben door den algemeenen regel van art. 1374 B.W. eene regtsoorzaak in zich, wanneer zij niet in strijd zijn met de wet of de publieke orde. Bij zulk een antwoord redeneert men zeker niet in een kring, maar kan eigenlijk het geheele onderzoek wegvallen, omdat het bestaan der regtsoorzaak nu afhangt van twee omstandigheden, die een geheel afzonderlijk onderzoek vereischen: bij de formele handelingen van de vraag, of zij met de regelen van het regt overeenkomstig zijn; bij de informele overeenkomsten de vraag, of zij niet met eenig voorschrift van het regt in strijd zijn.

Naar onze meening kan dus het onderzoek naar de leer der regtsoorzaak in het nieuwere regt nooit anders dan tot negatieve resultaten voeren; maar ook al mogt men zoo ver niet willen gaan, en de vraag, welke overeenkomsten door het regt kunnen erkend worden, onder deze rubriek willen brengen (waar zij niet tehuis behoort), dan nog is, dunkt mij, zooveel zeker, dat de voorstelling, welke wij boven van de causa gaven, en welke in de hoofdzaken ook die des schrijvers is, onvereenigbaar is met artikel 1371 B.W. 'Eene overeenkomst zonder oorzaak, of uit eene valsche of ongeoorloofde oorzaak aangegaan, is krachteloos.' Schrijver ziet zulks in het geheel niet in en redeneert overal, alsof dit artikel de grondslag van zijne beschouwingen over de regtsoorzaak kan uitmaken: en toch is het verschil in principe zoo duidelijk, dat het bij eene eerste lezing in het oog moet springen.

Is de oorzaak het resultaat der overeenkomst, het element, hetwelk de conventie tot een contractus maakt, wat beteekent dan eene overeenkomst zonder oorzaak? Habere sine causa, dare sine causa laat

zich denken, als een gevolg zonder oorzaak, en dat dus herstelling behoeft; eene overeenkomst sine causa is regtens een onding, hetwelk men zich niet kan voorstellen. De regel: ‘elke overeenkomst zonder oorzaak is krachteloos’, zoude volgens schrijvers terminologie kunnen worden omgezet in deze: ‘elke overeenkomst zonder regtskracht is krachteloos’, en dit zou eene tautologie zijn, die men van den wetgever niet mag veronderstellen.

Dat het woord *oorzaak* in dit artikel eene andere beteekenis heeft, blijkt nog stelliger, waar sprake is van eene overeenkomst uit eene ongeoorloofde oorzaak aangegaan. Is de oorzaak gelegen in de potentiële kracht van sommige overeenkomsten, hoe kan dan sprake zijn van de geoorloofdheid dier kracht, hoe van eene overeenkomst, uit die kracht aangegaan? Stel dat tusschen twee personen eene overeenkomst is aangegaan, dan kan die overeenkomst geoorloofd of verboden zijn; in het laatste geval mist zij de potentiële kracht, die tot eene regtsvordering zou kunnen leiden; maar die kracht zelve, de regtsoorzaak, kan niet geoorloofd of ongeoorloofd wezen.

Het stelligst echter blijkt ons beweren bij het derde punt, waar sprake is van eene valsche oorzaak en waar de substitutie van schrijvers definitie tot volkomen ongerijmdheden voert. Een abstract juridiek begrip, zoo als de regtsoorzaak, kan niet valsch zijn; overeenkomsten, feiten kunnen waar of valsch worden voorgesteld; een regt of regtsgevolg kan zoomin valsch als ongeoorloofd wezen.

Wil men dus in deze leer tot voldoende resultaten komen, dan behoort men naar mijne meening een geheel anderen weg in te slaan dan de S. gedaan heeft, en in plaats van te trachten verschillende stelsels in overeenstemming te brengen, en van uit een nieuw standpunt voort te bouwen op de oude grondslagen, liever een scherp onderscheid te maken tusschen de verschillende beteekenissen, welke het woord *causa* bij de onderscheidene regtsgeleerden heeft. Wij wijzen daarbij bepaaldelijk op:

1. *Causa* als regtsoorzaak. Deze opvatting is die, welke door den S. is aangenomen; zij is de meest zuivere, zoowel theoretisch als historisch, maar heeft, ofschoon hare plaats in het regtssysteem natuurlijk dezelfde blijft, voor ons geene practische gevolgen meer. Even als in het oudste Romeinsche regt geene zelfstandige leer der causa kon bestaan, omdat alleen eene bepaalde categorie van handelingen eene regtsoorzaak in zich bevatte, evenmin kan zij bij ons een bijzonder punt van onderzoek uitmaken, nu alle handelingen (behoudens zekere uitzouderingen) regtsgevolgen kunnen opleveren, terwijl de vraag, of eene handeling tot die uitzonderingen behoort, en welke hare regtsgevolgen zijn, natuurlijk eerst in het volkomen regtssysteem hare oplossing vindt, en niet het onderwerp eener theorie der causa kan wezen. Slechts in het tijdperk van overgang tusschen

volkomen dwang en volkomen vrijheid kon er sprake zijn van een dergelijk onderzoek; thans is de regtsoorzaak inderdaad eene abstractie, wier bestaan geheel van omstandigheden buiten haar afhangt.

2. *Causa* als oorzaak van het feit, de handeling. Naast of liever in de plaats van de ware opvatting der causa als regtsoorzaak is sedert den tijd der glossatoren geregeld aan dat woord de beteekenis gehecht van het motief, hetwelk de partijen tot het verrigten der handeling heeft bewogen. Of dit motief bij ieder van hen te zoeken zij, of dat hier aan eene gemeenschappelijke bedoeling zij te denken, moge onzeker wezen; een dergelijk motief moeten zij gehad hebben, en dat motief moet geoorloofd zijn, anders ware hunne handeling ijdel of onregtmatig. Alleen als die beide omstandigheden met de handeling zamentreffen, kan hunne handeling als eene regtsdaadzaak worden aangemerkt, heeft zij eene causa (in de eerste beteekenis). Ziedaar de eenige zin, die aan artikel 1371 vg. B.W. gehecht kan worden, de eenige ook, die de jurisprudentie en doctrine er aan gehecht hebben, blijkens de gevallen, waarin het bestaan eener causa een punt van regterlijk onderzoek heeft uitgemaakt.

3. Men zoude welligt nog eene derde beteekenis van ons woord kunnen onderscheiden: causa als oorzaak der schuld. Moet de oorsprong der tweede beteekenis gezocht worden in de geschiedenis, de practijk heeft, meen ik, deze derde beteekenis in zwang gebragt, waarbij de overeenkomst, de handeling zelve, ongeveer voorkomt als de oorzaak der verpligting, zoo als die in de schuldbekentenis is uitgedrukt. Stel, ik heb van A. ƒ 100.- geleend, en van B. eenig voorwerp voor ƒ 100.- gekocht, dan zegt men in de practijk: ik ben aan beiden ƒ 100.- schuldig, maar de oorzaak der eene schuld is eene leening, die der andere koop en verkoop. Zoo moet ook de bekende regel, dat bij wisselschuld alle onderzoek naar de causa is uitgesloten, in dien zin verstaan worden, dat men niet mag onderzoeken, welke overeenkomst aan de wisselschuld ten grondslag ligt. Eindelijk is dit ook de eenige beteekenis, welke het woord in art. 1371 B.W. kan hebben, als daar sprake is van eene overeenkomst, uit eene valsche oorzaak aangegaan. Die woorden beteekenen (en schrijver zelve vat ze zoo op, blz. 95 vgg.) dat, wanneer in de schuldbekentenis eene valsche handeling als oorzaak der schuld wordt aangegeven, zulks nietigheid ten gevolge heeft.

Wij willen niet verder gaan, het is onze bedoeling niet, hier eene theorie der causa te ontwerpen: wij willen dus niet onderzoeken, in hoeverre dit woord in zijne eerste beteekenis te huis behoort in een wetboek, of alleen in de theorie, of in hoeverre het mogelijk zou wezen van de tweede beteekenis eene scherpe en duidelijke definitie te geven, veel min welke de vruchten zouden zijn, indien men steeds een onderzoek ging doen naar de motiven, afgescheiden van de han-

deling zelve. Wij willen eindelijk niet onderzoeken, of niet de derde beteekenis van ons woord voor goed uit de leer der causa behoorde verwijderd te worden, als tot een geheel verschillenden kring van denkbeelden behoorende, maar leiden uit het vorenstaande alleen dit resultaat af, dat wij hier met drie zeer verschillende begrippen te doen hebben, en dat naar onze meening schrijvers poging om een systeem voor de leer der causa in het nieuwe regt te vormen, reeds om die reden mislukken moest, omdat hij ze alleen onder één hoofd wil brengen.

Om dit in al zijne bijzonderheden aan te toonen, zouden wij den schrijver door het geheele boek moeten volgen; wij noodigen hem echter uit om overal, waar van eene causa sprake is, de regtsoorzaak, zoo als ook hij die opvat, in de plaats te stellen; hij zal tot vreemde resultaten komen. Zelf schijnt hij zulks gevoeld te hebben in zijn hoofdstuk over de *causa falsa* (blz. 93-98), waar eigenlijk het woord causa bijna in het geheel niet voorkomt, maar steeds wordt vervangen door een ander, dat volstrekt niet synoniem daarmede is. Zoo wordt reeds in den aanvang geleerd, dat deze kwestie zich meer bepaaldelijk voordoet bij relative handelingen, in het verdichten eener onware relatie; maar de relatie, die buiten de handeling om bestaat, is toch niet de veronderstelling des regts, die in de handeling zelve gelegen is. Verder op komt S. tot datgene, wat ook wij in art. 1371 vg. lezen, en spreekt van de oorzaak in de schuldbekentenis uitgedrukt, en van gesimuleerde handelingen; wij kunnen hier zijne resultaten zeer wel billijken, maar hij zal toch moeten toegeven, dat wij hier vrij ver afwijken van de potentiële kracht in de handeling.

Bij de leer der *causa illicita* behandelt S. de gewone voorbeelden van art. 1373 (het drijven van smokkelhandel enz.) naast de andere door de wet verboden handelingen (b.v. een bloedschendig huwelijk), en vat die allen op als handelingen, wier causa of conditio turpis is. Naar onze meening is deze terminologie geheel verkeerd. In het eerste geval is eene causa turpis in den zin, die het Burgerlijk Wetboek aan die uitdrukking geeft; de wil der partijen was op een onregtmatig object gerigt, was in den grond bedorven, en kan dus geen gevolgen hebben; in het tweede geval was niet de bedoeling der partijen verkeerd, maar strijdt hunne handeling met een positief voorschrift der wet. Het gevolg van beide toestanden is, dat de handeling eene conditio injusta heeft, en het resultaat wederom van deze laatste omstandigheid is, dat zij geene causa (regtsoorzaak) bevat. Men heeft hier dus drie begrippen, die wel naauw verwant zijn, maar niet verward mogen worden.

Hetzelfde is het geval bij de afdeeling *causa deëst*, welke door den S. wordt aangevuld met eene *c. irrila* en *c. finita*. S. behandelt hier in de eerste plaats het habere en dare sine causa, en blijft daarbij ge-

heel zijne opvatting getrouw; wij hebben hier te doen met feitelijke toestanden, die het gevolg behooren te zijn van regtsoorzaken, en wier zwarigheid juist daarin gelegen is, dat zij een feit daarstellen zonder oorzaak. Geheel onder deze zelfde rubriek echter brengt S. de gevallen van art. 1371, waarbij hij verwerpt de meening, dat hier zoude te denken zijn aan overeenkomsten zonder motief, en aanneemt het gevoelen, dat de wetgever hier zoude gedacht hebben aan schuldbekentenissen (obligations) zonder voorafgegane overeenkomst geteekend (blz. 84). Wij laten deze opvatting thans ter zijde, maar vragen alleen of het teekenen der chirographaire cautio ooit eene zelfstandige regtshandeling kan zijn, en of, indien dit al ware, de S. ons niet hier doet denken aan eene oorzaak, die de betrokken handeling voorafgaat, in plaats van eene die haar resultaat is? Ook hier dus liggen twee verschillende beteekenissen van het woord causa aan de geheele afdeeling ten grondslag, en wij ontzeggen den S. het regt om als resultaat zijner beschouwing te stellen: ‘eene overeenkomst zonder oorzaak is eene conventie zonder regtspotentie, en het spreekt van zelf, dat deze geene verbindtenis kan te weeg brengen.’ Het resultaat is goed, maar laat zich niet uit hetgeen S. over art. 1371 geleerd heeft, trekken.

Wij willen hiermede onze beschouwingen eindigen, en vatten die zamen in deze algemeene opmerking, dat de groote fout van den schrijver ons voorkomt te zijn het gemis van datgene, wat aan zijn onderzoek ten grondslag behoorde te liggen: van eene genoegzaam scherpe en duidelijke omschrijving van het begrip der regtsoorzaak. Wij hebben boven een paar plaatsen uitgeschreven, waar de S. zich naar onze meening nog het meest bepaald hieromtrent uitsprak, en toch, het is den lezer gebleken, ontvangen wij ook daar nog meer redeneringen over de zaak, dan wel eene duidelijke en bepaalde definitie. Had hij begonnen met een helder begrip aan zijne overdenkingen ten grondslag te leggen, en aan dat begrip elken tekst, elke kwestie getoetst; had hij al, wat zich niet met dat begrip vereenigen liet, ook flinkweg uit zijn systeem der causa verbannen, om het of onder eene andere rubriek zijne plaats aan te wijzen, of wel geheel uit het regt te verwijderen, mij dunkt, wij hadden andere en meerdere resultaten van schrijvers onderzoek ontvangen.

Doch de oorzaak, waarom de S. dien weg niet konde volgen, ze ligt dieper: en hier wenschen wij nog een paar woorden in het midden te brengen over de methode, welke in het geheele werk gevolgd is.

Sedert in Duitschland de groote meesters der historische school zich niet langer doen hooren, is eene nieuwe school ontstaan, welke, zich aan Hegel's philosophie aansluitende, ook de regtsgeleerdheid op nieuwe speculative grondslagen tracht te vestigen, en haar

in overeenstemming met zijn stelsel tte reconstrueren, gelijk an dere zijner leerlingen bij de overige wetenschappen pogen te doen. Wij laten thans de regtmatigheid van een dergelijk streven in het midden, wanneer een uitstekend wijsgeer wijst op den band, die alle wetenschappen te zamen verbindt, en van uit de diepten van zijnen geest het ideaal schept, waarnaar zij allen behooren te streven. Maar wat wij afkeuren, is, dat wij sedert dien tijd overstelpt worden door eene menigte monografiën, waarin men de verschillende regtsinstituten aan eene telkens nieuwe critiek onderwerpt, om ze dan op zuiver philosophische gronden weder op te bouwen.

In duistere, en veelal hoogdravende bewoordingen, waarbij vooral tegenstellingen tusschen het objective en subjective, het absolute en relative regt niet vergeten worden, schept de een of andere privaatdocent zich een nieuw systeem, op den menschelijken wil als eenigen grond berustende, uit welk systeem dan het instituut, dat tot onderwerp der monografie dient, behoorlijk wordt afgeleid; waarbij het vooral merkwaardig is, hoe verwonderlijk de uitspraken der oude juristen steeds in overeenstemming blijken te zijn met dit nieuwe natuurregt. Nu is eene dergelijke methode zeker zeer geschikt om aan het werk met weinig moeite een grooten schijn van diepzinnigheid en oorspronkelijkheid bij te zetten; eehter betwijfelen wij, of zij de wetenschap zoo ver zal vooruitbrengen als de vroegere, die op ietwat pedante wijze misschien, hare uiteenzetting begon met eene lijst der oudere, door den schrijver geraadpleegde anteurs, en welke niet de teksten met het systeem in overeenstemming wist te brengen, maar het systeem uit de teksten afleidde.

Nu wil ik niet beweren, dat de heer Kleyn zich geheel aan deze school heeft aangesloten, of dat zijn werk al de door ons opgenoemde gebreken zou hebben; verre van daar, het getuigt overal van diepe en naauwkeurige studie; maar toch is het niet geheel vrij van de door ons geschetste opvatting gebleven. Ook hier worden wij voortdurend onthaald op die algemeene beschouwingen, die, nu zij in het Hollandsch in plaats van het Duitsch geschreven zijn, er zeker niet duidelijker op zijn geworden; ook hier zijn de teksten van Romeinsche of hedendaagsche regtsbronnen steeds in de meeste harmonie met de resultaten van schrijvers bespiegeling, ja kan hij zelfs met de nuchtere Fransche auteurs, die zeker van de Duitsche regtsphilosophie geen woord zouden begrijpen, zoo zij die verstaan konden, rustig over de toepassing strijden, zonder door het verschil in beginsel eenigermate verhinderd te worden.

En dit gebrek aan heldere en scherpe voorstellingen, hetwelk wij in het aangekondigde werk moeten afkeuren, deed ons te meer leed, omdat schrijvers onderneming zoo onverdeeld onze sympathie wekte. Waarlijk, er behoort moed toe, om in ons land en in onze taal eene

monografie over civielregt te schrijven en uit te geven. Practische handboeken en arresten-verzamelingen (vooral de laatste) vinden nog wel gereede koopers; wetenschappelijke monografiën, resultaten van eigen onderzoek, zij komen slechts zeer zelden buiten de grenzen der academische literatuur of der regtsgeleerde tijdschriften voor.

Wij hopen dan ook, dat de S. het bij deze eerste proeve niet zal laten, maar geven hem in overweging, om, mogt hij tot eene tweede proeve besluiten, aan die bespiegelingen, die noch in de Hollandsche taal, noch in eene monografie over civielregt te huis behooren, eene minder groote plaats in te ruimen. Wij wijzen hem hierbij op een voorbeeld uit zijn eigen werk, en het is ons aangenaam, hierbij met eene lofspraak te kunnen eindigen. Het hoofdstuk waar het minst gegeneraliseerd wordt en het meest bepaalde en vaste beginselen tot grondslagen der bewijsvoering dienen, is zeker dat hetwelk over de obligatio naturalis in ons hedendaagsch regt handelt (blz. 136-163); en het gevolg daarvan is, dat wij nu ook eene uiteenzetting van dit instituut krijgen, die naar onze meening over dit, ver van gemakkelijk onderwerp een helder licht verspreidt. Eveneens als hier in den aanvang juist wordt aangegeven, waarin de obligatie verschilt van algemeene zedelijke of andere verpligtingen, en wat de obligatio civilis van de overige onderscheidt; zoo behoort eene dergelijke begrips-bepaling aan elk regtsgeleerd onderzoek vooraf te gaan. En dan zal men ook, consequent doorredenerende, tot eene volkomene voorstelling van het geheel geraken; even als onze schrijver, die hier naar onze meening van de juiste premissen uitgaat, en bij elke kwestie zich alleen tot die beginselen wendt, ook noodwendig heeft moeten komen tot de ware, van beide zijden behoorlijk afgeronde teekening van het beeld der obligatio naturalis.

Had hij diezelfde methode in zijn geheele werk gevolgd, hij zou daarvan, naar onze meening, dezelfde goede vruchten gezien hebben.

P.R. FEITH.

***Over ziekenverpleging, door Florence Nightingale. Uit het Engelsch vertaald door Mevr. Busken Huet, en van een woord van aanbeveling voorzien door Prof. Schneevoogt. Haarlem, J.J. Weeveringh*. 1863.**

Minder om te beoordeelen dan om aan te kondigen heb ik ditmaal de pen opgevat. Wij hebben ook niet met het resultaat van wetenschappelijk onderzoek te doen, maar met eene zaak van louter praktische strekking, waarvoor toepassing op grootere schaal in het praktische leven gevraagd wordt: eene methode om zieken te verplegen. En die methode draagt tot kenmerk dat zij zich uit het praktische leven ontwikkeld heeft. Zij is door de ervaring geijkt. Zij *kan* dus niet beoordeeld worden. Wilde ik eenig oordeel vellen, ik zou mijne beschouwing moeten uitstrekken over den ganschen inhoud van het boekdeel waarin de methode is ontwikkeld. En zeker! *dan* zouden er aanmerkingen genoeg te maken zijn. Want die het werkje schreef is eene vrouw, welke het in de theoretische en praktische geneeskunst niet ver gebragt heeft, en daarnaar welligt ook nooit heeft gestreefd. Maar juist om die reden hecht ik aan al wat zij ten dezen aanzien in het midden brengt, minder beteekenis, en meen ik dit gerustelijk onbesproken en dus ook onweêrsproken voorbij te mogen gaan.

Wat nu de methode betreft in het algemeen, ik acht het van het hoogste gewigt, dat iemand zich de taak gesteld heeft van op nieuw te betoogen dat elke ziekenverpleging eene methodische wezen moet. Ook bij het verplegen van zieken moet er gedacht, moet er met overleg en beleid gehandeld worden. En dit moge sinds lang reeds (doch ook daar nog gewis op slechts gebrekkige wijze) geschieden in gasthuizen, waar zonder ophouden het oog des geneesheers waakt en in enkele bijzondere woningen, waar men zich den bijstand eener verstandige en ervarene ziekenverpleegster heeft kunnen verzekeren, doch in het algemeen laat de verpleging van zieken in hunne huisgezinnen, eindeloos veel te wenschen over. Vooroordeelen van allerlei aard; subjectieve opvattingen, gewijzigd naar wat ieder ‘zijne ondervinding’ noemt, maar inderdaad niets anders is dan een zamenraapsel van feiten die geheel niet zamenhangen; hier onbegrijpelijke ligtzinnigheid die alle voorzorg verzuimt; ginds overdrevene bezorgdheid die alle veêrkracht verlamt; ziet daar de drijfveêren die in den regel de verpleging van zieken bestieren. Onder deze omstandigheden was het dringend noodzakelijk dat er op nieuw eene poging werd gedaan om den menschen de oogen te openen. Dat eene vrouw ditmaal het woord heeft genomen, mag aan eenen

eventuëelen goeden uitslag der poging bevorderlijk worden genoemd. Hare mededeelingen en beschouwingen mogen minder algemeen vertrouwen vinden dan aan die van een wetenschappelijk man zou te beurt gevallen zijn, doch hare stem dringt gewis veel verder door. En het komt er hier m.i. voornamelijk op aan, de algemeene aandacht te trekken en enkele groote beginselen algemeen ingang te doen vinden; is eens de belangstelling gewekt, zijn eens de oogen geopend, dan is er overal gelegenheid om het noodige onderrigt op te doen. Om dezelfde reden meen ik het voor ons Nederlanders een geluk te mogen noemen, dat juist Mevrouw Busken Huet zich met de vertaling heeft belast; haar naam draagt er veel toe bij dat in ieder huisgezin, waar het boek tot dus ver een vreemdeling bleef, de wensch wordt gekoesterd om het te lezen, dat overal bereidwillig plaats wordt geruimd tot ontvangst van het goede zaad.

Laten wij thans nader met Miss Nightingale's methode gaan kennis maken. Wij zien de schrijfster in eene inleiding eene waarheid op den voorgrond plaatsen die als het motief van haar schrijven kan worden aangemerkt, en waarvan wij, schoon men, als men haar eens heeft vernomen, door hare groote eenvoudigheid getroffen wordt, onderstellen mogen dat zij slechts zelden in het bewustzijn van de verwanten of verzorgers eens lijders te voorschijn treedt. De waarheid is deze: dat in den regel niet alle ziekteverschijnselen die zich bij een lijder voordoen, afhankelijk zijn van het beloop van het ziekteproces dat bij hem plaats vindt, maar dat sommige, en onder nadeelige omstandigheden soms vele er van, voortvloeijen uit meestal negatieve oorzaken, die in een oogenblik tijds door elken omstander kunnen opgeheven worden, b.v.: gemis aan de noodige versche lucht, de noodige warmte, rust, enz. Nu wij dat voor den geest hebben, wordt ons plotseling de toestand van eenen lijder meer dan eene oorzaak van smarte of van vreugde, van vrees of van hoop, en ontwikkelen zich voor ons oog uit dien toestand duizenden van bijzonderheden waarover wij magt hebben, waarop wij behooren toe te zien. En het wordt ons duidelijk hoe Miss N. regt heeft, wanneer zij in het volle besef van het hooge gewigt der roeping die zij bespreekt, met grooten nadruk zegt, dat het niet genoeg is eene vrouw te zijn om eene goede ziekenverpleegster te wezen. Dat een ieder, wie hij of zij wezen moge, deze tweede waarheid geheel doordringe met het verstand en levendig beseffe met het hart, dan zal ook de eerste stap gedaan zijn tot verbetering der ziekenverpleging.

Ongetwijfeld zijn *luchtverversching* en *verwarming* twee der voornaamste factoren van het geheel waarop men te letten heeft. Ook hoort men die beide woorden onophoudelijk: nu en dan de kamer eens te luchten en den lijder warmpjes toe te dekken, zijn twee zaken die bijna niemand verzuimt. Maar de wijze waarop, ziet

daar de zwakke zijde; de methode ontbreekt. Men is er niet van doordrongen *hoe zeer elke* lijder *ten allen tijde* behoefte heeft aan frissche lucht; dat slechts *die* lucht frisch of versch is, welke de natuur daar buiten geeft; dat ook de winterlucht en zelfs de winter-nachtlucht niet schaadt maar integendeel heil brengt, mits men den lijder slechts behoorlijk vrijware tegen de luchtstrooming en de koude die met haar binnendringen; dat het schijnbaar gevaarlijke van de onmiddellijke luchtverversching ten allen tijde, wegvalt zoo men te werk gaat met wijsheid. En dit alles, sinds jaren en jaren te vergeefs door zoo menig verstandig geneesheer gepredikt, zal, God geve het, gehoor vinden bij het publiek, nu eene historische vrouw het woord heeft genomen. Want noodig is de gepredikte hervorming in den hoogsten graad. Mij is in mijne jeugd geleerd, dat ik nimmer in eene ziekenkamer spijs of drank gebruiken zou, al was die daar juist binnengebragt, en die raad is mij later door meer dan een collega herhaald. Zóózeer is het een feit van algemeene bekendheid, dat elke ziekenkamer eene waarlijk ongezonde atmospheer bevat. Maar de arme lijder dan, die telkens met het voedsel dat hem versterken, met het geneesmiddel dat zijnen toestand ten gunste wijzigen zal, op nieuw wordt vergiftigd? En de rampzalige verwanten die voor hunne zelfverloochenende verpleging in de eerste plaats besmetting oogsten? Men dacht daar wel aan; maar men dacht niet goed; men dacht niet met methode.

Vreemd genoeg zijn luchtverversching en verwarming tot dus ver elkaârs hardnekkige vijandinnen geweest. Een lijder moet het warm hebben, zoo denkt men; tot geenen prijs mag hij aan plotselinge verkoeling worden blootgesteld; en de buitenlucht is zoo ijzig koud; dus laat men de buitenlucht waar zij te huis behoort - buiten. Indien men nu echter op het voetspoor van Miss N. methodisch over de zaak gaat denken, dan komt men aldra tot de overtuiging dat het niet zoo uiterst moeijelijk is eene kamer goed te ventileren, zonder den lijder die er te bed ligt, aan verkoeling bloot te stellen. Immers behoeft men niet gedachteloos alles open te zetten, deur en ramen tegen elkaâr, maar kan men er zich toe bepalen zoo veel versche lucht binnen te laten als vooreerst noodzakelijk is, en dat op eene wijze die het ontstaan van togt onmogelijk maakt, terwijl men intusschen de temperatuur der kamer door middel eener kagchel, en die des lijders door middel van warme kruiken op de gewenschte hoogte kan houden.

Na deze twee voor de methodische ziekenverpleging zoo hoogst gewigtige punten zóó te hebben behandeld, dat niemand die haar daarbij gevolgd is, ooit meer gevaar zal loopen zich ten dien aanzien aan verzuim schuldig te maken, bespreekt Miss N. *de gezondheid der kuizen*. Ik acht echter dit hoofdstuk in Miss N.'s werkje ge-

heel overtollig, vooreerst omdat het onderwerp er van sinds lang de aandacht bezig houdt van bijna iedereen, en omdat het verder niets direct met ziekenverpleging te doen heeft. Gezonde huizen bouwe men voor de gezonden, men zal ze gereed hebben als er zieken komen.

Reeds boven zeide ik het: zoodra wij ten opzigte onzer lijdende broeders en zusters het ware standpunt hebben ingenomen, ontwikkelen zich voor ons oog uit den toestand van eenen lijder duizenden van bijzonderheden waarop wij invloed kunnen en moeten uitoefenen, en worden wij al meer en meer vervuld met *zorg voor het kleine*. Gewis! de zorg voor het *kleine* mag wel genoemd worden bij het bespreken eener methodische ziekenverpleging. Nergens toch openbaart zich de *magt* van het kleine zoo duidelijk als bij een zieke; geringe invloeden, die eenen gezonde geheel ongedeerd laten, doen een' zieke pijnlijk aan, en kunnen zelfs zijnen toestand in belangrijke mate verergeren; omgekeerd dragen kleinigheden er dikwijls veel toe bij om de smarten eens lijders te lenigen. De zorg voor het kleine bestaat voor een groot deel in *voorzorg*. In tijds bedacht te zijn op hetgeen gebeuren kan of althans op hetgeen waarschijnlijk gebeuren zal, is in het belang des lijders dringend noodzakelijk. Men moet alles voorzien, opdat men in staat zij alles wat nadeel kan berokkenen, te keeren. Vooral moet deze voorzorg zich uitstrekken over de uren, waarin de persoon die met de verpleging is belast, niet bij den zieke tegenwoordig kan zijn. Indien eene ziekenverpleegster zich voor die uren van hare verantwoordelijkheid ontheven achtte, zou zij daardoor het meest stellige bewijs leveren dat zij hare roeping volstrekt niet kende. Tijdens hare afwezigheid moet alles zijnen gang gaan, als ware zij zelve tegenwoordig; haar geest moet heerschen in het ziekenvertrek, als hadde zij het niet verlaten. Doch men make dit dan ook mogelijk - Miss N. roert, wanneer zij hierop wijst, eene fout aan waaraan de meeste menschen zich ten opzigte van ziekenverpleegsters schuldig maken - men make dit dan ook mogelijk door van de ziekenverpleegsters geene andere diensten te vorderen dan die ten behoeve van den lijder noodig zijn.

Alle *gedruisch* is den zieke vijandig. De gezonde bespeurt het soms niet vóór de zieke te kennen geeft hoe zeer hij er door wordt gekweld. Het verdient opmerking (welligt is het geen regel, maar mij is het als regel voorgekomen) dat zieken het eerst vermoeid worden door indrukken van het gehoor; soms heeft naauw iemand den mond geopend of het gelaat van den lijder betrekt; de naam van iemand die toelating vraagt en tot de intieme vrienden des lijders behoort, kan dezen doen beven, terwijl hij op hetzelfde oogenblik een ander hem anders onverschillig persoon zonder de minste onaangename gewaarwording zou hebben zien naderen. Het is omdat een

bekend *gedruisch* den lijder reeds in de ooren klinkt vóór nog iemand de kamer is binnengetreden. Twee punten zijn er die hier ter plaatse eene afzonderlijke vermelding verdienen. Vooreerst is het *voorlezen* voor bijna iederen lijder nadeelig; soms zal welwillendheid of dankbaarheid een lijder weêrhouden van te zeggen dat het hem hindert; een andermaal zal een lijder, gedreven door onrust en door de begeerte van zijne gedachten te bepalen, verzoeken dat men hem wat voorleze; doch ik ben het eens met Miss N., wanneer zij zegt dat in den regel het voorlezen voor zieken nadeelig moet worden geacht, met uitzondering alleen van kinderen, ooglijders en weinig ontwikkelde lieden. Ten tweede martele men de lijders toch niet langer door in hunne nabijheid te fluisteren, hetzij over hun eigen toestand, hetzij over onverschillige zaken. Meestal zal de lijder zich inspannen om te hooren wat er wordt gezegd, en zelfs indien hij goed genoeg is om dit niet te doen, zal zijn gemoed toch ontrust worden, want hij weet wel of meent althans te weten dat er over *hem* gesproken wordt. Dat de lijder kennis drage van alles wat er ten zijnen aanzien voorvalt, en hij zal voor veel noodelooze kwelling bewaard blijven. Dat nu in de eerste plaats de ziekenverpleegster zelve zich van het voortbrengen van het minste gedruisch moet onthouden; dat zelfs hare kleeding daarnaar moet zijn berekend; dat uit al hare handelingen moet blijken hoe zeer bij haar vastberadenheid aan zachtheid en kennis aan goeden wil is gepaard; dat zij kalm en vaardig moet zijn onder alle omstandigheden, opdat de lijder eenen steun in haar vinde - ziet daar wat ter naauwernood meer gezegd behoeft te worden. Voor het overige kunnen wij veilig het waken tegen gedruisch rangschikken onder de zorg voor het kleine.

In een afzonderlijk hoofdstuk over *afwisseling* bespreekt Miss N. den invloed dien de omgeving eens lijders op zijnen gemoedstoestand uitoefent. Eentoonigheid werkt meestal prikkelend, daar zij bij den lijder hoe langer zoo meer het verlangen opwekt naar datgene wat hij niet zien kan. Raadzaam is het dus in de omgeving eens lijders telkens eenige afwisseling te brengen, zijne aandacht daardoor te boeijen en het ontstaan te voorkomen van een verlangen dat onrust wekt, omdat het niet bevredigd kan worden. Doch liever dan mij hierbij verder op te houden, volg ik Miss N. in hare beschouwingen betreffende het *gebruik van voedsel*. Al schrijft de geneesheer bij elk bezoek voor wat de lijder gebruiken zal, zoo is het hem toch in den regel onmogelijk om naauwkeurig te bepalen in welke hoeveelheid en op welke wijze het voorgeschreven voedsel moet worden toegediend. Immers hangt dit geheel van omstandigheden af en aan de ziekenverpleegster moet dus de zorg daarvoor worden overgelaten. Nu gebeurt het dikwijls genoeg, schoon men dit in den regel ge-

heel voorbijziet, dat de herstelling eens lijders, en dus zijn leven, daarvan afhankelijk is, dat hij binnen een zeker tijdsverloop eene zekere hoeveelheid voedsel gebruike. Indien nu de geneesheer in zulke gevallen voorschrijft welk voedsel moet worden toegediend, en de lijder zich als het op de toediening aankomt, buiten staat verklaart om het tot zich te nemen, dan ligt het leven des lijders in de hand van hem of haar die met zijne verpleging is belast; de krachten zijn uitgeput; de stofwisseling is tot bijna een minimum gereduceerd. Berust men in de uitspraak des lijders, laat men zijn gevoel van onlust als afdoende gelden, dan snijdt men de teedere draad van zijn leven af; gaat men integendeel te werk met beleid, geeft men b.v. den lijder met vrij groote tusschenpoozen zeer kleine hoeveelheden van datgene wat hij niet op eens gebruiken kan, dan redt men zijn leven. Ten opzigte van het gebruik van voedsel maakt Miss N. melding van het gemis der noodige *entente cordiale* tusschen den geneesheer en de bloedverwanten der lijders. Helaas! dat gemis is vrij algemeen; het gebeurt maar zelden dat de voorschriften van den geneesheer de volle goedkeuring van de betrekkingen eens lijders wegdragen. Vooral geldt dit van voorschriften betreffende het dieet. Men acht de inzigten des geneesheers bekrompen, zijne voorzigtigheid te groot; men meent zelf ook een oordeel te kunnen vormen en zeker! men kan dat ook, maar men moest niet vergeten dat het oordeel des geneesheers in den regel beter zal zijn; men beroept zich op eigene ondervinding en men heeft die ook, maar men moest niet voorbijzien dat de ondervinding des geneesheers eene meer volledige is. Het is niet enkel om geneesmiddelen voor te schrijven en om de wijzigingen na te gaan die zich achtereenvolgens in den toestand eens lijders voordoen, dat de geneesheer dezen komt bezoeken; neen! het is daarenboven opdat hij de huisgenooten des lijders vervulle van zijne eigene inzigten betreffende den lijder, en hen alzoo in staat stelle, te handelen in zijnen geest. Zóó moet het zijn. Een ieder moet zich beijveren om juist zóó te handelen als de geneesheer het doen zou. Juist het omgekeerde vindt dikwijls plaats; ieder beijvert zich om zoo veel mogelijk van de voorschriften des geneesheers af te doen. Ik wil niet ontkennen dat sommige geneesheeren, gedreven òf door al te groote voorzigtigheid, òf door de zeer laakbare zucht om hunne lijders ernstiger ziek te doen schijnen dan zij zijn, dezen treurigen stand van zaken bevorderen, maar zeker is het dat, welke ook verder de oorzaken daarvan zijn mogen, de lijders zelven er in hooge mate door worden benadeeld en de geneesheer er door buiten de gelegenheid wordt gesteld om nuttig te zijn tot dien omvang, waartoe hij het onder gunstiger omstandigheden zou kunnen zijn.

De vraag ‘welk voedsel?’ tot wier oplossing Miss N. vervolgens

overgaat, zou ik weder uit haar werkje willen schrappen. Miss N, heeft eene poging gedaan om hare bevoegdheid tot het behandelen dezer hoogst gewigtige vraag te bewijzen, door aan te toonen dat de ervaring en niet de chemie het ziekendieet moet regelen. Zij zondigt zelve tegen dezen regel door den bouillon op zuiver chemische gronden uit de rij der voedingsmiddelen te schrappen, en doet verder van hare bevoegdheid te weinig blijken, dan dat ik niet verantwoord zou zijn nu ik zonder verwijl tot het volgende hoofdstuk overga, hetwelk handelt over *bed* en *beddegoed*. Veel kan dienaangaande gezegd worden; even veel kan iedere ziekenverpleegster die de noodige geschiktheid bezit, putten uit haar eigen brein. Bepalen wij ons dus hier tot het aanroeren van een paar punten. Men make liefst gebruik van een ijzeren ledikant, omdat het op vele plaatsen de lucht doorlaat en alzoo ruime gelegenheid tot uitwaseming geeft. Zoo mogelijk moeten er in elke ziekenkamer twee zulke kribben met toebehooren voorhanden zijn, opdat de lijder elke twaalf uren zal kunnen verbed worden en zijn beddegoed gedurende den tijd waarin hij er niet op ligt, behoorlijk zal kunnen gelucht worden in een ander vertrek. De ledikanten moeten niet te groot zijn en op eenen behoorlijken afstand van den wand zijn verwijderd, opdat men zonder moeite van weêrszijden tot den lijder zal kunnen naderen. Eindelijk moet de lijder van uit zijn bed kunnen zien naar buiten, moet hij (Miss N. beschrijft het in een volgend hoofdstuk) niet minder voorzien zijn van *licht* dan van lucht. Wij zagen straks dat de lijder aan afwisseling behoefte heeft. Nu is niets eentooniger dan het halfduister waarmeê men ziekenkamers gewoonlijk vervult en derhalve ook niets meer vervelend voor den lijder. Inderdaad, hij voelt er zich in vastgeketend, voelt zich uitgesloten van de vrijheid en de vrije natuur; arm aan licht, is hij arm aan lust en moed. Haal de gordijnen op, geef hem een uitzigt naar buiten, naar de heldere blaauwe lucht of de snel drijvende wolken, naar de huizen van de overzij, of liefst naar de groene bosschen in 't verschiet, en 't oog des lijders zal verhelderen, zijne aandacht zal worden geboeid, de moed zal weêr in hem levendig worden, kalmte en hoop zullen neêrdalen in het gemoed waar zoo even nog doffe neêrslagtigheid heerschte. Neen! mijns inziens gaat Miss N. geenszins te ver, wanneer zij ten aanzien der behoefte aan licht, den mensch der plant ter zijde stelt.

Zindelijkheid in het algemeen en in het bijzonder die van muren en vertrekken en het eigen ligchaam en dat van den lijder, kan niet te veel worden betracht door iemand die zich met het verplegen van zieken bezig houdt. Gordijnen, vloerkleeden enz. die niet telkens met naauwgezetheid worden gereinigd, kunnen er veel toe bijdragen om de atmospheer van eenig vertrek, ondanks alle andere

voorzorgen bedompt te doen blijven. Met het grootste regt kant zich Miss N. aan tegen de wijze waarop men gewoon is op ziekenkenkamers te stoffen; men houdt namelijk bij het stoffen deuren en vensters gesloten, en doet derhalve niets anders dan het stof verplaatsen en den lijder voor eenige oogenblikken eene waarlijk verstikkende atmospheer verschaffen. Het afnemen van elk voorwerp met eenen vochtigen doek, houdt Miss N. voor het eenige afdoende middel om zich te ontslaan van het stof, die grootste plaag van alle vereerders van frissche lucht. Om deze reden wenscht zij ook dat de vloer niet met een tapijt, maar met *Berlijnsch lak* zij bedekt, dat alle morgen nat opgenomen en droog opgewreven worden kan. Wat nu verder de zindelijkheid van het ligchaam des lijders betreft, het is ongetwijfeld waar dat de reinheid der huid op hare functie en dus op des lijders algemeenen toestand, van onberekenbaren invloed wezen kan. In sommige gevallen kan eene ruime wassching met zeepsop, in andere gevallen het betten met eene spons met laauw zeepsop, daarna met laauw water en afdroogen met warme doeken, groot nut aanbrengen.

'*Bezoekers*' heeft een volgend hoofdstuk ten titel. Miss N. ziet het niet gaarne dat zieken bezoekers ontvangen, en wel om deze reden, dat bezoekers slechts zelden onschadelijk zijn. Bepaalden zij er zich toe van hunne belangstelling te doen blijken en den lijder een woord van troost en bemoediging toe te spreken, dan gewis zou er slechts zelden eenige reden bestaan om eenen bezoeker te weren. Maar wat gebeurt in den regel? De bezoeker overlaadt den kranke met raadgevingen, die, zonder hem in het minst van nut te kunnen zijn, dikwijls zijn vertrouwen op den geneesheer verzwakken; hij vleit hem met eene ijdele hoop of maakt hem noodeloos bezorgd; hij vermoeit hem door hem zonder ophouden en snel allerlei nieuwtjes meê te deelen; soms ook doet hij den lijder pijnlijk aan door de bloote nieuwsgierigheid en de geringe sympathie waarvan zijne woorden en zijne houding de kenmerken dragen. In het algemeen het toelaten van bezoekers te verbieden, komt mij echter voor onnoodig te zijn. Slechts zelden is een lijder zóó zwak, dat hij ook eene korte, gepaste toespraak niet verdragen kan. Het komt er slechts op aan te bepalen van wiens beslissing men het zal laten afhangen of iemand al dan niet bij den lijder zal worden toegelaten. De geneesheer kan in dezen geen oordeel vellen; hij kent de personen niet; de verpleegster en bloedverwanten kunnen eveneens slechts in enkele gevallen op goede gronden beslissen; de lijder zelf is er eigenlijk het best toe in staat. Hij kent de personen van nabij, hij weet wat hem van hunnen kant te wachten staat, hij gevoelt bovendien die neiging voor of tegen, die in zulke zaken nog het beste rigtsnoer is.

Het laatste hoofdstuk is gewis niet het minst belangrijke, schoon eigenlijk in een goed geordend geheel alle deelen eene gelijke beteekenis bezitten. Het handelt over *waarneming*, over de positieve en negatieve verschijnselen waarop de verpleegster zonder ophouden heeft toe te zien, over de wijze waarop zij dat heeft te doen, over die waarop zij den geneesheer bij diens bezoek telkens verslag heeft te geven van het waargenomene. Miss N. behandelt dit onderwerp zoo uitvoerig en volledig als de geringe ruimte waarover zij te beschikken heeft, het toelaat. Maar die ruimte *is* veel te gering en - ik voeg het er met volle overtuiging bij - dit onderwerp kan eigenlijk alleen door eenen geneeskundige *goed* worden ontwikkeld. Miss N. doet echter zeer juist uitkomen, dat voor eene goede ziekenverpleegster eene betrekkelijk uitgebreide kennis der ziekteverschijnselen inderdaad onontbeerlijk is, eensdeels omdat zij moet kunnen beslissen of het noodzakelijk is den geneesheer op een ongewoon uur te ontbieden, anderdeels omdat zij in menig geval den geneesheer moet weten te zeggen, op welk uur van den dag zich de meest sprekende verschijnselen bij den lijder voordoen, eindelijk omdat zij weten moet wat zij telkens aan den geneesheer moet mededeelen, behalve hetgeen deze haar vraagt. Langdurig en grondig onderwijs is er noodig om der ziekenverpleegster zóó veel kennis aangaande de ziekteverschijnselen mede te deelen, als zij noodig heeft om met methode te kunnen waarnemen. Wel wordt hier en daar zoodanig onderwijs gegeven, maar voorzeker geschiedt het te weinig. Sinds vele jaren worden de zusters der te Amsterdam gevestigde inrigting tot ziekenverpleging in alles wat pleegzusters aan kennis en praktische vaardigheid noodig hebben, met het beste gevolg door de geneeskundige bestuurders dier Inrigting zelven onderwezen. Of nog elders in ons vaderland zoodanig onderwijs gegeven wordt, is mij onbekend. Zeker is het echter dat er bij ons te lande groote behoefte bestaat aan een grooter aantal geschikte ziekenverpleegsters dan werkelijk voorhanden is.

En zie hier in eenige weinige, naar ik hoop voldoende trekken, de methode geschetst, welke Miss N. meer algemeen wenscht te maken. Waarlijk er is in die methode veel goeds, zoo veel goeds dat ik, na het werkje waarin zij is ontwikkeld, te hebben gelezen en herlezen, niet kan nalaten hier ter plaatse mijn leedwezen uit te spreken daarover, dat nog enkele vlekken het verontreinigen. Zóó kan b.v. een medicus van onzen tijd bezwaarlijk die telkens wederkeerende stelling van Boerhave verdragen, dat ‘ziekte tensie tot genezing’ is. Zóó - maar ik heb mij voorgenomen enkel aan te kondigen, niet te oordeelen.

Zutphen, 1 Feb. 1863.

TH. KROON JHZ.

***Twaalf preeken van W.P. Wolbers, Predikant te Harlingen. Harlingen, J.F.V. Behrns*. 1862.**

Al weêr een bundel preken! hoor ik zeggen, alsof bij den stroom van nieuwe boeken, die ons toevloeit, eene wacht geplaatst worden moest om de preken als contrabande te weren. Integendeel, laten allen, die naar deze lektuur verlangen - en gelukkig zijn er velen zóó! - ook vrij hun deel bekomen. Doch laat ons evenzeer bij de groote massa van gedrukte preken, die er reeds bestaat, eischen dat elke bundel, die er bij komt, zijne *raison d'être* heeft. Dat moet ook aan dezen nieuwen bundel gevraagd worden, en het antwoord?... is niet bevredigend. Dit wil niet zeggen, dat er niet in menig opzigt veel goeds van deze preken te zeggen is; geest en strekking er van is uitmuntend; aan juiste opmerkingen en zeer toepasselijke vermaningen ontbreekt het niet; de ernstige toeleg van den prediker om zijne hoorders te heiligen en tot God te brengen, straalt er duidelijk in door; in één woord, ze zijn zoo goed als duizend anderen, en er wordt zeker dikwijls minder, ook beter gepredikt. Daarom, al mogen wij van deze preken zeggen, dat ze waarschijnlijk met belangstelling, of om den geliefkoosden term te gebruiken, met genoegen gehoord zijn, - die banale lof wettigt de uitgave niet. Van gedrukte preken verwacht men iets meer, en aan de eischen, welke dan gedaan mogen worden, voldoen deze niet.

Modèl-preken zijn ze niet; althans de homiletische waarde er van laat veel te wenschen over. Misschien schuilt daarin wel iets opzettelijks, want hoevelen zijn er in deze dagen, die gebroken hebben met de gewone preekmanier, en om de Evangelieprediking, zoo als men beweert, meer in overeenstemming te brengen met de rigting en eischen van onzen tijd, zich minder bekommeren om streng logische geacheveerde stukken te leveren, die den vollen zin van het gekozen tekstwoord ontleden en zich daarbij bepalen, maar zich liever los en ongedwongen bewegen zonder zich angstvallig aan het tekstwoord te binden. Hierin is veel goeds, en het zijn vooral de mannen van die rigting, welke ook de auteur van deze preken is toegedaan, die zóó doen. Maar dat streven naar losheid van vorm, die begeerte om ook op den kansel de taal des dagelijkschen levens te spreken, die zucht om dorheid en omhaal van schijnbare geleerdheid te vermijden, hoe prijselijk ook en hoe noodig tevens indien de predikant populair spreken wil gelijk het behoort, het ontslaat den prediker toch niet van de verpligting om voor zich zelven tot de juiste beteekenis van zijnen tekst door te dringen en zijne prediking daarop en daarop alléén te bouwen, wanneer hij waarlijk tot duurzaam nut en niet enkel tot genoegen zal spreken. En dat hierin veel gezondigd wordt, kunnen deze preken bewijzen.

Maar eene andere vraag is, of ze dan welligt ook geheel ingerigt zijn naar de behoeften van onzen tijd, zoodat ze daarin eene wettige reden van bestaan vinden? Het blijkt echter niet, waarom deze preken meer dan andere voldoen zouden aan de eischen der hedendaagsche Evangelie-prediking om de menschen aan zich zelven te ontdekken, het hoogere leven in verband te brengen met het geheele menschelijk bestaan, het humane van de godsdienst aan te toonen, godsdienst en maatschappij met elkander te verzoenen. Ik wil niet beweren, dat in elke preek zonder uitzondering het eigenaardige van onzen tijd moet uitkomen, doch zoo ze gedrukt worden, verkrijgen ze een meer universeel karakter en moeten ze de toestanden van het leven onzer dagen aanduiden, daarin diep doordringen, gebreken aanwijzen, enz.; en van dat alles komt, ja, ook wel iets in de prediking van den Heer Wolbers voor, maar niet bij voorkeur worden de hoogst gewigtige vraagstukken en behoeften van onzen tijd er in behandeld, zoodat deze preken boven eene menigte anderen in ruimeren kring moesten verspreid worden. In 't algemeen wordt er in geijverd tegen het hechten aan vormen en leerstelsels, en tot lof van den schrijver kan ik er bijvoegen, dat het zonder bitterheid geschiedt. Hij onthoudt zich van polemiek, en ofschoon hij voor zijn eigen gevoelen uitkomt, cerbiedigt hij dat van anderen. Mogt nu slechts aan dezen lof ook die toegevoegd kunnen worden van diepte van opvatting en helderheid van ontwikkeling. Maar het gemis aan deze twee is juist het hoofdgebrek van deze preken en bederft veel van het goede, dat er in is.

Deze beschuldiging vereischt nader bewijs. Ik ontsla mij echter van de moeite om eene dorre optelling te geven van al de behandelde teksten en van de verdeeling van elk onderwerp. Het zijn ook geene pikante thema's en verdeelingen, welke men hier vindt. Daarvan maakt de schrijver geen werk. Een *opschrift* geeft hij boven elke preek, geen thema, en ten deele zijn die opschriften zoo algemeen, dat de inhoud van den tekst er geenszins door uitgedrukt wordt, bijv. ‘de geest der waarheid’, ‘Godsvereering en Godsgemeenschap’, wat ook boven andere kon staan, hoewel het ook daar even onvolledig den zin zou uitdrukken. En verdeeling, - eer te weinig dan te veel wordt ze ons gegeven. Het is ook de vraag, of eene opzettelijke enuntiatie van deelen en onderdeelen voor de gemeente wenschelijk is, maar dit daargelaten staat het echter vast, dat de prediker voor zich zelven eene logische en zoo scherp mogelijke verdeeling van zijn onderwerp maken moet, om bewaard te blijven voor de gebreken, waaraan deze preken lijden, namelijk gemis van precisie, van geregelde ontwikkeling en bij gevolg duisterheid.

Er is iets onbestemds in deze preken. Ze laten den lezer ouvoldaan, zoodat hij na volbragte lezing nog blijft vragen naar den zin

en de bedoeling van den behandelden tekst. Dat komt, omdat de schrijver zich te veel tot het algemeene bepaalt. Bij voorbeeld zijn hoofddenkbeeld, dat telkens terugkeert, is: God is liefde, en wij moeten liefhebben. Op zich zelf is dat zeer goed, en het is ook eene aanbeveling van deze preken, in zooverre het de verwachting opwekt, dat een milde Evangelische geest er in heerschen zal. Maar als de prediker dit algemeene niet bijzonder weet te maken, naarmate van het onderwerp, dat hij kiest, en zweven blijft in algemeenheden, dan kan zijne prediking op den duur niet vruchtbaar zijn voor het Christelijk leven. In de eerste preek over Matth. 7:21, komt dit reeds dadelijk uit. Het onderwerp heet: ‘leden der gemeente en deelgenooten aan het koningrijk der hemelen’, en de eisch om in 't hemelsch koningrijk in te gaan, door Jezus genoemd *het doen van den wil des Hemelschen Vaders*, wordt hier omschreven *door de Liefde*, terwijl er van heiligmaking, van getrouwheid aan Gods geboden, enz., zoo goed als niet gesproken wordt. Wil men nu zeggen, dat dit alles in de liefde wordt zamengevat, ik stem het gaarne toe, maar de gemeente heeft aan dat abstracte denkbeeld niet genoeg.

Zoo is het ook met de preek over den prachtigen tekst: ‘Elia op Horeb’, ofschoon ik deze eene der beste uit den bundel noemen zou. Ook hierin wordt het denkbeeld: ‘God is liefde’, niet helder genoeg ontwikkeld, maar blijft het te onbepaald. Ten bewijze vergelijke men eens met deze preek die van Van Koetsveld, over hetzelfde onderwerp, niet om den Harlinger leeraar tegenover den Haagschen predikant te stellen; ieder heeft zijne gave, maar om te zien wat helderheid van voorstelling en wat zwevend en onbestemd is.

Dit algemeene en onbepaalde is een gevolg van oppervlakkigheid, waardoor de schrijver zich verleiden laat om eenig gekozen schriftwoord te behandelen, zonder vooraf tot den geest van den tekst te zijn doorgedrongen. Of is het geene oppervlakkigheid, wanneer de tekst I Kor. 2:10^{b}: ‘de geest onderzoekt alle dingen, ook de diepten Gods’, zoo weinig verstaan wordt, dat wij er dit onderwerp uit zien afleiden: *de weldadige invloed, welken de gemeenschap des Heiligen Geestes uitoefent op het verstand?* Hier is alleen op den klank der woorden gelet, en niet op den zin en het verband dier Apostolische uitspraak. Het *alle dingen*, waarvan Paulus spreekt, slaat toeh zoo duidelijk op de *geestelijke* dingen, het Evangelie, waarvan in dit hoofdstuk sprake is, dat het den ontwikkelden hoorder onbegrijpelijk voorkomen moet, als hij bij de behandeling van dezen tekst gewezen wordt op den invloed van eene godvruchtige levenswijze op het onbelemmerd gebruik van onze vermogens. Onbegrijpelijk is het zulks te lezen op dezelfde bladzijde (93), waarop bovenaan sprake is van het verband, waarin de tekstwoorden voorkomen, daar integendeel juist geheele miskenning van het redebeleid van den Apostel tot

behandeling van zulke algemeene waarheden aanleiding geven kan. In het tweede deel wordt dan ook aan het einde met een enkel woord ter loops gesproken over datgene, wat in de preek de hoofdzaak moest zijn, en waarvoor allerlei in de plaats gesteld wordt, dat hier misplaatst is.

Is het niet evenzeer oppervlakkigheid, wanneer een andere veelbeteekenende tekst, Markus 1:8: ‘Hij zal u doopen met den Heiligen Geest,’ zoo behandeld wordt, dat wij eerst eene algemeene voorstelling ontvangen van het leven en standpunt des Doopers, vervolgens eene even vlugtige schets van 's Heilands leven en werkzaamheid, en dat dan daarop volgt: dat gansche leven nu was doopen met den Heiligen Geest? - Is ook de preek over Lukas 10:21^{b}, welke het duister opschrift draagt: ‘het Evangelie verborgen en geopenbaard’, in overeenstemming met den tekst, wanneer daarin meer gelet wordt op de omstandigheid, dat Jezus God dankt, dan op den inhoud zijner dankzegging? Hoe is het anders mogelijk, dat het leerzame van deze beschouwing hierop neêrkomt, dat wij ons moeten schamen over ons gebrek aan dankbaarheid, niet voor het Evangelie, maar... voor het goede, dat wij op velerlei wijze ondervinden? Wat beteekenen hier zulke vermaningen? Het is de vraag, of het Evangelie ook voor ons verborgen blijft, dan of het aan ons geopenbaard is; of wij behooren tot de wijzen, van wie Jezus spreekt, of tot de eenvoudigen, voor wie het Evangelie is. Dat is de zaak, maar om dat aan het geweten der hoorders duidelijk te kunnen maken, moest het kenmerkende van dezen tekst in 't oog gehouden zijn. En omdat dit niet gedaan is, vindt men hier in 't laatste deel opmerkingen, die in vele andere preken op hare plaats kunnen zijn, maar hier niet te pas komen.

Doch genoeg om het voorname gebrek, 't welk deze preken ontsiert, aan te wijzen. Nog eene enkele opmerking voeg ik er aan toe om te doen zien, hoe de schrijver, die niet schroomt om ook moeijelijke onderwerpen te behandelen, met te ligter tred over de moeijelijkheden, die hij ontmoet, heenstapt. Dat is onder anderen het geval met de voorlaatste preek over de verzoeking van Jezus in de woestijn, waarin de uitwendige verzoeking wel ter zijde geschoven wordt, maar de vraag, hoe wij ons die verzoeking dan te verklaren hebben, hoe ze innerlijk wezen kon en nogtans zonder zonde, zelfs niet geopperd wordt. Met bevreemding lezen wij bladz. 212: ‘Het ging Christus, gelijk het ons allen gaat; ook tot Hem kwam die verleidelijke stem, die op ons, stoffelijke wezens, zulk een' magtigen invloed kan uitoefenen, die ons zinnelijk genot als het eerste, het beste goed kan doen beschouwen’, enz.; want met zulk eene voorstelling van de zaak, zal de prediker moeijelijk het ‘verzocht, maar zonder zonde’ kunnen handhaven. Misschien hangt dit echter zamen met zijne beschouwing van den persoon van Christus. Ten

minste nog twee andere preken in dezen bundel geven aanleiding tot dit vermoeden. Ik bedoel die over Johannes 19:17[a], welke tot opschrift heeft: ‘de kruisdragende Christus’, en waarin, zonderling genoeg, op de vraag: wat kunnen wij van den kruisdragenden Christus leeren? het eerste antwoord is: de wisselvalligheid van aardsche grootheid of eer!! Indien Christus ons waarlijk de Heiland en Verlosser is, dan leert Zijn kruisdood ons iets anders en gewigtigers. De andere preek is die over den engelenzang, een bekend maar heerlijk onderwerp, hier op geheel nieuwe wijze behandeld. De Heer W. weet er namelijk uit af te leiden: ‘de hemelsche vreugde, welke Jezus op aarde doet genieten.’ Het is eene preek op Kerstijd gehouden, maar daarom nog geene Kerspreek, ofschoon ook hier en daar in den loop der rede een gedeelte van den engelenzang wordt ingevoegd. Moge de prediker ook op een standpunt staan, waarop zulk preeken verklaarbaar is, daaruit volgt niet, dat het voor eene Christelijke gemeente voldoende is, en dat deze niet iets anders heeft te vragen en te verwachten. - Voor den indruk van 't geheel is het gelukkig, dat deze preek niet de laatste in den bundel is, maar dat die gesloten wordt met eene, die het best van allen is geslaagd en door levendigheid en helderheid uitmunt.

Gaarne zou ik met deze lofspraak eindigen, na zooveel aanmerkingen gemaakt te hebben. Doch daar blijft nog de vorm, waarin deze preken ons meêgedeeld worden, over, en die is zóó, dat geen beoordeelaar er van zwijgen kan. Het is niet te veel gezegd, als men den stijl beneden het middelmatige noemt, zooveel stroeve en onzuivere en daardoor duistere zinsneden treft men gedurig aan. Het is onnoodig voorbeelden er van aan te halen, want op iedere bladzijde bijkans komen ze voor. Reeds in de opdragt van het boek lezen wij de gebrekkige construktie: ‘Met de aanbeveling uwer vriendschap doe dan de Hemelsche Vader deze bladen een weg vinden naar vele woningen,’ enz., en in de preken vinden wij nog wel andere volzinnen. Daarenboven is ook het getal taalfouten legio. Of wij deze misschien op rekening van den letterzetter mogen stellen?..... Om den wille van den schrijver willen wij het hopen, want het gaat wat heel ver om te denken, dat hij *derden* bron, *den* loopbaan, *zonden* die *hunne* dienaren, enz., schrijven zou, of dat hij meent *hen* en *hun* promiscue te kunnen gebruiken, of dat hij geen goed onderscheid kent tusschen de verba *leggen* en *liggen*, om van vele andere hinderlijke fouten niet te spreken. Maar wanneer reeds de eerste regel op het titelblad eene taalfout toont, dan..... Nu, als ze de schuld van den zetter zijn, dan mag deze wel worden afgezet; en als ze de schuld van den schrijver zijn, dan..... maar het is te wenschen, dat hij dit zelf begrijpt.

GLD.

***Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene oorkonden opgehelderd en bevestigd, door Mr. Is. An. Nijhoff, archivaris van Gelderland. VIe deel*, 2^e^ *stuk*. (1514-1528). *Arnhem, Nijhoff en Zoon*. 1862.**

Wij waren met het bestuderen van dit deel der Gedenkwaardigheden bezig, toen het berigt tot ons kwam dat de schrijver reeds overleden was. Onder den indruk van die treurmare hebben wij de lezing voortgezet, en gaan wij thans van het werk een kort verslag geven.

Het is een groot verlies dat de Historische Wetenschap door het afsterven van Nijhoff lijdt. Niemand die meer dan hij gedaan heeft voor het behoorlijk inrigten der plaatselijke archieven en voor het oordeelkundig gebruiken er van. Geen provincie, wier archieven beter in orde gebragt en beter geëxploiteerd zijn, dan die wier Archivaris hij was. En niet alleen als Archivaris is hij nuttig geweest voor de Geschiedenis van het Vaderland. Door het uitgeven tot het verschijnen van menig historisch opstel, dat anders wel in de pen zou gebleven zijn, en dat toch waarlijk verdient het licht te zien.

Het duurzaamste gedenkteeken van zijn stalen ijver en van zijn oordeelkundigen arbeid blijven echter de Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland. Zij behooren tot die soort van werken, die den schrijver de ondermaansche onsterfelijkheid verzekeren. Nooit zal iemand de geschiedenis van Gelderland gedurende de middeneeuwen kunnen beoefenen, zonder het Charterboek van Bondam en de Gedenkwaardigheden van Nijhoff aanhoudend te raadplegen. Met Bondam in éénen adem genoemd te worden is waarlijk al lofs genoeg.

Gelukkig dat het den ontslapene nog vergund is geweest zijn omvangrijk werk zoo na aan het eind te brengen. Zijn wij wel onderrigt, dan is ook voor het laatste stuk de bouwstof verzameld en voor de pers gereed, en ontbreekt er niets dan de Inleiding voor dat stuk, en het Overzigt van het Geldersche Volksleven in den tijd van Hertog Karel, dat de schrijver voornemens was er aan toe te voegen. Wij betreuren het zeker dat wij twee zoo belangrijke verhandelingen moeten missen. Maar missen zullen wij ze toch wel niet. Want wat de vader ongedaan heeft gelaten, zal de zoon, naar wij vertrouwen, bereidwillig op zich nemen. En dat deze ten volle berekend is om in den geest zijns vaders voort te werken, weet ieder beoefenaar onzer geschiedenis, en zal iedereen toestemmen, die ‘Het voornaamste uit de Geschiedenis van Gelderland, aan jonge

lieden verhaald' gelezen heeft. Wij hopen dus dat weldra de laatste hand aan het groote werk gelegd zal worden, en dat de Gedenkwaardigheden, gelukkiger dan het Charterboek, niet onvoltooid zullen blijven.

In deze verwachting zullen wij thans niet uitweiden over den inhoud van dit stuk, dat geen zelfstandig geheel uitmaakt. Wanneer ook het laatste stuk verschenen zal zijn, zal het tijd wezen om een oordeel te vellen over de verzameling van oorkonden, door den heer Nijhoff in het licht gegeven, en over de resultaten waartoe zijn onderzoek geleid heeft. Wij zullen dan tevens aanleiding vinden om ons eigen oordeel over den persoon van Hertog Karel en over zijn werken en streven op te maken uit den overvloed van bescheiden, die in de laatste jaren over dit tijdvak zijn uitgegeven. Thans vermelden wij alleen dat de oorkonden, in dit stuk vervat - zoo als trouwens te verwachten was - ons weinig nieuws van belang opleveren. Zij preciseren alleen wat ons reeds bekend was. Zij geven ons van verdragen, wier inhoud wij kenden, den geheelen tekst. Zij leeren ons van bekende feiten den juisten datum en enkele nog ongekende bijzonderheden. De uitgaaf van de stukken zelve is, zoo ver wij kunnen nagaan, onberispelijk. - In de uitvoerige Inleiding vervolgt de geleerde schrijver zijn overzigt van de geschiedenis van Gelderland onder Hertog Karel; hij schetst ons de bemoeijingen van zijn held met het Sticht en Groningen en Friesland. Hij doet het met de hem eigene naauwkeurigheid. En wat hem van de meeste uitgevers van anecdota onderscheidt, hij ontleent aan zijn eigen vondsten niet meer dan in zijn plan te pas komt, hij overdrijft de waarde van zijn ontdekkingen niet, en hij laat de eerste plaats aan hetgeen van ouds bekend was. Wat men in zijn verhaal mist is levendigheid van voorstelling, groepering der feiten - historische kunst in één woord. Het is bouwstof die hij levert, geen geschiedenis, zoo als het groote publiek ze verlangt. Zijn werken zullen niet ligt populair worden, maar zij zullen in hooge achting blijven bij den kring van wetenschappelijke geschiedvorschers, die den inhoud boven den vorm verkiezen, en hooger prijs stellen op naauwkeurigheid dan op aanschouwelijkheid van voorstellen.

R.F.

Algemeene Orders voor het Ned. leger in Oost-Indië, verzameld door W.A. van Rees, kommandeur, officier en ridder van verschillende orden, gep. majoor t. van het O.I. leger. Onder medewerking van J.A. Daniëls, ridder der M.W.O. 4e kl., oud kapitein van het O. I. leger. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon. 1862.

De ‘Algemeene Orders voor het Indisch leger’ vormen eene verzameling, die aan dat leger gelijke diensten bewijst als het ‘Recueil Militair’ aan de Nederlandsche krijgsmagt in Europa. De eerste dezer ‘Algemeene Orders’ dagteekent van 17 December 1830, het tijdstip waarop onze Indische strijdkrachten, na den langdurigen Java-oorlog, die ze geheel uit haar verband had gerukt, werden gereorganiseerd. Sedert dien tijd tot op den huidigen dag worden zij uitgevaardigd, naarmate de bevelvoerende generaals bevelen, van algemeenen en blijvenden aard, hebben te geven. Zij worden te Batavia in 8° formaat gedrukt, vormen, in verhouding van hunnen omvang, geheele, halve of kwart vellen, en worden zóo door het Indisch leger-bestuur, aan de verschillende autoriteiten en zelfstandige troepen-gedeelten gezonden. Is het jaar om, dan begint men op nieuw met nommer een, zonder den vorigen jaargang op eenigerlei wijze te sluiten. Men weet dus nooit of de laatste afleveringen al dan niet ontbreken, en registers op de verschillende jaargangen werden nimmer verstrekt. Deze laatste omstandigheid maakt het raadplegen van een officieel exemplaar, al is het ook volledig, uiterst lastig en tijdroovend, gezwegen nog dat, bij het bedrijvige krijgsleven in Indië, vele van die losse stukjes papier moeten verloren gaan, zonder dat men in staat is ze door nieuwe te vervangen, daar ze niet in den handel worden gebragt. Er zijn er dan ook weinig, zelfs autoriteiten en troepen-gedeelten, die zich kunnen beroemen de officieele uitgave in haar geheel te bezitten. De ‘Algemeene Orders’ behelzen niettemin een groot deel der grondslagen waarop de regeling van het Indische militaire wezen rust, en geen Indisch officier kan ze derhalve ontberen. Reeds in 1845 hebben de heeren Broese & Comp. te Breda gepoogd in het ongerief te voorzien door een nieuwe uitgave te doen van zoodanige ‘Algemeene Orders’ als tot op ult°. December 1843 van kracht waren gebleven. In 1855 deden zij een vervolg het licht zien, en sedert gaan zij daarmede ieder jaar voort. Bij elke aflevering geven zij een volledig alphabetisch register van den inhoud.

Hunne uitgave heeft echter van lieverlede eenen vrij belangrijken

omvang verkregen, en bevat op hare beurt weder veel dat door latere bepalingen zijne kracht heeft verloren. Indien men over eenig onderwerp volledig en naauwkeurig wil ingelicht zijn, spreekt het van zelven dat men al de afleveringen moet raadplegen. De heeren van Rees en Daniëls hebben derhalve eenen zeer nuttigen arbeid verrigt, door eene nieuwe herziene uitgave der 'Algemeene Orders' te bezorgen. Het Indisch leger zal hun daarvoor gewis erkentelijk zijn.

Het werk is verdeeld in vier, of eigenlijk in twee hoofdafdeelingen. De eerste bevat de 'Algemeene Orders' en de tweede zoodanige reglementen en instructiën als wel is waar bij 'Algemeene Order' zijn uitgevaardigd, maar toch ieder in het bijzonder een zelfstandig geheel uitmaken. De derde en de vierde hoofdafdeelingen behelzen de alphabetische registers respectivelijk op de eerste en tweede.

Men zal wel van zelf begrijpen dat alle voorschriften en bepalingen, die opgehouden hebben verbindend te zijn, niet meer in deze nieuwe verzameling zijn opgenomen.

Bij iedere 'Algemeene order', die daartoe aanleiding geeft, wordt verwezen naar de vroegere of latere 'Algemeene orders' die over hetzelfde onderwerp handelen of waarvan den inhoud er mede in verband staat. Zoo doende is het raadplegen van het werk uiterst gemakkelijk gemaakt en kan men zich, zonder veel moeite en tijdverlies, vergewissen aangaande de bepalingen waardoor deze of gene bijzonderheid van de dienst wordt beheerscht.

De reglementen en instructiën worden natuurlijkerwijs in hun geheel medegedeeld, en altijd onder aanhaling der Koninklijke besluiten, der Indische Gouvernementsbesluiten en der Algemeene orders, waarbij ze, naarmate van het onderwerp, zijn uitgevaardigd.

De alphabetische registers zijn met zorg bewerkt en zoo volledig als men kan verlangen.

Het geheel vormt een netten bundel in kl. 8°. formaat van 658 bladzijden compressen druk, die de pers der heeren Noman en Zoon eer aandoet. De eenige aanmerking die men er op zou kunnen maken is dat, door de kleine letter, het raadplegen van het werk bij avond aan sommigen gewis moeijelijk zal vallen. Dit nadeel wordt echter opgewogen door de geringheid van omvang die er door wordt verkregen en die van veel belang is in Indië, waar de militairen aan zoo veel veranderingen van standplaats zijn onderworpen. Dit boek, waarvan de opdragt werd aangenomen door den luitenant generaal Jhr. F.V.A. Ridder de Stuers, kan veilig worden aanbevolen aan een ieder die verpligt is, of roeping gevoelt, zich bekend te maken met de Indische militaire instellingen.

A.W.P. WEITZEL.

Georg Forster.

Georg Forster in Mainz, 1788 bis 1793. Von K. Klein, Professor am Gymnasium zu Mainz. Nebst Nachträgen zu seinen Werken. Gotha, 1863.

Rustig en kalm is doorgaans het leven van den Duitschen geleerde, eentoonig zelfs in de oogen van den oppervlakkigen beschouwer, die niet weet dat de studie in de eenzame boekencel eene groote verscheidenheid, eene gedurige afwisseling van teleurstelling en zelfvoldoening kan opleveren. Gewoonlijk boezemt dan ook de levensbeschrijving van een geleerde weinig of geen belang in; het is altijd hetzelfde: de man schreef boeken, gaf onderwijs, had een huisgezin of had er geen; hij had, zoo als ieder, zijne deugden en zijne gebreken; de welwillendheid, die steeds aan den stelregel denkt: ‘Over de dooden niets dan goeds’, bewimpelt of verzwijgt de laatste en meet de eerste breed uit, en zoo ontstaat er eene galerij van achtenswaardige lieden, die voor de wetenschap nuttig werkzaam zijn geweest, zonder dat zich tegenspraak hooren doet, want de dood heeft ook den haat van de letterkundige tegenstanders tot zwijgen gebragt.

In een geheel ander geval verkeert de natuurkundige Georg Forster. 't Is waar, in vele opzigten gelijkt zijn leven op dat van de meeste Duitsche kamergeleerden; even als anderen heeft hij met de daaraan verknochte wederwaardigheden - gedurig geldgebrek en eene slechte gezondheid in de eerste plaats - te kampen en te worstelen gehad; maar reeds zijne reis om de wereld en zijn huiselijk drama geven aan zijn leven een eigen-

aardigen tint, terwijl zijne politieke loopbaan hem eene geheel eenige plaats aanwijst. Van daar dan ook dat hij door tijdgenooten en nakomelingschap zeer verschillend beoordeeld is. Dat hij eene uitgebreide kennis bezat en een der uitstekendste prozaschrijvers was, werd door niemand betwist; maar des te meer was men het oneens over zijn karakter. Terwijl zijn vader, hoogleeraar in de natuurkunde te Halle, openlijk met de hem eigene ruwheid verklaarde, dat het voor hem een genoegen zijn zou, zijn zoon aan de galg te zien hangen, schreef daarentegen zijn schoonvader, de beroemde philoloog Heyne, te Göttingen, ofschoon hij Forsters politieke daden volstrekt niet goedgekeurd had, deze diep gevoelde woorden: ‘Forsters dood roert mij smartelijker dan ik zeggen kan. Ik kan volstrekt niet tot mij zelven komen. Ik had den man onuitsprekelijk lief; hij was mij meer dan kind. Voor mij zal hij onvergetelijk zijn. Ook aan het betere deel der menschen zal zijn aandenken lief en dierbaar zijn, vooral wanneer de wilde partijwoede zal zijn voorbijgegaan.’ En in een brief aan Herder: ‘Zeer troostend en verkwikkend is mij iedere toespraak van u. Dezen winter had ik die noodig. De treurige toestand mijner kinderen sedert een jaar en eindelijk de dood van mijn boven alles beminden Forster! Van dien edelsten man, dien wel is waar de thans levenden veroordeelen konden, velen, naar hun inzigt, veroordeelen moesten, maar die toch van de schoonste grondbeginselen en de beste bedoelingen uitging.’

De edelste man! Met dit oordeel staat Heyne onder zijne tijdgenooten geheel alleen. Na den intogt der Franschen in Mainz hadden alle vrienden en bekenden hunne betrekkingen met Forster afgebroken, en veertig jaar lang is hij algemeen met den naam van verrader des vaderlands gebrandmerkt. Maar na verloop van dien tijd kwam er, onder den invloed der gebeurtenissen van den dag, eene verandering in de algemeene meening, en van dien tijd af aan zijn levensbeschrijvers zooals Gervinus en natuurkundigen zooals Moleschott er op uit geweest, zijn karakter en zijne daden in een gunstig daglicht te plaatsen, verklaarde een man van zulk een onbetwistbaar gezag op het gebied der letterkundige geschiedenis als Julian Schmidt, dat alleen een gevoellooze Fariseër Forster veroordeelen kan, werd aan geen der groote Duitsche schrijvers en dichters het epitheton ‘edel’ menigvuldiger gegeven dan aan hem, en alsof dat alles niet genoeg was, werd hij daarenboven de held van

romans en treurspelen, en trokken zelfs vrouwen, zooals Elisa Maier, voor den man partij, wien zijne eigene vrouw veel verdriet had berokkend.

Tegen die verheerlijking van Forster als mensch en als politicus treedt thans een Mainzer met een vrij lijvig boekdeel op, nadat hij in 't vorige jaar in eene brochure reeds den handschoen aan Moleschott had toegeworpen, die in eene redevoering van de Mainzers een standbeeld voor Forster verlangd had. Een goed geschreven boek kunnen wij Kleins werk niet noemen; de redactie laat veel te wenschen over; de overgangen zijn verre van geleidelijk; aan herhalingen is geen gebrek; de vertalingen der Fransche brieven zijn uitermate stijf[1]. Het polemische karakter, dat het boek heeft, is ook geene aanbeveling, en de schrijver is er maar al te zeer op uit, aan Forster meeningen of daden toe te dichten, waaraan hij stellig onschuldig is. Even hatelijke als ongegronde insinuaties worden daartoe niet gespaard. Wanneer b.v. Forster, bij gelegenheid dat er wegens groote duurte van 't koorn in het Triersche, in Hessen-Kassel en elders onlusten waren uitgebroken, in een brief schrijft: ‘Unsere Mainzer halten sich noch gut; allein der Hunger wird sie vielleicht zwingen laut zu werden,’ dan merkt Klein daarbij op: ‘Die Aeusserung ist unklaren Sinnes, so dass wir derselben nicht den Gedanken unterlegen wollen, Forster habe auch in Mainz einen Aufstand gewünscht.’ Mij dunkt, Forsters woorden zijn zoo duidelijk en onschuldig als men ze maar verlangen kan, en geen onpartijdige zal er venijn uit zuigen. Zoo staat ook ergens in Forsters brieven, dat het tooneel een spitsboef mist, sedert de acteur Wolschowsky vertrokken (of gestorven?) is, en dan volgt: ‘Ist es nicht sonderbar, dass es so schwer hält, Spitzbuben zu finden, seitdem’ - Wat hier volgen moest, is door de uitgeefster der brieven (Forsters vrouw) geschrapt; wat hij dus geschreven heeft, weten wij niet; maar Klein aarzelt niet te verklaren: ‘Wahrscheinlich stand: “Seitdem der Kurfürst Mainz verlassen hat”’. De keurvorst was Forsters groot-

1 De Fransche constructie is steeds behouden: ‘Ich habe mit Unwillen gelesen die Denkschrift,’ - ‘Ihre guten Gründe werden schweigen machen den Verläumder,’ enz. Kleins boek toont op nieuw hoe weinig Fransch men gewoonlijk in Duitschland kent. Zoo laat hij drukken (p. 165): ‘à mon corps déscendant’ (voor défendant). Op eene andere plaats (p. 286) staat ‘désir de justice’ met de variant ‘refus,’ zonder dat Klein bemerkt dat ‘déni de justice’ bedoeld is. Elders (p. 289) vat hij eene gewone Fransche beleefdheidsphrase als ironie op.

ste weldoener; dat hij hem met ondankbaarheid beloond heeft, is waar; maar niets geeft ons het regt te vermoeden, dat hij hem een spitsboef zou genoemd hebben; daartoe bestond geene aanleiding, dat is niet ‘waarschijnlijk’, en zoo iets aan iemand toe te dichten, die zich niet kan verantwoorden, is niet edel. Na het ‘seitdem’ kan iets geheel anders gestaan hebben en gissen brengt ons hier geen stap verder.

Met al zijne gebreken is evenwel de inhoud van Kleins boek zoo aantrekkelijk, dat men het van het begin tot het eind met de grootste belangstelling leest. Vele bijzonderheden worden daarenboven naauwkeuriger uiteengezet dan tot nu toe het geval was, en wat de hoofdzaak is: daar het werk meer eene verzameling van documenten is dan een boek, zoo wordt de lezer in staat gesteld, zich over Forster een zelfstandig oordeel te vormen. Bedriegen wij ons niet, dan zal dat oordeel anders uitvallen dan datgene dat aan den eenen kant door Klein, aan den anderen door Forsters bewonderaars geveld is. Misschien is ook in dit geval een niet-Duitscher een onpartijdiger regter dan een Duitscher - Klein erkent zelf, dat in Duitschland het schrijven der geschiedenis meestal partijdig en eenzijdig is - en daarom willen wij beproeven of het ons mogelijk zijn zal, eene juiste en billijke voorstelling van Forster te geven. Om dit doel te bereiken mogen wij ons evenwel niet tot den tijd van zijn verblijf te Mainz bepalen, zooals Klein doet, maar moeten wij ook zijne vroegere loopbaan schetsen.

In het jaar 1753 kreeg de hervormde gemeente van het toen nog Poolsche dorp Vassenhof (eene kleine mijl ten zuid-oosten van Danzig) een nieuwen predikant in den persoon van Reinhold Forster, wiens voorouders, na den dood van Karel I, aan wien zij zeer verknocht waren geweest, uit Yorkshire naar het Poolsche Pruissen, waarheen zich de meeste uitgewekenen begaven, waren gevlugt en waar zij sedert in kommerlijke omstandigheden hadden geleefd. Als predikant viel op hem niet veel te roemen, en geen wonder, want hij was het tegen zijn zin. Te Halle had hij in de geneeskunde willen studeren, maar zijn vader had daartoe geen geld en wilde dat zijn zoon zich

aan de regtsgeleerdheid zou wijden. Dat wilde nu weder de zoon niet en gaf de voorkeur aan de godgeleerdheid, om geene andere reden dan omdat hij meende, dat die wetenschap hem in staat stelde, zijne zucht om vreemde talen te leeren te bevredigen. Zijne theologische studiën schijnen dan ook nagenoeg alleen in taalstudie te hebben bestaan, en toen hij geroepen was, op zijn dorp te prediken, maakte hij zich zijne taak zeer gemakkelijk. Vooreerst hield hij zich stipt aan het orthodoxe systeem, dat hij te Halle geleerd had, zonder eenig verder onderzoek, waardoor hij zich ongetwijfeld veel tijd en moeite bespaarde. Verder begon hij eerst Zaturdagavond aan de preek, die hij den volgenden dag houden moest, maakte eene schets, werkte die 's nachts uit en las de preek Zondags voor, want tijd om ze van buiten te leeren was er niet. De overige dagen der week wijdde hij aan zijne geliefkoosde studiën, wiskunde, wijsbegeerte, land- en volkenkunde, natuurkunde, oude en nieuwe talen. Met zijne boeren ging hij zoo vertrouwelijk om, dat hij niet zelden vergat wat hij aan zijn ambt verschuldigd was, en van de jagt was hij een groot liefhebber. Kortom, hij bezat de eigenschappen niet, die men in een predikant verlangt en gaf veel stof tot ergernis. Was men over hem niet tevreden, hij was het evenmin over zijne betrekking, want nog daargelaten dat hij ze tegen zijn zin waarnam, zoo gaf zij hem niet meer dan tweehonderd Thaler jaarlijks, en van die schrale som moest hij eene vrouw en acht kinderen onderhouden. Hoogst welkom was hem dus, na een twaalfjarig verblijf te Vassenhof, het aanbod, dat de Russische resident te Danzig, die hem als een zeer bruikbaar man had leeren kennen, hem deed: hij zou namelijk de Duitsche koloniën, die Katharina II in Zuid-Rusland gesticht had, gaan inspecteren, waarbij hem het uitzigt geopend werd op eene vaste aanstelling, als hij die verlangde, terwijl hij, in het tegenovergestelde geval, behalve de reiskosten eene aan zijne werkzaamheden geëvenredigde belooning ontvangen zou. Hij verkreeg voor een jaar verlof; er werd in zijne plaats een hulpprediker aangesteld, en in het voorjaar van 1765 vertrok hij, door zijn oudsten, veelbelovenden, toen elfjarigen zoon Georg vergezeld, over Petersburg naar Saratow. Daar aangekomen, voldeed hij met den meesten ijver aan zijn last, en stelde, toen hij naar Petersburg teruggekeerd was, eene uitvoerige memorie aan graaf Orloff ter hand; maar op de gewenschte belooning wachtte hij

te vergeefs, en te gelijker tijd werd zijne gemeente ongeduldig; zij eischte, dat Forster òf dadelijk terugkeeren, òf zijn ambt voor goed nederleggen zou. Hij besloot tot het laatste - waarschijnlijk tot groote vreugde der gemeente - omdat hij nog altijd op eene belooning van de keizerin of op een goeden post hoopte. Dat hij geen post kreeg, kwam door de tegenwerking der ambtenaren der koloniën, en de schadeloosstelling voor zijne reizen en werkzaamheden, die hem veertien maanden hadden bezig gehouden, liet ook steeds op zich wachten. Hij had dus nog niets ontvangen toen hij zich, wederom met zijn zoon Georg, naar Engeland begaf, waar hij hoopte door zijne kundigheden eene broodwinning te vinden. En werkelijk werd hij als hoogleeraar in de natuurkunde en tevens in de Fransche en Duitsche taal bij de Academie der dissenters te Warrington in Lancashire aangesteld, met een inkomen dat hem in staat stelde, vrouw en kinderen te doen overkomen. Maar slechts één jaar bleef hij in die betrekking, want door zijne halstarrigheid en twistzucht kon hij het met zijne ambtgenooten niet vinden. Door het schrijven van werken over natuurkunde, door vertalen (waarbij hem Georg, die in korten tijd veel Engelsch geleerd had, behulpzaam was) en door les geven zocht hij nu in zijn onderhoud te voorzien, totdat men hem eindelijk onder zeer voordeelige voorwaarden aanbood, kapitein Cook op zijne tweede reis naar de Zuidzee te vergezellen. Gretig nam hij het aanbod aan en zijn thans zeventienjarige zoon Georg ging met hem scheep (1772), na daartoe van de regering verlof te hebben verkregen.

Maar de tijd der teleurstellingen was voor den ongelukkigen Forster niet geëindigd. De reis was voor hem niet aangenaam, doordien hij gewoonlijk, niet alleen met Cook, maar ook met zijne overige reisgenooten in twist was, en toen hij na drie jaren terugkwam, werden de schitterende beloften, die men hem in Engeland gedaan had, evenmin vervuld als dit vroeger in Rusland het geval geweest was. De beschrijving der reis mogt hij ook niet uitgeven; de Engelschen, die eene dergelijke taak aan een buitenlander niet gunden, hadden hem een contract doen teekenen, dat hem daarin verhinderde. Deze bepaling werd evenwel ontdoken. In het contract werd alleen gesproken van den vader, niet van den zoon, en de laatste gaf nu de reisbeschrijving in het Engelsch uit. Hij gebruikte daarbij de dagboeken van zijn vader, en ofschoon de vorm, dien hij aan de

reisbeschrijving gaf, werkelijk hem toebehoorde, zoo mag men toch vragen, of zijne handelwijze stipt eerlijk was. De Engelsche regering viel in een strik, waaraan zij niet gedacht had; maar aan den anderen kant is het ook zeker, dat zij zelve hare verpligtingen niet was nagekomen, en dit kan het gedrag der Forsters eenigermate verontschuldigen.

De winst, die de uitgave van het reisverhaal en van andere werken gaf, verligtte slechts tijdelijk den nood en was niet voldoende om Forster met zijne talrijke familie in het dure Engeland te onderhouden. Hij maakte schulden, en daar er geen uitzigt op betaling was, deden zijne schuldeischers hem gevangen zetten. Intusschen was Georg naar Duitschland geijld, waar men het lot van den ongelukkigen, bedrogenen Forster algemeen beklaagde. Overal werd hij, zoowel om zijne kennis als om zijne beschaafde manieren - want in dit opzigt vormde hij een sterk contrast met zijn vader - met de meeste onderscheiding ontvangen; vele vorsten, vooral de hertog van Brunswijk, ondersteunden hem met geld, zoodat zijn vader zijne schulden betalen en de gevangenis verlaten kon. Georg werd tot hoogleeraar in de natuurkunde te Kassel aangesteld, zijn vader verkreeg een professoraat in hetzelfde vak te Halle.

Van dien tijd af aan had de zoon eene andere loopbaan dan de vader. Met de lotgevallen van den laatsten behoeven wij ons dus niet meer bezig te houden en merken alleen op, dat hij ook in zijn academischen werkkring niet gelukkig was. Zijne reputatie was groot; een ieder brandde van verlangen, den wereldberoemden man te zien en te hooren; zijne eerste les werd dan ook zoo druk bezocht, dat de groote gehoorzaal te klein was; maar in de tweede beleedigde de ruwe matrozentoon, waarop hij de studenten aansprak, hen zoozeer, dat zij onder vreeselijk gedruisch weggingen en dat in het vervolg geen enkele terugkeerde.

De positie van Georg te Kassel was beter, ofschoon hij, zooals hij zelf dikwijls erkend heeft, voor het onderwijs niet geschikt was; maar zij was geenszins vrij van zorgen, en om zijn vader en verdere familie te ondersteunen, moest hij voor den broode arbeiden en vooral vertalen - een treurig handwerk, waarmede hij reeds als knaap begonnen was en dat hij tot aan zijn dood toe moest voortzetten. Daarenboven had hij het ongeluk in het mysticisme te vervallen, en met moeite kwam hij die ziekte van den geest te boven.

Lang duurde zijn verblijf te Kassel niet. In 1784 werd hij aan de Poolsche universiteit Wilna beroepen. Hij ging er heen met de beste voornemens. ‘Ik wensch opregt,’ schreef hij aan zijn vader, ‘in den nieuwen werkkring, waartoe ik geroepen ben, arbeidzaam en nuttig te zijn.’ Maar keizer Joseph II had hem voorspeld, dat hij het in Polen niet lang zou uithouden. ‘De Polen,’ had de keizer tot hem gezegd, ‘zijn eigenzinnig en dom. Het best is, dat men den weg weet om weder uit het land te komen, zoo goed als men den weg gevonden heeft om er in te komen. Gij zult in Polen niet blijven.’ En de voorspelling kwam uit. De eene teleurstelling volgde op de andere. Men had aan Forster een kabinet van natuurlijke historie en een plantentuin beloofd; van het eerste kwam niets; in plaats van het tweede vond hij een ellendig moestuintje. Met de Polen was niets aan te vangen; hij noemde ze halve wilden, die daarenboven door eene schijnbeschaving door en door bedorven waren. Voeg daarbij, dat de zandwoestijnen en dennebosschen van Litthauen een allersombersten indruk maken moesten op een man, die, zooals Forster, met natuurschoon dweepte en zonder dat bijna niet leven kon. Weldra werd het hem dan ook te eng in de vervallene stad met hare ledige huizen en puinhoopen; maar hij kon niet weg: hij had zich voor acht jaren verbonden; daarenboven had de Poolsche regering zijne schulden te Kassel betaald; hij kon en wilde niet vertrekken eer hij het voorgeschotene geld had teruggegeven, maar hij had het niet. Hij schikte zich dan ook reeds in het onaangename vooruitzigt, nog vijf jaren te Wilna te blijven, toen zich onverwachts eene uitkomst voor hem opende. De Russische regering trad met hem in onderhandeling, om hem voor eene ontdekkingsreis naar de Zuidzee te winnen. Gretig nam hij het aanbod aan; Rusland betaalde zijne schulden en bewerkte bij Polen zijn ontslag. Forster spoedde zich naar Duitschland, om, zooals de Russische regering verlangde, wetenschappelijke reisgenooten te werven. Maar intusschen brak er een oorlog tusschen Rusland en Turkije uit en daardoor werd de expeditie uitgesteld, zonder dat de keizerin er aan scheen te denken, Forster schadeloos te stellen. Door een vriend herinnerde hij haar, dat hij, op haar verlangen, zijn ambt te Wilna had nedergelegd en dat hij thans broodeloos was. Het duurde evenwel een geruimen tijd eer de schadeloosstelling kwam en in die tusschenpoos zocht Forster

overal naar eene nieuwe betrekking. Hij dacht vooral aan Mainz, waar hij eenige vrienden had, door wier invloed hij daar hoogleeraar hoopte te worden, ofschoon hij bij deze gelegenheid op nieuw in vertrouwelijke brieven verklaarde, dat hij voor hoogleeraar niet geschikt was. Hij reisde dan ook naar Mainz, maar er was geene vacatuur in de vakken, die hij onderwijzen kon. Toen opende zich onverwachts een ander vooruitzigt. De bekende Zwitsersche geschiedschrijver Joh. Müller was in dien tijd te Mainz geheime staatsraad en bibliothecaris; maar daar hij zijn tijd voor staatszaken noodig had, wilde hij de laatstgenoemde betrekking nederleggen. Daarom schreef hij aan Heyne te Göttingen (Forsters schoonvader) en raadpleegde hem over de keus van een bibliothecaris. Heyne gaf hem de keus tusschen twee personen, een arbeidzamen catalogusschrijver en een geleerde. Acht dagen later, eer Müller nog eene keus gedaan had, viel het Heyne in - want vroeger schijnt hij daaraan volstrekt niet gedacht te hebben - zijn broodeloozen schoonzoon aan te bevelen. Het was een zonderling denkbeeld, want waartoe Forster ook geschikt was, tot bibliothecaris was hij het zeker niet. Heyne was een te goed literator om dat niet te gevoelen; schoorvoetend deed hij dan ook het voorstel en zeide met andere woorden eigenlijk dit: heeft de bibliotheek eene goede jaarlijksche toelage om boeken aan te koopen, benoem dan iemand die verstand van boeken heeft; zoo niet, dan kan Forster, wien alles welkom is, dat tractement even goed trekken als een ander; staat u mijn voorstel niet aan, doe dan alsof ik niets gezegd had. Ook de groote boekenkenner Müller moet overtuigd zijn geweest, dat Forster de regte man niet was; maar hij was Heynes vriend, hij had medelijden met Forster, dien hij te Kassel als ambtgenoot had gekend, en zoo kwam het, dat hij hem bij den keurvorst aanbeval. Forster werd benoemd op een tractement van ƒ 1800 (dat hem door vele hoogleeraren, die minder hadden, benijd werd); buitendien ontving hij, op zijn herhaald aandringen, eene gratificatie van ƒ 900, die dienen moest om de kosten van zijne twee reizen naar Mainz en van zijne verplaatsing te bestrijden.

Het was natuurlijk dat Forster eene betrekking, waarvoor hij niet berekend was, zonder geestdrift op zich nam. De bibliotheek, die vooral rijk was in vakken die hem vreemd waren, bepaaldelijk in klassieke literatuur en theologie, kon hij

niet naar waarde schatten. ‘Haar nut is bijna gelijk nul,’ schrijft hij aan Heyne, ‘al wil men ook erkennen dat het eene rariteitenkast is.’ Geleerden, die beter op de hoogte waren, meenden daarentegen dat zij met alle universiteitsbibliotheken in Duitschland, alleen die van Göttingen uitgezonderd, wedijveren kon. Eigenlijk beschouwde hij zijne betrekking, zooals hij zelf zegt, als een niet al te slecht pis-aller, en als hij elders eene betere krijgen kon, wilde hij Mainz dadelijk weder verlaten. Maar hij was nu vooreerst geborgen en daarvoor was hij den keurvorst dankbaar. Die zeventigjarige grijsaard (Frederik Karel Joseph von Erthal) was hem wel bevallen, vooral toen hij van hem de verlangde gratificatie van ƒ900 ontvangen had, en bij die gelegenheid wenschte hij, zooals hij aan Müller schreef, ‘al zijne krachten aan de dienst van een zoo goeden heer, van een zoo grootmoedigen beschermer der wetenschappen en van een zoo vriendelijken vorst te wijden.’ Van den vleijenden brief, dien hij toen aan den vorst schreef om hem te bedanken, spreken wij niet eens. Genoeg, hij was dankbaar en wilde zijne erkentelijkheid toonen door getrouw zijne pligten te vervullen. Maar het bleef bij het goede voornemen. Forster was een zeer slordige bibliothecaris, zooals trouwens zijn voorganger Müller ook geweest was. Zonder een grooter lokaal, verklaarden beide, konden zij niets doen, en zij deden dan ook niets. Klein, die als Mainzer in staat is hierover te oordeelen, beschouwt dat verlangen naar een ander lokaal louter als eene gril of als een voorwendsel om niets uit te voeren. Hoe het zij, de bibliotheek bleef, ofschoon zij zes beambten had, in de grootste wanorde, en het bibliothecariaat was voor Forster eene sinecuur, die hem jaarlijks ƒ 1800 opleverde.

Maar die som was niet toereikend en Forster werkte met noeste vlijt aan vertalingen (meestal van reizen) uit het Engelsch en Fransch, ten einde meer te verdienen. Eene dier vertalingen droeg hij aan den keurvorst op. De opdragt van een ander werk aan Joseph II had hem vroeger een prachtigen ring ter waarde van een paar honderd louis d'or verschaft. Ditmaal was hij niet zoo gelukkig. En toch aan de opdragt lag het niet: walgelijker vleijerij is er, zelfs in Duitschland, zelden geschreven. Ten bewijze zij het genoegzaam het slot aan te halen; ik geef het in de taal waarin het geschreven is, want de onze is gelukkig te fier om zich tot zulke uitdrukkingen te laten gebruiken: ‘Menschen, deren Gefühl anders

ahndet, im Geiste des Friedens vereinigt; die Vernunft von unwürdigen Fesseln befreit; Deutschlands Hippokrates und Deutschlands Tacitus[1] vom Blicke des weisen Regenten erkannt und geschätzt, Volksmenge und Betriebsamkeit vermehrt, Brod dem Dürftigen und Aufheiterung dem Fleissigen gespendet, der Müssiggang den Wissenschaften zinsbar gemacht: - diese Thaten reden lauter als mein Dank; daher kann auch dieser nur der Ausdruck meiner Empfindungen sein, denen die Huld und Nachsicht E u r e r K u r f ü r s t l i c h e n G n a d e n ihren einzigen Werth verleiht.' Wie den keurvorst eenigzins nader kent, b.v. uit het voortreffelijke boek van Häusser[2], weet dat in al dien lof nagenoeg geen woord waarheid is; maar juist daarom rekende Forster, die een te helder verstand had om den vorst hooger te schatten dan hij verdiende, des te stelliger op een prachtigen ring, een gouden snuifdoos of althans op een geschenk in klinkende munt. Bittere teleurstelling! De keurvorst gaf niets! 'Die Zueignung an den Kurfürsten hat bei ihm ein kaltes Lob eingeerntet,' schreef Forster aan Jacobi, wie weet met hoeveel verbeten spijt. Dat sedert dien tijd de vorst sterk in zijne achting gedaald is, schijnt ontwijfelbaar.

Aanhoudende arbeid - niet aan de bibliotheek - had intusschen zijne gezondheid benadeeld; daarom vroeg hij een verlof van drie maanden, verkreeg het, en deed in 1790 met Alexander von Humboldt eene reis naar de Nederlanden, Engeland en Frankrijk. Het is aan die reis dat wij zijne 'Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich' verschuldigd zijn, een der beste Duitsche prozawerken, zoowel door den heerlijken, warmen stijl, als door de diepte van opvatting, die men overal moet bewonderen, hetzij de schrijver over volkskarakter, over natuur of over kunst spreekt. Wij vooral hebben ons over dat boek niet te beklagen, want zelden of nooit heeft een vreemdeling ons volk en ons land zoo gunstig beoordeeld als Forster.

Bij zijne terugkomst te Mainz vond Forster eene groote verandering in zijn huis: zijn huiselijk drama was begonnen, zijne vrouw was hem ontrouw geworden. Wij hebben over

1 Sömmering en Müller.

2 Zie zijne 'Deutsche Geschichte vom Todc Friedrichs des Grossen bis zur Gründung des deutschen Bundes', I, S. 474 (1ste Aufl.).

Therese, die later als romanschrijfster eene eervolle plaats onder de Duitsche letterkundigen innam, met opzet nog niet gesproken en moeten dus op deze plaats de zaken iets hooger ophalen.

Therese Heyne, de oudste dochter van den Göttinger hoogleeraar, had eene sombere jeugd gehad. Hare moeder, die zij verloor toen zij naauwelijks elf jaar oud was, was lang te ziekelijk geweest om zich met haar te bemoeijen; met haren vader, die het altijd druk had, kwam zij, behalve aan tafel, zelden in aanraking; speelnooten had zij bijna niet; zelden kwam zij uit het enge huis en het kleine, woeste tuintje. Hare opvoeding was zeer verwaarloosd; lezen had zij van haren ouderen broeder geleerd en in hare eenzaamheid las zij alle romans en treurspelen, die zij magtig kon worden. Op haar twaalfde jaar, toen haar vader een tweede huwelijk had aangegaan, werd zij naar eene kostschool gezonden, waar zij beter onderrigt ontving dan zij vroeger genoten had. Na drie jaren keerde zij naar huis terug en onderscheidde zich, ofschoon zij met hare stiefmoeder wel over weg kon, door eene groote zelfstandigheid van denken en handelen, die haar soms ten kwade geduid werd.

Forster, die tien jaar ouder was dan zij, kende haar weinig. Hij had haar soms ontmoet als hij uit Kassel naar Göttingen kwam om van de bibliotheek gebruik te maken, maar Heyne zelf was zeer verwonderd toen Forster, kort voor zijn vertrek naar Wilna, om hare hand vroeg. ‘Eerst bij 't afscheid, toen hij op de beerenjagt ging, viel het hem in, verliefd te worden,’ schreef de Göttinger hoogleeraar aan zijn vriend Herder. Het meisje was gereed hem te nemen. Niet dat zij hem toen of later beminde - verder dan tot ‘opregte hoogachting’ heeft zij het nooit gebragt - maar zij schijnt gedacht te hebben, dat, daar zij twintig- jaar was, het tijd voor haar werd om te trouwen, en dan werd ook hare ijdelheid door het huwelijk met een beroemd man gestreeld. Zij werd dus Forsters vrouw, kwam naar Wilna, en de eerste jaren van het huwelijk schijnen, voor Forster althans, rustig en gelukkig te zijn geweest. ‘Had ik,’ schrijft hij aan Lichtenberg, ‘geene vrouw, die mij waarlijk alles vergoedt, wat ik verlaten heb en ontberen moet, ik zou het hier niet uithouden. - - Wij leven hier in volstrekte afzondering volkomen vergenoegd, omdat wij ons bezig kunnen houden en overtuigd zijn, dat de bron des geluks en der tevredenheid in ons zelve ligt. Onze avonden, als

ik van mijn lessenaar en mijne vrouw van haar huishouden vrij is, brengen wij met lectuur door, die uitermate onderhoudend is, omdat wij de vrijheid nemen, den heer auteur in de rede te vallen zoo dikwijls hij ons behaagt of mishaagt, of gelegenheid tot eene opmerking geeft. - - Woonden wij op dezelfde plaats, dan zoudt gij zien, dat de feilen, die de opvoeding aan de vrouwen geeft, en de vooroordeelen, die aan haar geslacht eigen zijn, aan de mijne niet kleven, en dat er eene verstandige vrouw bestaat, die, niettegenstaande haar verstand, haar gevoel niet verloren heeft.'

Eene buitengewone vrouw was Therese ongetwijfeld. De lof dien haar echtgenoot haar geeft, kan verdacht voorkomen, de liefde kon hem verblinden; maar zie hier hoe een fijn menschenkenner, Wilhelm von Humboldt, na haren dood over haar oordeelde: 'Zij was, wat geestvermogens betreft, stellig eene der voortreffelijkste vrouwen van onzen tijd. Zij wist ook zeer veel, had oneindig veel in alle nieuwe talen gelezen en bezat een hoogen graad van intellectueele beschaving. Maar dat alles werd overstraald, geregeld en vruchtbaar gemaakt door de innerlijke, aangeborene geestkracht, die noch opvoeding noch beschaving geven kan, en door den rijkdom eener altijd scheppende phantasie. Daarbij had zij in haar huiselijk leven jegens hare kinderen, toen die nog klein waren, de beminnenswaardigste vrouwelijke eenvoudigheid en eene tastbare, aangeborene reinheid van denkwijze.' Een schoone lof voor eene vrouw! En W. von Humboldt stelt haar zonder aarzelen zoowel boven haren tweeden als haren eersten man; 'beide,' zegt hij, 'stonden in diepte en omvang van geest, zoowel als in grootheid van karakter, beneden haar.'

Forster had, zooals wij gezien hebben, gedurende den eersten tijd van zijn huwelijk, zijne vrouw innig lief, Maar die liefde werd niet beantwoord. Reeds in het tweede jaar gevoelde Therese zich diep ongelukkig; - zij doorzag maar al te zeer wat het was, hare hand aan een man geschonken te hebben, dien zij hoogachtte, maar niet beminde, en, wat zij ook deed, niet beminnen kon. En nu bleek het hoe langer hoe meer, dat er tusschen hem en haar niet de minste overeenstemming bestond. 'Ein Paar herrliche Menschen mussten doch durch einander unglücklich sein,' schreef Heyne vele jaren later; - beide boetten er voor, dat zij zich, zonder elkander genoegzaam te kennen, door den huwelijksband ver-

eenigd hadden. Achting en zelfs vriendschap bleven zij voor elkander koesteren, maar meer niet.

Zoo kwamen zij te Mainz en kregen een huisvriend, die even oud was als Therese. Het was de Saksische legatiesecretaris Huber, de zoon van een te Parijs levenden Duitscher en van eene levendige en geestige Fransche vrouw. Hij was bellettrist, was de boezemvriend van Schiller geweest, met wien hij lang eene en dezelfde kamer bewoond had, en was met een meisje te Dresden verloofd. Het laatste verhinderde hem evenwel niet, voor Therese eene 'teedere vriendschap'[1] op te vatten, die zij van haren kant beantwoordde. Gedurende Forsters afwezigheid in 1790 was die al te teeder geworden en hij bemerkte het. Men verwacht welligt eene tragische ontknooping of althans eene scheiding? In dat geval vergist men zich; de zaak liep geheel anders af.

Forster had over het punt in kwestie reeds vroeg zonderlinge denkbeelden gehad. Toen hij met Therese verloofd was en zij zich eens in een brief over de onverdraagzaamheid beklaagd had, 'waarmede de feilen van het vrouwelijk geslacht berispt worden,' had hij haar in dezer voege geantwoord: 'De vooroordeelen, waarover gij klaagt, verdienen ook volkomen mijn afschuw. Ik haat alles, wat de vrijheid in den weg staat, wat een knop, eene kiem verhindert zich te ontwikkelen, bloesems en vruchten te dragen.' Vreemd klinkt die taal in den mond van een verloofde; maar wat meer is, kort na zijn huwelijk had Forster getoond, dat het idee van een mariage à trois, als ik het zoo noemen mag, hem geen tegenzin inboezemde. De derde in den bond was toen een Göttingsche aanbidder van Therese, Wilhelm Meyer, en aan hem schreef Forster op zijne huwelijksreis: 'De band, die ons drieën vereenigt, kan bezwaarlijk door een vierde begrepen worden. Laat ons elkander als broeders en vrienden van onze Therese beminnen, en laat ons Therese liefhebben als de eenige, beste vrouw, die ooit de aarde versierde!' Toen ter tijd was het een mariage à trois in alle eer en deugd, en de derde in den bond was ver van de beide anderen verwijderd. Thans was dit niet het geval; maar, hoe vreemd het ook schijne, Forster schikte zich in de zaken zooals zij waren; Huber bleef zijn boezemvriend; hij berustte in diens 'teedere vriendschap' voor Therese, en schreef aan zijn

1 De uitdrukking is van Huber zelven.

vriend Jacobi: ‘Ik heb weêr moed als een leeuw, want wat mij eigenlijk tot nu toe gestoord heeft, eene fatale huiselijke aangelegenheid, is nu in orde.’ Men ziet dat Byron het tooneel van zijn Beppo niet in Venetië had behoeven te plaatsen.

Over eene andere ramp kon Forster zich niet zoo gemakkelijk heenzetten: hij kwam altijd geld te kort. Wat daarvan de reden was, blijkt niet. Behalve zijn tractement van ƒ 1800, verdiende hij gewoonlijk ƒ 1200 in 't jaar met schrijven, en het behoeft geen betoog, dat in dien goedkoopen tijd en in het goedkoope Mainz een geleerde met een klein huisgezin zooals het zijne, van ƒ 3000 ordentelijk leven kon. Zijn huishouden was eenvoudig; zijne vrouw hield niet van opschik; beide bezochten zelden den schouwburg en speelden nooit; hoe het dus kwam dat Forster gedurig geldgebrek had, terwijl vele zijner collegas met een veel geringer inkomen toekwamen, is een raadsel waarvan de oplossing ook door Klein te vergeefs is beproefd. Maar welke ook de reden geweest zij, Forster ging steeds onder den druk zijner financieele omstandigheden gebukt, en men krijgt diep medelijden met den man, als men zijne klagten daarover leest, waarvan al zijne brieven aan zijne vrienden overvloeijen, te meer daar hij steeds door ziekelijkheid, vooral in den winter, geplaagd werd, en toch voor den broode hard werken moest. Zoo schrijft hij b.v. - om slechts ééne plaats aan te voeren - in November 1791 aan Jacobi: ‘Nooit in mijn leven heb ik mij misschien in een drukkender toestand bevonden dan thans. Het geheele jaar door heb ik onophoudelijk met stalen vlijt en groote inspanning van geest gearbeid. Mijne krachten zijn uitgeput, mijn ligchaam is voor geene inspanning meer vatbaar, mijn geest is verlamd en ik heb het treurigste vooruitzigt voor den winter en voor het volgende jaar voor mij. Het is alsof ik altijd teleurgesteld moet worden, niets gelukt mij; hoe meer ik arbeid, hoe meer ik te verdienen hoop, des te erger smelt mij het geld in de handen weg; thans heb ik niets meer, terwijl ik buiten staat ben om te werken zoo als ik tot nu toe gedaan heb, en het toch doen moet om met mijn huishouden rond te komen.’

In dien rampzaligen toestand bevond hij zich toen de Franschen Mainz binnentrokken, en zijn geldgebrek heeft op zijn veelbesproken gedrag gedurende dien tijd veel meer invloed gehad dan zijne politieke gevoelens.

Als politicus was Forster volstrekt niet de doldriftige revo-

lutionair waarvoor men hem toen en later dikwijls gehouden heeft. Integendeel, zoowel zijne boeken als zijne vertrouwelijke brieven, toonen dat hij met een helder oog en een onbeneveld verstand de toestanden en gebeurtenissen van zijn tijd gadesloeg, zonder in eenig uiterste te vervallen. Dat Duitschland in een jammerlijken staat verkeerde, wist hij zeer goed. ‘Het bederf is zoo ver gevorderd,’ schreef hij in 1791, ‘dat men zich verwonderen moet hoe alles nog vereenigd blijft; - des te spoediger valt alles op eens uit elkander.’ Maar desniettemin verlangde hij geene revolutie in Duitschland; mogt die plaats hebben, dan hield hij ze voor een groot ongeluk, want Duitschland, meende hij, was nog niet rijp om zijne constitutie te veranderen; wat meer is, hij meende dat nog geen enkel volk daartoe genoeg ontwikkeld was. ‘Het volk is nergens, en dus ook hier niet, rijp voor eene duurzame omwenteling, hetzij in het kerkelijke, hetzij in het staatkundige,’ zegt hij in zijne ‘Ansichten’, bij gelegenheid dat hij over onze Republiek spreekt[1]. Met de Fransche Omwenteling was hij dan ook maar zeer matig ingenomen. Het goede dat zij had - bepaaldelijk de verbetering van het lot der boeren - miskende hij niet, maar hij vond dat de nieuwe constitutie zeer slecht was en dat er onder de demagogen der nationale vergadering vele schurken waren. Over het algemeen waren er onder Forsters tijdgenooten weinigen, die politieke zaken zoo koel en juist beoordeelden als hij, en vele zijner uitspraken verdienen nog thans in Duitschland overwogen en behartigd te worden. Daartoe reken ik eene plaats uit een brief aan Jacobi, waarin hij, na over de Fransche Revolutie gesproken te hebben, aldus voortgaat: ‘Wat verstandige menschen in andere landen, vooral in Duitschland, doen moeten, is eene andere vraag. Bij ons zijn gebreken, misbruiken, onderdrukkingen, uitzuiging van den onderdaan enz. wel tot een hoog, maar niet tot het hoogste punt geklommen. Men kan het nog uithouden, alles is nog rustig. Maar de adellijke partij heeft eene ware woede om haar overwigt staande te houden en te doen voelen, waardoor zij

1 Zijn schoonvader Heyne geloofde niet, dat het volk ooit rijp zou worden. ‘Glauben Sie nur,’ schrijft hij aan Forster, ‘den grossen Haufen erleuchten wir über das Politische sowohl als über das Theologische nie; nur Autorität, Faction und Fanatismus setzt ihn in Bewegung. Die Vernünftigen wissen, woran sie sich zu halten haben.’ Zeer waar in den grond; de hoofdzaak is maar, dat het getal der verstandigen langzamerhand toe- en dat van den grooten hoop afneemt.

stellig den val onzer constituties eene halve eeuw verhaasten zal. Men handelt dus goed, dunkt mij, als men de vorsten aanraadt, op de aanmatigingen der adellijke klasse, die tusschen hen en het volk staat, te letten, omdat de oorsprong der revolutie in haar ligt. Een vorst, die de wetten handhaaft en den derden stand beschermt, heeft zeker niets van eene omwenteling te vreezen.'

Met die gematigde gezindheid was zijn gedrag volkomen in overeenstemming, toen de Franschen onder Custine, die reeds Spiers en Worms hadden ingenomen, op den 21sten October 1792 Mainz binnentrokken. 't Had hun weinig moeite gekost; de zwakheid van 't keurvorstendom en de angst en radeloosheid der groote geestelijke en wereldlijke heeren waren zonneklaar gebleken. Reeds op den 3^{den} October, toen de Franschen nog bij Spiers stonden, was de keurvorst naar Würzburg gevlugt; de geestelijken en edelen hadden zich beijverd zijn voorbeeld te volgen, en de verdediging der grootste vesting in 't westen van Duitschland was aan een ministerraad toevertrouwd, die even moedig was als de meester; aan in de haast gewapende burgers en studenten, die door de lafheid der hoogere standen gedemoraliseerd waren, en aan kreistroepen, waaronder er waren die verklaarden dat zij niet gekomen waren om zich voor de Mainzers te laten doodschieten. Custine had zich dus met zijn legertje van 12 à 15,000 man zonder belegeringsgeschut slechts te vertoonen en de stad op te eischen; reeds op den derden dag werd zij overgegeven.

Forster zag den intogt zonder tegenzin en zonder geestdrift; hij lachte over het koddige voorkomen der met lompen bedekte Fransche soldaten, en had slechts ééne zorg: zijn tractement. Er liep een gerucht (dat overigens naderhand bleek ongegrond te zijn), dat het volgende kwartaal aan de beambten der hoogeschool niet zou worden uitbetaald; - dat was voor hem de hoofdzaak bij de inname van Mainz. Overigens bleef hij neutraal; het plan van Custines adjudant om een club te stichten, bestreed hij, en toen die toch gesticht werd, ging hij er niet heen. Wat hij deed, deed hij in het belang der hoogeschool. Met twee hoogleeraren vervoegde hij zich bij Custine en las hem (daar hij het Fransch meer magtig was dan zij) een Fransch opstel voor, een verzoek om bescherming voor de hoogeschool en hare inkomsten en om vergunning voor de hoogleeraren en verdere beambten van met hunne werkzaamheden voort te gaan.

De generaal gaf een welwillend antwoord, en door Forsters toedoen bleef de hoogeschool van de oorlogscontributie, die alle andere stichtingen betalen moesten, vrij.

Langer dan eene week duurden evenwel zijne neutraliteit en gematigdheid niet. De redenen waarom hij tot de Franschen overging, heeft hij zelf in brieven aan den boekhandelaar Voss te Berlijn zeer openhartig uiteengezet, en daaruit blijkt, dat overtuiging en geestdrift aan dien stap vreemd waren. Drie wegen, zoo redeneert hij, stonden voor hem open. Vooreerst kon hij te Mainz blijven zonder zich met de politiek te bemoeijen. Waarom hij dit niet deed, zegt hij niet. Het ware voor hem, die aan den keurvorst alles te danken had, die uit zijne hand vier en een half jaar lang genadebrood had aangenomen (want zijne betrekking was, zooals wij weten, eene sinecuur)[1], het eenvoudigste en natuurlijkste geweest. In de tweede plaats kon hij uit Mainz vertrekken, maar in dat geval, zegt hij, had hij zijne meubelen bijna voor niets moeten weggeven, daar in dien tijd niemand meubelen kocht; hij had eene lange, dure reis moeten doen om zich elders neder te zetten, en de inrigting van een nieuw huishouden had ook te veel geld gekost; daarenboven vond hij het dwaasheid, zijn bestaan en zijn huisgezin aan lieden ten offer te brengen, die niet in staat waren voor zich zelve iets te doen, laat staan hunne clienten te ondersteunen. In de derde plaats kon hij zich aan de Franschen aansluiten; dit was voor hem, in de gegevene omstandigheden, het voordeeligst, te meer daar hij de toezegging gekregen had, dat hij in het voorloopig bestuur, dat opgerigt zou worden, zou geplaatst worden. Men ziet hoe materiëel zijne redenering was, hoe alles zich voor hem, in eene geldkwestie oploste, en wanneer hij in die brieven aan Voss zich ook eene enkele maal op zijne vrijzinnige grondbeginselen beroept, die hem geboden te handelen zooals hij deed, dan bedriegt hij zich zelven of zoekt zijn correspondent te bedriegen, want die grondbeginselen hadden hem niet belet, de Duitsche vorsten te vleijen en te bewierooken; wat meer is, hij zou ook nu nog gedaan hebben, wat hij thans noemde ‘om brood bedelen bij een despoot,’ want hij deed zijn uiterste

1 Nog vóór zijn vertrek, had de keurvorst Forsters tractement met ƒ 300 verhoogd.

best, te Berlijn aangesteld te worden, en hij zou waarschijnlijk dien wensch verkregen hebben, als hij met zijn overgang iets langer gedraald had. Zoo weinig was het hem ernst met zijne voorgewende liefde tot de Fransche vrijheid.

Alles wel bezien was dus Forster evenzeer tegen zijn zin revolutionair geworden als Molières Sganarelle tegen zijn zin dokter geworden was. Maar nu hij het eenmaal was, meende hij het dan ook te moeten zijn in den vollen zin des woords. Hij was vlug genoeg om de revolutionaire phrases spoedig te leeren en gebruikte ze even druk als als zijne modellen te Parijs, al was hij ook soms de karikatuur van een revolutionair, zoo als Sganarelle die van een dokter was. Hij werd lid van de club, hield opgewondene redevoeringen in den Franschen geest, was de eerste van alle Duitschers om te verkondigen, dat de Rijn de natuurlijke grens tusschen Duitschland en Frankrijk was, schreef een vinnig pamphlet tegen Frankfort, dat het waagde te klagen over de opgelegde brandschatting en de hebzucht der Franschen, ofschoon hij onlangs van de Frankforters vele bewijzen van welwillendheid ontvangen had, redigeerde een zeer hevig dagblad, dat zich vooral door platheid onderscheidde, en liet zich tot vice-president van het voorloopig bestuur benoemen; - al hetgeen hem evenwel niet belette, eene aanzienlijke som van den Pruissischen minister von Herzberg aan te nemen - ter leen zoo het heette. Van teruggaaf was nooit sprake en Forster hield zich overtuigd dat hij, als de zaak ontdekt werd, geguillotineerd zou worden.

Intusschen naderde het Pruissische leger; de toestand werd hagchelijk; de Franschen konden uit Mainz verdreven worden; wat dan? Dat Duitschland hem zijn afval nooit vergeven zou, daarvan was Forster overtuigd, en als het Fransche leger Mainz verliet, dan moest hij medetrekken, hoe onzeker zijne toekomst in dat geval ook was. Dat wist hij, daaromtrent maakte hij zich geene illusies. In de onzekerheid hoe de zaken zouden afloopen, wilde hij zelf vooreerst te Mainz blijven, maar achtte het tevens zijn pligt, vrouw en kinderen uit de nu gevaarlijke plaats te verwijderen. Moeijelijk viel hem dit niet: Huber, die zich na de inname van Mainz te Frankfort ophield, verklaarde zich bereid, zijn post neder te leggen en met Therese en de kinderen naar Straatsburg te gaan. Therese, het behoeft niet gezegd te worden, had tegen die schikking geen bezwaar; ook Forster niet, en zoo liet hij vrouw en kin-

deren vertrekken, eerst naar Straatsburg, later naar Neufchatel.

Zonder zorgen voor zijn huisgezin, en ook (dank zij het Berlijnsche geld en zijn traktement als bibliothecaris en als vice-president van het voorloopig bestuur) zonder bekommering over zijne financiëele zaken, kon hij zich onverdeeld aan zijne administratieve loopbaan wijden. Hij deed het met veel meer ijver dan hij in zijne vroegere betrekkingen getoond had; hij besteedde er al zijn tijd aan; hij zelf meende nu dat hij voor praktische zaken geschikter was dan voor studie; hij gevoelde zich gezonder en opgeruimder dan anders. Daarenboven onderscheidde hij zich gunstig van zijne ambtgenooten in 't voorloopig bestuur door eerlijkheid en onbaatzuchtigheid. Maar de apathie zijner stadgenooten, die de heilrijkheid der vrijheid, gelijkheid en broederschap niet konden begrijpen, was hem eene gedurige ergernis. Toen Custine de gilden gevraagd had, welke constitutie zij verlangden, en deze verklaard hadden, dat zij zich zouden houden aan hetgeen de handelstand zou beslissen, verklaarden zich onder de 97 kooplieden slechts 13 voor de Fransche constitutie; de overige verlangden eene monarchale, met het Duitsche rijk verbondene regering, die door landstanden uit de burgerij beperkt zou zijn. Eene tweede proef mislukte eveneens. Er was, zoo als Forster klaagt, met die ‘besluitelooze, zwakke, bange inwoners der groote papenstad’ niets uit te rigten. Daarom werden zij dan ook tegen wil en dank vrij, d.i. in de Fransche republiek ingelijfd, tot groote vreugd van den club, waarvan Forster een tijd lang president was, maar over wiens leden hij zelf met de diepste minachting spreekt en die zich geenszins door broederlijke eensgezindheid onderscheidde. Op den 13^{den} Januarij werd nu de vrijheidsboom geplant, want ook Mainz moest zijn revolutionair poppenspel hebben. 't Was Forster die zijne medeburgers opriep om ‘dien eersten dag van hun nieuw leven in eendragt en vreugde te vieren;’ hij was het ook, die bij die gelegenheid eene redevoering in 't Fransch hield, waarin de vroeger door hem zoo gevleide keurvorst een tyran genoemd werd ('t geen de goedhartige oude man dan toch nooit geweest was), en die in dolzinnigheid met al de dwaasheden wedijverde, die toen te Parijs aan de orde van den dag waren. Mag men evenwel uit die redevoering opmaken, zooals Klein doet, dat Forster een dweeper en woedende republikein geworden was? Zijne brieven van vroegeren, van late-

ren en zelfs van dien tijd doen daaraan twijfelen[1]. Forster speelde eene rol; hij had zich eene taal, eene phraseologie eigen gemaakt, die de zijne niet was, maar die voor zijne toehoorders - Custine en de commissarissen der Parijsche Conventie behoorden daaronder - paste en hun aangenaam was. Evenwel, zooals het gewoonlijk gaat bij menschen die eene rol spelen, hij bedroog niet alleen anderen, maar in zekere mate zich zelven; bij hem vooral moest dit het geval zijn, daar, volgens het getuigenis zijner vrouw, zelfbedrog altijd zijn grootste gebrek was. Zoo laat het zich dan ook verklaren, dat hij werkelijk boos werd op Therese, toen zij in hare brieven medelijden getoond had met den onthoofden Lodewijk XVI, en het schijnt inderdaad zonderling, dat de man, die er zich in geschikt had dat zijne vrouw haar hart aan een ander had geschonken, zeer vertoornd op haar werd toen zij Girondijnsche gevoelens aan den dag legde. Maar ook in dit geval zegge men niet met Klein: ‘men ziet zijn fanatisme;’ want zelfs in den brief in kwestie straalt wederom berekening, eigenbelang door. ‘Ik herhaal mijne dringende bede,’ schrijft Forster, ‘hel niet over naar die partij, die in den Staat, waartoe wij nu behooren moeten, als wij niet naar Amerika willen gaan, zonder twijfel de gevaarlijkste is.’ Hij had volstrekt geen lust naar Amerika te vertrekken, en om in Frankrijk te kunnen leven, moest men, naar zijne geenszins ongegronde meening, Jacobijn wezen.

Tot nu toe was hij het alleen in woorden geweest, maar weldra volgde hij zijne modellen ook in daden na. De Franschen hadden besloten, niet alleen hetgeen aan den Rijn veroverd was, maar ook de daartusschen liggende neutrale streken, d.i. het geheele land tusschen Landau en Bingen, in Frankrijk in te lijven. 't Moest evenwel den schijn hebben alsof de inwoners zelve de inlijving verlangden; daarom werden nu naar alle plaatsen commissarissen gezonden, die de inwoners moesten uitnoodigen of dwingen, hunne vereeniging met het Duitsche rijk af te zweren, den eed der vrijheid en gelijkheid af te leggen, en afgevaardigden voor de conventie te benoemen, die te Mainz over het lot van het land zou beslissen. Forster was een dier commissarissen en werd naar Grünstadt gezonden, de

1 Ook Klein erkent de tegenspraak die er is tusschen Forsters redevoering en zijne brieven (p. 296, r. 5).

residentie der graven van Leiningen. De overgroote meerderheid was daar evenmin revolutionair als op de meeste andere plaatsen (geheele dorpen werden door de inwoners verlaten, die liever gebrek en ellende trotseerden, dan dat zij het Duitsche vaderland ontrouw zouden geworden zijn); maar er waren dan toch enkele franschgezinden, die zich dadelijk aan Forster en zijn medecommissaris Blessmann (vroeger een Fransche taalmeester) aansloten. De zestig man Fransche cavallerie en infanterie, die de commissarissen vergezelden, werden bij de grafelijke beambten en bedienden ingekwartierd. Den volgenden dag ontvingen de graven, benevens alle beambten en geestelijken, bevel, vóór 's avonds acht uur den eed en de afzwering van Duitschland op schrift in te zenden. Allen begaven zich naar de herberg waar Forster zich bevond, en verklaarden dat, daar het graafschap geen veroverd land was, maar altijd met de Franschen in vrede geleefd en daarom ook nooit emigranten opgenomen had, het tegen alle regt streed, de regering af te zetten. Forster verklaarde daarop, dat men hetgeen geschiedde, en hetgeen op zich zelf treurig was, alleen te wijten had aan de booswichten, de tyrannen, de despoten, den keizer en den koning van Pruissen; door die ellendelingen, wier moordenaars zich aan geen misdaad zouden schuldig maken, maar de edelste deugd zouden toonen, moest men zich schadeloos laten stellen. Zulk eene taal wekte niets dan verontwaardiging, die slechts door het gezigt der soldaten in toom werd gehouden, en de Grünstädters stelden een protest op, dat aan de nationale Conventie te Parijs gerigt was, maar dat door de commissarissen niet naar Parijs, maar naar Mainz gezonden werd. Intusschen waren er op nieuw 150 Franschen het stadje binnengerukt; zij bezetten de twee kasteelen, ontwapenden de grafelijke soldaten, hielden erg huis, en toen graaf Woldemar naar de reden van al dat geweld vroeg, bedreigde een officier hem met den sabel. Het volk wilde de alarmklok luiden, maar de graaf verhinderde het. Eindelijk ontvingen de commissarissen antwoord uit Mainz. ‘Daar het Duitsche rijk,’ zoo luidde het, ‘aan de Fransche republiek den oorlog verklaard had, zoo moesten de graven van Leiningen als vijanden beschouwd en behandeld worden.’ Binnen vier uren, werd hun nu aangezegd, moesten zij òf den eed afleggen, òf emigreren; deden zij geen van beide, dan zou men hen over den Rijn brengen. Zij verklaarden dadelijk te willen emigreren, maar verkregen

uitstel tot den volgenden morgen. 't Schijnt evenwel dat men meende dat zij te lang talmden, want den volgenden morgen te tien uur werden zij in een rijtuig geplaatst en onder een sterk escorte van Fransche soldaten, niet over den Rijn, zooals men hun had toegezegd, maar naar Landau, en vandaar naar Parijs gebragt. De burgerij werd op het raadhuis bijeengeroepen om binnen een uur den eed te teekenen; anders zou hun geheel vermogen verbeurd verklaard worden. Men besloot, zich in het onvermijdelijke te schikken, maar men diende tevens een schriftelijk verzoek om invrijheidstelling der weggevoerde graven in. Forster beloofde, daarvoor zijn best te doen, maar schijnt zijne belofte niet te zijn nagekomen. Er werd een vrijheidsboom geplant, maar daar men de Grünstädters niet vertrouwde, zoo werd er afgekondigd, dat, als een patriot met woorden of daden beleedigd werd, de graven van Leiningen daarvoor met hun leven zouden boeten. Alles wat men in de grafelijke kasteelen vond, meubelen, granen, wijnen, hout enz. werd verkocht. Zoo handelde men onder Forsters leiding niet alleen daar, maar ook elders. ‘'t Was voor mij eene onaangename taak,’ schrijft hij, ‘maar wij moeten alles doen wijken, wat aan de goede zaak tegenstand biedt.’ Hagchelijk was de taak dikwijls ook; te Winnweiler waren de boeren zoo weinig overtuigd, dat hun heer een despoot en tyran was, dat zij Forster, die het beweerde, met hunne kluppels duchtig afranselden en daarmede eerst ophielden toen er Fransche ruiterij aankwam.

De verkiezingen van gedeputeerden voor de Mainzer Conventie waren intusschen begonnen, ofschoon de meeste plaatsen weigerachtig bleven en de andere het alleen uit dwang deden. Forster behoorde tot de benoemden; hij werd ook tot vice-president der Conventie verkozen en stelde een decreet voor, dat aangenomen werd en waarvan de hoofdinhoud deze was: de geheele streek lands van Landau tot Bingen vormt een vrijen, onafhankelijken, ondeelbaren staat, die aan gemeenschappelijke, op vrijheid en gelijkheid gegronde wetten gehoorzaamt; - de eenige regtmatige souverein van dezen staat, namelijk het vrije volk, verklaart door zijne vertegenwoordigers dat alle zamenhang met het Duitsche rijk opgeheven is; - de keurvorst van Mainz en alle verdere vorsten (die genoemd worden) worden van hunne souvereiniteitsregten voor altijd vervallen verklaard; - keeren zij terug, dan hebben zij den dood verdiend. Den

volgenden dag begon de beraadslaging over de vraag of de nieuwe staat op zich zelve zou blijven, of zich in Frankrijk zou laten inlijven. Forster wilde het laatste; hij betoogde dat de nieuwe staat, daar hij klein was en tusschen groote inlag, onmogelijk bestaan kon, en in geval van oorlog, ontwijfelbaar het tooneel van den oorlog worden zou. Zijne meaning was van den beginne af aan die der meerderheid, en er werd nu besloten, drie leden der Conventie naar Parijs af te vaardigen, die den wensch van den linker Rijnoever aan de nationale Conventie kenbaar zouden maken. Onder degeen die gekozen werden behoorde Forster. Hij had het lang gewenscht, en een uitgewekene, die vroeger zeer met hem bevriend was geweest, Sömmering, schreef aan Heyne: ‘Forster heeft zich, helaas! overal met vreeselijke hardheid gedragen; zijn doel was, naar Parijs gedeputeerd te worden, en om daartoe te komen heeft hij zich alle middelen veroorloofd.’

Zoo spoedig mogelijk reisden de afgevaardigden naar Parijs, waar zij den 29sten Maart '93 aankwamen. Den volgenden dag las Forster het adres in de Conventie voor, en bij acclamatie werd tot de inlijving van den linker Rijnoever besloten. Het baatte evenwel niet veel, want op dien zelfden dag hadden de Duitschers, onder aanvoering van den koning van Pruissen, de geheele landstreek van Bingen tot Worms, met uitzondering van Mainz, heroverd; een paar dagen later begon de belegering der stad, die bijna vier maanden duurde en met hare overgaaf eindigde.

Forsters rol te Mainz was afgespeeld; hij zou die stad nooit wederzien; hij had gehoopt, haar te Parijs in de Conventie te vertegenwoordigen; die hoop was vervlogen. En te Parijs kon hij als vreemdeling geene rol spelen; hij genoot er een sober daggeld, maar aan voortkomen in de politieke wereld viel voor hem niet te denken; ‘iedere dag, ieder uur overtuigt mij, dat mijne politieke loopbaan geeindigd is,’ schreef hij zelf. Hij werd dan ook weder de koele, verstandige man, die hij vroeger geweest was; met zijne gemaakte geestdrift was het uit; hij beoordeelde de personen, die hij hoog had geroemd toen dit met zijn belang overeenkwam, zooals zij waren. Vroeger had hij de meesten hunner schurken genoemd; nu schreef hij in denzelfden geest: ‘Alles is hier blinde, hartstogtelijke woede, razende partijgeest en snel opbruisen, dat nooit tot verstandige, bcdaarde resultaten komt. De natie is, wat zij altijd was, ligt-

zinnig en onbestendig, zonder vastheid, zonder warmte, zonder liefde, zonder waarheid; - louter hoofd en phantasie, geen hart en geen gevoel. - Het is dus waar, dat alleen egoïsme in 't spel is, waar men zuivere opoffering dacht te vinden? Waar, dat tusschen bedriegers en bedrogenen geen derde te vinden is, waaraan men zich houden, aansluiten kan? - In de revolutie is geene deugd, zij walgt mij. - De menschen zijn hier duivels, duivels zonder hart.'

Zijne eigene vooruitzigten waren treurig. 'Na zooveel jaren aanhoudenden arbeid,' schrijft hij, 'is mij nu alles, wat ik ondernomen heb om vooruit te komen, mislukt, en ik begin als 't ware mijne loopbaan op nieuw, zonder te weten hoe en waarmede, daar ik van geheel Europa afgesneden, met schulden overladen[1], zonder eenige middelen, zonder eenige ondersteuning en bijna zonder vooruitzigt ben.' Hij maakte allerlei plannen en wilde alles aannemen wat men hem geven wilde: eene zending naar St. Domingo of naar Oost-Indië of wat het wezen mogt; maar hij had geen invloed en eene onbeduidende, kortstondige zending naar de noordelijke grens tot uitwisseling van gevangenen was alles wat hij verkreeg. Om met schrijven den kost te verdienen, daartoe was het toen te Parijs de plaats niet, ofschoon hij er ernstig aan dacht en in dit opzigt ook het een en ander beproefde, zonder veel hoop op goeden uitslag. Kortom, zijne loopbaan was gebroken, vernietigd; hoe kon hij, onder de allerongunstigste omstandigheden, op zijn negenendertigste jaar eene nieuwe beginnen, en was het wonder dat hij diep ter neder gedrukt was? Voeg daarbij dat de scheiding van zijne kinderen, die hij innig liefhad en waarvan hij in elken brief op de roerendste wijze spreekt, hem rusteloos en ongelukkig maakte. Het liefst ware hij naar Neufchatel gegaan, waar Therese met Huber en de kinderen toen woonde - Therese en Huber, waaraan hij schreef: 'Kinderen, zoekt zóó gelukkig te zijn, dat gij het altijd blijft' - maar Therese wilde niet dat hij kwam, al schreef hij haar ook: 'Ons wederzijdsch vertrouwen, onze toegevendheid, onze achting blijven onveranderd; de tijd zal de wonden heelen en aan de toekomst willen wij vrede in ons binnenste en uitwendige welvaart vragen;' het eenige wat hij van haar verkrijgen kon was, dat zij

1 Te Mainz had hij niet veel schulden, maar Voss, Jacobi en anderen hadden hem geld geleend.

er in toestemde, met Huber en de kinderen naar de Fransche grens te gaan, waar hij haar ontmoeten zou. De zaak had zwarigheid in. Huber en Therese konden niet in Frankrijk komen; Huber moest vreezen als Duitscher gevangen genomen te worden, daar Frankrijk met Duitschland in oorlog was; Therese kon als geëmigreerde beschouwd en naar Parijs gevoerd worden. Nog gevaarlijker was de reis voor Forster, die, om ze te kunnen doen, geld had moeten leenen. In dien tijd mogt geen Franschman zonder vergunning de grenzen passeren; ook moest men aan de grens het geld, dat men bij zich had, afgeven en kreeg dan slechts reisgeld mede. Maar Forster waagde alles, overwon alle bezwaren en kwam in het Zwitsersche dorpje Travers aan, waar hij zijne vrouw, zijn vriend en zijne kinderen vond. Drie dagen bleef hij bij hen; - ‘drie dagen,’ schreef hij, ‘die mij voor langen tijd gesterkt en misschien voor altijd het juiste evenwigt hebben teruggegeven.’ Inderdaad, hij had weder moed gevat; hij zag de toekomst zonder angst in, zelfs met opgeruimdheid. ‘Wat achter ons ligt,’ schreef hij dadelijk na 't afscheid uit Pontarlier aan Therese, ‘zie ik met den rug aan, en nu voorwaarts, voorwaarts! Wij kunnen nog een twintig, dertig jaar vergenoegd zijn en bij en naast elkander leven. Ik kan berekenen, dat ik wel 6000 livres inkomen heb; kon ik er maar 4000 voor Huber vinden, dan leefden wij, ik sta er voor in, heel ordentelijk te Parijs met 10,000. Ei, het moet gaan! Vaarwel, mijne vriendin; omhels mijne lieve kinderen; ik heb heden den koerier goed bekeken, die ze gisteren gezien heeft.’

Zoo schreef hij in November '93; - twee maanden later was hij niet meer; eene ziekte van weinige weken had hem ten grave gesleept. Men mogt het een geluk voor hem noemen, want de verbetering van zijn lot, waarop hij in November rekende, zou niet hebben plaats gehad; nieuwe en bittere teleurstellingen zouden zijn deel zijn geweest; hij zelf zag het in, want in December was de kracht en moed, die hij in de vorige maand bezat, reeds verdwenen; arbeid en kommer zou voortaan, meende hij, zijn deel zijn; werken om het leven van den eenen dag op den anderen te rekken; werken zonder vreugde en genot; werken tot hij niet meer kon, tot hij bezweek. En inderdaad, hij heeft, hoe ziek hij ook was, tot in zijne laatste dagen gewerkt om iets te verdienen.

Vier maanden later werd Therese Hubers vrouw. Dat zij voor

hem eene goede, trouwe vrouw was en eene liefdevolle moeder voor hare kinderen (twee van Forster en twee van Huber), erkennen zelfs diegenen, die haar het onbarmhartigst hebben beoordeeld. Haren roem als romanschrijfster verkreeg zij eerst na den dood van haren tweeden man, die in 1804 stierf en dien zij vijfentwintig jaren overleefde.

Hoe moeten wij nu ten slotte over Forster oordeelen? Zullen wij ons scharen aan de zijde van hen, die hem een edel man noemen, hem een standbeeld willen oprigten, hem aan de Duitschers tot voorbeeld stellen, of zullen wij zijne tegenstanders gelijk geven, die hem als een landverrader verfoeijen, en den hevigen toon goedkeuren, waarop de schrijver, wiens boek voor ons ligt, over hem spreekt? Bedrieg ik mij niet, dan verdient hij noch het een, noch het ander,

> Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité.

Om het regt te hebben hem een landverrader te noemen, zou er eerst moeten bewezen worden, dat hij een Duitscher was, en dit is niet bewezen. 't Is waar, het Duitsch was zijne moedertaal en hij heeft eens den keurvorst van Mainz bedankt omdat hij hem zijn vaderland had teruggegeven; maar dat was in eene vleijende, weinig opregte opdragt, en een Duitscher in den vollen zin des woords was hij niet, de zwerver die in Polen geboren was, wiens geslacht men naar verkiezing Engelsch of Poolsch, maar stellig niet Duitsch kon noemen, die het grootste gedeelte van zijne leus in Polen, in Engeland en op zee had doorgebragt, die, alles te zamen genomen, slechts een tiental jaren in Duitschland geleefd heeft. Zijn geheele levensloop had hem tot een wereldburger gemaakt; een vaderland had hij niet; zijne leus was, zooals hij zelf zeide (lang voor de gebeurtenissen te Mainz): ‘Waar men het wel heeft, daar heeft men een vaderland’; voor geen enkel land had hij eene bepaalde voorliefde; toen hij nog te Wilna was, trad hij in onderhandeling over eene aanstelling in Spanje en beloofde bij die gelegenheid, ‘van ganscher harte een Spanjaard te worden.’ Ondankbaar jegens zijn weldoener, den keurvorst, mag en moet men hem noemen; maar iemand, die geen vaderland had, van landverraad te beschuldigen, is onbillijk. Hij zelf heeft zich

dat verwijt dan ook nooit gedaan; hij heeft berouw gehad over 't geen hij te Mainz had verrigt; maar het denkbeeld, dat hij zijn vaderland had verraden, is nooit bij hem opgekomen.

Aan den anderen kant moet ik erkennen, dat het mij onbegrijpelijk is, hoe zulk een man, lang na zijn dood, zulk eene geestdrift heeft kunnen opwekken. Buiten zijne verdiensten als geleerde en schrijver, die niemand miskent, maar die tot de beoordeeling van zijne waarde als mensch niets toe- of afdoen, moge hij in het dagelijksch leven vele goede hoedanigheden bezeten hebben, moge hij een beminnelijk man geweest zijn - en dat hij dat was, daarvoor pleit het getuigenis van W. von Humboldt en van vele andere tijdgenooten, daarvoor pleiten de brieven van Heyne, wien, zooals duidelijk blijkt, zijn schoonzoon veel dierbaarder was dan zijne eigene dochter Therese, - maar dit toegegeven, dan mag men met regt vragen, welke verdienstelijke, edele daden Forster dan toch verrigt heeft, waardoor hij zich van andere beminnelijke menschen onderscheidt? Als men de ondersteuning, die hij een tijd lang aan zijn vader verleende, uitzondert, dan zoekt men ze te vergeefs. En hoe toonde hij zich in zijne korte politieke loopbaan? Had hij werkelijk uit overtuiging gehandeld, zooals zijne bewonderaars hebben beweerd, wij zouden de laatsten zijn om hem te veroordeelen. Er was in de grondbeginselen der Revolutie, hoe verkeerd zij ook werden toegepast, zooveel goeds en schoons, dat het zich ligt verklaren laat, dat vele Duitschers er door werden medegesleept. Men mag hen niet hard vallen; zij handelden ter goeder trouw en uit innige overtuiging; Hofmann b.v., de president van den Mainzer club en van de Mainzer Conventie, die tot op zijn dood toe (hij bereikte den ouderdom van negentig jaren) de Mainzer democraat van '92 gebleven is[1]. Maar Forster, de kalme en verstandige man, was als revolutionair niet opregt; Kleins boek bewijst dit overtuigend. Uit eigenbelang, of liever uit geldgebrek, werd hij democraat, sloot hij zich aan de Franschen aan, die hem, als vice-president van 't voorloopig bestuur, goed betaalden; zijne geestdrift voor de vrijheid was eene schijnvertooning, een comediespel; hij was niet eerlijk, hij bedroog anderen, misschien tot op zekere hoogte zich zelven, en die onopregtheid is het, die men hem verwijten

1 Zie Häusser, I, S. 501.

moet. Hij was een man zonder karakter, die nu eens de vorsten, dan weder de Jacobijnen vleide, al naar dat zijn belang het medebragt. Daarom geen standbeeld voor hem, want het zou eene schande zijn, als het geene dwaasheid ware; maar ook niet zulk een onbarmhartig vonnis als dat van Klein, die den ongelukkigen, beklagenswaardigen man met de grootste misdadigers en booswichten gelijk stelt.

R. DOZY.

Het Engelsche hof tijdens de regeering van George den Tweede.

Memoirs of the Reign of George the Second, from his Accession to the Death of Queen Caroline. By John, Lord Hervey. Edited by the Right Hon. John Wilson Croker. In 2 vols. London, 1848.

II.

Na onze lezers aan het hof van George den Tweede binnengeleid, en aan de hand van zijner Majesteits Vice-Kamerling met enkelen der hoofdpersonen aan dat hof verbonden in kennis gebracht te hebben, willen wij, voorgelicht door dienzelfden onderhoudenden cicerone, hen ook thans weder met verschillende bijzonderheden aangaande dat hof bekend maken, niet minder curieus en pikant dan de reeds verhaalde.

In de eerste plaats trekken twee trouwplechtigheden onze aandacht. Omtrent het huwelijk van Prins Willem den Vierde van Oranje met de Prinses Royaal, Anne, in Maart 1734, en dat van den Prins van Wales met Prinses Augusta van Saxen-Gotha, in April 1736, deelt Lord Hervey, van beide heuchelijke gebeurtenissen een ooggetuige, zeer uitvoerige en zeer stichtelijke berichten mede. Wij achten het wel der moeite waard juist op dit oogenblik, nu er weinige maanden geleden in Engeland een huwelijksplechtigheid is voltrokken die de gansche natie in opgewondenheid heeft gebracht, een kijkje te nemen hoe dergelijke dingen ruim honderd jaren geleden zich toedroegen.

Aangaande de redenen die tot de echtverbintenis van den

Prins van Oranje met de oudste dochter van Koning George aanleiding gaven, is Lord Hervey machtig prozaisch. Van inclinatie was geen spraak. Dat verschijnsel is niet vreemd: vorstelijke personagen geven ten huwelijk en worden ten huwelijk gegeven uit staatsbelang. Maar zelfs het bestaan van politieke redenen wordt door zijn Lordschap ontkend. Hoe breed daarvan ook opgegeven werd, kwam de zaak in werkelijkheid hierop neder. Een huwelijk met den Prins van Oranje was de eenige geschikte partij welke haar koninklijke Hoogheid op dat oogenblik in Europa doen kon. Zij had niet de keus tusschen den Prins en een anderen bruidegom, maar tusschen een bruidegom en geen bruidegom, tusschen de onafhankelijke positie van Prinses van Oranje in Holland, en het vooruitzicht op St. James's een ondergeschikt oud-vrijsterleven te leiden, een leven dat, wanneer haar oudste broeder daar ooit heer en meester mocht worden, niet bijzonder aangenaam beloofde te wezen. Wat hiervan zij, de overeenkomst werd gesloten, en in November 1733 kwam de Prins in Engeland om met zijn bruid kennis te maken, en haar als zijn gemalin naar Holland te geleiden.

Van het uiterlijk van den jongen Prins van Oranje hangt Hervey een potsierlijk tafereel op. ‘Hij was zóó mismaakt,’ zegt hij, ‘als een menschelijk wezen met mogelijkheid zijn kan, waarbij kwam dat hij bijna een dwerg was; zijn gelaatstrekken waren niet kwaad, de uitdrukking verstandig, doch zijn adem zoo terugstootend als alleen zij die er meê in aanraking zijn gekomen, zich kunnen voorstellen.’ De billijkheid vordert dat we hier ook het portret geven door een ander scherpziend opmerker van den Prins geschetst. Lord Chesterfield schrijft in een zijner brieven uit den Haag, een paar jaren vroeger, aldus: ‘De Prins van Oranje is hier gisteren avond aangekomen. Ik ging mijn opwachting bij hem maken, en, voor zoover ik uit een gesprek van niet meer dan een half uur kan oordeelen, geloof ik dat hij uitnemende gaven heeft. Welopgevoed, en beleefd tegen een ieder, legt hij een gemakkelijkheid en een losheid aan den dag, welke meestal alleen door een langdurig verkeer in de wereld verkregen worden. Zijn gelaat is innemend; zijn figuur niet zoo goed als wenschelijk was, hoewel op verre na zoo erg niet als men mij verteld had.’ Ook Lord Hervey spreekt met grooten lof van zijn verstandigen, soms geestigen toon van conversatie, van zijn schranderheid, en van

den bewonderenswaardigen takt waarvan hij gedurende zijn verblijf in Engeland telkens de bewijzen gaf. En waarlijk, heel veel meer mocht de Prinses Royaal niet pretendeeren. Al haar schoon bepaalde zich, alweêr volgens Hervey, tot een levendig oog en een bijzonder frissche complectie; haar gelaat was sterk door de pokken geschonden, haar figuur lang niet mooi, terwijl zij veel aanleg had gezet te zullen worden. Haar karakter schijnt dit alledaagsche uiterlijk niet vergoed te hebben. Zij was heerschzuchtig en eigenzinnig in hoogen graad, en de kleine trekken die van haar spreken en handelen worden medegedeeld, geven ons een tamelijk ongunstig denkbeeld van haar.

Wij hebben de moeite genomen Lord Hervey's beschrijvingen te verifiëeren. Een kostbare collectie portretten van leden uit het huis van Oranje, op het Kabinet van gravures en teekeningen der Leidsche Universiteit[1], stelde ons daartoe in staat. In genoemde collectie bevinden zich verschillende afbeeldsels zoowel van den Prins als van zijn gemalin. Prins Willem's gelaatstrekken zijn grof en lomp: de neus is plat, de mond wijd, de lippen dik; doch de uitdrukking niet onverstandig, en min of meer komisch, zoodat wij Lord Hervey gaarne gelooven, als hij zegt dat ‘the Prince of Orange had a good deal of drollery.’ Een kniestuk, - een overheerlijke gravure van Tanjé, - laat ons ook over zijn figuur oordeelen; en inderdaad, al was dit niet ‘zoo mismaakt als een menschelijk wezen met mogelijkheid zijn kan,’ het was alles behalve welgevormd. De hooge rug is, niettegenstaande harnas, bandelier en golvende pruik, duidelijk merkbaar; de gestalte heeft iets gedrongens en is kennelijk beneden de maat, zoo als wij thans zouden zeggen. Wat haar koninklijke Hoogheid betreft, wij kunnen haar niet anders dan gedecideerd leelijk noemen. Over de pokdaligheid en de frissche complectie laat de kunst van den graveur ons natuurlijk niet oordeelen; den aanleg tot gezetheid zien wij in een der portretten volkomen bewaarheid[2]. Onder een ander afbeeldsel, een zwarte kunst van Faber, *en*

1 Alsmede de nog rijkere private collectie van den Heer Bodel Nijenhuis, waartoe ons met de meeste bereidwilligheid de toegang verleend werd.

2 De Heer Groen van Prinsterer spreekt aldus over het voorkomen van den Prins: ‘Een aangenaam en minzaam gelaat; het hair bruin, de oogen groot, blaauw, levendig en geestig’ (Handboek, p. 509). Dat der Prinses noemt hij: ‘niet onbevallig; indrukwekkend’ (ibid. p. 602). Wij kunnen het er niet in zien.

profil, bevindt zich het volgende fraaye vers van een zekeren heer J. Spex:

> Hoe schoon de blonde Auroor zich opdoet voor elks oog,
> Wanneer ze, in gout gedoscht, ons toestraalt van omhoog,
> Nogh schooner doet zich op dees Thetis van Britanje,
> Oranje's liefste lust, en weêrhelft van Oranje.
>
> Veel roemzuchts houdt zich stil: zoo munt ge, o Prinsebruit,
> Ver boven uws gelijk, in geest en wijsheit uit,
> In minzaamheit gewoon ook mindren t' overtreffen,
> Ziet ge in elks dankbaar hart uw hoogheit hoogst verheffen.

Helaas, wat zijn de tijden veranderd! De dagen zijn voorbij toen een leelijke Prinses het dichtvuur in den boezem van een excellent poëet kon doen ontgloeyen. Er zijn geen Spexen meer. Maar - er zijn ook geen Tanjés of Houbrakens meer: de levende en levenwekkende hands des meesters is vervangen door de doode machinerie; de sprekende gravure door - de koude photographie.

De Prins van Oranje was uiterst populair in Londen. Den dag na zijn aankomst begaf hij zich naar St. James's om zijn aanstaanden schoonvader te begroeten. Op de straten verdrong zich een juichende menigte; in het paleis een buigende stoet van hovelingen. Wat zijn Majesteit betrof, diens beginsel scheen te zijn ‘dat de Prins niets was totdat hij zijn dochter had getrouwd, en dat hij door dit huwelijk alles worden zou.’ Hij was dus lomp en kleingeestig genoeg om zijn aanstaanden schoonzoon zelfs de gewone eerbewijzen te onthouden. De kanonnen op den Tower mochten hem bij zijn aankomst niet salueeren; de wacht werd niet in 't geweer geroepen. De Prins had zijn intrek genomen op Somerset House, Strand; niet dan met de grootste moeite was de Koning te bewegen geweest Lord Hervey daarheen te zenden ten einde naar zijn welstand te vernemen: Toen de receptie afgeloopen was, liet de Koningin Lord Hervey terstond bij zich komen, - zij zelve had die plechtigheid niet bijgewoond, - om van hem te vernemen op welk ‘soort van afschuwelijk dier zij zich had voor te bereiden.’ Hij stelde haar gerust, en verzekerde haar dat, hoewel zij geen Adonis verwachten moest, de zaak toch zoo erg niet was als hij gedacht had. Op zijn vraag of de Prinses

niet zenuwachtig en angstig was, antwoordde hare Majesteit: ‘O, volstrekt niet, ze is in haar eigen vertrek aan het musiceeren, en evenzeer op haar gemak als ooit. Wat mij betreft,’ ging zij voort, ‘ik heb nooit een woord gezegd om haar tot dit huwelijk aan te moedigen, of om het haar af te raden; en de Koning heeft haar ook geheel vrijgelaten. Maar zij dacht dat hij het een geschikte partij vond, een partij waarmeê hij, indien zij den persoon van haar aanstaande kon uitstaan, zeer zou ingenomen wezen, en dat heeft haar besluit bevestigd. Zij had hem genomen, zeide zij, al was 't een aap geweest.’

De trouwdag was reeds bepaald, toen de Prins plotseling ziek werd. Hij kreeg de koorts, was een oogenblik niet buiten gevaar, herstelde zeer langzaam, en keerde eerst in Maart van het volgende jaar van Bath, waar hij de baden gebruikt had, naar Londen terug. Het gedrag der koninklijke familie gedurende dien tijd was een toonbeeld van onkieschheid en ongevoeligheid. ‘Zoolang die ernstige, slepende ziekte duurde,’ zegt Hervey, ‘was er niemand van de koninklijke familie die hem opzocht. De Koning dacht zoo iets beneden zijn waardigheid; aan de anderen, wat zij er van dachten, werd het niet vergund.’ De Prinses hield zich alsof hij niet bestond: ‘Bij zijn komst in Engeland, - op den dag waarop de trouwplechtigheid werd vastgesteld, - op den dag waarop zij werd uitgesteld, - bij zijn ziekte, - bij zijn herstel, - toen hij in gevaar verkeerde, - en toen alle gevaar geweken was, - bleef het voorkomen der Prinses Royaal zelfs voor de naauwlettendste beschouwers volmaakt hetzelfde.’ Een verschijnsel dat des te meer verwondering wekte, daar gelijkmatigheid van humeur anders niet tot de eigenschappen van haar Hoogheid behoorde.

Den 14^{den} Maart[1] werd het huwelijk voltrokken in de kleine Fransche kapel aan het paleis verbonden. De plechtigheid had in den avond plaats, en zoowel de galerij, opgericht om van het paleis naar de kapel te komen, als de kapel zelve waren rijk versierd en schitterend verlicht. De Koningin en de andere Prinsessen gaven zoo onverholen aan hare droefheid lucht, dat de geheele processie ‘iemand meer deed denken aan Iphigenia die ten offer, dan aan een bruid die naar 't altaar geleid

1 Hier en elders wordt altijd oude stijl bedoeld, toenmaals in Engeland nog geldend.

werd.' Wij laten verder een anderen ooggetuige spreken. 'De maaltijd duurde niet lang,' schrijft de gezant der Republiek, Hop, aan hun Hoogmogenden, 'de coning dronk op het goed succes van het huwelijk. Na de tafel wierd de Prinses gebracht na haar appartement, alwaar dezelve ontkleed wierd, wordende aan dezelve het hemd door de Koninginne gegeven, hetzelve door den Koning aan den Prins geschiet zijnde, zoo ras de Prinses in het bedde was, wierd de Prins daar mede gebracht, in presentie van vele dames die in de kamer waren, en wierd een ieder geadmitteerd in passant hare Hoogheden in het bed de reverentie te maken. Deze ceremonie is met de uiterste ordre, pracht, en magnificentie geschiet'[1]. De Prins zag er minder dwaas uit dan men gedacht had: een lange pruik, met golvende lokken, bedekte zijn hoogen rug, en deed dien minder in 't oog vallen; maar toen hij, na het souper, ontkleed was, 'en in zijn nachtjapon en met zijn slaapmuts op,' zegt Hervey, 'in de kamer kwam om zich te bed te begeven, was zijn voorkomen evenmin te beschrijven als de verbazing op het gelaat van allen die hem aanschouwden. Toen de Koningin mij den volgenden morgen alleen over de gansche ceremonie sprak, zeide zij onder anderen: "Ah, mon Dieu! quand je voiois entrer ce monstre pour coucher avec ma fille, j'ai pensé m'évanouir; je chancelois auparavant, mais ce coup là m'a assomée. Dites moi, my Lord Hervey, avez vous bien remarqué et considéré ce monstre dans ce moment? et n'aviez vous pas bien pitié de la pauvre Anne? Bon Dieu: c'est trop sotte en moi, mais j'en pleure encore."' Lord Hervey troostte haar met de philosophische opmerking dat getrouwde lieden elkander al zeer spoedig niet mooi of niet leelijk meer vinden; zij gewennen aan elkaâr, even als iemand gewent aan het uitzicht dat hij van zijn kamer heeft; of dit aangenaam of onaangenaam is, moge een vreemde in 't oog vallen, hij zelf let er niet meer op. De zusters spraken op denzelfden toon als de moeder: allen beklaagden die arme Anne, met zulk een man! Nooit, zeî Prinses Emily, had ze zoo'n monster kunnen nemen, waaraan de sceptische Hervey alweder twijfelt. Prinses Caroline sprak verstandiger: 't was een hard geval, maar zij geloofde toch dat ook zij, in de gegeven omstandigheden, tot hetzelfde besluit zou gekomen zijn. De Prins van Wales was

1 Missive van 29 Maart 1734. - Op het Rijks Archief.

vrij beleefd tegen zijn schoonbroeder. Met zijn zuster stond hij op denzelfden voet als met al de leden zijner familie: zij lagen altijd overhoop. De Prinses deed veel aan muziek, en was een ijverige verdedigster van Händel, ‘een Duitsch muziekant en componist’[1], die door een groot gedeelte van den adel op de laaghartigste manier werd tegengewerkt. Aan 't hoofd dier factie had de Prins zich geplaatst, alleen om zijn zuster te tergen. Ook nam hij 't haar hoogst kwalijk dat zij den moed had in 't huwelijk te treden voor dat hijzelf gevestigd was,

Wij hebben reeds gezegd hoe populair de Prins van Oranje was. De City van Londen, de Universiteit van Oxford, benevens verscheidene andere misnoegde steden en corporatiën, namen deze gelegenheid te baat om, onder voorwendsel van adressen van gelukwensching, den Koning allerlei onbeschoftheden te zeggen. Zijner Majesteits getrouwe onderdanen waren verrukt over deze echtverbindtenis. Een Prins die den naam van Oranje droeg was der natie immers zoo dierbaar; men was zooveel aan dien naam verplicht! Sommigen gingen zelfs zoo ver in bedekte termen te kennen te geven hoe hartelijk zij wenschten dat hij 't voorbeeld van zijn grooten naamgenoot volgen zou, en zijn schoonvader van den troon jagen! Het adres van de City werd in vers gebracht. Het slot luidde aldus:

‘Our hearts presage, from this alliance,
The fairest hopes, the brightest triumphs;
For if one Revolution glorious
Has made us wealthy and victorious,
Another, by just consequence,
Must double both our power and pence:
We therefore hope that young Nassau,
Whom you have chose your son-in-law,
Will show himself of William's stock,
And prove a chip of the same block.’

Een paar malen bezocht de Prins van Wales met zijn schoon-

1 De ‘muziekant’ bovengenoemd was het eenige genie van den allereersten rang waarop Engeland zich op dat oogenblik verheffen kon. 's Meesters groote periode was nog niet aangebroken. Maar toch, de ‘Chandos Anthems’ en ‘Deborah’ bestonden reeds toen.

broeder de opera. Als Frederik binnenkwam, nam het publiek ter naauwernood notitie van hem: maar naauwelijks verscheen de Prins van Oranje, of een donderend applaudissement en hoezee-geroep weêrklonk van alle kanten. Op straat kon hij zich niet vertoonen, of het volk omringde juichende zijn koets; de rijtuigen van de overige leden der koninklijke familie konden komen en gaan zonder dat iemand er op lette. Geen wonder dus dat zijn Majesteit hartelijk verlangde dat het jonge paar zoo spoedig mogelijk de reis naar huis ondernam. Den 22sten April vertrokken zij. Het vaarwel was roerend. ‘De Koning gaf zijn dochter kussen bij honderden, en tranen zonder eind; maar geen enkele guinje.’ Mama en de zusters waren ontroostbaar. Broêr Frederik had den Prins laten weten dat hij maar in 't geheel geen afscheid zou nemen: hij was bang dat het zijn dierbare zuster te veel schokken zou. Te Gravesend werden zij een paar dagen door tegenwind opgehouden. Lord Hervey reisde hen na om hun een laatste bezoek te brengen. Toen hij den Prins alleen sprak, ontwaarde hij tot zijn groote verbazing dat zijn Hoogheid met het hof en allen die er meê in betrekking stonden, reeds even goed bekend was als ware hij er geboren en opgevoed. Met een liefdesintrigue van zijn Lordschap zelf maakte hij zich niet weinig vrolijk, zoodat deze hem onderdanig maar dringend verzocht liever over iets anders te spreken. Het bleek dus dat, hoe de Prinses voor haar huwelijk ook over haar aanstaande gedacht had, het in de laatste dagen tusschen hen niet aan vertrouwelijkheid had ontbroken.

Twee jaren later, op zekeren Zondag morgen in April, bevond zijn Majesteit zich ter kerk, toen hem de tijding werd gebracht dat de Prinses Augusta van Saxen Gotha, de verloofde van zijn oudsten zoon, zoo even aangekomen, en aan het paleis te Greenwich afgestapt was. Zijn koninklijke Hoogheid Frederik, Prins van Wales, bracht haar dienzelfden avond een bezoek. ‘Den volgenden dag,’ zegt een nieuwsblad van dien tijd, ‘dineerde zijn Hoogheid met haar te Greenwich, waar de toeloop van menschen bijzonder groot was; het behaagde hare Hoogheid zich op het balkon van het paleis te vertoonen, hetgeen de levendigste toejuichingen uitlokte.’ Men zal misschien vragen waarom de jonge Prinses zoolang te Greenwich bleef, en niet liever onmiddellijk op St. James's kwam? Lord

Hervey laat dit punt in 't midden, doch Mr. Croker heeft ons in staat gesteld die vraag voldoende te kunnen beantwoorden. Hij heeft de verklaring van dat oponthoud bij den geschiedschrijver Tindal gevonden. Zij is deze: er was bij de wetten der etiquette niet in voorzien welken rang hare Hoogheid zou innemen vóór dat zij Prinses van Wales was. Of nu deze kwestie door de eene of andere kunstige wets-interpretatie naar genoegen van alle partijen is opgelost, dan wel of men de etiquette-wet na rijp beraad heeft moeten ter zijde stellen, - wij weten het niet: noch Mr. Croker, noch de geschiedschrijver Tindal hebben het ons gezegd. Wij weten alleen dat Prinses Augusta Dingsdag om twee uur op St. James's arriveerde, waar het huwelijk dienzelfden avond zou voltrokken worden. Zij was in een hofrijtuig van Greenwich naar Lambeth gereden; werd vandaar de rivier overgezet, naar Whitehall, en kwam zoo in een draagstoel door St. James's Park op het paleis. De Prins ontving haar in de vestibule. De Koning had reeds een uur lang met het gansche hof in de groote receptiezaal op haar gewacht, en was vrij ongeduldig geworden. Doch toen de Prins zijn bruid tot hem opleidde, en zij deemoedig nederknielde, was zijn Majesteit blijkbaar over haar tevreden, en omhelsde haar recht vaderlijk.

De Prinses, zegt my Lord Hervey, - die natuurlijk bij de receptie assisteerde en zijn oogen niet ongebruikt liet, - was tamelijk rijzig, zag er gezond en jeugdig uit, en had een bescheiden, goedhartig voorkomen. Haar figuur echter was scheef, hare armen waren lang, haar bewegingen linksch, en het ensemble, in spijt van juweelen en prachtige kleederen, zeer alledaagsch. Hoewel slechts zeventien jaar oud was zij in 't minst niet verlegen. Het gansche hof was haar vreemd; van haar eigen familie had niemand haar gebracht; Engelsch sprak zij niet; Fransch zeer weinig. Toen het huwelijk een jaar te voren besloten was, had men gewild dat zij ten minste een dier talen zou leeren spreken. Haar moeder vond dit onnoodig: het Hanoveraansche huis had reeds zoolang in Engeland geregeerd, dat de meeste Engelschen nu toch wel Duitsch zouden spreken even goed als hun eigen taal! Dat zij in zulk een positie, te midden van die vreemde wereld, zich geen enkel oogenblik belachlijk aanstelde, werd algemeen bewonderd. Alleen Lady Stafford, een bejaarde Française, dochter van den vermaarden Comte de Grammont, was van een andere mee-

ning, - 't is zoo moeilijk het iedereen naar den zin te maken! ‘Pour moi,’ zeî haar Ladyschap, ‘je trouve qu'on juge très mal - si cette pauvre Princesse avait le sens commun, elle doit être embarrassée dans sa situation: quand on a un tel rôle à jouer, qu'on doit épouser un sot Prince et vivre avec un désagréable animal toute sa vie privée, on doit sentir ses malheurs, et je suis sûre qu'elle est sotte, et même très sotte, puisqu'elle n'est pas embarrassée et qu'elle ne paraît point confondue dans toutes les nouveautés parmi lesquelles elle se trouve.’

Dienzelfden dag dineerden de Koning en de Koningin als naar gewoonte in hun eigen vertrek, maar de Hertog van Cumberland, Frederik's jongere broeder, en de Prinsessen kregen bevel met den Prins en zijn bruid het middagmaal te gebruiken. Zijn Hoogheid maakte van de gelegenheid gebruik om zijn waardigheid te laten gelden, door vooreerst te eischen dat zijn broeder en -zusters op tabouretten zouden zitten, terwijl hij zelf met zijn bruid in armstoelen aan 't hoofd van de tafel plaats nam; en vervolgens dat de lakkeyen alleen hen beiden aan tafel knielend zouden bedienen, een slaafsch gebruik dat toen nog aan 't hof bestond. De Prinsessen evenwel hadden van den Koning en de Koningin bij voorraad orders gekregen hoe te handelen, en gaven noch het eene noch het andere punt toe. Zij bleven in de antichambre wachten totdat de tabouretten weggenomen, en stoelen er voor in plaats gezet waren, en werden aan tafel door haar eigen lakkeyen ‘op de knie’ bediend, zooals men het noemde. Of het diner bijzonder amusant is geweest, wordt niet gemeld. ‘Ik deel deze dingen alleen mede,’ zegt Lord Hervey, ‘om te doen zien uit welke verstandige motiven onverzoenlijke veeten dikwerf in vorstelijke familiën ontstaan, en door welke kleinigheden zij levendig worden gehouden.’

's Avonds ten negen uur had de huwelijksvoltrekking plaats, en daarna een groot souper. ‘Toen de Prins en Prinses zich te bed hadden begeven, werd het gansche hof in het slaapvertrek toegelaten om hen te zien. - - - - -’ Hiaat in 't handschrift, door Mr. Croker uit het ‘Gentleman's Magazine’ van dien datum aldus aangevuld: ‘Toen de bruid en bruidegom naar hun respectieve kleedkamers waren geleid, werd de Prins door zijn broeder, den Hertog van Cumberland, ontkleed; zijn Majesteit bewees zijn koninklijke Hoogheid de

eer zelf hem 't hemd aan te doen. De bruid werd door de Prinsessen ontkleed, en toen zij zich in een rijk nachtgewaad te bed begeven had, kwam zijn Majesteit de kamer binnen. De Prins volgde kort daarop in een nachtjapon van een zilveren stof en een slaapmuts van de fijnste kant. Daarop werd al wat groot en aanzienlijk was toegelaten, terwijl de bruid en bruidegom in 't bed zaten, omringd door de gansche koninklijke familie.' Wij hebben letterlijk vertaald. Dezelfde ceremonie, die ons zoo verregaand onkiesch voorkomt, bestond ook aan 't Fransche hof. Toen Saint-Simon in 1722 Mademoiselle d'Orleans, verloofd aan den Prins der Asturiën, naar Spanje begeleidde, bewoog hij hemel en aarde om 't Spaansche hof, waar men dit gebruik niet kende, te overreden de Fransche mode te volgen. Wij willen hem zelven laten spreken. 'La modestie et la gravité des Espagnols ne leur permet pas de voir coucher des mariés: le souper de noce fini, il se fait un peu de conversation, assez courte, et chacun se retire chez soi, même les plus proches parents, hommes et femmes de tout âge, après quoi les mariés se déshabillent chacun en son particulier, et se couchent sans témoins que le peu de gens nécessaires à les servir, tout comme s'ils étoient mariés depuis longtemps. Je n'ignorois pas cette coutume et je n'avois reçu aucun ordre là-dessus. Néanmoins, prévenu des nôtres, je ne pouvois regarder comme bien solide un mariage qui ne seroit point suivi de consommation au moins présumée.' Met veel moeite haalt hij den Koning en de Koningin tot zijn gevoelen over, en op hun vraag hoe hij dan wilde dat de ceremonie ingericht zou worden, verzocht hij 'que Leurs Majestés seules, avec le pur nécessaire, assisteroient au déshabiller, les verroient mettre au lit, feroient placer aux deux côtés du chevet le duc de Popoli près du prince, la duchesse de Monteillano près de la princesse, et tous les rideaux entièrement ouvers des trois côtés du lit; feroient ouvrir les deux battants de la porte, et entrer toute la cour, et la foule s'approcher du lit, laisser bien remplir la chambre de tout ce qu'elle pourroit contenir; avoir la patience d'un quart d'heure pour satisfaire pleinement la vue de chacun; puis faire fermer les rideaux en présence de la foule et la congédier'[1]. En het geschiedde alzoo.

De ontvangst van Prinses Augusta van Gotha, hoe koel en

1 Mémoires, année 1722 (XII, 264, 266).

stijf die ons ook voorkomt, was een toonbeeld van hartelijkheid bij die van Caroline van Brunswijk in 1795, omtrent welke Lord Malmesbury in zijn Dagboek zulke terugstootende bijzonderheden mededeelt. Hij had haar uit Duitschland naar Engeland begeleid, waar zij even als haar voorgangster onverzeld en geheel vreemd aankwam. Ook zij stapte te Greenwich aan land, vond daar eenige hofrijtuigen voor haar gereed staan, doch niemand der koninklijke familie om haar te verwelkomen, en kwam 's namiddags ten half drie ure op St. James's aan. Men gaf den Koning, George den Derde, en den Prins van Wales kennis van haar komst, en de laatste vertoonde zich onmiddellijk. Malmesbury, de gevestigde etiquette volgende, stelde hem zijn bruid voor. Caroline knielde neder; de Prins hief haar op, omhelsde haar, sprak naauwelijks een enkel woord, keerde zich om, en zeide: ‘Harris, ik ben niet wel, geef me een glas brandewijn.’ - ‘Zou uw koninklijke Hoogheid niet liever een glas water nemen?’ was de beschamende vraag van den hoveling. ‘Neen -,’ met een fermen knoop er op, ‘dan ga ik terstond naar de Koningin.’ De Prinses was intusschen alleen blijven staan, - er was niemand anders bij de introductie tegenwoordig, - en gaf Lord Malmesbury haar verbazing te kennen over zulk een handelwijs. ‘Mon Dieu!’ riep zij uit, ‘est-ce que le Prince est toujours comme cela? Je le trouve très gros, et nullement aussi beau que son portrait.’ Bij de voltrekking van het huwelijk was zijn koninklijke Hoogheid George, Prins van Wales, dronken. En er was een tijd toen men dit individu den eersten ‘gentleman’ van Europa noemde!

En wanneer wij ons nu niet alleen al den luister en al de pracht, maar bovenal de geestdrift, de kieschheid, de hartelijkheid herinneren waarmede de Bruid van Denemarken zoowel door de natie als door de bloedverwanten van haren verloofde ontvangen is, zal men ons wel niet van overdreven voorliefde voor onzen tijd en onze zeden verdenken, als wij beweren dat hier althans alle verandering waarachtig verbetering is geweest.

In het voorjaar van 1735 gaf Koning George zijn Ministers te kennen dat, aangazien hij in drie jaren geen bezoek te Hanover had afgelegd, hij voornemens was den volgenden zomer daar te gaan doorbrengen, en dat hij zoodra het Parlement geschorst was dacht te vertrekken. De Ministers deden hun

uiterste best hem die reis op dat oogenblik uit het hoofd te praten. Vooreerst was het schrikkelijk lastig elk stuk dat geteekend moest worden heen en weêr naar Hanover te zenden; en in de tweede plaats bestond er vrees dat zijn Majesteit, als hij eenige maanden geheel onder Duitschen invloed stond, niet bestand zou zijn tegen de verzoeking zich in den oorlog te mengen, welke op dat tijdstip om de Poolsche successie gevoerd werd; waarbij kwam, zegt Lord Hervey, dat het minder overeenkomstig de waardigheid van een Koning van Groot Britannië zou geweest zijn, om, na een maand te Hanover te hebben doorgebracht, door Westphalen weêr naar huis te loopen met zeventig duizend Pruisen op zijn hielen, iets dat niet onmogelijk was, als men bedacht op welken voet hij en zijn zwager Frederik Willem verkeerden. Maar al die pogingen waren vruchteloos. Zijn Majesteit antwoordde slechts: ‘Kom, kom, gekheid,’ of: ‘Gijlieden denkt me naar uw hand te zetten, maar dan denkt ge verkeerd.’ De groote reden echter waarom de Ministers niet slaagden was deze: de Koningin wenschte hartelijk dat haar gemaal hoe eerder hoe liever optrok. Zij voorzag wel eenigen last van zulk een langdurige afwezigheid, maar dat woog niet op vooreerst tegen het streelend gevoel als Regentes 's Konings plaats te vervullen, ten tweede tegen het aangename vooruitzicht eenige maanden achtereen van zijn gezelschap ontslagen te zijn, en haar tijd te kunnen besteden gelijk zij verkoos.

Indien Caroline de gevolgen dezer reis had kunnen voorzien, zou ze die ongetwijfeld met al haar macht hebben tegengewerkt. Niet lang na zijn komst te Hanover knoopte zijne Majesteit een liefdesintrigue aan met een nieuwe favorite, een jeugdige getrouwde dame, de Gravin Amalie Sophie Walmoden, aan wie hij spoedig zoo gehecht raakte, dat men het er in Engeland algemeen voor hield, dat het gedaan was met den invloed tot nog toe door de Koningin alleen uitgeoefend. ‘Voor zoover ik bemerken kon’, zegt Lord Hervey, ‘geloof ik dat haar trots bij deze gelegenheid meer beleedigd was dan haar gevoel. De gedachte dat men haar invloed voor dalende hield, hinderde haar meer dan de vrees dat zulks in werkelijkheid het geval kon zijn.’ Zij zelve was de eerste die omtrent deze nieuwe vlam onderricht werd. Haar gemaal was gewoon gedurende zijn afwezigheid eens in de week een courier met een brief naar huis te zenden, welke brieven ‘somtijds zestig, nooit

minder dan veertig paginas lang waren, en bestonden in een getrouw verslag, van uur tot uur, omtrent alles wat hij zag, hoorde, dacht of deed.' Lord Hervey voegt er bij, dat hij de meeste dier brieven zelf had gelezen. Dit vertrouwen genoot ook Sir Robert Walpole, dikwijls op bepaald bevel van zijn Majesteit, die telkens schreef: 'Montrez ceci et consultez làdessus le gros homme.' In zijn 'Lives of the Chancellors' haalt Lord Campbell een plaats aan uit het dagboek van den Lord Kanselier King, waarin deze een gesprek meêdeelt door hem met Sir Robert gehouden. Zij hadden zamen gedineerd, en de Minister had hem allerlei verhalen gedaan omtrent de zonderlinge confidenties en ellenlange brieven door zijn Majesteit aan de Koningin gezonden, waarvan het vreemdste was de onverholen manier waarop hij over zijn *amours* en nieuwe veroveringen uitweidde, en de kalmte waarmede zij van haar kant hem antwoordde en aanmoedigde zich toch niet om harentwil te ontzien, maar in alles alleen zijn eigen lust en genoegen te volgen. Lord Campbell teekent hierbij aan, dat hij er sterk aan twijfelt, of die geheele historie niet een verzinsel van Walpole was, opgedischt met geen ander doel dan om den deftigen, stijven Kanselier beet te hebben. Maar ook Horace Walpole verhaalt, hoe 'de Koning zijn gemalin altijd tot confidante zijner *amours* maakte', en hoe hij in zijn brieven uit Hanover schreef: 'Gij moet veel van de Walmoden houden, want zij houdt zooveel van mij.' Lord Hervey's inlichtingen bewijzen, dat Sir Robert niets dan de zuivere waarheid had verteld. Zijne Majesteit hield de Koningin voortdurend op de hoogte van de vorderingen door hem in die kiesche zaak gemaakt, van het allereerste begin af tot op den prijs toe, waarvoor hij zijn aangebedene eindelijk machtig werd, zijnde duizend dukaten. Hierbij werd zulk een omstandige beschrijving van haar persoon gevoegd, dat Caroline, hoezeer zij haar nooit gezien had, haar portret wel had kunnen maken. Te midden dezer intrigue met Madame Walmoden, zorgde hij voor den tijd wanneer hij in Engeland terug zou zijn, en haar gezelschap zou moeten missen. De Prins van Modena had den wensch te kennen gegeven op 't einde van dit jaar een bezoek in Engeland af te leggen. In een zijner brieven drong Zijn Majesteit er sterk op aan, dat zijn geliefde Carolina haar best zou doen genoemden Prins te overreden zijn vrouw meê te brengen, een dochter van den Regent van Orleans. Hij

had vernomen, dat haar Hoogheid niet bijzonder preutsch was, en brandde van verlangen aan een dochter van den Regent zijn hof te maken, - ‘un plaisir,’ voegde hij er bij, ‘que je suis sûr, ma chère Caroline, vous serez bien aise de me procurer, quand je vous dis combien je le souhaite.’

In 't laatst van October keerde George naar Engeland terug, ten einde zijn geboortedag aldaar te vieren. Daar hij veel liever nog een poos in Hanover zou gebleven zijn, was hij alles behalve in zijn humeur. Zijn kregelheid werd nog verhoogd door eene lichte ongesteldheid, welke hij zich door zijn onverstandig snel reizen had op den hals gehaald. Allen ondervonden hiervan de gevolgen; maar niemand meer dan de Koningin. Tot de verschillende vormen, waarin die liefelijke gezindheid zich bij hem openbaarde, behoorde een verachting voor al wat Engelsch, loftuitingen op al wat Duitsch was. Niets deugde in Engeland; alles was in Hanover beter. Een Engelsche kok kon geen diner klaarmaken; een Engelsch acteur kon niet spelen; een Engelsch koetsier niet rijden; Engelsche paarden waren slecht; geen Engelschman wist hoe hij een kamer moest binnenkomen, geen Engelsche dame hoe zich te kleeden; Engelsche conversatie was onuitstaanbaar, de mannen praatten over niets dan hun vervelende politiek, de vrouwen over niets dan haar leelijke kleêren. Men moest in Hanover komen om dat alles in de hoogste volmaking te aanschouwen. De Engelschen waren koningsmoorders en republikeinen. In Hanover kon hij de merischen beloonen, omdat zij hun plicht deden en hem trouw dienden; in Engeland moest hij ze met rijkdommen overladen, omdat zij schurken waren, en hen omkoopen opdat zij hem den hals niet zouden afsnijden.

De Koningin had gedurende zijn afwezigheid de vrijheid genomen eenige leelijke schilderijen in de groote receptie-zaal op het paleis te Kensington door andere goede stukken te doen vervangen. Naauwelijks had Zijn Majesteit dit bespeurd, of Lord Hervey kreeg last alles weêr te veranderen, en de zaal in haar vorigen staat te brengen. Op zijn vraag, of dan ten minste de twee stukken van Van Dijk aan weêrszijde van den schoorsteen niet mochten blijven, in plaats van de twee uithangborden van den een of anderen kladschilder, die er vroeger hadden gehangen, was het snibbige antwoord: ‘My Lord, ik heb alle respect voor uw smaak in die dingen waar ge verstand van hebt, maar op het stuk van schilderijen zal ik zoo

vrij zijn mijn eigen smaak te volgen. Ik veronderstel, dat gij de Koningin met uw goeden raad hebt geholpen toen zij bezig was mijn huis af te breken, en al mijn meubels te bederven: ik mag God danken dat zij de muren nog heeft laten staan! Wat die Van Dijken betreft, het kan mij weinig schelen of die blijven of niet; maar dat schilderij in die vuile lijst, daar boven de deur, en dat andere met die drie vieze kleine kinderen, die moeten weg, en de oude er voor in plaats; en dat wel morgen aan den dag, eer ik naar Londen ga, want anders wordt het in 't geheel niet gedaan.' - 'Begeert uwe Majesteit,' vroeg Lord Hervey, 'die reusachtige, dikke Venus ook in haar eer hersteld te zien?' - 'Ja, my Lord; ik ben zoo keurig niet als uw Lordschap. Ik zie mijn dikke Venus veel liever dan al dat moois, dat ge mij in haar plaats gegeven hebt.' Lord Hervey wist bij ondervinding, dat alle tegenwerpingen nergens anders toe dienden dan om zijn meester driftiger en koppiger te maken; en hoewel de dikke Venus met de andere prullen uit de lijsten waren genomen en naar Hampton Court gebracht, boog hij en beloofde zijn Majesteit met een ernstig gezicht, dat alles overeenkomstig zijn orders zou geschieden.

Den volgenden morgen aan het ontbijt vertelde hij de Koningin, wat er den vorigen avond omtrent de schilderijen was voorgevallen, en de bevelen die hij van zijn Majesteit had ontvangen. Zij veinsde er om te lachen, doch was blijkbaar uit haar humeur. Op haar vraag of de stukken al veranderd waren, antwoordde Hervey van neen, en dat dit, gelijk hij wist, onmogelijk was. Zij gelastte hem de ware reden maar voor zich te houden en de een of andere verontschuldiging te bedenken. Terwijl zij hierover nog aan 't spreken waren, kwam de Koning binnen. Hij bleef eenige oogenblikken in de kamer, snaauwde de Koningin, die bezig was met chocolade te drinken, toe, dat zij zich altijd volpropte; Prinses Emily, dat zij niet naar hem luisterde, als hij tegen haar sprak; Prinses Caroline, dat zij zoo dik werd; den Hertog van Cumberland, dat hij scheef stond; Lord Hervey, dat hij niet wist in hoeverre de Prins van Sulzbach met den Keurvorst van de Paltz verwant was; maar om de schilderijen-kwestie scheen hij gelukkig niet te denken. Men was evenwel genoodzaakt de stukken naar zijn zin te veranderen.

Toen Lord Hervey met zijn vriend Walpole een en ander besprak, en hem zijne vrees te kennen gaf dat de Koningin

veel van haar vroegeren invloed verloren had, antwoordde de Minister, dat dit niet meer dan natuurlijk was; hij zelf, zeide hij, had hare Majesteit gewaarschuwd: zij moest niet verwachten, dat zij op haar drie en vijftigste jaar evenveel op haar gemaal vermogen kon als toen zij drie en twintig was; als hij haar een raad mocht geven, moest zij voortaan meer bouwen op haar hoofd dan op haar uiterlijk om dien invloed te handhaven. Het zou ook niet kwaad wezen Lady Tankerville te ontbieden, aan wie de Koning in vroeger jaren het hof gemaakt had, en haar iederen avond met hem aan de quadrille- of commercetafel te plaatsen. Als hij toch een nieuwe favorite moest hebben, was het veel beter, dat hare Majesteit zelve er een voor hem uitkoos: en Lady Tankerville zou haar niet in den weg staan; zij was een mooije, goedhartige zottin. Bovendien zou zij strekken om de veroveringsplannen van Lady Deloraine, een der hofdames, tegen te werken, die tot nog toe iederen avond met den Koning kaartspeelde; want Lady Deloraine was niet minder mooi, en alles behalve een zottin; zij kon gevaarlijk worden. Op Lord Hervey's vraag, wat de Koningin op die welgemeende raadgevingen had gezegd, antwoordde Sir Robert, dat zij er om gelachen had, en er zeer mede voldaan scheen. Aan het laatste twijfelde Hervey ten sterkste. Vooreerst meende hij, dat het aanlokkelijke door den Koning vroeger in den persoon zijner gemalin bewonderd, niet geheel alle werking verloren had; die werking was verzwakt, niet verbroken. ‘En in de tweede plaats, gesteld haar uiterlijk kon niemand meer bekoren, dan zou ik toch meenen, dat geen vrouw ter wereld den man, die haar dit het eerst aan 't verstand brengt, bijzonder dankbaar zal wezen. Dat is een van die dingen, welke iedere vrouw zoo uiterst noode gelooft, dat zij er de gevolgen geruimen tijd van kan ondervinden en toch voor zich zelve overtuigd zijn, dat die gevolgen uit een andere oorzaak voortkomen. En zelfs al is zij er van overtuigd, dan nog leeft zij in de hoop, dat anderen het niet ontdekt hebben, en zal het zeer euvel opnemen als een man haar laat merken, dat hij ziet wat zij zoo gaarne voor een ieder had verborgen gehouden.’ En de Vice-Kamerling legde hier voorzeker meer menschenkennis aan den dag dan de Minister.

Van Kensington begaf het hof zich binnen weinig dagen naar Londen. Ongelukkig was het saizoen ten einde en hadden de meeste lieden van aanzien de stad verlaten. De receptie

ter gelegenheid van zijner Majesteits geboortedag, was dus zeer schaars bezocht. Nieuwe reden tot ontevredenheid: waarom gingen de menschen al te maal naar buiten als hij jarig was? Alleen Sir Robert nam hij dit niet kwalijk (deze bevond zich, zooals gewoonlijk in 't najaar, op zijn buitengoed in Norfolk, waar hij zijn jachtcongres hield, gelijk men 't noemde). Dat was een man, die uitspanning noodig had; het was niet meer dan redelijk, dat hij één maand in 't jaar aan zijn eigen zaken wijdde, als hij gedurende de elf overige maanden de zaken der natie zoo ijverig behartigde. Maar waarom moesten al die andere zotskappen juist nu wegloopen, als zij den ganschen zomer voor zich zelven hadden gehad? Toen de Hertog van Newcastle ook verlof vroeg om naar buiten te gaan, werd hem dit genadiglijk verleend, met de woorden: ‘Van harte gaarne, my Lord; nu Walpole weg is, wenschte ik dat gij allen zijn voorbeeld maar volgdet en mij wat rust liet, en dat ik tot aan zijn terugkomst van geen enkelen brief of depêche meer hooren mocht.’ De Hertog van Grafton, die hetzelfde verzocht, kreeg naar 't hoofd: ‘'t Is wat liefs voor een man van uw rang en uw leeftijd, al uw tijd zoek te brengen met een armen vos dood te martelen, die doorgaans een veel respectabeler beest is dan degenen die hem achterna zitten.’ De Hertog zeide, dat hij 't voor zijn gezondheid deed. ‘Waarom wandelt ge dan niet, of waarom rijdt ge niet met postpaarden voor uw gezondheid?’

De houding der Koningin bij dit alles was merkwaardig: zij vergat zich nimmer. ‘Wanneer ik haar ook,’ zegt Hervey, ‘gedurende deze stormachtige dagen met den Koning zamen zag, gedroeg zij zich altijd met de ondergeschiktheid eener geduldige slavin omtrent een heerschzuchtig meester. Scheldwoorden vergold zij met vleijerij, tegenspraak met toestemming; zij kroop als hij zijn hand ophief, en sloeg hij haar op den eenen wang, dan keerde zij met echt Christelijke berusting hem den anderen toe.’ Zij gevoelde dat er niet veel gebeuren moest of hij zou zich voor altijd aan haar invloed onttrekken; alleen door het snoer zooveel mogelijk te vieren, kon zij hopen hem ooit weder onder dien invloed terug te brengen. Als een staaltje van hetgeen zij te verduren had, willen wij Lord Hervey's verslag omtrent een gesprek overnemen, door hemzelven bijgewoond.

Iederen avond om negen uur kwam de Koning in de kamer

zijner vrouw, waar hij bleef tot hij zich ter rust begaf omstreeks elf uur. De Koningin zond dan gewoonlijk om Lord Hervey, ten einde niet gedoemd te zijn zich gedurende twee uren alleen met haar genadigen heer en meester te vervelen. Op een dier avonden vond Hervey bij 't binnenkomen de Koningin, zooals gewoonlijk, aan het breijen, terwijl de Koning het vertrek op en neêr liep. Caroline opende het gesprek met haar gunsteling een weinig te plagen over een antwoord, dat op een boek van zijn vriend Bisschop Hoadley was uitgekomen, waarin genoemde Bisschop nog al werd doorgehaald. Maar zij had nog niet uitgesproken, of zijn Majesteit viel haar in de rede: ‘Altijd moet ge over zulke nonsens praten en over dingen, daar ge geen verstand van hebt. Als er geen gekskappen waren om over zulke dingen te leuteren, wanneer ze gedrukt zijn, dan zouden de gekskappen, die er over schrijven, er nooit aan denken hun onzin in 't licht te geven, en het Gouvernement last te veroorzaken met allerlei onbeduidende disputen, waar niemand, die maar een greintje verstand heeft, zich ooit om bekommerde.’ De Koningin boog en antwoordde: ‘Sire, ik zeide het slechts om Lord Hervey te doen zien, dat het boek van zijn vriend niet die algemeene goedkeuring verworven heeft als hij beweerde.’ - ‘Een aardige jongen voor een vriend!’ en toen zich tot Lord Hervey keerende: ‘Wat is er toch in dien man, dat u zoo bekoort? Zijn kreupele gang’ (en hierbij werd de Bisschop nagehinkt), ‘of zijn vuile stinkende adem? - bah! - of zijn laffe lach, als hij iemand zonder aanleiding tegengrijnst en zijn vuile rotte tanden laat zien? Is het soms zijn goede trouw, die u aantrekt? My Lord, het spijt me dat ge uw vrienden zoo slecht kiest; maar neem me niet kwalijk, dat ik het u zeg, als Bisschop Hoadley uw vriend is, dan hebt ge een grooten zot en een domoor en een schurk tot vriend. Het staat zulke schoften al heel fraai, als ze eenmaal ver boven hun verdiensten beloond zijn, om dan met al dat geleuter en dat geschrijf te beginnen en het aan de Regeering, die hun die gunsten bewezen heeft, lastig te maken. Het staat nog al zedig in zoo'n jankenden, huichelenden schobbejak, dat geschreeuw van: “het koninkrijk van Christus is niet van deze wereld”, op hetzelfde moment dat hij als gezant van Christus zes of zeven duizend pond 's jaars opstrijkt!’ enz., enz. Zoolang deze oratie duurde gaf de Koningin telkens door glimlachen en knikken haar goedkeuring te

kennen, en trachtte zoodoende haar vermetelheid van daareven weder goed te maken. Lord Hervey veranderde zoodra mogelijk het onderwerp van gesprek, en begon hunne Majesteiten te vertellen dat hij dien dag in Westminster Abbey was geweest, en daar een paar oude koperen hekken aan de kapel van Hendrik den Zevende bewonderd had, die, vroeger zwart van den roest, nu geheel schoongemaakt waren en een prachtig effect maakten. De Koningin deed er eenige vragen over en Lord Hervey wilde in een nadere beschrijving treden, toen zijn Majesteit hem voorkwam, zeggende: ‘My Lord, gij zijt altijd bezig de Koningin al die mooije dingen in 't hoofd te praten en dan word ik later maar geplaagd met allerlei plannen en allerlei werkvolk.’ Waarop hij zich tot de Koningin wendde: ‘Ik veronderstel, dat ik spoedig een paar zulke hekken aan uw Grot van Merlijn zal zien om dien nonsens compleet te maken.’ (Dit was een klein gebouw, door de Koningin in de tuinen van Richmond opgericht.) Zij glimlachte en antwoordde, dat de Grot van Merlijn reeds geheel af was. ‘A propos,’ voegde zij er bij, ‘ik hoor dat de “Craftsman” (een oppositieblad) mijn Grot belachlijk heeft gemaakt.’ - ‘Dat doet me machtig veel genoegen,’ viel haar gemaal in, ‘ge verdient niet beter dan voor zulke kinderachtige laffigheden bespot te worden, en dit is de eerste maal, voor zoover ik weet, dat de schurk gelijk heeft.’

Ook dit liet hare Majesteit zich welgevallen en begon over iets anders te praten. Spoedig kwam het gesprek op het dwaze gebruik om, wanneer men voor een paar dagen een vriend bezocht, aan zijn bedienden zulke groote fooijen te geven; waarop de Koningin zeide, dat alleen het bezoeken van haar vrienden in de stad haar in den afgeloopen zomer vrij wat gekost had. ‘Dat is uw eigen schuld,’ riep zijn Majesteit; ‘als mijn vader de menschen in de stad bezocht, was hij nooit zoo mal om zijn geld weg te gooijen.’ De Koningin bracht tot haar verontschuldiging in, dat zij op raad van Lord Grantham, haar Lord Kamerling, gehandeld had. ‘Een mooije raadgever! maar gij moet altijd den een of anderen gek vragen wat ge doen moet. Alleen een gek zal met een anderen gek te rade gaan.’ De Koningin beriep zich op Lord Hervey, die haar te hulp kwam door te zeggen, zelfs al werd zoo iets niet van partikulieren verwacht, haar Majesteit het toch moeilijk laten kon. Maar dat hielp niet veel: ‘Dan moet ze maar t'huis blijven,

even als ik. Ziet ge mij bij elken kwast het huis uit- en inloopen, om zijn nieuwe meubels te bewonderen? - Het komt niet te pas,' ging hij voort, zich tegen zijn vrouw keerende, 'dat ge overal uw neus insteekt en de stad afjakkert naar den eerste den beste die u een boterham wil voorzetten, even als zoo'n oude juffrouw, die altijd bij den weg loopt, 't komt er niet op aan waar en wanneer.' Caroline kreeg een kleur en breide merkbaar harder, terwijl de tranen haar in de oogen kwamen; doch zij zeide niets. Lord Hervey - die weinig om zijner Majesteits toorn gaf, als hij zijn meesteres het hof kon maken door dien toorn op zijn eigen hoofd af te leiden - zeide, dat de Koningin zooveel van schilderijen hield en geen collectie zien kon of zij moest bij anderen aan huis gaan. 'En wat raakt het of zij zoo'n collectie ziet of niet?' - 'Maar Sire, hare Majesteit voldoet zoodoende aan haar eigen nieuwsgierigheid, en verplicht tevens de lieden aan zich, die zij met hare tegenwoordigheid vereert.' - 'En als ze nu eens nieuwsgierig was om een kroeg te zien, zou ze dan gevoegelijk aan die nieuwsgierigheid kunnen voldoen? En toch zou de kroeghouder machtig blij zijn haar te zien.' - 'Wanneer kroeghouders,' antwoordde Hervey, 'gewoonlijk door hare Majesteit op het paleis ontvangen werden, zou ik meenen, dat zij hen ook zonder aanstoot te geven aan hun eigen huis kon bezoeken.' De Koning antwoordde niet, maar keerde zich weder tot de Koningin en begon 'een onverstaanbaren stroom Duitsch over haar uit te gieten.' Zij bleef stil doorbreijen, totdat haar garen in de war raakte, en toen, de kaarsen willende snuiten, snoot zij er een uit. Terstond begon zijn Majesteit een nieuw sermoen, ditmaal haar onhandigheid tot tekst kiezende.

Toen de Koningin Lord Hervey den volgenden morgen ontmoette, zeide zij, glimlachende: 'Onze conversatie gister avond was admirabel; ik geloof, dat ge een oogenblik dacht, dat ik zou gaan schreijen.' Maar Hervey wist zeer goed, dat zijn meesteres, hoe diep ook gegriefd, gaarne den schijn aannam als trok zij 't zich volstrekt niet aan. Hij antwoordde dus schertsende, dat hij niet wist dat hare Majesteit iemands gedachten zoo slecht kon raden; hij had haar integendeel niet durven aanzien, uit vrees dat beiden zich niet goed hadden kunnen houden.

Men zal uit het bovengezegde reeds bespeurd hebben op

welk een vertrouwelijken voet Lord Hervey met de Koningin verkeerde. Het schijnt - het zij tot zijn eer gezegd - dat hij oprechte achting en genegenheid voor haar koesterde. Aangezien zij veertien jaar ouder was, kon deze gemeenzame omgang aan lasterlijke tongen weinig voedsel geven. Hij bracht het grootste gedeelte van zijn vrijen tijd in haar gezelschap door. Als zijn Majesteit op de jacht ging, dat geregeld tweemaal 's weeks geschiedde, volgde de Koningin gewoonlijk in een rijtuig. Hervey, die in jagen geen 't minste belang stelde, bleef dan voortdurend naast het portier rijden, en had zoodoende ruimschoots gelegenheid allerlei vertrouwelijke gesprekken met haar aan te knoopen. Zij noemde hem altijd haar kind en haar pupil, en placht hem schertsende toe te voegen, dat hij wel wist dat zij buiten hem niet leven kon en dat hij daarom zoo onbeschaamd was en haar telkens dorst tegenspreken. Zij was echter veel te verstandig om hem juist daarom niet des te hooger te schatten; er waren dingen waarover zij geheel verkeerd zou geoordeeld hebben, indien de ruiterlijke manier waarop Lord Hervey haar omtrent den waren stand van zaken inlichtte, haar niet voor dwalen had behoed. Hij had er een vernuftig middel op uitgedacht, om niet alleen zijn meesteres, maar ook den Koning de onaangenaamste waarheden te zeggen. Van den beginne af aan had hij hun beiden verklaard, dat hij hun met de meeste bereidwilligheid het nieuws van den dag en de loopende geruchten wilde overbrengen, maar dat zij hem nooit moesten vragen van wien hij, hetgeen hij vertelde, had gehoord. Dit was niet meer dan voorzichtig en bleef voortaan de stilzwijgende voorwaarde; maar het gaf hem tevens de gelegenheid als hij zelf hun raad of inlichting wilde geven, welke hij wist dat onaangenaam zouden klinken, dezen in den vorm van een *on-dit* in te kleeden. Menigmaal bewees hij op die manier zijn vriend Walpole groote diensten.

Behalve de Prinses van Oranje, had George de Tweede nog vier dochters, van welke alleen de beide oudste, Emily en Caroline, op het tijdstip waarmeê wij ons bezighouden, den volwassen leeftijd hadden bereikt. Met Prinses Emily stond Hervey alles behalve op een goeden voet: zij konden elkander weêrkeerig niet dulden. Hij noemt haar valsch, leugenachtig, onverstandig. Geheel anders was zijn gezindheid omtrent Prinses Caroline, die ook de gunstelinge harer moeder was. Zijn omgang met haar, even als met de Koningin, was zeer vertrouwelijk

Horace Walpole noemt haar een allervoortreffelijkste vrouw, en verhaalt, dat haar ouders zulk een onbeperkt vertrouwen in haar oprechtheid en waarheidsliefde stelden dat zij, wanneer er geschil onder hun kinderen ontstaan was, plachten te zeggen: ‘Wacht, laat Caroline komen, dan zullen we het rechte van de zaak vernemen.’ Hij voegt er bij, dat Lord Hervey een diepen indruk op het hart der beminnelijke Prinses gemaakt had. De Gedenkschriften, althans in den staat waarin wij ze bezitten, behelzen dienaangaande niets zekers; doch onwaarschijnlijk is het niet, daar Lord Hervey nooit anders dan met de grootste kieschheid en den grootsten lof van haar spreekt.

's Konings genegenheid voor zijn nieuwe favorite verminderde intusschen geenszins. De Koningin bemerkte tot haar groote ergernis, dat hij iederen dag geregeld met haar correspondeerde. Reeds kort na zijn terugkomst had hij zijn plan kenbaar gemaakt in het volgende voorjaar weder naar Hanover te gaan. Het zou misschien gelukt zijn hem van dit voornemen af te brengen, indien hij geen tijding had ontvangen, dat Madame Walmoden zich bevond in hetgeen Mrs. Gamp ‘a sitiwation’ noemt. Toen was hij niet langer te houden en werd zijn humeur zoo ondragelijk, dat allen die met hem in aanraking kwamen van harte wenschten dat hij maar hoe eerder hoe liever optrok. Een paar weken na het huwelijk van den Prins van Wales ging hij naar Hanover onder zeil.

De rust en de vrijheid welke deze reis Koningin Caroline weder verschaften, werden niet weinig verbitterd door het dreigende gevaar, nu voor goed haar plaats in 't hart van haar gemaal te zullen verliezen. Haar vrees werd bevestigd, toen hij haar op 't eind van den zomer berichtte dat hij voornemens was zijn geboortedag in Hanover te vieren, en eerst tegen den winter in Londen dacht terug te zijn. Dit was Caroline een nieuw bewijs hoe sterk zijn gehechtheid aan haar mededingster geworden was, en hoe zijn onverschilligheid omtrent haar zelve hand over hand toenam. Zij achtte het nu tijd te toonen dat zij over dit gedrag niet ongevoelig was. Haar brieven slonken van dertig of veertig paginas tot zeven of acht; ook de toon werd merkbaar koeler. Lord Hervey begon zich ernstig ongerust te maken. Sir Robert Walpole zag de zaken minder donker in. Volgens hem was de Koning zoo aan 't gezelschap

zijner gemalin gewoon geraakt, had hij zulk een hoog denkbeeld van haar verstand, al kwam hij daar nooit voor uit, en zulk een vaste overtuiging dat zij zijn trouwste vriendin en beste raadgeefster was, al graauwde hij haar nog zoo af, dat er weinig vrees bestond dat die hechte band, die hem nu al zooveel jaren aan haar verbonden had, door een nieuwe, misschien spoedig voorbijgaande genegenheid zou verbroken worden. Maar toch, hij besloot zich niet langer door een misplaatst gevoel van kieschheid te laten weêrhouden, zijn meesteres vrijelijk zijn meening te zeggen en zijn goeden raad aan te bieden. Zoo gezegd, zoo gedaan. Het was een pijnlijk onderhoud. Caroline weende bitter toen de Minister haar ernstig aanried toch vooral geen hoogen toon aan te nemen, of zich gekrenkt te toonen. Niets dan de meest slaafsche onderwerping kon haar echtgenoot weder tot haar brengen; ja, zij moest verder gaan: zij moest het initiatief nemen, en die Madam Walmoden uit eigen beweging verzoeken naar Engeland over te komen. Hij stond er haar voor in dat, indien deze eenmaal op het paleis gevestigd was, het niet lang duren zou of zij had niets meer in te brengen. De Koningin dankte hem hartelijk voor zijn oprechten raad, en beloofde dien te zullen opvolgen. Geheel belangeloos handelde Sir Robert hierin evenwel niet. Ook hij moet zich over den loop dien de zaken namen, verontrust hebben, al wilde hij dit niet weten; want was de heerschappij der Koningin eenmaal voor goed vernietigd, dan kon het niet anders of de alvermogende invloed, welken hij tot nog toe door haar op den Koning had gehad, liep groot gevaar insgelijks vernietigd te worden.

De brief met de uitnoodiging aan Madame Walmoden werd verzonden en spoedig beantwoord. Zijn Majesteit was verrukt over zooveel toewijding, over zooveel inschikkelijkheid. Als de brief aan een vriend was gericht geweest, had de toon niet hartelijker kunnen zijn: nu was het zeker de vreemdsoortigste epistel, ooit door een getrouwd man aan zijn dierbare wederhelft geschreven. Caroline's verdiensten en voortreffelijke eigenschappen werden hemelhoog geprezen: kon hij haar hierin maar navolgen! ‘Mais vous voyez mes passions’, - hij schreef altijd in 't Fransch, - ‘ma chère Caroline! Vous connaissez mes foiblesses, il n'y a rien de caché dans mon coeur pour vous, et plût a Dieu que vous pourriez me corriger avec la même facilité que vous m'approfondissez! Plût a Dieu que je

pourrais vous imiter autant que je sais vous admirer, et que je pourrais apprendre de vous toutes les vertus que vous me faites voir, sentir; et aimer!' Wat Madame Walmoden betrof, dat was een engel: zij was geen erkende schoonheid, maar had een allerinnemendst voorkomen: 'elle n'a pas un esprit éclatant, mais enjoué et amusant; mais à l'égard du coeur elle est la meilleure créature du monde.' Hij had haar het voorstel zijner 'chère Caroline' overgebracht, en zij had verklaard geheel bereid te zijn zich naar 't welgevallen van hunne Majesteiten te schikken.

Toen de Koningin dezen curieusen brief aan Sir Robert Walpole had laten lezen, zeide zij: 'Welnu, Sir Robert, ik hoop dat ge voldaan zijt. Ge ziet dat de mignonne naar Engeland komt.' De Minister antwoordde dat hij daarvan nog zoo zeker niet was. Het was niet waarschijnlijk, dat de favorite zoo dom zou wezen de uitnoodiging voor goede munt op te nemen. Toch had hij altijd nog hoop dat zijn Majesteit haar zou overreden met hem mede te komen, en dan zouden zij haar spoedig op haar plaats weten te zetten; het zou geen drie maanden duren of zij zou in alles gelijk zijn aan Lady Suffolk, de afgedankte maîtresse, behalve dat deze doof was. Madame Walmoden schijnt den strik, haar gespannen, inderdaad te hebben ontwaard; althans zij bleef in Hanover, en vereerde, gelijk wij later zullen zien, het Engelsche hof eerst een paar jaren daarna met hare tegenwoordigheid.

Intusschen begon het publiek allerlei aanmerkingen op die langgerekte afwezigheid te maken. De Ministers en de ministerieele partij zagen met leede oogen dat het hof op die wijze hoe langer hoe meer inpopulair moest worden. De leveranciers klaagden dat er, zoolang zijn Majestcit wegbleef, zoo weinig in de groote wereld omging; de burgerij in 't algemeen dat het alweder zonneklaar bleek, hoe ver hij dat onbeduidende Hanover boven 'old England' stelde; de 'godvreezende menschen,' gelijk Hervey hen noemt, betuigden hun medelijden voor die arme Koningin: het was een schande zulk een brave vrouw, die hem zooveel mooije kinderen had gegeven, zoo te behandelen! En dat nog wel op zijn leeftijd; het was bespottelijk, niet om te vergeven! Weêr anderen vroegen, zoo ruw en plat mogelijk, of zijn Majesteit, als hij dan absoluut een maitresse moest hebben, er niet even goed een in Engeland kon vinden, en of het Parlement hem een Civiele Lijst had toegestaan, grooter

dan aan één zijner voorgangers, met het doel zijn Duitsche gunstelingen te verrijken. Dit algemeen gemor gaf zich in allerlei aardigheden lucht, waarvan Lord Hervey ons eenige staaltjes heeft bewaard, die ons de onmiskenbaarste bewijzen leveren, hoe diep het volk zijn koninklijke Majesteit haatte en verachtte. Zoo werd er een oude, kreupele, blinde knol op straat losgelaten, met een zadel op den rug en daarachter een kussen; op zijn voorhoofd was een papier bevestigd met deze woorden:

'Laat niemand mij weêrhouden - ik behoor tot de stoeterij van den Koning van Hanover, en ga zjjn Majesteit met zijn - naar Engeland brengen.'

Op de Beurs werd een papier aangeplakt, waarop geschreven stond:

'Men zegt, dat zijn Hanoveraansche Majesteit zich verwaardigen zal zijn Britsche bezittingen in het aanstaande voorjaar voor drie maanden te bezoeken.'

Aan de groote poort van het paleis las men:

'Uit dit huis is weggeloopen en zoek geraakt: een man, die een vrouw met zes kinderen ten laste van het armwezen heeft achtergelaten. Een ieder, die eenig naricht omtrent hem geven kan aan de Kerkvoogden der Parochie van St. James's, zoodat men hem weêr machtig kan worden, zal een vereering ontvangen van vier en een halve shilling. N.B. Deze belooning zal in geen geval verhoogd worden, aangezien niemand hem een *Kroon*[1] waardig keurt.'

Eindelijk, in December, kwamen de orders dat een Engelsch eskader zich naar Helvoetsluis moest begeven om zijn Majesteit af te halen en naar huis te brengen. Op Dingsdag den 14^{den} liep de wind, die lang ongunstig was geweest, naar 't oosten; des nachts echter veranderde dit weder, en ontstond er een storm die vier dagen aanhield. Men hield het er algemeen voor, dat de Engelsche schepen te Helvoet, van den gunstigen wind gebruik makende, zee gekozen hadden, en dat de Koning zich dus in 't grootste gevaar moest bevinden. De Koningin verkeerde zichtbaar in angst, hoewel zij zich in 't publiek goed wist te houden. Niettegenstaande al zijn gebreken en al zijn onaangename eigenschappen, was zij toch aan haar gemaal gehecht; maar al ware zulks in veel mindere mate het

1 Welke eene waarde heeft van *vijf* shillings.

geval geweest, zou toch het vooruitzicht afhankelijk te worden van iemand als haar oudste zoon voldoende zijn geweest om haar grootelijks te verontrusten. De Prins en de lieden van zijn hof konden hun blijde verwachtingen, door dit onvoorzien geluk opgewekt, ter naauwernood verbergen. Sir Robert Walpole en Lord Hervey waren lang niet op hun gemak. Zaturdag den 18^{den} kwam er tijding van den Koning, waaruit bleek, dat men zich noodeloos bevreesd had gemaakt: hij zelf liet de Koningin weten, dat het weder zoo veranderlijk was geweest, dat men nog niet had kunnen uitzeilen, en op een gunstiger wind zou wachten. De vreugde, welke zij bij 't lezen van dit bericht aan den dag legde, toonde duidelijk hoe geveinsd haar onbezorgdheid was geweest, al riep zij ook zegepralend uit: ‘J'ai toujours dit que le Roi n'etoit pas embarqué: on a beau voulu m'effraier cet après-dîner avec leur (sic) lettres, et leur sots gens de Harwich; j'ai continué à lire mon Rollin, et me moquois de tout cela.’

Maar die vreugde was van korten duur. Den volgenden Maandag, vroeg in den morgen, werd de wind weêr oost, en bleef zoo den geheelen dag, zoodat men er niet aan twijfelen kon of de Koning was uitgezeild. Tegen den nacht liep de wind naar 't noord-westen, en ten tweede male verhief zich een hevige storm. Tot Vrijdag toe vernam men geen tijding. Op dien dag landde er een sloep in een ontredderden toestand, die het bericht medebracht, dat het eskader den vorigen Maandag, gelijk men gevreesd had, in zee was gestoken. Zondag liepen vier oorlogschepen van het eskader in verschillende havens binnen: zij hadden de masten moeten kappen en in 't grootste gevaar verkeerd. Van de andere schepen wisten zij niets af. Toen Sir Robert Walpole in den morgen van dien dag haar Majesteit de tijding mededeelde door de sloep aangebracht, en haar zijn vrees te kennen gaf, dat zij zich op het ergste had voor te bereiden, kon zij zich niet langer bedwingen, maar liet haar tranen den vrijen loop. Toch verklaarde zij als naar gewoonte de godsdienstoefening te willen bijwonen. Zij bevond zich naauwelijks een half uur in de hofkapel of er werd haar een brief gebracht: het was een brief van zijn Majesteit zelven. Zooals men in Engeland terecht berekend had, was het eskader den vorigen Maandag van Helvoet onder zeil gegaan, en kort daarop door een storm beloopen; in den namiddag van Dingsdag was het koninklijke jacht met groote

moeite weêr behouden in dezelfde haven gekomen. De storm was zeer hevig geweest; van de andere schepen had men niets vernomen. Maar 't was hem een groote voldoening, voegde hij er bij, dat de schepen niet op zijn bevel het anker hadden gelicht: hij had zich in alles naar den raad van den Admiraal, Sir Charles Wager, gedragen. Toen de Koningin dit heuchelijke nieuws eerst aan degenen die in de kerk om haar heen gezeten waren, en later aan 't gansche hof mededeelde, was er niemand die aan de slotwoorden van 's Konings brief in de verte geloof sloeg; allen kenden hem veel te goed om zich te laten wijsmaken, dat hij zich geduldig aan dat oponthoud te Helvoetsluis zou onderworpen hebben. Spoedig kwam dan ook de waarheid aan het licht. Wel verre van zich in alles naar Sir Charles Wager te schikken, was zijn onophoudelijk dringen om toch zoo spoedig mogelijk te vertrekken, onduldbaar geweest. ‘Ik *wil* weg,’ had hij tegen den Admiraal gezegd. ‘Sire, gij *kunt* niet weg,’ was 't lakonieke antwoord. ‘Laat het waaijen zoo hard het wil, ik ben niet bang!’ - ‘Als gij niet bang zijt, Sire, ik wel.’ Waarop zijn Majesteit gezworen had dat hij liever twaalf uur op zee wilde rondzwalken, dan nog vier en twintig uur in Helvoetsluis te moeten doorbrengen; en dat hij wel gaarne een storm zou bijwonen. Eindelijk had hij den Admiraal gedwongen bevel te geven om de ankers te lichten. ‘Zeer wel, Sire,’ had deze gezegd, ‘gij kunt mij noodzaken te vertrekken, maar ik kan zorgen dat gij ten spoedigste terugkeert.’ Toen het jacht den volgenden dag de haven van Helvoetsluis weder veilig bereikt had, had Sir Charles hem gevraagd of zijn nieuwsgierigheid nu voldaan was. ‘Zooruimschoots,’ was 't antwoord, ‘dat ik nooit weêr een storm hoop te zien.’

Het groote gevaar, door zijn Majesteit doorgestaan, had de gemoederen zijner getrouwe onderdanen niet in 't minst verzacht. Openlijk werd de wensch uitgesproken, dat hij zich op den bodem der zee mocht bevinden, en dat de een of andere stortzee hem had weggeslagen in plaats van een armen matroos. ‘Hoe is de wind op dit oogenblik voor den Koning?’ werd er gevraagd: ‘Tegen - even als de natie,’ luidde het antwoord.

Eerst den 15^{den} Januarij kwam hij gezond en wel op St. James's aan. De Koningin met al haar kinderen en haar ganschen hofstoet ging tot aan de buitendeur om hem, als hij uit zijn rijtuig steeg, te ontvangen. Zij werd plechtig door haar doorluchtigen gemaal omhelsd, welke eer ook aan de Prinsen

en Prinsessen te beurt viel, en men bespeurde met niet minder verrassing dan voldoening, dat zijn humeur door al dien tegenspoed van de laatste dagen niet in 't minst bedorven scheen. Zoo kregel en opvliegend als hij 't vorige jaar bij zijn terugkomst was geweest, zoo aangenaam en voorkomend was hij nu.

Wij willen thans in eenige bijzonderheden treden omtrent het beruchte familiekrakeel, waardoor het hof van Koning George den Tweede, nog veel meer dan dat van zijn voorganger, in oproer werd gebracht. Dat de voet waarop de Prins van Wales met de overige leden van het koninklijk gezin verkeerde, alles behalve vriendschappelijk was, zullen onze lezers reeds bespeurd hebben. Zijn vader, zijn moeder, zijn zusters, zijn jongere broeder, allen haatten en verachtten hem; hij van zijn kant beantwoordde die gevoelens met woeker, en maakte hun 't leven zoo lastig als hem mogelijk was. De natuurlijke vraag is hier: waaraan was die wederzijdsche verbittering haar oorsprong verschuldigd? een vraag welke men in verschillenden zin heeft trachten te beantwoorden. De meest gewone, en schijnbaar meest aannemelijke verklaring is, dat de Prins een slecht hart en een zwak hoofd had; dat hij zijn ouders door zijn wangedrag meer en meer van zich vervreemdde; dat hij zich toen uit wraak in de armen der oppositie wierp, en, met deze vereenigd, zijns vaders Regeering allerlei hinderpalen in den weg leide. Het is zeker dat de Prins een allerslechtst karakter bezat, en niet minder zeker dat zijn heulen met de oppositie zijn ouders bovenmatig verbitterde; doch deze redenen, hoe voldoende ter verklaring van de vijandelijke verhouding van later jaren, verklaren ons niet den afkeer door den Koning en de Koningin voor hun oudsten zoon den dag gelegd, reeds toen deze nog zeer jong was, reeds voor dat hij naar Engeland kwam. Frederik was geboren in 1707. Toen zijn grootvader in 1714 Koning werd, lieten zijne ouders hem in Hanover achter, zonder zich naar het schijnt verder veel om hem te bekommeren. Uit het reeds aangehaalde Dagboek van den Lord Kanselier King weten wij dat omstreeks de maand Junij van het jaar 1725, dus nog bij het leven van George den Eerste, onderhandelingen werden op het touw gezet met het doel om bij eventueel overlijden van den toenmaligen Prins van Wales, later George den Tweede, de troonsopvolging in het Britsche rijk te verzekeren aan diens tweeden zoon, Willem Hertog van Cumberland, op

dat tijdstip vier jaren oud; de oudste zoon, Frederik, zou daarentegen Keurvorst van Hanover worden. De Prins en Prinses beiden ijverden sterk voor dit plan. De Koning vond het onbillijk zulk een stap te doen, zonder hun zoon, die den leeftijd van achttien jaar bereikt had, en dus voor zichzelven oordeelen kon, er in te kennen. De zaak bleef hierbij. Maar Sir Robert Walpole nam deze gelegenheid te baat bij George den Eerste aan te dringen op de spoedige overkomst van Prins Frederik, hem voorhoudende dat, wanneer hij zelf nog bij zijn leven zijn kleinzoon niet naar Engeland liet komen, deze nooit een voet op Engelschen grond zou zetten. Welke de redenen waren waardoor de ouders gedreven werden een kind, dat zij haast niet kenden, reeds toen zoo tegen te werken, en waarom Sir Robert zulke donkere vermoedens koesterde, - wij weten het niet. In 1727 stierf George de Eerste. In het volgende jaar, verhaalt Lord Hervey, liet de nieuwe Koning zich met veel moeite bewegen zijn zoon uit Hanover te ontbieden. ‘Zijn Ministers zeiden hem dat, indien 's Prinsen overkomst nog langer wierd uitgesteld, een adres van het Parlement en de stem van het gansche volk zijn Majesteit buiten twijfel zouden verplichten om hem te zenden; het was dus maar beter goedschiks te doen, waartoe hij toch, of hij wilde of niet, zou gedwongen worden. - - - - -’ En dan komt er weêr een van die ongelukkige hiaten in 't handschrift, die ons des te meer tergen omdat ze naar alle waarschijnlijkheid den sleutel tot dit geheim bevat hebben. De volgende plaats uit het Dagboek van Lord Hardwicke, - die in 1737 Lord Kanselier werd, - door Mr. Croker medegedeeld, wekt onze nieuwsgierigheid nóg meer op, zonder ons het minste licht te verschaffen: ‘Sir Robert Walpole onderrichtte mij omtrent zaken die tusschen den Koning en hemzelven, en tusschen de Koningin en den Prins waren voorgevallen, van zulk een teeder en geheimzinnig karakter dat ik ze zelfs aan dit papier niet durf toevertrouwen; ik leidde er echter uit af, dat deze ongelukkige twist tusschen den Koning en de Koningin en zijn koninklijke Hoogheid met enkele punten in verband stond, belangwekkender en gewichtiger nog dan hetgeen tot heden aan den dag is gekomen.’

Wij voor ons moeten eerlijk bekennen de verklaring van dit raadsel zelfs niet te kunnen gissen. Een oogenblik is het vermoeden bij ons opgekomen, of er aan de geboorte van zijn

Hoogheid ook iets mankeerde, een verschijnsel dat zich in den ouden tijd bij vorstelijke personagen meer voordeed. Gesteld, hij was een ondergeschoven kind, door George en zijn vrouw uit staatsbelang als het hunne aangenomen; dan zou aan den eenen kant hun ingekankerde haat van later jaren zeer verklaarbaar worden, terwijl het aan den anderen kant begrijpelijk zou zijn dat ditzelfde staatsbelang hen belette zulk een intrigue ooit aan het licht te brengen. Doch dit vermoeden is slecht te rijmen met den toon waarop zij zich gewoonlijk over hun zoon uitlieten, en vooral met een onderhoud hetwelk de Koning zelf bij zekere gelegenheid met Lord Hervey had. Deze had gezegd dat er nooit een vader en zoon geweest waren zoo ten eenemale van elkander verschillend, als zijn Majesteit en de Prins; waarop George antwoordde dat hijzelf dit menigmaal gedacht had, en de Koningin had gevraagd of ‘het beest’ zijn zoon wel was. Die vraag, meende Lord Hervey, zou weinig helpen, want al was hij dat niet, dan zou hare Majesteit dit toch nooit bekennen. ‘Het eerste kind,’ antwoordde de Koning, ‘is gewoonlijk van den man; en daarom denk ik dat hij is wat wij in het Duitsch een *Wechselbalg* noemen. Ik weet niet,’ voegde hij er bij, ‘of gij daarvoor een woord in 't Engelsch hebt: het is niet wat gij een *vondeling* noemt, maar een kind dat met een ander in de wieg geruild wordt.’ - ‘Dat is een *changeling* (wisselkind),’ antwoordde Hervey, met welke vertaling zijn Majesteit bijzonder ingenomen scheen, zeggende: ‘Ik wenschte dat gij bewijzen kondet dat hij een *wisselkind* was.’ Zulke uitdrukkingen van iemand die de kunst van veinzen zoo weinig verstond als Koning George, maken alle vermoedens aangaande de onechtheid van 's Prinsen geboorte in hoogen graad onwaarschijnlijk.

Doch in welk geheimzinnig duister men de oorzaken dezer veete ook gehuld heeft, de gevolgen werden maar te spoedig duidelijk en zichtbaar. In den beginne werd ten minste nog de uiterlijke welvoegelijkheid in acht genomen. Toen onze gezant, Hop, in 1727 voor de eerste maal bij den Koning en de Koningin ter audientie werd toegelaten, onderhield laatstgenoemde zich met hem over haar oudsten zoon, dien hij eenigen tijd te voren te Hanover ontmoet had, en vroeg hem onder anderen: ‘hoe ik den Prins Frederik hadde gevonden, en hare Majesteit op dit subject zooveel mij mogelijk was voldoende, geliefde hare Majesteit, seer getoucheerd sijnde, te seggen dat

zij nu hoopte in het kort te mogen sien een soon voor denwelken zij seer veel liefde hadde, en dien zij *in dertien jaren* niet hadde gezien'[1]. Dat dit komedie-spel was, behoeft naauwelijks gezegd. Het duurde niet lang of het masker werd afgeworpen. Zoowel de Koning als de Koningin gaven weldra den vrijen loop aan de gevoelens van afkeer waarmede zij hun zoon beschouwden. Frederik's onzinnig gedrag bij de bevalling zijner gemalin, in 1737, waarop wij later terugkomen, deed het smeulende vuur in vlammen uitbreken, veranderde de stille wrok in openlijke vijandschap: de Prins met zijn gevolg werd, evenals zijn vader vóór hem, uit het koninklijk paleis verbannen. Maar zelfs lang voor dien tijd was de verhouding tusschen vader en zoon uiterst koel en gedwongen. Wanneer beiden zich in hetzelfde vertrek bevonden, zegt Lord Hervey, dacht men onwillekeurig aan de vertellingen van geesten, die aan enkele personen van een gezelschap verschijnen en voor de overigen onzichtbaar zijn. De Koning deed eveneens alsof hij den Prins niet zag, en alsof de ruimte door diens persoon ingenomen, niets dan ijdele lucht was. Eenige maanden na haar huwelijk had de Prinses van Oranje aan haar ouders een bezoek gebracht; weinige oogenblikken nadat zij de terugreis naar Holland ondernomen en van haar familie afscheid genomen had, werd Lord Hervey bij de Koningin ontboden. Hij vond deze in gezelschap van haar dochter Caroline, beiden nog schreijende en zuchtende. Om haar wat afleiding te bezorgen, begon hij een gesprek over onverschillige zaken, toen de deur der zaal openging, en de Koningin vroeg: 'Is de Koning daar reeds?' Het was de Prins. Niet in staat zich te bedwingen, barstte zij op nieuw in tranen uit, en riep: 'O, mijn God, dat is te veel!' Dit ontsnapte haar in drift; de volgende woorden sprak zij met de grootste kalmte en overtuiging tot Lord Hervey: 'Mijn waarde Lord, mijn dierbare eerstgeborene is de grootste ezel, en de grootste leugenaar, en het grootste canaille, en het grootste beest dat er op de gansche wereld rondloopt; en ik wenschte van ganscher harte dat wij hem kwijt waren. Dit wil ik u zwart op wit geven, en er mijn naam onder zetten, als gij soms bang zijt dat ik ooit van gevoelen mocht veranderen.' Eens toen zij haar zoon over een zaak

1 Missive van 1 Julij 1737, *ut supra*. Wij hebben deze brieven hoofdzakelijk geraadpleegd in de hoop dat zij over die duistere kwestie eenig licht zouden verspreiden. Doch te vergeefs; de gezant vermeldt alleen bekende zaken.

van gewicht wenschte te spreken, ontving zij hem in haar kleedkamer. De deur die vandaar naar haar slaapvertrek voerde, werd half opengelaten, en Prinses Caroline er achter geplaatst: want, zeide haar Majesteit, zij was zoo overtuigd van zijn geneigdheid tot liegen en draaijen, dat zij het hoogst onraadzaam achtte zulk een gesprek alleen met hem te houden; gaf hij naderhand een scheeve voorstelling van het gesprokene, dan kon zij zich op haar dochter beroepen, die er zoodoende de onzichtbare getuige van was geweest.

De karakterschets door Lord Hervey van den Prins gegeven, is donker gekleurd; zoo donker, dat zij zelve de onmiskenbare teekenen met zich brengt overdreven te zijn. Frederik wordt bij hem een type van al wat zwak, laag en verachtelijk is; een van die monsters welke men telkens in romans of tooneelspelen van den tweeden rang, nimmer in het werkelijk leven ontmoet. Hervey is echter eerlijk genoeg zijn haat niet te verbergen, of niet den schijn van onpartijdigheid aan te nemen. Hij komt er rond voor uit dat hij den Prins uit het diepst zijner ziel verachtte. De hoogachting en genegenheid welke hij voor zijn meesteres koesterde, was hiervan wel een voorname, maar niet de eenige oorzaak. In een liefdesintrigue welke hij met een der hofdames had aangeknoopt, had hij tot zijn grievende spijt en diepe vernedering bespeurd dat zijn koninklijke Hoogheid zijn mededinger, en wel zijn begunstigde mededinger was. Dit vergaf hij hem nooit; en de bitterheid waarmede hij zich steeds over hem uitliet, is voor een groot deel hieraan toe te schrijven. Maar zelfs al stellen wij Hervey's karakterschets geheel ter zijde, al beoordeelen wij den Prins uitsluitend naar hetgeen ons omtrent zijn gedrag wordt medegedeeld, niet alleen door Hervey, maar ook door andere minder vijandige getuigen, dan nog kan ons oordeel niet anders dan hoogst ongunstig uitvallen. Zwakheid en ijdelheid, laagheid en huichelarij, moedwil en ongevoeligheid maakten hem zoo algemeen gehaat, dat alleen zij die zich uit politieke inzichten bij hen aansloten, ooit konden voorgeven iets anders in hem te zien dan hetgeen hij inderdaad was, namelijk een gemeen sujet.

Toen de Koning zijn tweede reis naar Hanover maakte, in den zomer van 't jaar 1736, werd de Koningin wederom tot Regentes des rijks benoemd. Frederik had zich zeker verbeeld dat die waardigheid hem toekwam, ten minste zijn gedrag om-

trent zijn moeder werd een aaneenschakeling van kleine plagerijen, met het blijkbare doel haar zoo lang te verbitteren, dat zij in een oogenblik van drift hem openlijk haar ongenoegen deed gevoelen, door hem uit hare tegenwoordigheid te verbannen, of een anderen onberaden maatregel te nemen, waarvan hij dan voor het beklagenswaardige slachtoffer zou kunnen doorgaan. Reeds op den dag dat de Koning Londen verliet, begon dit gesar. Hij had den Prins zijn verlangen kenbaar gemaakt, dat deze met zijn gemalin verblijf zou houden waar de Koningin goedvond zich te vestigen, en hem doen weten dat hij voor zich en zijn hof altijd de noodige vertrekken in gereedheid zou vinden. Dienzelfden dag begaf haar Majesteit zich met een klein gevolg naar Richmond. De Prins liet zeggen dat hij haar niet volgen kon omdat zijn vrouw plotseling ongesteld was geworden. Het bleek echter later dat deze ongesteldheid, zoo al niet verzonnen, dan toch sterk vergroot was. Een paar dagen daarna was er ministerraad op het paleis te Kensington, waar hare Majesteit haar diploma van Regentes zou openen, en die waardigheid plechtig aanvaarden, hetgeen zij niet eer deed voor dat er tijding was gekomen dat de Koning behouden in Holland was aangeland. De Prins moest natuurlijk bij die zitting tegenwoordig zijn, en was daartoe uitgenoodigd. Toevallig kwam hij juist op het oogenblik dat de raad uiteenging. De Prinses kreeg onverwachts last van gewetenswroegingen over het gebruik van het Avondmaal. Zij was Luthersch, maar werd door de Wet op de Troonsopvolging verplicht naar den ritus der Anglikaansche Kerk te communiëeren; daar kwam haar geweten tegen op. Zoowel de Koningin, als Sir Robert Walpole en Lord Hervey moesten er bij te pas komen om haar die zotternij, welke inderdaad ernstige gevolgen had kunnen hebben, uit het hoofd te praten. Des Zondags, wanneer de Koningin zich te Kensington in de hofkapel bevond, kwamen de Prins en zijn vrouw gewoonlijk niet eer voor dat de dienst reeds eenige oogenblikken begonnen was. De Prinses was dan, om naar haar plaats te komen, genoodzaakt langs de Koningin heen te dringen, tusschen de plaats waar zij zat en den lessenaar waarop haar kerkboek lag. Hare Majesteit vond dit wel lastig en minder voegzaam, maar zeide er den eersten keer niets van. Doch toen dezelfde vertooning zich twee of drie Zondagen achtereen herhaalde, beval zij een der kamerheeren der Prinses hare Hoogheid, indien deze

te laat kwam, voortaan langs een anderen weg op haar plaats te brengen. Den volgenden Zondag kwam zij tot groote ergernis harer schoonmoeder wederom op dezelfde wijze binnen: de Prins had het zoo gewild. Na veel gehaspel werd deze interessante kwestie aldus geschikt: hare koninklijke Hoogheid zou tegelijk met de Koningin te kerk komen als zij tijdig gereed was; zoo niet, dan bleef zij weg. Intusschen was 's Prinsen doel, een openlijken twist met zijn moeder uit te lokken, mislukt. Zijn jonge vrouw kon hij geheel naar zijn hand zetten. Hare koninklijke Hoogheid was zoo verregaande kinderachtig, dat een harer geliefkoosde uitspanningen in den eersten tijd na haar huwelijk bestond in het spelen met een groote pop, die zij tot niet gering vermaak van het hofpersoneel iederen dag eenige malen uit- en aankleedde.

Kort na de terugkomst des Konings begonnen de Prins en zijne vrienden een plan tot uitvoering te brengen dat reeds lang in het geheim was voorbereid. Gelijk wij vroeger gezien hebben was zijner Majesteits Civiele Lijst door het Parlement vastgesteld op achthonderd duizend pond 's jaars. De Koningin genoot daarvan vijftig duizend pond. De jaarlijksche toelagen voor de overige leden van het koninklijk gezin waren aan 's Konings goedvinden overgelaten; doch het schijnt de stilzwijgende bedoeling geweest te zijn dat de Prins van Wales honderd duizend pond 's jaars zou genieten, welke som aan zijn vader door George den Eerste was toegelegd. De Koning evenwel meende dat dit antecedent niet ingeroepen kon worden, omdat hij als Prins van Wales een talrijke familie onderhouden moest, terwijl zijn zoon nog ongehuwd was. Hij gafhem dus eerst vier en twintig duizend pond, welke toelaag bij 's Prinsen huwelijk op vijftig duizend pond gebracht werd. Wel verre van met die vermeerdering tevreden te zijn, meende Frederik dat hem zoodoende jaarlijks een gelijk bedrag wederrechtelijk werd onthouden. Aangezet door zijn politieke vrienden, besloot hij de zaak in het Huis der Gemeenten ter sprake te brengen, opdat deze vergadering zich omtrent de bedoelingen waarmede de Civiele Lijst verleend was, nader mocht verklaren, en, indien zij meende dat de toelaag waarop hij aanspraak maakte, hem werkelijk toekwam, een adres aan zijn Majesteit in dien geest inzenden. Dit plan was aan de oppositie natuurlijk uiterst welkom: het was een nieuw en krachtig middel het Gouvernement in 't naauw, misschien ten val te

brengen. De voornaamste leiders hadden den Prins dan ook hun ondersteuning reeds toegezegd, de voorbereidende maatregelen waren reeds genomen, eer Sir Robert Walpole, anders zoo waakzaam, van het dreigende gevaar onderricht werd. Lord Hervey was een der eersten die hem dit onaangename nieuws bracht. De Koning, wien de vermoeijenissen zijner reis een lichte ongesteldheid berokkend hadden, hoorde het met meer kalmte aan dan men zou verwacht hebben. De Koningin was verwoed. Van al de onaangenaamheden, zeide zij, welke zij in den laatsten tijd ondervonden had, trof niets haar zoo als deze schandelijk onvoegzame handelwijs. Lord Hervey trachtte haar te overreden den Prins bij zich te ontbieden, en hem voor te houden hoe weinig hij door dien maatregel winnen zou. Gesteld, het Huis der Gemeenten zond een adres in om zijn aanspraken te ondersteunen, dan was de Koning nog geenszins genoodzaakt aan zulk een adres gehoor te geven; liever dan er zich aan te onderwerpen, zou hij het Parlement ontbinden. Bovendien konden de gevolgen van zulk een openlijken twist allernoodlottigst worden. De misnoegde partij zou niets liever zien dan dat het regeerende geslacht door tweedracht verdeeld werd: eensgezindheid tusschen de leden der koninklijke familie was voor de zekerheid der kroon, voor de rust der natie een levensvraag. Caroline was evenwel tot zulk een onderhoud niet te bewegen; het zou tot niets leiden, dan om haar zoon nog halstarriger te maken. Men besloot dus een vertrouwd persoon tot zijn Hoogheid te zenden, met de flaauwe hoop hem nog tot andere gedachten te brengen. 's Prinsen antwoord was, gelijk men had kunnen verwachten, dat het volstrekt niet in zijn bedoelingen lag, het der Regeering lastig te maken; dat hij alleen vroeg om hetgeen hem naar zijn meening rechtens toekwam; en dat er zeker weinig kwaads in stak het Parlement te verzoeken zich omtrent een vroegere Parlementsacte nader te verklaren. Mocht dit onaangename gevolgen veroorken, het was niet zijn schuld, maar de schuld van hen die hem door door hunne wederrechtelijke handelingen tot dien stap gedreven hadden.

De zaak begon een ernstig aanzien te krijgen. De Prins en de zijnen hadden alles zoo goed overlegd, hadden al de leden van het Lagerhuis, die maar naar hen luisteren wilden, zoo mooi weten te bepraten, dat de Ministers meer en meer de overtuiging kregen, dat zij de neêrlaag zouden lijden. Op

Dingsdag 22 Februarij (1737) zou de motie tot het adres in de Gemeenten gedaan worden. Den vorigen dag besloot Walpole nog een laatste poging te wagen. Niet dan met de grootste moeite haalde hij den Koning en de Koningin over een commissie uit den ministerraad aan zijn Hoogheid te zenden, ten einde dezen, indien hij zijn voornemen wilde laten varen, een vergelijk aan te bieden, hoofdzakelijk bestaande in een afzonderlijke toelaag, welke aan de Prinses werd toegezegd. De commissie begaf zich naar 's Prinsen vertrekken, - deze woonde nog steeds met zijn ouders onder één dak, - en bracht hem de koninklijke boodschap over. Frederik antwoordde onder de warmste betuigingen van eerbied voor zijn hooggeachten vader, dat het hem speet, maar dat de zaak reeds in andere handen was; hij kon er niets meer aan doen. Dit antwoord strekte natuurlijk niet om de verbittering van Koning en Koningin te verzachten. Beiden verweten Sir Robert, dat hij de oorzaak was geweest, dat zij zich aldus noodeloos vernederd hadden. ‘Ik had niet verwacht de vruchten van dezen maatregel heden te zullen plukken, maar morgen,’ zeî de sluwe minister. En inderdaad, toen de kwestie den volgenden dag in het Huis ter tafel kwam, wist hij, in zijn antwoord op Pulteney's speech, die de motie had voorgesteld, van dien verzoenenden geest, door zijn Majesteit tot op het laatste oogenblik aan den dag gelegd, alsmede van 's Prinsen halstarrigheid, niet weinig partij te trekken. Nadat het debat tot 's avonds elf uur geduurd had, divideerde het Huis, en werd de motie met tweehonderd vier en dertig stemmen tegen tweehonderd vier afgewezen. In het Huis der Lords, waar dezelfde motie een dag later werd gedaan. was de overwinning der ministeriëele partij nog beslissender. Zoowel de Koning als de Koningin waren geneigd de zaken nu tot het uiterste te drijven, en, door den Prins en zijn gezin uit hunne tegenwoordigheid te verbannen, openlijk te toonen, hoe hoogst gevoelig zij over zijn onvoegzaam gedrag waren. Sir Robert ried hun dit ten sterkste af, en Frederik bleef op het paleis. Als naar gewoonte kwam hij op het *lever* en op de recepties, waar zijn Majesteit deed alsof hij niet bestond, en de Koningin nooit een enkel woord tegen hem sprak. Weinige maanden daarna had de openlijke vredebreuk plaats. Wat daartoe aanleiding gaf, zullen wij later zien.

(*Het vervolg in een volgend Nommer*).

Mylady Carlisle.

XXVIII.

Het was doodstil in het kleine vertrek, waar François Gruau, de geheimschrijver Harer Majesteit, zat te werken. Slechts het tikken van de Friesche hangklok en van tijd tot tijd het krassen van de pen op het papier werd gehoord; en alleen het laatste geluid, hoe flaauw ook, zou een bezoeker het aanwezig zijn van eenig levend wezen kunnen doen gissen. Hoe donker het ook in het vertrek ware, daar het karige licht van den somberen herfstdag - we beleven dan ook reeds den 31sten Oktober - nog voor een groot gedeelte onderschept werd door de groen saaien gordijnen, die voor meer dan de helft de kleine vensters afsloten, François scheen geen licht bij zijn werk te behoeven, ofschoon hij toch het hoofd bijna hield neêrgebogen op het blad papier, dat hij bezig was te beschrijven, of liever met verschillende cijfers te bedekken. Kon hij zich er ook wel verzekerd van houden alleen te zijn en niet licht gestoord te zullen worden in dit achtervertrek, waar niemant dan hij ooit den voet zette, hij scheen er niettemin bezwaar in te zien de cijfers, die hij gezet had, onbedekt te laten, daar hij, met de eene hand schrijvende, de andere op het beschrevene gedeelte hield uitgespreid. Van tijd tot tijd hield hij op en staarde hij, de pen in de hand geklemd, voor zich uit, daarbij het hoofd weemoedig schuddend; zelfs prevelde hij eenmaal bij die beweging: ‘ik kan niet, ik kan niet, Monsignore!’ Oogenschijnlijk beheerscht door de gedachte, waarvan die uitroep het gevolg was, liet hij de pen uit de hand vallen en bedekte hij met beide het bleek gelaat, terwijl herhaalde zenuw-

schokkingen zijn lichaam doortrilden. Dat hij op dat oogenblik daar nog neêrzat, mocht voor de krachtdadige bescherming getuigen, welke hij van de zijde zijner hooge meesteresse ondervonden had. Wij herinneren ons toch, hoe zeer de machtige Lucy Percy op zijne verwijdering had aangedrongen en hoe Hare Majesteit, als onder den invloed van de stem harer vriendin, de halve belofte had afgelegd van den dienaar, wiens trouw zij betwijfelen moest, te ontslaan. Mylady had er later menigmaal op gezinspeeld toen zij François Gruau in dienst zag blijven, maar zij ontving in den aanvang een ontwijkend andwoord, en ten laatste het zeer bepaalde, dat Hare Majesteit de diensten van den volgzamen schrijver niet kon missen, daarbij echter de belofte voegende, dat hem geene geheimen, van welken aard ook, zouden worden toevertrouwd, waarom hare lieve vriendin, zoo beminnelijk in haren angst voor het welzijn Harer Majesteit, niet langer eenige vrees voor dien onschadelijken en nietigen persoon behoefde te koesteren.

Mylady scheen geheel tevreden gesteld, en doelde sedert dat oogenblik niet meer op den vroegeren wensch; zij bleek dien zoo zeer vergeten te zijn, dat ze den onderdanigen dienaar, die bij den dag bijna vermagerde en onrustiger werd, steeds vriendelijker bejegende en hem in de laatste weken zelfs voor eenige kleine diensten gebruikte, waarvoor hij immer eene ruime belooning ontving, zóo ruim zelfs, dat hij meer dan eens, het ontvangen muntstuk in de hand geknepen, in vervoering eenige onsamenhangende woorden stamerde en niet dan na eene herhaalde verzekering, dat de belooning wel verdiend was, het geld opstak.

Of het werk, dat Hare Majesteit hem opdroeg, wel altijd van zoo weinig beteekenis was als zij het Mylady en al de haar omringenden wilde doen gelooven, mocht betwijfeld worden, indien ten minste de brief, waaraan hij thands bezig was, hem door haar was opgegeven. De statige gedaante, die voor weinige oogenblikken onbemerkt door de deur was binnengetreden, welke aanstond, daar een windvlaag haar kort te voren op een kier had doen openspringen, dacht misschien daar even zoo over, want, eenige schreden van François verwijderd, bleef zij een oogenblik staan, en wierp zij een scherpen blik op het voor hem liggend papier. Had hij kunnen vermoeden dat er iemant achter hem stond, en wie dat was, hij zou waarschijnlijk beide handen op het papier hebben gelegd of zijn opge-

sprongen; thands bleef hij zitten in zijn smartelijk gepeins verdiept, totdat de vinger der onverwachte bezoekster hem had aangeraakt, waarna hij, door den schrik overmand, met open mond, het glazig oog wijd opengesperd en als aan zijn stoel geboeid, slechts de kracht bezat het hoofd om te wenden naar de zijde van welke hem het bezoek was aangekondigd. Hij staarde Mylady Carlisle in het gelaat, waarop eene fijne glimlach speelde.

‘Ik wist niet dat ge zoo schrikachtig van aard waart, Meester!’ zeide zij, en de arme François vond dat er een onheilspellend verschil bestond tusschen dien vriendelijken glimlach om hare lippen en de uitdrukking van haar oog.

‘Ik was zoo verdiept...’ stamerde de ander. ‘Indien Mylady mij iets had op te dragen, dan had Mylady mij slechts gelieven te ontbieden. De gang is zoo donker en de trap zoo steil naar dit vertrek... Als ik mag weten wat ik voor Mylady kan doen?’

‘Voor mij? niets!’ hernam zij, zich nederzettend op zijn stoel, den eenigen, welke met een kussen bedekt was en dien zij had aangevat nog eer hij, hoe gedienstig en onderdanig anders ook, haar het gebruik daarvan had kunnen aanbieden. ‘Ik kom om uwentwil hier.’

‘Mylady, zóo veel goedheid...!’

‘Stil. Aan wien moet die brief in cijferschrift worden bezorgd, waaraan ge bezig zijt?’

‘Een brief, Mylady? Ge bedoelt dat klad? Veroorloof mij mij zelve uit te lachen, Mylady! Ik ben een dwaas. Als ik zoo alleen zit dan reken ik uit wat ik bezit en hoeveel ik nog wel bij elkaâr moet krijgen om naar mijn geliefd Frankrijk terug te kunnen keeren... Ik krijg misschien daarvoor nooit genoeg.’

‘Dat zou jammer wezen, Meester! want er is haast bij dien terugkeer. Die brief gaat naar Ierland.’

Even als de rimpels over het watervlak, waar langs een naauw voelbaar windtjen neêrstrijkt, zoo gleed een blaauwachtig waas over dat vaalbleek gelaat.

‘Die b r i e f ? Voor zulk een verre reis had ik het stuk papier toch waarlijk niet bestemd,’ hernam hij, zoo veel scherts in den toon zijner stem leggend, als het gevoel zijner diepe afhankelijkheid slechts gedoogde.

‘Die brief gaat naar Ierland, wordt geschreven op bevel van

een zekeren Jean van Verviers, of is misschien wel voor hem bestemd,' hernam Mylady met gezach.

'Ik begrijp Mylady waarlijk niet,' stamerde de arme schrijver, die het hoofd als tusschen de hooge schouders introk.

'Gij schijnt even geheimzinnig als uw meester, maar de intrige hier gespeeld moet uit zijn, François Gruau! Het geldt uw leven en dat van eene, wier behoud mij zeer ter harte gaat; het leven zelfs der Koningin van Engeland!'

'Mijn God! Mylady! Hoe kan dit kostbaar leven iets met het mijne, dat zoo nietig is, gemeen hebben?'

Mylady bleef hem een oogenblik met doordringend oog aanstaren. Eindelijk begon zij langzaam, op elk woord dat zij sprak drukkend: 'Gij schijnt dus nog niet te weten welke tijding van morgen in Londen is aangekomen? Gij hebt van Hare Majesteit niets nieuws vernomen?'

'Ik sprak Hare Majesteit dezen morgen nog niet. Maar Mylady, welk nieuw gevaar kan haar geheiligde persoon bedreigen?'

'Gij schijnt voor haar meer bezorgd dan voor u zelven, ofschoon gij het eerste offer van den opgewekten haat zult zijn; dat is zeer braaf, maar met braafheid alleen ontkomt men zelden het gevaar. Meester, de Ieren zijn in opstand en vermoorden de Protestantsche kolonisten bij duizenden en tienduizenden, daartoe aangezet door de prediking van hunne priesters. Reeds nu ruischt er een stem en zij roept wraak en vergelding; wat zal het zijn, als die stcm opgaat uit het midden van een geheel volk, als de tafereelen van moord en verdelging Engeland en Schotland van de kansels zullen worden voorgehouden!'

'Vreeselijk, vreeselijk!' stamerde François, en Mylady oordeelde dat het ontzetten, waarvan hij blijk gaf, niet voorgewend was.

'Gij hebt lang genoeg onder ons verkeerd, Meester, en hebt u moeite genoeg gegeven om rondom u te zien, om niet in staat te zijn te bevroeden welk een echo het angstgeschrei onzer vervolgde geloofsgenoten hier zal vinden. De uwen hebben een misdaad en bovendien een misslag begaan.'

'De m i j n e n ? Ik kan mijne handen in onschuld wasschen, Mylady! Ik heb geenerlei deel aan die daad. Hoe zou ik ook? Ik, nietig en onmachtig wezen, slechts de hand van wie mij wel gelieven wil te gebruiken!'

'Juist, Meester! Maar de hand die zich voor álles laat ge-

bruiken, wordt licht misdadig. Juist, François Gruau, ik neem akte van die bekentenis.'

'Maar het is er geen, Mylady! Wist ik niet dat Mylady er behagen in schepte om mij eens recht angstig te zien, ik zou mij werkelijk angstig maken,' riep François uit, met een flaauwen glimlach, die het gelaat iets onbeschrijfelijk smartelijks gaf. 'Ik zeide dat ik slechts de hand ben van wie mij gebruikt, en Mylady zoowel als het gantsche hof weet wie dat is.'

'Het gantsche hof niet, maar ik wel. Gij wordt gebruikt door Jean van Verviers.'

'Mylady... ik ken dien man waarlijk niet... Wien bedoelt ge?'

Hij stond den blik door, dien Mylady op hem wierp.

'Die man zal wel meer dan één naam hebben; gij kent hem waarschijnlijk onder een anderen; maar ik ben zeker dat wij denzelfden bedoelen. Gij zijt bij de Jezuïeten ter schole gegaan, Meester François! en dat is in tijden als de tegenwoordige zeer gevaarlijk.'

'Hare Majesteit gebruikt mij als haar schrijver, dat weet ieder en dat bedoel ik... Ik bid Mylady mijne woorden geene andere uitlegging te geven.'

'Genoeg. Sir Robert Conway ontmoette u op den drempel van het huis van Jean van Verviers... Laat het spel, om u verbaasd te toonen of om u te bezinnen, een einde nemen.'

'Maar ondersteld, Mylady, dat ik de eer had met denzelfden persoon bekend te zijn als Sir Robert Conway, wat zou dat dan tegen mij kunnen getuigen? Ik geloof juist het tegendeel, daar, ben ik wel onderricht, Sir Robert het hooge voorrecht heeft, Myladies gunsteling te zijn?'

'Gij vraagt; welnu, ik zal andwoorden. Jean van Verviers speelt een dubbel spel even als gij.' Zij hield op, getroffen door de zonderlinge uitdrukking van François' gelaat; was het niet of zij er de vraag op meende te lezen: hoe is het mogelijk dat gij dat waagt te verwijten? 'Jean van Verviers deed zich voor, als een van de ijverigste broeders tegenover Sir Robert en hij is een Papist zoo als gij.'

'Ik heb nooit ontveinsd, Mylady, dat ik tot de Kerk Harer Majesteit behoor.'

'Des te erger voor deze. Ik heb de woning van uwen meester bezocht en vond er een kruisbeeld in een klein vertrekjen, waar een oude vrouw mij te woord stond. Daar heeft waar-

schijnlijk de Priester vertoefd, wien gij een reispas hebt bezorgd naar Ierland, nu eenige maanden geleden, een zekeren Geffroy Hawkins. Hare Majesteit sprak er mij in der tijd van en deelde mij mede, dat het een vervolgd priester was. Begrijpt ge nu het verband tusschen een en ander, François? Die Priester is naar Ierland gegaan, om den algemeenen moord te prediken, en tot de reis is hij door u namens uwen meester in staat gesteld. De hand kan licht misdadig worden, François, indien zij zich voor álles laat gebruiken!'

De schrijver liet het hoofd op de borst hangen; het gelaat had thands een grijsachtig geelen tint. 'Ontzettend!' stamerde hij nogmaals. Wat Mylady hem mededeelde bevatte ook voor hem eene openbaring van het heimelijke, eene verklaring van veel dat hij niet begrepen, niet bevroed had, maar ook niet had willen begrijpen of bevroeden. 'En wat wenscht Mylady nu van mij?' vroeg hij eensklaps, daardoor te kennen gevend, dat hij geen oogenblik geloofde aan Myladies welwillende gezindheid te hemwaards, maar wel aan eene geheime bedoeling, waarvan hij het bestaan, bij haar binnentreden in zijn schamel vertrek, reeds bevroed had.

'Wat ik van u wensch? Moet ik het nog uitspreken? Meldt het gevaar, dat Hare Majesteit door uwe tegenwoordigheid lijdt, u niet wat ge doen moet? Vertrekken, dadelijk vertrekken, even als al de Priesters uwer Kerk binnen vier en twintig uren als weggevaagd zullen zijn door den opkomenden stormwind.'

'Ik k a n niet... ik m a g niet,' zeide François met gesmoorde stem.

'Wie verbiedt het u? Toch niet Hare Majesteit? Maar let niet op haar verbod. De edelaarde neemt maar al te weinig eigen gevaar in aanmerking, waar het 't belang harer trouwe dienaren geldt, en zij rangschikt u daar onder, hoe vreemd u dat zelven moet voorkomen.'

'Ik m a g niet van hier gaan... De knecht mag den wachtpost niet verlaten vóor hij wordt afgelost...'

'Indien de overmacht hem daartoe dwingt wel; of denkt ge, dat het beter is zich gevangen te doen nemen of te doen neêrschieten?'

'Ja, Mylady!'

'Ook zoo hij daardoor het gantsche leger in gevaar brengt van overvallen te worden, hetgeen hij door tijdig te vluchten

en zich terug te trekken had kunnen voorkomen? Andwoord, François! Het geldt hier gewichtige belangen! Ik wil een andwoord en een kort besluit.'

'Ik ben slechts de hand, Mylady! en ben geroepen uit te voeren wat het hoofd denkt en beveelt.'

'En dat hoofd is... niet Hare Majesteit, maar die Jean van Verviers of hoe zijn naam ook zij... Hij is ver van hier en alzoo niet in staat u zijn bevelen te doen toekomen; in het belang uwer eigen zaak, in de persoon van Hare Majesteit vertegenwoordigd, is het noodig dat ge ijlings vertrekt, eer het Huis der Gemeenten uwe inhechtenisneming beveelt.'

'Het kan zijn, Mylady! het kan zijn... maar ik m a g niet gaan... ik m a g niet... het voegt mij niet te denken, waar mij alleen is gezegd uit te voeren... ik bid u, Mylady! dring niet nader; ik m o e t blijven.'

Mylady mat met een sombere uitdrukking op haar gelaat de magere nietige gedaante die voor haar stond, nog kleiner dan de natuur hem had gemaakt door de onderdanigheid en de vrees, die hem het hoofd op de borst neêrzinken en de kniën knikken en doorbuigen deed.

'Zonderling!' prevelde zij. Zij was er niet verre van, eerbied op te vatten voor de geheime macht, die in die mate een menschelijk hart te overheerschen, een menschelijken wil te boeien en aan zich vast tc ketenen wist. En wat hier overheerscht en geboeid en vastgeketend werd, was geen willenloos en krachteloos wezen, geen ziekelijk organisme, zwak en onvermogend in en door zichzelf, maar een wezen, aan hetwelk de gaven des geestes in ruime mate waren toebedeeld. Haar oog was scherp genoeg om, na de herhaalde kennismaking met François, in dezen een scherpen geest te erkennen, die zich met opzet in de vormen der domheid hulde en dit deed om een zeker doel te bereiken. De ontdekking daarvan had haar in haar voornemen bevestigd, om dien man van de zijde der Koningin te doen verdwijnen en deed haar ook thands te eer daarin volharden. Om daarin te slagen stond haar nog één middel ter dienste. Zij had dien man sedert het oogenblik, dat zij gevaarlijke vermogens en krachten in hem ontdekt had, aandachtig gâgeslagen, zijne gangen doen bespieden, om te trachten langs dien weg van het bekende tot het onbekende te besluiten. Zij maakte van de opgedane wetenschap thands gebruik, door hem na het oogenblik van stilte, dat er op zijne laatste woorden

gevolgd was, te gemoet te voeren: ‘Gij vergist u, François! Gij meent uw gebieder te gehoorzamen en doet het slechts uw eigen zondige neigingen. Gij wilt hier blijven omdat ge de vrouw niet verlaten kunt, die onwraakbare rechten op u heeft verworven... Bestrij mij niet; ik weet alles!’

Een schrille kreet ontsnapte den armen gepijnigden man, eer hij dien terug kon houden; hij bedekte zich het gelaat met beide handen en borst in tranen uit.

‘Waarom wischt ge de vlek niet uit, die ge op het arme schepsel wierpt? De betrekking, die ge aanknooptet, was toch geen voorbijgaande hartstocht, want gij blijft haar ter zijde. Weken hebt ge, wel is waar, laten voorbijgaan, zonder haar te zien; weken, waarin zij uwen steun en uwe bescherming het meest behoefde, maar ge zijt toch tot haar teruggekeerd. Dat is eene verfijnde wreedheid, indien op den terugkeer geen herstel van eer, geene uitwissching der schande volgt. François Gruau, waarom maakt ge niet goed wat ge misdeedt?’

Hij zweeg; hij had zijne tranen gedroogd, en, als vreesde hij Mylady thands, zich eenige schreden van haar verwijderd, waar hij met afgewend gelaat staan bleef.

‘Ik heb mij over de vrouw, die ge ongelukkig hebt gemaakt, wier toekomst ge hebt verwoest en in den aanblik van wier ellende ge u van tijd tot tijd nog verlustigen komt, ontfermd; ik heb gedaan wat gij hadt moeten doen; ik heb haar pogen te troosten, en haar behoed... voor den honger...’

‘Heb dank, heb dank, Mylady!’ suisde het van zijne lippen.

‘Vreemd wezen, dat die vrouw lief heeft en haar vermoordt, niet door een dolksteek, wat nog mededoogen zou verraden, maar door een langzame foltering... Of hebt gij haar niet lief? Haat gij haar? Waarom haar dan te bezoeken en van uwe innige gehechtheid verzekering te doen? Andwoord, François!’

‘Ik handel zoo als ik handelen moet. Ik m a g haar niet huwen vóor mij daartoe verlof wordt gegeven, en tot heden ontving ik dat niet.’

‘Maar, zijt ge dan het dier, dat de meester in de ijzeren halsketting klinkt? Meer nog geschiedt hier: niet alleen het lichaam is gebonden, maar ook de geest! En dat noemt ge plichtsvervulling, dat noemt ge gehoorzaamheid!’

Werkelijke verontwaardiging trilde in den toon harer stem, vonkeldc in den blik van haar oog. François wendde zich ten

halve om en fluisterde met gebroken stem: ‘Mylady, ik lijd meer dan zij, en ik bid de Heilige moeder der barmhartigheid, dat zij de innig geliefde vertrooste!’

‘Bid niet dat zij vertroost worde, maar troost zelf nu gij 't kunt, ja, beter dan zij, die ge aanroept. Behoeft ge geld? Ik zal het u geven. Behoeft ge bescherming in den vreemde om daar eene betrekking te verkrijgen in vervanging van die gij verlaat, Hare Majesteit is buiten de grenzen van dit rijk machtig... Herstel wat ge misdeedt! maak gelukkig wie ge liefhebt! ontvlucht de overmacht van wie u poogt te vernietigen! dat alles kunt ge, door mijn raad op te volgen. Gij beraadt u? Gij neemt mijne hulp met erkentelijkheid aan? Ik wil dat ge andwoordt, François Gruau!’

‘Ik dank u voor hetgeen ge voor mij wilt doen, Mylady! Ik ben erkentelijk, al bevroed ik dat dit alles niet alleen om mijnentwil geschiedt; ik mag echter uw wil niet opvolgen; ik moet blijven tot ik word afgelost; ik moet hier alleen blijven staan totdat het mij gegeven gebod wordt opgeheven Maar ik dank u innig voor hetgeen gij voor haar hebt gedaan; ja, innig, innig dank ik u.’

‘Blijf dan, blind werktuig, tot de hand van den meester u stuk draait!’ riep Mylady verbolgen uit. ‘Te recht merktet gij op, dat mijne komst alhier en wat daaruit volgde, niet alleen om uwentwil geschiedde; het geschiedde ook om den wille der Koningin, die ik er voor behoeden wil door u te vergaan. Het onheil, dat uwe tegenwoordigheid over haar brengen wil, kome over uw hoofd, en daar ik het een zonde acht, hulp te verleenen aan wie zich zelven kunnen helpen, maar daartoe te traag of te willeloos zijn, sta ik af van de voogdijschap over eene, die uw naam behoorde te dragen, die uw steun en bescherming niet alleen verwachten maar eischen mag. Nog hebt ge tijd u te bezinnen; morgen niet meer; want dan zal de roededrager van het Huis der Gemeenten reeds aan het kabinet Harer Majesteit hebben aangeklopt om u op te eischen.’

François hoorde haar met over de borst gekruiste armen aan; de oogleden trilden even als de lippen, welke laatste als gereed waren een woord te laten glippen en ten laatste: ‘Mylady!’ stamelden; toen echter de toegesprokene zich op den drempel even omkeerde, hoorde zij hem prevelen: ‘Neen, ik m a g niet!’ waarna zij ijlings het vertrek verliet.

Tegenover eene dergelijke lijdelijke gehoorzaamhcid mocst zij

de nederlaag lijden en erkende zij elke nieuwe poging voor ijdel. Het was haar doel geweest Hare Majesteit niet weder over haren schrijver te onderhouden en daarom dezen te bewegen zelf om zijn ontslag te verzoeken; thands echter begreep zij van houding te moeten veranderen, wilde zij het beoogde doel bereiken. Sedert Straffords dood en vooral sedert de uitdrijving van Maria de Medicis, was Lucy Percy in Harer Majesteits vertrouwen gestegen, zoodat het Hof haar invloed op de Koningin als onbeperkt had leeren waardeeren. Mocht Zijne Majesteit zijn ongeduld en ongerustheid in Myladies nabijheid nimmer kunnen ontveinzen en die beide aandoeningen onder het masker van kille strengheid pogen te verbergen, Henriëtte Maria berispte er haar heer en gemaal herhaalde malen over, en poogde, door de bewijzen harer welwillendheid en genegenheid te verdubbelen, zijne stroefheid uit te wisschen. Lucy Percy had dan ook ten allen tijde den vrijen toegang verkregen en trad alzoo ook thands de bekende woonvertrekken door, waar de Ladies van de slaapkamer en van de *garde-robe* bescheidenlijk wachtten tot zij opontboden werden. Hare Majesteit had zich afgesloten in haar bidkamer, zoo werd Mylady toegefluisterd, wat deze echter niet weêrhield om voort te gaan. De waarschuwing was gegrond; zij vond de Koningin op haar bidstoel neêrgeknield, maar bleef wachten tot de gebeden waren uitgepreveld, hetgeen wellicht door hare komst wel eenigzins verhaast werd. Alsof Henriëtte blijde was met den hemel te hebben afgerekend en zich nu weder onverdeeld aan de aarde te kunnen wijden, stond zij vrolijk op uit hare biddende houding en heette zij Mylady hartelijk welkom.

‘Uwe Majesteit heeft zeker goede tijdingen ontvangen,’ merkte Mylady aan, nadat zij de hartelijke begroeting even hartelijk beandwoord had.

‘Dat is zoo, Lucy! Wij kunnen Karel binnen weinige dagen terug verwachten, geheel verzoend met de Schotten! Hoe hij zich ook door de Presbyterianen heeft laten schommelen! Naar ik hoop zullen echter de vruchten den arbeid beloonen.’

‘Niemant bewondert meer dan ik de behendigheid Zijner Majesteit! Ik wist dat de reis naar Schotland de bevrediging der broederen ten doel had; maar ik kon niet gelooven aan zúlk een wèlslagen. Het heeft dan ook de woede van de volksmenners niet weinig opgewekt.’

‘Ik wilde dat ze er onvoorzichtig door werden; ik wilde dat

ze zich nu eens moedig toonden en waagden voort te gaan! Lucy, het was onnoodig Conway tusschen Hampden en Zijne Majesteit te plaatsen; Karel heeft alle listen en lagen der politieke adders te schande gemaakt... Wat zegt ge van de tijding uit Ierland? Wij willen ook daarmeê ons voordeel doen.'

'Ik hoop het.'

'Maar gij gelooft het niet? Wat zijt ge somber! En we hebben reden ons te verblijden. Van alle zijden ontvangen wij blijken van genegenheid. Onze onderdanen kiezen partij voor hun Koning, beleedigd door een kleine oproerige faktie. Lucy, hadden wij deze slechts nooit gevreesd; hadden wij slechts eer hare zwakheid vermoed, veel ware er niet gebeurd! Schotland bevredigd, Ierland in opstand, een leger aangeworven om dat ten onder te brengen en het Huis der Gemeenten wordt gedwee!'

'Dat de verwachtingen Uwer Majesteit zich mochten verwezendlijken; maar, helaas! ik vrees. Het is waar: de schijn getuigt voor de opvatting Uwer Majesteit, maar dat was ook het geval na Straffords dood; en toch is daarop het vertrek van uwe moeder gevolgd. Ik voor mij houd het nog niet voor zoo onnoodig, dat Conway mede naar het Noorden is gegaan, ware het ook maar alleen, omdat wij den wrok der tegenpartij, door het mislukken harer lagen, door hem hebben leeren kennen. Ziet Uwe Majesteit voorbij, wat het Huis der Gemeenten voor eenige dagen heeft wagen te doen? Vergeet gij het oproepen der *Train-bands* om St. Stephens kapel te bewaken?'

'Karel schrijft mij, dat het zijn eerste regeringsdaad bij zijne terugkomst zal wezen, om die wacht te doen verdwijnen.'

'Dat juich ik toe; maar bevroedt Uwe Majesteit de reden wel voor het oproepen dier wachten? Een bericht van Hampden, uit Schotland afgezonden, is er de oorzaak van. Men fluistert elkander hier toe, dat Zijne Majesteit den prediker Henderson en de zijnen den broederkus geeft zoo als Judas Iscarioth eenmaal den Heer, en brengt als bewijs daarvoor bij, het gebeurde met Hamilton en anderen van den Schotschen adel, die, 's avonds aan het Hof onthaald en geliefkoosd, 's nachts gevaar hebben geloopen van vermoord te zijn geworden. Weet Uwe Majesteit daarvan niets?'

'Geen enkel woord! Laster, niets dan laster!' riep Henriëtte Maria met eenige heftigheid uit.

'Daar ben ik ook van overtuigd; zoude ik anders zoo vermetel zijn geweest om er van te gewagen?' hernam Mylady,

die in haar binnenst meer dan ooit van het tegenovergestelde overtuigd was en tevens de zekerheid had verkregen dat zij, hoe hoog ook in gunst, toch nog niet alle geheimen van de dochter van Maria de Medicis kende.

‘De ellendigen! Zij zuigen venijn uit het onschuldigste! Zoo ik hoop, is het boosaardig spel spoedig ten einde, Mijnheeren van de Gemeenten!’ zeide Hare Majesteit driftig.

‘Zij vreezen het ook.’

‘En zij hebben gelijk.’

‘Zij gevoelen dat de grond onder hunne voeten week wordt; waarom zij zich langs alle zijden bewegen om het doorzinken te voorkomen.’

‘Wat dat echter zeker bevorderen zal. De vergelijking is zeer goed, Lucy!’

‘Tenzij Zijne Majesteit hen w e d e r de hand reike, waarop zij het recht hebben te rekenen, in aanmerking nemende hetgeen in het verleden is geschied.’

‘Gij wordt scherp!’ viel de Koningin hoog in. ‘De omstandigheden veranderen en met deze wel niet onze zienswijze, maar wel onze macht. Onthoud dit, Lucy!’

Deze boog in deemoed, maar waagde tevens de vraag: ‘Wat zal het teeken zijn, dat in White-hall de omstandigheden naar waarde worden geschat? Hare Majesteit houde mij de vermetele woorden ten goede, maar zij gaf er zelve vrijheid toe, toen zij zich straks er over beklaagde dat men de oproerige faktie niet altijd als eene zwakke had beschouwd.’

‘Laat ons daar niet verder over spreken; wij bevinden ons op een gevaarlijken weg, Lucy!’ zeide de Koningin, toch op een toon van gemelijkheid, wat vredelievendheid er ook in de gesproken woorden lag. ‘Hoe maakt het uw vriend Pym?’

‘O n z e vriend,’ verbeterde Mylady.

‘Juist, juist! Wat doet hij? Men heeft dikwijls zijn scherpziendheid geroemd. Is hij bezig zijn papieren te verscheuren en den reiszak in orde te brengen?’

‘Hij is bezig het Huis der Gemeenten te bewegen om plechtig te remonstreeren en aan het gantsche volk de grieven jegens den Koning bloot te leggen. Het is een stoute, een gewaagde daad, een aanklacht jegens Zijne Majesteit!’

‘Hoe nu? Dit deelt ge me nu eerst mede? Men zou dit wagen, werkelijk wagen?’ riep de Koningin uit, heftig bewogen.

‘Zij gevoelen, dat de enkel in den weeken grond reeds is weggezonken, en doen een wanhopige poging om dien te bevrijden; indien men hen echter niet de hand reikt, volgt de knie straks den enkel,’ fluisterde Mylady.

‘Gij hebt gelijk, lieve vriendin! Wij moeten krachtig zijn! Maar juist nu zulk eene manifestatie! Kunt ge die niet twee maanden nog vertragen? In dien tusschentijd is de aan ons verknochte minderheid in het Huis der Gemeenten meerderheid geworden of...’

‘Of?’ herhaalde Mylady, die met beide ooren luisterde.

‘Ligt het geheele Huis aan onze voeten. Ook de opstand in Ierland kan daartoe medewerken.’

‘Zeker. Ik mede acht die gebeurtenis in ons belang, indien Uwe Majesteit wil beginnen haar als een nadeel te beschouwen.’

‘Gij bedoelt?’

‘Dat Uwe Majesteit voor alle kansen zorge, zelfs voor de kans om een nederlaag te lijden, al ligt de zegepraal ook in het verschiet. Zij hebbe te zorgen, dat de vermetelheid der wanhoop, welke den aanval misschien op het hoogste en heiligste niet zal schuwen, geene bewijzen van schuld en derhalve geene verontschuldiging voor den aanval vinde...’ Lucy naderde de Koningin, die de halve woorden niet begreep, en fluisterde: ‘Men zal u beschuldigen van deel te hebben aan den Ierschen moord... Ik huiver zoo men eenig begin van bewijs vindt... en men zal die vinden.’

‘Hoe nu?’

‘Er bestaat eene betrekking tusschen den priester dien gij voor eenige maanden een geleidebrief naar Ierland deedt geven, en uwen schrijver. Men zal dezen vatten en tot bekentenis dwingen.’

‘Zoo men voor dit alles den tijd heeft!’ viel de Koningin in. ‘Men wage het zoo ver te gaan! Men wage dat! Ik schroom bovendien de bekentenis van François niet. De vervolgde priester, voor wien hij bescherming vroeg, bleef mij onbekend.’

‘Uwe Majesteit behoeft zich tegenover mij waarlijk niet te verontschuldigen; ik ben van dit alles overtuigd, maar het woedend gemeen daar ginder niet. Zie niet voorbij dat de bestaande argwaan weldra stijgen zal tot razernij... Stel u niet in gevaar aan een onderzoek van het gebeurde; de arg-

waan prevelt nu reeds, dat Uwe Majesteit een der kroonkleinodiën, en wel de groote robijnen halsketen, te Amsterdam heeft verpand. En die argwaan is toch ongegrond?' vroeg zij fluisterend, de ontsteltenis Harer Majesteit bespeurend, die werkelijk verschrokken was over de ontdekking van een geheim, dat slechts zeer enkelen bekend was.

'Wie vertelde u die logen?'

'Mr. Pym, die er zijn voordeel meê hoopt te doen, en dat wel zeer spoedig, vooral indien men François meester kan worden. Er zal een kruistocht tegen de geestelijkheid der Katholieke kerk in Engeland gepredikt worden, en van die gelegenheid zal men gebruik maken om den man te vatten. Ik had Uwe Majesteit den tweestrijd, waarin zij blijkbaar verkeert, willen besparen, door François te bewegen zelf zijn ontslag aan te vragen of zonder dat zelfs te vertrekken, maar het gelukte mij niet; hij gehoorzaamt eene onzichtbare macht; dezelfde, die - het is mij in den loop van het gesprek gebleken en het zal bij zijne inhechtenisneming zijne rechters ook blijken - den Ierschen moord heeft uitgelokt. Zijne verstandhouding met den hoofdvijand zal bewezen worden en wat dan....? Hij was de vertrouwde dienaar Uwer Majesteit.'

'Wanneer zal ik die domme Gemeenten niet meer behoeven te ontzien? Wanneer?' riep de Koningin uit, de kleine gebalde vuist dreigend omhoog heffend.

'Misschien reeds zeer spoedig, indien ten minste de grootsche plannen, waarvan Uwe Majesteit mij straks het bestaan deed vermoeden, tot rijpheid komen.'

'Gij waart mij altijd een kranke steun!' viel de Koningin verbolgen uit. 'Nu raadt ge me krachtig voorttreden aan, dan weder angstig terugkruipen... Weet ge zelf wel wat ge wilt? En zoo niet, hoe kunt ge dan mij een gids zijn?'

'Is de aanval, naar ik uit uwe woorden afleid, door Zijne Majesteit beraamd, aanstaande, dan kan die der tegenpartij op uwen geheiligden persoon voorkomen worden. Indien ik echter let op den straks gehoorden uitroep, die den wensch inhield, dat de voorgenomen remonstrantie nog eenigen tijd werd verschoven, dan geloof ik te mogen aannemen, dat de aanval nog niet zoo aanstaande is, terwijl het Huis der Gemeenten ten allen tijde gereed zal worden bevonden! Uwe Majesteit wantrouwt mijne bevoegdheid om gids te zijn. Is dat een verdiend verwijt, nu men den gids den weg verzwijgt, dien men beslo-

ten heeft in te slaan? Uwe Majesteit doet mij veel gissen, maar weinig weten...'

'Het is daarvoor den tijd nog niet, Lucy!' zeide de Koningin na eenig beraad. Zij scheen aanvankelijk voornemens den appel te grijpen, dien de paradijsslang haar toereikte, maar weêrhield zich nog bij tijds, gedachtig aan de belofte, die zij haren echtgenoot gedaan en, zoo als zij meende, werkelijk ook gehouden had, niet bedenkend, dat zij reeds onvoorzichtig was geweest door Mylady iets te doen gissen.

Maar moest zij haar vriendin hierin te leur stellen, zij gunde deze echter weldra de voldoening een getuige, die der Koningin van Engeland gevaarlijk kon worden, verwijderd te hebben.

Het voortdurend verblijf van François in White hall, zelfs in Londen, begon zij schadelijk te gelooven: aanvankelijk meer om hare vriendin tevreden te stellen, die wel eenigzins gebelgd scheen omdat haar geen volkomen vertrouwen, wat zij echter zoo ten volle verdiende, verleend werd, maar bij nader inzien om zich zelve te beveiligen, want het onweder, zoo als de scherpzinnige vriendin haar voorspeld had, brak weldra los.

Zoowel in Schotland als in Engeland was de indruk, dien de tijding uit Ierland maakte, ontzettend. Felle wraakzucht deed de vuist ballen en zettede de reeds zoozeer verhitte gemoederen in volle vlam. In de beide Parlementshuizen niet alleen, maar ook verre daar buiten, heerschte het gevoelen, dat de opstand in betrekking stond met de intriges van den Koning en vooral van diens gemalin, zoodat de ontzettende moord voor een goed deel aan beiden werd toegeschreven. Met een buitengewone geestkracht toog het Huis der Gemeenten aan het werk, om middelen te beramen ter demping van den opstand. Gelden werden voor de lichting van krijgsvolk aangewezen; lijsten opgemaakt van de officieren, die men meende te kunnen vertrouwen; orde gesteld op de aanschaffing van ammunitie en eindelijk het besluit genomen, dat het Kapucijner-klooster in Londen zou worden opgeheven en de daarin verblijf houdende monniken weggezonden; dat de ambassadeurs de in hunne woningen zich bevindende katholieke priesters zouden uitleveren, die 's Konings onderdanen waren; dat er een lijst zou worden opgemaakt van de geestelijke en de verdere bedienden der Koningin. Voor dat de gemachtigden van het Huis zich tot dat einde bij Hare Majesteit vervoegden, had zij François doen vertrekken naar Dover, om zich daar gereed te houden bij het

eerste sein naar Frankrijk over te steken. Hare Majesteit had aanvankelijk bij het bericht van den opstand vergenoegd geglimlacht en die tijding een goede tijding geloofd. Die opstand toch gaf der tegenpartij een nieuwen en gewichtigen arbeid en moest haar gemaal een deel van de hem ontwrongen macht doen hernemen. De berekening mocht in het eind juist kunnen blijken, zij was het voor het oogenblik niet. De talrijke vrienden van het Koningschap, die na Straffords dood het hoofd begonnen op te heffen, gereed om den troon te beschutten, lieten het weder zinken en waagden voor het oogenblik niet, hoewel de goede gezindheid misschien bleef bestaan, daarvan te doen blijken. De verzoening was in Schotland meer uiterlijk dan innerlijk, en hoe Zijne Majesteit den Eerwaarden Henderson ook had geliefkoosd, den ouden Leslie - een der bevelhebbers van het tegen hem opgetrokken Schotsche leger - in den adelstand had verheven, naauw was de Iersche moord bekend, of de Schotsche broederen, in Parlement vereenigd, verstonden zich in het geheim met de Engelsche geestverwanten. Hoe Karel ook alle middelen, onder zijn bereik, aanwendde, hoe hij zijne aanhangers in het Huis der Gemeenten - en ze waren in de laatste tijden tot een vrij aanzienlijke schare aangegroeid - ook tot volhardend verzet aanspoorde, de gevreesde, de verwenschte en veroordeelde Remonstrantie kwam in beraadslaging en werd aangenomen, hoewel slechts met eene meerderheid van elf stemmen. Het groote aantal stemmen door de oppozitie uitgebracht, was Harer Majesteit en den haren een teeken, dat men zelfs in het Huis der Gemeenten veld won en dat de Remonstrantie zelve meer een daad van wanhoop dan van moed en zelfvertrouwen van de zijde der volksmenners was, in welk denkbeeld Lucy Percy niet ophield haar te versterken. En die versterking had Henriette wel noodig, toen zij door Mr. Hyde, later Lord Clarendon, die in deze oogenblikken een zeer dubbelzinnige rol speelde en de beraadslagingen van het Huis der Gemeenten bijwoonde om ze in White-hall te kunnen overbrengen, den inhoud vernam van het lijvig staatsstuk, dat Pym tot ontwerper had en een onvergankelijken naam heeft verworven in de jaarboeken van het konstitutioneel staatsleven. Dat stuk bestond uit een lange inleiding en uit 206 verschillende artikelen. Te beginnen met het feit, dat de Engelsche zeemacht ter beschikking gesteld was van papistische benden ter bestrijding van de protestantsche bewoners van La Rochelle, tot aan de laatste geruchten van papistische

komplotten, van de inhechtenisneming af van Sir John Elliot tot aan de laatste samenzweering van het leger tot verlossing van Strafford, was niets voorbijgezien wat tegen Karel en zijne regering kon worden ingebracht. Al de rampen der natie werden toegeschreven aan het bestaan van eene samenspanning van papisten, Arminiaansche bisschoppen en geestelijken, slechte raadslieden en hovelingen, die ter bevordering van eigen voordeel en tot bevrediging hunner onedele hartstochten de vrijheden van hun vaderland hadden willen vernietigen. De Gemeenten telden de middelen op, welke zij hadden aangewend tot verwijdering der veelvuldige kwalen en vergrijpen der laatste zestien jaren. Het scheepsgeld, al de monopoliën, die zij afschaften, al de onwettige belastingen, waaraan zij een einde maakten, kwamen op de lijst voor met eene indrukwekkende klaarheid. ‘En,’ zoo voegden zij daaraan toe: ‘meer dan dit alles, de wortel van al deze kwalen en gebreken is uitgeroeid, namelijk de willekeurige macht, welke, zoo als beweerd werd, bij Zijne Majesteit berustte, om den onderdaan te belasten, schatting te leggen op zijne bezittingen, zonder toestemming van het Parlement.’ Voorts stelden zij eene andere daad in het licht, welke groot voordeel had aangebracht, namelijk ‘de verwijdering der levende grieven:’ de gerechtigheid geoefend aan den Graaf van Strafford, de vlucht van Lord Finch en den Sekretaris Windebank; de aanklacht tegen en de inhechtenisneming van den Aartsbisschop van Canterbury; het in staat van beschuldiging stellen van verschillende andere Bisschoppen en rechters; het doordrijven van de nieuwe wet, dat het Parlement niet kan ontbonden worden zonder zijn eigen toestemming; de opheffing der Sterrekamer, der hooge geestelijke kommissie, van het Presidentschap van het Noorden, alle, werkplaatsen van tiranny, verdrukking en wetsverkrachting. Vervolgens gingen zij voort, met woorden van vuur, den tegenstand, de belemmeringen, de kwaadwillige vertragingen te schetsen, die zij gedurig hadden ondervonden. en die hen nog wachtten, al de kunstgrepen van de kwaadwillige faktie, welke zich om den troon geschaard, argwaan opgewekt en lasteringen had verbreid jegens hunne beste bedoelingen. En de Remonstrantie eindigde met de bede, dat Zijne Majesteit de Papisten schuwen mocht alsmede hunne begunstigers, en alleen zulke raadslieden bezigen, als het vertrouwen van het Parlement bezaten en onder den eed stonden van getrouwelijk de wetten te zullen naleven, betrekking hebbende

op den onderdaan en diens vrijheid, raadslieden, van wie men zich overtuigd kan houden, dat zij geene belooning of wedde zouden aannemen van eenig vreemd vorst.

‘Een oorlogsverklaring aan Zijne Majesteit!’ fluisterde Lucy Percy, toen de Koningin haar deelgenoot maakte van den inhoud van het stuk, dat de drijvers van het Huis der Gemeenten hadden willen doen drukken en door het gantsche land verspreiden, waartegen echter de meerderheid zich had aangekant. ‘Eene oorlogsverklaring, zoo als nog nimmer geschied is! Zou Uwe Majesteit nu nog aan de mogelijkheid, om tot een vergelijk te komen, gelooven?’

‘Ik heb het nooit geloofd, ten minste niet in de laatste weken!’ riep Hare Majesteit uit. ‘Te recht hebben zij daar ginder de wachten van hun vergaderzaal versterkt! Zijne Majesteit toog heen, de slagwieken gekort, maar zij zijn ginder aangewassen! Begrijpen zij dan niet, dat al wat ridderlijks is in den lande het drijven dier kooplieden en landbouwers moede is, dat zij door hunne karigheid al wat in soldij van Zijne Majesteit heeft gestaan, van zich vervreemd hebben! De dag der vergelding genaakt en als Mr. Pym....’ Zij hield eensklaps op, door dien naam tot nadenken gebracht, misschien wel hare belofte van geheimhouding en voorzichtigheid herinnerd, en na een blik op Mylady, die haar zoo belangstellend aanstaarde, meende zij tot eenige verschooning verplicht te zijn, waarom zij er bijvoegde: ‘Ik mag niets meer zeggen, Lucy...! Wacht tot Karel terug is, dan zult ge groote dingen zien geschieden, dan zult ge over mij tevreden zijn... Hebt ge Pym binnen kort gesproken?’

‘Uwe Majesteit wcet wanneer en waar dat geschiedt. Het is mijn streven hem zoo dikwijls mogelijk te spreken en zijn vertrouwen te winnen; maar van dien kant wordt ook niets verborgen gehouden,’ voegde zij er met eenigen nadruk bij. ‘Trouwens, de daden bewijzen dat voldoende. Wat men hun ook ontzeggen moge, moed zeker niet.’

Die stekelige woorden prikkelden de Koningin, want zij merkte driftig aan: ‘Die moed zal beproefd worden; reken er op.’

Alles duidde aan, dat zij waarheid had gesproken. Zijne Majesteit, die, niettegenstaande de herhaalde beden van het Huis der Gemeenten om uit Schotland terug te keeren, ten einde de noodige maatregelen tegen Ierland te nemen, in Edin-

burgh onder allerlei voorwendsels bleef, had eindelijk geschreven naar Londen terug te zullen keeren en zich voor de reis gereed te maken. Een schitterende stoet van edellieden deed hem tot buiten de poorten van Edinburgh uitgeleide en een nog talrijker en schitterender wachtte hem op aan de uiterste grens van het gebied der stad Londen. Slechts eenige leden van den hoogen adel werden gemist; maar de gelederen werden vooral versterkt door eene menigte officieren, behoord hebbende tot het leger van het Noorden en ontslagen toen dit ontbonden werd. Een vreugdgejuich steeg op, toen Zijne Majesteit zichtbaar werd, van zijn paard steeg en zijne gemalin hartelijk omhelsde. Het was een roerend familie-tafereel, dat het voorrecht had niet in het binnenvertrek maar onder den blooten hemel, ten aanschouwe van duizenden, vertoond te worden, die er waarlijk door aangedaan werden; want, hoe koud en onverschillig zij ook den stoet hadden begeleid, die met Hare Majesteit in het midden was opgetrokken, bij de ontmoeting der beide echtelingen deelden ook zij in het gejubel der overigen. Maar de geestvervoering zou nog klimmen. Aan de City wachtten de Lord Mayor en de Aldermen hun genadigen Koning en Heer. De eerste was in de laatste weken door Hare Majesteit met in het oog loopende voorkomenheid bejegend en herhaaldelijk ten Hove genoodigd, welke handelwijze, haar door Mr. Hyde aangeraden, rijke vruchten droeg. De eerste magistraatspersoon der stad had zijn ambtgenoten weten over te halen Zijne Majesteit een openlijk blijk van hulde te geven. Zijne Majesteit had alzoo reden tevreden te wezen en het meest volkomen vertrouwen te stellen in de verzekeringen zijner gemalin, dat de ommekeer in 's volks gezindheid, reeds zoo merkbaar bij zijn vertrek, tijdens zijne afwezigheid nog was toegenomen, zoodat de vinnige aanval der adders van de St. Stephens kapel veel van zijne beteekenis verloor. De wolk trok dan ook weg van 's Konings altijd zoo somber voorhoofd, en bleef dien gantschen avond, te midden van het hofgezin doorgebracht, verdwenen; zelfs kwam er een glimlach van welwillendheid voor in de plaats, toen het bericht hem bereikte, dat er op vele plaatsen piktonnen werden gebrand. Hij, die de tijding aanbracht, had er niet één gezien, maar had in de verte den brand van een huis voor de flikkering gehouden der ontstoken vreugdevuren. Den volgenden dag echter was Karels gelaat weder even strak als gewoonlijk en kwam het velen zelfs

ongeloofelijk voor, dat een glimlach ooit dat marmerachtige vleesch had kunnen doen plooien. Hem was ook eene kommissie uit het Huis der Gemeenten aangediend, die de beruchte Remonstrantie kwam voorlezen. Had hij het vroeger noodig geoordeeld bij het ondergaan der veelvuldige beleedigingen van de zijde der Gemeenten, zich kalm en bedaard te veinzen, hij achtte zich thands sterk genoeg om het masker, zoo niet af te leggen, dan toch voor een deel op te heffen. Hij liet zijne ergernis, zijn hooggeklommen wrevel blijken, en zoo dikwerf Karel Stuart dit deed, wondde hij nog dieper dan hij het wilde. Moeielijk, ja zwaar ter taal, had hij meestal naar zijne woorden te zoeken en stiet hij, meer dan hij ze sprak, de gevondene - niet altijd de juiste, welke hij had willen vinden - hortend uit. De wacht, die het Huis der Gemeenten zich had toegevoegd, zond hij weg, en op het dientengevolge ingediend beklag, liet hij andwoorden, dat het Parlement, nu hij weder teruggekeerd was, zijne beste bescherming in hem had gevonden. Toen echter de Gemeenten niet ophielden zich te beklagen, gaf hij schijnbaar toe en zond hij ze een wacht van zijn eigen samenstelling; een wacht, zóo vijandig gezind, dat het hun voorkwam er eene te zijn meer om hen te bewaken, dan om hen te beveiligen en te beschermen. De onheusche bejegeningen van de zijde Zijner Majesteit vermeerderden. Geen maatregel werd voorbijgezien, die den argwaan der Gemeenten kon voeden, die hunne verbittering kon doen toenemen, en ieder oogenblik vermeerderde het aantal ontslagen soldaten, die in Londen berooid en ellendig aankwamen en in de nabijheid van White-hall werden gespijzigd en gekleed. Daar verspreidde zich de tijding, dat Sir Balfour, de trouwe Luitenant van den Tower, ontslagen en een zekere Lunsford, een der vele reformado's, zoo als de ontslagen officieren van het Yorksche leger aanvankelijk genoemd werden, - later in den mond van het volk tot desperado's vervormd - in zijne plaats was aangesteld. Men beschouwde dat ontslag in verband te staan met een plan, waarvan men den omvang niet berekenen maar de strekking wel vermoeden kon. De onzekerheid, waarin men verkeerde, vermeerderde de onrust. De gantsche stad was in rep en roer. De Gemeenten waren schier nacht en dag bijeen, en zij, tegen wie de aanval het eerst was gericht, zij, die het mikpunt waren van den toorn Zijner Majesteit, waren het minst onthutst en weifelden niet. Pym en Hampden

bezielden allen. Deze door zijn heldenmoed, die in het gevaar aangroeide en den aanstaanden krijger voorspelde, welke, te midden van den kogelregen, den glimlach der tevredenheid om de lippen behield; gene door zijne rustige bedaardheid, niet af te matten scherpzinnigheid, immer onuitputtelijk in het vinden van hulpbronnen, steeds in staat de geheime bedoelingen van den vijand te raden en alzoo te verijdelen. Hampden sleepte meê, Pym overheerschte.

Zij vaardigden eenige leden uit hun, midden af naar Zijne Majesteit, met den stouten last, om de wederaanstelling van Balfour en de intrekking van de benoeming van Lunsford te vorderen. Zijne Majesteit was ditmaal ongewoon genadig in zijne woorden, maar onverbiddelijk in het wezen der zaak. De Gemeenten waarschuwden. Zijne Majesteit glimlachte medelijdend. Nog geweldiger werd de spanning. Even als weinige dagen voor den dood van Strafford, werd de strijd tusschen Parlement en Koning overgebracht in de straten. De winkeljongens trokken weder gewapend naar White-hall, maar ditmaal minder ongedeerd dan toen, daar de reformado's op hen aanrukten en hen verstrooiden, waarbij een deftig burger omkwam. Zijne Majesteit had trouwe aanhangers, maar het Huis der Gemeenten had zich daarop óok te beroemen en kon, althands in Londen, duizenden stellen tegenover zijne honderden. De schermutselingen in de straat konden Karel van die waarheid overtuigen; en verbleef hem nog de zekerheid, dat in de Graafschappen de groote meerderheid aan de goddelijke en menschelijke wet getrouw was gebleven, hij kon zich niet meer ontveinzen, dat hij en zijne raadslieden zich aangaande de gezindheid der hoofdstad schromelijk hadden vergist. Misschien was het wel die gedachte, welke hem, den diep geschokten beheerscher van drie koninkrijken, op dit oogenblik het hoofd, straks toen de Parlementsleden voor hem stonden zoo hooghartig opgeheven, deed nederzinken, niettegenstaande een beproefd dienaar, wiens scherpzinnigheid en behendigheid die van Strafford heette nabij te komen, naast hem zat aan de met papieren overdekte tafel. Het was het Parlementslid Hyde, dat Zijne Majesteit reeds zulke gewichtige diensten had bewezen, dat in het Huis der Gemeenten zelf de tweedracht had weten te zaaien en een goed deel, verschrikt door de heftige maatregelen, welke Pym en de zijnen volgens de verzekering van Hyde wilden doordrijven, zich in meer of minder engen kring

om den troon had doen scharen. Deftig was zijn voorkomen. De blaauwe oogen drukten eene helderheid uit, welke niet te miskennen was bij elk woord dat hij sprak en dat met een welluidende stem werd uitgebracht, eene helderheid, welke echter niet altijd bij hem gepaard ging met openheid, tot welke onderstelling men geneigd was zoo dikwerf dat helder blaauwe oog bij het aanhooren of het aanstaren van anderen halverwege gesloten werd. De zuiver geboogde wenkbraauwen, het gewelfde voorhoofd werden zelden gefronsd, de vleugels van den zacht gebogen neus, de fijne dunne lippen, nooit door den hartstocht bewogen. Karel had hem reeds op hoogen prijs leeren stellen en meende den diep betreurden Wentworth eindelijk op waardige wijze vervangen te zien. Werkelijk was het Hydes streven, om dien staatsdienaar gelijk te worden in macht, te overtreffen in behendigheid en nooit te evenaren in vermetelheid. Voor dat laatste zou hem zijne gantsche natuurlijke aanleg behoeden, had hij zelfs te weinig zedelijke kracht en te veel koel verstand. Strafford was in de schatting der verdrukten het afschijnsel geweest van Satan, den koning der duivelen, Hyde zoude nimmer zulk een haat opwekken en het in de hierarchie van het rijk des boozen nooit verder dan tot Belial brengen. Buiten twijfel minder begaafd dan Strafford, zou hij echter het bewijs leveren, dat de staatsdienaar, wiens hoofddoel eigen glorie en grootheid is, den stempel van het genie niet behoeft, om de kroone, aan het eind der renbaan opgehangen, meester te worden, want, machtiger en grooter dan Strafford ooit was geweest, zou die man als Lord Clarendon in de toekomst de raadsman en vertrouwde van twee Koningen zijn, de schoonvader van een reeks vorsten, waaronder een telg van Oranje zou behooren. Waarlijk, die man alleen gold een gantsch heir, en zou in staat zijn geweest de feitelijke overmacht te overvleugelen, indien aan de zijde van deze ook niet de zedelijke, in den persoon van Pym en Hampden vertegenwoordigd, zich geschaard had.

Nog nam Hyde zitting op de banken van het Parlement, waar hij Zijne Majesteit de gewichtigste diensten bewijzen kon; maar omdat hij daar nog zetelde, moest de innige verstandhouding met het hof voor als nog zoo veel mogelijk worden ontveinsd, moest elke samenkomst met Zijne Majesteit niet dan in het diepste geheim plaats hebben.

‘Dus hebben ze besloten hun remonstrantie te laten druk-

ken!' fluisterde Karel met moeite, waarna hij weder de oogen op den grond vestte. 'Zij wagen voort te gaan? Zij wagen het werkelijk?'

'En Uwe Majesteit ook? maar voorzichtig en langzaam? Eerst moet hunne remonstrantie hebben uitgegist en dan komt die Uwer Majesteit, niet waar?' vroeg Hyde, terwijl hij eenige papieren voor den Koning neêrlag, of liever schoof, zoo voorzichtig en behoedzaam bewoog zich zijn hand. Zoo de Gemeenten eens een blik in die papieren hadden kunnen slaan, hoe er een kreet van woede tegen den valschen broeder zou zijn aangeheven, hoe zij op staanden voet zijne inhechtenisneming zouden hebben bevolen; want die stukken bevatteden de beschuldiging van Pym, Hampden en nog drie anderen van de misdaad van hoog verraad. 'Intusschen kan men pogen te behouden wat men heeft. Balfour is eenmaal uit den Tower gezet en moet er buiten blijven; Lunsford behoort Uwe Majesteit geheel; zij zal hem dus wel gelieven te handhaven?'

'Zeker... ik zal meer doen... de aanklacht moet dadelijk geschieden... ik wachtte reeds te lang.'

Maar de voorzichtige Hyde was geenszins van dat gevoelen, en de kracht van zijne welsprekendheid werd dan ook aangewend om Karel van dit voornemen terug te brengen. Slechts een enkel woord gaf in den aanvang te kennen, dat Karel vast besloten was te volharden, en niet meer dan een hoofdschudden gaf Hyde, toen hij ophield te spreken, het bewijs dat hij zijne welsprekendheid scheen verkwist te hebben. Had hij slechts een enkele reden vernomen waarom Karel niet in zijne zienswijze deelde, dan had hij die kunnen bestrijden. Nu schoot hem echter niets anders over dan tot een beter oogenblik te wachten en Zijne Majesteit aan eigen nadenken over te laten. Hij werd niet weêrhouden, toen hij opstond om te vertrekken, en eenigzins gebelgd verliet hij, nadat zijn onderdanige groet slechts koel door Zijne Majesteit beandwoord was, het kabinet.

Karel Stuart was wederom alleen, alleen met de staatszorg, die hem als met een centenaarslast bezwaarde. Zijn hoogmoed stond in omgekeerde verhouding tot zijne kracht. Hij had het Hyde straks bijna euvel geduid, dat hij hem eene meening wilde opdringen, dat de dienaar, hoe bescheiden die ook in zijne vormen ware, zich niet nog bescheidener toonde en zich verstoutte lessen en raadgevingen te geven zonder dat hem daarnaar bepaaldelijk werd gevraagd. En toch hoe zwak was

hij! Hij had zelfs niet de kracht, om klaar en duidelijk uit te spreken wat hij wilde, wat hij meende zoo vast en bepaald te willen. Van zijne meening omtrent de roeping, de wijding en de rechten eens konings week hij geen hairbreedte af, maar in de middelen om haar te verdedigen waar zij werd bestreden, weifelde hij herhaaldelijk. Een lafaard was hij in geenen deele; de volgende jaren van zijn veel bewogen leven zouden dat getuigen; i n het gevaar kon hij denken aan de plichten, hem door zijne waardigheid opgelegd, kon hij omzien naar de middelen om het te boven te komen, v o o r het gevaar was zijne natuur er toe geneigd om het te vermijden. Dit laatste was misschien eene onwillekeurige bekentenis, dat de verbeelding bij hem sterker was dan het verstand, dat hij de scherpzinnigheid miste om alle kansen te berekenen, de stoutmoedigheid, om voor één goede kans er vele kwade te loopen. Tegenover Hyde had hij zich halstarrig getoond, vast besloten om het uiterste te wagen en geenerlei uitstel meer toe te staan, maar nu hij alleen was, deinsde hij terug en klonken zijne eigene woorden hem niet langer in de ooren, maar met des te meer kracht die van zijn dienaar. In de eerste oogenblikken na diens vertrek had hij de hand uitgestrekt na de gevaarlijke papieren, had hij, de inwendige stemme tot zwijgen dwingend, met de andere naar de schel gegrepen om den klerk Conway die papieren naar den prokureur-generaal te doen brengen; maar onwillekeurig dwaalde het oog af naar het schrift, en het was dat van Strafford! Even als in de vreeselijke ure, waaraan hij niet zonder huivering terug kon denken, de ure, dat hij óok alleen stond met het doodvonnis van den trouwen dienaar vóor hem, hoorde hij thands het gejoel eener oproerige menigte, welke op de verwijdering van den nieuw benoemden Luitenant van den Tower aandrong. Had hij echter het schouwspel ginder van nabij aangestaard, dan zou hij hebben ontwaard, dat thánds het voordeel aan zijne zijde verbleef en de joelende volkshoop door zijne dappere kavaliers met geweld uiteen gedreven werd met achterlating zelfs van dooden en gekwetsten. De burgeroorlog was feitelijk reeds aangevangen, en nog weifelde Zijne Majesteit!

Neen, hij deed het niet meer. Naast de gestalte van den vermoorden Strafford, die de hand dreigend naar hem uitstrekte, verrees een andere, forscher dan gene, in den bloei der gezondheid, in het bezit eener ongedeerde kracht, verscheen het grove gelaat van *Master* Pym. Karel trad eene schrede terug.

Hij had zich nimmer van een gevoel van eerbied voor dien krachtigen geest kunnen bevrijden. Voor jaren had de vrees voor dien geweldigen man, die zich toen reeds zoo zeer als voorvechter der volksrechten kennen deed, hem wellicht te eer doen besluiten om Thomas Wentworth tot afval over te halen en diens gaven aan zich dienstbaar te maken. Hij haatte Pym meer dan eenige andere dier venijnige adders - het woord was van zijne uitvinding - die van uit St. Stephens kapel hun zwadder op het koninklijk hermelijn spuwden, maar in den haat lag hooge waardeering van 's vijands groote krachten, en, op den bodem van dien haat, eene hulde aan de warmte eener overtuiging, aan de vastheid van een beginsel. Strafford en Pym in deze oogenblikken tegenover hem! Gene, die hem eene lafheid verweet, deze, die hem voor eene vermetelheid waarschuwde! Hij bedekte zich het gelaat met de handen; hij wilde die beide gedaanten niet meer aanschouwen. Mijn God, hoe ze hem vervolgden, hoe zijne verhitte verbeelding die gedaanten telkens van houding wisselen en ze soms de dreigendste deed aannemen! Hij wilde die foltering een einde doen nemen. Strafford zou blijken werkelijk een zoenoffer geweest te zijn, dat de woede der Goden had doen bedaren; diens schim zou hem niet meer kunnen vervolgen als die eens vermoorden onschuldige; Pym zou zijn koning niet meer behoeven te bestrijden, want zijn koning zou zich naast hem plaatsen... altijd totdat zijn Koning en Heer dit niet meer behoefde; en die bijvoeging, door hem in zijn binnenst gedaan, was charakteristiek. In een oogenblik had hij met zijne gedachten het tegenovergesteld uiterste bereikt. De papieren, die Hyde hem had toegeschoven, werden in het zwart fluweelen wambuis verborgen; de schel werd heftig bewogen; den kamerheer werd aangezegd dat Sir Nicholas, de Sekretaris van Staat, die in deze oogenblikken het meest in Zijner Majesteits vertrouwen deelde, dadelijk in het kabinet werd verwacht en Hare Majesteit moest worden gebeden hier te komen. De eerste ontving bevel het besluit op te maken, waarbij Lunsford ontslagen en Sir John Byron in diens plaats benoemd werd, ‘Geen woord, geen enkel woord!’ beet Zijne Majesteit hem toe, toen hij de hoogste verwondering op het gelaat van den staatsdienaar las, die gehoorzaamde en, zonder eene enkele opmerking te wagen, vertrok. Ook Henriëtte Maria gaf het haastig opontbod gehoor en trad met een voorgevoel van eenig nakend onheil het kabinet binnen.

‘Karel, Karel, wat is er gaande?’ riep zij uit, met al de levendigheid haren landaard eigen, en de aanblik van het bleek en strak gelaat haars gemaals deed hare ontsteltenis nog klimmen.

Hij poogde haar gerust te stellen, en het pijnlijk glimlachjen, dat zijne woorden vergezelde, deed hare onrust nog toenemen. Hij leidde haar naar zijn stoel, op welks rug het koninklijk wapen van Engeland, Schotland en Ierland stond gebeiteld.

‘Henriëtte,’ zoo begon hij stamerend, maar de spraak won allengs in vastheid en klem, ‘gij ontmoet Mylady Carlisle dikwerf; gij spreekt haar nog heden?’

‘Zij is hier, Sire! Wil ik haar roepen?’

‘Neen; dat is onnoodig; gij weet dat ik haar niet gaarne zie...’ Hij voer met de klamme hand over het even klamme voorhoofd en vervolgde fluisterend: ‘Zij ontvangt Mr. Pym te harent, niet waar?’

‘Dat geschiedt op mijn verlangen, Sire!’ hernam Henriëtte, die in die vraag haars gemaals eene berisping van hare vriendin meende te hooren en gereed was deze tegen eene onrechtvaardige beschuldiging te verdedigen.

Karel liet haar daartoe echter geen tijd. ‘Welnu,’ vervolgde hij, ‘laat haar van avond, laat haar terstond nog Mr. Pym opzoeken; laat haar Mr. Pym uitnoodigen in allerijl hier te komen.’ De laatste woorden werden aan haar oor gefluisterd, maar zoo zacht, dat zij ze naauw verstond.

‘Hoe nu? Pym in White-hall? Gij wilt hem hier laten komen, om hem langs den kortsten weg naar den Tower te zenden? Krachtig gehandeld, Karel! Ik herken den Koning van Engeland eindelijk in u!’

‘Stil, stil, dwaze vrouw, die man en kinderen ten verderve zou voeren!’ riep hij toornig uit. Het scherpe kontrast van hetgeen hij bedoelde en hetgeen zij verwachtte verbitterde hem ten hoogste in deze oogenblikken van overprikkeling. Als om te voorkomen dat zij voortging met hare verkeerde onderstellingen, haastte hij zich haar de waarheid te melden, en zonder eenige inleiding klonk het haar toe: ‘Pym wil ik eersten Lord der Schatkist maken; ik wil vrede met hem sluiten, met hem en de zijnen; ik wil rust; Pym is eerzuchtig en zal mij even krachtig dienen als nu het Huis der Gemeenten... Bestrij mij niet; ik wil gehoorzaamd zijn; hoort ge, ik wil!’

‘Almachtige God!’ suisde van Henriëttes lippen, terwijl haar

gelaat bleek werd als dat eener doode. ‘Maar dat zal niet gebeuren, Karel! dat ware een lafheid! Zijt ge niet reeds eens teruggestooten door dien man, smadelijk teruggestooten? Zoudt ge u nogmaals daaraan blootstellen? Gij moogt het niet, gij zoudt er uw eer meê bezoedelen; gij zoudt er de liefde van duizenden, die op een teeken van uwe hand wachten om aan te vallen, meê verspelen.’

‘Het is of ik Lucy Percy hoor! Ik wil gehoorzaamd zijn!’ riep Karel in fellen toorn. ‘Waart ge slechts altijd haar echo geweest,’ vervolgde hij gesmoord. ‘Ik was eens een lafaard; het was toen ik Strafford prijs gaf! Ik had hem moeten verdedigen, des noods moeten dekken met mijn eigen lijf en dan was dat alles niet gebeurd; dan had ik Pyms hulp niet behoeven te vragen... De hulp van dien man!’ riep hij uit, en de haat trilde in zijne stem. ‘Dat ik die inroep is geene lafheid, maar veeleer moed! Ik wil het bloed mijner onderdanen sparen; ik wil de tempels van God niet langer zien bestormen en plunderen, den broeder niet zien opstaan tegen den broeder; ik wil vrede...’

‘En dat alles zal geschreven worden op het dienstlivrij, dat ge u zult moeten aantrekken,’ klonk hem bits en bitter tegen.

De oogen van Karel Stuart vlamden.

‘Ik ben geen Bourbon, Mevrouw! Het schijnt in dat geslacht mode te worden om de knecht te zijn van den dienaar... Zorgen zal ik, dat Pym geen Richelieu wordt... En thands geen tegenspraak meer!’ Zijn toorn was door zijn eigen heftigheid gebroken en, van het eene uiterste tot het ander overslaande, vervolgde hij week en de hand vattende van de moeder zijner kinderen: ‘Henriëtte, doe mij vergeten, dat ge mij eens een lafheid hebt doen begaan...’

‘Karel!’

‘Ja gij, gij deedt mij die begaan,’ prevelde hij; ‘maar ik heb het u vergeven; gij waart kortzichtig, omdat ge u alleen moeder voeldet... Ga nu, Henriëtte!’ en alsof hij vreesde, dat zij zijn verzoek niet zou willen opvolgen en hare tegenwerpingen hernieuwen wilde, wendde hij zich af en verliet hij, met de eene hand het vocht wegwisschend, dat in zijn oogen blonk, met de andere haar het vaarwel toewuivend, het kabinet.

Mylady was niet minder ontzet, toen zij 's Konings last vernam, dan Hare Majesteit zich straks had getoond. Was dat de uitkomst van haar maandenlang streven? Op het oogen-

blik dat de legers zouden handgemeen worden, faalde de moed van den Opperbevelhebber in die mate, dat hij van eene kapitulatie gewaagde.

Gelukkig dat haar de rol van parlementair werd opgedragen, dat veel van het al of niet-slagen der vredelievende poging van hare bemoeïingen konde afhangen. ‘Hoe wilt ge dat ik zal handelen?’ vroeg zij de Koningin, en zij behoefde niet te vreezen, dat het te ontvangen andwoord haar tot het plegen van verraad zou moeten verplichten. Hare Majesteit toonde genoeg, dat zij afkeerig was van den beraamden maatregel, dat zij dien wenschte te zien mislukken, en het toonde Myladies behendigheid, dat deze zich liet machtigen, om datgeen te doen, waartoe zij in haar binnenst reeds besloten was. Voorgevende den last Zijner Majesteit met den meesten spoed te willen volbrengen en daardoor den angst harer hooge vriendin en gebiedster te verkorten, nam zij een haastig afscheid en liet zij Henriëtte alleen.

Deze, die zoo spoedig aan een volkomen zegepraal geloofde en soms geneigd was de nadeeligste omstandigheden juist als bondgenoten te beschouwen, was even spoedig tot een tegenovergesteld gevoelen te brengen en alles verloren te achten, zoodra een onverwachte hinderpaal zich opdeed. De laatste lessen harer verbannen moeder indachtig, wachtte zij alleen heil en redding van krachtig ingrijpende maatregelen, en, nog altijd een vreemde onder het volk, welks Koningin zij heette, beoordeelde zij de omstandigheden van het standpunt, waarop haar geslacht zich in Frankrijk had geplaatst. ‘Ware ik man!’ riep zij bij herhaling; en in haar verbeelding hoorde zij de zwaarden kletteren, zag zij de hellebaards schitteren. Hare opgewondenheid ontveinsde zij hare Ladies niet, die haar weldra omringden, die haar zochten te troosten en om dat met vrucht te kunnen doen, ook de oorzaak van de gemoedsbeweging der gebiedster moesten leeren kennen. Deze was in dit oogenblik niet in staat om den last die haar neerdrukte, te ontveinzen; zij zag bovendien de noodzakelijkheid niet in om te verzwijgen wat verderfelijke poging Zijne Majesteit ging aanwenden, ja geloofde veeleer, dat de ruchtbaarheid aan deze zaak gegeven menig trouw dienaar, op wiens oordeel Karel prijs stelde, in staat zou stellen zijne stem daartegen te verheffen. De verbazing was, de ontsteltenis scheen algemeen; een enkele harer Ladies ging zoo ver om haar te willen troosten, door het schran-

dere van Zijner Majesteits besluit te roemen; waarop Henriëtte in arren moede zich verwijderde, onder voorwendsel, dat het uur der avondgodsdienst voor haar geslagen was. Toen zij alleen was ontwaakte werkelijk de behoefte in haar binnenste aan den troost der Godsdienst. Nimmer toch was zij trouwer biechtelinge dan in dagen van onspoed en droefheid, en, overstemden ook dikwerf de tonen van de muziek der *sarabande* de stem van den Priester, in oogenblikken van zieleangst en benaauwdheid boog zij de knie op den bidstoel en hoopte zij door verdubbelden ijver en vermeerderd tal van gebeden, de vroegere onverschilligheid, welke zij zich alsdan heftig verweet, uit te kunnen wisschen. Door de laatstelijk genomen maatregelen van het Parlement, had zij hare trouwste en liefste vrienden zien verdwijnen en slechts een enkel priester behouden, hetgeen haar nog als een groote gunst was aangerekend. Stond vroeger de kapel, waar de mis werd bediend, voor al hare geloofsgenoten in White-hall en zelfs daar buiten open, op uitdrukkelijken last van het Huis der Gemeenten, was de bevoegdheid om de mis bij te wonen tot Hare Majesreit en hare naaste omgeving beperkt. Toch was de schaar, die zij thands in de kleine kapel aantrof, nog talrijker dan men, na de genomen besluiten der machtige Gemeenten, het recht had gehad te verwachten. Maar in het diepste geheim had nu de plechtigheid plaats. De deuren, die voor ettelijke maanden nog geheel openstonden, zoodat de orgelklank en de heerlijke hymnen der Katholieke kerk vrijelijk naar buiten zich konden doen hooren, waren thands gesloten; de geloovigen, die ter misse opkwamen, hielden zooveel mogelijk het gelaat bedekt om den speurenden blik der hellebardiers, die den toegang bewaakten, te ontgaan. Toen zij binnenkwam werd er een geruisch en een gemompel vernomen, opende zich een oogenblik de halve cirkel van biddenden, maar om zich weder dadelijk te sluiten, zoodra zij er binnen was. Die vrouw was ook de eenige, op wie zij allen hoopten, de eenige, die hun leven, dat in de tegenwoordige oogenblikken werkelijk gevaar liep, beschermen kon, indien er nog bescherming mogelijk ware. Maar zij, de binnengetredene, hoorde noch zag iets. Zij was op haar bidstoel neêrgeknield en begon hare gebeden te stameren, maar midden onder het: *ora pro nobis*, dacht zij aan de schuldige zwakheid haars gemaals. De handen waren gevouwen, het hoofd zoo diep gebogen, dat zij op gene rustten; de oogen waren gesloten, de laatste woorden des priesters

ruischten en stierven weg; Hare Majesteit hoorde niets; de kleine schare was opgestaan en verdween door de deur, even stil en schuchter als ze straks was gekomen, Hare Majesteit bleef in dezelfde houding, door de vertrekkenden als een heilige gegroet. Bad zij zoo vurig ter bevordering van haar eigen heil en dat harer geloofsgenoten, zoo als deze het onderstelden? Zij k o n niet bidden; zij kon zich niet opheffen in den geest tot de Heilige Drievuldigheid, tot de Moeder der smarten; de wiek des geloofs, die in het gebed het menschenkind ten hoogen voert, was thands te zeer met slof bezwaard: het verbrijzeld hart weet nog te stameren, maar het weêrbarstige niet.

Er was alleen licht op het altaar. De waskaarsen op den eenen luchter in het midden der kapel, had men niet alle durven aansteken, om niet van buiten door een al te hel licht de opmerkzaamheid te trekken. De sakristein, getrouw aan zijne gewoonte, was reeds bezig die lichten uit te dompen en bemerkte de Koningin niet, die nog altijd op haar bidstoel lag neêrgeknield. Het licht op het altaar wierp slechts een flaauwe schemering in het rond en bereikte zelfs niet de plaats waar de biddende zich bevond. Deze was geheel alleen, Neen, er bewoog zich ter zijde van het altaar nog eene gedaante. Het kon de priester niet zijn, die reeds ettelijke oogenblikken geleden zich in de sakristie had verwijderd. Gedurende de geheele dienst had die man de Koningin in het oog gehouden; tegen het einde was hij naar achter gedrongen, maar was hij blijven stil staan, toen hij haar geene beweging zag maken om te vertrekken. Eindelijk waagde hij haar te naderen en haar schouder met den vinger aan te raken. Met een kreet van angst schrikte zij op. Het mocht een bewijs zijn hoe zeer zij met hare gedachten was afgedwaald, hoe zij al het haar omringende was afgestorven. De schok, dic de plotselinge stoornis bij haar te weeg bracht, gaf ontspanning. Zij borst in tranen uit en stamerde eenige verwarde klanken. ‘Waar ben ik? Wie zijt gij?’ vroeg zij ten laatste met een lichte huivering, de lange zwarte gedaante beschouwend, die voor haar stond en het licht geheel onderschepte dat van het altaar straalde.

‘Een vriend van Hare Majesteit, de Koningin van Engeland,’ fluisterde een stem, die haar niet geheel onbekend voorkwam.

‘Hoe is uw naam?’ vroeg zij met eenigen angst, daar alles om haar heen haar zoo somber voorkwam en die zwarte ge-

daante, welke zij niet in het aangezicht kon zien, haar werkelijk vrees inboezemde.

‘Is de naam van vriend niet voldoende? Hoe velen die u omringen verdienen den titel? Minder dan ge nog wel denkt. Wie u het naast staan verraden u het meest.’

‘Wie bedoelt ge?’ vroeg de Koningin, door een onverklaarbaar gevoel van belangstelling gedrongen, om van dien man meer te vernemen dan hij voor het oogenblik gezind scheen mede te deelen.

‘Heeft het u aan waarschuwing ontbroken nog voor de ure des gevaars? Waarom die in den wind geslagen?’

‘Uw naam, vreemdeling! Ik wil dat ge uw naam noemt of ik roep om hulp!’ hijgde Hare Majesteit, hoe langer hoe meer verschrikt.

‘Gij noemt mij een vreemdeling, en te recht; wat zou u daarom mijn naam baten? Misschien behoor ik wel tot die, soort, welke het Parlement buiten de wet verklaart. Is Uwe Majesteit in staat dezulken te beschermen, al was zij er toe genegen? Immers neen, want anders had zij haar schrijver niet weggezonden; den eenigen dienaar die zij vertrouwen kon.’

‘Ik was er toe gedrongen...’

‘Zeker. Het Parlement eischte dat omdat Lucy Percy het wilde.’

‘Jezus Maria! hoe komt ge daarop?’

‘En waarom wilde Lucy Percy dat? Omdat ze u van al uwe vrienden wil afzonderen. Eerst liet zij Rosetti ombrengen en nu dezen wegzenden. De bedoeling is dezelfde, alleen het middel wat minder geweldig; met de jaren wordt die vrouw misschien nog wel zachtzinnig.’ De laatste woorden gingen van een bitteren lach vergezeld, een lach, die de Koningin deed huiveren.

‘Als ik niet wist....’ stamerde zij, terwijl zij de gestalte als met hare oogen doorboren wilde. ‘Hebt ge mij hier opgewacht of is onze ontmoeting toevallig?’

‘Het eerste. Gij staat op een hellend vlak. Lucy Percy is uw felste vijandin; zij heeft den deed haars minnaars op u en uw gemaal te wreken. Vertrouw haar niet; wend u van haar, maar zonder haar daarvan iets te doen blijken, want zij is machtig geworden door uwe schuld.’

‘Ik geloof u niet. Bewijs wat ge zegt. Noem mij uw naam; toon mij uw gelaat of ik roep Zijner Majesteits wacht!’ riep

zij in hevige spanning, terwijl zij hem krampachtig in den arm greep en, eer hij daarop verdacht was, halverwege naar de waskaarsen van het altaar deed omkeeren. Bij die onverwachte beweging verschoof de hoed, welks breede rand hem het voorhoofd en een goed deel der oogen overschaduwde, waardoor deze laatste zichtbaar werden. Hare Majesteit deinsde achteruit, terwijl haar gelaat wit werd van angst. ‘Heilige Jezus, zijt gij 't of is 't uw... schim....?’ maar de schrik overmande haar en deed haar bewusteloos nederzijgen.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

‘L'indifférence que m'inspira cet homme, par une grâce de la Providence, finit par devenir une aversion’: zoo durfde dezer dagen, in een aan de nagedachtenis van Lacordaire gewijd opstel, een streng geloovig katholiek zich uiten over den persoon van Lamennais, weleer door hem, kort voor de dagen van zijn grooten omkeer, eene enkele maal in zijne afzondering bezocht; en ware mij tot mijne zelfbeschaming niet nog te goeder uur te binnen geschoten dat mijne eigen gevoelens omtrent Vader Cats weinig christelijker of liefderijker plagten te zijn, welligt had ik de pen opgevat en eene boetpredikatie geschreven tegen het ongoddelijk fanatisme van den franschen ultramontaan.

In het leven van elk regtgeaard Nederlander der 19de eeuw behoort een oogenblik aan te breken dat hij ophoudt ten aanzien van Cats slechts onverschilligheid te koesteren; een dag en een uur dat hij ‘al de werken’ van dien rijmelaar en kwezel van zich afstoot met geheel den fieren weerzin dien zulk een erbarmelijk karakter, eene zoo ergerlijke middelmatigheid, een zoo gemeene en zoo gemeenmakende geest aan den weldenkende moet inboezemen. Al hetgeen er onhebbelijks wezen mag in onzen landaard is weleer vleesch geworden in den persoon van Jakob Cats. Deze godvreezende *moneymaker* is de incarnatie geweest van den nederlandschen daemon. Met zijne door en door laaghartige moraal, zijne leuterlievende vroomheid en keutelachtige poësie heeft hij onnoemelijk veel kwaad gesticht.

Zijne populariteit is eene nationale ramp geweest. De verbeelding onzer jeugd heeft hij bezoedeld met zijne kwanswijs zedelijke, doch in den grond der zaak wellustige verhalen, zijne speelsche lessen. Voor onze idealen van jonge liefde en zelfopoffering heeft hij ons de wijsheid van den berekenenden wereldling in de plaats leeren stellen. Den standaard van ons geloof in de menschelijke natuur heeft hij op onverantwoordelijke wijze gedrukt en verlaagd. Aan onzen eerbied voor het heilige - want het is edeler aan Ormuzd en Ahriman te gelooven dan aan den christelijken God van Vader Cats - is door hem eene onberekenbare schade toegebragt. Zijne geschriften zijn alleen daarom hier te lande tot een tweeden bijbel geworden, omdat hij onder den schijn van vroomheid en in de taal der godsdienst ons volk gestoept en aangemoedigd heeft in al zijne hoofdgebreken. De val van onze nationaliteit moet niet het minst hieraan worden toegeschreven, dat hij er in geslaagd is het nederlandsch karakter te herscheppen naar zijn eigen beeld. Hij heeft ons omgekneed tot een wawelend en geniepig volk, heeft onzen smaak bedorven, heeft onzen kunstzin uitgedoofd, heeft geene hoogere eerzucht bij ons opgewekt dan om, met Gods naam op de lippen en met eene aalmoes in de uitgestrekte hand, te sterven als millionair. Een engelsch koning heeft hem vruchteloos in den adelstand zoeken te verheffen; de nieuwbakken ridder is tot aan zijn jongsten snik een zeeuwsche poldergast gebleven.

Doch hartstogt en onbillijkheid zijn twee loten van één stam; en indien wij het met reden beneden ons achten onregt te plegen aan eene weerlooze schim, zullen wij Cats niet laten boeten voor hetgeen buiten zijne schuld in zijnen naam misdreven is. Ik voor mij zou wenschen dat er in den tegenwoordigen tijd niet langer aanbevelingen der catsiaansche poësie geschreven werden gelijk er niet lang geleden eene gevloeid is uit de pen van den heer Hofdijk, en indien men mij noodzaakt van twee euvelen het beste te kiezen, geef ik verweg de voorkeur aan eene voorafspraak als die van Prof. van Vloten. Over het gemeen steekt de Zwolsche tekst-editie, door den Deventerschen hoogleeraar bezorgd, met hare antieke spelling en haren overvloed van platen, zeer gunstig af bij de blinde en gemoderniseerde Tielsche volks-uitgave, die wel prijkt met een vergulden band, doch inwendig niet eenmaal eene inhoudsopgaaf rijk is. In weerwil van de haar ontsierende drukfouten hier en daar is de Schiedamsche uitgaaf, deel uitmakend van het Letterkundig Pantheon

dusgenaamd, en wier prijs niet hooger dan bij dertigtallen van centen berekend wordt, eene mijns inziens ernstiger en loffelijker onderneming; terwijl de in 1847 door Siegenbeek aanbevolen editie, te Deventer uitgekomen, ruimschoots te gemoet komt aan het verlangen van hen die prijs stellen op eene nieuwerwetsche spelling en op het uitlaten van deze en gene al te zeer aan Rabelais herinnerende regels of fragmenten. Een Deventersche Cats, een Schiedamsche Cats, een Tielsche Cats, een Zwolsche Cats - de dichter der Minne- en Zinnebeelden is, nog altijd in trek, gelijk men ziet, en onze uitgevers zouden hem niet in zoo velerlei formaat en gewaad ter perse leggen, indien zij niet wisten dat er meer eer met hem te behalen is dan met Hooft of Huygens. Doch is het de schuld van Cats indien men hem gaarne koopt? Reeds bij zijn leven was de zucht naar het bezit van zijne werken algemeen, en uit een lofdicht van Jakob Westerbaen op zijn ‘Ouderdom en Buitenleven’, uitgegeven door Jan Schipper, verneemt men daaromtrent eenige zeer weinig dichterlijke, doch uit een statistisch oogpunt gezien niet onbelangrijke bijzonderheden:

Met zeven honderd en nog vijftig zulke boeken
Had de vermaarde Cats de winkelen voorzien:
Men meende, dat de man zijn opzet zou vervloeken,
Die hem tot zoo een druk zijn dienst had durven biên.

Zoo kostelijk een werk, de pracht van zoo veel prenten,
Scheen dat niet ligtelijk zou raken aan den man:
Men riep: ‘Eer dat men dit ten oirbaar uit kan venten,
Zoo zit hij aan den grond, de goede Schipper Jan!’

Maar ziet integendeel: 't is weinig tijds geleden,
En de eerste druk is voort de winkels uitverkocht,
En iemand, die zijn geld daaraan won gaan besteden,
Die vond er ligt niet één, hoe naarstig dat hij zocht.

Zie meer: de Schipper heeft de reis weêr durven wagen,
En 't werk is andermaal op zijne pers geraakt:
De fruiten, weet hij, die de meeste lui behagen,
Al zijn zij kostelijk, zijn haast tot geld gemaakt.

Het valsch vernuft waardoor deze strofen gekenmerkt worden is de zwaarste slag niet dien Westerbaen met zijn lofdicht aan Cats toegebragt heeft. Doch laat mij voortgaan met de aanbeveling van het zoo even geopperde denkbeeld, en moge ik er in slagen om aan mijne

lezers de belijdenis te ontlokken dat het inderdaad niet aangaat onzen dichter aansprakelijk te stellen voor eene populariteit die hij misschien bemind, doch waarom hij nooit gebedeld heeft. Hij predikt, dit is zoo, eene uiterst wereldsche moraal; doch het zou aan onzen landaard gestaan hebben om die met zoo veel zelfvertrouwen door hem verkondigde voorzigtigheidsleer in naam van edeler beginselen van de hand te wijzen. De cyclus van kleine berijmde romans waaruit zijn Trouwring en de daarbij behoorende Proefsteen van den Trouwring bestaat, zijne Tachtigjarige Bedenkingen en zoo menig ander onderdeel van zijne meer didaktische dichtwerken, vormen eene voor de weelderige jeugd ongetwijfeld zeer bedenkelijke lektuur. Doch heeft hij ze voor de jeugd geschreven? en, zoo al, ligt het aan hem indien een onbezonnen nageslacht hem hierin op zijn woord geloofd heeft? Zijne godsdienstleer komt neder op eenige ruwe dogmatische begrippen, en hetgeen hij van de Voorzienigheid verhaalt is wel geschikt om ons voor het denkbeeld van zulk een God met regtmatigen afkeer te vervullen. Doch zal een geslacht als het tegenwoordige de dogmatiek van Vader Cats niet weten te waarderen, al laat het zich daardoor niet binden? Hij heeft in meer dan een opzigt de muzen grovelijk beleedlgd; heeft de lier gespannen, en welk eene lier! ter eere van veeltijds onwaardige onderwerpen; heeft de taal der goden en der dichters uit den hemel in de keuken gebragt. Doch wordt er wel eene meer dan matige inspanning en aanwending der redeneerkunde vereischt om ons tot de bekentenis te dwingen dat het dienstboden-idioom van Jakob Cats te onzent minder opgang gemaakt zou hebben, indien onze antipathie tegen verzen van deze soort altijd even levendig geweest was?

Van den staatsman in hem kan ongeveer hetzelfde gezegd worden. Men houdt hem na dat hij tot de waardigheid van Raadpensionaris verheven werd door den zijdelingschen invloed van Frederik Hendrik, ‘omdat hij een man was waarover de Prins kon disponeren.’ In de vergadering van Holland, zegt men, vervulde hij de nederige rol van stembus, ‘zich contenterend met alleen te vragen de sentimenten van de leden, zonder persuasie te gebruiken in geval van discrepantie.’ Bilderdijk schenkt hem den lof dat hij een goed man was, zonder erg, opregt regtzinnig, doch tevens noemt hij hem ‘een treuzelaar’, ‘een hals, niet opgewassen voor een staats-minister.’ Tot kenschetsing van zijne kordaatheid voert Bilderdijk aan dat hij ‘zoo oorlogzuchtig was als een wezel of een konijn, en alle vrede

zou aangenomen hebben waar hij slechts bij voortrijmen kon.' Ook van zijne parlementaire welsprekendheid had Bilderdijk een geringen dunk. Volgens hem was Cats 'wel de elendigste redenaar dien de wereld ooit opleverde', en van de vermaarde redevoering uitgesproken in de Groote Zaal op het Binnenhof zegt hij: 'Cats sloot de vergadering met eene aanspraak, die (zoo mogelijk) nog belachlijker was dan die waarmeê hij haar geopend had.' Doch al beefde hij als een riet toen Prins Willem II hem mededeeling deed van de toebereidselen voor den aanslag op Amsterdam; al viel hij op den dag van zijn eervol ontslag als Raadpensionaris in de vergadering van Holland op de kniën, God en de Heeren Staten dankend voor de hem bewezen gunst - wat bewijst dit anders als dat men kwalijk doet met hem te verslijten voor een man die eene waardige rol vervuld heeft in onze vaderlandsche geschiedenis? Iemand heeft van hem gezegd dat zijn ouderdom de gelukkigste geweest is die ooit aan een Raadpensionaris van Holland te beurt viel; en in zekeren zin is deze opmerking volkomen juist. Doch met niet minder regt zou men kunnen beweren dat het grootste ongeluk van Cats hierin bestaan heeft, dat hij zoo kort na Oldenbarnevelt en zoo weinige jaren voor Jan de Witt, indedaad geene wittebroodskinderen onder de Raadpensionarissen, bekleed geweest is met de hoogste waardigheid hier te lande. In eene andere eeuw, geplaatst tusschen voorgangers en opvolgers van een minder gehalte, zouden zijne praktizijnsverdiensten ook op staatkundig gebied voordeeliger uitgekomen zijn. Gelijk het vrijstaat den vinger te leggen op zijne nulliteit - hij was *nullarum partium*, zegt Bilderdijk - even zoo zou men in verzoeking kunnen komen het noodlot aan te klagen dat hem, in stede van een bloedigen en roemrijken dood, slechts een rustigen ouden dag op Zorgvliet gunde.

De reactie ten gunste van Cats als dichter dagteekent van 1790, het jaar waarin Feith optrad met het eerste deeltje van zijne miniatuur-uitgaaf. 'Zie hier,' zoo schreef Jan de Kruijff onder het fraaije portret waarmede dat eerste deeltje geopend werd:

> 'Zie hier, o Vaderland! den Dichter uwer Jeugd,
> Wiens zoete poëzij, gestemd op zin en harten,
> Haar lagchend Wijsheid leert, haar spelend vormt ter Deugd.

Volgens Feith waren de schriften van Cats destijds 'tot den laagsten rang van menschen verwezen;' en ook Bilderdijk ging in dic

dagen, blijkens een door Feith medegedeeld citaat, uit van de stelling dat Cats, die in vroeger tijd door zijne schriften mogelijk meer invloed op het algemeen had uitgeoefend dan iemand anders, omstreeks het einde der 18de eeuw ‘zijne wettig verkregene achting bijna ten eenenmale verloren had en naauwlijks meer dan van het plompe gemeen gelezen werd.’ Mogen deze verzekeringen voor feiten gelden, en zij hebben er al het voorkomen van, dan is er met het aanbreken van den nieuwen tijd in de waardering van Cats eene groote verandering gekomen. Om alleen van de twee jongste uitgaven te gewagen, er zijn tot het goedmaken van de onkosten eener zoo zeldzaam goedkoope editie als die van den heer Campagne, en eener met zoo vele platen versierde en zoo fraai gedrukte als die van den heer Tyl, te zamen vast niet minder dan tienduizend inteekenaren noodig geweest; en deze koopers kunnen noch tot Bilderdijks plomp gemeen, noch tot Feith's laagsten rang van menschen gerekend worden. Tienduizend koopers zijn wel nog geene tienduizend lezers; doch het is niettemin merkwaardig dat een dichter dier 17de eeuw, met wier litteratuur ons publiek anders zoo weinig blijkt op te hebben, laatstelijk zoo velen onzer tijdgenooten de hand in den zak heeft doen steken.

In het zoo even genoemde lofdicht van Jacob Westerbaen wordt ons van dit verschijnsel eene verklaring gesuppediteerd die mij in het minst niet bevredigt, doch wier schijn van juistheid te groot is dan dat wij geregtigd zouden zijn ons zonder verder onderzoek van haar af te maken. ‘Hier,’ zegt Westerbaen, doelend op den algemeenen inhoud van Cats werken, of juister welligt, op het waterpas van den catsiaanschen geest:

Hier is geen duisternis, waarin de lezers smoren,
Hier is geen gids van doen: de weg is ligt en klaar;
Hier zijn geen raadselen, daar 't zwaar is door te boren;
Hier hoeft geen tolk, die het geheim ons openbaar'.

Men spreekt hier taal en reên, die ieder kan begrijpen,
Hier vindt de Maagd en Vrouw hetgeen zij kan verstaan;
Men heeft hier op het scherpst zijn geesten niet te slijpen,
Dan daar men even wijs somwijlen komt van daan.

Hier is geen wezelsch hout, dat wreed valt om te werken;
't Is effen wagenschot, dat glad en aardig beeldt;
Hier is een zin, dien elk kan zonder moeite merken;
Hier is een gladde veêl, die naar de voeten speelt;

Hier is geen schel noch schelp, daar 't kwaad is door te bijten,
Eer dat men tot de pit en keest of kern geraakt;
Hij heeft zijn tanden op zijn nagels niet te slijten,
Die in dit helder werk zijn werk van lezen maakt.

Een ander dichte diep, en hebbe zijn vermaken
Dat hij een klein getal van lezers maar behaagt:
Een kok, die sausen vent die vele tongen smaken,
Heeft nering in zijn huis wanneer een ander klaagt.

Effen wagenschot - want wij behooren edelmoedig te zijn en kiezen daarom uit den stroom van Westerbaens niet altoos even keurige beelden het geestigste en gelukkigst gevondene - behoef ik te zeggen dat effen wagenschot het hout niet is waar groote dichters uit plegen gesneden te worden? Zeker staat Cats' eenvoudigheid hem niet in den weg. Zij lokt tot hem, meer dan zij van hem vervreemdt. Zij maakt hem verstaanbaar, ook voor de groote menigte van het tegenwoordige geslacht; ook daar waar aan Hoofts gedachte veeltijds de keel wordt toegebonden door worgende woorden, waar Huygens door al te groote puntigheid ongenaakbaar wordt en afschrikt, waar zelfs de tot populariteit geschapen Vondel door de snelheid van zijne vlugt aan het oog van den huidigen lezer ontvaart. Doch de eenvoudigheid is bij Cats geene deugd, en het kan niet om harentwil zijn dat hij in de tweede helft der 19de eeuw zoo vele vereerders vindt. Zijne eenvoudigheid is de platheid in persoon. Zij is omslagtig, breedsprakig, langdradig. Zij vervoert hem tot het uitspinnen van onbeduidende denkbeelden en tot het aanwenden van met de poësie onbestaanbare beelden. Zij is, om kort te gaan, zijne zwakke zijde.

Laat daar des Heeren ark! Des Hemels diepe zaken
En staan u niet te zien, veel minder aan te raken.
Niet zoeken is hier best; niet weten hier verkiest;
Die zoekt, en vindt het niet, of die het vindt, verliest:

zoo spreekt hij ergens over de verborgenheden der godsdienst, en deze verzen zijn voorwaar zijne slechtsten niet. Doch zijne dichterlijke werken zouden er geene schade bij geleden hebben indien hij bij het schuwen van de diepe zaken des hemels meer sympathie gekoesterd had voor de diepe der aarde; indien hij de zaligheid van het niet-weten en niet-zoeken, instede van haar uit te breiden tot de kennis van het menschelijk hart en den menschelijken geest, beperkt

had tot die van het bovenzinnelijke. Doch hoewel de roem van zijne menschenkennis in vele opzigten eene geroofde reputatie is, en ofschoon al zijne wetenschap van de bewegingen onzes gemoeds zich bepaalt tot de buitenzijde, het door hem voor zijnen Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijd geplaatste motto: *hominem pagina nostra sapit*, behelst nogtans geene grootspraak en zou verdienen geschreven te staan op de eerste bladzijde van de volledige verzameling zijner schriften. ‘Hij was geen Rubbens, geen Van Dijk; hij had meer van Ostade, van Van de Velde en dergelijke meesters’: dit oordeel van Van Wijn dunkt mij de ware sleutel tot het geheim van Cats tegenwoordige populariteit. Hem op het voetspoor van Feith en van De Kruyff aan het nu levend geslacht voor te stellen en aan te bevelen als eene bij uitnemendheid onschuldige lektuur, eene kweekschool van deugd en godsdienst, wie zal dit ondernemen? 's Dichters eigen openhartige bekentenis:

> Mijn aard was van der jeugd genegen om te mallen,
> En 't vrouwelijk geslacht dat heeft mij wel bevallen -

dit gulle woord van den twee-en-tachtigjarigen grijsaard is eene voldoende waarschuwing. Geen fatsoenlijk meisje van onzen tijd kan een gedicht van Cats ten einde toe lezen; geen onzer opgeschoten knapen straffeloos bladeren in de dichterlijke nalatenschap van den vromen Raadpensionaris. Het is er mede als met de vertellingen van Lafontaine en met de romans van Voltaire. Doch tot lof van ons geslacht mag gezegd worden dat het de eene eeuw van de andere weet te onderscheiden, den kunstenaar af te zonderen van den moralist zoowel als van den dogmaticus, den dichter van het kind zijns tijds. En gelijk een ieder heden ten dage een open oog heeft voor het schoon van de huiselijk-vaderlandsche schilderschool der 17de eeuw, gevoelt ook klein en groot in den tegenwoordigen tijd de blijvende dichterlijke waarde van Vader Cats.

Jan Luyken, hetzij men bij het noemen van dien naam aan den minnezanger of aan den mysticus, aan den dichter der ‘Duitsche Lier’ of aan dien van ‘'s Menschen Begin, Midden en Einde’ denke, kan misschien in sommige opzigten met Cats vergeleken worden; ook ofschoon bij dezen de kloof tusschen wereld en godsdienst, tusschen natuurleven en hooger leven, nooit zoo wijd gegaapt heeft. Indien men bij het aanduiden van de grenzen van Cats' talent billijkheidshalve elke nevens elkanderstelling van hem en van den dra-

maticus in Bredero of van den lyricus in Vondel achterwege behoort te laten, het kan zijne nuttigheid hebben om met die eens dichters als Luyken in de hand de snaren te tellen op de lier van Cats, den meester en ouderen tijdgenoot. Het voordeel der veelzijdigheid is bij deze vergelijking ongetwijfeld aan den kant diens meesters; evenzeer dat der wereld- en der boekenkennis. Doch ik geloof niet dat het noodig is meer dan een tweetal van Luykens gedichtjes aan te halen om mijne lezers aanstonds te doen gevoelen dat sommigen onder onze poëten der 17de eeuw aan hun speeltuig toonen hebben weten te ontlokken die nimmer geklonken hebben onder den vingerdruk van Cats. Ik open de Duitsche Lier, het klein octavo-boekje zoo veel dunner en beknopter dan de welbekende foliant met de door Westerbaan herdachte prenten, en vind op de eerste bladzijde de beste:

Lucella.

's Ochtends, als het haantje kraait
Onder 't klappen van zijn wieken,
Als de dag begint te krieken,
Eer de huisman ploegt of zaait,
Gaat Lucella bloempjes pluiken,
Daar zij 't gretig oog meê streelt:
Bloempjes die naar honig ruiken,
Daar de lekkre bij in speelt.
O Lucel, wier bloeijend schoon
Al het puik der veldgodinnen
Pralende komt te overwinnen,
Strijkende de schoonste kroon,
Waard ten troon te zijn verheven -
Laat deze oogen-streelderij!
Wordt gij van een lust gedreven
Tot de bloemen, ga met mij.
Loop niet meer door 't wilde lof,
Ga met mij in Liefdes gaarde;
Schoonste nimf, daar baart ons de aarde
Bloemen van een eêlder stof;
Die alleen de reuk niet vleijen,
Maar met liefelijk gevoel
Schaffen duizend lekkernijen,
Door een streelend geestgewoel.
Liefdes hof braveert het al:

Laat het haaglen, laat het waaijen,
Laat den hemel bliksems zwaaijen,
Met een zwaren donderval;
Laat de gure winter beven,
Dat al 't geurig groen bederft;
Liefdes bloemen blijven leven,
Laat het sterven wat 'er sterft!

Al hetgeen er in dit versje gevonden wordt niet slechts aan keurigheid van uitdrukking en versifikatie, maar ook aan jong menschelijk gevoel en bovenal aan heilige geestdrift, wordt bij Cats gemist. Ook Cats is een waarnemer der natuur, van de velden, van den hof en zijne schatten; doch hij bestudeert deze voorwerpen niet om hun zelfswil, hij neemt hun leven niet in zich op, zij vloeijen bij hem niet in een met het leven der menschen. Hem is de natuur een groot lessenboek, eene verzameling van zijdelingsche spreuken Salomo's. Hoewel hij niet ontkent dat de bloemen ook van liefde fluisteren, de liefde is volgens hem toch eerst dan begeerlijk wanneer men zorg draagt er niet mager van te worden; en wel is hij dwaas, beweert hij, de man die om harentwil zijn middag-eten onaangeroerd laat:

Vrijt met een lustig hart. Waartoe bedroefde zinnen?
Doet als het veldhoen plag: dat weet zich vet te minnen.
Gij die een frissche maagd uit reiner minne dient,
Belief haar naar den eisch, maar blijf uw eigen vriend.

Wat dunkt u van dit veldhoen, ook wel patrijs geheeten? Doch zoo is de man; en wij moeten blijde wezen dat hij er niet den een of anderen kraanvogel van gemaakt heeft, met een papieren kap om den kop, vol stroop of lijm. Wij kunnen het niet loochenen, een van de teederste en verhevenste gevoelens waarvoor de menschelijke boezem vatbaar is, een dat tevens de schering en inslag van zijne eigen verzen pleegt te vormen, wordt telkens bij Cats, ik zal niet zeggen bezoedeld of ontheiligd, want met al zijne onbetamelijkheden is en blijft hij in zijne soort een zuiver man, maar zoo ruw aangegrepen en zoo plomp voorgesteld, dat men al lezend veeleer wanen zou aan te zitten aan het nageregt van eene boeren-bruiloft, dan te gast genoodigd te zijn door een Stadhouder van de Leenen en Groot Zegelbewaarder van Holland.

De geschiedenis van Aramantus en Amila, door Jan Luyken be-

zongen onder het opschrift: ‘Getergde min doet wonderen’, is, de beknoptheid niet medegerekend, een dier verhalen gelijk er in den Trouwring zoo velen door Cats bij elkander gesteld zijn en gelijk hij er ook in andere gedeelten van zijnen dichtarbeid op menige plaats heeft weten in te vlechten. Doch reeds bij de eerste lezing wordt men een groot verschil gewaar:

Zoo zag Armant zijn lief Amiel,
Zijn heil, zijn vreugd, zijn hart, zijn ziel,
Met traantjes op de bleeke wangen
En 't hoofd op een gebogen hals -
Zij zuchtte, en riep ter krop uit, bange:
‘Balsturig lot, wat zijt gij valsch!’ -

Zoo zag die wakkere oorlogsgast
Zijn liefstes zachte handjes vast,
Ten rug geboeid met harde snoeren,
Gekneveld van den Arabier,
Om als een duifje weg te voeren
Voor de oogen van een wreeden gier -

Die met een troep verraders kwam,
En scheurde dit onnoozel lam
Als winter-wolven uit zijne armen.
Hij roert noch voet, noch hand, noch oog;
Men hoort zijn krijgsstem niet alarmen;
Hij staat gelijk een marmer-boog.

‘Armantus, hoe, waar is nu 't pit,
Dat in uw sterke spieren zit?’
Zoo riep de Mingod in zijne ooren:
Die stem herwekt zijn dappren geest,
Die, door te heete en heev'ge toren,
Was als verstrikt en weg geweest.

Nu stroopt hij 't snijdend kampzwaard bloot,
En zweert Argilucus den dood,
Bij Ammons bliksemvuur en donder.
Met valt hij als een tijger an,
En zendt, met d'eersten klink, naar onder
Zijn allereersten wederman.

Zoo vaart hij als een boschleeuw voort,
Maait wederzijds, en scheurt en moordt
Al wat hem naakt, om wraak te boeten,

Al staâg weêr met een nieuwen moed;
Tot hij, van 't hoofd tot aan de voeten,
Bespat was met Arabisch bloed.

Dus woedende, vat hij Argiel
Met deze woorden aan: ‘O ziel,
Die mij mijn schoone bruid ontkaapte!’..
Met veegt hij 't zwaard de halsstrot door
En wierp den kop, zoo die nog gaapte,
Daar 't bloed van droop, Amila voor.

Nu smijt hij 't rookend staal daar neêr,
Ontboeit de blaauwe handjes weêr,
En veegt de traantjes van haar koonen,
En streelt haar ziel met zoete reên,
Omhelst heel vriendelijk die schoone,
En strijkt met zijne Amila heen.

De vraag is niet hoe vele duizendtallen catsiaansche versregels men zou wenschen te missen, indien men daarvoor deze eene bladzijde in de plaats bekomen kon. Ook laat ik aan anderen het onderzoek over naar de uitheemsche bronnen waaruit en Luyken deze en dergelijken zijner romancen, en Cats zoo menig door hem bearbeid treffend liefdesgeval mogen geput hebben. Mijn oogmerk is bereikt indien ik den lezer voelbaar heb gemaakt dat de leegte die Cats achterlaat in onzen geest, de koelheid waarmede hij ons gemoed als met eene ligte ijskorst overdekt, niet minder behooren verklaard te worden uit zijne apathie dan uit zijn gebrek aan teederheid. De Duitsche Lier, indien men wil, is een dartel boekje. Van het zestigtal gedichtjes die het bevat, kunnen er niet veel meer dan een half dozijn ten overstaan van een gemengd publiek voegzaam aangehaald worden. Doch al ware Cats zoo stemmig als een begijntje, ik bid u, hoe veel ontbreekt er niet aan een dichter die hartstogt mist? Misschien geeft men er zich over het gemeen niet genoeg rekenschap van, dat hartstogten op te wekken de eigenaardige roeping is der kunst, en dat eene magt die bestemd is om driften te doen ontwaken ook zelve uit driften moet geboren zijn. In zichzelve is de kunst nooit onzedelijk; doch het ontroerend vermogen waarover zij beschikt ondermijnt ligtelijk in ons gemoed het zedelijkheidsgevoel, en het is geenszins ten onregte dat menschen met strenge begrippen van hetgeen eerbaar en rein is, vooral wanneer zij op zekeren leeftijd gekomen zijn, de kunsten wantrouwen en ar de aandacht van het op-

komend geslacht van zoeken af te leiden. Een volkomen onschuldig genot levert de dienst van het schoone alleen voor de zoodanigen op die niet te eenemaal onervaren zijn in de kunst der zelfbeheersching; en aangezien de groote meerderheid der menschen op dit gebied wel altijd tot de klasse der dilettanten zal blijven behooren, zal men het nimmer ten kwade kunnen duiden indien er zich waarschuwende stemmen verheffen tegen eene eenzijdige ontwikkeling van het schoonheidsgevoel. Niettemin zijn ze doodgeboren, de kunstgewrochten waarin het gevaarlijk vuur van den hartstogt zoo niet opvlamt en blaakt, dan ten minste zachtkens sluimert. Ik geloof dat het Jules Janin is die gaarne te velde pleegt te trekken tegen den quasimoraliserenden invloed van het tooneel; en, hoe hij ook heeten moge, wie deze meening voorstaat heeft volkomen gelijk. De schouwburg, en in ruimer of beperkter zin kan men hetzelfde zeggen van concerten, van tentoonstellingen, van romans, van bundels poësie, de alle uitingen der kunst in zich vereenigende schouwburg is onuitstaanbaar indien hij verveelt; hij kan alleen belangstelling wekken door in het gemoed te tasten. Een apathisch tooneel is als een visch op het drooge. Passie is hier het eerste vereischte, passie het tweede, passie het derde. Doch hartstogten zijn geene olie in de heilige lamp der deugd, en ligter zal iemand door den schouwburg gevormd worden tot een held dan tot een braaf mensch.

Het zou mij weinig moeite en niet vele drogredenen kosten om de stelling vol te houden dat alle helden eene soort van brave menschen en alle brave menschen eene soort van helden zijn. Doch wanneer ik aan den Deventerschen predikant Jocobus Revius denk, den tijdgenoot van Cats, behoef ik tot opheldering van mijne meening geen heil te zoeken bij afgetrokken redeneringen. Revius was - en wederom met opzet plaats ik nevens Cats, tot kenschetsing van diens verdiensten, een dichter dusgenaamd van den tweeden rang - Revius was een hartstogtelijk man. Hij was dit in zijn kerkelijken ijver, in zijne vroomheid, en ook in zijne vaderlandsliefde; en dit is de reden dat men bij hem gelijk bij Luyken, ofschoon op zeer onderscheiden gebied, toonen hoort weergalmen wier echo men vruchteloos zou trachten op te vangen onder het lezen in Cats[1].

1 Even als Jan Luykens ‘Duitsche Lier’ zijn ook de gedichten van Revius opgenomen in het hier boven genoemd Klassiek Letterkundig Pantheon, uitgegeven door den heer Roelants te Schiedam. Beide bundeltjes, en zoo ook de Stichtelijke Rijmen van Kamphuyzen, werden bezorgd door Prof. van Vloten, die daarmede een prijselijk werk verrigte. Van Revius vindt men in de nieuwe Zwolsche prachtuitgave, met het jaartal 1630, nog dit kleine lofdicht ‘Op de wercken van mijnheer Jacob Cats’:

De Seeusche rondigheyt, o Cats! die ghy verheffet,
Die hebdy in u werck op 't cierlijkste getreffet.
Het ronde effen is en sonder hoeck of cant,
U versen glad en gaef u vliegen van de hant;
Het ronde 't ruymste is van alle ommetrecken,
U versen in begryp op 't wytste haer wtstrecken;
Het rond' is sonder eynd' gesloten overal,
Den roem van uwen geest geen eynde nemen sal;
Soo langh het aertsche rond' sal blyven onberoeret,
Soo langh het hemelrond' syn lichten ommevoeret,
Sal u end' u gedicht ter eeren syn geseyt:
O Cats, ghy hebt getrcft de Seensche rondigheyt!

Neem diens Twee-en-tachtig jarig leven ter hand, neem welk ander deel van zijne werken het wezen moge, nergens gevoelt gij u in betrekking gesteld tot den tijdgenoot van den vrijheidsoorlog, tot het kind dier eeuw waarin Nederland voor zijne nationaliteit en te gelijk voor zijn protestantisme vocht. Lees daarentegen dit epigram van den evangelieprediker Revius ‘Op het vergaan van 't Spaansche schip genaamd *de Heilige Geest*’, en in niet meer dan vijf en twintig regels daagt plotseling een geheel tijdvak der vaderlandsche geschiedenis en een van het hoofd tot de voeten gaharnast voorgeslacht voor u op:

Het domme bijgeloof geeft schepen en galeijen
Den name van de Goôn, die hen in zee geleien;
  Zoo droeg weleer het schip, daar Paulus innevoer
  Naar Rome toe, den naam van Castor en zijn broêr:
De Spanjaard speeltet na; zijn lastige caraken,
Zijn grove galioens, en al wat hij laat maken,
  Den titel hebben moet van een gewijden Sant,
  Opdat het veiliglijk mag komen aan het land.
Het eene wordt gedoopt Maria, Godes moeder,
Het andre Nicolaas, der schipperen behoeder,
  Het derde vormt men met den name van Clement,
  Die alle zonden weet, en alle diepten kent.
Was 't niet een razernij, dat in de West-armade,
De'n oude'n Admiraal, die goud en zilver laadde,
  Den name voeren dorst van God, den Heilgen Geest?
  Hoveerdiger bestaan is, dunkt mij, nooit geweest.

Geen wonder isset ook, dat God, die zulke zonde
Niet lijden kan, hem heeft doen zinken in den gronde,
  Met takels en geschut, met menschen en met vracht;
  Dat iemand die het hoort met regt daaromme lacht
En zegt: de Heilge Geest weleer op 't water zweefde,
Toen God de wereld schiep en maakte'n al wat leefde;
  Maar onder 't water duikt des Spanjaards Heilge Geest!
  Zoo isset dan voorwaar de regte niet geweest.

Dit zich verblijden in het ongeluk van anderen, dit spotten met hunnen ondergang, is in hooge mate hetgeen men pleegt te noemen onchristelijk. Een anders kerkgeloof te beschimpen, vooral indien men zich een voorvechter der gewetensvrijheid noemt en als zoodanig optreedt, is ver van deugdzaam. De oud-testamentische voorbeelden van leedvermaak over het onvermogen der afgoden of over den val van de vijanden des uitverkoren volks, die Revius tot verdediging van zijn hekeldicht zou hebben kunnen bijbrengen, worden door de regtbank der zedelijkheid als oneerlijke sofismen van de hand gewezen en ter zijde gesteld. Doch wat wij ook tegen hem mogen inbrengen, hij toont zich, en daarmede is alles gezegd, een dichterlijken geest. Er tintelt iets in zijne aderen, kookt iets in zijne borst, vonkelt iets in zijn ondeugend oog. Op den bodem van zijne spotternijen ligt en brandt een groot gevoel. De volgende strofen uit zijn ‘Gebed’ voor de verovering van 's Hertogenbosch door Frederik Hendrik drukken de zielsvervoering uit van eene geheele natie die, bij het kampen voor hare onafhankelijkheid, zich bewust is te strijden voor al hetgeen den mensch op deze aarde dierbaarst en heiligst is. Het is of men in onze dagen een poolschen priester der revolutie-partij hoort bidden om den val van den Moskovischen overheerscher:

  Gij, die in den Hemel woont,
  En van daar de vorsten kroont,
Die hier wagen goed en leven
Om den vijand te doen beven,
  Die vertredet uwe eer:
  Wil ons hooren, lieve Heer!...

  Neem den vijand zijnen moed,
  Neem hem wijsheid ende spoed,
Neem hem koren ende haver,
Neem hem krijger ende graver,
  Neem hem harnas en geweer:
  Wil ons hooren, lieve Heer!

Maak versaagdheid in de stad
Maak de wakers moe en mat,
Maak onveilig hare straten,
Maak onwillig haar soldaten,
Zege en zegen van haar keer:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Maak den overste veracht,
Doe verkwijnen zijne magt;
Maket dat de burgerije
Weigere zijn heerschappije
En den Staten hulde zweer':
Wil ons hooren, lieve Heer!

Komt de Spanjaard voor den dag,
Om ons heir te bieden slag
Of de stede te ontzetten -
Uwe'n adem moet hem pletten,
En wegblazen als een veêr:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Zendt hij hun, in hunnen nood,
Wijn of voeder, kruid of lood,
Laat het blijven onderwegen,
Laat het van ons zijn gekregen;
Smijt zijn wapenen omveer:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Laat Filips van zijnen schat
Niet ontvangen dit of dat;
Geef dat hij, na lange hopen,
In zijn eigen nest gekropen,
Zuig' zijn pooten als een beer:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Maket zijnen buidel lek;
Zend hem duurte en gebrek;
Dat zijn krijgsvolk onbetalet
Hunne schade aan hem verhalet,
Die nu teren op hun smeer:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Jaget eenmal uit den Bosch
Beiden wollef ende vos;
Schik daar uwe trouwe knapen;
Weid er de verdoolde schapen
Met uw goddelijke leer:
Wil ons hooren, lieve Heer!

Hetgeen Cats tot dichter maakt, ook ofschoon er nooit uit zijne anders zoo populaire pen zulke verzen gevloeid zijn, is de waarheid van zijne poësie. Overal in zijne werken is hij zichzelf, geeft hij zich gelijk hij is en voor niet meer dan hij is, handhaaft hij zijne eigenaardigheid. Niets is gemakkelijker dan hem na te volgen in zijne manier, zijne wendingen, zijne versifikatie; en te allen tijde heeft het in ons vaderland gekrield van huis- of kamerpoëten die met beter of minder goed gevolg catsiaansche versjes wisten zamen te stellen. Doch het is eene verdienste, het getuigt van oorspronkelijkheid, dien trant te hebben uitgevonden. Cats is nieuw geweest; en een dichter die dit weet te zijn is onverslijtelijk. Het kost ons eenige inspanning om tot eene voorstelling van zijne persoonlijkheid te geraken, en het intrigeert ons hoe hij zich mag hebben voorgedaan en welken indruk hij mag te weeg gebragt hebben in de werkelijkheid. Hetgeen hij in zijne eigen levensbeschrijving van zichzelven verhaalt bevredigt niet. De bewoordingen zijn te algemeen, en de moraliserende strekking van het geheele dichtstuk wischt de trekken van 's dichters beeld al te zeer uit. Doch uit deze en gene anekdote, van elders bewaard gebleven, blijkt genoegzaam dat de dichter in hem zamengegroeid was met den mensch en dat wij in zijne poësie een getrouw afdruksel van zijn wezen bezitten. Op inwendige gronden zonder ik van die berigten uit hetgeen door Bilderdijk beweerd wordt, dat namelijk zijne vrouw ‘hem (als men 't noemde) zeer onder den toffel had.’ Ofschoon deze ramp in zeker opzigt niet meer dan zijn verdiende loon geweest zou zijn - verdiend om den leelijken poets door hem gespeeld aan het Middelburgsche meisje dat arm was en zijne vrouw *niet* werd - geloof ik nogtans dat Cats de waarheid spreekt wanneer hij roemt in het geluk dier vijf en twintig jaren dat de Amsterdamsche Jufvrouw Valkenburg zijne echtgenoot was. Dat zij liever Plutarchus las dan ‘romansche grillen’, zou kunnen doen vermoeden dat zij wel eens een hartig woord van afkeuring zal hebben doen hooren over de werken van haren gemaal; doch het bezoek door hem in haren grafkelder afgelegd, het feit (hoe onbehouwen dan ook door hem verklaard) dat hij na haren dood geen tweede huwelijk aanging, schijnen te pleiten voor een huiselijk leven zonder stoornis en rijk aan zoete herinneringen. Inzonderheid pleit daarvoor de bevallige aanhef van hct gedichtje:

Als van twee gepaarde schelpen
De eene breekt of wel verliest,
Niemand zal u kunnen helpen -
Hoe men zoekt, hoe naauw men kiest -
Aan een, die met effen randen
Juist op de andre passen zou.
De oudste zijn de beste panden,
Niets en gaat voor de eerste trouw.

Veel geloofwaardiger dan de overlevering van die opgeheven pantoffel dunkt mij het verhaal van de versjes en spreukjes waarmede, naar het getuigenis van den Pensionaris Hoornbeek, de door Cats gehouden notulen opgevuld waren. Hetzij hier spraak is van den tekst zelf dier deftige bescheiden, hetzij Hoornbeek gedoeld heeft op zekere kantteekeningen, wij kunnen ons Cats gereedelijk voorstellen, gezeten in de Vergadering van de Staten van Holland, luisterend naar zijne eigen invallende gedachten, meer dan naar de verslagen of redevoeringen der afgevaardigden, en de zich in zijnen geest aanstonds tot rijmpjes vormende denkbeelden, diepe en ondiepe, opteekenend op het voor hem op de groene tafel uitgespreid papier. Misschien is deze en geene andere de geboortegeschiedenis dier menigvuldige spreuken in den Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijd. Doch het teekenachtigst van al schijnt mij hetgeen te lezen staat in een uit Londen geschreven brief van den ambassadeur Nieuwpoort aan Jan de Witt, in antwoord op diens communicatie van zijn voorgenomen huwelijk: ‘Ik zal dezelve op dat werk zoodanig een succes wenschen als daar de Heere Cats mij, met een statig aangezigt, in het collegie van de Heeren Gecommitteerde Raden, even na ik getrouwd was, mede geliefde te feliciteren; namelijk, dat Uwe Edel. malkanderen mede *tot flenteren mogen verslijten*.’ Om uit den grond des harten en met een onvertrokken gelaat zulk eene huwelijksfelicitatie uit te brengen, moet men een uit één stuk gegoten man zijn; en mogelijk is deze kleine kluchtige herinnering van onzen gezant in Engeland voldoende om het vermoeden van gemaaktheid, indien wij geneigd mogten zijn den dichttrant van Cats voor knutselwerk en affektatie te houden, uit onzen geest te verbannen.

Bij schier volstrekte gelijkheid van toon en behandeling is er evenwel tusschen de werken van Cats ouderdom en die van zijnen mannelijken leeftijd (zijne jongelingsjaren zijn voor de poësie onvruchtbaar geweest, of wel er is daaruit zoo goed als niets bewaard gebleven) een zeer merkbaar verschil. Met de jaren is ook de

praatziekte toegenomen, en van de groote verscheidenheid van onderwerpen waardoor de Minne- en Zinnebeelden, de Emblemata, de Spiegel, het Huwelijk, en vooral de Trouwring zich kenmerken, is in het Buitenleven en vervolgens veel verloren geraakt. Het een door het ander genomen levert welligt de Trouwring den besten maatstaf op van Cats talent; en mijne lezers zullen het mij niet ten kwade duiden indien ik de herinnering aan een en ander verhaal uit dien merkwaardigen bundel voor eene wijl bij hen tracht te verlevendigen. Moet ik daarbij afzien van het voornemen om ook van meer dan een meesterstukje uit de Emblemata of uit den Spiegel te gewagen (er schuilen in die beide afdeelingen sommige voortreffelijke gedichtjes), men stelle die onvolledigheid op rekening van den vooral bij Cats onvermijdelijken dwang tot kiezen.

'Mandragende Maeght, ofte beschrijvinge van het houwelick van Emma, dochter van den keyzer Charlemagne ofte Karel de Groote, met Eginhard, des zelfs Secretaris:' reeds deze titel verraadt den meester in het zamenstellen van volksromans. Een secretaris, een geleerde, een *homme de rien*, die het hart en de hand van eene keizersdochter weet te winnen, meer is er niet noodig om aanstonds de belangstelling te wekken van een uitgebreid publiek - het publiek der niet-geblaseerden. Want Cats, men houde dit in het oog, is van nature de minstreel der weinig of niet beschaafden; en toen zijne werken, naar het getuigenis van Bilderdijk en Feith, enkel nog gelezen werden door den minderen man, hadden zij daarom niet opgehouden aan hunne oorspronkelijke bestemming te beantwoorden. Vermoedelijk heeft er nooit in Nederland, zoomin in de eigen dagen van Cats als daarna, onder de meer ontwikkelden eene klasse van personen bestaan die zichzelven in zijne dichtwerken teruggevonden hebben. De jongelieden van min of meer goeden huize zijn nooit bekoord kunnen worden door Jozefs 'Zelfstrijd'; de welopgevoede meisjes hebben te allen tijde geglimlacht om den 'Wegwijzer ten Huwelijk uit den Doolhof der Kalverliefde'. Daarentegen schijnt de Mandragende Maagd geknipt te zijn geweest voor het volk. De toestand door dezen titel aangeduid - een meisje dat haren minnaar, uit vrees voor ontdekking, bij het aanbreken van den dag op haren rug over hct besneeuwde wandelpad draagt - is in strijd met de eischen van een gekuischten smaak. De groep is wanstaltig; en het verwondert mij dat Staring tot tweemalen toe, eerst in 'Emma van Oud-Haarlem' en daarna omgekeerd in 'de Verloofden', beproefd

heeft dit reddelooze eenigzins goed te maken. Doch voor bedenkingen van deze soort is Cats te allen tijde doof geweest. Als naar gewoonte heeft hij ook hier eene zedeles op het oog, of hetgeen bij hem daarvoor doorgaat; en het trouwgeval van Eginhard, die als de andere Abélard eener vroegere Héloïse aan Prinses Emma les komt geven in de wetenschappen en haar intusschen doet bezwijken voor zijnen hartstogt, geeft hem aanleiding, aan het slot des verhaals en bij wijze van recapitulatie, tot eene redekaveling in proza over het al of niet betamelijke van dergelijke echtverbindtenissen. De aanhef van deze nabetrachting, onveranderlijk gekleed in den vorm eener zamenspraak tusschen den telkens wederkeerenden Philogamus en den onuitputtelijken Sophroniscus, is karakteristiek:

'SOPHRONISCUS. Wat dunkt u van dit stuk werks? Houdt gij hetzelve niet voor gansch gedenkwaardig?

PHILOGAMUS. Mij dunkt dat Eginhard moest gelezen hebben den raad, dien doctor Coepolla, een groot regtsgeleerde, geeft aan de jonge lieden om spoedig tot een huwelijk te geraken, daar ze anders niet wel middel toe zien.

SOPHRONISCUS. Wel, wat is dat voor een raad?

PHILOGAMUS. Dat ze zich meester moeten zien te maken van den goeden naam van hunne beminde, en dat ze, zoo doende, wel voorts te regte zullen komen; dewijl de ouders in dien gevalle, en alle de vrienden die hun tegen zijn, daardoor straks anders van gevoelen worden.

SOPHRONISCUS. Voor mij, ik en acht zoodanigen raad niet met allen. Want vooreerst, zoo zie ik dat de raad van uwen doctor Coepolla nog een anderen raad van doen heeft, daar hij voor gewis geen raad toe geeft of heeft; want schoon iemand in zoo goed een zake zoo kwaden weg ware gezind in te slaan, weet Coepolla wel raad om zijnen raad in 't werk te stellen? weet hij zijn leerlingen wel zoodanige krachtwerkende woorden in den mond te leggen, waardoor een eerbare deerne zal bewogen worden haar beste pand over te geven ten luste van den eenen of den anderen mooiprater? En schoon hij zulks al wist te doen, als hij geenszins en kan, zoo is het al vrij bedenkelijk of uw doctor Coepolla dit al wel voorheeft, en of er uit volgen zoude hetgeen hij meent en de jongelieden wil inbeelden.

PHILOGAMUS. Hoe! is er te twijfelen aan hetgeen de ervarenheid

nu dikwijls heeft geleerd, en dat ook heel onlangs? Ik weet een vader, die met de vrienden van zekeren jongeling, zijns dochters vrijer, op de huwelijksche voorwaarden malkanderen niet wel kunnende verstaan (met het maken van dewelke zij luiden onderling bezig waren), kwam schierlijk en met een grammen zin in de keuken geloopen, roepende tot de keukenmeid: ‘Spit af, meisje! hier van en zal niet vallen.’ Maar zijn zuster, moei van de toekomende bruid, hem ter zijden genomen en wat in 't oor geluisterd hebbende: hoe het met de dochter al stond en dat ze wel haast mogt komen te bevallen, is hij plotselijk daarop van meening veranderd, roepende op staanden voet: ‘Spit aan, meisje!’ en, sluitende zonder verder verschil de huwelijksche voorwaarden, wenschte hij de lieden veel geluks. Even denzelfden inval had, zoo ik geloove, Keizer Karel de Groote, als hij zijn dochter Emma vond in den stand als wij gelezen hebben; en dit is, mijns oordeels, hetgeen waar op doctor Coepolla heeft gezien, als hij den voorzegden raad de jonge lieden gaf.’

Indien er in de onverstoorbare kalmte waarmede Cats aan deze en dergelijke zamenspraken voortspint iets onbetaalbaar naiefs is, er is ook iets zeldzaam onergdenkends in den overvloed van bijzonderheden door hem verkwist aan de beschrijving der gevoelens waarvan zijne helden en heldinnen wederzijds blaken. Op dit gebied is zijn geloof in onze ligtgeloovigheid onbegrensd en geene onwaarschijnlijkheid zoo groot of hij spelt haar ons op den mouw. Het middel waardoor Eginhard den weg naar Emma's hart leert vinden bestaat in een kunstig omgetrokken A B C; zulk een A B C is ook de vorm waaronder het meisje hem berigt geeft van hare stille genegenheid voor hem; en de dichter, die zich eenmaal voorgenomen heeft u niets te sparen, lascht beide kalligrafische oefeningen van A tot Z halverwege zijn geschiedverhaal in. De secretaris schrijft aan de prinses:

A Adem mijner ziel, B Bloem van onze steden,
C Ciersel van het rijk, D Dal vol zoetigheden,
E Eer van onzen tijd, F Fakkel van de jeugd,
G Glans van al het land, H Hof van alle vreugd,
I Ion mij wat ik wensch, K Kom tot mij genaken,
L Laaf mijn dorre ziel, M Min tot ons vermaken,
N Neem mijn smarte weg, O Oefen minnestrijd,
P Proef wat gunst vermag, Q Quist geen nutten tijd,
R Roosje nooit geplukt, S Schoonste van den lande,
T Troost van mijn gemoed, V Vonk voor wie ik brande,

W Wellust van mijn hart, Y Yeder eens vermaak,
Z Zee van honigraat, - Ach, had ik eens den smaak!
Hier staat mijn penne stil, ik laat het dichten blijven;
Daar zijn geen letters meer, hoe kan ik verder schrijven?
Princesse, 't is genoeg, mijn A B C is uit;
Gij, gun mij voor het lest een kusje tot besluit;
Een kusje, waarde maagd, dat nooit en is gegeven,
Als daar het innig hart te pande was gebleven;
Een kusje duizendmaal en duizendmaal gekust,
Dat staag het vuur ontsteekt en nimmer uit en bluscht.

Emma, die op zekeren dag dit gedicht vond liggen op den lessenaar waaraan zij gewoon was met Eginhard te arbeiden, droeg zorg dat hij niet lang daarna te zelfder plaatse haar antwoord aantrof:

A Aas van mijne jeugd, B Blusch mijn vurig minnen,
C Cus haar die u lieft, D Drenk mijn dorre zinnen,
E Edel uit den aard, F Frissche jongeling,
G Geest van mijnen geest, H Hensch in alle ding,
I Ieugd van mijne jeugd, K Kroon van alle staten,
L Lof van onzen tijd, M Mond vol honigraten,
N Nooit genoeg geloofd, O Offer aan de min,
P Puik van alle mans, Q Quel nooit uwen zin,
R Roem van al het rijk, S Schat van schoone leden,
T Tuin van alle vreugd, V Vloed van zoete reden,
W Wensch van mijn gemoed, Y Yemand sla mij dood,
Z Zeer geminde vriend! laat gij mij in den nood.
Maar denk niet, jongeling, al heb ik dat geschreven,
Dat ik mijn beste pand u ben gezind te geven;
Neen, vriend, en denk het niet. Ik ben van Keizers bloed,
Ik weet dat ik mijn jeugd voor Prinsen sparen moet.
Ik lijde dat je speelt, ik wil ook kluchtig schrijven,
Maar des al niettemin zoo wil ik eerbaar blijven.
Gij, draag dan eere toe, haar die u gunste biedt;
Jok, dat is u gejond; maar, Ridder, hooger niet.
Een kusje lijkewel, omtrent mijn teere wangen,
Dat zal ik om de kunst en te uwer eer ontvangen;
Maar laat het eerbaar zijn, en van zoo reinen aard,
Of gij mijn naaste bloed, een nicht of zuster, waart:
Want anders, zoo de zoen wordt harder aangedreven,
Ik zal u voor gewis uw kusje wedergeven,
Opdat geen slim vnijn, uit uwen mont ontstaan,
Mij kan tot in het bloed of aan mijn harte gaan.
Wel, leer dan, zijt gij wijs, een Keizersdochter mijden,
Of anders (houd het vast) gij zult de straffe lijden,

De straffe nu gezeid; en zoo je 't weder doet,
Zoo weet dat ook mijn wraak al hooger rijzen moet.
Ik zal in volle, maat, ik zal u laten smaken,
Wat spel het iemand maakt een vrouwelijn te raken;
Ik zal u - maar het is mij beter dat ik zwijg,
Tot ik eens nieuwe stof tot gramme zinnen krijg.
'k En wil niet voor den tijd mijn stille ziel verstoren,
Hierdoor heeft menig hart zijn zoetste vreugd verloren.
Nu, Ridder Eginhard, ik wensch u goeden dag,
Doe hier en overal gelijk een Ridder plag.

De dichterlijke waarde van dit alles is uiterst gering, en had men hier niet te doen met eene zich nog eerst vormende en voor het eerst ten tooneele tredende litteratuur, men zou voor deze matte toonen naauwlijks ooren hebben. Doch laat ons niet vergeten dat er aan den leeftijd van Cats hier te lande eene dier omwentelingen voorafgegaan was waardoor het leven van een volk tot in zijne diepste grondslagen pleegt geschokt te worden. De lijn waardoor in onze vaderlandsche geschiedenis de midden-eeuwen gescheiden worden van den nieuweren tijd is uitermate scherp. Aan den onmiskenbaren vooruitgang ging een tijdperk van stagnatie vooraf, en toen in den aanvang der 17de eeuw de letteren begonnen te leven, hadden zij zich op te heffen uit een diepen val. De romans van Cats staan in sommige opzigten lager dan de oude vaderlandsche romantiek die voorafging aan Maerlant. Karel en Elegast, Floris en Blancefloer, zijn onbetwistbaar fraaijer dan de Mandragende Maagd of dan het Spaansch Heidinnetje. Cats heeft eene poging gedaan om tot dien eenvoud en dat nationale terug te keeren, en het strekt hem tot lof dat de uitheemsche renaissance hem slechts tot op zekere hoogte heeft medegesleept. Doch al is zijne poging mislukt, wij mogen daarom niet vergeten hoe vele hinderpalen hij overwinnen, hoe vele nieuwe organen hij scheppen moest. De revolutie had het verledene weggevaagd, een nieuw geslacht was opgestaan, er hadden zich toestanden gevormd te voren ongekend, en met het nieuwe leven was ook eene nieuwe taal geboren. Cats was geen genie, geen groote geest, geen ziener; doch om te zijn hetgeen hij was en voort te brengen hetgeen door hem geleverd is, werd eene zeer sterk sprekende individualiteit vereischt, een ongewoon karakter, een onverzettelijk talent. Zijne groote fout is dat hij het leven schier uitsluitend opgevat heeft van zijne sexuele zijde, de betrekking van man en vrouw nimmer uit het oog verliezend en daaraan tot in zijnen ouderdom al zijne

aandacht wijdend. Dit maakt zijne gezamenlijke dichtwerken tot een door zijnen omvang gedrochtelijken bundel erotische poësie. Dit heeft hem gebragt tot die somtijds koddige en meestentijds walgelijke vermenging van de deftigheid eens zede- en godsdienstleeraars met de dubbelzinnigheid van een plattelands-minnedichter. Bij zijne gasten eene naar de zijne aardende ingenomenheid onderstellend met het onderwerp waarmede hij zelf tachtig jaren lang vervuld was, heeft deze waard met name aan zijne heldinnen gevoelens toegedicht die volslagen vreemd plegen te zijn aan het welgeaard vrouwelijk karakter; heeft aan zedige meisjes eene taal in den mond gelegd die naauwlijks zou behooren geduld te worden in de gezelschapszaal van een oude-mannenhuis. Doch met dat al heeft hij aan onze letterkunde sommige onwaardeerbare diensten bewezen. De fijnheid van zijne waarnemingen moge niet evenredig zijn aan hare massa, die massa is monumenteel; en men kan naar waarheid van hem getuigen dat hij eene eerbiedwekkende hoeveelheid menschelijk leven in zijne voorraadschuren bijeenverzameld en aan de nakomelingschap vermaakt heeft.

Indien men aan zijne ridder-romans (de lezer dulde deze min of meer onnaauwkeurige benaming) den navolger herkent, den voortzetter van een uit vroeger eeuw herkomstig genre, bij zijne tafereelen uit het nederlandsche volksbestaan is dit niet het geval. Eene tegenoverstelling als die van het boeren- en het visschersbedrijf in Thetis en Galathee, of als die van het land- en het stadsleven in de Herdersklagt, is zuiver zeventiende-eeuwsch. Tevens kind en schilder van zijnen tijd is de dichter hier niet slechts nationaal, maar ook volkomen oorspronkelijk. Om tot den Trouwring terug te keeren, bezwaarlijk zal men in onze oude dichtschool iets zoo karakteristieks aantreffen als de zuid-hollandsche historie van ‘Liefdes Vossevel’; en zoo men al met reden aan Cats verwijten kan dat hij in deze blijgeestige novelle al te zeer afdaalt tot de zeden en gewoonten van den kleinen burgerstand, wij willen dankbaar erkennen dat de zoo even genoemde school aan deze condescendentie van den hooggeplaatsten Staatsminister een van hare gelukkigst geslaagde Jan Steentjes dankt. Zoo schijnt ook de meening geweest te zijn van den teekenaar en graveur die weleer dit trouwgeval illustreerde. De prenten in Vader Cats zijn dikwijls onbehagelijk; soms misteekend, soms noodeloos gechargeerd. Doch het drie- of viertal schetsen waardoor het Vossevel opgeluisterd wordt zijn bij uitstek goed ge-

dijd; en indien het mij vrijstaat een oordeel te vellen over den arbeid van den heer Kaiser, die zich de moeite getroostte om ten behoeve der Zwolsche pracht-editie al de platen der beste oude uitgaven over te brengen op staal, zou ik van meening zijn dat hij zich misschien nergens beter van zijne taak gekweten heeft dan te dezer plaatse. De zittende Venus in gesprek met Cupido; de overmoedige Faes leunend tegen Alette's deurpost; de liedjeszanger op de ton, met de zingende volksmenigte om hem heen en de bedrijvige handlangster achter hem - deze drie gravuren zijn even bevallig teruggegeven als vernuftig geconcipieerd.

Het middel waartoe de schooijer Faes zijne toevlugt neemt om zich door Alette, de jonge en rijke weduw, tot echtgenoot te doen aannemen, is de ongemanierdheid zelve; en indien de liefde in den loop der eeuwen niet somtijds en vaak aan wanhopige minnaars edelmoediger en vooral geestiger listen ingegeven had, zou Cupido niet verdiend hebben ooit te worden afgebeeld met eene sierlijk gedrapeerde vossenvacht om de leden. Doch de beschrijving van dezen al wederom ongelikten held - hoe hij aan de dorp- of stedelingen wil doen gelooven dat Alette hem haar woord en meer dan dit gegeven heeft, hoe hij te dien einde zich aanstelt als een gepatenteerd minnaar en 's morgens vroeg, met medeweten van de door hem omgeprate jonge dienstmaagd Ruth, post vat in de openstaande voordeur - deze teekening is klassiek en kan wedijveren met het beste dat ooit door Cats in dien trant geleverd is. Faes dan, op een schoonen morgen:

Begaf zich naar het huis daar zij in ruste lag,
Die hij nog evenwel ook in het duister zag;
En, om met goed beleid zijn aanslag uit te voeren,
Zoo gaat hij op de deur van zijn geminde loeren.
Daar staat hij langen tijd, op alle dingen let,
Tot Ruth de kamermeid de vensters openzet.
Toen trad hij binnen'shuis, niet als een gast van buiten,
Maar of hij als de weerd het voorhuis wou ontsluiten;
Zijn broek staat op de klink, zijn wambuis ongeknoopt,
Gelijk men uit het bed bij wijlen haastig loopt;
Zijn borstrok staat en gaapt en sloft hem bij de leden;
Zijn kousen hangen los en schuiven naar beneden;
Een slaapmuts op het hoofd en kamermuilen aan;
En ziet, dus ging de vos omtrent de deure staan.
Hij knikt een ieder toe; hij groet de naaste buren;
Hij spreekt de meisjes aan, die hier of ginder schuren;

Al wie maar uit en kijkt, dien biedt hij goeden dag
En draagt zich overal gelijk een buurman plag.
En tot een meerder glimp van deze looze vonden,
Zoo heeft hij voor de deur zijn kousen opgebonden;
Hij gaat in geen vertrek en kiest geen stillen hoek,
Maar staat daar 't ieder ziet en nestelt zijnen broek;
Hij rigt zijn knevels op; hij rekt zijn stramme leden;
Hij wandelt op den stoep als met getelde schreden;
Geen lubben om den hals, geen bef of ommeslag...
Een ieder stond en dubt wie dezen handel zag.

De ware reden waarom Cats het komisch verhaal waartoe dit fragment behoort bij de eerste uitgaaf van den Trouwring weggelaten heeft, is moeijelijk te bepalen. De uitgever van den tweeden druk, verschenen toen de dichter nog leefde, spreekt in het meervoud van redenen ‘den schrijver weleer bewegende’ tot deze uitlating; doch hij regtvaardigt het opnemen van het Vossevel in zijnen herdruk enkel door de mededeeling dat hij ‘goedgevonden heeft onze landsluiden ook deelachtig te maken van het volgende trouwgeval.’ De bij uitstek inheemsche tint waardoor het geheel zich kenmerkt en waarvan de dichter zelf zich zeer wel bewust was:

Sta bij, nieuwsgiere jeugd, hier is een stuk te lezen,
Dat in geen ander boek kan worden aangewezen;
Hier is een trouwgeval dat u Zuid-Holland zendt,
In Grieken nooit gepleegd, te Rome niet bekend -

wettigt eenigzins het vermoeden dat wij hier te denken hebben aan eene ware gebeurtenis, voorgevallen te Dordrecht of te 's Hage, onder 's dichters oogen of in zijne buurt, doch waarvan het onbescheiden zou geweest zijn gebruik te maken bij het leven der hoofdpersonen. Wat intusschen ook aanleiding moge gegeven hebben tot de aanvankelijke suppressie, het komt mij voor dat wij te dezer plaatse den echten Cats in zijne volle kracht aan het werk vinden; den photograaf van het nederlandsche volkseigen; den omslagtigen doch niettemin aangenamen verteller; den niet bijster keurigen doch bij uitstek vaardigen versbouwkundige. De voorafspraak van het dichtstuk herinnert ons dat het Vossevel een letterkundig product is uit den renaissance-tijd; doch de vinding van dien grieksch-mythologischen proloog is zoo eenvoudig, en past zoo volkomen bij het verhaal, dat men er niet als noode eene andere inleiding voor in de plaats gesteld zou zien:

Als Venus op een tijd Cupido wou gebieden,
Wat bij hem stond te doen omtrent de jonge lieden,
Zoo riep zij 't olijk ding; het kwam van stonden aan,
En ging daar in het groen omtrent zijn moeder staan.
Als Venus 't guitje zag, zoo kon ze straks bemerken,
Als dat het was gezind iets zeldzaams uit te werken:
Het kind en was niet naakt, gelijk het plag te gaan,
Maar hem was om het lijf een vossevel gedaan.
Als Venus dit vernam, wist zij niet wat te peizen,
Maar vroeg hem, of hij wou in verre landen reizen?
'Neen', zeid' hij, 'moeder, neen; maar daar is zeker vriend,
Die moet van deze vacht op heden zijn gediend.
Hij vrijt een jonge weeuw; maar, wat hij heeft gebeden,
Bij hem is anders niet als enkel smaad geleden.
En ziet, de reden is, vermits hij maar en vrijt
Gelijk men plag te doen omtrent den ouden tijd.
Toen was de zoete jeugd, en al ons rotgezellen,
Van alle kant bekleed met schaaps- of lammervellen;
Dies ging ons burgerij in alle dingen rond,
Zoo dat het innig hart hun lag als in den mond.
De vrijsters waren zoet als slechte tortelduiven,
En hadden zuiver waas gelijk als versche druiven,
Zoo dat het gansch bedrijf, van maagd of jongeling,
Tot al het minnewerk met regte voeten ging.
Maar wie om dezen tijd een vrijster wil belezen,
Die moet een slimme vos, geen lam of schaapje wezen:
Want al wie heden doet gelijk men eertijds plag,
En krijgt tot zijnen loon nooit blijden bruiloftsdag.
Dit meen ik dezen vriend op heden aan te zeggen,
En leeren hem het stuk met oordeel aan te leggen;
Want zoo hij niet en wordt gediend van dezen raad,
Zoo zal zijn gansche loon maar wezen enkel smaad.
Ik zal dit vossevel hem passen aan de leden,
Want ziet, om mijn behulp zoo heeft hij lang gebeden:
En zoo hij dit geschenk naar eisch gebruiken kan,
Zoo wordt hij van een vink een rijk en deftig man.'
Als Venus had verstaan hoe deze zaken stonden,
Zoo heeft ze metterdaad den aanslag goed gevonden,
Doch zeide lijkewel: 'Ik wensch u goede reis;
Maar weeuwen, let er op, die hebben zeldzaam vleysch.'

Het slot des verhaals, wanneer Faes er in geslaagd is om Alette te 'belezen' en zijne onbeschaamdheid gezegevierd heeft over hare niet onverwinlijke schuchterheid, is even zuiver catsiaansch als al het overige. De ruwe humor is het van een moralist die niet gewoon was de menschelijke natuur van hare verhevenste zijde te bezien en

voor wien er op den bodem dier natuur, zoo vaak er geene termen waren om aan het bestaan van zekere in ons oog tamelijk vulgaire godsvrucht te gelooven, enkel eene min of meer onverholen gemeenheid lag:

Hier dient nog bijgevoegd en niet te zijn vergeten,
Hoe dat zich jonker Faes ten lesten heeft gekweten,
  En mits het zeldzaam werk een goed beginsel nam,
  Of 't tot een goed besluit en gunstig einde kwam.
Hierop zoo dient verhaald, dat Faes de vrouwe streelde,
En staâge gunst bewees, en nooit met haar krakeelde:
  En daarom, als ze stierf, zij maakte een codicil,
  En schonk hem magtig goed en al met vrijen wil.
Hiertoe wordt nog gezeid, dat Faes geweldig schreide,
Ten tijde Alette stierf en uit de wereld scheidde;
  Maar of hij tranen kreet gelijk een krokodil,
  Dat is een ander werk, dat ik niet zeggen wil.

Een dichter met meer gemoed en met een beteren dunk van het menschelijk hart zou niet aldus geëindigd zijn; en wij, wij zouden om het geval niet minder hartelijk gelagchen hebben, al had Faes, in stede van leviathanstranen te schreijen bij het graf eener vrouw die tot zwak wordens toe goed en teeder voor hem geweest was, nog in tijds, en met een weinig schaamte op de kaken, belijdenis gedaan van zijne vorige onhebbelijkheid. Vollen vrede kan men dan ook alleen met het liedje hebben waarin de geschiedenis van hem en van Alette bezongen wordt door de volksmenigte, en dat de dichter te bekwamer plaats heeft weten in te voegen; niet omdat er in dit spotziek deuntje zoo veel edeler gevoelens verkondigd worden, maar omdat het niet meer dan een deuntje is, een straatliedje, een blaauwboekje op rijm, en 's dichters eigen karakter daarbij buiten spel blijft. Er komen enkele zinspelingen in voor op het jaargetijde waarin Faes den aanval op Alette's hart ondernam, terwijl de in het voorlaatste couplet vermelde ‘spookerij’ terugslaat op den overlast dien de jonge weduwe leed van de schim haars weinig betreurden mans:

Wil er iemand weeuwen vrijen,
  Gasten, hoort den regten vond,
  Gasten, hoort den regten grond,
Anders zulje niet bedijen;
  Gaat dan hierin naar den eisch:
  Jonge weeuwen, welig vleysch!

Hoe men vrijsters dient te minnen,
Daar schrijft Naso geestig van,
En dat weet schier alle man;
Maar hoe weeuwen zijn te winnen,
Dat en houdt geen regte maat,
Maar dat leert men uit de daad.

Weeuwen, naar ik heb bevonden,
Houwen niet van lange praat,
Want hier vrijt men met de daad;
Dat zijn hier de regte gronden:
Vrijers, houdt mij dezen voet,
Want dit is voor weeuwen goed.

Kunje 'er gunsten niet verwerven,
Als het veld zijn groen verliest,
Of wanneer het dapper vriest,
Of wanneer de boomen sterven;
Ziet, dat gij tot haar genaakt,
Als het zoeter dagen maakt.

Als het aardrijk gaat ontsluiten,
Als de bosschen lustig staan,
Als de bloemen opengaan,
Als de groene kruiden spruiten,
Dan is 't eerst de regte tijd,
Dat men jonge weeuwen vrijt.

Wie kan naar den eisch beschrijven,
Wat voor kracht het jeugdig kruid
In zijn eerste jeugd besluit?
Het kan spookerij verdrijven,
En doen wijken met geweld
Al wat jonge weeuwen kwelt.

Dit wist onze Faes te gissen;
Dat is vrij een looze gast,
Die wel op den haspel past;
Zijn beleid en kon niet missen,
Hij ging op een vasten grond,
Want hij trof den regten stond.

Cats, opdat ik deze aankondiging van den arbeid zijner jongste uitgevers hiermede besluite, de geïllustreerde Cats zal in onze vaderlandsche huiskamer, op regenachtige zondag-namiddagen, steeds een gezocht prentenboek voor acht- of tienjarige jongens en meisjes blijven. De beoefenaren der vaderlandsche taal en litterarische geschiedenis,

lettend op het eigenaardige van zijne persoonlijkheid en op het tijdperk waarvan zijne schriften dagteekenen, zullen hem nimmer te breedsprakig keuren, nimmer te plomp of te onbeduidend. Wat eindelijk den dichter in hem betreft, geen eenigzins geoefend kunstkenner zal bij het doorbladeren van zijne door allerlei gebreken ontluisterde verzen kunnen nalaten een wettig muzenkind in hem te begroeten.

> Men lacht om Ridder Cats, die 't ik en weet niet wat
> Zoo menigwerven in zijn dichten heeft gehad.
> Maar desalniettemin, een dichtstuk is wel plat,
> Indien het niet en heeft een ik en weet niet wat:

dit artistiek epigram van Simon Stijl is op Cats eigen dichtwerken van toepassing. Hunne trivialiteit wordt geboet door iets van dat onuitsprekelijke waaraan men overeengekomen is den naam te geven van poësie.

CD. BUSKEN HUET.

Politiek overzigt.

AMSTERDAM, 25 September 1863.

Wij zijn gewoon, dat bij ons de sluiting van het oude zittingjaar der Staten-Generaal de *ouverture* is van de opening van het nieuwe, en dat - vreemd genoeg - die sluiting niet het begin, maar het einde vormt der vacantie van onze volksvertegenwoordigers. De vacantietijd heeft ditmaal niet zeer lang geduurd, maar lang genoeg, zoo wij hopen, om de leden der beide kamers met frisschen moed en nieuwen ijver te hebben toegerust voor de taak, die hen wacht, en lang genoeg, om hun de gelegenheid te geven in hunne eigene conscientiën in te keeren en zich zelven af te vragen, welke oppositie, door hen gevoerd, aan het belang der *zaak* gewijd, en welke tegen de *personen* alleen gerigt was, en om tot de vaste overtuiging te geraken, welke gedragslijn hun in het volgende zittingjaar wordt voorgeschreven door hunne vaderlandsliefde en door de eischen eener onpartijdige en eerlijke behartiging der publieke zaak.

Wij gelooven, dat velen met ons den kampstrijd om portefeuilles en de voortdurende wisseling van ministeriën moede zijn; dat de meerderheid met ons verlangt, dat er veel en goed werk worde verrigt; dat er worde gehandeld, bestuurd en geregeerd; dat er ontwikkeling kome zoowel op stoffelijk als zedelijk gebied, en dat men met soberheid zich aan het behagelijke genot van oratorische oefeningen overgeve, welke ons onwillekeurig herinneren aan het onvruchtbare ‘l'art pour l'art.’ De discussie in het parlementaire krijt is niet bestemd om persoonlijke ijdelheid te streelen, gelukkige gaven van welsprekendheid te openbaren en te doen bewonderen, kwistig te strooijen met spranken van vernuft, en te grasduinen in vele en

veelzijdige citaten; zij heeft niet tot doel om aan te toonen, tot welke handigheden de zoogenaamde onopregte stijl den veteraan der oratorie en van 't syllogisme in staat kan stellen; zij mag niet gelijken op eene wandeling op een zomerschen achtermiddag in de bekoorlijke omstreken van Arnhem of Driebergen, waarbij men naar hartelust nu eens d i t bijpaadje, dan weder g i n d s c h e slingerlaan en verderop g e n e bevallig-kronkelenden landweg in mag slaan; de parlementaire discussie heeft naar onze meening eene andere en hoogere, eene nuttiger roeping. Zij moet voet bij stuk zetten; zij moet de kwestie, welke haar bezig houdt, grondig bezien; zij moet door argumentatie tot eene daad trachten te komen; zij is middel om tot stand te brengen; zij is geen doel. Alle elementen, aan het behandelde onderwerp vreemd, moet zij ter zijde laten; zij heeft alleen te doen met de beste wijze, waarop de zaak, welke aan de orde is, kan worden ingevoerd en tot een wettelijk bestaan gebragt.

Niet die vertegenwoordigers zijn het kostbaarst, die der natie het meest kosten - 't zij aan tijd, 't zij aan geld - maar zij, die 't ijverigst en bekwaamst zijn om goede beginselen in goede wetten te helpen formuleren en zich bereid toonen om krachtig mede te werken tot de ontwikkeling, de welvaart en den vooruitgang van hun volk. Een naauwlettend toezigt op de rigting en de handelingen der regering, eene waakzame contrôle op de naleving van de wetten des lands, behoort tot de pligten der vertegenwoordiging, en wij wenschen, dat de nederlandsche vertegenwoordiging dien pligt met volkomen onafhankelijkheid vervulle. Maar dat toezigt moet gepaard gaan met de opregte begeerte om het regeren vruchtbaar te doen zijn in resultaten, niet om het onmogelijk te maken of te bemoeijelijken. Wie door persoonlijke bedoelingen of door persoonlijke vriendschap of antagonisme het gouvernementele raderwerk belemmert, moge een welsprekend redenaar zijn, een gewenscht volksvertegenwoordiger is hij niet.

Het zittingjaar 1862-1863 van de Staten-Generaal werd den 19^{den} September, namens den koning, door den minister van binnenlandsche zaken gesloten. Met voldoening werd in de sluitingsrede teruggewezen op hetgeen tot stand was gebragt; op de drie traktatateten met België; op de wetten, regelende het middelbaar onderwijs en de wijze van exploitatie der staatsspoorwegen en op vele andere belangrijke maatregelen, welke men aan het gemeenschappelijk overleg tusschen de uitvoerende en wetgevende magt had te dan-

ken. Het afgeloopen jaar werd door den minister een goed jaar genoemd. Zeer zeker, ook wij zijn erkentelijk voor het vele goede, dat ons daarin werd geschonken en wij waarderen de vele gewigtige wetsontwerpen in dat tijdvak door de regering ingediend. Maar wij mogen toch betreuren, dat de spoorversmalling van den hollandschen spoorweg niet tot stand is gekomen, en wij nog onder den last der tienden blijven zuchten. Wat echter bovenal onze blijdschap heeft getemperd, is de treurige loop, dien de zaak der doorgraving van Holland-op-zijn-smalst, dank zij veler en velerlei tegenwerking, deels uit gemoedelijke financiële, deels uit andere meer persoonlijke motieven voortgesproten, heeft genomen. In weêrwil dat een hernieuwd onderzoek en eene herhaalde berekening de uitvoerbaarheid van het werk boven allen redelijken twijfel gesteld, en eene som van 21 millioen als het maximum der kosten aangewezen hebben, is het noch den Heer Jäger, noch het comité mogen gelukken het vereischte kapitaal bij elkander te brengen, en is zelfs de maatschappij niet geconstituëerd geworden, ofschoon voor meer dan het wettelijk vereischte bedrag was deelgenomen en de inschrijvingen waren geaccepteerd. De uitslag en loop - wij willen nog niet zeggen: afloop - dezer gewigtige zaak, heeft zeker bij een ieder, wien het belang der hoofdstad ter harte gaat, een zeer pijnlijken indruk gemaakt, en 't ware inderdaad wenschelijk dat het volle licht opging over alles, wat met de geschiedenis der inschrijving, met wat er aan voorafging, en wat er op is gevolgd, in verband staat, opdat men weten moge, aan welke oorzaken het ongunstig lot der onderneming toe te schrijven is. Men is toch alligt geneigd bij iedere mislukking naar de schuldigen te zoeken, aan wie die mislukking kan worden geweten, en zonder juiste en volledige kennis der feiten loopt het publiek groot gevaar onbillijk te worden jegens sommige van hen, die regtstreeks of zijdelings in de zaak betrokken zijn. Ter voorkoming van alle miskenning en van alle onjuist oordeel, zou 't schrijven van de geschiedenis der concessie het beste voorbehoedmiddel zijn.

Dit staat echter vast, dat niet à posteriori aan de bepalingen en voorwaarden der concessie zelve de mislukking mag worden toegeschreven. Toen men juichte en petitionneerde, toen men vlaggen liet wapperen en schitterende lichten ontstak, toen men ondersteunde en aandrong, was de concessie bekend, en de vorm van een prospectus kon haar noch voor- noch nadeeliger maken voor hen, die zich

niet door smakelijke inkleeding van een financiëel plan plegen te doen verleiden.

Wij zijn overtuigd, dat ook de regering van ganscher harte den loop der zaken betreurt en niets liever zoude wenschen dan een middel te vinden, waardoor alsnog deze gewigtige onderneming kan worden verwezenlijkt. De ondervinding heeft nu geleerd, dat opgewondenheid alleen niet volstaat om grootsche dingen te scheppen.

Onmiddellijk na de sluiting van het oude zittingjaar, werd het nieuwe op plegtige wijze door den koning zelven op den 21sten September geopend.

De troonrede kondigt vele belangrijke wetsontwerpen aan en opent ons het verschiet op eene vruchtbare zitting, zoo men althans goed kan vinden, met ijver de handen aan het werk te slaan.

De regeling van het beheer en de verantwoording der koloniale geldmiddelen; de reglementen op het beleid der regering in West-Indië; een nieuw wetboek van strafvordering; eene wet tot regeling der schutterijen en verscheidene belastingwetten zullen aan de Staten-Generaal worden ingediend of zijn reeds bij hen ingekomen.

Aan werkzaamheid zal het dus der vergadering niet ontbreken.

De gunstige toestand van 's lands financiën; de krachtige voortzetting van den aanleg der staatsspoorwegen; het uitzigt op verdere schulddelging zijn zoovele mededeelingen, welke wij met groot genoegen hebben vernomen. Hoe spoediger het spoorwegnet wordt voltooid, des te voordeeliger zal zulks zijn voor de schatkist en des te eer zal de tijd aanbreken, waarop de uitgegeven gelden beginnen kunnen rente af te werpen.

In het personeel der vertegenwoordigers hebben eenige wijzigingen plaats gehad. De Heeren Kingma en Wichers hebben voor het lidmaatschap der Tweede; de Heer Hartevelt voor dat der Eerste Kamer bedankt; de plaats van den Heer Wichers is vervuld door den Heer Geertsema van Groningen; de beide anderen zijn nog onvervuld. De Heer van Reenen is weder door den koning, op voordragt zijner medeleden, tot voorzitter der Tweede Kamer benoemd. - Wij verwachten van hem eene kalme en onpartijdige leiding en eene opregte zucht tot welwillende medewerking en overeenstemming met de hoofden der verschillende ministeriële departementen, en tot het geven van eene rigting aan de discussie, waardoor contemplatieve meditatie zoo min mogelijk bevorderd, maar daartegen handelingen en practische resultaten ten nutte des lands in ruime mate verkre-

gen worden. ‘Behoud der orde’ is eene grens aan de discussie te stellen; tevens moet ‘ter-zijde-stelling van alles, wat aan de behandeling van 's lands zaken vreemd behoort te blijven,’ haar als pligt worden opgelegd. Wij hebben daar niet veel bij te voegen.

Zoo wij thans het liefelijk 's Gravenhage verlaten vol van goede verwachting over de dingen, die komen zullen, dan geschiedt het niet zonder nog een laatsten *sehnsuchtsvollen* blik te slaan op die vredige, rustige residentie, welke zoo gunstig afsteekt bij het tooneel van wanorde en strijd, dat vele andere landen van ons werelddeel ons te aanschouwen geven. De geestverwanten van Stahl mogen met genoegen van den Haag naar Berlijn reizen, ons valt die togt bang en zwaar. Von Bismarck-Schönhausen is voor ons indigestibel, en wij zijn geene vrienden van eenige oproeping van het volk op de straat. Allerminst behaagt ons eene verraderlijke taktiek en het opwerpen eener leuze, waardoor de onwetende massa in den waan wordt gebragt, dat er geen alternatief is tusschen goed-Pruis, royalist en feudaal, of niet-Pruis, republikein, oostenrijkschgezinde en liberaal te zijn.
Oostenrijksch-gezinde en liberaal! Zij, die in onze rigting steeds geweest en gebleven zijn, zullen die zamenkoppeling moeijelijk zonder een kleinen glimlach kunnen lezen, bij de levendige herinnering hoe weinig synoniem die woorden vóór 1859 waren! En toch, zoo ver is het in Duitschland, in Pruissen gekomen, dat een liberaal niet anders kan worden gestigmatiseerd en welligt uit het parlement geweerd, dan door de aantijging, dat hij een voorstander is der oostenrijksche hervormingsplannen, en dientengevolge een vijand van zijn land en van zijn koning. Wij doen het pruissische ministerie niet de beleediging van te meenen, dat dit werkelijk zijne gedachte is; wij zien er alleen eene electorale krijgsmachine in, even als hier te lande het weren der bisschoppen was, en wij hebben zelfs eenige bewondering voor de handigheid, waarmede het hoofd van het kabinet het juiste oogenblik heeft weten te kiezen om zijn slag te slaan, en de snaar heeft weten aan te raken, welke in 't gemoed zijner landgenooten 't gemakkelijkst trilt. Hetgeen men sedert langen tijd verwachtte, is geschied. Het pruissische huis der vertegenwoordigers is bij koninklijk besluit van 4 September ontbonden, ingevolge art. 51 der constitutie. Het rapport van het ministerie, waarop dit besluit is gegrond, luidt als volgt:

- ‘Nadat het Uwer Majesteit op den 27sten Mei van dit jaar had behaagd, de sluiting der zitting van het huis der afgevaardigden te

bevelen, omdat de meerderheid van het huis hare medewerking had geweigerd aan Uwer Majesteits gouvernement, hebben wij aan Uwe Majesteit in ons rapport van 15 Junij onze nederige overtuiging te kennen gegeven, dat men desniettegenstaande, door nieuwe onderhandelingen met de vertegenwoordiging des lands, moest trachten in den loop van dit jaar te geraken tot eene wettige vaststelling van het budget van den staat, en het huis zoo spoedig weder moest bijeenroepen, dat het mogelijk werd vóór het einde des jaars daarover te doen stemmen. Wij konden ons evenwel niet ontveinzen, dat de nadere onderhandelingen met het huis weinig kans aanboden tot een vergelijk te komen omtrent de punten van verschil. De houding, die de meerderheid van het huis tegenover Uwe Majesteit en de regering had aangenomen, en de eischen, waardoor deze meerderheid had getracht inbreuk te maken op de constitutionele prerogatieven der kroon, sloten alle hoop op eene langere zamenwerking en eene bevredigende oplossing uit. Het is daarom, dat wij ons veroorloofden, Uwer Majesteit als ons gevoelen te doen kennen, dat eene ontbinding van het huis noodzakelijk de opening eener nieuwe zitting moest voorafgaan.

Vóór uw vertrek heeft Uwe Majesteit zich verwaardigd in den ministerraad van 16 Junij deze zienswijze te omhelzen en zich tot na hare terugkomst een definitief besluit omtrent het tijdstip der ontbinding vóór te behouden.

De toestand van zaken in Uwer Majesteit's staten heeft sinds dien tijd geene aanleiding gegeven om eenige wijziging te brengen in de boorstellen, die Uwe Majesteit heeft goedgekeurd; maar van de andere zijde hebben zich op het gebied der Bondsconstitutie voornemens geopenbaard, waarvan de blijkbare strekking is de stelling van Pruissen als groote mogendheid in Duitschland en Europa te verzwakken, eene stelling, welke het welverkregen erfgoed vormt der glorierijke geschiedenis onzer vaderen en welke het pruissische volk te allen tijde vastbesloten is geweest zich niet te laten ontrooven.

In deze omstandigheden zullen Uwer Majesteit's onderdanen de behoefte gevoelen om bij de aanstaande verkiezingen het bewijs te leveren, dat geen verschil van meeningen in Pruissen in staat is, om tegenover eene poging, die Pruissen's waardigheid en onafhankelijkheid bedreigt, de éénheid van het volk en zijne onkreukbare trouw aan de dynastie te schokken.

De gebeurtenissen der laatste dagen hebben ons dus slechts kun-

nen bevestigen in de voorstellen, die wij met eerbied in de maand Junij aan Uwe Majesteit hebben onderworpen, en daar de nieuwe verkiezingen een tijdvak van bijna twee maanden zullen vereischen, behooren de maatregelen, door Uwe Majesteit in den ministerraad van 16 Junij goedgekeurd, zonder eenig verwijl te worden ten uitvoer gelegd, opdat het aan het huis mogelijk zij de beraadslagingen over het budget nog vóór het einde des jaars te doen afloopen. Wij stellen dus met de diepste onderdanigheid aan Uwe Majesteit voor om nevensgaand ontwerp-besluit tot ontbinding van het huis der afgevaardigden in werking te brengen.' -

Dit kostbare staatsstuk is onderteekend door de heeren von Bismarck-Schönhausen, von Bodelschwing, von Roon, von Itzenplitz, von Mühler, von Lippe, von Selchow en zu Eulenburg, en is gedagteekend van 2 September. Men kan er uit zien, dat reeds in *Junij* tot de ontbinding van het huis besloten was en dus twee maanden vóór het oostenrijksche ontwerp tot hervorming van den duitschen Bond bij het pruissische ministerie bekend kon zijn. Voor de derde maal zullen dus de pruissische kiezers uitspraak hebben te doen tusschen de regering en de vertegenwoordiging. In weêrwil van den pijnlijken indruk, dien het oostenrijksche initiatief op vele gemoedelijke Pruissen heeft gemaakt, achten wij het niet twijfelachtig, dat de meerderheid van het huis onveranderd zal blijven. Al de handigheid van het pretext; al het gunstige van het gekozen tijdstip, kan, dunkt ons, het gezond versland der natie niet zoodanig benevelen, dat zij niet meer zou inzien dat het hier alleen een strijd geldt tusschen een fcodaal en reactionair ministerie en eene liberale vertegenwoordiging; niets meer en niets anders. - De buitenlandsche politieke vraagstukken hebben daarmede niets gemeen; integendeel mag men veilig aannemen, dat Pruissen nooit zulk eene treurige en vernederende rol zou hebben gespeeld en Oostenrijk's taktiek nooit zou zijn geslaagd, zoo een krachtig, liberaal bewind te Berlijn de teugels had gevoerd. De heer von Bismarck-Schönhausen is ongeveer zulk een fantastisch staatsman als von Radowitz, van wien keizer Nicolaas van Rusland' verklaarde dat hij alles begreep, behalve de politiek von Radowitz. Men spreekt van terzijdestelling der constitutie, van een absoluten regeringsvorm aan de eene, van een algemeen stemregt aan de andere zijde; men mompelt van een verbond tusschen Pruissen, Rusland en Frankrijk en van de inéénsmelting van geheel noordelijk Duitschland in den Pruissischen staat.

De heer von Bismarck-Schönhausen is volkomen de man, om al deze droombeelden te koesteren; maar het is evenzeer mogelijk, dat hij zich laat bekeeren tot de liberaliteit. Psychologisch moge zulk een diplomaat eene belangrijke studie opleveren; te beklagen is het land, welks lot aan zulk een regeerder is toevertrouwd. - Wij zeiden, dat het even mogelijk was, dat de Berlijner premier een warm liberaal werd, als dat hij tot een *coup d'état* overging. Wij beroepen ons voor deze meening op het contra-ontwerp eener bondshervorming, dat van hem is uitgegaan. De koning van Pruissen heeft den 23sten een antwoord gerigt aan de vorsten en de vertegenwoordigers der vrije steden, die hem de besluiten, te Frankfort genomen, hebben medegedeeld. In dit antwoord worden de oostenrijksche hervormingsontwerpen verworpen en in overeenstemming met het rapport zijner ministers, door den koning de volgende punten als basis vooropgesteld: Het regt van *veto* voor elk der beide duitsche groote mogendheden tegen eene oorlogsverklaring, zoolang het *bondsgebied* niet aangevallen wordt; - volkomen gelijkstelling van Pruissen en Oostenrijk in het Directorium; - directe verkiezingen voor de Bondsvertegenwoordiging en uitbreiding harer regten en bevoegdheid. - Het ministerie stelt den koning voor, over bovenstaande punten met zijne bondgenooten in onderhandeling te treden en, zoo noodig, eene conferentie van ministers bijeen te roepen om een ander hervormingsontwerp te bewerken, dat later aan de goedkeuring der vertegenwoordigers van het geheele duitsche volk of van de wetgevende kamers der afzonderlijke staten zou moeten worden onderworpen.

Kan men liberaler voor Frankfort en voor den Bond zijn dan de heer von Bismarck-Schönhausen, die te Berlijn en voor Pruissen alle inmenging der volksvertegenwoordiging schuwt en tracht te doen ophouden?

Intusschen wordt het volk ijverig door de feodale organen en door de officiële raadgevers bewerkt, om te stemmen voor opregte liefhebbers van land en koning, welke liefhebbers geene andere kunnen zijn dan jonkers en antirevolutionairen. Die een liberaal lid herkiest, bezondigt zich aan Pruissen's waardigheid en aan Pruissen's dynastie. Bij eene aanneming dezer leer, behoeft niet eens de constitutie en het vertegenwoordigend stelsel te worden afgeschaft; zij begraven zich zelven.

Wij zijn dan ook niet bevreesd, dat het pruissische volk in dezen strik zal loopen; wat wij veel meer zouden duchten, is dat het nieuwe

huis, door een halstarrig en kleingeestig volhouden aan eigen meening op ieder ondergeschikt punt, de hooge en edele beginselen schade zal toebrengen, welke het geroepen is te handhaven. Mogten wij ons daarin bedriegen! Mogten de nieuwe vertegenwoordigers, waar het wezen van den regeringsvorm niet in 't spel is, toonen zacht van inkleeding te kunnen zijn bij onwrikbare krachtige handhaving van beginselen en zaken!

Dit is ook de welgemeende raad, dien een vroeger, meer liberaal minister, de heer von Schmerling, aan zijn volk geeft. Bovenal is eenige toenadering op het punt der legerorganisatie - het lievelingsdenkbeeld des konings - uit een politiek oogpunt vooralsnog wenschelijk en raadzaam.

Het vorstencongres te Frankfort, waarover wij onze lezers de vorige maand vrij uitvoerig hebben onderhouden, is den 1sten September gesloten. Oostenrijk heeft alle reden over den uitslag der conferentie tevreden te zijn en zich te verheugen over zijn initiatief. Het aantal leden van het directorium is op zes bepaald: de regtstreeksche keuze der bondsvertegenwoordiging is met bijna eenparige stemmen verworpen, zoodat ook daarin het oostenrijksche ontwerp heeft getriomfeerd; alleen is het cijfer van 300 op 302 leden gebragt ten behoeve van de vrije stad Hamburg. Het belangrijke art. 8 is gewijzigd in dien zin, dat de beslissing van oorlog en vrede zal worden genomen met drie vierden der stemmen van het Directorium, terwijl art. 11 bepaalt, dat voor alle veranderingen in de bondsconstitutie volkomen eenstemmigheid wordt vereischt. Bij de eindstemming hebben zich *tegen* het hervormingsontwerp verklaard: Baden, Saksen-Weimar, Mecklenburg, Waldeck en Reuss, benevens Luxemburg, dat zich refereerde aan den koning-groothertog. Men verlieze echter niet uit het oog, dat de aanneming door de meeste vorsten is geschied onder voorbehoud van de latere sanctie der wetgevende kamers van hun land. De keizer van Oostenrijk zelf heeft eenige *réserves* gesteld, en deze omstandigheid, gevoegd bij de onthouding van Pruissen, geeft aan het geheele vorsten-congres een karakter van vaagheid en van louter voorbereiding, waardoor de beteekenis zijner besluiten niet wordt verhoogd. De keizer van Oostenrijk heeft het congres gesloten met eene aanspraak, waarin hij zijne bondgenooten dank zegt voor de vele bewijzen van overeenstemming en belangeloosheid, welke zij gedurende de tiendaagsche debatten hebben gegeven. Hij eindigt met deze woorden: - ‘Ik verzoek mijne door-

luchtige bondgenooten de betuiging mijner innige erkentelijkheid te ontvangen voor het vertrouwen en de vriendschap, die zij mij persoonlijk hebben bewezen. Onze eerste bijeenkomst van duitsche vorsten sluit met den wensch, dat zoo spoedig mogelijk eene tweede haar volge en al de leden vereenige van het groote gemeenschappelijke vaderland en aldus onze pogingen bekroone! God behoede Duitschland en ons allen!' -

Na het sluiten der vergadering heeft Frans Joseph, alvorens zich naar zijne staten te begeven, een bezoek afgelegd bij koningin Victoria van Engeland op het kasteel Rosenan. Aan dit bezoek wordt geene staatkundige beteekenis toegekend; het is zuiver eene daad van *haute courtoisie*.

Wij mogen echter niet vergeten, dat het vorstencongres ten slotte weder eenen brief aan den koning van Pruissen heeft gerigt, om hem kennis te geven van al de genomen besluiten en hem tot adhaesie uit te noodigen. Men kent het Pruissische antwoord en het contraontwerp van den heer von Bismarck.

't Zou minder belangrijk zijn, indien wij den keizer van Oostenrijk of den koning van Saksen of de overige potentaten wilden vergezellen bij den luisterrijken intogt, dien zij in hunne staten deden na hun terugkeer uit de grijze rijksstad. Met geestdrift werden zij door de bevolking hunner landen ontvangen en zij mogten zich overtuigen, dat de publieke opinie ook voor de duitsche vorsten aangename en streelende openbaringen ten beste heeft, als zij er de landskinderen naar behandelen.

De oostenrijksche rijksraad heeft een besluit genomen, dat zijn bewustzijn van eigen regt en waardigheid schitterend heeft bewezen. De galicische afgevaardigde Rogawski was, wegens zijne inmenging in den poolschen opstand, gearresteerd, doch op grond, dat hij niet op heeterdaad was betrapt en dus op zijne onschendbaarheid geen inbreuk mogt worden gemaakt, heeft de rijksraad uitgesproken, dat hij weder op vrije voeten behoorde te worden gesteld, en het ministerie heeft zich aan die uitspraak onderworpen. Het feit ontleent zijne waarde aan de politieke ontwikkeling, waarvan de oostenrijksche vertegenwoordiging daardoor blijk heeft gegeven.

Op zijne reize naar de Krim, heeft de grootvorst Constantijn van Rusland aan het hof van Weenen een bezoek gebragt en is hij met eerbewijzingen en oplettendheden overladen, die zeker te Parijs niet onopgemerkt zijn gebleven. Wij meenen echter, dat er geen grond

bestaat, om aan eene toenadering tusschen Rusland en Oostenrijk te gelooven; de laatste diplomatieke correspondentie toont daarvan geen spoor. Iets anders is het, of, bij eene meer vertrouwelijke overeenstemming tusschen Parijs en Berlijn, niet alligt de vijandige houding van Frans Joseph tegenover keizer Alexander zou kunnen worden getemperd.

Te midden van dien altoosdurenden naijver tusschen de beide duitsche groote mogendheden en van de kleine veeten der overige duitsche staten onderling, zich nog illusiën te vormen over een éénig Duitschland, is inderdaad niet aan ons gegeven. Het vereischt eene '*Illusionsfähigkeit*, welke wij bekennen te missen, en die zeker in de laatste dagen niet is versterkt, als wij den blik vestigen op de gespannen verhouding tusschen den duitschen bond en Denemarken. Het deensche gouvernement heeft bij een breedvoerig schrijven geantwoord op het besluit der bondsvergadering van 9 Julij; het beroept zich op de volkomen autonomie aan de hertogdommen verleend, bij eene gelijkstelling met de overige deelen van het rijk ten opzigte der liberale grondwettige regten en instellingen van Denemarken, en het meent eene eventuële bondexecutie alleen in het licht van internationaal regt te moeten beschouwen. Het kabinet van Kopenhagen heeft inmiddels zijne maatregelen genomen; een traktaat is tusschen Denemarken en Zweden gesloten, waarbij het laatste zijne hulp toezegt ingeval van eene bondexecutie en eene aanranding van het deensche grondgebied. De meest intieme verstandhouding heerscht tusschen de beide landen; beiden rusten zich uit tot den strijd en vereenigen hunne vloten, en zoo de duitsche bond tot vijandelijkheden overgaat, zullen vermoedelijk de Scandinavische rijken die beantwoorden door eene blokkade der Duitsche havens. Onmiddellijk gevaar voor eene vredebreuk is er echter niet; men kan met Duitschland lang, zeer lang *à couteaux tirés* staan - zonder te vechten.

Zoo het moeijelijk is zich van een vorst te ontdoen, volgens de getuigenis der duitsche demokraten van 1848, het schijnt bijna even moeijelijk te zijn er zich een aan te schaffen. Nog altoos wacht Griekenland op zijn jeugdigen koning, die wel is waar den 17^{den} September met zeer veel praal uit Kopenhagen is vertrokken, doch niet naar zijn koningrijk is gegaan. Hij zal eerst de hoven van St. Petersburg, Londen, Brussel en Parijs bezoeken, en eerst wanneer de Ionische eilanden behoorlijk geannexeerd, de financiën geregeld, de rust en orde hersteld en de teedere kwestiën van de persoonlijke

eigendommen van zijn voorganger uit den weg geruimd zijn, zal hij den steven wenden naar zijne smachtende onderdanen. Inmiddels is de toestand van Griekenland verre van gunstig; wanorde en partijschap heerscht allerwege en contra-revoluties worden met moeite bedwongen; de schatkist werd met groote inspanning bewaakt, hoe vreemd zulk een voorzorg ook klinken moge in de ooren der grieksche fondsenhouders, die zich de atheensche schatkist nooit anders dan ledig hebben kunnen voorstellen. Ook die andere Jérôme Paturot - wij bedoelen Mexiko - is nog niet zeker van zijn zaak, ofschoon zijne kansen op het verkrijgen van een keizer thans vrij gunstig staan. Vijf leden van de deputatie, welke aan den oostenrijkschen aartshertog Ferdinand Maximiliaan de kroon zal aanbieden, bevinden zich in Frankrijk en zullen weldra naar Miramar vertrekken. Het zijn de heeren Gutierrez de Estrada, Juarez Peredo, Hidalgo, Antonio Escandon en Landa. Men verzekert, dat de aartshertog zeer genegen is de kroon te aanvaarden, ook zelfs wanneer hij niet al de waarborgen mogt kunnen verkrijgen, die hij aanvankelijk heeft verlangd. Op de bescherming van Frankrijk zal hij kunnen staat maken, wanneer hij daarvoor zijne erkentelijkheid op de juiste wijze weet te toonen. Inmiddels is het land, op welks troon hij zich zal plaatsen, verre van een paradijs; paradisische onschuld en vrede worden zeker in Mexiko minder nog dan ergens elders gevonden. Een volk, dat gedurende eene halve eeuw verdeeld is geweest door partijschappen en een prooi van avonturiers van den dag, dat aan spaansche indolentie en bigotisme de meeste creoolsche ondeugden paart, mag niet worden geacht op een hoogen trap van zedelijke beschaving en materiële ontwikkeling te staan. Daarbij, - groot als de vorderingen der fransche wapenen zijn, die thans ook Tampico hebben veroverd, geeft de partij van Juarez den kamp nog niet op. De generaal zelf houdt zich nog staande te San Luis Potosi; generaal Doblado - een ieder is daar generaal of pater - handhaaft zich in Guanaxuato; de generaals Ortega, Comonfort en Tapia schijnen daarentegen zich aan de fransche bevrijders aan te sluiten. De steden en het platteland zijn nog voortdurend blootgesteld aan plundering en moord door de guerillabenden, die de meeste provinciën doorkruisen; de financiën verkeeren in eenen verwarden toestand en de maarschalk Forey moet niet alleen op het slagveld, maar tevens op de bureaux van den fiscus krachtig werkzaam zijn. Zoodra men dan ook van de aanneming van de kroon door den aartshertog verzekerd is, zal eene nieuwe leening

worden uitgeschreven, waarvan de opbrengst allereerst zal moeten dienen tot teruggave der oorlogskosten aan Frankrijk.

Het budget van den oorlog - van de meest improductieve uitgave - op te maken, zou in onzen tijd tot zeer verrassende resultaten leiden. Wie telt al de millioenen, die de krijg reeds heeft verslonden in Amerika en in Polen? In welke evenredigheid zal de uitkomst staan tot den prijs, dien zij heeft gekost?

Die wanverhouding bestaat, dunkt ons, bovenal bij den burgeroorlog in Noord-Amerika, die 't laatste bedrijf schijnt ingetreden te zijn, een bedrijf, bloediger nog en afschuwelijker dan die er aan voorafgingen. Onbetwistbaar wint het Noorden terrein; generaal Rosencranz heeft Chattanoga bezet; Burnside rukt vooruit in Tennessee; Meade bespiedt het leger der geconfedereerden onder Lee bij den Rapidan en Culpepper, en Gillmore gaat voort Charleston te bombarderen en te doen blokkeren. Om Charleston concentreert zich de algemeene belangstelling. Het eiland Morris is door de Noordelijken bezet; de forten Sumter en Wagner zijn tot zwijgen gebragt, doch niet genomen, en de held van het zuiden, de moedige Beauregard, verdedigt de veege stad met onverzwakte kracht. Gillmore heeft haar te vergeefs opgeëischt; zij heeft nog geen lust zich aan het Noorden te onderwerpen, al vertoonen hare wallen slechts reusachtige puinhoopen. Hoe groot echter haar moed en hare volharding wezen mogen, haar eindelijke val kan bezwaarlijk worden voorkomen, en de inneming van Charleston is voor Gillmore vermoedelijk slechts eene kwestie van tijd en van granaten.

Het Zuiden gaat nog voort met de worsteling; het bereidt zich tot eene geduchte nieuwe krachtsinspanning en heeft daarbij de hulp ingeroepen der.... slaven! Men heeft besloten vijfhonderdduizend negers onder de wapenen te roepen en hun de vrijheid en het bezit van vijftig morgen lands te beloven na het einde van den oorlog. Hoe nu; wat is dan het doel van dezen burgerkrijg? Is niet slavernij contra abolitionisme de leuze? En het Zuiden, het land der slavernij, neemt in den uitersten nood zijne toevlugt tot emancipatie. Emancipatie! de kracht van dat beginsel zal overwinnen in het brandpunt der slavernij; maar het Zuiden zal er evenmin door geholpen worden, als door het voornemen der mexikaansche regering - welke? - om de Confederatie te erkennen, als door de langdurige pogingen, door zijnen diplomatieken agent te Londen, den heer Mason, in het werk gesteld om den zedelijken steun van Engeland te ver-

werven; pogingen, die zonder eenig gevolg zijn gebleven bij Lord Russell en den ouden Pam. Wij vernemen dan ook, dat de heer Mason het perfide Albion heeft verlaten, na eene verklaring, waarbij hij al het hopelooze en doellooze zijner zending aan het britsche ministerie herinnert. Welligt zal zijn collega in Frankrijk beter slagen, zoo de uitslag niet te laat komt.

Rijker aan afwisseling nog dan de berigten van Noord-America zijn de tijdingen geweest omtrent de Poolsche kwestie en den Poolschen opstand. Zoo ooit, gedurende deze maand werd het publiek onophoudelijk geslingerd tusschen hoop en vrees.

De hoop op het behoud van den Europeschen vrede werd verlevendigd door het bezoek van den prins van Hohenzollern-Sigmaringen in het kamp te Châlons. Teregt of ten onregte bragt men dat bezoek in verband met openingen van Pruissen, die eene toenadering tusschen dat land en Frankrijk en bijgevolg ook eene minder vijandige houding van keizer Napoleon tegenover Rusland moesten voorbereiden. Het oostenrijksche hervormingsplan was ook hier het punt van aanknooping; even als te Berlijn was ook te Parijs de handeling van Frans Joseph ongunstig opgenomen. Geruchten omtrent Rusland's voornemens om het koningrijk Polen van het Weener congres geheel af te staan, mits het ongestoord bezit der vroegere oud-poolsche provinciën, die thans een integrerend deel van het Russische rijk uitmaken, hem werd gewaarborgd; om de kroon van Polen aan den hertog van Leuchtenberg op te dragen; om in het gansche Russische rijk een constitutionelen regeringsvorm en algemeene liberale maatregelen en instellingen in te voeren; - Engeland's onbewimpelde verklaring, dat het ongenegen was voor Polen het zwaard uit de schede te trekken; al deze geruchten deden de gemoederen met meer kalmte de toekomst te gemoet zien. Maar die meerdere gerustheid maakte plaats voor even overdreven vrees, toen al deze schoone tijdingen ongegrond bleken te zijn en Rusland noch Polen afstaan, noch liberale constituties invoeren wilde.

In afwachting van Rusland's antwoord, maakte de heer Drouyn de Lhuys zijne circulaire aan Frankrijk's vertegenwoordigers in het buitenland; graaf Rechberg en lord Russell hun antwoord op den eersten brief van prins Gortschakoff bekend. Eindelijk verscheen de russische dupliek in den vorm van dépêches aan de russische gezanten te Londen, Parijs en Weenen, waarbij een memorandum was gevoegd ter staving van Rusland's goed regt om zijn gezag in Polen te hand-

haven en alle vreemde inmenging van de hand te wijzen. Deze laatste nota's van prins Gortschakoff kenmerken zich door eene hooghartigheid en eene ironie, welke aan de goede verstandhouding tusschen zijn meester en de westersche mogendheden weinig bevorderlijk moeten zijn, en met ondubbelzinnige woorden verklaart hij, dat het debat over de poolsche kwestie hierbij als gesloten moet worden beschouwd. Het was niet te verwonderen, dat de houding van den petersburger diplomaat op nieuw Europa met angst voor een oorlog vervulde, vooral toen kort daarna in den *Moniteur* het manifest der poolsche nationale regering, aan haren vertegenwoordiger, prins Ladislas Czartoryski, te Parijs gezonden, werd openbaar gemaakt. Men zag in die mededeeling eene vijandige handeling van Frankrijk en ook in Engeland verwekte het jongste antwoord eene groote verontwaardiging, welke echter op zich zelve den vrede niet bedreigt. Wij blijven toch bij onze meening, dat Engeland geen oorlog met Rusland wenscht en zich te gelegener tijd van de poolsche kwestie zal weten af te maken. Niet zoo gerust zijn wij omtrent de bedoelingen van Frankrijk; maar hoe oorlogzuchtig ook gestemd, zal keizer Napoleon zich tweemaal bedenken, alvorens hij den strijd met Rusland aanbindt. Nu de eerste ontroering over den toon der russische nota voorbij is, neigt men algemeen tot de overtuiging, dat de vrede in ieder geval tot het voorjaar ongestoord zal blijven.

Wat de liberale en constitutionele hervormingsplannen van keizer Alexander betreft, zoo kunnen wij bezwaarlijk alle geloof daaraan opgeven, vooral na de lezing van de redevoering, waarmede hij den finschen landdag te Helsingfors heeft geopend. De vorst, die de afschaffing der lijfeigenschap heeft doorgedreven en aan de landbouwende bevolking tegen matigen prijs grondbezit wil toewijzen, heeft antecedenten, die ons ook verdere schreden op den weg van vooruitgang mogen doen verwachten, en wij beschouwen het in geenen deele als onmogelijk, dat de constitutionele regeringsvorm in Rusland worde ingevoerd, al gelooven wij ook niet, dat daardoor ooit de tegenstand van Polen zal worden overwonnen.

De poolsche opstand breidt zich uit; na gedurende een paar maanden te zijn verflaauwd, heeft hij met nieuwe kracht in deze maand het hoofd opgestoken en niet alleen het zoogenaamde koningrijk Polen, maar de meeste vroegere poolsche provinciën, vooral die aan Gallicië grenzen, zijn thans in verzet en vertoonen talrijke benden welgewapende patriotten, die den guerilla-oorlog met goeden uitslag

tegen Rusland voeren. Talrijke overwinningen zijn door hen behaald, vooral in het palatinaat Lublin, en ofschoon zij het verlies van hun dapperen aanvoerder Lelewel te betreuren hebben, tegenover dat verlies staat een voortdurende aanwinst van troepen en officieren. Ook de magt en de invloed van de poolsche nationale regering schijnt dagelijks toe te nemen, en men vreest meer hare ongenade, dan die van Rusland. Van hunne zijde schijnen de Russen evenzeer hunne krachten te versterken; de generaal Muravieff gaat voort met gevangennemen, onthoofden of transporteren, en sedert de stedehouder van Polen, de grootvorst Constantijn, naar Petersburg is ontboden en zijne betrekking heeft nedergelegd, is het laatste spoor van een ordelijk burgerlijk bestuur verdwenen en bukt alles onder het ijzeren *régime* van den sabel.

Polen heeft zich ook nog in eene andere ondersteuning te verheugen dan die der diplomatieke nota's van Engeland, Frankrijk en Oostenrijk. Te Rome namelijk is op den 13^{den} September en volgende dagen met buitengewone luister en geestdrift het herinneringsfeest gevierd der bevrijding van Weenen van de Turken door koning Jan III Sobiëski van Polen, een feest, dat gereede aanleiding gaf tot menige warme demonstratie ten gunste der goede, roomsch-katholieke, verdrukte poolsche opstandelingen.

Behalve deze en eenige andere kerkelijke feesten, behalve het plaatsen op den Index van Rénan's *Vie de Jésus* en het heimelijk aanmoedigen van bourbonsche propaganda, heeft het romeinsche gouvernement eene handeling van openbare vijandschap tegen het koningrijk Italië bij wijze van représaille gepleegd. Het heeft den italiaanschen consul te Rome zijn exequatur ontnomen en hem aangezegd de stad te verlaten. Deze maatregel - wij herhalen het - is eene représaille. Het italiaansche gouvernement toch had te Napels den pauselijken consul doen arresteren, omdat hij in 't geheim de rooverijen en den opstand bevorderde door het afgeven van vrijgeleiden en passen; - na de représaille-maatregel van den paus, heeft de regering van Victor-Emanuël aan al de pauselijke consuls in het koningrijk Italië hun exequatur onttrokken. De verhouding tusschen Rome en Italië is dus meer strak dan ooit, en naarmate het laatste zich consolideert, naar diezelfde mate zal het moeijelijker worden nieuwe botsingen te voorkomen.

Ook de italiaansche kwestie heeft haar laatste woord nog niet gesproken; aan den volzin ontbreken deze twee: Rome, Venetië.

Heugenis van Renswoude.

1.

Wanneer de zomerzonne daalt,
Geen streek in 't gansche Sticht, die haalt
  Bij 't liefelijk Renswoude!
Ter weêrzij van den breeden weg,
In lagen hof, op hooge heg,
  Langs gevels nieuwe en oude,
Zoo digtebij als in 't verschiet,
Hoe ge er een rozenbeemd geniet:
  Een wieg'len, geuren, blozen
  Van roode en witte rozen!

2.

Wanneer de scheem'ring 't loofgesuis
Ter ruste noodt om 't hooge huis
  Van 't liefelijk Renswoude,

Dan vliegt, de gulden akkers moê,
Het voog'lenheir dien lommer toe,
Waaraan 't zijn nest vertrouwde;
De wildzang smelt tot zoete beê,
En ademloos weêrhoudt ge uw schreê
Om toch geen toon te missen
Dier hartsgeheimenissen!

3.

O beemd! wat prees ik uw geneugt
En liet geen blonde, dartle jeugd
Op 't open grasperk spelen?
Noch schetste, waar ge schaduw boodt,
Dien zuigling op den moederschoot,
Dat groepjen om te stelen?
O bosch! wat stofte ik op uw lied
En leende 't oor aan 't paartjen niet,
Door 't maanlicht schalk beschenen,
Het kerkjen langs verdwenen?

Junij 1863.
W. D-s.

Bibliographisch album.

Het domicilie van onderstand volgens de Wet tot Regeling van het Armbestuur van den 28sten *Junij* 1854 (*Stbl.* N°. 100), *toegelicht en verdedigd door Jhr. Mr. H.J. Trip, Wethouder der Gemeente Groningen, belast met de Armenzaken, Voorzitter van het Burgerlijk Armbestuur, enz. Te Groningen, bij J.B. Huber*. 1862.

Wie geen volslagen vreemdeling is in de kennis van onzen maatschappelijken toestand, weet tot hoevele moeijelijkheden, tot hoeveel getwist en geschrijf onze tegenwoordige Armwet aanleiding heeft gegegeven en nog steeds geeft. Het kan hem niet onbekend zijn, hoe vooral de vaststelling der geboorteplaats als domicilie van onderstand een strijd in het leven heeft geroepen, waarvan het einde nog niet is te voorzien. Tot dien strijd onzer dagen heeft de Heer Trip, in zijn aan het hoofd dezer regelen vermeld werk, eene hoogst belangrijke bijdrage geleverd.

Tot eene juiste waardering van zijnen arbeid, zal het noodig zijn met een woord het onderwerp van dien strijd te omschrijven en de verhouding der partijen te schetsen.

Het in de wet aangenomen stelsel vond reeds terstond hevige tegenkanting. Zoowel in als buiten de Kamers vermeenden velen daarvan de jammerlijkste gevolgen te kunnen voorspellen, en wanneer men alles nagaat, wat sedert de aanneming der wet over hare werking is in het licht verschenen, zoude men bijkans tot de conclusie komen, dat die profetiën maar al te zeer zijn vervuld.

Mogen we toch geloof slaan aan de jaarlijksche Verslagen der Gedeputeerde Staten, aan verreweg het meerendeel der over dit punt in het licht verschenene brochures, aan het oordeel van zoo vele kundige mannen, hetzij in de Staten-Generaal, hetzij in Tijdschriften of Couranten-Artikelen uitgesproken, dan is in het door de wet gegehuldigde stelsel van domicilie de bron van alle kwaad gelegen.

Dat stelsel toch - zoo heet het - is onregtmatig, ondoeltreffend

en hoogst nadeelig[1], het verkracht de eerste beginselen van staatsregt en staatsbestuur, het verlamt het hoofdbeginsel der wet: overlating der armenzorg aan de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid, het rigt de plattelands-gemeenten te gronde en oefent een hoogstschadelijken invloed uit èn op de armen èn op de armverzorgers; kortom, het is een looden last waaronder de maatschappij dreigt te bezwijken. Redding valt alleen te verwachten van eene geheele herziening der wet, van de geheele terzijdestelling van het stelsel der geboorteplaats, van de aanneming van het stelsel van het werkelijk verblijf.

Luttel is daarentegen het aantal van hen, die zich tegen dezen bijna algemeenen en niet zelden hartstogtelijken aandrang verzetten, en zelfs die weinigen, welke het stelsel der wet in bescherming nemen, erkennen voor het meerendeel, dat eene herziening op sommige punten niet alleen wenschelijk, maar zelfs dringend noodzakelijk genoemd moet worden.

Bij allen is het klaarblijkelijk meer de vrees voor het stelsel van het werkelijk verblijf, dan wel ingenomenheid met het stelsel der geboorteplaats, welke hun de pen ter verdediging van de wet heeft doen opvatten.

Niet alzoo de Heer Trip. Het stelsel der geboorteplaats is, volgens hem, niet alleen verkieslijk boven ieder ander, maar op zich zelf aan te bevelen; het is niet relatief, maar absoluut goed. Met alle kracht verzet hij zich dan ook niet slechts tegen de afschaffing daarvan, maar ook tegen iedere voorgestelde wijziging[2].

De tegen dat stelsel ingebragte bezwaren zijn, volgens hem, alle òf geheel hersenschimmig òf ten minste onbeduidend. Zoo de toestand door de wet in het leven geroepen niet volmaakt is, dan moet de schuld elders gezocht worden, doch niet in de bepalingen der wet.

Hoe groot dus oogenschijnlijk ook de overeenstemming moge zijn tusschen den Heer Trip en hen, die vroeger hunne stem ter verdediging der wet hebben laten hooren, hoe dikwijls hun onderzoek hen tot dezelfde resultaten moge leiden, toch moet het standpunt van den Heer Heer Trip een ander, een nieuw standpunt genoemd worden.

1 Vgl. o.a. Mr. G.A. IJssel de Schepper, ‘Het onregtmatige, ondoeltreffende en hoogstnadeelige der Armenwet, enz.’ Zwolle, Erven Tijl, 1861.

2 Van de door den schrijver voorgestelde wijzigingen is de eerste geheel van administratieven aard; zij laat het stelsel der wet ongeschonden. Wat de andere, opheffing van het regt van verhaal voor de kosten der geneeskundige visites, betreft, deze wijziging schijnt mij in strijd met het door den schrijver aangenomen stelsel; zij is eene concessie tot welke hij, door de magt der feiten, tegen zijn beginsel wordt gedwongen.

Of het houdbaar is? - Of de schrijver het heeft kunnen bereiken, zonder de wenschelijkheid met de werkelijkheid te verwarren, zonder de vereischten van eene goede wet te miskennen, zonder, na denkbeeldige bezwaren te hebben wederlegd, van zijne zijde denkbeeldige voordeelen in het leven te roepen, zonder werkelijk bestaande bezwaren te ligt te schatten of over het hoofd te zien?

Ziedaar zoovele vragen, welke de lezing van het werk van den Heer Trip bij mij deden opkomen en welke ik hier nader wensch te onderzoeken. Vooraf echter eene enkele aanmerking van meer ondergeschikt belang. Zij betreft den vorm van het werk.

Hoe verdienstelijk van inhoud het werk ook moge zijn, toch maakt het op den lezer, althans zoo ging het mij, te veel den indruk van eene verzameling van bouwstoffen. De schrijver heeft van den rijken schat zijner literarische kennis en ondervinding niets ongebruikt willen laten en daardoor, naar mijne overtuiging, de waarde van zijn werk verminderd.

Gaarne wil ik gelooven, dat de schrijver, uithoofde van den betrekkelijk korten tijd, dien hij volgens zijne voorrede aan zijnen arbeid heeft kunnen wijden, den tijd niet heeft kunnen vinden om korter te zijn; doch dit neemt niet weg, dat zulks in het belang der zaak wezenlijk te betreuren is. Juist bij een werk als dat van den Heer Trip, 't geen èn om het onderwerp, èn om den geest waarin het is geschreven, verdient in ieders handen te zijn, had de vorm meer op den voorgrond dienen te staan. Het is overrijk aan wezenlijk goede opmerkingen over Armwezen en Armverzorging, die echter, verscholen als zij liggen tusschen de vele bladzijden, welke met citaten en minder afdoende redeneringen zijn gevuld, moeijelijk haren weg tot het groote publiek zullen vinden.

De Heer Trip heeft zich volgens zijne voorrede voorgesteld, licht te verspreiden in de eerste plaats door eene uiteenzetting van alles wat omtrent dit onderwerp bij de behandeling en na de vaststelling der wet is voorgevallen en door de mededeeling van de gedachten, welke hierover door anderen gewisseld zijn, terwijl zijne eigene beschouwingen door hem meer op den achtergrond worden geplaatst. Juist dit laatste is echter zeer te betreuren. De beschouwingen van een man zoo rijk aan kennis en ondervinding in alles wat het Armwezen betreft, als de schrijver zich in dit werk heeft getoond, hebben in mijn oog eene grootere waarde, dan de dorre en langwijlige compilatie van alle meeningen, juist of onjuist, welke over dit onderwerp zijn geuit. Vooral bij den schrijver, die blijkens zijne slotsom, zoo weinig gewigt hecht aan al de in de Staten-Generaal en in de Verslagen der Gedeputeerden geopperde bezwaren, is zulk eene overtollig uitvoerige uiteenzetting nog te meer te verwonderen.

De Heer Trip is, zooals ik zoo even zeide, een voorstander van het stelsel der wet. Zijn werk is geschreven ter verdediging van het stelsel der geboorteplaats, zooals dat in de wet is opgenomen. Niet van eenige wijziging of verandering harer bepalingen, maar van hare goede uitvoering is volgens hem afdoende verbetering te verwachten. Onverschilligheid, bedrog en kwade trouw, ziedaar de eenige beletselen, die ons verhinderen in een beteren toestand te geraken. Wanneer ieder slechts zijn pligt vervult, zal ook onder deze wet eene nieuwe blijde toekomst geboren worden, en die pligtsvervulling behoort toch zeker niet tot de idealen!

Er is ongetwijfeld in deze redenering veel waars. Het is zoo, wanneer de wet allerwege en door ieder overeenkomstig haren geest en strekking wierd toegepast, dan zouden de thans bestaande bezwaren grootendeels, zoo niet geheel, wegvallen, doch zoo redenerende kan men nog verder gaan en zeggen, wanneer alle menschen waren zoo als zij moesten zijn, dan hadden wij geen Armwet noodig. - De vraag is m.i. niet, of de wet op zich zelve beschouwd goed genoemd moet worden, of hare voorschriften in overeenstemming zijn met de beginselen van regt en zedelijkheid, maar of zij goed is met het oog op den bestaanden maatschappelijken toestand. Wat baten toch de beste wetten wanneer zij in de toepassing falen? - Men kan dan, ja, op eene goede toepassing aandringen, de aandacht vestigen op het vele goede, dat de wet bevat, en zulks is ontegenzeggelijk zeer prijzenswaardig, maar daarvan is geene verbetering te wachten, zoolang de wet zelve niet in overeenstemming is gebragt met de maatschappij, waarvoor zij is bestemd. Die overeenstemming moet steeds het doel zijn van den wetgever; het doel, bijna had ik geschreven, het ideaal; want het zal steeds uiterst moeijelijk, zoo niet onmogelijk zijn, dat doel volkomen te bereiken. En wanneer wij nu onze Armwet beschouwen in verband met den maatschappelijken toestand, kan dan ons oordeel nog zoo gunstig zijn als dat van den Heer Trip? - Wanneer wij zien, dat de kerkelijke liefdadigheid in die wet het voorwendsel zoekt en vindt om zich aan de vervulling van haren pligt te onttrekken; dat de bepalingen dier wet een restitutie-stelsel in het leven hebben geroepen, 't welk niet alleen de gelden van vele gemeenten verslindt, doch bovenal een doodenden invloed uitoefent op alle goede armverzorging; dat alzoo feitelijk de eene bepaling door de andere krachteloos wordt gemaakt, dan kan het niet anders of ons oordeel moet van dat van den Heer Trip verschillen, en wij kunnen van goede vermaningen alleen, bij geheele instandhouding der wet, geene betere toekomst verwachten.

Eene andere vraag is het, of de bestaande bezwaren wel kunnen worden weggenomen, zonder nog grootere te doen ontstaan; of wij hier de Scylla wel kunnen vermijden zonder in de Charybdis te vervallen?

Het is reeds dikwijls gezegd, en het is eene stellige waarheid, de armoede kan door geene Armwet worden verdreven. Ik zoude zelfs nog verder durven gaan. Geene Armwet, of zij zal in enkele opzigten nadeelige gevolgen hebben: beide èn Armoede èn Armwet zijn de onvermijdelijke kwalen van onzen tijd; beide zijn ze een noodzakelijk kwaad, en bij alle middelen die er worden aangewend om dat kwaad in de toekomst te doen verdwijnen, blijft ons voor het oogenblik niets anders over dan te trachten om het zoo dragelijk mogelijk te maken.

Het kan oppervlakkig schijnen alsof ons verschil van gevoelen zich oplost in een woordenstrijd. Niet minder dan de Heer Trip, ijver ook ik tegen de vervanging van het stelsel der wet door het stelsel van het werkelijk verblijf; beide komen wij dikwijls tot dezelfde resultaten. Toch verschillen wij nog veel. Volgens de meening van den Heer Trip is de wet, ik herhaal het, niet relatief; maar absoluut goed; naar mijne zienswijze is het stelsel der wet wel verre te verkiezen boven de andere stelsels, die ons als beter worden aangeprezen, maar toch, met het oog op onzen maatschappelijken toestand, lijdende aan groote gebreken. Een natuurlijk gevolg hiervan is, en hierin ligt onze groote grieve tegen de leer van den schrijver, dat wij, volgens hem, op geene verbetering behoeven bedacht te zijn (waarom toch wat goed is nog verbeterd?), maar dat de wetgever op zijne lauweren kan gaan rusten en tot de onderdanen zeggen: de bezwaren, die gij van de wet ondervindt, ontstaan door uwe, niet door mijne schuld. Ich habe das meinige gethan, thun Sie das Ihrige!

Deze strekking van de leer des schrijvers is naar mijne overtuiging eene zeer nadeelige. De stempel der onvolmaaktheid, welke op ieder menschelijk werk rust, ontbreekt ook hier niet, en door ons die onvolmaaktheid, dat gebrekkige te ontveinzen, zullen de gevolgen daarvan niet worden weggenomen.

De hoofdbezwaren tegen de wet zijn, zoo als ieder bekend is, de volgende:

I. Hare bepalingen omtrent de restitutie van verleenden onderstand geven aanleiding tot eene ondoordachte, dikwijls onnoodige en te ruime bedeeling.
II. Dat zelfde restitutie-stelsel dreigt in zijne gevolgen het platte land finantieël te gronde te rigten; en
III. De kerkelijke liefdadigheid vindt in de bepalingen der wet een voorwendsel om zich aan de vervulling van haren pligt te onttrekken.

Met een enkel woord wensch ik het oordeel van den schrijver over deze van alle zijden geopperde bezwaren na te gaan. De beantwoording der vraag, of ik te veel van des schrijvers voorliefde

of liever vooringenomenheid met de bepalingen der wet heb gezegd, vermeen ik alsdan gerust aan het onpartijdig oordeel van den lezer te kunnen overlaten.

Ad I^{um}. Dit bezwaar, hetwelk in de eerste plaats verdient genoemd te worden, daar het op het wezen der armverzorging zelve een allernadeeligsten invloed uitoefent, kan zelfs door den schrijver niet geheel worden ontkend. Er wordt - hij stemt dit toe - dikwijls te ligtvaardig tot het verleenen van ondersteuning overgegaan en zulks vooral wanneer men de zekerheid heeft de uitgegevene gelden van derden terug te zullen bekomen. De bepalingen der wet, welke zullen strekken om die ligtvaardige bedeeling voor rekening van derden tegen te gaan treffen ook volgens hem niet altijd doel. Zulks is echter geenszins in staat om des schrijvers ingenomenheid met de wet te verminderen. Niet alleen toch is volgens hem dit bezwaar zeer overdreven, maar bovendien volstrekt niet aan de bepalingen der wet toe te schrijven. De ongelukkige toestand is volgens hem eenig en alleen te wijten aan de besturen, die met de uitvoering der wet zijn belast, niet aan de wet zelve. Wanneer alle besturen, zegt de schrijver aan het slot zijner redenering, hun geweten raadpleegden en daarnaar handelden, dan zouden de bepalingen, welke in de wet tegen ligtvaardige bedeeling zijn opgenomen, zeer voldoende zijn. Moest de Heer Trip in zijn eigen stelsel niet verder gaan en zeggen, dan zouden ze overbodig zijn?

Met de wijze waarop de schrijver hier de wet zoekt vrij te pleiten van alle schuld aan het ontstaan dezer moeijelijkheid, kan ik mij geenszins vereenigen.

De Armwet is gemaakt voor de maatschappij waarin *wij* leven, voor de menschen, waaruit die maatschappij bestaat, en wanneer het nu blijkt, dat die menschen krachtens de bepalingen dier wet handelingen verrigten in strijd met regt en zedelijkheid; handelingen, welke dikwerf met volle regt met den naam van opligterij en misbruik van vertrouwen bestempeld zouden kunnen worden, dan kan men, naar mijne wijze van zien, niet volstaan met een beroep op het geweten dier menschen en blijven zeggen: de wet is goed.

De geheele redenering van den schrijver komt hierop neêr: de wet is goed, wanneer slechts de menschen goed waren. Maar dan is de wet immers *niet* goed, want aan de volmaaktheid van het menschelijk geslacht zal toch wel niemand gelooven.

Neen! de ligtvaardige bedeeling voor rekening van derden *is* een bezwaar aan onze wet verbonden, 't welk niet weggeredeneerd *kan* worden, en geene vermaningen of aanschrijvingen zullen ooit voldoende bevonden worden om dit kwaad te weren. Wanneer wij dat kwaad blijven dragen, dan is het om niet door ondoordachte veranderingen in een nog erger kwaad te vervallen, maar geenszins om-

dat wij meenen, dat de wet goed en niet te verbeteren is. Verbetering van de wet, wegneming der haar aanklevende gebreken is het doel, dat ons altijd voor oogen moet blijven staan, en ik geloof dat wij minder naar hersenschimmen zullen jagen, wanneer wij trachten eene wet te maken, bruikbaar voor onvolmaakte menschen, dan wanneer wij, zooals de schrijver, de menschen volmaakt willen maken, ten einde de wet goed te doen werken.

Ad II^{um}. Dit bezwaar hangt naauw te zamen met het voorgaande, zóó naauw zelfs, dat men bij het wegvallen daarvan ook de klagten over den finantiëelen ondergang der plattelandsgemeenten zoude zien verdwijnen. Wat is toch het geval? - Art. 21 (bedeeling alleen bij volstrekte onvermijdelijkheid) wordt veelal uit het oog verloren, daar waar het geldt de ondersteuning van elders armlastigen.

Dat iedere ondersteuning, welke buiten die volstrekte onvermijdelijkheid door burgerlijke besturen wordt verleend, niet alleen geen goed doet, doch integendeel eene in alle opzigten verkeerde strekking heeft, spreekt wel van zelve; doch dubbel waar mag dit genoemd worden, wanneer die noodelooze ondersteuning voor rekening van derden wordt verleend.

Het moge hun, die tot de toepassing der wet zijn geroepen, somwijlen zwaar vallen, volkomen in den geest der wet te handelen, wanneer zij te schielijk of te ruim bedeelen voor rekening van derden, begaan zij een misdrijf, 't welk zij nimmer door een beroep op hunne menschlievendheid kunnen en mogen vergoêlijken. - Eene zonderlinge menschenliefde toch, die alleen dan zich openbaart, wanneer de eigene beurs gespaard kan blijven; eene edele daad voorwaar, wanneer men den een het geld ontsteelt om het den ander te geven!

Neen, eene dergelijke handelwijze kan op geenerlei wijze verontschuldigd, veelmin geregtvaardigd worden. Zij is verkeerd op zich zelve, allerschadelijkst in de gevolgen. Onder die nadeelige gevolgen moet ook gebragt worden de plundering van de finantiën van het platte land. Het is toch, naar mijne overtuiging, een onbetwistbaar feit, dat in de steden meer armen worden bedeeld ten laste van het platte land dan omgekeerd. Men heeft dit feit in twijfel zoeken te trekken, men heeft zelfs met statistieke tabellen trachten aan te toonen, dat er in de steden minder elders geborene inwoners werden aangetroffen dan in de plattelandsgemeenten. Vergeefsche moeite om het niet bestaan aan te toonen van een feit, 't welk terstond aan ieder, die slechts rondom zich ziet, in het oog valt, 't welk een noodzakelijk gevolg is van onzen maatschappelijken toestand.

Bij de statistieke berekeningen heeft men geheel uit het oog ver-

loren, dat het niet de vraag is, waar zich in den regel de meeste elders geborene *inwoners* bevinden; doch waar de meeste elders geborene *armen*, die ondersteuning erlangen, worden aangetroffen, en het laatste is geenszins een noodzakelijk gevolg van het eerste. - Bovendien zullen de elders geborene inwoners ten platten lande in den regel niet uit de steden, maar uit de omliggende gemeenten afkomstig zijn.

De volgens den schrijver grootendeels gefingeerde finantiëele nood der plattelandsgemeenten wordt in het breede door hem behandeld. Het is hier de plaats niet om in eene uitvoerige wederlegging te treden van al zijne redeneringen, eene wederlegging, welke uit den aard der zaak eveneens vele bladzijden zoude vorderen. Slechts deze opmerking wensch ik te maken, dat alles wat door den schrijver wordt in het midden gebragt over de nog minder juiste toepassing der wet, waardoor misschien in steden armlastige personen nog voor rekening van het platte land worden bedeeld; over vroegere achterstanden, welke de cijfers hooger doen schijnen dan zij werkelijk zijn; over den drang der plattelandsbesturen, om hunne armen in de steden te doen bedeelen, enz., toch altijd uitzonderingen zijn; uitzonderingen, die niet in staat zijn de algemeene klagt krachteloos te maken en waardoor hare ongegrondheid niet kan worden aangetoond.

Was er voor het bestaan van dit bezwaar geen andere grond, dan de profetiën in de Kamers of zelfs de klagten van enkele gemeenten, dan zoude men misschien nog aan dat bestaan kunnen twijfelen, maar nu alle plattelandsgemeenten, alle Verslagen van alle Gedeputeerde Staten van alle Provinciën, die klagt aanheffen en haar mct cijfers staven, nu kan men niet door aprioristische redeneringen en het wijzen op enkele feiten die algemeene klagt ontzenuwen.

Men heeft natuurlijk het volle regt op te komen tegen hetgeen in de Jaarverslagen der Gedeputeerde Staten wordt vermeld, doch men kome dan op met bewijzen. Er moet toch m.i. een onderscheid worden gemaakt tusschen de in die Verslagen vermelde en door cijfers aangetoonde feiten en de redeneringen over en gevolgtrekkingen uit die feiten, welke er eveneens in worden aangetroffen. Dit onderscheid is niet altijd door den schrijver in het oog gehouden.

Wat ten slotte den finantiëelen druk der plattelandsgemeenten betreft, de schrijver, die de gegrondheid van het eerste bezwaar niet heeft kunnen ontkennen en heeft moeten toegeven dat er te ligtvaardig voor rekening van derden wordt bedeeld, zal ook dien druk als een noodwendig gevolg dier handelwijze moeten aannemen, tenzij hij het bewijs levere dat het getal der elders armlastigen in de steden en ten platten lande geen noemenswaardig verschil oplevert. Dit bewijs is door hem niet geleverd en kan m.i. ook niet geleverd worden.

Ad III^{um}. De kerkelijke liefdadigheid, dit wordt door niemand tegengesproken, heeft niet aan de verwachting van den wetgever beantwoord. De wet laat de verzorging der armen over aan de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid; slechts bij volstrekte onvermijdelijkheid zal volgens het beginsel der wet door de burgerlijke besturen het hoogst noodige worden verstrekt. De kerk onttrekt zich aan de vervulling der op haar rustende verpligtingen, het verschil van domicilie wordt als voorwendsel aangegrepen, de ware reden is te zoeken in volslagen gemis aan pligtbesef.

Dat die houding der kerkelijke liefdadigheid de goede werking der wet in den weg staat, is duidelijk; doch zoo ergens, dan is hier de wetgever van schuld vrij te pleiten. Hier hebben wij minder te denken aan een gebrek in de bepalingen der wet, dan aan een onvolmaaktheid in onzen maatschappelijken toestand, welke door geene wet kan worden opgeheven, maar bij ieder stelsel zal blijven bestaan. Twee stellingen toch staan in dezen vast, nl. 1°. dat de kerkelijke liefdadigheid hare roeping niet begrijpt en in de vervulling harer verpligtingen te kort schiet, en 2°. dat zij nimmer door de wet tot die pligtsvervulling kan worden gedwongen; en wanneer men deze beide stellingen aanneemt, komt men onvermijdelijk tot het resultaat, dat eene verandering van het stelsel der wet in dezen geene verbetering kan aanbrengen. Daar waar onwil, onverschilligheid en gemis aan pligtbesef eene verkeerde handelwijze in het leven roepen, en waar tevens de gelegenheid ontbreekt om door dwangmiddelen de nadeelige gevolgen daarvan te doen verdwijnen, kan men alleen van den tijd, van eene verandering in den boezem der kerk zelve, genezing hopen. Kerkelijke en bijzondere liefdadigheid, beide zijn ze voor een groot deel op een dwaalspoor geraakt, en geene wet, geene ministeriëele aanschrijving zal haar weder op den regten weg brengen. Slaat men het oog op de kerkelijke liefdadigheid (altijd in het algemeen gesproken, want niemand zal ontkennen dat er diakoniën zijn welke hare roeping beter begrijpen), dan zoude men dikwijls het doel harer instelling eerder zoeken in het zamenbrengen van een kapitaal, dan in de uitdeeling van liefdegiften aan de armen; dan zoude men eerder wanen dat hare taak bestond in de afschuiving dan in de verzorging der armen.

En de bijzondere liefdadigheid? - Reeds elders heb ik als mijn gevoelen te kennen gegeven, dat de ware liefdadigheid uiterst schaars werd aangetroffen, en ik ben sedert niet van gedachten veranderd. Ziet rondom u, en gij zult een legio Vereenigingen en Genootschappen zien, alle met liefdadige doeleinden opgerigt, maar wanneer gij ze gaat schiften en het kaf van het koren gaat scheiden, hoevele houdt ge dan over, bij welke liefde tot den naasten, niet alleen de drijfveêr, maar ook eene kracht ten goede genoemd moet worden? -

En zoo het bij bijzondere personen waar is, dat die liefde moet zijn eene liefde met verstand, nog meer geldt dit bij vereenigingen, en bij hoevele vereenigingen wordt dat verstand aangetroffen?

Wij kennen Protestantsche Vereenigingen tot bevordering van Waarheid en Godzaligheid onder Roomsch-Katholijken; wij troetelen en koesteren de kinderen van een Matamoros; wij doen veel, misschien te veel voor onze medemenschen, en toch, wanneer wij van dat vele alles wat in beginsel en in de gevolgen onnut en verkeerd is, afscheiden, doen wij nog veel te weinig. Ons land telt liefdadige vereenigingen bij honderden, en toch worden er slechts enkele aangetroffen die aan haar doel beantwoorden en welke men in den waren zin des woords liefdadig kan noemen; eene omstandighcid des te meer te betreuren, daar men toch moet aannemen dat ze alle aan een gevoel van menschenliefde haar ontstaan hebben te danken. De stroom, welke goed geregeld zulk een zegenrijken invloed konde hebben, is in eene verkeerde bedding geleid! - Meer dan bij vereenigingen, vindt men nog ware liefdadigheid bij bijzondere personen. Toch hebben wij ook hier geene redenen om trotsch te zijn. Wij zijn nog maar al te zeer geneigd om bij het philosopheren over theologische vraagstukken de groote les te vergeten: ‘hebt uwe naasten lief als u zelven!’ Wij strijden en ijveren wie toch wel het zuiverste geloof zal hebben, een strijd dikwijls met bitterheid gepaard, maar hoe zelden denken wij er aan dat geloof te toonen door onze werken.

Is de toestand der bijzondere en kerkelijke liefdadigheid verre van voldoende, en kan hierin door de wet geene verbetering worden aangebragt, hieruit volgt nog geenszins, dat de wetgever dien toestand als het ware mag ignoreren en zonder nader onderzoek op den ingeslagen weg mag blijven voortgaan. - In de eerste plaats dient er naauwkeurig te worden toegezien, dat het kwaad niet door eene verkeerde houding der burgerlijke armbesturen worde verergerd, iets hetgeen ontegenzeggelijk maar al te dikwijls is geschied. Én al te groote toegefelijkheid, én al te groote gestrengheid, doch vooral de eerste, van de zijde dier besturen hebben er veel toe bijgebragt om de diaconiën zoo te doen handelen als thans meestal geschiedt, en zijn nog dikwijls een hinderpaal voor den terugkeer op den goeden weg.

Doch de wetgever heeft nog meer te doen. Hij moet in de tweede plaats nagaan, of niet de bijzondere bepalingen der wet, met het oog op de houding der kerkelijke liefdadigheid, bezwaren doen geboren worden, welke, met behoud van het beginsel der wet, toch door wijzigingen in de toepassing daarvan zouden kunnen worden weggenomen. Dat die bezwaren in dezen bestaan, is m.i. ontegenzeggelijk. Het hoofdbezwaar is gelegen in de keuze der personen welke bij voorkeur door de kerk worden afgewezen. De algemeene klagte is dat de kerk juist aan de elders geborene armen hare ondersteuning

onttrekt. Deze worden verwezen naar het burgerlijk armbestuur, en vandaar de schrikbarende uitbreiding van het restitutie-stelsel.

Dit bezwaar wordt door den Heer Trip niet gedeeld. Volgens hem is het feit, dat juist de elders geborene armen door de kerk bij voorkeur worden afgewezen, in geenen deele afkeurenswaardig en nadeelig in de gevolgen. Met warmte wordt door hem de handelwijze der kerk verdedigd. Het is volgens hem rationeel, dat de kerk eenige voorliefde koestert voor hen die in de gemeente geboren en getogen zijn. Het zoude bovendien zeer ongepast zijn wanneer zij de burgerlijke gemeente niet het eerst ontlastte van die armen die voor hare rekening komen.

Deze redenering van den schrijver zoude hoogstens kunnen bewijzen dat de kerk geldige redenen voor hare handelingen kan opgeven, doch nimmer dat die handelwijze geene schadelijken invloed uitoefent op den gang der zaken, en dit laatste is m.i. onbetwistbaar. Juist door dat afwijzen van elders geborenen toch werkt zij in ieder geval de uitbreiding van het restitutiestelsel in de hand en geeft zij voedsel aan de zucht tot te ligtvaardige bedeeling voor rekening van derden.

Maar bovendien, is de redenering van den schrijver wel waar? Kan de kerk afdoende redenen voor hare handelwijze bijbrengen? Mag zij voorliefde koesteren voor den eenen arme, omdat hij in de gemeente is geboren, den andere afwijzen, alleen omdat zijne geboorte elders heeft plaats gevonden? - Brengt de leer van het Christendom dan mede dat men, alvorens hulp te verleenen, eerst vraagt: ‘zijt gij wel hier geboren?’ - Ik wil niet eens treden in eene beantwoording der vraag in hoeverre zulk eene handelwijze is overeen te brengen met de bestaande kerkelijke reglementen; de geest van het Christendom veroordeelt haar reeds voldoende en door dien geest moet de kerk worden beheerscht.

Mag bij de kerk de zucht voorzitten om het eerst de eigene burgerlijke gemeente te ontlasten? - Handelt zij ongepast wanneer zij zulks niet doet? - Het is mij een raadsel, hoe de schrijver zulks kan beweren. Ik stem het hem gaarne toe, ook de Diakenen moeten handelen als staatsburgers, maar doen zij zulks dan, wanneer zij uit een kwalijk begrepen eigenbelang hunne eigene gemeente of liever hunne eigene beurs zoeken te bevoordeelen ten koste van anderen? - Neen, dan eerst zullen zij als goede staatsburgers handelen, wanneer zij zonder bijoogmerken er alleen naar streven hunnen pligt te vervullen en zich niet door voorliefde voor enkelen of zucht tot geldbesparing laten leiden.

Doch het is den schrijver immers even goed als ieder ander bekend, dat de ware reden van die handelwijze niet te zoeken is in eene quasi-bestaande voorliefde voor eene bepaalde categorie voor

armen? - Neen, geene voorliefde voor de armen, doch voorliefde voor het kerkelijk fonds, vrees voor dubbele betaling, ziedaar de eenige ware, ik zeg niet geldige, reden. Jammer slechts dat diezelfde diaconiën niet inzien, dat thans, nu die handelwijze algemeen wordt gevolgd, het einde van alles is, dat *allen* dubbel betalen.

Zijn de bezwaren, waartoe de wet naar veler meening aanleiding geeft, volgens den schrijver zeer ligt te schatten, groot zijn volgens hem de voordeelen waardoor het stelsel der wet zich aanbeveelt. Met vele zijner redeneringen op dit punt kan ik mij volkomen vereenigen, ofschoon ik geloof dat des schrijvers ingenomenheid met dat stelsel der wet hem somtijds ook daar voordeelen heeft doen zien, waar een onpartijdig oog ze niet kan ontdekken.

Onder die, naar mijne wijze van zien, hersenschimmige voordeedeelen rangschik ik in de eerste plaats dat, 't welk door den schrijver op blz. 110 zijner verhandeling met een zeker enthousiasme wordt besproken. Het geldt hier de bijzondere belangstelling der burgerlijke armbesturen in het lot van hen, die binnen de grenzen der gemeente zijn geboren. ‘Het is toch niet bekrompen,’ zegt de schrijver, ‘dat men zijn eigen belang in 't bijzonder behartigt? - Charité bien ordonnée commence par soi-même; en dit spreekwoord bevat waarheid, als men die liefde voor zich zelven in een edelen zin opvat, en daarmede geen verfoeijelijk egoïsme bedoelt. Het is toch niet bekrompen, dat men in 't bijzonder het belang behartigt van zijne vrouw en kinderen, van zijn gezin, van zijne familie, van zijne vrienden? - Waarom zou het dan bekrompen zijn dat de gemeente in 't bijzonder de belangen behartigt van die menschen, die in de gemeente zijn geboren? Die zijn toch, zoo als wij reeds opmerkten, door de natuur zelve in de gemeente voortgebragt. *De bijzondere behartiging van hun belang staat dus in verband met de natuur, is dus natuurlijk*. De gemeente is bij magte juist op die menschen een allergunstigsten invloed uit te oefenen. De behartiging van hun belang kan dus doel treffen, heilzaam werken.’

Ik geloof niet dat bij eenig burgerlijk armbestuur die bijzondere belangstelling in het lot van de ingeboren armen wordt aangetroffen; ik geloof integendeel veilig te kunnen beweren, dat de meeste dier besturen meer belang stellen in de elders geborenen, althans ze eerder en ruimer ondersteunen, en zulks om de eenvoudige reden, dat zij dan niet met hunne eigene beurs te rade behoeven te gaan - maar bovendien zoude ik in die bijzondere belangstelling, ook wanneer zij bestond, nog geen voordeel kunnen zien.

De burgerlijke armbesturen zijn niet geroepen om voorliefde te koesteren voor enkelen, zij zijn eenvoudig uitvoerders van de wet, en deze wil niet dat er eenig onderscheid tusschen de verschillende

armen worde gemaakt. Allen kunnen ze ondersteuning erlangen, doch voor allen geldt ook dezelfde regel: alleen ondersteuning bij volstrekte onvermijdelijkheid en niet meer dan het strikt noodige. Evenzeer als het is af te keuren, dat men thans de elders geborenen dikwijls meer dan het strikt noodige verleent, alleen omdat men zeker is het terug te zullen erlangen, evenzeer zoude het af te keuren zijn, wanneer de burgerlijke armbesturen de in de gemeente geborene armen aan de anderen voortrok. - Men moet niet uit het oog verliezen, dat een burgerlijk armbestuur geen philanthrophisch collegie is, 't welk met neigingen en gemoedsaandoeningen te rade mag gaan; het is niet meer, of althans het behoort niet meer te zijn, dan eene machine, welke werkt zonder aanzien des persoons, en welke alleen dan werkt wanneer, en zoo als de wet het wil.

Onder de voordeelen, aan het stelsel der geboorteplaats verbonden, wordt voorts door den schrijver nog genoemd de gelijkmatige en billijke verdeeling van de kosten der armverzorging tusschen de verschillende gemeenten. Na al het aangevoerde behoeft het echter wel geen betoog, dat juist die billijke verdeeling veel te wenschen overlaat. De schrijver stelt zich steeds het geval voor, dat de wet door allen goed wordt toegepast, en dan, ik stem het hem gaarne toe, zal de verdeeling der kosten niet onbillijk zijn, maar juist die misbruiken, waarvoor de schrijver wel zoo veel mogelijk de oogen sluit, doch die desniettemin bestaan, werpen ook dat beginsel van gelijke verdeeling omver, en bevoordeelen in hunne gevolgen de steden ten koste van het platte land.

Bij de gunstige meening, welke wij den schrijver allerwege over het stelsel der wet hebben zien koesteren, kan het ons niet bevreemden, dat geen der middelen, welke tot nu toe zijn voorgesteld om de bestaande bezwaren weg te nemen of te verminderen, genade vindt in zijne oogen.

Hij zoude trouwens ook moeijelijk van inconsequentie vrij te pleiten geweest zijn, wanneer hij in eene zoo voortreffelijke wet doortastende veranderingen had toegelaten. Geheel in overeenstemming met de door hem verkondigde zienswijze zegt hij dan ook ten opzigte der voorgestelde wijzigingen: ‘Ten slotte moet ik ten aanzien van al die voorstellen opmerken, dat ik geene reden kan vinden, indien men den grondslag der geboorte als beginsel wil behouden, en dus erkent dat die rationeel is, waarom men wijzigingen zou maken, waaraan op zich zelven zoo veel nieuwe bezwaren verbonden zijn, en die tevens inbreuk maken op dat rationele beginsel, waardoor de kosten der armverzorging zoo gelijkmatig en billijk onder de gemeenten verdeeld worden, zoowel voor het platte land als voor de steden.’

Bij de beoordeeling der voorgestelde middelen tot verbetering, is

het standpunt van den schrijver geheel opposiet aan het mijne. Wanneer de schrijver zich nog de moeite geeft om de bezwaren aan die voorstellen verbonden te onderzoeken, zoo is zulks eigenlijk van zijn standpunt geheel overbodig; hij toch kan reeds a priori ze alle verwerpen; waartoe toch verbetering aangebragt in eene wet die geene verbetering noodig heeft? - Volgens mijne zienswijze verdienen die voorstelen daarentegen een opzettelijk en naauwkeurig onderzoek. Het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand zal zich naar mijne vaste overtuiging meer en meer doen gevoelen. Wenschen wij de invoering van het stelsel van het werkelijk verblijf tegen te gaan, en niemand wenscht dat meer dan ik, laat ons dan trachten iets beters in de plaats te geven. Niet door de bestaande bezwaren te bemantelen, maar door den weg aan te wijzen langs welken zij kunnen worden vermeden, kunnen wij den schok voorkomen, die anders door eene plotselinge, geheele verandering van stelsel stellig zal ontstaan. Gaarne erken ik de groote moeijelijkheden hieraan verbonden, maar de eerste voorwaarde om ze te overwinnen, zal toch altijd wel zijn dat men ze onder de ooggen durft zien.

Ik wil geenszins beweren dat al de voorgestelde middelen tot verbetering wezenlijk verbetering zouden aanbrengen; sommige brengen op hunne beurt groote bezwaren mede; maar dat neemt niet weg, dat bij een nader onderzoek welligt ook die bezwaren zouden kunnen worden weggenomen. Van enkele dier voorstellen kan men m.i. zelfs met genoegzame zekerheid zeggen dat zij goed zouden werken.

Het is hier de plaats niet om dit punt verder in het breede te behandelen; het verdient, ik herhaal het, een opzettelijk en naauwkeurig onderzoek. Toch wil ik eene opmerking niet terughouden. Zij betreft een bezwaar, 't welk iedere noemenswaardige verandering geldt.

Wanneer gij, zegt men, eene verandering voorstelt, ten gevolge waarvan voortaan een deel der kosten door de plaats van het werkelijk verblijf zal worden gedragen, schendt gij het eens aangenomen beginsel. Gij hebt eens in beginsel aangenomen dat iedere gemeente zal zorgen voor de binnen hare grenzen *geborene* armen; wijkt gij daarvan af dan wordt gij beginselloos.

Herhaaldelijk heeft men mij, hij de beoordeeling der door mij voorgestelde wijzigingen, deze beschuldiging toegevoegd, en zij schijnt bij velen, ook bij den schrijver, weerklank te hebben gevonden.

Toch geloof ik dat ze ten eenenmale ongegrond is; dat zij die zulks beweren tot een beginsel verheffen wat niets dan een maatregel van uitvoering is, en het ware, in dezen alleen geldende, beginsel uit het oog verliezen. In beginsel is hier te lande aangeno-

men dat ook de directe bemoeijing van den staat met de armen niet wordt uitgesloten; in beginsel is aangenomen dat de gemeenten de kosten der verleende ondersteuning zullen dragen, maar kan men nu nog verder gaan en zeggen: het is ook een beginsel dat iedere gemeente zorgt voor de ingeborene of aldaar woonachtige armen? - Neen, dat alles is louter eene vraag van uitvoering, eene vraag van uitvoering waarbij men slechts één beginsel, voor oogen heeft te houden, en dit beginsel is: eene zoo veel mogelijk gelijkmatige verdeeling der kosten.

En juist dat beginsel wordt immers door het stelsel der geboorteplaats, zoo als het thans wordt toegepast, geschonden!

Wel verre dus, van in de door mij voorgestelde wijzigingen eene schending van beginselen te zien, geloof ik dat zij juist de strekking hebben, om het eenige beginsel, waarvan hier sprake kan zijn, te verwezenlijken.

Op vele punten verschil ik van den geachten schrijver in meening. Dat in eene beoordeeling juist die verschilpunten op den voorgrond treden, spreekt wel van zelve. Wanneer ik niet even uitvoerig de aandacht van het publiek gevestigd heb op het vele goede, 't welk in dit werk wordt aangetroffen, de schrijver duide mij dit niet ten kwade; het is niet geschied omdat mij de stof ontbrak, doch omdat toejuiching en goedkeuring steeds zoude geworden zijn eene herhaling van 't geen reeds door den schrijver goed was gezegd. Het heeft bovendien den schrijver niet aan lofredenaars ontbroken. Van verschillende zijden heeft men zijnen arbeid den hoogsten lof toegekend. - Mogt mijn oordeel niet zóó gunstig zijn, toch is het mijn hartelijke wensch dat er spoedig van dit belangrijk werk een tweede druk vereischt moge worden, vooral indien dit den schrijver aanleiding mogt geven zijn werk op sommige punten nog eens te herzien, den uitgever om den prijs (voor eene algemeene verspreiding veel te hoog) aanmerkelijk lager te stellen.

Groningen, Augustus 1863.

Mr. I.J. BLAUPOT TEN CATE.

Wonderen der schepping. Keur van natuurtafereelen uit de schriften van beroemde natuurkundigen verzameld door Ignaz Lampert. Naar den tweeden druk vertaald door A. Winkler Prins. In twee deelen Amsterdam, bij C.L. Brinkman.

Een reiziger, die schoone landstreken bezocht heeft, doet bij zijne tehuiskomst niets liever dan verhalen van zijn genot, en zijne vrienden aansporen om ook dat zelfde te gaan zoeken. Zoo gaat het velen eveneens na het lezen van een goed boek. Het is waarlijk een genoegen, te kunnen zeggen: lees dat boek. Maar ook het omgekeerde is waar: moet de toerist zich beklagen over afzetterijen van herbergiers, over regen en wind, over mist en teleurstellingen, ook voor den lezer is het zeer verdrietig als hij zeker boek heeft gelezen, en dan te moeten betuigen dat het hem heeft teleurgesteld, dat hij geen reden vindt om anderen tot de lezing aan te sporen. In die onaangename omstandigheid bevindt zich de schrijver van dit opstel, nadat hij, op verzoek van de redactie van de Gids, een boek gelezen heeft dat hij met gretigheid opende, afgaande op den titel en bovenal op den naam van den geleerden vertaler, den heer A. WINKLER PRINS. 't Spreekt van zelf dat een ongunstig oordeel gemotiveerd dient te worden. Laat ons beginnen met het begin, met den titel: WONDEREN DER SCHEPPING. Keur van natuurtafereelen uit de schriften van beroemde natuurkundigen verzameld, door IGNAZ LAMPERT, enz.

Wonderen der schepping - is de tijd van wonderen op den titel nog niet voorbij? wij hebben de zee en hare wonderen al gehad, en de aarde en hare wonderen, en de wonderen der voorwereld; wonderen genoeg, of liever bluf genoeg, want die wonderen bleken, bij de lezing dier wonderboeken, volstrekt geen wonderen, dat is: geen met de gewone orde der dingen onbestaanbare zaken te zijn; och neen, het waren eenvoudig beschrijvingen van hetgeen bestaat en door het verstand van den mensch te verklaren is. Zoo ook met deze ‘wonderen’ der schepping; de inhoudsopgave leert ons reeds waaruit zij bestaan; wij vinden daar, onder anderen, hoofdstukken over: de eerste indruk van den sterrenhemel, - de Arabier en het kameel, - de thermometer, - de eenheid van het menschelijk(e) geslacht, - het reizen in de woestijn, - de hefboom en de katrol - en andere wonderen der schepping! Nu, de heer WINKLER PRINS zelf is, sedert hij dien ongelukkigen titel schreef, van gevoelen veranderd; zie zijne aankondiging van ‘het Heelal en zijne wonderen,’ door A.

DIESTERWEG, in de Gids van Januarij 1863. Ook moeten wij bedenken, dat niet altijd de schrijver of de vertaler van een boek ook tevens den titel opstelt; niet zelden heeft de uitgever daarin meer te zeggen dan den auteur wel aangenaam is, wat wij bij ondervinding weten.

In de inleiding vertelt Herr LAMPERT - want wij verlaten nu den vertaler om ons meer bepaald met den verzamelaar en de schrijvers dezer opstellen bezig te houden - wij komen echter later op den vertaler terug - dat zijne tafereelen schilderingen zijn 'aan de natuur ontleend' en door de 'beroemdste meesters' der wetenschap vervaardigd. Over die beroemdheid kan de lezer oordeelen, als hij de volgende namen leest: SCHMERER, VON KOBELL, SCHEITLIN, VON TSCHICHATSCHEFF, JAHN, HEGER, DUTTENHOFER, BUFF, VAN HOGGUÉR. WISLIZENUS, KUNZEK en anderen. Of die heeren in Duitschland de 'beroemdste meesters' der wetenschap zijn, is ons onbekend, maar zeker is het dat hunne beroemdheid nog niet in ons land is doorgedrongen; nu, met den tijd kan het gebeuren.

Verder wordt er in de inleiding een behoorlijk overzigt der onderwerpen en eene opgave der bronnen *beloofd;* beiden zijn echter in de pen gebleven, wat ook het geval is met een register; - zeker beoordeelaar vergeleek eens een boek zonder register bij een man zonder neus, en een ander recensent zeide eens, over zeker werk sprekende: 'het is vast een zeer mooi boek, maar het bezit geen register en dus is het niet leesbaar. Nu, leesbaar is "de wonderen der schepping" wel, maar bruikbaar? dat is, geschikt om er iets in te zoeken of na te slaan, voorzeker dat is het niet, omdat het geen register heeft.

"Met betrekking tot de rangschikking der onderwerpen, hebben wij ons niet gehouden aan eene bepaalde volgorde van de verschillende vakken der natuurwetenschap" - heet het in de inleiding. Waarom niet? ja, dat wordt niet gezegd, tenzij dat de reden gezocht moet worden in hetgeen daar onmiddellijk op volgt: "maar onze tafereelen veel meer beschouwd als losse bladen uit een vriendenalbum - als losse bladen, die alle ons lief en dierbaar zijn." Nu weet gij de reden, lezer, waarom er geen orde of rangschikking in het boek is. Men zal dus ook van Ref. niet vergen, dat hij orde scheppe in dien warboel, en dat hij iets anders doe dan de opstellen lezen, zoo als zij op elkander volgen: uit de bontheid zijner aanmerkingen zal blijken hoe bont het boek in kwestie is.

M.J. SCHLEIDEN spreekt over het gebied der stof en dat des geestes, en verhaalt (blz. 9), dat de zintuigen de eerste indrukken ontvangen en deze als *prikkels* aan den geest overbrengen, en deze (die) prikkels veroorzaken, dat de geest zich het tafereel der schepping in vormen en kleuren voorstelt.' Op blz. 10 zegt

hij, ‘dat de zenuwen het *eigendommelijk* bestanddeel van ieder zintuig vormen, dat zij door de veranderingen en bewegingen in de buitenwereld *geprikkeld* worden en den indruk dier *prikkelingen* aan de hersenen overbrengen.’ Zeker, heel duidelijk en begrijpelijk! de geprikkelde zenuwen brengen de indrukken als prikkels aan den geest en den indruk dier prikkelingen aan de hersenen over! Doch is er dáár verwarring in de deelen die geprikkeld worden, op blz. 11 is de *geest* en op blz. 13 de *ziel* de meester van de zenuwen, die zijne dienstknechten zijn. Hij vertolkt alles wat zij, de zenuwen, hem overbrengen, en hij gebruikt tegen elk zijner dienstknechten eene afzonderlijke taal, zonder evenwel iets te weten te komen van hun bestaan.’ De zenuwen zijn zeer ‘onnoozele bedienden.’ Zij kunnen niet twee boodschappen te gelijk overbrengen. ‘Dat kan men waarnemen door den bovenarm of de *middelstreep van den rug* (een nieuwe anatomische term!) met de punten van een geopenden passer aan te raken. Al staan de passerpunten ook een duim van elkaâr, toch zal het wezen alsof men op de genoemde plaatsen slechts een enkelen prik gevoelde, daar de zenuwen hier zoo ver van elkander *verwijderd* zijn, dat de beide prikken tot het gebied van eene enkele zenuw behooren,’ enz. Dat is zenuwphysiologie van Herr SCHLEIDEN!

In de w o r d i n g d e r a a r d e zegt BURDACH: ‘wij mogen aannemen, dat de hemelligchamen door aantrekking en opeenhooping der in de matelooze ruimte aanwezige stof zijn ontstaan - dat sommige(n) van die werelden vernietigd, andere(n) pas geboren zijn - en dat dus ook onze aarde op eene dergelijke wijze is te voorschijn getreden en een dergelijk einde tegengaat.’ En waarop gronden wij deze voorstelling? ‘Op de *oneindigheid* van het geschapene.’ Omdat dus het geschapene oneindig is, daarom zal de aarde een *einde* hebben! Doch die schrijver is nog niet *au bout de son latin* wat logisch redeneren betreft, het fraaiste komt nog: ‘de vcrschillende enkelvoudige stoffen onzer planeet zijn aanvankelijk als een verwarde mengelklomp vereenigd geweest, om zich later langzamerhand in de gedaante van aarde, water en lucht van elkander af te scheiden. De drupvormend vloeibare vorm staat als 't ware in het midden tusschen den gasvorm en den vasten vorm, en *derhalve* is de aarde eens drupvormig geweest, want..... de vloeistoffen zijn bijzonder bewegelijk van aard!’ Ja, lieve lezer, dat staat woordelijk op blz. 14. - Nu volgen de gewone stellingen om te betoogen dat er een centraalvuur bestaat: de heete bronnen, de vuurspuwende bergen, het toenemen der warmte in mijnen en boorgaten, enz. Het lust Ref. niet hier te herhalen wat hij elders (zie ‘Wetenschappelijke Bladen,’ 1861, Bijblad, blz. 13) tegen de leer van het centraalvuur, op gezag van Prof. ANDREAS WAGNER, Prof. G.H. OTTO VOLGER,

DAUBRÉE en andere autoriteiten gezegd heeft; ook gelooft hij niet dat de zaak reeds als beslist mag beschouwd worden, bij het gebrekkige dat er nog altijd in de bewijsvoering der ontkenners, zoowel als in de redeneringen van de voorstanders van het centraalvuur gevonden wordt; maar hij mag toch niet nalaten hier opmerkzaam te maken op eene verklaring van het feit dat sommige landstreken rijzen en dat anderen dalen, eene verklaring zoo curieus, dat..... maar de lezer oordeele. Gij hebt in uwe eenvoudigheid altijd geloofd dat b.v. de oostkust van Zweden nog steeds rijzende was ten gevolge van de werking van een onderaardschen vuurhaard, die juist geen centraalvuur behoeft te zijn, maar toch groot genoeg is om in den Hekla en andere bergen van IJsland een blijvenden schoorsteen gevonden of gemaakt te hebben. Dat geloof was u genoeg, want het streed volstrekt niet met de wetten der natuur en evenmin met hetgeen in andere gedeelten der aarde, b.v. in Chili, wordt waargenomen. Gij eenvoudige ziel! Hoor de verklaring van BURDACH: ‘De poolgewesten, die een geringen warmtevoorraad van de zon verkrijgen, zijn het eerst afgekoeld en hebben den hoogsten graad van digtheid reeds bereikt, terwijl de keerkringslanden bij eene veel langzamere afkoeling zich ook thans nog zamentrekken en door hunne drukking de digter bij de polen gelegene streken, waar de aardschors dunner is, met kracht omhoog stuwen.’ - Nu, daar is zeker nicts van af te dingen, dat staat hier geschreven alsof hct iets was door alle menschen voor waarheid aangenomen, alsof het eene bewezene zaak was. Dat de poolgewesten een geringeren warmtevoorraad van de zon verkregen hebben en daarom het eerst afgekoeld zijn, waaruit blijkt dat? Zeker niet uit de overblijfselen van olifanten en neushoorndieren, die dáár in menigte gevonden worden, noch uit de steenkoollagen in den bodem, hoofdzakelijk uit equisetaceën, sigillariën en lepidodendrons bestaande, en volkomen gelijk aan de steenkoollagen der tegenwoordige gematigde luchtstreken, die zekerlijk ten tijde van den groei dier planten een warmer klimaat bezaten dan thans het geval is. En is het verminderen van de warmte, door de zon aan de aarde medegedeeld, de oorzaak van het zamenkrimpen der gesteenten, zoodat hunne digtheid afhangt van de werking der zonnestralen; zijn de granieten van het Atlasgebergte minder digt dan die der Dovrefjels en van den Erebus; koelen de keerkringslanden langzamer af, omdat de zonnestralen de bovenste oppervlakte van den grond verwarmen, hoewel die invloed zoo gering is, dat slechts 20 tot 30 el beneden de oppervlakte die zonnewarmte niet meer merkbaar is, en er op die diepte reeds eene onveranderlijke temperatuur in den bodem heerscht? Trekken de gesteenten der aardkorst tusschen de keerkringen zich thans nog in massa zamen en drukken zij daardoor op de vurigvloeibare (?) kern

der aarde, zoodat door die drukking de streken, bij de polen gelegen, opgeperst worden. Maar Groenland zakt tegenwoordig, ten minste als wij LYELL en andere echte geleerden gelooven mogen; en waaruit weet men, dat de aardschors bij de polen dunner dan tusschen de keerkringen is? En die zamentrekking der aardkorst tusschen de keerkringen, die inkrimping van eene dunne aardlaag aan de oppervlakte, zou gebeuren hoewel de zon dáár de meeste warmte geeft, en ofschoon anders overal elders de warmte alle voorwerpen doet uitzetten! Als dat waar was, wat zou er gebeuren? De aardbol zou door die ringvormige omsnoering tusschen de keerkringen en de uitzetting bij de polen, uit den bolvormigen toestand langzamerhand overgaan in den worstvormigen, en eindelijk de gedaante van een zandlooper aannemen, ja, als dat zoo voortging, zou de aarde ten laatste in tweeën verdeeld kunnen worden. Maar genoeg om te doen zien hoe BURDACH redeneert, en genoeg voorzeker ook om dit geheele opstel verder over te slaan, want van zulke onbewezene stellingen loopt het over.

De mensch en de natuur worden door SCHOUW beschouwd; op blz. 25 vertelt hij van '*ossen*, die zich in de Pampas van Zuid-Amerika op eene verwonderlijke wijze vermenigvuldigen' - zeker, die vermenigvuldiging zal wel *ver*wonderlijk toegaan, en is ongetwijfeld een van de wonderen der schepping, waarvan de titel spreekt. 'De tallooze hondenrassen zouden niet bestaan als de mensch zijne kunstmatige bemoeijingen niet tot den wolf en den schakal (jakhals?) had uitgestrekt.' En door die kunstmatige bemoeijingen hebben wij ook nieuwe bloemen verkregen, splinternieuwe bloemen! namelijk likooijen! Een fortuintje voor makers van albumversjes:

> 'k Zal u strooijen
> Met likooijen!

Likooijen! dat is de vertaling van het hoogduitsche *Levkoje*, eene verbastering van het grieksche woord *Leucoion*. Leucoion heet sedert CLUSIUS en DODONAEUS in het hollandsch violier, zomerviolier, *Cheirantus annuus* - maar likooije..... in welk nederduitsch botanisch werk of woordenboek komt dat woord voor?

In het opstel van PÖPPIG, de Marannon of Amazonenrivier, wordt verteld dat er 'huiveringwekkende krokodillen bij troepen vereenigd in de zon liggen te blakeren' (p. 79). Dat kan PÖPPIG niet zeggen; PÖPPIG weet te goed dat er in Amerika geen krokodillen zijn, maar dat die dieren der Oude wereld dáár door kaaimans vertegenwoordigd worden - of LAMPERT die krokodillen er bij gedaan heeft? Zeker, want ook laat hij VON HUMBOLDT niet slechts spreken over krokodillen (blz. 103), maar ook zeggen, dat

die dieren met hun *hoekigen* (kantigen?) staart vele veulens dooden - VON HUMBOLDT wist ook wel beter. De voorttelende ossen zijn nu (blz. 104) tot stieren geworden, die door den *dadelpalm* tegen de stralen der middagzon beschermd worden.

Ook de vertaling is op sommige plaatsen verrassend: het opstel van BURMEISTER, Neptunismus en vulcanismus, begint als volgt: 'De omwentelingsverschijnselen van onzen aardbol kunnen alleen opgemaakt worden uit de feiten, welke de aarde ons ook nog in den tegenwoordigen tijd doet opmerken.' Dus, dat de aarde omwentelt kunnen wij slechts weten uit hetgeen zij ons thans doet opmerken. Wij weten echter ook uit dingen die de aarde ons niet doet opmerken, uit sterrekundige berekeningen en waarnemingen, eclipsen, enz., dat zij omwentelt. Maar dat 'omwentelingsverschijnselen' van den hollandschen tekst is de vertaling van het woord *Umwälzungserscheinungen*, en dat zijn de verschijnselen waardoor wij weten dat de oppervlakte der aarde in den loop der eeuwen veranderingen of omkeeringen, revoluties, heeft ondergaan. Overigens laten wij ook dit opstel voor wat het is, en verwijzen den belangstellenden lezer nogmaals naar bovengenoemd opstel in de 'Wetenschappelijke Bladen,' om hier des te meer plaats uit te winnen.

Van de spinnen wordt ons verhaald (blz. 126) dat zij elkander dood bijten en dat de overwinnares de overwonnene uitzuigt, 'totdat de klomp een zeer klein klompje geworden is, zoo hard als steen en niet grooter dan eene rozijn!' - 'Alle spinnen hebben een rond, sneeuwwit, zwavelgeel of schitterend hemelsblaauw eijerzakje, waaruit blijkt.....' wat meent gij? 'dat zij groote vriendinnen zijn van schoone, heldere kleuren,' ofschoon er op blz. 125 gezegd is, dat de spinnen 'acht *eenvoudig zamengestelde* oogen hebben, waarmede zij niet al te best kunnen zien.' Dat is de wijze, waarop Herr SCHEITLIN natuurlijke historie schrijft!

De eenheid van het menschelijk geslacht, door BURDACH - waarlijk er is over dit opstel zooveel te zeggen, dat het onmogelijk is hier meer te doen dan te verklaren, dat het een der onbeduidendste, verwardste en onwetenschappelijkste opstellen is van hct geheele boek.

In de oceaan en het vaste land slooft GUYOT zich uit om vergelijkingen en tegenstellingen te maken, die veelal vrij gewrongen en flaauw zijn. Zoo beweert hij (blz. 185) dat 'de oceaan overal het flaauwe kenmerk van eentoonige standvastigheid draagt, en dat hij de woonplaats is van *alle* schepselen van lageren rang, *van* de veelvoeten *af tot aan* de visschen en tweeslachtige dieren *toe*': - hoewel er ook zeer laag georganiseerde schepselen in het zoete water gevonden worden, en er zoogdieren, ja zelfs de grootsten der geheele aarde, in den oceaan leven.

Ook de plantkundigen vinden opstellen over hunne wetenschap, zoo als dat van SCHLEIDEN over de verspreiding der belangrijkste voedingsgewassen, waaruit zij vernemen (blz. 191), dat er 'voedingsgewassen zijn, die een onder de aarde voortgroeijenden, doorgaans knolvormigen *stam* bezitten, die de guurheid van het luchtgestel *ontschuilen* moet. Verder, dat 'de pisang of banaanboom eene plant is, die misschien het eerste geschenk der natuur is geweest aan de kindsheid van het menschelijk(e) geslacht. Waarop die bewering steunt, blijkt uit geen enkel woord.

In het opstel van T. VON TSCHUDI over de marmot der Alpen, vindt de nederlandsche lezer eene physiologische bijzonderheid, die hem treffen zal, namelijk dat zij, de marmotten, 'een lastigen vijand hebben in de *aardwormen*, die men op sommige tijden in verbazende menigte in hunne ingewanden aantreft.' Aardwormen in een marmot! Wat geeft het, dat mannen als Prof. J.V.D. HOEVEN, HARTING, SCHLEGEL, VROLIK, Dr. LUBACH en andere nederlandsche geleerden zich uitsloven om de menschen dierkunde te leeren! Ref. ziet nu in, dat hij te haastig geweest is om het 'Wonderen der schepping' van den titel af te keuren: die aardwormen in het ligchaam der marmotten, die voorttelende ossen..... en wie weet of er niet nog meer komen, want wij zijn eerst op bladzijde 246 van het eerste deel - neen, voorwaar! de titel is goed, de inhoud beantwoordt daaraan. De billijkheid eischt, dat wij hier den schrijver - VON TSCHUDI - regtvaardigen; hij zegt het niet: Bandwürmern, dat is lintwormen, staat er in het oorspronkelijke.

BURDACH geeft vervolgens eene beschrijving van de menschenrassen, waaruit ten duidelijkste blijkt dat hij het niet de moeitc waard geacht heeft BLUMENBACH, CAMPER, PRITCHARD, WEBER, RETZIUS, PERTY en andere beroemde ethnologen te raadplegen; och neen, die lieden kunnen wij nu wel missen. De gelaatshoek van CAMPER wordt met gcen woord gemeld; als er over het gelaat, of licver over het aangezigt gesproken wordt, noemt hij dat 'het gezigt'. 'De huid van den Neger is koud op het gevoel (blz. 279), de Negers bevinden zich in een gezegenden toestand.' Voorts vindt men eene *bastaardsoort* van Negers in het noorden en oosten van Afrika - hoewel hij in zijn opstel over de eenheid van het menschelijke geslacht beweerd heeft, dat er slechts rassen bestonden en geen soorten, ergo kunnen er geen bastaarden bestaan; kruislingen noemt men de afstammelingen van twee rassen. Doch de verwarring in deze beide opstellen, namelijk in de bepalingen van de woorden geslacht, soort, ras en verscheidenheid, is zoo groot dat er aan geen ontwarren van dien kluwen te denken valt: wij stappen van dit artikel af, na echter nog even verteld te hebben, dat de Boschjesmannen - ook al een bastaardsoort van den Ethiopi-

schen *stam* - een stam die bastaard*soorten* voortbrengt! - ‘een bovenkaak hebben, die zoo sterk vooruitsteekt, dat de snijtanden *daardoor* geheel scheef staan, de dikke lippen uitpuilende vleeschklompen zijn, en een vetklomp de plaats van den (de) kin bekleed(t). *Nota Bene!* ‘die bastaardsoort van den Ethiopischen stam gelijkt wel wat op de Mongolen’ (blz. 280). De Mongolen nu zijn volgens RETZIUS brachycephaal-orthognathen, en de Hottentotten, Kaffers en Boschjesmannen dolichocephaal-prognathen - maar zij gelijken toch op elkander volgens BURDACH.

De stofwisseling tusschen het dierenrijk en plantenrijk wordt door R. BRENNER behandeld. Wij leeren hier, dat het ‘ademscheppend gewrocht’ (blz. 286) ‘de ingezogene *zuurstof* in den dampkring uitblaast.’ ‘Door de ademhaling ontstaat een algemeene tering, natuurlijk het eerst in die deelen, waar de zetel der stofwisseling gevestigd is’ - alsof niet *alle* ligchaamsdeelen aan de stofwisseling onderworpen waren. ‘Zulk eene tering veroorzaakt een langzamen dood, omdat in het algemeen de edelste deelen’ - men rekent daartoe gewoonlijk hersenen, ruggemerg, longen - ‘de meeste *taaiheid* bezitten’! Hebt ge genoeg van dien bombast, lezer! Wij moeten desniettemin verder lezen, want anders komen wij er niet door. ‘De dieren voeden zich en vernieuwen het ligchaam *enkel* uit de bewerktuigde rijken der natuur’ (blz. 288) - zout, keukenzout, hebben zij dus niet noodig, kalk, ijzer, zwavel, phosphorus, enz., zijn nutteloos voor het dierlijke organisme - wel zeker, zegt BRENNER, niet slechts nutteloos en noodeloos, maar ‘zij ondermijnen, met de zuurstof aan het hoofd, door haren scheikundigen invloed gestadig het dierlijk leven.’ Wij meenden in onze eenvoudigheid, dat het dierlijke leven zonder zuurstof niet kon bestaan; de ongelukkige muizen, musschen, enz., die wij bij proefnemingen door *gebrek aan zuurstof* hebben zien sterven, hadden dus wel degelijk ongelijk dat zij stierven; zij moesten immers in het leven gebleven zijn, want de grootste ondermijnder van het dierlijke leven was juist afwezig toen zij den laatsten adem uitbliezen. Doch wij hebben nog niet gedaan met die zuurstof; op blz. 295 lezen wij, ‘dat elke soort van vetvorming steeds het gevolg is van een *gebrek aan zuurstof;*’ de bovengenoemde muizen hadden dus, in plaats van te sterven, beter gedaan met vet te worden, gelijk ‘de *vrouwen van het oosten* en onze huisdieren, wanneer deze naar eisch worden gemest’ (blz. 295).

De Alpenhazen van T. VON TSCHUDI is een goed gesteld opstel; jammer slechts dat de lezer er iets uit leeren zal dat niet waar is; immers er wordt daarin gesproken over 1. de alpenhaas, 2. de sneeuwhaas, 3. de haas der vlakte, 4. de heidehaas, 5. de berghaas, 6. de gewone haas, 7. de noordsche haas, 8. de groenlandsche ijshaas, en 9. de witte haas, zonder dat er in het geheele opstel een en-

kele wetenschappelijke naam wordt aangetroffen, waardoor men in staat gesteld zou worden te weten welke dieren er eigenlijk bedoeld worden. Prof. V.D. HOEVEN noemt slechts *twee* soorten van hazen in Europa: de haas, *Lepus timidus*, op de vlakte, en de berghaas, *Lepus variabilis*, op de bergen en in het noorden. Ook GIEBEL, *Die Säugethiere*, kent er slechts twee soorten, de bovengenoemden. TSCHUDI is echter een te wetenschappelijk man om van hazen te spreken, zonder er de wetenschappelijke namen bij te voegen, en derhalve zullen de negen bovengenoemde soorten wel bij de krokodillen van LAMPERT behooren, waarvan wij boven spraken.

Op blz. 338 lezen wij: ‘Twee ligchamen, die door wederkeerige nadering met elkander in aanraking komen, bezitten als het ware twee tegen elkander overstaande polen, even als de zuurstof en de brandstof.’ Als dat nu niet duidelijk en waar is, wat zal het dan zijn? Twee wagens, die tegen elkander stooten; twee vrienden, die elkander de hand geven; twee verliefden, die elkander kussen - immers, zij zijn ligchamen die door wederkeerige nadering met elkander in aanraking komen - bezitten twee polen die tegen elkander overstaan, en gelijken daarin op de zuurstof en op de *brandstof*, dat is op turf, hout, steenkool, enz.! Wie es möglich ist! Das hatte ich ja nicht gedacht! heeft Herr LAMPERT zekerlijk gezegd, toen hij dit opstel, de e l e c t r i c i t e i t door VON SCHUBERT, gereed maakte, das ist etwas neues! Iets nieuws is het zeker voor den nederduitschen lezer.

Er zijn plantengeslachten, die, om niet eens van de oudsten te spreken, reeds sedert het tertiaire tijdvak bestaan; het geslacht *Acer*, bij voorbeeld, wordt door vele soorten in den tertiairen zoetwaterkalk van Oeningen vertegenwoordigd. Het bestaan van een plantengeslacht is dus nog al lang; het schijnt ook nog niet dat, om bij ons voorbeeld te blijven, het geslacht *Acer* op het punt is om uit te sterven. Bij WAGNER, in een opstel h e t l e v e n d e r g r a s s e n geheeten, gaat het echter vlugger in het werk. Daar loopt het leven van een plantengeslacht zoo ongeveer in een jaar af; lees blz. 345: er staat, dat als eene plant hare bladeren uitgespreid heeft, ‘als vleugelen of als de handen van toejuichende menschen, dan spruiten de airen uit en bloeijen, en de rijpe zaadkorrels storten er in veelvoudigen oogst van alle kanten ter aarde, en..... het leven van een plantengeslacht is hiermede geëindigd.’ - Hier wordt het genus niet verward met de species of met de varieteit, zoo als op andere plaatsen, maar met het individu, de eenjarige plant: dat is botanie van den Heer M. WAGNER. Verder vertelt hij, dat de *archidenas* (blz. 353) thans zoo algemeen gezocht worden. Dat is zeker eene plant niet minder nieuw dan de likooijen en de hemelsleutels (blz. 217), planten, die althans bij voornamc botanici onbekend zijn.

H. SCHACHT, sprekende over de bloesem, vertelt dat *vele* orchideën onzer weiden en wouden ons door de pracht harer kleuren verrassen, en haalt tot voorbeeld aan het nederig(e) vergeet-mij-nietje - eene *orchidee!* eene der *vele* orchideën met prachtige kleuren der (duitsche of nederlandsche?) weiden en wouden!

Zoo zijn wij in ons vlugtig overzigt gekomen tot het tweede deel: wij houden ons geen oogenblik op om een overzigt van het geheele eerste deel te nemen: dit reeds te uitvoerige verslag zou daardoor noodeloos gerekt worden; uit de boven aangehaalde staaltjes blijkt den aard van het geheel ten duidelijkste - *ex ungue leonem*. Wij spoeden ons tot het tweede deel, wie weet of dit niet vergoedt wat het eerste gebrekkigs heeft.

Op blz. 3 lezen wij in een opstel over de ademhaling door C. VOGT, dat de bewegingen der ademhaling met vele andere werkingen der spieren tot die soort van bewegingen behooren, die door eene *hoogere* wet worden bestuurd dan door 's menschen willekeur. Die hoogere wet nu is niets anders dan de invloed van het knoopzenuwstelsel; of de bewegingen der onwillekeurige spieren aan eene *hoogere* wet gehoorzamen dan die der willekeurigen, is ons onbekend, wij lezen het hier voor het eerst. Op blz. 13 wordt over de transfusio sanguinis gesproken als eene uitvinding zoo bekend, zoo onfeilbaar, zoo eenvoudig, alsof het eene dagelijksche zaak is, eene operatie die men zoo maar doet, als bij voorbeeld eene aderlating.

G.H. VON SCHUBERT verhaalt ons dat het graphiet - potlood noemen wij het in het nederduitsch - uit zuivere koolstof bestaat; in elk wetenschappelijk mineralogisch werk leest men dat het potlood of graphiet uit 96 deelen koolstof en 4 deelen ijzer bestaat, zie bij voorbeeld PAGE, *Advanced textbook*, blz. 82.

Nu vinden wij weêr een opstel van BURDACH, de tijdperken van het menschelijk(e) leven; het vloeit over van curiositeiten; eenigen zullen wij mededeelen, allen aanhalen is hier ondoenlijk. Het begint met eene hoogst zonderlinge opsomming van de tandblaasjes in de kaak van den zuigeling, tandblaasjes met eene gedeeltelijke *beenvorming* en zonder beenvorming, van de *blijvende* 8 snijtanden, en wordt er gezegd dat de dikte der kaak aanmerkelijk toeneemt door de 44 blaasjes. Vervolgens leeren wij dat van 1 tot 8 jaar het kind begint te kaauwen, te loopen en te praten, en dat daarin ‘de toegenomene zelfstandigheid van het menschelijk(e) wezen zich openbaart.’ Verder vertoont zich dan het *beenderenmerg* duidelijker dan voorheen - en let op, lieve lezer: ‘het dunner geworden en allengs weggestorven *tandvleeschkraakbeen* wordt daarbij gedeeltelijk verweekt en opgeslorpt, gedeeltelijk afgeworpen.’ - Het *weggestorvene tandvleeschkraakbeen* wordt *verweekt* enz.! - wat een onzin! Op blz. 34 wordt in goeden ernst verzekerd ‘dat de spieren *die tot*

het buigen bestemd zijn' - buigspieren worden hier zekerlijk bedoeld - in dit levenstijdperk 'haar voormalig overwigt verliezen.' Bij gewone menschen verliezen de buigspieren haar overwigt nooit, zelfs niet bij honderdjarigen: elk gezond slapend mensch ligt met kromme knieën, kromme vingers enz., omdat de buigspieren *altijd* het overwigt behouden. Nu, dit is niet de eenige zotternij die door BURDACH wordt opgedischt; zoo leest men op blz. 35 dat ook in dit tijdperk, het eerste, het tongbeen verbeent - hoewel het tongbeen, behalve de gehoorbeentjes, het eenige been is dat reeds bij de geboorte volledig verbeend is; hoe zou het kind kunnen zuigen zonder een verbeend tongbeen? Maar omdat het tongbeen nu verbeent, kan het kind 'geartikuleerde klanken vormen die in bepaalde *bestanddeelen* ontbonden kunnen worden.' Op blz. 38 worden de *spieren* der jongens vaster van *vleesch;* en in dit geheele opstel is de verwarring tusschen uitscheidingen, excreties, en afscheidingen, secreties, zoo groot, dat wij geen kans zien in korte woorden daarvan een denkbeeld te geven.

Lezer, wat meent gij dat een fransche boer zingt als hij achter den ploeg loopt? Wel, een *Chanson de Béranger*. - Misgeraden. - Nu dan: *Le vin, le vin, le vin, le jeu, les belles*. - Ook niet. - Dan vast de *Marseillaise*. - Neen, lieve lezer, gij raadt het niet, MASIUS zal het u vertellen in zijn opstel over d e h a n d :

Voor u, o hand, nooit lof genoeg,
Gij die het aanzijn hebt gegeven,
Aan ijsren hamer, zwaard en ploeg,
Zijt hamer, zwaard en ploeg gebleven.

Gij schrijft - daar vloeit de letterstroom,
Hij draagt beginsels en gedachten,
Doet volkren opstaan uit hun droom,
En vruchten in de toekomst wachten.

Gij bouwt - daar rijst een statig huis,
Daar klimt een kerk, kasteel of toren,
Een eereboog in 't feestgedruisch,
Of wat onze oogen kan bekoren.

Gij voedt - schoon bij den zonnegloor
Het zweet ons van 't gelaat moog glijden,
Wij staan hier bij het breede spoor
Dat gij den ploeg door 't land deed snijden.

Ik zing uw lof bij spade en ploeg,
Uw grootheid kan mij nooit verzaden,
Voor u op aard nooit lof genoeg,
Want gij volbrengt de schoonste daden.

Dat hadt gij niet gedacht, lezer! Gij hebt altijd gemeend dat de beschaving op het land in Frankrijk nog altijd veel te wenschen overliet; dat er van de boeren slechts 20 pCt. lezen en schrijven konden, enz.; doch als zij zulke liedjes zingen, blijkt het dat gij al een zeer verkeerd denkbeeld van de boeren in Frankrijk hebt gehad. In dit zelfde opstel lezen wij verder dat eene vin een 'waterhand' is; dat de vleermuis een afzigtelijke 'vleugelhand' heeft, en dat dit dier een spookachtige halfslachtige *vogel* is (blz. 55). Dat de hand eene genezende kracht heeft, wordt bewezen door dat PYRRHUS de miltziekte genas door met den regter *voet* zacht op de pijnlijke plaats des ligchaams te drukken. Dit geheele opstel is zoo laf, zoo flaauw, zoo ongerijmd, dat wij niets meer er uit willen aanhalen dan de volgende ontboezeming; het zijn de vingers die spreken:

Zie ik een hairtje, zoo wil ik het grijpen,
Zie ik een neusje, zoo wil ik het knijpen,
Zie ik een handje, zoo wil ik het tikken,
Zie ik een koontje, zoo wil ik het flikken.

DUTTENHOFER spreekt over het oor en het hooren. Op blz. 80 lezen wij: 'Wie zijne spieren door het loopen heeft ingespannen, vindt de geschiktste verpoozing in.....' lees niet verder, lezer, maar zeg eerst waarin gij denkt dat de geschiktste verpoozing na spierinspanningen bij het loopen bestaat. Tien tegen een gewed dat gij zeggen zult: 'in een fauteuil.' Mis: 'in den dans' zegt DUTTENHOFER. 'Wie ze (*ze* is *zij*, en door dat "zij" worden de spieren bedoeld, er moest hier *haar* staan) vermoeid heeft door een verren rid, kan zich verkwikken.... door het beklimmen van een berg.' Wel bekome het u! Zulke physiologische aardigheden vindt men hier in menigte.

De amerikaansche leeuw en tijger - waarmede de poema, *Felis concolor L.*, en de jagoear, *Felis onsa L.*, ongetwijfeld bedoeld worden - heeten in de Nieuwe wereld van GUYOT weinig grooter dan *katten;* een bezoek van den tuin van Natura Artis Magistra is voldoende om het dwaze van die vergelijking in het oog te doen vallen. Doch dit is niet de moeite waard om er langer bij stil te staan; op blz. 114 wordt weer een licht ontstoken dat ons in ons land wel te pas kan komen. Moeraskoorts, waar heerscht die? - Wel, natuurlijk in moerassige lage landen, zoo als in Zeeland bij

voorbeeld. - Juist, dat hebben wij altijd gemeend. Maar gij weet het niet, lieve lezer; RITTER zegt in den K o k o s p a l m (blz. 112) ‘dat de moeraskoortsen in bosschen den mensch bedreigen, maar in andere bosschen dan in *kokoswouden*, want het kokoswoud duldt op zijn bodem geen lager geboomte of struikgewas, er wil ook in zijne schaduw niets groeijen, zoodat men in deze bosschen bevrijd blijft van de moeraskoortsen enz.’ Het kreupelhout, het onderhout is dus de oorzaak van moeraskoorts; nu, Zeeland en Zuid-Holland, Noord-Holland en Friesland zijn zeker al zeer gezegend met bosschen met kreupelhout begroeid; zelfs op onze duinen prijken geen bosschen, hoewel de natuur die heuvels tot een groeiplaats van boomgewas geschikt maakt; de stem van Dr. STARING en andere natuurkundigen is nog altijd als van den roependen in de woestijn. Doch dit is een tusschenzin; wij hebben te veel te doen met de wonderen der schepping te lezen, om over de duinbeplanting te praten; ook wordt er in dit zelfde opstel nog een huismiddeltje aan de hand gedaan, dat wij niet ongemerkt mogen passeren. Op blz. 119 leest men: ‘Zelfs wanneer (als) zij ranzig is (de kokosnoot namelijk), kan de noot nog op velerlei wijze dienst doen; (:) wanneer (indien) zij, met kalk vermengd, op den bodem van het schip wordt gebragt, is zij een uitmuntend middel tegen de *wormen*.’ Van de matrozen, dat spreekt van zelf, want in een schip vindt men even zoo min aardwormen als in eene marmot; de schrijver zal toch geen pholaden meenen; dan wordt de phrase nog doller.

De linde is ‘de dichterlijke boom der liefde en des lieds’ (blz. 154), en *koraaltakken* (blz. 155) zijn fraai gekleurde en sierlijke *bloemen*, die in de hand van den nieuwsgierigen veranderen in onoogelijke bruine steenklompen, maar op blz. 158 vormen de koraaltakken de atollen in de Zuidzee en worden met *gloeijend wit* zand overdekt. 't Spreekt van zelf dat CHARLES DARWIN ook hier weder als getuige wordt opgeroepen.

Op blz. 161 ontmoeten wij BURDACH weder, sprekende over d e m e n s c h . Hij begint de beschouwing van den mensch natuurlijk met..... de apen, en wel ‘met den zoogenoemden orang-oetang en den chimpanse, die men kortheidshalve met den naam van orangs bestempelt.’ Wie die ‘men’ is, behalve BURDACH, weet ik niet; anthropomorphen worden die apen genoemd door V.D. HOEVEN, VROLIK, HARTING en andere echte dierkundigen; maar orangs! Een hollandsche vertaler diende toch wel te weten dat men op Java den eerstgenoemden aap orang-hoetan schrijft en orang-oetan noemt, want de h is stom, en dat oetang een onuitstaanhaar woord is, goed voor de Duitschers, die utang schrijven. Doch die *orang-oetang* heeft behalve vele andere hier gemelde bijzonderheden, ‘wervels die met lange *dwarsche doornachtige* uitsteeksels bezet zijn (blz. 165) en

daarom kan hij zijn hoofd niet achterover buigen.' Nu heeft de gewone orang-oetan wel dwarsche uitsteeksels, *processus transversi*, en ook wel een doornachtig uitsteeksel, *processus spinosus*, aan zijne wervelen, doch die van BURDACH heeft dwarsche-doornachtige uitsteeksels en behoort derhalve tot de wonderen der schepping van den titel; daarom heeft hij waarschijnlijk ook lust om een touw *los te knoopen*, blz. 167. En zoo gaat het ongeveer vijf bladzijden voort, al sprekende over den orang-oetang, totdat wij eindelijk op blz. 168 leeren dat 'de mensch zwaarder lasten dragen, sneller loopen, en over het geheel ligchamelijke inspanningen langer *verduren* kan, dan dieren, die hem in ligchaamskracht verre te boven gaan.' Gij behoeft hier juist niet aan kameelen en engelsche renpaarden te denken, lezer, om die zinsnede al heel waar te vinden.

In De planten van Pompeji, door SCHOUW, lezen wij op blz. 180 het gewone romantische verhaal van den aschregen die Pompeii, Herculaneum en Stabiae bedolven heeft. Sedert LIPPI zijne beroemde verhandeling schreef, getiteld: '*Fu il fuoco o l'acqua, che sottero Pompei ed Ercolano?*' is het ook door latere onderzoekingen van andere geologen, zoo als SCROPE en LYELL, bijna zoo goed als zeker bewezen dat niet asch, maar vulkanisch slijk die steden heeft verwoest, doch dat schijnt SCHOUW niet te weten, en de nederlandsche vertaler evenmin.

Aan de voorstanders van de leer van het centraalvuur wordt hier op blz. 198, bekend gemaakt dat de *napha-bronnen* (bergteerbronnen?) natuurlijke, onverdoofbare *vuurkolken* zijn; en *koolgas* bestaat uit zuurstof en waterstof (blz. 202); dit tot narigt voor onze nederlandsche scheikundigen, die dat zekerlijk nog niet wisten. Op blz. 204 verhaalt dezelfde geleerde die het boven staande schreef, VON SCHUBERT, 'dat de Egyptenaren het water van den Nijl door aarden vaten laten sijpelen, dat zij de druppels die buiten langs die vaten vloeijen, in een schotel opvangen, en dat zij een koelen drank opleveren, even koel als het water waarin de Napolitaan een stuk ijs heeft laten smelten.' Dat staat in een opstel over de warmte; de verdamping wordt er bij aangehaald om te verklaren hoe dat uit de vaten sijpelende water zoo koud kan worden. Nu is het waar dat men, ouder anderen op Java en in Suriname, ook zulke onverglaasde poreuse vaten gebruikt om het water koel te maken: men drinkt daar echter niet het uitsijpelende water, maar hetgeen *in* de gendi blijft, want wat er uitloopt en in het onderstaande schoteltje komt, heeft de temperatuur van de lucht, en om zulk laauw, stoffig water is het niet te doen.

BURDACH verschijnt alweder ten tooneele, doch nu om eenige curiositeiten van de verspreiding der bewerktuigde wezens te vertellen, zoo als op blz. 225; 'de eenhoevige dieren zijn in

Afrika gestreept, en tot deze laatsten behooren de *zeebra*, de *quagga*, de *gnee*, de *giraffe*' enz. Die spelling van zeebra met eene dubbele *e* is nieuw; die van quagga met een qu zeker tot compensatie zooveel te ouder; de gnee zal misschien het gnoe moeten beteekenen, maar het gnoe is een antilope, een tweehoevig dier, even als de giraffe; het gnoe is volstrekt niet gestreept; en de giraffe - een schooljongen weet wel dat dit dier tweehoevig en gevlekt is, zoo als wij dagelijks te Amsterdam kunnen zien, of opslaan in V.D. HOEVEN'S D i e r k u n d e : doch dat zijn dingen waarmede BURDACH zich niet ophoudt; hij vertelt ons liever op blz. 226 dat Nieuw-Holland 'geen enkel dier heeft dat levende jongen voortbrengt, maar dat het daarentegen zijne vogelbekdieren en zijne buideldieren heeft,' ja ook de kangoeroe. Zou hij meenen dat de kangoeroe eijeren legt, zoo als eens van het vogelbekdier werd beweerd?

Nu gaan wij met SCHOUW naar de Z u i d z e e ë i l a n d e n , en vinden daar (blz. 236) inwoners van Oceanië - een land door SCHOUW ontdekt? - wier neus geplaatst is, en goed ook, tusschen de wangen en de bovenlip. Goede hemel, hoe zonderling!

Op blz. 259 wordt de *klimop*, met de boonen, windesoorten en hopplanten, tot de kruiden, ja tot de éénjarige planten gebragt, en dat doet de vertaler niet, maar wel de schrijver M. BURMEISTER - of een vertaler echter zulke dingen moet overnemen?

De luchtsteenen, zegt KUNZEK (blz. 344), 'bevatten enkel zoodanige stoffen, die ook op aarde gevonden worden en in *regenwater* aanwezig zijn.' Nu hebben wij op de voorgaande bladzijde geleerd dat de 'luchtsteenen hoofdzakelijk bevatten: ijzer, nikkel, kobalt, mangaan, chromium, koper, arsenicum en tin, voorts kali, natron, een weinig kalk, wat talk- en kalkaarde, als ook kiesel, zwavel, phosphor en koolstof. Wij zouden wenschen dat een onzer scheikundigen, Dr. GUNNING bij voorbeeld, in onze buurt woonde, om hem dat lijstje eens voor te leggen, en te hooren wat hij er van zeide. Misschien ook is het regenwater van *das Deutsche Vaterland* van KUNZEK anders zamengesteld dan het onze.

A. BERTRAND levert ons zijne beschouwing van de v o o r w e r e l d l i j k e p l a n t e n g r o e i . Als autoriteit maakt hij gewag van BROGNIART (moet zijn BRONGNIART), doch spreekt met geen enkel woord van STERNBERG, GÖPPERT, UNGER, CORDA, O. HEER en anderen; nu dat is zijne zaak, als hij ons vervolgens maar waarheid vertelt, waaraan wij evenwel twijfelen; immers op blz. 353 spreekt hij van de 'afdrukken der stammen, bladen (hij meent bladeren, een boek heeft bladen) en *vruchten* die doorgaans in deze gesteenten', die van het steenkooltijdvak worden hier bedoeld, 'in grooten getale aanwezig zijn,' terwijl wij op blz. 356 lezen dat de steenkoolplanten 'verstoken waren van de voortplantingswerktuigen, die te zamen de bloem vormen,

terwijl zij *in de plaats van vruchten* veel minder zamengestelde deelen dragen.' Steenkoolplanten heeft Ref. boven gezegd; eigenlijk staat er, dat bijkans de geheele plantengroei der voorwereld tot de klasse der bedekt bloeijende vaatplanten behoort, en dat zij verstoken zijn enz., doch dan wordt de aardigheid nog grooter, als wij op blz. 362 lezen, dat in de *eerste tijden* van de voorwereldlijke geschiedenis onzer aarde - dat is in de palaeozoische periode of in de silurische, devonische, steenkool- en permsche tijdvakken - zij (de aarde) 'toen reeds grootendeels die gedaante erlangd had die zij heden ten dage vertoont;' 'en dat er zich naast de kegeldragers met smalle, stijve, donkergroene bladen, *de* berken, populieren, noteboomen en ahornen met hun breed en groen loof verhieven.' - En dat is nu de palaeophytologie van BERTRAND, door LAMPERT uitgezocht als een opstel geschikt *für Schule und Haus!*

Genoeg, meer dan genoeg, hoewel het lijstje met aanteekeningen, dat Ref. al lezende maakte, verre van afgedaan kan heeten. Nog een enkele opmerking over taal en stijl. Zij betreft de plaatsing van het woord *alleen*. De goede gemeente zingt in onze Ned. Herv. kerken zonder het minste bezwaar den eersten regel van het 4de vers van het 80ste Evang. Gezang:

> God kent alleen het naaste pad, enz.

Zij denkt er niet om dat God veel meer dingen kent dan alleen het naaste pad dat op de hemelstad uitloopt, en dat er eigenlijk moest staan: God alleen kent, enz. Die zelfde verkeerde plaatsing vinden wij telkens in het werk dat ons thans bezig houdt; op blz. 184 van Deel I: 'de leeuw, de tijger, enz. hebben alleen in uitgestrekte vaste landen hun verblijf gevestigd,' - ook andere dieren hebben dat voorzeker gedaan. Op blz. 282: 'Eer men den verrekijker kende, zag men natuurlijk alleen groote en glansrijke kometen,' - men zag ook nog heel andere dingen dan kometen. Blz. 31 van Deel II: 'Hij (de zuigeling) kan dan alleen op den rug liggen;' de bedoeling is zeker op den rug alleen. Doch nog fraaijer wordt het op blz. 32, waar van dien zelfden zuigeling gezegd wordt: 'Eerst kent hij alleen zelfstandige naamwoorden.'

En nu zouden wij zoo gaarne deze aankondiging sluiten; zij is werkelijk reeds te lang geworden. Wij willen niet spreken van het oude prentje dat reeds jaren geleden H e t W a t e r van ROSSMAESLER heeft versierd of ontsierd, wat wij niet durven beslissen, wegens het raadselachtige schip - schoener, brik, galjoot? tusschen de ijsbanken, maar eenige oogenblikken willen wij toch nog van den goedgunstigen lezer vergen om ons oordeel te zeggen over den vertaler.

Wie zou hij zijn? Op den titel staat de naam van den heer A. WINKLER PRINS. De geleerde schrijver van het opstel in d e

Gids van October 1862, blz. 539, de man die zoo menig goed gesteld of vertaald opstel in het Praktisch Volksboek levert, zou die de vertaler van LAMPERT'S *Characterbilder* kunnen zijn? Zeker niet; de heer A.W.P. zou zonder twijfel al hct boven aangeteekende verbeterd, gewijzigd of weggelaten hebben, of ten minste indien hij al had gemeend dat het hoogduitsch onveranderd overgebragt moest worden, zou hij, door aanteekeningen aan den voet der bladzijden of op eene andere wijze, den lezer zeker de overtuiging geschonken hebben dat de vertaler ten minste nict instemde met de onnaauwkeurigheden, de domheden en de dwaasheden van den verzamelaar of de schrijvers; de heer A.W.P. zou degelijker noten geschreven hebben dan de eenige, met het woordje VERT. geteekend, die in het geheele werk voorkomt, en waarin den lezer berigt wordt dat de koffij in de laatste tien jaar duurder geworden is! Neen, voorwaar, dat kan niet het werk zijn van den genoemden geleerde. Er is wel eens gezegd dat ALEXANDRE DUMAS niet de schrijver was van alle romans die met zijnen naam op den titel in de wereld gekomen zijn, en dat hij zijnen naam plaatst voor het werk van den een of anderen onbekende. De naam van CHARLES DICKENS prijkt op den titel van Jozef Grimaldi. Men beweert dat de fransche dagbladschrijvers niet zelden hunne artikelen, die vatbaar zijn om zich de eer eener waarschuwing op den hals te halen, laten teekenen door een persoon dien men in de bureaux der journalistiek *homme de paille* heet - zou het ook zoo zijn met den geachten naam op den titel van ‘de wonderen der schepping?’ Waarschijnlijk. Het is onze overtuiging dat dit boek in geenen deele vertaald had moeten worden, dat de heer A.W.P. de eerste zou geweest zijn om de vertaling af te raden, maar dat het werk reeds vertaald was door iemand, volstrekt niet voor die taak berekend, en dat de heer A.W.P., misschien wel om een weldaad te bewijzen, zijn naam op den titel heeft laten drukken. Dit althans is de eenige verklaring die wij van de zaak kunnen geven; doch als zij de ware is, dan mogen wij toch nict nalaten onzen spijt te kennen te geven dat het zoo geschied is. Immers, afgaande op dien naam zal hct werk gelezen worden; onze jonge lieden zullen van vele dingen òf verkeerde òf gebrekkige denkbeelden krijgen; en dat zal de schuld zijn van een man, die, bij een gevestigden naam, door zijne kundigheden en zijne gaven wel in staat is om oorspronkelijke werken te schrijven in den geest van HARTING'S Voorwereldlijke scheppingen, STARING'S Voormaals en Thans, LUBACH'S Physiologie en andere sieraden onzer nederlandsche populaire literatuur.

T.C. WINKLER.

***Handboek voor Postkommandanten op Java en buitenbezittingen, tevens handleiding voor aspiranten naar den rang van 2den luitenant der infanterie bij het leger in Neêrlandsch-Indië. Door W.A. van Rees, officier der orde van de eikenkroon, ridder 1e klasse der orde van den witten valk, gep. majoor t. der infanterie van het Neêrlandsch O.I. leger. Opgedragen aan Z.M. den Koning en uitgegeven met voorkennis van het ministerie van koloniën. Met platen*, 2 *Dln. Arnhem, D.A. Thieme*. 1862.**

Het was een gelukkig denkbeeld van den Heer van Rees, die reeds zooveel goeds voor en over Indië heeft geschreven, een Handboek zamen te stellen voor postkommandanten op Java en in onze zoogenaamde O. Indische buitenbezittingen. Zoo er toch lieden op de wereld zijn die behoefte hebben aan een Handboek, of beter gezegd aan een Compendium der veelvuldige en veelzijdige pligten die zij, met meerder of minder naauwkeurigheid, hebben te betrachten, dan zijn het gewis deze postkommandanten. Zij voeren bevel en zijn dikwerf de eenig aanwezige officier in eene sterke positie, die vaak op grooten afstand gelegen is van de middelpunten van ons militair gezag in den Indischen Archipel. - Zij kommanderen er in dit geval niet alleen een detachement van hun eigen wapen, maar zij zijn er bovendien militaire kommandant, en nemen er dus eene betrekking waar, die veel overeenkomst heeft met die der plaatselijke kommandanten in Nederland, maar die hun eene meer directe bemoeijenis geeft, dan deze hebben, met troepen van andere wapens, zoo die op den post aanwezig zijn. - Zij zijn er voorts de administrateurs van het garnizoen, dat wil zeggen, zij zijn verantwoordelijk voor het rigtige beheer van alle gelden en goederen die, van rijkswege, aan de bezetting worden verstrekt. Zij zijn dus ook aansprakelijk voor alle daarop vallende tekorten, die een gevolg kunnen zijn van verzuim of onkunde. - Al verder zijn zij belast met het toezigt over, en het beheer van het materiëel der artillerie, en dit materiël is soms vrij aanzienlijk, in eene schans die met grof geschut bewapend en voldoende van munitie en verderen krijgsvoorraad voorzien is tot oefening der troepen en tot het afweren van eenen aanval; ook hier komen de gevolgen van onkunde en verzuim geheel voor hunne rekening. - Eindelijk zijn zij eerst aanwezende ingenieurs op hunne standplaatsen, of, met andere woorden, zij zijn belast met het in goeden staat houden der schans en van al de rijks-

gebouwen die zich daarin of nabij bevinden; zij moeten dit een en ander te zijner tijd doen herstellen, vaak verbeteren en uitbreiden, en niet zelden het getal der gebouwen met een of meer nieuwe vergrooten. Hiertoe worden gelden en bouwstoffen ter hunner beschikking gesteld, die zij echter naauwkeurig hebben te verantwoorden, willen zij zich voor schade behoeden. Welk eene uitgebreide kennis wordt er dus niet bij eenen Indischen postkommandant ondersteld, en toch is hij doorgaans niets anders dan een jong luitenant der infanterie. Hij moet optreden en zelfstandig handelen, in andere wapens en dienstvakken dan het zijne, en hij is daarbij soms door vervaarlijke afstanden gescheiden van zijne natuurlijke vraagbaken, van de autoriteiten onder wie hij bij dat alles sorteert. Als het nu bovendien voor officieren van hooger rang in Indië reeds niet wel doenlijk is bibliotheken te bezitten, door de menigvuldige verplaatsingen die zij ondergaan en de verre reizen die zij daarbij moeten verrigten, dan wordt dit voor hem schier geheel onmogelijk, daar hij, bij de opgegeven bezwaren, nog die kan voegen, dat de boeken in Indië zeer duur en zijne inkomsten nog zeer gering zijn.

Men ziet dus hoe dringend de behoefte was waarin de Heer van Rees poogt te voorzien, en hoe groot de erkentelijkheid is, die de Indische officieren hem schuldig zullen zijn, wanneer hij zich naar eisch van de opgenomen taak heeft gekweten.

Dit dienen wij nu te onderzoeken.

Zoo als de titel aanduidt werd het werk, waarvan wij spreken, met een tweeledig doel geschreven. In de eerste plaats is het een *Handboek* voor postkommandanten, en vervolgens eene *Handleiding* voor aspiranten naar den rang van 2^{en} luitenant der infanterie bij het leger in Neêrlandsch Indië. Wij zullen beginnen met het in zijne eerste hoedanigheid te beschouwen. Ik moet echter eene opmerking, of zoo men wil, eene waarschuwing, ten dienste van hen, die met deze beoordeeling hun voordeel willen doen, laten voorafgaan.

De Heer van Rees is een bijzonder kundig Indisch officier, en desniettemin heeft hij noodig geacht, bij dezen zijnen arbeid, de hulp in te roepen van een aantal specialiteiten, en erkent hij in zijne voorrcde ‘volgaarne en met dankbaarheid dat zónder hunne hulp het Handboek tamelijk onvolledig zou zijn geworden.’ Die specialiteiten nu zijn waarlijk niet slecht gekozen; zij behooren tot de artillerie, de genie en de militaire administratie, en hunne namen zijn in Indië met lof bekend. Wanneer de lezer dit alles overweegt, en wanneer hij, op grond van hetgeen ik van den werkkring der postkommandanten reeds hcb gezegd, bedenkt wat het *Handboek* zoo al moet bevatten, dan zal hij begrijpen dat ik mij aan eene bespottelijke aanmatiging zou schuldig maken, door, geheel alleen, het werk van zoovele allezins bevoegden tot in zijne bijzonderheden te willen

beoordeelen. Ik zal mij dááraan dan ook niet wagen; ik zal niet beslissen of ieder onderwerp, dat in het boek besproken wordt, geheel naar de eischen der wetenschappen, waarmede het in verband staat, en wijders met al die naauwkeurigheid en volledigheid is behandeld, die het zou vorderen, maar ik verklaar gaarne dat daaraan voor mij-zelf, op grond der bekwaamheden van den schrijver en zijne medearbeiders, geen twijfel bestaat. Mijne taak zal dus beperkt blijven tot het onderzoek of het *Handboek* zich inderdaad met al die onderwerpen bezig houdt, waarmede een postkommandant bemoeijenis kan hebben.

Het geheele werk is gesplitst in vier hoofdafdeelingen, waarvan de eerste handelt over de Indische artillerie. Men vindt hier al dadelijk een aantal bijzonderheden vermeld, die voor den postkommandant hoogst nuttig zijn en die hij te vergeefs zou zoeken in andere handboeken of leercursussen, ten dienste der Nederlandsche artillerie vervaardigd. Hij ontvangt er bovendien inlichtingen en teregtwijzingen bij alle handelingen als artillerist, waartoe hij geroepen kan worden, daaronder begrepen de overname en overgave van het materiëel met de verantwoording van dien. Ten gerieve van het laatste zijn zelfs de modellen van de belangrijkste door hem in te dienen staten en bescheiden in het Handboek opgenomen.

De tweede hoofdafdeeling houdt zich bezig met de Indische versterkingskunst en behandelt het onderwerp zeer volledig. Men zou hier kunnen vragen waarom alleen de 1^{e} afdeeling van dit onderdeel is aangewezen als uitsluitend ten dienste van postkommandanten in het boek aanwezig te zijn, terwijl toch ook de andere zeer veel bevatten, waarvan het raadplegen hun uitmuntend, en welligt meer dan het hier bedoelde, kan te stade komen. Ik voed echter geene vrees dat hij, die deze afdeeling gelezen heeft, aan het einde er van het boek zal digtslaan. Hij zal de overtuiging hebben opgedaan dat de schrijver op de hoogte is der Indische krijgskunst, en gaarne willen vernemen wat hij verder heeft mede te deelen.

In de derde der genoemde hoofdafdeelingen wordt over de Indische militaire administratie gesproken. De administratie is helaas het groote struikelblok van een aantal soms zeer kundige officieren. In iederen staat, waar het regel is 's lands penningen met naauwgezetheid te beheeren, is men er ook van lieverlede toe gekomen hen die met dat beheer belast zijn, te behandelen alsof zij geen het minste vertrouwen verdienen. Wilde men in deze op goed vertrouwen te werk gaan, dan ware de zaak doodeenvoudig, maar dan ware ook het weren van misbruiken onmogelijk. De Nederlandsche administrateurs zijn dus gebonden door veelvuldige en zeer stipte voorschriften, waarvan het naleven met onverbiddelijke gestrengheid wordt geëischt en gecontroleerd. Verstrekken of betalen zij te wcinig, dan

hebben zij te wachten dat hunne geadministreerden, die doorgaans zeer goed hunne regten kennen, hen aanklagen en zelfs beschuldigen. Geven zij te veel uit, dan neemt het rijk de vrijheid zijne schade op hunne tractementen te verhalen. Het verdient dus allezins goedkeuring, dat in een werk als dit eene groote ruimte voor de militaire administratie werd afgezonderd, ten einde den postkommandant in staat te stellen te beantwoorden aan de zoo moeijelijke en lastige vorderingen, die men hem in deze doet. Behalve eenige algemeene voorschriften zal hij er in vinden: hoe te handelen als hij met zijn detachement onder eenen naburigen raad van administratie staat; hoe als hij zich regtstreeks aan eenen intendant moet verantwoorden; hoe hij de administratie eener kompagnie moet voeren, en hoe men boedels van overleden militairen verantwoordt. Bovendien worden hem de noodige inlichtingen gegeven over het aanhouden en vervaardigen van dic voorgeschreven registers en schrifturen, welke meer op het personeel dan op het beheer van gelden en goederen betrekking hebben. Deze afdeeling wordt verder besloten met een aantal modellen van staten en bescheiden.

De vierde onderafdeeling is de grootste; zij beslaat het geheele 2^{e} deel en behandelt de Indische militaire bouwkunde. Gewis bevindt de postkommandant zich het allermeest op een voor hem vreemd terrein, wanneer hij als bouwmeester moet optreden. Hier heeft hij derhalve ook het meest inlichting en teregtwijzing noodig. Kwam hij maar alleen in het geval van in bamboe te moeten laten bouwen, dan zou de zwarigheid zoo groot niet wezen, want de inlanders zijn over het algemeen maitre passé in die kunst. Wanneer hij hun het plan van zijn gebouw slechts duidelijk weet te verklaren, dan zullen zij het hem, schier onverbeterlijk, afleveren - maar is hij niet in staat hen na te gaan, dan blijft hij toch nog altijd gevaar loopen wat meer aan arbeidsloon en materialen uit te geven dan het geniedepartement goedvindt te bekrachtigen. Moet hij nu in steen laten bouwen, dan rijzen de moeijelijkheden inderdaad met honderden voor hem op. Er scheelt veel aan dat men in Indië, en vooral in de binnenlanden van Java of op de buitenbezittingen, ook maar het kleinste steenen gebouwtje zou kunnen aanbesteden. Hij die met den bouw er van belast is moet zelfs, op veel plaatsen, eerst beginnen met de steenen te laten bakken, de kalk te laten branden, het hout in de bosschen te laten hakken en bewerken, enz. Hij moet niet alleen een goed toezigt weten te houden op zijne werklieden, maar hen vaak weten te onderwijzen en te vormen. Het is dus eene weldaad voor zoo velen als in dit geval kunnen verkeeren, dat hun hier een handboek wordt toegereikt, hetwelk krachtig kan bijdragen hen over al die bezwaren heen te helpen. En dat die handleiding daartoe in staat is, zal, vertrouw ik, reeds blijken uit eene beknopte

opgave van haren inhoud. In het eerste hoofdstuk worden behandeld de zoogenaamde bouwmaterialen, en, zoo veel noodig, de wijze waarop zij uit de grondstoffen worden verkregen. Het tweede spreekt van de constructie, of wijze van vervaardigen der verschillende soorten van bouwwerken en hunne onderdeelen. Het derde loopt over de inrigting en verdeeling der gebouwen. Het vierde over het beheer (administratie) der geniewerken, en dus ook over het verantwoorden der materialen en geldsommen daarvoor beschikbaar gesteld. Het vijfde levert de analyse van verschillend soort van werk, voorkomende bij de geniewerken in Nederlandsch Indië, en geeft dus de grondslagen aan de hand waarop de begrootingen van kosten moeten rusten. Het zesde eindelijk behelst modellen van uitgewerkte begrootingen.

Men ziet dat het tweede deel van het handboek ook van uitgebreid nut kan wezen voor die vele officieren der infanterie die, zonder postkommandanten te zijn, op verschillende plaatsen in Indië met het bcheer en het uitvoeren van geniewerken belast zijn.

Een aantal goed geteekende en goed gelithographieerde afbeeldingen en figuren dient tot toelichting, zoowel van hetgeen voorkomt in deze groote onderafdeeling, als in die welke over de artillerie en versterkingskunst handelen.

Hiermede zal ik mijn overzigt van het *Handboek* eindigen; de lezer, en vooral de deskundige lezer, heeft gezien dat het inderdaad schier alles bevat wat men regt heeft er in te zoeken. Aan een paar onderwerpen slechts had ik nog gewenscht dat de schrijver eenige bladzijden had gewijd. Ik bedoel in de eerste plaats het *militaire regt*. Het is helaas eene waarheid, dat de meeste officieren, zoowel de Nederlandsche als de Indische, zich te weinig met de studie er van bezig houden, dan dat het niet te voorzien zou wezen, dat vele hunner zich in verlegenheid zullen bevinden, wanneer zij zich op dit gebied moeten bewegen en buiten de mogelijkheid verkeeren raad en voorlichting in te winnen van anderen die der zake meer kundig zijn. Al bezit de postkommandant een compleet exemplaar van onze militaire wetboeken, en al leest en herleest hij die met den grootsten ijver, dan is hij daarmede nog niet geholpen. Die boeken toch bevatten eene exceptionnele wetgeving, waarnevens de algemeene beginselen van regt en regtspleging ten volle van toepassing blijven. Vervolgens laten die wetboeken hem geheel in het onzekere aangaande eenige gebruikelijke vormen, waarvan het verwaarloozen noodelooze moeite en tijdverlies na zich sleept. Ik bedoel hier bijv. de in acht te nemen vormen bij het opmaken van klagten; het verhooren van beschuldigden of getuigen, vooral wanneer de laatsten inlanders zijn en men zich van tolken moet bedienen; het beëcdigen van inlandsche getuigen enz. Het tweede door

mij bedoelde onderwerp is de *militaire gezondheidsleer*. Ook van deze wetenschap wordt ontegenzeggelijk te weinig werk gemaakt in de verschillende groote afdeelingen der Nederlandsche krijgsmagt. Ik beken trouwens dat de studie er van, op Nederlandschen bodem, eene onvruchtbare taak is, want de beste maatregelen die men zou kunnen nemen, en de heilzaamste voorstellen die men zou kunnen doen naar aanleiding van hare voorschriften, stuiten af op - gebrek aan geld. In Indië evenwel is de gezondheid en het welzijn van den soldaat nog niet zoo volkomen ondergeschikt aan de geldquestie. Daar bovendien vereischt die gezondheid en dat welzijn eene bijzondere zorg, en het is dus van overwegend belang, den meerdere in staat te stellen er die op eene verlichte en doeltreffende wijze aan te kunnen besteden. Er zijn ook in Indië nog altijd postkommandanten die geen geneesheer in hunne nabijheid hebben; voor deze in het bijzonder zouden eenige wenken over de wijze waarop zij de gezondheid hunner ondergeschikten voor nadeelige invloeden kunnen beveiligen, hoogst dienstig zijn.

Thans zullen wij het werk des Heeren van Rees nogmaals doorloopen, om het te beschouwen in zijne hoedanigheid van *Handleiding voor aspiranten naar den rang van* 2^{en} *luitenant der infanterie bij het leger in Neêrlandsch Indië*. Hierbij zal ik wat meer in de rol van criticus treden, maar volstrekt niet om aan het slot der weinige aanmerkingen die ik zal hebben te maken, het boek minder aanbevelenswaardig als studieboek te verklaren. Ik heb de vaste overtuiging hier een werk voor mij te zien, dat bestemd is meer dan ééne uitgave te beleven. Ik toonde reeds aan dat het, als *Handboek*, op zeer voldoende wijze in eene dringende behoefte voorziet, en dit doet het ook, zoo als wij zien zullen, als *Handleiding*, al ware het slechts dewijl het een aantal echt Indische militaire onderwerpen behandelt, waarover andere leerbocken zwijgen. Die tweeledige behoefte nu is niet die van éénen dag; zij zal even goed bestaan over 20 en over 50 jaren, ja zoo lang als niet ieder postkommandant in Indië een omnis homo is, en als niet ieder aspirant naar den rang van 2^{en} luitenant aldaar, het geheim zal ontdekt hebben, met eene betrekkelijk geringe soldij nog al veel dure boeken te bekostigen. Het is dus pligt, wanneer men er toe in de gelegenheid is, den kundigen schrijver op de leemten te wijzen die zijner aandacht zijn ontsnapt, en hem behulpzaam te zijn, in volgende uitgaven, zijn nuttig doel nog meer en beter te bereiken, dan in de eerste is geschied.

Zoo zal het wel boven allen twijfel verheven zijn, dat eene, kan het wezen, grondige kennis van den aard en de inrigting der getrokken vuurwapenen, met de daarbij behoorende verlengde projectielen, in onze dagen een hoofdvereischte is voor den officier der infanterie. Wanneer men nu de overigens zoo goed bewerkte onderafdeeling:

Indische artillerie opslaat, dan ziet men hoe daar dit geheele belangrijke onderwerp in ruim vier bladzijden wordt afgehandeld. Gewis eenen allezins volledigen cursus over getrokken vuurwapenen kan men hier niet vorderen, maar er bestaat een middenweg tusschen dit en eene beknoptheid die, hier en daar, zelfs aan de duidelijkheid en waarheid schade doet. Het ware wenschelijk geweest dien middenweg te volgen, en dat dit niet geschied is, wil ik bewijzen met een paar voorbeelden die ik uit meer anderen kies. Nadat, op blz. 38 van het 1^{e} deel, de nadeelen opgesomd zijn, eigen aan het gebruik van ronde kogels in gladde loopen, leest men:

'De pogingen in het werk gesteld om dit gebrek (lees: die gebreken, *ref.*) te verhelpen, hebben geleid tot het aannemen van geweren met getrokken loopen, waarbij men zich van langwerpige projectielen bedient.

Het doel der trekken, in het inwendige des loops aangebragt, is: den nadeeligen invloed der speelruimte op de kogelbaan weg te nemen, door het projectiel te noodzaken in den loop de rigting der trekken te volgen en de schroefbeweging te behouden na het verlaten der ziel. Daardoor zal het middelpunt van het projectiel in de rigting van de as der ziel doorgaan, enz.'

Hiertegen valt o.a. aan te merken dat men, ook in eenen inwendig gladden loop, zonder moeite de speelruimte kan wegnemen, maar aangezien hiermede voor de juistheid van het schot weinig zou zijn gewonnen, blijven de trekken noodig. De ware reden van hunne aanwezigheid, de noodzakelijkheid het verlengde projectiel voor omkantelen en dwars treffen te behoeden, wordt echter niet medegedeeld. Al verder kan het slot der aangehaalde regelen slechts waar zijn bij het bezigen van ronde kogels, en evenwel is de aspirant gewaarschuwd dat hij met verlengde projectielen heeft te doen.

De beschouwingen aan den voet van blz. 40 en het hoofd der volgende, over de werking der ringvormige insnijding der puntkogels, zijn vooral voor min geoefenden niet duidelijk, zelfs niet juist; o.a. werkt de tegenstand der lucht wel degelijk ook op de naar boven gekeerde deelen der insnijding. Of de waarde dier insnijding door mij, even goed als door anderen, niet wel eens overschat is geworden, laat ik hierbij buiten rekening.

De onduidelijkheid van eenen anderen volzin op blz. 40 ben ik genegen aan drukfouten toe te schrijven. Men leest: 'Een geringe helling van en het vastsluiten aan het projectiel in de trekken, bevordert de aanvankelijke snelheid.' Dit zal wel moeten zijn: 'Eene geringe helling van, en het vast sluiten van het projectiel in de trekken,' enz.

Het blijkt dus dat wat meer uitvoerigheid, en daardoor wat meer duidelijkheid en volledigheid, hier allezins wenschelijk zoude zijn geweest.

De onderafdeeling over de Indische versterkingskunst, waarin tevens de aanval en verdediging van versterkte stellingen, gelijk men die in Indië aantreft, wordt beschreven, maakt een hoogst belangrijk, en ik zou haast zeggen het nuttigste gedeelte der *Handleiding* uit. Daar wij onze vijanden in Indië zoo zelden ontmoeten in het open veld, doch meestal in positiën die door natuur of kunst, of wel door beiden te zamen, sterk zijn gemaakt, zoo behandelt deze afdeeling van zelf een groot deel der indische taktiek. Zij is zeer goed bewerkt, en ofschoon men bij het spreken over den aanval en de verdediging welligt hier en daar met den geachten schrijver in gevoelen zou kunnen verschillen, komt er niets in voor, waaraan men onvoorwaardelijk zijne goedkeuring kan weigeren. Misschien zou de Heer van Rees dit gedeelte van zijnen arbeid, bij eene volgende uitgave, nog meer vruchtbaar kunnen maken, door voorbeelden uit de Indische krijgsgeschiedenis, niet te vermelden, doch eenvoudig aan te halen, onder verwijzing naar de werken waarin zij zijn beschreven. Zij die er toe in de gelegenheid zijn, kunnen er dan hun voordeel mede doen, en het geheele boek zou meer waarde verkrijgen om ook als handleiding te dienen bij de wetenschappelijke bijeenkomsten der officieren in Indië, waartoe het allezins verdient aanbevolen te worden.

Eene enkele aanmerking zal ik slechts maken op den vorm van dit onderdeel. Men treft hier een aantal Maleische benamingen aan, maar deze worden òf in het geheel niet, òf eerst later vertolkt en verklaard. Daar het boek nu ook dienen moet voor zoodanige aspiranten, als zich reeds in Nederland voor het examen voorbereiden, ware het wenschelijk die vertolking altijd en wel terstond te geven als het woord voor de eerste maal wordt gebezigd.

Eindelijk moet de Heer van Rees het mij ten goede houden dat ik als schrijver eener naar echte bronnen bewerkte geschiedenis van de derde Balische expeditie, mij verpligt acht, protest aan te teekenen tegen de wijze waarop hij (blz. 8) verhaalt dat de versterkingen van Djagaraga zouden zijn aangevallen en genomen.

In de onderafdeeling over de Indische administratie zal de aspirant op eene heldere en eenvoudige, wijze alles uiteengezet vinden, wat hij, volgens het programma van examen, behoort te weten, en zelfs nog veel meer. Het te veel doet hier echter geene schade; meent de aspirant zijnen tijd voor andere studiën meer noodig te hebben, dan kan hij zich ook bepalen tot het stipt gevorderde - de kompagnies administratie - waarvoor hij in een afzonderlijk hoofdstuk de vereischte inlichting vindt.

De kennis van hetgeen in het tweede deel wordt behandeld - de Indische militaire bouwkunde - behoort niet tot de vakken waarover het cxamen der aspiranten loopt, en het kan hier dus

buiten verdere beschouwing blijven. Velen zal het bevreemden, dat een onderwerp, waarvoor de Heer van Rees in zijn *Handboek* teregt zulk eene ruime plaats afzondert, niet eens behoort tot die, waarmede de Indische officier bij zijne benoeming althans eenigzins bekend moet zijn. Ik zou die bevreemding met hen deelen, ware het niet dat de Indische bouwkunde het best in Indië zelf wordt beoefend, en dat velen zich reeds hier te lande voorbereiden en benoemd worden tot officier van het Indische leger. Beter is het dus dezen tak van studie tot diegene te laten behooren, waarmede de officier zich na- zijne aanstelling heeft bezig te houden. Maar dit eenmaal zoo zijnde, dan ware het ook wenschelijk dat er op de wetenschappelijke bijeenkomsten der officieren in Indië, meer werk van gemaakt werd dan tot nog toe het geval is.

En hiermede nemen wij afscheid van een boek dat het ministerie van koloniën wel heeft gedaan aan te bevelen. Jammer slechts dat die aanbeveling op zoo weifelmoedige, op zoo dubbelzinnige wijze is geschied: 'Uitgegeven met voorkennis van het ministerie van koloniën.' Maar art. 8 der grondwet is duidelijk en geldt immers ook voor officieren? Er wordt geene voorkennis van Ministers vereischt, wanneer men iets wil laten drukken en uitgeven, zoodat door dit 'met voorkennis' wel niets anders verstaan kan worden dan 'met aanbeveling'. Il faut avoir le courage de son opinion, ten minste zoo men er eene heeft, en anders is het beter te zwijgen.

Voor het geval dat andere aan dit 'met voorkennis' eene minder gunstige beteekenis zouden willen geven dan ik, en indien de Heer van Rees in dit opzigt nog eenige geruststelling noodig heeft, dan durf ik hem verzekeren, dat zijn werk, ook zonder die woorden op den titel, zijnen weg door de wereld wel zou hebben gevonden.

A.W.P. WEITZEL.

Handleiding bij het beoefenen van het Militair Regt bij de Zeemagt, door C.M.H. Pel, Kapitein bij het Instructie-Bataillon. Kampen, Van Hulst. **1863.**

De krijgswetten voor de Zeemagt dagteekenen, even als die voor de Landmagt, van de eerste maanden na de herleving van ons volksbestaan in 1813, en zullen dus weldra haar vijftigjarig jubilé kunnen vieren. Het is bekend, dat die wetten, in haast en slordig 'zaamgeflanst' werden uit de fransche wetten en dat zij reeds toenmaals met regt een doodgeboren vrucht te noemen waren. Zij hebben intusschen - moet het aan laauwheid bij de opvolgende regeringen of aan opzettelijk verzuim gewetwn worden? - haar bestaan

tot heden toe gerekt, en zoo kan Nederland zich beroemen op een stel van militaire wetten, in niet de minste overeenstemming zijnde met de begrippen van onzen tijd en het zedelijk gehalte der tegenwoordige militairen, en een wanklank vormende in deze eeuw van verlichting en vrijheid.

Bij twee onderscheidene gelegenheden ontstond bij ons eene flaauwe hoop, dat de militaire regtspleging, of althans de militaire wetboeken, eindelijk eens op de hoogte van den tijd gebragt zouden worden. De eerste maal in 18.., het juiste jaartal is ons ontschoten; Frankrijk maakte toen nieuwe krijgswetten, en daar wij nog al gaarne naäpen wat onze goede vrienden, de Franschen, doen, was er kans, zoo dachten wij, dat ook hier nieuwe wetboeken, des noods dan maar vertalingen van de fransche, zouden komen. De tweede maal - een paar jaren waren voorbijgegaan - was bij gelegenheid van de aanbieding van het ontwerp van wet op de regterlijke organisatie. De Vertegenwoordiging, meenden wij, zou nu toch wel op deze of gene wijze zorg dragen, dat de regering niet meer kon nalaten tot eene herziening der militaire regtspleging over te gaan. De zaak werd dan ook in beide Kamers ter sprake gebragt, maar het ging met de militaire regtspleging zoo als het nu onlangs, bij de wet op het middelbaar onderwijs, gegaan is met het militair onderwijs: de regering verklaarde, dat zij de gelijktijdige regeling van het burgerlijke en militaire regtswezen niet noodig achtte, en de Kamers namen met die verklaring genoegen. Zoo bragt de Vertegenwoordiging er toe bij om een beginsel te bestendigen, dat wel is waar bij haar (en ook bij de toenmalige regering[1]) altijd afkeuring

1 Bij de beraadslagingen in de Tweede Kamer over het bovengenoemde wetsontwerp, omschreef de minister Godefroi zijne denkbeelden over de inrigting der militaire regtspleging met deze woorden:
‘Wat dan betreft den zamenhang met de militaire regtspleging, ik ben een voorstander van eene militaire regtspleging, zamenhangende met de burgerlijke regtspleging, en indien het mij gegeven mogt zijn eene militaire regtspleging tot stand te brengen, en ik voor mijne denkbeelden steun mogt vinden bij de hoofden der ministerieële departementen, die bij dat belangrijke onderwerp mede betrokken zijn, dan geloof ik, dat er geen beter stelsel van militaire regtspleging, immers voor vredestijd, is uit te denken, dan hetgeen die regtspleging verbindt aan het burgerlijk regtswezen. Ik zou bijv. de regtbanken in de provinciale hoofdplaatsen, altijd met opneming van een militair element, de plaats willen zien innemen van de krijgsraden. Ik zou wenschen de hoven te zien worden de regters in appèl in militaire regtszaken, mede met opneming van een militair element. Ik zou dan de afschaffing wenschen van dat zonderling zamenstel, dat den naam draagt van Hoog Militair Geregtshof. Dat de Hooge Raad ook voor militaire zaken als regter in cassatie moet optreden, is een noodwendig uitvloeisel van de bepalingen der Grondwet.’ (Zitting van 10 Nov. 1861.)
Het hier ontwikkelde stelsel zou echter hoofdzakelijk voor de Landmagt gelden, zoo als blijkt uit de Mcmorie van Beantwoording op het Verslag der Eerste Kamer (Alg. Besch. 7).

vond, maar dat toch, tot groot nadeel van het algemeen belang, steeds te veel heeft geheerscht, het beginsel namelijk, dat het krijgswezen, zoowel ter zee als te land, een afzonderlijk rijkje moet vormen, in geen verband staande met de burger-maatschappij, en waar de wet zoo min mogelijk, *le bon plaisir* des ministers alles te zeggen moet hebben.

Tweemaal teleurgesteld, hebben wij thans alle hoop opgegeven, dat de militaire regtspleging ooit herzien zal worden, en daar zelfs het voorbeeld van Rusland, dat, zijn wij goed onderrigt, onlangs een nieuw militair wetboek ingevoerd, of althans zamengesteld heeft, onze regering in deze niet tot handelen kan brengen, zoude het niet onmogelijk zijn, dat onze wetboeken nog een tweede vijftigjarig jubilé vierden. Wij gelooven dan ook, dat de heer Pel inderdaad een nuttig werk heeft gedaan, door in eene beknopte Handleiding de voornaamste punten bijeen te brengen uit de verschillende wetten, volgens welke over de Zeemagt regt gesproken wordt. De wetten mogen slecht wezen, zoolang ze bestaan en bij het vooruitzigt dat ze nog lang bestaan zullen, kan de kennis daarvan niet genoeg verbreid worden. Maar, zijn wij zeer ingenomen met het doel, dat de schrijver zich met de uitgave van dit werkje voorstelde, wij zijn het minder met de wijze, waarop hij getracht heeft dat doel te bereiken. Bij elk boek, maar inzonderheid wanneer het, zoo als deze Handleiding, voor het onderwijs en tot zelfstudie moet dienen, is het van belang de hoofdpunten helder te doen uitkomen. Het ligchaam van het werk, de eigenlijke tekst, moet, om zoo te zeggen, een beeld der zaak in groote trekken geven, en alle bijzonderheden, alle toelichtingen moeten, voor zooveel doenlijk, in aanteekeningen of bijlagen vereenigd worden achter het werk. De heer Pel had dus - altijd naar onze zienswijze, die welligt minder goed is dan de zijne - moeten beginnen met in weinige bladzijden een overzigt te geven van den gang der regtspleging bij de Zeemagt, en alle bijzaken, aanhalingen van wetsartikels, opgaven van kosten, enz., moeten bijeenbrengen in aanteekeningen. Hij heeft echter dien weg niet gevolgd; hij heeft in den geheelen loop van het werk belangrijke en minder belangrijke zaken, dagelijks voorkomende en zeldzaam plaats vindende omstandigheden dooreengemengd, en het zoodoende voor hen, die niet reeds op de hoogte van het onderwerp zijn, niet gemakkelijk gemaakt om op de hoogte te komen.

Daarbij, er ligt aan dit boek geen leidende gedachte ten grondslag. Er is geen verband, of liever geene logische opvolging tusschen de verschillende hoofdstukken. Na in het 1^{e} Hoofdstuk te hebben opgegeven, welke personen, bij de Zeemagt, onderworpen zijn aan de militaire regtspleging, geeft de schrijver in de elf volgende hoofdstukken dadelijk eene beschrijving van de wijze, waarop

eene zaak, eerst voorloopig onderzocht, daarna voor den krijgsraad behandeld wordt. Hij bespreekt daarna in drie hoofdstukken het Hoog Militair Geregtshof, geeft dan de straffen op, welke den Krijgsraad ter beschikking staan en vermeldt nu eerst, ter elfder ure, welke misdaden men eigenlijk voor den Krijgsraad zou kunnen brengen. Wanneer dat alles, dus ook de geheele instruktie eener zaak nu afgehandeld is, dan geeft hij ons ten slotte nog twee hoofdstukken (‘Eenige aanwijzingen, uit het algemeen regt, onmisbaar voor den militairen regter’ en ‘Van het bewijs van misdaden’), die natuurlijk eene plaats hadden moeten vinden in het begin van het werk bij de hoofdstukken, die over de instruktie eener zaak door den krijgsraad handelen. Evenzoo hadden, na de opgave der personen die voor den Zee-Krijgsraad te regt kunnen staan, de misdaden, welke hen daarvoor brengen, moeten volgen, dan de voorloopige informatie en de instruktie door den Krijgsraad, daarna de straffen en zoo verder. Nu is alles op de onverklaarbaarste wijze dooreengehaspeld - zoodanig zelfs, dat de hoofdstukken over zoodanige overtredingen tegen de krijgtucht, welke van te weinig belang zijn om door een Krijgsraad te worden behandeld en die dus hadden moeten voorafgaan aan de hoofdstukken over krijgsraadzaken, eerst aan het einde van het werk komen!

Het hier aangekondigde werkje zal intusschen, hoewel het beter kon zijn ingerigt, ongetwijfeld koopers genoeg vinden, want in elk geval kan men daaruit de regtspleging bij de Zeemagt beter en met minder moeite leeren kennen dan uit onze antieke wetboeken. En daar de kans zeer gering is, dat de militaire regtspleging spoedig herzien en op de hoogte gebragt zal worden van onzen tijd en van ons land, zal ook een 2de druk dezer Handleiding denkelijk niet uitblijven. Juist daarom hebben wij gemeend onze aanmerkingen, waarvoor de schrijver zich trouwens in zijne Voorrede zelf aanbeveelt, niet te moeten terughouden. Die aanmerkingen zullen welligt overdreven streng geacht worden, maar de kritiek moet onderscheid maken tusschen den jeugdigen schrijver, die voor het eerst optreedt, en den veteraan, die reeds sedert jaren de pen voert. De eerste moet aangemoedigd en dus met eenige verschooning beoordeeld worden; aan den laatsten is men niets verschuldigd dan de zuivere waarheid, zij moge dan aangenaam zijn of niet.

April 1863.

***De Kamer-Gymnastiek voor het vrouwelijk geslacht, van Dr. M. Kloss, voor Nederland bewerkt. door H.W. Bloem, met een voorberigt door Dr. G.A.N. Allebé. Amsterdam, C.L. Brinkman*. 1862.**

Wanneer de gymnastiek voor het vrouwelijk geslacht nog niet op den onverdeelden bijval onzer tijdgenooten rekenen kan, zoo is zulks voor een groot deel wel daaraan te wijten, dat die soort van gymnastiek nog niet algemeen genoeg gekend wordt. Onbekend toch maakt onbemind. Met genoegen wijd ik daarom eenige regelen in dit tijdschrift aan het bovenvermeld werkje.

De voorrede van Dr. Allebé schetst de beteekenis der gymnastische oefeningen voor de vrouwelijke jeugd zoo juist, en bestrijdt de daartegen heerschende vooroordeelen op zoo goede gronden, dat wij slechts in noodelooze herhaling zouden vervallen, zoo wij daarover wilden uitweiden.

Wanneer desniettemin nog iemand zoude durven beweren, dat gymnastische bewegingen voor het vrouwelijke geslacht onzedig zijn, zoo zal het onderzoek van de door Kloss voorgestelde bewegingen die bewering stellig logenstraffen.

En mogt er dan nog eenige twijfel bestaan omtrent het nut dier spieroefeningen, zoo overwege men toch eens ernstig de vraag, of er dan een zoo wezenlijk verschil bestaat tusschen de spieren en het beenderengestel van het mannelijk en vrouwelijk geslacht. Of zoude het werkelijk noodig zijn, het gewigt eener goede harmonische ontwikkeling van het meisje te bepleiten, dat later als vrouw eene zoo gewigtige rol in de maatschappij te vervullen heeft?

Maar al bekennen wij ons tot de voorstanders der gymnastiek voor het vrouwelijke geslacht, en al roepen wij daartoe de reeds verkregene zeer gunstige ondervinding in - voorwaar een krachtig argument - zoo kunnen wij daarom niet onverschillig blijven ten opzigte van de wijze, waarop die oefeningen geschieden.

Kamer-gymnastiek is een verleidelijke titel van een reeks van werkjes, die ons uit Duitschland toevloeijen. Zij bevatten veelal voor den oningewijde onduidelijke, of liever onbegrijpelijke beschrijvingen van verschillende bewegingsvormen, die, door een gebrekkig plaatje opgehelderd, elke leiding overbodig schijnen te maken. Hun gebruik moet ten gevolge hebben, dat het systeem van afzondering op de gymnastiek toepassing vindt. Zoodoende zoude eene cellulaire gymnastiek wortel kunnen vatten, die bovendien, door gebreken in de uitvoering der gewenschte beweging, meer tot nadeel dan tot voordeel van de respective beoefenaars strekken zoude.

Nergens toch is zamenwerking nuttiger en leiding meer noodig dan bij de gymnastiek. Wat in de afzondering vervelend wordt, is eene uitspanning bij zamenwerking, en gebreken der uitvoering eischen teregtzetting door ervarene, kundige gymnasten.

Kloss laat aan de beschrijving der oefeningen eenige algemeene beschouwingen over het nut, de werking enz. van spieroefeningen voorafgaan. Toepassing van gymnastiek op de genezing van ziekten besluit het werkje. Deze beide afdeelingen zouden menige opmerking van min gunstigen aard kunnen uitlokken. Onbedrevenheid toch en onbekendheid op het gebied van physiologie en pathologie blijkt maar al te dikwerf aanleiding gegeven te hebben tot eene positiviteit in de uitspraak, die door niets gewettigd wordt. Hopen wij het beste voor de verbetering der gymnastiek op dit punt! Mogen volgende schrijvers bewijzen ontrouw te worden aan die erfzonden der gymnasten, en besluiten wij deze aankondiging met de verzekering, dat zoo men het zwaartepunt van het werkje van Kloss in de rangschikking, keuze en beschrijving der oefeningen plaatst, daaraan een welverdiende lof niet mag onthouden worden.

Dr. W. BERLIN.

Ter gedachtenisse. 1813-1863.

GOD helpt die genen, die zich zelven helpen.
F. VAN DER DUYN VAN MAASDAM.
G.K. VAN HOGENDORP.
Oranje koomt!
O.Z. VAN HAREN.

1.

Gij hadt geen tranen meer tot tolken,
Wat nieuwe gruwel werd gepleegd,
Verstootene uit de rij der volken,
Dic eens haar regterstoel besteegt,
Arm Holland van voor vijftig jaren!
Dat echter, onder 't vlijmendst wee,
Den blik niet wenddet van de baren,
Die rolden naar de Britsche reê:
Er flikkerde aan den voet der duinen,
Er schitterde op die blanke kruinen
Wat glans van veer de vrijheid schoot,
En moest ge er iedre kans door derven
Des dwinglands deernis te verwerven,
Gij bleeft getuigen in uw sterven,
Hoe gij haar lief hadt tot den dood! -

Daar sprong u 't harte op bij 't gefluister,
Daar reest ge plotsling bij de maar:
In 't oosten zwichtte de adelaar!
Doch schudde uw leeuw ook gram zijn kluister,
Haar schalmen bleken hecht en zwaar!
Daar wemelde uw verschiet van zwermen
Hun steppe ontstegen oorlogsliên,
Gewoon barbaarschheid aan te zien,
Gereed beschaving te beschermen!
Maar mogt ge grijpen naar de lans
U toegestoken door die horden?
Der kerkers nacht omving wie morden,
't Schavot begrenst des oproers kans!
Toch, levende, in een wa' gewikkeld!
Toch voelde uw heugnis zich geprikkeld
Tot wanhoops stoutsten teerlingworp!
Al was uw vloot in vijands handen,
Al zag uw vest zijn wachtvuur branden,
Al doolde uw jeugd in verre landen:
‘Herrijze ik!’ hoort uw Hogendorp;
‘De hemel helpt wie zelf zich helpen!’
't Wordt waarheid nu gij 't weêr bewijst:
Hoe wilder zeeën 't overstelpen,
Hoe grootscher 't uit de worstling rijst;
Fier Holland, zelf zijn banden brekend,
Door heilge erinnering bezield!
Zich op geen vlugtend vijand wrekend,
Van vreugde schreijend, neêrgeknield!
Oranje komt! - in schuts van wetten
Zal hij den koningszetel zetten,
Waar gij zijns voorzaats deugd meê loont;
En de oude vlag, bij 't zegeschaatren

Ten mast gevlogen, allen waatren,
Wat zee haar 't welkom toe moog' klaatren,
Verkonden waar de handel troont!

2.

o Nacht van Holland! waar de schare
Slechts sombre duisternisse in ziet,
Waar toeft zij, die u haar verklare:
Ons was geregtigheid geschied!
Waar schuilt zij, die onwraakbre penne,
Die niemands nagedachtnis schenne,
Die niemands nagedachtnis vlei,
Die zonder haat of hartstogt boeke,
En wat vermaking ze onderzoeke,
Van 't kaf het schaarsche koren schei?
Die schetse hoe hier rijkdom weelde
En deez' karakterloosheid teelde,
De wisse voorboô van verval;
Die 't stave dat we ons zelv' ontzonken
Eer onze keten werd geklonken,
Voor iedren stoot gewiekte bal!
Helaas! al was die veder vaardig,
Wie achtte er, bij 't vergrijsd geslacht,
Het vaderland een offer waardig
Als elders de eigenliefde bragt?
Wie dorst zijn leven ons beschrijven
Als had hij niet vergeefs geleefd?

Den moed zijn meening trouw te blijven,
   Wie die hem had? wie die hem heeft? -
Gij, die bij menigte van dagen
   Der heugenissen rijkdom voegt,
Verzwijg niet wat uwe oogen zagen
   Toen gij uw tijd uw plaatse vroegt!
Geef wat u uit de worstling restte,
   Wat faam dan daal, wat faam dan rijz',
Geef, mooglijk zijt ge d'allerleste
   Die geven kan, uw volk het prijs!
Beklaagbre vrees voor openbaarheid!
   De laster leeft in schemerschijn,
Terwijl wij, als in volle klaarheid
Het godlijke ons begroet der waarheid,
   Tot voor 't vergrijp grootmoedig zijn!
Getuig het, lievling van de glorie!
Die eens ‘de veder der historie
   Deedt vallen in der fabel schoot,’
Om later zelfs de zwakste vingren
Wat weegschaal zijn moest te zien slingren,
   Verguisd gelijk ge werdt vergood!
Ons bleeft ge, schoon gij alle weeën
Ook uitgoot op de bruid der zeeën,
   Niet langer louter geesel Gods!
En moge er in uw graffestoenen
Nooit twijge uit onze gaarde groenen,
U kennen eindigde in verzoenen
   Op Sint Helena's barre rots!

3.

Wat ducht ge, dat zoo straffe snaren
Niet voegen op zoo blijden dag,
Nu Neêrland half eene eeuw 't verjaren
Van zijn verlossing vieren mag?
Wat wenscht ge dat, voor sombre beelden
Te diep ons grijpende in 't gemoed,
Slechts blinkende deez' zang doorspeelden
Der vreugde rei, der lachjens stoet?
Als 't voorgeslacht mogt hoogtijd houën
En breeden disch en breeder schouwen
Herschiep in hof die geurt en gloort,
Eer dan de beker ging in 't ronde,
Eer jok en boert hun vaart men gonde,
Eer 't mopsjen minnes komst verkondde,
Had hartlijke ernst een wijle 't woord!
Laat volken, die hun wieg reeds wijzen
Toen 't Europeesche morgenrood
Nog maagdelijke stralen schoot,
Den galm tot daavrens toe doen rijzen
Als zich hun duizendst jaar besloot!
Laat andren, die voor krijgsroem leven,
Door schel klaroen en schor kanon,
Ik kwam, ik zag, ik overwon,
Het feestsein dondrend hooren geven!
Ga zij, die uit haar eilandgaard
De blikken slaand' naar alle zijden,
Zoo in de ruimte van de tijden
Als op der zeeën ruimte staart,

Ga zij, die warm voor 't nieuwe en 't oude
0ns leert: ‘verbetering behoude!’
   Ten rei in middeleeuwschen tooi;
Aan elk zijne eigenaardigheden,
Aan ons, bij d'eenvoud onzer zeden,
Aan ons eene ure voor gebeden
   Eer blijdschap 't laatste loover strooi! -
Als straks de knie zich heeft gebogen,
   Als straks het hoofd zich weêr verhief
En wat er schemerde in onze oogen,
   Daar boven sprak van leed en lief;
Als dan, de rustige landsdouwen
   Of 't stadsgewoel weêr ingegaan,
Hier vrede en voorspoed wij aanschouwen,
   Als lachtten die voor 't eerst ons aan;
Als vrijheids- en vooruitgangsprikkling
In orde, welvaart, bloei, ontwikkling
   Hier duizend tongen vindt tot tolk,
Werpt ligt de zweem van huislijk leven,
Ons openbare bijgebleven,
Een tint aandoenlijk en verheven
   Op ons verbond van vorst en volk!

4.

Oranje en Neêrland! toen ge uw handen
   Voor 't eerst zoo innig zamensloegt,
Gij, Zwijger! en gij, Zeven Landen!
   Wie waart ge, dat gij vrijheid vroegt?

Gij, slechts de eerzuchtigste onzer grooten,
Die 's vaders weldaên had genoten,
  Die deez' den zoon in roof vergold; -
Gij, teelt van visscherij en nering,
Vervoerd door dwarrelwind van leering,
  Tot schennis waar het bloed bij stolt? -
Of, geest dien 't grootsch beginsel blaakte,
Waartoe de nieuwre tijd ontwaakte,
  Genie hem stout te moet gesneld, -
Of, waarheid zoekende gemoedren,
Wie boven 't heil van aardsche goedren
  De hemel des gewetens geldt? -
Geeft antwoord: trouw! gestaafd in lijden,
  Tot hem het lood des sluipmoords trof;
En zege! die zijn graf mogt wijden;
  En, wereld! vol nog van zijn lof! -
Geeft antwoord: luchtgewelf! dat gruwde
  Zoo vaak de martelvlamme blonk;
En vroedheid! die met vroomheid huwde;
  En, zegen! dien hervorming schonk! -
Oranje en Neêrland! tweelingsterre,
  Moogt gij herschittren aan den trans,
Dan is der vrijheids zon niet verre,
  Slechts uit haar luister schept ge uw glans!
Ook blijkt ge naauwlijks weêrgeboren
  In 't worstelperk van magt en regt,
Of tot haar dienst wordt gij herkoren,
  Maar zoeter last u opgelegd!
Der volken zegezangen schallen
  Op 't rookend puin der dwinglandij;
Wie jammre dat er duizendtallen
In 's levens bloei voor zijn gevallen,

Hun veege lippen juichten: vrij!
Vrij, zong de dichter, die zoo blijde
Zich 't zwaard liet gespen aan de zijde
Door de eenge, die zijn harte aanbad;
Vrij, kreet de moeder, die haar oogen
Geloovig wendde naar den hoogen
Als 't ledig bleef op 't zonnig pad...
Teloorgesteld, haast half Europe!
Eer gij vaarwel zegt aan de hope
Uw erf van vrijheid wit te zien,
Aanschouw wat in deez' lage plassen
Een gulden oogst ons is gewassen,
Wiens volle halmen zoetst verrassen,
Die 't handvol zaads zich zagen biên!

5.

Hoe wij 't den Eersten Willem danken,
Den schepter weigrend zonder wet,
Die beide volk en vorst haar schrenken
Voor ontrouw en voor wilkeur zett';
Hoe wij bij 't heldenbeeld des Tweeden,
Den lauwer strenglend voor zijn staal,
Met eikenloof dien krans verbreeden,
Gelouterd gaf hij 't andermaal!
Wat ons de kroon des konings heiligt,
Wat elke vrijheid ons beveiligt,
Het werd bezworen in 't Verbond,
Dat met zijn pligten en zijn regten

Oranje en Neêrland bleef omvlechten,
Neen, harte aan harte wist te hechten,
  Wat ook met vijftig jaar verzwond!
Een staatsvorm, spieglende in den regel,
  Dat volk, wat hoofd en harte heeft,
  Bij zelf' beraamde wetten leeft,
Waaraan het vorstelijke zegel
  Van kracht en duur den waarborg geeft;
Een staatsvorm die, door vrije keuze,
  De vroedsten op het kussen brengt
  En 't algemeen zijn zegen plengt,
's Lands wèl hun last, 's lands roem hun leuze!...
  Al blaauwt de grenze ook in 't verschiet,
Al is geen weidsch paleis uw woning,
Wat zijt gij een gelukkig koning,
  Wien zulk een natie hulde biedt!
Gij, die eens voorzaats naam moogt dragen,
Den volke lief uit vroeger dagen,
  Ons liefst wijl hij in u herleeft,
De Derde Willem van Oranje,
Die, tegen tweede en trotscher Spanje,
Gcwetensvrijheid voor Brittanje,
  Voor gansch Euroop gehandhaafd heeft!
Gij verre boven hem gezegend,
  Daar u, wien ge ook 't bestuur vertrouwt,
Verschil van rigting wel bejegent,
  Maar geen verschil hoe de eed men houdt;
En toch, schoon de eendragtszonne schijne
  Als nooit zijn zwerk zij heeft begroet,
Bedeeld met roeping waard de zijne,
  In eeretaak voor d'eêlsten moed!
U, dien het niet vernoege in 't Oosten,

De donk're treurende te troosten,
Gij, die gebiên zult: ‘er zij dag!’
Om eeuwig Insulindes palmen
Van lof en dank te doen weêrgalmen,
Hem, dien zij haren boeijen schalmen
In liefdesband verkeeren zag!

6.

Waai vrolijk uit van iedren toren,
Waai vrolijk langs de lange reê,
Gij, vlag! met onze vloot geboren;
Gij, weêr gevierd op elke zee!
Waai uit aan 's werelds uchtendtransen,
Waar Janmaat volle laag laat dansen
Als zich Japan aan u vergrijpt;
Waai uit aan 's werelds avondkimmen,
Waar Sambo mag van blijdschap glimmen,
Nu Massa's zweep niet langer nijpt!
Versier u, dorp! met najaarsloover;
De stormwind liet geen rozen over,
De Oranjestrik zij aangebragt!
Verbiedt 't saizoen het spelemeijen,
De min grijp' rond in schalke reijen
Bij Hendrick Spiegel's nageslacht!
Geeft groote spelen aan de schare
Gij, zetels van den overvloed!
Schoon voor den korf de bij vergare,
Een deel behoort haar van het zoet!

Maar is 't uw doel die op te beuren
   Door indruk die nog morgen duur',
Schept meer dan lichtzee bont van kleuren,
   En regenboog van knettrend vuur!....
Alsof de gaaf niet scheen verloren
   Van die vereedling door geneugt,
Ons voorgeslacht zoo mild beschoren
   In zijne oorspronkelijke jeugd!
Alsof bij 't feestlijk bekerplengen
   Aan lager en aan hooger disch,
Der blijdschap statig toastenbrengen,
   Haar eerste en laatste woord niet is!
Waar mart een andre bloesemregen,
   Als glansde en geurde in schoonheidsgaard
Toen Fredrik Hendrik, uit op zegen
Die in geen krijgsroem is gelegen,
   d'Olijftak greep voor 't blinkend zwaard?
Ontwaak weêr, open zin voor 't leven!
Die Breêroo's en Jan Steen's mogt geven,
   Die vrolijk sticht, die lagchend schreit;
Die ons, als Rembrandt, licht leer' scheppen,
Als Vondel, aadlaarswieken reppen;
   Volding onze onafhanklijkheid!
Wie denkt zich vroegren volksgeest zonder
De Oranjezaal en 't Aemstelwonder?
   Genie geboren uit genot!
Een vreugd, die alle levenstwijgen
Van loof en vrucht niet neêr doet zijgen,
Waarin de schoonste stemmen zwijgen,
   Is geen volkomen dank aan God!

De studie der geologie in Nederland.

T.C. Winkler, Handboek der Geologie in verband met Palaeontologie, bewerkt naar Page's advanced textbook. Zalt-Bommel, Noman en Zoon. 1863.

Wij Nederlanders zijn welligt de laatsten geweest onder de beschaafde volken, die de natuurkundige wetenschappen in de moedertaal behandeld hebben, in zuiver nederlandsch wel te verstaan, en niet in eene taal doorspekt met aan vreemde talen ontleende woorden. De voorname reden daarvan was de afgodische vereering van het latijn, die, pas één menschenleeftijd geleden, onze hoogleeraren nog natuurkunde, scheikunde, sterrekunde en natuurlijke historie in die doode taal deed onderwijzen. Wie zou het thans gelooven, dat zelfs geologie, eene wetenschap waarvan geen enkel kunstwoord bij de Romeinen bekend was, hier te lande in het latijn is onderwezen. Het gevolg van die latijnsche geleerdheid was natuurlijk, dat er bijna niets anders aan de natuurkundige wetenschappen werd gedaan dan zooveel als een elementair en kwijnend onderwijs vorderde; maar geen dezer wetenschappen leden meer aan dat euvel dan geologie, mineralogie en palaeontologie, zoodanig zelfs dat er, om van het weinige, dat ik toenmaals geleverd heb, niet te spreken, daarover vóór 1850 geen enkel oorspronkelijk nederlandsch geschrift door eenen Nederlander is uitgegeven. Alleen in Groningen was eenige opflikkering van leven te bespeuren in het verschijnen van de geologische kaart der provincie, en

in hetgeen er daar over de zamenstelling van den bodem werd te boek gesteld. Nederland, meende men, was te plat om geologische verschijnselen te kunnen opleveren; en wij lieten ons eerst door Duitschers opmerkzaam maken, dat het wel de moeite waard was om onzen bodem, en vooral ook onze oostindische bezittingen, eens meer opzettelijk uit een geologisch oog te beschouwen. Daarenboven ging de geologie hier gebukt onder de op verre na nog niet te boven gekomen blaam, van eene goddelooze wetenschap te zijn, wier beoefening onfeilbaar tot ongeloof en godverzaking leiden moest. Eene door menschenhanden geschreven en, onder den invloed van menschelijke vooroordeelen, gelezen en verklaard boek, werd hooger geschat dan het boek der natuur; en hij, die minder geloofde aan het scheppingsverhaal van den Bijbel, dan aan het verhaal, dat uit mammouthsbeenderen en de keijen onzer heidevelden te lezen is, werd en wordt nog dikwijls als een gevaarlijk mensch gemijd.

Toen men eindelijk de middeleeuwsche gewoonte, om de natuurkundige wetenschappen in 't latijn te onderwijzen, liet varen, was men hoogst verlegen om zijne gedachten in nederlandsche woorden weder te geven; want er ontbrak de onontbeerlijke kunstspraak of terminologie. Eerst redde men er zich doorhenen en bezigde eene latijnsche, hoogduitsche of fransche basterd-terminologie, waartoe men vooral gebragt werd door de zich aanhoudend vermenigvuldigende vertalingen uit het Hoogduitsch. Plantenkunde, natuurkunde, scheikunde en dierkunde ontworstelden zich achtereenvolgens aan die gebrekkige terminologie, en laten ten dien opzigte tegenwoordig weinig te wenschen over; maar met aardkunde en delfstofkunde is het langen tijd droevig gesteld geweest, en eerst in de laatste jaren, bij enkele geschriften, heeft men verbetering kunnen waarnemen. Het weinig beoefenen van de geologie, het geheel en al verwaarloozen van de mineralogie en het weinig anders in 't licht verschijnen dan van vertalingen, drukten loodzwaar op de studie dier wetenschappen en belemmerden het ontstaan eener taal, waarin men zich door Nederlanders kon doen verstaan. Gelukkig dragen gebrekkige boeken gewoonlijk hunne eigene veroordeeling met zich mede, en hun verschijnen is meestal de hoofd- zoo niet de eenige levensperiode. Ze leveren een voor nederlandsche magen onverteerbaren kost, en zij, die er eenmaal van geproefd hebben, wagen er zich ten

tweedemale niet aan. Onnederlandsche onderwerpen, in eene basterdtaal besproken, gaan bij het algemeen het eene oor in, het andere weêr uit. Verschijnt er een beter werk, dan verdringt dit meestal het vroegere gebrekkige, en er blijven slechts de verspilde kosten en verkeerd bestede krachten te betreuren over.

Ten einde buitenlandsche werken over geologie of mineralogie behoorlijk over te brengen in het nederlandsch, moet men niet alleen de nederlandsche taal magtig zijn, maar ook de wetenschappen zelve kennen. Dit hebben de meeste vertalers als onnoodig beschouwd; zij deden de lagen in de gebergten nederv a l l e n omdat die bij de duitschers *fallen;* zij spraken van z o d e n - i j z e r s t e e n e n , alsof dit eene ons geheel vreemde delfstof was, en iets anders dan het ijzeroer, hetgeen onze boeren dagelijks graven en naar onze ijzerhutten voeren; over z w e r f b l o k k e n en r o l s t e e n e n moesten de bewoners van de Veluwe en het Gooiland lezen, alsof zij die, onder den naam van k e i j e n en g r i n d b a n k e n , niet onder hunne voeten hadden liggen. Vandaar het onbegrijpelijke, het vreemde en pedante aanzien, dat deze op die wijze voorgedragen wetenschappen verkrijgen, en dat ook de meeste berigten, die wij over mijnen en ertswinnen te lezen krijgen, alleen verstaanbaar doet zijn voor hem, die weet te raden, welke hoogduitsche uitdrukkingen met de nederlandsche woorden bedoeld zijn. Wie begrijpt het woord n a g e l v l o e d in een niet lang geleden verschenen berigt over eene mijnontginning op Sumatra, wanneer hem niet voor den geest komt, dat de Zwitsers eene soort van steen, uit zamengebakken grind of kiezelsteentjes bestaande, *Nagelflue* noemen? Doch dit verkeerd voordragen van zaken, omdat de sprekers of schrijvers geen regt begrip van de zaken hebben, treft in Nederland niet alleen geologie en mineralogie, maar al zeer dikwijls ook andere natuurkundige wetenschappen, vooral ook in hare toepassingen, den landbouw vooral niet te vergeten.

Het zal wel niet noodig zijn hier langer te knorren en meer te zeggen over de noodzakelijkheid om nederlandsch te spreken en nederlandsche kunstwoorden te bezigen, wanneer men aardkunde en delfstofkunde in Nederland ingang wil doen vinden. Het vaststellen eener kunstspraak of terminologie is daarbij onvermijdelijk, want het is onmogelijk alles door omschrijvingen uit te drukken. Elke zaak dient een bepaalden

naam te hebben. Evenzeer als de plantenkenner volkomen juist verstaan wordt, wanneer hij van de k e l k en de k r o o n van eenen k o e k k o e k s b l o e m spreekt, zoo dient men den aardkundige te verstaan, wanneer hij de *steensoorten* beschrijft, waaruit de d e k k e n d e en d r a g e n d e lagen in eene s t e e n k o o l mijn bestaan, of het bestaan van s t e e n k o o l in onze oostindische bezittingen ontkent. Reeds voor bijna twintig jaren heb ik, in een thans vergeten, en ook geheel verouderd en nu niet meer bruikbaar boekje, beproefd om, voor de geologie in het algemeen, eene nederlandsche kunstspraak vast te stellen; maar het zure gezigt van den uitgever heeft mij volkomen overtuigd, dat dit een vox clamans in deserto is geweest. Later, door mijne beschrijving van den bodem in Nederland, is het mij echter gelukt, voor dit gedeelte der wetenschap eenige vaste regelen door de weinige schrijvers, welke mij gevolgd hebben, te doen aannemen. Ik heb steeds getracht de volgende regels in het oog te houden. Vooreerst: om zoomin mogelijk kunstwoorden te bezigen en mij liever met eene korte omschrijving te behelpen, wanneer het uitdrukkingen gold, die slechts nu en dan gebezigd behoeven te worden. Wenscht men zich bij het algemeen te doen verstaan, dan behoort deze regel op den voorgrond te staan. Ten anderen heb ik mij bevlijtigd om de bestaande nederlandsche namen te bewaren en om allen, die er te vinden waren, op te zoeken en te gebruiken, ook wanneer er aan zulke woorden eene meer algemeene, dan mijne meer beperkte geologische, beteekenis wierd gehecht. D u i f s t e e n , l e e m en k l e i in de beteekenis welke de Duitschers aan *Thon* voor het eerste, en aan *Lehm* voor het tweede hechten, moesten, naar mijn inzien, met zorg bewaard worden; b o u w g r o n d , een woord in den mond van al onze boeren, moest vooral niet door teelaarde, bouwbare aarde of eenig ander nieuwbaksel, uit den weg gedrongen worden; l e i en m a r m e r geeft beter begrip aan den Nederlander van hetgeen er bedoeld wordt, dan de germanismen l e e m s c h i e f e r en k o r r e l i g e k a l k . Ten derde dient men de buitenlandsche woorden vooral niet blindelings te vertalen; maar wanneer er volstrekt geene nederlandsche te vinden zijn, diegenen uit de synonymen te kiezen, welke het best door de schrijvers bestemd zijn. Om de woorden p s a m m i e t voor het zoo onbepaalde *Grauwacke*, en p h a n i e t voor *Kieselschiefer* van de Franschen over te nemen,

is beter dan te blijven hangen aan de duitsche uitdrukkingen, en zelfs met Bilderdijk van g r a a u w e n r o t s g r o n d te spreken. Vooral van het duitsche geschiefer ben ik een verklaarde tegenstander, omdat daarmede dan eens schilferige steensoorten als de s c h i l f e r g l i m m e r s , de *Glimmerschiefern*, dan eens bladerige l e i j e n , de *Thonschiefern*, aangeduid worden. Nu de woorden eenmaal in de duitsche kunstspraak ingeworteld zijn, kunnen ze daar niet meer uitgeroeid worden; maar nu wij nieuwe woorden te scheppen hebben, is het pligt om het gebrekkige niet van de naburen over te nemen. Eene menigte uitheemsche kunstwoorden, vooral van diegene, waaraan het, anders zoo voortreffelijke, ‘Lehrbuch der Geognosie,’ van Naumann zoo rijk is, zullen, vrij vertaald, gemakkelijker te begrijpen zijn: *denudatie* door a f s p o e l i n g , *limnische* door z o e t w a t e r -vormingen, *Geotektonik* door g e b e r g t e b o u w , *Allöosologie der Gesteine* door v e r a a r d i n g d e r s t e e n s o o r t e n , en dergelijke meer. Ten vierde meen ik als vasten regel te moeten aannemen, dat wanneer, door het toepassen van een der vorige regels, de duidelijkheid zoude verminderen en men gevaar zoude loopen van noch door den leek, noch door deskundigen te worden verstaan, men geen oogenblik dient te aarzelen om het geologische of mineralogische kunstwoord, zoo als 't in de uitheemsche taal gebruikt wordt, met eenen nederlandschen uitgang evenwel, over te nemen. De p l i o c e n i s c h e , j u r a - en d e v o n i s c h e groepen van vormingen, behoort men zonder bedenken te behouden, en wanneer de nieuwere inzigten de p e r m s c h e groep in d i a s -groep doen herdoopen, en de b r u i n e j u r a voortaan d o g g e r genoemd willen hebben, dan behoort men niet te aarzelen om de woorden over te nemen, en alzoo met de wetenschap mede te gaan. Zoo hebben de Duitschers zeer te regt het woord t r a p geheel en al, en het gewone g r o e n s t e e n als soortsnaam verworpen, en het is zaak dat wij hen daarin volgen, zonder de Engelschen te blijven napraten.

In zoover nu deze regelen toepasselijk zijn op hetgeen er te zeggen valt betreffende de geologie van het vaderland, is de zaak thans in orde. Voor dat gedeelte der algemeene geologie wordt tegenwoordig eene deugdelijke, echt nederlandsche terminologie gebezigd, en, wat daarvan een wel te voorzien gevolg is geweest, toen men met de namen der zaken vertrouwd begon te worden, kwamen de zaken zelve ook ter spraak. Onze

geologie wordt binnenslands vrij wat meer beoefend dan men, oppervlakkig beschouwd, meenen zoude, en nu op de burgerscholen ook aardkunde onderwezen moet worden, zal de nederlandsche aardkunde voorzeker niet in het vergeetboek geraken. Veel is er reeds gewonnen, dat er boeken zoowel als kaarten over dat onderwerp bestaan; want, mogen de bladen der Geologische Kaart ook wat lang achterwege blijven, zelve, zeker nog sterker dan het publiek, smachtende naar een spoediger op den steen brengen van het in klad geheel voltooide werk, zoo is men echter voorloopig geholpen door de Natuurkundige Schoolkaart, die, vooral ook voor onderwijs, geheel voldoende geologische opgaven bevat. Aan het verlangen van velen, dat er eene meer uitgebreide beschrijving van die Schoolkaart, ten gebruike bij het onderwijs, in het licht gegeven worde, zal met der tijd voldaan worden; maar voor hen, die terstond meer inlichtingen verlangen dan in de bijschriften der kaart te vinden zijn, moge de herinnering dienen, dat men die aantreft in het voorleden jaar verschenen Huisboek voor den Landman.

Voor de beoefening der aardkunde in Nederland is dus niet alleen een goed begin gemaakt, maar deze is zelfs in vollen gang. De groote verzameling, die daarover op het Paviljoen te Haarlem is bijeengebragt, zal, vertrouw ik, ook niet verloren gaan; maar veel werk, dat daar onafgedaan is blijven liggen, zal weder worden opgenomen en voortgezet. Meer dan één geleerde kan daaraan zijne krachten alsnog verslijten; want, zoo als bij de meeste natuurkundige wetenschappen, zal ook hier de eene wetenschappelijke arbeid den anderen uitlokken. Geheel afgewerkt, zoodat er niets meer te onderzoeken valt, zal de zaak nimmer genoemd kunnen worden. Welk een ruim veld van onderzoek is er immers onlangs weder geopend door de nasporingen betreffende de mikroskopische wieren of diatotomeën onzer gronden door den heer Piaget? Hoeveel blijkt er thans nog gedaan te moeten worden voor de scheikundige kennis onzer gronden, sedert de heer van Bemmelen zijne onderzoekingen over de Dollardpolders in het licht heeft gegeven? Welk eene massa palaeontologisch werk ligt er nog onafgedaan in de bouwstoffen, die door den heer Bosquet verzameld zijn? Hoe zeer is onze kennis vermeerderd en daardoor onze wijze van zien veranderd en, de gewone en onvermijdelijke medgezel daarvan, de nomenclatuur gewijzigd van de heden-

daagsche gronden, sedert daarvan de stalen voor het vervaardigen der geologische kaart onderscheiden en gerangschikt zijn!

Voor de geologie van Nederland is veel gedaan, hoewel er nog zeer veel te doen overblijft; maar voor de geologie in het algemeen is er weinig of niets gedaan, en hier blijft nog genoegzaam alles te doen over. Wij, bewoners onzer platte, nieuwmodische, geene voor de industrie bruikbare delfstoffen opleverende gronden, hebben de algemeene geologie evenmin als de mineralogie, in hare toepassing op het mijnwezen en de metaalbereiding, noodig, zooals zich de meesten voorstellen. Deze begrijpen niet dat ieder wèlopgevoed mensch tegenwoordig een helder begrip van die wetenschap behoort te hebben, en hoe zeer het de pligt is van ons Nederlanders om, als bezitters onzer koloniën, niet stil te zitten voordat de kennis van die zoo uiterst merkwaardige en voor de nijverheid zoo belangrijke streken, wat de geologie en de daarbij behoorende wetenschappen aangaat, minstens zoover gebragt is als die der planten en dieren. Wat er ten aanzien der botanie en zoölogie in onze Oostindiën verrigt is, leeren de uitstekende kostbare werken, die, veelal op de meest vrijgevige wijze door de Regering ondersteund, in het licht verschenen zijn. Hetgeen wij daarentegen van de geologie onzer Oostindische bezittingen weten, is bijzonder weinig. Het meeste, wat wij daarover bezitten, bestaat in eene rudis indigesta moles, die eerst bij grondige en veelomvattende studie, een vlijtig wikken en wegen van de gemaakte waarnemingen en een kritisch onderzoek van de bestaande beschrijvingen, tot heldere kennis van de geologie dier streken leiden kan. Dit laatste bovenal is onmisbaar, want de taal, waarvan zich veelal de weinige natuurkundigen bedienen, die zich aan de kennis dier streken laten gelegen liggen, is zoo weinig wetenschappelijk en zoo onbepaald, dat die al zeer dikwijls of volkomen onverstaanbaar is, of eerst verstaanbaar wordt wanneer men zich vergewist heeft van hetgeen de schrijvers bedoeld kunnen hebben. Om een paar voorbeelden te geven. Wij weten dat een groot gedeelte van Java, van Sumatra, Borneo en Celebes uit tertiaire gronden bestaan, sedert Junghuhn ons 't eerst daarop opmerkzaam heeft gemaakt; maar w e l k e tertiaire gronden dit zijn, is nog niet nader bepaald. Sommige waarnemingen pleiten voor het aanwezen van de alleroudste; sommige voor dat van de allerjongste; weder

andere schijnen te wijzen op de middelste, miocenische tertiaire gronden, en niet onmogelijk is het nog buitendien, dat deze allen te zamen daar aanwezig zijn. Uit de beschrijvingen is niet op te maken, of men met onderscheidene, dan wel met dezelfde tertiaire vormingen te doen heeft. Terwijl de eene geleerde spreekt van eocenische nummulieten, ziet de andere die aan voor miocenische orbitulieten en meent de derde alleen pliocenische versteeningen te kunnen onderscheiden. Alle meeningen echter berusten op te onzekere bestemmingen en te weinig grondige waarnemingen om tot een bepaald besluit te kunnen leiden. Met hetgene ons wegens de plutonische gesteenten van Java, Sumatra en Borneo medegedeeld wordt, is het eveneens gesteld. Er wordt gesproken van syeniet, dioriet en porphyr, waar, door anderen, niets dan trachyt-verscheidenheden gezien zijn; bazalten worden beschreven, die waarschijnlijk slechts vulkanische lava's zijn. Uit het aanwezen van deze verkeerd bestemde gesteenten, worden zelfs gevolgen betreffende het aanwezen van ertsen opgemaakt, die alzoo niet wel anders dan valsch kunnen zijn.

De hoofdbron voor de kennis der geologische gesteldheid van Java blijft altijd het groote werk van Junghuhn en de kostbare en rijke verzameling, die in het Rijks Museum te Leyden bewaard wordt. De hoeveelheid bouwstoffen, hier verzameld, is verbazend groot en hij, die de onbegrijpelijke werkzaamheid van Junghuhn niet uit zijne werken heeft leeren kennen, valt het moeijelijk te gelooven, dat dit alles door één' man in slechts weinige jaren te zamen is gebragt, vooral ook wanneer men daarbij bedenkt, dat hij, behalve verzamelen van delfstoffen en waarnemingen, en behalve het schrijven van een groot werk, ook nog als vervaardiger van eene uitmuntende kaart werkzaam is geweest. Maar hetgeen Junghuhn niet heeft gedaan en hetgeen ook niet te vergen was van een' man, die vóór alles als reiziger en verzamelaar van feiten optrad, is het in de studeerkamer en het laboratorium onderzoeken en vergelijken van het verzamelde, en het zoodanig uiteenzetten der gevonden uitkomsten, dat een volgende waarnemer naauwkeurig weet waar en wat er verder te onderzoeken valt. Dit is tot dusverre verzuimd. De voorwerpen van Junghuhn liggen sedert tien jaren onaangeroerd, en zelfs niet aangekeken, tusschen de, volgens Hauy en Werner gerangschikte en op hare beurt sedert veertig jaar onaangeroerde collectie van het Leydsch

Museum. De kennis der geologische gesteldheid van Java is in den laatsten halven menschenleeftijd op dezelfde hoogte gebleven, waarop die door Junghuhn is gebragt, en, met uitzondering van eenige weinig beduidende waarnemingen, is die niet vermeerderd. Noch palaeontologisch, noch mineralogisch is er iets aan de verzamelde schatten van Junghuhn gedaan, dan alleen ten aanzien der bruinkoolplanten door Göppert en der tertiaire zeeëgels door Dr. Herklots, werken die beide slechts het allereerste begin uitmaken van hetgeen er gedaan diende te worden. Een uitmuntend, maar zeer beknopt geologisch overzigt van Java is door den Ridder von Richthofen, in het Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft, XIV, 357, gegeven, geput uit het werk van Junghuhn en uit hetgeen hij van dezen, bij het bezoek van Java door de Thetis in 1861, heeft vernomen. Een kort verblijf bij Junghuhn te Bandong, en eenige uitstapjes naar de vulkanen uit den omtrek, hebben daarenboven den grondigen onderzoeker der hungaarsche trachyten in staat gesteld om een helderder blik te werpen over de geologie van Java, dan door iemand vóór hem geschied was. Zijne beschouwing onder anderen van de javaansche plutonische gesteenten als uitsluitend trachyten, en wel als trachyten van eene jongere, geene ertsenhoudende vorming, is voorzeker de juiste, en schrapt alle opgaven door van porphyren en diorieten, misschien zelfs van den syeniet, welke men daar heeft meenen te vinden. Is hetgeen wij van Java weten nog eene rudis indigesta moles, niet minder moet dat gezegd worden van de bouwstoffen, die wij bezitten voor de geologie der buitenbezittingen. De natuurkundige reizigers, die deze bezocht hebben, zijn geene geologen geweest, en uiterst mager is 't dus wat zij dienaangaande hebben waargenomen. Wij weten van die zoo merkwaardige en mineralogisch rijke eilanden niet veel meer dan hetgeen ons de ingenieurs van het mijnwezen berigt hebben in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. De steensoorten en delfstoffen, die deze naar de Delftsche Akademie gezonden hebben, zijn voor negen tiende gedeelten sporeloos verdwenen, zoodat men hier te lande geene gelegenheid heeft om de bestemmingen, in Indië verrigt, te herzien. En dit is volstrekt noodzakelijk; want de onvermoeide ijver, dien onderscheiden dezer heeren toonen te bezitten, en de bij lange na niet genoeg gewaardeerde diensten, die zij als mijningenieurs verrigten, neemt niet weg dat hunne geologische en mineralo-

gische waarnemingen gebrekkig zijn en, zonder naauwkeurige bestudering der voorwerpen en waarnemingen, nog tot geen duidelijk begrip hebben kunnen leiden van de gesteldheid der doorreisde streken. Het beste verslag van hetgeen de mijningenieurs verrigt hebben, is alweder door eenen Duitscher, Hochstetter, gegeven, die met de Novara, in 1858, Java heeft bezocht en door den hoofdingenieur van het mijnwezen, de Groot, van alles onderrigt is. Dit verslag is te vinden in het Jahrbuch der K.K. Geologischen Reichsanstalt te Weenen, 1858, blz. 278. Uit de weinige wetenschappelijke resultaten, die de verrigtingen der mijningenieurs opleveren, blijkt het ten duidelijkste hoe geheel onmisbaar het is, dat hetgeen in die keerkringslanden wordt verzameld en waargenomen, hier, in het europesche studeervertrek, door de handen ga van een specialiteit. In Indië ontbreken niet alleen boeken en verzamelingen ter vergelijking, maar vooral ook blijvend personeel bij het onophoudelijk komen en, na een kort verblijf, weder gaan van geleerden, aan wie men het grondig bestuderen der waarnemingen en verzamelde voorwerpen zoude kunnen opdragen. Hebben wij het niet aan het Rijks Museum te Leyden en aan het Rijks Herbarium en aan de geleerden, die de aldaar verzamelde voorwerpen bewerkt hebben, te danken, dat de kennis der zoölogie en botanie onzer koloniën tot zulk eene aanmerkelijke volkomenheid gebragt is? Zijn het niet de studiën in Europa volbragt en de practische werken in Europa uitgegeven, die waarde gegeven hebben aan hetgeen door zooveel uitstekende natuurkundigen in Indië verzameld en waargenomen is? Zoolang er geene dergelijke inrigting hier te lande bestaat voor geologie en mineralogie, waaraan specialiteiten werkzaam zijn en waar de schatten, in Indië verzameld, zamenvloeijen en verwerkt worden, zoolang zal de kennis onzer koloniën ten dien opzigte de indigesta moles blijven. Geen wonder, dat er door de natuuronderzoekers op Java telkens voorwerpen naar geleerden in Duitschland gezonden worden, nu er van deze slechts eene behoorlijke wetenschappelijke waardering te verwachten is van hetgeen men daar verzameld en opgemerkt heeft, terwijl er zich hier te lande toch niemand aan hunne werken laat gelegen liggen. Door sommigen wordt dit euvel opgenomen, maar zeer ten onregte. Integendeel, de wetenschap moet hun dank weten, dat dáár licht gezocht wordt waar zulks te vinden is, en voor de zorg dat hetgeen met groote moeite verzameld is,

niet in pakhuizen of op zolders onuitgepakt blijft staan of zelfs geheel verloren gaat.

Wordt er van hetgeen men in de Oostindiën verrigt, door ons geen partij getrokken tot het leeren kennen der geologische gesteldheid, niet beter is het gesteld met de geologie van Suriname. Het onderzoek, dat Voltz met zijn dood bezegelde, heeft tot niets anders geleid dan tot een kort berigt van het door hem verrigte in een onzer weekbladen en tot het neêrleggen in 's Rijks Museum te Leyden van de menigvuldige, de geheele geologie van Suriname vertegenwoordigende, steensoorten. Ook deze steenen liggen daar sedert acht jaar onaangeroerd, terwijl men zich de papleren van Voltz en zijne geologische kaart van Suriname heeft laten ontfutselen. Zeer weinigen weten dan ook, dat er iets dienaangaande ten aanzien van Suriname verrigt is.

De hoofdreden dat de algemeene geologie hier te lande zoo verwaarloosd is, ligt daarin, dat er geen onderwijs aan de Hoogescholen in gegeven wordt, waar dit toch wel in de eerste plaats te huis behoort. De enkele lessen, door niet-geologen tc hooi en te gras gegeven, hebben nog geen enkelen geoloog, noch palaeontoloog, noch mineraloog gevormd, althans geen enkelen, die iets van zich heeft doen hooren. Onderwijs dat geene vruchten draagt, zullen wij wel als niet bestaande mogen beschouwen. Bestond er onderwijs, dan zou er ook al spoedig een Handboek, als noodzakelijk hulpmiddel bij dat onderwijs, zijn ontstaan; gelijk wij handboeken voor botanie, voor zoölogie en andere behoorlijk onderwezen wetenschappen verkregen hebben. Er zijn wel enkele kleine, nietige, vertaalde boekjes verschenen, maar een bruikbaar werk van voldoende volledigheid bezitten wij thans eerst, en dus in weêrwil van het gebrekkige onderwijs, in datgene wat aan het hoofd van dit opstel vermeld staat, namelijk het in Engeland met roem bekende advanced Textbook van Page, door den heer Winkler in het nederlandsch overgebragt en, voor een goed deel, vernederlandscht. Wij moeten dit werk begroeten als de eerste degelijke algemeene geologie, die er in onze taal verschenen is, als een werk, dat tot handboek verstrekken moet bij het onderrigt, hetwelk welhaast, krachtens de wet op het middelbaar onderwijs, op onderscheidene scholen geopend staat te worden, zoodat het wel de moeite waard zal zijn, om dit van naderbij te beschouwen en er zoowel het vele goede als het weinige

min prijzenswaardige van aan te wijzen. Het eerste moet strekken om het werk aan te bevelen en om den dank te regtvaardigen, dien wij den heer Winkler verschuldigd zijn voor de uitmuntende wijze waarop hij zich van zijne taak gekweten heeft; het tweede kan tot bijdrage verstrekken voor eene tweede verbeterde uitgaaf, die, hoop ik, spoedig noodig zal zijn.

De heer Winkler heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door het werk te vernederlanderen, door er onderscheidene gedeelten uit weg te laten, welke alleen van plaatselijk belang voor den Engelschman zijn, terwijl hij er daarentegen veel heeft bijgevoegd over de nieuwere gronden, over het diluvium en alluvium, waaruit de bodem van de streek, die wij bewonen, bijna geheel en al bestaat. In het uitgebreide stuk over de beenderholen herkent men een vroeger oorspronkelijk opstel van den heer Winkler, dat hier echter geheel op zijn plaats staat en een helder inzigt geeft in het, altijd nog moeijelijk geheel en al te verklaren, verschijnsel dier opeenhoopingen van beenderen in holen en spleten. Dat ze niet van roofdieren afkomstig zijn, welke die holen bewoond hebben, zal in verreweg de meeste gevallen wel aangenomen moeten worden, en alleen een verbazend lang tijdsverloop, gedurende hetwelk er telkens dieren in spleten en kloven verongelukt zijn, kan gelegenheid hebben gegeven tot het opeenhoopen van zoovele dierbeenderen. Ook de vraag van den dag, het al dan niet gelijktijdig zijn van den mensch met den diluvialen mammouth, is hier uitvoeriger behandeld dan in het oorspronkelijke werk. Hetgeen daarvoor door Lyell bijeengebragt is in zijn onlangs verschenen groote werk, en de nog later bekend geworden gevoelens van Elie de Beaumont en andere geologen, zal ons misschien die gelijktijdigheid weêr minder zeker doen aannemen als hier geschied is, hoewel men niets zal kunnen afdingen op de thans al mcer en meer gebleken zeer, zeer ouden oorsprong van het menschelijk geslacht.

De algemeene aanleg van Page's Textbook, en bijgevolg ook van Winkler's Handboek, is uitmuntend. Het zijn slechts geringe wijzigingen die ik, bij eene nieuwe uitgaaf, raadzaam zoude oordeelen, ten einde het boek nog meer geschikt te doen zijn als schema, waarin de nieuwere inzigten, het gevolg van de steeds vermeerderende waarnemingen, elk op zijn plaats gepast kunnen worden. De afdeelingen in genommerde paragrafen van Page heeft de heer Winkler niet gevolgd, en even-

wel geloof ik dat dit raadzaam is bij een handboek, dat niet achtereenvolgens doorgelezen, maar nu en dan, tot het nazien van enkele paragrafen, in handen genomen wordt. Korte inhoudsopgaven boven elke paragraaf, of liever nog bij wijze van kantteekening, acht ik, om diezelfde reden, wenschelijk. Zulke kleinigheden zijn vrij wat belangrijker dan men wel meent. Hoevele goede boeken, bij voorbeeld, zijn onbruikbaar alleen door het gemis aan eenen alphabetischen inhoud.

Onder zulke kleinigheden behoort ook het standvastig gebruik van dezelfde maat, van het tiendeelig stelsel en van den thermometer van Celsius. Op blz. 16 en elders wordt hier gesproken van voeten, rhijnlandsche? engelsche? of parijsche?; op blz. 34 van vademen; op blz. 14 en elders van ellen. Laten wij toch dankbaar den zegen erkennen van het metrieke stelsel te bezitten, en, vooral in de leerboeken, trachten om die maten alleen en bij uitsluiting van alle anderen in de hoofden van het aankomend geslacht vast te prenten. Bij onze naburen ter linker- en ter regterhand, zien wij te zeer nog altijd vergeefsche pogingen aanwenden om zich aan de slavernij der oude maten en gewigten te ontrukken, te zeer de voortdurende belemmering welke het algemeen maken van meteorologische waarnemingen ondervindt door de verschillende barometer- en thermometerschalen, om ons niet vast te klemmen aan de groote voorregten die wij, door het overnemen van het fransche stelsel, verkregen hebben.

Page noemt bij het einde van elk zijner hoofdstukken eenige werken, die op het behandelde betrekking hebben, en de heer Winkler volgt hem daarin na. Hier wordt naar mijn inzien te veel en te weinig gegeven; want, zonder eene volledige aanwijzing van de bedoelde werken of verhandelingen, is men toch gedwongen om elders de litteratuur van het onderwerp na te slaan, en vindt hier dus noodeloos plaats ingenomen door niets beteekenende namen en titels. Het ware beter om hier dit alles weg te laten, en aan het einde van het werk eene korte bibliographie te plaatsen, met de namen van de schrijvers voorop, op die wijze bij voorbeeld als Cuvier in zijn ‘Règne Animal’ meesterlijk verrigt heeft, teregt begrijpende dat het kennen van den schrijver meestal uitmuntende diensten bewijst in het leeren kennen van diens werk.

Op een paar plaatsen heeft Page, en de heer Winkler met hem, alleen het geslacht en niet den soortsnaam opgegeven van

versteende dieren die eene vorming kenschetsen. Zeker is dit eene vergissing, aan de pen der beide schrijvers ontsnapt; want zeer zelden is het een geslacht, maar altijd de soort van plant of dier, die aan eene bepaalde aardlaag verbonden is, en die hun aanwezen, tijdens de laag is gevormd, bewijst. In de natuur bestaan de soorten; de geslachten, familiën, orden en klassen zijn slechts menschenwerk, uitgedacht om ons zwakke geheugen te verligten in het zich herinneren van de oneindige verscheidenheid, gelijk die hier tot de schoonste eenheid leidt.

In het werk van Page komt eene onregelmatigheid voor, die ook door den heer Winkler is overgenomen, en tot onduidelijkheid aanleiding geeft; niet voor geologen, die voorzeker goed weten dat het senonische krijt jonger is dan het neocomische, maar voor eerstbeginnenden, die zulks eerst uit dit boek moeten leeren. De volgorde namelijk, waarin de verschillende groepen of stelsels van vormingen behandeld worden, is van de oudere tot de jongere overgaande, beginnende met de silurische en eindigende met de alluviale gronden. Hiertegen valt niets te zeggen; er is evenveel vòòr als tegen deze opeenvolging; maar nu behoorden de vormingen, die de groepen zamenstellen, ook in diezelfde volgorde behandeld te zijn en niet omgekeerd, gelijk hier geschied is: eerst de jongere en dan de oudere.

Wanneer het noodig zal zijn om een nieuwe uitgaaf van dit werk te bezorgen, zal zonder twijfel het palaeontologische gedeelte vele wijzigingen, vooral betreffende de chronologische verspreiding der levende wezens, behoeven. Sedert de uitgaaf van Page's Textbook is men weder zeer aanmerkelijk in de kennis der voormalige dieren- en plantenwerelden gevorderd. Bronn's ‘Thier-reich’, het reuzenwerk dat gelukkig niet met diens dood afgebroken, maar door Keferstein voleindigd zal worden, behoeft men slechts op te slaan, om zich van den verbazend grooten vooruitgang te overtuigen, die in de laatste tijden verkregen is. Naumann's groote ‘Geognosie’ en Leonhards ‘Grundzüge’ zullen aanleiding geven tot onderscheiden verbeteringen in het algemeen, en, gepaard met de nieuwe werken van Senft over de rangschikking der steensoorten, en van Scrope over de vulkanen, eene geheele omwerking der behandeling van de vuurgesteenten vorderen. De Engelschen zijn de Duitschers nog niet gevolgd in hunne zoo juiste onderscheiding der plutonische en vulkanische gesteenten, die, voorname-

lijk gegrondvest op hunne chronologische verschijning te midden der neptunische vormingen, het eerst duidelijkheid gebragt heeft in den chaos van verwarring, welke er in die reeks van op allerhande wijze in elkander overgaande steensoorten bestond. Nu allen tot de plutonische hoofdafdeelingen: granieten, groensteenen, porphyren en melaphyren, en tot de vulkanische: trachyten, bazalten en lava's gebragt zijn, heeft men den eenigen waren weg ingeslagen, die tot de juiste onderscheiding leiden kan. Mineralogisch heeft men deze groote afdeelingen hoe langer zoo meer leeren kennen, en is daardoor al meer en meer tot het ontraadselen gekomen van de wording dezer gesteenten. De grondige studie der hedendaagsche vulkanen heeft licht verspreid over het ontstaan van de plutonische gesteenten zoowel als van de vulkanische, en heeft een grooten stap voorwaarts gedaan door het niet meer erkennen der von Buchsche opheffingskraters. In een werk voor Nederland, zoo naauw verknocht aan Java, past het dat aan de vulkanen en de vulkanische werkingen eene ruime plaats zij ingeruimd, en dat aan de javaansche vulkanen de voorbeelden ontleend worden ter verklaring van de verschijnselen. Door de studiën van Junghuhn kennen wij die tegenwoordig zoo goed, dat er zeker weinig verschijnselen zijn, waarvan men bij deze geene voorbeelden kan aanwijzen. Van de uitgedoofde Merbaboe en de geheel ineengestorte en als vulkaan moeijelijk meer te herkennen Ringit, tot de aanhoudend werkende Semeroe en Lamogan, zijn er alle graden van werkzaamheden bij de javaansche vulkanen waar te nemen. Er zijn er die, als de Kawa tji Widahi, slechts door eene onschuldige rookzuil hunnen vulkanischen aard aanduiden; er zijn er die, als de Papandayang in 1772 en de Galoengoeng in 1822, geheele streken door hunne uitbarstingen verwoest en duizenden der bewoners van het leven beroofd hebben. Nergens zijn duidelijker ontwikkelingen van kraterranden, de een in den ander, te vinden, dan op Java; alle bewijsgronden voor en tegen de opheffings- en uitwerpingskraters zijn hier aan de natuur zelve te toetsen; en mogen tegenwoordig de javaansche vulkanen geene lavastroomen meer uitstorten, er zijn er genoeg uit vroeger tijden voorhanden, om ruim gelegenheid te geven tot het onderzoeken van de verschijnselen die hiermede gepaard gaan. Zulke hedendaagsche lava's, buitendien, schijnen de vulkanen van Sumatra nog voortdurend uit te storten. Java dient voor onze geologen te zijn, wat de Eifel is voor de Duit-

schers, Auvergne voor de Franschen. Dit slechts even door Junghuhn opengeslagen boek behoorden wij te lezen en te herlezen, en zonder den minsten twijfel zouden wij daardoor de wetenschap een eind wegs voorwaarts schuiven. Wij behoorden daarin echter niet te lezen, dan wel toegerust met mineralogische, geologische en ook, voor het onderscheiden der gronden, die den ouderdom der vulkanische gesteenten bepalen, met palaeontologische kennis.

Over de inrigting van Winkler's Handboek wil ik nu niet verder spreken. Deze is zoo als zij zijn moet en niet wel anders zijn kan, beginnende bij het begin der wetenschap en eindigende bij het einde. Een Handboek is het, geen boek om, tot tijdverdrijf, achtereenvolgens door te lezen. Handboeken kunnen moeijelijk eene andere dan eene drooge lectuur opleveren. Hij die, tot genoegen zijner hoorders, geologie wil onderwijzen, dient vooral niet zulk een handboek tot leiddraad te nemen, en dienovereenkomstig de lessen achtereenvolgens te doen volgen, want zeer zeker zal hij dan in het, voor eenen leeraar onvergeeflijke gebrek van vervelend te worden vervallen. Hoe men een aangenaam, nederlandsch onderwijs in de geologie zoude kunnen inrigten, zal ik zoo aanstonds uiteen trachten te zetten; doch alvorens moet ik nog eene enkele bladzijde met eenige kleine vitterijen vullen over de vertaling van Page's Textbook; vitterijen die ook grootendeels toepasse lijk zijn op de taal, die men, bij de studie der geologie door Nederlanders, naar mijn inzien behoort te bezigen.

Hoewel de heer Winkler, met prijzenswaardige naauwgezetheid, heeft getracht om eene nederlandsche terminologie te vormen, gebruikt hij, naar mijn inzien, toch nog te veel uitheemsche woorden. De verstaanbaarheid, vooral voor eerstbeginnenden, lijdt daaronder, en niets is nadeeliger voor het populariseren der wetenschap. Franschen en Engelschen, met hunne in het vormen van nieuwe woorden zoo arme talen, mag men zulks niet euvel duiden; maar wij behooren niet in het gebrek te vervallen dat zooveel duitsche wetenschappelijke werken ontsiert, de anders zoo voortreffelijke Geognosie van Naumann, bij voorbeeld, in geene geringe mate. Wanneer men eenmaal vastgesteld heeft wat onder het kunstwoord v e r s t e e n i n g verstaan wordt, ook overblijfsels namelijk van voorwereldlijke dieren en planten die n i e t in steen veranderd zijn, zoo is het onnoodig en onnut om ook nog het woord *fossiel* te

bezigen. Zoo zoude ik liever l u c h t s t r e e k dan *klimaat*, w a r m t e g r a a d dan *temperatuur;* n i j v e r h e i d dan *industrie;* meestal liever s c h e i k u n d i g , a a r d r i j k s k u n d i g en d e l f s t o f f e l i j k dan *chemisch, geologisch* en *lithologisch* gebezigd willen zien.

Niet gemakkelijk is het om altijd de klip van germanismen en alle andere soorten van ismen te vermijden, maar evenwel blijft het de eerste pligt van eenen vertaler, om zich daarop toe te leggen. Eenige uitdrukkingen in het werk van den heer Winkler schijnen mij niet zuiver Nederlandsch. Het woord a a n z a m e l i n g van stoffen, waarmede hier *accumulation* vertaald wordt, schijnt mij eene soort van germanisme, dat men door o p e e n h o o p i n g of een dergelijk woord in 't nederlandsch kan uitdrukken. G e l a a g d e en o n g e l a a g d e gesteenten, voor *geschichtete, stratified*, en *ungeschichtete, unstratified*, zijn zeker geene goed gesmeede woorden, omdat l a g e n geen werkwoord is. Het zoude l a g e n v o r m e n d e moeten zijn, zoo dat woord niet om andere redenen te verwerpen ware. Maar waarom niet van p l u t o n i s c h e en n e p t u n i s c h e , of van v u u r en w a t e r v o r m i n g e n gesproken, nu de eene zoowel als het andere kunstwoorden zijn, waarbij het altijd onmogelijk blijven zal om, evenmin als door het oorspronkelijke knnstwoord geschiedt, eene juiste beschrijving te omvatten van het gesteente dat men onder dien naam aanduidt. Men dient wijders bij het gebruik van het woord s c h i l f e r wel in het oog te houden, dat dit niet dezelfde beteekenis heeft als het hoogduitsche woord *Schiefer*, en dat men alzoo zeer goed s c h i l f e r g l i m m e r voor *Glimmerschiefer* nemen kan, maar geenszins s c h i l f e r l e e m voor *Thonschiefer*, welke steensoort wij dan ook met de uitdrukking l e i bedoelen. De Engelschen onderscheiden het *flaggy*, plaatvormende van plaatzandsteenen, het *slaty*, bladerige van de leijen en leemsteenen, en het *schisty*, schilferige, van de schilferglimmers en dergelijke vervormde steensoorten; en wij zullen verstandig doen door hen hierin, in 't nederlandsch, na te volgen. *Conglomeraat* ware misschien 't best te vertalen door g r i n d s t e e n , een steen uit zamengebakken grind of kiezelsteentjes bestaande; en *breccie* door het woord p u i n s t e e n , dat Junghuhn daarvoor bezigt. B e z i n k s e l s en a a n s l i b b i n g e n uit water, zijn dunkt mij beter uitdrukkingen dat het woord a f z e t s e l , hetgeen door den heer Winkler gebruikt wordt, omdat dit eerder eene scheikundige

afscheiding beteekent. B e k k e n is een germanisme voor ons woord k o m . Onder b e d d i n g verstaan wij niet wat de Engelschen met het woord *bed* aanduiden, eene dikke laag, maar de niet doorloopende laag eener steensoort, die verschilt van die der doorloopende boven en onder liggende lagen.

Maar genoeg hiervan. Het ligt in den aard der menschelijke natuur, dat kunstbroeders het meest op elkander te vitten hebben. Ik heb dit echter niet achterwege willen laten; want ik ben te zeer overtuigd van zelve niet onfeilbaar te zijn, om te vreezen dat, hetgeen in mijne oogen vlekjes zijn, iets aan de hooge waarde van het werk van den heer Winkler zal ontnemen, en allen, die het wel meenen met den vooruitgang van de geologie in Nederland, met minder dankbaarheid zijn Handboek zal doen aannemen en gebruiken.

Nu nog het een en ander over het onderwijs in de geologie. Ik heb reeds zoo even gezegd, dat het allereerste wat vermijd moet worden, droogheid is en hetgeen bij de toehoorders verveling verwekt, de gewone klagt welke men van de studenten hoort, die lessen over mineralogie, palaeontologie en geologie moeten hooren, voor zoo ver zij niet tot de weinige behooren, die, geboren geologen, uit zich zelven alleen de room van de melk weten te scheppen. Ik zou daarom altijd met geologie willen beginnen en daarbij slechts zoovele algemeene begrippen van mineralogie en palaeontologie geven, dat de leerlingen een overzigt van die wetenschappen verkregen en meer niet. Zulk een cursus zoude op de burgerscholen gehouden moeten worden om tot voorbereiding te dienen voor de polytechnische school en de hoogescholen, waar natuurlijk in elk der vakken een afzonderlijk onderwijs gegeven wordt.

Eene reeks lessen voor eerstbeginnenden diende, naar 't mij voorkomt, te beginnen met de geologie van Nederland, zonder eenige voorbereiding dadelijk de gronden van Nederland bcsprekende, en dus de veenen, de zoetwater- en de zeealluviën achter elkander afhandelende, zoodanig dat men eerst vertelt waar de vorming ligt, dan hoe zij ligt, waaruit zij is zamengesteld, wat daarin van overblijfsels van levende wezens voorkomt, hoe zij ontstaan is, en eindelijk waar, buiten Nederland, dezelfde vorming voorkomt. Terwijl alzoo de leerlingen aanvankelijk nog geheel onbekend zijn met de grondbeginselen der wetenschap, zal men gedwongen zijn om die, al voortgaande, mede te deelen, naarmate zich van zelf de te verkla-

ren zaken voordoen, en alzoo dikwijls moeten anticiperen op de later te behandelen zaken. Veel zal daardoor later slechts herhaling schijnen van het reeds behandelde, maar daardoor zal er ook gelegenheid zijn om dit des te scherper in het geheugen te doen prenten. Wanneer men op die wijze de geologie van het vaderland behandeld heeft, zal het geheele quartaire tijdvak, met nog veel meer bovendien, afgedaan zijn. Daarbij moet de onderwijzer altijd de kaarten bij de hand trachten te hebben, zoodat er zoo mogelijk van geene vorming ergens ter wereld spraak zij, zonder dat tevens de plaats wáár worde aangewezen. Zonder aanwijzing op de kaart, kan er geene geographische ligging van gronden in het geheugen blijven, evenzeer als men door onophoudelijk teekenen op het bord, en het vertoonen van platen, en zooveel mogelijk van voorwerpen, de wijze hoe de gronden liggen, zoowel als hunne zamenstelling, moet verduidelijken.

Wanneer de quartaire vormingen afgehandeld zijn, kan men den leerlingen eene lijst van de chronologische opeenvolging der vormingen in handen spelen, benevens twee andere lijsten, waarin een honderdtal delfstoffen en een vijftigtal steensoorten duidelijk gerangschikt en met weinige woorden gekenschetst, opgenomen zijn. Door een aanhoudend verwijzen naar deze lijsten, telkens wanneer er van vormingen, delfstoffen of steensoorten gesproken wordt, zullen de leerlingen zich deze ongemerkt in het geheugen prenten. Nog beter dan de lijsten alleen, zouden kleine verzamelingen van de voorwerpen zelve zijn, die voor geringe kosten, bij het een of ander mineraliëncomptoir, verkrijgbaar gesteld kunnen worden.

Algemeene begrippen van versteeningen en van dier- en plantenkunde, in zoo ver die voor de palaeontologie onmisbaar zijn, kunnen vervolgens het onderwerp van eenige weinige lessen uitmaken; waarna men de leer der bergverheffingen zoude kunnen behandelen, waarbij van zelf de gebergten, de algemeene ligging der neptunische en plutonische gronden, zelfs de gangen, ter sprake moeten komen.

Dan is er, dunkt mij, het best gelegenheid om de vulkanen te bespreken; dat onderwerp, even als de vormingen uit het vierde tijdvak, behandelende, en eerst vertellende waar de vulkanen en vulkanenreeksen liggen, dan hoe zij liggen en hoe zij zamengesteld zijn, welke steensoorten zij bevatten en hoe zij ontstaan.

Nadat dit alles is afgehandeld, hebben de leerlingen reeds zooveel kennis opgedaan, dat weinige lessen voldoende zullen zijn om de geheele reeks der tertiaire, secundaire en primaire vormingen te behandelen en om daarna van azoische en plutonische gesteenten een duidelijk overzigt te geven.

Hierin moest, naar mijn inzien, de propaedeutische cursus bestaan, ter voorbereiding voor de lessen in eigenlijke mineralogie en geologie op de polytechnische school en de akademiën, en tot het verspreiden van zooveel geologische kennis als het elk beschaafd mensch betaamt te bezitten.

Dat die hoogere of eigenlijke mineralogie en geologie op soortgelijke wijze naar mijne meening kan en behoort onderwezen te worden, volgt nu van zelf. Deze wetenschappen kan men evenzeer droog en vervelend voor de toehoorders voorstellen, als levendig en aangenaam. Het ligt slechts aan de wijze hoe de docent ze aanvat.

Ik zoude nog lang over de wijze van onderwijs in de geologie te geven, kunnen spreken, veel meer dan passen zoude in een tijdschrift dat niet bepaaldelijk aan natuurkundige wetenschappen gewijd is. Ik zal nu eindigen, maar meen zooveel gezegd te hebben, dat ook leeken in de wetenschap zich een begrip kunnen vormen van den tegenwoordigen toestand der studie van de aardkunde in Nederland; dat ook deze zich overtuigen kunnen van de hooge noodzakelijkheid dat daarin verandering en verbetering kome, en van de mogelijkheid en de wijze hoe dit zoude kunnen geschieden. Is die overtuiging algemeen, dan zullen zonder twijfel ook welhaast de personen te vinden zijn, die dat onderwijs op zich nemen.

STARING.

Het Engelsche hof tijdens de regeering van George den Tweede.

Memoirs of the Reign of George the Second, from his Accession to the Death of Queen Caroline. By John, Lord Hervey. Edited by the Right Hon. John Wilson Croker. In 2 vols. London, 1848.

III.

Op zekeren dag dat Lord Hervey zich met Koning George en diens gemalin alleen bevond, zeide hij hun dat hij drie personen kende, bezig met de geschiedenis zijner Majesteits regeering te schrijven, die geen van drieën omtrent de hofgeschiedenis iets met zekerheid konden weten, en die toch het voorkomen zouden aannemen zich ten dien opzichte de beste inlichtingen verschaft te hebben. ‘Gij meent,’ zeide de Koning, ‘de Lords Bolingbroke, Chesterfield en Carteret.’ - ‘Juist, Sire!’ was 't antwoord. ‘Er zal in die drie geschiedenissen,’ ging zijn Majesteit voort, ‘omtrent evenveel waarheid geboekt staan als in de ‘Mille et Une Nuits.’ En toch, die van Bolingbroke zal ik met genoegen lezen, want van al de schurken en schobbejakken die mij in de laatste tien jaar belogen en belasterd hebben, heeft hij zeker de grootste talenten en de meeste kennis: hij is een schelm, maar een schelm van een hoogere klasse dan Chesterfield. Chesterfield is een kleine, thee-tafel schelm, die kleine vrouwen-leugentjes rondstrooit, ten einde twist in een familie te veroorzaken, en die zijn best doet den goeden naam eener vrouw te bekladden, zoodat zij van haar man slaag krijgt, met geen ander doel dan om

zichzelven airs te geven; alsof iemand ooit gelooven kon dat een vrouw in zulk een dwerg-baviaan zin kon hebben. De Koningin zeide dat elk dezer drie werken uit een aaneenschakeling van leugens zou bestaan, maar leugens van verschillende soort: die van Bolingbroke zouden groote, die van Chesterfield kleine leugens zijn, die van Carteret leugens van beide soorten. My Lord Hervey verklaarde, dat hij voor zich ook de voorkeur zou geven aan Lord Bolingbroke's geschiedenis, en onderhield daarop hunne Majesteiten met eenige kritische opmerkingen over den stijl en het talent der drie genoemde schrijvers. Zijn Lordschap moet zonderling te moede zijn geweest, toen hij aan den avond van dien dag zijn handschrift te voorschijn haalde, en er dit gesprek in opteekende. Van Carteret's gedenkschriften, indien die ooit hebben bestaan, is niets tot ons gekomen; Bolingbroke heeft, voor zoover wij weten, nooit zulk een werk ondernomen; Chesterfield heeft slechts eenige losse fragmenten, meest karakterschetsen, nagelaten. Weinig zullen Koning George en Koningin Caroline vermoed hebben dat diezelfde man, met wien zij zich over dit en honderd andere onderwerpen zoo vrijelijk onderhielden, bezig was hen en hunne omgeving met een kracht en een waarheid af te teekenen, welke hun, hadden zij er kennis van gedragen, nog oneindig hinderlijker zouden geweest zijn dan al de leugens van Bolingbroke, Carteret en Chesterfield te zamen.

Wij willen onze schetsen van het hof van George den Tweede besluiten met het verhaal van twee gebeurtenissen, waaromtrent Lord Hervey bijzonder uitvoerig is: de bevalling der Prinses van Wales in den zomer van het jaar 1737, en den dood van Koningin Caroline, een paar maanden later. ‘On veut des romans,’ zegt Guizot, ‘que ne regarde-t-on de près l'histoire? Là aussi on trouverait la vie humaine, la vie intime, avec ses scènes les plus variées, et les plus dramatiques, le coeur humain avec ses passions les plus vives comme les plus douces, et de plus un charme souverain, le charme de la réalité.’ Die treffende schildering van het menschelijk leven, met al zijn driften en al zijn hartstocht, is de voorname oorzaak van het aantrekkelijke dat zulke werken als dat van Lord Hervey bezitten. Dit aantrekkelijke wordt nog oneindig verhoogd, als wij overtuigd zijn dat ons niets meer dan de waarheid, de naakte en onopgesmukte waarheid wordt meêgedeeld. Wij hebben hier met geen romanhelden, geen tragische of komische personagen te

doen; de karakters der *dramatis personae* worden ons niet afgeschetst door een serie van juistgekozen epitheta, en kunstig gestelde antithesen: wij hooren hen zelven spreken, zien hen handelen, bespieden hen als zij in hun vertrouweljjke oogenblikken het etiquette-masker afwerpen, slaan hen gade als zij in den hof-cercle de rol hun opgelegd zoo knaphandig afspelen. Die ‘charme souverain de la rélité,’ waarvan Guizot spreekt, vinden we nergens meer dan in het boeyende verhaal door Lord Hervey van de vreemde gebeurtenissen welke wij thans gaan mededeelen te boek gesteld.

Reeds geruimen tijd had het gerucht geloopen dat de Prinses van Wales zwanger was. In het begin der maand Julij ontving de Koningin van haar zoon de volgende officieele mededeeling:

‘De Kew, ce 5de Juillet.
Madame,

Le Dr. Hollings et Mrs. Cannons (een vroedvrouw) viennent de me dire qu'il n'y a plus à douter de la grossesse de la Princesse; d'abord que j'ai eu leur autorité, je n'ai pas voulu manquer d'en faire part à votre Majesté et de la supplier d'en informer le Roi en même tems. Je suis, avec tout le respect possible,

Madame,
De votre Majesté
Le très-humble et très-obéissant fils et serviteur,
Frederick.’

De eerste maal dat de Koningin haar schoondochter na het ontvangen van dezen brief sprak, wenschte zij haar geluk, en vroeg haar wanneer zij rekende. ‘Ik weet het niet,’ antwoordde haar koninklijke Hoogheid. Hare Majesteit, meenende dat haar vraag niet goed begrepen was, herhaalde die in een anderen vorm. Wederom was het antwoord: ‘Ik weet het niet.’ Nogmaals werd de vraag in nog duidelijker bewoordingen gedaan, en ten derde male was het antwoord hetzelfde. De Koningin begreep zeer goed dat de Prinses zóó onnoozel niet was als zij zich voordeed, maar integendeel haar les opzeide zoo als die haar door den Prins was ingeprent. Nu hadden hunne Majesteiten zich in 't hoofd gezet dat het huwelijk van

hun zoon naar alle waarschijnlijkheid kinderloos zou blijven, en dat zijn Hoogheid er in dat geval geen gewetensbezwaar van zou maken een zwangerschap te fingeeren, en de koninklijke familie met een ondergeschoven kind te verrijken. Deze vleyende en liefderijke meening maakte dat zij van den beginne af aan er op bedacht waren te zorgen dat de bevalling, zoo die ooit mocht plaats hebben, in bun tegenwoordigheid plaats had. Met dat doel werd er besloten den Prins zijner Majesteits goedvinden kenbaar te maken dat de Prinses hare verlossing op Hampton Court zou afwachten. Vooral de Koningin was bijzonder ijverig in deze zaak. Iederen dag drong zij er bij Sir Robert Walpole op aan de boodschap toch te zenden, zeggende: ‘Sir Robert, hij zal ons beethebben; hij zal haar van hier brengen eer hij eenig bevel omtrent de bevalling krijgt, en dan later zeggen dat hij openlijk over zijn voornemens gesproken had, en meende dat, indien de Koning zich daar niet meê had kunnen vereenigen, hij daar iets van zou gehoord hebben.’ Maar Sir Robert dacht dat er zooveel haast niet bij was, en dat de Prinses stellig niet voor het begin van October zou bevallen; er was dus tijd in overvloed.

En zoo werd genoemde boodschap van dag tot dag verschoven.

Zondag, den 31sten Julij, had de Prinses met hunne Majesteiten op Hampton Court het middagmaal gebruikt. In den avond van dien dag werd zij door de barensweeën overvallen. De Prins gaf bevel onmiddellijk een rijtuig in te spannen ten einde haar naar Londen te brengen, een afstand van ruim drie uren gaans. Een zekere Dunoyer, een Fransche dansmeester, nam haar onder den eenen arm, een van 's Prinsen schildknapen onder den ander, terwijl zijn Hoogheid zelf haar van achteren ondersteunde: zoo werd zij de trappen afgedragen, langs de gaanderijen gesleept en in het rijtuig getild. Een paar dames uit haar gevolg bezwoeren den Prins zijn dolzinnig voornemen te laten varen; de Prinses zelve smeekte dat men haar zou laten waar zij was, roepende dat haar smarten zoo nameloos groot waren, dat zij zich niet bewegen kon. Maar al haar tranen en al haar gekerm waren te vergeefs. Het was niets, zeî haar gemaal; het zou in een minuut over zijn: ‘Courage! courage! ah, quelle sottise!’ Aan de lieden van zijn gevolg gaf hij streng bevel van het voorgevallene met geen enkel woord te reppen. Behalve hijzelf en zijn ongelukkige vrouw, namen nog zeven of acht personen zoowel binnen in als achter op de

koets plaats, en zoo kwamen zij omstreeks tien uur in de stad. Op het paleis van St. James's was niets voor hun ontvangst gereed, zoodat men genoodzaakt was bij verschillende huizen in de buurt om allerlei kleinigheden, bij dergelijke gelegenheden noodzakelijk, rond te zenden. Beddelakens waren niet te vinden, zoodat men zich met tafellakens moest behelpen. Kwartier voor elven beviel de Prinses van ‘een klein rotje van een meisje,’ zooals Lord Hervey het noemt[1]. De Prins had ten minste nog zooveel verstand gehad enkelen der grootwaardigheid bekleeders te doen ontbieden om bij de geboorte tegenwoordig te zijn, gelijk dit bij vorstelijke personen van zijn rang gebruikelijk is. Slechts twee hunner kwamen in tijds, de Lord President Wilmington en de Privy Seal, Lord Godolphin. Hun tegenwoordigheid was echter voldoende om de echtheid van het kind te constateeren.

Terwijl dit alles voorviel, had de koninklijke familie op Hampton Court den avond als naar gewoonte met kaartspelen doorgebracht, en zich te elf uur ter rust begeven. Midden in den nacht, omstreeks half twee, kwam er een courier uit Londen met de tijding dat de Prinses bevallen was. Mrs. Tichburne, de dienstdoende *femme de chambre*, maakte hunne Majesteiten wakker. De Koningin vroeg wat er te doen was, en of het huis in brand stond. Toen zij het groote nieuws vernam, riep zij uit: ‘Goede God, mijn nachtjapon! ik moet dadelijk naar haar toe!’ - ‘Niet alleen uw nachtjapon, Mevrouw,’ antwoordde Mrs. Tichburne, ‘maar ook uw rijtuig: de Prinses is op St. James's.’ - ‘Zijt ge dol,’ viel de Koningin haar in de rede, ‘of slaapt ge, mijn goede Tichburne? ge droomt.’ Maar toen Mrs. Tichburne verklaarde dat zij zeer goed wist wat zij zeide, maakte de Koning zich vreeselijk driftig, en begon hij de Koningin in 't Duitsch de les op te lezen, gelijk deze later aan Lord Hervey vertelde. ‘Daar ziet ge 't nu,’ klonk het uit het bed, ‘met al uw wijsheid, hoe zij u toch hebben beet gehad. 't Is alles uw eigen schuld. Zij zullen u een ondergeschoven kind op uw dak zenden, en hoe zult ge zoo iets voor uw andere kinderen verantwoorden? Dat

1 Het ‘kleine rotje’ huwde later met den Hertog van Brunswijk en werd de moeder der lichtzinnige, maar zwaar vervolgde en diep ongelukkige Caroline van Brunswijk, van wier ontvangst in Engeland wij bij een vroegere gelegenheid gesproken hebben. De Hertogin overleed te Londen in 1813; het schandaal van 1820 werd haar dus gespaard.

noem ik goed zorg dragen voor de belangen van uw zoon Willem; hij is u uitermate veel verplicht. Wat Anne betreft, ik hoop dat die zelf zal overkomen om u te bekijven; al wat ze u verwijten kan verdient ge ten volle.' De Koningin antwoordde niet veel, kleedde zich haastig aan, gaf bevel haar koetsen voor te brengen, zond om den Hertog van Grafton en Lord Hervey, alsmede om de beide oudste Prinsessen en een paar dames van haar gevolg, en was, door dezen vergezeld, reeds ten half drie op weg naar Londen, waar zij ten vier uur aankwam.

Hare Majesteit begaf zich zonder toeven naar de kraamkamer. Terwijl zij den trap opging, zeide Lord Hervey haar, dat zij in zijn eigen kamer vuur aangemaakt en chocolade gereed zou vinden. 'Dank, u,' was 't antwoord; 'ik zal mijn bezoek niet lang maken.' De Prins, in zijn kamerjapon gewikkeld en met zijn slaapmuts op, kwam zijn moeder in de antichambre te gemoet, kuste haar op hand en wang, en deelde haar mede dat zijn vrouw voorspoedig van eene dochter bevallen was. De Koningin, vast besloten zich in geen woordenwisseling met hem in te laten, gaf alleen haar verwondering te kennen dat zij de boodschap niet vroeger ontvangen had, en ging toen in het slaapvertrek der Prinses. Zij wenschte haar geluk, en zeide: 'Apparrament, Madame, vous avez horriblement souffert.' - 'Point de tout,' antwoordde hare Hoogheid, 'ce n'est rien.' Het kind, dat men bij ontstentenis van een luijermand in handdoeken gewikkeld en een klein rood manteltje omgedaan had, werd binnengebracht. Hare Majesteit kuste het, zeggende: 'Le bon Dieu vous bénisse, pauvre petite créature! vous voilà arrivée dans un désagréable monde.' De Prins begon nu met de grootste kalmte een omstandig verhaal van het gebeurde, en kwam er rond voor uit dat hij in de vorige week zijn vrouw reeds twee malen naar Londen gebracht had, in het denkbeeld dat haar bevalling op handen was. Hare smarten, zeide hij, in het rijtuig waren zoo hevig, dat hij bang was geweest haar in 't een of ander huis aan den weg te moeten binnendragen; hij had pijn in den rug gekregen alleen met haar en haar kussens al dien tijd te moeten ondersteunen. Op al dit geraaskal antwoordde de Koningin niets anders dan dat het een wonder was dat moeder en kind beiden er het leven niet bij ingeschoten hadden. De heeren van haar gevolg werden binnengeroepen om het kind te zien;

de Koningin vroeg haar schoondochter of zij ook iets voor haar doen kon, en begaf zich naar de andere zijde van het paleis, waar Lord Hervey zijn kamer voor haar in gereedheid had gebracht. Frederik deed zijn moeder uitgeleide en gaf haar zijn hoop te kennen dat hunne Majesteiten hem de eer zouden bewijzen zijn dochter ten doop te houden; zij beloofde hem daarvoor te zullen zorgen; maar toen hij er bijvoegde dat hij voornemens was dienzelfden dag op Hampton Court te komen ten einde het den Koning in persoon te vragen, zeide zij tot hem: ‘Dat zou ik liever niet doen; de Koning is alles behalve tevreden over al dit lawaai. Als ge heden komt, sta ik voor uw ontvangst niet in.’

Zoodra hare Majesteit in Lord Hervey's kamer gekomen was, schreef zij een kort briefje aan den Koning, en kon toen, tegenover den Hertog van Grafton, Lord Hervey, en haar beide dochters, vrijelijk aan haar gevoelens lucht geven. ‘Wel, op mijn woord van eer,’ dus begon zij, ‘ik geloof even vast dat dit arme kleine ding het kind der Prinses is, als dat deze twee van mij zijn; maar ik moet bekennen dat ik onder weg mijn vermoedens had dat er knoeijerij zou plaats hebben: en als ik, in plaats van dit arme, kleine, leelijke rotje, een flinken, dikken, vrolijken jongen gevonden had, dan zouden die vermoedens er niet beter op geworden zijn; of iever ik zou zoo sterk in mijn vroegere meening bevestigd zijn geweest, dat ik het huis als een dolle op en neêr zou geloopen hebben, hemel en aarde bewegende om te weten waar bij het kind van daan had gehaald.’ Lord Hervey zeide hierop dat ook hij ten volle overtuigd was dat er geen 't minste bedrog had plaats gehad, hoewel de omstandigheid dat het geen jongen was er niet veel toe deed: een meisje was voor het doel van zijn Hoogheid even dienstbaar, en wekte minder kwaad vermoeden op. ‘Maar dat daargelaten,’ ging de Koningin voort, ‘hebt gij ooit zulk een monsterachtig gedrag bijgewoond? ooit zulk een onbeschoften zot gezien? Wat een onbeschaamheid, ons allen zoo op zijn gemak te ontvangen, alsof er niets gebeurd was, en wij de beste vrienden van de wereld waren!’ De beide Lords en de Prinsessen lieten zich niet minder sterk over het gebeurde uit, en allen waren het hierover eens dat de Prins nog nooit zulk een krankzinnig stuk uitgevoerd had, aangezien hij door één en dezelfde handeling zich als echtgenoot en vader aan de grootste barbaarschheid, als zoon en onderdaan aan de grootstc

oneerbiedigheid had schuldig gemaakt; terwijl hij, om dit te bekroonen, als Prins van Wales de belangen zijner eigene familie benadeeld had, door een bevalling, die zoo publiek mogelijk had moeten plaats hebben, in een geheimzinnig duister te hullen.

Een uur later werd Sir Robert Walpole, om wien men gezonden had, aangediend. Toen hij binnenkwam zeide hare Majesteit lachende tot hem: ‘Daar zijn we nu, zoo als ge ziet. Heb ik gelijk? Wat zegt ge nu?’ Sir Robert antwoordde met een gedwongen glimlach, en blijkbaar uit zijn humeur: ‘Als er iets gebeurt dat in hoogen graad onwaarschijnlijk is, Mevrouw, geloof ik niet dat het iemand kwalijk kan genomen worden zulk een gebeurtenis niet voorzien te hebben.’ - ‘En wat zegt ge van zulk een gedrag, zoo onbeschaamd, en zoo kinderachtig? Waarlijk het wordt tijd dat wij 't hen eens goed laten gevoelen dat de maat onzer verdraagzaamheid eindelijk vol is. Het is niet om te dulden; wij mogen het niet langer dulden; straks trekken ze ons nog bij den neus, als wij aan al dien moedwil niet voor goed een eind maken. Moeten wij ons niet schamen over het dwaze figuur dat wij aan de vreemde hoven maken, als daar overal wordt rondverteld hoe wij in ons eigen huis gehoond worden? Wat moeten andere vorsten wel van ons denken? Ik bloos bij de gedachte dat weldra de post vertrekken zal om het relaas van zulk een geschiedenis wijd en zijd te verbreiden.’ - ‘Dit alles is volkomen waar, Mevrouw,’ antwoordde Sir Robert, ‘maar bedenk wel of het raadzaam zou zijn juist deze gelegenheid aan te grijpen om openlijk met den Prins te breken, en hem uw huis uit te jagen, op het oogenblik dat er een erfgenaam tot den troon is geboren. De menschen praten al genoeg over de voorliefde door den Koning en uwe Majesteit voor uw tweeden zoon aan den dag gelegd; barst uw toorn nu op dit tijdstip los, dan zal men licht als reden hiervan opgeven dat de aanspraken van uw lievelingszoon door de geboorte van dit kind in rook zijn vervlogen.’ - ‘Mijn hemel,’ riep de Koningin driftig uit, ‘als men zich nooit over een beleediging gevoelig mag toonen omdat de menschen dit aan verkeerde drijfveeren konden toeschrijven, dan moet men alles verdragen!’ Sir Robert zag dat hij te ver gegaan was, en trachtte zijn misslag weder goed te maken. Hij bevond zich inderdaad tusschen twee vuren. Aan den eenen kant moest hij hunne Majesteiten

niet tegen zich in 't harnas jagen door de verdenking op zich te laden zelfs in de verste verte het onverantwoordelijk gedrag van hun zoon te verontschuldigen, een gedrag dat hij trouwens zelf hoogelijk afkeurde; aan den anderen kant bracht zijn belang het mede een openlijke vredebreuk zoo lang mogelijk te voorkomen; want in dat geval waren de Prins met al zijn aanhangers voor altijd en onherroepelijk aan de oppositiepartij verbonden. Lord Hervey nam de eerste gelegenheid dat hij zijn vriend alleen sprak te baat om hem ernstig te waarschuwen zijn spel aan het hof niet te bederven, en hem voor oogen te houden dat de Koning en de Koningin het hem nooit zouden vergeven, als hij in deze zaak niet één lijn met hen trok, of den schijn aannam de belangen van den Prins meer te behartigen dan de hunne. Zoo verre was de Minister er van af het verwijt te verdienen hem door Lord Mahon gemaakt, als hij zegt: ‘Walpole - het strekt hem weinig tot eer - wel verre van zijn best te doen de zaak bij te leggen, wenschte integendeel niets liever dan de breuk wijder te maken’[1].

Dienzelfden Maandag gaf zijn Hoogheid zijn ouders officieel bericht van de bevalling der Prinses. Het eenige antwoord dat hij hierop kreeg bestond in een boodschap uit naam van zijn Majesteit waarbij deze hem liet weten dat hij over zijn gedrag ten hoogste verontwaardigd was. De Prins zond daarop een tweeden brief waarin hij onbeschaamd genoeg was, te beweeren dat hij zijn gemalin naar Londen gebracht had omdat men haar op Hampton Court de noodige hulp niet had kunnen betoonen, en dat zij zelve op dezen stap had aangedrongen. Van verontschuldiging was geen spraak: met geen enkel woord bekende hij dat hij gedwaald had. De Koning liet hem kortaf weten dat hij hem niet verkoos te zien. Nogmaals richtte zijn Hoogheid een schrijven tot zijn vader in denzelfden toon vervat als het vorige, dat met dezelfde mondelinge boodschap beantwoord werd. Zijn vrienden lieten niet na overal rond te strooijen dat het de Koningin was die den Koning opstookte, en tot strenge maatregelen aanzette. De Hertog van Newcastle, de Hertog van Grafton, de Lord Kanselier Hardwicke, en verscheidene andere personen van invloed, waren er voor, de zaak, kon het zijn, nog bij te leggen. Sir Robert Walpole

1 ‘History’, chap. 17, *in fine*.

wachtte zich wel zich onbepaald bij hen aan, te sluiten: hij liet de dingen hun loop om naar omstandigheden te handelen.

De verschillende brieven wier hoofdinhoud wij hebben vermeld waren allen in slecht Fransch geschreven en worden door Lord Hervey *in extenso* medegedeeld. Een curieus gesprek tusschen Prinses Caroline en den dansmeester Dunoyer, ons mede in het Fransch door Lord Hervey bewaard, willen wij hier woordelijk inlasschen, als een staaltje hoe de leden van het koninklijk gezin over elkander dachten en spraken. De Prinses verzocht den dansmeester haar broeder uit haar naam te zeggen, indien deze soms vragen mocht hoe men op Hampton Court over zijn tocht naar Londen oordeelde, dat hij en al de zijnen, met uitzondering alleen van zijn vrouw, verdienden gehangen te worden. De eerste maal dat zij Dunoyer wederzag, vroeg zij of hij haar boodschap gedaan had. ‘Oui, Madame,’ was 't antwoord. ‘Et l'avez vous dit dans les mêmes paroles?’ vroeg haar Hoogheid. ‘Oui, Madame; j'ai dit: Monseigneur, savez vous ce que Madame la Princesse Caroline m'a chargé de vous dire? Elle dit, Monseigneur, sauve le respect que je vous dois, que votre Altesse Royale mérite d'être pendu.’ - ‘Et qu'est-ce qu'il a répondu?’ - ‘Madame, il a craché dans le feu, et puis il a répondu: “Ah! vous savez la manière de la Caroline; elle est toujours comme ça.”’ - ‘Quand vous le reverrez, Monsieur Dunoyer,’ hervatte de Prinses, ‘vous n'avez qu'à lui dire encore de ma part que sa réponse étoit aussi sotte que sa conduite.’

Den negenden dag na de bevalling bracht de Koningin, door hare beide oudste dochters vergezeld, haar schoondochter een bezoek. De Prins ging zijn moeder niet verder te gemoet dan tot aan de deur der kraamkamer, en sprak gedurende al den tijd dat zij bleef, omstreeks een uur, geen enkel woord, noch tegen haar, noch tegen zijn zusters; tegen enkele personen uit haar gevolg, mede tegenwoordig, was hij daarentegen uiterst beleefd. De Koningin vroeg een paar maal of haar rijtuig al gereed was, hardop haar vrees te kennen gevende dat zij last veroorzaakte, welke meening niemand der aanwezigen trachtte weg te nemen. Toen zij heenging, kon de Prins slecht nalaten haar uitgeleide te doen; aan het portier der koets gekomen, knielde hij op de straatsteenen neder, en kuste zijn moeder eerbiedigelijk de hand, tot groote bewondering van het gemeene volk dat het tooneel stond aan te gapen; na haar met

evenveel oplettendheid bij 't instijgen de behulpzame hand geboden te hebben, ging hij weder in huis, zonder zich om zijn zusters verder te bekommeren. Het is licht te begrijpen dat hare Majesteit zich wel wachtte haar bezoek te herhalen[1].

Den 29sten Augustus had de doopplechtigheid plaats. Hunne Majesteiten, hoewel niet in persoon tegenwoordig, vervulden de rol van peetouders, voor welke eer de Prins hun schriftelijk zijn dank betuigde. Eenige dagen later werd hem door een commissie uit den ministerraad uit naam des Konings een schriftelijke boodschap voorgelezen, waarbij hem bevolen werd het paleis van St. James's zoo spoedig mogelijk met al zijn gevolg te verlaten, en zich niet weêr in zijner Majesteits tegenwoordigheid te vertoonen. Frederik ontving de commissie zeer beleefd, zeî dat het hem speet, en beloofde zijns vaders bevel zonder dralen op te volgen. ‘Den hemel zij dank,’ riep de Koning, ‘morgen avond zal de kwast mijn huis verlaten hebben.’ - ‘God geve dat ik hem nooit wederzie!’ zeide de Koningin, en haar wensch werd verhoord. Denzelfden dag kregen de vreemde gezanten bericht dat het zijn Majesteit aangenaam zou wezen indien zij hunne bezoeken bij zijn koninklijke Hoogheid voortaan nalieten.

Aan al degenen die gewoon waren aan 't hof te komen werd een circulaire gezonden om hun te doen weten, dat allen die den Prins bezochten niet in zijner Majesteits tegenwoordigheid zouden worden toegelaten. De gewone eerewacht werd hem ontnomen. Het werd hem niet vergund de meubels uit zijn vertrekken op St. James's meê te nemen. Hij vestigde zich voorloopig in een huis van den Hertog van Norfolk, niet ver van het paleis, en zette daar een eigen hofhouding op. Toen hij een paar dagen daarna een deputatie uit de City ontving om hem met de bevalling en 't herstel zijner gemalin geluk te wenschen, deelden zijn vrienden aan al de leden dier deputatie gedrukte exemplaren uit van de koninklijke boodschap, waarbij zijn Hoogheid uit het paleis verbannen was. Eindelijk, om aan dit alles de kroon op te zetten, werden al de brieven, in deze zaak over en weder gewisseld, gedrukt en uitgegeven,

1 Ook bij Horace Walpole vinden wij een kort maar getrouw verslag van deze wonderlijke geschiedenis. Hij vergist zich alleen hierin dat hij het komedie-spel van het handkussen aan het portier op den morgen der bevalling stelt, in plaats van bij dit tweede bezoek.

in twee kolommen, aan de eene zijde het Fransche origineel, daarnaast eene Engelsche vertaling.

Koningin Caroline zag haar zoon nooit weder. Binnen de vier maanden na het pas vermelde bezoek was zij een lijk. Aan haar lijden en haar sterven heeft Lord Hervey de laatste hoofdstukken van zijn werk gewijd. De Gedenkschriften eindigen met haar dood. Of dit met inzicht is geschied kunnen wij niet beslissen. Zooveel is zeker dat er voor dit vreemde boek geen gepaster besluit kon gevonden worden dan het verhaal van hetgeen er in die sombere Novemberdagen van het jaar 1737 aan dat sterfbed is voorgevallen. Zoo als het werk daar voor ons ligt, vormt het een afgerond geheel. Wij hebben gemeend den lezer geen ondienst te doen het grootste gedeelte van deze laatste schets aan die treffende gebeurtenis te wijden. Wij zijn Lord Hervey op den voet gevolgd, en hebben slechts weinig bekort; enkele punten hebben wij nader toegelicht. Wij durven gerust verzekeren, dat deze beschrijving van den dood van Koningin Caroline in waarheid van voorstelling, in uitvoerigheid van schildering, in wegslepende kracht, haar wedergade niet heeft. Het omstandige verhaal omtrent de laatste dagen van Lodewijk den Veertiende, door Dangeau in zijn dagboek gegeven, hoe boeijend ook, kan er niet meê vergeleken worden. Men oordeele zelf of wij te veel hebben gezegd.

Reeds in den morgen van Woensdag, den 9^{den} November, gevoelde de Koningin zich onwel. Zij klaagde over maagpijn, en beweerde dat zij koliek had. Spoedig kwamen hier brakingen bij, zoodat zij zich te bed begaf. De Koning wilde de receptie, welke dien middag zou plaats hebben, doen afzeggen; maar zij drong er op aan die toch te houden, en verklaarde zich reeds zooveel beter te gevoelen, dat zij zelve als naar gewoonte de bezoekers zou ontvangen. Men was onverstandig genoeg haar hierin toe te geven. Toen zij de receptie-zaal binnenkwam, wendde zij zich tot Lord Hervey, zeggende: ‘‘t Is immers om niet te dulden, dat ik op mijn leeftijd nog met een nieuwe kwaal geplaagd word? Daar is me die leelijke koliek, die ik op Hampton Court had, teruggekomen.’ Lord Hervey herinnerde zich, dat zij in den afgeloopen zomer een paar maal last had gehad van een dergelijke ongesteldheid als

waaraan zij nu leed, maar dat die aanvallen van zeer korten duur waren geweest en geen nadeelige gevolgen hadden achtergelaten. Hij had zich dus ook nu niet bijzonder ongerust gemaakt, als de pijnlijke trekken op het gelaat zijner meesteres hem niet hadden doen zien dat zij meer leed dan zij bekennen wilde. Hij vroeg haar, of zij er al iets voor gebruikt had, en voegde er bij: ‘Om Gods wil, Mevrouw, ga toch naar uwe kamer; wat hebt ge hier te doen?’ Zij sprak een paar woorden met sommigen der aanwezigen, maar kwam weldra weêr bij Lord Hervey, en zeide: ‘Ik ben niet in staat de menschen bezig te houden.’ - ‘De hemel gave,’ was 't antwoord, ‘dat de Koning gedaan had met over den Draak van Wantley te praten, en U liet gaan.’ (De ‘Draak van Wantley’ was een farce toen zeer *en vogue*.) Eindelijk stapte zijn Majesteit op, maar fluisterde de Koningin in 't voorbijgaan toe, dat zij nog niet met de Hertogin van Norfolk gesproken had. Na ook deze ceremonie te hebben volbracht, kon zij zich terugtrekken. Zij begaf zich onmiddellijk te bed en werd van uur tot uur erger.

Toen Lord Hervey 's avonds van een diner terugkwam, begaf hij zich terstond naar 't slaapvertrek der Koningin, waar hij alleen Prinses Caroline bij haar vond. Zij vroeg hem wat hij gewoon was bij hevige aanvallen van koliek te gebruiken. Hij meende dat de pijnen die zij leed eerder van rheumatischen aard waren, en antwoordde dat hij alleen bij sterke middelen baat vond. Waarop de Koningin uitriep: ‘Och, nu denkt ge, even dwaas als de anderen, dat het een oude, leelijke jicht is die mij kwelt!’ Maar toen het braken aanhield en de pijn zoo hevig werd dat zij geen oogenblik stil kon liggen, zeide zij omstreeks een uur daarna tot Lord Hervey: ‘Geef mij wat gij wilt, ik zal het innemen.’ Hij verwijderde zich om een zeker middel te halen, waarin hij veel vertrouwen stelde, maar was voorzichtig genoeg eerst aan Dr. Tesier, den huismedicus, die zich in het voorvertrek bevond, te vragen of hij haar zoo iets geven mocht. De doctor maakte bezwaar, en gaf tevens zijn wensch te kennen dat een tweede geneesheer mocht geroepen worden; hij zelf dorst dit den Koning niet voorstellen en vroeg het dus aan Lord Hervey. Intusschen was zijn Majesteit uit de vertrekken van Prinses Emily teruggekeerd, waar hij den avond op de gewone wijze met whist of commerce had doorgebracht. Lord Hervey maakte hem bekend met Dr.

Tesier's begeerte, en een tweede geneesheer werd ontboden. Beiden begonnen nu de middelen aan te wenden welke de ziekte hun toescheen te vorderen, maar zonder gevolg; al wat de Koningin innam, gaf zij spoedig weder terug. In den vroegen morgen van Donderdag, den 10^{den}, werd zij gelaten, waarop de koorts, die gedurende den ganschen nacht zeer hevig was geweest, wat bedaarde; ook het braken werd minder, en iedereen vond haar veel beter, behalve zij zelve. Prinses Caroline had een geruimen tijd aan rheumatiek geleden, en was nog niet geheel hersteld; toen de Koning het slaapvertrek verlaten had, zeide de Koningin tot hare dochter, dat al de middelen die men aanwendde niets baten zouden, want dat zij sterven moest. ‘Arme Caroline,’ voegde zij er bij, ‘gij zijt ook ver van wel; wij zullen elkander spoedig op een andere plaats weêrzien.’ Ten gevolge dezer schijnbare teekenen van beterschap besloot de Koning als naar gewoonte zijn *lever* te houden. Het was de dag waarop de vreemde gezanten hun opwachting maakten, en zijn Majesteit, te midden zijner oprecht gemeende bezorgdheid voor de Koningin, vergat niet zijn pages bevel te geven vooral zorg te dragen zijn besten *jabot* op zijn overhemd vast te hechten! Hoe het mogelijk was op zulk een oogenblik nog aan een *lever*, laat staan aan een *jabot* te denken, is onbegrijpelijk, en deze trek vormt weêr een van die vreemde tegenstrijdigheden in George's karakter. ‘Het mededeelen van zulke bijzonderheden,’ zegt Lord Hervey zeer te recht, ‘zal al zeer onbeduidend toeschijnen aan diegenen die niet, even als ik, meenen dat onbeduidende omstandigheden ons dikwijls meer inzicht geven in iemands karakter, dan handelingen die op zich zelven van veel meer gewicht zijn; want uit deze laatsten kan men veelal zijn natuurlijke geaardheid even weinig opmaken, als zijn gewone manier van gaan wanneer men hem ziet dansen.’

Intusschen had Lord Hervey den Hertog van Newcastle gevraagd of hij niet om Sir Robert Walpole zou zenden, die zich zooals gewoonlijk in dezen tijd van het jaar op zijn buitengoed in Norfolk bevond. De Hertog antwoordde dat hij er van gesproken had, maar dat Prinses Emily hem had gezegd dat de Koning zoowel als de Koningin het liever niet hadden. Hij zou echter dienzelfden avond schrijven en hem niets verhelen. De brief werd geschreven, doch Prinses Emily voegde er een postscriptum bij, waarin zij verklaarde dat de

Hertog de zaken veel vergroot had, en er sterk op aandrong dat Sir Robert er niet aan denken zou naar Londen te komen. Maar Lord Hervey vertrouwde zijn Genade niet. Het kwam hem voor dat hij en de Prinses het er op toelegden Sir Robert in onwetendheid te houden, ten einde zelven de handen vrij te hebben, en buiten den Minister om op den Koning te kunnen werken; en uit vrees dat de brief soms niet te recht mocht komen, schreef hij zelf een tweeden waarin hij Sir Robert alles meêdeelde, en hem aanried zoo spoedig mogelijk over te komen. Indien Hervey's vermoeden gegrond was, en Newcastle werkelijk plan had weder in troebel water te visschen, zou hij zich toch deerlijk misrekend hebben; want van dezen Donderdag af liet de Koning geen enkelen der Ministers of hovelingen bij zich toe, met uitzondering alleen van Lord Hervey zelven, en voor eenige oogenblikken ook van Walpole, zooals wij later zien zullen. Eerstgenoemde was bijna voortdurend in harer Majesteits slaapvertrek. Omtrent hetgeen er in de korte tusschenpoozen dat hij afwezig was voorviel, werd hij door zijne vriendin Prinses Caroline goed op de hoogte gehouden.

In den loop van den avond van dienzelfden dag, toen Lord Hervey en Prinses Caroline zich alleen bij de zieke bevonden, riep deze herhaalde malen uit: ‘Ik heb een kwaal waar niemand van weet.’ Beiden meenden dat zij hiermeê te kennen wilde geven, dat zij niet juist kon beschrijven wat zij gevoelde, en meer leed dan men dacht. Twee nieuwe geneesheeren werden kort daarna geroepen: een hunner was de beroemde Sir Hans Sloane, de oorspronkelijke stichter van het Britsch Museum. Ook hun kunst werd te vergeefs aangewend; de Koningin bleef in denzelfden zorgelijken toestand. De Koning en Lord Hervey bleven dien nacht waken; Prinses Emily zou in een der aangrenzende vertrekken slapen; Prinses Caroline liet zich overreden wat rust te gaan nemen, waaraan zij groote behoefte had.

Vrijdag morgen (11 November) vernam Lord Hervey dat de Prins van zijn buitengoed bij Kew op zijn paleis, Carlton House, in Pall Mall was aangekomen. Hij begreep dat men hem spoedig op St. James's zou zien, en dat hij misschien vragen zou bij zijn moeder te worden toegelaten. Ten einde te voorkomen dat de Koning in dat geval een overhaast besluit nam, deelde Lord Hervey hem zijn vermoeden mede, en

vroeg hoe zijn Majesteit wilde dat er gehandeld zou worden, als dat vermoeden bewaarheid werd. Het antwoord was krachtig en duidelijk: ‘Als de kwast, in een van zijn onbeschaamde buijen van voorgewende kinderplicht en genegenheid, den moed heeft op St. James's te komen, beveel ik u den schurk te zeggen dat ik verbaasd ben hoe hij het durft wagen zich hier te vertoonen. Hij heeft mijn orders reeds, en mag zich met zijn eigen zaken bemoeijen. Want zijn arme moeder is niet in een toestand om hem zijn valsche, huilende, kruipende streken te zien uitvoeren, en mijn hoofd staat er niet naar zijn onbeschaamdheid te verdragen. Zeg hem dus dat hij mij niet meer met boodschappen lastig valle, maar dat hij zorge uit mijn huis te blijven.’

Een paar uren na dit gesprek bevond Lord Hervey zich met den jongen Hertog van Cumberland in het woonvertrek bij de slaapkamer der Koningin. Een der pages kwam den Hertog zeggen dat Lady Pembroke, hofdame van hare Majesteit, hem gaarne even wilde spreken. Lord Hervey vermoedde dat het iets aangaande den Prins zou wezen, en begaf zich met den Hertog naar buiten. En zijn gissing bleek juist te zijn. Lady Pembroke deelde zijn koninklijke Hoogheid mede dat zij daar juist een boodschap van den Prins had ontvangen bij monde van Lord North. De Prins wenschte hunne Majesteiten te laten weten dat hij uitermate getroffen was door de ziekte der Koningin; dat hij naar Londen was gekomen om meer geregeld naar hare gezondheid te kunnen vernemen; en dat niets in staat was zijn groote bezorgdheid op dit oogenblik te verligten, dan de eer van bij haar te worden toegelaten. De Hertog verontschuldigde zich, en verzocht haar Ladyschap zich liever tot Lord Hervey te wenden; zij herhaalde haar boodschap, en Hervey begaf zich terstond naar den Koning. Naauwelijks had deze het verzoek gehoord, of hij maakte zich zoo driftig alsof hij er volstrekt niet op voorbereid was geweest. ‘Dat is weêr een van zijn schurkestreken,’ riep hij uit, ‘juist zulk een stukje als toen hij in 't slijk neêrknielde ten aanzien van 't gemeene volk, om haar de hand te kussen, toen zij in haar rijtuig wilde stappen na haar bezoek aan de Prinses, hoewel hij gedurende dat gansche bezoek geen woord tegen haar gesproken had. Ik heb den schoft altijd gehaat, maar nu haat ik hem meer dan ooit. Hij wil hier komen om zijn arme, stervende moeder te honen; maar zien zal hij haar

niet. Gijzelf, en al mijn dochters waart er bij tegenwoordig, toen zij mij meer dan eens in den loop van dit jaar op Hampton Court verzocht dat ik hem nooit vergunnen zou bij haar te komen, als zij ziek en buiten kennis was, en dat zij zelve, zoolang zij bij haar zinnen bleef, dit stellig nimmer zou verlangen. Neen, neen! hier zal hij zijn malle kluchten niet komen vertoonen. En daarom, my Lord, gij kent mijn wensch. Ik heb u het antwoord reeds meêgedeeld dat gij geven moest; gij hebt niets anders te doen dan dit aan Lord North over te brengen, en er vooral bij te voegen dat ik niet verkies met meer boodschappen geplaagd te worden.'

Lord Hervey bracht zijn Majesteit onder het oog dat de Prins en de zijnen, als hij niets anders dan een mondelinge boodschap overbracht, daaruit leugens bij honderden zouden fabriceeren, zonder dat men in staat zou zijn hen te logenstraffen. 'Dat doet er niet toe,' hervatte de Koning. 'Ik wil hem de eer niet aandoen hem een tweede schriftelijke boodschap te zenden en zelfs den schijn niet aannemen dat ik mij op dit oogenblik zooveel moeite om hem geef.' - 'Ik wenschte ook niet dat uwe Majesteit zoo iets deed,' antwoordde Lord Hervey; 'maar zoo gij mij verlof wilt geven, al ware het slechts om mijn geheugen te hulp te komen, uwer Majesteits bevelen op schrift te brengen, en mij dan maar alleen dat papier liet voorlezen, zonder het af te geven, dan zou uw Majesteit toonen dat gij hun de eer niet wilt bewijzen van een schriftelijke boodschap, en tevens dat gij hen niet genoeg vertrouwt om deze zaak mondeling te behandelen.' - 'Gij hebt gelijk,' was 't antwoord, 'doe dat. Schrijf op een stuk papier wat ge zeggen zult, en let vooral goed op wie er zich in de kamer bevinden. Neem twee personen van rang en gezag met u, en laat die er bij tegenwoordig zijn als gij Lord North het papier voorleest; want anders is die troep schelmen en leugenaars ("de troep van Cartouche", zooals de arme Koningin ze altijd noemt) nog in staat rond te vertellen dat gij dingen gezegd hebt die niet in u zijn opgekomen.'

Lord Hervey maakte zonder dralen het papier in orde, en verzocht den Hertog van Newcastle en Lord Pembroke hem te vergezellen, na hen kortelijk met het voorgevallene bekend te hebben gemaakt. De reden waarom hij juist den Hertog van Newcastle uitkoos, was omdat hij er niet aan twijfelde of zijn Genade zou zich geraakt gevoelen een tweede rol te moeten

vervullen waar Lord Hervey zelf als hoofdpersoon optrad: een *petitesse*, erkent hij zelf, maar hij kon de verzoeking niet weêrstaan er aan toe te geven. Het geschrevene was van dezen inhoud:

'Ik heb den Koning kennis gegeven van de boodschap aan Lady Pembroke gezonden, en zijn Majesteit heeft mij bevolen u te zeggen dat hij het in de gegeven omstandigheden niet voegzaam acht dat de Prins de Koningin kome bezoeken, en daarom verwacht dat hij niet op St. James's zal komen.'

De Koning vond dit veel te gematigd, maar liet zich bewegen het te laten zooals het was. Ook gelukte het Lord Hervey hem te overreden den Hertog van Newcastle en Lord Pembroke een paar minuten gehoor te verleenen, ten einde hun het stuk voor te lezen, hun te zeggen dat hij Lord Hervey verzocht had het over te brengen, en hun te bevelen daarbij tegenwoordig te zijn. De Koning deed zulks, en herhaalde in het bijzijn van genoemde heeren zijne orders aan Lord Hervey om vooral geen copie van het papier af te geven, hun tevens de redenen meêdeelende waarom hij wenschte dat zij bij de voorlezing tegenwoordig waren. Lord Pembroke wilde iets tot verzachting van de boodschap in 't midden brengen, doch zijn Majesteit viel hem spoedig in de rede, zeggende: 'My Lord, gij zijt altijd voor zachte maatregelen, maar ik vind het nog veel te goed voor zulk een deugniet en schurk; het is veel zachter dan ik Lord Hervey verzocht had het op te stellen. Ga dus maar heen en laat het op staanden voet worden overgebracht: en ik verzoek dat men zorg drage dat ik niet meer met dergelijke onbeschaamdheid worde lastig gevallen; want ik wil niet hebben dat de arme Koningin met dat malle lawaai gestoord worde, en zelf bedank ik er ook voor.'

Toen Lord Hervey het papier had voorgelezen, verlangde Lord North er een schriftelijke copie van. Lord Pembroke antwoordde dat Lord Hervey van den Koning stellig bevel had gekregen geen geschreven boodschap af te leveren. Lord Hervey voegde er bij dat hij het stuk zoo dikwijls wilde voorlezen als Lord North verlangde. Na het drie of viermaal gehoord te hebben, verklaarde deze zich voldaan en vertrok.

In den namiddag gaf de Koningin aan den Koning haar verwondering te kennen dat de Prins nog niet had laten vragen of hij haar mocht komen zien, omdat dit juist een van zijn *paraîtres* wezen zou. 'Vroeger of later,' voegde zij er

bij, ‘zal ik stellig met zoo iets geplaagd worden, want hij zal denken dat dit een goed air zal geven voor de wereld. Misschien hoopt hij dat ik dwaas genoeg wezen zal hem te laten komen, om hem het genoegen te geven mij den laatsten adem te zien uitblazen, waardoor hij vijf minuten vroeger het genot zou hebben te weten dat ik dood was, dan hij het in Pall Mall weten kan.’ De Koning verzocht haar zich daarover niet te verontrusten, want hij had reeds de noodige maatregelen genomen om het te voorkomen; en daarop vertelde hij haar wat er dien morgen was voorgevallen. Hij voegde er bij dat hij, indien zij het eenigzins wenschte, er niets tegen had dat zij haar zoon ontving; zij moest geheel naar eigen zin handelen. ‘Ik ben er zooverre van af,’ hervatte zij, ‘te wenschen hem te zien, dat alleen uwe stellige bevelen mij daarin zouden kunnen doen toestemmen. Want waartoe zou het dienen? - Hij zou mij weêr ontelbare leugens vertellen, en het mij, in den toestand waarin ik mij bevind, noodeloos lastig maken. Indien mijne woorden eenige verandering in zijn gedrag konden veroorzaken, dan zou ik hem van ganscher harte ontvangen; maar ik weet dat dit onmogelijk is. Welken raad ik hem ook gaf, hij zou mij dank zeggen, *pleureroit comme un veau* zoolang ik tot hem sprak, zweren dat hij mijn vermaningen zou opvolgen, en mij uitlachen zoodra hij buiten de kamer was, om na mijn dood juist het tegendeel te doen van hetgeen ik hem verzocht had. En daarom, Sire, mocht ik soms erger worden en zwak genoeg zijn te verlangen hem te zien, houd het er dan gerust voor dat ik aan 't ijlen of raaskallen ben.’

Toen de Koning den volgenden morgen bij haar kwam, fluisterde hij haar toe dat hij vreesde dat haar ziekte het gevolg was van iets waarover hij beloofd had nimmer weer te zullen spreken; maar dat het nu zijn plicht was, den geneesheeren alles mede te deelen wat hij wist en wat hij duchtte. Zij smeekte hem met den meesten aandrang dit niet te doen, en sprak met meer drift en ongeduld, dan bij eenige andere gelegenheid gedurende haar gansche ziekte. De Koning echter zond om Ranby, den chirurgijn, en gaf hem zijn vrees omtrent den aard der kwaal (*hernia umbilica*), waaraan zijn gemalin leed, te kennen. Het onderzoek door den heelmeester ingesteld liet spoedig geen den minsten twijfel over. ‘Er is geen tijd te verliezen,’ zeî Ranby; ‘uwe Majesteit heeft het reeds te lang verborgen gehouden; ik verzoek dat er onmid-

dellijk nog een chirurgijn worde gehaald.' De Koningin antwoordde niet, maar wendde het hoofd af, terwijl een traan haar langs 't gelaat liep: de eenige welken zij in al die bange dagen schreide. Een pijnlijke operatie, waartoe de heelmeesters in den avond van dien zelfden dag besloten, gaf hun slechts weinig hoop op herstel.

De Koning intusschen had Lord Hervey alles meêgedeeld. Hij vertelde hem dat hij reeds jaren geleden er op aangedrongen had dat zij medische hulp moest inroepen. 'Maar,' vervolgde hij, 'telkens als ik daarvan sprak werd zij zóó angstig, en antwoordde mij op zulk een bitsen toon, veel bitser dan ooit in haar leven over eenige andere zaak, dat ik haar eindelijk beloofde nimmer meer over dit punt te zullen spreken, er den wensch bijvoegende dat zij geen berouw over haar stijfhoofdigheid mocht hebben.' - 'Ik geloof zeker,' aldus gaat Lord Hervey zelf voort, 'dat zij er zoo voor terugdeinsde den aard harer kwaal te moeten bekend maken, dat zij gestorven zou zijn zonder haar geheim aan iemand toe te vertrouwen, als de Koning het niet tegen haar zin aan 't licht had gebracht. Men zal wellicht meenen dat deze zwakheid moeilijk is overeen te brengen met de grootheid van karakter welke zij overigens aan den dag leide; maar toch zou men onbillijk oordeelen als men deze kieschheid voor niets anders hield dan een ontijdige coquetterie in een vrouw van vier en vijftig jaar, welke bij iemand van vijf en twintig jaren naauwelijks te verontschuldigen zou geweest zijn. Zij wist beter dan iemand dat haar invloed op den Koning niet zoo geheel onafhankelijk was van het uiterlijk harer persoon, als de meeste menschen dachten; en daar die invloed het hoofddoel van al haar streven was, vreesde zij niet zonder reden, de banden te verzwakken, waardoor zij hem aan zich gehecht hield. Zoowel de Koning als Prinses Caroline vertelden mij later verschillende dingen welke zij in haar ziekte tot hem gezegd had, waaruit duidelijk bleek welk een uitwerking de vrees dat haar persoon den Koning onaangenaam zou worden op haar had.' En zoo was het ook. Invloed, macht, heerschappij, - dat was haar levensdoel geweest; om dat doel te bereiken was niets haar te veel. Haar vrouwelijk gevoel van schaamte en ijverzucht, als haar gemaal voor een poos aan anderen boven haar de voorkeur gaf, had zij gesmoord; rust en genoegen had zij opgeofferd, om alleen te letten op hetgeen hem genoegen zou

doen; en een smartelijk sterfbed had minder verschrikking voor haar dan het denkbeeld eenmaal die heerschappij te zullen verliezen, en niet meer de eerste persoon in den lande te zijn, de spil om welke het gansche werktuig van staat zich tot nog toe bewogen had. ‘Het was haar vaste regel,’ zegt Horace Walpole in zijn ‘Reminiscences’, ‘den Koning nooit iets te weigeren. Wanneer het hof te Richmond was, wandelde zij iederen morgen een geruimen tijd met hem; en meer dan eens, als zij de jicht in haar voet had, dompelde zij haar geheele been in koud water, om hem toch te kunnen vergezellen.’ Wat het geheim betreft dat zij met zooveel angst bewaard had, dit was aan het scherpziend oog van Robert Walpole niet ontsnapt. Zijn zoon verhaalt ons daaromtrent in 't aangehaalde werk het volgende: ‘Bij gelegenheid van den dood mijner moeder (in 't begin van 1737), die van denzelfden leeftijd was als de Koningin, vroeg hare Majesteit Sir Robert naar verschillende medische details: en hij merkte op dat zij zeer dikwijls op de kwaal terugkwam waaraan zij later zelve bezweek, een kwaal waaraan zijn vrouw niet geleden had. Toen hij t'huis kwam, zeide hij tot mij: “Horace, nu weet ik door middel van welk geheim Lady Sundon zooveel invloed op de Koningin heeft.” En hij had gelijk. Hoe lady Sundon er ooit achter was gekomen, is niet bekend geworden.’

Op Zondag morgen, den 13^{den}, gebeurde wat de medici gevreesd hadden: er openbaarde zich koud vuur. Prinses Caroline en Lord Hervey vroegen hem of er dan geen mogelijkheid van herstel meer was: ‘Volstrekt geene,’ was het antwoord; en toen zij Ranby vroegen of men zich niet bedriegen kon in de kenteekenen van koud vuur, antwoordde hij, het hoofd schuddende: ‘we kennen die maar al te goed.’ Zij meenden dat haar einde dichter op handen was, dan later het geval bleek te zijn. De Koning maakte haar met haar toestand bekend, waarop zij verzocht dat al haar kinderen bij haar zouden komen. Niemand bleef in de kamer dan de Koning, de Hertog van Cumberland, Prinses Emily, Prinses Caroline, en de beide jongste dochters, Mary en Louize, de een veertien, de ander dertien jaar oud. Tot haar gemaal had Caroline niet veel te zeggen: ‘want,’ ging zij voort, ‘daar ik u altijd mijn gedachten over zaken en personen heb meêgedeeld zoodra ze bij mij opkwamen, is er niets meer dat ik u nu zou toevertrouwen. De menschen die ik meer of minder

genegen ben, en degenen die ik in uwe goedheid zou willen aanbevelen, kent gij even goed als ik; en ik ben overtuigd dat ik het mijzelve en u noodeloos lastig zou maken, indien ik hier nog eenige bijzondere aanbevelingen bijvoegde.'

Daarop richtte zij het woord tot hare dochters. Tot Prinses Emily zeide zij niets bijzonders. Aan Prinses Caroline droeg zij de zorg over haar jongste zusters op, zeggende: 'Arme Caroline, 't is een mooi legaat dat ik u nalaat - de last om die twee jonge dingen op te voeden.' Zij sprak toen over het verschillend karakter der beide meisjes, en over de verschillende wijzen waarop zij behandeld moesten worden. Zij waarschuwde haar dochter vooral zorg te dragen dat het levendig en opgewekt gestel van de jongste, Louize, haar niet in ongelegenheid bracht, en verzocht haar de zachte en inschikkelijke Mary zooveel zij kon te steunen. 'Wat u betreft, Willem,' zeide zij tot den zestienjarigen Hertog van Cumberland, 'gij weet hoe teeder ik u altijd heb liefgehad, en hoe ik steeds mijn hoop op u heb gebouwd. Toon uw dankbaarheid hiervoor door uw gedrag jegens den Koning. Wees een steun voor uw vader, en wees dubbel ijverig in uw streven, ten einde hem de grievende teleurstelling te vergoeden die uw losbandige en onwaardige broeder hem veroorzaakt. Op u alleen is mijn hoop gevestigd om de eer onzer familie op te houden als uw vader niet meer zal zijn. Onderneem nooit iets tegen uw broeder, en tracht hem op geen andere wijze te grieven, dan door te toonen hoe gij in verdiensten boven hem staat.' En de Hertog vergat die treffende woorden nooit. 'Het was zijn beginsel,' getuigt Horace Walpole van hem, 'liever alles van zijn broeder te verdragen, indien deze ooit Koning werd, dan het voorbeeld te geven van ongehoorzaamheid aan het koninklijk gezag.' Na hare kinderen aldus toegesproken te hebben, nam Caroline een robijnen ring van haar vinger, haar door den Koning bij gelegenheid van het krooningsfeest geschonken, en gaf hem dien over met de woorden: 'Dit is het laatste wat ik u geven kan - naakt ben ik tot u gekomen, en naakt ga ik van u henen. Al wat ik ooit bezat had ik van u; al wat ik heb wordt weder het uwe. Gij zult zien dat mijn testament zeer kort is: al wat ik bezit heb ik aan u gegeven.' Zij vroeg toen om baar sleutels, en stelde hem die ter hand. Allen weenden; zij alleen was kalm.

En toch, te midden van dit treffende tooneel, viel er iets voor dat ons nu eens doet lachen, dan weder, we zouden haast zeggen, onze walging opwekt. De Koningin had reeds vroeger meermalen den wensch uitgedrukt dat haar echtgenoot, indien zij vóór hem kwam te sterven, hertrouwen zou. Denzelfden raad gaf zij hem nu. Zijn tranen begonnen op nieuw te vloeijen, totdat hij eindelijk al snikkende deze woorden uitbracht: ‘Non, j'aurai des maîtresses.’ Waarop de Koningin niets anders zeide dan: ‘Ah, mon Dieu! cela n'empêche pas!’ - ‘Ik weet,’ zegt Lord Hervey, ‘dat men dit naauwelijks zal willen gelooven, maar het is letterlijk waar.’

Toen zij alles gezegd had wat haar op 't hart lag, gevoelde zij neiging tot slapen. De Koning sprak met de meeste hartelijkheid tot haar, en kuste haar gelaat en hare handen herhaalde malen. Maar zelfs op dat oogenblik kon hij zijn opvliegendheid niet bedwingen, en kwam de natuurlijke *brusquerie*, zooals Lord Hervey het noemt, van zijn karakter weêr te voorschijn. Zij vroeg om haar horloge, dat bij den schoorsteen hing, ten einde hem haar cachet ter hand te stellen. Te midden zijner tranen verhief hij zijn stem, en riep: ‘Ach, God! laat toch staan. De Koningin heeft altijd zulke vreemde grillen. Wie zou er aan uw cachet komen? Is het daar ginder niet even veilig als in mijn zak?’ Kort daarop viel zij in een sluimering. Zoolang die aanhield zeî de Koning telkens: ‘Zij ligt te sterven; - zij zal blijven in dien slaap; - het is voorbij; - haar lijden is over.’ Toen zij wakker werd, vond zij zich verfrischt en veel beter. ‘Maar ik weet,’ zeide zij, ‘dat het slechts uitstel is om mij des te langer te doen lijden. Ik wenschte dat er een eind aan kwam. Herstel is onmogelijk, en toch wil mijn ondeugend hart nog niet breken.’ Zij gaf tevens haar voorgevoel te kennen dat zij niet voor Woensdag sterven zou, omdat al de voorname gebeurtenissen haars levens op dien dag hadden plaats gehad: zij was geboren op een Woensdag, van haar eerste kind bevallen op een Woensdag; op een Woensdag had zij de tijding gekregen van 't overlijden van den vorigen Koning, en op een Woensdag had haar krooning plaats gehad. Daarom geloofde zij ook op dien dag te zullen sterven.

Den volgenden morgen kwam Sir Robert Walpole van Houghton terug. Caroline had slechts tweemaal gedurende haar ziekte van hem gesproken: eens om te zeggen dat men niet om hem

sturen moest; en den vorigen dag, toen zij vernam dat hij toch ontboden was, om te vragen of hij reeds was gekomen. Toen zij deze vraag deed, vroeg de Koning haar of zij hem iets te zeggen had. ‘Neen,’ was 't antwoord, ‘niets bijzonders: ik vroeg het alleen uit nieuwsgierigheid.’

Lord Hervey deelde den Koning mede dat Sir Robert zich in de antichambre bevond, waarop zijn Majesteit hem liet verzoeken binnen te komen. De Minister was diep bewogen. Hij knielde neder, - hetgeen hem met dat zware lichaam vrij moeilijk viel, - kuste zijn meester de hand, en vroeg, terwijl de tranen hem langs de wangen liepen: ‘Hoe gaat het met de Koningin?’ - ‘Kom, en zie haar zelf, mijn goede Sir Robert,’ zeî de Koning, en bracht hem aan het bed der lijderes. Hetgeen zij tot hem zeide was kort, maar vol beteekenis; want deze waren hare woorden: ‘Mijn goede Sir Robert, gij ziet het, 't is slecht met mij gesteld. Ik heb u niets te zeggen dan alleen dit, dat ik den Koning, mijne kinderen, en het rijk aan uwe zorg aanbeveel.’ Toen Walpole weder buiten kwam, vroeg Lord Hervey hem hoe hij de Koningin vond. ‘My Lord,’ antwoordde hij, ‘zij is zoo goed dood alsof zij in haar kist lag; als ik ooit een lijk heb hooren spreken, dan was het in die kamer.’

Wij achten het niet ondienstig den lezer in staat te stellen Lord Hervey's verslag van dit onderhoud te vergelijken met het verhaal van Horace Walpole in zijn ‘Reminiscences’. Hij zegt het volgende: ‘De Koningin was standvastig in hare bescherming van Sir Robert, en gaf nog den dag voor haar dood een bewijs van hare vaste overtuiging dat hij de beste steun was dien de Koning had. Toen zij beiden alleen voor haar bed stonden, riep zij niet de bescherming van den Souverein over den Minister in, maar die van den dienaar over den meester. Sir Robert was onthutst, en bevreesd dat die aanbeveling nadeelige gevolgen zou achterlaten; doch korten tijd daarna las de Koning met Sir Robert eenige onderschepte brieven uit Duitschland, waarin gezegd werd dat de Minister, nu de Koningin dood was, niemand meer had om hem de hand boven 't hoofd te houden. “Het tegendeel is waar,” merkte George aan, “gij weet dat zij *mij* in uwe bescherming heeft aanbevolen.” Dit bewees dat hij op de uitdrukking gelet had; het was de eenige keer dat hij er ooit over sprak. Zijn smart was zoo hevig en zoo oprecht, dat zijn goede gezindheid

jegens zijn Minister juist ter wille van de Koningin scheen toe te nemen.' Men ziet hoe treffend de berichten van Lord Hervey weder bevestigd worden. Het getuigenis van Horace is hier boven allen twijfel verheven: hij had deze bijzonderheid onmiddellijk van zijn vader. En zijn verhaal stemt geheel met dat der Gedenkschriften overeen, uitgenomen een kleine bijzonderheid, die van weinig beteekenis is, namelijk dat de woorden tot Sir Robert door de Koningin niet gesproken werden op den dag voor haar overlijden, maar eenige dagen vroeger. Maar juist deze kleine afwijking, even als die bij 't verhaal van de bevalling der Prinses, is een nieuw bewijs tegen diegenen die meenen dat Horace Walpole bij het schrijven zijner 'Reminiscences' van Hervey's Gedenkschriften gebruik heeft gemaakt, een bewering waardoor men het gezag van beiden heeft trachten te verzwakken, doch welke bij nadere vergelijking inderdaad zoo belachlijk blijkt te zijn, dat zij geen ernstige wederlegging waard is. Wij achten ons te eerder verplicht de geloofwaardigheid dezer getuigenissen in 't licht te stellen, omdat Lord Mahon de autoriteit van Horace altijd zoekt te verkleinen, en van Lord Hervey ter naauwernood notitie neemt. 't Is waar, toen de eerste druk der 'History' uitkwam, waren de Gedenkschriften nog niet uitgegeven. Maar deze zijn ook voor de politieke geschiedenis van zoo hoog belang, dat het wel der moeite waard zou geweest zijn indien Lord Mahon bij de latere uitgaven zijn verslag van de regeering van George den Tweede, met gebruik van die nieuwe bron, had omgewerkt. Hij heeft dit niet gedaan; en slechts hier en daar in een noot bespeuren wij dat hij met die uitgave bekend is. Wat de vreemde dingen betreft die aan het ziekbed der Koningin plaats hadden, zegt hij zijn redenen te hebben om die verhalen te wantrouwen, met name dat zonderlinge 'j'aurai des maîtresses' van den Koning, en het niet minder zonderlinge 'cela n'empêche pas' van de Koningin. 'Lord Hervey,' merkt hij op, 'zegt zelf dat hij weet dat men dit feit naauwelijks zal willen gelooven; en hij geeft toe dat hij er niet bij tegenwoordig was'[1]. De zaak wordt dus zoo voorgesteld, alsof Hervey gezegd had: 'het feit is ongehoord, maar ik moet bekennen dat ik er niet bij was, - geloof er dus van wat gij wilt.' Maar waarom citeert Lord Mahon de woorden der

1 Chap. 17, *in fine*.

Gedenkschriften hier niet voluit: ‘Men zal dit naauwelijks willen gelooven, - *maar het is letterlijk waar’?* En waarom gezegd dat Lord Hervey, ja, op dat oogenblik niet in het vertrek was, maar verzwegen dat hij uitvoerige en naauwkeurige berichten ontving omtrent alles wat daar in zijne afwezigheid voorviel van iemand in wie hij het volste vertrouwen stelde, van iemand wier waarheidsliefde aan het hof tot een spreekwoord was geworden, van iemand die voor hem allerminst iets zou verzwegen of verdraaid hebben, in één woord van Prinses Caroline? Is het soms mode in Engeland (inderdaad dat vermoeden is wel eens bij ons opgekomen) om de autoriteit van Walpole, en Hervey, en anderen hunner tijdgenooten uit een soort van misplaatst gevoel van kieschheid voor de regeerende koninklijke familie met opzet te verkleinen, omdat de voorouders dier familie in die geschriften zulk een droevige rol spelen? Of wel (en ook dit achten wij niet onwaarschijnlijk) liet Lord Mahon zich soms door *esprit de corps*, door kaste-geest verleiden den schijn aan te nemen van niet veel waarde te hechten aan berichten die ons de aristocratie van die dagen in al hare afschuwelijke naaktheid ten toon stellen?

Prins Frederik intusschen had zich, tegen het stellige verbod des Konings, toegang tot St. James's weten te verschaffen, wel niet voor zijn persoon, maar voor de lieden van zijn gevolg; voortdurend bevonden zich een paar hunner op het paleis. Toen dit den Koning ter oore kwam, was hij buitengemeen vertoornd, en zond Lord Hervey naar Sir Robert Walpole ten einde met hem te raadplegen hoe deze ‘schurken’ te beletten iederen dag op St. James's te komen. Sir Robert, op zijn beurt, vroeg Lord Hervey hoe hij in dit geval zou handelen. Zijn Lordschap, altijd bereid den Prins een steek te geven - zooals hij zelf zegt, - antwoordde dat men 't hun kortaf moest verbieden. Sir Robert vond dit was kras, want 's Prinsen dienaren zouden zeker voorwenden dat zij alleen uit eerbied en bezorgdheid voor de Koningin kwamen. Zij hadden ook 's Konings bevelen naar de letter niet overtreden, daar hij hun alleen verboden had zich in zijn tegenwoordigheid te vertoonen. Het was dus maar best dat zijn Majesteit deed alsof hij hiervan niets wist, en geen verdere blijken gaf dat hij zelfs in zulke oogenblikken zijn haat tegen zijn zoon niet bedwingen kon. Dezen verstandigen raad bracht Lord Hervey mct veel tegenzin aan den Koning over, die er zich met even-

veel tegenzin naar gedroeg. Toen de Koningin het gebeurde vernam, vroeg zij of er dan niemand was om die raven het huis uit te jagen, die daar alleen maar bleven om 't oogenblik van haar dood af te wachten, en haar zoolang zij nog leefde gaarne in stukken zouden scheuren. ‘In allen geval hoop ik,’ voegde zij er bij, ‘dat men niet goed zal vinden ze in mijn kamer te laten, als zij daar soms lust toe mochten hebben.’ De Prins zelf was in een voortdurende spanning; hij zat halve nachten op, en zond onophoudelijk boodschappen naar het koninklijk paleis, dat zeer dicht bij het zijne lag. Zelfs zou hij zich niet ontzien hebben te zeggen: ‘Kom, wij zullen stellig binnen kort goed nieuws hooren; zij kan het niet lang meer houden;’ en meer uitdrukkingen van dien aard. Wij moeten echter opmerken dat Lord Hervey dit bericht uit de tweede hand had. Lady Archibald Hamilton, een der *dames d'honneur* van de Prinses, en een oude vriendin van zijn Hoogheid zelf, als men haar vroeg of de Prins wezenlijk bewogen was over den toestand waarin zijn moeder verkeerde, antwoordde altijd lachende: ‘Hij weet heel goed zijn fatsoen te houden.’ Dat deze onverwachte slag hem al zeer weinig zal getroffen hebben, daarvan kunnen wij, zijn gevoelloos karakter en laag gedrag in aanmerking genomen, vrij zeker zijn. Maar dat hij zich zelven zoo zou vergeten hebben, dat hij zoo onvoorzichtig, zoo roekeloos zou geweest zijn van zich uit te laten op de wijze door Lord Hervey vermeld, dat komt ons, zoolang wij er geen beter getuigenis voor hebben, hoogst onwaarschijnlijk voor.

Maar er doet zich hier een andere vraag op die van meer belang is, namelijk deze: is Caroline gestorven zonder dat een enkel woord van vergiffenis voor den ontaarden zoon over hare lippen is gekomen, of heeft zij hem doen weten dat zij hem vergaf, en hem haar zegen zond? Met andere woorden: moeten we Horace Walpole gelooven die ons uitdrukkelijk het laatste meldt, of Lord Hervey, uit wiens volslagen stilzwijgen omtrent dit punt men het eerste heeft willen afleiden? Wij voor ons aarzelen niet hier aan het positief getuigenis van den schrijver der ‘Reminiscences’ de voorkeur te geven boven het negatief getuigenis van den schrijver der Gedenkschriften. Horace zegt het volgende: ‘Men keurde het zeer in haar af, hoewel ten onrechte, dat zij weigerde haar zoon, den Prins van Wales, te zien, aan wien zij haar zegen en vergiffenis zond.

Doch daar zij begreep hoe hoogst onaangenaam het voor den Koning moest zijn aldus gedwongen te worden zulk een verstokten zoon weder tot zich te roepen en vergiffenis te schenken, om hem wellicht later ten tweeden male te moeten verbannen, had zij grootheid van geest genoeg om de voorkeur te geven aan een echtgenoot die het verdiende, boven een zoon die het niet waard was.' In zijn levensbeschrijving van Robert Walpole deelt Coxe dit bericht aldus mede: 'Zij zond haar zegen en vergiffenis aan haar zoon, en zeide tot Sir Robert Walpole dat zij hem met genoegen zou ontvangen hebben, zoo het niet voorzichtiger ware geweest die ontmoeting te vermijden, daar het den Koning had kunnen hinderen en in verlegenheid brengen'[1]. Nu had Coxe deze bijzonderheid, gelijk zoo velen in genoemde levensbeschrijving, onmiddellijk uit den mond van Horace zelven vernomen, - hetgeen hij ook niet verzuimt uitdrukkelijk te vermelden, - terwijl deze het weder van zijn vader had. Dit alleen zou reeds voldoende zijn een sterk vermoeden bij ons op te wekken dat Caroline, al was het dan ook ter elfder ure, haar kind liet weten dat zij hem vergaf wat hij tegen haar misdaan had, en dat zij tot het overbrengen dezer teedere boodschap niet Lord Hervey uitkoos, van wien zij wist hoe diep hij den Prins haatte, maar veeleer hem die zooveel jaren haar raadsman, haar vertrouwde, haar beste vriend was geweest, Robert Walpole. En dit vermoeden wordt bijna zekerheid als wij ons tot de Gedenkschriften wenden, en daar lezen: 'Op Woensdag morgen, den 16^{den}, zond de Koningin om Sir Robert Walpole, die haar alleen zag, doch niet langer dan een kwartier uurs. Wat er voorviel kan ik slechts bij gissing nagaan; maar ik heb redenen te meenen dat het alleen was om Sir Robert te verzoeken onderzoek te doen aan wien haar kasteel en goederen te Richmond na haar dood komen zouden. Sir Robert zeide zoowel tot den Koning als tot mij dat dit alles was. De Koning vertelde mij eveneens dat de Koningin hem gezegd had dat zij den Minister alleen hierom had laten roepen.' En verder blijkt dat zijn Majesteit het Sir Robert zeer kwalijk nam dat hij buiten zijn weten de Koningin bezocht had; hij beval hem, zelfs al liet zij hem weêr roepen, daarvan eerst aan hemzelf kennis te geven. Welke die redenen waren, waardoor Lord Hervey ge-

1 Coxe's Walpole, Chap. 49.

noopt werd het er voor te houden dat het gesprek alleen over Richmond had geloopen, zegt hij niet; maar bij ons, die voorzien zijn van het getuigenis van Sir Robert's zoon, kan het geen twijfel meer lijden of dit was slechts een voorwendsel om de ware reden van het onderhoud te verbergen; want dat èn de Vorstin, èn de Minister het niet geraden oordeelden die reden te openbaren, is licht te begrijpen. Mr. Croker, die wel eens lijdt aan hetgeen men hyperkritiek noemt, en er steeds op uit is om op te sporen wat Madelon in de ‘Précieuses ridicules’ omschrijft als ‘le fin des choses, le grand fin, le fin du fin,’ - Mr. Croker erkent dat deze onderstelling niet onmogelijk is. Maar hij verwerpt haar toch: ‘want,’ zegt hij, ‘ook buiten het paleis was het gerucht verspreid dat de Koningin haar zoon op haar sterfbed vergiffenis had geschonken; dit had Lord Hervey ter oore moeten komen, en dan had hij er stellig melding van gemaakt, indien het waarheid bevatte.’ Hij haalt dan, tot bevestiging van zijn gevoelen, een brief aan van Charles Ford aan Swift, eenige dagen later geschreven. Maar als wij de correspondentie van den Deken naslaan, vinden wij dat deze aanhaling weinig te beduiden heeft, want Ford zegt niets anders dan dit: ‘zij nam plechtig afscheid van haar kinderen, maar weigerde volstandig den Prins van Wales te zien; en zelfs de Aartsbisschop van Canterbury, toen hij haar het sacrament toediende, kon in dit besluit geen verandering brengen, hoewel zij zeide dat zij hem van harte vergaf. En dit gerucht kwam Lord Hervey wel degelijk ter oore, of liever hij zelf was waarschijnlijk onder degenen die het in de wereld brachten, want hij spreekt uitdrukkelijk van den Aartsbisschop in verband met dit punt, zooals ons spoedig zal blijken. Doch dit is geheel iets anders dan dat de Koningin door middel van haar vertrouwden Minister haar zoon had laten verzekeren dat zij hem vergiffenis schonk. Dit kwam Lord Hervey voorzeker nimmer ter oore, om de eenvoudige reden dat Sir Robert het voor hem geheim hield. De slotsom onzer beschouwingen is dus, dat het bijtende sarcasme vervat in de woorden

> ‘And unforgiving, unforgiven dies,’

uit een vers bij die gelegenheid, naar men zegt, door Lord

Chesterfield vervaardigd[1], leugenachtig en lasterlijk is. Hoewel wij aan den anderen kant moeten erkennen dat de bittere ironie van Pope's welbekende regels altijd waar zal blijven:

> ‘Hang the sad verse on Carolina's urn,
> And hail her passage to the realms of rest,
> All parts perform'd, and *all* her children bless'd!’[2]

Wij achten het niet onbelangrijk hier een kort gesprek in te lasschen door Walpole met Lord Hervey gehouden, op den avond van denzelfden dag dat de Minister zijn meesteres voor de laatste maal gezien had. ‘O, my Lord!’ dus waren zijn woorden, ‘wat een tooneel van verwarring zal het geven als wij die vrouw komen te verliezen! Wie kan voorspellen in welke handen de Koning vallen zal? Wie zal hem voortaan besturen? - Ik tart den knapsten man in het land te voorzien welke de gevolgen van deze groote gebeurtenis zullen wezen.’ - ‘Wat mij betreft,’ antwoordde Hervey, ‘ik twijfel volstrekt niet aan den afloop. Hij zal haar een veertien dagen lang beweenen, haar in een maand vergeten, en dan zijn tijd verder met twee of drie andere vrouwen slijten. Maar terwijl hij voor deze veel tijd en weinig geld zal overhebben, terwijl hij ze haast in niets zal raadplegen, en volstrekt geen gezag laten uitoefenen, zal al zijn vertrouwen op u zijn. Gij zult meer macht hebben dan ooit, en hem nog veel gemakkelijker naar uw hand kunnen zetten dan immer te voren. Alle gezag dat door middel van een tusschenpersoon moet werken, is zwakker dan wanneer het direct wordt uitgeoefend. Bovendien, alle vorsten moeten nu en dan door hun ministers om den tuin geleid worden, en daar u dit bij den Koning veel gemakkelijker zal vallen dan bij de Koningin, zoo zal uw taak, als het er op aankomt hem om den tuin te leiden, oneindig ligter zijn dan te voren. Vooreerst omdat de Koning van nature veel minder achterdochtig is dan de Koningin; ten tweede omdat hij minder doorzicht heeft, en ten laatste omdat hij er veel minder van houdt met verschillende menschen om te gaan,

1 Coxe's Walpole, *ibid*.
2 Epilogue to the Satires, Dial. I, vs. 79. Het cursieve *all* is van Pope Zelven.

zoodat hij niemand met hem over zaken zal laten spreken dan u alleen.' - 'O, my Lord!' viel hier Sir Robert in, 'al wil hij naar niemand luisteren dan naar mij, weet gij toch niet hoe dikwerf hij weigert mij aan te hooren als het over een onderwerp is dat hem niet aanstaat. Maar door middel der Koningin kan ik hem stap voor stap weêr op zulke onderwerpen brengen; zij kan maken dat hij hetzelfde onder een anderen vorm doet, en als ik haar slechts goed op haar rol voorbereidt, kan zij bewerken dat hij dezelfde zaak als zijn eigen gevoelen voorstelt, welke hij een week te voren als het mijne had verworpen. De goede gelegenheid tot vertrouwelijk onderhoud welke zij heeft door voortdurend in zijn gezelschap te zijn, het vertrouwen dat hij in haar stelt, de kennis van zijn karakter, en de goede dunk dien hij zoowel omtrent haar goed oordeel heeft als omtrent haar streven naar zijn belang en zijn genoegen als ware dit haar levensdoel, dit alles maakt die rol voor haar gemakkelijk; maar ik ben niet in 't bezit van zulk een grondslag om op te bouwen; ik kan niet op hem werken zonder iemand die in de gelegenheid is zachtjes aan een onmerkbaren invloed op hem uit te oefenen; want dit is de eenige manier waardoor men op hem werken kan: overreden of overtuigen kunt gij hem niet; hij zal nooit iets doen om iemand aan zich te verplichten, nooit bekennen of zelfs denken dat hij ongelijk heeft gehad; en ik heb de Koningin wel duizendmaal gezegd dat dit niet te verwonderen is, als zij zelve, die hij eerder geloofde dan iemand ter wereld, hem nooit een gevoelen hoorde uiten, al was het ook nog zoo ongerijmd, of hem nooit een plan hoorde opperen, al was het ook nog zoo buitensporig, of zij vertelde hem dat hij groot gelijk had.' - 'Dit alles moge waar zijn,' hervatte zijn vriend, 'toch blijf ik overtuigd dat, indien de Koningin mocht komen te sterven (en daaraan twijfel ik geen oogenblik), gij hem beter onder bedwang zult hebben dan ooit te voren; en toch wil ik oprecht zijn, en u bekennen dat ik van harte wensch dat zij herstellen moge.' - En George de Tweede, Koning van Groot-Brittannië en Ierland, verkeerde steeds in het heilige denkbeeld dat hij zijn rijk alleen bestuurde!

De toestand der lijderes werd van uur tot uur zorgelijker. Een oogenblik verlevendigde zich de hoop op herstel, een hoop waaraan zelfs de doctoren toegaven, misschien tegen he-

ter weten in, doch spoedig werd het maar al te duidelijk dat iedere dag dien zij nog beleefde aan den dood ontwoekerd was. Met het grootste geduld onderwierp zij zich aan verscheidene pijnlijke operatiën. Wanneer de heelmeesters zoo iets voorstelden, vroeg zij altijd aan den Koning of hij het goed vond; en wanneer deze haar dan zeide dat men de operatie noodzakelijk keurde, onderwierp zij zich gelaten; ontsnapte haar onwillekeurig een kreet of een klacht, dan herstelde zij zich onmiddellijk, verzocht den heelmeesters op haar geklaag geen acht te slaan, en vroeg hun verschooning dat zij hen hinderde, terwijl zij wist dat zij al deden wat in hun macht was om haar verligting te geven.

Toen alle hoop verloren was, begonnen ‘sommige verstandige, sommige vrome, en een groote menigte bemoeizieke menschen,’ gelijk Lord Hervey het uitdrukt, fluisterend elkander te vragen, of de Koningin wel iemand had om met haar te bidden, ‘zich verwonderende dat de Koningin zóó weinig godsdienst bezat van te meenen dat zij even goed voor zich zelve bidden kon, als iemand anders.’ Om aan die praatjes een eind te maken, verzocht Sir Robert Prinses Emily den Koning of de Koningin voor te stellen dat men om den Aartsbisschop van Canterbury, Dr. Potter, zou zenden; en toen de Prinses zwarigheid maakte die boodschap op zich te nemen, zeî de Minister hardop, te midden van een twaalftal Christenen die zich schrikkelijk benaauwd maakten over het behoud harer Majesteits kostbare ziel: ‘Kom, kom, Mevrouw, laat de klucht maar vertoond worden: de Aartsbisschop zal zijn rol heel goed spelen. Gij kunt hem verzoeken het zoo kort mogelijk te maken. Het zal de Koningin niet baten en niet schaden; en het zal al de wijze, brave zotskappen tevreden stellen die ons atheïsten zullen noemen als we niet voorgeven even mal te zijn als zij zelven.’ Het gansche gezelschap zag Sir Robert met groote oogen aan, sommigen in verbazing over zijn vroomheid, anderen over zijn fijnen takt. Maar toch, Prinses Emily sprak met den Koning, de Koning met de Koningin, en Dr. Potter werd ontboden. Voortaan bad hij iederen morgen en iederen avond met haar, bij welke ceremonie ook haar kinderen tegenwoordig waren; zijn Majesteit had er geen smaak in, en verliet altijd het vertrek voor dat zijn Genade werd toegelaten. Doch de zotskappen bovenvermeld waren nog niet vol-

daan: hunne zielen werden ontroerd bij de gedachte dat hare Majesteit het sacrament nog niet gebruikt had; sommigen meenden dat de Koningin geen godsdienst genoeg had om er naar te vragen; anderen, dat zij er wel om gevraagd, maar dat de Aartsbisschop het haar geweigerd had, indien zij zich niet eerst met haar zoon verzoende. Caroline echter had gedurende haar geheele leven een te grooten afkeer, niet van godsdienst, maar van vormendienst gehad, haar verstand was te helder, haar geloof te zuiver, om zich nu door een soort van galgenberouw te laten verleiden zich aan zulk een nietsbeduidenden vorm te onderwerpen. Toen de Aartsbisschop het onderwerp aanroerde, weigerde zij ronduit het sacrament te ontvangen. Zoodra de Prelaat het vertrek verlaten had, drongen de Christelijke hovelingen zich in de antichambre angstig om hem heen, roepende: ‘My Lord, heeft de Koningin het heilige gebruikt?’ Zijn Genade ontweek de vraag heel handig, met een vroom gezicht antwoordende: ‘Hare Majesteit is in een hemelsche gezindheid.’ Toen Lord Hervey in zijn ‘Epitaphium Reginae Carolinae’ onder anderen deze woorden liet vloeijen: ‘Christianam religionem sincere sancteque coluit,’ meende zijn vader, Lord Bristol, dat het publiek het hierin niet met hem eens zou zijn. De zoon bleef bij zijn gevoelen. Mr. Croker teekent hierbij aan ‘dat zij zóó lang gelezen, en zóó lang geargumenteerd had, tot zij in een soort van koud Christelijk geloof was vervallen.’ Als de uitwerking van een warm Christelijk geloof bestaat in het ontwikkelen van zulke liefelijke karakters als dat van Mr. Croker zelven, zouden wij ons liever aan de koude soort houden. Doch Caroline, wij willen het voor onze lezers niet verhelen, was niet orthodox, niet Engelsch orthodox, en dat is nog heel iets anders dan Nederlandsch orthodox. En wanneer wij zulk een beschaafd, zulk een (dusgenaamd) onpartijdig, zulk een verlicht geschiedschrijver als Lord Mahon den staf zien breken over het zedelijk karakter van Benjamin Franklin, omdat - deze Zondags niet naar de kerk ging, en gewoon was te zeggen dat hij dien dag voor zijn studie vrijhield; kan het ons dan verwonderen, dat een wereldsche vorstin, die zich gedurende haar leven inliet met vrijdenkers, en op haar sterfbed het heilige sacrament weigerde, tot op den huidigen dag geen genade heeft kunnen vinden in de oogen der geloovigen?

Wij hebben reeds met een enkel woord gesproken van de kluchtige manier waarop het karakter van Koning George, met al zijn gebreken en al zijn hebbelijkheden, zich gedurende de laatste dagen van het leven zijner gemalin openbaarde. Zijn gedrag was een mengsel van teederheid en barschheid, van oprecht gemeende bezorgdheid en onbedwingbare opvliegendheid. Er kwam geen einde aan de lofredenen die hij in 't bijzijn van Lord Hervey, van de doctoren, of van zijn kinderen op de Koningin hield. Zij was de beste vrouw, de beste moeder, de beste vriendin die ooit geleefd had; van alle menschen, mannen of vrouwen die hij ooit had gekend, was zij het verstandigst, het aangenaamst, het nuttigst. Al wat zij zeide of deed was om hem te verplichten; nooit had hij haar uit haar humeur gezien, nooit had haar gezelschap hem verveeld; en niet alleen had zij hem zijn vrijen tijd veraangenaamd, maar zij was hem van meer dienst geweest als minister, dan ooit iemand anders. Want met een geduld dat hij niet bezat, dat wist hij zelf wel, had zij den onzin aangehoord van al de lastige zotten die hem wenschten te spreken, en hem van al dat gezeur bevrijd; terwijl zij alleen de dingen waar het op aankwam of die zij wist dat hem vermaken zouden, aan hem overbracht. Niet alleen hij zelf en haar kinderen, de gansche natie zou gevoelen wat zij verloren had indien zij stierf. Wat het *brillant* en het *enjouement* van het hof aanging, dat zou uit wezen; een receptie zou ondragelijk zijn, als de eenige die aan een receptie leven kon geven niet meer was. ‘Arme vrouw, altijd wist zij iets verplichtends, iets aangenaams te zeggen, tegen wien ook; en altijd gingen de lieden meer voldaan van haar heen, dan zij tot haar gekomen waren! Comme elle soutenoit sa dignité avec grace, avec politesse, avec douceur!’

Wat dit laatste punt betreft, daarover had Sarah Marlborough een andere lezing. Van de jonge Prinses van Wales sprekende, zegt zij in een harer brieven: ‘ik houd haar toon van conversatie veel fatsoenlijker en veel gepaster voor een receptiezaal dan die van de wijze Koningin Caroline, die nooit een half uur liet voorbijgaan of ze zeî tegen dezen of genen iets hinderlijks, zelfs wanneer zij plan had verplichtend te zijn.’ Maar Sara kwam èn niet aan 't hof, èn zij had op iedereen iets te zeggen; wij geven haar getuigenis dus voor hetgeen het waard is, namelijk al zeer weinig.

Niettegenstaande al die loftuitingen door George op zijn vrouw gehouden, kon hij haar somtijds op de ruwste manier toegraauwen. Als de pijn haar belette een oogenblik stil te liggen, dan was het: ‘Hoe drommel zoudt ge ook slapen, als ge geen seconde stil wilt zijn? Gij hebt rust noodig, en de doctors zeggen u dat niets u zooveel goed zou doen, en toch ligt ge daar maar altijd heen en weêr te woelen. Niemand kan op zoo'n manier slapen. Maar dat is juist iets van u: ge zult nooit de goede middelen aanwenden om te verkrijgen wat ge noodig hebt, en dan later verwonderd zijn dat het u mislukt is.’ De geneesheeren hadden gezegd dat zij alles gebruiken mocht waar zij trek in had, en de Koning was onophoudelijk bezig met haar allerlei lekkernijen op te dringen welke zij toch geen half uur binnen kon houden. Soms kon zij hetgeen hij haar gaf zelfs niet door de keel krijgen, en wees het af; en dan gromde hij: ‘Hoe is mogelijk dat ge niet weet of ge van iets houdt of niet? Als ge er niet van houdt, waarom vraagt ge er dan om; en als ge er wel van houdt, waarom eet ge er dan niet van?’ Waarop zij alleen antwoordde; ‘‘t Is heel kinderachtig en grillig van mij, maar ik krijg soms een *dégout* voor iets waarin ik een oogenblik te voren grooten trek had.’ Op zekeren morgen, toen zij den ganschen nacht geen oog had geloken, en half onbewust van hetgeen zij zag voor zich heen staarde, riep haar gemaal met luide en driftige stem: ‘Mon Dieu, qu'est ce que vous regardez? Comment peut-on fixer ses yeux comme ça? Vos yeux ressemblent à, ceux d'un veau à qui on vient de couper la gorge!’

Niet minder karakteristiek was ook de wijze waarop hij bij al dien lof op de Koningin zijn eigen persoon steeds op den voorgrond wist te plaatsen. Weidde hij uit over hare verdiensten als een trouwe en liefhebbende gade, dan verzuimde hij niet duidelijk te kennen te geven dat hij zulk een goede vrouw ook dubbel waard was; prees hij haar verstand, dan was hij blijkbaar overtuigd dat dit er niet slechter op geworden was door haar omgang met hem. Op zijn persoon was zij verliefd, zijn genie vervulde haar met diep ontzag; en hij wenschte niet alleen dat anderen dit zouden gelooven, maar hij geloofde het klaarblijkelijk zelf. Als hij zijn vrees voor den toestand der Koningin te kennen gaf, geschiedde dit nooit zonder uitvoerige beschrijvingen van zijn eigen onverschrokkenheid, zoowel

gedurende den storm op zijn terugreis, in het vorige jaar, van Hanover naar Engeland, als tijdens een lichte ongesteldheid die hem kort daarop een paar dagen het bed had doen houden. Er kwam geen eind aan de verhalen van de vastberadenheid en tegenwoordigheid van geest welke hij op het schip aan den dag legde. Allen waren bang geweest, hij alleen bleef onversaagd. Toen hij een zijner pages bleek en bevend in een hoek der kajuit zag zitten, had hij gezegd: ‘Comment as tu peur?’ Waarop de page geantwoord had: ‘Oui Sire, vraiment, et je crois qu'il n'y a que votre Majesté dans le vaisseau qui ne l'a pas.’

Op zekeren avond in den loop dezer week was hij bijzonder rijk over dit onderwerp. Hij zat in zijn kamerjapon, met zijn slaapmuts op, in een grooten stoel bij het vuur; Lord Hervey zat tegenover hem en Prinses Emily lag op een sopha. De verhalen over den storm en zijn ziekte waren onuitputtelijk, zoodat Prinses Emily in slaap viel, en het aan Lord Hervey alleen overliet den oplettenden toehoorder te spelen. Afgemat als hij was, moest hij toch met schijnbare belangstelling toeluisteren, en nu en dan een vraag doen om zijn Majesteit gelegenheid te geven nog meer in de bijzonderheden van die gedenkwaardige gebeurtenissen te treden. Toen hij zich tot zijne dochter wendde en haar oogen gesloten zag, riep hij uit: ‘Het arme, goede kind! haar liefde voor haar moeder, en al dat waken en sloven, hebben hare krachten geheel uitgeput.’ Een oogenblik later ging hij naar de kamer der Koningin. Naauwelijks was hij verdwenen of Prinses Emily richtte zich op en zeide: ‘Is hij weg? Wat is hij weêr vervelend!’ Lord Hervey, die niet veel lust had in zulk een lofzang op zijn Majesteit de tweede partij op zich te nemen, vooral niet met iemand die hij zoo weinig vertrouwde als zijn beminnelijke dochter, antwoordde eenvoudig: ‘Ik dacht dat uwe koninklijke Hoogheid in slaap was gevallen.’ - ‘O neen,’ hervatte de Prinses, ‘ik deed mijn oogen allen maar dicht om niet gedwongen te zijn deel te nemen aan die ennuyante conversatie, en ik wenschte dat ik mijn ooren ook had kunnen sluiten. Want vooreerst walgt het mij iederen dag in mijn leven van zijn heldenfeiten te moeten hooren; en ten tweede denken wij nu om Mama en niet om hem. Wie geeft er wat om zijn ouden storm? Bovendien, ik geloof dat hij liegt ook, en dat hij even bang was als ik

zou geweest zijn; hij mag zeggen wat hij wil. En wat betreft dat hij tijdens die ongesteldheid niet in de benaauwdheid zat, dat weet ik zeker dat een leugen is, want ik was voortdurend bij hem, en hoorde al zijn gezucht en gekerm, hoewel hij evenmin in gevaar verkeerde, als ik op dit oogenblik. Hij praatte aanhoudend dat hij sterven ging en er nooit meer van zou opkomen.' En zoo ging het lieve kind voort totdat haar vader de kamer weder binnentrad; toen, zich de oogen uitwrijvende alsof zij zoo pas wakker werd, zeide zij: 'Wat heb ik daar heerlijk geslapen. Hoe lang is Papa uit de kamer geweest?' De Koning, tot wiens gebreken achterdochtigheid stellig niet behoorde, vermoedde niets kwaads, en zeide slechts: 'Het wordt tijd dat wij ons naar bed begeven; met langer hier te blijven doen wij de arme Koningin geen goed en onszelven kwaad.' Dientengevolge brak het gezelschap op.

Het was Zondag, de 20ste November. In den loop van den avond had Caroline Dr. Tesier gevraagd, zonder eenig blijk van ongeduld, hoe lang dit alles nog zou kunnen duren? waarop hij gezegd had: 'Je crois que votre Majesté sera bientôt soulagée.' Kalm antwoordde zij: 'Tant mieux.' De Koning had zich aan den voet van het bed op een matras ter ruste gelegd; Prinses Emily lag op een rustbed in een hoek der kamer; Mrs. Purcel, een vertrouwde dienares, zou waken. Te tien ure begon de lijderes plotseling in de keel te reutelen; Mrs. Purcel maakte den Koning en de Prinses wakker; men zond om Lord Hervey en Prinses Caroline. De Koningin zeide niets meer dan: 'Ik heb het zoo benaauwd, - doe het venster open.' En een oogenblik later: 'BID.' - Dit was haar laatste woord. Prinses Emily begon een gebed voor te lezen, maar had er nog geen tien woorden van uitgesproken, of haar moeder was niet meer. Op hetzelfde oogenblik kwamen Lord Hervey en Prinses Caroline de kamer binnen. Laatstgenoemde hield een Spiegel boven de lippen der overledene, en toen zij er geen den minsten damp op bespeurde, zeide zij: 'Het is voorbij.'

De Koning kuste verscheidene malen het gelaat en de handen van het lijk zijner gemalin, en begaf zich eenige oogenblikken later naar de vertrekken zijner dochters, alleen door

deze vergezeld. Spoedig daarop ging hij naar zijn eigene vertrekken, en begaf zich te bed, na eerst om Lord Hervey gezonden te hebben, met wien hij eenigen tijd bleef praten, op kalmer toon dan men zou verwacht hebben. Toen Lord Hervey zich verwijderd had, moest een der pages voor het overige gedeelte van den nacht in zijner Majesteits slaapkamer blijven waken, welk bevel, gedurende den eersten tijd na den dood der Koningin, iederen nacht herhaald werd. Want de waarheid mag niet verbloemd worden, dat Koning George de Tweede een beetje bang was om alleen in 't donker te slapen: hij geloofde vast aan spoken en geestverschijningen, en maakte zich meer dan eens boos op Sir Robert Walpole, omdat deze op oneerbiedigen toon over vampyren sprak. Over dag bracht hij zijn tijd grootendeels door in de apartementen der Prinsessen, welke hij slechts nu en dan voor een paar minuten verliet als iemand hem wilde spreken.

Telkens wanneer hij bij zulk een gelegenheid iemand voor 't eerst na den dood zijner vrouw terugzag, barstten zijn tranen op nieuw los. Eens, toen hij den broeder van Sir Robert, den ouderen Horace, had ontvangen, kwam hij half schreijende en half lachende in de kamer terug, zeggende: ‘Vous me croirez fou, je crois, mais je viens de voir le pauvre Horace Walpole pour la première fois, et il pleure de si mauvaise grace, qu'au milieu de mes larmes il m'a fait rire.’ Hij zelf weende niet ‘de mauvaise grace’. Zijn smart was oprecht, en hij toonde een gevoeligheid te bezitten die niemand hem vroeger ooit zou toegekend hebben; zoodat hij, juist ten gevolge van dien voor hem zoo zwaren slag, voor eenigen tijd meer populair was dan immer te voren. De grilligheid van zijn karakter kwam ook hier weêr boven, en verbaasde zelfs hen die daaraan 't meest gewoon waren. Somtijds zat hij een poos in droef gepeins verzonken, om plotseling op luiden toon over dingen te gaan praten, welke ieder zou, gemeend hebben dat op zulk een oogenblik ver uit zijn gedachten moesten zijn. Met veel gevoel verhaalde hij allerlei kleinigheden uit vroegere dagen: hoe hij de Koningin het eerst ontmoet had, hoe zij getrouwd waren, hun levenswijze te Hanover, hoe hij zijn leven in gevaar had gebracht door haar niet te willen verlaten toen zij de pokken had (hetgeen waar was); - om dan weêr met de grootste bedaardheid te spreken over het openen van haar lijk, en over

de wijze waarop het gebalsemd moest worden, of over het ceremonieel bij de begrafenis in acht te nemen. Tevens was hij zoo onuitputtelijk in het mededeelen van de ‘faits et gestes’ van zijn eigen levensloop, van zijn wieg af tot op dat tijdstip toe, dat Lord Hervey bouwstoffen in overvloed zou gehad hebben voor een uitvoerige biographie van zijn Majesteit, indien hij tot zulk een grootsche onderneming lust had gevoeld.

Intusschen waren de Ministers en de hovelingen druk aan 't redeneeren en gissen over de waarschijnlijke gevolgen dezer groote gebeurtenis. De Hertogen van Grafton en van Newcastle waren overtuigd dat Prinses Emily de meeste kans had hare moeder in 't ambt van beerenleider op te volgen, en dat het niet lang duren zou of al de invloed, ooit door de Koningin uitgeoefend, zou aan haar vervallen. De Prinses zelve schijnt van zulk een rol niet afkeerig geweest te zijn, terwijl in het gevoelen der beide Hertogen door meer personen gedeeld werd, hetgeen ons blijkt uit het getuigenis der Hertogin van Marlborough. Sarah voegt er evenwel bij dat zij voor zich het onwaarschijnlijk hield, daar het heel wat anders was vertrouwen te stellen in zulk een vrouw als Koningin Caroline, dan in een dochter van vijf en twintig, die nog zoo weinig ondervinding had. Robert Walpole liet zich omtrent dit punt kort maar krachtig uit: wat hem betrof, zeî hij, hij zou 's Koning's favorite beschouwen als den persoon die het meest te zeggen zou krijgen. ‘Ik zal Madam Walmoden laten komen, en ik wil met de meisjes niets te maken hebben. Ik ben altijd voor de vrouw tegen de maîtresse geweest, maar voortaan zal ik voor de maîtresse tegen de dochters zijn.’ Hij nam dus spoedig de gelegenheid waar om zijn Majesteit het verkeerde voor oogen te houden van zoo aan zijn smart toe te geven; hij was het aan zich zelven, aan zijn vrienden, aan de natie verplicht zich daartegen te verzetten, en zooveel mogelijk verstrooijing te zoeken; niets zou daartoe beter geschikt wezen dan het gezelschap van Madame Walmoden. De Koning leende aan dien goeden raad telkens een gewilliger oor; de ‘meisjes’ waren natuurlijk ten hoogste gebelgd toen Sir Robert haar zeer bedaard vertelde dat hij, gelijk zij wisten, altijd voor de Koningin en tegen Lady Suffolk geweest was, maar dat hij nu voor Madame Walmoden zou zijn; en dat zij in 't belang van haar vader niet beter konden doen dan genoemde dame zoo

spoedig mogelijk uit Hanover te ontbieden. In dien tusschentijd moesten zij hem weêr in contact brengen met Lady Deloraine, ‘want,’ voegde hij er zinrijk, hoezeer minder kiesch bij, ‘de menschen moeten zich met oude handschoenen behelpen, tot zij nieuwe kunnen krijgen.’

En Sir Robert's politiek dreef boven. Een half jaar na den dood der Koningin arriveerde de nieuwe gunstelinge. Haar echtgenoot zelf bracht haar naar Engeland, leverde haar aan den Koning af, en vertrok weêr naar zijn land. De Hertogin van Marlborough geeft ons in een harer brieven een beschrijving van de plechtige manier waarop de favorite de eerste maal aan 't hof ontvangen werd. Zijn Majesteit kwam naar haar toe en kuste haar op beide wangen; vervolgens werd zij met groote deftigheid aan de Ministers en vreemde gezanten voorgesteld, die niet meer eerbied voor haar konden aan den dag leggen als zij de Koningin in eigen persoon was geweest. Kort daarop nam zij voor goed haar intrek op het paleis, en werd tegelijkertijd tot Gravin van Yarmouth gecreëerd, het laatste pairschap van dien aard dat verleend werd. Men ziet uit dit alles dat Madame Walmoden, even als de favorites van Lodewijk den Veertiende en zijn opvolger, ‘maîtresse en titre’ was, gelijk men aan 't Fransche hof zeide, wier waardigheid om zoo te zeggen officieel was erkend. Ook deze schoone instelling is door de ruwe Fransche Revolutie niet ontzien geworden. De publieke opinie duldt zoo iets niet meer. Of het zcdelijk gedrag van vorstelijke personages er sinds de vorige eeuw sterk op verbeterd is, durven wij niet beslissen. Men hoort wel eens verzekeren dat het in sommige minder beschaafde landen van Europa nu en dan niet ten eenemale den naam van onbesproken mag dragen. Maar zooveel is toch gewonnen dat alle publiek schandaal, ten minste wat wij thans met dien naam zouden bestempelen, zorgvuldig vermeden wordt; en behaagt het aan de Majesteiten onzer eeuw hun hoogen rang en den grooten naam dien zij dragen door losbandigheid of echtbreuk te bezoedelen, dan zijn zij verplicht, als zij nog eenigzins waarde hechten aan het oordeel hunner onderdanen, die uitspattingen zooveel mogelijk met een sluijer te bedekken. Er een erkende favorite, een ‘maîtresse en titre’ op na te houden - zij hebben er den moed niet toe.

Aan 't hof van George den Tweede was men op deze pun-

ten minder kiesch, en de Gravin van Yarmouth bleef tot aan haar dood toe in 't rustig bezit van haar rang en positie. Men zag haar algemeen naar de oogen; doch veel invloed oefende zij niet uit; Lord Hervey's voorspelling werd bewaarheid; zelfs slaagde zij er niet in hem zijn gemalin te doen vergeten. Op de kluchtigste wijze werden de hovelingen er somtijds aan herinnerd dat hij steeds aan die geliefde afgestorvene dacht. Eens zat hij kaart te spelen en kreeg toevallig twee of drie vrouwen. Dit bracht hem zoo van zijn stuk dat Prinses Emily, die meêspeelde, niet beter wist te doen dan al de vrouwen uit het spel te nemen.

In de verhouding tusschen George en den Prins kwam in den eersten tijd geen verandering; zelfs vermeden zij zooveel doenlijk elkander in het publiek te ontmoeten. Op Zaturdag was zijn Majesteit gewoon den schouwburg te bezoeken; zijn zoon ging nooit anders dan Dingsdag. Na den val van Sir Robert Walpole, in 1742, toen de oppositie zegepraalde bij welke de Prins zich voor goed had aangesloten, kwam er een soort van toenadering tot stand, en liet de Koning zich overhalen hem, op zijn verzoek, weder aan 't hof te ontvangen. De ontmoeting was uiterst koel. Zijn Majesteit zeî niets anders dan: ‘Hoe gaat het met de Prinses? Ik hoop dat zij wel is.’ Frederik kuste hem de hand, en daar liep het meê af. In 1751 maakte een kortstondige ziekte een einde aan zijn onbeduidend leven. Toen men den Koning de doodstijding bracht, riep hij verwonderd uit: ‘Hé, ze hadden mij gezegd dat hij beter was!’ Zijn broeder, de Hertog van Cumberland, zeî spottend: ‘Wat een vreeselijke slag voor de natie; maar ik heb wel hoop dat zij er zich met der tijd van herstellen zal!’ - ‘Voor zijn eigen gezin,’ zegt Lord Mahon met echt aristocratische teêrhartigheid, ‘was de slag niet minder treffend dan onverwacht; de Prinses bleef met acht kinderen over, terwijl zij zwanger was van een negende’[1]. Hoe akelig, vooral voor een Prinses! Maar tevens hoe gelukkig dat die arme kindertjes niet aan 't weeshuis behoefden te vervallen! Degenen die - zonder humbug - het meest door dit sterven getroffen werden, waren de crediteuren van zijn koninklijke Hoogheid. De kunst van schulden maken had hij

1 ‘History,’ ch. 31.

uitnemend goed verstaan. Men sprak van een bedrag van meer dan een millioen ponden sterling, dat nimmer werd afgedaan. Weinige dagen na zijn dood werd er een elegie langs de straten rondgevent, waarschijnlijk het werk van een Jakobiet. Dit oneerbiedige vers luidde aldus:

Here lies Fred,
Who was alive and is dead:
Had it been his father
I had much rather;
Had it been his brother,
Still better than another;
Had it been his sister,
No one would have missed her;
Had it been the whole generation,
Still better for the nation:
But since 't is only Fred
Who was alive and is dead -
Here's no more to be said.

De Hertog van Cumberland overleefde zijn broeder nog vele jaren. De overwinning door hem in 1746 op den jongen Pretendent in Schotland behaald, zou hem niet weinig populair gemaakt hebben, indien hij die overwinning niet door wreedheid tegen de ten ondergebrachte opstandelingen bezoedeld had. Nu verschafte zij hem slechts den bijnaam van ‘den slachter.’ Hij bemoeide zich weinig met de politiek, en stierf in 1765. De beide oudste Prinsessen bleven ongehuwd. Prinses Caroline vertoonde zich na den dood harer moeder nooit meer in het publiek, en leidde een zeer afgezonderd leven. Zij stierf nog vóór haar vader. Lord Hervey eindelijk bekleedde gedurende de laatste jaren van Walpole's bestuur een plaats in 't kabinet; de val van dien Minister sleepte natuurlijk ook hem mede. Hij overleed in 1743.

De laatste jaren van Koning George vloeiden kalm henen. Al wat hij deed was op de klok geregeld. Met slaan van negenen 's avonds zette hij zich in een der vertrekken zijner dochters aan de speeltafel. Het gezelschap bestond meestal uit de Prinsessen, Lady Yarmouth, een paar hofdames, en twee of drie edellieden van zijn huis. In den zomer nam hij hetzelfde ge-

zelschap iederen Zaturdag met zich naar Richmond. 's Middags om twaalf uur vertrokken zij in rijtuigen met zes paarden, terwijl een piket lijfwachten het stof voor hen opjoeg; dineerden te Richmond; wandelden een uur in het park, en keerden in dezelfde stoffige parade terug.

In den morgen van den 25sten October 1760 was de Koning als naar gewoonte om zes uur opgestaan. Hij had zijn ontbijt met chocolade gebruikt, en bevond zich alleen, toen zijn kamerdienaar eenig gerucht hoorde als van een lichaam dat viel, gepaard met een flaauw gekerm. Hij vliegt naar binnen, en vindt den Koning op den grond uitgestrekt. In zijn val had hij zijn gelaat tegen den scherpen kant van een bureau gekwetst. Geen minuut later blies hij den laatsten adem uit. Lady Yarmouth en Prinses Emily, om wie men onmiddellijk gezonden had, vonden hem reeds dood. Op een paar dagen na was hij zeven en zeventig jaren oud.

Men wist dat hij meermalen den wensch had te kennen gegeven dat zijne overblijfselen met die zijner gemalin zouden vereenigd worden. Of dit werkelijk geschied was, werd betwijfeld. Aan de Abdij van Westminster, waar zij beiden rusten, hield men het er voor dat aan dien wensch was voldaan. Deze twijfel is in onzen tijd geheel opgeheven. In het jaar 1837 was het noodzakelijk den grafkelder, waar George de Tweede met zijn gemalin en hunne kinderen zijn bijgezet, te openen. Dit mag niet geschieden zonder machtiging van een der Secretarissen van Staat. Aan Mr. Milman, toenmaals Prebendaris, thans Deken van het Kapittel, werd de last opgedragen het toezicht over 't werk te houden dat bij nacht plaats had. Toen hij in 't gewelf was neêrgedaald, zag hij in 't midden een grooten, breeden, steenen sarcophaag, ruim genoeg om twee doodkisten te kunnen bevatten. En tegen den muur stonden nog de beide zijstukken dier kisten, welke men weggenomen had toen het lijk des Konings naast dat zijner vrouw was bijgezet. Aan zijn begeerte was voldaan: zijn stof was met het hare vereenigd.

J.W.N. MOSSELMANS[1].

1 Met diepe smart bericht ik dat de schrijver van dit opstel, mijn vriend Jan Willem Nicolaas Mosselmans, Candidaat in de Rechten aan de Leidsche Hoogeschool, den 8sten October j.l. te Leiden is overleden. Eene uitterende ziekte van weinige maanden sleepte hem ten grave. Hij was naauwelijks 27 jaren oud.
Met innigen weemoed staren zijne vrienden en betrekkingen hem na, en onze letterkunde verliest in hem een jeugdigen beoefenaar, die veel schoons en goeds voor de toekomst deed hopen.
Hij bezat uitnemende gaven des verstands, en wist te woekeren met de talenten hem geschonken. Hij paarde studie aan aanleg.
In 1858 viel hem de eer te beurt zijne verhandeling over den toestand van Frankrijk in het jaar 1678, beschreven in den trant van het derde -hoofdstuk van Macaulay's History of England, met den gouden cereprijs bekroond te zien. Loffelijk was het getuigenis der litterarische faculteit over deze proeve, gunstig de verwachting, die zij reeds toen van hem opwekte.
En die verwachting heeft hij niet beschaamd gedurende den korten tijd, dat de dag voor hem lichtte. Studeren bleef zijn last en zijn leven; hij werkte veel en goed.
In 1862 gaf hij eene vertaling in het licht van Swift's Gulliver's Travels met eene biographie van den schrijver. Beide hebben groote verdiensten; de laatste draagt blijken van eene belezenheid in de Engelsche litteratuur van het einde der XVIIde eeuw, die schaars bij jongelieden wordt aangetroffen.
Het opstel, waaronder deze regelen zijn geplaatst, getuigt mede, hoe gelukkig Mosselmans de Engelsche Essayisten bestudeerd en zich hun voorbeeld ten nutte gemaakt had.
Wel mocht de Hoogleeraar de Vries bij zijn graf op hem toepassen de woorden, die onder de beeldtenis van Nieuwland te lezen staan: ‘hij werd aan het Vaderland vertoond maar niet gegeven.’
H.E. MOLTZER.

Mylady Carlisle.

XXIX.

Het was een klein onaanzienlijk huis, maar vlak achter Westminster-hall gelegen, waarvan de werkelijke Koning van Engeland slechts een paar vertrekken innam. Het gebouw was gedeeltelijk van steen opgetrokken. Het bovenste deel van den gevel toch was van hout en sprong een goed deel boven de benedenverdieping uit. Wat de bouworde aan stevigheid miste, werd aan sierlijkheid vergoed, want werkelijk kunstig was het snijwerk aan de lijsten en de arabesken van de kleine vensters. Door het vooruitspringen van den gevel scheen de benedenverdieping als onder een luifel weg te schuiven en zelfs op het midden van den dag in schemerlicht gehuld. Thands, nu de avond is gevallen, ligt de deur, van een ijzeren klopper voorzien, geheel in het duister; en mocht de enkele voorbijganger, die zich nog zoo laat op straat waagt, het geluid van dien klopper hooren, hij zou zeker buiten machte zijn den bezoeker, die dat voorwerp in beweging bracht, te zien.

Hij, die zich op dit oogenblik aan dat huis aanmeldde, begeerde dan ook niet in het oog te vallen, en had zich bijna tegen de deur aangedrongen, uit vrees dat de schemering hem nog niet voldoende voor iederen nieuwsgierigen blik beschutten mocht. Wel was dit een overbodige voorzorg, niet alleen de donkerte in aanmerking genomen, maar ook den breedgeranden hoed, die in de oogen was gedrukt, en den dikken zwart, laken mantel, die dicht om den hals was toegetrokken. En toch, menig voorbijganger zou, niettegenstaande die schemering en die genomen voorzorgen, den vreemde herkend hebben,

zoo hij slechts diens houding en gang had kunnen bespeuren, en daarbij zich nederig het hoofd ontbloot en den groet hebben gestamerd: ‘God zegen u!’ en zich gehaast hebben den eersten vriend den besten, dien hij was tegen gekomen, te verzekeren, dat er weder iets gewichtigs op til was, daar hij Mr. Hampden voor de deur van de woning van Mr. Pym had zien staan, laat in den avond: zeker om niet te worden opgemerkt.

Mr. Hampden bij Mr. Pym! Hadden zij elkander dan niet voor luttel oogenblikken slechts verlaten aan de deur van St. Stephens kapel, waar zij eene stormachtige zitting van het Huis der Gemeenten hadden geleid? Het kon ditmaal niet de gewone bijeenkomst zijn van de vertrouwde vrienden, die sedert maanden ettelijke reizen in de week zich om den disch van Pym schaarden, waar zij bij scherts en jokkernij de ernstigste zaken behandelden, de krachtigste maatregelen beraamden, waar niet altijd het stof der parlementsakten opdwarrelde, maar ook vaak de geuren opstegen uit het ontsloten boek van kunst en literatuur, waar zoo dikwerf de verslapte krachten ververscht of de verloren krachten werden herkregen. Die bijeenkomsten hadden immer des middags plaats, wanneer Pym het eenvoudig maal gebruikte en dan bij een pokaal wijn en met een tevreden glimlach om den mond zoo menig geestverwant, die als vurig vereerder, zoo menig uitstekend vijand welkom heette, die als warm aanhanger van hem en diens onafscheidelijken bondgenoot Hampden scheidde. Maar nu was het avond en op dien tijd was Pym voor ieder onzichtbaar; want dan was hij bezig den veelvuldigen arbeid te verrichten, dien de talrijke kommissiën, waarvan hij lid en leider was, hem oplegden; dan was hij bezig rapporten te stellen of akten te lezen, in lang vervlogen dagen opgesteld, of de brieven te ontcijferen en te beandwoorden, die hem uit de Graafschappen van Engeland niet alleen, maar ook uit Schotland waren toegezonden. Hampden wist dit en nochtans kwam hij hem storen, en wel met zulk een drift, dat de klopper, die eenmaal blijk had gegeven van zijn tegenwoordigheid, ten tweeden male neêrviel, wat de oude knecht, die den langen, ruitswijze met blaauwe en witte steenen bevloerden, gang doorsloop, tot ongekenden spoed verplichtte, onder het uitstooten van eene verwensching tegen den onbeschaamde, die op dit uur en voor dit huis zulk gerucht durfde maken.

‘Ik woû dat we maar weêr heelhuids buiten zaten!’ had hij

in de laatste weken reeds menigmaal gemompeld bij het gissen - en het oog der genegenheid ziet scherp - van de vele gevaren, waaraan de dierbare meester was blootgesteld, gevaren, die naar zijn inzien te grooter werden, naarmate de gehechtheid en verknochtheid der duizende aanhangers, die de meester in de groote stad bezat, verdubbelde. Had hij niet voor weinige dagen vernomen, dat de meester, die het voor hem verborgen had gehouden, in het volle Huis der Gemeenten een pakjen was bezorgd, dat bij de opening een wiek bleek te bevatten eener pestwonde? Had hij dien morgen niet met zijn eigen handen een ongeteekend briefjen op den drempel gevonden, den raad inhoudende om op zijn hoede te zijn, daar er gevaar dreigde en een zeer machtige hand gereed was toe te slaan? En nu zulk een haastig geklop! Was dit niet zeer verdacht? Kon dat niet de aanval van den vijand melden en was het in dat geval niet geraden om eerst den meester te waarschuwen? Hij vertraagde daarom den juist niet zeer haastigen stap, en lokte daardoor een derden klop op de deur uit en tevens de alles behalve malsche vermaning zijns meesters, die van zijn werk had moeten opstaan en de deur van zijn vertrek halverwege geopend had, om toch dadelijk te zien wie er was, daar reeds de klopper herhaaldelijk was neêrgevallen.

Niet vriendelijker klonk de groet van den bezoeker, wien de bediende met bevende hand den toegang had verschaft, maar die te veel haast had, om de verontschuldiging, die gestamerd werd, ten einde toe aan te hooren.

Hampden ijlde den gang door en trad, zonder zich te doen aandienen, zonder zelfs te kloppen, het vertrek binnen, waar zijn vriend zat te werken. Zonder dikwerf er zich van bewust te zijn spreekt de mensch zich uit in zijn huis, in alles wat hem daar omringt, voor zoo verre de inrichting ten minste van zijne vrije keuze heeft afgehangen. Moge ook al niet uit het huisraad en de ordening er van iedere plooi van het charakter kunnen worden afgeleid, menige trek daarvan kan er in zijne algemeenheid toch uit blijken. Dit indachtig, zou de opmerkzame beschouwer op den drempel van Meester Pyms heiligdom tot het besluit komen, dat hier een ernst heerschte, die den gulsten lach der blijmoedigheid niet buitensloot, dat hier de studie der boeken niet onontvankelijk had gemaakt voor die van het bezige leven. Overdaad werd nergens bespeurd; maar eene weelde, die het gebruik van het noodzakelijke veraangenaamde, schier overal.

De wanden waren met donker hout beschoten, de kleine vensters met saaien gordijnen van eene donkere kleur afgesloten, de ruwe houten tafel met een eenvoudig groen laken bedekt; maar een helder vuurtjen, waaraan hout noch steenkool gespaard was, knapte en flikkerde onder den grooten schoorsteenmantel; een paar dikke kaarsen, aan weêrszijden van den inktkoker, verspreidde een vrolijk licht, zoo niet tot aan de uiterste hoeken van het vertrek, dan toch tot een goed eind voorbij de randen der tafel. Bestoven papieren, gekreukte perkamenten lagen op den met matten bedekten vloer of op een paar met leêr bekleede taboeretten, maar de divan in de nabijheid van den schoorsteen was van mollige kussens voorzien, en de hoogruggige en sierlijk gebeeldhouwde stoelen evenzeer. Het dressoor, dat zich in het vertrek bevond, was van ouderwetsch maaksel en niet van het welriekende en fraai gevlamde hout, waaruit de laatste smaak dier dagen ze deed vervaardigen; maar op het blad stonden fluiten van het fijnste glas en een massief zilveren schenkkan, waarin een gravenkroon gedreven en een inscriptie gesneden was: een teeken, dat het kostbaar stuk een geschenk was van een machtige in den lande. Wanorde was er nergens te bespeuren, zelfs niet bij den schijnbaar onordelijken hoop papieren, waarin Pym, zonder ooit te doolen, den weg wist te vinden; strenge regelmaat was er echter evenmin te vinden; maar zelfs de stoel, die schuins stond, de schenkkan, die als de koning in het kegelspel te midden der verschillende fluiten en roemers prijkt, getuigden van eene losheid, die even ver van losbandigheid als van stijfheid verwijderd was.

De eentonigheid van den donker gekleurden wand werd in dit oogenblik niet alleen gebroken door het vrolijk opknappend vuurtjen, maar ook door een paar schilderijen in een ebbenhouten lijst, waarvan de eene vlak tegenover Pyms zitplaats hing, zoodat hij, opziende van den arbeid, noodzakelijk het oog er op moest vesten. Niet het toeval had zeker aan die schilderij die plaats gegeven; zij stelde toch Sir John Elliot voor, den martelaar voor de goede zaak, het slachtoffer van de tyrannij Zijner Majesteit. Vertraag niet in den strijd, oude beproefde krijger, die voet voor voet voorwaards dringt, want gij hebt niets gewonnen zoo gij niet alles hebt verkregen! Wordt het hoofd zwaar, de hand loom, de ademhaling belemmerd bij de stof, die uit de muffe

perkamenten opdwarrelt, het oog geslagen op den martelaar tegenover u, dien gij wel niet het verloren leven hergeven kunt, maar dien gij de laatste martelaar van de goede zaak, waarvoor ook gij strijdt, kunt doen zijn! De arme oude man, hij heeft honger en koude verdragen, hij heeft gesnakt naar een tochtjen versche onbedorven lucht! De pen in de inkt gedoopt en de tyrannij met onverbiddelijke strengheid achtervolgd, de acten doorlezen en de woorden overdacht, die straks in hunne snijdende scherpte het gewelf der St. Stephens kapel doorklinken en den weg zullen vinden naar White-hall!

Had de traagheid van zijn dienaar hem straks ook genoopt uit den molligen leunstoel, waarin hij zoo behagelijk neêrzat, op te staan, de arbeid, waaraan hij bezig was, trok te zeer zijne belangstelling, dan dat hij blijvend kou zijn afgeleid en naar den voetstap had geluisterd, die in den gang dreunde en voor zijn deur ophield. Hij zag dus verbaasd op, toen hij Hampden voor zich zag staan, die den mantel afwierp en, de breede borst over de tafel buigend, op welker rand eene der blanke fijne handen steunde, hem toeriep: ‘De Heere zij geloofd, dat ik u nog te huis vind! Hebt gij reeds het opontbod van Zijne Majesteit ontvangen?’

‘Ik? John, ge spot! De Parlementsos in White-hall!’ zeide Pym lachend. ‘Schenk u een roemer wijn in! Ik heb op het oogenblik gedaan, en dan kunnen wij overleggen hoe we onze stem nog wat luider kunnen doen klinken in zake Lunsford. Deze moet verwijderd worden; ik laat den Tower geen etmaal in Karels macht.’

‘Maar Lunsford is ontslagen! Een onschadelijk persoon is in zijne plaats benoemd. Karel kon Balfour niet weêr benoemen, na onzen herhaalden aandrang; dit leed zijn trots niet; maar gebogen heeft hij, zoo als dezelfde berichtgever mij zeide. De tijding komt van een goede zijde, van Conway.’

‘Zou hij hebben toegegeven? Zou hij terugtreden, werkelijk terugtreden of alleen om te beter zijn sprong te wagen?’ vroeg Pym half zich zelven, half zijn vriend.

‘Alleen het laatste; wees er van verzekerd.’

‘Toch zou de oogenblikkelijke terugtocht hem zoo verre kunnen voeren, dat de voorgenomen sprong onmogelijk werd.’

‘Waar denkt ge aan, Pym?’

‘Dat men zijn vijand, die nog eenige kracht heeft, nooit

den terugtocht geheel moet afsnijden. De wanhoop maakt soms moediger dan de hoop.'

'Gij zoudt u toch niet in de hinderlaag willen begeven, terwijl ge haar ziet?'

'Wat ge hoordet komt me te ongeloofelijk voor.'

'Ondersteld het is waar: wat dan?'

'Ik zoude overwegen, Hampden!'

'Overwegen waar de dubbelhartigheid veinst en in slaap poogt te wiegen? Pym, gij weet dat ik langer gehoopt heb dan gij, dat ik lichter van vertrouwen was dan gij, maar ik heb leeren inzien dat alle vergelijk onmogelijk is,'

'Onmogelijk? Wilt ge dan een beroep doen op het zwaard? John, vriend, ik mag het ú wel bekennen, hier, binnen déze muren: i k h u i v e r .'

'Híj huiverde nooit, Pym!' riep Hampden met vonkelend oog, terwijl hij de hand naar Elliots beeltenis uitstrekte.

'De vergelijking is onjuist,' hernam de ander met onverstoorbare kalmte.

'I k huiverde eens; het was vóor de terechtstelling van den boozen man; ik bezwoer u toen dat bloed niet te doen vloeien, daar de hand van den vijand voor altijd geboeid kon worden; t o e n huiverdet gij niet; g i j eischtet dat bloed. Om mijnentwil had ik gewenscht, dat ge t o e n gehuiverd hadt zoo als nu, Pym!'

'Gij voelt toch geen wroeging wegens het dooden van zulk een schadelijk gedierte? Hij moest vallen, John! en de uitkomst heeft tot dus verre bewezen dat ik goed zag. Maar begrijpt ge dan niet het groote verschil tusschen toen en nu? Toen hadden we een vijand, dien we treffen konden, nu hebben wij een onschendbaren of een, dien de eeuwen ons als zoodanig hebben overgeleverd. Toen gold het een politieken aanhang te bestrijden, die machteloos werd, zoodra het hoofd ontbrak; nu hebben wij eene geheele maatschappelijke klasse tegen ons; toen gold het een partijgeschil, nu een burgeroorlog! Ook híj zou geweifeld hebben en gehuiverd!' riep Pym, op de beeltenis wijzende, waarop Hampden straks had gedoeld.

De schuchterheid van Pym vond geenerlei echo bij den ander. Hampdens menschelijk gevoel - en waar deed het zich zuiverder en reiner kennen dan in die borst - was pijnlijk aangedaan geworden bij de gerechtsoefening van Strafford; maar het had leeren zwijgen voor de wet der noodzakelijkheid, waarvan het bestaan hem door Pym was bewezen. Wat er verder

was gevolgd, had de zienswijze van zijn vriend ten volle gerechtvaardigd. Hij, voorzeker de edelste figuur uit dat roemrijke tijdperk van Engelands geschiedenis, had overvloedig gelegenheid ontvangen om te gruwen van het valsch woordenspel, van de dubbelhartigheid van het hof, van de onverbeterlijkheid van hem, die er heerschte, en zijn eerlijk gemoed was daartegen in opstand gekomen met zulk eene verbittering, dat er zelfs naar het voeren van den strijd werd verlangd. Pym daarentegen beoordeelde de omstandigheden van een hooger standpunt als staatsman, van een minder verheven misschien als mensch. Wat was voor hem het bloed van Strafford en Laud, indien daardoor het pleit beslecht, indien daardoor de zege kon worden bevochten? Maar nu de verantwoordelijke staatsdienaar uit den weg was geruimd, bevond hij zich tegenover den Koning zelven. Diens dubbelhartigheid en kwade trouw ergerden hem evenzeer als ze Hampden verbitterden; maar ze ergerden hem het meest, omdat ze hem beletteden het beoogde doel te bereiken, hem noodzaakten de geweldigste middelen niet te schuwen. Het staat van hem aangeteekend, dat hij omstreeks dezen tijd tot de gematigdsten zich neigden en zich afkeerig toonde van alle uitersten. Hij zag echter ook verder dan de driftigen, beter dan de edelsten en reinsten; hij vreesde, niet alleen de verwoesting van welige landouwen, de plundering van haven en erven, den rooden haan, gestoken uit het strooien en het leien dak, maar hij vreesde ook, wat meer was, dat het wapengeweld de vrijheid zou vernietigen tegelijk met de welvaart, dat het kouter licht omgesmeed kon worden tot een zwaard, maar dit niet spoedig weder tot den oorspronkelijken vorm zou worden teruggebracht. Hampden doelde met al de verontwaardiging van den beleedigden mensch op het zwaard en kon met de intuitie van een waarachtig dichter profeet zijn waar hij de zegepraal voorspelde, hij waagde zich zelven, wat zeker veel was; Pym trachtte naar een vergelijk, want de kalme blik van den scherpzinnigen staatsman zag de gevaren, waaraan hij was blootgesteld: hij waagde in den strijd niet een persoon, maar een beginsel!

Van daar het verschil in den boezem van het tweemanschap, dat hoe langer hoe meer den aangevangen en zich ontwikkelenden worstelstrijd in zich belichaamde. Zij hadden het elkaâr lang ontveinsd, dat er op eenig punt verschil van meening bestond, maar thands, in dit oogenblik van spanning, was het niet langer mogelijk.

‘De onderscheiding die ge maakt is meer spitsvindig dan juist!’ hernam Hampden, na een oogenblik op de laatste reden van zijn vriend gezwegen te hebben. ‘Toen ge op de terechtstelling van Strafford aandrongt, hadt gij ook het recht verloren voor een burgeroorlog terug te deinzen. Als gij het laatste doet, dan wordt het eerste een loszinnigheid, die afschuwelijk, die misdadig is, omdat ze het leven van een van Gods schepselen verkortte. Ja, de gerechtsoefening wierd dan een moord!’ vervolgde hij met verontwaardiging.

Des te scherper tegenstelling vormde de bedaardheid van den ander, die hem kalm te gemoet voerde: ‘Gij dwaalt, gij dwaalt, beste vriend! Gij zoudt gelijk hebben indien ik er van gewaagde terug te willen keeren. Men heeft dat van John Pym nooit vermoed, en men zal het ook nooit van hem zien. Ik ben niet teruggedeinsd voor eenigen maatregel, hoe geweldig ook, die onze stelling handhaven of verbeteren kon; ik heb niet geaarzeld de hand te leenen aan onze remonstrantie en de oproeping der *train-bands* ter onzer verdediging. Maar iets geheel anders is het, voort te willen treden door slijk en bloed, waar men het doel bereiken kan langs een effen pad! Te blijven volharden zoo lang de vijand aanvalt, is moed; elk vergelijk te weigeren zelfs waar de vijand de wapens neêrlegt, is vermetelheid, bedenk dit wel, John!’

‘Maar de wapens worden niet nedergelegd; ze worden slechts een oogenblik in de struiken verborgen, om ze op het oogenblik dat we in de hinderlaag gelokt zijn, weder op te vatten en tegen ons te richten. Satan is de vader der leugenen, en met dezen geen vergelijk!’

‘Het zou te beproeven zijn. Luidt de beloftenisse niet dat Satan niet altijd ongeketend zal blijven?’ vroeg Pym met eenige spotternij. ‘Om bij uwe beeldspraak te blijven, men zou den vijand vóor het vergelijk wel de wapens kunnen ontnemen; op die wijze behaalde men een even volkomen overwinning als gij denkt te kunnen in het veld, en nog wel eene overwinning, die geen bloed kost.’

Hampden wandelde ettelijke malen het vertrek op en neder. Eindelijk hield hij stil, en zich vlak voor Pym plaatsend, vroeg hij, den schijn van kalmte aannemend: ‘Maar wat wilt gij dan toch?’

‘Naar White-hall gaan, indien Karel mij werkelijk uitnoodigt daar te komen.’

‘Om van daar naar den Tower te gaan!’

‘Zelfs op het gevaar af van derwaards te moeten gaan... Maar laat ons niet twisten over iets wat nog maar op eene gissing berust. Conway was ditmaal niet goed onderricht. En ge zult toch wel niet twijfelen aan mijn voornemen, om naast u te blijven staan, indien de vijand zich niet ontwapent?’

De laatste opmerking kwam ter juister tijde. Het kon Hampden aangezien worden, dat in zijn binnenst nog heviger storm woedde dan hij wel liet blijken, dat het straks nog ongeloofelijke dreigde bewaarheid te zullen worden en bij hem de twijfel ontkiemde, niet aan 's vriends getrouwheid, maar aan 's vriends kracht. Er was voor dit laatste wel eenige grond. Bij eene aandachtige beschouwing van Pyms voorkomen kon zelfs de boezemvriend, die hem iederen dag bezocht, wel eenige verandering bespeuren. De blos der gezondheid was van dat gelaat geweken en keerde alleen bij wijlen terug aan den vrolijken disch bij een hartige teug uit gindsche schenkkan. Het najagen der meest afmattende genietingen niet alleen had het vroeger ijzersterke gestel geknakt, maar ook de onverpoosde arbeid, waarvan de omvang en het gewicht maar al te dikwijls tot dergelijke genietingen verlokte. Diepe voren waren in het voorhoofd gegroefd, en de oogleden konden zóo bezwaard zijn, dat ze bij wijlen midden onder den arbeid zich sloten. Toch was de wil onverzwakt, het brein even scherp als vroeger en, rijker door ondervinding, volkomen in staat de lichtbaken te zijn, waarop het schip van Staat in de hevige branding, waarin het zich bevond, aanhield, ten einde eene veilige haven te bereiken. Van dit laatste had Hampden zich steeds overtuigd gehouden, hoewel hij de verzwakking van het lichaam zijns vriends niet kon loochenen en hij in dit oogenblik althans geneigd was ook aan een achteruitgang te denken van diens vroegere geestkracht.

Maar er kwam eene nuttige afleiding voor den strijd, die beiden een tijd lang verdeelden, zonder dat door een hunner eenig voordeel behaald werd. Weder werd de klopper vernomen en hoorde men den dienaar met behoedzamen stap den gang doorstrompelen.

‘Wie kan dat zijn?’ vroeg Hampden, die uit zijn gepeins ontwaakte en Pym, die de laatste oogenblikken ook in mijmering had doorgebracht, door die vraag tot de werkelijkheid meende terug te brengen. Deze was echter niet verre afgedwaald en voerde hem

dadelijk te gemoet, dat, aangezien hij niet langer aan de waarheid van 's vriends bericht konde twijfelen, dit late bezoek de bode zou zijn, die hem was aangekondigd.

Hij had zich niet bedrogen, ofschoon hij aanvankelijk het tegendeel dacht, daar tot zijne en Hampdens niet geringe verbazing Mylady Carlisle binnentrad.

'Welkom, welkom, Mylady!' riep Pym haar blijde toe, terwijl hij oprees en haar een leunstoel toeschikte bij het haardvuur. 'Gij komt voor het ongeduld altijd te laat; maar nimmer werd uwe komst zoo angstig verbeid en zoo blijde toegejuicht als thands. Wij verjagen de politiek, of liever, deze vliedt reeds uit eigen beweging, als een der Muzen binnentreedt.'

'Houd de politiek vast aan een slip van haar kleed,' hernam Mylady glimlachend. 'Maar gij kunt u die moeite sparen, want zij zal uit eigen beweging blijven, nu zij mij ziet verschijnen. Mr. Hampden, blijf!' voegde zij dezen toe, die eene beweging maakte, als wilde hij zich terugtrekken.

'Ik vreesde overbodig te zijn,' merkte Hampden koel aan, bij welke woorden Lucies wang een vluchtig rood overtoog.

'Gij kunt het nimmer zijn, waarom dan thands? Of twijfelt ge zoozeer aan mijn smaak? Mr. Hampden, ik verzoek u zelfs hier te blijven en de tijding mede aan te hooren, die ik Mr. Pym namens Zijne Majesteit heb te brengen. Ik kom hem in 's Konings naam uitnoodigen tot een mondgesprek in White-hall en dat wel terstond. Zijne Majesteit heeft daarmeê wel lang gewacht, maar, nu hij er toe besloten heeft, moet de uitvoering dadelijk volgen. Zijne Majesteit weet te goed, dat een schrandere daad nooit te snel kan worden verricht. Gij zijt zeker dadelijk bereid naar White-hall te gaan om den nobelen voorslag, die u daar gedaan zal worden, te vernemen; ik twijfel er niet aan, of uwe verrassing en uwe erkentelijkheid zullen groot zijn, en om die eenigzins te temperen, wil ik u voorbereiden op het Kanselierschap van Engeland of misschien op een nog hooger ambt; men is edelmoedig en zal niet op een titel zien. Welnu, maakt ge u nog niet gereed?'

'Gij brengt de bevestiging van een bericht, dat mij lang ongeloofelijk voorkwam, schoon het mij door Hampden werd aangebracht. Ik geloof geene vrijheid te hebben te weigeren aan de uitnoodiging gehoor te geven.'

'Trouwe onderdaan, die uwen Koning altijd te wille is!' merkte Mylady spottend aan. 'Gij zult toch met mij moeten

erkennen, dat Karel uwe krachten niet gering schat, daar hij ze in staat acht een chaos te ordenen. Had hij u vroeger geroepen, hij zou u minder eer hebben bewezen.'

'Ik geloof dat ge dwaalt, Mylady!' zeide Hampden. 'Het is Pym werkelijk ernst naar White-hall te gaan en Karel te spreken; hij acht het zijn plicht, dat te doen. Ik heb dien waan bestreden, maar mijne kracht schoot te kort; het zou niet voor de eerste maal zijn, dat gij zegevierdet waar anderen geslagen werden.'

'Hoe nu, *Master* Pym? Gij zoudt de fijnste zijden strikken ontgaan zijn en den beerenkuil niet zien? Zeker hebt ge u willen verpozen van zwaarwichtigen arbeid, en ik erken eerbied te hebben voor dien arbeid, daar hij zulk een scherts als uitspanning behoefde.'

'Stoffe tot scherts kan zulk een onderwerp nimmer zijn, Mylady!' merkte Pym aan, 'want het mist, voor mij ten minste, al het pikante der intrige. Ik deelde Hampden mijn voornemen mede om naar White-hall te gaan, indien ik werd opontboden; gij brengt mij het opontbod; welnu, ik ga.'

'Gij zult niet gaan, Pym! Waar is uwe schrandere voorzienigheid, die u plaatst onder de eersten? Die samenkomst is een hinderlaag!'

'Er is menige hinderlaag gelegd, waarbij hij, die haar leî, het eerst omkwam...'

'Maar wat voert u dan toch tot zulk eene wanhopige poging? Twijfelt ge aan uwe overwinning? Heeft er rebellie plaats in uw kamp?'

'Indien dat zoo ware, dan zou ik haar pogen meester te worden en zou ik geen bijstand zoeken bij den vijand.'

'Maar zijt ge dan vergeten, dat ge reeds eens eene vergeefsche poging deedt? Karel is in niets veranderd; hij is slechts vooruitgegaan in dubbelhartigheid en veinzerij. Zijt gij die eerste poging vergeten? Ik wist niet, dat ge zoo spoedig eene beleediging vergeten kondet, en ze gold toch ook toen uw persoon.'

Hoe onvoorzichtig was Mylady in haren hartstocht! Zij doelde op vroegere smartelijke gebeurtenissen, waarvan het herdenken haar nog bijwijlen een kreet van pijn ontlokte en haar nog soms de vuist deed ballen; zij doelde op hare vroegere betrekking tot Strafford, de voorkeur door haar aan dezen gegeven, de wraak, zoo als zij althans de strafoefening van Straf-

ford heette, door Pym op den begunstigden medeminnaar genomen.

‘Juist eene persoonlijke beleediging kan ik vergeten, Mylady!’ andwoordde Pym, onverschillig met de zijden eikels spelend, die er aan het koord hingen, waarmeê zijn halskraag was vast gemaakt. ‘Die poging, waarvan ge spreekt, moest schipbreuk lijden omdat Karel een persoon wilde redden, die niet gered mocht worden; toen wilde hij geene strenge voorwaarden aannemen, maar voor een beginsel zal hij het, naar ik vertrouw, niet zoo verre drijven.’

Hij had gelijk; omdat Strafford vallen moest, mislukte de eerste onderhandeling, maar daarom ook moest Lucy willen dat er na dien tijd geene gelukte. Het was of al de naauw gesloten wonden zich weder openden, alsof zij al de weën van den onvergetelijken nacht nogmaals voelde, alsof het vuur der wraakzucht in lichter laaie vlam opsloeg. Pym had de hand uitgestrekt naar zijn regenmantel en zijn hoed, maar Mylady greep hem in den arm en riep hem toe met heesche stem:

‘Wilt ge dan in alles hém nabootsen? Ik dacht toch dat ge éenige oorspronkelijkheid hadt.’

Pym haalde de schouders op en boog het hoofd naar hare hand, die hij gevat had, maar die zij driftig terugtrok. Hampden stond eenigzins verschrikt het verwrongen gelaat dier straks nog zoo kalme en statige vrouw aan te staren.

‘Delilah!’ mompelde hij, in dit oogenblik niet bij machte zich in den strijd te mengen, waarvan hij een stil toeschouwer was geworden.

‘Wilt ge óok een Graventitel? Erken, dat h i j zijn tijd beter koos. Hebt ge niet genoeg aan de bladerenkroon, die de Gemeenten u om het hoofd vlochten? Een gravenkroon! Maar daar moet het hoofd voor gevormd zijn!’ De laatste woorden gingen vergezeld van een smadelijken blik op zijn plebejers-schedel.

‘Lucy Percy, niet verder! Wij zijn niet alleen; doe een derde niet gelooven, dat uwe drift een andere reden kan hebben dan liefde voor de goede zaak... Schoon zijt ge, Lucy! waarom op dit oogenblik zoo streng?’ voegde hij er fluisterend bij.

Een kreet van ergernis ontsnapte haar bij het hooren van den laatsten uitroep. Zij wilde niet thands van die zijde bewonderd zijn. Toch herinnerde haar dat gezegde van welken aard haar invloed op dien man was. Zij liet niet merken wat

het haar kostte, maar dwong zich bedaard te zijn en den opgewekten, ja, ziedenden hartstocht te toomen. Zij glimlachte zelfs, zij trok nu de hand niet terug, die hij weder in de zijne gevat hield en zeide: ‘Liet ik mij tot drift vervoeren, het geschiedde uit vrees voor uw behoud. Uw leven is zóo kostbaar, dat ik het niet voor een gantsch koninkrijk wilde zien prijs gegeven, en gij doet het zonder dat het geringste er voor verkregen wordt. Mr. Hampden, gij denkt toch als ik; voeg toch uwe stem bij de mijne.’

‘Het is te vergeefs, Mylady! Mr. Pym gelooft dat wij verkeerd oordeelen.’

‘Verkeerd? Indien de desperado's hem niet reeds vatten aan de poort, dan zullen zij 't doen op den drempel van Karels kabinet.’

Pym schudde ontkennend met het hoofd.

‘Daar is bijwijlen iets ridderlijks in dien man, en al zou hij dat ook niet tegenover mij willen zijn, hij heeft te weinig moed, om tot een daad als waarop gij doelt, in staat te zijn.’

Hampden bedacht zich een oogenblik. Hij zag Myladies lippen zich smadelijk plooien en daarom verhaastte hij de opmerking, waartoe hij gereed was. ‘Gij wilt gaan om het onvermijdelijke te voorkomen. Ik bestrijd u niet langer, maar ik ga met u,’ zeide hij, naar zijn hoed grijpend.

‘Onmogelijk, John!’ hernam de ander vast en bepaald.

‘Waarom?’ vroeg Hampden, het helder oog op den vriend gevestigd met eene uitdrukking, als het misschien nog nimmer had aangenomen.

‘Wat ik te zeggen heb moet onder vier oogen gezegd worden, wil het kans hebben, niet alleen gehoord maar ook verstaan te worden.’

‘Te recht, Mr. Hampden!’ merkte Mylady aan, terwijl Pym zich den mantel omsloeg en den hoed op het hoofd drukte. ‘Tegenover u zou het ook al te bitter zijn het spottend gemompel te moeten vernemen, dat den Koning der Gemeenten in White-hall verwelkomen zal. Tegenover u zou het al te vernederend zijn, indien Hare Majesteit hem in eigen persoon tegentrad met de schoonste Lady van haar hof aan de eene hand en een kanne wijns in de andere en op aanschouwelijke wijze ging voorstellen wat zij van den gevreesden vijand tot dusverre in haar kabinet gedacht en in de receptiezaal in een oogenblik van vertrouwelijkheid aan hare vriendinnen had toegefluisterd.

Tegenover u zou het voor den langmoedigen Pym zelfs onverdragelijk zijn, als Karel Stuart, hoe ernstig ook gestemd, zich niet kon weêrhouden te glimlachen over de gelijkenis van den werkelijken Pym met de gestalte, die hem door een der hofclowns, om hem genoegen te doen en om van tijd tot tijd zijne droefgeestigheid te verdrijven, wordt voorgesteld. Een treurig gezicht, zoo'n melancholicus die lachen gaat! Nog treuriger als de haat van zoo iemant verkeert in minachting, waar wel eenige grond voor bestaat, vooral van zijn standpunt! Ga, John Pym! Gij zult zoete woorden vernemen; men heeft ze reeds van buiten geleerd.'

Als een Erinnys stond ze tusschen de beide mannen, verheven schoon zelfs in de uitdrukking van haar fellen toorn. De oogen vlamden, de neusvleugels zwoegden en de glimlach, die nochtans om hare lippen speelden, baarde ontzetting. Pym scheen aan de plaats, waar hij stond, geketend; hij bewonderde hare schoonheid, en, meer dan dit, onderging ook den invloed harer woorden. Zij had zijne ijdelheid eene doodelijke wonde toegebracht, zij had Karel en diens gemalin verheven, hem daarentegen verkleind en aan beider bespotting blootgesteld.

'Pym, broeder, ik ga met u naar White-hall, indien gij niet van den tocht wilt afzien,' zeide Hampden naar hem toetredend.

Deze woorden gaven eene wending aan Pyms gedachten. De kleine mensch verdween, de groote staatkundige persoonlijkheid hernam hare rechten. Hoe de liefsten hem ook bestreden, hij meende gelijk te hebben en beter te zien dan zij. Hij trad zijn broederlijken vriend, zijn trouwen bondgenoot, in den weg, en drong hem zachtkens terug, terwijl hij hem met den toon van gezach, in oogenblikken van gevaar hem zoo eigen, toeriep: 'Ik wil alleen gaan; gij moet blijven.'

'Zou het dan toch waar zijn, wat zij zegt? Zoudt gij onder kunnen gaan als die ander, dien wij daarom deden vallen? Pym, Pym!'

'Broeder!' klonk het verwijtend. Daarna boog hij zich tot het oor zijns vriends over en fluisterde hem toe: 'De poging is gevaarlijk; daarom moet ik haar alleen wagen; een van ons moet aan de spits blijven om den krijg te kunnen voortzetten. Vaartwel!.... Mylady, gij hebt mij straks aan uwe lippen geboeid. Ik heb u bewonderd en... begrepen... vaarwel!'

Hij ijlde heen en liet de beide anderen alleen, eer zij een

enkel woord konden spreken om hem te weêrhouden. Lucy staarde somber voor zich, Hampden scheen vernietigd en schouwde met vochtig oog op het beeld van Elliott den martelaar.

‘Hoeveel grooter is hij dan ik!’ prevelde hij, zich ernstig bestraffend over zijne achterdocht. Hij bleef den stap veroordeelen dien zijn broeder deed; maar de laatste woorden, die hij gehoord had, noodzaakten hem te berusten en tevens in werkzaamheid te verdubbelen. ‘Een van ons moet overblijven om zoo noodig den krijg voort te zetten,’ had Pym gezegd, en het bleek daaruit, dat hij zelf zich de gevaren, waaraan hij zich blootstelde, niet ontveinsde. Nochtans had hij niet geschroomd zijne sterke stelling te verlaten en de hand tot verzoening te bieden, op het gevaar af van zelf het offer te zijn.

‘Mr. Hampden, kunt gij een oogenblik aan de oprechtheid van Karel Stuart gelooven?’ suisde het in zijne nabijheid.

‘Neen, Mylady!’

‘Laat ons dan waken voor het kostbaar leven van hem, die er ook niet aan gelooft, maar zich gedwongen heeft er den schijn van aan te nemen. Laat de broederen in stilte zich wapenen en post vatten bij White-hall en in de nabijheid van den Tower.... Dezen bestormd als het zijn moet om hem te redden!’ riep zij uit; en hij, medegesleept door hare schildering van de waarschijnlijke gevaren, van de zekere hinderlaag, die Pym wachtte, beraadslaagde met haar over de te nemen maatregelen en liet zich bewegen zijne toestemming te geven tot de krachtigste.

Mylady had zich een grooter invloed op Pym toegekend dan nu werkelijk het geval bleek te zijn. Vele harer luimen had hij ingewilligd, hare hartstochtelijke uitvallen ontzien en verdragen, maar wel verre dat hij zijne wenschen en inzichten, zoo als zij had leeren denken, aan de hare ondergeschikt maakte, bleek het nu, dat hij zijne zelfstandigheid en vrijheid ten volle had gehandhaafd. In de eerste oogenblikken trof het haar pijnlijk en stortte zij tranen van spijt over hare nederlaag. Tot eenige kalmte teruggekeerd, verdween echter hare vrees voor de gevolgen van het te houden mondgesprek. Zij had als bij instinkt gevoeld, dat ze Pym gevoelig had getroffen, toen ze niet onduidelijk liet doorschemeren hoe Koning en Koningin en het gantsche hofgezin den Parlementsos beschouwden. De gezindheid van Pym zou er niet vredelievender door worden en

was zij dat niet in hooge mate, dan kon het onderhoud, dat bestemd was eene toenadering te weeg te brengen, juist tot eene nog grootere verwijdering leiden. Het was het oogenblik van krizis. Zij was thands blijde, dat het gekomen was. Alle omstandigheden in aanmerking genomen en daarbij te rade gaande met de charakters der hoofdpersonen, bestrafte zij zich zelve over hare vrees, meende zij de ure zelfs niet ver meer verwijderd, dat zij anderen zou kunnen zien lijden wat zij zelve geleden had, dat zij de misdadige lafheid haar rechtmatig loon zou zien oogsten.

Ook Pym kwamen de kansen op een vergelijk niet zeer gunstig voor. Hoe zou zijn scherpziende blik zich in het charakter van Karel Stuart ook hebben kunnen vergissen! Van het oogenblik af, dat hem het opontbod werd medegedeeld, begreep hij dat Karel op het punt stond, de brug achter zich af te breken, maar dat hij plotseling was terug gedeinsd en het eenig middel, dat hem restte, had aangegrepen, om staande te blijven zonder door een vermetelen aanval zich den terugtocht misschien voor goed af te snijden. Hij reikte de hand ter verzoening; maar Pym geloofde geen oogenblik dat de bedoeling overeen kwam met den schijn. Hij had zich echter voorgenomen zulke voorwaarden te stellen, dat, zoo die door den in de engte gedreven monarch mochten worden aangenomen, de dubbelhartigheid in haar eigen net gevangen, geen terugkeer tot de oude geliefkoosde grondstellingen meer mogelijk en 's volks vrijheden voor goed gewaarborgd zouden zijn.

Het was later dan hij dacht, toen hij zijn reis begon. Het *couvre-feu* luidde reeds en de straten waren bijna ontvolkt. Een enkele wacht, met een hellebard gewapend en de hoornen lantaren aan het eind van den stok over den schouder hangende, kwam hem tegen en oogde hem, die zich den hoed in de oogen gedrukt en den mantel stijf om het lijf geslagen hield, achterdochtig na, zonder evenwel genoegzame aanleiding te vinden om hem aan te houden, wat toch bij het aantreffen van verdachte personen in de instruktie stond, aan den nachtwacht dier dagen van wege den Lord-Mayor uitgereikt. In de nabijheid van White-hall aangekomen, zag hij aan de hoofdpoort twee toortsdragers, van top tot teen gewapend, en op het binnenplein, bij het sedert eenige dagen aldaar nieuw opgebouwd wachthuis, verschillende hellebardiers en musketiers met de wapenen in de hand, als verwachtten zij een optrekkenden

vijand. Het was kil buiten, hetgeen door de menigte, die in het wachthuis zich aan een groot haardvuur zaten te warmen, scheen begrepen te worden, daar zij den kameraden, die op wacht stonden, van tijd tot tijd den kroes met brandewijn aanreikten, wat zeer welkom scheen en den reeds hoog ge stegen moed nog deed klimmen. Verschillende liedtjens, een schimp inhoudende op het Parlement en vooral op de leiders van het Huis der Gemeenten, werden met luider stem gezongen en uit het wachthuis met geestdrift toegejuicht. Pym vernam alles duidelijk, toen hij op een vijftigtal schreden genaderd was en daar even stil hield als om het terrein te verkennen. Levendig kwam hem de waarschuwing van Mylady en Hampden voor den geest en zelf was hij er niet verre van aan een hinderlaag te gelooven. Karel Stuart zou wel niet zóo ver durven gaan, maar had hij de macht behouden over de wilde schaar, die hij blijkbaar tot zijn bijstand had opgeroepen? Maar al gebeurde ook het ergste dan nog zou hij niet terugtreden. Niet omdat hij martelaar wilde zijn, maar omdat hij zich overtuigd hield, dat de Koning alsdan in de oogen van het gantsche volk het geding zou hebben verloren en het groote doel, meer nog dan door de Remonstrantie, zou worden bereikt.

Vastberaden trad hij daarom voort en vroeg hij een der toortsdragers naar den bevelhebber der wacht.

‘Het parool!’ bromde de toegesprokene, die de lantaren naar hem toekeerde.

‘Dat is mij onbekend. Toch dien ik den officier te spreken.’

‘Je naam?’

‘Dien zal ik zeggen als mij dien door uw hoofdman gevraagd wordt.’

‘Dan komt ge hier niet door,’ andwoordde de knecht droog, hem in den weg tredende.

‘Wat sta je daar toch te redeneeren!’ riep een grove stem van het plein. ‘Ben je slaags met een heiligen rondkop? Stoot den kaerel neêr! Bij alle duivels, stoot den kaerel neêr!’ Op, wakkere kavaliers, voor God en den Koning! er is onraad!’

Een verward gedruisch van stemmen was daarvan het gevolg. Het voorplein was weldra bezet met gewapenden, die allen naar buiten wilden snellen, maar nog met veel moeite door een, die de aanvoerder scheen, bedwongen werden.

Pym was tegenover dien bandelozen hoop werkelijk onthutst. Hij bestrafte zich over zijne onvoorzichtigheid om den tocht in

het duister gewaagd en niet gewacht te hebben tot den volgenden dag; want tegenover die ruwe, beschonken soldaten gevoelde hij zich machteloos. Gelukkig, dat de aanvoerder niet zoo verhit was door den drank als zijne soldaten. Wel stapelde hij vloek op vloek, maar Pym wist dat dit meer en meer in zwang was gekomen en tot de attributen van een goed kavalier behoorde. Hij trad naar buiten, om zich van de werkelijke verschijning van een vijand te vergewissen, waarvan hij nog niet overtuigd was door zijne dapperen, die, zeker in hun verlangen tot den strijd, telkenreis een aanvaller meenden te zien en een loos allarm maakten. Hij stond weldra tegenover de oorzaak van al die opschudding en verborg zijn verbolgenheid over de stoornis niet. Grommend vroeg hij den laten bezoeker zijn naam en de reden zijner komst.

‘Ik ben John Pym en vervoeg mij hier op aanzoek Zijner Majesteit.’

Een schok voer den officier door de leden bij het hooren van dien naam; zelfs de beide knechten, die de lantarens droegen, waren ontzet, wat aan het trillen van het voorwerp, dat zij in de hand hielden, kon worden bespeurd.

‘Mag ik u verzoeken binnen te treden?’ zeide de officier, beleefd buigende en een paar schreden terug tredende. ‘Terug, mannen!’ riep hij den desperado's toe, die voornemens schenen vooruit te dringen. ‘Maakt plaats! Maakt plaats! Hoort ge mij niet?’ vroeg hij een der naastbij staanden, dien hij een geweldigen stoot in de ribben gaf. Het werd plotseling dood stil; alleen een dof gemompel werd gehoord; de voorsten hadden den naam van den rondkop opgevangen en meldde dien aan hun nevenman en deze weder aan den zijnen, zoodat de geheele hoop weldra met den naam des vreemdelings bekend was. De daarop gevolgde stilte bewees, dat de indruk bij allen dezelfde was, dat het ontzach, aan dien naam ook bij die wilde menigte verbonden, de kunstmatig opgewekte strijdlustigheid beheerschte. Toen de officier met Mr. Pym de zwijgende rijen was doorgegaan en hij hem in het benedenportaal gebracht had, buiten het gezicht zijner manschappen, ontblootte hij zich zelfs het hoofd, en toen hij een kamerdienaar had geroepen en dezen tot haast had aangespoord, daar Mr. Pym niet lang verkoos te wachten, nam hij met eene diepe buiging afscheid.

Tot de zijnen teruggekeerd en als ontslagen van den invloed

van Pyms persoonlijkheid, hoorde hij zonder ergernis de vermetele woorden van eenige knechten aan, die van eene aanhouding des aartsverraders durfden gewagen, eerst fluisterend, maar luider en luider, naarmate van meer zijden die woorden werden toegejuicht.

‘Zijne Majesteit heeft hem opontboden en hij komt. Koning Pym begint bang te worden; alles komt in orde, Sir Giles!’ zeide de aanvoerder tot den vroegeren aanbidder van Jane Howard, die, overladen met linten en doorbalsemd van de welriekendste pomade, evenwel niet geschroomd had zich aan de zijde der desperado's te scharen, tot wie hij dan ook in meer dan een opzicht behoorde.

‘Toch zou Zijne Majesteit wel eens op ons gerekend kunnen hebben, al wil zij het ook niet door woorden doen blijken.’ hernam de toegesprokene, met de eene hand den rossen knevel opstrijkend en de andere aan het zwaard slaande. ‘We moeten wachten uitzetten aan elken uitgang, zelfs aan den watertrap.’

De raad werd opgevolgd en weldra was gantsch White-hall van wachten omgeven, wien de naauwlettendste waakzaamheid werd aanbevolen.

Middelerwijl was Pym gaanderij in en uitgevoerd, totdat hij aan de plaats zijner bestemming scheen aangekomen. De kamerdienaar had met ongewone haast de mare van het onverwachte bezoek verbreid, totdat hij den Lord Kamerheer had ontmoet, die in het geheel niet verrast scheen, en hem beval Mr. Pym boven te brengen en aan niemant, wie het ook ware, van dat bezoek meer te spreken. Hij zelf kwam den Parlementsos te gemoet en verwelkomde hem met een stijve buiging, hetgeen Pym bevreemdde, daar hij Mylord kende als niet tot de partij der desperado's te behooren. Hij leidde daaruit af, dat de stap dien hij deed, door Mylord werd afgekeurd, zeker omdat hij dien aan een verkeerde beweegreden toeschreef, misschien wel aan de begeerte om tot elken prijs zich met de Kroon te verzoenen. Het voorbeeld, door Strafford voor jaren gegeven, scheen achterdochtig te hebben gemaakt. Een spotachtige glimlach vertoonde zich op Pyms gelaat, toen hij de stugheid, die eigenlijk toch geene stugheid waagde te zijn, van den hoogen hofbeambte bespeurde en de ware oorzaak daarvan meende gegist te hebben.

‘Heb de goedheid mij te volgen, Mr. Pym! Zijne Majesteit gelastte mij, u bij uwe aankomst de achtergaanderij door te voeren, zoodat ik u een omweg zal moeten laten maken.’

‘Ik ben niet gehaast, Mylord!’ klonk het andwoord.

De achtergaanderij, zoo als Mylord den gang noemde, waarin zij zich bevonden, werd weinig bezocht en was op dit oogenblik geheel ledig. Mylord wilde Mr. Pym doen opmerken, dat men hem gaarne, zonder dat iemant van het hofgezin het bemerkte, White-hall wilde binnen sluiken. Pym gaf echter met geen enkel woord te kennen, dat hij het begreep en bleef den gantschen weg over zwijgen. Eindelijk tikte Mylord, na een voorzaal te zijn doorgetreden, waar hij den ander verzocht te wachten, aan een deur, waarop een welbekende stem zich deed hooren. Pym trilde onwillekeurig. De drempel van gindsche deur lag tusschen het heden en de toekomst; aan gene zijde kon de vrede of de oorlog hem wachten. Het oogenblik der beslissing naderde, ja, was gekomen: de Koning door de keuze des volks stond tegenover den Koning door het recht van geboorte!

Pym had zich geheel hersteld en was zonder hooghartigheid, maar ook zonder onderdanigheid, alzoo met kalme waardigheid het kabinet van Karel Stuart binnengetreden. Weinige minuten te voren was deze met steeds gehaaster schreden de niet zeer groote ruimte op en neêr gewandeld, angstig luisterend naar een naderenden voetstap. Hoe dikwerf had hij het hart in de borst voelen bonzen, als hij iemant meende te hooren aankomen, en met een gebaar, dat drift maar ook tevens teleurstelling te kennen gaf, zijne vergissing bemerkt. En toen eindelijk, eindelijk de lang verbeide werkelijk werd aangekondigd, toen voelde hij eene beklemdheid, die hem het genomen en thands tot uitvoering gekomen besluit verwenschen deed; toen moest hij de hand slaan aan den rug van den koninklijken leunstoel om niet in een duizeling neder te zinken. De aangeboren trotschheid, het bewustzijn zijner meerderheid deed hem zijne waardigheid hervinden; het oogenblik van zwakheid was voorbij en om zich daarvan te vergewissen en zich voor eene herhaling van den vorigen aanval van vrees zooveel mogelijk te waarborgen, zette hij zich in den leunstoel neêr, den eenen arm op eene der leuningen, den anderen op de tafel achteloos neêrgelegd. De rug leunde tegen den hoogen rug van den steel, het hoofd was fier geheven, het gelaat strak en, uit vrees van te veel onder den invloed van het gewicht dezer ure te zijn, strakker en killer dan ooit; de oogen aanvankelijk op de deur gericht, waardoor Pym moest binnentreden, werden ech-

ter bij diens binnentreden nedergeslagen. Dit bleven zij een wijl, zelfs toen Pym de knie had gebogen voor den Soeverein van zijn vaderland en eerbiedig wachtte tot het Zijner Majesteit beliefde te spreken. Of die hulde, schoon door het algemeen gebruik voorgeschreven, Zijner Majesteit onverwacht voorkwam en hem daarom aangenaam verraste, hij van zijn kant dreef de *courtoisie* zóo ver, om Pym niet alleen te verzoeken op te staan, maar hem zelfs een stoel aan te wijzen waarop hij zich konde nederzetten.

‘Ik heb u laten ontbieden, Mr. Pym, om mijnen Gemeenten een vernieuwd bewijs te geven, dat ik oprechtelijk de vereffening wil van alle geschillen,’ zeide hij, meer dan eens haperend bij het uitspreken dezer woorden.

Pym zweeg.

‘Twijfelt gij er aan?’ vroeg Zijne Majesteit met een zweem van gemelijkheid.

‘Ik acht de geschillen van dien aard, Sire! dat ik het opontbod, mij van uwentwege toegekomen, nog niet zoo onvoorwaardelijk het charakter kan toekennen, dat door Uwe Majesteit daaraan gehecht wordt. Om dat te doen zou ik meer van de intentiën Uwer Majesteit moeten vernemen.’

‘Gij hebt gelijk. Er is veel geschied wat ik ongeschied wenschte. Er is aan beide zijden gezondigd; aan de uwe echter het meest.’

‘Indien ik dit kon toestemmen, dan zou ik mij niet de eer hebben gegeven hier te komen,’ andwoordde Pym met eenige haast.

‘Dus gelooft ge, dat het onrecht is aan de zijde van den Koning van Engeland? Dat het onbillijk was prerogatief voor prerogatief te zien aanvallen en zich niet altijd van verzet te kunnen onthouden?’

‘Ik geloof niet dat het onrecht was aan de zijde van den Koning van Engeland.’

Een kreet van blijde verrassing ontsnapte Karel Stuart.

‘Naar mijne opvatting en naar die van mijne broederen en duizenden en tienduizenden mijner landgenoten kan de Koning van Engeland geenerlei onrecht doen. Het onrecht, dat in zijn naam wordt gepleegd, komt ter verandwoording zijner dienaren. De Koning van Engeland kent naar mijne meening geene partij, maar staat boven alle.’

Karel, die in den aanvang het hoofd toestemmend had geknikt, had bij de laatste zinsneden de wenkbraauwen gefronsd.

Met naauw weêrhouden wrevel voerde hij den ander te gemoet: ‘Het was mijne bedoeling niet op dat punt onderricht te ontvangen.... Den Koning van Engeland maakt gij tot een ledepop; hij is het, Gode zij dank, nog niet. Niet meer daarover!’ zeide hij gebiedend, toen hij Pym gereed zag te andwoorden.

‘Heeft Uwe Majesteit nog iets te bevelen?’ vroeg Pym, opstaande en den schijn aannemend van te willen vertrekken.

‘Dus op mijne raadslieden hebt gij het verzien!’ zeide Karel, terwijl hij hem wenkte te blijven zitten.

‘Voor zoo verre zij den Koning van Engeland tot maatregelen rieden, welke strijdig waren met de wetten des lands. Uwe Majesteit zag er eenige vluchten, en in die vlucht bewezen zij hunne verandwoordelijkheid te kennen; terwijl zij zelve het doodvonnis eens anderen, den gevaarlijksten, bekrachtigde.’

‘*Master* Pym!’ riep Karel uit, terwijl een gloeiend rood zijn gelaat een oogenblik overtoog. ‘Dat is te veel! Dat is te veel!’ prevelde hij, de oogen neêrgeslagen. ‘*Master* Pym!’ vervolgde hij eindelijk, weder voor den ander verstaanbaar, maar haperend en met moeite de weinige woorden uitbrengend: ‘ik gaf er reeds meermalen blijk van, dat ik mijne rechtmatige grieven vergeten wilde; stel het op prijs dat ik het nogmaals wil.’

Pym vroeg niet wat Zijne Majesteit eigenlijk wilde; hij zweeg. Had hij Karel Stuart willen afmatten of tot ziedende drift vervoeren, hij had geen meer afdoend middel kunnen aangrijpen. Zijner Majesteit werd zelfs niet de schijn bespaard van den eersten stap te hebben gedaan, van den vrede te hebben afgebeden.

‘*Master* Pym!’ zoo begon hij, altijd het oog nog van den persoon afgewend tot wien hij de woorden richtte, ‘de oppozitie tegen mij gevoerd, wil ik vergeten; ik wil aannemen dat ge uw plicht dacht te doen. Uw eerste plicht zal het evenwel zijn uw opperleenheer uwe diensten te verleenen, indien hij daarvan gebruik wenscht te maken om misschien groote onheilen te voorkomen. Ik bied u het ambt aan van Eersten Lord der Schatkist, met de bevoegdheid uwe ambtgenoten te kiezen.... en mijn vertrouwen zal zich daartoe niet bepalen,’ voegde hij er fluisterend bij.

Een Gravenkroon schitterde misschien wel in het verschiet.

‘Ik kan, ik mag Uwe Majesteit niet gehoorzamen,’ andwoordde Pym, zonder zich te bedenken.

‘Uwe redenen!’ klonk het hem tegen op een toon van gezach.

‘Uwe Majesteit wil niet de Koning van Engeland zijn, dien ik alleen zou kunnen dienen. Zij zou zich niet kunnen gewennen aan het denkbeeld, dat hare dienaren alleen aansprakelijk zijn voor de daden der regering; zij zou zich niet tevreden kunnen stellen met hare verandwoordelijke raadslieden alleen dan te ontslaan, wanneer deze niet meer haar vertrouwen of dat van het Parlement bezaten.’

‘Na die laatste toevoeging zou ik mij met uwe nieuwe leer kunnen verdragen.’

‘Uwe Majesteit bedriegt zich; zij zou, wat dat aangaat, niet kunnen breken met haar verleden.’

‘Wat bedoelt ge daarmeê?’ vroeg Karel, wiens oogen een oogenblik flikkerden, daar hij de ingewikkelde beleediging, hem in die woorden aangedaan, meende begrepen te hebben.

‘Ik zoude, met het oog op het verleden, geenerlei waarborg hebben, dat ik het vertrouwen van den Koning van Engeland eerst dan zoude verliezen, wanneer ik ontrouw werd aan de wetten des lands of aan de wenschen van de meerderheid van het Parlement.’

‘Spreek duidelijker! Heb ik die wenschen niet reeds sedert maanden gevolgd? Heb ik mij niet recht voor recht, mij door mijne voorzaten overgeleverd, laten ontnemen? Heb ik niet een dienaar prijs gegeven, omdat.....’ Hij hield plotseling op, omdat hij begreep bij het voleinden van den volzin, bekentenis te zullen doen eener begane laagheid. Neen, hij waagde niet te zeggen, dat hij den dienaar had laten ombrengen, alléen omdat de wil der meerderheid dat gevorderd had.

‘Uwe Majesteit deed dat alles, dat is waar; maar er wordt gefluisterd, dat de raadslieden, die, toen zij dat deed, in haar vertrouwen deelden, er van gewaagden, dat een gedwongen daad tot niets verplichtte. Er zou een tijd kunnen komen, dat Uwe Majesteit aan die vroegere raadslieden geloof sloeg. Er zijn belastingen geheven zonder toestemming van het Parlement; er zijn Parlementen ontbonden, zoodra zij van herstel van grieven gewaagden; er zijn eerlijke vrome lieden gekerkerd omdat zij de slechte raadslieden van den Koning van Engeland tegenspraken....’

‘Gij hebt er voor gezorgd, dat dit niet weder gebeuren kan!’ riep Karel driftig uit.

‘Wetten zijn slechts stukken perkament, indien het geweten van het volk en van den vorst ze niet voor heilige verbintenissen houdt. Het volk, in Parlement vergaderd, gaf er tot dusverre blijk van, dat het de wetten aldus beschouwde.’

‘De Vorst niet? Dat is de zin uwer woorden, niet waar? Ge zijt stout, man! met u een oordeel aan te matigen over mijn geweten.’ Hij hield op om adem te scheppen, om naar woorden te zoeken, die niet al te scherp en bitter waren. Hij wilde het onderhoud nog niet afgebroken zien en de aangewende poging nog niet als mislukt beschouwen. Hij streefde er naar zich bedaard te veinzen en deze beleediging even als de talrijke, welke hij reeds verdragen had, te verkroppen, wat hem eindelijk gelukte.

‘Ik matig mij dat oordeel niet aan; maar de feiten spreken luide, Sire!’ klonk het kalme andwoord. ‘Terwijl men de wenschen der meerderheid heette te volgen en den vrede wilde in het binnenland, onderhandelde men over den oorlog daar buiten.’

‘Bewijzen, bewijzen!’ riep Karel toornig uit.

‘De nuncius van den Paus, Rosetti, had ze niet bij zich, Sire! toen hij verdronk.’

Karel zweeg eensklaps en zijn gelaat veranderde.

‘Dus gij blijft weigeren?’ vroeg hij met gedempte stem.

‘Zoo lang mij geen waarborg wordt gegeven, dat ik werkelijk het vertrouwen van den Koning van Engeland bezitten zal en dat deze zal regeeren naar wet, herkomst en gebruik, moet ik het doen.’

‘Maar mijne uitnoodiging om hier te komen, geeft u een schitterend blijk van mijn vertrouwen.’

Pym boog zich tot Karel over, alsof hij vreesde dat de woorden, die hij ging spreken, door het oor eens anderen mochten kunnen opgevangen worden. ‘Argyle en Hamilton mochten zich in Edinburgh verblijden over dezelfde eer, Sire! en ter naauwernood behielden zij het leven!’

‘Ellendige!’ riep Karel uit, met de gebalde vuist op de tafel slaande, terwijl zijn gelaat het onheilspellend merk vertoonde dat bij heftige gemoedsbewegingen daarop zichtbaar werd. Hij rees op en mat den persoon, die mede was opgerezen en tegenover hem stond, met de oogen, wat evenwel slechts kort

duurde, daar hij de zijne voor die des anderen, die zijne bedaardheid geen oogenblik verloren had en hem doordringend aan bleef staren, nedersloeg.

‘Als ge aan dien laster geloof sloegt, hoe waagdet gij het dan hier te komen? Gij, mij vijandiger dan Argyle en Hamilton!’

‘Vijandschap tegen den Soeverein is hoogverraad! Aan die misdaad ken ik mij, Goddank! niet schuldig!’ Een schelle lach ontglipte den Koning bij die verzekering. ‘Met hier te komen meende ik niets te kunnen wagen,’ vervolgde Pym, ‘den man zou men kunnen treffen, maar diens beginsel niet.’

Karel liep met gehaaste schreden het vertrek op en neder. Hoe hoogen prijs hij stelde op het vereffenen der geschillen, op eene, zij het ook niet meer dan oogenblikkelijke, verzoening der beide botsende beginselen, bewees hij, door nóg niet zijn voornemen op te geven, door nóg niet te twijfelen aan de mogelijkheid van een vergelijk. Maar dat hij daaraan niet twijfelde, bewees tevens dat hij het wezen van het geschil niet begreep en niet inzag, dat zij elkaêr niet konden naderen, zonder dat een van beiden zich verloochende.

Hij staakte eindelijk zijne wandeling, en de hand leggende op de kroon, die op den rug van zijn stoel was uitgebeiteld, voerde hij met eenige klem en zonder eenige zweem meer van de vroegere drift te doen blijken, den ander toe: ‘*Master* Pym, ik heb uwe groote gaven, uwen grooten invloed op uwe vrienden altijd erkend; daarom aarzelde ik niet u hier te ontbieden, al wist ik ook woorden te zullen hooren die geen onderdaan ooit nog tot mij heeft durven spreken. Gij weet, hoe gespannen de gemoederen zijn; zóo kan het niet blijven. Hebt gij dan geenerlei vrees voor hetgeen gebeuren k a n ?’

‘Ware ik hier verschenen indien ik die niet had?’ vroeg Pym met een eenigzins trillende stem.

‘En gij zoudt dan niet het eenige middel willen aanwenden, dat elk onheil voorkomen kan?’ zeide Karel, eensklaps zeer welwillend en schier overtuigd dat de wederstand weldra overwonnen zou zijn.

‘Dat eenige middel is, Sire?’

‘Hoe nu? Wij onderhouden ons daarover zoo lang reeds, en gij vraagt dit nog! Wilt gij de vertrouwde raadsman zijn van Uwen Soeverein, den Koning van Engeland?’

‘Ja, Sire! onder éene voorwaarde.’

‘Zij is u toegestaan nog eer gij haar stelt. Eindelijk, eindelijk dan toch!’

‘Mijne eenige voorwaarde is, dat de Soeverein, dien ik bereid ben als raadsman ter zijde te staan, Karel de Tweede heete.’

‘Wat is dat?’

‘Zijne Majesteit Karel de Eerste kan mij de waarborgen niet geven die ik moet vragen; alleen zijn zoon en opvolger kan dat.’

‘Gij waagt... mijne kroon... aan te raken,’ trilde het van de ontkleurde lippen.

‘Om die te bevestigen in uw geslacht, Sire!’

‘Vermetele!... Dat kost u het hoofd! Dat is hoogverraad! Met zulk een voornemen dorst gij hier komen!’

‘Ja, Sire! ik erken het, dat het geene op dit oogenblik mij invallende gedachte is! Met het voornemen om u dit voorstel te doen kwam ik hier.’

‘Zwijg! Ik wil niets meer hooren! Uw leven is in mijne hand! Terg mij niet!... Vrees mij!’

‘Het is thands mijn plicht te spreken, Sire! en Uwe Majesteit zal mij gelieven aan te hooren, nu zij zelve mij heeft opontboden. De grieven van uw volk zijn opgeteld in de remonstrantie, die u werd aangeboden en met wier inhoud gantsch Engeland zich heeft vereenigd.’

‘Dat is gelogen; eene kleine muitzieke faktie slechts!’.

‘Belieft uwe Majesteit mij te laten uitspreken? Wij hebben Strafford verandwoordelijk gesteld voor de verrichte wandaden en hem daarvoor doen boeten, en hadden verwacht dat de Koning van Engeland daaraan een goeden raad zou hebben willen ontleenen. De Koning van Engeland heeft dat niet gedaan. Hij is voortgegaan met schijnbaar zijn Parlement te raadplegen, maar wezendlijk het te trotseeren. Elke wet, door den scepter aangeraakt, elke verbintenis, hoe plechtig ook aangegaan, loopt gevaar van nietig verklaard te worden in het eerste daarvoor gunstige oogenblik. Het gantsche rijk is in gisting; het wantrouwen is algemeen. Het Schotsche Covenant strekt de armen naar ons uit, klaagt over dezelfde gevaren, is verplicht tot denzelfden argwaan. Het Angelsaksische bloed wordt bij stroomen vergoten in Ierland, en de rechtmatige wreker der gepleegde gruwelen wordt verdacht de medeplichtige er van te zijn. De geheele maatschappelijke orde dreigt te vergaan en duizende handen zoeken een wapen. Sire! op den achtergrond, maar steeds

voortdringend met de onweêrstaanbare kracht van de dweeperij, beweegt zich een aaneengesloten *phalanx*, die den krijg predikt tegen al het bestaande, die in het boek der Richteren zijne lessen en zijne wetten put en Engeland afgodeerend noemt, omdat het een Koning bezit. Indien de strijd langer voortduurt, dan zal die sekte alvermogend worden en de kroon verbrijzelen. Ik en mijne vrienden, wij kunnen den aanval nog alleen keeren, indien van dit oogenblik af aan de vrede wordt gesloten tusschen Kroon en Parlement, en die vrede k a n niet gesloten worden met Uwe Majesteit.'

Karel had den vermetelen man, die met de grootste koelbloedigheid hem een taal deed hooren, waarvoor de stoutste muiter nog teruggedeinsd zou zijn, herhaaldelijk op het punt gestaan in de reden te vallen, maar had zich telkens door den eerbied en het ontzach zelfs, dat die man hem afdwong, genoopt gevoeld zich te bedwingen. Bij de beschuldiging echter van medeplichtigheid aan den moord in Ierland, had hij een kreet van woede niet kunnen weêrhouden. Hij was echter blijven luisteren tot het laatst, maar toen kampten ook wrevel over de nuttelooze daad, die hij verricht had, en de beleedigde trots om den voorrang. Hij gevoelde zich getroffen en hij kon de pijn, die hij voelde, niet onder woorden brengen. Slechts onsamenhangende klanken deden gissen wat er zijn binnenst omging, welke gedachten van wraak jegens den dolzinnigen en immer zoo kalm schijnenden onderdaan in dat brein broedden.

'Ik bezweer u, Sire! mijne woorden met kalmte te overleggen en niet eene persoonlijke gevoeligheid te stellen tegen over de belangen van uw geslacht. Een geheel volk ziet in mij u smekend aan! Voorkom den strijd, die anders noodzakelijk zal zijn! Geef ons den vrede!'

'Ik geef u... den Tower tot verblijf, verrader!' riep Karel buiten zich zelven. 'Ja, den Tower! Gij zijt in mijn macht! Holla! Laat eenige musketiers boven komen!' schreeuwde hij den Lord Kamerheer toe, die zich op den drempel van het kabinet vertoonde. Pym stond bedaard tegen den rug van den stoel aangeleund; zijn gelaat drukte geenerlei vrees uit, naar het scheen alleen droefheid.

'Gij gelooft dat ik Koning Pym vrees? dat ik hem geen hair durf krenken? Over het lijk van den vriend denkt gij uwen wettigen heer en gebieder te treffen!'

‘Ik geloof alleen dat Uwe Majesteit op het punt staat het uitbreken van den gevreesden krijg te verhaasten.’

Karel zweeg een oogenblik; toen strekte hij de hand bevelend uit en zeide: ‘Vertrek! Karel Stuart vergeet zelfs niet in dit uur zijn ridderplicht. Ik heb u hier doen komen; gij kunt dus gaan. Vertrek dan! Verwijl geen oogenblik, want tegen de woede mijner getrouwen zou ik u niet weten te beschermen.’

Pym was te verstandig om martelaar te willen worden, waar hij het niet behoefde te zijn. Hij maakte dan ook geenerlei aanmerking op Karels gevoel van ridderlijkheid, dat hem dit oogenblik van den Tower heette te bevrijden; een gevoel, dat zoo het werkelijk bij dien man bestond, zich het eerst had behooren uit te spreken in het getrouwelijk nakomen van verbintenissen en beloften. Pym verkreeg op nieuw het bewijs, dat de drager van de kroon van Engeland nog altijd in een geheel andere sfeer leefde dan die der werkelijkheid, en daarom deze, noch de plaats die hij er innam, begreep. Tot het laatste getrouw aan den plicht dien hij zich had opgelegd, boog hij diep voor den vertegenwoordiger van het Koningschap, waarna hij, niet zonder een herhaald gebiedend gebaar Zijner Majesteit, het kabinet door de deur waardoor hij het binnen was getreden verliet.

Werkelijk had hij een oogenblik gevreesd; want hij wist dat hij in Karels macht was. Had zijne inhechtenisneming de goede zaak ook niet in gevaar gebracht, daar Hampden altijd nog overbleef om het vaandel hoog omhoog te heffen, hij wist toch zelf wat hij gold, hij was te veel man van de daad en de beweging, om niet een kerkering te schuwen, die hem het vrije gebruik zijner krachten ontnemen zou.

Hij had de vrijheid behouden, maar hij was het gevaar toch nog niet ontsnapt. Een verward gedruisch van stemmen en wapengekletter trof zijn oor hoe meer hij den uitgang naderde. Daar stoof hem de Lord Kamerheer op zijde met ettelijke musketiers van de lijfwacht.

‘*Master* Pym!’ hijgde Zijn Lordschap hem tegen, ‘vertoon u spoedig of ik vrees voor een ongeluk. Een gierende volkshoop staat voor het paleis en roept uwen naam. Deze mannen zullen u naar de kleine poort geleiden. Ga met God! Meng u, zoodra ge vrij zijt, onder het volk. Ik moet mij verandwoorden bij Zijne Majesteit.’

Voor de kleine poort stonden mede eenige hellebardiers, die zich gereed maakten het opdringende volk met geweld terug te drijven. In de verte hoorde Pym een schot knallen en daarop een angstig gegil. Met vijandige blikken staarden de hellebardiers hem aan; de musketiers, die hem begeleidden, waren echter zijne beschermers, zoodat hij, op bevel en in naam Zijner Majesteit doorgelaten, weldra in vrijheid was. Weinig tijds daarna zag men den volkshoop dunnen en zich verspreiden en alles tot de vroegere doodsche stilte teruggekeerd.

De Lord Kamerheer had veel op zijne verandwoording genomen. De wacht, die hij had moeten ontbieden om Pym gevangen te nemen, had hij gebruikt om dezen te beschermen. Het feit echter, dat hij Pym in den gang ontmoette, bewees hem dat Zijne Majesteit van zijn geweldig besluit had afgezien en maakte hem de verdediging licht. Hij vond Zijne Majesteit niet meer alleen. De Koningin onderhield zich fluisterend met hem, en deze was zeker tot aan den drempel begeleid geworden door Mylady Carlisle, daar hij die vertrouwde vriendin bij het doorgaan van de *antichambre* had ontwaard. Beide echtelingen vond hij in de hevigste gemoedsbeweging, zoodat hij eerbiedig afwachtte tot Zijne Majesteit geliefde hem tot spreken verlof te geven. Hij ontving dat verlof niet, maar wel het bevel om dadelijk den Procureur-generaal Herbert te ontbieden.

‘Dadelijk, hoort ge, terstond!’ klonk het hem toe; en toen die hooge staatsdienaar verschenen was, reikte de Koning van Engeland hem de papieren over, waarvan een deel nog door Straffords hand was beschreven. Het was de aanklacht van Pym, Hampden en nog drie anderen van de misdaad van hoogverraad.

‘Morgen moet die worden neêrgelegd op de tafel van den klerk van het Huis der Lords,’ beval Zijne Majesteit, en de onvoorzichtige dienaar nam zich voor te gehoorzamen.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

‘Renans Leben Jesu ist in allen Hauptfragen der Wissenschaft unbrauchbar; und wenn sie nur das Eine von ihm gelernt hat, das Leben Jesu “schöner” schreiben, kann sie über ihn zur Tagesordnung gehen.’ Voor zoo ver het mij mogelijk geweest is de zich nog dagelijks uitzettende litteratuur over de biografische proeve van den franschen heresiarch magtig te worden en te volgen, schijnt mij deze uitspraak van den Züricher hoogleeraar Th. Keim de getrouwe uitdrukking te zijn van het oordeel der liberale protestantsche theologen over het werk van den heer Renan; en daar ik aan mijne lezers behoor mede te deelen hetgeen voor hen het belangrijkst is, ruim ik als verslaggever de eerste plaats in aan het berigt dat *la Vie de Jésus* door de theologische wetenschap in vrijzinnig-protestantschen kring zeer nadrukkelijk veroordeeld wordt.

Dit vonnis is aan den eenen kant hoogst merkwaardig. De onafhankelijke protestantsche theologie heeft namelijk in deze zaak een eigenaardig en zuur verworven regt van spreken. Zij is het die, eerst door hare met bewonderenswaardige zorg vastgestelde uitgaven van den tekst des Nieuwen Testaments, vervolgens door hare doorwrochte kommentaren op de verschillende nieuw-testamentische schriften en met name op de evangeliën, toen door hare mikroskopische kritiek der evangelische geschiedenis, eindelijk en ten laatste door hare onverdroten studien over de litteratuur van den eersten christentijd in haar geheelen omvang, de levensbeschrijving van den schepper der

christelijke godsdienst mogelijk gemaakt heeft. Deze reuzen-arbeid, waarbij zich aan de gewone en in zichzelf reeds zoo moeijelijk te vervullen voorwaarden van elk wetenschappelijk onderzoek nog daarenboven de verpligting paarde om op te varen tegen den stroom der magtigste vooroordeelen van buiten en der pijnlijkste aandoeningen in eigen boezem, is schier uitsluitend verrigt geworden door protestantsche theologen van de vrijzinnige rigting. De protestantsche orthodoxie, wier arbeidsveld elders lag, heeft aan deze taak zoo goed als in het geheel niet medegewerkt. Niet een baanbrekend geschrift is op dit gebied van haar uitgegaan; in niets heeft zij ten deze het initiatief genomen. Het is dan ook zeer natuurlijk dat niemand in onze dagen optreden kan met een leven van Jezus, inzonderheid met eene zich wetenschappelijk noemende bearbeiding daarvan, of hij wordt door de vrijzinnige protestantsche theologie aanstonds in het verhoor genomen en naar zijne geloofsbrieven gevraagd. Stond het in zijne keus, misschien viel hij bij voorkeur in andere en zachter handen. Doch hellevaarten zijn geen kinderspel; en tenzij eene goedgunstige Sibylle onzen Aeneas toegerust hebbe met een gouden tak, zal het hem niet gelukken om den geduchten Cerberus, die aan den ingang van deze onderwereld waakt, in slaap te sussen met een verleidelijk aas.

Wat hebt gij aangevangen met onze bouwstoffen? In hoe ver is er door u gewoekerd met onze gaven? Waar is het bewijs dat wij niet te vergeefs voor u gearbeid hebben? In zekeren zin, ik herhaal het, zijn deze vragen de billijkheid zelve. Doch aan den anderen kant is het niet te ontkennen dat er tot het schrijven van een leven van Jezus overeenkomstig de eischen van den tegenwoordigen tijd meer schijnt gevorderd te worden dan protestantsch-theologische eruditie; en niets is zoozeer geschikt om ons in deze zaak tot een eigen en onpartijdig oordeel te leiden als het stellen van de vraag: Waaraan heeft men het verschijnsel toe te schrijven dat de protestantsche godgeleerdheid onzer dagen, in weerwil van hare vele en groote verdiensten, zelve te kort geschoten is in het leveren van eene biografie des Heilands? Aan pogingen daartoe heeft het harerzijds niet ontbroken, en de theologische litteratuur van ons eigen vaderland draagt op sommige van de rijpste vruchten dier inspanning roem. Doch tot iets vergelijkenderwijs definitiefs is het niet gekomen. Naauwlijks zijn de edelste fruitsoorten een waardig beeld van de voorstelling die, bij het denken aan een leven

van Jezus, zich vormt in onzen geest. Doch indíen wij de hoop koesterden dat de protestantsche theologie ons te eeniger tijd onthalen zou op perzikken of ananassen, die verwachting is ijdel geweest. Hier te lande althans heeft haar geschenk meer bepaaldelijk in een tweetal monster-pompoenen bestaan, vezelachtig van weefsel en flaauw van smaak. Duitschland heeft het weinig beter gemaakt. De eenen zijn daar gestrand op de klip der apologetiek, anderen hebben getracht de geheele stof zamen te dringen binnen de grenzen van een catechismus met verwijzing naar de litteratuur des onderwerps, nog anderen hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om hunne eigen filosofische dogmatiek te kleeden in den vorm eener levensbeschrijving naar de evangeliën. De protestantsche theologie is tot hiertoe steeds dan het ongelukkigst geweest wanneer zij zich aan een leven van Jezus waagde.

Ook ik ben van meening dat het geschrift van Ernest Renan de gewone vakken der theologische wetenschap niet verder gebragt heeft. Meermalen is door anderen eene grondiger beoordeeling van het supranaturele geleverd dan bij deze gelegenheid door hem. Hij heeft ditmaal van de kritiek der evangelische geschiedenis weinig werk gemaakt. Duitsche en vaderlandsche theologen hebben omtrent den oorsprong der vier evangeliën, omtrent de historische kern die zij behelzen, omtrent de betrekking tusschen het vierde evangelie en de drie eerste, meeningen voorgedragen die mij aannemelijker voorkomen dan de zijne. Zijn werk is in het geheel geen repertorium, geene geleerde vraagbaak, geene antiquarische brug. Doch zal men het mijnerzijds eene impertinentie noemen indien ik erken te betwijfelen of het der theologische wetenschap tot eer verstrekt geene plaats te hebben in haren kring voor zulk een boek? Het is er mede als met *la Confession de foi du Vicaire savoyard*. In de theologische wereld van voor honderd jaren was Rousseau een Saul onder de profeten; en een man als Semler zou destijds volkomen regt gehad hebben te zeggen dat de schrijver van *Émile* voor de theologische wetenschap onbruikbaar was. Dit belet evenwel niet dat Rousseau's deïstische geloofsbelijdenis langzamerhand overgegaan is in het spraakgebruik der regtzinnigheid zelve, en dat aan den anderen kant zijne apologie van het christendom in Duitschland en elders de grondslag is geworden van hetgeen de onafhankelijke wetenschap thans aldaar in hare scholen leert. Iets dergelijks zal ook gebeuren met Ernest Renan. Onze kleinzonen zullen over drie vierden eener

eeuw, hetzij uit Duitschland zelf, hetzij uit een dier landen die aan het duitsche denken en onderzoeken tot filtreer-werktuig verstrekken, een leven van Jezus ontvangen waarin, met weglating uit het zijne van hetgeen daarin dan verouderd zal zijn, hulde zal gedaan worden aan Renans conceptie. Men denke aan de gothische bouworde: door Frankrijk geschapen, nam Duitschland haar over en voltooide haar.

De sterke beweging die dit boek in den kring der katholieke regtzinnigheid veroorzaakt heeft; de hartstogtelijkheid waarmede vooral in Frankrijk de roomsche klerus er nog dagelijks de stem tegen verheft, bewijst dat het als wapen tegen het katholicisme sommige buitengewone eigenschappen van deugdelijkheid bezit. ‘Hoe wenschte ik’, dus schreef mij dezer dagen een voormalig ambtgenoot, ‘met hart en ziel anti-papist te zijn! Renan heeft aan het pausdom een zwaarder slag toegebragt dan Garibaldi. De oude man te Rome komt er niet van op. Nog een of twee zulke stooten, en het is met de roomsche kerk voor goed gedaan. Doch tot mijne groote spijt mis ik het orgaan dat noodig zou zijn om mij in die gebeurtenis te kunnen verheugen.’ Ik laat in het midden of de bruikbaarheid van Renans geschrift als anti-katholieke Merrimac door mijnen vriend juist geteekend is; doch zoo veel is zeker dat de zich noemende moderne rigting in den boezem van het nederlandsch protestantisme geene reden heeft om op de eene of andere wijze aan Renan hare tevredenheid te betuigen. Meende zij van hem eene in alle opzigten bevredigende christologie te mogen verwachten, hij heeft haar daarin grootendeels teleurgesteld. Zij rekende op een geduchten medestander, en die bondgenoot heeft haar gecompromitteerd. De groote man is gebleken een *enfant terrible* te zijn. Voor alle regtgeloovige modernen is dit een billijke grond tot klagen. Het zou voor hen veel aangenamer geweest zijn indien Renan een boek geschreven had waarmede zij openlijk voor den dag konden komen. Doch, ik bid u, is de onbaatzuchtigheid van dit verdriet wel evenredig aan zijnen omvang of aan zijne diepte? ‘Indien mijn leven van Jezus u niet voldoet’, dus zou de Parijsche hoogleeraar aan de vrijzinnige predikanten in Nederland kunnen te gemoet voeren, ‘wat verhindert u om voor uw eigen gebruik een beter te vervaardigen?’ Werkelijk behooren onze moderne theologen zich te vergenoegen met de wetenschap dat Renans geschrift voor het minst geene bijdrage is tot versterking van de orthodoxie. Al heeft

toch dit boek eene inderdaad verwonderlijk veelstemmige openbaring van kerkelijke vasthoudendheid ten gevolge gehad, en al is men somwijlen in dat opzigt verrast geworden door getuigenissen die men in onzen tijd niet verwacht zou hebben, *la Vie de Jésus* kan over het algemeen niet gezegd worden eene aanwinst te zijn voor het autoriteits-geloof. In protestantschen zoowel als in roomschen kring heeft het geschrift van Ernest Renan aanleiding gegeven tot regtzinnige uitboezemingen die hare waarde hebben. Gelijk alom, zoo zal er ook hier ongetwijfeld onder de tarwe eene zekere hoeveelheid onkruid gezaaid zijn. Sommigen zullen niet ongaarne gebruik gemaakt hebben van de gelegenheid om zich bij deze of gene gestelde magt een witten voet te maken. Gewis hebben anderen met een weinig al te levendige zelfvoldoening God geprezen dat zij niet waren als gindsche tollenaar van het fransche Instituut. Doch al heeft men, het een door het ander genomen, geen regt te twijfelen aan het aandeel des gemoeds in het ontstaan van deze protesten, het liberalisme behoeft nogtans niet te vreezen dat Ernest Renan, die aan de modernen eene slechte dienst bewees, daarom door de orthodoxie zal aangemerkt worden als een van hare geheime agenten.

‘Je n'ai pas l'habitude de refaire ce qui est fait et bien fait’: dus luidt Renans antwoord aan hen die hem bij voorkeur eerst dan zouden hebben zien optreden met een leven van Jezus, nadat hij vooraf in eenig ander werk rekenschap gegeven had van zijne gevoelens omtrent de zamenstelling van de boeken des Nieuwen Testaments. Naar zijne meening is deze taak reeds op afdoende wijze door anderen verrigt; en hoewel nog menig punt van ondergeschikt belang nader verklaring behoeft, is nogtans de geschiedschrijver op dit oogenblik genoegzaam ingelicht om over te gaan tot de zamenstelling van een eigen verhaal: ‘Un traité complet sur la rédaction des évangiles serait un ouvrage à lui seul. Grâce aux beaux travaux dont cette question a été l'objet depuis trente ans, un problème qu'on eût jugé autrefois inabordable est arrivé à une solution qui assurément laisse place encore à bien des incertitudes, mais qui suffit pleinement aux besoins de l'histoire.’ Hij geeft alleen als zijne bijzondere meening te kennen dat het vierde evangelie in vele gevallen voor den historieschrijver een veiliger gids is dan de drie eerste: ‘Toute personne qui se mettra à écrire la vie de Jésus sans théorie arrêtée sur la valeur relative des évangiles, se laissant

uniquement guider par le sentiment du sujet, sera ramenée dans une foule de cas à préférer la narration de Jean à celle des synoptiques.' Zijne andere hoofdbronnen zijn: de dusgenaamde apokriefe boeken van het Oude Testament, met inbegrip van het boek Daniel; de schriften van Philo, den tijdgenoot van Jezus en het hoofd der Alexandrijnsche school van joodsche wijsbegeerte; Flavius Josephus, den joodschen geschiedschrijver van de tweede helft der eerste eeuw; de Talmud eindelijk, die wel eerst veel later op schrift gebragt werd, doch wiens hoofdinhoud ongetwijfeld door de mondelinge overlevering getrouw bewaard gebleven is. Aangaande de evangelien voeg ik hier nog bij hetgeen de schrijver zegt van hun karakter en van hunnen ouderdom. 'En somme,' zoo leest men bij hem, 'j'admets comme authentiques les quatre évangiles canoniques. Tous, selon moi, remontent au premier siècle, et ils sont à peu près des auteurs à qui on les attribue.' En voorts: 'Ce ne sont ni des biographies à la façon de Suétone, ni des légendes fictives à la manière de Philostrate; ce sont des biographies légendaires. Je les rapprocherais volontiers des légendes de Saints.'

Welk oordeel men ook velle over het gebruik, door Renan van deze bronnen gemaakt, aan hare keus herkent men den meester. Geen ander godgeleerde van den tegenwoordigen tijd heeft getoond zulk een levendig voorgevoel te bezitten van de onderscheiden plaatsen waar de spade in den grond behoort gestoken te worden, zal men de gouderts opdelven waarin de kostbare stof van het leven van Jezus schuilt. Veel te eenzijdig hebben anderen voor hem zich bepaald tot de studie der evangelien alleen; veel te weinig partij hebben zij getrokken van Philo, van den Talmud, van Flavius Josephus. Ernest Renan is de eerste die met volkomen klaarheid heeft ingezien bij welken groep van schrijvers de biograaf van Jezus inzonderheid ter school moet gaan. En bij dit goede inzigt is het niet gebleven. Om alleen van den Talmud te spreken, hetgeen Renan uit deze bron geput heeft is geheel nieuw. Zijne met behulp daarvan ontworpen teekening van het farisaïsme is de keurigste der bladzijden. Aan Flavius Josephus dankt hij eene schets van Juda den Gauloniet wier wedergade men in elk ander leven van Jezus vruchteloos zoeken zal. Volkomen frisch en nieuw is ook zijne opvatting van Philo, door hem bijgenaamd 'le frère aîné de Jésus.' Niemand heeft ooit helderder het kontrast doen uitkomen tusschen dien joodschen wijsgeer en de grieksche wetenschap. Evenmin is

er tot hiertoe door eenig ander levensbeschrijver van Jezus, tot kenschetsing van de joodsche denkbeelden en met name van de messiaansche verwachtingen dier dagen, zoo gelukkig gebruik gemaakt van de oud-testamentische apokriefen, met Daniel aan het hoofd. Renans bronnen, gelijk men ziet, zijn niet velen in getal; doch elk goed historicus zal erkennen dat hij bij het doen van zijne keus te werk gegaan is met uitnemenden takt. Daarenboven onderstelt de groote gemakkelijkheid waarmede hij zich van deze oorkonden bedient, de vastheid van zijn oordeel over hunne betrekkelijke waarde, zijne vaardigheid in het bij elkander stellen van hetgeen hier en ginds verspreid ligt, eene zeldzame taal- en oudheidkennis. Slechts zeer enkele theologen van den tegenwoordigen tijd kunnen te dezen aanzien met hem wedijveren; en een bekwaam kandidaat tot de H. Dienst zou hij behooren genoemd te worden die in staat ware een oordeelkundig verslag te leveren van de door Renan geraadpleegde *fontes*, zonder meer. Aderen zoo rijk als de door hem geopende kunnen niet door een historieschrijver op eenmaal uitgeput worden; de arbeid van velen is daartoe naauwlijks voldoende. Doch wie hem naderhand ook overtreffe of verder zie dan hij, al degenen die voortaan ondernemen zullen een leven van Jezus te schrijven, zullen hebben aan te vangen met het beklimmen van zijne schouders.

Twee bronnen van eene andere soort, eene aangeboren gaaf en eene gelukkige omstandigheid, hebben mede Ernest Renan in staat gesteld een werk te leveren gelijk voor hem nog door niemand gedaan is. ‘A la lecture des textes, j'ai pu joindre une grande source de lumières, la vue des lieux où se sont passés les évènements. La mission scientifique ayant pour objet l'exploration de l'ancienne Phénicie, que j'ai dirigée en 1860 et 1861, m'amena à résider sur les frontières de la Galilée et à y voyager fréquemment. J'ai traversé dans tous les sens la province évangélique; j'ai visité Jérusalem, Hébron et la Samarie; presque aucune localité importante de l'histoire de Jésus ne m'a échappé. Toute cette histoire qui, à distance, semble flotter dans les nuages d'un monde sans réalité, prit ainsi un corps, une solidité qui m'étonnèrent. L'accord frappant des textes et des lieux, la merveilleuse harmonie de l'idéal évangélique qui lui servit de cadre, furent pour moi comme une révélation. J'eus devant les yeux un cinquième évangile, lacéré, mais lisible encore, et désormais, à travers les récits de Matthieu et de Marc, au lieu d'un être abstrait, qu'on dirait n'avoir jamais

existé, je vis une admirable figure humaine vivre, se mouvoir.' Renan heeft Palestina gezien; heeft het gezien en onderzocht met den ernst en de bezadigdheid van een bedevaartganger der wetenschap, heeft het doorkruist in de weemoedige stemming van een ontgoocheld katholiek, heeft het aanschouwd met een even dichterlijken blik als dien van Lamartine of Chateaubriand. Een onvergankelijk gedenkteeken van de magt en schoonheid der fransche letteren zijn die bladzijden in zijne eerste hoofdstukken, waar hij het galileesche landschap teekent; een zoenoffer aan de muzen tot stilling van haren toorn over de vele kakografiën die aan zijn boek het kortstondig en onliefelijk aanzijn danken:

'Même de nos jours, Nazareth est encore un délicieux séjour, le seul endroit peut-être de la Palestine où l'âme se sente un peu soulagée du fardeau qui l'oppresse au milieu de cette désolation sans égale. La population est aimable et souriante; les jardins sont frais et verts. Antonin Martyr, à la fin du 6e siècle, fait un tableau enchanteur de la fertilité des environs, qu'il compare au paradis. Quelques vallées du côté de l'ouest justifient pleinement sa description. La fontaine, où se concentraient autrefois la vie et la gaieté de la petite ville, est détruite; ses canaux crevassés ne donnent plus qu'une eau trouble. Mais la beauté des femmes qui s'y rassemblent le soir, cette beauté qui était déjà remarquée au 6e siècle et où l'on voyait un don de la Vierge Marie, s'est conservée d'une manière frappante. C'est le type syrien dans toute sa grâce pleine de langueur. Nul doute que Marie n'ait été là presque tous les jours, et n'ait pris rang, l'urne sur l'épaule, dans la file de ses compatriotes restées obscures.' Met deze beschrijving van Nazareths omstreken, en met die zinspeling op Maria's dagelijkschen uitgang, vormt de schildering van hare en Jozefs woning een harmonisch geheel: 'Il sortit des rangs du peuple. Son père Joseph et sa mère Marie étaient des gens de médiocre condition, des artisans vivant de leur travail, dans cet état si commun en Orient, qui n'est ni l'aisance, ni la misère. L'extrême simplicité de la vie dans de telles contrées, en écartant le besoin de confortable, rend le privilège du riche presque inutile, et fait de tout le monde des pauvres volontaires. D'un autre côté, le manque total de goût pour les arts et pour ce qui contribue à l'élégance de la vie matérielle, donne à la maison de celui qui ne manque de rien un aspect de dénuement. A part quelque chose de sordide et de repoussant que l'islamisme

porte partout avec lui, la ville de Nazareth, au temps de Jésus, ne différait peut-être pas beaucoup de ce qu'elle est aujourd'hui. Les rues où il joua enfant, nous les voyons dans ces sentiers pierreux ou ces petits carrefours qui séparent les cases. La maison de Joseph ressembla beaucoup sans doute à ces pauvres boutiques, éclairées par la porte, servant à la fois d'étable, de cuisine, de chambre à coucher, ayant pour ameublement une natte, quelques coussins à terre, un ou deux vases d'argile et un coffre peint.' Meen evenwel niet dat er geene gelegenheid bestond om aan dien engen kring te ontsnappen. De woning was bedompt, de straat niet breed, de stad niet groot, de gezigteinder niet ruim; doch niets van dit alles dat niet vergoed werd door eene wandeling naar den heuvel aan welks voet de kleine stad als nedergezeten was: 'L'horizon de la ville est étroit, mais si l'on monte quelque peu et que l'on atteigne le plateau fouetté d'une brise perpétuelle qui domine les plus hautes maisons, la perspective est splendide. A l'ouest se déploient les belles lignes du Carmel, terminées par une pointe abrupte qui semble se plonger dans la mer. Puis se déroulent le double sommet qui domine Mageddo, les montagnes du pays de Sichem avec leurs lieux saints de l'âge patriarcal, les monts Gelboé, le petit groupe pittoresque auquel se rattachent les souvenirs gracieux on terribles de Sulem ou d'Endor, le Thabor avec sa belle forme arrondie, que l'antiquité comparait à un sein. Par une dépression entre la montagne de Sulem et le Thabor, s'entrevoient la vallée du Jourdain et les hautes plaines de la Pérée, qui forment du côté de l'est une ligne continue. Au nord, les montagnes de Safed, en s'inclinant vers la mer, dissimulent Saint-Jean-d'Acre, mais laissent se dessiner aux yeux le golfe de Khaïfa. Tel fut l'horizon de Jésus. Ce cercle enchanté, berceau du royaume de Dieu, lui représenta le monde durant des années.' De schrijver, nooit verlegen om eene korte nabetrachting, en steeds bereid om wanneer hij in zijn verhaal van het bijzondere aan een of ander rustpunt genaderd is te besluiten met iets algemeens, scheidt van dit hoofdstuk (het tweede in de rij) met de volgende opmerking: 'Si jamais le monde, resté chrétien, mais arrivé à une notion meilleure de ce qui constitue le respect des origines, veut remplacer par d'authentiques lieux saints les sanctuaires apocryphes et mesquins où s'attachait la piété des âges grossiers, c'est sur cette hauteur de Nazareth qu'il bâtira son temple. Là, au point d'apparition du christianisme et au centre d'action de son

fondateur, devrait s'élever la grande église où tous les chrétiens pourraient prier. Là aussi, sur cette terre où dorment le charpentier Joseph et des milliers de Nazaréens oubliés, qui n'ont pas franchi l'horizon de leur vallée, le philosophe serait mieux placé qu'en aucun lieu du monde pour contempler le cours des choses humaines, se consoler de leur contingence, se rassurer sur le but divin que le monde poursuit à travers d'innombrables défaillances et nonobstant l'universelle vanité.'

Met het aangeboren talent, waarvan ik daareven zeide dat het behoort medegerekend te worden onder de door Renan geraadpleegde bronnen, bedoel ik den scheppenden geest die hem in al zijne werken en zeer bijzonder in dit zijn jongste werk ter zijde staat, en die nog iets anders is als des arbeiders liefde voor zijne taak. Op die liefde zinspeelt de schrijver in zijne opdragt, wanneer hij zegt: 'Si parfois tu craignais pour ce livre les étroits jugements de l'homme frivole, toujours tu fus persuadée que les âmes vraiment religieuses finiraient pas s'y plaire.' Aan het slot van zijne inleiding vermeldt hij haar met name: 'Si l'amour d'un sujet peut servir à en donner l'intelligence, on reconnaîtra, j'espère, que cette condition ne m'a pas manqué. Pour faire l'histoire d'une religion, il est nécessaire, premièrement, d'y avoir cru (sans cela, on ne saurait comprendre par quoi elle a charmé et satisfait la conscience humaine); en second lieu, de n'y plus croire d'une manière absolue; car la foi absolue est incompatible avec l'histoire sincère. Mais l'amour va sans la foi.' Zonder deze liefde kan niemand een waardig leven van Jezus schrijven. Zij is hier de voorname drijfveer. Doch aandrift en vermogen zijn twee onderscheiden zaken; en terwijl duizenden alligt in hun gemoed den lust zullen voelen ontwaken om eene taak als deze te ondernemen, zal er niet meer dan een gevonden worden die kracht genoeg heeft om van het willen tot het ontwerpen en van het ontwerpen tot het uitvoeren te komen. Eene door Renan-zelf gebezigde vergelijking maakt dit verschil aanschouwelijk: 'Supposons qu'en restaurant la Minerve de Phidias selon les textes, on produisît un ensemble sec, heurté, artificiel; que faudrait-il en conclure? Une seule chose: c'est que les textes ont besoin de l'interprétation du goût, qu'il faut les solliciter doucement jusqu'à ce qu'ils arrivent à se rapprocher et à fournir un ensemble où toutes les données soient heureusement fondues. Serait-on sûr alors d'avoir, trait pour trait, la statue grecque? Non; mais on n'en aurait pas du moins la cari-

cature: on aurait l'esprit général de l'oeuvre, une des façons dont elle a pu exister.' Hetgeen hier genoemd wordt *l'interprétation du goût*, en op eene andere plaats *la raison d'art*, is de factor waarop ik het oog heb: 'La raison d'art en pareil sujet est un bon guide; le tact exquis d'un Goethe trouverait à s'y appliquer.' De heer Renan stelt op den voorgrond dat elk leven van Jezus, zal het dien naam met eere mogen dragen, voor een deel moet zijn eene schepping: 'Dans un tel effort pour faire revivre les hautes âmes du passé, une part de divination et de conjecture doit être permise.' Dat hij van dezen hefboom, bij de zamenstelling van zijn geschrift, met zelfbewustheid gebruik heeft gemaakt, is het kenmerk van zijne meerderheid. Het voorname onderscheid tusschen alle andere levensbeschrijvers van Jezus en hem komt hierop neder dat bij hen gevonden wordt 'un ensemble sec, heurté, artificiel,' bij hem daarentegen een bezield en levend geheel. Doch terwijl zijn boek door het toepassen der zoo even genoemde kunstwet een deel van hemzelven en van zijn eigen wezen geworden is, in zoodanige mate dat men monnikenwerk verrigten zou met hem te willen wederleggen en dat hem te overtreffen het eenige middel is om hem uit het veld te slaan, kan het niet anders of ook de grenzen en schaduwzijden van zijnen geest komen zoodoende aan het licht. Dit gevolg is onvermijdelijk; en hoe hoog Ernest Renan bij mijne lezers ook moge aangeschreven staan - eene vereering die ik deel, want ook in mijne schatting is de schrijver van *la Vie de Jésus* een van de begaafdste en daarbij een van de edelste schepselen onzer eeuw - zij zullen het mij niet ten kwade duiden indien ik eenige voorbeelden bijbreng tot aanduiding van hetgeen mij toeschijnt zijn hoofdgebrek te zijn.

Renan is van oordeel dat Jezus met niemand geschikter vergeleken kan worden dan met Franciscus van Assisi, en dat van alle godsdienstige bewegingen de italiaansche der 13de eeuw het meest overeenkomt met die galileesche waaraan het Christendom ontsprong. 'Le grand mouvement ombrien du 13e siècle est, entre tous les essais de fondation religieuse, celui qui ressemble le plus au mouvement galiléen.' En onmiddellijk daarna: 'François d'Assise est l'homme du monde qui, par son exquise bonté, sa communion délicate, fine et tendre avec la vie universelle, a le plus ressemblé à Jésus.' Dit is aan den eenen kant zeer goed gezien. In elk geval verdient deze vergelijking de voorkeur boven menige andere, inzonderheid boven die met Socrates of Kant. Jezus behoort voor den

geschiedschrijver tot de orde der godsdiensthelden, der leidslieden van het godsdienstig geloof onder de volken, en daarom is elke gelijkstelling van hem met den stichter van deze of gene school van wijsbegeerte een averegtsch middel om door te dringen tot de kennis van zijn karakter. Ook dankt Renan aan zijne opvatting van Jezus als geloofsheld sommigen van zijne beste bladzijden. ‘Pour bien comprendre la nuance de la piété de Jésus,’ zegt hij, ‘il faut faire abstraction de ce qui s'est placé entre l'Évangile et nous. Déisme et panthéisme sont devenus les deux pôles de la théologie. Les chétives discussions de la scolastique, la sécheresse d'esprit de Descartes, l'irréligion profonde du 18e siècle, en rapetissant Dieu, et en le limitant en quelque sorte par l'exclusion de tout ce qui n'est pas lui, ont étouffé au sein du rationalisme moderne tout sentiment fécond de la divinité. Si Dieu, en effet, est un être déterminé hors de nous, la personne qui croit avoir des rapports particuliers avec Dieu est un “visionnaire,” et comme les sciences physiques et physiologiques nous ont montré que toute vision surnaturelle est une illusion, le déiste un peu conséquent se trouve dans l'impossibilité de comprendre les grandes croyances du passé. Le panthéisme, d'un autre côté, en supprimant la personnalité divine, est aussi loin qu'il se peut du Dieu vivant des religions anciennes. Les hommes qui ont le plus hautement compris Dieu, Çakya-Mouni, Platon, saint Paul, saint François d'Assise, saint Augustin, à quelques heures de sa mobile vie, étaient-ils déistes on panthéistes? Une telle question n'a pas de sens. Les preuves physiques et métaphysiques de l'existence de Dieu les eussent laissés indifférents. Ils sentaient le divin en eux-mêmes. Au premier rang de cette grande famille des vrais fils de Dieu, il faut placer Jésus.’ In sommige voorname bijzonderheden wordt dit algemeene met treffende juistheid toegepast. Daaronder reken ik in de eerste plaats des schrijvers verklaring van de hooge gedachte die Jezus omtrent zichzelven koesterde en van de onbeperkte eischen van overgave en gehoorzaamheid die hij aan zijne discipelen stelde. Aan het slot van deze bladzijde vindt men tevens eene of twee dier wonderspreuken gelijk onze schrijver ze gaarne bezigt en waaraan hij een deel van zijne niet altijd even bevattelijke tegenstanders te danken heeft: ‘Jésus ne faisait à ses disciples aucun raisonnement; il n'exigeait d'eux aucun effort d'attention. Il ne prêchait pas ses opinions, il se prêchait lui-même. Souvent des âmes très-grandes et très-désintéressées présentent, associé à beau-

coup d'élévation, ce caractère de perpétuelle attention à elles-mêmes et d'extrême susceptibilité personnelle, qui en général est le propre des femmes. Leur persuasion que Dieu est en elles et s'occupe perpétuellement d'elles est si forte qu'elles ne craignent nullement de s'imposer aux autres; notre réserve, notre respect de l'opinion d'autrui, qui est une partie de notre impuissance, ne saurait être leur fait. Cette personnalité exaltée n'est pas l'égoïsme; car de tels hommes, possédés de leur idée, donnent leur vie de grand coeur pour sceller leur oeuvre: c'est l'identification du moi avec l'objet qu'il a embrassé, poussée à sa dernière limite. C'est l'orgueil pour ceux qui ne voient dans l'apparition nouvelle que la fantaisie personnelle du fondateur; c'est le doigt de Dieu pour ceux qui voient le résultat. Le fou côtoie ici l'homme inspiré; seulement le fou ne réussit jamais. Il n'a pas été donné jusqu'ici à l'égarement d'esprit d'agir d'une façon sérieuse sur la marche de l'humanité.' Hetgeen hier in het voorbijgaan omtrent het vrouwelijk karakter gezegd wordt - 'ce caractère de perpétuelle attention à elles-mêmes et d'extrême susceptibilité personnelle, qui en général est le propre des femmes' - herinnert aan meer dan eene plaats waar de schrijver melding maakt van Jezus betrekking tot de vrouwenwereld in zijne eigen omgeving. Bij de behandeling van dit kiesch en teeder onderwerp, door hem aangeroerd met een talent waarbij de reinheid met de innigheid om den voorrang dingt, heeft de gedachte aan Franciscus van Assisi hem sommige voortreffelijke diensten bewezen. Even als in de evangelien, zoo bekleeden ook in Renans biografie de galileesche vrouwen eene aanmerkelijke plaats in het leven van Jezus. Deze vrouwen zijn nu eens moeders, en in dat geval treden zij op met hare kinderen aan de hand of op den arm: 'Quand il descendait dans une maison, c'était une joie et une bénédiction. Il s'arrêtait dans les bourgs et les grosses fermes, où il recevait une hospitalité empressée. En Orient, la maison où descend un étranger devient de suite un lieu public. Tout le village s'y rassemble; les enfants y font invasion; les valets les écartent; ils reviennent toujours. Jésus ne pouvait souffrir qu'on rudoyât ces naïfs auditeurs; il les faisait approcher de lui et les embrassait. Les mères, encouragées par un tel accueil, lui apportaient leurs nourrissons pour qu'il les touchât. Des femmes venaient verser de l'huile sur sa tête et du parfum sur ses pieds. Les disciples les repoussaient parfois comme importunes; mais Jésus, qui aimait les usages antiques et tout ce qui indique la simplicité du coeur, répa-

rait le mal fait par ses amis trop zélés. Il protégeait ceux qui voulaient l'honorer. Aussi les enfants et les femmes l'adoraient.' Elders komt deze hulde aan den persoon van Jezus meer in het bijzonder van den kant dier vrouwen die met het oog op haar schuldig levensgedrag in het Nieuwe Testament met den algemeenen naam van zondaressen aangeduid worden: 'Des femmes faibles ou coupables, surprises de tant de charme, et goûtant pour la première fois le contact plein d'attrait de la vertu, s'approchaient librement de lui. On s'étonnait qu'il ne les repoussât pas. "Oh! se disaient les puritains, cet homme n'est point un prophète; car, s'il l'était, il s'apercevrait bien que la femme qui le touche est une pécheresse." Jésus répondait par la parabole d'un créancier qui remit à ses débiteurs des dettes inégales, et il ne craignait par de préférer le sort de celui à qui fut remise la dette la plus forte. Il n'appréciait les états de l'âme qu'en proportion de l'amour qui s'y mêle. Des femmes, le coeur plein de larmes et disposées par leurs fautes aux sentiments d'humilité, étaient plus près de son royaume que les natures médiocres, lesquelles ont souvent peu de mérite à n'avoir point failli. On conçoit, d'un autre côté, que ces âmes tendres, trouvant dans leur conversion à la secte un moyen de réhabilitation facile, s'attachaient à lui avec passion.' Het verheven gevoel waarmede Jezus deze toegenegenheid beantwoordde wordt in een ander verband aldus aangeduid: 'Ses relations intimes et libres, mais d'un ordre tout moral, avec des femmes d'une conduite équivoque s'expliquent par la passion qui l'attachait à la gloire de son Père, et lui inspirait une sorte de jalousie pour toutes les belles créatures qui pouvaient y servir.' Hieraan tegenover staat de schildering van zijne gevoelens ten aanzien van haar die, als Maria Magdalena of als de zusters van Lazarus, hem aanhingen met de stille teederheid van een onbezoedeld vrouwenhart: 'Jésus ne se maria point. Toute sa puissance d'aimer se porta sur ce qu'il considérait comme sa vocation céleste. Le sentiment extrêmement délicat qu'on remarque en lui pour les femmes ne se sépara point du dévouement exclusif qu'il avait pour son idée. Il traita en soeurs, comme François d'Assise et François de Sales, les femmes qui s'éprenaient de la même oeuvre que lui; il eut ses sainte Claire, ses Françoise de Chantal. Seulement il est probable que celles-ci aimaient plus lui que l'oeuvre; il fut sans doute plus aimé qu'il n'aima.' En aan dit alles wordt de kroon opgezet door de fijngevoelde en het hart van den schrijver veree-

rende onderstelling dat Jezus in zijne laatste levensdagen, onder den invloed der twijfelingen die men den zielestrijd in Gethsemane pleegt te noemen, met weemoed zal hebben teruggedacht ook aan de liefde dier edele vrouwen: ‘Durant ses derniers jours, le poids de la mission qu'il avait acceptée pesa cruellement sur Jésus. La nature humaine se réveilla un moment. Il se prit peut-être à douter de son oeuvre. La terreur, l'hésitation s'emparèrent de lui et le jetèrent dans une défaillance pire que la mort. L'homme qui a sacrifié à une grande idée son repos et les récompenses légitimes de la vie éprouve toujours un moment de retour triste, quand l'image de la mort se présente à lui pour la première fois et cherche à lui persuader que tout est vain. Peut-être quelques-uns de ces touchants souvenirs que conservent les âmes les plus fortes, et qui par moments les percent comme un glaive, lui vinrent-ils à ce moment. Se rappela-t-il les claires fontaines de la Galilée, où il aurait pu se rafraîchir; la vigne et le figuier sous lesquels il aurait pu s'asseoir; les jeunes filles qui auraient peut-être consenti à l'aimer? Maudit-il son âpre destinée, qui lui avait interdit les joies concédées à tous les autres? Regretta-t-il sa trop haute nature, et, victime de sa grandeur, pleura-t-il de n'être pas resté un simple artisan de Nazareth? On l'ignore.’

Men zal mij toestemmen dat al deze schoone lijnen en deze zachte kleuren tot een en denzelfden type behooren. Dit beeld van Jezus is een heiligenbeeld. Men bemerkt er aan dat de evangelieboeken waaraan het ontleend is voor Ernest Renan de waarde hebben van de legende eens kerkheiligen; en in zoo ver de grootsten onder deze heiligen met Jezus behooren tot de orde der geloofs- of godsdienstheIden, moet ieder het betrekkelijk regt van deze opvatting erkennen. Daarentegen meen ik het gestadig volhouden van dit karakter, zoo stelselmatig als dit door Renan gedaan wordt, met betrekking tot Jezus een anachronisme te mogen noemen; een ontrouw worden aan tijd en oord, een uitwisschen van persoonlijke eigenaardigheden, een daarvoor in de plaats stellen van iets ongelijkslachtigs, en in een woord een verzaken van niet meer of minder dan de geschiedenis zelve. Wanneer ik lees: ‘Cette grande fondation fut bien l'oeuvre personnelle de Jésus. Pour s'être fait adorer à ce point, il faut qu'il ait été adorable. L'amour ne va pas sans un objet digne de l'allumer, et nous ne saurions rien de Jésus si ce n'est la passion qu'il inspira à son entourage, que nous devrions

affirmer encore qu'il fut grand et pur. La foi, l'enthousiasme, la constance de la première génération chrétienne ne s'expliquent qu'en supposant à l'origine de tout le mouvement un homme de proportions colossales' - wanneer ik aan het slot des werks deze volkomen juiste opmerking aantref, ben ik nogtans niet bevredigd. De schrijver is zeer welsprekend in het verkondigen van Jezus grootheid. Jezus is volgens hem de grootste van alle menschenkinderen die ooit geleefd hebben. Met het opschrift *Nouvelles Paroles d'un Croyant* zou men uit zijne biografie een aantal bladzijden bij elkander kunnen stellen, waarin dit karakter door hem met onveranderlijke getrouwheid aan Jezus toegeschreven wordt. Doch onder de daden die hij Jezus laat plegen, en zoo ook onder de aandoeningen waarvoor Jezus naar zijne meening vatbaar zal geweest zijn, komen er sommigen voor die dit zelfde karakter van onovertroffen grootheid mijns inziens opheffen. Ik erken dat de historieschrijver het regt heeft om van Jezus te zeggen en te gissen: 'Il n'a pas été impeccable; il a vaincu les mêmes passions que nous combattons; aucun ange de Dieu ne l'a conforté, si ce n'est sa bonne conscience; aucun Satan ne l'a tenté, si ce n'est celui que chacun porte en son coeur. De même que plusieurs de ses grands côtés sont perdus pour nous par la faute de ses disciples, il est probable aussi que beaucoup de ses fautes ont été dissimulées.' Doch het verhaal van Ernest Renan is van de aanstonds daaraan vastgeknoopte tegenstelling: 'Jamais personne autant que Jésus n'a fait prédominer dans sa vie l'intérêt de l'humanité sur les petitesses de l'amour-propre,' niet altijd de zijdelingsche bevestiging en somtijds eene regtstreeksche ontkenning. Wanneer er te verstaan gegeven wordt dat Jezus, toen hij tot jaren van onderscheid gekomen was, medegedaan heeft aan het zoeken eener providentiële beteekenis achter den toevalligen naam dien hij van Jozef en Maria bij zijne geboorte ontving ('peut-être lui-même, comme tous les mystiques, s'exaltait-il à ce propos'); wanneer er gezegd wordt dat Jezus onderdanigheid aan de wereldlijke magt geweest is 'un respect plein d'ironie' en dat hij in den grond der zaak de schouders ophaalde over de inbeelding eener overheid waaraan hij zich voor het uitwendige onvoorwaardelijk onderwierp ('sa soumission aux pouvoirs établis, dérisoire au fond, était complète dans la forme'); wanneer het heet dat het toedienen van den doop, waarmede Jezus naar het voorbeeld van Johannes zich in het begin van zijne loopbaan zal hebben bezig gehouden,

eene dier zaken was waaraan hij voor zichzelf weinig waarde hechtte en wier populariteit-alleen hem noopte tot navolging (‘le baptême avait été mis par Jean en très-grande faveur; Jésus se crut obligé de faire comme Jean: il baptisa et ses disciples baptisèrent aussi)’; wanneer er ondersteld wordt dat Jezus, hoewel verlegen met de hem toegeschreven afkomst uit het vorstelijk geslacht van David, het nogtans niet onaangenaam zal gevonden hebben om met den titel van koningszoon te worden begroet (‘comme le Messie devait être fils de David, on lui décernait naturellement ce titre, qui était synonyme du premier; Jésus se le laissait donner avec plaisir, quoiqu'il lui causât quelque embarras, sa naissance étant toute populaire’); wanneer er aan de hand gedaan wordt dat Jezus de hulde en lofzangen der galileesche kinderen zal benuttigd hebben als een middel om zijnen naam te vestigen (‘il était bien aise de voir ces jeunes apôtres, qui ne le compromettaient pas, se lancer en avant et lui décerner des titres qu'il n'osait prendre lui-même; il les laissait faire, et quand on lui demandait s'il entendait, il répondait d'une façon évasive que la louange qui sort de jeunes lèvres est la plus agréable à Dieu’); wanneer onder de redenen waarom Jezus de door Judas als verkwisting aangemerkte vrijgevigheid van Maria van Bethanie prees, ook deze gerekend wordt dat Jezus zich gaarne geëerd zag en er belang bij had dat geen eerbewijs hem ontging (‘il aimait les honneurs, car les honneurs servaient à son but et établissaient son titre de fils de David’); wanneer eindelijk van den indruk dien Jezus in zijne naaste omgeving op de harten maakte, behalve andere en aannemelijker verklaringen, eene enkele maal ook deze oplossing gegeven wordt: ‘Ces nombreuses conquêtes, Jésus les devait au charme infini de sa personne et de sa parole. Un mot pénétrant, un regard tombant sur une conscience naïve, qui n'avait besoin que d'être éveillée, lui faisaient un ardent disciple. Quelquefois Jésus usait d'un artifice innocent, qu'employa aussi Jeanne d'Arc. Il affectait de savoir sur celui qu'il voulait gagner quelque chose d'intime, ou bien il lui rappelait une circonstance chère à son coeur. C'est ainsi qu'il toucha Nathanaël, Pierre, la Samaritaine. Dissimulant la vraie cause de sa force, je veux dire sa supériorité sur ce qui l'entourait, il laissait croire, pour satisfaire les idées du temps, idées qui d'ailleurs étaient pleinement les siennes, qu'une révélation d'en haut lui découvrait les secrets et lui ouvrait les coeurs’ - wanneer dit alles medebehoort tot het organisme eener

levensbeschrijving van Jezus die uitgaat van de onderstelling dat Jezus moet geweest zijn ‘un homme de proportions colossales’ en sluit met de verzekering dat nooit iemand meer dan Jezus geschitterd heeft door het talent om ‘les petitesses de l'amour-propre’ te onderdrukken, dan komt het mij voor dat het beeld-zelf niet beantwoordt aan het prospectus van het beeld. Ik mag van den historieschrijver niet vergen dat hij mijn Christus-ideaal ongedeerd late; want voor hem is het eene nog onuitgemaakte zaak of dat ideaal van mij werkelijk in de geschiedenis wortelt. Doch regtmatig is mijn eisch dat hij te rade ga, gelijk hijzelf ook beloofd heeft te zullen doen, met zielkunde en chronologie. Al hetgeen in de aangehaalde plaatsen omtrent Jezus geleerd wordt, en de laatstelijk bijgebragte vergelijking met Jeanne d'Arc stijft mij in die verdenking, acht ik ontleend aan een anderen tijd en aan eene andere schakering van karakters. Welke onvolkomenheden Jezus ook mogen aangekleefd hebben, de door Ernest Renan onderstelde gebreken kunnen mijns inziens de gebreken van Jezus deugden niet geweest zijn. Des schrijvers gemeenzame bekendheid met het godsdienstig leven der roomsch-katholieke midden-eeuwen schijnt mij toe te dezen, aanzien zijnen blik verduisterd in stede van gescherpt te hebben. Zwakheden van deze soort kunnen eigen geweest zijn aan Franciscus van Assisi of aan Bernard van Clairvaux, niet aan Jezus van Nazareth.

Renans woordenkeus, en inzonderheid sommigen van zijne beschrijvende bijvoegelijke naamwoorden, verraden dat de door hem bij Jezus onderstelde kleingeestigheid zamenhangt met eene zwakheid van zijn eigen geest. De verwijfde uitdrukkingen ‘délicieux’ en ‘charmant’ zouden minder vaak uit zijne pen vloeijen, indien zijne eigen natuur niet voor een deel ook gekenmerkt werd door eene aan weekelijkheid grenzende weekheid. Ik heb er niets tegen dat de omstreken van Nazareth genoemd worden ‘un délicieux séjour’ en het meer van Genesareth ‘cette délicieuse petite mer de Tibériade.’ Doch het meisjesachtige bepaalt zich niet tot deze natuurbeschrijvingen. Ook de dierenwereld is er door aangedaan. ‘Il parcourait ainsi la Galilée au milieu d'une fête perpétuelle; il se servait d'une mule, monture en Orient si bonne et si sûre, et dont le grand oeil noir, ombragé de longs cils, a beaucoup de douceur’: menige jonge dame in Europa is minder bevallig dan deze aziatische muilezels. Jezus zelf, en de galileesche wereld waarin hij leeft, zijn nu en dan als overtogen met een waas van zoetsappige liefelijkheid.

De echtgenoot van den romeinschen landvoogd moge het zelve verantwoorden dat ‘le doux Galiléen’ hoofdzakelijk op haar den indruk gemaakt heeft van te zijn een ‘beau jeune homme’ wiens bloed vergoten stond te worden. Doch al het andere komt voor rekening van den schrijver. De lieden in Galilea, ‘ces bons galiléens’, zagen aanvankelijk in Jezus niet meer dan een rabbi, gelijk er voor hem meer anderen geweest waren; doch tevens was hij in hunne oogen ‘le plus charmant de tous.’ Het leven van Jezus eerste volgers, in dat schoone land en in die blijmoedig verheven stemming, is eene ‘délicieuse pastorale’ geweest. Jezus was een ‘charmant docteur’ en daarbij een ‘délicieux moraliste’; zoodat hij dan ook met zijne apostelen gehouden heeft ‘de charmants entretiens’ en hun verhaald heeft ‘de charmants apologues’, enkelen waarvan gekenmerkt werden door ‘de charmantes impossibilités.’ Sommige oudtestamentische schoonheden staan even hoog als de schoonste sieraden der evangelien, en met het zelfde regt als van ‘la délicieuse parabole du fils prodigue’ kan men spreken van ‘le délicieux psaume 84e’; het evangelisch godsbegrip daarentegen is zonder wedergade, en het jodendom zoomin als het islamisme heeft deze ‘délicieuse théologie d'amour’ ooit begrepen.

Door aldus in weinige regels bij elkander te stellen en zamen te koppelen hetgeen bij Ernest Renan op het ruime veld van vijfhonderd bladzijden verstrooid ligt, pleeg ik eene daad van geweld. Mijn overzigt is eene parodie. Doch sommige charges doen de eigenaardige physionomie van menschen of dingen beter uitkomen dan een regelmatig portret of dan eene teekening naar de natuur. Zoo vaak het sentimentele in Renan zich tot het pathetische verheft, slaagt hij uitnemend. ‘Te souviens-tu, du sein de Dieu où tu reposes’: er is in deze opdragt van het boek aan de in Palestina gestorven zusters iets gespannens, indien men wil, en daardoor icts onnatuurlijks. Hetzelfde geldt van de aan den ten doode moegeworstelden Heiland nageroepen zegenbede: ‘Repose maintenant dans ta gloire, noble initiateur!’ Doch aan beide bladzijden is eene verhevenheid eigen die met het vreemdsoortige van zulke uitboezemingen verzoent. Wordt daarentegen de schrijver, gelijk het geval is met zijne teekening van het galileesche leven, wordt hij niet gedragen op de breede en sterke vleugelen van den pathos, dan stijgt er uit zijne sentimentaliteit een muskusgeur op die aan de madeliefjes der werkelijkheid vreemd is. Mystieke wierookwalmen passen welligt bij eene roomsch-

katholieke godsdienstoefening binnen de muren van een kerkgebouw, doch in het open veld of onder de boomen van het woud worden de reukzenuwen van den eenzamen wandelaar liefst anders aangedaan.

Na deze kritiek blijft mij alleen nog over enkele hoofdbeginselen aan te wijzen waardoor het beloop des werks bepaald wordt en die den sleutel leveren tot het geheim van zijnen geest zoowel als van zijne zamenstelling. Allereerst komt hier in aanmerking des schrijvers blik (een sombere blik) op de menschelijke natuur: ‘L'humanité dans son ensemble offre un assemblage d'êtres bas, égoïstes, supérieurs à l'animal en cela seul que leur égoïsme est plus réfléchi. Mais, au milieu de cette uniforme vulgarité, des colonnes s'élèvent vers le ciel et attestent une plus noble destinée.’ Ten andere hebben wij aanteekening te houden van het beginsel dat heulen met de wereld de onvermijdelijke voorwaarde is van de verwezenlijking des ideaals: ‘Toute idée pour réussir a besoin de faire des sacrifices. On ne sort jamais immaculé de la lutte de la vie. Concevoir le bien ne suffit pas; il faut le faire réussir parmi les hommes. Pour cela des voies moins pures sont nécessaires.’ Eindelijk en voornamelijk, de wet der zedelijkheid is de toetssteen der praktische grootheid niet: ‘L'histoire est impossible, si l'on n'admet hautement qu'il y a pour la sincérité plusieurs mesures. Toutes les grandes choses se font par le peuple; or on ne conduit le peuple qu'en se prêtant à ses idées. Le philosophe qui, sachant cela, s'isole et se retranche dans sa noblesse est hautement louable. Mais celui qui prend l'humanité avec ses illusions et cherche à agir sur elle et avec elle, ne saurait être blâmé. César savait fort bien qu'il n'était pas fils de Vénus; la France ne serait pas ce qu'elle est si l'on n'avait cru mille ans à la sainte ampoule de Reims. Il nous est facile à nous autres, impuissants que nous sommes, d'appeler cela mensonge, et, fiers de notre timide honnêteté, de traiter avec dédain les héros qui ont accepté dans d'autres conditions la lutte de la vie. Quand nous aurons fait avec nos scrupules ce qu'ils firent avec leur mensonges, nous aurons le droit d'être pour eux sévères. Au moins faut-il distinguer profondement les sociétés comme la nôtre, où tout se passe au plein jour de la réflexion, des sociétés naïves et crédules, où sont nées les croyances qui ont dominé les siècles. Il n'est pas de grande fondation qui ne repose sur une légende. Le seul coupable en pareil cas, c'est l'humanité qui veut être trompée.’

Voor discussie zijn deze denkbeelden niet vatbaar. Men kan ze overnemen en in toepassing brengen, hetzij bij de behandeling van hetzelfde onderwerp in een nieuwen vorm, hetzij bij het uitwerken van een ander onderwerp. Men kan er tegen toornen, en er zijne medemenschen tegen waarschuwen als tegen eene onzedelijke theorie. Men kan er de schouders over ophalen en ze aanmerken als paradoxale declamatien. Men kan het ook bejammeren dat een man van zoo veel talent en van zoo veel invloed uit zijne historische onderzoekingen geene beter levenssappen getrokken heeft dan dit voor anderen en voor hemzelven doodelijk vergif. Doch in elk geval heeft Ernest Renan zijn leven van Jezus naar deze beginselen ingerigt, en in schier ieder hoofdstuk vindt men daarvan bij hem de bewijzen.

Alleen uit zijn wantrouwen toch in de menschelijke natuur laat het zich verklaren dat hij den apostel Johannes, uit wiens school volgens hem het vierde evangelie regtstreeks voortgekomen is en die zelf daartoe een aantal anekdotische bouwstoffen geleverd heeft, in staat acht om uit ijdelheid en kleingeestigen naijver aan de nakomelingschap te doen gelooven dat de moeder van Jezus, die bij de kruisiging niet tegenwoordig zal geweest zijn, daarbij niet-alleen zeer degelijk tegenwoordig geweest is, maar ook bij die gelegenheid door Jezus zeer in het bijzonder toevertrouwd is geworden aan de goede zorgen van hem, Johannes. ‘C'est là,’ zoo heet het in eene aanteekening op deze plaats, ‘c'est là, selon moi, un de ces traits où se trahissent la personnalité de Jean et le désir qu'il a de se donner de l'importance. Jean, après la mort de Jésus, paraît en effet avoir recueilli la mère de son maître, et l'avoir comme adoptée. La grande considération dont jouit Marie dans l'église naissante le porta sans doute à prétendre que Jésus, dont il voulait se donner pour le disciple favori, lui avait recommandé en mourant ce qu'il avait de plus cher. La présence auprès de lui de ce précieux dépôt lui assurait sur les autres apôtres une sorte de préséance, et donnait à sa doctrine une haute autorité.’ Men zict hieruit, opdat ik dit in het voorbijgaan doe opmerken, dat Renans kritiek der evangelien als het ware doorkruist en dan ook voor een deel bepaald wordt door zijne leer van den mensch. Honderd redenen zouden hem hebben kunnen bewegen om naar het voorbeeld van goede theologen afstand te doen van zijne meening aangaande het historisch karakter, of juister gezegd den historischen achtergrond, van het vierde evangelie. Aan honderd bedenkingen waarvoor zijn verhaal van het standpunt der

evangelien-kritiek thans weerloos bloot ligt, zou hij daardoor bij voorbaat den pas hebben kunnen afsnijden. Doch wij zien nu dat zijne ethica hem niet verhindert gehoor te geven aan de aanwijzingen van zijn historisch gevoel. Een aantal bijzonderheden in het vierde evangelie, zoo meent hij, kunnen zeer wel van den apostel Johannes afkomstig zijn. Zij kunnen dit, ook al is de goede trouw van dien ooggetuige geenszins onverdacht. Slechts zie de historieschrijver, bij het gebruiken van deze bron, voortaan des te scherper toe.

Partijdige vriendschap gepaard met godsdienstige geestdrift is, vooral bij vrouwen, volgens Ernest Renan tot alles in staat. ‘La foi ne connaît d'autre loi que l'intérêt de ce qu'elle croit le vrai. Le but qu'elle poursuit étant pour elle absolument saint, elle ne se fait aucun scrupule d'invoquer de mauvais arguments pour sa thèse, quand les bons ne réussissent pas.’ Dit leert zijns inziens de geschiedenis van het godsdienstig leven in onderscheiden tijden; en misschien moet naar dezen regel, zegt hij, ook het verhaal van de opwekking van Lazarus verklaard worden. ‘Fatigués du mauvais accueil que le royaume de Dieu trouvait dans la capitale, les amis de Jésus désiraient un grand miracle qui frappât vivement l'incrédulité hiérosolymite. La résurrection d'un homme connu à Jérusalem dut paraître ce qu'il y avait de plus convaincant.’ Martha en Maria verkeerden op dat oogenblik in de voor het uitvoeren van een zoodanig plan vereischte stemming: ‘L'état de leur conscience était celui des stygmatisées, des convulsionnaires, des possédées de couvent, entraînées par l'influence du monde où elles vivent et par leur propre croyance à des actes feints.’ Iemand heeft gezegd dat Ernest Renan te dezer plaatse, ten einde niet te vervallen tot de ligtgeloovigheid der vroomheid, zich der ligtgeloovigheid van het cynisme in de armen geworpen heeft. Dit is niet geheel en al juist. Martha en Maria zijn volgens Renan zeer edele en beminnelijke vrouwen geweest. Zulks was in zijn oog ook die Maria van Magdala, aan wier invloed hij zulk eene voorname plaats in de wording der verhalen aangaande Jezus opstanding uit de dooden toekent. Hij roept uit: ‘Pouvoir divin de l'amour! moments sacrés où la passion d'une hallucinée donne au monde un Dieu ressuscité!’ Doch hij is nu eenmaal van oordeel dat de groote dingen in deze wereld niet tot stand komen als ten koste van den adel ook der verhevenste karakters. Zeer bijzonder is dit volgens hem het geval geweest

met de scheppingen van het religieuse leven in den voortijd. De negentiende eeuw is of onmagtig tot het voortbrengen van iets dat daarnaar zweemt, en zulks voor een deel omdat geen volkomen eerlijk man het in den tegenwoordigen tijd van zijn geweten zou kunnen verkrijgen als godsdienststichter op te treden, of wel, indien onze eeuw eene enkele maal iets soortgelijks onderneemt, dan is zij verpligt, gelijk men leeren kan uit de lotgevallen en den opgang van het mormonisme, haren hefboom te ontleenen aan het oude tuighuis. Het denkbeeld dat mannen als Joseph Smith en Brigham Young in onze dagen, hoewel op erbarmelijke wijze, de getrouwe navolgers van de heiligen en godsdiensthelden der oudheid zijn, dit denkbeeld wordt door Renan wel niet met even zoo vele woorden uitgesproken, doch men behoeft de lijn zijner gedachte slechts een weinig te verlengen om aanstonds tot de aangeduide gevolgtrekking te komen. Ook is het een feit dat Joseph Smith in minder tijd en geheel alleen een grooter aantal proselieten gemaakt en een krachtiger staat georganiseerd heeft dan de directeuren van vele christelijke zendelinggenootschappen te zamen in den loop van vijftig jaren.

'On ne sort jamais immaculé de la lutte de la vie': vooral Renans opvatting van het leven van Jezus-zelf doet uitkomen hoe onverbeterlijk diep deze overtuiging in zijnen geest geworteld is. Alle lezers van zijn geschrift hebben opgemerkt dat volgens hem de strijd met de werkelijkheid een noodlottigen invloed uitgeoefend heeft op de ontplooijing van Jezus karakter; en hierbij denk ik niet aan de vroeger door mij aangestipte kleingeestigheden, maar aan de pijnlijke concessien die Jezus, tot vestiging van zijn werk, gedaan zal hebben aan den tijdgeest, aan den ijver zijner kortzigtige vrienden, aan de eischen eener alleen door haars inziens bovenmenschelijke daden te boeijen en tot geloof te wekken volksmenigte. Uitsluitend gedurende den tijd van zijn eerste optreden in Galilea heeft Jezus volgens Ernest Renan een waarlijk verheven en onschuldig ideaal verwezenlijkt. Het duurde toch niet lang of de aangebeden en onuitsprekelijk beminnenswaardige ebioniet werd een met de gedachte aan het naderend einde der wereld tot dweepens toe vervulde chiliast; de chiliast ging weldra eene schrede verder en onderwierp zich aan de vernederende voorwaarden der onedele rol van thaumaturg; de thaumaturg, op zijne beurt, toen hij in aanraking kwam met de vijandelijke magt die den opgang van zijn werk onmogelijk maakte,

wapende zich met geeselroeden van meer dan eene soort en werd zeloot; en eerst toen het kruis voor hem stond opgerigt te worden, toen de joodsche priesters de doodelijke hand aan hem zouden slaan, ontwaakte hij uit zijn koortsachtigen droom en kwam in den martelaar de menschenzoon weder tot zichzelven. ‘Il est sûr, au moins,’ zoo heet het, na het verhaal van de twijfelingen der laatste week, ‘que sa nature divine reprit bientôt le dessus. Il pouvait encore éviter la mort; il ne le voulut pas. L'amour de son oeuvre l'emporta. Il accepta de boire le calice jusqu'à la lie. Désormais, en effet, Jésus se retrouve tout entier et sans nuage. Les subtilités du polémiste, la crédulité du thaumaturge et de l'exorciste sont oubliées. Il ne reste que le héros incomparable de la Passion, le foudateur des droits de la conscience libre, le modèle accompli que toutes les âmes souffrantes méditeront pour se fortifier et se consoler.’ De tot fanatisme gestegen heftigheid van den strijd tegen de joodsche priesterpartij wordt in den zelfden geest aldus verklaard: ‘Il faut se rappeler que dans cette ville impure et pesante de Jérusalem, Jésus n'était plus lui-même. Sa conscience, par la faute des hommes et non par la sienne, avait perdu quelque chose de sa limpidité primordiale. Désespéré, poussé à bout, il ne s'appartenait plus. Sa mission s'imposait à lui, et il obéissait au torrent. Ce n'est pas que sa vertu baissât; mais sa lutte au nom de l'idéal contre la réalité devenait insoutenable. L'obstacle l'irritait. Sa notion de Fils de Dieu se troublait et s'exagérait. La loi fatale qui condamne l'idée à déchoir dès qu'elle cherche à convertir les hommes, s'appliquait à lui. Les hommes en le touchant l'abaissaient à leur niveau. Le ton qu'il avait pris ne pouvait être soutenu plus de quelques mois; il était temps que la mort vînt dénouer une situation tendue à l'excès, l'enlever aux impossibilités d'une voie sans sisue, et, en le délivrant d'une épreuve trop prolongée, l'introduire désormais impeccable dans sa céleste sérénité.’ Dat Jezus ter wille van het volksgeloof, en niet buiten verband met zijne eigen meeningen omtrent de kracht van het gebed, een zeker aantal dusgenaamde wonderen gedaan heeft, wordt voorgesteld als een onvermijdelijk gevolg van zijne zending als godsdienststichter: ‘Jésus dut choisir entre ces deux partis: ou renoncer à sa mission, ou devenir thaumaturge.’ De schrijver neemt aan dat een gedeelte der evangelische wonderverhalen op feiten steunen: ‘Nous admettons sans hésiter que des actes qui seraient maintenant considérés comme des

traits d'illusion ou de folie ont tenu une grande place dans la vie de Jésus.' De meening dat deze wonderverhalen enkel toevoegsels zouden zijn van later tijd is volgens hem eene al te gemakkelijke oplossing: 'Il serait commode de dire que ce sont là des additions de disciples bien inférieurs à leur maître, qui, ne pouvant concevoir sa vraie grandeur, ont cherché à le relever par des prestiges. indignes de lui. Mais les quatre narrateurs de la vie de Jésus sont unanimes pour vanter ses miracles.' Echter moet men niet meenen dat Jezus, door toe te geven aan de zwakheden des bijgeloofs, iets schandelijks of onzinnigs gedaan heeft: 'Si l'on part de ce principe que tout personnage historique à qui l'on attribue des actes que nous tenons au 19e siècle pour peu sensés ou charlatanesques à été un fou ou un charlatan, toute critique est faussée.' Ook komt hier zeer in aanmerking dat Jezus niet aanstonds begonnen is met wonderen te doen, en dat hij ze vaak niet als met blijkbaren tegenzin verrigt heeft: 'Beaucoup de circonstances semblent indiquer que Jésus ne fut thaumaturge que tard et à contre-coeur. On dirait, par moments, que le rôle de thaumaturge lui est désagréable. Il est permis de croire qu'on lui imposa sa réputation de thaumaturge, qu'il n'y résista pas beaucoup, mais qu'il ne fit rien non plus pour y aider, et qu'en tout cas, il sentait la vanité de l'opinion à cet égard. Comme cela arrive toujours dans les grandes carrières divines, il subissait les miracles que l'opinion exigeait de lui bien plus qu'il ne les faisait.' En gelijk met den thaumaturg en exorcist, zoo is het ook gelegen met den chiliast. De schrijver protesteert tegen hetgeen hij noemt de willekeur van hen die niet gedoogen dat Jezus nog iets anders zal geweest zijn als de prediker der verhevenste zede- en godsdienstleer: 'Le déisme du 18e siècle et un certain protestantisme nous ont habitués à ne considérer le fondateur de la foi chrétienne que comme un grand moraliste, un bienfaiteur de l'humanité. Nous ne voyons plus dans l'Évangile que de bonnes maximes; nous jetons un voile prudent sur l'étrange état intellectuel où il est né. Il y a des personnes qui regrettent aussi que la Révolution française soit sortie plus d'une fois des principes et qu'elle n'ait pas été faite par des hommes sages et modérés. N'imposons pas nos petits programmes de bourgeois sensés à ces mouvements extraordinaires si fort andessus de notre taille. Continuons d'admirer la "morale de l'Évangile"; supprimons dans nos instructions religieuses la chimère qui

en fut l'âme; mais ne croyons pas qu'avec les simples idées de bonheur ou de moralité individuelle ou remue le monde.' De bedoelde hersenschim van Jezus, zijn geloof aan het naderend einde der wereld en aan de openbaring van eene nieuwe maatschappij waarvan hijzelf de ziel en waarvan de armen de dignitarissen zouden zijn, mogen hier niet buiten rekening gelaten worden. Hetgeen Jezus door zijne moraal geworden is voor de nakomelingschap, ditzelfde is hij voor zijne tijdgenooten geweest door zijn chiliasme: 'Qu'il y eut une contradiction entre sa croyance d'une fin prochaine du monde et la morale habituelle de Jésus, conçue en vue d'un état stable de l'humanité, assez analogue à celui qui existe en effet, c'est ce qu'on n'essayera pas de nier. Ce fut justement cette contradiction qui assura la fortune de son oeuvre. Le millénaire seul n'aurait rien fait de durable; le moraliste seul n'aurait rien fait de puissant. Le millénarisme donna l'impulsion, la morale assura l'avenir. Par là, le christianisme réunit les deux conditions des grands succès en ce monde, un point de départ révolutionnaire et la possibilité de vivre. Tout ce qui est fait pour réussir doit répondre à ces deux besoins; car le monde veut à la fois changer et durer. Jésus, en même temps qu'il annonçait un bouleversement sans égal dans les choses humaines, proclamait les principes sur lesquels la société repose depuis dix-huit cents ans.' Wil men zich eene voorstelling vormen van het godsdienstig onderwijs van Jezus in zijn zuiversten vorm, men herinnere zich hetgeen bij hem aan dit millennium-geloof voorafgegaan is: 'Dans les derniers temps de sa vie, Jésus crut que le règne de Dieu allait se réaliser matériellement par un brusque renouvellement du monde. Mais sans doute ce ne fut pas là sa première pensée. La morale admirable qu'il tire de la notion du Dieu père n'est pas celle d'enthousiastes qui croient le monde près de finir et qui se préparent par l'ascétisme à une catastrophe chimérique; c'est celle d'un monde qui veut vivre et qui a vécu. "Le royaume de Dieu est au dedans de vous," disait-il à ceux qui cherchaient avec subtilité des signes extérieurs. La conception réaliste de l'avénement divin n'a été qu'un nuage, une erreur passagère que la mort a fait oublier. Le Jésus qui a fondé le vrai royaume de Dieu, le royaume des doux et des humbles, voilà le Jésus des premier jours, jours chastes et sans mélange où la voix de son Père retentissait en son sein avec un timbre plus pur. Il y eut alors quelques mois, une année peut-être, où Dieu

habita vraiment sur la terre. La voix du jeune charpentier prit tout à coup une douceur extraordinaire. Un charme infini s'exhalait de sa personne, et ceux qui l'avaient vu jusque-là ne le reconnaissaient plus. Il n'avait pas encore de disciples, et le groupe qui se pressait autour de lui n'était ni une secte, ni une école: mais on y sentait déjà un esprit commun, quelque chose de pénétrant et de doux. Son caractère aimable, et sans doute une de ces ravissantes figures qui apparaissent quelquefois dans la race juive, faisaient autour de lui comme un cercle de fascination auquel presque personne, au milieu de ces populations bienveillantes et naïves, ne savait échapper.’ Doch dit was nog slechts een begin. De betoovering zou nog klimmen, de geestdrift nog stijgen. Een voorgevoel van het in de liefelijkste gedaante naderend godsrijk zou zich van Jezus omgeving meester maken. De prediker van het koningschap der kinderen, de dichter der armoede, de mystagoog van het verheerlijkt ebionitisme, zou zelf den toon aangeven der algemeene stemming. De nieuwe godsdienst, die weldra in de zorgen komen zou, vierde toen hare bruidsdagen: ‘C'était l'enfance, en effet, dans sa divine spontanéité, dans ses naïfs éblouissements de joie, qui prenait possession de la terre. Tous croyaient à chaque instant que le royaume tant désiré allait poindre. Chacun s'y voyait déjà assis sur un trônc à côté du maître. On s'y partageait les places; on cherchait à supputer les jours. Cela s'appelait *la bonne nouvelle;* la doctrine n'avait pas d'autre nom. Un vieux mot, *paradis*, que l'hébreu, comme toutes les langues de l'Orient, avait emprunté à, la Perse, et qui désigna d'abord les pares des rois achéménides, résumait le rêve de tous: un jardin délicieux où l'on continuerait à jamais la vie charmante que l'on menait ici-bas. Combien dura cet énivrement? On l'ignore. Nul, pendant le cours de cette magique apparition, ne mesura plus le temps qu'on ne mesure un rêve. La durée fut suspendue; une semaine fut comme un siècle. Mais qu'il ait rempli des années ou des mois, le rêve fut si beau que l'humanité en a vécu depuis, et que notre consolation est encore d'en recueillir le parfum affaibli. Jamais tant de joie ne souleva la poitrine de l'homme. Un moment, dans cet effort, le plus vigoureux qu'elle ait fait pour s'élever au-dessus de sa planète, l'humanité oublia le poids de plomb qui l'attache à la terre, et les tristesses de la vie d'ici-bas. Heureux qui a pu voir de ses yeux cette éclosion divine, et partager, ne fût-ce qu'un jour, cette illusion sans pareille! Mais plus heureux

encore, nous dirait Jésus, celui qui, dégagé de toute illusion, reproduirait en lui-même l'apparition céleste, et, sans rêve millénaire, sans paradis chimérique, sans signes dans le ciel, par la droiture de sa volonté et la poésie de son âme, saurait de nouveau créer en son coeur le vrai royaume de Dieu!'

Mijne lezers mogen het mij ten goede houden indien ik menige bijzonderheid van Renans geschrift, de door hem gevolgde indeeling van het leven van Jezus betreffend, onaangeroerd gelaten heb. Hij draagt over de instelling van het Avondmaal en over de betrekking tusschen Jezus en Johannes den Dooper, om niet meer dan deze twee punten te noemen, afwijkende meeningen voor die het de moeite waardig zou geweest zijn mede te deelen en te toetsen. Mijn toeleg is geweest om bij voorkeur den geest van het werk te doen uitkomen; en daar dit niet heeft kunnen geschieden zonder tevens al hetgeen er voor kerkelijke christenen aanstootelijks in dit geschrift voorkomt in een kort bestek zamen te dringen, breng ik ten slotte over dit ergerlijke nog een enkel woord in het midden.

In de oogen van het kerkgeloof heeft Renans opvatting van het karakter van Jezus noodwendig iets monsterachtigs. De orthodoxie zou een zelfmoord plegen indien zij met dit boek vrede sloot, of ook tot niet meer dan een vergelijk met den schrijver kwam. Hare banbliksems konden zonder schade voor hare reputatie iets puntiger zijn en minder den indruk maken van met plakgoud overtogen blik; ook behoefden er niet zoo vele incongruiteiten te kleven aan de steenen die zij den godslasteraar naar het hoofd slingert. Doch men zou al zeer weinig regt moeten laten wedervaren aan de menschelijke natuur, indien men het wilde afkeuren dat het kerkelijk christendom Ernest Renan verfoeit en uitwerpt. De christelijke regtzinnigheid is van alle magten op deze wereld diegene wier toorn en verdere ongeregtigheden de meeste aanspraak hebben op vergiffenis. Voor haar bestaat het onderscheid tusschen vorm en wezen niet; en hetgeen anderen haar fanatisme noemen, is voor haarzelve en in hare eigen oogen pligtmatige ijver tot verdediging en verbreiding der ondeelbare waarheid. Doch het onafhankelijk publiek, in welks schatting de hoogste goederen des levens buiten den catechismus liggen, en dat misschien zeer ten onregte geene sympathie gevoelt voor eene zij het ook met makkabeeschen heldenmoed ontstreden godsdienstwet, waardeert den hartstogt der regtzinnigheid, zonder daarom Ernest Renan in het ongelijk te stellen. Diens teekening van het leven van Jezus moge

nog zoo onbevredigend zijn, dit onderscheidt haar niet van het christusbeeld der orthodoxie. Beide voorstellingen hebben dit onbevredigende veeleer met elkander gemeen en, zoo ergens, hier is het snijpunt dier voor het overige zoo ver uiteenloopende lijnen. De overgeleverde leer omtrent den persoon van Jezus is ontegenzeggelijk geschikt voor de openbare godsvereering gelijk die in alle christenlanden plaats heeft. De Jezus van Ernest Renan daarentegen kan in de christelijke kerk niet gepredikt worden, en een lied te zijner eer zou daar een wanklank zijn. Doch deze praktische bruikbaarheid, bovendien een ondergeschikt kenmerk van waarheid en in het geheel geen onderpand van verhevenheid, is ook het eenige waardoor de christologie der bestaande kerkgenootschappen, in het oog van den onpartijdigen toeschouwer, voordeelig afsteekt. Verlaat men voor eene wijl dit onzijdig terrein en plaatst men zich op het door Ernest Renan gekozene, dan blijkt het aangeduide voorregt niet aanzienlijk genoeg om al het andere goed te maken. Het zwaarste moet dan het zwaarst wegen. Op het standpunt van Renan is het kerkelijk christusbeeld eene benaauwende nachtmerrie, en men zou aan de billijkheid te kort doen indien men hem de vrijheid ontzegde of de kracht misgunde om zich dien drukkenden last van de borst te wentelen. Indien hier spraak kon zijn van toerekenbaarheid, dan zou de schuld van Renans geschrift verhaald moeten worden op het kerkelijk christendom, en niet aan hem maar aan de kerkleer zou de door hem gegevene ergernis te wijten zijn. Een fransch criticus der vorige eeuw heeft naar waarheid gezegd: ‘Ceux qui blâment les colères de l'esprit de critique ne songent pas assez que l'homme de goût a reçu vingt blessures avant d'en faire une.’ Al kan het niet ontkend worden dat *la Vie de Jésus* den regtzinnig-geloovigen christen kwetsen moet in sommige van zijne dierbaarste overtuigingen, dit is geene reden om Ernest Renan te veroordeelen. Zijn boek is eene daad van zelfverdediging, en het zou niet betamen dat de orthodoxie in deze wereld het privilegie genoot slagen te mogen toebrengen zonder op hare beurt ook slagen terug te ontvangen. Zelve teistert zij de hoofden en bindt zij de gewetens met eene duldelooze leer; en het kan voor hare vorming slechts dienstig zijn te ondervinden dat onder het bestuur van een regtvaardig God zulke daden hier beneden niet straffeloos gepleegd worden. Overigens ben ik voor mijzelven niet van oordeel dat de menschheid ten eeuwigen dage zal moeten blijven kiezen tusschen twee even

onaannemelijke zaken: eene in de oogen der eenen gedrochtelijke kerkleer en eene in de schatting der anderen gedrochtelijke geschiedenis. Er zullen vreedzamer tijden aanbreken dan de onze is; en geen beter middel om die toekomst voor te bereiden dan getrouwheid in het arbeiden elk aan onze eigen taak[1].

CD. BUSKEN HUET.

1 Deze aankondiging was voltooid, en voor een deel reeds afgedrukt, toen Prof. Scholtens toespraak aan zijne studenten, insgelijks handelend over Renans geschrift, nog te mijner kennis moest komen. Nu die openingsrede als brochure in het licht verschenen is, zal het aan mijne lezers aangenaam zijn te vernemen dat er onder de vrijzinnige theologen van den eersten rang ten minste een gevonden wordt die, in weerwil van zijne bedenkingen tegen Renans kritiek der evangelien, nogtans met onbaatzuchtige waardering en zonder spijtige bekrompenheid *la Vie de Jésus* begroet als eene oorspronkelijke en ernstige historische studie. *On est toujours l'hérétique de quelqu'un*, en zoo was het ook te vreezen dat het werk van Ernest Renan het aanzijn geven zou aan eene nieuwe orthodoxie. Er waren liberale godgeleerden die, hoewel ook hunnerzijds in ruchtbaren onmin met de overlevering, echter overvloedig dreigden te zullen worden in het aanbevelen van hunne eigene, minder aanstootelijke en voor de instandhouding der christelijke gemeente dienstiger opvatting van het leven van Jezus. Aan Prof. Scholten komt de eer toe den verderen wasdom van deze apologetische proeven in tijds gestuit te hebben. De regten van het vrije onderzoek zijn met waardigheid door hem gehandhaafd, en in het uitspreken van een onafhankelijk oordeel heeft niemand hem overtroffen.

Politiek overzigt.

AMSTERDAM, 25 October 1863.

De *ballon d'essai* is door den geachten afgevaardigde van Arnhém, den Heer Groen van Prinsterer, opgelaten bij de discussie over het adres van antwoord der Tweede Kamer op de troonrede. 't Was anterieur aan de eerste en tweede opstijging van den *Géant* van den photograaf Nadar. In de troonrede waren de heugelijke gebeurtenissen van 1813, de bevrijding van de fransche heerschappij, het herwinnen van ons zelfstandig volksbestaan, de terugroeping van het geliefde Oranjestamhuis en de vestiging van het grondwettig koningschap niet herdacht. De Tweede Kamer achtte het niet ongepast, in haar antwoord van die gebeurtenissen dankbare melding te maken; zij was in haar regt; zij deed, naar onze bescheiden meening, wél, tot den koning, uit dat stamhuis gesproten, te spreken van hare erkentelijkheid voor de zegeningen van het nieuwe tijdvak, dat bij den terugkeer van zijn doorluchtigen grootvader op den nederlandschen grond werd geopend. Maar zoozeer wij die handeling billijken, zoozeer betreuren wij, dat de Heer Groen aanleiding zocht of vond, om zijne wapenen weder tegen zijn ouden vrlend te keeren en uit het stilzwijgen der Troonrede de gevolgtrekking te distilleren, dat het ministerie niet in de volksvreugde en nationale belangstelling scheen te deelen, die het aanstaand vijftigjarig herinneringfeest in alle oorden des lands opwekte. Hij meende dat stilzwijgen te moeten verklaren uit de omstandigheid, dat de Troonrede uitging van *het* ministerie en wel van *dit* ministerie; hij beschouwde het in de rigting, in de staatsregtelijke theorie van dit kabinet, dat het meer den constitutionelen koning dan den historischen op den voorgrond stelde.

De zoon van den stadhouder, Prins Willem den Vijfden, is ook naar onze meening geen historische koning; hij droeg een roemrijke historische naam, die hem allermeest en allereerst aanspraak gaf op de liefde en de hulde zijner landgenooten; die, bij de vestiging van het koningschap, van zelven de gedachte deed geboren worden hem, en hem bij voorkeur, de kroon aan te bieden. Zeer zeker, daar is tusschen ons vorstenhuis en het volk een historisch verband, of liever een historische band, doordat ze gedurende nu bijna drie eeuwen in lief en leed met elkander hebben gedeeld, en die band is een sterke en innige; maar de erkenning van dien band is geheel iets anders dan de erkenning van historisch koningschap. Ons koningschap rust op onze grondwet en is zuiver constitutioneel, maar het rust daarom op niet minder hechten grondslag dan de koningschappen van Gods genade. De liefde van het volk voor het stamhuis, waarmede het zijne vrijheid heeft bevochten en bevestigd, deed het grondwettig verbond tusschen koning en natie in 1813-1814 tot stand komen. Maar het is ons hier minder om de staatsregtelijke theorie zelve te doen, dan om de wijze, waarop van sommige zijden de oppositie tegen het ministerie wordt gevoerd. Wij zijn niet blind voor de fouten en zwakheden van dit kabinet, maar wij verlangen een loyalen, een koninklijken strijd, en wij hebben een afkeer van alles, wat naar verraderlijke taktiek, naar eene perfide bestrijding zweemt; wij deinzen terug voor een beroep op de hartstogten en vooroordeelen der massa, zoowel der beschaafde als der onbeschaafde; wij bewonderen geene vernuftige welsprekendheid, die aan kwaadsprekendheid zou kunnen doen denken. Niets is gemakkelijker, dan de volksbegrippen te cajoleren, met geliefkoosde leuzen te wuiven en de welbeminde groote trom te roeren voor het weinig muziekale oor der politici, die achter de kiezers staan; wij zeggen niet: er onder.

Verwijten als deze: het ministerie is niet nationaal; het heeft onze glorierijke herinneringen niet lief; het bemint Oranje minder dan wij; het is de vreesachtige en ootmoedige dienaar van een Napoleon; het rigt de koloniën te gronde; het wil de koloniale baten niet gaarne hebben; het is ongodsdienstig, onprotestantsch en wat er in dien gedachtenloop meer te vinden zij; al deze verwijten zouden welligt soms het vermoeden kunnen doen ontstaan, alsof men den hefboom der opruijing geen gansch verwerpelijk instrument vond. Voor de mogelijkheid van zulk een vermoeden moet, dunkt ons, een ieder

zich wachten, die geroepen is 's lands belangen te behartigen en mede te werken tot een krachtig, werkzaam en weldadig bestuur.

Het adres van antwoord op de troonrede werd met overgroote meerderheid aangenomen, en zelfs de Heer van Groltstein verklaarde den Heer Groen niet ontvankelijk in zijne retrospectieve aanvallen op de traktaten met België en de nota aan Rusland over de Poolsche kwestie. De nanut-betrachting van den overigens even geestigen als handigen anti-revolutionairen tirailleur heeft echter, zoo wij ons niet vergissen, aan zijn eigen oogmerk beantwoord; zij bleef zonder resultaat, maar het is ook niet de vrucht, die de geachte afgevaardigde verlangt; het is slechts de vruchtbaarheid. De Heer Groen toch heeft het zelf erkend, dat de discussie voor hem slechts een borduurraam is.

De Eerste Kamer heeft met algemeene stemmen het adres van antwoord aangenomen, en bij de korte discussie daarover eene welwillendheid en zucht tot medewerking geopenbaard, welke wij met vreugde begroeten en ons - die aan resultaten hechten - veel goeds doen hopen van de nieuwe zitting. In de vacature voor den Heer Hartevelt werd door de provinciale staten van Zuid-Holland voorzien door de benoeming van den Heer Joost van Vollenhoven van Rotterdam, eene keuze, waarmede wij zeer zijn ingenomen, omdat de nieuwbenoemde bekend staat als een braaf, flink en degelijk man van verlichte denkbeelden en voortvarenden ijver. Evenzoo meenen wij reden van tevredenheid te mogen hebben over de verkiezing van den Heer Beyma thoe Kingma als afgevaardigde van het distrikt Dokkum, in plaats van den Heer Kingma. De Heer van der Heyden Reinestein is - gelijk te verwachten was - met groote meerderheid te Assen herkozen.

Zoo zijn dan nu de beide Kamers der Staten-Generaal weder voltallig, wij zouden bijna schrijven: slagvaardig voor de gewigtige maanden November en December, het tijdstip, waarop, bij gelegenheid der begrootingsdiscussiën, de politiek der regering en de geheele huishouding van staat door haar worden getoetst en gekeurd. Zuiver politieke woordenwisseling schijnt ons echter dit jaar te kunnen worden gemist; de politieke rigting van dit kabinet is bij vóór- en tegenstanders te wèl bekend, dan dat daarover eenig misverstand mogelijk zij. Zijne gedragingen en handelingen daarentegen kunnen en moeten noodzakelijk ieder jaar het onderwerp zijn der parlementaire kritiek. Moge 't zijn eene kritiek der ‘reinen Vernunft’, vrij van

iedere sentimentspolitiek, welke om haar subjectief karakter tot niets anders leiden kan dan tot sensiblerie of sentimentalisme of - erger nog - tot de intellectuëele nabootsing dier twee eigenschappen.

Wij vinden ons tot het uitspreken van dezen wensch te meer genoopt, omdat de discussiën in de Tweede Kamer over het voorstel der regering tot het stichten van een paleis voor de beide Kamers der Staten-Generaal - als een monument van het grondwettig verbond tusschen vorst en volk, vóór omstreeks vijftig jaar gesloten, - ons toeschijnen aan die sentimentspolitiek te offeren. Met genoegen constateren wij dat het aantal harer priesters zich tot de Heeren Groen, van Lijnden, de Brauw en van Goltstein heeft bepaald; maar met leedwezen tevens vermelden wij, dat de Heer van Eck het eenige lid der liberale partij is geweest, die het woord heeft gevoerd ter bestrijding van de inquisitie van bedoelingen en van de min of meer bedekte insinuatiën, die onder de vlag dier wet tegen de regering werden gerigt. Het komt ons voor, dat de liberale leden der Kamer niet wèl doen bij dergelijke woordenwisseling het stilzwijgen te bewaren. Voorzeker, de taak der beantwoording van zulke aanvallen is den Heer Thorbecke allezins toebetrouwd; maar het heeft geene houding, dat geen der leden, die hem wenschen te ondersteunen, zich met warmte aangordt om de verwijten te weêrleggen, om vooral de taktiek te ontwapenen, welke men tegen de regering van de andere zijde bezigt. Wanneer twee hetzelfde doen, is dat niet hetzelfde. De minister, die zich verdedigt en die antwoordt, of de volksvertegenwoordiger, die voor dien minister het woord opvat en hem verdedigt: ziedaar twee zeer verschillende zaken, verschillend in vorm en in beteekenis. 't Ware te wenschen, dat de liberale partij niet uit gemakzucht zich tot het aanhooren der debatten bepaalde, maar bij iedere discussie van hare meening deed blijken, want 't heeft inderdaad in onze parlementaire annalen eene vreemde houding, wanneer men daarin alleen de tegenstanders ontmoet en de voorstanders nooit de taak der verdediging en der refutatie op zich ziet nemen.

Het ontwerp tot het stichten van een paleis voor de vergaderingen der Staten-Generaal bood een vruchtbaar veld ter bespiegeling over de vaderlandsliefde en nationaliteit van het ministerie. Men verweet het een gemis aan deelneming in de volksvreugde over de gebeurtenissen van 1813; men zag in het plan eene bedekte huldiging der volkssouvereiniteit, terwijl men terzelfder tijd aan het

kabinet ten laste legde, dat het door den afwijkenden vorm der koninklijke boodschap pressie trachtte uit te oefenen op de vertegenwoordiging en het ontwerp trachtte te doen voorkomen als de uitdrukking van een persoonlijken wensch des Konings. Men ging zoover, van zelfs de officiëele onthouding aan de feestelijkheden, die in de Novemberdagen zullen plaats hebben, toe te schrijven aan vrees, om Keizer Napoleon onwelgevallig te zijn; men vergeleek de zaak bij eene opgewonden improvisatie, bij een ‘toast’; men verbond daarmede een speldeprik op het bijwonen der plegtige opening van de eerste lijnen der staatsspoorwegen; men poogde *plus royaliste que le roi* te zijn en het denkbeeld te opperen, om voor den Koning een paleis of een standbeeld op te rigten; maar men vergat in het enthousiasme van - den aanval, dat de regering met den Koning aan het hoofd bezwaarlijk daartoe het initiatief kon nemen, en terwijl aan de eene zijde den Heer Thorbecke zijne ontkenning werd verweten van hetgeen de Heer Groen onder de benaming van ‘de souvereiniteit van het huis van Oranje’ naast en boven onze geschreven Grondwet tracht te pas te brengen, werd door den ouden geachten vriend verklaard, dat *feitelijk* die souvereiniteit niet meer bestond.

Hoe is het mogelijk - vragen we ons zelven af - te gewagen van volkssouvereiniteit bij de discussie over een ontwerp, dat zich ten doel stelt eene duurzame herinnering te stichten aan het grondwettig koningschap, aan de vestiging der constitutionele monarchie in Nederland; over een gebouw, bestemd voor de vergaderingen van de wetgevende magt, volgens de grondwet gekozen?

Wij vragen niet, of het passend is, aan eene regering een toestand toe te dichten, waarin hare zinnen beneveld zijn, en zij 't gebruik harer kalme rede heeft gemist; wij vragen ook niet, of het waardig en betamelijk mag worden genoemd in het Nederlandsche ministerie eene onderdanige vrees en een ontzag voor eenen vreemden monarch te onderstellen, welke, zoo zij bestonden, het aan de minachting der natie zouden prijs geven en bij de geestdrift, opgewekt door de herdenking aan onze bevrijding van Frankrijk, alligt tot demonstratiën zouden kunnen leiden, even gevaarlijk als ondoordacht. Wij vragen dit niet; het kan, dunkt ons, geene vraag zijn.

Met waardigheid en ernst heeft dan ook de Minister gezegd, dat hij het beneden zich achtte, op dergelijke insinuaties te antwoorden; maar wij mogen toch niet nalaten ons innig leedwezen uit te spre-

ken, dat men het waagt tot dergelijke wapenen de toevlugt te nemen. 't Herinnert te veel aan *tout sert en ménage*, om aan hem, die ze hanteert, een andere verdienste toe te kennen dan die: van voor niets terug te deinzen, zelfs niet voor eene mogelijke verschijning van het volk op de straat in eenen oogenblik van opgewondenheid.

Wie lust hebbe, de verantwoordelijkheid van dergelijke hulpmiddelen op zich te nemen; wie aan de waardigheid van het parlement geen afbreuk meent te doen door ministeriëele voorstellen met feestdronken - welligt op het dessert, *entre la poire et le fromage?* - te vergelijken, wij benijden eene oppositie niet, die zulk een - zullen wij hier wel zeggen: zedelijken? - heldenmoed bezit.

Wat nu het Novemberfeest zelf betreft, ook wij hechten daaraan eene groote, gewigtige en heugelijke beteekenis. Onze politieke wedergeboorte, onze terugkeer in de rij der onafhankelijke staten, onze bevrijding van harde, vreemde overheersching, gedeeltelijk door eigen kracht en beleid, bovenal door eendragtigheid in 't beslissende oogenblik; de hereeniging van ons volk met het geliefde huis van Oranje; de oplossing van de oude republiek der Geuniëerde Provinciën in één Nederlandschen staat; de overgang van oligarchie tot grondwettig koningschap; de dageraad van een nieuw, een verjongd leven op stoffelijk, geestelijk en politiek gebied; ziedaar feiten, waarvan het vijftigjarig herdenken voorzeker bij ons allen levendige belangstelling en warme opgetogenheid zal wekken. Met erkentelijkheid herinnere de natie zich dan ook dien gezegenden ommekeer, die heilrijke revolutie, dat morgenrood van het Heden; met bewustheid viere zij feest en vergete in hare vreugde niet uit het vijftigjarig tijdvak de vele wijze en waarschuwende lessen te trekken, welke het voor onze toekomst bevat.

Door nagemaakte geestdrift kan wel de volksstem in diapason verhoogd, maar de volksvreugde en dankbaarheid niet vermeerderd worden. 't Moge wel worden bedacht!

Men heeft in de pers het armzalig middel der feestelijke opening van de staatsspoorwegen te baat genomen, om den Minister van Binnenlandsche Zaken van inconsequentie en zucht tot ostentatie te beschuldigen, en een weêrgalm - gekuischt en getemperd van toon - van dat verwijt deed zich ook in de Tweede Kamer hooren. Erbarmelijker en kinderachtiger oppositie hebben wij zelden bijgewoond; wij erkennen echter, dat ze niet vrij van hatelijkheid was, en zoo

de strijd moet afdalen tot de proporties van een steekspel onder water, dan is deze wijze van oorlogvoeren wel aanbevelenswaardig. Behoort hij echter ridderlijker, krachtiger en edeler te zijn, dan zal eene vingerwijzing volstaan om het onderscheid tusschen een lans en een bakerspeld te doen gevoelen.

De exploitatie der staatsspoorwegen, toevertrouwd en toegekend aan eene particuliere onderneming, die alle waarborgen biedt van soliditeit, van ijver en bekwaamheid, heeft zeker bij allen, die de ontwikkeling der bijzondere krachten voorstaan, onverdeelden bijval gevonden. Als een zwaard van Damokles hing ons 't ongeluk boven het hoofd, dat de staat zelf ook de bediening der spoorbanen, door haar aangelegd, zou moeten op zich nemen en ze duur en slecht zou moeten exploiteren, met een onzekere kans op eindelijk voordeel, maar met de volkomen zekerheid van het creëren van duizende staatsambtenaren. Onberekenbaar zouden, zoowel uit materiëel als politiek oogpunt, de gevolgen van dat stelsel zijn geweest, en wij kunnen ons niet genoeg verheugen, dat de particuliere nijverheid en ondernemingsgeest te hulp zijn geroepen om diensten te verrigten op een gebied, waarop de staat geen schrede behoort te doen. Hoe minder de burgerij zich gewent te leunen op de regering; hoc minder zij alleen in staatsbetrekkingen haar heul en haar heil zoekt, des te krachtiger zal zij zich ontwikkelen en naar middelen omzien om door de bevordering van haar eigene welvaart den algemeenen bloei van het land te verhoogen.

Met eene voortvarendheid en eenen goeden wil, welke onze waardering verdienen en veel goeds doen hopen voor de toekomst, heeft de maatschappij tot exploitatie der staatsspoorwegen zich beijverd twee sectiën voor het verkeer te openen: de lijn Breda-Tilburg, en de lijn Harlingen-Leeuwarden. Bij de feestelijke opening dezer lijnen waren de ministers tegenwoordig en woonden zelfs het feestmaal bij, door de directie der maatschappij gegeven; de Minister van Binnenlandsche Zaken ging zelfs nog verder; hij stelde - zoo als de Heer de Brauw, *mal à-propos* van de wet tot het stichten van een paleis voor de Staten-Generaal, de goedheid had ons te herinneren, op ieder diner een feestdronk in!

Welk eene onvergefelijke ijdelheid en lust om zich te laten bewierooken; welk eene, slechts van den Heer Thorbecke te verwachten inconsequentie, straalt in deze berispelijke handelingen door! Zou 't ook zijn om Frankrijk te believen, of schuilt er wederom eene

verkapte huldiging van de stoom-souvereiniteit in? Het zijn slechts insinuatiën, die wij wagen.

De Heer Thorbecke is inconsequent, omdat hij den aanleg der spoorwegen voor rekening van den staat in der tijd heeft afgekeurd, en nu hij Minister van Binnenlandsche Zaken is, en die aanleg *wet* is geworden, toch de wet uitvoert en met kracht en voortvarendheid er de hand aan slaat, opdat de staat zoo spoedig mogelijk die kostbare taak ten einde brenge en van al de daaraan bestede millioenen rente trekke; hij is inconsequent, omdat hij nu, door zijne tegenwoordigheid, toont belang te stellen in het welslagen van het werk en in het debuut der onderneming, aan wie hij zulk een gewigtigen en veelomvattenden werkkring heeft geconcedeerd; hij had de Heeren van Hall en van Heemstra moeten uitnoodigen in commissie bij die opening tegenwoordig te zijn en hun de gelegenheid schenken de lauweren te oogsten, waarop zij aanspraak hadden.

Vergeet men welligt, dat - afgescheiden van alle andere consideratiën - de Minister van Binnenlandsche Zaken als officiëel en niet als privaat persoon bij deze gelegenheid optrad; - dat hij namens de regering den contractant ter eener zijde vertegenwoordigde; dat het ministerie zeker van laakbare onverschilligheid zou kunnen worden beschuldigd, zoo 't zijne deelneming niet betuigde in de aanvankelijke voldoening van eene volksbehoefte, van eenen volkswensch? Wil men welligt voorbijzien, dat ieder minister verpligt is, te goeder trouw en met ijver en goeden wil, uitvoering te geven aan de wetten des lands, ook aan de zoodanige, die hij in beginsel heeft bestreden, en dat het algemeen belang - onverschillig van vóór- of tegenstanders van den aanleg van spoorwegen door den staat - dringend eene krachtige voortzetting, eene spoedige voltooijing van het aangevangen werk vordert? Zou, onder anderen, de Heer van Goltstein, hoe gewoon hij ook moge zijn geraakt aan de overtreding van 's lands wetten, zelfs van de grondwet, door dit kabinet, zou hij niet eene ditmaal gegronde grief kunnen doen gelden, wanneer men met laauwheid en blijkbaren tegenzin de wet op de spoorwegen uitvoerde?

De weinige feiten, die wij in de buitenlandsche politiek hebben op te teekenen, hebben ons deze maand de welkome gelegenheid verschaft stil te staan bij onze binnenlandsche verschilpunten. Wij hebben onze ‘Kamer’ gehouden, maar moeten, in weêrwil van het barre jaargetij, toch de reis naar vreemde landen aanvaarden. Vóór de de-

batten over de begrooting, hopen wij echter weder thuis te zijn; mogt onze terugkomst eenige dagen worden vertraagd, wij vleijen ons, dat sommige leden der oppositie, uit *haute courtoisie* voor ons en uit welwillendheid voor hun 'ouden vriend', de algemeene beraadslagingen over de politieke rigting van het kabinet wel wat zullen willen rekken. Om de beleefdheid reeds vooraf te beantwoorden, zullen wij ditmaal onze eerste visite maken aan den Heer von Bismarck-Schönhausen; wij mogten anders te laat komen. Wij mogen toch aannemen, dat zijne ministeriëele dagen geteld zijn, welke gedragslijn de Koning van Pruissen ook voorloopig volgen zal. De zoogenaamde grondverkiezingen hebben op verpletterende wijze tegen het ministerie getuigd. Door de stemgeregtigden in het geheele land zijn met overgroote meerderheid liberale kiezers gekozen of herkozen, en het kan niet twijfelachtig zijn, dat door dezen de liberale leden van het huis der afgevaardigden op nieuw zullen worden benoemd en de vroegere meerderheid dus niet alleen zal behouden, maar waarschijnlijk nog zal versterkt worden. De uitslag dezer verkiezingen is te gewigtiger, omdat men nu althans in Pruissen niet zal kunnen beweren, dat de drijfkracht der liberale pers daarop invloed heeft uitgeoefend. Men weet, dat zij door de verordening op de drukpers van 1° Junij en het stelsel der waarschuwingen, magteloos is gemaakt. Terwijl hare stem zweeg, liet men daarentegen met welgevallen de feodale organen het hooge woord voeren, en wat heeft het gebaat? Het zwijgen der liberale bleek welsprekender dan de woordenrijkheid der reaktionaire pers, en het volk heeft nu duidelijk genoeg geantwoord op de vraag, of zij de politiek van von Bismarck-Schönhausen begeert, of zich schaart aan de zijde der meerderheid van het vroegere huis der afgevaardigden. De minister-president is te veel intellectueel antirevolutionair, om dit wanhopige antwoord niet te begrijpen.

Zelfs de nationaliteits-hefboom, het oostenrijksche hervormingsplan, hoe handig ook in beweging gebragt, heeft geene jonkers kunnen opwerken, en wederom is de proef op de natie mislukt. De rij der proefnemingen behoort nu te worden gesloten, en men heeft te kiezen tusschen wijziging van regeringsbeginselen of een - hoe dan ook aangekleeden - *coup d'état*.

Het is niet onvermakelijk te lezen, van welke middelen het ministerie zich heeft bediend, en welke de toon is, door zijne organen aangeslagen vóór en na de grondverkiezingen. Zoo beklaagt zich de Zeidlitsche Correspondenz op aandoenlijke wijze over het gedrag der

ambtenaren. ‘Wat de deelneming der ambtenaren betreft’, schrijft ze' ‘zoo liet deze wel veel te wenschen over; vooral heeft zich de halsstarrige klasse der geheimraden weder onderscheiden door afwezigheid of door opzettelijke versnippering hunner stemmen. In een enkel grondkiesdistrikt ontbraken niet meer dan zeven geheimraden en één hofpianist; in een ander waren twaalf ambtenaren afwezig en stemden er acht met de partij van den vooruitgang.’

Treurig inderdaad, vooral van den hofpianist, die toch meer oor moest hebben voor de melodie der antirevolutie.

Hoe overigens op de verkiezingen zelven van hooger hand is gewerkt, bewijst het antwoord des Konings aan den oud-lutherschen leeraar Besser, van de gemeente Steingrund, waarin hij verklaart, dat alleen zij, die de politiek van zijn ministerie steunen, waarmede hij verklaart zich volkomen te vereenigen, hem welgevallig kunnen zijn. In het Kreisblatt van Ost-Priegnitz prijkt eene bekendmaking van den landraad, welke te schilderachtig is, om haar niet mede te deelen:

‘De Heer Kamerheer von Jena auf Nettelbeck heeft zich tot Zijne Majesteit den Koning gewend met de vraag, of de kandidaten, door Priegnitz vooropgesteld, namelijk de Heer opper-president von Jagow te Potsdam, de president en geheim-justitieraad Breithaupt en de Heer Majoor von Blucher te Berlijn, aan hoogstdeszelfs inzigten beantwoorden en of Zijne Majesteit zou willen toestemmen, dat zijne beslissing onmiddellijk ter kennis van de kiezers werd gebragt.’

Hierop heeft de Heer kamerheer von Jena het volgende telegram ontvangen:

‘Babelsberg, 16 October 1863.

Ik vereenig mij met de drie kandidaten, die gij voorstelt, en geef u de verlangde magtiging.

Willem.’

De landraad Persius - zou de man een hekeldicht hebben geschreven? - haast zich een en ander ter kennisse te brengen der onafhankelijke kiezers van Priegnitz.

Voegt men nu hierbij, dat het antwoord des konings aan den predikant Besser overal te Berlijn aangeplakt en verspreid werd; dat vele leden der feodale partij hunne onderhoorigen en leveranciers op straffe van ongenade opzweepten om in hunnen geest te stemmen; dat naauwkeurige opgaven verlangd werden van al de ambtenaren, die ter stembus waren opgekomen; dat een pamflet van den ‘arbeider’ Eichler overal werd rondgestrooid, waarbij de stemgeregtigden

tegen de kapitalisten en fabriekanten, die tot de liberale partij behooren, werden opgehitst, en dat zelfs de ondersteuning van den bekenden demagoog Lassalle niet werd versmaad; dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen van de middelen, waarmede de electorale strijd in Pruissen door de feodale partij werd gevoerd, en dan zal men te meer de beteekenis waarderen der overwinning, door de liberalen behaald tegenover het reaktionaire kabinet.

Maar wij wenden ons af van dit tooneel van verdeeldheid tusschen vorst en volk, gevolg der toepassing eener te kwader ure aangenomene reaktionaire politiek; - weldadiger dan de aanblik der magtelooze pogingen van het Berlijner ministerie, is ons de feestviering te Leipzig op den 19^{den} October, den gedenkdag van den merkwaardigen slag, die zulk een beslissenden invloed op het lot van Europa uitoefende.

Van alle kanten stroomen de berigten toe omtrent de wijze, waarop het jubilé is gevierd, en met echt-duitsche geestdrift gaf men zich aan de vreugde over. Mogt het herdenken aan de bevrijding van de fransche heerschappij tevens bevorderlijk zijn aan de emancipatie van binnenlandsche reactie en feodaliteit!

Ook te Weenen heeft eene plegtigheid plaats gehad, zediger en stiller van uitdrukking, maar van groote beteekenis. De afgevaardigden van Zevenbergen hebben den 20sten October plaats genomen op de banken van de algemeene vertegenwoordiging der oostenrijksche monarchie, van den Rijksraad, en de zevenbergsche kanselier, Graaf Nadasdy, aan de ministeriëele tafel.

Een groote, zedelijke triumf mag deze optreding der zevenbergsche afgevaardigden in het oostenrijksche parlement voor het beginsel der eenheid van de monarchie worden genoemd; zij is de voorbode van de aansluiting der nog ontbrekende deelen, waaruit het mozaiek van haar gebied bestaat.

Oostenrijk zet met kracht zijn bondshervormingsplan door. Door graaf Rechberg is eene ministerconferentie te Neurenberg bijeengeroepen van de duitsche staten, die zich aan de oostenrijksche voorstellen hebben aangesloten. Aan die conferentie is deelgenomen door de ministers van Beijeren, Wurtemberg, Hanover, Saksen, Hessen-Darmstadt, Nassau, Saksen-Gotha, Saksen-Meiningen en Lippe-Schaumburg; de opkomst was dus niet talrijk en de resultaten zijn het nog minder, zoo verre zij te onzer kennis zijn gekomen. Er schijnt besloten te zijn, dat Oostenrijk 't eerst op de pruissische tegenvoorstellen antwoorden zal, en de overige staten dat antwoord door afzon-

derlijke nota's zullen ondersteunen; er is beslist, dat de drie punten, door Pruissen als basis van onderhandeling aangegeven, onaannemelijk zijn, en dat men blijft volharden bij het plan, door het vorstencongres te Frankfort vastgesteld.

Zoo wij nu nog de troostrijke mededeeling hierbij voegen, dat de bondsexecutie tegen Denemarken nog niet heeft plaats gehad; dat in geen der duitsche bondsstaten ernstige krijgstoerustingen worden gemaakt en Lord Russell twee nota's aan den Bondsdag heeft gerigt, waarin hij hem waarschuwt voor de gevaren, waaraan de voltrekking der executie Duitschland en geheel Europa zou blootstellen; wanneer wij daaruit op nieuw meer hoop putten, dat de goedige duitsche Michel 't bij de diepzinnige bedreiging en bij den toestand van theorie zal laten, dan meenen wij genoegzaam de duitsche politiek der afgeloopen weken te hebben herinnerd.

Noch in de poolsche kwestie, noch in den amerikaanschen burgeroorlog hebben beslissende stappen en gewigtige voorvallen plaats gehad. De representant van de nationale poolsche regering, prins Czartoryski, heeft te Londen eene voortreffelijke redevoering ten gunste van zijn land uitgesproken en den opstand verdedigd tegen het karakter van ultramontanisme, dat men daaraan van sommige zijden heeft toegekend.

In de Vereenigde Staten blijken de kansen van de Noordelijken minder gunstig te worden, en zoo de Zuidelijke generaal Lee er in slaagt eene schitterende overwinning te behalen, dan zal zeker bij de groote europesche mogendheden de erkenning van het Zuiden zeer ernstig ter sprake worden gebragt.

De omarming der fransche keizerin door de spaansche koningin, heeft ons niet van hare aandoenlijke zijde belang ingeboezemd, maar alleen om het aesthetisch contrast tusschen de gracieuse, slanke en bevallige Eugénie en de ietwat kolossale buste en overige proportiën der spaansche souvereine.

Met meer belangstelling volgen wij den jeugdigen George I, Koning der Hellenen, die zich te Toulon naar zijn nieuw land en vaderland heeft ingescheept; wij volgen hem met onze beste wenschen; maar wij benijden hem niet.

Qui nous délivrera des Grecs et des.....

Bibliographisch album.

De toekomst der Nederlandsche Bank, door N.G. Pierson. Haarlem, A.C. Kruseman, 1863.

De vraag naar het beste stelsel van circulatiebanken - een vraag welke vroeger hier te lande niet dan hoogst zelden behandeld werd - heeft in de jongste maanden plotseling eene menigte pennen bij ons in beweging gebragt. Meer bijzonder zijn in de laatste weken, nu het oogenblik nadert waarop de Staten-Generaal over het bankoctrooi zullen beslissen, verschillende personen opgestaan die het stelsel van een monopoliebank in bescherming nemen, en daarbij in verzet komen tegen het afwijkend gevoelen, dat ik de vrijheid nam eenige maanden geleden in dit tijdschrift te verdedigen[1]. Ik zou de beslissing tusschen hen en mij met volkomen vertrouwen aan het publiek hebben overgelaten, wanneer dezer dagen de Heer Pierson zich niet in den strijd was komen mengen. Zijne brochure, houdende verdediging van de concept-Bankwet, onderscheidt zich door degelijkheid van behandeling en door eene kennis van het onderwerp in kwestie, welke zijne anonieme medestanders misschien ook bezitten, maar van welke zij in hunne hier bedoelde geschriften juist geen bijzondere blijken hebben gegeven. Gaarne had ik intusschen, de Bankwet aan haar lot overlatende, met het bespreken van de bovengenoemde brochure gewacht, tot ik dat op een rustig oogenblik zou kunnen doen en zoo uitvoerig als het belang van de zaak eischt, maar een zeer opgewonden artikeltje in het *Handelsblad* van heden, 26 October, legt mij bijna de zedelijke verpligting op om zonder uitstel, al is het dan ook maar in weinige woorden, nader van mijn gevoelen te doen blijken. Immers dat artikeltje, geschreven in den stijl van een Poolsch legerberigt, is bestemd om den volke te verkondigen, dat de partij, welke vrijheid van bankwezen in haar schild voert, na in de laatste dagen reeds gevoelige verliezen te hebben geleden, nu eindelijk geheel is in de pan gehakt. In zijne opge-

1 Behalve de brochure van den Heer Pierson, kwamen mij nog deze drie anonieme opstellen in handen: 1°. *Het Ministerie Thorbecke en het monopolie der Nederlandsche Bank;* 2°. *Een leekenopinie*, overgedrukt uit de Oude Rotterdamsche Courant; 3°. *Is vrijheid van papieruitgifte wenschelijk?* een ingezonden stukje in het laatste nommer van *de Economist*.

wondenheid over de behaalde overwinning gaat de schrijver zoover van te verzekeren, dat zij, die de omvergehaalde banier nu nog zouden willen volgen, aan Nederland eene circulatie voorbereiden als die van de Oostenrijksche *valuta*, dat wil zeggen een circulatie van staatspapierengeld en van billetten met gedwongen koers, uitgegeven.... door vrije banken? neen door de meest omvattende monopoliebank van Europa, welke, dank zij haar aanhoudend verkeer met den staat, alleen meer zonden op haar geweten heeft dan alle andere monopoliebanken te zamen. De vrijheid zou dus aan Nederland brengen wat in Oostenrijk de vrucht van het monopolie is geweest. Hoe zonderling een opgewonden mensch zich soms verspreken kan!

Het voorgaande enkel als inleiding en om de beknoptheid van het hier volgend betoog te regtvaardigen.

Bij het vraagstuk van de vrije banken komen vooral twee kwestiën in aanmerking: de invloed van velerlei soort van bankpapier: 1°. op de circulatie, 2°. op de speculatiezucht. In mijn betoog van Julij 11. heb ik bijna uitsluitend het eerste punt behandeld. Waarom? Omdat daarin het populaire argument tegen de vrije banken ligt opgesloten, en omdat het meer in het bijzonder door den Minister van Finantiën in zijne memorie van toelichting in bescherming wordt genomen. Door het willekeurig verspreiden van bankpapier, dus zeide men, wordt de markt overvoerd, de circulatie in verwarring gebragt en depreciatie van het circulerend medium uitgelokt. Tegen deze bewering voerde ik aan, dat de bedoelde verwarring mij voorkwam eene onmogelijkheid te zijn, omdat zoodra het papier door te grooten aanvoer van zijne waarde mogt verliezen, het noodzakelijk daarheen zou terugkeeren, waar het nog voor zijne volle waarde gangbaar is. De circulatie regelt alzoo zich zelve, en geen bankier is in staat haar te overrompelen. De Heer Pierson is echter van een ander gevoelen; naar zijn oordeel kan de bankier zeer wel door het verleenen van faciliteiten, althans zijdelings, de circulatie dwingen. Immers wanneer hij zijn disconto of de beleeningrente verlaagt, dan lokt hij zeer velen uit om van de gunstige gelegenheid gebruik te maken, ook al bestaat er volstrekt geen behoefte aan meer circulerend medium. In Groot Brittannië en in Amerika blijkt dit gewoonlijk niet, omdat elk handelaar zijne kas bij den bankier neerlegt, zoodat de disconto's en beleeningen, hier bedoeld, eenvoudig daartoe leiden, dat de depôts worden verhoogd. Hier in Nederland is het echter anders: de handelaar houdt zelf zijn kas, en in het aangewezen geval zal men dus zien gebeuren, dat er door toedoen van den bankier werkelijk veel meer papier wordt uitgegeven dan men op het oogenblik noodig heeft. Ik heb tegen deze bewering - eene der twee hoofdstellingen van den geachten schrijver - tweederlei bedenking. Vooreerst, dat hier in geen geval kan worden

gesproken van willekeur aan de zijde van den bankier, want zal de handelaar in kwestie voor zijne wissels papier in plaats van specie aannemen of althans zijn papier behouden, dan moet het wel zijn, dat zijn belang met dat van den bankier zamenstemt. Maar in de tweede plaats moet ik opmerken, dat de bewering van den schrijver enkel steunt op een verwarring tusschen *circulerend medium* en *circulatie*, woorden van geheel verschillende beteekenis, daar men onder de laatste slechts dat gedeelte van het circulerend medium verstaat, dat werkelijk voor de circulatie dient. Wanneer de handelaar in kwestie de ontvangen billetten, ook al beloopen zij vele millioenen, in zijn brandkast wegsluit, dan geloof ik zeer gaarne dat de circulatie daardoor weinig schade lijdt, om de zeer goede reden, dat zij er volstrekt niet toe behooren. Onze handelaar is eenvoudig in de plaats gekomen van den bankier; als hij later zijne billetten te voorschijn haalt en die in omloop brengen wil, dan zal hij tegenover dezelfde natuurwet staan als onder andere omstandigheden de bankier; de maatschappij zal ze slechts aannemen als zij ze noodig heeft, en zij kan dus geen schade lijden door de overtolligheid van dat papier. Bij de beoordeeling van het *Banking principle*, legge men zijnen verdedigers geen onzin in den mond, door begrippen te verwarren, welke zij streng onderscheiden willen hebben. De circulatie van een land bestaat uit eene eeuwig wisselende som; de groote depôts, meer bijzonder bij de bankiers, vormen haar reservoir; daaruit wordt het ontbrekende aangevuld zoodra vermeerdering van ruilmiddel noodig is, en daarheen vloeit het overtollige terug, zoodra dit blijkt te bestaan. Willen de handelaren nu zelve die depôts houden en verkiezen zij, geheel ongedwongen, daarin bij voorkeur billetten neer te leggen, dan hebben zij daartoe zeker het regt, maar men doe het niet voorkomen alsof die billetten een deel van de circulatie uitmaakten. De dubbele bewering blijft dus waar: 1°. de bankier kan geen billet uitgeven dat niet een ander wil ontvangen en behouden even gaarne als specie; 2°. ontvangt deze of gene te veel, de circulatie kan daardoor nooit in verwarring komen.

De tweede stelling betreft den invloed dien de circulatiebanken op de speelzucht uitoefenen. Uitgifte van papier, zegt de Heer Pierson, is en blijft kasverruiming, en die verruiming kan aan speculatie bevorderlijk zijn. Ik zal de laatste zijn die het tegenspreekt; mijn streven was vroeger om juist die waarheid duidelijk in het licht te stellen, maar ik voegde er tevens bij, en herhaal nog: in dit opzigt staat de circulatiebank gelijk met elke andere, en daarin kan dus geen reden liggen om haar in het bijzonder regt van vrij bestaan te betwisten. Weet iemand een middel om de misbruiken van het crediet te keeren, zonder de voordeelen die het brengt op te offeren, niemand zal zulk een middel met meer sympathie ont-

vangen dan ik. Men zorge slechts niet met twee maten te meten. Als eenige bank een som van twee millioen gulden, aan anderen toebehoorende, tot het voeden van speculatie wil aanwenden, dan is het geheel onverschillig of zij die som ontleent aan depots of aan de circulatie. Ik ga zelfs verder en beweer, dat het beter is dat zij ze ontleene aan de circulatie, vooreerst: omdat die som niet zoo ligt wordt teruggevraagd, en ten andere omdat een bank, die twee millioen aan credietpapier in omloop heeft, oneindig grooter waarborgen van soliditeit oplevert dan een depositobank, welke haar geld door het voorspiegelen van hooge rente verkregen heeft. Immers de eerste geniet het vertrouwen van het geheele publiek in die mate, dat het algemeen haar papier verkiest boven de specie, terwijl de andere misschien enkel door weinigen wordt vertrouwd, en dat niet zoo zeer om gebleken soliditeit, als wel om de verleidelijke aanbiedingen die zij deed.

Er is overigens nog iets, wel geschikt om ons omtrent dat opwekken van speculatiezucht door de circulatiebanken gerust te stellen, te weten dit, dat deze banken slechts een der duizende middelen zijn, welke daartoe kunnen dienen, en dat het wegnemen van dit enkele middel op de speculatie in haar geheel geen noemenswaardigen invloed uitoefent. De handelaar is bij zijne transactiën gebonden aan de grenzen niet van zijn vermogen, maar van zijn crediet, en ook zonder dat er eenig papier tusschenbeiden komt, kan hij dat crediet dikwijls oneindig ver uitbreiden. Ik meen dat het verschijnsel op onze handelsbeurzen wel bekend is en dat daar meermalen tijden zijn voorgekomen, waarin het bleek dat eene groote menigte, zonder dat eenig bankier tusschen beiden kwam, zich zeer ver boven hare middelen verbonden en dus een crisis had uitgelokt. Ik behoef den Heer Pierson niet te herinneren aan het bekende voorbeeld, door Tooke aangehaald, van een handelaar, die tijdens den oorlog met China, zonder eenig papier hoegenaamd, met een kapitaal van £ 1200 voor £ 80,000 thee had aangekocht. Het gebeurde te Hamburg in 1857, waarover de Heer Pierson met zoo veel voornaamheid heenglijdt, blijft juist om die reden altijd gedenkwaardig; immers juist daar zag men eene uitbreiding van het crediet, grooter en kunstmatiger dan ergens anders, en toch kon de schuld niet liggen aan de circulatiebanken, om de goede reden dat deze daar ter plaatse niet werden aangetroffen.

Ik beriep mij vroeger op het voorbeeld van Noord-Amerika, waar men in 1857 eene verbazende handelscrisis beleefde, ofschoon de circulatie van de banken tot een uiterst klein bedrag was teruggebragt. Ik wilde eenvoudig aantoonen dat die banken oneindig meer met hare depôts speculeren dan met haar papier, en dat het groote gevaar alleen in de eerste, niet in de tweede bron van inkom-

sten gelegen was. En wat antwoordt mijn tegenstander? ‘Gij verstaat de kunst niet om tusschen de regels door te lezen; want anders zoudt gij weten, dat de banken alleen daarom hare depôts durfden vastleggen, omdat zij vertrouwden die welke werden teruggevraagd met billetten te zullen kunnen betalen.’ Het lezen tusschen de regels is zeker een uitnemende kunst, welke van groote scherpzinnigheid getuigt, maar er zijn deze twee gevaren aan verbonden: vooreerst dat men zoodoende wel eens verzuimt te lezen wat op de regels staat, en ten andere, dat men tusschen die regels zoo ligt aantreft, wat men gaarne zoude willen dat er geschreven stond. De Heer Pierson schijnt die gevaren niet altijd te ontkomen. Van het eerste euvel zal ik zoo aanstonds een voorbeeld geven; van het tweede volgt een ander voorbeeld hier. De crisis van 1857 in Amerika was, indien ik mij niet bedrieg, een verbazend groote kapitaalcrisis; men had buitenslands oneindig meer gekocht dan men betalen kon, en natuurlijk dus, dat men in de eerste plaats de depôts ging terugvragen. Hoe nu de Nieuw-Yorksche bankier, die de crisis zag naderen, ooit heeft kunnen gelooven, dat men in plaats van specie papier zou terugvragen, dat binnenslands niet noodig en buitenslands niet bruikbaar was, is enkel te verklaren wanneer men aan dien nuchteren handelaar eene mate van naïveteit wil toekennen, waarvoor hij naar ik meen volstrekt onvatbaar is.

Ik meen nu genoeg te hebben gezegd om het verlangde categorisch antwoord te kunnen geven op deze vraag: ‘Toegegeven voor een oogenblik dat de papieruitgifte noch een crisis kan in het leven roepen, noch ze in gehalte kan doen toenemen, is en blijft het dan niet roekeloos en onverantwoordelijk voor eene regering, die de zorg voor een goed geordend geldwezen tot haren pligt rekent, zich van die zorg af te maken door ze over te laten aan instellingen, die blijkens de ervaring en blijkens de verzekeringen onzer tegenstanders zelve, zoo ligt hare krachten te boven gaan en in gebreke blijven aan hare verpligtingen te voldoen?’ Antwoord: ‘Ik acht dit noch roekeloos noch onverantwoordelijk, want wat betreft de circulatie, deze laat bedanken voor de hulp van wie ook, en wat aangaat de verbindtenissen door credietinstellingen tegenover derden aangegaan, ik begrijp volstrekt niet hoe de regering die met mogelijkheid kan waarborgen, en het is mij daarenboven een geheim waarom men dien trouwens onmogelijken waarborg bij een enkele credietinstelling wil trachten te verleenen en bij alle andere niet. Er is maar één afdoend middel dat de Regering hier kan bezigen, namelijk dit: de burgers diep te doordringen van de overtuiging, dat zij zelven moeten toezien, en dit middel wordt dan het best verzekerd, wanneer de Regering niet de houding aanneemt, alsof zij rondziet en met goed gevolg kan rondzien in de plaats van hen wie het aangaat.

Na het bovenstaande antwoord zal men het niet onbescheiden achten, wanneer ik mijnerzijds met de volgende categorische vragen te voorschijn kom, omdat zij naar ik meen de discussie resumeren: 1°. Kan een bankier een billet uitgeven en het laten overbrengen in de kas van eenig handelaar, wanneer die handelaar het niet even waardig keurt als specie? 2°. Aangenomen dat die handelaar zich vergist, of dat hij meer billetten heeft ontvangen dan de circulatie behoeft, kan hij ze dan gedeprecieerd in circulatie brengen, op zoodanige wijze dat deze daardoor in verwarring gerake? 3°. Indien enkele banken door jarenlange inspanning en onberispelijk beheer voor haar papier eene zekere circulatie verworven hebben, kan dan het vermogen om de speculatie te voeden, dat zij onmiskenbaar aan die nieuwe kasruimte ontleenen, iets beteekenen tegenover het vermogen dat de handel ontleent: *a.* aan het bijzonder crediet der individuen, *b.* aan de tallooze soorten van handelspapier, boekcredieten, enz., *c.* aan de magtige middelen van de groote credietmaatschappijen, welke wij allerwege rondom ons zien oprijzen, en zoo niet, is het dan consequent de toch onbetwistbare voordeelen van een vrij bankstelsel op te offeren om een kleinen molshoop weg te ruimen, terwijl de groote berg daarnevens onaangeroerd moet worden gelaten? 4°. Is de staatspolicie, door u zoo sterk aangeprezen, hier wel iets meer dan een klank? Een van beiden toch: òf die policie kan door algemeene voorschriften doelmatig worden geregeld, en waarom zouden deze dan niet even goed gelden voor tien banken als voor een; òf zij bestaat eenvoudig daarin, dat men berust in de niet te controleren handelingen van een enkele instelling, en zulk berusten is dan toch zeker niet policie houden. En nu zegge men niet, dat enkel door de concurrentie af te snijden die goede regeling reeds verzekerd wordt, want behalve dat de geschiedenis van bijna alle monopoliebanken luide protesteert tegen zulk eene bewering, zoo is het volstrekt onwaar, dat door het monopolie van de circulatiebank de concurrentie in het bankiersbedrijf - en daarop *kan* het alleen aankomen - is afgesneden. Deze bestond, bestaat en zal met al hare gevaren, trots de wet, in vervolg van tijd nog krachtiger bestaan dan ooit te voren.

In het laatste deel van mijn opstel had ik een paar onderwerpen genoemd, op welker deugdelijke regeling het bij een goed stelsel van circulatiebanken naar mijn inzien voor alles aankomt. De Heer Pierson heeft mijne beschouwingen daaromtrent gewogen en ze zeer ligt bevonden. Hij vergist zich daarbij intusschen door onder die essentiële punten ook te rangschikken het dekken van de uitstaande schulden door eene kas, althans aan een derde van het bedrag dier schulden gelijk. Zijn strijd tegen die bepaling is grootendeels een strijd tegen windmolens, want het lag volstrekt niet in

mijne bedoeling dat voorschrift bijzonder aan te bevelen; ik noemde het eenvoudig onder de voorschriften van de overgangswet, omdat de Regering en met haar velen aan zulk eene bepaling hechtten, en omdat de nadeelen daaraan verbonden mij voorkwamen minder groot te zijn dan de voordeelen. Immers al is het waar wat de schrijver zegt, dat gedwongen dekking soms eene wezenlijke belemmering zijn kan, en al is zijn beroep op hetgeen ten jare 1825 met de Bank van Engeland voorviel, hier volkomen geregtvaardigd, zulk eene belemmering doet zich toch zóó zelden voor, dat de zekerheid van altijd, althans over een derde van de uitstaande schulden te kunnen beschikken, daartegen wel mag opwegen. Wil men echter de bepaling niet, ik zal volstrekt niet als haar verdediger optreden, allerminst de altijd zeer willekeurige verhouding van 1 specie tegen 3 papier in mijne bescherming nemen. De Heer Pierson is hier echter niet gelukkig in de keus van zijne voorbeelden; volgens hem zou ook de schorsing van de Engelsche Bankacte in 1847 en 1857 getuigen tegen het systeem waarvan hij mij het bijzonder patronaat opdraagt; maar hoe is dit mogelijk, daar dat systeem in die acte niet is aangenomen? Hebben de Engelsche banken eens de som uitgegeven, welke de wet aanwijst, dan kan er geen pond sterling meer bij, of juist dezelfde som aan specie moet in kas komen; zij zijn in dat geval volstrekt magteloos om de circulatie zelfs met de onbeduidendste som te steunen. Het stelsel veelal op het vasteland aangenomen kan echter zulk een volkomen magteloosheid nooit uitwerken, omdat elke ƒ100 specie die binnenkomt de uitgifte van ƒ300 papier mogelijk maakt. Het verschil tusschen beiden is nog al belangrijk.

Wat van de gedeeltelijke dekking geldt, wil ik ook laten gelden van al de voorschriften, die naar ik opgaf in de algemeene wet zouden kunnen worden opgenomen. Die voorschriften werden niet aanbevolen als volstrekt goed of als bijzonder veel afdoende, maar eenvoudig als een middel om de uiteenloopende gevoelens tot overeenstemming te brengen. Mijne hoofdbedoeling was hen gerust te stellen, die vreesden dat het vrijmaken der circulatiebanken dadelijk ten gevolge zoude hebben, dat ook al onze nieuwe credietbanken tot het uitgeven van papier aan toonder zouden overgaan. Wat was natuurlijker van mijne zijde dan dit gezegde: indien gij vrije banken gevaarlijk acht, welnu onderwerp ze dan aan dezelfde regelen van bestuur, die gij voor het rigtig beheer der Nederlandsche Bank zoo afdoende acht. Hoe men in dat voorstel strijd kon zien tusschen mijn gevoel en mijne logica is niet gemakkelijk te vatten.

Maar welke zijn dan eigenlijk de essentiële punten, welke ik zoo bijzonder aandrong? Deze: volkomen publiciteit en een voldoend kapitaal. Ten aanzien van de publiciteit bestaat er tusschen den Heer Pierson en mij algeheele overeenstemming; maar mijne denk-

beelden omtrent het kapitaal van de Bank vinden daarentegen volstrekt geen genade in zijn oog: hij heeft de goedheid die ‘in de hoogste mate doelloos’ te noemen. En weet gij waarom? Omdat ook banken met zeer groote kapitalen soms hare betalingen moeten schorsen; die te Nieuw-York bijv. hadden in 1857 driemaal meer volgefourneerd kapitaal dan schuld. Opmerkelijk inderdaad. Maar had ik ergens gezegd dat een groot kapitaal tijdelijke schorsing kon voorkomen? Of was het noodig het tegendeel te beweren en mijne lezers te leeren dat een waarborgkapitaal enkel bestemd is om bij liquidatie het surplus van schulden te dekken? Is dit nu echter zulk een onverschillige zaak, welke de wetgever eenvoudig ongeregeld kan laten? Wanneer een bank hare betalingen schorst, doet het dan niets af, of het papier dat zij uitgaf slechts tijdelijk onbruikbaar is, dan wel of het bij gemis van genoegzaam waarborgkapitaal eenvoudig als scheurpapier moet worden weggeworpen? Hoe men in de kwestie van de circulatiebanken de zorg voor voldoend kapitaal in de hoogste mate doelloos kan noemen, is naar mijne bescheiden meening in de hoogste mate onbegrijpelijk[1].

Eindelijk een woord over het onderwerp waarmede de Heer Pierson begint: het verband tusschen onze kwestie en het algemeen beginsel van handelsvrijheid. Ik ben volkomen van zijn gevoelen wanneer hij zegt, dat de deugdelijkheid van het beginsel van vrijen handel in het algemeen nog niets bewijst omtrent de deugdelijkheid van het stelsel van vrije circulatiebanken. Die het tegendeel beweren, verliezen zich in algemeenheden welke niets afdoen en voor den wetenschappelijken man geen waarde hebben. Ik geef eveneens toe, dat de bankier onder den prikkel der concurrentie ligt tot onvoorzigtigheden wordt verleid, even ligt als de assuradeur en zoo veel anderen; maar aangezien het monopolie die concurrentie laat voortbestaan en zij zich allengs sterker ontwikkelt, vat ik niet goed hoe men dit argument toch voor eene aanprijzing van het monopolie wil doen doorgaan. Wat ik hier intusschen vooral wilde doen uitkomen is dit, dat er in het beginsel van vrijen handel een element ligt opgesloten, dat zijn uitnemend heilzame werking vooral onder de heerschappij van vrije circulatiebanken zou doen gelden,

1 De vergissing waaraan ik mij zou hebben schuldig gemaakt met betrekking tot het kapitaal van de Nederlandsche Bank bestaat niet. Ik verzoek den Heer Pierson mijne daarop betrekkelijke woorden nog eens over te lezen. Ik vroeg niet of de schulden van onze Bank *tegenwoordig* genoeg gedekt zijn, - het tegendeel te beweren zou aan waanzinnigheid doen denken, - maar merkte op dat de concept-wet in dit opzigt geen genoegzame zekerheid geeft. Wanneer onze Bank doet wat zij volgens de wet doen *mag* en ook zeker wel doen *zal*, als de gelegenheid zich aanbiedt, namelijk niet meer specie in kas houdt dan tot het dekken der uitstaande schulden gevorderd wordt, bijv. een derde dier schulden, dan is reeds bij de tegenwoordige circulatie het kapitaal veel te gering.

het beginsel van streng toezigt door de belanghebbenden zelven uitgeoefend. Hoe de heeren practici een bankbillet ook willen definieren, altijd blijft het eene verbindtenis tusschen den houder en de instelling die het uitgaf, en naarmate het publiek hiervan inniger doordrongen wordt, naar die mate zal het crediet op veiliger grondslag rusten. Kan de Regering hier de plaats van het publiek met volkomen goed gevolg innemen en zijn eigen toezigt overbodig maken, ik zou er misschien vrede mede hebben; maar niemand die dit beweert; niemand die niet erkent dat het eigen toezigt van het publiek de hoofdzaak blijft. Welnu, het is niet eene van de minste grieven tegen de monopoliebank, dat zij, door den officiëlen glimp welke haar gegeven wordt, het toezigt van de menigte verzwakt en dus aan deze iets zeer wezenlijks ontneemt, zonder daarvoor iets degelijks in de plaats te stellen. Ik beroep mij hier op een getuige, dien de tegenstanders niet wraken zullen, den anoniemen schrijver van de brochure: ‘Het ministerie Thorbecke en het monopolie van de Nederlandsche Bank.’ Wat zegt die schrijver? Het doet weinig af wat een bankbillet eigenlijk is, het komt er slechts op aan te weten welk karakter het heeft in de oogen van de menigte. Hij raadpleegt dan zijn burgerman en deze antwoordt: bankbilletten en specie zijn een. Ik geloof ook dat onze burgerman zoo spreken zou, maar wensch dan toch te vragen of dit geen getuigenis oplevert tegen ons credietstelsel, of het niet bewijst dat aan het zeer weinig afdoende toezigt van de Regering een andere controle is opgeofferd, die het stelsel van vrijheid ons zoude verzekerd hebben?

Misschien beweert de schrijver van laatstgenoemde brochure, dat ik, dus zijne hoofdstelling aannemende, noodzakelijk ook met zijne conclusie moet instemmen en erkennen dat afwijking van den bestaanden toestand werkelijk hoogst gevaarlijk zijn zou. Nog niet. Hij maakt in zijn betoog een kleine fout, die wel mag worden in het licht gesteld. Wij vragen of de vestiging van meerdere banken in hetzelfde land al of niet gevaarlijk is, en erkennen beiden, dat het antwoord op die vraag veel afhangt van het oordeel van den burgerman, hoe scheef dit ook moge uitvallen. Nu ben ik er echter zeer op gesteld dat men dien burgerman ga zoeken niet hier, waar bij ontstentenis van vrije banken de kwestie niet kan worden uitgemaakt, maar in de landen, welke werkelijk meerdere banken bezitten, in Pruissen bijv., want Engeland durf ik niet meer noemen. Als hij bijv. te Cleve komende, daar de burgerlui ondervraagt en bevinden mogt dat twee pCt. van dezen geenerlei verschil zien tusschen een stapeltje thalers en billetten van de banken te Berlijn, Maagdenburg, Dantzig en Keulen van gelijk bedrag, dan zal ik hem zijn gansche betoog dadelijk toegeven.

Wat te zeggen van den ‘leek’ die in de Oude Rotterdamsche

Courant mijn opstel ter sprake bragt? In de eerste plaats dit, dat hij zich met veel tact van zijne taak gekweten heeft. Hij neemt een allereigenaardigst standpunt in. De schrijver is leek, zoo als hij zegt, niet op de hoogte van de kwestie, en voegt er dan bij, dat zoo lang hem niet duidelijk blijkt dat de groote verandering, die men aanbeveelt, werkelijk voordeelig en onschadelijk is, hij die verwerpelijk acht. Mij dunkt het bezwaar is ligt op te lossen: de schrijver verlate zijn leeken-standpunt, onderzoeke de kwestie - aan litteratuur over het onderwerp is geen gebrek - en beslisse dan met kennis van zaken. Maar te zeggen dat men de kwestie niet kent en tegelijk dat die kwestie nog niet werd opgelost, is dunkt mij spreken als iemand die, de oogen stijf digtknijpende, eischt dat men deze of gene zaak duidelijk make voor zijne oogen, daar hij anders aan die zaak niet gelooven mag.

Mijn betoog, hoe vlugtig ook, zal belangstellenden hebben overtuigd, dat de wonden door het *Banking principle* in den strijd opgedaan, van dien aard zijn, dat zij de hoop op herstel niet geheel buitensluiten. Wat betreft de praktische resultaten van deze discussie, ik heb mij daaromtrent nooit eenige illusie gemaakt en doe het ook nu niet. Althans de hoofdbepalingen van de concept-wet zullen worden aangenomen op gronden als die welke de Heer Pierson zeker beter ontwikkeld heeft dan een zijner gemaskerde medestanders. Maar veel meer dan den invloed zijner vertoogen vrees ik den invloed van twee argumenten, welke tot nog toe door mij niet genoemd werden, en die ik ten slotte wil opgeven. Het eene ligt in het motto van de brochure ‘Het Ministerie Thorbecke’, en komt hierop neder: het crediet is een teedere plant, men kan daarmede niet te voorzigtig zijn. De toeleg is duidelijk: kan men het crediet voor kruid doen doorgaan, dan wordt de officiële zetel van dat crediet van zelf een bomvrije casemat. In den strijd die hier gevoerd wordt beteekent het motto stellig niet veel, maar met zekeren ernst voorgedragen, moet het indruk maken. Nog meer geldt dit van het tweede argument, waarop de anonieme schrijver in het laatste nommer van ‘de Economist’ zich beroept: wij hebben het nu vijftig jaren lang vrij goed gehad, en wie kan zeggen wat een verandering ons brengen zou? Zeker het is niet onder die leus dat men de wereld veroverd heeft, maar haar reagerend gezag was toch door alle eeuwen heen onbetwistbaar. Het argument komt neêr op het veiligheidsmotief waarvan ik dikwijls onder theologen hoorde gewagen: ‘geloof uit voorzigtigheid, want een ongegrond geloof is stellig minder gevaarlijk dan een niet gegrond ongeloof.’ Ongeveer eveneens is het met de vrije banken gesteld: als wij ze weren zullen ze ons zeker geen kwaad doen. Ik capituleer tegenover beide deze argumenten.

Amsterdam, 26 October.

J.T. Buijs.

***Geschiedenis van het Krankzinnigengesticht te Utrecht gedurende deszelfs* 400*jarig bestaan, door Dr. J.P.T. van der Lith, Geneesheer-Directeur van dat Gesticht. Utrecht, Kemink en Zn.* 1863.**

Wanneer men vóór veertig of vijftig jaar aan iemand de taak opgedragen had, eene beschouwing van ons krankzinnigenwezen te leveren, dan zoude hem, die naar de natuur wilde schilderen, zeker het penseel ontvallen zijn. Van alle andere zijden zoude hij ontwikkeling en vooruitgang gezien hebben, op ieder ander gebied zoude een weldadige adem van menschenliefde hem tegenstroomen, - doch tot het onderwerp zijner studie genaderd, zoude hij meenen in eene wereld verplaatst te zijn, waar menschlievendheid en verlichting onbekend waren. Hij zou den krankzinnige, den ongelukkigste van alle stervelingen, met wreede onachtzaamheid geheel aan zijn treurig lot zien overgelaten. Een ziekte der hersenen noemde men ‘dolheid’, en den rampzaligen lijder aan die kwaal werd een hok aangewezen, dat hem als een ondier opnam, dat hem achter dikke deuren en zware grendels bewaarde, die niet eerder geopend werden, dan op den dag, dat de zedelijk-doode zijn engen kerker voor de laatste rustplaats verliet. ‘Hun verblijf,’ zegt de Hoogleeraar Schroeder van der Kolk, in zijne redevoering over het krankzinnigenwezen, ‘bestond te Utrecht uit 27 hokken, die met zware deuren en grendels voorzien waren, waarin in het midden eene kleine opening was, waardoor in ijzeren bakken, die met ketenen buiten de deur waren vastgemaakt, de spijzen aan de ongelukkige bewoners werden toegereikt. Behalve een vaste krib of stroomatras, was in dezelve noch eenige bank noch tafel, zoodat zij genoodzaakt waren te staan of zich op den bodem te wentelen, wanneer zij niet den ganschen dag in hunne krib wilden blijven liggen. Hierbij moet men nog voegen, dat, wegens de geringe opening, weinig verversching van lucht plaats kon hebben, terwijl de reeds bedorvene door een in een hoek geplaatst secreet nog aanmerkelijk verergerd werd. Een groot deel der krankzinnigen was niet alleen bij nacht, maar ook bij dag daarin opgesloten, - de meeste dezer hokken kwamen uit op een algemeene plaats, die wegens slobberigheid en morsigheid, bij slecht weder, weinig gelegenheid tot beweging kon aanbieden. Voor bezigheid was geen gelegenheid; de seksen waren niet afgescheiden, en de tooneelen, die dáár plaats hadden, moeten wij met een sluijer bedekken.’

Deze schildering gaf de Hoogleeraar, nog geen 25 jaren geleden, van een gesticht, dat toen reeds bijna vier eeuwen had bestaan en de andere in ontwikkeling vèr vooruit was. Die andere, waarin de naakte lijders aan palen geklonken, op een mesthoop gekluisterd, in

een kooi vastgezet werden, of waarin hunne leden verwrongen werden op een smartelijk tortuurbed, oefenden een nog zwaarder strafgerigt uit over de ellendigen, die met een oog van wangunst op het lot der ergste misdadigers mogten nederzien. Voor andere zieken, zelfs voor hen, die hunne verachtelijke kwaal aan zich zelven te wijten hadden, werden doelmatige lokalen opgerigt, waarin ze, onder het genot eener voldoende voeding en kleeding, door arts en oppasser met kennis en liefde werden verpleegd, - doch voor de hersenzieken, die verbijsterd waren in hun verstand, werden boeijen gesmeed, hokken geopend en een strooleger gespreid, terwijl voedsel en kleeding (welke laatste zelfs geheel ontbrak bij die ongelukkigen, die door wanhoop al woester en woester werden) er wel naar uitzagen, dat ze bestemd waren voor de paria's der zamenleving. - Zoo was de toestand, toen dergelijke instellingen alleen aan broederschappen, congregaties, plaatselijke autoriteiten of particulieren toevertrouwd werden. - Zoo was ze nog onder de leus van ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’, - zoo bleef het onder de heerschappij der franschen, hoewel deze in hun eigen land reeds aan de hervormingsplannen van Pussin, Thouret, Pinel hadden moeten toegeven. Zoo stonden de zaken, toen onze eerste koninklijke regering links en regts naar maatschappelijke verbeteringen omzag. Ja, zoo weinig had men, bij de invoering eener nieuwe Wet op de openbare geneeskundige aangelegenheden, aan de Gestichten der krankzinnigen gedacht, dat Meiszner, een jaar na de invoering dier Wet, boven den ingang van onze gestichten wilde geschreven hebben de spreuk van Dante: *Lasciate ogni Speranza, voi ch' entrate*. Dit oordeel van den vreemdeling over onze gestichten, waarin door iederen bezoeker werd gedeeld en dat bijna in alle talen staat gedrukt, vond geen gehoor bij de philanthropen van ons vaderland, en bleef nog bijkans twee decenniën van volle toepassing op onze gestichten. Op Duitschland, Engeland en Frankrijk kleefde ook wel de historische smet dezer onmenschelijkheid, doch daar waren reeds vroeger, in het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw, mannen opgestaan, die met vaste hand de boeijen der ongelukkigen verbraken en de sombere holen in ziekenhuizen, de gevangenisachtige tucht in eene humane geneeskundige verpleging veranderden. Wij kenden die voorbeelden, wij kenden er de goede vruchten van, - en toch moest er nog meer dan het vierde eener eeuw verloopen, eer er bij ons een hervormer optrad, die de kwaal in het hart aantastte en bij onze natie de oogen opende voor de tergende mishandeling, waaraan de verbijsterden van geest bij ons ten prooi waren. Het duurde lang eer de geest bij ons wakker werd; doch toen dit ook eenmaal het geval was en de Hoogleeraar Schroeder van der Kolk het merkwaardige, in zijne gevolgen zoo hoogst gewigtige rapport (voorgedragen in eene vergadering van Regenten op 20 Sept. 1827) uitbragt, waaruit het maar al te dui-

delijk bleek, dat eene geheele verandering van het inwendige van het Utrechtsche Gesticht dringend noodig was om het Dolhuis in een huis van verbetering der ongelukkige krankzinnigen te herscheppen, toen bewerkten (zegt van der Lith, blz. 106) èn deze uitspraak èn de gelijkluidende wensch van alle Regenten ‘het schijnbaar wonder als met een tooverslag!’, toen verrees er uit het oude Dolhuis een Asyle, waarin voortaan de donkere nacht van onkunde en wreedheid door het licht der kennis en der liefde zoude worden weggevaagd.

En mogt reeds de uitkomst, dat men te Utrecht er in geslaagd was, een modèl tot stand te brengen van een krankzinnigen-verblijf, groot worden genoemd, grootscher nog in hare gevolgen was de redevoering, waarin de hervormer bij gelegenheid van zijn aftreden als rector magnificus der Utrechtsche Hoogeschool, in Maart 1837, in zwarte, doch ware kleuren het lot der krankzinnigen in ons Vaderland schetste en het *al te zeer verwaarloosd noemde*[1]. Deze rectorale redevoering bereidde eene geheele hervorming van ons krankzinnigenwezen voor, werd door aanzienlijken en geringen met gretigheid, maar tevens met ontzetting gelezen, en was voor de Regering eene aanleiding, om de verpleging der krankzinnigen bij de Wet te regelen en haar daarenboven aan een toezigt van staatswege te onderwerpen. Men was, na het in werking brengen van deze wet en dat toezigt, niet meer vrij in het verplegen of plaatsen van krankzinnigen, niet meer vrij in het organiseren der daartoe bestemde gebouwen, niet meer vrij in het beoordeelen van de wijze of den tijd der verpleging, maar moest zich, in al deze en nog meer andere punten, allereerst aan de voorschriften der Wet en tevens aan de regelen der wetenschap en aan den invloed van het staatstoezigt onderwerpen, om zijne inrigting onder de wettig erkende gerangschikt te zien. Deze weldadige bepalingen, door de Wet van 1841 in 't leven geroepen en door het gezag der inspecteurs gehandhaafd, deden niet alleen eene breeds reeks van bewaarplaatsen en dolhuizen uit de rij der verplegingsgestichten verdwijnen, maar gaven tevens den stoot aan vele andere, om zich op nieuw te organiseren volgens de behoeften en eischen van den tijd. Overal werd met het droevige verleden gebroken; overal werd het nare dolhuis in een vriendelijk verplegingsgesticht herschapen; overal werd het begrepen en toegepast, dat men niet met *dollen* maar met *zieken* te doen had en dat, naast eene doelmatige geneeskundige behandeling, liefde, zachtzinnigheid en medelijden als middelen ter herstelling der ongelukkigen, of ter verzachting van hun beklagenswaardig lot, moesten worden aangewend. Een naijver, die bijna aan het heilige grensde, openbaarde zich onder de thans ontwaakte regenten der gevestigde gestichten;

1 De debita cura infaustum maniocorum sortem emendandi, eosque Sanitate postra patria nimis neglecta.

ieder bestuur bevlijtigde zich de andere in verbeteringen voorbij te streven; vriendelijke woningen vervingen de oude spelonken; de dwangmiddelen werden tegen eene betamelijke vrijheid verwisseld; het gerammel der ketenen veranderde in gezang en muzijk, en waar vroeger de kille onderwerping de trekken van den waanzin verwrong, zag men thans vaak den traan der dankbaarheid vlieten langs de, door eene betere voeding, steeds gezonder gekleurde wangen. Twaalf gestichten hebben zich op dit oogenblik tot den rang van geneeskundige verheven, en daaronder staat er een (Meerenberg), dat door den vreemdeling het schoonste van Europa genoemd wordt, terwijl ook de andere, het eene in meerdere, de andere in mindere mate, zich zoodanig ontwikkeld hebben, dat ons land, hoe laat ook in den stroom der hervorming opgenomen en hoe zeer ook vroeger in alle talen der wereld gelaakt, met betrekking tot de behandeling zijner krankzinnigen, thans door iederen vreemdeling gehuldigd wordt als een modèl voor de behandeling en verpleging der zieken van geest.

‘Les etablissements neêrlandais - zegt het Rapport, uitgebragt aan den Minister van Binn. Zaken in België, door een commissie, die benoemd was om onze gestichten te bezoeken - se distinguent en général par les qualités suivantes:

La reunion sous le même toit, mais avec une séparation complète des aliénés appartenant aux diverses classes de la société, et l'application aux malades indigens des bénéfices réalisés sur les pensions des malades dans l'aisance;

L'étendue, la clarté, la gaieté des salles de réunion, et leur communication directe avec les peéaux et les jardins, ornés pour la plupart d'arbustes et de fleurs, de volières, de clapiers, et d'appareils pour les jeux et les exercises;

La propreté et la disposition convenable des bains et des douches;

L'ameublement élégant et commode des locaux et des chambres affectés aux pensionnaires;

La minutieuse propreté et les soins apportés à la ventilation, au chauffage, l'éclairage, à l'habillement;

L'arrangement judicieux et l'emploi modéré des cellules, des fauteuils de forces;

La bonne organisation du service médical, de surveillance, et le nombre élevé des agents qui y sont préposés.’

Van dien lof vinden wij de echo bij onderscheidene latere schrijvers, die onze gestichten bezocht hebben; en ieder onzer, die den nabuur eene contravisite heeft gemaakt, behoeft niet onbescheiden te zijn, om zich dien lof te laten welgevallen. - En dat is het werk niet van eeuwen, maar van slechts het vierde eener eeuw, - eene bewering, welke wij uit het werk van Van der Lith met onomstootbare bewijzen kunnen staven.

Meer dan vier eeuwen staat daar reeds het Gesticht in de oude

Bisschopstad! Voor meer dan vier honderd jaren had een philanthroop (Willem Arntsz) zijn schatten veil voor de stichting van het ‘Ellendige Gasthuis voor dolle lijders’ te Utrecht, en nog heden staat die stichting daar, die, op welke wijze dan ook, onafgebroken aan hare bestemming heeft beantwoord, d.i. door al dien tijd heen krankzinnigen binnen hare muren heeft opgenomen en verpleegd. In 1461 dacht men er bij ons reeds aan, voor de kranken van geest een Asyl te openen, waarin, gelijk van zelf spreekt, hun beklagenswaardig lot zoude moeten verbeterd worden. Van der Lith brengt ous dan ook terug tot het oogenblik, dat de poorten van dit toevlugtsoord voor verbijsterden geopend werden, en gaat vervolgens van jaren tot jaren na, op welke wijze aan het doel van den stichter beantwoord werd. Aan een tijd, dat men verstandsverbijstering als eene ontaarding van het menschelijk karakter, als bezetenheid beschouwde, moge men het kunnen vergeven, dat men de ‘dollen’ van zamenleving uitsloot en als gevaarlijke wezens boeide en kerkerde; maar van een beschaafder eeuw had men mogen verwachten, dat dit wanbegrip langzamerhand zoude zijn verdwenen. In allen gevalle had men mogen eischen, dat de kwaal der krankzinnigheid beter bestudeerd, beter behandeld en voor verbetering niet zoo geheel onvatbaar beschouwd zoude zijn geworden. Niets, echter, van dit alles, want van de 400 jaren, waarover de geschiedenis der Utrechtsche stichting loopt, neemt v.d. Lith een tijdvak van 366 jaren, van welk tijdvak hij zegt: ‘dat het zich kenmerkt door een volslagen gemis aan kennis der vereischten van de verpleging van krankzinnigen en eene daaraan beantwoordende hoogst gebrekkige inrigting tot hunne verpleging.’ 365 Jaren was men, onder allerlei afwisselingen in de administratie, en niettegenstaande het getal verpleegden te gelijk met de fondsen van het gesticht aangroeiden, nog geen schrede vooruitgegaan in de waardering en behandeling der kwaal en de wijze der verpleging. Men behoeft de historische feiten, door v.d.L. aangehaald, slechts te raadplegen, om van ontzetting te huiveren over de strafbare bejegening, welke men zich tegenover de ‘dollen’ veroorloofde, en over het rampzalige lot, dat hun in de ‘dolhuizen’ was beschoren. Vreemd inderdaad! Met misdadigen had men medelijden, aan melaatschen wijdde men een penning en een traan; - voor vondelingen opende de liefdadigheid hare gastvrije poorten; voor ouden van dagen en voor ouderloozen rigtte men eene rijkelijke tafel aan en spreidde men een warm bed; doch voor de krankzinnigen had men niets over, dan mishandeling en bespotting. Iedereen wist, dat binnen de muren van een dolhuis ketenen rammelden; iedereen zag de rampzalige verblijven, die den bewoner den laatsten zweem van menschelijkheid ontnam, - en to ch was er niemand, die zich het lot van deze beklagenswaardige verstootelingen aantrok of hen tegen de domme wreedheid van hunne on-

menschelijke voogden in bescherming nam. Men ging zelfs verder, en zette de deuren van het dolhuis nu en dan open, opdat de straatjongens en het publiek zich in de razernij van de gekken konden verlustigen. Wij hebben geen lust, deze historische folteringen nader te specificeren, en verwijzen den weetgierigen lezer liever naar het geschrift dat wij aankondigen of naar andere binnen- en buitenlandsche werken, die deze schande der eeuwen geboekstaafd hebben. Wij willen liever dien smet van het verleden vergeten, en ons tot deze eeuw bepalen, aan welke de eer toekomt, het meer dan zes eeuwen oude onregt te hebben uitgewischt.

V.d. Lith laat het tweede tijdvak beginnen op den 20sten September 1827, en eindigen op den 31sten Januarij 1861, den laatsten dag om de vier eeuwen te volmaken, die het gesticht te Utrecht had doorleefd. Gelijk we reeds gezegd hebben, was de intrede van dit nieuwe tijdvak het gevolg van het merkwaardige Rapport, door den Hoogleeraar Schroeder van der Kolk aan HH. Regenten uitgebragt. De toepassing van zijne beginselen in het Utrechtsche gesticht vormt in het onderwerpelijke geschrift een tijdperk van 14 jaren, namelijk van 20 September 1827 tot 1 September 1841.

‘Het veroordeelingsvonnis - zegt v.d. Lith - was thans over het Dolhuis uitgesproken, en in het Collegie van Regenten heerschte van nu af aan de eenmaal uitgesprokene overtuiging, dat de handen eenparig behoorden te worden ineengeslagen, om deszelfs hervorming te bereiken. Gewis een edel doel, maar tevens eene moeijelijke taak!

Alleen hij, die dat oogenblik beleefd en gadegeslagen heeft, of den vrijen toegang heeft gehad tot de werkplaatsen, waaruit de menigvuldige Missieven, Rapporten, Memoriën, Bouwplannen, Instructiën en andere stukken zijn voortgevloeid, de verbetering der stichting zelve ten doel hebbende, en die een strijd van beginselen voortbragten of ook den algemeenen toestand van ons krankzinnigenwezen betroffen, en die, als onpartijdig toeschouwer, de aanhoudende worsteling heeft bespied, door den ijverigen rentmeester secretaris (Dr. Visscher) te boek gesteld, hij alleen kan zich een juist denkbeeld vormen, hoe werkzaam in beginselen, hoe heilzaam in gevolgen die overtuiging voor onze Stichting, ja voor ons Vaderland, geweest is, maar ook, welke moed, lust en volharding er toe noodig was, om den vaak moeijelijken weg te volgen.’

Die worsteling, zij *kon* niet langer gaande gehouden worden door een historisch wanbegrip; zij had nog maar éénen vijand te overwinnen, en deze was het zoogenoemde ‘aardsche slijk’, bij wijze van traditie zoo min geacht, maar in het praktische leven tot den eersten hefboom van alle beweging verheven. De overtuiging van het noodzakelijke en wenschelijke moge nog zoo diep geworteld zijn, een beginsel moge nog zoo vast staan en door ieder erkend en gehuldigd worden, in de toepassing zal de mammon altijd het tergend

spook zijn, dat de handen verlamt en de harten neigt en het oordeel benevelt. Maar gelukkig werd ook deze zwarigheid overwonnen en stroomden openbare en particuliere fondsen toe, om de scheppende hand met bouwstoffen te vullen. Toen dreunde de moker der restauratie door de donkere gewelven, toen vaagde het lieve zonnelicht het nare donker weg, en ademde de behandeling der onzinnigen niets dan verstandig medelijden en warme liefde. - Maar nog altijd had men te worstelen met bekrompen middelen; nog altijd werd het hervormingsplan binnen finantiële grenzen beperkt, nog altijd de geneeskundige dienst niet uitsluitend aan een eigen geneesheer opgedragen, tot eindelijk de hoogst verdienstelijke Dr. Visscher, die op zijn dringend verzoek in September 1841 werd ontslagen, door een' vasten geneesheer, den schrijver van het hier besproken werk, werd vervangen.

Door deze benoeming trad de geschiedenis van het Gesticht eene nieuwe phase in, werd de invloed van den geneesheer op de verpleging der krankzinnigen zeer uitgebreid, zijne veantwoordelijkheid jegens regenten grooter, en veranderde de gansche zaak, vooral in verband tot de invoering eener nieuwe Wet op het krankzinnigenwezen, zóózeer, dat v.d. Lith van dat oogenblik een nieuw tijdperk dagteekent. Dit tijdperk zal altijd het schoonste blijven in de geschiedenis van ons krankzinnigenwezen, want het begint met eene nuttige regeling der krankzinnigenverpleging, met de vorming van een blijvend staatstoezigt (opgedragen aan de inspecteurs Feith en Schroeder van der Kolk), en zag niet alleen te Utrecht, maar ook op vele andere plaatsen van ons Vaderland, door de Wet erkende gestichten verrijzen en onbruikbare en niet erkende verdwijnen. Wat andere gestichten in deze periode hebben gedaan, om zich op de hoogte van den tijd te brengen, vinden wij in het hier behandelde werk niet beschreven, doch zooveel te gedetailleerder wat in het Gesticht te Utrecht is geschied, waar men niet ophield met hervormen, en daardoor voor dat Gestischt den naam verwierf van *een model* der Nederlandsche gestichten. Maar ook de andere gestichten bewogen zich vrij snel op de baan van den vooruitgang, en spoedig zoude (volgens de getuigenis van den Heer v.d. Lith zelven) het Utrechtsche den naam van ‘een modèl’ verloren hebben, indien de vele verbeteringen van het tweede tijdperk niet gevolgd waren door nog meerdere, die zoo overwegend waren, dat de schrijver er zelfs een derde tijdperk (van 1 Mei 1859 tot 31 Januarij 1861) voor aangeeft in zijne geschiedenis. Dit was ook wel der moeite waard; want toen werd aan de hervormingsplannen van het moedergesticht, als het ware, de kroon opgezet en aan de stichting van Arentz het benijdenswaardig voorregt geschonken, onder het bestuur van eenen even bekwamen als ijverigen geneesheer-directeur, onder het toezigt van een verlicht en onbekrompen collegie van regenten en onder de dagelijksche zorg

van den beminden reformator, wiens leven aan het lot der krankzinnigen gewijd was en wiens dood zijnen weldadigen invloed niet heeft weggenomen, zijne verstandige leer niet heeft uitgeroeid, - eene eereplaats te behouden onder de krankzinnigengestichten van Nederland. Leest toch, gij die belang stelt in die gewigtige aangelegenheid des levens, het werk, hetwelk wij hier aankondigen, en ge zult met ons verbaasd staan over de ongelooflijke vorderingen, die een helder oordeel en een vaste wil, geleid door het gevoel van menschlievendheid, in het vierde eener eeuw konden wrochten. Wil men weten, hoe gunstig ons land thans staat aangeschreven, men leze, behalve het reeds medegedeelde uit het rapport der Belgische inspecteurs, een uittreksel uit het Verslag, den 16^{den} December 1861 aan de Société medico-psychologique, te Parijs, voorgelezen door den Heer Jules Falret, een jeugdig fransch geleerde, die niet alleen zelf in het bestuur deelt over een merkwaardig etablissement in den omtrek van Parijs, maar ook, behalve de onze, de Duitsche, Belgische en Engelsche gestichten met het oog eens kenners heeft bekeken. In dit Verslag, inhoudende een vrij naauwkeurig uittreksel uit het driejaarlijksch Verslag van de Inspecteurs onzer gestichten, zegt Falret o.a. ‘La première chose qui m'a frappé en visitant les asiles d'aliénés d'Hollande, c'est le degré très avancé. de perfectionnement auquel sont arrivés ces établissements, au point de vue des constructions, comme à celui de l'organisation intérieure. Les Hollandais n'ont rien à envier aux autres pays, sous le rapport de leurs asiles d'aliénés, et l'Allemagne, l'Angleterre, la France et le Belgique, qui les ont précédés dans l'amélioration des institutions consacrées à ce genre d'infortune, trouveraient actuellement, en Hollande, des établissements qui, non-seulement supporteraient la comparaison avec ceux de ces divers pays, *mais qui leur offriraient des exemples dignes d'être imités*.’

Als wij hier bijvoegen de getuigenissen, die in de Albums van onze gestichten, vooral in dat van Meerenberg, door vreemde bezoekers zijn neêrgeschreven, dan klopt ons het vaderlandsch hart hoog in den boezem, en kunnen we met een regtmatig welgevallen op het werk onzer handen nederzien. Doch wie hieruit zoude willen afleiden, dat wij thans genoeg gedaan en dat onze gestichten het toppunt van volmaaktheid bereikt hebben, zoude zich jammerlijk bedriegen en ons krankzinnigenwezen tot eene noodlottige zelfgenoegzaamheid doemen. Verplegen en behandelen wij de krankzinnigen beter dan andere Rijken, dan volgt hieruit niets anders, dan dat deze het slechter doen, en wil men ons land als een voorbeeld aanwijzen, dan moeten we nog véél doen, om ons op dat standpunt te handhaven. Zoo is in de laatste jaren het behartigingswaardige voorstel gedaan, niet alleen om het krankzinnigengesticht op het land te plaatsen, maar zelfs te midden eener kolonie, waarvan de lijders

tevens de inwoners zijn. Het familie-leven moet hier gepaard gaan met den invloed eener verstandige discipline en geregelde geneeskundige verzorging, en waar de lijder niet voor het gezellige leven geschikt, of de vrijheid voor hem of voor zijne omgeving schadelijk zou zijn, daar onttrekke het verblijf in het centrale gesticht hem zoowel aan het eene als aan het andere, en beproeve men, hem door afzondering en zachten dwang tot bezinning te brengen. Dit tweeledig stelsel, als wij het zoo noemen mogen, reeds hier en daar op kleine schaal beproefd, heeft bij ons nog geene toepassing gevonden. Zelfs bezitten wij maar één Gesticht (Meerenberg), dat op het land gelegen is en de lijders in de vrije natuur kan laten arbeiden (zonder ze aan het oog der policie van het Gesticht te onttrekken), en staan al de andere ingesperd tusschen particuliere huizen en buurten, wier nabijheid niet alleen in vele opzigten voor de verpleegden schadelijk is, maar ook aan de gestichten de gelegenheid beneemt, hunne tuinen en bouwgronden uit te breiden, en, hetgeen niet het minst van belang is, hen in de groote voordeelen van het kalme en gezonde landleven te doen deelen. Dat hospitaalleven voor niet bedlegerige lijders geeft aan hun aanzijn een tint van verveling en gevangenisachtige eenzaamheid, die onder de vrije zon en te midden van boomen en weiden vast anders gekleurd zou worden. Zoo zijn bij ons hier en daar herstelbaren en onherstelbaren, verbijsterden, waanzinnigen, idioten en epileptici nog alle ondereengemengd, en moet vaak de pas aangekomen lijder, voor wiens herstelling alle hoop bestaat, zich assimileren aan den stompzinnige en onnoozele, wier verstandelijk vuur voor altijd is uitgebluscht. Wij zouden de scheiding der verpleegden zelfs verder willen voortzetten, namelijk naar de maatschappelijke standen. De gronden hiervoor en het doel hiertoe hopen wij eerlang breedvoeriger te bespreken; bij deze gelegenheid zouden wij er te veel ruimte voor noodig hebben. Zoo hebben wij - om met de desiderata te eindigen - nog het middel niet gevonden, om overal het opperbestuur der gestichten in handen van een arts te stellen, en zien we nog dagelijks, in sommige gestichten, de nadeelige gevolgen eener magtsverdeeling en daaruit voortvloeijende belemmering in éénbeid van handelen. Overal is ijver en goede wil, zoowel bij regenten, commissiën of provisoren als bij de geneeskundigen, doch niet overal is de verschillende magt aan de bevoegdheid van den bezitter geëvenredigd. - Wij zouden nog kunnen spreken over de moeijelijkheid voor een fatsoenlijk mensch, die geene middelen heeft, maar tevens het karakter van armlastigheid mist, om in een gesticht te worden opgenomen, en over nog enkele andere punten meer, doch meenen reeds bewijzen genoeg geleverd te hebben voor den raad, dat we niet te veel op den lof van het buitenland moeten bouwen, dat we ons slechts aan het begin moeten beschouwen der hervorming; dat nog

een lange weg van verbetering voor ons open ligt, en dat we niets moeten verzuimen, om ons te handhaven op het standpunt, hetwelk wij, in vergelijking met andere landen, hebben bereikt.

De geschiedenis van het Utrechtsche Gesticht, welke tevens de geschiedenis is van het krankzinnigenwezen van ons Vaderland, wijst er ons op, hoeveel wij aan het verleden te vergeven hebben, hoeveel we aan het tegenwoordige verschuldigd zijn, en wat de toekomst met regt van ons mag verwachten. Hieruit blijkt reeds het nut van zoodanigen arbeid, als door den Heer v.d.L. geleverd is, waaraan trouwens, door verschillende bijvoegsels en aanteekeningen, ook eene groote historische waarde mag worden toegekend.

Plegtig en indrukwekkend was het feest, dat ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van het Utrechtsche Gesticht werd gevierd; en al betreurde men daarbij ook vrij algemeen, dat het schoone verblijf, waaraan zooveel schatten ten koste werden gelegd, niet buiten de poorten der stad was overgebragt, toch moest men het bewonderen, hoe men met de ruimte en de standplaats had gewoekerd, om aan het Gesticht een vriendelijk uitzigt en eene aangename omgeving te schenken.

De baan van vooruitgang is geopend, - de reizigers zijn krachtig en onvermoeid, en welke struikelblokken zij ook op hun weg mogen ontmoeten, met vasten tred zullen zij voortgaan en blijven streven naar voortdurende verbetering en volmaking.

Dr. N.B. DONKERSLOOT.

Aardrijkskunde voor de scholen van uitgebreid lager onderwijs, door A. van der Hoeven, Instituteur te Hoorn. Met 51 *in den tekst gedrukte houtsneê-figuren. Eerste deel. Amsterdam, J.M.E. Meijer*. 1863. Prijs *f* 1.

Bovenstaand werkje werd mij door de Redactie van ‘de Gids’ toegezonden, met verzoek het aan te kondigen. Ik zag het in, en nog eens in, en begon het toen met wat naauwkeuriger oog na te gaan dan men anders gewoon is bij werkjes als het aangekondigde, waarvan gewoonlijk wordt gezegd, ‘dat het uitmuntend geschikt is voor het onderwijs, dat er wel enkele fouten in gevonden worden, dat die bij een' tweeden druk kunnen vermeden worden, enz., enz.’ Het spijt mij in gevoelen van dergelijke recensenten te moeten verschillen; ik hoop aan te kunnen toonen, waarop dit verschil van gevoelen berust.

De schrijver heeft, blijkens zijne voorrede, miniatuurafbeeldingen

willen geven, ten einde ‘de leerlingen bij het bestuderen hunner les, die schetsen met de kaarten van den atlas of met de wandkaarten kunnen vergelijken,’ want S. wil deze laatste en zeer nuttige hulpmiddelen voor de studie der geografie niet afgeschaft zien; de wijze echter waarop de kaartjes in het boekje voorkomen, doet mij vermoeden, dat zij den leerling juist van den weg zullen afbrengen. Hoe toch ziet er gewoonlijk eene kaart uit? Wit papier met zwarte figuren; doch hier is het juist andersom, zoodat de jongens best in de war kunnen raken bij het gezigt van de zwarte, soms zeer vuile kaartjes (vgl. fi. 9, 11, 12, enz.); verder weet ik niet of het voorstellingsvermogen wel geholpen zal worden als men een kaartje voor zich krijgt, waarop niets dan de loop eener rivier met hare zijtakken voorkomt, waaraan geen enkele stad, waarbij zelfs niet de zee, het meer of de rivier is gevoegd waarin zij uitstroomt, terwijl later, als zulks inderdaad te pas zou kunnen gebragt worden, de rivier wederom geheel wordt weggelaten; b.v. men vindt een kaartje van de Po met alle zijtakken, doch zonder de minste aanduiding in teekening waar zij te vinden is; ziet men echter later het kaartje van Italië, waar men met regt eene kleine aanwijzing zou verwachten, dan vertoont ons dat niets dan eene menigte cijfers, welke even zoo vele steden aanduiden; geen enkel riviertje is noch daar, noch op de kaartjes van Frankrijk, Engeland, Denemarken, enz., te vinden; en dat hiermede inconsequent te werk is gegaan, bewijzen de kaartjes van Zweden, Rusland, Duitschland, enz. En ziet men nu hoe die kaartjes nog zijn uitgevoerd, dan bedroeven wij ons gewis over de meesten, dat zij zóó zijn uitgevallen; zij ontsieren het boek, zijn overal dóórgedrukt en het worden bepaald vuile vlekken als er bij toeval twee tegen elkander aan staan gedrukt; mogelijk dat dit laatste verholpen zou zijn, als het papier niet zóó slecht ware geweest, en zulks had men billijkerwijze kunnen verwachten, daar de prijs voor een schoolboekje reeds hoog genoeg is. Ten behoeve der kaartjes is het formaat van het boekje ook zoo zonderling geworden.

De heer van der Hoeven heeft gemeend alles te moeten weglaten wat niet bepaald tot aardrijkskunde behoorde, want ‘mondeling kan de onderwijzer zelf genoeg van andere vakken aan het onderwijs der aardrijkskunde toevoegen.’ Dat zal ieder gereedelijk toestemmen, doch tevens dat elk leerling, met zeer zeldzame uitzonderingen, de studie der aardrijkskunde vervelend vindt en dus er nog wel iets bij wil hebben om hem dien kost smakelijk te maken; en een onderwijzer, vooral op de lagere school, voegt er niet altijd wat bij om den leerling het drooge der les te kruiden, aangezien gewoonlijk de menigte leerlingen te groot is om veel tijd anders te besteden dan aan het naauwkeurig overhooren der lessen. Het is, dunkt mij, juist de vorm waarin zulk een boekje gegoten is, welke de afkeer tegen de geografie nog vermeerdert, want als een kind veroordeeld is om ge-

heele rijen namen achter elkander van buiten te leeren, zooals iedere bladzijde van het boekje genoegzaam aan kan toonen, dan is het honderd tegen één, dat hij zijne les nimmer goed kent. Doch ook hierin betrappen wij den schrijver op inconsequentie; hij wil er niets bijvoegen, wat betrekking heeft op 'kosmografie, geschiedenis, land- en volkenkunde, topografie, enz.;' wat beteekenen dan vooral in ons land die menigte aanwijzingen van voorname gebouwen en inrigtingen in onze grootste steden? wat beduiden dan al die beschrijvingen van de voortbrengselen en de gesteldheid van ieder land? wat zijn dan gezegden als: '*Canterbury*, de zetel van den aartsbisschop der Engelsche kerk, "*Windsor* aan de Theems, eene koninklijke zomer-residentie," "*Christiaanstad*, met veel handel in hout," *Moscou*, de oude hoofdstad des rijks; het *Kremlin* midden in de stad is het prachtige paleis des keizers,' en honderde gezegden meer, die doen zien, dat men niet altijd vol kan houden wat in eene voorrede beweerd wordt? Ik wil nu echter het boekje eens doorbladeren.

Bij eene aankondiging, welke onlangs in het Weekblad voor het Middelbaar en Lager onderwijs verscheen, waren er reeds eenige aanmerkingen gemaakt op de Inleiding en op het hoofdstuk: Natuurlijke toestand van de oppervlakte der aarde. Slechts enkele opmerkingen worden er hier derhalve bijgevoegd:

Blz. 12. 'Een *eiland* is een afgescheiden stuk land, dat van alle kanten door water omringd is.' Wat doet hier het woord *afgescheiden* er bij? als het stuk land van alle kanten door water omringd is, zal het toch wel niet meer met andere landen *vereenigd* zijn. Het grootste eiland van Amerika is niet Cuba, maar Groenland.

Het woord *eilanderij* is, dunkt mij, door den schrijver uitgevonden.

Blz. 13. 'Bergen zijn hooge (?) verhevenheden boven den grond.'

Blz. 13. 'Het bovenste (wat?) van een berg heet zijn *top* of *kruin*.'

Blz. 15. De naam van *sont* is slechts aan eene enkele zeestraat gegeven; wel is waar beteekent dit woord in eene der noordsche talen eene zeestraat, doch het is geen naam die algemeen in gebruik is; evenmin is zulks het geval met *lagunen* (blz. 16).

Blz. 16. De schrijver geeft 1200 millioen menschen op voor de bevolking der aarde. In het bekende tijdschrift van Petermann komt op pag. 1, jaargang 1859, een stuk voor van zekeren C.F.W. Diterici, direkteur aan 't bureau van statistiek te Berlijn, waarin hij op wetenschappelijke gronden tracht te betoogen, dat er 1288 millioen zijn, namelijk 272 in Europa, 755 in Azië, 200 in Afrika, 59 in Amerika en 2 in Australië. De heer van der Hoeven wijkt hiervan zoo heel ver niet af, want tellen wij de cijfers op, die hij voor de bevolking van de deelen der aarde opgeeft, dan verkrijgen wij 1273 tot uitkomst.

Waarom is op blz. 19 *C*onstantinopel geschreven en op blz. 120

*K*onstantinopel, en waarom op die eerstgenoemde blz. geene enkele hoofdstad achter Italië geschreven? mogelijk wel om den onzekeren toestand van dit rijk.

Op die zelfde blz. verwacht men achter '*Stutgart* aan eene beek' de woorden, 'welke in den Neckar valt.'

Blz. 20. Zij vormt de golf van *Valencia*, van *Lyon*, enz.,' lees: 'golven van V., du lion of Leeuwenzee' enz., en in plaats van 'Ligurische *zee*' *golf*.

Op blz. 21 zijn bovenaan de golf van *Triest* en de *Ionische* zee vergeten. Het komt mij ook voor, dat het hoofdstuk 'Zee-engten', hetwelk hier onmiddellijk op volgt, gevoegelijk, zoo niet doelmatiger, bij de beschrijving of opnoeming der zeeën had kunnen ingesmolten worden.

Blz. 23. Hier zijn vergeten *Helgoland*, de *Nederlandsche eilanden*, het eiland *Serk*, bij de Italiaansche *Capri* en *Ischia*. De naam *Pituysen* moet geschreven worden *Pityusen*.

Blz. 24. Het woord *Chersonesus* is vrouwelijk.

Blz. 25. De kapen *la Noa* en *Corso* zijn hier vergeten; ook moet *La Hogue* vóór de Spaansche kapen genoemd worden; omdat overal in het werk eene geregelde volgorde in het oog gehouden wordt, zal zulks hier ook wel het geval moeten zijn.

Bij de bergen van Groot-Britannië is het *Cambridge*-gebergte op blz. 27 overgeslagen.

Evenzoo blz. 30 de rivier *Forth*, als uitstroomende in de Noordzee, en verder moest er het gebied van de Iersche zee bij genoemd zijn, waar de *Severn* en *Boyne* hare monding hebben.

Blz. 35. Hier staat *Cassel* geschreven en blz. 100 *Kassel*.

Blz. 39. De bevolking van ons land wordt opgegeven: 3,310,000 inwoners; telt men de verschillende provinciën bij elkaâr op, dan verkrijgt men een getal van 3,295,000; het cijfer, hetwelk naar eene der laatste volkstellingen wordt opgegeven, is 3,372,600.

Tusschen de woorden 'dijken' en 'moet', op reg. 8 v.b., zal het woordje 'daar' wel moeten ingevoegd worden.

Bij de opnoeming van inrigtingen voor hooger onderwijs op blz. 40, zijn de seminaria voor Lutherschen, Doopsgezinden, enz., vergeten.

Blz. 41. De naam *Merwe* moet liever *Merwede* geschreven worden; bij de *Nieuwe Maas* had de *Noord* vermeld dienen te zijn, even als iets lager het *Volkerak, Krammer* en *Grevelingen*.

De naam *Doetinchem* moet de plaats vervangen van *Deutinchem*, want als er eene nieuwe verbeterde schrijfwijze werd ingevoerd, moest er ook *Zutfen, Kuilenburg* en dergelijke geschreven worden.

Blz. 42. Bij de 'minder belangrijke rivieren' hadden de *Amstel, Rotte, Schie, Dintel, Dieze*, enz., kunnen genoemd worden.

In plaats van *Gouwezee* leze men *Goudzee*.

Als eene oase in de woestijn staat blz. 43 achter *Leeuwarden* het historisch berigt: 'Zij is de geboorteplaats van den dichter van Haren.'

Wanneer de verdeeling in den grafelijken tijd werd opgenoemd op blz. 47, dan had men, dunkt mij, ook niet *Texla* en *Westerlinga* mogen vergeten, de beide stukken van het later zoogenoemde *Westfriesland*.

Blz. 52. Bij onze bezittingen zocht ik te vergeefs naar de namen van *Amboina, St. George Delmina* en *Oruba*, welke toch bij de in de voorrede aangekondigde naauwkeurigheid, ten opzigte van ons vaderland, niet vergeten hadden mogen worden.

Bij de bevolking der steden is door een verkleinglas gezien. Dit is juist eene aanmerking, welke het geheele boekje door kan gemaakt worden; overal zijn de cijfers van de bevolking der steden te klein opgegeven, eene enkele maal te groot, zelden juist, en dit doel was toch gemakkelijk te bereiken door de talrijke tijdschriften, almanakken en handboeken op te slaan. Niemand zal het officiële karakter van den Almanak van Gotha tegenspreken; daar komen dit jaar de stedenbevolkingen meestal in voor volgens de telling van December 1861; wanneer ik dit boekje nu opsla en er de cijfers uit het aangekondigde handboek naast schrijf, dan is het verschil nog al aanmerkelijk. Slecht eenige voorbeelden zijn hier voldoende:

	v.d. Hoeven.	**Alman. v.G.**
Brussel	150,000	175,000 en met de voorsteden 274,000.
Antwerpen	90,000	112,000.
Luik	70,000	96,000.
Parijs	1,000,000	1,697,000.
Lyon	200,000	319,000.
Bordeaux	130,000	163,000.
Rijssel	75,000	132,000.
Toulon	55,000	85,000.
Limoges	30,000	51,000.
Dublin	300,000	258,000.
Edinburg	180,000	168,000.
Cork	100,000	79,000.
Sheffield	90,000	185,000.
New-Castle	80,000	109,000.
Portsmouth	55,000	95,000.
Hull	55,000	100,000.
Flensburg	15,000	19,700.
Odensee	10,000	14,200.
Stokholm	100,000	112,000.
Norrköping	10,000	20,000.
Odessa	84,000	104,000.
Saratow	50,000	62,000.

Berlijn	450,000	547,000.
Keulen	90,000	120,000.

	v.d. Hoeven.	**Alman. v.G.**
Stettin	34,000	64,000.
Krefeld	25,000	50,000.
Straalsund	16,000	24,000.
Pesth	100,000	131,000.
Basel	25,000	38,000.
Hannover	40,000	60,000 met de voorsteden zelfs 71,000.
	enz. enz. enz.	

En niet alleen met de steden, maar ook met de landen is ditzelfde het geval, b.v.

België	4,500,000	4,730,000

en telt men de bewoners der verschillende provinciën van dat land bij elkander, zoo als S. ze opgeeft, dan krijgt men slechts 4,060,000 inwoners; eveneens is het daar met de uitgestrektheid des lands, die als 536 □ mijlen wordt opgegeven, terwijl eene optelling der provinciën slechts het getal 529 aanwijst.

Rusland	62 millioen	53 millioen.
Duitschland	23 millioen	43 millioen. (misschien eene drukfout).
Luxemburg	190,000	196,800.
Saksen-Weimar-Eisen	260,000	273,000.
Anhalt	108,000	124,000.
Saxen-Coburg-Gotha	150,000	159,500.
Vorstendom Lippe	100,000	108,500.
Hamburg	200,000	230,000.
Bremen	80,000	98,000.
Frankfort a/O	70,000	83,500.
	enz. enz. enz.	

Ook bestaat er meer dan eene vergissing in de opgaven der grootte in □ mijlen, en juist in deze cijfers moet de grootste naauwkeurigheid naar de nieuwste opgaven en opmetingen heerschen, te meer daar S. hier en daar zeer naauwkeurig, zelfs in minuten, de lengte en breedte der plaatsen opgeeft.

Op blz. 62 komt de oude verdeeling van Frankrijk in provinciën voor; daarbij zijn enkele namen evenwel overgeslagen; dit zijn *Navarre* en *Bearn*, ten Zuiden van *Gascogne; Bourgogne* ten N. van *Bourbonnais* en *Bar* als bijvoeging bij *Lotharingen*. Ook diende de latere naam van *Anjou*, namelijk *Angoumois*, vermeld te zijn.

Bij de Fransche bezittingen moesten nog de namen *Tschandernagor, Kalikoet, Mahé, Karikall* in Azië, de eilanden *Nossi-bé, St. Marie* en *Mayotte* om *Madagascar*, doch géén bezittingen op dit laatste eiland genoemd zijn, terwijl de naam van *St.*

Louis bij Senegambië en de koloniën *Assinie* en *Groot-Assam* op de kust van Guinea er bijgevoegd hadden kunnen zijn. In Amerika bezitten de Franschen nog *Marie-Galante* en *Desiderade*, en in Australië *Tahiti* en *Gambier*.

Mogelijk was het bij het afdrukken van het boekje ook den S. nog niet bekend, dat *Saïgoen* en *Condore* in Azië, Fransche bezittingen waren geworden.

Blz. 63. Achter *Manchester* en *Leicester* had de uitspraak wel mogen gevoegd zijn, zooals zulks achter de meeste namen plaats vindt; men moge tegenwerpen dat zulks op blz. 65 plaats heeft, doch een leerling zal blz. 63 wel vóór blz. 65 onder de oogen krijgen.

Blz. 67. Men schrijve *Ceylon* in plaats van *Ceilon*.

Bij de bezittingen in Australië zijn vele ‘eilandengroepen’ zonder eenige naamsopgave aangeduid; men verwachtte hier toch de namen van *Nieuw-Guinea*, de *Lord Aucklands* en *Fidschi*-eilanden, enz. Bij die van Afrika waren de namen *Rodriguez*, de *Amiranten, Sokotara*, niet misplaatst geweest.

Blz. 71. Bij de opsomming der Deensche steden is *Aalborg*, hetwelk toch 10,000 inwoners heeft, vergeten.

Blz. 74. Volgens de opmetingen in de laatste jaren door het topografisch bureau te Petersburg verordend, en nu en dan in ‘Petermann's Mittheilungen’ opgenomen, heeft Europeesch Rusland slechts eene uitgestrektheid van 90,134 □ mijlen.

Blz. 101. Als titel is daar gebruikt den naam van: ‘*Het groothertogdom Hessen-Darmstadt*’; in officiële opgaven wordt evenwel die laatste naam weggelaten, even als bij *Hessen-Kassel:* men spreekt thans slechts van het Groothertogdom en het Keurvorstendom Saksen, zonder bijvoeging van de namen der hoofdsteden. Eene dergelijke kan er gemaakt worden bij de namen der vorstendommen *Lippe*, blz. 105. Men noemt ze thans: het vorstendom *Lippe* en het vorstendom *Schaumburg-Lippe*.

Nog iets over enkele grootte-bepalingen:

Het groothertogdom *Oldenburg*	is 114 niet 116	□ mijlen groot.
Saksen-Meinungen-Hildburghausen	is 43 niet 46	mijlen groot.
Schwarzburg-Rudolstadt	is 17½ niet 16	mijlen groot.
Reuss-Schleitz	is 15 niet 17	mijlen groot.
Hessen-Homburg	is 5 niet 4	mijlen groot.

Blz. 108. Waarom zijn ook hier weder bij de Portugesche bezittingen zoo vele namen weggelaten? Mogelijk is het omdat in het tweede deeltje bij de behandeling der andere werelddeelen deze punten naauwkeuriger worden behandeld, doch ik meen dat het volstrekt niet misplaatst zou zijn als de bezittingen aan het einde van ieder land er wat naauwkeuriger of vollediger waren bijgevoegd; hetzelfde is ook het geval met Spanje en andere landen in Europa, welke buitenlandsche bezittingen hebben.

Blz. 118. Terwijl bij alle andere staten de grootte en de bevolking wordt opgegeven, is zulks niet het geval met den Kerkelijken

Staat. Ik geef toe, dat zulks, ten minste wat het laatste aangaat, niet bijzonder naauwkeurig kan worden opgegeven, doch men wist voor bijna twee jaar reeds, welke provinciën zich niet bepaald afgescheiden hadden. Na de afscheiding van het noordelijke en *oostelijke* gedeelte is er eene oppervlakte overgeschoten van 214 □ mijlen met 690,000 inwoners.

De Republiek San-Marino heeft 1¼ □ mijl oppervlakte en 3000 inwoners.

Op blz. 119 had ook de *Struma* moeten genoemd worden, daar zij vrij wat bekender (als *Strymon*) en grooter, of althans langer is dan de *Karasu*. Het eiland waartegenover deze laatste rivier uitstroomt heet niet *Tasso* maar *Thaso*.

De grootte van het koningrijk Griekenland (blz. 122) wordt gewoonlijk opgegeven 900 □ mijlen, als 771 voor het vaste land en 129 voor de eilanden.

Een nuttig toevoegsel is het op blz. 125 voorkomende hoofdstuk over de spoorwegen in Europa; deze toch behooren in den laatsten tijd tot de kennis der aardrijkskunde, omdat zij telkens vermeerderen en even goed als de rivieren gekend mogen worden als de wegen, waarlangs handel en nijverheid der verschillende staten een debouché hebben om hunne waren uit te voeren. De twee hierbij voorkomende kaartjes van België en Frankrijk zijn vrij wat duidelijker dan de overigen.

Een paar kleine opmerkingen zijn mij hierbij veroorloofd.

Blz. 130. De spoor naar *Chur* in Zwitserland loopt door en wel sedert kleine twee jaar tot *Lugano* aan den noordelijken oever van het meer Maggiore om vandaar later mogelijk met de Italiaansche spoorwegen in verbinding te worden gesteld.

Minder juist is opgegeven dat een spoor van *Basel* zuidelijk loopt langs *Aarau* naar *Lucern*: die weg loopt langs *Aarburg* naar *Lucern* en heeft een' zijtak langs *Aarau* naar *Zürich* en de beide anderen naar *Bern* en *Neufchâtel*, welke genoemd zijn.

De spoorweg, die in Italië als tot *Ancona* loopende wordt opgegeven, is, naar ik meen, nog niet verder gereed dan tot *Faenza*.

De weg van *Napels* loopt niet langs *Caserta* naar *Padua*, maar naar *Capua*, terwijl langs het strand aan de zuidzijde van *Napels* reeds eenige jaren een andere spoorweg naar *Salerno* is aangelegd; deze laatste plaats is door een spoor langs de oostelijke helling van den Vesuvius weder met *Caserta* in verbinding gesteld.

De weg van *Madrid* naar *Alicante* loopt niet langs *Toledo, Ciudad Real* en *Valencia*, doch heeft zijtakken naar die plaatsen.

De spoor van *Madrid* naar het *Eskuriaal* is doorgetrokken tot aan de noordkust bij *Santander* en *San Sebastiaan;* deze weg is zelfs eene van de hoofdlijnen door Spanje, welke de hoofdstad met de noorde-

lijke havens vereenigt. *Barcelona* is niet ‘het middelpunt van verscheidene kleine spoorwegen’, doch het aanvangspunt van twee groote banen, van welke er eene gereed is en, langs de Ebro tot *Saragossa* loopende, zich even voorbij die plaats in twee takken verdeelt, waarvan de noordelijke tot *Pampelona* en de zuidelijke tot *Madrid* is doorgetrokken. De andere baan, welke nog niet gereed is, moet *Barcelona* met het Fransche spoorwegnet in verbinding stellen, dat op dit oogenblik zich tot *Perpignan* uitstrekt.

Portugal heeft *twee* spoorwegen, eene langs den regteroever van de Taag naar het noordoosten tot bij *Toncos*, de andere aan de overzijde van *Lissabon* beginnende en regt naar het oosten tot *Montemor* doorloopende.

Ik zou op deze wijze nog enkele onnaauwkeurigheden kunnen aanwijzen, doch het zij genoeg om te doen zien wat er aan deze opgaven ontbreekt. Over het algemeen geloof ik echter, dat bij het opgeven van de spoorwegen het nuttiger zou geweest zijn flinkweg neêr te schrijven, welke hoofdwegen ieder land had en ze niet van plaats tot plaats op te noemen: b.v. Duitschland heeft drie groote spoorwegen, welke van het noorden naar het zuiden loopen; de westelijke begint bij *Embden* en *Bremershaven*, ten einde door het Rhijndal Zwitserland met het noorden van Duitschland in verbinding te stellen; die door het midden van dit land gaat, begint bij *Lubeck* en gaat over *Berlijn* en *Leipzig* naar Tyrol en oostelijk Zwitserland, terwijl de derde baan bij *Koningsbergen* en *Stettin* een aanvang neemt en over *Praag* of *Breslau* en *Weenen* de Oost- en Adriatische zeeën met elkaâr in verbinding stelt. Deze drie hoofdwegen worden wederom doorsneden door twee andere groote banen, welke van het westen naar het oosten loopen, enz., enz. Op deze wijze geloof ik, krijgt men een gemakkelijker overzigt dan dat men ze van plaats tot plaats opnoemt, hetwelk ook voor geen leerling te onthouden is, terwijl men dan tevens in de gelegenheid is de kinderen opmerkzaam te maken op het doel en het nut waarmede deze banen zijn aangelegd.

En hiermede eindig ik over een boekje dat veel goeds in zich heeft, doch dat voor het onderwijs, vooral voor het lager, nog ongeschikt is, door dat het niets dan eene drooge aaneenschakeling van honderde namen bevat, welke een kind moeijelijk zal kunnen onthouden omdat zij te veel in aantal zijn; hoe korter zulk een boekje voor lagere scholen is, hoe praktischer en nuttiger - hoe minder namen, hoe boeijender voorgesteld, hoe gemakkelijker de leerlingen het tot zich nemen.

H.

***De schoonste Liederen van Robert Burns. Uit het Schotsch vertaald door Frans de Cort. Brussel, Drukkerij van L. Truyts, Keyenveldstraat*, 94. 1862. XX en 95 bladzijden.**

‘Heeft hij’ - dus besluit de vertaler dezer L i e d e r e n de L e v e n s s c h e t s van ROBERT BURNS, welke hij haar doet voorafgaan; - ‘heeft hij geene gewrochten van langen adem, geene epossen samengesteld, wat die goede Dr. Moore, Campbell en andere hem aanrieden, zoo behoort toch zijn naam onder degene, die der Engelsche letterkunde tot onverganklijken roem verstrekken. Wij durven zelfs voorspellen, dat de voortbrengsels des Schotschen lyrikers ten minste zoo lang populair zullen blijven, als de grootsche scheppingen zijns landgenoots, des schrijvers van *Ivanhoe*. De ingang tot den tempel der Faam is eng; alleen met luttele doch kostbare bagagie geraakt men er veilig door, en zij, die met gansche vrachtwagens daarheen stijgen, blijven gewoonlijk vóór de deur staan!.... Burns behoort tot die dichters, welke men hoe langer hoe liever krijgt, en wier werken men honderde malen, telkens met meerder genoegen, kan en wil herlezen.’

Het is geene te vleijende, het is eene niet volledige karakteristiek; als iemand u onzen eersten dichter wilde doen kennen, door Bilderdijk's fraaijen regel:

> Lees Vondel duizendmaal, gy leest hem telkens 't eerst!

ge zoudt geen begrip hebben van het eigenaardige des genies dezen bedeeld, en zoo ook hier; lof moge het zijn, lof als slechts Burns verdiende is het niet!

‘Nog leven wij,’ - getuigde een Engelsch kunstregter onzer dagen juister, - ‘nog leven wij onder den zedelijken invloed van Burns, nog voelen wij zijn geest alom opwekken en bezielen.’ En als hij dien heeft gewaardeerd in Wordsworth's wijsbegeerte, Campbell's lierzangen, en Moore's het vaderland gewijde melodiën, dan laat hij er treffend op volgen: ‘Waar ook, in het ruw en druk verkeer van landbouw en nering, daglooner of ambachtsman, nederig nijvere welke zijn werkkring zij, bij al zijn eenvoud zich zijne waarde als mensch bewust is, - waar deze zin voor schoonheid heeft en toont, - waar kenniszucht hem blaakt - waar hij het “madeliefjen” door “het kouter omgewoeld” opraapt, en het onderscheid tusschen de waarde van “den stempel der guinje” en die van haar “goud” volkomen schat, d a a r gloeit, verheft en bezielt

nog, met den moed des leeuws en met de teederheid der duive, de koninklijke en zachtmoedige geest van Robert Burns.'

Wij verontschuldigen er ons bij den Heer de Cort niet over, met een meer volkomene waardering dan de zijne, de aankondiging dezer vertaling van eenige Liederen van Burns te zijn begonnen; hij heeft den meester te lief om hem niet gaarne zijn volle regt te zien wedervaren. Of we inderdaad de vijftig zangen, welke hij ons aanbiedt, de s c h o o n s t e mogen heeten? hoffelijkheid verbiedt ons er aan te twijfelen; de vertalingen zijn aan zijne gade opgedragen, met de volgende regelen:

Toevend in de rozengaarde
Door den Schotschen Bard geplant,
Weest ge mij met schrandere hand
De allerschoonste, hoogste in waarde.

Ik gehoorzaamde uwen wenk,
Want gij kent den prijs der rozen -
Die gij koost, heb ik gekozen,
En ik bied ze u ten geschenk.

O gij zult ze koestren, kweeken -
Even als mijn hart en mond
Zullen zij u elken stond
EMILIE, van liefde spreken.

Wisch een paar woorden, wisch die 'waarde' en dien 'prijs', wat sterk aan d e wetenschap onzer dagen herinnerende, uit; lees voor 'schrandre' blanke of kleene, en het versjen geeft u eene even bevallige als innemende groep van echtgeluk; het boezemt u tevens gunstige verwachting in van de wijze waarop de minneliederen zijn vertolkt. Immers, met uitzondering van een paar langere stukjens, - twee balladen en eene romance, - zijn het zuchten en wenschen, is het jammer en jubel als de liefde slaakt en smaakt - zijn het van die schetjens, welke schilderijen opwegen; - liederen, in den vollen zin van het woord, lyriek des harten.

Er is iets hebreeuwsch in de wijze op welke wij dit boeksken voor u openslaan, het laatste vers het eerst. Het is eene der beide balladen, J a n G e r s t e k o o r n , 'ontegensprekelijk Burns' meesterstuk,' zegt de Heer de Cort; 'daarom hield ik het ook voor het *bouquet*.' Een beetjen vooringenomenheid van den belgischen bierliefhebber, meent ge; misschien wel; maar de billijkheid gebiedt er bij te voegen, wat hij niet vergeet meê te deelen: 'Met die ballade was Goethe zeer ingenomen. ""Het gedicht J o h n B a r l e y c o r n , zegt hij ergens," - in zijne gesprekken met Eckerman, gelooven we, -

was anonym tot ons gekomen en, na(ar) verdienste geschat, gaf het aanleiding tot vele pogingen, om het in onze tale over te brengen. Hans Gerstekoorn, een wakker man, heeft vele vrienden, die hem onophoudelijk vervolgen en kwetsen en eindelijk dreigen in den grond te helpen."' De heusche kritiek, hoe ze toch kwetst, - al is het maar een speldeprik. De Cort laat er op volgen: 'Mochte ik maar niet onder die vrienden worden geteld! Gelukkiglijk voegt Goethe er ter geruststelling bij: 'Aus allen diesen Unbilden geht er aber doch am Ende triumphirend hervor.' Zonder Goethe's autoriteit te hebben, - het gezag zou wel komen, als wij maar eerst zijn genie hadden! - durven wij den Heer de Cort verzekeren, dat zijn geweten gerust kan zijn. Wilt gij de eerste proeve hoe hij vertaalt:

Drie koningen waren er in den oost,
Drie koningen hoog en groot;
En ze hebben gezworen bij plechtgen eed
Jan Gerstekoorn den dood.

Ze vatt'en 'nen ploeg en ploegden hem
Diep in der aarde schoot:
En ze hebben gezworen bij plechtgen eed -
Jan Gerstekoorn was dood.

Maar vrolijk keerde de lente weêr,
En regen drenkte 't veld;
Jan Gerstekoorn verrees uit zijn graf
En allen waren ontsteld.

Des zomers stond hij, dik en sterk,
Te pronken in de zon,
Zoo wel voorzien van speer en punt
Dat niemand hem deren kon.

Doch als de herfst gekomen was,
Toen werd hij geel en bleek;
Zijn plooijend lijf en waggelend hoofd
Bewezen dat hij bezweek.

En ach! zijne frissche gezonde kleur
Verschoot al meer en meer;
En nu ontvlamde de doodlijke haat
Der booze vijanden weêr.

Ze namen een wapen lang en scherp -

Ge giet geen wijn over of er gaat meer te loor dan enkele droppels, zoo ook hier: de jaargetijden missen in de navolging het schilderachtige, hun in het oorspronkelijke door een enkel, maar juist bijvoegelijk naamwoord gegeven; en wij braken het vers daar af waar de Cort door een aandoenlijken trek een aanschouwelijken van Burns niet verbetert. Intusschen wanhopen we er aan, ooit dat oog en oor door eene vertaling te zullen voldoen, die met deze geen vrede hebben, die haar niet aanbeveling genoeg achten om met de overige kennis te maken.

En toch, we mogen niet vleijen, - allerminst waar wij als hier een talent ontmoeten, dat meer belooft en vervullen kan wat wij er van verwachten, - de S o l d a a t - de romance in het bundeltjen - is beneden de schilderij gebleven, die er in werd gekopiëerd. ‘Toen de vernielende wind van den wilden oorlog had uitgeraasd en de zoete vreê wederkeerde, maar menig lief kind weesjen vond, en menige weduwe rouwen zag, toen verliet ik het verschanste veld, wemelende van tenten, waarin ik lang had verkeerd; mijn knapzak, al mijn schat, een arm en eerlijk soldaat;’ *voilà de la vile prose*, maar die niet fraaijer is weêrgegeven in de volgende verzen:

Zoodra de lieve, zoete vreê
Den woesten oorlog staakte,
Die vele kinders vaderloos
En vele weeuwen maakte,
Zeî ik den dienst vaarwel en trok,
Den ransel op de schouders,
Wel arm, doch als een eerlijk man
Naar 't land heen mijner ouders.

Het is maar een omtrek van den toestand geworden, waaraan zelfs de fijne toetsen falen, waardoor die kunstwaarde verkrijgt. Een groot dichter geeft gelegenheid bij eene tweede lezing gedachte en gevoel op te merken, die u in de eerste, door het betooverende des geheels, te zeer bij verrassing troffen om ze in gedeelten te genieten; - maar welke zou de indruk zijn, als gij u aan eene herhaling van de lectuur des bovenstaanden couplets waagdet?

Als de brave borst ons vertelt, hoe hij, huiswaarts keerende, aan zijn meisjen denkt, doet u dan de uitdrukking:

De maagd, wier toegenegenheid
Ik vroeg te winnen trachtte,

een groepjen zien als Burns gaf, - als we wenschten dat Israëls u schilderde, maar niet weder, zij het ook door Mouilleron, lithographiëren liet -:

I thought upon the witching smile
That caught my youthful fancy.

De dichter moet voor den schilder in aanschouwelijkheid wijken; maar hij heeft, boven dezen, de afwisseling der toestanden, den onuitputtelijken rijkdom van toespelingen uit het gebied der gedachte voor; - de Cort! wat schortte er aan toen gij gelooven dorst, Burns, zoo zinnelijk als zedelijk, regt te doen; zijner Nancy, die den moeden krijgsman eene wijle rustens in hare woning gunt, alledaagschheden op de lippen leggende als deze:

Treed vrij in huis en neem uw deel
Van 't maal, dat wij bereiden:
Van hier zal nimmer ongetroost
Een brave krijgsman scheiden.

voor eene uitstorting van hartelijke gastvrijheid, van vaderlandslievende gloriezucht, als, wij ontkennen het niet, een navolger tot wanhoop brengt, in de muzijk van het meisjen van Burns:

‘Our humble cot, and hamely fare
Ye freely shall partake it,
That gallant badge, the dear cockade,
Ye 're welcome for the sake o't.’

Het is niet dat u heerschappij over de taal ontbreekt, ge bezit die in hooge mate; getuige uwe zoo gelukkige vertolking van:

Findlay.

Wie of er voor mijn deurtjen staat? -
Wie anders dan uw Findlay! -
Gij komt hier niet van pas zoo laat...
Ik hoop van ja, zeî Findlay. -

Wat guitenstuk hebt gij bedacht? -
O kom en zie! zeî Findlay. -
Zwaar zondigen zult gij van nacht... -
Dat zal ik vast! zeî Findlay.

Zoo 'k opsta en u binnen laat, -
Doe dat maar gaauw, zeî Findlay. -
Dus houdt mij wakker uw gepraat... -
Ik hoop van ja, zeî Findlay. -
Ik vrees maar want ge zijt zoo stout, -
Vrees niets van mij, zeî Findlay.
Dat gij tot morgen blijven zoudt... -
Dat zal ik vast! zeî Findlay. -

Maar dede ik nu zoo als ik zeg; -
Dat moet ge doen, zeî Findlay. -
Dan vindt gij andermaal den weg... -
Ik hoop van ja, zeî Findlay. -
Nu, wat er hier gebeuren zal, -
Laat dat maar gaan, zeî Findlay. -
Verzwijgt ge toch in elk geval?... -
Dat zal ik vast! zeî Findlay.

‘Zou men Findlay van onkieschheid beschuldigen?’ vraagt gij, in de opmerkingen en toelichtingen, waarmede gij uwen I n h o u d s t a f e l hebt gekruid. Hoe deze vraag ons ongelegen komt! Hoe zij het woord, dat ons op de lippen lag, haperen doet! Wij hadden zoo gaarne eene gissing gewaagd; we geloofden dat deze zoo gelukkig het verschijnsel verklaren zou, waarom gij het eene versjen voortreffelijk vertaalt, waarom ge bij het andere zoo veel te wenschen overlaat. De Vlaamsche Poëzij - men besluit immers zoo gereedelijk uit het bijzondere tot het algemeene als omgekeerd? - de Vlaamsche Poëzij, - die onzer dagen, meenen we natuurlijk, het middeneeuwsche tijdvak daargelaten - de Vlaamsche Poëzij is nog jong; voor eenvoudige toestanden vindt zij ijlings het ware, het welsprekendst woord; slechts bij de meer zamengestelde vergenoegt zij zich nog met het minder volledige, minder volkomene; de gedachte, die ontleedt, laat zich, bij het gevoel dat bruischt, wat wachten. Als ge nu niet, met die vraag, uwer maatschappij het voorkomen hadt gegeven eener vast verfijnde; als gij er niet den indruk door hadt gemaakt, dat dergelijke greep, in plaats van met gulgaauwen lach te worden begroet, ook ten uwent al aanstoot geeft, ons vermoeden zou in stelling zijn verkeerd en deze zonneklaar zijn

bewezen. Thans hebben wij de waarschijnlijkheid tegen ons... en wagen het toch bij te brengen, wat dreigde die gedachte bij ons overtuiging te doen worden.

Voor vele jaren heeft iemand, die toen tot onze meest belovende talenten behoorde en die belofte gehouden heeft, als wij hopen dat gij het de uwe zult doen, - er worden weinig stouter wenschen gedaan! - het liedeken van Burns, t h e a u l d M a n , dus overgebragt:

Toen veld en bosch
In zomerdosch
Bevallig was getooid,
Was berg en dal
Met puik en tal
Van bloemen overstrooid. -
En bloem en loof en kruid
Viel 's winters koû ten buit,
Dan Mei keert weêr,
Wijl, als weleer,
Natuur haar schat ontsluit.

Maar niets hergeeft,
Waar 't al herleeft,
Den grijzaart vuur en kracht.
Mijn rug is stijf
En stram mijn lijf,
Mijn kruin met sneeuw bevracht.
De dag is vol verdriet,
Wijl 's nachts de slaap mij vliedt,
O zoete jeugd!
Zoo vol geneucht',
Zeg, waarom keert gij niet?

Het lijdt geen twijfel, dat de hand, die toen deze regelen schreef, eer zij deze vertaling van dit vorsjen weder ter drukkerij deed gaan, menige wijziging van het bovenstaande beproeven, menig woord voor een ander verwisselen zou. Slechts bij het zangerige slot zou ze teregt *da capo* klappen; wensch en klagt smelten, of gij het hollandsch en of gij het engelsch leest, volkomen daarin zaam. Maar waar de tweede vertolking ook naar zwemen mogt, lieve vriend de de Cort! - want onze aankondiging wordt, dank zij den smijdigen vorm van dit album, schier eene toespraak, - niet naar wat gij in het zuiden wagen dorst; we zijn er in het noorden, zeg niet te nuchter, zeg liever te nadenkend toe geworden, smaak leert sober zijn:

De zonne blonk
En wonnig zonk
In 't groen het vogellijn.
En zoet van geur
En bont van kleur.
Loeg menig bloemekijn. -
Nu dekt de sneeuw de wei,
Stom is 't gevleugeld heir.
Maar lieve Mei
In pracht livrei
Brengt loof en liedjens weêr.

Den blanken sneé
Mijns hoofd, o wee!
Versmelt geen zongegloci;
En mijnen stam
Zoo oud en stram
Verbreekt het stormgeloei.
De grijsaard vindt geneugt
Bij nacht noch dage meer.
O gulden jeugd
Vol zoete vreugd,
Waarom keert gij niet weêr!

Het versjen geeft, of het voor onze gedachten geschreven ware, de stoutheid van grepen en den stortvloed van beelden, welke fijner beschaving aan frisscher opvatting benijden mag, zoo tot o v e r d r i j v e n s toe weêr... dat wij het verlies niet langer betreuren; dat wij gelooven mogen te hebben gewonnen. Het is altijd uwe kiesche vraag, die ons weder in de klem brengt; maar hadt ge die niet gedaan, we zouden, gissend voortgaande, een ondeugend teeken hebben gezet achter de woorden: is de verhouding van hoogere dicht- en schilderkunst in het Zuiden niet eene tegenovergestelde van die welke beide in het Noorden kenschetst; ging deze niet hier en gene daar niet vooruit, terwijl gene hier en deze daar stil stond? - Maar gij hebt er ons ter goeder ure voor bewaard, tegelijk èn de Vlaamsche dichters èn de Hollandsche schilders te vertoornen. Wie zou ten uwent onze bondgenoot zijn geweest? Ledeganck, - die zoo goed d a c h t als d i c h t t e , - helaas! hij is niet meer; - en ten onzent? wat zouden da z e v e n ons baten tegen de h o n d e r d v i j f e n z e s t i g ? - een ander Thebe? of een ander Abdera?

En echter, - al zoudt gij er ons taai om schelden, - wij geven de gissing nog niet op, een paar aanhalingen ten blijke. Wie begroet de gelukkigste uitdrukking van lager leven niet, door de oogen der kunst gezien, en dus ietwat geidealiseerd, in regels als de volgende:

Daar was 'ne meid, met name Meg,
Die in de weide zat en spon;
Daar was een knaap, die kwam tot haar,
Zijn naam was Duncan Davison.
De wei was vochtig, Meg was schuw
En Duncans beê werd niet verhoord.
Meg vatte ja haar spinnewiel
En joeg hem, daarmeê dreigend, voort.

Hoe ver ze ging, hij volgde toch -
Het dal was groen, het beekjen klaar -
Ze zaten op den bloemgen zoom,
Het spinrad tusschen hem en haar.
Maar Duncan zwoer bij duren eed:
Mijn vrouwtjen zijt ge morgen, Meg!
Toen vatte zij haar spinnewiel
En smeet het over 't beekjen weg.

Wij richten ons een huisjen in,
Heel klein en fraai, doch zonder pracht...
Wat zullen wij gelukkig zijn
Den ganschen dag, den ganschen nacht!...
Wie drinkt - bedrinkt zich niet altijd,
Wie vecht - doet zich niet immer zeer,
En wie den meisjens kussen steelt
Is welkom eenen tweeden keer!

Stil heeft zij gestaan, stil, meenden we van de Vlaamsche Poëzij te zeggen, - doch waar zoo vertaald wordt, daar is men Roemer Visscher en Hendrick Spiegel verre te boven, al hun frisschen levenslust overhoudende;.... hoezeer ook daarom Vondel nog niet genaderd. Vriend de Cort! gij weet het, er is onder de verzen van Burns eene klagte onzen grootsten dichter waardig; eene klagte als deze zou hebben kunnen schrijven, om de sympathie die zij, welke haar klagt, hem inboezemde; die hij het zou hebben willen doen, om het genie, waarvan zij schittert. Het dichtstuk heet, zoo als ge vast vermoedt: Klagte van Maria, Koningin der Schotten, bij het naderen der lente; en Burns mogt er, met zelfgevoel, ja, maar met volle regt tevens, in eenen brief aan een vriend van getuigen: ‘Hetzij dat de geschiedenis onzer Maria, Koninginne der Schotten, een bijzonderen indruk make op het gevoel eens dichters, of dat ik in deze ballade meer slagen mogt dan anders in mijne verzen het geval is, maar het dichtstuk heeft mij geruimen tijd beter bevallen dan eenige andere mijner po-

gingen;’ van scheppingen sprak men toen nog zoo niet. Ook dat vers heeft u tot navolgen verlokt en met welk gevolg? Lees nog eenmaal die weemoedige, schilderende klagte eener lente over, wier zoetheid de ongelukkige in hare gevangenis niet smaken mag, - heeft Schiller haar gekend, toen hij zijn beroemd tooneel tusschen haar en Elisabeth dichtte? - lees na deze andermaal den ondanks al zijnen hartstogt waardigen wraakkreet tot hare koninklijke zuster en vijandin gerigt, - hem van Ristori te hooren, zou menig heel treurspel waard zijn! - en kom dan tot dien wensch, tot die bede der moeder, de schoonste ooit geslaakt:

My son! my son! may kinder stars
Upon thy fortune shine;
And may those pleasure gild thy reign
That ne'er wad blink on mine!
God keep thee frae thy mother's faes,
Or turn their hearts to thee;
And where thou meet'st thy mother's friend
Remember him for me!

Eene bede en een raad, om strijd aandoenlijk en verheven; zoo verheven en zoo aandoenlijk, dat wij in uwe plaats de pen hadden gehaald door eene navolging, die het niet verder bragt dan tot het verwaterde:

Uw pad beglanse eene schoonere ster,
O zoon, geliefde zoon,
Een vreugden, die ik niet smaken mocht,
Vergulden uwen troon!
U redde God uit der boozen macht,
Dien ik mijn rampen wijt;
En ziet gij die mij hebben bemind,
O heb ze lief altijd!

Uit naam der kunst protesteert het belgisch penseel tegen het koninklijke zulker poëzij in onzen tijd.

We zijn niet van degenen, die er u hard over zullen vallen, dat gij ons, hollanders, uitlacht over onze vrees voor germanismen, als: ‘w o n n e ’ en ‘v r o ’; - we vatten den handschoen niet op, het noorden toegeworpen in het verwijt, dat wij ‘de vormloosheid der engelsche taal in de onze willen overbrengen,’ - schrijf als het u lust: ‘'ne’ voor eene; - maar heb eerbied voor diepte van gedachte en volmaaktheid van uitdrukking, voor grootschheid van stof en van daaraan geëvenredigden vorm, heb die, zoo als het eene veder past, welke een gansch vers kan vertolken, zonder dat wij regt hebben tot eene enkele aanmerking; want het vlekjen ‘ambrozijn’ in de navolging, heeft in het oor-

spronkelijke het ook daar niet zuivere ‘nectar’. Het is uwe eigene, vriend! de veder, die wij prezen; de lof geldt die zamenspraak, dat duët, door Burns gezongen op eene ochtendwandeling, toen de wind vinnig over het bevrozen landschap woei; dichtvuur ducht geene ongenade des saizoens:

Willy en Philly.

HIJ.
Gezegend zij de schoone stond
Toen ik bij 't geurig hooi u vond
En, zoo als gij mijn harte wont,
Het uwe won, o Philly!

ZIJ.
Gezegend zij het plechtige uur
Toen ik beleed, ge waart mij duur,
En gij mij zwoert, vol liefdevuur
Aan mij te zijn, o Willy!

HIJ.
Zoo als mijn oor het lentaccoord
Der vooglen daaglijks liever hoort,
Wordt langs zoo meer mijn oog bekoord
Als 't u beschouwt, o Philly!

ZIJ.
Zoo als de roze heller gloeit,
En frisscher geurt hoe meer ze bloeit
Ook in mijn hart de liefde groeit,
Die ik u wijdde, o Willy!

HIJ.
Verguld de zon mijn rijpend graan,
Dan ben ik blijde en aangedaan;
Maar u te zien, naast u te gaan
Verrukt me meer, o Philly!

ZIJ.
De zwaluw voert van over zee
Met zich de zoete lente meê;
Maar hartelust en zielevreë
Brengt gij mij aan, o Willy!

HIJ.
De bij zuigt eedlen honing uit
De bloem, die haar den kelk ontsluit
Maar ambrozijn is wat ik buit
Op uwen mond, o Philly!

ZIJ.
Zoet geurt, als de avond lavend daalt
Het geitenblad van dauw bestraald,
Maar welke geur, wat zoetheid haalt
Bij uwen kus, o Willy?

HIJ.
Fortuna's wieltjen draaije vrij!
Wat geeft het hoe mijn nummer zij!
Ik min u, liefde schenkt ge mij:
Ik wensch niets meer, o Philly!

ZIJ.
Wat vreugden ook het goud bescheer',
Gelukkig ben ik, wie is 't meer?
Ik heb u lief, gij mint me weêr,
Meer wensch ik niet, o Willy!

Zoo zoet een zang streelt niet enkel de jeugd! ook zij, die den last der jaren gevoelen, genieten haar; zij toovert de gulden twintig weêr voor het schemerend gezigt.

Als ge waart, wat ge niet zijt, de Cort! ge zoudt ons aan het einde dezer wel vlugtige, maar toch veeleischende aankondiging uwer. ‘Schoonste Liederen van Burns’ allerlei vragen doen, op de meeste van welke wij verpligt zouden zijn u het antwoord schuldig te blijven. Voor het Zuiden het harnas aangespende, zoudt gij het Noorden uitnoodigen u aan te wijzen, waar het in eene Geschiedenis van de Letterkunde der Achttiende Eeuw eene waardering van Burns gaf, die halen mag bij die van Hermann Hettne, in welke deze uwen lievelingsdichter als ‘de Veroveraar des beloofden Lands’ begroet; - ge zoudt wenschen, dat wij u eene oorspronkelijke beschouwing hadden aan te bieden van Burns, de dichter zoowel in strijd met de kerk zijner dagen als met de kunst zijner eeuw; eene beschouwing in diepte gelijk aan de bijdrage daartoe onlangs door Taine in de *Revue des Deux Mondes* geleverd. Altijd Groot-Brittanje buiten het spel latende, - want enkel Schotland gaf in de Kronijk van zijn Honderdsten Geboortedag zes honderd dubbele bladzijden waardering, - zoudt gij eindelijk Nederland vragen,

waar ten onzent het bundeltjen te vinden is, Burns weêrgevende zoo als hij het verdient: de zangen, in welke iedere klank van zijn luit wordt gehoord, iedere toon van zijn lied blijkt beluisterd? Helaas! ondanks al onze liefde voor ons land, onze letteren en onze lier, wat zouden wij u antwoorden? Gelukkig echter zijt ge niet van hen, die troost zoeken in wat Dante den troost der hel noemt, den troost, dat anderen er niet beter aan toe zijn dan gij!

A thing of beauty is a joy for ever!

Ziedaar uwe spreuk, zoowel als die van Keats, zoowel als die van elken waren dichter! Slechts het waarachtig s c h o o n e l e e f t en s t r e e l t en s t i c h t in eeuwigheid; wat zoudt gij het ons dan euvel duiden, dat wij er u opmerkzaam op maakten, waar ge beneden zijne eischen bleeft, waar uwe studie niet diep genoeg ging om te slagen? Onze aankondiging houdt lofs genoeg in om de schare aan te sporen zelve uw boeksken op te slaan, en zich te verlustigen in de vele geest en gemoed boeijende tooneelen op het land bespied! Indien wij, waar onze liefde voor de kunst den kunstenaar niet sparen mogt; waar we, bij de stoutere vlugt des meesters, u vergeefs de wieken zagen uitslaan, even opregt en goedrond als waar wij uwe gaven huldigden, voor ons gevoelen uitkwamen, het geschiedde niet dewijl wij op de zuster-letterkunde neêrzien, maar dewijl we gelooven, dat strengere zelfkritiek en deze alleen haar opheffen kan en zal! Staaf gij het, door,- na de s c h o o n s t e -nog s c h o o n e r e te geven; en twijfel er niet aan, - om ten minste in het lievelingsmetrum en op de lievelingswijze van Burns te eindigen, hoeveel ook overigens ons lied voor het zijne onderdoe, - en twijfel er niet aan, dat:

Al mogt de bleeke nijd verkonden,
Dat u de Gids voor letterzonden
Las bar de les,
Ge een warmen kunstvriend hebt gevonden
In W. D - s.

Het Ramâyana.

Uit eene verre oudheid, zoozeer nog in nevelen gehuld dat de tijdrekenkunde haar naauw eene vaste plaats in de geschiedenis weet aan te wijzen, klinkt een naam ons tegen, waarvan de roem, door tal van dichters bezongen, nog voortleeft onder duizenden onzer medemenschen: de naam van Râma, den meest gevierde der oud-Indische helden. De heroïsche figuren van den Griekschen en van den Germaanschen vóórtijd hebben lang opgehouden volkshelden te zijn; maar nog altijd blijft de herinnering aan Râma als eene nationale herinnering in eere, niet enkel bij de talrijke bewoners van het tegenwoordige Hindostan, maar ook onder al die volken van Azië, bij wien eenmaal de Indische beschaving wortel schoot. Nog altijd geldt Râma hun als de type van den wijzen vorst, den volmaakten ridder, den waarlijk deugdzamen mensch; nog luisteren ouden en jongen met welgevallen naar het verhaal zijner avonturen en de beschrijving zijner roemrijke daden; en nog wijzen vrome bedevaartgangers elkander de plaatsen aan, waar hij verwijld, of zijne heldenfeiten volbragt moet hebben. De volksoverlevering heeft die daden met tal van mythen en bovennatuurlijke gebeurtenissen vermengd; het godsdienstig gevoel heeft ze met de handelingen van hoogere wezens verbonden; het stelde in haren mythischen vorm ze te boek; dichters van latere eeuwen kozen ze tot stof hunner zangen, en nog heden ten dage put de geloovige Indiër uit het verhaal dier gebeurtenissen lessen van wijsheid, van zedelijkheid en van deugd.

De legende van Râma, belangwekkend alzoo om de kennis ook van nog heerschende volksbegrippen, is het niet minder

in zoover zij de aanduidingen bevat van een groot historisch feit. Zij behoort toch, hoezeer ook in het gewaad der mythe gehuld, geenszins uitsluitend tot het gebied der fantazie, maar wel degelijk ook tot dat der geschiedenis. Aan die legende toch knoopt zich het verhaal van de verspreiding der beschaving door de mannen van het blanke ras, de Aryers, onze eigene voorvaders, onder de geel- en donkerkleurige bewoners van het zuidelijk Hindostan en het nabijgelegen Ceylon, - een verhaal door de dichterlijke verbeelding opgesmukt en dikwijls ook vervormd, het is waar, doch ontegenzeggelijk op een historischen grondslag gebouwd. Dat verhaal toch leert ons met bijkans geschiedkundige zekerheid, hoe die hooger bevoorregte stammen, die afkomstig uit de berglanden van Midden-Azië, hunne woonplaatsen in het Noorden van Hindostan hadden gevestigd, terwijl hunne stamgenooten naar het Westen van Azië en naar Europa zich verspreidden , al langzamerhand de weldaden eener hoogere beschaving aan het grootendeels nog barbaarsche Zuiden begonnen mede te deelen, totdat de donkere en roofgierige rassen van het schiereiland en van Ceylon in verzet kwamen tegen de rustige veroveraars, doch in 't einde, na eene hevige en langdurige worsteling, even als de overige stammen zich onderwerpen moesten aan het allerwege steeds zegevierend Arische geslacht.

Maar datzelfde verhaal mag in den vorm waarin het tot ons kwam, ook uit een zuiver letterkundig oogpunt ten volle op onze belangstelling aanspraak maken. Want het heeft de stof geleverd niet enkel tot een der grootste, maar ook der schoonste en treflijkste heldendichten, die de poëzie der volken in hare schatkameren weet aan te wijzen: - het Râmâyana, of de gang, d.i. de lotgevallen van Râma, een gedicht beide om inhoud en vorm wèl waardig de opmerkzaamheid van elk beschaafde tot zich te trekken, en wèl geschikt ook om onze denkbeelden omtrent de kunst en de dichterlijke vlugt van een volk te verhelderen, zoo naauw als het voormalige Indische, door zijn oorsprong, en in menig opzigt ook door zijn karakter en de rigting van zijnen geest, aan de hedendaagsche en vroegere natiën van ons werelddeel verwant.

En eindelijk heeft de beschrijving van Râmâ's daden, gelijk zij door het oud-Indische epos ons is overgeleverd, ook voor ons Nederlanders nog een bijzonder belang, in zoover het den grondslag uitmaakt van een zeer groot aantal volkslegenden, die onder

de bewoners van den Indischen Archipel, aan onze heerschappij onderwerpen, zoowel als onder de bewoners van Britsch-Indië nog heden ten dage algemeen in omloop zijn. De Javaan toch heeft Râma niet alleen overgenomen van zijne Indische meesters van weleer, maar hem zich toegeëigend, en roemt nog in de daden van den held, als ware hij een zijner eigene land- en stamgenooten geweest. En vele van de beste letterkundige voortbrengselen in het Kawi, het Javaansch en het Maleisch zijn dan ook naauw iets anders dan omwerkingen te achten van het oorspronkelijk Indische gedicht.

Met dat al, en in weêrwil van al die verschillende redenen, die naar het schijnt ons nopen moesten, althans eenige kennis van een dichtwerk als het Râmâyana ons te verschaffen, mag zonder vrees van overdrijving worden beweerd, dat tot heden van Râma en zijne gansche geschiedenis weinig meer dan de klank ook onder het meerendeel der beschaafden in ons vaderland is bekend. Eene poging om althans eenigermate die onbekendheid met het Indische epos te doen ophouden, kan derhalve geen geheel overtollig ondernemen worden genoemd. En sinds vooreerst nog geene meer bekwame en daartoe meer bevoegde hand dat werk schijnt te zullen opvatten, stellen wij ons voor, dengenen onder de lezers van ons tijdschrift, wien het bedoelde dichtstuk inderdaad nog geheel onbekend mogt zijn gebleven, een beknopt overzigt van den inhoud, benevens enkele eveneens korte fragmenten van dat gedicht in metrische navolging mede te deelen. Later vinden wij welligt nog gelegenheid, die mededeelingen tot meer eigenlijk gezegde episoden uit te breiden. Thans inmiddels een enkel woord vooraf over het epos zelf en over de wijze waarop wij gemeend hebben onze bewerking te moeten inrigten.

De juiste tijd waarin het Râmâyana, het oudste der Indische heldendichten, zou vervaardigd zijn, valt vooralsnog ten minste even weinig met zekerheid te bepalen, als die waarin de gebeurtenissen welke het vermeldt zouden zijn voorgevallen. Alleen kan gesteld worden, dat het tot de eeuwen behoort, die tusschen de wording der Veden en de verschijning van het Boeddhisme zijn verloopen, en in 't algemeen, dat Indië waarschijnlijk even vroeg als Griekenland, zoo niet vroeger, die soort van heldenzangen heeft gekend, waaraan het Râmâyana even als de Homerische zangen zijn oorsprong heeft te danken gehad. Als maker noemt de overlevering Vâlmîki, aan wien

Brahmâ de stof ter bewerking zou hebben aanbevolen, hem tevens voorspellend dat de roem van Râma in de talen der menschen zou blijven voortleven zoolang de bergen op aarde verrijzen en de rivieren haar besproeijen zouden, - een orakel dat, gelijk wij zagen, tot heden althans nog niet is gelogenstraft. Dat intusschen het gedicht, zooals het tot ons is gekomen, uit velerlei bestanddeelen van verschillenden oorsprong is zaamgesteld en zóó met geene mogelijkheid aan één dichter kan worden toegeschreven, dit kan wel aan geen twijfel onderhevig zijn, schoon het anders in zijn aanleg en zijne ontwikkeling genoeg eenheid van gedachte verraadt, om ons te veroorloven, althans de eerste zamenvoeging en bewerking der volkssagen waaruit het gevormd is, inderdaad als het werk te beschouwen van ééne bepaalde hand. Voor 't overige zijn ontegenzeggelijk vele stukken later ingelascht, sommige ook welligt van vroeger tijd dan de eigenlijke zamenstelling tot één geheel; vooral bij de invoeging van eerstgenoemde, alsook bij de vervorming en verkorting van sommige gedeelten, is de invloed der Brahmanen niet te miskennen; terwijl de wanstaltigheden, waarvan enkele stukken als overvloeijen, onmogelijk naar 't ons voorkomt van denzelfden maker kunnen afkomstig zijn die elders, in andere episoden, steeds blijken geeft van den meest gekuischten smaak. Echter heeft de wetenschappelijke kritiek nog geene genoegzame vorderingen in de behandeling van het Indische epos gemaakt om nu reeds een beslissend oordeel over de oorspronkelijke echtheid of onechtheid en over den betrekkelijken ouderdom van al de verschillende bestanddeelen te kunnen uitspreken. Alleen sommige grootere of kleinere stukken kunnen met gerustheid reeds als onecht worden verworpen, met name de geheele laatste of zevende zang, die blijkbaar niets anders dan een uiterst smakeloos en wanklankig toevoegsel van later dagen is geweest. In zijn tegenwoordigen vorm kan het Râmâyana geschat worden op ruim 40,000 regels. De taal van het gedicht is het episch Sanskriet, de vorm waarin het oud-Indisch reeds zijne volkomene ontwikkeling had bereikt. De versmaat is de zoogenaamde shlôka, bestaande uit twee versregels van zestien lettergrepen elk. Op het einde der afdeelingen vindt men veelal ook nog verzen in andere maat, doch deze worden door bevoegde beoordeelaars, o.a. door Schlegel, mede als bijvoegingen van later tijd beschouwd. Zeker is het dat zij de dichterlijke waarde

van het werk geenszins verhoogen en ook voor den zamenhang zeer wel kunnen worden gemist.

Wat nu ons overzigt aangaat, wij hebben gemeend dat de eenvoudige vorm van een verhaal even goed als de altijd meer gedwongene eener kritische beschouwing den lezer bekend zou kunnen maken met den hoofdzakelijken inhoud van het gedicht. Als leiddraad hebben wij daarbij voornamelijk het vóór eenigen tijd verschenen kritisch overzigt van Eichhoff[1] en de nu onlangs in 't licht gegeven proeve van Monier Williams[2] gebezigd. Enkele, achter ons opstel geplaatste aanteekeningen dienen voorts tot verklaring van een aantal Indische namen, alsmede o.a. tot nadere aanduiding van den straks besproken historischen grondslag van het Râmâyana. De meestal eenigzins verkorte aanhalingen ontleenden wij tevens voor een groot deel aan het eerste der zoo even genoemde geschriften, 't welk ze ook in het oorspronkelijke doch met Romeinsche karakters mededeelt, en op die wijze den aanvangenden beoefenaar van het Sanskriet te hulp komt, wien het ontcijferen van het inderdaad juist niet gemakkelijke Indische schrift nog eenige moeite kost; terwijl het tevens eene dienst bewijst aan hen die ook het oorspronkelijke der citaten wel wenschen te kennen, doch niet in het bezit zijn van Schlegel's uitgave der eerste zangen, noch van de volledige en kostbare editie van Gorresio. Dat wij van de gekozen fragmenten niet altijd eene woordelijke vertaling leveren, maar ons soms enkele vrijheden bij de overzetting veroorloven, zonder daarom echter verandering in den zin zelven te brengen, dit zal ons een ieder wel ten goede houden wien het belangrijk verschil van de eigenaardige wijze van uitdrukking in de beide talen niet geheel onbekend is[3]. Voor onze pogingen tot metrische navolging[4] hebben wij meer in 't bijzonder de toegevendheid onzer lezers in te roepen, overtuigd als wij zijn, dat alleen de dichter, die niet gemaakt maar geboren wordt, in staat is ook den vorm van het oorspronkelijke eenigermate nabij te komen. Wiets trouwens zal ons aangenamer zijn dan dat een onzer vaderlandsche dichters zich eenmaal genoeg vertrouwd moge maken met de taal waarin het Râmâyana is opgesteld, om zelf den indruk zich levendig te vertegenwoordigen, dien de lezing van het oorspronkelijke te weeg brengt, en zoo doende op waardige wijze de schoonste gedeelten van het gedicht ons zal kunnen vertolken. Zoolang echter die wensch nog niet is vervuld,

stelle men voor 's hands met onze gebrekkige proeven zich tevreden.

Mogten voor 't overige onze mededeelingen iets bijdragen tot de bestrijding van het zonderlinge, zelfs bij anders hoogbeschaafden nog meer dan eens door ons aangetroffen denkbeeld, alsof de Indische verbeeldingskracht nooit iets anders dan wanstaltige en monsterachtige voorstellingen had gebaard; mogt thans alzoo in ons vaderland de overtuiging ook meer algemeen worden verspreid, dat zelfs Indische poëzie nog wel eens iets schoons, iets edels, iets bevalligs heeft weten te voorschijn te brengen, wij zouden ook om die reden voor onzen arbeid ons rijkelijk beloond mogen achten.

I. Âdikânda[5].

Aan de zuidelijke helling van het Himâlaya-gebergte, door de wateren van de Sarayoe besproeid, lag Kôshala, het magtig en gelukkig rijk der Ikshvakoeïden, de Vorsten uit het roemrijk geslacht der Zon. Daar verhief zich te midden van eene vruchtbare vallei Ayôdhja[6], de onverwinnelijke veste, door Manoe zelf, den vader der menschen, gesticht. Uren ver strekten hare breede, met galerijen en portalen gesierde straten zich uit langs de boorden van den heiligen stroom. Vorstelijk was de praal van de paleizen en tempels en van de woningen der rijken, met hunne bontgekleurde steenen, hunne hooge terrassen, hunne breede voorhoven, hunne sierlijk aangelegde tuinen. Hooge, door welgeoefende boogschutters bezette muren omringden de goed versterkte burgt, in wier midden het koninklijk paleis, hooger en rijker dan alle andere, als een rots van marmer en goud en edelgesteenten zich verhief. Eene tallooze menigte bewoog zich des daags op de pleinen en straten of vermaakte zich des avonds in de parken en tuinen, met welige mangoboomen beplant, en van verfrisschende baden en koele zuilengangen wèl voorzien. De bloeijende stad wemelde van koop-

lieden en krijgers en aanzienlijke vreemdelingen; het rollen van schitterend getooide wagens, door vurige rossen getrokken, mengde zich onder den dreunenden tred der prachtig getooide olifanten. En des nachts, als de tijd der ruste scheen gekomen, leidden de jongelingen in de hooggewelfde zalen hunne schoone en bevallige vrouwen ten dans, en uit de tuinen en bosschaadjen klonken de toonen van harp en fluit en liefelijke zangen aan de eer van Ananga[7] gewijd.

Daar, te midden van een gelukkig volk, regeerde de wijze Koning Dasharatha, een verstandig en regtvaardig vorst, omringd van bekwame staatslieden, dappere edelen en heilige Brahmanen, door al zijne onderdanen hoog geacht en bemind, en al de voorregten genietend der aarde, maar verstoken, tot zijne smart, van erfgenamen voor den troon en stamhouders voor zijn geslacht. Doch in 't eind verhoorden toch de Goden de vurige gebeden tot hen opgezonden om een erfgenaam voor het rijk van Kôshala. Ter gelegenheid van een plegtig feest, hun ter eere gevierd, verscheen Vishnoe den Koning, en beloofde hem een zoon, in wien niet enkel de geest des vaders herleven, maar het wezen zelf der Godheid op kenbare wijze zich openbaren zou[8]. Weldra werd de godsspraak vervuld, en uit Kanshalyâ, 's Konings tweede gemalin, werd de toekomstige troonopvolger geboren, die, buiten de benamingen, zijne afkomst aanduidend[9], den eigennaam van Râma ontving.

Aan de zorgen van den wijzen Vashistha, hoogepriester der Brahmanen, toevertrouwd, wies de jonge prins, gunsteling der Goden, spoedig op in ligchaamskracht en deugd. Hoog van gestalte en sterk van bouw, met buitengemeene spierkracht begaafd en vaardig in alle ligchaamsoefeningen, was hij als jongeling reeds een geducht strijder te achten. Schoon en welgevormd waren zijne trekken als zijne ledematen; donker was de kleur van zijn gelaat en groot zijn stralend oog, aan de lotusbloem gelijk, vlammend soms als van een heilig vuur, maar, als zijn gansche wezen, vriendelijk ook en innemend. In het regt was hij wèl ervaren, in de krijgskunst goed geoefend; de Veden kende hij als de meest wijze der Brahmanen. Vrees was hem vreemd, maar spoedig ook had hij de deugd der zelfbeheersching geleerd; alleen het onregt wist zijn toorn te wekken, en voor den schuldige had hij vergiffenis, geen wraak. Zoo won hij, echte ridder, bij de gunst der Goden, ook de genegenheid der menschen; en vroegtijdig reeds viel eene be-

wondering hem ten deel, als geen ander sterveling ooit bij tijdgenoot en nageslacht zich te verwerven wist.

> Een edel held, als Vishnoe zelf; schoon, minlijk als het maanlicht glanst;
> Vrij, ongetemd als de Oceaan; standvastig als de Himavat;
> In gloed des toorns als Kala's vuur[10]; geduldig als der aarde schoot;
> In 't weldoen als Koevêra[11] mild; als Dharma[12] zuil van pligt en rent:
> Zoo was Ikshvakoe's zoon. - -

Maar niet enkel tot voorspoed en geluk, ook tot zware beproevingen van velerlei aard was Râma bestemd eer hij 't roemrijk levensdoel bereikt zou hebben, door het goddelijk raadsbesluit voor hem weggelegd. Naauw was hij den jongelingsleeftijd ingetreden, of terstond reeds werd zijn moed op eene gevaarlijke proef gesteld. Booze Rakshasen[13], dienaren van den zwarten Râvana, den reuzenvorst, verontrustten de meer afgelegen streken van het rijk van Ayôdhyâ. Door Vishvâmitra, krijgsman en priester tevens, en als kluizenaar den Himâlaya bewonend, werd sinds lang, doch vruchteloos, een strijd tegen hen gevoerd. Door de Goden gewaarschuwd, verliet de heilige zijne kluis en begaf zich naar de vorstelijke stad om de hulp van den jeugdigen Râma in te roepen. Ongaarne had de grijze Dasharatha verlof geschonken tot den gevaarvollen togt, indien niet treffende hemelteekenen hem van hoogere bescherming verzekerd en den toekomstigen roem van den geliefden zoon hadden voorspeld: -

> Aan Vishvâmitra's zijde ging met de oogen als de lotus-bloem
> De jonge held; en geurenrijk kwam van omhoog een ligte wind,
> En strooide een bloemenregen uit; en lieflijk ruischend klonk een zang
> Te midden van het hoorngeschal dat Raghoe's zoon ten strijde riep.

Onder geleide van Vishvâmitra en verzeld van zijn jongeren broeder Lakshmana, zoon van Dasharatha en Soemitrâ, aanvaardde Râma den togt naar de wildernis. Verscheidene dagreizen voerden de moedige strijders naar een ver uitgestrekt en naauw doordringbaar, door menschenvoet nog onbetreden woud, vervuld van zwermen wilde vogels en myriaden van insekten, weêrgalmend van het gebrul der leeuwen en tijgers en dreunend onder den tred van rhinoceros en olifant. Daar was de schuilhoek dier booze geesten die Râma te bekampen on-

dernomen had. Onversaagd en zonder aarzelen echter drong de held met zijne geleiders tot in de diepten dier vreeselijke schuilplaats voort, en versloeg de monsters die de weêrlooze landbewoners pleegden te vervolgen. Welhaast was dan ook de rust in de omliggende streek hersteld, en als verlosser en bevrijder werd allerwege Râma door de landlieden en kluizenaars begroet. Onder het gastvrij dak eener nederige stulp rustte menigwerf de jeugdige vorstenzoon met zijne vrienden na de vermoeijenissen van den dag; en dan, als het avondrood het landschap begon te kleuren, kortte onder een talrijk en oplettend gehoor de wijze Vishvâmitra hun den tijd met het verhaal der heilige legenden, aan de plaatsen welke zij bezochten, verbonden. Lang soms hielden die vertellingen hen bezig, maar dan liet ook, als de nacht begon te vallen, de wijze en dichterlijke verhaler niet na, zijne medgezellen opmerkzaam te maken op de welige schoonheid der hen omringende natuur:

> ‘Doch reeds genaakt, Kakoetstha's zoon! het plegtig uur van middernacht;
> Geen wind beweegt het digte loof; 't gevogelt, 't wild gedierte rust;
> Een breede schaduw dekt het veld, en zwijgend ligt het statig woud.
> In onbewolkte en klare lucht, beladen als met geurig stof,
> Hel flonk'rend gloort der sterrenpracht; en minlijk spreidt, vriendin der aard',
> De maan haar zilv'ren stralen uit, en blijde en dankbaar groet natuur,
> Vermoeid nog van den zonnegloed, haar frisscher glanzend hemellicht.’

Weldra intusschen moest de terugtogt weder aangenomen worden, en begaven de reisgenooten zich weder op weg naar de voorvaderlijke stad. Vooraf echter wenschte de heilige Vishvâmitra den toekomstigen troonopvolger ook met andere landen en volken bekend te maken en voerde hem om die reden naar het bevriende hof van Mithilâ, den zetel van Koning Djanaka's rijk. Met groote eer, voegend aan zijn rang en staat, en niet weinig ook verhoogd door den roem zijner daden, werd de zoon van Dasharatha daar ontvangen; maar tevens wachtte hem eene nieuwe proef, tegen welke niet ligt een sterveling bestand kon worden geacht. Te midden van het verzamelde volk en in tegenwoordigheid van de krijgslieden en edelen des rijks werd aan Râma de geweldige boog vertoond, dien tot heden niemand anders dan alleen Shiva had vermogen op te ligten. Dat hoogere begaafdheden dan die der gewone men-

schen den jeugdigen ridder ten deel waren gevallen, bewees wel de onverwachte uitkomst:

> Met ééne hand en vlug gebaar hief Râma hoog den zwaren last;
> Glimlagchend bond hij, als waar 't spel, de sterke pees aan 't wapentuig,
> En spande toen met ijz'ren vuist, scherp rigtend, Shiva's reuzenboog...
> Maar nog te zwak voor Râma's hand bleek 't wapen, en met luiden knal
> Brak het door midden, splijtend als de bergtop en het rotsgevaart',
> Getroffen in den onweêrsstorm door Indra's vuur'ge bliksemschicht.

Ontzetting greep de verzamelde menigte aan, en vol schrik vlood het volk, terwijl de schaar der edelen en krijgers den magtigen boogschutter hare welverdiende hulde en bewondering bragt. Maar rijker loon nog toefde den gevierden held. Teregt in het treffende teeken, waarvan de mare zich door het land verspreid had, eene aanwijzing der Goden ziende, schonk Koning Djanaka de hand zijner dochter Sîtâ, de schoonste en beminnelijkste der vorstinnen, aan den zoon van zijnen bondgenoot; en op plegtige wijze werd in diens tegenwoordigheid het huwelijk van Râma, tegelijk met dat der overige zonen van Dasharata met de dochters van Djanaka gevierd.

In vreugde en onder de gelukwenschingen van het gansche volk keerde nu Râma met zijne schoone gemalin naar Ayôdhyâ terug, nadat de wijze Vishvâmitra hem vaarwel had gezegd en wederom naar zijne kluizenaarswoning van den Himâlaya vertrokken was. Nog één hoogst gewigtig voorval had inmiddels de rij der teekenen gesloten, die aan Râma de heerschappij over de volken der aarde kwamen verkondigen. Op zijne terugreize toch naar de vorstenstad verscheen hem en den zijnen een vreeselijk gezigt: uit een donkere wolk en te midden van een geweldigen wind verrees de magtige Parashoerâma[14], opperhoofd van de hemelsche Brahmanen en vijand van de Kshatrya's, voor hun oog; doch niet om den toekomstigen vorst de magt te betwisten welke hij geroepen was eenmaal over zijne medemenschen uit te oefenen, maar om hem hulde te brengen als den beheerscher der wereld. En thans viel dan ook aan de bedoelingen der Goden wel niet meer te twijfelen, en ware al Râma niet reeds bestemd geweest tot wettig erfgenaam der kroon, de wil der hemelbewoners was ook te duidelijk nu verklaard, dan dat zijne openlijke, door allen om 't zeerst gewenschte erkenning als troonopvolger thans nog

langer mogt worden uitgesteld. Daarom dan bereidde zich Ayôdhy, bij de terugkomst van het vorstelijk gezin tot het plegtig en gewigtig feest, waarbij naar de wetten des lands de regering over het rijk van Kôshala na Dasharatha's dood aan Râma stond verzekerd te worden.

II. A-yôdhyâkânda.

Rijk versierd en met bloemen getooid was de Koningsstad voor de naderende, door heel het volk met blijdschap verwachte plegtigheid. De tempels waren geopend en schitterden als de paleizen van pracht en praal. De schatpligtige Koningen en Opperhoofden waren met keur hunner onderdanen toegesneld om hunne hulde te brengen aan den toekomstigen Vorst, die welhaast, na den vereischten tijd in boete en in den gebede te hebben doorgebragt, door de grooten des rijks in hunne aanzienlijke vergadering werd binnengeleid, Zijne mannelijke houding, zijn statige gang en de adel van zijn gelaat wekten aller bewondering en ontzag; en als de herfstnacht in het licht der maan, zoo straalde de gansche hofburgt van den glans die van hem scheen uit te gaan. Minzaam groette hij alle aanwezigen, en nam voorts, aan de uitnoodiging der rijksgrooten voldoende, op den Koningszetel plaats, in afwachting dat de vorstelijke waardigheid naar lands gebruik in tegenwoordigheid van het verzamelde volk hem zou worden opgedragen en de Koningszalving met de vereischte plegtigheden mogt worden volbragt.

Maar een nijdig en wangunstig oog bespiedde middelerwijl van uit de hooge burgt de toebereidselen waarmede allerwege het volk zich bezig hield. - Waarom, dus vroeg de eerzuchtige Kaikêyî, Dasharatha's eerste gemalin en moeder van Bharata, diens jongeren en op dat oogenblik afwezigen zoon, - waarom hadden de Goden hare mededingster zoozeer bevoorregt

dat juist zij het rijk zijnen erfprins schenken mogt, en waarom moest Bharata verstoken blijven van al het aanzien en de magt voor den gehaten Râma alleen weggelegd? - Doch waarom, zoo fluisterde de vertrouwde slavin haar in 't oor, - waarom dan ook niet het middel aangegrepen, 't welk de Goden zelven haar in de hand schenen te geven om zich van den lastigen mededinger te ontslaan, en de kroon aan den miskenden Bharata te verzekeren? Of had de Koning, eenmaal gewond uit een moorddadigen veldslag door haar weggevoerd en van den dood gered, haar niet met eede gezworen dat hij elke gunst haar zou toestaan welke zij tot loon harer handeling eischen mogt? - Aarzelend eerst, maar ten laatste toch gehoor gevend aan de verraderlijke inblazing, werpt de trouwelooze zich aan de voeten van haren gemaal, en herinnert hem zijne toezegging. Dasharatha, niets kwaads vermoedend en bereid zijne echtgenoote de gunst te verleenen die haar welkom mogt zijn, herhaalt in de krachtigste bewoordingen zijne gevaarlijke belofte. En daarop eischt Kaikêyî, de geesten van den hemel en der aarde tot getuigen roepend van 's Konings woord, de verbanning van den edelen Râma en de krooning van Bharata in diens plaats:

‘Hoort, Goden! hoort den duren eed dien Koning Dasharatha zwoer!
Getuigt het die om Shakra's[15] troon verzameld, lucht en aard' beheerscht!
Getuigt het, hemel, zon en maan en sterren, wereld, dag en nacht!
Gij, geesten die het huis bewaakt en die in 't nachtlijk duister doolt,
Of woont in reiner hemellicht, Rakshasen en Gandharven[16], hoort
Wat hooge gunst Kaikêyî thans Ayôdhyâ's magtig Koning vraagt!

‘Het luistrijk feest, dat gij, o Vorst! Kaushalyâ's zoon hebt toegedacht,
Zij Bharata, niet hem gewijd! Aan Bharata de koningskroon!
En Râma ga in 't verre woud, en vijf en negen jaren lang
Draag' hij des kluiz'naars boetekleed en hairvlok en gazellenhuid!’

Als het hert dat een tijger ontwaart zoo deinsde de Koning ontzet terug bij het vernemen van die taal. - Hoe! riep hij, tot bezinning gekomen, uit, - mijn zoon, mijn geliefde en edele zoon! hoe zou ik kleinmoedig u vermogen prijs te geven aan den wrok die uwe vernedering eischt? - En, zelf tot smeekeling zich vernederend, knielde de eerwaardige Vorst met gevouwen handen voor Kaikêyî neder om haar mededoo-

gen in te roepen en haar te bewegen tot intrekking van den vreeselijken eisch. Maar de trotsche en naijverige stiefmoeder bleef onverbiddelijk, en, geslingerd tusschen zijne liefde voor den miskenden zoon en het besef van pligt in de vervulling van het gegeven woord, zonk de grijze Koning uitgeput ter aarde, het licht verwenschend dat zijne oogen nog aanschouwen moesten. Daar trad de verongelijkte en diep beleedigde Râma te voorschijn, en zoodra had hij de oorzaak der algemeene ontsteltenis niet vernomen of zijn besluit stond onherroepelijk vast. Heilig is het gegeven woord ook jegens onregtvaardigen; dubbel heilig wanneer het door een Koning gegeven wordt: geene andere gedachte dan deze bezielde van dat oogenblik den grootmoedigen ridder; en, willig afstand doende van alle grootheid en magt en van al de weelde en de genietingen des levens, gaf hij, droef te moede, doch standvastig zijn onveranderlijk voornemen te kennen om het Koningschap aan zijn jongeren broeder over te laten, en zelf den verlangden tijd in ballingschap en als kluizenaar in de wildernis te gaan doorbrengen. Vruchteloos bleven de roerende beden van Kaushalyâ, even als de toorn en de verontwaardiging van den dapperen Lakshmana; de overtuiging van Râma omtrent de eischen van den pligt bleef ongeschokt; en na in 't eind den moederlijken zegen te hebben ontvangen, bereidde hij tot een laatste en moeilijkst afscheid zich voor, tot dat van zijne teêrbeminde gade, de schoone en door de trouwste liefde aan hem verbonden Sîtâ. Doch naauw heeft hij zijn besluit haar medegedeeld of zij verklaart hem te willen volgen in zijne ballingschap en hem ter zijde te willen blijven werwaarts hij ook gaan mogt. Te vergeefs houdt hij de moeijelijkheden, de ontberingen, de gevaren haar voor oogen aan welke zij zich blootstelt: zij wil van geen scheiding hooren, en smeekt, als éénige en hoogste gunst, om het verlof, hem te vergezellen en dat leven van ontbering en boete te deelen dat hem wacht.

Hard en onvriend'lijk klonk het woord van weigering uit Râma's mond;
Doch minnend tot hem opziend sprak de schoone Sîtâ vleijend dus:

‘Bij mijne liefde zweer ik u, en bij mijn leven, Raghoe's zoon!
Door u verlaten wensch ik zelfs den hemel mij tot woning niet.
Gij zijt mijn vorst, mijn meester, gij mijn leeraar en mijn gids, mijn god!
Laat ballingschap uw lot dan zijn , ik deel 't, u volgend, blij te moê,

En zoek met u tot voedsel slechts den wortel en de vrucht van 't veld.
En vrees niet dat ik u tot last of tot verdriet ooit worden zal,
Want gaarne zie 'k den frisschen stroom en berg en meer en 't groene woud,
En ligt is mij het boetekleed zoo slechts uw hand mij steunen mag.
De vrouw die als zijn schaduw steeds den man blijft volgen waar hij ga,
Die wachtend stilstaat waar hij rust, en voortgaat als hij verder strijdt,
Die, één met hem van ziel en zin, geen lief en leed dan 't zijne kent,
Zal ook in 't bange stervensuur, zijn schreden volgend, met hem zijn.
Waarom dan, Râma! vliedt gij mij? Of heb ik ooit door woord of daad
U leed gebragt of dolend zelfs onwillig soms uw hart gegriefd?
Waar gij zijt is mijn hemel ook, waar gij niet toeft slechts 't donker graf.
Verhoor mijn liefste bede dan: laat Râma! laat mij met u gaan!'

Dat aan die bede door Râma ten laatste werd toegegeven wien zou het bevreemden? Maar ook de trouwe Lakshmana wilde den broeder niet verlaten, maar hem ter zijde blijven waar hij gevaren op zijn verren togt kon ontmoeten en de beproevingen van het kluizenaarsleven had door te staan. En zoo aanvaardden dan, na de plegtige overdragt van de vorstelijke waardigheid door Râma aan den nog afwezigen Bharata, de pelgrims hun moeilijken togt. Eene ontzaggelijke volksmenigte deed hun uitgeleide, den vernederde niet minder om zijne grootmoedige zelfopoffering bewonderend dan het rijk beklagend dat zulk een Koning derven moest. Lang bleef de schare hen bij, maar gedurende den nacht wist Râma zich aan hare betuigingen van eerbied te onttrekken en haastte hij zich met de zijnen het doel der reize te vervolgen.

Na eenige dagen bereikten de togtgenooten de heilige en gelukkige rivier, de schoone en door de Goden zoozeer geliefde Gangâ. Eene ligte boot voerde hen naar den tegengestelden oever; en, de boorden van den zijtak der hoofdrivier, de Yamoenâ, volgend, kozen zij de helling van den Vindhya tot verblijfplaats en bouwden daar met eigen hand hunne nederige woning, gelijk dat voegde in den staat van boete, waarin zij vrijwillig zich begeven hadden.

Niet enkel ontbering echter en harde beproeving, ook rein geluk viel den zoo trouw verbonden echtgenooten in die ballingschap ten deel, als zij te midden van die schoone natuur en alléén met hunne liefde, de genietingen van weelderiger en meer bewogen leven allengskens leerden vergeten, en de heilzame ervaring verkregen dat het levensgeluk niet enkel van

aanzien en van schatten afhankelijk is. En wèl toon de Râma de taal van die natuur en van hare bewoners te verstaan, als zijne schoone Sîtâ teeder aan zijn arm geleund met hem omdwaalde langs de lagchende velden of in het digt aan hunne woning grenzend woud:

> ‘Zie hoe de tand des olifants den zwaren stammen wonden sloeg,
> En hoe zij druipen van de harst. Hoor hoe in 't gras de krekel zingt,
> En 't bontgevederd voog'lenheir, in 't groen gebladert' rondgespreid,
> Met 's nacht' gaals[17] vol en klankrijk lied zijn fluiten en zijn tjilpen mengt.
> Hoor dien verleider, hoe hij schalks, verscholen achter 't digte loof,
> De vogeltjes tot de echtvreugd lokt, en: paart u! en: verdeelt u! roept;
> Hoe gene klaagt: mijn zoon! mijn zoon!, bezorgd voor 't jong en zwak gebroed,
> Gelijk met zachte stem voorheen liefkozend mijne moeder sprak.
> Maar zie ook hoe de klimplant daar, gebogen onder bloemenlast,
> Als gij vermoeid, mijn Sîtâ! mij, den groenen tak om steunsel zoekt.’ - -

Eene belangrijke gebeurtenis had inmiddels verandering in den staat van zaken te Ayôdhyâ gebragt. De zwakke krachten van den reeds bejaarden Dasharatha waren niet lang meer bestand geweest tegen den slag die in den veelbeminden zoon hem getroffen had. Sinds het vertrek van dezen had hem steeds de voorspelling van den anachoreet voor oogen gestaan, wiens zoon hij vóór jaren, op de jagt zijnde, door onvoorzigtigheid had gedood, en die hem had voorzegd, dat ook zijn sterven verbitterd zou worden door de herinnering aan den te vroeg verloren zoon. En die voorspelling werd vervuld. Met den naam van Râma op de lippen stierf Koning Dasharatha, te laat de noodlottige dwaling betreurend die zijn eerstgeborene van zijne wettige regten had beroofd. Onmiddellijk werd nu een bode aan Bharata gezonden om hem naar Ayôdhyâ terug te roepen. Daar aangekomen, en van niets nog onderrigt, vernam de jonge prins uit den mond zijner moeder zelve den dood zijns vaders tegelijk met het berigt van het verraad waardoor de kroon hem verzekerd was geworden. In edele verontwaardiging echter wees hij alle voorstellen van de hand om op die wijze zich ten koste van zijn broeder te verrijken, en zwoer dat niemand anders dan Râma zelf de kroon van Kôshala dragen zou. Daarop, na de plegtige begrafenis van Dasharatha gevierd te hebben, riep hij het volk bijeen om zijn besluit kenbaar te maken, en vertrok met zijn jongeren broeder Sha-

troegna, den tweelingbroeder van Lahshmana, aan het hoofd van de keur der burgers en krijgslieden naar de wildernis, om Râma op te zoeken en hem de vorstelijke waardigheid over te dragen.

Weldra bereikten zij, snel doorreizend, de plek waar de kluizenaars hun verblijf hadden opgeslagen, en, het leger voorloopig achter zich latend, begaven zich Bharata en Shatroegna tot Râma en Lakshmana om hun de gewigtige gebeurtenis en het genomen besluit mede te deelen. Met diepe droefheid vernam Râma den dood zijns vaders, maar toen Bharata hem zijn voornemen te kennen gaf om alle aanspraak op den troon te laten varen, wees hij met vriendelijke waardigheid doch standvastig hem terug. Het was de begeerte des Konings en zijn eigen wil geweest, die hem gedurende den bepaalden tijd de ballingschap en de pligten van het kluizenaarsleven hadden opgelegd; thans stond het niet meer in de magt der stervelingen, zonder vergrijp tegen de eeuwige waarheid zich van den zoo duidelijk voorgeschreven pligt te ontslaan. Indien vorsten niet vóórgaan in pligtbesef en deugd, wie zal de waarheid leeren liefhebben en de deugd leeren stellen boven alles? En wat is het leven zonder haar; welke beteekenis heeft het nog voor den mensch, dat wezen van één dag, indien het door de wijsheid zich niet besturen laat?

> ‘Snel wiss'len dag en nacht, snel vliedt het leven aller schepsel'n voort,
> In damp en nevel opgelost als 't water door den zonnegloed.
> Blij legt de mensch des avonds 't hoofd ter ruste, en blijde groet hij weêr
> Den dageraad, en ziet naauw hoe de tijd met kracht zijn vleug'len rept.
> Zoo als aan 't poop'lend lotus-blad een druppel daauw zich sidd'rend hecht,
> Zoo blijft ook 's menschen aardsch geluk steeds wankel en den val nabij:
> Gelijk in verre en open zee de boomstam soms den stam ontmoet,
> En de eene een wijl bij d'andren toeft om aanstonds weêr zijn weg te gaan,
> Zoo vindt de mensch op 's levens pad vrouw, kind'ren, vrienden, goed en eer,
> En volgt, beroofd, in eenzaamheid weêr d'engen weg dien 't lot hem wees.
> De vlugge vogel klieft de wolk, de stormwind zweept de baren voort,
> De mensch volbreng' met moed den pligt en torsch' den last hem opgelegd!
> Wie, rein van zin, met geestkracht steeds de deugd, als treflijkst offer, zocht,
> Zal, vrij van zonde, een welkom gast eens in 's Alvaders woning zijn!’

Onvermogend tegenover Râma's besluit bleven dan ook alle voorstellingen en gebeden zijner vrienden, en in tegenwoordig-

heid van het leger bleef hij tegenover de dringende wenschen van zijn volk en tegen de broederlijke vermaningen van Bharata, zoowel als tegen de drogredenen van den twijfelaar, die beginselen der ware wijsheid verkondigen die vorsten en volken steeds te leiden hebben op den levensweg. Geen verleiding mag den regtvaardige terughouden van den pligt, geen vrees hem schokken in zijn geloof:

> ‘De wijze kent geen weif'len; vast staat hij, gelijk de Himavat,
> Der bergen Vorst, den storm trotseert die 't woud ontworteld nedervelt.’

Mismoedig, schoon vervuld van bewondering en ontzag voor den broeder, eener koningskroon zooveel waardiger dan hij, keerde Bharata met de zijnen naar het rijk van Kôshala terug. Doch niet naar Ayôdhyâ. Verlaten bleef de Vorstenzetel totdat de ware en wettige Koning in den rang zijner vaderen zou zijn hersteld.

III. Aranyakânda[18].

Aan het eenzaam kluizenaarsleven waren voortaan de dagen der beide Raghoeïden en hunner trouwe gezellin gewijd. Verscheidene jaren bragten zij, van de eene plaats naar de andere trekkend, in de schoone doch weinig nog bevolkte streken en meest in de bosschen van Midden-Indië door. Geenszins echter in werkeloosheid, want eene grootsche en veelbeteekenende taak had Râma, bewogen door de beden der anachoreten, op zich genomen: den vrede te herstellen in het land, dat door de zwarte Rakshasen uit het verre Zuiden voortdurend werd verontrust[19]. Menig hardnekkig gevecht had Râma, als ook zijn dappere broeder, door te staan; maar zegevierend keerden beiden steeds uit den strijd terug, en na lange en aanhoudende worsteling gelukte het hun, niet alleen de vreemde

en boosaardige indringers te verdrijven, maar bovendien hun zoodanigen schrik in te boezemen dat zij 't niet langer waagden zich te vertoonen, en de tegenwoordigheid van Râma reeds voldoende was om de booze geesten uit elke plaats te verjagen waar hij met de zijnen verscheen.

Ten laatste, toen de moeitevolle taak was volbragt, oordeelden de pelgrims in stiller dreven eene welverdiende rust te mogen gaan opzoeken, en den raad van den heiligen Agastya, den meest beroemde der kluizenaars, volgend, vestigden zij zich gedurende den wintertijd in de liefdelijke vallei van Pantjavatî, aan de boorden van den Godâvari. Niet lang intusschen bleef die rust ongestoord. Eene vrouw van boosaardige natuur en schrikaanjagend gelaat, Shoerpanakhâ genaamd en de zuster juist van den gevreesden Râvana, had Râma op zijne omzwervingen in de nabijgelegen wouden ontmoet, en zocht, in liefde voor hem ontstoken, van zijne afwezigheid gebruik te maken om de schoone en weêrlooze Sîtâ te dooden. Op het oogenblik echter dat de furie zich op de jonge vrouw wierp om haar te verscheuren, schoot Lakshmana te hulp, en gewond vlugtte Shoerpanakhâ naar het bosch van Djanasthâna terug, waar het leger der Rahshasen, onder aanvoering van haren anderen broeder, Khara, verscholen lag. Terstond haastten zich op hare aansporing de daemonen om wraak te nemen over den geleden hoon, en begaven zich in menigte naar de grot, waar Lakshmana de verschrikte Sîtâ in veiligheid had gebragt. Maar gewaarschuwd door de oorlogskreten der Rahshasen, was Râma naar zijne woning teruggesneld, en, zijn schitterend harnas aangordend, greep hij den vreeselijken boog die reeds zoo menig vijand verslagen had, en wachtte met gerustheid de komst der aanvallers af. Eene bovennatuurlijke magt scheen in dat hagchelijk oogenblik hem verleend: als in afgebroken opeenvolging vlogen zijne nooit missende pijlen in het rond, en weldra was het veld met verslagenen en gewonden als overdekt. Alléén stond in 't laatst de reusachtige Khara, van zijn strijdwagen, zijn wagenmenner, zijn boog en zwaard beroofd en met niets anders dan zijn zwaren knods gewapend, tegenover den onoverwinnelijken boogschutter, en toen hij op dezen wilde toesnellen snorde een laatste pijl met de snelheid van den lichtstraal door de lucht, en doodelijk gewond stortte de reus, als de top van den Krauntja door den bliksem getroffen, ter aarde.

Nog eene andere hulp echter, en eene meer geduchte, bleef

Shoerpanakhâ over. In het verre Lankâ heerschte haar oudere broeder, de alom door Goden en menschen gevreesde Râvana, de Rahshasen-vorst[20]. Doch in wellust en het zingenot van een weelderig hof verzonken scheen de Koning sinds geruimen tijd de handhaving van zijne waardigheid en van zijn roem niet meer indachtig, en liet de zorg voor het rijk en voor de uitbreiding van zijn gezag aan zijne staatslieden en legerhoofden over. Uit die vadsige rust nu kwam Shoerpanakhâ hem opwekken door het verhaal van Râma's heldendaden en schitterende overwinning en door de schildering tevens van Sîtâ's betooverende schoonheid. Haat en overspelige begeerte tevens bragten spoedig den Vorst tot het besluit om zich van Râma's echtgenoote meester te maken en op die wijze te gelijker tijd aan zijne lusten en aan zijne wraakzucht te voldoen. Terstond begaf hij zich op weg om zijn misdadig voornemen ten uitvoer te brengen, en de zee overstekend wendde hij zich om hulp tot een boozen geest, Mârîtja genaamd, die in het zuiden van het schiereiland huisde. Na dezen tot zijne plannen overgehaald te hebben, besteeg hij met hem zijn rijk met edelgesteenten versierden en door twee monsters getrokken wagen om de schoone Sîtâ in hare schuilplaats op te zoeken.

Door list echter oordeelde hij met meer zekerheid dan door openlijk geweld zijn doel te kunnen bereiken. Daarom veranderde zich Mârîtja op zijn last in eene schoon gevlekte, goudbonte gazel en sloop in die gedaante naar Râma's woning. Spoedig wist hij daar de opmerkzaamheid van Sîtâ te trekken, en deze, belust op het bezit van het fraaije dier, overreedde weldra haar gemaal, het voor haar te gaan vangen. Snel greep Râma boog en pijlen om aan de begeerte zijner echtgenoote te voldoen, terwijl de bedriegelijke gazel, haastig door den vluggen jager gevolgd, de wijk nam naar het nabijgelegen bosch[21].

> Met der gedachte snelheid vliedt Mârîtja naar het digte woud,
> En op den voet volgt Râma hem in vlugge en ongetoomde vaart.
> Vrees voor den schutter drijft het wild al dieper in Dandaka's bosch,
> En voor een wijl onttrekt het zich aan 's jagers snel en scherpziend oog.
> Doch straks vertoont het vlugtend weêr zijn fraaije en bontgevlekte huid,
> En in gestrekten ren gaat weêr de jagt door struik en dist'len voort.
> Steeds dreigt de pijl en dringt tot spoed het hard gejaagd en schuchter wild:

Daar is 't nabij, daar ijlt het heen en springt met vlugge sprongen weg;
Daar staat het stil, daar neemt het snel zijn loop alsof 't gevleugeld waar',
En zoekt een veilge schuilplaats uit en dekt door boom en blaad'ren zich.
Doch dra bemerkt des jagers blik de list der slimme woudgazel:
Hij grijpt zijn boog en rigt den pijl op 't wiss'lend en bedrieglijk wit.
Maar 't wacht het moordend schot niet af, en vlug ijlt de gazelle voort,
En sneller dan de wervelwind wendt vliedend zij haar rasschen loop,
En voert den jager loos terug naar de eigen plek waar straks hij stond;
En kiest dan fluks een ander pad, en lokt hem naar een digter plaats,
Waar schuilend ze aan zijn oog ontsnapt, tot ze aanstonds weêr, ontdekt, gejaagd,
Een plekjen zoekt waar 't groene loof haar bonten glans verbergen mag,
Gelijk de wolk in 't herftsaizoen de zilv'ren schijf der maan bedekt. -
Zoo duurde lang de wilde jagt, nu haast gestaakt, dan ras hervat,
Tot eind'lijk moede en uitgeput en duiz'lend van de woeste vaart
De jager stilstond, spijtig 't oog nog rigtend naar 't ontvlugte wild....
Doch eensklaps staakt Mârîtja ook zijn loop; en met verbazing ziet
Door duizenden gazellen zich daar Râma wijd en zijd omringd,
Die met verwilderd schuwen blik hem angstig starend gadeslaan...
Maar 't zinsbedrog verschalkt zoo ras den wél beproefden jager niet:
Hij kent zijn prooi, en kiest de schicht door Brahmâ zelf eens toebereid,
En spant in toorn met ijzer'n vuist den sterken, schoon gesierden boog,
En rigt op 't wild den wissen blik, en snorrend door de lucht ontsnapt
Fel vlammend of 't een vuurstraal waar', de scherpe pijl aan Râma's hand,
En dringt, haar doel nooit missend, diep in 's daemons boos en listig hart.
Met opgereten zijde springt nog eenmaal eer zij 't leven laat
In doodsstrijd de gazel omhoog, en stort zieltogend dan ter aard....
Doch zie! met kleuren bont getooid en gouden armband rijk versierd,
Ligt daar een scherp getande reus, door 't schot van Râma neêrgeveld.

Inmiddels had Râvana, terwijl ook Lakshmana door een kreet van den Rakshasa naar het bosch was gelokt, zijne kans waargenomen. Als een donkere wolk in een hemel zonder zon of maan het morgenrood, zoo bespiedde hij van uit zijne schuilplaats de jonge en weêrlooze vrouw; en toen ook Lakshmana zich verwijderd had, trad hij nader om haar toe te spreken. Schrik en ontzetting scheen bij zijne nadering de gansche natuur, planten en vogels en wilde dieren te hebben aangegrepen: de wind hield op te waaijen en de golven van den Godâvari stonden stil. Maar niets kwaads vermoedde de onschuldige Sîtâ

en vriendelijk ontving zij den roover toen deze in de nederige en bedriegelijke gedaante van een bedelaar met vleijende woorden voor haar verscheen. Reeds waande Râvana dat zijne onderneming hem gemakkelijk zou vallen, en welhaast waagde hij 't zijn waren rang en staat te noemen en Râma's echtgenoote om hare wederliefde te smeeken. Doch verschrikt en vol verontwaardiging wees de fiere vrouw hem terug, en weigerde standvastig eenig verder woord uit den mond des verraders aan te hooren. Te vergeefs wierp Râvana de schijngedaante die hem dekte van zich af en bekleedde hij zich met al den glans zijner schitterende en geweldige vormen: bewondering noch vrees vermogt eenigen indruk te maken op Sîtâ's rein gemoed. Toen greep hij in toorn de vruchteloos weêrstrevende aan, en hoog met zijn wagen in de lucht zich verheffend, vloog hij ijlings met de geroofde voort, om, vèr buiten het bereik van Râma's heldenarm, naar zijne magtige en onneembare veste haar weg te voeren.

Over bergen en stroomen en verre meeren ging in ijlende vaart de vreeselijke togt. Één oogenblik scheen er redding op te dagen toen Djâyatoe, de Koning der gieren en Râma's trouwe bondgenoot, op eene hooge rotsklip gezeten, de stem van Sîtâ vernam en haar ter hulp snelde; maar, tegen den geweldigen Râvana niet bestand, moest de verdediger, oud van dagen reeds, zijne edelmoedige poging al spoedig laten varen, en stortte hij doodelijk gewond en den misdadiger vloekend, uit de wolken neder. En voort ging de togt door het luchtruim, en als een gouden gordel op het zwarte git zoo schitterde in het zonnelicht de schoone Sîtâ op het donkere ligchaam van den reus.

Eindelijk was het verre Lankâ bereikt, en, als Vorstin haar binnenleidend, toonde Râvana aan Sîtâ de onovertroffen weelde en pracht die hem omringde en bood haar zijne schatten en zijne Koningsmagt als loon voor ontrouw aan den beroofden echtgenoot. Doch met afschuw en grooter heftigheid nog dan te voren stiet Sîtâ den verleider terug; en, verwoed over het ongewoon en weinig verwacht verzet, gaf deze haar over aan de bewaking van wreede Rakshasî's, wier mishandeling, naar hij waande, haar hardnekkigen tegenstand wel overwinnen zou. Maar uit den hooge daalde Indra tot haar af, en een beker met den drank der Onsterfelijken in de hand houdend en verzeld van den weldadigen slaap, sprak hij haar moed in,

en verliet de eenzame getroost en gewiegd door de zoete hoop op eene naderende bevrijding.

IV. kiskindhyâkânda.

In bosch en bergen doolde inmiddels de verlaten Râma met Lakshmana rond en geruimen tijd zocht hij te vergeefs naar eenig teeken, dat hem het spoor der geroofde verraden mogt. Wel had hij op zijn weg den stervenden Djâyatoe aangetroffen en van dezen den roof zelven vernomen, doch zonder nadere aanduiding van den roover noch van de plaats werwaarts Sîtâ was ontvoerd. Eindelijk kwamen de beide broeders, al verder naar het Zuiden doordringend, aan de woonplaatsen van een wild en zonderling volk van monsterachtige gedaante en buitengemeene vlugheid en ligchaamskracht[(22)]. Eerst weken de Vânara's (zoo was hun naam) op het gezigt der beide krijgers schuw terug; doch weldra lieten zij tot eene nadere kennismaking zich bewegen, en vertoonden aan Râma twee gouden armbanden die zij uit de lucht op de bergtoppen van den Malaya hadden zien vallen terwijl Râvana zijne prooi over hunne wouden wegvoerde. Terstond herkende Râma de sierselen, waarmede Sîtâ gewoon was zich te tooijen, en besloot hij den bijstand der krachtige en welwillende Vânara's in te roepen om de verlorene te helpen herwinnen. En gaarne verbond zich daartoe Soegrîva, hun opperhoofd, nadat Râma hem op krachtige wijze had bijgestaan in den strijd tegen Bâli, zijn broeder, die wederregtelijk het rijk had vermeesterd, en thans, doodelijk in een strijd door Râma getroffen, het koninklijk gezag aan Soegrîva overliet.

De inmiddels ingevallen regentijd echter maakte vooreerst alle toebereidselen tot een nieuwen krijgstogt onmogelijk, en trouw aan zijne gelofte als kluizenaar, onttrok zich Râma aan de welwillend aangeboden gastvrijheid der Vânara's en begaf

zich met Lakshmana naar een eenzaam en somber dal om het tijdstip voor de onderneming bestemd daar af te wachten. En dieper dan ooit gevoelde hij in die ongestoorde eenzaamheid zijne smart over het geleden verlies, en met klimmend ongeduld zag hij uit naar de beloofde toebereidselen van den togt toen het gunstiger jaargetijde was ingevallen en de Koning der Vânara's aan zijne belofte had te voldoen.

Maar Soegrîva draalde, en scheen in de genietingen van een weelderig leven zijne belofte vergeten te hebben. Toen begaf zich Lakshmana, verontwaardigd over dat gedrag, naar den zetel van Soegrîva's rijk, de ver uitgestrekte grot van Kiskindhyâ, waar, diep verborgen voor het oog der overige aardbewoners, de Vânara's hun geheimzinnig verblijf gevestigd hadden[23].

> Verblindend door een tooverglans van goud en diamanten lag
> Daar 't wonderoord, Kiskindhyâ's grot, 't gewrocht van Vishvakarma's hand;
> Door hoog geboomte digt beschut, door 't loof der tuinen koel beschaauwd,
> De lucht vervuld van bloemengeur, de grond gedekt door kleuren pracht.
> Hoog als Kailâsa's bergkruin zag Lakshmana daar in bonte praal
> Der vorst'lijke paleizen reeks, en schitt'rend langs den Koningsweg
> De tempels van veelkleur'gen steen, met gouden siersel'n ingelegd,
> En Godenwagens, rijk verguld, op zuilengangen uitgestald;
> En vijvers met hun lotusblaân, en 't groene woud en 't bloemtapeet,
> Door frisschen kristallijnen vloed van waterval en beek besproeid.

Weldra wist intusschen Lakshmana's krachtige taal den Koning uit zijne verdooving op te wekken en hem te herinneren aan zijne belofte en aan zijn ridderpligt. En spoedig was dan ook het gansche zuidelijke gedeelte van het schiereiland in beweging toen Soegrîva eenmaal aan zijne krijgslieden het bevel om zich te verzamelen had doen uitgaan. Terstond toch gehoorzaamden de oorlogzuchtige benden, en in menigte kwamen ze allerwege uit hunne schuilhoeken, uit digte bosschen en duistere spelonken te voorschijn.

> Langs berg en dal op 's woudvorsts roep kwam 't magtig leger aangesneld,
> Verduister'nd onder 't voorwaarts gaan den glans van 't stralend zonnelicht:

In digte drommen stormde 't heir der boschbewoners wild daarheen,
En zweepte wolken stofs omhoog; en de aarde dreunde en berg en bosch
Weêrgalmden als van reuzentred en olifanten-hoefgetrap.

In de vlakte schaarden zich de legioenen in slagorde, en daarop verscheen Soegrîva met Râma in het midden der dappere krijgers en verdeelde ze in vier groote afdeelingen, elke belast om de geroofde Vorstin te gaan opsporen en den weg te bereiden tot den aanstaanden krijgstogt. Onder allen koos Râma met scherpziend oog den slimmen en vluggen Hanoemat, zoon van Vâyoe, den wind, om hem het teeken toe te vertrouwen waaraan Sîtâ den boodschapper herkennen mogt, een armband waarop zijn naam was gegrift.

Eene maand verliep, en uit het Westen, Oosten en Noorden keerden de legerbenden onverrigterzake terug. Alleen Hanoemat en de zijnen verschenen niet, en eerst na geruimen tijd kwamen zij, na tal van verwonderlijke en gevaarvolle avonturen, weder. Maar hun was het dan ook gelukt, het verblijf der verlorene te ontdekken en den weg te wijzen dien het leger te volgen had. Groot mogt wel in den beginne de ontsteltenis zijn geweest toen men vernam dat de krijg tegen den meest geduchten aller denkbare vijanden, tegen den vreeselijken Râvana stond gevoerd te worden; maar niet ligt was de moed der dappere Vârana's aan 't wankelen te brengen, en te sterker ook werd die nog aangevuurd door het vooruitzigt op den onsterfelijken roem dien zij behalen mogten wanneer door hen de wereld van den tiran werd verlost, wiens euveldaden zooveel onheil reeds aan de volken der aarde berokkend hadden. En meer dan eenig ander gevoelde zich Râma met frisschen en jeugdigen moed bezield, nu de twijfel en de onzekerheid omtrent het lot van Sîtâ hadden opgehouden en de grootsche bestemming hem klaar voor oogen stond tot welke de goddelijke magten hem schenen te hebben uitverkoren: de overwinnaar van Râvana, den vijand van Goden en menschen, te zijn.

V. Soendarâkânda[24].

Onder aanvoering van Râma en Soegrîva begaf zich thans het leger naar de Zuid-kust om vandaar, ware 't mogelijk, Lankâ te bereiken. Voor de eerste maal aanschouwden de bewoners van het verre Noorden als die van het zuidelijk binnenland den treffenden aanblik van den oceaan met zijne geweldige golven en diepe kolken. Hoe echter dien gapenden afgrond te overschrijden? Geen was er die het wagen kon dan de voor geen hindernissen ooit vervaarde Hanoemat. Ten aanzien van het gansche leger steeg hij omhoog, en zijne vlugt over de zee nemend was hij weldra uit het oog der toeschouwers verdwenen.

Ook nu evenwel, schoon niet dan na nieuwe gevaren en ontmoetingen van fantastisch-avontuurlijken aard, mogt zijne gewaagde onderneming hem volkomen gelukken. In den avond bereikte hij het voorgebergte van Lankâ, en terwijl het heldere maanlicht hem gelegenheid gaf om naauwkeurig de omstreken en de toegangen der vijandelijke stad op te nemen, ontdekte hij daarbinnen, omringd van tallooze prachtige paleizen en de heerlijkste tuinen en waranden, het vorstelijk slot waar Râma's echtgenoote naar zijne gissing werd gevangen gehouden. Spoedig wisselend van gedaante om onder een weinig opmerkelijken vorm de waakzaamheid van Râvana's dienaren te ontgaan, drong hij door in het paleis en ontwaarde daar eene pracht en eene weelde gelijk zijne oogen nog nooit hadden aanschouwd[25]. Inzonderheid trok de schoonheid der vrouwen zijne opmerkzaamheid, die, bijkans alle van het blanke ras, weleer aan Vorsten en Goden door Râvana waren ontroofd en thans, voor den magtigen Rakshasa als in 't stof gebogen, slechts wedijverden om zijne gunst.

> Gelijk de held're najaarslucht, van stergewemel flonk'rend, glanst,
> Zoo schitterde van vrouwenschoon het lustpaleis van Lankâ's Vorst.
> De sterren die, uit's hemels sfeer verstooten, de aard soms zoeken, dacht
> Verblindend voor het sterf'lijk oog daar Hanoemat bijeen te zien.

Maar nergens in de hallen en zuilengangen van het paleis trof hij eenig spoor van de verlorene Sîtâ; totdat hij eindelijk, des anderen daags door de parken omdolend, haar in een bosch van ashoka-boomen mogt ontdekken, waar zij, haar ongeluk betreurend, en erger steeds duchtend, onder de bewaking der wreede Rakshasî's was neêrgezeten.

> In 't lommer van 't ashoka-woud zat angstig daar en droef te moê
> De Jonge vrouw in weduwkleed, en weende en zag al klagend rond,
> Als 't wijfje van den adelaar dat dolend haar beschermer mist;
> Van vrienden verre, in 's vijands magt, gelijk, alléén in 't donker bosch,
> Omringd door tijgers woest en wreed, de schucht're hinde sidd'rend toeft.

Daar, op eens, te midden van een drom der schoonste en kostbaarst gekleede vrouwen en begeleid van luit- en cymbelspel, verscheen voor Sîtâ de alom gevreesde Râvana. Doch vruchteloos hernieuwde hij zijne hartstogtelijke beden, met de hevigste bedreigingen vermengd, en nogmaals vond hij de vurig begeerde onverbiddelijk en standvastig tegenover zijn toorn als tegen zijne verleiding. - ‘Râma is mijn echtgenoot en mijn god!’ - deze waren de eenvoudige woorden waarmede zij onveranderlijk alle aanbiedingen van den Vorst bleef afslaan en zijne woede bleef trotseren. Eindelijk liet hij af, maar onbekommerd om hare waarschuwing voor Râma's wraak, gaf hij nogmaals haar over aan de mishandelingen der furiën, die haar te bewaken hadden. Ééne der Rakshasî's intusschen, minder wreedaardig dan de overige, en door medelijden bewogen, wist de aandacht harer gezellinnen door het verhaal van een droom bezig te houden, die tevens zinnebeeldig aan Sîtâ eene spoedige bevrijding en den dood des geweldenaars voorspellen moest. En terwijl nu in 't eind Sîtâ's bewaaksters, door den slaap overmeesterd, haar eenige oogenblikken van vrijheid gunden, haastte zich Hanoemat daarvan gebruik te maken en zich met Râma's herkenningsteeken aan de verlatene te vertoonen. Bij den aanblik van het dierbaar pand en de bemoedigende woorden van den trouwen bode voelde Sîtâ hare hoop op een gelukkig wederzien herleven; maar het aanbod van Hanoemat om haar terstond te ontvoeren wees zij van de hand, daar zij geen ander dan haar gemaal mogt toestaan haar aan te raken, en het eenige wat zij van den afgezant verlangde was, den diamant dien zij als eenig siersel droeg, ten teeken

van hare trouw aan Râma over te brengen. Verheugd en vol bewondering voor Sîtâ hernam Hanoemat, na tot voorloopige wraakoefening het ashoka-bosch vernield, verscheiden zwarte Rakshasen gedood en Lankâ in brand gestoken te hebben, zijne vlugt en kwam weldra behouden bij het leger der bondgenooten met het verhaal zijner ontmoetingen en eene levendige schildering van Sîtâ's moed en standvastigheid terug.

Door de wapenfeiten van Hanoemat gewaarschuwd, riep inmiddels Râvana den raad zijner staatslieden en krijgsoversten bijeen, om de gevaren tegen te gaan, die Lankâ schenen te bedreigen. Maar de vleijende hovelingen wisten niet anders dan den Vorst tot den oorlog op te zetten door verleidelijke voorstellingen van zijne onoverwinnelijke magt. Vibhîshana alleen, Râvana's broeder, en de eenige regtvaardige van zijn geslacht, waagde het den Koning de vrijlating van Sîtâ aan te raden en hem een naderenden ondergang te voorspellen indien hij volhardde in zijn misdadigen wandel. Maar de tiran, in woede over de tegenspraak ontstoken, ontzag zich niet, de hand tegen den broeder op te heffen, en deze, hem met vergelding dreigend voor den geleden hoon, verliet terstond het rijk om tot het leger des vijands over te gaan. De verbonden Vorsten ontvingen hem als vriend, en plegtig werd hij door Râma tot Koning van Lankâ gezalfd om voortaan de plaats te gaan bekleeden van den ontaarden Râvana, wiens val thans onherroepelijk in den raad der Goden als in dien der menschen besloten was.

Nog verzette zich echter de woelende zee tegen den overtogt van het leger. Te vergeefs riepen de aanvoerders haar mededoogen in; zij bleef ongevoelig voor alle beden. Toen nam Râma zijne brandende pijlen en zond ze tot diep in den afgrond, en te midden van de woedende baren verscheen Varoena, de god van den Oceaan, en vergunde hem eene brug te bouwen om zijne legermagt naar Lankâ over te voeren. Op deze wijze werd met de hulp der reusachtige en onvermoeide Vânara's uit boomstammen en granietblokken de brug gevormd, die het vaste land van Indië met Lankâ verbindt, en tot op den huidigen dag den naam van haren magtigen stichter voert[(26)].

VI. Yoeddhakânda[27].

Zoo stonden dan ten laatste, nadat de Vânara's de nieuw gevormde brug waren overgetrokken, de beide vijandelijke heirlegers slagvaardig tegenover elkander. Wel was het een strijd op leven en dood, een krijg die niet dan met den ondergang van eene der beide partijen eindigen kon. Volken stonden daar tegenover volken, elkander hatend met doodelijken haat. Aan de eene zijde de zwarte Rakshasen, die zoo langen tijd het rustig bezit van het rijke en gelukkige land aan zijne bewoners hadden betwist; aan de andere de geelkleurige stammen van het Zuiden, door twee vorstenzonen van het hoog beschaafde ras, twee hooghartige Aryers, aangevoerd. Genen de vijanden, dezen de vrienden en bondgenooten der Goden, die met belangstelling en blijde verwachting van uit hunne verheven woning op de naderende worsteling tusschen de volken der aarde nederzagen.

De aankomst van het leger vernemend had Râvana terstond zijne spionnen uitgezonden om de krijgsmagt van den vijand op te nemen en zijne bewegingen te verkennen. Maar Râma zond met minachtende edelmoedigheid ze terug, en daarop begaf zich Râvana met zijne legerhoofden naar het hoogste gedeelte van zijn paleis om vandaar de nader rukkende benden gade te slaan. In 't eerst maakten verwondering en schrik zich van hem meester bij den aanblik dier duizenden van krachtvolle gestalten, zwaargewapend alle en door zoo heldhaftige krijgers aangevoerd; maar te feller ontvlamde ook weder zijn haat tegen den gelukkigen mededinger, en, doof voor alle waarschuwing als voor de gebeden zijner moeder, beantwoordde hij de oorlogsverklaring van Râma met gelijke hoogheid en beval den zijnen, zich tot de verdediging gereed te houden.

Een uitval van de belegerden scheen in den beginne de kans ten voordeele van Lankâ te wenden. Met geweldige knodsen en vlammende lansen en pijlen gewapend vielen de Rakshasen op de Vânara's aan, die van hunne zijde den vijand onder

boomstammen en rotsblokken trachtten te bedelven, of in een strijd van man tegen man de Rakshasen met hunne nagels en tanden verscheurden. Maar niet bestand bleken de bondgenooten tegen de bovennatuurlijke magt van Indradjit, den oudsten zoon van Râvana, bedreven niet alleen in de kunst van den oorlog, maar ook in de geheimen der toovenarij, en wiens onzigtbare pijlen, in slangen veranderend zoodra ze hun wit bereikten, de bewegingen der beide Raghoeïden plotseling te midden van den strijd verlamden. Als twee magtige banieren, door Indra zaâmgevouwen na den strijd, zoo zegen de beide broeders ter aarde, doodelijk, naar 't scheen, door de verraderlijke pijlen getroffen. Het ontstelde leger der Vânara's begon te wijken; te vergeefs trachtte Soegrîva het weder te verzamelen om het te bewegen tot voortzetting van den strijd; en de laatste schemering van hoop scheen voor de ongelukkige Sîtâ uitgebluscht, die van verre de getuige der ongelijke worsteling moest zijn.

Daar verhief zich plotseling een geweldige storm; zwarte wolken dekten het uitspansel; het water kookte in de diepten der zee; de bergen waggelden op hunne grondvesten en de boomen aan de kust dreven ontworteld rond op de schuimende baren van den oceaan. De dieren der aarde en de monsters der zee vlugtten naar hunne schuilhoeken; de rivieren staakten haren loop en de titanen zelven sidderden in de donkere holen der onderwereld. Te midden van dien strijd der natuurkrachten daalde uit den donkeren hemel de heilige adelaar, de Garoeda, Vishnoe's gevleugelde bode, neder en verjoeg de giftige slangen die Râma en Laksmana omstrengeld hielden. Een jubelkreet van de Vânara's en kreten van woede aan den kant der Rakshasen verkondde de bevrijding der helden, en met vernieuwde hevigheid werd van weêrszijden de voortaan meer geëvenredigde strijd hervat.

Ten laatste toog ook Râvana zelf, gevolgd van de dappersten zijner legerhoofden, te velde, en alles nederwerpend in zijne onstuimige vaart, wondde hij beurtelings al de aanvoerders der Vânara's, Soegrîva en Hanoemat en Laksmana zelven; doch in Râma vond hij magtiger weêrstand en welhaast zag hij zich genoopt, vernederd en met nieuwen wrok bezield, naar zijne veste terug te trekken. Toen snelde een nieuwe bondgenoot den overwonnen Koning te hulp. De reusachtige Koembhakarna, een van Râvana's broeders, wiens kracht

alle menschelijke te boven ging, ontwaakte uit den slaap waarin hij verzonken lag, en hoog boven de wallen zijn monsterachtig hoofd vertoonend, spreidde hij schrik en ontsteltenis in het leger der aanvallers. Door Râvana uitgezonden om de geleden nederlaag te wreken, gehoorzaamde hij, schoon onwillig en den val zijns broeders reeds voorziende, drong tot in 't midden van het vijandelijk leger door, en Soegrîva aangrijpend, ligtte hij den krijgsman van den grond om hem gevankelijk weg te voeren. Maar een pijl van Râma kliefde hem het hoofd en op nieuw was Râvana verstoken van den magtigen bijstand dien hij voor zijne onregtvaardige zaak had ingeroepen.

Vier zijner zonen vielen achtereenvolgens onder het zwaard en de pijlen des vijands en geen verdediger bleef ten laatste hem over dan de onoverwinnelijke Indradjit, maar die dan ook niet naliet hem moed in te spreken, en hoe ook de schoone Mandodarî, de meest geliefkoosde van Râvana's vrouwen, tot vrede en verzoening raden mogt, het voortzetten van den oorlog ten einde toe wist door te drijven. Op nieuw zond hij zijne tooverpijlen onder de digte drommen van het vijandelijk leger, en op nieuw stelde hij tal van aanvallers buiten gevecht. Eene list eindelijk had hem bijkans de overwinning doen behalen. Op de wallen der stad vertoonde hij aan de Vânara's een beeld, op Sîtâ gelijkend, en liet het in schijn voor hunne oogen ter dood brengen. Terstond ijlde Hanoemat naar Râma om hem de droevige mare mede te deelen, en bijkans had de Vorst door aandoening vermeesterd, den strijd, waarvan het groote doel voor hem gemist scheen, geheel opgegeven, ware niet Vibhîshana de voortvlugtige broeder van Râvana, toegeschoten om hem te waarschuwen tegen het bedrog. Onder geleide van dezen drong nu Laksmana tot in 't midden van de vijandelijke rijen door, en na eene hevige worsteling gelukte het hem den vreeselijken Indradjit te overwinnen en met zijne pijlen af te maken.

In diepe smart over den dood van den meest geliefde en dapperste zijner zonen, den laatste tevens van zijne getrouwen, en van nu af niet meer twijfelend aan zijn naderenden val, besloot Râvana tot den dood van Sîtâ, als de eenige wraakneming die tegenover Râma hem overbleef. Maar een zijner dienaren voorkwam het opzet en onttrok de gevangene aan de woede van den geweldenaar. En nu gordde ten tweedemale de Vorst van Lankâ zijne wapenrusting aan, en besteeg zij

nen krijgswagen, om met de strijders, die hem nog waren bijgebleven, nogmaals den kamp met Râma zelven te gaan beproeven. Op zijne nadering beklom Râma den strijdwagen van Indra, door Matali, 's Goden wagenmenner, zelven geleid, en snelde met boog en pijlen gewapend den doodvijand te gemoet. Beide legers trokken zich terug om den kampvechters het veld vrij te laten en de beslissende worsteling aan te zien. Bovenmate lang en met wisselende kansen duurde de van weêrszijden met gelijke dapperheid gevoerde strijd, tot ten laatste Râvana, doodelijk in het hart door Brahmâ's vlammende schicht getroffen, van zijnen krijgswagen nederstortte en door zijn dood de thans niet langer betwiste overwinning aan de vijanden van Lankâ verzekerde. Een triumfkreet, door de drie werelden weârgalmend, begroette de roemrijke zegepraal; doch Râma, tot zijne bondgenooten zich wendend, bragt edelmoedig hun den dank en de eer voor het schitterende wapenfeit dat zijn arm met hunne hulp had mogen volbrengen; en, de dapperheid van zijn gevallen vijand huldigend, gaf hij bevel tot eene plegtige lijkstaatsie van den overwonnen Vorst, in wiens plaats thans Vibhîshana als Koning van Lankâ werd erkend.

En thans scheen ook het lang verwachte en zoo vurig gewenschte oogenblik gekomen voor de hereeniging der wreed gescheiden echtgenooten. Spoedig had Hanoemat de schuilplaats van Sîtâ ontdekt, en aan de hand van Vibhîshana trad de jonge vrouw ongesluijerd in tegenwoordigheid van het gansche leger te voorschijn om in de armen van haren trouwen en dapperen gemaal te worden teruggevoerd. Dan, terwijl zij schuchter en bedeesd onder de blikken, op hare uitstekende schoonheid gevestigd, daar nader trad, rees bij Râma eensklaps een vreeselijke twijfel. Zij, de schoonste der schoonen, zoo langen tijd in de magt van den meest onbeperkten geweldenaar, was zij werkelijk tegen alle bedreiging en tegen alle verzoeking bestand geweest? Was Sîtâ inderdaad hem trouw en zijner waardig gebleven?.....

> Beschaamd, met wank'le schreden ging, gevolgd door Lankâ's eed'len Vorst,
> De dochter van Mithila's rijk daar, Râma langzaam naad'rend, voort.
> En de aanblik dier aanmin'ge vrouw, zoo schoon, zoo lief als sterflijk oog
> Nooit had aanschouwd, verbaasde en trof met diep ontzag der krijg'ren schaar.
> Met schucht'ren blik en weenend zocht te midden van dien digten drom
> Zij haar gemaal, en stond toen stil, als Lakshmi[28] Vishnoe, hem ter zîj.

En toen nu Raghoe's zoon haar zag, als de Godin zoo rein en schoon,
Toen sidderde maar sprak hij niet, want in zijn hart de twijfel rees;
En weif'lend tusschen liefde en toorn, weêrhield hij in dien bangen strijd
Bleek en verwilderd naauw den traan die aan zijn manlijk oog ontsprong.

Daar stond zij vóór hem, 't hooggeslacht waaruit ze sproot wel waardig, fier
Van aard, doch zwak en hulploos nu, gebogen onder 's twijfels last;
Zij schuldloos, rein, door booze list en ruw geweld zoo wreed ontroofd
Aan 's kluiz'naars rustig, eenzaam oord en de echtvreugd door eens
daemons hand.
Haar, levend naauwlijks, kwijnend nog, der doodenwereld naauw ontrukt,
Haar, zonder zonde en zonder smet, haar staarde Râma zwijgend aan.
En zij die straks een traan van vreugd geweend had om 't hernieuwd geluk,
Zij boog het hoofd in bitt're smart, en: ‘Râma!’ riep zij snikkend uit.

Ten laatste zijn somber stilzwijgen verbrekend, bekende Râma het vermoeden dat aan de trouw zijner echtgenoote bij hem gerezen was, nadat zij zoo langen tijd aan zoo groote verleiding en gevaren was blootgesteld geweest; en zonder meer te luisteren naar de stem der liefde, verstootte hij ten aanzien van het verbaasde leger de reine en onschuldige vrouw die om zijnentwil zooveel leed en smarten had doorgestaan. Toen vatte Sîtâ, na met edelen eenvoud hare onschuld betuigd te hebben, een moedig besluit, en verklaarde plegtig haren onveranderlijken wil om den vuurdood zich te wijden of door de beslissing van het godsgerigt de verbeurde liefde van Râma te herwinnen.

En Râma boog het hoofd; toen ging, ter regter zij hem groetend, fier
Vidêha's dochter hem voorbij en schreed naar 't vlammend outer voort.
Den Goden bragt zij hulde en 't heir der priester'n 't passend eerbewijs,
En met gevouwen handen zond zij 't smeekgebed tot Agni[29] op:
‘Indien ik nooit door woord of daad den eed, mijn gâ gezworen, brak,
En nooit aan Râma ontrouw werd, noch in 't geheim, noch openlijk,
En zoo mijn hart afvallig nooit getoond zich heeft van Raghoe's zoon,
Dan, oog der wereld! magtig God! dan spare 't vuur mijne onschuld thans!’ -
In ootmoed, maar ook zonder vrees, ging plegtig zij met vasten tred
De houtmijt rond, en sprak en bad, naar 't offervuur het oog gewend:
‘O Agni! gij, wiens heil'ge gloed door de aad'ren aller schepsel'n stroomt,
Gij die mijn hart beproeft, verleen bescherming mij, almagtig God!’ -

Toen sloeg ze een langen, teed'ren blik op Râma nog tot laatst vaarwel,
En wendde 't bleek en droef gelaat, en wierp zich in de vlammen neêr....
Een kreet van schrik weêrklonk alom, de rijen der Vânara's door
En der Rakshasen, oud en jong, getuigen van het godsgerigt.
En rein als 't goud dat schitt'rend nog haar schoone leden sierde, zonk
Ze neder op het vurig bed, der offers heiligst offer zij....

Wel hoorde Râma 't angstgeroep der menigte, maar spraak'loos stond
Hij starend daar met strakken blik, gebogen onder 't looden wigt
Der smart. Doch zie! uit 's hemels trans daalt schitterend Koevêra af,
En Yâma, somb're doodenvorst, en Indra, 't alziend wereldoog,
Varoena, heer des Oceaans, en Shîva met den heil'gen stier,
En Brahmâ, wereldschepper, zelf; en, heilverkondend nevens hen
Vorst Dasharata, 't hoofd gekroond met lichtglans der onsterflijkheid...

En Agni had de beê verhoord, en sneller dan de lichtstraal zelf
Djanaka's dochter aangevat; en uit der vlammen hellen gloed
Was zij verrezen, ongedeerd, zacht stralend als het morgenrood,
In rijk gewaad en 't gitzwart haar met frissche bloemen opgetooid.
En schooner nog door deugd en min dan door den glans van 't goud gesierd
Had haar des Vuurgods magt'ge hand in Râma's armen neêrgevleid.

Toen trad ook de eerwaardige Dasharatha nader en bragt zijn veelgeliefden zoon den lof der Onsterfelijken voor zijne heldendaden en zijne deugd. En Râma, na eerbiedig de woorden zijns vaders te hebben aangehoord, vroeg hem eene laatste gunst: de vergiffenis dier stiefmoeder, wier verraad hem eenmaal van zijne heiligste regten had beroofd: -

‘Heb dank! sprak Râma, dank voor 't loon, mij, vader! door u toegekend!
Doch ééne gunst verleen mij nog, regtvaard'ge! Zie genadig neêr
Op Kaikêyî en Bharata! Herneem den vloek die zwaar hen trof!
En 't hard en diep hen grievend woord, eenmaal door u in toorn geuit:
“Gij en uw zoon, gaat weg van mij!” laat, vader, 't ongesproken zijn!’ -
‘Zoo zij het!’ luidde 't antwoord. - ‘Doch,wat anders nog begeert gij thans?’
Vroeg Dasharata, vriendlijk 't oog gevest op den heldhaft'gen zoon.
Toen knielde Râma neêr, en sprak: ‘Mijn vader, schenk uw zegen mij!’ -

En wèl rustte die zegen op Râma en zijn geslacht. Want toen hij met zijne Sîtâ naar Ayôdhyâ was teruggekeerd, en

het rijksbewind uit de handen van den getrouwen Bharata had overgenomen, toen vingen voor hem en de zijnen, na zoovele en zoo harde beproevingen, de dagen aan van voortaan ongestoord geluk. En toen begon ook onder zijn wijs bestuur voor zijne onderdanen en bondgenooten de tijd van welvaart, van hooge beschaving en bloei, die tot in ver verwijderde dagen nog door hunne nakomelingen als de gouden eeuw van Indië wordt geroemd.

Dus luidt, tot eene korte inhoudsopgave zamengedrongen, het verhaal van den dichter van ouds. Wij hebben daaraan niets anders toe te voegen dan alleen de bede dat het dichtwerk zelf niet uitsluitend worde beoordeeld naar den vorm waarin wij getracht hebben het te doen kennen. Tot eene degelijke kritische beschouwing over de aesthetische waarde van het Râmâyana is trouwens de tijd, vooral ook ten onzent nog niet gekomen. Het behoort, om daaraan met eenig nut onderworpen te kunnen worden, eerst meer algemeen, ook in zijne bijzondere deelen te zijn bekend. Niettemin zou het ons bevreemden indien niet onze vlugtige mededeelingen reeds hier en daar de opmerkzaamheid op enkele schoonheden hadden gevestigd, die het Indische heldendicht eene waardige plaats onder de meest geroemde voortbrengselen van het dichterlijke genie der volken blijven verzekeren. De moeilijk in eene navolging weêr te geven vorm voor 't oogenblik eens daargelaten, schijnt ons het Râmâyana, rijk als menig ander Indisch gedicht aan treffende en prachtige schilderingen en aan diep natuurgevoel vooral, niet minder ook door zedelijke schoonheden uit te munten. De vaderlijke nooit zich verloochenende liefde van den wijzen Dasharatha voor zijnen zoon, de edelmoedigheid van Bharata, de onveranderlijke trouw van den dapperen Lakshmana aan zijnen broeder, de innige liefde der schoone Sîtâ voor haren echtgenoot, hare onwankelbare huwelijkstrouw, hare zelfopoffering, haar onwrikbaar vertrouwen op hare onschuld, hare edele fierheid nevens hare beminnelijke naïveteit, de zoo echt ridderlijke gezindheid van Râma zelf, zijn nooit te misleiden begrip van pligt en regt, zijn magtig eergevoel en bovenal ook de

edele wijze waarop hij vergiffenis vraagt voor wie hem haatte en zegende wie hem had gevloekt, - deze en dergelijke karaktertrekken bij de handelende personen van het drama zijn zoovele paarlen welke de kenner met zorg verzamelt, en welke hij, eenmaal ze aantreffend, niet meer voor zich en de zijnen verloren laat gaan. En nu bewere men niet met sommige beoordeelaars, dat een aantal van de hoofdfiguren te schoon, te volmaakt, andere daarentegen als te zeer verdorven zijn voorgesteld. Want Râma is geenszins die ‘Tugendheld’, vermoeijend van voortreffelijkheid en volkomenheid, waarvoor sommigen hem hebben uitgemaakt; hij is ongetwijfeld de volmaakte ridder, de ‘chevalier sans peur et sans reproche’, maar hij is volstrekt geen onzondig en meer dan menschelijk wezen: zijn ongegrond vermoeden tegen Sîtâ is genoeg reeds om hem van dergelijke volmaaktheid vrij te pleiten. En zij ook de zwarte Râvana ons als een booze daemon afgemaald, ook hem ontbreken van den anderen kant betere eigenschappen en echt menschelijke gevoelens niet: zijne dapperheid toch wordt in 't eind door Râma zelven nog geroemd, en zijne aandoenlijke klagten over den dood van Indradjit verraden te zeer het vaderhart, dan dat het hem gelukt mogt heeten zijne daemonische natuur en zijne Rakshasen-rol ten einde toe behoorlijk vol te houden. Zullen wij met dat al de vele en grove, welligt ook voor een groot deel aan latere bewerkers toe te schrijven gebreken trachten te verbloemen, die in meer dan één opzigt het besproken heldendicht ontsieren? Het ware eene ijdele en ook eene noodelooze poging. Want zooveel ons daarin ook worde aangewezen, wat in strijd verkeert met de regelen van den goeden smaak en de eischen van het kunstgevoel, genoeg schoons en verhevens blijft er over om den roem van het Râmâyana ook als kunstgewrocht te handhaven nevens zoo menig ander voortbrengsel der dichterlijke verbeelding, dat, beter en meer algemeen bekend, ook meer algemeene toejuiching onder de onzen zich verworven heeft.

Wat intusschen het Râmâyana en vele zijner episoden juist voor ons Indo-Germanen soms zoo bijzonder aantrekkelijk maakt dat is het echt Germaansche, het romantische element, 't welk op zoo merkwaardige wijze zich daarin openbaart. Daardoor schijnt dikwerf het Indische epos, schoon door tijd en afstand verder van ons verwijderd, toch wat den geest en de opvatting betreft, ons veel nader dan het Grieksche te zijn, en vinden

wij daarin veel spoediger ons te huis dan onder de helden en heldinnen der Hellenische oudheid. De dramatische figuren, de karakters, de toestanden, de beweeggronden der handelingen, de innigheid der gevoelens, de soms wel eens tot het sentimentele overslaande teederheid, de somtijds ook overdreven begrippen van ridderlijkheid en persoonlijke eer, de gansche inkleeding, de natuur- en plaatsbeschrijving, - in één woord, de feilen zoowel als de deugden van het werk komen veel meer met onze eigene rigting overeen dan de strenge, altijd reine, voor ons gevoel soms wel eens al te strenge vormen van het klassicisme. Is daarom echter de Indische poëzie op zich zelve hooger te schatten dan de bij uitnemendheid zoogenoemde klassieke? Wij zijn verre van het te beweren, en afkeurenswaard schijnt ons ook de poging om door een angstvallig en onbekrompen wikken en wegen der bijzonderheden de eene ten koste van de andere te verheffen. Eene eigenlijke, eene doorgaande vergelijking laten dan ook het Indische en het Grieksche heldendicht niet wel toe: bij veel overeenkomst loopen ze toch ook weder te zeer uiteen dan dat eene wezenlijke paralel mogelijk of voor de kunstgeschiedenis ook van eenig nut zou kunnen zijn.

Daarentegen, wanneer men aan beider eigenaardigheden gelijke betrekkelijke gelding en regten laat, en tot hooger, meer algemeen menschelijk standpunt zich tracht te verheffen, dan zal men ook leeren inzien, dat de schijnbaar uiteenloopende stralen inderdaad toch alle naar één middenpunt streven, en alle van één middenpunt zijn uitgegaan; dat zij alle aan het menschelijk hart zijn ontsproten en alle derwaarts zoeken terug te keeren, en dat het dwaasheid is aan den eenen meer wezenlijke waarde te willen toekennen dan aan den anderen, omdat hij, door een ander prisma gebroken, soms andere kleuren aan het waarnemend oog vertoont. Het waarlijk aesthetische schoon toch blijft hetzelfde onder alle tijden en volken, hoe verschillend ook de vormen zijner rigting zich mogen voordoen aan de beschouwing. Ook de Indische poëzie, hoe na ook aan de onze verwant, schijnt niettemin dikwerf, bij eersten aanblik vooral, iets zonderlings, iets ongewoons te vertoonen, en de breede en kolossale vormen, in welke de fantazie der Indische dichters zich soms kleedt, schijnen menigmaal te groot voor ons oog, meer gewoon als het is aan zekere evenredigheid tusschen werkelijkheid en ideaal. Maar ook in

dat vreemde en wondervolle gevoelen wij ons weldra te huis zoodra wij ons slechts eenigen tijd te midden ook van die scheppingen der verbeeldingskracht bewogen hebben, en weldra bemerken wij, dat die meer weelderig ontwikkelde vormen toch in het wezen der zaak inderdaad geene andere dan de onze, hoe dan ook gewijzigd, zijn. In de kunst als in al het menschelijke denken en handelen toch vertoont zich volkomen hetzelfde verschijnsel wat wij ook waarnemen in de natuur, en op zoo treffende wijze door een von Humboldt in zijn Kosmos ons geschilderd wordt: - ‘Wenn nach langer Seefahrt, fern von der Heimath, wir zum ersten Male ein Tropenland betreten, erfreut uns, an schroffen Felswänden, der Anblick derselben Gebirgsarten, die wir auf europäischem Boden verliessen; aber diese wohlbekannte Erdrinde ist mit den Gestalten einer fremdartigen Flora geschmückt. Da offenbart sich uns, den Bewohnern der nordischen Zone, von ungewohnten Pflanzenformen, von der überwaltigenden Grösse des tropischen Organismus und einer exotischen Natur umgeben, die wunderbar aneignende Kraft des menschlichen Gemüthes. Wir fühlen uns so mit allem Organischen verwandt, dass, wenn es anfangs auch scheint, als müsse die heimische Landschaft, wie ein heimischer Volksdialekt, uns zutraulicher, und durch den Reiz einer eigenthümlichen Natürlichkeit uns inniger anregen als jene fremde üppige Pflanzenfülle, wir uns doch bald in dem Palmenklima der heissen Zone eingebürgert glauben. Durch den geheimnissvollen Zusammenhang aller organischen Gestaltung (und unbewusst liegt in uns das Gefühl der Nothwendigkeit dieses Zusammenhangs) erscheinen unserer Phantasie jene exotischen Formen wie erhöht und veredelt aus denen, die unsere Kindheit umgaben. So leiten dunkle Gefühle und die Verkettung sinnlicher Anschauungen, wie später die Thätigkeit der combinirenden Vernunft, zu der Erkenntniss, welche alle Bildungsstufen der Menschheit durchdringt, dass ein gemeinsames, gesetzliches und darum ewiges Band die ganze lebendige Natur umschlinge.’

En dit is dan ook, overgebragt tot het gebied der kunst, het eindbesluit waartoe, naar wij verwachten mogen, ook nu weder de kennismaking met de oud-Indische poëzie al meer en meer ons leiden zal. De beelden, welke de fantazie des dichters ons voortoovert, mogen dan Râma of Achilles, Sîtâ of Helena worden genoemd, en in het eene moge deze, in het

andere die trek van het menschelijk karakter duldelijker te voorschijn treden, allerwege en altijd blijven zij toch dezelfde als vertegenwoordigers van het ééne en zich zelf steeds gelijkblijvend wezen. Onder alle luchtstreken en ten allen tijde zal de denkende mensch zich meer of min getroffen voelen door het natuurschoon en aangetrokken door het schoone en goede, als teruggestooten door het slechte en booze in de wereld der zedelijkheid: en allerwege zal hij zoeken naar de gepaste vormen om die gevoelens te uiten en naar de beelden om leven te schenken aan zijne idealen; en overal waar de menschheid tot zekeren graad van beschaving is opgeklommen, zullen vroeg of laat die vormen en beelden ook worden gevonden en aan wie ze weten te waarderen als eene kostbare gave worden toevertrouwd door de meer bevoorregten van ons geslacht. Indien de menschheid, als de natuur die haar omringt, één is ook in hare meest verschillende gedaanten, dan moet de ervaring ook de opmerking steeds bevestigen, dat de echte kunst, als treflijkste uiting van haren geest, ééne steeds is in wezen, hetzij dan in de nevelen van het Westen, of onder den altijd helderen Griekschen hemel aan den voet van Pindus en Parnas, of onder heetere luchtstreek ook en te midden van eene nog weelderiger natuur aan de boorden van Gangâ en Yamoenâ geboren en groot gebragt. Ook in de fijnere bloemen der Grieksche dichtkunst, ook in de hooge palmen en breede lotus-bladeren der Indische fantazie herkennen wij in 't eind slechts de gewijzigde vormen dier zelfde flora, die aan den bodem onzer eigene kunst ontsproot.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Eindnoten:

(1) Poésie héroïque des Indiens comparée à l'épopée grecque et romaine. Paris 1860.
(2) Indian epic poetry. London 1863.
(3) Over onze tegenwoordige wijze om de oud-Indische namen en woorden te schrijven eene korte opmerking. Veelvuldige ervaring heeft ons geleerd, dat vooral wat de vokaal *u* (*oe*) en trouwens ook andere letters betreft, de uitspraak ten onzent door onze vroegere schrijfwijze geheel verkeerd werd begrepen. Wij hebben dus gemeend, daar toch de uitdrukking der Sanskriet-klanken door Romeinsche karakters allerwege nog vrij willekeurig blijft, ten gerieve van onze landgenooten thans het best te doen met eene spelling te kiezen welke het meest met de schrijfwijze der Javaansche en Maleische woorden overeenkomt. Aan deze meer dan aan eenige andere ten onzent gewoon, zal men, naar wij onderstellen, de Indische benamingen ook met minder bevreemding leeren aanzien dan vroeger soms het geval scheen te zijn. De *dj* en *tj* spreke men als zachte *dsch* en *tsch*, en de *sh* als zachte (Duitsche) *sch* uit. De klank *ri* is dikwijls niet een *r* met een *i*, maar de eigenaardige vokaal *r*. Met opzigt tot den klemtoon zij hier nog aangemerkt, dat deze geenszins altijd op de als lang aangeduide klinkers valt, alsmede, dat wij ons geregtigd hebben geacht, hier en daar in onze overzetting, waar het voor onze taal beter scheen te klinken, bij enkele namen het oorspronkelijk accent te verplaatsen.
(4) Dankbaar gebruik makend van de opmerkingen door den geleerden Roorda in zijn onlangs verschenen werk over Dichtmaat, Versmaat en Versbouw, ten aanzien van de shlôka medegedeeld, hebben wij hier en daar getracht ook zulke regelen in onze vertaling in te lasschen als door hem teregt geoordeeld worden, in 't Hollandsch het meest nog met den Indischen versbouw overeen te komen. Op den duur echter ons steeds tot die verzen te bepalen scheen ons niet wel doenlijk zonder tot diezelfde stijfheid en houterigheid te vervallen welke de geachte schrijver zelf met reden in de navolgingen dergenen misprijst, die al te naauwkeurig den versbouw van het Indische heldendicht poogden na te bootsen. De thans in onze vertaling gebruikte maat is voor 't overige geheel dezelfde, die ook door verscheiden buitenlandsche Indologen als de meest geschikte ter navolging van de epische shlôka wordt aanbevolen, en die ook voortdurend door Monier Williams in zijne bovengenoemde proeve wordt aangewend. Als voorbeeld van het

oorspronkelijke volge hier, voor wie eenig nader belang in de zaak mogt stellen, de tekst van de in 't eerste boek beschreven proef met den boog: -

‘Salîlam iva tad Râmas tôlayitvai 'kapâninâ,
Ãnamya nâ 'tiyatnêna, sadjyam tjakrê hasan iva;
Sadjyam kritvâ tatash tjaiva pôerayâmasa vîryavân,
Babhandja pôerayansh tjaiva madhyê Râmô balâd idam;
Tasya shabdô mahân âsîd girêr iva vishîryatah,
Vadjrasyêva vimoektasya Shakrêna nagamôerdhani.’

Schlegel, een anderen codex volgend, heeft als gewoonlijk ook hier eene andere lezing. De zin komt echter op hetzelfde neêr.

(5) Eerste boek, of zang ook ‘Bâlakânda’ of zang der jeugd (nl. van Râma) genoemd.
(6) Het tegenwoordige Oude. Van de voormalige pracht dier stad zijn niet dan bouwvallen overgebleven.
(7) Of Kâma, de god der liefde. ‘Ananga’ beteekent ‘onligchamelijk’.
(8) Eigenlijk meldt het verhaal, dat Vishnoe zelf op aarde in de gedaante van Râma zou verschenen zijn. Juist hierin evenwel wordt eene vervorming van de oorspronkelijke legende door de hand der priesters vermoed; en als zeker mag in elk geval worden aangenomen dat het vroegere Râmâyana niets van zoodanige avatâra of menschwording van een God in den held der geschiedenis geweten heeft. Ook in ons Westen is trouwens de inkarnatie-leer, als uitvinding van later tijd, niet zonder voorbeeld. - Wanneer hier voor 't overige in het verhaal van Goden gesproken wordt, dan houde men wèl in het oog, dat de Indiërs hunne Goden alleen als hoogere wezens beschouwden, die wel boven den mensch verheven waren, doch menigmaal ook nog in hunnen strijd vooral tegen de daemonen de hulp der menschelijke helden behoefden en gebruikten. Zoo wordt ook, gelijk wij later zien zullen, Râma de bondgenoot der Goden tegen de Rakshasen. Dat de Indische godsdienstleer volstrekt geen polytheïsme was in den gewonen zin des woords, en dat zij wel degelijk een hoogste, absoluut, doch juist daarom onvoorstelbaar Alwezen erkende, staat tegenwoordig dan ook buiten allen twijfel. Dikwijls dienen sommige Goden-namen ook alleen om het hoogste wezen zelf onder een zekeren vorm of eene verpersoonlijking aan te duiden. In elk geval staan in het alzoo meer pantheïstische dan polytheïstische Indische pantheon, gelijk men weet, Brahmâ, Vishnoe, Shiva en ook Indra en Agni in de rijen der Godennamen meest bovenaan.
(9) Zooals: ‘zoon van Ikshvakoe, Raghoe, Kakoetstha (Kâkoetstha, Râghava)’. Evenzoo heet Sîtâ ook: ‘dochter van Djanaka, Mithilâ, Vidêhâ (Vaidêhî, Maithilî).’
(10) De god des tijds, door wien eenmaal al het geschapene opgelost zal worden om tot Brahmâ's eeuwig wezen terug te keeren.
(11) De god van den rijkdom.
(12) De god van het regt.
(13) De Rakshasen of daemonen zijn blijkbaar niets anders dan de donkerkleurige rassen van het Zuiden, wier strijd met de Aryers eigenlijk het hoofdonderwerp van het heldendicht uitmaakt. Als hun opperhoofd wordt Râvana, de Koning van het toenmalige Lankâ, het tegenwoordig Ceylon, genoemd, die eene zoo gewigtige rol in het gansche Râmâyana speelt. - Onder de kluizenaars, waarvan hier telkens sprake is, versta men niet enkel hen, die in boete en afzondering, in zuiver godsdienstige ascese leefden, maar doorgaans vooral de Brahmaansche zendelingen, die zich in de nog woeste en weinig bevolkte streken gingen vestigen en daar langzamerhand de beschaving begonnen te verspreiden, doch menigmaal nog door de oorspronkelijk wilde stammen en vooral door de roofbenden uit het Zuiden werden verontrust. Deze, voor de geschiedenis van het aloude Indië ongetwijfeld hoogst gewigtige beteekenis van het zoogenaamd kluizenaars- of boeteleven is vooral ook door Lassen, in zijne Indische Alterthumskunde, in een helder licht gesteld.
(14) Ook hier valt de invloed der priesters op de vorming van het verhaal niet wel te miskennen. De hier vrij geheimzinnige Parashoerâma was eigenlijk, naar eene oudere overlevering, een andere en vroegere Râma, die den grondslag gelegd had tot de opperheerschappij der Brahmanen, doch nu aan den onzen de toekomstige zege der Kshatrya's of Vorsten en Edelen, waartoe de zoon van Dasharatha behoorde, op de Priester-kaste komt voorspellen. Dat deze legende juist niet naar den smaak der latere Brahmanen was nadat zij een groot deel van hunne voormalige magt heroverd hadden, spreekt wel van zelf; en vandaar hoogst waarschijnlijk de ligt merkbare verkorting van de bedoelde ontmoeting, welke zij intusschen niet geheel uit het reeds algemeen verspreide, schoon dan ook mondeling alleen overgeleverde gedicht konden wegligten.
(15) Indra, de god des hemels.
(16) De goede geesten of engelen; eigenlijk de hemelsche zangers.
(17) Juister: de Indische koekoek, de kôkila, maar die in de poëzie der Indiërs geheel dezelfde rol als de nachtegaal in de Westersche vervult.
(18) ‘Aranya’: woud.

(19) De geschiedkundige beteekenis van dit mythisch ingekleede verhaal kan na onze vroegere aanteekening omtrent het politieke zoowel als het godsdienstig doel van het kluizenaars- of boeteleven, als Brahmaansche missie, wel niet twijfelachtig zijn. Dat trouwens Râma geenszins als de eerste moet beschouwd worden, die de Arische beschaving naar het midden-gedeelte van Indië overbragt, maar als de beschermer en bevrijder der vroeger reeds uitgetogen en daar ge vestigde zendelingen uit de magt der ruwere stammen, blijkt genoegzaam uit het verhaal zelf, en ten overvloede ook uit de vermelding van den, ook van elders ons bekenden Agastya. Daarentegen wordt Râma wel degelijk, zoo als wij in 't vervolg zien zullen, de ontdekker van het zuiden van het schiereiland en van Ceylon, en de grondlegger van de Arische heerschappij in die gedeelten van het Indische rijk.

(20) Door vroegere boetedoeningen namelijk had zich Râvana, Koning van Lankâ, volgens de inderdaad zonderlinge en zeer zeker nog al werkheilige voorstelling der Brahmanen, zóó groote verdiensten verworven, dat de Goden zelven niets tegen hem vermogten zoolang de som der hem verschuldigde belooningen nog niet was uitgeput. Maar zich van menschelijke hulp tegen hem te bedienen was den Goden wel geoorloofd, en daarom maakten ze dan ook gretig, gelijk ons blijken zal, van de hulp van Râma gebruik, terwijl Indra 't ook wel met zijn geweten scheen te kunnen overeenbrengen aan Râma bij den strijd tegen Râvana zijn krijgswagen en wagenmenner te leenen, en Brahmâ den held ook van pijlen voorzag. De sage verhaalt zelfs dat Vishnoe zich opzettelijk in Râma vermenschelijkte om den gehaten Râvana te kunnen bestrijden; eene vinding intusschen, die, gelijk wij reeds opmerkten, met hooge waarschijnlijkheid aan den lateren invloed der priesters op den vorm der legende kan worden toegeschreven.

(21) Het hier volgend fragment, waarvan het oorspronkelijke in Benfey's Chrestomathie naar den tekst van Gorresio is afgedrukt, geven wij, tot proeve, geheel onverkort. Onze vroegere opmerking over het niet altijd woordelijke onzer vertaling is intusschen vooral ook op dit gedeelte toepasselijk. Bij het gemis aan genoegzame woordvormen en vooral ook aan flexie in onze taal in vergelijking met het Sanskriet, scheen ons eene letterlijke vertaling hier, vooral in metrische navolging, zonder ondragelijke stijfheid van vorm onmogelijk. De bewegelijkheid van het verhaal, het gehaaste en gejaagde in de voorstelling der jagt, 't welk wij ten minste eenigermate trachtten weêr te geven, zou bij eene woordelijke vertaling, naar 't ons voorkomt, ten eenemale verloren moeten gaan. In den eigenlijken zin van het oorspronkelijke is echter geenerlei verandering gebragt.

(22) De Vânara's of boschbewoners zijn de vroegere geelkleurige inboorlingen van het midden en zuiden van Indië. Zij worden in het gedicht als eene soort van apen of satyrs afgeschilderd, waarschijnlijk om den staat van barbaarschheid aan te duiden waarin zij vóór de komst der Arische Indiërs nog leefden. Dat zij aan dezen op vredelievende wijze en geenszins door oorlogen onderworpen werden, schijnt het met hen door Râma gesloten verdrag genoegzaam aan te duiden.

(23) De dichter blijft zich hier geenszins gelijk door aan hetzelfde volk, 't welk hij ons eerst als nog wild en onbeschaafd heeft voorgesteld, nu het bezit van weelde en rijkdommen toe te schrijven. De schildering der grot is echter geenszins overdreven te achten, wanneer men slechts bedenkt, welk verbazingwekkend schouwspel nog heden ten dage de beroemde grot van Ellora moet opleveren.

(24) ‘Soendarâ’, d.i. ‘de schoone, reine’, duidt hier op Sîtâ, aan wie deze vijfde zang of afdeeling grootendeels is gewijd. Monier Williams verklaart niet te begrijpen, waarom juist dit vijfde boek ‘het schoone’ bij uitnemendheid wordt genoemd; maar wanneer men ‘Soendarâ’, in plaats van ‘Soendara’ leest, dan beteekent het opschrift: ‘het boek of de zang der schoone’ en niet ‘het schoone boek’, zooals die schrijver het schijnt te verstaan. Het eerste komt ook veel beter met de opschriften der vijf andere afdeelingen overeen.

(25) Aan de voormalige bewoners van Ceylon wordt wel degelijk eene tot zekere hoogte reeds ontwikkelde beschaving door de Indische overlevering toegeschreven. Vandaar dan ook uit den aard der zaak een hardnekkige strijd zoodra zij met de eveneens beschaafde Indiërs van het Noorden in botsing geraakten.

(26) Een aantal kleine eilandjes tusschen Ceylon en het vaste land werd door de legende steeds als de overblijfselen van de brug van Râma voorgesteld.

(27) ‘Yoeddha’ (van het werkwoord ‘yoedh’): ‘oorlog, strijd’.

(28) De godin der schoonheid, Vishnoe's gemalin.

(29) De god van het vuur (nom.: ‘Agnis’, het Latijnsche ‘ignis’), eigenlijk alwederom niets anders dan eene verpersoonlijking der ééne en eenige Godheid zelve, gelijk ook ten overvloede genoegzaam blijkt uit de hier volgende aanroeping van Agni als dengene wiens heilige gloed (vuur, geest) alle schepselen bezielt, - eene voorstelling van het alles doordringende wezen der Godheid, die ook uit andere en oudere oorkonden voldoende bekend is. In onze vroegere Indische studiën vonden wij meer dan eens reeds gelegenheid de opmerkzaamheid op deze belangrijke zijde der Indische godsdienstbegrippen te vestigen.

Een Nederlandsch geschiedschrijver.

R. Dozy, Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110). 4 Volumes. Leyde 1861.

I.

Onze Nederlandsche literatuur is niet arm aan historische schriften, maar zij is bijzonder arm aan leesbare werken over geschiedenis; en hoe rijk zij in zeker opzigt op dit gebied wezen moge, zelden hebben onze geschiedschrijvers den blik buiten de enge grenzen van het Vaderland geworpen. De oorkonden voor onze eigen geschiedenis zijn met vlijt bijeengegaard, gerangschikt, uitgegeven, onderzocht, gecommentariëerd. Wij hebben een overvloed van lijvige kronijken en jaarboeken, waarin de lotgevallen onzer gewesten verhaald zijn; een eerbiedwekkende reeks van folianten en kwartijnen, waarin de bijzondere geschiedenis van elke maar eenigzins belangrijke stad, zelfs van elke merkwaardige stichting tot in de kleinste détails is verhaald; onderscheidene tijdschriften, die tal van opstellen over allerlei groote en kleine quaestiën betreffende de geschiedenis des Vaderlands bevatten; ontelbare monographiën, waarin een merkwaardig persoon, een merkwaardig tijdvak, een merkwaardig feit tot het voorwerp van speciaal onderzoek zijn gemaakt; omvangrijke geschriften over het staatsregt, de regering, de diplomatie, den handel, de nijverheid, de letteren en kunsten dezer gewesten. Wij behooren tot die volken die met de bronnen hunner eigen geschiedenis het best bekend zijn en zich het liefst in de daden

en lotgevallen hunner voorgeslachten verdiepen. Maar wanneer de vreemdeling ons vraagt: wie is uw klassieke geschiedschrijver? wien uwer schrijvers moet ik lezen om mij eene heldere, aanschouwelijke voorstelling van uwe geschiedenis te vormen? - wij moeten hem het antwoord schuldig blijven. Zelfs het heldentijdvak onzer worsteling met Spanje heeft geen Nederlandschen geschiedschrijver zijner waardig gevonden. De heer Fruin schonk ons eene schoone monographie over tien jaren van dien tachtigjarigen kamp, maar heeft de hoop dat hij het geheel op even voortreffelijke wijze behandelen zou, tot dusverre niet verwezenlijkt. Zeg ik te veel wanneer ik beweer, dat zijn geschrift bijna het eenige historische werk in onze letterkunde is, dat niet alleen van vlijtig onderzoek, maar ook van historische kunst getuigt? dat niet enkel waarde heeft omdat het onze historische kennis verder brengt, maar ook eene waarde als letterkundig gedenkstuk, - als een boek dat wij niet doorworstelen om ons te onderrigten, maar dat wij lezen om te genieten?

En vragen wij wat door Nederlanders op het gebied der geschiedenis van vreemde volken verrigt is, dan is het antwoord nog minder bevredigend. 't Is waar, wij bezitten vertalingen van eenige der beste algemeene en bijzondere geschiedenissen, maar ook niet meer dan vertalingen, ten hoogste hier en daar wat verbeterd en aangevuld; wij hebben lijvige oorspronkelijke werken over de geschiedenissen der oude volken, der kruistogten, der Christelijke kerk, maar die doorgaans op geen hoogeren titel dan dien van vlijtige compilatiën aanspraak maken; wij hebben, vooral in later jaren, naar aanleiding van sommige belangwekkende gebeurtenissen, van tijd tot tijd schetsen van een of ander tijdvak uit de geschiedenis van vreemde landen zien verschijnen, maar doorgaans tamelijk ligt opgetimmerd en op zijn best genomen voldoende om eene oogenblikkelijke behoefte te bevredigen; het ontbreekt ons zelfs niet geheel aan verhandelingen en tijdschriftartikels die van grondige studie van de geschiedenis van vreemde natiën getuigen, maar het zijn losse stukken, welhaast weder door den stroom des tijds verzwolgen en te gering van omvang en beteekenis om op blijvende erkenning hunner verdiensten te hopen. Ook hier weder niets klassieks, niets dat als gouden vrucht van naauwgezette en omvattende studie in de gebeelde schalen van een der stof waardigen vorm wordt aangeboden; niets dat tot den duurzamen

schat eener letterkunde behoort en bij vreemde en vriend hare eer en kroon uitmaakt; geene geschiedenis als Mommsen van Rome, Grote van Griekenland, Thierry van de verovering van Engeland door de Noormannen, Guizot van de Engelsche omwenteling, Ranke van het Pausdom, als - om geene andere voorbeelden te noemen - Motley van de opkomst onzer eigene republiek heeft geschreven. Maar neen! ik vergis mij. Gelukkig bestaat er althans ééne roemvolle uitzondering! Een uitstekend Nederlandsch geleerde is de klassieke geschiedschrijver van het Mosleemsche Spanje geworden.

Ik kan echter bij de vermelding dier uitzondering in één opzigt een gevoel van leedwezen niet onderdrukken. Het schoone werk van den Heer Dozy behoort slechts ten deele aan de Nederlandsche letterkunde, want het is in eene vreemde taal geschreven. Ik laak het niet dat hij bezield werd door den wensch om ook buiten de grenzen van ons Vaderland gelezen te worden; zelf zou ik het betreuren, indien de vrucht van zooveel studie niet voor grooter publiek toegankelijk was. Ook moet ik erkennen dat van dit werk gelukkigerwijs niet gezegd kan worden, wat zoo dikwijls gezegd worden moet van Nederlandsche werken in het Fransch geschreven, wat zelfs van een zoo degelijk werk als van Limburg Brouwers geschiedenis van de godsdienstige en zedelijke beschaving der Grieken geldt, dat de onfransche kleur van stijl en taal aan de erkenning hunner waarde in den weg staat. Waarlijk een Nederlander moest niet als schrijver in het Fransch optreden, tenzij hij die taal volkomen magtig is, tenzij hij ‘le Français de la France’ kan schrijven. Hij maakt anders zijn werk slechts minder toegankelijk voor den natuurlijken kring zijner lezers, zonder dat hij het doel bereikt om het buiten dien kring te doen leven. Hij bederft vaak, door het gebrekkige van den vorm, een boek voor allen, dat, zoo hij zich van de moedertaal bediend had, althans door sommigen met nut en genoegen zou gelezen zijn. Maar dit alles is op den Heer Dozy niet toepasselijk. Hij heeft zich een in een vreemdeling zeker uiterst zeldzaam meesterschap over de Fransche taal verworven, en schrijft haar zoo gemakkelijk, zoo los en vloeijend, zoo idiomatisch, dat naauwelijks hier en daar een enkel klein vlekje of eene wat te menigvuldig terugkeerende phrase den vreemden oorsprong herinnert. Dit is niet mijn oordeel alleen, wat hier weinig zou te beteekenen hebben, maar het is tevens het oordeel van zulk

een groot meester in den Franschen stijl als Ernest Renan, met wien ik het genoegen had mij, tijdens zijn bezoek te Amsterdam, over het werk van den Heer Dozy kort na zijne voltooijing te onderhouden. Renan was van zijne echtgenoot, de dochter van Henry, de nicht van den doorluchtigen Ary Scheffer vergezeld. In de hoop dat het voorbeeld vele Nederlandsche dames tot navolging moge opwekken, wil ik niet onvermeld laten dat ook Mevrouw Renan de ‘Histoire des Musulmans d'Espagne’ gelezen en genoten had. Waan niet, lieve lezeres! dat dit boek, 'twelk ons te midden eener zoo vreemde wereld verplaatst, te geleerd of te droog is om door u ter hand genomen te worden. Gij zult er een overal klaar en boeijend verhaal in vinden van een land en volk, die uwe belangstelling in hooge mate verdienen; gij zult u verlustigen in een aantal schoone fragmenten van Spaansch-Arabische poëzij, door den schrijver in smaakvolle vertaling in zijn verhaal ingeweven; gij zult er menige bevallige anekdote in aantreffen, menige treffende karakterteekening, en menige episode, die welligt een traan in uw oog zal doen parelen; en als gij het boek hebt ten einde gebragt, zult gij, vlei ik mij, gaarne erkennen, dat het in belangwekkende afwisseling van karakters en toestanden bij uwe meestgeliefde romans niet achterstaat, terwijl het de realiteit daarop vooruit heeft.

Maar, om op het punt in quaestie terug te komen, in hoe voortreffelijk Fransch het boek van den Heer Dozy ook moge geschreven zijn, het behoudt desniettemin iets van dat tweeslachtige karakter eigen aan alle geschriften, waarin de taal en de nationaliteit van den auteur met elkander in strijd zijn. De nationale zin spreekt bij een groot volk als het Fransche veel te sterk, dan dat het ooit eene vreemde lettervrucht bij gelijke verdiensten met de inheemsche zou gelijk stellen; dan dat het grooter publiek ligt de hand naar het werk van een Leidsch Hoogleeraar zou uitstrekken, zoolang de Michelets, de Quinets, de Thiers, de Guizots, de Renans en wie niet al, in zijne behoefte aan lectuur voldoende voorzien. En evenmin mag zulk een werk op groote populariteit, op algemeene waardering rekenen in het kleine land, welks taal het verzaakt heeft en welks nationale zin (daargelaten dat de vreemde taal zelve voor velen het genot der lektuur belemmert) zich door die verzaking gekwetst voelt. Ongelukkigerwijs is de kring der lezers van degelijke historische werken toch reeds klein

genoeg in ons Vaderland; maar ik houd mij overtuigd dat die kring voor het werk van den Heer Dozy door het gebruik der Fransche taal nog merkelijk naauwer is omschreven.

Het is het doel van dit artikel dien noodlottigen invloed zooveel mogelijk tegen te werken, door de verdiensten van dit werk in het licht te stellen. Ik zou wenschen voor dit boek in ons Vaderland den grootst mogelijken kring van lezers te openen, en allen tot zijne lezing aan te moedigen die zijne taal kunnen verstaan. Het zal uit den aard der zaak een gesloten boek blijven voor een groot deel onzer burgerklasse, die intusschen doorgaans nog meer smaak heeft in het lezen van werken van deze soort, dan de hoogere standen, die bij voorkeur het vlugtig genot in de roman- en feuilleton-literatuur najagen. Maar ik wil ten minste trachten om allen die een Fransch boek kunnen lezen, de lezing van dit boek aan te bevelen, door hun te toonen dat het de vrucht is van rijpe studie en smaakvolle historische kunst; dat die rijpe studie zich niet openbaart in abstruse, ongenietbare geleerdheid, maar in de juistheid, de volheid, de aanschouwelijkheid der tafereelen die ons hier worden aangeboden; dat die historische kunst geen offer van waarheid en degelijkheid heeft geëischt, maar daarin bestaat dat het sterkste licht is geworpen op die feiten en personen, die den kenmerkenden geest, de eigenaardige rigting van het Mosleemsche Spanje het duidelijkst openbaren, - dat het uit dit oogpunt minder beduidende, gelijk het verdient, in de schaduw wordt geplaatst, - en dat het geheel een indruk geeft zoo diep en levendig als geschiedschrijvers slechts zelden te weeg brengen, omdat zij te veel alleen geleerden, soms ook diepzinnige wijsgeeren, maar slechts zelden kunstenaars zijn. De historische roman is een genre van literatuur dat door zijn hybridisch karakter tot vele en gewigtige bedenkingen aanleiding geeft; maar zijne vlijtige beoefening heeft althans deze gelukkige uitwerking gehad, dat zij een nieuw geslacht van historieschrijvers heeft doen verrijzen, die niet hun kracht zoeken in omvattende overzigten en wijsgeerige redeneringen over oorzaken en gevolgen, waarbij de bijzondere feiten verbleeken, de belangwekkendste karakters kleurloos worden, maar juist in de scherpe en karakteristieke teekening van historische personen en in de levendige, dramatische schildering der feiten; niet in abstraheren en philosopheren, maar in de kunst van verhalen; niet in ontleding die het geraamte der historie voor ons

oog tracht te onthullen, maar in de aanschouwelijke voorstelling van het volle menschenleven met al zijne deugden en gebreken, zijne neigingen en hartstogten, levende gestalten zooals zij werkelijk op het tooneel der geschiedenis zijn opgetreden, schepselen van gelijke beweging als wij, die juist daarom onze sympathie kunnen wekken en onze belangstelling gaande houden. In deze kunst, waarin vooral Macaulay als de groote meester beschouwd moet worden, is de Heer Dozy een voortreffelijk leerling, en toch vooral niets minder dan een kopiïst. Zijne deugden en gebreken hebben zelfs met die des meesters weinig overeenkomst. Terwijl Macaulay de gave mist om eenvoudige dingen op eenvoudige wijze te zeggen en aan de feiten te veel de kleur leent van zijn eigen pompeusen stijl, heeft de voordragt van den Heer Dozy veel behouden van dat eenvoudige en naïve dat de oude kronijken kenmerkt, en dat de Barante aan zijn verhaal wist te geven door die oude chroniqueurs in gemoderniseerde taal te doen herleven. Dit karakter van zijn verhaal voegt over het geheel voortreffelijk voor de eenvoudigheid en naïveteit der tijden en personen die hij schildert. Wij erkennen daarin den historicus die zin heeft voor den volksgeest van het tijdvak waarin hij zich plaatst, den bewonderaar en vriend der middeleeuwsche poëzij, die zich evenzeer verlustigt in het schitterend kleurenspel waarin het prisma der overlevering de historische feiten ontbindt, als hij in staat is het naakte feit uit dien poëtischen kleurendos los te wikkelen; maar die tevens in dien kleurendos zelven een feit erkent de aandacht des geschiedschrijvers ten volle waardig, juist omdat de geest des tijds, zijne denkwijze en zeden zich daarin afspiegelen[1]. Ook in de geschiedenis van den Heer Dozy zou men kunnen meenen die oude verhalen der deels Arabische, deels Christelijke kronijkschrijvers zelve te lezen, slechts met meer kunst en smaak gegroepeerd; maar misschien zou men kunnen wenschen dat hij zich hier en daar wat meer daarboven verhief, waar het gewigt der verhaalde zaken grootere waardigheid van stijl schijnt te vorderen.

De korte aankondiging der beide eerste deelen van dit werk, die vroeger in dit Tijdschrift eene plaats vond, zal, vertrouw ik, eene beschrijving van het geheele werk, gelijk ik mij in dit artikel voornam, niet overbodig maken: eene beschouwing

1 Vergel. hier des schrijvers ‘Recherches sur l'histoire d'Espagne,’ 1e edit. p. 385.

die tot de lezing opwekt door het te doen kennen als een werk van grondige en veelomvattende, maar nergens aanmatigende of zich aan de aandacht opdringende, en veelmeer zich zedig verbergende studie, en als een gedenkstuk van historische kunst, waarnaast onze letterkunde geen tweede kan stellen: een werk, in één woord, dat in de handen behoort te zijn van ieder die letterkundige verdiensten weet te waarderen, al is het ook dat bij het vele voortreffelijke eene zwakkere zijde, niet geheel ontbreekt.

II.

Om den omvang en de waarde der studie te kennen, die tot de zamenstelling van dit werk vereischt werd, zijn vooral twee dingen noodig. Vooreerst moet men op de hoogte zijn van den staat onzer kennis van de geschiedenis van Spanje onder de heerschappij der Moslemen, vóórdat de Heer Dozy begon zich opzettelijk daaraan te wijden. Ten andere moet men een overzigt bezitten van hetgeen door den Heer Dozy, reeds vóór de uitgave van zijn laatste en algemeene werk over dit onderwerp, gedaan is om de bronnen der geschiedenis van dat tijdvak op te sporen en aan het licht te brengen, nog onbekende feiten te ontdekken, gangbare dwalingen te herstellen, en aan de kritiek haar regt te doen wedervaren. De ‘Histoire des Musulmans d'Espagne’ toch is geen op zich zelf staand werk: het zet de kroon op aan de volhardende pogingen, door den schrijver gedurende eene reeks van jaren aan de opheldering van dit tijdvak der geschiedenis gewijd. In de voorrede van het genoemde werk zegt de schrijver zeer naar waarheid, dat hij, schoon niets verzuimende om aan zijne geschiedenis den graad van zekerheid en realiteit te geven waarvoor zij vatbaar was, echter gemeend heeft de geleerdheid te moeten verbergen ten behoeve der levendigheid en der klaarheid van het verhaal, en de noten, teksten en aanhalingen niet boven het volstrekt noodzakelijke te moeten vermeerderen. ‘In een werk van dezen aard,’ voegt hij er bij, ‘moeten alleen de uitkomsten eene plaats vinden, ontdaan van den wetenschappelijken toestel, door welks hulp zij verkregen zijn.’ Aan deze beginselen heeft de schrij-

ver zich onveranderlijk vastgehouden; nergens doet hij in dit werk de beide omstandigheden uitkomen, die echter de groote waarde en verdienste daarvan uitmaken: dat hij in de behandeling van dit tijdperk der geschiedenis van Spanje geene voorgangers had die iets bruikbaars geleverd hebben; en dat zijn werk in zijn geheel het uitvloeisel is van eene zoo omvattende en zelfstandige bronnenstudie, als zeker slechts hoogst zelden aan de zamenstelling van een historisch werk is voorafgegaan.

Men moet er den Heer Dozy des te meer dank voor weten dat hij in staat is geweest alle pralerij met citaten en kritische discussiën aan de literarische waarde van zijn werk ten offer te brengen, naarmate die soort van zelfbeheersching zeldzamer wordt aangetroffen en - het hooge woord moet er uit - minder kon verwacht worden van den schrijver der ‘Recherches sur l'histoire politique et litéraire de l'Espagne pendant le moyen age’, die zich door de vinnigheid zijner kritiek en de bitsheid zijner uitvallen tegen Conde en andere schrijvers die hem waren voorgegaan, juist geen reputatie van bijzondere zedigheid en ingetogenheid in de geleerde wereld heeft gemaakt. Het is bekend hoeveel aanstoot dit werk bij zijne eerste verschijning gegeven heeft. Maar ofschoon des schrijvers regt om zoo te spreken als hij gedaan heeft, meer en meer is erkend, naarmate het allengs duidelijker bleek dat hij in de kennis van het middeleeuwsche Spanje geen mededinger heeft; ofschoon weinigen hem thans nog van ongepaste aanmatiging bij zijn streng oordeel zullen beschuldigen; toch is er tusschen de in 1849 verschenen ‘Recherches’ en de in 1861 uitgegeven ‘Histoire’ een zeer in het oog loopend contrast, dat misschien gedeeltelijk ten bewijs mag strekken dat de *fougue* der jeugd bij den Heer Dozy door den tijd is getemperd, maar dat toch, mijns inziens, vooral moet worden toegeschreven aan zijn diep besef van het onderscheid tusschen een boek aan kritische onderzoekingen ten behoeve der geleerde wereld toegewijd, en eene geschiedenis die, voldoende aan de regelen van goeden smaak en historische kunst, op den rang van een letterkundig gedenkstuk, van een standaard-werk aanspraak maakt.

Om van de behandeling der geschiedenis van de Moslemen van Spanje door de voorgangers van den Heer Dozy een denkbeeld te geven, zal ik mij veroorloven hier de vrije vertaling in te lasschen van een gedeelte van den open brief

aan de beroemde Orientalisten Reinaud en Defrémery, die aan het hoofd der ‘Recherches’ (ik bedoel der eerste uitgave; de zoogenaamde tweede is eigenlijk een geheel ander werk) werd geplaatst.

‘Het ontbreekt niet,’ zoo lezen wij daar, ‘aan geleerde en naauwgezette schrijvers over de geschiedenis van Spanje gedurende de middeleeuwen, die, zooals Morales, Zurita, Sandoval, Diago, Moret, Salazar, Florez, hun werkzaam leven hebben doorgebragt met het lezen van opschriften, het ontcijferen van authentieke stukken, het publiek maken van oude kronijken, het onderling vergelijken van documenten van verschillenden oorsprong: - een arbeid die, hoe oud ook reeds, niet is verouderd en nimmer verouderen zal, zoolang de geschiedenis van het Iberisch schiereiland beoefenaars zal vinden.

‘Ongelukkig waren deze verdienstelijke geschiedschrijvers, die in onze dagen waardige navolgers gevonden hebben in een Bofarull, een Yanguas en de leden der Akademie van Madrid, vreemdelingen in een tak van studie, toen weinig in Europa, en minst van al in Spanje beoefend, maar onmisbaar voor allen, die de geschiedenis van Spanje in de middeleeuwen tot het voorwerp van ernstige studie willen maken. Zij schreven de geschiedenis van hun land, waarvan onderscheidene gedeelten gedurende acht eeuwen aan de Arabieren hadden gehoorzaamd, zonder de taal van dat volk te kennen. Daar zij dus de geschriften der Moslemen niet konden raadplegen, struikelden zij schier bij elke schrede, waar het aankwam op de geschiedenis der Arabische rijken, der oorlogen en betrekkingen tusschen de Christenen en Moslemen. Onderscheidene feiten van het hoogste gewigt, ook met betrekking tot de geschiedenis der Christelijke rijken, bleven hun onbekend, omdat deze feiten noch in de Latijnsche noch in de Spaansche kronijken gevonden werden, maar alleen voorkwamen bij de kronijkschrijvers, rhetoren en dichters van een volk, dat toen oneindig meer boeken schreef dan eenige natie van het Romaansche ras.

In de tweede helft der achttiende eeuw trachtte Casiri in dit gebrek te voorzien door in zijn Catalogus der bibliotheek van het Escuriaal een aantal uittreksels uit Arabische schrijvers, die over de geschiedenis van Spanje gehandeld hebben, uit te geven en te vertalen. Maar deze uittreksels laten uit het oogpunt der naauwkeurigheid zeer veel te wenschen over: Casiri had zich niet genoegzaam vertrouwd gemaakt met de zaken

waarover hij licht wilde verspreiden, en het ontbrak hem maar al te zeer aan een helder oordeel.

Eindelijk verscheen in 1820 het werk van Conde, en nu, meende men, was het moeijelijkste en gewigtigste verrigt.

Inmiddels had Masdeu zijne kritische geschiedenis[1] in twintig deelen in 't licht gegeven. Daar hij van de Arabische schrijvers niets anders kende dan de uittreksels door Casiri bekend gemaakt, kon men niet verwachten dat hij over het Arabisch tijdvak veel nieuw licht zou verbreiden. Hij gaf zich vooral moeite om te bewijzen dat een aantal documenten, vooral eene aanzienlijke hoeveelheid charters, verdicht waren en geen vertrouwen verdienden.

Alzoo waren, gelijk men althans meende, voor de kritische geschiedenis van Spanje twee belangrijke uitkomsten verkregen. Men kende de verhalen der Arabieren, en de valschheid van een aantal Latijnsche en Spaansche documenten was bewezen.

Op deze denkbeelden berustten de geschiedenissen van Spanje door Aschbach, Rosseeuw St. Hilaire, Romey, Schaefer, in één woord, alle die na Conde zijn in 't licht verschenen. De uitkomsten van Masdeu's onderzoek werden door deze schrijvers niet onvoorwaardelijk aangenomen, maar toch vereenigden zij zich voor een groot gedeelte daarmede, en inzonderheid door Rosseeuw werden een aantal charters en opschriften als nuttelooze ballast verworpen. Wat Conde betreft, men bespeurde wel dat zijn werk niet vrij van misslagen was, maar toch aarzelde men niet daaraan, in het algemeen genomen, eene groote mate van vertrouwen te schenken.'

Het oordeel, hier door den Heer Dozy over de geschiedschrijvers van het middeleeuwsche Spanje geveld, is misschien een weinig 'too sweeping.' Het is toch wat veel te beweren, dat niemand hunner zich om de Arabische bronnen zou hebben bekommerd, noch eenige poging gedaan om zich den toegang daartoe te banen. Lembke, die voor Heeren en Ukert's verzameling de geschiedenis van Spanje begon te bewerken, die later door Schaefer werd voortgezet, was niet geheel vreemdeling in de Arabische literatuur, en gebruikte, behalve het werk van Conde, waarvan hij herhaaldelijk de misslagen aantoont, de Arabische handschriften der bibliotheek van Gotha, inzonderheid het daar voorhanden handschrift van al-Makkarí, waar-

1 Historia Critica de Espa n□a, waarvan het laatste deel verscheen in 1805.

van hij zelfs in zijn aanhangsel eenige uittreksels mededeelt. Intusschen was toch zijne kennis van de Arabische literatuur veel te gering en te vlugtig om hem tot eene zelfstandige bewerking in staat te stellen, en bovendien voltooide hij de geschiedenis van Spanje niet verder dan tot het midden der negende eeuw. Na de verschijning van het eerste deel (1831) werd hij door den uitgever Perthes tot eene reis naar Spanje voor verder onderzoek in staat gesteld, doch heeft sedert geene neiging betoond om het werk voort te zetten, dat daarom door Schaefer werd opgevat.

Maar reeds vroeger was dezelfde al-Makkarí door eene gedeeltelijke vertaling bekend gemaakt. Toen de architect Murphy zijne ‘Arabian Antiquities of Spain’ (Londen, 1816) in het licht gaf, vond men daarvoor eene historische inleiding geplaatst, door John Shakespear, Hoogleeraar in de oostersche talen aan de militaire school der Oostindische Compagnie, uit een handschrift van al-Makkarí, in zijn eigen bezit, getrokken. In het voetspoor van Shakespear trad later de voormalige Madridsche Hoogleeraar Pascual de Gayangos, toen hij in 1840, op kosten van het ‘Oriental translation fund of Great Britain and Ireland’, van welks bestuur hij medelid was, zijne ‘History of the Mohammedan dynasties of Spain’ in twee Deelen in 4° in het licht gaf. Ook dit uitgebreide werk toch bestond hoofdzakelijk in eene verkorte vertaling der historische analecten over de Arabieren van Spanje door al-Makkarí, die hij echter in zijne talrijke en uitgebreide noten door eene menigte uittreksels uit andere Arabische schrijvers toelichtte. Intusschen kon noch het werk van Shakespear, noch dat van Gayangos in de behoefte aan eene kritische geschiedenis van het Mosleemsche tijdvak in Spanje voorzien. Al-Makkarí is een zeer late schrijver, die wel goede bronnen heeft geraadpleegd, maar niet overal evenzeer te vertrouwen is; beide vertalers geven hem bovendien slechts gedeeltelijk en verwaarloozen die belangrijke stukken van zijn uitgebreid werk, die de letterkundige geschiedenis der Spaansche Arabieren behandelen. Het werk van Gayangos laat zeker dat van zijn voorganger ver achter zich, en de Heer Dozy zelf heeft het dan ook belangrijk genoeg geacht om in het vervolg van den aangehaalden brief de vraag te opperen en te beantwoorden, waarom het Conde's werk niet vervangen kan. Een zamenhangend en afgerond geheel kon op de wijze waarop de schrijver te werk ging, niet tot stand komen; sommige

tijdvakken zijn in zijn boek uitvoerig, andere uiterst spaarzaam of schier in het geheel niet toegelicht. De schrijvers die na hem de geschiedenis van Spanje behandelden, zooals de graaf de Circourt en La Fuente Alcantara, gingen dus voort zich van Conde als hoofdbron te bedienen en meenden reeds veel gedaan te hebben, wanneer zij hem door het werk van Gayangos hier en daar controleerden en eenige zijner misslagen verbeterden. Anderen, zoo als Viardot, achtten zich ook van deze moeite ontslagen en vonden het gemakkelijker bij de woorden van Conde te zweren.

Bovendien blijft het nog de vraag, in hoeverre zelfs Gayangos als een veilige gids kan beschouwd worden. De Heer Dozy, anders niet door de zachtheid van zijn oordeel uitmuntende, spreekt doorgaans met verschooning van een schrijver, die hem vaak op de meest liberale wijze met hulpmiddelen voor zijne studie ondersteunde. Maar het aantal misslagen in vertaling en opvatting der geschiedenis door Gayangos begaan en in de verschillende geschriften van den Heer Dozy aangewezen, is zoo aanzienlijk, dat alleen daardoor reeds ons vertrouwen op het werk van den Spaanschen Orientalist in niet geringe mate wordt geschokt.

Wat andere Orientalisten vóór den Heer Dozy voor de uitgave en opheldering van Arabische teksten, tot de geschiedenis der Moslemen in Spanje betrekkelijk, gedaan hebben, is weinig, en nog is dat weinige, zelfs waar Latijnsche vertalingen de teksten vergezellen, door de geschiedschrijvers veelal ongebruikt gelaten. Dit geldt b.v. van Tornberg's uitgave der annalen van Mauretanië en Spanje van Ibn Abí Zer, bekend onder den naam van Kartás, die met uittreksels uit vele andere schrijvers werd toegelicht (Upsal 1843, 1846); van Weijers' onvoltooid gebleven monographie over den dichter Ibn Zeidoen (Leyden, 1831); en van Hoogvliet's Analecta over de dynastie der Aftasiden van Badajoz (elfde eeuw) en den dichter Ibn Abdoen, die hunnen tragischen ondergang bezong (Leyden, 1839).

Ziedaar dus de toestand, waarin zich de geschiedenis van het middeleeuwsche Spanje bevond, toen de Heer Dozy in 1849 zijne ‘Recherches’ in het licht gaf. Wel had hij destijds reeds zelf eenige Arabische teksten betrekkelijk die geschiedenis publiek gemaakt, waarover straks nader, maar ook deze hadden op de traditionele zienswijze omtrent de lotgevallen van het middeleeuwsche Spanje en het gezag van Masdeu en Conde

nog weinig invloed geoefend. In die ‘Recherches’ leverde onze Nederlandsche Orientalist het eerst het betoog, dat Masdeu in zijn oordeel over de oude documenten niet zelden had gedwaald, dat vele die hij voor valsch had verklaard, inderdaad alle vertrouwen verdienen en door de getuigenis van Arabische schrijvers bevestigd worden.

Maar vooral beijverde hij zich om de vele misslagen van Conde in het licht te stellen, over wien hij zijn oordeel in den reeds aangehaalden open brief in de volgende woorden zamenvat: ‘Conde heeft van de taal der Arabische documenten, die hij voor zich had, niet veel meer gekend dan de letters waarmede zij geschreven wordt; maar, door eene uiterst vruchtbare verbeelding het gemis der eerste kundigheden vergoedende, heeft hij met voorbeeldelooze onbeschaamdheid de datums bij honderden vervalscht, de feiten bij duizenden verdicht, steeds onder het voorwendsel van de Arabische teksten getrouwelijk te vertalen.’

Hoe gestreng dit oordeel ook zijn moge, - en men zou kunnen wenschen dat de schrijver zich iets gematigder had uitgedrukt, - het wordt op schier iedere bladzijde der ‘Recherches’ met zoovele bewijzen gestaafd, dat men al zeer bevooroordeeld moet zijn indien men nog meent dat de geschiedenis van de Moslemen in Spanje uit het broddelwerk van Conde kan geput worden. Dat schrijvers als Viardot, die, zelf geen woord Arabisch verstaande, in zijne ‘Histoire des Arabes et Mores d'Espagne’ Conde als schier eenigen leidsman had gevolgd, zich gekrenkt voelden omdat de Heer Dozy in Conde ook henzelven had veroordeeld, en het gezag van hunnen meester poogden te handhaven door aan den schrijver der ‘Recherches’ aanmatiging en vitzucht te verwijten, laat zich gemakkelijk begrijpen; maar geheel anders was het oordeel der uitstekendste Orientalisten van Frankrijk en Duitschland, die volmondig erkenden dat Dozy's scherpzinnige kritiek het werk van Conde tot een puinhoop had gemaakt en er thans dringende behoefte was om een nieuw gebouw op te trekken, waartoe trouwens de slooper zelf reeds vele steenen had aangedragen. Zoo schreef b.v. Renan in een artikel in het ‘Journal des Débats’: ‘De geschiedenis van Conde wemelt van vergissingen en onzin. Uit een zelfden persoon maakt hij er twee of drie; denzelfden man laat hij tweemaal sterven, en somtijds zelfs voordat hij geboren was; vormen van den infinitief worden namen van steden;

denkbeeldige personen spelen denkbeeldige rollen. Zich bedienende van het biographisch woordenboek van Ibno'l-Abbár, merkt Conde niet op dat de volgorde der bladen door een onhandigen binder is gestoord; hij haspelt dus de levens der groote mannen van de vierde en vijfde eeuw der hedjra op de wonderlijkste wijze dooreen, en slaat zich onder het vermakelijkst abracadabra dapper door dezen chaos henen.' Ziedaar wat Viardot, de schrandere uitvinder van het onderscheid tusschen Arabieren en Mooren, 'eenvoudige peccadillo's' noemt!

Het blijkt uit dit overzigt van hetgeen tot dusverre verrigt werd om de geschiedenis der Moslemen van Spanje voor het publiek toegankelijk te maken, dat het volstrekt geene grootspraak is, wanneer de Heer Dozy in de voorrede zijner 'Histoire' zich op deze wijze uitdrukt: 'Het onderwerp dat ik heb gekozen is *nieuw*; want, zooals ik elders getracht heb te bewijzen, de boeken die er over handelen zijn geheel onbruikbaar; zij hebben tot grondslag het werk van Conde, een man die slechts weinig bouwstoffen tot zijne beschikking had, die, bij gebrek van grammatische kennis, wat hij onder zijn bereik had niet verstond, en wien het geheel aan historischen zin ontbrak. Het was dus niet mijne taak hier en daar eenige door mijne voorgangers misvormde feiten te herstellen of eenige nieuwe omstandigheden bij te brengen, maar de zaken bij den wortel aan te vatten en de Moslemen van Spanje voor het eerst in de geschiedenis te doen leven, en indien deze nieuwheid de stof aantrekkelijk maakt, zij is te gelijker tijd de oorzaak van velerlei moeijelijkheden te achten.'

III.

Gelukkig echter was het onderwerp meer nieuw voor het publiek dan voor den schrijver zelven, of was het voor hem althans slechts in zooverre nieuw als hij de resultaten zijner studiën over Spaansche geschiedenis nog niet tot een zamenhangend verhaal had geördend. Want met al de détails van zijn onderwerp had hij zich sedert lang vertrouwd gemaakt; jaren lang was hij met noeste vlijt bezig geweest om alle bouwstoffen voor de geschiedenis der Moslemen in Spanje te verza-

melen, te beoordeelen, te schiften; en er was naauwelijks eene quaestie van eenig gewigt waarvan hij niet op de hoogte was, alvorens hij zich tot het schrijven zijner geschiedenis zette. Zelden voorzeker was eene studievrucht zoo volkomen gerijpt eer zij den lezer ter genieting werd aangeboden.

Om dit aan te toonen zal het genoeg zijn een blik te werpen op hetgeen reeds sedert bijna twintig jaren door den Heer Dozy tot opheldering van dit gedeelte der geschiedenis verrigt is. Wij willen tot dat einde eene vlugtige revue houden over de lange reeks zijner schriften, die daarop betrekking hebben.

Zelden heeft zich, in ons land althans, iemand meer ‘de propos délibéré’ aan de beoefening der Arabische letteren gewijd als de Heer Dozy. De meesten die onder onder ons zich eenige kennis in dat vak verwierven, waren Theologen, die, door de eischen hunner studie met de Arabische taal in aanraking gebragt, daaraan aanvankelijk zooveel tijd wijdden als hun restte van hetgeen in meer strikten zin voor hun vak werd gevorderd, totdat zij, bij uitzondering tot een leerstoel voor de Semietische talen geroepen, de gelegenheid vonden zich meer onverdeeld aan de Arabische taal en letteren te wijden. De Heer Dozy daarentegen, reeds vroeg met eene meer dan gewone kennis van de klassieke en nieuwere talen toegerust en in het bezit van eene zeldzaam in die mate gepaarde vlugheid en vasthoudendheid van geest, werd in 1837 student met het ernstig voornemen om zich met alle kracht op de Arabische letteren te werpen en ze niet los te laten voor hij ze volkomen in zijne magt had. Geplaatst in die gelukkige maatschappelijke omstandigheden die hem veroorloofden geheel voor zijne studie te leven, zonder dat hij noodig had de eerste de beste gelegenheid na te jagen om zijne wetenschap als, ‘tüchtige Kuh’ te gebruiken, volgde hij het plan van studie dat hij zich had voorgesteld met schaars geëvenaarde volharding, en verhief hij zich in weinige jaren tot den mededinger der eerste kenners van de Arabische literatuur in Europa.

In de letteroefeningen van den Heer Dozy was steeds met een verbazenden omvang eene sterke concentratie verbonden. Zijne liefde voor de Spaansche letteren b.v. dagteekent van zeer vroeg. Reeds in zijn ‘Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes’, in 1843 door de derde klasse van het Kon. Ned. Instituut bekroond en twee jaren later uitgegeven, is eene uitgebreide belezenheid in de Spaansche

literatuur te bespeuren[1], later nog duidelijker aan den dag gelegd in zijn opstel over ‘Kastieljaansche letterkunde in de Middeleeuwen’, dat den jaargang 1848 van dit Tijdschrift versierde. Nu durf ik niet bepalen of hij niet welligt zelfs door de studie van het Spaansch tot het Arabisch gebragt is, maar zeker is het dat zijne uitgebreide kennis van de talen en dialecten (de middeleeuwsche niet het minst) van het Romaansch Europa zijne Spaansche studie tot middelpunt heeft, gelijk zijne niet minder uitgebreide kennis van de talen der Semietische volken en der andere natiën van Azië die belangrijken invloed op de Arabische beschaving geoefend hebben, zich om zijne Arabische studiën als haar centrum groepeert; en dat beide die Spaansche en Arabische studiën, van alle zijden gesteund en gevoed door hetgeen regtstreeks of van ter zijde tot haren wasdom en hare degelijkheid kon bijdragen, zich tot de schoonste harmonie vereenigen in het streven om over de geschiedenis van het middeleeuwsche Spanje het veelzijdigste licht te verspreiden. Bij het doorbladeren zijner schriften staat men beurtelings verbaasd over den omvang van het gebied waaruit feiten en opmerkingen worden bijeengegaard om een klaar en volledig beeld van het middeleeuwsche Spanje voor ons oog te ontwerpen, en over het talent om zooveel en velerlei wetenschap op één punt zaâm te brengen en voor het verkregene resultaat met zoo scherpzienden blik te waken, dat de volkomenheid der voorstelling zelfs niet door het kleinste vlekje, b.v. een verkeerd gespelden naam of onjuisten datum, wordt gestoord. De Heer Dozy, in één woord, heeft als philoloog en historicus de halve wereld met den blik eens kenners doorreisd, maar in Spanje zijn te huis gevonden.

Wij mogen na het gezegde verwachten dat onder de Arabische schrijvers vooral diegenen zijne aandacht zullen getrokken hebben, die in Spanje te huis behooren en over Spaansche zaken geschreven hebben. Dit is dan ook werkelijk het geval. Reeds zijn Akademisch Specimen bestond uit eene proeve, uit de eerst afgedrukte vellen gevormd, van een uitgebreid werk, waarvan, onder den titel ‘Scriptorum Arabum loci de Abbadidis’, het eerste deel in 1846 in 4to in het licht verscheen. In dat eerste deel worden de plaatsen uit de

1 Ik merkte dit reeds op in mijne beoordeeling van dat werk, ‘Gids’ voor 1846, Boekbeoord., blz. 552.

schriften der Arabische rhetoren, met name uit den Matmah en de Kalájid van Ibn Khákán, uit de Dhakírah van Ibn Bassám, uit de Cila van Ibn Baschkowál en uit de Kharída van Imádo'd-dín in het oorspronkelijk met Latijnsche vertaling en uitvoerige kritische en verklarende aanteekeningen uitgegeven. Over het leven en de schriften der beide eerstgenoemde schrijvers wordt in de inleiding op de hoofdstukken, die hunne berigten bevatten, in het breede gehandeld; omtrent de beide andere verwijst de Heer Dozy, die te veel heeft te doen om nutteloozen arbeid te verrigten, naar hetgeen reeds elders over hen geschreven is. Met de uitgave van dit boekdeel ging reeds destijds bij den schrijver het voornemen gepaard om later de geschiedenis der Abbadiden te schrijven, zoodat de verzameling en verklaring van alle plaatsen der Arabische schrijvers over dit vorstengeslacht, dat van 1023-1091 te Sevilla het hoogste gezag voerde, tot voorbereiding en grondslag van een zelfstandigen historischen arbeid moest strekken. Beneden zal ons blijken hoe dit plan zich later tot dat eener algemeene geschiedenis van de Spaansche Moslemen tot op de verovering van Andaluzië door de al-Moraviden heeft uitgebreid, en hoe de schrijver tevens tot het besluit is gekomen, om die geschiedenis niet, zooals aanvankelijk zijn voornemen was, in de Latijnsche, maar in de Fransche taal te schrijven.

Nog lang vóór de voltooijing van het hier beschreven boekdeel gaf de Heer Dozy een prospectus in het licht van de uitgave van verschillende Arabische werken tot de geschiedenis van Spanje betrekking hebbende, die bij afleveringen in het licht zouden verschijnen. Gelukkig vond dit plan bij de beoefenaars der oostersche letteren en andere voorstanders der wetenschap genoegzame ondersteuning om de uitgave mogelijk te maken, en nog voor het einde van 1847 was reeds de uitgave van den historischen Commentaar van Ibn Badroen op de reeds met een woord vermelde elegie van den dichter Ibn Abdoen voltooid. Door dit werk had de Heer Dozy de taak opgevat die Hoogvliet door zijn ontijdigen dood onafgewerkt had moeten achterlaten. Het werk van dien geleerde over de Aftasiden was bestemd om tot voorbereiding te strekken van eene uitgave van Ibn Abdoen's treurzang[1], waarbij ook hij, blij-

1 De Heer Dozy merkt niet te onregt aan, dat de uitgave der plaatsen van de Arabische schrijvers over de Aftasiden, hoe verdienstelijk op zich zelve, in Prolegomena op het gedicht van Ibn Abdoen niet op hare plaats is, en men daarentegen regt had in zulke Prolegomena eenige bijzonderheden te zoeken omtrent de Commentatoren van dien dichter. Intusschen wordt zelfs de naam van Ibn Badroen in het werk van Hoogvliet niet genoemd.

kens zijne letterkundige nalatenschap, den Commentaar van Ibn Badroen zou gevoegd hebben. Aan het gedicht van Ibn Abdoen, dat meer als een product van rhetorische kunstvaardigheid dan van dichterlijke inspiratie mag beschouwd worden, hechtte de Heer Dozy niet veel waarde, maar des te belangrijker was in zijn oog de Commentaar van Ibn Badroen, die de vele historische feiten, waarop toespelingen in het gedicht voorkomen, zeer uitvoerig mededeelt en daarbij doorgaans uit de beste bronnen heeft geput. Om de grammatikale verklaring van den dichter heeft Ibn Badroen zich zoo weinig bekommerd, dat hij zelfs het begin en het slot van het gedicht, waarin geene historische feiten vermeld worden, geheel zonder toelichting heeft gelaten. Evenwel is, gelijk schier van zelf spreekt, het gedicht door den uitgever bij den zonder dat in de lucht hangenden Commentaar gevoegd; terwijl het geheel is toegerust met eene belangrijke inleiding, die over Ibn Badroen en de overige Commentatoren der beroemde elegie handelt, met eene menigte aanteekeningen, een glossarium der woorden die niet of niet voldoende in de woordenboeken verklaard zijn en uitvoerige bladwijzers. Het blijkt ook nog uit de inleiding, dat de uitgever bij zijn arbeid zeer weinig nut had van hetgeen Hoogvliet reeds voor de uitgave van den dichter en zijn Commentator verrigt had, daar dit zich nog in zeer rudimentairen toestand bevond.

Van meer gewigt nog was de vereenigde uitgaaf van twee Arabische kronijken, tot de geschiedenis van Spanje betrekkelijk, die op de uitgave van Ibn Badroen volgde en in 1848-1851 in twee deelen voltooid werd. Hoogst belangrijk voor elken beoefenaar van Spanje's geschiedenis, ook al is hij de Arabische taal niet magtig, is de Inleiding tot dit werk, een merkwaardig gedenkteeken zoowel van de buitengewone scherpzinnigheid als van de veelomvattende geleerdheid des schrijvers. Hij geeft daarin een overzigt van den geest waarin de Arabieren van Spanje in verschillende tijdvakken hunne geschiedenis geschreven hebben, en eene karakteristiek der voornaamste, vooral oudere werken, waarin zij over die ge-

schiedenis handelen[1]. Elke regel in dat merkwaardig overzigt verraadt eene zeldzame vertrouwdheid met de letterkundige geschiedenis der Arabieren, een diep inzigt in de eigenaardige deugden en gebreken der schrijvers, en eene juiste schatting van de waarde hunner bijdragen tot de Spaansche geschiedenis. Natuurlijk worden ook de beide in het ligchaam des werks uitgegeven kronijken daarin op hare plaats besproken, waarbij dan de schrijver ten aanzien van de opstellers en hun werk in al die bijzonderheden treedt, die anders gewoonlijk in de Prolegomena vóór de uitgave eens auteurs hare plaats vinden, maar hier oneindig meer belang wekken, omdat die opstellers met hun tijd in verband zijn gebragt. Van de kronijk van Aríb ibn Sa'd al-Kátib van Cordova, de oudste der twee, bezit de bibliotheek van Gotha een verminkt handschrift, waaraan zelfs de titel en de naam des schrijvers ontbreken. Het zou mij te ver voeren, wanneer ik hier wilde stilstaan bij het scherpzinnig onderzoek, waardoor de Heer Dozy er in geslaagd is beiden op te sporen. In de ‘Notices sur quelques manuscrits Arabes’, die in losse vellen bij de verschillende afleveringen zijner ‘Ouvrages Arabes’ gevoegd werden, om ten slotte tot een afzonderlijk boekdeel vereenigd te worden, had hij reeds vroeger met juistheid aangetoond dat het boek in Spanje is geschreven, maar zich door een citaat uit de tweede hand ten opzigte van den naam des schrijvers en den titel van het boek laten misleiden. Welhaast zijne dwaling bemerkende, spoedde hij zich om die op den omslag der derde aflevering te verbeteren, terwijl hij in de hier besproken inleiding het later verkregen juister inzigt staaft op eene wijze, die schier niets te wenschen overlaat en als een model voor onderzoekingen van dezen aard mag worden aangeprezen. De titel kenschetste deze kronijk als een uittreksel uit de beroemde kronijk van at-Tabarí; maar de Heer Dozy heeft bewezen dat Aríb het werk zijns voorgangers, voor zooveel de geschiedenis van Noord-Afrika en Spanje betreft, geheel heeft omgewerkt en met vele feiten aangevuld. Onze schrijver heeft van de kronijk

1 Van de kronijk van Ibno'l-Koetiyah, den zoon der Gothische, dien de Heer Dozy onder de Arabische geschiedschrijvers van Spanje bijzonder onderscheidt en naar eene in zijn bezit zijnde kopij van het Parijsche handschrift in zijne ‘Histoire’ dikwijls aanhaalt, is in het ‘Journal Asiatique’ voor 1853 en 1856 eene gedeeltelijke vertaling geleverd door Cherbonneau, professor in 't Arabisch te Constantine.

van Aríb alleen die gedeelten uitgegeven die op Noord-Afrika en Spanje betrekking hebben, en ze op hunne plaats ingelascht tusschen den tekst der andere kronijk, die den voornamen inhoud van zijn werk vormt, en waarover wij thans ook met een woord moeten spreken.

Terwijl de kronijk van Aríb reeds in de tiende eeuw werd geschreven, is deze tweede een voortbrengsel der dertiende, een tijd van verval in de literatuur der Arabieren van Spanje. Aan het handschrift, het eigendom der Leydsche bibliotheek, ontbreekt weder het begin, doch de titel komt voor aan het slot van het eerste deel en luidt ‘al-Bajáno'l-Mogrib.’ Den naam des schrijvers vond de uitgever, doch onvolledig, in Ibno'l-Khatíb's biographisch woordenboek, waarin deze kronijk dikwijls wordt aangehaald. Hij heet daar, zoo als de Heer Dozy schrijft, Ibn Adhárí al-Marrékoschí (d.i. de Marokkaan); maar alle pogingen om iets meer aangaande hem op te sporen, dan dat hij ook nog eene kronijk van het Oosten schreef, zijn vruchteloos geweest. Misschien mag men vermoeden dat de naam naauwkeuriger Ibn Idhárí zou worden uitgesproken, en op eenigerhande wijze in verband staat met het woord *Idhár*, bakkebaard[1]. Het Leydsche handschrift bevat slechts een gedeelte van zijne kronijk; een ander fragment is volgens de nasporingen van den Heer Dozy vervat in een HS. der bibliotheek van Kopenhagen. Hij zou ook dit gedeelte gaarne met het overige hebben uitgegeven, maar de staat van het van fouten wemelend handschrift liet, zonder de gelegenheid tot vergelijking van betere afschriften, de uitgave niet toe. De tekst van den Heer Dozy gaat dus niet verder dan het Leydsche manuscript, dat in het eerste deel de geschiedenis van Noord-Afrika, in het tweede deel, dat aan het slot verminkt is, die van Spanje tot midden in de regering van Hischám II behandelt. De groote waarde van het werk, dat eigenlijk niets meer dan eene compilatie is, bestaat daarin dat het eene menigte kostbare fragmenten uit de oudere geschiedschrijvers, vooral ook uit Aríb, dien de schrijver bij voorkeur volgt, heeft bewaard.

De Heer Dozy heeft in zijne uitgave de splitsing in twee deelen van den schrijver zelven gevolgd en vóór het eerste deel zijne schoone inleiding, achter het tweede een glossarium der

1 Als patronymicum komt al-Idhárí voor in den Lobbo'l-lobáb. Doch in den naam des bedoelden schrijvers kan het wegens het gemis van het lidwoord moeijelijk als zoodanig worden opgevat.

zeldzamere woorden, en bovendien bij beiden eenige weinige aanteekeningen gevoegd.

Ik sprak reeds met een woord van den bundel ‘Notices’, waarvan de uitgave gelijktijdig met die van Ibn Badroen en de beide genoemde kronijken plaats had en mede in 1851 werd voltooid. Dit werk voldoet slechts gedeeltelijk aan zijn titel, want van blz. 29 tot aan het einde is het geheel gewijd aan de uitgave van uitvoerige uittreksels uit de Hollato's-siyará van Ibno'l-Abbár, een schrijver der 13de eeuw, die in dat werk de levens beschreef der vorsten en edelen van Spanje en Noord-Afrika die de dichtkunst beoefend hebben. Dit werk is voor de geschiedenis van Spanje eene te belangrijker bron, daar de schrijver door kritische scherpzinnigheid en goeden smaak uitmuntte. Het behoeft ons dus niet te verwonderen dat de Heer Dozy, in de gelegenheid gesteld om het aan de Société Asiatique behoorende Handschrift (een afschrift van dat van het Escuriaal) te gebruiken, er prijs op stelde alles daaruit te excerperen en uit te geven wat tot Spanje betrekking heeft. Zijne uittreksels omvatten dus de levens van alle Spanjaarden, in het werk voorkomende, voor zooverre hij die niet reeds in andere, gelijktijdig met de ‘Ouvrages Arabes’ verschenen of althans ter pers gelegde schriften, vooral in het tweede deel der ‘loci de Abbadidis’, had opgenomen. Eene volledige uitgave van Ibno'l-Abbár, die de Heer Dozy ons echter (blz. 46) half en half toezegt, wordt ons dus in de ‘Notices’ niet geboden; ook ontbreekt daarin wat tot inleiding over den schrijver en het gebruikte handschrift had kunnen gezegd worden, maar overbodig was gemaakt deels door de mededeelingen van Gayangos, deels door die van den Heer Dozy zelven zoo in de ‘loci de Abbadidis’ als in de ‘Recherches’. Maar toch deelde onze onvermoeide verzamelaar van bouwstoffen voor de geschiedenis van Spanje alles uit het werk mede wat hem uit dat oogpunt belang inboezemde.

Gelijktijdig met de uitgave der ‘Ouvrages Arabes’ bewerkte de Heer Dozy verscheidene andere geschriften tot de geschiedenis van Spanje betrekkelijk, die gedeeltelijk nog vóór den ‘Bajáno'l-Mogrib’ en de ‘Notices’ het licht zagen. Waar in de voorrede van het eerste deel der ‘loci de Abbadidis’ in het tweede de uitgave wordt toegezegd van alle plaatsen der Arabische kronijkschrijvers over dat vorstengeslacht, wordt eene uitzondering gemaakt ten behoeve van een schrijver, dáár, in

navolging van Prof. Weijers al-Marrékoschí[1] genoemd, van wien de Heer Dozy eene afzonderlijke, volledige uitgave belooft. Aan die belofte werd zeer spoedig voldaan; zij verscheen reeds in 1847, en ofschoon de uitgave te Leyden plaats had, was zij gedrukt op kosten der ‘London Society for the publication of oriental texts’, hetgeen aanleiding gaf dat de Heer Dozy zijne inleiding in het Engelsch schreef. De titel van het werk luidt: ‘the history of the Almohades by Abdo'l-Wáhid al-Marrékoschí’. Die inleiding in zeer verstaanbaar en vrij correct Engelsch geschreven (ofschoon niet zoo idiomatisch als des schrijvers Fransch), verzamelt de feiten tot het leven van Abdo'l-Wáhid betrekkelijk, die uit zijn eigen werk kunnen geput worden, toont aan dat hij in Egypte schreef, waardoor zijn werk aan de Arabieren van het Westen onbekend is gebleven, en wijst uit Dhahabí's ‘Taríkho'l-Islám’ aan, dat hij in het Oosten steeds onder den naam van Abdo'l-Wáhíd wordt aangehaald, en dus, al draagt hij ook naar zijne geboorteplaats Marokko den bijnaam al-Marrékoschí, ook door Europesche geleerden met dien naam behoort genoemd te worden. Verder beoordeelt hij zijne waarde als geschiedschrijver en geeft eindelijk eene beschrijving van het Leydsche handschrift in de uitgave gevolgd, met een overzigt van de plaatsen uit het werk reeds vroeger door verschillende Orientalisten bekend gemaakt. Wij vinden hier des schrijvers gewone scherpzinnigheid in het behandelen van kritische quaesties terug. De tekst gaat vergezeld van eenige weinige noten en een register der eigennamen. De kronijk zelve, ofschoon vooral van belang voor het tijdvak van de heerschappij der al-Mohaden, wier dynastie in de 12de eeuw die der al-Moraviden eerst in Afrika, daarna ook in Spanje verdrong, behandelt evenwel ook de vroegere geschiedenis van het Mosleemsche Spanje en bevat onder anderen over de Abbadiden een vrij uitvoerig hoofdstuk. Voor het overige, ofschoon de Heer Dozy zijne ‘Histoire des Musulmans d'Espagne’ met de volledige vestiging van het rijk der al-Moraviden in 1110 heeft besloten, bewijst zijne uitgave van Abdo'l-Wáhid - wat trouwens ook elders genoegzaam blijkt -

1 Eigenlijk staat daar, gelijk overal in de uitvoerige noot van Prof. Weijers over dien schrijver bij Hoogvliets ‘Specimen’, *al-Marrákischí*. De naam der stad Marokko wordt namelijk door de Arabieren van het Oosten en van het Westen zeer verschillend uitgesproken; volgens sommigen moet hij zelfs *Morrákisch* luiden.

dat hij in de bronnen der geschiedenis van het later tijdvak geen vreemdeling is gebleven. Wij durven er de hoop op bouwen, dat hij eenmaal zijne geschiedenis der Moslemen van Spanje zal voortzetten en niet besluiten voordat zij in den val van Boabdil, den laatsten Moorschen vorst van Granada, haar natuurlijk einde vindt.

Het is hier ook de plaats om te gewagen van het tweede deel der ‘Scriptorum Arabum loci de Abbadidis’; want ofschoon dit werk eerst in 1852 in het licht verscheen, zien wij uit de voorrede, dat het, met uitzondering van eenige bijvoegselen en de bladwijzers, toen reeds vier jaren lang afgedrukt had gelegen. Wij zullen straks zien, waarom de uitgave vertraagd werd; hier bepaal ik mij tot eene korte vermelding van de nieuwe bijdragen tot de kennis der bronnen van de geschiedenis der Spaansche Moslemen die het bevat. Terwijl het eerste deel de plaatsen der Arabische rhetoren over de Abbadiden verzameld had, bewijst dit tweede dezelfde dienst aan die der kronijk- en andere schrijvers, die van de lotgevallen dezer dynastie hebben gewag gemaakt, met uitzondering van den reeds in zijn geheel uitgegeven Abdo'l-Wáhid. In elf hoofdstukken geeft de Heer Dozy de plaatsen uit even zoovele schrijvers: uit den Raiháno'l-albáb van Mohammed Ibn Ibráhim, den Kitábo'l-Iktifá, welks schrijver, dien Gayangos meende te hebben opgespoord, na het tot een negatieve uitkomst leidend onderzoek van den Heer Dozy weder onzeker is geworden, de Tabakáto'schschoará van al-Melik al-Mançoer, den Kámil van Ibno'l-Athír, de Hollato's-siyará van Ibno'l-Abbár, de Nihájato'l-Arab van an-Nowairi, de Tohfato'l-Aroes van at-Tidjáni, de Iháta van Ibno'l-Khatíb, de Holal, eene geschiedenis van Marokko van een ongenoemden, de 'Ibar van Ibn Khaldoen en den Nafho't-tíb van al-Makkarí. Bij deze doorgaans gemakkelijker plaatsen heeft de Heer Dozy geene vertaling gevoegd dan alleen van de aangehaalde verzen, en voor het overige de moeijelijkheden door aanteekeningen toegelicht. Maar hoogst belangrijk zijn ook hier weder de Prolegomena over de schrijvers en hunne schriften vóór verschillende hoofdstukken geplaatst. Daarbij is weder doorgaans de herhaling vermeden van hetgeen reeds door anderen genoegzaam was in 't licht gesteld; maar vooral over diegenen der gebruikte schrijvers die in Spanje hebben geleefd, worden vele nieuwe en belangrijke bijzonderheden medegedeeld.

In de reeks van werken tot dusverre vermeld, was ongetwijfeld in inleidingen en aanteekeningen reeds veel licht over de letterkunde van het middeleeuwsche Spanje verbreid en menig punt in zijne geschiedenis aan een naauwkeurig onderzoek onderworpen; maar toch was de uitgave en toelichting van Arabische schrijvers over de geschiedenis van Spanje hoofdzaak gebleven: het was daarin den Heer Dozy meer om de verzameling, dan om de verwerking der bouwstoffen te doen geweest. Intusschen was het ver van zijn voornemen zich tot de taak van den philoloog te bepalen. De Heer Dozy is bovenal historicus, en werd slechts daarom philoloog, opdat hij te beter historicus zou kunnen wezen. Wij zagen reeds dat hij sedert lang het plan koesterde om de geschiedenis der Abbadiden te schrijven; het denkbeeld om ze in het Latijn als corollarium aan de ‘loci de Abbadidis’ toe te voegen, werd eerst verwisseld met het plan om ze afzonderlijk in het Fransch uit te geven, daar hij teregt begreep dat de hedendaagsche behandeling der historie zich met het gebruik eener doode taal niet verdraagt. Maar weldra begon de schrijver in te zien dat de geschiedenis der Abbadiden niet op zich zelve in het licht kon worden gesteld, maar uit de vroegere geschiedenis der Moslemen in Spanje moest worden verklaard. Hij gevoelde dus de behoefte aan eene breedere inleiding, die althans de hoofdtrekken van de gansche geschiedenis der verovering van Spanje door de Moslemen en van het Omaiyadische khalifaat in het Schiereiland ontvouwde. Maar toen hij de hand aan het werk had geslagen, overtuigde hij zich dagelijks meer van de verregaande gebrekkigheid en onbruikbaarheid van alles wat tot dusverre op dit gebied was verrigt. Hij zag in dat de gangbare voorstellingen omtrent dit deel der geschiedenis zoo geheel verkeerd waren, dat er niet enkel behoefte aan eene geschiedenis der Abbadiden met een beknopte inleiding, maar aan een geheel nieuwe geschiedenis van Spanje onder de Moslemen bestond. Terwijl dit plan bij hem rijpte, gevoelde hij tevens den drang om voor het nieuwe gebouw ruimte te maken door het oude af te breken. Dit was het doel der ‘Recherches’, reeds in 1849 verschenen als een eerste deel, dat door meerdere stond gevolgd te worden. Dit merkwaardig boek bestaat uit een reeks van losse stukken van zeer verschillenden omvang, waarin het kritisch ontleedmes op de vroegere schrijvers over de geschiedenis van het middeleeuwsche Spanje met onverbiddelijke strengheid wordt aange-

wend. Een eerste uitvoerig artikel is gewijd aan de Todjibiden van Arragon, de Beni Háschim van Saragossa en de Beni çomadih van Almeria; dan volgen eenige korte opmerkingen over de geschiedenis van Murcia in de vijfde eeuw der Hedjra en een kort hoofdstuk onder den titel van ‘Varia’. Eene naauwkeurige en uitvoerige kritiek van het werk van Hoogvliet over de Aftasiden wordt wederom afgewisseld door kleinere stukken, waarin de schrijver de geschiedenis van Mohammed al-Mahdí volgens de Arabische kronijken verhaalt en haar gezag verdedigt tegen de valsche verklaring aan sommige munten gegeven; voorts de groote verwarring in het licht stelt in de geschiedenis van Abdallah Piedra Seca en zijn tijd aangerigt door de reeds vermelde vergissing van den binder van het Escuriaalsche handschrift van Ibno'l Abbár; daarna ons het leven van den beroemden Spaanschen geograaf Aboe Obaid al-Bekrí uit Arabische bronnen leert kennen; en eindelijk ons de geschiedenis van Valencia van 1061 tot 1084 verhaalt als eene inleiding tot de uitgebreide verhandeling over den Cid, die het geheele boekdeel besluit en daaraan de kroon opzet. Deze verhandeling is een meesterstuk van historische kritiek, waarin grondige kennis der Spaansche en Arabische letterkunde, onvermoeide vlijt in het verzamelen en onderzoeken van alle documenten, juistheid en scherpheid van blik, en een zeker geluk dat soms in de studeerkamer, gelijk in de raadzaal en in het veld, de pogingen der stoutmoedigen bekroont, met elkander om den voorrang dingen. Rodrigo de Campeador, de verheerlijkte held van het middeleeuwsche Spanje, dien de poëzij hoog in de nevelen van den mythus had opgeheven, is daardoor op de verrassendste wijze aan de werkelijke geschiedenis weêrgegeven. Dat hij blijkt lang niet zulk een toonbeeld van ridderlijke deugden te zijn geweest, als hij allengs in de volksvoorstelling geworden is, moge te betreuren zijn; een echt geschiedvorscher als de Heer Dozy laat zich noch door haat noch door liefde verleiden, om voor een anderen god dan dien der waarheid te wijrooken.

Het hier beschreven boek heeft dadelijk bij zijne verschijning veel van zich doen spreken; misschien het minst in des schrijvers Vaderland. Het was lang geen onverdeelde lof die er aan te beurt viel. Maar zoover ik mij thans de destijds geleverde kritieken herinner, moesten ook de vinnigste tegenstanders hulde doen aan de kunde en scherpzinnigheid van den auteur, en

waren hunne aanvallen hoofdzakelijk tegen den overmoedigen toon gerigt. Ik voor mij, hoe weinig ik ook geneigd ben tegen den Heer Dozy partij te trekken voor zijne tegenstanders, vooral voor een Viardot, moet toch erkennen dat er eenige waarheid is in het zeggen van dezen laatsten: ‘On peut à la rigueur avoir raison et rester poli; c'est même la manière d'avoir pleinement raison.’ Maar ik herinner mij ter goeder ure het Fransche spreekwoord: ‘On a toujours les défauts de ses qualités.’ De doorluchtige Fleischer noemde in de ‘Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft’ voor 1850 (bl. 494) het werk van den Heer Dozy: ‘ein seltener Verein von Gelehrsamkeit, Arbeitsamkeit, Verstandesschärfe und Geistesfrische’, en zoo iemand, dan is hij tot een oordeel bevoegd. En in de ‘Zeitschrift’ voor 1863 zegt Gosche, de ten deele door Dozy bezorgde uitgaaf van al-Makkarí, waarover beneden, ter sprake brengende: ‘Sentimentale Kritiker, denen es grausam erschien den alten Conde geschmäht zu sehen, können an dieser Arbeit das Recht erkennen, dass ein solcher Holländischer Philologe dem Spanischen Dilettanten gegenüber vollauf sich nehmen dürfte.’

Het wekt billijke verbazing dat de Heer Dozy, bij eene literarische werkzaamheid als wij hem in de jaren 1845 tot 1851 zagen aan den dag leggen, nog tijd vond om den Catalogus van het grootste gedeelte der Oostersche Handschriften van de Leydsche bibliotheek te redigeren. De twee deelen in 1851 verschenen, bevatten de beschrijving, nu langer dan korter, van niet minder dan 905 Codices. Zonder twijfel was door Hamaker, Weijers, Hoogvliet en Meursinge reeds veel voor dien Catalogus verrigt, maar toch bevond zich, de uitvoerige beschrijving van eenige weinige Handschriften in Hamakers ‘Specimen Catalogi’ en in de ‘Orientalia’ daargelaten, het geheel nog in een staat van embryo, toen de voltooijing aan den Heer Dozy werd opgedragen. Er werd dan ook niets minder dan zijne buitengewone kennis en energie vereischt om de beoefenaars der Oostersche letteren in weinige jaren te beschenken met een werk, waarnaar zij, in weêrwil der langdurige krachtsinspanning van eene reeks van voortreffelijke Orientalisten, zoolang te vergeefs hadden gewacht. Wat de Heer Dozy aan zijne opvolgers heeft overgelaten is noch het gemakkelijkste, noch het aangenaamste, noch het belangrijkste gedeelte der taak, en dit moge tot hunne verschooning strekken wanneer de hoop om weldra ook het

overige te bezitten, tot dusverre niet werd vervuld[1]. Dat Dozy ook de bewerking van dezen Catalogus vaak aan zijne studie van de bronnen der Spaansche geschiedenis dienstbaar maakte, zou gemakkelijk zijn aan te toonen; intuschen staat dit werk met zijne eigenlijke levenstaak te zeer in zijdelingsch verband, om hier eene uitvoerige vermelding te behoeven.

Inmiddels was de Heer Dozy in 1850 tot buitengewoon Hoogleeraar in de Geschiedenis aan de Leydsche Hoogeschool benoemd. Het was er verre van af dat deze nieuwe taak hem zou bewogen hebben om met zijne oostersche studiën te breken; zij boezemde hem echter den zeer natuurlijken wensch in naar de gelegenheid om zich vrijer te bewegen, en hij haastte zich dus om, door de voltooijing van hetgeen hij destijds onderhanden had, de eerste periode zijner literarische werkzaamheid zooveel mogelijk af te sluiten. Diensvolgens werden in 1851 de ‘Ouvrages Arabes’ ten einde gebragt, en de Catalogus afgebroken, waar de voltooide behandeling der Arabische historici een geschikt rustpunt aanbood; terwijl eindelijk in 1852 het lang afgedrukte tweede deel der ‘loci de Abbadidis’, dat tot dusverre op de voltooijing der geschiedenis van dat Vorstenhuis gewacht had, werd uitgegeven met de aankondiging van het nu tot rijpheid gekomen plan om de geschiedenis der Abbadiden door eene algemeene geschiedenis van het Mosleemsche Spanje tot aan den val dier dynastie te vervangen.

Het decennium, met 1851 aanvangende, was nu grootendeels aan de zamenstelling dier geschiedenis gewijd. Echter verre van uitsluitend! want het aanvaarde Hoogleeraarambt noopte natuurlijk den Heer Dozy om den kring zijner historische studiën nog uit te breiden, en de opstellen van zijne hand, die van tijd tot tijd dit Tijdschrift versierden, bewijzen alleen reeds overvloedig, dat hij zich achtervolgens de bronnen der geschiedenis van verschillende landen en tijdperken wist te ontsluiten. Ook nam de reeks van geschriften die aan de bekendmaking en waardering der bronnen van het Mosleemsche tijdvak in Spanje's historie gewijd waren geen einde, ofschoon zij elkander niet met de vroegere snelheid opvolgden. Wij moeten nog bij

1 Alleen ontvingen wij in 1858 een afzonderlijken Catalogus der Hebr. Codices van de hand van Steinschneider, en in 1862 den Catalogus der Oostersche Handschriften van het voormalig Kon. Ned. Instituut, thans in bruikleen aan de Leydsche bibliotheek geschonken, door den Heer P. de Jong, die daarmede eene door Weyers aangevangen taak gelukkig voltooide.

twee werken een oogenblik onze aandacht bepalen: de uitgave der ‘Analectes sur l'histoire et la litérature des Arabes d'Espagne’ van al-Makkarí en de tweede uitgave der ‘Recherches.’

Onder de Arabische geschriften die de geschiedschrijver van Spanje kan raadplegen, is er geen dat in rijkdom en belangrijkheid van détails het werk van al-Makkarí overtreft. Ofschoon de schrijver eerst tegen het einde der 16de eeuw te Tlemcen in Afrika werd geboren, en dus noch Spanjaard, noch tijdgenoot der verhaalde gebeurtenissen was, ja leefde in een tijd toen Spanje reeds geheel aan de heerschappij van den Islam was ontrukt en toen de Arabische literatuur ten ondergang neigde, is toch zijn veelomvattend werk eene onschatbare mijn voor de geschiedenis en letterkunde van het Schiereiland, omdat hij in Fez, waar hij een belangrijk gedeelte van zijn leven doorbragt, de schatten der Spaansch-Arabische literatuur in milden overvloed vond opgehoopt. Deze schatten eigende hij zich toe in eene in acht boeken verdeelde compilatie, die, om zoo te zeggen, eene gansche historische en literarische bibliotheek van het geheele Mosleemsche Spanje bevat, en die ik niet beter kan karakteriseren dan met de woorden van Dugat: ‘l'ouvrage d'al-Makkari c'est l'Espagne Arabe entière, historique, litéraire, artistique, scientifique; c'est un immense tableau d'hommes, de villes, de monuments, d'événements, de voyages, de scènes en tout genre.’

Dit werk had reeds lang de aandacht der Europesche Orientalisten getrokken, gelijk blijkt uit hetgeen ik hierboven aangaande de door Lembke, Shakespear en Gayangos uitgegeven of vertaalde uittreksels heb medegedeeld. Ook de Heer Dozy had in onderscheidene zijner schriften in ruime mate bijgedragen om het meer bekend te maken. Maar de behoefte aan eene volledige kritische uitgave van den tekst was door dit alles meer geprikkeld dan bevredigd. De bekende handschriften van het werk waren in vele landen verspreid en niet één scheen door zuiverheid van tekst uit te munten. De ware lezing was slechts te vinden door onderlinge vergelijking, maar vooral door raadpleging, voor zoover die mogelijk was, van de handschriften der schrijvers zelven waaruit al-Makkarí geput, inzonderheid van de divans der dichters wier verzen hij in kwistigen overvloed, maar niet altijd in correcten vorm aangehaald had. Zou al-Makkarí voor den geschiedschrijver van Spanje een bruikbare bron wezen, dan moest hij eerst in het bezit van een zuiveren tekst der uitgebreide compilatie worden gesteld.

Die behoefte gevoelde niemand levendiger dan de Heer Dozy, maar bezwaarlijk kon hij alleen ze vervullen. Aan de ‘conditio sine qua non’ voor eene goede uitgave, de gelegenheid namelijk om tot de verschillende in Europa voorhanden dépôts van Arabische letteren vrijen en gereeden toegang te hebben, kon slechts door de zamenwerking van meerdere geleerden, in verschillende landen gevestigd, voldaan worden. In 1852 deed de Heer Dozy aan eenige zijner letterkundige vrienden het voorstel om gezamentlijk de uitgave van al-Makkarí te ondernemen. Met hem verbonden zich de Heeren Krehl te Dresden, Wright te Dublin en Dugat te Parijs, om de uitgave tot stand te brengen, die werkelijk in 1855 tot 1861 in 5 afleveringen te Leyden in het licht verscheen, te zamen twee quarto deelen, ieder van ongeveer duizend bladzijden, uitmakende. De inleiding voor het geheele werk is van den Heer Dugat. Het gedeelte door den Heer Dozy bewerkt en de eerste helft van het tweede deel vormend, verscheen in 1858. Het bevat het zesde boek van al-Makkarí's werk, dat de levens mededeelt van 72 beroemde Arabieren uit het Oosten, die Spanje bezochten of zich daar gingen nederzetten, en de eerste helft van het zevende boek, dat over de inborst en verstandelijke begaafdheden van de Arabieren van Spanje handelt en allerlei gemengde bijzonderheden uit hunne letterkunde mededeelt.

Een literarisch gedenkstuk van zoo grooten omvang en gewigt verdiende uitvoeriger beschreven en gewaardeerd te worden; maar ik moet mij bekorten. Het laatste werk van den Heer Dozy, waarvan ik nog moet gewagen, om van zijne bronnenstudie een niet al te onvolledig denkbeeld te geven, is de tweede uitgave der ‘Recherches’, in 1860 in twee deelen verschenen.

Deze tweede uitgave is een geheel ander boek dan de eerste, grootelijks daarvan verschillend in inhoud en in vorm. De benaming van ‘2e édition’ op den titel zou zeer misleidend zijn, indien er niet ware bijgevoegd: ‘augmentée et entièrement refondue.’ De eerste druk, eigenlijk als een *eerste deel* in het licht verschenen, maar sedert door geen *tweede* gevolgd, bleek nagenoeg te zijn uitverkocht, toen de Heer Dozy zich gereed maakte eenige nieuwe onderzoekingen over de geschiedenis van Spanje in de middeleeuwen tot een nieuwen bundel te vereenigen. Dit bragt hem op het denkbeeld om liever het oude en het nieuwe tot een tweede werk te zamen te voegen, daarbij van het oude retrancherende wat thans als uitgediend kon worden beschouwd.

Tevreden met de erkenning door vele der uitstekendste Orientalisten, dat hij het oude gebouw der Spaansch-Arabische geschiedenis door zijne diep indringende kritiek had omvergeworpen, besloot hij nu het kritisch gedeelte geheel ter zijde te laten en alleen te behouden wat in het vroegere werk aan bruikbaar materiaal voor den nieuwen bouw verzameld was. In zijn gewijzigden en vermeerderden vorm is dit werk als het ware het complement der ‘Histoire des Musulmans d'Espagne’; het maakt ons beter bekend met de Christenen van het middeleeuwsche Spanje, die natuurlijk in de geschiedenis der Moslemen slechts eene ondergeschikte plaats konden innemen, en deelt uitgebreidere onderzoekingen over bijzondere punten mede, die in een werk van verhalenden vorm bezwaarlijk eene plaats konden erlangen.

De verhandeling die thans het boek opent, en waarvan niets in de eerste uitgave voorkomt, draagt den titel: ‘Études sur la conquête de l'Espagne par les Arabes’, en had een voorlooper in de opmerkingen ‘over sommige bronnen voor de geschiedenis der verovering van Spanje door de Muzelmannen’, die de Heer Dozy reeds vroeger aan het oordeel der Koninklijke Akademie van Wetenschappen had onderworpen[1]. Door zijn kritisch onderzoek zoowel der Christelijke als der Arabische bronnen, wordt de voorstelling door den schrijver in zijne ‘Histoire’ van die verovering gegeven, volkomen toegelicht en geregtvaardigd. De kronijk, ten onregte volgens den Heer Dozy, aan Isidorus Pacensis toegeschreven, wordt door schrandere en overtuigende tekstverbeteringen in een bruikbaar en hoogst gewigtig hulpmiddel voor de kennis dier gebeurtenis herschapen; de oostersche (Egyptische) traditie omtrent de verovering van Spanje, medegedeeld in schriften als de Ahádítho'limáma, valschelijk op naam van Ibn Kotaibah doorgaande, den Taríkh van Ibn Habíb, eigenlijk het werk van een discipel van dien bekenden geleerde, en de kronijk van Ibn Abdo'lhakem (waarvan het gedeelte de verovering van Spanje betreffende, in 1858 te Göttingen door Jones werd uitgegeven), wordt in al hare nietswaardigheid ten toon gesteld en met de bekende romantische verhalen van Pseudo-Wákedí vergeleken; eindelijk wordt de echte Spaansch-Arabische traditie omtrent de verovering, die een vrij wat minder fantastisch karakter

1 Zie ‘Verslagen en mededeelingen’, Dl. III, blz. 124.

draagt, door de vertaling van het desbetreffende gedeelte der Akhbár Madjmoea bekend gemaakt.

Doch het zij mij genoeg over een enkel dezer stukken iets breeder gesproken te hebben; ik moet mij tot de bloote opnoeming der overige bepalen. De tweede verhandeling bevat een onderzoek naar de geschiedenis van het koningrijk van de Asturiën en Leon, waarin de Christelijke kronijken uit de Arabische schrijvers worden aangevuld. Dan volgen eene nieuwe bewerking van de geschiedenis der Todjibiden, Beni Háschim en Beni Çomadih; de tekst en vertaling van een gedicht van Aboe Ishák van Elvira tegen de Joden van Granada; geographische onderzoekingen over een aantal plaatsen in Andaluzië; een verhaal van den togt van Alphonsus van Arragon tegen de al-Moraviden in 1125; en in het tweede deel de omgewerkte verhandeling over den Cid; vertaalde uittreksels betrekkelijk de geschiedenis van Spanje uit den Sirádjo'l-Moloek van at-Tortóschi; en eindelijk een hoogst belangrijk onderzoek, vooral volgens Arabische berigten, omtrent de togten der Noormannen naar Spanje. De veelvuldige Arabische teksten en de noten over bijzondere punten, die te zeer den gang van het algemeen onderzoek in elk afzonderlijk stuk zouden storen, zijn in beide deelen naar een aanhangsel verwezen.

Het was mij onmogelijk aan deze belangrijke verzameling van stukken ook maar eenigermate regt te doen wedervaren, zonder verre de grenzen, aan dit artikel gesteld, te overschrijden. Ook schijnt het voor het doel daarvan onnoodig. Ik wilde alleen door een vlugtig overzigt van de vroegere literarische werkzaamheid van den Heer Dozy het bewijs leveren, dat hij het tijdvak, welks geschiedenis hij schrijft, grondig heeft bestudeerd, en zijn leven hoofdzakelijk aan de opsporing en ontsluiting der bronnen voor de kennis daarvan heeft toegewijd. De schets in de voorafgaande bladzijden gegeven, moet wel geheel mislukt zijn, indien zij gefaald heeft bij den lezer de overtuiging te wekken, dat bezwaarlijk een geschiedschrijver zijne taak ooit beter toegerust heeft aanvaard.

IV.

De Heer Dozy heeft de geschiedenis van het tijdvak, dat hij zich ter behandeling heeft gekozen, beschreven in vier boeken

van nagenoeg gelijken omvang, en waarvan elk een der deelen van het geheele werk uitmaakt. Boven ieder boek heeft hij een opschrift geplaatst, waarbij hij getracht heeft het meest onderscheidende en karakteristieke van het tijdvak in dat boek behandeld, in éénen trek en zelfs zooveel mogelijk in één woord zamen te vatten. Het eerste boek is getiteld: ‘de Burgeroorlogen’, het tweede ‘de Christenen en Renegaten’, het derde ‘het Khalifaat’, het vierde ‘de Kleine Vorsten’.

Het eerste boek behandelt de geschiedenis van de verovering des lands door de Moslemen in 711 tot aan het einde der regering van den Emir Abdo'r-rahmán, den stichter van de dynastie der Omaiyaden in het Schiereiland, in 788. Doch inderdaad klimt het verhaal veel hooger op. Beginnende met eene beschrijving van de Arabieren vóór Mohammed schetst het ons in groote trekken de stichting van den Islam en van het rijk der khalifen, en bepaalt ons vervolgens bij de lotwisselingen van dat rijk, zóó evenwel dat de geschiedenis zijner uitbreiding meer op den achtergrond treedt en als bekend verondersteld wordt, maar daarentegen onze aandacht vooral wordt bepaald bij de oorzaken en het geheele beloop der burgeroorlogen, die het khalifaat inwendig verscheurden, de wisseling der dynastiën veroorzaakten, de veroveraars in het onderworpen Spanje volgden en tot de stichting van het emiraat der Omaiyaden in dat gewest aanleiding gaven. Wat reeds in 1849 zoo juist door den Heer Dozy in zijne ‘Bijdrage tot de geschiedenis der Arabieren’, in dit Tijdschrift geplaatst, werd opgemerkt, dat de strijd van politieke partijen en de naijver der beide rassen, die het Arabische Schiereiland onder zich verdeelen, de geheele geschiedenis van dit volk beheerscht, en dat men daarin geheel ten onregte, misleid door de Arabische hofkronijken, eene van wezenlijk belang ontbloote geschiedenis alleen van vorsten en dynastiën heeft gezien, wordt hier duidelijk in het licht gesteld. Hemelsbreed verschilt des schrijvers levendig en belangwekkend verhaal van hetgeen vóór hem over de geschiedenis der Arabieren werd geschreven, bijna gelijk bij Ezechiël de dorre beenderen die de vallei bedekken, verschillen van de gestalten die daaruit verrijzen, nadat de Heer gezegd heeft: ‘Zie, ik zal zenuwen op u leggen en vleesch op u doen komen en eene huid over u trekken en geest in u verwekken opdat gij leven moogt.’

Het tweede boek maakt ons bekend met de geschiedenis der

opvolgers van Abdo'r-rahmán, beginnende met Hischám, die het bestuur in 788 aanvaardde. Het doet echter tevens een terugtred om ons den toestand der Spaansche Christenen vóór en tijdens de verovering, hun zwakken wederstand aan de Moslemen geboden en de bekeering van velen tot den Islam te schetsen, ten einde daaraan het verhaal te knoopen van de mishandeling, die de Christenen, de verdrukking, die de Renegaten te verduren hadden; van de herleving van den geloofsijver aan de eene, van den nationalen geest aan de andere zijde; van de onrust in het rijk onderhouden zoowel door de Christenen, die met driftig verlangen naar de martelaarskroon haakten, als door de Renegaten, wier misnoegen in herhaalde opstanden uitbrak; van de groote daden van Omar ibn Hafçoen, den held der nationale partij, die Christenen en Renegaten tot gemeenschappelijk verzet tegen de gehate vreemdelingen wist te vereenigen; en van den laatsten ongelukkigen worstelstrijd door zijne zonen gevoerd tegen den geduchten Abdo'r-rahmán III, die in 932 de laatste sporen van den opstand uitwischte en er in slaagde met het rijk zijner vaderen al de deelen te hereenigen, die daarvan door de rebellen waren afgescheurd. Nevens Omar ibn Hafçoen vormen Eulogius en Alvaro, de hoofden der geëxalteerde partij onder de Christenen, en Flora en Maria, de jonge en schoone martelaressen, de belangwekkendste figuren in dit boek, dat den schrijver overvloedige gelegenheid gaf om te toonen, dat hij in de Christelijke literatuur van het middeleeuwsche Spanje zoo weinig als in de Mosleemsche een vreemdeling is.

In het derde boek laat de schrijver ons weder een terugtred doen. Behalve door de rebellen in zijn eigen rijk, werd Abdo'r-rahmán III ook bedreigd door de toenemende magt van het Fatimidische khalifaat in Afrika en van het Christelijk rijk van Leon in het Noorden van Spanje. Als inleiding tot dit boek schetst ons daarom de Heer Dozy in groote trekken de opkomst en den voortgang dezer beide magten, en doet ons vervolgens weder opklimmen tot den aanvang van Abdo'r-rahmáns regering, ten einde ons den vorst, dien ons het vorige boek als den bedwinger der rebellen in zijn eigen rijk leerde kennen, nu ook als den gelukkigen bestrijder zijner buitenlandsche vijanden voor te stellen. Dit brengt hem van zelf tot het tijdstip (929) waarop die vorst, nadat hij de magt zijner dynastie van alle zijden op hechte grondslagen had gevestigd,

het bevel uitvaardigde, dat men hem voortaan in het openbaar gebed en a]]e officiële stukken de titels zou geven van Khalif, Emir der geloovigen en handhaver der wet. Wij zien voorts hoe hij, bij zijn dood in 961, dien titel naliet aan zijn zoon al-Hakem (961-976) en zijn kleinzoon Hischám II (976 tot 1009). Aan de geschiedenis dezer drie schitterende regeringen, waarin de magt der Moslemen in Spanje haar toppunt bereikte, is het grootste gedeelte van dit boek toegewijd. Met bijzondere ingenomenheid verwijlt de schrijver vooral bij de wonderbare loopbaan van den beroemden Vezir Ibn Abí Amir, die onder de regering van Hischám de eigenlijke meester van Spanje was en de wereld vervulde met het gerucht der groote daden, die hij onder den naam van al-Mançoer verrigtte. Dan vernemen wij hoe, na den dood van dezen grooten man (1002) zijn zoon Modhaffar de erfgenaam zijner magt werd, maar toen ook deze in 1008 in den bloei der jaren gestorven was, weldra een oproer te Cordova uitbrak, dat den zwakken Hischám in den kerker en in Mohammed Al-Mahdí een anderen afstammeling van Abdo'r-rahmán III op den troon bragt. Na deze katastrophe zien wij in de laatste hoofdstukken van het derde boek het Spaansche khalifaat meer en meer ten val neigen. De Heer Dozy schetst ons hoe nieuwe beroeringen en burgeroorlogen uitbreken, verschillende pretendenten, voor een oogenblik zelfs weder de uit den kerker verloste Hischám, achtervolgens den troon bekleeden, daarna de leden van het Afrikaansch geslacht der Hammoedieten met die van den doorluchtigen stam der Omaiyaden op den troon van Cordova afwisselen, en te midden van al deze troebelen en omwentelingen, die aan de Gouverneurs der provinciën gelegenheid gaven om zich van den khalif onafhankelijk te maken, het tijdvak der Kleine Vorsten wordt voorbereid, en het aanzien der heeren van Cordova zoo diep zinkt, dat, toen Hischám III, de laatste der Spaansche khalifen, in 1036 stierf, hij zijne magt reeds vijf jaren had overleefd, zonder dat men het noodig had gekeurd zelfs den vorm eener abdicatie van hem te eischen.

Het vierde boek eindelijk schetst ons de geschiedenis der kleine Mosleemsche staten, verrezen op de puinhoopen van het Spaansche khalifaat. Cordova, de hoofdstad en laatste citadel van het rijk der khalifen wordt eene republiek, waarin de uitvoerende magt aan het geslacht der Beni Djahwar is toevertrouwd. Sevilla, sedert 1023 van het khalifaat afgevallen,

vormt eene soortgelijke republiek, die weldra onder het bestuur der Abbadiden meer monarchale vormen aanneemt, en naar het herstel van het khalifaat begint te streven. De Aftasiden, Berbers van afkomst, maar Arabieren in levenswijs en zeden, regeren te Badajoz. Andere aanzienlijke familiën hebben elders het gezag in handen, en te midden der gedurige onderlinge worstelingen, waarbij de tweespalt van Arabieren en Berbers op den voorgrond staat, ziet men meer dan twintig dynastiën gelijktijdig over verschillende gedeelten van het Mosleemsche Spanje den scepter zwaaijen. Granada onder het bestuur der Beni Zírí erlangt de hegemonie van de partij der Berbers, gelijk Sevilla van die der Arabieren: omstreeks 1042 beginnen zich Badis van Granada en Motadhid de Abbadide van Sevilla als de hoofdfiguren op des schrijvers doek te teekenen. De laatste slaagt er in door list en geweld een aantal der kleinere vorstendommen aan zijn rijk te hechten, dat in naam door een valschen Hischám II (men weet niet wat van den echten geworden is), maar inderdaad door Motadhid als zijn hádjib of eersten minister geregeerd wordt, tot hij in 1059 het masker afwerpt en den titel van Emir aanneemt. Ofschoon hij onbestand blijkt tegen de toenemende magt der Christen-Koningen van het Noorden, en van Ferdinand I van Leon en Kastilië den vrede voor eene schatting koopt, laat hij bij zijn dood in 1069 aan zijn zoon Motamid een rijk na, magtig genoeg om dezen in staat te stellen, het jaar daarna Cordova aan zijn gebied te hechten en het in 1078 te hernemen, nadat het hem door Mamoen van Toledo ontrukt is. Doch nu nadert een tijdperk van vreeselijke krisis. De geduchte Alphonsus VI, koning van Leon, Kastilië, Gallicië en Navarre, onderwerpt zich den eenen staat na den anderen en noopt eindelijk de Moslemen van Spanje naar Afrika om hulp om te zien. Nu verschijnen de al-Moraviden op het tooneel. Hun koning Joesof ben Téschoefín, ingeroepen door de vorsten van Sevilla, Badajoz en Granada, ontscheept zijne ruwe Berberscharen in Spanje en brengt den 23sten October 1086 aan de Christenen bij Zalláca eene geduchte nederlaag toe. Doch de vrucht dier zege is van korten duur. Joesof, andermaal te hulp geroepen en in 1090 op nieuw in Spanje geland, besluit van zijne populariteit bij de geestelijkheid en bij de fanatieke en door de vele kleine hoven zeer gedrukte en uitgemergelde volksmassa gebruik te maken, om het schoone Andaluzië aan zijne kroon te

hechten. De onderlinge haat en naijver der vorsten maakt hem deze taak gemakkelijk. Granada wordt het eerst ten val gebragt; de overige vorsten trachten zich door een verbond met hun vroegeren vijand Alphonsus te handhaven, maar zijn te hunner hulp gezonden leger wordt door de al-Moraviden verslagen. Sevilla, Almeria, Murcia, Denia, Badajoz ondergaan achtereenvolgens het lot van Granada. Valencia, acht jaren vroeger door den Cid veroverd en zoolang hij leefde tegen de al-Moraviden verdedigd, wordt na zijn dood hun gemakkelijke prooi. Vervolgens worden de Beni Razín van la Sahla onttroond, en alleen Mostaïn, de vorst van Saragossa, die zich de gunst der al-Moraviden had weten te verwerven, behoudt zijn troon tot zijn dood in 1110. Een oproer na zijn overlijden tegen zijn zoon Imádo'd-daula uitgebroken, voegt nu ook Saragossa bij het rijk der al-Moraviden, wier verovering van het Mosleemsche Spanje door deze gebeurtenis wordt voltooid. Het is Ali, de opvolger van Joesof (gest. 1106), die dus de verbrokkelde gewesten van het Spaansch khalifaat het eerst onder zijnen scepter hereenigt. De Heer Dozy geeft ons hier eene voortreffelijke schets van het karakter zijner regering en den geest van het nieuwe tijdvak voor Spanje aangebroken, om met het aandoenlijk verhaal van de gevangenschap en den dood van den dichterlijken Motamid (gest. 1095) zijn geschiedverhaal te besluiten.

Er is veel overleg, veel smaak, veel geoefende kunst noodig geweest om de velerlei ongelijksoortige, tijdelijk en plaatselijk ver uitéén liggende feiten, die de geschiedenis van het Mosleemsche Spanje uitmaken, of tot haar regt verstand moeten gekend worden, op de wijze als hier in ruwe trekken is nageschetst, zaam te vatten in vier groote tafereelen, die ieder een eigenaardig karakter, een effectvolle verdeeling van licht en bruin, eene groote harmonie bij de menigvuldigheid der détails, een het geheel beheerschend denkbeeld aan den dag leggen. Ik heb slechts even op de hoofdgroepen gewezen, maar het was mij niet mogelijk daarbij een denkbeeld te geven van de vele daartusschen gevlochten, beurtelings komische en tragische, bevallige en verhevene episoden, die echter nooit de eenheid verstoren, nooit het verhaal verwarren of verduisteren; van die vele schoone brokken Spaansch-Arabische poëzy, die de schrijver gelegenheid vond in zijn verhaal in te lasschen, als onwraakbare getuigen van den geest van tijd en volk, en die door de diepte

van gevoel welke zij somtijds verraden, toonen dat de infusie van Germaansch bloed niet geheel zonder invloed op de Moslemen van Spanje is gebleven. Wanneer wij ieder dezer vier tafereelen op zich zelf beschouwen, dan verbeeld ik mij, dat er zoowel uit het oogpunt der eischen van historische kunst als uit dat der eischen van de wetenschap, schier onbepaalde lof en naauwelijks eenige berisping aan toekomt. Ik moet echter erkennen dat deze vier tafereelen mij toeschijnen zich minder gunstig voor te doen, wanneer wij ze beschouwen als te zamen de deelen uitmakende van eene zamenhangende geschiedenis.

Bij de behandeling der algemeene geschiedenis vindt men zich altijd geslingerd tusschen de eischen der synchronistische en der ethnographische methode. Zal men het gelijktijdige bijeenhouden, hoezeer ook plaatselijk gescheiden? Of zal men in het verhaal te zamen voegen wat op hetzelfde land en volk betrekking heeft, zonder zich daarbij te bekommeren om hetgeen te gelijker tijd, en dikwijls in het naauwst verband daarmede, in andere landen voorviel? Bij het absoluut volgen der eerste methode komt geene verstaanbare groepering der feiten tot stand; bij dat der andere wordt de geschiedenis vervalscht door de isolering van hetgeen onafscheidelijk zamenhangt. Men moet trachten door eene wel overlegde schikking en verdeeling de voordeelen der beide methoden zooveel mogelijk te verbinden, de nadeelen zooveel mogelijk te ontwijken; men moet zoowel de Scylla als de Charybdis trachten te vermijden.

Dezelfde moeijelijkheden vertoonen zich, schoon op kleinere schaal, vaak ook in de geschiedenis van een bijzonder land of volk. In die van het zoo verbrokkelde middeleeuwsche Spanje, waar bovendien vele gebeurtenissen haren wortel hebben in Afrika en Azië, doet die moeijelijkheid zich zeer sterk gevoelen. De verovering door de Moslemen wordt voorbereid deels in het Oosten, deels in het Westen: de kracht der Arabieren en de zwakheid der Christenen werken zamen tot hetzelfde resultaat. Maar waarmede zal de historieschrijver aanvangen? waarheen zal hij het eerst den blik rigten? Of hoe zal hij een verstaanbaar verhaal schrijven, wanneer hij alles dooreenmengt wat te gelijkertijd heeft plaats gehad? De strijd om het gezag in het Oosten tusschen de Abbasiden en Omaiyaden gevoerd, geeft den sleutel tot de stichting van het Emiraat der Omaiyaden in Spanje; maar hoe en waar zal de ge-

schiedschrijver van laatstgenoemd land eene duidelijke voorstelling van dien strijd geven, zonder te zeer buiten zijn eigenlijk onderwerp te treden? Is eenmaal het rijk der Arabieren in Spanje gesticht, dan bereiden zich deels in Afrika, deels in het Noorden van het Spaansche Schiereiland zelf, nieuwe gebeurtenissen en omwentelingen voor, die welhaast hat gelaat van het Mosleemsche Spanje geheel zullen veranderen. Die gebeurtenissen en omwentelingen zullen niet kunnen verstaan worden, tenzij de geschiedschrijvar tot hare oorzakan opklimme; maar waar zal hij daarvoor de plaats vinden? op welk punt zijn verhaal daarvoor afbrekan? Na den val van het Spaansche khalifaat is het rijk dar Moslemen in Spanje in tal van kleine staten geplitst; Sevilla, Cordova, Almeria, Badajoz, Malaga, Granada en een aantal andere hebben elk hare eigene geschiedenis, toch wader op velerlai wijzen onderling vervlochten en ineengewikkeld, gelijk die onzer Nederlandsche provinciën voor hare vereeniging. Hoe zal de schrijver over zulk een tijdvak het aanleggen om regt te doen wedervaran aan alle feitan, die da aandacht van de geschiedenis vorderan, en toch de eenheid in zijne voorstelling te bewaren, de varwarring en duisterheid te vermijden?

Over deze zwarigheden schijnt mij de Heer Dozy allergelukkigst te hebben gezegepraald in ieder op zich zelf staand deel van zijn werk. Zijn vierde boek, waarin de zwarigheden van dien aard zich verreweg het meest deden gevoelan, is in mijne oogen in dit opzigt een meesterstuk. Maar vestig ik het oog op het geheel der vier boeken tevens, dan voel ik mij niet zoo geheel bevredigd. Mijne bedenking geldt vooral het eerste en tweede boek. Het eerste, op zich zelf beschouwd, bevat een verwonderlijk klaar en levendig tafereel van de burgeroorlogen, die, ten gevolge van den onderlingen haat der Maäddieten en Jemenietan en der twisten over de troonsopvolging, het rijk der Arabieren teisterden. Maar men bemerkt niet dat men de inleiding tot en vervolgens een hoofdstuk van de geschiedenis van Spanje leest. Het verhaal draagt geheel het karakter alsof het alleen om de schildering dier burgeroorlogen te doen was, waarvan dan, in den loop der tijden, het tooneel ook naar Spanje, het afgelegenste deel van het rijk der khalifen, verplaatst wordt. Gelijk van de overige veroveringen der Arabieren, zoo wordt ook van die van Spanje slechts in het voorbijgaan gewaagd, - gewaagd niet als een feit

waarvan het naauwkeurig verhaal bepaaldelijk tot de taak des schrijvers behoort, maar als een zaak van algemeene bekendheid, die slechts even behoeft te worden aangestipt. ‘Moesa, *de veroveraar van Spanje*,’ zoo lezen wij blz. 214, ‘was niet van doorluchtige afkomst. Hij was een vrijgelatene, die zich als ontvanger der belastingen te Baçra aan wanbeheer had schuldig gemaakt en de verdiende straf door de vlugt naar Egypte had weten te ontwijken, waar hij bij zijn patroon Abdo'l-azíz, den gouverneur dier provincie, bescherming vond. Deze prins betaalde voor hem de helft der som van honderdduizend goudstukken door den khalif geëischt en droeg hem vervolgens het bestuur op over Afrika, waarvan destijds de gouverneur door dien van Egypte benoemd werd. *Na Spanje veroverd te hebben*, ging Moesa, zwelgende in rijkdom en ten toppunt van roem an magt gestegen, voort met dezelfde stoutmoedigheid als vroegar zich het deel van den khalif toe te eigenen. Hij deed wel is waar slechts wat ieder ander deed; maar hij deed het zonder maat te houden en had het ongeluk, niet tot de heerschende partij te behooren. Sedert eenigen tijd hield Walid het oog op zijne handelingen; hij beval hem dus naar Syrië te komen om rekenschap van zijn bestuur af te leggen. Moesa ontdook dit bevel, zoo lang hij kon; maar eindelijk gedwongen om te gehoorzamen, verliet hij Spanje, en, aan het hof gekomen, trachtte hij den toorn van den khalif door de aanbieding van prachtige geschenken te ontwapenen. Doch te vergeefs’, enz. Ziedaar hoe men over Moesa behoort te spreken in eene monographie over de burgeroorlogen der Arabieren, maar niet waar hij het eerst op het tooneel verschijnt in eene geschiedenis van Spanje. Intusschen is deze voorbijgaande toespeling alles wat in het eerste deel over de verovering van Spanje voorkomt. Het verhaal van de burgeroorlogen der Arabieren gaat voort zonder bijzondere toespeling op het door Moesa veroverd gebied, totdat wij op blz. 220 lezen: ‘Nu kwam de beurt aan Spanje, van welk land de gouverneur destijds door dien van Afrika werd benoemd, maar dat tot dusverre slechts eenmaal aan een Kaisiet had gehoorzaamd.’ Noch deze overgang, noch wat er verder volgt, zou ons, zonder den titel van het werk, doen vermoeden, dat wij met eene speciale geschiedenis van Spanje te doen hebben. Wij vinden ons dan ook weldra weder terug in het Oosten, en ofschoon de lotwisselingen van den burgerkrijg ons in het

vervolg van tijd tot tijd en telkens meer naar de Spaansche kusten voeren, het verhaal blijft het karakter eener algemeene geschiedenis van de onderlinge twisten en veeten der Arabieren bewaren. Gebeurtenissen van het grootste gewigt voor de toekomst van het Spaansche schiereiland, de overkomst van Baldj met zijne Syriërs, de opstand der Kaisieten onder de leiding van Çomail tegen den Kelbitischen gouverneur Aboe'l-Khattár, zelfs de komst van Abdo'r-rahmán in Spanje en de stichting van het Emiraat der Omaiyaden, worden, ofschoon allengs met grooteren rijkdom van détails, niet verhaald op eene wijze, die op zich zelve den toeleg des schrijvers zou verraden om zich bijzonder met Spanje bezig te houden. Men heeft nog altijd niets naders van de verovering van dit land vernomen, eene vlugtige toespeling, blz. 255, op het betrekkelijk aandeel van Berbers en Arabieren aan die verovering uitgenomen. Nergens is men nog op eenigzins formele wijze naar dat gewest verplaatst; nergens is aangeduid dat de inleiding ten einde is en de schrijver het gebied van zijn eigenlijk onderwerp heeft betreden, en ofschoon de laatste hoofdstukken zich bijna uitsluitend met de vestiging en uitbreiding der magt van Abdo'r-rahmán den Omaiyade bezig houden, hij verschijnt er voornamelijk als een partijhoofd in de burgeroorlogen der Arabieren, en de gebieder van Spanje blijft nog meer of min op den achtergrond. Daarom wordt ook, ofschoon het eerste boek tot aan het slot zijner regering doorloopt, hier niets aangaande zijn uiteinde, wordt zelfs het jaar van zijn dood (788) niet vermeld, en daar het tweede boek slechts ter loops op hem terugkomt, om hem ons kortelijk in betrekking tot de Christenen voor te stellen, vond ook daar de schrijver geen gelegenheid om het hier ontbrekende aan te vullen.

Het tweede deel houdt zich, vooral in den aanvang, schier even uitsluitend met de onderworpenen, hetzij Christenen, hetzij Renegaten bezig. Het vormt een tweede groep van feiten, die met de eerste naauwelijks in eenig verband wordt gebragt; het is, als het ware, eene tweede monographie over het lot der inheemsche bevolking onder de Arabische veroveraars. Eerst wordt de toestand van Spanje onder de Romeinsche keizers en de Visigothen geschetst en aangewezen hoe daardoor de weg voor de verovering door de Arabieren gebaand werd. Dan eerst krijgt de verovering zelve eene beurt, waarna de schrijver, zonder zich nu verder om de onderlinge

worstelingen der veroveraars te bekommeren, voortgaat ons den toestand en de lotwisselingen van Christenen en Renegaten onder de Arabische heerschappij te beschrijven, weder alsof het hem hierom alleen en niet om de algemeene geschiedenis van Spanje onder de Moslemen te doen was. ‘Abdo'r-rahmán I,’ zoo lezen wij bl. 54 van dit deel, ‘was te ijverzuchtig geweest op zijne magt om te gedogen, dat de fakihs een gezag erlangden, dat aan zijne despotieke maatregelen zou hebben in den weg gestaan; maar onder de regering van Hischám, zijn zoon en opvolger, nam hun invloed aanmerkelijk toe.’ Wederom is dit de wijze waarop in eene monographie over eene bijzondere historische quaestie de als bekend veronderstelde politieke geschiedenis in het voorbijgaan wordt aangeroerd, niet die waarop in eene geschiedenis van Spanje de komst van eenen nieuwen vorst tot den troon wordt beschreven. En zelfs hier acht de schrijver het niet noodig den datum te vermelden, zoodat de duur van Hischáms regering uit zijn verhaal niet is op te maken. Ook wordt die regering in twee bladzijden afgehandeld, die ons hoofdzakelijk slechts omtrent de toegenomen magt der fakihs onderrigten, omdat deze bijzonderheid met hetgeen hij vervolgens van de Christenen en Renegaten verhalen wil in naauw verband staat. Eerst met de regering van Hakem I, Hischáms opvolger in 796, begint het verhaal allengs meer de kleur eener volledige geschiedenis van het Mosleemsche Spanje aan te nemen, ofschoon het opmerking verdient dat ook nog deze monarch van het tooneel aftreedt zonder dat de omstandigheden en zelfs het jaar van zijn dood (822) vermeld worden. Tot dusverre werd ons dus geheel afzonderlijk en zonder eene poging tot verbinding de geschiedenis eerst der overwinnaars en daarna der overwonnenen verhaald, de eerste als een onderdeel van die der burgeroorlogen van de Arabieren, de tweede als eene inleiding tot het verhaal van den nationalen en religieusen wederstand, door de inlandsche bevolking aan het gezag der vreemde veroveraars geboden. Ofschoon de beide verhalen voor een goed deel synchronistisch zijn, worden beide behandeld op de manier waarop b.v. een geschiedschrijver over het tijdvak der klassieke oudheid, eerst de Grieken zou afhandelen, om eerst dan tot de Romeinen over te gaan.

Ik ben volstrekt niet blind voor de voordeelen, die de Heer Dozy door deze splitsing beoogd en ook bereikt heeft: eene

grootere eenheid, een krachtiger effect in elk zijner afzonderlijke tafereelen. Ik vrees alleen maar dat zijne methode bij den lezer, die niet reeds eenigermate in deze geschiedenis te huis is, tot geene duidelijke voorstelling van het geheel zal leiden. Dat ongemerkt overglijden uit de inleiding in het eigenlijk onderwerp, dat afzonderlijk nevens elkander loopen van twee aderen der Spaansche geschiedenis, zonder dat duidelijk op beider onderling verband en gelijktijdigheid wordt gewezen, kan niet anders dan een verwarrenden indruk bij mingeoefende lezers achterlaten, en vergt zelfs van de meergeoefenden eenige inspanning om tot eene aanschouwelijke voorstelling van geheel Spanje gedurende de eerste eeuw na de verovering te geraken. En wat dit nog moeijelijker maakt is dat nog eene derde groep van feiten, die mede tot ditzelfde tijdvak behooren, wederom tot een ander deel des werks wordt bespaard. Eerst in den aanvang van het derde boek wordt de opkomst en voortgang van het Christen-koningrijk Leon in het Noorden van Spanje geschetst; eerst dáár maken wij kennis met de overwinningen, waardoor het, reeds binnen eene halve eeuw na de verovering door de Arabieren, de onafhankelijkheid van een groot deel van Spanje bevocht. Dit hangt wederom zamen met het plan van het derde boek, dat op nieuw, ofschoon niet in dezelfde mate, eenigzins van het vorige is losgemaakt. Daarom ook wordt ons de regering van Abdo'r-rahmán III wederom niet als één geheel onder de oogen gebragt; maar schetst hem ons het tweede boek in betrekking tot de nationale partij, terwijl zijne gelijktijdige oorlogen met buitenlandsche vijanden en verdere regeringsdaden tot het derde boek zijn bespaard.

Het is intusschen veel gemakkelijker het plan van verdeeling, door den Heer Dozy gevolge, te kritiseren, dan er een ander voor in de plaats te stellen. Ik voor mij zou in zijne plaats waarschijnlijk verkozen hebben eene tweeledige inleiding voorop te zetten, die eerst den toestand van Spanje vóór de verovering schetste en dan ons bekend maakte met de opkomst en den voortgang van het rijk der Arabieren tot op het tijdstip toen Moesa den eersten togt naar Spanje gelastte; terwijl ik daarna de geschiedenis van Spanje zelve zou hebben afgehandeld in drie boeken, beantwoordende aan even zoovele tijdvakken, waarvan de verovering, de afkondiging van het khalifaat, de ondergang van het khalifaat en de onderwerping van

Spanje door de al-Moraviden de grenspunten zouden hebben uitgemaakt. Maar het is zeer mogelijk, dat het gemakkelijker overzigt van het geheel, dat de lezer, mijns inziens, daardoor zou hebben verkregen, duur - te duur welligt - zou gekocht zijn door de schade, die de kleur en het effect van het verhaal daardoor zouden geleden hebben.

Na de eerste lezing van dit werk was ik geneigd nog eene andere bedenking daartegen te opperen, die met de vorige verwant is, en mij te beklagen over het gemis van een klaar overzigt van den toestand van Spanje onder de heerschappij der Moslemen in het algemeen. Een tafereel van de regering, de beschaving, de nijverheid, de zeden van Spanje - niet een zoodanig waarin alle eeuwen worden dooreengehaspeld, maar een dat bijzonder den staat van zaken in het glansrijkst tijdvak van het khalifaat, onder het beheer van al-Mançoer b.v., voor oogen hield, zóó echter dat daarbij telkens, voor zooveel noodig, werd ontvouwd hoe die instellingen waren opgekomen en geworteld, hoe ze later werden gewijzigd of vervielen - scheen mij een uitmuntend middel om het tijdvak, door den schrijver behandeld, in zijn wezenlijk en blijvend belang voor de geschiedenis te doen kennen. Ik zou hebben willen wijzen op de voorbeelden door groote geschiedschrijvers, b.v. door Macaulay in het beroemde derde hoofdstuk zijner ‘History of England’, of door Mommsen afzonderlijk voor ieder tijdvak zijner ‘Römische Geschichte’ van zulke tafereelen gegeven. Maar gelukkig herinnerde ik mij ter goeder ure eene kritiek van den Heer Dozy over von Raumers ‘Geschichte der Hohenstaufen’, voorkomende in de redevoering waarmede hij het Hoogleeraarsambt aanvaardde, - eene kritiek waarbij hij dien schrijver verwijt, de geschiedenis, in plaats van ze op te vatten als een geheel, te verbrokkelen in verhaal en verhandeling, door op vier deelen verhalende geschiedenis nog twee deelen te laten volgen met verhandelingen over den toestand van staat en kerk. Ik begreep dus dat, wat ik verlangde, te zeer tegen den smaak en de overtuiging van den Heer Dozy indruischt, dan dat ik het van hem mogt verwachten, en dat ik veel meer het talent moest bewonderen, waardoor hij er in geslaagd is zeer veel althans in zijn verhaal in te weven van hetgeen anderen ons slechts in den vorm eener verhandeling weten te geven. Want inderdaad, trek voor trek verrijst voor onzen geest, bij het lezen dezer geschiedenis, het beeld van het mid-

deleeuwsche Spanje, niet zeker met al de scherpte die het door een statistisch overzigt, tot een bepaald tijdstip betrekkelijk, zou erlangen, maar met al de beweging en den gloed van het werkelijk leven; niet zoo dat men de beenderen en spieren kan tellen, maar zoo dat de volle bloedstroom het door de aderen bruischt. Wie wil ontwerpe zich zelven de statistiek van het Spanje der Moslemen, het werk van den Heer Dozy zal er hem de hoofdtrekken voor leveren. Maar die statistiek, als een koude en doode abstractie, was niet te vergen van een schrijver, door natuur en studie zoo weinig tot verhandelaar en zoozeer tot verhaler gevormd. Wanneer hij in zijne voorrede schrijft: ‘De methode der school, die er minder haar werk van maakt om de individuën dan om de ideën die zij vertegenwoordigen in het licht te stellen en wie in de quaestiën slechts de algemeene gezigtspunten belang inboezemen, zou, geloof ik, niet voegen voor het onderwerp door mij gekozen,’ had hij er, meen ik, met volkomen waarheid kunnen bijvoegen; ‘noch voor den smaak en het bijzonder talent van den schrijver dezer geschiedenis.’

Inderdaad, in het verhalen, levendig, dramatisch verhalen, ligt de kracht van den Heer Dozy; in dit opzigt wordt hij niet ligt door eenig geschiedschrijver overtroffen, en kon hem niet ligt een dankbaarder stof zijn ten deel gevallen; de auteur en de stof zijn als het ware voor elkander geschapen. ‘Ik heb,’ zegt hij in de voorrede (en er is waarlijk geen grootspraak in) ‘bijna alle handschriften tot de geschiedenis der Mooren betrekkelijk, die in Europa gevonden worden, tot mijne beschikking gehad, en ik heb mijn onderwerp van alle zijden bestudeerd; maar daar ik mij niet had voorgesteld een werk van drooge en strenge wetenschap te schrijven, heb ik mij wel gewacht van alle feiten te vermelden, die tot mijne kennis gekomen zijn. Zooveel in mijn vermogen was willende voldoen aan de regelen van goeden smaak en historische kunst, die ons voorschrijven het volle licht op eene zekere reeks van feiten te doen vallen, waarvoor de overige als achtergrond en stoffaadje dienen, ben ik dikwijls verpligt geweest de uitkomst der nasporingen van weken in weinige regelen zaam te dringen, en zelfs vele zaken met stilzwijgen voorbij te gaan, die, schoon uit zeker oogpunt niet zonder belang, in het plan van mijn werk niet pasten. Daarentegen heb ik mij beijverd met de grootste uitvoerigheid de omstandigheden te teekenen,

die mij voorkwamen het tijdvak dat ik behandelde, het best te kenmerken, en heb ik niet geschroomd feiten uit het huisselijk en bijzonder leven in het groote drama der openbare geschiedenis in te weven; want ik behoor tot het getal dergenen die oordeelen, dat men vaak die voorbijgaande tinten, die karakteristische bijzaken, die schijnbare beuzelingen te zeer verwaarloost, zonder welke de geschiedenis kleurloos en smakeloos wordt.' Zeker is zelden een schrijver meer aan zijn programma getrouw gebleven, en zelden heeft de uitkomst omtrent de waarde van het programma een gunstiger getuigenis afgelegd.

V.

En zal ik nu nog mijne algemeene beschouwing van dit werk door eene kritiek over bijzonderheden doen volgen? De Heer Halbertsma had ongetwijfeld gelijk, toen hij in de korte aankondiging der beide eerste deelen in dit Tijdschrift opmerkte, dat niet ligt iemand, zelfs van hen die ten onzent de Arabische taal magtig zijn, zich vermeten zou een in bijzonderheden tredend oordeel uit te spreken over een werk, waaraan de schrijver twintig jaren van zijn leven heeft besteed en dat voor een groot gedeelte geput is uit onuitgegeven handschriften, die de schrijver hetzij uit de Leydsche bibliotheek, hetzij, door tusschenkomst van zijne vele letterkundige vrienden in het buitenland, in hun geheel of bij uittreksel uit vreemde bibliotheken ten gebruike heeft erlangd. Liever heb ik daarom gepoogd, door een denkbeeld te geven van de studiën des schrijvers op dit gebied, vertrouwen op de degelijkheid en naauwkeurigheid van zijn werk op te wekken. Ik meen daardoor den schrijver zóó te hebben doen kennen, dat men de overtuiging zal hebben erlangd dat, zoo iemand, hij op de hoogte van kennis en bekwaamheid stond, om, altijd binnen de grenzen van het menschelijk vermogen, eene getrouwe en waarachtige geschiedenis van het middeleeuwsche Spanje te leveren. En dat hij, dit kunnende, die ook heeft willen leveren, daarvoor strekt ons zijne warme liefde tot de wetenschap niet minder tot waarborg, dan de afstand waarop

zijn onderwerp geplaatst is van de politieke of kerkelijke partijschappen en hartstogten, die den geschiedschrijver tot vervalsching der waarheid plegen te verleiden. In twijfelachtige punten heeft de auteur over zijne bronnen eene scherpzinnige kritiek geoefend en het getuigenverhoor met zooveel overleg bestuurd, dat de grootspreker en leugenaar worden te schande gemaakt en de naakte waarheid aan het licht komt. Niet in deze geschiedenis zelve zijn die kritische onderzoekingen opgenomen; met uitzondering van enkele vraagpunten in een paar noten aan het slot van ieder boek behandeld, bevat zij alleen de resultaten. Maar wie wenscht te weten hoe de schrijver tot zijne resultaten gekomen is, zal in de beide uitgaven der ‘Recherches’ en in de inleidingen en aanteekeningen op de Arabische schrijvers over Spaansche geschiedenis door hem uitgegeven, zoo al geene volledige rekenschap van elke uitspraak, toch de regtvaardiging zijner voorstelling van schier alle punten van eenig aanbelang en zoo menige proeve van indringende historische kritiek vinden, dat daardoor zijn vertrouwen op den auteur op hechte grondslagen gevestigd wordt. Men neme b.v. de geschiedenis der verovering, bij ons, althans in eenige hoofdtrekken, aan alle beschaafde lezers bekend door Southey's Roderick en de vertaling van dat gedicht door Mevrouw Bilderdijk vervaardigd. Hij zal echter de voorstelling van den Heer Dozy in menig opzigt afwijkende vinden van die, welke hij zich door de lezing van dat gedicht en de aanteekeningen daarop heeft gevormd. Maar hij leze het scherpzinnige stuk over de bronnen van de geschiedenis der verovering, waarmede de tweede uitgave der ‘Recherches’ aanvangt, en hij zal erkennen dat de Heer Dozy in zijne geschiedenis van de gewone voorstelling in niets is afgeweken, waarvan dat kritisch opstel niet de volledige regtvaardiging bevat.

Dat er desniettemin in het werk van den Heer Dozy misslagen zullen zijn ingeslopen, mag a priori zeker geacht worden, omdat geen menschelijk werk daarvan bevrijd is. Doch dat het geene plompe misslagen zullen zijn, die gemakkelijk kunnen ontdekt worden, daarvoor kan de uitgebreide kennis en de groote omzigtigheid des schrijvers ons borg zijn. Slechts hem zal het gelukken de onnaauwkeurigheden dezer geschiedenis aan het licht te brengen, wiens studie op het bijzonder gebied, waartoe het werk van den Heer Dozy behoort, de zijne extensief en intensief evenaart.

Gemakkelijker zou het zijn het werk aan eene toetsing te onderwerpen met het oog op de volledigheid; doch wij zagen reeds dat dit eene deugd is waarop de schrijver geen aanspraak maakt, - eene deugd, zeg ik: zij zou in zijne oogen veeleer een gebrek zijn, en zeker niet ten onregte. Er is voor de geschiedenis niets meer te vreezen dan de zucht om alles te verhalen, het gebrek aan takt, dat geen onderscheid weet te maken tusschen de hoofdfeiten, waarin zich de geest van een tijdvak afspiegelt, en het onbeduidende, dat zonder schade der vergetelheid kan worden prijs gegeven. Bij een schrijver intusschen wien de kunst der voorstelling zoo zeer ter harte gaat als den Heer Dozy, en die alles verwijderen wil wat de eenheid en kracht van het effect zou kunnen storen, mag men verwachten dat ook zulke feiten wel eens onvermeld zullen zijn voorbijgegaan, die gansch niet van beteekenis ontbloot zijn. Dit is dan ook soms inderdaad het geval. Die zich uit de ‘Recherches’ het schoone en veelomvattende onderzoek des schrijvers naar de daden en lotgevallen van den Cid herinnert, zal zich welligt verwonderen dat hij daarvan voor de laatste hoofdstukken zijner geschiedenis zoo weinig partij heeft getrokken; want inderdaad wordt de Campeador slechts een paar malen vlugtig in dit werk vermeld. Bij eenig nadenken zal echter het raadsel zich gemakkelijk oplossen. In eene geschiedenis van de Moslemen van Spanje mogt de Christelijke kampvechter geen hoofdpersoon worden, en zoo hij al in de lotgevallen van een der kleinere Mosleemsche staten, ik meen van Valencia, eene gewigtige rol vervult, de geschiedenis der Kleine Vorsten heeft met zoovele staatjes te doen, en heeft zooveel moeite om zich bij die verbrokkeling der stof voor verwardheid en duisterheid te hoeden, dat men het den schrijver moet dank weten dat hij Valencia, gelijk andere der kleinere staten, maar zooveel mogelijk naar den achtergrond heeft geschoven, tevreden met wat hij hier verzwijgt, elders beter dan iemand zijner voorgangers te hebben in het licht gesteld.

Na deze overwegingen zal men het mij ten goede houden dat ik mij van eene kritische toetsing dezer geschiedenis onthoud, en zelfs die enkele vragen onderdruk waartoe het verhaal des schrijvers mij aanleiding gaf, en liever dit artikel besluit met de vertaling eener kleine proeve, geschikt om den verhaaltrant des schrijvers en den geest van zijn werk in het licht te stellen. Het spreekt van zelf dat ik daartoe eene episode

moet kiezen, die zooveel mogelijk op zich zelve staat. Desniettemin blijft de keuze moeïjelijk, niet om het gebrek, maar om den overvloed der stof. De moeijelijkheid wordt vergroot door de noodzakelijkheid om een stuk van geringen omvang te kiezen; en ik word gekweld door het bewustzijn van den schrijver slechts zeer onvolkomen regt te doen weêrvaren, wanneer ik mij tot het volgende verhaal der lotgevallen van den zanger Zirjáb (Deel II, blz. 89-95) bepaal.

'De invloed dien Jahja de fakih aan het hof van Abdo'r-rahmán den II^{den} (822-852) oefende, werd opgewogen door dien van den zanger Zirjáb, ofschoon zich deze in eene andere sfeer deed gevoelen. Hij was afkomstig uit Bagdad, zoo het schijnt van Perzischen oorsprong en kliënt der Abbasidische khalifen. Zijn leermeester in de muzijk was de beroemde zanger Ishák al-Mauçili. Toen op zekeren dag de khalif Haroeno'r-raschíd aan dezen laatsten vroeg of hij hem niet den een of anderen nieuwen zanger had voor te stellen, gaf Ishák ten antwoord: 'ik heb een leerling die niet onverdienstelijk zingt, dank zij de lessen die ik hem gegeven heb, en ik heb eenige reden om te gelooven dat hij mij eenmaal tot eer zal verstrekken.' - 'Zeg dan dat hij mij kome bezoeken', hernam de khalif. Bij den monarch ingeleid, won Zirjáb bij den eersten aanblik zijne achting door zijne fijne manieren en zijn geestig onderhoud; daarop door Haroen naar zijne muzijkale talenten gevraagd, gaf hij ten antwoord: 'Ik kan zingen gelijk anderen dat kunnen, maar bovendien kan ik het nog zoo als anderen het niet kunnen. Mijne eigene manier is slechts geschikt voor een kenner als uwe doorluchtigheid, voor wie ik bereid ben te zingen wat nog nooit een oor heeft gehoord.' Toen de khalif hierin had toegestemd, bragt men den zanger de luit van zijn meester; maar hij weigerde er zich van te bedienen en vroeg om die, welke hij zelf had vervaardigd. 'Waarom weigert gij de luit van Ishák?' vroeg hem toen de khalif. 'Indien uwe doorluchtigheid verlangt dat ik haar iets voorzinge volgens de methode van mijn meester,' hernam Zirjáb, 'dan zal ik mijn zang met zijne luit begeleiden; maar indien zij de methode verlangt te kennen die ik heb uitgevonden, dan heb ik volstrekt mijne eigene noodig.' Daarop legde hij den khalif uit hoe hij deze luit had vervaardigd, en zong hem een lied voor door hemzelven op muzijk gezet. Het was eene ode tot lof van Haroen, en deze was er zoo door verrukt, dat hij aan

Ishák met harde woorden verweet dat hij hem dezen wonderbaren zanger niet vroeger had leeren kennen. Ishák verontschuldigde zich door te zeggen, gelijk ook waar was, dat Zirjáb hem nooit had laten merken dat hij zulk een genie bezat; maar zoodra hij zich met zijn leerling alleen bevond, zeide hij hem: ‘gij hebt mij schandelijk bedrogen door mij een geheim te maken van den aard van uw talent. Ik zal openhartig met u zijn, en zeg u ronduit dat ik jaloersch op u ben, zoo als altijd het geval is met kunstenaars die dezelfde kunst met gelijke verdienste beoefenen. Bovendien, gij hebt den khalif behaagd en ik begrijp dat gij mij weldra uit zijne gunst zult verdringen. Maar zoo iets zou ik aan niemand, zelfs aan mijn eigen zoon niet vergeven; en ware het niet dat ik nog een overblijfsel van genegenheid voor u had omdat gij mijn leerling zijt, dan zou ik geen zwarigheid maken u uit den weg te ruimen, er mogt van komen wat wilde... Gij kunt nu kiezen tusschen twee zaken: vestig u verre van hier, zweer mij dat ik nooit meer van u zal hooren spreken, en alsdan zal ik u zooveel geld geven als gij verlangt om aan uwe behoeften te gemoet te komen; of blijf hier in weêrwil van mij; maar ik waarschuw u, dat ik alsdan lijf en goed zal wagen om u in het verderf te storten. Kies dan nu!’ Zirjáb aarzelde geen oogenblik; hij verliet Bagdad na het geld te hebben genomen dat Ishák hem aanbood. Kort daarna beval de khalif aan Ishák zijn leerling weder tot hem te brengen. ‘Het doet mij leed dat ik aan uwen wensch niet voldoen kan,’ hernam de zanger, ‘die jonge man is bezeten; hij verhaalt dat de djins tot hem spreken en hem de liederen die hij componeert ingeven; hij is zoo trotsch op zijn talent, dat hij meent in de wereld zijns gelijken niet te hebben. Daar hij door u noch beloond noch ontboden is, heeft hij zich ingebeeld dat gij zijne talenten niet op prijs steldet, en is hij woedend vertrokken. Ik weet niet waar hij zich thans ophoudt; maar dank den hemel, Sire, dat die man vertrokken is, want hij had aanvallen van krankzinnigheid en was in die oogenblikken vreesselijk om te zien.’ De khalif, ofschoon het vertrek van den jongen man betreurende, van wien hij zoo groote verwachtingen had opgevat, stelde zich tevreden met de redenen hem door Ishák opgegeven. In den grond was er eenige waarheid in de woorden van den ouden maestro; Zirjáb geloofde werkelijk gedurende zijn slaap de djins te hooren zingen. Met schrik werd hij dan wakker,

sprong van zijn bed, riep Ghazlán en Honaida, twee jonge vrouwen van zijn serail, gelastte haar hare luiten te nemen, leerde haar de wijze die hij in zijn slaap meende gehoord te hebben, en schreef er zelf de woorden bij. Maar met dat al dit was geen waanzin, zoo als Ishák maar al te wel wist; want welk waarachtig kunstenaar, hetzij hij al of niet gelooft aan de djins, heeft niet die oogenblikken gekend, waarin hij onder den indruk was eener gemoedsbeweging, moeijelijk om te beschrijven, maar waaraan iets bovenmenschelijks scheen eigen te zijn?

'Zirjáb ging zijn fortuin zoeken in het Westen. In Afrika gekomen, schreef hij aan Hakem, den Sultan van Spanje, om hem te melden, dat hij zich aan zijn hof wenschte te vestigen, en deze vorst was zoo verrukt over zijn brief, dat hij hem in zijn antwoord drong om naar Cordova te komen, hem een belangrijk inkomen toezeggende. Zirjáb stak dus met vrouwen en kinderen de straat van Gibraltar over; maar naauwelijks had hij zich te Algeziras ontscheept, of hij vernam dat Hakem juist was gestorven. Zeer door deze tijding te leur gesteld, maakte hij zich reeds gereed om naar Afrika terug te keeren; doch de Joodsche musicus Mançoer, dien Hakem hem te gemoet had gezonden, bragt hem van dit voornemen af, door hem voor te stellen, dat Abdo'r-rahmán de II^{de} de muzijk niet minder lief had dan zijn vader, en dat hij ongetwijfeld de kunstenaars met dezelfde edelmoedigheid zou beloonen. De uitkomst bewees, dat hij zich niet had bedrogen. Van de aankomst van Zirjáb onderrigt, schreef hem Abdo'r-rahmán om hem te noodigen aan zijn hof te komen. Hij beval aan de gouverneurs der provinciën hem met de meeste onderscheiding te behandelen, en liet hem door een zijner voornaamste gesnedenen muilezels en andere geschenken aanbieden. Toen Zirjáb te Cordova was aangekomen, werd hem een prachtig huis ter woning aangewezen. De Sultan gaf hem drie dagen om van de vermoeijenis zijner reis uit te rusten; toen die tijd verstreken was, noodigde hij hem uit om naar zijn paleis te komen. Hij begon het onderhoud met hem de voorwaarden te doen kennen, waarop hij hem bij zich te Cordova wilde houden. Zij waren schitterend: Zirjáb zou als gewoon inkomen 200 goudstukken in de maand ontvangen en bovendien jaarlijks vier gratificatiën, te weten duizend goudstukken ter gelegenheid van ieder der twee groote feesten der Moslemen,

500 op St. Jan en 500 op den Nieuwjaarsdag. Daarenboven zouden hem jaarlijks nog 200 mudden garst en 100 mudden tarwe worden toegelegd; eindelijk zou hij het vruchtgebruik genieten van een zeker aantal huizen, velden en tuinen, die te zamen een kapitaal van 40,000 goudstukken vertegenwoordigden, Eerst na zulk een schitterend lot aan den toonkunstenaar verzekerd te hebben, verzocht Abdo'r-rahmán hem te zingen, en toen Zirjáb aan dat verlangen had voldaan, was de monarch zoozeer over zijne talenten verrukt, dat hij geen anderen zanger meer wilde hooren. Hij leefde met hem op den meest vertrouwelijken voet, en schepte er behagen in zich met hem over geschiedenis, poëzy en alle kunsten en wetenschappen te onderhouden; want deze buitengewone toonkunstenaar bezat even uitgestrekte als veelzijdige kundigheden. Hij was een voortreffelijk dichter, hij kende de woorden en wijzen van tienduizend liederen uit het hoofd, hij had de aardrijksen sterrekunde beoefend en niets was onderhoudender dan hem over de verschillende landen en de zeden hunner bewoners te hooren spreken. Maar wat nog meer in hem trof dan de onmetelijke omvang zijner kennis, was zijn geest, zijn smaak en zijne bijzonder fijne manieren. Niemand kon hem evenaren in vernuftige en geestige kout; niemand bezat in gelijke mate het gevoel voor het schoone, het besef van de eischen der kunst in alle zaken; niemand kleedde zich met meer smaak en bevalligheid; niemand wist een feest of maaltijd beter in te rigten. Men beschouwde hem als een buitengewoon man, als een model in alles wat op den goeden toon betrekking heeft, en in dit opzigt werd hij de wetgever voor de Spaansche Arabieren. De hervormingen, die hij tot stand bragt, waren even stout als menigvuldig; hij bragt in alle gebruiken eene doortastende omwenteling te weeg. Te voren droeg men de haren lang en op het voorhoofd gescheiden; men bediende zich aan tafel van gouden en zilveren vaten en van linnen tafellakens. Nu droeg men de haren rond afgesneden, de vaten waren van glas, de tafellakens van leder, omdat het Zirjáb zoo goed dacht. Hij schreef de verschillende kleedingstukken voor, die men in elk jaargetijde behoorde te dragen; hij leerde de Spaansche Arabieren, dat de asperges eene keurige spijs zijn, iets waaraan zij tot dus verre nog nooit gedacht hadden; onderscheidene schotels, door hem uitgevonden, werden naar hem genoemd; in één woord men rigtte zich naar zijn voorbeeld tot in de

kleinste beuzelingen van het leven der groote wereld. Door een geluk, dat welligt in de jaarboeken der geschiedenis zijn weêrgade niet heeft, is de naam van dezen beminnelijken epicurist tot in de laatste tijden van de heerschappij der Moslemen in Spanje beroemd gebleven, en te gelijk met de namen der doorluchtigste geleerden, der grootste dichters, veldheeren en staatsdienaars aan de nakomelingschap overgebragt.'

P.J. VETH.

Mylady Carlisle.

XXX.

Het jaar onzes Heeren zestien honderd twee en veertig was onder slechte voorteekenen begonnen. Op den eersten dag - zoo zoude de eerste Januari voor ons heten, voor de zonen der 17de Eeuw werd de nieuwjaarsdag echter later gevierd - had het niet alleen gesneeuwd, maar zelfs geweêrlicht, en er waren er, die de grijs-blaauwe wolken, welke door het uitspansel joegen, werkelijk de vormen zagen aannemen van krijgswagens, gehelmde krijgers en donderbussen. En voorwaar, er was grond voor dat gezicht! Hoe fel de wind ook gierde, toch snoof menig bewoner van Londen buskruitdamp en toortswalm, en lichtte, door de schemering heen van den somberen winterdag, de vlam der pekkransen in de nabijheid van den Tower en op het voorplein van White-hall zoo rossig, als gold het den gloed van een fellen brand.

Bij allen was de verwachting levendig dat er iets gewichtigs aanstaande was; bij de meesten een angstig voorgevoel dat dat gewichtige onheil zou aanbrengen. Wat was er ook al niet geschied! Zijne Majesteit had vijf Parlementsleden van hoogverraad beschuldigd en had ze laten opeischen, om, in afwachting dat de hoogste vierschaar uitspraak deed, ze in den Tower het ontvluchten onmogelijk te maken.

Een der hoofdpunten der beschuldiging was het heulen met de Schotten, die als een vreemde mogendheid werden voorgesteld; en van alle feiten zou dit eene, dank zij de ontdekkingen, in der tijd door Strafford gedaan eer hij zelf gevat werd, het best kunnen worden bewezen.

Weinig tijds na het indienen der aanklacht bij het Huis der Lords, werd het bericht daarvan het Huis der Gemeenten aangebracht, en naauwelijks was de gewichtige gebeurtenis daar aan de orde gesteld, of de tijding kwam, dat al de boeken en papieren van Pym, Hampden en de anderen verzegeld waren geworden. Door het gantsche Huis ging een rilling; bij de meerderheid was het er eene van verontwaardiging, bij de minderheid eene van vreugde, hoewel eenigzins getemperd door een onverklaarbare angst. De brug achter allen was afgebroken; het gold nu alleen voortgaan of de wapens nederleggen en zich buigen. De meerderheid aarzelde geen oogenblik in de keuze. Waren ook allen, behalve Pym en Hampden alleen, verbaasd over den stouten stap door Zijne Majesteit gedaan, zij dachten er niet aan, de wapens neder te leggen, en dit te minder, daar de maatregel van Karel Stuart er een van geweld was, een maatregel, buiten de rechten, herkomsten en gebruiken des lands. Zij besloten dan ook in allerijl de gewapende dienaren van het Huis te gelasten, alle zegels, van wege Zijne Majesteit gelegd, te doen verbreken, en hun voorzitter te machtigen, een bevelschrift uit te vaardigen tot inhechtenisneming van hen, die de boeken en papieren der vijf aangeklaagden op bevel Zijner Majesteit hadden durven verzegelen. Naauw was dit geregeld of een nieuw bewijs werd hun geleverd, dat ook Zijne Majesteit het besluit had genomen, aan alle weifeling een eind te maken. Daar klopte een bode van den Koning aan de deur van het Huis, die in naam van Zijne Majesteit de uitlevering der aangeklaagde vijf leden kwam eischen. Hij werd met kalmte aangehoord en toen bevolen buiten te staan, waarna een kommissie uit hun midden naar Zijne Majesteit werd afgevaardigd, om hem mede te deelen, dat men, vóor er gevolg gegeven kon worden aan zijne opeisching, de zaak in overweging wilde nemen, maar de aangeklaagden gereed hield om te andwoorden op elke wettige jegens hen ingebrachte beschuldiging. Van eene uitlevering, zoo als Karel Stuart wilde, was echter geene sprake.

De tijding van het gebeurde verspreidde zich met snelheid door de stad en het geheele rijk. In menig Graafschap leêgde de kleine adel een kroes porter meer op het welslagen Zijner Majesteit, die met een martelaarsgeduld de beleedigingen zijner onderdanen had verdragen, maar eindelijk zich in zijne volle lengte verheven had. Zulke gevoelens van loyauteit liet men

niet na Zijne Majesteit aan te dienen, terwijl gewaarwordingen van een gantsch anderen aard verborgen bleven. Het werd in White-hall niet bekend, hoe menig konventikel in den donkeren avondstond gehouden werd, en welke leeringen daar werden verkondigd, leeringen, waarbij de stellingen van *Master* Pym nog politiek-rechtzinnig konden worden genoemd. Bijna ieder uur van den dag kwamen de zonen der landedellieden het kleine heir versterken, dat om White-hall was saamgetrokken, terwijl aan de tegenovergestelde zijde slechts wat meer psalmen geneuried en wat godzaliger de oogen werden verdraaid.

Geen wonder dan ook, dat Zijne Majesteit met de houding eens krijgsmans zijn paleis en de rijen zijner getrouwen doorliep en met welgevallen zijne gewapende onderdanen monsterde, die zoo fier met hellebard of musket hem voorbijtogen en kreten aanhieven, die in zijn binnenst een echo vonden.

In den omtrek van het paleis was het buitengewoon stil en vertoonde zich niet dan uiterst zelden eenig levend wezen. Zelfs in de Citj scheen de bedrijvigheid gestremd en zag men winkel bij winkel nog lang voor het gewone uur sluiten. Zijne Majesteit had reden tevreden te zijn. Hij ontving de ondubbelzinnigste blijken van deelneming van de eene, hij ontwaarde moedeloosheid en angst aan de andere zijde. Alleen het adderengebroedsel in St. Stephens kapel bleef hem trotseren, bleef de uitlevering weigeren der opgeëischte leden. Het vermetelste scheen hem geen waagstuk meer. Zelfs werd hem de halstarrigheid van den weêrstand der tegenpartij aangenaam, daar zij hem een te gereeder aanleiding gaf tot het doorzetten van plannen, welke eindelijk aan den lang gerekten strijd voor goed een eind zouden maken. In den aanval, waartoe hij reeds was overgegaan, en de wijze waarop die plaats had, viel eene hooge mate van hartstogtelijkheid niet te ontkennen. Het gold dan ook niet alleen het vurig verdedigd beginsel van het koningschap door Gods genade, maar ook den eigen dierbaren persoon, die zich na het onderhoud met Pym doodelijk voelde getroffen. Geen wonder dan ook, dat Hare Majesteit een willig toehoorder in haar heer en gemaal vond, toen zij hem na Pyms vertrek had bezocht, maar ook geen wonder, dat zij hem tot het nemen van de heftigste maatregelen aanzette, daar Lucy Percy, weinige oogenblikken voor dat vertrek in White-hall aangekomen, haar nader aangaande de

plannen van het Huis der Gemeenten had ingelicht. Wel vond deze hare gebiedster in het eerst koel en teruggetrokken, waarvoor een hevig zenuwtoeval, dat haar in de kapel overvallen had, als reden en verontschuldiging werd aangevoerd, maar er kwam spoedig verandering in dien toestand, toen Lucy Percy haar onder het zegel der geheimhouding mededeelde, dat Pym aan de uitnoodiging des Konings alleen gehoor had gegeven om tijd te winnen, de waakzaamheid in slaap te wiegen en eindelijk, wanneer alles in gereedheid was gebracht, den grooten slag te slaan, welke zoude bestaan in het in staat van beschuldiging stellen van Hare Majesteit zelve. Was op de mogelijkheid daarvan door Mylady reeds vroeger gedoeld, er had voor de geloofwaardigheid nimmer zoo veel grond bestaan als thands. De bezwaren, vóor eenige weken door de Gemeenten tegen eene buitenlandsche reize der Koningin ingebracht, de verbanning harer moeder en harer geestelijke dienaren, de toenemende verbittering jegens haar geloofsgenooten, de bloedige opstand in Ierland, die voor een groot deel aan haar geweten werd, dat waren al te maal redenen, die haar nogmaals het oor deden neigen tot eene, tegen wie zij weinige oogenblikken te voren zoo heftig en geheimzinnig gewaarschuwd was. Onder den indruk van Myladies mededeeling naar haren heer en gemaal gesneld, dien zij niet minder overprikkeld vond, verdedigde zij het stelsel van wijlen Strafford, het stelsel van volharding niet alleen, maar van doorzetten en aanvallen. Wat daar tusschen die beiden werd beraadslaagd en besloten, bleef niet alleen voor het gantsche hof, maar ook voor Mylady Carlisle een geheim, die, geduldig wachtend in het voorvertrek, Hare Majesteit weder teruggeleidde, maar, hoe dikwerf ook tot onbescheiden wordens toe op het gehouden mondgesprek zinspelend, geene enkele inlichting ontving. Slechts begreep zij, zoo als allen dit konden, dat eenig treffen aanstaande was. Waar het slagveld lag en wanneer de aanval zoude geschieden, bleef evenwel ook háar verborgen.

Den volgenden dag - het was de 3de Januari - werd zij zelfs afgewezen, daar Hare Majesteit onpasselijk heette, terwijl hare kondschappers haar meldden, dat de Koningin aan den avond van dien dag Zijne Majesteit bij diens ronde door White-hall had begeleid en zelfs tegenwoordig was geweest bij de ontlasting van verschillende vaartuigen, welke aan de waterpoort hadden stil gehouden. Daaruit waren verscheidene vaten en kis-

ten aan wal gebracht, welke, met de meeste behoedzaamheid en na verwijdering van alle lichten, in het paleis waren gebracht, waar zij den bevelhebber van de gewapende macht werden toevertrouwd. Wat zij vernomen had werd ter kennis van Pym gebracht, die de tijding niet minder gewichtig vond dan zij. Toch dacht zij er geen oogenblik aan, hem tot de vlucht te bewegen, zoo als zij vroeger Strafford zoo dikwerf gedaan had. Het was van belang, dat Karel Stuart den hoofdvijand niet of niet spoedig in handen kreeg, maar het kon niet in haar plan liggen hem van het slagveld te verwijderen en daardoor óf het gevecht te voorkomen, óf het zijn belangrijkheid te ontnemen; daarom ried zij hem alleen aan op zijn hoede te zijn en niet in zijn huis te overnachten.

Verplaatsen wij ons te dier zelfde tijde aan de Theemszijde van White-hall, dan zien wij de berichten van Mylady volkomen bevestigd. De nacht was reeds gevallen en toch sluipen door de tuin nog ettelijke gestalten, die zonder eenig licht zwijgend voortgaan of niet dan fluisterend zich onderhouden. Kon het oog zich gewennen aan het donker en dat doordringen, dan zou het een lange reeks van mannen bezig zien ettelijke kisten, wichtig naar het scheen, daar soms drie paar armen noodig waren om ze te tillen, naar binnen te dragen, waar ze door een kavalier in vollen krijgsmansdosch in ontvangst werden genomen. ‘Domp uit,’ balderde deze, toen een der mindere krijgsknechten ter hulp geroepen met een walmende toorts aankwam: ‘God straf je, lompert! wilt ge ons allen den hemel laten invliegen? Domp uit, lompe vlegel!’

Na deze woorden kon het voor niemant meer een geheim zijn, dat die kisten krijgsbehoeften van de gevaarlijkste soort bevatteden.

Maar dicht aan den waterkant, tegen den kouden wind beschut door een langen mantel, met bont van buiten bezoomd en van binnen daarmeê gevoerd, den breed geranden hoed diep in de oogen gedrukt, stond een gestalte, nog altijd naar de rivier uitstarend, en van tijd tot tijd zijn ongeduld door het stampen van den voet te kennen gevend. Telkens kwamen hem andere gedaanten ter zijde, die eerbiedig voor hem bogen en, niettegenstaande de koude, zich het hoofd voor hem ontblootten, totdat hij verlof gaf het weder te dekken. ‘De overste met zijne duivelen!’ zoo zouden zij daar ginder in de City hebben gefluis-

terd, indien zij in de verte de bewegingen dier geheimzinnige gedaanten en hun ontzach voor die lange zwarte figuur, welke zoo geheel alleen stond, hadden kunnen bespeuren.

Daar werd eindelijk een kleine lichtsprank op het water gezien, wat den machthebbende ginder in den tuin eenige klanken ontlokte. De lichtsprank werd duidelijker en kon eindelijk herkend worden als voort te komen uit een lantaren, aan den top van den mast eener kleine boot geheschen. Op de hoogte van White-hall gekomen, scheen de vaart van het vaartuig vertraagd te worden en werd de lantaren naar beneden gelaten en het licht zeker uitgeblazen, daar dit niet weder werd gezien. Er klonk een scherp gefluit, wat echter van de landzijde niet beandwoord en ook niet van den waterkant werd herhaald. Dat het geluid echter aan den wal wel was vernomen, bleek uit de weinige woorden van den machthebbende, die bevel gaf dat de arbeid, zoo die niet reeds was afgeloopen, dadelijk moest worden gestaakt en ieder der aanwezigen tot nader order zich had te verwijderen. Dat gebod werd zonder eenige tegenspraak gehoorzaamd en slechts éen dienaar, dezelfde, die telkens de bevelen van het hoofd was komen vragen en de middelaar scheen tusschen den gebieder en diens dienaren, bleef op de plaats.

‘Geef het teeken!’ fluisterde de meester en de ander beandwoordde nu eerst het straks reeds vernomen gefluit.

Daarop kwam er weder beweging in het vaartuig; de riemen werden behoedzaam uitgeslagen, en weldra kon een der bemanning aan wal springen, dicht bij de plek waar de beide anderen stonden.

‘Alles in orde?’

De nieuw aangekomene schrikte bij het vernemen van die stem en ontblootte zich daarop het hoofd. ‘Ik wist niet de eer te hebben... Sire!...’

‘Alles in orde?’

‘Ja, Sire!’

‘Sir Edward,’ fluisterde Karel toen, want de man, die zich daar bloot gaf aan de guurheid van het weêr, was werkelijk de Koning, ‘breng alles in zekerheid op de bekende plaats. Daarna kunnen de manschappen weder met het lossen der ammunitie voortgaan.’

Hij bleef daar nog tot zoo lang de laatste kist uit het straks aangekomen vaartuig binnen was gebracht, en volgde toen zijn

Sekretaris van Staat naar de afgesloten plaats, waar de kostbare lading geborgen was. Kostbaar toch mocht zij wel heten! Al de kroonsieraden, met uitzondering slechts van de keten robijnen, die reeds voor maanden te Amsterdam was verpand, waren uit den Tower herwaards gebracht in de duisternis van den winteravond. Zijne Majesteit woog als op de handen de gouden kroon, den scepter van hetzelfde metaal, waardeerde met een begeerig oog den schat van edelgesteenten, die al die symbolen der koninklijke macht versierden. Het was of hij in zijne gedachten de sommen berekende, welke de rijke koopluî in gindsche republiek hem daarvoor zouden uitbetalen, en tevens het wapentuig, dat hij voor de verkregen gelden zoude kunnen koopen. De kroonsieraden en een goed deel der aanwezige krijgsbehoeften waren uit den Tower gehaald! Was de vrees der Gemeenten bij het ontslag van Sir Balfour niet gegrond geweest? Was hunne achterdocht jegens Zijne Majesteit niet rechtvaardig? Het was weken lang reeds overlegd wat thands werd uitgevoerd. Wat aangekocht was uit de schatting, den landzaat opgelegd, om den vijand des gevorderd te keeren, zou tegen hem zelven worden aangewend, terwijl de praal zijner vorsten ontheiligd zou worden door de hand van den woekeraar of den slooper wellicht. Karel had de brug achter zich afgebroken en voor goed aan alle weifeling een einde gemaakt. De eerste stap, dien hij op den weg zette welke voor hem lag, leidde tot diefstal; ieder, behalve hij, zou de thands verrichte daad met dien naam bestempelen; niemant, behalve hij, die innig overtuigd was dat hij van Gods wege regeerde en het rijk in zijn persoon vertegenwoordigde, zou, wanneer de gelegenheid zich daartoe aanbood, zonder blozen weder van zijne ridderlijkheid durven gewagen en met een gerust geweten den krijg, dien hij ging prediken, een heilige noemen. Henriëtte Maria dacht geheel eenstemmig met haren gemaal, wiens beleid zij thands hoog verhief. Zij liet dit op welsprekende wijze blijken, toen Karel na den volbrachten arbeid zich bij haar kwam verpozen en haar tevens verslag deed van hetgeen verricht was.

‘Hadden wij van den beginne af aan, in plaats van met woorden, met kruit en lood gesproken, Karel!’ zeide zij vleiend. ‘Alles gaat goed en wanneer ge morgen weet te treffen, dan is de overwinning ons. Morgen houd ik voor onzen krooningsdag!’

Haar gemaal andwoordde niet en staarde strak voor zich heen.

‘Gij aarzelt toch niet weder?’ vroeg Henriëtte.

‘Ik deed het nooit,’ klonk het andwoord. ‘Ik wachtte het juiste oogenblik af. Allen moet het duidelijk zijn, dat de Gemeenten zich schuldig maken aan muiterij, de hand durven slaan aan goddelijke wetten! Dat kan ieder thands duidelijk zijn! Hebben zij de vijf verraders overgeleverd? Zoo ik Pym slechts in den Tower had!’

‘Waarom hem laten ontsnappen? Dat was een domheid, Karel!’ waagde Henriëtte te zeggen, die in de laatste weken hare raadgevingen trouw zag opgevolgd en daarin eene aanleiding vond om een stouter toon aan te slaan.

‘Doe mij dit vergeten; doe mij dit gantsche onderhoud vergeten... Zulk een voorstel mij te durven doen! Maar hij zal boeten, indien...’

‘Geen indien; hij zal boeten, dat is genoeg.’

‘Gij hebt toch niemant iets doen blijken? Het is toch zeker dat Carlisle niets weet?’

‘Ik ben niet zoo veranderlijk, Sire! als ge wel onderstelt,’ hernam Henriëtte gemelijk. ‘Heb ik u niet gezegd, dat ik op een geheimzinnige wijze ben gewaarschuwd? Het was eene verschijning, mij door de Heilige moeder Gods toegeschikt, ik kan er niet meer aan twijfelen. Carlisle is valsch! Ik vertrouw haar niet meer...’

‘En gij hebt haar dat doen blijken?’

‘Neen, ik was jegens haar als gewoonlijk; ik veinsde zelfs met belangstelling te luisteren, toen zij mij straks, met een schijn van gewicht, als gold het iets zeer belangrijks, vertellen kwam, dat de Gemeenten dezen avond in 't geheim een resolutie hadden genomen om al de *Train Bands* in de wapens te doen komen...’

‘Verder, verder!’ zeide Karel in spanning.

‘Gij gelooft het toch niet? Het bericht is zeker verzonnen; met welk oogmerk is mij onbekend. De listige intrigante! Wel zeer listig moet zij zijn, daar zij mij heeft weten te misleiden... Heilige Jezus! ik geloofde aan hare vriendschap, hoe vaak ik ook gewaarschuwd ben...!’

‘Indien het eens waar ware!’ prevelde Karel.

En het bleek waar te zijn! Sir Edward Nicholas had van zijne kondschappers hetzelfde bericht, maar niet vroeger dan op dit oogenblik ontvangen. Niet al de *Train Bands* wilden de Gemeenten in de wapenen doen komen, maar toch zulk gedeelte als een voldoende wacht voor hen zou kunnen zijn. Mylady

Carlisle had dus geen logen gesproken, hetgeen Karel niet naliet met eenige klem zijner gemalin te doen opmerken. Het scheen wel, dat hij in deze oogenblikken er prijs op stelde, zoo vele krachten te behouden als maar mogelijk was en de hulp van eene vrouw, die hij persoonlijk schuwde, niet gering schatte. Henriëtte wist niet meer wat te gelooven. De gedaante, haar in de kapel verschenen, had zij aanvankelijk beschouwd een mensch te zijn van vleesch en bloed, maar, uit hare bezwijming ontwaakt zonder iemant te zien, was zij aan een mirakel beginnen te gelooven. Dat geloof werd thands echter niet weinig geschokt. Op hetzelfde oogenblik dat zij de vroegere vriendin in vijandschap herdacht, dat zij haar van valschheid beschuldigde, ontving zij weder een bewijs van het tegenovergestelde, een bewijs van den ijver eener vriendschap, die het heimelijkste weet uit te vinden om het haar ten nutte der goede zaak mede te deelen. Maar hare aandacht werd van dit punt afgeleid door het onderhoud, dat in hare nabijheid door haar gemaal en diens Sekretaris van Staat gevoerd werd.

‘Zou Uwe Majesteit niet nog wachten?’ hoorde zij Sir Edward bescheiden en met gedempte stem vragen.

‘Neen. Mijn besluit is onveranderlijk. Pym moet mij overgegeven worden, Pym met de anderen. Geen enkel woord meer daar tegen!’ beval Zijne Majesteit.

‘Moet het dan toegelaten worden, dat de *Train Bands* aan St. Stephens kapel post vatten?’

‘Wij zullen het verbieden. Maak het bevelschrift op.’

Het masker was nu voor goed ter zijde gelegd: wat de Gemeenten wilden ging Zijne Majesteit ten strengste verbieden; nog meer: de *Train Bands*, die het Huis der Gemeenten ter zijner hulpe had willen doen wapenen, werden door den Koning opgeroepen om hem ter zijde te staan. Het bevelschrift, door Sir Edward in der haast opgemaakt en met zijn eigen hand geschreven, was tot den Lord Mayor van Londen gericht en hield den last in, om de op te roepen en opgekomen manschappen met geladen musketten dienst te laten doen en op iedere samenscholing van burgers in de straten te doen schieten.

‘Ieder musket dat ik van nacht hoor knallen,’ merkte Henriëtte aan, ‘zal mij van een overwinning spreken van mijn heer en gemaal. Morgen avond om dezen tijd, Karel! zal alles voorbij zijn.’

‘Ware het slechts zoo laat!’ mompelde de Sekretaris van Staat; maar hij wachtte er zich wel voor, die woorden overluid te uiten.

‘Verander mij dezen zin!’ zeide Zijne Majesteit tot Sir Edward. ‘Gij hebt er nog den tijd toe,’ vervolgde hij, de richting van des Sekretaris oogen volgende, die zich op de klok vestigden.

Had Zijne Majesteit de verandering niet gewenscht of niet op de klok gezien, misschien zou de Geschiedenis van Engeland eene geheel andere geweest zijn; misschien ware het verzet van het volk in zijn geboorte gesmoord en het morgenrood der vrijheid ettelijke jaren vertraagd. Nietige oorzaken leiden vaak tot groote gevolgen, en nimmer bleek dat meer dan in deze oogenblikken.

De geschiedschrijver, die de medegedeelde feiten vermeldt, voegt er bij, dat 's Konings bevelschrift, dat, alle omstandigheden in aanmerking nemende, zooveel wraakzucht en bloeddorstigheid ademt, een *brutum fulmen* bleef, omdat... de klokken in White-hall niet gelijk waren met die in de City, waar het reeds later was. Daarvan was het gevolg, dat de dienaar van den Sekretaris van Staat, toen hij het gekorrigeerde bevelschrift den Lord Mayor in de City bracht, dezen te bed vond en alzoo niet meer te spreken, terwijl de kommissie uit het Huis der Gemeente hem voor was geweest en de resolutie, waarbij een wacht uit de *Train Bands* ten behoeve van het Huis werd opgeroepen, den Magistraatspersoon reeds overhandigd had, die niet ongehoorzaam waagde te zijn, daar hem op dat oogenblik de bezwaren Zijner Majesteit tegen die resolutie onbekend waren. Den volgenden morgen eerst werd Sir Edward, die zich na het vertrek van den bode mede te bed had gelegd, met het gebeurde bekend gemaakt en, innerlijk blijde over het toeval, dat misschien een bloedbad in Londens straten voorkomen had, deelde hij Zijner Majesteit het feit eerst ettelijken tijd later mede, toen de geheele zaak eene andere wending had genomen en Zijne Majesteit buiten machte was op den vroegeren maatregel terug te komen.

Den volgenden morgen - het was de vierde Januari - werden Londens bewoners reeds vroeg gewekt door het geraas van den storm, die van sneeuw en bij wijlen ook van hagel vergezeld ging. Het had de meesten wellicht nog dieper in de dekens doen wikkelen, indien niet de ontsteltenis der gemoederen en

een onbestemd voorgevoel van eenige aanstaande belangrijke gebeurtenis, waarvan het charakter niet juist kon worden gevat, toch alle verdere rust onmogelijk had gemaakt. Pym en Hampden hadden weinig geslapen; Mylady had zich zelfs niet eens te bedde gelegd, maar was den vorigen avond laat op de sofa neêrgezegen, ten prooi aan de hevigste onrust. Dat drietal had ook de zekerheid van eenig aanstaand gevaar, maar was evenmin als de nederigste winkelbediende in de City in staat den aard daarvan te berekenen. Den vorigen avond nog laat bij elkaâr gebleven, was Mylady verslag komen doen van haar laatst bezoek bij de Koningin, die haar op zonderlinge wijze had bejegend, met een spotachtigen glimlach had aangehoord, toen zij de bewuste geheime mededeeling deed, maar geen enkel woord had gesproken, dat eenig licht over 's Konings voornemen verspreiden kon. Toch was er iets aanstaande. Uit de berichten van vertrouwde kondschappers bleek het, dat er dien avond licht was gezien in dat gedeelte van den Tower, waar de kroonsieraden bewaard werden, dat er twee vaartuigen den Theems waren opgevaren en aan de waterpoort van White-hall hadden aangelegd. Het aantal desperado's was nog toegenomen; hun overmoed evenzeer. Het gold het Huis der Gemeente en voornamelijk de vijf van hoogverraad beschuldigden. Pym noch Hampden hadden in de laatste dagen te hunnent geslapen: het was een maatregel van voorzichtigheid, waarbij men besloot te volharden; terwijl Mylady de toezegging deed White-hall geen oogenblik uit het oog te verliezen en den volgenden morgen zoo vroegtijdig mogelijk derwaards te zullen gaan en nogmaals een poging aan te wenden om Hare Majesteit te doorgronden. ‘Zij wantrouwt mij,’ zeide Lucy, ‘maar zoolang mij de toegang niet verboden wordt, zal ik haar kabinet blijven bezoeken; geene beleediging zal er mij van weêrhouden; ik moet weten wat er omgaat en spoedig ook.’

Getrouw aan die belofte, was zij den volgenden morgen reeds vroegtijdig op weg naar White-hall, waar zij alles reeds in beweging vond. Een haastig ontbijt werd voor de soldaten en gewapende edellieden in gereedheid gebracht en was reeds gedeeltelijk klaar gezet op lange tafels in een der beneden vertrekken, uitziende op het binnenplein, waar het nieuw opgetrokken wachthuis stond. De geur van het dampend ossengebraad kwam haar tegen; de vaten met porter gevuld en die men bezig was naar binnen te rollen, belemmerde haar schier

den toegang. In afwachting van het voedend maal en den prikkelenden drank, waren de soldaten vol goeden moed en maakten zij, onder het neuriën van een lustig lied, verschillende wapenen schoon.

‘Reeds zoo vroeg aan den arbeid, Sir Giles!’ zeide Mylady, toen zij den kavalier, die mede bezig was zijne pistolen na te zien, op zijde was gekomen. ‘Is de strijd aanstaande?’

De aangesprokene, die in eene vroegere periode weinig reden had gehad om Lucy Percy bijzonder te vereeren, was echter weinig haatdragend. De indrukken, die hij ontving, waren daarvoor ook altijd te vluchtig. Bovendien was het hem thands of hij een nieuw leven was begonnen, dat hem de uitzichten bood welke het vorige hem had onthouden. De aangeboren vrolijkheid, welke vroeger wel eens gekwijnd had, was teruggekeerd; het vrije soldatenleven, waarin hij voor als nog al de geneuchten zonder de bezwaren had leeren kennen, beviel hem bij uitstek, ja, zóo zeer zelfs, dat hij zijne vroegere begeerten naar de hand eener rijke erfgename niet eens meer zou ingewilligd wenschen en zelfs niet meer begrijpen kon, dat hij die begeerten ooit had gekend.

‘Bij God, Mylady!’ andwoordde hij luchtig, ‘wij zijn als de vogels; wij vliegen zonder te weten waarom en waarheen. Zoo lang er nog aas in overvloed is, zingen wij van harte.... Nu, aan aas is er geen gebrek: aan wormen kunnen we ons verzadigen.... God straf me, als dat geen rondkop is van de echte soort....! Richard!’ schreeuwde hij een der naastbij staande toe. ‘Zie me dien gluipert daar! Willen we eens mikken?’

‘Ik heb mijn loop pas schoon gepoetst; die hondsvot is het niet waard, dat ik het ding weêr zwart brand... Holla, heilige Israëls! neem je hoed af voor de Belials!’

‘Ha, ha, ha, zie den profeet eens beenen maken!’ riep hij, toen hij den burger, die werkelijk met de grootste voorzichtigheid was genaderd en met aandacht alles scheen gâ, te slaan, met den grootsten angst op de vlucht zag gaan, zoodra hij de grove stem van den krijgsman had vernomen.

‘Denkt ge uw musket dan altijd schoon te houden?’ vroeg Mylady.

‘Zijne Majesteit heeft te bevelen.’

‘Of liever, heeft reeds bevolen,’ verbeterde zij. Toen de ander haar daarop verbaasd aanzag, gaf zij de naar het scheen

noodige toelichting. ‘Ik meen dat gij van daag zoo vroeg in de weêr zijt, omdat Zijne Majesteit het beveelt, en Zijne Majesteit beval het omdat zij dat noodig keurt.’

‘Het laatste zeker. Zijne Majesteit doet niets zonder ons en hij kan op ons rekenen.’

‘Wij weten het en vertrouwen er op. Stap straks flink aan, als ge op weg zijt naar St. Stephens kapel,’ zeide Mylady luchtig.

‘Hoe nu, moeten we daarheen?’ vroeg Sir Giles. ‘En wat moeten we er doen? Daar hebben we nog niets van gehoord! Maar óok al goed; al gold het een tocht naar de hel, onzen Koning volgen we!’

‘Dapper ridder! Hoe het gevaar loutert!’ merkte Mylady aan; de laatste woorden werden echter niet geheel door den ander verstaan. Zij mocht er zich van overtuigd houden, dat door de ruwe krijgslieden niets was achtergehouden en dat deze dus werkelijk de begeerde inlichting niet in staat waren te geven. Zooveel was echter zeker, dat den desperado's van hooger hand was aangezegd geworden, zich gereed te houden. Was het doel van de onderneming niet met zekerheid bekend, het aanstaande eener onderneming, steunende op wapengeweld, leed geenerlei twijfel. Wellicht zou zij in staat zijn meer te vernemen van Hare Majesteit, hoe gesloten die zich in de laatste dagen ook hadde betoond.

Op aller aangezicht las zij spanning en onrust. Zij, die de trotsche Carlisle het meest van nabij kenden, waagden haar te naderen en aan te spreken, haar bedektelijk polsende over de dingen, die komen zouden en wier waren aard niemant scheen te kunnen gissen. Mylady toonde zich opgeruimd en vol hoop op de toekomst. Zij sprak weinig en wat zij uitbracht was nevelachtig, maar de toon harer stem getuigde van innerlijke tevredenheid, zoodat menigeen van het hofgezin, die overtuigd was dat Mylady de eenige was, die zich in het volle vertrouwen Harer Majesteit verheugen mocht, geheel gerust gesteld de verzekering waagde, dat, wat er ook gebeuren mocht, de uitslag niet onzeker kon zijn. Dien schijn van opgeruimdheid verloor Mylady ook in het bijzijn der Koningin niet, die zij in eene gemoedsbeweging vond, zóo heftig, dat ze zelfs aan een minder scherp oog dan dat van Mylady niet had kunnen ontsnappen. Ware zij getuige geweest van het tooneel, een oogenblik te voren in dat vertrek vertoond, zij zou tot het besluit

zijn gekomen, dat de gewaarwordingen, die Henriëttes binnenst bestormden, in hare tegenwoordigheid nog onderdrukt werden, en dat die vrouw de onrust, die haar teisterde, niet in al haar omvang liet gissen.

De Koning had haar voor weinige oogenblikken slechts verlaten, en indien Mylady hem ware ontmoet, zij zou in den frons dier wenkbraauwen, in de gantsche uitdrukking van dat gelaat het ergste bewaarheid hebben kunnen vinden. Wij weten, dat Zijne Majesteit eindelijk een vast besluit had genomen, en dat daartoe de beleedigde trots wel het meest had geleid. Was het ook hier waar en kon de toekomst het ook doen blijken, dat de wankelmoedigheid, door den onweerstaanbaren drang der omstandigheden ten laatste genoopt een besluit te nemen, in halstarrigheid verkeert, die van plooien noch buigen weet, voor dat zij bij Karel Stuart die *phase* was ingetreden liet zij tegenover Henriëtte nog eenmaal haar waar charakter blijken. Gekleed in het gewoon zwart fluweel wambuis, door den mantel van dezelfde stoffaadje overschaduwd, waarop de ster van St. George schitterde, den breed geranden hoed, van een liggende witte veder voorzien, in de hand, het lange zwaard met zilveren greep aan de heup, was hij met stouten stap het vertrek zijner Gemalin binnengetreden, waar hij hartelijk was verwelkomd.

‘Dus toch gereed! Geheel gereed ten strijde! Heil u, mijn held!’ riep zij hem toe met eene blijdschap, die eenigermate gemengd was met verbazing. In den eersten uitroep ook lag eene verrassing, weinig vereerend voor hem die er het voorwerp van was. Karel scheen het niet te bemerken; hij was ook met zijne grootsche plannen geheel vervuld en zijne gedachten bewogen zich in een en denzelfden kring.

‘Henriëtte, gij hebt toch niets doen vermoeden?’ vroeg hij op straffen toon.

‘Ik? niets. Gij hebt Digby en Hyde in het geheim genomen tegen mijn zin zelfs; hoe komt ge er dan op, dat ik in dezelfde fout zou vervallen zijn? Is het niet reeds tijd te gaan?’ vroeg zij met innig ongeduld.

‘Ik ga misschien nooit te laat,’ klonk het somber.

‘Hoe nu, Karel? op het punt van een man, van een held te zijn, weigert ge weêr! Gij hebt willens en wetens den terugtocht afgesneden, en gij weifelt nog om voort te gaan! Ieder oogenblik dralens doet den overmoed van den vijand was-

sen, die in deze ure misschien reeds bezig is.....! Eeuwig gebenedijde, doe mij bedaard blijven, opdat mij geen woorden ontsnappen, die mij tegenover mijne kinderen zouden berouwen! Laat mij niet vergeten dat ik de vrouw ben van dien man!'

'Bedaar! Bedaar, Henriëtte!' vermaande Karel, die het evenwel niet waagde haar aan te zien. 'Indien ik dit oogenblik nog weifel, is het waarlijk niet omdat ik voor mij zelven geene partij koos, maar omdat ik aan u en onze kinderen denk! Indien het plan eens mislukte...!'

'Maar het k a n niet mislukken. Gij komt met musketten en zwaarden, en zij daar ginder kunnen niets dan woorden daartegen zetten!'

'Indien er eens een algemeen oproer uitbarstte, lichtvaardige!'

'Dan zullen wij het dempen met diezelfde musketten en zwaarden! Een oproer? Op de Parlementsbanken hebben ze moed, maar overal elders loopen ze als hazen. Onthalen ze ons niet bijna iederen dag op dat ellendig spel? Maar al ware dat alles niet zoo, er dient een daad van moed verricht, een schitterend voorbeeld aan den hoofdmuiter gesteld, en dat wel spoedig; want weet ge, wat thands in St. Stephens kapel in beraadslaging is? Ik word door het Huis der Gemeenten bij dat der Lords van de misdaad van hoogverraad aangeklaagd; ik, de Koningin, uw vrouw, de moeder uwer kinderen!'

Karels gelaat bestierf. 'Onmogelijk!' fluisterde hij.

'Van morgen vroeg ontving ik een briefjen, dat het mij meldde.'

'Een logen! Wie schreef het?'

'Het was ongeteekend, maar de hand herkende ik en den stijl ook. Het kwam van Lucy Percy, dezelfde, die gister avond óok zoo goed onderricht was.'

'Waarom teekende zij het briefjen niet? Waarom...?

Wij hebben geen tijd dat te onderzoeken! Ik geloof haar ditmaal, en daarom vraag ik u voor het laatst of ge den tocht wilt ondernemen; zoo niet, dan plaats i k mij aan het hoofd uwer soldaten!'

'U in staat van beschuldiging stellen! Neen, zóo ver wagen zij niet te gaan; dat zou een domheid zijn.'

'Bij de Heilige Drievuldigheid! bezweer ik u te gaan, of ik moet besluiten te vertrekken en bij mijn broeder een vei-

ligheid zoeken die ik bij mijn gemaal niet kon vinden! Karel Karel! wat ik mij in u bedroog!' riep zij snikkend uit.

'God is mijn getuige, dat mij geen andere weg openstaat! Wees goedsmoeds, Henriëtte! u zal geen hair worden gekrenkt zoo lang deze handen nog een zwaard kunnen houden. Henriëtte, hoort ge binnen een uur geen slechte tijding van mij, dan moogt ge gelooven dat ik, teruggekeerd, weêr meester in mijn rijk zal zijn!'

'Thands zijt ge de ridderlijke held van weleer!' riep zij uit, hem omhelzend. 'Ik hoopte ook wel, dat uwe goedertierenheid nimmer tot zwakheid ontaarden zou. Gij overwint zoodra gij dat maar wilt. Vaarwel!' Hij wuifde haar met de hand een hartelijk vaarwel toe, en vertrok met het onwrikbare voornemen om de gewichtige zaak ten einde te brengen. Het in staat van beschuldiging stellen zijner echtgenote moest tot elken prijs voorkomen worden. Het was het misdadigste opzet, dat in het brein van Pym was uitgebroed, een vergrijp, zoo verregaand honend voor de koninklijke Majesteit, dat de daad, die hij voornemens was te verrichten, voor zijne konscientie ten volle gerechtvaardigd was. Hij schreed haastig voort en wilde de noodige bevelen geven, om de soldaten van de lijfwacht en de desperado's, die zich bij hen hadden aangesloten, in het gelid te doen treden, toen Hyde zijne opwachting kwam maken, met wien hij wel genoodzaakt was zich in een der meest afgelegen vertrekken te gaan onderhouden.

Het voorzichtig Parlementslid kwam hem nog te elfder uur tot uitstel bewegen. Ditmaal hoorde de Koning hem ten einde toe aan, want hij voelde in zich zelven dat alle weifeling een einde had genomen, en dat de vastheid van zijn besluit bestand was tegen de redenen van den welbespraakten dienaar. Wel schokte hem de mededeeling, dat er geenerlei sprake was van eene aanklacht tegen de Koningin; maar na het onderhoud met deze viel er aan terugtreden niet meer te denken en kwamen hem de ondergane beleedigingen meer dan voldoende voor om een onverwijlden aanval te wettigen. Hij bleef Hyde echter bedaard aanhooren en maakte geene tegenwerpingen, maar verklaarde ten slotte dat hij bleef bij zijn besluit. Hyde, die hetzelfde eenige dagen vroeger ook had gehoord en toen Zijne Majesteit toch had doen wisselen van houding, verliet hem met de vaste overtuiging, dat eigen nadenken in de eenzaamheid hem ook thands den goeden raad van zijn dienaar zou

doen opvolgen. Dit was echter geenszins het geval, want naauwelijks was Hyde vertrokken, of Zijne Majesteit liet de manschappen bevel geven om aan te treden, wat echter met vele moeijelijkheden gepaard ging, daar verscheidene der stoutste kavaliers een wat te ruim gebruik hadden gemaakt van 's Konings milddadigheid in het verstrekken van geestrijk vocht, en eerst na veel inspanning en herhaalde aanmaning de ontvangen bevelen in staat schenen op te volgen.

Middelerwijl was Mylady tot Hare Majesteit toegelaten, die haar met een zweem van de vroegere welwillendheid ontving. Lucy was dezelfde als altoos, vol bezorgdheid voor de gezondheid Harer Majesteit, welke, te oordeelen naar het matte bleek van de wang, wel iets te wenschen overliet.

‘Toch deert mij niets!’ hernam Hare Majesteit, die niet na kon laten telkens op de klok te zien en de minuten scheen te tellen.

‘De inspanning leidt menigmaal tot overspanning, en deze tot gevoelloosheid, hetgeen gevaarlijk kan zijn bij een zoo teder gestel als dat Uwer Majesteit.’

‘Gij doelt daar dikwijls op; gij houdt mij dan wel voor zeer zwak,’ klonk het eenigzins scherp.

‘Ik houd Uwe Majesteit integendeel voor zóo sterk, dat ik den grootsten muiter op 's Konings gebied niet tegen haar bestand acht.’

‘Ook Pym niet, die mij van hoogverraad wil doen aanklagen?’

‘Wil hij dat werkelijk?’

Henriëtte zag haar scherp aan.

‘Dat verrast u?’

‘In geenen deele. Ik heb Uwe Majesteit meermalen op de mogelijkheid van zulk een vermetelen aanval gewezen.’

‘Het is waar. Gij deedt het meermalen; wanneer het laatst?’

‘Het juiste oogenblik kan ik niet met zekerheid bepalen; maar behoeft dat ook wel, om er al of niet waarde aan te hechten?’

‘Maar ik begrijp u in het geheel niet, Lucy! Gij erkent er mij vroeger over gesproken te hebben; waarom verzwegen, dat gij het nog dezen morgen deedt?’

‘Heeft Uwe Majesteit mijne hand dan toch werkelijk herkend? Kan zij nog gelooven, dat ik haar een gewichtige tijding konde brengen?’

‘Zonderlinge vraag! Even zonderling is uwe handelwijze, om mij zulk een bericht ongeteekend te doen toekomen,’ klonk het straffe andwoord.

‘Wat ik mededeelde had ik vernomen door mijne betrekkingen met de andere partij. Mocht ik mij in de waagschaal stellen door zulk een briefjen tegen mij te doen getuigen..? Met de gezindheid Uwer Majesteit te mijwaards zou dat briefjen werkelijk wel eens tegen mij als getuige kunnen worden gebezigd. Men benijdde mij omdat ik v r o e g e r in de gunst Uwer Majesteit heette te deelen.... Het is mijn vijanden, helaas! gelukt mij te ontnemen wat ik het hoogst op prijs stelde!’

‘Lucy! gij vergist u! Eens twijfelde ik aan uwe oprechtheid of liever leerde men er mij aan twijfelen, maar sedert gisteren avond mag ik u niet langer wantrouwen, en wantrouw ik u niet meer. Verbeeld u ook wat er is voorgevallen...’ Zij maakte zich gereed het gezicht te vertellen, dat zij zich verbeeld had te zien, maar Mylady, die, hoe groot hare zelfbeheersching ook ware, haar koortsig ongeduld, dat haar als verteerde, niet bedwingen kon, had de stoutheid haar in de reden te vallen en de opmerking te wagen, dat Hare Majesteit zelve het slachtoffer was van hare goedhartigheid, welke haar iets deed beweren waarvan zij nog niet in haar binnenst overtuigd was.

‘Uwe Majesteit b l i j f t mij nog wantrouwen. Vroeger bewees zij mij de eer mij in de gewichtigste oogenblikken te raadplegen, ware het maar alleen om zich afleiding te verschaffen... Thands houdt zij alles voor mij verborgen en vergis ik mij niet, dan is toch de tijd van rust nog niet voor haar aangebroken. Zij deed mij in betrekking treden met hare vijanden. Dat was wreed; want nu ken ik wel de aanslagen tegen hare veiligheid gesmeed, maar weet ik niet of zij de middelen, die haar ter dienste staan, werkelijk bezigt om zich niet alleen te verdedigen, maar ook om zich de zege te verschaffen. Ik heb thands alleen reden om voor haar behoud te sidderen...’

Daar sloeg de klok in het naburig vertrek, en een sekonde later ook in dat, waar zij zich thands bevonden. Hare Majesteit vatte met heftigheid beide handen van Lucy Percy, en haar met van vreugde stralende oogen aanziende, riep zij haar toe: ‘Verblijd u, verblijd u met mij, Lucy! want ik heb reden te vermoeden, dat Zijne Majesteit thands meester in zijne Staten en Pym met de mede-samenzweerders in hechtenis is!’

Er voer eene ijskoude rilling door de leden der andere. ‘Die krijgsknechten, die ik straks aan de poort zag, ze waren dan toch bestemd...?’

‘Om Pym en de anderen, die de Gemeenten niet uitleveren wilden, des noods met geweld uit hunne vergadering te halen, en Karel zal geslaagd zijn aan het hoofd van zulke beproefde getrouwen! Ik ben er nu zeker van, dat de adders reeds op weg zijn naar den Tower.’

‘Ging Zijne Majesteit dan... reeds voor lang...?’ vroeg Lucy stotterend.

‘Voor een uur.’

‘God weet het wat hem overkomen is... het volk was van morgen reeds zoo zeer in gisting... Vergun mij dat ik iemant op kondschap doe uitgaan... Ik ben terug, dadelijk terug!’ stamerde Mylady, wie het voor de oogen schemerde en die zonder verklaring te geven van hare, minst genomen vreemde, handelwijze of verlof tot vertrekken af te wachten, heen was gesneld.

‘Zij is ons huis toch wel genegen,’ prevelde Henriëtte, toen zij zich alleen bevond.

Mylady was de voorvertrekken doorgeijld waar een talrijke schaar bijeen was, angstig wachtend naar eenige zekere tijding van hetgeen er eigenlijk voorviel. In aller midden bewoog zich een bevallig jonkman, een zekere Kapitein Langres, geattacheerd aan het Fransch gezantschap. Zoo als men elkaâr toefluisterde, was hij een bijzonder gunsteling van Zijne Eminentie den Kardinaal, die hem met een of ander geheim doel naar Londen had afgevaardigd, waar hij wel de taak scheen te moeten vervullen van vredestichter, daar hij zoo wel een welkome gast in White hall als bij Pym en Hampden was. Hij behoorde tot de vereerders van Lady Carlisle, tot hen, die *madrigaux* en sonnetten maakten op haar macht en haar schoonheid en tevens elegiën op haar vroegtijdig afsterven van de waereld, hoewel hij het minst van allen zich daarover te beklagen had, daar Lady Carlisle hem met eenige andere vernuften van tijd tot tijd *en petite comité* te harent ontving en dan de verrassendste blijken gaf van hare bekendheid met de waereld, welke zij afgestorven heette.

Naauwelijks had hij haar ontwaard of hij trok zich terug uit den kring waarin hij zich bevond; en hij was haar ter zijde, zoodra zij de menigte was doorgeijld en zich in de gaanderij bevond.

‘Langres, voorkom het bloedvergieten indien het nog mogelijk is. Karel is naar St. Stephens kapel opgetrokken. Waarschuw Pym en de anderen! Maar het zal te last zijn... Hoe lang zijt ge hier?’

‘Nog geen half uur! Toen ik hier kwam zag ik den hoop rinkelrooiers, die zij hier soldaten noemen, juist aantreden.’

‘Dus waren zij toen nog niet weg? God zij dank, dan kunt gij ze nog voorkomen, als ge den kortsten weg neemt.’

Het onderhoud met Hyde en de wildheid zijner soldaten had Karel Stuart een kostbaren tijd doen verliezen.

Langres ijlde heen, daartoe niet alleen overgehaald door de betooverende oogen der schoone Erinnys, maar ook aangespoord door zekere geheime instruktiën Zijner Eminentie, die de zegepraal van den Koning van Engeland niet van harte wilde en dezen wel voortdurend eenigen arbeid binnen 's lands gunde.

Hij deed meer dan hij had kunnen belooven. Hij rende den weg op, die White-hall van Stephens kapel scheidde, en klom zelfs, - tijdgenoten verzekeren het in vollen ernst - de daken over van eenige der aan het Huis der Gemeenten belendende huizen. Hij klopte er aan, terwijl hij een verward gedruisch van stemmen, van uit de King-street voortkomend, vernam, waar Karel Stuart, omringd van zijne gewapenden, een beangsten volkshoop voor zich uitjoeg, die zich in allerijl bij zijne nadering naar alle kanten verspreidde. Een oogenblik later was de tijding, die Langres bracht, Pym in het oor gefluisterd en beval de overgroote meerderheid der aanwezigen, voor wie het donker vermoeden thands gewisheid geworden was, hem en de andere aangeklaagden zich te verwijderen en in veiligheid te stellen. Een indrukwekkend gezicht bood die vertegenwoordiging des volks, waar te midden der verdrukking de eerste klanken der vrijheid waren gestamerd, waar zoo menig bezield en bezielend woord gedurende eeuwen had geklonken, en den machtigen der aarde niet alleen het bestaan, maar ook de rechten van de namelooze menigte onder hen, op den bodem der maatschappij, herinnerd werden. Velerlei strijd was hier gevoerd, en niet altijd teekende de stift der historie, die zoo gretig de bloedige worstelingen op het slagveld vermeldt, de hier behaalde zegepralen of geleden nederlagen op, ofschoon zij de menschheid op de baan der ontwikkeling verder voort deden schrijden, dan zoo menige bloedige veldslag. Hier was de oefenschool van zoo velerlei aanleg en gave, de geboorteplaats van zoo me-

nigen weidschen naam, niet door erfopvolging, maar door eigen kracht verkregen; hier in deze enge ruimte, zoo onaanzienlijk, zoo schamel zelfs, was de toekomst van een geheel rijk, misschien van geheel Europa, besloten. Waar school de macht dier vergadering in dezen gewichtigen oogenblik, terwijl de Soeverein oprukte aan het hoofd van honderde gewapenden, die slechts op een wenk wachtten, om aan te vallen op hen die weerloos zijn? De drager van de roede, een paar mannen van wapenen, eenige van de Londensche *Train-bands*, die aan den ingang post hebben gevat, zullen hen die binnen zijn, toch niet kunnen beschermen! De meerderheid wenscht dit zelfs niet, want de wacht van *Train-bands* wordt weggezonden en de deur is geheel onbewaakt. Toch wordt geen enkele stem vernomen, die van eenige vrees, van eenige weifeling, van eenig toegeven spreekt.

Een doodsche stilte heerschte nu de Koning, tusschen een rij van gewapenden, die zich in Westminster-Hall had geschaard, doorstapt, op den drempel verschijnt en slechts met moeite den opgewonden krijgshoop bedwingt, die hem volgen wil in het heiligdom van het Engelsche volk, waar nog nimmer een gewapende, en slechts eens een Koning van Engeland, namelijk Hendrik VIII, voet zette.

De geheele lengte van de vergaderplaats der Gemeenten was iets minder dan de breedte van Westminster-hall. Oorspronkelijk en schoon door zijn rijke architektuur en versierd schilderwerk van de 13de Eeuw, had de hal echter ieder spoor daarvan verloren onder de houten beschotten of de witkalk, na de Reformatie er op gebracht, toen er mede een nieuwe vloer boven en een nieuw dak onder het oude was gemaakt, waardoor de evenredigheden van het geheel nog meer werden vernietigd. Aan het westelijk-einde was de ingang tusschen eenige rijen banken voorbij de balie en onder een gaanderij, waarnaar de leden opklommen langs een ladder, die in den hoek rechts naast het Zuider-venster stond. Aan het Oost-eind, voor een groot venster, dat het uitzicht gaf op de rivier, stond de stoel van den *Speaker;* en een weinig vóor dezen en bijna in het midden van de zaal stond de tafel van den schrijver, die met zijn gezicht naar den staf - het zinnebeeld van de macht van het huis - en zijn rug naar den *Speaker* zat. Ter linker- en rechterzijde van dezen zaten de leden op lange banken, amfitheatersgewijze rond loopend. Daar zaten ze, puritein en kavalier, pit en merg van Engelands

kracht en vermogen, het gelaat zwaar gebaard, stemmig en streng, of, naarmate de kleedij minder somber was en met een lint of borduursel versierd, vrolijker van uitdrukking en spiegel van een gemoed, ontvankelijk voor de vreugden van het ondermaansche. Voor het grootste gedeelte echter waren die aangezichten vermagerd onder angstige gedachten en afmattende vrees, met rimpels beploegd door den zwaren arbeid, mat en moede van de verandwoordelijkheid en de zorg, die hen bij iederen stap verzelde, dikwerf ook van de lange kerkering, die zij ondergaan hadden. Daar zaten zij, de hoog gebolde hoeden op, den Spaanschen mantel om, het zwaard aan de heup, zij, door geboorte, door rijkdom, door talenten vooral, de uitstekendste volksvertegenwoordigers der waereld! En daar, voorzittende in zijn grooten stoel, boven op den rug prijkende met het wapen van Engeland, zat Mr. *Speaker*, gedekt, gemanteld en gewapend als al de overigen! Even voorbij de galerij aan den ingang ter rechter en in de nabijheid van de balie zat gemeenlijk John Pym en vlak achter hem diens groote bondgenoot, John Hampden, en verder naar achter, bijna geheel tegen den muur, Oliver Cromwell.

Het ging onopgemerkt voorbij hoe de oogen van dezen bliksemden, hoe diens machtige spieren zich bewogen toen Karel Stuart zichtbaar werd. Zijne Majesteit zag het niet, en al had hij het gezien, hij had dat lompe rondkopsgezicht naauw zijner aandacht waardig gekeurd. Zijn oog was dadelijk gericht op de plaats waar Pym en Hampden gewoonlijk zaten, een plaats, die hem naauwkeurig moest zijn aangeduid, daar zijn speurend oog geen oogenblik zich vergiste, maar terstond de zitplaatsen dier twee vond. Zij waren leêg! Aller blikken volgden dien Zijner Majesteit en veler lippen, straks nog trillend van vrees voor het nakend onheil, plooiden zich tot een sarkastischen lach.

Het bleef een ademlooze stilte. Zijne Majesteit had na den eersten stap een tweeden gezet en thands den drempel overschreden, alleen gevolgd door zijn neef Karel, den oudsten broeder. van Prins Rupert. De deur beval hij echter open te houden. Voor allen waren nu de gewapenden zichtbaar, die in Westminster-hall en in het voorportaal stonden, gewapend met zwaarden en pistolen. Een hunner was zelfs naast de deur gaan staan, met het zwaard in de schede omhoog geheven, terwijl een ander, op zijn zwaard leunend, op den drempel had post gevat.

Nog altijd bleef de stilte voortduren. Mr. *Speaker* met den staf van het Huis op de tafel voor zich, staarde voor zich uit op de leden, en deze wederkeerig op hem. Toen Zijne Majesteit de balie voorbij was, stond de geheele vergadering als één man op en ontdekte zich, waarop Zijne Majesteit mede zijn hoed afnam. Man aan man hadden zij zich geschaard en het zou niet gemakkelijk zijn geweest, zoo deelt de schrijver van het Huis, en alzoo een ooggetuige, mede, om onder zoo vele naast elkaâr zich bevindende gezichten, een der vijf aangeklaagde leden uit te vinden; toch zou het Zijner Majesteit voorzeker met één gelaat gelukt zijn, het gelaat van Pym, dat hij zelfs uit zoo vele duizenden als er nu honderden waren, zou hebben kunnen vinden. Pym was er niet; hij bevond zich niet in het Huis! De prooi was hem ontsnapt, juist op het oogenblik dat hij haar had meenen te grijpen. Indien hij langs den stoel van den *Speaker* door het groote venster op de rivier had gezien, dan zou hij juist dit oogenblik een boot hebben zien wegvaren, en dat ranke vaartuig was beladen met de vijf aangeklaagden, die zich in de City gingen verschuilen.

Altijd nog dezelfde beklemmende, benaauwende stilte! Zijne Majesteit trad voort naar den stoel van den *Speaker;* nog altijd dwaalde zijn oog langs de rijen van koude strakke aangezichten, die hem onafgebroken bleven aanzien. Dat hij ze kon doen afwenden, die glazige oogen, wier blikken als met onzichtbare kracht hem den ademtocht schenen te belemmeren! Eén woord van zijne lippen, en de kogels zouden fluiten en die balsturige onderdanen zouden neêrzijgen voor de punt van de zwaarden zijner dienaren! Hij k o n dat woord spreken; hij had de m a c h t er toe!.... Maar ook de m o e d ?

Misschien, indien het Huis zijn bevelen niet gehoorzaamde en hem niet op staanden voet de aangeklaagden uitleverde. Hij had een besluit genomen en trad met eenigzins vaster stap voort, naar weêrszijden buigend, hetgeen door de Gemeenten beandwoord werd. Toen hij den stoel van den *Speaker* naderde, stond deze op en trad hem een paar stappen te gemoet, waarop Zijne Majesteit voor het eerst een woord wilde of kon spreken.

‘Mr. *Speaker*,’ zeide hij, ‘ik moet voor een oogenblik gebruik maken van uw stoel.’

Daarna klom hij op de verhevenheid en stond voor den zetel, waarin hij echter niet ging zitten. Weder duurde het ettelijke oogenblikken, terwijl hij in het rond zag en die koude oogen op

zich voelde rusten; maar eindelijk vervolgde hij haperend en hortend: ‘Mijne Heeren! het spijt mij, dat ik om zulk een zaak tot u heb moeten komen. Gister zond ik u een dienaar om eenigen uwer te vatten, die op mijn bevel van hoogverraad waren beschuldigd; daarop had ik van uwe zijde gehoorzaamheid verwacht en geen boodschap. Ik moet u verklaren dat, hoewel geen Koning van Engeland meer voor uwe privilegiën zorgen en ze met meer inspanning van alle krachten handhaven zal dan ik, niemant in zaken van hoogverraad een privilegie bezit; en daarom kom ik, om te vernemen of ook eenige der aangeklaagden zich hier bevinden.’ Hij poosde een oogenblik en steeds schuchterder om zich heenziende vervolgde hij linksch en zwak: ‘Ik zie niemant hunner, en mij dunkt ik zou ze toch herkennen.’ Met eenige verheffing van stem ging hij voort: ‘Want ik moet u zeggen, Mijne Heeren! dat, zoolang de lieden, die ik heb aangeklaagd (van geen lichte misdaad, maar van verraad!), hier zijn, kan ik niet verwachten, dat dit Huis den rechten weg zal betreden, hetgeen ik toch van harte moet wenschen. Daarom ben ik hier gekomen om u te zeggen, dat ik ze moet hebben, waar ik ze ook vind!’

Weder hield hij op en wachtte eenige sekonden, maar geenerlei geluid werd gehoord dan eenige vloeken van de soldaten in het voorportaal en het gekletter van staal. Het was of Zijne Majesteit zoude stikken in de benaauwende stilte.

‘Is Mr. Pym hier?’ vroeg hij luide en met een raauwe stem.

Maar niemant gaf hem andwoord.

‘Is Mr. Hampden onder u?’ minder luid klonk deze tweede vraag.

Hetzelfde zwijgen; niemant gaf andwoord.

Die toestand was niet langer te verduren. Hij gevoelde zelf op dit oogenblik niet de meerdere maar de mindere te zijn, vooral omdat hij aan zijn wild gevolg daar buiten, dat hoe langer hoe ongeduldiger werd, het sein tot den aanval niet waagde te geven. Nu de aangeklaagden niet meer in het Huis waren, kon hij aan den aanval en de bloedstorting, die daaruit zeker zoude voortvloeien, geenerlei glimp van gerechtigheid geven. Ook had hij zich te midden van den vijand gewaagd, die, hoe lijdelijk misschien anders ook, het tegenover zijne gewapenden veel minder, en het misschien in het geheel niet bij eenigen aanval van zijne zijde tegenover hem zoude zijn. Maar eenig andwoord

m o e s t hij ontvangen; de stilte m o e s t worden afgebroken; de pijnlijke gewaarwording, alsof hij zich onder een reeks spoken bevond, die in hun zwijgen hem bespotten, moest tot elken prijs een einde nemen.

'Mr. *Speaker!*' zeide hij dan ook ten laatste, zoo hoog en streng als hem dat in dit oogenblik nog mogelijk was, 'wij wenschen van u andwoord te ontvangen op onze vraag: Zijn de aangeklaagden hier, zoo lever ze mij uit; zoo niet, waar zijn ze dan?'

Lenthall, de Voorzitter of *Speaker*, die altijd eerbiedig met ontblooten hoofde was blijven staan, knielde thands neder en voerde Zijne Majesteit met alle vertoon van ontzach te gemoet: 'Ik heb noch oogen om te zien, noch een tong om te spreken op deze plaats, dan zoo als het Huis, welks dienaar ik hier ben, mij belieft te bevelen, en ik bid Uwe Majesteit nederig om verschooning, dat ik geen ander andwoord dan dit kan geven op de vraag, welke Uwe Majesteit behaagde tot mij te richten.'

Na deze woorden werd het weder stil als voorheen. Karel begreep, dat het grootsche plan, met zooveel omzichtigheid, zoo als het hem altijd nog toescheen, aangelegd, met zoo veel kracht en moed uitgevoerd, geheel was mislukt. Het was of al de gevolgen van den gedanen stap, - een niet te vernietigen argwaan, een niet weêr uit te doven wrok, - hem voor den geest kwamen in hun geheelen omvang. Wraakzucht en vrees kampten in zijn binnenst om den voorrang. De laatste alleen hoorde men in de woorden, welke met een verlegen houding werden uitgesproken: 'Wel, nu ik al de vogels gevlogen zie, verwacht ik dat gij ze mij zult zenden, zoodra zij hier teruggekeerd zijn. Ik verzeker u, op het woord van een Koning, dat ik nimmer het oefenen van eenig geweld bedoelde, maar dat ik jegens hen langs den weg van wet en recht zal handelen, want ik meende nooit iets anders. En nu ik bemerk, dat ik datgeen, waarvoor ik hier kwam, niet kan doen, acht ik het geene ongeschikte gelegenheid om te herhalen wat ik reeds vroeger gezegd heb, dat ik, wat ik ten gunste en ten goede mijner onderdanen gedaan heb, voornemens ben te blijven doen. Ik wil u niet langer ophouden, maar ik blijf verwachten, dat gij ze mij, zoodra zij in het Huis terug komen, zenden zult; anders....' en hier verried zich de wrok, die in zijn binnenst gloeide, 'moet ik mijn eigen weg volgen om ze te vinden, want hun verraad

was laag en gemeen, ja zulk een wandaad, dat gij allen mij moet danken haar ontdekt te hebben.'

Na deze woorden wierp hij een snellen blik om zich heen, terwijl houding, gebaar en gelaatsuitdrukking toorn te kennen gaven, en ging hij heen langs de zuidzijde van des klerks tafel, achtervolgd door zijn neef. Maar hij vertrok niet zoo als hij gekomen of in aller midden ontvangen was. Een dof gemompel liep de rijen rond en eer hij den drempel van den uitgang had bereikt, hoorde hij reeds kreten, die hem als een strijdleuze in de ooren drongen, kreten van: 'Onze Privilegiën! onze Privilegiën!' Tot in het voorportaal en in Westminsterhall vernam hij die kreten en daar paarden zij zich aan die zijner soldaten, ontevreden, dat hun de beloofde prooi was ontgaan en niet vergund was geworden het zwaard uit de schede te trekken. Indien Mylady Carlisle niet nog tijdig had doen waarschuwen, dan ware er een bloedbad ontstaan, zoo als nog nimmer had plaats gehad; dan zoude het Huis der Gemeenten zijn leêg gemoord, maar ook Zijne Majesteit zijn verslagen; want, hunkerde Karels aanhang ook naar den aanval, het mocht ondersteld worden, te oordeelen naar zoo menig bliksemend oog in die reeks van zwijgende parlementsleden, dat deze niet ongewroken of zonder tegenweêr te bieden zich zouden hebben laten slachten.

Een geweldige indruk bracht de tijding van het plaats gehad hebbende in de City en in de Graafschappen te weeg. Had ieder ook iets gewichtigs vermoed, nu het bekend was geworden, welke aanval geschied was en op welke wijze men dien gewaagd had, was aller verwachting overtroffen. De vijf aangeklaagde leden waren in de City gevlucht, waar zij met de grootste blijken van achting en liefde werden ontvangen en gehuisvest; waar al wat weêrbaar was te wapen vloog, waar de poorten werden gesloten en wachten van gewapenden als in tijden van burgeroorlog de straten doorkruisten, ieder winkel en kantoor gesloten was en men den dood zwoer aan de desperado's Zijner Majesteit.

Het Huis der Gemeenten schorste terstond na het vertrek des Konings zijne zittingen, maar benoemde een Kommissie, om de loopende zaken te regelen en op een geschikten tijd en plaats voorstellen aan het Huis te doen omtrent de te nemen maatregelen. Dat besluit gaf blijk van de meeste voorzichtigheid en den grievendsten argwaan: het Huis der Ge-

meenten wilde zich ontrefbaar maken door voor het oogenblik te verdwijnen.

Hare Majesteit was in de blijdste verwachting in White-hall achtergebleven, met ongeduld den terugkeer haars gemaals verbeidende, die voorzeker zegevierend zijn intocht zoude doen. Was het denkbaar, dat de praters daar ginder den dollen moed zouden hebben zich tegen de koninklijke macht, gesteund door het geweld van wapenen, te verzetten? Zijne Majesteit moest op dit oogenblik reeds de beschuldigden in zijne macht hebben; en met hunne inhechtenisneming was de strijd geëindigd, want wat zoude een ordeloze hoop zonder hoofdlieden vermogen? Dwaas was dan ook de vrees van Hyde en van de andere raadslieden voor den nu genomen stap geweest! Zwak was Karel geweest in zijne besluiteloosheid, sterk en te recht doortastend zij, wier invloed ten langen laatste had gezegevierd! Wat er gebeurd was, wat haar wachtte kon zij in de verste verte niet gissen. Wel begon haar het wachten te vervelen en boodschapte een der dienaren, die zij op kondschap had uitgezonden, dat er een dof rumoer door de lucht liep van verzet, dat de winkels overal gesloten waren en er ontzachelijke troepen van burgers waren saâmgeschoold; maar nóg kon zij de waarheid niet vermoeden. De tijd, door Zijne Majesteit voor den duur van den tocht bepaald, was reeds lang verstreken en nog kon zij hem niet als werkelijk heerscher omhelzen. Ware Mylady slechts gebleven om haar den langen voortkruipenden tijd te verkorten! Maar ook die bleef uit en had zich sedert haar raadselachtig verdwijnen niet weder doen zien. Van anderen had zij vernomen, dat Mylady met Kapitein Hercule Langres in druk gesprek in de gaanderij was gezien en eenige oogenblikken later geheel onverzeld het paleis had verlaten. Gelukkig, dat Hare Majesteit het zoo bedekt gehouden voornemen niet eer had bekend gemaakt, want in dat geval zou het plotseling verdwijnen harer bijwijlen zoo raadselachtige vriendin aanleiding hebben kunnen geven tot eene vernieuwde vrees voor verraad; nu echter kon dit laatste niet gepleegd worden, al mocht het ook blijken dat de verschijning in de kapel haar ook werkelijk eene goede waarschuwing ware geweest. Maar Lucy Percy mocht het afschuwelijk wezen zijn, dat men haar zoo menigmaal had afgeschilderd, op dit oogenblik had de Koningin haar toch hier willen zien, met haar willen praten, door haar de kruipende uren willen voortdrijven. Daar trof haar oor eindelijk eenig hoefgetrappel en een verward ge-

luid van stemmen; daar klonk haar de mare toe: ‘Zijne Majesteit is in aantocht,’ en weldra: ‘Zijne Majesteit stijgt af, maar zijn gelaat is als dat van den vertoornden Jupiter!’ en weinige oogenblikken later wist zij de waarheid, vernam zij van de lippen haars gemaals, wiens tong bij die bekentenis weêrbarstiger was dan ooit, de mislukking van het plan.

‘Zij waren verdwenen; zij gingen de rivier op toen ik aankwam en vóor dat mijne soldaten al de uitgangen konden bezetten... Zij hebben kennis moeten dragen van mijne aankomst.’

‘Dus verraden... ons plan verraden!’ zeide Henriëtte doodsbleek en met klapperende tanden.

‘Ze zijn mij ontsnapt... voor ditmaal... maar hebben moet ik de adders... hebben moet ik ze....’

De vroegere besluiteloosheid was werkelijk verkeerd in halstarrigheid. Tegenover de boodschappers uit den boezem van het Parlement, dat hem in de meest nederige bewoordingen tot matiging vermaande, bleef hij hoog en streng op zijne vordering tot uitlevering der aangeklaagden staan. Het betrof naar zijne schatting thands zijne eer als Koning, als man! En toch, hoe vele waarschuwingen kwamen hem niet toe, hoe vele teekenen van den zin en de neiging van een groot deel zijns volks! Hij had vernomen dat de vijf aangeklaagden nog altijd in de City zich verscholen. Hij begaf zich derwaards, waar hij met den meesten eerbied door den Raad, met den Lord Mayor aan het hoofd, ontvangen en aan den disch van een der Sheriffs feestelijk werd onthaald. Hij eischte de schuldigen op - men schonk hem den eêlsten wijn, men reikte hem het kostelijkst gerecht, men gaf getuigenis van trouw en verknochtheid aan den geheiligden persoon Zijner Majesteit, maar men leverde hen niet uit. Weinige dagen na dat vruchteloos bezoek begon de Kommissie uit het Huis der Gemeenten in dezelfde zaal-Guildhall - waar Zijne Majesteit zoo eerbiedig was ontvangen, hare onderzoekingen. Het bleek, dat er ammunitie uit den Tower was gevoerd naar White-hall, dat er nog meer kostbaars derwaards was gebracht, dat de Gemeenten bedreigd waren geworden door de woeste mannen van wapenen, die Zijne Majesteit hadden vergezeld. Een petitie werd ontworpen, en Zijne Majesteit andwoordde er op met eene proklamatie, waarbij alle magistraatspersonen gelast werden de van hoog verraad aangeklaagde personen te vatten. Maar tegelijkertijd brachten honderden van zeelieden en matrozen een petitie, van duizende hand-

teekeningen voorzien, waarbij aan de Kommissie hunne diensten en hun geleide van Westminster naar Guildhall werd aangeboden, waarop de Londensche leerjongens en winkelbedienden een dergelijk aanbod deden voor de reis van de City terug naar Westminster, beide welke aanbiedingen werden aangenomen. Aldus goed bewaakt en steunende op de goede gezindheid der geheele stad, waagden zij, na het onderzoek gesloten te hebben, haar gevoelen uit te spreken. Het was een oorlogsverklaring, wel niet bij het schetteren der trompetten den vijand beteekend, maar daarom niet minder openbaar en indrukwekkend. Zij verklaarde, dat de privilegiën van het Parlement en de vrijheid van den onderdaan verbroken en geschonden waren en niet ten volle konden worden gewroken, ten zij het Zijner Majesteit behagen mocht de namen der personen te ontdekken, die hem hadden aangeraden de kamers en papieren der vijf aangeklaagden te verzegelen, een dienaar van het gerecht naar het Huis der Gemeenten te zenden om hen op te eischen, verscheidene bevelschriften uit te vaardigen om hen te vatten, zelf in eigen persoon in het Parlement te komen, enz.; opdat die personen hunne verdiende straf mochten ontvangen.

‘Tóch zullen zij mij uitgeleverd worden!’ prevelde Zijne Majesteit, de hand geslagen aan het gevest van het zwaard.

Hare Majesteit scheen den vroegeren heldenmoed te hebben prijs gegeven, want haar gelaat had eene sombere uitdrukking, en hare lippen stamerden geen enkel woord van bewondering voor de volharding, waarvan haar heer en gemaal thands blijk gaf. Geen oogenblik kon zij het aan haar gepleegde verraad vergeten, daar zij alleen dáaraan het mislukken toeschreef van een plan, dat haar heer en gemaal een algeheele overwinning had moeten verzekeren. Hoe zij in de laatste dagen weder naar het bijzijn van haar dienaar François Gruau verlangd had, die de verborgen verraders zeker zou hebben uitgevonden! Herhaalde malen had zij zich naar haar kapel begeven in de hoop van nogmaals met eene verschijning als voor ettelijke dagen plaats had, begunstigd te worden, maar te vergeefs! Hare neêrslachtigheid ergerde Karel, die in de laatste maanden vooral op haar had gesteund en thands den schoor zag wankelen waarop hij ook nu wilde bouwen. Hoewel hij zich innerlijk niet ontveinzen kon verslagen te zijn, toonde hij een opgeruimd voorkomen en gewaagde hij er van, eerlang een feestbanket aan te richten in de groote eetzaal, het meesterstuk

van de bouwkunst van Meester Inigo Jones. Een groote receptie zou echter voorafgaan en de dag van den 10^{den} Januari was daarvoor bepaald. Met de meeste klem betuigde Karel zijne gemalin, dat het noodig was zich onverwonnen, zich blijmoedig te toonen te midden van den adel, en ofschoon zij de noodzakelijkheid daarvan erkende en beloofde haar verleden getrouw te zullen zijn, vreesde hij, dat zij daartoe niet bij machte zou wezen. Zij overtrof echter zijne stoutste verwachting. Met een scherts op de lippen wachtte zij hem op in haar kostbaarst pleeggewaad, schitterend van edelgesteenten, die weldra voor eene andere bestemming zouden worden gebezigd. Hij vond haar in gesprek met een ouden bekende, met François Gruau, die weder op het bevel Zijner Eminentie de zee was overgestoken, om Hare Majesteit te dienen waar dit noodig mocht zijn en voortaan, onder de hoede staande van den Franschen ambassadeur, tegen elken aanval van het Parlement veilig was. Hij had Hare Majesteit een brief gebracht van haar broeder en een mondelinge boodschap Zijner Eminentie. Zoo als gewoonlijk gold deze meer dan gene, want bepaalde zich de brief tot betuigingen van genegenheid, de boodschap behelsde de verzekering, dat men te zijner tijd een dochter van Bourbon tegen het oproer zou weten te beveiligen.

‘Wij behoeven den strijd nog niet op te geven,’ fluisterde zij haar gemaal toe, terwijl deze haar bij de hand nam, ‘ik heb beloften van hulp! Hoon voor hoon, Karel! Onze wraak moet treffend zijn!’

Nog altijd hoopte zij op hulp van buiten. Weder was zij de speelbal van den gehaten Kardinaal, die in het belang zijner staatkunde een gruwzaam spel met haar en haar gemaal dreef, daar hij Hercule Langres ook met een heimelijken last had overgezonden, maar een last, zoo als uit diens handelwijze had kunnen blijken, van een geheel anderen inhoud dan die van François.

‘Stil, stil! de muren hebben ooren!’ hernam de Koning van Engeland, die zich zelfs in zijn paleis niet meer zeker achtte.

Middelerwijl was François naar het vertrek, dat hij vroeger bewoond had, teruggekeerd, waar hij weder aan de oude tafel wilde plaats nemen, na de deur zorgvuldig te hebben gesloten; maar een zacht kloppen meldde een bezoeker. Wie kon dat zijn? Wie was nu reeds van zijne terugkomst onderricht? Hij, zoo vreesachtig van nature, trilde aan al zijne leden. Het kloppen hield aan, en een stem suisde hem tegen, wier geluid

zijne verbazing ten top voerde. Hij opende snel en Jean van Verviers stond voor hem.

‘Sluit de deur weder!’ gebood deze op fluisterenden toon, ‘en schuif dien stoel verder het vertrek in. ‘Ik weet alles,’ vervolgde hij, toen hij zich had nedergezet en de ander in een oodmoedige houding voor hem stond, ‘gij hebt uwen post verlaten, zonder dat ik u daartoe verlof had gegeven.’

‘Ik m o e s t , Monsignore!’

‘Gij moest niet, want ik was niet hier om u dat te zeggen. Hadt ge nog gescholen, totdat het onweêr voorbij was gegaan, ik zou u kunnen verschoonen; maar als een lafaard zijt ge de zee overgestoken en hebt ge de baan vrij gelaten aan een listige vrouw.’

‘Ik ben toch teruggekeerd, Monsignore!’

‘Gij waagt mij dat nog te zeggen, mij, die weet wat in u is. Gij waart met terug te komen niet uwen plicht gedachtig; maar wel de zinnelijke liefde voor de bewuste vrouw. Ik weet, ik begrijp alles!’

De arme François bibberde als van koude en sloeg de oogen neder, gereed om voor den vertoornden rechter op de kniën te vallen, schuld te bekennen en vergeving af te smeken. Maar de ander wilde dat niet, voor het minst nu niet. Hij wenkte hem met de hand stil te zwijgen, en van toon veranderend voegde hij hem koud bevelend toe: ‘Gij zoekt Hare Majesteit dadelijk op en deelt haar mede, dat Hercule Langres, de vriend van Mylady Carlisle, de bode is geweest, die het Huis der Gemeenten op het uiterste oogenblik van 's Konings aankomst deed kennis dragen. Ga dadelijk!’

‘Maar Hare Majesteit is niet meer in haar vertrek...’

‘Zoek tot dat gij haar vindt. Kom spoedig terug; ik wacht u hier; ik heb een arbeid voor u.’

‘Welke, Monsignore?’ vroeg François, al zijn moed bijeenverzamelend.

‘Gij zult het weten, wanneer het daarvoor de tijd is. Slechts dit: gij gaat weder van hier.’

‘Monsignore! neen, dat niet.... ik....’ maar de verdere woorden bestierven hem op de lippen bij den gebiedenden wenk des meesters om te vertrekken.

De gevangene spande zijn keten en dreigde een poging te wagen eenige schalmen er van te doen breken. Niet meer onder den invloed van dien betooverenden blik, hief François

in arren moede het gebogen hoofd op. ‘Eén woord en ik ben vrij! Zoo ik ging boodschappen wie daar op mijn stoel zit...! Jezus Maria, vergeef mij de doodzonde! Red mij uit de klaauwen van Satan!’

Hij rende voort zonder er acht op te geven, of hij wel den eenzaamsten weg koos en langs den heimelijken toegang in het kabinet Harer Majesteit kwam. ‘Zijt ge werkelijk weêr terug, sluwe papistische kater!’ riep eensklaps een grove stem, en Sir Giles, die reeds veel in White-hall begon te gelden, trad in weelderig hofkostuum hem in den weg. ‘Terug, vilders knol! eerst moet ge me zeggen wat ge hier komt doen.’

‘Ik moet Hare Majesteit dadelijk spreken.... genadige Heer! Hoe mag ik Uwe Edelheid noemen?’

‘Een desperado Zijner Majesteit, zoo noemen mij de rondkoppen, die mij vreezen; noem gij mij ook maar zoo! Wat heb je Hare Majesteit te zeggen? Op onze trouw kan zij rekenen, maar het oude papistisch gespuis moet van hier weg.’

‘Mr. Conway!’ riep de beangste man, die door den elegant gekleeden desperado in het kale wambuis vastgegrepen werd, den jongen edelman toe, die daar juist met Lady Jane aankwam, voornemens om de receptie bij te wonen, ‘ik bid u mij tot Zijne Majesteit toe te laten.’

‘Sir Giles! laat dezen man door,’ zeide Robert eenigzins haperend en verlegen.

‘Gij schijnt vrienden te hebben in ieder kamp!’ beet hem de desperado toe, terwijl hij diep boog voor Lady Jane en de top van haren geparfumeerden handschoen aan de lippen bracht. ‘Om uwentwil dan!’ fluisterde hij, terwijl hij het jonge paar benevens François doorliet; hij zelf bleef eenige oogenblikken op de plaats waar hij zich bevond staan.

‘Verdoemd! zóo schoon en zóo rijk, en dit moest de buit worden van zoo'n intrigant!’

Hij streek den geurigen knevel op en volgde toen de anderen in de receptiezaal.

Maar die anderen kwamen nog na hem binnen, want François, die de onmogelijkheid inzag om mede te gaan, had Conway gebeden Hare Majesteit het boek over te reiken, dat hij bij het doorgaan der voorzaal in der haast van de tafel genomen en waarin hij een reep papier had gelegd. ‘Ik bid u, bewijs Hare Majesteit deze groote dienst,’ had hij Sir Robert gezegd, toen hij den weêrzin op het gelaat van dezen las.

‘Vondt ge hem ook niet in zijn voordeel veranderd?’ vroeg Jane, die haar echtgenoot reeds ongeduldig voorging.

‘Wien meent ge?’

‘Wel, Sir Giles! waar is hij gebleven?’ vroeg zij, om zich heen ziende.

‘Kom dan toch, Jane!’ riep Robert, thands eensklaps haast krijgend en zonder dat hij het eigenlijk wilde het boek in ontvang nemend.

‘Laat me eens zien, wat die droevige figuur daarin heeft gelegd,’ zeide zij, toen François zich ijlings verwijderd had.

‘Dat niet, Jane!’

‘Wat zijt ge ditmaal teêr van geweten!’

‘Ook gij!’ prevelde Robert, terwijl hij zich wrevelig afwendde en geen enkel woord meer sprak voor zij de zaal binnentraden.

Het was een prachtig schouwspel! De groote hal was overvuld. Ieder, die slechts eenigzins op de eer eener toelating aanspraak had durven maken, was opgekomen, in de gespannen verwachting van iets aangaande Zijner Majesteits intentiën te zullen vernemen. Zoo als de zaken nu stonden, kon ieder oogenblik verandering aanbrengen. Men deelde het elkander fluisterend mede voor dat Hunne Majesteiten binnentraden; maar toen deze verschenen, de Koning, niettegenstaande zijn voornemen om krachtig te zijn, met gefronsde wenkbraauwen, de Koningin daarentegen met een glimlach op het gelaat, zweeg ieder, was het een stilte, zoo als het Zijner Majesteit toescheen, bijna even pijnigend als toen hij in het Huis der Gemeenten, onzaliger gedachtenisse! zich bevond.

Karel Stuart ging stijf buigende de rijen door, Henriëtte knikkende en hier en daar een kushand werpend; gene was weldra met eenige Lords in gesprek, die hij polste, maar die zich niets aangaande de toekomst lieten ontvallen. Henriëtte had ten laatste Lucy Percy bespeurd, die ettelijke dagen onzichtbaar was geweest, maar zich thands toch naar White-hall had begeven. Zij vroeg haar naar de oorzaak harer langdurige afwezigheid en vernam dat ongesteldheid, gevolg van ondervonden onrust, haar te huis had gehouden.

‘Is die onrust dan nu bedaard?’ vroeg de Koningin met beteekenis en haar ter zijde voerend.

‘Geenszins. Men maakt zich toch gereed Pym en Hampden van avond of morgen ochtend in zegepraal weder naar St. Ste-

phens kapel te geleiden. Hoe grootscher hun triomftocht is, des te gevaarlijker is de nederlaag Zijner Majesteit.'

'Altijd een Jobsbode!' hernam de Koningin, wier gelaat bestierf. 'Ik zou zoo graag die rondkoppen een oogenblik hebben vergeten, maar gij herinnert hen mij altijd.'

'Vindt Uwe Majesteit het minder aangenaam, dan zal ik voortaan zwijgen...'

'Neen, neen, Lucy! Ik ben onrechtvaardig. Vaak zijt ge kwetsend, maar om bestwil. Ik dank u voor de tijding, die mij echter straks had kunnen zijn medegedeeld! Zie daar onze Jane!' riep zij levendig, de nieuw aangekomene hartelijk begroetende. 'Hoe gaat het, mijn kind?'

'Wel, maar mijn aap is gestorven.... en nu durft Robert vorderen, dat ik niet weêr een tweeden neem. Uwe Majesteit moet hem daarover eens onderhouden.'

'Uwer Majesteits schrijver, François Gruau, verzocht mij u dit boek ter hand te stellen,' zeide Robert, het belangrijke gesprek zijner echtgenote afbrekend.

'Wat moet ik met dat boek?' Maar zij bemerkte spoedig de papierreep, die er in lag; zij sloeg het open, en naauw had zij de woorden gelezen: 'Hercule Langres waarschuwde,' of haar vingeren klemden zich stuipachtig aan het stuksken papier, hare oogen namen een onheilspellende uitdrukking aan, haar geheele gelaat was veranderd. Die enkele naam was de ontsluiering van een geheim. Zij wist, dat zij verraden was geworden, maar thands ook wie het gedaan had. Lucy Percy had Langres op dien ochtend gesproken en medegevoerd, zoo als haar verteld was. 'Mylady!' hijgde zij deze bijkans tegen, 'uw overhaast vertrek, den laatsten keer dat ge White-hall bezocht, had een voldoende reden.... Mylady! alle twijfel is nu voor goed verdwenen!' en naauw verstaanbaar fluisterde zij: 'Gij waart een slang en ik bevroedde het niet..!'

'Hare Majesteit is onwel!' riep de toegesprokene. 'Spoedig wat *eau de la reine!*'

'Terug!' zeide Hare Majesteit tot de Ladies, die naar haar toeschoten, waarna zij Lucy in den arm greep en haar tot zich trok. 'Gij zijt degeen geweest, die Pym heeft gewaarschuwd en dat feit bewijst duizend andere.... Lage, valsche vrouw! White-hall is voor u gesloten....'

'White-hall kan het ook voor u weldra zijn. De geest van Strafford spookt op den drempel, Henriëtte van Bour-

bon!' zeide Lucy Percy, voor het eerst sedert maanden het masker afwerpend, dat haar voortaan geenerlei dienst meer kon doen. Met een zegevierenden blik zag zij de verpletterde aan, die, als door een onzichtbaren schicht getroffen, wit bestorven ter aarde stortte.

'Help, de Koningin!' klonk het van alle zijden.

'Wat deed Hare Majesteit toch zoo ontstellen?' vroeg Karel Stuart, ijlings de plaats naderend, waar zijne gemalin nog bewusteloos neêrlag.

'Mylady Carlisle alleen kan het weten!' zeide er een, wat dadelijk door anderen bevestigd werd, die er bijvoegden, dat het onderhoud vau Mylady ditmaal nog belangrijker scheen geweest te zijn dan gewoonlijk.

'Welnu, Mylady?' vroeg de Koning, de schuldige van ter zijde aanziende.

'Ik had de eer Hare Majesteit aan te kondigen, dat in de City aanstalten worden gemaakt, om de vijf aangeklaagden van hoogverraad in triomf naar St. Stephens kapel te voeren.'

Zijne Majesteit wendde zich zonder een woord te spreken af; de bleeke lippen waren vast op elkaâr geklemd, en zonder iemant met een hoofdknik te verwaardigen volgde hij de altoos nog bewustelooze Henriëtte, die naar de aangrenzende kamer werd gebracht.

De tijding, die Mylady hem, ten aanhoore dier nieuwsgierige menigte, met iets hooghartigs in stem en gebaar aankondigde, was hem reeds eenige oogenblikken te voren aangebracht; hij had haar echter geheim willen houden zoo lang de receptie duurde, ten einde geen glurende oogen op zich gevestigd te zien. En zij, de gehate, had niet geschroomd dat bericht met luider stemme te verkondigen en van den triomftocht der verraders te gewagen als gold het de hare. Hij had het moeten dulden; hij had gevoeld, dat hij voor haren blik was verbleekt; hij had het vertrek moeten verlaten om niet los te barsten. Zijn besluit was genomen; hij zou den triomftogt der verraders niet zien. Toen Henriëtte zich eenigermate van den ondervonden schok had hersteld en deze hem hare ontdekking, die tot zoo vele andere leidde, had medegedeeld, zeide hij met gesmoorde stem: 'Eene meer te straffen, zoodra het ónze beurt wordt. Maak u gereed, wij vertrekken! Wij gaan dit slangennest verlaten; duizenden wachten buiten op ons!'

Hij had het verwijt teruggehouden, dat hem een oogenblik op de lippen beefde, en hare lichtgeloovigheid en verkeerd geplaatst vertrouwen de oorzaak heette van veel, zoo niet alles, wat er was voorgevallen; hij had gezwegen; hij had medelijden met de moeder zijner kinderen.

Tegen vier ure in den namiddag stapte hij in zijn karos met Henriëtte en zijne kinderen; hij riep den kapitein van de wacht aan het portier, dankte hem voor de hem bewezen diensten en reed naar Hampton-Court.

'Eene meer te straffen, zoodra het ónze beurt wordt!' had hij gezegd. Maar het zou zijne beurt niet worden! Hij verliet White-hall om het niet weêr te betreden dan de hand geklemd in de ijzeren greep van Oliver Cromwells vuist.

En nu, om de uitdrukking van Clarendon te bezigen, bleef er alleen nog maar over, de vijf leden van het Parlement *op hunne troonen* te plaatsen, wat dan ook den volgenden dag onder het gejuich van gantsch Londen geschiedde[1].

1 Verschillende omstandigheden nopen den schrijver zijn arbeid te staken, dien hij echter later weder hoopt op te vatten. Zoo hem tot dus verre nog één belangstellend lezer verbleef, brengt hij gaarne hulde aan diens lang gerekt en bewonderenswaardig geduld.

Letterkunde.

Kronijk en kritiek.

> Het Oordeel gaat wijder dan de Konst.
> D.R. KAMPHUYSEN.

‘In zijne jeugd een zwerver, ten einde toe een onhuiselijk vrijgezel, daarbij een onkerkelijk schepsel en in den grond zijns harten een rationalistisch kosmopoliet’: op deze wijze wordt in den juist verschenen Volks-Almanak voor 1864 een vaderlandsch humorist gekenschetst op wiens geschriften het te eenemaal overbodig zou zijn hier ter plaatse terug te komen, ware het niet dat hij gebloeid had in den tijd dier Bataafsche Republiek wier herinnering in den geest van het tegenwoordig geslacht ongetwijfeld tot de bleekste nevelbeelben uit het verledene behoort. Als auteur is het Pieter van Woensel in deze wereld niet medegeloopen; de vruchten van zijne schrijf- en teekenpen zijn in het vergeetboek geraakt, en zelfs zijn naam is mede bedolven geworden in den grafkuil waarin de nakomelingschap goedgevonden heeft tien volle jaren van ons volksbestaan behoedzaam af te laten.

Wanneer de jeugdige Nederlander van goeden huize een nuttig lid der maatschappij geworden is, en hij in staat of kerk eene min of meer aanzienlijke betrekking verworven heeft, wordt hij ongaarne in het openbaar aan de dwaasheden van zijn studententijd herinnerd. Men is destijds gezien geworden op plaatsen waar zulks niet betaamde; men heeft, luidens de zachtmoedige spraakwending van over jeugdige veroordeelden gestelde regters, na het gebruik van een buitengewoon glas wijn medegedaan aan daden van straatschenderij; in een heilloozen winternacht heeft men de glasruiten van een impopulair hoogleeraar met sneeuwballen geteisterd; of wel, onschuldiger plagerij, men heeft in het schemeravonduur aangescheld bij de oude onge-

huwde dame aan de overzijde, en heeft kussend aan het knappe dienstmeisje gevraagd of zij niet vergeten zou het mopje van hare gebiedster behoorlijk uit te laten. Even balddadig, indien men wil, doch ook even onschadelijk en daarbij in de gevolgen ongemeten weldadiger zijn in den patriottentijd de uitspattingen van onze vaderen geweest. Niets natuurlijker eenerzijds dan dat onze mannen van naam, hunne zonen, van dit ouderlijk kattekwaad liefst zoo min mogelijk hooren gewagen. Gelijk een achtbaar godsdienstleeraar, tot stadspredikant bevorderd, niet nalaten kan een weinig te blozen bij de gedachte dat hij in zijnen akademietijd niet al te stipt plag te zijn in het afdoen van zijne koksrekening; gelijk een deftig medicus, een ijverig docent, een onomkoopbaar regter, eenmaal gezeten in het gestoelte der eere of weggedoken in het koetsje der fortuin, met een meer zuren dan zoeten glimlach terugdenkt aan de jaren dat medegevoel met menschelijk lijden, eerbied voor hoofd en en hart van het opkomend geslacht, onderwerping aan de van hooger hand geboden inzettingen, allerminst tot zijne idealen behoorden en bij voorkeur tot voetwisch dienden aan zijne brooddronkenheid, zoo is het ook volkomen verklaarbaar dat de erfgenamen der Bataafsche Republiek, bij gebrek aan een anderen en beteren mantel, dezen vaderlandschen staatsvorm en zijne geschiedenis bedekt hebben met de breede plooijen van het doodskleed der vergetelheid. Doch al zou het onwaar zijn dat 1813 ons niets gebragt heeft als hetgeen waarvan reeds in 1795 de grondslagen gelegd waren, dan nog zou onze antipathie tegen den revolutietijd ons het regt niet geven om alles over dezelfde kam te scheren en, te gelijk met de politiek, ook de litteratuur dier dagen in den ban te doen. Voor zoo ver althans Dr. van Woensel betreft, en met allen eerbied voor mijne confraters, verstout ik mij te beweren dat de minsten onzer in den tegenwoordigen tijd, onze Molière's en onze Shakespere's buiten rekening gelaten, hem in uitgebreidheid van kundigheden evenaren of in puntigheid van vernuft overtreffen.

Doch al was Van Woensel geestiger dan wij, hetgeen volgens sommigen veel en nogtans niet alles bewijst, men zou zich bedrogen zien indien men bij het naslaan van zijne geschriften op de ontmoeting van een letterkundig genie, of bij het ontleden van zijn karakter op de kennismaking met een aangenamen medemensch rekende[1]. De gave des kombinerens was hem te eenemaal vreemd.

1 De vrije beschikking over een volledig exemplaar van Van Woensels geschriften heb ik te danken gehad aan de welwillendheid van mijnen stadgenoot, Dr. van der Willigen. Diens bloedverwant, wijlen de heer Adr. van der Willigen, leverde weleer in den bundel 'Vruchten van de Rederijkkamer de Wijngaardranken', in 1833 te Haarlem in het licht gekomen, de eenige opzettelijke hulde die voor zoo ver ik weet ooit aan Van Woensels nagedachtenis gebragt is geworden.

Zamengesteld uit noten aan den voet van aanteekeningen, ruim zoo veel als uit een doorloopenden tekst, hangen zijne reisverhalen als droog zand aan een. Zijne jaarboekjes bestaan bijna zonder uitzondering uit fragmenten over allerlei onderwerpen, meest van staatkundigen en van statistischen aard. Op een stukje ‘over de natuurlijke gesteldheid van ons vaderland en over de levensmanier van deszelfs bewoners voor zoo ver beide invloed hebben op de gezondheid’, volgt een opstel in miniatuur over de ‘noodzakelijkheid van meer militaire kundigheden voor onze regenten’. Iets over ‘de finantiën der Republiek’, tot inleiding op iets anders over de ‘verdediging van 't vaderland te land en te water’, wordt afgewisseld door eenige ‘sterflijsten van Amsterdam’ en besloten met een overzigt van den ‘staat der gezondheid in Nederland’. Dan volgt ‘'t nadeel van den te grooten invloed der priesters op den geest der overheid’, waarnevens eene ‘historie der geestelijke vervolgingen’; daarna een weinig ‘troost voor gemoedelijken’; vervolgens eene korte beschouwing over ‘gelooven en niet gelooven’; dan eene recensie van het werk van Prof. van Hamelsveld over den zedelijken toestand der nederlandsche natie op 't einde der 18de eeuw; eindelijk, na nog iets over het hebben van een talrijker huisgezin dan men voegzaam onderhouden kan, eene soort van narede met het opschrift ‘slot en en sleutel’. Deze is de korte inhoudsopgaaf van de Lantaàrn voor 1792. Daaraan evenredig is de eenheid der volgende jaargangen. Alles fragmentarisch, overal eene aan wanorde grenzende afwisseling. De eischen van een volkskalender brengen dit ordelooze van zelf mede; en niet dit is Van Woensels fout dat zijn geest een geboren en door studie volmaakte almanak verdiende te heeten. Hij had alleen de kwade gewoonte om aan deze natuurlijke overhelling van zijn talent te onpas toe te geven. Hetzij hij eene geleerde verhandeling schreef of zijne reis-aanteekeningen in het licht zond, steeds bleef hij aanteekenaar. In zoo ver hij een naauwkeurig opmerker van het gebrekkige in menschen en instellingen was, bewoog hij zich als uitgever van zijne jaarboekjes in zijn natuurlijk element. Voor het vinden van dezen vorm behoefde hij niemand te danken. De vonst was zijn eigendom, en geen auteur kan inniger zamenge-

groeid zijn met het door hem gekozen genre. Doch de lantaarnopsteker in hem was beter toegerust dan de schrijver, en hoewel hij uitmuntende volzinnen wist te bouwen, somtijds breed van grondslag, menigvuldiger spits van beloop, is er niettemin, het een door het ander genomen, slechts bij uitzondering iets geacheveerds door hem voortgebragt.

Het is met de litteratuur een vreemd geval. Een helder hoofd, een scherpe blik, eene puntige pen, veel boeken-, veel menschen-, veel wereldkennis, een rustige mannelijke leeftijd na eene met reizen doorgebragte jeugd, waarom is zelfs dit alles te zamen (in Van Woensel werd het vereenigd aangetroffen) niet genoeg om in de wereld der letteren iemand tot den adelstand te verheffen? Wie een zoo zeldzamen aanleg onder zulke gunstige omstandigheden ontwikkelen mogt, zoo schijnt het, moet voor het minst één boek geschreven hebben waardoor zijn naam bij de nakomelingschap in aandenken blijven zou. Zelfs al wordt hij niet meer gelezen, een ongeval dat aan vernuften ook van den eersten en hoogsten rang bijwijle overkomt, waarom kent men niet althans zijn naam of toenaam? Volgens de Ouden hing het lot der boeken, gelijk dat van meer andere dingen hier beneden, aan eene blinde magt; en ongetwijfeld moet ook op dit gebied eene zekere speelruimte prijsgegeven worden aan de grillen der fortuin. Doch al ontbreekt het niet aan wederregtelijk veroverde lititerarische reputatiën, al kan van meer dan eene onsterfelijke vermaardheid kwalijk rekenschap gegeven worden, het zou nogtans zonder voorbeeld zijn, dat juist te dezen aanzien en op dit terrein de willekeur den scepter der alleenheerschappij zwaaide. Ook is de verklaring van het verschijnsel, al ligt zij niet voor de hand, met een weinig inspanning wel te vinden. Er zijn vooreerst litterarische vormen, en onze hedendaagsche journalisten weten daarvan mede te spreken, die geene andere bestemming hebben als om aanstonds na hunne geboorte weder ten grave te dalen. Van de honderd schrijvers zijn naauwlijks twee of drie in staat een min of meer opmerkelijk dagbladartikel te leveren. Een periodiek auteur van de eerste grootte moet over even onuitputtelijke hulpbronnen kunnen beschikken als eene vorstin die nimmer tweemalen in hetzelfde kleed op het bal verschijnt. Om dagbladschrijver te worden zal iemand die het schoone liefheeft en de grondigheid eert, de pijnlijkste offers moeten vergen van zijne roemzucht. Hem is de verpligting opgelegd om voor eene onsterfelijkheid van hoogstens vierentwintig uren al zijne beste krachten in te spannen. De dag van

morgen moet hem even heilig zijn als de verste toekomst. Doch al schrijft men voor het nageslacht, men is van zijn eigen voortbestaan daarom nog niet verzekerd. Om te blijven leven wordt er eene zekere mate van populariteit vereischt. Inspanning te vorderen, bondig te willen zijn, veel te onderstellen, het van zelf sprekende in den regel achterwege te laten, is het middel niet om door de menigte verstaan of gewaardeerd te worden. Een duistere stijl wordt bij eens schrijvers leven nog somtijds geroemd als pit van gedachten. De naam van diepzinnig is bij den tijdgenoot voor een prijsje te koop. Doch eene aan minachting grenzende onverschilligheid is bij de nakomelingschap weggelegd voor hem wiens denkbeelden een kommentaar behoeven of tot regt verstand van wiens taal een eigen woordenboek gevorderd wordt. Alleen aan het door niemand betwist genie valt het voorregt te beurt eener zelfs door onverstaanbaarheid niet te schokken vermaardheid. Doch om te zelfder tijd onopengesneden en beroemd te blijven is het noodig dat men een of ander onnavolgbaar geheel voortgebragt hebbe. Slechts op hetgeen eenig in zijne soort is, en ook het bescheidene kan dit zijn, knaagt de tijd zijne tanden stomp. Één magistrale arbeid is genoeg om de middelmatigheid van al de andere werken eens auteurs te doen vergeten. Zonder zulk een paspoort daarentegen wordt niemand, ook de veelzijdigst begaafde niet, toegelaten in den tempel van den roem. Heb geest voor honderd van uw gelijken, wees de kundigheid in persoon en daarbij een volleerd stilist, indien gij het regt niet hebt u bij den nakomeling aan te melden als den schrijver van - zal zijne onkunde aangaande uw bestaan en uwe letterdaden hem niet waarschijnlijk eenige meer dan voorbijgaande gewetensknagingen doen ondervinden. Impopulair is Van Woensel nooit geweest. Zijne jaarboekjes beleefden tweede drukken. Zelfs viel aan dat van 1800 de onderscheiding te beurt van door de Amsterdamsche politie op den index geplaatst en zoodoende als van hooger hand aan eene nog algemeener verbreiding geholpen te worden. Ook kwam hij door dien schijnbaren tegenspoed in de noodzakelijkheid om zijn waren naam aan het publiek bekend te maken. Amurath-Effendi, gelijk hij zich tot hiertoe genoemd had, bleek Pieter van Woensel te heeten, en voor den turkchen Hekim-Bachi kwam de vaderlandsche Doctor der Marine in de plaats. Doch hoewel zijne spotprentjes niet minder dan zijne schrijfwijze er op berekend waren om de aandacht te trekken van een uitgebreiden kring van lezers, de vier of vijf deeltjes der ‘Lantaarn’, anders belangwekkend ge-

noeg om door te gaan voor een meesterstuk, zweemden te veel naar eene verzameling dagbladartikelen om door een volgend geslacht, want ephemeriden hebben geene toekomst, op hun waren prijs te kunnen geschat worden. Aldus is Van Woensels talent tevens zijn ongeluk geweest. Had hij, in stede van zich te moeten versnipperen, in de gelegenheid verkeerd de stralen van zijn vernuft in een en hetzelfde brandpunt te vereenigen, hij zou naar verkiezing het aanzijn hebben kunnen geven aan een nederlandschen Tristram Shandy of aan een nederlandschen Gil Blas.

Voorliefde voor het zonderlinge, afkeer van den gebaanden weg, eene aangeboren neiging tot hct paradoxale, behoorden tot de kenmerken van zijnen geest. ‘In alles behaagt mij de afwisseling,’ zegt hij ergens. ‘Ik haat niets meer dan oudbakken kost. Laat anderen, zoo 't hun vermaakt, bewijzen dat het 's middags om twaalf ure dag is. 'k Zal hen niet stooten van hun stokpaardje. 't Mijne is 't singuliere. En waarlijk raakt men er misschien niet verder meê van de waarheid (heeft dit ook een klein snuifje van verwaandheid?) dan met te loopen over 't gebaande pad. In gevaar van ketterachtige waar aan de markt te brengen, wil ik liever van den gepriviligieerden weg afwijken, dan regtzinnig anderen en mij vervelen. Eene behagelijke nieuwe dwaling is mij welkomer dan eene verlepte waarheid.’ Een andere karaktertrek van Van Woensel is zijne ruwheid. Met noord-nederlandsch gemak zet hij zich heen over de voorschriften der betamelijkheid, noemt een aantal onfatsoenlijke dingen stoutweg bij hunnen naam, en is volgens zijne eigen schuldbelijdenis ‘een slof observateur der *bienséance*, zoo wat *ex cynicorum familia*.’ In den aanhef van een stukje over de nationale opvoeding, waarin veel verstandigs voorkomt, stuit men (mijne lezers kunnen er staat op maken dat ik het bij dit eene voorbeeld laten zal) op de volgende als echt-haarlemsch aangeboden anekdote: ‘Iedereen bemoeit zich met opvoeden, *à enseigner l'histoire, la géographie etc.* Ik ken een land, waarin lieden, die in hun vaderland in dit of geen ambacht brekebeenen waren en er de kost niet konden winnen, komen opdagen als *instituteurs, gouverneurs, intendats de l'éducation* van den grooten en kleinen adel. In dit mijn hoogwijs vaderland wordt een apteker, te veel aan den drank om goed een klisteer te zetten, catechiseermeester: even alsof 't moeijelijker was te vinden den ingang des endeld-ms, dan te vinden den ingang des eeuwigen levens!’ Ongetwijfeld loopt er onder dit zich vermeiden in hagchelijke toestanden een weinig gemaaktheid. Indien zij het ernstig wil,

kan ook de weelderigste verbeelding zichzelve leeren besnoeijen. Doch gelijk blijkt uit zijne beschrijving van het uiteinde van Prins Potemkin dankt Van Woensel somtijds aan zijne ongemanierdheid eene groote kracht, en zonder haar zou zijn talent als hekeldichter in proza niet half zoo merkwaardig geweest zijn: ‘Was de hoofdrol van Prins Potemkins leven privaat, zijn dood is publiek. Wij hebben in plaat afgebeeld 't sterven van Epaminondas, van den Chevalier Bayard, van den generaal Wolff. Zij stortten hun bloed voor 't vaderland. Even zoo hebben wij den dood van Prins Potemkins, die hem in eene der vlakten van 't Katharinaslawsche gouvernement overviel, in print afgebeeld. Ook stortte hij zijn bloed. Hij stierf aan den rooden loop.’ Wanneer het ruwe aldus dienstbaar gemaakt wordt aan het scherpen van een oordeel over een historisch persoon dien men gekend en veracht heeft, is de affektatie kunst geworden. Deze soort van gemeenheid is welsprekend. Doch men wane niet dat de Diogenes in Van Woensel slechts eene rol speelde. Zijne omzwervingen in den vreemde zoowel als zijne medische studien mogen er toe hebben bijgedragen om hem met het walgelijke in vele opzigten gemeenzaam te maken, de aanleg daartoe sluimerde in zijne natuur. Niet minder dan een geboren zonderling was hij een geboren medelid der cynische familie; en ook dan vervolgde hem de daemon van zijn geslacht, wanneer hij zich verbeeldde het natuurlijke en betamelijke voor te staan. Hetgeen ik daaromtrent mede te deelen heb uit zijne schriften teekent den mensch.

In eene onbekroond gebleven medische verhandeling van hem over de Kunst van Waarnemen, een arbeid zijner jeugd waarmede hij in 1771 naar een door de Hollandsche Maatschappij uitgeloofden eereprijs dong, komt ongeveer het einde, waar spraak is van hetgeen de waar te nemen voorwerpen begeerlijk maakt in de oogen van den anatoom, een paragraaf voor met het opschrift: ‘Acht te geven op het werktuig terwijl het leeft.’ Dit is evenwel slechts eene inleiding. De zaak waar het op aankomt wordt nader aangedrongen in de beide volgende paragrafen, waarvan de eerste, handelend over het ontleden van levende dieren, aldus luidt: ‘Menigmaal heeft de weetgierigheid der ontlederen hen de wreedheid doen over het hoofd zien, die er in gelegen is, om een onschuldig, onnoozel dier de grootste pijnen te doen uitstaan, de grootste folteringen te doen lijden, ten einde, onder 't opsnijden zijner deelen, derzelver gebruik te ontdekken. Hier vandaan hebben de honden den toenaam verkregen van

anatomicorum martyres. Inderdaad, deze handelwijze heeft verscheiden gewigtige ontdekkingen doen geboren worden. Wanneer men dit doet, is 't best dieren te nemen, die 't naast aan den mensch komen. Maar de dwaling is hier voor de hand, tenzij men zich altoos voorstelle, dat het geen mensch maar een ander voorwerp geweest is, dat men ontleedt.' Deze volgorde van denkbeelden is bijna potsierlijk door overmaat van naïveteit. De aanhef doet een woord van medelijden verwachten met het lot der geteisterde dieren. Dat uitzigt klimt nog wanneer er met name melding gemaakt wordt van het martelaarsgeslacht der honden. Doch eensklaps trekt de schrijver partij voor de beulen tegen hunne slagtoffers en wenscht de wetenschap geluk met de vermeerdering van hare langs dien bloedigen weg verkregen kennis. De aanbeveling, door hem aan deze felicitatie toegevoegd, is een raffinement der zelfde wreedheid waartegen zijn beter gevoel in zijne voorafspraak scheen op te komen. En als om de kroon op te zetten aan de hardvochtigheid, laat hij ten slotte doorschemeren dat men van die opgesneden houden en apen toch vooral niet meer moet verwachten dan de arme dieren in staat zijn te geven. De vierentwintigjarige verhandelaar, pas gepromoveerd en reeds een afgerigt dweeper in de kunst van waarnemen, legt hier de pen voor een oogenblik neder; en dat deze rust geene weelde is, blijkt uit het opschrift van den paragraaf die op de levende dieren aanstonds volgt: 'Het ontleden van levende menschen.' Wie zal, bid ik u, alvorens zich aan te gorden tot het verrigten van dezen arbeid, niet gaarne even ademhalen? 'Ondertusschen, terwijl de ontleders zoo gerust, zoo bedaard te werk gaan in 't ontleden van schuldelooze dieren, zouden zij het eene groote wreedheid meenen te zijn, 't zelfde omtrent levende menschen te werk te stellen. Alle wetten van menschelijkheid verzetten er zich tegen, zegt men. 't Is beter de gansche ontleedkunde als een vijandin van 't menschdom te verbannen, dan een mensch zoodanig te mishandelen. Fraaije redeneringen, meer liefderijk dan verstandig! Vooreerst vorder ik dat men mij toesta, dat de ontleding der ligchamen van levenden verre de beste weg is om tot de kennis van hunne huishouding te komen, zoo maar deze weg geoorloofd was. Ten tweede eisch ik dat men met mij overeen kome, dat vele dier kunstbewerkingen minder pijnlijk zijn, of ten minste gemaakt kunnen worden, dan de straffen zijn, die misdadigers ondergaan. Immers is er in de *materies medica* eene klasse van geneesmiddelen, *anodyna* gehee-

ten. Dit toegestaan zijnde, redeneer ik aldus: de doodstraf is in de maatschappij noodig of niet; is zij niet noodig, dan moet zij afgeschaft worden; en zelfs al was zij noodig, het is de zaak der ontlederen niet, hierover te oordeelen; 't is de post der regteren, dit te beslissen. Maar is zij noodig, en is de pijn der ontleding niet wreeder dan die der andere straffen, zoo is het ontleden van levende menschen geoorloofd. Is de pijn der ontleding feller, en sleept zij niet altoos den dood na zich, zoo zou men den zoodanigen dit meer geleden leed door het behouden van hun leven kunnen vergoeden. Wat is een misdadiger? Iemand, die door het schenden der openbare veiligheid de gansche maatschappij beleedigd heeft. Wat is nu redelijker, den zoodanigen eene pijn te doen lijden waaruit niemand regtstreeks nut trekt, dan dat hij ten voordeele dier gansche maatschappij lijde? dan dat een leven, 't geen toch volgens de wet moet afgesneden worden, besteed worde om de schade, het leed te vergoeden, 't geen hij aan anderen heeft toegebragt? Dit gevoelen is niet nieuw. Erasistratus en Herophilus zijn 't zelve reeds toegedaan geweest.'

Men behoeft geen anatoom van professie te wezen om over dezen paragraaf een oordeel te mogen uitspreken. Van eene andere bladzijde uit Van Woensels geschriften, in de tweede plaats door mij bedoeld, geldt hetzelfde. Ware ik krijgskundige van beroep, of bezat ik eenige bedrevenheid in de kennis van het oorlogsregt, misschien zou ik in dat geval menige bedenking hebben in te brengen tegen het volgend fragment uit zijne 'Reis-Aanteekeningen'. Doch nu hct mij uitsluitend te doen is om de schildering van een karakter, meen ik te kunnen volstaan met de mededeeling van des schrijvers eigen woorden. Het eerste deel dier reis-aanteekeningen, in 1790 in het licht verschenen, wordt voor meer dan de helft ingenomen door eene beschouwing over den toenmaligen toestand van Turkije. Daarbij komen ook de militaire krachten dier mogendheid en meer in het bijzonder de verdedigbaarheid van Konstantinopel ter spraak. De schrijver oppert de vraag, welke maatregelen het turksche gouvernement zou kunnen nemen om zijne onafhankelijkheid te bewaren, met name tegen de toen ter tijd meer en meer dreigende overmagt van Rusland; en het is te dezer gelegenheid dat hij zich over een door hem uitgedacht middel tot zelfverdediging, hetwelk hij den Turken aan de hand doet, aldus uitlaat:

'Er ligt mij nog iets op 't hart, maar ik durf er niet meê

uitkomen, schoon ik anders nog al iets durve. Maar er zijn dingen, die tegen de aangenomen denkwijze zoo ijselijk aanloopen, die men als zoo verderfelijk zal aanmerken, zoo gevaarlijk om ze aan den neus van 't publiek te hangen, dat ik haast niet weet of ik.... 'k zal er eens een advokaat en een dominé over spreken.

Men ondermijnt een stuk gronds, en laat een duizend menschen of vier in de lucht springen. Men maskeert eene batterij, met schroot geladen, en veegt ettelijke duizend menschen uit de wereld, alsof ze geen geld van bakeren gekost hadden. Men schiet met brandstoffen eene vloot in den brand, en geeft den H. Laurentius eenige duizenden confraters. Dit alles is geoorloofd, eerlijk, braaf, glorieus!

Zoo is 't dan gepermitteerd in den oorlog zijnen vijand alle mogelijke kwaad te doen, zonder eenige de allergeringste *égards* te hebben voor de menschheid? Is 't? Bedenk u wel!... Ja. Nu, dan zoo heb ik nog een pijl op mijn koker, waarmede de Turken de vliegen beter van zich zouden kunnen afhouden dan met al hun gewapende manschap; een pijl tegen welken hunne vijanden geen schild hebben.

Waar zal dat op uitkomen? *Parturiunt montes*, denkt wel iemand. Vriend! 't zal geen muisje zijn, daar verbeur ik mijn regter knevel onder. Hoor maar wel toe; en zoo ik te met wat duister was, spreek er eens met uw doctor over.

De pijl, dien ik beoog, is de pest. Deze ziekte heeft eene zaadstof; men kan haar voortplanten als knollen en aardappelen. Breng deze zaadstof onder de aanraking van een gezond mensch, en binnen kort zal hij van de pest worden aangegrepen. De etter der pestbuilen is aan deze zaadstof het rijkst. Doch ook alles wat door een aan de pest zieken of gestorvene aangeraakt is, of doordrongen is van zijn zweet, kan deze ziekte voortplanten. Wol enz., in zijne vochten geweekt, kan dit heillooze smet lang behouden; en zeker des te langer naarmate men er zorgvuldiger de lucht afhoudt.

Zoodra nu Rusland, Oostenrijk, of wie 't ook zijn mag, mienen maakte den Sultan vijandig aan te grijpen, zou hij de volgende taal kunnen voeren: Aan alles, wat leeft en gevoelt, gaf de natuur middelen tot zelfbehoud. Gij hebt de krijgstucht, wij de personele bravoure. Maar deze is onbestand tegen uwe krijgskunde, die ons nationaal karakter, of de aard van onzen regeringsvorm van ons afwijst, die uwe veroverzieke woelagtigheid ook nimmer onder ons zal laten wortelen. Zoo moeten wij of ons gedweelijk onderwerpen aan de vernieling, of listig nieuwe wapens tegen u uitvinden. Deze zijn

de pest. Zijt gewaarschuwd! Te vergeefs zult gij uwe Staten omringen met cordons. Hoe weinig zullen zij u baten, daar de verwoesting u van tien onverwachte zijden zal worden aangebragt! Te vergeefs zult gij haren voortgang door lazareths zoeken te stoppen. Voor dat uwe artsen half zullen hebben uitgemaakt, of deze vernieling 't uitwerksel der pest dan wel eener kwaadaardige rotkoorts is, zal zij, aan honderd onderscheiden oorden tevens uitbarstende, uwe kloekheid verschalkende, niet dan uit gebrek aan slagtoffers onder u ophouden te woeden. Kiest dus, of aan uw nabuur, die u niet deert en die zeker u niet zoekt te ontrusten, te laten 't genot des vredes, of, zoo gij dien stoort, maakt staat uwe woningen in installen, uwe landen verwandeld te zien in kerkhoven; en gedenkt, dat de tallooze duizenden van lijken die ze zullen bezaaijen, door uw vijandelijken aanval te uwer verantwoording zullen liggen!

Zoudt gij ook denken, lezer, dat eene vijandelijkheid in den zin hebbende mogendheid zich nog eens achter de ooren zou krabben, eer ze 't zwaard uit de schee trok?

Heeft nu in Frankrijk de Nationale Vergadering hare erkentenis voor de leer van de onvervreemdbaarheid des regts van het volk op 't oppergezag, den Geneefschen wijsgeer betoond door hem een standbeeld toe te denken (waardoor deze Vergadering zeker hare tijdrekenkundige kennis der menschelijke opinien bijzonder heeft aan den dag gelegd, daar deze zelfde leer denkelijk wel honderd vijftig jaren reeds gepredikt werd, voordat de schrijver van 't *Contrat Social* nog in de broek gestoken was), op wat belooning moet ik dan niet hopen van de regtvaardigheid des Divans, zoodra het bovengemeld middel tot behoud van den turkschen Staat, waarvan mij de uitvinding en openbaring geheel alleen toekomt, tot hare ooren gekomen zal zijn! Waren de beelden niet verboden door de godsdienst der Muzelmannen, mogt ik wel op tien standbeelden, zoo te paard als te voet staat maken. Hoe grootsch zou ik er niet op zijn, mij in zoo goed gezelschap te bevinden!'

Al moest ik daardoor aan Van Woensels reputatie een onherstelbaren slag toebrengen, ik ontken ten stelligste dat deze aanhalingen getrokken zijn uit de zwakke partijen van zijne geschriften. Ook kan ik niet toegeven, de maat van zijn talent in aanmerking genomen, dat hij hier door mijne schuld onvoordeelig uitkomt. Zijne uitwijding over het verspreiden der pest als middel tot zelfbehoud beslaat in het geheel achttien bladzijden. Het door mij medegedeelde

tweetal behelst den tekst; al het andere zijn aanteekeningen. Met citaten uit Grotius en Puffendorf, uit Cicero en Lucretius, uit schrijvers over pest en quarantaine, wordt in die noten het vraagstuk der besmetting met voorbedachten rade van alle zijden toegelicht. Er is in die subsidiaire casuïstische verhandeling, indien men wil, iets komieks van de goede soort. Zoo veel ernst en zoo vele deftige aanhalingen tot verdediging van eene zoo gewaagde stelling vormen in zekeren zin een aangenaam geheel. Doch tevens is er in dien uitvoerigen kommentaar iets zwaarmoedigs, iets slepends, iets waardoor ons geduld (dat mijner lezers heb ik om die reden gespaard) ten laatste aamechtig nederzijgt. Ook elders, tot in zijne 'Lantaarn' toe, is Van Woensel met dit gebrek behebt. Om een jongejufvrouwenwoord te gebruiken, zijn humor maakt u bijwijlen 'tureluursch.' Zelfs onder het schrijven der eenvoudigste voor- of narede kan hij geen weerstand bieden aan den lust om zonderling te schijnen. Eenvoudig is hij, in zoo ver hij zich nooit en nergens aan gezwollenheid van stijl bezondigt. Zijne taal is die des gemeenen levens. Aan zijne beeldspraak herkent men eens opmerkers aangeboren zin voor de werkelijkheid. Al wordt zijn vocabulair hier en ginds door een germanisme ontsierd, hij bezit echt nederlandsch taalgevoel. Zijne woordspelingen zijn in den regel op nationalen bodem gewonnen en geboren. Zijne kwinkslagen, die voor het overige in het minst niet aan den vermaarden slag der nachtegalen herinneren, hebben een oudvaderlandschen bijsmaak en behouden een onvervalscht bataafschen nagalm. Doch al vervalt men niet tot grootspraak, men kan aan de eenvoudigheid daarom wel ontrouw worden. Ook de gezochtheid, hoe eenvoudig zij gekleed ga, zondigt tegen haar model. Een auteur kan zich trachten te verontschuldigen met te zeggen dat hetgeen anderen zijne affektatie noemen bij hem natuur is; doch deze uitlegging kan den toets niet doorstaan. Alleen deugdelijke naturen hebben het regt zich te geven gelijk zij zijn; wie daarentegen van nature niet natuurlijk is, moet het door de kunst trachten te worden.

Van Woensel, opdat ik voortga hem te schetsen, was een kind der 18de eeuw. Het moge *la faute à Voltaire* of *la faute à Rousseau* geweest zijn, de anti-kerkelijke zin straalt overal bij hem door. Wel is waar spreekt hij met groote ingenomenheid van den hervormingstijd; doch zijn lof der reformatie, die in den grond der zaak eene hulde aan de renaissance is, doet meer aan een naneef van Mon-

taigne dan aan een kleinzoon van Luther denken. Hij is hetgeen men in onze dagen noemen zou een volslagen latitudinarist. ‘De wet verbiedt een burger te beschikken over een anders goed: en zij zou den priester vrijheid geven om te beschikken over mijne gedachten? Hoort mij mijne ziel dan minder toe dan mijne beurs, mijne kleederen of mijn erfdeel? Waarom niet liever ons leven hier op de wereld betracht als een gastmaal! en even als niemand zijn buurman aan tafel zuur aanziet omdat hij saus- en geen watervisch eet, even zoo behoorde men elkander niet onvriendelijk aan te zien om eenig verschil in godsdienstige meeningen. En geloof mij, even onverschillig het voor het gestel eens gezonden mans is, of hij sausdan watervisch ete, even zoo onverschillig is het voor zijne ziel, of bij voorbeeld Calvinus, Lutherus, Arminius of Menno Simons hem de deur des hemels opene, en of hij er misschien zonder eenigen portier insluipe. En wie u wat anders vertellen, hebben er hunne inzigten bij.’ Elders heet het, ter plaatse waar in het voorbijgaan eene onzachte aanmerking gemaakt wordt op Ockerse's toen pas in het licht verschenen Ontwerp tot eene algemeene Characterkunde (destijds was Ockerse nog predikant): ‘Om de wereld wel te waarderen, is 't niet best een theologische bril op te hebben. Misschien zou een tooneelspeler ons de karakters der menschen juister kunnen afbeelden dan een christen-leeraar.’ Op deze leeraars in het gemeen, en op enkelen hunner in het bijzonder, heeft Van Woensel vrij wat aan te merken. ‘Voor eenige jaren werd de zaak der gelukzaligheid of verdoemenis van Socrates bepleit. Zeker bedienaar des H. Woords, weinig gefamiliariseerd met tegenspraak, had zich bij die gelegenheid in 't vertrouwen van eenige zwakke en bijgeloovige Regenten of van hunne egâs zoo ver weten in te dringen, dat op derzelver gezag de vrijheid van drukpers op 't punt stond van gekluisterd te worden; met andere woorden, dat men ons verstand onder curatele wilde stellen. Nu vraag ik, zou die ijveraar niet beter gedaan hebben met de luiden van zijn eigen stand, wier wangedrag schreeuwt, aan den leiband te leggen? Hoe lang zullen deze, vast alle dagen in de week, door hunne leeringen (*si diis placet*) 't nationaal verstand vervalschen? Waar is 't wel, dat de kerken reeds niet veel meer dan door de lagere klasse der burgerijen bezocht worden; maar mag ook deze geene gezonde predikaatsie voorgedischt worden? - De kerkelijke heeren kermen bitter over 't gebrek aan klandisie, zij zouden ons onze absentie wel voor eene

doodzonde willen toerekenen. Weten zij dan niet, of houden zij zich zoo, dat onze tijdsomstandigheden geheel verschillen van die der H. Apostelen, wier aanbevelingen tot 't bijwonen der kerkelijke en herderlijke vergaderingen, en van de openbare godsdienst, waar, wijs, vroom en heilig zijn, toen 't mondelijk onderwijs de eenige weg tot stichting was? maar dat sedert de uitvinding der drukkunst een vroom huisvader, die jaarlijks een paar dukaten tot aankoop van paarlen, van pronkstukken van leerredenen uitlegt, hiermede zijn gezin meer nut, leering en stichting bezorgen kan, dan met het naloopen van een heir ordinaire preêkers? Mij dunkt, dat 't nog zelfs geen *granum salis* ('t geen niet veel is) vordert, om te tasten dat 't geen oudtijds nuttig en noodig was, nu overtollig en misschien schadelijk wezen zou. - Daar 't publiek onderwijs, 't geen 't beste deel der nationale opvoeding kon zijn, door deugd en braafheid onder de menschen aan te kweeken, een artikel van de alleruiterste importantie is, behoorde men, dunkt mij onder verbetering, de vrienden geestelijken met 't menschelijke verstand niet langer naar hun welgevallen te laten omspringen. Is 't mogelijk iets van meer belang uit te denken, dan hen te verbieden hunne predikaatsiën, die nu altoos *qualitate* en *quantitate* pecceren, uit te bazuinen, tenzij gelouterd in de smeltkroes eener gezonde censuur? De vaderlijke zorg onzer Regenten voor de gezondheid der goede ingezetenen heeft in de meeste steden aangesteld keurmeesters, die schadelijke eetwaren van de markten en bedorven artzenijen uit de apteken weren. Daar nu de predikaatsiën niets anders zijn dan geestelijke spijzen, geestelijke artsenijen, verdienen zij niet even veel de inspectie der Overigheid? Of is de menschelijke geest dezelve min waardig dan 't ligchaam?'

Ik kan niet gelooven dat Van Woensel deze onhollandsche gevoelens opgedaan heeft in Nederland zelf. Voor het minst is het niet hier te lande dat hij geleerd heeft zich over kerkelijke aangelegenheden op dezen toon in het openbaar uit te laten. Bedrieg ik mij niet, dan was het aan zijn persoonlijken omgang met de onder turksche heerschappij levende Grieken, en daarbij aan zijne kennismaking met het hoofdwerk van Gibbon, dat hij dien blik op de christelijke godsdienst dankte, waarmede menigeen aarzelen zal hem geluk te wenschen. De laatstgemelde invloed, wiens werkelijklijkheid door hem zelf erkend wordt, zou zonder de hulp van den eersten ongetwijfeld minder krachtig gewerkt hebben. Doch ook in

zich zelf moest die invloed, voor een geest als den zijnen, overweldigend genoeg zijn. Bij het melding maken van de onkerkelijke en tegen het overgeleverd christendom aangekante rigting der 18de eeuw pleegt men onder ons bij voorkeur aan Frankrijk en aan de fransche Encyclopedisten te denken; en voor zoo ver de toenmalige wijsbegeerte, althans hier te lande, hoofdzakelijk door fransche schrijvers gepopulariseerd is geworden, laat zich deze onwillekeurige beweging van het geheugen der nakomelingschap zoowel regtvaardigen als verklaren. Doch niet slechts is Frankrijks deïsme in den grond der zaak enkel eene navolging geweest van Engelands voorbeeld, maar ook heeft Engeland, voor het minst in den persoon van Gibbon, eene verweg geduchter oppositie tegen de heerschende meeningen gevoerd dan Frankrijk. Gibbon dunkt mij de eenige schrijver van dien tijd die gezegd worden kan het wit in waarheid getroffen te hebben. Al de anderen, of het moest zijn met uitzondering van Montesquieu, hebben gedeclameerd, zijn rhetoren geweest, hebben voor de filosofische kerkleer eene filosofie op hunne eigen hand in de plaats gesteld, dogmatiek om dogmatiek. Alleen Gibbon heeft begrepen dat en hoe men den historischen weg bewandelen moest. Van daar dat zijn werk, hoewel een vernietigingswerk, en ofschoon elke bladzijde den omgekeerden apologeet verraadt, eene blijvende waarde bezit en ook thans nog op den weetgierigen lezer een diepen indruk maakt. In de 18de eeuw zelve moet Gibbon voor eene bepaalde klasse van personen volstrekt onwederstaanbaar geweest zijn. Menigeen, die zich krachtig genoeg voelde om aan de filosofen weerstand te bieden, zal genoodzaakt zijn geworden om voor den geschiedschrijver te zwichten. Ik neem aan dat ook Van Woensel tot de zoodanigen behoord heeft, en dat zijne turksche reis heeft aangevuld hetgeen door Gibbon bij hem onvoltooid gelaten was.

‘Iets’, zoo zegt onze hollandsche vrijdenker in zijn hoofdstuk over de verbastering der Grieken, ‘iets voorzeker waarin de moderne Grieken volstrekt niet overeenkomen met hunne voorvaderen, is de opgeklaardheid van verstand. Was deze verandering, vraagt wel iemand, ook 't gewrocht eener staatsomwenteling, zoo geschikt om een volk, door 't verlies zijner vrijheid, te degraderen en het allen lust tot de beoefening zijner verstandelijke vermogens te ontnemen? Dan, dit is 't geval niet met de Grieken. Zwakheid van geest, onkunde en dweepachtig bijgeloof is hun erfdeel, hun nagelaten door eene domme, superstitieuse en heerschzuchtige geestelijk-

heid, de zuivere oorzaak dezer eclips. 't Is nog ligter, schoon in zich zelf moeijelijk, na te gaan den trapswijzen voortgang van onzen geest in de geleerde loopbaan, dan 't is te begrijpen hoe eene natie, welke de opklaring des verstands tot een zoo hoogen trap gebragt had, wederom tot zulke laagte, zulke beneveling kan wegzinken. Deze onteerende revolutie is ongelooflijk kort ('t komt hier op geen paar minuten aan) op de verbreiding eener nieuwe leer in de wereld gekomen. Deze leer is (alle christen-leeraars zeggen 't; en velen zouden er een eed op doen) van een Goddelijken oorsprong. Wie, vragen zij, zou heiligschendig er aan durven twijfelen? Maar hare tolken - ik hoop, dat de lezer eenige toegevendheid zal gebruiken, en mij ten goede houden dat ik hem hier een oogenblik verdrietig valle met te herhalen iets 't geen men misschien in honderd zeer regtzinnige godgeleerde werken vinden kan - hare tolken, die ze kwalijk begrepen, ze verbasterd, ze verdorven hebben door allerlei onkruid, zijn de onbetwistbare werktuigen van deze geestelijlijke versterving of *gangraena* onzer vermogens, door zoo vele eeuwen tot aan de Hervorming, en denkelijk ook voor een gedeelte des vals van twee zeer groote Rijken geweest. En hoe kon 't anders zijn? Zoodra de menschen, door hoop en vreeze verleid, toelieten dat die klasse onder hen, welke listigheids genoeg hadden hen met deze driften te bezielen, zoo veel gezags over hen namen om hun 't gebruik hunner rede af te staan en zich als blinden te laten bestieren, zoo kon 't niet missen of deze aanvoerders moesten zich op allerlei aard tegen 't schitteren en 't verbreiden des redelichts verzetten en ons tot de klasse van min dan sprekende apen degraderen. Zonder van 't heilrijke, van de zaligmakende kracht der christelijke leer een stip te willen afdoen, zal ik bij mijnen christelijken lezer toch in geene ongenade vervallen, zoo ik, als historieschrijver der menschelijke meeningen, zonder aanmerking van land of stand, zouder kiezen van partij of 't doen van uitspraak - iets waartoe wij, was 't ook bevoegd, ons ongehouden rekenen, want *qui requirunt quid quaque de re ipsi sentiamus, id curiosius faciunt quam necesse est* - daadzaken historice verhalende, mij veroorloof op te merken, dat gelijktijdig met de verkondiging der leere van Jezus Christus, of beter die zijner suppoosten, eene ons te voren (den Joden misschien uitgezonderd) onbekende menschenhaat om godsdienstige meeningen, zich, zoo niet over den aardbodem, ten minste over 't aanzienlijkste deel van denzelven, heeft beginnen te verspreiden; dat 't

toen eene eer geworden is in de schandelijkste domheid, in 't slijk van bijgeloof weg te zinken; dat 't verloochenen zijner natuur, eene van hare eerste bestemmingen te niet te doen, gehouden is geworden aan deze zelfde natuur eene nieuwe waardigheid bij te zetten. Schoon voor de opkomst van deze nieuwe leer de opiniën der onder 't veelgodendom levende heidenen zoo menigvuldig mogten zijn als de menschen, men vindt nogtans geene of zeer geringe sporen dat dit verschil van denkwijze de zaden van menschenliefde, van medededoogen en goedwilligheid, die de Schepper in ons hart gelegd had, verstikte. “De verschillende godsdiensten aangenomen in de romeinsche wereld,” zegt Gibbon, “werden aangemerkt door 't volk als alle gelijkelijk echt (*hoe is dit mogelijk?*); door de philosophen als alle gelijkelijk valsch (*dit begrijp ik*), en door de overheden als alle gelijkelijk nuttig. Alzoo bragt de verdraagzaamheid niet alleen onderlinge toegenegenheid, maar zelfs godsdienstige eendragt voort. 't Bijgeloof des volks werd niet verbitterd door eenig inmengsel van theologischen wrok; noch was 't gebonden aan de ketens van eenig speculatief stelsel. De vrome veelgodendienaar, schoon van harte verknocht aan zijne nationale godsdienst-plegtigheden, duldde met een ingewikkeld geloof alle de onderscheiden godsdiensten der aarde.” Deze gulde eeuw van broederliefde, verdraagzaamheid en eendragt heeft met de prediking der christelijke Openbaring (zeker door de averegtsheid harer uitleggers) opgehouden onder de menschen; onder welke het nu allengs eene mode werd, elkander uithoofde van verschil in godsdienstige begrippen te kwellen, te vervolgen en te vernielen (eene mode die 33,095,890 zielen, zoo groot als klein, aan ons geslacht gekost heeft); *item* den een den ander beurtelings de deur des Hemels voor den neus toe te sluiten.’

De betrekkelijke waarde van deze meeningen is bekend. In den tegenwoordigen tijd zal de hier gegeven verklaring van de felheid der godsdienstige partijschappen niemand voldoen. De uitspattingen van het fanatisme toe te schrijven aan eene soort van mode is eene al te wufte hypothese. Dat Van Woensel niettemin tot die onderstelling zijne toevlugt genomen heeft is een bewijs te meer dat men regt heeft hem in den geest der 18de eeuw een vrijdenker te noemen. Zijn voorstel om de predikatien der christen-leeraars voortaan te onderwerpen aan eene van regeringswege uitteoefenen censuur; zijn beweren dat de kerken alleen nog bezocht worden door den minderen man; zijn voorgeven dat de meer beschaafden sedert de uitvinding

der boekdrukkunst met minder kans van verlies leerredenen kunnen lezen dan aanhooren; de zorgvuldigheid waarmede hij zijne eigen meening over het al dan niet haatdragend karakter des christendoms verbergt achter eenige voorzigtige woorden van Cicero, ergens door hemzelf ‘een knoopendraaijer’ genoemd - al deze bogten waarin hij zich wringt, deze half in ernst en half schertsend door hem aan de hand gedane maatregelen, verraden dat werkelijk volgens hem ‘'t geen oudtijds nuttig en noodig was, nu overtollig en misschien schadelijk wezen zou.’ Aan den eenen kant was Van Woensel, in weerwil van zijne aangeboren overhelling tot zwaarmoedigheid, een gewoon verschijnsel bij eene zekere klasse van satirieke naturen, geen pessimist. Hij geloofde niet aan de toenemende verbastering der vaderlandsche zeden, en wanneer men in zijne tegenwoordigheid op het ontaard karakter der nederlandsche regenten wees, antwoordde hij met eene aanhaling uit de papieren van den franschen gezant d'Estrades: ‘Wat Holland aangaat, er zijn tegenwoordig driehonderd afgevaardigden van de Steden, alle om te koopen; ik ken slechts vier personen die eene uitzondering maken op dezen regel.’ Doch evenmin als aan den achteruitgang van het menschdom geloofde hij aan den weldadigen invloed der godsdienst op de maatschappij. ‘In den zevenjarigen oorlog wilde iemand de nederlaag der wapenen van Lodewijk XV aan de ongodsdienstigheid der fransche officieren wijten; waarop een ander vroeg, of de koning van Pruissen zoo vlijtig naar de mis ging? Zoo bloeit en vaart Engeland thans zoo goed, omdat de Engelschen zoo godsdienstig zijn? Ja wel! Even alsof 't niet wereldkundig was, dat men aldaar 't geen men christenen noemt, onder de lieden van fatsoen met lantaarns kan loopen zoeken en er weinigen vinden. Toen in den voorlaatsten oorlog de engelsche zeemagt die der Franschen en Spanjaarden vergruisde, was aan 't hoofd dier zeemagt een minister gesteld, zoo godsdienstig, dat hij een aap hield, gekleed in priesterlijk gewaad, dien hij tot openbare bespotting van de godsdienst liet ageren, ik durf niet zeggen hoe! Indien ergens de godsdienst ontheiligd wordt, is 't aan boord van een engelsch oorlogschip; maar dit belet hen niet hunne vijanden braaf 't jak uit te vegen.’ In onze dagen zullen de vrienden en vereerders der godsdienst al deze feiten gaarne laten gelden. Zij zullen er in hunne overtuiging niet door geschokt worden. De roeping der godsdienst is volgens hen eene andere als om dappere matrozen of geschikte ministers van marine te vormen. Doch onze tijd

is een tijd van godsdienstige reaktie. De 18de eeuw was zulks niet. Zij was integendeel de geboortetijd dier groote breuk met het openbaringsbegrip, die sedert telkens wijder geworden is en die aanvankelijk noodwendig schaden moest aan het regt verstand der godsdienst zelve. Door een onbestemd doch daarom nog niet ontrouw voorgevoel gedreven, verhieven zich de nadenkenden onder de zonen dier eeuw tegen eene opvatting van de geschiedenis des menschdoms die elke zelfstandige ontwikkeling, buiten de godsdienst om, tot eene daad van opstand tegen den Schepper maakte. Godsdienst, christendom, openbaring, werden door hen aangemerkt als woorden van eene beteekenis. Onwillekeurig ontaardde de strijd tegen de laatste in een aanval op de beide eersten. Wat er van de openbaring zelve zij, is geene kwestie van historischen aard; daarentegen is het een feit dat de christenwereld, te oordeelen naar de voortschrijdende meerderheid in haren boezem, sedert honderd jaren gebroken heeft met haar openbarings-geloof. Indien de dusgenaamde geest der eeuw eene werkelijkheid is, moet het eigenaardige van zijn wezen in dit ongeloof gezocht worden. Van daar dat men in de werken van alle schrijvers der 18de eeuw, voor zoo ver zij behoorden tot de kinderen van hunnen tijd, overal dezelfde negatie aantreft. Gaat men uit van de onderstelling dat elk ongeloof een zedelijke wanklank of misstand is, en dat inzonderheid het christelijk openbarings-geloof in onze zamenleving een onmisbaar bestanddeel van den waren zielenadel uitmaakt, dan is het oordeel over een man als Van Woensel spoedig geveld. Doch ik voor mij stem met dat vonnis niet in. Wel zou ik aan Van Woensel wenschen te verwijten dat hij in zijn verzet tegen hetgeen hij het christendom noemde met zijne bezwaren niet ruiterlijker voor den dag gekomen is. De polemiek van hem en zijne geestverwanten wordt somtijds gekenmerkt door iets gluiperigs, iets katachtigs, waarvoor men bezwaarlijk sympathie gevoelen kan. Zijn ongeloof zelf daarentegen moge hij wat mij aangaat behouden. Het wordt in den tegenwoordigen tijd door een te groot aantal goede christenen als de ware orthodoxie gepredikt, dan dat men het hém thans billijkerwijze zou mogen aanrekenen als een vergrijp.

Het laatste hoofdstuk van het tweede en laatste deel van Van Woensels Reis-Aanteekeningen is gewijd aan eene studie over dien zelfden Prins Potemkin, wiens naam in dit opstel reeds eenmaal door mij genoemd werd. Van Woensel vertoefde een tweetal jaren of langer

in de Krim, tijdens de vermaarde gunsteling van Katharina II aldaar het stedehouderschap uitoefende. Hij was ooggetuige van het met de Keizerin gedreven spel, toen deze op hare reis door het veroverde Taurie door haren minnaar onthaald werd op een vergezigt van geschilderde dorpen en van gevels zonder huizen er achter. Buiten betrekking zijnde, en als bijzonder persoon zijne dagen slijtend ten huize van een vriend, had hij van Polemkins grillen persoonlijk niets te lijden. Des te nadrukkelijker was dit het geval met sommigen zijner bekenden, voor een deel te Petersburg woonachtig; en het is met behulp van hunne aanteekeningen en verhalen geweest dat hij zijne karakterschets van Katharina's vertrouwdsten kamerling ontworpen heeft. Dit fragment doet ons de letterkundige gaven van Van Woensel van eene nieuwe zijde kennen, terwijl het in den aanhef gebruikte beeld, na de in de laatst voorgaande bladzijden door mij aangestipte bijzonderheden, tevens reeds bijna tot onze oude vrienden behoort en ons herinnert dat Prins Potemkin niet de eenige klasse van lieden vertegenwoordigde waaraan de schrijver zelden anders als met eene huivering denken kon:

‘Dat aan een predikant, wien 't domme gemeen, gewoon wel eens eene partij zotternijen, gevloeid uit een eerwaarden mond, als godspraken op te slorpen, bedorven heeft, 't hoofd van verwaandheid draaije; dat hij nimmer iemand de eerste groet, of 't moest (voor dezen) een burgemeester zijn, verdient verschooning; en dat een favoriet een weinig insolentie aanneemt, moet worden toegegeven. Ook heeft de burgerij van St. Petersburg er geduld mede. Maar wanneer hij, alle decorum aan eene zijde zettende, zich alleen iets, de rest een niets rekent, waaraan hij niets verschuldigd is; alle maatschappelijke overeenkomst met de voeten treedt; reeds in den ochtendstond zijner verheffing de voornaamsten van den lande, waarvan eenige hem voor de publieke zaak moeten spreken, een half dozijn uren, en te vergeefs, laat wachten; in 't midden hunner zich *sans façon* de haren laat uitkammen; iedereen aanziet, niemand toespreekt, met den voet zit te trappelen of een deuntje te fluiten; zich op deze of dergelijke manier dagen, weken, ja jaren laat achterna loopen - alsdan mag men zich belgen. Wanneer hij in 't midden van den oorlog, ofschoon de veldtogt reeds geopend is, de kommandanten van legers, korpsen of vloten laat zuchten om hunne instructiën, terwijl hij, ten aanzien van al de

bewoners zijner lugubre antichambre, de weinige werkzaamheid van zijnen geest verspilt met 't uitzoeken van stalen voor eene livrei, met 't opschikken van een bijbel, met 't uitspreiden zijner diamanten; wanneer hij, midden in den oorlog, militairen van verdienste moedeloos maakt en van 't leger verjaagt; wanneer hij zich zoo ver vergeet van een ambassadeur-extraordinair en plenipotentiair der eerste mogendheid van Europa, belast met zaken van de allerhoogste aangelegenheid, als een kind achter zich te laten naloopen, en hem in 't aanschouwen van honderden het verzochte papier, zonder hem aan te zien, eindelijk over den schouder toereikt; wanneer door zijne zorgeloosheid en besluiteloosheid men 't beleg eener vesting, te laat begonnen, met achterlating van eene kostbare artillerie zou hebben moeten opbreken, tenzij de hopeloosheid en schaamte zijner luitenants hem gedwongen had hem tot 't loopen van storm te doen toestemmen en een zondvloed van menschenbloed te vergieten; wanneer hij, in plaats van den soldaat door zijn voorbeeld te bemoedigen, terwijl hij in gevaar van zijn leven voor hem laurieren plukkende storm loopt, zich op een afstand houdt en aldaar weent, een crucifix kust en met zijne tranen bedauwelt; waneer hij den zeeofficier beveelt een linieschip te bemannen met een bataillon grenadiers, en daarmede, zelfs zonder roergangers, 'k laat staan onderofficieren, zoo toegerust binnen acht dagen zee te kiezen; wannneer hij honderden, die hij gelukkig mogt maken, zoo hij alleen van zich verkrijgen kon de pen op te vatten en te teekenen, jaren laat zuchten en versmachten - alsdan laat hij overal den bedorven favoriet, den slechten oorlogsminister, den slechten staatsman, den slechten krijgsman, den slechten admiraal en den slechten mensch zien. Wederom, wanneer hij in 't midden van zijne bevolkte antichambre, omringd van zijne gunstelingen, zich neêrzet; zich van zijnen Popowa, zijn factotum, zijne écrins laat brengen; zijne juweelen op een zwart fluweel uitspreidt, ze bekijkt, en nu, zijn oog op zijne afgodendienaars rondslaande, iedereen hoop geeft onder de begunstigden te zijn, hen een half uur in eene doodstille opgetogenheid houdt, en daarna den heelen bras laat inpakken zonder iemand een hemdsknoopje te schenken; wanneer hij, een oog van liefde op eene dame hebbende laten vallen, ze van 't hoofd tot aan den navel met diamanten behangt, ze daarmede een avond laat pronken, en ze daarna haar wederom afneemt; wanneer hij zich voor 't publiek vertoont in eene attitude waarin menig man verlegen mogt zijn zich van zijne ega te

laten zien, tenzij de kaars, op 't punt van uitgaan, in de pijp brandt, tenzij de gordijnen digt toegetrokken waren, of hij reeds vijftig jaren met haar gehuwd was geweest - dan zoo mag men twijfelen aan zijne milddadigheid, edelmoedigheid, ingetogenheid. Ziedaar den buitensten omtrek van den man dien gij wenscht te kennen.'

Gelijk van zelf spreekt heeft Van Woensel, onder het schrijven dezer bladzijden, minder dan ooit weerstand kunnen bieden aan den lust tot het maken van aanteekeningen. Ook ditmaal wederom, en tot zijne regtvaardiging zij gezegd dat de stroom zijner aanklagten in dit geval het bijbrengen van sommige feiten noodzakelijk maakte, rust de korte kolom van zijnen tekst op een breeden sokkel van noten. Daar leest men, met bijvoeging van de vraag 'of een oostindievaarder zoo leven zou met eene jufvrouw van 't Fransche Pad', dat het voorval der eerst geschonken en toen weder afgenomen diamanten werkelijk overkomen is aan de Gravin S.; dat het Petersburgsche publiek getuige geweest is hoe de ambassadeur, graaf C., op eene maskerade Prins Potemkin achterna liep om het verlangde papier; dat de Prins, wanneer hij 't van zijne luiheid kon verwerven, in staat was allerminzaamst en allerwelsprekendst te zijn, maar dat dit een witte raaf was; dat indien al de verzoekschriften, aan Prins Potemkin gepresenteerd, aaneengelijmd waren geworden, men er ongetwijfeld een stolp voor het raadhuis van Amsterdam van zou hebben kunnen maken, terwijl, indien men alleen de gefiatteerde had willen bezigen, de lantaarnpaal voor dat gebouw misschien te volumineus zou geweest zijn; dat zekere heer B., een Duitscher van geboorte, na vele uren antichambrerens in de vertrekken van den gunsteling, zich eindelijk vol walging uit de voeten maakte, met den uitroep dat hij nooit meer *so ein unerzogenen Flegel* gezien had, en dergelijken. Ter plaatse waar melding gemaakt wordt van het te midden van den strijd door Prins Potemkin gekuste en met tranen bevochtigde crucifix staat aangeteekend: 'Dit heb ik uit den mond van een ooggetuige, die op eene afgelegen batterij naast hem stond. In 't zeegevecht op de Liman van Ockzakow werd de jonge heer F. ligt gekwetst. *Nu*, zeide de Prins Potemkin met tranen in de oogen, *nu zal 't goed gaan, wijl dit jonge kind nog geene zonden voor God heeft*. De graaf D., een Franschman, die 't hoorde, had moeite om Zijne Doorluchtige Hoogheid niet in 't aangezigt uit te lagchen.'

'De van zijn huishouden-vertrek tot aan zijne boekenkamer bereisde journalist,' zegt Van Woensel ton slotte, 'zal denkelijk deze

karakterschets van partijdigheid verdenken. Een grievend vooruitzigt!' Uit deze boutade maak ik op dat men in 1795, het jaar waarin het tweede deel der Reis-Aanteekeningen in het licht verscheen, hier te lande nog niet ingelicht was omtrent de ware geschiedenis van Prins Potemkin. Het nageslacht daarentegen laat aan Van Woensel regt wedervaren en erkent het door hem ontworpen portret voor eene teekening naar het leven. Al hetgeen er omtrent het hof van Katharina II in later tijd aan den dag gekomen is, heeft de naauwkeurigheid van zijne informatien bevestigd; en onze letterkunde mag er roem op dragen (wij Nederlanders willen het wel weten dat alle dingen door ons sneller en beter- verrigt worden dan door andere natien) een der eerste welgelijkende beeldtenissen van het troetelkind der russische fortuin aan het overig Europa afgeleverd te hebben.

Eene zeldzame mate van aangeboren denkvermogen of gezond verstand was ontegenzeggelijk Van Woensels merkwaardigst talent. Gelijk hij, zonder een geleerde te zijn, nogtans veel wist en de kunst verstond om anderen tot lezen op te wekken, zoo spoorde hij ook tot nadenken aan zonder in den hoogeren zin des woords zelf een denker te zijn. Zijne proeve over de kunst van waarnemen, waaraan ik tot kenschetsing van zijn karakter reeds het een en ander ontleende, is ook een geschikte toetssteen van de vaardigheid en helderheid van zijnen blik. Het Kantianisme telde destijds in ons vaderland nog geene belijders, en de jeugdige Van Woensel hield zich in de wijsbegeerte aan Wolff, door hem den Groote genoemd. Desniettemin is zijne bepaling van het waarnemen verrassend scherpzinnig: 'Waarnemen is door de gewaarwordingen, die tot de ziel komen, de voorwerpen, die deze gewaarwordingen in haar verwekten, kennen.' Hetgeen er bij eene eerste lezing in deze definitie aan duisterheid overblijft wordt weggenomen door de volgende opheldering: 'De waarnemer beschouwt in den volstrekten zin niet de voorwerpen zelve, maar de gewaarwordingen, die hij er van verkrijgt.' Voorzeker is dit eene uiterst fragmentarische wijsgeerige methode, en Van Woensel was er de man niet naar om de leer van *das Ding an sich* in al hare gevolgen te door- en overzien. Doch al is het maken van zulk eene opmerking niet voldoende om iemand aanspraak te geven op den naam van adelaar, de zaak vereischt nogtans eene goede hoeveelheid doorzigt en kritische virtuositeit. Van Woensels begrippen over logica waren in het gemeen zeer helder. 'Niets,'

zegt hij, ‘niets strekt zoo zeer tot opscherping van al onze verstandelijke vermogens als eene gezonde redekunst. Eene eigenaardige redekunst moet gebouwd zijn op physiologische beginselen. De ziel volgt in 't zamenvoegen harer denkbeelden duisterlijk zekere regelen; de logica bestaat alleen in ze te ontzwachtelen en klaar te maken. 't Zijn niet de wiskunstige waarheden die het verstand scherpen; 't is hare methodus. En deze is niets anders dan eene praktikale logika. De verachters dezer wetenschap zijn niet spaarzaam in haar te schelden. “De logica geeft geen verstand”: armhartige redenering! Hij, die het heeft, zal het er door verbeterd vinden. Wij spreken niet van dat ruig der wetenschap, 't welk de kern der kunde van de dialectici uitmaakte. 't Is ondertusschen waar, dat de oefening der logica menigwerf weinig nuts aangebragt heeft. Wie kan 't ontkennen? Ziehier de reden: men behandelt een werk over de redekunst gelijk een ander boek; men leest het, men legt het weg, daar men intusschen de ziel met hare voorschriften (ik onderstel dat zij de opgegevene vereischten van bondigheid en duidelijkheid heeft) behoorde te doordrenken. Laat het mij vrijstaan hier eene gedachte te wagen. Gelijk den mensch eene logica naturalis aangeboren is (welke daarom ook dien naam draagt), zoo heeft hij ook eene grammatica naturalis. Zonder spraakkunst is men in staat zijne woorden aaneen te koppelen, gelijk men zonder redekunst kan denken, spreken en redeneren. Maar gelijk de spraakkunst, door gcene oefening verbeterd, gebrekkig en vol fouten is, zoo is de natuurlijke redekunst ook aan hare spitsvondigheden en parasyllogismi onderworpen. Dan, daar de mensch door oefening zoo ver gebragt wordt dat hij de fouten der eerste (grammatica) vermijde, zou het op dezelfde wijze niet mogelijk zijn dat hij van jongs af gewoon gemaakt en door hebbelijkheid onafscheidelijk gekleefd werd aan goede regels eener zuivere en niet met vooroordeelen gemengde redekunst, en dat hij daardoor zoo zeer bevrijd raakte van het dwalen van het verstand als hem de spraakkunst voor de gebreken der taal beveiligt? Ik laat het beslissen dezer vraag aan hen over, die over het stuk der opvoeding gedacht en deze zaak meer dan oppervlakkig ingezien hebben.’

Had Van Woensel een beteren dunk van de menschelijke natuur gekoesterd of zich eene meer ideale voorstelling gemaakt van de ware drijfveren der menschelijke daden, hij zou grooter vorderingen gemaakt hebben in de wetenschap en niet zijn leven lang een dilettant in verschillende vakken gebleven zijn. ‘De eerste en de verhevenste gemoedsdrift die een waarnemer hebben kan, is de liefde voor de

waarheid; aan deze drijfveer is 't enkel, dat men den arbeid van zoo vele groote mannen dank te wijten hebbe': zou men na deze sierlijke bewoordingen niet wanen te doen te hebben met een enthusiast, met een idealist voor het minst? Doch laat ons op onze hoede zijn. Van Woensel is bij uitnemendheid de man der aanteekeningen, en wie den kommentator in hem over het hoofd ziet, rekent buiten den waard. Die kleine lofpsalm tot eer der waarheidsliefde is bij hem slechts eene inleiding, of laat mij liever zeggen een beweegbaar chassinet. Om zijne ware meening te leeren kennen moet men deze dekoratie op zijde schuiven. Er komt dan 'een ander stuk' voor den dag, en men leest: 'Ik schik mij hierin naar het aangenomen gevoelen. Doch 't is te lastig, zijne denkbeelden altoos te moeten voegen naar die van een ander, en 't is te aangenaam te spreken zoo als men denkt, dan dat ik de gelegenheid zou laten voorbijgaan om mijne gedachten over dit stuk eens te uiten. 't Is een gevoelen van oude tijden reeds afkomstig, en tot op den huidigen dag door de philosophen nageklapt, dat de beschouwing der natuur een voedsel voor de ziel en dat de begeerte naar de kennis der waarheid diep der menschelijke natuur ingeprent zij. Dan, 't is er ver af, dat dit vastgestelde zoo algemeen waar zou zijn. De waarheid betreft ons niet verder dan voor zoo ver zij nuttig is; en een verstandig mensch behoort zich weinig gelegen te laten liggen om voorwerpen te kennen, die voor hem van geen gebruik kunnen zijn. Maar waarom ziet men dan een wijs mensch zich somtijds met dingen bezig houden, welke in zichzelve beuzelachtig zijn? 't Is omdat het algemeen gevoelen er eene zekere waardij in gesteld hebbende, de kennis derzelve middelen worden om in de zamenleving een naam te maken; een naam te maken is veeltijds de inleiding tot het maken van fortuin, en te begeeren fortuin te maken is niets anders dan de eigenliefde. De geleerdheid, de studie is een beroep; is 't niet altoos om 't geld, 't is somtijds om de glorie, waarvan de behoefte die van 't geld evenaart. Zet een Réaumur op een onbewoond eiland, de lust tot de beschouwing der natuur zal hem weldra vergaan. De liefde tot de waarheid is dan niets anders dan de eigenliefde, vermomd onder 't masker eener belangelooze weetgierigheid.'

Deze opvatting van de beoefening der wetenschappen moge menschkundig zijn, zij is ongetwijfeld het middel niet om iemand zich met de borst te doen toeleggen, welligt vijftig jaren achtereen, op een en hetzelfde vak van studie. Sommigen zullen op grond hiervan beweren dat het Van Woensel aan den waren weetlust haperde.

De wetenschap om de wetenschap, deze was kennelijk zijne leuze niet. Ook in zijne waardering van de geleerden zelf, althans voor zoo ver zijne landgenooten aanging, schijnt hij te hebben toegegeven aan eene nict van willekeur vrij te pleiten eenzijdigheid. ‘Onze vaderlandsche geleerden,’ zoo zegt hij in de Lantaarn voor 1792, waar hij intusschen toont teruggekomen te zijn van zijnen jongelingswaan als zou de studie een weg zijn tot aanzien of fortuin, ‘onze vaderlandsche geleerden kenmerken zich door zwaarmoedige geleerdheid, dofheid van geest, dorheid van genie, en eene niet stiefmoederlijke bedeeling van pedanterie.’ Hier had melding behooren gemaakt te worden van sommige loffelijke uitzonderingen. Zelf neemt Van Woensel zich daar ter plaatse niet onwaardig ‘een noodhulp’ in de huishouding der wetenschappen, en ik zal hem de ondienst niet doen deze kwalificatie aan te merken als een bewijs van overdreven nederigheid. Doch met dat al verraadt reeds de eerste bladzijde de beste van zijne verhandeling over het waarnemen den man van echt wetenschappelijken zin: ‘Verre de meeste geleerden zijn van gedachten, dat het waarnemen meer eene zaak der zintuigen dan eene des verstands zij. Doch ik meen reden te hebben om een ander gevoelen toegedaan te zijn. 't Ontbreekt ons, dunkt mij, zoozeer niet aan facta, door de zinnen waargenomen, als wel aan oorspronkelijke verstanden, die, uit eigen oogen ziende, te regt weten te zien, dat is, waar te nemen; het geziene tot zijne ware einden aan te leggen, te voren wel bespeurd, doch 't geen, met een vlugtig en oppervlakkig oog niet dan ter loops waargenomen, liefst als niet waargenomen moet aangemerkt worden. Toen Harvey zijne groote ontdekking van den omloop des bloeds aan 't licht bragt, nam hij geen nieuw factum waar; want het is volstrekt onmogelijk dat den Ouden onbekend zou zijn geweest dat het bloed in de slagaderen en aderen bewogen wordt. Derhalve, wanneer Harvey uit die te voren reeds bekende beweging van 't bloed tot deszelfs omloop redeneerde, was 't niet het oog, hetwelk dien loop waarnam; 't was zijn verstand, hetwelk uit die beweging en uit eenige andere redenen tot deszelfs omloop besloot.’

Echter zal het oordeel over de maat en den omvang van Van Woensels talent nimmer bepaald kunnen worden door hetgeen zijnerzijds ten behoeve van wetenschap of wijsbegeerte gedaan is. Hij behoort tot de klasse dier schrijvers van wie men wel veel leeren kan, doch die niettemin bij uitnemendheid schrijvers, dat is te zeggen letterkundigen zijn. Mijne laatste aanhaling, ontleend aan een van zijne jaarboekjes, zal om die reden eene zuiver litterarische blad-

zijde zijn. Het is het stukje dat ten opschrift voert *Noodzakelijkheid van meer militaire kundigheden voor onze regenten:*

‘'t Was onlangs te slecht weêr om uit te gaan. “'k Zal thuis eene matelote eten!” 'k Wil ze mij zelve klaar maken. Na een uur kokens en morrelens was ze niet eetbaar. - “Jufvrouw, waar komt dat van daan?” - “Omdat je er geen verstand van hebt!”

Nu is 't veel gemakkelijker eene matelote dan eene armee of marine klaar te maken. Maar, zegt wel iemand, 't geen men zelf niet weet, kan men van een ander leeren.

De week daarop, dacht ik, zal ik mijne matelote hervatten, en van te voren ter deeg vragen, hoe ze klaar te maken. Zoo gezegd, zoo gedaan. Maar zij was geen haar beter. Zoo maakt men flaters, wanneer men door een anders oogen zien moet. Dan wil men de engelsche vloot met friesche turfschepen bevechten en, in de verbeelding van nieuwe Simsons, den Pruissen met goudsche pijpen den kop afslaan.

In den uitgebreiden kring van talenten, gevorderd om bij ons een goed regent te maken, bekleedt 't militaire eene aanzienlijke plaats, daar hij nu in den Raad van State, dan in een Admiraliteitscollegie zit; en voorwaar kan hij er niet meer zitten dan als een figurant, tenzij hij in de vestingbouw-, krijgs-, scheepsbouw- en zeevaartkunde ervaren is. Gelukkig nog, zoo hij er enkel eene *persona muta* is en de geheele matelote niet bederft.

't Was enkel aan de onervarenheid in 't militaire te wijten, dat ons vaderland de Braziliën verloor; en zoo de regenten er iets meer van geweten hadden, laat 't zich aanzien dat zij zich niet zouden begeven hebben in dien oorlog, welke met den vrede van Aken eindigde.

Wie zou gezegd hebben, dat er zoo veel krachts in eene matelote stak?’

Ik ben mij bewust mijn onderwerp niet uitgeput tc hebben. De toekomstige geschiedschrijver der vaderlandsche letterkunde, wanneer voor hem het oogenblik zal gekomen zijn om over Van Woensel te spreken, zal mij niet kunnen beschuldigen met zijn kalf te hebben geploegd of het gras voor zijne voeten te hebben weggemaaid. Doch al zou ik zonder moeite uitvoeriger hebben kunnen zijn, ik wensch mijne lezers onder den indruk te laten van deze korte beschouwing over de vereischten van een goed regent. In een klein bestek vindt men hier veel bij elkander van hetgeen onzen schrijver meest karakteriseert. Sommige bijzonderheden zijn inderdaad teekenachtig.

Wie anders als een oud vrijer wordt somtijds op deze aarde gebrutaliseerd door zijne hospita? Welk Hollander, die nimmer den vaderlandschen bodem verliet, kwam ooit op den inval om het inheemsch botje of tongetje vaarwel te zeggen voor eene matelote? Van alle heeren hier beneden is de heer op kamers de eenige die zichzelven wel eens ten kok verstrekken moet. Van Woensel was zulk een heer. In Klein-Azie deed hij zijne vroegste culinaire bekwaamheden op, en zoo min als de ietwat pruttelende vrijgezel heeft de halve vreemdeling in hem zich ooit verloochend. Dat zijn wereldburgerschap met dat al het hart van den vaderlander niet gedood had, daarvan getuigt zijne bedrevenheid in de landsgeschiedenis, zijne nimmer verflaauwde belangstelling in den maatschappelijken en staatkundigen toestand van zijn geboortegrond. Hij heeft dien toestand meer gehekeld dan geprezen, dit is zoo; doch niets geeft ons regt te onderstellen dat hij spaarzamer met de roede zou geweest zijn indien het kind hem nader aan het hart ware gegaan. En dan, verstond hij niet de kunst om glimlagchend te onderwijzen en spelend te kastijden? Zijn aangenaam talent om over staatszaken te redeneren onder den vorm van een huiselijk praatje, was een vrijbrief voor menige ondeugende kritiek. Hij mag een potje breken die *à propos* van gestoofde visch het publiek opmerkzaam weet tc maken op de gebreken van land- en zeemagt. Nog heb ik in Van Woensel de hem kenmerkende onpartijdigheid lief, ongetwijfeld eene vrucht van zijn kosmopolitisme. Was hij een Kees? was hij een Oranjeklant? Men weet het niet. Niemand meer dan hij heeft zich in die woelige dagen met de staatkunde bemoeid. Zijne jaarboekjes en zijne spotprenten vertoonen overal de sporen eener zeer opgewekte deelneming. Doch hoewel de anti-franschgezindheid in persoon, heulde hij niet met de oranjegezinde reactie; en ofschoon hij aan den stadhouderlijken regeringsvorm voor goed de dienst opgezegd had, stak hij niettemin lustig den draak met de onnoozelheid der patriotten. Zijn gezond verstand maakte hem nationaal; en hier ligt het punt van aanknooping tusschen hem en vele welgezinden van den tegenwoordigen tijd. Op den naam van apostel heeft Van Woensel geene aanspraak; daartoe was hij te singulier en geleek hij te weinig op een grooten geest. Doch wel behoorde hij tot de goede school. Hij is een dergenen onder het voorgaande geslacht van wie men gevoelt dat de vaderlandsche overlevering bij uitzondering door hen vertegenwoordigd wordt, en aan wie men uit dien hoofde gaarne in gedachte de hand drukt.

CD. BUSKEN HUET.

Bibliographisch album.

I. *Een Zomer in het Noorden, door Gerard Keller. Met platen. Te Arnhem, bij D.A. Thieme*. 1860 en 1861. Twee Deelen. 210 en 213 bladz.
II. *Lamb's Tales from Shakespeare. The corrections of the press by J.H. Slater. Rotterdam, Hendrik Alt - mann*. 1861 en 1862. Three parts. I. Preface and 43 pages. II. 47 pages. III. 46 pages.
III. *Verscheidenheden van W.M. Thackeray, vertaald door Dr. J.C. van Deventer. Dordrecht, P.K. Braat*, 1861 en 1862. Twee Deelen. I. 430 blz. II. 427 blz.

‘Overboeken is zulk een verdrietig werk; zouden de heeren niet kunnen besluiten vóór ultimo....’ en de man, in wien gij een boekhouder herkent, en dien gij u, te regt, oud voorstelt, - jongeluî geeft men zoo veel vertrouwen niet, - de man hield op, hij zag dat zijn woorden geen aangenamen indruk maakten.

‘Oef!’ zuchtte een van zijn principalen, die in het grootboek zijn hoofd had opgeslagen, en nu het lijvig zondenregister weêr digt sloeg.

‘Ik meen maar die kleine saldo's,’ ging de oude man voort.

‘Ge houdt italiaansch boek,’ antwoordde hem een tweede zijner chefs, - de schalk gelooft, dat eene aardigheid eene pligtkwijting opweegt, - ‘en toch zegt ge saldo's; waarom niet saldi?’

‘Och, mijnheer!’ klaagde de boekhouder, ‘u weet wel dat geen talen, dat cijfers mijn zaak zijn; maar saldo's of saldi, alle jaar de kleinigheden over te boeken, het geeft zoo veel werk, - zoo de heeren konden besluiten, die te innen en aan te zuiveren -.’

‘Innen, man! van harte,’ sprak een derde principaal; ‘maar aanzuiveren, hm! - is mijn lijst lang?’

‘Toch niet,’ zeî de eerlijke ziel, misschien voor de eerste maal zijns levens oneerlijk, zich vleijende een bondgenoot te hebben gevonden; ‘zie, maar een peulschil.’

En open ging het boek: ‘ik twijfel niet of het zal accoord zijn,’ hernam de teleurgestelde, die zijn verzuim veelvuldiger vond dan hem lief was. ‘Ik beloof mijn best te doen, als wij allen...’

‘Aan het innen gaan,’ schertste hij, die in het italiaansch een afleider had gezocht.

‘En zelf aanzuiveren....’

‘Ik zie er geen kans toe,’ betuigde de principaal, die zijn eigen zondenregister had opgeslagen.

‘Dus maar weêr overboeken, mijne heeren?’

‘We zullen zien, man!’

‘Wat we zien zullen,’ mompelde de oude boekhouder.

Waarheid of dichting? vraagt ge, misschien, nu de spelers zijn afgetreden; dichting en waarheid, antwoorden wij; - het moge ten minste aan ons niet haperen, zoo de stumper weêr heeft over te boeken; ziedaar den indruk, dien het geschetste tooneel bij ons achterliet. Den volgenden ochtend gaf hij ons ‘een extract van ons conto-courant’; daar de liefhebber in het italiaansch er niet bij was, ging hij zonder nieuwe kwelling vrij. Waren wij zooveel schuldig! - de oude man had maar van ‘kleinigheden’ gesproken! Het is waar, er werden ons eenige onbeduidendheden in rekening gebragt, de moeite nict waard er meer melding van te maken; maar ook, en deze drukten zwaar, ook vorderingen, die we niet hadden mogen nalaten vroeger te kwijten! Ten bewijze:

I. Een Zomer in het Noorden, door Gerard Keller; we zagen er in onze boekenkast naar om, en daar lagen de twee deelen voor ons, niet slechts opengesneden, maar ook gelezen, maar op menige bladzijde van eene kantteekening voorzien. Waarom hadden wij het werk ter zijde gelegd, na er ons meê te hebben bezig gehouden; heugde ons dan het fraaije fragment niet meer, dat ieder uit de Tijdspiegel kent? Voorzeker, en de goede greep te beginnen met het begin evenzeer, de gelukkige gedachte ons eensklaps op eene stoomboot in de Oostzee te verplaatsen, op de hoogte van Oland, met Kalmar in het verschiet! Wat weêrhield ons dan er het verlangde woord over in het midden te brengen? Eene kleinigheid, zult ge zeggen: de plaats door onzen passagier op de boot genomen, die der tweede klasse; - geene kleinigheid, zult ge toestemmen, als gij geduld genoeg hebt, na de bekentenis, ook der verdediging, der vergoêlijking ten minste het oor te leenen. Ploert wie pretendeert dat men eerste klasse reizen moet, om een goed boek over het vreemde land te schrijven, meent ge; en we weêrleggen u niet, al houden wij het met den vriend, die beweert, dat beurtelings eerste, tweede en derde klasse het ware middel is; dat men de meeste kans heeft veelzijdig te zien, als men zich dikwijls verplaatst, nu eens wat hooger en dan weêr wat lager. Dwaas, gaat gij in uwen ijver voort, dwaas, die op reis al de geriefelijkheden begeert aan welke hij thuis gewend is, hij moest in zijn leuningstoel blijven dutten. Tegen wien ook, tegen ons behoeft gij het

niet te beweren; we gaan zelfs verder, we wenschten het den flinken Mattieu Williams niet enkel te kunnen nazeggen, ook na te kunnen doen: 'I pity the unhappy tourist who carries a portmanteau, or even a carpet-bag, and can make no progress without a "conveyance"; who is perpetually waiting or hurrying for posthorses, or the starting of trains and diligences; who is dependent upon a laundress for the washing of his shirt; and who goes about groaning for "cumfort" while travelling'[1]. Het zal volstaan, vertrouwen wij, om ons van alle blaam van aanmatiging of kieschkeurigheid vrij te waren; we hebben nu het regt, op de droevige gevolgen te wijzen, die het kiezen der t w e e d e k l a s s e voor den geestigen Gerard Keller had. Acht dat geestige hier geen pléonasme, want al zijn geest reikte niet toe, het rampzalige des gezelschaps op te wegen, waarin die keuze hem bragt. Hier hebt gij het: een zweedsch student, die geen duitsch kende, - eene gouvernante, eene zweedsche, die geen fransch sprak, - eene zangeres, eene koerlandsche, met haar gevolg, - eene modiste, - schenkt gij ons de overigen? Het is de vraag niet of de dichter van zoo menige voortreffelijke novelle - in welke het begin ten minste zelden iets te wenschen overlaat - van de bonte groep geen partij trekt? daar is zijn talent borg voor; het is de vraag, wat hij er door dierf weinig met het viertal, dat eerste klasse reisde, in aanraking te zijn gekomen, en volstrekt geene kennis te hebben aangeknoopt met de beide uit Parijs terugkeerende Zweden. Hij moge die in de schaduw laten, tot ze in duisternis schuil gaan; hij moge ons verzekeren, dat het hem geen oogenblik berouwde, niet gemeenzaam met hen te hebben verkeerd, voor de eer van Zweden teekenen wij tegen deze negatie protest aan. Waarom zouden wij, die voor dertig jaren Svea voorkomend vonden zonder voorbeeld, die er de hartelijkste gastvrijheid genoten, waarom zouden wij haar van vroegere deugd verbasterd gelooven? Onbeduidend mogten die heeren zijn geweest, onverschillig jegens een vreemdeling, die hun land kwam bezoeken, zouden zij zich niet hebben getoond; zulke barre vogelen vliegen er onder dien blaauwen hemel niet. Beide deze boekdeelen, de schetsen uit Noorwegen vooral, leveren bewijzen te over, dat een paar sporten hooger op de maatschappelijke ladder, dan die waarop dat reisgezelschap der tweede klasse stond, de blik vrijer en verder ziet, het gesprek vlotter gaat en hooger vlugt neemt; dank zij den tact, waarmeê Keller het weet aan te knoopen, het-talent, waarmeê Keller geest of gemoed, van wie hij bij den eersten blik voor zich inneemt, aan het licht brengt, mits hij zich in beschaafden kring bewege. Als die twee nulliteiten - laat ze niet meer zijn geweest;

1 Through Norway with a knapsack. By W. Mattieu Williams. Third Edition. London, Smith, Elder & Co. 1860.

of Zweden het eenige land ware, dat er uit Parijs weêr zag keeren! - als die beide heeren hem aan den Mälar ten hunnent hadden genood, de helft van zijn eerste deel zou in waarde het overige van zijn werk hebben opgewogen. We hadden minder alledaagsche persiflage gehoord over de merkwaardigheden door den W e g w i j z e r in Stockholm vermeld; onze reiziger had ons den tegenwoordigen toestand dier hoofdstad juister doen kennen. In één woord, het was eene kans op kijkjens, die hij te minder verzuimen mogt, gevaar loopende in den zomer van zijne aanbevelingsbrieven weinig vrucht te zullen zien, hij die zich de moeite niet had getroost of deensch of zweedsch te leeren en dus den besten waarborg om de verschijnselen van den vreemde vlug en volkomen te begrijpen, niet medebragt. Theodor Mügge moge alleraardigst karikaturiseren, als hij beweert, dat een paar woorden volstaan om iemand door heel Zweden te helpen, meer dan scherts is het niet. ‘Wenn man in einiger Entfernung von mehreren Schweden deren Unterhaltung anhört und gar nichts davon versteht, wird man doch sehr deutlich und zahlreich den Ausruf: Ja so! vernehmen, der bald singend, bald fragend, bald beistimmend, bald abweisend oder erschreckend, lachend oder ärgerlich betont, in den verschiedensten Modulationen unausgesetzt die Erzählungen begleitet. Ohne dies Ja so! ist gar kein Schwede denkbar. Wenn er zum ersten Male mit erwachendem Bewustsein in dieser schönen Welt sich umschaut, beginnt er seine eigentliche Menschenordnung mit einem lustigen Ja so! und wenn zum letzten Male sich seine Lippen öffnen, ist es abermals ein, wenn auch etwas kläglicheres Ja so! mit dem er sich auf die unerläszliche Reise macht.’[1]

In vollen ernst, een weinig studie van het tooneel, waarop de reiziger ons verplaatst, van de toestanden, welke hij aanschouwt, van de taal, die hij hoort, ze zouden Keller goede dienst hebben gedaan, zoo lang hij ons rondvoert in het beschaafdst gedeelte van het Scandinavische schiereiland. Laat Noorwegen ons niet hard vallen over deze erkenning, op welke Zweden regt heeft. Kleine onnaauwkeurigheden, als een onmogelijk oversteken van het Kattegat, wanneer men van Gothenburg naar Christiania stoomt; of het onverstaanbare r u d i m a n voor Reduman of Brudsven, bij de afbeelding van een bruidstoet in Leksand, we houden die den schrijver gaarne ten goede; maar wat wij ongaarne bij hem missen, het zijn blijken, dat hij oog en oor had voor de vergeefsche pogingen om eindelijk Zwedens verouderden staatsvorm te vernieuwen, voor het streven naar godsdienstvrijheid, voor de scandinavische beweging, voor de letteren van den dag. In die opzigten mag iemand, die Keller's gaven

1 Nordisches Bilderbuch. Reisebilder von Theodor Mügge. Dritte unveränderte Auflage, Breslau, Verlag von Eduard Trewendt. 1862.

ontving, niet t w e e d e klasse reizen. Elk onzer heeft, op zijn standpunt, regt meer te eischen dan onze reiziger gaf. Of zouden wij op het onze de eenigen zijn, die hem van ganscher harte eenige tot vervelens toe oververtelde bijzonderheden uit het vroegere Koningshuis hadden geschonken, voor wat frisschere van het nieuwe? De eenigen, die Gustaf I's omzwerving in Dalarna zonder spijt cadeau hadden gedaan, voor de mededeeling of de liederen, die Prins Oscar in 1857 bij de Zweedsche Academie een prijs deden verwerven, op de lippen des volks leven, of de noordsche vloot die zingt?[1]. Gelukkige, die nooit gekweld is geworden om een Finsch minneliedjen, dat al in vijf en twintig talen is overgebragt, ook in ons Hollandsch te vertolken, - ge kunt het bij Göthe vinden, - heeft hij vóór zijn bezoek van Hammerfest, even weinig als wij zelven bekennen het te hebben, een helder begrip van het onderscheid tusschen het Finsch en het Lapsch, haspelt hij, nog na zijn terugkeer, Finmarken en Lappmarken, of juister uitgedrukt, Finnen en Lappen dooreen. Het is vergefelijk; wie er meer van wil weten, hij kan bij Engström, in proza, en bij Franzén, in poëzij, er velerlei over vernemen; maar wat bij deze niet te vinden is, wat Keller ons had kunnen, had moeten geven, waarom ontbreekt het in zijn boek? Het is iets finsch, niet iets lapsch, dat wij bedoelen; iets, wel is waar, niet uit de Finmarken, maar uit Finland zelf; het is meer dan de vlugtige vermelding, dat ook een Fin, Johan Ludvig Runeberg, zweedsche gedichten heeft geschreven, waarvan zelfs zijn student Pertterson, op de eerste bladzijde van zijn reisverhaal, er een zingt, Dat lied opent de reeks van Fänrik Stål's Sägner, het populairste gedicht in Zweden, sedert Tegnér's Frithiof's Saga; - maar Runeberg schreef drie bundels verzen buiten deze; hoorde Keller er niets van?[2]. Theodor Mügge getuigt van dien dichter: ‘der Finne Runeberg, dem der russische Kaiser einen Orden gegeben und zum Professor gemacht hat, ist jedenfalls der erste unter den jetzigen Poeten, die in schwedischer Sprache schreiben und er verdient seinen Ruhm vor Vielen durch manche gelungene phantasie- und geistvolle Gedichte und charakteristische Gemälde, obwohl die Schweden mit ihrem leicht entzündlichen Enthusiasmus diese Bewundering übertreiben, um so mehr da Runeberg ihre schwache Seite mit seinen patriotischen Gesängen getroffen hat.’ Hoor den Duitscher, dien de scandinavische beweging eene ergernis is; die om Sleeswijk-Holstein voorbijziet dat Rusland geen regt had Finland te nemen! ‘Jetzt,’ gaat hij voort, ‘da er den russischen Orden trägt, ist sein Ruhm in

1 Ur Svenska Flottens Minnen.
2 Johan Ludvig Runeberg's Samlade Skrifter. Andra Uplagan. Örebro. N.M. Lindt's Boktryekeri. 1856-1861. Fyra Bander.

Schweden etwas verblichen; allein warum rief man den Dichter nicht zu seinem Volke?' Is het eerste waar? en wat verhinderde het tweede? het zijn vragen, welke iemand van Keller's beschaving belang hadden ingeboezemd, zoo hij zich volkomen voor zijne reis had toegerust. Voor ons, wij zouden de eerste ontkennend beantwoorden: het tweede gedeelte van Fäurik Ståhl's Sägner zag het licht, na het ontvangen van ordelint en pensioen, en 'Runeberg,' schrijft ons een jonge Zweed, 'leeft er op zijn klein landgoed bij Borgå niet minder gelukkig om, des zomers zijn lievelingsvermaak, visschen, botvierende, des winters zijne gedichten voltooijende en uitgevende; - bezocht en bemind door al wat buiten'slands naam heeft en binnen'slands geëerd en gevierd, dewijl hij de Finsche nationaliteit heeft beschermd en gered, in de bangste dagen van Rusland's amalgamatie-systheem.'

Een Zomer in het Noorden, ziedaar wat hij beloofde te zullen laten zien, dat zou menigeen ons, met verwijzing naar den Titel, hebben toegeroepen, wanneer wij dadelijk bij de verschijning van het boek deze bedenkingen hadden geopperd; - en al gelooven wij niet dat Keller zelf van die menigte zou zijn geweest, wordt het begrijpelijk, wordt het vergefelijk dat wij aarzelden en uitstelden? Hij wilde immers geen 'statistisch, geographisch, historisch, ethnologisch of geologisch' boek geven; het was hem niet om 'eenig wetenschappelijk werk' te doen, zou men ons hebben toegevoegd, de 6de en 7de bladzijde van het Iste Deel openslaande; - als werd ons genot bij Mattieu of Mügge er minder om, dat zij van het een en ander nog al iets weten; als getuigde de teleurstelling zelve, van welke wij ons bij Keller beklaagden, niet van het talent dat wij hem toekenden. Onze letterkunde is te arm aan reizen, aan reizigers liever, die hunne schetsen en studiën het licht doen zien, dan dat we van die weinigen niet veel moeten vergen, zullen wij niet te verre achterblijven bij den vreemde. Of men daarom vrede had met onze late aankondiging, - of deze dus haar doel bereiken mogt! Het is geen ander dan in het werk te doen waarderen, wat het boven vele onderscheidt: de gelukkige gave ons het leven in den schoot eener even frissche als forsche natuur te doen aanschouwen. Het is maar half onze gedachte. Onze tijd is die der tweede uitgaven; mogt de beurt aan dit boek gekomen zijn, zoo zal Keller het een lang leven kunnen verzekeren, als hij Een Zomer in het Noorden verkeert in Een Zomer in Noorwegen, Het zou dan de verwachting, door den titel gewekt, volkomen vervullen. Indien de zonen van Nore hollandsch lazen, zij zouden slechts billijk zijn geweest, als zij hem door de schoonste zijner dochteren uit het Romsdal een krans van hunne schaarsche bloemen hadden doen aanbieden, zoo goed schetste hij hun land. En toch

blijft het de vraag, of hij dien zou hebben verkregen, al deden zij het ook. Minder dwaas voor hen ingenomen dan Mattieu Williams, die van harte van hen getuigt: ‘the Norwegians of all classes exhibit the peculiar external attributes of high English breeding in a very remarkable degree. They are, as far as I have yet seen, the best behaved people in Europe: haughtiness and cringing seem equally unknown among them;’ ziet Keller in den nieuwlings vrijgewordene de ijdelheid en de aanmatiging niet voorbij. Behoeven wij er op te laten volgen, dat zijne beschrijving zeer weinig kans heeft hunne volkomen sympathie te verwerven? Intusschen, niet verpligt als Theodor Mügge, om den wille van het Deutschthum bij iedere gelegenheid zelfs den schijn van Scandinavismus te bevechten, heeft hij evenmin balsem te strijken over barheden als de volgende: ‘In noch höherem Grade wie bei den Schweden heisst es hier, wir verlangen so viel Geld als möglich und arbeiten dafür so wenig wir künnen. Aber ein Naturvolk wie dies, rauh und ungefrügig wie sein Land, ein Volk von Bauern, Jägern, Fischern und Hirten, kann kaum anders sein. Zum groszen Theil stehen sie noch in den Kinderschuhen der Kultur, zum anderen Theil aber möchten sie Siebenneilenstieflen anziehen, und wenn die Einen noch Kinder sind, werden die Anderen zuweilen kindisch in ihrer norwegischen Eitelkeit oder ihrem Dünkel, der sich nicht selten in Roheit und Anmaszung breit macht.’ Onbevangen valt het Keller niet zwaar onpartijdig te zijn; - eene groote verdienste voorzeker, en toch nog niet de grootste van het boeksken, dat wij in gedachte al voor ons zien. Het best het lest, onze letterkunde is door zijn reis eenige beschrijvingen (het woord in zijn goeden zin genomen), eenige beschrijvingen van grootscher landschappen, dan misschien geheel het overig Europa oplevert, eenige tafereelen van lager leven op het land rijker geworden, welke wij tot geen prijs zouden willen missen. Eenvoud van zeden, onafhankelijkheid van karakter, zij voegen zoo volkomen bij het stille en straffe dier rotsen om u heen, bij het statige dier watervallen in het verre verschiet. Hoe het genot der verrassingen, door de driften en de deugden van den mensch ook in zulk een oord gewaarborgd, verhoogd wordt, als de kunstenaar, die deze opmerkt en afspiegelt, in treffende tegenstelling met den bijna aartsvaderlijken toestand om hem heen, niet slechts bij wijle zijn overvloed van geest botviert, ook dikwijls, maar altijd ongezocht, meer gemoeds bloot geeft, dan men zijn vernuft toeschrijven zou. Het is of die reine lucht het hart verteedert! Doolt Keller in Denemarken en Zweden, in het gewoel der groote steden om, en verneemt hij van u, dat ge ‘den slanken, blaauwen zweedschen dragonder’ de voorkeur geeft boven ‘den dikken, rooden deenschen

soldaat,' dan komt het niet bij hem op, dan vermoedt hij niet, dat het u kan zijn gegaan, zoo als Theodor Mügge zegt dat het den Zweden gaat: 'Ein schönes Mädchen, wesz Standes sie auch sein mag, zieht alle Blicke auf sich, auch nicht weniger freudig schaut man einen wohlgebildeten Mann an, und ergötzt sich an der Pracht seiner Gliederung. Dies lebhafte Gefühl für die Schönheit menschlicher Bildung haben die Schweden mit den Italienern gemein. Es ist nicht etwa ein Produkt gemeiner Sinnlichkeit, sondern ein Ausdruck von Empfänglichkeit für die Schönheit plastischer Formen, die man selbst bei dem einfachen Landbewohner antrifft.' Verre vandaar, dan houdt Keller, de ondeugende menschenkenner, die weet wat eigenliefde is, en er voor uitkomt, dat hij zelf kort en dik, daarom den Deen den prijs toekent, het er voor dat - gij lang zijt. Zonderling genoeg; overschrijdt met hem de Noorweegsche grenzen in den stillen nacht, het is of de glans van het vernis wegschemert en verdooft; uit heeft de velerlei ijdelheid; bij een hartelijken handdruk lokken enkele woorden, lokt eene bede of een zucht tranen in uwe oogen. Ach! dat wij, ten boete van het lang verzuim, in het Album schrijven, en dus bij de keuze onzer proeve, voor alles op het korte moeten letten! We slaan menige betere bladzijde om en over, - we mogen over zoo groote ruimte niet beschikken; - we bepalen ons tot een blik op de Zeven Zusters en den Hästemand; het fragment tuigt ten minste van veelzijdig talent. Of we er de afbeelding in kleurendruk, welke Mattieu Williams den eerste wijdde, de houtsnede, welke hij ons van den laatste geeft, bij mogten voegen! Ge zoudt er door kunnen beoordeelen, of deze niet waard zouden zijn in den tweeden druk van Een Zomer in Noorwegen te worden overgenomen; ons schijnen ze toe meer van den geest van Gude te ademen, dan die welke het nederlandsche boek opluisteren. Wat den tekst bij de Zeven Zusters en den Hästemand betreft, dezen benijden wij den Engelschman niet; Keller wint het verre. Luister:

'De dag ging voorbij in druk gewoel; maar de avond bleef nog uit. Toch openbaarde zich hier en daar de rust, die den nacht voorspelt. Het dek werd ledig, de Noren trokken naar hunne kooijen, de Engelschen zaten aan hunne whisttafel en de passagiers der tweede en derde klasse maakten zich ook bereid om den nacht in te gaan.

Toch stond de zon nog in statige pracht boven den horizon; ik bleef wachten tot zij zou ondergaan; ik was schier de eenige; de Noren waren aan dat verschijnsel gewoon; de Engelschen bekommerden er zich niet om: 't was immers toch de middernachtszon niet! Blaauw waren de bolronde rotsen, die op een afstand mollige rustplaatsen schenen; smaragdgroen was de zee, helder geel de lucht

die zich er over uitspande. De vuurroode tinten der ondergaande zou, waaraan wij in ons klimaat gewoon zijn, zag ik hier in ongekende pracht; nooit aanschouwde ik zoo vele wolkschakeringen; en de ondergang der zon was even statig door de kalmte der natuur als oogverblindend door haar rijkdom van kleuren. Toen zij achter de kimmen verdwenen was, werd het niet merkbaar duisterder, zoodat de dekpassagiers in al de bontheid hunner groepering zigtbaar waren.

Eigenlijk waren zij allen onzigtbaar, ofschoon ze niet door de duisternis aan het oog waren onttrokken. Maar zij lagen allen onder zeilen en doeken verborgen, door jassen en mantels toegedekt of door stukken kleed als onder eene tent beschut. Hier en daar staken een paar duchtige, gekoperde laarzen uit, of hing eene breede hand over den rand eener kist. Het was een bonte hoop van hoofden, armen en beenen, waarvan de roerlooze vormen zich onder de zeildoeken teekenden. Hier en daar, tegen de wanden van de achterkajuit, hadden enkelen, die tot een beteren stand behoorden, eene meer afgezonderde rustplaats gezocht, en twee vrouwen met een drietal kinderen dwaalden nog heen en weder, besluiteloos, naar het scheen, waar zij de beste plaats zouden vinden. Ik meende dat die al ingenomen was, en vroeg aan eene van haar, waarop zij wachtte.

De vrouw keerde zich af en stapte voort met haar tienjarigen knaap aan de hand. Maar de andere, die een zuigeling en een meisje van omstreeks vier jaar bij zich had, dat half bewusteloos van den slaap zich liet medetrekken, antwoordde: “De Kapitein heeft gezegd, dat wij in de rookkamer mogten gaan, als er niemand meer was.”

- “Welnu?” vroeg ik.

- “Gij kunt er nog komen.”

Zoo was ik onschuldig de oorzaak dat die arme schepsels, bovenal die arme kinderen, nog over het dek doolden. Ik had wat goed te maken; maar zie, zoodra ik haar het verlof gegeven had en naar de kajuit ging, kwam de vrouw mij achterop en riep mij terug: daar lag nog iemand in de rookkamer. Een der Engelschen was onder zijn n i g h t c a p , zooals hij 't laatste glas grog noemde, - later bemerkte ik dat hij drie n i g h t c a p s gebruikte - ingedommeld. In geen ander geval had ik op de vrijheid mijner medereizigers inbreuk willen maken; nu achtte ik mij evenwel in het belang der twee moeders daartoe verpligt en mijne tusschenkomst was van zoo goed gevolg, dat zij weinige minuten later de banken der rookkamer ter harer beschikking hadden.

Het “goeden morgen”, dat zij mij den volgenden ochtend toeriepen, klonk mij aangenamer toe dan hetgeen ik den ganschen

vorigen dag gehoord had... een weinigje Schwärmerei kan geen kwaad, zelfs niet in het hooge noorden.

Maar ik ontving nog een beteren groet. De morgennevelen waren door den wind verdwenen, - niet spoedig genoeg evenwel dat ik de Zeven Zusters zien zou, die op eenige mijlen van den poolcirkel hare 4000 voet hooge ligchamen boven den waterspiegel verheffen. Maar daar rees voor mij de Hästemand, de ruiter van duizende jaren in zijn paarsch steenen kleed, zijn breeden mantel omgeslagen die door den wind gespannen scheen, en op zijn baret een donzige veder, een wolkje dat zich op den wind uitstrekte. Een zware baard hing van zijne kin en verloor zich in de manen van het paard, dat slechts met het bovenlijf nog uit de baren verrees. Het is de ruiter die den poolcirkel bewaart..... zegt de sage; het is een rots ter hoogte van vijftien honderd voet, die op zes-en-zestig en eene halve graad breedte ten westen der Noorweegsche kust verrijst en, van sommige punten gezien, den vorm van een man te paard schijnt te hebben, zeggen de geografen. Ik gun hun de waarheid; laten zij mij hier de fictie behouden, de fictie met haar ruitersbeeld, dat aan den alvader Odin herinnert met zijn ros Sleipner; terwijl daar ginds het Thorgat, de tunnel van drie-honderd voet diepte, dwars door eene rots, de legende in het leven roept van den pijl des ruiters, die op den boozen geest was aangelegd, maar het doel miste. En niet verre van daar rijst uit de golven de beminde des ruiters, die hem om den boozen geest ontrouw werd, en tot hare straf in eene rots werd herschapen.

Eene trotsche mythologie is die mythologie der Noren. Hier op den poolcirkel, waar de aarde eene nieuwe gedaante aanneemt, zulk een strijd te denken en te petrifieren. Tot het uiteinde der aarde heeft de reus den boozen geest vervolgd, die hem het dierbaarste wat hij bezat, heeft ontroofd. Met inspanning van al de krachten, die hem ten dienste stonden, heeft hij den vijand met één schot willen doorboren. Zijne poging mislukte; de booze geest ontkwam, en de reus wacht vruchteloos sinds duizenden jaren tot zijn vijand weder onder zijn bereik zal komen. Hij is versteend gelijk zijne verloofde. Of de booze geest boven den poolcirkel is gebleven, zegt de sage niet.’

II. Lamb's Tales from Shakespeare.

Voor vijf en vijftig jaren was er zoo weinig comfort bij den engelschen middelstand, dat de stoffering eener kamer uit dien kring, welke wij u in het hart van Londen wenschen binnen te leiden, geene uitvoerige beschrijving vereischt. Stoelen als hier staan, een tafel als deze, gij hebt ze elders dan in dit huis in Mitrecourt

Buildings, Temple, ook gezien. Ge zijt misschien gewend de weinige sieraden, in dergelijk vertrek aangebragt, een toetssteen te achten van den smaak der bewoners, en gaarne zouden wij de chineesch porseleinen poppetjens op dat buffet met u gâslaan, als het in dien hoek lichter was; als de beide kaarsen, op de tafel geplaatst, iets meer deden dan de duisternis er om heen zigtbaar maken. De groene schermpjens, die om de kandelaars heenstaau, beletten buitendien de stralen zoo verre door te dringen. Het is jammer, niet enkel om den wille der aangeduide rariteiten; jammer ook om dien der perkamenten folianten, schaarscher weelde, op dat stevig boekenrek; jammer, vooral, om die platen, in zwarte lijsten gevat, langs de vier wanden opgehangen. Gij hebt ontdekt, dat zij tafereelen van Hogarth voorstellen; ons, wij bekennen het, ons trok meer de tengere gestalte dier kleine vrouw aan, welke in deze stilte zit te schrijven, en al schrijvende zit te peinzen, en de pen neêrlegt, en die weêr opneemt, om die weêr neêr te leggen. Onze grootvaders plagten hunne zonen te waarschuwen: - kies niet bij kaarslicht! - en echter, de bleeke glans, waarin wij haar gewaar worden, maakt die mijmerende niet schoon, al boezemen de strenge maar geregelde trekken eerbied, al boezemen de zachte oogen belangstelling in. We spraken straks van k i e z e n ; als zij ons had gehoord, glimlagchend zou ze tot u zeggen: ‘de jaren, waarin ik daarvan gevaar liep, zijn ‘lang voorbij!’ - maar wees gerust, zij merkt ons niet op, zij schrijft een paar regelen, en peinst weêr. Nieuwsgierig, wilt ge weten wat ze schrijft? Een brief is het niet - dien schrijven vrouwen vaardiger, - al belooft die blik, dat de hare tintelen van geest en gemoed, die overpeinst ze niet; iets aardigs of iets aandoenlijks, 't komt van zelf. Wat deden wij goed u nieuws- en niet weetgierig te noemen; onbescheiden buigt gij u over dien hagelwitten halsdoek, om het nette keurslijf gespeld, heen, en gluurt in dat blad papier en deinst terug. Shylock, Portia, Antonio, leest gij, en roept uit: een blaauwkous!

Hoe gij u bedroogt!

De doffe slagen der kerkklok uit de buurt, ze houden met zeven, met acht, met negen niet op, en als de tiende geklonken heeft, rijst die vrouw uit haren leuningstoel, om, waar dat zijtafeltjen schemert, een houten pijp uit die zware tabaksdoos vol te stoppen, en uit dat buffet een blad met twee karaffen gereed te zetten en een groot glas en een suikerpot en wat bij dat geestrijk vocht en dat water verder behoort!

Zij een blaauwkous! ze vergeet zelfs de lepeltjens niet! Zij eene blaauwkous, zij, die dus het dubbel zwak van rooken en drinken duldt; rooken, voor vijf en vijftig jaren in Engeland de gruwel der gruwelen, - drinken, het genot, dat zij hem, voor wien zij die toe-

bereidselen maakt, van harte gunt en toch gâslaat, om hem maat te doen houden. Zij een blaauwkous, de zuster, die haren broeder heeft hooren aanschellen, die hem tegemoet gaat en voor jas, hoed en handschoen zorgt, die zoo blijde zegt:

'Charles! ge komt of ge geroepen waart; ik heb je hulp zoo noodig: de geschiedenis van den ring wil niet vlotten...'

'Ringen, beste!' schertst Charles, 'glijden glad genoeg aan de vingers; eerst later knellen ze.'

'Geen gekheid, Charles! luister!' en Mary - behoeven wij er bij te voegen dat ge bij de Lambs zijt? - Mary zet hem uiteen, wat ze moeijelijks vindt in de vertelling, die ze bezig is te schrijven, de vertelling aan Shakespeare's Merchant of Venice ontleend. En hij helpt haar aan het woord, dat haar haperde; zij doet haar best om uitdrukkingen, 'die eerst na de dagen van den dichter in zwang kwamen,' te vermijden[1]. Het is eene keurigheid, welke niets kleingeestigs heeft, al stellen slechts kenners die op prijs. Mogt ge gelukkig genoeg zijn eene galerij van portretten uwer voorouders te bezitten, ge zoudt de eerste zijn toe te stemmen, dat een later tooi bij die gestalten afsteken, dat hij - duldt gij het woord? - er bij schreeuwen zou! Stijl is studie, tot van die kleinigheden toe. Tennyson heeft er onlangs in zijne Idylls of the King naar gestreefd, schier geene andere dan oud-engelsche woordvoegingen en woorden te bezigen; die verzen zullen er te langer door leven. Lamb was van dezelfde leer, Lamb overdreef misschien deze als menige andere kieschkeurigheid... Hoe durven wij het van hem zeggen, zoo als hij daar zijne pijp aansteekt en zich zijn grog gereed maakt, haast, als ware hij maar een gewoon mensch. Alsof die natuurlijkheid niet mede behoorde tot de trekken van zijn beminnelijk beeld, alsof iemand zonder zwak waar zou zijn! Op vliegt de rook en sterk geurt de grog; hij steekt nog een paar kaarsen aan - hij is zuinig op alles, behalve op licht! - en plaatst de kandelaars, grillig genoeg, eene wijle voor een van Hogarth's schetsen. Daar staat het mannetjen, dertig jaar oud, maar nog dun als een pijpenstecl, van het hoofd tot de voeten in het zwart, met hooge slopkousen en lage schoenen; daar staat hij voor the Rakes Progress en bewondert Hogarth, tot hij in zich zelven zegt: 'andere schilderijen staren wij aan; zijne prenten lezen we.' En hij gaat een paar malen de kamer op en neêr, en plaatst eindelijk zijne kandelaars ook op de tafel, en ziet nu Mary's laatst volgeschreven bladzijde in.

'Wat dunkt u?' vragen die zachte oogen.

'Fluks!' is zijn antwoord.

Een velletjen postpapier ligt voor hem, maar vlug als zijne zuster

1 Preface to the Rotterdam Edition.

pent hij niet, al is dit maar een brief; Lamb's epistels zijn stijlproeven; vaak vaart de hand door die krullende, vast vergrijzende haren, - daar loopt de scherpgepunte pen, dat het papier krast. ‘Aan Manning,’ lacht hij Mary toe, - het is een brief aan Thomas Manning, dien hij jaren geleden, toen deze te Cambridge onderwijs gaf in de wiskunde, heeft leeren kennen, ‘die naar China is gegaan,’ zegt Talfourd, ‘louter om dat groote volk te zien,’ dien Lamb plaagziek, missionaris doopt; ‘een briefwissel, in welken hij zich verlustigde vernuft tegen wetenschap over te stellen, zijn dolste invallen botvierend.’ Manning is intusschen nog niet bij de Chinezen aangekomen; Lamb hoopt - wij zijn op onze beurt onbescheiden en gluren den brief in, - Lamb hoopt, dat hij aan de Kalmukken ontsnapt zal zijn; Lamb klaagt, dat hij al zoo lang weg is geweest, dat het hem niet gelukken zal hem weêr te binnen te brengen wie Mary was, en wat grepen van dien aard meer, om hem geestig oude kennissen in het geheugen te herroepen. En eer hij nu aan de keerzijde van het velletjen post begint, schuift hij Mary den brief toe:

‘Lees!’ lacht hij.

En Mary leest:

‘Mary (die gij u nog schijnt te herinneren) Mary spijt het zeer dat zij geen eigenlijk afscheid van u genomen heeft. Ik wenschte dat het gebeurd ware. Maar gij moet haar eene gedachtenis, een shawl, of zoo iets meêbrengen, en denk vooral ook om een aardig mandarijntjen voor onzen schoorsteenmantel, een makkertjen voor het kind, dat ik in het museum ga koopen. Zij vertelt me, dat ge haar onlangs aan het werk hebt gezien, en ze stelt er prijs op, dat ge weten moogt wat ze uitvoerde. Zij schrijft voor Godwin's boekhandel twintig vertellingen, naar aanleiding van Shakespeare's tooneelspelen; vertellingen voor de jeugd, begrijpt ge. Zes er van heeft zij al af: the Tempest, Winter's Tale, Midsummer Night, Much Ado, Two Gentlemen of Verona en Cymbeline; aan the Merchant of Venice is zij bezig. Ik heb Othello en Macbeth bewerkt, en het is mijn plan dit al de treurspelen te doen. Ik geloof, dat ze bij het jonge volkje populair zullen worden, en bovendien geven zij splint. We krijgen er zestig guinjens voor. Mary is allergelukkigst geslaagd, zoudt ge zeggen, als gij ze laatst. Ziedaar waarmeê wij ons amuseren, terwijl gij het kruis van Christus plant bij barbaarsche pagan anthropophagi. Quam homo homini praestat! maar daarentegen zult gij misschien vermoord worden en wij rustig in ons bed sterven in het volle genot des roems. Mogt ge menschen ontmoeten, wie het hoofd onder de schouders wast, breng er toch eene teckening van meê. Wat zal hct aardig zijn!’

‘Schalk!’ zegt Mary, en om glijdt de avond, om de voornacht voor broeder en zuster, gelukkig met hun zestig guinjens in het verschiet, gelukkig door hun leven naar geest en gemoed, wat donkere wolken hun hemel bedreigen. Lag het opstel, waarin gij deze zich hebt zien verzwaren tot verduisterens toe[1], nog niet binnen het bereik uwer hand, we zouden ons niet vergenoegd hebben als wij thans doen, met maar een aanleg van een genrestukjen, een genrestukjen als wij wenschten dat deze hollandsche overdruk van eenige der Shakespeariaansche Vertellingen ware voorafgegaan. Wie zegt het Macaulay niet na, ‘dat hij Lamb's genie bewondert, dat hij het vriendelijk gemoed liefheeft, 't welk al zijn schriften blootgeven, dat zijne gedachtenisse hem dierbaar is, als had hij hem persoonlijk gekend?’ Onwillig maar doen wij afstand van de veelzijdige stoffe, schuilende in die worsteling met weêrspoed, met betrekkelijke behoefte, met zelden geëvenaard lijden; onwillig vooral om de schaarsche weelde, die er bij te schilderen viel. Of is het geen genot waarbij geen ander haalt, zijn bestaan te vinden in de beoefening der letteren naar lust? Te leven naar den geest, en voor den geest, is, ondanks alle bekrompenheid, waartoe het soms in wereldschen zin verpligt, benijdbaar. Lamb zelf heeft de zeldzame, maar daarom te meer gesmaakte uitspanningen, die het veroorlooft, Lamb heeft er al de weelde van vereeuwigd, tot verbleekens toe van de latere, volkomene onafhankelijkheid! Jeugd! gulden jeugd! Strijd! sterkende strijd! heeft het leven na u nog veel wenschenswaardigs?

‘Het is waar, wij waren gelukkiger toen wij armer waren; maar wij waren ook ook jonger (zusjen lief!)! Ik vrees, dat wij den rijkdom voor lief zullen moeten nemen, want schoon wij het overtollige in zee wierpen, wij zouden er ons lot niet door verbeteren. Dat wij veel hadden door te staan, toen wij ze zamen begonnen, wij kunnen er niet dankbaar genoeg voor zijn. Het sterkte onzen band en trok dien digter zaam. Wij zouden nimmer voor elkaâr geworden, nooit de een voor den aêr zijn gebleken wat wij waren, zoo altijd de overvloed, waarover gij u thans beklaagt, ons deel ware geweest. De kracht weêrstand te bieden, de natuurlijke weelderige eigenschappen van den jeugdigen geest, alle omstandigheden te sterk, die hebben wij al lang verloren. Genoeg te hebben is den ouderdom eene toevoegelijke jeugd, een droevig toevoegsel inderdaad, maar het beste, vrees ik, dat er te krijgen is. Wij moeten thans rijden, waar wij weleer wandelden, beter leven en zachter liggen, en het zal wijsheid wezen, zoo wij

1 Charles Lamb. (Naar aanleiding der) Letters and Memorials of Charles Lamb, by Sir Thomas Noon Talfourd, door Dr. D.E.W. Wolff,’ Gids, 1863, II, bl. 401-442.

het doen, dan in de gulden dagen, van welke gij spreekt. En toch konde die tijd terugkeeren, - kondet gij en ik nog eens weêr dertig mijlen op een dag wandelen, - konden Bannister en Mevrouw Bland op nieuw weêr jong worden, en gij en ik weêr jong wezen, om die te zien spelen, - konden de goede oude dagen der shillingsplaats terugkeeren - het zijn thans droomen (lieve Mary!) - maar kondet gij en ik op dit oogenblik, in plaats dat wij hier op een mollig tapijt, in het hoekjen van den haard, op deze weelderige sofa zitten, nog eenmaal die ongemakkelijke trappen weêr opklimmen, gedurig teruggestooten en teruggedrongen door ellebogen en schouders van den onaanzienlijksten hoop der armste, der geringste galerijbezoekers; mogt ik nog eenmaal uwe angstige kreeten hooren en het streelend: 'Goddank! we zijn in veiligheid!' dat die altijd volgde, wanneer ons, op den bovensten trap, van beneden, de eerste lichtstralen uit de zaal begroetten, - ik weet niet welk peillood ooit zoo diep een afgrond mat, als die, in welken ik gewillig meer gouds dan Cresus immer bezat, of de Jood Rothschild ondersteld wordt te bezitten, zou willen wegwerpen om dat genot te koopen![1].

Eindelijk tot de Vertellingen zelve; voor hen vooral wie ons woord, naar aanleiding van deze, heeft verdroten. Haar getal, in deze drie afleveringen, onzer jeugd aangeboden, om haar uit te lokken Shakespeare te bestuderen, is negen, drie in ieder der drie boekskens. The Merchant of Venice, Cymbeline en Pericles, Prince of Tyre zijn van Mary, mogelijk dat Charles aan Timon of Athens een handjen hielp; de overige, Hamlet, Othello, Romeo and Juliet, Macbeth en King Lear ze zijn van Charles zelven. De gedachte om de proza-lectuur, voor wie engelsch leeren, wat af te wisselen, zou toejuiching verdienen, ook al werd the Vicar of Wakefield er niet door gebaat, al kreeg deze er niet eindelijk kans door, zelfs op rijper leeftijd nog te worden genoten. Maar dit doel reikt verder, en ook dat is aanbevelenswaard. Shakespeare is eindelijk mede ten onzent aan de orde van den dag; en al heeft hij weinig kans populair te worden, onder een volk dat bij poëzij van geene inspanning weten wil, dat over verzen liefst niet nadenkt, en in dit opzigt gewend is gediend te worden naar lust, de mijn is te rijk dan dat wij in de schatten van deze ook niet gaarne diegenen zouden ontmoeten, welke meer van oprapen houden dan van opdelven. Wij, die Cats als volksdichter hebben gevierd, we zijn misschien de laatsten die in het westelijk Europa Shakespeare zullen lezen, zullen waarderen.

1 Old China, The Essays of Elia, in the Works of Charles Lamb. A New Edition. London, Edward Moxon. 1852.

Waren wij daartoe vroeger in staat geweest, Vondel zou leven op de lippen van ons beschaafd publiek, Van Haren zou in onze staatsvergaderingen worden gehoord, van da Costa zouden niet altijd alleen dezelfde luttele regelen, over zijne oostersche afkomst, worden aangehaald!

Shakspeare wordt thans, veelzijdiger dan vroeger, ten onzent beoefend en gewaardeerd; Shakspeare wordt, wel wat vlugger dan voor zijne weelderige verzen goed is, ten onzent vertaald; waarom zouden wij deze allerliefste vertellingen niet in de handen der kleinere en grootere jeugd wenschen? de laatste weet ook gaarne vooraf iets van de historie. Voor wie wat verder is dan een van beide, zal het genot zijn gâ te slaan, hoe beurt om beurt, in de behandeling der stof, het eigenaardig karakter der Lamb's aan het licht komt. Hoe welsprekend is b.v. Mary, als zij den lof der barmhartigheid weêrgeeft, in de pleitrede van Portia; hoe aardig Charles, als hij van Desdemona getuigt, dat hare liefde voor een Moor iets zonderlings had, dat eer verdient te worden bewonderd dan nagevolgd. En nu deze hollandsche uitgave zelve? De eenige bedenking, welke wij tegen haar hebben, is eene onbeduidende; zij betreft de verklaring op den titel, wie de drukproeven heeft nagezien. Een juiste correctie is een sine qua non eener goede uitgave; wij kennen er den Heer Slater gaarne de eer van toe, maar bij een boek van Lamb passe zelfs de corrector er op, ‘niet als Gulliver van zijn klein volk te komen, ga hij op gelijken voet met ons om!’

III. Verscheidenheden van W.M. Thackeray. Uit den overvloed van Thackeray's Miscellanies, worden ons in deze Verscheidenheden vertalingen aangeboden van the Sketches and Travels in London, - Wandelingen en Schetsen in Londen, - the History of Samuel Titmarsh and the great Hoggarty Diamond, - de Lotgevallen van den Heer Samuel Titmarsh, of de Groote Familiespeld, - die het I^{ste} Deel uitmaken; en the Shabby Genteel Story, - de Nieuwe Asschepoetster (waarom niet Asschepoester? of poetst men asch? - the Little Dinner at Timmins 's, - een Familiaar Dinertje bij Timmins,- en the Book of Snobs, - Het Ploertenboek, waaruit het II^{de} Deel bestaat. Waarom slechts deze, waarom geen andere? Dr. J.C. van Deventer deelt het ons niet mede. In plaats van eene Voorrede vinden wij op de eerste bladzijde van het I^{ste} Deel de volgende verklaring: ‘Wat Spinoza meer uitsluitend als wijsgeer heeft gewrocht, dat werkt als kunstenaar Thackeray: de kennis, die alleen tot het waarlijk schoone en goede leidt, - de objectieve waarheid, bij genen in den vorm der wetenschap, bij dezen in de bevalliger

en aantrekkelijker gedaante der kunst gehuld.' De plaats is overgenomen uit het Zondagsblad 1860 en geteekend: van Limburg Brouwer. Wij twijfelen er zeer aan of onzen vriend dienst werd gedaan, door deze woorden, uit het verband van voorafgaande beschouwing geligt, dus als zegel op deze eerstelingen te zetten. Immers, moge menige bladzijden in deze twee deelen, in het laatste vooral, een talent voor satire aankondigen, door volgende voortbrengselen van dezelfde hand naauwelijks overtroffen; de romanschrijver, die ons Vanity-Fair en Harry Esmond schonk, valt er zelfs in den knop niet in te begroeten. En echter zijn die regelen alles wat de vertaler ons over de Verscheidenheden ten beste geeft, een enkele bladzijde, ter verklaring waarom hij het een en ander van the Book of Snobs niet overbragt, uitgezonderd, waarop wij aan het einde dezer aankondiging terugkomen. Vraagt gij ons nu of deze o p merking in eene a a n merking zal verkeeren? of wij bepaald gewenscht hadden, dat hij andere dan de gegevene opstellen voor ons hadde vertolkt en ons van eenige der gekozene hadde verschoond? wij bekennen u guluit, neen! Maar juist daarom laten wij niet na onze verwondering te betuigen, dat hij aarzelde eene inleiding te geven tot de geschriften der jeugd eens schrijvers, dien hij blijkbaar liefheeft. Verscheidene der verdienstelijke eerstelingen van Thackeray, ze zijn, gelooven wij, reeds vertaald; met de enkele van deze, die ons onder de oogen kwamen, heeft Dr. van Deventer, als vertolker, de vergelijking niet te duchten. Als wij ons juist herinneren, dan zagen the Tremenduous Adventures of Major Gahagan,-the Fatal Boots,- the Memoirs of Charles, J. Yellowplush, en the Memoirs of Barry Lyndon Esqre, al vroeger in het hollandsch het licht. Het behoorde tot Van Deventers taak, in dit opzigt ons gelooven in weten te verkeeren. Als men talent genoeg bezit om den moed te mogen hebben vertalingen met zijn naam uit te geven, dan blijke men ook daarin het gros onzer traduttori en traditori vooruit, dat men het publiek inlichte wat bereids, van den schrijver onzer keuze, binnen zijn bereik werd gebragt; dan gunne men het daarmede een blik op het doel van zijnen arbeid. Moet er ietwat citroen in dezen honig gemengd, we voegen er bij, dat enkele proeven van verzen door onze vertaler vertolkt, ons nopen hem gaarne ten goede te houden, dat hij zich niet aan eene verhollandsching van de Ballads, van An Old friend with a New Face, of van de Lyra Hibernica waagde.

Als het bewijs behoefde, hoe zeer de litteratuur van de dagen van Koningin Anne nog in Engeland leeft, met hoeveel lust en liefde Thackeray haar van jongs af heeft bestudeerd, de Wandelingen en Schetsen in Londen zouden het leveren; meê van de eerste

bloesems van zijn geest is die oude Heer Brown, de vaderlijke vermaner, die zijn neef de hoofdstad leert kennen, eene figuur aan welke Steele noch Addison eene plaats in hunnen S p e c t a t o r hadden ontzegd. Satiriek moralist, schijnt er iets onverslijtelijks in dien vorm te zijn, welke ook ten onzent iemands geluk heeft gemaakt, al moet men bij dezen niet te naauw narekenen wanneer de o u d e heer j o n g kan zijn geweest, dat wil zeggen, welke de eerste indrukken waren, die tot de latere beschouwingen leidden. Thackeray schreef den zijnen, toen hij zelf bijna dertig jaren telde; Brown's jonkheid dagteekende dus van het einde der vorige, van het begin dezer eeuw, en Engeland was in dien tusschentijd genoeg veranderd, om de tegenstellingen maar voor het grijpen te hebben. Toch maakte onze auteur er niet dadelijk furore mede. - T h e G r e a t H o g g a r t y D i a m o n d verscheen luttel tijds later, in 1841, bij fragmenten in F r a s e r 's M a g a z i n e ; nadat een ander tijdschrift, volgens de voorrede, welke het oorspronkelijk boven de vertaling rijk is, het aangeboden handschrift had geweigerd. Ook in Engeland heeft een jong schrijver het in zijne ochtendschemering niet prettig; de teleurstelling dat het werk bij de eerste uitgave maar prettig opmerkzaamheid trok, viel Thackeray te zwaarder, daar hij op drie en twintigjarigen leeftijd zijn gansch vermogen, deels door jeugdige ligtzinnigheid, deels door kwalijk geplaatst vertrouwen had verloren. Welligt bleef deze vertelling daarom te meer ‘een lieveling des auteurs,’ zoo als hij haar in de aangehaalde inleiding noemt; er blijken herinneringen aan verknocht, die tot de onuitwischbare behooren. ‘Wie belang stellen in dergelijke bijzonderheden van letterkundige biographie,’ deelt hij ons mede in die voorrede, welke reeds al dat openhartige, al dat vertrouwelijke heeft, waardoor wij in Thackeray den schrijver, Thackeray den mensch, zoo goed meenen te kennen en hem zoo hartelijk liefhebben, ‘wie zich daarvoor interesseert, hij wete, dat het verhaal geschreven werd in eenen tijd, toen de auteur aan het grievendst persoonlijk leed ter prooi was, en hij onder rampen gebukt ging. Dit moge een zweem van ernst en zwaarmoedigheid verklaren, welke als eene wolk over de kleine vertelling hangt. Haar na verloop van zeven jaren herlezende’ (in 1849), ‘herinner ik mij de omstandigheden, onder welke zij werd geschreven, en de andere gedachten dan die op het papier staan, waarvan haar schrijver was vervuld.’ Het draagt bij ter verklaring van het onbevredigende des indruks, door het geheel achtergelaten; want Taine heeft geen ongelijk als hij, er een der saillantste passages uit aanhalende, op het onwederlegbare: ‘Ce sont là des scènes de comédie, et non des peintures de moeurs,’ de straffer gisping volgen laat: ‘Ce style fait rire, si l'on veut, mais d'un rire triste. On vient d'ap-

prendre, que l'homme est hypocrite, injuste, tyrannique, aveugle. Affligé, on se retourne vers l'auteur, et l'on ne voit sur ses lêvres que des sarcasmes, sur son front que du chagrin'[1]. Wij lijden niet aan die oververfijning van smaak, den Franschen door de Engelschen verweten; we zijn veel te weinig wijsgeer om met het vernuft, waaarop wij ons beriepen, 'le génie poétique un résumé' te verklaren; maar ondanks al den humour, al den pathos, dien de Britten in the Hoggarty Diamond bewonderen, zweemt het geheel voor ons meer naar karikatuur dan naar kunst, ontbreken er voor ons oog die overgangen aan, zonder welke de stoutste schepping waarheid mist.

Een paar vertellingen, de Nieuwe Asschepoester, en het Familiaar Dinertjen bij Timmins, twee geestige schetsen liever, maken de helft van het II[de] Deel uit; wie het slechts te doen is om te weten, hoe een verhaal afloopt, hij zie ze niet in; wie gaarne een wijsgeerig humorist het oor leent, hij zal zich al luisterende verlustigen, schoon hij hier en daar de toetsen wat minder zwaar mogt wenschen. 'The Shabby-Genteel Story,' getuigde een engelsch kunstregter voor jaren van de eerste vertelling, 'eindigt eigenlijk in het geheel niet, al schijnt gemoed en geest des auteurs op iedere bladzijde door'[2]. De auteur heeft beproefd ons in zijn Philip[3], zeventien jaren later, de kennis met de hoofdpersone weêr te doen aanknoopen; maar ook van dat verhaal maken de opmerkingen en niet de fabel de verdienste uit. Het familiaar diner is eene dier vele in beeld gebragte lessen, op welke Taine het geladen heeft, als louter leidende tot die, den Engelschen volksaard kenschetsende, 'sevérité morale, supériorité pratique et génie social;' allemaal dingen, in zijn oog der kunst weinig bevorderlijk, allemaal dingen, die ten onzent het genre geen afbreuk zullen doen. Opregt gesproken geeft echter noch het een noch het ander uitzigt op dien romancier, welke Thackeray later werd; moesten wij in zijne Miscellanies een borg voor dezen zoeken, wij zouden ons tot enkele hoofdstukken uit de Gedenkschriften van Barry Lyndon bepalen. Maar de satirist dan? Wij vreezen geene weêrspraak, als wij verzekeren dat die zich onsterfelijk heeft gemaakt door het Boek der Ploerten, dat deze Verscheidenheden besluit, en al de overige waard is. Wat is een ploert, in den zin waarin Thackeray het woord schiep?

1 Essais de Critique et d'Histoire, par H. Taine. Thackeray, pag. 171. Paris, Librairie de L. Hachette & Co. 1858.

2 The Athenaeum, N°. 1562. Oct. 3, 1857. pag. 1230.

3 The Adventures of Philip on his Way throught the World, u.s.f. in the Cornhill-Magazine. Vol. III. London, Smith, Elder *&* C^{o}. 1861.

want, ge kunt vroegere, uitstekende engelsche woordenboeken opslaan, en het er vergeefs in zoeken. Dr. J.C. van Deventer heeft zijne toevlugt genomen tot de bepaling van dat ‘individu’, te vinden ‘in de Brieven en Uitboezemingen’ van zijn ‘geachten vriend, den ouden Heer Smits.’ Hier hebt ge 's mans woorden, woordelijk: ‘Het komt mij voor, dat de mensch, als *mensch*, altijd te eerbiedigen is, en dat het dus noch mij, noch een ander fraai zou staan, om altijd of ooit er over te spotten; maar tevens ben ik overtuigd, dat bijna ieder mensch een “*Doppelgänger*” heeft, die, haast zonder uitzondering, iets belagchelijks en ongerijmds over zich heeft, dat stof tot ergernis of spot geeft... Ik neem dus aan, dat de mensch niet é é n e i k h e i d in zich bevat, maar t w e e ... De eene i k h e i d is de m e n s c h, zoo als God hem geschapen, en de natuur hem ontwikkeld heeft; de andere is de p l o e r t, zoo als de maatschappij hem mismaakt en de wereld hem verknoeid heeft.’ Au risque van voor een ploert te worden aangezien, betuigen we niet in staat te wezen u eene bepaling te geven, die ons volkomen bevredigt, en toch niet voldaan te zijn met deze definitie, die het h o e dier mismaking en verknoeijing niet definiëert. Er blijft ons slechts over u te verzoeken dit zelf te beproeven, - door de lezing van het P l o e r t e n b o e k, door Dr. J.C. van Deventer vertaald, die den beoordeelaar zijner V e r s c h e i d e n h e d e n in den S p e c t a t o r (de naamgenoot van dien van Addison en Steele in onzen tijd) niet dankbaar genoeg zijn kan, hem te hebben geraden, daarmede zijn werk te voltooijen. Als wij op dit gedeelte van zijn arbeid hebben aangemerkt, hoe het ons spijt dat hij den titel: t h e S n o b s o f E n g l a n d, b y o n e o f t h e m s e l v e s, niet getrouw teruggaf in ‘het Ploertenboek,’ omdat hij het niet geheel deed, ‘door ook een ploert,’ weglatend; dan zullen wij met een woord van lof over veel vrijs, veel vernuftigs in zijne vertaling besluiten - om niet ploertig te zijn, enkele zonderling gekozen woorden over het hoofd ziende. ‘Hij heeft de meesterlijke S c h e t s e n van Thackeray,’ zegt hij, ‘niet alle kunnen teruggeven, vele er van zijn te zuiver locaal. Onze adel, onze kerk is te veel verschillend van die in Engeland, dan dat voor Hollanders, met die toestanden onbekend, de scherpe aanmerkingen daarop betrekkelijk “genieszbar” zouden kunnen zijn.’

Onze letterkunde ook, Heer Doctor? Taine zegt van het hoofdstuk, door Thackeray der litteratuur zijns lands gewijd, dat het geniaal is of Swift het had geschreven, dat het Gulliver waard is, - vondt gij dat niet? Voltaire beweerde dat één voorbeeld tien definities waard is; hier, lezer! hebt ge:

De L e t t e r k u n d i g e P l o e r t e n.

‘Wat zal hij van Letterkundige Ploerten zeggen? ziedaar eene vraag, ik twijfel er geen oogenblik aan, al vaak op de lippen van het publiek gerezen. Hoe zou hij zijn eigen beroep kunnen verschoonen? Of zou dat onbarmhartig, dat wreedaardig monster, 't geen adel, geestelijkheid, leger, wie het zijn moge, aanvalt, dat zelfs de schoone sekse niet spaart, bij 't welk “jonkheid noch grijsheid genade vinden”, zou het aarzelen toe te slaan als de beurt gekomen is aan zijn eigen vleesch en bloed?

Lieve, beste vrienden! welk eene vraag! - wien spaart de schoolmeester de roede minder dan zijn eigen zoon, wien kastijdt hij straffer? Maakte Brutus zijn dierbaar kroost geen kop kleiner? Gij hebt kwade gedachten van den tegenwoordigen toestand van Letterkunde en Letterkundigen, als ge u verbeeldt dat een onzer aarzelen zou het mes in zijn pennevoerenden evenmensch te drijven, als de litteratuur door den dood van dezen kon worden gebaat.

Maar het is een feit, dat er op het gebied der letterkunde g e e n p l o e r t e n z i j n . Sla den ganschen drom van britsche mannen van letteren gade, en ik tart u uit mij in die breede schaar een enkel blijk van gemeenheid, ijverzucht of aanmatiging te toonen.

Al die mannen en al die vrouwen, zoo verre ik ze gekend heb en nog kenne, zijn van zedigen wandel, van beschaafde manieren, hun en haar leven is onberispelijk en beider gedrag jegens de wereld en jegens elkander laat, voor wie op het pand van eer het fijnste gevoel heeft, niets te wenschen over. Een enkel maal, het is waar, moge het gebeuren, dat de eene letterkundige den andere wat ruw te lijf gaat en leed doet; maar waarom geschiedt dit? In het allerminst niet uit boosaardigheid; van nijd loopt er geen zweem onder; louter waarheidsliefde en pligtbesef dwingen hem er toe. Onderstel bij voorbeeld, dat ik, goêlijk weg, een paar gebreken in de gestalte van mijn vriend Mr. P u n c h ten toon stelle, dat ik zegge dat hij een bogchel heeft, en dat zijn neus en zijn kin spitser en krommer zijn, dan we die gelaatsdeelen in den Apollo of den Antinous zien, welke we nu eenmaal gewoon zijn voor standaards van schoonheid te houden, bewijst dit dat ik in arren moede op Mr. Punch ben ontstoken? Het heeft er geen zier van. Het is de pligt van den kritikus, zoowel gebreken als verdiensten in het licht te stellen, en zonder omzien kwijt hij zich even gemakkelijk als beleefdelijk van die taak.

Eene getuigenis; door een verstandig vreemdeling over onze zeden afgelegd, stellen wij te regt op prijs; en ik weet weinig oordeelvellingen, welke, om den wille harer onpartijdigheid, dit meer verdienen dan dat van een vermaarden Americaan, Mr. N.P. Willis. In zijne “Historie van Ernest Clay,” - de beroemdste medearbeider aan een beroemd tijdschrift, - vindt de lezer een allernaauw-

keurigst verslag van het leven eens populairen letterkundigen in Engeland. Hij is, waar hij zich ook vertoone, de lion van elken kring, van de hoogste natuurlijk de lion par excellence.

Hertogen en Graven lui cèdent le pas; de hoofden van den oudsten adel verdringen elkaâr om hem te zien; het doet mij leed, dat ik vergat hoe vele Baronessen en Hertoginnen op hem verliefden. Maar laat ons, dit onderwerp onvoorzigtig hebbende aangeroerd, fluks den vinger op den mond leggen. We zijn veel te zedig dan dat we hier de namen zouden prijs geven der allerliefste Gravinnen en Markiezinnen, arme gebroken harten! die wegkwijnen om wie weet hoe vele medearbeiders aan dit tijdschrift?!

Mogt iemand begeerig zijn te weten, op welken vertrouwelijken voet onze auteurs in de fashionable wereld verkeeren, hij sla de gedistingueerde novallen op. Van welk eene verfijning, welk eene kieschheid getuigen de vertellingen van Mrs. Barnaby. Wat alleraardigst fatsoenlijk gezelschap ontmoet ge bij Mrs. Armytage! Slechts zelden stelt zij u iets minder voor dan een Marquis! Ik weet niets keurigers dan de tafereelen van hooger leven in Tien Duizend Pond per Jaar; misschien wint de Jonge Hertog het nog in uitgelezenheid; en dan Coningsby! Hoe hooggeboren, ze zijn zoo innemend bescheiden, en ze bewegen zich, ondanks al hun fatsoen, met een gemak, dat alleen het echte bloed geeft, mijnheer! het echte, blaauwe bloed.

En welk eene taalkennis schuilt er bij velen onzer schrijvers! Schuilen? hm! Lady Bulwer, Lady Londonderry, Sir Edward zelf, ze schrijven Fransch zoo vaardig en zoo vlug, en met eene luxurieuse elegantie, die al hunne mededingers op het Vaste Land achter zich laat; arme sukkels, geen van welke (Paul de Kock uitgezonderd) een stom woord engelsch verstaat.

En is er geen Brit ter wereld, die zich niet verlustigt in de werken van James, zoo bloemrijk van stijl; in den speelzieken humour en de oogverblindende vlugheid van Ainsworth! Onder de overige humoristen valt ons oog van zelf op een Jerrold, den ridderlijken kampvechter van de Torypartij, de Kerk en den Staat; om à Beckett niet te vergeten, die met eene luchtige veder, om den wille van zijn doel, drommels doordrijft, of een Jeames, wiens zuivere stijl, en scherts van alle boertigheid vrij, door een publiek zijner waard, ten volle wierd geschat.

Van critici gesproken, geen tijdschrift ter wereld heeft zooveel voor de letterkunde gedaan, als het bewonderenswaardig Quarterly. Het heeft voorzeker zijn vooroordeelen; maar wie onzer hinkt aan dat euvel niet? Het raakt soms het spoor bijster in zijne zucht eene groote vermaardheid aan te vallen, of laat de roede geen rust om aanmatiging als die van Keats of Tennyson te tuchtigen; maar

het zou onbillijk zijn er niet bij te voegen, dat ieder jong vernuft op zijne aanmoediging rekenen mag, dat het elk ontluikend talent heeft onderscheiden en gekoesterd. Ook is het door ieder bemind. Het Blackwood's Magazine daarentegen beveelt zich aan door zijnen fijnen smaak en zijne beminnelijke wijze van gispen; dat tijdschrift overschrijdt in zijne aardigheden de grenzen der beleefdheid nooit. Een ander wetboek van goede manieren, brengt het de zwakheden van ons Londeners wel op eene goêlijke wijze aan het licht (hoe natuurlijk is het, dat de beaux esprits van Edinburgh een beetje op ons neêrzien), maar gemeen is zijn grappigheid nooit. De blakende geestdrift van het Athenaeum is alom bekend, even als de bittere scherts van de kieschkeurige Litterary Gazette. De Examiner is misschien al te bescheiden en de Spectator mogelijk wat luidruchtig in zijn lof; maar een kniesoor, die op zulke kleinigheden let. En gros gezien hebben de critici en de auteurs van Engeland hunne weêrga niet, en daarom is het ons onmogelijk hen te berispen.

Wat alles afdoet, ik heb nog nooit een letterkundige ontmoet, die zich zijn beroep schaamde. Wie ons kennen, zij weten, welk een toegenegen, broederlijke geest onder ons allenheerscht! Als een onzer het in de wereld ver brengt, legt niemand hem achter zijn rug lagen; wie ook aan laster lust hebbe, wij niet; elk onzer verheugt zich in zijns makkers geluk. Als Jones aan de disch van een Lord wordt genoodigd, valt het Smith niet in, om te zeggen, dat hij een vleijer en een kruiper is. Ook geeft Jones, die gewoon is in de groote wereld om te gaan, zich geen airs op dat verkeer met je eerste luî; integendeel, wanneer hij arm in arm met een Hertog aan deze zijde van Pall Mall wandelt, laat hij dien los om door dik en dun aan genen kant Brown de hand te geven, Brown, die berigtjens voor dagbladen zamenflanst.

Het besef van gelijkheid en broederschap, onder Auteurs heerschende, heeft mij altijd als een der beminnelijkste karaktertrekken dier klasse getroffen.

Aan den eerbied dien zij elkaâr toedragen valt het toe te schrijven, dat het algemeen zooveel met ons op heeft; we zijn er de hooge plaats, welke wij in de maatschappij bekleeden, aan verschuldigd, en wij handhaven ons op deze, dat het een lust is om te zien.

Ten bewijze hoe zeer letterkundigen door de natie worden gewaardeerd, heb ik slechts meê te deelen, dat onder de tegenwoordige regering twee hunner ten hove zijn genoodigd; en het is waarschijnlijk dat, tegen het einde der season, een of twee van het gild te dineren zullen worden gevraagd bij Sir Robert Peel.

Het publiek is zoozeer met hen ingenomen, dat zij gedurig ver-

pligt zijn zich te laten photographiëren en hunne afbeeldingen te koop te bieden; wij zouden er een paar kunnen aanwijzen, van welke het volk jaarlijks eene nieuwe beeldtenis verlangt. Wat kan streelender zijn dan zulke blijken der eerbiedige genegenheid van het algemeen voor zijne onderwijzers?

De letterkunde blijkt in Engeland zóó in eere gehouden, dat er eene som van bijna twaalf honderd ponden per annum beschikbaar wordt gehouden, om verdienstelijke mannen van dat vak te pensioneren. Het legt niet slechts een gunstig getuigenis af van het bestuur, het doet dit ook van de beoefenaars der letteren zelve; het is een blijk in welk een voorspoed zij zich hebben te verheugen, hoe goed het hun gaat. Over het algemeen zijn ze zóó huishoudelijk en welvarend, dat zij haast geen geldelijke hulp behoeven.

Als dit alles letterlijk waar is, zou ik wel willen weten, wat ik van Letterkundige Ploerten zou kunnen vertellen?'

Zooveel over Thackeray, den satirist, die zijne scherpe S c h e t s e n besloot met den wenk, niet enkel P u n c h , ook zijnen navolgers gegeven. 'May he laugh honestly, hit no foul blow, and tell the truth when at his very broadest grin - never forgetting that if Fun is good, Truth is still better, and Love best of all.' Gulden woorden, ook ten onzent behartigenswaard, - wenk en woorden, welke hij zelf, verre van het cynisme, hem door de bekrompenheid toegedicht, beurtelings èn als romancier, èn als gisper der George's, èn als schetser der Engelsche humoristen getrouw is gebleven. Over de uitstekendste zijner voortbrengselen op het gebied der verdichting; over V a n i t y F a i r , dat geestige, over H a r r y E s m o n d , dat gemoedelijke boek; over die verrassingen, al wat wij van hem durfden verwachten overtreffende in studie der menschen onzer dagen, in studie van die van Koningin Anne en hare letterkunde te zijnent, zouden wij gaarne met u voortkouten, als een lief vriend niet had beloofd, het in den volgenden Jaargang over beide werken te zullen doen, opdat eindelijk een verzuim zij hersteld - en een vergrijp geboet!

'Hoe staat de kans?' vroegen wij den ouden boekhouder, over den lessenaar gebogen, of hij er vast aan was gegroeid; 'komt er veel in?'

'Slecht, mijnheer! - inkomen? - het mogt wat! De heeren hebben alle avonden iets aan de hand, - vergaderingen, zittingen, - opera's, variété's! En dan die Oranjefeesten... de groote luî mogen er weinig aan hebben gedaan, er naar gekeken hebben zij niet minder.'

‘Onafhankelijkheidsfeesten,’ verbeterde iemand.

‘Och, mijnheer! dat is zulk een lang woord, en luidt niet half zoo vaderlandsch.’

‘Maar het drukt juister de aanleiding tot het vernieuwd verbond van vorst en volk uit.’

‘Mogelijk, mijnheer! maar....’

‘Laat het maar er maar uit, oude vriend!’

‘U heeft zeker lang over uw woord nagedacht; het onze kwam op de lippen, toen mijne vrouw het lintjen plooide. Jaantjen zei: “heugt het je nog, vader! dat ik het menig meimaandjen geleden ook eens gedaan heb?” Of het mij heugde, of het mij levenslang heugen zal! Het geviel op den avond onzer verloving. Mijnheer! - in den franschen tijd had ik geen vooruitzigt, - toen we weêr vrij werden, mogt ik hopen! En God heeft het wèl gemaakt, in Vijf en Zestig zullen wij onze gouden bruiloft vieren....!’

De waterlanders dreigden te komen, maar we grepen zijne magere, wel wat stramme hand: ‘zeg maar Oranjefeest, oude vriend! gij meent er alles goeds meê!’

En zoo deed Jan, dien ook wij op die feesten hadden gâgeslagen; Jan, die het als van ouds meer op prijs stelde, dat men hem zijn gang liet gaan, dan dat men werk van hem maakte; Jan, die met zoo weinig zoo vrolijk was en toch tot in de Willemstraat het ware woord wist te vinden; op zijn eerepoort stond: ‘Eendragt maakt magt,’ en ‘Willem III’ er onder.

Jan! wat zou er nog niet uit u kunnen groeijen, als men zich niet langer verbeeldde, dat men tot u moet afdalen; als men u door nog andere dingen dan matigheidsgenootschappen en tractaatjens minder zocht op te beuren, dan gelegenheid gaf flink en forsch op uwe kooten te staan en tot een flikker uit te nooden, wie ge het liefste van alle moogt zien! ‘De mindere stand hield zich zoo goed.’ Waarlijk, mijne heeren? hebt ge u zelven, dat getuigende, wel eens afgevraagd, welke stand ten onzent het meest dat eigenaardig-oorspronkelijke bewaarde, 't geen de jonkheid van ons volk tot eene éénige heeft gemaakt? En welk was dan uw antwoord, als gij Jan, ook op deze feesten, weêr de oude zaagt: g o ê l i j k van aard, al had hij wat diep in het glaasjen gekeken; - r o n d , tot wel wat ruw wordens toe in zijn aardigheden, maar, schoon los in den mond, daarom niet ligtzinnig van harte, wijf en kroost van harte genegen; - o n b e h o u w e n , bij gebrek aan ontwikkeling, maar v r o l i j k e r dan wij het met al onze verfijning zijn; -een volk, waarmeê nog te w a g e n en te w i n n e n valt!

November 63.

E.J.P.

***Utrechtsche Volks-Almanak, voor het schrikkeljaar* 1864. *Utrecht, L.E. Bosch en Zoon*.**

Dat een jaarboekje, meer bijzonder voor het gemak of gerijf eener enkele provincie ingerigt, bij voorkeur daarbij stukken opneemt, die de oudheden, geschiedenis of taalkundige eigenaardigheden van dat gewest betreffen, wie zal het wraken; en zijn wij zelfs, integendeel, niet menig belangrijke bijdrage van dien aard aan den, helaas, te vroegtijdig ontslapen Overijsselschen almanak verschuldigd? Doch de spreekwijze: ‘quum duo faciunt idem non est idem’, geldt inzonderheid hier. N'est pas historien qui veut, - en ook niet ieder, die maar ergens een paar oude rekeningen gevonden heeft, moest het publiek, ‘het volk’ waarvoor hier zoo bepaald geschreven wordt, met de lezing daarvan zoeken lastig te vallen, wanneer hij, op dien dorren grondslag voortbouwende, slechts eenige compilatiën van anderen, of enkele nuttelooze bijzonderheden van hem zelven weet daarbij te voegen. Daaruit verrijst geen geheel, dat ons iets uit het verledene, 't zij een bijzonder feit, eenig gebouw of wat dies meer zij, getrouw en duidelijk in 't licht stelt. Als een enkel bewijs ook slechts tot welke nietswaardige mededeelingen de uitgever zelf in zijn geschrijf over ‘de bolwerken van Utrecht’ - trouwens ook een der uitvoerigste stukken van het mengelwerk - hier afdaalt, mogen de volgende regelen dienen, die wij daaruit afschrijven. ‘(Het bolwerk) Lepelenburg had in 1861 elf tuintjes met huizen of koepels, waarvan de laatste huurders waren: de heeren enz.’ - En dan weer op de volgende bladzijde: ‘De tegenwoordige huurders van het Begijnen-bolwerk zijn: de heeren enz.’ - Hier volgen op nieuw vijf namen, te zamen alzoo zestien onsterfelijkheden, goed geteld. Nog ééne schrede verder, en in eenen volgenden jaargang krijgen wij bij dergelijke hoogst gewigtige bescheiden de photographische portretten op den koop toe, sierlijk met hun elven of vijven, of bij welk eventueel aantal dan ook, op een enkel kaartje overgebragt, gelijk zulks nu toch eenmaal vrij algemeen in zwang schijnt te komen bij congregatiën van allerlei aard, als daar zijn: parlementsleden, maarschalken, predikanten, komedianten enz. - Het Mengelwerk wordt geopend (gewis voor een almanak altijd kluchtig genoeg) door een ‘Vervolg’, ten titel voerende: ‘De Dom- of St. Maartens kerk’. Om een dom, en dan nog wel om den Utrechtschen dom waardig te beschrijven, neen, daartoe behoort gewis niet alleen diepe historische kennis vooral van den toestand der middeleeuwen, maar bovendien eene ruime mate van kunstzin, gekweekt door de grondige studie dier verhevene bouworde van meer godsdienstige voorgeslachten, wier kennelijk stre-

ven was, hun hooggewelfd bedehuis, met zijne slechts somber licht verspreidende kruisramen, met zijne torens en spitsen, die als zooveel boomtoppen plegtig tegen den hemel uitstaken, in de plaats te stellen van dat heilige woud, waarin hunne vaderen hún Opperwezen hadden vereerd en gediend. Doch wie zal dan nu, om kort te gaan, de bevoegdheid om over den Dom te schrijven, niet met verontwaardiging ontzeggen aan iemand, die zich daarbij aldus kan uitlaten: ‘Zouden de hooge verwulfsels der Gothische bouworde, hoe fraai dan ook, den mensch tot eerbied en dankbaarheid aan God stemmen? Wat nut hebben zij? Zijn ze niet het toonbeeld van menschelijke ijdelheid en trotschheid? Men zal zeggen, dat ofschoon de vrije natuur Gods eerste tempel geweest zij, men de godsdienst niet onder het sterregewelf kan houden? Maar zijn dan eenvoudige koepelkerken, met ventilatie, niet geschikter, niet gezonder dan die hooge, kille, togtige oude kerkgebouwen?’ - Tot *atténuante* trouwens voor het uitkramen van dergelijke kruideniers-redeneringen zou een advokaat à décharge van den Heer L.E. Bosch Sr., van wien mede dit stukje is, kunnen inbrengen: dat ook zeker nergens in geheel Europa meer op eene voor allen kunstzin doodelijke wijze later met het inwendige van eenen dom geknoeid is, dan met dien van Utrecht; waarvan de kerkmeesters destijds allen - en alsdan des noods alweer eene *atténuante* - hoogst waarschijnlijk leveranciers in planken waren, of wel in zeer naauwe relatiën stonden met bewoners van de Zaan. - Daar is echter nog iets waardoor dit jaarboekje, mede op geenszins loffelijke wijze, zich onderscheidt, of liever, om billijk te wezen, waardoor de bijdragen van den uitgever zelven, die alleen wel de helft beslaan, zich kenmerken: namelijk door eenen geest van onverdraagzaamheid en bekrompenheid op leerstellig terrein, waarvoor zíj zich bovenal weer moesten wachten, die zich tot taak hebben gesteld iets voor de volksliteratuur te leveren. Zoo begint reeds terstond de eerste bladzijde der eerste bijdrage met eenige hatelijke uitvallen tegen de Roomsche kerk over de aflaten door de pausen verleend voor den bouw van de Domkerk. In dien toon wordt zoo voortgepraat. ‘Zoo lang de Domkerk’ - dus leest men wat verder - ‘door de Roomschgezinden gebruikt werd, waren de beelden, de altaren, de schilderijen en andere sieraden, tot die eeredienst noodzakelijk, als voor de oppervlakkige, zinnelijke menschen noodwendig. Met de reformatie veranderde die zinnelijke dienst, en de kerkelijke sieraden verdwenen.’ - De zin van al die zinnelijkheden is blijkbaar, om den lezer eene hoogst verrassende ontdekking mede te deelen, door den schrijver gemaakt op antiquarisch gebied, en dat wel, hoe de domkerk aanvankelijk altaren en zoo meer bevatte, maar dat alles verdwenen is toen zij werd ingeruimd voor de Protestantsche eerdienst; nogtans was daar geen gevaar

om te veronderstellen, dat ligt elk uit zich zelven zoo iets wel wist: díe verlichting bezit stellig iedereen. Deze laatste gave of eigenschap, al naar men wil, ligt anders, naar des schrijvers duidelijke meening, meer bepaald aan den eenen kant; ten minste, zoo lezen wij, weer na eenige bladzijden, op nieuw deze ontboezeming: ‘Des morgens (23 Nov. 1673) werd onder het Fransche bestuur van Lodewijk XIV de laatste mis gevierd; voor het laatst prijkte de kerk toen in haren vollen luister en pracht; des namiddags werd zij voor de verlichting, het protestantisme, geopend, en duizende(n)[1] verheugde inwoners, zoowel Roomschen als onroomschen, stroomden de kerk in, om de dankgebeden te hooren, die door den predikant Landtman werden ontboezemd voor de bevrijding van het Fransche juk.’ - Dat die predikant *Gentman* heette, kan ons hier minder schelen. Liever hadden wij gezien dat de schr., die nog even te voren vermeldde, hoe, bij de bezetting der Franschen, alles wat de Domkerk tot uitoefening van de Protestantsche eerdienst bevatte op het Domkerkhof gebragt en in drie groote vuren verbrand werd, onder bijvoeging van deze woorden: ‘dit was het teeken van verdraagzaamheid der Franschen van de 17^{e} eeuw’ - ten einde dan den schijn te ontgaan van uit twee maten te meten, mede maar uit Wagenaar hadde afgeschreven: ‘de Domkerk, die, zoodra de stad zig overgegeven hadt, door den Kardinaal van Bouillon, den Roomschen godsdienst toegewijd, en sedert, met beelden en altaaren, versierd geworden was, werdt nu (dien 23 Nov. 1673), door 't graauw en de jongens, ontbloot van alle sieraaden, die nevens eenige schilwagtshuisjes, voor 't stadhuis in den brand gesteken werden.’ - Wijders laten wij die duizenden Roomschen, die, ná dat auto-da-fé, naar de domkerk gestroomd zullen zijn, om er dien predikant te gaan hooren, geheel voor des schrijvers rekening. - En nu er hier eenmaal van die ‘verdraagzaamheid’ gerept werd van de Franschen in die eeuw - de hemel beware ons overigens, om immer hunne zijde te kiezen vooral voor dezen oorlog! - nu bragt zulks ons onwillekeurig toch voor den geest dien echt edelen zin van onze Staten van Holland in die dagen, die van deze gelegenheid zoo gaarne gebruik hadden gemaakt om uit afgunst en ter, kwalijk begrepene, vermeerdering van eigene grootheid door te drijven, dat óf het Sticht geheel als overheerd werde aangemerkt en voortaan buiten de Unie gesloten, óf om een gedeelte daarvan aan Holland te trekken. - Dit alles intusschen, vloeide ons hier slechts zoo onder het schrijven uit de pen; zonder dat wij daarom in eenige uitweiding omtrent die aangeroerde punten wenschten te

1 Duizend is even als honderd geen adjectief maar substantief, zooveel als een duizendtal, een honderdtal, en men schrijve alzoo duizenden en honderden menschen enz.

treden. Wat wij ten slotte ook nog maar alleen op het hart hadden, het is dit. Gij noemt dan, heer L.E. Bosch Sr., het protestantisme de *verlichting*, hetgeen dus hier luidt: de verlichting bij uitnemendheid. Wij willen niet lang daarover twisten. Wat gij welligt tot hiertoe niet vermoeddet, wij geven u zulks, zonder daarom voor andere gezindten aanstootelijk te willen zijn, voor het oogenblik eens toe, in zooverre dan altijd, als het protestantisme den geest des vrijen onderzoeks tot zijn grondslag gesteld heeft, tegenover elke geestverlammende apodictische autoriteitsleer. Nu is het evenwel daarom niet genoeg, zich met innige zelfbehagelijkheid slechts te koesteren en als een uitverkorene zich rond te wentelen in de stralen dier verlichting; doch al het streven van ware protestanten in dien zeer algemeenen zin, heer L.E. Bosch Sr., moet dan ook wezen, om, zonder de verlichting als een hun uitsluitend toegevallen erfdeel te beschouwen, die veeleer, waar zij kunnen, op elke onpartijdige, trouwhartige en liefderijke wijze te zoeken uit te breiden. Met scheeve, eenzijdige en - 't woord moge hard wezen, maar 't moet er uit - onbekookte en bekrompene schrijverijen, als waarmede gij uwen volks-almanak overlaadt, bereikt men dat doel allerminst. Gij hebt misschien den Rev. Spurgeon wel eens hooren preken. Geheel in zijnen eigenaardigen trant sprak die althans hier te lande, voor weinige maanden, eens onder anderen, nog ongeveer aldus: ‘Gij noemt God uw vader, goed, ik heb daar niet tegen; maar laat het niet daarbij. Want op die verwantschap alleen kunt gij niet teren. Even min als het U b.v. iets helpt, zoo gij zelf niet uw best doet om uwen geest te verrijken en uit te breiden, of uw wereldsche vader al een groot geleerde is, die Hebreeuwsch, Grieksch en alle oude talen kent - and thou art a fool.’

***Eerste grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot leesboek voor alle standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jongelieden, en tot handleiding voor onderwijzers; door P. van der Burg, tweede deel, met* 180 *houtsneêfiguren, vierde geheel omgewerkte druk. Gouda, bij G.B. van Goor*. 1863.**

In dit deel wordt de leer van het *licht* en van de *warmte* behandeld, waarbij de schrijver zich beijverd heeft, om, voor zooveel zulks in een populair werk kan geschieden, datgene op te nemen en bij te voegen, wat strekken kan om zijn handboek op de hoogte der tegenwoordige natuurkunde te houden. Zoo vinden wij, om iets op te noemen, daarin de ontdekking van onze landgenooten Kramer en Donders vermeld omtrent het accommodatievermogen van het menschelijk oog, de toepassing der warmte tot het voortbrengen van sterke koude in den toestel van Carré, het verband tusschen arbeid en warmte, enz.

Met veel genoegen hebben wij ook gezien dat de S. in deze uitgave de verschijnselen van verdamping en aanwending van den stoom, bij de leer der warmte heeft behandeld, en niet, zoo als vroeger, in de afdeeling *luchtvormige vloeistoffen*, waarin zij niet te huis behooren. Warmte toch is de oorzaak dier verschijnselen, waarbij de vloeistoffen slechs als voertuig dienen.

Wij bevelen daarom dezen nieuwen geheel omgewerkten druk zeer gaarne bij onze landgenooten aan.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Baecker (Louis de), Analogie de la langue des Goths et des Francs avec le Sanscrit.	Dl. I. blz. 159.
Block (Dr. M.), Bevölkerung des Französischen Kaiserreichs. }	I. blz. 359.
Block (Dr. M.), Bevölkerung Spaniens und Portugals. }	I. blz. 359.
Block (Dr. M.), Puissance comparée des divers états de l'Europe. }	I. blz. 359.
Bodel Nijenhuis (J.T.), Topographische lijst der plaatsbeschrijvingen.	II. blz. 189.
Bosscha (J.), Kroon en Ministers.	II. blz. 1.
Brieven (Twee) over de Chinezen en hun landbezit op Java.	I. blz. 136.
Broek (Dr. J.H. van den), Lessen over de Natuurwerkingen.	III. blz. 388.
Burns (De schoonste liederen van Robert), vertaald door Frans de Cort.	IV. blz. 356.
Burg (P. van der), Eerste Grondbeginselen der Natuurkunde.	IV. blz. 556.
Cats (Jacob), Dichtwerken. - Vader Cats, uitgegeven door W.J. Hofdijk. - Alle de werken van Jacob Cats.	IV. blz. 99.
Costa (Da) 's Kompleete Dichtwerken, uitgegeven door J.P. Hasebroek.	I. blz. 525.
Diesterweg (A.), Het Heelal en zijne wonderen.	I. blz. 172.
Dozy (R.), Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110).	IV. blz. 411.
Dunant (J. Henry), Solferino.	III. blz. 200.
Eliot (George), Romola. - Adam Bede. - Scenes of clerical life. - Silas Marner. - The Mill on the Floss.	II. blz. 95.
Engelen (Mr. A.W.), Algemeene Geschiedenis.	II. blz. 381.
Faber (Mr. J.G.A.), De opheffing van de Arrondissementsregtbank te Hoorn.	II. blz. 182.

Faraday's Lessen over de physische krachten.	III. blz. 388.
Feuillet (Octave), Histoire de Sybille.	II. blz. 337.
Fitcker (Dr. A.), Bevölkerung der Oesterreichischen Monarchie.	I. blz. 359.
Gouverneur (J.J.A.), Fabelboek voor kinderen.	I. blz. 81.

Gotthelf (Jeremias), Geld en geluk.	Dl. I. blz. 189.
Gressler (F.G.J.), De Aarde, haar kern, schors en kleed.	III. blz. 388.
Handelsoverzigt (Wekelijksch), 1862.	I. blz. 380.
Heije (Al de Kinderliederen van J.P.).	I. blz. 81.
Hervey (John, Lord), Memoirs of the reign of George the second.	III. blz. 401; IV. blz. 30, 213.
Hoek (J.), Jan Beitel, een kinderhuisjongen.	I. blz. 381.
Hoeven (A. van der), Aardrijkskunde voor de scholen.	IV. blz. 347.
Johnston (J.F.W.), De Scheikunde in het dagelijksch leven.	II. blz. 579.
Kate (J.J.L. ten), Bilderdijk en Da Costa.	I. blz. 525.
Keller (G.), Een Zomer in het Noorden.	IV. blz. 527.
Kimball (Richard B.), Undercurrents of Wallstreet.	I. blz. 214.
Kinglake, The invasion of the Crimea.	II. blz. 337.
Kinkel (Johanna), Hans Ibeles in London.	II. blz. 539.
Klein (K.), Georg Forster in Mainz.	IV. blz. 1.
Kleijn (Mr. A.G.), De Regtsoorzaak. Tweede gedeelte.	III. blz. 549.
Kloss (Dr. M.), De Kamergymnastiek voor het vrouwelijk geslacht.	IV. blz. 191.
Koenen (Mr. H.J.), Levensberigt van Mr. I. da Costa.	I. blz. 525.
Kops (Mr. J.L. de Bruijn), Beginselen van staathuishoudkunde.	III. blz. 183.
Koten (J.H. van), De electromagnetische telegrafie.	III. blz. 203.
Krajenbrink (J.A.), Het particulier landbezit op Java.	I. blz. 19.
Kremer (A.J.C), Een steen des aanstoots.	I. blz. 174.
Lamb's Tales from Shakespeare.	IV. blz. 527.
Lampert (Ign.), Wonderen der Schepping.	IV. blz. 162.
Lange (Dr. W.), Zehn Jahre aus meiner pädagogischen Praxis.	I. blz. 1.

Lennep (Mr. J. van), Het Leven van Mr. C. van Lennep en Mr. D.J. van Lennep. I. blz. 312.

Levy (Mr. J.A.), Het Algemeene Duitsche Handelswetboek vergeleken met het Ned. Wetboek van Koophandel. I. blz. 567.

Liebert (Gustav.), Ludwig Uhland. III. blz. 502.

Lith (Dr. J.P.T. van der), Geschiedenis van het Krankzinnigengesticht te Utrecht. IV. blz. 338.

Macé (Jean), Théatre du petit Chateau. - Contes du petit Chateau. I. blz. 81.

Mawerdi's Publiek en administratief regt van den Islam. I. blz. 127.

Mededeelingen betreffende het Zeewezen. II. blz. 569.

Meijer (L.), Korte vergelijking der Grieksche en Latijnsche verbuiging. II. blz. 392.

Melvill van Carnbée (P. Baron) en W.F. Versteeg, Algemeene Atlas van Nederlandsch Indië. II. blz. 164.

Mieg (J), Deutsche Handels-Correspondenz. III. blz. 399.

Mulder (Lodewijk), Handleiding tot de Algemeene Geschiedenis. II. blz. 381.

Neumann (Dr. H.), Studiën over krankzinnigheid en gemoedslijden. II. blz. 142.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven. III. blz. 376.

Nightingale (Florence), Over Ziekenverpleging. III. blz. 559.

Notter (Fr.), Ludwig Uhland, sein Leben und seine Dichtungen. III. blz. 502.

Nijhoff (Mr. Is. An.), Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, VI. 2.	Dl. III, blz. 573.
Ontwerp van Wet, houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank.	III. blz. 26.
Pel (C.M.H.), Handleiding bij het beoefenen van het militaire regt bij de Zeemagt.	IV. blz. 187.
Perrault (Sprookjes van), in het Hollandsch overgebragt door A. Ising.	I. blz. 81.
Pierson (N.G.), De toekomst der Nederlandsche Bank.	IV. blz. 328.
Pleyte (W.), La réligion des Pré-israelites.	III. blz. 209.
Pohl (L.), Het Licht, de stoffelijke oorzaak aller dingen.	III. blz. 388.
Postel (E.), Grondbeginselen der Scheikunde.	II. blz. 579.
Prescott (W.H.), Geschiedenis der regering van Philips den Tweede.	I. blz. 365.
Ratisbonne (L.), La Comédie enfantine. - Dernières scènes de la Comédie enfantine.	I. blz. 81.
Rees (W.A. van), Algemeene orders voor het Nederlandsche leger in Oost-Indië.	III. blz. 575.
Rees (W.A. van), Handboek voor Postkommandanten op Java.	IV. blz. 179.
Renan (Ernest), Vie de Jésus.	IV. blz. 286.
Roo (J.K.H. de) van Alderwerelt, De Vestingoorlog en de vestingbouw.	I. blz. 579.
Roo (J.K.H. de) van Alderwerelt, Onze Schutterij.	III. blz. 1.
Sainte-Beuve, Nouveaux Lundis, tome I. - Introduction aux entretiens de Goethe et d'Eckermann.	III. blz. 327.
Sand (George), Mad^{ile} la Quintinie.	II. blz. 337.
Schebest (Agnese), Aus dem Leben einer Künstlerin.	II. blz. 539.
Scherer (Edmond), Etudes critiques sur la litterature contemparaine.	III. blz. 327.
Schmoller (G.), Zur Geschichte der national-ökonomischen Ansichten in	II. blz. 391.

Deutschland während der Reformations-periode.	
Schrön (L.), Gewone Logarithmen met zeven decimalen.	I. blz. 168.
Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1863.	II. blz. 586.
Staring (A.C.W.), Gedichten, ter 3de uitgave nogmaals herzien.	III. blz. 127.
Stuttenheim (J.P.), De electromagnetische telegraaf.	III. blz. 203.
Thackeray (W.M.), Verscheidenheden.	IV. blz. 527.
Toorn (A.J.H. van den) en J.C. de Koning, Regeling van het Lager Onderwijs in Amsterdam.	I. blz. 369.
Trip (Jhr. Mr. H.J.), Het Domicilie van onderstand.	IV. blz. 147.
Tijdschrift van Nederlandsch Indië, Nieuwe Serie, Eerste Jaargang.	I. blz. 344.
Uhland (Ludwig), Gedichte, 44e Gesammtsausgabe. - Dramatische Dichtungen.	III. blz. 502.
Utrechtsche Volksalmanak, 1864.	IV. blz. 552.
Verslag (Tweede) van de werkzaamheden der Rijkscommissie voor Statistiek.	I. blz. 152.
Verslag van den Handel, Scheepvaart en Nijverheid van Amsterdam, 1862.	II. blz. 590.

Vischer (Fr.), Kritische Gänge, Neue Folge.	Dl. III. blz. 502.
Vissering (Mr. S.), Handboek der practische Staathuishoudkunde.	I. blz. 401.
Vraagbaak (De) voor Nederland.	III. blz. 205.
Winkler (T.C.), Handboek der Geologie in verband met Palaeontologie.	IV. blz. 193.
Wiskemann (Dr. H.), Darstellung der in Deutschland sur Zeit der Reformation herrschenden national ökonomischen Ansichten.	II. blz. 391.
Woensel (P. van), De kracht van waarnemen. }	IV. blz. 499.
Woensel (P. van), Aanteekeningen gehouden op eene reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland. }	IV. blz. 499.
Woensel (P. van), De Lantaarn voor 1792, 1796, 1798 en 1800. }	IV. blz. 499.
Woensel (P. van), Rusland beschouwd. }	IV. blz. 499.
Wolters (W.P.), Twaalf Preeken.	III. blz. 568.
Wynne (H.A.), De Nederlandsche Bank en de Provinciën.	III. blz. 26.
Xenophontis Historia Graeca, in usum scholarum emend. C.G. Cobet.	III. blz. 177.